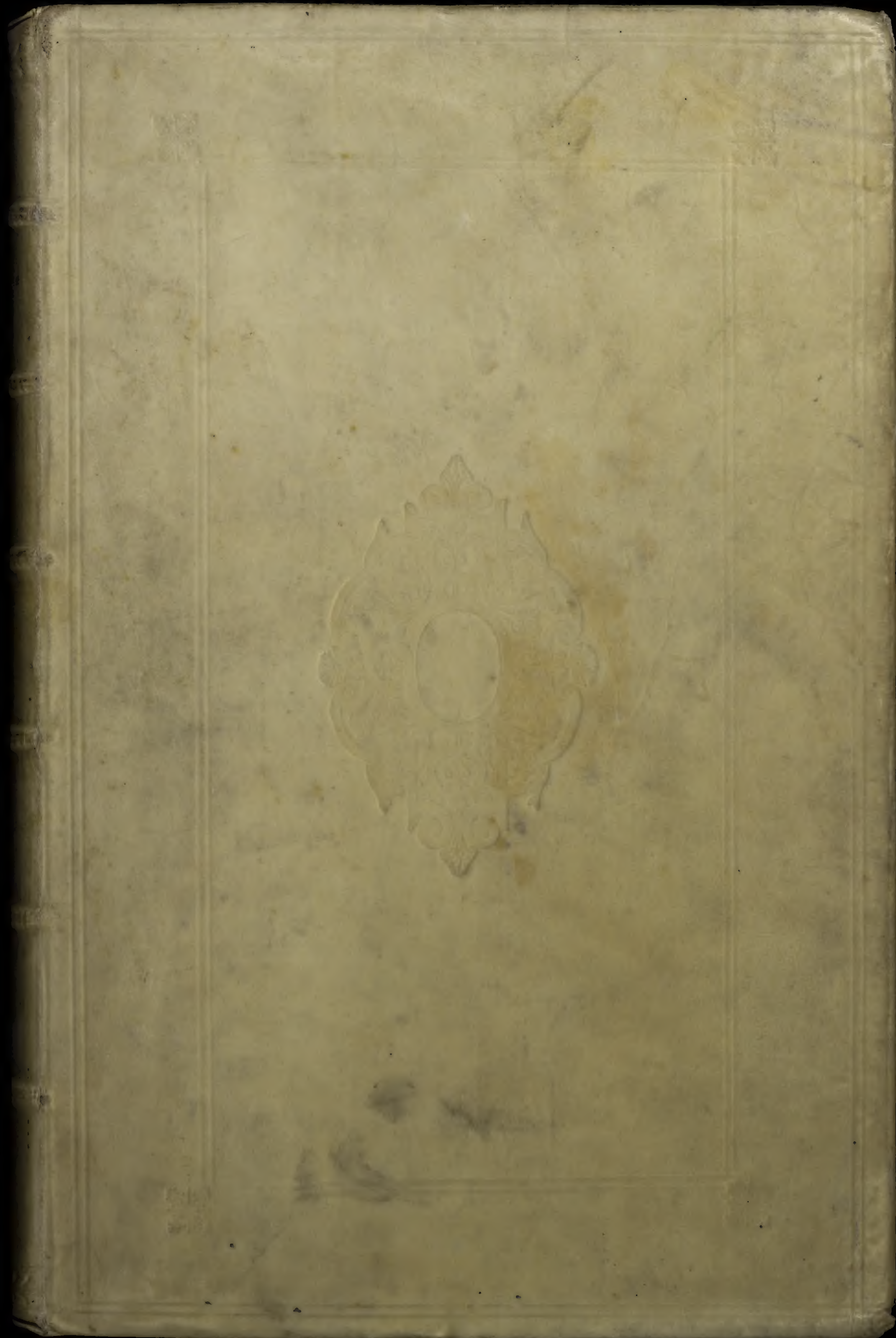

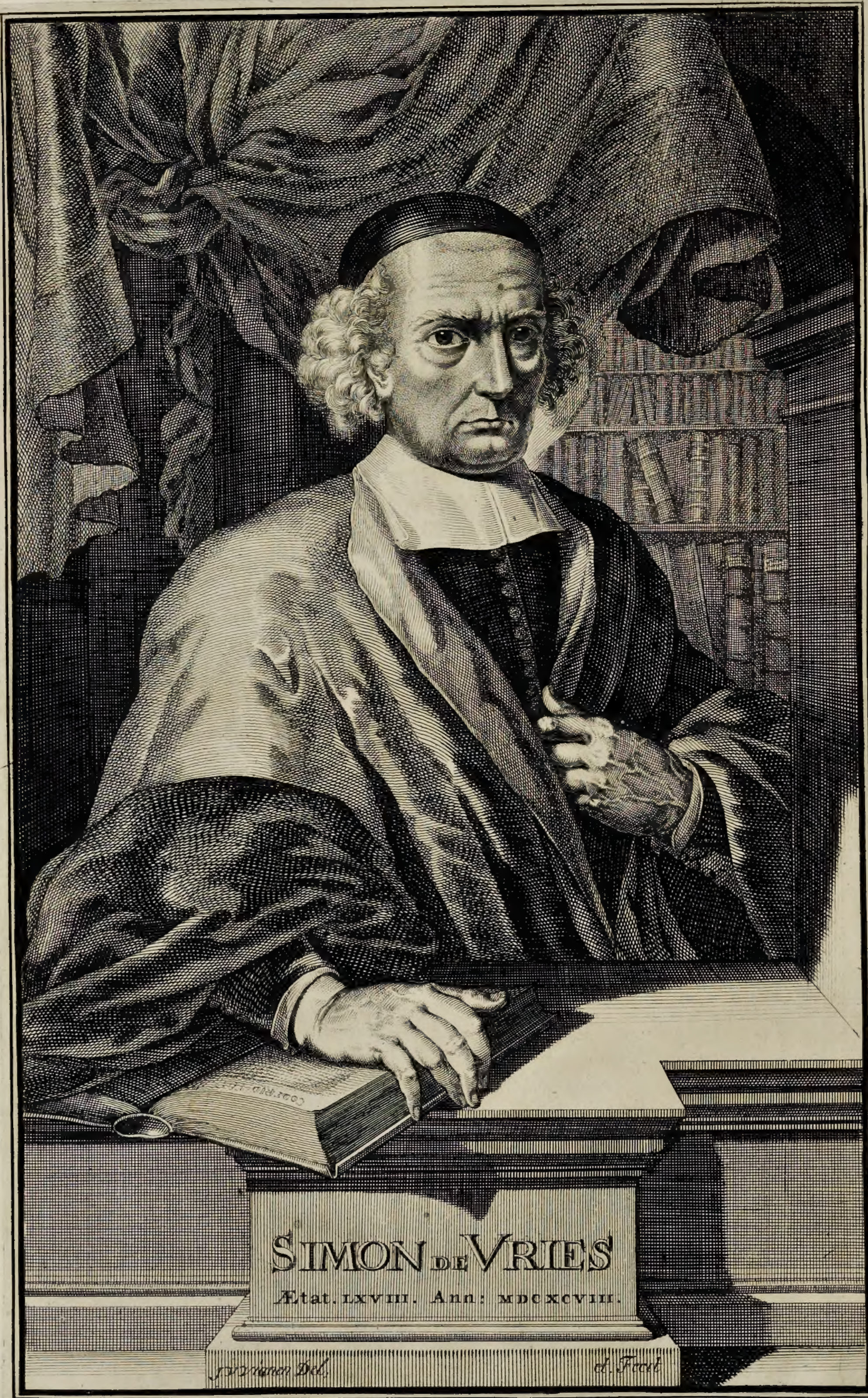
Fine set

1,500

VERVOLGH
OP
J. L. GOTTFRIEDS HISTORISCHE KRONYCK.

EERSTE DEEL.

Van 't Jaer 1576. tot 1637.

SIMON DE VRIES
Ætat. LXVIII. Ann: MDCXCVIII.
d. Fecit

OMSTANDIGH VERVOLGH
OP
JOH. LODEW. GOTTFRIEDS
HISTORISCHE KRONYCK:
OF
ALGEMEENE HISTORISCHE
GEDENK-BOEKEN
DER VOORNAEMSTE UYTGELEESENSTE
WEERELDLYCKE en KERCKLYCKE
GESCHIEDENISSEN
des geheelen Aerdbodems, insonderheyd van Europa, *tsederd den aenvangh der Regeeringh van Keyser* RUDOLPH *de II. in 't jaer* 1576. *tot op den Uytgangh der Seventhiende Eeuw, of 't Sluyten der Algemeene Europische Vreede te* Ryswijck *Anno* 1697.

Voorgesteld in een geregelde ordre der saecken, voorgevallen onder de Regeeringh van yeder Keyser, Koningh, Vorst, Republicq, &c.

DOOR

S. DE VRIES.

EERSTE DEEL.

Van 't jaer MDLXXVI. tot in 't jaer MDCXXXVII.

Verciert met een groot getal Konst-Figueren.

Te LEYDEN

By PIETER vander Aa, Boeckverkoper. M. DC. XCVIII.

VOOR-BERIGHT
AEN DEN
LEESER.

SOnder hier yets te ſpreecken van 't *Nodigh*, 't *Nut*, en 't *Vermaecklijck* der *Kronijcken* en *Geſchiedboecken* (anderweegen in 't breede, nu laetſt in 't *Voorberight* op onſe vertaelde *Gottfrieds Kronijck* kortlijck van ons gedaen), treeden wy ſoo ten eerſten toe tot de voorſtellingh eeniger dingen, welcke ontrent dit tegenwoordige (al voor een wijl beloofde) *Werck* dienen geweeten te ſijn.

Wy hebben 't de *Titel* van ALGEMEENE HISTORISCHE GEDENCK-BOECKEN gegeven; en, ſoo wy vertrouwen, niet onbillijck.

GEDENCK-BOECKEN, als aengeleght, om ſelfs de *Wel-beleeſene* in hare *gedaghten* te doen *hervatten* de dingen, wel voortijds van haer geleeſen, doch weer de *geheugenis* ontvallen. Om de *niet ſeer beleeſene* in *gedaghtenis* te brengen 't geen geſchied is; haer kennis te doen bekoomen van 't voorby-gegane. Om yeder te doen *gedencken aen de dagen van ouds*; bericht te geven van 't voorgevallene in de *jaren haers levens*: dan uyt 't *Voorleedene* te maecken *Vergelijckingen* met, en *Toepaſſingen* op 't *Tegenwoordige*; vermoedlijcke *Beſluyten* van 't *Toekoomende*: eerbiedigh aen te mercken de *Wonderen* der *Godlijcke Voorſienigheyd*; ſijn onnaſpeurlijck *Beleyd* in de *Beſtieringh* aller Menſchlijcke ſaecken: 't Gebeurde te doen dienen tot *Voorbeelden* van *Navolgingh*, ons ten goede; of tot *Waerſchouwingen* voor ons verderf. Men gelieve hier by na te ſien 't geen wy van deeſe Stof geſeght hebben in 't gemelde ons *Voor-beright* op de *Kronijck* van *Gottfried*. Kortlijck, 't ſijn GEDENCK-BOECKEN, om voor te ſtellen, en de *gedaghtnis* in te drucken 't geen men noch niet weet: of om te doen *herdencken*, 't geen men alreeds moght hebben *geweeten*; maer dickmael niet *ſoo geweeten*. Wy bekennen met volle ſeeckerheyd, dat'er ſeer veele ſijn, welcke van de dingen, die wy hier beſchrijven. 't ſy *Oud* of *Nieuw-tijdſche*, een ſeer veel netter en volkoomener kennis hebben, als wy hebben vermogen te geven; evenwel ſullen'er oock niet weynige ſijn, welcke 't hier voorgeſtelde noyt ſullen geleeſen hebben in ſulck een *T'ſamenhangh*; uyt ſoo veele *verſcheydene Schrijvers* overwoogen, en dan t'ſaemgevoeghd, met de behoorlijcke *omſtandigheden*, ſoo veel de gelegenheyd deeſes Wercks heeft konnen toelaten.

HISTORISCHE *Gedenck-boecken*; als *Hiſtoriſcher-wijs* beſchrijvende der Rijcken en Landen *Oorlogen*, met der ſelver Oorſprongen, Uytwerckſelen, Gevolgen, Staetsſaecken, Veranderingen, Omwentelingen: de Voor en Tegenſpoed der *Kercke Chriſti*; in dit of dat Geweſt nu een *hel-lightende*, dan een *half* of byna *geheel verduyſterde Maen* gelijck ſijnde; maer die echter noch altijd *de Maen onder hare voeten* heeft: de levens-byſonderheden, aert, inſighten, en toevallen der geregeerd hebbende, of noch regeerende Vorſten: dan noch veel' aenmercklijcke, ten deelen verwonderlijcke, ten deelen vreeſlijcke Voorvallen van allerley ſoort. En te meer *Hiſtoriſch*, om dat wy ons opſetlijck hebben onthouden, van ons uyt te breyden in *politique Redenvoeringen* over de voorgevallene Saecken; ſtellende aen den *Leeſer*, ſijne gedaghten daer over te laten wercken.

ALGEMEENE *Hiſtoriſche Gedenck-boecken*; wijl wy niet van eenigh Koninghrijck of Land affſonderlijck, maer van alle Keyſerdommen, Koninghrijcken, en andere Staten in 't Algemeen handelen, en der ſelver *Geſchiedeniſſen* aenwijſen; alhoewel wy inſonderheyd beeſigh ſijn ontrent die van *Europa*. Oock ons niet bepalen by eene Stof, maer in 't *gemeen* hier allerley ſaecken voorſtellen.

VOOR-BERIGHT.

'T Sijn dan *Algemeene Historische Gedenck-boecken*; doch de VOORNAEMSTE EN UYTGELEESENSTE GESCHIEDENISSEN bevattende. *Al de dingen* in yeder Staet van *Europa*, oock daer buyten, voorgevallen, te willen beschrijven, sou een *onmogelijcke saeck* sijn, wijl niet alles beschreven, en tot aller kennis gekoomen is; dat oock al de beschrevene Boecken niet by een sijn te krijgen, veel minder noch, alle te doorleesen. Al der selver verschëydene Talen werden daer-en-boven van eene Schrijver niet verstaen. Noch meer voor *ons onmogelijck*, wijl wy veele *behulpselen* tot een volle kennis-neemingh van *alles* moeten missen. En hoe oneyndigh-groot moest 't werck niet uytlopen, indien men wou beschrijven 't geen men wel by een sou konnen brengen? Hebben derhalven ons moeten vergenoegen, met uyt een groot getal voorname *Geschiedschrijvers* van allerley Rijcken en Landen *uyt te kippen* '*t voornaemste*, waer meê wy den *Leeser* meenden de meeste dienst te sullen konnen doen. Deese *Geschiedenissen* betreffen beyde de WEERELDLYCKE en de KERCKLYCKE *Staet*; somtijds d'een en d'ander afsonderlijck, somtijds, alsse niet wel van malkander te scheyden waren, onder een gemenghd.

Al deese dingen hebben wy ons bevlijtighd voor te stellen in een GEREGELDE ORDRE DER SAECKEN; om de *Leesers*, buyten verwarringh, een reght beseffen te doen hebben van elcke verhandelde Stof; en de Saecken, VOORGEVALLEN ONDER DE REGEERINGH VAN YEDER KEYSER, KONINGH, STAET, &c. Yeder *Boeck* beginnen wy met de *Keyserrijcken*. De voortoght heeft de *Roomsche Keyser*: niet alleen om dat 't *Roomsche Rijck* is geweest de *vierde* en laetste *Monarchie*; maer oock, om dat dit *Keyserrijck* is bepaeld binnen *Europa*; daer 't *Turcksche* sigh voornamentlijck uytstreckt in *Asia* en *Africa*. Dan noch, om dat even dit *Keyserrijck* 't heerlijckste onder de *Christlijcke* is; 't *Muscovische*, of *Russische*, onder deese benoemingh gereeckend.

Dus beginnen wy van *Duytschland*; en setten de Geschiedenissen van dit Gewest voort, soo langh als geduerd heeft de *Regeeringh* van *yeder Keyser*; wiens Gemoeds-aert, Deughden, Gebreecken; bysondere Gevallen en Toevallen, Sin en andere Spreucken, &c., niet vergeeten blijven. Deeser wijs hebben wy in 't I. *Boeck* 't geen sigh in 't *Duytsche Rijck* heeft toegedragen onder Keyser *Rudolph* de II.: in 't II. onder *Matthias*: in 't III. onder *Ferdinand* de II.; met wiens dood, in 't jaer 1637. wy dit *eerste Deel* onses Wercks eyndigen. Als nu dus onder *elcke Keyser* de Saecken des *Duytschen Rijcks* sijn afgedaen, treeden wy in *yeder Boeck* weer te rugg', ten aensien van de Tijd, eerst tot 't *Turcksche Keyserrijck*; beginnende de Geschiedenissen deeses Gewests met den aenvangh der Regeeringh des *Roomschen Keysers*; en die vervolgende tot op desselven *overlijden*. Dan koomen wy tot de *Historien* van 't *Persisch*; voorts tot die van 't *Russisch* of *Muscovisch Keyserrijck*. Tot de Koninghrijcken *Spaenje*, *Portugal*, *Franckrijck*, *Engelland*, *Schotland*, *Deenemarcken*, *Sweeden*, *Polen*, *Hongaryen*, *Boheemen*. Vervolgens tot de *Staten* in *Italien*: tot de *Nederlanden*, en de *Vereenigde Provintien*. De daer in voorgevallene Saecken brengen wy t'elckens soo verr', als 't leven van *elcke Duytsche Keyser*, van wien in *elck Boeck* gehandeld werd, sigh heeft uytgestreckt: Soo nochtans, dat wy somtijds de saecken eens Koninghrijcks, of Staets, wel wat eerder afbreecken met de dood van desselven Opper-heerscher, als die maer korts voor 't overlijden des *Keysers* valt; of oock wel wat verder voortsetten, als sijn afsterven haest op dat des *Keysers* is gevolghd; of wanneer d'aen-een-schaeckelingh der begonnene Geschicht-verhalingh sulcks schijnd te vereysschen. 't Geen sigh aenmercklijcks in *Oost* of *West-Indien* heeft toegedragen, brengen wy onder yeder Staet, die 't meeste Belangh daer in heeft.

Dan gaen wy over tot veelerley seer *sonderlinge Gevallen* aen en ontrent *bysondere persoonen*: tot de *Wonderteeckenen* aen den Hemel, d'Aerde, de Wateren: tot de *Verwoestingen* door Aerdbevingen, Watersnoden, Onweeren van Stormwinden, Donder-, Blixem, Hagel;

gel; Branden, en de *Seldsaemheden*, daer in bespeurd. Voegen daer noch by allerley, en dickmael *verbasende Vreemdigheden* aen al 't Geschapene. Waer op wy dan laten volgen de *Kercklijcke Geschiedenissen*; indien deselve niet alreeds sijn verhandeld onder die van elcke Staet, als met de Staetsfaecken ingewickeld: d'opgestane *Ketters*, of *Dwaelgeesten*: en eyndigen met de *Roomsche Pausen*. Dit gaet dus van *Boeck* tot *Boeck*.

In 't volgende *Stuck* deeses Wercks bevat het IV. *Boeck* in ordre (anders 't *eerste* des *Tweeden Deels*) de *Geschiedenissen* onder Keyser *Ferdinand* de III., aenvangende met 't jaer 1637. Het V. begind met die onder *Leopold*, en setse voort geduerende *d'eerste derthien jaren* sijner Regeeringh. Want vermits deselve langhduerigh is, en de Saecken, onder hem voorgevallen, meenighvuldigh sijn, soo hebben wy dienstigh geaght, een *Splissingh* te maecken, en sijne Majesteyt *twee*, of veellight *drie Boecken* te geven. 't Eene, in ordre 't V., streckt sigh uyt van den aenvangh sijner Intred in 't Rijcks-bewind *Anno* 1658. tot op 't jaer 1672., wanneer begonnen heeft die groote *Omwentelingh* en *Beweegingh* veeler *Staten* in *Europa*. 't Andere, sijnde 't VI. (of veellight 't VI. en VII.), sal voortgaen tot op 't sluyten der *Europæische Vreede* te *Ryswijck* in 't jaer 1697. In de *Boecken* des *tweeden Deels* werd gehandeld op even deselve wijs, als in die des *Eersten Stucks*.

Indien nu eenige *Leesers* begeerigh moghten sijn, de *Saecken* van yeder *Rijck* of *Staet* vervolgens van 't begin tot 't eynd te leesen, sy konnen oock hier in vergenoeghd werden. Haer ten dienst hebben wy boven de *Summarische Kant-teeckeningen* van elcke *Colom* deeses Wercks gesteld de Naem van 't Keyserrijck, Koninghrijck of Staet, van welcke daer werd gehandeld; als **DUYTSCHLAND, TURCKYEN, PERSIEN, SPAENJE,** &c. Alsse dan de *Geschiedenissen* van eenigh Gewest in 't *I. Boeck* ten eynde sijn gekomen, en 't *Vervolgh* willen sien, soo behoevense alleenlijck 't selve *Boven-Titeltje* te soecken in 't II., III. IV. en de volgende *Boecken*. Dus konnense terstond, en gemacklijck, d'afgebroockene *Historische Draed* weer aen malkander *knoopen*.

In 't beschrijven der Saecken hebben wy gevolghd de voornaemste en geloofwaerdigste *Geschiedschrijvers*, soo de geene, welcke van elck Land in 't bysonder, als sulcke, die van verscheydene *Staten* te gelijck geschreven hebben. Soo veele als wy'er besitten, sijn meerendeel over eene selve saeck van ons *nagesien*; met malkander *vergeleecken*; en daerse *over een quamen*, hebben wy haer dies te geruster *gevolghd*. Daerse *verschilden*, hebben wy, soo veel wy konden, *overwoogen*, wie de beste berighten vermoedlijck moghten geven; en weer andere over de verschillen opgeslagen, om, na vermoogen, 't seeckerste op pappier te brengen. Wy betuygen, dat wy weetens en moedwillens geen onwaerheyd hebben willen schrijven; geen bekende waerheyd hebben soecken te verdraeyen. Is niet altijd de *gewisheyd* op 't eygentlijckste getroffen; 't is buyten onse *toelegh*; wijl wy in sulck een geval door andere *misleyd* souden sijn. Lightlijck kan hy een *aftred* van 't reghte Pad doen, die op een *onbekende wegh* andere moet *volgen*.

Nergens *schelden* wy *persoonen* om harer *Religie* wil; noch *lasteren* de *Religie* selfs, maer laten die in hare waerde. Daer de gelegenheyd der *Historie* vereyscht yets van *Religie* en der selver *Aenhangers* voor te stellen, doen wy 't niet met *onse*, maer *anderer woorden*: verhalen niet ons *eygen*, maer *anderer oordeel*. De *Daden* vertoonen wy soo alsse geschied sijn, volgens de netste Berighten, welcke wy hebben konnen naspooren. Daerse in haer selven *afgrijslijck* sijn, hebben wy niet altijd konnen voorby gaen, deselve soo te noemen. Daer 't sonder nadeel der *Historie*, of naerder openingh van saecken, kon geschieden, sijn van ons aghtergelaten veel ongeregeldheden, lasteringen, oproerige Schriften en Woorden, vyandlijckheden, wreedheden van deese of geene *Parthy*, insonderheyd in en ontrent de *Religions-twisten*; om niet buyten noodsaecklijckheyd al 't *haetlijcke* by een te halen.

VOOR-BERIGHT.

Meenen derhalven, ons soodanigh gedragen te hebben, dat geen *bescheydene* persoonen der van ons verschillende Godsdiensten *reghtvaerdige oorsaeck* sullen konnen opneemen, om sigh over ons te beswaren; te meer, alsse sullen gelieven aen te mercken, *hoese selfs* souden handelen in 't beschrijven van een *diergelijck Historisch Werck*, of hoe *andere der hare* alreeds daer ontrent hebben gehandeld. Immers, wy betuygen wederom, ons *vast voorneemen* te sijn geweest, soo veel ons mogelijck was, de *waerheyd* te treffen; ten welcken eynde wy oock de Boecken soo van d'eene als d'andere sijde in goede meenighten hebben doorsien, en met malkander vergeleecken. Indien wy genoodsaeckt sijn geweest, somtijds een *misslagh* in d'een of d'ander *Schrijver* aen te wijsen, 't is geschied met *bescheydenheyd*; niet als met *klaer bewijs*, en soo *selden* als doenlijck was.

Gelijck wy ons niet *schuldigh* hebben willen maecken aen *onbetaemlijcke lasteringen* van persoonen, of *lelijck-afschilderingh* der selve; buyten de *wangestalte*, diese *openbaerlijck* en *kenlijck* hadden; soo sijn wy oock *afkeerigh*, op een bysondere wijs, van alle *Vleyeryen*, 't sy uyt een domme drift van *genegenheyd*, of om *eygene Aengelegenheyds* wil. 't Geen wy hier ontrent geseght hebben in 't *Voorberight* op 't *eerste Deel* onser *Historische Kronijck der Kronijcken*, daer blijven wy noch by, en hoopen, hier in noyt te sullen veranderen. Dus vertrouwen wy dan, onse *Leesers* niet te sullen mishagen, aen d'eene sijde door *vergalde Uytvaringen*, aen d'andere door *laffe flatteryen*.

De meeste *saecken van gewigt* hebben wy, soo veel ons nodigh daght, uyt haren *oorsprongh* soecken op te halen, om dies te meer light daer ontrent te geven. Daer 't te pas koomd, stellen wy voor oogen de *Redenen* en *Inbrengingen* van d'een' en d'andere sijde, kortlijck getrocken uyt hare *Remonstrantien*, *Declaratien*, *Edicten*, *Gravamina*, *Apologien*, *Responsien*, *&c.* By deese en die gelegenheyd beschrijven wy oock wel, 't sy tot *dienst* of *vermaeck*, met weynige woorden d'*Oudheyd*, *Naems-corsprongh*, *eerste Inwooners*, *Leggingh*, *Grensen*, *Uytgestrecktheyd*, *Bysonderheden*, *&c.* der Landen, Volckeren, Steeden, Rivieren, &c. van welcke gehandeld werd. Somtijds oock de *Stam-Lijst* der Vorsten, soo in de Neerdalende, als de Sijden-linien.

Belangende onse *Schrijf-wijs*, wijl deeser gelijcke *Historische Wercken* van allerley slagh van Menschen werden geleesen, soo hebben wy oock willen gebruycken een *Stijl*, die van alle klaerlijck kan verstaen werden. Tot een Historisch werck behoord een Historische manier van uytdruckingh des sins; voorstellende de Saecken soo alsse geschied sijn; duydlijck, voor elck vatbaer; sonder *Blanketsel*; niet *opgepronckt* (veellight *verleelijckt*) door *winderige woorden-swier*; niet *verduysterd* door *pralende Spreeckwijsen*, welcke veele eenvoudige niet reght verstaen; maer oock niet *onaengenaem* door te grooten *lafheyd*, *kreupelheyd*, of walghlijck *geteem.* Terwijl sommige de Nagelen knauwen, en de Harssenen afsloven, om *cierwoorden* van een ongemeen slagh uyt te vinden, versuymense, op de *saecken* selfs nauw aght te neemen; en dus op de *Schael bijtende*, verliest men meenighmael de *Kerne*.

Deese ALGEMEENE HISTORISCHE GEDENCK-BOECKEN sijn een breed VERVOLGH van onse nieuwlijcks vertaelde HISTORISCHE KRONYCK van J. L. GOTTFRIED; en te gelijck van onse HISTORISCHE KRONYCK DER KRONYCKEN. 't *Eerstgenoemde* Werck *begind* van 's *Weerelds Scheppingh*, en *eyndighd* met 't *jaer Christi* 1576. 't *Andere* neemd sijnen *Aenvangh* van ontrent *vijftigh jaren voor des Salighmaeckers Geboorte*, en maeckt 't *Besluyt* met 't *selve jaer* 1576. Onse GEDENCK-BOECKEN *beginnen* van *even de tijd*, daer beyde de gemelde Wercken *eyndigen.* Dus kan men hebben 't *Margh aller sonderlingste Geschiedenissen des Weerelds*, van de *Schepping*, indien men *Gottfried*, of van *Christi geboorte* af, soomen mijne *Kronijck der Kronijcken* (in 't eene veele dingen korter, in 't andere breeder) voor af gelieft te leesen.

Men

V O O R - B E R I G H T.

Men ſal in d'*eerſte twee Bladeren* des eerſten Deels deeſer *Gedenck-boecken* na 't verhael eeniger Saecken tuſſchen deeſe twee Teeckenen [ ], met een *Curſijf* Letter vinden de *Namen der Autheuren*, uyt welcke wy 't *verhaelde tot ſoo verr' toe* hadden by een verſameld, om allerweegen onſe *Getuygen* by ons te hebben. Souden oock dus voortgegaen ſijn, gelijck in de *vijf Deelen* onſer *Kronijck der Kronijcken* is geſchied. Doch vermits eenige oordeelden, dat de geduerige *aenwijſingh* van ſulck een *groot getal Schrijvers* 't Werck te veel ſou doen *uytlopen*; dat oock vetre de meeſte *Leeſers* weynigh nut van deeſe *Naem-ſtellingh* ſouden konnen trecken, ſoo hebben wy ons hier na willen ſchicken; en de plaets, welcke de gedaghte *Citatien* ſouden hebben beſlagen, met Saecken gevuld.

De *Leeſer* ſal ſomtijds eenigh *verhael* onder 't eene Geweſt (neem *Spaenje*) *wat anders* voorgeſteld vinden, als onder een ander (neem *Franckrijck*); waer van d'*oorſaeck* is, dat wy meerendeel in 't beſchrijven der *Duytſche*, *Spaenſche*, *Portugalſche*, *Franſche*, *Engelſche*, *&c.* Geſchiedeniſſen hebben gebruyckt ſulcke *Autheuren*, welcke *affſonderlijck* de *Hiſtorien van yeder Land op ſigh ſelven alleen* hebben aengeteeckend; als vermoedlijck (wijlſe voorbedaghtlijck hier van haer werck maeckten), beſt van alles onderright. Maer vermits gemeenlijck elck *ſijne Natie*, of de *Staet*; wiens Gevallen hy beſchrijft, *begunſtighd*, ſoo ſteld hy oock wel yets tot der ſelver voordeel, 't geen van eenen eens anderen Landaerts wat anders werd geſchickt. Dit echter beſtaet meeſt in d'*omſtandigheden*. Ondertuſſchen, daer 't *Verſchil weeſentlijck* is, hebben wy getraght, by andere *Schrijvers* naerder of 't ſeeckerſte beſcheyd te vinden.

Als wy in 't ſpellen der *Namen* van *Perſoonen*, *Steeden*, *Jaren*, *Maenden*, *&c.*, verſchil by d'een en d'ander Schrijver gewaer werden, ſoo hebben wy ſomtijds, daer wy twijffelden, wien 't beſte moght hebben; of oock, daer de Naem nu dus, dan ſoo, onverſchilligh werd gebruyckt, by 't eene *noemingbs-woord* oock 't andere gevoeghd tuſſchen twee [ ]. By voorbeeld; van d'eerſte ſoort: *Rhynacker* [*Rhyneck*]. *Chmielinsky* [*Chmielnicky*]. 1603. [1604.]. *November* [*December*], *&c.* Van 't andere ſlagh: *Saintonge* (*Xaintonge*). *Saintes* (*Xaintes*). *Jeſſes* (*Yeſd*), *&c.*

De *Heer Bekoſtiger deeſes drucks* heeft met een *milde hand* dit *Werck* onſer *Gedenck-boecken* niet minder als de van ons vertaelde *Kronijck* van *J. L. Gottfried* willen vercieren met een groot deel nieuw-geſneedene *Konſt-Figueren*, t'ſijner groote koſten: welcker getal in dit en 't volgende *Stuck* niet veel minder als 300. beloopt; behalven noch d'*Afbeeldingen* der *Keyſeren*, *Koningen*, *Vorſten*, *Geleerde Mannen*, *&c.*, in de bygevoeghde *Tafelen*. Vermits deſelve yeder voor oogen ſullen ſtaen, ſoo behoeven wy niets meer hier van te ſeggen.

Op elck *Stuck* hebben wy gemaeckt een breede BLAD-WYSER; niet alleen dienſtig, om gereedlijck te konnen *vinden* de dingen, welcke men wil *opſoecken*, en hier verhandeld ſijn; maer oock, om te verſtrecken voor een *kort begrijp der Hiſtorien*; ſoo datmen, deeſe *Regiſters* (gelijck oock dat, 't welck wy op *Gottfried* hebben vervaerdighd) doorbladerende, daer in ſiet den *Inhoud* van elcken Vorſt ſijn leven, bedrijven, bejegeningen, toevallen; van yeder Lands voornaemſte Geſchiedeniſſen, &c. Echter verſeeckeren wy den *Leeſer*, dat hem in 't *Werck* ſelfs noch vry meer ſal ontmoeten, als wy in de *Bladwijſers* hebben konnen opſtellen, om deſelve niet te wijd te doen uytloopen.

Ernſtigh verſoecken wy, datmen ons doch niet wil beſwaren met de *Druck-feylen*, hier en gintſch ingeſlopen. Eenige ſijn wel van ons ſelfs in 't leeſen der *Proeven* door haeſt over 't hoofd geſien; maer meeſt, ſchoon van ons aengetekend, van de *Letterſetters* onverbeeterd gelaten. 't Gemeene Lot van byna alle Boecken heeft oock dit te beurt moeten vallen. De tijd ontbrack ons, om 't geheele afgedruckte Werck weer t'overleeſen, en de misſlagen op een Lijſt te brengen. Ondertuſſchen ſijn ons, by 't vervaerdigen der *Bladwijſers*, enckelijck by geval deeſe voorgekoomen.

Pag. 15.

VOOR-BERIGHT.

Pag. 15. Reg. 40. ſtaet *hare*, voor *haer*. P. 28. R. 3. en 2. van onder, *Rijcks-Religions-Vreede*, voor *Rijcks en Religions-Vreede*. En *Godsdienſt*, voor *Godsdienſts*. P. 31. R. 2. *der Pauſlijcke*, voor, *de Pauſlijcke*: en R. 10. van onder, *daer na haren*, voor *daer in na haren*. P. 41. R. 8. *Wurtburſche*, en R. 24. *Wurtburghſche*, voor *Wurtzburghſche*. P. 43. R. 27. *deſelve begiftighd*, voor *welke by begiftighde*. P. 45. R. 2. *heeft daer na*, voor *haeſt daer na*. P. 48. R. 9. *en ſonder*, voor *noch ſonder*. P. 53. R. 9. van onder, 1600. voor 1604. P. 54. R. 21. en 20. van onder, *Stang*, en *Doolshagen*, voor *Stam*, en *Drolshagen*. P. 60. R. 20. van onder, en 61. R. 11. *Maendaet*, voor *Mandaet*. P. 67. R. 6. 7. 10. *Feldbergh*, *Bercken*, *Mollerus*, voor *Felsbergh*, *Borcken*, *Molterus*. P. 83. R. 21. en 1. van onder *Rijcks-bodem*, voor *Rijcks bodem*. P. 95. R. 16. van onder, *Transſylvania*, voor *Tranſylvania*. P. 109. wat over 't midden, *Draegh-gat*, voor *Draght-gat*. P. 115. R. 16. van onder, *was als verwoedend-grimmigh*, voor *was gantſch woedend-grimmigh*. P. 118. R. 41. *Januarien* voor *Jauarien*. P. 120. R. 2. van onder, *hoogh-geblaſen Waſch*, voor *hol-geblaſen*. P. 122. R. 12. van onder, *ſpoedigh*, voor *te ſpoedigh*. P. 140. R. 21. *de hem beraemde*, voor *de van hem beraemde*. P. 154. ontrent 't midden, *van Auguſti*, voor *van Auguſtus*. P. 176. R. 19. moet 't eerſte woord *ſijn* wegh genoomen werden, en regel 20. voor aen ſtaen. P. 180. R. 9. *Albenſum*, voor *Albenſem*. P. 183. R. 25. van onder, *Tyrroniſche* voor *Tyrreniſche*. P. 203. R. 17. van onder, *hadden* voor *hebben*. P. 220. R. 19. 20. *ſijnen Medgeſel*, voor *ſijne Medgeſellen*. P. 683. R. 18. van onder, *van geld*, voor *om geld*. P. 772. d'onderſte regel, *Platen*, voor *Plauen*. P. 1478. R. 41. *Bracius*, voor *Bencius*, en meer diergelijcke. P. 254. R. 23. *tot dat in 't*, voor *tot in 't*. P. 260. R. 43. *Koningh Henrick*, voor *ſijne Majeſteyt*.

Maer gewightiger ſijn deeſe: P. 44. R. 33. *afweeringh*, voor *affweeringh*. Pag. 71. R. 15. ſtaet *tweede Beleeningh*, voor *Meedebeleeningh*. P. 168. R. 23. 24. *vijf-en-twintigh Millioenen*, voor *vijf-en-veertigh*. P. 317. R. 30. van onder, *rednen*, voor *regelen* P. 341. R. 2. van onder, *haer*, voor *hem*. P. 348. R. 11. *deſgelijcks*, voor *diergelijcks*. P. 353. R. 11. *ontbreecken*, *liever*, voor *ontbreken. Liever*; en drie regelen voorwaerts, *plagh*, voor *pleegh*; en 7. regelen daer na, *gehandeld*, voor *verhandeld*. P. 365. R. 5. van onder, *ſoude op Wetten*, voor, *ſonder op Wetten*. P. 403. R. 20. ſtaet aghter *quijt* 't woord *geweeſt* te veel. P. 407. R. 10. *Wat daer op gevolghd is*, voor, *Voorts is verhaeld wat daer op gevolghd is*. P. 411. R. 15. van onder, *Hertogh van*, voor *Heer van*. P. 413. R. 6. van onder, *of Hertogh Lumey* voor, *of Heer van Lumey*. P. 423., ontrent 't midden, *invoerers*, voor *inleveraers*. P. 678. R. 43. *Apologia Judiciaria*, voor *Aſtrologia Judiciaria*.

Somtijds is *wilden*, *ſouden*, *hadden*, *&c.* in 't veeltal geſteld, daer het in 't eental moeſt ſijn *wilde*, *ſoude*, *had*. En wederom eenige woorden in 't eental, die in 't veeltal moeſten ſtaen. Soo oock wel *Brandeburger*, *Burgemeeſter*, voor *Brandenburger*, *Burgermeeſter*, *&c.*

Buyten twijffel ſullen'er al vry meer *Druckfeylen* ſijn ingeſloopen, als wy hier hebben aengeweeſen, en die ons alleen gevallighlijck ſijn voorgekomen; waer van wy den *Leeſer* in ſijne gunſt de Verbeeteringh opdragen. Die oock, uyt onſe gewoone Stijl, lightlijck, wanneer deſelve ergens moght *ſtooten*, ſal konnen bemercken, waer een *Druck-misſlagh* te vermoeden is.. Welcke hy oock hier en gintſch ſal vinden in eenige *Latijnſche* woorden; doch by de kundige lightlijck te verhelpen.

Terwijl nu de *Liefhebbers der Hiſtorien* ſigh ſullen beeſigh houden in 't doorbladeren van dit *Eerſte Deel* onſer ALGEMEENE HISTORISCHE GEDENCK-BOECKEN, loopt de Druck-pars ter yl voort, om haer haeſt 't *Tweede* te doen ſien. Ondertuſſchen beveelen wy al onſe *Leeſers* van gantſcher herten in d'almaghtige hoede des Grooten Albeſtierders, tot genade aen hare Zielen; geſondheyd aen hare Ligchamen; zeegen over hare Goederen; en blijven die wy altijd ſijn geweeſt,

haren

gantſch toegenegenen, en ten dienſt bereyden

SIMON DE VRIES.

ALGEMEENE HISTORISCHE
GEDENCK-BOECKEN
DER VOORNAEMSTE, UYTGELEESENSTE
WEERELDLYCKE en KERCKLYCKE
GESCHIEDENISSEN

Des geheelen Aerdbodems; insonderheyd van EUROPA; tsederd den aenvangh der Regeeringh van Keyser RUDOLPH de II. in 't jaer 1576., tot op d'uytgangh deeser Seventhiende Eeuw.

Voorgesteld

In een geregelde orde der Saecken, voorgevallen onder de Regeeringh van yeder Keyser, Koningh, Vorst, en soo voorts.

EERSTE BOECK.

DUYTSCHLAND.

Na 't overlijden van Keyser MAXIMILIAEN de II. op den twaelfden van October des jaers 1576. / trad in desselven plaets op den Keyserlijcken Throon des Duytschen Rijcks

RUDOLPH de II.,

Rudolph de II. Keyser.

tweede Soon van des gemelden Keysers Maximiliani II. negen bekoomene Soonen (behalven ses Dochteren) / in orde der geboorte / doch d'eerste in Erfnis; wijl sijnen oudsten Broeder Ferdinand uyt de Weereld gingh in 't selve jaer dat hy'er in quam.

Vader. Moeder.

Ten Moeder had hy Maria, Dochter van Keyser Carel de V.: ten Voedster Vrouw Margaretha, geboorne van Bernstein; nagelatene Weduw van Heer Willem van Newhausz.

Geboorte-plaets. Geboorte-jaer. Geboorte-dagh. Misslagen daer ontrent.

Sijne Geboorte-plaets was de Stad Weenen in Oostenrijck. Sijn geboorte-jaer dat na des Heeren Christi 1552. Sijne geboorte-dagh den 18. van Julius. Hier ontrent vind men een misslagh in veele Geschiedboeken: 't sy door feyl der Druckers / 't sy door missieningh der Schrijvers. Hubertus Goltzius steld den 10.: Didacus Apolephthes den 17.: Petrus Schledius den 19. der genoemde Maend. Alderwijdst wijckt af de Keyser-Kronijck van Georgh Chanler, beyde in 't jaer en dagh-tal; waer in men vind Anno 1550. / den 28. July.

Geboorte-uyr.

Sijn geboorte-uyr was de thiende 's voormiddaghs.

Werd *Anno* 1572. met een bysonder-groote heerlijckheyd tot Koningh van *Hongaryen*:

In 't jaer 1572. wierd hy van de Hongarische Standen tot haren Koningh aengenoomen; en den 25. (by sommige den 21.) van September gekroond in de Marie Kerck te Presburgh; dus genoemd van de Duytschers; maer Poson van de Hongariërs; een vry stercke Stad in Opper, anders Oostenrijcks-Hongaryen, aen de Rivier de Donauw, half-weegen tusschen Weenen en Neuheusel. Deese Krooningh geschiedde daer met een veel heerlijker vergeselschappingh / als men oyt te vooren by die van eenigen Koningh had gesien: vermits sigh by deese gelegenheyd tegenwoordigh bevonden sijnen Heer Vader Keyser Maximiliaen: sijne Vrouw Moeder Keyserin Maria: sijne drie Broederen de Princen Ernestus, Matthias, en Maximiliaen: sijnen Oom Aerts-hertogh Carel van Oostenrijck: Soon van Keyser Ferdinand d'I.: Willem en Ferdinand, Hertogen in Bayeren. Hertogh Carel-Frederick van Cleef. De Gesanten des Paus: des Koninghs van Spaenje, der Boheemers, der Venetianen, en van meer andere.

In 't jaer 1575. tot *Boheemsch* en *Roomsch* Koningh gekroond.

Den 18. (volgens Andreas Olphardus; den 21. volgens P. Schledius en Frantz Adam; den 22. volgens P.C.Bor) van September des jaers 1575. ontfingh hy desgelijcks in de Domkerck te Praegh de Krooningh ten Boheemschen Koningh met een ongemeene praght. Den 27. October desselven jaers wierd hy op den Rijcksdagh te Regensburgh (van Didacus Apolephthes en andere qualijck gesteld Aughsburgh), met eenparige toestemmingh der Keurvorsten / verkooren tot Roomsch Koningh; en gekroond den 1. (by andere den 5.) van November. Dus was hy alreeds bestemd Keyser; en trad ten vollen op den Rijcks-throon Anno 1576. / na 't overlijden van sijnen Heer Vader.

En *Anno* 1576. ten Keyser.

Sijnen Leermeester in sijne Jeughd.

In sijne Jeughd had hy ten Leermeester D. Johannes de Varra, een geleerd / en doemaels beroemd Italiaen: ten Hofmeester de Heer Albert Trautz.

Reysen na *Spaenje* en *Franckrijck*.

In 't derthiende jaer sijns ouderdoms wierd hy na Spaenje gesonden / aen 't Hof van sijns Oud-ooms des Keysers Caroli Soon Philips de II.; waer van naderhand yet seer aenmercklijcks sal verhaeld werden. Doe hy sijn negenthiende levens-jaer had bereyckt / bevond hy sigh aen 't Hof des Koninghs van Franckrijck. T'sijner plaets oock breeder hier van.

Gemoedsaerd: goede hoedanigheden; en gebreeken.

Hy was / volgens de berighten der meeste Geschiedschrijvers / van een rustsoeckenden aert / en genoeghsaem tot Vreede geneegen; toegevende / en verstandigh. Wanneer hy niet opgehitst wierd / regeerde hy saghtmoedigh. Bevoorderde meest door-

DUYTSCHLAND.

gaens reght en gereghtigheyd; behalven somtijds/ alsmen hem insight van eygen belangh inboesemde; of door andere middelen/ oock door vleyeryen (waer mee hy al vry wat te veel vermaeckt was) bragt tot 't geen hy van sigh selven noyt sou gedaght hebben; gelijck hier na in verscheydene Voorbeelden sal blijcken. Dickmael was hy geerne alleen/ tot waerneemingh van Godsdienstige Plighten. Beminde geleerde Lieden/ de Geschiedboecken/ en d'Oudheden. Insonderheyd was hy een ongemeen-groot Liefhebber van konstige Schilderyen. De geleerde Nederlander Daniel Eremita (die in de Latijnsche Tael heeft uytgegeeven de Beschrijvingh der Reys/ van hem gedaen met den Gesant des Groot-Hertogs van Florencen na 't Keyserlijck Hof) verwijt onser Rudolph vry wat steekeligh sijn' al te groote lust tot de Schilderkonst; door welcke hy niet alleen d'aldertreflijckste Stucken der beste Meesters met ongeloofliJck-groote onkosten uyt al de Deelen van Europa tot hem deed brengen: maer oock/ sonder aght te nemen op sijne Keyserlijcke Aghtbaerheyd en Hoogh-aensienlyck Ampt/ geheele dagen langh 't werck der beroemdste Schilders/ welcke hy geduerigh aen sijn Hof te Praegh hield/ met sulck een onmatige begeerte aenschouwde/ dat hy daer over byna als buytensinnigh wierd.

Godsdienstigheyd.

Sijn' al te groote lust tot de Schilderkonst,

hem steeckeligh verweeten van de geleerde *Nederlander Daniel Eremita*.

De vermaerde Duytscher Johannes Ristius ontkend niet Rudolphi seer groote genegenheyd tot de Schilderingh; doch verontschuldighd deselve glimplijck; voorgevende/ dat hy daer door de noodwendige Rijcksfaecken niet versuymde. Buyten dit geeft de genoemde Eremita hem een goeden Lof; en getuyghd/ dat hy hem treflijck had bemoeyd/ om veele Natuer-geheymen uyt te vorsschen: sonderlingh ervaren was in de Chymie: allerley Uyrwercken met eygener handen kon verbaerdigen: verscheydene Spraecken verstond/ &c. En gewislijck/ hy was seer wel geoeffend in de Latijnsche, Fransche, Italiaensche en Spaensche Talen/ boven die van sijn Vaderland: desgelijcks in de Wis-en Starrekonst. Kon doorgaen voor een taemlijck Philosooph, en goed Politicq. Was echter meer in kennis als in te werckstelling/ in Theorie als in Practijck, een Staets-wijse; wijl hy niet weynige/ en al vry grove misslagen/ tegens de reghte Staet-kunde beginghe; welcke oock hem selfs swaere moeylijckheden/ en andere verderf genoegh hebben veroorsaeckt. In de Reghtsgeleerdheyd en Geneeskonst had hy een goede voortgangh gemaeckt: insonderheyd sigh seer beesigh gehouden met d'Alchymie, of Stofscheydinghs-kunde. Tot allerley goede Konsten en Weetenschappen had hy een natuerlijcke neyghingh; tot sommige derselve een stercke drift: en was bevoorderlijck de geene/ die'er lust toe hadden/ doch sigh beroofd vonden van de middelen tot d'uytvoeringh.

Verontschuldigd van *Joh. Ristius*.

Ervarenheyd in Talen:

oock in verscheydene Konsten en Weetenschappen;

insonderheyd in d'*Alchymie*.

In eygener persoon trock hy wel noyt te veld; doch beschermde sijne Rijcken door de heldenmoed sijner dappere van hem gestelde Oversten. Echter heeft hy niet altijd voor de wind konnen zeylen; en dickmael een harde stoot moeten uytstaen. 't Jaer/ waer in hy tot de Keyserlijcke Heerschappy opklom/ vindmen juyst in de woorden: RVDoLPHVS IMPERATOR AVGVSTVS: welke in sigh bevatten de Tel-letteren MDLVVVVVI; t'samen uytmaeckende 1576.

Trock noyt in eygener persoon te veld; doch had dappere Oversten.

Verscheydene aensienlijcke Schrijvers diens tijds berighten ons/ dat hy voor hem selven d'Euangelische Leere niet onguństigh was: dat hy oock in sijn Hert goed keurdde der Protestanten Geloofs-Artijckel van de Reghtvaerdighmaeckingh des Sondaers voor God: en sulcks niet weynigh sou toegebraght hebben tot de vergunningh der Religions-oeffeningh aen d'Onroomsche in Hongaryen, Boheemen, Silesien, Moravien, &c.; waer van hier na breeder. Evenwel heeft hy/ uyt insight van eygen' aengelegenheyd (daer in Keyser Carel de V. gelijck synde)/ waer op hy somtijds al vry wat t'onreghtmatigh was geset; maer insonderheyd door harde/ ja oock dreygende Aendringingen der Pauslijcke en Spaensche Gesanten/ eeniger Roomschgesinde Rijcksvorsten/ der Jesuiten, en anderer Geestlijcke/ al nu en dan de bewillighde Vryheyd weer ingetrocken; ja dickmael seer swaere verbolgingen gedoogd; oock wel selfs de hand daer in gehad/ bevoorderd/ bevoolen; gelijck in 't verbolgh omstandigh sal blijcken. [*Hubertus Goltzius. Simon Bornmeisterus. Nic. de Klerck. J. L. Gottfried. Guill. Merula. Gottfr. Schultz. Didacus Apolephthes. Georg. Chanler. Bernhard Zech. Zeg. Koninghsbergen. Jac. Aug. Thuanus. P. C. Bor. Andr. Olphardus. Frantz Adam. Petrus Schledius. Daniel Eremita. Joh. Ristius. Petr. Oppenhemius. Tilemannus Offenburgius. Gothofr. Neimius, &c.*].

Was d'*Evangelische Religie* in sijn hert niet ongenegen.

Verdruckte echter deselve al dickmael; en wat hem daer toe bewoogh.

Simon Bornmeisterus, in sijn Theatr. Imperat, uytgekoomen Anno 1678./ seght/ dat 't Roomsche Rijck in drie-honderd jaren tijds onder geenen Keyser sulck een goede Vreede en geluckige welstand had beseeten/ als in de ses-en-dertigh jaren van Rudolphi Regeeringh. 't Is wat te mild gesprooken; gelijck wy stracks sullen toonen. Waeraghtigh is 't/ dat Duytschland in den aenvangh sijner Heerschappy een genoeghsame gerustheyd genoot; soo dat dit Gewest tsederd een lange tijd in sulck een vreedsame en gewenschte staet niet was geweest: 't welck men/ naest God/ alleenlijck had te dancken 't voorsightigh beleyd en 't goedertierne bestier van Keyser Maximiliaen de II., Vader van Rudolph. Maer naderhand/ insonderheyd na d'eerste thien jaren sijns bewinds/ en hoe naerder aen de laetste hoe arger/ ontstonden veelerweegen swaere beroerten en bloedige oneenigheden onder verscheydene Duytsche Vorsten/ Standen en Steeden: welcker veele hy lightlijck door sijn Gesagh had konnen verhoeden/ of door sijne bemiddelingh ter neer leggen/ indien hy de reghte wegh daer toe had willen inslaen; en niet liever sigh daer in gemenghd/ om sijn Huys Oostenrijk

Aenmerekingh op *S. Bornmeisterus*.

Duytschland seer gerust in 't begin van *Rudolphi* Regeeringh.

Daer na vol onrusten; welke hy ten deelen wel had konnen voorkomen, of dempen.

voor-

DUYTSCHLAND.

voordeel en aenwas te verschaffen; alwaer 't selfs door niet seer betaemlijcke bedrijven; oock onaengesien hy Vrouw en Kinderloos was.

Twee dingen hebben hem 't gevaerlijckste spel gemaeckt.

Afsonderlijck voor hem selven hebben twee saecken hem de grootste moeylijkheyd / 't gevaerlijckste spel / 't gevoelijckste herteleed veroorsaeckt. D'eerste was d'Oorlogh tegens de Turcksche Keyser: d'andere de Staetsught van sijnen Broeder Matthias; welcke hem inwickelde in geen geringe / maer wel harddruckende ongelegenheden: ja selfs oock wel veel heeft toegebraght tot d'ontstaning sijner Siekte en daer op gevolgde dood. Wat hem verward heeft in d'onrusten met de Turcksche Sultan, wiens onderhoorige / door verwoestende Invallen / de Christenen in Hongaryen en Croatien seer groote schade toevoeghden / sullen wy / te gelijck met de Gevolgen / hier alleenlijck op 't kortste aenwijsen in 't gemeen; maer onder de Lijst der Turcksche Keyseren daer van handelen in 't bysonder.

Wapenschorssing tusschen den *Roomschen* en *Turckschen* Keyser.

Doe Rudolph was getreeden tot de besittingh des Duytschen Rijcks-throons / en Sultan Amurath (doemaels met den Persiaenschen Sofi in Oorlogh) noch geraedsaem bond / noch gelegenheyd had / om tegens hem te hardebollen / wierd tusschen beyde deese Monarchen een Wapenschorssingh voor de tijd van thien aghter een volgende jaren opgereght. Echter vielen / wegens der Turcken gewoone roofgierigheyd / aen d'een' en d'andere sijde noch al verscheydene Schermutselen voor. Dit veroorsaeckte / datmen de Stilstand weer vernieuwde / en de tijd verlenghde. Niet weynigh verdroot dit eenige bloed-en buytgierige Turcksche Krijgsbevelhebbers. Ontrent 10000. Koppen braghtense by een. Deeden daer mee een stercken Inval in Crain; en voerdden een groot getal Christenen gevancklijck met haer wegh ter Slaverny. Crain, anders geseght Carniola, is een Hertoghdom / in 't Zuyderdeel van Duytschland ten Oosten / tusschen de Landschappen Karndten (of Carinthia) Stiermarck, Sclavonien, Croatien, Windischmarck, en Italien; door de Rivier Savus, of de Sauw, verdeeld in Opper-en Neder-Crain. Soo haest 't gerught van deesen nieuwen Mahometaenschen wrevel sigh had verbreyd / maeckten eenige dappere Christen Graven in Hongaryen en Oostenrijck sig op: snelden de Rovers na; en aghterhaelden haer by de Croatische Rivier Schlim: slogen'er vier-honderd van ter neer / en herstelden d'arme ter Dienstbaerheyd weghgesleept werdende Christenen in voorige vryheyd.

Echter vallen een deel *Turcken* in de *Christenheyd*, een en andermael; sonder dat d'openbare Vreede hierom wierd gebroocken.

Hoe *Sultan Amurath* sigh hier ontrent droegh,

Vermits nu de Turcken aen deese schendige nieuwe Vreedebreuck sigh hadden schuldigh gemaeckt buyten kennis en toestemmingh des Sultans, soo was dit haer verlies hem niet onaengenaem; immers / voor soo veel opentlijck aen sijn gantsche beleyd kon gemerckt werden. Daer-en-boven liet hy aen de sijne een Bevel afgaen / datse haer souden waghten / van sulck een werck sigh weer t'onderwinden / indiense 't swaere gewight sijner ongenade niet wilden gevoelen. Evenwel hebben eenige Turksche Begen weynigh daer op gepast. Want in 't jaer 1587. maecktense al weer een Aenslagh tegens de Keyserlijcke Grensen: doch deselve wierd haest door de Christenen verydeld; wijlse een plotslijcken aen-en inval deeden in 't Ottomannisch Gebied; met verovering van de Vestingh Copan; waer in veele Turcken verslagen / een groot getal gevangen bekomen / en na Weenen gevoerd wierden. Eenen onder deese Vreedeverstoorders / Vizier Aly Bassa, Swager van Sultan Amurath, moest de schuld van al d'andere met sijn eygene hals boeten: want de Groote Heer deed hem verworgen: 't sy / om dat dit bedrijf hem waerlijck mishaeghde: 't sy uyt onwil / om dat dit opset tegens de Christenheyd misluckt was: 't sy om Rudolph te doen blijken / dat hy aen deese snoode onderneemingh geen deel had: de Stilstand wou onderhouden; en de schuldige aen obertreedingh straffen / hoedanige persoonen 't oock sijn moghten.

om de Stilstand met Keyser *Rudolph* staende te houden.

Nader-hand echter vereeckt hy de Vreede, door ophitsingh van een *Bassa*.

Echter liet hy sigh hier na beweegen door de Bassa van Bosnia (by de Duytschers gesegt Bossen), een gesworne vyand van 't Christendom in 't gemeen / en van 't Huys Oostenrijck in 't bysonder / om de hoogh-bevestighde Vreede met Keyser Rudolph en 't Duytsche Rijck te breecken. Twee dingen gaben hem hoop van een goede uytkoomst aen sijne sijde: eerstlijck / dat hy van de Persianen geen onheyl meer had te vreesen: daer na / dat de Christenen malkander selfs in 't Hayr waren gevallen.

Sijnen Soon *Mahometh* treckt te veld.

Van deese gelegenheyd wou Mahometh (de Staet / Eer en Regeersughtige Soon van Amurath) sigh bedienen / om noch by sijns Vaders leven hem selven een groote / ontsaghlijcke naem te maecken; te gelijck schrik in der Christenen herten te drucken. Viel daer op / Anno 1592. in Croatien, en verobverde Wyhitz, van andere genoemd Vihitz, een seer sterck Steedje in 't gemeldde Landschap / op een Eylandje in de Rivier Wana, volgens Mercator, of Unna, volgens de groote Kaert van Hongaryen, uytgegeeven te Weenen in 't jaer 1664. Die van binnen deeden wel tegenweer; doch deese stercke Turksche Maght viel haer te swaer. Voorts begaf Mahometh sigh na Siseck, anders Sisseg, in 't Westerdeel van Croatien, daer 't Rivierte Kulp in de Rivier de Sauw valt; doemaels een fraeye Bischoplijcke Stad / nu sleghts een Dorp; en meendde / door sijnen Bassa deese Plaets haest te sullen vermeesteren: doch dit werck viel uyt t'sijner schade. Echter niet door de sonderlinge dapperheyd der Belegerde / maer door een bedrog / gantsch niet roemlijck voor Christenen; gescholden selfs van Heydenen. De beste Schrijvers houden Oorloghslisten in verscheydene gevallen voor geoorloft: maer als'er opsetlijk-bedagtte leugenen / en anders gemeendde beloften bygaen / om de vyanden bedrieglijck in 't Net te locken / soo werdense onverantwoordlijk / en krijgen de naem van verradery.

Verovert *Wyhitz*.

Sijne *Turken* belegeren *Siseck*;

[Aenmerkingh op Oorloghslisten].

DUYTSCH-LAND.

maer moeten deese Plaets met groote schade verlaten;

D'Opper-Bevelhebber der Christenen in Siseck handelde gelijck als in't geheym met den Bassa van Mahometh; even als had hy de Belegerde of willen verraden / of tot Verraders maecken. Noemde hem oock een seeckere tijd / op welcke hy hem de Vestingh sou inruymen. De Bassa behoefde maer aen te komen met sijn' uytgeleesenste Officieren, om'er 't Besit van te nemen. Ondertusschen deed hy al 't Geschut wenden na de plaets harer aenkoomst: welgeladen met grote Hagel/ Spijckers/ en yzere Keetenen; doch t'eenemael overdeckt met groene Bladeren / op dat de bedroogene 't bedrogh niet moghten bemercken. Ter bestemder uyre quam de Bassa met de voornaemste sijns Heyrs aen. Niet alleen vondense de Poort geopend/maer oock wierden terstond vijf-honderd der hare binnen gelaten. Doe deedmen de Schotdeur neervallen / en de grove Stucken wierden gelost. Deeser wijs sneuvelde dien gantschen hoop / niet min ellendigh als onverwaght. D'overige buyten de Stad namen in aller yl de vlught. Dus wierd Siseck voor datmael behouden / door een middel / 't welck meenighten van andere onnoosele Christenen tot de hooghste schade heeft gestreckt; wijl de Turcken, dit bedrijf seer euvel opneemende / dies te woedender / daerse haer meester wierden / tegens haer handelden: te meer / wijl deese Stadhouder noch yet anders had bedreven / 't welck / ontdeckt sijnde / hare grimmigheyd verdubbelde / tot een grouwlijcke wraeck-begeerte. De gedaghte Asan-Bassa had een Gesant van aensien aen hem gesonden / om hem te bepraten tot d'overgevingh van Siseck; doch hy deed hem werpen uyt de vensteren des Slots; door welcke val hy verpletterde.

door een onroemlijck bedrogh.

des daer binnen sijnde *Gouverneurs.*

't Welck, en dan noch wat anders, van hem bedreven,

de *Turcken* dies te heviger heeft doen woeden

Wegens 't langh aghterblijven deeses dus omgebraghten / vaerdighde de Bassa eenen anderen af na den Stads-vooghd / om den selven te vragen / waerom hy sijnen Gesant dus ophield? De Gouverneur deed hem antwoorden: Hy had hem terstond met goed bescheyd te rugg' gesonden. Was hy niet weer tot sijnen Heer gekomen / daer van konnen hem de schuld niet op den hals laden. Voorts deed hy'er by: Dat hy wel geneegen was / gelijck hy alreeds den anderen had te kennen gegeven / met den Bassa, aengaende sijne begeerte / over een te dragen. Waer op dan 't alreeds verhaelde is gevolghd. Eenige verschoonen 't bedrijf deeses Stadhouders; en willen / dat hy daer over niet te schelden is; wijl hy alleenlijck door een slagh van verradery loondde den geenen die verraed soght / en hem ten Verrader had gepooghd te maecken. Hoe veel gewight deese verontschuldigingh heeft / laten wy den Leeser oordeelen.

tegens een groote meenighte onschuldige *Christenen.*

Veerthien jaren langh heeft Keyser Rudolph sigh tegens den Turkschen Keyser Amurath, en desselven Soon Mahometh, moeten stellen: somtijds met eenigh voordeel / dan weer met schade; tot dat eyndlijck in 't jaer 1606. een dertigh-jarige Vreede wierd getroffen. De bysonderheden deeses Turcken-Krijghs sparen wy tot op 't verhael van de Geschiedenissen der Turcksche Keyseren. [*Andr. Olphardi Hist. Ung. Ortelii Chronol. P. C. Bor Vervolgh op Carion. Thomaso Galesini Hist. d' Europa. Thuani Historia. P. Schledii Hist. Imperat. Oppenhemii Romischer Adler. Sim. Bornmeisterus. G. Mercator. Gottfr. Neimius. Gothardus ab Ehrenstein. Vincent. Stockhoven. M. Sachs, &c.*].

Eyndlijck werd een Stilstand voor 30. jaren gesloten.

Wat nu belanghd Rudolphi onrusten met sijnen Staetsughtigen Broeder Matthias, die hem de Koningrijcken Hongaryen en Boheemen, 't Aerts-Hertoghdom Oostenrijck, 't Marck-Graefschap Moravien, en meer andere Landen / noch by sijn leven / geweldadigh afdwongh: wat sigh voorheenen / onder-

Rudolphi onrusten met sijnen Staetsughtigen Broeder *Matthias* uytgesteld.

DUYTSCH LAND. ondertusschen / en daer na in deese Gewesten toedroegh / sal aengeteeckend werden onder de Hongarische en Boheemsche Koningen; waer toe de verhandelingh deeser Stof eygentlijck behoord.

Korte aenwijsingh van eenige der voornaemste onrusten beroerten, en oorlogen, in 't Duytsche Rijck en d'aengrensende Landen voorgevallen onder des Keysers Rudolphi Scepter-voeringh;

De Protesteerende Duytsche Vorsten klaegden wel dickmael aen Keyser Rudolph, datse in veele saecken van de Roomschgesinde allerley onreght en swaere onbillijckheden leeden / vlack aen tegens den inhoud der Religions en Rijcks-vreede; doch kreegen geen genoeghdoeningh op hare Grieven; en daer wierd geen orde gesteld tot verbeeteringh. Als de Keyser sigh tegens den Turck in een quade staet / of in andere ongelegenheyd bevond / quam'er somtijds wel een belofte / om haer t'sijnen bystand te beweegen; doch altijd sonder vervullingh. In de Gulicksche beroerten / na de dood van Hertogh Johan-Willem van Gulick, Cleef en Bergh, overleeden in Martius Anno 1609. / socht hy in trouble water te visschen / en deese Landen op d'een of d'andere wijs aen sijn Huys te brengen. Doe hy geen kans hier toe sagh / droegh hy sigh tegens de Prætendenten, of Aenspraeckmaeckers / van de Roomsche Religie ongelijck meer gunstigh / als tegens de Protestantsche; onaengesien haer Reght tot de Besittingh alderblijckelijckst was / gelijck wy t'sijner plaets sullen hooren; en met eenen / wat al verwoestingen hier over sijn voorgevallen; welcke / volgens der Schrijveren berigt / Rudolph wel had konnen verhinderen; maer daer tegens deselve koesterde.

Onder sijne Regeeringh viel Sigismundus Bathori, Vorst der Sevenbergers, van de Turcksche Keyser af tot den Duytschen. Naderhand had hy wel geerne weer te rugg' gegaen; doch Rudolph bedwongh hem door Krijghsgeweld. Met Stephanus Botschkay, oock Vorst van Sevenbergen, geraeckte hy in een andere Oorlogh; maer niet tot sijn voordeel / en met groote Landverwoestingen. In d'Akensche onrusten spraeck hy 't oordeel uyt ten nadeel der Onroomsche; en wierd beschuldighd / dat hy / soo in de Vonnisvellingh na vollen wensch der Roomsch-Catholijcke, als in de manier der uytvoeringh / wy verr' was gestapt buyten de pligt van onsijdigheyd eens reghtvaerdigen Regters / en de bescheydenheyd eens goeden Vorsts. Den Bisschop van Paderborn gedooghde hy / na sijn welgevallen / en bloedigh genoegh / te mogen vervolgen d'Euangelische Leere / en der selver Belijders: beyde bedrieghlijck en geweldadigh: opentlijck tegens hare beswoorne Privilegien: tegens alle reght en reden: met een uytsteeckende wreedheyd. Doe / ter oorsaeck van d'aengevangene Reformatie in 't Aerts-Stight Keulen, eenige der Duytsche Vorsten sigh tegens / andere voor den reformeerenden Aertsbisschop-Keurvorst Gebhart Truchses verklaerdden / viel hy al weer in alles de Roomschgesinde toe; doch hier ontrent had hy een sonderlinge politique aengelegenheyd. D'Euangelische Boheemers gaf hy eyndlijck de Religions-vreede en Majesteyt-brief; doch seer qualijck wierdse van de Pauslijcke onderhouden / en seer sleght van hem gehandhaeft. Onder sijne Sceptervoeringh versamelden de Roomschgesinde Vorsten sigh te Wurtzburgh; en slooten een Liga, of Verbond / tegens d'opgereghtte Unie, of Vereenigingh / der Protesteerende. 't Stond doemaels gantsch gevaerlijck in 't Rijck; en 't scheen / dat de saeck sou uytgeborsten hebben tot een bloedigen Oorlogh: doch Hertog Maximiliaen van Bayeren, Algemeene Veld-Overste / of Generael, der Verbondene Roomsch-Catholijcke, trad noch met de Vereenighde Onroomsche tot een Verdragh. Tusschen Hertogh Willem van Mekelenburg en de Stad Rostock ontstonden groote verschillen; doch wierden noch bygeleght. In de geweldadigheden van Henrick-Julius, Hertogh van Brunswijck en Lunenburg, tegens de Stad Brunswijck, toondde Rudolph sigh seer veranderlijck; eerst gunstigh voor / daer na grimmigh tegens de Brunswijckers; en / volgens 't getuygenis veeler Schrijvers / in sijn laetste bedrijf ontrent haer vry onbillijck. Wegens d'invoeringh des Gregoriaenschen Nieuwen Stijls reesen seer groote onrusten in 't Duytsche Rijck; gevolghd van swaere verdruckingen: insonderheyd t'Augsburg; daer d'Euangelische gantsch qualijck wierden gehandeld / ter oorsaeck van weygeringh der aenneemingh. Hertogh Maximiliaen van Bayeren nam de Stad Donauwaert in besit / met berovingh van al hare Privilegien en d'Euangelische Religie, wegens een onordentlijcken handel des gemeenen Volcks / daer voorgevallen: doch welck Vyer van den Roomschgesinden Abt ter dier plaets opsetlijck was gestoockt. Veel meer andere swaere en onder deselve hoogh-gevaerlijcke beweegingen ontstondden in 't Duytsche Rijck onder deeses Keysers bestieringh. Onder d'Onroomsche waren'er niet weynige / welcke meendden / wel te weeten / en genoeghsaem verseeckerd te sijn / dat de Keyser eenige Hoofd-Artijkelen der Protestantsche Leere in sijn Hert gantschlijck toestemdde; en verwonderden haer derhalven / dat hy van sijn Gemoed kon verwerven / de Religions-verwanten soo seer te laten verdrucken / vervolgen / qualijck handelen door de Roomschgesinde Vorsten en Geestlijcke / onder sijn' ooghluyckingh; ja oock / door eygene van hem gegevene bevelen: en besloten daer uyt / dat by hem somtijds redenen van Staet / somtijds vrees voor de Paus / voor de Koningh van Spaenje, voor de Roomsch-Catholijke Vorsten en Geestlijckheyd / 't overgewight hadden.

DUYTSCH-LAND. en waer in hy meerendeel selfs de hand heeft gehad, billijck en onbillijck. Welcke saecken, nevens veel meer andere, breeder, en met de noodige omstandigheden sullen beschreven werden.

Van dit alles / en noch veel' andere soo Kerchlijcke als Weereldlijcke onrusten des Rijcks / sullen wy onse Leesers berigt soecken te geven na waerheyd / soo veel wy deselve door getrouwe vlijt hebben konnen naspooren / 't sy uyt eendraghtige overeenkomingh der Schrijvers / of uyt nauwe overweegingh / welcke van de verschillende de saeck grondighst ondersoght / de bequaemste gelegenheyd

Hoe wy ons in dit tegenwoordige Werck sullen dragen, ontrent de voorstellingh der dingen.

DUYTSCHLAND.

genheyd daer toe gehad/ en opreghtst sigh daer in gequeeten hebben: oock daer ontrent gebruycken sulck een kortheyd/ dat de verhandelingh der saecken niet verdrietigh sal vallen door veelheyd en uytrecking van woorden: echter met soo veele der nodige omstandigheden/ dat onse kort-ingedrongenheyd geen weesentlijcke gebrecklijckheyd/ geen moeylijcke duysterheyd sal veroorsaecken. In gevallen van Religie, of sulcke/ die met de Religie vermenghd/ of daer uyt ontstaen sijn/ sullen wy oock/ daer 't te pas koomd/ niet aghterhouden 't geen de Roomschgesinde of andere na hare wijse daer van hebben geschreven. Onnodige scharpe uytdruckingen tegens persoonen/ of haren Godsdienst/ sullen wy altijd vermijden; echter de daden selfs in haer eygen Weesen voorstellen/ en sonder huychelry een Schuyt een Schuyt laten blyven.

Des Rijcks Kamer-Geright te *Spier*

Wy hebben in 't Vijfde Deel onser Historische Kronijck der Kronijcken, onder Keyser Maximiliaen d'I. pag. 23. verhaeld/ hoe/ volgens uytdrucklyck verdragh en bevoorwaerdingh/ 't Kamer-geright te Spier moest bestaen half uyt Roomsch-Catholijcke, half uyt Protestantsche Assessores, of Bygevoeghde. Dat oock de Kamer-Reghter altijd moest sijn eenen van d'Euangelische Godsdienst: maer dat noch 't een noch 't ander is aghtervolghd. Deese aenmercklycke/ en aen de meeste onbekende saeck verdiend een breeder voorstellingh/ en klaerder bericht. Tot op heden toe is noch niet eenen uyt d'Augsburgsche Religions-verwanten in dit Hooge Ampt gesteld geworden. Ook hebben 't de Roomschgesinde altijd soodanigh weeten te beleggen/ dat'er geduerigh/ schoon vlack uyt tegens d'overeenkomingh/ meer Bysitters van haren/ als van der Onroomschen Godsdienst sijn geweest: gelijck dan oock noch ter deeser tijd/ even voor 't verjagen deeses Kamer-Gerights uyt Spier door de Franschen in deesen laetsten Oorlogh/ onder de vijftigh Assessoren (waer in haer getal moet bestaen) maer vier-en-twintigh Protestantsche; daer tegens ses-en-twintigh Roomsch-Catholijke wierden geteld. Behalven noch/ dat de Cancellery by de Kamer/ of by den Rijcks-Hof-Raed te Weenen, enckelijck uyt Pausglijcke bestaet. Ja/ dat selfs in 't Collegie des gemelden Rijcks-Hofraeds altijd maer ses Euangelische tegens twaelf Roomschgesinde sitten: daer doch van elcke Gesindheyd 't getal even veel moest zijn. Daer-en-boven heeftmen in deesen Raed/ in plaets van geboorne Duytschers, genoomen Spaenjaerden, Italianen, Walen, en andere/ in 't Duytsche Rijck vreemde/ onbegoederde persoonen/ onkundigh van de reghte gelegenheyd der Rijcks-Wetten en Gewoonten.

moest bestaen half uyt *Roomschgesinde*, half uyt *Onroomsche* Bysitters:

de Kamer-Reghter altijd *Onroomsch* sijn.

Hoe de *Roomschgesinde* daer ontrent gehandeld hebben, en noch handelen.

't Was soo verr' gekomen/ onder Keyser Ferdinand de II., dat dit volstrecktlijck ten Grondregel wierd gesteld: De Roomsch-Catholijke Religie moet sijn 't Rigtsnoer aller saken, en SUMMA LEX, of d'Opperste Wet. Oock troch de Conscientie-Raed van sijne Majesteyt/ bestaende uyt Jesuiten, 't bewind van/ en 't oordeel over alle dingen gantschlijck aen sigh. Wegens al 't verhaelde hebben de Protestanten dickmael geklaegd; doch sonder vrught: derhalven oock nu en dan sigh niet ontsien/ de Roomschgesinde te verwijten/ datmen sigh niet 't alderminste moght vertrouwen op haer' Accoorden, Beloften/ Verbonden/ schoon hoe pleghtlijck aengegaen. Maer dit was 't noch niet al.

De vastgesteld le jaerlijcksche Besoeckingh des Kamer-Gerigts door *Commissarissen*,

Op dat by dit hooghste Rijcks-geright alles na de Rijcks-wetten verhandeld/ allerley inbreuck/ ten nadeel der Gereghtigheyd/ verhoed moght werden/ was uytdrucklyck vastgesteld/ dat 't selve yeder jaer op Maydag sou werden besoght van eenige Commissarissen, daer toe verordonneerd van de Keyserlijke Majesteyt/ de Keurvorsten/ Vorsten en Standen. Maer van Anno 1589. af tot op deesen tijd toe is de gedaghte prijslijcke Besoeckingh/ soo gantsch nodigh voor de welstand des Rijcks (wanneer maer alleen op de persoonen der Besoeckers behoorlijck gelet/ en de reghtvaerdigheyd van haer betraght wierd) t'eenemael aghter gebleven. D'oorsaeck daer van is deese. Dickmael gebeurden 't/ en 't droegh sigh oock toe in 't jaer 1583./ dat/ als men sou uytspraek doen over eenigh verschil/ de Stemmen der Bysitters/ als bestaende uyt persoonen van tweederley Religien, voor en tegen even-gelijck waren; waer door de Vonnis-vellingh gestaeckt bleef. Als dan de Visiteurs (welke men al mee doorgaens had weeten uyt yverige Roomsch-Catholijke te bestellen) aenquamen/ soo verschovense de saeck/ wanneer die Protesteerende tegens Roomschgesinde betrof/ tot op den naesten Rijcksdagh/ om daer geoordeeld te werden van de Vorstlijcke Standen. Vermits nu de Pauslijcke daer de sterckste in getal waren/ soo moesten d'Onroomsche byna altijd haren Gerightshandel tegens hare Parthyen van de Roomsche Godsdienst verliesen; 't sy datse deese in Proces hadden geroepen/ of van haer geroepen waren; onaengesien onsijdige Reghters reght anders geweesen souden hebben. Daer-en-boven wierd door sulck een beleyd d'Euangelische Bysitters in 't Kamer-Geright al hare maght/ al haer' authoriteit benoomen. Ja oock/ deese Roomschgesinde Besoeckers wierden soo stout/ datse eenige alreeds ten vollen uytgesprokene Vonnissen/ in de saeck van den ouden Graef Joachim van Ortenburg tegens Hertogh Willem van Bayeren (die hem seer hebigh vervolghde/ swaerlijck verdruckte/ ter oorsaek van de Reformatie in sijn Graefschap) dorsten herroepen/ ten gevalle van den Roomsch-Catholijken Hertogh Willem; tegens/ gelijck de Schryvers verklaren/ alle Reght/ tegens de Rijcks-Constitutien, tegens de Keurvorstlijcke Besluyten.

van tsederd 't jaer 1589. niet geschied,

tot seer groot nadeel van de *Justitie* des Rijcks, en ophoopingh van veelerley gebreecken in 't Kamer-Geright.

Vertooningh van d'oorsaecken,

Ter oorsaeck van deese en meer andere groote onbillijckheden (over welcker gelijcke alreeds onder de Regeeringh van Keyser Carel de V. dickmael en ernstigh geklaeghd was) schreven de Protestantsche Keurvorsten een Byeenkoomst der Euangelische Standen

te

DUYTSCH-LAND.

te Mulhuysen upt: doch deese Vergadering had geenen voortgangh/ wegens 't overlijden van Keurvorst-Paltzgraef Lodewijck. Ondertusschen was Marckgraef Joachim-Frederick van Brandenburgh in 't besit des Administratorschaps van 't Aerts-Stight Maeghdenburgh. Doe nu in 't jaer 1588. de Visitatie des Kamer-Gerights in de Beurtorde was gekoomen aen 't genoemde Aerts-Bisdom/ en dienvolgens aen Joachim-Frederick, wilden de Roomschgesinde Standen hem op de Rijcksdagen noch Sittingh noch Stem toelaten / wijl hy de Protestantsche Religie was toegedaen. Slooten hem desgelijcks upt van de Visitatie. Maer hier door wierd veroorsaeckt/ dat de Besoecking selfs in duygen viel; en/ door d'onrecklijckheyd der Pauslijcke/ noch niet herstelt is; tot seer groot nadeel van de Gereghtigheyd / en ophoopingh van veelerley gebreecken in 't meergemeldde Rijcks-Kamergerieght. [*Frederiek Leuthols Europæischen Herold. Petri Schledii Hist. Imperat. D. Chytræus in Saxonia. Petrus Nicasius in Hist. sui Temp. A. Quassius in Chron. Georgius ab Elten de Stat. Relig. in Germ. Michael Beutherus. Wilh. Nollius. A. Kleppel.*]. De hevige Roomschgesinde Schrijver Frantz Adam, Graef van Brandis, segt'er alleen dit van/ op 't jaer 1591. „In Duytschland is een onuytdelghlijcke weerwil tusschen de Catholijcke en soo genoemde Euangelische Standen ingeworteld / wegens de herstellingh of vergoedingh der Stightingen; en dan noch de spitsvindige vraegh / welcke van beyde de Geloofsgenooten de voornaemste of meerdere plaetsen souden hebben in 't Kamer-Gerieght te Spier. Meer seght hy van deese saeck / en verder openingh geeft hy sijnen Leeser niet.

eenen welcke sijde de schuld hier van is:

met eenige bygaende andere dingen.

'tSal niet ondienstigh sijn/ hier oock aen te wijsen / van welcke persoonen en kreytzen d'Assessoren des Kamer-Gerights gesteld en afgevaerdighd werden.

Aenwijsingh,

Eerst/ van de Roomsch-Catholijcke sijde, soo Persoonen als Kreytzen: De Keyser 2. Keur-Mentz 2. Keur-Trier 2. Keur-Keulen 2. Keur-Bayeren 2. Oostenrijcksche Kreytz 2. Burgundische Kreytz 2. Bayersche Kreytz 4. T'samen 18. Roomschgesinde Bysitters.

welcke persoonen en Kreytzen

Ten anderen/ van de sijde der Euangelische: Keur-Saxen 2. Keur-Brandenburg 2. Keur-Paltz 2. Over-Saxische Kreyts 4. Neder-Saxische Kreytz 4. T'samen 14. Onroomsche Assessoren.

Assessors senden

Ten derden/ van de Kreytzen der beyderley Religien: De Franckische Kreytz 2. Roomsch-Catholijcke en 2. Euangelische. De Swabische Kreytz 2. Roomsche en 2. Onroomsche. D'Over-Rhijnsche desgelijcks 2. en 2. Even soo oock de Westphaelsche 2. en 2. T'samen 8. Roomsch-Catholijke en 8. Euangelische, en in 't geheel 26. van d'eerste/ 22. van de laetstgenoemde Religie.

tot dit Rijcks-Kamer-Gerieght;

D'Euangelische upt de vier genoemde vermenghde Kreytzen van beyderley Godsdienst præsenteeren, beurt om beurt onder haer/ noch een Assessor. Desgelijcks d'Over en Neder-Saxische Kreytz/ boven de 4./ die elck besteld/ nu d'een dan d'ander noch een. Dus sijn dan d'Onroomsche Bysitters in 't geheel 24.; de Roomsche 26. / en alsoo 2. meer.

soo Roomschgesinde als Euangelische.

Men heeft langh in twijffel gehouden / of yemand / de Gereformeerde Religie toegedaen (van d'Augsburgsche Confessions-verwanten was 't buyten verschil) tot 't Assessorschap kon geraecken. Doch dit Disput is afgedaen in 't Rijcks-Affscheyd van 't jaer 1654. / en vastgesteld / dat altijd sal aengenoomen werden een Assessor van sulck een Religie, als de geene is die hem præsenteert.

De Gereformeerde daer in oock aengenomen.

Wy hebben oock in 't gedaghte Vijfde deel onser Kronijk der Kronijken, onder de Levensbeschrijvingh van Keyser Maximiliaen de II., op de Lijst der Keurvorsten/ alleenlijck met weynige woorden aengeraeckt/ hoe 't gegaen is met Aertsbisschop-Keurvorst Gebhart Truchses van Keulen. Deese saeck heeft in sigh soo veel' aenmercklijckheden/ dat wy ter deeser plaets en tijd omstandiger daer van moeten handelen.

Bereght der Geschiedenissen

Gebhard, door geboorte Vryheer van Walburg., was door verkiesingh Anno 1577. Aertsbisschop-Keurvorst van Keulen geworden. Had in sijne Jeughd op d'Academien der Roomschgesinden vlijtigh gestudeerd, en de Naem van sonderlinge geleerdheyd bekomen: oock sigh begeven tot den Geestlijcken Stand / op d'aenradingh van sijnen Oom Bisschop Otto van Augsburg, Kardinael der Roomsche Kerck. Eerst wierd hy t'Augsburg Dom-Prooft: vervolgens Dom-Deken te Straetsburg, en Canonik te Keulen; eyndlijck oock hier verkooren ten Aertsbisschop en Keurvorst. Onbestraflijck was hy van leven/ gelijck al de Roomschgesinde, welcke hem kenden/ of door andere van hem bericht ontfingen/ opentlijck getuyghden/ met groote Lof/ soo langh hy sigh aen de Roomsche Kerck hield; doch naderhand is der selver Tael seer veranderd. Werd oock beschreven te sijn geweest van een aensienlijk gelaet/ en schoone gedaente. Den 17. der Maend Januarii Oude Stijl des jaers 1583. gaf hy een Bevelbrief upt/ waer by hy die van de Protestantsche Religie in sijn Aertsbisdom toeliet d'openbare oeffeningh haers Godsdienst in 't openbare oeffeningh haers Godsdiensts in 't Prediken en de bedieningh der Sacramenten, volgens 't Woord Gods/ d'Augsburgsche Confessie, en der selver Christlijke Verklaring; met Belofte / van haer daer by te sullen beschermen; en de Religions-vreede te willen onderhouden. Betuyghde te gelijck voor God den Almaghtigen/ de hooghste Waerheyd/ de kenner aller herten/ dat hy tot dit Christlijk voornemen niet wierd aengeset door eenige waen van eygene Wijsheyd; drift van Eergierigheyd / of Weereldlijcke Insighten. Dat hy hier in niet beooghde sijn bysonder voordeel / of aengelegenheyd in 't tijdlijck; maer enckelijck d'eere des Salighmaeckers Jesu Christi; de voortplantingh des Godlijcken woords / en d'eeuwige welvaert sijner Onderdanen / hem in sijn Ampt soo hoogh van God

van Gebhard Truchses, Aertsbisschop-Keurvorst van Keulen.

Sijnen lof, by de Roomschgesinde, soo langh hy by de Roomsche Kerck bleef.

Neemd de Gereformeerde Religie aen; en geeft de Protestanten vrye oeffeningh haers Godsdiensts.

DUYTSCH LAND.

God aenbevoolen. Verbood haer ernstigh/ d'een d'andere/ ter oorsaeck van Religie, te beschimpen/ te schelden/ of aen te veghten. Verklaerde voorts/ sigh te willen begeven in den H. Echten Staet; doch sulcker wijs/ dat hy in geenerley manieren oyt sou traghten/ 't Aertsbisdom op sijne Kinderen te brengen/ of daer in yets aen te stellen tot sijns selfs of der sijnen nut. Maer dat na sijn overlijden 't Dom-Capittel hare vrye willekeur sou hebben tot verkiesingh eens anderen Aertsbischops. Deese Religions-veranderingh van Gebhard veroorsaeckte een groote opschuddingh onder de meeste Vorsten des Duytschen Rijcks. Terstond stelden sigh tegens hem/ niet alleenlijck de Keulsche Dom-Capitulairen; maer desgelijcks op 't hevighste Paus Gregorius (die by opene Brieven van den 1. April des selven jaers 1583. hem voor een Ketter/ en van sijnen Staet afgeset verklaerdde); de Keyser; de Geestlijcke Keurvorsten/ en de Roomsch-Catholijcke Vorsten en Standen.

Sijne Verklaringh en Betuygingh daer ontrent, en sijn voorgenoomen Houwlijk.

De Paus doet hem al terstond in den Ban:

Wy willen hier geen oordeel vellen/ offe tot sulck een onderwindingh tegens den Aertsbischop gewettighd waren. Maer of 't haer schoon aen billijck Reght had ontbroken/ soo ontbrack 't haer echter niet aen gewightige redenen/ wanneermen enckelijck haer tydlijck belangh en insight van Staet aenmerckt/ om sigh met alle maght hier tegens te stellen/ en Truchses uyt te schuppen: want gewislijck was 't voor haer een saeck van een seer wijd uytsien. Indien deesen Aertsbischop-Keurvorst/ en de Reformatie sijns Aertsbisdoms in stand bleef/ soo had niet alleen 't Pausdom daer door een groote afbreuck geleeden; maer oock de Keurvorsten van de Roomsche Godsdienst souden in hare Collegie eene Stem verlooren; de Protesteerende daer tegens eene gewonnen/ en alsoo de meerderheyd bekoomen hebben. Waer op dan eens/ by Keyserlijcke keur/ een Euangelisch Vorst op den Throon des Duytschen Rijcks had mogen klimmen. Want of wel Truchses verklaerdde/ op geenerley wijs 't Aertsbisdom en de Keur-waerdigheyd aen syne Kinderen te willen brengen/ maer 't Dom-Capittel de vrye verkiesingh na syne dood te sullen laten; 't welck dan/ na sijn overlijden/ weer een Roomsch-Catholijk Aertsbischop kon genoomen hebben; soo stond haer echter hier by te bedughten/ dat/ by standhoudingh der Reformatie, 't Capittel selfs/ of immers 't grootste deel harer Leeden/ had konnen Onroomsch werden; en dus altijd een Protestantsch Keurvorst daer in besit sijn gebleven. Sulcke Capittel-veranderingen waren doemaels in Duytschland niet yet nieuws: en 't geen elders was geschied/ kon oock hier gebeuren. Daer-enboven souden de Roomsch-Catholijke Keurvorsten in andere dingen niet soo gereed/ als tot noch toe/ haer ooghmerck hebben konnen bereycken in haer eygene/ harer Vrienden/ en anderer Roomschgesinden belangens. Wy gaen voorby 't sonderling-groot nadeel/ 't welck de Paus/ als Paus/ hier uyt had konnen ontstaen. Desgelijcks 't Huys Oostenrijk, nu in 't besit van 't Keyserdom; en aen 't welck 't Duytsche Keurrijck als een Erf-rijck scheen te sijn geworden.

de Keyser en de Roomschgesinde Vorsten vallen hem met alle geweld tegen.

Korte aenmercking op deese Reformatie in 't Aerts-Stight Keulen,

en wat de voorgemelde Roomschgesinde Vorsten in 't toekomende daer uyt te vreesen hadden.

DUYTSCH LAND.

In aenmerckingh van dit alles; en dan noch daer by komende de haet tegens d'Onroomsche Religie, bemoeyden sigh de Keuren Vorsten der Pauslijcke Godsdienst op 't uyterste/ sulck een verwisselingh in 't Aerts-Stight Keulen te verhinderen, en d'aengevangene Religions-hervormingh weer uyt te royen/ door Gebhard uyt sijnen Stoel te bonsen: daerse nochtans (seyden d'Onroomsche) niet souden hebben willen lijden/ dat een Euangelisch Keurvorst sijnen Staet sou verliesen/ indien 't moght gebeuren dat eenen der selve 't Pausdom moght komen t'omhelsen/ en 't selve in sijn Gebied/ niet alleen sleghtlijck Vryheyd gaf/ gelijck Gebhard deed aen de Gereformeerde, sonder die van d'andere Parthy eenighsins te beswaren; maer oock sijn' Onderdanen geweldadigh opdwongh; gelijck alreeds eenige Vorsten/ van de Luthersche Godsdienst tot de Pauslijke gevallen/ hadden gedaen met d'uyterste strengheyd; en daer over van de Roomsch-Catholijke Hemel-hoogh wierden gepreesen; schoon uytdrucklijck strijdigh tegens den Religions-Vreede des jaers 1555. Waer uyt evenwel die van de Roomsche Kerk een Artijkel wisten by te brengen t'haren voordeel/ tegens Gebhard; te weeten: Dat de Geestlijcke Standen des Rijcks/ welcke van de Roomsch-Catholijke Religie wilden afwijcken/ haer Ampt souden verlaten/ doch sonder nadeel harer Eer' en goede Naem. Maer d'andere veeten haer daer op toe/ dat de Pauslijke, over al waerse konden/ of daer 't haer te pas quam/ al de Voorwaerden der gedaghte Religions-vreede t'eenemael verbraecken; niet een eenigh Artijkel der selve ongeschonden lieten; allesins die verdraeyden; en daer de Text uytdrucklijck ja seyde/ een wonderlijcke Glos van neen daer op maeckten/ terwijlse haer nu in de saeck van Truchses met dit eene/ van de Protesteerende noyt toegestane/ altijd tegengesproockene/ en alsoo in ongebruyck gekoomene Artijkel wilden behelpen; en dan noch/ 't welckse selfs onophoudlijck hadden verbroocken. Dusdanige Redenvoeringen gingen 'er doe onder 't Volck om: maer gewightiger waren eenige Schriften/ uytgegeven tot reghtvaerdigingh van de saeck des Aertsbischops: doch alleen de korte inhoud daer van sou/ wegens de daer in gebraghte Bewijsredenen/ Historien/ &c./ sonder een groote papierverbullingh hier niet konnen uytgedruckt werden. Senden derhalven de Leesers tot deselve.

Redenvoeringen des volcks

van de Roomsche en Onroomsche Religie,

over deese Religions-veranderingh des Aerts-bischops,

en seecker Artijckel in de Religions-vreede des jaers 1555.

ten nadeel van Truchses bygebraght.

Ondertusschen pooghden sommige Onroomsche Vorsten en Standen/ Aertsbischop Gebhard in sijnen Staet te behouden: spraecken hem moed in/ en beloofden hem bystand. 't Scheen derhalven in den aenvang/ als of dit werck sou geworden hebben gelijck een Twist-appel/ om geheel Duytschland te

Dit werck liet sigh aensien als een Twist-appel,

dom-

DUYTSCH-LAND.

Twist appel, die geheel *Duytschlant* in 't *Harnasch* sou jagen.

dompelen in de verderflijckste verwarringen; de Roomsche en Onroomsche van alle kanten tegens malkander in 't Harnasch te jagen. Want onaengesien alle vriendlijck-aengewendde middelen der Protesteerende Vorsten; alle versoecken aen / alle Voorsprekingen by Keyser Rudolph, wierd Truchses, op bevel van Paus Gregorius de XIII. / van de Keyserlijcke Majesteyt / de Koningh van Spaenje (die sigh oock hier in menghde) / op de dreygende aenhoudingen der Roomsch-Catholijke Vorsten en Geestlijcke / door 't Dom-Capittel te Keulen afgeset / en in des selven plaets verkooren Ernestus, Soon des Hertoghs Alberti van Bayeren; alreeds Bisschop van Luyck.

't Dom-Capittel te *Keulen*, op 't bevel des Paus, Keysers, &c., set *Gebhard* af, en verkiest *Ernestus* van *Bayeren*:

Als nu Gebhard (die korts te vooren ten Gemalin had ghenoomen Vrouw Agnes, Dochter van Johan-Georgh, Graef van Mansveld) vernam / dat Ernestus met geweld van Wapenen / en stercke bystand der Roomsch-Catholijcke, hem sijn Aerts-Bisdom sou traghten t'ontwringen / soght hy hulp by Paltzgraef-Keurvorst Lodewijk, en des selven Broeder Johan Casimir; welcke hem oock stracks wierd toegeseyt. Eerst evenwel schreef de laetstgenoemde aen Ernestus, dat Truchses gantschlijk niet voorneemens was / sijn' Aerts-Bischoplijcke Waerdigheyd af te staen; of te verlaten de Staet / in welcke God hem had gesteld; en waer toe hy ordentlijck was beroepen / ten ware hem sulcks wierd bevoolen met eenparige Stemmen aller Rijcks-Standen. Derhalven / indien hy (Ernestus) sigh wou onderwinden / 't Aerts-Bisdom geweldadigh in te neemen / soo kon hy lightlijck reeckeningh maecken / wat voor swarigheden daer uyt over 't Duytsche Rijck stonden te rijsen; wijl Truchses in soodanigh een geval sigh sou verdeedigen op een wetlijcke wijs; en hy (Paltsgraef) nevens andere Protesteerende Vorsten / Standen en Steeden / niet souden konnen nalaten / hem de hand te bieden.

Die sigh in postuer steld, om 't Aerts-bisdom geweldadigh in te nemen.

Vermits nu Ernestus deese waerschouwing t'eenemael in de wind sloegh / soo quam Johan-Casimir met een wel-toegerust krijghsheyr in 't Aerts-Stight Keulen, doch weynigh kon hy verrighten / wijl d'Afgesondene des Keysers en des Hertoghs van Gulick sijne Bevelhebbers en Soldaten heymlijk aenhitsteden tot afval: selfs ook met bedreyging des Keyserlijcken Bans / indiense Truchses eenighsins hielpen. Dit braght soo veel te weegh / dat de Besoldelingen begonden te Muyteneeren / en in ongehoorsaemheyd uyt te barsten. Daerenboven sond Rudolph den Paltsgraef en al sijn' Officieren Bevelen toe / datse de Wapenen neer leggen / en haer Volck afdancken souden / op verbeurte van alle Regalien, Vryheden / Genadens / Ampten / &c. Vermits nu oock even ter dier tijd Paltzgraef-Keurvorst Lodewijck overleed / soo moest Paltsgraef Johan-Casimir door nood gehoorsamen; om / by weygeringh / niet te verliesen d'Administratie des Keurvorstendoms / en 't Vooghdyschap over sijns Broeders naegelaetene onmundige Soon Prins Frederick. Dit was een seer ongeluckige slagh voor Aerts-Bisschop Truchses, en heeft veel toegebragt tot sijnen ondergangh. Eer 't noch dus verr' quam / en oock stracks daer na / vielen eenige Schermutselen voor tusschen beyde de Parthyen, tot merckelijk nadeel der Bayersche, en harer Helperen / de Spaensche: die oock voor Huls wierden opgeslagen / met verlies van meer dan 2000. Koppen. Men verhaeld / dat onder deese Belegeringh die van binnen aen den Oversten der Belegeraers sonden een kreupel Paerd / geladen met oude Beelden der Heyligen: die even 't selve Paerd de Belegerde weer toe sond / doch nu voorsien met Galgen.

Deesen handel uytgeborsten tot een Oorlogh;

wijl geene versocken en voorspraecken

by den Keyser moghten gelden.

Beelden en Galgen malkander toegesonden.

Ondertusschen handelden de Gemagtighde van Keyser Rudolph (die in 't begin / door d'optoght van Johan-Casimir, en de vrees / dat veel' andere der Onroomsche Vorsten sig tot hem moghten voegen / al vry groote swarigheyd te gemoet sagh) / en d'Afgesondene der Keurvorsten te Franckfurt aen den Main, tot een Verdrag. De Voorslagh was: Truchses sou afstaen van 't Aertsbisdom en de Keurvorstlijcke Waerdigheyd. Daer tegens sou Hertogh Ernestus in 't een' en 't andere werden bevestighd; doch aen Gebhard uytkeeren een aensienlycke jaerlijcksche Inkoomst / waer op hy sijnen Staet behoorlijck sou konnen voeren. Truchses, die sigh verliet op de beloofde bystand eeniger Protestantsche Vorsten; ooch daemaels Paltzgraef Johan-Casimir nach by hem had; daerenboven sigh voorstelde / dat Ernestus 't voorgeslagene Accoord of niet aenneemen / of na d'aenneemingh niet houden sou; insonderheyd ter herten nemende / dat hier door de Religie, welck hy nu voor de waeraghtige hield / en alreeds in sijn Aerts-Bisdom geplant was / terstond weer uytgeroyd sou werden; waer by noch quam / dat de Standen van Westphalen en Engeren betuygden / geenen anderen ten Heer te begeeren / dan hem / aen wiense den Eed hadden gedaen / sloegh dit hem voorgehoudene Verdraghs-middel af. Doch om d'Onderdanen te mogen stellen buyten Oorloghs-verderf / bad hy sijne Collegen d'andere Keurvorsten / by den Keyser te willen uytwercken / dat de nieuwe Aertsbisschop moght werden bevoolen / van allerley vyandlijckheden af te laten / ter tijd toe dat hy (Truchses) van sijne Majesteyt / de Keurvorsten en Vorsten in sijne Verantwoordingh genoeghsaem gehoord sou sijn.

Vergeefsche onderhandelingh tot een Verdragh tusschen beyde d'Aertsbischoppen.

Om welke redenen

van *Truchses* niet aengenomen.

Ernestus, die sigh in 't eerst had gelaten een milddadigh Bod te willen doen / hield sigh nu gantsch aghter / en alles liep t'eenemael vrughtloos af. Haest daer na bevond Truchses sigh seer verswackt / vermits de bystand van Paltzgraef Johan-Casimir hem op de gehoorde wijs ontgingh; en de beloofde hulp van d'andere Protestantsche Vorsten niet verscheen. Rudolph bemoeyde sigh nu oock niet meer / om een Verdragh uyt te wercken; maer wel in tegendeel / om Gebhard t'eenemael te verderven. De Bayersche belegerden Bon: Het daer binnen leggende krijgsvolck van Truchses muyteneerde door eenen

Hy van de *Protesteerende* flauwlijk, of gantsch niet.

Ernestus daer te-

DUYTSCH-LAND.

eenen van wien hier na onder den Straetsburgschen handel sal gesprooken werden; en verkoght op den 18. van Januarius Anno 1584. de Stad aen Ernestus voor 4000. Kroonen: die terstond een proefstuck van syn beleyd gaf; twee Burgermeesteren door Beuls handen deed sterven. De Predikant Johannes van Nordhuysen wierd met t'saemgebondene Armen en Beenen van boven neer in den Rhijn geworpen/ om te verdrincken: doch wonderbaerlycker wijs gingen syne handen los/ en de Stroom voerde hem aen d'andere syde des Geberg/ soo dat hy gantsch onbeschadighd de hem toegedaghte dood noch ontquam.

gens van de *Roomschgesinde* dapperlijk geholpen.

Waer over *Gebhard* uyt sijn Aertsbisdom wierd verdreven. 1584.

Kortz hier na braght Ernestus 't geheele Aerts-Stigt Keulen onder syn geweld. Gebhard begaf sigh na Holland, by Prins Willem van Oranje. Ondertusschen evenwel was Ernestus noch geen gerust Besitter van 't geen hy dus geweldighlijck had veroverd. Graef Adolph van Nieuwenaer en Meurs, die 't met Truchses had gehouden/ stelde noch al gedueright vyandlijckheden tegens hem in 't werck. In 't begin geluckten 't hem sonderlingh wel tegens Ernesti Volck. Nuys nam hy in door verrassingh: Doch in 't volgende jaer herwon de Prins van Parma, Stadhouder des Koninghs van Spaenje over de Neederlanden, deese Plaets stormenderhand. Al die 't niet konden ontvlieden/ wierden dood geslagen; drie Hoofdmannen/ en de Predikant gehangen. Desgelijcks wierd Parma meester van Meurs en Alphen, of Alpen, een seer oud Steedje met een Slot/ byna halfwegen tusschen Santen en Rhijnberck.

Wreedheyd van *Parma* binnen Nuys.

Gebhard voerd noch Oorlogh na sijne verjaging: en wickeld sigh daer door in groote schulden.

Hier tegens heeft d'Overste Marten Schenk, van de verdrevene Truchses in dienst aengenoomen/ de Stad Bon Anno 1587. weer verovert door een welgeluckte Aenslag. Ernestus sogt op nieuws hulp by Parma en desselven Spaenjaerden: welcke oock aenquamen/ en deese Plaets met alle maght belegerden. Schenks Besettingh stond al de hevige Aenvallen ses Maenden langh gantsch dappermoedigh uyt; doch moest sigh eyndlijck in September Anno 1588. overgeben/ na dat de Spaensche groot verlies hadden geleeden. Door deesen Oorlog/ welcke Truchses noch nae syne verjagingh voerde/ verdween niet alleen 't geld/ van hem op syn vertreck mee genoomen/ maer noch daerenboven had hy sigh gewickeld in groote schulden/ sonder yets te voorderen: waer door hy eyndlijck in armoede is overleeden.

Overlijd in armoede.

Sijn Sinnebeeld op sijne nieuwe Munt, na sijne verdrijvingh.

Doe hy syn Aertsbisdom had moeten verlaten/ deed hy Penningen munten/ op welcke stond aen d'eene syde syn Borst-beeld, Naem en Titel; aen d'andere d'Aerde, en de Zee: om de rand 't Firmament en 't Gesternt; boven op de Son en Maen; tusschen deselve 't woord ALLES. Dit Sinnebeeld beteekende: GOD is alles: boven alles: in alles. Hy siet alles; hoord alles; regeerd alles. Hier door wou hy te kennen geven de reghtvaerdigheydt syner saeck/ en syn' onderwerpingh aen God. Hoe deesen Gebhard Truchses in 't Jaer 1587. t'Utrecht een seer gevaerlijcken Oproer stilde/ gereesen ter oorsaeck van een misnoegen/ door de Graef van Nieuwenaer opgevat tegens den Predikant Hermannus Moded, waer uyt een ellendig bloedbad had konnen ontstaan/ is te vinden by P. C. Hoofd in syne Nederlandsche Historien, en andere Schryvers.

Hy stild t'Utrecht

een gevaerlijken Oproer.

Vraegh, op de baen gekomen.

By gelegenheyd der Religions-veranderingh van Keurvorst Truchses quam doe/ en oock daer na/ op de baen de Vraegh: Of een Onroomsch Vorst ten Keyser sou mogen verkoren werden, indien onder de Keurvorsten de Protesteerende eens de meerderheyd van stemmen bequamen. De Roomschgesinden seyden neen; wijl een Keyser moet sweeren, den Paus en de Roomsche Kerk te sullen beschermen: D'eerste/ voor soo veel bekend is/ die in openbaren druck dit stuck in twijffel heeft gestelt/ was Canin. in disc. ad A. B. p. 115. Doch daer op wierd van d'Onroomsche geantwoord/ dat 'er niets is in de Goudene Bul, noch in eenige andere Rijcks-wet/ 't welck een Euangelisch Vorst van den Throon uytsluyt. En belangende den Eed, dat het gantschlijck staet aen 't welgevallen der Keurvorsten en Standen/ offe den Keyser/ die verkooren is of sal werden/ sulck eenen Eed willen laten doen of niet. Wydlopiger kan men dit weerlegt en beweert sien in verscheydene hier over uytgegevene Schriften. Van Truchses sullen wy stracks hier na noch yets meer moeten spreecken.

of een *Protestants* Vorst ten Keyser sou konnen verkooren werden?

De brand in 't *Keulsch* Aertsbisdom fond de Voncken over in 't Bisdom *Straetsburgh.*

De gemelde Brand in 't Keulsch Aertsbisdom vond de voncken over in 't Bisdom Straetsburgh. Wy sullen deese saeck/ ten dienst onser Leesers, uyt de grond/ echter kort/ ophalen. In 't jaer 1523. was hier d'Euangelische Godsdienst ten deelen aengenomen. Martinus Cellius, en sommige andere Predikers/ hadden den aenvangh gemaeckt. Doe nu Martinus Bucerus, Wolgangus Capito en andere beroemde Leeraren daer quamen/ geraeckte Anno 1529. de Reformatie hier in vollen gangh/ tot sonderlingh-groote vergenoegingh der Inwooners. Dus wierd de Protestantsche Leere/ na de gronden der Gereformeerde, daer geplant/ en kreegh een voorspoedige wasdom. Maer als Keyser Carel de V. de Scheuringh der Onroomsche in Duytschland, d'eene Lutheranen, d'andere Zwinglianen genoemd/ seer qualijck nam/ immers sulcks scheen te doen; oock de geene/ welcke niet waren van d'Augsburgsche Confessie, in den Religions-Vreede diens tijds niet wou begreepen hebben/ soo besloten de Straetsburgers Anno 1532./ om de Gewissens-vryheyd oock te mogen genieten/ de gedagte Augsburghsche Geloofs-belijdenis t'onderteeckenen/ en deeden 't met'er daed; doch onder ronde/ openbare verklaringh/ datse bestendigh/ en ten vollen bleven by haer eygene Confessie en oude Leere; soo datse met deese haer' onderschrijvingh d'Augsburgsche Confessie niet verder wilden aenneemen/ dan soo veel deselve met de hare over een quam.

Reformatie, hier begonnen, en voortgeset.

De *Gereformeerde* hier in swangheyd, wijl Keyser *Carel* haer uyt de *Religions-Vreede* wou sluyten.

Veele geloofden/ dat Carel door de gedagte uytsluytingh der soo genoemde Zwinglianen uyt den Religions-vreede enckelijck soght 't ge-

Onderteekenen derhalven d'*Augs-*

DUYTSCHLAND.

'tgetal der Rijcks-Onderdanen / welcke sigh van de Roomsche Kerck hadden afgescheyden / te doen verminderen; wijl d'uytgeslootene of weghwijcken moesten / of gesteld wierden ten roof door 't geweld: 't welck dan de kraght der gesamenlijcke Protestanten sulker wijs sou verswacken / dat eyndlijck die van d'Aughsburghsche Confessie alleen staende / lightlijck te dempen souden sijn geweest. Dit gevaer door d'Euangelische Straetsburgers wierd weghgenoomen / en 't insight des Keysers verydeld / door de gemelde onderteeckeningh.

burghsche Confessie; doch hoe; en *Carels* insight hier ontrent. 1531.

Oude *Religions*-verschillen te *Straetsburgh.* 1549.

Anno 1549. ontstonden over al d'Onroomsche in Duytschland seer duystere wolcken / welcke dreyghden / in een vreeslijck Onweer te sullen uytbarsten / en aen haren staet een gevaerlijck aensien gaven; wijl Keyser Carel met geweld 't Interim wou ingevoerd hebben in al d'Euangelische Plaetsen des Duytschen Rijcks; te gelijck oock de Bisschop van Straetsburgh daer hersteld sien. De Raed deeser Stad dus in nood / trad eyndlijck met haren Bisschop in verdragh; en ruymden hem drie Kercken in: d'andere bleven voor de Protestantsche. Dus oeffenden de Roomschgesinden hier weer opentlijck haren Godsdienst; predickten / deeden Mis, reghteden de Beelden weer op; stelden Processien aen / &c. / tot smertlijcke droefheyd van 't grootste deel der Burgery. Wat dit Interim voor een Boeck was van welcke persoonen t'saemgesteld / om quansuys te dienen tot Vereeningh der verschillende Religien in Duytschland; doch in al de Geloofs-Artijkelen geschickt na de Pauslijke Leere / behalven dat de Leeche d'ontfangingh des H. Avondmaels onder twee Specien, en de Priesteren d'Echte-staet wierd gedooghd; waerom oock de Roomschgesinde selfs seer qualijck daer van spraecken: Hoe Carel dit Interim van alle Euangelische Steden wou hebben aengenomen (waer op dan / als hy 't soo verr' had gebraght / haer 't volle Pausdom sou opgedrongen sijn geworden) / en hoe hier uyt d'Interims-Oorlogh ontstond / kannmen vinden in 't sevende Boek van Gottfrieds Historische Kronijk.

Verdragh des Raeds met den Bisschop.

Interim, wat voor een Boeck;

en onrusten, daer over ontstaen.

Nieuwe Verschillen te *Straetsburgh,*

Dus is dan Bisschop en Pausdom weer te Straetsburgh ingekoomen / de Protestantsche Religie echter daer noch gebleven / alhoewel dickmael onder seer sware verdruckingen. Gebhard Truchses, Aertsbisschop en Keurvorst van Keulen, van wien hier boven is gesproken / was Decanus in 't Straetsburghsche Capittel, waer in nu eenige Onroomsche, of van de Roomsche Religie afgetreedene / sigh bevonden. Doe hy nu de Reformatie in sijn Aerts-Stigt had ter hand genomen / en daer over van de Paus in den Ban gedaen / van sijn Staet afgeset was / wilden de Roomschgesinde Capitularen hem niet langer voor Decanus erkennen / maer Anno 1584. in sijne plaets verkiesen Hertog Frederik van Saxen-Lauwenburgh. Ten dien eynde leyddense te Straetsburgh een Vergaderingh aen / sonder d'Euangelische Capittel-Heeren daer toe te roepen; welcke doemaels waren de Graven

ter oorsaeck van Aertsbisschop *Gebhard Truchses* van *Keulen, Decanus* in 't *Capittel* al daer. 1584.

van Witgenstein, van Solms, van Mansveld, en de Baron van Winnenbergh. Deese / van der anderen voorneemen bericht / verscheenen ongenoodighd / en namen hare gewoone Sitplaetsen in. De Roomsch-Catholijke deeden betuygingen hier tegens. Wilden ter dier tijd tot geen verkiesingh treeden. Quamen daer nae affonderlijck by een / en maeckten een Besluyt / dat de gemelde Heeren van de Protestantsche Religie, als van de Paus verbannene Ketters, haer' Ampten en Inkoomsten hadden verbeurd; oock deselve van nu af aen souden verlooren hebben.

Groote tweedragt tusschen de *Roomsche* en *Onroomsche Capitularen;*

Soo haest d'Onroomsche hier van waren verwittighd / begavense sigh met Notarius en getuygen na 't so genoemde Broeder-Hof; daerse haer selven betaelden van 't hier leggende Koorn. Wegens deesen handel vertoonden beyde de Deelen sigh voor den Raed. De Roomschgesinde Capitularen beklaegden sig ten hooghsten over dit bedrijf der Euangelische. D'andere beweerden / datse daer toe waren gewettighd; ten dien eynde veelerley redenen voortbrengende. De Magistraet wou geen vonnis vellen / maer vermaende tot vreede en inschickingh; waer toe de Pauslijke geen genegenheyd lieten blijcken. In tegendeel namense tot sig al 't gereede geld / 't welk aen 't gemeene Capittel behoorde; dan noch uyt 't Munster al de Cieraden / een seer grooten Schat waerdigh; en braghten soo 't een als 't ander buyten de Stad. Dit veroorsaeckte een sware Twist: Onder welcke d'Onroomsche sigh meester van 't Broeder-Hof maeckten. Of nu wel de Roomsch-Catholijke Capitularen dickmael wierden vermaend tot herstellingh van 't weghgenoomene / soo lietense echter sigh daer toe niet beweegen.

waer uyt de selvo ontstond.

Onbetaemlijke daden van Keyser *Rudolph.*

De Protestantsche Duytsche Vorsten meenden genoeghsaem te kennen den aert der Roomschgesinde ontrent de geene / welke van haer in Geloofs-saecken verschilden; en hielden sigh verseeckerd / datse niet souden naelaten / d'Euangelische Capittel-Heeren te Straetsburgh op allerley wijsen te verdrucken: Dat oock de Roomsch-Catholijcke t'Aken 't selve souden doen aen haer' Onroomsche Meede-burgeren. Hielden derhalven by Keyser Rudolph ernstigh aen / dat hy in de Straetsburghsche saeck geen Oordeel sou uytspreecken tegens de Protestantsche Capitularen, ter oorsaeck van 't geen daer was voorgevallen; maer soo deesen als den Akenschen handel door minlijcke wegen tot rust en over-een-komingh brengen. 't Geliefde sijne Majesteyt niet / een rond / duydelijck / openhertigh bescheyd te geven; maer seyde alleenlijck: Hy wou dit stuck in bedencken neemen / en op d'aenstaende Rijcksdagh daer over beraedslagingen laten houden. Ondertusschen schreef hy / betreffende 't Akensche werck (waer van wy hier nae affonderlijck sullen handelen) terstond aen Koningh Philips van Spaenje, wat de Protesteerende aen hem hadden versoght; en vermaende te gelijck dien Vreemdelingh in 't Duytsche Rijck / dat hy sou gebruycken soodanige middelen / als hy ge-

ontrent de *Protestantsche* Vorsten in 't stuck der Stad *Aken;*

en hare bekommeringh over d'*Euangelische Capitularen*

te Straetsburgh.

gereedst byder hand had / om d'Euangelische Akenaers te bedwingen. D'Onroomsche Vorsten hadden sulck een (na haer oordeel) onbetaemlijcke en bedriegelijcke daed van Keyser Rudolph niet verwaght. Konden oock hier uyt ligtlijck reeckeningh maecken / wat hy besloten had te doen ontrent d'Onroomsche Capitularen te Straetsburgh ; 't welck haer gantschlijck niet tot voordeel stond te gedyen. Bevonden sigh derhalven over dit werck in groote bekommeringh.

Verargeringh van de twist 1592.

Haest hier na borst deese saeck noch veel gebaerlijcker uyt. Den tweeden May Anno 1592. stierf Graef Johan van Manderscheyd, Bisschop van Straetsburgh; die nu drie-en-twintigh jaren langh dit Bisdom had beseeten in groote tweedraght en allerley onrusten tegen de Magistraet deeser Stad. De Roomschgesinde Capitularen schreeven terstond aen Keyser Rudolph: Hy sou haer gantschlijck laten begaen met de verkiesingh eens nieuwen Catholijcken Bisschops; en alleenlijck met stercker hand haer behulpsaem syn tegens de Kettersche Capitularen en Straetsburgers, die sigh tegens den van haer verkoornen souden willen opstellen. S'ontfingen een antwoord nae haeren wensch.

na de dood van Johan van Manderscheyd, Bisschop van Straetsburgh.

D'Onroomsche Capittel-Heeren (gemeenlijk genoemd de Broeder-Hofsche, om datse 't Broeder-Hof hadden ingenoomen) verdaghvaerdden d'andere / onaengesien sy van deselve te vooren uyt 't Capittel waren gestooten / om / volgens ordre / op de gewoone plaets te verschijnen / tot de gesamentlijcke keur eens nieuwen Bisschops. Deese vertoonden sigh niet. Derhalven gingen d'andere met 't werck voort / en verkooren / met toestemmingh des Raeds / tot 't gemelde Ampt Marckgraef Johan-Georg van Brandenburg, Soon van Marckgraef Joachim-Frederick, Administrator des Stights Maeghdenburgh, naderhand geworden Keurvorst van Brandenburgh, beyde van de Protestantsche Religie. Dit geschiedde op den twintighsten der Maend May oude Styl 1592.

D'Onroomsche Capitularen verkiesen in sijne plaets

Marckgraef Johan-Georg van Brandenburgh.

Terstond liet Marckgraef Johan-Georg een Bevel-brief uytgaen / van deesen Inhoud: Vermits hy wetlijck tot deese Waerdigheyd was verkooren / soo vermaende hy yeder der Ingesetene des Bisdoms Straetsburgh, soo van hoogen als lagen Stand / op straf syner ongenade / geenen anderen Heer t'erkennen / als alleenlijck hem: met verseekeringh / dat hy al syne gehoorsame Onderdanen sou beschermen by haere Godsdiensten / Privilegien, en Vryheden: maer daer tegens de weerspannige ernstigh straffen aen lijf / eer / en goederen.

Die al stracks eenige Plaetsen des Bisdoms veroverd;

Met hulp der Straetsburgers trock hy uyt / en braght binnen weynigh tijds onder syn geweldt 't Kasteel Koockersbergh, waer in Hoofdman was eenen Michiel Burickel van Rufach, by sigh hebbende tot Besetting van dese Plaets niet meer dan veerthien of vijfthien Soldaten. By d'overgeving hoonde hy den nieuwen Bisschop Johan-Georg gantsch smaedlijck; beschimpte hem onlijdlijck / met op 't hooghst onbetaemlijcke spot en scheldwoorden. Maer na d'inneeming des gedaghten Slots moest hy 't Hoofd verliesen: niet om dat hy 't Kasteel had verdeedighd / wijl hy daer toe verplight was geweest; niet oock / om syne lasterlijck-uytgeworpene redenen (alhoewel echter veele vermoedden / datse hem tot syn Vonnis niet voordeelijck waeren); maer om dat hy / nu negen jaren geleeden / verraderlijck had verweckt en voortgeset d'Oproer en Muytery der Soldaten van Aertsbisschop Gebhard binnen Bon, tot verkoopingh deeser Stad aen synen Vyand Ernestus: daer over oock gebannen was geworden. Op de veroveringh van Koockersbergh volghde Dachstein en meer andere Plaetsen.

en wat sig daer ontrent toedroegh.

De Roomschgesinde Capitularen daer tegens dragen 't Bisdom op aen Hertogh Carel van Lotharingen Kardinael, en Bisschop van Metz.

Tegens Marckgraef Johan-Georg verkooren de Roomsch-Catholijcke Capitularen weynige dagen daer nae Hertogh Carel van Lotharingen, Kardinael der Roomsche Kerk / en Bisschop van Metz. Deese Keur haddense al eenige tijd te vooren onder haer beslooten / en Carel daer van verwittighd. Want soo haest de verkiesingh was geschied / had hy terstond 5000. gewapende Mannen gereed, welcke plotslijk over de Zaberen-steegh een Inval deeden / en de Bisschoplijcke Residentie innamen; al de daer in synde Schatten en Goederen by een packten: de Burgers al hare Kleynodien / Silverwerk / en wat eenigsins kostlijck was ontweldighden; voorts deesen Buyt na Lotharingen sonden. Daeren-boven gingense seer Barbarisch te werck met oude en jonge persoonen van beyderley Geslagt. Haer bedrijf was Rooven / Moorden / Branden / en Vrouwenschenden / tot aen de Stad Straetsburgh. Al de Plaetsen / welcke den Lotharinger eenighsins tot voordeel konden dienen / nam hy sonder eenige tegenstand wegh / vermits de Straetsburgers, op sulck een schielijcken overval niet bedaght synde / niet meer dan ses of seven Vaendelen Soldaten by der hand hadden.

Die terstond de Wapenen aenvat; onvoorsiens in 't Bisdom valt,

en daer seer vreeslijcke verwoestingen aenreght.

Carel sond een Trompetter binnen deese Stad / en begeerde / wijl hy wetlijck tot haren Bisschop was verkooren / datmen hem sonder uytstel Straetsburgh, Koockersbergh, Dachstein, &c. sou inruymen. Deese Aenkondiger wou oock een Mandaet op de Poorten en anderwegen aenslaen; doch 't wierd hem verhinderd: Ja ook eenige onstuymighitsige Hoofden onder 't ongeregeld Grauw riepen hem toe: Hy moght deese Bevel-brief aen de Galgh placken. Van dag tot dagh wierden de Vyandlijckheden grooter. Grouwlijck gingen de Lotharinghsche te werck met afbrandingen / en allerley alderwreedste bedrijven. Veroverden Koockersbergh, Dachstein, Waffelheim, en andere Plaetsen. Maer als nu Vorst Christiaen van Anhalt de Straetsburgers was genaderd / begon sigh 't blad om te keeren / de saeck een geheel ander aensien te krygen; en de Lotharinghsche wierden hier en gintsch dapper geklopt. Ondertusschen moest 't Land een jammerlijcke verderfingh uytstaen / door de vreeslijcke woedery en des Volcks van Bisschop Carel. Uyt een groote meenighte Voorbeelden sullen wy alleen /

Sijne veroveringen.

Barbarisch bedrijf

DUYTSCHLAND.

leen / om uyt de Klauw den Leeuw te kennen / een Staeltje voortbrengen.

tegens de Besettingh in 't Kasteel Koockersbergh.

't Kasteel Koockersbergh had sigh manhaftig tegens Caroli Krijgsvolck verweerd; doch moest eyndlijck swighten. By d'overgaef was de Brandenburghsche Besettingh den vryen uyt-toght en levens-behoudingh beloofd. Maer doe nu de Soldaten uytquamen / dwongen de Lotharinghsche des Bevelhebbers Dienaer / dat hy deesen sijnen eygenen Heer moest ophangen aen een Boom voor 't Kasteel. Hier mee hieldende sigh noch niet vergenoegd. De gemeene Besoldelingen drevense weer binnen / en sneeden haer al t'samen den Hals af. Dit was tegens Krijgslieden.

Andere grouwelen.

Diergelijcke wreedheden pleeghdense aen Burgeren en Boeren; selfs aen jonge Kinderen en onnosele Suygelingen. De grouwelen / van haer begaen ontrent Vrouwen en Dochteren / soumen niet konnen verhalen / sonder eerbare ooren te beledigen.

Keyser Rudolph beveeld beyde de Deelen de neerlegging der Wapenen, op straf des Rijcksbans.

Als nu Keyser Rudolph van deese jammerlijcke Landverwoestingen bericht had ontfangen / sond hy met den uytgang des jaers 1592. een Herauld derwaerts / nevens Adam Gallen van Lobkowitz; met bevel / dat beyde de Parthyen van den Oorlogh souden af-laten; of indien niet / soo won hy den ongehoorsamen met den Rijcksban straffen. Tegens verwagtingh gehoorsaemde Marktgraef Johan-Georg; derhalven moest Hertogh Carel sigh oock stil houden. Hier door hield de vernielende Krijgh wel op; maer 't liep al vry langh aen / eer een Verdragh kon getroffen werden: 't welck eyndlijck noch geluckte in Februarius Anno 1593.

Provisioneel Verdragh, en gestelde Scheydsmannen, 1593.

Elck der twee Bisschoppen sou eenige Steedjens / Kasteelen / en Ampten des Bisdoms in besit houden / tot dat de geheele handel / op Keyserlijcke orde / t'eenemael sou afgedaen sijn; 't sy door een over-een-koomingh in goedheyd; 't sy door den wegh des Reghts / nae d'uytspraeck van ses hier toe genoemde Vorsten; welcke waren / Aertsbisschop-Keurvorst Wolfgangh van Mentz, en de Keur-Saxische Administrator Frederick-Willem: Aertshertogh Ferdinand van Oostenrijck, en Paltsgraef Philips-Lodewijk aen den Rhijn: Bisschop Julius van Wurtzburgh, en Landgraef Lodewijck van Hessen. Maer vermits onderwijl de Turcken-Krijg tusschen beyden quam / soo bleef d'afhandeling deeses werks vry langh uytgesteld.

DUYTSCHLAND.

tot volle afdoening der saeck.

Deelingh des Bisdoms onder beyde de Bisschoppen; tot op den vollen uytdragh.

Uyt kraght der gedaghte Provisionele Vergelijkingh / behield Hertogh Carel Elsas-Zaberen, Benfeld, 't Ampt Bernstein, Koockersberg, Schermeck, Over-Mundal, Sultz, en Rufach: Oock sou Wolsheim hem werden ingeruymd. Voor Marckgraef Johan-Georg bleef Dachstein met d'aghtentwintigh daer toe behoorende Dorpen; Klooster en Hof, d'Inkoomsten van Over-Nederheim, en 't halve Markenheim met de Toebehoorten: d'Ampten Wantzerouw, Wyersheim, Murckel, Oberkirchen over den Rhijn, Reichstatt, Ettenheim, en Gravenhuysen. Oock sou hem gelevert werden de Stad Straetsburgh, en 't Kasteel Wasselheim.

Carel verbreekt het accoord plotslijck, en neemd in alles wat Johan Georg wat toegewesen. 1603.

Yeder meende / dat nu alles in rust sou blijven / tot op den vollen uytdragh der saeck; en men verliet'er sigh gantschlijck op; te meer / wijl op den thienden van Martius deese Vergelijckingh en Vreede met Trompetten-geschal was uytgeroepen. Doch Hertogh Carel van Lotharingen beoogde wat anders / en deed dit Verdragh enckelijck dienen om onverwaght een voordeel te bejagen. In 't jaer 1603. viel hy plotslijck in Elsas, en mackte sigh meester van al de Plaetsen / welke by Accoord Marckgraef Johan-Georg waren ingeruymd; behalven alleenlijck van Dachstein; vermits de Brandenburghsche O-

DUYTSCHLAND.

verſten Swarte Michel deeſe Plaets ſoodanig verdeedighde, dat de Lotharinghiche deerlijk 't hoofd daer voor ſtieten.

Rudolph gebied haer andermael de Wapenen neer te leggen.

Rudolph ſtelde te Regensburgh een Rijcksdagh aen. Hy was wel genegen, Carel meer bevoorderlijck te ſijn als Johan-Georg; doch wijl hy van de Vorſten des Rijcks noodwendige byſtand tegens den Turk moeſt verſoecken, en dat de Proteſteerende 't grootſte Gewight daer aen konden toebrengen, ſoo derfde hy haer, die ſigh alreeds in veele dingen van hem beleedigd hielden, geen verder oorſaeck van miſnoegen geven. Ried derhalven tot Vreede, en neerleggingh der Wapenen; ſonder evenwel den Vreede-breecker te ſtraffen. 't Scheen, dat beyde de Deelen haere verſchillen liever wilden verblyven aen d'Uytſpraeck des Koninghs van Franckrijk, Henrik de IV., als aen die van Rudolph, of eenige der Duytſche hier toe te verkieſene Vorſten. De Brandeburger miſtrouwde de Keyſer, door aenmerckingh van 't geen voor deeſen de Proteſteerende dickmael was weervaren: En de Lotharinger vreeſde, dat Rudolph in deeſe tijds-gelegenheyd d'Euangeliſche yets te geval ſou mogen doen. Waer tegens hy Koningh Henrik van Frankrijk voor ſynen Vriend hield. Deeſe dan beval in April Anno 1603. beyde de Biſchoppen, van den Oorlog af te ſtaen. Al de Kaſteelen en Plaetſen, tſederd 't voorige Verdragh den Brandenburger afgenoomen, ſou de Lotharinger ſtellen in handen van Keur-Paltz, om die naderhand te leveren aen den geenen, die bevonden ſou werden, meeſt daer toe gereghtighd te ſijn.

Sy beyde, hem miſtrouwende, ſtellen d'uytſpraeck over haer verſchil aen den Koningh van *Frankrijk*.

Marckgraef *Johan-Georg* ſtaet aen *Carel* 't Biſdom af voor geld.

Na veelerley Onderhandelingen wierd eyndlijck Anno 1604. 't ſtuck ten vollen afgedaen. Marckgraef Johan-Georg ſou aen Hertog Carel 't Biſdom Straetsburg afſtaen voor de betaling van 130000. goudene Kroonen: De Hertogh van Wirtenbergh 't Steedje en Ampt Ober-Nahe dertigh jaren langh beſitten, en daer voor Johan-Georg aentellen 30000. der ſelver Kroonen eens; en dan noch jaerlijcks 9000. Na verloop der dertigh jaren ſou Biſchop Carel, of des ſelven Naſaet, 't Regt hebben, om Stad en Ampt te moogen loſſen met 40000. goudene Kroonen. Dus geraeckte Elſas weer in ruſt, tot op den Gulikſchen Oorlogh, waer van wy hier na berigt ſullen geven.

Eenigh verder beright van de Biſchop *Johan* van *Manderſcheyd*, en *Carel* van *Lotharingen*.

De voorgedaghte Biſchop Johan, Graef van Manderſcheyd, was op den 22. April te Saverne gantſch ſchielijck overleeden; eenige ſtellen aen een Popelſy; andere willen, dat hy door hem toegebragt vergif 't leven verloor. De nu dickmael gemelde Carel, dus geworden Biſchop van Straetsburgh, was de Soon van Carel de III., Hertogh van Lotharingen, Calabrie, Gelder, Bar, &c.; te vooren al Biſchop van Metz, Kardinael der Roomſche Kerck. Sijnen Vader voegde hem in deeſen Oorlogh veel Krijgsvolck toe, onder d'aenleydingh ſijns anderen Soons, de Graef van Vaudemont. Van de Stad Straetsburgh ſullen wy met een woord ſeggen, datſe, eerſe in handen der Franſche was, wierd genoemd Semper, of Altijd-vry, wegens 't Privilegie, datſe, tſederd de Regeeringh van Keyſer Otto de III., of ontrent 't jaer 1000., noyt aen eenigen Keyſer de Huldiginghs en Onderdanigheyds Eed heeft gedaen.

Straetsburgers *Privilegie*.

Aken, ook beſtraeld met 't ligt des H. *Euangelii*.

't Light des H. Euangeliums, opgegaen in ſoo veele Steeden van Duytſchland, had ook beſtraeld een goed gedeelte van d'Inwooners der oude vrye Rijcks-Stad Aken, gelegen op de Grenſen van Nederland en 't Hertoghdom Limburgh, op den bodem van Gulickerland. Vry ſterk in getal wierden hier de Religions-verwanten, ſoo van d'Augsburgſche Confeſſie, als van de Gereformeerde Godsdienſt; inſonderheyd, om dat niet weynige deeſer Geloofs-genooten, wegens d'al-vernielende Inquiſitie, en weergadelooſe wreedheden der Spaenjaerden uyt de Nederlanden geweecken, ſigh hier hadden neergeſet als in een vrye Rijks-Stad; tot ſeer groot voordeel der ſelve, wegens den merckljcken aenwas des Koophandels, en der Ambaghten, na de gelegenheyd van de bequaemheyd deeſer Plaets hier toe. Eerſt hieldenſe haere Godsdienſtige Oeffeningen in 't geheym; daer na opentlijker, in Huyſen. Ligtlijck ſou de doemalige Magiſtraet dit geooghluyckt hebben, ter oorſaeck van 't groot nut, 't welck haere Stad van deeſe perſoonen trock; oock, om dat ſommige onder haer de Proteſtantſche Religie niet vyandigh waren: Doch door de geduerige aenhoudingh en bedreyging der Roomſch-Catholijke Geeſtlijkheyd; uyt vrees voor Keyſer Rudolph, en voor haere Nabueren van de Roomſche Geſindheyd, vondenſe ſigh genoodſaeckt, Anno 1580. de Huys-predicatien gantſchlijk te verbieden.

Veele *Nederlandſche* Ballingen om der *Religie* wil hadden ſigh hier neergeſet, tot ſeer groot voordeel deeſer Stad.

Door aendrijvingh der Geeſtlijckheyd en der *Roomſch-geſinde* Burgeren, werden de Huys-predicatien haer verbooden. 1580.

Hier op leverden d'Onroomſche, beyde Euangeliſche en Gereformeerde, doch geſamentlijck op den naem der Aughsburghſche Confeſſie (wijl alleenlijk der ſelver Religions-verwanten in den Religions-Vreede waren ingeſlooten) een Verſoeck-ſchrift over, behelſende klaghten over dit onreghtmatigh bedrijf; en beede, dat haer twee Kercken moghten werden ingeruymd; op datſe alſoo in een Vrye Rijcks-Stad oock mogten genieten de Religions-Vreede des geheelen Rijcks, waer van ſy gantſchlijck niet behoorden verſtoocken te ſijn; niet konden uytgeſlooten werden. De Deken en 't Capittel der Lieve-Vrouwen-Kerk t'Aken; Schepen-meeſter, Schepenen, en Roomſch Catholijke Burgery ſtelden ſigh ſeer hevigh hier tegen; en begeerden, dat de Magiſtraet niet alleen dit Verſoeck afſlaen, maer oock ſoo wel de heymelijcke als de wat openbaerder Huys-Predicatien noch ernſtiger, en op ſwaere ſtraffen verbieden ſou: te gelijck haer dreygende met den Pauſlycken Ban, en des Keyſers ongenade, indienſe ſigh hier in nalatigh betoonden. 't Wierd wel gedaen; maer echter gingen die van de gemelde Proteſtantſche Religien voort op d'oude wys; meenende, dat haer, uyt kragt van de meergedagte Rijks-Religions-Vreede d'oeffeningh haers Godsdienſt niet verbooden mogt worden.

Gaen echter voort, wijl in een vrye Rijcks-Stad haer de *Religions-Vreede* des Rijcks niet benoomen kon werden.

Ter

Keyser Rudolph, van de Roomsch-gesinde aengesogt, verbied hare Godsdienstige oeffeningen,

Terstond klaeghden d'Akensche en de naeverige Roomsch-gesinde hier over aen Keyser Rudolph: die sonder uytstel aen den Raed schreef / datse geen andere / dan de Roomsche Religie, in hare Stad souden gedoogen. Ten dien eynde sond hy oock haer Commissarissen toe / tot seer groote kosten voor deese Plaets. Vermits nu d'Onroomsche meenden / dat deese Gelastede in dit stuck verder gingen dan haer bevoolen was / soo schreevense aen Keyser Rudolph; reghtvaerdigden haer bedrijf, en baden / datse nevens d'andere Rijcks-Steeden de Religions vryheyd en vreede mogten deelagtigh sijn; doch kreegen tot antwoord: Dat syne Majesteyt t'Aken geen andere Godsdienstige Oeffeningen wou lijden / als alleenlijck de Roomsch Catholijke. Oock veranderde hy de Magistraet, sulcker wijs / dat deselve nu bestond t'eenemael uyt de hevighste Pauslijke. Evenwel lieten d'andere hare Religieuse by-een-koomsten niet na / tot datse daer over van de nieuwe Raed op 't strenghste wierden gehandeld / onaengesien sy verre 't grootste en aensienlijckste deel der Burgery uytmaeckten.

en steld een nieuwe Magistraet uyt de hevighste Roomsch-Catholijke.

Moedigd de Koningh van Spaenje tegens Akenaen.

De Protestantsche Duytsche Vorsten spraeken wel voor haer by Keyser Rudolph, ooch wat voor een bescheyd hy haer gaf / om haer te misleyden; en hoe hy ondertusschen de Koningh van Spaenje aenmoedighde / om op deese Stad aen te vallen / is hier boven onder den Straetsburghschen handel gehoord. De Hertogh van Parma, Gouverneur des Koninghs van Spaenje in de Spaensche Nederlanden, sou niet nagelaten hebben / terstond de Stad Aken met syne Spaenjaerden te koomen besoecken / indien niet d'Oorlogh met Frankrijk hem had verhinderd. 't Sou te verr' uytloopen / indien wy al de dingen van tijd tot tijd vervolgens voorgevallen / hier wilden aenteeckenen. Sullen derhalven alleen van de voornaemste gewagh maecken.

Beroofd d'Akenaers van al hare Privilegien.

In 't jaar 1589. beroofde Rudolph d'Akenaers van al hare Privilegien. Sy daer tegens verdeedighden haer by de Vorsten en 't Kamer-Gerigt te Spier; doch te vergeefs / wijl hier de Roomschgesinde de meeste Stemmen hadden. Anno 1593. verbood hy d'Onroomsche Religions-oeffeningh op straf des Rijcksbans. De Raed (hoedanigh nu gesteld / sullen wy stracks hooren) vertoonde klaerlijck / dat Aken, als eene der oudste Vrye Rijcks-Steeden / ten vollen was gereghtighd / derselver Privilegien deelaghtigh te sijn. Datse / soo wel als die / de pleghtlijck vergunde Religions-Vreede moest genieten. Dat geen ander / geen Uytheemsch Vorst yets over haer te gebieden / of op haer te seggen had; als sijnde een Rijcks / en een Vrye Rijks-Stad. Dat de Burgers in 't stuck van Godsdienst niet meer moghten verdruckt of gedwongen werden / als die van andere Steeden / welcke de vrye Religions-oeffeningh genooten / &c. Berieppen sigh van een qualijck-onderrighte de Keyser op den Keyser die beeter t'onderrighten stond. Versoghten gehoor tegens de valsche beschuldigingen haerer gesworne vyanden / op datse derselver Lasteringen verydelen / en haer over hare leugenen beschamen moghten / &c. Doch al haere Reedenen vonden geen ingangh t'haren voordeel.

Derselver verantwoording: doch sonder vrugt.

De seer harde handelingen der Magistraet tegens d'Onroomsche, selfs oock in saecken buyten de Religie, veroorsaeckt.

't Hachlijckste / 't welck haer wierd te last geleght / bestond hier in. Vermitsse / tegens den Religions-Vreede der andere Rijks-Steeden / onder welcker getal Aken eene der oudste is / van de Roomsch-Catholijcke Magistraet en Geestlijckheyd wegens haer Geloof soo gantsch swaer wierden vervolgd / en in haere Gewissen gedwongen: Dat noch daer-en-boven in enckel Burgerlijcke verschillen en Gerights-saecken de Raed t'eenemael onbillijck ontrent haer handelde; in Processen, door nood van haer tegens de Roomschgesinde, of onwettigh van deese tegens haer opgenoomen / de Vonnissen altijd uytsprack t'haren nadeel / hoe grooten reght sy oock moghten hebben / soo haddense Anno 1593. versoght / dat soo wel uyt de hare / als uyt de Roomsch-Catholijke Burgeren / Raeden en Burgermeesteren moghten werden verkooren. Doe haer dit van de Magistraet by onstuymigh was afgeslagen / warense daer toe gekoomen / datse sigh selfs de vryheyd aenmaetighden / van op eygene authoriteyt Burgermeesteren te stellen. Dit wierd seer euvel opgevat; voor een onlijdlijcken oproer uytgeroepen: met veele daer by verdightede omstandigheden / 't harer meerder beswaeringh / voor den Keyser gebraght / en 't vyer des toorns in deese Majesteyt op 't hevighste aengestoockt.

datse op eygene authoriteyt Burgermeesteren uyt de hare stellen. 1593.

Hier op deed Rudolph haer in den Rijcks-ban, stellende hare ligchamen en Goederen in handen der hevighste Roomsch-gesinde. 1597.

't Stond dan nu seer slegt met de Protestantsche Akenaers. D'Euangelische Keurvorsten en Vorsten baden wel voor haer; vertoonden oock haer Reght tot de vrye oeffeningh harer Religie; doch 't geduurigh aendrijven des Pauslijken Legaets, des Spaenschen Ambassadeurs, Admirant van Arragon (Anno 1597. aen 't Keyserlijck Hof gekoomen) / en der Roomschgesinde binnen Aken selfs / braghten soo veel te weegh / dat Rudolph in 't jaer 1598. de Magistraet deeser oude vrye Rijcks-Stad in den Rijcks-ban deed; met vernietigingh van al hare Privilegien op nieuws. Hare ligchamen en Goederen stelde hy in de Maght van eenige der bitterste Roomsch-Catholijke: Die oock / op den naem van Catholijke Burgemeesteren / Raed en Burgery / deesen Ban op 't alderaendringendste hadden versoght.

D'Onroomsche Godsdienst weer verbooden: de Raed gedoemd in vergoedingh van schaden, &c.

Dit veroorsaeckte een groote verslagenheyd onder de Protestantsche. De Magistraets-persoonen leyden haer Ampt wel neer; doch konden hier mee niet volstaen. Terstond verboodmen al weer de Predicatien der Euangelische en Gereformeerde op hooge straffen. De geweesene Onroomsche Raden en Burgery hadden nu in alles gehoorsaemd aen 't Keyserlijck bevel. Niets was'er meer overigh / als de betalingh van kosten / schaden / en Interessen, welcke de Roomschgesinde voorgaven / geleeden te hebben / sommige oock in der daed geleeden hadden / door verlies harer Ampten / &c.; want oock tot deese voldoeningh warense gedoemd.

Aenstel-

Door de Keyserlijcke Commissarissen was

een

DUYTSCHLAND.

lingh van een nieuwen *Roomsch-gesinden* Raed.

een nieuwen Raed aengesteld uyt d'aldermeest-yverende onder der Pauslijke. D'andere vreesden / dat deese / na 't vertreck der gedaghte Gevolmaghtighde / op 't alderonbillijckste met haer te werck souden gaen. Versoghten derhalven aen deselve. I. Dat de nieuwe Raed moght werden bevoolen / alle voorleedene Handelingen / Vonnissen en Besluyten / de Religie aengaende / in haer geheel te laten. II. Dat die van d'Euangelische Godsdienst over saecken / enckelijck 't Gewisse raeckende / ongemoeyd moghten blijven; echter met opschortingh van d'openbare Religions-oeffeningh, tot dat van de Keyserlijcke Majesteyt anders moght werden geordonneert. III. Dat de voorgewende onkosten / schaden en Interessen harer Parthyen voor 't vertreck der Heeren Commissarissen mogten werden opgegeven. IV. Datmen haer / als Verweerders / wou vergunnen een bequame Plaets en Vryheyd / om by malkander te mogen komen / tot beraedslagingh over den eysch / en uytvindingh van middelen tot voldoeningh. V. Aenwijsingh en Raedgevingh / wat haer best stond te doen / om van de Rijcksban / en de Keyserlijcke ongenade / ontslagen te mogen werden.

Versoeck des ouden Raeds, aen de Keyserlijcke *Commissarissen*, bestaende in vijf *Artijckelen.*

D'antwoord was wel niet seer gunstigh; echter oock niet in alles nadeeligh; ondertusschen stonden'er eenige woorden in / welcke de Roomsch-Catholijke naderhand door een wonderlijcken draey een geheel anderen sin wisten te geven als men'er in sagh; en te misbruycken tot haer voornemen. Soo haest de Gecommitteerde vertrocken waren / gingh 't Treurspel aen. De nieuwe Raed (onaengesien d'oude sigh stiptlijck droegen na 't Reces, en d'ordre der Heeren Commissarissen; haer gantsch stil in hare Huysen hielden; ook niets met allen deeden tegens 't geen een volstreckte gehoorsaemheyd vereyschte) / begon tegens deselve alle geweldadige gestrengheyd in 't werck te stellen. Met gewapende Soldaten vielense in de Wooningen der twee geweesene Burgermeesteren / om haer gevangen te neemen; onaengesien sy daer toe noch reght noch last hadden. Doese de persoonen niet vonden / roofdense al der selver voorhanden synde Goederen / tot op 't minste toe. Elck wierd van haer opgemaeckt / om een eysch van schade te doen / offe schoon gantsch geen schade hadden geleeden: en die eenigh nadeel kon aenwijsen / bliefense in / dat hy 't selve seer sou vergrooten; waer door dan de som soo hoogh wierd gebraght / dat harer aller middelen op verre na niet genoeg waren tot voldoeningh. Onderwijl leydden men Soldaten in haere Huysen / welcke daer nae haeren moedwil en gewoonte te werck gingen.

Der selver antwoord, en haer versoeck van de nieuwe Raed verdraeyd en misbruykt:

met een kort beright

van de gantsch ongenadige

In 't Keyserlijck Vonnis was uytdrucklijck gesteld / dat de vergoedingh van kosten en schaden sou gaen over al de geene / die in den Raed waeren geweest t'sederd 't jaer 1581. Echter bevrijdde de nieuwe Magistraet van deese Last al de geweesene Raden van de Roomsch Catholijke Religie, leggende deselve in 't geheel alleen op d'Onroomsche: die oock een seer groot deel gelds opbraghten. Maer alsse nu niet meer vermoghten te geven / heeft de nieuwe Raed op den 6. 16. van Februarius Anno 1599. / in een boven maten felle Vorst en seer swaere Sneeuw-valling / haer gebooden / voor Sonnen-ondergangh ('t was al na de middagh / eer deese uytseggingh haer wierd aengekondighd) uyt de Stad en 't Gebied van Aken te vertrecken; indiense voor dien tijd niet voldeeden 't geen aen 't begeerde noch ontbrack. Terstond gehoorsaemden deese hard-geplaegde; tegens 't vermoeden van de Magistraet; welcke weygeringh of versuym hadden verwaght; om haer dan / nae d'ontreckingh van al haere Goederen / oock aen 't lijf te mogen komen / onder schijn van weerspannigheyd. Doe dit / buyten gissingh / misluckt was / wilden die van de nieuwe Raed sigh noch toonen Genadige Heeren te sijn; doch 't was / om 't aghtergehoudene / of heymlijck mee genoomene / of te vooren versondene geld in handen te krijgen. Men deed af kondigen / dat d'uytgesetde persoonen weer in de Stad moghten koomen / mits met gereede penningen betalende de Tax, op welckense wierden geset; sommige op 1000.; andere op 2000. / op 3000. op 4000. / en so voorts tot op 12000. Rijcksdalers. Eenige / die 't laeghste waren geschat / quamen weer binnen / en betaelden ten deelen. Maer andere bleven met meer voorsightigheyd / en noch eenigh voordeel in haer verderf / geheel aghter. Doch deeser aller Huysen en Goederen / welckese niet hadden konnen mee neemen / wierden aengeslagen / en verkoght. Doe kregen de weer ingekoomene / die een deel van 't geen waer opse getaxeerd waeren hadden opgebraght / de weet / datse 't overige sonder uytstel moesten voldoen. Dit dwong haer andermael te wijcken / wijlse sig niet magtigh vonden / soo veel by een te schrapen; en waeren nu quyt / 't geen / haddense niet weer gekomen / haer sou konnen dienen hebben om sigh van te geneeren / door 't een of 't ander aen te vangen.

alle billijckheyd te buyten gaende Handelingen

tegens die van d'oude *Magistraet*,

op veelerley wijzen gepleegd; in sonderheyd oock

met een wreede uyt de Stad settingh, en berovingh harer Goederen.

Men wist te maecken / dat de persoonen / van d'ongeluckige Onroomsche Akenaers uyt harer aller naem nae 't Keyserlijck Hof afgevaerdighd / daer gantschlijck geen gehoor konden bekoomen. Dit alles geschiedde voornamentlijck door bestel van Johan Willem, Hertogh van Gulik; door de nieuwe Roomsch-Catholijke Magistraet ingeroepen / om aen hem een rugg'-houder te binden. Op twee bysondere By-een-koomsten wierd / door een Besluyt des Keurvorstlijken Raeds / de nieuwe Overigheyd t'Aken bevoolen / hare Burgeren te herstellen in derselver Goederen / en haer voortaen t'onthouden van diergelijcke Verbreeckingen der Landvreede; doch daer op wierd niet in 't minste gepast. In tegendeel porden de Roomsch-Geestlijke den Raed geduerighlijk aen / om niet alleen d'oude Onroomsche Raed / maer oock al de Lutheranen en Calvinisten op 't hevighste te vervolgen. Lightlijck liet de nieuwe Magistraet sigh hier toe beweegen. Al die buyten de

Hertogh *Johan-Willem* van *Gulick* is geen kleyne bevoorderaer van dit Treurspel.

Al d'*Onroomsche* t'*Aken* seer hard vervolghd; in hare *Conscientien* gedwongen, of gestraft met

DUYTSCH-LAND.

de Roomsche Kerck trouwde / of sijne Kinderen liet doopen / parsttemen seer swaere geld-boeten af. De geene / welcke by haer' in doodsnood leggende Bloedverwanten of andere Vrienden quamen / en dan deselve / t'harer troost / eenige Spreucken uyt de Godlijcke Schrift voorhielden / wierpmen in Gevanckenis; en daer haddense gewisslijck genoegh te lijden. Maer oock 't duerde niet langh / dat deese nieuwe Raed onder malkander eendraghtigh bleef. Sy geraeckten in twist; in scheuringh; selfs oock in onwil met den Gulicker; en met 't Hof van Braband, beyde van haer gebruyckt tot de vervolgingh der Protestanten.

Boeten en Gevanckenissen.

Ondertusschen stierf Anno 1609. Hertogh Johan-Willem van Gulik, Cleef, en Bergh, in 't gemeen gehouden voor eenen der voornaemste Aenleggers / Onderhouders en Uytvoerders deeser schaedlijcke onrusten en harde verdruckingen der Onroomsche. Vermits hy geen Kinderen na-liet / waeren'er verscheydene Vorsten / welcke 't naeste Erf-regt voorwendden; die wy / als wy van deesen handel hier na beright moeten geven / sullen optellen. Twee onder deselve / Keurvorst Johan-Sigismund en Paltzgraef Wolgangh-Willem van Nieuwburgh, als welcke sigh hier toe meest gereghtighd hielden / stelden sigh in 't bestier der Guliksche, Cleefsche en Berghsche Landen. Beyde warense doemaels van d'Euangelische Religie; alhoewelse naderhand overgingen d'eene (Nieuwburgh) tot de Roomsche; d'andere (Brandenburgh) tot de Gereformeerde. Keurvorst Johan-Sigismund stelde tot dight by Aken de Vrye Religions oeffeningh aen. Dit verheughde d'Onroomsche Akenaers ten hooghsten; en sy gingen / ontrent twee uyren weghs buyten hare Stad / tot 't gehoor des Godlijcken Woords in de Dorpen Widen en Stolbergh; welcke tot Gulikerland behoorden; met toestemmingh der Vorsten van Brandenburgh en Nieuwburgh.

Nae de dood van Hertogh Johan-Willem van Gulick, Cleef en Bergh 1609.

als Brandenburgh en Nieuwburgh deese Landen in besit hadden genomen, en de Religions-oeffeningh vry lieten, gingen d'Onroomsche Akenaers op den Gulikschen bodem ter Kerck.

Terstond verbood d'Akensche Magistraet dit buytengaen seer scharp / op geld-straf / op gevanckenis / op uytbanningh. Johan Mol d'oude / en Johan Mol de jonge / wierden / alhoewelse buyten 't Gebied van Aken woonden / en alleenlijck in deese Stad handel dreven / in Gevanckenis geworpen / om datse op den Gulikschen Bodem ter Predicatie waren geweest. D'oude Mol bleef'er in sitten; de jonge gaf aght Rijcksdalers tot boete. Dit wierd aengesien als een seer onreghtmatigh en stout bedrijf / wijl deese persoonen niet onder de Reghtsmaght der Heeren van Aken stonden. Om even deselve saeck wierd Matthys Clemens een geldstraf van 50. / Matthys Arret van 25. Goud-guldens afgedwongen. Veel andere parsttemen desgelijcks geld af / of men steldese in harde Gevanckenis. Behalven deese waeren'er noch tweehonderd aengeteeckend / om even desgelijcks tegens haer te handelen.

Werden daer over van de Magistraet seer hard gehandeld; selfs sulke, die onder haer Gebied niet woonden.

D'Onroomsche Burgers / noch vry sterck binnen Aken, en gemoedighd door de na-byheyd van Keur-Brandenburgh op den Gulikschen Bodem / leverden een Request in aen den Raed / met beede / datse van deese ten hooghsten onbillijcke verdruckingh en geweldadige Conscientie-dwangh ontheven; daer tegens in vryheyd gesteld moghten werden / om buyten 't Gebied der Magistraet, op des Keurvorsten van Brandenburghs Bodem / 't woord Gods te gaan hooren / sonder daer over soo onlijdlijck te werden geplaeghd. By d'overlevering van dit Versoeck-schrift quamen eenige uyt de Burgery / taemlijck sterck in getal / op 't Stadhuys / biddende om gehoord te mogen werden op 't geense hadden voor te dragen. 't Wierd haer met seer schimpige woorden geweygerd. Als d'andere Onroomsche dit vernaemen / wierdense onlustigh / en te gelijck onrustigh. Begaven sigh in de Wapenen; jae maeckten sigh meester van 't Raedhuys / en van de Stads poorten. De Jesuiten, welckese opentlijck noemden de tweede aenstookers harer ellende / en in brandstetters der geheele Christenheyd, drevense uyt haer Klooster. Meenden / en gaven oock opentlijck uyt / tot dit alles gereghtighd te sijn; niet alleen om datmen haer soo gantsch qualijck had gehandeld / tegens alle reght en de vryheyd eener Rijcksstad / maer oock / om dat de Magistraet, ingeset tegens Stads-ordre / nu noch soo wreed tegens haer te werck gingh / wegens de besoeckingh der Predicatien buyten hare Reghtsmaght; op den Bodem van een voornaem Rijcks / en selfs Keurvorst; 't welk haer noch op eenigerley wijs van de Keyser was verbooden / noch d'Inwooners eener vrye Rijcks-Stad verbooden kon werden / sonder pleegingh van openbare Tyranny, en reghtdraets te handelen tegens de bekraghtighde Religions-vreede; gelijckse den Raed hadden vertoond; en gesmeeckt / afstand te doen van sulcke Onchristlijke bedrijven; doch altijd te vergeefs / en met smaedlijcke afwijsingh. Ja / als de Possideerende Vorsten (dus wierden Keur-Brandenburg en Paltz-Nieuwburg genoemd / om datse sigh hadden gesteld in 't besit der Guliksche, Cleefsche en Bergsche Landen) door Brieven en Gesanten de Roomsch-Catholijke Magistraet van Aken hadden gesoght te beweegen / haere Protestantsche Burgers niet te willen verhinderen / op haren grond in stilheyd ter predicatie te moogen koomen / haddense noch de Vorstlijcke Brieven noch de Gesanten eenige antwoord verwaerdighd; maer als in hoon der gedagte Vorsten / Hoogaensienlijcke Leeden des Rijcks / en d'eene selfs Keurvorst / noch een veel strenger Placcaet doen aenslaen; met bedreygingh / dat al de geene / welcke de Geld-boeten / gesteld op 't buytengaen ter predicatie / of op de Godsdienstige oeffeningen binnen de Stad / niet konden of wilden betalen / voor den 5. van Julius Anno 1611. / uyt de Stad souden werden gebannen / &c.

Schimplijcke verwerpingh van haer versoeck.

Sy, aengemoedighd door de nabyheyd des Keurvorsts van Brandenburgh op den Gulikschen bodem,

neemen 't Raedhuys in, en jaegen de Jesuiten uyt haer Klooster.

Wat voor redenen sy van dit haer bedrijf gaven.

Wegens 't nu verhaelde bedrijf der Onroomsche binnen Aken, soghten de Roomsch-Catholijke aldaer door Brieven en Beeden hulp by Aertshertogh Albertus van Oostenrijk, (Heer der Spaensche Nederlanden, twe-

De Roomsch-Catholijcke Akenaers soecken hulp by

Aerts-Hertogh *Albertus* van *Oostenrijck*; d'*Onroomsche* by *Brandenburgh* en *Nieuwburgh*: die te vergeefs tot een Verdragh arbeyden.

gens sijn Houwlijck met de Spaensche Infante Isabella Clara Eugenia), en de Keurvorst van Keulen/ doch konden deselve voor datmael niet bekoomen/ wijl d'Onroomsche Akenaers haeren toevlught naemen tot de Vorsten/ welcke sigh 't Besit der Gulicksche Landen hadden aengematighd/ en uyt dien hoofde haer droegen als Beschermheeren van Aken, gelijck d'overleedene Hertogh Johan-Willem van Gulik had gedaen: biddende/ dat door haer' authoriteit deese onrusten mogten werden afgedaen/ en de strenge verbolgingh afgeschaft. Gaven oock een Manifest uyt/ waer in sy pooghden te verdeedigen 't geen van haer verright was. De Brandenburghsche en Nieuwburghsche Vorsten / gelijck oock 't Fransche Hof/ hadden geerne gesien/ dat dit werck tot een Verdragh waere gekoomen. Stelden derhalven eenige Artykelen op/ welckese billijck oordeelden/ om aengenoomen te werden tot accoord. Doch van de Roomschgesinde Raed wierdense verworpen als onbillijck; met betuygingh/ datse d'Onroomsche niet de minste vryheyd harer Religie souden vergunnen/ al sou alles t'onderste boven gaen.

Stellen derhalven t'*Aken* een nieuwe *Magistraet* aen tot op naerder ordre.

Alsdan de Gesanten der Possideerende Vorsten en des Franschen Hof/ sagen/ datse onversetlijck waren: oock te gelijck bemerkten/ dat de Stad/ sonder schaedlijcke verwarringh, geen ordentlijcke Overigheyd kon missen/ soo verkoorense uyt de Burgery een nieuwen Raed / en vervulden d'Ampten met bequame persoonen/ tot op naerder order. Hielden oock eenige Besettingh in deese Plaets/ om verder onrusten te verhoeden. Dit is 't voornaemste van 't geen sigh binnen Aken heeft toegedraegen/ onder de Regeeringh van Keyser Rudolph de II. De swaerste ramp / d'Onroomsche Akenaers overkoomen/ onder Keyser Matthias, sal ter behoorlijcker tijd hier na verhaeld werden.

Rudolph heeft door sijnen ongenadigen Ban tegens d'*Akenaers* veel van sijn roem, in de *Christenheyd*, by de *Staten Generael* der *Vereenigde Nederlanden* veel van sijn Geloof verlooren.

Rudolph heeft/ wegens dit sijn hard bedrijf tegens die van Aken, door de geheele Christenheyd by alle Onroomsche Vorsten en Staten seer veel van sijnen roem / en by de Vereenigde Nederlanden, oock alle Nabuerige/ niet weynigh van sijn Geloof verlooren. Waerom hy oock/ wanneer hy Anno 1598. (ter tijd hy sijnen ongenadigen Ban-brief tegens d'Akenaers uytgaf) sigh aenbood / tusschen de Geunieerde Provintien en de Koningh van Spaenje een Middelaer te willen sijn / tot uytwerckingh van een Vreede / in deesen Handel gantschlijck niet vertrouwd wierd. Want men oordeelde / indien hy een Vrye Rijcks-Stad / waer in ontrent 40. jaren langh beyde de Religien waeren geweest; waer van oock de Vrye oeffeningh yeder Deel toebehoorde / volgens de plegtlijck-bevestighde Religions-Vreede des Rijcks / en by welcke hy haer had moeten beschermen / soo gantsch strengh handelde ; d'Euangelische Religie haer ontruckte; haere persoonen door sijnen Ban ten roof gaf; soo besloten de Heeren Staten Generael daer uyt / datmen veel minder de Nederlanders, welcke Keyser Rudolph niet voor Vry, maer voor des Konings van Spaenjens Erf en Eygendom aghtte/ vryheyd van Godsdienst sou willen vergunnen. Sie hier van Reyd Nederlandsche Oorlogen, fol. 508. des Drucks van Anno 1644. Oock had Koningh Henrik de IV. van Frankrijk tsederd dien tijd van Rudolph sulck een goed gevoelen niet meer/ als te vooren.

Invoering van de *Gregoriaensche nieuwe Stijl*, 1582.

D'invoeringe van de Gregoriaensche Nieuwe Stijl heeft oock de Protesteerende in Duytschland geen kleyne moeylijckheden veroorsaeckt. Paus Gregorius de XIII. had Anno 1582. 't jaer thien dagen verkort/ om dus in te halen 't verloop van eenige Minuten in yeder jaer van 365. dagen en 6. uyren/ tsederd de tijd van Julius Cæsar voortgeschooten/ en noch noyt afgetrocken. Want men reeckend 't Burger-jaer op 365. dagen en 6. uyren; van welcke overschietende 6. uyren t'elckens om 't vierde jaer een dagh werd gemaeckt/ en deselve de Maend Februarius toegevoeghd; doch te veel/ vermits 't Sonne-jaer niet meer uytbrenghd als 365. dagen 5. uyren 49. Minuten , derhalven 11. Minuten korter dan 't Burger-jaer; 't welck op elcke 133. jaren ontrent een dagh verschild / en te veel in 't Burger-jaer gereeckend wierd. Of nu wel dit verloop/ten tijde des Paus Gregorii, meer als thien dagen bedroegh / soo vond hy echter goed / voor datmael 't jaer alleen thien dagen in te trecken; soo datmen Anno 1582. voor den 5. October sou schrijven den 15./ en soo voorts vervolgens. Om oock in 't toekomende een nieuwe voortschietingh te verhoeden/ en de noch overige in te haelen/ heeft hy ingesteld/ datmen na 't jaer 1600. de drie eerst-komende honderdste jaren/ als 't 1700. 't 1800./ 't 1900ste / voor geen Schrickel-jaren van 366. dagen sal houden/ maer 't 2000ste weer voor sulck een jaer. Op den Rijcksdagh t'Aughsburgh Anno 1582. sond Paus Gregorius deese sijn nieuwe Tydreeckeningh / met weghwerpingh van thien dagen/ Keyser Rudolph toe: begeerde oock/ dat deselve door 't gantsche Rijck sou aengenomen/ en voortaen de Gregoriaensche Calender genoemd werden.

om eenigh verloop in de Tijdreeckeningh, te verbeeteren.

De Paus wil, dat Keyser *Rudolph* die sou invoeren.

Welcke Majesteyt Keurvorst *Augustus* van *Saxen* sijn bedenken hier over afvraeghd; en des selven oordeel hier van.

Als nu sijne Majesteyt Keurvorst Augustus van Saxen nae sijne meeningh hier van vraeghde/ gaf hy te kennen/ dat deese veranderingh niet alleen met sigh sou sleepen een groote verwarringh in 't Kercklijck en Weereldlijck / maer oock/ dat door deesen Pauslijcken handel d'authoriteit des Keysers en des Duytschen Rijcks ten hooghsten wierd gekrenckt; vermits Gregorius in dit stuck eygenwilligh te werck gingh: de Keyserlijcke Majesteyt en al de Rijcks-Vorsten gelijck als de Wet voorschreef/ en bevel gaf/ datse souden doen 't geen hy wou / even als of hy over haer d'oppermaght had. Meer andere redenen stelde hy voor; en besloot / dat derhalven hooghnoodigh was/ eer een Keyserlijck Mandaet, tot invoeringh deeses nieuwen Stijls/ wierd verkondighd/ sigh daer over te beraedslaen met de Rijcksstanden.

Welcke Koninghrijcken en Landen de

Wijl nu Rudolph genoeghsaem voorsagh / dat de Protesteerende Vorsten en Standen deese Pauslijcke versettingh der gemeene Jaerreecke-

DUYTSCHLAND.

reeckeningh / op desselven eygene authoriteit, niet souden willen aenvaerden (gelijck dan oock de Koninghrijcken Engelland, Schotland, Deenemarcken, Sweeden; verscheydene Gewesten in Duytschland; en in de Vereenighde Nederlanden de Provintien Gelderland, Utrecht, Friesland, Over-Yssel en Groeningen, noyt daer toe hebben willen verstaen) soo liet hy dit werck voor dien tijd steecken. De Paus echter hield door sijne Legaten geduerigh by hem aen / dat hy sijnen nieuwen Calender geheel Duytschland sou opdwingen. Hem was ten vollen bewust / dat d'Euangelische Standen / wegens de Gebolgen / noyt hier in souden bewilligen / sonder een geweldadige overheersching. Aghtte derhalven / boven sijn' andere insighten hier ontrent / dit voor een seer bequaem middel / om de Keyser tegens haer op te hitsen; de Roomschgesinde tegens d'Onroomsche weer gaende te maecken / en dus / onder voorwending van ongehoorsaemheyd / de Religions-vreede, welcke hem soo seer tegens de borst was / te doen verbreecken / en de Protesteerende te verdelgen. Evenwel kreegh sijnen aenslagh de gehoopte uytkoomst niet. D'Euangelische weygerden wel geduerigh / maer 't quam daerom niet tot d'aenvattingh der Wapenen.

Nieuwe Stijl niet hebben willen aenneemen.

Insigt van Paus *Gregorius* hier ontrent, ten opsigt van d'*Evangelische* in *Duytschland*:

doch sijnen Aenslagh misluckt.

Ondertusschen had de Stad Aughsburgh niet weynigh hier over te lyden. 't Eene deel des Raeds / bestaende uyt Roomschgesinden, wou de veranderde Styl in gebruyck brengen. D'Euangelische Predikanten daer tegens begeerden by d'oude gewoonte te blyven. Dus wierd in deese Stad tweemael Paesschen, Pinxteren, &c. gevierd / yeder Feest na de Nieuwe, en na d'Oude Stijl. Ter dier oorsaeck deed de Roomsch-Catholijke Raed de Super-intendent der Euangelische by 't Hoofd vatten / en wou hem uyt deese Stad doen wegh voeren; wie wist waer heenen. De Protestantsche Burgers wierden 't gewaer / doe hy alreeds in de Wagen sat: liepen toe / en maeckten hem met geweld weer los. Dit scheen een werck van swaerder gevolgh te sullen zyn. Echter wierd deese Tumult voor datmael noch gestild / door tusschenspraeck des Hertoghs van Wurtenberg en des Raeds van Ulm, Anno 1584. 't Verdragh tusschen beyde de Parthyen bestond hier in: Al 't voorleedene sou vergeven en vergeten zyn. De Gregoriaensche Nieuwe Stijl sou in de Stad Aughsburgh wel aengenomen werden; doch de Religions-vreede in volle kraght en stand blyven. D'Euangelische Predikers bewillighden hier in / doch met uytdruckelijcke voorbehoudingh / datse daerom noch in Leere noch in Ceremonien yet 't alderminste begeerden te veranderen.

D'*Euangelische* in de Stad *Augsburgh*

werden, wegens weygeringh van d'aenneemingh 1584.

deeser veranderde Tijdreeckeningh,

't Bleef hier op een weynigh tijds in taemlijcke rust. De Super-intendent D. Georgius Mylius was nu wel in vryheyd; doch dorfde sigh binnen Aughsburgh niet vertrouwen; eensdeels wegens den Roomschgesinden Raed / die hem ongemeen-vyandigh was; en derhalven by d'eerste sigh voordoende gelegenheyd hem op d'een' of d'andere wijs sou mogen beleedigen; andersdeels / om dat sommige der Burgeren van de Pauslijcke Religie onder malkander sware dreygementen tegens hem uytwierpen. Na sijn vertreck verargerde hier der Protesteerende Kerckenstand van dagh tot dagh. De Roomsch-Catholijcke Raed / onaengesien de gedane beloste van de Religions-vreede in sijn geheel te sullen laten / trock gantschlijck aen sigh 't Reght van Euangelische Leerraers in d'Evangelische Kercken onder haer Gebied te stellen. Dit hielden d'Onroomsche voor 't onreedlijckste 't welck men sou mogen bedencken / als waer door haer konden dygedrongen werden of argerlycke Predikanten / tot schand en nadeel der Reformatie, of Huychelaers en bedeckte Roomschgesinde, vermomd als Protestanten, om door haer 't Volk allenxen weer tot de Roomsche Kerck te trecken; welcke konst men korts na den aenvang der hervormingh in Sweeden had gebruyckt.

door de *Roomschgesinde* Raed deeser Stad seer hard gehandeld:

die oock selfs aen sigh trock 't Reght, van d'*Evangelische* Predikanten te stellen in d'*Euangelische* Kerken onder haer Gebied.

Als nu d'Euangelische Leerraers hier toe niet verstaen noch stilswygen konden / wierdense gedwongen / op den 13. van Julius Anno 1586. by Sonneschijn uyt de Stad te wijken. In der selver plaets wierden van den Raed andere na haren sin geordonneert; tot seer smertlijck misnoegen der Onroomsche Burgery: welcke sigh beklaeghden / dat d'eene nieuwigheyd en onbillijckheyd d'andere geduerigh volghde / tegens des Rijcks-Religions-Vreede in 't gemeen / en 't Verdragh met den Raed in 't bysonder. Echter moestense lyden 't geense niet konden verbeteren; en buygen voor 't geense niet vermogten te weerstaen. Die verder berigt begeerd van d'invoering deeses Nieuwen Stijls, en van veeler bedenckingen hier ontrent / kan 't vinden in Thuan. Hist. lib. 76. Henr. Cranius de Pace Relig. probl. 6. pag. 61. Joh. Limnæus de Jur. publ. l. 1. c. 13. Melch. Goldast. Comment. de Regn. Bohem. p. 680., &c.

Jagen al d'*Aughsburghsche* Leerraers wegh. 1586.

Anno 1585. ontstond oock te Riga in Lijfland een Oproer / wegens de gedaghte Gregoriaensche Nieuwe Stijl. Als de Raed / op bevel des Koninghs Stephani Bathori van Polen, deselve had aengenoomen / en dienvolgens 't Kers-feest thien dagen vroeger wierd gehouden / quam niemand van d'Euangelische Burgery in de Kerck / maer onthield sig voor datmael van de Godsdienst. Doch op den 24. December Oude Stijl versogtense aen de Magistraet, datse 't Feest der Geboorte Christi na oude gewoonte op den volgenden dagh moghten vieren. 't Wierd haer afgeslagen: echter quamense op den 25. der genoemde Maend in beyde de Kercken by een. De Rector der School deed de Predicatie. Soo seer wierd de Burgh-Graef Nicolaus Eyck hier over vergrimd / dat hy de gedaghte Rector op 't Stadhuys in Gevanknis deed setten.

De *Nieuwe Stijl* oock te *Riga* in *Lijfland* ingevoerd.

D'*Euangelische* echter houden 't *Kers-feest* na oude gewoonte.

Korts daer na brack een gerught uyt / dat men deesen Gevangenen 't Hoofd wou doen afslaen. De Conrector D. Valentinus Rascius verwoeghde sigh by den Burgh-Graef / en hield ernstigh aen om de verlossingh van sijnen Amptgenoot; doch kreegh slegt gehoor / en

Hard bedrijf des Burghgraefs tegens den Prediker.

en weygeringh tot antwoord. Dit gaf noch sterker vermoeden, dat de mompelingh van 't Besluyt der onthoofdingh des Rectors waeraghtigh moest zyn. De Scholieren liepen door de Straten der Stad om; seer treurigh beklagende 't ongeval van haren getrouwen Leermeester. Hier door wierd 't gemeene Volck gaende gemaeckt: 't welck terstond toeliep; 't Raedhuys met geweld opbrack, en de Gevangene verloste. Hier mee hielden se sigh noch niet vergenoeghd. De Paerden waren aen 't hollen geraeckt, en nu niet te weerhouden. Sy bestormden en plonderden 't Huys van de Burgh-graef Nicolaus Eyck; desgelijcks van de Syndicus Gebhard Wallingh. 's Naghts heeft deese Tumult sigh gestild. De volgende dagh hebben de Burgeren (welcke nu drie geheele jaren lang hadden geklaeghd, datmen de Jesuiten, en door haer 't Pausdom, weer in de Stad had gebraght; daer-en-boven hare Privilegien en Vryheden seer gekrenckt, de Stads-poorten toegehouden: met den Raed over eenige Artijckelen gehandeld, en den selven op 't scharpste verweeten, datse sigh in de bedieningh van haer Ampt niet na behooren had gequeeten. By deese gelegenheyd wierd d'ingedrongene Nieuwe Stijl te Riga weer afgeschaft.

Oproer, daer over ontstaen; en by deese gelegenheyd d'ingedrongene Nieuwe Stijl hier weer afgeschaft.

D'aldereerste, die Gregorii Nieuwe Stijl in 't Duytsche Ryck aennam, was de Hertogh van Bayeren Anno 1582.: 't Kamer-gerighte te Spier echter heeft noch een tyd langh hier na d'Oude Stijl gebruyckt. Keyser Rudolph drongh se de Boheemers, Silesiers, Lausznitzers en Moraviers op. De Roomsch-Catholijcke Vorsten in Duytschland waren tot d'aenneemingh geneegener. Franckrijck, Spaenje en geheel Italien gehoorsaemden den Paus. Door bevoordering en ordre van Duc d'Alençon, Broeder des Koninghs van Franckrijck, als aengenoomene Hertog van Braband, Graef van Holland, &c. hebben eenige der Nederlandsche Provintien sigh deese veranderingh onderworpen. D'eerste weghneemingh der thien dagen geschiedde, op Pauslijck gebod, in October, welcke Maend in plaets van 31. maer 21. dagen behield. Doch vermits 't gemelde Bevel voor den 5. October niet allerweegen kon aengekoomen zijn, soo was geordonneert, dat in de Landen, daer de Nieuwe Stijl noch niet afgekondighd was, de weghwerpingh der thien dagen sou geschieden in Februarius des volgenden jaers 1583., op dat dan 't Paeschfeest, doemaels den 10. van April, over al op eenen tyd moght gehouden werden. Dit verkortte jaer wierd genoemd Annus Correctionis, of 't jaer der Verbeeteringh, en had maer 355. dagen.

Bayeren neemd aldereerst in Duytschland deese veranderingh aen. Verdere berighten, aengaende deese Nieuwe Stijl.

Anno 1586. wou Bisschop Julius van Wurtzburgh niemand der Euangelische in de Landen sijns Gebieds dulden. Al t'samen moestense of hare Religie afsweeren, of binnen een gestelde seer korte tyd hare vaste Goederen verkoopen; den derden Penningh daer van aghter laten, en soo in Ballinghschap heenen gaen. De koopers moesten nu enckelijck Roomschgesinde, of van d'Euangelische Religie afgevallene sijn; en deese wilden op verre na de waerde niet geven, wyl d'andere doch geen Eygenaers moghten blijven; en dan noch moestense van dit weynige weer een derde deel missen. Landgraef Willem van Hessen schreef wel aen den Bisschop, met ernstige, overtuygende woorden, hy sou doch saghter handelen, en sulck een wreede ongeregtigheyd niet plegen tegens de geene, welcke God na sijn woord in een goede Conscientie soghten te dienen; doch hy liet sigh hier door niet beweegen, om van de begonnene vervolgingh af te staen.

Bisschop Julius van Wurtzburg drijft alle Onroomsche uyt sijn Land, 1586. en handeld ongenadig ontrent derselver Goederen.

Anno 1606. verweckte even deese Bisschop Julius van Wurtzburgh in Duytschland een nieuwen Alarm. Tusschen de Graven van Leeuwenstein en den Baron van Griechingen was eenigh verschil gereesen. Julius mengde sigh hier in, en stelde hem tusschen beyden, quansuys als Middelaer, om de twist by te leggen; doch hier ontrent nam hy een seer vreemde manier van doen ter hand. In plaets van Tusschen-spraeck en Vermaningen aen d'een en d'andere parthy, greep hy selfs 't Swaerd in de hand. Ten gevalle des Vryheers van Griechingen sond hy eenige duysend Mannen uyt, nevens grof Geschut, om de Stad en 't Slot Wertheim t'overvallen, daer na uyt te plonderen. Wertheim is een Graefschap, en een Steedje, met een Kasteel, by de Grensen van Franckenland, daer 't Riviertje Tauber in de Mayn loopt, tusschen 't Graefschap Erpach, de Maynvloed, 't Bisdom Wurtzburgh, en de Franckenlandsche Provintie.

Even deese Bisschop Julius 1606. Steeckt sig in een verschil

De Graven van Leeuwenstein kreegen tijdigh kondschap van deesen voor haer verderflijcken toelegh. Wierpen in aller yl voor 't Slot een Schans op; spraecken de Burgery moed in, en maeckten 't Geschut vaerdigh. De Wurtzburghsche daghten niet, datse tegenstand vinden, maer veel meer, datse soo ten eersten in Stad en Kasteel loopen, daer Buyt halen, en voorts na haer welbehagen handelen souden. Tegens haer vermoeden saegense een Schans voor haeren neus, en de Burgery op hare hoede. Moesten derhalven een Belegeringh aenvangen. De Wertheimers deeden een Uytval met haere Ruytery tegens die der vyanden; en drongen deselve, schoon ongelijck meer in getal, te moeten wycken. Beyde de Graven wilden 't Yser smeeden terwijl 't heet was; en de kans, welcke sigh soo schoon vertoonde, niet versuymen. Vielen met de Burgers en eenigh Geschut op 't Wurtzbursch Voetvolck, en sloegen'er soo dapper op, dat'er veele sneuvelden, d'overige in groote verbaesheyd de vlught namen. Ondertwegen echter handeldense seer wreed in sommige Wertheimsche Dorpen tegens d'onnosele Boeren.

tusschen de Graven van Leeuwenstein en de Vryheer van Griechingen. Valt met Krijghsgeweld op Wertheim en Dertingen aen.

De Leeuwensteinsche Graven deeden hier over klaghten aen eenige Protestantsche Vorsten; welcke haer beloofden, datse niet sonder hulp souden blijven, indien Bisschop Julius sigh liet gelusten, andermael een diergelijck onbillijck geweld tegens haer aen te van-

Krijghd een en andermael dappere stooten. 1607.

vangen. Die echter in 't volgende jaer een groot getal Krijgslieden na Derdingen sond. Als nu de Leeuwensteiners bemerckten / datse op nieuws een stoot souden moeten uytstaen / begaf d'eene Broeder / Graef Johan-Diederick, sigh binnen Derdingen, tot bescherminghe syner Onderdanen. Haest quamen de Wurtzbursche aen / en stormden op 't felste. Wierden wel aen d'eene Poort afgedreven / maer aen een andere drongense door geweld binnen / en staecken terstond eenige Huysen in brand / om d'Inwooners te verschricken / en haere tegenweer te doen verslappen. Graef Johan-Diederick wierd gedwongen / sigh met sijn volck in de Kerck te begeven. Hier verweerde hy sigh noch soo veel hy kon.

Aenmerckelijkheden, ontrent d'inneemingh

Terwijl nu 't eene deel der Wurtzburgsche hem hevigh aentastte / 't andere vast plonderde / quam Graef Wolgang-Ernst Broeder van Johan-Diederick, ter reghter tijd met eenigh Volck daer aen. Onder een groot geschreeuw viel hy ter Poort in / door welcke de Wurtburghsche waren binnen geraeckt / en sloegh met een wackere moed op de vyanden. Soo haest Graef Johan sijns Broeders aenkoomst vernam / ruckte hy met de sijne uyt de Kerck / en drongh onder de Bisschopsche van vooren / terwijlse van agteren door Graef Wolfgangh wierden geklopt. Dit bejegende haer t'eenemael buyten gissingh / en deed haer 't hert ontvallen: soo datse nae Homburgh, vlooden. Doch de Wertheimsche verbolgden haer / en ontweldighden haer al den Roof / behalven alleen 18. Paerden.

en verdeedigingh van *Derdingen*;

daer de sijne geslaegen wierden.

De Leeuwensteiners deedense weer eyschen; doch kreegen geen gehoor. Begaven sigh derhalven nae een Wurzburghsch Klooster / en namen 18. Paerden van daer wegh / tot vergoedingh der haere.

Werd afgeschrickt van verder Oorlogh,

Wederom sou Bisschop Julius, om sijn verlies te wreecken / een nieuwe Toght hebben aengesteld / indien niet / eenige dagen hier na / 's morgens ten ses uyren / sigh rondom Wurtzburgh een stercke Aerdbevingh had laten voelen / door welcke d'Aerdbodem aen seeckere placts soodanigh versonck / dat'er een kloof bleef van meer dan 360. voeten diepte. Dit ontroerde hem sulcker wijs / dat hy sijn onwettige Krijghs-toerustingh afbrack / en tot geen verder bloedvergietingh trad.

door een Aerdbevingh, en daer op gaende vreeslijcke seldsaemheyd.

Marckgraef Jacob van Baden, die sigh tot noch toe by d'Aughsburghsche Confessie had gehouden / viel Anno 1589. (by andere 1590.) van deselve af tot 't Pausdom. Stracks verdreef hy uyt sijn Land alle Evangelische Predikers / en stelde Pauslijke Priesteren in derselver placts. Seer hevigh sou deese sijne Vervolgingh sijn geweest / indien'er niet een onverwagte verhinderingh des voortgangs had gekoomen. 't Was voor d'Onroomsche in dit Gewest een donckere Wolck / doch die haest voorby dreef / sonder in Donder uyt te barsten. Doe hy sigh op 't driftighste met dit werck bemoeyde / wierd hy plotslijck aengetast van een ellendigh-smertlijcke Roodeloop; welcke quael hem wegh ruckte / doe hy niet langer dan een jaer in de Roomsch-Catholijke Gemeenschap gestaen; en 't aght-en-twintighste sijns ouderdoms noch niet bereyckt had. Sijnen Broeder en Naesaet in de Regeeringh stelde terstond alles weer op d'oude voet; en de nieuwlijcks ingekoomene Roomsche Priesteren moesten weer vertrecken.

Marckgraef *Jacob* van *Baden* valt tot 't *Pausdom*; vervolghd d'*Onroomsche*,

doch sterft stracks ellendigh, aen de

Roodeloop.

1589.

1590.

Langhdueriger en meer druckende was de hevigheyd tegens d'Onroomsche in de Landen Stiermark, Karndten, en Crain. In 't jaer 1581. deed de Pauslijke Legaet, Malaspina een stercken aenval op 't Gemoed van Aerts-Hertogh Carel van Oostenrijk, vierde Soon van Keyser Ferdinand d'I., en Oom van Keyser Rudolph de II.; die te Gratz in Stiermark sijne Hofhoudingh hield. Ernstigh dreef hy hem aen tot de Vervolgingh en gantsche verdelgingh der Protestantsche Religie in al de Landen sijns Gebieds. Niet minder wierd hy hier toe aengeset door de Jesuiten en andere Roomsch Geestlijcke / gelijck dan oock door sijne Gemaelin / een Hertogin van Bayeren.

D'*Onroomsche* in *Stiermark*, *Karndten* en *Crain* seer hard vervolghd

Van sijns Vaders des Keysers Ferdinandi tijd af had de Stiermarksche Adel in de Stad Gratz onderhouden een Kerck en School / tot vrye oeffeningh des Godsdiensts nae d'Aughsburghsche Confessie. Deselve verbood Aertshertogh Carel haer nu t'eenemael door een openbaer Mandaet. Op geduerige aensoeckingen en vertooningen des gedagten Adels van 't haer behoorend Regt / trock hy 't Verbod weer in / voor soo veel haer betrof; doch begon gantsch strengh tegens d'andere Evangelische Onderdanen te handelen. Op geenerley wijs begeerde hy te gedoogen / dat yemand uyt den Raed of Burgery der Stad Gratz de Predicatien in de gemelde Protestantsche Kerck sou by woonen. Die sijn Bevel niet wilden of konden gehoorsamen / moesten binnen een jaer tijds haere Goederen verkopen / en haer Vaderland verlaten. Veele nam hy swaere Geldboeten af / of deed haer setten in een ellendige Gevanknis. Echter quam 't noch daer toe / dat hy haer / korts voor sijne dood / beloofde en verseeckerde / haer te sullen herstellen in voorige vryheyd / gelijck wy stracks sullen hooren.

door Aertshertogh *Carel* van *Oostenrijk*, Oom van Keyser *Rudolph*.

Sou hier van opgehouden hebben; doch doe stierf hy.

Hy overleed Anno 1590. te Laxenburgh in Oostenrijk, oud 50. jaren. Sijne Gemalin was Maria, Dochter des Hertogs Alberti van Bayeren, by welcke hy heeft gewonnen Ferdinand, van wien wy in 't verbolgh sullen spreecken: Maximiliaen: Leopold, Bisschop van Passauw en Straetsburgh; die sigh bekend heeft gemaeckt in d'Oorlogen om de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen! insonderheyd door sijnen verwoestenden Inval in Boheemen, en deeses Konighrijcks Hoofdstad Praegh. Carel, Bisschop van Breslauw in Silesien. Dan oock noch Anna, en Maria Constantia, beyde / d'een na d'ander / geworden Gemaelinnen van de Poolsche Koningh Sigismund de III., op dispensatie des Paus / doch tot groot misnoegen der Poolsche Palatynen en Groote Heeren; onder welke de seer treflijke Johannes Samoisky, Rijks-

Sijne Gemalin,

en Kinderen, soo Soonen als Dochteren;

en aen welcke deese ten Houwlijk gegeven.

Cancellier, klaeghde/ dat 't Huys Oostenrijk boven alle andere was besmet met bloedschandige Houwlijcken/ en derhalven vreesde voor een regtvaerdige straf Gods over 't selve. Voorts/ Margaretha, ten Houwlijck gegeven aen Philips de III., Koningh van Spaenje, overleeden Anno 1611. Maria Christiana, geworden Gemalin van Sigismund, Vorst van Sevenbergen: en Maria Magdalena, Gemalin van Cosmus, Hertog van Florencen. Van deese alle sullen wy naderhand breeder moeten handelen.

Sijne treflijcke hoedanigheden.

Buyten sijne hardheyd tegens d'Euangelische (welcke hy echter niet soo seer pleeghde uyt eygene drift/ als door geduerige aenporringh van andere) was hy een seer roemlijck Vorst/ van een goeden aert/ vriendlijck/ matigh/ zeedigh; sigh onthoudende van onbetaemlijcke wellusten/ selfs als hem de gereedste gelegenheyd daer toe voorquam; sonderlingh verstandigh/ en geluckigh in sijn' Oorlogen tegens de Turken. Had doen bouwen Carolopolis, of Carelstad, de sterckste Vestingh sijner Landen; en/ als de Mahometanen daer voor quamen met een geweldig Leger/ deselve opgeslagen. Oock een Academie daer in aengesteld; deselve begiftighd met groote Inkoomsten/ en heerlijcke Privilegien.

Sijnen oudsten Soon, Ferdinand van Gratz

De gedaghte sijnen oudsten Soon Ferdinand volghde hem in de Regeeringh der Hertoghdommen Stiermark, Karndten, en Crain. Tegens d'Onroomsche gingh hy veel harder te werck/ als sijnen Vader Carel had gedaen. Geduerigh moest hy Oorlogh voeren tegens de Turcken, vermits sijne Landen soo dight by d'Ottomannische Grensen lagen: doch was in deselve immers soo rampspoedigh/ als de gedaghte sijnen Vader geluckigh. Sijne Protestantsche Onderdanen boden hem aen een ongemeen-groote bystand op eygener kosten/ indien hy haer wou herstellen in/ en behouden by de vrye Religions-oeffeningh; doch op geenerley wijs wou hy hier in bewilligen/ onaengesien sijnen Vader (doe hy/ na d'aengevangene en voortgesettede vervolgingh sigh in nood bevond/ wegens de groote Turcksche Maght) haer had beloofd/ voor d'opbrengingh van een seer groote geldsom/ haer de voorige Religions-vryheyd te sullen weergeven: ja by Vorstlijcke Trouw en Woord sigh had verplight/ datse deselve voortaen onverhinderd souden genieten: waer vanse oock de Vrughten hadden beginnen te smaecken; doch korts daer na was hy overleeden.

verswaerd de vervolgingh seer hevigh, onaengesien sijns Vaders dierbaer betuygde en hem dier betaelde belofte

even voor sijne dood, datse de Religions-vryheyd souden genieten.

Dit droegense Ferdinand wel voor/ met vertooningh/ dat het/ in aenmercking van Aerts-Hertogh Carel, niet alleen een enckele gunst/ maer oock/ ten opsight van haer/ een dier-gekoght Voorreght was; en hy kon niet ontkennen/ dit waeraghtigh te sijn: daer-en-boven boodense hem op nieuws veel geld aen/ tot beschermingh sijns Gebieds tegens den Turckschen Sultan, indiense haren Godsdienst moghten behouden: doch hy pastte niet op sijns Vaders soo dierbaer betuyghde en hem soo dier betaelde woorden.

Wou 't oock/ sonder hare geldhulp/ en tot groot nadeel der Christenheyd, liever tegens de Turcken verliesen/ als met deselve haer geluckig overwinnen/ en t'Land voorspoedig verlossen van soo veel ellenden/ als 't selve door deese vernielende vyanden wierd toegevoeghd.

Ferdinandi Eed, aen den Paus te Romen gedaen, dat hy geene Ketters sou dulden.

Geenerley/ oock niet d'alderminste vryheyd/ wou hy d'Onroomsche toestaen; hier toe aengedrongen door sijne Moeder Maria van Bayeren, seer yverende in de Pauslijcke Godsdienst; door de Jesuiten, aen welcke hy sigh t'eenemael onderwierp; door sijne Swagers de Koningen van Spaenje en Polen; door sijn eygene hevige drift tegens alle Euangelische; en door de Paus; aen wien hy/ voor deesen/ en wederom na den aenvangh deeser vervolgingh/ te Romen synde/ sigh met een gantsch pleghtlijcken Eed had verbonden/ dat hy/ onder sijne regeeringh/ in de Landen syns Gebieds noch Ketters noch Kettersche Leere sou gedoogen. In dit stuck heeft hy stiptelyck woord gehouden/ beyde terwyl hy noch maer Aerts-Hertogh was/ en doe hy/ buyten verwagtingh/ Keyser wierd.

Stoot de Predikanten op levens straf uyt, en dwingd de Gemeente, de Pauslijcke Leere aen te nemen, d'Euangelische af te sweeren.

Dus heeft hy dan Anno 1600. alle Protestantsche Predicanten gebooden/ voor den 2. der Maend October sijne Landen gantschlijk te ruymen/ op lijf en levens-straf; maer de Gemeente geweldadigh gedwongen/ de Roomsch-Catholijcke Leere aen te neemen/ met afweeringh der Euangelische. Die eenigh Onroomsch Boeck in sijn Huys hield; een Psalm, of ander Geestlijck Lied der Onroomsche songh; een Gebed na der selver wijs deed/ of 't schoon niet tegens t Pausdom was gerighth/ verbeurde voor d eerstemael vijf-en-twintigh; voor de tweede vijftigh/ voor de derde honderd Ducaten/ en Bannissement. Uyt deesen haet tegens de Protestanten, en der selver Religie, deed hy verscheydene Eedele met hare Vrouwen om 't leven brengen.

Seer onmenschlijcke bedrijven

Als nu d'Inwooners aen d'Yser-Mijnen 't Bevel/ datse haren Godsdienst affweeren/ de Roomsche omhelsen moesten/ niet konden gehoorsamen/ sonder haere Gewissen te verkraghten/ deed Ferdinand een deel Soldaten derwaerts trecken/ om haer met geweld daer toe te dwingen. Deese plonderden alles wat haer voorquam/ en voerden d'Ingeseetene na Gratz, Hofhoudings-Stad van Ferdinand; daerse seer ellendigh wierden gehandeld. Een Adelijcke Residentie by de gedaghte Yser-Mijnen naemense in; en deeden de Kerck door Buskruyd opspringen; soo dat de Beenderen der daer in leggende Lijcken van uyt haere Graven gintsch en herwaerts door de lught heenen vloogen. Aen d'andere Onroomsche Kercken deedense 't selve/ of staecken'er 't vyer in. Eenige Wagenen vol Euangelische Boecken wierden tot asch verbrand. Te Gratz ontgroefmen 't ligchaem van de Predikant Wilhelmus Zimmerman; 't welck in de Rivier de Murre wierd geworpen. De verdere wreede gedrijven sijn niet op te tellen. D'aenvang

tegens levendige en doode

van d'Euangelische Religie.

deeser

DUYTSCHLAND.

deeſer ſwaere verbolgingh wierd gemaeckt in Stiermark; maer heeft daer na voortgeſet in Karndten en Crain.

Veele vlieden na de Plaetſen onder 't Gebied des Turcks;

Alle ſmeeckingen waren te vergeefs. Derhalven veele van tijd tot tijd de vlught naemen / met aghterlatingh van al haere Goederen. Eyndlijck oock begaven een goed deel der Euangeliſche ſigh nae 't aengrenſende Turkſch Gebied / om de ſwaere mishandelingen in haer Vaderland t'ontgaen. Hier moghtenſe in Vryheyd haere Religie oeffenen en beleven; wijl de Mahometanen geloven / dat een Vorſt wel maght heeft over de ligchamen / maer geensſins over de Gewiſſen der Onderdanen. Waeromſe oock de Chriſtenen in de gehuldighde Dorpen geruſtlijck lieten woonen; haer beſchermden voor alle overlaſt / en alleen een ſeer geringen Tribuit van yeder Hoofd naemen. Door deeſe vlught des volcks moeſten de Mynen een langen tijd onbearbeyd blijven leggen; tot dat ten laetſten een deel ſnood ſchuym van woeſte / godlooſe Italianen de plaets der uytgetrockene quam beſlaen.

daerſe haren Godsdienſt vry moghten oeffenen.

Maer oock veroorſaeckte deſe hardheyd, dat eenige Steeden de Jeſuiten wegh joegen,

Ondertuſſchen gingh Aertshertog Ferdinand ſeer hard te werck tegens d'aghtergeblevene Vrouwen en Kinderen der gevloodene Mannen. Maer oock deeſe geweldige dwangh veroorſaeckte / dat ſommige Plaetſen in Karndten, als die van Clagenfurt en Hellenbergh aen de Rivier de Drauw; oock die van Sarburgh aen de Have in Crain, de Jeſuiten, welckſe beſchuldighden te ſijn bloedgierige aenhitſers der Vorſten / en wrevelige Stoockebranden van 't Vervolginghs-vyer / van haer wegh dreven / en Euangeliſche Predicanten in der ſelver plaets ontbooden; waer ontrent de Hongariers, als hare Bondgenooten en Nabueren / haer behulpſaem waeren; nae datſe eerſt alle ſaghte middelen en ernſtige Voorbeeden hadden in 't werck geſteld; doch ſonder eenige vrught. 't Geen hier op gevolghd is / ſal naderhand t'ſijner plaets werden verhaeld.

en Euangeliſche Predicanten in derſelver plaets riepen.

DUYTSCHLAND.

Ferdinandi ellendigh ongeluckige belegeringh van Caniſcha.

In 't jaer 1600. ontweldighde de Turkſche Sultan deſen Ferdinand ſijne magtige Grensveſtingh Caniſcha, by andere Caniſſa, Caniſia, en Kanyſa, gelegen in 't Weſterdeel van Hongaryen, by de Grenſen van Stiermark en Sclavonien, aen 't Riviertje Sala. In 't volgende jaer wou hy deeſe Plaets / voor hem van een ſeer groote aengelegenheyd / herwinnen. 't Was al in September, doe hy deeſe Belegeringh begon. Genoegh wierd hy gewaerſchouwd / ſoo van verſtandige Raedsheeren / als van ſijn' ervarene Krijgs-Officieren, dat het te laet in de tijd was / om dit werck aen te vangen / en 'er meeſter van te werden; doch ſijn' onverſetlijckheyd (welcke feyl men seght t'Huys Ooſtenrijk diep ingedruckt en als aengebooren te ſijn) wou nae geene redenen luyſteren. Waer op dan verr' 't grootſte deel ſijns Heyrs jammerlijck wierd verwoeſt door de felle invallende koude / doemaels veel ſtercker als na gewoonte: en hy moeſt opbreecken met een gantſch ſchandige verwarringh; uyt vrees / dat de Turken hem moghten najagen.

Hardneckigheyd in voorneemens 't Huys Ooſtenrijck aengebooren.

Ferdinand buyten alle verwaghting Keyſer geworden; tot groot nadeel van Duytſchland.

Noch ſeer veel ſullen wy naderhand van deeſen Ferdinand te ſeggen hebben; ten deelen onder de Regeering van Keyſer Matthias; ten deelen onder ſijn' eygene als Roomſch Keyſer; wijl hy / tegens alle voorige ſchijnbaerheyd / en tot Duytſchlands ſeer groote verwoeſtingh / op deeſen Throon is geklommen. Ondertuſſchen ſal uyt 't alreeds verhaelde niemand vreemd voorkomen / dat onder ſijn beſtier / ſoo Koninghlijck over Boheemen en Hongaryen (hem van Keyſer Matthias toegevoegd) / als Keyſerlijck / na Matthiæ dood / ſoo veele vervolgingen om de Religie in de genoemde Rijcken / ſoo veele

gevaer-

gevaerlijcke / seer vernielende beroerten sijn ontstaen / welcke wy t'sijner plaets eygentlijck sullen beschrijven / en alles van uyt de grond ophalen.

Versoeck der Keulsche Onroomsche om Religions vryheyd: 1590.

Nae de verjagingh van Gebhard Truchses, geweesene Aertsbisschop-Keurvorst van Keulen, die de Reformatie in dit Aerts-Stight de deur had geopend / hebben eenige Keulsche Burgeren van d'Onroomsche Godsdienst een Versoeck-schrift aen den Raed ingelevert / smeeckende om vrye Religions-oeffeningh; doch wierden met harde woorden en swaere dreygingen afgewesen. Onlanghs daer nae deed de Pauslijcke Nuncius Octavius, Bisschop van Gaiasso, een Mandaet aenslaen; waer by in 't geheele Keulsche Aertsbisdom wierden verbooden alle Godsdienstige oeffeningen der Euangelische en Gereformeerde. Geene Kinderen moghten gedoopt werden als in de Roomsche Kerck / nae de Roomsche wijs / van een Roomsch Priester: niemand sigh in den Houwlijcken staet laten bevestigen / als na de Roomsch-Catholijke manier / &c. Dit Mandaet wierd opentlijck aengeslagen den 11. Julius Anno 1591. Echter hielden d'Onroomsche nu en dan op 't heymlijckste noch haere Godsdienstige By-een-koomsten / in groot gevaer; en 't bequam haer qualijck / als deselve ontdeckt wierden.

In tegendeel 1591.

werdense hard vervolghd.

De Predikant M. Johannes Bourgeois in een strenge gevanckenis geset. 1600.

Den 16. van Januarius des jaers 1600. / 's avonds ten seven uyren / wierd door de Burgermeester Harderaed een heymlijcke Gereformeerde Vergaderingh overvallen; de Predikant M. Johannes Burger (of Bourgeois) gevangen geset: de Namen van al de daer tegenwoordige aengeteeckend / en 's anderen daeghs elck afge-eyscht een Boete van 50. Goudguldens. Die 't geld niet gereed hadden / panddemen terstond aen haere Goederen. Of wel de Heeren Staten der Vereenigde Nederlanden en Graef Mauritz van Nassauw aen den Raed der Stad Keulen schreeven / ernstigh versoeckende de loslating des gedaghten Predikants / soo geschiedde echter sulcks niet als nae een strenge seven-maendige Gevanckniss. Anno 1602. verswaerde de vervolgingh. De Magistraet deed afkondigen een seer scharpe Ordonnantie, verbiedende de bywooningh der heymlijcke Protestantsche Godsdiensten: desgelijcks 't Doopen der Kinderen / en 't Trouwen buyten de Roomsche Kerck / op verbeurte van lijf en goed.

't Doopen en 't Trouwen buyten de Roomsche Kerck verbooden. 1602.

Paderbornschen handel, van den aenvangh af voorgesteld.

Anno 1604. heeft de Bisschop van Paderborn uytgevoerd 't geen hy al voor langh had gepooghd in 't werck te stellen. Vermits in deese saeck verscheydene aenmercklijcke dingen voorkoomen / soo sullen wy deselve wat omstandigh / echter soo kort / als behoudens de volkoomenheyd des verighs geschieden kan / hier voorstellen / meest uyt een Ooghgetuyge / die alles heeft bygewoond.

Te Paderborn t'sederd lange jaren d'Euangelische Religie geoeffend nevens de Roomsche.

In 't Stight Paderborn (een Bisdom / in 't Westerdeel van Duytschland, tusschen 't Graefschap Lemgouw, 't Hertogdom Brunswijk, 't Landgraefschap Hessen, 't Graefschap Waldek, 't Hertoghdom Westphalen, 't Bisdom Munster, en 't Graefschap Ravensbergh), desgelijcks in de Stad Paderborn, Hoofdstad des gemelden Bisdoms / gelegen binnen in 't Land / niet verr' van d'Almvloed en den oorsprongh der Rivier Lippe, was t'sederd lange jaren nevens de Roomsche oock d'Onroomsche Religie opentlijck geleerd / en de Protestanten aldaer de Markerk ingeruymd geworden. Doe nu Diederik van Furstenbergh, een Edelman uyt 't Stigt Keulen, van 't Dom-Capittel ten Bisschop over dit Stigt was verkooren / heeft hy (onaengesien hy by sijn' aenneemingh de Standen des Bisdoms pleghtlijck had gesworen / en aen handen des Burgermeesters Johan Schapedood den Eed afgeleght / dat hy d'Ingeseetene ongemoeyd sou laten blijven by d'oeffeningh der Aughsburghsche Confessie) al stracks gepooghd / d'Onroomsche Godsdienst hier te verdelgen.

Diederick van Furstenbergh ten Bisschop verkooren.

soeckt terstond, tegens sijnen aen de Standen gedanen Eed, 1599.

Van dien tijd af leydde hy alles aen / om Burgermeesteren en Raed te dwingen / datse de gemelde Markerck sluyten / en d'Euangelische Leere afschaffen souden. Vroeger sou hy tot geweld sijn uytgeborsten / indien hy niet door de Landgraef van Hessen en andere ware weerhouden geweest. Echter heeft hy Anno 1599., door aendringing der Spaensch-gesinde, en tot voldoeningh sijner eygene driften / de Markerk toegesloten / en d'Onroomsche Predikanten afgeset; wijl hy stout was op de koomst des Admirants van Arragon met sijne Spaenjaerden over den Rhijn; van welcker grouwlijcke bedrijven hier nae meldingh sal geschieden. Doch als na eenige weecken de Hertogh van Brunswijck en Landgraef van Hessen met haer Krijgsvolck door Paderborn trocken / tot verdrijving des Admirants; die selfs in 't Duytsche Rijck / en Neutrale Plaetsen / ongehoord Barbarisch te werck gingh / soo wierd de Kerck weer geopend / de Predick-dienst herbat.

deselve te verdelgen.

Geweldenaryen, van hem gepleegd.

Korts hier na / als de Hessen en Brunswijckers te rugg' waeren gekeerd / heeft de Bisschop al de Weegen nae de Stad toe negen Maenden langh soodanigh besloten gehouden / door een deel Ruytery / dat alle Koophandel en Toevoer d'Ingeseetene wierd benoomen: niet alleen (gelijck de Steedelingen vertoonden en klaeghden) tegens alle Geestlijcke en Weereldlijcke Regten / maer oock tegens sijnen gedanen Eed / en reghtdraeds tegens 't oud Privilegie, gegeven van Bisschop Bernhard, luydende (in onse Tael overgebraght) van woord tot woord: „Geenen Bisschop des Stights Paderborn sal tegen eenigen Stand / of eenige Stands particuliere leeden de facto aut via executiva „(door daedlijckheden of den wegh van Executie) handelen; en sonder gerightlijcke „kennis yets innoveren of turbeeren. Indien sulcks moght geschieden / soo sullen „de Standen des Stights met gesamentlijcke „Hulp en Maght den selven resisteeren, „en respective de Turbatien afschaffen. Daer-en-boven ontnam hy haer de Keyserlijcke gebrydde Jaermarckt / en verplaetste deselve nae Nieuwenhuys, daer hy sijne Bisschop-

tegen 't van hem beswoorne oud Privilegie, door Bisschop Bernhard aen dit Stight gegeven.

DUYTSCHLAND.

schoplijcke Hof-houdingh had aengesteld.

Doe 't geweld niet wou doorgaen,

Als hy evenwel door al deese onbetaemlijckheden de Stad niet kon dwingen tot afdoeningh der Euangelische Religie, leydde hy 't daer op toe / dat hy onder de Burgeren tweedraght moght verwecken. Ten dien eynde ontbood hy de vijf soo genoemde Boerschappen, waer in de geheele Stad was verdeeld / datse den volgenden dagh / 's morgens ten aght uyren / souden verschijnen onder de Vijf Eycken van Nieuwenhuys, om daer syne meeningh aen te hooren. De Burgery / schoon 't tegens hare Privilegien liep / liet sig daer vinden. Doe wierd haer door des Bisschops Raden voorgedragen de meermaels geboodene afschaffingh der Euangelische Godsdienst. Voorts haer op 't scharpste verweeten hare tot noch gepleeghde ongehoorsaemheyd; met bedreygingh / van harder middelen te sullen aenwenden / indiense dus voortgingen. Na sulk een vermaningh volgde een gebod / dat de geene / die sigh in 't stuck der Religie tegens den Bisschop wilden kanten / aen deese; die gehoorsamen wilden / aen d'andere zijde souden gaen staen: met aenkondingh / dat hy d'eene parthy noch veel swaerder als tot noch toe wou vervolgen / door 't sluyten der Passagien: d'andere daer tegens haeren Koophandel / af en toevoer sou vry laten; daer-en-boven haer met grooter gunsten beweldadigen. Hy meende / dat niet alleenlijck de Roomschgesinde sigh gesamentlijck van d'Onroomsche gescheyden; maer dat oock veele van deese / 't sy uyt vrees voor schade / of hoop van voordeel / sigh by d'andere gevoegd souden hebben.

pooghde hy onder de *Paderborners*

tweedragt en scheuringh te verwecken.

Wat voor middel hy hier toe gebruykte.

Doch de meeste en bescheydenste onder de Roomsch-Catholijke selfs / wijlse van d'Euangelische gantsch geen overlast leeden / waeren af-keerigh van Scheuringh; te meer / vermitsse vreesden / dat haer sulcks op d'een' of d'andere wijs (wegens de nabuerige Onroomsche Vorsten Brunswijck, Hessen, &c.) gevaer sou mogen toebrengen. Te gelijck bemerckten de voorsightighste onder haer klaer genoegh / datmen / behalven d'uytroyingh der Protestantsche Religie, noch wat anders sogt; te weeten / d'authoriteit des Raeds om verr' te werpen; de Stad van haere Privilegien te berooven; een volstreckte of eygenwillige Heerschappy in te voeren / en de Burgers / soo door hem selven als door sijne Hovelingen / te handelen als Lijf-eygene Slaven. Hielden sigh derhalven by d'andere; en gaven eendraghtigh tot antwoord: Sy wilden dit Burgemeesteren en Raed / haer' ordentlijcke Overigheyd / bekend maken / en derselver oordeel daer over hooren.

doch oock te vergeefs.

Andere list, om de *Vier en-twintigh* Gemeents-mannen

Dit dus tegens alle verwaghtingh gemist synde / begon hy een andere Snaer te slaen. Hy wist / dat tusschen de Vier-en-twintigh (welcke jaerlijcks uyt de Gemeente wierden verkooren) en de Raed misnoegen was ontstaen; wijl d'eerst-genoemde tsederd eenige jaren d'andere hadden aengedrongen / om reekeningh van haer Bewind te doen. Want men sag / dat de Stads Goederen en Inkoomsten tot een seer groot verloop waeren geraeckt; en daer ontrent veel' ongereghtigheden wierden gepleeghd; doch deese hadden sigh noyt daer toe gereed getoond. Sulck een gelegenheyd / om 't smookend Twistvyer tot een volle vlam te doen uytbarsten / wou hy niet versuymen. Ontbood de Vier-en-twintigh in 't Klooster den Abdinckhof voor sijne Raden; en deed haer daer aenseggen: Indiense eenige klaghten tegens den Raed hadden / soo soudense deselve bekend maecken / op dat hy, volgens sijn Ampt en Landsvorstlijck Oppergesagh / een Vaderlijcke Voorsorge daer ontrent mogt neemen. Maer de Vier-en-twintigh, weetende waer op hy doelde / verklaerden / datse niet sonderlings tegens de Heeren van den Raed hadden / als 't geense onder haer selven wel konden vergelijcken. Te gereeder spraeckense dus / om dat de Raed had beloofd / hare Beswaernissen te sullen afdoen voor den tijd der aenstaende nieuwe Verkiesingh.

DUYTSCHLAND.

tegens den Raed aen te setten, en hem dan tot Reghter te maecken.

Als dit al weer niet wou gelucken,

Als 't Bisschop Diederick oock dus niet had willen gelucken / bedaght hy een andere streeck / om sijn ooghmerck te bereycken / door 't aenstellen van nieuwe Gemeents-lieden. Hy beval de vijf Boerschappen der Stad / yeder in 't bysonder / dat elck van haer vijf persoonen uyt de haere na 't Klooster den Abdinckhof sou senden / om sijnen genadigen wil te verstaen. Deese verscheenen waren / begeerden de Raden des Bisschops / dat elck Boerschap sou in Schrift stellen haere Grieven tegens den Raed van Paderborn, soo wegens de Stads-reeckeningh / als andere dingen; met belofte / dat deselve souden werden afgedaen t'haerer vergenoegingh. Ordonneerden oock de gedagte vijf mael vijf boven d'andere Vier-en-twintigh; welcker verkiesingh niet by den Raed / maer alleenlijck by de Boerschappen selfs sou staen. Deese Vijf-en-twintigh bedanckten den Bisschop blijdelijck / wijlse nu ook tot eenig bewind waren geraeckt. 't Selve deed daer na de geheele Burgery: welcke / niet bemerckende de Stricken die haer geleght wierden / meenden / dat dit haer sou strecken tot een groot voordeel; doch 't viel uyt tot haer verderf / waer op 't oock aengesien was. Want doe de Bisschop soo veel wierd ingeruymd / dat hy een meerder getal van Gemeents-mannen moght maecken / tegens den Raed / was oock alreeds de Scheuringh gegrondvest.

bedaght hy een andere vond,

om evenwel sijn oogmerck te bereycken.

Deese nieuwe Vijf-en-twintigh hielden niet op / uyt een ontijdigen yver / d'ongetrouwe Magistraet te vervolgen. Maer alsse evenwel niet te reght konden koomen / en 't verloop noch grooter wierd; dat daer-en-boven de Raeds-veranderingh was geschied sonder reeckeningh af te leggen / tegens gedane belofte / soo meendense / dat dit niet langer te lijden stond: te meer / wijlse geduerigh wierden aengepord door d'Aenhangh des Bisschops. Veel' ongereghtigheden wierden den Raed te last gelegt / en beweesen. Tsederd eenige jaren haddense 't meeste deel van d' Inkoomsten der Stad onder haer gesmoord; de Schulden / van welcke de Burgers Renten moesten betalen / verswaerd. Van de

't Welck hem oock beeter gelukte.

Langhduerigh-gepleeghde ongereghtigheden der *Magistraet*,

D seven-

seven-honderd / aght-honderd / en eens derthien-honderd Rijcksdalers / welke de Wijntap jaerlijcks inbraght / haddense noyt reeckeningh gedaen; en 't Wijnboeck verduysterd. Dertigh jaren langh waeren d'Inkoomsten der Stad veel meer geweest als d'Uytgaven; en noyt yets daer van / als overschot / by Reeckeningh goed gedaen. Eenige Geestlijcke Goederen / selfs Klocken / haddense verkoght / en 't geld onder malkander gedeeld: daer tegens 't Raedhuys / de Stads-Mueren / Thoornen / Poorten / Kondeelen en Waghthuysen laten verballen / sonder Dack leggen / &c.

ontrent d'Inkoomsten der Stad.

't Was te Paderborn een oude Gewoonte / wanneer de Magistraet op Vrouwlightmis-avond, of den 1. van Februarius, geen behoorlijcke Reeckeningh kon of wou af-leggen / datmen haer dan op 't Stadhuys hield sitten / ter tijd toe datse haeren plight hadden voldaen. Dit nu wierd Anno 1602. ter hand genoomen. Doch als de gemelde Raed 's anderen daeghs sigh verbond / en Burgh stelde / datse hoofd voor hoofd den volgenden morgen op 't Raedhuys souden verschijnen / en sigh met de Burgery vergelijcken / lietmen haer weer gaen. Ondertusschen braght haer quaed Gewisse haer tot wat anders / als tot de voldoeningh haerer belofte. Ter middernaght sondense een Brief aen den Bisschop / en versoghten sijnen bystand. Voor heenen haddense de Stad verongelijckt / door d'onreghtvaerdige na sigh treckingh van desselfs Goederen; nu wildense die oock verraden en onder Slaverny brengen. Dit was 't geen de Bisschop soo langh had gesoght. Te vooren had hy de Vier-en-twintigh gepooghd gaende te maecken; en dan sou de Slagh op den Raed sijn gevallen. Nu hielp hy den Raed tegens de Vier-en-twintigh en de Stad. Derhalven seydemen van hem: 't was hem even veel / van wat Hout hy Pijlen maeckte / alsse maer tot sijnen Boogh dienden.

Welcke, sigh daer over gepraemd vindende, 1602.

des Bisschops bystand versoght tegens de Burgery.

De volgende morgen sond hy sijne Raden na 't Klooster den Abdinckhof; derwaerts sig de Heeren des Raeds begaven / in plaets van op 't Stadhuys te koomen. De Burgery wierd'er oock ontbooden; en doe beyde de Deelen bevoolen / sigh van alle daedlijckheeden t'onthouden / op straf van 2000. Goud-guldens. Nae veerthien dagen sou de Burgery sigh te Nieuwenhuys laten vinden / om tegens Burgermeesteren en Raden haere Grieven in te brengen: welcke wel hadden konnen antwoorden / datse niet verpligt waeren / haere reeckeningh aen yemand anders als aen de Burgery te doen; doch nu sy haer tot den Bisschop hadden gewend / en sigh op hem beroepen / haddense dit Reght afgestaen. De Burgers konden geseght hebben / dat sy / en niemand anders / van hare Stads goederen kennis hadden te dragen; doch de verbitteringh was te groot. Ter bestemder tyd quamen der Burgeren Afgeordonneerden te Nieuwenhuys, en leverden hare klagten over; welcke den Raed wierden voorgeleesen; met soo veel onloochenbare bewijsen / datse gantsch verbaesd stonden / en tijd tot beantwoordingh versoghten. De Bisschop had d'ongeregtigheden des Raeds langh genoegh geweeten; door bedeckte weegen daer toe geholpen / om hem dit eens te doen dienen tot uytwerckingh van 't geen hy beooghde / waer toe hy nu oordeelde de tyd gebooren te zijn.

Hy, deese langh-gewenschte gelegenheyd by 't hayr vattende,

en deselve tot sijn voordeel gebruyckende,

bekoomd sijn ooghwit.

Niemand moght / volgens de Wet te Paderborn, in de Magistraet koomen / ten waere hy Echt / reght / en vry gebooren was van Vader en Moeder: deese weer van hare Vader en Moeder / en soo al voorts in d'opgaende linie. Nu soghtmen dit Affschutsel wegh te neemen / om een hevigh Spaensch-gesinde onder de Roomsch-Catholijke in den Raed te dringen; doch voor datmael konmen'er niet toe koomen. Burgermeesteren en Raden / na eenige kraghtloose uytvlughten op de tegens haer ingebraghte Grieven / beschuldighden de Burgery van Muytery; insonderheyd eenige / daerse meest tegens verbitterd waeren. Beyde de Parthyen hadden sigh onbedaghtlijck 't Vonnis des Bisschops onderworpen; die anders geen Reghter had konnen sijn. De Raed wierd ten vollen overtuyghd van de haer opgeleydde misbedrijven; maer oock somnige persoonen uyt den selven door de Bisschop en Spaensch-gesinde belast met stucken / waer mee de Burgery haer gantschlijk niet had beswaerd. Onder d'aengeklaeghde waeren seven soo oude als regeerende Burgermeesteren; vier-en-dertigh Raden / behalven d'overleedene / en dan noch andere. Doch als een goed gedeelte van deese naderhand de Stad aen den Bisschop verrieden / heeft hy geen verder vervolgh tegens haer gedaen.

Wet te *Paderborn*, ontrent de *Magistraets* persoonen.

De Raed ten vollen van haer onreghtvaerdigheden overtuyghd; echter niet gestraft, als met affettingh, en waerom.

By de nieuwe Raedsverkiesing wist Diederick het soo te maecken / dat hy'er eenige van die hy begeerde in kreegh: welke oock alles / wat in de Vergaderingh wierd verhandeld / aen hem ontdeckten. In tegendeel verhinderde hy de verkiesingh van vroome / getrouwe Euangelische persoonen / door deselve / voor de keur / uytdrucklijck uyt te sluyten: jae oock / beval de Burgers / d'alreeds verkoorne weer te verwerpen / indiense niet in sijne hooghste ongenade wilden vallen. Liborius Wichard, dien hy selfs eenen der Vijf-en-twintigh had gemaeckt / wou hy nu uyt dit getal geschuypt hebben / wijl hy yverde voor de Protestantsche Religie, en 't beste der Stad; doch sijn Boerschap hield'er hem in. Doe 't nu Bisschop Diederick dus verr' had gebraght / wou hy op deesen voor hem voordeeligen wegh niet stil staen. Door de Jesuit Leonhardus Rubenus, d'Abt in den Abdinckhof, en andere Roomsch-Catholijcke Geestlijcke deed hy een nieuw Kerkenboek t'samen stellen / waer in al de Kerk-Ceremonien, nu soo veele jaren langh in dit Stigt van d'Euangelische onderhouden / waren veranderd na d'Ordonnantien des Concilii van Trenten. Dit Boeck liet hy drucken / en Agenda noemen; doe al de Kerken in Steeden en Dorpen opdwingen; oock 't stuck hem tot negen Rijcksdalers betalen: met bevel / datmen sigh gantschlijck daer nae sou reguleeren /

De Bisschop weet het soo te maken, dat hy in den nieuwen Raed eenige persoonen na sijnen wil krijght.

Doet een nieuw Kercken-boeck drucken; genoemd *Agenda*: en oock 't selve d'*Euangelische* opdwingen.

leeren / op seer swaere straf tegens d'Overtreeders.

Beroofd eenige uyt de Ridderschap van haer Vee; 't welck echter weergehaeld werd.

Als nu de Hoofdstad Paderborn, oock bynae al d'andere Steeden en de Ridderschap / weygerden / deese nieuwe Agenda aen te neemen / om niet af te wijcken van haer' oude Religie en Ceremonien, wierd Bisschop Furstenbergh seer grimmigh; en begon eenige uyt de Ridderschap veele honderden harer Schapen t'ontneemen. De Capitularen vermaenden hem wel tot weergevingh; doch te vergeefs. Derhalven sy / t'saemen met de Ridderschap en Steeden / na veelvoudige vrughtloose aensoeckingen / sigh by een voegden / uyt kraght van 't voorgemelde Privilegium, weer vernieuwd Anno 1590.; de geroofde Schapen deeden herneemen / en aen d'Eygenaers / de Spiegels en Haxthuysens, weergeven.

Sijnen handel tegens Heer *Arnoud vander Horst*, *Dom-Deeken.*

De Bisschop / hier over boven maten vertoornd / liet nu de Ridderschap in rust; maer begon de Capitularen en de Hoofdstad Paderborn op 't hevighste te vervolgen. De Stights Dom-Deeken, Heer Arnoud vander Horst, klaeghde hy te Keulen by den Pauslijken Nuncius aen van Ketterye. D'andere Capitularen wilden of dorfden hem niet verdeedigen. Daer op wierd hem de Kerck verbooden / met onthoudingh sijner Inkoomsten en Renten. Doch na sijne gedane Verantwoordingh wierd hy by provisie hersteld.

Tegens andere voorname persoonen,

Doe maeckte Bisschop Diederick sigh aen Paderborn. Met den nieuwen Raed meende hy genoegh te sullen door koomen. Maer de Vijf-en-twintigh, welcke al sijn' Aenslagen tegens d'Euangelische Religie verydelden / waren hem meest in den wegh. Ter dier oorsaeck gebood hy den gedaghten Raed / haer in 't geheel af te schaffen / onaengesien 't sijn eygene Schepselen waren; door welcke hy tot dus verr' sijn ooghmerck bekomen / en een voet in 't Stads bewind gekreegen had; doch de Burgery begeerde nu deese Vijf-en-twintigh niet te missen. Eenige der voornaemste uyt deselve / om harer verrightingen wil uyt de Stad getrocken / deed hy gevangen neemen; dies d'andere sigh binnen hielden.

selfs door bevoolene gewelddadige Moordery.

Doe gaf hy bevel / datmen Liborius Wichard gewelddadig uyt sijn huys haelen / of in 't selve hem om 't leven brengen sou. D'oude Raed / en een deel der van hem ingedrongene nieuwe / booden hem hier in de hand. Doch door de toeloop der Euangelische Burgeren in sijn Boerschap wierd dit alreeds aengevangen boos werck noch verhinderd. Soodanige ongeregeldheden verargerden Furstenbergs saeck / en deeden d'Euangelische wat meer behoedsaem sijn.

Soeckt op allerley wijsen oorsaeck tegens de *Paderborners.*

Op de Keur-dagh den 1. Januarius Anno 1600. hebben de Kiesers tot Burgermeesteren gesteld de gemelde Liborius Wichard, en Johan Wennebier; voorts tot Raden de beste uyt de Burgery. Dit verdroot de Bisschop seer hoogh; die op nieuws / tegens alle regt en reden, volgens de vertooningen der Paderborners, oorsaeck tot moeyte tegens de Stad soght / wegens een gehangene Dief; daer na over eenige afgehouwene Boomen / en meer andere dingen.

Sijn Verraed, aengesteld met den ouden Raed,

Eer hy noch tot geweld trad / pooghde hy door verraed sijn oogmerck te bereycken. Hy wist / hoe seer d'oude aengeklaeghde Raed verbitterd was tegens de nieuwe. Met deese quam hy in Onderhandelingh / datse sigh een aenhangh maeckten; in de Stad een oproer verweckten / op een bestemde tijd hem de Poort openen souden: onder hoopgevingh / datse dan niet alleen van de tegens haer aengevangene pijnlijcke aenklaght ontslagen / maer oock in de Raeds-plaetsen hersteld souden werden.

om met Krijghsvolck in de Stad te geraecken,

Ondertusschen deed hy door Johan, Broeder van Enno, Graef van Oost Friesland, (die / op vergunningh van de Paus / sijn eygene Dochter / Gravin van Ritbergh, aen den genoemden sijnen Broeder Johan ten Houwlijck had gegeven / tot seer groote argernis voor de geheele weereld) / twee-duysend Ruyters en Soldaten aenneemen; onder schijn / van te sullen gaen na den gemelden sijnen Broeder Enno, en te gelijck sijnen Schoonvader / tegens die van Embden. De Paderborners hadden / niet sonder reden / een quaed vermoeden van deese Wervingh / soo dight by hare Stad aengesteld. Sonden derhalven afgeordonneerde aen den Landgraef van Hessen; met versoeck / dat hy / indienmen haer tegens alle reght wou aentasten / haren Bescherm-heer geliefde te zijn.

Hoedanig dit werck door de Verraders van binnen,

De naght / in welcke Ritbergh sigh meester van Paderborn sou maecken / was alreeds bestemd; oock hem verwittighd / dat hy sleghts de buytenste Poort behoefde door Petarden te laten springen / want de twee andere binnen-poorten sou hy / door bestel der geene die 't met hem hielden / open vinden. 't Wierd al vry laet / eer Ritbergh verscheen / wijl hy / door seeckere verhinderingh / was opgehouden. Derhalven vraeghden eenige der Verraders d'een d'ander in 't geheym: Sou hy wel aghterblijven? 't Wierd echter gehoord van een Stads-Vaendrigh; die hier door vreemde gedaghten in 't Hoofd kreegh.

en schielijck-aenkoomend geweld van buyten,

Met eenigh volck gingh hy terstond na de Wester-poort; doch vond hier geen Waght; als alreeds / door beleyd der Verbondene / afgevoerd; maer wel Dirck Stangh, Joost Kopersmit, en Jan Doolshagen, nevens andere; welcke de Portier met de Sleutelen by sigh hadden; en ontrent twee uyren na middernaght deese Poort begonden t'openen; maer op sijn' aenmaerderingh sigh weghpackten.

ter hand wierd genoomen: echter wonderlijck misluckt.

Ter selver tijd deed Ritbergh de buytenste Poort door een Petard om verr' werpen. De middelste pooghde hy / vermits hy geen Petarden meer by hem had / met Bomen te doen oploopen / met Bijlen in stucken te houwen; 't welck hy oock verrightte; en dus tot de derde Poort geraeckte / van waer de Verraders weghgelopen waren. Deese meende hy op deselve wijs te sullen vermeesteren; doch de Burgers / door de Vaendrig gewaerschouwd / liepen toe / en schooten soo hevigh onder de sijne / dat hy met groot verlies moest afwijcken. Dus sagh de Bisschop sijnen aenslagh gemist; en stond nu in seer groote vrees / dat de naburige Vorsten

schielijck ten ontset moghten snellen. Was hier over seer verbaesd / en wenschte / dit werck noyt begonnen te hebben. Nam echter sijne toevlught weer tot bedrogh. Sond 's anderen daeghs / den 24. van April, sijnen Trompetter in de Stad / en deed de Burgers vragen / offe haren Landsvorst wilden binnen laten / of niet. Indien neen / soo wou hy haer met geweld aenvallen / en niemand in de Stad verschoonen. D'afgesettede Heeren en haren aenhangh liepen t'samen. Riepen / datmen tot een Verdragh moest treden / of alles was verlooren.

Waer op de Bisschop, niet weynigh in verleegenheyd.

Door de voor-oogen-stellingh van seer vreeslijcke gebaren verweckten se in de meeste Burgers een seer groote schrick / schoonse nergens voor hadden behoeven te vreesen; wijl de Bisschop sigh wel haest sou hebben wegh gemaeckt / vermits de Landgraef van Hessen alreeds met sijn Volck op wegh was / om haer t'ontsetten. Dit wist Furstenberg: die in deese verbaesdheyd der Steedelingen / door de Verraders in haer verweckt / haer deed aenseggen: Indiense sigh goedwilligh en terstond overgaven / soo sou hy haer laten blijven by al hare Privilegien; niemand beschadigen: de geene / tegens welcke hy yets had in te brengen / geen leed toevoegen; haer niet aenspreecken / dan door een ordentlijcke Gerightshandel. De Burgers / door de Verbondene aengenoopt; door de schielijcke overrompelingh en bygevoegde dreygementen kleynmoedigh / lieten hem binnen; na datse hem eerst eenige Artijckelen hadden toegesonden / om van hem onderteeckend te werden. Hier tegens had hy haer een ander Schrift doen behandigen; doch verzeegeld; onder schijn / dat het d'eygene van haer opgestelde Verdraghs-poincten waren; maer in der daed van een geheel anderen Inhoud.

Sijne toevlugt weer tot bedrog nam.

Sijnen bedrieghlijcken handel in 't Verdragh met de Burgers.

Doe de Raed deese valschheyd ontdeckte / en daer in niet wou bewilligen / bonden de Verraders den Burgermeester Wichard aen een Post voor 't Stadhuys met een Keeten vast. Deeden de Poort open / sonder dat de vertsaeghd gemaeckte Ingeseetene sulcks verhinderden; en lieten Ritbergh dus met sijn Kryghsvolck binnen trecken. De meer als barbaersche hoon en ellende / den genoemden Burgermeester en veele der Raden aengedaen; hoese geslagen / bespoogen / en op d'openbare Markt aen Keetenen geslooten / na eenige dagen in stinckende Gevanckenissen geworpen wierden; daermen haer / hoe seer se daer om baden / niet eenen druppel Water t'harer laefnis wou laten toekoomen / sou ons te langh vallen te verhalen / en sonder groote ontroeringh niet konnen geleesen werden. De Soldaten leyddemen in der Burgeren Huysen / welcke daer in na haren moedwil te werck gingen. Alleen de Verraders en de Spaenschgesinde bleven verschoond.

Grouwlijcke bedrijven der Verraders tegens de beste des Raeds.

De vroome Burgermeester *Wichard*

Burgermeester Wichard wierd in de Gevanckenis onmenschlijck gepijnight; de Borst opgesneeden; siedenden Oly in de wonde gegooten; by de voeten opgehangen / en drie kannetjens Brandewijn in sijne Neusgaten gestort; waer over hy drie uyren langh voor dood wierd gehouden. Hier na begonnen te spreecken van de straf / welcke men hem sou doen lijden. D'Adel / en selfs de Roomschgesinde Reghtsgeleerde / oordeelden / genoegh te sijn / datmen hem uyt 't Stight Paderborn bandde: of ten hooghsten (wylse wisten / dat de Bisschop hem eenigsins dood wou hebben / wijl hy de Stads Gereghtigheden en d'Euangelische Godsdienst seer had be-yverd) datmen hem kon doen onthoofden. De Jesuiten daer tegens wilden / dat men hem by een kleyn vyer sou braden / of ten minsten levendigh verbranden. 't Vonnis der onthoofdingh was Bisschop Diederik een al te geringe Straf. De raed der Jesuiten behaeghde hem wel beeter; doch hy vreesde / dat sulck een wreedheyd hem een boose naem sou verweckt hebben. Wees derhalven / datmen hem levendigh sou Vierendeelen. Hy versoght / sigh te mogen verantwoorden tegens de valsche Beschuldigingen. Beriep sigh op de Keyserlijke Regten, en op de Pijnlijcke Hals-Gerights-Ordonnantie; doch vond geen gehoor.

op noyt meer gehoorde wijsen gepijnighd.

Door de Bisschop veroordeeld, levendigh gevierendeeld te werden.

De *Jesuiten* wilden 't noch arger hebben.

Bisschop Furstenbergh wou d'uytvoeringh sijner Sententie met eygener oogen aenschouwen. Begaf sigh derhalven na de Wester-poort. Na sijne meeningh suckelde men te langh / met den Burgermeester na de Gerightplaets te voeren. Soo verdrietigh wierd hy hier over / dat hy sijnen Trompetter na 't vergaderde Gereght sond / om haer te seggen / datse sigh souden spoedigen. De Jesuiten hadden Wichard seer hard aengevoghten / om hem van d'Euangelische Religie tot de Pauslijcke te doen overgaen; doch hy bleef standvastigh / en liet haer deese woorden hooren: „'k Sal sterven / om dat „ick mijnen plight heb betraght / in 't wettig „voorstaen van de Protestantsche Godsdienst / en de vryheyd mijns Vaderlands: „in volle verseeckeringh / dat 't deel des Geloofs / der hoop / en des vertrouwens in „eeuwigheyd niet van my wegh genoomen „sal werden. Doe hy op de Gerigtsplaets was gekoomen / wierd hy de Bisschop daer ontrent gewaer; dien hy deese woorden toeriep: Koom nu, Bisschop Dirck, en suyp u sat van mijn bloed, waer na gy soo langh gedorst hebt. Daer na sijn' oogen ten Hemel verheffende / beval hy sigh aen de genade Gods / en gingh van selfs / t'eenemael onverschrickt / op de Banck leggen. Stracks wierd hy levendig in vier stucken gehouwen / sonder datmen eenige klaght / gekarm / ja sught van hem hoorde. 't Hoofd stacktmen aen de Wester-poort op een yser Pin. De vier deelen des ligchaems heeftmen opgehangen aen de vier Poorten der Stad.

De Bisschop wou met eygener oogen d'uytvoetingh van sijn Vonnis aenschouwen.

Wichards woorden tot de *Jesuiten*, welcke hem afvallighsoghten te doen werden:

en tot Bisschop *Dierick*.

Sijne dood; en volstandigheyd.

D'andere Heeren wierden ongehoordwreed gepijnighd. Daer na / sonder eenig Gerightlijck Proces / gebannen / en veroordeeld tot d'opbrengingh van seer groote geldsommen. Daer-en-boven heeft men haer ('t welck byna elck seer wonderlijck voorquam / en gehouden wierd voor een navolgingh van de Spaensche Inquisitie) een pleght-

Hoedanig d'andere Heeren des Raeds.

DUYTSCH-LAND.

pleghtlijcken Eed doen sweeren / datse noyt souden openbaren 't geenmen haer onder 't pijnigen had gevraeghd. De Raden des voorigen en deses jaers moesten yeder 2000., de Vier-en-twintigh en Vijf-en-twintigh elck 1000.; de gemeene Burgers / yeder Hoofd voor Hoofd / 500./400./300./200./100./ tot 10. Rijcksdalers 't laeghste opbrengen; boven 't onderhoud der Soldaten / nevens der selver Roveryen en Gewelden aryen. Al des Stads Grof Geschut en verdere krijgs-voorraed wierd na Ritbergh gevoerd. De naem van Burgermeesteren en Raed te niet gedaen; persoonen van een seer lasterlijck leven maecktemen ten Schout / Over-Schout / en Raeds-Standen / twaelf in getal. Voorts wierd de Stad Paderborn door de Bisschop beroofd van al hare Privilegien. Hermannus Tunneken, en Henricus N., Predikanten te Paderborn, waren / tot haer geluck / onder den aenval uyt de Stad geweecken: doch hare Goederen wierden gegeven aen Georgh Liauklama, een vyand van sijn Vaderland Friesland; die onder de Spaenjaerden altijd had gediend / en nu tot Gouverneur deeser Stad was gesteld. D'Euangelische Markerck namen de Jesuiten in. Als nu Bisschop Diederick dus meester van de Stad was geworden / heeft hy daer in na sijnen wil huys gehouden. Hadden de Paderborners noch maer alleen een weynigh tijds moed gevat / de Bisschop sou met schande hebben moeten doorgaen; wijl de Landgraef van Hessen alreeds met een goeden hoop volcks te Wartburgh aen de Rivier de Dimmel was gekoomen / om d'aengevallene t'ontsetten.

en de gemeene Burgeren van hem gehandeld wierden.

De Stad beroofd van haere Privilegien.

Wat voor een Gouverneur hier gesteld.

Deese Bisschop Diederick van Furstenberg heeft Anno 1589. 't Kasteel en Sterckte Wevelsburgh den Oppheer van Burn afgekoght voor 3536. Rijcksguldens. Daer-en-boven de Bisschoplijcke Residentie Herstal, of Herestal, een kleyn / oud Steedje in 't Zuyd-Ooster-deel des Bisdoms Paderborn, aen de Rivier de Weeser, by de Grensen van Brunswijck en Hessen, Anno 1608. door koop weer aen 't Stighte gebraght voor 17666. Goudgl.

Bisschop Diederick vergroot sijn Stigt door aenkoop.

De Stad Donauwaerd heeft oock onder Rudolphi regeeringh moeten gewaer werden / wat schade dickmael veroorsaeckt werd door een onbesuysde Religions-yver, die de Bescheydenheyd niet ten Medgesellin heeft; welcke saeck wy kortlijck sullen voorstellen. In de genoemde Rijcks-Stad Donauwaerd, geleegen in 't Oosterdeel des Landschaps Swaben, op de Grensen des Hertoghdoms Bayeren, daer 't Riviertje Warnitz in den Donauw loopt / was d'Euangelisch-Luthersche Godsdienst voor veele jaren opentlijck ingevoerd / en daer de heerschende; doch ook de Roomsch-Catholijcke wierden'er gedoogd / alhoewel met bepalingh. D'Abt van 't Benedictijner Klooster deeser Stad / genoemd 't H. Kruys, kreegh lust / om d'Euangelische eens te trotsen. Stelde een openbare Processie aen / en gingh in deese gestalte stoutlijck selfs over de Marckt. Dit was voor 't volck een ongewoon Schouwspel / als in veele jaren daer niet gesien; en de Raed kon niet goedvinden / deesen Abt dus in hare Stad na sijn welgevallen te laten doen 't geen hy wou: te meer / wijl men genoegsaem voorsagh / dat hier uyt ongelegenheyd stond te rijsen. Vermaende hem derhalven / sulck een bedrijf na te laten / en dit werk te verrighten binnen de Mueren van sijn Klooster / daer hy 't bestel had / sonder soo ongevoeghlijck in haer Gebied te komen.

Onheyl uyt onbesuysde Religions-yver.

Donauwaerd, een Rijksstad, daer d'Euangelische Religie de Heerschende was.

D'Abt van 't Benedictijner Klooster aldaer, steld,

Hy echter sloegh dit in de wind; ja wou met geweld doordringen / en de Meester speelen. Wierp daer-en-boven eenige smaedredenen tegens d'Euangelische Religie uyt. Braght oock aen 't Keyserlijck Hof te weegh / dat hem wierd toegestaen / opentlijck in de Stad Omgangen te mogen doen. Op 't ontfangene Keyserlijck Bevel vertoonde de Raed wel haer Reght / doch wierd niet gehoord. Doe 't nu d'Abt dus verr' had gebragt / stelde hy op S. Marcus dagh Anno 1606. andermael sijne Processie aen / met een groote bravade. Dit wierd opgenoomen te geschieden ten spijt der Onroomsche, en als een Triumph over haer. Dus trock hy met sijnen geheelen hoop door de voornaemste Straten der Stad / de Donauwer-poort uyt / nae 't Dorp Achsesheim. Verrightede hier sijnen Godsdienst; en quam in deselve orde tegens den middagh weer na Donauwaerd.

om d'Euangelische te trotsen, een openbare Processie door de Stad aen, 't welck in veele jaren daer noyt gesien was. 1606.

Hier op liep een deel van 't onbesonnene Grauw by een / en met een groote verbitteringh den Abt te gemoet. Flucks vielense aen op sijnen Troup: ontnaemen haer de Kruysvaen en andere Ornamenten; braeckense in stucken / en vertraptense met voeten in den dreck. Sloegen oock op eenige der Processie-gangers (die sigh met mond en handen tegens haer wilden verweeren); welker sommige sy qualijck toerighteden / d'andere deeden wegh loopen / terwijl d'Abt en sijne Monicken nae haer Klooster vlooden. Deese Geestlijcke Heer / aengeset door eygene wraeckgierigheyd / en te gelijck door Hertog Maximiliaen van Bayeren, bragt terstond deesen onbandigen / echter door sijn' eygene vermeetenheyd verweckten handel / voor Keyser Rudolph. Verswaerde 't geplegde niet weynigh / met veelerley valsche bydoeningen; en beschuldighde de Donauwaerders, datse hadden begaen misdaed van gequetste Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt. Sonder uytstel kreegh Hertogh Maximiliaen last / dat hy vlijtigh ondersoeck sou doen op de gantsche gelegenheyd deeses wercks. Langh had de Bayervorst gewenscht nae sulck een kans / om'er sijn voordeel mee te bejagen. Haest sond hy eenige persoonen derwaerts / om de naevorsschingh aen te vangen. Doch sommige qualijck-bedaghte / tot 't quaed noch arger doende menschen / bejegenden deese Commissarissen met snoode smaed-woorden: jae lieten selfs de Keyserlijcke Majesteyt niet onaengetast. Dit maeckte den slegten staet der saeck noch gevaerlijcker.

Een deel hitsige Hoofden, hier door gaende gemaeckt, plegen groote moedwilligheyd aen de Processie-gangers.

Ja verargeren de saeck noch meer,

door onbetaemlijckheden aen de daer gesondene Commissarissen.

De Raed was niet maghtigh / deese hitsige Koppen te weerhouden / en sou wel selfs aen-

Waer op Keyser

Rudolph de Stad *Donauwaerd* in den Rijks-ban verklaerd; 1607.

aengetast sijn geworden / indiense deesen onstuymigen hoop had willen bedwingen / of eenige der voornaemste aenhitsers onder den selven by 't hoofd vatten / om te straffen. Soo gantsch euvel wierd dit opgenoomen / dat de Stad Donauwaerd op den 7. van Augustus Anno 1607. van Keyser Rudolph in den Rijcks-ban wierd gedaen; en d'uytvoeringh den selven Hertogh Maximiliaen van Bayeren aenbevoolen. Lightlijck kon de Raed reeckeningh maecken, wat hier uyt sou ontstaen. Om verder onheyl te voorkoomen / boodensen den Abt aen d'openbare offeningh der Roomsch-Catholijke Religie, en dat hy Processien sou mogen aenstellen na sijn welgevallen : behalven de vergoedingh van al syne geleedene schade / na eygene waerdeeringh; en belofte van Straf over d'aenvangers deeser ongeregelde onrusten : Doch 't quaed was over deese Stad alreeds ten vollen besloten; en men won niet uyt de hand laten gaen de goede gelegenheyd / daer men soo langh na gewaght had. Eenige voornaame Schrijvers berighten ons / dat dit werck / van een Processie te doen / tusschen d'Abt en Hertogh dus bestemd was; wel wetende dat 'er onordentlijckheden uyt souden ontstaen / op datse dus oorsaeck moghten bekomen / om d'Euangelische Religie in Donauwaerd te dempen / en Maximiliaen meester van deese Plaets te doen werden / gelijck dit oock geschiedde.

en d'uytvoeringh Hertogh *Maximiliaen* van *Bayeren*, aenbeveeld:

die'er sigh meester van maekt; deselve voor sigh selven behoud.

Men quam wel haest met een seer stercke hoop Krijghsvolck voor de Stad. Die van binnen gaven sigh over sonder tegenweer; in hoop / van dies t'eerder en meerder genade te sullen verwerven : Echter onder voorwaerde (welcke haer wierd toegestaen en bevestighd) / datse souden behouden vrye Religions-oeffeningh, en gantsch geen plonderingh onderworpen sijn. Soo haest de Bayersche in de Stad waren gekoomen / wierd de Burgery ontwapend. Men nam gevangen al de geene / op welcke men eenigen argwaen had / datse deelaghtigh waren geweest aen den voorigen Tumult. De voornaemste Kerck trocken de Jesuiten aen haer; en Hertogh Maximiliaen eygende sigh terstond de Souverainiteit toe; een saeck / welcke hy lang gesoght had; en die nu oock toonde / dat hy hier ontrent meer sijn eygen' aengelegenheyd / als d'Executie van t Keyserlijck Mandaet had beooghd. Alles stelde hy hier op den Bayerschen voet; en verrightede alles in sijn' eygene naem. Twee-honderd jaren langh was 't Huys Bayeren beroofd geweest van 't Besit deeser Stad Donauwaerd. Nu quam'er Maximiliaen dus gemacklijck weer in. Derhalven stelde hy een algemeene Dancksegginghaen / om jaerlijcks op S. Thomas dagh gehouden te werden. Hoedanigh de staet der Euangelische Religie naderhand hier geweest is / sullen wy t' syner plaets hooren.

en dus gemacklijk bequam 't geen hy langh had gesoght.

De *Protesteerende Swabische* Vorsten en Standen, als

Terwyl Keyser Rudolph den Ban tegens Donauwaerd deed verkondigen / hielden de Protesteerende Vorsten en Standen des Swabischen Kreytz t'Ulm een By-een-koomst; om te beraedslaen / hoe deese Stad / als aen welcke haer 't meeste gelegen was / best te redden moght syn. Doch Keyser Rudolph, van deese Vergaderingh verwittighd / sond in allerhaest Gesanten derwaerts / en deed de Versamelingh aenseggen / datse sigh niet souden onderstaen / yets te besluyten tegens de Keyserlijcke Mandaten, 't welck de Donauwaerders in haere hardneckigheyd sou moogen stijven. 't Antwoord der Protesteerende was : Datse in deese saeck niet voorneemens waren yet anders te doen / als syne Majesteyt te bidden / de Stad weer in genade te willen aenneemen / op dat d'onschuldige niet te gelijck met de schuldige gestraft wierden; en alle onheyl / 't welck door d'uytvoering des Rijcks-bans op den Swabischen Kreytz sou konnen vallen / van haer afgewend bleef. Ondertusschen quam de tijding / dat de Hertogh van Bayeren alreeds meester van Donauwaerd was. T'sederd hebben de Protesteerende Swabische en andere Standen op verscheydene Rijks en Deputations dagen seer ernstigh / en met veele smeeckingen versoght de herstellingh van Donauwaerd, doch altyd te vergeefs.

die hier aen seer veel gelegen was.

Bidden Keyser *Rudolph* te vergeefs om herstellingh.

Kortsh hier na ontstond eenen anderen Oproer te Breslauw tegens eenige Klooster-Broeders. Seecker Monick predickte op Kersdagh in 't Klooster S. Albrecht met seer bittere uytvaeringen en gantsch heevige smaedredenen tegens d'Euangelische. 't Gemeene volck / hier over geweldig vertoornd / rottede onstuymigh t'samen; bestormden 't Klooster; braecken 't met geweld op; wierpen de Beelden ter neer; keerden d'Altaren om; smeeten de glasen uyt; verscheurden Boecken / Kelcken / 't Misgewaed, &c.; of naemen deese dingen ten deelen voor goeden Buyt nae sigh. Soo haest de Monicken dien Tumult gewaer wierden / maecktense sigh ten deelen wegh; ten deelen hieldense sigh aen heymlijcke plaetsen verborgen. 't Sou niet wel met haer gegaen hebben / indien men haer had konnen betrappen. Nauwlijcks kon d'Overigheyd deese oproerige bedwingen / datse niet oock d'andere Kloosteren aengrepen.

Oproer in de Stad *Breslauw* tegens de Monicken van *S. Albrechts* Klooster; en waerom. 1608.

Den 22. van Martius Anno 1601. gaf Keyser Rudolph een Maendaet uyt tegens de Wederdoopers in d'Aertshertogdommen Onder en Over den Ens; van inhoud / dat hy geloofwaerdig was berigt / dat in de gedagte Landen / insonderheyd aen de Grensen van Weenen, dese Menschen weer sterck inwortelden / en groote winsten deeden / wijlmen haren Arbeyd en Waren seer dier moest betalen; sonder datmen wist / waerse 't geld lieten / vermitsse geen onroerende Goederen koghten / niets gaven tot den Oorlogh of de gemeene Lands Schattingen : Datse daer-en-boven overal waerse quamen door valsche Schijnheyligheyd ontelbaer veel arme eenvoudige Lieden verwoerden tot haere Secte en d'eeuwige verdoemenis / waer doorse dan 't geheele Land / en de Lands-Inwooners (door langhduerige Oorlogen op 't uyterste uytgeput) ten hooghsten gevaerlijck en schaedlijck waeren aen Lighamen / Goederen en Zielen:

Mandaet van Keyser *Rudolph* tegens de *Woderdoopers*, haer gebiedende uyt *Oostenrijck* te vertrecken, op levens verlies. 1601.

Waer mee sy beschuldight wierden.

Zielen: alle Handwerckers en Winckeliers door een sonderlinge list haere winsten en Neeringh ontrocken; 't brood haer voor den mond affneeden; verbolghden de geene welke 't niet met haer hielden/ &c. En vermits sijnen plight was/ hier op aght te neemen/ soo was sijn' ernstigh bevel en wil/ dat alle Wederdoopers, 't sy Mans of Vrouws-persoon/ op verlies van lijf en leven/ met de haere/ ten langhsten binnen drie Maenden nae de verkondiging deeses Maendaets, souden wijcken en sigh wegh maecken uyt 't geheele Land/ soo wel Over als Onder den Ens, sonder op eenigerley wijs weer daer in te keeren/ op gemelde Straf. Oock wierd elck verbooden/ haer te herbergen; spijs/ drank/ of yet anders te verschaffen.

Selfs de *Protestanten* vervolghden somtijds malkander.

Boven 't geen wy nu verhaeld hebben/ sijn d'Euangelische in veel' andere Plaetsen van Duytschland swaerlijck vervolgd geworden; doch wy konnen niet alles aentekenen. Hoe 't in Oostenrijck onder Rudolphs Regeeringh; oock in Boheemen, Hongaryen, Silesien, Moravien, Sevenbergen toegingh/ sullen wy hier nae hooren. Dus hadden d'Onroomsche van de Roomsche allerweegen te lijden. Deese oock wel somtijs yets van d'andere/ doch dan was 't in een Oproer. Ondertusschen gingh 't oock onder de Protestanten selfs niet ten besten toe.

***Saxen*, aldereerst *Lutheri Reformatie* aengenoomen hebbende, is by deselve gebleven,**

't Keurvorstendom Saxen, aldereerst de Reformatie Lutheri aengenoomen hebbende onder Keurvorst Frederick de III./ overleeden Anno 1525., was daer by gebleven onder des selven Broeder Johannes; Johan-Frederick, Johannis Soon; Mauritz, en Augustus, gestorven Anno 1586. Onder desen Keurvorst waren op d'Academien te Leipzigh en Wittenberg wel Professoren en Leerraren geweest/ niet vreemd van de Leere der Gereformeerde; doch Augustus, op aenmaeningh der Saxische, Wurtenberghsche, en Thuringhsche Euangelische Theologanten, stelde haest een ander' ordre; deed eenige in Gevancknissen leggen/ en liet niet af/ voor dat hy/ na veele By-een-koomsten/ eyndlijck deed verbaerdigen de Vereeniging/ die men noemd Formula Concordiæ, Anno 1578.; na welcke alle Predikanten sigh moesten reguleeren/ of uyt 't Land wijcken.

tot dat Keurvorst *Christiaen* d'I. de *Gereformeerde Religie* toeliet, bevoorderde, invoerde.

Sijnen Soon Christiaen d'I. daer tegens heeft de Gereformeerde Religie in 't Keurvorstendom toegelaten/ bevoorderd/ ingevoerd. Doch sijne Regeeringh duerde niet langh. Anno 1591. overleed hy. Stracks na sijne dood deed Frederick Willem, als Administrator, en Voogd over des Overleedenens nagelatene Soon Christiaen de II., nevens des selven Broederen Johan-Georg en Augustus, niet alleen d'Euangelisch-Luthersche Religie weer herstellen/ de Gereformeerde affschaffen; maer ook eenige der voornaemste Keurvorstlijcke Raden by 't hoofd vatten/ nevens meer andere persoonen. Beschuldigde haer/ datse de Religie veranderd/ en Keurvorst Christiaen verleyd hadden tot de Calvinistery: tot de voortsettingh derselve Calvinische Predikanten gesteld in de Plaetsen der Luthersche; desgelijcks oock Professoren in d'Academien, en soo voorts.

Nae sijne dood werden sijne Raden by 't hoofd gevat.

De *Cancellier D. Nicolaus Crellius* 10. jaren langh gevangen gehouden; doe onthoofd.

D. Nicolaus Crellius, een Man van beroemde Geleerdheyd/ geweest Cancellier van Keurvorst Christiaen d'I., wierd in een ellendige Gevancknis geworpen; thien jaren lang in deselve gehouden; en eyndlijck daer uyt niet los gelaten als ter onthoofdingh; welcke geschiedde den 9. van October Anno 1601. Al de geene/ welcke men verdaght hield/ de Gereformeerde Religie eenighsins toegedaen te sijn/ wierden van haere Bedieningen afgeset/ en uyt 't geheele Land gebannen: al de Calvinische Boecken/ voornamentlijck die van de Boheemsche, Herbornsche, Nieuwstadsche en Heydelbersche Theologanten, op 't alderscharpst verbooden: de Gereformeerde Leerraers in gevancknissen geworpen; en geparst tot een schriftlijcke handteeckeningh; waer by sy sigh moesten verbinden/ daer-en-boven met een pleghtlijcken Eed sweeren/ geen andere Leere te sullen voordragen/ als volgens d'Aughsburghsche Confessie en 't Concordieboeck. Die hier toe niet konden verstaen/ moesten gevangen blijven/ sonder hoop van uyt los te sullen geraecken.

Alle *Calvinische* Boecken verboden: De Predikanten gedwongen tot een Eed, &c.

Beschuldigingen tegens *D. Crellius*, van andere afgeweerd.

Tegens den gedaghten D. Nicolaus Crellius hebben verscheydene Euangelische Theologanten seer swaere Beschuldigingen in haere Schriften ingelijfd. Men sie/ onder meer andere/ de Predicatie van M. Nicolaus Blumius, gedaen te Dresden, gedruckt te Leipzigh; waer tegens D. Pierius Crellii en der Gereformeerde saeck heeft verantwoord. D. Philippus Nicolai heeft tegens D. Pierius geschreeven; deesen weer tegens hem. D'onsijdige oordeelden/ datmen D. Crellius immers met geen booser stucken behoorde te beswaren/ als in de Sententie waeren gesteld/ wijlmen buyten twijffel daer in gebraght had al wat dienen kon/ om soo een strengh Vonnis te reghtvaerdigen. Wy sullen derhalven deselve (in onse Tael overgebraght) hier invoegen.

Sententie des doods.

„Op ingeleverd bewijs in pijnlijcke Inquisitions-saecken van Mr. Abraham „Giesbacher, Fiscael des Keur-Saxischen Ad„ministrators, Klaeger aen d'eene/ en de „gevangene D. Nicolaus Krel, Aengeklaeg„de aen d'andere sijde/ oordeelen van Gods „genade Wy Frederick Willem, Hertogh „van Saxen, Vooghd/ en der Saxische Keur „Administrator, Landgraef in Duringen, „Marckgraef tot Meissen, in Voogdyschap „des Hoog-gebooren Vorsts/ onses vriend„lijcken lieven Neefs des Hertoghs van Sa„xen, op uytspraeck der Reghtsgeleerde/ „voor Reght: Dat d'aengeklaeghde D. Ni„colaus Krel, met sijne veelvoudige treec„ken/ tegens sijnen plight voorgenoomen/ „met vreemde Vorsten en derselver Afge„vaerdighde gebruyckte practijcken/ aller„ley arglistigheden en schaedlijcke voornee„mens/ gelijck hem in Regten genoeghsaem „beweesen is/ waer door hy tegens den op„gerighteden Landvreede heeft gehandeld/ „tot verwarringh van de rust en eenigheyd „des gemeenen Vaderlands/ sijn lijf en le„ven heeft verbeurd/ en alsoo/ andere ten „affschrick/ met den Swaerde gerigt sal „wer-

tegens hem geveld door den Keur-*Saxischen Administrator Frederick Willem*.

DUYTSCH-LAND.

Rudolph bekraghtighd dit Vonnis; en waerom.

„werden van Reghts wegen. Ten oirconde „bezegeld met voorgedaghten onses jongen „Neefs opgedruckt Secreet. 't Geen eenige Reghtsgeleerde op deese Sententie hebben aengemerckt/ kannen by andere Schrijvers vinden. 't Behaeghde Keyser Rudolph, binnen Praegh dit Vonnis te bekraghtigen/ wijl door sulcke Proceduren der Euangelische, die van de Roomsche tegens d'Onroomsche wierden gereghtvaerdighd.

Door aenhitsingh van d'Euangelische Theologant en Professor Samuel Huberus te Wittenbergh,

Samuel Huberus, Euangelisch Professor der Theologie in d'Academie te Wittenberg, had uytgegeven een seer hevigh ingesteld Boeck tegens de Gereformeerde. Geduerende de Jaermarckt te Leipzigh Anno 1593. quam hy in deese Stad/ enckelijck om daer d'Aughsburghsche Confessions-verwanten op te hitsen tegens de Gereformeerde Ingeseetene. In seeckere Herbergh/ waer van Eygenaer was Adolph Wijnhuys, een Man van de laetstgedaghte Religie, vielen over de Maeltijd eenige Twistredenen voor tusschen deesen Huberus en sommige van 't ander gevoelen/ over 't gedagte sijn Boeck. De Poët Johannes Major was'er tegenwoordigh; die/ schoon Luthersch, de Professor wat hard; echter/ soo men oordeelde/ na verdiensten met de Congh bejegende; vermits hy sigh allessins toonde te sijn een seer wrevelígh en onbescheyden Mensch; die selfs met sijne Meedebroederen geen vreede kon houden.

ten dien eynde opsetlijck te Leipzigh gekomen,

Huberus hier over onmatigh vergrimd/ en te gelijck brandende van wraeksugt/ maekte/ behalven een deel onder de Gemeente/ oock een goed getal Studenten op/ en voesemde haer soo veel in/ datse een Biljet aensloegen/ bevattende deese woorden: Al de geene, die een reght Luthersch hert hebben, koomen t'avond ten aght uyren op de Marckt, om te helpen bestormen 't Huys van den Calvinist Adolph Wijnhuys. 't Was doemaels in de Maend May. Een taemlijk-groote meenigte der Euangelische quamen hier by een; vloogen nae 't gedaghte Huys/ en wierpen/ tot een beginsel/ de Glasen uyt. Ter dier tijd herberghden daer twee buytenlandsche Kooplieden/ Johan Pels van Antwerpen, en Abraham Gempel, een Savoyaerd. Sy/ onbewust van d'oorsaeck deeser moedwilligheyd; maeckten sigh gereed/ om haer te verweeren: 't Huysgesin desgelijcks/ om den inval deeser Geweldenaers te verhinderen; en deeden eenige schooten met hare Pistoolen. De Waght/ welcke de Studenten en d'andere oproerige soght af te drijven/ wierd selfs/ door 't werpen veeler Steenen/ weg-gejaegd. De bestormingh duerde tot by een uyr nae middernaght. Doe scheydde dien onstuymigen hoop sigh van malkander.

ontstaet in deese Stad een vervaerlijken oproer 1593.

der Euangelische tegens de Gereformeerde Burgeren:

Wijnhuys, die goede kennis meende te hebben van den aert sijner Meedeburgers/ insonderheyd alsse door Predikers of Professoren wierden aengeset/ maeckte reeckeningh/ dat het by 't alreeds gedane niet sou blijven. Begaf sigh derhalven 's morgens vroegh na de Wooningh van eenen sijner Bekende/ daer hy sigh verborgen hield. Doemen d'eerstemael ter Predicatie luydde/ quamen deese yveraers weer. Stelden op de Marckt een Galg; en riepen luydkeels/ datse den Calvinischen Adolph Wijnhuys daer aen ophangen wilden, soo haestse hem in haere handen kreegen: daer doch deese Man D. Huberus niets met allen had misseght/ en dien haet alleen ontstond/ soo om dat de woorden in sijn Huys waren voorgevallen/ als om dat hy de Gereformeerde Religie was toegedaen. Voorts plonderdense alles watse daer vonden; en 't geense niet konden mee neemen/ sneedense in stucken/ of verbraecken 't met handen en voeten. Eyndlijck/ als de Burgery in 't Geweer/ de Magistraet by een was gekomen/ wierd deese Tumult voor datmael wel gestild; maer echter begonden stracks daer na sommige weer in 't Huys te breken/ 't welck d'Overigheyd had doen sluyten; en eenen Ambrosius Bartsch riep overluyd: Alles is prijs, prijs, prijs! Elck neem wat hy neemen kan. Dus salmen huyshouden met alle Calvinisten.

DUYTSCH-LAND.

met een eygentlijk beright

van de gantsch moedwillige

De Koopman Johan Pels, die d'eerste schoot had gedaen/ om deese Bespringers daer door te beweegen tot afwijcking/ wierd gevangen genoomen. Abraham Gempel ontquam deese ongelegenheyd/ doch sijne Goederen wierden aengeslagen. Adolph Wijnhuys wierd allerwegen gesoght/ doch men kon hem niet vinden. De Burgery was wel in de Wapenen gekomen/ doch wou/ op aenseggingh van de Magistraet, de moedwillige geen weerstand doen. In tegendeel riepense; Wy begeeren geen Calvinisten te helpen beschermen. Wilden oock van d'Overigheyd/ datse al de Calvinische voor Sonnen ondergangh uyt de Stad souden drijven: dan soudense sigh dragen als gehoorsame Burgeren betaemde. De Raed versoght eerst ses/ daer na drie dagen tijd/ op dat alles mogt gedaen werden met ordre; doch sy wouden geen langer uytstel geven/ als tot op dien avond. Leverden oock over in geschrift de Namen van vijf Raeds-persoonen/ vijf Advocaten en Doctoren in de Genees-konst/ vijf Magisters in de Vrye konsten/ en twaelf Burgers/ welckese voor de genoemde tijd uyt de Stad wilden gejaegd hebben.

en onchristlijcke bedrijven

deeser Oproerige,

Doe 't Huys van Adolph Wijnhuys ten vollen was uytgeplonderd/ liepen deese yveraers/ noch over de 200. sterck/ voor dat van Daniel Leicher (by andere Lercher), en meer andere. Oock voor de Wooningh van de Burgermeester Reynhard Backhoven; daerse de Glasen uytwierpen. Wierden echter noch door eenige weynige vreedsame persoonen afgekeerd van verdere geweldplegingh. Van hier begavense sigh na 't Huys van Henrick Russel, een Zijde-wever. Eens Snijders-knegt drongh eerst binnen. De hoogswangere Vrouw bad hem/ geen overlast te willen doen/ en bood hem daer voor geld aen; doch hy borst uyt: Wy begeeren geen geld. Vorst Frederick Willem (deese was de voorheenen meermael gedaghte Keur-Saxische Administrator, na de dood van Keurvorst Christiaen) heeft bevoolen, met alle Calvinisten dus te handelen. Smeet daer op al de Glasen

soo tegens de Huysen en Goederen,

DUYTSCHLAND.

Glasen in stucken. Ondertusschen wierpen d'andere nu oock ingekomene alles wat binnens deurs was uyt de Vensteren op de Stract/ van 't minste tot 't meeste toe; oock daer onder een Doosje met Paerlen. 't Huys van Henning Grosz, een voornaem Boeckhandelaer/ wierd al mee bestormd/ met uytsmijtingh der Glasen: Doch de Voordeur was soo wel bevolwerckt/ datse niet binnen konden geraecken.

als tegens de persoonen

haerer Gereformeerde Meedeburgers;

Maer als de Burgery nu genoegsaem begon te sien; datmen/ onder de naem van de Calvinisten te willen op 't lijf komen/ eyndlijck oock de Huysen der rijcke Lutheranen niet sou verschoont hebben/ soo wierdense voor haer eygene schade bevreesd/ en verdreven d'oproerige. Hertogh Frederick Willem quam korts daer na te Leipzigh, en toonde misnoegen hier over; te meer/ wijl dit werck door geheel Duytschland voor seer schandlijk wierd uytgeroepen. Echter swighteden deese yveraers noch al niet; maer dreyghden verder te willen gaen/ en de Calvinische met vyer te verbranden. Vermits alreeds in sommige Huysen ingelegt vyer wierd gevonden/ kreeg de Burgery bevel/ datse Tonnen vol water voor haere Deuren souden setten; om/ indien 'er ergens brand quam t'ontstaen/ deselve spoedigh te konnen blusschen. Wijl nu door sulck een brandstightingh niet alleen de Calvinische, maer oock de Luthersche Huysen/ ja die van de geheele Stad/ te niet konden gegaen hebben/ soo was men genoodsaeckt/ eenige weynige der Belhamels/ tot afschrick der andere/ te straffen.

welckese oock selfs met haere Huysen wilden verbranden.

Straf over eenige der voornaemste Belhamels.

Men deed dan een Schabot opreghten/ en vier der voornaemste Oproerige/ de grootste aenleyders des Tumults, 't hoofd verliesen. Deese waren de voorgemelde Ambrosius Bartsch, die opentlijck de naem des Administrators had genoemd; en voorgegeven/ dat hy had bevoolen/ dus te handelen met alle Calvinisten: eenen Dijckgraef van Torgauw; eenen Metselaer/ en eens Timmermans Kneght. Sommige andere wierden gegeesseld en gebannen. Professor Huberus, die deese onrust had veroorsaeckt/ beklaegde d'Onthoofde met gevoellijcke smerten; en wenschte/ dat liever andere sulcks weervaren moght zijn. Eenige der Schrijvers stellen sijnen voornaem te sijn geweest Samuel; andere Daniel. Naderhand heeft hy een sware twist aengevangen tegens D. Hunnius en andere Euangelische Theologanten, sijne Meede-Professoren te Wittenbergh, ontrent 't Artijckel der Prædestinatie. Sijn Gevoelen wierd verworpen/ niet alleen van de Wittenberghsche Theologanten, maer oock van die te Leipzigh, Jena en Tubingen (op welcker Oordeel en Censure D. Huberus sigh had beroepen); veroordeeld voor een dwalingh/ en hy gewaerschouwd/ af te staen van sulck een argerlijcke Leere. Als hy echter by 't sijne bleef/ en de Generale Prædestinatie, of Genaden-verkiesingh/ sigh uytstreckende tot alle Menschen/ staende hield/ heeft de Keur-Saxische Administrator Frederik Willem hem opgeleght/ sigh

D. Huberi onrustigen aert

tegens sijn' eygene Meede-*Professoren.*

DUYTSCHLAND.

stil te houden/ tot op den uytslag der saeck; en Commissarissen geoordonneert/ om uytspraeck over dit verschil te doen. Maer vermits D. Huberus noch niet wou rusten; seer scharpe Predicatien deed/ en de Parthyen beschuldighde van Calvinistery; soo wierd hy eyndlijck van sijnen dienst afgeset.

Werd eyndlijk afgeset.

Doe Landgraef Lodewijk van Hessen in October Anno 1604. sonder Lijfs-erven was overleeden/ vielen sijne Landen door Erfreght aen Landgraef Mauritz, die tot dien tijd toe Neder-Hessen had beseeten. Even wel niet al sijne Landen/ gelijck wy hier na breeder sullen aenwysen. Deese Vorst/ de Gereformeerde Religie belijdende/ wou oock deselve in de hem aenbestorvene Landen invoeren; doch op de saghtste wijs. Te Marpurgh was een Academie. De Professoren in deselve/ en de Predikanten der Stad/ waren van d'Aughsburghsche Confessie. Landgraef Mauritz, om wegh te neemen de verbitteringh tusschen de soo genoemde Luthersche en Calvinische, wegens de bewuste verschillen/ stelde de Marpurghsche Theologanten deese drie Artijkelen voor: I. Men sou afsnijden de gevaerlijcke en seer argerlijcke Stellingh van d'Al-om-tegenwoordigheyd des vleeschs Christi; sulcker wijs/ datmen van deselve sou leeren in Concreto, de Heere Christus is over al; niet in Abstracto, de Menschheyd Christi is over al tegenwoordigh. II. Datmen de Thien Geboden Gods onverminckt/ onveranderd/ in sijn geheel sou laten/ soo alsse God heeft gegeven/ sonder 't tweede Gebod voorby te gaen: datmen ook d'overgeblevene Beelden des Pausdoms uyt de Kercken sou wegh doen. III. Datmen in de Bedieningh des H. Avondmaels 't Brood/ volgens des Heeren Christi Instellingh/ sou breecken/ en geen Hostien gebruycken/ gelijck in de Roomsche Kerck geschied.

Als na de dood van Landgraef *Lodewijk* van *Hessen* 1604.

't voornaemste deel deeses Landgraefschaps

Al voor veele jaren was tusschen de Landgraeflijcke Gebroederen/ Willem, Lodewijk, Philips en Georgh; desgelijcks in verscheydene Synoden, en in 't Generael Synodus des jaers 1578./ by de Super-intendenten, Theologanten en Predikanten, oock Stadhouders/ Raden/ &c./ goed gevonden/ datmen in deese Poincten malkander sou verdragen/ sonder daer over twist of scheuring aen te stellen. 't Was oock soo onderhouden geworden/ tot dat D. Ægidius Hunnius daer in 't Land quam/ wanneer alles tot verwarringh uytborst/ en d'algemeene Synoden in verbal geraeckten. Vermits nu d'Euangelische Professoren en Predikanten d'aenneeming deeser Artijkelen gantschlijck weygerden/ heeft Landgraef Mauritz haer van hare Diensten ontslagen; met deese bescheydenheyd/ en uytdrucklijck bygevoeghde verklaringh/ dat hy haer op geenerley wijs sijn Land verbood. Indiense sigh stil hielden/ soo moghtense niet alleen blijven woonen/ maer oock wou hy haer beschermen en handhaben. Dit namense dancklijck aen/ met belofte van gehoorsaemheyd.

aen Landgraef *Mauritz* was toegevallen door Erfreght,

wou hy, als selfs belijdenis doende

Op dat nu de Predicatien in de Kercken/ en de Lessen in d'Academie haren voortgangh mogh-

van de *Gereformeer-*

DUYTSCHLAND. de Religie,

moghten hebben / wierd van Landgraef Mauritz geordonneert / dat D. Valentinus Schonerus, D. Gregorius Schoonveld (Superintendenten tot Ziegenhain en Cassel); Wigandus Paffius, M. Daniel Cellarius, en M. Johannes Hainstein (Predikanten te Feldberg, Berken, en Ropperhuysen) de kerkendienst te Marpurgh souden waerneemen. Voorts heeft hy in d'Academie gesteld tot Professoren in de Theologie D. Johannes Mollerus, alreeds eenige jaren te vooren daer Professor geweest; en D. Casparus Sturmius, Tot Professor in d'Italiaensche en Fransche Talen Catharinus Dulcis. In de Philosophie D. Georgius Cruciger, wiens Grootvader D. Casparus Cruciger was geweest een getrouwe Meedehelper van D. Martinus Lutherus in 't seer groote Werck der Reformatie. D'oorsaeck van d'afdanckingh der eene / en d'aenstellingh der andere / deed Landgraef Mauritz den Raed der Stad en de Gemeente voordragen door sijnen Cancellier. Hy selfs verrigtede sulks in eygener persoon voor een groote Vergaderingh van Professoren, Studenten, en andere / door een wel-geordonneerde en cierlijcke Latijnsche Oratie. Verbolgens in de Hoogduytsche Tael door een treflijck en beweeghlijck Gesprek voor 't gantsche Volck / na 't eyndigen der Predicatie. Dit geschiedde op den 28. van Julius Anno 1606.

op de bescheydenste en sagtste wijs

deselve Gods-dienst ook daer in-voeren;

en hoe sulcks geschiedde.

Een weeck daer na (Sondagh den 4. van Augustus) wierd de Gemeente bekend gemaeckt / datmen in sommige aghter-eenvolgende Predicatien haer sou onderrighten van de voorgemelde drie Artijkelen: derhalven gebeeden / vlijtigh en met een Godsdienstigh Hert tot 't gehoor te willen verschijnen. Op Maendagh den 5. predikte de Superintendent Schoonveld van de Ceremonie des Broodbreekens in 't H. Avondmael. Dit gingh gantsch gerust toe; en niemand scheen misnoeghd te sijn over 't geen hy had voortgebraght. 's Anderen daeghs den 6. Augusti wierd de Predicatie gedaen door de Superintendent D. Schonerus; handelende van de Thien Geboden Gods; maer bysonderlijck van 't tweede, raeckende de Beelden. Schielijck quam in de Kerck aenstuyven een groote

Vreeselijken Oproer; insonderheyd ter oorsaeck

van de Beelden,

meenighte / gewapend met Bylen / Piecken / Stocken en Hamers: hier toe opgehitst door eenen Antonius Harter; die haer had ingeboesemd / datmen de lieve Beelden van God en Gods Heyligen sou verbreken. Fluks trockense de Stormklock / en braghten hier door de geheele Stad in oproer. D. Schonerus gingh echter in 't Prediken voort. Doch dit onstuymigh Volck drongh grimmigh op hem toe / en riep: Hou op, Paep; hou op! en stracks daer na: Werp dien ouden Schelm met de Predikstoel van boven neer.

daer over ontstaen;

Vermits 'er nu geen gehoor meer was / moest D. Schonerus ophouden / en knielde / om 't Gebed te doen. Maer deese Yveraers begonden op te heffen 't Gesangh: Alleen tot dy Heer Jesu Christ. Noch Burgermeesteren noch Raden hadden hier eenigh Gesagh of Ontsagh. Doe D. Schonerus van de Predickstoel quam / stond hy in 't alderuyterste doodsgevaer. Met groote moeyte braghten eenige Studenten hem noch by d'andere Predikanten op de Gaelderye. Doch hier door was hy niet gereddet: want d'andere liepen toe; wierpen hem van boven neer de Trappen af / en sleepten hem tot in 't midden des Choors. Elck / die ontrent hem kon naerderen / sloegh hem in 't aengesight / of op 't hoofd; of trappelde hem met de voeten. Eenen onder de hare braght hem (weer op de been gekoomen sijnde) sulck een felle vuystslagh toe in 't slaep sijns Hoofds / dat hy tegens de Muer aenbotste / en ter aerden neer ploste / onder 't uyten van deese woorden:

en verschricklijke wreedheden der Oproerige,

gepleeghd in de Kerk te Marpurgh

DUYTSCH-LAND. den: Heere Jesu, ontfangh mijnen Geest, en vergeef haer 't geense bedrijven, want sy weeten niet watse doen. Wijl men meende / dat hy dood was / weecken d'aenvallers van hem af. Sommige echter onder haer / die den grootsten yver wilden toonen / namen hem (half dood / gantsch bloedigh / met verscheurde kleederen) van de Vloer op / en smeeten hem door de Choor-deur na buyten. Doch eenige der Studenten ontfingen hem noch in hare Mantelen / en op haer' armen: waer door de kraght des vals ten deelen gebroocken / en alsoo sijne leedenbreeckingh verhinderd wierd. Dus droegense hem op de Cancellery. Soo ellendigh was hy mishandeld / datmen aen sijn leven wanhoopte. Evenwel wierd hy noch boven vermoeden geneesen.

onder de Predicatie, den 6. van Augustus. 1606.

De seer oude Heer Super-intendent D. Schoonveld moest een diergelijcken Aenval uytstaen. Jammerlijck wierd hy getracteert van de geene / welcke riepen: De Duyvel sal hem halen, die hier weer koomd, om op sijn Calvinisch te prediken. Deerlijck geslagen / swaerlijck gewond / noch arger gedreyghd / ontquamen 't ter nauwer nood d'andere Leerraers / Cellarius en Hainstein. Als Cellarius, erbarmlijck verseerd / en in gevaer van t'eenemael doodgeslagen te werden / sigh soght te redden en te verbergen in 't Huys van de geweesene Euangelische Predikant D. Leuchter of Leucher, wees men hem van daer wegh / met deese woorden: Loop daerje wilt, maer hier niet. Veel andere seer onchristlijke bedrijven deeser Marpurgers gaen wy voorby. Landgraef Mauritz van dit alles berigt geworden / quam weer in de Stad / alhoewel niet sonder gevaer. Deed eenige Soldaten daer binnen trecken / en de Burgers haer Geweer ontneemen. Bragt de Predikanten in eygener persoon weer in de Kerck / en deed de Godsdienst hervatten.

Erbarmlijke mishandelingen, bynater doodtoe, de Gereformeerde Predikanten aengedaen.

Of nu wel deese Vorst wierd geraden / dat hy / om diergelijcke boose bedrijven door afschrick in 't toekoomende den wegh af te snijden / een deel deeser soo hooghschuldige Oproerige strengelijck moest doen straffen / soo heeft hy echter / uyt Christlijke saghtmoedigheyd / en op de voorbeeden der soo gantsch qualijck gehandelde Predikanten / insonderheyd van D. Gregorius Schoonveld en D. Schonerus, alles vergeven: de Burgers haer Geweer weer doen leveren; de Soldaten uyt hare Huysen geligt / en dus alles / sonder eenige bloedstortingh / tot stilte gebraght. Deese sonderlingh-groote goedertierenheyd des Landgraefs / nevens sijne seer deftige en hert-roerende Aenspraek tot de Marpurgsche Burgery / welcke sigh soo groflijck had vergreepen / was van soodanigh een uytwerckingh / dat de veranderingh in den Godsdienst nu van veele seer gewillig wierd aengenoomen. De voorgaende Sondag den 4. van Augustus (na welcke op Dinghsdagh den 6. de verhaelde Oproer volghde) was afgekondighd / dat op Vrydagh den 9. een Boet en Beededagh sou gehouden werden. Mauritz wou deselve niet opschorten / onaengesien de Leerraren / al t'samen soo leelijck mishandeld / sigh noch seer swack bevonden. Met eygener hand leydde hy haer in de Kerck / gelijck alreeds geseght is; en D. Schoonveld (by andere D. Schonerus), aen hoofd en aengesight noch seer mismaeckt / wegens d'ontfangene slagen en wonden / trad op den Predickstoel. Sijnen Text was: Heb uwe vyanden lief. Zeegen die u vloeken; doe wel de geene die u haten; bid voor die u geweld doen, en vervolgen, Matth. v. 44.

Landgraef Mauritz, uyt sonderlinge goedertierenheyd, en op voorbeede der soo seer beleedigde Predikanten, vergeeft alles, en straft niemand van al deese soo hoogschuldige.

Wat sigh noch verders heeft toegedragen.

Behalven dat de Marpurgers dus waren aengegaen tegens de Gereformeerde Predikanten en Kerckendienst / haddense sig oock aengematighd 't Bestier in de Kerck / en de Regeering op 't Stadhuys. Ondertusschen is niemand gestraft geworden. Twee der Euangelische Predikers / D. Leucher en D. Winkelman, waren onder den oproer / tot welck Vyer sy 't Hout hadden aengebraght / uyt de Stad geweecken.

in en na deelen Oproer.

Deese Reformatie evenwel heeft Landgraef Mauritz naderhand groote moeyte / en sijne Landen geen kleyn verderf veroorsaeckt / gelijck wy onder Keyser Ferdinand de II. insonderheyd sullen hooren. Voor ditmael sullen wy kortlijck gewagh maeken van d'oorsaeck; eerst echter den Leeser voordragen 't geen wy vinden van d'oudheyd en de Hoofd-Stighter van dit Hoogh-Vorstlijck Huys; te meer / wijl'er saecken in sullen koomen / soo van aenmercklijckheyd / als van lightgevingh ontrent veele dingen / welcke in 't vervolgh sullen moeten verhaeld werden: oock / onses weetens / niemand dit dus in de Nederlandsche Tael heeft t'saemgebraght.

Deese Reformatie heeft Landgraef Mauritz naderhand dier gestaen.

In 't ondersoeck deeser saeck ontmoeten ons by de Geslaght-beschrijvers verscheydene twijffelingen en onseeckerheden. De schijnbaerste meeningh / ook door de Heeren Landgraven selfs geauthoriseert, is deese / dat Pharamund, of Waermond, eerste Koningh der Franken in Frankrijk, ontrent 't jaer Christi 420. / is te noemen de Hoofd-Stamvader: wiens Pa-Soons-Soon Vaubert, Heer van Elsas, en aen den Moesel, Soon van Alberik, Koningh der Franken, de Stam heeft voortgeplant; en Anno 520. nagelaten Anselbert, Marckgraef des H. Roomschen Rijcks aen de Schelde: wiens Soons-Soon is geweest S. Arnulph, Marckgraef / en Maire du Palais, of Groot-Hofmeester / van Frankrijk, overleeden Anno 640. Uyt desselven Nakoomelingen in 't twaelfde Lid is afgestamd Graef Gottfried, of Godevaerd, bygenoemd de Groote, en ook met den Baerd; die sigh / d'eerste uyt sijn Geslaght / heeft geschreven Hertogh van Braband en Lotharingen. Is gestorven den 25. Januarius Anno 1140. In 't vierde Lid sijner Afkoomelingen staet Hertogh Henrik de V., gebynaemd de Grootmoedige: die by sijn' eerste Gemalin Maria, Dochter van Hertogh Philips in Swaben, verkooren Roomsch Keyser / heeft gewonnen Hertogh Henrik de Koene, of Grootmoedige, sijnen Nasaet in 't Hertoghdom Braband en andere Erflanden: by sijn

De Hoofd-Stamvader van 't Hoogh-Vorstlijck Huys der Landgraven van Hessen, geteld te sijn geweest Koningh Pharamund van Frankrijk.

sijn tweede Echtgenoot / Sophia, Dochter van Landgraef Lodewijk in Thuringen, Hertogh Henrik, gesegt Infant van Braband.

Met een bygevoeghd Geslaght-regifter,

Als deese Heer noch geen vier jaren oud was / gebeurden 't / dat Anno 1249. door de dood van Koningh Henrik, bygenoemd Raspo, Landgraef in Thuringen, en Paltzgraef van Saxen, de laetste sijns Geslaghts / 't gewightigh Landgraefschap Thuringen, waer toe doemaels 't Vorstendom Hessen behoorde / open viel. Een Erfvolger gaf aldereerst sigh aen Marckgraef Henrik van Meissen, met den Bynaem de Verlighte. Hy grondde sijn Regt op de tweede Beleeningh; ontfangen van Keyser Frederik de II., en de te gelijck verkreegene Verwaghtingh. Na hem maeckte oock de gedaghte Hertogin van Braband aenspraeck op de Vaderlijcke Landen / als een Thuringhsche Erf-dochter. De Standen der Hessische Provintien vielen / soo haest sy daer gekoomen was / haer en haren jongen Soon voor so verr' toe / datse haer Huldighden / en sigh tot Erfpligt verbonden. Paltzgraef Henrik verseeckerde sigh hier tegens van de Provintie Thuringen. Wegens de verwarringen / ter dier tijd in 't Rijck ontstaen; en vermits men / gedeurende des Rijcks-openstand / over al het liever liet aenkoomen op 't uyterste / als op een vreedsaem verdragh / kon oock deese Erf-volginghs-twist door geen minlijcke weegen werden neergeleght. In tegendeel ontstond hier uyt een bloedigen Oorlogh; die negen jaren langh sulcker wijs wierd gevoerd / dat geene der beyde deelen sigh van voordeel kon beroemen; maer wel 't Land oorsaeck genoegh had / om over verwoestingh te klagen. Doe nu eyndlijck Hertogh Albert van Brunswijk, die sigh aen de Brabandsche Parthy had verbonden / door Rudolph van Vargila, Erf-Schencker in Thuringen, gevangen was geworden / quam 't tot deese Vergelijckingh: Dat 't Vorstendom Hessen, in hoedanigheyd eens Landgraefschaps / sou blyven aen 't Vorstlijck Brabandsch Huys: daer tegens aen Marckgraef Henrik 't Landgraefschap Thuringen, nevens aght Steeden en Kasteelen aen de Werra, ten onderpand voor 't Rantsoen des gevangenen Hertoghs van Brunswijk. Dit Erfverdragh wierd naderhand bekragtighd door Keyser Rudolph d'I.; en vervolgens de gedaghte aght Pand-Steeden weer gelost door d'opbrengingh van 7000. Marck Silver / welcke de som van 't losgeld was.

en daer aen verknoghte Aenmerklijkheden.

Hessen, hoedanigh van Thuringen afgescheyden,

ontrent 't jaer 1250.,

Dus besat Hertogin Sophia nu 't Landgraefschap Hessen onbetwistlijck; en settede 't selve over aen haren eenigen Soon Landgraef Henrik van Hessen; die geworden is de gemeene Stamvader der tegenwoordige beyde Hoogh-Vorstlijcke Landgraeflijcke Linien. By sijn' eerste Gemalin Adelheid, geboorne Hertogin van Brunswijk, won hy / onder veel meer andere Kinderen / oock Landgraef Otto; die sijnen Vader Anno 1308. in de Regeeringh volghde / en drie jaren daer na 't Reght der eerstgeboorte invoerde; sulcker wijs / dat altijd d'eerstgeboorne sou sijn regeerende Vorst / met de Titel van Landgraef, en Genadige Heer: maer dien der Cadets, of jonger Soonen / sou sijn Landgraven, en genadige Jonkheeren. Gelijck dan oock na sijn overlijden Anno 1323. deese Fondamenteele Wet voor dit Vorstlijck Huys d'eerstemael wierd gevolghd / en de Landvorstlijcke Hoogheyd gekomen is aen d'oudste Soon Landgraef Henrik d'Ysere. De drie andere Broederen kreegen haer' uytsettinghs-portien; als / Landgraef Lodewijk 't Ampt Grebenstein; Landgraef Herman Nordek: de jonghste wierd voorsien met 't Aerts-Stight Maeghdenburgh. Uyt deese alle evenwel heeft Landgraef Lodewijk, bygenaemd de Jonkheer tot Hessen (de middelste onder de drie Weereldlijcke Broederen) eyndlijck de Stam alleen voortgeplant; en Anno 1343. nagelaten Landgraef Herman; wiens Soon / Landgraef Lodewijk de II., gebynaemd de Vreedvaerdige, Anno 1406. sijnen Vader in de Regeeringh volghde. Hy had wel 't geluck / dat hy de Graefschappen Ziegenhain en Nidda aen sijn Vorstlijck Huys braght; doch hier tegens wierd hy merklijk daer in verkort / dat hy / na de volle afstervingh der Manlijcke Stam sijns Neefs des Hertoghs van Braband, gantschlijck wierd uytgesloten van d'Erf-volgingh in desselven Landen; en dit seer gewightigh Erfdeel hem ontrocken door de Hertogh van Burgundien.

en aen 't Vorstlijck Brabandsch Huys gekomen.

Gemeene Stamvader der tegenwoordige Hoogh-vorstlijcke

Hessische Linien.

't Reght der Eerstgeboorte hier ingevoerd, Anno 1311.

Vervolgh van 't verhael der Erfvolgingh in dit Landgraefschap.

Sijnen oudsten Soon / Landgraef Lodewijk de III., bygenoemd de Vrymoedige, had wel / volgens de Fundamenteele Wet van dit Huys / hem in de Landregeeringh alleen moeten volgen; doch vermits nu bry veel tot die Vorstendom was aengegroeyd / sulcker wijs / datmen'er seer wel twee Vorstlijcke portien van kon maecken / soo heeft sijnen Broeder Landgraef Henrik de III. Deelingh begeerd; en oock de saeck daer toe gebraght / dat hem / boven sijn Vorstlijcke Uytsetting / moest afgestaen werden het doemaels opgereght werdende Vorstendom Marpurgh, of Over de Lahne; 't welck hy naderhand heeft vergroot met 't Graefschap Catzenelleboge. Sijne Stam verdorde gantschlijck met de dood sijns oudsten Soons / Landgraef Willem de Jonge, Anno 1500. In de gedaghte Land-deelingh / Landgraef Lodewijk tegens de Grond-wet afgedwongen / bleef aen hem 't Vorstendom Hessen-Cassel. Desselven tweeden Soon / Landgraef Willem, was de Vader van de grootmoedige / dappere en voorsightige Landgraef Philips; die in de vorige Eeuw sigh insonderheyd seer beroemd heeft gemaeckt door 't stillen des Boeren-oproers; door de herstellingh van Ulrick, Hertogh van Wurtenbergh; door de dempingh van de Tumult der Wederdoperen te Munster: desgelijcks in de Brunswijksche en Smalkaldische Oorlogen.

Tegens de Grond-wet afgedwongene Deelingh deeses Landgraefschaps in Hessen-Cassel, en Hessen-Marpurgh.

Landgraef Willem, Vader van den vermaerden Philips.

In sijn Testament, geteeckend te Cassel, den 6. April Anno 1562. / had hy verordonneert / dat sijnen oudsten Soon Landgraef Willem de Wijse sou besitten 't Vorstendom Cas-

Testament van Landgraef Philips d'I., Grootva-

Cassel, of 't soo genoemde Onder-Landgraefschap; 't grootste deel van 't Graefschap Ziegenhain; de Heerlijckheyd Itter, t'samen met Smalkalden, als vier aghtste deelen van 't geheele Land.

der van Landgraef *Mauritz*.

Landgraef Lodewijk twee aghtste deelen der Vaderlijcke Landen/ namentlijck/ de Marpurghsche Portie, of 't Vorstendom Over de Lahne, en 't Graefschap Nidda. Landgraef Philips 't Onder-Graefschap Catzenelleboge, of een aghtste deel.

en deeling onder sijn Echte:

De jonghste Soon Landgraef Georg 't overige aghtste deel des gesamentlijcken Landgraefschaps; te weeten/ 't Over-Graefschap Catzenelleboge. Hier mee moest yeder sigh laten vergenoegen. In geval van versterf/ moest de nagelatenschap des overleedenen in gelijcke Deelen werden verdeeld onder d'andere.

oock *portien* aen sijne ses onechte Soonen.

Wat voor Portien Landgraef Philips toevoeghde aen sijne natuerlijcke Soonen/ ses in getal/ gewonnen by Margaretha vander Saala; hoe hy haer maeckte tot Graven van Dietz, Heeren tot Lisperg en Biekenbach, &c., is onnodigh hier te verhalen; vermits al deese Graefschappen/ Heerlijckheden en Ampten onder de Hoogheyd van 't Vorstlijck Huys bleven: oock haest weer aen 't selve vielen; wijl geenen deeser ses Onechtelingen derfde wagen te trouwen/ door dien hare Goederen niet genoegh waren/ om hare Kinderen/ indiense deselve moghten bekoomen/ behoorlijck te konnen voorsien.

Sijnen oudsten Soon, Landgraef *Willem de Wijse*, begeefd sigh tot de *Gereformeerde Religie*.

Dus is dan Landgraef Philips d'I. weer de gemeene Stamvader der beyde tegenwoordige Hessische Hoofd-Linien. Sijnen oudsten Soon/ Landgraef Willem, heeft de Casselsche, de jonghste/ Landgraef Georg, de Darmstadsche gebouwd. Als nu Anno 1592. Landgraef Willem de Wijse overleed/ volghde hem sijnen eenigen overgeblevenen Soon Landgraef Mauritz in de Regeeringh. Wijl oock Landgraef Lodewijk van Marpurgh Anno 1604. den wegh alles vleeschs gingh/ soo moest/ volgens 't Testament van Landgraef Philips d'I., de Marpurghsche portie hem; Hessen-Darmstad daer tegens de Giessensche toegevallen zijn. Maer als nu Mauritz, gelijck hier boven is gehoord/ in 't Marpurghsche de Gereformeerde Religie invoerde/ in plaets der Luthersche, soo wou Hessen-Darmstad hem van sijn Erfreght uytsluyten; vermits de gedaghte Landgraef Lodewijk van Marpurgh in sijn Testament had verordonneert/ dat wie van sijne Vorstlijcke Bloedverwanten en Erf-volgers de Religie sou veranderen/ versteecken sou sijn van sijn Vorstlijck Erf.

Testament van Landgraef *Lodewijck* van *Marpurg*, uytsluytende van sijn Erfnis, die de *Religie* souden veranderen.

Eenige gaven voor/ dat Lodewijk by de veranderingh der Religie had gemeend een Afval van d'Euangelische tot de Roomsche; niet juyst een overgangh van d'eene Euangelische Religie tot d'andere. Andere beweerden 't een en 't ander in 't geheel. 't Schijnd oock geloofl ijckst/ dat dit geschied was uyt een Religions-haet, wijl Landgraef Willem de Wijse, de Vader Mauritii, van de Luthersche tot de Gereformeerde Religie was getreeden.

't Welck

't Sy soo 't wil/ Hessen-Darmstad wou Mauritz gantschlijck van de Deelingh uytsluyten; of ten minsten sigh drie-vierde deelen van 't Erf toe-eygenen/ wijl in dit Huys drie Heeren Broederen voor handen waren/ de Landgraven Lodewijk, Philips, en Frederik; alleenlijck 't overige vierde deel latende aen Hessen-Cassel.

Hessen-Darmstad tegens Landgraef *Mauritz* in 't werck steld:

Dit veroorsaeckte groote verwijderingh tusschen deese Bloedvrienden. Hessen-Darmstad wist by de Keyser een Decreet uyt te wercken/ door 't welck hem de geheele Erfnis wierd toegeweesen; ter oorsaeck dat Hessen-Cassel had gehandeld tegens 't Testament van Landgraef Lodewijk van Marpurgh. Landgraef Mauritz wou hier mee geensins te vreeden sijn; noch van sijn Reght afstaen.

daer toe een *Decreet* van de Keyser bekoomende;

Onder meer andere redenen t sijnen voordeel beriep hy sigh op d'Overeenkoming/ in 't Vorstlijck Huys gebruyckelijck. Braght oock by/ dat 't Keyserlijck Besluyt/ ten voordeel van Hessen-Darmstad, enckelijck was gegeven in opsight van eygen' aengelegenheyd; onbetaemlijck voor een Reghter: te weeten/ op dat Hessen-Darmstad (Landgraef Georgh de II., Soon van Lodewijk) by sijnen Schoonvader Keurvorst Johan-Georgh van Saxen sou te wegh brengen de bewilliging in d'overdragt der Keur-waerdigheyd op den Hertogh van Bayeren, na dat Paltzgraef Frederick, wegens d'aenneemingh der Boheemsche Kroon/ daer van verstooten was geworden.

en wat dese Majesteyt hier toe bewoogh:

te weeten, eygen aengelegenheyd.

Naderhand onder Keyser Ferdinand breeder hier van; en dan sal dit tegenwoordigh verhaelde daer dienen tot opheldering van eenige voorgevallene saecken. Ondertusschen sullen wy den draed der Historie hier vervolgen/ wijl 't daer niet te pas sal komen/ deese dingen weer op te halen.

Anno 1627. wierd wel een Verdragh ontworpen/ of/ soo andere stellen/ opgeregt/ volgens 't welck Marpurgh erflijck aen Hessen-Darmstad sou blijven: doch vermits na weynige jaren de saecken in 't Duytsche Rijk seer mercklijck veranderden/ door de geluckige voortgangh der Kroon Sweeden in 't selve/ soo quam 't weer tot een nieuwen Oorlogh/ die 't Land geen kleyne schade veroorsaeckte.

Verschillen en Oorlogen hier over ontstaen.

Eyndlijck evenwel wierd/ door tusschenspraeck des Hertoghs Ernesti van Saxen, dit verschil op de volgende wijs neergeleght: 't Neder-Graefschap Catzenelleboge, nevens Smalkalden, en de daer toe behoorende Vooghdyen/ gelijck oock 't Casselsche gedeelte aen Umsted, sou aen de Casselsche Linie alleen blijven/ behalven 't Ampt Braubach, soo veel daer aen Casselsch was; 't welck/ nevens 't Kerckspel Catzenellebogen, tegens een Æquivalent wierd gegeven aen Landgraef Johan van Hessen: doch na desselven overlijden moest het weer aen Cassel komen; mits 't Æquivalent dan weer afstaende.

Eyndlijck Verdragh

tusschen *Hessen-Cassel* en *Hessen-Darmstad*.

Aen Hessen-Darmstad quam de Giessensche portie; en de Marpurgsche wierd deeser wijs gedeeld. Hessen-Cassel sou d'eene helft/ en alsoo 't vierde deel der gantsche Erfnis/ ab intestato ten vollen/ en van d'andere helft/ of vierde deel/ aengeslagen op 25065. Floreenen, 5000. Floreenen jaerlijksche

sche Renten/ doch aen Landen en Lieden/ met al de Reghten der Heerschappy/ erflyck hebben en behouden. Dit Verdragh/ geslooten Anno 1648./ is van des Rycks weegen in 't Westphaelsche Vreede-besluyt bekraghtighd geworden.

Verdere aenmerckelijckheden ontrent deese saek.

Eer 't noch dus verr' quam/ had Landgraef Mauritz in den Duytschen Oorlogh (wyl hy 't bovengedaghte Decreet van Keyser Ferdinand de II., belangende de Successie, om eygener insight wil gegeven aen Hessen-Darmstad; oock/ om dat hy 't hield met syne Majesteyts tegenparthyen) van de Keyserlycke Kryghsheyren seer veel moeten lyden; insonderheyd van dat onder den Tillyschen Oversten Gronsveld; waer van t'syner plaets omstandiger. Ter dier tyd wist hy sig niet te redden uyt syne groote ongelegenheyd/ als door overgevingh der Regeeringh aen synen oudsten Soon Landgraef Willem de V., bygenoemd de Bestandige. In 't volgende jaer (1627.) maeckte hy een Deelingh onder syne Kinderen; en voerde in syne Linie 't Eerstgeboorte-Reght weer in. Landgraef Herman bequam Rotenburgh; Landgraef Frederik Eschwegen; Landgraef Ernst Reinfels tot syne Vorstlycke uytsettingh. Al 't andere bleef aen Landgraef Willem; die Anno 1637. overleed; wat te vroegh voor syne Kinderen. Echter wierd syn Vorstlyck Huys seer voorsigtigh en met een sonderlingh geluck geregeerd door syne nagelatene Weduw Amalia Elisabeth. Verkreegh oock by de Westphaelsche Vreede soo veel/ dat aen dit Vorstlyk Huys voor eeuwigh wierd overgelaten en toege-eygend d'Abdy Hirschfeld, nevens Schaumburgh, Buckendorf, Sachsenhagen en Stadhagen. Dan noch 600000. Rycksdalers tot genoeghdoeningh.

Voordeelen, die de *Hessen-Casselsche Linie* by de *Westphaelsche* Vreede heeft bekomen.

*Religions-*veranderingh van *Roomsch* in *Euangelisch*; van *Euangelisch* in *Gereformeerd*; weer in *Euangelisch*, en eyndlijck andermael in *Gereformeerd*,

Onder de Regeeringh van Keyser Rudolph is oock in de Keurvorstlycke Paltz een en andermael Religions-veranderingh voorgevallen. Keurvorst Frederik de II., bygenoemd de Vroome, gebooren Anno 1515./ en opgevoed onder de hevighste Vervolgers der Euangelische, te weeten/ aen 't Lotharinghsche, Luyksche, en Keyserlijke Hof/ had echter buyten verwagtingh/ door middel van syn Houwlyck met Maria, Dochter van Markgraef Casimir van Brandenburgh, sigh begeven tot d'Euangelische Religie; naderhand die der Gereformeerde omhelsd; en Anno 1563. laten uytgaen de Heydelberghsche Catechismus, yeder by ons bekend/ en van al de Gereformeerde Kercken deeser Landen aengenoomen. In 't selve jaer dat Keyser Rudolph de II. den Throon des Keyserrycks beklom (Anno 1576.) verhuysde hy uyt dese Weereld. Synen Soon Lodewijk de V. synen Nasaet in de Regeeringh geworden synde/ schafte in syn Gebied de Gereformeerde Leere weer af; herstelde 't Lutherdom ten vollen/ en onderteeckende het Concordie-boek. 't Duerde echter niet langh; want hy overleed Anno 1583. Waer op Johan-Casimir, Broeder van Lodewijk, en Vooghd over desselven onmundigen Soon Frederik de III., de Gereformeerde Godsdienst weer invoerde; welcke oock van Frederik selfs/ doe hy de Regeeringh had aengevangen/ yverigh wierd voorgestaen en bevestighd.

in den Keurvorstlijken *Paltz*.

Nieuw *Colloquium* aengesteld tusschen de *Roomsch-Catholijke* en d'*Euangelische* in de Stad *Regensburgh*.

Dickmael hadmen in Duytschland Colloquien aengesteld/ om te sien/ of men de Religions-Strijd tusschen de Roomschgesinde en Euangelische sou konnen weghruymen/ en tot eenigheyd komen; doch altyd te vergeefs. Anno 1600. wierd dit werck al weer by der hand genoomen door Paltzgraef Philips-Lodewijk van Nieuwburgh, en Hertogh Maximiliaen van Bayeren. De Plaets des Gespreeks was Regensburgh. Van de Bayersche, of Roomsch-Catholijke syde/ verscheenen hier Albertus Hungerus, Antonius Velserus, Wolfgangus Hanneman, Jacobus Gretzerus, en Adam Tamerus, uyt d'Orden der Jesuiten: van weegen Nieuwburgh, als Aughsburghsche Confessions-verwanten/ Jacobus en Philippus Heilbronner, Abrahamus Manna, Tobias Bruno, Magnus Agricola, Christophorus Moroldus, David Schram, en Henricus Tettelbachius. Daer-en-boven wierden van Christiaen de II., Keurvorst van Saxen, derwaerts gesonden Ægidius Hunnius, David Rungius, en Johannes Fladungus. Van Keurvorst Joachim-Frederik van Brandenburgh, Abdias Wiknerus, Laurentius Lælius; en van Hertogh Frederik van Wurtenbergh, Andreas Osiander en Felix Bidembachius. Van dit Colloquium quam soo veel vrught als van al de voorige. Alleenlyk wierd yets gedisputeert over 't Artijkel van d'authoriteit der H. Schrift. Die van d'Aughsburghsche Confessie wilden/ dat deselve was 't eenige Rightsnoer in Geloofssaecken/ de Weghwyser tot d'eeuwige Saligheyd/ na welcke over alle stryдige Religions-poincten 't Oordeel moest geveld werden; en waer uyt men de reghte Godsdienst kon leeren kennen. Dit beweesense uyt 't Woord Gods; en braghten oock hier toe getuygenissen uyt d'Oudvaderen by. De Roomschgesinden wilden de H. Schrift niet alleen voor Reghter erkennen over Geloofsartijkelen. Dit Reghter-ampt (seydense) behoorde den Paus/ als Petri Nasaet en Christi Stadhouder: oock moestmen nevens de H. Schrift in agt nemen de Traditien, &c. Veerthien Sessien wierden hier over gehouden; en wyl elck der beyde Deelen by syne meeningh bleef/ soo synse sonder eenige verrightingh van malkander gescheyden. D'Acten deeses Regensburghschen Colloquii syn naderhand t'Ingolstad en te Wittenbergh in druck uytgegeven.

even soo vrugtloos afgelopen, als al de voorige.

Concordie-boeck onder de *Lutherschen*.

Wy hebben eenige malen gewagh gemaeckt van 't Concordie-boek, en naderhand sal'er noch meer van gesprooken moeten werden. Is derhalven noodigh/ d'onkundige Leesers eenigh bericht hier van te geven. De Leere der Gereformeerde was in Saxen eenighsins doorgedrongen. Verscheydene Theologanten, selfs Professoren in d'Academie te Wittenbergh, hadden deselve aengenoomen/ of immers leerden met minder drift en meer toegevenheyd van d'Artijke-

lcn

DUYTSCH-LAND.

len des Persoons Christi, van 't H. Avondmael/ en andere poincten. Dit wierd Keurvorst Augustus aengeseght; en oock hy dapper aengepord tegens deese van d'andere Luthersche verschillende. Om nu te toonen/ dat hy was een yverigh Patroon en Beschermer der Leere D. Martini Lutheri, heeft hy sigh beraden met d'andere Keurvorsten en Vorsten der Aughsburghsche Confessie; der selver Theologanten, nevens de sijne/ na Torgauw geroepen; onder welcke de voornaemste waren D. Andreas Musculus, Christophorus Cornerus, Jacobus Andreæ, David Chytræus, Nicolaus Selneccerus, Paulus Crellius, Martinus Mirus, Chemnitius, en andere. Den 3. van Junius Anno 1576. quamense ter bestemder plaets by een. Keurvorst Augustus begeerde van haer hun eendraghtigh Bedenken/ hoe de Calvinische Leere best te stuyten/ en Eenigheyd onder d'Euangelische te houden moght zijn. Daer op is van de gedaghte Theologanten, sonder de Gereformeerde te hooren/ t'saemgebraght de Formula Concordiæ, anders geseght 't Concordie-boek. In May Anno 1577. hebben/ op Augusti bevel/ D. Andreæ, Chemnitius, Selneccerus, Musculus en Cornerus sigh vervoeghd in 't Klooster Bergen by Maegdenburgh, en verklaerd/ dat de Formula Concordiæ overeenstemden met de H. Schrift/ de drie Hoofd-Symbolen, en d'Aughsburghsche Confessie. Daer op wierd Anno 1580. dit Concordie-boek in druck uytgegeven/ en onderteeckend van veele Keurvorsten/ Vorsten/ Graven/ Vryheeren en Theologanten der Luthersche Religie. De Predikanten/ welcke d'onderteeckeningh/ soo van dit Boeck/ als van d'Artijkelen, korts te vooren van eenige der Euangelische te Torgauw opgesteld/ weygerden/ wierden niet wel gehandeld; niet alleen van hare diensten afgeset/ maer selfs in Gevanknis geworpen; onder welcke oock waren de Wittenberghsche Theologanten D. Cruciger Jun.; D. Henricus Mollerus, Fredericus Widebram, en D. Christophorus Pezelius. Niet eer woumense los laten/ voor datse beloofden/ niet te sullen schrijven tegens de Saxische Kerck.

By welcke gelegenheyd,

en tot wat eynd van haer ingesteld. 1576.

De Predikanten en Professoren in Saxen, welcke d'onderteekeningh afsloegen, seer hard gehandeld.

Evenwel hebben verscheydene Euangelische Vorsten en Steeden buyten Saxen, onaengesien sy anders in de verschilstucken tusschen de Luthersche en Gereformeerde 't Gevoelen van D. Luther vast hielden/ dit Concordie-boek niet willen onderschrijven. In Deenemarken heeft men 't oock niet aengenomen/ schoon soo wel de Keurvorst als de Saxische Euangelische Theologanten haer uyterste vlijt hier toe aenwendden; ook wel de weygerende scholden voor heymlijcke Calvinisten: doch andere dwangmiddelen kondense buyten haer eygen Land niet in 't werk stellen. De Nieuwstadsche, Boheemsche, en Anhaltsche Godsgeleerde hebben ernstigh tegens dit Concordie-boeck geschreven. Insonderheyd kan men hier van nasien Admon. Neostad. Te Straetsburgh hebben hier over seer scharp tegens malkander de pen gevoerd Rector Johannes Sturmius, en D. Johannes Pappus; doch Sturmius moest ter dier oorsaeck van sijn Ampt afgeset werden. Ondertusschen wierd aen alle Boeckverkoopers door geheel Saxen seer streng verbooden/ eenige Calvinische Boecken te verkoopen/ of in 't Land te laten komen.

Evenwel weygerden verscheydene Euangelische Vorsten buyten Saxen d'onderteeckeningh.

De Gereformeerde schrijven tegens dit Concordie-boeck.

Behalven d'onrusten in Duytschland onder Rudolphi regeeringh/ verweckt om der Religie wil/ sijn'er noch veel andere ontstaen/ enckelijck om weereldlijcke insighten; alhoewel oock somtijds de Religions-haet d'aensetter daer van was. Tusschen de Hertog van Bayeren en de Bisschop van Saltzburgh was tweedraght gereesen/ wegens seeckere Inkoomsten/ welcke elck harer beyde sig wou aenmatigen/ als meenende meest daer toe gereghtighd te zijn. Men kon/ of wou/ met malkander tot geen Verdragh treden. Daer op viel de Bayer gewapenderhand in 't Saltzburghsche Bisdom. De Bisschop/ 't sy uyt vertsaeghdheyd sijns gemoeds/ 't sy uyt gebreck van genoeghsame Maght/ wou deesen ernst niet verwaghten. Nam afscheyd van de Capitularen; en seyde/ datse in sijne plaets eenen anderen ten Harder moghten verkiesen. Sy vermaenden hem ernstigh/ te blijven/ en met den Hertog over een te komen/ op lydlijcke voorwaerden; waer toe sy hem haren dienst en tusschenspraeck aenbooden; met genoeghsaem-verseeckerde hoopgeving/ datse een voor hem verdraeghlijck Accoord souden uytwercken; echter nam hy de vlught na Karndten. Onderweegen wierd hy van de Bayersche betrapt/ en te rugg' na Saltzburgh gevoerd. Door bemiddelingh van de Paus quam 't wel daer toe/ dat een Vergelyckingh wierd opgereght; doch de Heer Bisschop moest van sijn Bisdom afstand doen/ onlanghs voor 't overlijden van Keyser Rudolph.

De Hertogh van Bayeren stoot de Bisschop van Saltzburgh uyt sijn Bisdom.

Ellendiger en beklaeghlijcker was 't ongeluck/ 't welck een gedeelte van Duytschland, naest palende aen de Vereenighde Nederlanden, heeft getroffen/ door de barbaersche Inval der Spaenjaerden. Op 't kortste sullen wy den Leeser hier van bericht geven. Als in September Anno 1598. Aerts-Hertog Albertus van Oostenrijk sigh na Spaenje begaf/ om sijne Bruyd d'Infante Isabella Clara Eugenia daer af te halen; en ondertusschen sijnen Broeder/ Kardinael Andreas van Oostenrijk, 't Gouvernement over de Spaensche Nederlanden had aenbevoolen tot op sijne weerkoomst/ wierd in 't werk gesteld 't geen al langh te vooren was beslooten geweest; te weeten/ sigh meester te maecken van de Landen Gulik, Cleef en Bergh; waer op Koningh Philips van Spaenje 't oogh had geworpen/ onaengesien het des Duytschen Rijcks/ en Neutrale Landen waren.

Bericht van den Spaenschen Inval in den Westphaelschen Kreytz, des Rijks, en Neutrale Landen. 1598.

't Spaensche Hof sagh/ dat de Hertog van Gulik, &c. kinderloos bleef; waer door dan de genoemde Hertoghdommen na desselven overlijden stonden te vallen in handen van Duytsche Protesteerende Vorsten; welcke/ na Philippi meeningh/ meer de Vereenighde als de Spaensche Nederlanden souden begunstigen. Daght derhalven (sonder eenigh

DUYTSCH-LAND.

nigh ander Reght / als dat van eygen' Aengelegenheyd en Welgelegenheyd) by tijds toe te grypen / en sigh van de genoemde Hertoghdommen te verseeckeren. Om sulck een lasterlycken Jubal in 't Duytsche Rijck te bemantelen / en daer aen eenige glimp te geven / stroyden de Spaensche uyt / datse dese Landen moesten beschermen tegens een Overrompelingh der Hollanders. Onder sulck een voorwendingh trock Franciscus de Mendoza, Admirant van Arragon, met sijn Heyr van 23000. (by andere 30000.) Koppen te voet en te paert / bestaende uyt oude / wel-geoeffende Spaensche, Italiaensche, Walsche, Hoogh- en Neder-duytsche Soldaten / na Alberti vertreck / en dus laet in 't jaer / door 't Vorstendom Gulik in 't Land van Cleef. De Staetsche Uytlegger op den Rhijn, tot bevepligingh van deese Rivier / dreef hy te rugg' na Rhijnberk; en nam daer

Onder wat voor een Voorwendsel dit geschiedde, door *Franciscus de Mendoza*, *Admirant* van *Arragon*.

Die Orsoy

op de Cleefsche Stad Orsoy in / nevens 't Slot / met uytdryvingh van de Gulikſche Besettingh; tegens opentlyck gedane Beloften / en selfs tegens de Verseeckeringhsbrief des Aerts-hertoghs Alberti.

DUYTSCH-LAND. veroverd.

Vervolgens sond hy sijn Krijghsvolck by Orsoy over den Rhijn in 't Dorp Walsum; 't welck sterck beschanst wierd. Viel in 't Vorstendom Bergh, en belegerde Heer Ulrik van Daun, Graef tot Valkenstein en Oberstein, in 't Kasteel Broek. Dwongh hem oock / sigh te moeten overgeven / onder bevestighde voorwaerde / dat hem / en al die by hem waren / niet 't alderminste leed aen Lijf / Leven / of Goederen sou werden toegevoeghd. Doch soo haest hy 't Huys had opgegeven / en nu met de sijne wou uyttrecken / wierd hem geen woord gehouden; maer alles geplonderd; sijn Volck gevangen genoomen / naeckt uytgetrocken / en als

Ook 't Slot *Broeck*.

Grouwlijke Moord, door de *Spaensche* bedreven

Beesten jammerlijck vermoord. De Graef selfs wierd / op den vierden dagh na sijne Gevanckenis / by sijne Molen met een Knods doodgeslagen. De Spaensche Capitain had hem derwaerts heenen gevoerd / als om wat te wandelen / en onder hooge verseeckering / dat hem niet quaeds sou bejegenen. Twee dagen langh lietmen hem onbegraven leggen: op den derden wierd hy in een kleyn Hutje van Stroo geworpen / en daer in verbrand / als een vervloeckte Ketter.

aen den Graef van *Broeck*, tegens woord en belofte.

Om evenwel sulck een snood bedrijf soo veel mogelijck was te smooren / gaf men voor / dat hy / terwijl onverwaght een brand was ontstaen / eenige sijner Goederen had soecken te redden; doch binnen gegaen sijnde / door de vlammen was verteerd; sonder datmen hem te hulp had konnen koomen: daer doch 't geheele Spaensche Heyr beeter wist. Oock saghmen aen de teeckenen der ontfangene wonden (wyl men 't geheele lichaem niet had konnen tot asch maecken) hoemen met hem had gehandeld. Daer-enboven heeft Goethard Hensken, Dienaer des gedaghten Graefs van Broek, als een ooghgetuyge deeser Moord / verklaringh gedaen / hoe alles sigh had toegedragen / op Sondagh den 25. van October Anno 1598.; te weeten: Dat de gedaghte Spaensche Capitain Graef Ulrik tot een wandelingh uytgelockt hebbende na de Water-molen toe / een Soldaet wenckte; die stracks daer op met een Knods hem sulck een geweldige slagh gaf / dat hy ter aerden neer viel / roepende / O Jesu! Dat deselve Soldaet voorts sijn Geweer uyttreckende / hem doorstack. Waer op de Graef andermael / doch seer flauwlijk / uytboesemde / O Jesu! Dat een ander Besoldelingh met een Vlegel na hem (Getuyge) sloegh; doch dat hy spoedigh ontweeck / in 't Water sprongh / en sigh door swemmen reddede. Selfs d'Admirant van Arragon,

Hoe se dese boosdaed soghten te smooren, door een andere oorsaeck sijns doods te verdighten.

Bewijs der vermoordingh,

en hoemen daer ontrent

DUYTSCH-LAND.

in sijnen Brief aen de Magistraet der Stad Gulik, geschreven uyt Orsoy den 8. October Anno 1598. tot verontschuldigingh van deese daed / alhoewel met veele tastlijke onwaerheden / staet de Moord bekend; maer schuyfd se op de verbitterdheyd des Krijghsvolcks / om dat de Graef een Ketter was / &c. Seght oock / dat hy sulcks wel had verdiend / alhoewel hy 't Feyt niet wou verantwoorden. Waer uyt dan blijckt / hoe verkeerdelijck verscheydene Roomschgesinde Geschiedschrijvers hebben gesteld / dat de Graef van Broeck in 't Stroo-huys gaende / 't welk in brand was geraeckt / om'er eenige Goederen uyt te bergen / door de vlammen wierd verstickt.

te werck heeft gegaen.

Hier na gold het Santen in Cleefsland. Schielijk wierd dit Steedje van de Spaensche overvallen; met vermoordingh van veele Mannen / Vrouwen en Kinderen; daer na gantsch uytgeplonderd. Voorts maeckten se sigh meester van Bilderich, Dinslaken, Holt, en Resz, in 't Cleefsche Gebied. De Besettingen wierden om 't leven gebraght. Neder-Wesel moest 't verderf afkoopen met honderd-duysend Rijcksdalers aen Geld / en duysend Mudden Koorn. Echter wierden se / tegens Accoord en Toeseggingh / gedwongen / d'Onroomsche Predikanten uyt de Stad te doen gaen / en voor haer selven 't Pausdom aen te neemen; waer toe de Gulikſche Land-Raed dapper hielp. De Stad Emmerick had door haren Decanus en een Jesuit, voor d'opbrengingh van een groote som gelds / een bezeegelde Verseeckeringh bekoomen / datmen'er geen Volck in sou leggen. Ebenwel eyschte d'Admirant Mendoza, doe hy 't geld wegh had / deese Plaets op / en dwongh se / Soldaten in te nemen; welcke na haer gelieven te werck gingen. De gemelde Decanus, een grootmoedigh Man / ontsagh sigh hier op niet tot den Admirant te seggen: Nu geloof ick der Geusen woorden, dat gy, Spaenjaerden, wel veel beloofd; maer niets met allen houd. Doch kreegh van Mendoza tot antwoord: De Krijghs-aenslagen veranderen sigh dickmael wel thienmael in een uyr; en derhalven kanmen niet altijd sijn woord houden. Alsmen hem klagende voordroegh de grouwlycke geweldenaryen sijns Volcks / seyde hy gewoonlijck: *Necessitas frangit Legem*; soo veel als: De nood breekt de Wet. Oock: De dienst Gods en des Koninghs van Spaenje vereysschen, datmen somtijds geen woord houde. De Raed van Gulick selfs verfde hy / in den voorheenen gedaghten Brief / aengaende de vermoordingh des Graefs van Broeck, op diergelijke klagten wel tot bescheyd geven: Dat door uytstel van betalingh / en gebreck van Leeftoght / de Soldaten noodshalven moesten gaen loopen Moeskoppen / en hare kost soecken. Men moest al wat veel verdragen / op hoop van een goed eynd. De nood vereyschten 't / &c.

Verdere veroveringen des Admirants, in Cleefsland; en hoe de Spaensche handelden.

Gedneriget woordbreuck des Admirants, hem van den Decanus t'Emmerik verweeten.

Hoe van hem verontschuldighd, en oock de roveryen der Spaenjaerden.

Streecks hier na braght hy onder sijn geweld Bockholt, Becken, Reckelinghshuysen, Dorsten, Anholt, Schulenburgh, &c. Soo oock in 't Vorstendom Cleef tusschen de Lip en d'Yssel 't Huys Diffort, Bellinghof, Oberenbergh, Asfeld, Gran, Hackenhuys, Impel, Rossau, Wenge, Hind; 't Klooster Schlenhorst, Mariendal, Fried, en veel andere. Laet ons eenige harer bedrijven in deselve verhalen / boven de plonderingh / 't welck haer gemeen werck was. In 't Huys Bellinghof wierden vermoord al de geene die'er binnen waren. In dat van Asfeld, toebehoorende de Heer van Deven, wierpense de Mannen uyt een Toorn van boven neer in 't Water. 't Huys Eland braeckense af / na datse alles daer uyt geroofd hadden / en verbranden 't voorts. Op deselve wijs staeckense 't vyer in andere Kasteelen.

Derselver seer grouwlijke

en meer als barbaersche bedrijven

Die van Byleveld sonden drie Wagenen vol haren Vrouwen en Dochteren van daer wegh / om voor geweld bevrijd te zijn. De Spaensche wierden 't gewaer. Vielen op haer aen; beroofden haer van alles watse by haer hadden; schonden haer onder den openen Hemel / voor 't gesight des geheelen Heyrs; trocken haer doe naeckt uyt / en dreven haer weer in de Stad. Ontrent Wesel hingense Burgers en Boeren by den hals op; en lieten haer dus / eenige uyren langh / met de dood worstelen. Seer veele Huyslieden hebbense de voetsoolen tegens 't vyer gebrand; sommige by de voeten / andere by 't Gemagt opgehangen. In 't Dorp Reek bondense drie Boeren aen eens Wevers boom / gelijckmen een Haes of ander Wild aen 't Spit steeckt / en brieden haer tegens 't vyer. Seven Spaenjaerden, leggende in Dulmen, bonden de Reghter aldaer op een Stoel / en verkraghteden d'eene voor d'andere na sijne Huysvrouw voor sijn' oogen. Sloegen vier Palen in d'aerde. Bonden een jongh Dochtertje met handen en voeten daer aen / en schonden haer / tot datse stierf. Na d'inneemingh van 't Huys Belickhoven en andere Kasteelen / hebbense d'Adelijcke Vrouwen en Jonckvrouwen op 't schendighste verontëerd; naeckt uytgetrocken; met 't Hoofd geset in een grooten hoop Vederen / uyt de Bedden geschuddet; de Beenen om hoogh gehouden / en gedaen / 't geen mijne pen niet op 't papier wil brengen / om eerbare ooren niet t'argeren / vroome herten niet te verschricken. Andere dwongen eerlijcke Vrouwen / haer Manlijck Lid in de mond te moeten neemen / na de snoodste verkraghtingh. 't Verdere swijgen wy. Swangere Vrouwen sneedense den Buyck op / en ruckten de Vrught uyt 't Ligchaem; staecken 'er andere Kinderen van een of twee jaren met 't Hoofd in / en deeden haer dus in 't Moederlijck bloed versmooren.

tegens Mannen, Vrouwen en Kinderen

in een seer groot getal.

Alderschendighste ontught,

op d'alderverfoeylijckste wijsen,

Met d'Adelijcke Jonckvrouwen in 't Klooster Schlenhorst pleeghdense haer' ontught op een grouwlijcke wijs. Veele bladeren pappier moestmen beschrijven / indien men maer alleen kortlijck wou voorstellen al hare meer als baerbaersche bedrijven in 't Vorstendom Cleef; 't Stight Verden en Essen; 't Graefschap Marck, en Benthem, 't Bisdom Munster, en andere Landen des

van de snoodste Barbaren noyt gepleeghd.

DUYTSCHLAND.

Duytschen Rijcks. Soo dat Hertogh Henrick-Julius van Brunswijck en Lunenburgh in sijn' Uytschryvingh aen al sijn' Onderdanen met volle waerheyd seyde / dat het d'Erf-vyanden des Christlijcken Naems niet verschrickelijcker souden konnen maecken / als de Spaensche deeden op des Rijcks en Neutralen Bodem. Over deese grouwelen / en noch veel meer andere / heeft de Heer Carel Nutzel van Sondersbuhel, Ambassadeur des Keysers / wel geklaeghd in een Brief aen den Admirant Mendoza, geteeckend te Cleef, den laetsten October Anno 1598.; en / soo den Koning van Spaenje, als d'aenreghters van dit breeslijck jammer / gedreyghd met de Godlijcke wraeck / die buyten twijffel haer haest sou overvallen; doch sonder vrught. Deese daden der Spaenjaerden wierden van haer' Oversten niet mispreesen; en selfs gingense niet veel beeter te werck. D'Admirant heeftse geweeten; niet gestraft / maer verontschuldighd in verscheydene Brieven / aen de Vorsten en Steeden / welcke hier over klaeghden. Oock in dien aen den Bisschop van Paderborn van den 10. December Anno 1598.; in welcken hy hem te kennen geeft / dat hy dien Winter in sijne Landen sou moeten komen; te gelijck hem vermanende / dat hy de Luthersche en Luthersche Predikanten by tijds uyt sijn Bisdom sou doen vertrecken; anders / indien dusdanige Duyvelsche Verleyders in de Stad Paderborn gevonden wierden, soo souden sijne Catholijcke Soldaten sigh niet konnen onthouden, van die op te hangen, en der anderer Burgeren Goederen te roven.

Van den Keyserlijken Gesant Nutzel te vergeefs hier over aen den Admirant geklaeghd:

die sijn Volck niet straft; maer verontschuldighd.

Dreygement aen den Bisschop van Paderborn.

Alsmen den Oversten La Bourlotte aenseyde / dat de Kreytzvorsten sulck een indrang in 't Rijck / en soodanige verbaerlijke bedrijven niet langer souden konnen gedoogen; soo begon hy te lagchen; wees op een bulkende Koe / en liet deese woorden hooren: Soo weynigh als wy vreesen voor 't geloey van dit Beest, soo weynig bekommeren wy ons over de dreygementen der Kreytzvorsten. Doe de Heeren Gesanten van sommige der selve by den Admirant waren geweest / om hem af te manen van deese grouwelen / als geschiedende op des Duytschen Rijcks-bodem / wierdense op haer vertreck opentlijck bespot. Met de vingeren maeckten men Esels-ooren aghter haer / en men riep overluyd Luterano, Luterano. Als de gedaghte Mendoza wierd gevraeghd na d'oorsaeck deeses wreeden handels tegens d'Onderdanen des Duytschen Rijcks? gaf hy geen andere Reden / dan deese: Om datse de Spaenjaerden niet hielpen tegens de Hollanders. Door de voorsigtigheyd van Prins Mauritz wierd dit sterck Spaensch Heyr belet / in de Veluw, of andere Landen onder 't Gebied der Heeren Staten Generael te breecken. Den Inhoud der Brieven des Keurvorsts van Keulen aen Landgraef Mauritz van Hessen over desen Spaenschen Inval: van ses Keurvorsten aen Keyser Rudolph: van Rudolph aen Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijck: sijne Majesteyts Mandament, gebiedende den Admirant van des Rijcks-bodem af te trecken / op straf des Rijcksbans: d'Antwoorden / soo des Admirants als des Aerts-Hertoghs / ten deelen spotlijck / ten deelen bedrieghlijck ingesteld / konnen wy hier / wegens de wydlopigheyd / niet invoegen. Als nu evenwel de nabuurige Duytsche Vorsten sigh in de Wapenen begonden te begeven / om den Admirant Mendoza met sijne Spaenjaerden den wegh weer uyt Duytschland te wijsen / wou hy den ernst niet verwaghten / maer trock van sigh selfs wegh / nalatende een geheugenis die in den bloeck was. Gelijck dan oock (seyde eenen der voornaemste Raden des Bisschops van Paderborn) de Westphalingers, doe de Spaenjaerden by haer geinquartierd wierden / haer by den Duyvel wenschten / om daer / geduerende de Winter / warm genoegh te sitten. Hy begaf sigh na Bommelerwaerd, en belegerde Bommel: doch wierd van Prins Mauritz weghgedreven.

De klagende Vorsten

werden noch daer-en-boven bespot:

selfs oock op de Keyserlijcke Majesteyt geen aght genomen.

Westphalingers wensch.

Te Troppauw in Silesien ontstonden Strijdigheden tusschen de Geestlijckheyd en Burgery; welcke sigh van d'eerstgenoemde niet wilden laten verongelijcken. Keyser Rudolph sond een deel Krijghsvolck derwaerts / onder den Oversten Geiszbergh; in schijn / van verdere beroerten te willen voorkomen / maer in der daed om de Burgers te plagen en te dwingen. Deese vreemde Gasten legerden sigh in de Voorstad; en stelden 't soodanigh aen / dat d'Inwooners met haer gantschlijck niet over een konden koomen. Hier uyt ontstonden niet weynige onheylen / en selfs oock doodslagen. De Soldaten maeckten geen swarigheyd / sleghts om een seer geringh verschil haren Deegen d'Ingeseetene door 't lijf te jagen; ja soghten geduerigh oorsaeck / om met haer in twist te mogen koomen / op datse bloed moghten plengen. Deese daer tegens lieten oock niet na / 't sy verweerender wijs / 't sy alsse een goede gelegenheyd daer toe sagen / een Soldaet na d'andere Weereld te senden. De Magistraet kon dit niet dulden; en sagh / door de moedwilligheyd van 't Krijghsvolck / 't welck niet in toom wierd gehouden / een ellendigh bloedbad te gemoet. Poogde derhalven van deese gevaerlijcke Menschen ontslagen te zijn. Wierf Besoldelingen op eygene kosten / en deed d'onverdraeghlijcke Geiszbergsche in de Voorstad (alsse na gedane Waerschouwingen niet wilden vertrecken) soodanigh met Canon en Vyer-kogelen begroeten / datse gedwongen wierden / haer Nest te verlaten. Doch doe sloegense sigh neer aen d'andere sijde der Stad Troppauw, en sneeden de Steedelingen alle Toevoer af.

Twist tusschen de Geestlijkheyd en Burgery te Troppauw in Silesien; 1607.

neemd Keyser Rudolph waer, om Krijghstroupen derwaerts te senden; welcke daer onverdraeghlijck te werck gaen.

Dit veroorsaeckte wel haest een groote dierte in allerley noodwendigheden / en vervolgens gebreeck. Vermits nu de Troppauwers geen spoedige bystand te verwaghten hadden / moestense sigh bereyden / om haer op te geven. Sloegen ten dien eynde Geiszbergh eenige Conditien voor; doch weynige der versoghte Artijckelen wou hy haer toestaen. Wegens 't poinct van de behoudingh der Euangelische Religie wou hy enckelsins / datse 't selve souden setten aen de discretie van Key-

Werden van de Troppauwers wel uytgedreven;

DUYTSCHLAND.

Keyser Rudolph. Onaengesien de Burgers wel wisten / hoe seer kleyn deselve ontrent andere Onroomsche Steeden was geweest / soo moestense echter / om haren geheelen ondergangh te verhoeden / in dien sueren appel bijten. Openden de Poort. Lieten haer nieuw-geworven Volck uyt / dat van Geifzbergh binnen trecken. Terstond begeerde hy / datmen in sijne handen sou stellen al de geene / die eenigh deel hadden aen den voorigen Tumult tegens hem. Doch deese / niet onbewust van 't gevaer / 't welck haer boven 't hoofd hingh / wanneer Geifzbergh meester van deese Plaets sou sijn / hadden sigh / vermomd in Vrouwen-gewaed / vermenghd onder den Tros der uyttreckende Besetting / en waren dus weghgeraeckt. Eenige maenden langh lagh dit Volck de Steedelingen op den hals / met pleegingh van onlijdlijcke moedwilligheden / welcke echter door nood geleeden moesten werden. Eyndlijck evenwel quam de tijd / datse verhuysen moesten; doch dit streckte d'Inwooners tot 't uyterste verderf. Voor haer vertreck eyschtense geld. Alsmen haer niet genoegh na haren onreedlijcken wil opbraght / gavense hare Waerden voor de Herbergingh deesen loon / datse veelerweegen in de Huysen vyer leydden; waer door de Stad Troppauw soodanigh in brand geraeckte / datse binnen weynig tijds gantsch tot Asch verviel / uytgesonderd 't Kasteel. Dit geschiedde ontrent 't jaer 1607. De Troppauwers klaeghden wel / dat het ellendigh gesteld is in een Land / daer de geene / welcke betaeld werden om te sijn beschermers der Steeden / werden gebruyckt tot verwoestingh der selve; en daer de Religions-haet hare driften uytlaet tot soo veel onheylen; doch daer mee warense niet geholpen; en haer verlies wierd hier door niet hersteld.

doch werden gedwongen, haer op nieuws in te nemen.

Op haer eyndlijck vertreck

steeckense de geheele Stad in brand.

Brunswijck, een groote / wel-bewoonde Stad in Duytschland, de voornaemste des Brunswijckschen Hertoghdoms / geleegen in Neder-Saxen, tusschen 't Hertoghdom Lunenburgh, 't Aerts-Stight Maeghdenburgh, 't Bisdom Halberstad, 't Landgraefschap Thuringen, 't Stight Paderborn, 't Graeffschap Lemgouw, en 't Bisdom Minden, heeft van ouds af seer groote Voorreghten gehad / haer vergund van d'oude Vorsten / wegens der Ingeseetene getrouwe Diensten / deselve betoond in de hooghste gevaerlijckheden harer Persoonen of Staten: doch eenige der volgende Hertogen hielden de Privilegien deeser Stad voor haer' eygene dienstbaerheyd; en den Eed / waer mee sy deselve hadden moeten besweeren / voor Boeyen / welcke haer de voeten bonden / soo datse die niet soo wijd konden voortsetten / alsse wel geerne hadden gewild. Poogden derhalven / onder deese en geene voorwendingh / sulcke banden te verbreecken; waer uyt dan veel' onheylen sijn ontstaen / welcke somtijds de Hertogen selfs / somtijds de Burgers / somtijds beyde te gelijck hebben moeten gevoelen. Anno 1492. / als de Brunswijckers sigh hare Voorreghten niet wilden laten ontrucken; niet konden bewilligen in de berovingh van haer eygendom / wierdense door Henrick d'Oude, Hertogh van Brunswijck, seer strengh belegerd; geduerende de geheele Somer en Herfst / tot in den Winter toe; met seer sware Bestormingen. Doch niet anders won hy hier mee / als dat hy van de vier Slooten / de Stad toebehoorende / en haer ontnoomen / maer alleen eene voor hem selven sou behouden; 't welck een geringe winst was voor sijne gedaene sware onkosten / en een sleghte uytkoomst van soo een groote onderneemingh.

De Stad Brunswijck van d'oude Vorsten met treflijke Privilegien begiftigd, wegens hare trouw, aen deselve betoond.

1492. Is ter dier oorsaeck dickmael van de volgende Hertogen

aengevallen en belegerd geworden; 1550. 1553.

Anno 1550. en 1553. weervoer de Brunswijckers 't selve om deselve oorsaek door Hertogh Henrick de Jonge. Doch 't Gesag van Keyser Carel de V. braght de Strijd tot Verdragh; echter niet sonder groot nadeel der Steedelingen. Anno 1605. pooghde Hertogh Henrick-Julius, Soon van Hertogh Julius, die de Soon was van Hertogh Henrick de Jonge, ten vollen uyt te voeren 't geen waer na sijne Voorouders soo langh hadden getraght; doch altijd met onderneemingen die te vergeefs waren geweest; te weeten / Brunswijck gantsch onder 't Jock te brengen / en van al hare Privilegien te beroven. Onder schijn / van 't oogh te willen houden op de Spaenjaerden, welcke op den Duytschen Bodem tot aen de Rivier de Lingen gekoomen waren / vergaderde hy een groot Krijgsheyr te paerd en te voet. Onverwaght / en buyten gissingh der Brunswijckers (bedrogen door des Hertoghs voorwendingh en veynserye) ruckte hy in de Maend September des gemelden jaers 1605. voor de Stad Brunswijck; ja overrompelde schielijck S. Ægidii Poort, en de Wal. Onophoudlijck donderde 't Geschut tegens deese Plaets; geduerig wierden'er Vyerkogelen in geworpen. Eer wy voortgaen / sal niet ondienstigh sijn / den Leeser bekend te maecken / wat voor een list gebruyckt wierd / om / sonder aghterdencken der Brunswijckers, dus verr' te geraecken.

wijlse sigh van hare Voorreghten niet wou laten berooven.

Den 16. van September 's namiddaghs ten drie uyren / sou begraven werden de Huysvrouw van Burgermeester Becker. Lightlijck kon Hertogh Henrick-Julius vermoeden / dat de toeloop des volcks vry groot / derhalven dies te minder Waght op de Mueren en aen de Poorten sou zijn. Sijnen Trompetter Georgh was in de Stad seer wel bekend / als daer Burger geweest. Deesen sond hy derwaerts. Hem volghden eenige Wagenen / waer in verborgen lagen uytgekipte Soldaten: dan noch vijf vermomde Boeren / onder haer Boeren-gewaed op 't beste gewapend. De Trompetter aen de Stad gekoomen / onderhield de Waght met een praetje / op dat de Wagens met dies te minder aghtneemingh moghten binnen rijden. Deese door d'eerste Poort waren geraeckt / doorstack Georgh, terwijl de Krijgslieden afsprongen / eenen van de Waght. De twee andere weervoer 't selve van de Schijn-boeren. Alleenlijck eenen ontquam 't; die na binnen liep / en Alarm schreeuwde. Ondertusschen maeckten de Soldaten / ontrent

Listigen Aenslagh van Hertogh Henrick-Julius 1605.

tegens de Stad Brunswijk.

om sigh meester van de Poort te maecken.

trent bijftigh in getal / sigh meester van de Poort en de Wal / of 't Bolwerck van S. Ægidius. Keerden 't daer op staende Geschut na de Stad / en schooten'er seer hevigh in. De Burgery begaf sigh wel in 't Geweer: maer oock sond de Hertogh d'eerste aenvangers van dit werck eenige duysenden Mannen ter hulp toe.

Schielijcke overrompelingh,

't Had gewisselijck met de Steedelingen gedaen geweest / indien haer' eerst-aengekoomene vyanden de binnenste Poort niet geslooten hadden / om / vermitsse doe noch soo weynigh in getal waren / niet aghterwaerts gedreven te mogen werden. Nu moesten de gevolghde Soldaten sigh bemoeyen / om dese Poort weer op te breecken; want ondertusschen hadden de Burgers deselve bevolwerckt. Dreeslijck schooten de Hertoghsche uyt 't grof Geschut op de Wal na de Huysen der Stad; en sonden meer dan twee-honderd Vyerkogelen daer binnen; sonder evenwel veel brand te konnen verwecken. Want soo haest de vlam ergens vat kreegh / wierdse terstond gebluscht met natte Zeylen / en Ossen-huyden. Dit aenvallen van buyten / en tegenstand bieden van binnen duerde tot in de naght. Doe begonden eyndlijck de Brunswijckers te verslauwen; en 't scheen / datse hare vyanden / alreeds eenige duysenden sterck op de Wal / souden hebben laten binnen dringen / sonder verder tegenweer: maer gantsch wonderbaerlijck keerde sigh 't blad om. Doe de dagh sou beginnen aen te breeken / viel een sware Plasregen; waer door al de brandende Lonten der Hertoghsche wierden uytgebluscht; en ter dier oorsaeck dersf dense niet verder inbooren.

en genoeghsame veroveringh deeser Stad.

Immers soo plotslijcke, en genoeghsaem wonderlijcke reddingh der selve

Seecker Jongelingh nam bijftigh andere tot sigh; deed een gat in de Muer slaen; en viel daer door uyt onder de vyanden op de Wal. Alles wat haer voorquam / hieuwense ter neer. Een ander Jonghman begaf sigh met tseventigh persoonen in drie Schuytjens over den Oucker (een Rivier / die buyten om / en binnen door de Stad loopt); viel van aghter op de Hertoghsche aen / en sloegh'er ongenadigh op. Deese meenden / dat een grooter meenighte volghde; en geraeckten daer over in sulck een schrick / datse hare Geweeren van haer wierpen / en de vlught namen. Echter wierden een groot getal der hare doodgeslagen / of in 't water gesmeeten. Voorts vielen de Burgers uyt op de vliedende; hielpen'er noch meer aen kant / en bequamen een grooten Buyt. Gelijck Brunswijck plotslijck / tegens alle vermoedingh der Ingeseetene / was aengegreepen / en in d'alderuyterste nood gebraght; soo is oock even deese Stad ter selver tijd / buyten alle gedaghten harer vyanden / oock van haer selfs / plotslijck / en genoeghsaem wonderlijck gereddet geworden.

met d'aenmercklijkheden daer ontrent.

Daer op gevolghde openbare Belegeringh:

Hevigh was Hertogh Henrick-Julius vertoornd over deese misluckingh sijns aenslaghs / waer van hy d'uytkoomst t'sijnen voordeel voor onfeylbaer had gehouden. Swaerlijck smertede hem sijn groot daer in geleeden verlies. Ten uytersten speet hem / dat hy sig hier door by de Nabueren een quaden naem veroorsaeckte / sonder eenige vrugt daer van te trecken. Trad derhalven tot een openbare Belegeringh. D'aenvallen der Bespringers waren geweldigh; de verdeedigingh der Bespronghene was dappermoedigh. Beyde de Parthyen bleven in haer bedrijf hardneckigh. Echter wierd een onderhandelingh aengevangen; doch te vergeefs; wijl de Brunswijckers niet begeerden af te staen van hare haer wettigh toebehoorende Privilegien. Door aenwysingh eens Molenaers / wiens Molen even buyten de Stad stond / deed Hertogh Henrick-Julius een Dam leggen / om d'Oucker te doen opswellen. Dit veroorsaeckte sulck een rysingh deeser Rivier / dat 't Water een knie hooghte op de Straten der Stad stond. Ondertusschen wierden meenighten van Vyerkogelen na binnen geschooten; welcke veelerweegen brand verweckten. Dus hadden de goede Brunswijckers te gelijck met Water / Vyer / en Menschen te stryden.

met een kort, echter eygentlijck bericht

Tot haer sonderlingh-groot geluck brack de Dam door. Deeser wijs wierdense van 't Water / en te gelijck van een goed deel harer vrees verlost. Sy klaeghden aen Keyser Rudolph over de vyandlijcke onderneemingen des Hertoghs; en braghten daer door soo veel te weegh / dat Henrick-Julius wierd geboden / op een gestelde hooge Straf / van voor Brunswijck af te trecken. Evenwel gingh hy met allen ernst voort; te meer / wijl Christiaen de IV., Koningh van Deenemarcken, hem / als sijnen Schoonsoon / met een stercken hoop volck ter hulp quam. Hy beschuldighde de Brunswijckers, datse waren ongehoorsame / hardneckige / weerspannige Onderdanen. Sy weer hem / dat hy haer ongereghtigh op een Tyrannische wijs wou berooven van hare Privilegien; haer brengen onder een Slaefsch Jock / &c. Vermits nu Hertogh Henrick sigh door de Keyserlijcke Bevelen niet wou laten afmanen / soo wilden oock Hamburgh, Lubeck, Breemen, en andere Hanse-Steeden, hare Bondgenooten de Brunswijckers niet in den nood laten steecken. Tot der selver hulp wierdense een goed deel Krijghsvolck; en stelden daer over Hertogh Augustus van Lunenburgh tot Generael. Daer-en-boven deed Keyser Rudolph Koningh Christiaen van Deenemarcken aenseggen / dat hy (als een Lid des Roomschen Rijcks / wegens 't Hertoghdom Holstein) op straf des Rijcksbans van de Beleeringh sou aflaten.

der by sonderste en geheughniswaerdighste dingen,

welcke sigh onder dit Belegh

Doe trock Christiaen na huys; derhalven oock Hertogh Henrick genoodsaeckt was / op te breecken / na dat hy 22. weecken voor de Stad had geleegen. Had hy Brunswijck door vyer en water schade toegevoegd / sijn' eygene Landen leeden noch veel meer; wijl 't Hanse-Steedisch Krijghsvolck seer woest daer in te werck gingh; ter tijd toe dat Keyser Rudolph haer gebood / van daer wegh te gaen / op straf des Bans.

hebben toegedragen.

Uyt een kleyne vonck was dit groote vyer tus-

Uyt een

geringe vonck was dit groot Oorloghsvyer ontstaen; 1600.

tusschen den Hertog en de Stad Brunswijck opgegaen; wyl de Vorst geen gelegenheyd / om deselve te mogen aenbatten / wou versuymen. Onse Leesers dienen'er niet onbewust van te blijven. Anno 1600. eyschten de Brunswijckers haren Tol van een groot deel daer door of voorby gevoerd werdend Loot. De Hertogh verklaerde onder sijn hand / dat 't selve hem behoorde; derhalven vry was; doch kreegh tot antwoord: Sy wilden noch Paus noch Keyser geloven over een Verklaring in haer eygene saeck. Hy / die enckelijck oorsaeck tegens de Stad soght / gelijck sijne Voorvaderen tsederd veele jaren hadden gedaen / nam dit seer eubel op / en bereydde sigh stracks tot den Oorlogh: die echter / door Keyserlycke bedreygingen / en onderhandelingh der Rijcksvorsten / voor datmael niet voortgingh. Ondertusschen toonde hy allerweegen den haet / welcke hy de Brunswijckers toedroegh; en verhinderde allessins haren Koophandel; onaengesien 't strenge verbod des Keysers Rudolphi, en des Spierschen Kamer-gerights / dat hy van deese bedrijven sou ophouden. Derhalven besloten die van Brunswijck, geweld door geweld af te weeren. Sonden in May des jaers 1602. in den avond een deel volck te paerd en te voet uyt: welcke Soldaten de volgende morgen ten vier uyren 't Hertoghlijck Steedje Schleppenstad onverwaght overvielen / uytplonderden / en al de daer in sijnde Voorraed op vijftigh Wagenen wegvoerden; 't overige in 't Water wierpen; de Bier-tonnen den Bodem uytsmeeten; de Menschen de Kleederen van 't ligchaem afscheurden; al de Brieven / 't Geld / &c. / van 't Raedhuys mee namen: kortlijck / Barbarisch genoegh te werck gingen. Deesen handel evenwel was de voorsightighste seer tegens de borst; welcke oordeelden / vermits Hertogh Henrik gedurigh oorsaeck tegens de Stad Brunswijck soght / datmen hem sulck een gelegenheyd / om haer met glimp voor de gantsche weereld op 't lijf te vallen / niet had behooren in de hand te geven: gelijck hy dan oock Anno 1605. haer op de gehoorde wijs quam besoecken.

alhoewel altijd van Hertogh Henrick gesoght.

Wat hem gelegenheyd gaf, 1602.

om met glimp de Brunswijkers op 't lijf te vallen.

Niet langh na dat hy door Keyserlijck bevel de Belegeringh had moeten verlaten,

Als nu Anno 1606. sijne voorgenoomene wraeck / en d'onderdruckingh der Brunswijckers, hem dus leelijck misluckt was / meenden deese / datse voortaen in rust souden blijven; doch feylden seer verr' in hare reeckeningh. Doe Keyser Rudolph eenige jaren hier na van sijnen Broeder Aerts-Hertogh Matthias was gedwongen geworden / aen hem over te geven Boheemen, Hongaryen, Oostenrijck, Silesien, Moravien, &c.; waer van hier na breeder; en daer op de voornaemste Heeren Rudolphi Hof verlieten / om sigh aen dat van Matthias te verboegen; dus toonende / datse d'opgaende Son meer aghteden / als d'ondergaende / soo trock Hertog Henrick-Julius na den verlatenen Keyser / om hem in sijn' eensaemheyd by te woonen. Vermits nu deese Majesteyt sulcks seer aengenaem was / wist de Hertogh de gelegenheyd waer te neemen; Rudolph te vleyen / en hem soodanigh te bepraten / met sijne saeck op 't schoonste voor te stellen / de Brunswijckers swart af te schilderen / dat hy Anno 1611. haer in den Rijcksban deed / onder voorwendingh / datse de Landvreede gebroocken / den Hertogh lagen geleght / sijn' Onderdanen groote schade toegevoegd hadden. Derhalven al hare Goederen aen den Hertogh verbeurd souden sijn / indiense binnen een gestelde korte tijd sigh aen hem niet in gehoorsaemheyd onderwierpen.

wist hy by een voorkomende gelegenheyd Rudolph soodanigh te bepraten.

dat hy, hem ten geval, Brunswijck in den Rijcksban verklaerde.

Rudolph veroorsaeckte sigh hier door geen geringe opspraeck by veele; welcke oordeelden / dat hy in sulck een gewightige saeck sig niet reghtmatigh genoegh droegh / 't Vonnis vellende alleenlijck op d'aenbrengingh van d'eene parthy; d'andere soo swaerlijck doemende; sonder hare Verantwoordingh gehoord te hebben. Oock quam Rudolphi onbestendigheyd haer vreemd voor; die / de hoogste Reghter des Rijcks / sigh nu dus / dan soo liet omsetten; veroordelende die hy te voren had vry gesproocken / sonder naerder ondersoeck / alleen op 't voorgeven van de hem pluymstrijckende Hertogh. Die van Brunswijck gaven een Verantwoordingh uyt tegens deesen Ban; waer in sy voor God / voor al de Keurvorsten en Vorsten des Rijcks betuyghden / datse onschuldigh waren aen de dingen / haer valschlijck te last gelegt. Niets anders haddense gedaen / tsederd de laetste door sijne Majesteyts bevel opgehoudene geweldadige onrusten / als datse eenigh Volck in haren dienst hadden genoomen; niet om daer mee yemand te beledigen / maer enckelijck tot beschermingh harer Stad / op dat haer niet weer moght bejegenen 't geen haer voor vijf jaren was weervaren; doemen haer / buyten alle verwaghtingh / had gebraght op 't uyterste punt van goed en bloedverlies; waer over oock Hertogh Henrick van sijne Majesteyt in 't ongelijck gesteld / en met den Ban gedreyghd was. Niemand kon haer deese voorsorge eubel afneemen / of verhinderen / &c. Verklaerden oock / op 't hooghste onschuldigh te sijn aen 't geen haer te last wierd geleght; te weeten / datse den Hertogh lagen gesmeed / na 't leven gestaen; Moordbranders uytgesonden souden hebben: van welcke lasteringen sy noyt aengesproocken / noyt daer over gehoord / veel min daer van overtuyghd waren: gelijck oock sulcks in eeuwigheyd niet sou beweesen werden.

Verantwoording der Brunswijckers tegens deesen Ban,

en de dingen, met welckese valschlijck beswaerd wierden.

De dood verhinderd voor datmael d'uytvoeringh des Bans.

Vermits nu Keyser Rudolph korts hier na / Anno 1612. / en Hertogh Henrick-Julius in 't volgende jaer 1613. overleed / soo quam 't niet tot d'uytvoeringh des uytgesproockenen Rijcksbans; en deese swarte Wolck borst doemaels niet uyt tot Onweer. Hoe 't onder Henricks Soon / Hertogh Frederick-Ulrick, naderhand gegaen is / sullen wy in 't vervolgh t' sijner plaets hooren.

Dapperheyd van Vrouwen en Dienstmaeghden in de Bele-

In de gedaghte Aenval en Belegering der Stad Brunswijck, Anno 1605. en 1606. / droegen niet alleen de Mannen / maer oock de Vrouwen en Dienstmaeghden / sigh ongemeen-dapper. Alles wat bequaem was

 om

gering'h van *Brunswijck.*

om de vyanden te krenken bragten deese aen/ sonder eenigh gevaer t'ontsien. Heer Sebastiaen, Pastoor van S. Michaël, vermaende/ in d'eerste overrompelingh der Hertoghsche, de Burgers tot d'uyterste kloeckmoedigheyd: gingh haer oock selfs voor/ en queet sigh als een Held. Alles echter sou niet geholpen hebben/ had de Dam niet doorgebroocken. Buyten dit haddense sigh moeten overgeven aen des Hertoghs wil/ of anders verdrincken door d'opswellingh des waters.

Hertogh *Henrick-Julius* werd Bischop van *Halberstad*, noch maer 2. jaren oud. 1566.

Deese Henrick-Julius, Hertogh van Brunswijck en Lunenburgh, was gepostuleerde Bischop tot Halberstad verkooren/ Anno 1566./ doe hy noch maer twee jaren oud was. Doch wyl 't Stigt met seer swaere Schulden was belast/ heeft 't Dom-Capittel de Regeeringh aen sigh genoomen voor de tijd van 12. jaren; ordonneerende den onmundigen Bischop een jaerlijcksche Inkoomst. Vermits Bischop Herman van Minden, gebooren Graef van Holstein en Schauwenburgh, met 't Capittel en de Standen sijns Stights niet over een kon koomen/ en met haer over meer dan 76. Artijckelen in misverstand stond/ soo wou hy niet langer in 't Stight blijven. Daer op wierd Anno

Daer na Bischop van *Minden.* 1581.

1581. Hertogh Henrick-Julius oock Bischop van Minden; dies dat hy Bischop Herman voor d'afstand sou opbrengen 30000. Rijcksdalers; gelijck hy oock gedaen heeft. Als nu Anno 1589. sijnen Vader Julius was overleeden/ wierd hy regeerende Hertog. Met sijnen Broeder Hertogh Philips Sigismund, gepostuleerde Bischop te Verden, Domproost te Halberstad, trad hy tot een Vergelijking/ wegens sijn Vorstlijck onderhoud/ en gaf hem d'Ampten Sieck, Depenouw, Welpe, &c. Anno 1591. heeft 't Dom-Capittel te Halberstad sigh met hem ingelaten tot een Accoord, aengaende de Reformatie; en d'Euangelische Leere aengenoomen; waer op hier 't Pausdom gantschlijck afgeschaft wierd. Den 21. van September, op den dagh des Apostels en Euangelisten Matthæi, wierd hier over de Danckseggingh gedaen/ en den aenvangh der Onroomsche Predicatien gemaeckt in de Domkerck. Dit behaeghde veele der Roomsch-Catholijcke in 't Stight niet; welcke wel dapper hier tegens woelden/ en schimplijck genoegh van den Hertogh spraecken; doch dit kon hem niet verhinderen/ in 't werck voort te gaen.

Regeerende Hertogh. 1589.

Reformeert 't Stight *Halberstad*, en schaft 't *Pausdom* af. 1591.

Sijnen Lof.

Hy was een gantsch verstandig Vorst/ van seer goede hoedanigheden/ en/ buyten sijn bedrijf tegens de Brunswijckers, om haer onder 't Jock te brengen/ in der daed roemwaerdigh. Beminde geleerde Lieden/ en bevoorderde deselve. Hy overleed te Praeg, den 10. van Julius Anno 1613./ in 't 49. jaer sijns ouderdoms. Sijne Sinspreuck was

Sinspreuk.

PRO PATRIA CONSUMOR; Voor 't Vaderland verteer ick. Anno 1584. nam

Eerste Gemalin.

hy ten Gemalin Dorothea, gebooren Hertogin tot Saxen, Dochter van Keurvorst Augustus. De Bruyloft wierd gehouden te Wolffenbuttel, den 26. van September. Sy overleed den 13. Februarius Anno 1587./ alsse thien dagen te vooren was verlost van een jonge Princes/ Dorothea Hedwigh. In 't jaer 1590. trouwde hy op Paeschdagh den 19. April te Croonenburgh tot sijn tweede Echtgenoot Princes Elisabeth; oudste Dochter van Frederick, Koningh van Deenemarken; in de tegenwoordigheyd van Jacob de VI., Koningh van Schotland, naderhand oock van Engelland; Hertogh Ulrick van Mekelenburgh, Grootvader van de Bruyt; Hertogh Ernst-Lodewijck van Pomeren; Hertog Sigismund-Augustus van Mekelenburgh, &c. Sy baerde hem Anno 1591. den 5. April sijnen eerst-geboornen Soon Hertogh Henrik-Julius: den 20. Februarius Anno 1592. Princes Sophia Hedwigh. Den 23. Junius Anno 1593. Princes Elisabeth. Den 19. Februarius Anno 1595. Princes Hedwigh. Den 8. Julius Anno 1596. Princes Dorothea. Den 7. October Anno 1597. Prins Henrick-Julius de Jonge. Den 10. September Anno 1599. Prins Christiaen. Den 5. Junius Anno 1602. Prins Rudolph. Den 4. September Anno 1609. Prins Henrick Carel. Den 19. May Anno 1612. (een jaer voor de dood van Hertogh Henrick-Julius) Princes Anna Augusta. By sijn' eerste Gemalin had hy gewonnen de voorgedaghte Dorothea Hedwig, Anno 1605. in December ten Houwlijck gegeeven aen Vorst Rudolph van Anhalt; doch in 't vierde jaer daer na gestorven.

Tweede Echtgenoot.

Veele Kinderen, soo Soonen als Dochteren, by deselve gewonnen.

D'*Oostenrijcksche* Jonckeren plaeghden d'onder haer staende Boeren onlijdlijk.

Duytschland heeft meermael moeten ervaren/ dat d'Onderdanen/ boven vermogen met lasten beswaerd/ een wanhopigh besluyt hebben genomen; en dat leedige Beursen lighte Hoofden maecken; insonderheyd by 't Landvolck/ gemeenlijck onbedaght en wrevelig. 't Is nu al weer gebeurd. De Jonckeren in Over-Oostenrijck plaeghden d'onder haer staende Boeren met ondraeghlijcke Schattingen en Diensten; sulker wijs/ datse byna soo lief Slaven in Turkyen hadden mogen zijn. Dit braght haer eyndlijck op hol/ en borst uyt tot een vreeslijcken Oproer. Anno 1597. rotteden sigh eenige duysenden der dus qualijck-gehandelde by een. Veroverden 't Steedje Efferdingen by Lintz. Sloegen oock een goed deel Soldaten by Freistad. Keyser Rudolph sond eenigh Krijghsvolck tegens haer uyt. Na sommige Schermutselen (in welcke 't meeste voordeel aen de sijde der Boeren bleef/ maer ook eyndlijck 't gevaer haer begon te dreygen) tradense met den Lands-Hoofdman in Oostenrijck over den Ens tot een Verdrag. Dus geraeckte dien Boeren-Tumult weer tot stilte/ sonder dat yemand der hare aen 't leven wierd gestraft. Doch doe wierden de Soldaten/ welcke men tegens haer had gebruyckt/ weerspannigh. Vermits men haer niet betaelde/ begavense sigh gintsch en herwaerts door 't Land/ daerse op sijn ongebonden Soldaets te werck gingen/ met roven/ plonderen/ en allerley snoode moedwilligheden te bedrijven/ tot veeler uyterste verderf. Eyndlijck wierd noch haer oproerigheyd door geld ter neer geleght: maer oock/

Haren geweldigen Oproer hier over; noch gestild door Verdragh. 1597.

De Soldaten, tegens haer gebruyckt, muyteneeren; doch werden door geld weer te vreeden gesteld; eenige gestraft.

DUYTSCHLAND.

oock / soo haest 't selve / tot voldoeningh harer Aghterstallen / was aengekoomen / kreegen een deel der hare de vergeldingh harer Muytery: want de voornaemste Belhamels moesten haer de keel door een Strop laten toenijpen.

Nieuwen *Alarm* der Boeren, over de 100000. in getal.

Nauwlijcks was men met deese vaerdigh geraeckt / of de Boeren-alarm vingh weer op nieuws aen; doch in 't begin niet soo wrevelígh als te vooren. In 't Kremb-Munstersch Gebied quamen Anno 1596. ontrent 28000. deeser fluckshe Gasten t'samen. Eerst versoghtense van de nabuerige Steeden alleenlijck Proviande, sonder yemand te beleedigen. Maer alsse door daeghlijckschen aenwas sigh ruym 50000. sterck bevonden / lightedense 't Deckſel van de Pot / en lieten sien wat'er in was. Riepen opentlijck uyt: „Dat hare verdruckingh en ge„weldlijdingh niet langer was uyt te staen.

Wat voor redenen sy gaven van haren Opstand.

„Datse derhalven nu hadden voorgenomen / „de Reddinghs-middelen by der hand te vat„ten; de Vryheyd boven haer leven te stel„len: de Vorsten en Heeren te leeren / hoe„se haer' Onderdanen moesten handelen; „niet als Lijf-eygene Slaven / maer als ha„re Meede-menschen; uyt eenen bloede van „deselve God geschapen / en die even-dier„bare Zielen hadden / als sy; veellight oock „beeter Christenen waren / als die haer ty„ranniseerden: door deselve Salighmaecker „even dier gekoght; even-gelijcke Erfge„namen der Salighheyd: vry geworden door „'t Geloof in den Heere Jesus Christus, &c.

Neemen eenige Plaetsen en Kasteelen in; doch plonderen niet anders als de *Proviande*.

Keyser Rudolph deed haer vermanen / van dit gantsch onbetaemlijck bedrijf af te staen: sigh tot rust / en weer tot gehoorsaemheyd te begeven; doch te vergeefs. In tegendeel wierden noch meer andere oproerigh; sulker wijs / datse in twee dagen tijds wel honderdduysend Koppen by een konden trecken. Van 't Klooster Liebenfeld maecktense sigh meester. Vonden daer in 1500. Amen Wijn / en overvloed van allerley Voorraed. Verscheydene Plaetsen en Kasteelen namense in / 't sy door belegeringh / of ander geweld; daer onder oock Steir, een Steedje by Lintz. Evenwel plonderdense niet anders als d'Eetwaren.

Hare betuygingh.

Betuygden oock / datse niet anders begeerden / dan bevrydingh van d'onverdraeghlijcke diensten / en onchristlijcke Geld-afparssingen / waer mee men haer beswaerde boven alle vermogen: nevens herstellingh in d'oude Gereghtigheden harer Voorvaderen. De Turcken-Stewr (een belastingh tot den Oorlogh tegens de Turcken) wildense geerne betalen; ja oock wel selfs in persoon tegens d'Erf-vyanden des Christlijken Naems te veld trecken / &c.

Hoedanig een onbedaghten *Abt*, die eenige der *Boeren-Ambassadeurs* 't Hoofd deed afslaen, met sijne Monicken van haer wierd gehandeld.

Aen seeckeren Abt eens Kloosters / niet verr' van Lintz (een wel-bewoond Steedje met een treflijck Kasteel / en een Brugg' over den Donauw, geleegen in Opper-Oostenrijk) sondense eenige uyt de hare / met versoeck / dat hy van sijnen Overvloed haer eenige Levensmiddelen won bysetten. Had deesen onbedaghtsamen Abt sigh een weynigh na den tijd geschickt / en dien op hol geraeckten woesten hoop toegesonden eenige teerkost / van welcke hy rijcklijck genoegh voorsien was / hem ware gantschlijck geen leed bejegend. Doch hy sloegh sulcks niet alleen af met seer harde onbeleefde woorden / maer deed oock yeder seſde Man deeser Boeren-Ambassadeurs 't Hoofd van 't ligchaem wegneemen. Dit verbitterde deese onbandige meenighte soodanigh / datse terstond op 't Convent aenvielen / en soo wel d'Abt als sijne Monicken buyten aen de Mueren van 't selve ophingen. Doch 't gerumoer deeser rampsalige duerde niet langh.

Op bevel van Keyser Rudolph, en Aertg- Eynde de-

Hertogh

Hertogh Matthias van Oostenrijck, trocken Georgh van Collonitsch en de Graef van Sirin op haer toe. 't Was wel een seer grooten hoop / doch sonder orde en Kryghs-beleyd. Met kleyne moeyte sloegense een groot getal deeser Oproerige dood. Dit veroorsaeckte in d'andere sulck een vrees / datse selfs / om dies te lighter versoeningh te mogen bekoomen / vry veele harer voornaemste Aenleyders by de kop greepen / en op allerley verschrickelijcke wijsen seer ellendigh om 't leven braghten. Maraczy, eenen van Rudolphi Oversten / deed al de Boeren / welcke onder sijne handen vielen / Neus en Ooren afsnijden. Dus afschouwlijck toegerigt / liet hy haer heenen loopen / ten afschrick van andere. Een-en-twintig harer Opperhoofden wierden gevanckelijck na Weenen gesonden / onder welcke oock was haren Generalen Veldheer Georgh Brunner, een Snijder van Emersdorf; en voor deesen daer geweest Hondeslager in de Kerck. Hy wierd gevierendeeld / oud 55. jaren. D'andere twintigh Boeren-Bevelhebbers eyndighden haer leven in een Strop. Dit was d'ongeluckige uytgangh van sulck een onbedaghten aenvangh.

fes Boeren-oproers, t'harer schade.

Haren Generael een Snijder en Honden-slager in de Kerck eens Dorps.

Van den seer gevaerlijcken Oorlogh in 't Duytsche Rijck / over d'Erfvolgingh in de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen / welcke byna geheel Europa in alarm stelde / begonnen onder de Regeeringh van Keyser Rudolph, voortgeset onder die van Matthias, sullen wy handelen onder de Geschiedenissen der Vereenighde Nederlanden; als in dit werck vry diep ingewickeld; vermits oock Spaenje sigh in 't selve had ingelaten. Van Rudolphi seer swaere Ongelegenheden met sijnen Broeder Aerts-Hertogh Matthias van Oostenrijck sal 't verhael geschieden onder de Hongarische en Boheemsche Koningen.

't Verhael van andere Oorlogen en Twisten in 't Duytsche Rijck uytgesteld.

Voor ditmael sullen wy met alle mogelijcke kortheyd beschrijven d'Onrusten en de Vervolgingh der Onroomsche in Sevenbergen, sonder evenwel voorby te gaen 't geen diend tot d'openingh der saecken / of sijne betreckelijckheyd heeft op 't geen onder de volgende Keyseren is voorgevallen. Want vermits dit Vorstendom aen Keyser Rudolph is geraeckt / alhoewel hem weer ontgaen / soo is 't oock hier de plaets / om daer van te spreecken.

Sevenbergsche Onrusten.

Sevenbergen, in 't Latijn geseght Transsylvania, is een Landschap in 't Ooster-gedeelte van Hongaryen (in 't gemeen genoomen) / tusschen Rood of Swart Rusland, Moldavien, Wallachien, en Hongaryen. Is omringhd van seer veele en hooge Geberghten; even gelijck een Stad met Bolwercken en hooge Mueren; soo dat het van geenen vyand / sonder groote moeyte / kan vermeesterd werden. Daer-en-boven sijn d'Inwooners seer strijdbaer. Behalven de Steeden Kroonstad, Meduwick, Dansenburgh, Nesen, Schlepsburgh, Millenbach, Weissenburgh, &c., is Hermanstad de Hoofdstad / byna soo groot als Weenen in Oostenrijck, en seer sterck.

Gelegenheyd van Sevenbergen.

Voorname Steeden.

Dit Sevenbergen had wel sijn eygene Vorsten / maer erkende echter gewoonlijck (gelijck oock naderhand) de Turcksche Keyser voor Beschermheer. Ontrent 't jaer 1594. viel Vorst Sigismundus Bathori, van een wanckelmoedigen Aert / den Sultan af. Hy was Christophori Bathori Soon / en deesen de Broeder van Stephanus Bathori, eerst Waywoda, of Prins der Sevenbergers: daer na geworden Koningh van Polen. Deese Sigismundus had op sijne syde gekreegen de Wallachiërs, Moldaviërs, en Ratzen, of Rhetiërs. Met Keyser Rudolph trad hy in een Verbond tegens de Turcken, op seeckere voorwaerden; onder welcke oock deese waren: Hy (Sigismund) sou voortaen sijn een Rijcks-vorst. Hem sou ten Gemalin werden gegeven een Dochter uyt 't Huys Oostenrijck. Indien hy van de Turcken, ter oorsaeck sijns afvals / moght verdreven werden / soo sou Keyser Rudolph hem in sijne Landen een Heerlijckheyd inruymen / nevens een eerlijcke Inkoomst / tot onderhoudingh van sijnen Staet. Hier op bequam hy ten Houwlijck Maria Christina, Dochter van Carel, Hertogh van Oostenrijck, Suster der beyde Gemalinnen van Sigismund de III., Koningh van Polen, d'eene na d'andere / met Pauslijcke vergunningh / van hem getrouwd. De voorname Hongarische Geschiedschrijver Nicolaus Isthuanfius noemd deese Maria Christina, of Christiana, sonderlingh-schoon / en wel ervaren in de Latijnsche Tael. Tsederd Johannes (Graef van Zips, Waywoda van Sevenbergen) was verkooren ten Koningh van Hongaryen, tegens Aerts-Hertogh Ferdinand, Broeder van Keyser Carel de V., en naderhand oock selfs Keyser / tot op deesen Sigismund Bathori, waren de Sevenberghsche Vorsten Vasallen en Tributarissen des Turckschen Keysers geweest.

Sigismundus Bathori, Vorst deses Vorstendoms

valt af van de Turksche Keyser, wiens Vasal hy was. 1574.

en treed met den Roomschen Keyser Rudolph in Verbond, onder sekere voorwaerden;

Sigismund soght dit Jock van hem af te werpen; en trock ten dien eynde de Waywoden van Moldavien en Wallachien (gelijck alreeds geseght is) aen sigh; doch dit alles deed hy tegens den wil der Sevenberghsche Standen; welcke gantschlijck geen lust hadden tot een Verbond met 't Huys Oostenrijk; wijlse oordeelden / 't selve gevaerlijck voor haer te sijn / beyde in 't Geestlijck en Weereldlijck / volgens de gewoone handelingen der Oostenrijckers tegens de Religie en Vryheden der geene / daerse yets over vermoghten / of de voet konden indringen. Voorsagen daer-en-boven wel / wat voor verderflijcke onheylen sy te verwaghten hadden van den Turckschen Sultan, wegens deesen Afval. Onder hem bevondense sigh / soo ten opsigt van Politie als Religie, in een seer gerusten Staet; welke haer van d'Oostenrijckers niet sou gelaten werden; waer van sy seyden Voorbeelden genoegh voor oogen te hebben.

tegens den wil sijner Standen;

en de redenen haers onwils.

Seer toornigh was Sigismund op haer / wijlse dit sijn bedrijf / waer toe hy was aengeset door de Jesuit Alphonsus Carillius, of Caroglia, een Spaenjaerd, niet voor goed wilden keuren. In eubelen moede begaf hy sigh na Italien; doch bleef onderweegen te

Sijne gramschap tegens de selve.

Cowar

Cowar eenige dagen stil leggen. De Standen en Landsaten versoghten hem / hy sou weer te rugg keeren / of anders soudense sig genoodsaeckt vinden / eenen anderen ten Vorst te verkiesen. Hy quam niet / maer dreyghde haer hevigh. Eyndlijck evenwel wierd een volle versoeningh getroffen; en wijl 't doch dus verr' was gekoomen / begon elck sigh toe te rusten / om de genoeghsaem-gewisse aenvallen der Turken te mogen weerstaen. Den 18. van Augustus Anno 1595. geliet Sigismund sigh / een plegtlijcke Kerckgangh te willen doen. Al d'Eedele en Raden verscheenen / om hem te vergeselschappen. Vriendlijck wierdense van hem begroet / beleefdlijck aengesproocken. Doch terstond deed hy al deese Heeren gevangen neemen / en sonder eenige Gerights-vorm 't Hoofd afslaen. De Cancellier liet hy desgelijcks door sijnen Neef Balthasar Bathori om 't leven brengen. Dit veroorsaeckte hem een seer boose naem; en gewislijck geen gunst by de Gemeente.

Getroffene versoeningh.

Sigismundi tyrannisch bedrijf tegens de voornaemste Heeren. 1595.

Op den gedaghten Afval vielen de Turken, met seer groote verwoestingen / en weghvoeringh veeler Menschen / in Sevenbergen; doch de t'saemgespannene Boeren joegen haer weer wegh. Sigismund veroverde van den Turk eenige Steeden; oock leeden d'Ottomannische een Neerlaegh door de Palatijn van Wallachien. De Turksche Keyser sag / dat de Sevenberghsche Rebelly seer verhinderlijck was sijne voorneemens tegens Hongaryen. Soght derhalven Sigismund Bathori weer aen hem te trecken; die sigh geliet / hier toe gewilligh te sijn / en tot een onderhandelingh trad. Maer terwijl de Turcksche Krijghsmaght / welcke op sijne Grensen lagh / sigh t'eenemael sorghloos vertrouwde op 't aengevangene Vreedewerck / soo sloegh hy deselve swaerlijck met geringe moeyte. Noch veelerley andere voordelen bequam hy op de Mahometanen. Echter gingh hy (eensdeels door een laf hertige vrees / dat de hem nu gunstige wind eens uyt een andere voor hem ongeluckige hoeck sou mogen waeyen; anderzdeels door loose aendringingen der Jesuiten) Anno 1598. met Keyser Rudolph een seldsame ruylingh aen / welcke de gantsche weereld seer wonderlijck voorquam. Want hy gaf aen deese Majesteyt en desselven Nakoomelingen t'eenemael over 't Vorstendom Sevenbergen, tegens de twee Hertoghdommen Oppelen en Ratibor in Silesien; nevens een jaerlijcksche Inkoomst van 50000. guldens.

Onaengesien sijne voordelen, op de Turken bekoomen,

verruyld hy sijn Vorstendom Sevenbergen aen Keyser Rudolph tegens Oppelen en Ratibor in Silesien. 1598.

De Keyserlijcke Commissarissen namen / in Rudolphi naem / Sevenbergen in besit. Sigismund trock na sijne Silesische Vorstendommen; doch soo haest hy deselve had besightighd / kreeg hy berouw over sulck een voor hem nadeelige Mangelingh. Snelde sigh na Sevenbergen, en nam dit Land weer in; onaengesien Keyser Rudolph alreeds sijnen Broeder / Aerts-Hertogh Maximiliaen van Oostenrijck, daer ten Gouverneur had verordonneert. Dit behaeghde Rudolph gantschlijck niet. Maximiliaen trock wel met een taemlijcke Krijghsmaght op Sevenbergen aen; en 't scheen tot een bloedigen Oorlogh te sullen uytbarsten; doch vermits de Turck naerderde / quam 't voor datmael tot geen daedlijckheden. Maer Anno 1599. gingh den handel reght aen.

Krijghd haest berouw van deese Mangelingh; en begeeft sigh weer na Sevenbergen:

Keyser Rudolph sond Georgius Basta met een Krijghsheyr na Sevenbergen. Bewoog oock de Waywoda van Wallachien, dat hy met 30000. Mannen in Sigismundi Landen viel; Croonstad stormenderhand veroverde / en de Zecklers dwongh / den Eed aen Rudolph te doen. Sigismund Bathori had te Megies een Landdag gehouden / en op den selven sijnen Oom den Kardinael Andreas Bathori 't Vorstendom Sevenbergen opgedragen / uytsluytende alleen sommige Steeden en Kasteelen tot sijn Vorstlijck onderhoud. Liet oock de Standen den Eed van getrouwheyd aen hem afleggen. Die daer op aen Basta schreven / datse nu hoopten / met sijne Keyserlijcke Majesteyt in vriendschap te sullen blijven; doch Rudolph wou Heer van dit Gewest zijn. Andreas Bathori selfs schreef aen hem / dat sijnen Neef Sigismund hem 't Vorstendom Sevenbergen had overgegeven: bad derhalven ootmoedigh / dat hy 't selve in rust moght besitten; met aenbiedingh / dat hy goed en bloed wou opsetten tegens den Turk, en alle andere vyanden des Roomschen Rijcks; doch kreegh geen bescheyd. In tegendeel braght Georgius Basta een seer groote Maght by een / om hem met geweld uyt Sevenbergen te verdrijven. Sond derhalven al weer een Gesant aen Basta, versoeckende / sig te willen verklaren of hy vriend of vyand was / op dat hy wist / wat hem te doen stond. Want vermits hy niet sonder Beschermheer kon staen / soo moest hy / indien 't Keyser Rudolph niet sijn / maer sijnen vyand werden wou / beschuttingh by den Turck soecken; schoon hy liever by de Christenheyd wou blijven. Doch kreegh al mee geen antwoord. Daer op volghde nu de gedaghte Inval van Michaël, Waywode van Wallachien, in Sevenbergen, ten goede van Keyser Rudolph.

waer uyt een Oorlogh ontstaet tusschen hem en Keyser Rudolph. 1599.

Sigismund Bathori draeghd sijnen Oom den Kardinael Andreas Bathori Sevenbergen op.

Deselven versoek van vriendschap aen Keyser Rudolph te vergeefs.

Als hy nu Croonstad had ingenomen stormenderhand / besettede hy deese Plaets (leggende reght op de Pas na Polen) met de dapperste Soldaten; uyt vrees / dat de Poolsche Koningh den Kardinael ten ontset moght komen. Dit noodsaeckte Andreas Bathori, sijn Volck soo veel mogelijck was in postuer van tegenweer te stellen. Eenige verhalen / dat hy alreeds met den Turkschen Keyser in Verbond was getreeden. Georgius Basta trock op hem aen; en 't quam tot een Slag; waer in / na 't voorgeven der Keysersgesinde / over de 2000. Sevenberghsche dood bleven / behalven ontrent 1000. soo gevangene als gequetste; waer tegens maer ruym 200. van Michaëls volck sneuvelden. Dit Gevecht viel voor by Hermanstad, op den dagh van S. Simon en Juda. De Waywoda snelde den vliedenden Kardinael na / maer kon hem nergens betrappen. Doch op den 9. van November hebben de Wallachiërs deesen Andreas Bathori in seecker Geberght gevonden; hem

Stold sigh derhalven in postuer, om den Wallachiër Michaël, die voor Rudolph de Wapenen had aengenoomen, te weerstaen.

Werd geslagen; op de vlught

neer-

DUYTSCHLAND.

neergesabeld / en sijn Hoofd / op een Lans gestoocken / na Weissenburgh in Sevenbergen tot den Waywode gebraght: die terstond bevel gaf / datmen oock 't Lichaem sou aenbrengen. Onder 't besightigen van 't selve bebondmen / dat de kleynste binger aen de reghterhand / aen welcke hy een seer schoone Diamant-ringh had gedragen / was afgesneeden. 't Lyck wierd eerlyck / door bevel van Waywoda Michaël begraben / in een heerlijck Graf / 't welck de Kardinael Andreas selfs had doen maecken in een Klooster te Weissenburgh voor sijnen Broeder / door last van Sigismundus Bathori onthoofd geworden. Hy was Bisschop van Varmien in Pruyssen; en had nauwlycks aght maenden geregeerd als Vorst van Sevenbergen.

't Hoofd afgehouwen, en 't selve aen *Waywoda Michaël* gebraght.

Hier op volghde wel d'inneemingh van geheel Transsylvanien voor Keyser Rudolph, doch hy had sigh niet langh over deese winst te verheugen. De gedaghte Wallachische Waywoda Michaël, die dit Vorstendom voor sijne Majesteyt had veroverd / vond'er sulk een behagen in / dat hy lust kreegh / om'er selfs Besitter van te zijn. Verstoutte sigh derhalven / van Keyser Rudolph te begeeren / dat hy Sevenbergen aen hem en sijn' Erfgenamen sou overgeven in Erf-reght / met al de Hoogheden en Voorreghten / welcke Sigismund Bathori had genooten. Beloofde daer tegens / dat hy in een korte tijd sijne Majesteyt sou onderworpen maecken alles wat'er lagh van de Caspische Zee af tot aen Stuhl-Weissenburgh, Ofen en Solnock toe. Keyser Rudolph stond deesen Voorslagh gantsch niet wel aen; en deed nauwer aght slaen op al Michaëls bedrijben: dies te meer / wijl hy noch door eenen anderen Ambassadeur derfde begeeren / niet alleen Sevenbergen in eygendom / voor sijne getrouwe diensten / maer oock Wardein, Huft, Nagbania, nevens de buytenste deelen van Hongaryen, als voortyds aen Sevenbergen behoord hebbende. Daer-en-boven / alles wat hy door 't Swaerd sou mogen winnen. Dan noch / dat sijne Majesteyt en al d'andere Christen Prinsen sigh souden verbinden schriftlijck / indien hy / tegens bermoeden / van de Turken mogt gevangen werden / datse hem weer souden lossen: indien hy uyt Zevenbergen en Wallachien wierd verdreven / dat dan de Keyser hem jaerlijcks 100000. Rijcksdalers uyt Opper-Hongaryen sou toeleggen / behalven noch andere dingen.

Door deesen *Michaël* veroverd *Rudolph* geheel *Sevenbergen*.

't Welck de *Waywoda* voor hem selven begeerd van de Keyser.

Noch andere onbeschaemde eysschen, van hem gedaen.

Ondertusschen wou Sigismundus Bathori noch eenmael sijn geluck versoecken. Bragt een Heyr op de been van Moldaviërs, Polacken, Turken, en Sevenbergers: maer vermits Michaël hem na Moldavien te gemoet trock / weeck hy met Jeremias, de Moldavische Waywoda, weer na de Grensen van Polen; daerse noch meer volcks verwagteden / om dan Michaël dies te beter te konnen weerstaen: die binnen weynigh tyds 't grootste deel van 't Vorstendom Moldauw onder sijn geweld braght. Deed vervolgens een Slag tegens Sigismund en Jeremias by 't Kasteel Urtain (by andere Orthun), aen den Donauw, by de Rivier Nester. 't Gevegt was seer fel en langhduerigh. De Moldavier queet sigh dapper genoegh; doch wierd echter eyndlijck van de Wallachiër overwonnen. Die daer op weer na Sevenbergen keerde. Maer deese Zeege maeckte hem voorts soo opgeblasen / dat hy Keyser Rudolph, welcke Majesteyt hem beval / 't Sevenberghsche Vorstendom over te geven aen sijnen Gemaghtighden Georgius Basta, niet wou gehoorsamen. Doch hier door haelde hy op sigh / niet alleen de haet des Kryghsvolcks / maer oock van de voornaemste der Oversten / welcke onder hem dienden. Gelijck dan / onder meer andere / Moses Zeckel van hem afviel / en hem groot spel maeckte.

Sigismundus Bathori traght *Sevenbergen* weer te veroveren; doch werd van *Waywoda Michaël* swaerlijck geslagen.

Die nu *Sevenbergen* voor hem selven wou behouden.

Sonder veel uytstel begaf Basta sigh met een sterck Heyr na Sevenbergen, om Michaël door geweld tot onderdanigheyd te dwingen. Op den 13. van September Anno 1599. quam hy te Clausenburgh; daer hy van de Sevenberghsche Heeren treflijck ontfangen wierd. De volgende dagh trock hy met sijne geheele Maght op tegens Michael Waywoda, die maer twee mijlen van Weissenburgh lagh. Ondertusschen deed hy om 't leven brengen al de Wallachiërs, Ratzen en Joden, die 't met Michaël hielden; met hem wilden leven en sterven. 't Quam tot een Gevegt; waer in Basta d'overhand behield; en de Waywoda moest vlieden met 't overschot sijns Volcks / na 't Geberght. Deese Neerlaegh by Weissenburgh (van de Hongariërs genoemd Feyerwar, een Stad binnen in 't Landschap Sevenbergen, aen de Rivier Meris, anders gesegt Marous, ten Westen van Hermanstad) was de Neerlaegh van Michaëls voorspoed. In 't Geberght / derwaerts hy de vlught had genoomen / wierd hy van Sigismundus Bathori en de Moldavische Waywoda Jeremias, versterckt met een goed deel Polacken, andermael geslagen / en te rugg' gejaeghd.

Georgius Basta treckt tegens hem op.

Slagh by *Weissenburgh*; waer in *Waywoda Michaël* wierd geslagen:

en noch eens, door *Sigismundus Bathori*.

Als nu Michaël sagh / dat het eyndlijck op sijn verderf wou uytloopen / versoght hy van Keyser Rudolph begenadiging; en verkreegse. Basta hield in Sevenbergen een Landdagh / om op alles ordre te stellen. Doch deese ordre was sodanigh / dat d'Ingeseetene daer over gantsch misnoeghd waren; en hare gedaghten weer na Sigismundus Bathori deden gaen. Niet veel liet hy sigh bidden / wijl hy lust had te regeeren. Spoedigh quam hy aen; en vergaderde een Heyr van Hongariërs, Sevenbergers, Moldaviers, Tattaren en Turcken: oock had hy onder dien hoop een deel Cosacken. Met deese Maght meende hy de Keyserische uyt Sevenbergen te verdryven. Veroverde oock eenige Plaetsen / Kasteelen en Sterckten. Seer qualijck handelde hy de geene / welcke hem niet wilden toevallen. Keyser Rudolph sond Georgius Basta en den gepardonneerden Waywoda Michaël met een groot Kryghsheyr na hem toe. Soo geluckigh warense in den Strijd / datse 10000. der Sigismundische versloegen / en een seer grooten Buyt bequamen. Nauwlijcks kon Bathori op sijn Lijf-paerd door de vlught sigh redden. Deese Slagh geschiedde op den 1. van

Die weer in *Sevenbergen* koomd, om de *Keyserische* daer uyt te drijven, 1600.

doch werd op nieuws geheel geslagen door *G. Basta* en den van den Keyser *gepardonneerden Waywoda Michaël*.

DUYTSCH-LAND.

van Augustus, Anno 1600.; waer in de Wallachiër sigh ongemeen dapper had gequeeten.

Die, nu gantsch opgeblasen, Vorst van *Sevenbergen* wou sijn.

Maer stracks na deese Zeege ontstond tweedraght onder d'Overwinners. Michaël meende nu een schoone gelegenheyd te hebben / om sijn soo langh gekoesterd oogmerk te bereycken. Sijnen hooghmoed deed hem rond uyt tot Basta seggen: 't Was nu soo verr' gebraght / dat noch hy noch Rudolph meer over hem hadden te gebieden. Vermits Sevenbergen door sijne dapperheyd was gewonnen / soo wou hy 't oock behouden / 't mogt den Keyser lief of leed sijn. Basta deed hem verdaghbaerden voor den Krijghsraed; doch hy wou niet verschijnen. Daer op nam Basta twee Vaendelen Walen en twee Vaendelen Duytschen, nevens eenige te Paerd / en sond deselve na de Tent van den Waywoda, met bevel / datse hem ten gevangenen souden maken. Michaël stelde sigh met sijnen Sabel

Doch hier over wierd hy

in sijne Tent om 't leven gebraght. 1601.

ter weer / en riep sijne Wallachiërs te hulp. Terwijl hy een felle slagh na een Duytsch Capitain deed / schoot een ander Hoofdman van de Walen toe / en doorstack hem met sijne Spies; waer op de Duytscher hem 't Hoofd in sijn' eygene Tent afhieuw. Dit was 't rampsaligh eynd van deesen Waywoda, die door sijne kloeckmoedigheyd sigh by Keyser Rudolph seer hoogh verdiend had gemaeckt; doch door Hooghmoed en Staetsught sijne verdiensten weer uytwischte; sigh selven sulck een boose loon veroorsaeckte.

Sigismund Bathori moet *Sevenbergen* al weer afstaen.

Sigismund Bathori wendde wel al sijne vlijt aen / om Sevenbergen aen sigh te houden / doch 't geluck liep hem geduerig tegen; soo dat hy sigh aen de Keyserlijcke genade moest overgeven; die hem toeliet / na Boheemen te gaen / en aldaer hem gaf 't Slot Lobkowitz ('t welck Georgh Poppel, dien 't behoorde / was ontnoomen / wegens eenigh misbedrijf tegens Keyser Rudolph), met een jaerlijcksche Inkoomst van 50000. Floreenen, of Duytsche guldens. Ter oorsaek van sijnen onbestandigen aert quam hy naderhand al weer in arghwaen en ongenade; selfs oock in Gevanckuis. Doch Anno 1611. wierd hy weer in vryheyd gesteld; en stierf te Praegh in 't jaer 1613.

Sijne dood.

Kon sijn geluck niet dragen.

Hy was uyt een voortreflijck-oud Geslaght; rijck en maghtigh; voorspoedigh genoegh tegens de Turken. Had een heerlijck Land; getrouwe Onderdanen; een seer schoone / bevallijcke / verstandige / kuysche Gemalin uyt 't Aerts-huys Oostenrijck; doch kon sijn geluck niet dragen: wist het oock niet tot sijn voordeel te gebruycken. De gedaghte sijne hoogh-begaefde Echtgenoot (waerdigh een grooter en voorsigtiger Vorst als hy) wierd hy haest warsch; ontrock haer d'Echte bywooningh sonder eenige hare schuld / en sond haer na Cutaria, den binnensten afwegh in 't Gebergt. Doe Rudolph dit had vernoomen / deed hy / terwijl Sigismund na Silesien was getrocken / door eenige Gesanten / onder welcke oock was de Geschiedschrijver Nicolaus Isthuanfius, haer van Cutar na Weissenburgh brengen; daerse eenige maenden bleef / en / nevens d'Afgesondene / de gemeene saecken waernam.

Handeld sijne schoone, verstandige, kuysche Gemalin seer qualijck,

Als nu Sigismund, berouw hebbende van de gedane ruylingh met Keyser Rudolph, heymlijck weer in Sevenbergen was gekoomen / vond hy sijne Gemalin te Clausenburgh; en vereenighde sigh weer met haer door geveynsde Liefkoosingen / gevoeghd by groote beloften: braght oock Sevenbergen weer aen sigh; alhoewel hy'er niet lang meester van bleef. Doe sond hy de meergedaghte Vorstin sijn' Echtgenoot na Gratz hare Moeder weer t'huys. Hy stierf / gelijck alreeds geseght is / te Praegh in Boheemen,

en fend haer na *Gratz* hare Moeder weer t'huys.

Aen de Popelsy gestorven.

men, op den 27. van Martius Anno 1613. aen een Popelsy. Wy keeren ons nu weer tot 't vervolgh der Sevenberghsche Onrusten.

Moses Zekler, oock na Sevenbergen traghtende, werd van Basta geslagen; en koomd om.

De voorheenen gedaghte Moses, Vorst der Zeckelers in Sevenbergen; en daerom genoemd Moses Zeckler, of gemeenlijck Zeckel Moses, kreegh nu oock lust tot dit Vorstendom; en kon de Heerschappy der Keyserfsche niet verdragen. Braght ter dier oorsaeck een goeden hoop volck by een: doch doe 't met Georgius Basta tot een Slagh quam/ leed sijn Heyr de Neerlaeg/ en hy selfs sneuvelde; of/ volgens andere/ hy ontquam 't voor datmael met de vlught; doch korts daer na/ als hy sigh tot de Turken begaf/ en sijn Kasteel Wilagoswar aen deselve overleverde/ wierd hy van sijn' eygene Onderdanen vermoord.

Gabriel Bethlem, sigh ten Vorst van Sevenbergen opwerpende,

Maer of wel Keyser Rudolph dus voorspoedigh was in sijn' onderneemingen op 't Vorstendom Sevenbergen, echter konden de Sevenbergers in sijn bestier geen genoegen vinden. Georgius Basta en 't Keyserlijck volk hielden hier geen goed huys. Noch arger wierd gevreesd; en van 't Huys Oostenrijck ontwijffelbaer een swaere vervolging om der Religie wil te gemoet gesien. Lieber haddense derhalven een Vorst uyt de hare gehad. Doe nu Moses Zeckler sijne Rol had uytgespeeld/ begon Gabriel Bethlem (Bethlen) op 't Tooneel te komen. Hy wierp sigh op ten Prins van Sevenbergen; en om dies te meer glimp aen sijn' onderneemingh te geven/ nam hy de Weduw van Zeckel Moses ten Gemalin; doch sy overleed op den vierden dagh na de Bruyloft. Basta deed hy aenseggen/ dat hy sigh met de Keyserlijke Soldaten uyt Sevenbergen sou wegh packen/ of hy wou hem en haer in 't Harnasch den wegh na huys koomen wijsen. Echter kon hy voor datmael sijn ooghmerck niet bereycken/ wijl hy overvallen en geslagen wierd Anno 1602.

en de Keyserfsche willende uytdrijven,

werd voor datmael geklopt. 1602.

Vervolgingh der Euangelische in Sevenbergen begind aen te gaen.

Georgius Basta dus voorspoedigh/ begon nu in 't werck te stellen 't geen al langh van hem voorgenoomen was; te weeten/ Sevenbergen te reformeeren na de Roomsche Leest; doch op een seer schaedlijcke wijs. De Religions-oeffeningh der Protestanten schafte hy gantschlijck af: gelijck dan oock Johannes Jacobus Barbianus, Graef van Bellijosa (of Belgioiosa), op bevel van G. Basta, d'Euangelische te Caschauw in Hongaryen hevig begon te plagen. Uyt eygener aert/ en op aendringingh der Jesuiten, verbood hy haer alle openbare Godsdienst; en wel haest soumen haer gedwongen hebben tot d'aenneemingh van de Roomsche. Voor de Kerck plantte hy Stucken Geschuts/ om los te branden op de geene/ die'er in gaen wilden/ ten gehoor van 't Woord Gods. De voornaemste Religions-verwanten parste hy seer groote geldsommen af: oock gaf hy aen sijne Soldaten ten prijs drie Kasteelen/ geleegen buyten 't Gebied van Sevenbergen, in de Landstreeck Varadin, dus genoemd na de Stad Varadin, gemeenlijck geseght Waradin, Wardein, en Groot-Wardein.

Dit, en andere Tyrannische bedrijven der Keyserfsche Oversten, doen Stephanus Botschkay, een Edelman,

Dese Slooten behoorden Stephanus Botschkay, uyt een voornaem Geslaght/ en Bloedverwant van Sigismundus Bathori. Sulck een schade wierd hem aengedaen/ enckelijck om dat hy had geweygerd te geven een groot deel gelds/ door Belgioiosa hem tegens alle reght en t'eenemael onreedlyck afge-eyscht. Botschkay sijn Vaderland dus verdruckt/ de Privilegien met voeten getreeden/ de Protestantsche Religie in dit Gewest hard vervolgd/ en in 't uyterste gevaer van verdelging siende: dan oock noch sijn' Eygendommen vernield/ om dat hy Belgioiosa niet had willen opbrengen een groot deel Penningen tot de beleegeringh der voorgedaghte Stad Caschauw (welcke/ soo haest de genoemde Graef hem daer uyt had begeven/ sigh had gesteld in staet van tegenweer/ t'harer beschermingh)/ soo dagt hem/ dat het tijd was/ voor de Vaderlandsche vryheyd te veghten of te sterven; vermits de Hongariërs sulcks ten vollen was geoorloft/ uyt kraght van 't Privilegium, haer gegeven van Koningh Andreas Anno 1222.; 't welk oock van alle Hongarische Koningen/ tot op deesen tegenwoordigen Joseph, by hare Kroouingh heeft moeten beswooren werden; en pleegh genoemd te sijn de Kroon aller Privilegien. Dus luyd dit Voorreght in onse Tael: „Indien „wy/ of yemand onser Nasaten/ yets ter „handen nam tegens de beschreevene Pri„vilegien, soo geven wy al onse Onderda„nen verlof/ ons te mogen weerstaen/ son„der daer over t'eeniger tijd te mogen wer„den beraght/ gesmadighd/ voor Verra„ders of Rebellen gescholden.

de Wapenen aenneemens daer toe gewettigd uyt kraght van 't Privilegium, de Hongariërs verleend door Koningh Andreas Anno 1222.

Krijghd, boven vermoeden, een toeval van veele voorname Heeren,

Niemand had sigh opt de minste gedaghten gemaeckt/ dat deese Stephanus Boschkay, alleen een Heer van eenige weynige nu gantsch verwoestede Kasteelen/ dus onvoorsiens sou verwecken een onrust van soo grooten gewight en gevolgh; aen sijne syde hebben gekreegen sulck een groot deel voorname/ in sonderling aensien sijnde Heeren/ als/ Gabriel Bethlem, Valentinus Homonniani, Stephanus Bathori, Georgh Sezi, Michaël Catai, Paul Niari, Sigismundus Racoci, Stanislaus Turzo, Thomas Nadasdi, Melchior Ratqui, nevens meer andere; de geringhste veel maghtiger dan hy: derhalven byna seldsaem wierd geoordeeld/ datse hem in deese saek voor haer Hoofd wilden erkennen. Daer-en-boven viel hem toe byna de gantsche Adel van Over-Hongaryen. 't Quam elck seer vreemd voor/ dat hy sigh dorfde opstellen tegens Keyser Rudolph, en desselven hier dus langh zeeghrijck geweest sijnde Oversten. Men maeckte voor hem ongeluckige Prognosticatien; en evenwel gingh 't gantsch anders.

Eedellieden, en gemeene Protestantsche.

Sijne voorsigtige List, om sijn Heyr te versterken, dat van sijnen vyand te verswacken.

Soo haest hy sigh begon te beweegen/ kreegh hy een Aenhangh der Protestantsche uyt 't gemeene Volck in vry grooten getale. Een wel-bedaghte List gebruyckte hy/ om sigh met Soldaten te versterken/ en sijnen vyand deselve t'ontrecken. Onder 't Heyr des Graefs van Belgioiosa deed hy verluyden/ dat al d'onder hem staende Krijghslieden/ welcke Botschkai en 't Vaderland wilden

DUYTSCHLAND.

den dienen / vier Rijcksdalers ter maend tot Besoldingh souden ontfangen; dan noch gantschlijck voor haer selven behouden alles watse van de vyanden konden roven. Binnen een korte tijd quamen ruym 1200. Heyducken van Belgioiosa tot Botschkay overloopen. Doe tastte hy de Keyserſche aen / van welcke gedueriglı noch al meer Soldaten deserteerden. Oock quam hem eenige bystand van de Turkſche Sultan toe.

Binnen een seer korte tijd veroverd hy veele Steeden in Hongaryen;

D'Opper-Hongariërs hadden onder deese ontstane onrusten Keyser Rudolph aengeboden / datse hem ten uytersten getrouw wilden blijven / indien hy haer wou herstellen in de vrye oeffeningh harer Religie, welcke haer / tegens de voorige vergunningh / was ontweldighd. Doch alsse dit niet konden verwerven / hieldense sigh aen Stephanus Botſchkay: die in weynigh tijds / soo door voorspoedige veroveringen / als door goedwillige toeval / meester wierd van Caſchauw (een stercke Stad in 't Opper of 't Noorderdeel van Hongaryen; van sommige genoemd Caſſovia, oock Kaſſcha; de voornaemste van 't Graeffschap Abaviwar, aen de Rivier Hewat (of Horat): voorts van Eperies (in 't Noorderdeel van Oostenrijcks-Hongaryen, ontrent de Grensen van Polen); Zeben, Leventz, Calo, Vatz, Fileck (of Filleck); Trentſchin, Leva, Serentz, Sacmar, Huſt, Tirnauw, Sacoltz, Tockay, 't Eyland Schut, Stein am Anger, Neuwhauſel, en meer andere Plaetsen; oock van de Bergh-steeden, en gantsch Sevenbergen; daer-en-boven de Keyserſche tot verscheydene malen toe wyn harde slagen gaf. Dit was 't voordeel / 't welck Keyser Rudolph trock van de geweldadige verdruckingh der Onroomſche, en dwangh tot d'aenneemingh der Roomſche Religie door sijne twee Krijghs-Generaels Basta en Belgioioſa.

selfs oock geheel Sevenbergen.

Werd, onaengesien sijne Verklaringh, van de Wapenen te willen neerleggen op billijcke Conditien, van Rudolph in den Rijksban gedaen.

Ondertusschen verklaerde Stephanus Botſchkay opentlijk / dat hy de Wapenen niet voerde tegens den Keyser / maer alleenlijck tegens de wrevelige en tyranniſche Vreede-verstoorders / welcke soo veel grouwlijcke moedwilligheden / verwoestingen en snoode vervolgingen om 't stuck van Religie en Conſcientie in 't Land aenreghteden. Dat hy oock deselve geerne wou neerleggen / en sijne Majesteyt in alles gehoorsamen na behoorlijckheyd / soo haest men sou afstaen van de tot noch toe gepleeghde geweldenaryen / en de Protestantſche Godsdienst herstellen in voorige vryheyd. Evenwel deed Rudolph hem in den Rijcksban: waer door hy gedwongen wierd / in den Oorlogh voort te varen; en daer door meer kreegh / als hy oyt had gedaght.

Daer op echter in Sevenbergen gehuldighd.

Na de veroveringh van soo veele Steeden en Landen in Over-Hongaryen, selfs van geheel Sevenbergen, maeckte de Turkſche Sultan hem ten Vorst van 't laetst-gemelde Vorstendom; en hy deed sigh hier Huldigen van d'Onderdanen; welcke ongemeen-wel met hem vergenoeghd waren. Ja oock / de Turck beloofde / hem te sullen verheffen ten Koningh van geheel Hongaryen, gelijck hy te vooren Johannes, Graef van Zips, had gedaen tegens Ferdinand, Broeder van Keyser Carel de V., indien hy den Oorlogh tegens Rudolph wou voortsetten. En gewisslijck / 't sou hem doemaels gantsch niet swaer gevallen hebben / dit werck uyt te voeren. Doch liever had Botſchkay een goede Vreede gesien / wanneer maer alleen Hongaryen mogt behouden d'oude Privilegien, en hersteld werden in de vrye Religions-oeffeningh. Sloegh ten dien eynde eenige Verdraghsmiddelen voor; waer op 't dan tot een Onderhandelingh met Keyser Rudolph, en voorts in den aenvangh des jaers 1606. tot een Vreede quam / soo veel Hongaryen afsonderlijck betrof. In welck Koninghrijck de Religie wierd vrygelaten voor Roomſch-Catholijke, Gereformeerde, en Luterſch-Euangeliſche; onaengesien de Jeſuiten en andere Roomſch-Geestlijke haer uyterste vlijt aenwendeden / om dit af te keeren; en daer tegens aenrieden de verdelging der so genoemde Ketters. Wyders soumen sijn best doen / om oock / op billijcke voorwaerden / een Verdragh te bevoorderen tusschen den Turkſchen en Roomſchen Keyser. Over Hongaryen sou een Palatijn werden gesteld / om in d'afweesenheyd des Koninghs de Juſtitie te bedienen / op dat d'Onderdanen 't Hof / wanneer 't verr' af was / niet behoefden agter na te trecken / t'harer groote ongelegenheyd en schade. Deese Palatijn sou van de Standen des Koninghrijcks werden verkooren. De Noemingh der Roomſch-Catholijke Bisschoppen sou wel aen de Keyserlijcke Majesteyt staen / doch deselve geen plaets onder de Rijcks-Raden gedoogd werden. Geene / als alleenlijck gebooorne Hongariërs, souden in Ampten en Bedieningen mogen werden gesteld: de Jeſuiten geen onroerende Goederen mogen besitten. By 't aenstellen van persoonen en Officien moghten d'Onroomſche niet uytgesloten werden; maer daer ontrent soumen handelen sonder aensien op / en uytsonderingh van Religie, &c.

Kon, door de Turckſche Sultan, Koningh van Hongaryen sijn geworden; doch drong Rudolph liever tot Vreede. 1606.

Behoud de Hongariërs by hare Privilegien, en Religions-Vryheyd, door een Vreede-verdragh met Rudolph: en brenghd haer noch andere voordelen te weegh.

Wat nu Stephanus Botſchkay in 't bysonder betrof / hem en sijne Manlijcke Erfgenamen sou Sevenbergen toebehooren / met deselve Titel, als Sigiſmundus Bathori had gevoerd; met deselve Prærogativen, die deesen had beseeten. Indien hy overleed / sonder Soonen na te laten / soo sou Sevenbergen t'huys vallen den Koningh van Hongaryen, die ter dier tijd sou regeeren; en niemand van Botſchkays Bloedverwanten sou eenige aenspraeck daer op mogen maecken. Liet hy Dochteren na / deselve souden sigh moeten laten vergenoegen met 't geen de Keyser haer behoorlijcker wijs sou toeleggen; oock op Keyserlijcke kosten uytgehoudlijckt werden na eysch van haren Staet.

Voorwaerden voor hem selven by deese Vreede bedongen.

Hy schreef sig STEPHANUS BOTSCHKAY, van Gods genade Prins van Transſylvania, Heer van Opper-Hongaryen, Graef van Siculen. Dus geraeckte hy aen de geruste Besittingh van Sevenbergen. Koningh van geheel Hongaryen had hy konnen werden /

Sijnen Titel.

DUYTSCHLAND.

den, indien hy sijn eygen belangh had willen stellen boven d'aengelegenheyd der Christenheyd, en sigh houden aen den Turkschen Sultan. In tegendeel, hy braght te weegh, dat tusschen den Grooten Heer en Aerts-hertogh Matthias van Oostenryck, Broeder van Keyser Rudolph, een Vreede getroffen; 't Hongarisch Koningrijck daer door van veel verderf bevrijd, en in goede rust gesteld wierd voor dien tyd. Maer niet langh kon hy de vrught van sijnen arbeyd genieten. Cattay, of Rakattay, Cancellier van Botschkay, was onmatigh Staetsughtigh; en had sulck een hoogh gevoelen van sijn eygen persoon, dat hy sigh dorfde inbeelden, indien sijnen Heer dood was, soo sou hy sigh selven lightlijck, en met goed genoegen des Volcks, ten Vorst van Sevenbergen konnen maecken. Deese Begeerte in hem ontfangen hebbende, baerde een grouwlijcke misdraght. In deesen waen verviel hy tot sulck een Godloosheyd, dat hy sijnen Vorst vergif toebraght.

Steld d'aengelegenheyd der *Christenheyd* boven sijn eygen belangh.

Werd door sijnen *Cancellier Cattay*, om selfs Vorst te werden, vergiftigd.

Botschkay wierd dit schelmstuck gewaer; en deed hem 't Hoofd afhouwen; soo dat voor de gehoopte Heerlijkheyd schande en een ontijdige dood hem ten deel viel. Ondertusschen had de goede Vorst oock selfs de dood in 't lyf. Want of wel d'Artzen haer uyterste vlyt aenwendeden, om 't vergif kraghtloos te maecken, of te doen uytwerpen, soo was echter alles te vergeefs. Dus overleed hy op den 18. van December des jaers 1606.; ge-eerd, beklaeghd, beweend, geroemd van elck sijner Onderdanen; met dese openbare Lof-spreuck: "Dat hy was geweest de Vader des Vaderlands, de Liefde sijns Volcks, en een Vorst van uytsteeckende hoedanigheden. Als hy nu dus ontijdigh uyt de weereld was geruymd, hebben Valentinus Homonniani, Paulus Niari, Georgh Zeci (of Sezi), en meer andere, sijn' aensienlijcke Palatenschap, bestaende in gereed geld, Juweelen, en andere kostlijckheden, geplonderd, en haer selven toege-eygend; soo dat hy, sonder veel praght, te Weissenburgh in Sevenbergen wierd begraven in S. Michaëls Kerk, by sijne Suster, geweest de Gemalin van Christophorus Bathori, voortijds Vorst van Sevenbergen, en Moeder van Sigismundus Bathori, van wien hier boven is gehandeld: alhoewel eenige schrijven, dat hy te Caschauw seer heerlijck ter aerden wierd besteld.

Sterft, en werd van sijn' Onderdanen beklaegd, beweend, ten hooghsten geroemd.

Sijne Goederen stracks na sijne dood geplonderd.

De hervormde Religie was hy yverigh en met verstand toegedaen. Bevoorderde oock, soo veel hy met een goed Gewisse vermoght, 't beste sijner Geloofsgenooten. Kinderloos overleed hy. Voor sijne dood vermaende hy Johannes Janusius, van hem ten nieuwen Cancellier gesteld, dat hy Keyser Rudolph getrouw blyven, en 't Land in geen nieuwe onrusten wickelen sou; doch hier op wierd geen aght genoomen. Sommige verhalen echter, dat hy in sijn Testament de Sevenbergers ten Vorst had aengepreesen de gemelde Homonniani, doch dat de Standen hem voorby gingen.

Sijne vermaningh voor sijne dood.

Haest na 't afsterven van Stephanus Botschkay vertoonden sigh de vonckjen van nieuwe rumoeren en gevaerlijcke onrusten. De Sevenberghsche Standen quamen te Clausenburgh by een. Op dat 't Land niet sonder Hoofd, en daer door schaedlijcke beweegingen onderworpen sijn moght, verkooren se voor dien tyd en by provisie ten Bestierder Sigismundus Racoci, een seer bescheyden, verstandigh, vreedelievend Heer. Sonden oock terstond Gesanten na Weenen aen Aerts-Hertogh Matthias, des Keysers Rudolphi Broeder, om hem bekend te maecken, dat se deese keur sigh niet hadden onderstaen, om van de Keyserlijcke Majesteyt, die se voor haer hooghste Hoofd hielden, af te vallen; maer enckelijck om te voorkoomen de heymlijcke lagen en listige pogingen eeniger Sevenberghsche Heeren, welcker tanden na dit Vorstendom waterden; en dus af te snijden allerley schaedlijcke beroerten, welcke by 't ledigh staen des Vorstlijcken Stoels lightlijck hadden konnen oprijsen. Matthias echter, als een seer arghwanend Prins, meende, dat dit niet anders als veynsery, en een deckmantel tot haer bedrogh was; onaengesien Racoci in opreghtigheyd voor weergadeloos wierd gehouden; en een vyand van alle Tweedraght, insonderheyd van Inlandsche Oproeren. Doe de Polacken sijnen raed en bystand versoghten tegens haren Koning Sigismund, dien se beschuldighden te sijn een Tyran, vernietiger van sijnen gedanen Eed aen 't Rijck, verbreecker harer Privilegien, was sijn antwoord aen haer: "Wilden se een genadige God hebben, soo moesten se haren Koningh gehoorsamen in 't geen niet tegens God streed. Soo weynigh eer en regeersugtigh was hy, dat hy 't Vorstlijck Bewind over Sevenbergen, 't welck hem tegens sijnen wil was aengedwongen, vrywillig weer afstond. Waer op van de Protestantsche Standen in sijne plaets wierd verkooren Gabriel Bathori; niet uyt 't Geslaght des voorgemelden Bathori, maer uyt een ander, veel ouder en Edeler; doch daerom niet te beeter.

De Standen ver- kiesen by *provisie* in sijne plaets *Sigismundus Racoci*; een treflijck, opreght, en vreedelievend Heer; 1607.

vyand van alle Staetsught, en Onrusten; met blijck daer van.

Staet vrywillig van 't Vorstendom af.

Wijl hy veelerley seer boose stucken bedreef; oock de Saxers (van welcke eenige duysenden ten tijde Caroli Magni door deese Vorst uyt Saxenland na Sevenbergen waren gesonden, wegens hare geduerige Oproeren, daer se bleven, en hare Nakoomelingen nu noch woonen in de Steeden van hare Vooronderen gebouwd) seer tyrannisch plaeghde, soo heeft hy een seer rampsaligh eynd genoomen. De gedaghte Saxen klaeghden hier over wel aen den Keyser, doch verwierven niets t'haren besten; wijl Bathori aen Rudolph groote Geschencken sond. Van dit, en hoe verbolgens Gabriel Bethlen, of anders Bethlem Gabor, Vorst van Sevenbergen, selfs Koningh van Hongaryen is geworden, sullen wy hier na handelen.

Gabriel Bathori, Vorst van *Sevenbergen*; een boos Mensch.

Onder meer andere seer harde bedrijven van de bovengemelde Keyserlijcken Generael in Sevenbergen en Hongaryen, Georgius Basta, tegens d'Onroomsche, waren oock deese, dat hy Anno 1604. d'Euangelische, op aendringingh der Jesuiten, de Kercken ontnam

Wreede bedrijven des Keyserlijcken *Generaels Basta*.

nam

DUYTSCH-LAND.

nam/ en op hooge ſtraffen verbood/ eenige andere Religie als de Roomſche t'oeffenen. Zeecker Burger/ genoemd Georgh Sabo, dwongh hy een Boete van 10000. Rijcksdalers af/ enckelijck om dat in ſijn Huys een Predicatie was gedaen. Drie Edellieden deed hy in een oude vervallene Kelder van honger ſterven/ uyt een opgevatteden waen/ datſe 't gemeene volck gaende maeckten.

Keyſer *Rudolph* ſeer ſwaermoedigh, en waerom.

Na dat Aerts-Hertogh Matthias van Ooſtenrijck ſijnen Broeder Keyſer Rudolph, nevens meer andere Landen/ oock had afgedwongen de Koninghrijcken Boheemen en Hongaryen, gelijck wy hier na onder de Hongariſche en Boheemſche Geſchiedeniſſen ſullen hooren/ wierd deeſe Majeſteyt ſeer ſwaermoedigh; te meer/ om dat nu alle voorname Heeren ſigh van ſijn Hof na dat van Matthias begaven; oock deeſen veel meer eerbiedighden dan hem. Genoeghſaem kon men in hem bemercken een knagende treurigheyd en geduerigh verontruſtende ſpijt.

Werd onpaſlijck, en ſeer geplaegd

Op den 21. van September Anno 1611. gevoelde hy hy ſchielijck ſigh qualijck geſteld. Als in een oogenblick viel hem een verſtickende Sincking op de borſt; ſoo dat hy nauwlijcks eenigh geluyd met de mond maecken/ beſwaerlijck meer adem halen kon. Men vreeſde/ dat hy in deeſen Overval ſou dood gebleven hebben; doch 't wierd voor datmael weer beeter.

ſoo van verſtickende als andere Zinkingen.

Kortsdaer na quam hem een Sieckte aen: maer door Aderlatingh/ en gebruyck van de Steen Bezoar, wierd hy genoegſaem weer in geſondheyd herſteld. Een nieuwe Zinking viel hem op de borſt: doch oock dit gevaer ontworſtelde hy. Wederom een andere ſonk op ſijn eene been; welcke uytbrack tot een Draegh-gat/ of Fiſtel. De Geneesmeeſters hielden dit voor een goed teecken/ indien maer de Zinckingen haren loop en uytvloed derwaerts wilden neemen. In deeſe hoop ſuckelde hy al voort; doch geduerigh vergeſelſchapt van ſijne ſwaermoedige gedaghten. Somtijds nam hy voor/ na Inspruck, dan na Tyrol, dan weer na Regensburgh te reyſen; doch t'elckens wierd hy in d'uytvoeringh belet door de geduerigh neerſchietende Hoofdvloeden. Niet weynighmael meendemen/ dat hy plotſlijck den Geeſt ſou geven.

De Sieckte verſwaerd; en 't koud vyer koomd aen ſijn been.

In Wintermaend verargerde ſijn' onpaſlijckheyd tot een geheele Sieckte/ die dagelijcks gevaerlijcker wierd. Daer-en-boven quam 't koud vyer aen ſijn Been. Doe bemerckte hy ten vollen/ dat 't Uyrglas ſijns levens ten eynde was geloopen.

Sijn geduld ſoo groot als ſijne ſmerten.

Ondertuſſchen toonde hy 't geduld ſoo groot te hebben als de ſmerten; ſulcker wijs/ datmen de hevigheyd ſijns lijdens nauwlijcks aen hem kon gewaer werden. Vier dagen voor ſijne dood onthield hy ſigh van alle Artzeneyen: ſoght daer tegens ſijne hoogſte verquickingh in 't leeſen en hooren van Gods woord.

Voordragingh van eenige

Op ſijne begeerte waeckte eens 's naghts by hem de Keyſerlijcke Opper-Kamerlingh Ulrick Proskorzky. Doe de dagh aenbrack vraeghde deeſe Heer ſijne Majeſteyt/ of hy een taemlijk-goede ruſt had genooten? Waer op Rudolph, onder 't gevoel van ſeer ſwaere pijnen/ t'eenemael geduldigh en ſaghtmoedigh antwoordde: Alles ſal goed werden; indien niet in deeſe weereld, immers in 't eeuwigh leven. Wy hebben ons den genadigen wille Gods gantſchlijck aenbevoolen en onderworpen. 't Ga ons nu voorts na ſijn welgevallen.

DUYTSCH-LAND.

ſijner Godvrugtige redenen korts voor ſijne ſterf-uyr.

Als eenen ſijner Hof-Raden hem toewenſchte verlightingh ſijner ſmerten/ volle geneeſingh/ en langh leven/ ſeyde hy: Hier op maeck ick gantſch geen reeckeningh; en begon daer op met verheffingh des herten te bidden: Heere Jeſu, die om onſent wil d'uyterſte qualen hebt gevoeld, t'eenemael veraght ſijt geweeſt; laet ons maer haeſt ſien en genieten dien lieflijken en vrolijken dagh, die eeuwigh ſonder eynd ſal dueren. Oock voerde hy tot eenen anderen ſijner Raden deeſe Reden:

Sijn' aenmerkingh, tot een treflijcke trooſt tegens de dood.

„Doe ick in mijne jeughd my in „Spaenje bevond/ en mijnen Heer Vader „een Geſant derwaerts afvaerdighde/ om „my uyt mijne Vreemdelinghſchap na mijn „Vaderland te brengen/ gevoelde ick my „over deeſe tijdingh ſoo vroolijck/ dat ick „dien geheelen naght niet kon ſlapen. Hoe „veel meerder oorſaeck tot verheugingh heb „ick nu/ wijl mijnen Hemelſchen Vader my „doet t'huys halen door ſijnen Ambaſſadeur „de dood/ na 't eeuwigh/ onverganckelijck „Vaderland/ 't welck de Heere Jeſus my „door ſijn dierbaer bloed heeft verworven.

Chriſtlijcke toepaſſing der woorden van *Julius Cæſar*, doe hy in gevaer van Schipbreuck was.

Op de Saterdagh voor ſijn overlijden verhief ſigh een vreeſlijcke Stormwind. Onder deſelve ſeyde hy tot de rondom hem ſtaende Heeren: „Die nu op Zee ſijn/ bevinden „ſigh gewiſlijck in geen kleynen anghſt; „maer ick wil de vrees buyten ſluyten. Doe „de dappere Held Julius Cæſar op Zee in 't „uyterſte gevaer van Schipbreuck ſweefde/ ſulcker wijs/ dat ſelfs de Schiplieden „yeder oogenblick niet anders dan haren ondergangh verwaghteden/ toonde hy echter „ſigh goeds moeds/ en verſterckte d'andere „met deeſe woorden: Bekommer u niet; „'t heeft geen nood; want gy hebt Julius Cæſar in uw Schip.

Andere ſijner aenmerklijke redenen.

Maer hoe veel minder „hebben te vreeſen de geene/ welcke dien „grooten Noodhelper Jeſus door een waeraghtigh Geloof en vaſt vertrouwen in haer „Hert hebben? Als de Heer Carlowitz en andere ſijner Raden eenige Redenvoeringen t'ſamen hielden over ſijne Sieckte/ en de ſtaet des Rijcks/ liet hy hooren met een diepe verſughtingh/ doch vriendlijck gelaet: „'k Houde nu alle aerdſche/ tijdlijcke/ verganglijke dingen voor enckel Niet. 'k Hebſe al t'ſamen uyt mijn Gemoed verdreven. „De Soon Gods en Mariæ, die voor ſijne „vyanden gebeeden/ die de gevallene Petrus „weer in genade aengenoomen heeft/ wil „ſigh onſer aller ontfarmen!

Hy vertrouwde alleenlijck op de verdienſten *Jeſu Chriſti*.

Men hoorde niet anders van hem/ als dat hy de gantſche hoop ſijner ſaligheyd enckelijck ſtelde in de verdienſten des Heeren Jeſu Chriſti; alleen in deſelve ten vollen geruſt was. Op Donderdagh, de laetſte voor dien ſijns doods/ deed hy ſigh voor een Venſter

dragen; aenschouwde den Hemel / en brackt uyt in deese woorden: *Ora, labora, mementoque mori*; soo veel als: Bid, arbeydet, en gedenk dat gy sterven moet. Doe de volgende morgen aenquam / begeerde hy noch eenmael by 't Venster te syn / en seyde: 't Is nu mijne laetste uyr, waer in ick te gelijck met de sterflijckheyd de Regeeringhs-last sal afleggen. Men droegh hem derwaerts. Hy keeck seer aendaghtigh na den Hemel / en wapende sigh tegens de Dood met deese Schild Davids: Immers is de Heere goed den geenen die op hem hoopen, de zielen, die hem verwagten. Israël heeft God ten troost. Stracks daer na begaf hy sigh weer te bed / en gaf schielijck sijnen Geest op / den 10.20. Januarius des jaers 1612. / als hy had bereyckt d'ouderdom van 59. jaren en 6. maenden.

Laetste woorden, en dood. 1612.

In de nagt voor den morgen / in welke hy tusschen seven en aght uyren te Praegh overleed / wierd hy tot eenige malen toe vermaend / een Biechtvader te laten by hem koomen. 't Liep al eenige tijd aen / eer hy sigh hier op wou verklaren. Eyndlijk echter gaf hy / op verder aenhouding / tot antwoord: Indien hy'er eenen na sijn humeur moght hebben, soo was hy te vreeden. Ontrent ten drie uyren na middernaght quam de Dom-prediker by sijne Majesteyt / die hem een half uyr tijds by sigh gedooghde / en aen hem sijne Biecht deed. Vermits nu de swakheyd allenxen grooter / en haest daer na van de dood gevolghd wierd / soo heeftmen hem / wijl hy onlanghs te vooren op S. Nicolai dag gecommuniceert had / 't Sacrament des H. Avondmaels niet gegeeven. Oock niet 't soo genoemde H. Olysel.

Maeckt weynigh werck van een Biechtvader: ontfingh ook 't laetste Olysel niet.

Even te vooren waren plotslijck gestorven de twee Arenden / tsederd een lange tijd aen 't Keyserlijck Hof opgevoed; desgelijcks de Leeuw. Dit hieldmen als Voorteeckenen van de dood deeses grooten Vorsts. Sijnen Broeder Aerts-Hertogh Matthias, alreeds Koningh van Hongaryen en Boheemen, deed Rudolphi nagelatene Schat opteeckenen; en wierd bevonden te bestaen in 2400. ponden Goud / al t'samen Ducaten; en meer als 6000. ponden gemunt Silver; behalven al de Goudene en Silvere Vaten / Edele Gesteenten / Paerlen / en andere Kleynodien. Doch hier tegens was hy aen 't Hofgesin van hoogen en lagen staet schuldigh ontrent 14. Tonnen Gouds. Een seer uytmuntende Konstkamer van Schilderyen had hy / waer aen hy geen geld had gespaerd / vermits hy / gelijck wy alreeds in den aenvangh deeses Wercks geseght hebben / een seer groot liefhebber deeser Konst was. Schilderde oock wel selfs tot sijn vermaeck / met een taemlijck-goede swier. In sijnen dienst had hy de vermaerde Meesters Hans van Aken, en Bartholomæus Spanger van den Schilde, behalven noch meer andere.

Dingen, gehouden voor voorteeckenen sijns doods.

Nagelatene Schat.

Uytmuntende Konstkamer van Schilderyen.

Tsederd 't bedrijf van Matthias tegens hem is tusschen deese twee Broederen / schoonse uyterlijck weer vereenighd waren / noyt een reghte vriendschap en goed hert geweest. 't Gemeen gevoelen was / dat Rudolph, indien hy langer gesondheyd en leven had genooten / sigh op d'een of d'andere wijs aen Matthias sou hebben gewroocken: doch in sijne Sieckte vergaf hy hem alles. Evenwel wou Matthias, schoon meer de beleedigende als beleedighde / geduerende sijns Broeders kranckheyd / noyt by hem koomen; oock selfs hem niet sien / doen hy nu alreeds dood was. Veele misslagen / door welcke Rudolphs roem vry beswalckt is / sou hy wel vermijd gehad hebben / als uyt eygener aert een seer goed Vorst sijnde / indien hy niet den Paus / den Koningh van Spaenje, en de Roomschgesinde Geestlijckheyd te veel had ontsien; van welcke laetste hy vreesde / datse hem / indien hy haer niet genoegh te wil ware geweest / een quaed spel hadden mogen bereyden. Wat te hardneckigh bleef hy by sijne voorneemens / ten ware men hem door vleyeryen daer van wist af te brengen. Te seer geset was hy op dingen die sijn' eygen' Aengelegenheyd betroffen. Sie voorts wat voor deesen van hem geseght is.

Hevige wrok tusschen beyde de Broederen *Rudolph* en *Matthias*; die in *Matthias* noch duerde na *Rudolphi* dood.

Aert van *Rudolph*.

In de laetste jaren sijns levens wierd hy seer wantrouwigh. Liet oock niet yeder voor hem komen / om haer persoonlijck gehoor te geven. Hy meende ('t sy dan waer of waen) / dat hy veele heymlijcke vyanden had; van sommige Groote Heeren / insonderheyd van de Turck, voor geld gehuerd / om lagen tegens sijn leven te smeeden. By d'openingh sijns ligchaems vondmen Harssenen en Hert van een ongemeene grootte. De Longh was ten deelen beschadighd; de Lever vry hard: de Maegh / door de Spijsonthoudingh in 't laetste sijns levens / verschrompeld / en op d'eene sijde als verbrand. De Harssenen deedmen in de Goudene Beeker / waer uyt sijne Majesteyt daeghlijcks 't Nat van Kapoenen had gedroncken / en wierden dus na Spaenje gesonden / om daer in 't Escurial, anders geseght S. Laurentii Klooster, begraven te werden. De Darmen leyddemen in een Kistje van Ebbenhout / een El langh / een halve El breed / en even soo hoogh; met Lood beslagen. D'Opper-Stalmeester / Graef van Salm, de Heeren Proscofsky, Collobrath en Tartzky, als Kamerlingen / droegen 't na de Domkerck ter Begraefnis. Naderhand wierd met 't Lijck de behoorlijcke Lijckstaetsie gehouden. Men heeft hem een Grafschrift gemaeckt / luydende in onse Tael: RUDOLPH de II., Roomsch Keyser, een Monarch, onder d'Oostenrijcksche Stam de grootste; die met sijne roemlijcke Daden niet alleen d'Aerdbodem vervuld; maer te gelijck oock aen den Hemel gereyckt heeft. Was de Christenheyd een stercke Muer; sijne vyanden een schrick. Maer schoon hy in de Weereld onverwinlijk was, echter moest hy de dood onderworpen sijn. Dus is dan nu sijn Ligchaem in de Keyserlijcke Rustkamer; de Ziel in de Hemelsche vreughde.

Wantrouwigheyd in de laetste jaren sijns levens.

Sijn Lijck geopend; en hoedanigh bevonden.

Hoe oock met de Deelen desselven gehandeld.

Sijn Grafschrift.

Rudolph had sigh noyt in den Echten staet begeven. Liet derhalven geen Lijfs-Erfgenamen na. Waerom dan oock sijnen Broeder Aerts-Hertogh Matthias, alreeds Hongarisch

Was ongetrouwd, en Kinderloos.

garisch

DUYTSCH-LAND. garisch en Boheemsch Koningh / op den Throon des Keyserrijckes geset wierd; 't welk Rudolph, by langer levens-tijd / veelligt gepooghd sou hebben anders te bestellen.

Sijne Sinspreuck. Sijne Sinspreuck was: Alles geschied na Gods wil. Oock gebruyckte hy dit Sinnebeeld: Een Arend / met opgehevene Vleugelen; in sijne lincker poot een Pyl; in de reghter een stuckje Pappier; en daer in deese Letteren: ADSIT. Meenigerley Uytleggingen werden hier op gemaeckt. Sommige neemen al de Letteren voor een eenigh woord / Adsit; beteeckenende: Laet hem vry komen; te weeten / de Turksche Keyser / of eenigen anderen vyand. Dit is by veele waerschijnlijckst. Andere houden 't daer voor / dat elcke Letter een woord beduyd: maer van vallen de leesingen seer verscheyden; te weeten: *Auxilium Domini Sit Iniquis Terror.* Des Heeren hulp aen my sy den boosen ten afschrik. *Austriaca Domus Secura Iovis Telo.* 't Huys Oostenrijk is seeker door Gods beschermingh. *Auxilio Domini Superabit Imperator Turcam.* Door Gods hulp sal de Keyser den Turk verwinnen, &c. (Sinnebeeld, en Byschrift; met d'uytleggingh daer op.)

Sijne vernuftige Reden, noch seer jongh sijnde. Anno 1565. wierd Rudolph van sijnen Vader Maximiliaen na Spaenje gesonden / daer hy een tijd langh aen dit Hof bleef. Eens wierd hem een Doods-vonnis toegeschickt / om 't selve / in plaets des Koninghs / t'onderteeckenen: doch hy / schoon maer ontrent veerthien jaren oud / gaf seer vernuftigh tot antwoord: Yemand ter dood te veroordelen, is een saek die vry al langh overdenken vereyscht. Men kon door pijnigingh, of vrees voor de Pijnbank, een Mensch wel dingen doen bekennen, welke hy noyt gedaght, veel min gepleeghd had. Weygerde daer op d'onderschrijvingh. Deese wijse Reden liet Koning Philips de II. sigh seer wel gevallen. Wierd oock hier door bewoogen / de saeck nauwer te doen ondersoecken; en doe bevond men / dat eenen deeser veroordeelde onschuldigh was; derhalven men hem los liet. Dus had de voorsightige bekommeringh van den jongen Rudolph de ter dood gedoemde gereddet / en de Reghters ten deelen getrocken uyt de grouwlijcke Sonde van bloedschuld. (alsmen hem in *Spaenje* een doodvonnis wou doen onderteekenen.)

Sijn' antwoord aen de *Fransche* Koningh, die hem een Houwlijk voorsloeg. In 't jaer 1571 quam Rudolph aen 't Fransche Hof / oud ontrent 19. jaren. Koningh Carel de IX. sloegh hem hier een Houwlijck voor; doch hy liet deese Majesteyt hooren: Sijnen Vader had hem niet na vreemde Landen gesonden / om na een Gemalin uyt te sien / maer om de Spraecken te leeren; aenmercklijcke dingen waer te neemen / en sigh in Ridderlijcke bedrijven t'oeffenen. Van sijn Gesantschap aen den Sofi van Persien, en de bejegeningen van 't selve / kanmen andere Schrijvers opslaen.

Turksche Keyseren. Na de dood van SELYM de II., Turksch Keyser / Soon van Solyman de Groote, die met Keyser Carel de V. op even deselve dagh in de Keyserlijcke Hooghheyd trad / is hem Anno 1575. op den Turkschen Throon gevolghd sijnen Soon

Amurath de III. AMURATH de III.

doemaels oud 27. jaren. Hy deed / volgens d'ingeboerde gewoonte der Turksche Sultans, sijne vijf jonger Broederen in sijne tegenwoordigheyd verworgen / om sonder gevaer van Oproer alleen te mogen regeeren. Niemand der Ottomannische Vorsten heeft / gedeurende den tijd sijner Heerschappy / meer onbestandigheyd in bedrijven getoond / als deesen Amurath. Dickmael liet hy sig vervoeren van 't een' uyterste tot 't andere. Onophoudlijcke verwisselingh maeckte hy in sijne Staets-dienaren / sonder eenen der selven in sijnen Stand te laten blijven / hoe dapper in verrightingen / hoe voorsightigh in beleyd / hoe wijs in raedgevingh hy oock geweest moght zijn. D'eene deed hy verworgen; d'andere 't Hoofd afslaen; de derde sond hy wegh in Ballinghschap; meest altijd om gantsch geene / immers om geringe redenen; waer van getuygen sijn Mustapha, Ferrat, Sejanus, Sinan Bassa, &c. Eerst verhief hy haer tot de hooghste trap van Waerdigheyd; daer na stortte hy haer / op valsche aenbrengingen / of uyt een selfs opgevatteden arghwaen / ter neer in den laeghsten afgrond van smaed: herstelde haer dan oock wel weer in haren voorigen Eerestand / gelijk Sejanus, Sinan, en andere. (TURCKYEN. d'onbestendigste onder al d'*Ottomannische Sultans*; ontrent sijne Staetsdienaren en Gunstelingen.)

In sijne Liefde-driften. Niet minder wispeltuerigh was hy in sijne Liefde-driften. Onmatigh seer beminde hy de schoone Hasali; echter deed hy haer gantsch ongenadigh handelen; wijl hy sigh inbeelde / datse sulck een geweldigh-groote genegenheyd t'haerwaerts in hem had verweckt door Toverkonsten. Heden liefde hy een Vrouwspersoon als onsinnigh; de volgende dagh haette hy haer als de Pest. Eerst droeg hy sigh gantsch matigh en kuysch; daer na begaf hy sigh tot d'alderongebondenste wulpsheden en ontught. Met soo veele van 't Vrouwlijck Geslaght vermengde hy sigh / datmen hem noemde de Vader van honderd en twee Kinderen. Dagen en naghten braght hy door met vreeten en suppen. In 't eerst was hy mager / en bleeck van gedaente; maer door dit ongeregeld leven wierd hy opgeswollen en opdruystigh. Eerst was hy een seer nauw onderhouder van Mahomeths Wet in 't vermijden van de Wijn; naderhand goot hy dien dranck overdadigh in 't lijf. Eerst was hy seer genegen tot de Studien: plotslijck verliet hy deese oeffeningh; om / in plaets van 't verstand te voeden / 't lijf te mesten. (Was Vader van 102. Kinderen.) (In sijne levenswijs, seer seldsaem.)

In d'uytkoomsten sijner ondernemingen. Desgelijcks waren d'uytkoomsten sijner onderneemingen seer ongestadigh / gelijck wy sullen sien in sijn' Oorloghs-handelingen; onder welcke d'eerste was tegens den Persiaenschen Groot-Koningh Schach Muhammed Chodabende; vervolgens tegens Emir Hemse; Ismael de III. en Abas Myrsa: welcke Oorlogh heeft geduerd van Anno 1578. tot 1589. Onder de Persiaensche Geschiedenissen sullen wy breeder bericht hier van geven.

Terwijl *Amurath* tegens den *Persiaen* Oorlogde, hadden de Terwijl hy met deesen Krijgh beesig was / hadden de Christenen rust van de Turken; behalven eenige Inballen / van welcke hier boven in den aenvangh deeses Wercks gewagh is gemaeckt. Want of wel Amurath

H straks

TURCKYEN.

Christenen rust;

stracks na sijne begonnene Heerschappy tegens de Hongariërs in stilheyd optrock / en daer over eenige Schermutselen tusschen beyde de Deelen voorvielen / soo had echter deesen Oorlogh geen nadruck; en noch in 't selve jaer (Anno 1576.) heeft hy met Keyser Rudolph een Wapenschorssingh opgeregt / welcke aght jaren langh sou dueren. In 't volgende jaer 1577. nam de Beg van Filleck, tegens de gemaeckte Stilstand / de Stad Sixo in. Daer-en-boven wierd in 't volgende jaer Medlingen van deese Turcken vermeesterd. De Sangiac van Solnok quam Anno 1582. met 6000. Turksche Soldaten na Zips; verbrandde veele Plaetsen / en voerdde een groot deel Christenen ter Slaverny wegh; doch wierd geslagen. Echter geschiedde dit alles buyten weeten en tegens wil van Sultan Amurath; immers soo hy betuyghde: die oock de Vreedeverstoorders scharp deed straffen; en Anno 1584. de Stilstand met Rudolph verlengde. Evenwel vielen sommige Turksche Begen noch in 't selve jaer op de Grensen van Crain aen; ja noch dieper in; met sigh sleepende een grooten Buyt / en veele Menschen. Doch de twee dappere Helden / Joost Joseph, Graef van Thurn, en Thomas Erdendi, Graef van Muslovina, Krijghs-oversten der Landschappen Sclavonien en Croatien, sloegen over de 4000. / en alsoo byna de helft deeser Rovers dood. Te gelyck ontweldighdense haer de bekoomene Roof. Oock toonde Amurath sijn misnoegen hier over aen Keyser Rudolph. Hoe hy de Vezier Aly Bassa (onaengesien hy was de Man sijner Suster) over een nieuwen Inval Anno 1587. deed ophangen / is voor deesen verhaeld.

behalven dat eenige *Turksche Begen* tegens sijnen wil 1577. 1582. somtijds een Inval in de *Christenheyd* deeden; 1587.

Noch al vielen in 't selve jaer de Bassa van Sigeth, de Sangiac van Mohatz, en dien van Funffkirehen in de Keyserlijcke Landen; verwoestende / na d'uytplonderingh / de Steedekens Moratz, Reineck, Tornack, en veele Dorpen; doch wierden van de Christenen al weer geklopt. Amurath ontbood de Bassa van Sigeth na Constantinopol, en deed hem verworgen / als 't Hoofd der Vreedeschenders. Sinan Bassa, een Florentijner van geboorte / doch afvalligh van 't Christendom, en geswoorne vyand aller Christenen; boven maten tyrannisch / gierigh / hoogmoedigh / en listigh / doch niet minder een wel-ervaren Krijghsman / was als verwoedend-grimmigh over al deese Neerlagen der Turcken; en nam voor / deselve bloedigh genoegh te wreecken. Viel Anno 1588. met ontrent 13000. Mahometanen in Hongaryen; en meende dit Rijck geheel af te lopen: deed'er oock geen kleyne schade in: doch wierd al weer door Sigismund Racoci (van wien hier boven onder de Sevenberghsche Onrusten is gesproocken) geslagen / en te rugg' gejaeghd.

en wat sigh daer ontrent toedroeg. *Sinan Bassa*, een verloogchend *Christen*, en gesworne *Christen*-vyand; van wat voor een aert.

Amurath, die ontrent deselve tijd van de Persianen een vreeslijcke Neerlaegh had geleeden / deed Sinan Bassa voor oneerlijck en een Schelm uytroepen. Verklaerde al sijne Goederen verbeurd; en beval / datmen hem na Constantinopol sou voeren; 't sy uyt onwil / om dat hy sijnen Aenslagh tegens Hongaryen niet had konnen uytwerken; 't sy om dat hy dit stuck buyten sijne kennis had aengevangen; en hy in deese ongelegenheyd sijner saecken Keyser Rudolph niet wou tergen / om 't Harnasch aen te doen / tot een vollen Oorlogh tegens hem. Maer als hy eyndlijck met den Persiaenschen Sofi tot Vreede was geraeckt / wou hy / door eeniger Bassen ophitsingh / Hongaryen met allen ernst aentasten. Trock met een stercke Krijghsmaght in Croatien, en veroverde de maghtige Stad Crastavitz in 't jaer 1592. / nevens meer andere Plaetsen. Deed daer-en-boven soodanigh een voortgangh / dat niet alleen Oostenrijck, maer selfs geheel Duytschland in schrick stond. De vermaerde Held Thomas Erdendi, een Heer in Sclavonien, bragt wel een deel volck by een / om tegenweer te doen / doch wierd van Hassan-Bassa onvoorsiens overvallen; soo dat hy een goed deel der sijne verloor. Meermael voeghden de Turcken de Christenen groote schade toe; ja ook swaere Neerlagen: plonderden afgrijslijk / en verbrandden meenighten van Dorpen. Siseck belegerdense; doch te vergeefs / en met groot verlies / ter oorsaeck van 't voorheenen gemeld Bedrogh des Gouverneurs, geholpen door een Abt.

Hoe van *Amurath*, wegens sijnen Inval in *Hongaryen*, gehandeld.

TURCKYEN.

Die, nu met den *Persiaen* in vreede staende, selfs op *Hongaryen* aenvalt. 1591.

Steld geheel *Duytschland* in schrick.

In deese nood soght Keyser Rudolph hulp by de Duytsche Vorsten / en verkreeghse. Doch deese bystand was noch gewightigh noch geluckigh genoegh. Ontrent 7000. Mannen onder Thomas Artely, Joris Cleischbacker, en Dionys Donk sond Rudolph afsonderlijck uyt tegens de Turken. Haer Leger sloegense neer tusschen Wyhitsch (of Vihitz) en Carelstad; doch wierden van hare vyanden overrompeld / en soodanigh aengetast / dat van de geheele 7000. niet meer als 84. Mannen overbleven. Wederom moest Keyser Rudolph de Duytsche Standen om bystand aenspreecken. Ondertusschen drongen de Turken al voort / en gingen in 't jaer 1593. te werck na haer welgevallen. Vermeesterden / nevens meer andere Sterckten / Trentschin (by andere Transchin, in 't Noorderdeel ten Westen van Hongaryen, aen de Rivier de Waag, by de Grensen van Silesien), en belegerden op nieuws Siseck; doch leeden hier een geweldige Neerlaegh; soodat / volgens Hieronymus Ortelius, wel 18000. der hare sneuvelden; onder welcke waren veele voorname Bassen, Begen, en Sangiacken; selfs oock de Bassa van Bosnien; desselven Broeder Giaffer, Beg van Petrowitz; Sinan Beg, Soon van Amuraths Suster / &c. Van al de Hoofden deeses Turckschen Heyrs is 't niemand door de vlught ontkoomen / als d'eenige Murat Ma van Curvo. De gemelde Hassan Bassa van Bosnien had 't Commando over al 't Krijghsvolck: wierd beneeden de Brugg' by Sisek uyt 't Water opgetrocken / daer in versmoord sijnde. Sijn Kleed was allerweegen vercierd met seer kostlijcke Edele Gesteenten. Deese Zeege was dies t'aenmercklijcker / wijl de Christenen

In een Geveght blijven van 7000. *Christenen* niet meer dan 84. over.

Geweldige Neerlaegh der *Turken* by *Sisek*; waer in al de Hoofden des *Turkschen* Heyrs, op eenen na, sneuvelden.

nen

nen op verre na soo sterck niet waren als de Turken.

Amurath wil een vreeslijcke wraeck hier van nemen.

Soo woedend wierd Sultan Amurath over dit sware verlies / doe hy de tydingh daer van ontfingh / dat hy by God en Mahometh swoer / een vreeslijcke wraeck daer over te sullen neemen / met verwoestingh van geheel Hongaryen. De Christenen wierden genoegh gewaerschouwd van de seer groote Toerustingh der Turken ; echter volghden de Duytschers haer' oude gewoonte / en haesteden sigh niet tot genoeghsame tegenweer / door dat de Turksche Maght alreeds in Hongaryen was gekoomen. Doe begon men eerst in Boheemen , Silesien , Moravien en Oostenrijk volck te vergaderen; een Rijcksdagh te Regensburgh aen te stellen / en van de Rijcks-Standen hulp te begeeren. Rudolph had gemeend / deesen aenval te sullen weerhouden door toegevingh. Versoght / niet weynigh bevreesd sijnde / in plaets van sigh in een reght postuer te stellen / om de Turken heldmoedigh te bejegenen / lafhertigh Vreede: ja / bood oock Amurath aen de betalingh der twee verloopene jaren des Tribuits; doch hy hoorde niet.

Slapheyd der Duytschers tot tegenweer, na hare gewoonte.

Rudolphi lafhertige aenbiedingh.

De Turken veroveren Sisek; 1593.

De Turken , onder den Beglerbey uyt Grieken gesteld / maeckten sigh weer aen Sisek in Croatien ; en veroverden deese Plaets na een dappere tegenweer. Boven maten tyrannisch gingense hier te werck / tot wraeck van de gedaghte Neerlaegh; en oock van 't bedrogh / voortyds door de Gouverneur deeser Plaets tegens d'Ottomannische gepleeghd. Want de Beglerbey deed alles in stucken houwen / en in de Rivier Culpa werpen: nevens meer andere oock een Monick / die sigh verborgen hield / doch gekreegen wierd / op d'aldervreedste wijs levendigh villen; daer na hem in kleyne stucken kappen / en doe deselve verbranden. Op dit geluck / en meer andere voorspoeden / wierd Amurath soo hooghmoedigh / dat hy Rudolph de versoghte Vreede t'eenemael weygerde; met bygevoeghde bedreygingh: Hy wou voortaen van de Roomsche Keyser geen Tribuit meer ontfangen / maer al desselven Landen door moord en brand tot op 't uyterste laten verwoesten.

en haer grouwlijk bedrijf aldaer.

Amuraths dreygementen aen Rudolph.

Send Sinan Bassa, om geheel Hongaryen te verwoesten.

Sinan Bassa , te vooren in sijn' ongenade geraeckt / gelijck gehoord is / verhief hy ten Opper-Veldheer; met een strengh bevel aen Mahometh Bassa van Temiswar, en de Beglerbey van Grieken, datse deesen Sinan in alles souden gehoorsamen / even als sijn eygen persoon. Rudolph, dus swaer gedreyghd / versoght hulp van al de Keurvorsten / Vorsten en Standen van Duytschland ; van de Paus; van d'Italiaensche Princen ; de Koningh van Polen; de Muscovische Czaar, &c. Sinan Bassa was eerst gereed / en eerst te veld. Maeckte sigh meester van Vesprin, Papa, of Pappa, en andere Sterckten. Ondertusschen begonden de Persianen en Georgianen de Wapenen weer aen te vatten tegens Amurath: die ter dier oorsaeck in aller spoed Sinan Bassa na Constantinopol ontbood. Doe deeden de Christenen haer best / om weer voordeel te bekoomen. Belegerden Stuhl-Weissenburgh , en wonnen by deese Plaets een Veldslagh; doch niet / sonder oock aen hare sijde een groot verlies te hebben geleeden. Moesten derhalven de Belegeringh verlaten. Veroverden echter Sabatga, oock Fillek ; en sloegen de Turken seer geweldigh / doe se ten Ontset waren aengekoomen onder Mahometh Bassa van Temiswar en drie Begen.

Moet hem te rugg' roepen tegens de Persianen en Georgianen.

Dit geeft de Christenen wat lught:

Uyt een sonderlingh-groote vrees verlieten de Mahometanen de Steeden en Sterckten Dyvin, Hamasky, Plauwenstein, Sallak, Dregel, Palanka, &c. Verlooren door Krijgsgeweld Aniacko, Holkykouw, Hella, Wetzker, &c. Dus wierd een goed deel Lands weer van 't Turksche Jock verlost. Anno 1594. stelde Keyser Rudolph sijnen Broeder Aerts-Hertogh Matthias van Oostenrijk ten Generalen Veldheer tegens de Turken in Hongaryen; en Aerts-Hertogh Maximiliaen ten Generael in Onder of Laegh-Hongaryen. D'ingenoomene Plaetsen wierden versorgd met goede Besettingen. Men won'er Novigrad noch by. Sigismundus Bathori, Vorst in Sevenbergen, viel van Amurath af tot den Roomschen Keyser. Dickmael wierden nu de Turken van de Christenen geslagen / en door deese veele Steeden weer verobert. Dus liep het de Mahometanen t'eenemael tegen. Echter deedense hier en gintsch noch groote schade door moorden / roven en branden. Gaven oock noch wel somtijds de Christenen harde stooten : ja veroverden selfs Raab , door verradery des Graefs van Hardek. Dit was voor de Christenheyd een groot verlies ; wijl deese vermaerde Plaets (gelegen in 't Westerdeel van Hongaryen, daer 't Riviertje Rab, of Raab, in de Donauw loopt / tegens over 't Eyland Schut, dight by de Grensen van Oostenrijk, oock wel Gewer en Janvarien genoemd) wierd gehouden voor de Sleutel des Roomschen Rijcks. Maer daer tegens was de Sevenberger (nu van Amurath afgeweecken) de Turken veelerweegen seer schaedlijck.

welcke hier op aenmerckelijke veroveringen doen.

De Turken daer tegens winnen Rab, of Raab, de Sleutel des Roomschen Rijcks.

Dood van Sultan Amurath seer ellendigh ; en aenmerckelijkheden daer ontrent. 1595.

Hier op volghde Anno 1595. de dood van Sultan Amurath. Den 28. December des voorigen jaers wierd hy seer sieck / door de geweldige pijn van Steen en Graveel. In sulcke smerten en bygaende kranckheyd lagh hy tot op den 8. 18. van Januarius. Doe overleed hy. Abelinus in Theatr. Europ. steld sijne dood op den aenvangh van Martius. Door de hevige parssingh in 't Water-maken was in de Manlijcke Roede een vyerigh Geswel ontstaen. Tegens alle waerschouwingen aen wou hy geen ander middel gebruycken / als d'opleggingh van Ys / of yskoud Water; vermits dit de brand der ontsteeckingh wat scheen te verdoven. Andere stellen / dat hem door sijn onmatigh suppen een Popelsy overviel / waer in hy de Geest gaf. Van verwe was hy blancker als andere Turken ; doch soo geweldigh dick en vet van lichaem geworden / dat 't Hoofd nauwlijcks boven sijne schouderen uytstack. Statigh was sijn wesen / en vriendlijck sijn gesight: de Baerd langh / dick / en geelverwigh.

Lighchaems-gestalte, en geweldige dickheyd.

TURCKYEN.

Niet soo bloeddorstigh, als sijne Voorsaten.

Niet soo bloeddorstigh droegh hy sigh / als sijne Voorsaten hadden gedaen. Want dickmael schold hy de straf quijt de geene / welke sigh swaerlijk tegens hem hadden misgrepen / alsse maer alleen schuld bekenden / en om genade baden. Geen Krijghsmans hert had hy in sigh; maer voerde d'Oorlogen meest door sijne Bassen.

Eerst seer kuysch by alleen eene Gemalin. Daer na boven maten ontughtigh.

Groot vermaeck vond hy in 't leesen der Historien, om te mogen weeten wat'er in de Weereld en aen der Vorsten Hoven was omgegaen / en noch gebeurde. Tot sijne dertigh jaren toe leefde hy seer kuysch by maer eene Gemalin: doch als sijne Moeder en Suster hem seyden / dat hem / tot verseeckeringh sijns Rijcks / nodigh was / veele Soonen te hebben / wierd hy / eens buyten den band der Tught gesprongen sijnde / boven maten ontughtigh; en verontreynighde sigh met meer dan 2000. Vrouwspersoonen. Waer door hy dan / gelijck alreeds geseght is / Vader van 102. Kinderen wierd.

Ibrahim Bassa t'*Alcair* send van sijnen Roof op de *Drusen* aen *Sultan Amurath* geweldig groote Schatten.

Als Ibrahim Bassa, Beglerbey t'Alcair en over Egypten, Anno 1585. had verwonnen de Drusen, welcke woonden aen den Bergh Libanon in Syria Phœniciæ, sond hy Sultan Amurath van sijnen veroverden Buyt een Vereeringh van een Millioen Goudts: een goudene Schotel / waerdig over de 600000. Zechinen, en meer andere kostlijckheden. Aen de Sultane en hare Dochteren / oock aen andere voorname Vrouwen in 't Serrail, schonck hy soo veel aen Goud / Kleynodien / en Rariteiten / dat deese Gift wierd gewaerdeerd op meer dan vijf Tonnen Gouds. Hier door verwierf hy soo veel gunst by Amurath, dat hy hem ten Houwlijck gaf sijn' oudste Dochter Huma Kissi, Anno 1586. De Bruydegom sond sijne Bruyd ten Geschenck toe vijf geladene Muyl-Esels met seeckere verwe / waer mee de Turksche Vrouwspersoonen handen en voeten plegen te verwen: drie Muyl-Esels met Silvere en Goudene Munt. Twaelf andere met Suycker-Confituren. Thien groote vergulde Silvere Schootelen met Eedele Gesteenten / Paerlen / en goudene Kleynodien / als Kroonen / Keetenen / Ringen / Hals / Arm / en Voetbanden.

Bekoomd daer voor sijn' oudste Dochter *Huma Kissi* ten Gemalin.

Uytmuntend-kostlijcke Geschencken, voor de Bruyd en Bruydegom, door *Sultan Amurath* toegesonden

Sultan Amurath begiftighde den Bruydegom met tweemael honderd-duysend Ducaten ten Bruydschat; nevens alles wat behoorde tot vercieringh der Bruyd en haers Vrouwentimmers. Alles wierd van vijfhonderd voorname Turcken gedragen na 't Slot van Ibrahim-Bassa. Vier der selve droegen den Alcoran, en een Gebedboeck / verciert met Goud en Eedele Gesteenten. Vier / de Lessenaers tot deese Boecken / met even diergelijcke Kleynodien opgepronckt. Thien andere / groote Silver-vergulde Kandelaren / beset met Turkoisen. Wederom veerthien / groote hooge Kaerssen / van allerley verwen / gemaeckt uyt hol-geblasen Wasch / en verciert met Eedele Steenen. Vier / 't Lampet tot de Hand-wasschingh / ingeleght met Robynen. Eenen / een Schrijf-gereedschap / voorsien met seer kostlijcke Gesteenten / en Spiegeltjens van Krystal. Ses / de Bed-gordijnen / van gecouleurd Atlas, met Goudene Franjen en Knoopen; beset met Paerlen en goudene Platen. Twee / een Ladder / met Goud beslagen / behoorende tot de Bruyds Wagen. Noch aght aensienlijcke Turken droegen seer schoone groote Lantaernen / konstigh doorgeslagen; oock allerley schoongeverwd Tafelgoed / bedeckt met geslagene Platen van Goud en Silver.

TURCKYEN.

aen *Ibrahim Bassa.*

Waer in deselve bestonden;

Daer op volghden aghtthien Kolwagenen voor de Bruyd en haer Vrouwentimmer / op 't alderkostlijckst overdeckt. Dertigh Muyl-Esels / yeder geladen met twee Kisten / overtoogen met Goud Laecken. Vijfthien Muyl-Esels met groote Valizen, van rood en groen Laecken toebereyd. In deselve waren Matrassen, Kussens / en ander Bed-tuygh. Aght-en-tseventigh Kassen / op Muyl-Esels / overtrocken met welrieckend Leer. Honderd andere Valizen, overtoogen als de Kassen. Tweehonderd Kisten / wit beslagen / op honderd Muylen. Aght-en-vijftigh der selve Dieren / dragende Tapitseryen en andere kostlijckheden. Vijf-en-twintigh andere / met Keetelen / Pannen / Schootelen / en allerley Keuckengereedschap. Doe quamen taghtigh Gesneedene Mooren: honderd Slavinnen / en vier-en-twintigh oude Wijven / als Hof-meestressen der jonge Dochteren.

en hoe aengedragen.

Geweldig-groot Kasteel, met Geschut, &c.

Dit alles waren sonderlinge kostlijckheden. Maer laet ons nu oock hooren seer vreemde seldsaemheden. De Generael-Overste der Turcksche Zee-Armade vereerde de Bruyd een Kasteel / met Geschut en allerley toebehooren / gemaeckt van enckel Suycker; soo groot en swaer / dat het van tweehonderd persoonen nauwlijcks kon voortgetrocken werden. Dan noch vijf-honderd en vijf-en-twintigh stucks allerley Gedierten / Monsteren, Vogelen / &c. / desgelijcks van enckel Suycker; yeder / behalven 't Gevogelt / soo swaer / dat twee / drie / ja vier Mannen genoegh aen elck stuck te dragen hadden. Onder de vierboetige Dieren waren Kamelen / Elephanten / Dromedarissen / Leeuwen / Paerden / Rhinoceren, Stieren / Tygers / &c. Onder de Monsters sag men Crokodillen / Syreenen, &c. Onder de Vogelen Habicken / Oyevaers / Sparwers / &c.

en andere verwonderlijkheden, van enckel Suyker.

Wonderbare Bruyds-Wasch-kaerssen, in grooten getale, van een ongeloof-lijcke waerde, en hooghte;

De Fackry Cadun, een voorname Sultanin, vereerdde deselve Bruyd een geweldig-groote / seer cierlijcke Kaers / dertigh Ellen langh / van hoogh-geblasen Wasch / en allerley schoone verwen; doorsightigh / met Goud / Paerlen / en Eedele Gesteenten beset. De waerde wierd begroot op 50000. Ducaten. Daer benevens ses-en-tsestigh andere Kaerssen / d'eene geduerigh grooter als d'andere / oock elck verscheydentlijck geverwd; kostlijck en konstigh op verscheydene wijsen verciert. Des Turckschen Sultans Opper-Stalmeester begiftighde haer met een Kolwagen / geschat op 15000. Ducaten. De gedaghte Generael over de Turk-

sche

TURCKYEN.

sche Zeevloot deed tot sijn voorigh Geschenk noch een groote Kaers / van allerley cierlijk gewerkt Wasch / met seer heerlijck verguld en versilverd Beeldwerck. Negen Kamertjens waren'er in / d'eene boven d'andere. De hooghte was van 30. ellen. Een andere Sultanin, Schahan Kadun Kissi, begiftigde haer met een boven maten cierlijcke en groote Bruyds-kaers / gemaeckt van menigerley-verwigh opgeblasen Wasch / doorlughtigh / met vijf Bodems / vol allerley Kruyden / Bloemen / Bloessemen / Vrughten / na 't leven afgebeeld ; oock verciert met Figueren van Menschen / Dieren / Vogelen / en allerley seldsame dingen.

sommige van dertig Ellen;

De gedaghte drie groote Wonder-kaerssen waren soo hoogh / en soo dick / datmense niet in 't Oude Slot kon brengen. Derhalven moestmense onder d'opene Hemel laten staen / en door Waghters doen bewaecken. Doe de Bruyd Huma Kissi in 't Pallays des Bruydegoms wierd gevoerd / wasse begeleyd van 500. kostlijck-opgepronckte Officieren der Ottomannische Porte te Paerd / en 50. rijdende Vrouwspersoonen. De gemelde / en veel andere treflijcke Kaerssen wierden haer voorgedragen. Sy reed / wel-bedeckt / onder een Geheemelt op een wit Paerd. De Manen en Staert van 't selve waren behangen met Gouddraed : Sadel / Toom / en 't ander Tuygh was rijcklijck verciert met Paerlen en Eedele Gesteenten.

nevens andere seer vreemde seldsaemheden.

Op AMURATH de III. is in de Regeeringh des Turkschen Rijcks Anno 1595. gevolghd sijnen Soon

MAHOMETH de III.,

in 't ses-en-twintigste jaer sijns ouderdoms. Men hield de dood sijns Vaders verborgen / ter tijd toe / dat hy (uyt Magnesien geroepen) op den elf den dagh daer na te Constantinopol aenquam. Dit wierd dus besteld door de Sultane, en de Groote des Hofs / op dat / wegens Amuraths afsterven / en geduerende 't afsijn van Mahometh, geenen Oproer moght ontstaen. D'overleedene Sultan had op deesen sijnen Soon een arghwaen geworpen / dat hy na sijn leven traghtte / om op den Throon te geraecken. Dit vermoeden wortelde dies te dieper in sijn hert / om dat hy van der jeughd af in hem had bemerckt een grouwlijck-wreed gemoed en bloeddorstigen aert. Gewisslijck sou Amurath hem aen kant geholpen hebben / om sigh selven te verseeckeren / indien niet de Sultanin, Moeder van Mahometh, deesen haren Soon had geraden / dat hy sigh gantschlijck tot Vrouwen en allerley wellusten sou begeven ; want dan sou sijnen Vader sijn' opgevattede gedagten laten vallen.

Mahometh de III. Soon van Amurath de III. Turcksch Keyser.

Arghwaen sijns Vaders tegens hem;

waer door wegh genoomen; en hoe seer hy hier door veranderde ten quaden.

Hy volghde deese Les meer dan te veel. Maer dit veroorsaeckte in hem een groote veranderingh. Van vernuftigh wierd hy bot; van strijdbaer vadsigh. Hier over behield hy wel 't leven; doch Amurath sond hem echter na Magnesia, om verr' van der hand te zijn.

Soo haest hy op den Throon was geklommen / heeft hy / om sigh in sijnen Staet buyten gevaer te houden / een-en-twintigh sijner Broederen doen verworgen. Doch haest daer na begon den eersten Oproer der Janitzaren, om dat hy / buyten hare kennis / ten Sultan was gesteld. Evenwel wierdense noch bevreedighd. Doe moest hy een Krijghsheyr na Hongaryen senden tegens de Christenen : oock om weer tot gehoorsaemheyd te dwingen de geene / welcke onder sijnen Vader Amurath 't Turksche Jock hadden afgeworpen; als / de Sevenbergers, en de Wallachiërs. In plaets van Sinan Bassa stelde hy Ferrat Bassa ten Generalen Veldheer; met ernstigh bevel / dat hy alle vlijt sou aenwenden / om met een geweldige meenighte tegens de Sevenbergers op te trecken. Maer 't aengenoomene Krijghsheyr begon tegens Ferrat op te staen ; veellight door aenporringh des Cicala Bassa; die / nevens Sinan Bassa, oock van 't Vezierschap was beroofd. Door dit middel meende hy Ferrat Bassa by den Sultan in ongenade te brengen / en dan weer in voorige staet hersteld te werden. Maer dien Aenslagh misluckte hem. D'Oproer wierd gestild ; en Ferrat, nevens Asan-Chassan Bassa, trock op Sevenbergen aen. Doch d'Ingeseetene bevonden sigh in postuer van tegenweer te konnen doen : ja veroverden oock Kockeja, Tovicaradge, Varsocz, Fadsat, en de Stad Lippa; terwijl Michaël, Waywoda in Wallachien, aen Sinan Bassa in dit Gewest Slagh leverde / en hem met groot verlies de vlught deed neemen.

Doet terstond 21. sijner Broederen verworgen.

Sijnen Oorlogh, aengevangen tegens de Sevenbergers en Wallachiërs.

Daer op wierd Sinan van de Sevenbergers vervolghd ; 't welck hem veroorsaeckte Tergoviste, Bucareste, en de Vestingh S. Georgio te moeten verlaten. In deesen Toght verloor hy meer dan 30000. Mannen. De Graef van Mansveld nam aen een andere kant Strigonium, of Gran, in / en sloegh de Turken, welcke tot Ontset aenquamen / een groot deel Volck af / door de vertsaeghdheyd des Beglerbegs van Grieken. Voorts veroverden de Christenen Vicegrad (van de Duytschers genoemd Plindenburgh, een sterk Steedje in Neder of Turcksch Hongaryen), Babotch, Haduman, en Petrinia, of Petrina, in Croatien, aen de Rivier Culpa: doch daer tegens vermeesterden de Turken Clissa, en de seer vaste Stad Agria, anders gesegt Eger, en Erla, in Opper, of Oostenrijcks-Hongaryen; voor welcke Plaets Mahometh in eygener persoon was gekoomen. Niet meer als deese mael is hy opt in 't veld verscheenen. Oock won hy een aenmercklijke Slagh te Keresch, door der Christenen Buytgierigheyd ; welcke spoedigh tot den Roof snelden.

Winst en verlies der Christenen in deesen Krijgh.

Hebben echter 't meeste voordeel.

Ontrent deesen handel heeft sigh yet sonderlinghs toegedragen by beydersijds Overwinningh. Na de veroveringh van Erla legerde Sultan Mahometh sigh by Maglar, niet meer dan twee Hongarische Mijlen van de genoemde Stad. Aerts-Hertogh Maximiliaen van Oostenrijk, met de Krijgsmagt der Christenen te laet gekoomen tot 't Ontset van Erla, besloot echter de Turken te bevegten. In sijnen optoght quam de

Hare Buytgierigheyd in een gewonnene Veldslagh

TURCKYEN.

Vorst van Sevenbergen by hem; soo dat hy nu sterck was 32000. wel-toegerustte Ruyters/ en 28000. dappere Soldaten te voet. Den 23. October Anno 1596. viel hy op 't Leger van Mahometh aen/ door soo veel 't selve eenige Posten had beset. Desgelijcks geschiedde de twee volgende dagen; op welker laetste de Christenen soo voorspoedigh waren/ datse een groote meenighte deeser Ongelövige versloegen/ en genoeghsaem de volle Zeege hadden bevoghten.

veroorsaeckt haer

Sultan Mahometh met sijnen Swager Ibrahim Bassa begaven haer in alle stilheyd uyt 't Leger wegh; sonder te weeten/ waerwaerts sy haer best souden mogen redden. D'andere/ de moed verliesende/ namen ook de wijck/ in bry groote wanordre/ en seer verstroyd. Doe begonden de Christenen eendraghtigh Victorie, Victorie te roepen. Vielen in 't Leger der Turcken, en sloegen noch veele der selve in hare Tenten dood. Maer nu verkeeckense de kans. In plaets van hare Zeege te bevestigen/ door hare vyanden ordentlijck te vervolgen/ en verder afbreuck te doen/ begavense sigh in 't wild ter plonderingh; en drongen tot in de Tent des Sultans, seer kostlijck verciert/ en met Schatten vervuld. Sy meenden alles weg te dragen; doch vonden hier noch de Lijfwaght des Turcks: en onverwaght wierd op haer los gebrand een deel grof Geschut/ geladen met yfere Keetenen/ groote Spijckers/ en Steenen. Hier door verloorense niet alleen een goed getal der hare/ maer oock gantschlijck de moed. De Turcksche Tenten stonden dight by malkander/ en waren met stercke Touwen aen een gebonden; over welcke de Paerden der Christenen struyckelden/ en met hare Berijders in 't te rugg' vlieden ter aerden vielen. Eenige noch in 't Leger sijnde Turcken vlooden desgelijcks in groote verbaesdheyd wegh. De schrik deed de Christenen sigh inbeelden/ datse haer wilden vervolgen; 't welck haer in dies te grooter verwarringh braght. De Cicala Bassa, 't Hoofd der Turcksche Aghtertoght/ deese wanschicklijckheyd gewaer werdende/ viel van ter sijden op de Christenen in; en een hoop Tattaren begaf sigh by hem.

een seer sware Neerlaeg. 1596.

Sonderlinge seldsaemheyd,

en wonderlijke uytwerckselen

van een schielijck ontstane schrick

Dit verweckte in de Christen-Ruyterey soodanigh een vrees/ datse/ onaengesien alle vermaningen der Hoofden des Heyrs/ met alle maght uytbraecken/ te gelijck met 't voetvolck. Een deel Turcken, weer by een versameld/ en door deese onordre aengemoedighd/ doorschooten en zabelden ter neer al de Christenen diese bereycken konden. D'andere/ welcke de handen der vyanden noch ontquamen/ versmoordden ellendigh in de Moerassen. Soo hier/ als in de voorige Schermutselen/ verloorense veer' over de 20000. Mannen; daer onder oock Augustus en Ernestus, Hertogen van Holstein; een groot deel Oversten/ Ritmeesters/ andere Officieren en Eedele. Schoon oock de Turken haer niet verder vervolghden/ als tot aen d'eerste Post, en doe weer aghterwaerts keerden/ soo was echter de schrik in haer soo groot/ datse/ tot hare hooghste schande/ een snelle/ bespotlijcke vlught namen; met aghterlatingh van al 't Geschut/ Tenten/ Bagagie, en 't geen voorts in 't Leger was. De Veldheer/ Aerts-Hertogh Maximiliaen selfs/ ylde na Caschauw; de Vorst van Sevenbergen na Tockay; andere anderweegen heenen.

in deese Veldslagh

beyde onder de *Christenen* en *Turken*,

Maer gelijck de vrees 't Heyr der Christenen dus sonder oorsaeck deed vlieden/ soo heeft even ter selver tyd een selve schrick de Turcken, nu Overwinners, bevangen; sulcker wijs/ dat Mahometh sijn Leger veelerweegen deed in brand steecken/ en met d'uyterste verbaesdheyd op 't schighstigst met al de sijne doorgingh. Als evenwel de Mahometanen naderhand vernamen/ dat 'er niet een eenige Christen meer in der selver Leger was/ sijn een deel der hare derwaerts gegaen/ en hebben 't/ alhoewel noch in groote vrees/ den 30. October beginnen te plonderen. De Christenen quamen in Hongaryen allenxen weer by een/ doch sonder Wapenen/ wylse Musquetten/ Deegens/ Harnasschen en alles van haer hadden gesmeeten/ om dies te rasser te konnen voortkoomen.

even t'eener tijd, en alste ou beyde

Overwinners waren.

Even voor dat de Turcken Erla verooverden/ hadden de Christenen stormenderhand Hatwan ingenoomen/ en seer barbarisch daer in te werck gegaen: selfs de Zuygelingen in de Wiegh doorstoocken; der swangere Vrouwen buycken op/ der Mannen Schamelheden af gesneeden/ en Beursjens daer van gemaeckt. Maer in de volgende Maend moesten de Christenen in Erla deese Onchristlijcke woedende wreedheyd dier betalen. Want als de Turcken deese Plaets hadden bemeesterd/ hieuwense ter neer alles wat haer voorquam/ onaengesien de Besettingh de vrye uyttoght had bedongen. Onder 't doorschieten en neerzabelen riepen de Mahometanen geduerigh/ Hatwan! Hatwan! Hatwan! daer door te kennen gevende/ datse hier dus handelden ter wraeckneemingh van de boosdaden/ door de Christenen in Hatwan gepleeghd.

Onmenschlijke wreedheden der *Christenen* tegens de *Turcken* in *Hatwan*

haer door de *Turcken* weer vergolden in *Erla*.

Na de verhaelde seldsame Neerlaegh en Vlught van beyde de Parthyen begaf Mahometh met sijn meeste Volck sigh na Griecks-Weissenburgh, om daer Winterleger te houden. Door de Bassa van Ofen deed hy Weytzen beleegeren/ doch te vergeefs. Ondertusschen liet hy sigh voorstaen/ dat hy door d'inneemingh van Erla eere genoegh had behaeld. Verdeelde derhalven sijn Leger/ en trock met den grootsten hoop na Constantinopol. Eenen Barbel Janusch, Sevenberghsch Overste/ vergeselschapt van een goed getal Wallachiërs, ruckte schielijk over den Donauw, en sloegh ruym 7000. Mannen van dit Turcksch Heyr dood.

Sultan Mahometh begeeft sigh weer na *Constantinopol*.

Lijd verlies.

In de volgende jaren gingh d'Oorlogh al voort/ met wisselvalligh geluck. Nu hadden de Christenen, dan de Turcken voordeel. Nu wierden deese/ dan die geklopt. Echter vielen de meeste en swaerste Neerlagen de Turcken te beurt. Anno 1597. namen de Chri-

Voortsettingh des Oorloghs in *Hongaryen*, met wisselvalligh geluk.

Christenen door een Aenslagh Dotis (Tottis) in/ doch behielden 't niet langh; wijl 't de Turcken herwonnen. Aerts-Hertogh Maximiliaen, door Keyser Rudolph met Krijgs-volck uyt Duytschland versterckt/ maeckte sigh meester van Papa, of Pappa, een sterck Steedje met een Kasteel in Oostenrijks-Hongaryen, aen 't Riviertje Marchalte. Een Guarnisoen van 1200. Mannen leyde hy hier binnen/ bestaende meerendeel uyt Walen en Françoisen. Deese Muyteneerden Anno 1600. / vermits haer hare Besoldingh niet ter behoorlijcker tijd gegeven; oock de noodige Proviande haer niet verschaft wierd. 't Quam soo verr'/ datse haer' Officieren afsetteden/ en andere in der selver plaets opwierpen. Traden oock met de Turcken in onderhandelingh/ om deese Vestingh haer over te geven: aen welckese de Keyserlijcke Vanen/ nevens een goed deel Christenen, overleverden; daer tegens Geld en Voorraed van haer ontfingen.

De Christenen veroveren Papa, of Pappa. 1600.

Het daer binnen geleydde Guarnisoen

Wijl nu der Christenen saeck in Hongaryen aen deese Sterckte seer veel gelegen was/ pooghde men d'Oproerige door betalingh en groote beloften te stillen/ doch te vergeefs. Derhalven trock de Heer van Schwartzenburgh (of hy sond de Heer van Scharffenstein) met eenigh Volck derwaerts. Doe veynsde de Besettingh/ sigh te willen onderwerpen/ en lockten d'andere/ om in de Vesting te koomen: doch die op goed vertrouwen sulcks deeden/ braghtense om 't leven. Daer op quam de genoemde Heer van Schwartzenburgh andermael met 9000. Mannen voor Pappa: gebruyckte ernst/ en gaf de gemuyteneerde genoeghsaem te verstaen/ watse te verwaghten hadden. Want eenen harer

werd oproerigh, wegens wanbetalingh; en handeld met de Turcken.

Hoofdlieden/ in een Uytval gevangen geworden/ deed hy levendigh villen; de Huyd met t Hoofd aen een Spies steecken/ en hem dus voor haer' oogen ten toon stellen.

Van d'andere Christenen aengetast.

Hardneckigh verdeedighden die van binnen haer/ en deeden die van buyten geen kleyne schade. Selfs wierd de Heer van Schwartzenburgh den 31. van Julius doorschooten; en niet weynigh beklaeghd/ wegens sijne dapperheyd en Krijghs-ervarenheyd. Eyndlijck ontbrack 't de Belegerde aen Proviande; en de Turcken konden'er niets inbrengen/ wegens 't hooge Water. Vermitsse geen genade te verwaghten hadden/ soghtense heymlijck uyt de Vestingh t'ontvlieden; doch wierden aghterhaeld/ ten deelen ter neer gehouwen/ ten deelen gevangen bekoomen. Deese laetste ontfingen d'alderellendighste loon voor haer rampsalig bedrijf. Door seer grouwlijcke doodswysen wierdense uyt de weereld weghgeruymd: sommige gespitst; andere geradbraeckt; aen Haecken gestoocken/ en dus tusschen Hemel en Aerde laten hangen: met kleyn vyer verbrand; met brandend Speck bedroopen; de Huyd afgevild; de mond met Buskruyd gevuld/ daer na 't selve aengestoocken; soo dat 't Hoofd/ door de Slagh/ van een borst; tot aen den hals toe in d'aerde begraven; dan met groote yser Kogelen na 't Hoofd geworpen: Riemen uyt haer ligchaem gesneeden; dan de wonden gewreven met Edick/ Sout/ en Peper. Noch veel andere noyt meer gehoorde Martelingen wierden haer aengedaen; en dus onmenschlijck heeftmen hare Muytery gestraft.

Onmenschlijcke en noyt meer gehoorde Martelingen, deese Oproerige aengedaen.

Na de gedaghte veroveringh van Pappa door Aerts-Hertogh Maximiliaen van Oostenrijck Anno 1597. belegerde hy Raab: doch weeck/ op d'aenkoomst der Turcken, soo schielijck wegh/ dat hy/ nevens veel Bagagie, oock een goed deel der Siecke aghter liet; welcke van de Mahometanen jammerlijck om 't leven wierden gebraght. Met

Kort-ingedrongene voorstellingh

weynigh meer geluck wierd Temeswar door de Vorst van Sevenbergen aengetast: evenwel deed deese Belegeringh noch soo veel nut / dat de Turcken de Vestingh Filleck (Villeck) verlieten; welcke terstond van de Christenen beset wierd. Anno 1598. veroverde Adolph, Vryheer van Schwartzenburgh (hier boven gemeld) / by naght door een geluckigen aenslagh 't stercke Steedje Raab. De daer in sijnde Turcken wierden meest dood geslagen. De Turcksche Vrouwen en Dochteren sprongen van de Muer af in den Donauw. Een grooten rijckdom van hier gevonden Silver en Goud wierd onder 't Krijghsvolck uytgedeeld. De Mahometanen belegerden Groot-Wardein te vergeefs. Hoe 't in Sevenbergen toegingh / hebben wy gehoord onder de Geschiedenissen van Duytschland.

van eenige der voornaemste verrighringen

tusschen de Christenen en Turken in Hongaryen.

Anno 1600. namen de Turcken Babot (Babotch) in: desgelijcks Canischa, of Canisa, in Neder-Hongaryen, niet verr' van de Grensen des Landschaps Stiermarck en Sclavonien, aen 't Riviertje Zala), door d'oneenigheyd der Besettingh / bestaende uyt Hongariërs en Duytschers; oock door de verradery des Oversten Paradisers; die ter deeser oorsaeck naderhand de reghterhand en 't Hoofd moest verliesen. Anno 1601. veroverden de Christenen Stuhl-Weissenburgh, of Szekes Feyerwar, van de Latijnen genoemd Alba Regalis, gelegen in Neder of Türksch-Hongaryen, aen 't Riviertje Sarwitz, ten Zuyden van Gran, door de dapperheyd des Oversten Mercurii. De Turcken quamen wel met 30000. Mannen schielijck voor deese Plaets / om deselve terstond weer te herwinnen; doch wierden van Mercur, nauwlijcks 8000. Koppen sterck / in de vlught geslagen. Canischa wierd weer van de Christenen aengevallen / onder Aerts-Hertogh Ferdinand van Oostenrijck, anders geseght van Gratz, naderhand Keyser geworden; doch soo onvoorsightigh / en ongeluckigh / dat sijn Heyr / aengevoghten van koude en andere ongemacken / na een swaer verlies schendigh moest wegh lopen / gelijck voor deesen verhaeld is. Anno 1602. kreegh Mahometh, na een harde belegeringh van drie maenden / Stuhl-Weissenburgh weer onder sijn geweld; tot bysonder-groot nadeel / niet alleen van 't Koninghrijck Hongaryen, maer oock van de geheele Christenheyd.

Stuhl-Weissenburgh van de Christenen veroverd. 1601.

Van de Turcken herwonnen. 1602.

Pest van de Christenen vermeesterd.

Korts daer na echter veroverden de Christenen Pest by Ofen: maer by dit geluck trof haer een ongeluck. Want alsse Ofen selfs met deselve voorspoed meenden te vermeesteren / verloorense in een Gevecht tegens de Turcken ontrent 2500. Mannen; en moesten daer op de begonnene beleegeringh verlaten. Weynigh beeter uytgangh had den Aenslagh des Graefs van Serin, Heer van Collonitsch, op Canischa, Anno 1600. van de Turcken ingenoomen. Een Hongarier, in 't voorige jaer tot de Mahometanen overgelopen / nevens ses andere binnen deese Vesting / had hy omgekogt / om op eenige plaetsen der Stad Brand te verwecken / en / terwijl elk met de blussching veesig sou sijn / de Poort voor hem t'openen. 't Sou gewisllijck geluckt hebben / indien sijn Krijghsvolck selfs dat groote werck niet moedwillens had verhinderd. Want als de Stad nu aen eenige Orden in volle vlam stond; en de Soldaten maer alleen op de Mueren hadden behoeven te klimmen / of door de Poort in de Stad te dringen / begondense (wijlse in eenigen tijd geen betalingh hadden ontfangen) om geld te roepen. Noch door bedreygingen noch door beloften kondense daer toe gebraght werden / datse Canischa, welcke Plaets nu met kleyne moeyte was te winnen geweest / wilden aenvallen. Dus gingh niet alleen deesen Aenslagh te niet; maer oock de geene / die in Canischa de Christenen hadden bevoorderlijck willen sijn / wierden van de Turken op verscheydene seer grouwlijcke wijsen jammerlijck om 't leven gebraght.

Haren gantsch gewissen Aenslagh, om Canischa weer in te nemen,

verhinderd door de moedwilder om geld roepende Soldaten.

Hatwan, voor deesen van de Christenen overweldighd / gelijck hier boven gehoord is / daer na van de Turcken weer vermeesterd / wierd Anno 1603. deselve andermael ontnoomen. Ondertusschen saten de Christenen en Turcken by Pest en Ofen malkander dickmael in 't Hayr. Want vermits deese beyde Plaetsen aen deese en geene sijde des Donauws reght tegens over malkander leggen; Pest van de Christenen, Ofen van de Turcken wierd beseeten / soo hielden beyde deese Parthyen gantsch geen goede Nabuerschap; en verhinderden d'een d'ander d'invoer van Proviande. Dit veroorsaeckte / dat de Christenen in Pest Honden en Katten eeten; echter daer by noch honger lijden moesten. Somtijds geluckten 't haer / datse de Turcken de Voorraed / welckese in Ofen wilden brengen / afnamen: waer toe haer seer wel te pas quam / datse de Vestingh Adonia, waer in de Mahometanen hare levens-middelen bewaerden / in haer geweld kreegen. Doch korts daer na viel hier een hard Gevecht voor. Want als de Vezier-Bassa die van Ofen een groote meenighte Proviande met een stercke Begeleydingh van uyt Stuhl-Weissenburgh had toegesonden / namen de Turcken daer op voor / met deese hulp Adonia de Christenen weer t'ontrucken. Begonden ten dien eynde een Brugg' te slaen over den Donauw in 't Eyland Adonia. Om in haren arbeyd niet verhinderd te werden / en deese Brugg' tegens de Christenen te mogen beschermen / deedense eerst eenige Regimenten te Paerd en te Voet in Scheepen na Adonia overvoeren; een Leger neerslaen aen een welgeleegene Plaets / en 't selve beschansen. Alles was / na hare meeningh / verseeckerd genoegh geordonneert; doch d'uytgangh quam met haer ooghmerck niet over een.

Quade Nabueren tusschen de Christenen te Pest, en de Turken in Ofen.

Adonia van de Christenen in Pest gewonnen.

De Turken in Ofen, seer versterckt, willen 't herwinnen;

Soo haest d'Overste Ruszworm (niet verr' van Pest met 't onder hem staende Keyserlijk Voetvolck gelegerd) van dit werck bericht ontfingh / begaf hy sigh met een goed deel sijns Heyrs na 't Eyland Adonia, en greep den Turckschen hoop soo manhaftigh aen / dat hare Ruytery na weynigh tegenweer de

maer werden in deese onderneemingh

vlught

TURC-KYEN.

vlught nam. D'Infantery deed in 't eerst wel stercke tegenweer; doch moest eyndlijck hare vyanden oock den rugg' laten sien. Doe ontstond onder haer een vreeslijcke Vleeschhouwery; insonderheyd by de Scheepen: waer ontrent de Turken selfs malkander in 't Hayr vielen / om d'eerste daer in te mogen zijn: oock / in deesen geweldigen drangh / van de Christenen met hoopen ter neer gehouwen wierden. Door 't bloed der verslagene Mahometanen was de Donauw ter deeser plaets rood geverwd. In welcke Rivier oock een groote meenighte verdroncken; soo der geene die van selfs daer in sprongen / als die met de Scheepen / al te swaer geladen / onder gingen. De gemelde Vloed was sulcker wijs met doode ligchamen bedeckt / datmen byna geen Water kon sien. Onder de gesneuvelde waren 1500. Janitzaren; een voornaem Bassa, en de Beg van Grieckschn-Weissenburgh. Hoe veel'er in de Donauw verdroncken waren / konnen niet eygentlijck weeten: doch hier van heeftmen versekerd bericht ontfangen / dat van de 6000. Turken te voet en 4000. te Paerd / geen 2000. / en die noch gantsch naeckt / seer ellendigh gesteld / ontkoomen zijn.

seer swaerlijck en op 't ellendighste van de Christenen geslagen.

Dit was wel een groote Zeege voor de Christenen; doch weynigh voordeel hebbens'er van getrocken. Want Jagenreuter, Gouverneur binnen Pest, die altijd had gepooght / dat hy in deese Stad sigh door geenen vyand sou laten verschricken / maer deselve wou verdeedigen tot den laetsten druppel sijns bloeds toe / toonde / dat hy alleen een Blaeskaeck was / die meer hert in de voeten dan in 't lijf had. Soo haest hy bericht had bekoomen / dat de Turken en Tartaren ontrent Pest quamen stroopen / beeldde hy sigh terstond in / dat een groot vyandlijk Krijghheyr voorhanden stond; en dat hy deese Plaets tegens sulck een Maght niet sou konnen beschermen. Flucks verliet hy deselve op 't schandlijckste / met al 't Geschut en de Krijghs-voorraed: deed eenige Gebouwen in brand steecken / en begaf sigh met de Besettingh na Gran; doch wierd hier seer sleght verwelkoomd. Stracks nam men hem gevangen; en korts daer op wierd hy na verdiensten gestraft. Soo haest de Turken sagen / dat Pest van de Christenen verlaten was / hieldense dit voor een sonderlingh geluck; dempten de brand / en stelden sigh in Besit. Wierden oock hier op soo moedigh / datse met een sterck Krijghsheyr onder Serdar-Bassa voor Gran ruckten / en deese Stad bestormden; doch vonden hier dappere tegenstand. Hare hittige Aenvallen wierden van de Christenen heldmoedig afgeslagen. Doch als deese de vliedende al t'ernstigh vervolghden / vielense in een bedeckte laegh; waer door Graef Casimir van Hohenloo sneuvelde / met 100. sijner Soldaten: doch daer tegens bleven over de 700. Turken dood.

Pest door de groote Blaeskaeck Jagenreuter, Gouverneur daer binnen, op 't schendighste verlaten.

TURC-KYEN.

Daer op van de Turken in besit genoomen;

die voor Gran 't Hoofd stooten.

Maer als nu / door de seer wreede bedrijven van de Keyserlijcke Generael Georgius Basta, en des Graefs van Belgioiosa, de dappere Stephanus Botschkay in 't Harnasch was gejaeghd; die geheel Sevenbergen vermeesterde / in Hongaryen de Keysersche genoegh te doen gaf / gelijck hier boven onder de Duytsche Geschiedenissen is gehoord / wisten de Turken deese oneenigheyd der Christenen tot haer voordeel te gebruycken. Serdar-Bassa viel Anno 1604. Gran op nieuws aen met eene furieuse Beleegeringh. De Graef van Dampier was wel voorneemens / sigh dapper te verweeren / doch de Soldaten wilden niet; maer sigh aen de Turken opgeven; gelijck oock geschiedde. Dus wierd Gran (in 't Latijn Strigonium, geleegen in 't Noord-westerdeel van Neder of Turcksch-Hongaryen, aen 't Riviertje Gran) voor de Christenen verlooren / na dats'er thien jaren

Naderhand echter

deese Plaets vermeesteren. 1604.

jaren langh meester van geweest waren.

Ellendigen staet der Christenen in Hongaryen.

Dit was noch niet genoegh. 't Keyserlijck Krijghsvolck in Hongaryen muyteneerde/ door gebreck van betalingh; en pasteden niet meer noch op Basta noch op d'andere Oversten. De Heyducken en andere Rebellen deeden niet anders dan Roven en Plonderen. Botschkay daer tegens was in alles voorspoedigh. Als nu Aerts-Hertogh Matthias, Broeder van Keyser Rudolph, sagh/ waer op 't eyndlijck sou uytlopen/ trad hy met Botschkay tot het voor heenen verhaelde Verdragh. Vermits nu ondertusschen Sultan Amurath was gestorven/ en sijnen Soon Achmet lust tot Vreede toonde; soo wierd oock deselve getroffen/ door blijt van de gemelde Botschkay. Naderhand breeder hier van.

Mahomeths quade regeeringh

Noch grooter voortgangh sou Mahometh in Hongaryen hebben gemaeckt/ indien Inlandsche Rebellyen hem daer in niet hadden gestuyt. D'Oproer van Scrivan (by andere Scriba), Beglerbey in Asia, die soo stout wierd/ dat hy sijn Leeger quam neerslaen tot op drie daghreysen na by Constantinopol, veroorsaeckte in deese Stad een groote Tumult. De Janitzaren en Spahis wierden gaende. Ontsagen sigh oock niet te seggen/ indien Mahometh voortaen geen beeter aght op de Regeeringh sloegh/ soo wildense hem af/ en eenen anderen ten Keyser aenstellen. Dit geschiedde Anno 1602. En seeckerlijck/ hy bemoeyde sigh enckelijck met sijne wellusten; latende sijne Moeder regeeren. Hier door had hy weynigh Ontsagh; te meer/ om dat veele dingen seer qualijck bestierd wierden. D'oproerige dwongen hem/ sijne grootste Gunstelingen te doen dooden; en de gedagte sijne Moeder uyt Constantinopol wegh te senden. Hier na viel hy in een Arghwaen/ dat sijne Gemalin hem soght aen kant te helpen/ om haren oudsten en liefsten Soon te doen regeeren. Deese gedaghten wierden in hem veroorsaeckt door een gedane onvoorsightige vraegh/ of hy na hem den Throon sou besitten. Dit maeckte hem soo grim-

1602. veroorsaeckt Oproeren in 't Rijck.

migh tegens haer/ soo ongerust in sigh selven/ dat hy deesen Soon/ dien hy anders een seer groote genegenheyd toedroegh/ voor haer' oogen deed verworgen/ en haer verdrincken/ Anno 1602.

Hy doet uytarghwaen sijnen oudsten van hem anders seer geliefden Soon verworgen; de Moeder verdrinken.

Haest daer na bevingh hem een knagende swaermoedigheyd; eensdeels/ om dat hy den gedaghten sijnen Soon had doen om 't leven brengen; andersdeels/ om dat de saecken sijns Rijcks gantsch niet wel stonden. Waer by dan noch quam/ dat in byna de gantsche tijd sijner Regeeringh binnen Constantinopol diere tijd/ Hongersnood en Pest was geweest. Dit hertenleed soght hy te verdrijven door 't plegen van sijne gewoone wellusten met Vrouwen; voorts met vreeten en suypen. Doch de gedaghte Pest quam oock in 't Serrail, en tastte hem selfs aen/ als hy ontrent 8. jaren had geregeerd/ en 34. geleefd. Dus stierf hy op den 21. van December Anno 1603. Soo swaerlyvigh was hy geworden/ dat hy nauwlijcks van d'eene plaets tot een andere kon gaen. Nevens sijne gemelde Gemalin had hy noch veerthien andere soo Mans als Vrouwspersoonen doen in 't Water werpen.

Sijne dood. 1603.

Als hy Anno 1596. met sijn geweldigh Krijghsheyr na Hongaryen trock/ beschouwken d'Inwooners van Ketzsch hem met vijfhonderd Schapen/ honderd Ossen/ en elf Wagenen vol Tarwenbrood; versoeckende te gelijck op 't ootmoedighste/ dat doch hare Stad van de daer door rijdende Troupen geen schade moght werden toegevoeghd. Sultan Mahometh gaf d'Afgesondene een Vereering van 300. Ducaten/ nevens een Kleed/ met 't fijnste Goud geborduerd; en deed de Burgers aenseggen/ sy souden alleenlijck dit Gewaed

Alleen 't vertoonen van sijn Kleed bewaerd een Stad voor alle overlast sijner Soldaten. 1596.

 Gewaed aen 't Krijghsvolck toonen/ 't welck haer van alle overlaſt ſou bevrijden. Soo dickmael nu eenige ſtroopende Parthyen derwaerts quamen/ liet de Stads-Righter ſigh voor haer ſien in dit goudene Kleed; waer op dan de Turken geſwind van hare Paerden afſprongen; dit Habijt kuſtten/ en weer weg reeden/ ſonder yemand in 't minſte te beledigen.

Achmet, Naſaet van Mahometh.

Vermits de Regeering (eerſt onder Voogdyſchap) van ſijnen tweeden Soon Achmeth, noch een Kind/ heeft geduerd tot dight by de dood van Keyſer Matthias, Naſaet van Rudolph, ſoo ſullen wy oock eerſt onder desſelven Matthiæ levensbeſchrijvingh van hem handelen.

Perſiaenſche Groot-Koningen, of Keyſeren.

Na de dood van Schach ISMAEL, Groot-Koningh/ of Keyſer/ van Perſien, Anno 1578./ is ſijnen Naſaet in 't Rijck geweeſt

Muhammed Chodabende.

MUHAMMED CHODABENDE,

oudſte Soon van Schach Thamas, en Broeder van Iſmael; die by ſijns Vaders dood de Kroon niet had willen aenneemen: waer door dan de genoemde ſijnen jonger Broeder deſelve bequam. De vierde Soon van Schach Thamas, Eydar, of Haydar, was door oproerigheyd tegens Iſmael om 't leven geraeckt.

Geſlaght-Tafel der Perſiaenſche Schachs

De gemelde Schach Thamas was gebooren Anno 1508./ geſtorven Anno 1576. oud 68. jaren. By Sahamalis, de Suſter van een Georgiaenſch Vorſt/ had hy gewonnen Peria Konkona, Muhammed (Mahumed, Mahometh) Chodabende, geſtorven Anno 1585.; Schach Iſmael, eerſte Naſaet van ſijnen Vader Schach Thamas; die by d'aenneemingh des Scepters aght ſijner Broederen deed om 't leven brengen/ te weeten/ de gedaghte Peria Konkona; Eydar (door ſijnen Barbier/ van Iſmael omgekoght/ de Gorgel afgeſneeden); Machmut; Suleiman; Muſtapha; Emangurli, en Abicha, alle Soonen van Schach Thamas by ſijne Gemalin Sahamalis; met Schach Iſmael en Schach Muhammed Chodabende t'ſamen thien in getal. Deeſe Muhammed (of Mahumeth), voortſetter van de Stam der Perſiaenſche Koningen/ heeft gewonnen Schach Emir Hemſe, om 't leven gebraght: Schach Iſmael, de Keel afgeſneeden door ſijnen Baerdſchraper/ en Schach Abas Myrſa, gebooren Anno 1566./ geſtorven Anno 1629. De Soonen van deeſen Schach Abas Myrſa waren Sefi Myrſa, gewonnen by een Chriſten Vrouwsperſoon/ omgebragt door de hand ſijns Vaders: Chodabende Myrſa, en Imam Kuli, beyde door haren Vader van haer' oogen beroofd. Sefi Myrſa had/ voor ſijne dood/ gewonnen Sam Myrſa Sefi, geſtorven Anno 1642./ en Thamas Myrſa, d'oogen uytgeſtoocken. Sam Myrſa Sefi had drie Wijven/ en drie-honderd Bywijven. Liet na Schach Abas, Anno 1642. aen de Regeeringh gekoomen/ en eerſt voor weynige jaren geſtorven.

van Schach Thamas af tot op den nu regeerenden toe.

Muhammed Chodabende,

Na de dood des voorheenen gemeldden Schach Iſmaels moeſt Muhammed Chodabende 't Rijck aenvaerden/ indien hy 't niet in vreemde handen had willen laten vallen. Echter was hy (volgens der Perſianen getuygenis van hem) daer toe niet bequaem/ wyl hy ſijnen tijd veel meer doorbraght by Vrouwen/ als in d'aghtneemingh op de Landsſaecken/ en de tegenſtand der vyanden. Doe de Turkſche Keyſer Amurath de III. dit vernam/ dagt hem geraedſaem/ de Perſianen op 't lijf te vallen; waer toe hy ſeer wierd aengeſet door twee ſijner Prieſteren Imam en Hogis; welke hem vertoonden/ dat hy ten hooghſten verplight was/ ſijn uyterſte vlijt aen te wenden/ om de Perſiaenſche Kettery uyt te royen. Dit/ ſeydenſe/ ſou een Heyligen/ en derhalven gezeegenden Oorlogh zijn. Als hy de Perſianen had verwonnen/ ſou hy de Chriſtenen haeſt meeſter werden; lightlijck haer ter neer konnen werpen. Of wel de Perſianen en Turken al t'ſamen Mahometanen ſijn/ ſoo verſchillenſe echter in ſommige dingen harer Religie, en haten derhalven malkander op 't hooghſte.

meer tot Vrouwen en Welluſten, als tot 't Rijksbeſtier geneegen.

De Turkſche Sultan Amurath de III., door ſijne Prieſteren aengepord.

De Turkſche Sultan, door de genoemde Prieſters en eygene drift dus aengenoopt/ ſond Anno 1577. een Krijghsheyr van over de 200000. Mannen onder Muſtapha Baſſa tegens de Perſianen uyt; 't welck Anno 1578. op de Grenſen van Perſien aenquam; alwaer Dogmag (Dokmak), een dappermoedigh Perſiaenſch Prins/ met 25000. Mannen lagh/ om de vyanden af te weeren. Een fel Gevecht viel hier door tuſſchen deeſe groote Turkſche en geringe Perſiaenſche Maght: waer in echter de Turken de meeſte ſchade leden. Hier na hielden beyde de Legers ſigh eenigen tijd ſtil. Muhammed Chodabende meende/ vermits Dogmag ſigh niet meer bewoogh (want gewiſſlijck was hy veel te ſwack/ om ſigh in ſtrijd te vermengen met ſulck een geweldigen hoop; en 't was genoegh van hem gedaen/ haer te beletten een verder voortdringingh)/ dat hy met Muſtapha Baſſa in een heymlijck verſtand ſtond. Settede hem derhalven af van ſijn Generaelſchap, en eenen anderen in ſijne plaets: waer op dan de Turken de Stad Taflis en meer andere Steeden veroverden: oock Sirvan, en 't Land der Georgianen innamen.

ſend een maghtigh Heyr uyt ten Oorlog tegens Perſien.

Eerſte Gevecht.

Gelegenheyd van de Provintie Sirwan, of Xirwan.

Sirvan, Sirwan, Serwan, Schirwan, maer in d'eygene Tael des Lands Xirwan, is een Landſchap in Aſia, in 't Noordweſterdeel des Koninghrijcks Perſien; een gedeelte van Oud-Media, of Neder-Medien: waer van de Hoofd-ſtad dien Naem voerd. Dit Landſchap/ voortijds een Koninghrijck/ paeld ten Ooſten aen de Caſpiſche Zee; ten Weſten aen Georgien. Heeft ten Noorden Albanien, en wat hooger eenige omſwervende Tattaren, woonende tuſſchen den Bergh Caucaſus en de Rivier Wolga; ten Zuyden Groot-Armenien; en de Vloed Kanak tuſſchen beyden ten Scheydspael.

en de Hoofdſtad van dien ſelven Naem.

Deeſe geheele Provintie wierd den Perſiaenſchen Sofi van de Turken ontweldighd. Evenwel trocken de Perſiaenſche Volckeren met een groote Maght derwaerts. Levervden de Turken, by welcke een grooten hoop Tattaren waren gekoomen/ een Veldſlagh; en

Van de Turken veroverd, van de Perſianen herwonnen.

en behielden de Zeege. Sonder deese Tattarische Hulpbenden sou 't gantsche Ottomannisch Heyr verdeleghd sijn geweest. Oock veroverden de Persianen Sirwan weer. Ottoman Bassa, van Bassa Mustapha hier ten Gouverneur gesteld / nam de vlught na Derbent, ontrent 40. Duytsche mijlen weghs van Sirwan geleegen. De Vorst deeses Landschaps / die de Persianen niet gunstigh was / ontfingh hem vriendlijck; ja gaf hem sijne Dochter ten Gemalin. Maer voor Ottoman sigh soo danckbaer toonde / dat hy sijnen Schoonvader door vergif uyt de wereld hielp / en sigh selfs ten Heer deeser Provintie maeckte. Doe versoght hy van Sultan Amurath bystand; en gaf hem groote hoop / dat hy / indien men hem maer Volck verschafte / lightlijck 't geheele Land om de Caspische Zee hem onderworpen sou maecken.

Verder bericht van den Oorlogh tusschen den *Turckschen Sultan Amurath* en den *Persiaenschen Schach Muhammed Chodabende.*

Amurath, seer begeerigh om sijn Rijck te vergrooten / sond hem Anno 1579. Geschut / Geld / en ontrent 60000. Tattaren toe / onder de twee Broederen des Tattarischen Koninghs. Als deese Benden by Ottoman waren gekoomen / trock hy in Meden, om Sirwan weer te veroveren; doch wierd ellendigh van de Persianen geslagen. D'eene Broeder des Tatters bleef dood; d'andere gevangen: Ottoman selfs kon 't ter nauwer nood na Derbent ontvlieden. Ter selver tijd wierd 't Volck van Mustapha Bassa jammerlijck geplaeghd van Honger en Pest. Alleenlijck in 't jaer 1578. waren meer als 70000. Turken, soo in gevevghten / als door gebreck en siekten / omgekoomen; waer tegens de Persianen noch geen 25000. der hare hadden verlooren. In 't volgende jaer braght Amurath al sijne Maght by een / om geheel Persien te vermeesteren.

In welken de *Turcken* niet voorspoedigh sijn.

Hier door geraeckte dit Rijck in de hooghste nood. Vermits Bassa Mustapha van de Turken seer gehaet wierd / wegens sijne seer groote gierigheyd / waer door hy oock d'Officien om geld verkoght / soo riep Amurath hem na Constantinopol, en sond in sijne plaets ten Generalen Veldheer derwaerts de voorheenen dickmael gedaghte verloogchende Christen Sinan Bassa. Doch oock deesen kon weynigh in Persien verrighten. Verloor in tegendeel veele der sijne / en moest sigh vergenoegen / met alleen de voor deesen gewonnene Plaetsen Beset te houden. Ondertusschen maeckte hy een Wapenschorssingh met de Persianen, op datse Gesanten na Constantinopol moghten afvaerdigen / om te handelen tot een volle Vreede. Maer Ottoman Bassa brack deese Stilstand. Viel weer in Meden, en rightede hier groote Verwoestingen aen / door plonderingh en afbrandingh / Anno 1582.; tot dat de Persianen hem andermael op de huyd quamen / en al den Roof hem weer ontweldigden. Wonnen de Turken eenige Steeden / sy leeden daer tegens driemael soo veel schade aen hare Manschap. Hoe veel Soldaten Sultan Amurath na Persien sond / sy versmolten daer.

Muhammed geeft 't Rijck over aen sijnen oudsten Soon *Emir Hemse*, en sterft stracks daer na. 1585.

Anno 1585. gaf Schach Mahometh Chodabende 't Koninghrijck over aen sijnen Soon

EMIR HEMSE:

oock is hy stracks daer na gestorven. Wat de Naem Chodabend belanghd / eenige willen / dat de Persische Groot-Koningen sigh uyt hooghmoed oock Choda of Kodchoa deeden noemen; een woord / 't welck in de Persiaensche Tael God beteeckend; doch andere berighten ons beeter / dat Choda, of Chodabend, eens Mans Naem in Persien is / gemeen oock selfs aen geringe Lieden; beduydende in onse Tael soo veel als eenen die aen God verplight is / of / een Dienaer Gods. Veele sijn 'er aen 't Persische Hof / die de Naem van Koningh dragen / na d'eygenschap der Uytlandsche Spraecken / doch niet na de Persiaensche. Chan in 't Arabisch, Sultan in 't Turksch hebben de beteeckeningh van Koningh. De Persische Oppervorsten willen / dat de groote Heeren onder haer de Titel van Chan en Sultan voeren / om haer eygene Grootheyd / als Koningh over Koningen, dies te meer te doen uytmunten. Maer sy selfs / om onderscheyd te maecken / hebben dien van Schach aengenoomen; soo veel als Opper of Groot-Koningh; Koningh over Koningen. Wanneer de Turksche Keyser aen den Persiaenschen schrijft / geeft hy hem niet de Titel van Schach, maer dien van Scheich Ogli, de Soon eens Propheets. Vermits in ons Werck de woorden Chan, Sultan, Schach, dickmael voorkoomen / soo diend oock de Leeser te weeten / wat voor een beduydenis deselve hebben.

Wat de woorden *Chodabende,*

Chan, Sultan, Schach, en *Scheich* in onse Tael beteeckenen.

Onder den aenvangh der regeeringh van Emir Hemse, of op 't eynd der Heerschappy van Muhammed Chodabende, veroverden de Turken onder Ottoman Bassa de Stad Tauris, de tweede Koninghlijcke Residentie des Persischen Rijcks. Hoe deselve haest daer na door een sonderlinge list weer herwonnen wierd / sullen wy stracks onder Schach Abas hooren. Emir Hemse op den Throon geklommen / besat den selven niet langh. Want sijnen jonger en Staetsugtigen Broeder Ismael kreegh eenige der voornaemste Persische Heeren aen sijne sijde / welcke sigh met hem inlieten in een t'samensweeringh / en Emir door list om 't leven braghten / als hy de Heerschappy noch geen aght volle maenden had gevoerd. Deeser wijs dan wierd

Schach Emir Hemse van sijnen jonger Broeder *Ismael* om 't leven gebraght.

ISMAEL de III.

door Broedermoord Koningh over Persien. Maer gelijck hy gedaen had / wierd hem vergolden. Even in d'aghtste maend na d'ombrengingh van Emir Hemse (dien hy in d'aghtste maend sijner regeeringh had doen vermoorden) kreegh hy een diergelijcken uytgangh. Want sijnen jonghsten Broeder Abas, niet min begeerigh na den Throon als Ismael, en van hem afgesien hebbende hoemen die kon beklimmen / koght desselben Barbier om / die hem onder 't scheeren met 't Scheermes de keel afsneed. Dus geraeckte

Ismael de III. werd vermoord door sijnen noch jonger Broeder; en aenmerckelijckheyd daer ontrent.

ABAS MYRSA,

derde en jonghste Soon van Schach Muhammed

Schach Abas Myrsa

PERSIEN

Groot Koningh van Persien. 1586.

med Chodabende, aen de Groot-Koninglijke Magt over Persien Anno 1586. Men schrijft hem een dapper Heldengemoed toe. Ondertusschen gingh den Turkschen Oorlogh in 't Persisch Rijck voort; doch met weynig voordeel voor Sultan Amurath. Anno 1589. sloegh Schach Abas den Ferrat-Bassa over de 40000. Mannen af. Dit veroorsaeckte / dat 't meeste deel der Bassen, wijlse den Krygh in Persien moede waren / Amurath tot Vreede rieden: welcke oock gesloten wierd Anno 1593.; en waer by de Sultan sommige veroverde Plaetsen in Persien behield. Evenwel vielen de Turken stracks daer na al weer met 200000. Mannen in Persien; daerse seer grouwlijck te werck gingen met Rooven / Moorden en Branden. Doch Abas trock haer te gemoet / en sloegh meer dan 30000. der hare dood.

Slaet de Turcken seer swaer. 1589. Vreede. 1593. Van de Turcken gebroken.

Schach Abas seer geluckigh tegens de Turken.

Korts daer na stierf Sultan Amurath. Sijnen Soon Mahometh de III. settede wel den Oorlogh voort / doch met weynigh nadruk / wijl hy te veel werck vond tegens de Christenen in Hongaryen. Oock wierden de sijne door de Persianen nu en dan dapper geklopt. Dus was Schach Abas in sijne regeeringh geluckigh; behalven daer in / dat hy aen sijn eygene Soon Sefi Myrsa ten schendlijcken Moordenaer wierd. Oock heeft hy niet langh daer na geleefd / maer verhuysde na d'eeuwigheyd Anno 1629. Eens was hy vergiftighd geworden; doch door bequame tegenmiddelen quam hy 't quaed noch te boven. Den Cussitani Beg, en een Engelschman, Anthony Tyeberle, sond hy / als sijn' Ambassadeurs, na Duytschland, aen Keyser Rudolph, om met deese Majesteyt een Verbond te sluyten tegens den Turk. Den 20. van October Anno 1600. quamense te Praegh aen; wierden wel ontfangen / en na haren wensch afgevaerdighd. Anderhalf jaer tijds haddense op deese Reys doorgebragt / groote moeyte en swarigheden moeten uytstaen; waer door haer oock onderweegen tsestigh persoonen van haer Gevolgh waren afgestorven.

Send Ambassadeurs na Keyser Rudolph, tot een verbond met hem tegens den Turck. 1600.

Lof van Gereghtigheyd.

De Persianen roemen deesen Schach Abas seer hoogh van Gereghtigheyd: en d'Europæische Monicken preesen hem als een Vriend der Christenen; waer van stracks hier na wat breeder. 't Geen voorts in sijn Oorlogen tegens de Turken is voorgevallen / geduerende sijne Heerschappy / sal by de volgende Turksche Sultans werden aengeteeckend.

Toonde sigh een vriend der Christenen; doch daer school bedrogh onder.

Schoon hy somtijds een grooten yver voor sijn Geloof toonde / soo was hy echter alleen yverigh tegens de Religie der Turken, schoon al t'samen Mahometanen. 't Christendom scheen hy seer gunstigh / en gingh geerne om met d'Armenische Christen Monicken, volgens 't bericht des Persiaenschen Reysbeschrijvers Adami Olearii. Hingh oock wel hare Paternosters om sijnen hals / en seyde suchtende: Ach, 'k weet niet, welken weg ik noch gaen sal. Ondertusschen heeft hy al by veele ligtvaerdige onder de Christenen door groote Geschencken en Beloofderingen tot afval van 't Christendom gebragt; waer uyt besloten wierd / dat sijne genegenheyd tot de Christlijke Religie maer enckele veynsery was. Eenige maecken een geheelen Atheist van hem. Anders was hy niet alleen een Koningh / maer oock een Vader over sijn' Onderdanen. Geerne leende hy geld aen de geene die niets met allen weer te geven hadden: of schonck haer oock wel mildlijck Land / of Vee. Niemand liet hy in nood / als haer gebreck hem bekend was. Insonderheyd was hy gantsch vrygevigh tegens de Christenen; maer hier door oock de Christlijke Religie seer schaedlijck / wijl veele sigh door dit Aes lieten aenlocken / om Mahometanen te werden / op datse noch meer gunsten mogten genieten. Oock gebruyckte hy ten dien eynde deesen treck. Die onder de Christenen geld gebreck hadden / leende hy soo veel alsse begeerden; doch onder voorwaerde / indiense 't niet op een bestemde tijd weergaven / soo soudense 't Mahometaenschdom moeten aenneemen. Wijl nu veele onder deese 't ontfangene geld onnuttlijck doorbraghten / soo moestense / by gebreck van weergevingh / 't Verdragh voldoen.

PERSIEN

Was niet alleen een Koningh, maer oock een Vader over sijn' Onderdanen.

Sijn listigh bedrijf, om de Christenen Mahometanen te doen werden.

Andere list, en sonderlinge geswindheyd, door welke hy de Stad Tauris, van de Turken ingenoomen, spoedigh weer herwon, en geluckigh onder sijn Gebied herstelde.

Een sonderlinge list stelde hy in 't werck / om de Stad Tauris, door 't volck van Sultan Amurath ingenoomen / weer onder sijn geweld te brengen. Hem wierd bekend gemaeckt / dat de Turken meerendeel daer uyt waren getrocken / om eenige nabuerige / haer weerspannige / Volckeren te bedwingen. Met een kleynen hoop Ruyters begaf hy sigh uyt Ispahan; twintigh daghreysen van Tauris geleegen / en ylde soo spoedigh / dat hy met de sijne scheen te vliegen; want binnen thien dagen tijds was hy al voor de Stad. 't Overige des volcks had ordre / wat langhsamer voort te trecken. Hy gaf sigh uyt voor een Koopman / en 't Hoofd eener groote Caravane, welcke hy had agter gelaten; doch wel haest met hare Koopmanschappen sou naerderen. Die van Tauris hadden groot verlangen na deese Waren / en gantsch geen vermoeden van bedrogh. Lieten hem derhalven geerne toe / te mogen binnen koomen. Reght onder de Poort hield hy stil / als of hy gewaght had op de geene die hem volghden; en 't was oock waeraghtigh. Doe hy nu eenige sijner Troupen gewaer wierd / hieuw hy de Wagthoudende Turken ter neer / en vermeesterde dus de Stad. Eer de tijdingh deeser verrightingh rughtbaer kon werden / sond hy sijn volck den weer te rugg' keerenden Bassa Cigaloglio (vermits Ottoman Bassa op deese Toght gestorven was) met sijne Turken te gemoet: die / vermits hy op geen gevaer dacht / schielijck overvallen / geslagen / en selfs gevangen wierd. 't Kasteel verweerde sigh noch; doch binnen ses weecken dwongh hy de Besettingh / sigh te moeten overgeven / wijl hy met grof Geschut daer op speelde; welck donderend en blixemend Oorloghs-tuygh de Persianen noch noyt gebruyckt / maer altijd veraght hadden / als smaed-

smaedlijck voor de reghte dapperheyd. Hoedanigh de vermaerde Reysiger Pietro della Valle deesen Schach Abas heeft gesien / gesprooken / van hem onthaeld wierd; de gestalte sijner Hofhoudingh / en veelerley bysonderheden / heeft hy wijdlopigh beschreven in 't derde Deel sijner Reysen.

Doet, uyt een valschen argwaen, sijnen oudsten Soon *Sefi* om 't leven brengen.

Uyt een valschen arghwaen had hy sijnen oudsten Soon Sefi Myrja gantsch onschuldig doen dooden; sijne twee andere Soonen d'oogen uytsteecken. Naderhand bedroefde d'ombrengingh van Sefi hem boven maten seer. Wou oock / dat desselven oudsten Soon Sam sijnen Naem veranderen; voortaen Sefi heeten; daer-en-boven sijnen Nasaet op den Throon sijn sou. Daeghlijcks beweende hy den door hem omgebraghten. Maer boven al toonde sigh ongemeen-droevigh de voornaemste Gemalin van Sefi, nu Weduw. Sy verscheen voor Abas bykna naeckt / volgens de Persiaensche gewoonte / wanneerse een swaren rouw en uytsteeckend hertenleed willen doen blijcken. Haer Lighaem / van 't hoofd af tot de voeten toe / was swart geverwd: 't Hayr ongevlogten / en bemorst met 't bloed / 't welck van haer aengesight af droop / wijlse 't selve geduerig met de Nagelen harer handen krabde / onder een seer vreeslijck geschreeuw / en erbarmlijk geween; niet sonder Schach Abas seer hevigh te schelden en te vloecken / even als offe hem had willen tergen / om haer oock uyt de weereld te helpen. Een vry lange tijd vedreeffe sulcke onsinnige en wanhopige daden eener hooghste treurigheyd.

Wonderbaer, gantsch ongelarene droefheyds-betooning der voornaemste Gemalin van *Sefi*, over sijne dood.

Schoon deesen Abas een verstandigh / treflijck Vorst was / soo nam hy echter somtyds vermaeck in dwase buyteusporigheden. Insonderheyd soght hy hier door eenige verlightingh te bekoomen van sijne droefheyd over d'ombrengingh sijns Soons Sefi. Als hy sigh in de Haram by sijne Wijven begaf / en daer een gemelijck gelaet liet blijken / dorfde niemand van haer allen hem aenspreecken / of te gemoet gaen; als alleenlijck sijne voornaemste Gemalin / een Christin, geboortigh uyt Georgien. Deese had een seer groot vermoogen op sijnen Geest; en wist sijn gemoed allenxen weer tot rust te brengen. Maer wanneer hy sigh wat vrolijck betoonde / liepense al t'samen na hem toe / en soghten hem te verheugen door wanschicklijcke boerteryen. D'eene gaf hem een stoot aen deese / d'andere trock hem aen die sijde. Somtijds beurdense hem op van d'aerde; d'eene by de voeten / d'andere by d'armen; weer een andere by 't hoofd; en droegen hem dus door de Kamer. Leyden hem neer op de Voet-Tapijten / als in een Wan / en schofselden hem gintsch en herwaerts. Hier in nam hy groot vermaeck / en loegh luydkeels.

Hoe *Schach Abas*, om sijne treurigheyd wat te verdrijven, sigh by sijne Wijven verlustigde.

Een sonderlingh Liefhebber was hy van Hoven en Hovenieren. Hier ontrent droegh sigh eens yet klughtighs toe. Hy deed aen 't Vrouwentimmer een Plaets graven / om 'er een Thuyn van te bereyden. Dit werck verright sijnde / wierden de kleyne Boomtjens by der hand gehaeld; en de Hovenier meendese 's anderen daeghs te planten: doch des Schachs Starrekijcker seyde / datmen tot d'uytvoeringh deeses wercks moest verwaghten 't gunstigh Sahet, op datse voorspoedigh en sonder ramp moghten opwassen. 't Sahet is 't geluckigh oogenblick tijds / waer in eenige saeck / om wel te gedyen / moet aengevangen werden; aen welck Bygeloof de Persianen seer gehegt sijn; en niets ter hand vatten / sonder deese navorssching. Abas vond dit oock goed; en d'Astrologus begon sijne Planeetreeckeningh. De Hovenier was niet tegenwoordigh. De gewaende Wijse noemde plotslijck 't goede Sahet; dies groef men in aller haest de Kuylen / en de Groot-Koningh selfs settede de Boomtjens daer in. 's Avonds quam de Hof-versorger t'huys / en verwonderde sigh niet weynigh / dat hy 't werk gedaen vond; doch t'eenemael buyten de hem beraemde ordre. Daer een Amandelboom moest staen / stond een Abricoos; en in plaets van een Persick een ander slagh. In gramschap trock hy alles weer uyt; en leyde de Boomtjens neer in sulck een ordre / als hy die te vooren had geschickt; met wat Aerde over de Wortel / om de volgende morgen aen 't planten te gaen. Terstond braghtmen deese tijdingh aen den Starrekundigen; die stracks hier over sijne klagten deed aen Schach Abas. Sonder uytstel liet deese Vorst de Hovenier voor hem roepen; en vraeghde hem in toornigheyd / hoe hy soo stout had derven sijn / om weer uyt te rucken 't geen hy met eygener handen geplant / en waer by men 't gunstigh Sahet soo nauwkeurigh waergenoomen had? Deed 'er voorts by / dat sulck een goede uyr noyt weer sou verschijnen; derhalven / dat hy alles verdorven had. De Boer / die wat te veel Wijn van Sciras had ingenomen / keeck den Starrekijcker over dwars aen / en veet hem deese woorden toe: Billah, Billah (dit is een gewoone Vloeck by de Persianen), gy moet wel een seldsaem Sahet voor deese Boomtjens hebben waergenoomen? Gy Propheet van Geluck, heden ontrent de middagh sijnse geplant; en van deesen avond al weer uytgeroyd. Als Schach Abas deese redenen had gehoord / borst hy uyt in een geweldige lagch; gingh van daer wegh / en liet den Astrologus staen.

Was een groot Liefhebber van Hoven en Hovenieren.

Aerdigh en klugtig Geval tusschen hem, sijnen Starrekijker, en sijnen Hovenier, over 't planten van eenige Boomtjens in een geluckige uyr, of gunstigh *Sahet*.

Anno 1584. was uyt deese weereld na sijne plaets gegaen IVAN WASILOWITZ; in alle Geschiedboecken gebrandmarckt met de naem van grouwlijcken Tyran, Russischen Herodes, en Muscovischen Nero. Na sijne dood ontstonden in 't Russisch Rijck seer seldsame handelingen en bloedige verwarringen. De gemelde Ivan Wasilowitz (anders Basilowitz, en Johannes Basilides) had sijnen oudsten Soon / sonder eenige reden / met eygener hand omgebraght: daer na over sijn' andere Soonen / Fedor Ivanowitz en Demetrius, ten Vooghd gesteld Bogda Bielsky, een seer magtigh Heer. Geerne had deesen beyde de jonge Princen uyt den weg geruymd gesien / om de Czaarsche Kroon op sijn eygen

Czaaren van Muscovien. 1584.

Bogda Bielsky, Vooghd over de Soonen van *Ivan Wasilowitz*;

Hoofd

MUSCOVIEN.

soeckt sig selfs Czaar te maken; doch 't mislukt hem.

Hoofd te mogen krijgen. Om dit uyt te voeren / maeckte hy sigh een Aenhangh; nam veel Volck aen / en bevestighde 't Slot. Qualijck behaeghde dit al d'andere Russische Vorsten; selfs oock de Gemeente; wijlse vreesden / weer te sullen vallen onder 't Jok eens nieuwen schroomlijcken Tyrans; vermits de wreedheyd van Bogda haer genoeghsaem bekend was. Ter dier oorsaeck voegden hooge en lage sigh t'samen. Riepen eendraghtigh Fedor ten Czaar uyt. Beleegerden 't Slot / en beschooten 't soo hevigh / dat de Soldaten van Bielsky daer uyt liepen / en haren Heer verlieten; die doe moest bewilligen in alles wat d'andere begeerden. Dus wierd dan

Fedor Ivanowitz, Czaar van Muscovien. 1584.

FEDOR IVANOWITZ, (van andere gespeld Feudor, Phedor, by ons Theodorus) in Somermaend des jaers 1584. in S. Marie Kerck te Muscouw ten Czaar gekroond. Hy was van een middelmatige lenghte / blanck van aengesight; vroom en seedigh; een goede Soon van een boose Vader. Had ten Gemalin de Suster van Boris Federowitz Gudenouw, genoemd Irene Udovie; by welcke hy wel Soonen en Dochteren won / doch stracks na hare geboorte stierven se. Soo haest hy gekroond was / liet hy al de Gevangene los. Deed oock af de groote Lasten en Schattingen / van sijnen Vader Wasilowitz op 't Volck geleght.

Gestalte en Aert.

Meer bequaem tot sijnen Godsdienst, als tot de Rijcks-saecken.

Vermits nu doemaels in 't Land veelerley onrusten ontstonden; datmen met den Koningh van Sweeden in Oorlogh was; de Stilstand met Polen vernieuwd sou werden / en andere seer gewightige dingen te verrighten waren / waer toe de nieuwe Czaar geen ervarenheyd genoegh had / als nauwlijcks 22. jaren oud / van natueren eenvoudigh / vreesaghtigh; niet geoeffend in Staetkunde en Politique greepen / maer veel meer aendaghtigh in sijnen Godsdienst / en 't meeste deel des tijds besigh met sijne H. Beelden; soo wierd in den hoogen Raed des Rijcks beslooten / dat sijnen Swager Boris Gudenouw, doemaels Rijcks-Schatmeester / te gelijck met hem sou regeeren; als sijnde een verstandigh / voorsightigh / dappermoedig Man; maer ondertusschen oock (alhoewel heymlijck) listigh / bedrieghlijck / valsch / geveynsd / en Staetsughtigh / gelijck haest sal blijcken.

Neemd Boris Federowitz Gudenouw, Broeder sijner Gemalin, ten Meede-Regent aen.

Terstond wierd hy van de Grootvorst en de Raden in de Sael geroepen. Czaar Fedor stond op; hingh hem een goudene Keeten om den hals / en seyde: „Swager Boris, „met deese Keeten treck ick / Fedor Ivanowitz, „Czaar over alle Russen, u tot my in mijn „Ampt / en maeck u nevens my ten Bestierer deeses Rijcks; in sulck een meeningh / „dat gy de swaerste Regeeringhs-lasten van „mijnen op uwen hals sult neemen: alle geringe saecken van klaghten en verschillen „in mijne Landen af doen na uw beste oordeel „en voorsightigheyd: de groote en gewightige handelingen / soo binnen als buytenlandsche / my voordragen: in Rijcks en „Staetsaecken sonder mijn voorweeten en „toestemmingh niets besluyten: want ick „ben de gekroonde en de gezalfde Czaar. Als nu Boris Gudenouw deeser wijs de Regeeringhs-toom in handen had gekreegen / en evengelijck met Grootvorst Fedor heerschte / verrighte hy sijn Ampt met soodanigh een vlijt / beleyd en orde / dat yeder sigh daer over verwonderde; de geheele meenigte ongemeen-wel te vreeden was; ja oock oordeelde / niemand in 't gantsche Rijck hem gelijck te sijn in kennis / wijsheyd / voorsigheyd / en bequaemheyd. Opentlijck lietmen verluyden: Indien Czaar Fedor sonder Kinderen moght koomen t'overlijden / en dan oock Fedors halve Broeder / de jonge Demetrius, hem voorgingh / of volghde / dat onder al de Vorsten des Lands niemand den Russischen Throon beter verdiende / en deselve bevoorderlijcker sou sijn / als Boris Gudenouw.

Die soo seer wel regeerde, dat hy de gunst des geheelen Volcks won.

Dit doet hem gedaghten opvatten, om 't Rijk aen sigh te brengen.

Deese Lof-spreuck / en toejuyghingh der gantsche meenigte / veroorsaeckte in hem gedaghten / hoe hy / sonder arghwaen over hem te halen / sou mogen verdelgen 't overblijffsel der Grootvorstlijcke Stam / nu noch alleen groenende in Fedor en Demetrius; daer tegens sigh en sijn' Erfgenamen in den Czaarischen Stoel bevestigen. Sijne Suster de Grootvorstin had nu geen hoop meer / van Kinderen te sullen bekoomen. By de Muscoviters is 't een gewoonte en Reght / wanneer de Gemalin van een Czaar, van een Landsvorst / Edelman / ja Burger / ondrughtbaer is / dat haren Man / op 't goedvinden des Patriarchs, haer in een Klooster steecken / en een andere ten Vrouw neemen magh. Derhalven beslooten / soo de Heeren als de Gemeente / de Grootvorstin in een Klooster te doen; en bestemden in hare plaets de Suster van de Vorst Floro Ivanowitz Zilsphouschiz, naest de Czaar van 't alderoudste Geslaght des Lands. Boris, om deese slagh te voorkoomen / kreegh de Patriarch, welke in soodanige saken de hoogste stem heeft / op sijne sijde; die deese Echtscheydingh en 't nieuwe Houwlijck gantschlijck verwierp; onder meer andere oock om deese reden: Indien Czaar Fedor by een andere Gemalin Erfgenamen teelde / en de jonge Demetrius tot sijne mundige jaren geraeckte / soo souden hier uyt in Muscovien groote beroerten en bloedstortingen konnen ontstaen / tot verwoestingh des Rijcks; welck onheyl voorkoomen moest werden. Daer-en-boven besloot de Patriarch met Boris, datmen de gedagte jonge Vorstin heymlijck aen kant sou helpen / door haer in een Klooster te steecken / daerse noyt weer uytkoomen moght / om haer en de Gemeente alle hoop tot dit Houwlijck af te snijden. 't Wierd dus gedaen; en niemand derf de sig hier tegens stellen / wijl de Patriarch en Boris, die de hooghste maght hadden / sulcks begeerden.

Wat voor arghlistige middelen hy hier toe ter hand vattede.

Hy doet agt nemen op den aert des jongen Demetrii.

Toe deesen aenslagh tot dus verr' geluckt was / liet Boris vlijtigh naspooren / wat de jonge Prins Demetrius, die t'Uglitz wierd opgevoed / sigh onderwond; waer toe sijne gene-

genegenheyd streckte; hoe hy sigh hield in gebeerden/ woorden en wercken. De Bespieders braghten hem aen/ dat uyt al sijne kindsche bedrijven niet anders was af te neemen/ als dat in hem stack de tyrannische aert sijns Vaders; waer van hy oock genoeghsame blijcken gaf/ wanneer hy met sijn' Edelknapen speelde. Want als hy eens met deselve sigh in de Winter op 't Ys verlustighde/ deed hy een deel Menschen-beelden van Sneeuw vormen; gaf oock yeder Beeld de naem van eenigh Russisch Landsheer; seggende: Dit is dien Vorst; dit is dien Stadhoudet: dit de Cancellier: dit dien Raedsheer: dit Boris Gudenouw, en soo al voort/ tot twintigh persoonen toe. Daer na liet hy sigh een Sabel brengen; en voer uyt: Wanneer ick Czaar ben geworden, wil ick 't met al de groote Heeren dus maken. Fluks hieuw hy 't Sneeuwen Beeld/ 't welck hy Boris had genoemd/ de Kop; een ander een Arm/ 't derde een Been af: 't vierde doorstack hy/ en gingh dus al voort/ tot dat'er niet een enigh Beeld ongeschonden overbleef. Na dit verhael voeghdens'er by/ datmen van sulck een verscheurende Wolfsaert geen Schaep te verwaghten had.

Seldsaem en aenmercklijk blijckteecken van desselven genegenheyd, en wat van hem stond te werden.

Boris hier door aen d'eene sijde in bekommeringh/ aen d'andere genoopt van sijne begeerte tot 't Czaarschap, besloot/ Demetrius by tijds wegh te ruymen. Door geld/ en beloften van groote bevoorderingh/ bewoogh hy vier Hof-Jonckeren/ welcker Ampt was geduerigh ontrent Demetrius te sijn/en dien Prins ten dienst te staen/ hem om 't leven te brengen. Tot uytvoeringh deeser Moord/ sonder arghwaen op haer te laden/ leyddense hier en gintsch Vyer in de Stad Uglitz. Doe nu een vreeslijcken brand opgingh/ was hier alles in beweegingh en vol schrick. De Verraders snelden na 't Slot/ en maeckten Demetrius uyt sijnen slaep wacker; vermitsse wisten/ dat hy/ als'er brand ontstond/ de vlammen/ en hoe deselve gebluscht wierden/ wou aenschouwen. Terwijl hy de Trappen afgingh/ doorstaeckten deese Booswighten hem met lange vergiftighde Messen; en begaven sigh doe na Boris, om van hem t'ontfangen den haer toegeseyden loon voor deesen haren aen hem bewesenen dienst. Doch hy/ vreesende dat 't Schelmstuck door haer openbaer moght werden/ deed deese Moordenaers door andere van hem hier toe bestelde vermoorden; daer-en-boven de Stad Muscouw veelerweegen in brand setten / op dat d'Inwooners oorsaeck moghten hebben/ meer haer' eygene schade/ als de dood van Demetrius te beklagen.

Listige, doch seer snoode handel van Boris Gudenouw, om de jonge Demetrius uyt de wereld te helpen.

Op wat voor een wijs hy vermoord wierd;

Doe 't Vyer t'Uglitz geblusсht was/ en d'Ingeseetene de vermoordingh van de jonge Vorst gewaer wierden/ liepense met hoopen na 't Kasteel/ en braghten in een woedende grimmigheyd al de Dienaren van dien Prins om 't leven/ wylse vreesden/ datse al t'samen sijne dood souden moeten ontgelden. Boris geliet sigh gantsch treurigh en toornigh/ om onder dit Mom-aengesight sijn bedrogh verborgen te houden. Ja oock/ om dies te meer alle quaed vermoeden van hem af te weeren/ hy strafte de Kooplieden en Burgers t'Uglitz, die alreeds door den gestighten brand Huysen en Goederen verlooren hadden/ met Swaerd en Gevancknis; sommige met Ballinghschap. Hy selfs huylde en weende voor 't volck/ even als of Demetrii dood hem op 't aldersswaerste bedroefde; terwijl sijn Hert loegh. Op dat nu al de Russen sigh van des Princen dood verseeckerd moghten houden/ sond hy/ nevens sijn' Eedele en Dienaren/ een voornaem Raedsheer/ Wasili Ivanowitz Zuski (hier na Czaar geworden)/ na Uglitz, om vlijtigh toe te sien/ of de vermoordde persoon oock was de reghte Demetrius. Indien ja/ soo soudense hem Vorstlijck begraven/ en 't Kasteel/ als een vervloeckt Moordnest/ ter neer werpen. Deeser wijs is de ware Demetrius (van de valsche hier na)/ Soon van Czaar Ivan Wasilowitz uyt Maria Fedrowa Nagai, in 't negende jaer sijns ouderdoms verraderlijck omgebraght. Maer oock uyt deese hand vol bloeds is korts daer na ontstaen een geheele Bloedvloed/ welke gantsch Muscovien heeft overstroomd/ gelijck wy hooren sullen.

en bysonderheden daer ontrent.

Sonderlinge geveynsdheyd en bedrijven van Boris, na de vermoording Demetrii.

Als nu Boris deese hinderpael tot de bekoomingh van sijn ooghmerck uyt den wegh had geruymd/ wendde hy vlijt aen/ om een goede vriendschap tusschen Muscovien en Sweeden vast te stellen; sigh by de Russen in aensien te brengen/ en van haer bemind te werden. Anno 1594. wierd de Vreede met Sweeden gesloten. Maer 't leven van Czaar Fedor Ivanowitz duerde hier na niet langh. Hy overleed in 't jaer 1597. / niet sonder een sterck vermoeden/ dat Boris hem vergif had doen toebrengen. Doe hy op sijn doodbed lagh/ en de Rijcksstanden hem vraegden/ wie (vermits hy kinderloos was) na hem sou regeeren? was sijn antwoord: Hy, dien ick, eer ick de weereld verlaet, de Scepter in de hand sal geven. Sijne Gemalin Irene, Suster van Boris, soght hem ondertusschen te beweegen/ dat hy de Rijcksstaf haren Broeder sou overleveren. Doch Fedor, als hy sijne sterf-uyr voelde te genaecken/ en/ volgens Russische gewoonte/ de Monicks-kap had aengedaen/ reyckte de Scepter Fedor Mikitiwitz Romanouw toe/ als sijnen naesten Bloedverwant. Deese Vorst namse niet aen; maer sloegh sijnen Broeder Alexander voor/ als bequamer tot deese Hooghheyd. Alexander weer den derden Ivan: en Ivan den vierden/ Michael: die al weer een ander voornaem Heer noemde. Dit duerde Czaar Fedor te langh: derhalven wierp hy de Scepter van hem wegh/ met deese woorden: Soo neemse dan die wil en kan. Terstond beurdese Boris Gudenouw op; en Fedor gaf stracks daer na de Geest. De volgende dagh wierd hy by sijne Voorvaderen in S. Michaels Kerck begraven.

Verdere aenslagen, om op den Russischen Throon te geraken.

Czaar Fedor sterft; vermoedlijck door Boris vergiftighd sijnde; en sonderlingheden by sijne dood.

Vermeetenheyd van Boris, in den Scepter op te vatten.

Boris van had de Scepter opgenoomen/ om dus Czaar te werden: doch dit baerde een groot misnoegen tegens hem in al de Russische

veroorsaeckt hem de wangunst der

sche

MUSCOVIEN.

Vorsten.

sche Vorsten en Heeren. Deese beragteden hem by de Gemeente; en verweeten hem sijne sleghte afkoomst/ onwaerdigh de Kroon te dragen; met welcke alleen moest verheerlijckt werden eenen uyt d'over-oude Groot-Vorstlijcke Stam. Doch dit hielp haer niet. De Czaarsche Weduw Irene was seer listigh in Aenslagen ten dienst van haren Broeder Boris. Bragt de Krijghs-oversten en Hoofdmannen aen hare sijde door groote Geschenken/ noch grooter beloften; om 't onder haer staende Krijghsheyr te beweegen/ datse/ wanneerse by de keur souden geroepen werden/ hare stemmen aen Gudenouw souden geven. Even alsoo wonse oock hier en gintsch door 't geheele Land een deel der voornaemste Papen en Monicken. Kortlijck/ sulcker wijs wistse 't stuck te beleggen/ datse niet twijffelde aen een uytgangh na hare begeerte. Hier koomd nu de wonderlijckste en listighste geveynsdheyd/ die oyt in de wereld is voorgevallen; evenwel aen seer weynige bekend in onse Landen; derhalven wy de saek met al d'omstandigheden sullen voorstellen; echter op 't kortste.

Listen sijner Suster *Irene*, Weduw van *Czaar Fedor*

Soo haest de ses Weecken der Russische Rouwtijd voorby/ en al de Standen in de Stad Muscouw vergaderd waren/ verscheen Boris Gudenouw voor de gantsche Versamelingh; leyde de Scepter neer/ en geliet sigh/ geen lust te hebben/ om langer te regeeren/ of Czaar te werden. Dit braght al de Vorsten en Heeren in verwondering/ wijl sijne Staetsught haer genoegh bekend was. Boris gingh wegh. Sy beraedslaeghden onder sigh/ wien men best tot de Heerschappy sou verheffen. Haest wierd een geroep gehoord van d'andere Geestlijcke en Weereldlijcke Standen/ 't welck de gantsche lught vervulde. D'inhoud was: Dat'er veele Vorsten en Heeren in Rusland waren/ doch 't ontbrack haer aen verstand/ om Grootvorst te zijn. Daer tegens was Boris Federowitz een seer deughdsaem/ voortreflijck Heer/ die 't Vaderland nu langh met de hooghste roem had bestierd/ beter als oyt van yemand der Russische Natie was geschied. Sy begeerden hem derhalven tot haren Czaar, en niemand anders. Dit was een onbehaeghlijck Gesangh in d'ooren der Vorsten; echter dorfdense sigh niet tegens deese gaende gemaekte en schreeuwende meenighte stellen. Boris wierd ontbooden; doch hy wist aerdigh te veynsen. Hy weygerde te koomen; sloegh 't Groot-Vorstendom af/ en begaf sigh by sijne Suster in 't Klooster/ ontrent een halve mijl weeghs van Muscouw, even als had hy de Monicken-orden willen aenneemen.

om hem tot 't Rijk te bevoorderen;

en watse daer ontrent ter hand nam, om haer oogmerck te bereyken.

Dit settede 't Volck noch veel meer aen; en baerde in haer een dies te driftiger genegenheyd t'sijnwaerts. Luydkeels riepense: Men moest een eynd van dit werck maecken/ en met haer na 't Klooster snellen/ eer Gudenouw sig deed bescheeren. Daer op wierd Boris van de Vorsten met tegenwil verkooren. D'oudste Mannen met grijse Baerden uyt de Papen/ Monicken/ Soldaten/ Burgeren/ Kooplieden/ Heeren en Vorsten gingen na 't Klooster/ en versoghten gehoor; doch kreegen van Boris tot antwoord: Sy souden hem niet ten Czaar begeeren/ wijl hy dien Staet niet wou noch sou aenneemen. Hy had de Weereld langh genoegh gediend; geen lust meer tot de Regeeringhslast. Wou sigh ter rust/ en ten dienst Gods begeeven. Terstond begonden een groote meenighte van Menschen te schreeuwen: Sijt ons genadigh, Heer Boris Federowitz! Erbarm u over ons, verstroyde Schapen, die geenen Harder hebben. Werd onse Czaar uyt goedertierenheyd! Hy bedanckte haer voor d'aengeboodene Eer. Seyde/ sy souden gaen na de Vorsten en Heeren/ die van een hooger geboorte waren als hy. Dus speelde hy de Comedie op 't aerdighste. D'andere bleven niet alleen by haer opset/ maer wierden daer in noch hittiger. Velen met 't aengesight ter aerden; righteden sigh somtijds weer op/ en riepen op nieuws: Erbarm u over ons Heer Boris Federowitz! Werd onse Czaar! Verhoor ons! Hy stelde sigh als hoorde hy 't niet; en trad weer in 't Klooster. Waer sou men een diergelijcken Aep van Staet en Weereldversmadingh in de Weereld hebben konnen vinden? 't Volck gingh troostloos weer na de Stad; doch sond eenige duysend jonge Knegjtjens na 't Klooster; welcke met een klaeghlijcke stem songen/ of veel meer huylden: Erbarm u over ons, Heer Boris Federowitz! Erbarm u, en verhoor ons genadighlijck. Werd onse Czaar. Veellight hebben onse Ouders sigh tegens u besondighd; en daerom hebt gy hare Gebeeden niet willen verhooren; maer wy sijn onnoosel. Werd Czaar over dit groote Volck! 't Land is vol doolende Schapen die geenen Harder hebben. Werd haren Harder om Gods wil, die 't u rijcklijck sal beloonen.

Alderwonderbaerlijkste geveynsdheyd,

MUSCOVIEN.

en weergadeloose vermomde sin van *Boris Gudenouw*,

de *Comedie* soodanigh speelende,

Op dit jammer-gesangh quam Boris met sijne Suster Irene, voor den dagh. Hy seyde al weer/ dat hy geen Czaar kon zijn. Doe begaben de Jongens sigh tot sijne Suster/ en baden: Sy wou haer doch over de dwalende Schapen erbarmen/ en haren Broeder beweegen/ 't Groot-Vorstendom aen te neemen. Daer op wendde Irene sigh tot Boris; hem vermanende/ hy sou sigh laten verbidden/ en de seer bedroefde Gemeente goed bescheyd geven. Die/ als nu in twijffel staende/ 't Volck deese woorden liet hooren: „Vermits ick sie/ dat sulck een veelheyd van persoonen uyt al de Standen eendraghtigh en onophoudlijck my bidden/ haren Czaar te willen werden/ soo besluyt ick hier uyt/ dat God my hier toe verordineert heeft. Maer op dat ick my van de Godlijcke wil dies te meer magh versekeren/ soo versoeck ick/ dat gy uwen drift eenige weecken langh intoomd. Laet daer na al 't Krijghsvolck/ Bevelhebbers en Soldaten/ nevens de gantsche Ridderschap des Lands/ in d'aenstaende Maend Junius te Zirpocouw by een koomen/ om sigh te laten gebruycken tegens de Tattaren, welcke sigh toerusten/ om met een

datmen hem wel dapper en op 't seldsaemste bidden moest,

Czaar over *Muscovien* te willen werden.

MUSCOVIEN.

„ groote Krijghsmaght in Muscovien te vallen. Dit sal my een Teecken sijn / dat dese Verkiesingh al de Standen reghten ernst is.

Waer in veelerley sonderlinge vreemdigheden voorkoomen.

Op de van hem genoemde tijd verscheen Ridderschap / Adel en Krijghsvolck by Zirpacouw, meer als 100000. in getal. Daer quamen oock Gesanten uyt Persien en Tattaryen. Terstond vergunde Boris haer Audientie;en spoedig sloot hy met de Tattaren Vrede. Vaerdighde oock de Persiaensche Ambassadeurs met groote Geschencken af. Vervolgens gaf hy 't Krijghsvolck niet alleen de jaerlijckshe Besoldingh / maer oock aensienlijcke Vereeringen. Nodighde de Soldaten in 't opene Veld te gast. Onthaelde haer op 't kostlijckste. Bedanckte haer met vriendlijcke woorden. Beloofde / voor haer en d'Onderdanen soodanigh te sullen sorgen / datse souden bloeyen in een gewenschte welstand. Hier door maeckte hy sigh den gantschen Adel en al de Krijghslieden soo toegenegen / dat hy voor de Russische Vorsten en groote Heeren niet behoefde te vreesen. Onder den openen Hemel wierd hy ten Czaar uytgeroepen en gehuldighd; met eedswerringh / datse lijf en leven by hem souden opsetten. Deeser wijs dan is

Boris Federowitz Gudenouw eyndlijck Czaar. 1597.

BORIS FEDEROWITZ GUDENOUW

Grootvorst over Rusland geworden / Anno 1597. Met de gedaghte geheele Krijghsmaght trock hy na de Stad Muscouw. Niemand derfde tegens hem morren. By sijnen Intoght riep 't Volck op de straten: God geve onsen Czaar gesondheyd en langh leven.

Blijdschap des Volks: maer niet der Vorsten.

De Burgers hadden hare Huysen met Mayen en Bloemen bestoocken. Elck was vrolijck. Op den 1. September wierd hy van de Patriarch gekroond / tot 't hooghste misnoegen der Vorsten en Heeren. Na deese Pleghtlijckheyd deed hy terstond eenige der voornaemste Bojaren, Okolnitzen en Kneesen, welcke hem deese Hooghheyd misgunden / by de kop vatten; gevangen leggen / en van al hare Goederen berooven.

Sijne regeeringh.

Hier na regeerde hy een tijd langh in goede seeckerheyd. Wie doch heeft oyt van yemand hooren spreecken / die in al sijne handelingen de Tiberiaensche Lineamenten stiptlijker heeft uytgedruckt / als deesen alderschalckstsen Rus Boris; onaengesien wy ons wel verseeckeren konnen / dat hy noyt een eenige Letter in Cornelius Tacitus had gelesen. Heeft evenwel 't Rijck (om 't welck te bekoomen hy so veel moeyte / listen / en selfs moord / had in 't werck gesteld) op sijn Erfgenamen niet konnen bevestigen: noch daer-en-boven de twee laetste jaren van d'aght sijner Heerschappy in vreeslijcke bekommeringh moeten doorbrengen.

Een verloopene Russische Monick, Griska Utrepeja

Een verloopene Russische Monick / Griska Utrepeja, deed sig op ontrent 't jaer 1603., sigh uytgevende voor Demetrius, jonghste Soon van Czaar Ivan Wasilowitz, en Broeder van Czaar Fedor Ivanowitz. Wendde voor / dat sommige Eedele / vreesende voor de Regeeringh van Boris Federowitz, hem / de ware Demetrius (soo hy sigh noemde) heymlijck verborgen gehouden / en eenen anderen / hem seer wel gelijckende Jongen / in sijne plaets geschoben hadden. Waer door hy dan de hem gestelde lagen ontgaen / de valsche Demetrius vermoord was. Dat hy / om niet in de stricken van Boris te geraken / sigh een tijd langh in Tattaryen had onthouden. Dus vervolghde hy veele Verdightselen voor te geven / om hem te doen aenneemen voor den geenen / dien hy valschlijck seyde te zijn.

geeft sigh uyt voor den vermoorden Demetrius;

De Leeser moet hier weeten / dat deese nieuwe Demetrius, doe hy des waeragtigen doch omgebraghten Demetrii persoon wou vertoonen / sigh na Polen had begeven / om niet / wegens dit sijn stout bestaen / in de handen van Boris te vallen. Hier verliet hy de Russische of Griekse, en nam de Roomsche Religie aen. Wierd oock seer wel onthaeld: ja selfs / de Waywoda, of Palatijn van Sendomir verloofde aen hem sijne Dochter Marina ten Gemalin. Braght hier / met kennis / toestemmingh / en hulp des Poolschen Koninghs Sigismundi, een groote Krijghsmaght op de been. Veele Poolsche Heeren sloegen sigh tot hem. In sijn' Oorloghs-voeringh tegens Boris en desselven Muscoviters was hy vry geluckigh. Selfs in Rusland bequam hy een gewightige toeval. In alle Gevegten schoot 't Volck van Gudenouw te kort: kreegh slagen / of viel over tot den gewaenden Demetrius.

en steld Boris Gudenouw

in 't uyterste gevaer.

Als nu Czaar Boris Federowitz sigh in 't uyterste gevaer sagh / wierd hy t'eenemael wanhopigh / en stierf gantsch plotslijck. Want als hy 's middaghs den 23. April Anno 1605. hertig had gegeten / heeftmen hem vier uyren daer na onverwaght dood gevonden.

Die seer plotslijck sterft; en vermoedingh van d'oorsaek. 1605.

Wat hem soodanigh een uytgangh heeft veroorsaeckt / weet men niet eygentlijck. Eenige meenden / dat hy door een Apoplexie was aengetast / en dus schielijck weghgeruckt. Andere / dat hy uyt vertwijffelingh sigh selven had vergiftighd. Immers / de Rijcks-Stoel / welcke hy door een gantsch arghlistigh bedrogh en heymlijck-aengestelde Moord had beklommen / en de laetste jaren sijner regeeringh met soo veel bekommeringh beseeten / moest hy als in een oogenblick en dus rampsaligh weer verlaten. Heerlijck wierd hy begraben: en sijne Vrienden in Muscovien verkooren in sijne plaets ten Czaar sijnen Soon

Sijnen Soon Feder Borissowitz, noch jongh, ten Czaar gesteld.

FEDOR BORISSOWITZ,

een Heer van noch jonge jaren: derhalven sijne Moeder nevens hem de Regeeringh wierd aenbevoolen; doch deselve duerde niet langh. Terwijl twee Veld-oversten van 't Russisch Leeger (tegens den valschen Demetrius op de been gebraght) na Muscovien waren gegaen / om den nieuwen Czaar geluk te wenschen / viel den derden af / en leverde een stercke Vestingh in handen van den Bedrieger Griska; tot wien hy sigh oock niet al 't onder hem staende Krijghsvolck begaf. Stracks sond de nieuwe Demetrius Gesanten af na de Hoofdstad Muscouw; met aenbiedingh

MUSCOVIEN.

biedingh van alle genade en gunst / indiense haren schuldigen plight voldoen / en hem ten Czaar over Rusland erkennen wilden. Sonder uytstel wierd hy van de Muscouwers aengenoomen: haren Grootvorst Fedor Borissowitz daer tegens / als hy noch geen twee maenden de Czaarsche Titel had gevoerd / met sijne Moeder en eenige Suster gevangen genoomen: welcke laetstgemelde korts te vooren ten Houwlijck was beloofd aen Hertogh Johan, Broeder des Koninghs van Deenemarken.

Stracks daer op gevolghd rampsaligh eynd,

Alle wierdense seer qualijck gehandeld. Die eenighsins van 't Geslaght der Gudenouwen waren / slootmen aen Keetenen in Gevanckenissen / en der selver Goederen wierden geplonderd. De Moeder van de rampsalige Czaar Fedor Borissowitz, een seer grootmoedige Vrouw / kon deesen hoon niet dulden; en vreesde voor een noch arger. Nam derhalven een seer sterck vergif in; gaf oock 't selve hare Soon en Dochter. Daer op omhelsdense malkander / om dus gesamentlijck te sterven; 't welck oock de Moeder en Soon weervoer. Doch de jonge Princes braeckte dien dood-dranck ten deelen weer uyt; behield dus 't leven / en wierd van Demetrius in een Klooster gestoocken. Deeser wijs was nu

soo van hem als van sijne grootmoedige Moeder.

Wanhopig bedrijf.

GRISKA UTREPEJA,

de verloopene Russische Monick, die sigh valschlijck uytgaf voor

DEMETRIUS IVANOWITZ,

Soon van Ivan Wasilowitz, besitter geworden van 't Groot-Vorstendom Muscovien. Een goed verstand / en groote ervarenheyd had hy / als een persoon die veel had gereysd; meer geleesen als de Russen gewoon zijn. Was bruyn van aengesight; oploopend-toornigh van aert; en trots-hoogmoedigh. Wijl hy sigh op de Muscoviters niet derfde vertrouwen / soo verkoos hy sigh een Lijfwaght van Duytschers, Lijflanders, François en Schotten; aen welcke hy heerlijcke Kleederen gaf.

Griska Utrepeja, de valsche *Demetrius*, nu *Czaar* geworden.

MUSCOVIEN.

De gedaghte aen hem verloofde Poolsche Marina wierd hem toegesonden Anno 1606. Met seer groote praght trouwde hy haer. Ondertusschen begonden veele der Russen te murmureeren; ja te seggen / dat hy de regte Demetrius niet was. Welcke meeningh in haer noch meer wierd versterckt / als hy / door bestel der Poolsche Jesuiten, de Roomsche Religie in Muscovien begon in te voeren.

Trouwd *Marina*, Dochter des *Poolschen Palatijns* van *Sendomir*.

Niet weynige wierden / wylse dit haer gevoelen oock aen andere openbaerden / aen de dood overgeleverd. Wasili Ivanowitz Zuski, een voornaem Russisch Heer / van wien hier boven gewagh is gemaeckt / had geseght / dat hy in eygener persoon de reghte Demetrius vermoord en dood gesien; ja oock selfs hem doen begraven had. Maer dit veroorsaeckte / dat Griska Utrepeja hem selfs ter dood deed veroordelen. Doch als sijn Hoofd nu al op 't Block lagh / en de Byl door den hals sou gaen / quam noch Pardon.

Murmureeringh des volcks, dat hy den reghten *Demetrius* niet was.

Echter hield de murmureeringh niet op; en selfs Wasili wierd door 't uytgestane doodsgevaer niet afgeschrickt. In tegendeel droegh hy / by de Bruyloft van Demetrius met Marina, veele groote Russische Heeren 't bedrogh voor; en daer op wierd een Aenslagh tegens hem gemaeckt. Veele Polacken waren met de Bruyd te Muscouw gekoomen. Demetrius, yet quaeds vermoedende / waerschouwde en vermaende haer / op hare hoede te zijn. Beval oock sijne Lijfwaght / datse sigh op 't Slot souden begeven. De Poolsche wilden haer gereed houden / om in geval van nood haer te mogen verweeren; doch konden nergens Buskruyd voor geld bekoomen. Op den negen-

Aenslagh tegens hem, op den negenden dagh sijner Bruyloft;

MUSCOVIEN.

den dagh der Bruyloft gingh 't werck voort. De Russische Bojaren en andere Heeren quamen wel-gewapend te voorschijn. Hadden een grooten Aenhang. Bestormden 't Slot/ en geraeckten'er binnen. In deesen Alarm wierd Demetrius omgebraght. Te gelijck met hem sneuvelden ruym 1700. soo Bruylofts-gasten als andere. D'omstandigheden ontrent sijn' omkoomingh werden van de nauwkeurighste Schryvers deese gesteld.

waer door hy rampsaligh om 't leven geraeckte.

Als de valsche Demetrius, maer ware Grisca, in sijne Kamer hoorde 't gedruys des Aenvals/ en 't Storm-geluy der Klocken / sprongh hy uyt 't bed op (want deesen Oproer geschiedde by naght) in seer groote verbaesdheyd. Men seyde hem / dat'er brand was. Hy geloofde 't niet; maer eyschte sijn Slaghswaerd / doch 't was nergens te vinden. Doe hy nu de meenighte sagh indringen / bad hy sijne Helbaerdiers / hem dus niet te willen overleveren. Sloot de deur toe. Liep van d'eene Kamer in d'andere / doch wierd geduerigh vervolghd. Sprongh derhalven uyt een hoogh Venster; en wonderlijck was 't / dat hy den hals niet brack. Eenen der Lijfwaghten snelde terstond na beneeden / en vond hem noch levendigh/ doch de borst gantsch verstuyckt; en seer veel bloed liep hem uyt de keel. Men bragt hem in sijne Kamer; en door hertsterkingen weer tot sijn verstand. Na eenige onderbragingen wierd hy met veele wonden doorstoocken. Men bond een Touw aen sijne Manlijckheyd. Dus sleeptemen hem na de Marckt; en daer leydemen hem naeckt op een verheven Tooneel / vier dagen langh. Na den gestilden Oploop hebben de Bojaren op den 20. 30. van May Anno 1606. tot haren Czaar verkooren de gemelde

D'omstandigheden van deese sijn' omkooming.

Mishandelingh des Lijcks.

WASILI IVANOWITZ ZUSKI.

Wasili Ivanowitz Zuski ten Czaar verkooren. 1606.

Eenige dagen hier na wierd te Muscouw opentlijck afgekondighd / waerom men deesen Demetrius had aen kant geholpen; te weten: I. Hy was geweest een geschoorne Monick / wiens Stiefvader / Moeder en Broederen noch heden in 't leven waren: welcke haer oock by 't Lijck hadden laten vinden / en gesworen / dat sijnen reghten Naem was Grisca Utrepeja: derhalven alleenlijck hierom de dood waerdigh. Want volgens Russisch Reght moest een verloopene Monick gestraft werden met levendige verbranding. II. Hy was geweest een Toveraer. III. Een Ketter / die de Russische Vasten en Feestdagen niet onderhield. IV. Had met den Paus en de Poolsche Jesuiten een Aenslag gemaekt/ om de Russische Religie te veranderen in de Roomsche, gelyck bleeck uyt de gevondene Pauslijcke Brieven. V. Wou 't Vorstendom Smolensko aen den Palatijn van Sendomir, sijnen Schoonvader; 't Vorstendom Novogorod aen sijne Gemalin Marina; en Siberien aen haren Broeder gegeven hebben. Had oock voorgenoomen / de Russische Heeren te doen om 't leven brengen / en 't Rijck met Poolschen Adel te vervullen. VI. De grootste Muscovische Edele hadden geen gehoor by hem konnen krijgen / maer waren veraghtlijck afgewesen. VII. De Rijckdom des Lands had hy verquist; en al des Rijcks Kleynodien aen de Polacken geschoncken. VIII. De Russische Kloosteren verontheylighd / door Dansers en Speellieden daer binnen te brengen: daer in oock verkraght vier Maeghden / en onder deselve d'eenige Dochter van Czaar Boris Federowitz Gudenouw, Suster van de laetste Czaar Fedor Borissowitz. Daer-en-boven / sijne Bruyd Marina beslapen in de tegenwoordigheyd van een Marienbeeld, 't welck stond aen 't Hoofden-eynd der Bedsteede. Had oock 't Klooster 700000. guldens afgeleend / om noyt weer te geven. IX. De twee-en-twintigh Millioenen jaerlijcksche Inkoomsten eens Czaars souden op verre na tot sijne verquistingen niet genoegh sijn geweest. X. Had geen Justitie geoeffend over doodslagen / Vrouwenschendingen / en andere boosdaden der Polacken.

Artijckelen van de misdaden, met welke den valschen.

nu omgebraghten Demetrius wierd beschuldigd.

Onder 't gedaghte Rumoer ging de nieuwe Russische Keyserin Marina niet vry. Sy wierd beroofd van al hare kostlijcke Juweelen / Eedele Gesteenten / selfs van hare Kleederen; soo datse niet anders aen haer ligchaem behield / dan haer Hembd en Onderrock. Als in een oogenblick weervoer al hare Vrouwen en Jonckvrouwen even 't selve. Niet minder wierden de Poolsche Heeren geplonderd. D'Italiaensche, Antwerpsche, Hooghduytsche, en andere vreemde Kooplieden / leeden oock geen geringe schade. Want al de Juweelen / Tapijten / en andere kostlijckheden / welcke de valsche Czaar Demetrius van haer had doen koopen / warense quijt / en konden noyt betaling daer voor bekoomen.

De nieuwe Keyserin Marina; hare Vrouwen, &c. tot op 't Hembd toe van alles beroofd.

Nauwlijcks was Wasili Ivanowitz Zuski in den Czaarschen Throon warm geworden / als 'er een gerught liep / dat Czaar Demetrius onbeschadighd uyt den Tumult was ontkoomen. Want daer deed sigh op eenen nieuwen Bedrieger / Knees Gregory Schakopsi; die / door hulp der Polacken, den nieuwen Czaar Wasili seer veel te doen maeckte; in de meeste Provintien des Russischen Rijcks sigh liet huldigen / en selfs Muscouw beleegerde. Eenige noemen deesen tweeden valschen Demetrius oock een verloopene Monick; andere een geboorne Jode. Zuski bevond sigh in grooten anghst; want hy had niets tot sijne verseeckerdheyd / en afweeringh deeses nieuwen valschen Demetrii, als een Sweedsche Bystand.

Tweede valsche Demetrius in Muscovien maeckt Czaar Zuski seer veel te doen.

Eyndlijck evenwel wierd Knees Gregory van eenen Tattarischen Myrsa omgebraght. Eer sulcks noch geschiedde / wierp sigh Anno 1608. eenen derden valschen Demetrius op. Bragt eenige Muscovische Landschappen / en daer in Novogorod, onder sijn gebied. Verseeckerde sigh van eenige nabuerige Orden / en trock de Koningh van Sweden aen sigh. Doch vermits hy al te trots en hooghmoedigh in sijn bestier was / soo heeft sijn eygen Volck hem aengetast / en gevanckelijck na Muscouw gesonden; daer hy van

Koomd om 't leven.

Derde valsche Demetrius gaet het desgelijks. 1608.

SPAENJE

van Michael Federowitz wierd aen kant geholpen. Van deesen sullen wy in 't volgende Boeck handelen.

Koningh *Sigismund* van *Polen* vischt in troubel water.

Koningh Sigismund van Polen wou deese verwarringh in Muscovien tot sijn voordeel gebruycken; en daght/ hy sou ten minsten Smolensko en Severien de Russen konnen ontweldigen. Belegerde oock Anno 1609. d'eerstgenoemde Stad/en namse Stormenderhand in; doch niet voor in 't jaer 1611. De Zuyder-Russen vonden sigh in groote ongelegenheyd door deesen handel. Wierpen al de schuld van haer onheyl op Czaar Wasili Zuski, als een ongeluckigh Vorst; stieten hem in een Klooster; en droegen (doch tot haer grootste ongeluck) de Regeeringh over Muscovien op aen Uladislaus, Soon des Konings Sigismundi, Anno 1610. De Noorder-Russen daer tegens verkooren Carel Philips, Broeder van Gustavus Adolphus, Koningh van Sweeden. De geweesene Czaar Wasili Ivanowitz Zuski wierd upt 't Klooster genoomen/ en na Polen gesonden; daer hy in Gevanckenis is gestorven. Hoe gantsch rampspoedigh deese keur van Uladislaus tot Czaar, uptgewerckt door eenige van Zuski afvallige Muscovische Heeren/ voor de Russen geweest/ en wat voor een aldergrouwlijckst bloedbad daer upt ontstaen is/ sullen wy in 't vervolgh hooren/ wyl dit sigh heeft toegedragen onder de Regeeringh van Keyser Matthias.

Sijnen Soon *Uladislaus* tot *Czaar* verkooren: *Zuski* afgeset, en na *Polen* gesonden.

Koningen van *Spaenje*.

Als CAREL de V., Roomsch Keyser en Koningh van Spaenje, Anno 1555. de Regeeringhslast afgeleght; sijnen Broeder Ferdinand 't Keyserdom overgegeven had, droeg hy oock 't Koninghrijck Spaenje en sijn' andere Landen op aen sijnen Soon

PHILIPS de II.:

Philips de II.; noch by 't leven van sijnen Vader Keyser *Carel* de V.:

nam doe de reys na Spaenje aen/ en begaf sigh daer in S. Justi Klooster. Al te vooren/ Anno 1549., was Philips gehuldighd ten toekoomenden Heer der Nederlanden. D'overgift der Regeeringh geschiedde te Brussel, derwaerts de Staten der Nederlandsche Provintien beroepen waren: welke Carel ontsloeg van den aen hem gedanen Eed/ op datse eenen nieuwen souden afleggen aen den gemelden sijnen Soon. Eenige deeser Provintien deeden 't terstond. Holland was voorsightiger; en stelde de saeck upt tot op den volgenden dagh. Liet doe Philips eerst besweeren d'onderhoudingh en beschermingh harer Privilegien; alhoewel hy dien Eed seer qualijck heeft gehouden; en trad doe eerst tot de vernieuwingh des Eeds/ van haer voor 't toekoomende al gedaen Anno 1549.

te gelijck Heer der *Nederlanden*,

en Man van Koningin *Maria* van *Engelland*.

Philips, nu Koningh van Spaenje, Heer der Nederlanden, begaf sigh in 't volgende jaer 1556. na Engelland, om daer te besoecken sijne Gemalin Koningin Maria; en te weegh te brengen/ dat d'Engelsche, te gelijck met hem/ den Oorlogh tegens Frankrijk souden aenneemen; 't welck hy oock verkreegh. Doe keerde hy weer na Nederland, om van daer upt in Frankrijk te vallen. Anno 1558. overleed Koningin Maria van Engelland: en haer volghde op den Throon hare Suster de vermaerde Elisabeth, noch heden by alle Engelsche Protestanten in een dierbare geheugenis. Deese gingh terstond met Franckrijck een Vreede aen/ sonder insluytingh van Spaenje. In 't jaer 1556. was wel tusschen Philips de II. en Henrick de II., Koningen van Spaenje en Franckrijck, een Wapenschorssingh voor de tijd van vijf jaren gesloo-ten; doch wierd haest/ door aensetting des Paus/ van Henrick gebroocken. Maer qualijck bequam hem dit/ wijl hy by S. Quintijn een swaere Neerlaegh leed/ en deese Stad quijt geraeckte. Na meer andere stooten t'sijnen nadeel tradmen Anno 1559. weer tot vreede; waer by Spaenje groot voordeel bequam; wijl elck deeser Koningen moest weergeven 't geen hy den anderen had ontnomen; waer door Frankrijk, die meest had ingeswolgen/ oock meest weer moest uytbraken. Insonderheyd was deese Vreede aengeleght/ om de soo genoemde Ketters in Frankrijk en Nederland t'eenemael te verdelgen/ 't welck de Fransche Koningh selfs verklaerde aen Prins Willem van Oranje; meenende/ dat hy van dit geheele Werck goede kennis had/ als Philippi Stadhouder over Holland.

SPAENJE

Oorlogh en Vreede met *Frankrijck*.

Waer op deese Vrede tusschen beyde de Koningen was aengesien;

Korts daer na quam Henrick om 't leven in 't Steeckspel/ aengesteld wegens de Houwlijcksfluytingh tusschen Koningh Philips met de Dochter van Frankrijk in 't gemelde jaer 1559.: waer in/ en na de gesloo-tene Vreede/ Philips sigh gereed maeckte/ om na Spaenje te reysen. Den 26. van Augusti trad hy te Flissingen t'Scheep/ by sigh hebbende een treflijcke Vloot. Met een voorspoedige Wind quam hy te Laredo, een Steedje in 't Noorderdeel ten Westen des Landschaps Biscaja, aen een Inham van de Spaensche Zee, tusschen Bilboa en S. Andero. Doe ontstond sulck een Onweer/ dat veele der Scheepen/ met de daer in sijnde Menschen en groote Schatten/ te grond gingen. Onder deselve waren de seer kostlijcke Juweelen/ Baggen/ en veelerley dierbare Kleynodien/ door de Keyser sijnen Vader tsederd veele jaren by een vergaderd upt Duytschland, Italien en Frankrijk: daer-en-boven/ de verwonderlijck-konstige Tapijten, in Vlaenderen doen maecken. Niets wierd'er van behouden. Selfs was sijne Majesteyt in 't uyterste levens-gevaer. Nauwlijcks had hy de voet aen Land geset/ als 't Schip/ 't welck hem tot hier toe had overgevoerd/ na den afgrond sonck. Sulk een geweldige Schat verghingh hier/ dat'er een Spreeckwoord van ontstond/ gemeen in veeler monden; te weeten: Keyser Carel en Koningh Philips hadden d'Aerde beroofd, om de Zee rijck te maken. Doch de behoudingh van 't leven deed hem dit Goederen-verlies vergeeten; en/ tot danckbaerheyd aen den Hemel/ gedaghten opvatten/ welcke aen meenighten verderflijck sijn geweest. Dit Besluyt had wel te vooren by hem geleegen; doch wierd nu aengewackerd tot d'uytvoeringh.

en waer door dien aenslagh verhinderd.

Philippi vertreckt uyt de *Nederlanden* na *Spaenje*.

Door Onweer vergaen eenige Scheepen op deese reys; met sijne kostlijkste Schatten;

en Spreeckwoord daer van ontstaen.

Opentlijck seyde hy: God had hem in dit gevaer

Soo haest

SPAENJE

hy met 't leven daer van, en in Spaenje was gekomen, deed hy, tot dankbaerheyd aen God,

gevaer behouden, en uyt deese nood verlost, om sijn' eere te verbreyden, en de Luthersche Kettery tot de grond toe te verdelgen. Hy pooghde oock sijne woorden tot de daed te brengen / maer bereyckte echter dit eynd niet. Soo haest hy in sijn Koninghrijck Spaenje was aengekoomen/ deed hy de geene/ welcke om der Religie wil in Gevanckniss lagen / na Seville en Valladolid voeren. Vervolgens op den 24. van September een groot getal der selve / beyde Vrouws en Manspersoonen / levendigh verbranden / en op andere wijsen martelen in d'eerstgenoemde Stad. Onder deselve waren Juan Poncio de Leon, Soon des Graefs van Baglena: Juan Gonzalvo, een Prediker: Isabella Venia: Maria Virsepsia; Cornelia en Bohorquia. Deese laetste was noch geen 21 jaren oud. Echter leedse deese pijnlijckste doodssmerten met een onwankelbare standvastigheyd / en ongemeen-Christlijck geduld; selfs tot verwonderingh der geene/ die'er aenschouwers van waren / en haer persoon hevigh haeteden om haers Godsdiensts wil. Voorts Ferdinando de S. Juan: Juliano Fernando: Juan de Leon, en van noch eenen Garzias Arias, uyt S. Isidori Klooster / die in 't selve aldereerst had ontdeckt de dwalingen des Pausdoms; echter sodanigh weeten te veynsen / dat hy een lange tijd buyten gevaer was gebleven. Doch nu was hy in sijnen hoogen ouderdom van Ketterye aengeklaeghd / en onder de handen der Inquisitie geraeckt. Indien hy te vooren vreesaghtigh was geweest / nu bevond hy sigh dies t'onvertsaeghder. Sonder eenige schroom bestrafte hy de Reghters; tastte d'Inquisiteurs seer hard aen / en ontsagh sigh niet te seggen: Beeter verstand soudense hebben van Eselen te drijven, als de Gemeente Gods te weyden, of over saecken van Religie t'oordelen; 't welckse sigh aenmatighden, schoons'er niets van verstonden, en in de H. Schrift gantsch onervaren waren. Hy betuygde / hem seer leed te sijn / dat hy niet eerder de hem bekende Waerheyd / en den Heere Christus opentlijk beleeden had: dat hem dit/ soo lang hy noch adem kon halen / bitterlijck sou berouwen: doch nu was hy bereyd / met sijne dood en asch de gedaghte Waerheyd getuygenis te geven. Gelijck hy dan oock verwonderlijck kloeckmoedigh de levendige verbrandingh uytstond.

meenighte van Menschen, Heeren, Eedele, Ridderen, Vrouwen

om der Religie wil levendigh verbranden:

en wat sig daer by,

ontrent eenige der dus omgebragte,

Dit Schouwspel wierd voor dien tijd besloten met Ægidius, van Keyser Carel de V. (Philippi Vader) wegens sijne seer beroemde opreghtigheyd en vroomheyd / bevoorderd tot de Bisschoplijcke Waerdigheyd. Uyt kleynmoedigheyd en anghst voor sulck een smertlijcke dood had hy herroepen; en was korts voor deese verbrandingh der andere gestorven. Evenwel wierd sijn dood lighaem voor 't Gerigt der Inquisitie verdaghvaerd / en veroordeeld ten vyere. Sy deeden een Beeld van Stroo maken; en 't selve om hoogh verheffen / na dat het in brand gestoocken was / op dat het van elck gesien moght werden. Op deselve wijs wierd in de volgende Maend October te Valladolid

aenmerklijks heeft toegedragen.

SPAENJE

gehandeld. Agt-en-twintigh Eedele / Heeren en Ridders / van Kettery beschuldighd / wierden aen Palen gebonden / en dus verbrand / tot seer groote schrick van veele der toekijckers; doch Koningh Philips en sijn Hofgesin aenschouwden 't / sonder eenige ontroeringh te toonen.

Philippi Oorlogen tegens de Turken;

Behalven Philippi Oorlogen tegens Franckrijck, heeft hy oock Krygh gevoerd tegens de Turken, Mooren, en Nederlanders. In dien tegens de Turken heeft hy meer nadeel geleeden / als voordeel bekoomen. Hy won wel Zerbis, een Eylandje in de Middellandsche Zee, in 't Oosterdeel van de Kleyne Syrtis, of de Zeeboesem Capis, dight by de Kust van 't Koninghrijck Tripoli en de Grensen van Tunis; deed ook daer in een Stercke maken; doch de Turken herwonnen 't; veroverden negenthien Spaensche Galeyen/en verstrooyden de Koninglijke Vloot. Synen Vader Carel had Anno 1535. met grooten roem ingenoomen 't Koninghrijck Tunis, en de Stercke Goletta; doch Philips liet se sigh met schande van de Turcken weer ontneemen. Door sijnen Bastaerd-Broeder Don Jan van Oostenrijck, met bystand der Pauslijke en Venetiaensche Oorloghs-scheepen / bevoght hy wel ter Zee by Lepanto een heerlijcke Zeege op de Turksche Scheeps-maght / van welcke 25150. Mannen sneuvelden / Anno 1571.; doch van sulck een seer groot geluck wierd geen goed gebruyck gemaeckt; en geen verdere voortgang tegens d'Ongelovige gedaen.

meer tot sijn nadeel als voordeel.

Zeege by Lepanto, sonder goed gebruyk daer van te maken.

Tegens de Mooren in Granada.

Met den Oorlogh tegens de Mooren in Granada vond Philips seer veel werck. Eyndlijck evenwel wierd hy Meester / ten deelen door geweld / ten deelen door de listen van Don Louis de Requesens, Groot-Commandeur van Castilien; daer na geworden Gouverneur over de Nederlanden, in plaets des Hertoghs van Alba.

Tegens de Nederlanden.

Van sijne gevoerde Oorlogen tegens de Nederlandsche Provintien, eerst in 't gemeen/ daer na tegens die van Holland, Zeeland, en d'andere Vereenighde Landschappen in 't bysonder / door sijne Gouverneurs, de gedagte Hertogh van Alba, Don Louis de Requesens, Don Jan van Oostenrijck, Graef Pieter Ernst van Mansveld, Hertogh Alexander van Parma, d'Aerts-Hertogen Ernestus en Albertus van Oostenrijck, sullen wy hier na afsonderlijck spreecken in de Geschiedenissen der Nederlanden.

Korte voorstellingh

Van Philippi Lighaems-gestalte / Gemoeds-aert; pogingh na d'opreghtingh eener vijfde Monarchie; geweldige Maght in den aenvangh sijner Regeeringh / grooter als die van al d'andere Europæische Koningen t'samen: wat hem / tot de bereyckingh der gedaghte Monarchie den voet dwars heeft geset; waer ontrent de Vereenighde Nederlanden hem den swaersten stoot gegeven / en Spaenje maghtloos gemaeckt hebben. Door welcke dingen hy sijnen naem een onuytdoenlijk brandmark heeft toegevoegd: hoe hy sijnen voormaels eenigen Soon Prins Carel, en sijn eygene Gemalin Isabella deed om 't leven bren-

brengen: welcke Isabella, de Verloofde aen sijnen gemelden Soon / hy den selven ontnoomen / en sigh ten Vrouw gemaeckt had: van d'ongelijckheyd tusschen hem en sijnen Vader Keyser Carel de V.: wat hem noch verhinderde / 't ligchaem van deesen sijnen Vader te doen opgraven en verbranden / als dat van een Ketter: hoe hy traghtte / sigh Souverain over de Nederlanden te maecken: al die de Privilegien voorstonden voor Ketters en begunstigers der Kettery verklaerde: d'Inquisitie en Bloedraed invoerde / met meenigvuldige levendige Verbrandingen / Onthoofdingen en andere vreeslijcke doodswijsen der Onroomsche, nevens 't geen daer aen aenhangigh is: hoe hy honderd magtigh-rijke Kooplieden van Granada de keel deed afsnijden / om aen hare Goederen te geraecken: van sijne deughden en lasteren: van eenige sijner aenmercklijcke redenen en bedrijven; van veel andere hem aengaende saken / hebben wy anderweegen wijdloopigh gehandeld*. Desgelijks van deeses Philippi Gemalinnen; d'eerste / Maria van Portugal, de tweede / Koningin Maria van Engelland; de derde / Princes Isabella van Franckrijck, stracks gedaght; de vierde Anna van Oostenrijck. Van deese moeten wy hier noch yet aenmercklijcks verhalen.

van veel' aenmercklijcke hem aengaende dingen.

* *Historische Kronijck der Kronijken, vijfde Deel.*

Sy was de Dochter van Keyser Maximiliaen de II.; een groot vyand van Conscientie-dwangh, en die oordeelde / dat'er geen grooter Sonde was / als te willen heerschen over de Gewissen. Philips nam haer ten Gemalin in November Anno 1570. Doese hem nu een Soon baerde / genoemd Ferdinandus (die echter nauwlijcks vijf jaren oud wierd) quam oock de Geestlijckheyd haer geluck wenschen. Onder deselve verscheenen desgelijcks de Heeren Inquisiteuren, met hare Geschenken; doch hare Majesteyt weygerde deselve aen te neemen; in tegendeel badse / haer een eenige saeck te willen vergunnen / daerse een seer groote begeerte toe had. Wijlse niet wisten / wat haer versoeck sou mogen sijn / kondense beswaerlijck hier toe verstaen. De Hoflijckheyd echter verplightte haer / hier in te bewilligen / wijlse minst daghten op 't geen 't in der daed was. Doe verhaeldese haer / datse op hare Reys na Spaenje aen God een Belofte had gedaen / indien hem geliefde / haer Houwlijck te zeegenen met de ter weereldbrengingh van een Manlijken Erfgenaem / soo souse haer best doen / om de geene / welcke / om der Religie wil alleen / gevangen saten / aen hare vryheyd te helpen. Bad derhalven maer enkelijk dit / datse deese hare Gelofte moght houden; sonder evenwel yets te spreecken ten voordeel der sulcke / welke / boven datse niet Roomsch-Catholijck waren / schuldigh stonden aen andere misdaden. D'Inquisiteurs hadden dit niet verwaght: wilden derhalven hare toestemmingh weer intrecken; evenwel / op sterck aenhouden der Koningin / deedense 't noch: waer op een deel deeser ter dood geschickte wierden los gelaten; welcke de Sweedsche Gesant Pontus de la Gardie selfs gesien heeft / volgens 't berigt van sijnen Levens-beschrijver Claudius Arrhenius.

Hoe sijne vierde Gemalin, Anna van Oostenrijck, een Soon ter weereld gebragt hebbende, los kreegh de geene, welke om der Religie wil gevangen saten.

Soo groot Philippi geduld was in ongemacklijcke bejegeningen / soo groot was oock sijne jalousy ontrent sijne Staten en Aghtbaerheyd. Soo ligtlijck hy sijne Gunstelingen een misslagh kon vergeven / soo ligt vattede hy oock een quaed vermoeden op tegens de geene / welcke hy meende hem eenigen indrangh te konnen doen. Insonderheyd was hy seer geneegen tot Antonio Perez; sulcker wijs / dat hy hem verhief tot Staets-Geheymschrijver; en selfs sijn' aldergrootste verborgenheden hem toevertrouwde: waer door dan oock yeder oordeelde / onmogelijck te sijn / dat deese groote Favorit oyt in des Koninghs ongenade sou konnen vallen.

Aenmerklijke, doch kortlijck voorgestelde Geschiedenis, van Antonio Perez, soo begunstighd van Philips, dat hy scheen, noyt in desselven ongenade te sullen konnen komen.

Eens bleef Koningh Philips tot diep in de naght op / om met eygener hand een Brief aen den Paus te schrijven. Niemand was ontrent hem / als alleen Perez: dien hy / als hy nu de pen had neergeleght / beval / over 't noch niet opgedrooghde schrift Sand te stroyen; om dan de Brief te sluyten / en 't Signet daer op te drucken. Antonio, onder 't langduerigh stil sitten in sluymeringh geraeckt / doch op deese woorden schielijck ontwaeckende / echter noch in duyselingh / greep / in plaets van de Sand-doos / d'Inctpot / en goot al 't daer in sijnde swarte nat over den Brief. Doe hy deese mistastingh gewaer wierd / bevond hy sigh niet weynigh verschrickt; vreesende niet alleen voor scheldredenen / maer voor noch wat arger; en dat hem ten minsten 't Hof sou verbooden werden: doch 't gingh anders toe. Sijne Majesteyt begon over dit onnoosel ongeluck te lagchen; en seyde tot sijnen Gunstelingh niet anders / dan alleen: 'k Sie wel, dat gy my tegens morgen vroegh nieuw werck hebt besteld.

Kortswijligh voorbeeld hier van.

Evenwel wierd deese ongemeen-groote gunst veranderd in een doodlijcken haet; en sie hier d'oorsaeck daer van. Koningh Philips verliefde op Anna Mendoza, Weduw van den seer beroemden Ruy Gomez Sylva; welke wel in seeckere Sieckte haer een' oogh had verlooren; maer dit onaengesien sulck een volmaeckte bevallijckheyd besat / dat dit gebreck haer niet benam den lof van te sijn d'alderschoonste aen 't geheele Hof. Om haer te mogen genieten / gebruyckte hy Antonio Perez ten Onderhandelaer; die in 't selve Gasthuys sieck lagh / en van sijn hert niet kon verwerven / dat hy dit Wild alleen voor sijnen Heer sou jagen. Soodanigh wist hy 't aen te leggen / dat hy by deese Dame de voortoght bequam / en de Koningh aghter staen moest. Don Jan van Oostenrijck had ter dier tijd van uyt de Nederlanden sijnen Secretarius Juan Escovedo na 't Spaensche Hof gesonden. Perez kon sijnen handel soo bedeckt niet aenstellen / of Escovedo kreegh'er kennis van; die terstond sijne Majesteyt hier van verwittighde. 't Speet Philips niet weynigh / dat sijne heymlijcke liefde andere openbaer wierd; en dat sijnen Makelaer sig derfde verstouten / sijnen Meedevryer te sijn.

Echter viel hy in deeses Vorsts doodlijken haet, ter oorsaeck dat Perez, dien hy ten Makelaer gebruyckte, om hem te verwerven de gunst eener Dame,

sijn. Liet echter niet blijcken tegens den eenen / dat hy van den anderen was beklapt; maer daght op middelen / om d'een door d'ander ter neer te werpen. Escovedo sou eerst aenhouden.

sijnen Medevryer wierd; 't welck Juan Escovedo hem ontdeckt.

Hy deed sijne vertrouwdste Raden / de Kardinael van Toledo, de Marquis de Velez, en Antonio Perez voor hem roepen. Klaeghde haer / dat Don Jan met heymlijcke aenslagen omgingh / om sigh Souverain over de Nederlandsche Provintien te maecken: van de Paus had versoght / hem Koningh van Tunis te willen verklaren / &c.; en dat Escovedo hem tot dit alles aenporde. Ter dier oorsaeck had hy besloten / deesen / buyten aller kennis / uyt den wegh te ruymen; en vraeghde / hoe hy dit best sou mogen verrighten? 't Besluyt was / men moest hem bedecktlijk door yemand doen om hals brengen; en 't beleyd deeser saeck wierd Perez aenbevolen: diese oock door eenen Garzias deed uytvoeren. Te gereeder was Perez hier toe / wijl hy eenighsins had gemerckt / dat Escovedo hem by den Koningh had verklicht.

Philips, toornigh, dat oock deesen kennis van sijn geheym had,

geeft Perez last, hem te doen vermoorden

Haest ontstond een gemompel onder 't volck / dat Antonio Perez en Anna Mendoza d'aenleggers deeser Moord waren. De Weduw en Kinderen van Escovedo stelden sonder tydversuym een Proces aen: deeden Anna en Perez in Heghtenis neemen. Dreven oock de saeck op 't ernstighste voort. Philips, bedught dat deese vermoordingh / wanneer men quam te weeten / dat hy 't bevel daer toe had gegeven / sijnen naem lelijck sou brandmarcken / schreef met eygener hand veele Brieven aen Perez, hem vermanende tot geheymhoudingh; met belofte / van de saeck tot een goed eynd te sullen brengen. Doch begeerde ondertusschen / dat hy hem sou ter hand stellen 't schriftlijck bevel / 't welk hy hem hier toe had gegeven. Maer Perez was hem hier in te voorsightigh. Hy bewaerde soo wel de gedaghte Commissie als deese Brieven op 't sorghvuldighste. Hier door wierd Philips genoodsaeckt / 't stuk daer heenen te stieren / dat tusschen de Parthyen een Verdragh wierd opgereght. Eenigen tijd hier na pooghde hy Perez een Valstrick te leggen. Sond hem op den hals de soo genoemde Visitatie (een Gerieght in Castilien, gesteld over de Hof-bediende / aen 't welckse reeckenschap van haer bedrijf moeten geven) / om hem hier door na sijne hand te setten. Deese Reghters veroordeelden hem in een Geldstraf van 30000. Ducaten; een tweejarige harde Gevanckenis / en daer na een aghtjarigh Bannissement.

en leght doe deesen selfs allerley Valstricken.

Verder berigt,

Doe sond Philips op nieuws tot hem; met belofte / dat hy dit Vonnis sou vernietigen / indien hy hem overleverde de Lastbrief tot vermoordingh van Juan Escovedo. Noch al quam Perez dit ongeleegen: derhalven wierden Gerightsdienaers in sijn Huys geset. Hy nam de vlught in een Kerck / als in een Vryplaets: evenwel wierd hy met geweld daer uyt gehaeld / en in een Kasteel gevangen geleght / wel vast aen Keetenen geboeyd. Wou hy los geraecken / soo moest hy toeseggingh doen / 't begeerde te sullen overgeven. Beval oock sijne Gemalin / door een Brief met sijn eygen bloed geschreven / sulcks te verrighten. Doch al te vooren had hy de gewightighste Brieven / welcke van de saeck grondigh genoegh meldingh deeden / aen een andere welverseeckerde plaets verborgen. Deese overleveringh der pappieren braght hem wel uyt de Gevanckenis; maer doe vielen de Weduw en Kinderen van Escovedo hem weer op 't lijf: welcke hy echter met 20000. Ducaten te vreeden stelde. Doch hier mee hield Koningh Philips, die nu buyten sorgh van overtuygingh meende te sijn / sigh niet vergenoeghd; maer gaf 't Gereght bevel / met 't ondersoeck voort te varen.

van de seer seldsame, aenmerklijke dingen die sigh hier ontrent toedroegen:

nevens de snoode bedrijven

van Philips tegens Perez:

Dus wierd Perez weer gevangen genoomen; en op de Pijnbanck geworpen; welke hy d'eerstemael uytstond. In de tweede pijningh beleed hy de Moord; doch toonde te gelijck d'Affschriften van de noch aghtergehoudene Koninghlijcke Brieven. 't Mogt hem echter niet helpen. Genoeghsaem voorsagh hy / datmen hem aen den hals sou koomen. Daght ter dier oorsaeck op middelen / om sigh uyt 't gevaer te mogen redden. Ontquam de Gevanckenis in de Kleederen sijner Echtgenoot; en nam de vlught na sijn Vaderland Arragon; daer hy verseeckerd genoegh meende te sijn / wegens de sonderlinge Privilegien deeses Koningrijcks; welcke soodanigh waren / dat soo wel de Koningh als de geringhste Onderdanen voor 't hooghste Lands-gereght moghten aengeklaeghd werden; en hy sigh voor 't selve moest verantwoorden. Maer Philips vervolghde hem oock hier / als die schuldigh stond aen een misdaed van gequetste Majestept; met Franckrijck heymlijck verstand hield / &c.

die de Gevanckenis ontvlied na sijn Vaderland Arragon: en de groote Privilegien deeses Koningrijks.

Perez ontkende; en 't ontbrack Philips aen bewijsen by sulcke Reghters / die 's Koninghs Wil haer tot geen Wet lieten zijn. Doe sond hy hem d'Inquisitie op den hals / welcke hem gevangen nam / en gewapender hand hem van Saragossa wou doen afhalen / om tegens hem te handelen na hare gewoonte. Nu was alle levens-hoop hem afgesneden; en Philips sou gewisslijck sijne begeerte vervuld gesien hebben / ten ware de Burgery sulcks had verhinderd. Den 24. van September Anno 1590. quam de Vice-Roy, vergeselschapt met de voornaemste Heeren en Edele des Koninghs / nevens 2000. Soldaten / en een goed deel Ruytery / volgens ordre der Inquisiteurs, op de Marckt te Saragozza. Want Koningh Philips had Perez by d'Inquisitie aengeklaegd / dat hy sigh wou begeven na de Ketters in de Nederlanden; en daer op had deselve hem in de genoemde Stad gevangen doen leggen. Doch d'Arragoniërs wilden geen verdere handeling tegens hem gedoogen / sonder kennis van saecken te hebben / volgens hare Voorreghten. Evenwel wou men hem dus geweldadigh uyt Arragon na Castilien voeren. Maer de Gemeente quam op de been: verdreef soo wel de nieuwlijcks-aengekoomene Kryghs-

Philips send hem d'Inquisitie op den hals, die hem gewapender-hand uyt Arragon na Castilien wou voeren.

1590.

D'Arragoniërs verhinderen dit, uyt kraght harer Privilegien.

SPAENJE Krijghslieden / als d'oude Besettingh; en staecken 't Vyer in 't Huys / waer in de Vice-Roy ontvlooden was. Verbrandden oock de Caros / waer in men den Gevangenen had willen setten / om met hem wegh te ryden / en haelden hem uyt de Gevanckenis. 's Avonds reed hy wel opentlijck uyt de Stad / als of hy sigh anderweegen heenen had willen begeven: doch quam'er na eenige dagen heymlijck weer binnen; wijl hy sigh nergens beeter vertrouwdde als hier.

Maer dit nam *Philips* voor een gewenschte gelegenheyd, Dit werck behaeghde Philips wonderlijck wel. Perez, meende hy / sou hem gantsch niet konnen ontlopen: en deesen Oproer nam hy voor een gewenschte gelegenheyd / om d'Arragoniërs met glimp te konnen berooven van hare sonderlingh-groote Privilegien, welcke hy hield voor een Breydel / al te naeuwlijck voor een Vorst / die eygenwilligh soght te regeeren. Hy sond derwaerts Don Alonzo di Vergas, met Volck te Paerd en te om haer met Oorloghs-geweld aen te tasten: Voet. 't Geheele Arragonsche Koninghrijck stelde sigh gesamentlijck daer tegens; en eyschte van haer Hoogh Gerigt / genoemd El Justitia d'Arragon (waer in doemaels 't Hoofd was Don Juan de la Nuza), dat het gesvooren Regt sou doen tusschen de Koningh en d'Arragoniërs, volgens hare gelijck hy ook deed: Privilegien, van welcke wy stracks wat breeder sullen spreecken. Als nu Alonzo di Vergas in Arragon was gevallen / sprack d'Arragonsche Justitie met de gewoone Pleghtlijckheden 't Vonnis uyt / en deed hem aenseggen / dat hy / op lijfstraf / sigh sou waghten / van gewapender hand in 't Koninghrijck Arragon te koomen.

Haeft meester wierd; Vergas gaf haer een onbeleefde antwoord; derhalven wierd ten Veld-oversten tegens hem verkooren Don Martin de la Nuza, Broeder van 't Hoofd der Justitie: die in aller haest Krijghsvolck vergaderde. Ondertusschen gingh Vergas voort; en quam / sonder veel tegenstand te vinden / in de Stad Saragozza. Al de voornaemste Hoofden / welcke sigh een groot deel voorname persoonen niet door de Vlught geredtet hadden / nam hy gevangen; desgelijcks Eedele en Oneedele van allerley Staten. Onder meer andere oock de Hertogh van Villa Harmosa; de Graef van Aranda; Don Juan de Luna, &c. De Geestlijcke gingen niet vry. 't Meeste deel der Gevangene wierd na Castilien wegh gevoerd; en onder deselve oock 't Hoofd der Justitie, Don Juan de la Nuza; die terstond / nevens veel andere / door 't Swaerd moest sterven. Te gelijck wierden de Privilegien der Arragoniërs, om datse deselve hadden willen beschermen / haer ontnoomen / en vernietighd. 't Hoofd liet afslaen; en d'*Arragoniërs* van al hare *Privilegien* beroofde. Dit was 't / dat Philips van over langh had gesoght; niet alleen hier / maer oock elders. Doch 't geluckte hem beeter in Arragon, als in de Nederlanden.

Hoe 't verder met *Antonio Perez* gegaen is; Soo haest Antonio Perez d'aenkoomst van Vergas ontrent Saragozza vernam / maeckte hy sigh heymlijck van daer wegh na Pau in Navarre, of Gasconje, en begaf sigh onder de beschermingh van Catharina, Suster des Koninghs van Frankrijk. Evenwel wierden hem oock hier in 't verborgen van Spaenje lagen geleght: derhalven trock hy na Engelland, daer hy sigh een wijl tijds onthield; maer eyndlijck weer na Frankrijk keerde; van de Koningh hier beleefdlijck aengenomen / en mildlyk onderhouden wierd; tot dat hy Anno 1611. overleed. Doe nu Philips Anno 1598. aen een vreeslijck-ellendige Sieckte te bed lagh / welcke hem oock uyt de weereld weghruckte / beval hy / dat men de Gemalin en Kinderen van Antonio Perez, tot noch toe gevangen gehouden / sou in vryheyd stellen / en in een Klooster laten gaen. oock met sijne Gemalin en Kinderen; en sijne dood in *Frankrijk*. Aengaende Perez selfs / in sijne schriftlijcke geheyme Instructie voor sijnen Soon Philips de III., korts voor sijne dood ingesteld / had hy den selven dit bevoolen: Indien gy met Antonio Perez tot een overeenkoomingh kond geraecken / soo sie / dat gy hem in Italien treckt; of ten minsten / dat hy belove / u in andere Koninghrijcken dienst te sullen doen: maer laet hem noyt in Spaenje, noch in de Nederlanden koomen. Als deese Philips de III. Anno 1599. aen Koningh Henrik de IV. van Frankrijk versoght / dat hy Duc d'Aumale (van wien onder de Fransche Geschiedenissen sal gewagh gemaeckt werden) sou herstellen in Eere / Staet en Goederen / kreegh hy tot antwoord: 't Sou geschieden / wanneer hy (Philips) den Secretarius Antonio Perez sou hersteld hebben op een gelijcke wijs / als hy 't voor d'Aumale begeerde. Aerdige weygeringh des *Franschen* Koninghs aen den *Spaenschen*. 1599.

Wat voor een ordre *Philips* op sijne begraefnis stelde. Op sijne begraefnis had hy schriftlijck deese orde gesteld: Na dat hy de Geest sou gegeven hebben / sou men 't Ligchaem Balssemen: Koninghlijcke Kleederen aentrecken. Op de kopere Baer leggen. By de begravingh sou voor-uyt-gaen de Banier des Aertsbisschops. Vervolgens 't Kruys: de Monicken: de Geestlijckheyd. Dan d'Adelantado in den Rouw: de Koninghlijcke Standaerd / sleepende. De Hertogh van Najera sou de Kroon dragen in een groot Becken / met Lamphers bedeckt. De Marquis d'Aquiler sijn Swaerd. 't Lijck sou gedragen werden door aght sijner Dienaren met brandende Toortsen. Voorts sou d'Aerts-Bisschop volgen. Na hem de Grandes, of Groote van Spaenje; en dan sijnen algemeenen Erfgenaem / &c.

Aenmerklijck bericht, ten dienst der Leesers. Wy hebben hier boven eenigh gewagh gemaeckt van de seer groote Privilegien der Arragoniërs, welcke Koningh Philips als een doorn in 't Oogh waren; derhalven hy haer oock van deselve beroofde / soo haest hem de gelegenheyd daer toe voorquam. Den Leeser diend hier van wat eygentlijcker berigt gegeven te werden. Als Don Rodrigo, de laetste uyt de Gotsche Koningen in Spaenje, had verkraght de Dochter van Juliaen, Graef van Septa (nu Ceuta), wierd deese Heer daer over soodanigh vergrimd / dat hy de schande / sijn Huys aengedaen / soght te wreecken door 't verderf van Don Rodrigo, en te gelijck van sijn Vaderland. Hy handelde met den Koningh der Saraceenen in Africa; en braght te weegh / dat hy Anno 714. onder 't Bevel van Tarich een sterck

SPAENJE

krijghsheyr in Spaenje sond. Deese Mauren, of Mooren, namen binnen twee jaren tijds geheel Spaenje in / met vergieting des bloeds van meer als 700000. Mannen. Versloegen oock Don Rodrigo, en lieten de Christenen niets overigh / als 't Gebergt in Asturien; daerse sigh verborgen hielden / en eenen maghtloosen Koningh verkooren. Dus heerschten dan nu de Saraceenen en Mooren over Spaenje. Maer een wijl tijds hier na hebben d'Arragoniers haer selven verlost uyt deese dwinghlandy.

van de sonderlinge Privilegien der Arragoniers,

en hoe van haer bekomen.

Doese nu haer' eygene Meesters waren/ oordeeldense tot hare welstand noodigh te sijn / een Hoofd te verkiesen: doch beraedslaeghden sigh hier over eerst met den Paus/ doemaels een wijs en staetkundigh Man: die haer ried / indiense een Koningh wilden aenstellen / datse te gelijck hem eenen uyt de hare souden toevoegen / om altijd d'aenwassende Heerschsught desselven te konnen inbinden; en als een Middelaer / of derde persoon / tusschen den Koningh en 't Volck te sijn: oock in alle verschillen tusschen den Vorst en haer de Staet van Opper-Reghter boven den Koningh te bekleeden. Deese raed behaeghde d'Arragoniërs. Verkooren ten Koningh eenen die haer bequaemst dagt: maer maeckten te gelijck Wetten / volgens welckese begeerden geregeerd te werden. Daer-en-boven steldense 't Ampt eens Opper-Reghters boven den Koningh aen / ten Beschermer harer Reghten; hem noemende El Justitia d'Arragon, of 't Arragonsch Gerigt.

El Justitia d'Arragon of 't Arragonsch Gericht, 't welck de Koningh selfs onderworpen was;

en yeder aenkoomende Koningh moest besweeren.

By de Gerightsdagen / op welcke de Koningh moest verschijnen / sat deese Hooghaghtbare Reghter boven de Koninghlijcke Majesteyt / om Reght te doen na d'Arragonsche Wetten. Door 't uytwijsen der Vonnissen kon de Koningh niets van sijn Inkoomsten ontfangen. Yeder Koningh moest de Privilegien besweeren; en in sijnen Eed den Opper-Reghter erkennen / als die in sijn persoon 't geheele Land vertoonde. Voor desen / die met gedeckten hoofde in een Zeetel sat / moest de nieuwe Koningh neerknielen bloots hoofds: dan sweeren op een Crucifix en 't H. Euangelium, dat hy sou onderhouden en beschermen al de Reghten en Privilegien der Arragoniërs. Deese sijn in een Boeck t'samen vervat / en te Saragozza gedruckt. Daer na deeden die van Arragon den Eed aen haren Koningh / met deese woorden: „Wy Arragoniërs, die soo goed „sijn als gy / en gy soo goed als wy / maec„ken u tot onsen Koningh en Heer; onder „dit bedingh / dat gy ons sult beschermen „by onse Voorreghten en Vryheden. In„dien niet / soo is onsen Eed oock te niet.

Hoese den selven by d'aenneeming aenspraecken.

Philips de II. heeft haer van al hare Voorreghten beroofd.

Eene deeser Privilegien was / dat d'Arragonsche Heeren en Edele vermoghten / Vereenigingen en Verbonden te maecken tegens haren Vorst / in geval van Verdruckingh / of indrangh in hare Voorreghten. Op deese Voorwaerden verkoorense haren eersten Koningh; en al de volgende hebben even deselve moeten besweeren; tot dat Philips de II., die desgelijcks onder dien Eed stond / al hare Privilegien onder de voeten trad. Echter / als de nieuwe Koningh Philips de III. in Arragon sijne Blijde Inkoomste deed / heeft hy haer een gedeelte harer oude Voorreghten weer gegeven; maer op verre na niet de voornaemste.

SPAENJE

Philippi voorneemen van de Nederlanden tot een Koninghrijck te maken; waer door verhinderd.

Philips de II. had voorgenoomen / de Nederlandsche Provintien tot een Koninghrijck te verhoogen. Sijnen Vader Keyser Carel de V. had in deselve gedaghten gestaen; doch de hinderpalen der uytvoeringh waren: I. Dat de Nederlandsche Volckeren verscheydenheyd van Taal; II. verschillende Gewoonten en Wetten; III. tegens malkander strijdende Privilegien hadden: IV. oock d'een d'ander niet weynigh wangunst en nijd toedroegen; derhalven niet bequaemlijck konden gebraght werden onder eene Koninghlijke Regel en Heerschappy. Philippi Over-Over-Grootvader / Carel de Strijdbare, Hertogh van Burgundien, Braband, Luxemburgh, Gelder; Graef van Burgundien, Vlaenderen, Heenegouw, Artois, Holland, Zeeland, Namen; Heer van Friesland, Salins, Mechelen, &c., had wel versoght aen Keyser Frederik de III., dat hy deese sijne Landen wou verheerlijcken met den Koninglijcken Titel, en noemen / 't Koninghrijck Gallia-Belgica; doch deese Majesteyt had'er geen lust toe.

Sijn Over-Over-Grootvader oock soo gesind geweest.

Philips heeft men noyt meer als eens sien lagchen; en waer over.

Sulck een ernstaghtigheyd toonde Philips gedurigh in sijn gelaet (volgens der Spaenjaerden Gewoonte; die sigh met de hooghste vlijt bemoeyen statigh te schijnen) / datmen hem in sijn gantsche leven noyt heeft sien lagchen / dan eens / doe hem de tijdingh wierd gebraght / dat de Hertogh van Anjou een Aenslagh op Antwerpen had gemaeckt/doch deselve hem misluckt was; wijl de Nederlanders hier uyt konden sien / datse van Frankrijk niet beeters hadden te verwaghten als van Spaenje. Sijnen bysonder-grooten Gunstelingh was de Kardinael Didacus Spinosa; sulcker wijs / dat hy 't gemoed van Philips als in sijne hand had; en over al 't bestel voerde. Al de Groote van Spaenje moesten met eerbiedigheyd voor hem bucken. Men seyde van hem / dat hy was als Haman aen 't Hof van Ahasueros. Eyndlijck evenwel viel hy in des Koninghs uyterste ongenade; en daer over uyt droefheyd in een gevaerlijcke Sieckte. Niemand had eenigh meedelijden met hem. Ja selfs sijne Doctoren konden d'uyr sijns doods niet verwaghten. Als hy eens in een sware flauwte lag / tradense / uyt vrees dat hy weer moght bekoomen / soo geswind toe / om hem te balssemen / dat de Kardinael / doe d'eerste sneede gedaen wierd / den Snijder 't Mes byna uyt de hand stiet. By d'openingh der borst sagh men 't Hert sigh noch sterck beweegen.

Sijnen grootsten Gunstelingh de Kardinael Spinosa, in sijn ongenade gevallen; werd, noch levendigh, gebalsemd, als dood.

Aerdigh Geval tusschen Koningh Philips en een Boer, by wien hy de nagt

Op seeckere tijd was Koningh Philips op de Jaght van de sijne afgedwaeld. De nagt overviel hem; derhalven wierd hy genoodsaeckt sijne Herbergh te neemen in een slegt Hutje / by een armen Boer; die sigh niet weynigh benauwd bevond / wijl hy geenen voor-

voor-

SPAENJE

hem overvallende, genoodsaeckt was te herbergen.

voorraed had / om sulck een Gast behoorlijk t'onthalen. In deesen aughst maeckte hy 't soo goed als hy kon; en meer vermoght hy niet. Doe deese Majesteyt vroeghmorgens sou vertrecken / bedanckte hy sijnen Waerd voor de aen hem betoonde goedwilligheyd; met aenseggingh / dat hy yets van hem sou versoecken; 't sou hem niet werden geweygerd. De goede Boer gaf hier op tot antwoord: Genadigste Heer Koning, 'k wensch uwe Majesteyt alles goeds; maer bid ook God om deese genade, dat wy malkander ons gantsche leven niet meer sien mogen.

Philips de III. 1598.

Na 't overlijden van Koningh Philips de II. quam tot de Regeeringh over de Spaensche Rijcken en Landen sijnen Soon

PHILIPS de III.

Doet terstond de Scheepen der Vereenighde Nederlanders in Spaenje aenhouden; tot der Hollanderen opkoomst, en Spaenjens verderf.

Soo haest hy Anno 1598. op den Throon was geklommen / maeckte hy een nieuwe Raed uyt de grootste van Spaenje. Op deeser ingevingh deed hy terstond al de Scheepen der Vereenighde Nederlanders in Spaenje aenhouden; de Schippers en 't Scheepsvolck op de Galeyen setten. Maer even dit heeft hem een onverwinlijcke schade / en te gelijk 't Spaensche Rijk een hert-wonde toegebragt. Want als nu de Hollanders niet meer op Spaenje konden handelen / steldense selfs een Schipvaert op d'Indiëns aen; t'harer seer groote opkoomst / en Castiliëns verderf. Hier van / en sijn' Oorlogen tegens Frankrijk, Engelland, en de Vereenighde Nederlanden, sullen wy handelen onder de Fransche, Engelsche, en Nederlandsche Geschiedenissen.

Geboortetijd, en Moeder.

Hy was gebooren den 27. van April Anno 1578. uyt de voorgedaghte Anna van Oostenrijk: en gingh derhalven in sijn een-en-twintighste jaer / doe hy de Kroon op 't hoofd kreegh. Volgde in sijne nieuwe Regeeringh seer veel den raed van sijnen Hofmeester de Marquis van Denia, uyt 't Geslagt van Borgia; dien hy verhief ten Hertogh van Lerma.

SPAENJE

Koopt 't Marquisaet Final van de Heer Oriolo.

Van de Heer Oriolo koght hy 't Marquisaet van Final voor 400000. Ducaten / vermits 't voor hem was een plaets van groote aengelegenheyd. Dit Final, of Finale, is een kleyn Steedje / echter verciert met den Titel van Marquisaetschap, in Italien, in 't Wester gedeelte van 't Genueesch Gebied. Heeft een Haven en sterck Kasteel; ontrent halfweegen tusschen Albenga en Savona.

Tweederley Final.

Moet onderscheyden werden van een ander Final, oock een kleyn sterck Steedje in Italien, doch in Lombardyen, en 't Noord-Oosterdeel des Hertoghdoms Modena, op een Eylandje in de Rivier Panara; by de Grensen van 't Hertoghdom Ferrare. Om dit Final niet te verwarren met 't eerstgedaghte werd het gemeenlijck genoemd Finale di Modena; of 't Modenische Final.

Misnoegen der Italiaensche Vorsten hier over.

D'Italiaensche Vorsten hadden seer groot mishagen in deese koop; vermits de Spaensche Koningh hier door gelegenheyd bequam / om nu over sijn' eygene Landen uyt Spaenje na Milaen te konnen koomen.

Philippi vrugtloose Zeege in Africa.

Anno 1606. sond hy de Marquis de Sante Crux na Africa; daer hy innam de Stad Durazzo; welcke hy plonderde en in brand stack; vervolgens de Stad Mahometta veroverde. Doch de Spaenjaerden wisten hier beeter te winnen / als 't gewonnene te bewaren. Sulck een sleghte Waght hieldense / datse van hare vyanden wierden geslagen: en dus was hare Zeege niet alleen verydeld / maer streckte noch daer-en-boven haer tot groote schade.

Verdrijft over de 900000. Mooren, alhoewelse 't Chri-

Een maghtige meenighte Morisquen, of Mooren, als oude Inwooners van Spaenje, bevonden sigh noch in dit Koninghrijck: doch hadden nu al voor lange jaren de Christlijke Religie na de Roomsche wijs aengenoomen. Philips beschuldig-

de

SPAENJE

stendom hadden aengenoomen, uyt sijn Rijck,

de haer van verradery. Leydde haer te last/ datse souden geschreven hebben soo aen den Turkschen Keyser/ als aen den Koning van Barbaryen; versoeckende van haer niet meer dan 20000. wel-gewapende Mannen; soo wildense daer by doen 100000. der hare uyt al de Spaensche Gewesten. Dus soudense sterck genoegh sijn/ om dit geheele Koningrijck te vermeesteren/ vermits al de Morisquen, anders genoemd Nieuwe Christenen, in Arragon, Castilien, Valence en Granade eendraghtigh tot opstand genegen waren. Daer op beval hy by openbare Placcaten datse 't Land souden ruymen. Deed haer oock overvoeren na Barbaryen. Niets met allen van hare Goederen moghtense mee neemen; geen Geld/ geen Silver/ geen Juweelen: alleen maer soo veel van haren Huysraed/ als yeder kon dragen. 't Getal der dus verjaeghde beliep over de 900000. Zielen.

en behoud al hare geweldige Rijkdommen.

Maer hier door heeft hy Spaenje voorts verdorven;

Meest alle verstandige hielden 't voor gantsch waerschijnlijck/ veele voor ten vollen waeraghtigh/ dat dit was een versierde Beschuldigingh tegens deese Nieuwe Christenen; enckelijck verdight/ om sigh meester van hare Rijckdommen te maecken. Doch hier door heeft Philips sijn Rijck (alreeds te vooren seer ontvolckt door Koningh Ferdinandus Catholicus; die over de 170000. Huysgesinnen der oude Moorsche Inwooners na Barbaryen had doen vertrecken) voorts geheel verdorven/ en soodanigh van Menschen ontbloot/ dat noch heden 't Land half woest en onbebouwd leght; oock niet te verwaghten staet/ datmen deese ongelegenheyd daer opt te boven sal koomen; te meer/ om dat de Spaensche Vrouwen hier op verre na soo vrughtbaer niet sijn als in andere Gewesten: een groot deel Manspersoonen daer niet willen trouwen/ wijl de Hoeren opentlijck werden toegelaten: meenighten der selve/ om 't gemacks wil/ sigh tot den Geestlijcken Staet begeven: de geduerige Oorlogen buytens Lands een groot deel Manschap vernielen. Behalven noch/ dat West-Indien seer veel volck uyt Spaenje derwaerts treckt. Dit alles veroorsaeckt/ dat niet alleen hier en gintsch een Hoeck/ maer selfs midden in 't Rijck seer veel Land onbewoond is/ en gantsch leedigh leght.

soo dat noch heden een seer groot deel des Lands onbevolckt is, en woest leght: met de verdere redenen hier van.

Grouwlijk bedrijf tegens een Morisk, genoemd de rijcke Nique.

Te Valence woonde een Morisk, genoemd Nique, over de tsestigh jaren oud. Hy wierd rijck geschat meer dan driemael honderd-duysend Ducaten. Deesen leyddemen te last/ dat hy was 't Hoofd der soo genoemde Verraders/ en geworden sou hebben haren Aenvoerer. Men braght hem na Madrit; daer hy Anno 1609. op een grouwlijck-barbaersche wijs van 't leven wierd beroofd. Niet weynige waren'er/ welcke oordeelden/ dat niet eenige misdaed tegens den Staet/ alhoewel men hem daer mee betigtte/ maer de veelheyd sijner Goederen hem de dood veroorsaeckte. De Spaensche Ambassadeur te Genua liet van daer heymlijck vijf-honderd Boeren na Valence overvoeren/ om een gedeelte der leedighleggende Landen te bearbeyden/ en door voortteelingh met'er tijd weer te bevolcken. 't Selve deedmen met een deel arme Ingeseetene van andere Landen; doch 't kon seer weynig helpen tot vervullingh der leedige plaetsen van soo veel honderd-duysend Zielen.

Middelen, om Spaenje weer te bevolken, van weynigh baet.

Geld-gebreck deed Philips sulcke schaedlijke middelen ter hand neemen. Soo geweldigh vond hy sigh met Schulden belast/ dat hy niet wist/ hoe hy 't sou aenleggen/ om de verloopene Renten te betalen. Want doe sijnen Vader (die sigh op sijn doodbed beklaeghde/ dat alleen den Oorlogh tegens de Nederlanden hem had gekost 564. Millioenen Ducaten) overleed/ liet hy de Kroon beswaerd met honderd Millioenen Gouds aen Rent-schuld. In welcke nood hy gedwongen was geweest/ koper geld te laten munten/ in sulck een meenighte (alhoewel met belofte/ dat hy 't op een bestemde tijd weer sou intrecken/ en Silver geld daer voor geven; 't geen echter niet geschiedde)/ dat Philips de III. Anno 1618., na gedaen ondersoeck/ in Spaenje bevond te sijn over de vijfen-twintigh Millioenen aen kopere Munt; soo dat onder 't gemeene Volck byna geen ander geld gesien wierd/ als dit.

Philips belast met geweldig-groote schulden.

meenigte van kopere Munt in 't Rijck.

Hy was Erfgenaem van al sijns Vaders Landen en Vorstendommen/ behalven van Burgundien en de Nederlanden, welcke Philips de II. had opgedragen aen deeses Philippi Suster/ Isabella Clara Eugenia; ten Houwlijck gegeven/ met Pauslijcke vergunning/ aen Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijk, Kardinael der Roomsche Kerck. Echter was Philips de III. genoegh verseeckerd/ dat ook deese Brock (de Vereenighde Nederlanden daer uytgesloten) hem weer in den mond sou vallen. Want 't was niet seer vermoedlijck/ dat Isabella opt Kinderen sou krijgen. Behalven noch/ dat/ indien dit al gebeurde/ Spaenje altijd 't heght in de hand hield. Want schoon Isabella al vrughtbaer had mogen werden/ soo waren doch hare Kinderen/ Kinds-kinderen/ en soo al voort/ geduerig den Spaenschen Koningh onderworpen/ als Vooghd over deselve. Daer-en-boven/ wanneer de Nederlanden op een Dochter quamen te versterven/ by gebreck van een Manlijcken Erfgenaem/ soo moesten die noodwendigh weer aen Spaenje koomen: 't sy door een Houwlijck deeser Princes met een Koningh of Prins van Spaenje, of 't sy door haer 't Houwlijck te beletten; want 't VI. Artijkel der overdraght had dit uytbedingh: „Op Conditie, en niet anders/ dat „deselve/ die Princes of Vrouw sal sijn van „de voorschrevene Nederlanden, haer sal „moeten ten Houwlijck begeven met den „Koningh van Spaenje, of den Prins sijnen „Soon/ die alsdan in 't leven sal sijn; daer „in altijd praecedeerende de behoorlijcke di„spensatien in 't geene nodigh is. En soose „dan de wil of 't vermoogen niet hadden/ „'t gedaghte Houwlijck te doen voor sigh selven/ soo sal in sulck een geval de gemelde „Vrouw geenen Man mogen neemen/ ten „sy by onsen advise en consente, of van onse „Erfgenamen en Vasaten in de Koninghrijcken

Sijnen Vader had Burgundien en de Nederlanden opgedragen aen sijne Suster Isabella Clara Eugenia,

ten Houwlijck gegeven aen den Kardinael Albertus van Oostenrijk:

doch met sulcke bepalingen en voorwaerden.

SPAENJE

„ rijcken van Spaenje. En in geval van contraventie sal alles weer aen Spaenje keeren / „ even als of deese Donatie, Concessie, en „ Transport noyt gegeven ware geweest.

datse, 't sy by deese of die gelegenheyd,

Spaenje was door Houwlijck gekoomen op de Princen der Nederlanden, doe Philips, Soon van Keyser Maximiliaen d'I. by Maria, Dochter van Carel de Strijdbare, Hertogh van Burgundien, Braband, Limburg, Luxemburgh, Gelder, Graef van Vlaenderen, Artois, Heenegouwen, Holland, en soo al voorts, ten Gemalin nam Johanna van Arragon, eenige Dochter van Koningh Ferdinandus Catholicus van Arragon, en Isabella, eenige Dochter en Erfgenaem van Johannes, Koningh van Castilien en Legion; door welcke Echt de Kroon van Castilien en Arragon vereenighd wierden / en vielen op de gedaghte Philips d'I. Nu wierd aengemerckt / dat men / by voorval / 't blad omkeeren wou / om door dit Artijkel de Nederlanden voor altijd aen Spaenje te doen vallen / op datmen alsoo een beeter Titel daer aen hebben / en meerder Heerschappy daer over gebruycken moght.

weer aen Spaenje moesten vallen, met meer onderworpenheyd als te vooren.

Deese Overdraght der Nederlandsche Provintien aen Isabella Clara Eugenia en haren Man Aerts-Hertogh Albertus hielden de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden enckelijck aengesien te sijn / om de geunieerde Provintien te blinddoecken / in 't net te krijgen / en aen te locken / om sigh te begeven uyt een gevaerlijcken Oorlogh onder den Aerts-Hertogh en d'Infante: dan noch / om de Verheerde Nederlanden af te houden / datse sigh niet moghten verhoegen tot de Vereenighde. Want men gaf voor: Nu soudense haer' eygene Princen hebben / geen Spaenjaerden, tegens welcke den haet soo diep ingewortteld was / wegens der selver gepleeghde wreedheden. Aerts-Hertogh Albertus was een Duytscher, en de Kinderen / uyt dit Houwlijck voort te koomen / souden gebooren Nederlanders sijn. Doch dit vond geen ingangh by de Vereenighde, vermits in 't V. Artijkel deeses Transports deese Princen voor altijd wierden onderworpen de Koningen van Spaenje en den Spaenschen Raed; 't welckmen in de Vereenighde Provintien uytriep voor een saeck / t'eenemael schandlijck beyde voor de Nederlanders en voor de Princen selfs. Dus luyden de woorden: „ Item op conditie, en niet anders / dat onse voorsz. Dochter d'Infante, noch yemand „ anders van de geroepene tot de voorsz. Successie, sal vermoogen om eenigerhande redenen te verdeelen de voorsz. Landen / noch „ te geven / of te veranderen / sonder onsen „ consente, en der geene die onse Erfgenamen en Successeurs sullen sijn in deese Rijken.

't Geheele werck deser Overdraght was enckelijck aengesien,

om de Vereenighde Nederlanders in 't Net te locken;

Dit quam de Vereenigde Nederlanders noch seldsamer voor. By 't VI. Artijkel (seydense) had Spaenje de Magt aen sig behouden / wanneer een Dochter Erfgenaem wierd / de Nederlanden weer aen de Spaensche Kroon te hegten door Houwlijck / of door haer 't Houwlijck te verhinderen; of by Houwlijck tegens wil van Spaenje door verstootingh; of by onvrughtbaerheyd; of by versterf. Gelijck dan oock door Kinderloosheyd deselve Verheerde Nederlanden den Spaenjaerd weer sijn t'huys gevallen al terstond / met de dood der gemelde Isabella Clara Eugenia, sonder Kinderen overleeden: ja alreeds voor hare dood / na die van haren Man Albertus; wijlse van doe af alleenlijck heeft geregeerd als Gouvernante; en selfs Albertus niet anders als onder 't goedvinden van Spaenje, genoegsaem in onderworpenheyd. By 't VII. Artijkel bleef de Spaensche Koningh meester / beyde over de Princessen en de Princen der Verheerde, en / hadmen d'andere konnen verstricken / der Vereenighde Nederlanden; soo dat niemand der selve / oock niet der Princen (niet alleen d'Erf-Prins / of Erf-Princes / maer oock der anderer Kinderen) sou mogen trouwen sonder sijnen wil. Dus warense eeuwighlijck onder de Slaverny van Spaenje gesteld; volgens deese woorden: „ Item op conditie, en niet anders / dat al„le en elcke Prins of Heer der voorsz. Ne„ landen sullen gehouden sijn / hare Soonen „ en Dochteren uyt te Houwlijcken by on„sen advise en consente, of die van onse Erf„genamen en Nakoomelingen Koningh van „ Spaenje sal sijn.

en de Veerheerde af te houden,

van tot de Vereenigde te vallen.

Veelerley aenmerklijke saken,

welcke in en ontrent

In 't VIII. Artijkel wierd de Nederlanderen en der selver Princen t'eenemael afgesneden alle Vaerdten en Koophandel met eenigerley slagh van Scheepen op Oost en West-Indien; of by Contraventie souden de Landen weer aen Spaenje sijn vervallen. Indien Nederlandsche Ingeseetene sigh sulcks onderstonden / soo moestense van de Prins werden gestraft met de dood en verbeurtmaeckingh harer Goederen.

dit Transport voorkomen.

Insonderheyd oock liep 't X. Artijckel de Vereenighde Provintien seer in 't oogh; wijl al de Princen en Prinslijcke Kinderen wierden verbonden te leven en te sterven in de Catholijke Wet. Wy sullen de woorden selfs hier ter neer stellen: „ Item op Conditie, en „ niet anders / om te sijn de principale en „ hooghste Verbindnis boven alle andere / „ dat al de Kinderen en descendenten van den „ voorsz. Houwlijcke (te weeten van d'Infan„ te Isabella met Aerts-Hertogh Albertus), „ volgende de Heylighheyd en de Religie, die „ nu in deselve lightet / sullen moeten leven „ en sterven in onse Heylige Catholijke Wet / „ gelijck alsse de H. Roomsche Kerck leerd „ en onderhoud. En eermen possessie sal ne„ men van de voorsz. Nederlanden, sullen „ den Eed doen in de Forme, als aghter dee„ sen Artijkel is ter neer geset. En indien „ ('t welck God niet wille) eenige der voorsz. „ descendenten af weecken van ons H. Ge„ loof / en vervielen in eenige Heresie, soo „ sullense / na datse onsen H. Vader de Paus „ voor sulcks verklaerd sal hebben / gepri„ veert werden van d'administratie, possessie „ en eygendom der voorsz. Provintien; en „ d'Ondersaten en Vasallen der selve sullen „ haer niet meer obedieeren; maer daer tegens „ toelaten en ontfangen den naestvolgenden

Verbindnis der Nederlandsche Princen en Princessen

tot de Roomsch-Catholijke Religie.

voor haer selven, hare Kinderen, en Onderdanen.

„ Catho-

„Catholijken van die afkoomst: die in placts „van sulck een gefoutvoyeerden (afgedwaelden) van den Gelove hem behoorde te succedeeren. En sal sulck een Hereticq gereputeert sijn / als of hy reëlijck ware overleeden door de dood.

Eed, welcke doen moesten, eerse in 't besit traden.

De gedaghte Eed / te doen voor datmen in 't besit trad / staet aldus uytgedruckt: Ik sweere by de H. Euangelien Gods, dat ik altijd, tot den uytersten adem mijns levens, het H. Catholijk Geloof, 't welk werd gehouden, geleerd en gepredikt van de H. Catholijke, Apostolijke, Roomsche Kerk, aller Kerken Moeder en Meestresse, standvastigh sal belijden, getrouwlijk en vast geloven, waeragtighlijk onderhouden. En dat ik ook sal besorgen, soo veel my mogelijk sal sijn, dat 't selve van mijn' Ondersaten gehouden, geleerd, en gepredikt werde. Soo waerlijk helpe my God en sijn H. Euangelium.

De Nederlanden gesteld als een Vasallagie; de Princen als Vasallen van Spaenje.

't Quam oock selfs in de Verheerde Nederlanden veele / en daer onder voorname Geestlijcke / vry onsmaecklijck voor / dat by de bepalingen deses Tranports de Nederlandsche Provintien wierden gehouden als een Leen of Aghterleen van Spaenje: en dus de Prins der Nederlanden, altijd vry geweest / gemaeckt ten Vasal; de Nederlanden tot een Vasallagie des Spaenschen Koninghs. Deese Overdraght der Nederlanden aen de Spaensche Infante Isabella Clara Eugenia, dies datse ten Man sou hebben Aerts-Hertogh Kardinael Albertus van Oostenrijk, die met dispensatie van de Paus 't Geestlijk Gewaed afleydde / geschiedde Anno 1598., met bewilligingh van Prins Philips, Soon van Philips de II., en Broeder der Infante Isabella; als die wel wist / dat hy Meester der Nederlanden bleef; en datse wel haest op d'een of andere wijs weer aen Spaenje souden koomen. 't Welck sijnen Vader / in sijne laetste Instructie, aen hem ook had voorgedragen / in dese woorden: 't Is waer / 'k heb de Neder„landen overgegeven aen uwe Suster Isa„bella Clara Eugenia: maer in 't Contract der „Overdraght sijn wel honderd uytvlughten „te vinden / met welcke gy u kond behelpen. „De voornaemste der selve sijn: gy vent „Vooghd over al de Kinderen welkese mogt „bekoomen / &c.

Philippi getuygenis van dit Transport.

Trouw van d'Infante Isabella Clara Eugenia met Aerts-Hertogh Albertus;

Voor d'onderteeckeningh deeses Transports den 6. van May des genoemden jaers was 't Houwlijck tusschen Albert en Isabella gesloten geworden. Den 14. van Februarius begaf de Bruydegom sigh uyt de Verheerde Nederlanden op reys na Spaenje. Doe 't Houwlijck volbraght was / voer hy met sijne nieuwe Gemalin van Barcellona na Genua. Van daer trockense te Land op Pavia en Milaen. Voorts door Lucern, Basel, Elsas, Lotharingen en Luxemburgh op Namen. Over al wierdense seer heerlijck onthaeld; insonderheyd te Brussel en t'Antwerpen. Van hare Regeeringh sal gehandeld werden onder de Nederlandsche Geschiedenissen. Albertus overleed den 13. van Julius Anno 1621. Doe voerde sijne Gemalin Isabella 't Bewind voorts in den naem des Koninghs van Spaenje, en was alleenlijck Gouvernante, wijlse by Albertus geen Kinderen had bekoomen. Stierf te Brussel den 21. van November Anno 1633.

en hare koomst in de Nederlanden; welcke na Alberti dood weer aen Spaenje komen.

Vreede-handel tusschen Spaenje en Engelland.

Wy keeren ons weer tot Philips de III. Al terstond na den aenvangh sijner Heerschappy soght hy met Koningin Elisabeth van Engelland tot Vreede te geraecken; en oock toonddese genegenheyd daer toe. Philips had reden genoegh / om de vyandschap der Engelsche tegens Spaenje door een Verdragh in te binden / wijl der selver Aenslagen / beyde op Spaenje en op America, geen kleyne ongerustheyd in hem veroorsaeckten. Daer-en-boven vielen hem / by sijnen geldloosen staet / de kosten / welcke hy moest dragen / om de Zeevaert te beveyligen / al te swaer. Als hy Vreede met Engelland had / souden de Vaerdten voor hem veel min gevaerlijck sijn / en dan kon hy sijne gantsche Maght tegens de Hollanders gebruycken / om deselve of gantsch te verdelgen / of tot een verdragh van onderwerpingh te dwingen. Aen d'andere sijde / d'onrusten in Yrland bewoogen oock Elisabeth, om te bewilligen tot 't aengaen van een Vreedehandel. Waer op dan de beydersijdsche Gesanten te Boulogne in Frankrijk by een quamen. Hooghmoed veroorsaeckte / datse vrughtloos weer van malkander scheydden. D'Engelsche weygerden de Spaensche Ambassadeurs den Voorrang. De Spaensche waren soo groots / datse selfs d'Engelsche met haer niet in gelijckheyd wilden stellen. Onder de Regeeringh van Koningh Jacob, Nasaet van Elisabeth op den Engelschen Throon / een Man van Vreede / niet van Oorlogh; van Boecken / niet van den Degen / wierd dit werck herbat en ten eynde gebraght / gelijck wy hier na onder d'Engelsche Geschiedenissen sullen hooren.

Weersijdsche redenen, waerom aengevangen.

Vrugtloos afgebrooken, wegens de Voorrang onder de Gesanten. 1598.

Klaghten der Portugeezen aen Koningh Philips, over hare geduerige schade door sijnen Oorlogh tegens de Hollanders:

In / en al langh voor 't jaer 1606. hadden de Portugeezen geduerige klaghten gedaen aen Koningh Philips over haer' onophoudlijke schade door den Oorlogh tegens de Vereenighde Nederlanden. Droegen hem voor / dat het meer als tyd was / een eynd van haer' ellende te maecken. Terwijl men (seydense in hare Remonstrantien) oorloghde tegens de Hollanders, welcke soo verr' afgeleegen waren / wierden de naby geleegene Landen uytgeput / verdorven: meenighten van Scheepen en Ryckdommen / waer in eenckelijck de welvaerd des Koningrijcks bestond / verbrand en genoomen. Selfs hadmen / onlanghs geleeden / de Haven van Spaenje belegerd: nu oock de Moluckische Eylanden haer ontnoomen. Noch arger stond te verwaghten. Daer-en-boven (deedense 'er by) viel de Castilianen onmogelijck / d'Oorloggs-lasten langer te dragen / wyl Spaenje tsederd eenige jaren daer toe had moeten opbrengen ten minsten 300000. Ryckxdalers ter maend; 't welck dit gantsch uytgemargeld Land niet langer vermoght; behalven noch / dat de Renten / welcke sijne Maj. van d'opgenomene gelden moest betalen / meer beliepen als al sijn' Inkoomsten. De gevaren der Scheepen / welcke uyt West-Indien quamen / verswaer-

te gelijck vertoonende den ellendigen staet van 't Spaensche Rijck;

SPAENJE

en versoeckende, dat hy tot Vreede wou treeden.

swaerden daeghlijcks. Men kon 't muyteneeren der Soldaten in de Nederlanden niet meer beletten. Daer tegens wierden de Hollanders van tijd tot tijd maghtiger / en versterckten sigh geweldigh soo ter Zee als te Land. Hare voorspoed en stonden geduerig aen te wassen; de Spaensche onheylen van dag tot dagh te vermeerderen. D'armoede der Onderdanen sou tot 't alderuyterste komen; en dan veelligt wanhoopige voorneemens / verderflijcke tot de daed brengingen varen / ten ondergangh des geheelen Rijcks / &c.

Wat hem noch voorts tot een Stilstand met de Vereenighde Nederlanden bewoogh.

Dit / nevens d'aendringingen van verscheydene voorname Groote in de Verheerde Nederlanden, selfs van Albertus en Isabella, te gelijck van de Veldheer Ambrosius Spinola, die in vrees stond / dat de roem / binnen eenige jaren by hem verworven door eenige voordelen / bekoomen op de Vereenighde Nederlanden, nu een krack sou mogen krijgen / ja wel gantsch in d'asch vallen; gevoeghd by 't gevoel van sijn eygene onmagt / deed Philips, meer tot sijne wellusten als tot den Oorlogh geneegen / bewilligen / om de Hollanders een handelingh van Vreede of Bestand aen te bieden / waer van hier na breder.

Die hy echter op Zee tot verscheydene malen toe verbreekt.

Maer onaengesien deselve nu geslooten / van hem geratificeert en bevestighd was / heeft hy echter de Spaensche Admiralen en andere Zee-Officieren of gelast / of immers toegelaten / al dickmael de Scheepen der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie aen te vallen; doch meest altijd t'harer schade. Anno 1617. hield hy 7. Hollandsche Koopvaerdyscheepen aen / en sondse met Krijghsvolck na Italien.

Oock 7. Nederlandsche Scheepen in Beslagh neemd: 1617. doch op bedreyginghder Heeren Staten Generael haest weer ontslaet.

De Kooplieden deeden hare klaghten aen de Staten Generael; die hier over aen Aerts-Hertogh Albertus schreven / als een verbreeckingh des Stilstands; begeerende / dat hy voorsieningh sou doen / datse kostloos en schadeloos weer ontslagen souden werden / of sy souden genoodsaeckt sijn / selfs daer in te voorsien. Albertus sond tot antwoord: 't Was een saek die hem niet aengingh / als buyten sijne kennis geschied. Maer als hy uyt den tweeden Brief der Generale Staten bemerckte / datse tot ernst souden willen koomen / en repressalien gebruycken / soo schreef hy na Spaenje, en daer op wierden de gedaghte Nederlandsche Scheepen in vryheyd gesteld.

Een West-Indische Vloot van 18. Millioenen, waer van de Koning 't vijfde deel behoorde, koomd in Spaenje.

Anno 1618. quam de West-Indische Silver-vloot in Spaenje aen / waerdigh 14. Millioenen Ducaten; waer van Koningh Philips 't vijfde deel behoorde; 't andere particuliere. Echter nam hy deesen geheelen Rijckdom na sigh; belovende de gedaghte bysondere Kooplieden t'sijner tijd genoeghdoeningh te sullen geven. Dit geschiedde door aenradingh van Johannes Maria, een Monick des Kloosters S. Laurentii.

Philips neemd alles na sigh; en rust een geweldige Vloot toe, met de bysonderheden daer van.

Doe rustede hy een geweldige Vloot toe / men riep van 150. groote Scheepen / voorsien met 40000. Soldaten / welcke tegens 't jaer 1619. sou uytvaren. Niemand wist / waer 't op aengesien was. Eenige meenden op Yrland; te meer / om dat / behalven de Geweeren der Soldaten / noch ingescheept wierden 30000. Musquetten / meenighten van Spiessen / Deegens / Harnassen / &c. / nevens 300000. paer Schoenen: een geweldigh getal Hembden en Lijnen Broecken. Wijl nu in Yrland de Menschen ongewapend waren / meest sonder Schoenen gingen / soo vermoedemen / dat hy dit Gewest wou afloopen / en de hem toevallende Inwooners hier mee voorsien; derhalven Engelland sigh op sijne hoede hield.

Bekommeringh van Engelland, Nederland, &c.;

Andere geloofden / dat deese maghtige Vloot na Oost-Indien sou gaen / om d'Engelsche en Hollanders geheel van daer wegh te drijven. Wederom andere / na West-Indien, om daer de Forten

Vil

SPAENJE

en Havenen sterck te besetten / wijl 'er een gerught liep / dat de Heeren Staten Generael aen sommige Kooplieden Octroy wilden geven tot d'aenstellingh eener West-Indische Compagnie. Noch andere / dat Koningh Philips den Turck 't Koninghrijck Cyprus weer wou ontweldigen. Ondertusschen was elck in bekommeringh / over wie dit gedreygd Onweer sou uytbarsten. Maer als nu deese Vloot genoeghsaem gereed was / om te konnen affseylen / liep alles weer te niet / en niets is 'er mee verright.

doch alles verdwijnd in roock.

Grouwlijke wreedheyd, door Philippi bevel, gepleeghd aen de Hollandsche Haringhbuysen. 1600.

Om de Hollanders de Haringhvanghst te beneemen; den Koophandel te verderven; haer van Zeevolck t'ontblooten / gaf hy Anno 1600. de sijne bevel / alle Hollandsche Scheepen / en de daer op sijnde persoonen / diese bekoomen konden / te vernielen. Om dit tot de daed te brengen / voeren 12. of 14. Scheepen uyt Duynkercken / onder den Vice-Admirael de Heer van Wackene, Soon van Antonis van Bourgoigne, Heer van Wackene, geweesene Gouverneur des Koninghs van Spaenje in Zeeland, naderhand Admirael; Anno 1573. op den Dyck tusschen Middelburgh en Rammekens doorschooten. Hy viel onder de Haringhbuysen. Van de geene / welcke hy vermeesterde / deed hy 't volck onder in de Scheepen gaen; boven 't Verdeck toenagelen; in den bodem gaten booren / en alsoo beyde Kielen en Menschen na den afgrond sinken. Doch haest wierden dese Spaensche Oorlogsscheepen van de Hollandsche bevoghten / beschadighd / wegh gejaegd / na Biscayen toe: daer de Heer van Wackene, haren Vice-Admirael, overleed van hertseer; of / volgens andere / van de Luyssieckte.

Bysonderheden van de Sieckte des Koninghs Philippi.

D'uytgangh der twaelfjarige Wapenschorssingh tusschen Koningh Philips en de Vereenighde Nederlanden heeft hy niet beleefd. Korts voor 't eyndigen der selve / als hy groote toebereydingen maeckte tot den Oorlogh tegens de Hollanders, wierd hy van de dood verrast. Hy was gegaen na 't Koninghlijck Klooster de las descalças, of der Barvoeter Monicken, om daer te hooren prediken de Jesuit Pater Hieronymus de Florence. Hier kreegh hy de koorts op den 24. van Februarius Anno 1621. Tusschen den 26. deeser Maend en den 3. van Martius deeden de Doctoren hem driemael Laten / sonder hem eenige Purgatien of Zuyvermiddelen in te geven. Wijl nu de koorts aenhield / hebbense hem voor de vierdemael d'Ader geopend op den 27. der laetstgenoemde Maend; sonder dat de quael daer door verminderde; t'harer groote verwonderingh. Men droegh in Processie om de Lieve Vrouw van Attocha in der gedaghter Barvoeter-Monicken Kerck; maer daer quam geen beeterschap. Den 29. heeft sijne Majesteyt gebiecht / en sprak met sijnen Biechtvader van veele dingen / welke sijn Gewisse hevigh beswaerden. Dickmael borst hy smertlijck uyt in deese woorden: Ik, rampsaligh Mensch! Al de Ciborien binnen Madrit wierden geopend; en elck knielde hy deselve neer / om voor des Koninghs gesondheyd te bidden; die nu genoeghsaem

Sijn gedragh in deselve,

bemerckte / dat sijn eynd seer na by was. Hy maeckte derhalven sijn Testament. Ontfingh 't H. Sacrament. Deed al sijne Kinderen tot sijn Bed naerderen. Gaf sijnen oudsten Soon een Brief / wel verzeegeld / en seyde: Hy sou daer in vinden 't geen hem te doen stond. Voeghde noch daer by: Doe na mijne dood niet gelijk ik gedaen heb na 't afsterven mijns Vaders; verwerpende al desselven Raden en Dienaren. De geene, welke ik u nalaet, heb ik getrouw bevonden; seer genegen tot den welstand onses Staets. Bemin uwe Broeders. Boven al, laet uwe Suster niet van u, voor datse getrouwd sal sijn. Sijn' andere Soonen en Dienaren vermaende hy / elck na gelegenheyd / tot haren plight.

SPAENJE

soo ontrent sigh selfs, als ontrent sijne Kinderen.

Monicken-geesseling voor sijn leven.

Ondertusschen verswaerde sijne Sieckte; sijne kragten daer tegens verminderden van sijn uyr tot uyr. Seer groot was d'angst van Gewisse; kleyn d'uytwerckingh des troosts / welcke hy of selfs soght / of van andere hem wierd voorgedragen. Een groot deel Monicken gingen door geheel Madrit in Processie, en geesselden hare ligchamen dapper / op dat hare Gebeeden voor haren Koningh dies t'eerder verhoord moghten werden. Men braght oock in sijne Kamer de Reliquien van S. Isidorus. Dit was hem seer aengenaem; wijl hem indaghtigh wierd / dat hy / op sijne weerkoomst uyt Portugal te Casambios sieck geworden sijnde / sigh geneesen gevoelde / als men 't gedaghte Heylighdom voor hem had gebraght; welcke geneesingh hy aen deese Reliquien toeschreef. Beloofde oock deesen Sanct, indien hy door sijne hulp uyt sijne kranckheyd weer opstond / dat hy t'sijner eere een seer kostlijcke Capel sou doen bouwen: doch daer quam geen veranderingh ten goeden. Op de middagh ontfingh hy 't laetste Olysel; na dat hy te vooren sigh had laten aendoen een Monickskap van d'Orden der Pænitentie S. Francisci; die hem wierd gegeven door Frater Benignes van Genua. Ondertusschen riep hy seer aendaghtigh de H. Maria aen / met der Roomschgesinden gewoone Gebed: *Maria Mater gratiæ, Mater misericordiæ, Tu nos à malo protege, Et hora mortis suscipe.*

Sijne devotie tot de Sancten.

Dood, en verscheydene aenmercklijke omstandigheden.

Geduerigh riep hy tot sijnen Bewaer-Engel / en wendde hem tot alle Sancten. Somtijds evenwel borst hy noch uyt in deese woorden: Jesus! Jesus! Oock hoordemen hem een en andermael seggen: Dat hy in sigh selven niets vond / 't welck hem kon verlossen / dan d'oneyndlijcke barmhertigheyd Gods. De volgende morgen / sijnde de laetste der Maend Martii, tusschen 9. en 10. uyren / gaf hy den Geest. Stracks wierd sijn Testament geopend; waer in / onder meer andere dingen / was geordonneerd / datmen over hem sou laten doen 40000. Missen: oock noch andere wercken van devotie en liefde verrighten. Doe hy overleed was hy oud 42. jaren / 11. maenden / 16. dagen: van welcke hy had geregeerd 22. jaren / 6. maenden / 18. dagen. Sijnen Sterf-dagh viel / gelijck alreeds geseght is / op den 31. van Martius Nieuwe Stijl / en de twaelfjarige

Levens, en regeerings tijd.

Stil-

SPAENJE

Stilstand tusschen hem en de Vereenighde Nederlanden eyndighde den 31. Martii Oude Stijl.

Grafschrift, hem ter eeren gesteld.

Hem ter eeren heeftmen dit Grafschrift gesteld: PHILIPS de III., Soon van PHILIPS de II., Soons-soon van Keyser CAREL de V., vermeerder des Rijck; de grootste; de Godsdienstige; de Schrick der Ketteren; vastigheyd des Geloofs; toevlught der Religie; Spiegel der Weduwlijker reynigheyd; uytstooter der Mooren, Patroon aller Deughden, is te Madrit overleeden 's daeghs voor den eersten April; sijner Regeeringh het XXIII., sijns ouderdoms het XLIII., onser zaligheyd het MDCXXI. jaer. De Jesuit A. Brachelius noemd hem een seer Godsdienstig Vorst/ van een saghtmoedigen aert; en verhaeld voorts/ dat hy by sijn overlyden seyde: 't Ware hem beeter geweest, te sterven als een onbekende Monick, dan als een Koningh over soo vele Koninghrijken. Oock hoorde men hem/ korts voor dat hy den Geest gaf/ seggen: Wat voordeel heeft een Koningh van al sijne Hoogheyd in sijn leven, anders, als dat hy in sijne dood deselve met dies te grooter smert moet verliesen.

Sijne woorden, korts voor sijn overlijden.

Sijne Gemalin, Margaretha van Oostenrijk.

Sijne Gemalin was Margaretha van Oostenrijck, Suster van Keyser Ferdinand de II. Niet meer als 14. jaren was se oud/ doe de Trouw in April Anno 1599. wierd verrigt. D'Inhalingh deeser Margaretha binnen Valence was boven maten praghtigh/ en sou gekost hebben dertighmael honderd-duysend Kroonen. Aght Kinderen heeftse hem gebaerd/ te weeten: Anno 1601. Anna Maria Mauritia, ten Houwlijck gegeven aen Louis de XIII., Koningh van Franckrijck. Wederom Anno 1603. een Dochter. Anno 1605. Philippus Dominicus Victor, of Philips de IV., Nasaet van Philips de III. Doe hy noch geen drie jaren oud was/ deed de Vader hem huldigen als toekoomende Koningh der Spaensche Rijcken; tot veeler verwondering: alhoewel oock Philips de II. den Eed van getrouwheyd aen sijnen Soon Philips de III. had laten doen/ doe hy oock maer ontrent ses jaren bereyckte. Anno 1606. Catharina. Anno 1607. Carel. Anno 1609. Ferdinand. Anno 1610. een Dochter. Anno 1611. weer een Dochter. In dit Kinderbed overleed Margaretha, oud 26. jaren. Wierd begraven in S. Laurentii Klooster/ anders gesegt Escurial; aengedaen met een gelapte Kap eens Franciscaner Monicks; omgord met een Koorde. Tusschen beyde hare handen hadmen geboegd een Crucifix van Hout. Dit hadse by haer leven dus begeerd. Was byfonder seer geneegen tot de Jesuiten: welcker Collegie te Salamanca in Spaenje sy by Testament had gemaeckt 80000. Ducaten. Van de gedaghte aght Kinderen leefden'er noch/ doe Koningh Philips stierf/ ses; als/ de drie Soonen/ Philips, Carel, Ferdinand; en drie Dochteren/ Anna, Maria, Margaretha.

En Kinderen, by deselve gewonnen.

Hare dood; en hoe, op hare begeerte, begraven in een gelapte Franciscaner Monicks-kap.

Ten dienst der Leesers sullen wy hier invoegen de Geslagt-Tafel des tegenwoordigh-regeerenden Koninghs van Spaenje.

Ingevoegde Geslaght-Tafel des tegenwoordigh-regeerenden Konings van Spaenje, Carel II.

Philips van *Oostenrijck*, Heer der *Nederlanden*, Soon van Keyser *Maximiliaen* d'I., by *Maria*, Dochter van Hertogh *Carel de Strijdbare*. —— *Johanna*, Erf-dochter van *Arragon* en *Castilien*.

A. *Carel* de V. Kon. van *Spaenje*, en *Roomsch* Keyser. —— *Isabella* van *Portugal*.

B. *Ferdinand*, na *Carel Roomsch* Keys.

Philips de II., Koningh van *Spaenje*; gestorven *Anno* 1598. —— *Maria* van *Portugal*. —— *Maria*, Koningin van *Engelland*. —— *Isabella* van *Frankr*. —— *Anna* van *Oostenrijck*.

Maria van *Portugal*: *Carel*, door sijnen Vader doen dooden.

Isabella van *Frankr*.: *Isabella Clara Eugenia*, aen welcke de *Nederlanden* wierden opgedragen.

Anna van *Oostenrijck*: *Philips* de III. Kon. van *Spaenje*. — *Philips* de IV., Kon. — *Carel* de II., nu regeerende.

tot noch toe Kinderloos; en de laetste der Koninghlijke Stam.

Philips de III. won noch by sijne Gemalin *Margaretha* van *Oostenrijck* (behalven *Philips* de IV., sijnen Nasaet), *Carel*, gebooren *Anno* 1607., gestorven *Anno* 1632.; en *Ferdinand*, geb. *Anno* 1609., gest. *Anno* 1641. *Philips* de IV. had by sijne Gemalin *Isabella* van *Frankrijck* gewonnen *Balthasar Carel*, geb. *Anno* 1629.; doch overleeden *Anno* 1646. Sijne tweede Gemalin *Maria Anna*, Dochter van Keyser *Ferdinand* de III., baerde hem de nu heerschende *Carel* de II., gebooren den 6. van *November Anno* 1661.; tot noch toe Kinderloos, en de laetste van de Koninghlijcke *Geslaghtboom*.

Philippi groote Gunstelingh, en Voorreght, aen hem vergund.

De sonderlinge Gunstelingh van Koning Philips de III. was Franciscus de Sandoval, wegens sijn Houwlijck bygenoemd de Roxas. Deesen maeckte hy Anno 1599. ten Hertogh van Lerma; desselven Soon ten Hertogh van Uzeda; en deesens Soon ten Hertogh van Cea. Geene der Grandes, of Groote van Spaenje, moghten voor hare Caros meer als vier Paerden hebben; selfs niet d'Ambassadeurs van vreemde Vorsten. Alleenlijck de Koningh had'er ses voor de sijne. Evenwel heeft deese Philips den gedaghten sijnen Favorit, nu Hertogh van Lerma, vergund/ sigh van ses Paerden te mogen laten trecken. Philips had een Bastaerd-broeder/ Aertsbisschop van Saragozza, hem soo t'eenemael in gedaente gelijckvormigh/ datmen geen onderscheyd tusschen deese beyde kon bemercken.

Sijnen Bastaerd-broeder hem gantsch gelijck.

Eenige Staetkundige hebben de reeckeningh gemaeckt/ dat de Nederlanden Koningh Philips de II., door sijne gevoerde Oor-

De Nederlanden hebben Philips de

PORTUGAL.

II. gekoft 40. mael soo veel alsse waerdigh waren.

Oorlogen tegens deselve / hebben gekoft veertighmael soo veel alsse waerdigh waren in 't geheel. Evenwel heeft hy'er maer een gedeelte van konnen behouden. Hoe veel onkosten sijn onder de Regeeringh van Philips de III. en IV. niet gekoomen tot al de vorige? By de Nederlandsche Geschiedenissen breeder hier van.

Titel-Koningen van *Navarre.*

Over 't Koninghrijck Navarre was Titel-Koningh / of alleenlijck Koningh met den naem (wijl Spaenje hem 't Besit had ontrocken) HENRICK. Vermits hy is geworden de soo seer vermaerde HENRICK de IV. Koningh van Franckrijck, soo sullen wy onder de Lijst der Fransche Koningen van hem handelen. Was de Soon van Antonius de Bourbon, en de veroemde Johanna d'Albret, Koningin van Navarre.

Koningen van *Portugal.*

In Portugal was nu / door de geweldadige verdrijvingh van Koningh Don ANTONIO, tot de Heerschappy over dit Koninghrijck geraeckt

Philips de II. en III. van *Spaenje*, oock van *Portugal.*

PHILIPS,

Koningh van Spaenje, hier de II., in Portugal d'I. diens naems; en na hem sijnen Soon

PHILIPS,

in Portugal de II., in Spaenje de III. Hoedanigh sigh deese Veranderingh toedroegh / hebben wy anderweegen wijdlopigh beschreven.

Historische Kronijk der Kronijken, vijfde Deel.

Haet der *Portugeezen* tegens *Philips*, en de *Spaensche* Regeeringh.

De Spaensche Regeeringh was de Portugeezen boven maten haetlijck; sulcker wijs / dat selfs de Geestlijcke in hare Kerckdiensten voor den Spaenschen, nu oock Portugalschen Koningh / niet wilden bidden / met 't noemen van de naem Philips. Sy baden wel geduerigh en seer yverigh voor 't leven en de welvaert haers Koninghs; doch meenden de verdrevene Don Antonio. Vermits dit Philips de II. niet onbekend was / soo beval hy haer strengelijck / voor hem te bidden met volle uytdruckingh sijns naems. Wierden oock hier toe gedwongen door hare Bisschoppen en Prælaten; welcke / uyt ontsagh voor de Koningh / haer sulck een Bevel moesten toesenden. Dus warense genoodsaeckt / te gehoorsamen; doch 't geschiedde met seer groote weerwil en verontwaerdigingh; waer van wy alleen een paer aenmercklijcke Voorbeelden sullen ter neer stellen uyt de schriften van een Oor-getuyge.

Selfs der Geestlijkheyd, opentlijck getoond in hare Predicatien:

Op den 1. van Januarius Anno 1582. wierd / door last des Aerts-bisschops van Lisbona, 't Koninghlijck Gebod des biddens voor hem / by name / in alle Kerken afgekondigd. Op den volgenden soo genoemden Drie-Koningen-dagh deed seecker Priester in de gemelde Stad de groote Parochie-Mis, met een sonderlinge pleghtlijckheyd / voor een geweldige meenigte Volck. Na 't eyndigen des Gebeds / 't welck gedaen wierd na *Gloria in excelsis*, als hy nu had uytgesprooken de gewoone woorden: *Et Famulum tuum Regem nostrum*, soo veel als: En uwen dienaer onsen Koningh, hield hy plotslijck op; keerde sigh na den Diacon en Onder-Diacon; vraeghde haer seer grammoedigh: Hoe heet dien Duyvel? en alsse geseght hadden Philips, vervolghde hy / Philippum; gaende doe in de Mis voort. Ter selver tijd deed een Religieux van S. Dominici Orden 't Gebed / sonder des Koninghs naem uyt te drucken. Doe nu sijnen Prælaet hem sulcks beval te doen by de H. Gehoorsaemheyd / met insluyting van andere hooge Spaensche Hoofden / liet hy deese woorden hooren: *Et Famulum tuum Regem nostrum Philippum; Ducem Albensum, Sanctium de Avila, & Rodericum Sapata, caterosque omnes Diabolos*; dat is: En uwen Dienaer onsen Koningh Philips; den Hertogh van Alba, Sanctius d'Avila, Roderick Sapata, en al d'andere Duyvelen.

PORTUGAL.

waer van hier eenige sonderlinge

en klugtige Voorbeelden

Een natuerlijck-aengebooren vyandschap is'er tusschen de Portugeezen en Spaenjaerden. Seecker Portugeesch Dominicaen Anno 1596. predikende over de woorden des Euangelii Matth. XXII. Gy sult lief hebben den Heere uwen God, .. en uwen Naesten als u selven, seyde: „Door dit Gebod werd ons van God gebooden niet alleen Vader / Moeder / Soonen / Broeders / Vrienden / Magen en Landslieden „te beminnen; maer oock Ketters / Vreemdelingen / Joden, Heydenen, Mooren, „Turken; ja oock selfs de Castilianen. Dit geschiedde te Lisbona, in de Parochie van Magdalena, in de tegenwoordigheyd veeler Parlaments en Raedsheeren / Edellieden / en groote Kooplieden.

werden ingevoegd.

't Was niet vreemd, dat *Philips* de II. soo begeerigh was na *Portugal*:

Men behoefd sigh niet te verwonderen / dat Koningh Philips de II. van Spaenje soo begeerigh was om Portugal door geweld na sigh te rucken / Philips de III. soo sorghvuldigh / om dit Rijck te behouden. 't Was de Kroon / de Parel harer Koninghrijcken; rijck / vrughtbaer / vol volck; waer tegens Spaenje sigh bevond arm / onvrughtbaer / half woest; slegt bewoond. Daer waren drie Aerts-bisdommen / en thien Bisdommen; welcke hare Prælaten opbraghten viermael honderd-duysend Ducaten aen Renten jaerlijcks. Alleen de Hertogh van Bregance had in sijn' eene Stad / de Dorpen en Casteelen / daer hy Heer van was / over de 20000. Vasallen. Onder Koningh Sebastiaen waren door geheel Portugal aengeteeckend 1200. Compagnien te voet / behalven de Boeren / Heeren / Edellieden / Officieren van de Justitie, en de Regeeringh der Steeden en Dorpen / Geleerde / Geestlijke / veele Handwerckers / &c. Sommige deeser Compagnien waren van 400. en 300. Koppen; meest van 200. Alleen dit minste getal genoomen / koomd 240000. Mannen te voet: hier van uytgesllooten de groote meenighte te Paerd. Gemacklijck kon Philips 100000. Soldaten / yeder van 25. tot 40. jaren / uyt dit Rijck getrocken hebben tot sijn Oorlogen / indien hy haer had derven vertrouwen. In 't vierde deel eener uyr kon een Koningh van Portugal aen een deel sijner Onderdanen vereeren soo veel Officien, en Vryheden om te mogen varen na Banda, China, de Moluccas, &c., datse terstond / deselve verkoopende / daer voor konden krijgen in gereed geld vyfthien / ja twintigh Millioenen.

met de seer aenmerklijke redenen waerom.

Groote volkrijckheyd.

Hoe

PORTUGAL.

Hoe Don Sebastiaen, Koningh van Portugal, Anno 1578. sigh vermenghde in een onnodigen Oorlogh met Muley Hamet (of Mahomet), Koningh van Fez en Marocco in Barbaryen, daer in sijn geheele Heyr verslagen wierd / oock hy selfs / soo elck meende; waer toe de Spaensche Koningh Philippus de II., door groote belofte van bystand en tegenstrijdige daed / geen kleyne oorsaeck had gegeven / hebben wy in een ander werk wijdlopigh verhaeld. Anno 1600. liep allerweegen 't gerught / dat deese Don Sebastiaen in den Slagh niet gesneuveld / maer noch in 't leven was. En gewisselijck wierd'er eenen gevonden / die sigh Don Sebastiaen seyde te zijn. Te Venetien ontdeckte hy sigh aen den Raed; en versoght / gehoord te mogen werden. Doch de Spaensche Ambassadeur aen deese Republicq stelde sigh hard daer tegen / en schold hem voor een Bedrieger. Braght oock te weegh / dat hy in Gevanknis wierd geset / twee jaren langh. Echter bleef dien Mensch gantsch standvastigh daer by / dat hy was de waeraghtige Don Sebastiaen, Koningh van Portugal. Dat hy in Africa wel de Neerlaegh had geleeden door Muley Maluk, doe hy daer was gekoomen om Muley Hamet in sijn Rijck te herstellen; doch uyt den Slag levendigh was ontkoomen. De schaemte echter over sijn swaer verlies / en dat hy dien Oorlogh had aengevangen tegens den raed van al de sijne / had hem een besluyt doen opvatten / van hem noyt weer aen de Weereld als Don Sebastiaen te laten sien. Maer nu / na dat hy sigh 20. jaren langh verborgen had gehouden / gevoelde hy in hem een aendrijvingh / om sigh t'openbaren voor den geenen dien hy was door 't Regt van Geboorte; en ten dien eynde sigh te vertoonen voor den Raed van de Republicq Venetien, op datse moghten oordelen van de waerheyd.

Alsmen nu twintigh jaren lang

Kronijck der Kron. 5. deel.

allerweegen had geloofd,

dat Don Sebastiaen, gewesene Koningh van Portugal,

in den Africaenschen Slagh

Hy droegh haer voor met veel omstandigheden / wat voor Ambassadeurs sy eertijds aen hem hadden afgevaerdigd: wat ook tusschen hem en haer was verhandeld / tot d'alder geheymste saecken toe. De Signorie deed de Boecken openen / en daer in na soecken. 't Wierd alles juyst soo bevonden. Men ondervraeghde hem met de hooghste nauwkeurigheyd op veelerley aen alle Menschen onbekende dingen; en op alles gaf hy een onbeteuterd gantsch volkoomen beright na waerheyd. Nergens in kon men hem aghterhalen. Dit veroorsaeckte / dat hy van veele wierd gehouden voor den reghten Don Sebastiaen; van andere voor den listighsten Bedrieger des weerelds; of wel geheel voor een Toveraer. Niet weynige Portugeezen, welcke sigh te Venetien onthielden / versogten sijne loslatingh aen den Raed deeser Republicq; en veele der gedaghte Natie, welcke derwaerts quamen / deeden desgelijcks. De Spaensche Gesant woelde dapper daer tegens aen / en leydde hem grouwlijcke dingen te last; doch sonder 't minste bewijs. In tegendeel / de Reghters / van de Raed gesteld om sijn Proces te maecken / oordeelden / na een alderblijtighst ondersoeck / hem onschuldigh aen 't geen waer mee hy betight wierd. In aght-en-twintigh ondertastingen antwoordde hy op alles sonder hapering / en na behooren. Men sond na Portugal, om Getuygenissen van de gestalte / bysonderheden en andere kenteeckenen des gewesenen Koninghs Don Sebastiani by een te halen. Doe deselve waren aengekomen / geschreven van een geswoorne Apostolische Notarius, vondmen alles met deesen persoon juyst over een te stemmen.

tegens Muley Mulak was gesneuveld,

geeft eenen sigh uyt voor den selven Don Sebastiaen; 1600.

en tot bewijs daer van

De Venetiaensche Signorie stond hier over verbaesd. Dat hy een Bedrieger was / bleeck haer niet; maer wel / dat hy redenen en bewijsen genoegh gaf / om hem voor den waeraghtigen Don Sebastiaen van Portugal te mogen houden. De vrees voor de Maght des Spaenschen Koninghs Philippi deed / datse hem niet dorfden vry spreecken: maer ook d'afschrick van een onschuldige te doen sterven / weerhield haer / van hem ter dood te veroordelen. Sy gebooden hem dan / om de middelwegh in te slaen / binnen drie dagen tijds uyt haer Gebied te wijcken / op straf van de Galey. Men hield dit Vonnis voor al te hard / indien hy Koningh Don Sebastiaen; al te saght / indien hy een Bedrieger moght sijn: doch dat de Raed buyten twijffel sulck een uytspraeck deed / om hem te doen ontkoomen de handen der Spaenjaerden, en elders sijn Reght te vervolgen. Ja oock / terwijl deese Sententie hem wierd voorgeleesen / stonden de Heeren over eynd / uyt Eerbiedigheyd t'sijnwaerts.

toond hy de Signorie van Venetien

en een goed deel andere persoonen,

Verscheydene Portugeezen waren te Venetien gekoomen / om hem te sien. Onder deselve oock Don Christophorus (jonghste Soon van Koningh Don Antonio), en Sebastiaen Figuera (die by Don Sebastiaen was geweest / doe de Slagh in Barbaryen voorviel); nevens Rodrigo Monquez. De gemelde Figuera nam bysonderlijck aght op hem; op sijn voorhoofd / oogen / neus / lippen (welke wat dick waren / op sulck een wijs als die van 't Huys Oostenrijk gemeenlijck hebben) / spraeck / en andere Eygenschappen. Na d'aldernauwkeurighste opmerckingh kon hy niet anders gevoelen / of deese persoon was waerlijck Don Sebastiaen: die oock yeder van haer aensprack / met seer beweegende woorden; en haer seyde / elck in 't bysonder / deese en die saecken / welcke niemand kon weeten / als de ware Sebastiaen, en hy tot wien hy deese redenen voerde.

oock selfs voorname Portugeesche Heeren,

welke den Koningh Don Sebastiaen

Wy hebben gewagh gemaeckt / datmen uyt Portugal had doen koomen een Getuygenis-schrift van de Gestalte en andere Waerteeckenen des Konings Don Sebastiani. Dese / vergeleeken met die van hem / die sigh voor Don Sebastiaen uytgaf / quamen al t'samen op 't volmaekste over een. De reghterhand was langer als de lincker; desgelijcks de reghter arm; en de sijde des lijfs / van de Schouder af tot den Gordel toe; wederom van de Gordel tot de knijen; en van de knijen tot aen de voeten. 't Verschil bedroegh meer dan een vinger breedte / dat d'eene sijde langer was als d'andere. Kortlijck / men sagh aen

seer wel gekend,

en gemeensaem met hem omgegaen hadden,

PORTUGAL.

aen hem seventhien kenteeckenen / welcke genoeghsaem konden bewaerheden / dat hy gewisslijck was de geene voor wien hy sigh uytgaf. Want ofmen wel eenige der selve door konst had konnen nabootsen / soo wa-ren'er echter verscheydene andere / enkelijk van de natuer / en gantsch sonderlingh; waer onder oock was de Wrat op de kleyne Tee sijns reghteren voets / soo groot / datse by-na een sesde Tee scheen te zijn.

soodanige waerheydslijcken,

Doch hem Venetien ontseght wierd / wou hy sigh na Romen begeven / om sijne saeck van Paus Clemens d'VIII. te laten oordelen. De Portugeezen, welcke hy hem waren / en hem erkenden voor haren wettigen Heer Koningh Don Sebastiaen, wierden gewaer / dat d'Ambassadeurs van Spaenje en Savoyen, doemaels aen de Venetiaensche Republicq afgevaerdighd / de Passen na de sijde der Grisons (of Rhetiers) en Duytschland hadden doen besetten / om hem te grypen. Staecken hem derhalven in 't Gewaed van een Jacobyner Monik, om / dus vermomd / onbekend door te geraecken. Doch te Florencen liet hy dit kleed varen. Wou voorts na Romen; maer wierd hier verspied / en door de Groothertogh Cosmus de Medices aengehouden / op raed des Aerts-bisschops van Pisa. In plaets van hem na Romen te senden / gelijck hy versoght / deedmen hem na Napels brengen / aen den Vice-Roy aldaer; en alsoo in de handen der Spaenjaerden, sijne gesworne vyanden: want indien hy voor den reghten Don Sebastiaen wierd erkend / soo soudense Portugal weer moeten verlaten hebben.

behalven noch seventhien sulke kenteeckenen aen sijn ligchaem,

Als de Gevangene sigh sagh overgelevered in de maght der Castilianen, verweet hy den Florentijn, dat hy aen hem had geschonden 't Reght der Hospitaliteit, of Herbergsaemheyd: doch Cosmus trock sigh dit niet aen. Hy moest voort. Men settede hem op 't Kasteel del Ovo, geleegen op een kleyn klippig Eylandje in Italien en 't Landschap Lavoro, in de Tyrronische Zee, by de Stad Napels, aen welcke het geheght is door een Brugg'. De Kamer / welcke hem tot sijn Logis wierd gegeven / was nergens anders mee voorsien / als met een Mes en een Touw. In drie dagen tijds lietmen hem noch eeten noch drincken toekoomen; noch yets / waer op hy had mogen leggen om te rusten. Geduerende dien gantschen tijd deed hy niet anders als God van gantscher herten bidden; immers soo veel men uyterlijck kon oordelen. De vierde dagh quam d'Auditeur Generael met twee Griffiers. Seer verwonderd warense / datse hem noch gesond vonden; wijlse gemeend hadden / dat hy / door honger / dorst en ongemack genoopt tot wanhoop / sigh selven al uyt de weereld sou hebben geholpen; ten welcken eynde sy de middelen daer toe gereed hadden geleght. D'Auditeur seyde tot hem: Indien hy niet wou weerroepen dat hy Don Sebastiaen was / soo sou hem noch eeten noch drincken besteld werden. Doch hy gaf tot antwoord: Doe 't geen gy kond, en God u sal toelaten; maer dit alles sal niet konnen uytwerken, dat ick niet sou sijn de waeraghtige Koningh Don Sebastiaen van Portugal.

datmen, selfs na 't alder-nauwkeurighste ondersoeck, gedaen van d'alderbequaemste persoonen, op geenerley wijs

Na 't vertreck des Auditeurs wierd hem wat brood en water gesonden. Eenige dagen daer na leyddemen hem tot sijn onderhoud toe vijf Kroonen ter maend; en men beschickte hem een Kneght t'sijnen dienst. De Vice-Roy van Napels wou eens met hem spreken; dies wierd hy uyt 't Kasteel del Ovo na 't Pallays gebraght. Doe hy in de Sael quam / sag hy de gedaghte Vice-Roy bloots hoofds staen / wijl 't doemaels seer heet weer was. Hy / deese gelegenheyd waernemende / seyde: Weest gedeckt Graef van Lemos. Deese woorden sprack hy met sulck een gravi-teit, dat al de daer tegenwoordige verbaest stonden. Maer d'Onder-Koning liet hem hier op hooren: Wie heeft u maght gegeven, om my te gebieden? Sijn' antwoord was: Deese maght is my aengebooren. Waerom gelaet gy u, als of ik u onbekend ware? Weet gy niet, dat ick u seer wel kenne? dat mijnen Oom Koningh Philips van Spaenje u tweemael aen mijn Hof heeft gesonden. Daer op verhaelde hy veelerley saecken / tusschen haer beyde voorgevallen; welcke niemand konden bewust sijn / als den eygentlijcken Don Sebastiaen. De Graef van Lemos echter schold hem voor een Bedrieger / uyt ontsagh voor Koningh Philips. Evenwel heeft hy van dien tijd af tot op den dagh sijns doods een gedurige onrust in sijn Gewisse gevoeld; als die sigh genoeghsaem overtuygd bevond / dat de Gevangene 't hooghste ongelijk wierd aengedaen. Soo langh oock deese Vice-Roy leefde was sijne Gevancknis niet hard. Maer als na sijne dood sijnen Soon hem in 't Gouvernement volghde / wierd hy nauwer besloten gehouden. Echter liet men hem op de Son- en Feestdagen uytgaen na de Capel des Kasteels / om de Mis te hooren. 't Meeste deel des tijds was hy in gebeeden. Yeder Vrydagh en Saterdagh nuttighde hy niet anders dan Water en Brood. Beleed / dat hy de Godlijke Majesteyt vertoornd / en regtvaerdighlijck een swaere straf verdiend had / wijl hy / om een ongelovige Mahometaensche Moor in sijn Rijck te herstellen / soo veel Christen-bloed had geplenghd; enckelijck hier toe aengeset door de drift sijner onbesonnene jeughd / om roem te bejagen.

anders kon oordelen, of sijn voorgeven was ten vollen waeraghtigh, en hy den eygentlijcken Don Sebastiaen;

Welcke seer aenmerklijke saeck

Yeder maeckte sigh gedaghten / dat sijn eynd rampsaligh sou sijn / vermits hy was in handen van Koningh Philips de III. Want indien men hem hield voor den geenen die hy sigh noemde / soo was oock Philips verstoocken van 't Koninghrijck Portugal; doch al te Heerschsughtigh / om daer van afstand te doen. De Gevangene beriep sigh op God de Herten-kenner / dat hy de waeraghtige Don Sebastiaen was; en begeerde / datmen hem sou stellen voor de Portugeezen welcke hem hadden opgevoed / gediend / gekend: doch dit quam Philips niet geleegen; en hy wou niet na de waerheyd soecken / op dat hy die niet moght vinden. Ondertusschen liep 't soo argh met hem niet af / alsmen sigh / in aenmerckingh van den Spaenschen en Philippi

en hoe hy in de handen des Koninghs van Spaenje viel, hier met de sonderlinge verwonderenswaerdige omstandigheden werd verhaeld.

PORTUGAL.

lippi aert/ had ingebeeld. Want eyndlijck wierd hy/ niet ter Galgh/ maer ter Galey verweeſen: den laetſten van April Anno 1603. uyt 't Kaſteel del Ovo gehaeld; averreghts op een Eſel geſet/ met de Staert in de hand: dus door de Straten der Stad Napels gevoerd; en met luyder ſtem voor hem uytgeroepen: Dit is de Juſtitie, welke de Catholijcke Koningh gebied gedaen te werden. Hy wil, datmen deeſen Menſch, die ſigh uytgeeft voor Don Sebaſtiaen, Koningh van Portugal (ſoo dickmael dit geroepen wierd/ ſeyde hy: Dien ben ick)/ daer hy doch een Calabriër is, (hy hier op: 't Is valſch) ſmaedlijck ſal omvoeren, en op de Galey bannen. Voorts liet hy hooren: 'k Ben in de handen mijner vyanden. Datſe met mijn ligchaem doen 't geenſe willen: mijne ziel beveel ik aen God mijnen Schepper; en dien Alweeter weet, dat ick waerlijk ben den geenen die ik ſegge te zijn.

Men veroordeeld hem, na aengedanen hoon, op de Galey, en aenmercklijckheden daer ontrent.

Na d'omleydingh door de geheele Stad deedmen hem klimmen in de Koninghlijcke Galey; ſijn' eygene Kleederen afleggen/ en die van een Slaef aenneemen. Hayr en Baerd wierden hem afgeſchooren. D'omſtanders raepten al de Hayren op ter bewaringh. Men ſloot hem wel aen een Keeten; doch te gelijck wierd hem geſeght/ dat hy niet verplight was te roeyen. Oock wierd hy getracteert als een Edelman. Dit deed veele geloven/ datmen door overtuygingh van 't Gewiſſe hem waerlijck voor Don Sebaſtiaen erkende; anders ſou men hem dus niet gehandeld/ niet ſoo ge-eerbiedigd/ maer veel meer hem de ſmertlijckſte dood doen ſterven hebben.

Men handeld hem echter met een ſonderlingh *reſpect*.

De Galey/ op welcke hy ſigh bevond/ voer van Napels op Barcellona; van daer na d'Oceaen; en quam te S. Lucar de Barrameda, daerſe eenige tijd bleef leggen. De Hertog van Medina Sidonia en desſelven Gemalin waren ſeer begeerigh/ om deeſen Menſch/ die ſigh voor Don Sebaſtiaen uytgaf/ te ſien en te ſpreecken. Men braght hem voor haer in ſijne Slaefſche Kleederen. Na eenige redenvoeringen ſeyde deeſen ongeluckigen tot den Hertogh: Gedenkt u niet, dat ik u, eer ik t'ſcheep gingh na Barbaryen, een Rapier gaf? De Hertogh antwoordde/ dat Koning Don Sebaſtiaen van Portugal hem ter dier tijd een Deegen had vereerd/ welcke hy noch in goede bewaringh hield. De Slaef bad/ dat hy die noch eens moght ſien. De Hertogh deed thien of twaelf Rapieren aenbrengen; doch hy/ die ſigh voor de Koningh uytgaf/ ſeyde/ dat'er 't reghte niet onder was. Doe liet de Vorſt noch andere halen; en uyt deeſe nam'er de Gebangene een/ ſeggende: Dit is't; en 't was 't in der daed. Voorts keerde hy ſigh na de Hertogin/ met deeſe woorden: Doe ik te Cadix afſcheyd van u nam, ſchonk ik u een Bagge. Hebt gyſe noch? Sy bekende/ dat Koningh Sebaſtiaen haer met ſulck een Juweel had begiftighd. Laet het my ſien, vervolghde hy/ 'k ſal het noch ſeer wel kennen; daer-en-boven u een verborgentheyd ontrent 't ſelve ontdecken. De Vorſtin deed een goed deel Baggen koomen. Uyt die alle nam hy'er een; en ſeyde: Deeſe is't. Tot bewijs, dat ik'er goede kennis aen heb, ſoo doe 't Geſteent uytneemen, en gy ſult'er mijnen naem in gegraveert vinden. 't Wierd gedaen/ en ſoo bevonden. Beyde/ de Hertogh en Hertogin/ hadden groot meedelijden met hem. Hielden hem nu oock waerlijck voor Koningh Don Sebaſtiaen van Portugal.

Twee ongemeene dingen, door welke deeſen ongeluckigen den Hertogh en de Hertogin van *Medina Sidonia* overtuygde, dat hy waerlijck Koningh *Sebaſtiaen* was;

Eenige willen/ dat hy korts hier na op de Galey ſou overleeden ſijn. Andere/ dat hy noch geleefd heeft Anno 1610. Veele hebben hem gehouden voor een doortrapten bedrieger. Andere voor den reghten doch ongeluc-

't welck oock van veele verſtandige dus geoordeeld wierd.

PORTUGAL. geluckigen Koningh Don Sebastiaen; oordeelende / dat het met hem een geheel andere gelegenheyd had / als met de vier valsche Demetrien in Muscovien; de valsche Eduarden en Richarden in Engelland: wijl hier sulke kenteeckenen / bewijsen en blycken waren / dat verstandige persoonen daer ontrent niet ligtlijck konden werden bedrogen; en soo veelvoudigh / dat die in eenen anderen als den reghten Don Sebastiaen niet konden t'samen koomen; met ontdeckingh van soo veelerley geheymen / dat een ander van die alle geen kennis kon gehad hebben.

Hy werd opgeslooten in 't Kasteel te *S. Lucar.* Hy is niet op de Galey gebleven / en in deselve gestorven; maer wierd geset in 't Kasteel van S. Lucar, en daer opgesloten gehouden / om buyten menschen aenspraeckte blijven; wijl al de geene / welcke voortijds Don Sebastiaen hadden gekend / en nu met hem in redeneeringh geraeckten / sigh overtuyghd bevonden / datmen hem onreght deed. Koningh Philips de II. van Spaenje, die niet weynigh schuldigh stond aen 't verlies des Slaghs in Africa, door sijne bedrieghlijcke beloften aen Don Sebastiaen, en daer op 't Portugeezsche Rijck geweldadigh veroverde / had wel / voor sijn vertreck uyt Portugal, eenige uytgesonden / om / vier jaren na den Slagh / de Beenderen des gesneuvelden Koninghs te laten halen van Septa; oock de geene / welcke hem gebraght wierden / met Koninghlijcke praght doen begraven. Doch na de voortdoeningh van deesen Don Sebastiaen wierd van veele geloofd / dat het de Gebeenten van dien Vorst niet sijn geweest: datmen andere genoomen / en deselve voor de sijne uytgegeven heeft / om de Portugeezen te beneemen de hoop / dat hy noch ontvlooden sijn / en eens weer koomen moght.

Veeler bedencken op de begravingh der Gebeenten van *Don Sebastiaen* door *Philips* de II.

Verwarringh onder de Geschiedschrijvers, en d'oorsaeck. By verscheydene Geschiedschrijvers vind men een groote verwarringh / wijlse deesen Don Sebastiaen (van wien tot noch toe gesproken is) toeschrijven eenige dingen / welcke tot hem niet behooren; en alsoo saecken van verscheydene tijden en persoonen onder een vermengen. D'oorsaeck hier van is / dat meer als eenen sigh valschlijck voor Don Sebastiaen heeft uytgegeeven. Tot des Leesers ontwarringh moeten wy oock hier van een kort berigt opstellen.

Valschen *Don Sebastiaen*, opgestaen voor deesen, *Anno* 1585. Eenige jaren te vooren had sigh in Portugal eenen valschen Don Sebastiaen opgedaen / gekomen uyt de Vlaemsche Eylanden. Meer als 6000. Portugeezen braght hy t'samen: maeckte uyt deselve veele hooge Officieren, en vergaf de Kroons-ampten aen die 't hem behaeghde. Doch de Kardinael van Oostenrijck, door Koningh Philips van Spaenje in Portugal ten Onder-Koningh gesteld / had dien ongeregelden hoop haest verstroyd / de valsche Sebastiaen in handen gekreegen / en hem / met sijne van hem gemaeckte Amptenaren / niet in Keetenen op een Galey doen setten / maer in een Stroy aen de Galgh laten hangen. Deese Bedrieger stond op Anno 1585. Was genoemd Gonzalvo Alvarez, geboortigh uyt 't Eyland Tercera (eene der Vlaemsche of Azores-Eylanden in d'Atlantische of West-Zee), en een Kluysenaer geweest. Als hy eenige onder 't Volck had hooren mompelen / dat Koningh Don Sebastiaen, na de verloorne Slagh in Africa, in een Wildernis was ontweecken / begon hy in sijne gedagten een Schelmstuck te smeeden. Dickmael sughtte hy als uyt 't diepste van sijn hert / onder 't uyten van deese woorden / wanneerse van yemand konden gehoord werden / terwijl hy sigh geliet / dat hy meende alleen te sijn: O Sebastiaen, waer mee sult gy boeten de groote sonde, dat gy sulck een treflijck Christen Heyr in 't verderf heb gebraght. Sommige lightgelovende onder 't Grauw / welcke deese klaghten in d'ooren waren geklonken / verbreydden die aen andere. Haest maeckte sigh een meenighte op / om deesen Don Sebastiaen weer op den Portugalschen Throon te helpen; doch bevoorderden hem en andere uyt de hare aen de Galgh.

PORTUGAL. wiens eygene naem was *Gonzalvo Alvares*; met de Galgh geloond.

Sijne list, om Aenhangh te krijgen. 1585.

Noch twee andere valsche *Don Sebastiaens*, en der selver eynd. Voor dien Gonzalvo Alvarez had sig voortgedaen eenen anderen Bedrieger / Alphonsus Perezius Tavera, sigh valschlijck voor Koningh Sebastiaen uytgevende. Na hem eenen derden / Gabriel d'Espinoza, een Pasteybacker; hier toe verleyd door Frater Michael à Sanctis, geweesene Hofmeester van Don Sebastiaen. Doch hy ontfingh de verdiende doodstraf Anno 1595. Deese drie Bedriegers deeden sigh op by 't leven van Philips de II. konden in d'ondersoekingh niet bestaen; maer beleeden haer bedrogh; 't welck van dien Don Sebastiaen, die wy op ons Tooneel hebben gevoerd / noyt geschied; oock hy aen 't leven niet gestraft is.

Waer wy van den *Portugeezschen* handel breder bericht gegeven hebben. Hoe / na de voorgewendde omkoomingh van Koningh Don Sebastiaen in den Africaenschen Slagh Anno 1578. sijns Grootvaders Broeder Henrik, Aerts-bisschop van Ebora en Kardinael der Roomsche Kerck / door gebreck van naerder Kroons-Erfgenamen / den Portugalschen Throon beklom / schoon alreeds seer oud / als die doemaels 67. jaren bereyckte. Hoe / als hy den laetsten van Januarius Anno 1580. was overleeden / Don Antonio, Soons-Soon van Koningh Emanuel, van de Portugeezen ten Koning uytgeroepen / doch haest door Koningh Philips de II. uyt 't Rijck verdreven / en deesen daer op selfs Koningh wierd / hebben wy anderweegen omstandigh verhaeld. Philips, niet vergenoeghd dat Antonius alreeds t'ondergebraght was; maer vreesende / dat hy 't werk herhatten moght / beloofde een Gift van 80000. Ducaten aen den geenen / die hem om hals sou helpen. Don Antonio daer tegens wou sigh van sulck een middel tegens dien Spaenjaerd niet bedienen. Als sommige hem aenboden / datse Koningh Philips na d'andere Weereld wilden senden / antwoordde hy haer hardelijck: Koningen sijn Gesalfden Gods. Schoon mijnen Neef Philips, verblind door Staetsught, my soo hittigh vervolghd, en na mijne dood traght, soo begeer ik echter op geenerley wijs, dat yemand om mijnent wil hem van 't leven sou pogen te berooven; en yeder waghte sigh van sulks te doen.

Historische Kronijk der Kronijken vijfde Deel.

Christlijk antwoord van den verdreeven *Don Antonio* aen de geene, die hem aenboden.

Wil

FRANKRYCK.

Koningh *Philips* om 't leven te willen brengen.

Wil hy tegens my een Saul sijn, ick betuyge voor God, dat ick my sal dragen als David. Al sijn' ongevallen heeft hy seer geduldigh uytgestaen. Overleed te Parijs in Ballinghschap, op den 24. van Augustus Anno 1595.; aghterlatende twee Soonen, d'oudste, Don Emanuel, getrouwd met Emilia, Suster van Prins Mauritz van Nassauw, waer van onder de Nederlandsche Geschiedenissen breder; en Don Christoffel, van wien hier boven gewagh is gemaeckt.

Sijne dood in *Franckrijck*, en Kinderen.

Koningen van *Frankrijck*.

Anno 1574. was seer ellendigh gestorven CAREL de IX., Koningh van Frankrijck. Sijnen Nasaet was

HENRICK de III.

Henrick de III., Broeder van *Carel* de IX.; oock Koningh van *Polen*: welk Rijk hy verlaet.

Na Caroli dood was 't Fransche Rijck drie maenden langh Hoofdloos geweest; vermits Henrick, Broeder en Erfgenaem van Carel, sigh in Polen bevond; als van de Polacken in 't jaer 1573. tot haren Koningh verkooren. Op de tijdingh van Caroli overlijden maeckte hy sigh terstond heymlijck uyt Polen wegh; door vrees, dat de Poolsche Standen in sijn vertreck niet souden hebben willen bewilligen. Dus verliet hy de Poolsche Kroon, om de Fransche op 't hoofd te krijgen. Ondertusschen regeerde sijne Moeder Catharina de Medices, Weduw van Koningh Henrik de II.

Van een verwijfd gemoed; en 't geen in hem noch Manlijck was

vernietigd door sijne Moeder, *Catharina de Medices*.

In September des gemelden jaers quam hy in Frankrijk aen; en trad tot de Koninghlijcke Heerschappy, indien men 't sulck een naem magh geven; wijl niet hy, maer sijne Moeder en der selver Gunstelingen, 't gantsche bewind hadden; alles na haer' eygene wil bestierden. Deese Henrick was van een verwijfd gemoed; luy en vadsigh van aert. 't Geen noch Manlijcks in hem moght geweest sijn, vernietighde de gemelde Catharina en haren Aenhangh voorts t'eenemael: deeden hem alleenlijck sijne wellusten volgen, op dat hy haer liete begaen met de Rijckssaecken. Door haer beleyd versleet hy de meeste tijd in de Voor-Sael by de Jufferen; of in t Cabinet; daer hy geheele dagen verquistte ontrent 't snijden van een Kleed, of 't opsetten van een Kraegh. Hier door behield de Koninginne Moeder al 't Gesagh. Sy, en die 't met haer hielden, maeckten hem wijs, dat hy, om een hooggeaght Vorst te sijn, sigh niet soo gemeensaem moest maecken met sijn' Onderdanen, als sijne Voorsaten hadden gedaen; welcke hier door haer respect hadden verlooren. In tegendeel moest hy sigh afgesonderd houden, gelijck d'Oostersche Koningen; die sigh seer selden, en dan noch niet als in uytsteeckende luyster, lieten sien. Hy moest sigh bekend maecken door gebooden te geven; en de Françoisen afwennen, Versoeckschriften aen hem over te leveren, of Vermaningen aen hem te doen. Veel meer haer leeren, dat 'er geen ander Reght en Gereghtigheyd was, als sijnen wil. Roemden hem, dat hy alreeds in sijne Leerjaren grooter blijcken van Staetkunde had gegeven, als yemand der voorige Koningen.

Hare schaedlijke raedgevingen aen hem, en sijne dwase besigheden.

Hier door wouse 't Roer der regeeringh in hare handen houden; en alles na eygene wil bestieren.

Hier door bliesense Henricks gedaghten hoogh op, soo dat hy sigh inbeeldde, al sijne Voorsaten wel hondertmael t'overtreffen; en liet sigh dus door Pluymstrijkers gantschlijck verdwasen. Hy deed een Afschutsel van Tralien rondom sijne Tafel vervaerdigen. Gingh seer weynigh in 't openbaer uyt, en dan noch altijd in een Draegh-zeetel, buyten elcks gesight. Selfs de grootste Heeren liet hy niet meer voor hem verschijnen, om hem yets voor te dragen. Sulcks moestense doen door de Gunstelingen van Catharina: welcke ondertusschen alles beschickten: d'Officien en Gouvernementen op een hoogen prijs stelden; om die te trecken uyt de handen der Heeren, daer toe geraeckt 't sy door harer Vaderen, 't sy door eygene verdiensten.

Hy brengd sijnen tijd door in allerley wellusten; en sijne slapheyd maeckt sijne vyanden stout.

In sijne politique Regeeringh (sonder nu te spreecken van Religie en Justitie) wist hy nopt eenigh onderscheyd te maecken, wie sijne vrienden of vyanden waren, dan doe 't voor hem te laet was. Door de genegenheyd, om sijnen tijd in allerley wellusten door te brengen (welcke drift in hem wierd aengewackerd door sijne Moeder en der selver Favoriten), versuymde hy de schoonste gelegenheden, om de welstand van Franckrijck en anderer Europæische Landen te bevorderen. Behalven noch, dat sijne sorghloosheyd en slapheyd de vyanden binnen en buyten 't Koninghrijck stout maeckte, om sigh tegens hem op te stellen; sulcker wijs, dat de geene, van welcke hy te veel had verdragen, hem selfs uyt 't Huys droegen. Die hy ter bequamer tijd niet had ingebonden, joegen hem daer na genoeghsaem uyt sijnen Throon. Doe nu sijne sluymerige oogen ten deelen geopend waren, en als hy sijne hoogmoedigh-gewordene Onderdanen wou beginnen in te toomen, sneedense hem den levensdraed af.

Doe sijn' oogen begonden op te gaen, was 't voor hem te laet.

Sijnen Raed bestond eerst uyt vreedsame Heeren; en uyt sulke, die de *Hugenoten* gantsch verdelgd wilden sien.

In den aenvangh sijner Regeeringh bestond sijnen Raed uyt twee seer verschillende en reghtdraeds tegens een gekantte parthyen. D'eene traghtte na Vreede, en herstellingh des Staets in goede orde. D'andere wou de Hugenooten (dus noemdmen in Frankrijk die van de Gereformeerde Godsdienst) uytgeroyd sien, 't mogt dan kosten wat 't wou. Van 't eerstgedagte Deel was de voornaemste de Cancellier de l'Hospital. Met hem hielden 't Paulus de Foix, Christophorus du Thou, eerste Præsident, en Pibrack. 't Hoofd der andere was Morvilliers, een seer hebigh Roomsch-Catholijck, en geswoorne vyand der Onroomsche, aengespannen met den Koningh van Spaenje, en den Paus te Romen, om deese twee Maghten te verheffen, ten nadeel van Frankrijk. Deese parthy was de sterckste, als overeenkomende met d'Insighten van Catharina de Medices. Drongh oock door in de Beraedslagingen; waer van 't Besluyt was, d'Oorlog tegens de Hugenoten voort te setten.

Oorlogh tegens haer beslooten, en voortgeset.

De *Roomschgesinde* onder de Hertogh van *Mont-*

Stracks na den ingangh van Henricks Schijn-regeeringh, noch in 't selve jaer 1574., wierd 't Steedje en Kasteel Lusignan, in 't Landschap Poictou, ontrent drie Fransche mijlen van de Stad Poictiers, aen 't Riviertje

viertje

pensier 1574.

biertje Vonne, door de Roomschgesinde belegerd. Om deese Plaets te bewaren / had de Baron de Frontenay (naderhand Heer van Rohan in Bretaigne) sigh daer binnen laten besluyten met 60. Edele en 600. Soldaten. In 't begin van October quam'er 't Leger onder den Hertogh van Montpensier voor. Fel was de beschietingh; waer door ook een Muerbreuck wierd gemaeckt. D'eerste Bestormingh wierd afgeslagen / met groot verlies der Aenvallers: welcke korts daer na een noch harder stoot leeden / door een dappere uytval der Besettingh en Steedelingen. In December versoghten die van binnen aen den Hertogh / dat hy wou toestaen d'uyttoght van eenige voorname Juffeeren / onder welcke sommige hoogh-swanger waren; doch sijnen haet tegens die van de Gereformeerde Religie deed hem deese Hoflijckheyd weygeren. Dit vergolden hem de Belegerde in verscheydene uytvallen; door welcke een groot gedeelte sijns Volcks wierd wegh genoomen. Ondertusschen ontstond in de Stad een sware hongersnood. Katten en Katten wierden gehouden voor Venaizoen. Daer-en-boven was'er geen Hout om te branden; en de Soldaten waren seer qualijck voorsien van Kleederen tegens de Winter-koude. De Kogelen regenden boven haer neerwaerts / soo dat'er de Straten van bedeckt lagen. Hare vyanden deeden een Mijn springen / en stormden op den 21. van Wintermaend; doch noch al hielden 't de Belegerde uyt / en sloegen de Beleggers af. Montpensier deed haer Verdraghs-Artijkelen aenbieden / eerlijck genoegh: welckese dan oock / nu in d'uyterste hongersnood geraeckt / aennamen; en alsoo Lusignan overgaven / waer op deese Plaets verwoest wierd.

belegeren, en bekoomen, na een dappere tegenweer,

en door hongers-nood,

't Steedje *Lusignan*; 't welckse verwoesten:

De Soon des Hertoghs van Montpensier quam voor 't Steedje Le Pousin in Dauphine; doch vond meer tegenstand als hy gemeend had. In een Bestormingh verloor hy veele van sijn volck. Saint Romain, Gouverneur van Nimes, een Bisschoplijcke Stad in de Provintie Languedocq, ruym ses mijlen van Avignon, even soo verr' van Provence en de Middellandsche Zee, brack / als een dappermoedigh Held / op klaren dagh door 't vyandlijck Leger / en wierp sigh in dit Plaetsje. Doch wijl hy 't onhoubaer bevond / trock hy by naght met Mannen / Vrouwen en Kinderen daer uyt; soo voorsigtigh / datse al t'samen / sonder beleedigingh / aenquamen te Privas, een Steedje in Languedocq, en 't Noorder deel des Landschaps Vivarais. Doe staecken de Beleggers de brand in Le Pousin, tot vernielingh van alles.

desgelijks *Le Pousin* in *Dauphine*;

welck Plaetsje sy verbranden.

Koningh Henrick ondertusschen / schoon hy Vrouwspersoonen genoegh t'sijnen wil had / verliefde op de Gemalin des Princen van Conde (die tsederd de Parijssche Moord sigh als Roomschgesind had gelaten / om 't doodsgevaer t'ontgaen); in voorneemen / van 't Houwlijck tusschen haer en de gemelde Prins / wegens Ketterye / te doen vernietigen: dan haer te trouwen / en Koningin te maecken. Dit was als een donderslagh in d'ooren sijner Moeder Catharina. Echter konse met al hare listen dit Houwlyck Henrik niet uyt 't hoofd praten. Haest daer na was deese Princes dood. Wie haer 't Land der levende had doen ruymen konnen lightlijck vermoeden. Immers / voorname Fransche Geschiedschrijvers beschuldigen niet duysterlijck Catharina met deese daed. Dit veroorsaeckte in Henrick een byna doodlycke droefheyd. Drie dagen braght hy door sonder eeten of drincken. Door dwangh deedmen hem eyndlijck weer voedsel nuttigen: maer noch langh bleef de smert hem by. Op de Nestelingen en Linten sijner Schoenen droeg hy kleyne gemaeckte Doods-hoofdjens. Daer na echter veranderde hy plotslijck / schaemde sigh over sijn bedrijf; en gaf voor / dat hy betoverd was geweest.

Princes van *Conde* moet uyt de weereld geruymd werden, om dat *Henrick* haer ten Gemalin wou neemen.

Sijne buytenspoorige droefheyd over hare dood; plotslijck veranderd.

In de Provintie Languedocq stond het met de saeck der Hugenoten taemlyck wel; en de Roomsch-Catholijke t'saemgespannene wisten geen middel uyt te vinden / om haer te vermeesteren. Koningin Catharina echter meende haer te verschalcken door bedrieghlijke Brieven aen den Marquis d'Anville. Sy vermaende hem in deselve tot Vreede: welckese hem oock aenbood; dies souden d'Onroomsche afstand doen van alle openbare Religions-oeffeningh; en alleen behouden enckele vryheyd van Conscientie. Dit quam hem niet gelegen; en hy stelde sig voor / indienmen van 't een had afgestaen / datmen haer oock wel haest 't ander sou ontnoomen hebben. Dreygementen voegdese by deese aenbiedingh / indien hy niet gehoorsaemde / om hem te verschricken. D'Anville begeerde / dat de Heer de Belloy (d'Afgesondene van Catharina met haren Brief en mondlijck bevel) sijnen last sou afleggen in de volle Vergaderingh der Staten deeser Provintie. Doe sulks geschied was / seyde hy: „'t Was sijn hertlijcke „wensch / 't Koninghrijck Franckrijck, nu „soo gantsch ellendigh / en dight by den ondergangh / in vreede te mogen sien. Doch „een goede Vreede sou seer beswaerlijck sijn „uyt te wercken / ter oorsaek van de schelmaghtige Raden / welcke de voorige Ko„ningh hadden geparst / soo trouwloos sijn „laetste Vreedens-Edict te verbreecken / en „de grouwlijcke Moord der Maend Augu„sti Anno 1572. aen te stellen. Deselve Ra„den hadden nu noch 't bewind in handen. „Verleydden oock tot op dien dagh toe Ko„ningh Henrick tot d'uytvoeringh harer „bloedige Besluyten. Eyndlijck betuygde hy / een opreghte genegenheyd te hebben / om de rust en 't Gemeene Best te bevorderen.

In *Languedocq* stond het met de *Hugenoten* noch wel.

Catharina meend haer te verschricken, of te verschalken.

Antwoord van de *Marquis d'Anville*; in de Vergaderingh der *Staten* deeser *Provintie*, aen haren Gesant, de Heer *de Belloy*.

Doe hy ophield te spreecken / begon Saint Romain, Gouverneur van Nimes, een vry ernstiger Tael te voeren / seggende tot den Heer Belloy: „Stel uyt onsen Naem den „Koningh wel uytdrucklijck voor oogen / „datse te laet koomen / die ons meenen te „verschricken door bedreygingen; wijl wy „nu veel minder reden tot vrees hebben / als „oyt voor deesen. Boven de bevinding van „'t geen

Noch veel ernstiger tael van de Heer *Saint Romain*, *Gouverneur* van *Nimes*.

FRANKRYCK.

„ 't geen alreeds geschied is heeft de Heere „ onse God ons de genade gedaen / dat wy „ ter deeser tijd van de drie vyanden / welcke „ ons vreeslijck waren / maer alleen eenen „ sien / dien wy te schroomen hebben. Ee„ nen deeser drie was Koningh Carel; die in „ sijne beste levens-bloey ellendigh de Geest „ gevende / heeft geboeld / wat het is / te„ gens den prickel te stooten; sigh tegens „ God en sijne Kerck op te stellen. Sijnen „ Broeder Duc d'Alençon is ons gunstigh ge„ worden / door d'ontdeckingh van de schel„ meryen onser vyanden. Alleenlijck is „ noch overigh de derde / Koningh Henrick „ selfs. Indien hy volhard in te strijden te„ gens den Heere en de ware Religie, hy sal „ ten sijnen koste gewaer werden / hoe vrees„ lijck Gods wreeckende hand is: die gewis„ lijck hem oock sal vinden / soo wel alsse sij„ nen Broeder Carel heeft gevonden. Even ter selver tyd seyde een ander Onroomsch Heer tot den Heer de Belloy met een sonderlinge beweeginge sijns gemoeds: Koningh Henrik vervolghd nu seer wreedelijk die van de Gereformeerde Religie, beyde uyt eygener aert, en ten gevalle der Roomschgesinden. Hy sie toe: veellight sal'er een tijd koomen dat hy van de Hugenoten hulp sal begeeren, wanneer 't voor hem te laet, en 't Moord-mes der Roomsch-Catholijke tegens hem gesleepen sal sijn. Doe dit naderhand vervuld wierd / quamen deese woorden weer in gedaghtenis / en men hieldse als voor prophetisch.

aen den selven de Belloy.

Prophetische woorden, naderhand juyst vervuld geworden.

Sonderlinge aenmerklijkheden.

Ondertusschen belegerde de Marquis de Bellegarde 't Steedje Livron in 't midden van de Maend December. 't Leght op een Heuvel / in 't Westerdeel ten Zuyden der Provintie Dauphine, aen 't Riviertje Drome, tegens over 't Steedje Lauriol, ten Zuyden der Stad Valence. 't Bestier daer binnen was toevertrouwd den Heer de Roesses (Rousses), Edelman uyt Delphinat; by wien sigh niet meer dan 400. Mannen bevonden; doch al t'samen dappere Helden. Bellegarde schoot boven maten sterck. Maeckte Bressen. Won de Graght. De Belegerde konden 't niet verhinderen; wijlse maer alleen een eenigh Veldstuckje Geschut hadden. Echter verslauwdense soo weynigh hier over / datse in 't begin der Bestormingh een Spies om hoogh staecken / waer aen geheght was een Hoef-yser / een Handschoe / en een Kat. By deese Vertooningh riepense luydkeels: Heer Marquis van Bellegarde, men vanghd geen Katten sonder Handschoenen. D'aenval der Roomschgesinden was furieus, de tegenstand van sulck een kleyn hoopje ongelooflijck groot. In niemand besweeck de moed. Selfs Vrouwen / jonge Dochteren / en Kinderen hielpen op 't alderblijtighst / elck na uyterste vermoogen. Eyndlijck moesten de Bespringers / niet sonder swaer verlies / te rugg' keeren. Maer oock sneuvelde aen de sijde der Belegerde de seer dappere Heer de Rousses, haer Opperhoofd; de kloeckmoedige Capitain Fiance, en verscheydene manhafte Soldaten. Dit geschiedde den 26. van December Anno 1574. 't Wierd voor verwonderlijck gehouden / dat die van binnen met haer een eenigh kleyn Veldstuckje 't Volck van Bellegarde sulk een groote schade konden toevoegen. Want waerse ergens een troup vyanden in 't Veld ontdeckten / derwaerts roldense dit haer Geschutje / en schooten dwars onder den hoop / soo dat'er altijd een deel van ter neer vielen. In plaets van de geblevene de Rousses verkooren de Belegerde tot haren Commandant Monsr. de la Haye, een seer deughdsaem / dapper / en de Krijgslieden gantsch aengenaem Edelman / alhoewel niet meer dan drie-en-twintigh jaren oud.

FRANKRYCK.

en gedenkwaerdige saecken.

voorgevallen in de Belegeringh

van 't Steedje Livron in Dauphine

1574. 1575.

FRANKRYCK.

door de *Marquis de Bellegarde*

Den 8. van Januarius Anno 1575. wierd door de Beleggers van drie syden een algemeene Storm aengebraght. De Switsers, alhoewel niet gewoon in Bressen ter Bestormingh te gaen, hadden nu aen den Marquis de Bellegarde versoght, voor ditmael sulcks te mogen doen. Wilden dus een proefstuck harer onvertsaeghdheyd toonen; en 't wierd haer geerne toegelaten; doch viel uyt t'harer schande, gelijck wy stracks sullen hooren. Deese Switsers dan hadden ordre tot den aenval aen d'eene syde. Aen d'andere lieten haer vinden de Piemontoisen; aen de derde de Fransche oude Benden. De Switsers schooten na de Bres toe, met een groots gemoed; doch wierden van de daer geposteerde Vrouwspersoonen met halve Piecken, Pistoolen en Steenen soo ongenadigh verwelkoomd, datse aen deese nieuwe Amazoonen den rugg' moesten laten sien. Daer-en-boven deed een Boer van Livron, die sigh had geplaetst in een half-vervallene Thoorn, groote schade onder haer, en d'andere die ook na de Bres wilden; wijl hy'er veele dood schoot; en 't was haer niet mogelijck, hem van daer te doen verhuysen. De Piemontoisen, en d'oude Fransche Compagnien wierden desgelijcks afgedreven. Doe de Bestormingh dus ge-eyndighd was, ten nadeel der Bespringers, deeden die van binnen op een verhevene plaets een Vrouw sitten, met een Spinwiel aen hare syde, ten schimp der vyanden, die haer duydlijck genoegh sien konden.

met 't Leger van Koningh *Henrick:*

't welck, na geleeden seer groot verlies, schoon'er geen Geschut, en alleen weynigh volck binnen was,

doch waer tegens selfs de Vrouwen sigh droegen als Helden,

Als Koningh Henrick vernam, dat sijn beste volck hier soo schendigh sneuvelde; dat de beloften sijner Moeder Catharina de Medices en harer Raden, welcke hem hadden wijs gemaeckt, dat hy hier sou triumpheeren over de Kettersche Hugenooten, en sigh daer door een grooten Naem te weegh brengen, in enckel roock verdweenen: dat daer tegens de Marquis d'Anville had verovered S. Gillis (een Steedje in 't Zuyderdeel ten Oosten der Provintie Languedocq, niet verr' van de Rivier de Rhosne, maer 3. Fransche mijlen ten Westen van Arles, en dight by Avignon); dat daer-en-boven die van de Gereformeerde Religie hadden ingenoomen Aigues mortes (oock in 't Zuyderdeel van Languedocq, niet verr' van de Westlijke Mond der Rhosne, en van S. Gillis; een Zee-Stad van seer groot belangh), soo maeckte hy op den 13 van Januarius sigh in aller haest van Avignon weg, uyt vrees van hier aengetast te sullen werden. Trock voorby Livron. Bleef eenige uyren in 't Leger, en gaf aen elcke Soldaet een Testoen. Soo haest de Beleegerde vernamen; dat Koningh Henrick dus naby was, sondense hem een groetenis van Kogelen toe, uyt haer Veldstuckje en Musquetten. Schreeuwden daerenboven, alhoewel tegens wil harer Oversten, veelerley onbetamelijcke smaedredenen uyt, welcke men in 't Leger genoegh kon hooren; en onder deselve oock deese, soo tegens de Beleggers, als tegens den Koningh selfs, en de Koninginne Moeder: „Ha! Moordenaers! gy sult „ons niet verraderlijck op onse Bedden doorsteecken, gelijck gy den Admirael de Chatillon hebt gedaen. Brengh herwaerts „uwe Alamodische Hovelingen en troetelkinderen, toegemaeckt als Poppen, vol „stanck van Muscus. Laetse onse Vrouwen „komen besoecken; welcke haer sullen doen „sien, offe een Roof sijn, die soo lightlijck „valt wegh te sleepen.

schandlijk moet opbreecken.

Smaedwoorden der Belegerde aen de Beleggers;

FRANKRYCK.

selfs daer in den Koningh niet verschoonende:

Sulck een ongebondenheyd der Soldaten streckte wel tot seer groot misnoegen harer Officieren, der Eedele, en der bescheydene Steedelingen: echter dorsdense haer niet inbinden, om in haer de Courage niet te doen verslauwen. De Koninglijcke Naem, voorheenen van alle François soo hoogh ge-eerbiedighd, doe de Prins van Conde, en d'Admirael Caspar de Coligny in de Legers 't Bevel voerden, was nu tot een bespottingh geworden, wegens de gepleeghde grouwlijke moorderyen, wreedheden, ontught, en andere quade bedrijven van Carel de IX., Catharina de Medices, en deesen Henrick: die, om niet meer volck te verliesen, beval, dat men de Beleegeringh sou verlaten. In 't aftrecken vielen de Beleegerd geweest sijnde tot tweemalen toe uyt, met vernielingh veeler Switsers en Piemontoisen. Selfs de Vrouwen koelden hare moed op de laetst-agtergeblevene, en braghten verscheydene der selve om 't leven.

alhoewel tegens den wil harer *Officieren.*

Verval der Koninghlijke aghtbaerheyd, waer door.

Onder deese Belegering van Livron stierf t'Avignon seer schielijck en buyten elcks verwaghtingh, op den 23. van December Anno 1574., Carel, Kardinael van Lotharingen; die sigh altijd had getoond te sijn een gesworne vyand en geweldige vervolger der Onroomsche; alhoewel hy, niet alleen van deese, maer oock van een goed deel der Roomschgesinde Françoisen, wierd gehouden voor een genoegsamen Atheist: doch ook van andere onder de laetstgenoemde seer gepreesen, wegens sijnen yver tegens de Hugenoten. Sommige willen, dat Koningin Catharina en hare Gunstelingen hem hadden doen vergiftigen door de reuck van een heerlijck-geborduerde Beurs, vol met Goudstucken; vermitsse hadden ontdeckt, dat hy arbeydde, om Koningh Henrik te doen trouwen sijne Nicht Louisa van Lotharingen, Dochter des Graven van Vaudemont. Oock, dat hy had voorgenoomen, sigh en sijnen Neef weer te setten in den selben Graed der Regeeringh, diese hadden beseeten ten tijde van Koningh Franciscus de II.; 't welck haer gantschlijck niet sou behaeghd hebben. Andere stellen, dat de dood hem wierd toegebraght door de damp van een hem voorgedragene vergiftighde Toorts. Noch andere geven ons 't volgende beright.

Plotslijke en rampsalige dood des Kardinaels *Carel van Lotharingen,*

een geweldige Vervolger der *Hugenooten;* alhoewel van veele gehouden voor een *Atheist.*

Verschillende gevoelens van d'oorsaeck.

Terwijl Koningh Henrik sigh t'Avignon onthield, en de Broederschap der Geesselaren hier hare Processie deed, 't welck geschiedde by avond, voeghde sijne Majesteyt sigh by den hoop deeser soo genoemde Boetdoeners, met de meeste sijner Hovelingen. Kardinael Carel dorsde doe niet aghter blijven. Marcheerde derhalven mee met bloote beenen en ont-

't Gemeenste hier wat breeder voorgesteld.

ontdeckte schouderen in de harde Winter. Weer in sijn Huys gekoomen / had hy groot berouw van deese Boet-verrightingh; vermits hy sigh / wegens d'uytgestane koude / niet wel gevoelde. 's Morgens was 't weer beeter met hem / en hy gingh na den Raed.

Sonderlinge aenmerklijkheden

Henricks onmatige Verquistingen hadden hem gantsch geldloos gemaeckt. Moest derhalven op nieuws met penningen geholpen werden. Onder de beraedslagingen over de middelen tot bekoomingh der selve sloegh deese Prælaet voor / datmen 100000. Kroonen aen Beneficien sou verkopen. De Gedeputeerde der Geestlijcke stonden hem hier in tegen; en verweeten hem in den vollen Raed sijn' ondanckbaerheyd / sijne wrevelige trots tegens de Fransche Cleresy, of Geestlijckheyd; van welcke hy doch al sijne Staten en Goederen besat.

hier ontrent voorgevallen.

Carel, niet gewoon / datmen hem dus in 't aengesight weersprack / stoof op in een toomloose gramschap. Wierp veel onbetaemlijcke redenen uyt. Leydde sigh te bed. Schuymbeckte van toornigheyd / en toonde sigh gantsch ongelaten. Terstond overviel hem een hevige koorts. Als de Geneesmeesters hem de volgende morgen besoghten / hoorden se hem stamelen / en sagen hem met sijne duymen speelen. Bemerckten hier uyt / dat de Sinnen verward waren.

Hoe gestorven. 1574.

Koningh Henrick quam hem aenspreeken. Doe begon hy geheellijck te rasen. In sulck een stand lagh hy eenige weynige dagen. Kon tot geen slapen gebraght werden. Schreeuwde uyt voller keel / en gaf dus ellendigh den Geest.

Oordeel der Koningin Catharina de Medices van hem.

Catharina de Medices, onaengesien d'al te groote gemeensaemheyd die tusschen hem en haer was geweest / kon niet laten te seggen: Dat op den 23. van December een seer schelmaghtigh mensch door de dood was wegh geruckt. Hy was nu by haer in haet geraeckt.

Wat voor Boeckjens de Guisen van hem deeden uytstroyen.

De Guisen daer tegens deeden Boeckjens drucken en uytstroyen / welcke deesen Kardinael / haren voornamen Bloedverwant / geheel ten Heyligh maeckten / van den Hemel afgesonden ten goede der Menschen en der Catholijcke Religie: die oock voor sijne dood veele Hemelsche dingen had gesprocken. Doch de Roomsch-Catholijke Doctoren, welcke geduerigh in sijne Sieckte by hem waren geweest / loegen'er mee.

Tweederley wonderlijck-seldsame dingen, welcke sigh hebben toegedragen

Twee aenmercklijcke dingen hebben sigh in d'uyr sijns doods toegedragen. Eerst; terwijl Catharina de Medices met eenige haerer Vrouwen in haer Cabinet was gegaen / begonse schielijck te roepen: Drijf de Kardinael van Lotharingen van hier wegh. Siet gy lieden niet, dat hy my met de hand wenckt? Even op 't selve ogenblik was hy / t'eenemael buyten haer weeten en vermoeden / na d'eeuwigheyd verhuysd. Dit Gesight ('t sy in der daed / 't sy door inbeeldingh) verscheen haer naderhand meermael: so datse van dien tijd af noyt meer ergens alleen derfde zijn. Een anderen; op d'uyr sijns uytgangs ontstond t'Avignon, daer hy overleed / sulck een grouwlijcke Wind / dat niemand een voet buytens huys derfde setten. 't Dack van 't Carthuser-Klooster wierd t'eenemael wegh gevoerd; andere Daecken weervoer desgelijcks. D'ysere Tralien saghmen uyt de Mueren weghgeruckt. In de Cellen der Monicken van 't genoemde Convent was een geraes / als of al 't Canon van geheel Frankrijk in deselve had gedonderd. Insonderheyd vernam men een vreeslijck gerumoer in de lugt / ter plaets daer Koningh Henrik van Frankrijk sijn Hof hield / en boven 't Huys des Lotharingers.

even juyst in d'uyr sijns doods.

Yeder hield dit Onweer / onder 't welck Carel sijnen Geest had gegeven / voor meer als natuerlijck. De Guisische gaven voor / dat God hem onder 't selve na de ziel / even als Elias met ziel en ligchaem / ten Hemel had gehaeld. De Hugenooten maeckten'er een geheel andere uytleggingh op / welcke wy hier voorby gaen.

Bloedverwantschap tusschen deese Kardinael Carel van Lotharingen en den Hertogh van Guise.

Deese Carel, Kardinael van Lotharingen, was de tweede Soon van Claudius, de Soon van Reynier de tweede / Hertogh van Lotharingen, Graef van Vaudemont. Claudii oudste Soon was François, Hertogh van Guise, door Poltrot Anno 1563. omgebragt: wiens Soonen waren Henrick, Hertogh van Guise; oock omgebraght door last van Koningh Henrick de III. te Bloys Anno 1588. Louis, Kardinael / en Aerts-bisschop van Rheims; dien 't selve lot te beurt viel; en Carel, Hertogh van Maine. Van deese laetste drie sullen wy in 't vervolgh breeder handelen. Dit diend hier / om te sien / hoe na Bloedvrienden Kardinael Carel en de Guisen waren.

Hertogh van Uzez, een Hugenoot, beoorloghd de Hugenooten in Languedocq.

Wy keeren ons nu weer tot de Fransche onrusten. De Hertogh van Uzez wierd door Koningh Henrick en desselven Raedgevers een gedeelte des Koninghlijcken Krijghsvolcks toegevoeghd / om in Languedocq den Oorlogh tegens de Hugenooten te voeren. Uyt Dauphine quam hy derwaerts. Had een lange tijd openbare Belijdenis gedaen van de Gereformeerde Religie; doch trock nu op ten strijde tegens de Religions-verwanten: echter onder bedrieghlijcke Betuyghingh / dat hy tegens niemand den Oorlogh aennam / als alleenlijck tegens den Mareschal d'Anville en desselven aenhangh.

De Politique daer tegens, schoon Roomsch-Catholijk in Religie, beschermen haer, om eygener aengelegenheyd wil:

Beloofde daer-en-boven d'Onroomsche, dat hy de Koning met haer sou bevreedigen / indiense haer wilden affscheyden van de Politiquen: welcke waren de gedaghte d'Anville, eenige Groote / en die 't met haer hielden; wel Roomsch-Catholijke in Religie en Belydenis / maer die echter met d'Onroomsche aenspanden / sigh met haer sterck maeckten; oock haer beschermden / om haers selfs wil / uyt insight van eygen' aengelegenheyd / om te blijven in hare Gouvernementen en andere Officien van voordeel / daer de Guisen haer wilden uytwerpen. Dus wapende de Hertogh van Uzez (door Koningh Henrick begiftighd met 't Gouvernement over Languedocq) sigh tegens de soo genoemde Hugenoten; om welcker voorstand hy voor deesen sigh dickmael in gevaerlijcke Strijden had begeven; nu aengelockt door 't genot en d'eere van sulck een

FRANKRYCK.

een hoogh Ampt. De Mareschal d'Anville daer tegens/ altijd een doodlijcke vyand der Gereformeerde geweest/ was nu haren Voorstander geworden.

doch verderven oock der selver Zeden door haer schendlijk leven in allerley vuyligheden.

Dus handelden doemaels de Groote in Frankrijk; 't welck d'eerlijcke Lieden deed klagen/ datse de Religie haer deeden dienen tot een deckmantel/ om of de Gemeente te bedriegen/ of om haer eygen Interes te bevorderen. Ondertusschen voerden deese Politiquen een seer schendigh leven in allerley vuyligheden/ vloecken/ suypen/ hoereeren/ liegen/ geweldenaryen/ ongeregtigheden/ &c. De gemeenschap der Religions-verwanten met deese Menschen maeckte der selver ondeughden haer deelaghtigh. Verscheydene Gevechten vielen in Languedocq voor tusschen den Hertogh van Uzez en de Mareschal d'Anville; die de Stad en 't Kasteel Alais innam.

Oorloghs verrightingen in *Languedocq*; en 't begon met de *Hugenooten* wel te staen.

In Vivarais (een Fransch Graefschap/ in 't Oosterdeel van Languedocq, aen de Rivier de Rhosne, tusschen 't Landschap Givaudan, Forez, en Neder-Languedocq) veroverden de Hugenooten 't Kasteel le Pousin. De Burghgraef van Turenne maeckte sig meester van Perigueux, Brive la Gaillarde, Uzerche, en meer andere Plaetsen. Desgelijcks de Besettingh in Privas van de Stad Beys in Vivarais. In Saintonge (Xantonge), een Provintie tusschen de Landschappen Poictou, Angoumois, 't eygentlijck Guienne en de West-Zee; oock ontrent Rochelle, begon 't met d'Onroomsche seer wel te staen.

Der selver seer groote voortgangh

Over sulck een groote voortgangh der Hugenooten was d'oude Koningin Catharina te gelijck toornigh en verbaesd. Vermitsse voor noch arger vreesde/ deedse de koomst van de Gedeputeerde des Princen van Conde, der Provintien Xantonge, Dauphine, en Languedocq, verhaesten/ om weer tot Vreede te handelen/ waer van te vooren den ophef was gemaeckt. 't Verdragh wierd gesloten den 9. van May Anno 1576.; den 10. geteeckend; den 15. 't Edict opgesteld; noch dien selven dagh van 't Parlament in Henricks tegenwoordigheyd bekraghtighd.

doet Koning *Henrik* en sijne Moeder *Catharina* tot vreede snellen.

't Geen deese Vreede geweldigh voortdrongh/ was/ dat de Prins van Conde sigh weer uyt Duytschland na Frankrijk had begeven/ nevens Paltzgraef Casimir, met een grooten hoop Volck/ ten bystand der Fransche Gereformeerde. En dan oock/ dat Duc d'Alençon, Broeder van Koningh Henrik, sigh tot die van de Religie had vervoeghd/ t'harer hulp/ doch t'sijner eygener verseeckerdheyd. De Reden hier van was deese.

Oorsaken van de verhaestingh der selve.

Anno 1575. viel Koningh Henrick in een Sieckte. Seeckerlijck wasse ontstaen uyt 't gantsch overmatigh plegen sijner wellusten. Eenige quaedstoockers echter deeden hem geloven/ dat hy door de gedaghte sijnen Broeder Hertogh van Alençon (naderhand van Anjou) was vergiftighd; op dat hy/ door Henriks dood/ aen de Kroon moght geraecken. Deese Majesteyt/ met dien waen ingenoomen/ deed Koningh Henrick van Navarre halen; en beval hem/ den Booswight (dus noemde hy sijnen Broeder) om 't leven te brengen. Dien van Navarre had een afgrijsen van sulck een voordragh; onaengesien de dood van d'Alençon hem een stap naerder tot den Franschen Throon sou gebraght hebben. In plaets van deese last te volvoeren/ verwaghtte hy de tijd/ dat Henrik van sulck een boos besluyt berouw moght krijgen.

Duc d'Alençon, van sijnen Broeder Koningh *Henrik* ter dood geschickt, en waerom.

Ondertusschen leed de Hertogh veel hoon en trots van de Guisen en der selver aenhangh. Derhalven maeckte hy sigh van 't Hof wegh; en verklaerde sigh vyand van 't Guisisch Huys. Een groot getal Eedele van alle kanten vloeyden hem toe; desgelijcks veel andere misnoeghde. Onder deese waren oock Ventadour, Turenne, de la Nove, &c. Men geloofde/ dat de vlught van Duc d'Alençon geschiedde door bestel sijner Moeder Catharina, op dat'er altijd twee parthyen in 't Koninghrijck mogten sijn/ om alsoo haer selven tusschen die beyde noodsaecklijck te maecken. Andere meenden/ dat dit eene harer listen was/ om onder dien schijn de Hugenooten in 't net te krygen/ en te verdelgen.

Begeeft sigh van 't Hof wegh, en verklaerd sigh vyand der *Guisen*. 1575.

Gewightiger/ en van een wijder uytsien voor Koningh Henrik van Frankrijk was 't/ dat oock Koningh Henrick van Navarre sigh van 't Hof wegh packte/ en met een goed getal Krijghsvolck Duc d'Alençon volghde; by wiens Heyr hy sigh voeghde. Dus was de gemelde Hertogh een Generael van meer als 30000. Mannen.

Koningh *Henrik* van *Navarre* koomd met een goeden hoop volk by hem.

Evenwel wierd met sulck een groote Maght niets ondernomen; 't sy om dat hy d'Alençon bedrogh of wispelturigheyd schuylde; 't sy/ om dat het hem aen moed of beleyd ontbrack. Oock was hy haest gereed/ om in de gedaghte Vreede te bewilligen; daer anders de Religions-verwanten, de Prins van Conde, de Koningh van Navarre, &c., wyd meerder voordelen hadden konnen bedingen.

D'Alençon neemd al te spoedig de Vreede aen.

By dit Verdragh wierd al weer 't voorleedene vergeven en vergeeten gesteld. De Gereformeerde souden genieten vrye Religions-oeffeningh door geheel Frankrijk, uytgesonderd alleenlijck in de Stad Parijs, de Voorsteeden/ en twee Fransche mijlen weghs daer rondom. Echter souden die van de Religie hier niet mogen ondersoght werden/ watse in hare Huysen/ aengaende haren Godsdienst/ deeden. De Hugenotsche Religie sou voortaen genoemd werden de gepretendeerde Gereformeerde. Te Parijs soudense hebben 't Kerckhof van de Drie-eenigheyd, tot begravingh harer Dooden. Souden toegelaten sijn tot d'Officien in de Collegien, Gast en Sieckhuysen. Men sou geen Inquisitie mogen doen op Priesteren en Monicken/ welcke Echte Vrouwen hadden genoomen. Der selver Kinderen wierden wettigh verklaerd. De Koningh betuyghde/ groot leedweesen te hebben over de gepleeghde Moord aen de Gereformeerde op S. Bartholomæi dagh Anno 1572. Bevrijdde de Kinderen der geene/ welcke in deselve waren om 't leven gekoomen/ indien Eedele/ van d'Arrier-ban; indien Oneedele/ van de Schattingen. Herriep alle Vonnissen/ uytge-

Kortlijck voorgestelden Inhoud van de voornaemste Vreedens-*Artijkelen*; 1576.

FRANK-RYCK. uytgesprooocken tegens la Mole (Molle), Coconas, Johan de la Haye, Lieutenant-Generael in 't Præsidial van Poictiers; en voorts alle andere/ tegens die van de Gereformeerde Religie, soo levende als doode/ tsedert de dood van Henrick de II. uytgegeven. Deed te niet alle Sententien en Arresten tegens Caspar de Coligny, Heer van Chastillon, Admirael van Franckrijck, in de Parijssche Bloedbruyloft oock/ nevens soo veel andere/ vermoord; daer na valschlijck beschuldighd van groote misdaden; tegens Montgommery, Montbrun, Briquemault, Cavaignes, en veel andere/ ter dood veroordeeld geweest/ en dit oordeel oock aen haer uytgevoerd; haer vrysprecckende/ en van Infamie ontheffende.

en de Voordelen, by deselve toegestaen aen die van de Gereformeerde Religie in 't geheele Koninghrijck Frankrijk.

Alle Gevangene en op de Galey gebannene/ ter oorsaeck van de voorleedene onrusten/ soumen ontslaen. Sijne Majesteyt erkendde de Prins van Conde; D'Anville (Damville) en der selver Hulpgenooten/ voor sijne goede Onderdanen: de Keurvorst-Paltzgraef aen den Rhijn, en sijnen Broeder Paltzgraef Johan-Casimir, voor goede Bondgenooten en Vrienden. Alles watse/ nevens sijnen Broeder Duc d'Alençon, hadden gedaen/ beleed hy/ te sijn geschied tot sijnen dienst/ en beschermingh der Kroon Frankrijk. Gaf aen die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, op dat haer goed Reght moght geschieden/ half-verdeelde Kameren/ of Chambres mi partie, in yeder Parlament. Oock soudense alle werden hersteld in hare Goederen/ Staten/ en Eere. Aght Steeden wierden haer overgegeven t'harer Verseeckeringh; als/ in Languedocq, Aigues mortes en Beaucaire: in Guienne, Perigueux en le mas de Verdun: in Delphinat, Mans en Serres: in Provence, Sene (Seine) la grand Tour; en in Auvergne, Issoire. Deed te niet alle Exceptien en Modificatien, welcke tegens dit Edict souden mogen strijden. Casseerde alle Guarnisoenen, behalven in de gedaghte aght Onderpands-steeden der Gereformeerde. Vergunde den Hertogh van Alençon de Stad la Charite voor twee jaren. Dien voorts/ tot vergrootingh sijner Erfnis/ wierd toegevoegd 't Landschap Berry, nevens dat van Touraine en Anjou, drie der vermaerdste en rijckste Provintien in Frankrijk. Dan noch een Pensioen van hondert-duysend Kroonen jaerlijcks.

Verseeckeringhs-Steeden, haer overgegeven.

Voordelen, gegeven aen Duc d'Alençon, nu d'Anjou.

Aen Paltzgraef Johan-Casimir beloofdemen de Heerlijckheyd Chasteau Thierry, ten Prinsdom: 't Opper-bevel over 4000. Duytsche Ruyters/ met een Pensioen van 12000. goudene Kroonen 's jaers; en tot betalingh sijns Krijghsvolcks 11. Millioenen Fransche Ponden; van welcke twee Millioenen gereed; voor d'overige negen Millioenen Juweelen en andere Kostlijckheden in onderpand gegeven souden werden/ tot dat de volle betalingh in geld geschied ware. Aen den Prins van Conde wierd toegeseght/ de daedlijcke besittingh sijns Gouvernements in Picardyen, hem tot noch toe onthouden; en Peronne tot sijne Residentie. De Prins van Oranje wierd hersteld in al sijne Landen/ Goederen/ en Eygendommen/ gelegen in Franckrijck; desgelijcks in 't Prinsdom Oranje.

Beloofd aen Paltzgraef Johan Casimir.

Aen den Prins van Conde.

FRANK-RYCK. Aen den Prins van Oranje.

Op deese dus geslootene Vreede wierd het seer aensienlijck Heyr der Onroomsche afgedanckt. Dit was 't/ 't geen men door deesen schoon-schijnenden handel had gesoght: en dus quam te voorschijn 't vijfde Vreede-Edict, pleghtlijck bekragtighd door de Parlamenten van Frankrijk, en in dat van Parijs noch in de Maend May deeses jaers 1576.; doch even soo weynigh gehouden als al de voorige. Duc d'Alençon (voortaen te noemen Duc d'Anjou) had 't beste voordeel by deese Verdraghs-Artijkelen; want hy kreeg 't geen hem was toegeseght. De Prins van Conde onthieldmen op nieuws het hem beloofde. In tegendeel soghtmen door andere aenbiedingen hem af te trecken van de sijde der Hugenoten. Als hy sulcks weygerde/ maeckte men een Aenslagh tegens sijn persoon/ om hem gevangen te krijgen; of/ indien dit soo gemacklijck niet sou willen gelucken/ door vermoordingh aen kant te helpen. De Hertogh van Anjou (te vooren van Alençon) hadmen weer aen 't Hof bekoomen: en nu beraedslaeghdemen op d'uytroyingh der Religions-verwanten, diemen even te vooren soo pleghtlijck hare Religions-vryheyd had verseeckerd.

Dit vijfde Vreede-Edict, schoon pleghtlijk selfs door de Parlamenten in Frankrijck bekragtigd, soo weynigh gehouden als de vorige;

Wy sullen hier invoegen wat de Roomsch-gesinde Fransche Koninghlijcke Geschiedschrijver Mezeray kortlijck hier van heeft geschreven; daer na de saeck wat omstandiger voorstellen. „Soo haest men de Hertogh „van Anjou weer aen 't Hof had getrocken/ „begonmen op nieuws t'arbeyden aen den „ondergangh der Hugenoten, en 't maken „van stercke Verbonden soo binnen als buy„ten 't Koninghrijck/ door onderhandeling „met Don Jan van Oostenrijk, van de Spaen„sche Koningh Philips in de Nederlanden ten „Gouverneur gesonden/ en de Pauslijke Le„gaet. Beyde Don Jan en de Legaet qua„men door verscheydene weegen op eenen „dagh aen 't Hof; d'een' onbekend/ d'an„dere met seer groote praght. 't Oogh„merck der Koninginne Moeder (Cathari„na de Medices) was/ boven al de Koning „van Navarre en de Prins van Conde af te „snijden van de Parthy der Onroomsche. Even te vooren had deselve Schrijver geseght/ dat dit Vreede-Edict van 't Parlament wierd bekraghtighd/ in de tegenwoordigheyd van Koningh Henrick, op dat'er geen verhinderingh in moght vallen: en dat dit Edict voor de Hugenoten veel voordeliger was/ als de voorige waren geweest; vermits 't haer vergunde de vrye Religions-oeffening door 't geheele Koningrijck/ &c. Terstond rightedemen tegens de gepretenteerde Gereformeerde op de soo genoemde Sainte Ligue, of 't Heyligh Verbond; alhoewel dit buyten Henrick, en selfs tot sijn nadeel geschiedde. „D'overige Catholijcke (seght „deselve Mezeray) waren'er de Wercktuy-

enckelijck op bedrog aengelegt, om de Hugenoten uyt te royen;

selfs volgens 't getuygenis van de Roomsch-gesinde Koninghlijke Fransche Geschiedschrijver Mezeray in Henr. III.

 „gen

„gen van; de nieuwe Geestlijcke de Speelgenoots/ en de Trompetten; de Grootе des Koningrijcks d'Autheurs en Hoofden. De slaphеyd des Koninghs deed deese Ligue aenwassen; de Koninginne Moeder bood 'er de hand toe: hier toe aengedreven/ niet door eenigen yver van Religie, noch door liefde voor de Guisen; maer door de doodlijcke haet/ diese de Hugenoten toedroegh; insonderheyd ter oorsaeck dat deselve ernstlijck eyschten reeckenschap van hare bestieringh; opentlijck uytvoeren tegens d'ongeregeldheden van 't Hof; de grouwlijcke gebreecken der Italianen; oock tegens de Schattingen / welcke deese Vreemdelingen van dagh tot dagh versonnen. De Paus en Koningh van Spaenje waren de voortsetters/ &c. Wat eygentlijcker diend deese saeck voorgesteld.

derhalven oock terstond weer verbroocken; d'Onroomsche van de Roomsche lagen geleght.

Pauwlijcks was 't Vreede-Edict verkondighd/ als de Roomschgesinde in Franckrijck veelerweegen de Gereformeerde weer seer hard begonden te mishandelen; sonder dat 'er eenige orde tegens wierd gesteld. De Guisen deeden 't insonderheyd; welcke oock waren de voornaemste Aenleggers deeses Heyligen Verbonds: waer in sy niet alleen beoogden de verdelgingh der Hugenoten, en derselver Religie, maer boven al haer' eygen' aengelegenheyd; om / onder schijn van yver voor de Roomsch-Catholijke Godsdienst/ de Roomschgesinde meenighte aen hare sijde te trecken/ en dan haer selven in den Koninghlijcken Throon te dringen. Al voor langh/ maer wel meest onder de Regeeringh van Koningh Franciscus de II., haddense seer geroemd op hare Stam / en haer Reght tot de Kroon. Souden oock (ware Franciscus niet te vroegh en schielijck in opsight van haren toelegh gestorven) een vreeslijcke veranderingh in Frankrijk aengerigt/ en haer selven Koningh gemaeckt hadden. Nu haddense weer 't selve voorneemen; en wisten sigh ten dien eynde seer diep in der Roomsch-Catholijken gunst te schuyven: deeden de Religie haer dienen ten deckmantel harer aenslagen. Porden oock Koningh Henrik aen tot allerley ongebondenheden / om hem daer door te brengen beyde in veraghtingh en in haet sijner Onderdanen.

De Sainte Ligue, of 't H. Verbond, aengesteld.

* Onder schijn van t'yveren voor de Roomsch-Catholijke Religie

soecken de Guisen sigh in den Franschen Throon te dringen.

Men had te Romen al voorgedragen/ dat de Paus/ wanneer de Guisische saeck een beter voorwind sou hebben/ d'Afkomelingen van Hugo Capet (als die 't Koninghrijck onwettigh aen sigh had getrocken) sou verklaren den Throon onwaerdigh te sijn; en dat in den selven moesten gesteld werden d'Afstammelingen van Carel de Groote; uyt welke Linie de Guisen sigh roemden te sijn. De Memorien hier van/ te Romen gebragt door David, Advocaet in 't Parlament, doe hy voor Paulus de Foix versoght de Pauslijcke Bul tot 't Aerts-bisdom Tholose, syn openbaer geworden.

Sonderlingheden harer aenslagen hier ontrent.

D'eerste Liga wierd gemaeckt te Peronne in Picardyen; waer van d'aenvangh aldus luydde: „In den Naem der H. Drievuldigheyd/ Vader/ Soon/ en H. Geest/ onsen eenigen waren God / den welcken sy heerlijckheyd en eere. Het Verbond der Catholijke Princen / Heeren en Eedele/ behoordte sijn/ en werd gemaeckt/ om te herstellen de Wet Gods in haer geheel; t'onderhouden den H. dienst der selve/ na d'aenstellingh en manier der H. Catholijke, Apostolijke en Roomsche Kerck; afsweerende en verloochenende alle dwalingen ter contrarie. Ten anderen / om te beschermen Koningh Henrick de III. diens naems by der Gratie Gods/ en sijne Navolgers/ Alderchristlijckste Koningen/ in den staet/ luyster / authoriteit, dienst / plight / en gehoorsaemheyd/ welke sijn Onderdanen hem schuldigh sijn *; gelijck begrepen is in d'Artijkelen, die hem sullen werden gepresenteert van de Staten, welcke hy heeft geswooren te sullen onderhouden / in sijne Huldigingh en Krooningh; met betuyging van niets te sullen doen/ 't welck sou mogen strijden tegens 't geen by deselve Staten sou sijn geordonneert. Ten derden / om weer aen te stellen in de Provintien deeses Koninghrijcks/ en de Staten der selve / de Reghten / Præeminentien, Privilegien en oude Vryheden / soo als deselve waren ten tijde des eersten Christen Koninghs Clodovei; of noch veel beeter en voordeliger/ diemen sou mogen aenstellen onder de beschermingh der bovengemelde. En indien daer in VERHINDERINGH sou mogen geschieden / of rebelly tegens 't geen voorsz. is / VAN WIEN of wat sijde sulcks sou mogen gedaen werden / soo sijn de gedaghte Bondgenooten gehouden / en verbonden / hare Goederen en Middelen te gebruycken / ja oock haer' eygene persoonen ter dood toe/ om te kastijden/ te straffen / t'overvallen / die sulcks hadden willen tegenspreecken of verhinderen; en de hand daer aen houden / dat al de gedaghte saecken werden in 't werck gesteld / volkomentlijck en met'er daed.

Voorkomsten van den voornaemsten innoud der H. Catholijke Liga

* [De Schrijvers mercken aen, dat dit van de Guisen en haren aenhangh hier ingevoeghd was, om Koningh Henrik en 't Volck te blindhocken; want dat dit Verbond oock selfs tegens sijne Majesteyt gingh, blijckt uyt 't vervolgh].

tegens de Hugenooten,

Voorts verbondense sigh: Indien yemand deeser Bondgenooten / hare Vrienden / Bekenden / of Ondersaten / hier over gequeld of overlast gedaen wierd / VAN WIEN 't oock sou mogen sijn / dat in sulck een geval al de Bondgenooten hare Ligchamen en Goederen moesten opsetten / om wraeck daer over te neemen. Indien yemand dit Verbond verliet / den selven soumen beschadigen aen Lijf en Goederen / als een vyand Gods. Alle Catholijken in Steeden en Dorpen souden heymlijk van de Gouverneurs werden aengeset / om in dit Verbond te treeden / en sigh van Wapenen te voorsien. Die sigh in deese Liga niet wilden begeven / sou men houden voor vyanden der selve; en haer als soodanige vervolgen. D'Eed bestond in deese (vertaelde) woorden: „Ick sweere God den Schepper / dit Euangelium aenraeckende / en op straf van Excommunicatie en eeuwige verdoemnis / dat ick ben getreeden in de Heylige Catholijke Vergaderingh / na de forme van 't Tractaet my voorgeleesen / reghtvaerdighlijck / getrouw-

en oock selfs, alhoewel ingewickeld,

tegens Koningh Henrick.

Eed, welke deese Verbondene moesten afleggen.

„trouwlijck / en opreghtlijck / 't sy om te „commandeeren, of om te gehoorsamen en „te dienen. En belove by mijn leven en ee-„re / my daer by te sullen houden tot den „laetsten druppel mijns bloeds; sonder yets „daer tegens te doen / of my daer van t'on-„trecken door eenigh Bevel / prætext, ver-„ontschuldigingh / of wat gelegenheyd het „sou mogen sijn.

Koningh *Henrick* doet de Standen des Rijcks

Koningh Henrick kreegh bericht van dit H. Verbond der Catholijke. Hy haette wel de Gereformeerde op 't hooghste / en wenschte haren ondergangh; maer wou echter niet / dat deese verdelgingh dus sou geschieden t'eenemael buyten sijn' authoriteit en sonder sijn bevel. Bemerckte oock / dat'er noch wat anders onder verborgen lagh. De Staten des Rijcks vergaderden in 't laetste des jaers 1576.; en de Gedeputeerde der Roomsch-Catholijke wilden gantschlijck / datmen de Hugenoten weer op 't lijf sou vallen; ja t'eenemael uytroyen.

te *Blois* vergaderen.

Hier staet te weeten / dat Koningh Henrik deese Vergaderingh der Staten te Bloys had aengesteld. Hy selfs verscheen'er; en sat op een verhevene hier toe bereydde plaets / onder een heerlijck Gehemelt. Aen sijne reghterhand beneden hem sijne Moeder Catharina de Medices: aen de lincker de Kardinael Carel de Bourbon, en sijnen Broeder Franciscus. Voorts / Louis de Bourbon, Hertogh van Montpensier: Philips Emanuel van Lotharingen, Hertogh van Mercœur: Carel van Lotharingen, Hertogh van Maine, Broeder des Hertoghs van Guise (die sigh hier niet vertoonde) / en meer andere groote Heeren. Korts voor deese Byeenkoomst / en na d'aenstellingh der Liga, terwijl Koningh Henrick sigh te Rouan bevond / was de gemelde Kardinael Carel de Bourbon in de genoemde Stad / vergeselschapt van eenige Bisschoppen / op de Predickstoel geklommen; en had tot 't Volck / in meenighten toegelopen / om te hooren wat hy seggen wou / een lange Vermaningh gedaen / van deesen inhoud: Sy moesten hem erkennen voor haren waeraghtigen Aerts-bisschop; anders soudense al t'samen / en elck voor sijn hoofd bysonder / gewaer werden / wat voor gevaer en onheyl 't haer sou toebrengen / de Secten aen te hangen / en sigh af te scheyden van de H. Roomsch-Catholijke Kerck. Dit deed de Hugenoten reeckening maecken / datmen wel haest sou vernietigen de Religions-vryheyd en vreede / haer / soo onlanghs geleeden / pleghtlijck bevestighd; en dat 't voorbeeld deeses Kardinaels sou gevolghd werden van al de Prælaten en Gouverneurs door geheel Franckrijck. Wy keeren ons weer na Bloys.

Predicatie des Kardinaels van *Bourbon* te *Rouan*: waer uyt de *Hugenoten* ligtlijck reeckeningh konden maecken, dat het haer weer gelden sou.

Voordrag des Koninghs aen de Vergaderingh; om middelen uyt te vinden

Koningh Henrik droegh de Standen voor / in wat voor swarigheden dit heerlijck Koninghrijck was geraeckt door d'inwendige Oorlogen: welck quaed van dagh tot dagh soodanigh had toegenoomen / dat 't geheele ligchaem daer door ontstoocken; niet gesonds meer daer aen was. Godvrughtigheyd / Gereghtigheyd / Eendraght onder d'Onderdanen; Liefde en Trouw tot haren Koningh / wierd niet meer gevonden. Had haer derhalven by een geroepen / om hem een goed hulpmiddel hier tegens voor te dragen. Beswoer haer / by de Plight / diese hem schuldigh waren / en by de liefde tot 't Vaderland / datse / alle eygen' aengelegenheyd / haet en jalousy te rugg' settende; met hem souden helpen in 't werck stellen 't geen noodwendigh was tot de rust en welvaert des Koninghrijcks; weer-opregtingh der vervallene Tught en goede Zeeden / &c. De voornaemste onder de Verbondene, welke / onder schijn van voorstand der Catholijke Religie, 't hooghste bewind aen haer sogten te trecken; ook andere yverige Roomsch-gesinde, echter buyten dien aenslagh / wilden terstond / datmen de Hugenoten sou verdelgen. Johannes Bodinus (door sijn' uytgegevene Schriften genoegh bekend) / die uyt naem der gemeene Staten en Oversten van Picardyen op deese Versamelingh was verscheenen / riep wel opentlijck uyt / dat de Koninghlijcke door 't Parlament bekraghtighde Edicten hier door geschonden / en weer op nieuws verwoestende Oorlogen verweckt souden werden / ellendiger dan oyt te vooren; doch hier door verrightede hy niet anders / als een grooten haet op sigh te halen; soo dat oock de volgende dagh / door bestel der Ligeurs, eenige uyt Picardyen over hem klaeghden / als die meer had gedaen / dan hem door de Provintie was bevoolen. Echter wierd hy noch van de Koninghlijcke Raed vry gesprooken.

tot herstellingh van den ellendigen staet des Koningrijcks.

De *Roomsch-Catholijke* begeeren terstond de verdelgingh der *Hugenoten*: waer op *Henrik*, swaerlijck gedreygd, bewilligt dat geen andere, als de *Roomsche Religie* in *Frankrijck* sou gedooghd werden. 1577.

Koningh Henrick, rond uyt gedreyghd / dat niemand van de Roomsch-Catholijcke hem oyt in eenige saeck / 't sy in hoe grooten gevaer hy sigh moght bevinden / sou bystaen / indien hy d'Onroomsche niet aentaste; oock van sigh selfs hier toe niet ongeneegen / bewilligde in hare begeerte. Dus wierd besloten / dat al de Provintien van Frankrijk weer souden gebraght werden tot de Roomsch-Catholijke Religie, indien sulks kon geschieden sonder verbreeckingh der gemeene Vreede / en buyten Krijghs-geweld. Dese uytsondering mishaegde de Roomsch-gesinde, insonderheyd die van de Liga; soo hevigh / datmen deselve van 't Besluyt moest af-laten. Men verklaerde 't Vreede-Edict voor nul en van geener waerde; als gemaeckt sonder toestemmingh der Standen; oock opgereght onder des Koninghs minderjarigheyd; alhoewel bekraghtighd van 't Parlament, en onaengesien hy meer dan 25. jaren oud was / doe 't vijfde Vreede-Edict uytquam. Dit wierd dus gedaen door de Geestlijckheyd en Adel / in weerwil van de derde Stand.

Boosen aenslagh der *Ligeurs* tegens Koningh *Henrick*.

Nu quam oock de Sainte Ligue op de baen; en men versoght / dat de Staten een Hoofd over deselve wilden stellen. Henrick was gewaerschouwd door Johannes Vironius Sangoartius, sijnen Ambassadeur by den Koningh van Spanje, van 't Voorneemen deeser Verbondene; te weeten / datse hem wilden dwingen te doen alles watse begeerden. Dat-

se

FRANKRYCK.

se met den Paus handelden / om Duc d'Alençon (nu d'Anjou) des Koninghs Broeder / en na des selven dood de naeste tot de Kroon / te straffen ter gelegener tijd / om dat hy sigh voor deesen had gevoeghd by de Hugenoten, en alsoo de Ketters gestevighd. Ja ook / om syne Majesteyt selfs uyt den Throon te schuppen / soo haest hy haer yets sou weygeren / en eenen anderen daer in te planten. Daer-en-boven wist Henrick, indien hy 't stellen van een Hoofd over de Liga liet voorgaen / datmen de Hertogh van Guise daer toe sou verkiesen; en sulcks behaeghde hem gantschlijck niet; oordeelende / dat dit sijn verderf sou geweest sijn. Hy dan / om deesen voor hem gevaerlijcken slagh te breeken / ooch om de Gereformeerde onder sijnen naem en authoriteit uyt te ropen / seyde; dat hy in eygener persoon 't Hoofd van deese Sainte Ligue of 't Heyligh Verbond wou sijn. Teeckende dit met eygener hand / en deed het van al de groote Heeren onderteeckenen. Sond het oock na Parijs, en in de Provintien; met bevel aen allerley persoonen / van even 't selve te doen. Veele spotteden hier mee; seggende / dat hy van Koning over Frankrijk 't Hoofd eener Factie; van een gemeene Vader Vyand van een deel sijner Onderdanen was geworden. Ondertusschen settede hy hier door de Ligeurs den voet dwars; en sy dorfden haer misnoegen niet laten blijcken / wijl d'andere Roomschgesinde, die geen kennis van hare heymlijcke Aenslagen hadden / nu seer wel te vreeden waren.

Oock om de Hertog van Guise ten Hoofd der Liga te stellen.

Welcke slagh Henrick brack, door sigh selven Hoofd van de Liga te maken.

Wederom vermaende de Geestlijckheyd en Adel hem / dat hy geen andere / als de Roomsch-Catholijke Religie in sijn Land sou gedoogen. Wat hy hier op tot bescheyd gaf / sullen wy voorstellen met d'eygene (vertaelde) woorden van den Roomschgesinden Koninghlijcken Franschen Historieschrijver Mezeray: „Hy antwoordde rond uyt / dat dit „sijne meeningh was. Dat hy 't dus op 't „Sacrament des Altaers aen God had beloofd. „Hy wou / dat sijn' Onderdanen souden wee„ten / datse geen geloof hadden te geven aen „alles wat hy daer tegens sou mogen spreec„ken of doen. En indien hy soo verr' ge„braght wierd / dat hy dan sijnen Eed niet lan„ger sou houden, als tot dat hy kraght en ge„legenheyd had, omse te konnen breecken. „D'Afgevaerdighde der Hugenoten, wel „verbaesd over deese woorden / en over 't „Besluyt der Staten, deeden hier tegens hare „protestatie; de meeste vertrocken van Blois, „&c. Oock lietense niet na / haer Principalen hier van te berighten / en haer in te boesemen / hoe weynigh sy sigh op d'Eeden der Roomschgesinde te vertrouwen hadden / wijl deese woorden des Koninghs van de gantsche Geestlijckheyd wierden goed gekeurd / en met blijdschap aengehoord.

Seght opentlijck in de volle Vergaderingh des Rijcks, dat hy, wat hy oyt de Hugenoten sou mogen sweeren, sijnen Eed niet langer sou houden, als tot hy gelegenheyd had, die te breecken.

D'Onroomsche meenden derhalven / dat voor haer hooghnoodigh was / by tijds uyt haer' oogen te sien / en behoorlijck op haere hoede te sijn / om niet / buyten staet van tegenweer / plotslijck overvallen te werden / tot haren gantschen ondergangh. Dus ontstond den sesden Inlandschen Oorlogh in Frankrijk Anno 1577., op 't vijfde Vreede-Edict van 't voorgaende jaer 1576. Den Hertogh van Anjou (te voren Alençon) nu met sijnen Broeder Koningh Henrick versoend / voeghdemen een maghtigh Leger toe / om die van de Gereformeerde Religie aen te vallen; welcke hy korts te voren / doch alleen om eygener aengelegenheyds wil / had bygesprongen. De Geestlijckheyd droegh gewilligh een deel van d'onkosten tot deesen Krijgh. Petrus Girondius, Bisschop van Parijs, had een Gesantschap aen den Paus afgevaerdighd / om verlof te versoecken / dat hy jaerlijcks 50000. Kroonen van d'Inkomsten der Geestlijcke sou mogen lighten / tot op de veen-brengingh van volck tegen de Hugenoten: en 't wierd hem toegestaen.

Sesden Inlandschen Oorlogh tegens de Hugenoten maer een jaer na 't Vijfde Edict der Religious-Vreede.

Waer toe de Geestlijckheyd geld verschaft.

Duc d'Anjou veroverde la Charite, in 't Hertoghdom Nevers, en Issoire, in Neder-Auvergne, ontrent 6. Fransche Mylen van Clermont. De Hertogh van Maine, of Mayenne, maeckte sigh meester van Brouage, een sterck Steedje in 't Landschap Xaintonge, met een groote goede Haven aen de Gasconsche of West-Zee, tegens over 't Eyland Oleron; tot groot nadeel der Rochelloisen. Men had in Anjou een sonderlingh-grooten haet tegens de Hugenoten verweckt / door hem valschlijck wijs te maken / datse hem / ter tijd hy by haer was / hadden gepooghd over te leveren aen de Hoogduytsche Ruyters van Paltzgraef Johan-Casimir, om hem wegh te voeren. 't Stond dan nu niet seer wel met de Gereformeerde in Frankrijck. Echter wierd in de Maend September des selven jaers binnen Poictiers de seste Vreede gesloten; wijl Koningh Henrick, te seer genegen tot d'involgingh sijner wellusten / geen behagen in d'Oorloghs-onrusten vond: Oock vreesde had voor verhinderingh in sijn' aengelegenheden; en schrick voor de nieuwe aenkoomst van Paltzgraef Johan-Casimir, ten bystand der Fransche Protestanten; aen wien oock niets van 't beloofde was voldaen. Hier by quam noch de bekommeringh / dat Rochel, in deese staet van saeken / sigh wel aen Engelland had mogen overgeven; en alsoo d' Engelsche weer in Franckrijck brengen. Insonderheyd deed 'er oock veel toe / dat sijnen Broeder Duc d'Anjou hem seer hard hier toe aenpoorde / vermits de Staten der Vereenighde Nederlanden met hem in onderhandelingh stonden / om hem aen te neemen voor Prins der selve: welck werck te rugg' sou konnen loopen hebben / indienmen in Franckrijck met d'Oorlogh en vervolgingh tegens de Gereformeerde had willen voortvaren. Dan noch hield het Henrick daer voor / dat d'afneemingh der Spaensche Maght in 't stooten tegens de gedaghte Nederlandsche Provintien een saeck van groote aengelegenheyd voor hem was; op dat de Spaensche Koningh / de handen daer ruymer krijgende / sijn geweld niet tegens hem mogt wenden / ter hulp van de Guisen.

't Staet met de Hugenoten hier niet wel.

Evenwel werd noch in 't selve jaer de seste Vreede gesloten.

Wat Koningh Henrick tot deselve bewoogh.

in verscheydene opsighten.

Terwijl nu Franckrijck weer in rust was (alhoewel noch d'Onroomsche van de Roomsche op meenigerley wysen hier en gintsch

De geweldige verquistingen,

FRANKRYCK.

dapper wierden geplaeghd / swaerlijck mishandeld) gingh de Koninginne Moeder Catharina de Medices al voort in haer' onmatige verquistingen: Henrick desgelijcks. Sijne Pleyers maeckten hem wijs / dat al de Goederen sijner Onderdanen sijn eygendom waren; en wijl Franckrijck een onuytputlijcke Bron van Rijckdommen was / soo kon hy altijd soo veel geld krijgen als hy begeerde. Op eenen avond kon hy wel 80000. Kroonen verspeelen. D'onkosten aen sijne Hoeren / Balletten, Banquetten, Masqueraden, waren onbeschrijflijck. Dus geraeckten de Schatkisten leedigh / en de Schulden wierden geweldigh groot.

soo van sijne Moeder *Catharina de Medices*, als van hem selfs.

Onder de veele Staeltjens sijner doorbrengingen vindmen oock dit. De drie voornaemste sijner Schootkinderen waren d'Arques, de jonge la Valette, en Saint Luc. De laetstgenoemde verloor Henricks gunst / wijl hy hem van sijne verdorvenheyd had willen geneesen door een vernuftige schimp. Beyde d'andere wisten door Pluymstrijckeryen 't Nest by hem in te houden. 't Burghgraefschap van Yoyeuse maeckte hy tot een Pairschap voor d'Arques. 't Land van Espernon kocht hy voor la Valette; verhief hem desgelijcks tot Pair; en gaf aen deese beyde ten Houwlijck de twee Susteren sijner Gemalin; aen yeder derselve 400000. Kroonen ten Bruydschat. Alleen de Bruyloft van Yoyeuse kostte hem ontrent vier Millioenen.

Maecken de Schatkisten leedigh, de schulden onmatigh groot.

Staeltjens hier van.

Om weer geld te krijgen / maeckte hy nieuwe Officien, en verkoghtse seer dier. De Kopers moesten haer' uytgeschootene penningen met groote woecker weer uyt de Gemeente trecken. Allerley swaere Schattingen stelde hy aen; sulcker wijs / dat 't Parlament genoodsaeckt wierd / sigh daer tegens te setten. Deese Handel verweckte Henrick den haet sijner Onderdanen; en in sijn Gemoed een bekommerlijcke vreês / dat hem hier uyt wel yet quaeds sou konnen ontstaen. Hem was niet onbekend / wat de schijn van groote devotie in de herten der Roomsch-Catholijcke vermagh. Om dan derselver Gemoederen tot hooghaghtingh en liefde t'sijnwaerts te trecken / soo veranderde hy t'eenemael (uyterlijck) sijn voorigh leven; en droegh sigh nu soodanigh / dat hy meer een Monick als een Koningh gelijck scheen. Hy bouwde Kloosteren en Capellen: deed drucken een groote meenighte Brevieren, Horas, Litaniën, en Getijde-boecken. Gingh hier en gintsch in Pelgrimmagie: kleedde sigh in grauw Laecken. Vergeselschapte de Broederschap der Geesselaren in hare Processien, met een Sweep en Koorde aen sijnen Gordel: bedeckte sig met een Sack. Stelde daeren-boven in 't laetste van 't jaer 1578. een nieuwe Ridder-ordre in / genoemd des H. Geests; bestaende uyt honderd persoonen / van welcke hy 't Hoofd was. Oock nam hy in dit getal vier Kardinalen en vier Aertsbisschoppen. Al deese Ridders verbond hy met een pleghtlijcken Eed / datse souden sijn Onderdanen van den Paus; gehoorsaem aen al de Ceremonien der Roomsche Kerck; op 't hooghste vlijtigh / om alle Kettereyen te verdelgen. Hy braght in aensien de Capucynen en Fuellanten. Kortlijck / hy speelde seer aerdigh den Aep van een Roomsch-Catholijcke Sanct. Soght oock de Groote onder de Fransche Gereformeerde af-valligh te maecken / door haer van / en anders noyt / te bevorderen tot Officien, en Eere-Staeten.

Hy beswaerd sijn' Onderdanen geweldig, en verweckt sigh daer door haren haet.

Begeeft sigh, om hier' aghtingh te bekomen, uyterlijck geheel tot devotie; schijnende meer een Monick als een Koningh.

Steld de Ridder-orde des *H. Geests* aen, tot uytroeing der Ketteren.

Maer terwijl nu alle Geestlijcke en Monicken in haere Predikatien Koningh Henrik verhieven als een Heylig, en daer door de Gemeente gewilligh maeckten tot 't dragen van allerley Lasten / was sijn Hof een afgrond / daer alles in versonck; alles wierd verquist met Hoeren / Banquetten, Masqueraden, &c.; soo dat selfs een voornaem Roomschgesind Schrijver 't gedaghte Hof noemd 't School der aldersnoodste wellusten. Onder sulcke bedrijven van Henrick saten de Guisen niet stil. Hy kreegh geen Kinderen by sijne Gemalin: derhalven soghtense / om dies te gereeder tot haer ooghmerck te mogen geraken / misnoegen te verwecken tusschen hem en sijnen eenigen Broeder d'Anjou, die sijnen Erfgenaem en Nasaet moest sijn. Te Romen haddense al besteld / dat noyt een Ketter sou erkend werden voor Koningh van Franckrijck. En dus was Henrik van Navarre, die / by overlijden van Duc d'Anjou, de naeste tot de Kroon was / van deselve uytgeslooten. Met den Koningh van Spaenje tradense in een heymlijck t'samen-verstand: Maeckten ook met hem alreeds de verdeeling van 't Fransche Rijck. De Spaensche Philips sou / voor de bystand aen de Guisen te doen / Navarre en Bearn in eygendom hebben. De Kardinael van Bourbon sou Koningh van Franckrijck sijn. Naderhand breeder hier van. Spaenje echter bedongh noch voor sigh eenige hem welgelegene Steeden in Picardyen en Champagne.

Onder-tusschen was sijn Hof 't School der snoodste Wellusten en Verquistingen.

Listen der *Guisen* tegens Koningh *Henrick*, en deeling van *Frankrijck*, tusschen haer en *Spaenje*; voor de bystand die Koningh *Philips* haer sou doen.

Alles wat de Guisen konden bedencken en vermoghten steldense in 't werck / om Henrik by 't gantsche volck ten hooghsten haetlijck te maecken. Ten dien eynde riedense aen d'eene zijde hem / de Schattingen onmatigh te verhoogen. Aen d'andere kant deedense onder 't volck uytstropen door haer' Aenhangers / dat Henrik haer al t'samen tot den Bedelsack sou brengen. Bevoorderden oock / dat de Catholijke Liga, of 't Heyligh Verbond, weer vernieuwd / en noch sterker bevestighd wierd. By 't laetste Vreede-Edict was de Hugenoten beloofd / datse / t'harer Versekeringh / voor een bestemde tijd van jaren / aght Steeden in Besittingh en Besettingh souden hebben. Nae verloop der selve deed Henrik Anno 1582. deese Plaetsen weer eyschen. Koningh Henrik van Navarre, droegh hem voor: Vermits de voorige Vreedens-Edicten soo dickmael en trouwloos waeren verbroocken geworden door openbare overvallingen / soo moesten de Gereformeerde noch wat uytstel genieten / tot dat alles in een geruster staet sou gebraght sijn.

Hare treeken, om *Henrick* in den hooghsten haet des volcks te brengen.

Oock noch andere.

O Hen-

FRANKRYCK.

op veelerley wijſen

Henrick, eenſdeels bewoogen door 't gewight der Redenen van Navarre, doch inſonderheyd door een andere/ ſtracks te melden/ ſtond haer noch voor eenige jaren de Verſeeckeringhs-Steeden toe. Doe verſpreyden de Hoofden der Sainte Ligue, door ingevingh der Guiſen en eygene drift/ onder de hare/ dat Koningh Henrick de Ketters opentlijck begunſtighde/ de Kettery wou invoeren; alhoewelſe hem hier in groot ongelijck deeden. Want de gedaghte Steeden (Montpellier, Aigues mortes, Nyons, Serres, Seine le grand tour, Perigueux, la Reolle, en Mas de Verdun) waren byna al t'ſamen bewoond van een groot getal Gereformeerde; ſterck van gelegenheyd; ſelfs door Krijghsgeweld nauwlijcks te bedwingen. Henrick daer tegens was doemaels in geen ſtaet/ om tot de Wapenen te treeden. Evenwel begon de Liga haer te beweegen/ en maeckte ſigh gereed/ om los te breecken. Henrik van Navarre wierd ſulcks gewaer: ja oock hy ſelfs/ onder ſeer groote doch niet gemeende beloften/ van de Ligiſten verſoght/ ſigh aen hare zyde te willen begeven. Waerſchouwde derhalven Koning Henrik, dat nu de Mijn vaerdigh was/ om deſelve te laten ſpringen; en bond ſigh genoodſaeckt/ op ſijn ſtuck te letten.

van haer bedaght,

en in 't werck geſteld.

Helpen des Koninghs eenige Broeder *Duc d'Anjou* ellendigh aen kant. *Sie onſe Hiſtoriſche Kronijck der Kronijken, vijfde Deel.*

Ondertuſſchen ſtierf des Koninghs Broeder/ Duc d'Anjou, wonderlijck-ellendigh; waer van wy anderwegen een breed berigt hebben gegeven. Deeſe Hertogh kendde de Guiſen als tot in haer binnenſte; en haren toelegh was hem niet onbewuſt. Hy ſtond haer derhalven ſeer in den wegh/ tot de bereyckingh haers ooghmercks; en wierd ter dier oorſaeck door haer (immers volgens 't verhael van verſcheydene voorname Franſche Schrijvers) door een fel Vergif aen kant geholpen; want dien Erfgenaem van Koningh Henrik moeſt uyt de Weereld ſijn/ ſouden de Guiſen op den Throon geraecken. Dit werck dus verr' afgedaen/ wilden de Ligiſten voortſtappen/ om Henrick van Navarre, die nu 't naeſte reght tot de Kroon had/ te vervolgen. Dwongen oock Koningh Henrik, haer twee Legers toe te voegen; en parſteden hem een nieuw Edict af/ waer door vernietight wierden al de voorige Edicten, gegeven ten voordeel der Hugenoten: welcke hy nu verbood alle Religions-oeffeningh. De Predikanten moeſten 't Land ruymen: al d'Onderdanen de Gereformeerde Religie af-ſweeren/ de Roomſche aenneemen/ binnen de tijd van ſes Maenden. De Chambres mi partie, of Gerigts-kameren/ beſtaende uyt Roomſch-Catholijke en Onroomſche Regters/ van yeder Religie evenveel/ wierden afgeſchaft. Hy keurde (doch door dwangh) voor goed de Wapen-aenneemingh der Ligiſten, als geſchied tot ſijnen dienſt. Betaelde 't Uytlandſche Krijgsvolck/ ten byſtand der Verbondene in Frankrijk gekomen; waer door alweer nieuwe Schattingen op d'alreeds uytgeſoogene Gemeente gelegt moeſten werden; onaengeſien de Ligeurs by 't Volck hadden voorgewend/ datſe de Wapenen aengreepen/ om haer van de druckende Laſten te bevrijden.

Traghten oock Koningh *Henrick* van *Navarre* weg te ruymen.

Parſſen Koningh *Henrick* een nieuw *Edict* af;

gebiedende alle *Hugenoten*, hare *Religie* af te ſweeren.

Te Romen verkreegenſe/ dat Paus Sixtus daer een Bul uytgaf tegens de Princen des Bloeds. In deſelve verklaerde hy Henrik, voortijds Koningh van Navarre (dus noemde hy hem)/ en Henrik, Prins van Conde (dien hy ſchold voor een Baſtaerd/ en vervloecklijck Affetſel van 't doorlugtigh Huys Bourbon) te ſijn Ketters/ en af-vallige Beſchermers der Kettery. Beroofde haer van al hare Heerſchappyen/ Staten en Privilegien. Stelde haer onbequaem/ om in eenigh Vorſtendom d'Erf-volgingh te genieten; voor al niet in 't Koninghrijck Franckrijck. Ontbond haer' Onderdanen van alle Eeden der Getrouwheyd: met verbod aen deſelve/ haer eenige gehoorſaemheyd te betoonen/ op ſtraf van even gelijcken Ban.

Ban-*Bul* van Paus *Sixtus* tegens de Princen des bloeds, *Henrick* van *Navarre*, en *Henrick* van *Conde*,

't Stond nu als gantſch wanhopigh met de Gereformeerde Religie in Franckrijck. Daer-en-boven/ deſe Blixem uyt 't Vaticaen te Romen ſcheen doodlijck voor derſelver Hoofden/ Navarre en Conde. Was echter de Roomſche Stoel ſelfs meeſt ſchaedlijck; wijl veele voorname verſtandige onder de Roomſch-Catholijke ſelfs oordeelden/ dat de Paus in Frankrijk geen maght over de Vorſten had; en dat dit ſijn kon een ſaeck van ſeer groot en quaed gevolgh voor de Vryheyd der Franſche Roomſch-Catholijke Kerck. Selfs 't Parlament van Parijs hield dit een ſnood bedrijf des Paus; tegens alle Reght/ en buyten ſijne Maght/ wijl de Princen van Frankrijk t'oordeel des Paus niet waren onderworpen/ &c. Oock hoonden Navarre en Conde Paus Sixtus in ſijn eygen Neſt. In al de Kruys-ſtraten te Romen deedenſe Placcaten aenſlaen/ waer in ſy van ſijnen Ban appelleerden, in 't tijdlijck aen de Pairs van Frankrijk; in 't Geeſtlijck aen 't toekoomend Generael Concilium: voor 't welckſe Sixtus verdaghvaerdden; en hem verklaerden voor den Antichriſt, indien hy niet verſcheen. 't Gevoelen des Parlaments te Parijs van Sixti Bul, hebben wy in 't kort gehoord. Doch haeſt veranderde deeſe Vergaderingh haere Tael/ uyt vrees/ voor de Liga. Ja oock Koningh Henrik, op nieuws aengeſet door de Verbondene en de Geeſtlijckheyd/ verklaerde ſigh opentlijck vyand van de Princen des Bloeds/ en de Hugenoten.

mishaeghd ſelfs veele verſtandige *Roomſch-Catholijke* in *Franckrijck*; oock 't *Parlament* van *Parijs.*

De gebannene Princen hoonen *Sixtus* in ſijn eygen neſt.

Koningh *Henrick* verklaerd ſigh oock tegens de Princen.

Nu gingh de felle Vervolgingh aen. Die de Wapenen droegen of ſouden dragen tegens de Ligeurs, wierden verklaerd/ Lijf en Goederen verbeurd te hebben. De vreedſame moeſten d'Onroomſche Religie afſweeren/ &c. De Princen Navarre en Conde ſtelden ſigh tot tegenweer/ ſoo veelſe vermoghten. Bloedigh genoegh gingh d'Oorlogh in Frankrijk weer aen; ſeer wreed wierdſe gevoerd aen de zijde der Liga. De byſonderheden van winſt en verlies der eene en andere parthy konnen wy hier niet aenteeckenen/ als van een te wijde uytſtreckingh. 't Eene Heyr der Catholijke Liga onder den Hertogh van Yoyeuſe, wierd door de geringe Maght (geen een tegens vier) des Koningh van Navarre, vergeſelſchapt met de Prins van Conde,

Geweldige Vervolgingh gaet aen.

Groote Zeege van *Navarre* met een ſeer geringe Maght

de, Graef van Soissons, Burg-graef van Turenne, en andere voornaeme Krijghs-Oversten/ gantschlijck geslagen by Coutras, op Maendagh den 19. van October Anno 1587 Meer dan 6000. Ligistische bleven op de plaets des Gevegts dood. Al haer' Oversten waeren of gesneuveld/ of gequetst/ of gevangen; uytgesonderd Lavardin, en Capitain Mercœur; die 't ter nauwer-nood door de vlugt noch ontquamen. Selfs de Hertog van Yoyeuse was al in den aenvangh des Strijds om 't leven geraeckt. Navarre daer tegens had byna geen verlies geleeden. Behalven hy/ Conde, Soissons en Turenne, hadden in deese Veldslagh sigh op een bysondere wijs Helddadigh gedragen. Castelnau, Parabiere, Salignac, Charbonniere, Prean, Lerges; en niet minder de Heer de Montigny aen d'andere zyde; nu gevangen.

tegens de groote van Yoyeuse; 1587. die in deese Slagh selfs sneuveld, met een groot deel sijns volcks,

Hier op veroverde Navarre verscheydene Plaetsen; allerwegen sigh seer vriendlijck dragende ontrent d'overwonnene; bysonderlijck tegens de gevangene en gequetste in den gedaghten Slagh. Doch by dit groot geluck gingh een groot ongeluck. De Duytschers, ter hulp van de Princen in Frankrijk gekoomen/ en in aentoght/ om sigh by haer te vervoegen/ waeren onderweegen van de Guisische geklopt. Dit stelde die van d'Onroomsche Religie in een bekommerlijcke verlegenheyd; te meer/ wijl de Ligisten daeglijcks stercker wierden; daer-en-boven de Prins van Conde, door 't beleyd der Verbondonne vergiftighd/ te S. Jean d'Angely was overleeden.

Prins van Conde door de Ligisten vergiftigd, en gestorven.

Ondertusschen braght de Hertogh van Guise sigh by de gemeene Roomsch-Catholijke in sulck een aghtingh en liefde/ dat elck hem op 't hooghste roemde; ten Hemel toe verhief. Hier tegens wierd Koningh Henrik van haer gelasterd met al de hoon-woorden/ welkese konden bedencken. Dit maekte de gemelde Hertogh soo stout/ dat hy de Vorsten van sijn Guisisch Huys/ en de Hoofden der Liga by een riep den 1. van Januarius Anno 1588.: met welcke hy een Besluyt nam/ datmen den Koningh een Schrift overleveren/ en hem dwingen sou/ sigh opentlijck by de Verbondene te voegen: van hem wegh te doen soodanige persoonen/ alsse hem souden noemen; van haer uytgeroepen voor begunstigers der Ketteren en Ketteryen: al deese te stellen buyten Officien en Gouvernementen: de H. Inquisitie, na de wijs van Spaenje in te voeren/ nevens veel meer andere seer harde dingen.

Stoutheyd van Duc de Guise, en der Ligisten, tegens Koningh Henrick.

Henrik had nu al langh gemerckt/ waer de Guisen heenen wilden. Datse een toelegh hadden op sijne Kroon en leven. Datse alleenlijck wagteden op gelegenheyd/ om haer voorneemen uyt te voeren/ en hem den slagh te geven. 't Daght hem derhalven meer als tijd/ haer te voorkoomen/ en dien aenslagh te breecken. De Hertogh had een grooten Hoop Ligistische, of Aenhangers der Verbondene, binnen Parijs; verdeeld door de sesthien Wijcken der Stad; waerom oock der selver Hoofden wierden geheeten de Sesthien. Deese maeckten hier dickmael Oproeren/ en hadden wonderlijcke uytvoeringen in 't hoofd. Ter dier oorsaeck nam Koningh Henrik voor/ haren wreevel voorbeeldlijck te doen straffen. Sy/ voor gevaer bekommerd/ versoghten Guise, daer te willen komen/ om haer door sijn Gesagh te bescheermen. Hy begaf sigh derwaerts. De Koning deed hem/ eer hy noch binnen de Stad was getrocken/ aenseggen/ dat hy sigh niet in Parijs sou laten vinden/ of hy wou hem houden voor hals-schuldigh/ Autheur en Aenlegger van d'oproeren/ welcke souden moogen ontstaen. Guise, in plaets van sijne Majesteyt te gehoorsamen/ snelde sigh dies te meer; reed binnen/ en sat af voor 't Hof van 'sKoninghs Moeder Catharina de Medices: die sigh stracks daer na deed dragen in haren Zetel na de Louvre. Duc de Guise volghde haer/ en trad stoutlijck voor den Koningh. Eenige redenen van verwijt vielen tusschen haer beyden voor. Echter liet Henrik hem weer in vryheyd heenen gaen/ onaengesien hy sigh genoegh verseeckerd hield van de Lagen der Liga; welcke hem/ indien niet gantsch aen de dood opofferen/ ten minsten Monick maecken wilden.

Haren toelegh op des selven leven en Kroon. Henrick bemerckt haer voorneemen.

Wreveli-ge daden des Hertogs van Guise. en veraghtingh der Koninglijke Beveelen.

Dat dit in hem geen los vermoeden/ maer by haer een vast beslootene saeck was/ bleek klaer genoegh uyt al hare handelingen; en selfs de Hertogin van Montpensier, Suster van Duc de Guise, kon of wou sulcks niet verswijgen. Want even ontrent deese tijd ontsaghse sigh niet/ in een Geselschap harer Vertrouwelingen/ 't goudene Schaertje/ 't welckse aen haren Gordel droegh/ in de hand te neemen; en te gelijck te seggen:
,, Hier mee sal/ binnen een korte tijd/ Koningh Henrick beschooren/ en hy dan in
,, een Klooster gestoocken werden/ als eenen die de Koninghlijcke Hoogheyd onwaerdigh is. Dan sal eenen anderen op
,, den Throon koomen/ waerdiger als hy;
,, die de Roomsch-Catholijke Religie, welcke
,, Henrick door ooghluyckingh en slapheyd
,, laet verlooren gaen/ sal beschermen voor
,, 't vergif der Ketteren. Met dien Waerdiger meendense haren Broeder de Hertogh.

Verraderlijcke woorden van sijne Suster. de Hertoginn van Montpensier.

't Was even deese Hertogin/ die/ volgens 't getuygenis van de voortreflijcke Geschiedschrijvers J. A. Thuanus, en J. P. d'Auxerre, de gewoonte had/ van te seggen: Dat een leugen nuttigh is, alsse streckt tot verdeediging eener goede saeck. Dat een yverigh Roomsch-Catholijk, wanneer hy liegd, meer genade by God verdiend, dan een Politicq, wanneer hy de waerheyd spreeckt. Politique waren by haer de geene/ die 't met den Koningh ten besten meenden/ en sonder aensien van Religie na den vreede des Koningrijcks traghteden. Oock noemdemen in Frankrijk ter dier tijd soodanige persoonen Malcontenten, of Misnoeghde/ hoe goede Roomschgesinde sy ooch sijn moghten.

Haer gevoelen van verdienstige leugenen.

De Verbondene hadden Parijs vol Vreemdelingen doen koomen. Koningh Henrick deed afkondigen/ datse souden vertrecken. Sijn bevel wierd niet geaght; in tegendeel be-

Oproer te Parijs, verwekt door Guise en de Liguers.

FRANKRYCK.

belagcht. Derhalven deed hy by naght ontrent 5000. Mannen door de Poort S. Honore heymlijck binnen de Stad voeren. Doe begon de volgende dagh d'Oproer. De Parijssche Burgers wilden haren Koningh niet behoorlijcker wijs bystaen. Sijne Soldaten wierden door de Ligistische uyt hare Posten verjaeghd; veele der selve dood geslagen. Henrick wierd verwittighd / dat de Guisen en de Ligeurs de volgende nagt over de 1000. Soldaten in de Stad souden brengen / en dan baren de vrught van welckese swanger gingen. Hier op vond sijne Majesteyt middelen / om sigh / buyten kennis en vermoeden der Verbondene, uyt Parijs wegh te maecken. Ondertusschen stelde Duc de Guise ordre op alles wat tot sijnen aenslagh diende. Maer niet weynigh verbaefd wierd hy / als men de vlught des Koninghs hem quam aenseggen. Wat hy voor had / bleek uyt sijne Brieven / ter dier tijd na alle Plaetsen afgesonden. Eene der selve / afgevaerdigd na den Gouverneur van Orleans, wierd onderschept; aen Henrick gebraght / en van deesen Inhoud bevonden: „Verwittigh onse Vrienden / datse ons met de snelste spoed „koomen vinden / sonder Bagagie, maer met „Paerden en Wapenen. Lightlijck sullense dit konnen doen / wijl ick geloof / dat de „Weegen na hier toe veyligh genoegh zijn. „'k Heb de Switsers, en een gedeelte van de „Lijfwaght des Koninghs neergeveld. De „Louvre houde ick soo nauw beset / dat ick „goede reden sal geven van 't geen'er binnen „is. Deese Victorie is soo groot / dat'er „een eeuwige geheugenis van sal zijn.

om haer voornee-men tegens Henrick uyt te voeren; doch sijne vlught uyt Parijs verydeld haren aenslagh.

Brieven van Duc de Guise, te vroegh roemende.

Vermits nu Koningh Henrick op de gehoorde wijs de laeghlegging was ontsnapt / sagen de Verbondene voor datmael haer oogmerck niet te bereycken. Ondertusschen bevond sigh deese Majesteyt in geen kleyne bekommeringh. Sijne Moeder Catharina braght wel / door hare gewoone listen / een Vereeniging tusschen hem en de Ligeurs te weegh; doch tot een nieuwe en sware Vervolgingh der Gereformeerde, door een nieuw Edict van Henrick tegens haer en hare Religie, op de begeerte der Verbondene; welke nu weer gestild scheenen; oock voor dien tijd sigh binnen hielden: vermits de vernietiging der seer maghtige Spaensche Oorlogsvloot / genoemd d'Onverwinlijke, Anno 1588., haer had benomen een groot deel van haren moed tot d'uytvoeringh haers Aenslaghs.

Vereeningingh tusschen Henrick en de Ligeurs tot een sware vervolgingh tegens de Hugenooten.

Wat de Ligisten veel van hare moed deed verliesen.

De Staten des Koninghrijcks waren by een geroepen. Hier vond Henrick al mee misnoegen in veele dingen; echter verkropte hy de kleynaghtingh / ja hoon / sijn persoon aengedaen; niet van alle / maer van de Ligeurs en haren Aenhangh. 't Nieuw Edict tegens de Hugenooten stelden de Roomsch-Catholijke Standen / welcke geen kennis van 't regte ooghmerck der Verbondene hadden / te vreeden / en deed de Parthy der Ligisten seer verswacken. Duc de Guise hervattede weer sijne lagen. Henrick bevond sigh te Blois. De Hertogh droegh sigh als Meester van 't Kasteel / en van sijne Majesteyts persoon / wijl hy de Sleutelen had tot al de Vertrecken; en daer binnen heymlijck had doen brengen allerley Wapenrustingen. Allerweegen sagh de Koningh sigh van 't Guisisch Volck omringhd: die oock van alle kanten bedecktlijck Waerschouwingen ontfing / datmen hem van de Kroon / indien niet oock van 't leven / wou beroven. Guise wierd desgelijcks verwittighd / dat de Toegevingh des Koninghs ontrent 't nieuw Edict tegens d'Onroomsche, en eenige andere dingen / enckelijck was aengesien / om hem in den Strick te krijgen: doch hy loegh'er mee; en meende alles soo verseeckerd besteld te

Wat oock hare Parthy vry deed verswacken.

Duc de Guise hervat sijne lagen tegens Koningh Henrick;

en houd hem te Blois als gevangen.

heb

FRANKRYCK.

hebben / dat hy nergens voor te vreesen had.

De Koningh, om 't hem beschoorne onheylte voorkomen.

De laetste dagh voor sijne dood / doe hy 't middaghmael sou doen / vond hy een Briefje onder sijn Serviet leggen; waer in hy wierd vermaend / op sijne hoede te sijn / wijl men hem een quade treck soght te speelen; doch hy schreef'er onder: Men sou niet derven; en wierp 't dus onder de Tafel. Den 23. van December Anno 1588. hield Guise met de sijne raed in een Kamer / dight by die des Koninghs; even ter dier tijd met eenige Heeren en Eedele oock in sijn Cabinet. Sijne Majesteyt had onder sijne Lijfwaght altijd 45. Edellingen / op welcke hy sigh wel vertrouwde. Seven of aght der aldermoedighste uyt deese deed hy by hem koomen. Stelde haer sijn gevaer voor oogen; en te gelijck 't geen tot sijn voorneemen diende.

doet hem onverwaght in 't Kasteel aenvallen,

Doe liet hy Duc de Guise roepen. Eer hy heenen gingh / nu een weynigh ontroerd sijnde / eyschte hy een schoone Neusdoeck: doch deselve wierd den geenen diese aenbragt afgenoomen. Men vond'er een Briefje in / met deese woorden: Vertreck haestlijck, en reddet u; anders sijt gy een dood Man. Doe hy uyt sijne Kamer in de Galery trad / welcke na des Koninghs Kamer gingh / verdubbelde sijn' aghterdogt; vermits hy de Guarde anders geordonneert sagh als na gewoonte. Hy wou weer te rugg' keeren; echter hernam hy de moed; en quam in 's Konings Kamer; doch deese Vorst bleef in sijn Cabinet.

waer op hy met vele wonden doorstoocken werd.

Hier wierd Guise ter neer geworpen van de gedaghte Eedele der Lijfwaght / en met veele wonden doorstoocken.

Te gelijck de Kardinael van *Guise*, van *Bourbon*, en andere Hoofden der *Liga*, gevangen genomen.

De Kardinael van Guise had eenigh Gerught gehoord. Wierd verschrickt / en wou sigh uyt de Raedkamer wegh packen: doch terstond bevond hy sigh gevolgd; aengetast / opgeslooten. 't Selve weervoer stracks daer na de Kardinael van Bourbon; de Prins van Joinville; de Hertogh van Elboeuf; d'Aertsbisschop van Lions, en noch eenige andere voorname Hoofden der Liga, verr' buyten der selver verwaghtingh. Pericort, de Secretarius van Duc de Guise, nam men desgelijcks in Heghtenis / met al sijne Schriften; uyt welcke Koningh Henrick de bysonderheden van den Aenslagh der Ligeurs ontdeckte.

De Kardinael van *Guise* oock omgebraght, en waerom.

De Kardinael van Guise, die sigh dus plotslijck vond neergeworpen uyt den Zeetel sijner hooge hoop; beroofd van den voornaemsten sijns Geslaghts; van natueren hooghmoedigh en toornigh / kon sigh niet bedwingen / van hevige woorden en harde dreygementen tegens Koningh Henrik uyt te werpen. Dit veroorsaeckte / dat hy desgelijcks / eenige uyren na sijne Gevanckenis / deselve wegh des Hertoghs moest bewandelen.

Waren beyde de voornaemste aenstookers der *Parijsische* Moord.

Beyder ligchamen heeftmen verbrand. Sy waren geweest de voornaemste beleggers van 't Parijssche Bloedbad tegens de Hugenooten op S. Bartholomaei dagh den 24. van Augustus Anno 1572.

Veranderinghin de *Ligisten* te *Blois*.

D'Aenhangers der Liga maeckten sigh / na de dood der Guisen, in aller haest uyt de Voorsteeden van Blois wegh. Die de voorige dagh sigh souden geschaemd hebben / dat men haer had genoemd van des Koninghs volck te sijn / en daer over / als in haer Eere beleedighd / wel een Duel hadden aengegaen / verloogchenden nu de naem van Guise en Liga; ja verbloeckten haer als Moordenaers / en Vreede-verstoorders van Frankrijck.

Afkoomst, en Gemalin van *Duc de Guise*.

Deese Henrick de Loraine, Hertogh van Guise, oudste Soon van François, Hertogh van Guise, by Anna, Dochter van Hercules de II., Hertogh van Ferrare, was gebooren Anno 1550., en maer 13. jaren oud / doe sijnen Vader van Poltrot voor Orleans wierd om 't leven gebraght; waer van men 't breeder verhael in Gottfrieds Kronijck kan vinden.

Sijne hooghaghtingh by de *Roomsch-Catholijke*; en waerom.

Door betooningh van grooten yver voor de Roomsch-Catholijke Religie had hy 't gemeene Volck / en oock veele voorname persoonen / soodanigh op sijne sijde gewonnen / datse / doe hy te Parijs quam / en Koningh Henrick daer uyt blood / als met een algemeene Stem riepen: *Vive le Duc de Guise! Vive le Pilier de l'Eglise!* soo veel als: Leve de Hertogh van Guise! Leve de Pilaer der Kerck. De Kardinael Louis, Aertsbisschop van Rheims, was sijnen Broeder. Desgelijcks Carel, Hertogh van Maine, van wien hier na meermael sal gesprooken werden. Ten Gemalin had hy Catharina, Dochter van François, Hertogh van Nevers; en by haer gewonnen Carel, gebooren Anno 1571.; naderhand Hertogh van Guise, Gouverneur van Provencen, onder Henrik de IV.

Sijnen Soon *Carel*.

Wy keeren ons nu weer tot 't vervolgh der Fransche onrusten / na d'ombrengingh der Guisen.

Dood van *Catharina de Medices*; nu van elck veraght.

Koningh Henrick de III. gaf opentlijk uyt de Redenen / welke hem hadden genoodsaeckt / de Guisen soodanigh te doen handelen als geschied was. Onlanghs hier na stierf de Koninginne Moeder Catharina de Medices, die nu dertigh jaren langh (tsedert de dood van haren Man Henrick de II.) door Staet en Regeersught / door allerley snoode vonden / om haer selven in 't bewind te houden / gantsch Franckrijk soo ellendigh had verontrust; soo veel bloedstortingh veroorsaeckt. In haer leven hadse sigh ten hooghsten ontsaghlijck gemaeckt. Na haer afsterven sprackmen van haer niet meer als van een dooden Hond; of wierdse somtijds noch genoemd / 't was met verontwaerdigingh en hoon.

De *Sorbonne* te *Parijs* ontslaet d'Onderdanen van haren Eed aen *Henrick*: de Geestlijke schelden hem hevigh op hare Predickstoelen.

Te Parijs verbonden de Ligeurs sigh op nieuws tegens den Koningh. 't Decreet der Sorbonne, al te vooren ingesteld / wierd nu opentlijck verkondighd; waer by al d'Onderdanen wierden ontslagen van haren Eed / gedaen aen Koningh Henrick; en haer vergund / datse vrylijck moghten / ja uyt plight van Gewisse moesten de Wapenen tegens hem aenneemen / tot behoudenis van de Roomsch-Catholijke Religie. Seer grouwlijck wierd hy over al gescholden; insonderheyd van de Geestlijcke op de Predickstoelen. Hy sond wel een Vermaningh aen d'oproerige Steeden Parijs, Amiens, Orleans, Abbeville, &c., datse binnen seeckere gestel-

 de

de tijd sigh souden begeven tot gehoorsaemheyd / en afstaen van hare rebelly, op straf van schuldigh en vertoonen te sijn aen misdaed van gequetste Majesteyt: maer sy wierden dies te hardneckiger. Namen de Wapenen aen. Bedreven allerley moedwil t'sijnen hoon. Vergaderden groote Krijgsheyren / en stelden sigh in postuer, niet alleen van verdeedigingh / indiense moghten aengevallen werden / maer oock van beleedigingh / om selfs aen te vallen. Men dwongh de Leeden des Parlaments, of in gevanckenis te gaen / of tegens den Koningh te sweeren. De Verbondene veranderden dit geheele hooge Gerights-hof na haren sin. Orleans en Parijs waren de groote Raderen / welcke al d'andere Steeden bewoogen en gaende maeckten. Had Henrick, terstond na d'ombrengingh der gedaghte Guisen, met een deel Volck door deselve gekoomen / ligtlijck had hy den Oproer onder d'eerste verbaesdheyd konnen inbinden. Doch hy gebruyckte alleen de Pen in plaets van den Degen: gaf Vermaen- en Dreygh-brieven uyt / welcke de Ligisten niet eens aen de Huyd / veel min aen 't Hert raeckten.

Hardneckigheyd der oproerige Steeden.

Orleans en Parijs de voornaemste onder de selve.

De voorgedaghte Sesthien te Parijs lieten in 't light koomen een Declaratie, of Verklaringh, op naem der drie Standen des Koninghrijcks. Uyt de Gedeputeerde van vijf of ses Steeden maecktense een Raed van Veertigh. Koningh Henrick bleef te Blois. Ondertusschen trocken de Vrienden der omgebraghte Guisen, en voorts die van de Liga, byna geheel Franckrijck aen hare sijde. Niet anders als Vervloeckingen wierpen de Geestlijcke tegens Henrick uyt. Scholden hem voor een Ketter / voor een Verdoemde / voor een Moordenaer; die verraderlijck de Pilaren der Roomsch-Catholijke Religie in Frankrijk had ter neer geworpen. Vele onder de verstandighste Politiquen echter oordeelden / dat sijne Majesteyt geenen anderen weg open stond / om sigh 't hooghste gevaer t'onttrecken / als sijne Laeghleggers de Guisen by manier van verrassingh uyt de Weereld te senden / wijl 't door een ordentlijck Proces niet kon geschieden.

D'op nieuws Verbondene trecken byna geheel Frankrijck aen hare sijde.

Vervloeckingen der Geestlijke, in hare Predicatien, tegens Henrick.

Henrick, om te toonen / dat hy een yverigh Roomsch-Catholijk was / deed ten anderen mael 't Edict tegens de Hugenooten besweeren / en de vervolgingh dapper voortsetten. 't Oproerigh Parijs had al d'omgelegene Steeden ter rebelly mee-gesleept; behalven Melun. Die van Dreux, Crespy, (in Valoys); Senlis, Clermont (in Beauvois); Pont S. Maixence, Amiens, Abbeville, Rouan, en geheel Normandyen, behalven Pont de l'arche, Dieppe en Caan, hadden de Vlaggen der Liga opgestoocken. De Hertogh van Mayenne (oock geseght Mayne), Broeder der omgebraghte Guisen, was meester van geheel Burgundien, behalven van Semur, bygenoemd en Auxois, en van Flavigny. De Stad Lions volghde 't Voorbeeld der andere oproerige Steeden. Urbanus de S. Gelais Lansac, Bisschop van Comminges, of Cominges (een Landschap in 't Zuyderdeel van Frankrijk en Gasconje, niet verr' van de Grensen des Koninghrijcks Spaenje, en de Provintie Languedocq, by 't Pyreneisch Geberghte) / deed geheel Bretaigne van Koningh Henrick afvallen / en 't Graeuw verwoedlijck hollen. Gantsch Champaigne hield het met Duc de Mayenne; die te Parijs quam / daer 't volck als rasend was om de dood van desselven Broeder de Hertogh van Guise, soo hoogh van haer geliefd / wegens sijnen getoonden yver voor de Catholijke Godsdienst; en aen Mayenne den Titel van Koningh wou opdragen. Hy was wel seer begeerigh na dien hoogen Stand; doch oordeelde de tijd / om deselve aen te neemen / noch niet gebooren te sijn; wijl d'andere Hoofden der Liga ter dier oorsaeck / uyt jalousy en nijd / van hem afgevallen souden hebben: want deese wilden wel sijnen Medegesel sijn / maer niet sijn' Onderdanen werden. Ondertusschen waghtte hy op een beter kans / welcke hem gunstiger sou mogen voorkoomen.

Grouwlijke verwarringen in Frankrijk;

en byna alles in Oproer tegens Koningh Henrick.

't Oproerigh volck te Parijs wil Duc de Mayenne, Broeder van Duc de Guise, ten Koningh stellen; doch hy acht de tijd voor hem noch niet gebooren te sijn.

De Raed van Veertigh te Parijs, welcke hy met veerthien persoonen na sijnen sin had vermeerderd; en die hem de gedaghte Titel opdroegen / maeckte hem / doe hy deselve voor datmael had afgeslagen / Lieutenant der Kroon Franckrijck. Maer haest daer na settede hy deesen Raed weer af / wijl hy geenen Toom kon dulden. Men vervaerdighde nieuwe Zeegelen voor den Raed / en de Cancelleryen der Parlamenten. Op d'eene sijde was afgebeeld een leedige Throon, met deese (vertaelde) woorden daer rondom: 't ZEEGEL DES KONINGHRYKS FRANKRYK. Op d'andere sijde stonden de Lelyen.

Nieuwe Zeegels gemaeckt.

en met wat voor Afbeeldingen.

Vermits Koningh Henrick sigh binnen Blois niet langer verseeckerd hield / vertrock hy na Tours. Koningh Henrick van Navarre had een geluckige voortgangh tegens de Ligistische bekoomen; veel voordeel op haer gewonnen; derhalven Koningh Henrik van Frankrijk, nu in d'uyterste nood geraeckt / met hem in een Verbond trad; en seer door hem gesterckt wierd. De Hertogh van Mayenne quam met een groot Heyr-leger na Tours, om daer Koningh Henrik van Frankrijk gevangen te krijgen; doch deese Majesteyt wierd door Koningh Henrick van Navarre ontset; en belegerde stracks daer na d'oproerige Stad Parijs. Maeckte sigh ook door geweld meester van Pont S. Claud; na dat te vooren de Ligistische dapper waren geslagen door de Hertogh van Montpensier in Normandyen; door de Heer de Chastillon in Beausse; en door de Hertogh van Longueville in 't Eyland Franckrijck, of l'Isle de France, waer op de Stad Parijs leght.

Koningh Henrik van Frankrijk, in d'uyterste nood,

treed met Koningh Henrick van Navarre in een Verbond;

en belegerd Parijs.

Duc de Mayenne met d'andere Ligeurs sigh dus beslooten en in gevaer siende / maeckten een jongen Jacobyner op / genoemd Jaques Clement, door hulp der Jesuiten, en beloften van de hooghste trap der Saligheyd in den Hemel / om Koningh Henrick te vermoorden. Deese Jaques was / volgens 't bericht der Fransche Geschiedschrijvers / een plomp /

Werd door Jaques Clement, een Jacobyner Monick, hier toe opgemaeckt,

plomp /

FRANK-RYCK.

plomp / gulsigh mensch; uyt hem selven niet bequaem / om sulck een daed voor te neemen / of uyt te voeren / sonder inblasingh en onderrightingh van andere. Waer toe oock sijnen Biechtvader / en andere Geestlijcke / hem moed inboesemden / en den wegh weesen: met verseeckeringh / indien hy hier over 't leven quam te verliesen / dat hy sou ontfangen de glorieuse Kroon des Martelaerschaps. Hy gingh dan nae S. Cloud. Gaf voor / dat hy met Koningh Henrick van een seer gewightige saeck had te spreecken. Wierd voor hem gebraght; bood hem een Brief aen; en stack / terwijl sijne Majesteyt deselve las / hem met een vergiftighd Mes in den buyck; op den eersten van Augustus Anno 1589.: juyst in deselve Kamer / in welcke men had beraedslaeghd de verschricklijcke Parijsische Moord aen de Hugenoten; uytgevoerd op S. Bartholomæi dagh / oock in Augustus, Anno 1572.: waer toe deesen Henrick de III., doemaels Hertogh van Anjou; de rampsalig-gestorvene Franciscus, Hertog van Alençon; d'ellendigh omgebraghte Hertogh en Kardinael van Guise, de voornaemste Raedgevers en Aendringers waren geweest / by den desgelijcks gantsch-vreeslijck overleedenen Koningh Carel de IX.

met een vergiftigd Mes in den Buyck gestoocken. 1589.

Aenmerklijckheden ontrent deese Moord.

Doe Koningh Henrick sigh gequetst gevoelde / trock hy 't Mes uyt de Wonde / en stack'er den Monick mee in 't hoofd / boven 't oogh. Eenige Edele / t'eenemael verbaesd over sulck een afgrijslijcke daed / liepen toe; vielen in deese verwarringh op dien Moordenaer aen / en braghten hem door hare Rappieren om 't leven. De Ligistische Roomschgesinde riepen hem uyt voor een Sanct, en rightededen hare gebeeden tot hem. Waer tegens andere sijn bedrijf verbloeckten; en eenen onder deselve uyt de Letteren sijns Naems FRERE JACQUES CLEMENT; (Broeder Jacob Clement) door letter-versettingh deese woorden heeft gevonden: C'EST L'ENFER QUI M'A CREE; soo veel als: 't Is de Hel, die my geschapen (voortgebraght) heeft.

De Moordenaer in deese verbaestheyd omgebragt: van de Ligistische Roomschgesinde voor een Sanct gehouden. Anagramma uyt de letteren sijns Naems.

FRANK-RYCK.

Men droegh de gewondde Koningh Henrik op sijn bed. De Genees en Heelmeesters oordeelden de wonde niet doodlijck; doch wisten niet / datse met een vergiftighd Mes was gemaeckt. Dit was oock d'oorsaeck / dat hy de volgende dagh / vroegh-morgens ten drie uyren / overleed. Dat deese Moord al een wijl te vooren was beslooten geweest / bleeck hier uyt / dat aght dagen voor d'uytvoeringh der selve de Geestlijcke in de voornaemste Kercken te Parijs opentlijck / en met een gantsch verseeckerd gelaet / in haer Predikatien de Gemeente vermaenden: „Sy „souden alleenlijck noch maer een kleyne „tijd geduld hebben; maer eene weeck; want „na verloop derselve soumen wat sonder„linghs / wat heerlijckx sien / ten goede der „H. Roomsch-Catholijke Liga. Waer uyt men / na de verrightede Moord / besloot / dat de Geestlijcke goede kennis van deesen Aenslagh / en 't opset van Jaques Clement, moesten gehad hebben.

Dood van Koningh Henrick de III.

De Geestlijcke te Parijs hadden goede kennis van deesen moordaenslagh.

Eer noch Koning Henrik de III. sijnen Geest gaf / verklaerde hy Koningh Henrik van Navarre te sijn wettige Erfgenaem der Fransche Kroon. Hy stierf in 't 39. jaer sijns Ouderdoms; en 't 16. sijner Regeeringh. Sijne Gemoeds-aert hebben wy hier boven voorgesteld. Met hem eyndighde de Tack / of Linie der Valoisen, welcke Vorsten / van Philips de VI. tot nu toe / een reeckx van 262. jaren de Heerschappy over Frankrijk hadden geboerd in derthien Koningen uyt deese Stam / te weeten; de genoemde Philips de VI. van Valois, d'eerste Fransche Koningh uyt de tweede Capetische Linie, aen de Kroon gekomen Anno 1327. Johannes, sijnen Soon / Anno 1350. Carel de V. de Wijse, Soon van van

Koningh Henrick de III., de laetste der Valoische, of der tweede Capetische Linie.

Welcke tot op de dood deeses Henriks over Frankrijck had geregeerd 262. jaren.

onder 13 Koningen.

van Johannes, Anno 1364. Carel d'VI. Soon van Carel de V., Anno 1380. Carel de VII., Soon van Carel de VI., Anno 1422. Louis d'XI., Soon van Carel de VII., Anno 1462. Carel d'VIII., Soon van Louis d'XI., Anno 1483. Louis de XII., naeſte Erfgenaem des Koninghs/ Anno 1498. Franciſcus d'I., Hertogh van Angouleſme, de naeſte in de Manlijcke Linie/ Anno 1515. Henrick de II., Soon van Franciſcus d'I., Anno 1547. Franciſcus de II., Soon van Henrik de II., Anno 1559. Carel de IX., Broeder van Franciſcus de II., Anno 1560., en deeſen Henrik de III. Broeder van Franciſcus de II. en Carel de IX., alle drie Soonen van Koningh Henrik de II.

Weynigh wiſt Koningh *Henrick* de III. ſijn *authoriteit* te houden.

Hoe weynigh hy (behalven de kneeck/ welcke ſijne Welluſten en Verquiſtingen aen ſijn' Aghtbaerheyd gaven) in andere gevallen de Koninglycke deftigheyd in aght nam/ blijckt oock uyt 't volgende: Korts voor ſijne vermoordingh had hy nae Roſchel een Brief aen Koningh Henrik van Navarre geſonden; met begeerte/ dat hy eenige ſijner voornaemſte Bediende ſou afvaerdigen/ om met de Gedeputeerde der twee Onroomſche Switſerſche Cantons (doe te Parijs) te handelen; oock/ om van haer te verſtaen andere dingen/ ſijnen dienſt/ en de welvaert des Staets betreffende.

Klughtigh Voorbeeld hier van.

Navarre ſond derwaerts Maximiliaen van Bethune de Rhoſny. De Heer de Villeroy braght hem voor ſijne Majeſteyt. Rhoſny vond hem in ſijn Cabinet, met de Deegen aen de zijde/ een korte Mantel op de ſchouderen; ſijne kleyne Toquet, of rood Hoedje/ op 't Hoofd/en een Mand/ welke aen een Sluyer hingh/ aen ſijnen Hals. In deſelve waren twee of drie kleyne Hondjens/ niet grooter als een vuyſt; waer op hy onbeweeghlijck bleef ſtaen kycken.

Groote verquiſtingh aen Honden.

En ſeecker/ onder ſijne veelerley verquiſtingen was oock deeſe buytenſpoorigh genoegh/ dat hy jaerlijcks aen Honden verſpilde over de honderd duyſend goudene Kroonen.

Laetſte woorden aen *Henrik* van *Navarre.*

Een weynigh voor dat hy de Geeſt gaf/ ſeyde hy tot Henrik van Navarre. „Stel de „Religions-verſchillen uyt tot op de by-een-„koomſt der Standen des Koninghrijcks; „en leer aen my/ dat Godſaligheyd en Reli-„gie is de plight der Menſchen tegens God; „waer over den menſchlijcken arm geen „maght heeft. Hy had/ ſoo langh hy leefde/ te Romen wel eenige voorname perſoonen op ſijnen zijde; doch ſoo ſwack/ dat/ als de Kardinael van Yoyeuſe in den Geeſtlijken Raed d'eere ſijns Koninghs wou voorſtaen/ en hy daer over van een Spaenſch Kardinael een Kinnebackſlagh ontfingh/ deeſe Prælaet wegens dien hoon noyt voldoeningh heeft konnen bekomen.

De *Catholijke Pariſianen* ſoecken H. *Reliquien* van haren *S. Jaques Clement*; maer verdrincken alle daer over.

Hoe groot den haet der Roomſchgeſinde Pariſianen tegens hem was/ bleeck genoeghſaem uyt d'Eere/ welckeſe ſijnen Vermoorder hebben betoond. Doe Jaques Clement hem op de gehoorde wijs had omgebraght; daer op dood geſtoocken was/ en verbrand ſou werden/ hadden veele devote Catholijken geerne eenige Reliquien van deeſen Sanct en Martelaer (dus noemdenſe hem) gehad; doch konden'er geene van bekoomen/ wijl 't vyer alles had verteerd. Namen derhalven een deel van d'aſch; inſonderheyd de Gras-ſooden/ waer op yets van ſijn bloed was gedruppeld/ doemen hem heenen ſleepte nae de plaets der verbranding. Deeſe uyt d'aerdbodem geſtickte Sooden deedenſe in een Schuytje/ om daer mee nae Parijs te vaeren; doch onderweegen verdronkenſe al t'ſamen.

Henriks Sinſpreuk.

Henriks Sinſpreuck was Manet ultima cœlo; of: Tertia in cœlo; in 't Franſch: La troiſieme m'attent au Ciel; beteeckenende: De derde verwaght ick in den Hemel, te weeten/ de derde Kroon. D'eerſte en tweede waren de Poolſche en Franſche. Deeſe woorden had hy doen ſetten rondom twee afgebeeldde Kroonen.

Seldſamen voorbeduyden Droom deeſes Koninghs.

Drie dagen voor de Moord aen hem gepleegd quam hem in ſijnen ſlaep voor/ dat ſyne Kroon/ Rijcks-ſtaf en Koninglijcke Rock door een Monick met bloed beſprengd/ en met voeten getreeden wierden. Doe hy ſijnen Droom aen den Abt van S. Denis verhaelde/ waerſchouwde deeſen hem/ dat hy ſigh ſelven wel in aght neemen/ en ontrent hem goede Waght doen houden ſou: Echter kon hy de vervullingh niet verhinderen.

Hy had dickmael een leedige Keucken.

Sijne geweldige verquiſtingen veroorſaeckten/ dat hy al dickmael een leedige Keucken; deſgelycks gebreck van vyer/ light/ en andere noodwendige dingen had. Anno 1588. (een jaer voor 't eynd ſijns levens) was hy ſoodanigh met ſchulden overhoopt/ dat de Leveranciers van Spijs/ Dranck/ en andere Waren hem niet 't minſte meer begeerden te borgen: Oock de Hof-Muſicanten niet meer te ſingen; wijlſe geen betalingh van haer' aghterſtallen konden bekoomen.

Os van 3000. ponden, geſlaghtet ſijnde.

Die van Dantzick wilden eens een Vereering van yet ſonderlinghs aen Koningh Henrik doen. Hadden een negenjarigen Os gemeſt/ van 't Hoofd af tot aen de Staert toe vijf ellen langh; doch door eenige verhinderingh kon d'overſendingh niet geſchieden: derhalven ſlaghtedenſe dit Beeſt ſelfs; en bevonden/ dat het/ ſchoon gemaeckt/ 3000. ponden woegh.

Eenige ſtaeltjens van de ſeer grouwlijke Verkragtingen, Moorderyen, Heylighſchenderyen, *Atheiſteryen*

Hoedanig de Catholijke Ligiſten in 't laetſte van Henriks Regeeringh te werck gingen/ ſullen wy/ uyt duyſenden/ alleen in twee of drie Staeitjens vertoonen. Doeſe in de Voorſteeden van Tours waren gekoomen/ om Henrik hier gevangen te krijgen/ begeerde de Ridder d'Aumale te logeeren by den Provooſt van S. Symphorian. Terſtond deed hy 't Huys doorſoecken/ en vond eenige Soldaten; welcke hy voor ſijn' oogen liet doorſteecken. Tuſſchen de veertigh en vijftigh Vrouwsperſoonen hadden ſigh in een Kelder verborgen. Al t'ſamen wierdenſe verkragt; gelijck oock alle andere van die Sexe in deeſe Voorſtad. Selfs in S. Symphorians Kerck hebbenſe verſcheydene Vrouwen en Dochteren op 't leelijckſte geſchonden voor 't aengeſight harer Mannen en Vaderen; door deeſe Ligiſtiſche Catholijke gedwongen/ ſulck een verfoeylijckheyd te moeten aenſchouwen.

Sy

FRANK-RYCK.

Sy bonden daer twee Kelcken / tot de bedieningh der Mis, d'eene van Tin / d'andere van Silver. De Tinne verklaerdense voor goed Ligistisch en Roomsch-Catholijk; derhalven Heyligh; de Silvere voor Hereticq, Hugenotisch, en Koninghsch; dienvolgens goeden Buyt. Al der Roomschgesinden heylige dingen / alsse eenighsins kostlijck waren / noemdense Hugenotisch en Schismaticq; ter dier oorsaeck een wettigen Roof voor de Catholijcken.

en uyterste Godloosheden

De gedagte Ridder d'Aumale eygende sigh toe een seer schoon Maeghdeken / noch geen elf jaren oud; welcke hy / wegens hare tegen weer / geduerig een Ponjaerd op de keel hield / en dus haer verkraghtte. Daer na sond hy haer sijn' Officieren toe / om desgelijcks te doen. Doe deese Ligistische van hier vertrocken / stack elck van haer 't Vyer in 't Huys / waer in hy geherberghd was geweest. Hoe goed-Catholijk de Heeren / Edele of Burgers oock waren / 't mogt haer niet helpen / alsse niet met de Heylige Catholijke Liga tegens Henrik wilden aenspannen; of wanneermen eenigh vermoeden had opgevat / datse afkeerigh waren van deese onordre en verwoestingh des Vaderlands. Selfs te Tholouse vermoordense wreedelijk de Præsident Duranti, en d'Advocaet Dafis, beyde yverige Roomschgesinde. Dit was niet alleen 't bedrijf der gemeene Soldaten / maer ook van de Bevelhebberen / en Meede-Hoofden der Sainte Ligue.

der *Catholijcke Ligistische* Soldaten en *Officieren,*

op onverhaelbare wijsen;

Onmogelijck sou 't vallen / te willen verhalen al de Gods-lasteringen / Heylig-schenderyen / verkraghtingen op noyt meer gehoorde wijsen / moorderijen in koelen bloede; bespottingen van God en Godsdienst / begaen in de Steeden / daer de Ligeurs meester waren; oock in haere Leegers. Op de geboodene Vasten-dagen der Roomsche Kerck atense vleesch van Kalveren en Schapen; maer noemdense Karpers. Hoenderen gavense den naem van Snoecken: Varkens dien van Braessems. Ondertusschen wildense gehouden sijn voor vroome Catholijken des H. Verbonds, en groote yveraers voor de Roomsche Religie tegens de Ketters. Selfs de Geestlijcke gaven haer dien roem op alle Predickstoelen. Als den voorgedaghten Ridder d'Aumale eens wierd voorgedragen van een voornaem Roomschgesind Heer / hoe veelerley grouwelen sijn en 't ander Ligistisch Kryghsvolck bedreef / soo datmen sigh moest verwonderen / dat d'Aerdbodem sigh niet opende / om haer levendigh te verslinden; gaf hy tot antwoord: Verdienense hier mee eens de Hel, soo verdienense daer tegens wel tweemael den Hemel, door d'uytroyingh der Ketteren, en de voorstand der Catholijke Religie. Ondertusschen kanmen niet ontkennen / dat onder de Soldaten der Hugenoten oock wel sulcke Gasten waren / die / door de woedende bedrijven der andere verbitterd / of van haer selven Godloos sijnde / of meest tot den hoop der Politiquen behorende / somtijds oock of Tyrannisch of oneerlijck genoegh te werck gingen. Doch sulcks wierd van d'Onroomsche niet verschoond / veel min geprezen; maer / daer 't geschieden kon / hard gestraft.

Spottige beschimpingh harer eygene *Religie.*

Werden echter van de Geestlijcke op alle Predikstoelen voor seer *Catholijk* geroemd: en aenmercklijke antwoord des Ridders *d'Aumale* op de voordragingh harer Godloosheden.

Wy hebben nu noch yets te seggen van eenige dingen / raeckende de Regeeringh van Koningh Henrik de III., of onder deselve in Frankrijk voorgevallen; welcker sommige sullen dienen tot verder openingh van 't geen alreeds verhaeld is.

Bericht van noch eenige andere dingen.

Vande Sainte Ligue, of 't H. Catholijk Verbond, is nu dickmael gesproocken; en van deselve sal in 't vervolgh onder Henrik de IV. noch meer moeten gehandeld werden; als waer door 't Koningrijck Frankrijk wierd gewenteld in d'uyterste onrusten / met vreeslijke bloedstortingen en allerley grouwel-bedrijven. 't Sal derhalven niet onaengenaem sijn voor d'onkundige Leesers, hier kortlijck voor te stellen hare geboorte / en eerste geringe beginsselen / uyt de Schrijvers diens tijds en Lands. Seker Burger te Parijs, genoemd Rocheblond, yverigh Roomschgesind; maer te gelijk van een seer oproerigen aert / en aengehitst van eenige groote Heeren / spandde aen met Prevost en Boucher, Kosters van S. Severin, en S. Benedictus: deese drie weer met Launoy, doemaels Canonick te Soissons; een afgevallene van de Gereformeerde Religie, ter oorsaeck dat hy van d'Onroomsche te Sedan sou gehangen sijn geworden / indien hy niet de vlught had genoomen / wegens by hem gepleeghd Overspel; welck gevaer hy ontgingh / door sigh by die van de Roomsche Kerck te voegen.

Geboorte en Wiegh der *Sainte Ligue.*

Vier persoonen d'eerste Voedsters deeser Misdraght.

Deese vier beraedslaegden onder malkander / hoemen best Koningh Henrick de III. uyt den Throon schuppen; dien van Bourbon verdelgen; 't Huys Guise tot de Kroon brengen moght. Allenxen trockense meer andere van allerley Staet tot haer. Vervolgens maecktense een Kleynen Raed te Parijs van ses Hoofd-Ligeurs; onder welcke Rocheblond den voornaemsten was. De vijf andere waren Compans, Cruce (Procureur), la Chapelle, Louchart (Commissaris); en Bussy le Clerc (oock Procureur). Eenige malen quamense by een in 't Collegie van de Sorbonne, en in de Kamer des gedaghten Kosters van S. Benedictus; daer na in 't Collegie van Forteres; hierom naderhand genoemd de Wiegh der Liga. Somtijds vergaderdense oock wel in andere Huysen. De last der laetstgenoemde vijf was / sigh soo veel aenhangh te maecken / als haer doenlijck kon sijn; door de Lieden (van welckese hoop hadden / haer te sullen konnen winnen) voor te dragen den quaden staet van Frankrijk, ter oorsaeck van de Scheuringen / Ketteryen / Tyrannien, Uytsuygingen / &c. Vervolgens gavense reeckenschap van haere Verrightingen aen eenen anderen gestelden Grooten Raed, bestaende uyt Doctoren, Kosters / Predikers / en eenige aensienlijcke persoonen; welcke souden ondersoecken en beproeven den aert der geene / diese aen sigh wilden trecken.

Kleynen Raed, van haer gemaeckt te *Parijs*, bestaende uyt ses Hoofd-*Ligeurs*;

der selver namen, en verrightingh.

Andere Grooten Raed.

In weynigh tijds wierd 't getal deser Broederschap seer groot / wijl 'er vry veele misnoeghd waren over de slegte bestieringh van Koningh Henrik; noch meer / de volle uytroyingh

De Hertog van *Guise* koomd in 't Spel;

FRANK-RYCK.

ropingh der Hugenoten wenschtten. Doe / als nu sterck genoegh / sondense eenige uyt de hare aen Duc de Guise, om hem bekend te maken de toegeneegene wil der Catholijke te Parijs t'sijnwaerts: Haren yver tot de behoudenis der Roomsch-Catholijke Religie; de verdelgingh van Kettery en Tyranny. Dit laetste sagh op Koning Henrik; 't voorige op de Hugenoten. Met groote vergenoegingh hoorde de Hertogh dit alles aen. Sprack'er van met sijne Broederen de Kardinael en Hertogh van Mayenne; oock met de Kardinael van Bourbon, doch met deesen niet meer / dan hy hebben wou / dat hy sou weeten: want even dien Kardinael de Bourbon moest de Mom deeser Misdragt sijn. Ja selfs / men sou hem Koningh maecken; maer als 't soo verre was gebraght / hem haest uyt den weg hebben geruymd / om voor Duc de Guise plaets op den Throon te verschaffen: Die nu in onderhandelingh begon te treeden met de Ligeurs te Parijs. Weersijds beloofdense malkander met Eede / d'een d'ander niet te sullen verlaten / maer gesamentlijck te bevegten en uyt te roeyen Kettery en Tyranny, dat is / al d'Onroomsche, nevens de Huysen van Valoys en Bourbon. De Geestlijcke souden in hare Predicatien 't Volck hier toe ophitsen / en den Aenhangh doen vermeerderen: gelijckse dan oock te Parijs en anderweegen geduerigh op haere Predickstoelen Koningh Henrik opentlijck scholden voor een Tyran en voorstander der Ketteren. De Liga dus gefatsoeneert sijnde / heeft daer op soodanigh toegenoomen / en suicke dingen verright / als wy alreeds hebben verhaeld / en noch verhalen sullen.

en doe wierd de Sainte Ligue eerst reght gefatsoeneert.

De voorheenen gedagte Politiquen maekten de derde Parthy in Frankrijk. Der selver Hoofd was de Mareschal d'Anville. Schoonse Roomschgesinde waren / echter soghtense / volgens haer voorgeven / de rust des Rijcks te bevoorderen / sonder aght te neemen op t verschil der Religien. Ondertusschen was 't buyten twijffel, datse / nevens de vreede van Frankrijk, oock op haer' eygen' aengelegenheyd in 't bysonder ooghden. Tot haer voorneemen meendense te sullen konnen geraeken / door de Koninginne Moeder / Catharina de Medices, van de Regeeringh af te schaffen; de Guisen en d'Italianen wegh te drijven. Ten dien eynde spandense met die van de Gereformeerde Religie aen; doch tot verderf van derselver Zeeden in veele dingen. Want vermits deese Politiquen en haer Volck een ongebonden leven voerden / soo wierden niet weynige Hugenoten, welcke met dit Peck omgingen / oock daer van besmet; zyn seer verwilderd in hare voorige eerlijke / ingetoogene levens-wijs. Koningh Henrik had / ter oorsaeck van sijn' ongeregelde wellusten en schendige Verquistingen / soodanigh sijn' Authoriteit verlooren / dat hy by geene der drie Factien (Roomschgesinden, Hugenoten en Politiquen) yets gold; by alle gehaet was. Dit veroorsaeckte oock de Guisen, om haere voorige gedaghten tot de Kroon weer op te vatten / en d'uytvoeringh stercker aen te binden; ten dien eynde sigh maghtigh maeckende met de Heylige Liga. Oock hield de Hertogh heymlijck t'samen-verstand met Koning Philips de II. van Spaenje, en Paus Sixtus de V., om hem in sijnen Toelegh bevoorderlijck te sijn: waer heenen sy sigh oock ligtlijck lieten beweegen.

De soo genoemde Politiquen, de derde Factie in Frankrijk, spandden aen met de Hugenoten: doch de goede Zeeden van deese wierden door der anderer ongebonden leven verdorven.

Koningh Henrick geld by geene der drie Factien yets.

Wy hebben hier boven met een woord gewagh gemaeckt van de dood der Koninginne Moeder Catharina de Medices, sonder de tijd te noemen / of verdere omstandigheden aen te wijsen. Staet derhalven te weeten / datse niet langh heeft geleeft na d'ombrengingh der Guisen; welcke voorviel op den 23. December Anno 1588.; want hare verhuysingh uyt dit leven is gevolghd den 5. van Januarius Anno 1589., soo dat maer alleen twaelf dagen tusschen beyder dood verliepen; en de vermoordingh van haeren Soon Koningh Henrick droegh sigh toe noch geen seven Maenden daer na. Sy was de Dochter van Laurentius de Medices, Hertogh van Urbino, gewonnen by Magdalena, Dochter des Graefs van Bononien en Avernien. Haren Oom / Paus Clemens de VII., heeft van haer / noch jongh sijnde / voorsegt / datse gebooren was, om te verwoesten den Staet van dien Vorst, aen wiense ten Houwlijck sou werden gegeven. 't Was oock gewisslijck niet al mis geraden; gelijck Frankrijck meer als genoegh gewaer is geworden. Want al d'onrusten / geduerende de tijds haers verblijfs in dit Gewest / heeftse of selfs veroorsaeckt / of 't vyer / van andere gestoockt / voorts opgeblasen / en nieuw Hout daer toe gebraght.

Catharina de Medices, Koninginne Moeder, stracks na d'omkoomingh der Guisen gestorven.

Voorseggingh van Paus Clemens, haren Oom, van haer. Sie hier van P. Jovius, en Guicciardin.

't Ontbrack haer niet aen Italiaensche listigheyd / vleyery / en wraeckgierigheyd. Echter heeftse deese laetste hertstoght eens roemlijck bedwongen. Als Koningh Anthonius van Navarre (Vader van Henrik de IV. en Man van Johanna d'Albret) twee Soldaten-Jongens / welcke haer gesmaedighd hadden / wou doen hangen / begeerdese sulcks niet toe te laten: maer seyde tot hem. Mijn Cousin, 't betaemd ons geenssins, de gramschap soo diep in ons Hert te laten nestelen. Dit is ons Wildbraed niet. Na de dood van Koningh Don Sebastiaen, gesneuveld (immers soo men meende) in d'Africaensche Veldslagh / maektese prætensie of aenspraeck op 't Koningrijck Portugal; voorgevende / dat Alphonsus de III., in ordre de vijfde Portugalsche Koningh (aen de Kroon gekomen Anno 1249.), by Mathilde, Gravin van Boulonge in Picardyen, een Soon had gewonnen / genoemd Rupertus; van wiense in de reghte Linie was afgedaeld. Doch de Portugeezen toonden / dat Mathild geen Kinderen had nagelaten; en dat de gedaghte Rupert de Soon harer Suster was geweest.

Haren Italiaenschen aert; doch eens bedwingdse roemlijck haere wraeck-gierigheyd.

Maeckt aenspraeck op 't Koninghrijck Portugal.

Haer' onmatige Regeersught heeft Frankrijk ontelbaer-veel bloedige onheylen veroorsaeckt. Hare veelerley seer snoode bedrijven / schendlijcke onkuysheden / Tover-oeffeningen / en andere grouwelen / hebben wy anderweegen voorgesteld / selfs uyt Roomschgesinde Schrijvers: te gelijck oock d'oorsaeck van haren hevigen haet tegens de Hugenoten, ont-

Hare boose bedrijven, en oorsaeck haers bloedigen haets tegens de Hugenoten. Sie onse

FRANKRYCK.

Kron. der Kron. V. Deel.

ontstaen uyt een Schildery; waer in sy en hare Soelen op 't oneerlijckste stonden afgebeeld: welckese meende / dat d'Onroomsche hadden doen maecken; daer 't doch geschied was van een Roomsch-Catholijk Heer / uyt Minne-nijd. Om haer oogmerck te bereycken/ boodse somtijds de Guisen, dan weer Navarre de hand / wanneer deese of die parthy de swackste begon te werden / om dus altijd 't Rijck in verwarringh/en daer door de Regeeringh in handen te houden. Echter wasse meest tegens Navarre gekant. Evenwel riedse haren Soon Koningh Henrik, korts voor hare dood / dat hy sigh ten eersten met hem en de Princen des bloeds sou vereenigen / als sijnde opreghte Françoisen, die noyt van de behoorlijcke Getrouwheyd waren afgeweecken; schoonse om der Religie wil seer waren vervolghd geworden: waer tegens de Guisen en der selver aenhangh / onder den deckmantel van beschermingh der Roomsch-Catholijke Godsdienst / hem nae Leven en Kroon hadden gestaen. Deed'er voorts by: Men had bloeds genoegh om der Religie wil vergoten. Hy sou de Hugenoten wat meer vryheyd geven; soo sou d'Oorlogh ophouden / en hy geluckigh konnen regeeren. Doese op haer sterven lagh / en nu de Geest sou geven / riepen hare Staet-vrouwen haer toe: Sy sou sigh beveelen aen de H. Catharina. Eene harer Kamenieren, Margaretha, daerse seer veel van hield / en haer had vergund / by de Gereformeerde Religie te mogen blijven / vermaende haer / datse sigh tot God en den Salighmaker Jesus sou keeren: waer op de Koningin tot haer seyde / datse door de val van 't Huys overdeckt en verdruckt was.

Waerom sy Frankrijk in onrust wou houden.

Hare Vermaningh aen haren Soon Henrik korts voor hare dood.

Hare laetste woorden.

Haren Man Henrik de II. heeftse seven Kinderen gebaerd: vier Soonen / Franciscus, Carel, Eduard-Alexander (naderhand hernoemd Henrik, even dien geenen van wien wy nu gesproocken hebben) / en Hercules, oock hernoemd Franciscus, Hertogh van Alençon, naderhand van Anjou. D'eerste Franciscus, Carel, en Henrik, sijn Koningen van Frankrijk vervolgens na malkander geworden: De tweede Franciscus was geweest Heer der Vereenighde Nederlanden. Alle sijnse kinderloos gestorven; waer over sommige hare Bedenckingen hebben geuyt. De drie Dochteren waeren / Elisabeth, of Isabella, ten Houwlijck gegeven aen Koning Philips de II. van Spaenje; doch door den selven uyt de weereld geholpen. Claudia, geworden de Gemalin van Carel, Hertogh van Lotharingen; en Margaretha, getrouwd aen Koningh Henrik van Navarre, doch naderhand van hem verstooten.

Kinderen, soo Soonen als Dochteren, by haren Man Koningh Henrick de II.

Als nu HENRICK de III. op de verhaelde wijs was vermoord / was met hem (gelijck hier boven is aengeweesen) de Valesische Linie uyt de Stam van Hugo Capet (Anno 987. Koningh geworden) gantsch verdord. De gemelde Hugo is de Stam-vader der reghtneerdalende Capetische, en der twee Sijdenlinien de Valesische en Bourbonsche. De neerdalende Capetische Linie hield op met Carel de IV., bygenoemd de Schoone, Anno 1327. Doe begon met Philips de IV. de Capetische ter Sijden-linie van Valois; waer van de Stam-vader was Carel, Graef van Valois, tweede Soon van Philips de III., bygenoemd de Koene. Deese Linie is ge-eyndighd met Henrik de III. Derhalven had nu 't naeste Reght tot de Kroon de Bourbonsche Linie; en uyt deselve Koningh Henrik van Navarre, gesprooten uyt Robert, Graef van Clermont (tweede Soon van Koningh Louis de IX., geseght de Heylige, overleeden Anno 1270): die ten Gemalin had genomen Beatrix, Erfdochter van Bourbon; uyt welcke 't gantsche Koninghlijck Bourbonsche Huys afstamd. Harer beyder Soon was Louis, Graef van Clermont, Heer van Bourbon: welcke Heerlijckheyd Anno 1327. door Koningh Philips de Valois wierd verheven tot een Hertoghdom.

De Valesische Linie met Henrik de III. verdord.

FRANKRYCK.

Bericht van de Capetische neerdalende Linie, en de twee ter sijden-Linien de Valesische en de Bourbonsche

Louis liet twee Soonen na / Petrus en Jacobus. De Tack van Petrus verdorde in Hertogh Carel van Bourbon, dood geschooten in de veroveringh van Romen door 't Krijghsvolck van Keyser Carel de V., Anno 1527. Jacob, oock Graef vander Marck, en Connestabel van Frankrijk, won by Johanna de S. Paul een Soon / Johannes, getrouwd aen Catharina, Gravin van Vendosme en Castres, waer door deese twee Graefschappen aen 't Huys Bourbon quamen / nevens de Landen Concy, Lupe, Conde, Esperon, &c. Drie Soonen ontstonden uyt deese Echt / Jacob, Louis, en Johannes. De Kinderen van Johannes (des laetstgeboornen) wierden in 't Bourbonsche Huys niet erkend / wijl hy eene verr' beneeden sijnen Stand ten Gemalin had genoomen; jae oock by Vonnis onwettigh verklaerd / en moghten geen Erfgenamen sijn. De Linie van Jacob, d'oudste Soon / gingh uyt in de Nakoomelingen van Jacob, Graef van Armaignac. Louis, de middelste Soon van Johannes uyt de gemelde Catharina van Vendosme, en hy selfs Graef van Vendosme, liet na Johannes. Deese Johannes weer François en Louis. D'eerste / François, was Graef van Vendosme, Mondoubleau en Esperon, Heer van S. Calais. De tweede / Louis, wierd Heer van la Roche-Sur-Yon, Lupe en Conde in Henegouw. Uyt hem is gesprooten in de reghte Linie de Prins van Dombes, Hertogh van Montpensier, die geleefd heeft Anno 1550. François won by Maria van Luxemburgh drie Soonen en twee Dochteren / Carel, François, Louis, Antonetta en Louisa de Bourbon. Carel volgde sijnen Vader in 't Graefschap Vendosme; 't welck wierd gemaeckt tot een Hertogdom. François bequam 't Graefschap S. Paul; en Louis wierd Kardinael der Roomsche Kerck. Antonetta kreegh ten Gemael de Heer van Guise; en uyt deese beyde is ontstaen 't Huys der Guisen in Frankrijk. Louisa nam de Geestlijcke Staet aen / en wierd Abdis.

met de Genealogie van Koningh Henrik van Navarre

geworden Koningh Henrik de IV. van Frankrijk:

Waer uyt klaerlijck blijckt,

dat deesen Koningh Henrik van Navarre

De gedaghte Carel, oudste Soon van François, eerst Graef / daer na Hertogh van Vendosme, trouwde Françoise d'Alençon; die

aldernaest gereghtigt was

FRANK-RYCK.

die hem baerde vijf Soonen/ Antonius, François, Carel, Louis, en Johannes. Antonius nam ten Gemalin Johanna d'Albret, Koningin van Navarre: uyt welck Houwlijck is voortgekoomen dien Henrik, van wien ons nu staet te spreecken; en dan noch Catharina, sijne Suster. François stierf/ sonder Manlycke Erfgenamen aghter te laten. Carel wierd Kardinael der Roomsche Kerck (even de hier boven gemelde Kardinael van Bourbon; dien die van de Liga Koningh wilden maken na Henrik de III.; om dan/ door hem oock wegh te ruymen/ de Guisen op den Throon te helpen; van wien oock in 't vervolgh noch meer sal moeten gesprooken werden); overleeden in de Gevanknis/ waer in Koningh Henrik de III. hem had doen setten/ als eenen van de voornaemste Hoofden der Liga, en met de Guisen t'saemgespannenen. Louis, Prins van Conde, liet vier Soonen na/ Henrik, François, Carel (Kardinael) en Carel, Graef van Soissons. Van deese hier nae breeder. Alleen staet hier te weeten/ dat d'oudste Soon Henrik, Prins van Conde, door Vergif wierd om 't leven gebraght van de Ligisten, gelijck hier boven verhaeld is; doch een Soon naliet/ welcke is geweest de naeste Prins van den Bloede.

tot 't besit der Fransche Kroon;

Dus was Koningh Henrik van Navarre de naeste Erfgenaem van de vermoorde Koning Henrik de III.; en dienvolgens de naestgereghtighde tot de Fransche Kroon; alhoewel in een seer verre/ dat is/ tusschen de thiende en elfde Graed. Daer was wel in Frankrijk geen Voorbeeld/ dat een Prins in soo verren afstand des Maeghschaps opt op den Throon was geklommen; maer dit nam echter sijn Reght niet wegh. Daer-en-boven had Henrik de III. hem tot sijnen Erfgenaem verklaerd. De Liga evenwel wou hem op geenerley wijs voor Koningh erkennen. Ondertusschen/ 't Reght van Successie hem te willen bedisputeeren, sou haer weynigh voordeel toegebraght hebben. Men nam 't ter dier oorsaeck op wat anders. Hy was een Ketter; en mogt/ om deeser reden wil/ niet tot den Throon bevoorderd werden: te meer/ om dat Paus Sixtus hem in den Ban gedaen/ en verklaerd had/ alle Staten/ insonderheyd d'Erf-volgingh op den Throon/ onwaerdigh te sijn: waerom hy oock/ na der Ligisten meeningh/ noyt de Koninghlijcke Naem voeren; en deselve van niemand hem gegeven werden moght; selfs niet/ als hy sigh schoon tot de Roomsch-Catholijcke Religie begaf.

schoon tusschen den 10. en 11. Graed des Maegschap van Koningh Henrik de III. verwreemd.

De Ligisten willen hem voor geen Koningh erkennen, om dat hy een Ketter, en in den Ban was.

Eer wy verder gaen/ moeten wy kortlijk voorstellen sijne wedervaringen voor den aenvangh sijner Regeeringh als Koningh van Frankrijk. Hy was gebooren den 12. van December Anno 1553. uyt de gedaghte Johanna d'Albret, Koningin van Navarre door Erfreght; getrouwd aen Antonius de Bourbon, Hertogh van Vendosme, Prins van den Bloede in Frankrijk. Koningin Johanna bleef altijd seer yverigh by de Gereformeerde Religie. Antonius had deese Godsdienst oock wel beleeden/ doch versaeckte deselve/ door kleynmoedige vrees en valsche beloften. Hy sneuvelde in de Belegeringh voor Rouan, doe sijnen Soon Henrik seven jaren oud was. Sijne Moeder Johanna voedde hem op in de Leere der Protestanten. Al van doe af wierd hy vervolghd van de Guisen. Want vermits se vreesden/ dat/ wegens de Kinderloosheyd der Valesische Koningen/ de successie der Fransche Kroon eens op hem sou mogen vallen/ soo naemense voor/ hem door 't een of 't ander middel aen kant te helpen/ om haer selven dus de wegh tot den Throon te banen. Sijnen Hugenootschen Godsdienst/ en haren voorgewendden yver tot de Roomsch-Catholijke Religie was haer een deckmantel hier toe.

Henriks Geboorte-tijd.

Vader, en Moeder.

Opvoedingh in de Gereformeerde Religie.

Heymlijck handelde de Hertogh van Guise met Koningh Philips van Spaenje, dat hy een deel Spaensche Soldaten in Bearn sou laten koomen/ om Koningin Johanna, die sigh daer onthield (als alreeds te vooren door den Castiliaen van haer Koninghrijck Navarre beroofd) met haren Soon Henrik en Dochter Catharina by 't Hoofd te vatten; na Spaenje te voeren; daer voor d'Inquisitie te stellen; te doen veroordeelen als Ketters; en dan te verbranden. 't Sou dus volvoerd sijn geworden; doch ter reghter tijd wierd verwonderlijcker wijs ontdeckt dit seer gevaerlijck voorneemen/ genoemd verraderlijck/ niet alleen tegens Johanna en hare Kinderen/ maer ook tegens de Kroon Frankrijk selfs; als waer door Vreemdelingen/ en dan noch Spaenjaerden, van natueren geswoorne vyanden der Françoisen; gewapend in 't Land wierden getrocken. Dus ontworstelde Koningin Johanna noch/ met haeren Soon Henrik en Dochter Catharina, deese haer toegeschickte ellendige dood. Dien snooden aenslagh was nu elck bekend: Echter deed de Koninginne Moeder Catharina de Medices, welcke tsedert de dood van haren Man Henrik de II. de Regeering in handen had gehouden/ geen straf hier over oeffenen aen de Guisen.

Van kinds been af door de Guisen vervolghd.

Grouwlijcken aenslagh tegens hem en sijne Moeder, wonderlijck ontdeckt.

Op goed vertrouwen sond Johanna, hier toe versoght/ haren Soon/ aen 't Fransche Hof. Doch op dat hy door de dertelheyd en Godloosheyd van 't selve niet verleyd mogt werden/ voeghdese hem ten Opsighter toe de Godsalige/ wel-erbaerne Heer de la Casa. Hier wierd hy terstond onthaeld en gehandeld als eerste Prins des Koninghlijcken Bloeds. In d'onderteeckeningh en bezeegelingh der Brieven van Rijcksaecken volgde hy op des Koninghs Broeder Duc d'Alençon, en gingh voor sijnen Oom Kardinael Carel van Bourbon. Selfs in sijne Kindsheyd saghmen in hem blijcken van een uytsteeckende Geest en dappere kloeckmoedigheyd. Doe de derde Inlandsche Beroerte ontstond/ nam Koningin Johanna hem weer van 't Hof/ en sond hem den Prins van Conde toe; onder wien hy/ noch maer vijfthien jaren oud/ de Wapenen begon te handelen. Doe Conde te Bassac sneuvelde/ waer door de saeck der Onroomsche in een ellendige staet geraeckte/ sprack Koningin Johanna haer weer moed in. Noch geen 16. jaren had Henrick

Henrick koomd in sijne jeugd aen 't Fransche Hof; doch door sijne Moeder weer daer van genoomen.

Dappermoedigheyd in sijne eerste jeughd.

Werd, noch geen

FRANKRYCK.

rick bereyckt / alsmen hem stelde ten Opper-Veldheer van 't Heyr der soo genoemde Hugenoten: doch de voornaemste last des beleyds lagh op Caspar de Coligni, Admirael van Frankrijk. De jonge Prins van Conde was / naest Henrik, in 't grootste aensien by de Gereformeerde parthy. Ongelooflijck-vlijtigh toonde sigh de jonge Navarre (na dat d'Onroomsche de Slagh by Moncouleur hadden verlooren) / om alles weer te herstellen / en Volck by een te krijgen. Ten dien eynde trock hy allerweegen heenen; en leydde in aght Maenden tijds meer dan 400. Mijlen weghs af. Tot soodanigh een stand herbraght hy de vervallene saeck der Hugenoten, dat Koningh Carel de IX. en sijne Moeder Catharina geraedsaem vonden / hem den Vreede aen te bieden; en te gelijck de Gereformeerde: welcke oock Anno 1570. door de derdemael wierd geslooten; waer by die van de Religie Verseeckeringhs-Steeden bequamen.

16. jaren oud, Generael van 't Heyr der Hugenoten in Franckrijck: en draegd sig soo, dat Koningh Carel tot de derde Vreede met de Hugenoten treed. 1570.

Twee jaren daer na (Anno 1572.) / als men nu meende alles in een volkomene rust te sijn / wierden een goed deel Princen en Heeren onder d'Onroomsche aen 't Fransche Hof te Parijs gelockt / om by te woonen de bedrieglijk-aengestelde Bruyloft op 't Houwlijck van deesen Henrik met des Koninghs Caroli Suster Margaretha: Onder welke men in 't werck stelde d'al voor langh beslootene Parijssche Moord op S. Bartholomæi dagh. Even te vooren hadmen Koningin Johanna d'Albret, Moeder van Henrik (op Koning Carels versoeck te Parijs gekoomen / om de noodwendigheden tot de Bruyloft te helpen bestellen) / door vergif aen kant geholpen. De Bruydegom (Henrik van Navarre) en de jonge Prins van Conde wierden wel met d'andere niet vermoord; echter gevangen genoomen. Men braght haer voor Koningh Carel; die haer / met sijne gewoone Gods-lasterlijcke vloeckreedenen / beval / hare Religie te verloochenen / en de Roomsch-Catholijke aen te neemen. Sy weygerden. Daer op brack Carel los met afgrijslijcke Eeden: Hy wou van sijn' Onderdanen geen tegenspraeck gedoogen. Door haer ten Voorbeeld te stellen sou hy andere leeren, hem t'eeren als 't Beeld Gods. Na veele vloeck en scheldwoorden gebood hy haer / ter Mis te gaen; anders wou hy haer op 't alderwreedste doen straffen / als Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schenders.

Hem werd des Koninghs Suster Margaretha ten Gemalin gegeven, om de Parijssche Moord-bruyloft aen te stellen. 1572.

Met de Prins van Conde gevangen genomen;

De doods-vrees deed haer swighten; soo datse eyndlijck de Mis hoorden / en Henrick een Brief aen den Paus schreef / met beede / hem te willen ontfangen in den schoot der H. Roomsche Catholijke Kerck. Selfs beval hy / de Roomsche Religie in sijne Heerlijckheyd Bearn in te voeren. Doch de Bearners begeerden daer in niet te bewilligen. Ondertusschen vertrouwden de Roomschgesinden sigh niet op Henrik. Men geloofde / dat hy alleen de Roomsche met de mond / maer in 't hert de Hugenootsche Religie toestemde. Ja oock / men nam een vermoeden op / dat hy 't Hof verlaten / en sigh weer by de Religionarissen voegen wou / nevens de Prins van Conde, en 's Koninghs Broeder Duc d'Alençon. Hier over wierd hy geroepen voor Koningh Carel, de Koninginne Moeder Catharina, en den Cancellier. Hy ontkende deese laetste saeck niet; maer gaf 'er vrymoedigh reedenen van; te weeten: Hy was aen 't Hof te Parijs geduerigh in gevaer sijns levens. Men leydde laegen / om hem aen kant te helpen. De dood-vyanden van 't Huys Navarre waren aen 't Hof in de grootste gunst / en al-bestierders. Men deed niet anders / dan hem op 't schendigste beliegen / om door sulcke middelen hem uyt de weereld wegh te doen ruymen. Selfs traghtmen na 't leven des Konings / en sijns Broeders Francisci, &c.

en door dreygementen van haer de wreedste dood te sullen aendoen, gedwongen, ter Mis te gaen.

De Guisen echter staen hem noch al na 't leven.

Sijne verantwoordingh.

De Prins van Conde en meer andere Groote ontquamen 't door de vlught. Henrik van Navarre en Duc d'Alençon settedemen gevangen. Na de korts hier opgevolgde rampsalige dood van Carel de IX., en d'aenkoomst van Henrick de III. tot den Franschen Throon / vond dien van Navarre middel / om sigh van 't Hof wegh te maecken. Doe gingh hy weer in de Gereformeerde Kerck; en verklaerde / dat hy voor ontrent vier jaren tot de gemeenschap des Pausdoms was gebraght / niet door onderrightingh of overtuygingh / maer door enckel geweld / en verbaerlijcke dreygementen. De Religie, welcke hy nu weer beleed / had hy noyt in sijn hert verlaten; en alleenlijk door dwang Roomsch-Catholijk gescheenen / &c. Conde had oock te Straetsburgh sigh weer met de Gereformeerde Kerck vereenighd / en voeghde sigh by Navarre. Duc d'Alençon vond sigh een wijl tijds by haer. Koningh Henrik de III. wierd genoodsaeckt / weer een Vreede aen te gaen met de Hugenoten en derselver Hoofden. Hier uyt namen de Guisen gelegenheyd / om de Sainte Ligue, of 't H. Catholijk Verbond, op te reghten. Henrik van Navarre, nevens meer andere Groote / stelde sigh daer tegens; en reddede Koningh Henrik selfs uyt de handen der Verbondene, gelijck hier boven gehoord is; doch kon hem niet bewaren voor 't Moord-mes des Monicks. Als dan Henrik de III. van Valois dus aen kant was geholpen / nam de Koningh van Navarre, uyt 't Huys Bourbon, de Titel aen van

Henrik andermael gevangen; doch ontkoomd noch.

Keerd weer tot de Gereformeerde Kerck.

Steld sigh met Conde tegens de Guisen en de Liga.

HENRICK de IV.

Koningh van Frankrijk en Navarre. Maer niet weynigh heeft hy met de Liga moeten worstelen / eer hy tot de geruste Besittingh quam; welcke echter altijd noch ongerust genoegh was. De Ligisten voerden openbare Oorlogen tegens hem / en waeren verr' de sterckste. Leydden oock heymlijcke Laagen tegens sijn leven. Hy sagh (gelijck hy eens tegens den Marquis de Rhosny verklaerde) / dat hy / indien hy by de Gereformeerde bleef / al de Roomschgesinden van geheel Frankrijk tot geduerige vyanden sou hebben; welcke oock door buytenlandsche Maghten in haere weerspannigheyd gestijfd souden werden. Nam hy de Roomsche Religie aen / soo sou hy de Protestanten den Oorlogh moeten aenkondigen;

Henrik van Navarre neemd de Titel van Koningh in Franckrijck aen. 1589.

Siet groote swarigheden te gemoet; 't sy dat hy Gereformeerd bleef,

't sy hy Roomsch wierd.

digen; en dit sou hem seer smertlijck vallen; wijlse soo veel onheylen met hem uytgestaen/ goed en bloed voor hem opgeset hadden. Daer-en-boven wist hy/ datse niet soo ligtlyck/ als sommige onder de Roomschgesinde voorgaven/ te dempen souden sijn; vermits een groot deel des Adels/ en veele Steeden/ van hare parthy waren. In de Balans sijner gedaghten hield eyndlijck 't beslugt/ van aen de zijde der Hugenoten te willen blijven/ 't overgewight.

Moet dapper tegens die van de Liga vegh ten; schoon seer swack van Volck.

Doe Henrick de III. was omgebragt/ vielen eenige uyt desselven Leeger voor Parijs Koningh Henrik de IV. toe/ en deeden aen hem d'Eed van getrouwheyd. De Switsers in 't selve Heyr volgden haer Voorbeeld; wijlse anders moesten vreesen voor verlies harer aghterstallen. Dit was de nieuwe Koningh wel vry bevoordelijck; doch kon noch weynigh helpen/ om de Maght der Ligeurs t'evenaren/ en sulck een meenighte van Roomschgesinden in 't Koninghryck te betoomen. Echter maeckte hy sigh meester van Meulan, een Steedje in Ile de France, of 't Eyland van Frankrijk, in de Provintie Vexin, aen de Rivier de Seine. Desgelijcks van Gisors in Normandyen, en van 't Landschap Caux, by de Grensen der Provintie Beauvais; oock van Clermont. Verdeelde sijne Maght in drie Legers. 't Een'/ onder sijn eygen bevel staende/ trock in Touraine. De twee andere/ onder Duc de Longueville en de Marquis d'Aumont, na Picardyen en Champaigne. Sijn Heyr bestond alleen uyt 12000. te Paerden 3000. te Voet/ behalven de Regimenten Switsers.

Bekoomd eenige Plaetsen in sijn geweld.

De gevangene Kardinael Carel van Bourbon, door bestel van Duc de Mayenne, te Parijs ten Koningh uytgeroepen.

Ondertusschen had d'oproerige Stad Parijs, juygchende over de Moord/ begaen aen Koningh Henrik de III., de Kardinael Carel van Bourbon ten Koningh uytgeroepen. Dit geschiedde door bestel des Hertoghs van Mayenne, of Maine, genoemd Carel van Lotharingen, Broeder der omgebraghte Guisen; te weten/ Hertogh Henrik en Kardinael Louis, Aertsbisschop van Rheims. Mayenne deed deese Kardinael van Bourbon Koning verklaren uyt enckele list/ om selfs aen de Kroon te geraken. Want hy wist/ dat deese Prælaet naerder behoedanighd was tot 't Erfreght/ als hy; doch hy sat gevangen: was daer-en-boven alreeds soo oud/ dat hy/ volgens de natuerlijcke loop/ haest moest sterven. Ondertwijl sou hy (Mayenne) onder deesens Bourbons naem/ derhalven met grooter gunst en toeval der Ligistische en Roomsch-Catholijcke, den Oorlogh konnen voeren/ en sigh in sulck een postuer stellen/ dat hy na des Kardinaels dood/ of noch wel by desselven leven/ sigh op den Throon sou konnen dringen. Even hierom deed hy niet de minste moeyte/ om de gevangene Parijssche Koningh te verlossen; maer trock terstond op tegens Koningh Henrik, met driemael meer Volck/ als deese Vorst in sijnen dienst had.

Listigh inzight van Mayenne hierin, om selfs Koningh te werden;

die, als Hoofd van Liga, tegens Henrick op-

Eer hy sigh op wegh begaf/ beloofde hy de Parisianen, dat hy met deesen eenen Toght een eynd sou maecken van den Oorlogh; en den Bearnois (dus noemde hy veraghtlijck dien van Navarre) gebonden aen handen en voeten aen haer over leveren. Onderwegen wierd hy geduerigh stercker/ door aenkoomende Krijghsvolckeren uyt Nederland, Picardyen, en Lotharingen; soo dat hy een maghtigh Leger onder sigh had. Koningh Henrik ontbood derhalven tot sigh de Hertog van Longueville en de Marquis d'Aumont, met de geene die onder haer stonden. Terwijl deese aennaerderden/ trock Henrick op sijnen vyand toe; sloegh sijn Leeger neer in 't Vleck Arques, en begroef sigh daer. Eenmael/ andermael/ en ten derdenmael vielen de Ligistische onder Mayenne op hem aen/ eer noch Longueville en d'Aumont by hem waren gekoomen: doch moesten met geen kleyn verlies en meerder schande afwijcken.

treckt, na gedane pogchende belofte aen de Parisianen.

Krijghe dappere slagen; schoon viermael stercker.

Henrick, nu met de Hertogh en Marquis versterckt/ snelde na 't oproerigh Parijs: daer de Ligistische hadden doen drucken nieuwe tijdingen/ dat Duc de Mayenne den Bearner had geslaegen; hem 14. Vaendelen en 8. Standaerden ontweldigd; daer doch regt het tegendeel waeraghtigh was/ en Mayenne een swaer/ Koningh Henrick maer een seer geringh verlies had geleeden: die op den laetsten van October, versterckt met noch eenigh Volck/ hem door Koningin Elisabeth van Engelland toegesonden/ tot op een half uyr weghs by de gedaghte Stad quam.

Valschen roem van Victorie.

Henrick koomd voor 't oproerigh Parijs,

Om ter sijden de Voorsteeden S. Jaques en S. Marceau aen te tasten/ ordonneerde hy 4000. Engelsche, twee Regimenten Françoisen, en een Regiment Switsers, onder 't Commando des Mareschals de Biron. Tot den aenval op de Voorsteden S. Jaques en S. Michael had hy gesteld twee Regimenten Switsers, vier Regimenten Françoisen, en vier Regimenten uytlandsche Natien, onder d'aenleyding des Mareschals d'Aumont. Tot bespringingh der Voorsteeden S. Germain, Bussi en Nesle waren geschickt thien Regimenten Françoisen, een Regiment Landsknegten/ en een Regiment Switsers, onder 't Bevel der Heeren de la Nove en Chastillon. Den eersten van November Anno 1589. geschiedde d'aengrijpingh; en in minder dan een uyr tijds waren al de genoemde Voorsteeden veroberd/ sonder eenige schaede der Koningsche; maer met de dood van ontrent 800. der Ligistische. De Hertogh van Mayenne quam met al sijne Magt uyt Picardyen, om sig in Parijs te werpen; daer hy ook binnen geraeckte. Doe weeck Henrik weer af/ om de vyanden uyt te locken tot een Slag; doch sy verscheenen niet. In tegendeel begonden nu de Ligeurs selfs de Parisianen 't meeste quaed toe te voegen. Verscheydene Huysen beroofden se/ en braghten der selver bewooners om 't leven; onder schijn/ datse den Bearner gunst toedroegen. Vrouw en Manspersoonen wierpense met meenighten in 't water; onder een verdighte te last-legging/ datse den Bearnois hadden aengelockt/ om voor Parijs te koomen.

en veroverd in min dan een uyr tijds al de Voorsteeden, sonder eenigh verlies.

Verlaet Parijs weer, en waerom.

De Ligeurs doen de Parisianen veel meer quaed, dan hy.

Koningh Henrik begaf sigh na Estampes, in 't Landschap Beausse; en vermeesterde soo 't Kasteel als de Stad. Desgelijcks Joinville in Champaigne. Daer na Vendosme (oock

Veele Steeden en Provintien,

in

FRANKRYCK.

in Beausse, en de voornaemste Stad van 't Landschapje Vendosme) stormenderhand: echter gebruyckte hy tegens d'Inwooners de grootste genade; want alleenlijk heeftmen met de dood gestraft de Gouverneur Maille Bernhard, en een gantsch oproerige Franciscaner Monik. In d'eerste Inbreuk wierden der Burgeren Huysen wel geplonderd/ doch haer wegens hare hardneckige rebelly geen andere straf toegevoeghd. Binnen vijf dagen tijds gaven sigh van selfs aen Koningh Henrick over Lavardin, Montoire, Mont-Richard, Chasteau du Loir; welcke Plaetsen even te voren sigh met Eed hadden verbonden/ voor de Liga te sullen leven en sterven. Te Tours wierd Henrik met alle eer en blijdschap ontfangen. Mans veroverde hy door Belegering; desgelijcks Sable, Laval, Chasteau Gontier, Beaumont, Alençon, &c. Eer noch 't jaer 1589. was ten eynde gelopen/ dreef hy de Ligeurs uyt vier Provintien van Franckrijck; namentlijck/ Vendosme, Touraine, Angers, en Maine. Hier tegens bequam Duc de Mayenne door verraed Pontoyse, een Stad in de Provintie Isle de France, ontrent ses Fransche Mijlen van Parijs: maer verloor oock Falaise in Normandyen, niet verr' van Caan.

voorspoedigh van *Henrick* veroverd,

of hem van selfs toegevallen.

'tParlament van Rouan volhardde in hare hardneckighheyd tegens haeren Opper-Heer Koningh Henrik hoe langer hoe meerder. Ja dorfden afkondigen een Arrest, waer in sy verklaerden voor Hals-strafbaer/ Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schenders/ vyanden Gods en der Kroon Frankrijk, al de geene/ welcke haer stelden tegens de Liga, van haer genoemd de Heylige Unie. Al die Henrik van Navarre aenhingen/ steldense vervallen te sijn van al haere Privilegien en Adel; van hare Staten en Officien; voortaen onwaerdigh/ eenige Ampten te bedienen: al haere Goederen verbeurd/ &c. Ondertusschen waren de Verbondene niet weynig verbaesd over Henriks sonderlinge voorspoed. Maeckten in de Steeden de Geestlijcke/ van selfs genoegh hier toe genegen/ voortsgaende; soo datse op hare Predickstoelen niet anders als vyer en vlam tegens den Koningh uytwierpen. Scholden hem voor een verdoemden Ketter en Tyran. Vervloeckten al de geene/ welcke hem gehoorsaemden/ &c. Van buyten soghten te Ligisten hulp by Koningh Philips van Spaenje.

Hardneckigheyd en wrevel des *Parlaments* van *Rouan* tegens hem.

Bloedige predicatien der Geestlijke.

Inden aenvangh des jaers 1590. dreef Henrik die van de Liga uyt Neder-Normandyen. Doe geraeckte 't Parlament van Rouan reght in alarm. Evenwel deed 't gebaer haer noch niet buygen. Duc de Mayenne kreegh Spaenschen bystand uyt de Nederlanden, onder den Graef van Egmont. Dus versterckt/ trok hy op tegens Henrick: die (onaengesien hy in alles niet meer als 2500. Mannen te Paerd; vier Fransche, en vier Switsersche Regimenten te voet by hem had/ nevens eenige weynige Compagnien Grisons) de Slag moest wagen tegens de Ligistische; welcker Heyr bestond uyt 4000. Ruyters en 12000. Soldaten te voet. 't Gevecht geschiedde by Ivri, of Yvry; een kleyn Steedje in Normandyen, in 't Bisdom Eureux, aen de Rivier Eure. Voor 't aengaen des Strijds deed Koningh Henrick selfs een ernstigh Gebed; inde tegenwoordigheyd van 't geheele Leger. Vermaende doe yeder/ op sijn Gewisse te dencken/ en dan kloeckmoedigh den vyand te weerstaen. Den 14. van Martius begon dit bloedigh Spel. Henrick reed voor uyt na 't vyandlijck Heyr. Op de bysonderheden deeses Gevechts konnen wy niet blijven staen. D'uytgangh was/ dat de Hertogh van Mayenne en d'andere Hoofden der Liga hier al haer Voetvolk lieten sitten. Daer-en-boven bleven 1800. haerer Ruyteren dood/ en 400. gevangen. Onder de gesneuvelde waren de Graef van Egmont selfs/ Opperhoofd der Troupen, van Parma uyt de Nederlanden de Ligeurs ter hulp toegesonden: eenen der Hertogen van Brunswijk; La Chastegneraye, en andere Grooten in meenighte. Koningh Henrick hier tegens had verlooren de Heeren van Clermont, Entragues, Schombergh, Bougaulnay, Crenay, Frequeres, en noch 18. of 20. andere Eedele/ doch weynigh Soldaten. Byna geen gequetste wierden onder de sijne gevonden.

Mayenne' bekoomd *Spaensch* en bystand uyt de *Nederlanden.* 1590.

Henrick, schoon seer swack van Volk,

FRANKRYCK.

moet tegens hem veghten by *Ivry.*

Sware Neerlaegh van *Mayenne,*

Mayenne maeckte/ na sijne sware Neerlaegh en schandlijcke vlught/ de Parisianen wijs/ en liet'er oock nieuwe tijdingen van drucken in meenighte/ dat de Bearner in den eersten aenval door die van Dreux meer dan 500. Mannen had verlooren: Dat hy daer na voorts geslagen; en/ indien niet dood/ ten minsten doodlijck gewond was. Dit geloofde men; en die van Parijs wierden hier door noch veel ongebondener tegens Henrik. Die/ om door beleefdheyd haer tot bedaren te brengen/ sijne Zeege niet hittigh vervolghde/ maer te Mante stil bleef leggen. Men vlieg de Parisianen in/ dat dit geschiedde door onmaght. Hier op bravéerdense noch meer; en gingen soo ongehoord-groof te werk met allerley lasteringen uyt te werpen/ dat de Koningh wierd genoodsaeckt/ in de Maend April met sijn Heyr Parijs te naerderen/ en te besluyten. Die van binnen hadden geen aenstellingh gemaeckt/ om sigh van voorraed te voorsien; wijl de Hoofden der Liga haer hadden versekerd/ datse binnen weynige weeken Henrik van Bearn, en al die 't met hem hielden/ gantsch uytgeroyd souden hebben. 't Leger des Konings bestond nu uyt 3000. te Paerd/ en 12000. te Voet. De Wapendragende Parisianen waren meer als tweemael soo sterck.

en sijn voorgeven van Zeege by die van *Parijs;* die hier door noch ongebondener;

doch daer op van *Henrick* belegerd wierden.

Hoe sterck sijn Heyr was.

De Hertogh van Nemours voerde binnen Parijs 't Bevel met al sijne Broeders. Tot bystanders had hy de Ridder d'Aumale en andere Hoofden der Verbondene; al t'samen gesworne vyanden van Navarre, in voorneemen/ om haer ten uytersten te verweeren; en in Hoop/ van hem haest te sullen afgeweecken sien. De Predikers/ en onder deselve insonderheyd Boucher, Wincester, Feuardent, Guarin, Christin, en Fuelliant de kleyne, vloeckten in hare Predicatien seer verschrickelijck op Henrick; en beswooren 't Volk/ veel liever alle ellenden des weerelds

Commandant binnen *Parijs.*

De Geestlijke vloeken seer grouwlijk op *Henrick* in hare Predicatien.

uyt

FRANKRYCK.

uyt te staen / als een Ketter ten Koningh t'erkennen. Al de Doctoren der Sorbonne bevestighden op den 7. van May: Dat het van Godts weegen alle Roomsch-Catholijke ongeoorloft / gantsch verbooden is / een Ketter / of begunstiger van Kettery / t'ontfangen voor haren Opperheer; en noch veel meer eenen / die van de H. Roomsche Stoel in den Ban was verklaerd. Ja / schoon sodanigh een Ketter sigh tot de Roomsche Religie begaf / en van de Paus wierd geabsolveert, soo moghtmen hem evenwel niet aenneemen / wegens gevaer van geveynsdheyd. Die sigh bemoeyden / om sulck een persoon aen't Koninghrijck te helpen / of die maer sleghtlijck toelieten / dat hy daer toe geraeckte / sonder sulcks na alle vermoogen te weeren / deeden Injurie aen de H. Canons; en men moghtse houden voor Ketters / sonder aensien van Staet of Præeminentie. Vermits Henrick de Bourbon was een openbaer Ketter; in den Ban; en dat'er / schoon hy sig al Roomsch-Catholijk verklaerde; ja daer op van de Paus d'absolutie ontfingh / perijckel van Huygchelry was / soo waren alle Catholijke Françoisen in Conscientie verpligt / te verhinderen / dat hy quame tot de Heerschappy over dit Alderchristlijckste Koninghrijck. Geenen Vreede moghtmen met hem aengaen; onaengesien de gemelde Absolutie. Al die hem souden helpen / verklaerden deese Vaderen voor verwoesters der Religie, geduerigh in doodsonde; en die sigh tegens de sulcke opmaeckten / verdienden seer veel by God en Menschen. Gelijck voor d'andere de Hel was bereyd / alsoo voor deese d'eeuwige Heerlijckheyd. Indiense hier in volstandigh bleven tot de dood / soo soudense / als Beschermers des Geloofs / verkrijgen de Palmtacken der Martelaren, &c. De gevangene Kardinael Carel van Bourbon, door die van Parijs ten Koning uytgeroepen / noemdense Koningh Carel de X.

Wreed Besluyt der *Doctoren* van de *Sorbonne* tegens dese Majesteyt, selfs, of hy schoon *Roomsch-Catholijck*, en van de Paus *geabsolveert* wierd.

Dit Catholijck-Theologisch Oordeel en Besluyt der Sorbonne te Parijs maeckte de Parisianen noch hardnecki ger en moedwilliger. Indien'er yemand onder haer gevonden wierd / die d'ellenden des Vaderlands beklaeghde / of na Vreede wenschte / stracks vielmen op hem aen; wierd vermoord / of langhs de Straten gesleept / en in't Water geworpen. Doemaels waren binnen Parijs de Pauslijcke Legaet; d'Ambassadeur van Spaenje; d'Aerts-bisschop van Lions; de Bisschoppen van Parijs, Plaisance, Rennes, Senlis; Bisschop Panigerole van Ast; de Kardinael Robertus Bellarminus; de Jesuit Teceus, en andere voorname Geestlijke; welke Processien deeden aenstellen. Een goed deel der Doctoren in de Theologie, Priesters en Monicken / namen selfs de Wapenen in handen / en passeerden de Monsteringh als Soldaten. De Jesuiten deeden de Ronde. Maer vermits Henrick de Stad nauw besloten hield / soo ontstond daer binnen wel haest hongersnood; welcke geduerigh toenam.

Dit *Sorbonnisch-Theologisch* oordeel maeckte de *Parisianen* noch hardneckiger.

De Geestlijcke neemen selfs de Wapenen aen; de *Jesuiten* doen de Ronde.

Na d'eerste drie weecken des Beleghs waren de Granen verteerd. 't Gebreck wierd boven maten groot. Ondertusschen bedreven de Soldaten allerley moedwil tegens de Burgery. De voornaemste der Ligeurs plonderden de Huysen der rijcke; beroofden de Kercken; smolten selfs de Kroon der Fransche Koningen. De Geestlijcke / welke in hare Kloosteren noch genoegh van alle Voorraed voorsien waren / predickten niet anders als van geduld in deese nood; en vonderden tegens Henrick van Bearn. Verseckerden de Gemeente / dat de Hertogh van Parma met een grooten hoop Catholijke Spaenjaerden haest uyt de Nederlanden in Frankrijk sou sijn / om Parijs te verlossen / en den Bearnois te vernielen. De honger wierd vast stercker. Geluckigh warense / die Katten en Honden ter spijs konden bekoomen. Ligtlijck had de Koningh deese Stad door geweld konnen verderven; doch hy wou die / als de Hoofdstad sijns Rijcks / liever hem onderworpen maecken door saghtheyd / als verwoesten door strengheyd. Ja selfs / hy liet toe / dat de Parisianen uyt de Stad sonden de geene / welcke haer geen dienst konden doen / om dies te langer toe te komen met 't geense noch hadden. Datmen oock Proviande in braght voor Duc de Nemours, en sommige andere Groote; welcke hem quaed voor goed vergolden.

Seer sware hongersnood binnen *Parijs*; terwijl de Geestlijke noch wel voorsien waren; die d'andere tot geduld vermaenden; en saghtheyd des Koninghs tegens haer.

Duc de Mayenne was onderwijl by Hertog Alexander Farnesius van Parma, Gouverneur des Koninghs van Spaenje in de Nederlanden; om de beloofde Hulpbenden te dringen tot een spoedigen aentoght. Quam van Brussel weer in Franckrijck, gevolghd van Baligny, S. Paul, &c.; en trock na Parijs met eenige Krijghshoopen. Koningh Henrick gingh met een gedeelte sijns Heyrs op hem aen; doch hy ontweeck binnen Laon, een Bisschoplijcke Stad in't Eyland Frankrijck, geleegen op een Heuvel / tusschen Soissons en Guise. Hier versterckte hy sigh / en deed uytstrooyen / dat hy Henrick Slagh wou leveren. Die derhalven met sijn geheele Leger van voor Parijs opbrack / om hem te gemoet te trecken: doch vond Mayenne tusschen twee Rivieren besloten leggen; daer hy Parma verwaghtte: die oock haest by hem quam. Doe deed hy de Veldslagh verkondigen voor de tweede mael / en begaf sigh na 't Kasteel van Fresnes, ses Fransche mijlen van Parijs. Den 1. van September Anno 1590. liet sigh Henrick ontrent hem sien in goede Slaghorde. Parma klom op een Hooghte / om dit Heyr te beschouwen; gaf een sught; en liet Mayenne hooren: „Is dit „d'Armee van 10000. Mannen / waer van „gy de Neerlaegh soo gantsch light hebt ge„maeckt? My dunckt / dat'er wel 25000. „in sijn; en dat noch in de beste gestalte die „ick oyt gesien heb. Oock was Koningh Henrick doemaels wel 23000. Koppen sterk. In plaets van de Slagh aen te gaen / begroeven beyde de Hertogen sigh in aller spoed. Waer op Henrick, door quaden raed / sijn Leger van een scheydde.

Duc de Mayenne koomd met de *Spaensche* Hulpbenden onder den Hertogh van *Parma* dight by *Parijs*.

Derf echter Koning *Henrick*, die op hem aenquam, niet aenvallen.

Henricks misslagh.

Terstond maeckten Parma en Mayenne sig binnen Parijs; van welcke Stad Parma de Ver-

Parma belegerd

FRANKRYCK.

Verlosser wierd genoemd: die nu sijn voordeel wou waerneemen / en de Belegeringh van Corbeil begon aen te vangen. 't Is een Steedje in Isle de France, niet meer als een halve daghreys van Parijs. Daer binnen lagh / als Commandant, Capitain Rigaud met eenige Vaendelen Voetvolck. Soo dapper verweerde hy sigh / dat een groote meenighte Ligistische en Spaensche sneuvelden. Parma, schoon hy dit Plaetsje noch won / verloor hier de kerne sijns Volcks / en te gelijck sijne reputatie. Sonder yets verright te hebben keerde hy weer na Brussel, met 't sleghte overblijfsel sijner Benden; 't welck noch hier en gintsch op de Grensen van Artois door Henricks Volck geklopt wierd. Men heeft aenmercklijck gehouden / dat Koning Philips van Spaenje ontrent deese tijd de Stad Parijs in sijne Brieven noemde Sijne goede Stad. Traghtte oock Spaensche en Walsche Compagnien daer binnen te brengen. Maer als Koningh Henrick sijn Leger al t'ontijdigh had doen scheyden; een deel daer van gesonden na Touraine, een ander deel na Normandyen, Champaigne, en Burgundien, waer door de Hoofden der Liga weer ruymte hadden gekreegen / begonden se Parma te bedancken voor de betoonde bystand / en hem te bidden / dat hy weer den wegh na Brussel wou neemen: want sy wilden in haren nood wel van Spaenje geholpen sijn / maer niet / dat Spaenje over haer sou heerschen: insonderheyd niet Duc de Mayenne, die selfs na de Fransche Kroon traghtte. Deese Beede / of dit bewimpeld Bevel / quam Parma wel te pas / wijl sijn Heyr t'eenemael begon te versmelten; en hy daer-enboven sigh bevond onder een volck / waer op hy sigh weynigh vertrouwde.

't Steedje Corbeil; verliest hier sijn beste volk; en te gelijck sijne Reputatie.

Keerd weer na de Nederlanden met sijn sleght Overblijfsel,

op begeerte van de Hoofden der Liga; en krijghd onderwegen noch slagen.

Met d'aenvangh van 't jaer 1591. wierd Parijs door Koningh Henrick op nieuws besloten gehouden; en wel haest ontstond daer 't voorige gebreck. Maer oock ontbrack 't deese Vorst aen geld / om sijne Legers t'onderhouden. Doch Koningin Elisabeth van Engelland, nevens verscheydene Engelsche Heeren en Kooplieden / leenden hem soo veel hy behoefde. François de Bonne, Heer van Diguieres, verdreef de Liga uyt Dauphine, en verroverde Grenoble, de Residentie van 't Parlament deeser Provintie. In Normandyen vermeesterde de Hertogh van Montpensier de Stad Honfleur, en joegh de Ligisten uyt 't veld. Hier tegens had de Ridder d'Aumale (van wiens versoeplijcke bedrijven hier boven gewagh is gemaeckt) een Aenslagh gebormd op S. Denys, twee Fransche mijlen van Parijs. Quam'er oock binnen / met een deel sijner alderdapperste Krijghslieden: doch de Heer de Vicy, die

Henrick houd Parijs op nieuws besloten. 1591.

Verliesen der Ligeurs.

De Ridder d'Aumale, oock een

hier 't Bevel had / tastte hem soodanigh aen / dat de meeste dood bleven / en oock d'Aumale selfs. Seer hoogh wierd hy van de Liga beklaeghd / schoon hy was geweest een Mensch van 't alderongebondenste en snoodste leven; evenwel een Hoofd van 't H. Catholijck Verbond. 't Lijck / in een Doodvat geleght / steldemen in de Capel van de Groote Kerck / tot datmen van Koningh Henrick sou verstaen hebben / hoemen met 't selve sou handelen. Doemen 't 'sanderen daeghs weer daer uyt haelde / om gebalssemd te werden / vondmen de Kist vol seer seldsame Ratten / welcke niet anders als met groote moeyte konden wegh gejaeghd werden. Alderminst liet sigh verdrijven een seer groote Rat / die in de wonde was gekroopen / en niet van daer wou wijcken.

Hoofd der Catholijke Liga, blijft dood in sijnen Aenslagh op S. Denys.

Wonder-Ratten aen sijn Lijck. Sie Goulartius, d'Auxerre, &c.

De Heer de la Chastre, Hoofd der Liga in Berry, had Aubigny belegerd; doch wierd gedwongen op te breecken; en korts daer na door de Heer de Chastillon geslagen. In

De Ligistische in verscheydene Provintien dapper

FRANK-RYCK.

Poictou gebeurde de Verbondene desgelijcks door de Heeren de la Roche, Posce-Preaux, Parabere, &c. Wederom wierd haren hoop van Françoisen, Spaenjaerden, en Savoyaerts verwoest in Provencen, door de Heeren de la Valette en Desdigueres, tot seer aenmercklijken dienst van Koningh Henrick; die door de Mareschal de Biron deed beleegeren en veroveren Chartres, een Bisschoplijcke Stad van sonderlinge aengelegenheyd in de Provintie Chartrain, aen 't Riviertje d'Eure, niet verr' van de Grensen der Provintie Perche in 't Eyland Franckrijck: verciered met de Hertoghlijcke Titel. Hier tegens kreegh Duc de Mayenne door verraed der Pinarts, Vader en Soon / Commandanten in Chasteau-Thierry, deese Plaets in sijn geweld; welcke leght in de Provintie Champagne, by de Grensen van 't Landschap Brie en Isle de France.

geslagen.
Henrick verovert Chartres.
Duc de Mayenne Chasteau-Thierry.

De Roomsch-Catholijke Heeren / welcke Koningh Henrick aenhingen / versoghten op hem / dat hy ten minsten uyterlijck van de Roomsche Religie belijdenis sou doen. Hier tegens stelden sigh de Hugenotsche Heeren; biddende sijne Majesteyt / te willen gedagtigh sijn hare getrouwe diensten t'sijnwaerts. Andere rieden hem / in sijne bescherming te neemen al sijne breedsame Onderdanen / soo van d'eene als d'andere Godsdienst. Hier op gaf Henrick twee Edicten uyt in Julius Anno 1591.; 't eene bevestigende de Vreede-Edicten van Koningh Henrick de III. ten voordeel der Hugenoten; met verwerpingh van 't geen met de Liga was aengesteld in Julius Anno 1585. tot verdelgingh der Onroomsche. 't Andere behelsde een wijdlopige Verklaringh des Konings / dat hy in Franckrijck sou handhaven de Kerk en Religie, genoemd de Catholijke Apostolische, nevens de Reghten en Vryheden der Fransche Kerck. Dus wou hy beyde de Godsdiensten in sijn Koninghrijck beschermen en vry laten.

Versoeck der Roomsch-gesinde Heeren, die Henrik aenhingen, aen hem; en tegenversoeck der Hugenotsche.
Edict des Koninghs; waer by hy beyde de Religien in bescherming neemd.

Paus Gregorius de XIV. had Henrick op nieuws in den Ban gedaen / en sijnen Nuncius Marcellinus Landriano met Bullen van Excommunicatie na Franckrijck gesonden. Doch 't hooge Parlament van Parijs, doemaels sittende te Chaalons in Champagne, wijl Parijs geduerigh in Oproer volhardde / de gedaghte twee Edicten bevestighd hebbende / casseerde, weerriep / vernietighde al de Bullen der Legatie des Kardinaels Cajetani; en d'andere / te Romen uytgegeven den 1. van Martius. Desgelijcks de Proceduren, Publicatien, Excommunicatien, en Lasteringen / gedaen door Marcellin Landriano, die sig noemde Pauslijcken Nuncius; als vol abuis, scandaleus, oproerigh / vol bedrogh; geschied tegens de H. Decreten en Canonique Instellingen. Ordonneerde voorts / dat de Bullen door de Beul souden verbrand werden / &c. 't Parlament van Tours gaf een diergelijck Arrest uyt / en voeghde daer noch by deese woorden: „Hebben verklaerd / Gregorius, sigh noemende Paus / diens naems „de XIV., te sijn vyand van den Vreede / „van d'Eenigheyd der Catholijke, Apostolijke, en Roomsche Kerck; van den Koningh / en van desselven Staet: aenhanger van de Spaensche t'samensweeringh; voorstander van Rebellen; schuldigh aen de seer wreede / seer onmenschlijcke / seer verbloeckte Vadermoord / verraderlijck begaen aen den persoon van Henrik de III., seer geluckiger gedaghtnis / Alderchristlijckften en Aldercatholijckften Koningh. Doch hier tegens heeft 't Parlament van de Liga te Parijs deese Arresten der Parlamenten (dat van Parijs te Chaalons, en dat te Tours), gegeven tegens de Pauslijcke Bullen, en den Nuncius des Roomschen Stoels / doen verbranden.

Henrick van Paus Gregorius de XIV. weer in den Ban gedaen.
Doch 't hooge Parlament veroordeeld de Bullen ter verbranding door de Beul.
Waer voor 't Parlament te Tours den Paus verklaerd.

Ter deeser tijd ontquam de Hertogh van Guise, Soon des omgebraghten Hertogs / sijne Gevanckenis te Tours. De Parisianen waren seer begeerigh na hem; en veele der selve seyden rondelijck: Indien hy voor sijnen Oom Mayenne in Parijs ware geweest / men sou hem na Rheims gevoerd / en daer ten Koningh van Franckrijck gekroond hebben. De Parijssche Sesthien, eerste Autheurs van de Liga onder 't Volck / konden niet verdragen / dat Mayenne gantsch de Meester over haer speelde; en meenden / hare saeck meer te sullen konnen bevoorderen door de Koningh van Spaenje, aen wiense de Stad Parijs hadden verkoght. Deeden de Præsident Brissonius, de Parlaments-Raden Larcher en Tardif ophangen; vermitsse hadden vernoomen / datse droevigh waren over soo veele Moorderyen der Ligistische; en datse sigh met deselve hadden ingelaten. Duc de Mayenne snelde sigh na Parijs; en deed hier tegens opknoopen Louchart, Auroux, Hameline, en Emmonnot, vier van de gedagte Sesthien. Dus gingh 't in deese Stad toe.

De Sesthien te Parijs onwilligh op Mayenne, en doen de Præsident Brissonius, nevens twee Parlaments-Raden, ophangen.
Mayenne daer tegens vier uyt de Sesthien.

Andermael quam de Hertogh van Parma met een deel Volck uyt de Spaensche Nederlanden in Franckrijck, ter hulp van de Liga; 't welck de Vereenighde Nederlanden geen kleyne ruymte veroorsaeckte / en in de Verheerde Provintien de Spaensche saecken seer veraghterden. 't Parlament van Rouan, door deese Castiliaensche Bystand seer gemoedighd / gingh voort in geduerige wrevel tegens Koningh Henrick (diense alleen Henrik van Bourbon noemden) / op d'aldermoedwillighste wijs. Gebooden in een Arrest van den 7. Januarius Anno 1592. yeder / met den aldereersten van Henrick af te wijcken / van wat Staet hy oock sijn moght / op straf van gehangen te sullen werden. Al die sigh hem eenighsins gunstigh betoonde / sou desgelijcks weerbaren. Alle Inwooners van Normandyen wierd bevoolen / in alles te gehoorsamen den Heer van Villar, Stadhouder van Heer Henrick van Lotharingen in dit Gouvernement. Deese was d'ouste Soon van Duc de Mayenne.

Lelijcke moedwil des Parlaments te Rouan tegens Koningh Henrick:
en haer wreveligh Arrest tegens hem 1592.

Om haer in te toomen / beleegerde Koningh Henrick de Stad Rouan. De Ligeurs en Parma haesteden sigh ten Ontset. Henrick sloegh haer / en dreef d'overige Verbondene uyt Normandyen. Dus was hy voor-

Henrick belegerd Rouan.
Parma, weer in

spoe-

FRANK-RYCK.

spoedigh aen alle kanten. 't Is waer / dat in Languedocq en Bretagne de Hertogen van Yoyeuse en Mercœur, Overste der Ligeurs, d'Oorlogh noch voortsetteden; ja ook / dat Yoyeuse (Broeder van dien Yoyeuse, die by Courtras was gesneuveld) sigh meester maeckte van Monbequin, Monbartier, en Monbeton, nevens andere Plaetsjens; doch stracks daer na wierd hy met de Ligeurs van Languedocq en Quercy, als hy Villemur had belegerd / swaerlijck geslagen: 't welck hem / in een woedende spijt / deese heylloose woorden opentlijck deed uytwerpen: Adieu mijn Geschut! ha! 'k verloogchene God; 'k sal deesen dagh een groot hazard moeten uytstaen. Sijn Volck / vliedende voor d'Overwinners (onder den Hertogh van Espernon en de Heer van Themines), was meest alle in de Rivier Tax verdroncken. Hy / te gelijck met la Courtete en Bidon, begaven sigh in 't selve water om over te swemmen. Als nu Yoyeuse begon te sincken / pooghden de genoemde twee hem boven te houden / doch de Vloed ruckte hem uyt hare handen wegh; en daer op verdronck hy. Van de Ligisten wierd hy seer betreurd: welcke nu de Hertogh van Parma met een groot deel Spaenjaerden voor de derde mael in Franckrijck verwaghteden: doch in plaets van sijne komst / kreegense de tijdingh sijns doods. Dit viel seer smertlijck voor de Hoofden der Verbondene, die met Spaenje handelden / om 't Fransche Rijk / of aen Philips selfs / of aen sijne Dochter Isabella Clara Eugenia, over te geven: maer was in tegendeel seer aengenaem den Hertog van Mayenne, wijl hy selfs na de Kroon traghtte / en ten dien eynde nieuwe listen begon in 't werck te stellen. Immers beelde hy sigh in / indien hy den Throon niet sou konnen beklimmen / dat hem niet ontgaen sou de Titel van Lieutenant Generael des Koninghs van Spaenje in 't Conquest van Frankrijck.

Frankrijk, werd geslagen.

Verrightingen van *Toyeuse*; die oock geslagen werd.

Sijne Godloose woorden, even voor dat hy, vliedende, in de Rivier *Tax* verdronk.

De dood van *Parma* ontsteld de *Liga*, welke voorneemens was, *Frankrijk* aen *Spanje* over te geven.

Of't nu wel Koningh Henrick allesins ten besten geluckte tegens de Verbondene, soo viel hy echter Anno 1593. van de Gereformeerde Religie af tot de Roomsche; en gingh ter Mis in de groote Kerck van S. Denis, op Sondagh den 25. van Julius. Dit wierd terstond rughtbaer door geheel Franckrijck. Meenigten van Roomsch-Catholijke (d'Oorloghs-verwoestingen moede sijnde / en insonderheyd d'ongebondenheden der Ligistische, welcke oock selfs tegens haer op 't wreedste handelden / wanneerse niet alles na haren wil deden / hoe onredelijck die ook sijn moght) vielen hem toe. 't Behaeghde Duc de Mayenne en d'andere Hoofden der Liga niet / dat de Bearnois de Roomsche Godsdienst had aengenoomen / wijl hier door haer' aenslagen te grond gingen. Echter hieldense sigh noch al besigh / om een nieuwe Koningh tegens Henrick op te werpen; waer toe sy korts te vooren al de Staten des Koninghrijcks van de Ligistische Factie hadden beschreven.

Koningh *Henrick*, onaengesien al sijne voorspoed, verklaerd sigh *Roomsch-Catholijk*: 1593.

't welck de *Liga* seer verilteld.

Koningh Philips van Spaenje soght sijne Dochter d'Infante Isabella ten Houwlijck te geven aen den jongen Hertogh van Guise, onder voorwaerde / dat hy Koningh / sy Koningin van Frankrijk sou sijn. Hier toe waren die van Parijs en d'andere oproerige Steden seer geneegen; insonderheyd Guise. Maer de Hertogen van Mayenne, van Nemours, van Savoyen, en de Marquis du Pont stonden yeder voor haer selven na deese Hoogheyd; en stelden ten dien eynde in 't werck alle van haer bedencklijcke listen; boven al Mayenne. Dus warense onder malkander oneenigh / wien men 't Koninghrijck sou opdragen; eensgesind evenwel / om Koningh Henrick te verdelgen; waer toe oock 't meeste deel der Geestlijkheyd seer yverde. Want of schoon Henrick ter Mis gingh / en sigh Roomsch verklaerde / soo geloofdense echter niet / dat hy in sijn hert de Roomsche Religie toestemde. Oock begeerdense gantschlijck een Vorst / die al de Hugenoten sou uytroeyen. Ondertusschen vond Henrik, schoon tot 't Pausdom overgegaen / daer door niet 't geen hy had beooghd / te weeten / rust / en verseeckerdheyd sijns persoons.

Derselver Hoofden willen een nieuwen Koningh maken;

doch sijn daer over oneenigh, wijl 't yeder van haer voor hem selven soght te werden.

Op den 26. van Augustus Anno 1593. wierd te Melun gevangen genoomen eenen Pierre Barriere, geboortigh van Orleans. Hy bekende / door eenen Capucijn van Lions verleyd te sijn / om Koningh Henrick te vermoorden: in welck voorneemen hy versterkt was geworden door de Pastoor, en Vicarius eener Parochie te Parijs, en door een Jesuit. By hem wierd 't Mes gevonden / waer mee hy had gemeend sijn opset uyt te voeren. Tot dien selven Aenslagh waren twee Priesteren (hy noemdese) oock van Lions vertrocken; derhalven had hy sig seer gehaest / om d'eerste te sijn; op dat hy d'eere / van sulk een daed volbraght te hebben / moght verwerven; en was daer op te Melun gekoomen / daer sijne Majesteyt sigh doemaels bevond. Hy wierd langs de straten gevoerd; met gloeyende tangen geneepen; daer na hem de reghterhand / waer in hy 't Mes moest houden / gebrand / en afgekapt. Armen en Beenen sloeghmen in stucken. Doe leyddemen hem / noch levendigh / op een Rad. Eenige uyren lang karmde hy seer ellendigh. Eyndlijck / als hy den Geest had gegeven / verbranddemen hem gantsch tot asch.

Pierre Barriere, door *Jesuiten* en Priesters aengeset, om Koningh *Henrick*, schoon nu *Roomsch-Catholijck*, te vermoorden,

werd ontdeckt, en gestraft.

Niemand heeft dit stuck met soo aenmerklijcke omstandigheden beschreven / als een geleerd Roomsch-Catholijk Franschman, een grooten yveraer in sijne Religie; en geweldige vyand der Onroomsche Godsdienst / tegens welcke hy seer bitter uytvaerd. 't Geen hy seer breed verhaeld / sullen wy op 't kortste en getrouwste voorstellen. In den aenvang betuyghd hy / dat hy Goed / Lighaem en Eere voor de waerheyd sijner beschrijvingh te pande set / als van alles ten vollen bewust. Daer op seght hy / dat Koningh Henrik, Vreede met God (te weeten / door sijnen overgangh tot de Roomsche Religie) en Bestand met de geene / welcke doe noch sijne Vyanden waren / gemaeckt hebbende / uyt de Stad Melun na Fontaine-bleau wou vertrecken. Dat hy door een Italiaensch hem onbe-

Eygentlijck, seer aenmerckelijck bericht,

Catechis. des Jesuit. l. 3. c. 6. 7.

FRANKRYCK.

onbekend Edelman / Louis Brancaleon, wierd gewaerschouwd van den Aenslagh eens Soldaets / opsetlijck van Lions derwaerts gegaen / om hem te vermoorden. Dat hy met deesen tot tweemalen toe had gedroncken in 't Convent der Jacobijnen. Beschreef voorts sijne gestalte. Noch dien selven dagh sagh Brancaleon deesen la Barriere (of la Barre) in 't Huys des Konings; doch verloor hem door den drangh uyt 't gesigt. 's Anderen daeghs den 27. Augusti wierd hy aengevat. Doe Anna Rousse, Huysvrouw des Cipiers, hem vraeghde / wat hy tot sijn middaghmael wou bereyd hebben / antwoordde hy / dat hy noch eeten noch drincken / maer alleen Vergif begeerde. Dit veroorsaeckte / datmen nauwer aght op sijn bedrijf nam. Daer sat oock een Priester gevangen / genoemd Heer Pierre l'Heremite; doch een dapper Krijghsman voor de Liga geworden. Als Barriere hoorde / datse beyde deselve Parthy hadden gediend / begon hy met hem in gespreck te koomen: die hem ook vraeghde / of hy geen Mes by sigh had? la Barre, meenende aen hem een getrouw Vriend te hebben / gaf tot antwoord / ja; en toonde hem 't selve. 't Lemmer was twee duymen breed by 't Heght: de rugg' als dat van andere Messen: de lenghte seven duymen; de punt toeloopende / op de wijs van een Haver-koorn / aen beyde sijden snydend. De Priester seyde tot hem / 't sou sijne dood sijn; indien 't van yemand gesien wierd. Barriere bad hem / 't selve te willen verbergen: 't welk l'Heremite wel beloofde; doch terstond Lugoli, Lieutenant van 't Geregt / ontbood; aen wien hy alles verhaelde / en 't Mes hem overgaf. Den 28. Augusti wierd la Barre ondervraeghd. Gaf sijnen naem te kennen; desgelijcks / hoe hy van een Schuytevoerder een Soldaet was geworden / in dienst der Liga, tot dat hy gevangen wierd door de Heer de la Guest, Gouverneur van Issoire. Hoe hy / eer hy noch Besoldeligh wierd / by een groote Dame in dienst was getreeden. Doe ook al voorneemens was geweest den Koningh te vermoorden in 't midden sijner Lyfwaght / met een Pistool of Mes. Dat hy had geloofd / God een groote Offerhande te sullen doen / doodende een Prins van een ander Geloof als 't sijne. Dat hy / door de Heer de la Guest los gelaten / sijnen wegh na Lions nam. Eenige Religieusen daer vraeghde / of hy den Koningh / nu sijnde bekeerd tot de Roomsch-Catholijke Religie, wel met reght moght om 't leven brengen; welcke hem neen seyden. Dat hy door armoede was gedwongen geweest / sijnen Mantel en Sijdene Koussen te verkoopen. Van Lions was hy door Burgundien te Parijs geraeckt / en eyndlijck te Melun. Dat hy in 't Hof des Koninghs was gekomen / om daer yemand te soecken / die hem in dienst moght neemen. Indien men hem ter dood wou brengen / dat die van de Liga hem souden wreecken. Dat hy dit Mes tot geen ander eynd had gekoght / dan om sigh daer van aen Tafel te dienen. Den 29. Augusti geschiedde de vierde ondervraginghh. Brancaleon getuyghde / dat hy hem had ontdeckt sijn voornemen van den Koningh te vermoorden. De Cipiers Vrouw / dat hy vergif van haer had geeyscht: de gevangene Priester l'Heremite, dat hy hem 't Mes had gegeven. Dan noch Heer Thomas Boucher, Priester van Brie-contre-Robert, dat hy / nu aght dagen geleeden / de Biecht van deesen persoon gehoord; de volgende dagh 's morgens hem ter Communie toegelaten; doch niets uyt hem vernoomen had van eenigh voorneemen tegens des Koninghs leven. Na overtuyginghh wierd hy verweesen / door een Arrest van den 30. Augusti, op een Mist-kar geset; al rijdende met gloeyende ysers geneepen; op de groote Marckt gebraght; sijne reghterhand / 't Mes daer in houdende / verbrand; eyndlijck op een Kruys geleght; sijne Beenen / Ogien / Armen gebroocken / en 't lighaem / dood sijnde / door 't vyer tot asch gemaeckt te werden. Eerst noch evenwel souden hem pijngen / om uyt sijnen mond te hooren / wie hem tot dit boose stuck hadden aengedreven. Sonder de Pijnbanck uyt te staen beleed hy / dat hy te Lions had gesprooken met vier Geestlycke / een Carmeliter, Jacobyner, Capucyner Monick / en een Jesuit. Met deese had hy overlegt / en aengenomen / de Moord te doen. Was 's daeghs na Mariæ Lightmis ten dien eynde uyt Lions vertrocken. Te Parijs had hy sijne Herbergh genoomen in de Straet de la Huchette. Hier vraeghde hy / wie van de Geestlijcke de goede saeck (der Liga) meest toegedaen was? Men noemde hem de Parochiaen van S. Andre des Arts. Terstond ging hy hem besoecken / en ontdeckte hem sijn voorneemen; 't welck hy goed vond / en hem daer op een dronck gaf / seggende / dat hy met deese daed groote eer' inleggen, en den Hemel verdienen sou: Doch eer hy voortgingh / was hem geraedsaem / hier over te spreecken met den Rector der Jesuiten. Deese druckte hem met veele schoone woorden in / dat sijn opset seer Heyligh was. Hy moest goede moed houden; standvastigh sijn; sigh biechten / en ter Communie gaen. Braght hem in sijne Kamer; en gaf hem sijnen Zeegen. De volgende dagh hoorde een andere Jesuit sijne Biecht; aen wien hy echter sijn voorneemen niet te kennen gaf; en ontfingh daer op 't Lighaem des Heeren in 't Collegie der Jesuiten. Sprak van deese saek met noch een ander Jesuit, een Prediker te Parijs; gewoon op sijnen Predickstoel veel quaeds van Koningh Henrick te seggen; die sijn besluyt seer prees / als heyligh en verdienstlijck. Doe koght hy 't gedaghte Mes. Vertrock van Parijs na S. Denis, daer sijne Majesteyt doe was; met opset / van hem in de Kerk te dooden. Maer siende / dat hy de Mis hoorde met groote aendaght / vond hy sigh soodanigh verhinderd / als of hem de handen vast gehouden wierden. Van hier volghde hy Koningh Henrick na 't Fort van Gournay: voorts na Brie-contre-Robert; daer de Koningh

Kanttekeningen, links: van een geleerd, gantsch yverigh *Roomsch-Catholijk* persoon, hevige vyand der *Hugenoten*, en bittere Lasteraer harer *Religie*, van hem beschreven uyt verseeckerde bewustheyd, met sonderlinge omstandigheden, vertoonende de verraderlijcke Koninghsmoord,

Kanttekeningen, rechts: FRANKRYCK. voorgenoomen van *la Barre*; waer in seer sonderlinge saecken voorkoomen; en een Sonneklaer bewijs, dat; nevens andere Geestlijcke, insonderheyd de *Jesuiten* d'aensetters van dit snood opset waren; voor de waerheyd van welck

FRANKRYCK.

ningh hem in 't voorby gaen ontsnapte / terwijl hy 't Mes uyt sijne Oriesack trock. Hy gingh hem na tot in Melun, daer hy gevangen was geworden. Deese Bekentnis / hem voorgeleesen / bevestighde hy op nieuws. Doe hy op 't Rad lagh / seyde Lugoli, Lieutenant des Gerights / tot hem: Hy moest nu voor al de waerheyd spreken / en sigh wel nauw waghten / van yemand ten onregt te beschuldigen. Maer op hy tot antwoord gaf; alles wat hy in de Pyn-kamer had geseght / was waeraghtigh. Daer op wierd 't Vonnis voorts volvoerd. Ondertusschen beleed hy noch / dat twee Priesters / bruyn van gelaet / ten selven eynde van Lions waren vertrocken; maer dat hy had getraght haer te voorkoomen: 't welck hy noch bevestighde / doe hem alreeds Armen / Ogien en Beenen gebroocken waren. Als sigh dit dus had toegedragen op Dinghsdagh, braghten sommige Burgers van Melun de tijdingh / datse op den voorigen Sondagh de Jesuit Commolet te Parijs hadden hooren prediken: die op 't eynd van sijn Sermoon sijne toehoorers had gebeeden / noch een weynigh gedulď te willen neemen; want / seyde hy / gy sult binnen korte dagen een Wonderwerk van God sien: ja, hou het alreeds voor soo seecker, als of 't al geschied ware. Dit diende seer tot bevestigingh van 't geen la Barre had beleden. Dus verr' 't verhael van de geoaghte geleerde en seer yverige Roomsch-Catholijck uyt verseeckerde kennis. Veele dingen hebben wy / kortheyds halven / moeten voorby gaen; gelijck oock sijne weerleggingh van Montaignes en andere; welcke / tot verontschuldigingh van de Jesuiten, hebben voorgegeven / dat la Barre een Sot was / &c.

verhael uyt eygene bewustheyd

de gedagte Roomsch-Catholijke Schrijver

Goederen, Lijf en Eere aangebied te pande te setten.

Dus was nu Koningh Henrick de IV. Roomsch-Catholijck; maer daerom niet vry van d'aenslagen der Ligeurs en Geestlijcke: welcke laetste noch al voortgingen in bloedige Predicatien tegens hem. Rond uyt seydense / insonderheyd te Parijs: „Dat de „Mis, welcke men voor den Navarrois song / „hem enckelijck verstreckte voor een Come„die. 't Was onmogelijck / dat hy hem regt „tot de Roomsche Religie sou bekeeren. De „Paus kon hem niet Catholijck maecken. „'t Was de Gemeente geoorloft / sigh op te „stellen tegens hem en sijne Bevelhebberen. „'t Quam de Theologische Faculteit der Sor„bonne toe / t'oordeelen / of de Paus hem „moght opneemen en absolveeren; en indien „'t de Paus deed / hem evenwel te verklaren „voor Ketter en geexcommuniceert. 't Was „particuliere persoonen toegelaten / den gee„nen om 't leven te brengen / dien de Sorbon„ne Kettersch veroordeelde; schoon hy voor„gaf / met de Roomsch-Catholijcke Kerck „weer vereenighd te sijn. Diergelijcke redenen hoordemen geduerigh te Parijs en anderweegen.

Ophitsingen der Geestlijke tegens Koningh Henrick, schoon hy nu de Roomsche Religie had aengenoomen, in hare Predicatien.

Onderwijl sond Koningh Henrick de Hertogh van Nevers na Romen tot den Paus / om van den selven geabsolveert te werden. Doch 't Roomsche Opperhoofd schikte Antonius Possevinus hem te gemoet; die hem aenseyde / dat sijne Heyligheyd hem niet kon houden voor een Koninghlijcken Gesant / vermits hy Henrick noch voor geen Koningh erkende. Evenwel sou sijne koomst / als Hertogh van Nevers, niet als Legaet van Koningh Henrick, den Paus aengenaem sijn. Knielende in de diepste verootmoediging / bad deese Vorst / met d'alderbeweeghlijckste woorden / in den Naem van Henrik, om d'Absolutie; doch de Paus weygerde deselve vlack uyt / en liet Nevers hooren: Hy kon sigh Henricks bekeeringh tot 't Roomsch-Catholijck Geloof niet inbeelden, ten ware een Engel uyt den Hemel quam, die 't hem in 't Oor luysterde. Veelerley hoon wierd deesen Koningh toegevoeghd / in den persoon sijns Ambassadeurs; die / sonder bekomene Absolutie, weer moest vertrecken; wijl de Paus sigh had laten inneemen door de voorhoudingen der Ligeurs, en d'aensoeckingen van Spanje, die oock selfs Dreygementen daer byvoeghde.

Hy send de Hertog van Nevers aen den Paus, ten Gesant, om d'Absolutie te bekomen: doch werd in plaets der selve gehoond.

Maer oock wierd de Paus hier over gehoond door een seer aerdigh Pasquil. Aen 't Beeld van S. Pieter, staende aen d'eene sijde des Opganghs van 't Vaticaensche Hof / wierd by naght een Schrift geplackt / vragende S. Paulus (die aen d'andere sijde staet): Waer hy heenen wou met d'Eyer-mand, welke hy aen den arm had; want sulcker wijs had men dit Beeld opgeschickt. S. Pauli schriftlijke antwoord was: Na den Paus, om se te laten wyen tegens d'aenstaende Paesschen. Maer op S. Pieter herbraeghde: Maer hoe dan, indien sijne Heyligheyd de Wying weygerde. 't Besluyt van S. Paulus bestond hier in: Soo sal ickse ongewijd eeten. Hier door wierd bewimpelder wijs te kennen gegeven: Indien de Paus Henrick niet absolveerde, en voor Koningh erkende / soo sou hy echter ongeabsolveert als Koningh regeeren / en de Françoisen hem ongezeegend ten Koningh Salven.

Seer aerdigh Pasquil hier op te Romen aen 't Vatican geplackt op S. Petri en S. Pauli Beelden.

Deese en andere insighten deeden den Paus berouw hebben / dat hy Henrik d'Absolutie had ontseght. Derhalven liet hy hem door de Kardinael Gondi bekend maken / indien hy andermael Gesanten aen hem sond / soo sou sijn Godsaligh voorneemen vergenoegingh ontfangen. Hier op wierd Jacob David Perennius, Bisschop van Evreux, en Arnoldus Offatus dit Ambassaetschap aenbevoolen; oock op nieuws een alderootmoedighst versoeck om d'Absolutie gedaen / Anno 1595. Seer harde Conditien wierden haer van de Paus voorgehouden / door ingevingh der Spaensche Factie, welcke niet geerne 't Verdragh tusschen Romen en Frankrijk hadden gesien. Onder deselve waren ook / de weerroepingh van 't Vreede-Edict in 't jaer 1577. Geen andere dan de Roomsch-Catholijke Religie in Frankrijk te gedoogen. Al de Ligiiten in hare voorige Staten en Goederen te herstellen. Met den Koningh van Spanje Vreede te maken. De Jesuiten in Frankrijk weer in te setten. Indien Henrik weer quam af te vallen van de Roomsche Religie, soo sou hy de Kroon verlooren heb-

De Paus krijghd berouw van de weygeringh: derhalven fond Henrik andermael Gesanten na Romen.

Harde Conditien haer voorgesteld, t'eenemael ontaenneemlijck.

hebben. Tot boete sou hy den Oorlogh tegens de Turken aenneemen. D'Absolutie sou hem niet te Romen van de Paus / maer in Frankrijk door de Pauslijcke Nuncius gegeven werden; in wiens tegenwoordigheyd hy andermael sijne Ketterÿ sou afsweeren. Deese Nuncius sou hem oock de genade doen / van hem Koningh te maecken. Henriks Gesanten souden de Kroon voor des Paus voeten neerleggen / om dat hy sigh / tegens de Bevelen des Roomschen Stoels / voor Koningh had uytgegeven; nevens meer andere gantsch onaenneemlijcke dingen. Eyndlijck echter quam 't tot een Besluyt / op d'Artijkelen, waer van wy den korten inhoud sullen voordragen.

Eyndlijck werd 't *Accoord* getroffen. 1595.

I. D'Ambassadeurs souden doen den Eed van gehoorsaemheyd aen de Bevelen des H. Stoels / in den naem van Henrik. II. In des Paus tegenwoordigheyd de Calvinistery en alle Ketterÿ afsweeren. III. Henrik sou in 't Prinsdom Bearn de Roomsch-Catholijke Religie herstellen. IV. Binnen een half jaer tijds de jonge Prins van Conde uyt de handen der Hugenoten tot hem neemen / en in de Catholijke Religie doen opvoeden. V. D'oude Accoorden met den Roomschen Stoel onderhouden. VI. 't Concilium van Trenten in 't geheel aenvaerden / behalven in de dingen / welcke sonder Oproer niet konden ingevoerd werden. VII. Geene persoonen / verdaght van Ketterÿ / tot Bisdommen of Abdyen neemen. VIII. De Geestlijcke in beschermingh houden. IX. Geestlijcke Heerlijckheden / onder den Titel van Weereldlijcke Beneficien aen een Catholijk of Ketter vergund / herstellen. X. In d'uytdeelingh van Eer en Staets-Ampten sou Koningh Henrick met woord en daed toonen sijne meeningh te sijn / dat hy de Roomsch-Catholijke Religie in sijn Rijk wou favoriseeren. XI. Als hy door noodwendige verhinderingh niet belet wierd / sou hy yeder dagh leesen of bidden / Onser L. Vrouwen Kroon; yeder Woensdagh de Litanie; yeder Saturdagh 't Roose-kransje onser L. Vrouw. Voor sijne noodhelpster de H. Maria aenneemen: daeghlijcks Mis hooren / &c. XII. In elcke Provintie des Koninghrijcks / en in 't Vorstendom Bearn, een Klooster doen bouwen. XIII. Ten minsten viermael in 't jaer Biechten en ten Sacramente gaen. XIV. D'afsweeringh der Ketterÿ / en de Belijdenis des Catholijken Geloofs / door d'Ambassadeurs te Romen gedaen in Henricks naem / sou hy voor den Pauslijcken Nuncius in Frankrijk bevestigen. XV. Aen alle Roomsch-Catholijke Princen schrijven / dat hy sigh tot de Catholijke Religie had bekeerd; in genade was opgenoomen; sigh daer in verheughde / en by dit Geloof volstandigh sou volharden tot aen 't eynd sijns levens. XVI. Door sijn geheele Koninghrijck bevel geven / datmen God voor deese sijne bekeeringh sou dancken.

Korten inhoud van d'*Artijkelen*, welcke Koningh *Henrik* de IV. van *Frankrijk* aen Paus *Clemens* d'VIII. heeft moeten toestaen;

't Sou ons te langh vallen / hier voor te dragen de Ceremonien, van Paus Clemens gebruyckt in Henrick t'absolveeren, of van den Ban t'ontslaen. Alleenlijck dit sullen wy'er van seggen. Als de Koninghlijcke Ambassadeurs alle Ketteryen / insonderheyd de soo genoemde van Calvinus, in Henricks naem hadden afgeswooren / en Belijdenis gedaen van 't Roomsch-Catholijk Geloof / wierd hem gegeven de Titel van Henrick de IV., Alderchristlijksten Koningh van Frankrijk en Navarre. Teerstond begon des Paus Choorsanger den L. (LI.) Psalm.: *Miserere mei Deus, secundum magna misericordiam tuam.* Ondertusschen lagen de Gesanten voor den Paus op hare knyen / met geboogene hoofden; en op elck Vers des Psalms sloegh hy haer / doch saghtlijck / met een roedeken / 't welck hy in de hand hield / op den rugg'; gelijck men te Romen gewoon is te doen de boetvaerdige Ketteren / welcke geabsolveert werden. Eyndlijck sprack Clemens, in den naem van God / der Apostelen S. Petri en S. Pauli, en in sijnen eygenen naem / d'Absolutie uyt. Doe wierden / op sijn bevel / de Deuren der S. Pieters Kerk, dus langh gesloten geweest / geopend; d'Ambassadeurs daer in geleyd door de Kardinael van S. Severyn, en 't Te Deum laudamus gesongen.

waer op hem dan eyndlijck d'*Absolutie* wierd gegeven, Hoedanige *Ceremonien* daer ontrent wierden gebruykt.

In 't gemeen houdmen 't daer voor / dat d'oorsaeck van Henriks afval tot 't Pausdom is geweest / om dat hy anders de Liga, gesterckt door de Paus en Koningh van Spaenje, niet te boven sagh te koomen. Andere / die alles wat naerder by sijn geweest / stellen dit wel een Neven-oorsaeck / maer niet de voornaemste; wijl hy 't alreeds soo verr' had gebraght / dat hy de Ligeurs weynigh meer behoefde te vreesen. Wat dan? 't Geen Salomon seght / en Salomon selfs is bejegend / Vrouwen doen de Verstandige afvallen, stellense hem oock te sijn weervaren. Henrick was seer geneegen tot onkuysheyd met Vrouwspersoonen / waer van hier na breeder. Onder meer andere sijner Meestressen beminde hy insonderheyd seer hoogh Gabrielle d'Estree, Marquisin van Monceaux; naderhand verheven tot Hertogin van Beaufort. Doe Henrik haer begon te vleyen / hield hy sigh by de Leere der Hugenoten: derhalven wouse oock van die Religie sijn / met schijn van grooten yver. Begeerde geen andere persoonen tot Dienaers en Dienaressen / als die van de Gereformeerde Belijdenis waren. Vermaende oock dickmael den Koningh tot volstandigheyd in sijnen Godsdienst. Henrick soght gescheyden te sijn van sijne Gemalin Margaretha, om redenen / in 't vervolgh onses verhaels te melden. Deese Gabriella had haer selven een vaste hoop gemaeckt / datse dan gewisslijck sijn' Echtgenoot en Koningin sou werden. Maer als men haer seyde / dat de Hugenotsche Predicanten sigh de maght niet toeschreven / om een Echt te konnen vernietigen; en dat alleen de Paus sigh deselve had aengematigd / soo begonse van dien tijd af andere gedaghten te krygen. Hare sonderlinge schoonheyd; de bequame naght-en dagh-uyren / in welcke Henrik haer bywoonde / en sijne versotheyd in hare Min / gebruycktese tot middelen / om

De voornaemste oorsaeck, waerom *Henrick* van de *Gereformeerde* tot de *Roomsche* Kerck overgingh was d'aendringingh van eene sijner Byslaepsters, *Gabrielle d'Estree*, op welcke hy gantsch versot was; en waerom sy dit deed.

FRANK-RYCK.

om hem ter Religions-veranderingh te bewegen; en door haer aenporringh/ meer als om eeniger anderer redenen wil/ verwisselde hy van Godsdienst/ Anno 1593. Maer als hy drie jaren daer na in een swäre sieckte viel/ aen welcke hy meende te sullen sterven/ riep hy tot sigh eenen sijner oude getrouwste Dienaren ('t was de vermaerde Geschiedschrijver Sieur d'Aubigne; die ook dit Geval selfs heeft aengeteeckend*/ alhoewel hy'er sijn eygene naem niet in speld)/ en vraeghde hem/ na een gedaen langh Gebed/ met veele tranen; ja beswoer hem by de saligheyd sijner Ziel/ opreghtlijck te willen seggen/ of sijnen Afval van de Gereformeerde Religie tot de Roomsche was een Sonde in den H. Geest? 't Is aenmercklijck/ dat seer weynige sijner Hovelingen/ en andere voorname persoonen door 't geheele Rijk/ sijn voorbeeld in 't verlaten sijns Onroomschen Godsdienst volghden; en de meeste der geene die 't noch deeden/ hadmen al voor langh voor Libertijnen of Atheisten geaght: oock sijnse korts daer na seer ellendigh vergaen.

Henricks Gemoeds-anghst, over sijnen Afval, drie jaren daer na in Sieckte.

** Histoire universelle tom. 3. l. 4. fol. 370.*

De Steeden/ welcke het tot noch toe met de Ligisten hadden gehouden/ begonden nu te sien/ datse niet anders soghten/ dan Frankrijk te doen blijven in een geduerige verwarringh en verwoestingh/ enckelijck om haer' eygene belangens wil: ja datse ook daer over onder malkander selfs verdeeld wierden/ elck sijn bysondere Interes beoogende; waer uyt niet anders kon ontstaen/ als de geheele ondergangh des Lands. Derhalven begaven sigh nu deese dan die Plaetsen onder de gehoorsaemheyd van den nu Roomsch-Catholijken Koningh Henrik. Ja oock de Parisianen ontwaeckten uyt haren verderflijcken slaep; joegen de Spaenjaerden wegh/ en begaven sigh tot haren plight.

Parijs en veel andere oproerige Steeden beginnen d'oogen open te gaen, om te sien wat de Liga beooghden.

Die van Rohan (of Rouan) hadden/ gelijk hier boven gehoord is/ Koningh Henrick op 't onlijdlijckste gehoond; echter nam hy haer in genade op; nevens de weerspannigh-geweest sijnde Steeden Orleans, Lions, Poictiers, Bourges, Havre de Grace, Ponteau de Mer, Verneuil au Perche, Pontoise, Riom in Neder-Auvergne, Peronne, en Montdidier in Picardyen, &c. Niet weynigh deed hier toe/ dat Koningh Henrik had beginnen ernst te gebruycken/ en met den aenvangh des jaers 1594. een Verklaringh uytgegeeven/ waer in hy/ soo de Hoofden als de Geestlijcke/ en al de Leeden der Liga, eene maend tijds vergunde/ om de behoorlijcke onderdanigheyd te betoonen: in welcken geval sy souden gelaten werden by haer' Ampten/ Privilegien en Beneficien. Doch na verloop diens tijds sou alle aengeboodene genade herroepen sijn/ en men sou haer handelen als schuldigh aen Misdaed van gequetste Majesteyt. Dit veroorsaeckte geen kleyne schrick; en deed derhalven seer veele 't hoofd in den schoot leggen.

Begeven sigh derhalven onder Koning Henrik.

Te meer, om dat hy nu ernst wou gebruyken. 1594.

Ten tijde de Ligeurs meester te Parijs waren/ hadden de Jesuiten daer huys gehouden als kleyne Koningen; geweldigh aengegaen tegens Koningh Henrick de IV.; eenige opgemaeckt/ om hem aen kant te helpen; d'aengelegenheyd des Koninghs van Spaenje seer hard voortgedrongen; in hare Predicatien schricklijck verbloeckt de geheugenis des vermoorddén Koninghs Henrici III.; daer-en-boven d'Universiteit te Parijs op veelerley wijsen beleedighd/ en over deselve geheerscht. Doe nu hier de gedaghte veranderingh was voorgevallen/ versoght de gemelde Academie, hoe Roomschgesind deselve oock was/ d'uytroyingh der Jesuiten, welckese noemden een seer grouwlijke Secte. Weersijds wierd gepleyt voor 't Parlament te Parijs; doch met geslootene Deuren/ op der Jesuiten beede; wylse niet geerne toehoorers hadden by 't geense wel wisten dat d'Advocaet der Universiteit haer te last sou leggen. De Pleydoyen echter sijn in openbaren druck uytgegeven in de Fransche; oock overgeset in de Nederlandsche Tael. Seer leelijk staen die van de Societeit Jesu daer in afgeschilderd. Evenwel wierd 't Vonnis over haer opgeschort/ tot dat in 't volgende jaer 1595.; wanneer een nieuw voorval oorsaeck gaf/ om de Sententie uyt te spreecken en te verswaren.

Hoe de Jesuiten te Parijs huys hielden, ten tijde de Ligeurs daer meester waren.

D'Universiteit aldaer versoeckt aen 't Parlament der selver uytbanningh, als een grouwlijke Secte.

Den 27. December Anno 1594. quam Koningh Henrik uyt Picardyen te Parijs. Soo als hy/ noch gelaersd en gespoord/ in een Kamer der Louvre was/ hebbende rondom hem de Prins van Conti, de Graef van Soissons, van S. Paul (of S. Pol), nevens 30. of 40. andere voorname Heeren en Edele/ bovenden sigh voor hem aen de Heeren van Ragni en Montigni, om hem te verwelkoomen. Terwijl hy onder de Complimenten sig boog/ om haer t'ontfangen/ heeft eenen Johan Chastel, Soon eens Laeckenkopers te Parijs, noch maer 18. jaren oud/ en heymlijk onder d'andere ingeslopen/ met een Mes op Koningh Henrik toegestoocken. Doch vermits deese Majesteyt 't hoofd te seer neerwaerts had laten sincken/ om de voor hem geknield leggende Heeren op te beuren/ trof de Moordsteek alleen de bovenste lip ter regter sijde. Soo fel was de stoot/ datse hem een tand uyt den mond wegh brack. Terstond wierd de Dader aengegreepen. Eerst wou hy ontkennen/ hier aen schuldigh te sijn. Daer na quam hy tot belijdenis/ buyten pijnigingh. Koningh Henrik seyde tot de Capitain der Guarde, die Chastel vast hield/ dat men hem sou laten gaen/ wijl hy 't hem vergaf; doch 't geschiedde niet. Als nu sijne Majesteyt hoorde/ dat deese Mensch was een Discipul van de Paters der Societeit, liet hy hooren: Was 't dan nodigh, dat de Jesuiten souden veroordeeld werden door mijnen mond? Hy sagh op de wonde in sijne Lip/ doch die op 't Hert was gemunt geweest; en dat deselve de Jesuiten sou overtuygen van de voorgenoomene boosdaed.

Moorddadigh bedrijf van Jean Chastel, Discipul der Jesuiten, aen Koningh Henrik;

doch in plaets van 't Hert, trof hy alleen de Lip.

Koningh Henricks woorden hier over.

De rampsalige Jean Chastel wierd gebraght in des Bisschops Gevancknis. Hy verklaerde d'omstandigheden sijns voornemens; en onder deselve oock deese: Dickmael had hy de Societeit hooren seggen/ dat 't geoorloft was/ Koningh Henrik om 't leven te brengen. Datmen hem niet voor Koningh

By welcke gelegenheyd,

ningh moest erkennen / maer voor een Tyran, soo langh hy van de Paus d'absolutie niet had bekoomen / &c. Hier staet te weeten/dat sijne Majesteyt/alhoewel hy sigh tot de Roomsche Kerck had verboegd, doemaels noch niet was geabsolveert: 't welck eerst in 't volgende jaer geschiedde. Dat de Jesuiten dien Booswigt hier toe in 't bysonder hadden aengeset/ was een bekende en van elck geloofde saeck door geheel Frankrijk. Deese Chastel bond sijn Gemoed seer beswaerd over eenige grove Sonden/ welcke hy voor onvergeeflijck hield: 't sy datse in der daed seer swaer waren/ of datse hem als soodanigh wierden voorgesteld van de Vaderen Jesuiten; welcke hem dickmael in hare Meditatie-kamer braghten/ daer de Hel op 't aldervreeslijckste stond afgebeeld / om sijn gemoed / alreeds door wanhoop verbaesd/ noch meer te beanghstigen; en dan door beloste van den Hemel te sullen verdienen/ indien hy Koningh Henrik om 't leven braght/ 't selve bequaem te maecken tot d'onderneemingh deeser Moord.

en op wat voor een wijs de gemelde Jean Chastel van de Jesuiten hier toe aengeset was.

Wy willen hier liever de Roomschgesinde Fransch Koninghlijcke Geschiedschrijver de Heer Mezeray laten spreecken van deese saek/ alhoewel hy seer ingetogen gaet / dan 't vervolg uyt andere Autheuren voorts vol maken. „Men vattede (na de gedane steeck) terstond een Jongelingh / die sigh onder de drangh vermenghde; en aen sijn woest/ verbaesd gelaet bemerckte men/ dat hy de Dader was. Hy wierd genoemd Jean Chastel, Soon eens Laeckenkopers te Parijs, woonende voor de groote Poort des Palays/ oud 19. jaren; swaermoedigh van Geest. In d'ondervragingh seyde hy: dat hy sigh had laten vervoeren tot 't begaen deeser misdaed/ om dat hy sigh beladen gevoelde met verschrickelijcke/ onvergeeflijcke Sonden/ waer door hy de Helsche straffen niet kon vermijden. Doch had gemeend / deselve door deese Moord te sullen verminderen / welcke hy hield voor een verdienstlijcke daed; vermits de Koningh / met de Kerck niet versoend/ voor niet anders dan een Tyran kon geaght werden. Beleed oock / dat hy had gestudeerd in 't Collegie van Clermont, onder de Paters Jesuiten; en datse hem dickmael hadden gebraght in een Meditatie-kamer, daer de Hel was verbeeld met veele vreeslijcke Figueren. Deese Getuygenis / gevoeghd by de blauwe Boeckjens en Pasquillen tegens Henrik de III. en de nu regeerende Koningh (Henrick de IV.), welcke men vond in de Kamer van Jean Guignard, eenen uyt de Vaderen der Societeit, en daer hy Autheur van was; ook noch daer by gedaen de geheugenis van d'yver/ welcke eenige van haer voor de belangens van Spaenje hadden; van sommige Maximen, die hare Predikers hadden geleerd tegens de verseeckerheyd des Konings / en tegens d'oude Wetten des Koninghrijcks: daer noch by koomende 't gevoelen 't welck men had/ datse door „'t middel harer Collegien en d'Oorbiecht de Geesten der jeughd / en de schroomaghtige Gemoederen wendeden waer heenen 't haer geliefde / gaf voet aen 't Parlament, om de geheele Societeit in de straf der misdaed van bysondere Leeden te betrecken. Dus veroordeelde het door 't selve Vonnis Jean Chastel tot de gewoone straf tegens soodanige Vorstenmoorders; en verordonneerde / dat de Priesteren en Scholieren des Collegii van Clermont, en andere/ sigh noemende van de Societeit Jesu, als sijnde verderbers der jeughd / verstoorders der gemeene rust/ vyanden van de Koning en Staet/ haer Huys en Collegie binnen drie / 't geheele Koninghrijck binnen vijfthien dagen souden ruymen; en dat al hare Goederen souden aengeleght werden tot Godvrughtige wercken.

Hoedanig 't bedrijf deses Chastels, en wat hem hier toe bewogen had, werd voorgesteld van den Roomschgesinden Franschen Koninghlijken Geschiedschrijver Mezeray. Hist. de Fr. in Henr. IV.

Onder de gedaghte blauwe Boeckjens en Pasquillen, gevonden in de Kamer van Guignard (van welcke Mezeray spreeckt / en waer van hy hem Autheur noemd) tegens Henrick de III. en IV., wierd seecker Tractaet gesien / en / nevens d'andere / van de Gedeputeerde des Parlaments mee genomen / geschreven met d'eygene hand deeses Jesuits; na dat Henrik de IV. sigh al tot de Roomsche Kerck gevoeghd / en 't Volck te Parijs Pardon gegeven had. Onder veele seer moordadige redenen tegens beyde de gemelde Koningen vondmen oock deese: „Jacob Clement had gedaen een Heroique daed in „'t vermoorden van Henrick de III. De „Kroon Frankrijk behoorde overgebraght te „werden op een andere Familie, als die van „Bourbon. De Bearnois (Henrick de IV.), „onaengesien hy bekeerd was tot 't Catholijk „Geloof / sou veel saghter werden gehandeld als hy verdiende / indien men hem gaf „de Monicks-kroon in een Klooster / om „daer pœnitentie te doen over soo veel „quaeds/ als hy Frankrijk had toegevoegd. „Konnen hem niet afsetten sonder Oorlog / „soo moest men hem beoorlogen; en indien „hy niet stierf / hem om 't leven brengen. 't Parlament veroordeelde hem gehangen te werden.

Bloedige Schriften, met d'eygene hand van de Jesuit Guignard; tegens de Koningen Henrik de III. en IV. 't Parlament veroordeeld hem tot de Strop:

't Arrest des oppersten Parlaments van Frankrijk, tot uytbanning van de geheele Societeit der Jesuiten, bevattende meer als Mezeray steld/ bestond hier in: Dat de Priesters en Schoolieren des Collegii van Clermont (waer in Chastel had gestudeert), en alle andere/ haer noemende van de Societeit Jesu, als Verderbers der Jeugd/Verstoorders der gemeene rust/vyanden des Konings en Staets/ binnen drie dagen na d'ondertekeningh deses Arrests uyt Parijs en andere Plaetsen daerse Collegien hadden; bijfthien dagen daer na uyt 't geheele Koningrijck souden hebben te wijken; op pene, datse/ waerse oock na de genoemde tijd gevonden wierden / souden gestraft werden als schuldigh aen Crimen Læsæ Majestatis. Hare Goederen souden werden gebruyckt tot Godvrughtige wercken. Geen Onderdanen des Koninghs souden hare Kinderen mogen senden na de Collegien deeser

en band de Jesuiten uyt geheel Frankrijk; met verbeurtmakingh van al hare Goederen.

FRANKRYCK.

deeser Societeit buyten 't Rijck / op straf der misdaed van gequetste Majesteyt.

Hoe de Jesuit P. Hazard sigh draeghd in't verhael deeser saeck.

Van dit gantsche werck kannen breeder nasien de vermaerde J. A. Thuanus. Wat de Jesuit P. C. Hazard inbrenghd tegens dien beroemden Man / om de Jesuiten de gedaghte klad af te wisschen / in sijn Werck / uytgekoomen Anno 1668. kannen by hem leesen. Evenwel schrijft hy noch dit: „Dat in de Sorbonne, doe nu Henrick sigh Catholijck had „verklaerd / op den 22. April wierd besloo„ten door de Rector Magnificus en 54. Theo„loganten, datmen aen Koningh Henrick, „als wettige Heer / moest gehoorsaemheyd „sweeren / onaengesien de vyanden des „Rijcks verhinderden / van den Apostoli„schen Stoel d'absolutie te verkrijgen. Te„gens dit Decreet hebben sigh gesteld de „Carthuysers, de Minimen, de Capucynen, „en die van de Societeit. De Carthuysers „hebben 't langhst tegens gehouden: die van „de Societeit hebben 't na de Minimen en Ca„pucynen aenvaerd: evenwel is 't Tempeest, „door toedoen van eenige Libertijnen (soo „Scipio du Pleix haer noemd) op 't Hoofd „van de Jesuiten gevallen. Voorts leght hy de schuld der oprockeningh van Jean Chastel op de Predicatien van eenige seer geleerde Theologanten, en al d'andere soorten der Religieusen.

Kercklijcke Historien, 2. deel fol. 364.

Beschuldigd d'andere Religieusen hier mee, en hoe hy de Jesuiten verontschuldighd.

De Geestlijcke wierden Soldaten.

Segt/ dat deese gewapend door Parijs waren gegaen; de Bisschop van Senlis voor uyt / met 't Kruys in d'eene / 't Swaerd in d'andere hand; gevolghd in goede ordre van de Capucynen, Feuillanten, Minimen, Minderbroeders, Predickheeren, Carmeliten; altemael opgeschorst / met een Helmet op 't hoofd / een Harnasch voor de borst; een Rapier op de syde; een Roer op de schouderen / of een Pieck in de hand / &c. Te vooren hadden d'andere Geestlijcke de Societeit 't hare gegeven. Want de Pastooren en Parochianen te Parijs hadden sigh Anno 1594., korts voor 't bedrijf van Jean Chastel, gevoeghd by d'Universiteit, tegens de Jesuiten; seer over haer geklaeghd / en door haren Advocaet deselve genoemd Ketters; een seer schaedlijke Secte; Leugenpredikers; Bedriegers; Geestlijke Dieven; Verraders; verstoorders der Politie en Academien; Kinderen der Duysternis; quade Duyveltjens; Quelgeesten, die yeder mensch ter quellingh aenhingen. Diergelijcke klaghten haddense aen 't Parlament gedaen al langh te vooren / Anno 1554. en 1564. Meer willen wy van deese Stof niet spreecken.

Titels, van de Pastooren, Parochianen, &c. te Parijs, de Jesuiten gegeven.

Terwijl Koningh Henrik aen d'ontfangene Lip-wonde te bed lagh / en de gedaghte sijne Byslaepster Gabrielle d'Estree by hem in de Kamer was / toondde hy den voorheenen gemelden sijnen ouden getrouwen Dienaer Sieur d'Aubigné 't Mes / waer mee de daed was verright. Die daer op vrymoedig tot hem seyde: „Sire, God heeft nu alleen „toegelaten / dat u de lip is geraeckt / om „dat gy hem alleen met de lippen hebt ver„loochend. Maer indien gy hem met „'t Hert koomd te versaecken / soo sal u „oock eens 't Hert getroffen werden. Weynige dagen voor dat Jean Chastel sijn moordadigh voorneemen in 't werck stelde / hadden twee Switsers, door Besançon treckende / ontmoet twee Jesuiten (immers in Jesuiten gewaed); welcke seyden / datse na Romen reysden / vermits 'er haest een slagh van den Hemel sou geschieden / met de dood des Koninghs van Navarre. Pater Verrade, seer beroemd onder de Societeit, werd van de Fransche Schrijvers beschuldighd / dat hy Pierre Barriere furieuslijk sou aengeraden hebben de voorgenoomene vermoordingh van Henrick. Wy gaen voorby dat van de Jesuit Alexander Haius, en andere.

Vrymoedige woorden van Sieur d'Aubigne aen Koningh Henrick over d'ontfangene Lip-wonde.

FRANKRYCK.

Meer andere Jesuiten beschuldigd.

Doe nu Henrik weer gesond was geworden / deed hy Koningh Philips van Spaenje den Oorlogh aenkondigen / wegens wrevelige bedrijven tegens de Kroon Frankrijk, en syne gedurige aenslagen tegens sijn leven. De Ligeurs, geholpen van de Spaenjaerden, beweeghden sigh noch hier en gintsch / doch sonder nadruck: wierden oock meest al geslagen / en verslagen. Doe nu Duc de Mayenne sijnen gantschen ondergangh voor de deur sagh / versoght hy de Koninghlijcke genade / alhoewel vry laet; en verkreeghse oock / tot elks verwondering; wijl hy in sijne woede tegens Henrick soo boven maten vinnigh had geweest. 't Was nu daer toe gekoomen / dat van al de Hoofden der Liga niemand meer overigh was / als de Hertog van Aumale; die echter noch niet wou buygen. Derhalven maeckte 't Parlament van Parijs sijn Proces. Verklaerde hem schuldig aen Crimen læsæ Majestatis in den hooghsten graed; en deed hem (in Afbeeldingh) door vier Paerden van een scheuren. Naderhand begaf hy sigh in de Verheerde Nederlanden by Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijk.

Henrick kondighd Spaenje den Oorlogh aen.

Al de Hoofden der Liga wegh: Duc de Mayenne krijghd Pardon: Duc d'Aumale gaet na de Spaensche Nederlanden.

Koningh Henrik, om sijn Rijck in vreede te stellen / gaf een Edict uyt / waer by hy alle uytgeweeckene weer in 't Land riep tot 't besit harer Goederen in volle vryheyd. Anno 1595. kreegh hy / op de gehoorde wys / de Pauslijcke Bul van Absolutie. Aerts-Hertogh Albertus sond uyt de Nederlanden de Belegerde in la Fere eenigh volck toe / en veroverde Calais. Hier tegens wierd la Fere van Henrik gewonnen: 't Verbond tusschen Frankrijk, Engelland, en de Vereenigde Nederlanden tegens Spaenje sterck bevestighd. Alberti Spaenjaerden overrompelden de Stad Amiens, de voornaemste in Picardyen: waer doorse tot voor de Poorten van Parijs konden gaen stroopen. Koningh Henrick deed door de Mareschal de Biron deese Plaets weer belegeren. Albertus pooghdese t'ontsetten / doch te vergeefs. Dus wierd Amiens herwonnen. De Paus sloegh een Vreedehandel voor tusschen Franckrijck en Spaenje. Koningh Henrik namse aen / onaengesien sijn soo onlanghs geleeden opgereght Verbond met Engelland en Holland. Als Koningin Elisabeth sijnen Ambassadeur te Londen deese lightvaerdigheyd en Bondbreuck verweet; en vraeghde / of sijnen Heer met de Roomsche Religie oock had aengenomen de Roomsch-Catholijke gewoonte van woord-

Henrick roept al d'uytgeweeckene weer in.

Sijnen Oorlogh met Spaenje.

Treed tot vreede, tegens sijn Verbond met Engelland en de Vereenighde Nederlanden.

Antwoord sijns Ambassadeurs, op 't ver-

FRANK-RYCK. woordscheudingh? was sijn antwoord: De Koningen maken geene Verbonden, als met deese heymlijke voorwaerde, datse altijd sullen aenneemen 't geen haer nut, en verwerpen 't geen haer schaedlijk is.

wijt van Elisabeth.

Maer onaengesien al de redenen van Elisabeth en de Staten Generael, wierd de Vreede te Vervins gesloten. Deselve sou eeuwigh sijn tusschen beyde deese Rijcken. 't Geen Frankrijk Spaenje, en Spaenje Frankrijk had ontnoomen tsederd 't jaer 1559. sou aen yeder hersteld werden. Frankrijk moest aen Spaenje weerleveren 't Graefschap Charlois met de dependentien: doch sou blijven onder de Souverainiteit van Frankrijk. Hier tegens Spaenje aen de Fransche Kroon Calais, Ardres, Monthulin, Blavet in Bretagne, en alle andere dit Rijck ontweldighde Plaetsen. De Hertogh van Savoyen sou in deese Vreede sijn gesloten / en aen Frankrijk afstaen 't Marquisaet Saluzze, of in desselven plaets 't Landschap Brezze. Desgelijks de Paus / Keyser / d'Aerts-Hertogen van Oostenrijk; de Keurvorsten / Vorsten en Standen des Duytschen Rijcks: de Hertogen van Bayeren en Cleef; 't Bisdom Luyk; Oost-Friesland; de Switsers, Grisons; de Koningen van Polen, Sweeden, Deenemarken; de Groot-Hertogh van Toscanen; de Hertogen van Venetien, Lotharingen, Parma, Mantua, Urbin, Salmonette; de Republiquen van Genua, en Lucca.

Wat Frankrijk aen Spaenje, en Spaenje aen Frankrijk weer gaf.

Ingeslooten in deese Vreede. 1598.

Geduerende deese Vreedehandel / welke haer beslupt kreegh Anno 1598., was Henrick te Nantes; daer / na veele stribbelingen / wierd opgereght de Religions-Vreede voor Franckrijck, genoemd 't Edict van Nantes. Dickmael hebben de Hugenooten geklaegd / selfs oock onder de Regeeringh van deesen Henrick, dat de Roomschgesinde op veelerley wijsen daer tegens handelden t'haerer verdruckingh. Arger gingh 't onder Henricks Soon Louis de XIII. Alderarghst onder sijn Soons-Soon deesen nu regeerenden Louis de XIV.: die 't gedaghte Edict gantsch vernietigd; de Gereformeerde door de swaerste verbolgingh uytgeroyd heeft. Als wy tot de Heerschappy van deesen Louis komen / sullen wy deese saeck omstandigh verhandelen; en daer sal 't de gelegenheyd vereysschen / d'Artijckelen des Nantischen Edicts voor te stellen.

Religions-Vreede in Frankrijk; of 't Edict van Nantes.

De Hertogh van Savoyen, soo veel hem aengingh / niet te vreeden met d'opgerighte de Vreede / wou / heymlijck opgerockend door Spaensche Raed / 't beloofde aen Franckrijck niet overleveren. Hier door quam 't weer tot een nieuwen Oorlogh tusschen de Fransche Kroon en den Savoyaerd: die wel haest Vreede moest versoecken; doch deselve niet kon bekoomen / als met afstand van veele Landen en Heerlijckheden / in plaets van 't veel minder / 't welck hy niet had willen inruymen. Maer door dan de Grensen van Franckrijck meer als 30. mijlen weghs wierden uytgebreyd. De Hertogh behield wel Saluzze, 't welck hy / volgens de Vreedens-voorwaerden / had moeten overgeven: doch daer in waren niet soo veel Edellieden / als Marquisen en Graven in de Landen / welcke hy quijt gingh Anno 1601.

Schaedlijken Oorlogh des Savoyaerds tegens Frankrijk tot sijn groot verlies. 1601.

Evenwel kon hy geen rust houden. Met den Mareschal van Biron, die tot noch toe Koningh Henrick ongemeen-dappere diensten had gedaen / trad hy / aengeset door de Spaensche Gouverneur te Milaen, in een heymlijcke onderhandelingh / om Frankrijk weer te wickelen in bloediger onrusten en grooter oproeren / als 't tot noch toe had uytgestaen. Doch 't verraed wierd ontdekt door een deelgenoot van 't selve / genoemd la Fin, ten koste van Birons Hoofd / alhoewel tot groot verdriet van Koningh Henrick. D'aenslagh / aengesteld tusschen Hertogh Carel-Emanuel van Savoyen; de Graef van Fuentes, Gouverneur van Milaen, en Charles de Gontault, Hertogh van Biron, Pair en Mareschal van Franckrijck, Gouverneur van Burgundien, bestond hier in.

Aenslagh van Savoyen en Spaenje met den Mareschal de Biron, tegens Henricks leven en Kroon, ontdeckt.

Hy (Biron) sou tegens Koningh Henrick opstaen / en middel soecken / om hem aen kant te helpen / of gevangen te krijgen / en na Spaenje aen Philips te senden. Henricks jonge Soon Louis sou men dooden. 't Koningrijck Franckrijck (alreeds voor verovert gehouden) verdeelen in veele Hertogdommen. Koningh Philips van Spaenje, Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijck (Heer der Spaensche Nederlanden door Houwlijck met d'Infante Isabella Clara Eugenia), en Hertogh Carel-Emanuel van Savoyen, souden elk een stuck daer van; Biron voor sigh selven 't geheele Hertoghdom Burgundien hebben; souverain Vorst daer van sijn / en ten Houwlijck bekoomen des Savoyaerts derde Dochter met 500000. goudene Kroonen aen geld. Dus smeedde Spaenje, onaengesien de nieuwlijks gemaeckte Vreede / onophoudlijck lagen tegens Koningh Henrick, om hem te verdelgen / en sigh meester van Franckrijck te maken. Als nu dit Verraed aen Koning Henrick was ontdeckt door la Fin, de Vertrouwelingh van Biron, wierd hy met goede woorden aen 't Hof gelockt; op wrevelige ontkenningh gevangen genoomen / en voor 't Gerigt gesteld.

Hoedanig sy Frankrijk alreeds onder malkander gedeeld hadden.

Biron gevangen genomen.

't Vonnis des Parlaments tegens Biron wierd uytgesprooken den 29. van Julius; uytgevoerd den 31. Doe hy na 't Schabot gingh / had hy een grauw Sijden Kleed aen. Sijnen Hoed smeet hy / als woedend / tegens d'aerde. Op 't Straf-tooneel gekoomen / scheen hy eenighsings te bedaren. Knielde / na d'eerste treede / neer; bad; en kuste een Crucifix. Trock sijn Wambais selfs uyt / en bond met eygener handen sijne Neusdoeck voor sijn' oogen. Doe knielde hy schielijck neer / en riep den Beul toe / dat hy sigh sou haesten. Maer terstond rees hy over eynd; ruckte de Neusdoeck wegh / en keeck de Scharpreghter aen / als of hy hem had willen verscheuren. Hy loerde / om desselven Swaerd in sijn geweld te mogen krijgen. Tot driemalen toe knielde hy / en even soo dickmael sprongh hy weer op. Vermits sijn seer langh Hayr over neck en schouderen heenen

Ter dood veroordeeld.

Sijn seer wreveligh ongeduld, in deselve uyt te staen; en sijne woederyen op 't Schavot.

FRANKRYCK.

nen hingh / verſoght de Beul beleefdlijck / dat hy 't moght affchéeren. Sulcker wijs vergrimde Biron hier over / dat hy beefde als eenen die de Koortz heeft. Niet minder trilde de Scharpreghter / ter oorſaeck van de woede deeſes Oorloghs-helds. Doe hy voor de vierde mael ſigh op ſijne knyen had begeven / ſeyde dien ſeer verbaeſden (gedurigh bekommerd / dat hy hem 't Swaerd moght ontrucken / 't welck hy derhalven verborgen deed houden) tot hem: Hy ſou hem tijds genoegh geven / om ſijn laetſte Gebed te doen. Ondertuſſchen wenckte hy ſijnen Kneght / dat hy 't Gerights-ſwaerd ſou aenbrengen; en volvoerde in aller haeſt ſijn werck.

Had anders Koningh *Henrick* onvergelijklijke dienſten gedaen, tot de behoudingh ſijner Kroon; oock daer over 35. wonden in ſijn lighaem ontfangen.

Onophoudlijck was Biron in grouwlijcke Vloecken uytgeborſten / inſonderheyd doe hem de dood wierd aengekondighd; ſoo dat de Heeren / welcke dien laſt was aenbevoolen / ſigh daer over ontſetteden. Oock ſeyde hy: „Is 't wel mogelijck / dat de Koningh geen geheugenis meer heeft van mijne ſeer groote hem gedane dienſten? Heeft „hy vergeeten de t'ſamenſweeringh te Mante; daer hy een dood Man ware geweeſt / „indien ick 't niet had belet? Gedenckt hy „niet meer / hoe ick by Amiens my wierp „midden onder de Spaenſche hoopen / overdeckt van Kogelen / vyer en vlam? Niet „eenen ader is'er in mijn ligchaem / welke „in ſijnen dienſt geen overvloed van bloed „heeft uytgeſtort. Mijnen Vader heeft ſijn „leven verlooren / om hem de Kroon op „'t Hoofd te doen krijgen: en ſie daer de „blijckteeckenen mijner eygene wonden (dit ſeggende / ruckte hy ſijn Wambais los en toonde ſijne bloote borſt). „Is dit nu mijnen loon / datmen my 't hoofd wil doen „afſlaen?

FRANKRYCK.

Geerne had *Henrik* hem willen begenadigen, had hy genade willen verſoecken.

Waerlijck was hy eenen der grootſte Oorloghsmannen: had Koningh Henrick onvergelijkelijke dienſten gedaen; en in deſelve vijf-en-dertigh wonden ontfangen. Maer dit leelijck verraed wiſchte al ſijne verdienſten uyt: en inſonderheyd ſijne ſeer wrevelige hardneckigheyd in 't ontkennen tegens klaer bewijs / met onlijdlijck-baldadige woorden / had hem onwaerdigh gemaeckt de minſte genade: welcke Koningh Henrick hem niet alleen geerne had willen vergunnen; maer oock ſelfs op allerley wijſen hem bad / en deed bidden / hy wou doch Pardon verſoeken / op dat hy 't geven kon: doch alles te vergeefs op ſulck een onverſetlijck gemoed.

Seldſamen aert.

Seldſaem was 't / dat hy / die ſoo dickmael in de gevaerlijckſte Stryden de dood had als uytgetart / ſigh nu ſoo gantſch ongeduldigh droeg in deſelve uyt te ſtaen. Dat hy ('t welk oock van Jean de Serres voor een ſonderlinge vreemdigheyd werd aengemerckt) / die in Gevghten geene wonden en bloedvergietingh vreeſde / buyten deſelve ſoo gantſch kleynmoedigh was / dat hy geheel flauw wierd / wanneer hem / by onpaſlijckheyd / door nood een Ader moeſt geopend werden.

l'Inventaire General de l'Hiſt. de France.

Sulck een dood had *la Brozze* hem voorſeght.

Seecker vermaerd Franſch Starrekundige la Brozze (van wien hier na breeder) had Biron, op desſelven verſoeck / al voor veele jaren voorſeght / dat hy op 't Schavot ſou ſterven; doch wierd daer over dapper van hem afgeroſt. P. de Lancre maeckt gewagh van een Vogel / die in Birons Kamer quam vliegen / korts voor ſijn rampſaligh eynd / en hem gelijck als ſijne dood boodſchapte.

In Liv. des Princes.

Seldſaemheyd aen ſijne Paerden by ſijne dood.

Aerts-hertogh Albertus van Ooſtenrijck had hem een Paerd vereerd / 't welck hy in een ſonderlinge hoogh-aghtingh hield. Soo haeſt hy onthoofd was / wierd het raſend / en braght ſigh ſelven om 't leven. Een ander /

FRANKRYCK.

der / 't welck de Groot-Hertogh van Florencen hem had geschoncken / weerover desgelijcks. 't Derde / de Gift des Hertogs van Lotharingen, kreegh de Teeringh.

Was een reghten Epicureër, schoon hy Roomsch-gesind wou zijn.

Hy was een reghten Epicureer; sonder Religie, schoon hy tot de Roomsch-Catholijke wou behooren; een bespotter van alle Godsdiensten. Doe hy noch buyten Staten was / verhaelde de Baron van Lux hem eens / dat hy een Capucyner Monick tot den Aerts-bisschop van Lions op sijn doodbed had hooren seggen: Wanneer God geen bekeringh by den Mensch vernam / verliet hy den selven; gaf hem over in een verkeerde sin: en na dat hy dus uyt sijne genade was verstooten / overschuddede hy hem met tijdlijck geluck en welvaerd; soo dat alles na sijnen wensch gingh / en hy in allerley wellusten leefde. Waer op Biron deese woorden liet hooren: Geerne wou ick van God soo verlaten werden, wanneer ick maer alleen op dese weereld geld en goed genoegh hebben, of hoogh aen 't berd koomen moght.

Seer Godloose woorden.

Eenige andere dingen van hem, ontrent sijne dood,

Doe hy nu 't Hoofd moest verliesen / en op 't Schavot somtijds eenighsins uyt sijne woederyen bedaerde / hoorde men hem uytroepen: O dood! ô bittere dood! ach, dat ick mijn hert kon bedwingen, om u gewillig aen te neemen. Noch yets moeten wy van hem seggen. Doe sijn Vonnis hem was voorgeleesen / quam tot hem des Koninghs Prediker Garnier, en de Pastoor van S. Nicolai Kerck Magnan; hem vermanende / wijl hy nu binnen een paer uyren moest sterven / sigh alle andere gedaghten t'ontrecken / en alleen op sijne Ziel te dencken. Biron wierd toornigh / en vloeckte by God / men sou hem met vreeden laten. Hy was wijs genoegh, om op sijne Ziel te letten; oock roerde die haer niet. Echter braghtense hem daer toe / dat hy sijne Biecht deed / waer mee hy ontrent een uyr langh besigh was. Even voor de doodlijcke Slagh seyden de gedaghte Theologanten tot hem: dat sijne Ziel nu haest by God sou koomen. Waer op hy haer liet hooren: Ja, 'k geloof vastlijck, dat de Hemel open staet, om mijne Ziel t'ontfangen.

en byna laetste woorden.

Birons Secretarius, ook schuldigh, staet de pijniging door. Werd door de Koning gepardonneert. Misbruyckt die genade.

Carel Herbert, Geheymschrijver van Biron, desgelijcks schuldigh aen deese verraderlijcke Verbindnis / wou / schoon seer hard gepijnighd / niets bekennen; maer stond alle smerten door. Hy wierd wel tot een eeuwige Gevanckenis verweesen / doch door 's Koninghs goedertierenheyd in vryheyd gesteld. Deese weldaed misbruyckte hy. Volhardde in sijn boos voorneemen tegens sijn Vaderland / en gingh na Napels: derwaerts heenen hy trock allerley snood Gespuys; wegens Moorderyen / Doodslagen / en andere Schelmstucken uyt Franckrijck gebannen / of van selfs ontvlooden. Met deesen ondeugenden hoop deed hy de gemelde Kroon soo veel quaeds / als hy eenighsins vermoght.

Veelerley verraderyen en Spaensche aenslagen

Koningh Henrick regeerde nu in sijn Rijk met meerder rust als te vooren; echter niet buyten laeg-leggingen / soo van sijn' eygene al t'yverige Roomschgesinde Onderdanen ondernoomen / als door de heymlijcke aenslagen van Spaenje: welcke des Koninghs Geheymschrijvers door groote geld-aenbiedingen omkoghten / om al sijne voorneemens / Handelingen en Verborgenheden aen 't Spaensche Hof t'ontdecken. Insonderheyd deed dit de voornaemste Klerck van de Koninghlijcke Secretarius Villeroy, genoemd Nicolaus l'Host. Eyndlijck wierden sijne Schelmstucken (waer voor hy jaerlijks uyt Spaenje 1200. goudene Kroonen genoot) openbaer. Doch hy / tijdlijck hier van gewaerschouwd door de Spaensche Ambassadeur in Franckrijck, nam de vlught. Wierd nagejaeghd; en verdronck in 't swemmen over seeckere Rivier. Den Heer van Mairargues, Overste der ses Galeyen van Marsilien, liet sigh door de Spaensche al mee besteecken / om door list deese Stad in hare handen te leveren. Soo doortrapt was dit verraed aengeleght / dat de misluckingh onmogelijck scheen. Echter wierd het Koningh Henrick bekend gemaeckt door een Galeyboef / ten koste van Mairargues hoofd.

FRANKRYCK.

in volle Vreede tegens Koningh Henrick geluckigh ontdeckt.

Groot gevaer van hem en sijne Gemalin,

Boven de verraderlijcke gevaren bejegende den Koning noch / door toeval / een ander / byna doodlijck voor hem. In May Anno 1605. wou hy van S. Germain weer na Parijs keeren. Gingh met de Koningin / nevens de Princes van Conti, de Hertoginnen van Montpensier en Vendosme, in de Karos sitten. Te Nevilly moestense in de Pont, om over de Rivier te werden geset. Doese sigh byna aen d'andere kant bevonden / wilden de Paerden uyt de gedaghte Pont aen Land loopen; doch schooten ter sijden uyt / soo dat al die in de Karos waren met deselve in de Stroom wierden geworpen. D'Edele / welke swemmen konden / sprongen terstond in de gedaghte Vloed; en hielpen'er de Koningh uyt: die / de Koningin noch in gevaer van te verdrincken siende / sigh weer in 't water begaf / om haer te redden. Ondertusschen had de Heer de Chastaisneraye, een Fransch Ridder / sigh soo dapper gewaeghd / dat hy hare Majesteyt te Land kreegh. Al d'andere wierden oock noch behouden. Naderhand sal 't te pas koomen / dit gevaer sig weer indaghtigh te maecken.

door toeval, en in nood van te verdrinken.

Onrusten in Duytschland, wegens de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen.

Korts hier na ontstond in Duytschland een seer groote onrust over d'Erf-volgingh in de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen; waer van onder de Nederlandsche Geschiedenissen / als hier mee ingewickeld / breeder. De Vorsten van Brandenburgh en Nieuwburgh, welcke sigh de naeste Erfgenamen reeckenden / en alreeds 't besit sigh hadden toege-eygend / wierden van andere Vorsten / welcke 't selve reght voorwendden / daer over aengetast. Byna al de Maghten van Europa vermenghden sigh in dien handel. D'eene voeghde sigh tot deese / d'ander tot die parthy, na dat gunst of eygen' aengelegenheyd haer bewoogh. Koningh Henrick wierd van Brandenburgh en Nieuwburgh om hulp aengesoght. Hy beloofde haer; en maeckte ongemeen-groote toebereydselen. Spaenje, sigh gesteld hebbende

Henrick, van Brandenburgh en Nieuwburgh om hulp aengesoght; steld groote Krijgstoerustingen aen: 't welck

tegens

FRANK-RYCK.

tegens de twee gemelde Vorsten/ genoemd de Possideerende, en die der selver vyanden soo veel hem mogelijck was hielp / geraeckte hier door in aghterdoght. Philips wist wel / hoe veel oorsaeck hy Henrick had gegeven / door soo veele gesmeedde aenslagen / en genoeghsaem openbare Vreedebreucken / om hem eens met nadruck op 't lijf te komen. Vreesde derhalven / dat Henricks toetakelingen ten Oorlogh wel tegens hem mogten aengesien sijn.

in Spaenje vrees baerd.

Noch al waren de hevighste Roomschgesinden in Franckrijck (waer onder oock insonderheyd de Jesuiten, door sijne Majesteyt weer in 't Land hersteld / geteld wierden) Henricks seer bittere / alhoewel heymlijcke vyanden / om dat hy de Hugenooten niet gantschlijck verdelghde / maer daer tegens Religions-vryheyd had gegeven. 't Viel derhalven niet swaer / een nieuw Verraed tegens sijn leven aen te stellen; ja meer dan een. De woorden van den Franschen Roomsch-Catholijken Mezeray sijn hier ontrent seer aenmercklijck. ,,'t Huys Oostenrijck (hy siet insonderheyd op Koningh Philips van Spaenje, en Albertus, Heer der Nederlanden) ,,bekommerde sigh niet seer ,,met voorbereydselen te maecken tot tegenstand van sulck een gewightige Maght: ,,'t welck deed geloven / dat het sigh verliet ,,op eenigh toeval / waer van hare vyanden ,,sigh geen gedaghten maeckten / en waer ,,ontrent het de Wercktuygen in hare handen had / om deselve in 't uyterste te laten ,,uytbarsten. Veele hebben 't daer voor gehouden / datse in 't ingewand van Franckrijck, en selfs in 't Koninghlijck Huys waren. Seeckere Juffer / Anna van Comans, gaf bericht van een grouwlijcke ,,t'samensweeringh tegens des Koninghs ,,persoon. Na sijne dood bleeffse noch al be-,,standigh by hare geboerde Tael / selfs ,,schriftlijck: doch men gaf voor / datse niet ,,wel by hare sinnen was; en voor soodanig ,,slootmen haer op. Die haer gekend en onderbraeghd hebben / hadden hier van haer ,,oordeel wel konnen aen ons aghterlaten; ,,doch de gesteltenis diens tyds / en 't groot ,,gewight der saeck / hebben veele dingen ,,gesmoord. Gewis is 't / dat'er meer dan ,,eene T'samensweeringh tegens deesen Koningh was aengesteld. Sijne vyanden ,,hadden'er soo veel / en van soo veele kanten gemaeckt / dat hy die alle beswaerlijck ,,sou hebben konnen ontkoomen. Men ,,hield sijne (aenstaende) dood soo seecker / ,,dat selfs uyt Spaenje bericht daer van in ,,Franckrijck quam. Byna een maend te ,,vooren hadmense te Madrid straet-kundigh ,,doen werden. Verscheydene Kooplieden ,,in de Nederlanden, alsse aen hare Factoren ,,of andere Bekende in Franckrijck schreven / ,,versoghten te weeten / of deese tydingh ,,waeraghtigh was. Den 8. May (ses dagen voor de vermoordingh) reed een Post ,,door de Stad Luyck; die opentlijck seyde / ,,dat hy 't bescheyd van Henricks dood aen de ,,Duytsche Vorsten braght. Is 't (vraeghd ,,nu Mezeray), om datmen hem daer door ,,meende verbaerd te maecken; en wou men ,,dreygementen gebruycken / eermen tot ,,d'uytvoeringh trad?

Beslootene vermoording van Koningh Henrick; Mezeray in Henr. IV. en eenige sonderlinge seer aenmercklijke dingen, welcke de gedaghte grouwel-daed voorgingen,

Seer hard had de Koningin Maria de Medices aengedrongen / dat Henrick, voor sijn vertreck na 't Krijghsheyr / haer sou doen Kroonen / en voor Regente van Frankrijck verklaren. Naderhand meenden sommige / dat hier eenigh geheym aghter stack. De Krooningh geschiedde in de Kerck van S. Denis, op den 12. May 1610. met uytsteeckende heerlijckheyd. D'Intreede te Parijs was bestemd op den 15. der selve Maend.

Krooning der Koningin Maria de Medices.

FRANKRYCK.

'sDaeghs te vooren bevond Henrick sigh boven maten swaermoedigh in al deese naght; sonder eenige reden daer van te weeten. Tot drie malen toe leydde hy sigh neer op sijn bed; doch kon niet rusten, en stond t'elckens weer op. Meer als na gewoonte sagh men hem bidden. Dickmael hoorde men hem sughten. 's Namiddaghs ontrent ten vier uyren reed hy in sijne Karos, sonder Lyfwaght, na 't Wapenhuys, om te spreken met Duc de Sully. In 't midden van de Straet der Yserwinckels wierd de Karos belemmerd en gestuyt door eenige Karren. Terwijl sijne Volgdienaers over 't Kerckhof van S. Innocent gingen, en d'Eedele, wegens de gedaghte verhinderingh, niet by de Karos konden sijn, naerderde een heylloose Boofwight; die sijne Majesteyt, sittende tusschen de Hertogen van Esparnon en Mombasson, tot tweemalen toe met een Mes in 't ligchaem stack. D'eerste steeck gingh tusschen de tweede en derde rib in, onder de Muscul van de Borst. De tweede wat lager, tusschen de vijfde en sesde rib, doorsnijdende de lippen van de Longe; en was voortgedrongen door d'Aderaghtige Arterie, welcke boven 't lucker oor van 't Hert wierd gesplitst.

Henricks swaermoedigheyd op den dagh sijner vermoordingh.

Hoe deese Moord wierd uytgevoerd,

Op d'eerste steeck seyde de Koningh: 'k Ben gequetst. De tweede volghde soo ras op d'eerste, dat hy geen woorden meer kon uyten, wijl 't bloed hem als in een oogenblick verstickte. Deese grouwlijcke Moordenaer was François Ravaillac, gebooortigh van Angoulesme; oud ontrent 32. jaren; Soon eens Practisijns. Eerst had hy sijns Vaders beroep gevolghd. Naderhand sigh begeven by de Monicken, genoemd les Feuillans, of Feuillanten; doch was weer uyt dit Klooster gegaen. Al langh had hy swanger geweest van 't voorneemen deser Moord. In sijne jeughd (seght de voorgedaghte Roomschgesinde Mezeray) hadden de verbitterdheden der Liga, hare blauwe Boeckjens, en de Sermoonen harer Predikers, hem een seer grooten afkeer tegens Koning Henrick ingedruckt; met dit geloof, datmen de geene, welcke de Roomsch-Catholijke Religie in gevaer stellen, of den Paus d'Oorlog aendoen, vrylijck magh om 't leven brengen. Hy kon de naem van Hugenoot niet hooren, sonder als dol te werden. „De geene, ver„volghd de genoemde Schrijver, welcke „hadden voorgenoomen Koningh Henrick „aen kant te helpen, vonden dit Werck„tuygh bequaem, om haren Aenslagh uyt „te voeren. Wisten dien ellendigen seer wel „in sijn gevoelen te versterckten. Sy von„den Lieden, welcke hem geduerigh besa„ten, sonder dat hy geloofde beseeten te „sijn: hem deeden onderwijsen door hare „Leerraren: sijnen Geest betoverden door „valsche Gesighten, en diergelijcke Listen. „Daer sijn bewijsen, datse hem tot Napels „toe braghten; alwaer in een Vergadering, „ten Huyse van de Vice-Roy, verscheydene „andere waren, die sigh hier toe versworen hadden. Twee of drie mael deedense „hem van Angoulesme te Parijs koomen. „Kortlijck, sy bestierden hem soo wel na ha„ren sin, datse door sijne heyliglischendige „hand uytvoerden 't verdoemlijck besluyt „van haer hert.

door *François Ravaillac*, en wat voor een persoon hy was.

Wat hem bewoogh tot dit vervloeckt bedrijf;

en van welcke hy daer toe aengeset wierd. *Mezeray in Henr. IV.*

FRANKRYCK.

Terwijl Ravaillac in Gevanckenis lagh, pooghde hy sijne tongh af te bijten, om door pijnigingh niet gedwongen te werden te beklappen de geene, welcke hem hier toe hadden aengepord. Soo hardneckigh was hy oock (ingetoomd door de hooghste Eeden, welcke men hem had doen sweeren van niets te sullen openbaren, en d'indruck der Geestlijcke, dat hy in sulck een geval niet alleen sou verliesen de heerlijcke verdiensten sijner God-behaeghlijcke daed, maer daer tegens, wegens meyneedigheyd, geworpen werden in de grootste pijnen der Hel) dat hy niemand wou melden. Seyde alleenlijck, dat hy Gesighten had gesien, wel wacker sijnde, welcke hem hier toe hadden aengeset. Of dit alleen een Voorwendingh van hem was; of dat de Satan hier ontrent de hand in 't spel had; of dat eenige Geestlijcke hem door gemaeckte Verschijningen bedrogen, is buyten onse kennis. Evenwel, verscheydene Roomsch-Catholijcke Fransche Schrijvers noemen 't valsche Gesighten, door menschlijcke listigheyd aengesteld. Hy beleed oock: men had hem doen geloven, dat 't Kryghsheyr des Koninghs was by een gebraght tegens den Paus. En vermits hy meende, dat de Roomsche Stoel of God selfs te beoorlogen, eenerley saeck was, soo had dit hem bewoogen, Henrick den doodsteeck te geven.

Sijne hardneckigheyd, in niemand te beklappen: en d'oorsaeck daer van.

Sie hier van Fournier des Guerr. Civ. J. P. d'Auxerre, in Hist. de France. S. Goulartius, en veel andere.

Door Vonnis des Parlaments wierd hy gevoerd na de Plaets de Greve; met gloeyende Tangen geneepen aen de Borsten, Armen, Dyen, en 't dick der Beenen: sijne reghterhand, waer in hy 't Moord-mes hield, gebrand met Vyer en Sulpher. In de wonden, gemaeckt door de nijpingen, gootmen gesmolten Lood, siedenden Oly, en brandend Peck. Voorts wierd hy door vier Paerden van malkander gescheurd; en de stucken verbranddemen tot asch, den 27. May 1610. Hier na sullen wy noch eenige bysonderheden van deesen Ravaillac aenteeckenen.

Hem aengedane Straf, door vonnis des *Parlaments.*

Dus dan wierd Koningh Henrick de IV., wegens sijne dappere, veelvoudige, en gelucktige verrightingen bygenoemd de Groote, moorddadigh uyt de Weereld weghgeruckt in 't 57. jaer sijns ouderdoms, en 't 22. sijner Regeering als Fransch Koningh. Onder sijne gemeene gebreecken steldemen deese, dat hy vry wat gierigh was; en om geld by een te schrapen sijn' Onderdanen te veel van de Paghters liet verdrucken; welcke hy dan een gedeelte van haer onreghtvaerdigh goed weer ontnam; latende haer roven, op dat hy haer weer beroofde. Dat hy geerne sigh hoorde prijsen; en de Vleyers meer toegangh, als de getrouwe Raden, tot hem vergunde. Dat hy dickmael grooter gunsten toonde aen sijne gesworne vyanden, als aen de geene, welcke hem opreghtlijck dien-

Henrick, bygenoemd de Groote.

Sijne gebreecken,

dienden / en sijn beste soghten. Grooter feylen in hem sijn geweest sijne versotheyd op 't spel met Kaerten en Dobbelsteenen: waer door dan een groote meenighte van Dobbel-huysen en Spel-vergaderingen (Schoolen van allerley ondeughden) te Parijs ontstonden. Boven dien was hy seer onkuysch; soo dat hy sigh geduerigh met Vrouwspersoonen verontreynighde / van sijn' eerste jeughd af tot sijne dood toe. En dan noch was hy tot tweemalen toe afgevallen van de Religie, welcke hy in sijn gemoed hield voor de reghte.

soo gemeene, als swaerder.

Sijn' eerste Gemalin was Margaretha de Valois, Suster van Koningh Carel de IX.; die haer aen hem ten Houwlijck gaf / om by gelegentheyd der Bruyloft de Hoofden der Hugenooten te Parijs te locken / en dan de soo berughtede Moord op S. Bartholomæi-dagh aen te stellen / gelijck oock geschied is / Anno 1572. Deese Margaretha hitste haren Man selfs aen tot ontught met andere Vrouwspersoonen: maeckte eenige seer schoone op / om hem tot hare misbruyking te verlocken; ten eynde deselve sijn' innighste geheymen souden uytvorsschen; en sy daer door moght koomen te weeten sijne voorneemens; op datse dus in handen kreegh 't beleyd van Oorlogh of Vreede: ja selfs / om hem te konnen in 't Harnasch brengen / wanneer 't haer sou goed duncken / tegens haren Broeder Carel, dien se vyandigh was. Ondertusschen soghtse oock haer oneerlijck vermaeck by andere Mannen.

Sijn' eerste Gemalin *Margaretha*, Suster van *Carel* de IX., hitst hem selfs op tot ontught met andere; en waerom.

Was oock selfs overspeeligh.

Onder voorwendingh van onvrughtbaerheyd braght Henrick, na sijnen afval van de Gereformeerde tot de Roomsche Kerck / te Romen soo veel te weegh / dat de Paus sijn Houwlijck met Margaretha vernietighde. Doe nam hy tot sijne tweede Gemalin Maria de Medices, Dochter van d'overleedene Franciscus de Medices, Hertogh van Florencen, uyt Johanna van Oostenrijck, Dochter van Keyser Ferdinand d'I. By haer heeft hy gewonnen drie Soonen en drie Dochteren. De Soonen waren / Louis de XIII., sijnen Nasaet op den Throon. Eenen / die geenen Doop-naem heeft / wijl hy stierf in 't vierde jaer sijns ouderdoms / eer hy noch pleghtlijck was gedoopt. Wierd geheeten Hertogh van Orleans. De derde was Johan Baptista Gaston, na de dood van de gedaghte sijnen naemloosen Broeder Hertogh van Orleans. De Dochters sijn geweest Elisabeth, of Isabella, geworden Gemalin van Philips de IV., Koningh van Spaenje. Christina, ten Houwlijck gegeven aen Victor Amadeus, Prins van Piemont, naderhand Hertog van Savoyen; en Henriette Maria, Echtgenoot van Carel d'I., Koningh van Engelland, Schotland en Yrland.

Henricks Echtscheydingh met *Margaretha*: en sijne twede Gemalin *Maria de Medices*.

Kinderen, by haer gewonnen.

Henricks eerste Gemalin Margaretha stond d'Echtscheydingh langh tegen. Hy versoghtse by den Paus / onder schijn datse onvrughtbaer was: waer tegens Franckrijcks aengelegenheyd ten hooghsten vereyschte / dat hy wettige Erfgenamen bequam. Eyndlijck evenwel / als de voorheenen gedaghte Gabrielle d'Estree uyt den wegh was geruymd / bewilligde Margaretha; uyt vrees / datmen / by langer tegenstand / haer een Proces van Overspel had mogen maecken.

Onder wat schijn d'Echtscheydingh versoght wierd; en waerom van *Margaretha* eyndlijck toegestaen.

Veel' Onechtelingen had Henrick; als / ses by Gabrielle; welcke sigh vastlijck had ingebeeld / datse / na de te niet doening des Houwlijcks met Margaretha, in hare plaets sou Koningin werden; waeromse oock Henrick soo seer had aengeset / om tot de Roomsche Religie te treeden / wijl alleen de Paus d'Echt kon scheyden / gelijck voor deesen breeder verhaeld is. En waerlijck / soo versot was de Koningh op haer / datse buyten twijffel tot deese Hoogheyd sou sijn opgeklommen / indien niet hare levensdraed door een vergiftighde spijs of dranck waer' afgesneeden geworden / terwijlse van haer sevende onechte Kind swanger gingh. De ses andere waren: Cæsar, ten Hertogh van Vendosme gemaeckt. Louis; François, Isabella (deese drie jongh gestorven): Alexander, geworden Groot-Prior van Frankrijck; en Catharina Henrietta, Gemalin van Carel, Hertogh van Elbœuf. By Henrietta de Balsac had hy gewonnen Henrick, Hertogh van Verneul, Bisschop van Metz; en Gabrielle, Echtgenoot van Bernhard de Nogaret, Hertogh van la Valette; daer na van Espernon. By Jaqueline de Bueil (of Boylie) had hy Antonius, Graef van Moret. By Charlotte des Essarts (een geringe Juffer) / Johanna, en Maria Henrietta, beyde Abdissen geworden. Noch veel meer andere soo genoemde Maitressen had hy / en by deselve noch meer Kinderen; doch deese wou hy voor de soodanige niet erkennen.

Sijn onechte Kinderen, by *Gabrielle d'Estree*, op welcke hy soo seer versot was; en hoe se uyt de weereld wierd geholpen.

By *Henriette de Balsac.*

By *Jaqueline de Bueil.*

By *Charlotte des Essarts*, *&c.*

In seven groote / en vijf-en-twintig mindere Veldslagen heeft Henrick persoonlijck gevoghten: honderd-en-veertigh mael geschermutseerd met ontwondene Vaendelen en Banieren. Soo in eygener persoon / als door sijn' Oversten / heeft hy belegerd en verovered meer dan drie-honderd Steeden / Sterckten en Kasteelen. Sijnen Grootvader Henrick de Bourbon had hem opgevoed op sijn Bearners; dat is / in sijne jeughd laten loopen barvoets / bloots hoofds / en in sleghte Kleederen; om dies te beeter / wanneer hy tot sijnen Manlijcken ouderdom quam / en als 't de nood vereyschte / allerley Kryghs-ongemacken te konnen uytstaen. Eer hy noch sijn veerthiende jaer had bereyckt / moest hy de Wapenen voeren; en queet sigh oock dapper daer in.

Henricks veelvoudige Veldslagen, Schermutselen, Veroveringen.

Hoe opgevoed op sijn *Bearners*.

Wegens de gedagte sijne laetste seer magtige Kryghs-toerustingen / al te groot / om alleen in Duytschlands-verschil over de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Erfvolging te gebruycken / vielen verscheydene oordelen. Sommige meenden / dat hy 't oogh had geslagen / om de Keyserlijcke Kroon van 't Huys Oostenrijck op Franckrijck te brengen. Andere / dat hy voor had / beyde de Spaensche en de Vereenighde Nederlanden sig onderworpen te maecken. Wederom andere / dat hy Milaen, Napels en Sicilien wou aentasten. Eenen heeft sijn gantsche voorneemen /

Verscheydene vermoedingen van sijn oogmerk,

FRANKRYCK.

neemen / belangende d'aengestelde Toght / begreepen in deese weynige woorden: „Hy „sou sijn geworden de Keyser der Christenheyd; die alleenlijck door dreygementen de „Turck sou hebben ingebonden: de Reformateur van Italien: de Dwangh van Spaenje: de Veroberaer van Europa; die de „gantsche Weereld sou hebben doen beven. Maer hier moetmen sigh indaghtigh maecken d'oude Spreuck: *Homo proponit, Deus disponit.* Dat sijn ooghmarck seer groot was/ kanmen met genoeghsame waerschijnlijckheyd gelooven; doch wat het geweest is / is niemand reght bekend: want de seer weynige / aen welcke hy sijn' aenslagen mogt hebben ontdeckt / waren / om haer' eygene aengelegenheyds en des gebaers wil / t'eenemael verplight / de mond toe te houden / doe de moorddadige dood alles had verydeld. Anno 1616. quam uyt een Dialogus tusschen Ravaillac, Henrik de IV., en sijnen Soon Louis de XIII.; waer in eenige sonderlingheden deeser Moord sijn te vinden; doch wy derven ons niet vertrouwen op een Naemloos Schrijver / om yets daer uyt te teeckenen. De Heer Valckenier schrijft hem toe een poging na de Monarchie. Oock seght hy: „Koningh Henrick de IV. oordeelde / dat de „behoudenis of 't verlies van geheel Europa „hingh aen de behoudenis of 't verlies van „Madrid: waerom hy in sijn' Oorlogen te„gens Spaenje getraght heeft Madrid, als „een Carthago onser Eeuw / door Parijs, „als een tweede Romen, t'overwinnen.

Sieur d'Aubigne Histoire Universelle.

in sijne seer groote Krijghstoerustingen; waer van d'uytvoeringh wierd belet

(*In sijn Verward Europa*)

door sijn' onverwaghtte vermoordingh.

Doe Koningh Henrick de Roomsche Religie had aengenoomen / deed sijnen Kamerlingh de Sansierre desgelijcks; meenende / hier door sijne Majesteyt dies te meer te sullen behagen: doch deselve bejegende hem rouwlijck; en seyde / onder meer andere woorden: Gy sijt een reghte Nar; want met uwe Religions-veranderingh sult gy geen Koninghrijck winnen. Doe hy de Stad Chartres (die 't seer sterck met de Liga hield) belegerd / een Muerbreuck geschooten had / en nu de bestormingh wou beginnen / wierden de Steedelingen seer verschrickt / en sonden hem de Stads-Sleutelen te gemoet; welke haren Gevolmaghtighden hem overgaf met deese woorden: Sy wilden hem gehoorsamen als haren Koningh; hier toe verplight door 't Godlijck en Menschlijck Reght. Stracks sloegh Henrick deese Woordvoerer saghtjens op de schouderen / en seyde: Gy hebt 't Canon-Reght vergeeten. De dubbelsinnigheyd heeft hier een sonderlinge Geestigheyd. Door 't Canon-Reght konmen verstaen 't Canonicq of Pauslijck Reght; en dan 't Canon-Reght der grove Stucken Geschuts, waer door se tot deese onderwerpingh waren gebragt: en hier op doelde hy ook. Tot een Edelman / uyt Italien gekoomen / en die sigh in postuer stelde / om voor hem een cierlijck langh Gespreck te doen / seyde hy: Maeck het doch kort; want my is genoegh bekend, dat gy uyt 't Land der schoone woorden koomd. Als / op sijn voorbeeld / eenige Doctoren in de Geneeskonst van de Gereformeerde tot de Roomsche Religie waren overgegaen; in hoop / van dies te meer gunst aen 't Hof te sullen vinden / liet hy / hier mee spottende / hooren: 't Is nu met d'arme Hugenooten gedaen, vermits se van de Doctoren verlaten werden.

Henricks aenmerklijcke woorden tot sijnen Kamerlingh, hem in sijnen afval volgende.

Aerdigh-dubbelsinnige Reden tot die van *Chartres*, doese hem de Sleutelen toebraghten.

Geestige schimp aen eenen uyt *Italien* gekoomenen Edelman.

FRANKRYCK.

Aen afvallige *Doctoren.*

Doe Carel Emanuel, Hertogh van Savoyen, te Parijs was gekoomen / om met Henrick tot een Verdragh te treeden / doch de saeck niet na sijnen wil wou uytvallen / seyde hy: Sire, wijl gy tot geen billijcke Vergelijckingh wilt verstaen, soo sal ick u 't Harnasch doen dragen. Flucks pastte Henrick daer op: En ick u den Bedel-korf. Als oock deeses Hertoghs Gesant / ter tijd de Koningh 't Marquisaet van Saluzze begeerde / tot hem seyde / dat dit een vyandlijken eysch was / kreegh hy tot antwoord: 'k Eysch 't geen waer toe ick reght heb. En wil uwen Heer mijn Reght niet geloven, 'k sal 't hem met meer dan 30000. Mannen koomen bewijsen; gelijck hy oock stracks daer na deed. Op de Tafel in sijne Kamer vond hy eens een Pasquil leggen / van deesen Inhoud: „Indien hy wou / dat het met sijne saecken / en „den welstand des Lands beter gingh / als „tot noch toe / soo moest hy sijne Hoeren, en „vier Secretarissen afschaffen. Doe hy 't geleesen had / seyde hy: 't Is wel gemaeckt, en niets daer aen vergeeten, als alleen des Autheurs naem. Eenen bood Henrick aen een van hem gemaeckt Anagramma; 't welck hy meende van een sonderlinge aerdigheyd / en een groote vergeldingh waerdigh te sijn. Sijne Majesteyt vraegde / van wat voor een Professie hy was? Een Poëet, doch van armoede gedrukt, antwoordde dien behoeftigen Dighter. 'k Verwonder my niet, schimpte de Koning hier op / dat gy arm sijt, wijl gy een arm Ambagt hebt geleerd. Een ander Poëet leverde hem desgelijcks een Even-letter-spreuck uyt de Letteren sijns naems over. Een seer groot behagen had hy in de vindingh; doch hem wierd geseght / dat 'er een O te veel in was. Gantschlijck niet, liet Henrick hier op hooren / want of ick schoon d'O in mijnen Naem niet heb, soo heb ickse echter op 't hoofd. Hier door verstond hy de Kroon.

Aen Hertogh *Carel-Emanuel* van *Savoyen*;

en desselven Gesant.

Op een *Pasquil*;

Aen een arm *Poëet*;

Op een *Anagramma*, daer een O te veel in was.

In den aenvangh sijner Regeeringh / als hy sijne Gemalin Margaretha niet meer Echtlijck bywoonde; oock de Ligeurs hem de besittingh sijns Rijcks verhinderden / pleegh hy te seggen: 'k Ben een Koningh sonder Koninghrijck; een getrouwd Man sonder Vrouw; een Veldheer sonder geld. Doe eenen hem voordroegh: Indien een Koning van Franckrijck na sigh trock 't geen in dit Rijck de Monicken nutloos besaten / en 't geld aen Soldaten besteedde / soo kon hy daer voor rijklijck onderhouden drie Legers / yeder van honderd-duysend Mannen; elck voorsien met honderd Stucken Canon: sijne Vestingen overvloedigh versorgen: de Bevelhebbers veel grooter Besoldingh geven: 't derde deel der Schattingh van d'Onderdanen wegh neemen; en noch yeder jaer een Millioen Gouds overhouden voor sijne Schatkamer; gaf Henrick hem tot antwoord:

Yet aerdighs op hem selfs.

Onuytspreecklijken rijckdom der Monicken in *Franckrijck.*

FRANKRYCK.

woordt: 't Is wel waer; maer die deese Lieden aen den buyck wou tasten, moest reekeningh maecken, datse hem haest 't hert souden treffen.

Geestigh bescheyd aen den Heer *de la Motte*.

Wy hebben geseght / dat hy in 't veerthiende jaer sijns ouderdoms ten Oorlogh trad onder sijnen Oom de Prins van Conde. De Heer de la Motte Fenelon vraeghde hem: Waerom hy sijn Huys verliet / om sigh te wickelen in de beroerten van Franckrijck? Geswind en aerdigh pastte hy hier op: „Om „'t Kouwlaecken te sparen. De Princen „des Bloeds doetmen d'eene voor / d'ande„re na sterven. De langer levende moeten „'er Rouw over dragen. Maer indiense al„le gelijck om 't leven geraecken / soo be„hoefd dit niet. Even hierom ga ick met „mijnen Oom / om met den selven te leven „en te sterven. Als nu de la Motte de volgende dagh hevigh klaeghde over den rampsaligen staet des Franschen Rijcks / wegens d'inlandsche bloedige / verwoestende Oorlogen / gaf de jonge Henrick voor: Hy wou dien brand wel blusschen met eenen Emmer Water. Gevraeghd hoe? liet hy hooren: Met deselve den Kardinael van Lotharingen in de keel te gieten, op dat hy daer aen borst.

Wederom aen den selven.

Doe door de dood van Henrick de III. de Kroon op hem was gevallen / moest hy tegens de Ligisten Oorlogh voeren met een ledige Kas. D'onbetaelde Soldaten volmaghtighden een Nederlandsch Ritmeester / om geld van sijne Majesteyt te versoecken; wijlse sonder Besoldingh t'ontfangen niet konden leven. Op deese Voordragh seyde Henrick met een vriendlijck gelaet: Weet gy ergens geld te vinden, segh het my doch; 'k wil mee gaen. Deese aerdige rondheyd stelde 't Krijghsvolck te vreeden / en deed haer op een beeter tijd waghten. Seecker Soldaet hem eens aghter na loopende / versoght / alleenlijck drie woorden tot hem te mogen spreeken. 't Wierd hem toegestaen. Deese drie woorden waren: Geld of Paspoort. De Koningh daer op: 'k Sal u met drie woorden antwoord geven: Geen van beyden. Dickmael seyde hy: De dappermoedighste Mannen sijn de laetste in 't aenraden des Oorloghs, maer de voorste in d'uytvoeringh. D'uytgebannene Jesuiten smeeckten sijne Majesteyt / om in Franckrijck weer hersteld te werden. Hy beloofde 't haer / doch voeghde daer by: Men moest tijd hebben / om 't Parlament haer Arrest weer te doen intrecken. 't Liep deese haestige Heeren wat te langh aen; derhalven Laurentius May, eenen der voornaemste harer Orden / sigh niet ontsagh / doch onder schijn van boertery / sijne Majesteyt te verwijten / dat hy in 't volbrengen sijner beloften trager was als de Vrouwen / die maer negen maenden swanger gaen / en dan baren. Waer op Henrick hem niet anders seyde / als: De Koningen dragen langer als de Wijven.

Aen de geld-eysschende Soldaten, doe hy 't niet had.

Aen een ander Soldaet.

Van 't aenraden des Oorloghs.

Aen d'uytgebannene *Jesuiten*; die in *Frankrijk* hersteld soghten te werden.

Gelijck hy andere een Neep kon geven / soo kon hy oock wel een Neep verdragen / sonder daer over grimmigh te werden. Eens quam hy met de Koningin daer de Comedianten beesigh waren met 't vertoonen van een Blyspel. Terstond brack dit Volck haer aengevangene Comedie af; seggende / datse / ter lief de van sijne Majesteyt / een geestige klught wilden speelen / eerse in haer ander werck voortvoeren. Stracks verscheen eenen / als de Marcktganger des Konings / die Visch na sijns Heeren mond wou koopen. Men braght hem ruymte van allerley slagh. Hy bekeeck stuck voor stuck; doch geen van allen behaeghde hem. Eyndlijck sagh hy een Maquerel (seeckere soort van Visch, soo genoemd; doch dit woord beteeckend in 't Fransch oock een Koppelaer); tastte geswind toe / en seyde: Deese sijn voor de Koningen en groote Heeren. In geene leckernyen vindense meer behagen. Opentlijck genoegh wierd Henrick hier door verweeten sijne veelvoudige Hoereryen / en groote gunst-bewijsen aen de geene / welcke hem schoone Vrouwspersoonen opspoorden / of toebraghten. Echter liet hy 't als ongemerckt doorgaen.

Gelijck hy een Neep kon geven, soo kon hy oock wel een Neep verdragen.

Voorbeeld daer van in een *Comedie*.

Hem wierd aengeseght / dat eenige Geestlijcke / of Jesuiten, voor hem wilden verschijnen / om te klagen over eenige gestelde dingen in de Historien des Præsidents Thuani, als streckende t'haren nadeel. De Koningh wist dit / en wou haer voorkoomen. Soo haestse in sijne Kamer waren getreeden / seyde hy: Sie daer, gy Heeren, de nieuwlijcks-uytgekoomene Geschiedboecken onses Thuani. Wat houd gy'er van. Sy begondense soo wat in 't gros te prijsen / als een treflijck / welbearbeyd Werck. Waer op sijne Majesteyt haer niet liet voortgaen / om tot hare klaghten te koomen; maer sneed deselve af / door te seggen: Gy hebt reght geoordeeld; 't is in alles een seer goed boeck; oock heb ick selfs hem de Stof, en d'Antentique Acten daer toe mee gedeeld. Doe dorfdense niets daer in berispen. Seeckere Monick quam eens by hem / om een Gift voor sijn Klooster te versoecken. Na een diepe eerbiedigheyd meende hy een praghtigh-cierlijck Gesprek te doen; en begon: Alderdoorlughtighste Koningh, doe Alexander de Groot in Asia trock. Doe Alexander de Groot, hem, hem; doe Alexander de Groot in Asia trock. Hier bleef dien grooten Orateur steecken / wijl 't geen hy van buyten had geleerd / sijne geheugenis was ontvallen. Sijne Majesteyt siende dat hy niet voort kon / seyde tot hem: „Ja / mijn „Pater, Alexander de Groot had doemaels „d'Ontbijt al ingenoomen; ick noch niet. „Koom derhalven weer als ick gegeeten heb; „en bedenck ondertusschen / dat Orateurs „en Poëten niet gemaeckt maer gebooren „werden.

Hoe hy de Geestlijke, welcke hy hem quamen, om te klagen over *Thuani Historien*, dien wegh behendigh affneed.

Hoe hy een Monik bejegende,

die in den aenvangh sijner *Oratie* voor hem bleef steecken.

In een Toght na Bretagne tegens den Hertogh van Mercure (Mercœur) vernam Henrick, dat hy met sijne Ruytery sigh onthield te Loges, een Dorp / twee mijlen van Nantes in Kleyn-Bretagne. Gingh derhalven met sijn by-hem hebbend Krijghsvolck derwaerts; doch de Hertogh brack in aller yl uyt Loges op / en ontweeck in Nantes. Stracks daer na quam Henrick hier aen / en begaf

Klughtigh Geval, hoe Koningh *Henrick*

FRANKRYCK.

begaf sigh in't Logis des Hertoghs. Hier vond hy eenen van desselven Edellieden aen de vierdedaeghsche Koorts te bed leggen; welcke hem onmatigh seer deed beven; maer noch wel driemael meer de vrees / wegens d'aenkoomst des Koninghs; van wien hy niet anders dan een ongenadige vergeldingh sijner voorige misbedrijven tegens hem verwaghtede. Henrick vraeghde hem na d'oorsaeck sijner Sieckte; en als hy hier van bericht had ontfangen / seyde hy: Hy wou sijnen Doctor sijn, en hem haest gesond maken, alleenlijck door hem een Briefje aen te hangen. Eyschte pen en inct; schreef op een stuckje papier in 't Fransch een Quatrain; of Vierregeligh Vers / van deesen aerdigen Inhoud: Vierdedaeghsche Koorts, 'k besweer u by den Baerd van *Mercuur*, dat gy verlaet dit *Logis*, gelijck *Mercœur* heeft gedaen *Loges*. Met dit Gedight naerderde hy 't Bed des Koortsigen; aen wien d'angst de tsidderingh had verdubbeld. Nam sijnen eenen arm: bond'er 't Schrift aen; en beval hem 't bed te verlaten / met verseeckeringh van gesondheyd. Vermits nu d'Eedelingh genoegh bemerckte / dat de Koningh hem geen leed wou toevoegen / soo stond hy op; viel sijne Majesteyt te voet / en danckte hem voor sijne genade. De schielijcke veranderingh uyt een doodlijcke vrees in een overmatige blijdschap / deed / dat de Koorts hem niet meer aenviel.

een Edelman onder sijne vyanden, in sijne handen gevallen,

schielijck van de vierdedaeghsche Koorts genas.

Die van de Gereformeerde Religie versogten eens aen Koningh Henrick, doe hy de Roomsche Religie had aengenoomen / eenige Steeden t'harer verseeckerdheyd; doch hy gaf haer tot antwoord: Hy was d'eenige verseeckeringh sijner Onderdanen. Als nu d'Afgesondene verder aenhielden / en oock by vraghten / dat Henrick de III. haer wel eenige Onderpands-Plaetsen had ingeruymd / liet hy haer hooren: *Ventre Saint Gris* (dit was sijn gewoon Sweer-woord) / 't was doe een tijd, dat hy u vreesde, maer niet beminde. Ick daer tegens bemin u, maer vrees u niet. Aerdigh genoegh was 't volgende / indien 't geschied ware sonder misbruyck des H. Woords. Een groot Heer / die sijnen oorsprongh had uyt de Duytschen, doch door Heldedaden sigh in Franckrijck had beroemd gemaeckt / deed in seeckere Kerck te Parijs een Tabernakel en Tafel voor den Grooten Altaer verveerdigen; oock met goudene Letteren daer op schrijven de woorden uyt Davids Psalm: Wat sal ik den Heere vergelden voor al de weldaden aen my beweesen? Doe Koningh Henrick dit las / seyde hy tot dien Heer: Doe hier by stellen 't geen 'er volghd: 'k Sal den Beecker opneemen. Deeser wijs wou hy de Duytschers hare genegenheyd tot drincken verwijten.

Sijn bescheyd aen de *Gereformeerde*, die Verseekerings-Steeden van hem versogten.

Aerdigh verwijt aen een *Duytscher*, van der *Duytschen* genegenheyd tot suypen.

Wy hebben hier boven onder Henrici feylen gereeckend / dat hy dickmael sijne gesworenste vyanden meer begiftighde als sijne getrouwste Vrienden. Wanneer hem dit wierd voorgehouden / pleegh hy te seggen: 't Goud mijner milddadigheyd sal 't Lood harer boosheyd verdonckeren. Eens vraeghde hy een Duytsch Vreemdelingh: Wiens sijt gy? die daer op antwoordde: Mijns selfs. Seeker, borst sijne Majesteyt daer op los / soo mogt uwen Heer wel een Geck sijn. Als de Spaenjaerd Pedro de Toledo eens verwijtender wijs seyde: Niemand werd in Franckrijck sleghter geherberghd, als God (wijl men daer aen d'uyterlijcke Kercken-praght soo veel niet te kost hanghd / als wel elders in 't Pausdom); betaelde Koningh Henrick hem met deese Munt: Wy Françoisen maecken van ons Hert een Tempel Gods; gy Spaenjaerden herbergd God alleen in Mueren.

Noch eenige andere Spreuken

en Nepen van Koning *Henrick*.

Dickmael hoordemen oock van hem ernstige redenen / van een Godvrughtige opmerckingh. Seecker Edelman sijner Jagt had sijnen tijd uytgediend / en versoght sijn afscheyd / om na Huys te mogen trecken. De Koningh gaf 't hem. Noch dien selven dagh wou hy sigh op reys begeven. Doch als hy hoorde / dat sijne Majesteyt wou gaen Jagen / veranderde hy sijn voorneemen / om (gelijck hy seyde) noch eens een Hart te sien loopen. Maer eene deeser Dieren gaf hem met sijne Hoornen sulck een stoot op de borst / dat hy dood ter aerden neer viel. Henrick, die dit aenschouwde / borst hier op uyt met woorden vol verwonderingh en aendaght: „Sie doch / wat sijn wy Menschen; „en hoedanigh sijn de Wegen Gods. Deesen Edelman had van my verlof versoght / „om na Huys te mogen gaen. 'k Had het „hem gewilligh gegeven. Hy was alreeds „reysvaerdigh. Niets met allen had hy „hier meer te doen. Evenwel wou hy noch „deese Jaght bywoonen / om hier sijne „dood te vinden. Sijn' uyr was gekomen; „derhalven moest sigh alles daer na schicken. „Niet eene Minute tijds / niet eene stap „wegs / kon hy de paelsteen sijns levens voorby treden. Hier / en op sulck een tijd moest „hy hier sijn.

Dickmael hoorde men oock deese Koningh

ernstige redenen voeren,

met *Christlijke* aenmerckingen,

Hy wist oock / dat sijne verhoogingh tot de Kroon niet door eygen bestier / niet door menschlijck beleyd / maer door de Godlijcke voorsienigheyd / echter onder 't gebruyk van door deselve daer toe geschickte middelen / hem was toegekoomen. Ter dier oorsaeck hoordemen hem somtijds seggen: „In d'eygene uyr dat ick ter Weereld quam / wierden wel honderd-duysend Menschen ge„booren. Wat voordeel / wat behaeghlijcks had ick doch God gedaen / dat hy „my / boven die alle / dus heeft verheven? „Enckelijck moet ick dit toeschrijven sijne „goedertierne genade; en 't moest my bewe„gen / hem dies t'yveriger te dienen; als die „wel weet / dat de Gebreecken der Groote „noyt kleyn sijn. Evenwel heeft hy deese sijne kennis / en goede gedaghten niet altijd / door deselve tot de daed te brengen / verzeegeld. Veeltijds liet hy deese klaght hooren: Men doet mijn' Onderdanen dubbele Lasten dragen. D'eene helft der Schattingh is sleghts voor my en 't Rijck. D'andere helft neemen d'Amptenaren na sigh. Dit tweede maeckt, dat 't eerste ondraeghlijck valt. Ondertusschen had hy d'uytsuygingen der Beampte

op eenige voorkomende Gevallen:

met gedenckwaerdige voorbeelden daer van.

wel

FRANK-RYCK. wel konnen beletten: doch door deese Sponssen/ alsse vol gesoogen waren/ weer uyt te drucken/ trock hy selfs sijn voordeel; en deelde dus met haer den Roof.

Voorteekenen van Henricks vermoordingh. Seer veele dingen hebben sigh toegedragen/ welcke men heeft geagt te sijn geweest Voorteekenen van deeses Grooten Konings Dood. Sommige der selve sijn klaer; en onder deese eenige meer of min bysonder en eygentlijck. Andere duyster en ingewickeld/ welcke men eerst na de volbraghte Moord daer op heeft konnen passen. Noch andere sijn Bygelovigh/ of sulcker wijs gebeurlijck/ datse in andere gelegenheden dikmael sonder gevolgh sijn geweest. In 't voordragen deeser saecken sullen wy meest de hier van ons gestelde onderscheydingh vervolgens in aght neemen.

Onderscheyding derselve.

Klare Voorseggingen, van drie Starrekijkers. I. Al langh voor d'uytvoeringh der Grouwel-moord hadden drie persoonen/ welcke sigh uytgaven voor Starrekundige en Nativiteit-reeckenaers/ voorseght/ dat de Koningh sou om 't leven gebraght werden in 't seven-en-vijftighste jaer sijns ouderdoms; met toedoeningh/ dat sulcks sou geschieden ten tijde eener groote Triumph en heerlijcke Pleghtlijckheyd. 't Wierd sijne Majesteyt wel aengekondighd; doch sijn' antwoord was: 't Getal onser dagen is alleen God bekend. II. Eenen la Brozze, seer vermaerd Medicus, en befaemd Astrologus (die den Hertogh van Biron, ten tijde sijner grootste welstand/ had voorkondighd/ dat hy door Beuls handen 't Hoofd sou verliesen/ gelijck hier boven gehoord is)/ seyde op den dagh der Krooning van Maria de Medices tot den Hertogh van Vendosme met ronde woorden: Kan sijne Majesteyt ontkomen 't ongeluck 't welck hem nu dreyghd, soo sal hy noch wel dertigh jaren leven. Terstond berighte Vendosme den Koningh hier van; die hem toebeet: La Brozze is een groote, en gy sijt een kleyne Geck. Echter bad Vendosme hem/ hy wou doch la Brozze eens hooren spreecken; 't welck hy weygerde. Wel dan/ hernam de Hertogh/ soo moet ick ten minsten de Koningin hier van kennis geven. Maer Henrick seyde in grooten ernst tot hem: Indien gy 't doet, soo sal ick u nooyt gunstigh sijn. III. Korts voor de Krooningh voorkondighde seecker persoon de Koningin/ dat de dagen harer Triumph niet souden eyndigen sonder een ellendigh ongeval. Als nu de Krooningh was volbraght/ saghse deesen Man onder 't volck; deed hem roepen; en liet hem schimpenderwijs hooren: Nu is immers by mijne Krooningh alles sonder onheyl afgeloopen; doch hy gaf haer tot antwoord: 't Is noch niet alles verright. Gy sijt noch niet triumphantlijck in Parijs gereeden. Indien ick de waerheyd niet heb gesproocken, soo sal ick al mijne Boecken verbranden. IV. Een groot Astrologus, genoemd Bumbaste, had/ nu al langh geleeden/ voorseght/ dat Koningh Henrick voorspoedigh sou geraecken tot de Monarchie over Europa, indien hy kon ontworstelen een seer groot gevaer/ 't welck hem dreyghde even ter sulcker tijd/ als hy sou beesigh sijn met sijne grootste Aenslagen. V. D'eygene persoon/ die den Hertogh van Mayenne had voorwittigd/ dat hy de Slagh by Ivry sou verliesen/ voorkondigde oock sijne Majesteyt/ dat hy in 't jaer 1610. door een geweldige dood uyt de weereld sou werden geruckt. VI. Een beroemd Prediker onder de Roomsch-Catholijke seyde tot den jongen Hertogh van Guise en desselven Moeder/ dat de Triumphdagen der Koningin Maria souden eyndigen met een verbaerlijck Treurspel. Doch eenige sullen hier misschien dencken/ dat deese Prediker/ als een Geestlijck persoon/ welcke meest alle des Koninghs vyanden waren/ wel kennis mogt gehad hebben van Ravaillacs aenslagh. VII. Twee jaren voor deese Moord had een Priester te Montargis (een Stad in Gastinois, tusschen de Steeden Orleans en Sens) op den Altaer een Briefje gebonden; van inhoud/ dat Koningh Henrick sou vermoord werden ten tijde eener heerlijcke Triumph. VIII. Doemen te Parijs beesigh was met de Voorbereydselen tot de Kroningh/ wierd Henrik een Briefje in de hand gestoocken/ als gekoomen uyt Spaenje; en daer in een verwittigingh/ dat in de Maend May sou om hals geraecken een seer treflijck Koningh, die in sijne jeughd was gevangen geweest. Doch hy/ 't Schrift geleesen hebbende/ seyde: Dit sijn Spaensche treeken, om de Krooningh te verstooren. Men behoorde haer met gelijke Munt te betalen. IX. Uytdrucklijck was hem/ nu veele jaren geleeden/ voorseght/ dat de dood hem in een Caros sou vinden. Op seeckeren abond reed hy in de sijne na 't Pallays/ sonder Lijfwaght. By 't inrijden eener Straet sagh hy deselve vol volck/ ter oorsaeck van een Gevegt tusschen twee Edellieden. De Heeren/ welke by hem saten/ traden uyt/ en gingen met de bloote Degens in de hand rondom de Caros staen/ tot afweeringh van de drangh der Menschen. Doese eyndlijck in 't Hof waren gekoomen/ seyde eene uyt de hare tot sijne Majesteyt: 't Was al vry gevaerlijck in een Caros te sijn, ten tijde van een beroerte op de Straet. Maer op Henrick deese woorden liet hooren: 't Is waer; maer voor niemand gevaerlijker als voor my: want men heeft my geprophetecrd, als een gantsch gewisse saeck, dat ick in een Caros sal sterven. Even dit seyde hy op een andere tijd tot den Prins van Conde, en den Baron van S. Chaumont. Alhoewel hy alle andere Voorseggingen in de wind sloegh/ soo bleef hem echter deese in gedaghten. De Heer Mezeray verhaeld/ dat Koningh Henrick even hierom pleegh te verschricken/ ja oock wel te schreeuwen/ wanneer sijne Caros maer eenighsins begon te stooten. Doch naderhand leydde hy deese vrees af; wijl hy meende de Voorsegging vervuld te sijn in 't doodlijck gevaer/ 't welk hy/ gelijck hier boven verhaeld is/ had uytgestaen by 't overvaren in een Pont.

Van la Brozze, vermaard Medicus en Astrologus; die oock Birons Prophect was geweest.

Van een ander persoon, korts voor de Krooning der Koningin.

Van Bumbaste.

Van eenen anderen.

Van een beroemd Prediker onder de Roomsch-gesinden.

Van een ander.

We'erom van een ander.

Noch van een ander, voor veele jaren, dat hy in een Caros sou sterven; en eenige sonderlingheden daer omtrent.

In Henr. IV.

Korte aenmerkingh. Tot noch toe hebben wy gehad Voor-verkondigingen; welcker eenige sijn generael, onbepaeld, en gedaen konden werden op

FRANKRYCK.

vermoedingen; wijlmen wist / dat veele Koningh Henrick boven maten vyandigh waren; meenighten van lagen hem wierden geleght / in welcker eene hy lightlijck sou mogen vallen. Andere sijn gedaen van sulcke persoonen, welcke deel, immers kennis, 't sy door d'Oorbiecht of anders / van den aenslagh konden gehad hebben. Maer sommige sijn particulierder, meer, of ook nauw bepaeld, met nette aenwijsingh van tijd, van plaets, van omstandigheden; langh voor dat Ravaillac dit verbloeckt besluyt had genoomen; wanneer men noch niet wist van de Triumph, of van de tijd der Krooningh. Wat van sulcke Voorseggingen der Starrekijkers, wanneerse vervult werden/ te houden staet / hebben wy in verscheydene onser andere Wercken getoond / en voorbeeldlijck verhandeld.

tot onderscheyding der verhaelde Voorkondigingen.

Laet ons nu een Voorkondigende Vertooningh hooren / en 't oordeel / aen wien dit bedrijf moet toegeschreven werden / den Leeser beveelen. X. De Marquisin van Rays heeft dickmael voor t'eenemael waeragtigh / en als een haer seer wel bekende saeck / verhaeld / dat de voorige Koningin Catharina de Medices, Gemalin en Weduw van Henrick de II., Moeder van Franciscus de II. Carel de IX., en Henrick de III. (van welcke hier boven gewagh is gemaeckt) / aengedreven door een heylloose nieuwsgierigheyd / om te mogen weeten 't toekomende Lot harer stracks genoemde Kinderen / en tot in 't hoe-veelde Lid de Kroon aen der selver Nakomelingen sou blijven / een Italiaensche Toveraer by haer deed komen; die / om hare begeerte te voldoen / haer een Spiegel / of Krystal / toonde. Hier

FRANKRYCK.

Seldsame Vertooning door een Toveraer in een Spiegel, aen Koningin *Catharina de Medices*, hoe langh yeder harer Kinderen, en oock Koning *Henrik* de IV. sou regeeren;

in saghse een groote Sael; in welcke yeder harer drie Soonen soo meenighmael gintsch en weer wandelde, als hy jaren sou regeeren. Doe Henrick de III. sijne wandelingh deed / quam de Hertogh van Guise als een Blixem dwars voorby hem heenen schieten. Vervolgens verscheen Henrick, ter dier tijd noch Prins van Navarre, en deed twee-en-twintigh keeren, of wandelingen. Daer op verdween hy schielijck. Juyst tot in 't soo-veelde jaer heeft hy als Fransch Koningh geregeerd. De gemelde Marquisin heeft dit verhaeld aen een groot deel voorname persoonen / eer noch Henrick de IV. aen de Heerschappy was gekoomen, welcker sommige dit alles uyt haren mond hebben opgeteeckend / soo veele jaren voor de vervullingh.

juyst soo uytgevallen.

Als voorbeduydende Droomen heeftmen de volgende aengemerckt. XI. Korts voor de Krooningh droomde Koningin Maria, dat de kostlijke Diamanten, en andere Edele Gesteenten aen hare Kroon, in Paerlen veranderden. De Paerlen hieldmen de beteeckeningh van Tranen te hebben. XII. Onbewimpelder was de volgende. Stracks daer na droomde deselve Maria soo verbaerlijck / datse van benauwdheyd trilde. Koningh Henrick, by haer leggende / wierd het gewaer; en vraeghde haer na d'oorsaeck: Geen andere antwoord gaffe / dan deese: Droomen sijn leugenen; 'k stel'er geen geloof aen. Ick oock niet / seyde Henrick; maer wat hebt gy gedroomd? Op verder aenhouden lietse hem hooren: 'k Droomde, datmen met een Mes in uw Lighaem stack. Waer op sijne Majesteyt weer: God sy geloofd, dat het niet meer dan een Droom is.

Voorbeduydende bewimpelde,

en stracks daer na seer klare eygentlijke *Droom*.

Veelerley andere dingen heeftmen gehouden voor Voorbooden van d'ongeluckige dood des Grooten Henricks; doch eenige der selve sijn bygelovigh, of enkel gebeurlijk, sonder eenigh gevolg by andere Menschen gehad te hebben. XIII. Doe Koningh Henrik met de Koningin te S. Denis was gekoomen / t'harer

Verscheydene andere, en daer onder

FRANKRYCK.

eenige aenmercklijke dingen,

haer Krooningh / wierdse 's naghts uyt haren slaep wacker gemaeckt en gehouden / door 't geweldigh geschreeuw eens Uyls; die onophoudlijck voor 't Kamer-venster een vreeslijcke Stem liet hooren. XIV. De Rivier de Loire liep / juyst voor de vermoordingh / seer hoogh op / en buyten hare bepalingh. Even 't selve was geschied voor d'omkomingh van Koningh Henrick de II., en Henrick de III.: nu regeerde Henrick de IV.; en kreegh een evengelijcke uytgangh; echter met dit onderscheyd / dat de doodlijke steeck Henrick de II. trof enckelijck by ongeval / tegens den wil des Vaders; maer dien der twee andere Henricken met een verblocklijck opset geschiedde. XV. Den 1. May (derthien dagen voor de Koningh-moord) is de Boom / welcke op de Plaets van 't Pallays de Louvre stond / onderwaght / sonder eenige wind of ander geweld / om verr' gevallen / met de Kruyn na de kleyne Trap des Hofs. Daer op seyde de Heer de Bassompierre tot den Hertogh van Guise: Ware dit in Italien of Duytschland gebeurd / men sou 't opvatten als een quaed Voorteecken / voorbeduydende de val van sulck een Boom / onder wien alle Menschen in Franckrijck schaduw vinden. Henrick (saghtjens van aghteren aengekomen / om haer te beluysteren) borst hier op uyt: Twintigh jaren langh heeft men my met dusdanige Prognosticatien aen d'ooren gereld. My sal niet anders overkoomen dan 't geen God besloten heeft, en geliefd. XVI. De groote Sarck / met welcke de Begraefnis der Fransche Koningen is beslooten / vondmen in seeckere morgenstond / korts voor sijne geweldige dood / afgewenteld / soo dat 't Graf gantsch open lagh. XVII. Doe de Koningin gekroond wierd / sou de Kroon tot tweemalen toe van haer Hoofd afgevallen hebben / indiense die niet t'elckens met hare hand had vast gehouden. XVIII. De Toorts / waer mee sy in de Processie gingh / wierd onvoorsiens in hare hand gelijck als uytgeblasen / en / onder sulck een groote meenighte / geene der andere Windlighten.

welkemen heeft gehouden voorgenoegsaem-duydlijke,

of voor ingewikelde

Voortekenen van Henricks dood.

Sonderlingh geval van Bloedverschijningh op een Tafel

Aenmercklijck is 't volgende. XIX. Doe Koningh Henrick sijn Gesprek deed aen 't Parlament, om 't selve te doen bewilligen in 't Edict van Nantes, tot Religions-vreede in Franckrijck, waren d'eerste woorden sijner Oratie de volgende: „Doe ick / nu ses-en-„twintigh jaren geleeden / aen 't Hof van „Koningh Carel mijn verblijf had / en met „wijlen Hertogh Henrick van Guise, als mij„nen Bloedverwant / veel omgangh hield / „gebeurden 't eens / dat wy met Dobbel„steenen souden speelen. De Tafel wierd „wel schoon afgevaeghd. Soo als wy nu „souden werpen / verscheenen'er eenige „druppelen bloed op. Andermael / meer„mael wischtemen de gedaghte Tafel af; „maer t'elckens lietense sigh weer sien. Een „goed deel Heeren stonden rondom ons; en „gy / Monsr. de la Chastre, waert onder de„selve. (Deese bevestighde 't verhael des Koninghs). „Niemand was'er / wiens „Neus moght bloed uytgegeven hebben: „niemand wist / waer 't van daen moght ko„men. Dit scheen my een treurigh Voor„spoock; en al mijne lust tot Speelen ver„gingh / &c. Hy / doemaels Prins van Navarre, nam dit op voor een Teecken / dat tusschen hem en de Hertogh misverstand ontstaen / en daer door een groote bloedstortingh veroorsaeckt werden sou; gelijck oock met'er daed is geschied. Doch 't scheen noch wat anders beduyd te hebben. Na de dood van Guise (wiens bloedige omkoming hier boven verhaeld is) geloofde Henrick van Navarre, dat 't gedaghte Voorspoock sijne vervullingh had bekomen. Maer doe hy nu oock vermoord was / heeftmen 't tot dus verr' uytgestreckt. 't Bloed verscheen op de Tafel tusschen de twee Henricken, dien van Guise en Navarre. Tusschen haer beyde is veel bloeds geplenghd. Beyde hebbense een bloedige dood gehad.

tusschen Henrick van Guise en Henrik van Navarre, nu veele jaren geleeden.

FRANKRYCK.

Wonderlijcke Vervullingh deeses Voorspoocks op meer als eene wijs.

Eenige sijner woorden, korts voor sijn' omkoomingh van hem gesproocken by sommige gelegenheden,

Eenige sijner woorden, korts voor sijn' omkomingh van hem uytgesprooken / heeft men oock daer heenen geduyd / als offe heymlijke Instortingen en uytdruckingen sijner aenstaende dood geweest waren; hy onweetens een Propheet was van sijn eygene ondergangh. Sie hier eenige der selve. XX. 't Behaeghde Henrick seer qualijck / datmen soo langh suckelde met de Toebereydselen der Krooningh / wijl hy seer verlanghde / met sijn Leger te mogen voort-trecken. Seyde derhalven tot den Heer Sancerre, de Bestelmeester deeser Triumph, dat deese drie of vier dagen uytstel hem schaedlijcker waren / dan of hy tweemael honderd-duysend Kroonen had verlooren. En voorts tot sijne Gemalin: Indien de Krooningh op toekomende Donderdagh niet geschied / soo verseecker ick u / dat gy my na Vrydagh niet meer sien sult. Hier op antwoordde de Koningin met een lagchende mond: Immers sult gy mijne triumphante Inkoomst binnen Parijs willen bywoonen. Maer hy weer: Neen; op Vrydagh sal ick u Adieu seggen. Dit was de dagh / op welcke hy wierd vermoord. XXI. Even voor de Krooningh quam hy met de Koningin uyt 't Salet, om na sijne Kamer te treeden. Ondertusschen sagh hy yemand hem naerderen / die hem soght te spreecken. Waghtte hem derhalven in. Doe nu de Koningin oock bleef staen / seyde hy: Ga voort, Madame Regente. Dit heeftmen / doe de Moord verright was / aengemerckt / als geweest een verborgene voorseggingh / datse nu haest Koningin Regente van Franckrijck sou sijn. XXII. Noyt had hy sijnen Soon de Dauphin Louis den naem van Koningh toegevoeghd / als op den dagh der Krooningh; wanneer hy tot sijne Lijfwaghten seyde / wijsende met de vinger op den genoemden sijnen Soon: Sie daer uwen Koningh. XXIII. Op Woensdagh, twee dagen voor de vermoordingh / ontvielen hem tegens Montigni en Cicogne deese woorden: 'k Wou wel, dat ik dood was. Als deese twee Heeren hem hier op te gemoet voerden / dat hy geen reden had / om na de dood te wenschen / wijl 't ge-

daer heenen geduyd, als offe waren geweest

heymlijke Instortingen, en uytdruckingen

sijner aenstaende dood;

FRANKRYCK.

luck hem in alles de hand bood / en hy in de grootste reputatie leefde / liet hy haer hooren: Gy lieden sijt veel geluckiger als ick.

en hy dus onweetens de Propheet sijns ondergangs was.

XXIV. Op den dagh der Krooningh / als hy sagh de toevloeyingh van soo veele duysenden Menschen / borst hy los: „ My dunkt / „ 'k sie nu den dagh des algemeenen oordeels. „ Wat voor een schrick sou onder al dit Volck „ ontstaen / indien nu d'Opperste Reghter „ onverwaght verscheen?

Sijne Sinspreuken.

Van sijn' ongewoone swaermoedigheyd op den dagh die de laetste sijns levens was / is hier boven berigt gegeven. Van eenige Lught en Aerd-tekenen, ter selver tijd voorgevallen / sal hier na t'sijner plaets werden gesprooken. Sijne gewoone Sinspreucken waren: PROVOCATUS PUGNO; Geterghd sijnde, veght ick. En: AUT VINCERE, AUT MORI. Of overwinnen, of dood blijven.

Korts voor sijn' ombrengingh verliefde hy onmatigh seer op Henriette Charlotte, Dochter des Connestabels de Montmorency;

Wy hebben hier boven gewagh gemaeckt van deeses Koninghs veelerley Maitressen, gelijckmen der Vorsten Byslaepsters noemd. Sullen hier noch een Dame op 't Tooneel brengen / met welcke hy / nu alreeds niet verr' van de tsestigh jaren sijnde / 't getal der voorige soght te vermeerderen / alhoewel 't hem misluckte / t'sijner groote spijt. Niet lang voor sijne dood quam aen sijn Hof Henriette Charlotte , Dochter des Connestabels de Montmorency. Hare schoonheyd verdoofde die van al d'andere Hof-Damen. Koning Henrick sagh haer d'eerste mael op een Ballet, gekleed als een Diana, met Boogh en Pylen in de hand. Onmatig wierd hy tegens haer in liefde ontstoocken / doch vond geen gehoor. Hy liet sigh voorstaen / hare gunst te sullen winnen / indien hy haer verhief tot de hooghste rangh der Hof-vrouwen. Met dit ooghmerck gaf hy haer ten Houwlijk aen den Prins van Conde, ongemeen-welgemaeckt van ligchaem; schrander van Geest / doch arm van Goederen. Wijl hy niet genoegh kon of wou vleyen / had de Koningh hem tot noch toe niet geen Gouvernement of ander Ampt van voordeel voorsien. De Bruylost wierd in Martius Anno 1609. te Chantilly gehouden.

welke hy, om door haer te verheffen, hare gunst te winnen,

aen den Prins van Conde ten Houwlijk gaf.

Soo blijcklijck liet Henrik sijne vlammen uytbarsten / datse Conde in d'oogen flickerden / en hem vrees voor Hoornen veroorsackten. Daer-en-boven wierd hy van Koningin Maria de Medices, een deel misnoeghde / en sommige heymlijcke vyanden des Koninghs / die na beroerten traghteden / om in troubel water te mogen visschen / aengehitst tot een noch bekommerlijcker jalousy; welcke te weegh braght / dat hy al vry wat t'oneerbiedige woorden tegens sijne Majesteyt uytwierp. Maer doe ontrock Henrik hem al de middelen / van welcke hy moest bestaen; en onthield hem de Goederen / welcke hy hem ten Houwlijck had beloofd. Hier door meende hy hem tot meerder onderdanigheyd te sullen brengen; doch 't viel geheel anders / en vry tot sijn nadeel uyt. De fiere Conde wierd dies te meerder verbitterd. En wijl hy vreesde / dat de Koningh / aengeset door sijne hittige drift / tot geweld sou mogen treeden (alhoewel deese Vorst in al sijne Minne-toghten noyt tot deese snoodheyd was vervallen) / soo nam hy voor / 't Hof te verlaten.

Die, de flickering sijner vlammen in 't oogh krijgende,

de vlught van 't Hof neemd, sijne Gemalin wegh voerd;

Op den 29. Augusti 1609. schaeckte hy sijn' eygene Gemalin Henriette. Settede haer aghter op een Paerd. Reed dus eenige mijlen weghs voort; en doe (in een Caros) ter sijden Landrecy heenen na Brussel: daer de Nuncius van Paus Paulus de V. en Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijck hem blijdlyck ontfingen. Over deese vlught was Koningh Henrick seer ontroerd; aen d'eene sijde door gramschap; aen d'andere door liefde. Doe hy hoorde / dat Conde te Brussel was / sond hy Praslin, Hoofdman sijner Lyfwaght / derwaerts / om van Albertus en Isabella deese Prins des Bloeds weer t'eysschen. Maer kreegh tot antwoord: De hooghaghtingh van dit seer Edele Bloed verplighte hare Hoogheden / deesen Vorst schuylplaets by haer te vergunnen. D'eer / en 't reght der Gastvryheyd / lieten haer niet toe / hem over te leveren t'sijnen nadeel. Dit voldeed de Koningh niet. Daer-en-boven mishaeghde hem ten hooghsten / dat 't gerught sijner onbetaemlijcke ontught dus in vreemde Landen wierd verbreyd / ten nadeel sijner aghtbaerheyd. Andermael sond hy Afgeordonneerde; welcke noch hooger woorden gebruyckten / als Praslin had gedaen; doch al mee te vergeefs. Wijl nu Conde vernam / dat sommige / welke meenden / Koningh Henrick hier mee een goeden dienst te sullen doen / aenslagen maeckten / om sijne Gemalin hem t'ontvoeren; andere selfs lagen tegens sijn leven leyden / soo begaf hy sigh na Milaen; daer hy wel onthaeld wierd door de Graef van Fuentes, Gouverneur deeses Hertoghdoms van wegen Spaenje; een geswoorne vyand van Henrick; die korts hier na door Ravaillac wierd omgebraght. Doe keerde Conde weer na Franckrijck.

sigh met haer na Brussel,

van daer na Milaen begeeft;

tot Henriks seer groote spijt.

Invoeging van noch eenige bysonderheden,

Noch yets moeten wy van deesen Moordenaer hier aenmercken. Langer dan drie jaren had hy van dit bloedigh opset swanger gegaen; doch noyt gelegenheyd tot d'uytvoeringh gesien. Ontrent Paesschen Anno 1610. was hy te Parijs gekoomen / om de Moord in 't werck te stellen; doch bedaght sigh / en wou deselve opschorten (gelijck hy voor de Reghters verklaerde) tot dat Koningin Maria sou gekroond en tot Regente uytgeroepen sijn; op dat (seyde hy) sulck een goede Catholijke Vorstin niet moght beroofd blijven van d'eere welcke haer toequam / en diese soo wel verdiende. Men wou hem in de Gevanckenis wijs maecken / dat Henrick niet dood / maer alleen gewond / en in staet was van noch geneesen te konnen werden. Doch hy seyde: 'k Ben ten vollen van sijne dood verseeckerd; want 't Mes is hem soo diep in 't ligchaem gegaen / dat de Pols mijns arms 't Wambais des Konings raeckte. Op de vraegh / wie hem dese Moord had aengeraden, gaf hy tot antwoord:

aengaende de Koninghsmoorder François Ravaillac,

'tKoomd

FRANKRYCK.

'tKoomd u niet toe, ſulckſte weten. 'k Sal 't mijnen Biechtvader wel ſeggen. Hy noemde Koningh Henrick den ſlimſten aller Tyrannen. Gevraeghd waerom: ſoo was 't beſcheyd: Om dat hy de Hugenooten niet verdelghde, maer beſchermde.

Spottery eens *Jeſuits*,

Men wiſt/ dat hy had geſprooken met ſeecker Jeſuit; oock aen hem had gebiecht. Doch deeſen/ hier over van de Reghters ondervraeghd/ ſeyde ſpotlijck: Tſederd ick, door bevel van mijnen Overſten, 't Prediken heb verlaten, om my gantſchlijk tot de Biechthooringh te begeven, heeft God my de genade gedaen, dat ick terſtond vergeet alles wat my in de Biecht werd ontdeckt. Eenen liet hier op hooren/ dat een Duym-yſer hem 't vergeetene wel weer indaghtigh ſou maken; doch 't quam'er niet toe.

en oock van *Ravaillac*

met de Regteren.

Soo weynigh wroeghde Ravaillac ſijne misdaed/ dat hy ſelfs met de Heeren Reghteren ſijnen ſpot dreef. Doe hy op de Pijnbanck wierd uytgereckt/ om hem te doen bekennen/ wie hem tot dit werck had aengepord/ riep hy: Men ſou hem los maecken/ ſoo wou hy de waerheyd ſeggen. Als hy nu ontbonden was/ en op ſijne beenen ſtond/ beſchimpte hy de gedaghte Reghters met deeſe woorden: Dit is de waerheyd, welcke ick beloofd heb te ſullen uyten, dat ick nu vry meer gemack gevoel, als doe ick op de Pijnbanck lagh. Wanneer hem andermael onder 't pijnigen wierd gevraeghd door de Præſident Jannin, wie hem hier toe had geraden? ſeyde hy onbeſchaemdlijck tot den Geheymſchrijver: Teeken op, dat Jannin my hier toe heeft aengeſet. Evenwel/ doe nu 't Vonnis aen hem wierd uytgevoerd/ ſcheen ſijn gemoed eenighſins ontroerd te ſijn. Korts hier na heeft 't Parlament ten vyere veroordeeld/ en oock daedlijck doen verbranden/ 't Boeck des Kardinaels Bellarmini, handelende van de hooghſte Maght des Paus in 't tijdlijcke/ tegens Guil. Barclajus; als ſtreckende tot vertreedingh van d'authoriteit der hooge Overheden/ en aenhitſingh der Onderdanen tot rebelly tegens hare Vorſten. Door even 't ſelve Vonnis weervoer deſelve ſmaed 't Boeck van Johannes Mariana, de Rege & Regis Inſtitut. Deſgelijcks naderhand dat van de Jeſuit Franciſcus Suarezius, wiens Titel is Defenſio Fidei Cathol. & Apoſtol. contra Anglic. Sect. error.; als waer in ſigh bevonden veele Redenen en Stellingen tegens de Maght der Koningen; de ſeeckerheyd haers levens/ en de ruſt harer Staten.

't *Parlament* doet verbranden de Boecken des Kardinaels *Bellarmini*, *Joh. Mariana*, en *Fr. Suarezii*.

Eenen *François Ramet* geeft ſigh uyt voor de Soon van Koningh *Carel* de IX., en alſoo voor Erf-Koningh van *Frankrijck*.

Gelijck in Muſcovien een en andermael was opgeſtaen een valſche Soon van Ivan Waſilowitz; ſoo deed ſigh oock Anno 1596. in Franckrijck voort eenen François Ramet, die ſigh uytgaf voor de Soon van Koningh Carel de IX. uyt Eliſabeth van Ooſtenrijck. Seyde/ dat hy van de Koninginne Moeder Catharina de Medices voor Vondelingh was neergeleght; doch in Poictou aengenoomen en opgevoed van Ægidius Ramet, een Man van Adelijcke Afkoomſt/ wiens Bynaem Ramet hy had gevoerd. Doe deeſe Edelman op ſijn doodbed lagh/ had hy hem ontdeckt/ dat hy was de Soon van Koningh Carel de IX. Uyt Poictou was hy getrocken na de Provintie Vermandois; daer hy een tijd langh ſigh had onthouden by Jean Foſſer; tot dat hem door Godlijcke openbaringh was bevoolen/ ſigh ſelven bekend te maecken/ als dien 't Koninghrijck Franckrijck toebehoorde door Erfreght/ volgens de Franſche Wet. Foſſer hielp hem in ſijne Bedriegery; en getuyghde/ goede kennis van de voorgewendde Openbaringh te hebben. In 't eerſt hield elck dit voor een Fabel. Daer na begon hy eenigen toeval te krijgen; en voor noch arger had men in deeſe geſteltenis des tijds te vreeſen. Doch door de vlijt eens Raedsheers te Parijs wierden ſe beyde gevangen bekomen/ en Ramet te Rheims ter dood veroordeeld. Hy beriep ſigh op 't Parijſſche Parlament: doch 't ſelve beveſtighde niet alleen 't Vonnis van Rheims; maer deed'er noch by/ dat ſijn lighchaem/ na d'ophangingh/ verbrand/ en d'aſch in de wind verſtroyd ſou werden. Mezeray noemd hem François de la Ramée; en verhaeld/ dat hy voorgaf/ ſijne Grootmoeder Catharina de Medices had hem uyt de Wiegh geſtoolen; uyt 't Land doen voeren/ en uytgeſtroyd/ dat hy geſtorven was; om haren lieven Soon Henrick de III. in den Throon te doen volgen. Voor d'uytvoeringh der Sententie bekendde hy ſijn bedrogh.

FRANKRYCK.

Kreegh oock al toeval.

Werd gehangen: daer na verbrand.

Rampſalige en byna diergelijck noyt meer gehoorde Selfsmoord,

In Picardyen woonde ſeecker Edelman/ genoemd Valeriaen Muſſard; die een ander Edelman/ met wien hy een lange tijd goede vriendſchap had onderhouden/ om 't leven braght. Koningh Henrick de IV. dit vernomen hebbende/ ſond Anno 1608. de Heer van Morlier derwaerts/ om Muſſard na 't Hof te brengen/ en voor 't Reght te ſtellen. Valeriaen wou Morlier niet in ſijn Slot laten; oock ſelfs niet daer uyt komen/ voor dat de Koningh hem eerſt had gepardonneert. Morlier trock uyt d'omgeleegene Guarniſoenen eenigh volck tot ſigh/ om 's Koninghs bevel uyt te voeren. Muſſard had in ſijn Kaſteel niemand by hem/ als eene Kneght/ en een ſeer ſchoone Juffer/ ſijne Byſit/ by welke hy een Dochtertje had gewonnen. Soodanigh verweerde hy ſigh/ dat eenige der Beleggers dood bleven. Morlier, om van dit werk haeſt een eynd te maaken/ deed twee Petarden aenvoeren; doch eer hy noch laſt gaf/ deſelve te laten ſpringen/ Muſſard noch eenmael vermanen/ ſigh over te geven/ en des Koninghs ordre te gehoorſamen. Echter bleef hy hardneckigh.

van *Valeriaen Muſſard*, en ſijne Byſit,

doe hy door Koning *Henriks* bevel,

Doe ſond Morlier de Moeder der Byſit in 't Slot/ om door haer hem te beweegen; doch al mee te vergeefs. Evenwel verkreegſe noch ſoo veel/ dat/ op bewilligingh van Morlier, de Kneght/ en 't gedaghte eenige Dochtertje van Muſſard met haer na buyten gingh. 't Wierd oock ſijne Concubyn vergund/ wijl 't Kaſteel nu met alle geweld ſou aengetaſt werden; doch ſy begeerde haren Minnaer niet te verlaten; wou by hem leven en ſterven. Alleenlijck verſoghtſe op hare

Moe-

FRANKRYCK.

wegens een becane doodslagh

son gevangen genomen werden.

Moeder / God voor haer te willen bidden. Doese nu van malkander afscheyd hadden genomen / begaf deese Juffer sigh met Mussard in eene der beneedenste Vertrecken. Beyde droegense daer een grooten hoop door Hout en Stroo by een. Setteden sigh daer op / en namen yeder een geladen Pistool in de hand. Soo haestse de Petarden aen de Poort hoorden barsten / staeckense de Houthoop in brand; schooten even gelijck op malkander los / en vielen dus dood neer. Sulcker wijs wierpen deese twee vertwijffelde door selfs-moord sigh in 't tijdlijck en eeuwig verderf. Doe Morlier in 't Slot quam / en dit verschricklijck Schouw-spel gewaer wierd / deed hy terstond 't Vyer dempen / en de Lijcken deeser rampsalige van 't Hout afneemen; welcke daer na in een Graf nevens den anderen wierden geleght. Koning Henrick was seer droevigh over sulck een noyt meer gehoorde daed.

De Bisschoppen traghten 't Concilium van Trenten in Frankrijk in te voeren.

Korts na den aenvangh der Regeering van Koningh Henrick de III. hadden d'Aerts-bisschoppen en Bisschoppen van Franckrijck Anno 1577. sigh met grooten ernst bemoeyd / dat de Decreeten en Ordonnantien des Concilii van Trenten oock hier verkondighd en ingevoerd moghten werden. In 't eerst scheenen de Gedeputeerde van de Dom-Capittelen hier mee wel te vreeden te sijn; doch naderhand bedaghtense sigh anders; versoghten te mogen genieten de Vryheden der Fransche Kerck, en ontslagen te werden van de Jurisdictie der Bisschoppen: welcke sigh wel op 't hevighst hier tegens stelden; maer echter kreegen de Capittelen haren wil.

Eygentlijck beright, van de Vryheyd, of 't Reght der Fransche Roomsch-Catholijke Kerck.

Vermits in 't vervolgh deeses Wercks / insonderheyd ontrent de dingen / welke sigh onlanghs geleeden hebben toegedragen / dikmael sal moeten gesprooken werden van de Vryheyd, of 't Reght, der Roomsch-Catholijke Fransche Kerck: dat hier over groote verschillen sijn ontstaen tusschen den Roomschen Stoel en de Fransche Kroon: dat oock de reghte kennis hier van groot light kan geven in veele daeghlijcks voorkomende gevallen / en anders aen veele gantsch duystere saken / soo sal niet ondienstigh sijn / onse Leesers een klaer beright hier van te geven.

FRANKRYCK.

De Fransche Koningen hebben noyt soo van den Paus willen afhangen, als wel andere Vorsten.

Voor af staet te weeten / dat de Vryheden / van welcke wy nu spreecken / aen de Fransche Kerk sijn geschonken (de Fransche seggen bevestighd / wijlse voorgeven deselve gehad en gebruyckt te hebben van d'eerste aenneemingh des Christendoms af) van de Pausen / ten deelen gewilligh / ten deelen ongewillig door nood / ten deelen door Verdragh: of van de Fransche Koningen selfs / buyten of tegens wil der Pausen. Want noyt hebben deese Vorsten soo overgelovigh (dit woord gebruycken de François en selfs) van de Paus willen af hangen / als wel andere Potentaten. Al voor langh hebbense sigh tegens desselven al te groote authoriteit gesteld. Louis de IX., bygenoemd de Heylige, heeft sijne Nasaten hier toe den wegh geweesen / ontrent 't jaer 1268. Philips de IV., geseght de Schoone, derfde ontrent 't jaer 1300. wel schrijven aen Paus Bonifacius d'VIII. „Uwe „aldergrootste dwaesheyd moet weeten / dat „wy in 't tijdlijck niemand sijn onderworpen. Dat het vergeven van de Kerken en „Præbenden ons na Koninghlijck reght toe„koomd. Dat wy de Vrughten der selve / „soo langh die open staen / d'onse maecken. „Dat de Vergevingen (deeser Ampten) / „dus langh van ons gedaen en noch te doen / „kraghtigh sullen sijn / en dat wy al de Be„sitters Manlijck sullen beschermen. Wie „anders geloofd / houden wy voor sot en „verstandeloos. Sie van deese twist tusschen de Paus en Koningh Platina in vit. Pont.

Seer aenmerklijke Voorbeelden hier van.

FRANKRYCK.

Pont. Flacci Illyrici Catal. Test. Verit.; en onder de François en selfs een goed deel aensienlijcke Autheuren. In 't Concilium der Fransche Kerck te Tours Anno 1510. wierd besloten / dat Koningh Louis de XII. met een goed Gewisse de Bul van Paus Julius de II. veraghten / en sijne daedlijckheden met de Wapenen weerstaen moght. De Decreeten: *Quod in Papa sit omnis potestas supra omnes potestates, tam cœli quam terræ*; dat in de Paus een Maght is boven alle Maghten in Hemel of op Aerde, in 't Geestlijck en 't Weereldlijck, heeftmen noyt in Frankrijk konnen ganghbaer maecken. Hoedanigh Tanquerelius, die Anno 1561. in de Sorbonne te Parijs van des Paus Maght disputeerde, daer over gevaren is / en wat voor een Afbiddingh de Theologische Faculteit daer over moest doen aen den Koningh / kanmen vinden by Thuanus Tom. 1. Hist. lib. 25. Naderhand sullen wy noch meer Voorbeelden onses tijds hier van sien. Dat Bellarmini Boeck *de Potestate summi Pontificis in temporalibus*, of van de hooghste Maght der Pausen in 't tijdlijcke / door 't Parlament van Parijs wierd gedoemd ter verbrandingh / is alreeds hier boven gehoord; en de Jesuiten moesten / met of tegens wil / toestemmen deese Uytspraeck (vlack tegens Bellarminus aen): dat de Koningen hare Hoogheyd onmiddelbaer van God hebben. Ja oock / eenige Fransche Roomschgesinde hebben sigh niet ontsien / hare Schriften in te lijven: *Quon peut fort bien oster ceste teste le Pape tout a fait, & que l'Eglise ne s'en portera pas plus mal*; 't welck wil seggen: Datmen dit Hoofd / de Paus / wel kon afschaffen; en dat het de Kerck daerom niet te quader sou gaen.

De Maght des Paus in 't tijdlijke, en boven alle Maghten, in Franckrijck niet erkend maer altijd t'eenemael verworpen.

Aenmerckingh op de Krooningh en Salvingh der Fransche Koningen.

Seeker Schrijver onses tijds merckt aen / dat de Koningen van Frankrijk by d'intreedingh in hare regeeringh niet / gelijck andere Koningen / blootlijck gekroond / en alleen voor Weereldlijcke Hoofden haers Koninghrijcks aengenoomen; maer oock op een sonderlinge wijs / en byna als de Hooge Priesteren in 't Oude Testament, gezalfd werden; om daer mee te beteeckenen / datse niet sleghts regeeren als Weereldlijcke Vorsten; maer oock de Kerck voorstaen en bestieren als Geestlijcke Hoofden. Voorts / datse / uyt kraght van dit Prærogatif, werden genoemd Alderchristlijkste, en Eerstgeboorne Soonen der Kerk. Daer-en-boven ontfangense 't Sacrament des Avondmaels onder beyderley Gestalten / soo dickmael alsse willen; en konnen / gelijck de Fransche Canonisten beweeren / niet in den Ban gedaen werden. Oock neemense Thienden van de Geestlijcke Goederen: genieten in veele Stighten Geestlijcke Beneficien, gelijck gewijdde Ordens-persoonen.

Hare groote Voorreghten; welcke de Pausen gedurigh hebben gepooghd te besnijden.

Deese Vryheden en Maght over 't Kercklijcke / welcke de Fransche Koningen voorgeven van 't begin des aengenoomenen Christendoms altijd gebruyckt te hebben / heeft de Pausen geduerigh als een doorn in 't oogh geweest. Soo veel haer doenlijck was hebbense deselve soecken te besnijden / soo door hulp van 't Collegie der Kardinalen / en der Rota te Romen, als door 't opmaecken van veele Pausgesinde Schrijvers; insonderheyd Jesuiten; welcke sigh soo seer plegen te bemoeyen / om des Koninghs authoriteit in de Kerck t'onderdrucken / alsse sigh bevlijtigden / die van den Paus in top te vijselen. Doch hier tegens werd des Koninghs Reght / niet alleen door de Theologanten der Sorbonne in Schriften / maer oock door 't Parlament van Parijs in souveraine Edicten, kraghtigh gehandhaeft. Hoe veel verder nu Koningh Louis de XIV. en de Fransche Geestlijckheyd in sommige dingen is gegaen / als sijne en hare Voorsaten / sullen wy t'sijner tijd en plaets voordragen.

Staet des verschils tusschen 't Fransche en ander Pausdom.

De geheele Staet des verschils, waer in de Fransche Catholijke Kerk of in 't geheel of ten deelen afwijckt van 't andere Pausdom, bestaet: I. In de Fundamenteele Artijkelen des Pauslijken Geloofs selfs. II. In de Geestlijke Jurisdictie, of Reghtsmaght. III. In de Kerken-discipline.

I. Verschil in de Fundamenteele Artijkelen des Pausdoms.

Van de Maght des Paus.

I. By alle andere Roomsch-Catholijke is 't een Geloofs-artijkel, dat de Paus onfeylbaer; boven de Concilien, en alleen Reghter over de Religions-verschillen is. De Fransche Kerck daer tegens bepaeld sijn' onfeylbaerheyd; te weeten / wanneer hy niet yets statueert tegens de Concilien. Ja oock / sy verwerpen de Besluyten / welcke hy voor sigh selven / of t'samen met een Concilium maeckt / wanneerse moghten loopen tegens d'over-oude Pragmatica sanctio, de Fundamenteele Canons, en de Geestlijke Vryheden harer Kerk: gelijckse dan alleenlijck sulcke Concilien aenneemen / welcke met haer eensgesind sijn tegens den Paus / en hare Vryheden helpen verdeedigen; als dat van Constans en Basel, welcke den Paus onder 't Concilium hebben gesteld. Hierom neemd de Fransche Kerk 't Concilium van Trenten maer ten deelen aen; en verwerpt het in de dingen die haer tegens lopen.

Frankrijk heeft al voor langh in gedaghten gestaen, sigh een eygen Patriarch, of Geestlijck Opperhoofd, aen te stellen.

Wijl nu de Paus sijn' authoriteit al dickmael te verr' over de Fransche Kerk heeft willen uytstrecken / en hare Vryheden soecken te besnoeyen / soo heeftmen daer al voor langh in gedaghten gestaen / een eygen Geestlijk Opperhoofd in 't Koninghrijck aen te stellen: 't welck / gevoeghd by een Generael-Nationael Synodus, sou oordeelen over de voorvallende strijdigheden in Religions-saecken; d'authoriteit der Fransche Kerk voorstaen; haer Reght verdeedigen; de voorbehoudene Gevallen afdoen: kortlijck / al de daden der Geestlijcke Oppermaght oeffenen; gelijck in d'oude Kercken de Patriarchen t'Antiochien, t'Alexandrien, en te Constantinopel yeder sijne Gemeente ordentlijck en vreedsaem bestierde; na den regel van Gods woord malkander gelijck aghtende / sonder d'eene in des anderens bewind te grypen. Ten tijde van de Kardinael Richellieu onder Louis de XIII. wierd hier over met ernst beraedslaeghd: en tsedert de laetste verschillen tusschen de Roomsche Stoel en Louis de XIV. sou deese fiere Koningh gantsch vermoed-

lijck een Patriarch hebben aengeset / indien 't hem met den aengevangenen Oorlog niet bij buyten gissingh ware gegaen. Naderhand breeder hier van.

De Pauslijke Bullen, &c., wel door Beuls handen opentlijck verbrand uyt last des Parlaments.

Hoe weynigh in Frankrijk gepast werd op de Pauslijcke Bullen, Decreeten, Excommunicatien tegens den Koningh / 't Parlament, de Sorbonne, de Geestlijckheyd / &c. / blijkt uyt de verscheydene Voorbeelden / van ons bygebraght in 't vierde en vijfde Deel onser Kronijk der Kronijken. Oock hebben wy alreeds in dit tegenwoordige Werck gesien / dat deselve / uyt bevel des Parlaments, opentlijck door Beuls handen sijn verbrand; de Pauslijke Legaten, of Nuncien, die deselve deeden verkondigen / met sware Gevanckenissen sijn gestraft geworden.

Hoe met de Legaten des Paus werd gehandeld.

Wanneer een Pauslijcke Gesant met sijne Commissie in Frankrijk koomd / 't sy sijnen last bestaet in Geestlijcke of Politique saecken / soo moet hy sigh te Lions ophouden: sijn Brevet; den inhoud van 't geen hy verrighten wil / met al sijne schriftlijcke Bescheyden / oversenden aen 't Parlament te Parijs. Na ondersoeck geeft 't selve door een Decreet te kennen / wat men hem wil toelaten voor te mogen dragen; en anders niet. Op dit Besluyt magh hy koomen; of weer na Romen keeren / of een nieuwe Commissie verwaghten. Dit is dus gebruyckelijck geweest onder den nu regeerenden Koningh.

Geloofs-Artijkelen, waer in de Fransche Kerck met d'andere Roomsch-gesinde eenigh is,

De Fransche Kerck is met d'andere Roomsch-Catholijke Kercken eenigh in 't stuck van de Mis en Transsubstantiatie: in 't doen van Beedevaerden en Processien. D'Aflaten houdse van groote kraght. De Doop / Exorcismus, 't Vormsel / 't laetste Olysel / d'Oorbiecht / de Graden der Kerklijcke Ampten / Priester-wyingh / 't Houwlijck voor een Sacrament te houden / en de Monicken-ordens / heeftse gemeen met d'andere des Pausdoms. Ondertusschen maecken de Fransche Roomschgesinde d'aenroepingh der Heyligen niet soo hooghnoodigh / als of 't een Geloofs-artijkel ware; soo oock niet de Leere van 't Vagevyer.

en waer in verschillende.

Van Christi verdiensten werd in Frankrijk meer en breeder geleerd / als in andere Roomschgesinde Landen. Sy oordeelen / dat de Kelck in 't Avondmael aen de Leecken / 't Houwlijck aen de Priesteren / wel toegelaten kon werden door een onsijdigh Concilium. Door bevel deeses Koninghs magh sigh niemand tot 't Klooster-leven verbinden / voor 't vijf-en-twintighste jaer sijns ouderdoms.

Aerts-bisdommen, Bisdommen, Abdyen in Frankrijk; hoe veel in getal.

In Frankrijk heeftmen 15. Aerts-bisdommen / over de 100. Bisdommen / en een groot getal Abdyen. Deese Ampten werden niet bekoomen door de Verkiesingh eens Capittels, gelijck in Duytschland; noch onmiddelbaer van de Roomsche Stoel / als een Geestlijck Leen / volgens 't gebruyck in andere Landen des Pausdoms; maer de Koningh geeftse aen wien hy wil / als Opperste Patroon.

Vergeeft de Koning alleen.

De Françoisen stellen vast / dat de Confirmatie aen den Paus werd versoght meer om eerens wil / als uyt noodsaecklijckheyd; en dat hy die niet vermagh te weygeren / by verlies van sijn Reght / 't genot der Bullen, en den Tax der Annaten. Men reeckend / dat deese Bullen den Paus ten minsten 500000. Rijcksdalers jaerlijcks opbrengen.

Sijn genot van d'open staende.

Soo langh 't Ampt open staet / tot dat den nieuwen Prælaet den Eed aen den Koningh heeft afgeleght / geniet sijne Majesteyt de Beneficien, als een Geestlijck Regael. Oock vergeeft hy veele gemeene Beneficien in Kloosteren en Abdyen. Door dit middel is de geheele Fransche Geestlijckheyd alleen aen den Koningh / niet aen den Paus verplight.

Voorstellingh der voornaemste stucken, waer in 't Reght der Fransche Kerck bestaet.

Wy souden nu voortgaen tot 't onderscheydentlijck verschil tusschen de Fransche en andere Roomsch-Catholijke Kercken
II. In 't stuck van de Geestlijke Jurisdictie.
III. Van de Kerken-disciplin. Doch vermits dit ons / indien wy de voet van 't I. volghden / te verr' sou uytlopen / soo willen wy liever in eenige korte Voorstellingen de voornaemste Artijkelen, in welcke eygentlijck 't Reght, of de Vryheyd der Fransche Kerk bestaet / en waer door des Paus authoriteit of vernietighd of afgekort werd / hier voordragen.

Opperplaets in de Concilien.

1. In alle Concilien der Roomsch-Catholijke Christenheyd heeft / naest de Keyser / de Fransche Kerk d'Opper-plaets. In de twee over-oude Hoofd-Concilien te Nicæa en Constantinopol had d'Aerts-bisschop van Lions, als Primaet der Galliërs, de Voorsitingh.

Frankrijk 't Koninghrijck der Kercken-vryheyd; andere Rijken sijn Landen der gehoorsaemheyd des Roomschen Stoels.

2. Frankrijk noemd sigh 't Koninghrijk der Kerken-Vryheyd: andere Rijcken en Provintien sijn Landen der gehoorsaemheyd des Roomschen Stoels. Frankrijk eerbiedigd de Pauslijcke Decreeten niet verder / als voor soo veelse hare Kercken-vryheyd / Instellingen / en Leerstucken niet tegen gaen. Andere Koningen moeten deselve blootlijck volgen; uyt gehoorsaemheyd geloven / en doen 't geen haer van de Roomsche Stoel werd opgeleght. Dus gaet het in Spaenje, Italien, Portugal, Polen, een gedeelte van Duytschland, van Hongaryen; en soo gingh 't voortijds in Engelland, &c.

Voorreght des Franschen Ambassadeurs by de verkiesingh van een Paus, boven d'andere.

3. Wanneer een nieuwe Paus werd verkooren / soo volghd de Fransche Ambassadeur in de Complimenteeringh sijne hem voorgeschrevene last; welcke hy afleght by d'eerste audientie. Dit Compliment bestaet / na geluckwenschingh met sijne verhoogingh / in een recommandatie sijns Koninghs en des Koninghrijcks. Voortijds moest de verkoorne Paus hier tegens Gesanten na Parijs senden / om sijne Majesteyt te bedancken: oock wel van deselve te versoecken de Confirmatie sijner Verkiesingh. De Gesanten van andere Koningen moeten / ten teecken van volle gehoorsaemheyd / sigh voor de voeten des Paus verootmoedigen; en / tot betooning harer Geestlijcke onderwerpingh / sulck een eerbiedighheyd bewijsen als de Paus begeerd.

Oudheyd van 't Fransch Kercken-reght.

4. De Fransche Kerck heeft 't Besit harer Vryheden en Exemptien, tegens den Roomschen Stoel / niet door gegevene Privilegien, Confessien, of Indulten (Voorregten / toelatingen / toegevingen) / maer

door

FRANKRYCK.

Geen Pauslijck bevel onderworpen. Steld de Paus feylbaer.

door een oorspronckelijck met haer selfs ontstane liberteit en immuniteit. 5. De Paus kan noch door de Geestlijcke noch door de Weereldlijcke in Frankrijk yets beveelen of verbieden; by hooge straf der geene / die hem hier in souden gehoorsamen. 6. Alhoewel de Paus / in saecken van Geloof / Gewisse en Reghtsmaght / van de geheele Roomsche Kerck werd gehouden voor onfeylbaer / en buyten tegenspraeck; soo ruymd echter de Fransche Kerk in deesen hem niet meer in / dan 't geen haer' eygene Canones en Statuten goed keuren. Hier van is alreeds gesprooken.

Harde inbindingh der Pauslijcke *Legaten* in *Frankrijk*.

7. By 't voorverhaelde / dat een Pauslijcken Legaet in Frankrijk komende / moet blijven stil leggen / en sijne Documenten eerst van 't Parlament te Parijs laten examineeren, diend noch / dat hy / wanneer 't Parlament hem dan vergund te komen / by sijne Priesterlijcke Orden moet sweeren / niets / soo lang hy in 't Koningrijck sal blijven / te sullen onderneemen tegens desselven immuniteit, of onbelasthejd; maer daer tegens al sijne verrightingen te sullen stieren tot des Rijcks welvaert: oock terstond / als 't de Koningh goed vind / moeten vertrecken.

Groot voorreght der *Fransche* Bisschoppen boven d'andere.

8. Soo langh in andere Koningrijken / of Landen der gehoorsaemheyd aen den Paus / een Legaet des Roomschen Stoels is ter plaets daer een Bisschop resideert, moet deesen sijn' Aertsbisschoplycke of Bisschoplijcke Insignien, of Kenteeckenen / bedecken / om hier door te toonen / dat hy in desselven tegenwoordigheyd geen authoriteit heeft. Maer de Fransche Bisschoppen willen op geenerley wijs hier toe verstaen. 9. Geenen Pauslijcken Legaet magh in Frankrijk Gerigt houden / Beneficien uytdeelen / of over eenige Gevallen dispenseeren, sonder uytdrucklijck verlof van de Koningh.

Paulijcke *Decreeten* in *Franckrijck* kragtloos, sonder *authorisatie* des Koninghs.

10. Geene nieuwe Pauslijcke Decreeten, schoon de geheele Roomsch-Catholijke Kerck bevolen t'onderhouden; schoon oock niet strijdig met de Pragmatica Sanctio, verbinden de Fransche Kerk tot aenneemingh der selve; als alleen die Besluyten / of Beveelen / welcke authoriteit werden gegeven door d'Edicten des Koninghs / en d'Arresten des Parlaments. Welcke Bevestiginghs-Edicten en Arresten noch de Paus / noch de Legaet of Nuncius in dien tijd / weerte niet kan doen.

Wegens dit alles magh de Paus de *Fransche* Kerck niet schelden voor *ongedisciplineert*.

11. De Paus vermagh niet / de Fransche Kerk te schelden voor ongedisciplineert: oock kan niemand deselve qualijck afneemen / datse sigh soo hoogh laet geleegen sijn aen de behoudingh harer Vryheden. Want sulcks is niet alleen (volgens haer voorgeven) een bewijs van haren yver en aendaght tot de behoudingh harer Reghten / om te bewaren d'Instellingen harer Voorvaderen; maer oock heeft deese Kerck een sonderlinge kennis / om de waerheyd t'onderscheyden van Menschen-verdightselen.

Noch de Paus, noch sijnen *Nuncius* in *Frankrijk* magh sigh aenmatigen eenige Reghtsmagt over de *Conscientien* van 's Koninghs Onderdanen.

12. Noch de Paus / noch sijnen Nuncius in Frankrijk, magh sigh aenmatigen eenige Reghtsmaght over de Conscientien van des Koninghs Onderdanen / schoonse sigh die gewilligh wilden onderwerpen: oock niet over Echtscheydingen / Echtbreuck / Meyneedigheyd / Kerckroof / Dievery / onregtvaerdige berovingh van Goederen / Kettery / &c.: want dit sou getreeden sijn in 't Ampt des Weereldlijcken Reghters. Echter hebbense soo veel Jurisdictie, datse de Gewissen der Biechtelingen door d'Absolutie te vreeden stellen / en haer een Geestlijcke Boete opleggen mogen. Doch de Weereldlycke Overigheyd behoud ten vollen de kennisneemingh van misdaed en straf aen haer selven.

Geene misdaden straffen; als hoe.

13. Als een Pauslyke Gevolmaghtighde werd toegestaen de kennisneemingh over misdaden der Koninghlijcke Onderdanen / soo magh hy deselve geen ander Straf opleggen / als volgens de Decreeten der Concilien, der Fransche Kerk, en hare Pragmatica Sanctio. [Wat deese Pragmatica is; wanneer / en waerom in Frankrijk aengesteld / kan men sien in 't derde Deel onser Kronijk der Kronijken, pag. 527. 529.]. 14. De Paus vermagh in geenerley Gevallen des Koninghs Onderdanen eenige Geldstraffen op te leggen.

De *Fransche* Geestlijcke geen *Testament*-makingh veroorloven.

15. De Paus kan de Geestlijcke Onderdanen des Konings / 't sy Prælaten, Canoniken, of Klooster-lieden / niet veroorloven een Testament te mogen maecken / 't sy van hare Goederen / of van d'Inkoomsten harer Beneficien. 16. Oock kan de Paus niet verhinderen / dat de Bloedverwanten der gemelde Geestlijcke persoonen haer succedeeren in al hare Goederen; selfs in d'Inkoomsten harer Beneficien of Proven.

Inbindingen des Paus, en afsnijdingh van Maght over de Geestlijke persoonen en Geestlijke Goederen.

17. Niet veroorloven aen des Koninghs Geestlycke Onderdanen / 't sy hooge of lage / eenige onroerlijcke Goederen der Kerck / of Beneficien, geleegen in 't Koninghrijck / om wat voor oorsaecken het ook sijn moght / te vervreemden / door verkoopingh / verruylingh / beleeningh / overgaef op Erfpaght of jaerlijcksche Rente / &c.: oock niet de Goederen van soodanige Kercken / die sigh Exempt houden / en onmiddelbaer van de Roomsche Stoel afhangen willen.

18. De Paus kan sigh geen Provisie over de Geestlijcke Beneficien onderneemen. 19. Wegens een in verschil staende Beneficie geen daedlijcke Sequestratie sigh onderwinden. 20. Wel dickmael heeft de Paus gesoght d'Inquisitie in Frankrijk in te voeren; doch 't is altijd / uyt Reden van Staet / afgeslagen. In d'eenige Stad Tholoze is haer / in schijn / een plaets bewilligd; doch tegens niemand dervse yets ter hand vatten. 21. Men kan wel / in gevallen van Conscientie, van d'Aerts-bisschoppen en Bisschoppen appelleeren na Romen; doch dan is de Paus verplight / een onpartijdigh Geestlijck Gerigt in Frankrijk aen te stellen / om daer te laten oordelen na de Fransche Kerck-wetten. 22. Als aen den Paus werd gebraght een Aenklaght tegens een Aertsbisschop of Bisschop / soo moet hy tot dit Proces neemen andere persoonen van deselve Waerdigheyd / als Geestlijcke Meedebroederen: oock de saeck in 't Koninghrijck ten vol-

FRANKRYCK.

vollen laten vonnissen. 23. Door sijne Confirmatien der Beneficien magh hy niets begeeren boven den Tax, sonder kennis en bewilligingh des Koninghs.

in 't Koninghrijck Frankrijk voorgesteld in veelerley gevallen.

24. Hy vermagh geenen Gebeneficieerden, 't sy hoogh of laegh / verscheydene Beneficien, noch voor eenigen tijd / noch voor sijn gantsche leven / op te dragen: doch alsse van de Koningh werden gegeven / hem wel daer in bevestigen / volgens aenleydingh des Concilii van Constans: 't welck de Pauslijcke Maght vry seer besneeden / en 't Regt der Koningen bekraghtighd heeft. 25. Hy magh geenen Gebeneficieerden opleggen / aen andere een jaerlijcks pensioen uyt te keeren; oock schoon hy selfs goedwilligh daer in wou toestemmen. 26. Wanneer eenen / die een Beneficie besit / 't selve aen een ander persoon wou afstaen / mits een seecker Pensioen behoudende; sulck een Verdragh tusschen twee overeengekoomene kan de Paus door sijn authoriteit niet bondigh maecken. 27. Hy vermagh niet / Vergunningh of Vryheyd te geven / om in 't Koninghrijck Frankrijk Kercken / Kloosteren of Hospitalen te mogen bouwen. 28. Hy kan in geene Cathedrale of Collegiale Kerck een daedlijke Canonik ordonneeren; al waer 't oock met toestemmingh des Capittels, als alleen voor soo verr' / dat hy den blooten Titel voerd. 29. Hy vermagh niet / yemand te pardonneeren, of t'ontslaen van de Straf / door d'Overigheyd over een Misdadige uytgesproocken; 't sy dat de misdaed Geestlijck of Weereldlijck is.

Groot Reght der Fransche Koningen, in 't beroepen van Concilien.

30. In alle Landen / daer de Roomsch-Catholijke Religie heerscht / magh geen Generael of Nationael Concilium aengesteld werden van een Weereldlijck Hoofd. En als 'er van de Paus een beroepen is / soo Præsideert hy daer in door sijne Gevolmaghtighde. Maer 't Fransche Kercken-Reght vergund alleen den Koningh de Maght van de Beroepingh sijner Geestlijckheyd in Geloofssaecken. Oock staet het aen hem / of hy den Paus daer van wil verwittigen / of niet: of hy een Pauslijcken Legaet daer by wil laten koomen / of uytsluyten. 31. In 't Pausdom werd geleerd / dat de Paus / als Christi Stadhouder op Aerden / 't Reght heeft van Directie en Correctie, niet alleen over de Kerck / maer oock over Keyseren / Koningen / en Vorsten / als Leeden der selve. Doch deese Leere is in Frankrijk Kettersch: en de Boecken der geene / welke dit stuck beweerden / heeftmen te Parijs opentlijck verbrand; als die van Rob. Bellarminus, Adolph. Sculterius, Ant. Santarellus, D. Tanquarellus, &c. Eenige jaren geleeden begonden de Jesuiten op nieuws in Theses d'onfeylbaerheyd des Paus te verdeedigen: maer oock soudense hier over op nieuws uyt Frankrijk sijn gebannen geworden / indien niet des Koninghs Biechtvader de Jesuit P. Anat de Sententie door Traenen had weerhouden.

De Leere van 's Paus Magt over de Koningen, en onfeylbaerheyd, in Frankrijck Kettersch: en de beweerders daer van qualijck gehandeld.

Als de Fransche Kerck eenigh Decreet des Paus aenneemd,

32. Wanneer een Decreet van Romen koomd / betreffende saecken van Geloof / of van eenige Geestlijcke gevallen; en dan 't selve van de Fransche Kerck werd aengenoomen / soo geschied sulcks onder 't uytbedingh: *Clavibus non errantibus*; dat is: By soo verr' de Sleutelen niet dwalen. 33. Wanneer in een Pauslijcke Bul of Decreet staet: *Authoritate Apostolica*; dat de Paus dit heeft gedaen uyt Apostolische Maght en Authoriteit, soo werd dit doorgeschrabt / en de Bul weer te rugg' gesonden.

soo geschied het onder bedingh: Indien de Sleutelen niet dwalen.

Op d'Excommunicatien des Paus werd niet gepast.

34. Dat de Fransche Canonisten beweeren: De Koningen van Frankrijk, als Gezalfde / konnen van de Paus niet in den Ban gedaen werden / is hier boven gehoord. Maer oock streckense dit Voorreght uyt tot de Koninghlijcke Parlamenten, al de hooge Bediende der Justitie, de Staets-Ministers, en de Koninghlijcke Theologanten van de Sorbonne; wijlse geduerigh moeten strijden voor de Vryheyd der Fransche Kerck / en 's Koninghs Reght tegens den Paus. Hierom is 't / dat te Romen byna geen Consistorium pleegh gehouden te werden / waer in niet deese of die Theses der Sorbonne voor Kettersch / voor Schismaticq gedoemd / en de Sorbonnisten geëxcommuniceert wierden: doch deese waren voor sulcke Blixemen niet verbaerd. 35. Als voortijds eenen der Koningen van Frankrijk openbare argernis gegeven / en sigh in swaere Sonden verloopen had / van welcke hy / op gedane vermaningen / berouw had gekreegen / soo liet hy een Nationael Synodus beroepen; van 't selve sijne misdaed ondersoecken; nam de Condemnatie aen / en ontfingh daer op d'Absolutie. By voorbeeld: Koningh Philippus Augustus verstiet sijn' onschuldige Gemalin / Dochter des Koninghs van Deenemarken. De Geestlijkheyd sprack hem hier over aen / als misdadigh voor God en Menschen. Hier door wierd hy bewoogen / sijn' Echtgenoot weer aen te neemen. Philips de III. onderwierp sigh / wegens gepleeghde sware Sonde / de Censure sijner Prælaten; en is doe van haer geabsolveert. Want of wel de Koningh van de Geestlijckheyd niet magh geëxcommuniceert werden / soo konnense hem echter d'absolutie onthouden. Dat Henrik de IV. sigh / wegens sijne soo genoemde Kettery / van de Paus heeft doen absolveeren, is een Exempel sonder Exempel in Frankrijk, en geschiedde enckelijck uyt politique Insighten.

Hoe de Koningen van Frankrijk voortijds handelden, alsse openbare argernis hadden gegeven, sonder d'absolutie van den Paus te halen.

't Geen Henrick de IV. deed, is een Exempel sonder Exempel.

36. Als de Paus een Kardinaels-hoed in Frankrijk send / ontfanghdse de Koningh / en geeftse met eygener hand den verkoornen Kardinael; om hem daer door te beduyden / dat hy niet den Paus / maer sijne Majesteyt hier voor te dancken heeft. In 't voorbygaen staet hier aen te mercken / dat byna anderhalf honderd jaren langh / tot op de dood van Mazarin, d'eerste en opperste Staets-Minister in Frankrijk altijd een Kardinael is geweest; als: De Kardinael van Amboise, van Birague, van Tournon, van Lenoncourt, van Lotharingen, van Guise, van Estoiteville, van Gondy, van Rochefaucault, van Richellieu, van Mazarin.

Hoe 't met de Kardinaels-hoed in Franckrijck gaet.

Wy hebben dit dus / doch met een veranderde

Berigt

FRANKRYCK

over 't verhaelde.

derde ordre / en ſomtijds / om naerder openingh te geven / met toedoeningh van eenige te pas koomende dingen / by een getrocken uyt de Schriften van een voornaem perſoon / die ontrent 't jaer 1673. in Frankrijk geweeſt / alles nauw onderſoght / met d'aenſienlijckſte ſoo Kercklijcke als Staets-perſoonen een gemeenſamen omgangh gehad / en hier over met haer gehandeld heeft. In 't vervolgh ſal 't den Leeſer ſeer dienſtigh konnen ſijn.

Aenmerklijck verſchil tuſſchen den Paus en Koningh van Frankrijck,

Eer wy voor ditmael gantſch van Frankrijck affcheyden / ſtaet noch aen te mercken / dat de Provintien, welcke de Franſche Koning in Duytſchland, Nederland, Catalonien, &c.; van 't Huys Ooſtenrijk heeft veroverd / in haere Natuer ſijn Landen / met een volle gehoorſaemheyd den Roomſchen Stoel onderworpen geweeſt. Of nu deſelve / de Kroon Frankrijk ingelyfd ſijnde / ook de Vryheyd der Franſche Kerck moeten genieten / heeft tſederd een deel jaren tuſſchen den Paus en den Koningh in verſchil geſtaen. Als wy tot de Regeering van Louis de XIV. komen / ſullen wy beyderſijds redenen voorſtellen. Alleen dit hier in 't voorbygaen: Belangende de meergedaghte Vryheyd / vermits de Koningen van Frankrijk, als gezalfde Koningen, eerſtgeboorne Soonen der Kerk, onderſtellen / hare Geeſtlijke Regten in al hare landen geoeffend te hebben van den aenvangh des aengenomenen Chriſtendoms af; dat oock dit haer Reght is geapprobeert van de Pauſen / ten teecken van danckbaerheyd voor haeren byſtand tegens de vyanden der Roomſche Kerck: gelijckſe dan niet'er daed twee-en-twintigh Heyrtoghten over d'Alpen in Italien hebben gedaen; ſoo oordeelenſe gereghtighd te ſijn / om 't geen haer eygen is te behouden; en datſe haer Reght mogen gebruycken in al de Landen haers Gebieds. De Pauſen bekennen wel / dat / in aenmerckingh der veelerley dienſten / door de Franſche Koningen aen den Roomſchen Stoel beweeſen / deeſe Prærogativen ſijn geapprobeert; doch niet voor de Koningen van Frankrijk, maer voor 't Franſche Koninghrijck / 't welck doemaels veel enger bepaeld was als nu. Derhalven magh deeſe Approbatie aen Frankrijk, gelijck 't ſigh doe bevond / niet uytgeſtreckt werden op al d'Overwinningen (welcke de Franſche Koningen naderhand hebben bekoomen) / tot 't upterſte nadeel des Roomſchen Stoels. Waerom dan oock de Pauſen de Biſchoppen / door Louis de XIV. in ſijne Conqueſten ingeſteld / wel hebben geconfirmeert, mits betalende de Tax voor de Bullen, doch met deeſen aenhangh: Datſe ſulcks deeden uyt een ſonderlinge genegenheyd tot den Koningh / en met voorbehoudingh van 't Kercklijck Reght. Hoe veel verder deeſe Louis, buyten de gewoone Vryheyd der Franſche Kerck, tegens de Pauſen is uytgeſpat / ſullen wy hier nae hooren.

of deeſe Vryheyd der Franſche Kerck ook plaets heeft in de Landen, door de Koningen veroverd tſederd een deel jaren, en te vooren den Roomſchen Stoel met een volle gehoorſaemheyd onder worpen geweeſt.

Koningen van Engelland. Eliſabeth.

In Martius Anno 1603. was overleeden de ſeer voortreflijcke Koningin van Engelland, ELISABETH. Haer leven en Bedrijf hebben wy anderwegen voorgeſteld. * Gelijkſe was een Helddadige en gantſch onverſaeghde Vorſtin / van uytſteeckende wijsheyd; ſoo gebruycktese oock in Staets-ſaecken / en tot haer' Ambaſſadeurs, ſeer verſtandige / onbeteuterde / kloeckhertige Mannen / die voor geene gevaren beſweecken. Een voorbeeld hier van kan dienen 't volgende ſeer ſonderlingh geval.

ENGELLAND.

* *Sie 't vijfde Deel onſer Kronijck der Kronijcken,*

Sonderlingh Geval

In den hier boven verhaelden vreeſlijcken Oproer te Parijs, door de Guiſen en Liga aengeſteld tegens Koningh Henrik de III., om hem of om 't leven te brengen / of ten minſten gevangen te bekoomen / en in een Klooſter te ſteecken / Anno 1588., ſond Duc de Guiſe den Heer van Briſac aen Graef Eduard van Staffort, Geſant der Engelſche Koningin Eliſabeth aen 't Franſche Hof / om hem aen te bieden een Brief van Sauveguarde, even als of hy voor des ſelven behoudenis bekommerd waere geweeſt; doch 't was / om by ſulck een gelegenheyd ſijn Huys te doorſoecken; wijlmen ſeyde / dat hy gewaepende Krijghslieden daer in verborgen hield. Dit gerught was veroorſaeckt door d'oproerige Ligeurs, welcke Eliſabeth een ſeer hevigen haet toedroegen (gelijk dan ook de Roomſch-Catholijke Geeſtlijcke in haere Predikatien tſederd een lange tijd bittere ſmaedredenen tegens haer hadden uytgeworpen); om hier door gelegenheyd te vinden / haren Ambaſſadeur geweld te mogen aendoen / en ſijn Huys te plonderen / haer ten hoon en ſpijt.

van haren Ambaſſadeur aen 't Franſche Hof,

Doe nu Briſac met de geveynſde Beſchermінghs-brief by Staffort quam / ſeyde hy (onaengeſien hy in een ſeer groot gevaer ſtond) gantſch onbeſchroomd tot hem: Indien ick als een privaet perſoon in Frankrijk waere gekomen / 'k ſou ſulck een aenbieding in deeſe tijd van ellende en verwarringh niet af-ſlaen; maer in perſoon by den Hertogh van Guiſe gaen / om hem voor ſoodaenigh een vriendſchaps-betooningh te bedancken. Doch vermits ick hier ben verſcheenen in den naem der Koningin Eliſabeth van Engelland, die met Koningh Henrik in Verbond ſtaet / om te verrighten 't Ampt van Ambaſſadeur, ſoo kan ick van niemand / als alleen van ſijne Majeſteyt / eenige Sauveguarde aenvaerden. Briſac braght hier op in / dat Guiſe niet in de Stad was gekoomen / om yets tegens Koningh Henrik t'ondernemen / maer alleen om ſigh ſelven en de ſijne te beſchermen. Want (vervolghde hy) in de Stad Parijs was een groote Verbindnis tegens hem / en te gelijck tegens de Stad ſelfs gemaeckt. Men had 't Stadhuys vervuld met Galgen en Beuls / om de getrouwe Burgers ſchandlijck aen kant te helpen. Derhalven deed Guiſe hem (Staffort) verſoecken / dat hy ſulcks aen ſijne Koningin wou overſchrijven / op datſe van ſijnen handel geen quade indruck moght krijgen / en van de ſaeck verkeerdlijck oordeelen.

Graef Eduard van Staffort, en des ſelven onvertſaeghde dappermoedigheyd

D'Ambaſſadeur antwoordde hier op: „Geerne wil ick geloven / dat dit dus werd „voorgegeven; niet / dat het waeraghtigh „ſou ſijn. Onder dien valſchen ſchijn ſoeckt-

ten tijde des vreeſlijken Oproers in de Stad Pa-

ENGELLAND.

„men een boose saeck te verbloemen. Dee-
„sen Oproer / in de Stad Parijs verweckt /
„sal buyten twyffel bzy eubel opgenoomen
„werden by al de Voorsten der Christenheyd,
„als die hier in aengelegenheyd hebben.
„'t Geen men voortbrenghd / om dit be-
„drijf te verontschuldigen / sal haer niet te
„breeden stellen; noch haer voor goed doen
„houden / dat eens Princen Onderdaen / die
„al sijne daeden moest bedwingen binnen de
„palen van gehoorsaemheyd / sigh soo een
„groote maght / sulck een handel sou aen-
„matigen. Zijn'er Galgen / 't moest ge-
„toond werden door de selve te voorschijn te
„brengen. Doch dit uytstropsel aght ick
„voor een verdightsel van de Haet. En
„schoon 't ware soo; echter is 't onlijdlijck /
„dat een Onderdaen gewapenderhand sij-
„nen Prins sou willen verbieden sijn hoogh-
„ste Gesagh / in geval van de hoogste nood /
„oock selfs met Krijghsmaght te mogen ge-
„bruycken. 'k Sal niet nalaten / mijne Ko-
„ningin een eygentlijck bericht hier van te
„doen hebben. Maer dit moet Duc de Guise
„weeten / dat mijn voornemen niet is / een
„uytlegger of verontschuldiger van sijne en
„der sijner Raedslagen by haere Majesteyt
„te sijn. Dit is mijn Ampt niet. Oock is
„mijne Koningin wyser als ick ben. Uyt 't
„geen ick sal schrijven / salse van de saeck
„selfs wel konnen oordeelen.

Brisack sagh / dat hy met soetjens te fluy-
ten de Vogel niet kon locken. Quam der-
halven tot dreygementen; en seyde tot den
Ambassadeur: Hy had gevaer te verwaghten
van 't Parijsche Volck / 't welck op d'Engel-
sche seer verbitterd was / om datmen on-
langhs geleeden Maria Stuart, Koningin van
Schotland, soo grouwlijck had omgebraght.
Soo haest Staffort 't woord grouwlijck had
gehoord / beval hy Brisack te swijgen; en toon-
de hem / dat niet grouwlijck mogt genoemd
werden 't geen met Reght / en door den wegh
der Justitie was geschied. Oock kon hy niet
sien / waerom hy sou staen in d'ongunst des
Volcks / wijl hy droegh 't Caracter van een
publicq Persoon / en niemand had belee-
dighd. Hier na vraeghde Brisack, of hy in
sijn Huys Wapenen verborgen hield. Met
een lagchende mond gaf Staffort tot ant-
woord: „Indien gy dit versoght te weeten
„vriendlijcker wijs als een vriend / gelijck
„dan uwen Oom Artus Coseus voor eenige
„jaren mijnen besten vriend is geweest /
„'k sou u misschien berighten / hoe 't met de
„saeck gelegen is. Maer vermits ick ben
„dien gy hier siet; en gy koomd van sulck ee-
„nen als ick hoor / soo verwaght van my
„geen ander antwoord. Brisack sigh aenstel-
lende als Vriend / seyde: D'oproerige / wel-
ke hy niet kon weerhouden / souden haest
aenkoomen / om sijn Huys met geweld te
doorsoecken: Vermaende hem derhalven /
de Poorten sijner Wooningh te laten sluy-
ten.

Doe stond de Gesant op / en liet deese
woorden hooren: „Dit Huys heeft twee
„Deuren / om daer door uyt en in te gaen.

„Oy wilt my de sluytingh der selve aenrae-
„den. Indien my hier eenigh geweld ge-
„schied / 'k heb voorgenoomen / my tegens
„'t selve met alle menschlijcke kraght sulc-
„ker wijs te verdeedigen / dat d'eere daer
„van my sal sijn; maer aen d'andere de schan-
„de / dat 't Reght aller Volckeren onreght-
„vaerdigh aen my werd geschonden. On-
„dertusschen / wijl gy my als een Vriend
„vraeghd / of ick Wapenen in mijn Huys
„heb / soo wil ick u als een Vriend seggen /
„dat ick my veellight daer van sou hebben
„voorsien / indien ick hier waere gekomen
„als een privaet persoon. Maer nu ick een
„Ambassadeur; en een Ambassadeur der Ko-
„ningin Elisabeth van Engelland ben / so agt
„ick my / door 't aller Volckeren Regt en de
„beloofde Trouw / vry en verseeckerd. Wil
„derhalven de Poorten niet laten sluyten.
„Laet de vyanden koomen: laetse geweld
„gebruycken. 't Huys van een Gesant moet
„voor eick open staen. 'k Ben niet in Frank-
„rijck gesonden / om my te Parijs t'onthou-
„den; maer ben te Parijs, om dat daer 't
„Koninghlijck Hof is.

Hier mee sond hy Brisack heenen; die aen
de Guisen dit bescheyd bragt. 't Welck noch
soo veel op dien vyandlijcken Hertogh ver-
moght / dat hy sprack met d'Overste in de
Stad / op dat d'Engelsche noch met'er daed
noch met woorden beledight moghten wer-
den. De volgende dagh vlood Koningh Hen-
rik uyt Parijs, gelijck hier boven onder de
Fransche Geschiedenissen verhaeld is. De
dappermoedige Koningin Elisabeth was by-
sonder wel voldaen over de courage en 't on-
beteuterd beleyd haers Ambassadeurs, die in
sulck een uytsteeckend gevaer soo wijslijck
haere / harer Engelsche Natie, en sijn' ey-
gen' Eere had bewaerd.

Als Koningh Philips van Spaenje Anno
1596. op nieuws een groote Oorlogs-Vloot
toerustte / vermoedlijck tegens Engelland
en Holland, wouse niet waghten / tot dat de
selve op haere Rijcken sou aenvallen / son-
der hem eerst in sijn eygen Nest te besoecken.
Met bystand van een deel Nederlandsche
Scheepen sondse haere Vloot onder den
Graef van Essex nae Spaenje; die by Cadix
een goed deel Spaensche Scheepen verniel-
de; de Stad selfs veroverde. Onder dee-
sen Oorlogh tusschen Philips en Elisabeth,
namen d'Engelsche oock veele Scheepen /
welcke uyt d'Oost-Landen op Spaenje han-
delden. Keyser Rudolph, hier over toor-
nigh / bande al d'Engelsche Kooplieden uyt
Duytschland. Koningin Elisabeth liet sigh
niet trotsen. Verbood terstond al de Hanse-
Steedsche Kooplieden / eenigen Handel meer
in haer Koninghrijck te drijven. Gedueren-
de dit verschil vestighden d' Engelsche sigh
met haren Laecken-handel te Middelburgh
in Zeeland.

Nae de dood deeser seer vermaerde Konin-
gin volghde haer op den Engelschen Throon /
als van haer tot haeren Erfgenaem ge-
noemd / en de naeste Bloedverwant /

J A C O B,

Ko-

Margin notes (left): rijs, verweckt door de Guisen en de Liga, om Koningh Henrick de III. van Frankrijk uyt den wegh te ruymen, betoond in sijn' onbeschroomde redenen aen den Heer de Brisack, hedrieghlijck door Duc de Guise aen hem gesonden, om hem quansuys Sauvegar-

Margin notes (right): ENGELLAND. de aen te bieden. Alles vry aenmerklijck; en de vrught daer van. Koningin Elisabeth over sijne Courage en wijs beleyd seer wel voldaen. Onder de Oorlogh tegens Spaenje gebruycken Keyser Rudolph en Koningin Elisabeth tegens malkander Repressalien, en hoe. Engelsche Laecken-handel te Middelburgh gevestigd. Jacob, Koningh van Schotland; daer de VI in

ENGELLAND.

Engelland d'I. Sijn afkoomst.

Koningh van Schotland, daer de VI.; in Engelland d'I. diens naems. Jacob de IV., Koningh der Schotten, was gehouwlijckt aen Margaretha, oudste Dochter van Henrik de VII., Koningh van Engelland, en Suster van Henrik d'VIII. By deese won hy Jacob de V.; die ten Gemalin nam Maria, Dochter van Claude, eerste Hertogh van Guise: welcke hem baerde Maria Stuart, Erfgenaem der Schotiche Kroon. Van haer hebben wy voor deesen wijdloopigh genoegh gesproocken. Deese Maria heeft by Henrick Stuart gewonnen de gemelde Jacob Stuart, de VI. en d'I. De droefheyd der Engelsche Onderdanen over de dood van Elisabeth wierd ten deelen gestild door Jacobs uytroepingh tot Koningh van Britannien. D'Engelsche Geschied-schrijver Richard Baker seght'er dit van. Doe Koningin Elisabeth, ontrent ten thien uyren (by andere drie uyren 's morgens) was overleeden, wierd Koning Jacob de VI. van Schotland noch dien selven dagh afgekondighd voor Koningh van Engelland, Schotland en Yrland, onder 't geschal van Trompetten; eerst te Withal; daer nae in Cheapside, in tegenwoordigheyd van al de Heeren des Raeds, en andere Edele; met een algemeene toejuygchingh des gantschen Volcks; soo dat wy (vervolghd de gemelde Autheur) met waerheyd mogen seggen, noyt droefheyd blijder te sijn uytgevallen, dan ter deeser tijd. Want daer men had verwaght een langhduerigh klaegen en treuren over de dood van Koningin Elisabeth, wierd de bekommeringh veranderd in vreughd, wijl haere dood geen andere verwisselingh mee braght, dan alleen die van 't Geslaght (Manlijck voor Vrouwlijck). In alle andere dingen was 't byna 't selve; deselve Wijsheyd; deselve Geleerdheyd; deselve Geregtigheyd; deselve Religions-yver; alleenlijck daer in verbeeterd, dat wy veruylden een Koningin van 70. jaren, die wy doch niet langh hadden konnen behouden, tegens een Koning van 36., diens genietingh men kon hoopen, langduerigh te sullen sijn. Maer ondertusschen hebben andere sigh niet ontsien te schrijven, dat d'Engelsche voor een Helddadige Elisabeth kreegen een vertsaegde Jacob. En gewisslijk, soo Elisabeth door haer' dappermoedige wackerheyd, en meer als Manlijck beleyd, 't Koningrijck, 't welcke by den aenvangh harer Regeeringh had gebonden in den gevaerlijksten staet en d'uyterste verwarringh, niet had gereddet uyt de verderfelijcke swarigheden, en nagelaten in een vreedsame stand, sonder eenige belemmeringh; in goede rust van buyten en binnen; Jacob sou de Man niet sijn geweest, die 't soo verre gebraght sou hebben, met ontworstelingh van allerley perijckelen; en Engelland sou in sulck een geval onder hem in een sleghte staet sijn geraeckt; wyl hy niet moeds genoegh had, om 't sijne met 't Swaerd te bewaren, of onder d'oogen te gaen de geene die 't hem hadden willen ontneemen: echter Jalousy genoegh voor sijn' authoriteit, om deselve staende te houden;

Kronijck der Kronijcken, vijfde Deel.

Richard Bakers vergelijckingh tusschen Koningh *Jacob* en Koningin *Elisabeth*, in sommige dingen wat te breed; vermits d'*Engelsche* voor een dappermoedige Koningin *Elisabeth* kreegen een bloode Koningh *Jacob*, die, had se hem 't Rijck niet in rust nagelaten, onbequaem was, 't selve in rust te brengen.

en begeerte genoegh, om die te vergrooten; door Gesagh en met de Mond. Spaenje sou sigh wel gewagt hebben, Elisabeth soo by de neus om te voeren, gelijck hy Jacob deed; en sy soo veel hoon niet hebben verswolgen, als hy wel kon op-kroppen. Naderhand breeder hier van.

D'Uytroepingh (nae dat de Burgery belast was, elck met sijne Wapenen in sijne Huysdeur te staen) bestond hier in: „ Nadien 't den Almagtigen God had behaegd, „ in genade uyt deese verganckelijcke weereld „ te roepen de souveraine Vrouw, de seer „ hooge, de seer magtige Princes Elisabeth, „ laetst Koningin van Engelland, Franck- „ rijk en Yrland: by welcker af-lijvigheyd „ deese Imperiale Kroon nu alleenlijck was „ gekoomen aen den seer hoogen, seer mag- „ tigen Prins Jacob de VI., Koningh van „ Schotland; reght en wetlijck voortgeteeld „ van Margaretha, Dochter van den seer „ hoogen, seer vermaerden Prins Henrik de „ VII., Koningh van Engelland, Frankrijk „ en Yrland, sijnen Over-groot-vader: wel- „ ke Vrouw Margaretha wetlijck was geteeld „ van 't ligchaem van Elisabeth, Dochter „ van Koningh Eduard de IV. By welck ge- „ luckigh Houwlijck de beyde Huysen Jorck „ en Lancaster waren vereenigd, tot onuyt- „ spreecklijcke blijdschap en welvaerd deeses „ Rijcks; voorheenen gescheurd door langh- „ duerige Oorlogen: Soo wierd yeder be- „ kend gemaeckt, dat de gemelde Jacob, Af- „ koomelingh van de genoemde Margaretha, „ oudste Dochter van Henrik de VII., heug- „ lijcker gedagtnis Koningh van Engelland, „ nu was d'eerste en naeste Koningh van 't „ voorschreebene Koninghlijck Bloed. Met „ beede, dat God sijne Majesteyt wou zee- „ genen met een langh leven en geluckige ja- „ ren. 't Besluyt was, God beware Koning „ JACOB.

Hoedanig d'uytroepingh van Koningh *Jacob* tot d'*Engelsche* Kroon te *Londen* in *Engelland* geschiedde. 1603.

De tijdingh deeser Uytroepingh te Londen in Engelland bequam sijne Majesteyt t'Edenburgh in Schotland binnen 60. uyren tijds; schoon beyde deese Steeden ruym 360. Engelsche Mijlen weghs van malkander afleggen. Flucks begaf hy sigh na Engelland; daer hy met groote betuygingh van vreughde ontfangen; ook op S. Jacobs-dagh den 25. van Julius Ouden-stijl met sijne Gemalin Anna in de Kerck te Westmunster met veele Ceremonien wierd gekroond ten Koningh en Koninginne van Engelland, Frankrijk en Yrland. De Pleghtlijckheden deeser Kroningh sijn wel waerdigh geleesen te werden; doch 't verhael daer van sou ons te langh vallen.

Pleghtlijke Krooning met sijne Gemalin *Anna*.

Tot den voortreflijcken Raed der Koningin Elisabeth voeghde hy terstond eenige nieuwe Heeren: jae, onder deselve twee Roomsch-gesinde. D'eene deed openbaere Belijdenis van 't Pausdom; d'andere was'er heymlijck een Lid van. Dit veroorsaeckte in de Protestantsche Engelsche al vry wat wantrouwen: in d'andere daer tegens een groote hoop, dat Koningh Jacob haer sou begunstigen: oock had hy al te vooren, door sijn' aengebooren bloodigheyd, eenige schijn laten

Jacob steld terstond *Roomsch-Catholijke* Heeren by den Raed van *Elisabeth*, en waerom.

ENGELLAND.

laten blijcken / dat die van de Pauslijke Religie onder hem grooter vryheden souden genieten alsse onder Elisabeth hadden gehad; om dies te geruster tot de Kroon te mogen geraecken; en deese Gemoederen / welcke hy wist / dat sigh in Engelland by alle gelegenheden wy oprecigh hadden getoond; geduerigh geneegen waren tot laeghleggingh tegens den Staet en 't leven der Vorsten / welcke de Roomsche Kerck niet aenhingen / van t'samensweeringh af te houden: waer toese nu dies te lighter stonden uyt te barsten; vermits Paus Clemens d'VIII. onder de sieckte van Koningin Elisabeth tot tweemalen toe aen d'Engelsche Roomsch-Catholijke had geschreven / datse / wanneer die miserabele Vrouw (dus noemde hy de gedaghte van d'andere syde soo hooghgepreesene Koningin) sou gestorven sijn / niemand tot de Kroon souden laten koomen / als sulck eenen / van wiens goede genegenheyd tot de Roomsche Kerck sy sigh genoeghsaem konden verseeckeren.

Hoop der Roomsch-gesinde Engelsche, hier door opgewekt, dat hy haer meer ler vryheyd sou geven.

Eer hy noch gekroond was / gavense een Versoeck-schrift aen hem over / om te hebben openbaer-vrye oeffeningh harer Religie; welckese / gelijck oock haer selven / op 't hooghste preesen; daer tegens de Protestantsche Godsdienst en de Protestanten ten uytersten smadighden / swaerlijck lasterden: doch sy wierden afgeweesen. Ja oock Koningh Jacob gaf opentlijck uyt sijne Geloofs-belijdenis, vlack aen tegens 't Pausdom. Soodanigh wierden de Roomschgesinde hier over verbitterd / dat een deel der hare een Verbindnis tegens sijn leven maeckten; waer onder sy oock voor ditmael hadden getrocken eenige misnoeghde Protestanten; welcke tegens sijne Majesteyt een grooten onwil hadden opgevat / ter oorsaeck van d'Ampt-vergevingh / waer ontrent sy hare hoop niet hadden bereyckt; of anders in vreesstonden / dat hy nu aen haer sou pogen te wreecken de dood sijner Moeder Maria Stuart.

Haer eerste Verraed tegens des Koninghs leven, doese sigh in hare meeningh bedrogen sagen.

Waer in sy oock eenige misnoeghde Protestanten hadden getrocken.

Onder deesen hoop was eenen Ralletz, geweest Capitain der Lijfwaght van Koningin Elisabeth, doch door Koningh Jacob van sijn Officie afgeset. By gelegenheyd van eenige woorden / door hem tot eene sijner Susteren te Londen gesproocken / wierd dit Verraed ontdeckt. Want alhoewelse niet soodanigh waren / datse hem eenighsins van deese boosdaed hadden konnen overtuygen / soo vreesde hy echter / doese hem voorgehouden wierden (doch alleenlijck in vermoeden / datse op een Duel waren aengesien) / sijn voorneemen openbaer te sijn geworden, en gaf 't derhalven selfs te kennen. De voornaemste Belhamels wierden terstond by 't Hoofd gevat; als: Mylord Henry Cobham en sijnen Broeder Georgh Brooke; Mylord Thomas Gray van Wilton: Sir Walther Ralaig (Rawleig): Griffin Marcham (by andere Martham), en Eduard Porham, Ridders: Bartholomæus Brokesby, en Antoni Kopley, Edellieden: Doctor William Watson, en Doctor William Clarke, Priesters der Roomsche Kerck: Sir Ferdinand Georgh: Sir Arthur Sauvage, &c. De Heeren Cobham, Brook en Gray waren Protestanten. De Ridder Ralaig en d'Edelman Porham wierden gereeckend onder d'Atheisten: alhoewel Ralaig naderhand eerlijck geleefd heeft / en Christlijk gestorven is / soo veel uyterlijk bleek. D'andere waren Roomschgesinde.

Namen der voornaemste Belhamels, welcke gevangen wierden bekomen; en daer onder twee Priesters.

Sy wierden beschuldighd: I. Datse hadden willen Koningh Jacob om 't leven brengen. II. Rebelly verwecken. III. De Religie veranderen. IV. De Staet omkeeren. V. Inval van vreemde Volkeren veroorsaecken; te weeten / de Spaenjaerden in Engelland doen koomen. D. William Watson wierd beweesen / dat hy van d'andere t'saemgesworne was bestemd / om te werden Cancellier deeses Koninghrijcks. Dat hy / om d'ontdeckingh van dit schelmstuck te voorkoomen / had in schrift gesteld seer sware Eeden; en door deselve al de Deelgenooten verbonden tot geheymhoudingh / &c. Voor de Reghtbanck braght hy t'sijner verschooningh by: Datmen dese onderneeming geen hoogh Verraed kon noemen / noch als soodanigh straffen / wijl Jacob noch niet ten Koningh was gekroond. Mylord Thomas Gray seyde: 't Waren maer alleen woorden geweest; niet tot de daed gebraght; derhalven geen Verraed. Doch deese ydele uytvlughten konden haer niet helpen. 't Vonnis wierd geveld.

Hare Beschuldigingh.

Ydele uytvlughten.

De twee Roomsch-Catholijke Priesteren / D. Watson en D. Clarke, wierden te Winchester gehangen / den 29. November Anno 1603. Georgh Brook onthoofd den 5. December. Deese drie / insonderheyd de twee eerste / werden gesteld de voornaemste te sijn geweest in de voorgenoomene Koninghsmoord. Daer na heeftmen Mylord Henry Cobham, Mylord Thomas Gray, en Sir Griffin Marcham op 't Schavot gebraght / om onthoofd te werden. Maer alsse sigh nu ten vollen hadden bereyd / om den doodlijcken slagh t'ontfangen / quam'er Koninghlijck Pardon. Deese schielijcke veranderingh van dood in leven had soodanigh een uytwerckingh in de veroordeelde / dat haer de tranen uyt d'oogen sprongen. Op hare knien vielense neer / en wisten nauwlijcks woorden uyt te vinden tot vergrootingh harer misdaed / en verheffingh van 's Konings genade. Van 't Straf-tooneel wierdense gebraght na den Towr, ter eeuwiger Gevanckenis. Korts hier na overleed Mylord Thomas Gray. Sir Walther Ralaig (Rawleig) quam wel niet op 't Schabot; wierd echter desgelijcks in den Towr opgeslooten. De Ridder Griffin Marcham geraeckte na eenige tijd weer in vryheyd; doch verliet Engelland, om daer niet geduerigh te werden aengesien voor een gepardonneerde Verrader. Mylord Henry Cobham quam oock weer los; doch met verlies van Staet en Goederen. Hy leefde wel noch eenige jaren / maer in veel gebreck.

De twee Priesters gehangen; Broeck onthoofd.

D'andere, alreeds op 't Schavot, begenadighd; doch in den Towr opgesloten, ter eeuwiger Gevanckenis; waer onder ook Sir Walther Ralaig.

Sir Walther Ralaig braght in den Towr sijnen

Geluckigh

ENGELLAND.

nen tijd door met de pen te gebruycken / tot sijnen seer grooten lof. Geluckigh had hy geweest / ware hy altijd een Gevangene gebleven. Hy maeckte Koningh Jacob wijs / dat hy in Guiana (welck Gewest hy onder de Regeeringh van Koningin Elisabeth had besoght) een Goud-Mijn wist / welcke sijne Majesteyt een grooten ryckdom sou konnen uytleveren. Daer op kreegh hy bevel / derwaerts te varen. De Spaensche Ambassadeur in Engelland stelde sigh seer hard tegens sijn vertreck; voorgevende / dat Ralaig maer alleen traghtte een Roof van d'Onderdanen der Kroon Spaenje te gaen halen; 't welck vlack uyt streed tegens den Vreede / tusschen beyde de Koninghrijcken opgereght. Sir Ralaig betuyghde / dat hy tegens Spaenje geene vyandlijckheden sou gebruycken. Indien hy anders deed / soo moghtmen hem met de dood straffen. Voorts leydde hy den Eed af / dat hy sijne Commissie niet sou overtreeden.

ware deesen geweest, indien hy altijd een Gevangene was gebleven.

By welcke gelegenheyd hier kortlijck werd verhaeld,

Met eenige Scheepen voer hy uyt Engelland af / alles buyten kosten van Koningh Jacob; doch oock alles wat hy sou winnen of veroveren / soo met d'ingenoomene Waren als anders / sou voor hem en sijne Meedestanders sijn; mits dat de Koningh 't vijfde deel daer van sou genieten / boven de Tollen en Gereghtigheden des Rijcks. Sijne Commissie, seer nauw bepaeld / was geteekend den 26. Augusti Anno 1617. Doch op reys sijnde / liet hy al terstond genoeghsaem blijcken / sijn voorneemen te sijn / de Stad S. Thome in Guiana (welck Land hy voordeesen in besittingh had genoomen voor Koningin Elisabeth, en in der selver naem) te vermeesteren. Guiana, of Guajana, anders de Wilde-kust, is een groot Landschap in Zuyd-America, sigh uytstreckende langhs de groote Noord-Zee en de Rivier Orinoque (of Oronoques) tot d'Amazoons-Rivier; seer vrughtbaer / gesond / en vermaecklijck. Tsederd sijn vertreck van hier hadden de Spaenjaerden daer S. Thome gebouwd. Gaf oock voor / dat de Goud-Mijn maer drie mijlen daer van daen lagh. Daer-en-boven meende hy de Spaensche Vloot van Mexico waer te neemen; oock andere harer Scheepen. Selfs Steeden / welcke hem moghten voorkoomen / te beroven. Als hy dan deeser wijs boven maten groote Schatten sou by een gebraght hebben / beeldde hy sigh in / dat hy / door een gedeelte daer van aen den Koningh te schencken / lightlijck sijn Pardon sou konnen verwerven. Anders wou hy sigh in een Land begeven / daer hy hem verseeckerd sou mogen onthouden.

hoe hy van Koningh Jacob Commissie bequam,

om met eenige Scheepen na Guiana te mogen varen, tot ontdecking eener Goud-Mijn,

Doe hy te Trinidad was aengeland / wierd hy doodlijck sieck. Sijne voornaemste Capitainen en Vrienden versoghten op hem / wijl hy in staet was van haest te konnen sterven / dat hy haer doch aenwijsingh van de Goud-Mijn sou doen. Hier op gaf hy geen antwoord; maer sprack met haer van een Fransche Commissie, waer mee sy groot voordeel op de Spaenjaerden souden konnen bejagen. Doe hy byna weer geneesen was / gaf hy bevel / datmen S. Thome sou inneemen / wijlmen anders de Mijn niet kon genaecken. Als eenige hem te gemoet voerden / dat dit streed tegens sijne Commissie, seyde hy / de Koningh en sijnen Raed hadden hem mondelingh geseght / dat hy deese Stad wel moght veroveren / nadiense hem hinderlijck was / om by de Goud-Mijn te koomen. Hier op dan hebben d'Engelsche met een groote furie S. Thome bestormd / met ter neer houwing van alles wat haer voorquam. Maer als hy nu geen gewagh meer van de Mijn maeckte / wierd sijn Volck gewaer / dat hy haer had bedrogen. Wilden derhalven weer na Engelland. Hy niet. Sy / die hem meester waren / setteden 't derwaerts aen. Ondertusschen deed de Spaensche Ambassadeur in Groot-Britannien groote klagten aen Koningh Jacob over Sir Walther Ralaig, wegens d'inneemingh van S. Thome, met vermoordingh aller Spaenjaerden in deese Plaets.

welcke hy seyde, hem daer bewust te sijn;

ENGELLAND.

doch met een nauwe bepalingh, van niets ter hand te sullen neemen,

tegens den Vreede met den Koningh van Spaenje.

Ralaig tegens sijnen wil te Pleymout aengekoomen / pooghde met een Fransche Bark na Frankrijk overgeset te werden; doch wierd in bewaringh genoomen. Doe maeckte hy sigh sieck / om Koningh Jacob tot meedogen te beweegen; waer toe een van hem omgekoght Fransch Medicus en Chymicus hem behulpsaem was. Desgelijcks hield hy sigh / als of hem een sotheyd had bevangen. Allerley vreemde listen stelde hy in 't werck / om tijd te winnen; op hoop / dat hy by d'een' of d'andere gelegenheyd noch sou mogen ontvlieden. Mannoury (dit was des Geneesmeesters naem) had hem seer afschouwlijck gemaeckt / door hem yets in te geven; soo dat selfs de Doctoren, gesonden om ondersoeck te doen / hem waerlijck gantsch ongesteld oordeelden. Derhalven seyde hy eens lagchende tot sijnen Chymist, terwijlse beyde alleen waren: Hoe sullen wy t'sijner tijd noch eens lagchen, om dat wy Koningh Jacob, sijnen Raed, de Doctoren, en de Spaenjaerden dus spotlijk hebben om den Thuyn geleyd. Door sijne gemaeckte Siekte braght hy 't daer toe / doemen hem na Londen had gevoerd / dat de Koningh hem veroorlofde / in sijn eygen Huys te mogen blijven / doch onder bewaringh. Niet weynigh verblijdde hem dit; wijl hy sigh inbeeldde / dat hy nu lightlijck sou konnen ontvlieden; vermitsmen op hem / als een seer Sieke / geen nauwe aght sou slaen.

Welke last hy groflijck overtrad: van sijn eygen Scheepsvolck weer na Engelland gevoerd; en daer gevangen genomen wierd.

Sijne sonderlinge in 't werck gestelde listen,

Tot deese vlught meende hy de hulp van Mannoury te gebruycken: doch deese Doctor, voor eygen gevaer bedught / indien sijnen Patient 't gevaer ontliep / ontdeckte 't bedrogh aen Sir Lowis Stukley, Hoofdbewaerder van Ralaig: die (om hier kort te gaen) eyndlijck wierd veroordeeld / met de Bijl onthoofd te werden; en 't wierd dus uytgevoerd. Van al 't geen wy dus seer ingedrongen hebben verhaeld kanmen breeder verught vinden in seecker Tractaet, gedruckt te Londen, by 's Koninghs Drucker / waer van de Titel is: *A Declaration of the demanor & Cariage, of Sir Walter Rawleigh.* Nader-

om uytstal te winnen, en t'ontkoomen.

Werd veroordeeld ter onthoofding: welk Vonnis aen hem wierd uytgevoerd.

ENGELLAND.

hand hebben eenige geschreven / dat hy / nevens sommige andere / aen 't voorgedaghte Verraed tegens Koningh Jacob onschuldigh is geweest; alleen daer in betrocken door de Graef van Salisbury, die / nevens Suffolk, Northampton, Bukhorst, en Egerton, 't voornaemste bestier der Engelsche saecken in handen had; wyl hy vreesde / dat Brook, Gray en Ralaig door hun ongemeen verstand hem souden mogen ondermijnen. Veele twijffelen oock / of Ralaighs schuld in de laetste onderneemingh niet vry breeder is uytgemeeten / als se in eygener grond en met'er daed was. Op 't Schavot betuyghde hy: Dat sijn eerste voorneemen / doe hy de Reys na Guiana aennam / was geweest / de Goud-Mijn t'ontdecken; doch 't was anders uytgevallen als hy had gemeend. Noemde de beschuldigingh / dat hy niet gesind sou sijn geweest weer na Engelland te keeren / valsch en onwaeraghtigh. Meer andere betightingen ontkende hy desgelijcks: doch beleed / dat hy op den wegh na Londen sigh had sieck geveynsd / om tijd te winnen / en meedelijden t'sijnwaerts te verwecken. Riep overluyd: Hy moest sterven om een gepretendeerde vriendschap met Spaenje; en eenigh leed / 't welck men meende dat hy de Spaensche ten onreght had aengedaen. Seer yverigh bad hy. Toondde groot berouw over sijne Sonden / en de weegen der ydelheyd / welcke hy had bewandeld / als Hovelingh / als Soldaet / als Capitain, als Admirael, en als Generael. Verseeckerde de daer gekoomene meenighte / dat hy stierf een Protestant van d'Engelsche Kerck: gebruyckte oock verscheydene seer stightlijcke redenen / en zielroerende uytbarstingen.

Sijne betuygingen op 't Schavot, ten deelen t'sijner ontlasting.

Doe hy S. Thome had ingenomen / schreef hy aen den Secretarius Winwood in Engelland, van uyt 't Eyland S. Christofora (eene der Antillische), dat hy / sieck sijnde / ordre had gegeven / om met vijf Scheepen na Oronoquez te varen / tot ontdeckingh der Goud-Mijn. Dat de Spaenjaerden de vyandschap eerst begonnen / en op de Kielen geschooten hadden; derhalven oock aengegrepen / en uyt de Stad gejaeghd wierden. In sijn' Apologie aen Koningh Jacob seght hy: D'Inwooners van Guiana hadden voor deesen / doe hy derwaerts was gesonden / Koningin Elisabeth vrywilligh voor hare souveraine Princes erkend; en hy / in hare Majesteyts naem / possessie van dit Gewest genoomen. Hy twijffelde derhalven niet / of 't was hem geoorloft / met geweld te komen in een Land / 't welck hy aen Engelland had verknoght; en waer op de Spaenjaerden geen ander Reght hadden / als dat van de gewelddadige vermeesteringh. Te meer hield hy dit hem toegelaten te sijn / om dat hy d'Inwooners / uyt naem der Koningin Elisabeth, had beloofd / haer te sullen beschermen tegens de Spaensche Tyrannyen. Hy merckte oock aen: Indien Koningh Jacob geen Reght op Guiana had / soo moght hem geen Commissie sijn gegeven / om de Goud-Mijn t'ontdecken / en sigh toe t'eygenen. Voorts / in sulck een geval moght hy / uyt de Mijn des Koninghs van Spaenje Goud halende / waer toe hy nochtans met Commissie was uytgevaren / soo wel voor een Dief gescholden werden / als men de Spaenjaerden sou doen / wanneer se Tin uyt Cornwal quamen neemen. De Spaensche in S. Thome hadden onlanghs geleeden 36. Engelsche, sonder Wapenen aen Land gekomen (waer onder oock eenige der sijne waren geweest) / dood geslagen. Daerenboven had de Koning van Spaenje aen sijnen Gouverneur in S. Thome geschreven / dat hy al de Spaenjaerden en Italianen, die con les Engleses Enemigos (dat is /

Verscheydene aen merklijke saecken,

ENGELLAND.

kortlijck [...] getrocken

uyt d'Apologie van Sir Walther Ralaigh.

ENGELLAND.

aen Koningh *Jacob* overgeleverd

is/ met d'Engelsche vyanden) handelen / sou om 't leven brengen. En dan noch waren d'Inwooners van Guiana, welcke hy had beloofd / uyt naem der Koningin Elisabeth, tegens de Spaensche wreedheyd te sullen bystaen / geduerigh tegens de Spaenjaerden in de Wapenen: derhalven hy / door sijne Landingh in Guiana, geen Vreede had konnen breeken / wijl'er geenen Vreede was. Gaf sijne Majesteyt in bedenckingh / indien sijn' aenkoomst in Guiana een misdaed moest sijn / of hy hier door sijn Reght aen dit Land niet wegh wierp / &c.

Boecken, in sijne Gevangcknis geschreven.

Terwyl Sir Walther Ralaigh in den Towr sat/ ontrent derthien jaren langh/ had hy sigh seer vlijtigh begeven tot leesen en studeeren: oock daer in geschreven een groot Boek in folio, sijnde een Chronologie, en een Genealogie der oude Eeuwen en Saecken/ van welcke in de H. Schrift en Weereldlijcke Historien gewagh werd gemaeckt.

Pest te *Londen* seer swaer, met den aenvangh van *Jacobs* regeeringh.

Wy treeden nu weer te rugg' tot den aenvangh der regeeringh van Koningh Jacob; welcke begon met een seer swaere Pest-tijd in Engelland. Van den 14. Julius tot den 22. December Anno 1603. (niet meer dan 23. weecken) sijn alleen binnen Londen en de buyten Parochien, aen de Stad vast / gestorven en begraven 33681. persoonen. Als Koningh van Schotland stond Jacob in vriendschap; als Koningh van Engelland in vyandschap met Spaenje. Maer hy/ een Man van Vreede / niet genegen tot Oorlogh-voeringh / trad al terstond met de Spaensche Koningh Philips en Aertshertogh Albertus van Oostenrijk in onderhandelingh tot Verdragh: 't welck oock wierd geslooten den 28. Augustus Anno 1604. Alle vyandschap sou ophouden: alle malkander aengedane schaede vergeven en vergeten sijn; behalven eenige tsederd den 24. April 1603., welcke weersijds moest vergoed werden. Tusschen beyde der Koningen Onderdanen sou sijn een verseeckerde Vreede in al haere Koningrijcken. De Koophandel gaen als voor den Oorlog / &c. Naderhand yets meer van een Artijkel, betreffende de Vereenighde Nederlanden.

Die terstond Vreede maeckte met Koningh *Philips* van *Spaenje*.

Kort ingedrongen,

Nu heerschte Jacob genoeghsaem sonder vrees voor aenvallen van buyten / en in rust van binnen / hadden maer de Roomsch-gesinde sigh gerust konnen houden. Een seer grouwlijck Moord-verraed wierd ter hand genoomen Anno 1605., niet alleen tegens 't leven des Koninghs en sijns Soons / maer oock tegens dat van al de Heeren in beyde de Huysen des Parlaments. De voornaemste Aenleyder van dit afschouwlijk stuk was Robert Catesby, een Edelman in Northampthon, van een seer groot Aensien. Tot Medehelpers had hy aen sigh getrocken een groot deel yverige Roomsch-Catholijken; en onder deselve Thomas Percy, Thomas Winter, Ambrosius Rockwood, John Wrigt, François Tresham, Guido Faulkes, (die sigh deed noemen John Johnson, of Jan Jansz), en Eduard Digby; nevens noch Graunt, Cajes, en Bates. Met seer hooge Eeden hadden

echter eygentlijck bericht,

dense malkander verbonden tot geheymhoudingh haers opsets / en haer Sacrament des Altaers daer op ontfangen. Daer nae in een Kelder ses-en-dertigh Vaetjens Buskruyd gebraght / om de Huysen des Parlaments, als Koningh Jacob en de Koninghlijke Prins daer in verscheenen / met al de Parlaments-Heeren te doen opspringen.

ENGELLAND.

Alles was soo wel besteld / dat desen Aenslagh buyten alle gevaer van misluckingh scheen. De Hertogh van Jorck en Princes Elisabeth (wijl deese Koninghlijcke Kinderen niet in 't Parlament quamen) souden wel overblijven; doch Thomas Percy had aengenoomen / den jongen Hertogh terstond na 't opspringen te sullen vermoorden. Op Princes Elisabeth soumen sig naerder bedencken / als 't werck sou volvoerd sijn. Onder schijn van een Jaght-aenstellingh souden meenigten van Roomsch-Catholijken sig by een vergaderen / om alsoo tot alles gereed te staen / wanneer 't Buskruyd de verhoopte werckingh sou verright hebben. Eenen onder deese t'saemgeswoorne had geerne de Baron Monteagle, Lid des Parlaments (van haer gehouden voor Roomsch-gesind), dit gevaer ontweecken gesien. Liet hem derhalven sonder naem-teeckeningh 't volgende Briefje toekoomen; „ Mijn Heer / ter oorsaecke „ van de liefde / welcke ick sommige der uwe „ verschuldighd ben / waeck ick over uwe „ behoudenis. Waerschouw derhalven U „ Ed. / dat gy / soo lief als uw leven u is / „ niet verschijnd in dit Parlament. Want „ God en Menschen hebben t'saem-gespan„ nen / om de booshevd deeses tijds te straf„ fen. Veraght deese vermaningh niet. „ Want of nu wel geen schijn van eenigh on„ heyl voor handen is / echter verseecker ick „ u / datse in dit Parlament een vreeslijcke slag „ sullen ontfangen / sonder te weeten waer „ 't haer van daen koomd. 't Gevaer sal voor„ by sijn / soo haest gy deesen Brief sult heb„ ben verbrand. 'k Hoop / God sal u gena„ de geven / datse u ten goede sal strecken: „ in wiens beschermingh ick U Ed. beveele.

van den seer verschricklijcken aenslagh

der *Roomsch-Catholijke* in *Engelland*,

om Koningh *Jacob*, de Prins sijnen Soon,

De Heer Monteagle wierd over dit Schrift seer ontroerd. Gingh terstond nae 't Hof te Withal; en vermits Koningh Jacob doemaels ter Jaght was / leverde hy 't over aen des Konings Opper-Secretarius van Staet / doemaels de Graef van Salisbury. Soo haest sijne Majesteyt weer in sijn Palleys quam / wierd de Brief hem getoond. Salisbury meende / dat eenigh in de sinnen verward Mensch deselve had ingesteld / ter oorsaeck van de woorden: 't Gevaer sal voorby sijn, soo haest gy deesen Brief sult verbrand hebben, of volgens Richard Baker: 't gevaer is voorby, soo haest gy deesen verbrand hebt. Want sou 't gevaer voorby sijn stracks nae de leesingh en verbrandingh des Briefs / waer toe dan de waerschouwingh / van niet in 't Parlament te gaen. Maer Koningh Jacob, seer doordringende van oordeel / en gantsch arghwanend / wanneer sigh de minste schijn van gevaer opdeed / vermoedde daedlijck verraed / en een plotslijke uytvoeringh eens aen-

en al de Heeren van beyde de Huysen des *Parlaments*

plotslijck door Buskruyd te doen opvliegen.

ENGELLAND.

slaghs door Buyskruyd; beteeckend door de woorden: een vreeslijke Slagh. Terstond beval hy / nauw ondersoeck te doen; soo in en ontrent 't Huys des Parlaments, als in de naest daer aen staende Gebouwen.

en hoe dien rampsaligen aenslagh,

Onder dese Kelder van 't Opperhuys vondmen seer veel Hout en Rijs-bosschen / welcke men seyde te behooren aen M. Thomas Percy tot sijn eygen gebruyck. Wijl hy sigh seer weynigh te Londen onthield / had hy 't thiende deel soo veel niet van nooden. Dit / en dan noch dat Percy hevigh Roomsch-gesind was / gaf groot bedencken. Men verschickte 't Hout van d'eene plaets op d'andere. Doe wierdmen een Vaetje met Buskruyd gewaer; en noch voorts 35. diergelijcke. Men vernam ook / dat Guido Faulkes (die sijnen naem had veranderd in dien van John Johnson) geduerigh daer ontrent gingh drentelen. Dit veroorsaeckte arghwaen op hem; dies wierd hy aengegrepen. Men vond by hem drie stucken Lont / een Vyerslagh / en een Horologie. Dus wierd den Aenslagh ontdeckt. Echter vergaderden de Vloeckverwanten te Dun-church, volgens voorgaende bespreck. Stroyden grouwlijcke onwaerheden uyt tegens Koning Jacob, en de Staet van Engelland. Seyden / by een gekomen te sijn / om de Roomsch-Catholijke Religie voor te staen. Doch wierden / eerse noch

even juyst voor d'uytvoeringh

geluckigh wierd ontdeckt.

toeval van Roomsch-gesinden konden krijgen / gelijckse gehoopt hadden / van daer wegh gejaeghd / en in 't Huys van Mr. Litleton te Walbech besloten gehouden.

De voornaemde Aenleggers gevangen;

Robert Catesby en Thomas Percy deeden een Uytval op haer' Omcingelaers / doch wierden daer in doorschooten. Men agtte dit een al t'eerlijcke dood voor de geene / die / wegens haer grouwlijck voorneemen / een verschricklijcker en smaedlijcker hadden verdiend. John en Christoffel Wrigt wierden desgelijcks dood geslagen. Men kreegh gevangen Thomas en Robert Winter; François Tresham; Guido Faulkes; Robert Cajes; Thomas Bates; John Graunt; Ambrosius Rockwood, en Sir Eduard Digby. In haere Gevancknis de Towr steldense sig aen als roeckloose Menschen; niet als op den hals gevangene / of die eenige wroegingh over haere voorgenoomene Moord gevoelden. Allerley lecken nijen wildense eeten; de kostlijckste dranken drincken; geduerigh de beste Taback roocken. Nae bekentnis van haer verbaerlijck opset / wierdense ter dood veroordeeld.

en hoese sigh in de Gevancknis droegen.

Executie van Sir Eduard Digby;

Doe heeftmen op Sleeden en Horden nae S. Pauli Kerckhof gesleept Sir Eduard Digby. Robert Winter, John Graunt, en Thomas Bates: D'eerste op 't Schavot was Digby, bysonder schoon van gedaente. Hy toonde wel

een seer moedigh gelaet / echter konmen een ontroerd gemoed aen hem gewaer werden. In een kort Gespreck seyde hy alleen: Dat sijne Conscientie hem hier toe had gebraght. Dat hy / in opsigt van sijne Religie, 't voorgenoomene / doch niet uytgevoerde / voor geen Sonde kon houden / al waere de saeck geluckt geweest: echter was 't een misdaed in opsight van de Wetten des Lands; in welke aenmerckingh hy God / den Koningh / en 't Koninghrijck om vergifnis bad. Als

en hoe hy sigh op 't Schavot droegh; 't grouwlijck verraed, volgens sijne Religie, niet voor Sonde; maer wel

hy nu dickmael een kruys over sigh had gemaeckt / sprack hy binnens monds eenige Latijnsche Gebedekens. Begeerde geene Gebeeden der Toekijckers voor hem / als alleenlijck van Roomsch-Catholijke. Klom de Ladder op / en wierd gehangen. Doe hem 't Vonnis des doods wierd voorgeleesen / versoght hy vijf dingen: Dat sijne Gemalin moght hebben 't derde deel sijner Goederen. Sijne Kinderen behouden de Leenen / gekomen van sijnen Vader. Sijne Susters genieten

voor een misdaed tegens de Wetten van 't Land houdende.

ENGELLAND

nieten 't geen haer by Testament gemaeckt/ en van hem noch niet voldaen was. Syne Schulden te betalen. Onthoofd/ en niet gehangen te mogen werden.

Van Robert Winter. Robert Winter volghde hem op 't Straf-Toneel. Weynigh sprack hy. Versoght geen vergifnis aen God of Koningh; alleenlijck van sijne Majesteyt/ dat hy doch sijnen Broeder Thomas Winter wou begenadigen/ als die enckelijck door hem in deese saeck was ingewickeld. Daer nae deed hy eenige Gebeeden by sigh selven/ en wierd gehangen/ gelijck Sir Digby. Desgelijcks oock John Graunt. *Van John Graunt.* Hy bekende wel/ dat sijn bedrijf Haetlijk was: doch verontschuldigde 't selve met dwangh van Conscientie en Religie. Eyndlijck maeckte hy veele kruyceen over sigh/ en begaf hem ter dood. De laetste voor ditmael was Thomas Bates. *Van Thomas Bates.* Hy scheen bedroefd over sijn misbedrijf. Versoght van God en den Koningh vergifnis. Bad voor den welstand des Koninghrijcks/ en de bewaringh van 't Koninghlijck Huys. Seyde/ alleen door de liefde tot sijnen Meester gebraght te sijn tot de vergetingh sijns schuldigen Plights tegens God/ sijnen Koningh/ en sijn Vaderland. Wierd daer op gehangen; stracks daer nae afgesneeden/ en gevierendeeld. Even soodanigh hadmen oock met de voorige gehandeld.

Faulkes genoemd de Kelder-Duyvel; en waerom. Den volgenden dagh sleeptemen uyt den Towr nae 't oude Palleys van Westmunster, om daer haere Straf t'ontfangen/ Thomas Winter, Ambrosius Rockwood, Robert Cajes, en Guido Faulkes, dien men de Kelder-Duyvel noemde/ om dat hy 't Buskruyd sou aengestoocken hebben; en by sijne Gevangen-neemingh met swaere Eeden had geswooren: Indienmen hem soo wel binnen als buyten de Kelder had aengevat/ dat hy 't vyer in 't Kruyd sou hebben geworpen/ en dus met hem alles in de Lught doen vliegen. Seyde oock: De Duyvel, en niet God, had deesen aenslagh ontdeckt.

Executie van Thomas Winter. Thomas Winter verscheen eerst op 't Schabot. Liet eenighsins droefheyd blijcken over sijne misdaed/ of veel meer over de straf/ welcke hy stond te lijden. Maeckte veele kruyceen. Sprack weynigh: doch betuyghde/ dat hy stierf een reght Roomsch-Catholijk. Gingh met een doodverwigh gelaet nae de Strop. Wierd gehangen: noch half levendigh op een Block geworpen/ en in vier stucken gehouwen. *Van Ambrosius Rockwood.* Ambrosius Rockwood deed een langh Gesprek. Beleed/ daer in misdaen te hebben/ dat hy getraght had soo veele treflijcke persoonen om 't leven te brengen. Versoght vergifnis van de Koningh en de geheele Engelsche Natie. Bad God/ haere Majesteyten en 't geheele Koninglijck Geslaght te willen bewaren; maer oock/ haer te willen maecken goed Roomsch-Catholijk: *Van Robert Cayes.* in welcke Religie hy betuyghde te sterven. Wierd doe gehandeld even als den voorigen. Robert Cayes toonde weynigh/ of gantsch geen berouw. Gingh stoutmoedigh de Ladder op. Verwaghtede niet de tijd/ dat de Beul sijn werck sou doen/ maer wierp sigh selven af; met sulck een geweld/ dat de Strop in stucken brack/ en hy ter neer viel. Flucks sleeptemen hem na 't Block/ waer op hy gevierendeeld wierd.

ENGELLAND.

Van Guido Faulkes, gesegt de Kelder-Duyvel. De laetste was Guido Faulkes, die sigh had doen noemen John Johnson; van andere wierd geheeten de Kelder-Duyvel. Door voorgaende pijnigingh/ en daer op gevolghde Sieckte/ was hy nauwlijcks maghtigh/ de Ladder op te gaen. Maeckte niet veele woorden. Toonde eenigh leedwesen over sijn grouwlijck voorneemen/ en gingh den wegh der andere. Doemen hem eerst na sijne gevangen-neemingh ondersoght/ wou hy van geene Deelgenooten yets weeten; maer nam al de schuld op sigh selven. Seyde/ hier toe bewoogen te sijn geworden door Religie en Conscientie. *Sijne bekentnis in 't voorigh ondersoek* Ontkende/ dat Koningh Jacob was sijnen wettigen Souverain, maer een Ketter. Doch naederhand beleed hy/ dat Thomas Winter hem de saeck had voorgedragen over Zee in de Spaensche Nederlanden. Dat hy daer op met hem was gekoomen in Engelland, daerse dit stuck overleyden met drie Edellieden/ Robert Catesby, Thomas Percy, en John Wrigt; *van d'aenleggingh* onder Eed/ van alles geheym te sullen houden. Dat de Voorslagh/ van haer voorneemen uyt te voeren door een Mijn van Buskruyd onder 't Opper-huys van 't Parlament, eerst was voorgesteld door R. Catesby; van d'andere wierd goed gevonden; op dat alsoo de Straf mogt geschieden ter plaets daer de Misdaed was begaen; te weten/ 't Besluyt van d'onregtvaerdige afschaffing der openbare Roomsch-Catholijke Religie. Dat Thomas Percy daer op had gehuerd een Huys te Westmunster, *deeses grouwlijcken Aenslaghs,* nevens 't Parlaments-huys. Haer Buskruyds-Mijn haddense beginnen te bereyden den tweeden December Anno 1604., eerst met haer vijf persoonen/ de gemelde T. Winter, R. Catesby, T. Percy, J. Wrigt, en hy Faulkes. Hadden daer nae/ op gelijcken Eed/ en ontfangingh van 't H. Sacrament, noch tot haer genoomen Christoffel Wrigt en Robert Winter. *en wat nae d'uytvoeringh sou gedaen werden.* Omtrent Kerstijd haddense haere Mijn gebraght aen de Muer/ en omtrent Mariæ Ligtmis Anno 1605. (nae onse reeckeningh/ maer by d'Engelsche noch 1604.) de Muer half door gewerckt. Nae de doodlijke slagh soudense des Koninghs Dochter Princes Elisabeth terstond hebben doen uytroepen voor Koningin/ sonder yets te reppen van veranderingh in de Religie, voor datse sigh met d'overige Catholijken, en met uytheemsche Maght/ sterck genoegh souden hebben gemaeckt.

Belooning aen den Baron Monteagle. Gelijck deese t'saemgeswoorne de vergeldingh harer misdaed ontfingen/ soo bequam daer tegens de Baron Monteagle de belooning van sijnen goeden dienst in 't overleveren des gedaghten Briefs/ waer door 't verraed soo gelukkigh was ontdeckt geworden: te weten/ een Leen van 2000. guldens jaerlijcks voor hem en sijn' Erfgenamen ten eeuwigen dagen uyt des Kroons Inkoomsten; en dan noch jaerlijcks 5000. guldens geduerende sijn leven.

De Dienaer van de Jesuit en Provintiael der Engelsche Jesuiten P. Garnet brenght sigh selven om 't leven, soo men meende.

Henrik Garnet, Provintiael der Engelsche Jesuiten, moest d'andere volgen. Sijnen Dienaer John Owen, de Beul niet willende verwaghten / wierd sijnen eygenen Moordenaer / en sneed sigh met een gebroocken Mes den Buyck op / soo dat'er de Darmen uytliepen. Veele stonden in vermoeden / dat niet hy sigh selven / maer yemand anders hem dus van kant hielp; op dat hy / door pyningingh gedwongen / sijnen Heer niet moght beklappen. Immers / 't spreecken was hem nu benoomen. Wat Pater Garnet belanghd / de beschuldigingh tegens hem was: Dat hy niet alleen door de Biecht 't Verraed geweeten en verswegen / maer oock 't selve goedgekeurd / en aengedrongen had. Alhoewel hy 't laetste ontkendde / soo beleed hy echter sijne misdaed noch eer hy stierf / bad om vergifnis / en vermaende alle Roomsch-Catholijke, noyt diergelijke Verraderyen in 't werck te stellen. Op den 13. May Anno 1606. wierd hy / leggende op een Horde / met Stroo bedeckt / van uyt de Towr gesleept nae S. Pauli Kerckhof; gehangen / en gevierendeeld.

Beschuldigingh en Executie van P. Garnet.

Aenmerckingh op sijne schuld of onschuld.

Vermits de Roomsch-gesinde seer sterck ontkennen / dat Pater Garnet schuldigh sou staen aen 't Verraed / als deelgenoot; integendeel hem voor een Heyligh en Martelaer houden; d'ander hem t'eenemael schuldigh stellen; en dit een saeck van aenmercklijckheyd is / soo sullen wy ons de moeyte niet ontsien / om beyde de Parthyen hier over te hooren spreecken; vertrouwende / hier door veele Leesers dienst te sullen doen / alhoewel wy kort sullen gaen.

De Jesuit P. Cornelius Hazard in sijne Kerckelijcke Historie van Engelland aen d'eene sijde

De Jesuit Pater Cornelius Hazard, in sijne Kerklijke Historie van Engelland, gedruckt t'Antwerpen Anno 1668., seght / dat Catesby by P. Garnet gingh / hem voorstellende eenige twijffelingen ontrent sijn voorneemen; doch onder een andere deckmantel: waer op Garnet antwoordde nae eysch van saecken. Doch als hy eenige t'samensteeckingh der Hoofden vernam / en mompeling onder malkander; met teeckenen van een verstoord gemoed / sonder evenwel in 't bysonder te weeten waer de saeck vast was / begon hy in sijne Sermoonen meer als te voren te spreecken van Christlijke vroomheyd en gedult; vermanende de Catholijken, de vervolgingh te verdragen. Catesby nam dit qualijck: Gingh te biecht by den Jesuit P. Grienwel, en ontdeckte hem 't verraed; die hier over soo verbaesd wierd / dat hy nauwlijcks kon spreecken. Maer sigh hervattende / toonde hem de grouwlijckheyd deeser misdaed / en bad hem / daer van afstand te willen doen. Catesby wou niet wijcken; doch versoght op P. Grienwel, dat hy aen P. Garnet deese saeck sou te kennen geven; vertrouwende / dat hy hem gelijk geven sou. P. Grienwel deed dit / om sijn gevoelen te hooren; en seyde hem in Biecht 't geen hem gebeurd was met Catesby. Hier stond Garnet als dood door verbaesdheyd; en vermits hy Overste was van de Societeit van Engelland, bestrafte hy P. Grienwel dapper / om dat hy niet alleen na de woorden van Catesby had geluysterd / maer oock hem deselve koomen overdragen. Daer mee sond hy hem te rugg' / en beval hem / door alle mogelijcke middelen dien Godloosen en wreeden aenslagh te stuyten: 't welck Grienwel soght te doen / doch te vergeefs; want Catesby bleef by sijn opset. 't Welck Garnet verstaende / begaf hy sigh tot Gebeeden en Lijfs-castydingen / sonder meer met yemand te handelen / op dat God haer beeter sinnen moght geven. Hier uyt (vervolghd hy) / kan men sien d'onbeschaemdheyd van den Calvinist Jacob Oorts (Jacob van Oort), in sijn Boeck genoemd Stuarts ongeluckige Heerschappy; daer hy seght / dat Grienwel en Garnet de plightige in hun voorneemen versterckt hebben. Dit is getrouwlijck den inhoud van 't geen P. C. Hazard seght in 't genoemde Boeck fol. 383. 384.

steld de Jesuit, en Overste der Jesuiten in Engelland, Henrick Garnet

t'eenemael onschuligh aen dit verraed, als Deelgenoot.

Sijn bygevoegd verhael, op wat voor een wijs P. Garnet sigh verborgen hield, en eyndlijck gevangen bekomen wierd.

Voorts verhaeld hy d'ontdeckingh van dit verraed / de straf der Verraders (waer van wy hier na yets sullen hooren); de gevancknis van P. Garnet, twee maenden na d'Executie der schuldige / fol. 385. 386.; te weeten: P. Garnet hield sigh verborgen in 't Huys van de Heer Abington; niet om des Verraeds wil / maer ter oorsaeck van de vervolgingh tegens al de Catholijken. Eenen Litleton, ter dood veroordeeld / om dat hy de plightige in sijn Huys had geherbergd / verklickte hem / op hoop van Pardon. Men sond Metselaers en Timmerlieden derwaerts / om 't geheele Huys te doorsoecken. Eenige dagen langh warense beesigh met de Mueren te breecken / en de Vloeren van verscheydene Kamers op te graven; soo dat men vreesde / 't Huys sou ten laetsten invallen: 't welck ondertusschen van alle kanten met goede Waght beset was. De Dochteren van de Heer Abington, op dat P. Garnet niet van honger sou sterven / lieten door een heymlijcke Buys eenige voedsame voghtigheden afdalen in de schuylplaets daer hy verborgen lagh. Eyndlijck wierden'er twee Schuylhoecken ontdeckt. In d'eene was P. Garnet met P. Olcorne; in d'andere haren Knecht. Alle / en oock de Heer Abington, wierdense gevanckelijck na Londen gevoerd.

D'Engelsche aen d'andere sijde gantsch schuldigh.

Laet ons nu oock hooren wat d'Engelsche Schryvers dien tyds bybrengen / om P. Garnet des doods schuldigh te maken; of hy haer wat meer als een bloot seggen; en of 'er autenticq bewijs te vinden is. Wy sullen den Inhoud der breed-voorgestelde saecken kortlijck by een trecken.

Hare eerste bewijs.

Garnets redenen, van te moeten verswijgen.

I. Hy had 't Verraed geweeten / en verswegen: 't welck met de dood moest gestraft werden. Dat d'aenslagh hem door de Biecht bekend is geweest / belijd P. C. Hazard, en oock Garnet selfs / volgens Hazards verhael / aldus: „Ten vierden vraegden sy „(de Reghters) hem / of men eenigh Ver-„raed tegens den Koningh / 't welck men in „de Biecht gehoord heeft / moet verswij-„gen / gelijck hy gedaen had? Hy heeft ge-„antwoord / dat eenen Priester liever moet „sterven / dan yets seggen / dat hy alleen „in

ENGELLAND.

„in de Biecht heeft gehoord: ende wanneer „hy om soo eene oorsaeck ter dood gebraght „wierd/ dat hy dan stierf voor het Geloof. „Hier op riepen de Ketters eenstemmelijck/ „dat het Godloos was/ te verswijgen dat „een heel Rijck kon verderven. Garnet ant„woordde/ dat de Godlijke Instellingen ge„steld moesten werden voor die van de Men„schen. Maer hier gaet hy voorby d'antwoord der Onroomsche Heeren; te weeten: Datse P. Garnet en al de Jesuiten op eenen hoop te bewijsen gaven/ 1. dat d'Oorbiecht/ 2. dat de verswijgingh van 't geen men in d'Oorbiecht gehoord heeft/ al waer 't Koninghs-moord/ en omkeeringh van Staet/ is van een Godlijcke Instellingh. 3. Hoe hy dan kon seggen/ dat om sulck een verswijgingh te sterven/ is te sterven voor 't Geloof?

't geen men in de Biecht gehoord heeft; en antwoord daer op.

Tweede bewijs,

II. Niet alleen had P. Garnet 't Verraed geweeten/ maer oock 't selve helpen voortsetten: ja stond oock schuldigh aen 't voorgaende Verraed/ met Spaenje aengesteld. Sijn eygen Handschrift heeft hem hier van overtuyghd. Als hy/ na onderbragingh/ en ontkenningh van schuld voor de Reghters/ verlof had bekoomen/ om aen sijne Vrienden een Brief te mogen schrijven/ stelde hy daer in soodanige dingen/ welcke van yeder sonder sijn nadeel geleesen moghten werden. Maer op 't witgeblevene papier aen de kant had hy andere saecken geschreven met Limoensap; welcke verborgene Letteren niet konden werden gesien/ ten ware men 't Schrift tegens 't vyer hield: een geheym/ waer van de geene/ aen welcke sijnen Brief af-gingh/ kennis hadden. De list echter wierd ontdeckt; en men bevond de leesbaer-gewordene redenen van deesen inhoud: „Dat hy door 't algemeen Pardon „(van Koningh Jacob vergund) ontslagen „was van den aenslagh met Spaenje. Dat „hy hoopte/ van 't tegenwoordigh ontdeck„te Verraed sigh te sullen vry praten/ wijl „'er geen genoeghsame Getuygenissen te„gens hem waren. Eyndlijck besloot hy: „'t Was noodigh, dat eenen voor al 't Volck „stierf. Wien hy met dien eenen meende/ konmen lightlijck gissen.

uyt een Schrift van sijn eygene hand,

in de Gevanckenis geschreven; en list daer ontrent; doch ontdeckt.

Op 't Schavot gekoomen/ gebruyckte hy deese woorden/ van veele seer geloofwaerdige persoonen gehoord; van haer getrouwlijck aengeteeckend/ en naderhand bevonden/ dat al deese aenteeckeningen seer wel over een quamen: „Goede Landslie„den/ 'k ben hier gekoomen op den dagh „der H. Kruysvindingh, om al de Kruyceen „mijns levens t'eyndigen. D'oorsaeck/ „waerom ick sterve/ is u niet onbekend. „'k Belijde/ den Koningh misdaen te heb„ben; en 't is my leed/ voor soo veel ik daer „aen schuldigh ben; 't welck is/ dat ick „'t Verraed heb verswegen. Hier van „versoeck ick vergifnis. De voorgenoo„mene verradery tegens den Koningh en „gantschen Staet was waerlijck seer bloe„digh. 't Sou my selfs gegrouweld heb„ben/ indien 't volbraght ware geweest.

Sijne gedane redenen op 't Schavot, opgeteeckend van veele geloofwaerdige persoonen;

„'t Is my hertlijck leed/ dat eenige Catho„lijke oyt soo een wreed opset hebben gehad. Daer na/ doe hy op de Ladder stond: „Ick „beveele my alle goede Catholijken, en bid„de God/ dat hy de Koningh/ Koningin/ „en hare Kinderen/ nevens de Heeren van „den Raed/ wil bewaren. My is hertlijck „leed/ dat ik geveynsdlijk met haer heb ge„handeld; maer ik daght niet, datse sulke „Getuygenissen tegens my hadden, voor dat „my deselve wierden getoond. Andere overtuygingen sijner schuld kanmen vinden in 't Proces, vervattende de geheele Gerightshandel tegens hem/ in d'Engelsche Tael uytgegeven Anno 1606.; oock overgeset in de Nederlandsche. Doe hy op de Ladder stond/ om afgestooten te werden/ was sijn laetste Gebed: *Maria Mater Gratiæ*, &c.; in onse Tael: Maria, Moeder der Genade, Moeder der ontfarmhertigheyd, bewaer ons voor alle quaed, en ontfangh ons in d'uyr des doods.

en met malkander over een komende.

Laetste Gebed.

In de Gerightshandel over dit Verraed bevondmen/ dat oock deel daer aen hadden William Stanley, Ridder; Hugo Owen, en de Jesuit Balduinus, gebooren Engelsche Onderdanen; doch doemaels sigh onthoudende in de Spaensche Nederlanden. Koningh Jacob deed wel door sijnen Ambassadeur te Brussel aen Aerts-hertogh Albertus en d'Infante Isabella versoecken/ dat deese schuldige aen hoogh verraed hem moghten overgesonden werden; gelijck wel gebruycklijck was by Vorsten/ welcke met malkander in vriendschap stonden; doch 't wierd hem geweygerd/ onder voorwendingh/ datse waren Dienaren des Koninghs van Spaenje; genaturaliseert in desselven Nederlanden; om der Religie wil uyt haer Vaderland geweecken; door Koningin Maria van Schotland (Jacobs Moeder) haer hooghlijck aenbevoolen; en aen welcke men alreeds veele geheymen had vertrouwd. Niet weynige meenden/ uyt verscheydene omstandigheden/ dat de Verraders in Engelland t'samenverstand hadden gehouden met sommige Groote in Romen, Spaenje, en de Spaensche Nederlanden: 't welck niet duysterlijck schijnd te blijcken uyt de bekentnis van Guido Faulkes; datmen/ na de doodlijcke slagh des Buskruyds/ Prinses Elisabeth sou hebben uytgeroepen voor Koningin/ sonder yets te reppen van veranderingh in de Religie, voor datmen sigh met uytheemsche Maght sterck genoegh sou hebben gemaeckt. En van wie kondense deese bystand naerder en lighter bekoomen hebben/ als van Spaenje, en uyt de Spaensche Nederlanden?

Eenige *Engelsche* in de *Spaensche Nederlanden*, schuldigh aen dit Verraed,

wil Aerts-hertogh *Albertus* aen Koningh *Jacob* niet overleveren.

Waerschijnlijck vermoeden, dat de Verraders in *Engelland*

Insonderheyd arghwaendemen/ dat de Marquis Ambrosius Spinola kennis van deesen Aenslagh had; om/ soo haest deselve sou geluckt sijn/ de Roomsch-Catholijke in Engelland by te springen: waer toe niet weynigh waerschijnlijckheyd bybraght/ dat 't Spaensch Krijghsvolck ter dier tijd vry langh te Douer (Doveren of Doeveren) was blijven leggen. Evenwel/ om dit aghterdencken wegh te neemen/ immers te ver-

t'samen verstand hielden met *Spaenje* en *Spinola*.

min-

nunderen/ sondnien Don Juan de Mendoza en de Marquis van S. Germain na Engelland, om Koningh Jacob geluck te wenschen over d'ontdeckingh des verraeds.

Gedaente-staet, en gaven van *Garnet.*

P. Henricus Garnet was een gebooren Edelman/ opgebraght op d'Academien; geweest Correcteur by den Drucker Totle; seer schoon van gedaente; geleerd in Talen; voorsien met veele gaven; yverigh in de Roomsche Religie; geworden Provintiael, of Overste der Jesuiten in Engelland. Als seecker voornaem Heer/ geduerende sijne Gevanknis/ hem voorhield/ 't geen de Jesuit Pater Persons had geschreven tegens d'overleedene Koningin Elisabeth; en daer onder oock dit: Datmen haer soo langh liet leven/ geschiede door een doolende/ onkundige Conscientie, en gebreck van couragie, seyde hy niet anders als: Ick ben hier niet, om hem te verantwoorden. Voor sijne veroordeelingh ter dood had hy/ onder meer andere Artijkelen, met eygener hand onderteeckend. I. Dat de Jesuit Greneway (van P. Hazard geseght Grienwel) 't beslootene verraed hem (Garnet) had verhaeld/ niet als een misdaed/ maer als een hem bewuste saeck/ beraedslagender wijs. II. Dat Catesby en Greneway beyde tot hem quamen/ om daer over te resolveeren. III. Dat hy (Catesby) met P. Greneway van de bysonderheden des Verraeds in Essex redenwisselingh had gehouden. IV. Dat P. Greneway hem had gevraeghd/ wie de Protector van 't Land sou sijn? waer op hy had geantwoord: Men sou daer op letten/ als de slagh was gegaen. De Recordator van Londen stelde hem deese van hem onderteeckende Bekentnis op 't Schavot voor/ en hy seyde daer op: 't Geen ick onderschreven heb is de waerheyd.

Woorden van de *Jesuit P. Persons* hem voorgehouden; en sijn' antwoord.

P. Garnets bekentnis van vier met sijn eygene hand onderteeckende *Artijkelen.*

Hoe de voorgedaghte *Jesuit P. Hazard*

Van Sir Eduard Digby schrijft Pater Hazard 't geen volghd; doch in 't geen hy Digby doet spreecken/ schijnd hy sigh selven te weerspreecken. De Leeser kan 'er op letten: „Everhard Digbey (dus noemd hy hem) „staende voor 't Gereght/ heeft bekend/ „dat hy plightigh was/ om dat hy het verraed niet ontdeckt hadde: verders/ dat hy „daer toe in 't minste niet en hadde geholpen: „oversulcks dewijle hy gesondighd hadde „met de saeck niet uyt te brengen/ dat hy „bereyd was om te sterven; doch by soo verre sijn voorneemen hem eenighsins kost „verschoonen/ protesteerde, dat hy niet „anders voorgehad hadde als de gemeene „welvaert der Catholijken, voor de welcke „hy altijd bereyd was geweest sijn leven/ „Huysvrouw/ Goederen/ Kinderen/ en „al wat hy in de weereld beminde/ in perijckel te stellen: voeghde daer by/ dat hy „noyt soo verre gekoomen sou hebben, om te „denken eenigh leed te doen aen den Koning, „waert saken, dat hy sijne beloften/ die hy „aen Engelland in 't beginssel sijns Rijcks „had gedaen/ niet gebroocken en hadde. 't Geen hy seght van een Mirakel, geschied aen een Stroohalm/ waer op een druppel van P. Garnets bloed was gevallen; welcke bloeddruppel sigh veranderde in een gantsch

Sir Eduard Digby voor de Reghters doet spreeken.

Mirakel van *Garnets* bloed aen een Stroohalm.

levendige afbeeldingh sijns aengesights/ kannen by hem leesen/ en eens daer over lagchen/ fol. 389.

Hier op nu volghde in Engelland een Placcaet des Koninghs Jacobi, waer by alle Jesuiten, Priesteren, Seminaristen en Monicken wierd gebooden/ uyt 't Land te vertrecken voor den 1. Augusti Anno 1606., op straf des doods. De redenen deeses Bevels staen uytgedruckt in 't gedaghte Placcaet; 't welck vernieuwd wierd Anno 1610.

Jesuiten, Priesters, &c. uyt *Engelland* gebannen.

Anno 1607. maeckten sigh uyt Yrland weg Graef Hugo van Tyran; sijnen Soon de Baron van Dungarvan; de Graef van Tyrconel, en andere Roomsch-Catholijke Heeren/ om datse hadden getraght/ eenige uytheemsche Vorsten te beweegen tot den Oorlogh tegens Koningh Jacob; en Yrland den Paus op t'offeren. Te Brussel wierdense van Aerts-Hertogh Albertus van Oostenrijck en d'Infante Isabella Clara Eugenia seer wel ontfangen. Gaven hier voor/ datse vlughtigh waren om der Roomscher Religie wil. Doch Koningh Jacob liet een Declaratie tegens haer uytgaen. Stelde d'oorsaeck harer vlught in haer boos Gewisse/ als die gepoogd hadden haer Vaderland te verkoopen aen de vyanden van haren Souverain. Betuyghde by Koninghlijcke woorden/ dat hy noyt had gedaght/ yets tegens haer voor te neemen/ ter oorsaeck harer Religie. Datse waren geweest Rovers/ Moordenaers/ &c.

Verradery in *Yrland*, door de Graven van *Tyran, Tyrconel*, &c.

Welcke na de *Spaensche Nederlanden* vlieden, en daer wel ontfangen werden.

In 't jaer 1612. gaf Koningh Jacob sijne Dochter Elisabeth ten Houwlijck aen Paltzgraef-Keurvorst Frederick, naderhand geroepen tot de Boheemsche Kroon; doch met een ongeluckigen uytgangh; en daer over ook selfs uyt sijn' eygene Erflanden verdreven. Had in Jacob eenige kloeckmoedigheyd geweest/ en had hy 't geld/ 't welck hy verspilde in kostlijcke Ambassaetschappen, om door Versoecken en Onderhandelingen te bekoomen 't geen d'andere sonder geweld niet begeerden af te staen/ aen Soldaten geleght/ gemacklijck kon hy sijnen Schoonsoon in sijn Erf-besit gehouden/ of na desselven verjagingh weer daer in herstelt hebben: waer toe de Heeren des Parlaments hem alle bystand aenbooden/ en d'Engelsche in 't gemeen seer geneegen waren; gelijck wy hier na wijdlopiger sullen hooren.

Koningh *Jacob* geeft sijne Dochter aen Paltzgraef-Keurvorst *Frederick* ten Houwlijck.

Liever wou hy op een gemacklijker wegh/ soo hy meende/ hier toe geraecken; te weeten/ door een Houwlijck tusschen sijnen Soon de Prins van Walles, en de Dochter van Spaenje. Liet sigh oock wijs maecken/ dat deese Echt lightlijck sou konnen uytgewerckt werden/ indien Prins Carel sigh in eygener persoon na Spaenje begaf. Waerlijk was dit een gevaerlijcken raed voor 't Koninghrijck Engelland. Want behalven dat tusschen d'Engelsche en Spaenjaerden, schoonse uyterlijck Vreede hielden/ een inwendigen afkeer/ ja haet/ is geworteld: dat oock de Kinderen/ uyt een Spaensche Moeder gebooren/ schaedlijck/ ja verderflijck konden sijn voor de Protestantsche Religie in dit Rijck/ en d'aengelegenheyd des

Soeckt deesen sijnen Schoonsoon, na desselven verjaging, in den Paltz te herstellen, door sijnen Soon *Carel* te doen trouwen met de Dochter van *Spaenje.*

Staets/

ENGEL-LAND.

Staets / soo wierd noch daer-en-boven d'Erfgenaem der Kroon door deese Reys gestelt onder de Maght der Spaenjaerden; welke hem hadden konnen of aen kant helpen / of gevangen houden. Koningh Jacob echter kon dit alles over 't hoofd sien; te meer / wijl Carel seer ernstigh hier op aendrongh; oock andere dit rieden.

Reisd de Prins na Spaenje, ...maengeien ...t groot ...laer in ge-...eegene gevaer.

De Prins begaf sigh dan t'Scheep / met des Koninghs Gunstelingh de Marquis van Backingham (doch door sijn vertreck ten Hertogh verheven) / en eenige andere Engelsche Heeren. Nam de wegh over Frankrijck nae Spaenje. Wierd hier oock treflijck genoegh ontfangen; sulcker wijs / dat sijn onthael Koningh Philips by de 50000. Kroonen heeft gekost. Echter kon hy / in d'aght maenden sijns verblijfs aldaer / de Princes seer weynigh / en dat maer alleen van verre / te sien koomen. Niet meer als tweemael wierd hem toegelaten met haer te mogen spreecken: dan noch noyt alleen / maer in geselschap van oppassers; en met een voorgeschrevene bepalingh van de woorden / welke hy sou mogen gebruycken; niet in 't minste raeckende de saeck / waerom hy deese Reys had aengenoomen.

Koningh Philips houd hem bedrieghlijck op: om sijn' Inlighten daer ontrent.

Philips had gantsch geen genegenheyd tot dit Houwlijck; maer Prins Carel derwaerts doen locken om seeckerer Insighten wil / welcke men kon oordelen / voornamentlijck twee te sijn geweest. I. Om Koningh Jacob op te houden door deese hoop / en hem af te wenden van hulp te doen aen sijnen Schoonsoon de verdrevene Paltzgraef Frederick, voor dat hy (Philips) sijnen voet in den Paltz vast geset / en in de Nederlanden meerder ruymte bekoomen moght hebben. II. Om Jacob en Carel door eben deese hoop soo langh te voeden / tot dat de Dochter van Franckrijck aen eenigen Prins ten Houwlijk sou verloofd sijn; wijl hy seer ongeerne sou hebben gesien een Echtsverbindnis tusschen Franckrijck en Engelland; welcke hy wist / dat gewislijck sou uytgewerckt werden / wanneer hy Prins Carel sijne Dochter weygerde; gelijck dan sulcks oock geschied is.

Koningh Jacob eyndlijck bemerckende, datmen de spot met hem dreef.

Hy stelde de volle afhandeling des Houwlijks van tijd tot tijd uyt / onder voorwending / dat de dispensatie des Roomschen Stoels noch niet was verkreegen. Eyndlijck bemerckte Koningh Jacob, dat Philips hem om den Thuyn leydde / en de spot met hem dreef. Hier over toornigh / ontbood hy sijnen Soon t'huys. Prins Carel gaf dit Vaderlijck bevel aen den Spaenschen Koningh te kennen; die hem sijn vertreck toestond; doch op belofte / dat daerom de Houwlijcks-onderhandelingh niet sou afgebroocken werden. Dus maeckte de Prins van Wallis sigh weer reysvaerdigh; en na de Zee toe. Haest wierden eenige persoonen hem aghter na gesonden / om hem aen te houden; doch door een sonderlinge spoed / en tot sijn groot geluck / was hy al in 't Schip; voer wegh / en quam weer in Engelland aen. Evenwel wierden noch al Artijkelen van Houwlijcks-voorwaerden uyt Spaenje na Engelland gesonden; doch soodanigh ingesteld / dat Philips van de niet-aenneemingh ten vollen verseeckerd was. Want behalven datmen daer in ontoelaetlijcke voordelen voor d'Engelsche Roomschgesinden wou bedingen / soo wierd van de herstellingh des Paltz aen Keurvorst Frederick (waer op men echter meende / dat Koningh Jacob meest ooghde) niet een woord gerept. Derhalven heeftmen dit Werck gantsch afgebroocken. In tegendeel begon men een grooten ophef te maken / datmen Frederick door geweld van Wapenen in sijn Vaderlijck Erf wou herstellen. Doch 't bleef / volgens Jacobs gewoonte / by woorden / sonder met nadruck tot de daed te koomen.

Roept de Prins uyt Spaenje weer t'huys.

Naderhand breeder hier van.

Hoedanigh deese geheele saeck van andere werd verhaeld / sullen wy in 't volgende tweede Boeck breeder voordragen; waer in verscheydene aenmercklijckheden en geheymen gevonden sullen werden / de betraghtingen der Leesers niet onwaerdigh.

Jacobs jaloursheyd over sijn' authoriteit, die hy in top soght te vijselen.

Seer jalours was Koningh Jacob over sijnen Staet en authoriteit. Dat hy Vreede / en sulck een Vreede / als d'Artijkelen doen sien / met den Koningh van Spaenje maeckte / geschiedde oock ten deelen / om dat de Hollanders seer maghtigh ter Zee wierden; waer door hy vreesde / datse hem eens de Heerschappy der selve souden willen bedisputeeren. Waer by noch quam / dat hy de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, en d'Ingeseetene der selve niet seer geneegen was / om datse haer tegens Koningh Philips van Spaenje opgesteld / en sijn Jock afgeworpen hadden. Want vermits hy / soo haest hy tot d'Engelsche Kroon was geraeckt / sijn' authoriteit soght op te vijselen soo hoogh hy kon / arghwaende hy / dat sijn' Onderdanen / over d'indrangh in hare Privilegien en Vryheden misnoeghd / sulck een Voorbeeld eens souden mogen misbruycken t'sijnen nadeel. Niet weynigh moeylijck was hy op een deel Bisschoppen en Theologanten, om dat deselve / van hem by een geroepen / op de Vraegh: Of 't d'Onderdanen oyt geoorloft was, tegens haren Overheer op te staen, gelijck de Hollanders hadden gedaen? 't oordeel uytspraecken: Dat in sulck een gelegenheyd / als die der Nederlanderen was geweest / 't Volck sigh moght ontrecken der Vorsten Tyrannyen, en de vertreedingh harer Voorreghten. Allessins liet hy blijcken sijnen haet tegens de geene / welke geboeldden / dat het in sommige Gevallen geoorloft is aen d'Onderdanen / hare Vorsten om wettige redenen / en op een wettige wijs te mogen weerstaen. Eenige houden voor vast / en niet sonder waerschijnlijckheyd / oock hier uyt gesprooten te sijn / dat hy sijnen Schoonsoon weygerde / in den Boheemschen Oorlogh bystand te doen; en hem noyt met eenige nadruck heeft willen helpen / om weer in sijn eygen besit te geraecken.

Was de *Staten Generael* der *Vereenigde Nederlanden* en haer' Onderdanen niet genegen, ter oorsaek van haren opstand tegens den Koningh van *Spaenje*.

Eenigh blijck van sijne slegte

Sijne sleghte genegenheyd tot den Vereenighden Nederlandschen Staet / en sijne seer groote toegevenheyd voor Spaenje, liet hy ter-

ENGELLAND.

terstond sien in de gedaghte Vreede met deese Kroon / Anno 1604. 't Seste en Sevende Artijkel in 't Tractaet met deselve geeft genoeghsaem blijck / hoe weynigh hy der Hollanderen voordeel soght. Vermits E. v. Meteren maer alleen kortlijck den Inhoud / en oock niet de scharpste woorden steld / soo sullen wy deselve hier ten vollen uytdrucken.

genegenheyd

„Soo veel aengaet de Steeden Flissingen, „Briel, en 't Kasteel Rammekens, met an„dere Forten en Plaetsen / daer van depen„deerende , in welcke sijne Koninghlijcke „Majesteyt van Engelland sijne Soldaten „in Guarnisoenen heeft; nademael de voorsz. „Kon. Maj. van Engelland seght en affir„meert, vast gehouden te sijn aen 't Contract „en Accoord , gemaeckt by de Majesteyt „der Koningin Elisabeth, hooghl. memorie „(in welcker Koninghrijcken sijne Maje„steyt is gesuccedeert) ter eener / en de Hee„ren Staten der Geunieerde Provintien ter an„derer sijde / by welck Contract en Accoord „is besloten / dat de voornoemde Koni„gin Elisabeth, of haer' Erfgenamen / de „voorsz. Steeden en Forten aen niemand an„ders sal restitueeren, dan aen de geene / die „deselve hebben geoppignoreert en te pande „gesteld; invoegen de voorsz. Koningh van „Engelland seght en affirmeert, dat het hem „niet vry staet / te handelen / behoudens „goed geloof en trouw (welcke sijne Kon. „Majesteyt voorgenoomen heeft Religieus„lijck en Godvrughtighlijck t'onderhouden) „tegens 't Contract en Accoord, gemaeckt „tusschen de voornoemde Koningen van En„gelland en de Heeren Staten der Vereenigh„de Provintien: beloofd met Koninghlijcke „woorden / dat hy met de voorsz. Heeren „Staten van nieuws een Contract sal maec„ken / waer in sijne Maj. deselve Heeren „Staten seeckere tijd sal assigneeren, gedue„rende welcke de voornoemde Staten mogen „genieten goede en reghtvaerdige Conditien „van Pays en Vreede met de voorsz. Aerts„hertogen / sijne seer beminde Broeders. An„ders / by soo verre de voorsz. Heeren Staten „weygeren 't selve te doen / of daer in in ge„breecke blijven / dat sijne Kon. Maj. dan / „als ontslagen van 't voorigh Contract en „Accoord, met de voorsz. Steeden sal doen „'t geen hy sal meenen goed en reghtvaerdig „te sijn. En sullen de voorsz. Aerts-herto„gen / sijne beminde Broeders / weeten en „gevoelen / dat hy sal te werck stellen „'t Ampt en Officie van een goed Prins / die „haer gunst en vriendschap toedraeghd. „Daer-en-boven sal sijne Kon. Maj. van „Engelland belasten / gelijck hy seer ernstig „beloofd / dat sijne Soldaten in de voorsz. „Steeden in Guarnisoen leggende / den Hol„landeren en andere vyanden des Koninghs „van Spaenje en der Aerts-hertogen niet die„nen te Water of te Land / noch eenige hulp „doen / haer Proviande of Vivres geven / of „accommodeeren met eenigh Geschut / Bus„kruyd / &c. Meer andere dingen / nadeeligh voor den Vereenighden Staet , en den Hollandschen Koophandel / wierden den Koningh van Spaenje gewilligh toegestaen in dit Tractaet van Vreede / onaengesien Koningh Jacob by 't selve had konnen bedingen en weygeren 't geen hy maer begeerd moght hebben.

tot de gemelde *Staten Generael*

vertoond sigh in d'*Artijkelen* van 't Vreede-*Tractaet*,

tusschen hem en den Koningh van *Spaenje*

gesllooten in 't jaer 1604.

ENGELLAND.

Hy verbood / eenige ongeverwde of witte Wolle Laeckenen uyt Engelland te voeren; insonderheyd na de Vereenighde Nederlanden, gelijck tot noch toe was geschied. Hier door meende hy / de Laeckenhandel en Verwery in Engelland seer groot voordeel ; de Nabueren / insonderheyd de Hollanders, veel afbreuck te sullen doen. Doch de Staten der Vereenighde Nederlanden verbooden daer tegens d'invoer van allerley geverwde Laeckenen. Dit krenckte de Laeckenhandel in Engelland geweldigh. Duysenden van Stucken / welckemen na deese Provintien pleegh te senden / bleven leggen / wijl de witte niet uyt 't Rijck moghten gaen ; de geverwde niet in onse Landen moghten komen. Koningh Jacob nam dit vry wat euvel: oock was tusschen de Scheepen van beyde deese Natien misverstand gereesen / wegens de Walvisch-vanghst in Groenland. D'Engelsche wilden dit Reght haer selven alleen toe-eygenen / en de Hollanders konden 't soo niet verstaen. Selfs quam 't tot een Geveght ; echter wierd alles noch afgedaen / sonder verder quaed gevolgh.

Koningh *Jacob* verbied, witte Wolle Laekenen uyt *Engelland* te voeren; de *Staten Generael* daer tegens den invoer van geverwde Lakenen; tot groot nadeel de[r] *Engelsche*

Ander misverstand.

De dappermoedige Heldin Elisabeth had haer' Engelsche Natie tot dapperheyd opgewackerd. De laf hertige Koningh Jacob braght alles toe wat hy kon / om der selver genereusheyd te dempen / en haer verwijfd te doen werden / door haer gelijck als vast te heghten aen den Koophandel en de daer van koomende winsten ; op datse allenxen onbequaem wierden / om eens sijn Gesagh / 't welck hy verder wou uytbreyden als hem de Palen geset waren / te konnen besnoepen. Sijne vertsaeghdheyd / door welcke hy allerley hoon van 't Huys Oostenrijck, &c. opkropte / maeckte hem veraght by d'andere Vorsten der Christenheyd. Doe Keyser Ferdinand de II. eens wierd gevraeghd : alsmen dus in de Paltzische saecken voortgingh / wat Koningh Jacob daer ontrent sou mogen doen? gaf hy spotlijck tot antwoord: Hy sal sijne Gesanten senden. Even daerom wierd oock dit Spot-vers op hem gemaeckt:

Soeckt d'*Engelsche Natie* verwijfd te maecken ; en waerom.

Spotteryen op sijne vertsaeghdheyd.

Rex erat Elisabeth, nunc est Regina Jacobus;

soo veel als: Elisabeth was een Koningh ; nu is Jacobus een Koningin. Als d'Engelsche onder malkander spraecken van den staet des Koninghrijcks onder deeser beyder Regeeringh / pleegense wel / by 't noemen harer Namen / schimplijck te seggen Koningh Elisabeth ; Koningin Jacobus. Want deese Natie is gewoon / niet veel te houden van een Koningh / die niet een Heldenmoed in sigh / en by sijne verrightingen 't geluck aen sijne sijde heeft. Eens echter heeft d'uyterste nood in een bysonder Geval hem kloeckmoedigh gemaeckt / gelijck wy onder de Geschiedenissen van Schotland sullen hooren.

Schimpvers ; en schimpery der *Engelsche* ; die niet veel van een Koningh houden, waer in geen Heldenmoed is.

De Vreede noemde hy 't beste van al 't tijdlijcke;

Sijne vree[...]

ENGEL-LAND.

Gehoudenheyd voor geen deughd hem toe te reeckenen.

lijcke, en wou geroemd sijn als een breedsaem Vorst. Echter wierd sijne breedehoudenheyd hem tot geen deughd toegereeckend/ wijlse enckelijck ontstond uyt sijne bloohehd. Buyten dit sou sijnen haest in toorn uytbarstenden aert (waer van hier na wat breeder)/ en sijne genegenheyd tot bevoorderingh sijner authoriteit, welcke hy over sijn' Ondersaten wou oeffenen/ doch van vreemde Vorsten liet vertreeden/ hem al dickmael 't Swaerd in de hand hebben doen vatten. Maer nu had hy niet moeds genoegh/ om een Oorlogh/ hoe nodigh/ hoe geregtigh die oock sijn moght/ aen te vangen/ uyt vrees voor een quaden uytslagh.

Schrick voor een bloote Deegen.

Geen ontblootte Deegen kon hy aenschouwen. Wanneer hy yemand sou Ridder slaen/ en ten dien eynde 't Swaerd uyttrock/ keerde hy 't Hoofd om/ op dat hy de glantsch niet sagh. Hier door sou hy de

Voorbeeld.

vermaerde Kenelm Digby, dien hy met de Ridderlijcke Waerdighehd begiftighde/ in plaets van hem/ na gewoonte/ de schouder te raecken/ met 't punt des Rapiers 't oogh getroffen hebben/ indien de Hertogh van Buckingham 't selve niet had afgeweerd; en na behooren bestierd.

Oorsaeck daer van.

D'oorsaeck van dese hem natuerlijcke afkeer van een bloot Swaerd was/ dat sijne Moeder Maria Stuart, doese van hem swanger gingh/ eens verschrickte door uytgetrockene Deegens in hare Kamer tegens haren Lievelingh David Ritz, een Italiaen, als een arm Musicant aen haer Hof gekoomen; doch van haer soodanigh verheven/ dat hy een Koninghlijcker Staet hield/ als de Koningh haren Man selfs; en soo gemeensaem met haer was/ dat sijne Majesteyt hem/ soo als hy by de Koningin ter avondmaeltijd was/ in haer' armen deed aenvallen/ en ombrengen; alhoewel oock dit hem haest 't leven kostte. Breeder berigt hebben wy anderweegen hier van gegeven *.

** In 's vijfde Deel onser Kronijk der Kronijken, pag. 612.*

Jacob schijnt de gheheugenis van Elisabeth te willen uytdelgen.

Noch eene saeck werd Koningh Jacob seer qualijck nageduyd; te weeten/ dat hy van de treflijcke Koningin Elisabeth, door welcke hy tot den Engelschen Throon was bevoorderd/ gedurende sijne regeeringh soo weynigh gewagh maeckte/ als of hy hare gedaghtnis t'eenemael had willen uytwisschen uyt de Gemoederen sijner Onderdanen; en hy gantsch nijdigh ware geweest over den Lof/ diese had behaeld.

Sijne dood; en ouderdom.

In de Lente des jaers 1625. gingh hy/ volgens sijne gewoonte/ ter Jaght; doch voor de laetste mael. Weer t'huys gekoomen/ vond hy sigh aengetast van een derdedaeghsche Koorts/ aen welcke hy binnen weynigh tijds gantsch uytteerdde/ en voorts den 27. van Martius O. Stijl overleed/ in 't 59. jaer sijns ouderdoms/ als hy nu vol uyt 22. jaren in Engelland had geregeerd.

Sterck vermoeden, dat hy door de Hertogh van Buckingham,

D'Engelsche Geschiedschrijver Richard Baker seght/ dat van sijne dood veele schandlijke gerughten liepen; ja sommige soo boos waren/ datse van vergiftigingh dervden spreecken; hem toegebraght op sulck een wijs/ als men had gedaen den Hertogh van Richmond, en den Marquis van Hamilton. Doch/ vervolghd hy/ doe Jacob overleeden was/ vond men/ by d'openingh/ geen vergif in 't ligchaem; want van binnen was 't gantsch suyver/ alleen de Milt rondom wat verdorven. Ebenwel sijn'er veele die de vergiftigingh voor gantsch seecker houden/ en deselve den Hertogh van Buckingham toeschrijven.

d'aldergrootste Gunstelingh van sijnen Soon en Nasaet Carel d'I.

D'oorsaeck/ datmen doemaels niet opentlijck daer van dervde spreecken/ was/ om dat de gemelde Buckingham, eens de grootste Favorit van Koningh Jacob, nu in desselven ongunst geraeckt/ en voor wat

ENGELLAND.

wat argers vreesende (waerom hy hem wou voorkoomen), de noch grooter Begunstighde van Prins / nu Koningh / Carel was geworden: derhalven niemand geraedsaem vond / yets hier van te laten blijcken / indien hy niet sijn leven in 't uyterste gevaer wou stellen. Een genoeghsame Spiegel hier van kon sijn / dat / alsmen Buckingham in 't eerste Parlament onder Carel van Koninghs-moordery wou beschuldigen / 't selve terstond door sijne Majesteyt wierd gedissolveert. Al die maer yets hier van repten / wierden terstond van 't Hof verbannen / of noch arger gehandeld. In d'aenklaghten tegens Koningh Carel, over welcke hy oock ter dood wierd veroordeeld / was dit meede een Artijkel: dat hy geen genoeghsaem ondersoeck had gedaen tot ontdeckingh der geene / welcke hadden veroorsaeckt de geweldige dood sijns Vaders. Eenen van Jacobs Dienaren heeft naderhand verklaerd / dat sijne Majesteyt / als hy eens tegens hem in sijne Sieckte seyde: Hou moed / Sire, d'aenvallen der Koorts sijn niet seer swaer / en sullen haest verminderen; hem tot antwoord gaf: 't Is de Koorts niet, die 't my doet, maer 't Poedertje, en de Pleyster, diemen my op de borst heeft gelegt: welke hem oock sodanigh pijnighde / dat hy blyde was / doemense van sijn ligchaem aftrock / schoon'er 't vel aen bleef hangen.

vergiftigd is geworden. maer waerom niemand yets daer van dorfde laten blijken.

Hy was van een weynigh meer als gemeene lenghte; vol en vriendlijck van gelaet. Had een seer bequame ligchaems-gestalte; doch wierd in 't laetste sijns levens wat te vet en dick. Dus beschrijft R. Baker hem. Andere doen'er by / dat hy had groote oogen / en een dunnen Baerd. Dat sijne Tongh te groot was voor sijnen mond / 't welck sijne spraeck onaengenaem maeckte: oock hem soo slordigh deed drincken / als of hy de Wijn had gegeeten; die van beyde de sijden des monds weer in 't Glas liep. Boven maten saght waren sijne handen / wijl hy deselve noyt wiesch / maer alleen met een natte Handdoeck lightjens af wreef. Seer swack was hy op de beenen; vermits hy / in sijne jeughd niet wel gehandeld sijnde / voor sijn sevende jaer niet had konnen staen: waer door hy meest altijd op de schouderen van yemand leunde. Seer matigh was hy in 't Spijs-gebruyck. Hy dronck wel dickmael / doch t'elckens niet meer als ontrent vier Lepelen vol. Een groote vyand was hy van alle nieuwe Modens. Beminde Kleederen van gemack; en droegh yeder Kleed tot dat het gantsch versleeten was. Sijne meeste ligchaems-oeffeningh bestond in de Jaght; niet om dat hy'er groot vermaeck in vond; maer om door de tijdbesteedingh in deese beesigheyd sigh t'ontslaen van eenige Staets-moeylijckheden / en d'aenspraecken daer ontrent t'ontwijcken. Men kon niet seggen / dat hy te Paerd reed / maer wel / dat hy van 't Paerd wierd gedragen; wijl hy de Toom seer weynigh gebruyckte / om dies te verseeckerder voor ongeval te sijn. Want hy seyde / dat een Paerd noyt struyckeld / als alleen door 't trecken van de Toom.

Aenmerklijckheden van sijne ligchaems-gestalte.

Sijne ligchaems-oeffeningh de Jaght; doch niet om vermaecks wil.

Meer lust had hy tot de Boecken / als tot de Wapenen. Geen' Oorlogen voerde hy met de Degen / maer wel met de Pen tegens voorname Hoofden der Roomschgesinde, oock tegens Vorstius. De roem van een geleerd Vorst kannen hem niet ontneemen. Sijne Wercken sijn by een gedruckt in Folio. De geene / welcke hem hoorden redeneeren met de mond van Philosophische en Politique; of disputeeren van Theologische Stoffen / konden terstond klaerlijck bemercken / dat de Boecken / onder sijnen Naem uytgekoomen / uyt sijn' eygene pen gevloeyd / niet van sijnen Capellaen opgesteld waren / gelijck van Roomschgesinde en andere wierd uytgestroyd. Waerlijck was hy een groot Theologant, doch meer in kennis als in oeffeningh; wijl veele sijner bedrijven niet over een quamen met de reghte practijck der Godsgeleerdheyd. De Protestantsche Religie beschermde hy wel dapper met de pen tegens 't Pausdom; deed echter deselve weynigh voordeel met'er daed; gelijck wy naderhand sullen hooren. 't Voorgenoomene Verraed der Roomschgesinden in Engelland tegens 't leven van hem en de Heeren des Parlaments; de voorgegane Moord van Henrick de III., en de daer op gevolghde van Henrick de IV., Koningen van Franckrijck, veroorsaeckten hem / op sijne verseeckerdheyd te dencken soo veel mogelijck was. Eyschte derhalven van Geestlijcke en Weereldlijcke een nieuwen Eed van getrouwheyd. Soo haest de Paus dit vernam / verbood hy door Brieven tot tweemalen toe al d'Engelsche Roomsch-Catholijke deesen Eed af te leggen; eerst in Augustus Anno 1606.; daer na in September 1607. Hier op gaf Koningh Jacob een Boekje uyt / onder de Titel van Koninghlijke Verantwoordingh voor den Eed van Getrouwheyd. De Kardinael Robertus Bellarminus schreef er een Boeck tegen / met seer hooge verheffingh van des Paus Magt in 't Geestlijck en Weereldlijck; doch bleef niet onbeantwoord: en hier door wierd de saeck der Engelsche Roomschgesinde te meer verargerd; wijl sulck een Leere der Roomsche Kerck voor een Protestantsch Vorst onlijdlijck is.

ENGELLAND

Sijne geleerdheyd, en Schriften.

Was een groot *Theologant*; doch meer in kennis als oeffening.

Wat hem bewoogh, een nieuwen Eed van al sijn' Onderdanen t'eyschen; welcke de Pausen d'*Engelsche Catholijke* verbond te doen.

De Koningh geeft een *Apologie* voor deesen Eed uyt.

Onder meer andere goede Ordonnantien maeckte hy een Wet tegens de Duellen en Doodslagen. Dickmael betuyghde hy voor Hemel en Aerde (volgens 't bericht van sijnen Lijf-Medicus D. Georgius Eglisham), in de tegenwoordigheyd van sijnen eenigen Erfgenaem Prins Carel, dat hy selfs deesen sijnen Soon niet verschoonen / maer boven alle andere straffen sou / indien hy een doodslagh quam te begaen / of in een Lijfs-gevecht trad.

Ernstige Wet tegens *Duellen*; en sijnen Eed daer ontrent.

Hy kon veynsen sonder geveynsd te schijnen; en was in deese konst uytgeleerd. Maer noyt veynsde hy in dingen / waer uyt eenighsins had mogen vermoed werden / dat hy yets afstond van sijne Koninghlijcke Prærogativen, of Authoriteit; welcke sijne groo-

Kon *veynsen*, sonder geveynsd te schijnen.

te

ENGELLAND.

Had een heymlijke afkeer van Vrouwen.

te Minjonne, en waer over hy seer jalours was.

Seer werd in hem gepreesen de kuyshe yd/ een rare deughd by Vorsten; evenwel in hem niet soo hoogh te verwonderen/ wijl hy gelijck als een verborgene afkeer van Vrouwspersoonen had; selfs oock sijne Gemalin niet wel dight ontrent hem kon lijden: daeren-boven sijne kinderen geen reght vaderlijck hert toedroegh. Als sijne Hovelingen by seecker kortswijl sigh beraedslaeghden/ wat voor een Tijdverdrijf sy wilden aenstellen; en d'eene dit/ d'andere dat voorsloegh/ beval sijne Majesteyt/ datmen hem sou brengen drie Stoelen/ twee Kandelaren met brandende Kaerssen/ en een Bybel. Deese deed hy leggen op de middenste Stoel; op beyde d'andere de twee Kandelaren setten. Doe knielde hy neer voor de Stoel op welcke de Bybel lagh; sloegh die op/ en las'er een geheel Capittel uyt voor d'ooren der omstaende Heeren. Daer na sprack hy haer dus aen: Ick sweere by God/ dat ick in de gantsche tijd mijns levens niets te doen heb gehad met een eenige Vrouwspersoon; geene van dit Geslaght opt heb aengeroerd/ behalven alleen de Koningin mijne Gemalin. Die van u alle dit met waerheyd kan seggen/ treede toe/ en doe 't geen ick gedaen heb. Doch niemand van al de daer tegenwoordige volghde hem hier in.

Betuygde, buyten sijne Gemalin noyt van sijn gantsche leven een Vrouwspersoon aengeroerd te hebben.

Sijne waerneemingh van den aert der Leeuwen;

Eens had hy lust/ om de Natuer der Leeuwen t'ondersoecken. Hy gingh/ in geselschap des Hertoghs van Lenox en andere Groote Heeren/ na den Leeuwen-thoorn. Deed daer uyt een Leeuw en Leeuwin te voorschijn koomen; te gelijck een levende Haes haer voorwerpen. Terstond braghtense dit Dier/ als haren natuerlijcken vyand/ om 't leven/ en soogen'er 't bloed uyt. Hier na liet hy haer een levendigh Lammetje voorstellen; 't welck de grootmoedige Leeuwen (even als offe voor d'onnoselheyd respect hadden gedragen) niet eens aenroerden/ schoon 't Beestje dight by haer quam. Doe deed sijne Majesteyt de gedaghte Leeuwen weer opsluyten/ en een andere aenbrengen; oock twee groote Honden tegens hem stellen; die terstond op den Leeuw aenvielen/ en hem op den rugg' wierpen. Alhoewel de Leeuw meerder was in sterckte/ echter oordeelde men/ dat de Honden hem te boven gingen in moed; wijlse d'eerste aenvallers waren; en de Leeuw haer misschien anders niet sou hebben bespronghen. Hier werd my indaghtigh. 't Vers/ 't welck even deese Koningh/ doe hy Anno 1590. in Deenemarken was/ om sijne Bruyd van daer af te halen/ t'Uranienburgh met eygener hand schreef:

en aenmercklijke ondervindingh daer van.

Andere ondervindingh.

Sijn Vers, gemaeckt op der Leeuwen aert, in Deenemarken.

—— Est nobilis ira Leonis,
Parcere subjectis, & debellare superbos.

Beteeckenende in onse Tael/ na den sin:

De Leeuw, dat moedigh Beest, heeft deesen eed'len aert,
Dat hy de trotsse scheurd, de neederige spaerd.

Gemalin van Koningh Jacob.

De Gemalin van deese Koningh Jacob was Anna, Dochter van Frederick de II., Koningh van Deenemarken en Noorweegen. Hy begaf sigh Anno 1589. na 't laetstgenoemde Koninghrijck/ en besliep haer op 't Slot Aggershuysen. Ruym vijfthien jaren wasse oud. Gedeurende de Winter bleevense in Deenemarken. Voeren doe na Schotland; daerse Anno 1590. met groote blijdschap wierden ontfangen. Twee Soonen heeftse hem gebaerd/ terwijl hy noch alleen Koningh over de Schotten was. D'eerste den 19. Februarius O. S. Anno 1594. Tot Gevaders over den Doop wierden versoght Koningh Henrick de IV. van Franckrijck; Koningin Elisabeth van Engeland; Koningh Frederick de II. van Deenemarken; de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden; de Hertogh van Brunswijck, en de Hertogh van Meekelenburgh, Grootvader der Koningin Anna van Moeders sijde. De gedaghte Staten Generael sonden in haren naem derwaerts Walraven, Heer van Breederode, Vyanen en Ameyde, nevens Jacob Valck, Raed en Thesaurier Generael van Zeeland. Deese eerstgeboorne Soon wierd genoemd met een dubbele naem/ en dien naem omgekeerd noch eens verdubbeld/ te weeten/ Henrick-Frederick-Frederick-Henrick. Der Staten Pillegift bestond in twee Koppen van louter Goud/ en een goudene Doos/ t'samen weegende 400. Oncen; en in de Doos een Rentebrief ten lijve van de jonge Prins/ bedragende 5000. guldens jaerlijcks; behalven de Gaven aen de Voedsters en andere. Hy overleed den 6. November Anno 1612. / in 't 18. jaer sijns ouderdoms; niet sonder sterken argwaen van vergiftighd te sijn door de Graef van Sommerset en 't Huys Howard. Want vermits deese Vorst/ van seer groote hoop/ een geweldige haet had opgevat tegens de snoode bedrijven van deese Gunstelingen sijns Vaders/ seyde hy rondelijck/ dat hy/ indien hy eens Koningh wierd/ hare boosdaden niet ongestraft sou laten: en derhalven soudense/ om haer selven te verseeckeren/ hem dus uyt de Weereld hebben geholpen.

ENGELLAND.

Sijnen eerstgeboornen Soon *Henrick-Frederick-Frederick-Henrick*;

waer over oock de *Staten Generael* tot Gevaders stonden; en der selver Pillegift.

Door vergif omgebraght in 't 18. jaer sijns ouderdoms; van wie, en waerom.

Jacobs tweede Soon was Carel, gebooren den 19. Februarius Anno 1600.; geworden sijns Vaders Nasaet op den Throon van Engelland, Schotland en Yrland; doch een ongeluckigh Vorst/ die 't hoofd op een Schabot verloor. Dan noch wierd hem gebooren den 19. Augusti Anno 1596. een Dochter/ genoemd Elisabeth, ten Houwlijck gegeven aen Keurvorst-Paltzgraef Frederick IV. (V.); gekroond/ doch weer onttroond Boheemsch Koningh/ van wien wy in 't vervolgh seer veel sullen moeten spreecken. Wederom Anno 1598. een Dochter/ Margaretha. In Engelland noch twee Dochteren/ Maria, gestorven in 't derde jaer haers ouderdoms; en Sibylla, overleeden korts na hare geboorte.

Andere Soon, *Carel* d'I.;

en Dochteren, soo in *Schotland*, als *Engelland*.

Indien Koningh Jacob had gehad de kloeckmoedigheyd syner Gemalin Anna (overleeden Anno 1619.), Keyser Ferdinand en Koningh Philips van Spaenje souden sijnen Schoon-

Sijne Gemalin *Anna*

ENGELLAND.

Schoonsoon Frederick niet soo ligtlijck van sijn Erfland de Paltz beroofd hebben. Maximiliaen Bethune de Rosny, Hertogh van Sully, Gesant des Koninghs van Franckrijk aen 't Engelsch Hof/ gebruyckt/ in een Brief aen den Koningh sijnen Meester/ deese woorden: „Koningin Anna van Engel„land heeft een Aert/ reght strijdigh met die „van haren Man. Sy is van een sonder„linge koenheyd; hy integendeel weeck en „vreesagtigh. Dit deed hem oock weynigh van de Vorsten geagt/ noch minder gevreesd sijn/ gelijck wy alreeds hier boven hebben aengemerckt; waer by noch dit diend verhaeld.

soo moedigh, als hy versaeghd.

In de Spaensche Nederlanden wierd tegens Koningh Jacob uytgegeven een seer schendigh Pasquil, genoemd Corona Regis. Seer gevoellijck was sijne Majesteyt hier van. Sond derhalven Anno 1617. een Extraordinair Ambassadeur na Brussel aen Aertshertogh Albertus en d'Infante Isabella. Deese Gesant (Sir John Bennet) versoght (gelijck hy al een jaer te vooren had gedaen) in sijns Koninghs naem Reght en Straf over den Autheur; dien hy had ontdeckt te sijn Ericius Puteanus te Leuven, en de Drucker Flaminius: of in geval van weygering seyde hy Albertus alle tot noch gehoudene Vriendschap op: wou sijnen ordinairen Ambassadeur Trumbel te rugg' roepen/ en d'Aertshertogh alle vyandschap aenkondigen. Albertus deed wel belofte/ dat hy den Autheur behoorlijck sou straffen; doch niets quam'er van: Puteanus ontkendde sleghts de Maker te sijn; en daer mee lietmen 't werck rusten/ onaengesien al de bewijsen des Koninghs. D'Aertshertogh wist wel/ dat Jacobs dreygementen noyt tot de daed quamen/ en loegh derhalven met de selve. Soo terstond noch meer van hem.

Hy wil, dat Aertshertogh Albertus sou straf doen over een schendigh Pasquil van Puteanus tegens hem;

doch daer quam niets van, wijl men wel wist dat Jacobs dreygementen van geen gevolgh waren.

In Schotland was MARIA STUART, wegens d'ombrenging haers Mans HENRICK STUART, door Jacob Holburne (by andere Hepburne) Graef van Bodwel (welcken Moordenaer sy ten nieuwen Man had genoomen)/ gevangen geset; doch ontkoomen/ en nae Engelland gevlooden; daerse 't soodanigh/ door verraderlycke laeghleggingen tegens Koningin Elisabeth, maeckte/ onaengesien sy van deselve seer wel ontfangen was/ datse 't Hoofd verloor. Haeren Soon by de gemelde Henrick Stuart

Koningen van Schotland.

Sie van deese Maria Stuart 't omitandigh Verhael in onse Kronijck der Kronijken, vijfde Deel.

J A C O B de VI.

van wien wy hier boven hebben gehandeld/ als Koning van Engelland, en daer d'I. diens naems/ wierd ondertusschen by de Schotten opgevoed in de Gereformeerde Religie, van welcke sijne Moeder Maria sigh een hevige vyandin had betoond. Gaf ook Anno 1581. sijne Geloofs-belijdenis in druck uyt. In 't jaer 1585. ontstond wel een schielijcken oproer/ soo dat Koningh Jacob, en de geene/ die by hem waren/ in 't Kasteel Sterlingh wierden belegerd door een groot deel Schotsche Heeren en Edele/ niet om sijne Majesteyts/ maer om der geene wil/ die ontrent hem sigh onthielden/ insonderheyd de Graven van Montrosse, Clayford, en Colonel Stuart, als beschuldighd/ van te sijn boose Raedgevers/ verontrusters van de Protestantsche Kerck/ en 't gemeene welvaren; doch alles was haest bygeleght/ door d'overleveringh van de gemelde Montrosse, Clayford en Stuart; nevens Clentarne, Catches, Leston, Gray, Sandvile, Bloddi, en eenige andere in handen des Adels.

Jacob de VI. opgevoed in de Gereformeerde Religie.

Schielijcken oproer in Schotland, doch haest gestild.

SCHOTLAND.

Daer op wierden de Predikanten der Gereformeerde Religie weer in 't Land ontbooden/ tot de waerneemingh harer diensten; daer tegens de Jesuiten en Monicken aengetast. Dus geraeckte alles/ sonder verder bloedstortingh/ weer in rust. Doe Koningh Jacob, ter dier tijd ontrent 20. jaren oud/ deesen plotslijcken Oproer/ en sijne besluytingh in 't Kasteel Sterlingh vernam/ stond hy in groote verbaesdheyd. Want de Graef van Angus, met veele Graven/ Vryheeren/ en Edele/ nevens der selver Vrienden en Aenhangers/ sterck over de 9000. Koppen/ quamen op den 1. November Anno 1585. ontrent een Mijl weghs van de Stad Sterlingh (volgens de Schotsche en Engelsche uytspraeck Sterlin, in 't Noorder-deel van Schotland, aen de Rivier Forth), naemen deselve in/ en joegen de voornaemste Hoofden in 't Kasteel/ daer sijne Majesteyt sigh bevond. Terstond sond hy sijnen Secretarius Mr. John Martland aen den Adel; versoekende/ datmen sijn leven/ authoriteit, en Staet sou præserveeren: dat oock de Graven van Montroste, Clayford, en Colonel Stuart in seeckerheyd moghten blijven; en alles vreedsaem werden afgehandeld. Dit hem toegestaen sijnde/ wou hy sigh in haere handen overgeven.

Breeder berigt van deesen opstand des Schotschen Adels;

welcke belegerden 't Kasteel Sterlingh,

Op 't eerste betuygdense voor God/ datse geen ander oogmerck hadden/ als sijne Majesteyts persoon/ digniteit en Staet te behoeden: hem te verlossen uyt de handen der geene/ die deselve noyt na behooren in aghtingh hadden willen neemen; als voor soo veel haer eygen belangh betrof; maer ondertusschen sijne heymlijcke vyanden waeren. Op 't tweede/ dat de persoonen/ van sijne Majesteyt genoemd/ moesten gehouden werden voor de voornaemste onder alle/ welke waren de beroerders van de Kerck/ verdruckers van 't gemeenebest/ en verleyders sijner Majesteyt; waer door soo veel' onheylen/ soo veel verwoestingen waren veroorsaeckt; sulcke groote gevaren hingen over sijne Majesteyts persoon/ Kroon en Staet. Moesten derhalven/ uyt dwangh van haer Gewisse/ liefde tot de Kerck/ sorge voor sijne Majesteyt/ en genegenheyd tot 's Vaderlands welstand/ tegens de gemelde Heeren doen procedeeren, nae gelegenheyd van de bevindingh harer misdaden. Tot 't derde waerense t'eenemael bereyd; doch versoghten daer tegens: I. Sijne Majesteyt sou gelieven toe te laten een generale reformatie van alle abusen in Kerck en Politie: goed keuren haere voorige handelingen/ onderteeckend in een Proclamatie, inhoudende d'opreghte Verklaringh harer saeck; tot dat

waer in de Koningh ... sigh bevond,

by sigh hebbende eenige der voornaemste sijne quaede raedgevers,

beroerders van Kerck en Politie.

by

SCHOTLAND.

by de Standen daer in sou sijn voorsien. Voorts / dat t'harer verseeckerdheyd al de Vestingen des Koninghrijcks in haere handen souden werden gesteld. II. Overleveren de verstoorders der gemeene welvaerd in haere maght / tot dat over hare bedrijven een Gerigtlijck Vonnis sou sijn geveld. III. Herstellen d'oude Waght / en andere goede gewoonten / nu in ongebruyck gekomen.

't Verdrag was haest gemaeckt; en op welke voorwaerden,

't Wierd alles van Koningh Jacob toegestaen. 't Kasteel Dumbarton gesteld in bewaringh van Mylord Hamilton: 't Kasteel van Edenburgh in handen van den Ridder Jacob Hinne, &c. De geeyschte Heeren wierden haer overgegeven. D'oude Waght / nu besteld uyt seer getrouwe Eedele / trad in dienst ontrent des Koninghs persoon. 't Is seecker genoegh / dat de geene / welcke d'Adel in hare handen begeerde / verscheydene sware feylen hadden begaen; ondertusschen den Koningh oock wisten bedrieghlijck te misleyden / en te blinddoecken: die / alhoewel nu alles in stilte / en in dit gantsche werck / nevens de welstand van Staet en Kerck / niet anders als sijn beste beooghd was / echter 't op nam als een verminderingh van sijn Gesagh / 't welck hy geerne absolut had willen maecken / en waer ontrent hy sigh altijd seer gevoellijck toonde. Wijl hy oock te vooren in sommige sijner voorneemens van de Protestantsche Standen wat was ingebonden geweest; 't selve naderhand / als hy wou uytspatten / noch meermaels geschiedde; en hy dus bevond / datse de vleugelen / waer mee hy sijn' authoriteit wou om hoogh doen sweven / de vrye vlught niet wilden laeten / soo heeft dit in hem veroorsaeckt een heymlijcke haet tegen de Schotten van de Presbyteriaensche Kercken-ordre: vermits hy sigh liet beduncken / dat hy by een Bischoplijcke Regeeringh / welcke Bischoppen t'eenemael van hem souden afhangen / met een volstreckter Maght sou mogen gebieden. Stracks breeder hier van.

't welck Koningh *Jacob* echter altijd in de krop heeft gestoken; en in hem verweckt een heymlijcken haet tegens de *Presbyterianen*; daer na opentlijck uytgeborsten.

Anno 1600. bevond Jacob, doemaels noch alleen Koningh van Schotland, door een verschricklijck verraed sigh in 't uyterste doodsgevaer. Geduerende sijne minderjarigheyd was de Graef van Gaurie in Schotland onthoofd / met verbeurdmaeckingh van al sijne Goederen. Jacob, tot de daedlijcke Regeeringh geraeckt / herstelde / uyt een sonderlinge goedertierenheyd / al sijne Soonen en Dochteren in haer oude besit. Echter hebben Johan en Alexander Gaurie, Soonen des onthoofden / een t'samensweeringh tegens sijne Majesteyts leven gemaeckt / om haers Vaders dood op hem te wreecken. D'oudste Broeder Johan, die de Graeflijcke Titel van Gaurie voerde / was ontrent twee Maenden voor deese grouwlijcke onderneemingh weer t'Huys gekoomen uyt Italien, daer hy ses jaren langh sigh onthouden / en te Romen (segt 't Verhael) dat schoone stuk geleerd had. Op Woensdagh den 6. Augusti (volgens 't gemelde Schotsche Waeraghtigh Verhael), soo als Koningh Jacob ter Jaght wou rijden / quam Alexander, de jonghste Broeder / ontrent 18. jaren oud / by hem; nam hem wat ter sijden af / en seyde: Hy wou hem een gewightige verborgenheyd ontdecken; te weeten / hoe hy een groote Schat kon bekoomen / genoegh / om al sijne Schulden daer mee te konnen af-doen. Noch sijnen oudsten Broeder Johan, noch yemand anders / had hy dit derven openbaren. God had hem in handen doen vallen een onbekend persoon / Besitter van deesen Schat; doch die sijne Majesteyt behoorde. Hy had'er eenige stucken suyver goud van gesien. Deese Mensch hield hy / wel gebonden en verseeckerd / in sijne magt / in eene der Kameren van sijns Broeders Huys te Perth (anders oock genoemd S. Johnstaun, een Stad in 't Zuyderdeel van Schotland, in de Provintie Perth-shire, aen de Rivier Tay) / daer hy Gouverneur was; ontrent 5. Fransche Mijlen weghs van de plaets / daer de Koningh sigh doe bevond. Hy vreesde (dus gingh hy voort) / dat dit geheym sijnen Broeder bekend moght werden; die sigh dan meester van deesen geweldigen rijckdom sou maecken / ten nadeel sijner Majesteyt; en dan sou hy (Alexander) oock verstoocken blijven van de milddadige vergeldingh / welke hy van soo een Edelmoedigh Vorst had te verwaghten. Derhalven sou sijne Majesteyt alles ter sijden stellen / en in aller haest / alleen twee of drie Vertrouwlingen tot sigh neemende / met hem gaen / om deese Buyt sigh toe t'eygenen.

Seer verschricklijke verradery,

aengesteld van *Johan*, Graef van *Gaurie*,

en desselven jonger Broeder *Alexander*,

tegens Koningh *Jacob* van *Schotland*, in 't jaer 1600.:

Had 't vernuf van Koningh Jacob doemaels door de Geld-begeerte niet verblind geweest / hy kon in desen Voordragh genoegsame redenen gevonden hebben / om sigh op den Voordrager niet te vertrouwen. Doch hy geloofde al 't geseyde; en gaf Alexander tot antwoord / dat hy / als hy een uyr of twee had gejaeghd / sijnen wegh na Perth sou nemen / eer hy weerkeerde nae sijn Palleys. Alexander had bemerckt / dat de Koningh / over 't voorgeven van sulck een maghtigen rijkdom by een onbekend Persoon / in eenige twijffel stond: ter dier oorsaeck maeckte hy hem wijs / dat deese Vreemdelingh / uyt een ander Land gekoomen / sulck een meenighte van geld wel kon hebben derwaerts gebraght / om sijn' Onderdanen daer mee tot eenigh verraed om te koopen; 't welck Jacob niet buyten alle waerschijnlijckheyd oordeelde.

welcke *Alexander* hem,

soo als hy ter Jaght wou gaen,

's Morgens ten 10. uyren stelde sijne Majesteyt de verdere Jaght uyt tot op den volgenden dagh. Nam tot sigh de Hertogh van Lenox, de Graef van Mar (d'eene Swager / d'andere Neef / beyde seer groote Vrienden der Graven van Gaurie), en dan noch 14. of 15. Eedelen. Dus reed hy nae Perth, sonder Rapier of Ponjaerd / alleen met de Jagthoorn om sijnen hals. Doe Johan Gaurie hem gewaer wierd / soo als hy binnen de Poort was gereeden / trad hy hem te gemoet met 40. of 50. Eedellingen: begeleydde hem nae sijn Huys; en verontschuldighde sigh beleefdlijck / dat hy / wegens sijne Majesteyts onverwaghte koomst / hem niet soo wel sou konnen onthalen / als hy wel wenschte,

onder schijn van hem een seer groote verborgene Schat te sullen doen bekomen,

SCHOT-LAND.

te. Nae gedane Maeltijd hield de Graef van Gaurie de Heeren van Lenox en Mar met d'andere Edele des Koninghs op / en noodighde haer / om eenige rare dingen te koomen sien in sijne Sael. Ondertusschen gingh Jacob met Alexander door een lange Galery / waer van deesen de deur terstond aghter haer beyde toesloot / door drie Kameren (met welcke Deuren Alexander op deselve wijs handelde) tot in een Cabinet, waer in hy sigh had doen verbergen een groote stercke Boofwight / van 't hoofd tot de voeten gewapend; dien hy te voorschijn deed koomen / en tot den Koningh seyde: Dit is de Man, die u de Schat sal wijsen. Te gelijck trock hy sijnen Ponjaerd uyt; settedese op sijne Majesteyts keel / en borst los in deese woorden: Gedenckt u niet de Moord, aen mijnen Vader gepleeghd? Uw Gewisse beschuldighd u nu van sijn onnoosel bloed. D'uyr mijner wraeck is gekoomen. Gy moet sterven.

in 't Huys van sijnen Broeder Graef *Johan* gelockt, daerse een gewapenden gehuerden Moordenaer

Koningh Jacob op 't uyterste verbaefd / wijl hy / in plaets van een Schat te binden / een Poock tegens hem aengeleght sagh / waer tegens hy niets had om sigh te verweeren / gaf hem saghtmoedigh tot antwoord: „Vriend / wat sal u mijn bloed helpen? „'k Heb dit aen u niet verdiend. Uwen Vader is gestorven door Vonnis der Justitie, „als overwonnen van misdaed der gequetste Majesteyt / terwijl ick noch minderjarigh was. Uwen Broeder en u heb ick her„steld in al uwe verbeurd verklaerde Goederen: jae / uwe Familie geset in een beeter „staet alsse oyt vooren was geweest. Ik ben „uwen Koningh. Gy sijt immers een Chri„sten, opgevoed onder een Meester / die u „niet heeft geleerd / uwen Prins te vermoor„den. Veel meer andere dringende redenen gebruyckte hy / om Alexander te bewegen tot afstand van sijn verbloeckt opset. Beloofde hem oock by Koninghlijcke Trouw / dat hem over 't geen alreeds was gepleeghd noyt eenigh leed sou weervaren.

SCHOT-LAND.

De vermomde Moordenaer / gehuerd om 's Koninghs Beul te sijn / en die ten dien eynde een bloote seer groote Moordpriem in de hand had / wierd / schoon een onvertsaegd en gantsch roeckloos Mensch / over deese woorden soo verschrickt / dat hy geweldigh begon te tzidderen / en noch hand noch voet kon verroeren. Selfs Alexander vermogt niet / op deesen weerloosen Vorst aen te vallen. Liet hem by den gewapenden Schelm / en gingh nae sijnen Broeder Johan, om met hem te spreecken. Ondertusschen gebood sijne Majesteyt met een sonderlinge authoriteit den bestelden boofwight / een Kamervenster te openen. Hy gehoorsaemde. Doe quam Alexander weer / en seyde tot den Koningh: Hy moest sterven. Gaf oock den anderen Fiel een groote Sijdene band / om Jacob daer mee te binden.

in een Kamer hadden gesteld, om hem van 't leven te beroven.

Onder de Vloer van 't Cabinet haddense een Gat gemaeckt / met een Schuyf daer over / om 't Koninghlijck Lijck nae de vermoordingh daer in te verbergen. Doch sijne Majesteyt / de moed opweckende / seyde tot haer: Verraders, 'k sal my geensins laten binden. Als een Vry Prins heb ick geleefd; soo wil ick oock sterven. Doe sagh hy / dat Alexander sijnen Degen wou uyt-trecken. Schoot derhalven toe / en hieldse vast. Met d'andere hand vattede hy hem by de krop. Hier op ontstond tusschen deese beyde een langhduerige Worsteling. D'andere Moordenaer was soo verbaefd / dat hy niet kon aenvallen. Eyndlijck trock Jacob, Alexander ombat hebbende / en van hem ombat sijnde / deesen sijnen vyand tot by 't geopend venster / en riep / Verraed, Verraed! De Hertogh van Lenox en de Graef van Mar, tot

Wat sigh

ontrent deesen handel toedroeg.

Hoe Koningh *Jacob* sigh in dit uyterste doodsgevaer hield.

SCHOTLAND.

tot dus langh toe door d'andere Broeder Johan Gaurie opgehouden / kendden des Koninghs stem / en liepen nae de plaets / derwaerts heenen sy hem hadden sien gaen; doch vonden de deur geslooten. Ramsey, onlanghs geleden des Koninghs Page geworden / quam langhs een andere wegh en Trap in 't Cabinet.

en noch ten laetsten

Onder 't worstelen had Jacob waergenoomen / dat Alexander onder sijne kleederen gewapend was; dies riep hy den Edellingh / die alreeds sijn geweer had uytgetrocken / toe / dat hy sou steecken nae 't beneeden Lijf des Moordenaers: waer op oock Ramsey hem tot drie malen in den buyck trof; sulcker wijs / dat hy dood bleef leggen. Thomas Breskin, Edelman van des Koninghs Kamer / Doctor Heris, en noch eenen / waren Ramsey gevolghd. Onderwijl quam Johan Gaurie, schuymbeckende van boosheyd over sijns Broeders dood / en wanhopigh over 't misluckken van deesen Aenslagh / met een Helm op 't Hoofd / als een dolle Stier aenloopen / nevens seven of aght sijner sterckste Dienaren. Doch Ramsey was in sijnen aenval soo geluckigh / dat hy hem ten eersten doorstack; d'andere op de vlught dreef. Dus ontquam Koningh Jacob noch dit doodlijck gevaer; en sijn voorbeeld leerd ons / dat de nood kreupele kan doen loopen; de versaeghde moed doen vatten.

wonderlijck-geluckigh gereddet wierd. 1600.

Sijne Majesteyt had sijnen Sparwer, waer mee hy ter Jaght was geweest / den gedagten Ramsey aenbevoolen. Ongemeen seer beminde hy dien Vogel. Als nu de genoemde Edellingh / op 's Koninghs geroep / in de Kamer was gekomen / met de Sparwer op sijne linckerhand / en op den Verrader begon te steecken / vreesde de Vorst / dat deselve / verschrickt door 't gerumoer / uyt 't opene Venster sou mogen wegh vliegen. Stelde derhalven (onaengesien d'uyterste nood waer in hy sijn eygen persoon bevond) sijn eene voet op den Band / waer aen de Sparwer vast was / om hem te weerhouden / terwijl hy Alexander by de krop hield. Nae deese geluckige reddingh viel hy op sijne knyen / en danckte God voor een so wonderlijke hem toegekomene verlossingh. Naderhand (volgens 't Waeraghtigh Verhael, hier van uytgegeven in Schotland, in 't selve jaer 1600.) heeftmen vernoomen / dat Graef Johan van Gaurie, doe hy in Italien was / onder 't decksel van d'Alchymie en Astrologie te leeren / alle vlijt had aengewend / om sigh in Toverijen t'oeffenen. Doe hy nu op de gehoorde wijs was om 't leven gekomen / vondmen in sijnen Buydel eenige Briefjens met seldsame Characteren, en wijsen van Besweeringen / door hem selfs geschreeven. Ja / schoon hy oock / alleenlijck van eene steeck / dood ter neer viel / soo sou echter uyt de wonden niet 't alderminste bloed sijn geloopen / voordatmen de Tover-teeckenen uyt sijnen Buydel had genoomen. Noch geen 23. jaren was hy oud / doe hy dus aen sijn eynd geraeckte.

Bysondere liefde van Koningh *Jacob* tot sijnen Sparwer.

selfs in deese uyterste nood.

Sonderlingheyd aen Graef *Johan* van *Gaurie*.

Aenmerc-

Evenwel sijn'er geweest / die deese saeck hebben willen in twijffel trecken; jae ontkennen: insonderheyd een Autheur, die geschreeven heeft onder de Regeeringh van Cromwel. Doch vermits sijn Werck enckelijck aengeleght is (als gedaen van een Republicain) om de Koninglijcke Regeeringh in Engelland in de persoonen van Jacob en Carel op 't haetlijckste voor te stellen / soo vind hy oock by veele in alles geen geloof.

kingh op een Schrijver, die dit in twijffel wil trecken.

Aengaende de Kercklijcke saecken in Schotland, soo haest de Vervolgingh en 't tegenstrijdend Geweld had opgehouden / vergaderde 't eerste Nationael Synodus Anno 1560., sonder hier toe eenigh verlof van d'Overigheyd te versoecken / alhoewelse 't lightlijck souden hebben konnen bekoomen / indiens'er om hadden willen spreecken. Geraedsaem hieldense / haere byeenkoomsten aen te stellen uyt kraght (gelijckse spraecken) van 't innerlijck Privilegie, en de Magt / van de Heere aen sijne Kerck gegeven; by d'Apostelen en haere Navolgeren gebruyckt. Deeden 't oock sonder eenige tegenstand; en gedurig sijnse voortgegaen; behalven wanneerse naderhand door geweld daer in wierden verhinderd. Ondertusschen evenwel wenschtedense der Overheden gunst t'haerwaerts / en namen geerne aen der selver concurrentie, t'samenloop en hulp; niet alleen om der betaemlijckheyd wil / maer oock als een vervullingh der belofte / Jesai. xxix. 23.

Kort doch eygentlijck bericht, van den Staet der Kerck,

De Predikanten / verschijnende in de Synoden, stonden in volle gelijckheyd. D'eene was niet meer dan d'andere; alhoewel d'een' of d'andere wel wierd opgedragen eenigh buyten-gewoon bewind / in een bysonder vereysch van saecken en tijden; doch sulcks gaf niet de minste meesterschap over sijne Meede-broederen. 't Is waer / dat in 't begin / voor een korte tijd van jaren / wierd gebruyckt een extraordinair Employ van Superintendentie; doch niet anders als op een Interim: oock in sigh selven gantsch verscheyden van Prælaetschap, of Opperhoofdigheyd; daer-en-boven haest verworpen / als lastigh / en gevaerlijck. Doe nu de gierigheyd en maght van sommige / welcke Kercklijcke Goederen besaten / of na deselve haeckten / daer nae grabbelden / door toedoen van eenige weynige Commissarissen, Anno 1571. invoerden de Schijn-Bisschoppen / genoemd Tulchan, tot te meer verseeckeringh haers Gewins / hebben de volgende Synoden terstond Betuygingen daer tegens gedaen / en soodanigh gewaeckt / datse eyndlijck wierden ingetoomd / en de Synoden onderworpen.

en de Kercklijcke Geschiedenissen

in 't Koninghrijck *Schotland*,

In gevolge van dien hebben de Kerk-vergaderingen / met Koningh Jacobs toestemmingh / van Anno 1575. tot 1581., onder veel bidden / vasten / en arbeyd / 't werck by der hand genoomen; tot datse / door 't voltrecken van 't tweede Boeck der Discipline, de Bisschoppen hebben gebraght tot een simpele dimissie, of ontslagingh; en haer Ampt veroordeeld voor ongegrond. Dus was de saeck ten vollen opgemaeckt / en gesteld nae 't volkoomen Model van een Pres-

Ontrent d'aenstellingh

SCHOTLAND.

der Presbyteriaensche Kerk regeering.

byteriaensche Kerck-regeeringh in al sijne Leeden. Nae deese Veroordeelingh der Bischoppen door 't Synodus heeft Koningh Jacob, sijn Hof, en sijnen Raed, Anno 1581. 't Nationale Convenant (of Verbond) beswooren en onderteeckend. By welck Convenant des Paus geusurpeerde authoriteit over de Kerck, en sijne Hierarchie, in twee bysondere Artijkelen wierd afgeswooren: en die dien Eed deeden, voeghden haer selven t'samen tot deese Gereformeerde Kerck in Religie en Disciplin; met belofte by den grooten naem Gods, te sullen volharden in deselve Leere, Godsdienst, en Tught, al de dagen haers levens.

en des Nationalen Convenants:

Wijl nu deese Disciplin van den beginne af is geweest fundamenteel Presbyteriaensch; en 't Model deeser Regeeringh volmaeckt sijnde, alle schaduw van maght, welcke de Schijn-Bischoppen hadden aengenoomen, afgeschaft was, soo was oock by dit Convenant, of Verbond, pleghtlijck afgeswooren 't geheele Prælactschap; daer tegens beswooren en aengenoomen 't Presbyterium.

van 't eerste begin der Reformatie af, met afdoeningh der Bischoppen;

De Synoden van 't jaer 1581. en 1590. op 't yverighste besigh sijnde in 't vast-stellen der Presbyteriaensche Regeeringh, eyschtten en bevolen, dat deselve sou werden onderteeckend by alle soorten des Volcks in den Lande. Oock wierden d'Acten deeser beyde Synoden versterckt en bygestaen door d'Ordonnantien des Koninghs en Raeds. Hier op steld de Historie der Kerck van Schotland deese woorden: „Men magh derhalven met „reght twijffelen, welck van beyden grooter is, d'onbeschaemdheyd der volgende „Prælaten in 't ontkennen van de Verbindnis; of de Meyneedigheyd, in 't verbreecken derselve.

selfs met toestemmingh en Verbindnis van Koningh Jacob.

De Leesers dienen hier bericht te sijn, dat de Schijn-Bischoppen, van welcke gewagh is gemaeckt, sulcke waren, die wel de naem, maer niet de daed of maght eens Bischops voerden. Niet meer warense dan andere Predikanten; geen hooger plaets haddense in de Kercklijcke Vergaderingen: doch onder deesen haren Titel trockense de Kercklijcke Inkoomsten ten deelen aen haer selven; of decdense oock ten deelen, somtijds wel geheel' aen andere koomen. Wy sullen hier d'Autheur der Kercklijke Historie van Schotland laten spreecken: Gelijck de Tulchan, of Schijn-Bischoppen, waren een Vrught van de Gierigheyd der Heeren, welcke haer begunstigden; soo was deselve grondregel van Gierigheyd en Godloosheyd d'oorsaeck, datmen 't Werck Gods tegens gingh, als 't bynа tot volmaecktheyd was gebraght. Men hitste eenige Edele op, tot weer-invoeringh der Bischoppen, om dies te beeter de Beneficien te moogen inslocken, de Kercklijcke Goederen te verslinden. Om niet alleen, t'harer vast-stellingh, te verbullen 't geense te kort quamen van 't Godlijck Reght, door 't bijvoegen van 's Koninghs Maght en Gebied; maer oock, om door haer middel d'aengroeyende Godloosheyd diens tijds te doen overbloeyen sonder intoomingh; maeckte de Satan eenige Magtige en ongeleerde Hovelingen op; waer onder oock was de Graef van Aran, om den Koningh te beweegen, dat hy, regelreght tegens 't Woord en den Eed Gods, met geweld sou aen sigh trecken 't Voorreght Jesu Christi, des eenigen en waeraghtigen Koninghs in Syon, en inbreuck doen in de Privilegien sijner Kerck; door hem aen te matigen, ter eerster instantie op sigh te neemen de kennis en 't oordeel over haere Leere en Censure. Alhoewel nu de Kerck dit standvastigh en kloeckmoedigh tegens stond, soo door ootmoedige Requesten, als ernstige Protestatien; Echter gingh deese Godloosheyd soo driftigh voort, dat op eenmael, in een Parlament Anno 1584. in aller haest t'saemgeroepen, 't Voorreght des Heeren wierd overgedragen aen den Koningh; soo dat sijne Jurisdictie en Rijck wierd verhoogd over alle persoonen en saecken: de Staet en Maght der Bischoppen bevestighd: daer tegens de Maght van de Generale Synoden, der Kerck gesteld in handen van Koningh Jacob.

Tulchan, of Schijn-Bischoppen;

wat deselve waren.

SCHOTLAND.

Onaengesien 't Verbond, waer in oock Koningh Jacob was getreeden, sijn echter onder sijne Regeeringh de Bischoppen hier met geweld weer ingevoerd.

Als nu de Schrijver wijdlopige Redenvoeringen over deese saeck heeft voortgebragt; en voorgesteld de boosheyd der Bischoppen; en den Koningh te vleyen; hem in te beelden een onbepaelde souverainiteit, waer nae hy ten hooghsten begeerigh was; op te hitsen tegens de Presbyterianen, welcke hy van selfs niet veel gunst toedroeg, &c. verhaeld hy voorts, hoe sijne Majesteyt de voornaemste onder de Presbyteriaensche Predikanten, die in 't grootste aensien by de Gemeente waren, Bisdommen aenbood, om haer, door haer een brock in de keel te werpen, te doen swijgen; jae voor de Bischoplijcke Regeeringh te doen sijn. Doch deselve wierden van haer volstandighlijck geweygerd.

En op wat voor een wijs sulcks toegingh.

Ondertusschen duerden 't voor datmael met de Bischoplijcke Heerschappy hier niet langh, en hare gewelddadige invoeringh hield geen stand. Anno 1586. nam 't Synodus haere Magt weer aen. Door Koningh Jacob wierd de saeck tot een onderhandelingh gebraght: daer op 't Bischopdom voor eerst ingetoomd en bedwongen; vervolgens afgeset; en eyndlijck, als de Presbyteriaensche Regeeringh Anno 1596. was vastgesteld, 't Nationael Verbond weer vernieuwd; en onderteeckend, door ordre van de geheyme Raed. Daerenboven wierd door 't Parlament de Presbyteriaensche Kerken-ordre bevestigd; de voorgemelde Acte van 's Koninghs Voorreght (in 't jaer 1584. door slim beleyd uytgewerckt) ingebonden; wel met toestand, echter niet met behagen van Koningh Jacob, die geerne onbepaelt geheerscht wou hebben.

Doch haer Rijck en duerde voor datmael hier niet langh;

en de Presbyterianen hier weer bevestighd door 't Parlament.

Schotland was veel suyverder Gereformeerd als Engelland: want onder Koningh Eduard de VI. was de Reformatie hier wel begonnen, doch de volle voortgangh verhinderd door sijn' ontijdige dood; waer nae Maria, op den Throon geklommen, alles weer

Schotland veel suyverder Gereformeerd als Engelland;

SCHOTLAND.

weer om verr' wierp / met vreeslijcke vervolgingh tegens de geene / welcke sigh van de Roomsche Kerck hadden afgescheyden / door Vyer / Swaerd / Strop / en andere der wreedste doods-wijsen. Na hare rampsalige uytgangh uyt deese Weereld wierd door Elisabeth wel weer hersteld 't geen onder Eduard gedaen was; doch uyt Politique insigten niet verder voortgegaen / als daer 't Eduard had moeten laten / uytgesonderd eenige weynige dingen: waer door dan de Bisschoppen / en met de Bisschoppen veele Roomsche Ceremonien in de Kerck bleven.

[Margin: en de Reden daer van.]

Maer Schotland had met de Roomsche Religie oock al deselve / en te gelijck d'Episcopale Heerschappy / den Scheydbrief gegeven. De Bisschoppen wierden hier wel / op de gehoorde wijs / eens weer ingevoerd; doch haest weer afgeschaft: en noyt soudense 't Nest weer ingekregen hebben / indien Koningh Jacob alleen Koningh van Schotland ware gebleven.

[Margin: Jacob, nu oock Koningh van Engelland geworden, dwingd de Schotten met geweld de Bisschoppen op; met de reden waerom: en sijn gemeen Spreeckwoord, geen Bischop, geen Koningh.]

Maer doe d'Engelsche Kroon hem was toegevallen; hy sigh niet meer in Schotland, maer in Engelland bevond / dwongh hy weer met geweld de Schotten Bisschoppen op; eensdeels uyt opgevatteden haet tegens haer / wijlse hem hadden ingebonden ontrent 't al te groot gesagh / 't welck hy sigh wou aenmatigen; en oock somtijds wat ernstigh bestraften over eenige gebreecken in sijne bedrijven: andersdeels om eygen belangh; en reden van Staet. Doch dit werck heeft naderhand sijn Koninghlijck Huys geen voordeel toegebraght. Dickmael liet hy hooren: No Bishop, no King; of / geen Bischop geen Koningh. In Schotland, daer geen Bisschoppen waren geweest (als voor de gemelde korte tijd) had hy niet alles nae sijnen wil konnen uytwercken. In Engelland waerense; en wijlse daer van den Koningh afhangen / daerenboven de voornaemste Leeden van 't Hoogerhuys des Parlaments maecken / soo meende hy / alsse oock in Schotland ingevoerd waren / dat hy daer alles dies te beeter na sijnen wil sou konnen schicken. Ja / soo verr' gingh hy in dit stuck / dat als Johannes Bucerus, Predikant binnen Ter Veer in Zeeland, een Tractaet had uytgegeven / met goedkeuringh des Classis van Walcheren, tegens de Bisschoplijcke Kerck-regeeringh / hy daer over door sijn' Ambassadeurs deed klagen aen de Heeren Staten Generael.

[Margin: Sijn oordeel van eenige overgeblevene Pausslijcke Ceremonien in d'Engelsche Kerk.]

Hy sagh wel (seght d'Engelsche Schrijver Thomas Flynth, in Hist. Angl.), dat veele der Ceremonien, in d'Engelsche Kerck overgebleven / uytbroedselen des Antichrists waeren; doch liet sigh bedunckken / deselve tot soo verr' toe gereformeerd te sijn / datse / sonder nadeel der Christlijke Religie, konden geleeden worden. Te liever liet hy 't soo blijven / gelijck hy 't in Engelland gevonden had / om dat hy / indien hy verder had willen reformeeren, daer door der Bisschoppen onwil sou hebben veroorsaeckt; en dit quam met sijn' Insighten niet over een.

[Margin: Conferentie van hem aengesteld tusschen de Bisschoppen en Presbyterianen.]

Evenwel heeft hy in de Conferentie, van haer aengesteld den 14. Januarius Anno 1604. in sijne Cabinet-kamer op 't Hof te Hampton tusschen de Bisschoppen aen d'eene / en de Presbyteriaensche Predikanten aen d'andere sijde / noch yets verbeterd in 't Boek / genoemd Commun Prayer, belangende de Confirmatie, Prive Doop, &c. Geerne souden wy den inhoud deeser Conferentie hier voor dragen; doch hoe kort wy gingen / 't sou voor dit Werck te lang vallen. Echter in 't III. Boek noch wat.

[Margin: Eenige aenmercklijckheden uyt de selve hier voorgesteld:]

Alleen dit sullen wy hier aenmercken; dat sijne Majesteyt geduerigh seer vriendlijck en beleefd de Bisschoppen bejegende; haer bynaen in alles toeviel; de Presbyteriaensche Predikanten daer tegens altijd seer warsch / dikmael gantsch spottigh / somtijds vry toornigh toesnauwde; tegens haer uyt der hoogte sprack / en sigh tegens haer kantte. Oock gaf hy klaerlijck genoegh te kennen / waer uyt deesen afkeer tegens haer was gesprooten. Want hy seyde tot de Bisschoppen opentlijck: „In Schotland had hy geleefd onder „de Puritainen; en was van den meesten „hoop gehouden voor een Kind / 't welck onder de Roede stond. Maer na 't thiende „jaers sijns ouderdoms had hy een mishagen gehad in haer gevoelen. Hy had onder deese soort van Menschen geleefd; „maer (vervolghde hy) 'k magh van my „seggen 't geen Christus van hem selven seyde: alhoewel ick onder haer was, soo was „ick echter van de hare niet.

[Margin: en d'oorsaeck sijns haets tegens de Presbyterianen, blijcklijck genoegh te kennen gegeven,]

Doe de saeck van de Bisschoplijcke Regeeringh op de baen quam / en de Bisschop van Londen had geseght: Indien hy niet uyt de Schrift kon bewijsen / dat sijn' Ordre wettig was / soo wou hy geen vier uyren langh Bisschop blijven; toonde sijne Majesteyt hier in mishagen; keurde 't Bisschoplijck bestier voor goed; en liet deese woorden hooren: Indien gy-lieden eens daer uyt waert, 'k weet wel wat sy (de Presbyterianen, van hem genoemd Puritainen) van mijne Superioriteit (of Opperheyd) souden maecken. Geen Bischop, geen Koningh. Wy stellen dit niet uyt de Schriften van eenige verbitterde Pen tegens Koningh Jacob, maer uyt die van eenen sijner grootste Vleyers / Willem Burlow, Theol. Doct., Decanus van Chester, hevige Voorstander der Bisschoplijcke Regeeringh; die deese Conferentie (als Aentekenaer der selve) heeft uytgegeven onder d'oogen sijner Majesteyt. Verder bewijs van sijnen geweldigen haet tegens de Presbyterianen, en wat voor hevige lasteringen deselve hem tegens haer heeft doen uytwerpen / doe hy op den Engelschen Throon was geraeckt / kanmen vinden in sijn Koninghlijck Geschenck aen sijnen Soon Carel.

[Margin: gelijck hy oock heeft gedaen in sijn Koninghlijck geschenck aen sijnen Soon Carel d'I.]

[Margin: Verder blijck van sijne jalourscheyd over sijne Authoriteit, en hoogh Gesagh;]

Soo jaloursch was hy over een volstreckte gehoorsaemheyd sijner Onderdanen / waer van wy hier boven hebben gesproocken / dat hy in even deese Conferentie de Geneefsche Annotatien op den Franschen Bybel schold voor valsch en oproerigh / om dat de Marginale Aenteeckeningh op Exod. I. 19. in seeckere gevallen toelaet / ongehoorsaemheyd der Ondersaten tegens haere Vorsten. Naderhand is hy soo verr' gegaen / dat hy des voor-

SCHOTLAND.

foo verr' gaende, dat hy 't Boeck des treflijcken Theologants D. Paræi deed verbranden, wegens eenige Stellingen.

voortreflijcken Theologants Davidis Paræi Comment. in Ep. ad Rom. te Londen heeft doen verbranden; om dat hy in dit Boeck voorsteld / in welcke uytsteeckende gevallen een Onder-Overigheyd de Wapenen magh aenneemen tegens de Hooger Overigheyd; wanneer de selve verbasterd in een Tyran. Dit Werck was in druck uytgekomen Anno 1608. Koning Jacob quam eerst tot 't besluyt om 't selve te doen verbranden Anno 1622.: derhalven meenden veele / dat'er yets aghter moest schuylen; te weten / dat dit enckelijck / doch bedecktlijck / was aengelegt / om Koning Frederick (alhoewel sijnen Schoonsoon) en de Boheemsche Standen; om de verdruckte Religions-verwanten in Franckrijck; om te gelijck de Heeren Staten der Vereenigde Nederlanden, gesamentlijck / en elck in 't bysonder / te verklaren voor Rebellen; oproerige; niet waerdigh van yemand geholpen te werden: welcke drie even ter dier tijd bystand van Engelland hadden versogt; d'eene tegens Keyser Ferdinand; d'andere tegens den haer hardlijck vervolgenden Koningh Louis de XIII.; de derde tegens Spaenje; met welcken Koningh hy (Jacob) goede vriendschap onderhield / onaengesien hy den gedagten sijnen Schoon-soon den Paltz ontweldighde. Andere meenen ('t welck oock niet onwaerschijnlijck is / doch 't een en 't ander kon wel t'samen sijn gegaen) / dat hy door deese verbrandingh des Boecks D. Paræi, wegens de gemelde Stellingh / 't Parlament in Engelland vrees heeft willen aenjagen / om hem niet te weerspreecken in 't geen hy doen wou. Want deese Vergaderingh was ter dier tijd seer misnoeghd over sijn' onderwindingh des Houwlijcks tusschen sijnen Soon Carel, en d'Infante van Spaenje. Ondertusschen / indien 't Parlament maer had gedreyghd / werck te willen beginnen / Jacob sou haest in sijne Schelpen hebben gekroopen. Hy had oock d'Universiteit van Oxford bewoogen / 't gemelde Boeck Paræi te veroordeelen. Hoe 't Carel heeft gemaekt omtrent de geweldige invoeringh van Bisschoppen in Schotland; van een goed deel des Pausdoms beyde in Schotland en Engelland; hoe veel onheylen andere daer uyt sijn ontstaen / en sijn eygen verderf daer door is veroorsaeckt / sullen wy t'sijner plaets hooren.

Aenmerklijcke bedenckingen van veele verstandige,

waerom Koningh Jacob dit dus deed.

Waerom hy, nu oock Koningh van Engelland geworden,

Als nu Koningh Jacob van Schotland dus oock Koningh van Engelland was geworden / voorsagh hy genoegh / dat over sijnen Titel geene kleyne Jalousy, en veellight wel yet argers / tusschen beyde deese Natien sou mogen ontstaen hebben. Schreef hy sigh Koningh van Engelland en Schotland (wegens Yrland, dat het aghter aen moest koomen / kon geen verschil vallen) / soo souden de Schotten sigh sulks seer hebben gebelghd; wijl hy een gebooren Schot, veel eer Schotsch als Engelsch Koningh was geweest; Schotland door Vaderlijck Erf-reght; Engelland by toeval besat. Stelde hy Schotland voor Engelland, soo souden d'Engelsche haer gehoond hebben geagt / wijl Engelland in Heerlijckheyd Schotland verr' te boven gaet.

sig noemde Koning van Groot-Britannien.

Om te verhoeden de twist / welcke hier uyt had konnen ontstaen / bedaght hy een goed middel. Begreep de twee Rijcken Engelland en Schotland onder d'eenige benoemingh van Groot-Britannien; waer door 't eene Koninghrijck geen voorrangh voor 't andere wierd gegeven. Dus voerde hy deese Titel: JACOBUS, Koningh van Groot-Britannien, Franckrijck en Yrland. D'Engelsche en Schotten waren van natueren malkander soo ongenegen / als de Françoisen de Spaenjaerden; de Spaenjaerden de Françoisen. Nu hy Koning over beyde deese Natien was / had hy geerne dese vyandschap uyt beydersijds gemoederen wegh genoomen gesien. Ten dien eynde verbond hy d'aensienlijckste Huysen in Engelland en Schotland aen malkander door verhouwlijckingen. Naturaliseerde oock d'Engelsche in Schotland; de Schotten in Engelland; 't welck al vry veel toebraght tot de bereyckingh sijns ooghmercks.

D'Engelsche en Schotten malkander van natueren soo vyandigh, als de Françoisen en Spaenjaerden.

Hoe hy deese vyandschap sogt weg te nemen.

Onder sijne Regeeringh heeft geleefd / en was Bisschop van Cantelbergh, Georgius Abbotus, een seer geleerd en Godsaligh Man; die oock sijne Majesteyt in sijn uyterste bystond met gebeeden en andere plighten omtrent een stervende. Deese vroome Heer bejegende een swaer ongeval. Eens ter Jaght gegaen / en nae een wild Dier schietende / trof hy ongeluckigh een Manspersoon / door 't mis-vliegen van de Pijl / soo dat hy dood bleef. Ter dier oorsaeck wierd seer ernstigh gepleyt / of hy sijn Aertsbisdom langer moght bedienen / vermits sijne handen met bloed waren besmet. Eyndlijck wierd 't Vonnis uytgesproocken / dat hy sijn Ampt moght behouden / wijl deese daed was geschied buyten sijn ooghmerck; enckelijck by ongeval / en gelijck als of een Byl van 't hout af-vloogh / die een omstaende doodde. Evenwel heeft de Godsalige Abbot naderhand / uyt teederheyd van Gewisse / in yeder jaer op den dagh deeses ongelucks sigh ernstigh met vasten en bidden voor God verdemoedighd. Eenige echter waren geargerd / datmen hem sijn Geestlijck Officie liet behouden. Want of hy wel / volgens de Godlijcke en Menschlijcke Wet omtrent den doodslagh / niet strafbaer was aen 't leven; soo was doch de daed geschied in een bedrijf / 't welck geenen Geestlijcken Harder betaemde / te weeten / de Jaght; en meenden derhalven / datmen hem van de Bisschoplijcke Bedieningh had behooren t'ontslaen.

Ongeluckige dood-schietingh eens Mans door de geleerde, Godsalige Abbot, Aertsbischop van Cantelbergh, op de Jaght.

Pleydoy, of hy sijn Ampt moght behouden; en uytspraeck.

Oordeel van sommige.

Inden aenvangh der Regeeringh van Koning Jacob in Engelland gaven de Roomschgesinde een leelijck smaedschrift uyt tegens Koning Henrik d'VIII., wijl hy al de Geestlijcke Goederen in Engelland aen sigh had getrocken; oock Elisabeth deselve Kerck-roversch had beseeten. 't Is ondertusschen van Henrick maer half waer. In Engelland waren / behalven in 't Prinsdom Wallis, voortijds 26. Aertsbisdommen en Bisdommen / 4. Decanyen; 60. Aerts-Diaconyen; 394. Stights-Præbenden; 610. Huysen / of Kloo-

Inkoomsten der Geestlijke onder Henrick d'VIII. in Engelland: getal der Kloosteren, Bisdommen, &c.

SCHOTLAND.

Kloosteren / voor Monicken en Nonnen. De Beneficien en Proven waren bynae ontelbaer. D'inkoomsten beliepen jaerlijcks 320180. ponden Sterlinghs, soo als de Geestlijcke die opentlijck aengaven; maer in der daed warense meer als dubbel soo veel. Hier van trock Koningh Henrick maer de helft nae sigh; te weeten / 160100. ponden Sterlinghs; d'overige 160080. behielden de Geestlijcke.

Aenmerklijke Sin en andere Spreucken van Koningh. *Jacob*;

Onder de Sin-en andere Spreucken deeses geleerden Koninghs was aenmerckleijck de geene / welcke hy stelde nevens de Wapenen van 't Koninghrijck Schotland: In my defence, LORD me defende; soo veel als: Bescherm my HEERE, terwijl ick bescherm, namentlijck/mijn Onderdanen. Nevens een Olyf-tack en een bloot Swaerd schreef hy *In utrumque paratus*, beduydende: Bereyd tot beyde; te weeten / tot Oorlogh en Vreede. Echter heeft hy sigh noyt ten Oorlogh bereyd betoond. Dickmael hoordemen hem

by verscheydene gelegenheden

seggen: 'k Verwonder my niet soo seer daer over, dat de Vrouwspersoonen haer Blancketten; als wel, dat de Mannen haer konnen lief hebben, wanneerse geblancket sijn. 't Was oock eene sijner gewoone Spreucken: De Wijsheyd eens Koninghs blijckt insonderheyd in 't verkiesen van Bevelhebberen en Amptlieden. Ondertusschen toonde hy selfs deese wijsheyd niet in sijn' eygene Verkiesingen.

van hem uytgesproken.

Veel' onwaerdige persoonen begiftighde hy met hooge Ampten; en uyt geringe Standen nam hy sijne grootste Gunstelingen; meenende / haer daer door te meer aen sigh te verbinden; doch veele / van Niet Groot geworden / kenden haer selven niet meer / en waren d'onlijdlijckste ontrent haere voordeesen meerdere; de grootste Tyrannen over hare mindere. Als eens van geleerdheyd wierd gesprooken / liet hy hooren: Ick kan my niet inbeelden, dat de hooghste geleerde den Hemel aldernaest souden sijn; want een groot deel harer Wetenschap is onnoodigh.

Sijne Spreuck van de Gramschap, welcke hy seer onderhevigh was, met onbetaemlijck vloecken.

Als ook in sijne tegenwoordigheyd van de gramschap wierd gehandeld/seyde hy: 'k Bemin niet eenen soodanigen, die noyt gram werd. Want gelijck yemand, die noyt droefheyd heeft gevoeld, oock sonder blijdschap is, soo is hy, die noyt gram werd, oock sonder liefde. Van een al te toornigen aert was hy; en by sijne andere feylen had hy oock deese / noch vry arger / dat hy in sijne gramschap / welcke maer al te dickmael in hem opreeg / seer onbetaemlijcke Vloecken uytwierp; waer aen hy sigh seer gewend had. Selfs verbloeckte hy wel hem selven en sijn Geslaght / indien hy dit of dat niet doen of laten

Van d'onderwerpingh der Onderdanen aen selfs boose Coningen.

sou; en echter deed / of liet hy 't niet. Evenwel / bedaerd sijnde / toonde hy groot berouw; en seyde: Hy hoopte, God sou 't hem vergeven, als in sijne swackheyd geschied. 't Was hem gelijck als een Stockregel / dat d'Onderdanen om geenerley oorsaecken wil tegens haren Vorst mogen opstaen; derhalven men oock meenighmael deese reeden van hem hoorde: Alhoewel een boos Koning sijn' Ondersaten een Plaegh is, soo werd hy echter van God gegeven ten straf: en 't is haer niet geoorloft, 't kruys, 't welck God haer heeft opgeleght, af te werpen wanneer 't haer gelieft.

SCHOTLAND.

Munt-penningen en Spreucken op deselve, raeckende de Vereeningh der Koninghrijcken, *Schotland* en *Yrland*.

Doe hy Koningh van Engelland was geworden / en dit Koninghrijck met Schotland tot een Rijck soght te maecken / gelijck hier boven gehoord is / deed hy Goudene en Silvere Penningen slaen / met deese Letteren om den rand: FACIAM EOS IN GENTEM UNAM. Ick salse tot een Volck maken. In 't vlacke stonden de Wapenen van Schotland en Engelland onder een gemengd; en daer boven: HENRICUS ROSAS, REGNA JACOBUS; betekenende: Henrick heeft de Roosen, Jacobus de Koninghrijcken in of tot een gevoeghd. Koningh Henrick de VII. had door sijn Houwlijck de Huysen van Jorck en Lancaster, voerende ten Wapen d'eene een roode, d'ander een witte Roos, (welcke beyde Vorstlijcke Familien, malkander op 't bloedigste hadden vervolgd / tot onuytspreecklijcke ellende des Britannischen Rijcks) / t'samen vereenighd; nu deed Jacob sulcks de Koninghrijcken van Engelland en Schotland. Wederom op een andere Munt deed hy setten: QUÆ DEUS CONJUNXIT, NEMO SEPARET. Die God t'samen gevoeghd heeft, scheyde niemand. Oock: TUEATUR UNITA DEUS. God bescherme 't geen vereenigd is.

Antwoord des Hof-Nars op sijne vraegh, hoe hy best aen geld sou mogen geraecken.

Eens vraeghde hy den Hof-nar (die al ten tijde van Koningin Elisabeth haren Tijdkorter was geweest) / hoe hy best aen geld sou moogen geraecken? en kreegh tot antwoord: Hy sou sigh in een goed Ampt stellen / soo sou 't hem aen geen Penningen ontbreecken / want al sijn' Amptenaren wierden rijck / en hadden noyt geld gebreck. Wy hebben alreeds gesegt / dat hy gantsch niet praghtigh in Kleederen / en een vyand van nieuwe Modens was. Als men hem eens een paer Schoenen / verciered met Roosen / wou aentrecken / begeerde hy deselve niet; seggende: Hoe, wou gy een Doffer met ruyge Pooten van my maecken? Een el Lint van een Schellingh was hem hier toe kostlijck genoegh.

Verdere hoedanigheden van hem.

Boven de gedaghte Sinspreucken had hy noch deese: Saligh sijn de Vreedemaeckers. Oock heeft hy in Vreede geregeerd / is in Vreede gestorven / en liet sijne Rijcken Vreede agter. Onder sijne deughden waeren oock deese / dat hy geduerigh de Predikatien by woonde; seer genegen was tot bidden; alhoewel eenige daer by doen / dat het meer geschiedde uyt vrees als Godvrughtigheyd; doch wie kend de herten / als alleen de Heere. Milddadigh was hy tegens behoeftige. Sijne Gunstelingen verhief en beminde hy onmatigh seer; doch lightlijck vielense weer in sijn' ongunst. Echter voeghde hy haer geen leed toe; beroofde haer niet van haere Staten / maer bandde haer alleen van 't Hof. Onder de volgende Keyser Matthias sullen wy noch verder van hem moeten spreecken.

Kort bericht van *Jacobi* Moeder.

Hoe Jacobi Moeder / Maria Stuart, Koningin van Schotland sijnde / wierd getrouwd aen Franciscus de II. Koningh van Franck-

SCHOTLAND.

Koningin *Maria Stuart* van *Schotland.*

Franckrijck; na deesens dood weer in Schotland gekeerd/ hertrouwde aen Henrik Stuart, by wiense deesen Jacob heeft gewonnen. Hoe Henrick, uyt een gewightigen arghwaen/ haren Italiaenschen Musicant (als een armen bloed aen haer Hof gekoomen/ doch door haer soodanigh begunstighd / dat hy een veel heerlijker Staet voerde als de Koning selfs) deed om 't leven brengen; sy daer tegens haren Man uyt de weereld hielp door eenen Bodwel; welken Moordenaer sy ten Houwlijck nam. Hoese/ van de Staten des Rijks afgeset/ na Engelland vlood / en van Koningin Elisabeth wel ontfangen wierd; doch met een deel Roomsch-gesinde verscheydene laegen smeedde tegens hare Majesteyts Kroon en leven/ waer over sy oock 't Hoofd verloor/ hebben wy in 't vijfde Deel onser Kronijk der Kronijcken in 't breed verhaeld.

Berigt aen de Leesers, om haer t'ontwarren uyt een Doolhof, waer in *Cambdeni* uytgegevene *Historie*, aengaende 't bedrijf van *Maria* in de saek van de Moord aen haren Man, haer gebraght moght hebben.

Belangende haere Manne-moord/ deselve werd van veele ontkend. Selfs een groot deel geleerde Mannen sijn geraeckt in den waen/ dat het een valsche beschuldigingh tegens haer is. Insonderheyd roepen de Roomsch-gesinde de vermaerde Thuanus voor een Leugenaer uyt; niet sonder groote schijn. Om de Leeser uyt deese verwarring te redden / diend dit tot berigt. De treflijcke Guillelmus Cambdenus had aen den beroemden Jac. Aug. Thuanus, op des selven versoeck / overgesonden een net verhael van den gantschen handel Mariæ: die oock 't selve sijn groot Historisch werck heeft ingelijft. Als nu naderhand Cambdeni Boeck selfs uytquam / vondmen daer in / dat Maria ten onreght beswaerd wierd in 't stuck van de vermoordingh haers Mans: Doe moest Thuanus geen kleyne heeckelingh lijden: die hier over seer onwilligh was. Maer Cambdenus schreef hem over de ware geschapenheyd der saeck; te weeten: Koningh Jacob had sijne Historie willen doorsien / eerse gedruckt wierd. Gaf daer na deese geschreevene Copy in handen des Graefs van Northampton, Broeder des Hertoghs van Norfolk, die/ om sijn t'samenverstand met Maria, onthoofd was geworden. Daer op wierden verscheydene haer raeckende dingen uyt 't Boeck gelight; noch meer gantsch veranderd; en dus ten druck besteld. Soodanig verdroot dit Cambdenus, dat hy 't tweede Deel sijns Wercks (op dat 't selve niet yet desgelijcks mogt weervaren) Thuanus, oversond/ om nae sijne dood opregt en ongelubt te mogen uytkoomen. D'onbewuste van dit geheym sijn daer over in de gedaghte verwarringh geraeckt.

DEENEMARK.

Koningen van Deenemarken.

Christiaen de IV.

In Deenemarcken was Koningh FREDERICK de II. Anno 1588. overleeden. Hem volghde in 't Koninghrijck sijnen Soon CHRISTIAEN de IV. noch geen elf jaren oud; derhalven regeerden in sijnen Naem/ als Voogden/ de Heeren Rijcks-Raden Nicolaus de Kaas, Cancellier; Georgh Rosenkrantz; Pieter Munk, Admirael; en Christoffel Walckendorf, Thesaurier; tot dat hy nae eenige jaren van Keyser Rudolph verkreegh *veniam ætatis*, of Mundigh-verklaringh tot 't Rijcks-bestier; en alsoo selfs de Regeeringh aenvaerdde.

Dertele bedrijven en feldsamen Vertooningen sijns persoons by de Krooningh, tot beswalcking der Koninglijcke aghtbaerheyd.

De Krooningh geschiedde op sijn negenthiende jaer / den 29. van Augustus Anno 1596. te Koppenhagen. Vijf dagen daer na beswalckte hy de Koninghlijcke Aghtbaerheyd niet weynigh door een dertelheyd sijner Jeughd. Hy had een Ringh-steecken aengesteld. Vertoonde sigh in 't gewaed van een Paus. Wierd gedragen en gevolghd van eenige naegebootste Kardinalen en Papen. Sat in een roode Fluweele Zeetel onder een blauw Geheemelt: alles geschickt op sulck een wijs / als men de Paus gemeenlijck

DEENEMARK.

draeghd in de Processien. De volgende dagh liet hy sigh sien in Vrouwen-kleederen / toegemaeckt als een Roomsche Hoer. Voorts vertoonde hy hem op een Wagen / voortgetrocken van twee Harten; begeleyd van eenige Monicken. Eyndlijck in een Schip / met een Aep / gevolghd van eenige S. Jacobs-Broederen. De gantsche Triumph sijner Krooningh duerde tot den 24. September.

Sijne bouwingh van Steeden.

Eenige nae hem genoemde Plaetsen heeft hy gebouwd; als / Christiaenprijs; Christianopolis, Christiaenstad; en dan noch Geluckstad. 't Verbond tusschen de Kroon Deenemarcken en de Heeren Staten der Vereenighde Nederlanden wierd vernieuwd. D'Ambassadeurs deses Staets aen sijne Majesteyt (Heer Walraven van Zuylen van Nyevelt, Heer van Aertsbergen; Heer Nicasius Sylla, Pensionaris van Amsterdam: de Heer van Muylwijck, en D. François Malsen, wegens Holland: Mr. Johan van den Wercke, uyt Zeeland: Heer Schwartzenburgh uyt Friesland; en D. Dirck Wyer, Agent der Heeren Staten Generael) vereerden hem / uyt derselver naem / een seer schoon / konstigh / heerlijck gebouwd Schip / met nieuw Geschut van Metael / om voor sijn eygen persoon gebruyckt te werden. By dit Geschenck gingen noch ses Appel-grauwe Paerden / welcke gekost hadden 2000. guldens. Dit geschiede in 't gedaghte jaer 1596. Hier tegens sond de Koningh Anno 1597. Gesanten nae 's Gravenhage aen de Heeren Staten; met aenbiedingh van sijn Middelaerschap / om te koomen tot een Vreede met Spanje. Doch deese / nae vriendlijcke bedanckingh / lieten hem weeten de gewigtige oorsaecken / waeromme met den Spaenschen Koningh geenen Vreede konden aengaen.

Gesanten der Staten Generael aen hem, en derselver Geschenken.

Hy send Ambassadeurs nae den Haeg, aenbiedende sijn Middelaerschap tot Vreede met Spanje.

Andere Gesanten Anno 1607. op den Vreedehandel met Spaenje.

Anno 1606. begaf Koningh Christiaen sigh uyt Deenemarcken nae Engelland, om sijnen Schoon-broeder Koningh Jacob, en sijne Suster Koningin Anna te besoecken; van welcke hy seer heerlijck wierd onthaeld. In 't jaer 1607. sond hy / op begeerte der Generale Staten, de Heeren Jacob Ulefeld tot Ulefeldshelm, en Jonas Carisius nae 's Gravenhage, om mee by te woonen de Beraedslagingh over de voorgenoomene Vreedehandel tusschen Aertshertogh Albertus van Oostenrijck, Heer der Spaensche Nederlanden, en de Vereenighde Provintien. Doch Anno 1608. vertrockense weer nae huys / seggende: Veel haddense hooren spreecken van der Spaenjaerden geduld in handel van Vreede: maer nu haddense 't selve soodanigh bevonden, dat haer eygen geduld daer door verlooren was.

Wat deese van de Spaenjaerden seyden.

Oorlogh tusschen de Koningen Carel van Sweeden en Christiaen van Deenemarken.

Langh heeft Koningh Christiaen geoorlogd (doch met tusschen-koomende Vreedemaeckingen) tegens de Sweedsche Koningh Carel de IX., Gustaef Adolph, en Koningin Christina, alhoewel met sleght geluck. Breeder sullen wy hier van handelen onder de Sweedsche Geschiedenissen; en hier alleenlijk invoegen d'Ontsegh-brief van de Sweedsche Koningh Carel aen den Deenschen Christiaen; hem uytdagende tot een Twee-geveght tusschen haer beyden / om verdere bloedstortingh te vermijden; en de gantsch onbillijcke antwoord van Christiaen aen Carel, niet betamende de Koninghlijcke deftigheyd. De Beroepinghs-brief / in onse Tael overgebraght / luyd aldus:

DEENEMARK.

Ontsegh-brief van Carel de IX. van Sweeden, aen Christiaen de IV. van Deenemarken,

„Wy Carel de IX., door Gods genaede „Koningh der Sweeden, &c., laten U Christiaen de IV. van Deenemarken weeten / dat „gy niet hebt gehandeld als een eerlijck Konungh betaemd; sonder oorsaeck breeckende de Vorstlijcke Vreede en 't Verdragh / „voor veertigh jaer te Stettin opgereght tusschen beyde de loflijcke Koninghrijcken „Sweeden en Deenemarcken. Gy sijt met „Krijghsmaght getrocken voor onse Vestingh Calmar, en hebt ingenoomen eerst „de Stad / daer nae 't Slot: desgelijcks „Oeland en Borckholm; waer door gy hebt „verwerckt een Bloedbad / 't welck niet haest „te stillen sal sijn. Maer wy hoopen / dat „d'alderhooghste God uwen overmoed sal „wreecken en straffen. En nadien wy u tot „noch toe alle Christlijke middelen / welcke „wy konden bedencken / hebben voorgesteld / „doch te vergeefs / en van u verworpen / „soo slaen wy u nu voor 't laetste en 't ernstighste / vermits wy verneemen / dat gy „persoonlijck tegenwoordigh sijt; te weeten / dat gy / om meerder bloedplengingh „te verhoeden / u in eygener persoon / nae „de gewoonte der oude Helden / begeeft op „een vlack Veld / met twee uwer krijghslieden / sonder argh of list; daer wy oock / „drie in getal / u sullen bejegenen: ick / „voor my / in mijne bloote kleederen / sonder Harnasch / alleenlijck met een Stormhoed op 't hoofd / en een Rapier in de hand. „Koom gy / voor u persoon / ons oock soo „te gemoet. D'andere / die ons vergesellen / sullen sijn in haere volle Rustingh; „d'eene met twee Pistolen en sijn Sijdgeweer; d'andere met een Musquet en Deegen. Laet d'uwe / die met u komen / even „alsoo sijn toegerust. Indien gy niet verschijnd / soo houden wy u voor geen reedlijck Krijghsman. Hier nae moogt gy u „reguleeren. Gegeven in ons Leger te „Reischki, den 12. Augustus Anno 1611.

Hem uytdaegende tot een Kamp tusschen haer beyden, tot verhoedingh van verder bloedstortingh.

Bijster toornigh wierd Koningh Christiaen, als hy deesen Ontsegh-brief had geleesen; derhalven hy oock Carel, in plaets van een bezadighde antwoord / een gantsch onbetaemlijck smaedschrift toesond / weynigh t'sijner eere. Sie hier 't Affschrift in onse Tael.

Antwoord-brief Van Koningh Christiaen aen Koningh Carel op sijnen

„Wy Christiaen de IV., door Gods genade Koningh van Deenemarcken, Noorwegen, der Wenden en Gotthen, &c. Laeten „u Carel de IX., Koningh van Sweeden, weten / dat wy uw ligtvaerdigh en onbedagt „Schrijvens hebben ontfangen. Wy hadden wel gehoopt / dat gy ons met sulcke „Brieven soud hebben verschoond; maer „wijl wy bemercken / dat de Hondsdagen „in uw hoofd noch in haer' eerste werckingh „sijn / soo hebben wy ons moeten accommodeeren nae 't oude Spreeckwoord: Gelijck

„men

DEENE-MARK.

„men in 't Bosch roept, soo werd'er weer uyt „geantwoord. Dit is dan ons bescheyd op „uwen Brief: Als gy schrijft / dat wy niet „hebben gehandeld gelijck een eerlijck Ko„ningh betaemd; dat wy oock 't Stettinsch „Verdragh niet hebben gehouden / soo seg„gen wy / dat gy 't lieghd / als eenen die sy„nen mond niet kan regeeren; en als een Ee„ren-schender / die sigh met schande wil ver„weeren / wanneer hy sijne Maght niet kan „toonen. Wy hebben den Oorlogh begon„nen uyt hooghdringende nood; 't welck wy „voor den God des Hemels ten jonghsten „daege hoopen te sullen verantwoorden: ter „welcker plaets gy oock sult moeten ver„schijnen; om reeckenschap te geven / soo „wel van 't ontschuldigh bloed / 't welck ver„gooten werd / als oock van andere uwer „gepleegde tyrannische daden / geduerende de „tijd uwer Regeering tegens uwe arme On„derdanen en andere Lieden. Dat wy / ge„lijck gy schrijft / eerst de Stad Calmar, daer „nae oock 't Kasteel met valschheyd en ver„raed hebben bekomen; desgelijcks Oeland „en Borckholm, is soo onwaeraghtigh als „'t voorgaende. Want dat Huys hebben „wy veroverd als een eerlijck Krijghsman „en Koningh. Gy mooghd u wel schamen „soo dickmael gy daer aen denckt / dat gy „sulck een Kasteel niet beter hebt voor„sien gehad van behoorlijcke nooddruften / „en 't selve dus voor uwen neus laeten wegh„neemen / wijl gy doch een vermaerd Oor„loghs-man wilt sijn / en selfs by der hand „waert. Wat nu belanghd de Kamp / die gy „my aenbied / sulcks dunckt ons seer spot„lijck / ter oorsaeck gy genoegh sijt geslae„gen; soo datmen meer reeden heeft / sigh „uwer t'erbarmen / dan met u te veghten. „Beeter sou u een warme Stoof dienen / dan „een Twee-strijd; of een goed Geneesmee„ster / die uw hoofd wat beeter in de Schroef „moght setten. Gy behoord u te schamen / „gy oude Nar / een eerlijck Heer dus te be„jegenen: 't welck gy hebt geleerd van d'ou„de Hoeren / die gewoon sijn haer selven te „verweeren met schelden en schenden. Gy „had uwen Brief / op sulck een wijs ge„schreeben / wel mogen laten rusten. Hier „nevens willen wy u vermaend hebben / dat „gy onse Herauld, en twee Trompetters / „welcke gy / tegens alle Krijghs-gebruyck / „ophoud / en daer door uw boos gemoed „toond / weer laet gaen. Gy mooght wel „seeckerlijck gelooven / indien gy deselve yet „quaeds laet weervaren / dat gy daer mee „noch niet hebt gewonnen de Kroonen van „Deenemarcken en Noorwegen. Sie toe / „dat gy wel bewaerd 't geen gy noch hebt. „Dit is onse antwoord op uw lightvaerdigh „Schrijvens. Datum op ons Kasteel Cal„mar, den 30. van Augustus 1611.

ontsegh-brief:

in welken uytgeworpen werden.

veelerley onbetaemlijcke,

en de Koninghlijcke deftigheyd

weynigh voegende scheldredenen.

In 't jaer 1625. vermengde Christiaen sig in de Duytsche onrusten / nae dat hy eerst was getreeden in een Verbond met Engeland, Sweeden, Venetien en Holland. Nam oock aen de Titel van Neder-Saxischen Kreytz-Oversten; doch 't won hem niet gelucken; en nae geleedene Neerlaegh moest hy Anno 1629. met Keyser Ferdinand Vreede maecken. Te Hamel deed hy eens een val met sijn Paerd van de Wal af. Hy selfs bleef onverseerd / maer sijnen Hengst dood. Wijl hy vernam / dat de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, en veele Hollandsche Kooplieden seer rijck wierden / door de vaert op Oost-Indien, heeft hy oock Anno 1620. een Oost-Indische Maetschappy in Deenemarcken aengesteld; Scheepen doen toerusten / en derwaerts gesonden. 't Eerste Deensche Retour-Schip quam in Februarius 1622. van Ceylon te Pleymouth in Engelland aen; doch sonder ladingh. Want of wel de Commandant aldaer de Deenen had toegelaten / te mogen handelen op seecker gedeelte deeses Gewests / 't welck hy haer aenwees / daer Peper genoegh te bekoomen was / soo hebbense echter niets ingeladen / wijlse dickmael met de Portugezen moesten veghten. Op de Kust van Cormandel begondense een Stad / of Vesting / te bouwen / genoemd Daneburg, bequaem om te handelen op de Kust van Malabar. Naderhand onder Keyser Ferdinand de II. sullen wy meer van deese Koning moeten spreecken.

Vermengd sigh in de Duytsche onrusten.

DEENE-MARK.

Gelucki-geval.

Steld een Oost-Indische Compagnie aen.

Seer langh heeft hy geregeerd; te weten / van 't jaer 1588. tot 1648. / en also een reecks van volle 60. jaren; evenwel niet veel gedenckwaerdigs verrigt / behalven de gedagte Bouwingen. Dan noch / d'openbare Gebouwen van aensien te Coppenhage, als de Beurs, 't Wapenhuys, de Ronde Thoorn, &c. heeft dese Stad hem te dancken. Schoon hy geen voorspoedigh Vorst was / echter heeft hy met minder inkoomsten meer gedaen / als al sijne Nasaten. In kleederprael soght hy noyt uyt te munten. Dickmael saghmen hem in een veel geringer Gewaed / als sijne Dienaren droegen.

Langduerige regeeringh.

Bouwingen.

Doet met geringer inkoomsten meer als al sijne Nasaten met meerder.

Sijne Gemalin was Anna Catharina, Marck-grabin van Brandenburgh. Hy won by haer Christiaen, Kroon-Prins / geboren Anno 1603., gestorven Anno 1647., een jaer voor sijnen Vader. Frederick de III., sijnen Nasaet in de Koninghrijcken Deenemarken en Noorweegen: en dan noch Ulrick, ter weereld gekomen Anno 1611.; dood geschooten Anno 1633. verraderlijcker wijs. Als tusschen de Friedlander en de Sweedsche in Duytschland een Stilstand voor eenige tijd was geslooten / reed hy met Hertogh Frans Albrecht van Saxen-Lauwenburg na de Keyserlijcke Officieren Graef Schlick en Piccolomini op de Groene Heyde ter Maeltijd. Vriendlijck genoegh wierdense getracteert. Alsse nu haer afscheyd hadden genoomen / riep Piccolomini den Prins weer te rugg' / om noch een woord met hem te spreken. Ondertusschen wierd op hem los geschooten / soo dat hy dood bleef.

Gemalin. en Kinderen by de selve.

Sijnen eenen Soon verraderlijck doorschooten.

De Bysit van Christiaen de IV., Catharina Monck, baerde hem / onder veel meer andere Kinderen / Graef Woldemar; die seer veel heeft verquist in Muscovien, op hoop van een Houwlijck met de Dochter des Czaars; doch te vergeefs / gelijck wy t'sijner plaets

Bysitten, en der selver Kinderen.

SWEEDEN.

plaets ſullen hooren: en Eleonora, geworden Gemalin van Graef Corfitz Ulefeld. By een ander Concubijn, genoemd Wybichje, bequam hy Ulrick Chriſtiaen Guldenleeuw; en een Dochter, getrouwd aen Alefeld.

Sijne Sin en andere Spreuken.

Sijne Sinſpreuck was: Alles van God. Ook deeſe: Godſaligheyd onderſtut de Koninghrijcken. Dickmael plagh hy te ſeggen; 'k Weet, dat de Beurſen mijns Volcks altijd open ſullen ſtaen, wanneer 't my of 't Koningrijck aen geld moght ontbreecken, liever wil ick, dat mijn' Onderdanen mijne Caſſiers ſijn, dan een Opper-Schatmeeſter, die my ſou konnen bedriegen.

Koningen van Sweeden

* Sie onſe Kronijck der Kronijken, vijfde Deel, van pag. 616. tot 686.

Wy koomen nu tot Sweeden; daer Koningh JOHANNES de III. overleed, Anno 1592. Anderweegen * hebben wy wijdloopigh gehandeld, hoe ſijnen Broeder Erick de XIV. hem, Hertogh in Finland ſijnde, uyt opgevattede argwaen in Gevanknis deed leggen; doch hy door d'Onderdanen verloſt, en Erick in ſijne plaets een gevangene wierd. Hoe hy ſijnen Broeder Carel, van hem aengeſet, om Erick geſamenderhand aen te vallen, en dan gelijcklijck te regeeren, bedroogh. Sijnen Oorlogh (nu Koningh) tegens Deenemarcken en Muſcovien. Hoe hy 't Pauſdom weer in Sweeden pooghde in te voeren. Door welcke middelen hy een grooten voortgangh hier in deed. Hoe hy ſijnen gevangenen Broeder Koning Erick door vergif wegh ruymde: nu opentlijck 't Pauſdom wou indwingen: waer tegens ſijnen anderen Broeder, Hertog Carel, met d'onder hem ſtaende Predikanten, beſtandigh bleven by d'Euangeliſche Leere. Hoe nae de dood van Johannis Gemalin (ſeer yverigh in de Roomſch-Catholijcke Leere, door aendrijvingh der Jeſuiten en anderer Roomſch-Geeſtlijcke) de voortſettingh des Pauſdoms in Sweeden verviel, en wat ſigh ontrent dit werck toedroegh; nevens veel meer andere aenhangige ſaecken; waer onder ook de ronde belijdenis van een voornaem Jeſuit (Staniſlaus Verſevecius) aen de gedagte Gemalin van Koningh Johannes, Catharina Jagellonica, alsſe op haer dood-bed ſeer kleynmoedigh en verontruſt was, ter oorſaeck harer vrees voor de haer nu aenſtaende grouwlijcke tormenten des Vagevyers, tot haer ſeggende: Sy ſou maer goeds moeds ſijn: daer was geen Vagevyer: maer de Roomſche Kerck had (door een heyligh bedrogh) ſulck een Schrick-vyer op de baen gebragt, om door dit Verdigtſel 't roeckloos volck van ſonden af, en in toom te houden. Deeſe in 't Pauſdom ſoo brandend-yverende Vorſtin dit gehoord hebbende, vervloeckte ſulck een bedriegery. Wou de Jeſuit niet meer hooren: ſtelde al haer vertrouwen op de verdienſten Chriſti; en overleed dus ſtracks daer nae. Doe Verſevecius dit tegens haer ſeyde, meende hy alleen by haer bed te ſijn, Doch de Dochter der Koningin, Princes Anna, welcke heymlijck aghter 't Bed ſtond, en die haere Moeder, weynigh uyren te vooren, had moeten ſweeren, datſe volſtandig ſou blijven by de H. Catholijcke Religie, had dit alles duydlijck aengehoord.

Johannes de III., en korten inhoud ſijner verrigtingen; inſonderheyd om 't Pauſdom weer in Sweeden in te voeren.

Aenmerklijcke en ronde belijdenis des Jeſuits Verſevecii tegens ſijne yverige Roomſch-Catholijke Gemalin, op haer dood-bed, van 't Vagevyer.

SWEEDEN.

Na 't overlijden van Koningh JOHANNES wierd tot ſijnen Naſaet op den Sweedſchen Throon aengenomen ſijnen Soon

Sigiſmund, oock Koningh van Polen, in de Roomſche Religie van ſijne Moeder opgevoed.

SIGISMUNDUS, alreeds Koningh van Polen. Doch eer hy uyt Sweeden derwaerts was getrocken, had hy (vermits hy van ſijne Moeder, met toeſtemmingh des Vaders, in de Roomſche Religie was opgevoed) den Sweedſchen Raed een Verſeeckeringhs-ſchrift moeten geven, dat hy, wanneer hy nae de dood ſijns Vaders Johannis tot de Kroon Sweeden ſou koomen, niet meer Roomſch-geſinde Prieſteren in 't Land ſou mogen brengen, als tot dien tijd toe aen ſijn Hof waren geweeſt: haer geen grooter vryheyd tot oeffeningh haers Godsdienſts toelaten, alsſe doemaels hadden: ſijne Sweedſche Dienaren in Polen, wegens d'Euangeliſche Leere, geen beſwaerniſſen toevoegen; noch gedoogen, dat haer eenig leed wierd aengedaen. Voorts: Geene Sweeden in 't Sweedſche Rijck tot Ampten bevoorderen, welcke niet waeren van de Religie der Augsburghſche Confeſſie. Dat de Roomſch-Catholijke Prieſteren, 't ſy van de Poolſche of Sweedſche Natie, tegens d'Euangeliſche niets ſouden mogen voorneemen, om haer te quellen, te laſteren, of te verleyden. De Klooſteren en Hoſpitalen, van ſijnen Vader aengeſteld, ſou hy onderhouden; doch nae de Godsdienſt, welcke nu in Sweeden was aengenoomen; uytgeſonderd 't Klooſter Wadſtena; daer de Nonnen en Roomſche Prieſteren haere voorige Geloofs-oeffeningh ſouden genieten. Geene van een vreemde Religie ſou hy noch opentlijck noch heymlijck 't plegen haers Godsdienſts vergunnen. De Prieſters, welcke met hem uyt Polen in Sweeden ſouden koomen, moeſt hy met ſigh neemen, als hy weer nae Polen keerde. Geduerende haer verblijf in Sweeden ſoudenſe ſigh in geenerley ſaecken mogen mengen; geen openbaere Dienſt doen; niet in de Schoolen leeren; niemand een Ketter mogen ſchelden. De Koningh ſou niet vermoogen, in Sweeden een Aertsbiſchop, Biſſchoppen, of de Gregoriaenſche Nieuwe Stijl in te dringen. Geene Sweedſche Provintien ſou hy van 't Rijck mogen vervreemden. Een Verbond opregten tuſſchen Sweeden en Polen tegens alle vyanden, inſonderheyd tegens de Ruſſen. Hy moght ten Gemalin neemen ſulck eene als hy wou, en haer een Lijf-bedingh uyt beyde de Rijcken beſtemmen. Wanneer hy te gelijck Koningh over Polen en Sweeden ſou ſijn, moeſt hy beyde deeſe Natien even gelijk beminnen en eeren. Ten minſten yeder drie jaren in Sweeden komen; daer hem ſijnen Staet ſou gehouden werden, ſoo langh hy daer bleef. In ſijn' afweeſenheyd ſou hy 't Rijck door de voornaemſte des Lands regeeren: tot welck getal ſijnen Oom (Vaders Broeder) Hertogh Carel eenen ſou toevoegen. In Polen ſou hy by ſigh hebben een Sweedſche Cancellier, Raedsheer, en Secretarius. Deeſe mogten ſigh niet mengen in de Pool-

Wat hy de Sweedſche Standen beloven moeſt eer hy na Polen trok, noch by ſijns Vaders leven, te ſullen doen en laten; inſonderheyd oock ontrent d'Euangeliſche Religie als hy tot de Sweedſche Kroon ſou gekomen ſijn.

SWEEDEN.

Poolsche; maer oock de Polacken sigh niet bemoeyen met de Sweedsche saecken. In sijn affsijn vermoghte hy niet / eenige nieuwe Schattingen aen te stellen. Als hy buyten Sweeden was / sou hy met geen andere Potentaten mogen handelen van dingen / welcke 't Sweedsche Rijck aengingen / sonder bewilligingh des Sweedschen Raeds. Alle Reghtshandelingen moesten binnen 't Rijck werden afgedaen. Over de Sweedsche Krijgsmaght moest hy een Sweed ten Generael stellen. De Sweedsche Troupen besoldigen / wanneerse souden uyt-trecken ter hulp van de Polacken. Als hy in Sweeden was / sou hy de Sweedsche Titel, 't Sweedsche Wapen / en Sweedsche persoonen voor de Poolsche stellen. Hy moest sigh door d'Aertsbisschop van Upsal, van niemand anders / laten Kroonen. Sijnen eerstgeboornen Soon sou Erfgenaem des Sweedschen Rijcks sijn. Van die hy'er noch meer moght krijgen / soumen'er eenen in 't Koningrijck versorgen. Sijne Dochteren / in Sweeden gebooren / souden elck 100000. Rijxsdalers ten Bruydschat hebben. Doch die in Polen ter weereld quamen / souden soo veel uyt Sweeden genieten / als de Polacken haer souden toeleggen. Eyndlijck / indien hy (Sigismundus) of uyt hem selven / of op dispensatie van de Paus / af weeck van de volbrengingh deser Beloften / of yets daer tegens deed / soo sou de Sweedsche Natie van haere plight en gehoorsaemheyd t'sijnwaerts; van haeren Eed gantschlijck ontslagen sijn.

Anders sou ten d: *Sweeden*, soo hy yets daer tegens deed, ontslagen sijn van alle plight tot gehoorsaemheyd, en haren gedanen Eed.

Als nu Koningh Johannes op den 17. November Anno 1592. was overleeden / hield men sijne dood twee dagen langh verborgen; binnen welcke tyd men de Schatkist t'eenemael uytplonderde. Doe lietmen Hertogh Carel van Sudermanland (Broeder van Johannes, Oom van Sigismund, die sigh doemaels te Tellie onthield) de tijdingh hier van eerst toekoomen. Stracks begaf hy sigh na Stockholm, en bestrafte de Raden ernstigh / datse hem niet by tijds van des Koninghs sieckte kennis hadden doen hebben. Was oock op de Koningin niet wel te vreeden / wijl 't in de Schatkist en Garderobbe soo light en leedigh was geworden. Al de Gevangene / Geestlijcke en Weereldlijcke / liet hy los: deed oock des Konings nagelatene Goederen Inventariseeren: Koningh Sigismund van Polen sijns Vaders dood door Gesanten bekend maecken; met belofte / dat hy de saecken des Sweedschen Rijcks getrouwlijck sou waerneemen / tot dat hy gelegenheyd had / in Sweeden te koomen; de Privilegien der Standen te bekraghtigen / en de Krooningh t'ontfangen.

Hertogh *Carel* van *Sudermanland*, Broeder van Koningh *Johannes*, Oom van *Sigismund*, koomd te *Stockholm*,

Doe de Polacken deesen Sigismund tot haren Koningh aennamen / haddense begeerd / dat Esthland (anders Esthonia, Eitia, Esten) aen de Finnische en Lijflandsche Zeeboesem / nevens een gedeelte van Lijfland, door Sweeden aen Polen sou werden afgestaen. Koningh Johannes kon hier in niet bewilligen. Sijnen Soon Sigismund echter / om de Poolsche Kroon niet te missen / stelde d'afhandelingh van dit stuck uyt / tot dat Koningh Johannes gestorven / en hy aen 't Sweedsche Rijck gekoomen sou sijn. Wijl nu Hertogh Carel vreesde / dat de Polacken, nu Johannes overleeden was / Sigismund deese Landen souden mogen afdringen / soo schreef hy aen de Commandanten in Esthland, datse / of'er schoon Brieven van Koningh Sigismundus moghten koomen / tot overleveringh deeser Plaetsen aen Polen, dit bevel niet souden gehoorsamen. Hy verightte oock selfs Sigismund hier van; met redengevingh van dit sijn bedrijf; en versoeck / van sulcks niet verkeerdlijck te willen opvatten.

op de tijdingh van *Johannis* overlijden; en stel l ordre op de Rijcks-saecken, ten besten des Lands.

Vermits Hertogh Carel d'oudste in de geheele Koninghlijcke Familie, oock een Heer van moed en beleyd was / maeckte de Sweedsche Raed hem Vice-Roy, of Gouverneur, over Sweeden, geduerende d'afweesenheyd van Sigismundus. Beloofde hem oock gehoorsaemheyd in alle saecken / welcke hy met haer sou besluyten ter eeren Gods / handhavingh der Euangelische Religie, en verdeedigingh der Sweedsche Privilegien; doch sonder nadeel van d'Eed en Plight / met welckese aen den Koningh waren verbonden.

Werd van de Rijcks-Raed ten *Vice-Roy* gesteld, in 't affsijn van *Sigismund*.

Om de gehaetede naem van Liturgie ('t uytbroedsel van Koningh Johannes, die nu opentlijck / dan bedecktlijck 't Pausdom weer in Sweeden had soecken in te voeren / gelijck wy anderweegen in 't breede hebben vertoond) af te schaffen; de reghte Aughsburghsche Confessie weer te herstellen / en te verhoeden / dat de Roomsche Godsdienst niet ingedrongen / 't Pausdom de Sweeden niet aengedwongen moght werden / wierd Anno 1593. een Concilium, of Synodus, t'Upsal aengesteld; waer in oock sou verkooren werden een Aertsbisschop van d'Euangelische Religie. Ondertusschen begaf eenen Axel Leeuwenhaupt sigh na Polen. Braght Koningh Sigismund op 't alderhaetlijckst aen / dat Hertogh Carel 't voorgedaghte Bevel had gesonden aen de Gotthen, Finnen en Esthen, om deese Provintien van hem (den Koningh) te doen af-vallen. Dit veroorsaeckte d'eerste voncken van oneenigheyd tusschen Sigismund en Carel, welcke haest daer nae tot een volle vlam uytbraeckten. De Koningh echter hield in 't begin sijnen onwil verborgen; en schreef vriendlijck genoegh aen den Hertogh; die Oluf Suercherson aen Sigismund sond / op desselven begeerte / om sijne reys uyt Polen na Sweeden by de Polacken aen te dringen. Oluf handelde gantsch trouwloos. By Sigismund schilderde hy Carel seer leelijck af / als eenen die hem uyt den Throon soght te schuppen. Weer by Carel gekoomen / ontdeckte hy den selven al Sigismundi aenslagen. Dit baerdde noch meer verwijderingh tusschen deese beyde.

Sie van *deese Liturgie onse Kronijck der Kronijken, vijfde Deel.*

Hersteld *d'Aughsburghsche Confessie* in *Sweeden.*

Eerste voncken van onwil tusschen Koningh *Sigismundus* en Hertogh *Carel.*

Op 't gedaghte Concilium t'Upsal vergaderde de Geestlijckheyd van Sweeden en Gothland. De Finnische verscheen niet / wijl Johan Sparre, van Sigismund derwaerts gesonden / haer had bewoogen / om aen den Koningh onderdanigheyd en getrouwheyd te sweeren.

Concilium of *Synodus*, *t'Upsal.*

SWEEDEN.

sweeren. In dit Synodus wierd de Confessie van Augshburgh bevestighd / de Liturgie van Koningh Johannes veroordeeld. Veele van der selver aenhangers verstietmen uyt haere Diensten; d'andere parsttemen tot herroepingh. Op dat geene voetstappen van de Roomsche Religie moghten overblijven / wierd oock in de Sweedsche Kerck afgedaen de Duyvel-banningh by den Doop uyt de Doopelingen; d'opheffingh der Hostie in 't Sacrament des H. Avondmaels; 't Witte kleed; de Wasch-kaerssen / en meer andere Ceremonien des Pausdoms. 't Besluyt en d'Acten deeses Upsalschen Concilii wierden onderteeckend van Hertogh Carel, de Raed / Ridderschap / Hof-bediende / Burgermeesteren der Steeden / &c.

't Welck alle weer ingevoerde of overgeblevene Ceremonien des Pausdoms afschaft.

Men stelde oock vast / datmen niet sou mogen appelleeren aen den Koning / als hy in Polen, maer wel als hy in Sweeden was. Dese Religions en Appellations-Decreeten sou Koningh Sigismund by sijne Krooning moeten onderteeckenen / of anders de Kroon niet bekoomen. Carel sond Thuro Bielke na Polen, om van de Koningh een Verseeckeringhs-Schrift te neemen / dat hy de Privilegien der Sweeden sou bevestigen / en haer laten behouden de vryheyd harer Religie, gelijckse deselve hadden genooten in 't laetste der Regeeringhs-tijd Gustavi, en in d'eerste van Johannes.

't Besluyt deeses Concilii sou de Koning voor sijne Krooning moeten onder-tekenen.

Op den Rijcksdagh te Warschouw kreeg Sigismund van de Poolsche Standen verlof / om / ter Krooningh / na Sweeden te mogen reysen: doch onder voorwaerde / dat hy sijnen Eed indaghtigh sijn; haer niet / gelijck Henrick de Valois (nu Koningh van Frankrijck) had gedaen / verlaten / maer nae de verighte Krooningh terstond weerkeeren / en daer nae geduerigh in Polen blijven sou. Hy quam te Stockholm aen. Wierd van Hertogh Carel seer treflijck ontfangen; en sou yeder aengenaem sijn geweest / hadmen niet bemerckt / dat hy met yet vreemds swanger gingh. Want voor sijn vertreck uyt Polen had hy Gustaef Brahe en Pieter Brasch na Sweeden gesonden / om de Standen te verseeckeren / dat hy haer wou beschermen by hare Reghten en Privilegien: doch begeerde haer geen andere vergewissing hier van te geben / dan die hy sou doen by sijne Krooningh; wijlmen wel een Verkoorne / maer geen Erfvorst hier toe kon verbinden. Noch meer stiet de Sweedsche Natie voor 't hoofd / dat hy met hem braght de Pauslijcke Nuncius Franciscus Malaspina, die hem seer hard had aengepord / de Roomsch-Catholijcke Religie in Sweeden te bevoorderen / en tot deese Reys hem vereerd 30000. Ducaten.

Koningh Sigismund koomd uyt Polen in Sweeden; met hem brengende de Pauslijke Nuncius, Franciscus Malaspina.

Als nu Hertogh Carel de Koningh te Stokholm had ontfangen / begaf hy sigh na Nykopingh in Sudermanland, en liet hem by den Raed. Terstond wierdmen gewaer / waer Sigismund t'huys lagh. Hy wou / datmen in elcke Stad de Roomsch-Catholijcke een Kerck sou in-ruymen. Datmen gantschlijck sou te niet doen 't Besluyt des Upsalschen Concilii, als aengesteld buyten sijne kennis. Daerenboven begeerde hy sigh niet van een Lutherschen Bisschop / maer van deesen Pauslijcken Nuncius te laten Kroonen; vlack uyt tegens 't opgereghtede Accoord. De Raed en Standen stelden sigh hier tegen. De Geestlijckheyd / t'Upsal vergaderd / sonden Gedeputeerde uyt de haere tot den Koningh; doch hy wou haer niet eens hooren spreecken. Dit verbitterde haer niet weynigh; soo datse op de Predickstoelen dapper los schooten op Sigismund en desselven quade Raedgevers. Sy steunden op Hertogh Carel, die d'Euangelische Religie en de welstand des Lands sigh seer ter herten trock;

Handeld al terstond, en noch voor de Krooning, opentlijk tegens de Voorwaerden, en sijne belotten, om 't Pausdom in Sweeden te voeren.

immers

SWEEDEN.

immers soo veel men aen al sijn uyterlijck bedrijf kon afnemen. Des Koninghs Jesuiten en Predikers scholden daer tegens de Lutheranen, en d'Aughsburghsche Confessie seer hevigh. Dit maeckte d'Euangelische noch grammoediger.

Geweld-dadige moedwilligheden der *Roomsch-gesinde Polacken* te *Stockholm* tegens d'*Euangelische* van hem voorgestaen.

Eenige der met Sigismund in Sweeden gekoomene Polacken stierven te Stockholm. D'andere wilden d'overleedene in de Ridder-Holms-Kerck begraven. De Luthersche Predikant weygerde niet, dit toe te laten (alhoewel d'Onroomsche sulcks in Polen niet gebeuren moght) doch begeerde de Jesuiten sijnen Predickstoel niet in te ruymen, om 't Lijck-Sermoon daer op te doen. Gewapenderhand droegen de Roomsch-gesinde Polen haere dooden in de genoemde Kerck. Quetsten eenige der Euangelische gevaerlijck; en maeckten sigh door geweld meester van den Predickstoel. Deese stoute moedwil van Roomsch-Catholijke Preemdelingen berargerde de saeck; te meer, wijl Sigismund de Poolsche de hand bood. De Ridderschap vermaende hem sijnen plight, om dit boose geweld behoorlijck te straffen; doch hy antwoordde haer: De Kercken en Predickstoelen waren van de Catholijke, niet van de Lutheranen, gebouwd en verciert; derhalven hadden de Luthersche geen regt, om de Catholijke daer uyt te weeren.

Sigismundi hardneckigheyd,

De Raed leverde een Request over, dat Sigismund voor de Krooningh de Sweedsche Standen van haere Privilegien en Religie, volgens d'Augsburghsche Confessie, sou verseeckeren: maer hy gaf geen ander bescheyd, als dat hy by de Krooningh de Standen vergenoegingh sou geven: doch deselve bleef vry langh agter; wijl de Polacken Sigismund wijs maeckten, dat hy in een Erf-Rijk, gelijck Sweeden was, een onbepaelde Regeeringhs-magt had. Dat hy van de Sweedsche Standen niet af-hingh. Dat hy authoriteit moest gebruycken, en sigh van sijn' Onderdanen niet laten ringel-ooren. Eenige voorsightige Politiquen gaven hem wel een goeden raed; doch hy hoorde niet. Ondertusschen scheen Hertogh Carel sigh onsijdigh te houden: echter meenden de Standen genoeghsaem verseeckerd te sijn van sijne genegenheyd tot de goede saeck.

om de *Roomsch-gesinde* vrye *Religions*-oeffeningh in *Sweeden* te doen hebben,

Op derselver versoeck begaf hy sigh, doch wel vergeselschapt, nae den Koningh; als hy hem, door een Brief, eerst had geraden te voldoen 't geen hy voor sijn vertreck nae Polen soo plegtlijck had beloofd. Sigismund bleef vastlijck daer by, dat hy de vrye oeffeningh der Roomsch-Catholijcke Religie wou toegestaen hebben; d'andere wilden geensins daer in bewilligen. Veele begonden nu al Hertog Carel de Sweedsche Kroon aen te bieden; met byvoegingh, indien hy weygerde, soo wildense Prins Johannes, jonger Broeder van Sigismund, tot den Throon verheffen; dien men dan Vooghden sou verordonneeren tot op sijne meerderjarigheyd. Doch Hertog Carel en de Standen braghten haer van dit voorneemen af. Oock nam Carel op sigh, Koningh Sigismund te

tegens 't plegh-tlijck-aengegaen Verdragh,

sullen bewegen tot genoeghdoeningh aen 't Rijck. Hy sprack oock wel met hem van dit stuck; doch geraeckten beyde daer over in sulck een hevige woordenstrijd, datse malkander by de kop souden gegrepen hebben, indien d'omstaende Heeren niet tusschen beyden waren getreeden; die oock een versoeningh te weegh braghten. Doch vermits de Koningh onversetlijck by sijn voorneemen bleef, soo maeckte Carel met de Standen een Beslupt tot beschermingh harer Religie en Privilegien. Trock oock terstond een deel Krijghsvolck by een.

baerd seer groote onrusten.

De Pauslijcke Nuncius Malaspina (dien Sigismund geduerigh in alles gehoor gaf) begon nu, gelijck oock de Polacken, voor yet argers te vreesen. Ried derhalven sijne Majesteyt, dat hy de Sweeden haere begeerte sou bewilligen. Want schoon hy den Eed af-leydde, hy behoefde daerom niet te dencken, door den selven verbonden te sijn tot nakoomingh van 't beloofde; vermits hy tegens sijnen Wil sou sweeren. By beeter gelegenheyd kon hy uyt-voeren 't geen hem nu wierd verhinderd. Hier op dan stond hy de Standen alles toe; behalven alleen, dat hy van den Luterschen Aertsbisschop t'Upsal gantschlijck niet gekroond wou sijn; onder voorwendigh, dat hy sijns Vaders gesworne vyand was geweest: maer deese plegtlijkheyd sou verright werden door de Bisschop van Stregnitz, alhoewel oock Euangelisch. Daerenboven eyschte hy vrye oeffening des Roomsch-Catholijcken Godsdiensts in de Slots-Capel; 't welck hem geerne wierd toegestaen, als over-een-koomende met 't Verdragh, tusschen de Standen en hem opgerighte, doe hy sigh na Polen begaf. Evenwel leverde hy de schriftlijcke verseeckeringh van al 't beloofde niet over, voor op den dag dat hy met sijne Gemalin de Krooningh ontfingh.

Des *Nuncii Malaspina* Speelingh met den Eed.

Waer op dan *Sigismund* de *Sweedsche* Standen hare begeerte bewilligd,

en gekroond werd. 1594.

'sAnderendaeghs souden, op sijn bevel, d'Italiaensche Comedianten een Blyspel vertoonen; doch men had voorgenomen, onder 't selve een Treurspel uyt te wercken; te weeten, Hertogh Carel te vermoorden, als hy deese Comedie sou by woonen. Maer hy wierd hier van gewaerschouwd; en ontging deese verraderlijcke laeghleggingh, door niet op de Speelplaets te verschynen. Vermits nu Sigismund sijn ooghmerck niet had konnen bekoomen ontrent d'invoeringh der Roomsch-Catholijke Religie met toestemmingh der Standen, soo wou hy, nu hem de Kroon op 't Hoofd was geset, sulcks verrighten, tegens haren wil en sijnen pleghtlijk gedanen Eed, door geweld van wapenen. De Krooningh was geschied op den 19. Februarius Anno 1594. Stracks daer na nam Hertog Carel afscheyd van Sigismund, en begaf sigh weer na Sudermanland.

Moorddadigh voorneemen tegens Hertogh *Carel* ontdeckt.

Koningh' *Sigismund* wil nu,

De Koningh sond Jacob Weyer na Polen, om van daer, tegens d'aenstaende Somer, een deel Krijgsvolck in Sweeden over te voeren, gelijck als t'sijner Begeleydingh, wanneer hy weer nae Polen trock. Ondertusschen koght hy, wijl hy voor de Roomsch-ge-

tegens pleghtlijck gedanen Eed, de *Roomsche Religie* met ge-

SWEEDEN.

weld invoeren.

gesinde geen Kerck binnen Stockholm kon krijgen / een groot Steen-huys voor deselve / en deed daer in opentlijck verrighten de Ceremonien der Pauslijke Religie: Oock de Capel sijner Moeder op 't Slot weer vernieuwen nae de Roomsche wijs; en een andere te Drotnings-holm opreghten. De Goede Weeck en 't Paesch Feest hield hy met al de gewoone Pleghtlijckheden des Pausdoms.

Ongeluckigh geluck van twaelf Bedelaers.

Deed ook twaelf Beedelaren van de Straet opneemen; welke de Nuncius Malaspina in de Slots-Capel de voeten wiesch. Datmael kreegense yeder wel een stucks gelds; doch 't was niet tot haer voordeel. Want van dien tijd af wou niemand haer eenige Aelmoes meer geven; soo datse van honger by nae vergingen.

Sigismundi quade raedgevers.

In Junius bereydde Sigismund sigh tot de Reys na Polen. Voor sijn vertreck baden de Standen hem / ordre te willen stellen / hoedanigh de Regeeringh in sijn afweesen sou gevoerd werden: doch door de raed sijner Polacken wou hy haer liever in verwarringh laten / om dies te meer voordeel op haer te mogen bekoomen.

Moedwilligheden van sijn Poolsch Krijghsvolck in Sweeden.

D'overgevoerde Poolsche Troupen waren wel soo sterck niet / datse de Standen veel vrees konden aenjagen; echter bedrevense soo by dagh als by nagt groote moedwilligheden. Sloegen veele Sweeden sonder oorsaeck dood. Vielen in de Kerken onder den Godsdienst / en bespotteden den selven. Dit bewoogh de Raed te Stockholm, een deel Dalekerles in de Stad te doen koomen / om die buytensporige in Toom te houden. Tusschen deese en de Polacken vielen dickmael Schermutselen voor.

Sijn vertreck na Polen.

Doe nu Sigismund de Reys aennam / schreef hy aen sijnen Oom / Hertogh Carel: Hy sou in sijn' afweesenheyd de Regeeringh voeren; doch onder voorwaerde / dat noch hy noch de Rycks-Raed eenige Rijcksdagen aenstellen / of eenige Ordonnantien maecken sou. Meer andere Inbindingen gingen 'er by / welcke noch de Hertog noch de Raed behaegden.

De Standen maecken Hertogh Carel Vice-Roy, of Rijcks-Gouverneur.

Daerenboven stelde hy Erick Brahe ten Hoofdman in 't Kasteel te Stockholm, tegens des Raeds wil en danck / wijl hy een bitter Roomsch-gesinde was. Doe nu Sigismund 't Koninghrijck Sweeden had verlaten / droegen de Standen Hertogh Carel 't bestier op / als Vice-Roy, of Rijcks-Gouverneur. Oock wierd beslooten / datmen sigh niet sou binden aen de Regeeringhsvorm / van de Koningh voorgeschreven / wijl deselve aenliep tegens sijnen gesworenen Eed. Voorts soumen uytvoeren d'Artijkelen des Verdraghs / met Sigismund opgereght; soo doe hy d'eerstemael nae Polen trock / als by sijne Krooningh. Volgens dien d'openbare oeffeningh der Roomsch-Catholijke Religie af-schaffen; der selver Aenhangers van haer' Ampten af-setten / &c.

Dien een Soon werd gebooren, Gustaef Adolph.

Noch in 't selve jaer 1594. den 9. December, wierd Hertogh Carel een Soon gebooren; den soo seer vermaerd gewordenen Gustavus Adolphus. De beroemde Astronomus Tycho Brahe voorkondighde dit Kind / uyt de soo genoemde Nativiteit, of Geboorte-uyrs reeckeningh / een toekoomende Kroon.

SWEEDEN.

Tyoho Brahe voorseght dit Kind een Kroon, en wat dit in Carel sou gewerckt hebben.

Men meend / dat Hertogh Carel door deese Astrologische Prophetie niet weynigh aengemoedighd sou sijn geweest / om de Sweedsche Kroon aen sigh te brengen; en dat dit alder-eerst sulcke hooge gedagten in hem geplaetst heeft. Echter gaven sijn' eerste verrightingen noch gantsch geen blijck hier van. Op 't Doopmael had hy versoght de Raed / en voornaemste Adel des Rijcks; met welcke hy sigh vrolijck maeckte. Maer dit veroorsaeckte ook in Koningh Sigismund een groote arghwaen; even als of hy sigh op dit Gastmael met de gedagte genoodigde tegens hem had verbonden. Noch meer nam 't quaed vermoeden in hem toe / als Carel de Rijcks-Standen voorsagh met groote Leen-goederen: dan noch de jaerlijcksche Inkoomsten der Bisschoppen / Professoren en School-bediende merckelijck verhooghde; oock de Predikanten veele voordeelige gunsten liet weervaren.

Brenghd sigh in gunst by de Standen, en de Geestlijke, door haer voordeelen toe te voegen.

Gelijck dit in alle deese een groote toegenegenheyd t'sijnwaerts verweckte / soo baerde het daer tegens vreemde Bedenckingen / en een groot afkeer in 't hert des Koninghs: die op sijn vertreck nae Polen de Rijcksaecken opsetlijck in een verwarden stand gelaten; een onaenneemlijcke Regeeringhsvorm in sijn' afwesenheyd voorgeschreven; daer-en-boven in Sweeden soo veel Gouverneurs gesteld had / als 'er Provintien waren; welcke Hertogh Carel niet wilden gehoorsamen; derhalven hy oock een Byeenkoomst der Standen beriep. Echter schreven hy en den Raed eerst aen den Koningh / hem berigtende van de noodwendigheyd des Rijksdaghs.

Steld een Rijcksdag in Sweeden aen: welcke voortgaet, onaengesien Sigismundi Verbod.

Koningh Sigismund verbood de t'samenkoomst; en liet weeten / dat hy noyt sou voor goed keuren 't geense daer in moghten besluyten.

Echter ginghmen voort; en de Standen stemden gesamentlijck / dat geen andere Religie in Sweeden sou gedooghd worden / als die van d'Aughsburghsche Confessie. Geen' Inwooners van een andere Godsdienst souden eenige Ampten in 't Rijck mogen besitten. De Roomsch-Catholijke Priesteren moesten sigh binnen de tijd van ses weecken uyt 't Koningrijck wegh maecken.

Beslvyt der Standen, tegens die van de Roomsche Religie; oock omtrent andere dingen;

Der Roomsch-gesinden Godsdienst sou te Stockholm, Drotningsholm, en Wadstena werden afgeschaft; de Nonnen in de laetstgenoemde Plaets weg gedreven. Alle Sweeden, welcke van doe af aen d'Euangelische Religie verlieten; een andere aennamen / en haere Kinderen / 't sy binnen of buyten 't Rijck / in een vreemde Godsdienst lieten onderwijsen / souden verstoocken sijn van alle Erfnissen; hare Goederen t'huys vallen aen haere naeste Vrienden van d'Euangelische Religie; en sy voor eeuwigh uyt 't Rijck werden gebannen. Die voor Sigismundi Krooning sig tot 't Pausdom hadden begeven / of van jonghs af Roomsch-gesind waren geweest / mogten in 't Rijk blijven; doch buyten Religions-oeffeningh / en besit van eenige Staten / Ampten / of Diensten.

SWEEDEN.

De Bevelen/ welcke Koningh Sigismund uyt Polen oversond/ soumen niet verkondigen/ voor datse van Hertogh Carel en de Raden waren ondersogt. Tot elck openvallend Ampt in de Provintien sou de Hertogh/ met goedvinden des Raeds/ drie persoonen noemen/ uyt welcke Sigismund een sou verkiesen. Ondertusschen verseeckerdense den Koningh op nieuws van haere getrouwheyd; in verwaghtingh/ dat hy belofte en eed sou nakoomen. Dit gantsche Besluyt deed Carel opentlijck in druck uytgaen; niet alleen in de Sweedsche, maer oock in de Hooghduytsche en Latijnsche Tael.

van Hertog Carel opentlijck in druck uytgegeven in verscheydene Talen.

Veele der Roomsch-Catholijke, nevens een goed deel der geene/ die 't met Sigismund hielden/ begaven sigh nae Finland, vermits de daer sijnde Gouverneur, Claes Flemming, op Hertogh Carel niets met allen paste; tusschen wien en den Rijcks-Raed ontwil ontstond. De laetstgenoemde eygenden by Sigismundi Gesanten al de schuld van 't gedane Carel toe. Niet weynige vielen van hem af; selfs oock d'Aertsbisschop van Upsal; te vooren geweest een hevige tegenparthy van Koningh Sigismund en des selven Vader Johannes. Sijne Majesteyt wou deese gelegenheyd niet versuymen / om'er voordeel mee te doen. Schreef derhalven aen de Rijcks-Raeden (nu van Carel verwijderd; en die sig heymlijck by Sigismund sogten schoon te maecken)/ datse de Rijcks-Regeeringh op haer souden neemen / volgens 't van hem gegevene Formulier (te vooren eendraghtigh van haer verworpen)/ met uytsluytingh des Hertoghs. Gaf oock bevel aen al d'Onderdanen/ datse deese Raden in alles souden gehoorsamen.

De Rijcks-Raden vallen van Carel af; en Sigismund beveelt haer de Regeeringh buyten Carel.

Carel stelde een Vergadering der Standen t'Arboga aen. De voornaemste bleven aghter, door bestel des Raeds; en besloten onder malkander/ veel meer Koningh Sigismund als Hertogh Carel te volgen. Maer d'andere bevestighden op nieuws t'Upsalsch Besluyt / wegens de Religie; nevens 't Afscheyd te Suderkopingh. Verklaerden/ alleen Carel te sijn Rijcks-Gouverneur in 't afweesen des Koninghs. D'aghter-geblevene Standen souden binnen ses weecken tijd sigh accommodeeren, om dit en 't Suderkopingsch Besluyt aen te neemen/ op straf van voor oproerige gehouden/ en van Hertogh Carel als soodanige gehandeld te werden.

Sommige der Standen volghden haer, d'andere bleven Carel getrouwlijck by.

Vermits nu de Rijcks-Raden vreesden/ datse/ indiense den Hertogh weerspannigh bleven/ in Sweeden niet genoeghsaem seecker souden sijn/ soo hieldense voor haer veylighst/ buytens Lands te wijcken/ tot dat de Koningh daer in sou koomen. Sommige trocken terstond wegh; andere bleven'er noch: doch versoghten heymlijck van Sigismund hulp/ en poogden ondertusschen den Hertogh door twijffelaghtige woorden op te houden: die uyt de Dienaer van eenen der gevloodene vernam / dat d'andere Raden haest souden volgen/ om de Koningh met een groot Krijghsheyr in Sweeden te brengen. Carel schreef dickmael aen Sigismund, dat hy

Groote verwarringh in Sweeden door tweedraght: welcke Sigismund tot sijn voordeel wil te gebruycken.

doch wou toedienen heylsame middelen / tot weghneemingh van d'onrusten in 't Rijk; doch kreegh noyt antwoord; maer wel de Raden: welcke van sijne Majesteyt wierden vermaend: de Wapenen tegens Carel aen te neemen/ om sijn' authoriteit te verdeedigen. Indiense 't niet deeden/ soo soudense vallen in de misdaed van ongehoorsaemheyd / en straf van gequetste Majesteyt.

Hertogh Carel sagh uyt sijn' oogen. Was overal geswind by; en braght byna geheel Sweeden op sijne hand. Doe besloot hy/ Finland en Esthland te dwingen/ tot aenneemingh van 't Suderkopingsch Decreet. Ten dien eynde stelde hy Anno 1597. een Byeenkoomst te Stockholm aen/ in de Maend Julius. Hier wierd beslooten/ de gevloodene Raden met allen ernst te verdaghvaerden/ weer in 't Rijck te koomen: de geene die tot 't Suderkopingsch Verdrag niet verstaen wilden/ te straffen: de Finlanders door geweld van Wapenen tot gehoorsaemheyd te brengen. 't Welck dan oock Hertogh Carel wel haest verrightede: onder betuygingh/ dat hy alles deed tot voorstand der ware Euangelische Religie nae d'Augsburghsche Confessie; ten goede van Koningh Sigismund; en ten beste des Koninghrijcks. Bad oock sijne Majesteyt seer ernstigh/ de weghgelopene Raden te willen straffen na behoren/ volgens sijne plight en de Rijcks-wetten/ als oproerige persoonen: welke hy te gelijk in 't bysonder beschuldighde van veele misdaden; en onder deselve/ datse den Koningh hadden geraden/ Oorlog tegens 't Vaderland en hem te voeren: gelijck oock sijne Majesteyt/ door derselver aendringingh/ hulp had gesoght by den Koningh van Deenemarcken en de Hanse-Steeden. Datse in den seer dieren tijd hadden veroorsaeckt 't Verbod van toevoer eeniger Granen na Sweeden. Daer-en-boven door geheel Europa uytgesprevd / dat Hertog Carel na de Sweedsche Kroon stond/ &c.

Carel is op sijne hoeden, en overal geswind by.

Byeenkoomst der Standen te Stockholm. 1597.

Besluyten op deselve tegens de tot den Koningh gevloodene Rijcks-Raden.

Waer mee beschuldighd.

Sigismund kreegh (quansuys om dese verwarringh wegh te neemen) van de Poolsche Standen verlof/ dat hy een Reys na Sweeden moght doen; doch met uytdrucklijck bedingh/ dat hy niet boven de 17. Maenden sou mogen uytblijven. Daer op braght hy een Krijghsheyr by een; echter niet stercker als van 6000. Koppen. Doch Steno Baner (Banier) Lindorn Bonde, en Oluf Suercherson sond hy na Finland, om van daer tegens d'aenstaende Soomer noch meer Manschap na Sweeden over te voeren/ tot versterking sijner Troupen. Daer-en-boven pooghde hy de West-Gotthen en Smalanders door Brieven en Beloften aen sijne sijde te doen overgaen. Dan meende hy sterck genoegh te sullen sijn/ niet alleen om Carel 't Hoofd te bieden/ maer oock om hem te verdelgen/ en sigh volstrecht Meester van geheel Sweeden te maecken. Doch hy wierd gewaer/ dat de Menschen sigh wel groote voorneemens konnen smeeden: maer dat d'uytkoomst gantschlijck van God afhanghd.

Sigismund brenghd in Polen en anderwegen Krijghsvolck by een;

De Polacken verschaften hem diegs te gewilliger

waer toe

SWEEDEN.

de Polacken hem geld verschaffen, maer waerom?

williger geld tot deesen Toght/ wijl hy beloofde/ Esthland aen haer te sullen leveren. De Lubeckers hielden 't met hem/ en roofden de Sweedsche Waren/ op welcke de drie Kroonen stonden/ ten voordeel des Konings. Doe nu rughtbaer wierd/ dat Sigismund in Sweeden sou koomen/ vraeghde de Commandant van Calmar den Hertogh (die korts te vooren deese Stad had bemaghtighd) hoe hy sigh by sijne Majesteyts aenkoomst had te dragen. Carel antwoordde: Indien hy hoop tot Vreede/ en een schriftlijcke Verseeckeringh gaf/ dat hy met den Hertogh en de Standen niet anders sou handelen als nae plight en eed/ soo sou hy hem binnen laten.

Carel neemd alles aen, om Sigismund tot billijkheyd te bewegen; doch alles te vergeefs.

Doch soo hy deese Verseeckeringh weygerde/ en geweld pleeghde/ soo sou hy tegenweer gebruycken. Carel schreef oock aen Sigismund, dat hy sonder veel Krijghsvolck in Sweeden verschijnen/ en 't Rijck vergewissen sou/ dat hy tegens geenen Sweed yets ter hand sou neemen sonder Gerightlijck Proces; soo wou hy hem ontfangen als een getrouw Onderdaen; en even 't selve sou geschieden van de gantsche Sweedsche Natie. In tegendeel schreef Sigismund aen de Soldaten in al de Provintien, datse souden af wijcken van Carel, en haer begeven tot hem/ als haren natuerlijcken Heer. Niet weynige deeden 't oock/ ingenomen door schrick.

De Koningh koomd te Calmar aen, en pleeghd terstond vyandlijkheden.

De Vloot des Hertoghs verhinderde wel de koomst der Finnen by den Koningh/ maer kon niet beletten/ dat hy met sijne Scheepen voor Calmar verscheen; hier te Land trad; en terstond vyandlijckheden pleeghde tegens de geene/ die 't met Carel hielden. Op nieuws schreef de Hertogh aen sijne Majesteyt: Hy sou doch de boose raed der uytgeweeckene geen gehoor meer geven; maer sijn vreemd Krijghsvolck nae huys senden/ en een Rijcksdagh aenstellen; op welcke hy (Carel) reeckenschap sou geven van sijne gevoerde Regeeringh; doch alles vrughtloos.

De Predikers weten de Huyck na de wind te hangen.

Veele der Predikers begonden nu de Huyck nae de wind te hangen/ en Sigismund toe te vallen; daer nae weer Carel. Nu scholdense den Hertogh; dan weer den Koningh opentlijck op de Predickstoelen/ na dat het deesen of dien voor of tegens liep.

Sigismund liet eyndlijck blijcken, waer heenen sijn ooghmerck streckte; te weten, om in Sweeden na eygen wil te wercke gaen.

Carel had Sigismund op sijn' eerste aenkoomst seer lightlijck t'eenemael konnen slaen/ en sijn gantsche Heyr verwoesten; doch hy begeerde niet/ maer soght alles door Brieven te reght te brengen. Onderwijl wierd de Koningh hoe langer hoe stercker; en wou niet verklaren/ wat sijn ooghmerck was. Ter dier oorsaeck begeerde oock Carel de Wapenen niet neer te leggen. Ten laetsten kreegh hy/ na dickmael-vernieuwde aensoeckingen/ sulck een antwoord/ datmen klaerlijck daer uyt sagh/ waer heenen sijne meeningh streckte; te weeten/ dat hy in Sweeden na sijne welbehagen wou te werck gaen/ sonde op Wetten/ Privilegien, Beloften en Eeden te passen. Seyde rond uyt: Hy wou sigh van sijn' Onderdanen niet 't alderminste laten voorschrijven. Hertogh Carel bad om Gods wil/ door Brieven: Hy sou

Doe 't nu niet anders sijn kon,

sigh doch door snoode Menschen niet langer laten verleyden/ noch een boosen arghwaen voeden tegens sijnen hem soo getrouwen Oom. Maer indien hy voortgingh gelijck hy begonnen had; soo wou hy (Hertogh) voor God en de Weereld onschuldigh sijn/ aen 't Geweld/ 't welcke sijne Majesteyt veellight moght bejegenen.

SWEEDEN.

sloegh Carel by Stangebroo Sigismund soodanig, dat hy Vreede versoght.

By Stangebroo quam 't eyndlijck tot een Slagh. De Koninghsche leeden de Neerlaegh/ en verlooren meer dan 2000./ de Hertoghsche geen 40. der haere. Dit veroorsaeckte/ dat Sigismund een Herauld aen Carel sond/ met versoeck van Vreede. De selve wierd hem toegestaen; onder voorwaerde/ dat hy de vijf tot hem gevloodene Rijcks-Raden/ Gustaef en Steen Banier, Erik Sparre, Thuro Bielke, en Joran Posse, als de stookers aller onrusten in 't Sweedsche Rijck/ sou overleveren.

Welcke Carel hem gaf, schoon hy hem gantsch had konnen vernielen.

Dit geschiedde; en daer op deed Carel d'aftoght blasen. Gemacklijck had hy den Koningh met al sijn Volck t'eenemael konnen vernielen/ doch begeerde niet. Dit gaf hem een sonderling-groot aensien door geheel Sweeden; oock een treflijcke glimp aen sijne saeck by alle Menschen.

Artijkelen des Verdraghs, tot welcke beyde, Koningh en Hertog, sigh verbonden;

Hier op quam 't tot een Verdragh/ weersijds onderteeckend en bezeegeld. Hertogh Carel en de sijne verbonden sigh op nieuws met Eede aen Koningh Sigismund: die daer tegens sigh verplightte/ 't Rijck te sullen regeeren volgens sijnen Eed en de Sweedsche Wetten; oock binnen vier Maenden tijds een Rijcksdagh uyt schrijven. Al 't voorgevallene sou voor eeuwigh vergeven en vergeten sijn/ voor soo veel 't selve den Koning en Hertogh betrof. Op den Rijcksdagh souden voor de Keyserlijcke/ Koninghlijcke en Keurvorstlijcke Commissarissen (welckemen ondertusschen hier toe sou versoecken) werden afgehandeld alle klaghten/ welcke de Koningh of Hertogh tegens yemand in 't Rijck moghten hebben.

en indien eenen van haer 't Accoord weer brack,

Door deese Vergaderingh souden oock gesteld worden de genoemde Rijcks-Raden; welcke Carel ondertusschen in sijne bewaring sou houden. Beyderzijds Heyren souden af dancken; de Koningh alleenlijck sijne Lijf-Guarde behouden. De vreemde Soldaten uyt Stockholm en Calmar wegh senden buyten 't Koninghrijck.

soo wierden de Sweedsche Standen gereghtighd, den selven te vallen.

De geene/ aen welcke den Hertogh Kasteelen of Ampten had toevertrouwd/ souden deselve behouden tot op den Rijcksdagh; doch den Koningh gehoorsaemheyd toonen. Carel selfs/ soo haest Sigismund te Stockholm quam/ sou terstond aen hem overgeven al de Kasteelen/ Scheepen en 't Geschut des Rijcks; oock de gantsche Regeeringh: doch onder Verbindnis/ dat hy geene deeser dingen sou misbruycken tegens 't Vaderland of den Hertogh. Eyndlijck/ indien eenen harer beyde (Koning of Hertogh) tegens dit Verdragh quam te handelen/ soo souden de Sweedsche Standen gereghtight sijn/ den selven tegen te vallen.

Sigismund gaet

Hoe 't Sigismund meende/ bleeck daer uyt/ dat hy/ sonder de beloofde Rijcksdagh aen

te

heymlijk na *Polen*, breeckt al terſtond 't Verdragh weer in alles, en wil aen ſijne Beloſte niet verbonden ſijn.

te ſtellen / heymlijck nae Polen gingh / om in 't toekomende jaer ſigh met een veel grooter Kryghsmaght in Sweeden te werpen; wraeck te neemen; de Sweedſche Standen van hare Privilegien te beroven / en eygenwilligh over haer te heerſchen. Calmar had hy beſet gelaten; en ſond van Dantzick noch 400. Mannen tot verſterckingh des Guarniſoens. Liet oock door gantſch Europa verluyden / dat ſijnen Oom Carel een Rebel was. Dat hy aen de Beloften / hem afgedwongen / niet verbonden wou ſijn; maer voorgenoomen had / ſijne weerſpannige Onderdanen nae behooren te ſtraffen; en Sweeden door de Wapenen gehoorſaemheyd te leeren. Sond ook Lindorn Bonde aen d'Eſthlanderen en Finnen, om haer te vermanen / ſigh aen Carel niet over te geven / noch hem aen te hangen.

Hertogh *Carel* neemd eenige gevangen.

Nae ſijn vertreck maeckten die van ſijnen aenhangh ſigh met geheele hoopen wegh uyt Sweeden, meeſt nae Pruyſſen en Polen; daer hy haer van goed onderhoud voorſagh. Carel daer tegens / te Stockholm gekoomen / nam daer de Slots-hoofdman Claes Bielke, d'Aertsbiſchop Mr. Abraham, en de Prediker Mr. Erick Scepper gevangen; te gelijck den Raed veranderende.

Vermaningh, aenbiedingh, en dreyging der *Sweedſche* Standen aen Koningh *Sigiſmund.* 1599.

De Sweedſche Standen / te Jenkopingh vergaderd op de Beſchrijvingh van Carel, ſonden een Brief aen Sigiſmund: herhaelden daer in 't geen ſig tot noch toe had toegedragen. Beſchuldighden hem / dat hy 't Verdragh van Linkopingh niet had gehouden; oock de Finnen noch verder tot onruſt aenhitſte. Vermaenden hem / by 't Accoord te blijven; de ſwarigheden in Sweeden en Finland wegh te neemen: ſigh te begeven tot d'Aughsburghſche Confeſſie: in ſijn Vaderland te koomen / en 't ſelve vreedſaem te regeeren nae de Wetten. Indien hy hier toe niet wou verſtaen / ſoo ſou hy ſijnen Soon Uladiſlaus in Sweeden ſenden / om in d'Euangeliſche Religie, onder 't opſigt van Hertog Carel, te werden opgevoed. By ſoo verr' hy noch 't een noch 't ander wou doen / ſoo ſoumen hem en al ſijne Nakomelingen voor eeuwigh uytſluyten van 't Reght tot de Sweedſche Kroon. Dat Schrift ging aen Sigiſmund af in Februarius Anno 1599. Voorts wierd beſlooten / 't Guarniſoen met geweld uyt Calmar te verdrijven / indien 't niet goedwilligh wou wijcken: de Finnen met de Wapenen aen te taſten / ſooſe niet door vermaeningen ſigh wilden onderwerpen. Indien de Koningh ſijne beloſte van d'aenſtellingh des Rijcksdaghs niet volbragt / ſoo ſoumen tegens May een Vergaderingh beroepen / om alle ſtrijdigheden af te doen.

Hertogh *Carel* de Regeering aenbevolen.

Ondertuſſchen ſou Hertogh Carel de Regeeringh voeren; d'Onderdanen in nood byſtaen; de weerſpannige ſtraffen; d'Euangeliſche Religie beſchermen.

De Dreygementen begind men in 't werck te ſtellen.

Yeder was nu bekend / dat Koningh Sigiſmund toebereydſelen maeckte / om door geweld de Sweeden onder ſijn Jock te brengen; de Roomſch-Catholijcke Religie in te voeren, d'Euangeliſche te verdelgen / en ſigh een abſolute Heerſchappy aen te matigen. Derhalven de Standen / te Stockholm by een gekoomen / in hare Vergaderingh een Beſluyt opſtelden / van Koningh Sigiſmund alle gehoorſaemheyd op te ſeggen / wijl hy gedurigh reghtdraeds had gehandeld en noch handelde tegens 't Groot-vaderlijck Teſtament, tegens eygene Eed / plight / en vernieuwd Verdragh; tegens de Lincopingſche Over-een-koningh; ſonder eenige hoop van verbeeteringh / ſchoon dickmael daer toe gebeden en vermaend.

Sigiſmund verworpen; ſijnen jongen Soon *Uladiſlaus* tot de Kroon beſtemd; doch onder welke Voorwaerden.

Hier nae droegenſe Sigiſmundi Soon Uladiſlaus de Kroon op; onder voorwaerde / dat hy binnen een jaer tijds na Sweeden geſonden / en daer in d'Euangeliſche Religie nae d'Aughsburghſche Confeſſie ſou opgevoed werden. By nalatingh deeſes ſou ſoo wel hy als ſijnen Vader van 't Rijck ſijn uytgeſlooten / en niemand uyt hare Stam oyt tot de Kroon mogen geraecken.

De gevloodene, en weer overgeleverde Rijcks-Raden te Reght geſteld.

Ondertuſſchen maeckte Hertogh Carel, nu op een nieuws in 't Rijcks-Gouvernement beveſtighd / ſigh aen de Finnen, die van Sigiſmund groote byſtand hadden ontfangen; en braght haer onder. Korts te vooren had hy de Stad Calmar, wijl de daer in leggende Koninghlijcke Beſettingh nae geene vermaningen wou luyſteren / ſtormenderhand ingenoomen / en 't Kaſteel door honger tot overgaef genoodſaeckt. De gebooren Sweeden des Guarniſoens heeftmen ter dood veroordeeld; de vreemde ſchonckmen 't leven. De vijf van Sigiſmund aen Carel overgeleverde / nevens noch eenige andere Rijcks-Raden / wierden voor de Standen te Reght geſteld / om gevonniſd te worden.

Beſchuldigingen.

De voornaemſte Beſchuldigingen tegens haer waren: Sy hadden geoogluyckt d'opvoedingh van Sigiſmund in de Roomſche Religie en Ceremonien; waer uyt al deeſe onruſten waren ontſtaen. De nieuwe Liturgie bevoorderd; en daer door de deur tot 't Pauſdom geopend. Hertogh Carel valſchlijck beſchuldighd by den overleedenen Koningh Johannes van Conſpiratie tegens ſijn perſoon. De Polacken hoop gegeven tot de bekoomingh van Eſthland: De Finnen en Eſthen bewoogen tot Rebelly.

tegens haer ingebraght.

De Weſt-Gotthen en Smalanders geraeden tot oproer. De Deenen en Lubeckers tegens de Sweeden opgehitſt. In groote dierte verhinderd de Koorn-affendingh van Lubeck na Sweeden; waer door veele duyſenden van honger waeren geſtorven. Koningh Sigiſmund, tegens haren Eed / den raed gegeven / van met een Krijghsheyr in Sweeden te komen; daer 't dan / indien hy d'overhand had behouden / met d'Euangeliſche Religie ſou gedaen ſijn geweeſt / &c.

Begenadigingh van eenige, welcke ſchuld bekenden.

Erick Abrahamſz. Leeuwenhaupt, Claes Bielke, Chriſter (of Chriſtiaen) Horn, en Joran (Jeurjaen) Poſſe, bekenden terſtond ſchuld / en baden om genade; welckſe oock verkregen; op voorbeede der Heeren Holſteinſche Geſanten / tot deeſe Vergaderingh genoodighd / om te ſien / datmen in alles wettigh handelde. D'andere wilden tot geen Schuld-belijdenis komen; doch men overtuyghde haer met Schriften van haer eygene

SWEEDEN.

ne hand / datse aen den laetsten oproer (want hier op wierd insonderheyd geooghd) meedepligtig waren. Daer op heeftmen 't Vonnis des doods uytgesprooken tegens Gustaef en Steen Banier, Erick Sparre, en Thuro Bielke.

Doods-vonnis tegens d'andere.

Wederom wierd Sigismund voor altijd van de Kroon uytgeslooten; desgelijcks sijnen Soon Uladislaus, wijl d'aen hem gestelde tijd nu verloopen / en hy niet in Sweeden verscheenen was: oock de Vader sigh niet had verklaerd / of hy hem wou senden / onaengesien Carel hem noch vijf Maenden langer uytstel had gegeven.

Beyde *Sigismund* en sijnen Soon *Uladislaus* van de *Sweedsche* Kroon voor altijd uytgesloo-ten.

Sigismund had in Sweeden noch een halve Broeder / de voorhenen gedaghte Prins Johannes; volgens 't Testament van Gustaef d'I. nu de naeste tot de Kroon: doch men derfde op hem geen vertrouwen setten / wijl hy sigh van Sigismund had mogen laten verleyden / om met hem sigh tegens Carel te vereenigen. Oock was hy noch niet bequaem tot de Regeeringh in dese tijds-gelegenheyd / wegens sijne jongheyd. Sou sigh derhalven voor datmael met 't Hertoghdom Ooster-Gothland moeten laten vergenoegen. Carel sou / als Vice-roy, of Rijcks-Gouverneur, 't Bestier behouden / wijl de staet des Koningrijcks sulcks vereyschte. Nae Caroli dood sou desselven Soon Gustaef Adolph in 't Bewind volgen / en sijne Nakomelingen nae hem. By gebreck van sulcke / sou Prins Johannes d'Erf-volging hebben: doch gantschlijck geen gemeensaemheyd mogen houden met Sigismund of des selven Kinderen: niet Roomsch-gesind werden: niets met allen doen tot weer-invoeringh van 't Pausdom; wijl de Sweeden van nu af aen noyt eenigh Roomsch-Catholijck Heer souden onderdanigh sijn.

Carel ten *Vice-roy* gesteld: oock sijnen Soon *Gustaef Adolph* na hem.

Carel liet Sigismund 't Besluyt der Standen weeten; en vermaende hem nochmaels / sijnen Soon Uladislaus over te senden; doch kreegh geen antwoord. Hier op braght hy Esthland onder sijn gebied / en joegh de Sigismundische daer uyt. In Lijfland begon d'Oorlogh tusschen Sweeden en Polen. Wederom verwittigde Hertogh Carel Koningh Sigismund, met goedvinden der Standen / dat hy hem tijd gaf tot op 't jaer 1603. / om sijnen Soon Uladislaus in Sweeden te doen koomen. Indien niet / soo wistense een andere Bruydegom tot de Sweedsche Bruyd.

Carel vermaend *Sigismund* noch dickmael, sijnen Soon na *Sweeden* te senden

Anno 1604. vooden Carel en de Standen de gemelde Hertogh Johannes 't Rijck aen / onder eenige voorwaerden: doch hy bedanckte haer / en seyde / dat de Throon nu een Man / niet een Jongen van nooden had. Bad oock / dat de Standen Hertog Carel, als een Vorst voor 't Rijck alderdienstighst / ten Koningh wilden aenneemen; want voor sijn deel / hy was met sijn Hertoghdom Ooster-Gothland, en de gunst van sijnen Oom / ten vollen vergenoeghd.

en vergund hem daer toe noch langer tijd: doch te vergeefs.

Seer wel klonck dit de Standen in d'ooren / wijl Carel haer beter als Johannes ten Koningh behaeghde; te meer / vermits hy sigh by 't Vaderland soo wel verdiend had gemaeckt; de Kroon waerdigh / en des Koninghs Gustavi eenige noch overige Soon was: waer tegens Hertogh Johan, noch soo jongh / sigh van sijn halven Broeder Sigismund had mogen laten misleyden / of bedriegen / indien hy tot de Kroon ware geraeckt. Dus wierd dan Anno 1604.

Eyndlijck werd hy van de Standen ten Koningh

verkoren; 1604.

C A R E L de IX.

ten Koningh van Sweeden verkooren. Doch indien sijne Soonen Gustaef-Adolph en Carel-Philips (welcke Kroons-Erfgenamen wierden gesteld) quamen t'overlijden / soo sou 't Koninghrijck aen Hertogh Johannes en desselven Nakomelingen vallen. Al degeene / welcke sigh dit Besluyt niet onderwierpen / souden als Verraders werden gestraft. Daer-en-boven wierd een Wet gemaeckt / dat een Sweedsch Koningh geen andere als een Euangelische Vorstin ten Gemalin sou mogen neemen. Wanneer des Koninghs Erf-Prins ten Koningh over een ander Koninghrijck wierd geroepen / en hy dan de Kroon aenvaerdde / soo sou hy noyt Koningh van Sweeden mogen werden. Oock moght een regeerend Koningh geen ander hem aengebooden Koninghrijck besitten / ten ware hy geduerigh sijn verblijf in Sweeden wou houden. Dit alles wierd dus vastgesteld op den 22. Martius Anno 1604.

en dus *Carel* d'IX.

Bygaende *Ordonnantien* der Standen,

waer toe de Koning verbonden sou sijn.

In 't volgende jaer trock Carel met een goed Krijghsheyr nae Lijfland, om Riga te belegeren. Dit Riga (by sommige Weereldbeschrijvers gesegt Ryga) is een seer stercke Stad / de voornaemste in 't gemelde Lijfland, in 't Zuyd-Oosterdeel der Provintie, Letten, met een goede Haven aen de Mond der Rivier Duna; welcke sigh niet verr' van daer in de Lijflandsche Zee-boesem uytgiet. Is Anno 1677. door een verbaerlijcke brand ellendigh verwoest geworden. Hier wierd Carel swaerlijck van de Polacken geslagen. Deese Zeege sou voor Sigismund van een seer groot gevolgh tegens Sweeden konnen geweest sijn; doch even doe bequam hy selfs genoegh te doen door Inlandsche onrusten in Polen. Daer-en-boven gaf 't werck van Rusland hem veel te schaffen.

Caroli Toght na *Lijfland*, om *Riga* te belegeren; doch werd van de *Polacken* swaerlijck geslagen.

Want de voorheenen gedaghte begenadighde Rijcks-Raed Johan Posse had sigh weer na Polen gemaeckt / en Sigismund geraden / dat hy den Bedrieger / die sigh Demetrius noemde / tot den Muscovischen Scepter sou helpen: 't welck verright sijnde / soo sou hy / door des selven bystand / eerst Finland en Esthland, daer nae Sweeden selfs / lightlijck konnen overweldigen. De valsche Demetrius was / door Poolsche hulp / wel Czaar geworden; maer wierd oock / ontrent deese tijd / door de Russen dood geslagen / en Zufzki op den Throon geset: dien Carel een Krijgsheyr ten bystand tegens de Polacken toesond onder Jacob de la Gardie. Hier boven / onder de Muscovische saecken / hebben wy een breeder bericht van deese dingen gegeven.

Staet de *Russen* by, tegens de *Polacken*, ten goede van Czaar *Zufzki*

Koningh Carel had voorgenoomen / eenige veranderingh in de Kerck-Ceremonien te maecken; de Religie in wat meer suyverheyd te stellen; veel' overblijffselen des Pausdoms voorts wegh te doen / en de Leere der

Meend de *Religie* noch meer te suyveren, na den voet der *Gere-*

 Gere-

SWEEDEN.

formeerde; doch vind te grooten tegenstand.

Gereformeerde naerder by te komen: Doch d'Euangelische Geestlijckheyd / insonderheyd de Professoren t'Upsal, stelden sigh soo hevigh daer tegens / dat hy dit werck moest laten rusten. Maer in vergeldingh haer oock weer benam de Voordelen en Privilegien, welcke hy haer voor deesen had toegevoegd. In Lijfland oorloghde Sigismund noch wel tegens Carel; doch op Sweeden kon hy niets met allen verrighten; en moest dus sijne Vaderlijcke Kroon voor altijd missen: waer van hy echter niemand als sigh selven de schuld had te geven / wegens de verbreeckingh van beloften en eed.

Koningh Christiaen van Deenemarcken valt op Sweeden aen, en veroverd Calmar: doch werd van Carel swaerlijck geslagen.

Hier nae nam Koningh Christiaen de IV. van Deenemarcken den Krijgh tegens Carel aen; vermits / volgens sijn voorgeven / de Sweeden aen sigh hadden getrocken eenige Gereghtigheden en Schattingen op de Zee-Lappen; welcke Christiaen seyde onder sijn Koninghryck Noorweegen te behooren. Datse oock Deensche Koopvaerdy-Scheepen hadden aengetast. Daer-en-boven / om dat Carel by sijne Krooningh Anno 1607. tot den voorigen Titel der Sweedsche Koningen noch had gevoeghd / Koningh der Lappen in Noordland. Meer andere dingen wierp hy voor. Onverwagt quam hy Anno 1611. voor Calmar. Won deese Stad / en verbrandde de Sweedsche Scheepen. Carel in tegendeel ruckte korts daer nae op 't Deensche Leger aen. Sloegh 't swaerlijck. Veroverde Christianopol, en 't Eyland Gothland; soo dat de Deensche Majesteyt aen 't quaedste eynd geraeckte. Door tusschenspraeck van Jacob, Koningh van Engelland, quam 't tusschen beyde de Parthyen wel tot een onderhandelingh van Vreede / doch by Carels leven wierd deselve niet geslooten: die / na een bekoomen groot geluck tegens de Deenen, als hy sijn Krijghsvolck in de Winter-quartieren had gesonden / en een Ryckssdagh uytgeschreven tegen de Maend November, onderwegen van een swaere sieckte wierd overvallen; soo dat hy gantsch kraghtloos te Nycopingh aen quam / en vier dagen daer na overleed / op den 30. October (volgens S. Puffendorf; andere hebben den 22.) Anno 1611.

Caroli schielijcke sieckte en dood. 1611.

Sijn' eerste Gemalin, Anna Maria; en Kinderen by deselve gewonnen.

Sijn' eerste Echtgenoot was Anna Maria, Dochter van Frederick de III. (by andere geteld de II.) / Paltzgraef-Keurvorst aen den Rhijn. Men meend / dat hy door deese was gebraght tot een seer goed gevoelen van d'Euangelisch-Gereformeerde Religie. Sy baerde hem Bona Sfortia, Elisabeth, Catharina, en Lodewijck. D'eerste en laetstgenoemde (Bona en Ludovicus) sijn vroegh gestorven. Elisabeth en Catharina hebben noch laugh nae haren Vader geleefd: wiens tweede Gemalin was Vrouw Christina, gebooren Hertogin van Holstein. By deese heeft hy gewonnen den seer vermaerden Krijghsheld / en in al sijne verrightingen geluckighsten / doch al t'ontijdigh wegh-geruckten Sweedschen Koning Gustaef Adolph; gebooren den 9. December Anno 1594.; en Carel Philips, ter weereld gekoomen Anno 1601. Deese Christina heeft / nae de dood van Koningh Carel, geduerende de minderjarigheyd Gustavi Adolphi, in Voogdyschap 't Koninghrijck geregeerd / nevens Hertogh Johan van Ooster-Gothland, en de Heeren Rijcks-Raden Magnus Brahe, Niels Bielke, Sewed Ribbing, Johan Gyldenstiern, Hans Ulfssparre, en Axel Oxenstiern.

Tweede Gemalin; en Kinderen.

Voogden over sijnen Soon Gustaef-Adolph.

Veele smaedredenen hebben Koningh Carel en de Sweeden moeten uytstaen, wegens de verwerpingh Sigismundi, van de Roomsch-gesinde; en hare verantwoordingh.

Veele smaed-redenen heeft Koningh Carel, en te gelijck de Sweedsche Natie, van de Roomsch-gesinde in openbaere Schriften moeten uytstaen; om dat hy op sijn Hoofd droegh de Kroon des geenen / over wien hy Oom was; en om dat de Sweeden haren Koning hadden verworpen. Doch deese bragten hier tegens in: Vermits Sigismund so opentlijck / tegens gedane en meermael herhaelde Beloften en Eeden / handelde; 't Pausdom geweldadigh in Sweeden, tegens de Wet / soght in te voeren; sigh selven Souverain, en sijne Maght eygenwilligh te maecken / met verbreeckingh der Sweedsche Privilegien, Wetten / en Vryheden / soo warense ontslagen van alle pligt en gehoorsaemheyd t'sijnwaerts; gelijck hy oock sulcks met eygener hand had ondertekend / eer hy na Polen ging; daer na weer by 't laetste Accoord te Linkopingh: Datse t'eenemael souden ontbonden sijn van haren plight tegens hem, indien hy oyt sijn woord quam te breecken; en vry, van hem voor haren Koningh t'erkennen.

Sigismund liet sigh geduerigh ophitsen door de Pauslijcke Nuntius F. Malaspina; die hem oock ontsloegh van sijnen Eed aen Sweeden.

Hy liet sigh geduerigh en gantschlijck ophitsen van de Pauslijcke Nuncius Franciscus Malaspina, om / 't moght dan kosten wat 't wou / de Roomsch-Catholijcke Religie in Sweeden weer te doen heerschen / tegens de van hem plegtlijck-beswoorne Rijcks-wet / en 't Testament van sijnen Groot-vader Koningh Gustavus d'I., buyten 't welck hy geen reght tot de Kroon Sweeden kon pretendeeren. Doch de gedaghte Nuncius had hem van al sijn' Eeden vry-gesproocken; t'eenemael geabsolveert van de verbreeckingh der selve. Daer-en-boven was hy met Koningh Philips van Spaenje in een Verbond getreeden. Deese sou hem helpen de Sweeden bedwingen; 't Pausdom onder haer weer invoeren; de Luthersche Kettery uyt royen. Daer nae souden beyde de Koningen hare Scheepen t'samen voegen; sigh meester maecken van d'Oost:Zee; vervolgens van de Hollanders, door Hulp der Lubeckers, des Graefs van Embden, &c. Behalven d'alreeds verhaelde Verbreeckingen Sigismundi quam noch dit / dat hy eenige Sweedsche Provintien van 't Rijck vervreemde: met Buytenlandsche Potentaten Contracten had opgereght / ten nadeel van Sweeden, sonder de Standen daer in eenighsins te kennen / &c. De Poolsche Staeten schreven wel een Brief aen de Sweedsche, vol sware beschuldigingen / wegens hare verkiesingh eens nieuwen Koninghs; doch de Sweeden regtvaerdighden haer bedrijf door genoegsame redenen; met byvoegingh: Sy verseeckerden sigh / dat de Polacken op verre nae soo veel van Sigismund niet souden hebben verdragen / als sy gedooghd hadden; maer hem al

Verdere beschuldigingen tegens Sigismund.

veel

POLEN.

veel eer souden verworpen hebben / indien hy sigh in Polen had onderstaen / 't geen hy in Sweeden had ter hand genoomen.

Moord-aenslagh tegens Koningh *Carel*, geluckigh verydeld.

Anno 1605. was een schaedlijcke Verbindnis tegens Koningh Carel gemaeckt; en daer over geraeckte hy in 't uyterste gevaer. Eenen sijner Dienaren leydde op hem aen / om hem te doorschieten; doch 't Roer weygerde. Daer op wierd hy gevangen genoomen / en beklapte / door Pynigingh / eenige van Carels voornaemste Raden; welcke oock strengelijck gestraft wierden. Sijnen Titel was /

Sijnen *Titel*.

CAREL de IX., door Gods genade Koning der Sweeden, Wenden, Finnen, Carelen, Lappen, Cajancen, Esthen, en in Lijfland, D'uytdagings-Brief van Carel aen Koning Christiaen van Deenemarcken tot een Lijfgevegt / om verder bloedstortingh in den Oorlogh te verhoeden / en Christiani onbetaemlijcke antwoord aen Carel, hebben wy hier boven onder de Deenemarcksche Geschiedenissen ingevoeghd.

Koningen van *Polen*. 1587.

Tweedraght onder de *Poolsche* Standen, na de dood van *Stephanus Bathori*.

In 't jaer 1587. was den weg alles vleeschs gegaen STEPHANUS BATHORI, Koningh van Polen; die dit Koninghrijck negen jaren langh met groote dapperheyd had voorgestaen / en beschermd tegens 't woedend geweld van den seer grouwlijcken Tyran en Russischen Herodes Ivan Wasilowitz, anders Johannes Basilides. Veele waren wel begeerigh nae de Poolsche Kroon; doch vonden geenen ingangh by de geene / die 't Reght hadden / om yemand daer toe te beroepen. Eeniger gedaghten gingen op Keyser Rudolph, wegens d'aengegane over-een-kooming met sijnen Vader Keyser Maximiliaen. Andere wilden Alexander Farnesius, Hertogh van Parma. Wederom andere noch andere. Eyndlijck heeftmen alleen twee Vorsten voorgeslagen / Aertshertogh Maximiliaen van Oostenrijk, des Keysers Rudolphi Broeder / en Sigismund, Prins van Sweeden, Soon van Koningh Johannes.

't Eene deel verkiest *Maximiliaen* van *Oostenrijk*; 't andere Prins *Sigismund* van *Sweeden*.

Beyde haddense veele Stemmen op hare sijde; derhalven quam 't daer toe / dat de Verkiesers sig in twee-en verdeelden. D'eene Parthy verkoos de gedaghte Maximiliaen, d'andere Sigismund ten Poolschen Koningh. Wat had nu dit tweehoofdigh Koninghrijck anders te verwagten / dan een gevaerlijcke scheuringh; die oock haest volghde. Want elck der verkoorne hield sigh voor wettigh Koningh; en echter kon'er maer eenen sijn. Yeder harer beyde snelde / om door geweld te treeden in 't besit van 't geen hem was opgedragen. In aller yl braght MAXIMILIAEN een Heyr van 16000. Koppen by een / en trock op Cracouw aen. Hier sloegh hy sijn Leger neer; en begeerde van deese Stad de Krooningh: doch wijl 't de Cracouwers met den Sweedschen SIGISMUND hielden / soo vaerdighdense terstond een Gesantschap aen den selven af / om hem sijne koomst te doen verhaesten.

Beyde de verkoorne Koningen

Ondertusschen vielen verscheydene Schermutselen voor tusschen d'Oostenrijcksche en Cracouwsche; in welcke Maximiliaen altijd te kort schoot. Hier by quam noch / dat meenighte der sijne stierven aen de Roodeloop / veroorsaeckt door sleght gekleed te sijn in de groote Winter-koude / en gebreck van Wijn. Binnen Cracouw lagh de Cancellier Johannes Samozky, met ontrent 15000. Mannen. Maximiliaen had tot sijne mee-gebraghte 16000. Duytschers niet meer dan 1200. Polacken ten bystand bekomen / nevens eenigh Geschut. Prins Sigismund stond nu met 30000. der sijne by Petercouw, (soo 't Duytschers; maer Peotrkouw, of Piotrkouw, soo 't de Polacken noemen; een kleyn Steedje in 't Westerdeel des Koningrijcks Polen, ontrent 17. Duytsche Mijlen van Cracouw); derwaerts Maximiliaen sigh begaf / met verlatingh der Cracouwsche Belegeringh. Doch als hy vernam / dat Sigismundi Maght de sijne verr' overtrof / wou hy op nieuws sijn geluck aen Cracouw versoecken.

komen met Magt van Wapenen in *Polen*.

Maximiliaen loopt alles tegen;

By Bollona genaderd sijnde / trock de Poolsche Cancellier Samozki met 12000. uytgeleesene Mannen op hem aen / waer door sulck een geweldige schrick onder de Duytschers ontstond / dat Maximiliaen sigh gedwongen bevond / nae de Silesische Grensen te wijcken. De Polacken vervolghden hem in noch meerder getal. Belegerden hem in de Stad Pitsch (Bitsch, of Bitschen), en kregen hem gevangen. Dus geraeckte d'Oostenrijker in handen van Samozky en Sigismund; welcke hem in heghtnis hielden; en buyten twijffel noyt los gelaten souden hebben / indien niet de Paus door sijnen Nuncius, de Kardinael Aldrobrandus, tusschen haer een vreede had bemiddeld; onder bedingh / dat Maximiliaen sou af-staen van al sijn' aenspraeck op de Poolsche Kroon. Doe dit geschied was / liet Sigismund hem na Huys trecken. Met Maximiliaen waren gevangen bekomen Stanislaus, Graef van Gerka; de Palatijn van Posen, de Bisschop van Kyouw; de Koninglijcke Hof-Maerschalck Andreas Sboravius; Hertogh Alexander van Prunitz, en meer andere Heeren. De Cancellier Samozky gebruyckte tegens haer een sonderlingh-groote bescheydenheyd. Niet een eenigh hard woord liet hy haer hooren; soo dat selfs sijne vyanden met groote lof van hem spraecken. 't Was den 24. Januarius Anno 1588. / doe Maximiliaen in de handen sijner tegen-parthy viel. Dus dan wierd Poolsch Koningh de nu dickmael gemelde

en hy selfs werd gevangen.

Geraeckt weer los, onder afstand van de *Poolsche* Kroon.

Sigismund werd *Poolsch* Koningh. 1588.

SIGISMUNDUS de III.

Doch verliest daer tegens sijn Vaderlijke Erflijck *Sweeden*.

Hoe hy oock na de dood sijns Vaders Johannis ten Koning van Sweeden gekroond / doch wegens sijnen al t'onbescheydenen yver tot invoeringh der Roomsche Religie in dit Koningrijk; verdruckking van sijnen Oom Hertogh Carel; verbreeckingh der Rijcks-wetten tegens Eeden en Beloften; ook pogingh nae een volstreckte / eygenwillige Heerschappy / van deese Natie verstooten wierd / is hier boven voorgesteld; met 't geen sigh aenmercklijcks daer ontrent heeft toegedragen.

Voorwaerden

De Voorwaerden / op welcke de Polacken Prins Sigismund ten Koningh aennamen / waren

op welcke hy

waeren voornamentlijck deese: Tusschen Sweeden en Polen sou een altijd-durend Verbond sijn. Prins Sigismund sou/ na de dood van sijnen Vader Koningh Johannes, de Kroon Sweeden aenvaerden/ en op sijne Nakomelingen voortplanten; oock/ wanneer 't de nood vereyschte/ sigh na dat Rijck mogen begeven; doch met verlof van de Poolsche Standen. Als 't noodigh was/ sou hy op sijne kosten een Scheeps-vloot moeten onderhouden/ ten goede der Poolsche Kroon: oock deselve leenen een deel Stucken Canon in den Oorlogh tegens de Russen. 't Grof Geschut/ voor Wenden verovert/ aen Polen schencken; en af-staen van d'invoorderingh aller Schulden. Op goedvinden der Standen sou hy aen de Grensen des Koninghrijcks op eygene beurs vijf Vestingen bouwen. Vreemd Volck moght hy sulcker wijs in 't Rijck brengen/ dat hy 't op eygene kosten besoldigde/ en terstond voortsond. Als hy Koningh van Sweeden wierd/ sou hy geene Sweeden in Polen tot sijnen Raed mogen gebruycken. Tot sijne Lijf-waght alleen Polacken en Litthauwers neemen. Alleenlijck aen de Poolsche Natie uytdeelen de Leenen en Officien. De Quartianers hare Besoldingh betalen. D'Accoorden, over de verschillen in de Religie opgeregt/ onverbreecklijck naekomen. Hier dient de Leser te weten/ dat de Poolsche Ruyterye de naem van Quartianers draeghd/ wijlse betaeld worden van 't vierde deel der Koninglijcke Inkoomsten. Voorts/ 't deel van Lijfland, 't welck doemaels onder Sweeden stond/ voegen tot 't andere deel/ behoorende onder Polen. Doch tot dit laetste wilden de Sweedsche Standen geener wijs verstaen. Wijl echter de Polacken gantsch hard daer op aendrongen/ en Sigismund deese Kroon niet geerne sou gemist hebben/ soo wierd tusschen hem en de Poolsche Standen de saeck van Esthland en Lijfland uytgesteld/ tot op de dood van Sigismundi Vader/ en als hy Koningh van Sweeden sou geworden sijn.

van de Polacken tot haren Koningh wierd aengenomen.

Quartianers in Polen, wat.

Verschil over een Artijkel in de Voorwaerden.

Sigismundi bedrieghlijcken handel hier ontrent; sigh tegens de Sweeden gelatende, als of hy de Polacken wou bedriegen; en by de Polacken de Sweeden.

De Sweedsche Gesanten evenwel/ met Sigismund nae Polen getrocken/ vreesden/ wegens dit Artijkel met hare Meesters in moeylykheyd te sullen geraken: derhalven Sigismund haer een Brief gaf/ waer in hy verklaerde/ dat deese Clausul niet was aengesien/ als of hy eenighsins daght/ nae sijns Vaders overlijden Esthland aen Polen te knopen: maer sulcks was alleenlijck geschied/ om sigh t'ontslaen van d'onstuymigheyd der Polacken in dit stuck; ten eynde sy hem daer over op den aenstaenden Rijksdag in Polen niet beswaerlijck moghten vallen. Waerom hy oock alle Gouverneurs in Lijfland verwittighde/ indien hy haer eens sou mogen beveelen/ dit Gewest aen Polen in te ruymen/ datse niet souden gehoorsaemen; maer het daer voor houden/ dat der Polen onbescheydenheyd hem dit bevel had afgedwongen. Wat nu hier op gevolghd is/ hebben wy verhaeld onder de Sweedsche Geschiedenissen: en te gelijck/ hoe hy met Koningh Philips van Spaenje in een Verbond was getreeden/ dat desen hem sou helpen tot de verovering van Sweeden, en d'uytroying der Luthersche Ketterey in dit Rijck: waer tegens hy Philips weer sou bystaen tot demping der Hollanders.

Send een Ambassadeur aen de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden. 1597.

Desselven onbescheydene Voordragh, datse sigh weer onder de gehoorsaemheyd van Spaenje souden begeven, met onlijdlijcke uytdruckingen.

Anno 1597. sond Sigismund sijnen Ambassadeur Paulus Zabratzky aen de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden; die/ uyt den naem sijns Meesters/ haer voordroeg dit volgende/ na den korten Inhoud: „Koningh Philips van Spaenje was de magtighste en goedertierenste Vorst des Weerelds. Soo maghtigh/ dat hy alleen den Turckschen Sultan genoegh sou konnen bedwingen/ indien den Nederlandschen Oorlogh hem niet te seer belemmerde. Soo goedertieren/ dat hy wel genegen was/ d'afgevallene Nederlanders te vergeven alles watse tegens sijne Majesteyt hadden misdaen/ indiense 't maer versoghten. Anders/ sijn vermogen was soo groot/ dat hy eyndlijk de Staten t'eenemael sou onderbrengen/ indiense hardneckigh tegens hem in den Oorlogh voortvoeren; waer doorse dan d'uyterste verwoestingh souden onderworpen sijn. Behoorden derhalven haere gedaghten daer heenen te laten gaen/ datse sigh met haren Natuerlijcken Heer mogten versoenen/ en sijne genade aennemen. 't Quam Koningh Philips toe/ haer/ als sijn' Onderdanen/ te gebieden. 't Betaemde de Staten, haer weer onder sijne gehoorsaemheyd te stellen; doch onder voorwaerde van vergifnis. Hier door sou de Christenheyd een grooten dienst/ sijnen Meester de Koningh van Polen een groot welgevallen geschieden; en de Nederlandsche Provintien bevryd werden van 't uyterste verderf/ 't welck haer anders stond t'overkomen.

Der Heeren Staten bescheydener antwoord.

als dien onbesonnenen Gesant en sijnen Meester verdienden:

Op deese t'eenemael stout-onbescheydene Voordragh gaven de Heeren Staten Generael een bescheydener antwoord/ als de Voordrager verdiende. Bedanckten Koningh Sigismund voor sijne sorghvuldigheyd ontrent haer. 't Bedroefde haer/ dat hy van de vyanden des Lands sulcke verkeerde berighten had ontfangen. Vertoonden de Tyranny des Spaenschen Koningh Philippi, tegens haer en haer' Onderdanen gepleegd. Haer langh geduld; en d'uyterste nood/ welcke haer had gedwongen/ 't Spaensch Jock af te schudden. Deeden'er by: Dat deese Nederlanden nooyt Koningh hadden gehad/ maer alleen Hertogen/ Graven en Heeren; die/ niet minder als 't Volck/ aen seeckere Wetten waren verbonden geweest: welcke de Koningh van Spaenje al t'samen op 't Tyrannighst had verbroocken/ met om 't leven-brenginghe van honderd-duysend Menschen sonder oorsaeck; met onder de voet-treeding van al haere Privilegien; met belastingh van ongehoorde Schattingen. Derhalven hadden se eyndlijck de Wapenen moeten aennemen; welcke oock d'Almaghtige God/ onder 't beleyd van een reghtmatigh Regent, de Prins van Oranje, soodanigh had gezegend/ datse Vrye Provintien waeren geworden;

POLEN.

den; alhoewel later als de Spaensche wreedheyd had verdiend; en nae dat de Staten hadden aengewend alles wat mogelijck was / tot af-biddingh des Oorloghs. Van haer was niets ter hand genomen / dan 't geen alle Volckeren altijd had by gestaen; te weten: 't Jock eens Tyrans, wanneer hy van al sijn recht vervallen is / af te werpen / &c. Met dit bescheyd moest de Poolsche Ambassadeur weer heenen gaen.

waer mee hy weer heenen moest gaen.

Sigismund veroverd van de Russen de Stad Smolensko; onmenschlijcke wreedheden, van de Polacken daer in gepleeghd.

Tegens de Russen en Cosacken heeft Sigismund een geluckigen Oorlogh gevoerd / meer als tegens Sweeden. Hy veroverde de stercke Stad Smolensko, Hoofd-stad van Litthauwen, Anno 1611. stormenderhand / na een Belegeringh van 21. Maenden. Een groote menighte voorname Heeren / en Manspersoonen van minder stand / wierden hier dood geslagen. Vrouwen en Dochteren / selfs jonge Kinderen / bleven niet verschoond / maer wierden doorstoocken / in stucken gehouwen / verpletterd. Deeser wijs maeckten de Polacken haere Zeege gantsch versoeylijck / door onmenschlijcke bedrijven; welckese hier mee beglimpten / dat de Russen Ketters waren; en datmen de Ketters niet ongenadigh genoegh kon handelen; te meer / om datse oock somtijds by wreed met de Poolsche hadden omgesprongen.

Waer mee verschoond.

Sijn' ellendige Neerlaegh door de Turcken

Ondertusschen is haere straf niet aghter gebleven. Want als Sigismund sijne Wapenen tegens den Turck wendde / leed hy Anno 1620. een ellendige Neerlaegh; waer in meer als 20000. der sijne op eenmael sneuvelden. In 't selve jaer vielen oock de Tartaren in Polen. Plonderden verschrickelijck. Sloegen een groot getal Polacken dood / en voerden uyt dit Land over de 400000. Menschen ter Slaverny wegh. In 't volgende jaer deedense andermael een Inval. Verbrandden veele duysend Dorpen; en sleepten op nieuws ontrent 200000. Zielen met haer; meerendeel Vrouwen en Kinderen. Selfs de Poolsche Adel stond tegens Sigismund op / en geraeckten onder malkander in verwarringh. Eyndlijck evenwel wierd alles noch by geleght. Hoe hy sigh menghde in de saeck van de valsche Demetrius, Russischen Czaar: Hoe de Stad Muscouw ellendigh verbrand wierd door sijne Polacken, na dat de Muscoviters sijnen Soon Uladislaus ten Czaár hadden aengenoomen; doch om eeniger redenen wil weer verworpen; insonderheyd oock / om dat hy niet in 't Land quam / terwijlse van sijn voor uyt gesonden Krijghsvolck swaerlijck wierden geplaeghd en mishandeld; en hoe ellendigh eyndlijck desen Poolschen hoop haren ondergangh bequam / hebben wy verhaeld onder de Lijst der Russische Czaaren.

Grouwlijke invallen der Tattaren; met weghvoeringh van 600000. Menschen ter Slaverny.

Schaedlijcken oproer, door de Jesuiten verweckt tegens de Protestanten in Polen. 1591.

Anno 1591. verweckten de Jesuiten een seer vreeslijcken oproer tegens die van de Protestantsche Religie te Cracouw. Deeden oock door hare Scholieren en Discipulen verbranden eenige Huysen / in welckese vergaderden tot haere Godsdienstige oeffeningen. Koningh Sigismund stelde wel ordre / dat de Jesuiten haren moed niet verder konden koelen / met al d'Onroomsche te laeten dood slaen; waer toe dit werck was aengeleght: maer ondertusschen wierd niet eenen van de schuldige gestraft / niet eens suer aengesien. Waer op dan Anno 1606. de Jesuiten al weer gaende wierden: die in Polen verscheydene oproeren verweckten tegens de Gereformeerde; onder deselve oock eene te Posen. De Protestanten was hier een Kerk vergund. De hittighste onder de Roomsch-Catholijcke hadden haer wel dickmael gedreyghd; doch een stercke Waght verhinderde haer d'uytvoeringh haers voornemens.

Maer op den 13. Martius des genoemden Ver-

POLEN.

Schrickelijcke en woedende bedrijven harer Scholieren

jaers spraecken de Jesuiten ontrent 300. haerer Scholieren een Hert in 't Lijf. Deese viellen op de gedaghte Waght aen / en voorts in de Kerck. Wierpen al de Gestoelten en Bancken over hoop / leydden'er vyer onder / en verbranddense ; te gelijck met het Gebouw. Van daer begavense sigh in der Gereformeerden Gasthuys. Joegen al de Siecken daer uyt ; sloegen alles in stucken / en gingen als woedend te werck. Dit wierd van de Vaderen der Societeit Jesu genoemd een reght-Catholijcken yver. 't Selve gebeurde in de Hoofdstad Cracouw ; daerse niet alleen vernielden alles wat in de Kerck der Onroomsche was / maer oock selfs de Graven openden ; de Lijcken daer uyt naemen ; deselve voor de Honden en Verckens wierpen. Over deese meer als Barbarische bedrijven wierd op den Rijcksdagh te Warschouw geklaegd / als reghtsdraeds strijdig met de Privilegien en Vryheden / van ouds af pleghtlijck verseeckerd / en oock selfs van Sigismund beswooren.

tegens deselve te Posen, Cracouw, &c. 1606.

Opstand veeler Palatijnen en Groote Heeren in Polen

Hier over ontstond tusschen de Geestlijcke en Weereldlijke Palatijnen groote tweedraght. Koningh Sigismund scheen / Vreedenshalven / de Protesteerende haere Religie te willen vry laten ; doch wist ten vollen / dat de Roomsch-Catholijke Geestlijckheyd hevigh daer tegens aen sou woelen : jae weckte haer heymlijck selfs hier toe op / soo datse met alle kragt dit weerstonden. Ter dier oorsaeck verbonden veele Palatijnen en andere groote Heeren sigh t'samen. Verscheenen oock gewapend op den Rijcksdagh te Lublin. De Waywode van Cracouw vertoonde uyt haren aller naem de Reden hier van. Klaegde over Koningh Sigismund. Beschuldighde hem van veelerley verbreeckingen der Rijcks-wetten / en der Voorwaerden sijner aenneemingh tot de Poolsche Kroon / &c. Daer op wierden twaelf Gesanten aen hem afgevaerdighd ; welcke hem verdaghvaerdden / om in de Maend Augustus persoonlijk te verschijnen / en sigh te verantwoorden / indien hy rust en vreede begeerde. Sigismund quam niet. Versterckte sigh daer tegens met de Roomsch-Geestlijcke en andere. Gaf ondertusschen schoone woorden / tot dat de Winter naerderde ; wanneer veele der Polacken nae huys trocken. Doe dreyghde hy d'overige met sijne Maght ; en dus liep deesen ophef te niet. Den 6. Junius Anno 1614. hebben de Studenten der Jesuiten andermael der Protestanten Kerck te Posen verbrand : d'arme Menschen in der Onroomsche Gasthuysen ellendigh geslagen ; veele gewond : de Spijsen uyt al de Kassen wegh-genomen / en met de voeten vertrapt. Andere hare Barbaerheden gaen wy hier voorby.

tegens Koningh Sigismund,

te niet geloopen.

Nieuwe Barbaerheden der Jesuiten.

Seer ellendige onheylen,

Veel' ellenden heeft Polen moeten uytstaen onder Sigismundi Regeeringh / behalven de geene welcke alreeds sijn aengeteeckend door de Tattaren, welcke veelerley verwoestende Invallen deeden / met wegh-sleepingh van veele honderd duysend Zielen. 't Kryghsvolck / 't welck Sigismund had gediend in de verovering van Smolensko, muyteneerde / wijl 't geen betalingh kreegh ; en plonderde de Boeren. Op eenmael sloegen de Tattaren in Wallachien 20000. Poolsche Soldaten dood. Sigismund en sijnen Soon Uladislaus wierden in Muscovien soodanigh geklopt / datse nauwlijcks / alleen met eenige weynige Paerden / door de vlught konden ontkoomen. Smolensko, na een seer langhduerige Belegeringh / en met soo veel volck-verlies gewonnen / verloor hy weer. Dus heeft hy weynigh geluck voor hem selven ; weynigh liefde by sijn volck / weynigh reputatie by de Weereld gehad.

't Koningrijck Polen onder Sigismundi regeering overkomen.

Raed des geleerden Mans Levini van Bulouw

Sweeden had hy konnen behouden / indien hy niet meer sijn eygen hoofd ; de wijsmaeckingen des Pauslyken Nuncii Malaspinæ, en der Roomsch-gesinde Polacken, had gevolgd / als de raed eens geleerden Politicqs, Levinus van Bulouw. Want of wel de selve in eenige deelen niet reedlijck genoegh werd geoordeeld ; echter hadse hem voordeeligh konnen sijn / om meester van Sweeden te werden / eer noch deese Natie sigh tegens hem in volle postuer had konnen stellen. Dese raed bestond voornamentlijck hier in. Hy sou sigh beraden met Inboorlingen ; niet met Vreemde / welcke geen kennis hadden van de gelegenheyd des Sweedschen Rijcks : waer in 't doemaels soodanigh stond / dat hy sijne Parthyen door de Wapenen overwinnen / of in haer begeerte bewilligen moest. Vermits 't eerste in deese gesteldheyd van saecken niet uytgevoerd kon werden / soo moest hy in sijn Gewisse geen swarigheyd maken / d'Euangelische Religie in Sweeden te bevestigen ; doch alleenlijck voor sijn persoon / niet voor sijn' Erfgenamen. Hy sou Mr. Abraham voor Aertsbisschop laten doorgaen / wijl hy alreeds in 't besit deeses Ampts was ; en sigh onbekommerd van hem doen kroonen / wijl 't de Sweedsche Standen dus begeerden : Want de Religie bestond in 't Geloof / niet in Ceremonien. De Krooningh niet ontfangen / voor dat de verschillen waren afgedaen ; wijlmen hem anders t'Upsal lightlijck sou konnen dwingen / om meer te moeten bewilligen / als hy nu sou behoeven toe te staen. Maer als hy de Kroon wegh had / sou hy de Wapenen aenneemen : in 't Kasteel Stockholm een getrouw Commandant stellen : overal Bespieders houden / en dus Sweeden eyndlijck ten vollen onder sijn bedwangh konnen brengen ; dan handelen nae sijn gelieven.

aen Sigismund gegeven, onder den aenvangh der onrusten tusschen hem en Sweeden,

van hem niet gevolghd ; maer sijn eygen hoofd, en de Roomsch-gesinde Polacken.

Den 15. van November Anno 1620. vond Sigismund sigh in 't uyterste doods-gevaer. Als hy te Warschouw in de Kerck wou gaen / sloegh eenen Piebarscius met een spitse Strijd-knods uyt al sijne maght op hem toe ; meenende hem 't hoofd te verpletteren ; doch trof hem / wegens afschampingh / geweldigh op de Schouder ; welcke seer gequetst / en te gelijck den Koningh 't vel van de linkerwangh afgenoomen wierd. Plotslijck viel hy ter neer : waer op seecker Italiaen begon te roepen : Traditore, dat is / Verrader. De Polacken verstonden Tattaren ; en meenden / dat hy haer waerschouwde voor d'aenkoomst

Werd, na de Kerck gaende, en daer in willende treden, door een Poolsch Edelman moorddadigh aengevallen ; en swaerlijck gequetst.

deeser

POLEN

deeſer Barbaren. Hier over ontſtond een grooten oploop. Piebarſcius wierd gegreepen; en even ſoodanigh geſtraft als Ravaillac, die Koningh Henrick de IV. van Franckrijck had vermoord; alhoewel Sigiſmund in 't leven bleef. Aenmercklijck is 't / dat Johannes Broſchius, ſeer vermaerd Mathematicus der Academie te Cracouw, doemaels te Padua in Italien ſijnde / door een Brief den Koningh bekend maeckte / dat even op den genoemden dagh hem een doodlijck ongeluck dreyghde. Derhalven hem op 't ootmoedighſte bad / op den ſelven ſigh wel in aght te neemen / en niet uyt ſijn Hof te gaen. Doch door de naelatigheyd des Brengers quam dit Schrijvens eerſt doe de daed al verright was. Eenige verhalen dit geval met andere omſtandigheden; doch wy hebben hier in gevolgd Staniſlaus à Kobierzijcko Kobierzijckus in Hiſt. Uladiſlai. Deeſe Piebarſcius, van andere genoemd Bicharsky, was een Poolſch Edelman. In de Gevanckenis beklaeghde hy ſigh / dat ſijnen Moord-aenſlagh niet beter geluckt was.

Dit onheyl hem voorkondigd door de Profeſſor te Cracouw Joh. Broſchius; doch de Brief quam te laet.

Sigiſmund overleed Anno 1632. Sijn' eerſte Gemalin was Anna, Dochter van Carel, Aertshertogh van Ooſtenrijk, Suſter van Ferdinand van Gratz, naderhand Keyſer. Deeſe heeft hem Anno 1595. gebaerd Uladiſlaus, ſijnen Naſaet op den Poolſchen Throon / en Anno 1600. een Dochter / genoemd Anna Maria. Korts daer na overleed de Moeder. Andere ſtellen de geboorte van Anna Maria op 't jaer 1598.; en dat Anna van Ooſtenrijk in 't Kinder-bed ſtierf. Doe nam Sigiſmund tot ſijne tweede Echtgenoot Conſtantia (van andere geſeght Maria Conſtantia), volle Suſter ſijner eerſte Gemalin Anna, met diſpenſatie van de Paus. By deeſe won hy vier Soonen / Caſimirus, Albertus, Ferdinandus, en Alexander; nevens een Dochter Anna Catharina. Meeſt al de Poolſche Palatijnen, inſonderheyd die van de Proteſtantſche Religie, hielden dit Houwlijck van Sigiſmund met Conſtantia voor grouwlijck bloedſchandigh. De Bruyloft wierd gehouden met ſeer groote praght. De Bruyd reed binnen Cracouw in een vergulde Wagen. De Pauſlijcke Nuncius leydde haer tot in de Kerck. Sy was gebooren te Gratz, Anno 1588., uyt de gedaghte Aertshertogh Carel van Ooſtenrijck, die ſijn Hof te Gratz hield / en Maria, Dochter van Albrecht, Hertogh van Bayeren. S' is geſtorven Anno 1631.

Sigiſmundi eerſte Gemalin, Anna van Ooſtenrijk. Kinderen by deſelve.

Tweede Echtgenoot, Conſtantia van Ooſtenrijk, volle Suſter der eerſte, met diſpenſatie van de Paus; en Kinderen by de ſelve.

Doe Sigiſmund tegens den Muſcoviter optrock / en de Stad Smolensko belegerde / liet hy ſijne Gemalin Conſtantia aghter te Vilna, of Wilda, in Litthauwen, Hoofd-ſtad deeſes Lands. Schielijck ontſtond een geweldige Brand / die twee dagen langh duerde / en 4700. Huyſen in d'aſch leydde; te gelijck met 't Slot / waer in de Koningin ſigh bevond; die ſigh reddede over de Rivier de Wildauw (Vilia): doch veele haerer Staet-Vrouwen verdroncken / door 't omſlaen van de Schuyt. Niet weynigh heeft deeſe Sigiſmund Keyſer Rudolph aengedrongen / om d'Onroomſche ſwaerlijck te verdrucken in Hongaryen, Ooſtenrijck, Boheemen, en anderwegen.

Grouwlijcken brand te Vilna in Litthauwen.

HONGARYEN.

De Hongariſche Kroon was tſederd een deel jaren geweeſt aen 't Huys Ooſtenrijck, en de Duytſche Keyſeren FERDINAND d'I., MAXIMILIAEN de II., en nu aen

RUDOLPH de II.

Koningen van Hongaryen.

Doch deſen wierd door ſijnen Broeder Aertshertogh Matthias van Ooſtenrijck gedwongen / dit Koninghrijck aen hem af te ſtaen. Rudolph had hem geſteld ten Gouverneur van Hongaryen. Hier droegh hy ſigh ſeer treflijck tegens de Turcken: ſloegh haer verſcheydene malen / en won 't ſeer ſterck Kaſteel Novigrod, gelegen op een geweldigh-hoogen Bergh. Als Sinan Baſſa Anno 1594. met een Heyr van meer als 150000. Mahometanen de Veſtingh Raab had verovert / en 't Kaſteel Comorra op den Donauw belegerd / heeft Matthias deeſe Plaets ontſet; Gran en Vicegrad vermeeſterd. Meer andere Victorien bevoght hy op d'Ottomanniſche, tot aen 't jaer 1601.

Rudolph, Keyſer; die ſijnen Broeder Matthias daer ten Gouverneur ſteld.

Naderhand ontſtonden veelerley veranderingen en opſchuddingen in Hongaryen. De Stad Alba Regalis, of Griecks-Weiſſenburgh, wierd van de Turcken weer ingenoomen. Sevenbergen daer tegens met groote beroerten Keyſer Rudolph onderworpen; en Gran van de Hongariërs gewonnen. Dit benauwde de Turckſche Sultan ſoodanigh / dat hy Vreede moeſt verſoecken. Maer als men nu in Hongaryen ruſt had van d'ongeloovige, heeft men de Proteſtanten (beyde Gereformeerde en Lutherſche), aen welcke ſoo uytdrucklijck Vrye Religions-oeffeningh was beloofd / ſeer hard beginnen te vervolgen. De Keyſerlijke Soldaten in dit Land pleegden allerley geweldenaryen tegens haer; ſonder eenige ſtraf of intoomingh. Door de vorige Oorlogen en Turckſche verwoeſtingen was 't Veld ongebouwd gebleven. Dit veroorſaeckte een geweldige hongers-nood; ſulcker wijs / dat een Moeder by Hermanſtad ſes harer Kinderen / uyt haer' Ingewanden voortgekoomen / weer in de ſelve verſlond: twee andere Kinderen daer tegens hare Moeder op-aten. De verſch-begravene Ligchamen wierden uyt d'aerde; de gehangene Dieven van de Galgen; de Moordenaers van 't Rad gehaeld / om met derſelver vleeſch den raſenden Honger te ſtillen. Ondertuſſchen wiſten de Keyſerſche, door Plonderingen en afdwingingen / ſigh tegens dit gebreck te wapenen.

Oorlogh tegens de Turcken: Die tot Vreede genoodſaeckt werden: Maer doe begonmen de Proteſtanten ſeer hard te vervolgen.

Aldergrouwlijckſten honger in Hongaryen: en afgrijſlijcke uytwerckſelen.

Deeſe Tyranny, en bygaende Conſcientie-dwangh / braght te weegh / dat een goed deel Edele in Opper-Hongaryen tegens des Keyſers Rudolphi meer als Barbariſch Krijghsvolck ten Overſten opwierpen Stephanus Botſchkay, uyt 't Maeghſchap van Bathori. Veele der Onroomſche vielen hem toe. Oock ſond de Turckſche Sultan hem eenigh volck en geld. Somtijds verloor hy wat: Meer won hy; ſoo dat hy eyndlijck meeſter wierd van een goed deel des Koninghrijcks Hongaryen; oock van geheel Sevenbergen. Onaengeſien ſijne groote Overwin-

Tyrannyen des Keyſerlijcken Krijghsvolcks; en Conſcientie-dwang, brengen Stephanus Botſchkay in 't Harnaſch, en ſijne groo-

winningen/ bood hy Keyser Rudolph billijcke Vreedens-voorwaerden aen; doch deselve wierden verworpen. Vermits nu de Turcksche Grooten Heer dese verwarring tot sijn voordeel waer nam; Gran Anno 1605. weer veroverde; noch arger voor de Christenen te verwaghten stond: Rudolph echter sigh niet liet bewegen; soo versoghten de Hongariërs aen Aertshertogh Matthias, dat hy haren Koningh wou sijn. Doch wijl sijn' antwoord te langh aghter bleef/ soo wierd'er voor datmael niets van. Van deese saecken hebben wy voor deesen breeder gehandeld onder de Duytsche geschiedenissen/ en Rudolphi verrightingen.

(te verrightingen. — Rudolphi hardneckigheyd.)

Matthias maeckt met hem Vreede,

Ondertusschen sagh Matthias klaer genoegh/ dat Hongaryen verlooren gingh/ en in Turcksche handen vallen moest/ indien men geen Vreede maeckte met Stephanus Botschkay; die daer toe aenbood alles wat reedlijck was/ op dat d'Ottomannen geen vaster voet in de Christenheyd mogten bekomen. Hy derhalven/ als Gouvérneur, of Vice-Roy, van Hongaryen, greep selfs/ by gebreck van sijns Broeders Rudolphi toestemming/ de saeck in ernst ter hand. 't Verdragh met Botschkay wierd getroffen; waer op ook de Vreede met den Turkschen Sultan, en alsoo de rust van Hongaryen volghde. D' Artijkelen des Accoords met Botschkay hebben wy ter aengewesener plaets voorgesteld. De voornaemste waren: De Protestantsche Religie sou in Hongaryen vry sijn; doch de Roomsch-gesinde geene Kercken ontnoomen werden. De Standen souden een Palatijn verkiesen/ om de Justitie te bedienen; op dat d'Ingeseetene niet behoefden met groote ongelegenheyd en kosten nae 't Keyserlijck Hof te trecken. 't Reght van de Noemingh der Bisschoppen sou des Keysers (of Koninghs) sijn; doch die hy tot Bisschoppen maeckte/ souden tot den Rijcks-Raed niet werden toegelaten. De Jesuiten moghten geen onroerende Goederen besitten. D'Officien in Hongaryen souden alleen van geboorne Onderdanen bediend mogen werden/ sonder aensien van Religié. Aen Stephanus Botschkay en des selven Manlijke Erfgenamen sou Sevenbergen geduerigh blijven/ met deselve Titel, die Sigismundus Bathori had gevoerd. Doch by gebreck van Lyfs-erven sou dit Vorstendom aen Hongaryen vallen/ sonder dat yemand van Botschkays Maeghschap oyt daer op eenige aenspraeck sou mogen maecken/ &c. De Hongarische Standen verkooren Aertshertogh Matthias tot haren Palatijn; en alles liet sigh nu in dit Gewest tot rust aensien; doch 't duerde niet langh.

(buyten des Keysers Rudolphi toestemmingh, wegens de noodsaeklijckheyd. — Korten inhoud van de Voornaemste Artijkelen deeses Verdrags. — Alles scheen in rust, doch 't duerde niet langh.)

De Staetsucht van Matthias

Anno 1608. hield Keyser Rudolph een Rijcksdagh te Regensburgh. Aertshertogh Ferdinand van Gratz, Neef van Rudolph en Matthias, Swager des Koninghs Philippi van Spaenje, en Sigismundi van Polen, woonde deselve by/ en vertoonde den persoon des Keysers. Euvel nam Matthias dit op; en hy yverde hier over ten hooghsten; even als of Rudolph deesen Ferdinand soght te bevoorderen boven hem/ tot de bekoomingh des Keyserlijcken Throons nae sijn overlijden. De Hongariërs, Oostenrijkers en Moraviërs kreegen hier over oock al vreemde bedenckingen. Matthias, in der daed ongemeen Staetsughtigh/ begon in overlegh te neemen/ hoe hy de nu genoemde Landen best aen sigh sou mogen brengen; te meer/ vermits 't in deselve niet ten besten gingh met de Regeeringh/ wegens d'Ouderdom en traegheyd van Rudolph: dat oock de geene/ welcke hy daer in 't bewind had gesteld/ alles nae haren wil en eygen voordeel bestierden.

(doet hem een arghwaen opvatten te- — gens sijnen Broeder Keyser Rudolph; en waerom.)

Poogh'd, sigh selven Koningh van Hongaryen te maecken.

Hy riep/ in noch 't selve jaer/ de Hongarische Standen te Presburgh by een. Doe men tot beraedslagingh sou treeden/ begeerde de Roomsch-gesinde Geestlijckheyd/ dat men d'Artijkelen van de vrye Religions-oeffeningh in Hongaryen wat veranderen sou. Doch d'Over-Hongarische Gesanten verklaerden rondlijck/ liever te willen sterven/ dan toe te laten eenige om-verr-stotingh van 't geen haer/ aengaende de Religie, soo plegtlijck was beloofd. Want (seydense) kreegen de Roomsch-Catholijke heden dit/ ten nadeel der Protestanten, morgen soudense weer wat anders/ en geduerigh al meer willen. Eyndlijk moesten de Roomsch-Geestlijcke van haren eysch afstaen/ schoon 't haer vry smertlijk viel. D'Artijkelen wierden aengenoomen; ten vollen geapprobeert, en geconfirmeert. Oock braght Matthias het daer toe/ door onderhandelingh der Oostenrijksche Gemaghtighde/ welcke hy ten dien eynde met hem nae Presburgh had gevoerd/ dat een Defensif en Offensif Verbond wierd opgereght tusschen Oostenrijk en Hongaryen. Seer voorderlijck was dit tot sijn voorneemen: en diende oock/ om te verhinderen/ dat Hongaryen door de Turken of Rebellen van 't Rijck mogt afgeruckt werden/ en alsoo de Krijghslast alleen op Oostenrijk koomen.

(De vrye Religions-oeffening aen d'On-roomsche in 't Rijck bevestigd.)

Hoedanigh Aertshertogh Matthias de saeck bereydde,

Hy begaf sigh weer nae Weenen. Vergaderde d'Oostenrijksche Standen; en droeg haer voor 't verhandelde te Presburgh: waer mee sy seer wel te vreeden waren. Beloofden oock/ in geval van nood/ goed en bloed by hem te sullen opsetten. Met de Turken was eenigh misverstand ontstaen/ wegens de Verbreeckingh van sommige Vreedens-Artijkelen. Deese Voncken/ waer uyt wel een nieuwe Oorloghsvlam had konnen ontstaen/ nam Matthias oock wegh. Dus was 't nu hier allerwegen in rust. Voor langh had men hier toe konnen komen/ en alsoo veele bloedstortingen verhoed hebben/ indien maer de saecken behoorlijck waeren behandeld geweest.

om tot sijne ooghmerck te geraecken.

Nu daght Matthias de reghte tijd voor hem gebooren te sijn/ om sijn ooghmerck te bereycken. Trock derhalven al sijn Krijghsvolck uyt Hongaryen en Oostenrijk aen de Moravische Grensen by een. Bevond sijne Maght te bestaen in 18000. Koppen/ meest al t'samen oude/ wel-geoeffende Soldaten. Rudolph hier van verwittighd/ nam oock Volck aen/ soo Boheemers als andere, en deed

haer

HONGARYEN.

haer te Praegh vergaderen. Matthias ruckte op Boheemen toe. De Keyser meende / dat sijnen Broeder dit enckelijck ter hand nam / om dat hy niet had willen bekraghtigen de gemaeckte Vreede in Hongaryen met vrye Religions-oeffening der Euangelische. Sond hem derhalven de Ratificatie, of bevestigingh / te gemoet door de Kardinael van Dietrichstein. Alleenlijck begeerde hy / dat 't Verbond tusschen Oostenrijk en Hongaryen sou vernietighd werden. Matthias, die wat anders soght / wou op geenerley wijs hier toe verstaen. Dietrichstein bemerckte wel haest/dat hy't oog op wat anders/en vry wat groots / in den sin had. Waerschouwde derhalven Rudolph, op sijne hoede te sijn; terstond de Boheemsche Standen te Praegh te beschrijven; van alle kanten volck by een te trecken / en sigh dus in staet te stellen / van Matthias 't hoofd te konnen bieden. Doch d'Aertshertog gaf den Keyser geen tijd hier toe. Snelde met 20000. Mannen en eenigh Geschut nae Praegh; en belegerde deese Plaets.

Matthias tegens sijnen Broeder *Rudolph* in de Wapenen.

Rudolph door *Matthias* binnen *Praegh* belegerd,

Geweldigh wierd Rudolph hier over verbaesd; insonderheyd/ wijl de Boheemers geen grooten yver voor sijn belangh toonden/ vermits hy hier d'Onroomsche seer hard door de Roomsche en anderssins had laten verdrucken. Echter boodense aen/ goed en bloed by hem te willen opsetten / indien hy haer de Religions-vryheyd op nieuws bevestigen / en voor alle Geweldenaryen der Roomsch-Catholijke beschermen wou. Hy/ in deese nood/ stond haer eenige andere harer versoecken toe; doch 't Religions-point stelde hy uyt tot op den naesten Land-dagh; met genoegsame toeseggingh / dat haer 't begeerde sou werden vergund. Daer op verbonden de Boheemsche Standen sigh t'samen / datse de Keyser nae alle vermoogen souden bysprin-gen.

en in sulck een anghst gebraght, dat hy 'aen hem moest afstaen

Ondertusschen had Rudolph aen Matthias versoght / te mogen weeten / wat hy van hem eyschte? Die hem daer op eenige Artijkelen toesond. Hy bevond sigh in sulck een stand / dat hy van de nood een deughd moest maecken. Nae veel' onderhandelingen tusschen beyder sijds Gesanten / wierd eyndlijck 't Accoord getroffen. Keyser Rudolph sou aen sijnen Broeder Matthias af-staen de Hongarische Kroon met al des Rijcks Gereghtigheden. Op d'eerste Rijksdagh in Duytschland van de Duytsche Standen eysschen een aensienlijcke Geldsom / tot betalingh der Guarnisoenen in Hongaryen. Desgelijcks aen Matthias en sijne Manlijcke Lijfs-erven overgeven 't Aertshertoghdom Oostenrijk. Indien Keyser Rudolph sonder Manlijcke geboorte overleed / soo sou 't Koninghrijck Boheemen oock aen Matthias komen: die de Boheemsche Standen een Verseeckeringhsschrift sou overleveren / dat hy / indien d'Erfvolgingh aen hem quam / haere Privilegien sou bevestigen. Onderwijl sou hy gebruycken de Titel van Gedesigneerde (Bestemde) Koningh van Boheemen. 't Marckgraefschap Moravien sou hy voor hem en sijn' Erfgenamen administreeren onder de Titel van Marckgraef. Voorts sou in sijne handen werden gesteld de Weereldlijcke Jurisdictie over 't Bisdom Olmutz. Hier tegens stond Matthias aen Rudolph af al sijne Gereghtigheyd aen 't Graefschap Tyrol. Oock sou de Keyser / soo langh hy leefde / mogen gebruycken de Titel der Landen / welcke hy aen sijnen Broeder overgaf.

't Koningrijck *Hongaryen*, en 't Aertshertoghdom van *Oostenrijk*, terstond:

't Koningrijck *Boheemen* nae sijne dood:

daer-en-boven noch *Moravien*, *Olmutz*, &c.

Tot nakoomingh van dit dus beslootene Vreede-verdragh sond Keyser Rudolph op den 17. Junius Ouden stijl Anno 1608. de Koninghlijcke Hongarische Kroon / Scepter / en andere Rijcks-kenteeckenen / uyt Praegh, door de Kardinael van Dietrichstein, den Aertshertogh toe in sijn Leger / 't welck

Matthias in *Hongaryen* Koningh. 1608.

hy in Slagh-ordre had gesteld. Dus dan wierd

MATTHIAS

Koningh van Hongaryen. Stracks begaf hy sigh van Praegh nae Weenen; daer hy seer praghtigh wierd ingehaeld.

Terstond verbied hy sijne bevoorderaers tot de Kroon, de Protestanten in Oostenrijck, tot vergeldingh, de Religions-oeffening.

De Protesteerende Oostenrijcksche Standen hadden sijn voorneemen tot de bekoomingh der Hongarische Kroon seer bevoorderd; doch kreegen een sleghte vergeldingh daer voor. Door Aertshertogh Leopold, Bisschop van Passauw, en de Kardinael Melini, Pauslijcken Nuncius, liet hy sigh beweegen tot d'afkondigingh van een Edict, dat niemand in d'Oostenrijksche Landen d'Euangelische Religie sou mogen oeffenen. Maer dit veroorsaeckte, als Matthias te Weenen sou gehuldigd werden, dat de Protestantsche Standen daer niet wilden verschijnen. In tegendeel quamense te Horn by een. Protesteerden tegens dit Edict; en sonden een Versoeckschrift aen Matthias, onderteeckend van meer als 150. Landsheeren, Gouverneurs en Hoofdmannen; doch kreegen geen antwoord. Deeden derhalven de Roomsch-Catholijke Standen weeten: Indiense Matthias huldigden, voor dat 't Religions-poinct was afgedaen, dat al 't onheyl, 't welck hier uyt moght volgen, op haere reeckeningh sou komen.

Welke sig daer tegens stellen, oock de Wapenen aenneemen. Van de Hongariërs bystand versoecken; doch een slegte antwoord ontfangen.

Om niet onverwaght overvallen te mogen werden, begondense Krijghsvolck te werven; dus lagh 't hier vry gevaerlijck. D'Oostenrijcksche Protesteerende erinnerden de Hongarische Standen 't opgereghte Verbond tusschen beyde deese Natien; en versoghten hulp, tot behoudingh harer Religions-vryheyd, om welcker wil sy de Wapenen moesten aenneemen. Doch de Hongariërs vonden niet geraedsaem, sigh in nieuwe onrusten te steecken. Alsse oock vernamen, dat Matthias d'Oostenrijkers aenbood, haer by haere Religie te willen laten, indiense sigh verootmoedighden; de Wapenen terstond neer-leydden; buyten de Steeden haeren Godsdienst pleeghden; soo gavense d'Onroomsche Oostenrijkers tot antwoord: 't Verbond tusschen Oostenrijk en Hongaryen was algemeen, en betrof soo wel de Roomsch-Catholijke als de Protestanten. De Religie was met 't Swaerd niet te planten. Christus noemdese saligh, die om der gereghtigheyd wil vervolgingh lyden. Souden derhalven sigh uyt de Wapenen begeven, afbiddingh doen, &c.

Vertrouwen den nieuwen Koningh haeren Aertshertogh niet; waerom.

D'Oostenrijksche Euangelische hadden dit van de Hongarische niet verwaght. Arghwaenden, of hielden voor gewis, dat Matthias haer door schoone woorden soght te bedriegen. Dat de Religions-vryheyd, wanneerse sigh weerloos hadden gemaeckt, haer niet sou werden toegelaten. Datmen in 't toekomende geen meer woord sou houden, als in 't voorleedene, &c. Gingen derhalven in haere Krijghs-toerustingen voort; te meer, wijl oock Matthias d'andere Grieven der Standen, buyten die van de Religie, voor de Huldigingh niet wou af-doen, maer verschuyven tot nae deselve. 't Had haer een groot deel gelds gekost, eerse de vryheyd haers Godsdiensts van 't Huys Oostenrijk hadden verworven. Nu beroofdemen haer weer plotslijck daer van.

Matthias, vreesende voorgevaerlijcke gevolgen,

De Keurvorst van Saxen, de Moraviërs, oock de Hongariërs, baden wel voor de Protestantsche Oostenrijkers; doch Matthias leende 't oor veel meer aen den Passauwschen Bisschop Leopold, en de Jesuiten. 't Quam soo verr', dat tusschen beyde de Parthyen slagen vielen. Dus wierd Matthias gewaer, dat het ernst wou werden: en vreesde, dat de Turken deese gelegenheyd souden moogen waerneemen, om in sijn nieuw Koningrijck Hongaryen te vallen. Sond derhalven Buchheim met een goed deel Soldaten tegens d'Euangelische, om haer met'er haest te dempen. Doch in een gevegt op den 25. Januarius Anno 1609. leed hy de neerlaegh. Dit verweckte in Matthias een groote bekommeringh; en hy begon te sien, wat voor een schaedlijcken handel hier uyt kon ontstaen. Niet alleen souden andere onwillige sigh by d'Oostenrijkers hebben konnen voegen; maer oock dit sijn onreedlijck en woordbreuckigh bedrijf had hem alreeds stinckende gemaeckt by de Hongariërs, over welcke hy dus onlanghs Koningh was geworden; en by de Boheemers, over welcke hy de Kroon verwagtte; daer-en-boven oock by de Duytsche Protesteerende Vorsten, die hem tot de bekoomingh des Keyserrijcks nae Rudolphi dood verhinderlijck konden sijn. Oordeelde derhalven voor hem geraedsaemer, d'Euangelische Oostenrijkers wat toe te geven, als in gevaer van soo veelerley onheylen te vallen. Dus trad hy op den 18. van Martius met haer tot een Verdragh; onaengesien al de tegenstand van de Passauwsche Bisschop, van de Pauslijcke Nuncius, van de Jesuiten, en andere Roomsch-Geestlijcke: welke hem rieden, de Ketters veel meer al haere noch overige Privilegien te beneemen, als haer eenige Voordeelen op nieuws weer te bevestigen; insonderheyd ontrent de Religie.

en sijn Krijghsvolck van d'Euangelische Oostenrijckers geslagen sijnde, 1609.

daer benevens noch andere bedenckingen hebbende, treed met haer tot een Verdragh.

Ingevoegde korten Inhoud van de voornaemste Artijkelen deeses Verdrags tusschen d'Euangelische Oostenrijcker en Matthias.

De voornaemste Artijkelen deses Accoords waren: D'Oostenrijksche Heeren en Edele van d'Euangelische Godsdienst sou toegelaten sijn de Vrye Religions oeffeningh in haere Kasteelen, Vestingen, en Dorpen. D'Onroomsche Inwooners der Steeden souden deselve Vryheyd genieten in hare bysondere Huysen. Drie Kercken soumen haer vergunnen; als, t'Inserdorf, te Tribelsvincele (Tribelswinckel) en te Hornals. De Raeds-plaetsen, en andere Ampten, souden beset werden met persoonen van d'een d'andere Religie; doch d'Erf-Ampten in ouden staet blijven. Geen' Onroomsche Kercken soumen voortaen moogen sluyten. In de Steeden moghten de Burgers van de Protestantsche Religie haer selven Predikanten verkiesen; welcke sou vry staen, de Sacramenten te bedienen, de Siecken te besoecken, &c. D'Euangelische souden nu de Huldigingh doen, gelijck alreeds van de Roomsch-Catholijke was geschied; doch sonder bydoeningh

HONGA-RYEN.

ningh van de Ceremonien, in sulcke gelegenheden by die van de Roomsche Kerck gebruyckelijck. De geene / welcke wegens deese beroerte uyt haer' Officien waren geset / souden hersteld werden / &c.

Matthias sou 't Edict tegens d'Onroomsche niet hebben uytgegeven; sonder dreygementen; en van welke.

Ondertusschen staet te weeten / dat Matthias 't gedaghte Edict tegens d'oeffeningh der Euangelische Religie niet sou uytgegeven hebben / indien de Pauslijcke Nuncius Melini, Bisschop Leopold van Passaw en Straetsburgh, d'Ambassadeur des Koninghs Philippi van Spaenje, en sommige onder de Hooge Geestlijcke hem niet gedrenghd hadden / dat-se / met hulp van andere Roomsch-Catholijke Vorsten / hem daedlijck op 't Lijf wilden vallen / soo hy d'Onroomsche niet beroofde van d'oeffeningh harer Religie.

Sijn eygen bekentnis ten deelen hier van.

Koningh Sigismund van Polen drongh desgelijcks sterck hier op aen. Doe de Hongariërs en Moraviërs voor d'Euangelische Oostenrijckische Standen baden / seyde Matthias wel / dat hy haer geen Vryheyd van Religie kon geven / om der Conscientie wil: maer voeghde in eenen adem daer by: oock niet om 't gevaer / 't welck hem van de Paus / Spaenje, en andere in sulck een geval stond te verwagten. De verdere verrightingen van Matthias sullen verhaeld werden onder sijne Regeeringh / als Keyser. Oock sullen wy van hem moeten gewagh maecken onder de Geschiedenissen van de Vereenighde Nederlanden, als geweesene Gouverneur derselve / alhoewel maer voor een korte tijd.

Koningen van Boheemen.

Over Boheemen, even als over Hongaryen, waren Koningen geweest drie aghter een volgende Keyseren uyt 't Huys Oostenrijk, FERDINAND d'I., MAXIMILIAEN de II., en nu

RUDOLPH de II.

Rudolph de II.: wiens Broeder Matthias hem de Titel van gedesigneerd Koningh van Boheemen afdwong.

Hoe hem sijnen Broeder Aertshertogh Matthias, behalven de daedlijcke besittingh van Hongaryen, Oostenrijk, Moravien, &c., ook af-dwongh de Titel van Gedesigneerd, of bestemd / Koningh van Boheemen, Anno 1608., sulckerwys / dat hy 't genoemde Koninghrijck sou bekoomen nae Rudolphi overlijden / is hier boven onder de Hongarische saecken verhaeld. Al stracks hier nae ontstonden groote onrusten in Boheemen. Keyser Rudolph, in hooge nood / doe hy sigh van Matthias binnen Praegh belegerd bevond / had de Boheemsche Standen / voor de hem aengeboodene bystand / toegeseght / dat hy op den aenstaenden Landdagh een Ordonnantie sou maecken / aengaende de vrye oeffeningh der Protestantsche Religie. Doe hy nu met Matthias tot een Verdragh was getreeden / daght hy niet meer hier aen. In tegendeel wierden d'Onroomsche noch harder verdruckt als te voren. Al hare smeeckingen aen sijne Majesteyt waren te vergeefs. Hielden derhalven een Vergaderingh te Praegh, vermits 't uyterste gevaer haer boven 't hoofd sweefde; en righteden een Verbond onder malkander op.

Doch noch by sijn leven, en

Hier uyt ontstond een Tumult. 't Krijgsvolck uyt Passauw onder Romeo wierd nae Praegh gesonden. Deese Soldaten pleeghden verschrickelijcke moedwilligheden in de Stad. Bisschop Leopold van Passauw was Generael over de Troupen. Dit veroorsaeckte een nieuwen oproer. Als Matthias dit alles vernam / en deese onorde oordeelde hem dienstigh te sijn / om'er voordeel mee te konnen doen / trock hy de Pragers te hulp; waer op dan de Passauwers de Stad ruymden; maer echter buyten deselve op andere Plaetsen seer grouwlijck te werck gingen. Vermits nu Rudolph sijnen Eed / by de Krooning als Boheemsch Koningh gedaen / in veele dingen had overtreeden / en noch al dickmael vlack daer tegens aen handelde; wijl daer-en-boven de Boheemers sigh toe-eygenden de vrye keur tot de Kroon: daer noch by koomende / dat Koningh Matthias van Hongaryen haer ter hulp verscheenen; en oock alreeds haeren bestemden Koningh was / soo namense hem tot vol en alleen Koningh aen: gelijck hy oock gekroond wierd Anno 1611., tot geen kleyn hertenleed van Keyser Rudolph. Dus wierd dan

tot sijn groot herten-leed, daedlijck een regeerend Koningh wierd, by welcke gelegenheyd

MATTHIAS

van gedesigneert, (of bestemd) / daedlijck Koningh van Boheemen. Van de gantsche gelegenheyd deeses wercks / en wat naderhand gevolghd is / sullen wy omstandigh spreecken / en alles uyt de grond ophalen / wanneer wy koomen tot de geweldige Boheemsche onrusten onder Keyser Ferdinand de II.; welcke sijn geweest van sulck een verwoestende uytwerckingh in Duytschland, als wy t'sijner tijd sullen hooren.

Matthias hier toe geraeckte.

Hertogen van Venetien, Sebastianus Venerius. Nicolaus Pontius. Paschalis Ciconia.

Anno 1577. (by andere 1575.) was gestorven Aloisius Mocenigo, Hertogh van Venetien. Daer op wierd Sebastianus Venerius sijnen Nasaet. By sijne verkiesingh was hy alreeds over de 80. jaren oud. Kon derhalven niet langh regeeren / maer overleed Anno 1578. Heeft de roem / van te sijn geweest een kloeckmoedigh / voorsightigh / en wijs Heer. Nae hem quam Nicolaus Pontius tot de Hertoghlijcke Waerdigheyd; een geleerd Man in allerley Weetenschappen. Hy gingh den wegh alles vleeschs Anno 1585. (by andere 1583.). Hem volghde Paschalis Ciconia, geweest Procurator van S. Marcus. Omtrent 't jaer 1584. begingh seecker Venetiaensch Edelman / Petrus Emo, een seer tyrannische daed / waer door de Venetiaensche Republicq wel had konnen vallen in een verschrickelijck onheyl.

Ongehoord grouwlijck bedrijf van Petrus Emo, Venetiaensch Bevelhebber aen de Golf

De Weduw van Rhadamanes, geweesene Bassa van Tripoli, was met haere Kinderen / Huysgesin en Goederen t' scheep gegaen / om uyt Barbaryen nae Constantinopel te varen. De Rijckdommen / welckese by haer had / wierden gewaerdeerd op 800000. Kroonen. Een swaer ontstaen Onweer wierp hare Galey aen de kant der Venetiaensche Golf; daer de gemelde Petrus Emo van wegen de Venetianen Overste was. Hy overviel / in een tijd van Vreede met d'Ottomannische Porte, de Galey / en te gelijck de Scheepen / welcke deselve begeleydden. Eerst deed hy al de daer op sijnde Manspersoonen om 't leven brengen; daer nae veertigh van de Vrouw-

ITALIEN.

Vrouwlijcke Sexe op 't schendigste verkragten; op 't snoodste mishandelen; vervolgens in de Zee werpen. De jonge Soon van d'overleedene Bassa ruckte hy uyt den schoot syner Moeder / en doorstack hem wreedelyck. Synen heylloosen Soon sag onder de Vrouwen en Jonckvrouwen een seer schoone jonge Dochter. Doe hy haer / door een verbloeckt geweld / van haer' eere wou beroven / riepse / datse een Christin, een noch ongeschondene Maeghd / en van geboorte uyt Cyprus, doch van de Turcken gevanckelyck wegh gevoerd was / ter tijd sy dit Eyland veroverden. Ernstigh badse / datse doch onder de Christenen niet mogt verliesen 't geense onder d'ongelovige Mahometanen had behouden. Echter gingh dien Godloosen Mensch voort in sijn ontugtigh voornemen / en doorstack haer noch daer-en boven nae de volbraghte daed.

tegen de Weduw des Bassa van Tripoli, en al die in hare Galey waren.

Des Turckschen Sultans eysch hier over aen de Signorie ten Venetien.

Als de Turcksche Keyser Amurath dit grouwlijck schelmstuck was aengebraght / klaegde hy over sulck een noyt meer gehoorden wrevel aen den Raed van Venetien. Begeerde / datmen hem al 't geroofde sou oversenden; en te gelijck den verschricklijcken Booswight / die soo een afgrijslijck werck had derven verrighten. De Signorie, niet weynigh ontroerd over dien eysch / en noch veel meer over de daer by gevoeghde dreygementen / vaerdighde terstond de Galey nae Amurath af; nevens al den Roof / en soo veel Slaven / als 'er persoonen waren vermoord geworden. Deese quamen te Constantinopol. Belangende Emo, men verwees hem ter dood. Sultan Amurath wierd van de verstandige geroemd over sijnen bescheydenen handel; eerst voldoeningh eysschende / eer hy tot de Wapenen wou treeden / om wraeck te neemen; en dat hy sigh liet vergenoegen met een voldoeningh / die 't gewight der misdaed met kon ophaelen: hier in veele Christen Vorsten beschamende / die wel gewoon sijn / om een veel minder beleediging terstond t'Harnasch aen te doen.

Des selven bescheydenheyd.

Marinus Grimanus.

Nae Paschalis Ciconia, gestorven Anno 1595. / wierd ten Hertogh van Venetien verkooren Marinus Grimanus, tot seer groote vergenoegingh des gantschen volcks: waer op in 't vyfde jaer sijner Regeeringh een swaere droefheyd volghde / wegens een vreeslijcke overloopingh der Zee; waer door de Barquen en Gondelen te Venetien tot op de Plaets van S. Marcus wierden gedreven. Na een bynae elf-jarige bewindvoeringh stierf hy Anno 1606. Op 't eynd sijns levens viel een saeck voor / waer uyt een groote onlust tusschen deese Republicq en den Roomschen Stoel outstond.

Verschriklijcke grouwelen, gepleeghd van een Abt, en een Canonick in 't Gebied der Venetianen.

D'Abt Brandelino di Nervesa, en Scipio Serazino, Canonick, of Domheer te Vincence (Vicenza), in 't Venetiaensch Gebied / hadden veele seer verbloeckte grouwelen bedreven. Onder meer andere afschouwlijckheden had d'Abt sijne Suster / een Dochtertje van elf jaren / verkraght / beswangerd / daer na vermoord / op dat sijne schande niet openbaer moght werden. Sijne verbloeckte Schelmstucken wierden ontdeckt: waer op die van sijn' Ordre hem alleenlijck tot de Galey veroordeelden / sonder evenwel hem derwaerts te senden. De vervoeylijckheden des Canonicks wierden desgelijcks bekend. Als nu korts hier nae in plaets van d'overleedene Marinus Grimanus ten Hertog was verkooren Leonhardus Donatus, maeckte de Signorie een Besluyt: I. Dat de Leken onder haer Gebied geen onroerende Goederen souden mogen vervreemden / 't sy by Testament, of by schenckingh uyt der hand / aen de Geestlijckheyd / sonder bewilligingh des Hertoghs en des Raeds. Hier staet te weeten / dat alreeds Anno 1536. sulck een Ordonnantie was gemaeckt geweest / doch met'er tijd in ongebruyk gekomen. II. Datmen sonder des Hertogs en des Raeds voorweeten geene Kercken of Kloosteren sou mogen bouwen. Dit was alleen een vernieuwingh van 't Decreet der Signorie, in Januarius Anno 1603.; en al voor veele jaren van den Raed geordonneert. III. Dat Geestlijcke persoonen / beschuldighd en overtuygd van swaere Hoofd-misdaden / door de Staet souden werden gestraft. Want men sagh / dat de Geestlijckheyd / selfs over de grouwlijckste Schelmstucken harer Leeden / geen straf oeffende; immers geen sulcke / die eenige proportie had met 't bedrevene; 't welck haer dan dies te stouter maeckte / om allerley boosdaden te plegen.

ITALIEN.

Besluyt der Republicq ontrent eenige dingen, tot intoomingh der Geestlijckheyd.

De Raed doet de Misdadige by de kop vatten, om haer te straffen.

Uyt kraght van dit Besluyt dedense beyde de Booswighten / d'Abt en de Canonick, by de kop vatten / om haer haren loon te geven / ten afschrick van andere. De Paus / die niet wou gedoogen / dat de Weereldlijcke Overheyd sigh sou aenmatigen de Justitie over Geestlijcke persoonen / vermits sulcks (gelijck hy segt in sijne Ban-Bul) „beleedigde „sijne en des Apostolischen Stoels Authori„teit; desgelijcks die van de Geestlijcke „wegh nam de Vryheyd der Kerck; daer„en-boven streckte tot verlies van de ziel des „Hertoghs en des Raeds / oock tot ergernis veeler Menschen; nam dit soo euvel / dat hy de Venetiaensche Signorie een Bevel toesond: Sy souden haer Decreet te niet doen / en de Gevangene overleveren aen sijnen Nuncius te Venetien, Horatius, Bisschop van Favagnague. Dit quam den Raed t'eenemael ongelegen / vermits hier door souden verbroocken werden de Grondvesten van de Reghten en Privilegien harer Republicq.

De Paus neemd dit seer euvel, en wil de gevaagene aen sijnen Nuncius hebben overgeleverd.

't Welck den Raed ongelegen quam.

De Paus liet haer / op de hem toegesondene redenen van weygeringh / weeten; Hy wou met haer niet disputeeren, maer begeerde gehoorsaemheyd. De Signorie verstond dit soo niet; en wou / als die 't Swaerd der Justitie van God had ontfangen tot straf der Quaeddoeners / selfs Regt plegen over sulcke grouwlijcke Menschen: onder welcke d'Abt had begaen Vader en Moeder-moord door vergiftigingh; Suster-verkragtingh / en daer na om 't leven-brengingh; nevens veel meer andere grouwelen. Soo onmatig vertoornde de Paus Paulus sigh over deese weygeringh / dat hy met een hitsigh hoofd

Paus Paulus, hier over seer grimmig en hitsigh

de

ITA-LIEN.

de Signorie, te gelijk oock al der selver Voorstanders en Aenhangers/ in den Ban deed.

De Bul is vry langh: sullen derhalven alleen eenige der voornaemste dingen daer uyt voorstellen: „Door de Magt van God Almaghtigh/ der Apostelen S. S. Petrus en „Paulus, en d'Onse/ indien de voornoemde „Hertogh en Raed binnen vier-en-twintigh „dagen niet openbaerlijck weerroept al de „voorgedaghte Ordonnantien en d'Inhoud „der selve/ met 't geen daer op is gevolghd/ „af-staende van alle verontschuldigingen; „en indiense niet doen uytschrabben en cas„seeren in hare Registers en Boecken 't geen „van dese saeck daer in geschreeven is/ doen„de verkondigen op de Plaetsen harer Signo„rie, daermen d'Afkondigingen heeft ge„daen/ dat deselve sijn herroepen/ vernie„tigd/ gecasseert; en ten sy sy in den eersten „staet stellen al de saecken welcke gevolghd „sijn; daer-en-boven/ indiense niet beloven/ „haer te sullen wagten/ van voortaen dierge„lijcke Ordonnantien te doen verkondigen/ „tegens onse en des Apostolischen Stoels „Vryheyd/ .... en indien sy daedlijck niet „leveren in handen van onsen Nuncius de ge„noemde Canonick en Abt; doen wy deselve „van nu af als dan/ en dan als nu/ in den „Ban. Verkondigen en verklaren de voorsz. „Hertogh en Raed der Gemeente van Ve„netien te sijn in den Ban; desgelijcks haer' „Ordonnantie-maeckers/ voorstanders/ ra„ders/ aenhangers/ en yeder van haer/ al „sijnse niet genoemd. Van welcken Ban sy „geen Absolutie sullen krijgen/ anders dan „van ons/ of de Paus dan sijnde.

Voornaemsten inhoud der Pauslijcke Bul, by welcke de Hertog, Raed, en al haer' aenhangers in den Ban wierden verklaerd

Voorts deed hy 'er by: Indien yemand in gevaer des doods van deesen Ban wierd ontslagen/ soo sou hy/ wanneer hy weer gesond moght werden/ onder den selven blijven/ soo langh hy sijne (des Paus) bevelen niet gehoorsaemde. Indien hy/ geabsolveert sijnde/ stierf/ soo sou hy echter beroofd sijn van de Kercklijcke Begraefnis/ tot datmen sijne Bevelen had gehoorsaemd. 't Geheele Gebied der Venetianen stelde hy onder Verbod/ soo datmen nergens Missen singen of leesen; nergens Godlijke Diensten doen sou moogen/ noch in Kercken noch in Beedeplaetsen/ dan in saecken by de Reghten toegelaten; en dan alleenlijck in de Kercken met geslootene deuren; sonder Klock-luydingh/ en daer niet outrent sijnde de geene die in den Ban waeren. Hy beroofde daer-en-boven de Republicq van al haere Privilegien, Leenen/ &c.

op een vreeslijcke wijs: en de geheele *Republicq* onder Verbod gesteld.

Echter liet noch de Hertogh noch de Raed sigh hier door verschricken. Gaven een openbare Verantwoordingh uyt. Protesteerden tegens de Pauslijcke Bul. Vertoonden de nietigheyd en onwettigheyd derselve. Bevaelen haere Geestlijckheyd/ onaengesien 't Pauslijck Verbod/ in de Godsdiensten voort te gaen/ gelijck tot noch toe geschied was. Deese Proclamatie is gedateert den 6. May Anno 1606./ onderteeckend van Giacomo Girardo, Secretarius. De Venetiaensche soo hooge als lage Geestlijcke bleven de Signorie getrouwlijck by/ en pasten noch op den Ban noch op 't Verbod van Paus Paulus. Hielden niet alleenlijck aen met Mis doen/ Prediken/ Sacramenten uyt te deelen/ &c.; maer voesemden oock 't Volck met kraght in/ dat de Pauslijcke Bul onreghtvaerdigh/ nietigh/ van geener waerde was. Stonden in openbare Schriften 't Reght der Republicq voor/ tegens den Pauslijcken wrevel: en verweten den Roomschen Opper-bisschop sijne trotse vermetenheyd/ onbetaemlijcken hooghmoed/ onchristlijcke handelingen. Onder deese waren Johannis Marsilius, Teol. Doct., en Frater Paulus Venetus. Sy wierden wel verdaghvaerd voor d'Inquisitie Generael; doch verscheenen niet/ wijlse daghten aen Johannes Hus en Hieronymus van Praegh in 't Concilium van Constans. Alleen de Jesuiten, Toletijnen en Capucijnen vlooden/ om den Paus te gehoorsaemen/ haere Kercken: waer over de Raed haer gebood/ uyt Venetien en 't Gebied der Republicq te vertrecken. Sy deeden 't/ onaengesien der Jesuiten Inkoomsten jaerlijcks meer als 150000. Ducaten bedroegen; welckese nu missen moesten.

Dit verschrickte echter noch de Hertogh noch de Raed.

De Geestlijckheyd bleef haer getrouwlijck by, met mond en pen, tegens den Paus. behalven de *Jesuiten, Toletijnen*, en *Capucijnen*: die derhalven uytgebannen wierden.

Paus Paulus, hier over als onsinnigh/ nam Krijgsvolck aen. De Venetianen oock. Franckrijck, Spaenje, Engelland, en meer andere Vorsten deeden desgelijcks; d'eene om den Paus/ d'andere om de Venetiaensche Republicq by de springen. 't Scheen dat geheel Europa, wegens dit verschil/ in de Wapenen sou sijn gekomen/ om d'een d'ander in 't hayr te vallen. De Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden boden al mee de Signorie haren bystand aen. Ondertusschen begon de hevigheyd van Paus Paulus te bedaren; vermits de Kroon Frankrijck hem liet weeten/ indien hy Spaensche hulp gebruyckte tot nadeel der Venetianen, soo sou daer tegens de Fransche Maght de Venetiaensche ter hulp trecken. Paulus begon grooter swarigheyd in dit werck te sien/ als hy sigh in 't eerst had voorgesteld. Noyt had hy gedaght; dat een Roomsch-Catholijke Republicq, t'samen met de daer in sijnde Geestlijckheyd/ sijnen Ban soo opentlijck souden hebben derven veraghten; 't Harnasch en de Pen tegens hem aenneemen. Trad derhalven tot een onderhandelingh van Vreede. De meeste haperingh viel wegens de Jesuiten, welcke de Raed voor eeuwigh uyt haren Staet had gebannen. De Paus daer tegens had haer geerne hersteld gesien.

De Paus wil Oorlogen: de *Republicq* sigh verweeren.

Bynae geheel *Europa* scheen in de wapenen te sullen komen.

Paus *Paulus* begind te bedaren: en treed tot onderhandeling van Vreede.

Eyndlijck quam 't tot een Besluyt. De Verdraghs-Artijkelen waren: De Paus sou den uytgeblixemden Ban vernietigen. De Venetianen souden de gevangene Abt en Canonick leveren aen den Koningh van Franckrijck, om over haer Justitie te doen. D'uytgeweeckene Toletijnen en Capucijnen soumen herstellen; doch niet d'uytgebannene Jesuiten. Alle Wetten by den Grooten Raed van Venetien gemaeckt/ souden in kraght blijven; evenwel met sulck een matigingh/ als van de Voorsaten in de Regeeringh was geschied.

Artijkelen derselve;

schandigh

schied. Al de Privilegien, oyt van de Pausen aen de Venetianen gegeven / souden haer t'geener tijd benoomen mogen worden. Dus won de Paus met sijnen Ban niet anders dan de schande / dat deselve veraghtlijck was gemaeckt: dat hy in alles der Venetianen wil moest doen / en haer gelijck laten hebben in 't geense ter hand hadden genoomen. De Republicq daer tegens verloor niets; en bequam meer als se te vooren had gehad. De geweldigh-groote Goederen der Jesuiten wierden van de Signorie aengeslagen. Hoe gestommeld Fr. Dionysius Mützaert in sijne Kercklycke Historie op 't jaer 1607. deese Vreedens-Artijkelen heeft voorgesteld / en ten deelen verbalscht / om den Paus aen d'eere te laten / kan de begeerige Leeser ter aengeweesener plaets vinden. Hertogh Leonhardus Donatus, onder wien sigh deesen Handel heeft toegedragen / overleed Anno 1612. Van sijnen Nasaet Antonius Memmius sullen wy in 't volgende Boeck onder Keyser Matthias spreecken.

genoegh voor hem, en roemlijck voor de Venetianen.

Anno, 1609. sonden de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden de Heer Cornelius vander Mijle, als Ambassadeur, aen de Republicq van Venetien, om haer bekend te maken de getroffene Wapenschorsingh tusschen deesen Staet en de Koningh van Spaenje voor de tijd van twaelf jaren. Voorts / om te versoecken naerder onderhouding van vriendschap / en een goed onderlingh verstand / tot voortsettingh des Koophandels der beyde Natien. Hy wierd heerlijck ontfangen / en staetlijck getracteert: Naderhand hem een seer beleefd Affscheyd gegeven / met bedanckingh aen de Heeren Staten voor deese Besendingh. Vaerdighden daer tegens Anno 1610. af de Doorlughtige Heer Contareno (een persoon van sonderlingh-groot aensien) nae 's Gravenhage, als haren Ambassadeur. De Pauslijcke Nuncius, en de Gesant des Koninghs van Spaenje te Venetien, waren niet weynigh t'onvreeden / dat den Gesant der Staten Generael hier sulck een hooge eer wierd betoond: ook weer een Gesant aen haer gesonden. Vermaenden derhalven den Hertogh en Raed / aght te willen neemen op de langhduerige vriendschap tusschen hare Republijck en 't Huys Oostenrijck: geen oorsaeck moesten geven / om 't selve tot onlust te verwecken. Sy wisten wel / waer deesen Ambassadeur van daen quam / en van wat voor een Religie hy was / &c.

Gesanten der Heeren Staten Generael aen de Republicq van Venetien Anno 1609.: en Ambassadeur deeser Republicq aen de Staten.

Misnoegen hier over van den Pauslijken Nuncius, en Spaenschen Ambassadeur te Venetien.

Doch de Hertogh en Signorie lieten haer hier op horen: De Vriendschap van 't Huys Oostenrijck haddense altijd met vriendschap bejegend. 't Was d'oude gewoonte der Venetiaensche Republicq, alle Gesanten eerlijck t'ontfangen; en die Ambassadeurs aen haer sonden / weer door Ambassadeurs te begroeten. Niemand had haren Staet / die t'eenemael vry was / hier ontrent eenige Wet voor te schrijven. De Gesant der Heeren Staten was niet derwaerts gekoomen / om sigh te moeyen met saecken van Religie. Op de behoudenis der Roomsch Catholijke Religie soudense niet minder letten / als haere Voorsaten hadden gedaen / &c. Hier mee moest des Paus Nuncius, en des Spaenschen Koninghs Gesant sigh de mond laeten stoppen.

Wat voor een antwoord sy kreegen.

Wy hebben hier boven geseght / dat / onder meer andere / Pater Paulus Venetus dappermoedigh schreef voor den Venetiaenschen Raed tegens Paus Paulus in 't voorgedaghte verschil. Dit heeft hem een groot ongeluck en geluck veroorsaeckt. Als hy eens met Frater Marin de Brugg' van S. Fosca by sijn Klooster afgingh / wierd hy besprongen van twee gehuerde Moordenaren; die hem met haere Daggen nae de keel en 't hoofd staecken. Terwijl Frater Marin eenen deeser Schelmen vast hield / quam 't volck toeschieten; dies namense beyde de vlught nae een Gondel / waer in haere te werck-stellers haer verwaghteden / en terstond met haer voeren in een Jaght nae Bologne, behorende onder 't Gebied des Paus / daerse verseeckerd waren. De drie Booswighten / welcke de twee Soldaten tot de Moord hadden omgekoght / waren / Rudolph Poma, Michael Vito, Priester van de Kerck der H. Drievuldigheyd, en Alexander Parasia. De Raed van Venetien daeghde haer wel in / en setteden eenige duysenden Ducaten op haere hoofden; doch sy waren nu onder de bescherming van Paus Paulus; dienvolgens buyten nood. Pater Paulus Venetus had drie gevaerlijke steeken gekreegen. Geduerende sijne te bed-leggingh wierd hy beklaeghd / en dickmael besoght van Heeren en Burgeren: echter noch geneesen. De Signorie verhooghde sijn gewoon Jaer-loon met noch 800. Ducaten / en hield hem in groote waerde.

Moorddadigh bedrijf tegens P. Paulus Venetus, om dat hy voor de Signorie tegens den Paus had geschreven; noch geluckigh afgeloopen.

Op EMANUEL PHILIBERT, Hertogh van Savoyen, overleeden Anno 1580., is in deese Hoogheyd gevolghd sijnen eenigen Soon CAREL EMANUEL, gewonnen by Margaretha, Dochter van Franciscus d'I., Koningh van Frankrijk. Hier tegens nam Carel ten Houwlijck een Dochter van Spaenje; en verkreegh van sijnen Schoonvader de hooge Titel van Koninghlycken Stadhouder door gantsch Italien. Hy trad in Verbond met den Hertogh van Guise en de soo genoemde H. Liga. Nam / ten deelen door geweld / ten deelen door list / 't Marquisaet Saluzze in. Hoedanigh hy hier over voer: Hoe Koningh Henrick de IV. hem ellendigh in 't nauw braght / soo dat hy bynae geheel Savoyen quyt geraeckte; wat hy moest af-staen / eer hy Vreede kon verwerven / is verhaeld onder de Fransche Geschiedenissen; gelyck oock sijn Verbond met den verraderschen Biron tegens Koningh Henrik en de Kroon Frankrijk. Hy maeckte oock een Aenslagh / om onder sijn geweld te krijgen de Stad Geneve, een oude Keyserlijcke Republicq, en soo veel als de Sleutel van Switserland. Al voor langh hadden de Savoysche Hertogen getraght / sigh meester van deese Plaets te maecken / onder voorwendingh / van daer toe Reght te hebben. Insonderheyd steldense hier toe al haere vlyt / list en ge-

Hertogen van Savoyen. Carel Emanuel.

Sijnen ongeluckigen Oorlogh met Frankrijk.

De Hertogen van Savoyen hebben langh getraght Geneve onder haer geweld te brengen.

Sie onse Kron. der Kron. 5. Deel.

geweld in 't werck / tsederd die van Geneve de Gereformeerde Religie hadden omhelsd. 't Geen hier ontrent / voor de Regeering van Carel Emanuel, is voorgevallen / hebben wy anderwegen verhaeld. Wy treeden nu tot de bedrijven van deesen nu genoemden.

Gantsch trouwloosen aenslagh van *Carel Emanuel* op deese Stad.

Te Tonan, maer ruym vijf uyren van Geneve, was een Jubileum aengesteld. Onder den deckmantel van hier den Pauslijcken Aflaet te willen verdienen / begaf Carels beste Krijghsvolck sigh derwaerts. Om evenwel de Genevoisen geen arghwaen te doen opvatten / sond hy de Præsident de Chambery nae haer af / weynige dagen voor 't aengaen deeses Aenslaghs; om den Raed te verseeckeren van de getrouwe nakomingh der Vreede / tot twee malen toe bevestigd; eerst Anno 1559. te Vervin, daer na van hem selfs Anno 1601. (nu noch maer een jaer geleeden) te Lions. De Heer d'Albigny had noch daer-en-boven die van Geneve door een Brief vergewist / dat Hertogh Carel een hertlijcke toegenegenheyd t'haerwaerts had: die echter deesen Albigny op den 22. December Anno 1602. met een deel uytgekipt volck derwaerts sond.

welke hy, midden onder de sterckste verseeckeringen van d'onderhoudingh der Vreede, 1602.

Ter midder-nagt trock hy op Geneve aen / om onverwaght sigh daer van meester te maken. Tot soo verr' geluckten 't hem / dat meer dan 200. Savoyarden over de Muer by de nieuwe Poort binnen geraeckten. Ontrent ten twee uyren in de na-naght verdeeldense sigh door de straten / en meenden alreeds Overwinners te sijn. Op 't Alarm-geroep der gevloodene Schildwaghten vlogen de Burgers uyt haere Bedden: voorts half gekleed / half gewapend / uyt hare Huysen; sonder ordre / sonder Aenleyder; wijl men in 't

by naght doet overvallen door de keure sijner Eedele en Soldaten.

eerst niet wist wat'er / of waer 't te doen was. Inde groote Straet quamen ontrent twintigh persoonen by een; welke op twaelf gantsch gewapende vyanden en vier Musquettiers los gingen. D'oproer vermeerderde: 't getal der Burgeren nam toe; die somtijds de Savoyaerden; deese weer haer wegh dreven. Soo veel deeden eyndlijck de Genevers, datse by de Poort quaemen / en de Schut-deur lieten neer-vallen / om 't indringen van meerder Bespringers te verhinderen.

De dus in hare bedden leggende overrompelde Burgers slaen echter de *Savoysche* weer uyt, en hangen 53. gevangene,

Men voght hier met een woedende hevigheyd hand tegens hand. De Savoysche riepen vast; Spaenje, Spaenje! Savoye, Savoye! De Stad is ons. Slae dood, slae dood! Doch 't was te vroegh Triumph gesongen. De Burgers hervatteden de moed. Vertsaeghden niet / of schoon eenige der haere dood ter neer vielen; en droegen sigh soo dapper / dat de Savoyaerden met alle maght vlooden nae de Muer aen de Landsijde. Die hier niet geswinder konden neer-dalen als'er opgeklommen waren / wierden neer-gehackt / of gevangen genoomen. 't Getal der geene / welcke levendigh in der Burgeren handen vielen / was 53. / meest Eedele. P. C. Bor in sijn Vervolgh op Carion steld wat minder. Een sleghte vergeldingh bequamense voor deesen haeren arbeyd. Want 's anderen daeghs wierdense al t'samen gehangen aen eene Galgh op 't Bolwerck S. Syr: daer nae den hals afgehouwen; en al deese hoofden / te gelijck met die der gesneuvelde / opgestoken ter plaets daerse de Muer hadden beklommen. Van de Burgers (dus onverwaght / in haere Bedden leggende / overrompeld) sijn'er niet meer als 16. dood gebleven; doch daer onder eenige voornaeme persoonen; als Monf. Martin, Galatin, Bandiere, en Canaerde, een Raedsheer van tagtigh jaren. Onder de Savoysche gehangene Eedele wierden geteld de Heeren van Sonas, Chanfordon, en Atinge.

meest Eedele, aen een Galgh; oock verder bedrijf.

Niet

ITALIEN.

Carel Emanuel wil desen trouwloosen Aenslagh, nu te misluckt was,

Niet alleen smertede Carel Emanuel seer hoogh 't misluckeu van sijnen soo seecker gehoudenen Aenslagh; 't verlies van soo veel uytgeleesene Mannen: maer oock schaemde hy sigh nu over sulck een gantsch trouwloose onderneemingh / tegens de korts te voren opgereghtte en beswoorne Vreede; sonder eenigh nut / maer wel groote schande en schaede / daer van te trecken. Insonderheyd was hy bekommerd door de Switsersche Cantons; en datse dese sijne daed gantsch eubel souden opneemen; te meer / wijl haer soo veel aen Geneve, en dat deese Stad niet in sijne handen viel / gelegen was. Hy sogt sigh by haer te verontschuldigen met een Verdightsel / waer van 't tegendeel elck bewust was; te weeten: Hy had vernoomen / dat de Francoisen sigh meester van Geneve wilden maecken; derhalven had hy geaght / grootlijcks sijn' aengelegenheyd te sijn / haer hier in te voorkoomen. Voorts / dat hy de Genevers niet hield geslooten te sijn in den Vreede met Switserland, wijlse niet waeren verbonden met al de gesamentlijcke Eedgenooten, maer alleen met eenige Cantons derselve. Doch sijne Gesanten wierden van de Switsers, met vry harde verwijtingh sijner ongetrouwheyd / heenen wegh gesonden.

by de Switsersche Cantons beglimpen door een verdightsel; doch van haer hard bejegend.

Echter hebben sommige der Eedgenootschappen, door hare bemiddelingh en aendrijvingh / een nieuwe Vreede uytgewerckt tusschen Hertogh Carel en de Republicq van Geneve; welcke wierd gesloten Anno 1603.: en by deselve uytdrucklijck bevoorwaerd / dat de Savoyaerd binnen vier Mijlen van deese Stad af geene Schanssen of Sterckten sou mogen bouwen / geen Krijgsvolck binnen die bepalingh leggen. Maer gelijck Carel Emanuel op sijn woord had gepast Anno 1602., soo deed hy 't oock ses jaren daer na / Anno 1609. Kortlijck sullen wy deese saeck hier voorstellen.

Vernieuwde Vreede. 1603.

Louis Combourfier, Heer van Tarrail, een Franschman, had / wegens een gepleeghde Moord / selfs voor d'oogen der Fransche Majesteyt / sijn Vaderland verlaten. Eerst vlood hy nae Aertshertogh Albertus van Oostenrijck in de Spaensche Nederlanden; wierd ook van hem seer wel ontfangen. Van hier begaf hy sigh nae Savoyen; en maeckte met de vermaerde Ingenieur la Bastide een nieuwen Aenslagh tegens de Genevoisen; welcke Carel Emanuel (onaengesien de vernieuwde Vreede) soo wel behaeghde / dat hy du Tarrail beschonck met 700. Ducaten in Geld / en een Juweel, ontrent half soo veel waerdigh. Aen la Bastide gaf hy 280. Philippen, om de gelegenheyd te gaen bespieden. Heymlijck wierden de Genevers van dit verraed verwittighd. Wendden derhalven soo veel vlijt aen / dat du Tarrail en la Bastide in 't Canton Bern by 't hoofd gevat / en na Geneve gesonden wierden. Op belijdenis van 't geen haer te last wierd gelegt / heeft men Louis Combourfier, Heer van Tarrail, de Kop doen af-slaen; la Bastide hangen.

Carels nieuwen aenslagh door Combourfier en la Bastide op Geneve, ondeckt, en deese beyde gestraft. 1609.

Anno 1612. viel Carel Emanuel in Monferrat; een Landschap / vereerd met den Hertoghlijcken Titel, in 't Westerdeel van Italien, en in Opper-Lombardyen, tusschen 't Landschap Piemont, 't Hertoghdom Milaen, en 't Westerdeel des Gebieds van Genua. Hier veroverde hy de Steeden Trino en Alba. D'oorsaeck deeses Aenvals was / dat Franciscus Gonzaga, Hertogh van Mantua, en Marquis van Monferrat, Schoonsoon van Carel, door de dood wegh geruckt / alleen eene Dochter na-liet: waer door deese treflijcke Heerlijckheyd quam aen des overleedenen Francisci Broeder / de Kardinael Ferdinand Gonzaga: die terstond 't Geestlijck Gewaed af-leydde / en / als nu een Weereldlijck Heer / sigh in 't besit van Mantua en Monferrat stelde. 't Behaeghde Carel Emanuel niet / dat sijne Dochter en Dochters-Dochter geen deel aen deese Landen souden hebben. Viel derhalven toe / en vermeesterde de genoemde Plaetsen. Doch voor Casal S. Euasio, of Casal de S. Vase, in 't Oosterdeel des Landschaps Monferrat, by de Grensen des Hertoghdoms Milaen, aen de Rivier de Po, stiet hy 't hoofd: en bynae al de Princen van Italien quamen Ferdinand Gonzaga te hulp. Selfs Philips de III., Koningen van Spaenje, Swager van Carel, sond Ferdinand een Krijghsheyr toe / om den Prins d'Ascoli, en den Savoyaerd uyt Monferrat te helpen wegh drijven.

Carel Emanuel valt in Monferrat. Wat hem hier toe bewoogh. Stoot 't hoofd voor Casal. Byna al de Princen in Italien vallen hem tegens;

Eer Carel tegens Koningh Philips, Broeder sijner Gemalin / de Wapenen opnam / sond hy den selven weer t'huys d'Orden van 't Guldene Vlies, waer mee hy hem voortijds had vereerd; wijl hem onbetaemlijck dagt / soo langh hy Ridder deeser Orden was / te veghten tegens den geenen die hem daer mee had begiftighd. Hier op belegerde hy Nice de la Paille, doch moest opbreecken. Keyser Matthias deed / ter gunst van Koning Philips, Hertogh Carel in den Rijcksban. Hier tegens gaf Carel een Brief uyt aen den Keyser / t'sijner verdeedigingh. Een en andermael wierd wel een Verdragh opgereght / doch t'elckens weer verbroocken / trouwloослijck aen de Spaensche sijde / door Don Pedro de Toledo: en hier op wierd aengemerkt / dat Carel Emanuel door de trouwloosheyd van Spaenje wierd vergolden sijne trouwloosheyd tegens die van Geneve. 't Geen verder voorgevallen is / sal hier na volgen / onder de Geschiedenissen van Spaenje en Franckrijck.

selfs sijnen Swager Koningh Philips de III. van Spaenje. Sijne trouwloosheyd tegens de Genevers hem vergolden door de trouwloosheyd van Spaenje tegens hem.

Geduerende de Regeeringh van Hertogh Carel sijn veele Vervolgingen tegens de Gereformeerde, of soo genoemde Waldensen, in Piemont en Saluzze aengesteld; als / in de jaren 1583. 1596. 1597. 1602. 1620. 1622. 1623. / behalven de geduerige mindere verdruckingen. In 't bysonder en omstandigh hier van te willen spreken / sou voor dit werck van te groten uyt-loping sijn. Men kan / onder meer andere voorname Schrijvers / van deese Stof nae sien de Kercklijcke Historie der Waldensen door Petrus Gillis, Predikant in de Dalen van Piemont. Als al Carel selfs haer niet beleedighde / of op 't lijf viel met de Wapenen; als'er een pleghtlijcke Vreede

Vervolgingh der Gereformeerde Waldensen in Piemont onder Carel

ITALIEN.

Vreede tusschen hem en sijn' Onroomsche Onderdanen was gemaeckt; haer Religions-vryheyd en seeckerheyd beloofd; wierdense echter aengevallen / verongelijckt / haere Predikanten gevangen genoomen / op de weegen jammerlijck gewond / ellendigh dood geslaegen; 't sy door bevel der Roomsch-gesinde Oversten aen hare Soldaten; 't sy van gemeene Roomsch-Catholijke, door aenhitsingh der Jesuiten, Priesteren en Monicken.

Emanuel in verscheydene Jaren.

Levendige verbrandingh van Mr. Jean van Marsilien te Turin.

By Vonnis van d'Inquisitie wierd Anno 1579., even voor Caroli aentreedingh der Regeeringh / te Turin om der Religie wil levendigh verbrand eenen daer alleen doorreysenden Vreemdelingh; seer Godsaligh van leven / en een standvastigh Belijder des Heeren Jesu Christi, genoemd Mr. Jean van Marsilien. Eenige Savoysche Jesuiten beriepen somtijds de Gereformeerde Predikanten tot een Religions-disput, waer over Roomsch-gesinde Heeren tot Reghters waren gesteld. Evenwel vondense hier by haere reeckening niet; en haest quam 't daer toe / datse sigh deesen Strijd soghten t'ontrecken. Wanneer dan de Reghter sagh / datse niet meer voort konden; op 't voortgebraghte der Onroomsche niet langer met eenige glimp wisten t'antwoorden / soo seyde hy / dat hy op Hertoghlijck bevel terstond moest vertrecken / om dus 't Gesprek af te breecken / en de verlegene Roomsch-Catholijcke Disputanten uyt den nood te helpen.

Savoysche Jesuiten beroepen seer hoogmoedigh

Gereformeerde Predikanten in de Valeyen tot Religions-disputen.

Even dit weervoer oock de Jesuit Jean Baptista Vanin in de Valey van Lucern Anno 1585. Met een sonderlinge Bravade had hy uytgedaeghd Francois Tonchi, Leeraer der Kerck S. Jean. De Disputatie geschiedde in de tegenwoordigheyd van de Roomsch-Catholijke Gouverneur Castrocaro en veel andere aensienlijcke persoonen van deselve Religie. Door de kraght der reedenen des Predikants Tonchi, geduerigh bevestighd met de H. Schrift / geraeckte de Jesuit Vanin soodanigh buyten postuer, dat hy niet meer wist t'antwoorden. Derhalven de genoemde Gouverneur seyde: Hy moest terstond na een andere Plaets gaen; en begeerde niet / datmen onder sijn' afwesenheyd in 't Disput sou voort-varen. Niet beter gingh 't de Jesuitsche Uytdagers Anno 1596. / en op andere tijden. Wy hebben een aenmercklijck afschrift van eene deeser Colloquien, doch konnen 't hier / als voor ons te wijdlopigh / niet inboegen.

Hoe 't haer in deselve ging.

Hare verbitteringh tegens de Waldensen dies te grooter.

Dit braght wel verscheydene verstandige Roomsch-gesinden tot aghterdoght / en versterckte d'Onroomsche Waldensen mercklijk in haer Geloof; maer ontstack te gelijck noch meer de haet der Roomsch-Geestlijcke tegens deese Gereformeerde; en de begeerte / om de schande harer neerlaegh aen haer te wreecken / door haer allerley leed toe te voegen. Hier toe porddense oock geduerigh aen / soo wel den Hertogh / als de groote Heeren / en de gemeene Roomsch-Catholijke. Men sie / onder meer andere / hier van in 't tweede de gemelde Petrus Gillis, die bysonderlijck hier van goede kennis heeft gehad.

ITALIEN.

Geboorte en doodsjaer van Carel-Emanuel.

Hertogh Carel Emanuel, gebooren Anno 1561. is overleeden in 't jaer 1630. Nam Anno 1585. ten Gemalin Catharina, Dochter van Philips de II., Koningh van Spaenje; welcke den wegh alles vleesch gingh Anno 1597., alsse hem / binnen de twaelf jaren haers Houwlijcks / had gebaerd vijf Soonen en vier Dochteren. De Soonen waren: Philips-Emanuel; Victor-Amadeus; Philibert; Mauritz-Emanuel en Thomas-Francois. De Dochteren: Margaretha, Catharina, Isabella en Maria. Onder de Soonen overleed Philips-Emanuel Anno 1614. Mauritius-Emanuel wierd Anno 1607. Kardinael der Roomsche Kerck. Margaretha kreegh ten Echtgenoot Franciscus Gonzaga, Hertogh van Mantua, Marquis van Monferrat, hier boven gedaght; tegens wiens Broeder Ferdinand (nae Francisci dood) Carel Oorlogh voerde. Isabella wierd Hertogin van Modena.

Gemalin, Kinderen by de selve gewonnen.

Bericht van de Princen van Carignan.

Doe Carel-Emanuel stierf / waren noch maer twee sijner Soonen in 't leven; Victor-Amadeus, sijnen Nasaet in 't Hertoghdom Savoyen, en Prins Thomas-Francois tot Carignan. Deese was de Vader van Emanuel-Philibert-Amadeus, Prins van Savoyen te Carignan, en van Eugenius Mauritz, Graef van Soissons; dien Koningh Louis de XIV. van Frankrijk 't Vorstendom Ivois (Yvois) in Luxemburgh schonck / Anno 1661.; in 't volgende jaer hem verhief ten Hertogh van Carignan en Ivois. 't Gedaghte Carignano is een Steedje met een Kasteel en een Brugg' over de Rivier de Po in Italien; in 't Landschap Piemont; ontrent vijf Italiaensche Mijlen ten Zuyden der Stad Turin. Om naderhand dies t'onverhinderder te mogen voortgaen in de Savoysche saecken / sullen wy hier de Stam-Lijst der Savoysche Hertogen vervolgen tot op deesen tegenwoordigh-regeerenden.

Vervolgh der Genealogie van de Savoysche Hertogen,

De gedaghte Victor-Amadeus, Naesaet van sijnen Vader Carel-Emanuel in 't Hertoghdom / nam ten Houwlijck Christina, Dochter van Henriek de IV., Koningh van Frankrijk; die hem Anno 1634. baerde Hertogh Carel-Emanuel de II. van Savoyen. Desen heeft by Maria Johanna Baptista, uyt 't Hertoghlijcke Huys Nemours van de Savoysche Stam / Anno 1675. naegelaten Hertogh Victor-Amadeus de II., nu regeerende. Doe hy Anno 1680. d'ouderdom van 14. jaren had bereyckt / nam hy de Regeeringh selfs aen; nae dat korts te vooren aen hem ten Houwlijck was verloofd Princes Isabella Louisa, Infante van Portugal, Dochter van de Suster sijner Moeder. Doch deese Echt had geen voortgangh; wijl Victor-Amadeus sigh niet na Portugal kon begeven met verlatingh van sijn eygen Land en Volck (gelijck nae Portugalsche gewoonte moest geschieden); noch d'Infante Isabella (doemaels vermoedlijcke Erfgenaem der Kroon Portugal) niet buyten haer Rijck nae Savoyen moght trecken / sonder haer Erf-reght te verliesen.

tot op den nu regeerenden Victor-Amadeus de II.

Sijn...

Ondertusschen wierd ontdeckt een heymlijcken

Houwlijk met d'*Infante* van *Portugal* aengesteld, te niet gegaen; en sooden aenslagh onder 't selve, om *Savoyen* aen *Franckrijck* te brengen, ontdeckt.

lijcken aenslagh / om by deese gelegenheyd Savoyen aen Franckrijck te brengen. Wanneer Victor Amadeus sigh na Portugal sou begeven hebben / om daer sijne Bruyd by te woonen / sou Koningh Don Pedro van Portugal de Savoysche Landen hebben gegeven aen Koningh Louis de XIV. van Franckrijck, in voldoeningh der 14. Millioenen Ponden / van de Fransche Kroon aen de Portugeezsche verschooten in den voorigen Oorlogh tusschen Portugal en Spaenje. Soo haest de Hertogh op wegh ware geweest / sou Louis met Kryghsmaght in Savoyen syn gevallen / om besit van dit Hertoghdom te neemen / en 't selve 't Koninghrijck Franckrijck in te lijven. Doe 't gedaghte Houwlijck met de Portugalsche Infante dus te niet was gegaen (tot seer groot geluck voor Victor Amadeus; wijl hy / haer getrouwd hebbende / sijn' eygene Landen quijt geweest / en oock van Portugal verstooken geweest sou sijn / gelijck wy naderhand breeder sullen hooren) / nam hy Anno 1684. ten Gemalin Madamoiselle d'Orleans; waer van wy t'sijner plaets volkoomener beright sullen geven.

Carel-Emanuel versoeckt Princes *Elisabeth*, Dochter van Koningh *Jacob*, te vergeefs ten Houwlijk.

Anno 1611. sond Hertogh Carel-Emanuel de Graef van Carignan, als sijnen Ambassadeur, een en andermael na Engelland, versoeckende van Koningh Jacob sijn' eenige Dochter Elisabeth ten Gemalin: waer tegens hy den Prins van Wallis, Soon van Jacob, sijne Dochter ten Houwlijck aenbood. Doch deese Majesteyt vond geen behagen in sulck een Alliantie / soo wegens 't verschil tusschen beyder sijds Religien (alhoewel hy met Spaenje en Franckrijck daer op niet sagh) / als insonderheyd om andere redenen. Sloegh derhalven deese aensoecking beleefdlijck af.

Invoeging van eenige sijner aenmerckelijcke Spreuken.

Als Carel eens de voornaemste Ridders uyt 't Dauphine, welcke seeckere Plaets / genoemd Cobonera, hadden gepooghd t'ontsetten / gevangen had bekoomen / seyde hy: Daer was geen vermaecklijcker Schouwspel, dan een groot getal vyanden gevangen te sien; insonderheyd alsse Adelijcke of andere voorname persoonen waren. Daer byvoegende: 't Voornaemste nut eener Zeege was, datmen veel' overwonnene 't leven kon schencken. Dickmael hoordemen oock van hem deese woorden: De Vorstlijke Stand heeft voor sigh selven wel seer groote beswaernissen; echter hou ick deselve in een hooge waerde, om tweederley redenen wil. Eerst, om datmen door dit middel aen de strafwaerdige genade kan bewijsen. Ten anderen, om datmen dan aen veele persoonen goed doen kan; meer als ofmen in geringer stand was.

Groot-Hertogen van *Florencen*.

Sie onse Kron. der Kron. het 4. en 5. Deel.

De Lijst der Princen / naderhand Hertogen / en Groot-Hertogen van Florencen, hebben wy anderweegen voorgesteld / en te gelijck verhaeld / wat onder der selver Regeeringh is voorgevallen. Anno 1574. was overleeden Cosmus de Medices de II., als men d'eerste Prins Cosmus mee reeckend; anders onder de Hertogen en Groot-Hertogen d'I. diens Naems. Sijnen oudsten Soon Franciscus de Medices volghde hem in den Groot-Hertoghlijcken Stoel. Paus Paulus de V. had sijnen Vader Cosmus gemaeckt ten eersten Groot-Hertogh van Florencen, of Toscanen, Anno 1569., in weerwil / en tegens Protest van Keyser Maximiliaen. Paus Gregorius de XIII. bevestighde deesen Franciscus in den Groot-Hertoghlijcken Titel.

Franciscus de Medices.

Kort beright van 't Groot-Hertoghdom *Toscanen*; 't grootste deel van *Hetrurien*.

Hier staet aen te mercken / dat Toscanen, voortijds Tuscie, is 't grootste en 't Westerdeel van Hetrurien, tusschen de Rivier Macra, t'Apennin-geberght, de Vloeden de Tyber, Chiane, Marta, en de Tyrrenische Zee. 't Werd nu van d'Italianen genoemd Gran Ducato di Toscana. 't Begrijpt in sigh Florencen, Pisa, Siena en Lucca. Doe nu de Hertogen van Florencen oock de Gebieden van Siena en Pisa onder haer geweld hadden gebraght / noemdense sigh Hertogen van Toscanen. Alleen Lucca is noch een vrye / alhoewel kleyne Republicq gebleven. 't Kleynste en 't Oosterdeel van Toscanen behoord onder den Paus / en begrijpt in sigh 't Hertoghdom Castro, 't Gebied van Orvieto, Perugia, en 't geenmen noemd 't Patrimonium, of Erfgoed / S. Petri. D'uytgestrecktheyd deeses Groot-Hertoghdoms werd verdeeld in 't Oude en 't Nieuwe Land. In 't Oude is de Hoofd-stad des gantschen Groot-Vorstendoms / Florence. D'andere Plaetsen sijn Pisa, Pistoya, Empoli, Velterra, Arezzo, Monte Policiano (of Pulciano), Cortona, Fiesoli, Borgo di San Sepulcro, &c. In 't Nieuwe Land heeftmen Siena, Mont-Ilcino, Chiusi, Grossetto, Soana (Sovana), Pienza, Prato, Rapolano, Piano, Ischia. Oock besit de Groot-Hertogh de Zeehaven Livorne, en 't Eyland Elba, waer op Ferrajo en Cosmopolis leggen.

Wat de Paus daer in besit; en wat onder den Groot-Hertogh behoord.

Francisci eerste Gemalin, en Kinderen.

Cosmus liet sijnen Soon Franciscus 't Groot-Hertoghdom Toscanen na in goeden vreede: oock heeft hy 't selve vreedsaem geregeerd ontrent 13. jaren langh. Sijn' eerste Gemalin was Johanna van Oostenrijk, Dochter van Keyser Ferdinand d'I. Hy won wel een Soon by haer / genoemd Philippus, doch stierf / noch by 't leven sijns Vaders. Van sijne twee Dochteren / Eleonora en Maria de Medices, is d'eerstgenoemde geworden Gemalin des Hertoghs Vincentii van Mantua; d'andere van Koningh Henrick de IV. van Franckrijck. Na de dood van Johanna van Oostenrijck hertrouwde Franciscus aen Bianca, of Blanca Capella, welcke de Signorie van Venetien voor Dochter van Staet had aengenoomen. Voor dit Houwlijck had hy alreeds by haer gewonnen een onechte Soon / genoemd Antonio. Deese Bianca overleed den 9. October Anno 1587., vijf uyren na dat haren Man Franciscus de Geest had gegeven; sonder andere Soonen na te laten / als de gedaghte Onechtelingh.

Tweede; en onechte Soon by haer gewonnen.

Sijne dood.

Ferdinand, Broeder van *Franciscus*, Kardinael der *Roomsche* Kerck,

Vermits nu deesen Antonio, wegens sijn' onwettige geboorte / sijnen Vader in 't Groot-Hertoghdom niet kon volgen / soo quam Francisci Broeder Ferdinand aen dit vette Erf. Hy was Kardinael van Hetrurien; doch leyde 't Geestlijck Purpur af /

om

ITALIEN.

om 't Weereldlijck Gebied t'aenvaerden. Tot geheugenis sijns Kardinaelschaps vereerde hy in de Kerck van S. Jan de Lateran twee silvere Tuylen / yeder van 120. Marck in 't gewight. Deese Ferdinand was in ordre de derde Toscaensche Groot-Hertogh. Anno 1607. onderstond hy sigh een krijghstoght te doen na Africa. Sijn voornemen was / de Stad Hippo t'overvallen en gantschlijck te verwoesten. In eenige Scheepen en Galeyen sond hy 2000. uytgeleesene Mannen derwaerts / onder 't Commando van Wilhelmus Gundagni, Ridder van Jerusalem; en 200. der treflijckste Eedele. Alhoewel haer / in d'uytvoeringh van haren last / verscheydene verhinderingen voorquamen / echter geluckten 't haer soodanigh / datse 't Kasteel verôverden; de Stad vermeesterden / plonderden / en een groot getal gevangene mee-namen. Met deese Buyt keerdense weer na huys.

werd Groot-Hertogh.

Verovert en plondert Hippo in Africa.

Voorts heeft Ferdinand in Vreede sijne Landen bestierd / tot op den 7. van Februarius Anno 1609., wanneer hy overleed. Heeft den lof / dat hy is geweest een voorsightigh / en Staetkundigh Vorst. Over sijnen oudsten Soon Cosmus (doe hy stierf alreeds 19. jaren oud) had hy Vooghden gesteld; welcke 't bewind souden voeren / tot dat hy den ouderdom van 25. jaren sou hebben bereyckt. Sijne Gemalin was Christina, Dochter van Carel, Hertogh van Lotharingen; welcke hem (behalven de gedagte Cosmus de II., anders de III.) noch drie Soonen en vier Dochteren baerde. Sijnen geweldigen rijckdom is hier uyt af te nemen / dat hy (Cosmus sijnen Nasaet in 't Groot-Hertoghdom sijnde) aen sijnen tweeden Soon Franciscus de Medices maeckte een Inkoomst van 100000. Ducaten jaerlijcks. Aen sijnen derden Soon Carel de Medices, Kardinael der Roomsche Kerck / jaerlijcks 70000. Ducaten / nevens al de Goederen en seer kostlijcken Huysraed / welcke hy te Romen had. Aen sijnen vierden Soon Laurentius de Medices 50000. der selver Ducaten / oock yeder jaer. Aen yeder sijner vier Dochteren had hy ten Houwlijcks-goed verordonneert 300000. Ducaten; behalven 't geen d'oudste Soon en sijnen Nasaet in de Regeeringh daer noch sou willen by doen. Sijne nagelatene Weduw had hy besorghd jaerlijcks met 30000. Ducaten; daer-en-boven haer noch eenige Heerlijckheden gemaeckt. De Legaten aen eenige sijner Bloedverwanten / Vrienden / Hofgesin / d'Arme / en de Geestlijcke / bedroegen oock seer groote geldsommen. Doe hy gestorven was / vondmen by hem meer als thien Millioenen in gemunt geld / en eenige Millioenen aen Juweelen; behalven d'onwaerdeerlijcke Huysraed / goudene en silvere Vaten / Schilderyen / Konstwercken / &c.

Sijne dood, en lof.

Gemalin en Kinderen.

Sijnen seer geweldigen Rijckdom; blijckende uyt sijne Maeckingen aen sijne Soonen, Dochteren, en andere.

Gereed geld.

Juweelen, &c.

Maghtigh-rijcke Onderdanen.

Gelijck de Toscaensche Groot-Hertogen maghtigh-rijcke Vorsten sijn / soo hebbense oock seer rijcke Onderdanen. Te Florencen en te Siena sijn veele Lieden / welcke hare middelen niet by Tonnen Gouds / maer by Millioenen Gouds reeckenen. Van de gedaghte Stad Florencen, bygenoemd de Schoone, pleegh Hertogh Carel van Oostenrijck te seggen: Datse waerdigh is, maer alleenlijck Sondaghs gesien te werden. Verwonderlijck is hier de prael der Huysen / de praght der Pallaysen; de gelijckheyd der Straten; de bequaemheyd der overdeckte Gangen. De Groot-Hertogh heeft sijn verblijf in 't Palays di Pitti, een Koninghlijck Gebouw; waer over men sigh niet genoegh kan verwonderen. Wy souden den Leeser hier mee-deelen d'onuytspreecklijcke kostlijckheden / welcke Hertogh Christoffel van Wirtenbergh, als hy op sijne Reys na Romen Anno 1599. even deesen Groot-Hertog Ferdinand besoght / in desselven Pallays heeft gesien; doch konnen al de sonderlingheden daer van / wegens hare wijdloopigheyd / hier niet aenteeckenen. Yet weynigs evenwel sullen wy voorstellen.

ITALIEN.

Uytmuntenheyd der Stad Florence.

Groot-Hertoghlijck Pallays.

In de Guarde Robbe stonden elf groote Kassen / vol boven maten kostlijcke Stucken van Silver en Goud; oock een groote Schael van Lapis Lazuli, geschat op veele duysend Kroonen. 't Bruylofts-bed / met de Gordijnen gewaerdeerd op 60000. goudene Kroonen. Hoogh-verwonderlijck waren de Marmere Konstbeelden / schijnende de Natuer niets toe te willen geven / en in groote meenighte daer te sien; waer onder oock 't Beeld van Cosmus, Vader van Ferdinand, te paerd / staende voor 't Pallays / gedaen door den konstrijcken Beeldhouwer Johannes de Bolonia. Welck Konstwerck Ferdinand soo wel behaeghde / dat hy de Meester ten Ridder slogh; beschonck met een heerlijck Huys / en te gelijck met genoeghsame jaerlijcksche Inkoomsten / om sijnen Staet te konnen voeren. De Konstkamer bevat onwaerdeerlijcke dingen. Beelden geheel van silver; d'alderaerste Kleynodien in groote veelheyd; Tafelen van Indiaensch Alabaster, &c. Niet meer / als alleen noch dit. In 't Voor-vertreck lagh een Civet-kat aen een Keeten / groen en swart gesprenckeld / grooter als de gemeene Katten. Eyeren en rauw vleesch was hare spijs. Yeder dagh kreeghmen Muscus van haer / ter grootte van een Haselnoot.

Onwaerdeerlijcke kostlijckheden en rariteiten in 't selve, alreeds onder deesen Ferdinand.

't Geen onder d'andere Hertoghdommen en Staten van Italien is voorgevallen / sullen wy / als vermenghd met de Geschiedenissen van andere Rijcken / ter behoorlijcker plaets aenteeckenen; en in 't vervolgh deeses Wercks even deselve voet houden / om dies te beknopter te konnen gaen.

Beright aen den Leeser.

Wy hebben alreeds voor deesen verhandeld / hoe Philips de II., Koningh van Spaenje, Heer der Nederlanden door overgift van sijnen Vader Keyser Carel de V., op d'aldergrouwlijckste wijs hier Tyranniseerde over de Conscientien der Menschen / over de levens der geene / die God soghten te dienen na sijn woord en wil na hare beste kennis; maer daer over wierden omgebraght met de verbaerlijckste doodswijsen. Wat voor een meenighte sijn'er met levendigh verbrand;

Nederlandsche Geschiedenissen,

NEDERLANDEN

en veele noch eerst de Tongh uytgesneeden/ op datse voor d'omstanders God niet moghten verheerlijcken/ en reekenschap van haer Geloof geven? Hoe veele duysenden niet onthoofd/ gehangen/ in 't Water versmoord; levendigh onder d'aerde gedolven/ vermoord/ &c. Hoe veele Roomschgesinde selfs niet uyt de weereld geruymd/ om datse niet bloeddorstigh genoegh tegens d'Onroomsche waren. Wat daer op gevolghd is: de wetlijckheyd des aengenoomenen Oorloghs der Nederlandsche Staten tegens Koningh Philips, en eyndlijk desselven afsweeringh/ Anno 1581. Om echter den daer afgebroockenen draed weer aen een te heghten/ een t'samenhangh der saecken te maecken/ moeten wy eenige gintsch in 't breed verhandelde dingen met een woord hier weer herhalen; oock sommige/ daer of geheel voorby gegane/ of alleen ter loops aengeroerde/ hier of geheel invoegen/ of wat omstandiger voorstellen.

voorgevallen onder *Philips* de II., Koningh van *Spaenje.*

Sijne seer vreeslijcke woede tegens d'*Onroomsche*

De gedagte seer tyrannische en vreeslijckstdoodlijcke Vervolgingh tegens d'Onroomsche behaeghde niet weynige der yverighste Roomsch-Catholijke in deese Landen boven maten wel; insonderheyd de Geestlijcke/ die dapperlijck Hout tot dit vyer aenbraghten. Maer terwijl Koningh Philips al de Privilegien der Landen verbrack; al d'Onderdanen onder Spaensche Slaverny soght te brengen/ soo wel hare als der anderer Goeren aentastte; haer selfs oock aensagh en wou handelen als die begaen hadden Misdaed van Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schendingh/ om datse de Ketters niet hadden uytgeroyd (want dit was de Stockregel van Johan de Vergas, Præsident in den Bloedraed van Duc d'Alba, in sijn quaed Latijn soo dickmael uytgesproocken: *Haretici fraxerunt Templa, boni nihil faxerunt contra, ergo debent omnes patibulare*; soo veel als: De Ketters hebben de Kerken verbroocken; de goede (hy meende de Roomschgesinde) hebben'er niets tegens gedaen; ergo, al t'samen moetense gehangen werden): daer benevens haer dood-schuldigh aghtte/ om datse hadden gesproocken voor de behoudingh harer Privilegien: dan noch/ wijlse in de plonderingen der Steeden/ vermoordingen der Inwooners/ &c./ niet meer verschoond bleven als d'andere: want alsse riepen: Wy sijn goed Catholijck; soo was der Spaenjaerden antwoord: Benje Catholijck, dat's goed voor uw Ziel; maer Lijf en Goed is verbeurd aen den Koningh, en ons sijne Dienaren. Als (hersegg' ick) soo wel de Roomschgesinde als d'Onroomsche beyde in hare Goederen en aen hare Levens wierden aengegreepen: als haer bekend wierd 't seer grouwlijk Vonnis/ van Koningh Philips te Madrit uytgesproocken Anno 1568., waer by d'Ingeseetene der Nederlandsche Provintien wierden verklaerd al t'samen begaen te hebben Crimen Læsæ Majestatis; derhalven gedoemd tot de Straffen en Pijnen/ by de Reghten tegens sulcke misdadige geordonneert; dat is/ verlies van lijf en goed; sonder aensien van Geslaght of Ouderdom/ sonder eenige hoop van genade of ooghluyckingh: welk vreeslijck Vonnis soo wel haer als de soo genoemde Geusen en Ketters betrof/ begonden veele onder haer/ selfs van de voornaemste/ oock uyt d'oogen te sien/ en desgelijcks sigh te stellen tot beschermingh van haer Vaderland/ Privilegien, Goederen en Leven.

was veele der *Roomsche* wel behaeghlijck;

maer als nu *Philips* al d'Ingeseetene der *Nederlanden, Onroomsch* en *Roomsch*,

verklaerde schuldigh aen misdaed van Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schending,

soo begonden veele der *Roomschgesinden* sigh oock te stellen, om haer Vaderland, Goederen, en Leven te beschermen.

Onder veel meer andere Voorreghten der Hollanders waren oock deese: Dat geene Uytlanders moghten gesteld werden tot Raedsheeren/ Rentmeesters/ of in andere Officien. Dat de Staten vry stond/ sonder verlof van de Graef te mogen vergaderen; wanneer en waer 't haer geliefde. Dat de Graef niet vermoght nieuwe Tollen of Schattingen aen te stellen: in Oorlogh te treeden/ al waer 't tot beschermingh des Lands/ ten sy met bewilligingh der Staten. Geen gedeelte des Lands te verbreemden. Indien hy Schattingen van noden had/ moest hy deselve by Beede versoecken/ in eygener persoon/ niet door Gemaghtighde. Geene Reghtsvoorderingh plegen als door de gewoone Reghters/ &c. Indien de Vorst yets daer tegens handelde/ of gebood/ soo was niemand verpligt hem te gehoorsamen. D'andere Provintien hadden diergelijcke Privilegien. Die van Braband steld Franciscus Lanarius, een groot begunstiger van Spaenje, aldus voor: „Insonderheyd had 't Hertoghdom Braband ses heerlyke Privilegien: „I. Dat de Heer/ of Vorst des Lands/ sonder bewilligingh des Adels en des derden „Stands/ of der Gemeente/ den Geestlijcken Stand niet moght vermeerderen. II. „Dat de Vorst geen maght heeft/ noch in „Pijnlijcke noch in andere Reghtsaecken/ „de gewoone ordre te veranderen/ of yet „nieuws in te voeren. III. Dat hy desgelijcks geen maght heeft/ sonder bewilligingh der Staten des Lands/ eenige Tol- „Contributien of andere Beswaernissen aen „te stellen. IV. Dat tot d'Amten en Of- „ficien des Lands geen Vreemdelingen „moghten genoomen/ maer deselve met „Ingeseetene moesten beset werden. V. Dat „in de Vergaderingh der gesamentlijcke Sta- „ten der Seventhien Provintien die van Bra- „band niet souden gehouden sijn/ yets buyten hare Provintie te beraedslaen of te ver- „handelen. VI. Dat ingeval de Vorst door „geweld of list 't Land Braband indrangh in „sijne Privilegien doen/ of deselve vernietigen wou/ de Staten en Onderdanen/ na „voorgaende behoorlijcke Protestatie, van „haren Eed en Plight ontslagen souden sijn. Al deese en andere Voorreghten der Nederlandsche Natie heeft Philips op veelerley wijsen verbroocken.

NEDERLANDEN

Korte voorstellingh

van eenige der voornaemste *Privilegien* van *Holland*;

desgelijks van *Braband*;

al t'samen van *Philips* verbroocken.

Vreemd klonck het in d'ooren van de geheele Weereld/ dat sulck een geringh/ alreeds meer als half verwoest/ gantsch verarmd Land en Volck/ sonder bystand van buyten/ verdeeld van binnen/ met Spaensch Kryghsvolck beset/ de Wapenen dorfde opvatten tegens soo een magtigh Koningh/ als

Seer groo[…] te maght[…] en rijckdom des […] *Spaenschen* Koninghs *Philipps*, in al de Weerelds-deelen;

NEDERLANDEN

als Spaenje doemaels was. Want hy besat de Koninghrijcken van Oud en Nieuw-Castilien, Leon, Arragon, Catalonien, Navarre, Asturien, Gallicien, Valencen, Toledo, Granada, Corduba, Murcia, Andalusia; behalven noch Portugal, 't welck hy door geweld veroverde. Die noch verder in Europa Heer was (behalven van de Nederlandsche Provintien) van 't Koninghrijck Napels, 't Hertoghdom Milaen; d'Eylanden Majorica, Minorica, Eusa, Sicilien, Sardinien; dan noch in d'andere Weerelds-deelen besat d'Eylanden Açores, de Canarische; de Havenen Marsalcabil, Oran, Melilla in Africa: 't Koninghrijck Ormus, Diu, Malacca, Daman, Zanna; byna de geheele Kust / sigh uytstreckende van Daman tot Meliapour; veertigh Eylanden in Ceylon; 't Vaste Land en d'Eylanden in America, of de Nieuwe Weereld, een reghte Goud en Silver-Mijn, waer uyt hy ongeloofslijck-groote Schatten trock. Noch verwonderlijcker is 't / dat eerst sleghts een gedeelte der Seventhien, haest daer na alleen Seven der Nederlandsche Provintien dien swaren / gevaerlijcken Oorlogh hebben konnen uytharden over de 80. jaren aghter een (behalven een tusschen-tijd van twaelf jaren / die noch niet is geweest sonder tegens malkander in de Wapenen te staen) / en dus was de langhduerighste onder al d'Oorlogen / die oyt in Europa sijn gevoerd: ja oock dien maghtigen Koningh soo kraghtloos hebben gemaeckt / dat hy gelijck als in onmaght heeft geleegen; en noch tot heden toe niet weer tot kraghten heeft konnen koomen. Dit is van den Heere geschied / en 't is wonderlijck in onse / in aller Uytlanderen / selfs in der Turken en Heydenen oogen: te meer / wijl d'aenvangh deeses Krijghs aen onse sijde soo gantsch sleght / ja als t'eenemael wanhopigh was.

waer tegens een geringh, half verwoest, in sigh selven verdeeld, gantsch verarmd Land, als dit was, sigh dersde in Oorlogh begeven; deselve langer heeft gevoerd, als oyt eenigen Oorlogh in Europa heeft geduerd;

Wy sullen hier nu een kort bericht geven van de Nederlandsche Geschiedenissen onder en na de Spaensche Tyranny, ten vervolgh van 't geen wy voor deesen hebben beschreeven; daer wy / onder veel meer andere dingen / hebben verhaeld 't Request der Eedele aen de Gouvernante, versoeckende opschortingh der ondraeghlijcke Spaensche Inquisitie, welcke niet anders dan Moord en Bloed blies. Waer op / in plaets van een billijcke genadige antwoord / Koningh Philips nae de Nederlanden af-sond / met een groot deel bloedgierige Spaenjaerden, de Hertogh van Alba (inde Geschied-boecken gebrandmarkt met de Titel van Tyrannighste aller Tyrannen); die daer grouwlijcker te werck gingh / als oyt (volgens deselve) de Russische Herodes en Nero, Ivan Wasilowitz, in de van hem veroverde Landen / of eenigen Barbaer in eenigh ander Gewest des Weerelds heeft gedaen. Van deesens Aenkoomst spreeckt de voorgedaghte Franciscus Lanarius aldus / na sijne gewoonte op de saghtste wijs / in gunst tot Spaenje: „Dus heeft dien van Alba de Regeeringh „aengevangen: maer al terstond bevonden / dat sijne handelingen oock selfs de „Roomsch-Catholijcke weynigh ten voordeel / en haer welgevalligh sijn souden. „Voor af / en voor al / liet hy sijne Vollemaght „door den druck elck openbaer maecken: be„val oock de Krijghs-Oversten / datse de „Sleutelen eeniger Steeden nae sigh sou„den neemen; welcke doch / uyt kraght der „Privilegien, moesten blijven in handen der „Magistraet van elcke Stad.

en hem soo kragtloos gemaeckt, dat Spaenje noch heden als in Onmagt legt.

Duc d'Alba, in de Geschigt-boecken gebrandmarckt met de Titel van Tyrannigste aller Tyrannen.

Vermits nu Prins Willem van Oranje wel wist / datmen aldereerst sou traghten / hem aen 't hoofd te koomen; dat oock d'andere Eedele / geen doorkoomst siende / begonden te verslauwen / of geheel af te vallen / soo begaf hy sigh na Duytschland by sijnen Broeder; te meer / wijl hy t'eenemael onverwagt en verwonderlijcker wijs was geraeckt aghter 't geheym / dat Koningh Philips de II. van Spaenje, en Koning Henrik de II. van Frankrijk, t'saemen in een Verbond waren getreeden / om / beyde in Frankrijk en in de Nederlanden, d'Onroomsche, te gelijck persoonen en Religie, t'eenemael te verdelgen: hier de Regeeringh te veranderen; den Adel uyt te royen. Sijn' eygen' ooren hadden dit alles gehoord uyt den mond van Koningh Henrick selfs; wijl deese Majesteyt meende / dat hy / als Philippi Stadhouder in Holland, goede kennis van dit groote werck had.

Prins Willem van Oranje wijckt uyt de Nederlanden na Duytschland; en waerom.

Stracks sloegh Duc d'Alba al des Princen Goederen aen / en verdaghvaerdde hem voor sijnen Bloedraed. Op sterck aenhouden van een deel der dus ellendighst-verdruckte / en anderer daeghlijcks in doods-gevaer swevende Eedele; desgelijcks van veele binnens / van Ballingen buytens Lands / vergaderde hy een hoop Volck; en quam Anno 1568. over de Maes. Tot betalingh deser Soldaten had hy verkoght al sijne Kleynodien / Silverwerck / en Tapitseryen van groote waerde. Sijnen Broeder / Graef Johan van Nassauw, verpandde sijne Heerlijckheden / en 't daer van getrockene geld deed hy over aen Prins Willem. Graef Lodewijk van Nassauw trock met een Troup Krijgsvolck voor uyt / op hoop van Groeningen te sullen bemaghtigen. Sloegh oock den Graef van Arenbergh, die selfs hier dood bleef / met 1500. oude Spaensche Soldaten. Maer korts daer nae quam Alba tegens Lodewijk aentrecken; die doe de Neerlaegh leed. De Hertogh deed niet alleen Koningh Philips, maer oock Paus Paulus deese sijne Zeege weeten / als een seer groote saeck / en een Victorie, door welcke hy alles meende gewonnen te hebben. 't Was oock in der daed een schaedlijck verlies voor de Nederlanderen, welcke van de Spaenjaerden verlost wenschten te sijn. Evenwel trock'er Alba soo veel voordeel niet van / als hy sigh had ingebeeld.

Werd van Duc d'Alba voor sijnen Bloedraed gedaegd.

Koomd met een deel Volck weer in 't Land.

Arenbergh geslagen door Graef Lodewijck van Nassauw; deesen weer door Duc d'Alba. 1568.

Prins Willem van Oranje geraeckte wel met 6000. te Paerd en 14000. te Voet over de Maes, sonder Brugg' of Scheepen; alleenlijck met daer door te rijden / en 't Geschut onder 't water heenen te sleepen (een saeck / welcke Duc d'Alba ongeloofslijck scheen) / doch

Vreemden Toght van Prins Willem door de Maes.

doch kon niets verrighten / wijl de Hertogh geenen Slagh wou wagen / maer sijn Leger sterck beschanste. Oock deed hy door 't geheele Land al de Spillen uyt de Molens neemen / op datse niet konden malen. Derhalven Prins Willem, wegens gebreck van brood en andere Proviande, door Braband, Heenegouw, Picardyen, Champagne en Lotharingen weer nae Duytschland moest keeren. Drie-en-twintigh dagh-reysen volghde Duc d'Alba hem met sijn Leger nae; doch suicker wijs / dat hy altijd een Gevegt ontweeck / en Prins Willem hem noyt daer toe kon dwingen; onaengesien Alba (volgens den Roomsch en Spaensch-gesinden Franciscus Lanarius in Fascic. Hist., op Anno 1568.) sterck was / 16000. te voet en 5500. te paerd; waer tegens hy Oranje alleen 8000. te voet en 4000. te paerd geeft.

Moet weer nae Duytschland keeren

Blooheyd van Duc d'Alba.

Nu was Prins Willem weer uyt 't Land. Alba kon gantschlijck meester sijn gebleven / en alles nae sijnen wil gehad hebben / had hy niet weer de geheele meenigte des Volcks / Roomsch en Onroomsch, wanhopigh gemaeckt door d'aenstellingh der onlijdlijcke Schattingh des Thienden, Twintighsten, en Honderdsten Penninghs. De Honderdste van alle roerende en onroerende Goederen eens. De Twintighste van yeder verkoopingh der onroerende Goederen voor altijd. De Thiende van alle roerende Goederen / en Waren / soo dickmael deselve verkoght wierden. Dit wierd / als een wreede / ondraeghlijcke last / uytdrucklijck strijdende tegens 's Lands Privilegien, van alle geweygerd. Alba echter wou'er mee voort. En om schrick in al d'andere Steeden te maken / begon hy met Brussel. Doch elck sloot hier sijne Winckel toe. De Backers wilden niet backen; de Brouwers niet brouwen; niemand yets verkoopen.

Die den Thienden, Twintigsten en Honderdsten penningh eyscht.

Werd geweygerd.

De Hertogh hier over als woedende / had bevel gegeven / op seeckere naght een goed getal Brusselsche Burgers aen te tasten / en in haere Huysdeuren op te hangen. Wonderlijck heeft de hand Gods dit belet. Prins Willem, geduerigh beesigh / om te dencken op middelen / hoe hy de hooghst-verdruckte Nederlanderen te hulp sou mogen koomen / met een beeter gevolgh als in sijnen eersten Toght / had Commissien uytgedeeld / om Oorloghs-Scheepen in Zee te brengen. D'Admirael was Jonckheer Adriaen van Berges, Hertogh van Dolhain. Deese Kielen / uyt Engelland afgestoocken / deeden de Spaensche groote schade op Zee / en kreegen de Naem van Water-Geusen. Allenxen wierdense stercker; en veele der Ballingen geneerden sigh van sulck een Roof. By ongelegenheyd van Onweer; of alsse Voorraed van doen hadden; of datse haeren bekoomenen Buyt wilden verkoopen / liepense nae Engelland. 't Was korts te vooren gebeurd / dat Koningin Elisabeth eenige Spaensche in haere Haven gelopene Scheepen had doen arresteeren, waer in waren over de 400000. Ducaten welcke Koning Philips van Spaenje den Hertogh van Alba toesond; die daer op alle Engelsche Scheepen en Kooplieden in de Nederlanden deed aenslaen; der selver Goederen en Waren na sigh nam. 't Welck de Koningin soodanigh verdroot / datse de Nederlanders, op d'aenkoomst van Alba met meenighte nae Engelland gevloden / meer gunst betoonde als te vooren: oock de gedagte Scheepen vry in en uyt hare Havenen liet varen.

Grouwlijck bevel van Alba tegens de Brusselsche Burgeren.

Water-Geusen; welcke: en waerom soo genoemd.

Onwil tusschen Koningin Elisabeth van Engelland en Duc d'Alba; waer over.

Maer nu klaeghde Duc d'Alba aen Elisabeth over de schaede / welcke deselve d'onderhorige van Spaenje toevoeghden. Sy / niet geraedsaem vindende / voor datmael met Spaenje in Oorlogh te geraecken / gebood / al deese Scheepen te vertrecken; met scherp verbod aen haer' Onderdanen / de daer op sijnde persoonen te herbergen / eenige Leeftoght / of Oorloghs-behoeften aen haer te verkoopen / &c. Dit scheen weer een nieuwe slagh voor Prins Willem en die 't met hem hielden. Wonderlijck echter quam 't ten goeden uyt te vallen. Willem, Graef vander Marck, Heer van Lumey, was doe Admirael van d'in Engelland leggende Vloot. Op dit bevel van Elisabeth vergaderde hy al de daer sijnde Scheepen by een / over welke Vice-Admirael was Barthold Entes. Andere Capitainen en Officieren waren Jonckheer Willem van Treslong; Jonckheer Jacob Cabelliau; Guilliaume de Greve van Gent; Jan Claesz. Spiegel; Nicolaus Ruyghhaver; Jan Simonsz.; Wouter Fransz.; Focco Abels; Jan Abels; Marten Merons; Gillis Steltman; Henrik Thomasz.; Elbert Vlierhop; Marinus Brand; Bruyn van Utrecht; Cornelis van Everdingen; Oom Haddingh; Loy; Geleyn; Jelmer, &c.

Evenwel, op begeerte van Alba, doetse d'Oorlogs-Scheepen der Ballingen, gewoon in haere Havenen uyt en in te lopen, vertrecken.

Namen der Officieren op de selve.

Met een goede Wind voerense uyt Engelland af / om in Texel 14. of 15. Scheepen van Duc d'Alba, of wegh te neemen; of te vernielen; anders / om te sien / wat voor een Buyt sy in Noord-Holland souden moogen veroveren. Onderweegen vielen twee uyt Spaenje komende Kielen in hare handen. Haest liep haer de Wind tegen. Buyten al hare vorige gedaghten voerense de Maes in; t'samen / met de twee veroverde / 26. Scheepen sterck; doch met seer weynigh Volck voorsien. Dus quamense voor den Briel; welcke Stad de Heer van Lumey opeyschte / in den naem des Princen van Oranje, als Stadhouder des Konings van Spaenje over Holland. De schrick der Geestlijcke en Weereldlijcke Ingesectene (wijlse meenden / dat sigh een groot Heyr in de Kielen onthield) / was soo geweldigh / de bestieringh Gods op een sonderlinge wijs hier ontrent werckende / datse al t'samen uyt de Stad wegh vlooden, behalven vijftigh Burgeren. Vermits geen antwoord op d'opeysschingh quam / traden die van de Scheepen aen Land. Met Rijs / Peck en Stroo kreegense de brand in d'eene Poort: liepense voorts met een Boom op / en geraeckten dus sonder tegenstand binnen.

Komen, gantschlijck buyten haere gedagten en wil, voor den Briel; welcke Stad wonderlijck van haer wierd ingenomen.

1572.

Deeser wijs wierdense meester van den Briel: waer by onder meer andere dingen / aenmercklijck is: I. Dat niet eenigh voornee-

Aenmerklijkhedeen

NEDERLANDEN

neemen / maer encklijck de Wind / d'Inneemers tot door den Briel joegh. II. Dat d'aenkomende niet meer als tusschen de vijf en ses-honderd sterck waren; derhalven gantsch lightlijck hadden konnen afgedreeven werden / indien deese schrick de Burgers niet had doen lopen. III. Dat de Gevolgen van deese eerste Victorie der Nederlanderen seer groot sijn geweest / gelijck wy vervolgens sullen hooren. IV. Dat d'Inneemers geen gedaghten hadden / deese Plaets in te houden; maer alleen deselve te plonderen / en dan weer te vertrecken; waer door de gevolghde groote vrught deeser Zeege sou verydeld sijn geweest. Doch haest wierdense anders gesind: besloten te blijven; Prins Willem hier van kennis te geven / en bystand te versoecken.

by deese Verovringh:

en groote gevolgen

Deese Veroveringh had een dubbele uytwerckingh / beyde tot nadeel van Spaenjen. In de Brusselaers verweckte se moed; door de hoop / dat Duc d'Alba nu ander werk sou vinden / en haer wat in rust moeten laeten. In Alba en de Spaenjaerden in de Nederlanden veroorsaeckte se so veel vrees / dat d'eerstgenoemde 't hangen der gedagte Brusselaers; d'andere haer voorneemen / van de Stad Utrecht uyt te plonderen / uytstelden. Duc d'Alba, schoon hier over seer ontsteld / meende echter / dat hy de Water-Geusen wel haest weer sou verjagen. Deese Inneemingh geschiedde op den 1. April Anno 1572. Waer nae dit Schimp-versje ten Spreeckwoord onder 't Volck ontstond. Den eersten van April Verloor Duc d'Alb' sijn Bril.

van deese eerste Zeege der *Nederlanderen* tegens *Spaenje.*

Schimp-spreeckwoord.

De Graef vander Marck, of Hertogh Lumey, gingh in den Briel op sijn woest Soldaets / en wreed genoegh te werck tegens de Geestlijckheyd; van welcke hy sesthien of aghthien / by hem gebangen bekomen / deed ophangen / tot groot misnoegen van Prins Willem, en alle regte Gereformeerde. Echter was 't doemaels noch geen tijd / om hier over straf t'oeffenen. Alba trock een deel Spaenjaerden by een / sondse / onder den Graef van Bossu, in Scheepen en Schuyten nae den Briel, om dese Stad te herwinnen. Hoogmoedigh tradense te Land / maer vertsaeghd liepense weer wegh; wijlmen haer vreeslijck met grof Geschut verwelkoomde: oock een Sluys opende; waer door soo veel Water op 't Land quam / datse niet meer dan eenen Dijck konden gebruycken. Om niet te verdrincken / namense de vlught na hare Scheepen; maer die hadmen ondertusschen al t'samen door 't vyer vernield. Dus moestense sien wegh te geraecken soo goed alsse konden; liepen en swommen door slijck en water; waer door niet weynige der haere versmoordden. Deese Zeege vermeerderde seer de courage der Water-Geusen; en sy bequamen een groote toeloop; maer daer onder vermenghde sigh oock veel schuym van menschen / en snood geboeft / 't welck by d'een en d'andere gelegenheyd vry onbetaemlijck te werck gingh.

De Heer van *Lumey* handeld op sijn woest Soldaets binnen den *Briel.*

NEDERLANDEN

Duc d'Alba send een hoop *Spaenjaerden* derwaerts, om deese Stad te herwinnen;

doch werden hier ellendigh onthaeld.

De vlughtende Spaenjaerden, in een sleghte staet ontrent Dordrecht aengekoomen / waren'er geerne binnen geweest / maer d'Inwooners wilden haer niet inneemen. De Rotterdammers weygerden desgelijcks; doch door list kreegh Bossu haer noch in de Stad; en veele Burgers wierden dood geslagen. Hier staet te weeten / dat meest al de Steeden / waer in geen Spaensch Guarnisoen was / wegens de Thiende penningh waren gaende geraeckt / om sigh daer tegens te stellen. Daer maer alleen weynige van deese Natie laegen / hadmense uytgejaeghd / en men wou haer niet weer ontfangen. Echter quamense al weer in sommige dier Plaetsen / soo door list als door geweld. Deese

Algemeenen Haet in de *Nederlanden,*

soo van *Roomsch-Catholijke* als van *Onroomsche,*

onwil

NEDERLANDEN

onwil en tegenstand was bynae algemeen / soo by de Roomsche als Onroomsche, want 't gold nu / boven 't verbranden der soo genoemde Kettersche Geusen ('t welck meest al de Pausslijcke niet mishaeghde) / en 't verbreecken van de Privilegien des Vaderlands / oock den buydel van alle. Daer-en-boven wierden veele der Roomsch-Catholijke door Duc d'Alba en sijne Spaenjaerden weynigh min qualijck gehandeld (uytgesonderd d'opofferingh aen 't vyer) als de Gereformeerde, insonderheyd alsse rijck waren. Hadden oock ten laetsten al mee haren ondergangh te verwaghten / wylmen d'een en d'ander aensagh als Rebellen, die Leven en Goederen hadden verbeurd.

tegens de Spaenjaerden.

Tweede Toght des Princen van Oranje na en in de Nederlanden.

Onder deese beroerte in 't Land was Prins Willem aengemoedighd / om andermael met een Krijghsheyr aen te koomen. Alles begon sigh seer wel te laten aensien. Veele Steeden in Holland, Zeeland, &c. vielen van de Spaenjaerden af / wegens hare seer grouwlijcke bedrijven; doch Amsterdam in Holland, en Middelburgh in Zeeland lieten sigh door des Princen Brieven niet bewegen / om desgelijcks te doen. 't Scheen nu datmen voor Wind sou feylen. Graef Lodewijck van Nassauw, die sigh een wijl tijds in Frankrijk had onthouden / en met een deel Françoisen afquam / veroverde Mons, of Bergen in Heenegouw. Ondertusschen trock Prins Willem over de Maes by Roermond. Had veele Duytschers by sigh / en naerderde tot dight by Duc d'Alba; die echter / schoon meer als dubbel soo sterck van volck / noyt Slagh dorfde wagen. Seldsaem was 't / dat hier veele Roomsch-Catholijke d'Onroomsche hielpen tegens de yverigh-Roomschgesinde Spaenjaerden: en daer tegens by Duc d'Alba sigh begaven veele Duytsche Heeren / welcke 't Pausdom uyt de Landen haers Gebieds verdreven / 't Euangelium ingehaeld hadden / om in deese Nederlandsche Provintien 't Euangelium te helpen uytroyen / en 't Pausdom te stercken. Onder deese waren de Hertogen Ernst van Brunswijk; Frans van Saxen-Lauwenburgh, en dien van Holstein: oock Graef Otto van Schauwenburgh, schoon een Na-neef van Prins Willem. Elck van haer braght een goed deel Volcks mee / ter hulp van Alba, bestaende in Duytsche Ruyters.

Aenmerklijckheyd van Roomsche, en Onroomsche.

Veele Steden den Prins toegevallen, of gemaklijck veroverd.

Echter vielen noch al Steeden van de Spaensche af / wegens der selver onmenschlijcke Tyrannyen; of lieten sigh sonder tegenstand van des Princen volck veroveren. Graef Willem van den Bergh wierd te Zutphen ingelaten; en maeckte sigh / door vrywillige toeval / of sonder veel tegenweer te vinden / als in een oogenblick meester van Doesburgh, Deutechem, Lochum, Grol, en 's Heerenbergh. Voorts van Harderwijk, Elborgh, Hattem, de Betuw, Amersfort in 't Stight Utrecht; Campen, Zwol, Hasselt, Oldenzeel in Overyssel, &c. Alles schickte sigh soodanigh / als of binnen een korte tijd 't Land van de Spaenjaerden sou gesuyverd sijn geworden. Maer de Heere onse God had wat anders ontrent ons voor. In sulck een gelegenheyd sou 't Volck noch al onder den Koningh van Spaenje sijn gebleven / en sijne Dwinghlandyen noyt ontworsteld hebben / als hy die t'sijner tijd weer had willen oeffenen. Behalven noch / dat de Religie en Persoonen der Onroomsche altijd op 't heevighste vervolghd souden sijn geweest / tot verdelginghs toe. Want de Roomschgesinde Nederlanders wilden wel van de Spaenjaerden, wegens hare wreedheden / ontslagen sijn / hare Privilegien geerne behouden / maer Koningh Philips niet verwerpen; d'uytroyingh der Gereformeerde niet beletten. Men moest derhalven noch langer sucktelen / om eens gantsch verlost en reght vry te werden.

Echter moestmen noch al langer suckelen, om eens geheel van de Spaensche Geweldenary verlost te werden.

NEDERLANDEN

De tijding van de Parijssche Moord; oponthiedingh der Françoisen, en geld gebreck doet 't Leger van Prins Willem te niet gaen.

Daer quam een nieuwe Slagh; te weeten / de Parijssche Moord / aengesteld tegens de soo genoemde Hugenoten, die altijd in verbloeckingh sal blijven by d'Onroomsche. Doe volghde terstond d'op-ontbiedingh der Françoisen, die de Fransche Koningh Prins Willem van Oranje had toegestaen / uyt enckele geveynsdheyd / om de Gereformeerde in Frankrijk, door goed vertrouwen / dies te lighter in 't Moord-net te locken. De verslagenheyd in des Princen Leger over deese snoode daed was soo groot / waer by dan noch quam de verswackingh van 't selve / door 't te rugg' roepen der daer in geweest sijnde Franschen, dat veele verstaeghdlijck wegh-liepen. Een ander groot gedeelte moest Prins Willem afdancken / door gebreck van geld t'harer Besoldingh. Met 't weynigh noch aengehouden Krijghsvolck begaf hy sigh na Holland, sijn oud Gouvernement. Graef Lodewijk van Nassauw moest Bergen in Heenegouw weer aen Duc d'Alba overgeven. Graef Willem van den Bergh verliet al de genoemde bekoomene Steeden / sonder eens vyand gesien te hebben.

Nieuwe seer ellendige, en wanhopige Staet des Lands.

Hier was 't nu weer seer ellendigh in 't Land gesteld; en alles stond wanhopigh. Prins Willem had geerne de Stad Zutphen bewaerd; doch de daer binnen leggende Commandant Yssellstein sprack / soo haest de Spaenjaerden daer voor quamen / van Accoord. Terwijlmen aen d'eene Poort handelde van de Verdraghs-Artijkelen, drongen de Spaensche door een ander' in / en braghten veele Menschen om 't leven. De hier boven genoemde Steeden in Gelderland, Over-Yssel en in 't Stight Utrecht, droegen de Spaenjaerden de Sleutelen te gemoet: welcke nu nergens tegenstand vonden. Alleenlijck Naerden sloot de Poorten voor haer toe. Maer doe 't groot Spaensch Leger aenquam / gavense sigh over / op voorheenen geslootene Voorwaerden. Doch soo haest de Castilianen binnen getrocken waren / seyndense de Burgeren aen / datse 's anderen daeghs op een genoemde plaets by een souden koomen. Deese sigh vertrouwende op 't Accoord, en alleenlijck eenigh Koninghlijck Bevel aen haer verwaghtende / verschreenen weerloos. Maer terstond wier-

Naerden geeft sigh over aen Don Fredelrick, Soon van Duc d'Alba.

dense

NEDERLANDEN

dense al t'samen jammerlijck vermoord. Selfs Don Frederico, Soon van Duc d'Alba, doorstack'er eenige met eygener hand. 't Stadhuys verbranddense. Diese onder de vermoorde noch niet geheel dood vonden/ wierpense in een daer toe gemaeckt groot Vyer. Staecken de Huysen in brand/ op dat de geene/ die sigh daer in verborgen moghten hebben/ gedwongen wierden uyt te koomen ter Slaghtbanck. Noch swangere/ noch Kraembrouwen/ noch stockoude Mannen van taghtigh/ tnegentigh/ en honderd jaren wierden verschoond. De grouwelen/ hier gepleeghd/ sijn niet te beschrijven; onaengesien de Stad sigh op Verdragh overgegeven/ en Don Juliano de Romeo uytdrucklijck beloofd had/ dat de Burgers leven en goederen behouden; alleen honderd Spaenjaerden soo veel Goeds uyt de Stad neemen souden/ als se dragen konden. Dit geschiedde den 2. December Anno 1572. De gepleeghde vervaerlijcke wreedheden waren noch niet genoegh. Men verbood/ de vermoorde lighamen te begraven. Naeckt moestmense op de straten laten leggen/ tot op naerder bevel; 't welck veerthien dagen langh aghter-bleef. De Stad Naerden wierd soodanigh geplonderd/ dat eenige overgeblevene Vrouwen en Kinderen niets behielden/ noch vonden/ om van te konnen leven.

Grouwlijke Moorden, en vervaerlijke bedrijven,

van de trouwloose *Spaenjaerden* hie gepleeghd.

De Menschen maecken in hare herten overleggingen; maer d'uytkoomst is van den Heere na sijnen wil. De Spaenjaerden meenden hier door alle Steeden een schrick aen te jagen; soo datse sigh niet meer in 't minst tegens haer souden derven stellen/ maer haer ootmoedigh inneemen/ en na haren lust laten handelen. De schrick volghde wel; doch niet 't andere/ maer reght het tegendeel. Dit hooghst-beklaeghlijck onheyl voor de Naerdenaers deed God/ die uyt de duysternis weet light te scheppen/ dienen/ tot behoudenis der andere Hollandsche Steeden: welcke/ verbaesd over de moorddadigheyd der Spaenjaerden; en siende/ datse noch Belofte noch Eed hielden/ wanneer men sigh vreedsaem aen haer overgaf/ een vast besluyt namen/ liever tot den laetsten Man toe te willen veghten/ als haer dus te laten vermoorden.

Dit vreeslijck onheyl der *Naerdenaers* diende tot behoudenis der andere *Hollandsche* Steeden, en schade der *Spaenjaerden.*

Haest daer na quamen de Spaensche voor Haerlem: doch vonden hier/ ontrent aght maenden langh/ treflijcke tegenstand; waer door haer Leger geweldigh wierd versWakt/ soo door d'Uytvallen der Haerlemmers, als door hongersnood/ en sterfte by duysenden. Had deese Stad behoorlijck geproviandeert geweest/ of was 't aenkoomend Ontset van Prins Willem niet geslagen geworden/ buyten twijffel souden de Burgers de Beleegeringh hebben verduerd. Maer na uytgestane grouwlijcke hongersnood moestense sigh overgeven op den 31. Julius Anno 1573. Soo haest Don Frederico daer binnen was gekoomen/ deed hy door Swaerd/ Strop en Water om 't leven brengen meer dan 2000. Soldaten. Echter behielden de Burgers (behalven eenige) 't leven/ voor d'opbrenging van een groote som geld. Frederick had gesien/ hoe veel quaeds de Moord te Naerden hem veroorsaeckte. Wou derhalven die van Haerlem wat saghter handelen/ om sigh weer wat beeter naem te maecken/ en andere Steeden door dit Lock-aes te vangen.

Belegeren *Haerlem*: lijden hier groote afbreuck: doch bekoomen eyndlijck de Stad door vreeslijke hongersnood.

1573.

Korts daer na begaven de Spaenjaerden sig voor Alckmaer; maer moesten met schande opbreecken den 8. October; na verlies van een groote meenighte haers volcks. Ondertusschen hebben de Haerlemmers hier den Spaenschen haet moeten gewaer werden. Don Frederico had haer gebooden/ een deel harer Burgeren te leveren/ om voor Alckmaer gebruyckt te werden tot Pionniers, of Gravers. Soo veele der selve/ gedurende de Belegeringh/ 't leven verlooren/ soo veel' andere moesten t'elckens in der gesneuvelde plaets derwaerts werden gesonden. Onder dit Alckmaersch Belegh sijn eenige seldsame voorvallen in aght genoomen. Een jonge Dochter wierd door een Kogel de Doeck van haer hoofd af-geschooten/ sonder eenige andere beleedigingh. Seeckere Dienstmaeghd geluckte 't soo wel niet. Terwijlse in de Koock-keucken van 't Huys gebradene Hoenderen van 't Spit af-deed/ quam een Kogel/ die haer 't hoofd glad wegh nam. Dit Huys wierd genoemd 't Harts-hoofd. Sulcke gevallen gebeuren in diergelijcke gelegenheden dickmael. Maer vreemder was 't geen Cornelia Coltermans bejegende. Terwijlse boven op de Solder van haer Huys was gegaen/ om daer yets te verrighten/ quam een Kogel aenvliegen/ die tusschen hare beenen doorsnordde; voor en aghter een deel harer Rocken/ en van haer Hembd wegh nam/ doch haer lighaem gantschlijck niet raeckte.

Voor *Alkmaer* moestense met schade en groot verlies opbreken.

Seldsame uytwerckingen eeniger *Canon*-Kogelen

binnen de Stad *Alckmaer*, onder de Belegeringh.

't Volck van Prins Willem had Middelburgh belegerd. Seer veel hingh 't Gemeene-best aen de veroveringh deeser Stad/ binnen welcke de Spaensche Overste Mondragon in Besettingh lagh. Weynigh hoop was'er/ om 'er meester van te werden/ door gebreck van geld. De Waght-Scheepen hadden nu al in vier geheele daegen geen Proviande gehad. Evenwel kreeghmen binnen Zierickzee noch ses-duysend Brooden geborght. Niet langh kon dit strecken. Als'er nu geen middel meer voor handen was/ om 't Belegh voort te setten/ en Prins Willem in d'uyterste verlegenheyd stond/ wierd tot alle geluck een Brief onderschept/ geschreeven van Mondragon aen den Grooten Commandeur. D'inhoud was: Dat hy de Stad nae aght daegen/ indien'er geen spoedigh Ontset quam/ sou moeten overgeven aen de Rebellen, wegens groote hongers-nood. Boven maten seer verheughde dit Oranje. De Brief wierd getoond aen de Burgery te Flissingen; die terstond veerthien-duysend guldens by een braght/ tot voortsettingh deeser Belegeringh; onder voorwaerde/ datmen deselve haer sou weergeven uyt den Middelburghschen Buyt. De 22. Februarius Anno 1574. leverde Mondragon de Stad over.

Aenmerklijck geld-gebreck van Prins *Willem.*

Middelburgh in *Zeeland* van sijn Volck belegerd.

Wanhoop, van deese Stad te sullen bekoomen, wijl 'er geen geld was.

NEDERLANDEN

Veele Koopmanschappen wierden'er gevonden / welcke behoorden aen Antwerpenaers; en diemen verkoght voor vijfmael honderd duysend guldens.

Evenwel noch geluckigh veroverd; en hoedanigh. 1574.

Treflijck wel quam dit geld te pas; want men deed'er mee af de gemaeckte schulden; oock wierden de Soldaten en Bootsgesellen haer' aghterstallen ten vollen betaeld. Dit veroorsaeckte Prins Willem een groote ruymte / en verweckte in de Gemeente een sonderlinge moed: Gaf oock geheel Zeeland een verseeckerder rust.

Spaenjaerden belegeren Leyden voor d'eerste mael. 1573.

Doe de Spaenjaerden Alckmaer niet hadden konnen vermeesteren / trockense voor Leyden, op den laetsten October Anno 1573. Qualijck was deese Stad voorsien van Mond-kost. Echter stonden de Belegerde de Honger en Winter-koude langer dan vier Maenden uyt; waer door de Spaensche in Martius Anno 1574. weer vertrocken / wegens d'aenkoomst van Graef Lodewijk van Nassauw, Broeder des Princen van Oranje; wiens Volck ondertusschen Geertruydenberg had beklommen / en ingenoomen.

Doch moeten weer opbreecken. 1574.

Drie dingen, welke scheenen 't verlies der Stad te sullen veroorsaken,

strecken t'harer behoudnis.

Drie dingen scheenen 't verlies van Leyden ontwijffelbaer te sullen bevorderen; te weeten: I. Dat de beste liefhebbers des Vaderlands doemaels buyten de Stad waren. II. Dat 'er gebreck van Guarnisoen was. III. Dat 'er een groote Sterfte ontstond. God echter bestierde 't soodanigh / dat even deese drie dingen de behoudenis der Stad wierden. Want: I. De grootste Patriotten buyten Leyden sijnde / deeden deese Plaets veel meer voordeel / door 't ernstigh bevlijtigen des Ontsets / alsse daer binnen souden hebben konnen uytwercken. II. Indien d'Engelsche Soldaten / welcke Prins Willem had belast in Leyden te trecken / doch door 't boos beleyd van eenige quaedwillige Burgers daer buyten gehouden waren / sigh daer in hadden bevonden / gewisselijck soudense haest met de Spaenjaerden in accoord sijn getreeden; waer van korts daer na sigh klare blijcken toonden. III. De Pest verminderde 't getal der Inwooners; waer door dan d'overige met de Proviande dies te langer konden strecken.

Duc d'Alba vertrekt weer na *Spaenje*. 1573.

In December Anno 1573. vertrock Duc d'Alba weer na Spaenje, als hy (gelijck hy sigh derf de beroemen) binnen ses jaren tijds in de Nederlanden over d'aghtthien-duysend Ketters en Rebellen alleenlijck door Beuls handen had doen sterven; behalven de meenighte der omgebraghte door 't Krijghsswaerd / en de vreeslijcke Moorderyen der Spaenjaerden. Doch hier door had hy de saeck sijns Koninghs niet bevoorderd / maer veel meer noch voorts verdorven / en selfs een groot deel Roomschgesinden tot opstand bewoogen.

Berigt van *Ferdinand Alvarez de Toledo*, Hertogh van *Alba*.

't Sal hier niet t'onpas koomen / eer wy tot 't vervolgh der Nederlandsche Geschiedenissen voortgaen / onse nauwkeurige Leesers eenigh berigt te geven van deesen Ferdinand Alvarez de Toledo, Hertogh van Alba; te meer / om dat hier veele dingen sullen invloeyen / nodigh te weeten / tot dies te beeter kennis van den staet der Nederlandsche Provintien voor en onder sijn bewind / als Gouverneur van deselve.

NEDERLANDEN

Heeft Keyser *Carel* de V. gediend in sijn' Oorlogen tegens de *Protesteerende* in *Duytschland*; en toonde doe al sijne bloeddorstigheyd.

Hy was van geboorte een Spaenjaerd. Had Keyser Carel de V., naderhand desselven Soon Philips de II., Koningh van Spaenje, groote diensten gedaen in haer' Oorlogen. In die van Carel tegens de Protesteerende in Duytschland hielp hy sijne Majesteyt niet alleen veghten; maer sterckte hem oock in verscheydene seer harde bedrijven; en hitstede hem geduerigh aen tot ongenadige handelingen tegens de soo genoemde Ketters. Doe de voortreflijcke Keurvorst Hertogh Johan-Frederick van Saxen Anno 1547. de Slagh tegens Carel verloor / en hy selfs gevangen wierd / braght Duc d'Alba hem voor den Keyser / en ried den selven / hem terstond te doen onthoofden: gelijck hy dan oock al stracks dien doodlijcken slagh sou hebben moeten ontfangen / indien de Keurvorst van Brandenburgh geen ernstige voorbidding had gedaen; tot groot misnoegen van 't bloeddorstige gemoed deeses Ferdinandi.

Sijne verrightingen in *Italien* voor Koningh *Philips*; die hem had gemaeckt *Vice-Roy* van *Napels*.

Doe de gemelde Carel sijnen Soon Philips Koningh van Napels had gemaeckt / sond deesen den Hertogh van Alba, als Capitain-Generael, in Italien. In Piemont vergaderde hy een maghtigh Heyr: ontsettede Volpian, door de Françoisen belegerd; en ruckte voor S. Jago: doch wierd door de Fransche gedwongen / met schade en schande op te breecken: die oock Volpian daer na weer veroverden. Als nu Philips voorts Koningh van Spaenje, Heer der Nederlanden was geworden / en Johannes Petrus Caraffa tot 't Pausdom wierd verheven / hernoemd Paulus de IV., wiens Geslaght voortijds door Carel uyt Napels was gebannen; daght de Roomsche Heyligheyd deesen hoon op des Keysers Soon te wreecken / en Oorlogh tegens hem te voeren.

Paus *Paulus* de IV. soeckt oorsaeck tot Oorlogh

Soght hier toe allerley oorsaecken; en gaf oock sijnen Neef Don Antonio Caraffa 't Graefschap Bagno; nevens de Titel van Marquis van Mirabello; wijl hy wel wist / dat Philips hier door sou ontwaecken; 't Reght van Marcus Antonius Colonna beschermen / en alsoo d'Oorlogh beginnen.

tegens Koningh *Philips* de II. van *Spaenje*

Philips schreef hier over aen den Paus; doch kreegh een toornige antwoord / met vry van smaedlijcke veraghtingh. Derhalven beval hy Duc d'Alba, door hem gesteld ten Vice-Roy van Napels, een sterck Leger te versamelen; na Romen te trecken; de Plaetsen daer ontrent / en / soo hy kon / selfs Romen in te neemen.

die *Duc d'Alba* met Krijghsmaght tegens den Paus sond

Haest veroverde hy Ponte Corno, Faselone (by andere Frusilone, en Frosinone), Tivoli, Anagni, Ostia, &c.; en sijne Ruytery stroopte tot voor de Roomsche Poorten: welcke Stad hy lightlijck had konnen bekoomen / indien hy had begeerd: doch liever wou hy deselve Vrede aenbieden: die de Paus echter weygerde; en ondertusschen de Koningh van Frankrijk had opgemaeckt / om in Italien te koomen; hem t'ontsetten; dan met gesamentlijcke Maght 't Koninghrijck Napels te vermeesteren.

Hy neemt wel verscheydene Plaetsen

Dus quam een goed deel Françoisen derwaerts:

NEDERLANDEN

waerts: oock had de Paus van eenige Italiaensche Vorsten hulp gekreegen; waer mee hy Duc d'Alba soodanigh benauwde / dat hy gedwongen was / een Wapenschorssingh voor de tijd van veertigh dagen te versoecken; binnen welcke hy sijn volck afdanckte / en weer na Napels keerde; dies de Paus al 't verloorne op sijn gemack weer hernam. 't Breeder berigt hier van kaumen vinden by Alonzo de Ulloa, de vita Caroli V. lib. 5.

in; doch moet eyndlijck weer wijken.

Hitst Koningh *Philips* noch meer op,

Doe de Nederlanders sigh tegens Koningh Philips eenighsins hadden beginnen op te stellen / wegens de verbreeckingh harer Privilegien, ondraeghlijcke Tyrannyen, &c. gaf de Regente Margaretha van Parma den raed / dat de Koningh selfs in de Nederlanden sou koomen / met weynigh volck; vermits hy door sijne tegenwoordigheyd al 't ontsteide lightlijck weer sou konnen herstellen; alles tot rust brengen. Doch Duc d'Alba, nu in Spaenje by hem / blies hem wat anders in / overeenkoomende met sijnen bloedgierigen aert tegens de geene / welcke hy vyandigh was. Sijne Majesteyt (seyde hy) moest deese soo schoon-voorkomende gelegenheyd / om de Nederlanderen t'eenemael te berooven van al hare groote Privilegien, welcke sijn' aengelegenheyd soo gantsch nadeeligh waren / niet versuymen. Nu had hy kans / om sigh door geweld en met glimp volstreckt Heer over haer te maecken / en haer 't Jock op den hals te leggen: desgelijcks / om haer sulcker wijs te straffen / dat andere sijner Onderdanen sigh daer aen spiegelen / en geen lust hebben souden / 't Voorbeeld deeser Rebellen na te volgen. Sijnen raed wierd aengenoomen / en hy selfs gesteld ten Hoofd over 't Krijghsvolck / na de Nederlanden verordonneert.

om de *Nederlanden* 't Jock op den hals te leggen;

derwaerts hy gesonden wierd

Uyt Spaenje vertrocken / quam hy te Genua aen met 9000. Mannen te voet / en ruym 1200. te paerd. De Gouvernante Margaretha schreef wel aen hem en aen den Koningh / dat 't Land nu genoeghsaem onder de knie / nergens meer voor te vreesen was / wijl d'oproerige of wegh gevlooden / of om hals gebraght waren / of in Gevancknis saten: dat oock de Steeden in genoeghsame verseekerdheyd stonden; waer door dan sijne koomst met soo veel Spaenjaerden niet alleen voor gantsch onnoodigh was te houden / maer lightlijck d'oorsaeck van een nieuw oproer / en hervattingh der Rebelly sou konnen sijn. Hare belofte / dat geen Spaensch Krijghsvolck in 't Land sou koomen / had d'Adel en 't Volck / insonderheyd de Roomsch-Catholijke, niet alleen gestild / maer oock aengemoedighd / om den Koningh met d'uyterste yver te dienen. Indien hy nu / tegens de gedaghte gedane toeseggingh / met Spaenjaerden aenquam / soo sou alles sigh weer konnen omwenden / en de vrees voor deese Natie, de verbreeckingh der Belofte / wanhopige / en voor den Koningh gevaerlijcke voorneemens konnen baren. Derhalven best ware / sijn Heyr weer na Spaenje te senden / en hier de rust te behouden. Maer te vergeefs. 't Opset moest

met een groot deel *Spaenjaerden*

tegens den raed der *Gouvernante Margaretha* van *Parma* aen den Koningh en *Alba*: welcker *Prophetie* wierd vervuld.

tot d'uytvoeringh koomen; te weeten: Onder schijn van de Beroerten te stillen / de Nederlanders tot Slaven van Spaenje te maken; onder voorwendingh van straf haer van al hare Goederen te berooven; aen kant te ruymen al wat sigh eenighsins had konnen beweegen tot tegenstand: en dan / als men sigh volstreckt Heer had gemaeckt / in Nederland te planten den Stoel des Oorloghs / om van daer uyt op Engelland en Frankrijk aen te vallen.

NEDERLANDEN

Opset van *Philips* en *Alba* ontrent de *Nederlanden.*

Doe Alba tot by Diedenhoven was genaederd / quamen hem daer vinden Barlaimont en Noirkarmes, Gesanten der Gouvernante, om hem te verwelkoomen / en sijne Commissie te sien. Hy toonde deselve; waer in alles hem alleen was vertrouwd en opgedraegen; met een onbepaelde Maght in saecken des Oorloghs. De Hertogin van Parma bleef quansuys de Staets-regeeringh aenbevolen; doch so bepaeld en ingetrocken, dat in geval van eenige twijffelaghtigheyd ontrent dingen / de Land-bestieringh aengaende / de verklaringh daer van aen Duc d'Alba moest staen; en t'sijner kennis werden gebraght alles wat misdreven was in 't stuck der Religie; met volle maght tot straf of Pardon. In Braband geraeckt / en te Brussel ontfangen sijnde / begon Anno 1567. 't werck aen te gaen. Verscheydene Steeden besettede hy met sijne Spaenjaerden. Deed al terstond de Graven van Egmond (op wien hy een bysondere wrock had) en Hoorn gevangen neemen / nevens meer andere voorname persoonen.

Alba's koomst in de *Nederlanden*; en sijn' onbepaelde Maght.

Doet terstond *Egmond*, *Hoorn* en andere Heeren gevangen neemen. 1567.

Prins Willem van Oranje d'aenkoomst van Alba vernoomen hebbende / en wel weetende / dat veele der Eedele / welcke haren yver hadden getoond tot voorstand van 's Lands Privilegien, om hals souden koomen / had sigh na Duytschland begeven; sommige andere voorname Heeren desgelijcks. Doe de Kardinael Granvella (die een wijl tijds met de Regente alles bestierd / seer veel quaed aengeregt / d'Adel verbitterd had) met een toornigh gemoed / wegens eenige bejegeningen / uyt de Nederlanden na Spaenje vertrocken / en nu te Romen, hier tijdingh kreegh van Alba's koomst / Egmonts en Hoorns gevancknis / vraeghde hy: Of men den Swijger oock in handen had gekreegen? Hy meende / Prins Willem van Oranje. Op d'antwoord / neen, vorst hy los: Aen de gevancknis des Swijgers was meer geleegen, als aen die van al d'overige. Vermits Alba de Vader niet kon bekoomen / wou hy sigh wreecken aen desselven onschuldige Soon / noch maer ontrent derthien jaren oud. Deed hem / tegens alle Reght / en de Privilegien, wegh neemen uyt de Leuvensche Academie, daer hy studeerde, en na Spaenje voeren; alwaer hy 28. jaren in Heghtenis versleet. Anderweegen deed hy Heeren / Eedelen / en Burgermeesteren by 't hoofd vatten. Sulck een schrick veroorsaeckte dit / dat meer als 20000. in aller spoed de vlught naemen uyt Nederland na Engelland, Frankrijk, Duytschland, &c.

Kardinael *Granvella* na *Romen* vertrocken.

Sijn oordeel van Prins *Willem*, van hem genoemd de *Swijger*.

Snooden handel van *Alba* in de *Nederlanden.*

Steld de Bloedraed aen; en tot Præsident den verfoeylijken booswight Johan de Vergas,

Flucks stelde Duc d'Alba aen de Raed der Beroerten, gesegt de Bloed-Raed; in welcke de Præsident, of Voorsitter, en 't Hoofd was Johan de Vergas; een Mensch, die in toornigheyd, wreedheyd, bloeddorstigheyd alle andere grouwlijcke Tyrannen overtrof; gelijck sijn' eygene Landslieden hem dien lof gaven. Waerom hy oock van sijn Reghter-ampt in Spaenje niet alleen afgeset, maer oock gebannen was; wijl hy, boven sijn' andere menighvuldige ongereghtigheden en misdaden, een noch seer jongh Vader en Moederloos Dochtertje van sijn naeste Bloedverwantschap verfoeylijck had verkraght. Wat voor een Vonnis hy velde over al de Nederlanderen, soo Roomsch als Onroomsch, hebben wy hier boven gehoord. Twaelf andere waren hem in deesen Bloed-Raed toegevoeghd; doch van soo weynigh authoriteit en aensien, datse maer alleen moesten toestemmen 't geen Vergas wou; op wiens voorstel Alba alle Vonnissen teeckende. Als, onder veel andere, eens eenen ter dood was veroordeeld, dienmen na d' executie gantsch onschuldigh bevond te sijn aen 't geen men hem had opgeleght, trock Vergas sigh dit niet verder aen, als dat hy seyde: Heeft hy ten onreght de dood geleeden, soo sal 't tot voordeel van sijne Ziel strecken.

om sijne schelmstucken uyt Spaenje gebannen.

Verklaring deeses Bloedraeds, wat voor persoonen schuldigh waren aen Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schending:

In de gedaghte Raed, daer Vergas alleen 't Hoogh-bewind had, wierden verklaerd begaen te hebben misdaed van gequetste Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt: „d'inbrengers en toestanders aller Requesten tegens de nieuwe Bisschoppen, Inquisitie en Placcaten. Die de nieuwe Predicatien hadden toegelaten, 't sy door wat voor nood van tijd en gelegenheyd sulcks geschied moght sijn. Die d'eerste Predicatien niet met alle maght hadden tegen gestaen: de Kerckplonderingen, en d'overleveringh van 't Request der Edele niet hadden belet; 't sy door ooghluyckingh, of door verbaesdheyd en vrees. Die ontkenden, dat de Koningh gereghtighd was, al deese Landen van hare Privilegien te berooven, en ontslagen te sijn van alle Eeden aen deselve gedaen: vermits meest al d'Inwooners misdaen hadden, 't sy door bedrijf, of door versuym. Die seggen wilden, dat deese Reghtbanck sigh moest reguleeren na de Handvesten en Privilegien; welcke doch d'oorsaeck waren van al 't quaed, &c. Volgens deese Verklaringh was'er byna niemand in 't gantsche Land, hoe Roomsch-Catholijck hy oock sijn moght, die niet schuldigh was aen Crimen Læsæ Majestatis; Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schendingh: wiens Hoofd niet yeder oogenblick in gevaer stond van over de Klingh te springen; indien men noch niet arger tegens hem handelde: wijl niet alleen wierden doodwaerdigh gesteld de geene die yets gedaen hadden; maer oock, die niet hadden konnen beletten dat het gedaen wierd. Hier van alleen beschuldighd, soo was 't met haer leven en goederen gedaen. Want van deesen Bloedraed, alle maer Jaseggers op den wil van Vergas, viel geen Appel of hooger Beroep.

volgens welcke byna yeder in deese Landen doodschuldigh was.

Grouwlijcke woederyen van Duc d'Alba, en de Bloedraed tegens allerley Inwooners.

De Heer P. C. Hoofd in sijne Nederlandsche Historien seght hier op: „Wien in alle „Gewesten waggelde 't hoofd op den hals „niet, daermen dusdanigh een voet van „Reght en Reghtsvoorderingh volghde? „daer saecken van 't laetste belangh, sonder „aenschouw van Plaets of Hoven, daerse „onder gevallen waren, sonder uytvlught „van Beroep tot hooger Vierschaer, of „naerder oversigt, by twee of drie Schud„den, alle siende na den mond van eenen Ver„gas, geslecten wierden. 't Ging dan aen elc„ke kant op een bangen en spannen van al„lerley Stand, allerley Sexe, allerley Ou„derdom. De Galgen hingen gerist; de „Raden, de Staecken, de Bomen aen de „Weegen stonden verladen met Lijcken, ge„worghd, onthalsd, gebarnd. Elcke dag „had sijne deerlijckheyd, en 't bassen der „Bloedklock, dat, met de dood van Ma„eagh, den eenen, van Swager of Vriend „den anderen in 't hert klonck. Aen 't Ban„nen, aen 't Verbeurdmaecken der Goede„ren was geen eynde, &c. Ondertusschen merkten d'Onroomsche hier in aen een bysonder oordeel Gods; daer in bestaende, dat de bitterste Roomsch-Catholijke Magistraten; en verscheydene Steeden, die op 't alderwreedste tegens de Gereformeerde hadden gehandeld, met levendige verbrandingen en andere der vreeslijckste doodswijsen, selfs oock die van Amsterdam, wierden beschuldighd, van al te slap te werck gegaen, niet genoegh tot de saeck gedaen te hebben; en daer over voor den Bloedraed wierden betrocken, en aengeklaeghd.

Niemand was sijns levens een uyr verseeckerd.

Aenmerklijckheyd.

De Gouvernante Margaretha misnoeghd, versoeckt en krijght ontslagh.

De Gouvernante, Margaretha van Parma, Suster van Keyser Carel, Moey van Koningh Philips, siende hoe 't hier toegingh; misnoeghd, dat sy alleen de naem van Regente, maer Alba de daed der Regeeringh had; beducht voor verder onheyl; gebelghd, dat al hare goede raedgevingen tot rust der Nederlandsche Provintien veraght wierden; in vrees, dat dien Tyran, soo 't eens quaelijck moght gaen, sijn vuyl op haer sou mogen werpen, versoght aen Koningh Philips een gantsche ontslagingh van haer Gouvernantschap. Lightlijck verwierfse dit; en Duc d'Alba wierd terstond in hare plaets gesteld: die stracks t'Antwerpen een Kasteel deed bouwen, ten Dwinger van deese Stad. Dus liep 't jaer 1567. ten eynde. In den aenvangh van 't volgende deed hy Prins Willem van Oranje indagen, nevens veel andere ontweeckene Heeren. De Prins antwoordde hier op: Geerne wou hy verschijnen, om reeckenschap te geven van sijne getrouwe diensten aen Koningh Philips; doch niet voor Duc d'Alba en sijnen Bloedraed; maer voor wettige Reghters.

Handel van Alba tegens Prins Willem van Oranje.

Alle Nederlanders van d'Inquisitie in Spaenje en

In Spaenje wierden van d'Inquisitie alle Nederlanders (behalven eenige, welcker namen Vergas had overgesonden) voor Ketters verklaerd, of voor begunstigers der

Ket-

NEDERLANDEN

den Koningh verklaerd voor Ketters, of begunſtigers van Kettery, ſchuldigh aen Crimen Læſæ Maj. Div. & Hum.

Kettery: derhalven ſchuldigh aen Crimen Læſæ Majeſtatis Divinæ & Humanæ. Dit Vonnis beveſtighde Koningh Philips; en Alba voerde 't ſelve dapperlijck uyt. Sijne Tyranny heeft voortgebraght de t'ſamenrottingh der geene / welcke men noemde Wilde Geuſen. Veele / van alles beroofd / begaven ſigh in de Boſſchen van Weſt-Vlaenderen; van waer uyt ſy / nu ſterck geworden door de toevloeyingh van allerley booſwighten / en ſelfs half onmenſchlijck door wanhoop / by naght aenvielen op Papen en Monicken. Niet alleen plonderdenſe deſelve / maer ſneeden haer oock wel Neus en Ooren af; wijlſe haer noemden d'aenſtoockers van 't Vervolginghs-vyer / de Trompet-blaſers tot haer verderf. Alba ſond Krijghsvolck tegens haer; doch met ſeer weynigh voordeel / wijlſe maer alleen een geringh getal van dit Volck konden bekoomen. Derhalven gaf hy Placcaten uyt / datmen allerweegen Waghten ſou ſtellen / tot bewaringh der Geeſtlijckheyd. Al de ſchade / welcke deſelve voortaen ſou weervaren / ſou moeten vergoed werden van de Gemeenten / daer de Geeſtlijcke onder behoorden.

Alba's Tyranny vreeghd *de Wilde Geuſen* op de baen.

Na d'eerſte vergeefſche Toght van Prins Willem meend hy alles gewonnen te hebben.

Ondertuſſchen soght Prins Willem hulp by de Duytſche Vorſten / om de ſoo ellendigh door de wreedſte Tyrannyen verdruckte Nederlanden by te ſtaen. Van ſijnen eerſten vrughtlooſen Toght is hier boven geſproocken. Doe meende Alba, die korts te vooren de Graven van Egmond en Hoorn had doen onthoofden / alles gewonnen te hebben. Geduerigh voer hy voort met d'Onroomſche te doen verbranden. Veele deeſer Martelaren ſchroef de men de Tongh tuſſchen twee Yſeren / voor aen gloeyend gemaeckt /

Grouwlijckheyd ontrent de verbrandingh der Onroomſche.

op datſe deſelve niet moghten uytſteecken om te ſpreecken. Evenwel gavenſe / dus gemuylband / en midden in 't vyer ſtaende / noch eenigh hol / echter niet verſtaenlijck geluyd. Waer op eens twee Monicken, dight by de Lijdelingen ſtaende / ſpotlijck tot malkander ſeyden; ſoo luyde / dat het d'Omſtanders beſcheydentlijck konden hooren: Hoor, hoe ſingenſe! ſou'er oock wel een Dans op volgen. Sommige ſneedmen de Tongh geheel uyt.

Thienden, Twintighſten, Honderdſten penning; met eenige aenmercklijckheden daer ontrent.

Alba, nu in ſijnen waen volkoomen meeſter / eyſchte de Thiende / Twintighſte en Honderdſte penningh / waer van alreeds geſproocken is. Tot af-koopingh van den Thienden booden de Provintien hem twaelf Millioenen; doch te vergeefs. Geveynſdlijck gingh hy die van Artois en Heenegouw aen; ſy ſouden maer ſleghs bewilligen / om d'andere een goed voorbeeld te geven; met valſche belofte / dat hy haer dan van deeſe laſt ſou ontſlaen. Sy deeden 't. Holland volgde / ſchoon Amſterdam een wijl tijd tegenſtond. Maer de Staten van Utrecht toonden haer ten uyterſten ſtandvaſtigh in 't weygeren; waer over Alba haer een geſwoorne vyand wierd; en een Regiment Soldaten in de Stad ſond; welke d'Ingeſetene ter weeck af-dwongen vier-en-twintigh honderd guldens; een ſeer hooge geldſom in dien tijd. Bedreven allerley moedwil. Tergden Geeſtlijcke en Weereldlijcke; echter ſtonden d'Utrechters dit alles uyt / met een onverwrickbare moed. Andere Provintien, welcke noch niet bewilligd hadden / volgden haer voorbeeld; en die 't Alba alreeds hadden toegeſtaen / weecken weer te rugg'; wijl hare bewilligingh was geſchied onder de voorwaerde; Indien al de Provintien toeſtonden: 't welck nu die van Utrecht niet wilden doen; en alleen oock dit Landſchap droegh ſigh van 't begin tot 't eynd onverſetlijck; toonde doe 't grootſte hert en d'uyterſte ſtandvaſtigheyd. Maer hier over wierden d'Utrechters, op aen-

Utrecht, en alleen Utrecht, ongemeen ſtandvaſtigh in 't weygeren, verſtreckt d'andere Provintien ten voorbeeld.

Daer over veroordeeld ter gantſche verwoe-

aenschrijvingh van Duc d'Alba, in Spaenje veroordeeld / te hebben verlooren al haere Privilegien, soo wel Geestlijcke als Weereldlijcke: met bevel / datmen deese Stad verwoesten / en tot een Dorp maecken sou. Wy hebben stracks geseght / hoe d andere Provintien 't Exempel van Utrecht volghden; en hier boven / hoe 't te Brussel stond: Hoe ook de veroveringh van den Briel door de Water-Geusen aen Alba 't Compas soodanigh versettede / dat de Brusselsche Burgers ongehangen bleven; Utrecht niet geplonderd / niet verwoest wierd.

stiegh; en waer door d'uytvoering belet.

Van doe af vielen deese en geene Steeden Spaenje af / Oranje toe; die nu weer in 't Land was gekoomen. In 't eerst wierd geoorloghd met veranderlijck geluck / en veele Nederlandsche Plaetsen / onder de Spaensche handen komende / moesten ellendige mishandelingen / verbaerlijcke moorderyen uytstaen. Eyndlijck begon 't sigh met des Princen saeck beter te laten aensien; en Alba bevond sigh in groote benauwdheyd. Voor noch arger vreesde hy. Versoght derhalven van Koningh Philips ontslagingh / en verkreeghse. Doe vertrock hy weer na Spaenje, in 't laetste van 't jaer 1573.; latende de Nederlanden, welcke hy in taemlijcke rust had gevonden / vol onrust. Als hy was gekoomen op de Grensen van Duytschland, nam hy eens sijne Naghtrust by Graef Lodewijk van Koninghstein, Moeders-Broeder van Prins Willem, met wien hy aen 't Hof van Keyser Carel kennis had gehouden; en roemde tegens hem 't geen wy alreeds hier boven hebben geseght; te weeten / dat hy in de Nederlandsche Provintien alleen door Beuls handen over d' 18000. Ketters en Rebellen had doen verbranden / onthoofden / hangen / &c.

't Begind Duc d'Alba gantsch tegens te loopen.

Versoeckt van Philips ontslagingh; en treck weer na Spaenje.

Snooden roem.

Doe d'Oorlogh eerst begon / was hy soo bloeddorstigh / dat hy niemand Quartier wou gunnen; maer al de Gevangene met koelen moede deed vermoorden of ophangen. Doch alsmen (op dat 't eene Mes 't ander in de scheede moght doen blijven) de gevangene Spaenjaerden oock de Galgh-ladder begon te doen opklimmen / of buyten Scheeps-boord in Zee te werpen / gaf hy beeter aght op 't Krijgsgebruyck. De Praesident in den Bloedraed, Johan de Vergas, vertrock met Alba na Spaenje; en dorfde seggen / dat de Nederlanden verlooren gingen door malle barmhertigheyd.

Sijne bloeddorst tegens 't Princen volck, hoe ingetoomd.

Woorden van Vergas.

Doe nu de Hertogh te Madrit was gekoomen / wierd hy van Koningh Philips, wegens sijne gepleeghde onmenschlijcke Tyrannyen, niet in 't minste bestraft: daer hy in tegendeel korts daer nae / vertoornd over 't bedrogh sijns Soons / gepleeghd aen een Staet-Juffer der Koningin / welcke hy / sijnen wil van haer bekoomen hebbende / liet sitten / en met sijns Vaders kennis een andere trouwde / hem (Alba), wegens deese geringe misdaed in 't Pausdom, wel in Uzeda verbandde; en daer deed blijven / tot dat d'Oorlogh tegens Portugal op quam; derwaerts Philips hem sond / om dit Rijck voor hem te veroveren; 't welck hy oock verrighte. Alle verstandige beslooten hier uyt / dat sijne grouwlijcke bedrijven in de Nederlanden waren gepleeghd op last en met goedkeuringh des Koninghs: te meer / wijl Philips in Spaenje had verklaerd / alle Nederlanders schuldigh te sijn aen Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt-schendingh.

Alba om sijne Tyrannyen in de Nederlanden van Philips niet bestraft, maer wel om een geringe saeck in Uzeda verbannen; doch weer gebruyckt tegens Portugal.

Spightigh van persoon was hy; wel-gemaeckt genoegh van aengesight / doch niet bevallijck: mager; hol-oogigh; straf van gelaet. Door langhduerige ervarenheyd een groote Krijghs-Overste; echter meer loos en voorsightigh / als dappermoedigh: op 't hooghste wreed en bloedgierigh; onverbidlijck tot genade; onversetlijck in sijne voorneemens; uytstekend in geveynsdheyd; ongetrouw in 't houden sijner beloften; doortrapt in Hoofsche listen; oock gierigh en trots van gemoed: sulck een gesworne vyand van d'Onroomsche, oock van al de geene / welcke hem ergens in weerstonden / dat hy allerley nieuwe vonden van pijnigingen en doods-wijsen bedagt / om haer dies te meer te doen martelen. De Soldaten / insonderheyd de Spaenjaerden, beminden hem; waeren seer droevigh over sijne dood / en noemden hem haeren goeden Vader. 't Was niet vreemd. Sijnen wreeden aert tegens de geene / welcke hy beoorloghde / insonderheyd tegens de soo genoemde Ketters en Rebellen in de Nederlanden, had haer groote voordeelen toegebraght / wijl hy haer / nevens allerley moedwilligheden / Vrouwenschendingen / Moorderyen / &c. toeliet / de Plonderingh / niet alleen van bysondere Persoonen / maer van geheele Dorpen / Vlecken / en Steeden.

Lighchaems-gestalte, en Gemoeds-aert.

Liefde sijner Soldaten t'sijnwaerts; en waerom.

De Paus (Pius de V.), ten teecken sijns welbehagens in de bedrijven van Duc d'Alba, sond Carel d'Evon, een Neapolitaen, aen hem af nae Nederland, met sijne Benedictie; nevens een gewijd Swaerd en Helm. Franciscus Lanarius steld een gewijde Regiments-staf en Hoed / diergelijcke de Pausen pleegen te vereeren aen de geene / welcke sigh by de Catholijke Kerck en Religie wel verdiend hadden gemaeckt. Den 1. May quam d'Evon te Brussel aen met dit Geschenck. Maer onaengesien deese Pauslijcke goedkeuringh en Zegen / heeft hy echter / doe hem een quijnende koorts had aengegreepen / in sijn Gewisse een seer anghstige wroegingh gevoeld over sijn' onmenschlijck-gepleeghde wreedheden / voornamentlijck in de Nederlandsche Provintien; welcke hem / met vreeslijcke bekommeringen (seght Alonza de Quintana in Hist. Hisp. & Belg. pag. 187.) geduerigh als voor oogen quamen. De vertroostingh en d'Absolutie sijns Biechtvaders kon hem niet gerust stellen. De prickel der Conscientie plaeghde hem onophoudlijck. Sijne vrees was / dat soo vele van hem gepleegde Moorderyen na sijne dood op sijne Ziel souden blijven leggen. Koningh Philips, hier van verwittighd / deed hem / t' sijner moedgevingh / weeten: Alles wat hy had uytgevoerd door 't Swaerd der Justitie (te weeten / de levendige verbrandingen / onthoofdingen / hangin-

Gewijdde Gift, door de Paus aen Duc d'Alba toegesonden.

Sijne geweldige Gemoeds-anghst op sijn dood-bed.

Gewaerlijcke Deelingh van Koningh Philips met hem, in

NEDERLANDEN

gingen / onder d'Aerd-delvingen / &c. der Ketters en Rebellen, tot 18000. in getal / alleenlijck in de Nederlanden, binnen so weynige jaren) / daer over behoefde hy sigh / gantschlijck geen Gewisse te maecken / wijl hy (Philips) dit alles op sijn' eygene Ziel nam: Maer de wreedheden / door 't Swaerd des Oorloghs begaen / moest hy selfs verantwoorden. Seecker Schrijver / dit Geval oock verhalende / heeft'er op aengemerckt / dat dit een seer gevaerlycke Deelingh was: en indien God deselve had laten gelden / dat Philips buyten twijffel aen de quaedste koop sou sijn geweest.

Sijne gepleeghde Tyrannyen, om hem te vertroosten.

Uyt een Spaensche hooghmoed / en om een eeuwige geheugenis nae te laeten / rightede hy sigh selven in 't Kasteel t'Antwerpen een Metale Beeld op. De Voetstal rustte op drie Trappen van blauwe Steen. 't Geheele Beeld was gewapend / behalven 't Hoofd en de reghter Arm. Onder sijne voeten lagh een Ligchaem met twee Hoofden en vier Armen; welcker eene Hand een Toortsch; d'andere een Bijl; de derde een Knods; de vierde een Vuyst-hamer hield; met een Grijns / of Mom-aengesight / onder de sijde; een Tasch om den hals / waer uyt verscheydene soorten van Slangen kroopen. Voor aen in 't Pedestal stond een koopere Plaet / en daer in dit Schrift: FERDINANDO ALVAREZ A TOLEDO, ALBÆ DUC: PHILIPPI II. HISP: APUD BELGAS PRÆFECT: QUOD EXTINCTA SEDITIONE, REBELLIBUS PULSIS, RELIGIONE PROCURATA, JUSTITIA CULTA, PROVINCIÆ PACEM FIRMARIT, REGIS OPTIMI MINISTRO FIDELISS: POSITUM. Soo veel als: Ferdinand Alvarez de Toledo, Overste van Philips de II., Koningh van Spaenje, in de Nederlanden, om dat hy, nae 't dempen der Muytery, verdrijvingh der Rebellen, versorgingh der Religie, bouwingh der Justitie, de Vreede van dit Gewest heeft gevestighd, is dit (Beeld) opgereght: den getrouwsten Dienaer desalderbesten Koninghs.

Praelbeeld, hem selven opgeright in 't Kasteel t'Antwerpen.

Latijnsch Geschrift, in 't selve gesteld t'sijnen lof.

Vertalingh daer van.

Ter reghter sijde saghmen Aurora: of de Dageraed, in 't Spaensch Alba, verdrijvende de Vleermuysen / Uylen / en 't vierboetigh Naghtgediert / oock een Harder / die sijne Schapen nae 't veld dreef; met dit Grieckisch Bijschrift: ΑΛΕΞΙΚΑΚΟΣ ΗΩΣ; de quaedverdrijvende Morgenstond. Ter linckerhand stond een Altaer, met een van den selven opgaende Vlam. Weersijds vertoonden sigh Zeege-teeckenen en Wapentuygen. In 't voorste vierkant des Altaers lasmen: DEO PATRUM NOSTROR. De God onser Vaderen: en weer daer onder: PIETAS: Uyt Godvrughtigheyd. Onder de Voeten van Duc d'Alba saghmen de Naem des Werckmeesters / aldus: JUNGELINGI OPUS EX ÆRE CAPTIVO. Jungelinghs Werck van afgewonnen Metael. De Gieter deeses Beelds / was Jaques Jungelingh. De Stof genoomen van eenige Metale Stucken Geschuts / Graef Lodewijck van Nausauw afhandigh gemaeckt in den Slagh by Jemmingen in Friesland. 't Was soo groot als Alba selfs; en seer wel na sijne gelijckenis gemaeckt. 't Tweehoofdigh ligchaem onder sijne voeten wou te kennen geven de twee Staten des Lands / d'Adel en 't Volck: de Geestlijckheyd bleef'er buyten. Deese beyde had hy t'ondergebraght / soo hy meende / of immers gemeend wou hebben. De Hertog van Aerschot had 't geluck / dat hy by Alba in een goed blad stond; en sijne schertserpen van hem in 't goede wierden opgenoomen; oock sulcke / welcke hy van andere niet sou verdragen hebben. Als deese Heer 't Beeld eens bekeeck / en Duc d'Alba hem vraegde / wat'er hem van daght? liet hy hooren: Dat de Tronien onder sijne voeten sulck een grimmigh gelaet toonden, al of'e wraeck dreyghden, indiense 't eens konden ontworstelen. Dit heeftmen naderhand gehouden als een Prophetie, welcke vervuld wierd.

Daer by gestelde Sinnebeelden.

Van wien gegooten; en waer van.

Schimpreden des Hertoghs van Aerschot op 't selve, naderhand gehouden voor een Prophetie.

Alba meende / dat dit Praelbeeld sijne geheugenis en roem sou vereeuwigen; doch 't stond'er niet langh. D'Antwerpenaers ademtoght bekoomen hebbende; braecken Anno 1577. niet alleen 't Kasteel af; maer oock des Hertoghs Beeld (door sijnen Naesaet doen wegh neemen / doch nu ergens in een hoeck gebonden) wierd door slijck en dreck tot op de Werf gewenteld; met Bijlen en Houweelen daer op geslagen; daer nae weer tot Geschut hergoten.

Hoe dit Praelbeeld korts daer nagehandeld wierd.

Maer onaengesien Duc d'Alba dese Landen soo veel quaeds heeft gedaen / echter hebben de Friesen hem voor eene saeck te bedancken; te weeten / dat hy heeft doen maecken haeren Zee-dijck / waer doorse nu d'Overbloeyingen niet soo seer meer onderworpen sijn. Sijn' aerdige antwoord aen de Friesche Edele / die van 't arbeyden aen deesen Dijck / of 't geld-geven in plaets van dien / wilden vry sijn / sigh beroepende op haere Privilegien, hebben wy anderweegen voorgesteld. Hy stierf / nae de veroveringh van Portugal, te Lisbona, Anno 1582. Wegens sijnen ouderdom valt verschil. Eenige stellen / dat hy had bereyckt sijn taghtighste; andere sijn vier-en-tseventighste jaer. Buyten sijn' afgrijslijcke wreedheden had hy veelerley goede hoedanigheden / een Veld-Overste noodigh.

Waer voor de Friesen Alba noch te dancken hebben.

Kron. der Kron. 5. Deel.

Sijne dood, en ouderdom.

Als nu de Hertogh van Alba Anno 1573. weer nae Spaenje was vertrocken / quam in sijne plaets / als Gouverneur over de Nederlanden, Don Louis de Requesens; die door loosheyd en bedrogh meende te sullen bekoomen / 't geen de gemelde Don Ferdinand Alvarez de Toledo door geweld niet had konnen te wegh brengen: doch 't wou hem oock niet gelucken. De Spaenjaerden muyteneerden / wegens aghterstal harer Besoldingh van 37. Maenden. Dit geschiedde in even de nagt na den dagh / in welckense op de Moockerheyde de Zeege tegens Graef Lodewijck hadden bevoghten. In deese Slagh waren gesneuveld de genoemde Graef Lodewijck van Nassauw; sijnen Broeder Graef Henrick; en Paltzgraef Christoffel. D'oproerige trocken nae Braband: quamen in de Graef, en in Ant-

Don Louis de Requesens in plaets van Duc d'Alba gekomen.

Slagh op de Moockerheyde.

Muytenatie der

NEDERLANDEN

Spaenjaerden na de Zeege, ter rechter tijd voor Prins *Willem*; alhoewel weer gestild.

Antwerpen; daer oock 't Guarnisoen des Kasteels Anno 1574. gaende geraeckt is. Alhoewel nu de Muytenеerende / d'eene door de Groot-Commandeur Don Louis de Requesens, d'andere door Chiappinus Vitellius weer gestild wierden / soo verliep echter al vry wat tijds / eer dit werck kon uytgevoerd werden. Seer wel quam dit Prins Willem van Oranje te pas / na 't verlies van de Slag op de Moockerheyde, om eenighsins de nu seer gevaerlijcke saecken te herstellen; immers geen grooter nadeel te lyden.

Leyden voor de tweedemael door de *Spaenjaerden* onder *Franciscus Valdes*, of *Baldæus*, belegerd.

Haest na d'aenkoomst van Don Louis in de Nederlanden wierd Leyden voor de tweedemael van 't Spaensch Krijghsvolck belegerd. Deese Stad was / door een seer schandlijck versuym / na d'eerste Belegeringh noch niet geproviandeerd geworden. De Spaenjaerden riepen opentlijck: Dat 't Ontset deeser Plaets de Ketters en Rebellen soo onmooghlijck was, als met de hand aen de Starren te reycken. Haer voorgeven had waerschijnlijckheyd genoegh. God echter toonde hier / dat hy d'Albestierder; geen dingh hem te wonderlijck is; en wou in der Leydenaren swackheyd sijne kraght; in haer' onvoorsightigheyd sijne wysheyd doen blijcken / op dat d'eere hem alleen ware. Den 26. May Anno 1574. quam de Maestro del Campo, Franciscus Valdes (gemeenlijck geseght Baldes en Baldæus), voor Leyden; daer geen Guarnisoen binnen lagh / en niet meer als 110. Lasten Koorn voor 14000. Koppen (want veel onnutte monden hadmen doen vertrecken) gevonden wierden. Om 't geld-gebreck te vervullen / liet de Raed Pappiere Munt maken / 't stuck van 28. en 14. stuyvers; met belofte / dat deselve / na de Belegeringh / sou ingetrocken / en daer voor gegeven werden silvere Munt van de gestelde waerde; gelijck oock geschiedde stracks na 't Ontset.

Schendigh versuym der Steedelingen, in 't niet provianderen hunner Stad. 1574.

Pappiere geld.

Ellendighste hongersnood,

Haest quam de honger; en wierd hoe langer hoe ellendiger. Honden / Katten / Ratten / hieldmen voor een sonderlinge delicates. Wonderlycke Koockeketten wierden hier toegerigt. Wijngaerdbladeren met Sout en Styffel; Peere-boom en ander Loof / moesten de Maegh vullen. De voorheenen afgetrockene en wegh-geworpene vellen der gedrooghde Schollen soghtmen uyt de Misthopen weer op. Aen 't behouden van Leyden was 't gemeene Land ten hooghsten veel geleegen. Men besloot derhalven / wijl'er geen ander middel tot Ontset was / de Sluysen t'openen / de Maes en Yssel-Dijck door te steecken; 't Water over 't Land te laten lopen / en dan met Scheepen op Leyden aen te varen: doch 't vloeyde niet hooger dan negen duymen; waer tegens de Kielen ten minsten bijsthien duymen diep gingen. Ondertusschen leeden de goede Leydenaers d'uyterste hongersnood; en moesten of door gebreck sterven / of in de handen harer bloeddorstige vyanden de Spaenjaerden vallen. Uyt deese haetlijcke Moeder de Honger ontstond haer verderflijck Kind de Pest. Deese twee Plagen ruckten / geduerende 't Belegh / meer dan 6000. Menschen wegh. Soo gantsch kraghtloos waren de Mannen / datse kruppende na de Waght toogen. Alsse dan weer t'huys quamen / vondense dickmael Vrouwen en Kinderen dood. Dit alles echter stondense liever uyt / als datse wilden koomen onder Spaensch gewcld; beroofd sijn van Vryheyd en Religie.

van de *Leydenaren* uytgestaen;

en daer bygaen de Pest, die seer veele Menschen weghneemd.

NEDERLANDEN

Helden-woorden van d'eene Burgermeester *Pieter Adriaensz.* tot sommige opgemaeckte Burgeren,

Evenwel verscheenen eenige der Burgeren voor den eenen Burgermeester Pieter Adriaensz.; vermoedlijck hier toe aengeset door eenen der andere sijner Collegen; en eyschten brood / wijl de honger niet langer lydlijck was; of anders / datmen met de Spaenjaerden in accoord sou treeden. Doch de Heer Pieter gaf haer tot antwoord: „Lieve Meede-burgers / 'k heb eenen Eed gedaen / van deese Stad Leyden te sullen behouden; en den selven sal ick niet breecken. „Syt gy lieden beholpen met mijn lighaem / neem het; snyt het in stucken; deel „het onder u uyt / en laet het strecken soo „verr' als 't kan. 'k Moet doch eens sterven. Maer noyt sal ick bewilligen / deese Stad / aen wiens verlies soo veel als „'t geheele Land hanghd / over te geven in „de handen der bloedgierige Spaenjaerden. Hier mee gingense beschaemd wegh. De nood was nu op 't hooghst: 't ontset noch verr' te soecken / wijl 't Water niet hoogh genoegh opliep / om de Scheepen te doen vlotten. Maer eeven nu toonde d'Almaghtige / dat hy 't Gebied heeft over Zeeen en Winden; een uythelper is in den tijd der uyterste benauwdheyd. Hy wierp een Noord-Weste Storm op de Zee; waer door 't Water soodanigh Landwaerts in wierd gedreven / dat het rees ter hooghte van aght-en-twintigh Duymen.

eyffchende Brood, of *Accoord* met de *Spaenjaerden*.

Kort-ingedrongen beright,

Daer was nu Vloeds genoegh / om over de Landen heenen te varen / maer niet na 't ellendigh Leyden. Plotslijck liet de Heere een Zuyd-Weste Wind waeyen; die 't water na deese Stad toe-joegh / onaengesien d'opstoppingh der Spaensche. Doe seylden de Scheepen op Leyden aen; doch der Spaenjaerden groote Schans by Lammen lag noch in den wegh. Deese moest door de maghtloose Leydsche Burgeren overweldighd werden / wildense levens-middelen bekoomen. De Magistraet moedighde haer hier toe aen met deeser-gelijcke woorden: „Aghter de „Spaensche Schans by Lammen is Brood en „Vooraed in overvloed. Wat dunckt u „lieden / sullen wy van honger sterven / of „een Aenval daer op doen? Gesamentlijck riepense: Liever willen wy de Schans met handen en tanden in stucken scheuren, als 't Brood missen. Deese moeyte behoefde echter niet; God namse haer af: en waerlijck soudense onder deese last hebben moeten beswijcken.

der altijd geheugeniswaerdige

ontsetting der Stad *Leyden*

De Spaensche hadden / op d'aenkoomst der Scheepen / de schrick in 't hert gekreegen. Dit evenwel sou 't noch niet gedaen hebben / indien niet de Heere onse God wat wonderlijcks had gewerckt. 's Naghts viel een stuck van de Muer der Stad / met de Borst-

Borstweeringh / ter lenghte van 26. Roeden / in de Stads-graght neer. De vyanden hadden door al haer schieten geen Bres konnen maecken: nu was'er eene door deese Muerval; en noch meer als een Bres; want de Graght was'er soodanigh door gestopt / datse onverhindert binnen Leyden hadden konnen lopen. Doch 't geweldigh gerught deeses vals verbaesde de Spaenjaerden sulker wijs / wijlse een Uytval vermoedden / datse in even dien naght al t'samen wegh snelden. Doe nu d'onmaghtige Leydenaers sig bereydden tot de Schans-bestormingh (hooghst-gevaerlijck voor hare gantsch uytgeteerde ligchamen) / wierd haer geboodschapt / dat d[illegible]nden gevlooden waren. 't Was haer o[illegible]oflijck / tot datse 't soo bevonden.

door een blijcklijke wonder-bestiering des Heeren onses Gods

Als nu de Scheepen met Mondkost voor de Stad quamen / was de blijdschap der doodlijck-verhongerde / geen vleesch meer aen hare beenderen / en echter sigh soo Heldadigh verweerd hebbende Burgeren onbeschrijflijck groot; de toeloop soo geweldigh / datse malkander verdrongen. Sommige liepen tot den hals toe in 't water / om dies t'eerder by de Kielen te mogen sijn; uyt welke haer Brood / Kaes / Haringh / &c. wierd toegereyckt. Hier mee liepense al eetende / of veel meer slockende / door de Straten der Stad / onder 't vrolijck uytgalmen van deese woorden: God sy gelooft, Leyden, Leyden is ontset! God sy geloofd. Sonder de hooghste verwonderingh / en een van tranen vergeselschapt meedogen konnen niet aenschouwen / hoe deese ellendigh-magere Lieden / die meer Geraemten als Menschen scheenen / beeten in den Haringh / welcke men haer van uyt de Scheepen toewierp. Sommige slingerden 't Brood soo gulsigh in / als offe noyt versadighd hadden konnen werden. Maer dit veroorsaeckte / dat eenige / gantsch geen maet houdende / met de Spijs tusschen de tanden dood ter aerden neervielen. Dus was Leyden door Water gereddet. Maer bleef de Vloed op 't Land staen / soo was 't voor een lange tijd verdorven. Wonderlijck handelde hier al weer d'Almaghtige. Door een Noord-Weste Wind had hy de Wateren schielijck doen oprijsen: door een Zuyd-Weste deselve plotslijk na Leyden doen schieten. Doese nu sijn bevel volbraght hadden / tot 't Ontset deeser jammerlijck-uytgehongerde Stad / op den 3. October, en hare standhoudingh swaere schade sou hebben veroorsaeckt / gaf hy op den 4. een Noord-Weste Wind / die de geheele Vloed weer van de Velden wegh joegh.

in verscheydene sonderlingh-seldsame aenmercklijkheden, welcke sigh hier ontrent hebben toegedragen.

Don Louis de Requesens bied Vreede aen; doch te vergeefs, en waerom. 1575.

Hier op geliet Don Louis de Requesens sig wel / als of hy een Vreede had willen aengaen; maer aen d'eene sijde stelde hy de Voorwaerden onaenneemlijck; aen d'andere waren de Heeren Staten en Nederlanders genoegh verseeckerd / dat de vergrimde Koningh Philips, en hare doodlijcke vyanden de Spaenjaerden, geen woord souden houden. Datmen enckelijck soght / haer hier door in 't net te krijgen / &c. Derhalven gingh d'Oorlogh voort. Anno 1575. wierden eenige Steeden door de Spaensche; andere door Prins Willem veroverd. 't Stond evenwel soo sleght met onsen Staet / wegens geld-gebreck / en sommiger onbestandigheyd / datmen in dit jaer de Heerschappy over de Nederlandsche Provintien aenbood Koningin Elisabeth van Engelland. Wederom Anno 1585.; en ten derdenmael Anno 1587. aen even deselve. Oock in 't laetstgenoemde jaer aen den Koningh van Franckrijck. Maer geene deeser beyde begeerdese aen te neemen; soo gantsch desperaet oordeeldense onse gelegenheyd.

De Souverainiteit over de Nederlandsche Provintien Engelland en Franckrijck aengebooden; doch sy weygeren deselve.

Anno 1576. viel Zierickzee in de handen der Spaenjaerden. Door 't verlies van Haerlem waren Zuyd en Noord-Holland van malkander gescheyden. 't Scheen al weer met onsen Staet gedaen te sijn. Maer terstond keerde de kans. Nauwlijcks was Zierickzee onder 't Spaensch geweld geraeckt / of de Spaenjaerden begonden te muyteneeren. Aelst en Maestricht plonderdense. Antwerpen desgelijcks. Wy moeten een weynigh breeder berigt hier van geven.

Muytenatie der Spaenjaerden, na de verovering van Zierickzee.

Den 5. van Maert Anno 1576. was te Brussel overleeden Don Louis de Requesens; soo plotslijck aen een hittige Koorts / dat hy niemand in sijne plaets kon stellen / gelijck hem van Koningh Philips was aenbevoolen. Na de veroveringh van Zierickzee den 2. Julius begonden over de 1600. Spaenjaerden, welcke in Zeeland lagen / te muyteneeren / wijlse geen betalingh kreegen; en trocken van hier na Braband; daer een groot deel andere Koninghsche Soldaten sigh tot haer sloegen; en veele der overige oock om geld begonden te roepen. De gedaghte uyt Zeeland gekoomene / en die sigh by haer voeghden / onderstonden sigh / binnen Brussel te geraecken: doch als dit haer gemist was / begavense sigh na Aelst in Vlaenderen. Graef Pieter-Ernst van Mansveld, na de dood van Don Louis door de Raed van Staet (die sigh ondertusschen de Regeeringh had aengenoomen) over d'Oorloghs-saecken gesteld / tot op naerder ordre des Koninghs / deed haer wel 't een en 't ander aenbieden / om haer te bevreedigen; doch sy wilden'er niet na luysteren. Van Aelst wierdense haest meester (door een schielijcken overval / en 't verraed eeniger Boeren) / 's naghts na den 25. Julius. Geheel Braband en Vlaenderen was hier over in Alarm: Heenegouw desgelijcks. Elck begon volck aen te neemen / t'harer beschermingh.

Schielijke dood van Don Louis de Requesens.

Breeder bericht van de gedaghte muytenatie.

De Muyteneerende maecken sigh meester van Aelst in Vlaenderen.

De Staets-Raed, bedught voor oproer der Gemeenten in de Steeden selfs / verklaerde de muyteneerende Soldaten voor Rebellen des Koninghs / en vyanden des Lands: veroorlovende de Heeren Staten, Krijghsvolck te mogen lighten; doch quamen niet anders dan schoorvoetende hier toe / en als door dwangh van vrees. Doemaels lagen 'er Besettingen van Spaenjaerden in Lier, Maestricht, Wijck: en in haer geweld haddense de Kasteelen van Valencyn, Kuylenburgh, Vyanen, Utrecht, Gent, en Antwer-

Werden van de Staets-Raed voor Rebellen verklaerd, en vyanden des Lands.

NEDERLANDEN

Begeven ſigh na Antwerpen; en werden van de Spaenjaerden in 't Kaſteel binnen gelaten.

werpen: in welcke Stad eenige Compagnien Hooghduytſchen wierden gebraght. 't Gantſche getal der Spaenjaerden beliep ontrent 6000., behalven de Duytſchers en andere Natien in des Koninghs dienſt. Die t'Aelſt lagen / over de gedaghte Verklaringh verbitterd / trocken uyt; ſetteden 't over de Schelde na Antwerpen, en wierden van hare Landsgenooten / in 't Kaſteel leggende / binnen gelaten. Noch dien ſelven voormiddagh vielenſe / ſterck over de 3000. te voet en 500. te paerd / in de Stad. Vermeeſterden 't Bolwerck / tegens 't Kaſteel opgeworpen. Ruckten voort / en namen 't Stadhuys in; 't welckſe in brand ſtaecken. Daer na plonderdenſe de geheele Stad; want d'aengenoomene Beſettingh was terſtond gevlooden / of uytgejaeghd; ſulcker wijs / dat veele / ſelfs met hare Paerden / over de Mueren moeſten afſpringen in 't Water; waer over niet weynige verdroncken; en onder deſelve oock de Graef van Eberſtein.

Vallen in de Stad;

en hare ſeer grouwlijcke woede tegens d'Ingeſeetene van allerley ſtand;

Grouwlijck was hier de woede der Spaenjaerden. Veele Huyſen wierden door Vyer vernield; d'andere van alles beroofd. Wat haer voorquam hieuwenſe en ſtaeckenſe ter neer / ſonder aenſien van perſoonen of Sexe; oude en jonge / rijcke en arme. Vrouwen en Dochteren wierden beeſtlijck geſchonden. Meer dan vijf-honderd der koſtlijkſte Winkels vervielen tot aſch. Behalven veele deftige Burgeren wierden hier vermoord en geraeckten om hals de Marckgraef van Antwerpen, Schout der Stad / Goſuinus Vereycken; de Burgermeeſter Johan vander Meer (alhoewel voor gantſch Spaenſchgeſind gehouden); Johan vander Werve; Lancelot van Urſele; François vander Millige, en meer andere der Wethouderen.

onaengeſien deeſe Stad ſoo vaſthoudend aen 't Roomſch-Catholijck Geloof, en gehoorſaem aen Spaenje was, tot dien tijd toe.

Soo van d'Inwooners als van 't Staetſch Kryghsvolck vondmen ontrent 2500. Lycken. 't Getal der verdronckene wierd niet minder geſteld; behalven die van 't vyer verteerd / en in koelen bloede omgebraght waren. Op 't verſchricklijckſte wierden veele Burgeren gepijnighd / om haer te doen ſeggen / waerſe hare Rijckdommen verborgen hadden: ſelfs Marteldenſe der ſelver onnoſele Kinderen / om haer dies t'eerder hier toe te beweegen. 'k Sal my niet inlaten / om in 't byſonder te verhalen de meer als barbaerſche bedrijven der Spaenjaerden in deeſe Stad; ſoo vaſt-houdend geweeſt aen 't Roomſch-Catholijck Geloof / en in lijdſame onderdanigheyd aen den Koningh / tot dien tijd toe. Men moeſt'er een geheel Boeck van ſchryven / en d'onbarmhertighſte Menſchen ſouden'er door tot tranenſtortingh geparſt werden. Franciſcus Lanarius in Faſcic. Hiſt. verhaeld dat de Plonderingh bedroegh over de 20. Millioenen Ducaten. Dat de ſchade aen d'aght-honderd verbrande Huyſen met de daer in ſijnde Goederen noch grooter was. Dat een ſleght Soldaet op eenen dagh verſpeelde 10000. Ducaten / welcke hy geroofd had. 't Getal der omgekoomene Burgers ſteld hy op 7000. In eenige andere Steeden gingen de Spaenjaerden desgelijcks ſeer grouwlijck te werck.

Onbeſchrijflijke wreedheden,

Hoe veele Millioenen geplonderd: hoe veele Burgers vermoord.

Maer even dit heeft de ſaecken des Koninghs ſeer veraghterd; die van Prins Willem grootlijcks bevoorderd. D'ellende der Antwerpenaers verſtreckte d'andere Steeden tot een Spiegel en Waerſchouwingh: veroorſaeckte / dat die van Braband, Vlaenderen, Artois, Heenegouw, Namen, Utrecht, Mechelen, en andere Provintien, welcke tot noch toe Spaenje hadden aengehangen / beſlooten / de Spaenjaerden en andere vreemde Natien ſigh quijt te maken. Maer vermits ſulcks ſonder byſtand niet kon geſchieden / ſoo tradenſe in Verbond met Holland en Zeeland; onder voorwaerde / dat de Hollanders en Zeeuwen in de Landen der andere niets ſou-

Dit werck ſtreckt Spaenje ſeer tot nadeel; Oranje tot voordeel.

D'andere Provintien treeden in met Holland en Zeeland i

souden ter hand neemen tegens de Roomsch-Catholijke Religie. Weersijds sou de Godsdienst blijven in de staet daerse doe in was / tot dat de vreemde Natien souden verdreven sijn. Al de Provintien souden met volle vryheyd onder malkander handelen / &c. Dit was de Pacificatie, of 't Vreede-Besluyt / van Gent. Doch deese Vereeniging was van geen lange geduersaemheyd / gelijck wy haest sullen hooren.

Verbond, om de *Spaenjaerden* uyt te drijven.

Als nu Koningh Philips sagh / dat hy in gevaer stond / van al de Nederlanden dus te verliesen / sond hy sijnen onechten Broeder Don Johan van Oostenrijck Anno 1576. derwaerts / als Gouverneur-Generael; vermits / gelijck alreeds geseght is / Don Louis de Requesens onverwaght aen een hittige Koorts / of de Pest / te Brussel was gestorven. Don Johan had een dubbele Commissie; d'eene openbaer / daer in bestaende / dat hy de Provintien sou vergenoegingh geven; de Spaenjaerden en andere vreemde Natien daer uyt voeren; de Privilegien handhaven. D'andere heymlijck; waer in hem wierd bevoolen / 't Verbond der Provintien sigh te doen scheuren; de Koninghlijcke authoriteit weer op te reghten / &c. Om de Nederlanden te bedriegen / gebruyckte Don Johan d'Austria in 't eerst gesuyckerde woorden. Bekraghtighde de Pacificatie, onder de Provintien te Gent geslooten. Deed oock de Spaenjaerden vertrecken; doch niet verder als tot in Lombardyen; om haer / als 't hem gelegen quam / dies t'eerder weer by der hand te konnen hebben. De Duytschers echter liet hy blijven / onder schijn / dat hy 't geld / tot betalingh harer aghterstallen / moest afwaghten: maer ondertusschen versterckte hy heymlijck deese met noch andere.

Don Jan d'Austria als *Gouverneur-Generael* na de *Nederlanden* gesonden.

Sijne dubbele *Commissie*; en seer bedrieghlijcken handel.

De Staten van Braband, Vlaenderen, Artois en Heenegouw trock hy listighlijck van Holland en Zeeland weer af; soo datse hem ten Gouverneur aennamen / tegens de getrouwe Waerschouwingh van Prins Willem aen haer. Don Johan deed wel den gewoonen Eed / doch verbrackse haest. Want als hy nu meende door de Heer Treslongh, dien hy op sijne syde had gebraght / meester te sijn van 't Kasteel t'Antwerpen; en oock sigh vertrouwde op de Duytsche Regimenten in Mechelen, 's Hertogenbosch, Bergen op den Zoom, Tholen, Breda, &c., soo oordeelde hy 't veynsen niet meer nodigh. Nam oock onverwagt 't stercke Kasteel Namen op de Maes in / als een Pas voor de nieuwgeworvene Duytschers, en de Spaenjaerden, welcke in Lombardyen op sijn bevel waghtten / om weer te rugg' te keeren.

Scheurd *Braband*, *Vlaenderen*, *Artois* en *Heenegouw* weer van *Holland* en *Zeeland* af.

Geeft 't veynsen de schup, en vermeesterd *Namen*.

Doe nu de Staten van Braband sagen / datmen verraderlijck handelde / kreegense de Heer van Bours, Lieutenant des tot Don Jan getreedenen Treslonghs, in haer belangh; en hier door Treslongh selfs gevangen. Wierden meester van Bergen op den Zoom, 's Hertogenbosch en Breda; daerse / door hulp der Hollanders, de Duytschers deeden vertrecken. Op der Staten versoeck quam Prins Willem in Braband, om haer met sijnen raed by te staen. T'Antwerpen, te Brussel, te Gent wierd hy van de Gemeente met sulck een blijdschap ontfangen / dat veele der Grooten daer over yverden / en nijdigh wierden; gelijck wel haest uyt hare daden bleeck. Men verkoos hem ten Gouverneur van Braband: doch sijnen goeden raed / om terstond Namen te belegeren / wierd / door bestel van een deel Abten en Prælaten, die Plaets en Stem onder de Staten hadden / verworpen. Sy wilden alleen Verdeedigender / met Beleedigender wijs gaen; en de Lieutenant van Koningh Philips niet aengetast hebben. De nijdige Heeren op Prins Willem braghten te weegh / dat de Hertogh van Aerschot Gouverneur wierd over Vlaenderen. Maer haest braght hy sigh in sulck een quaed vermoeden / dat de Hoofden der Gemeente hem by de kop greepen.

Derhalven neemen de *Staten* van *Braband* Prins *Willem* ten *Gouverneur* aen.

Eenige der Groote hier over nijdigh,

Ondertusschen had Aerschot met de sijne het alreeds soo besteld / dat Aerts-hertogh Matthias van Oostenrijck, Broeder van Keyser Rudolph, wierd geroepen tot 't Gouvernement Generael; op dat soo de luyster van Prins Willem door een grooter glantsch mogt verdonckeren. Enckelijck in een Koetswagen quam Matthias van Praegh te Maestricht aen; tot seer groote verwonderingh der meeste Staten, welcke niets hier van wisten; insonderheyd niet de groote Steeden van Braband. Sommige der selve hadden oock korts te vooren na Franckrijck gesonden / om Duc d'Alençon (naderhand d'Anjou), Broeder van Koningh Henrick de III., 't Gouvernement over de Nederlanden aen te bieden. Deese souden Matthias weer na huys hebben geschickt: doch Prins Willem (om sulck een aensienlijck Vorst geen hoon te laten weervaren) bewoogh haer noch / datse hem ten Gouverneur-Generael aennamen. Echter bewillighdense hier in niet / als onder voorwaerde / dat geenen anderen / dan Prins Willem van Oranje, de Lieutenant van Matthias sou mogen sijn. Dit versterckte de nijd van andere voorname Nederlandsche Heeren.

roepen Aerts-hertogh *Matthias* van *Oostenrijck* ten *Gouverneur Generael*, buyten kennis van veele der *Staten*, en der voornaemste Steeden.

Wat daer op volghde.

Prins *Willem* sijnen *Lieutenant*.

In 't laetste des jaers 1577. wierd Don Jan van Oostenrijck met sijnen aenhangh voor Vyand des Lands verklaerd. Der Staten Volck gingh nu wel na Namen, doch bleef te Gemblours verstroyd leggen / en kreegh van Don Johan slagen. Te Brussel en anderweegen was alles hier over vol schrick. Meerder quaed sou gevolghd hebben / indien niet Prins Willem in eygener persoon by naght omgegaen / en de Burgery moed ingeboesemd had. In even deesen anghst wierden Matthias van Oostenrijck en Willem van Oranje gevolmaghtighd van de Staten, om buyten hare kennis Volck te mogen lighten van allerley Natien, mits dat 't getal niet gingh boven 't geen betaeld kon werden. De Geldmiddelen / welcke de Provintien hier toe beraemden / waren 600060. guldens ter maend. Die van Gelderland versoghten aen de Staten Generael, dat Graef Johan van Nassauw uyt Duytschland moght werden ontbooden / om Gou-

Staten Volck by *Gemblours* van *Don Jan* geslagen. 1577.

Schrick daer over te *Brussel*.

Nijd en *jalousy* der *Nederlandsche* Heeren tegens Prins *Willem* neemd toe.

ver-

NEDERLANDEN

verneur van hare Provintie te sijn. 't Wierd haer toegestaen: maer dit vermeerderde de nyd en jalousy tegens Prins Willem en 't Huys Nassauw.

Ontwerp van een *Religions-Vreede* in de *Provintien.*

Hier by quam noch yet anders. De Generale Staten en Aerts-hertogh Matthias bemerckten / dat in verscheydene Provintien een goed deel Onroomsche wierden gevonden. Dit verweckte in haer vrees voor onheyl / indienmen haer niet eenige vryheyd tot Godsdienstige Oeffeningen vergunde. Maeckten derhalven een Ontwerp van Religions-Vreede. In elcke Stad / daer hondert Huysgesinnen van de Gereformeerde Religie konden werden getoond / soudense een Kerck of Capel hebben. De Geldersche Onroomsche versoghten oock deel aen deese vryheyd. De Magistraten der Steeden sloegen 't haer hardneckigh af / en wilden haer niet een eenige Capel inruymen. Pastten oock niet op de Vermaningh van Graef Johan van Nassauw; die haer voordroegh de Voorbeelden van veele Steeden in Duytschland, oock in andere Nederlandsche Provintien, daer beyde de Religien wierden toegelaten. Dit veroorsaeckte / dat d'Onroomsche in Gelderland niet alleen met geweld de Kercken innamen / maer oock haest daer na de Mis t'eenemael uyt dit Landschap verdreven. Dus verlooren hier de Roomsch-Catholijke alles / om datse niet yets hadden willen toegeven.

Gelderland schaft 't *Pausdom* af, en by welcke gelegenheyd.

Wantrouw daer over in d'andere *Provintien.*

Maer oock / hier uyt ontstond een grooten haet en mistrouwen in d'andere Provintien, welcke noch / volgens de Gentsche Pacificatie, in 't geheel by de Roomsche Religie waren gebleven; wijlse vreesden / dat het oock soo eens onder haer sou mogen gaen. Doch behalven dit schoolen'er andere redenen onder. Van doe af was'er veelerley twist tusschen de Burgeren der Steeden in meest al de Landschappen; soo datse somtijds tegens malkander in de Wapenen stonden / en de sterckste de swackste verdreven; 't welck d'Onroomsche meest te beurt viel / als de minste in getal; oock te rugg' gehouden door 't gesagh der Gouverneurs. Wanneer de Gereformeerde ergens meester wierden / deedense alleen een of twee der hevighste Mis-priesteren, en sommige der alderonrustighste Pausgesinde vertrecken. Al d'andere bleven vreedelyck in haer besit / en by hare Religie. Maer daer de Roomsch-Catholijke d'overhand hadden / was de weghjagingh van al d'Onroomsche 't minste. Dit braght den Koningh van Spaenje groot voordeel toe; te meer / vermits een meenighte van Roomschgesinden, d'yver tot den welstand haers Vaderlands vergeetende / uyt haet tegens d'Onroomsche, hem toevielen / en allerweegen begunstighden.

*Religions-*verwarringen.

Veele der *Roomsch-Catholijke* begunstigen *Spaenje* weer,

Hoe kort wy tot noch toe in de Nederlandsche Saecken hebben gegaen / wy sullen echter voortaen noch al korter moeten sijn / om niet te stappen buyten de bepalingh deeses Wercks. Anno 1578. bood Duc d'Alençon, Broeder des Franschen Koninghs Henrici, deese Landen syne hulp aen tegens Spaenje; waer toe hy van eenige der Brabandsche Staten was versoght geworden. Andere begaven sigh tot Koningin Elisabeth van Engeland, om bystand. Sy bewillighde Volck en Geld; met betuygingh / datse gantschlijck geen deel des Lands voor haer begeerde. Maer ondertusschen toondese sigh misnoeghd / om datmen Aerts-hertogh Matthias van Oostenrijck had ingeroepen / sonder haer eenige kennis daer van te geven: doch noch onwilliger wasse over den handel met François d'Alençon; die / seydese / wel tot der Nederlanderen groote schade moght koomen uyt te vallen; gelijck oock in der daed geschied is.

Duc d'Alençon van eenige der *Staten*, Koningin *Elisabeth* van andere om hulp aengesoght. 1578.

Elisabeths Prophetie van d'Alençon.

Ondertusschen stierf Don Jan van Oostenrijck te Namen aen de Pest. Wonderlijck wierd met sijn Lijck gehandeld. By Testament had hy gewild / datmen hem / dood sijnde / sou voeren na Spaenje, om daer begraben te werden in 't Escurial: of S. Laurentii Klooster, by sijnen Vader Keyser Carel de V. Maer wijl de Spaenjaerden allerweegen / oock selfs aen de sijde van Franckrijk, vyanden hadden: daer-en-boven / datmen in veele Gewesten de doorvoeringh sijns Lijcks niet sou hebben willen toestemmen / vermits hy aen de Besmettende Sieckte was overleeden; soo wistmen geenen raed / om hem in Spaenje te krijgen. De Hertogh van Parma, Navolger van Don Jan in 't Gouvernement, verwierf van Henrick de III., Koningh van Franckrijk, Vrygeleyde voor eenige van des gestorvenen Dienaren / om door 't Fransche Gebied nae Spaenje te mogen reysen; sonder yets van 't doode ligchaem te reppen. De Harssenen en 't Ingewand begroefmen te Namen. 't Lijck selfs hacktemen in verscheydene stucken / en deese slootmen in Holsters / of Sadel-tasschen; welcke aen de Paerden wierden gehangen. Dus kreegense hem heymlijck door Franckrijk in Spaenje. Hier wierden al de Deelen met Koperdraed weer aen malkander gevoeghd; doe de Hollighevd met Wol opgevuld; voorts 't gantsche Gestel met kostlycke kleederen aengedaen / en gewapend: de doode Don Jan d'Austria, dus toegerightt en opgepronckt / voor Koningh Philips gesteld / even als had levendigh op sijne Beenen gestaen: daer na by sijnen Vader in 't Escurial begraven. Korts te voren had Paus Gregorius de XIII. volkomene Aflaet geschoncken / niet alleen aen Don Jan, maer oock aen al geene / die onder sijne Banier in Nederland souden veghten / tot beschermingh der Roomsch-Catholijke Religie tegens Prins Willem van Oranje en de Ketters.

Don Johan d'Austria te *Namen* aen de Pest gestorven.

Hoe gantsch seldsaem met sijn Lijk wierd gehandeld,

om 't selve, volgens sijn *Testament*, door *Franckrijk* in *Spaenje* te krijgen.

Pauslijcke vollen *Aflaet.*

Doe Alexander Farnesius, Hertogh van Parma, door Koningh Philips van Spaenje 't Gouvernement over de Nederlanden was opgedragen / wierd te Keulen een Vreedehandel aengesteld: niet om dat Philips de Vrede meende: maer om onder dien schijn de Staten te bedriegen. Die niet blind wilden sijn / konden dit wel haest sien. Echter scheurden de Provintien Artois en Heenegouw; de Steeden 's Hertogenbosch en Ryssel,

Alexander Farnesius, Hertogh van *Parma*, wegens *Spaenje Gouverneur* der *Nederlanden*.

NEDERLANDEN

sel, sigh van d'andere Provintien; de laetstgenoemde Plaetsen van haer' eygene af: verdreven al d'Onroomsche, en verkooren de Spaensche sijde weer. 't Selve deeden oock een gedeelte der groote Heeren; als/ de Hertogh van Aerschot, de Marquis van Havre, Montigny, Heze, Lalain, Marquis van Bergen; selfs de Graef van Egmont, niet meer gedaghtigh de smaedlijcke dood / sijnen Vader door Spaenje aengedaen. Prins Willem van Oranje, en sijnen Broeder Graef Johan van Nassauw, beblijtigden sigh / siende d'onbestandigheyd der andere Nederlandsche Provintien, om alleen die van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland in een nauw Verbond te trecken; 't welck oock t'Utrecht wierd gesloten / Anno 1579.; derhalven genoemd d'Unie (of Vereenigingh) van Utrecht. Naderhand trad'er oock Braband in / en een gedeelte van Vlanderen.

Unie van Utrecht, en nu Vereenighde Nederlanden. 1579.

'tStond echter daerom noch niet wel in 't Land. Rennenbergh deed Groeningen afvallen. Even dus handelde oock Petrus de Noyelles, Heer van Bours, Gouverneur van Mechelen. De Provintien wierden onder malkander oneenigh over d'aenneemingh van Duc d'Alençon. Sommige begeerden hem; andere niet / wijl hy een voornaem deel had in de grouwlijcke Parijssche Moord / aen de Gereformeerde Anno 1572. gepleegd. De Landschappen betaelden haere Quoten in de gemeene Lasten niet; dies kreegen de Soldaten geen Besoldingh; wilden derhalven oock niet vegten. De Staten in de Regeeringh hadden weynigh ontsagh: 't Krijghsvolck was sonder Krijghstught. Daer-en-boven ontbrack 'er een dappermoedigh Veld-Overste. Want vermits Prins Willem gedurigh in den Raed moest sijn / kon hy niet te veld trecken. Een groote meenighte Roomsch-Catholijcke waeren Spaensch-gesind. De Geldersche Jonckers hitsteden de Boeren aen tot oproer; en als deese door Hohenloh geslagen waren / namen Styrum en Bronckhorst opentlijck de Spaensche parthy aen: desgelijcks Jacob van Ritenburgh. Onderwijl deed Duc d'Alençon, begeerigh om aen 't Gouvernement deeser Landen te geraecken / groote aenbiedingh van bystand.

Ellendigen staet derselve; en d'oorsaeck daer van kortlijck aengewesen.

Afval eeniger Groote tot *Spaenje.*

De rampsalige staet der Provintien veroorsaeckte / dat Braband, Vlaenderen, Holland, Zeeland en Friesland Gesanten afvaerdighden nae Franckrijk aen den gemelden d'Alençon: daer tegens Gelderland, Utrecht, en Overyssel, dit stuck dieper insiende / wilden hem gantschlijck niet; doch volghden noch eyndlijck d'andere. Dus wierd hy aengenoomen; byna op sulcke Artijckelen, als voortijds de Prinsen der Landen; en daer op Anno 1581. de Koningh van Spaenje afgesworen. Aertshertogh Matthias was weer nae Duytschland vertrocken / doe men met Duc d'Alençon had beginnen te handelen. Hohenloh, in Staten dienst / belegerde Groeningen; doch wierd / door verraed / te Hardenbergh geslagen. Daer op volgde 't verlies van Coevorden en Delf-Zijl. Evenwel herstelde Hohenloh sig weer / door der Staten Volck gesterckt / en herwon Coevorden. Hier sneuvelde Graef Willem van Nassauw, tot groot nadeel van 't Land. Hohenloh, sijne Maght verdeelende / om Lingen en Weede te gelijck te belegeren / wierd andermael van Rennenbergh geklopt: waer op Coevorden, Oldenzeel, Ottersum, en Enschede in der vyanden handen vielen. Veel meer andere Onheylen overquamen de Vereenighde Provintien, t'haeren nadeel.

Tweedragt over d'aenneemingh van *Duc d'Alençon:* die echter voortgaet.

Af-sweeringh des Koninghs van *Spaenje.* 1581.

NEDERLANDEN

Tegenspoed der *Geunieerde Provintien in Friesland.*

In Februarius Anno 1582. verscheen Duc d'Alençon in Braband. Deed den Eed aen de Staten, en de Staten aen hem. Stracks moest'er Geld sijn; wijl hy beloofde / in d'aenstaende Somer wat groots te sullen onderneemen. In 't Accord was bedongen / dat de Heeren Staten der Provintien hem jaerlijcks tot d'Oorloghs-kosten souden geven 2400000. guldens / behalven de Dominien. 't Geen'er te kort quam / moest hy en sijnen Broeder Koningh Henrick vervullen. Maer noyt vernam men / dat uyt Franckrijk eenig geld quam. Hy eyschten 't van de Staten; welcke hem beloofden / in plaets van 24. te sullen geven 40. Tonnen gouds. Noch wou hy voor de Maenden Maert, April en May des jaers 1582. hebben 600000. guldens. Daer-en-boven / wijl de hem beloofde Dominien seer beswaerd waren / tot onderhoud van sijne Tafel en Staet 600000. guldens yeder jaer. De met hem gekoomene Fransche Eedele waren giftigh-boos op de Nederlanders, om dat deselve / by 't Verdragh met Duc d'Alençon, haer hadden uytgesloten uyt al d'Officien deeser Landen / welcke se hadden gemeend in te slocken. Hitsteden derhalven hem op; en veroorsaeckten in hem een groote jalousy tegens Prins Willem. Seyden / dat hy en de Staten al de Magt alleen aen haer selven behielden. Dat de Hertogh maer voor een O in 't Cyffer wierd aengesien. Dat de Prins van Oranje veel meer wierd besoght en gerespecteert als hy / &c.

Duc d'Alençon koomd in *Braband* aen. 1582.

Eyscht 's terstond geld, geld, en al meer geld.

Werd door sijne meegebraghte *Fransche* Eedele opgehitst tegens Prins *Willem* en de *Staten.*

Men had Alençon ingehaeld / op hoop dat hy wat groots sou uytvoeren; doch hy deed niet anders dan geld / en al weer geld / en al meer geld eysschen. Parma, des Spaenschen Koninghs Gouverneur in de Nederlanden, bleef meester in 't Veld / en veroverde verscheydene Plaetsen. Prins Willem wierd den 18. Maert Anno 1582. door Jean Jauregny in sijne Kamer te Delf met een Pistool verraderlijck in 't Hoofd geschooten. De Keel-ader was gequetst; derhalven oock de Wonde t'eenemael doodlijck geweest / indien niet / t'saemen met de Kogel de vlam van 't Bus-kruyd indringende / deese hitte de gedaghte Ader had toegeschroeyd. Dus wierd / boven alle verwaghtingh / en genoeghsaem verwonderlijck / deese Vorst weer geneesen. De Moordenaer / aen wien de Hertogh van Parma voor deese daed 80000. Ducaten had beloofd / wierd op de plaets dood geslaegen; daer hy doch een ander levens-eynd had verdiend. Deese Jean Jauregny was de Dienaer van een voornaem Spaensch Koopman / genoemd Caspar Anestro. Desselven Cassier,

Prins *Willem* door bestel van *Parma*, van *Jean Jauregny* te *Delf* door 't Hoofd geschooten: doch noch wonderlijck geneesen.

Deelgenooten aen dit grouwlijk bedrijf.

 Pieter

NEDERLANDEN

Pieter Timmerman, en een Jacobijner Priester, deelgenooten van dit Schelmstuck/ wierden door de Justitie ter dood veroordeeld.

Duc d'Alençon wil sigh Souverain maecken.

In 't selve jaer 1582. had Koningh Philips van Spaenje in de Nederlandsche Provintien 60000. Soldaten/ soo in de Guarnisoenen, als in 't Veld. Duc d'Alençon, niet vergenoeghd met den Staet/ welcke hy had bekomen/ als Hertogh van Braband, Graef van Vlaenderen, Holland, Zeeland, &c., soght d'authoriteit der Heeren Staten kleyn/ de syne groot/ jae sigh selven volkoomen Souverain te maecken.

Sijnen snooden aenslagh

Beraedslaeghde met de Graef van Rochefort, van S. Agnain (Aignan), Fervaquies, Quinlay, en meer andere syner Vrienden/ om te vermeesteren al de Nederlandsche Plaetsen/ waer in Fransche Guarnisoenen lagen.

op verscheydene Steeden hem gelukt. 1583.

Op den 17. Januarius Anno 1583. wierd dien snooden Aenslagh in 't werck gesteld. Oock geluckten se d'Alençon te Duynkercken, Dixmuyden, Wynoxbergen, Dendermonde, Vilvoorden, Aelst en Namen. Doch t'Oostende, Brugge, Antwerpen en anderweegen stiet hy 't Hoofd. Te Brugge kon hy syn voorneemen niet volvoeren door de voorsightigheyd des Heeren van Grise.

Fransche Furie t'Antwerpen; daer d'Alençon deerlijck 't hoofd stiet.

T'Antwerpen weerstond de Burgery den verraderschen en furieusen Aenval met sulck een dapperheyd/ dat'er over de 1500. Françoisen dood bleven; en daer onder de Heer van S. Blanchart, Soon des Mareschals de Biron; de Heer van Seisseval (by andere Sancheval), Gouverneur van Vilvoorden; Claude de Beauvillers, Graef van S. Aignan, en synen Soon; Johan de la Tour, de Landre, Graef van Chasteauroux; Gedion du Pont, Soon des Marquis van Mirombeau; Feuillade, Duras, Darry, Mercœur, en voorts de voornaemste aen 't Hof van d'Alençon; die met eygener mond smertlijck getuygde/ dat in meenighte vermaerde Veldslagen soo veel Franschen Adel op eenmael niet was gesneuveld/ als hier.

Een groot deel Franschen Adel gesneuveld.

Behalven de doode bleven 1500. Franschen gevangen. In haeren overrompelenden aengreep riepense: Vive la Messe; en/ Ville gaigne; soo veel als: Leve de Mis; en/ de Stad is gewonnen.

Begeeft sigh met schaemte en schande weer nae Frankrijk, daer hy ramp-salig sterft.

Dit seer snood en trouwloos bedrijf van Duc d'Alençon trock de herten des Volcks gantschlijck van hem af/ en veroorsaeckte een walge van synen naem. Met schaemte en schande begaf hy sigh nae Duynkercken; van daer nae Franckrijck; en stierf in 't volgende jaer 1584. seer rampsaligh/ gelijck hier boven onder de Fransche Geschiedenissen is aengeweesen. Lieden/ die wat bygelovigh syn/ hadden/ wegens 't geen sigh korts nae syn' aenkoomst in deese Landen toedroegh/ een quaed voorspoock sigh ingebeeld/ en geoordeeld/ dat syne Regeering ongeluckigh sou syn.

Seldsaemheyd, stracks nae syne koomst in Nederland; gehouden voor een boos voorteecken.

Want al stracks op den 8. van Maert Anno 1582. ontstond sulck een grouwlijcke Stormwind/ dat door deselve veele Scheepen verbroken/ eenige Dycken in Holland en Zeeland gescheurd wierden. Vreemder was 't/ dat juyst 't Wapen van deesen nieuwen Heer der Vereenighde Nederlanden, t'Antwerpen opgereght in plaets van dat des Konings van Spaenje, wierd ter neer geworpen/ en van 't Water wegh-gevoerd: Daer-en-boven d'eene Thoorn van S. Michaels Palays/ waer in de Hertogh syn verblijf had/ ter aerden gesmeeten.

Tweedraght onder de Staten en Gemeente; na 't vertreck van d'Alençon.

't Vertreck van d'Alençon verweckte al weer een groote verwarringh. Sommige der Staten meenden/ datmen op nieuws met hem behoorde te handelen. Andere wilden van hem niet meer hooren spreecken. Hier uyt ontstond tweedraght onder de gemelde Staten, de Steeden/ de Gemeenten/ en 't Krijghsvolck: welcke gelegenheyd Parma wel wist waer te neemen; soo dat hy veroverde Eyndhoven, Diest, Westerloo, Sichem, Duynkercken, Nieuwpoort, Veurne, Dixmuyden, Wynoxbergen, Steenbergen, Meenen, Zutphen, 't Sas, Hulst, Axel, Rypelmonde, 't Land van Waes, en Aelst.

Groote veroveringen van Parma.

By dit verlies gingh den af-val des Graefs Willem van den Bergh, Gouverneur van Gelderland, en van veel meer andere tot den Spaenjaerd.

Aenslagen der Spaensche en Roomschgesinde tegens 't leven van Prins Willem. 1583.

Daer-en-boven wierden van de Spaensche geduerigh opgemaeckt/ door de Roomsch-Geestlijcke aengeset/ moorddadige Schelmen/ om Prins Willem aen kant te helpen. In Maert Anno 1583. wierd ter dood veroordeeld eenen Pieter Dordoigne, wiens opset was dese Vorst om 't leven te brengen. 't Selve weervoer Hans Hus, een Koopman te Flissingen, die hem meende in de Lught te doen vliegen/ door d'aensteeckingh van een Ton met Buskruyd; van hem geleght in een Kelder nevens 't Huys/ waer in Oranje sou herbergen.

Sleghten staet deser Nederlanden.

In Julius deses jaers namen die van Brugge en 't Vrye tot haeren Gouverneur aen Charles de Croix, Prins van Chimay: maer in 't volgende jaer viel hy tot Spaenje, met versaeckingh der Gereformeerde Religie, tot noch toe uyterlijck van hem beleeden; en bragt/ soo Brugge als Damme, aen de Spaenjaerden. Syne Gemalin/ Gravin van Megen, versoeyde syn bedrijf.

Waer by noch een swaerder slagh quam.

Wou hem oock niet volgen; maer gingh na Holland. Voorts gaf Yperen sigh over aen Parma; die te gelijck veroverde Liefkenshoeck, de Fortressen Callo en Ordam, ontrent Antwerpen. Voor andere Plaetsen echter stiet hy 't Hoofd. Dus sleght stond het met de Nederlanden; wanneer noch een swaerder slagh quam.

Prins Willem te Delf van Balthasar Gerards vermoord; op aenhitsingh van Jesuiten, Monicken, en Spaenjaerden. 1584.

Den 10. van Julius Anno 1584. wierd Prins Willem van Oranje te Delf verraderlijck doorschooten van Balthasar Gerards, een Bourgonjon. 't Vooorneemen deeser Moord had hy ontdeckt aen een Jesuit van Trier, aen een Minderbroeder Mr. Gerey, en aen Christophorus d'Assonleville, Raedsheer des Princen van Parma. De Jesuit verseeckerde hem voor soo een hooghverdienstlijck werck/ ten voordeel van de Roomsch-Catholijke Religie, niet alleen den Hemel/ maer oock daer in de voornaemste plaets/ en de Kroon der heerlijckste Martelaren, indien hy/ wegens deese daed/ sou moeten sterven. D'Assonleville (of Assonville) beloofde hem/ uyt den naem des Spaenschen Koninghs Philippi, boven

maten

NEDERLANDEN

maten groote belooningen. Dus aengemoedighd / volbraght hy de gedaghte Moord; maer wierd oock gegreepen; den 15. Julius op een Schavot aen een Pael gebonden / en de reghterhand met een gloeynd Wafel-yser gantsch verbrand. Dit verdroegh hy / sonder datmen hem hoorde schreeuwen of kermen. Daer nae neep men hem met gloeyende Tangen in 't dick sijns reghteren arms; in de lincker / en in de beenen / daer 't meeste vleesch was. Doe leyddemen hem op een Banck. De Schamelheyd wierd af; de Buyck opgesneeden: 't Hert levendig uytgeruckt / en in 't aengesigt gesmeeten. 't Hoofd afgehouwen / en op de School-Thoorn gestoken / 't Ligchaem in vier Quartieren gedeeld / en op de vier Bolwercken voor de Poorten der Stad Delf opgehangen.

Straf, den Moordenaer weervaren.

Veele onder de Roomsch-Catholijcke hielden deesen Balthasar Gerards voor een Heyligen Martelaer. A. van Meerbeeck in sijne Groote Kronijck der Nederlanden, na dat hy smaecklijck deese Moord heeft verhaeld / de hardneckigheyd des Moordenaers praghtigh / als een loflijcke standbastigheyd / voorgesteld / seght voorts / fol. 601.: „En alsoo „is deesen Jongelingh / oud sijnde ontrent „24. jaren / met afgrijslijcke tormenten ter „dood gebraght / om dat hy 't Vonnis sijns „Koninghs had volbraght. De Jesuit P. Cornelius Hazard in sijne Kercklijke Historie der Nederlanden, uytgekomen t'Antwerpen Anno 1668., gebruyckt deese woorden fol. 189. „Op 't selve jaer 1584. heeft de Prins van „Oraegnien, den eersten Aenleyder en Op„stoocker van al de Nederlandsche Beroer„ten / loon voor sijn werck ontfangen. Verhaeld voorts de schroomlijcke dood deeses Moordenaers soodanigh / als of hy in de devote Roomsch-Catholijcke groot meedelijden wou verwecken; en besluyt: Dit is de Strijd, die Balthasar Gerards heeft onderstaen. Franciscus Lanarius in Fascic. Hist. segt: „Den „10. Julius wierd de Prins van Oranje te Delf „in Holland door een Burgundiër, genoemd „Balthasar Gerard, of Serac, met een schoot „uyt een Pistool door de lincker-borst om 't „leven gebraght. De Dader wierd gevan„gen / en grouwlijcker wijs gemarteld; doch „leed alles geduldigh; voorgevende / dat hy / „'t geen geschied was / had gedaen ten be„sten der Roomsch-Catholijcke Religie, en „sijns Koninghs.

Van de Roomschgesinde voor een Martelaer en Sanct gehouden.

Wat A. v. Meerbeek:

de Jesuit P. Hazard

Franciscus Lanarius van hem seggen.

Alderklaerst hebben de Roomschgesinde, en de voornaemste Geestlijcke onder haer / opentlijck getoond haer welgevallen aen de vermoordingh van soo genoemde Kettersche Vorsten / hare goedkeuringh der selve / en wonderlijcke hooghaghtingh der Moordenaers / in 't Boeckje / gedruckt te Douay, by Jean Bogard; geapprobeerd van Guillielmus Estius, Theol. Doct., Cancellier der Universiteit; en uytgegeven met Privilegie, onder de Titel van: De Glorieuse en Triumphante Martelary van Balthasar Gerards. Na veele Verdightselen tegens Prins Willem seght de Schrijver: „Datmen in dien Bal„thasar Gerards seer hoogh gehouden is / die „soo heylighlijck en religieus d'Executie „heeft gedaen. Dat God haer (de Roomsch-„Catholijke) heeft verweckt in dien welge„luckśaligen Balthasar Gerards een nieuwen „Ajod (Ehud); die / geraeckt van Pinehas „heyligen yver / brandende van waeraghti„ge liefde voor 't Huys Gods / eyndlijck „heeft geëxecuteerd 't geen reghtvaerdigh „tegens hem (Prins Willem) al voor eeni„ge jaren was geordonneert. Door den wil„le Gods had hy dat groot Catholijck stuck „wercks uytgevoerd. Waerom wy (ver„volghd hy) hem ten hooghsten moeten „prijsen / en erkennen voor den geenen / die „een seer gedenckwaerdigh Teecken en „Dienst gedaen heeft aen God / den Ko„ningh / en de Nederlanden. Hy was wel „waerdigh / hier na noch langer geleeft te „hebben; maer God / die deese saeck heeft „bestierd / heeft t'hemwaerts gebruyckt een „noch grooter barmhertigheyd. In plaets „van de verdiende Recompense, eer en glo„rie voor hem en de sijne / hem na sigh nee„mende op een buytengewoone manier / om „hem in den Hemel soo veel grooter loon te „geven / hem schenckende de Kroonen van „Martelaer en Confessor: gelijck hem oock „gegeven hebben al de geene / die by sijne „dood tegenwoordigh waren. Sijne geheu„genis sy eeuwigh gezeegend. 't Lust my niet / meer diergelijcke Bloemtjens uyt dit Werckje by een te binden tot een Kieckertje.

Alder-naeckst hebben de Jesuiten en andere Geestlijke

hare goedkeuringh

NEDERLANDEN

van Vorstenmoordery ontdeckt,

in seecker Boeckje over deese Moord, gedruckt te Douay met Approbatie en Privilegie;

waer uyt hier eenige redenen werden voortgebraght.

Ondertusschen verweeten d'Onroomsche de Jesuiten en andere Roomsch-Geestlijke, dat se soodanige Lofredenen over Vorstenmoordenaers / en salighspreeckingen der selve in den hooghsten graed / door gedruckte Boekjens onder hare devote Catholijken verspreydden / om andere begeerigh te maecken tot de bejagingh van een diergelijcken roem onder de Menschen voor haer selven en haer Geslaght / en de hooghste glorie in den Hemel / door d'uytvoeringh van diergelijcke hooghstverdienstlijcke daden; om dan haer te konnen gebruycken tegens een Koningh of Prins die haer in den wegh was / of van hare hand niet wou af-vliegen na haren wil: gelijck dan oock binnen korte jaren hier na geschied is aen Henrick de III. door Jacob Clement (van de Paus selfs in een wel-bestudeert Gesprek gepreesen; boven Eleazar en Judith gesteld) / en Henrick de IV., Koningen van Franckrijck: gepoogd uyt te voeren aen Koningin Elisabeth, en Koningh Jacob van Engelland; doch daer gemist; oock aen Koningh Louis de XIII., om dat hy al de Hugenooten niet t'effens uytroydde. In een met de hand geschreven Gebeedeboeck op Parcament, waer in meest al de Gebeeden tot Maria en andere Heyligen sijn gerîght / behoord hebbende (gelijck voor aen op 't eerste witte blad staet) aen een Nonnen Klooster in 's Hertogenbosch, naderhand aen mijn Vader vereerd / staen aghter aen eenige Litanien, en op 't laetste / wat afgescheyden van d'andere regelen: Heylige Balthasar Gerards, groote vriend Gods, glorieuse Martelaer, bid voor ons.

Wat d'Onroomsche

van sulcke Boeckjens oordeelden.

Balthasar Gerards voor een Sanct aengebeeden.

Uyt-

NEDERLANDEN

Blijdschap aen 't Spaensche en Roomsche Hof, onder de Roomschgesinde, &c. over deese Moord; en aenmerck-lijck geval in 's Hertogenbosch.

Uytsteeckend was de blijdschap in Spaenje, aen 't Roomsche Hof / onder de Jesuiten, Monicken / en verdere Roomschgesinde over deese weghruymingh van Prins Willem. De Canonicken van 's Hertogenbosch wilden Vreughde-vyeren daer over aensteecken; doch een groot deel der Gemeente wou 't niet toelaten. Songen echter in hare Hoofd-kerck het Te Deum Laudamus. Even dien selven avond ontstond een vreeslijck Onweer van Donder en Blixem; 't welck echter nergens schade deed / als alleen aen den Choorn deeser Kerck / die tot asch verviel. 't Selve was voortijds geschied in de Cathedrale Kerck te Meissen, doe de Canonicken aldaer het Te Deum Laudamus hadden gesongen over de Neerlaegh en Gevanckniss van de geroemde Keurvorst Hertogh Johan-Frederick van Saxen, door Keyser Carel de V., in den Duytschen Religions-Oorlogh. Evenwel had Spaenje geen voordeel gedaen met deese ombrengingh van Prins Willem. Want had hy Philippi Stoel in de Nederlanden doen waggelen / desselven Soon Mauritz heeftse ten vollen om verr' geworpen.

Vader en Moeder van Prins Willem.

Doe deese treflijcke Vorst dus wierd vermoord / gingh hy in 't twee-en-vijftighste jaer sijns ouderdoms. Was gebooren te Dillenburgh in Duytschland (een kleyn Graefschap / en Steedje met een sterck Kasteel / in 't Noord-Oosterdeel des Graefschaps Nassauw, aen 't Riviertje Dilla, tusschen de Graefschappen Ziegen, Solms, en 't Landgraefschap Hessen), den 14. April Anno 1533.; uyt Graef Willem van Nassauw, en Juliana, Dochter des Graefs van Stolbergh. Na de dood van Rene, of Renatus de Chaalon, Prins van Oranje, quam dit Prinsdom aen onsen Willem. Keyser Carel de V. vond in hem (schoon doemaels noch seer jongh) sulcke uytmuntende hoedanigheden / dat hy hem stelde ten Lieutenant-Generael over 't Heyr / 't welck hy sond na Picardyen tegens Henrick de II., Koningh van Franckrijck. Vereerde hem oock met d'Orden van 't Gulden Vlies. Koningh Philips de II. van Spaenje, Soon van Keyser Carel, maeckte hem Raedsheer in den Raed van Staten; Gouverneur en Capitain-Generael over Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, en 't Graefschap Burgundien.

Was, noch seer jongh, in groot aensien by Keyser Carel, en desselven Soon Philips van Spaenje.

Korten inhoud sijner Verrightingen, insonderheyd in de Nederlandsche Provintien.

Als d'Edele Anno 1566. 't Request hadden overgelevert aen de Gouvernante, van Koningh Philips gesteld tot Regente over de Nederlanden, doe hy na Spaenje vertrock / wendde hy alles aen wat hem mogelijck was / om d'ontstane troubelen te stillen. Als hy sulcks ondoenlijck vond / en dat een vreeslijck Onweer dreygde over sijn eygen Hoofd uyt te barsten / weeck hy na Duytschland. Alba verdagvaerdde hem / om persoonlijk voor den van hem gestelden Bloedraed te verschijnen. Hy bood aen / te willen komen voor sijne wettige Reghters. Echter wierden al sijne Goederen aengeslagen; verbeurd verklaerd; sijnen oudsten Soon Philips uyt de Leuvensche Academie wegh gevoerd / en na Spaenje gesonden / tegens 's Lands Privilegien. Hy deed een en andermael aen Koningh Philips sijne klaghten; doch kreegh geen gehoor. Sagh dat Alba voortgingh in d'aldervreeslijckste Tyrannyen. Nam derhalven de Wapenen aen tot bescherming van de doemaels hooghst-verdruckte / seer ellendige Nederlanden; tot behoudenis der Religie, Privilegien en Vryheden; na dat hy eerst had uytgegeven een treflycke Justificatie sijner onderneemingh.

NEDERLANDEN

Sonderlinge Gaven, en Gemoeds-aert.

In soo veele verwarringen / afvallen en onrusten in de Nederlandsche Provintien; onder soo veele vyandlijcke Maghten; soo veel' aenslagen van Spaenje tegens sijn persoon en leven / heeft hy sigh gedragen verwonderlijck kloeckmoedigh / voorsightigh / bescheyden. Verwoedde vyanden had hy van buyten; maghtige haters / benijders / tegenstanders van binnen: echter sou hy alles te boven sijn gekoomen / had onder soo veele moorddadige altijd noch misluckte laeghleggingen de laetste van Balthasar Gerards (wiens gheugenis by de Roomschgesinde in zeegeningh / by d'Onroomsche in verbloeckingh was) d'uytvoeringh niet verydelt. Ongemeen-scharp van oordeel was hy: geduldigh / vermits hy sijne driften door de Reden wist te bedwingen: onbesweken in tegenspoed; noch trots noch vermeeten in voorspoed; van een seer gesonde en stercke natuer: middelmatigh van lenghte; bruynvervigh; vriendlijck-vrolijck van oogen; aengenaem van tongh; voertigh daer 't te pas quam: geduerigh beesigh met Staetsfaecken / niet met de Jaght: Godvreesend in 't hert; seer meedoogend van aert; soo dat hy oock selfs de meedeschuldige aen d'eerste op hem gedane Moordschoot / veroordeeld om levendigh gevierendeeld te werden / soo smertlijck niet wou laten lijden; maer door ernstige aenhoudingh by de Regeeringh te weegh braght / datse eerst wierden verworghd.

Lighchaems-gestalte, en Vorstlijcke hoedanigheden.

Heeft al sijne Goederen by 't Land opgeset; soo dat na sijne dood selfs de Kleederen tot sijn ligchaem opentlijck wierden verkoght.

In Krijghs-ervarenheyd gingh hy alle Vorsten sijns tijds verr' te boven. Onder den Nederlandschen Oorlogh had hy sijn eygen voordeel noyt gesoght; in tegendeel al 't sijne daer by opgeset; soo dat na sijne dood sijn' Erfgenamen langh in beraed stonden / of se oock d'Erfnis wilden aenvaerden. Ondertusschen wierd sijnen Huysraed / Tapijtwerck / ja oock selfs de Kleederen tot sijn lighaem / opentlijck verkoght / tot betalingh sijner schulden. Sijne Heerlijckheden in Duytschland en anderweegen had hy verpand; soo veel geld daer op geligt als hy bekoomen moght; van sijnen Inboedel verkoght al wat van eenige waerde was / en hy eenighsins missen kon; om 't geen 'er van quam ten dienst des Lands aen te leggen; onaengesien een goede uytkoomst soo t'eenemael onseecker / dickmael gantsch wanhopigh was. Billijck heeftmen hem derhalven gegeven de naem van Vader des Vaderlands; en de roem / van te sijn geweest de Grondlegger van de Vryheyd onser Republicq; die met een verwonderlijck-beraedsame

Sijnen sonderlingh-grooten lof by de Nederlanders.

same

NEDERLANDEN

same voorsightigheyd en onvertsaeghde dappermoedigheyd heeft weerstaen de geweldige Maght van d'aldermaghtighste Koningh Philips de II. van Spaenje, byna sonder geld/ en met weynigh volck: verydeld d'aenslagen der dapperste Helden deeses Monarchs; soo dat hy geen voordeel trock / noch van Duc d'Alba's noyt meer gehoorde Tyrannyen; noch van Don Louis de Requesens sonderlinge wackerheyd; noch van Don Jans onvergelijckklijcke arghlistigheyd; noch van Parma's uytsteeckende Kryghskundigheyd; noch van soo veele honderden Millioenen Gouds / tot dit werck verquist.

Heeft al de Spaensche voorneemens verydeld.

Laetste woorden.

Doe hy soo moorddadigh met drie (by andere twee) Kogelen was getroffen / had hy tusschen de verraderſche schoot en de dood geen tijd om yet anders te spreecken / als alleenlijck: Heere God! erbarm u mijner, en dit arme Volck. Nevens sijn Wapen / oock wel onder sijnen Naem / stelde hy JE MAIN TIENDRAY; soo veel als: 'k Sal'er de hand aen houden; te weeten / de van hem aengevangene verdeediging der goede sack niet laten steecken. Tot sijne Sinspreuck gebruyckte hy deese woorden: *Sævis tranquillus in undis*; dat is: Gerust in 't midden der woedende Baren. De gedaghte sijne laetste woorden stellen andere aldus: Heere God, weest mijne Ziel genadigh! ick ben seer gequetst. Heere God, weest mijne ziel en dit arme volck genadigh.

Sinspreucken.

Eerste Gemalin, en Kinderen by deselve.

Sijn' eerste Gemalin was Anna, eenige Dochter van Maximiliaen, Graef van Bueren, Leerdam, Ysselstein, &c. By deese won hy Philips, Prins van Oranje, Graef van Bueren (even dien / die van d'Academie te Leuven wegh genoomen / en na Spaenje gesonden wierd) / en Maria, overleeden Anno 1616. Sijne tweede Echtgenoot / oock Anna genoemd / was d'eenige Dochter van Mauritz, Keurvorst van Saxen. Deese baerde hem Mauritz, jongh gestorven / Anno 1566.: eenen anderen Mauritz, Graef van Nassauw; na de dood van de gedaghte Prins Philips geworden Prins van Oranje; en stracks na 't overlijden sijns Vaders Gouverneur en Capitain-Generael van Holland, Zeeland, &c.: Anna, getrouwd aen Graef Willem van Nassauw, Gouverneur van Friesland; Kinderloos overleeden Anno 1588.: Æmilia; die ten Man bequam Don Emanuel, oudste Soon van de verdrevene Don Antonio, geweesene Koningh van Portugal. Voor de derdemael trouwde hy Charlotte de Bourbon, Dochter van Louis, Hertogh van Montpensier: by welcke hy Vader wierd van Louisa Juliana, gehouwlijckt aen Frederick de IV., Paltzgraef-Keurvorst aen den Rhijn: Isabella, geworden Echtgenoot van Hertogh Henrick de Bouillon; Catharina Belgica, gepaerd met Philips-Lodewijck, Graef van Hanauw: Flandria, geworden een Abdis in Franckrijck: Charlotta Brabantina, getrouwd met Claude, Heer de la Tremouille; en Æmilia Secunda. In sijn vierde Houwlijck met Louise de Coligny, Dochter van Caspar de Coligny, Heer van Chastillon, Groot-Admirael van Franckrijck, in de Parijssche Bloedbruyloft vermoord met soo veel andere Gereformeerde, bequam hy van haer Frederick-Henrick (of Henrick-Frederick), na 't overlijden van Prins Mauritz geworden Prins van Oranje, Gouverneur en Capitain-Generael der Vereenighde Nederlanden; Friesland en Groeningen uytgesonderd / als die afsonderlijck een Gouverneur hebben / doch oock uyt 't Nassauwsch Bloed.

Tweede Gemalin; en Kinderen by deselve gewonnen.

Derde; en Kinderen.

Vierde; en Soon by deselve.

Frederick-Henrick.

Drie Broederen van Prins Willem in den Nederlandschen Oorlogh gesneuveld.

Van vijf Broederen was Prins Willem d'I. d'oudste. Drie der selve / Lodewijck, Adolph, en Henrick van Nassauw, sijn in den Nederlandschen Oorlogh gesneuveld. Soo vrughtbaer was sijne Moeder Juliana; en soo seer vermeenighvuldighden sigh oock hare Kinderen / datse Anno 1578. (doemaels 75. jaren oud) heeft gesien 123. uyt haer voortgekoomene Kinderen en Kindskinderen. Voor hare dood is deese meenigte noch meer geworden. Sy selfs had vijf Soonen / alle tot vollen ouderdom gekoomen / en seven Dochteren / al t'samen getrouwd aen Graven.

Vrughtbaerheyd sijner Moeder.

Sleghte gesteldheyd des Vereenighden Staets na de dood van Prins Willem.

De moorddadige ombrengingh van Prins Willem stelde 't Land en al de welmeenende in groote verslagenheyd. 't Stond met den Staet nu vry sleght. De Vereenighde Provintien hadden tegens haer eenen op 't hooghst verbitterden vyand / de geweldighste aller Europæische Koningen; die sijne Magt had in 't hert des Lands / en aen sijne sijde de naburige Nederlandsche Provintien, meer in getal als die der Vereenighde; en in de Vereenighde selfs waren meenighten van Roomschgesinden, welcke 't Land weer onder Spaenje pooghden te brengen / loerende op gelegenheyd daer toe. Echter gafmen de moed niet verlooren; onaengesien de Stad Dendermonde al stracks na Prins Willems dood sigh aen Alexander Farnesius van Parma overgaf. Waer op de Gentenaers, een wijl tijds in beraed gestaen hebbende / offe sigh met Koningh Philips versoenen / dan offe by de Generaliteit blijven wilden / 't eerste verkooren. Selfs Antwerpen wierd van Parma aengetast met een Belegeringh in Augustus Anno 1584.

Sijnen Soon Graef Mauritz, noch geen 18. jaren oud, werd Gouverneur en Capitain-Generael over Holland, Zeeland en West-Friesland.

In plaets van de verloorne Prins Willem namen de Staten van Holland, Zeeland en West-Friesland tot haren Gouverneur, Capitain-Generael, en Admirael ter Zee / sijnen Soon Graef Mauritz van Nassauw, schoon noch geen 18. jaren oud; wijlse alreeds proeven sijner dapperheyd / voorsightigheyd / en goed beleyd hadden gesien. Die van Utrecht verkooren sigh ten Gouverneur Alexander de Soete, Heer van Villers: die van Gelderland en Over-Yssel de Graef van Meurs: de Friesen Graef Willem van Nassauw. Prins Willem had de Grondvesten onser Vryheyd geleght. Mauritz heeft 't Gebouw daer op heerlijck volvoerd. Onder sijnen Broeder Frederick-Henrick is'er 't Dack opgeset. In een gantsch wanhopige tijd quam Graef Mauritz aen 't Roer / Anno 1584. In 't volgende jaer gingh de

In een wanhopige tijd quam hy

NEDER-LANDEN

aen 't Roer.

Stad Antwerpen aen Parma over. Brussel en Mechelen hadden sigh alreeds tot een Verdragh met Spaenje begeven. Nieuwmeegen en Doesburgh joegen hare Guarnisoenen uyt. De Staten Generael sonden Gesanten aen den Koningh van Franckrijck, om hem de Landen aen te bieden in vollen eygendom / met de souverainiteit voor hem en sijne Nakoomelingen op seeckere Voorwaerden; doch 't quam sijne Majesteyt niet geleegen / sulck een goede kans aen te grijpen / uyt vrees / dat hy deselve tegens Spaenje niet sou konnen behouden. Bedanckte derhalven d'Ambassadeurs voor d'aenbiedingh / en lietse troostloos heenen gaen.

Frankrijk de Souverainiteit over deese Landen aengebooden;

Doe sonden de Staten al weer Gesanten aen Koningin Elisabeth van Engelland, met even deselve aenbiedingh; doch oock sy weygerde; wijlse niet geraedsaem vond / sigh te wickelen in een altyd-duerende Oorlogh met Spaenje. Evenwel / vermitsse wist / hoe veel haer Rijck daer aen geleegen was / dat de Spaensche Koningh hier geen meester wierd / soo namse de Vereenighde Staet in hare protectie, en sond haer 10000. Engelsche toe / op seeckere Conditien. De Steden Flissingen, de Briel, en 't Kasteel Rammekens souden haer ingeruymd werden ten onderpand / tot dat haer weer sou betaeld sijn 't geld / 't welckse tot hulp deeser Landen sou verschieten. Een Gouverneur Generael der Vereenighde Provintien steldese Robert Dudley, Graef van Leycester, Soon des Hertoghs van Northumberland: die den 29. December Anno 1585. in deselve aenquam. In plaets van onsen Staet bevoorderlijck te sijn / was hy den selven seer schaedlijck. Hitste de Guarnisoenen op tegens de Staten. Smeedde seldsame Aenslagen. Trock / door een schijnheyligen yver tot de Protestantsche Religie, veele der Gereformeerde Predikanten / sommige Godvrughtige Politique, en een groot deel der Gemeente tot sigh: waer toe hem veel hielp / dat niet weynige der Regenten in de Steeden van de Religie sulck een groot werck niet scheenen te maecken; de Kerck en Leeraren in verscheydene saecken benadeelden; meer Politiquen als reghte Christenen waren.

desgelijcks Engelland; doch niet aengenoomen.

Elisabeth echter neemd deese Landen in hare protectie.

Sond derwaerts Robert Dudley, Graef van Leycester 1585.

ten Gouverneur Generael; die hier quaed spel maeckte:

Hy won sigh niet voegen na de gewoonte en aert der Nederlandsche Regeeringh. Verachtte de Staten. Schickte alles na sijnen wil. Verdierf daer-en-boven de Koophandel; en ondertusschen verrightte hy niets met allen tegens de Spaensche; welcke vast nu deese Stad / die Sterckte overweldigden. De Twist tusschen hem en de Staten, de Scheuringh onder de Gemeente / wierd daeghlijcks grooter; want veele van deese had hy door sijn aengedaen Mom-aengesigt bedroogen / soo datse hem in den Sadel souden geholpen hebben; te meer / om dat een goed getal der Regeerders in de Steeden opentlijck genoegh begonden te toonen / datse / vermits eenige Leerraers / misleyd door sijne Huychelry / sijne sijde hielden / een haet opnamen tegens al de Predikanten / welcke voor de suyverheyd der Leere en 't Kercken-reght yverden / tot groot nadeel der Religie, en inkruypingh van Libertinistery, aen welcke oock sommige der Regenten vast waren. Als nu Koningin Elisabeth vernam / dat Koningh Philips van Spaenje een geweldige Scheepsvloot toerustede / hadse berouw van 't Verbond / met de Vereenighde Nederlanden aengegaen; en ontbood Anno 1587. Leycester weer t'huys; die oock daer op sigh weer na Engelland begaf.

door een schijnheyligen yver voor de Religie vele Predikanten en een deel der Gemeente tot sigh trock; 't welck de haer veeler Libertijnsche Regenten tegens haer verswaerde.

NEDER-LANDEN

Werd van Elisabeth weer na huys ontbooden. 1587.

Ondertusschen hadden de Spaenjaerden geduerende sijne Regeeringh / schoon van soo weynigh tyds / groote Veroveringen gedaen: de Graef, Megen, Batenburgh, Venlo, Gelder, Sluys, Meurs, Worcum, Hinlopen, Woude, Deventer (van d'Engelsche Commandant William Standley aen Parma verkoght) / en meer andere Plaetsen ingenoomen. Met Leycesters vertreck stond het arger als oyt. Maer 't sal nu beginnen wat beeter te gaen; wijl de Staten Graef Mauritz van Nassauw ten Gouverneur Generael aennamen in 't selve jaer 1587. Al terstond veroverde hy de Schans Engelen, in 't Noorderdeel van Braband, of 't Zuyd-Oostlijckste deel van Holland, aen de Landscheydingh van Braband en de Meyery van 's Hertogenbosch, daer 't Riviertje Diepe in de Maes loopt / tegens over de Bommelerwaerd. De Naem Engelen wierd veranderd in dien van Crevecœur, als een Hertverdriet voor de Spaensche. Voorts trock Mauritz in Braband, en deed daer groote schade. Marten Schenck, die den dienst des Koninghs van Spaenje verlaten / en sigh tot de Staten begeven had / meende Nieuwmeegen door verrassingh in te krijgen / doch verdronck ongeluckigh in de Rivier de Wael. Maer 't Staten Volck vermeesterde Vilvoorden by Brussel, en plonderden deese Plaets / met verlatingh der selve / wylse die niet souden hebben konnen behouden. Parma belegerde Waghtendonck te vergeefs.

Spaensche veroveringen onder sijn bestier.

Graef Mauritz van de Staten tot Gouverneur Generael verkooren;

en doe begon 't te beeteren.

Verrightingen aen d'een en d'andere sijde.

Den 29. en 30. May Anno 1588. voer van Lisbona in Portugal af d'aldermaghtighste Zeevloot van Koningh Philips, genoemd d'Onverwinlijcke, onder 't Opper-gebied des Hertoghs van Medina Sidonia. Deselve bestond uyt 65. Galioenen, of groote Scheepen; 25. Urcas; 19. Pataches; 13. Zabras; 4. Galeassen, en 4. Galeyen; t'samen 130. Kielen: bemand met 19295. Soldaten; 8450. Bootsgesellen; 2088. Roeyers; en voorsien met 2630. Stucken Geschut. Oock waren'er op 810. Geestlijcke persoonen van d'Ordens S. Francisci, Augustini, Dominici; dan noch Jesuiten, Carmeliten, en Paters van de Geesselingh Jesu uyt Castilien. Geheel Engelland was verschrickt; Nederland beefde / op d'aenkoomst deeser geweldige Vloot. Boven deselve had Parma noch een andere toegerust in de Havenen van Duynkerken, Grevelingen, Sluys, &c., om sigh by de groote te voegen / en dan d'ordre des Koninghs van Spaenje uyt te voeren. Doch de Heere onse God verloste Engelland

Aldermaghtighste Spaensche Vloot des jaers 1588. genoemd d'Onverwinlijcke, na Engelland en de Vereenighde Nederlanden gesonden.

NEDERLANDEN

land en ons verwonderlijck uyt de benauwdheyd.

Seer ellendigh vernield,

Den 30. Julius ſeylde deeſe Scheepsmagt voorby Pleymouth, alreeds eenige ſchade door Stormwinden geleeden hebbende. D'Engelſche daer leggende Vloot / alhoewel niet te vergelijcken met de Spaenſche, begon den 31. der genoemde Maend op deſelve te ſchieten / en eenige Scheepen redloos te maecken.

ſoo door d'aenvallen der Engelſche,

Den 1. Auguſtus veroverde François Draek 't voornaemſte Galioen van Sevilla, waer op Don Pedro de Valdez 't Commando had. Dien ſelven dagh quam 't vyer in 't Schip des Vice-Admiraels d'Oquendo; ſoo dat het boven af brandde / en dus in Engelland opgebraght wierd. Den 4. ſloegen d'Engelſche by Wight tegens de gantſche Spaenſche Zee-Armade; welcke voor de wind af weeck / en den 6. voor Calais Anckerde.

ſchoon met een geringe Maght,

Den 8. quam 't voor Grevelingen weer tot een Geveght. D'Engelſche waren maer 23. Scheepen / welcke men tegens de Spaenſche (noch over de 90.) had mogen gelijck ſtellen / ſterck; doch geſwinder / en beeter bezeyld. Van de vyandlijcke Kielen waren'er eenige ſoodanigh doorſchooten / dat'er dien naght en 's anderen daeghs drie of vier ſoncken. Twee Galioenen wierden genoomen / en in Zeeland opgebraght / ſoo alsſe ſigh na Vlaenderen meenden te redden. Eenige andere heeftmen op Strand gedreven.

als door Schipbreuck, in een ſware Storm.

Doe ſloot de Spaenſche Vloot de vlught te neemen. Begaf ſigh na de Noord-Zee, en ſnelde na huys. Maer onderweegen overviel haer een ſware Storm; waer doorſe by Yrland een ſware Schipbreuck leed. Om kort te ſijn / van d'uytgeloopene 130. Scheepen / waer by noch 4. andere waren gekoomen / ſijn'er alleen 53., groot en kleyn / weer in Spaenje aengeland. Van d'91. groote Galioenen en Hulcken waren'er 58. aghtergebleven. Van noch geraeckten 2. der weergekoomene Galioenen in de Haven in brand.

NEDERLANDEN

Aenmerckingh op de te nietsganingh

Men had het in Spaenje als voor een Geloofs-Artijkel gehouden / dat deeſe wonder-maghtige Scheeps-Armade d'Engelſche Zee en Land t'engh maecken; de Hollanders t'eenemael opſlocken ſou. Philips was in ſijnen en der Spaenjaerden waen alreeds volſtreckt Heer over Engelland; meeſter over ſijne rebellige Nederlanders. Dit niet te geloven / was een ongelovige Ketter te ſijn. Maer hoe ſeer vondenſe ſigh bedroogen! Deeſe verſchrickelijcke Vloot / welcke / als een gantſch Berghwerck van Magneet-ſteen, ſoo ongelooflijck veel Yſer en Stael om te doorſteecken / ter neer te houwen / te doorſchieten / in Keetenen te leggen / aen ſigh had getrocken / en over 't Water mee-ſleepte: dit ſoo geweldigh Scheepsheyr / waer aen de Spaenſche Raed ſigh had afgemat door ſorgen tot de middelen; de Finantien des Rijcks t'eenemael uytgeput: dit houten gevleugeld / en veel duyſend-koppigh Zeemonſter / gingh gantſch verlooren / in byna minder dagen / als'er jaren waren verloopen tot d'uytruſtingh.

deeſer ſeer maghtige Spaenſche Vloot.

Alleen eenige weynige Reliquien, beſtaende in ſommige ontkoomene Scheepen / hebben Koningh Philips bedroefd door 't treurigh verhael / hoe jammerlijck ſijne koſtlijke hoop te grond was gegaen.

Medalie der Staten van Zeeland hier op.

Van wegen de Vereenighde Staet was door d'Admirael Juſtinus van Naſſauw met 35. Hollandſche en Zeeuwſche Scheepen de Vloot van Parma verhinderd geworden uyt te lopen / en ſigh by de Spaenſche te voegen. De Heeren Staten van Zeeland deeden / ter geheugenis / Medalien Munten van d'ondergangh deeſer Armade. Op d'een ſijde ſtond 't Wapen van Zeeland, en deeſe woorden: SOLI DEO GLORIA; Alleen God d'Eere. Op d'andere waren afgebeeld eenige

NEDERLANDEN

ge sinckende Scheepen; met deese woorden: CLASSIS HISPANICA; De Spaensche Vloot; en rondom de selve: VENIT, IVIT, FUIT; Gekomen, gegaen, geweest.

Parma, niet meer soo voorspoedigh als voorheenen,

Parma quam met sijne Krijghsmaght in even dit jaer voor de Stad Bergen op den Zoom; doch moest/ na geleeden groot verlies/ af-trecken. Nam Waghtendonck in; doch 't kostte hem over de 6000. Mannen/ meerendeel Duytschers. Dit/ en dan noch/ dat het hem niet meer soo wel gelucken wou als te voren; daer-en-boven/ de beschuldigingen sijner vyanden en nijdige/ als of hy den Koningh van Spaenje niet getrouw genoegh was; gelijck dan de Hertogh van Piastrano en de Prins d'Ascoli hem te last leyden/ dat hy d'oorsaeck was van d'ondergangh der gedaghte Scheeps-vloot: daer by komende/ dat de Jesuiten (siende dat hy niet meer soo veel tegens de Staten en Mauritz verrightede als wel voorheenen in den tijd der groote verwarringen/ en geen hooger oorsaeck in deesen aenmerckende) hem scholden voor een begunstiger der Ketterye/ trock hy sigh soodanig ter herten/ dat hy quynende treurde tot aen sijne dood toe; indien niet wat anders deselve heeft verhaest. Want men schreef in die tijd opentlijck/ dat Koningh Philips, die hem niet dorfde af-setten/ noch tergen/ wijl hy een Vorst van groote Aghtbaerheyd/ by d'Ingeseetene der Spaensche Nederlanden in een sonderlinge gunst was/ hem had doen vergiftigen/ om hem alsoo sonder veel gerughts uyt den wegh te ruymen. 'k Heb de Copy van een Brief/ geschreeven van eenen sijner Officieren aen een voornaem Geestlijk persoon te Brussel, die dit bevestighd: doch ter selver tijd verliet hy den Spaenschen dienst/ en begaf sigh weer na sijn Vaderland Italien. Indien 't soo is/ soo is het hem gegaen nae de Wet der vergeldingh. Prins Willem (en andere) had hy door omgekogte Moordenaers aen kant soecken te helpen/ gelijck oock eyndlijck geschiedde. Nu weervoer hem desgelijks/ en dat van sijnen Meester/ dien hy soo veele diensten had gedaen/ in 't 45. (beeter by andere 43.) jaer sijns onderdoms. Doch dese sijne dood is eerst voorgevallen Anno 1592.; derhalven stracks yets meer van hem. Eerst noch moeten wy van sijn' overige verrightingen spreecken.

werd van de Spaensche en Jesuiten seer gelasterd.

Quijnd daer over tot sijne dood toe:

Of anders, Koningh Philips deed hem vergiftigen; en waerom.

Sijne geringe Victorien Anno 1589.

Anno 1584. kreeg hy wel Geertruydenberg in/ door Muytenatie des Guarnisoens, 't welk in 't vorige jaer voor 260000. guldens deese Stad aen de Staten had overgeleverd; doch nu weer deselve verkoght aen Parma voor 15. Maenden Gagie: Veroverde oock eenige Kasteeltjens/ als Lobbe by 's Hertenbosch; Doeveren by Heusden, Hemert, Blyenbeeck, Pudroyen, en Brakel; maer dit waren Victorien van weynigh gewight. Hier tegens vermeesterde Graef Willem van Nassauw, Gouverneur van Friesland, een half Eyland voor de Stad Embden, en maeckten 't sterck: ook Rediep, en andere Fortressen.

Meer veel gewightiger

Overwinningen

Anno 1590. wonnen de Spaensche Rhijnberck, nae een Beleegeringh van weynigh minder dan een jaer. Maer hier tegens viel Breda in handen van Graef Mauritz, door een sonderlinge list met een Turf-schip. Voorts ruckte hy in Braband. Haelde een goede Buyt van daer wegh. Veroverde weer in Bommelerwaerd alles wat Graef Pieter-Ernst van Mansveld, Lieutenant van Parma, daer had wegh genoomen. Drongh voort tot in Vlaenderen: won Aerdenburgh: des gelijcks Hemert, Heel, Burick, Graef, Roosendael, Steenbergen, &c. De sijne verrasten en plonderden Tellemont; overvielen Oudenburgh, &c. Dit braght Mauritz in een sonderlingh aensien by de sijne; in ontsagh by de vyanden. En waerlijck/ de saecken der Vereenighde Nederlanden begonden nu een andere gedaente te krijgen.

van Graef Mauritz Anno 1589. 1590.

Anno 1591. nam Mondragon, Gouverneur van 't Kasteel t'Antwerpen, 't Kasteel Westerloo; Turnhout, en Bergheyck in; Plaetsen sonder Sterckte; doch van waer uyt men Braband groote schaede had toegevoeghd. Maer ongelijck gewightiger en voortreflijcker waren de Victorien van Mauritz. Hy braght de stercke Stad Steenwijck onder sijn geweld. Otmarsum; 't onwinlijck gehoudene Coevorden, gingen dien selven wegh. Den 3. December overleed Parma (die nu ontrent vier jaren langh had gequynd) binnen Atrecht, anders geseght Arras, in 't Klooster S. Vedasti. Van d'oorsaeck sijns doods hebben wy hier boven gewagh gemaeckt. Op 't gevoel sijner swackheyd had hy van Koning Philips ontslagingh sijns diensts versoght; of ten minsten/ dat hem georloft moght sijn een Reys na Italien, om daer ordre op sijne saecken te stellen. Ondertusschen begaf hy sigh nae Franckrijk; doch in de genoemde Stad Arras nam sijne sieckte soodanig en soo plotslijck toe/ dat hy de volgende dagh nae sijn' aenkoomst overleed.

Verrightingen des jaers 1591.

Dood van Alexander Farnesius, Hertogh van Parma en Placenza.

Sijne eygene Naem was Alexander Farnesius, Hertogh van Parma en Placenza, Soon van Octavius Farnesius en Margaretha van Oostenrijck; geboren te Romen, Anno 1549. Sijnen Over-groot-vader Paus Paulus de III. voorseyde van hem/ dat hy een groot Krijghsman sou werden. Koningh Philips van Spaenje was sijnen Oom. In de Slagh van Lepanto tegens de Turcken, onder Don Jan van Oostenrijck, heeft hy/ noch een gemeen Krijghsman sijnde/ blijcken sijner dapperheyd gegeven. Doe hy Anno 1577. in Nederland quam/ was hy den Spaenschen Gouverneur, de gemelde Don Jan, met raed en daed seer bevoorderlijck; nae wiens dood hy Anno 1578. in des selven plaets wierd gesteld. By d'openingh sijns ligchaems vondmen d'inwendige Deelen soodanigh/ dat sijn langer leven onmogelijck was; 't welck 't vermoeden van een langhsame vergiftigingh vergrootte. Hy was wel hooghmoedigh; maer te gelijck beleefd genoegh/ en zeedigh; milddadigh tegens sijne Soldaten: arbeyd en moeyte wel gewoon: aendaghtigh in sijne Religie. Heeft Koning Philips van Spaenje meer dienst gedaen/ dan eenige der voorige Gouverneurs. Sijne Gemalin was Maria, oudste Dochter van Don Eduard,

Kortingeed ongen berigt van deselven afkoomst, gemoedsaert, en dapperheyd.

Hoegesteld gevonden by de openingh sijns ligchaems

Heeft Spaenje meer dienst

NEDERLANDEN

Eduard, jonghste Soon van Johannes, Koningh van Portugal; welcke hy trouwde te Brussel Anno 1565., ter tijd sijne Moeder Margaretha Gouvernante der Nederlanden was. By haer won hy een Soon / Rainutius Farnesius, geworden regeerende Hertog van Parma en Placenza. In verscheydene Steeden van Italien heeftmen sijn' Uytvaert gehouden: insonderheyd te Romen den 3. April 1593.; daer hem oock / als een dapper Veld-Overste/en getrouw Voorstander der Roomsche Religie, in 't Capitool een Marmore Pronck-beeld is opgereght van den Raed en 't Volck; waer by een Schrift was gevoegt t'sijnen sonderlingen Lof / en waer in hy wierd genoemd haren seer goeden, of besten Burger. Koningh Philips had hem te dancken / dat de Provintien Heenegouw en Artois, de Steeden Ryssel, Douay, en Orchies, weer onder sijn Gebied waeren gebraght; dat / door sijn beleyd / 't groote Leger der Staten by Gemblours wierd geslagen / &c.

sten gedaen, als eenige der vorige Gouverneurs.

Gemalin, en Soon.

Sijn' uytvaert te Romen gehouden; en Eere-beeld, hem daer opgereght.

In plaets van Parma wierd by provisie Gouverneur over de Spaensche Nederlanden, Graef Pieter-Ernst van Mansveld, geweest sijnen Lieutenant: doch wegens desselben ouderdom voerde de Graef van Fuentes 't voornaemste bewind. De Hertogh van Aerschot wierd Gouverneur van Vlaenderen; de Prins van Chimay, Soon van Aerschot, Gouverneur over Heenegouw gesteld. Arenbergh bleef Gouverneur over Gelder. Over Artois, Varabon. Over Namen, Barlaimont. Over Ryssel, Douay en Orchies, Billy, &c. Carel van Mansveld, Soon van Graef Pieter Ernst, bequam 't Admiraelschap ter Zee. Anno 1593. Muyteneerden de Spaensche in verscheydene Plaetsen der Spaensch-Nederlandsche Provintien, wegens gebreck van betalingh. Dwongen Artois, Heenegouw, &c., groote Geldsommen af. Ondertusschen veroverde Graef Mauritz de Stad Geertruydenbergh, onaengesien Mansveld tot ontset aenquam: die / om deese schaerde uyt te wetten / Crevecœur belegerde; doch door Mauritz wierd genoodsaeckt op te kramen. Graef Willem van Nassauw, Gouverneur over Friesland, won Gramsbergen, Wedde, Winschoten. De Spaensche daer tegens / onder den Graef vanden Bergh en Colonel Verdugo, vermeesterden weer Ottersum, en hernamen Wedde. Bemagtigden voorts de Sterkten Auwaerder-Zijl, Slochteren, Grysemincken, en herwonnen Gramsbergen.

Graef Pieter Ernst van Mansveld by provisie in de plaets van Parma.

Muytenatie der Spaensche Soldaten.

Weersijdsche Veroveringen Anno 1593.

Anno 1594. quam Aertshertogh Ernestus van Oostenrijck in de Nederlanden, als Gouverneur Generael des Koninghs van Spaenje over deselve. Hy versoght de Staten Generael der Vereenighde Provintien tot een Vreedehandel: Doch dese vertoonden hem / daer toe niet te konnen treeden / wijl Koningh Philips hier mee niet anders voor had / als haer te bedriegen / en weer onder sijn Tyrannisch Jock te brengen; gelijck gebleecken was in de Tractaten tot Vreede in de jaren 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. / en 1588. Dat hy nu noch even deselve gedaghten tegens haer had; en altijd sijn oud voornemen soude poogen uyt te voeren: 't welck hy / als hy 't niet door geweld kon verrighten / soght uyt te wercken door een verraderische Vreede / saghmen klaerlijck in sijne Brieven van den 14. en 15. October Anno 1593. aen Guilliaume de S. Clement, sijnen Ambassadeur in Duytschland; door een sonderlinge voorsienigheyd Gods in hare (der Staten) handen gevallen / &c.

Aerts-Hertogh Ernestus van Oostenrijck Gouverneur-Generael over de Spaensche Nederlanden,

Bied de Staten der Vereenighde Nederlanden

Vreede aen; doch te vergeefs. 1594.

Deselve Laeghleggingen / van de Spaensche, en hebige Roomsch-gesinde, aengesteld / en eyndlijck ten eynde gebragt tegens 't leven van Prins Willem, gebruycktemen nu oock tegens sijnen Soon Graef Mauritz. In Junius wierd binnen 's Gravenhaegh ter dood gevoerd Michael Renechem, Parochie-Paep van Bossiere, in de Provintie van Namen; ter oorsaeck sijns voornemens / om Mauritz te vermoorden. Waer toe / volgens sijn' eygene bekentnis / de Graef van Barlaimont hem had gehuerd. In deselve Maend wierd oock te Londen nae verdienste gestraft Doctor Lopez, een Portugeezsch Medicus, die Koningin Elisabeth had willen vergiftigen; 't welk hem ligt sou gevallen hebben te verrigten / wijl hy Hof-Artz was. De Graef van Fuentes en andere hadden hem hier voor beloofd 50000. guldens. De Koning van Franckrijk had eenig volck gesonden na Luxemburgh, onder den Hertog van Bouillon. De Staten der Vereenighde Nederlanden deeden'er sommige Troupen by. T'samen gekomen sijnde / namense in de Steeden Ivry, Momedy, &c. Verwoesteden 't Land: sloegen elf Cornetten vyandlijcke Paerden / en trocken soo elck weer nae huys. Wederom wierd te Bergen op den Zoom ter dood veroordeeld Pierre du Four, wegens sijnen toelegh / om Prins Mauritz om 't leven te brengen. In dit jaer hebben de Spaensche niets verright. Mauritz daer tegens heeft Coevorden, door de Graef van den Bergh en Verdugo belegerd / geluckigh ontset: Groeningen, een stercke Stad; en te gelijck een geheele Provintie, veroverd.

Spaensche Aenslagh, om Graef Mauritz te vermoorden; ondeckt, en gestraft.

Oock tegens 't leven van Koningin Elisabeth.

Fransche en Staetsche Volckeren in Luxemburgh.

Nieuwe Moord-aenslagh tegens Mauritz.

Anno 1595. stierf Aertshertogh Ernestus van Oostenrijck te Brussel. Koningh Philips had hem / in de Fransche verwarringen ten tijde der Liga, beloofd / te sullen maecken / dat hy Koningh van Franckrijk wierd; en dan hem geven sijne Dochter Isabella Clara Eugenia ten Gemalin. Doch de voorspoed van Henrick IV. deed deese sijne hoop haest in d'asch vallen. Weynigh wierd hy in Nederland geaght: oock verrightede hy niets ten voordeel van Spaenje: waerom oock te Brussel, t'Antwerpen, en anderwegen / smaedlijcke Pasquillen tegens hem wierden gestroyd. Tsederd den aenvangh des Oorloghs was hy de seste Spaensche Gouverneur in de Nederlanden; als (1) Margaretha, Prinses van Parma. (2) Duc d'Alba. (3) Don Louis de Requesens. (4) Don Jan d'Austria. (5) Alexander Farnesius, Prins van Parma. (6) Deesen Ernestus. Op dit getal / en op 't Latijnsch Vers tegens Paus Alexander de VI., heeft 'gesien de geene / die dit Schimpdight op hem maeckte: Ernest' die de sest' is,

Dood van Ernestus van Oostenrijck. 1595.

Spaenje had hem beloofd, hem Koningh van Franckrijk te maken, en sijne Dochter Isabella ten houwlijck te geven.

Pasquillen tegens hem in de Spaensche Nederlanden.

Arger

NEDERLANDEN

Arger dan de Pest is; Koomd sien waer de rest is; Of daer niet ten best is. Om dat hy de lest' is, Nihil op 't Request is. De Spaensche hadden een Aenslagh op Hulst gesmeed; doch wierden met verlies afgedreven. Sloegen echter Graef Philips van Nassauw, die met 500. Paerden uyt 't Staten Leger was gereeden / om yets tegens de Spaenjaerden te Dinslaken (een kleyn Steedje in 't Hertoghdom Cleef, tegens over Orsoy) ter handt te neemen. Graef Philips van Nassauw en Graef Ernst van Solms stierven aen haere bekoomene Wonden: Graef Ernst van Nassauw bleef gevangen; doch wierd gelost voor 10000. guldens. Weynige der gemeene Ruyters waren gesneuveld. Hier tegens veroverde 't Staten Volck de Stad Wirdt (Weirdt, Weerd), op de Grensen van Cleef; en Charles de Heraugiere, Gouverneur van Breda, de Stad Lier. Maer vermits de Soldaten na d'inneemingh te Buytgierigh waren / wierdense weer uytgeslagen.

Voorvallen desselven jaers, aen der Spaenschen en Staten zijde.

Anno 1596. wonnen de Spaensche de Stad Hulst, met verlies van seer veele der haere. Aertshertog Kardinael Albertus van Oostenrijck was nu Gouverneur en Capitain-Generael der Spaensche Nederlanden. 't Verlies van Hulst viel de Vereenighde Provintien vry smertlijck. Anno 1597. meende Albertus, die sijn Volck te Turnhout by een deed koomen / 't Eyland Tholen in Zeeland t'overvallen. Mauritz quam op de Spaensche aen / schoon op verre na soo sterck niet als sy; en sloegh meer dan 2000. der hare dood / nevens haren Oversten de Graef van Verax: waer tegens Mauritz maer 9. Mannen had verlooren. Alleenlijck met 800. Ruyters had hy dit werck tegens de Spaenjaerden verright. Hy veroverde oock 't Kasteel Alpen, en de stercke Stad Rhijnberck. Daer-en-boven Meurs, Grol, Goor, Stad en Kasteel Brevoort (eygentlijck Breedfort), Enschede, Otmorsum, Oldenzeel en Lingen. Hier door verkreegh hy een wonderlijckgrooten Naem by al de nabuerige Vorsten.

Albertus van Oostenrijck, Gouverneur der Spaensche Nederlanden. 1596.

Groote Daden van Graef Mauritz: waer door hy by alle Nabueren een grooten naem bequam. 1597.

Albertus siende / dat de Spaensche saecken seer verliepen / bood de Staten der Vereenighde Nederlanden al weer Vreede aen; met belofte van Vryheyd der Conscientie. Ondertusschen deed hy te Brussel om de belijdenis der Gereformeerde Religie (alhoewel eenige voorgeven / der Mennonitische) levendigh onder d'aerde delven Anneken uyt den Hove (Anna van Hoven), een jonge Dochter. Hier uyt konnen afneemen / hoe sijne belofte gemeend was. Dit veroorsaeckte oock een nieuwe verbitteringh tegens de Spaensche Regeeringh; desgelijcks tegens Jesuiten, Papen en Monicken, als aenhitsers tot sulcke grouwlijcke bedrijven. Deese tyrannische daed wierd noch verdeedighd van een Antwerpsch Poët in sijn Gedight / of Referein, aen d'afgeweeckene Provintien van Holland, Zeeland, &c., uytgegeven Anno 1599. In 't jaer 1598. wierd te Leyden onthoofd Pieter Panne, Kupper van sijn Ambaght; die / volgens sijne bekentnis / sigh had laten beweegen door Melchior van de Wael, Dienaer der Jesuiten te Douay, en door den Provincialen Rector van der Jesuiten Collegie, om Graef Mauritz aen kant te helpen; waer voor hem een groote beloningh op Aerden / en verseeckeringh van den Hemel was toegeseght.

Albertus bied Vreede aen, met belofte van vryheyd der Conscientie, en ondertusschen doet hy Anna van Hoven te Brussel wegens de Religie levendigh onder d'aerde delven.

Pieter Panne meend Mauritz te vermoorden; en van wie opgemaeckt.

Koningh Philips meende de Nederlanders te sullen verderven / door haer te verbieden den Handel op Spaenje en Portugal: maer heeft hier door de Hollanders gelegenheyd gegeven / om noch grooter / en boven maten groot te werden. Want als de Kooplieden in Holland en Zeeland sagen / datse geenen Koophandel meer konden drijven / sondense selfs eenige Scheepen uyt na Oost-Indien. Dit geluckte haer soodanigh / als de gantsche Weereld bekend is. Naderhand sullen wy yets meer van deese Vaerdten der Vereenighde Nederlanders op Oost-Indien spreecken.

Philips verbied de Hollanders de Vaert op Spaenje, om haer te verderven, tot sijn eygen verderf.

Aerts-hertogh Albertus sijne Kardinaelsstaet afgestaen hebbende / trouwde de Spaensche Infante Isabella Clara Eugenia, Dochter van Koningh Philips de II.; en met haer wierden hem opgedragen de Nederlandsche Provintien, als nu Heer over deselve. Men meende de Vereenighde Nederlanden hier door te locken / om sigh onder deesen Vorst te begeven / als een Duytscher, en geen Spaenjaerd. Doch in d'Overdraght waren sulcke Artijkelen, welcke yeder / die oogen in 't voorhoofd had / 't bedrogh deeden sien / gelijck hier boven onder de Lijst der Spaensche Koningen is aengemerckt. Terwijl Albertus na Spaenje trock / om d'Infante Isabella daer pleghtlijck te trouwen / had hy in de Nederlanden ten Oversten over 't Krijgsvolck gelaten Don Francisco de Mendoza, Admirant van Arragon. Met een Heyr van 30000. Mannen trock hy na de Cleefsche, Marcksche, en Berghsche Landen / 't Stight Munster, Westphalen, en Keulen. 't Waren al t'samen Landen des Duytschen Rijks; neutrael, en ongewapend. Sonder tegenstand bemaghtighde / plonderde / beroofde Mendoza een goed deel Steeden / Vlecken / Kasteelen / Kloosteren; onder welcke waren Orsoy, Walson, Brouck, Alpen, Santen, Goch, Genneppe, Burick, Rhijnberck, Emmerick, Dinslaken, Holt, Rees, Iselbergh, Frankenbergh, Wevelinkhoven, Loe, Wijnendael, Hackenhuysen, Bellinghof, Oberenbergh, Unna, Kam, Lun, Ham, Boeckholt, Ottenstein, Koesveld, Warendorp, Alsfeld, Impel, Gothard, en een groot getal andere. Van d'onuytspreecklijcke Moorderyen / Tyranyen / Roveryen / meer als beestlijcke en barbaersche Vrouwenschendingen / en allerley Grouwelen / door de Spaenjaerden in deese onsijdige Landen bedreven op 't noyt meer gehoordste / aen Mannen / Vrouwen / Kinderen / Zuygelingen / en selfs noch ongeboorne / hebben wy hier boven onder de Geschiedenissen van Duytschland gehandeld. Maer dit verargerde de Spaensche saecken in de Nederlanden niet weynigh; en voesende de Vereenighde Provintien een dies te grooter afschrick van Spaenje

Albertus werd Heer over de Spaensche Nederlanden, door Houwlijck met de Spaensche Infante.

Inval der Spaenjaerden onder Alberti Oversten Mendoza in de neutrale Landen des Duytschen Rijcks; en hare noyt meer gehoorde daer gepleeghde grouwelen.

Doch dit verargerde de saeck van Spaenje in de

NEDERLANDEN

Nederlanden, en vaerde te meer afschrick.

Spaenje in. Want handeldemen dus met neutrale, , yverigh - Roomsch - Catholijcke Plaetsen des Duytschen Rijcks / daerse niet d'alderminste prætensie op hadden / enckelijck om deese van Mendoza gegevene Reden/ datse (daerse doch onsijdigh waren) de Spaensche niet hielpen; hoe soudense dan / indiense door geweld of bedrogh eens meester konden werden / te werck gaen met de geene / welckese uytriepen voor Ketters en Rebellen; die des Koninghs geweest waren / &c.

't Groot Spaensch Heyr onder den gedaghten Don Francisco de Mendoza,

Graef Mauritz braght 2000. Mannen te voet by een. Versterckte sigh te Sevener op de Geldersche Waerd, en by 't Tolhuys; daer na te Doesburgh; en verhinderde dus 't sterke Spaensche Heyr / in de Veluw, of elders in 't Staten Gebied in te breecken; soo dat dit geheele seer vreeslijck Onweer alleenlijck op den Rijcksbodem sigh uytstortte; behalven dat de Staten de Stad Deutechem en 't Kasteel Schuylenburgh verlooren. In dit jaer 1598. stierf Philips de II. seer ellendigh aen de Luyssieckte. Hem volghde op den Spaenschen Throon sijnen Soon Philips de III.

(die 't Pausdom te Wesel invoerd) 1599.

Terwijl 't Spaensch Krygsvolck Anno 1599. noch in de Gulicksche Landen lagh / stelde d'Admirant Mendoza de Jesuiten, Papen, Monicken, en 't geheele Pausdom te Wesel weer in: doch seer weynige der Burgeren quamen de Predicatien deeser Geestlijcke hooren.

koomd in Bommelerwaerd, doch kan niets verrighten, door de sonderlinge voorsightigheyd van Graef Mauritz.

Als oock de Spaensche Besettingh daer uyt / en weer te veld trock / haddense geenen lust / hier te blyven / maer packten sigh wegh. D'Admirant quam in Bommelerwaerd, om ergens in Holland in te booren; doch Graef Mauritz legerde sigh buyten Bommel, en verydelde dus dit voorneemen. Mendoza veroverde wel Crevecœur; maer hier tegens sloegh Mauritz hem te Heerwaerden over de 700. Mannen af. Niets meer verrightede dit groot Spaensch Leger dien geheelen Somer tegens de Geunieerde Provintien; maer bleef in Bommelerwaerd leggen / sonder in Holland te komen geraecken / door de sonderlinge voorsightigheyd van Mauritz.

Bouwd S. Andries Schans.

Alleenlijck bouwde Mendoza een soo genoemde onverwinlijcke Fortres, geheeten S. Andries, of spotlijck: De Bril van Holland.

Ter Zee doen de Hollanders den Spaenschen Koningh groote afbreuck.

Ondertusschen deeden oock de Vereenighde Nederlanders den Spaenschen Koning seer groote afbreuck ter Zee: ontnamen hem een gedeelte der Canarische Eylanden, en 't Eyland S. Thome.

Verrightingen van Mauritz. 1600.

In 't jaer 1600. won Mauritz de Stad Waghtendonck. Hernam Crevecœur. Veroverde de nieuw-gebouwde en voor onwinbaer gehoudene Vestingh S. Andries. Hier op trock hy nae Vlaenderen. Maeckte sigh meester van de Sterckte Philippine. Gingh door Assenede, Deckele, en Labbeecke. Nam Oudenburgh in; desgelijcks de Schans Albertus voor Oostende, en belegerde Nieuwpoort.

Belegerd Nieuwpoort, en daer op gevolghde vermaerde Slagh

Aertshertogh Albertus stond hier over seer versteld. Versamelde al sijne Maght. Quam onvoorsiens nae Oudenburgh (anders gespeld Audenburgh), en by der Staten Leger / eermen eenige gedaghten daer van had. Hier moest nu gevoghten sijn; en waerlijck / aen de sijde van Graef Mauritius seer gevaerlijck / wegens des vyands groote meenighte; en dat noch in sijn eygen Land.

NEDERLANDEN

van Vlaenderen.

Wonderlijck echter gaf de Heere onse God hem een seer heerlijcke Zeege / nae een seer hevigh / en in 't eerst gantsch twijffelaghtigh Gevecht. De Bysonderheden van 't selve laeten wy den Leeser in andere onser Geschied-boecken nasien.

Seer treflijcke Zeege van Graef Mauritz.

Aen Alberti kant bleven een groot deel voorname Heeren dood; veele gevangen. Onder de gesneuvelde waren de Graef van Saume, de Seneschal van Montlimar; de Heeren van Ortigny en Rosigny: Don Diege de Torrez; Don Gaspar de Loyala; Don Gonzalvo de Spinosa; Christophorus Verdugo, nevens een groot getal andere Spaensche Dons, Barons, &c. Onder de Gevangene bevonden sigh oock selfs d'Admirant Don Francisco de Mendoza, Lieutenant-Generael van sijne Hoogheyd Albertus: Don Baptista de Villa Nova: Don Gonsalo Hernandez de Spinosa; Don Pedro de Montenegro: Don Philippo de Tazzis: Don Antonio de Mendoza, en veel meer andere hooge persoonen.

en swaere Neerlaegh van Aertshertogh Albertus.

Don Gonsalo Hernandez de Spinosa wierd nae Utrecht gevoerd. D'Admirant en d'andere voorname gevangene in bewaringh gehouden binnen Hoorn, Delf, 's Gravenhaegh, Bergen op den Zoom, Enckhuysen, &c. Albertus, die voor sijn deel Ridderlijck genoegh gevoghten/ en een wonde in 't aengesight ontfangen had / verloor hier 106. Vaendelen / 5. Ruyter-vanen / en al 't Geschut; 't welck gesamentlijck in de handen van Mauritz viel; die in deese Slagh had verlooren 1600. / of daer by gereeckend die te vooren onverwaght overvallen waren / 2400.

Weersijds verlies;

Albertus 7000.; alhoewel A. v. Meerbeeck en andere Roomsche Spaensch-gesinde Schrijvers 't getal / nae haere gewoonte / verkleynen tot op 3. of 4000.; gelijck dan ook Franciscus Lanarius in Fascic. Hist. maer spreeckt van over de 4000. / en daer onder ontrent 250. voorname / staetlijcke persoonen; doch hy steld alleen de doode; maer doet 'er by: De meenighte Gevangene was ook niet geringh.

seer groot aen Alberti sijde.

Onder de hooge gequetste teld hy / behalven Aertshertogh Albertus, Don Alphonso Davalos, Don Rodrigo Lasso, de Hertogh van Aumale, en andere. De gemelde Albertus blood met sijn overblijffel wegh.

Sonderlinge geseldsaemheyd aen Capitain Pithaen.

Geene doode van Naem waren aen de sijde van Prins Mauritz. Onder de verslagene wierd gevonden Capitain Pithaen. Hy had in sijn lighaem bekoomen 45. wonden / en de keel was hem meest afgestoocken. Echter genas hy gantsch wonderlijck / of schoon in 't eerst alle spys en dranck door deese keelwonde uyt-liep. Hy had van sijne Post niet willen wijcken; maer vaght / tot dat hy eyndlijck door 't meenighvuldigh bloed-verlies neer-viel.

Uyterste gevaerlijckheyd deeses Toghts na

Dit was voor onsen Staet een seer gewaegden Slagh; en de Toght nae Vlaenderen selfs al te gevaerlijck. Ons Leger lagh daer als in een Sack; sonder eenigh middel van

te

NEDERLANDEN

Vlaenderen, en des Slags voor onsen Staet.

te konnen af-trecken / indien 't qualijck had mogen gaen; sonder gelegenheyd van Voorraed te bekoomen. Graef Mauritz had wel de Staten genoegh en nadrucklijck voor oogen gesteld / d'uyterste schade / welcke uyt deese onderneemingh sou konnen ontstaen; en wat voor verderflijck onheyl 't Land sou te verwagten hebben / in geval van een Neerlaeg. Doch eenen / of eenige / die sig by de Staten 't voornaemste bewind aenmatigden / begeerden 't dus.

Wie den aendringer daer van was

Had God hier niet wonderlijck gewerckt / door Mauritz, genoeghsaem tegens alle waerschijnlijckheyd / de Zeege te geven / soo waere / ons Leger geslagen geweest sijnde / de Staet half of meer verlooren gegaen. Doe Graef Mauritz dit vertoonde / moest sijne voorsightigheyd in sulck een swaere saeck van de Werveldraeyers voor bloohheyd gescholden werden.

tegens de voorsightige vertooningen van Prins Mauritz aen de Heeren Staten.

Derhalven in 't midden deeser groote Victorie (seeckerlijck van een groot gevolgh / nu 't wel was uytgevallen; te meer / om datmen voortaen den verwoestenden Oorlogh op den vyandlijcken bodem sou hebben konnen voeren) / trilden noch de herten der verstandige welmeenende Patriotten, alsse overdaghten / in wat voor een gevaer de Magt deeses Staets sigh had moeten begeven; en verbloeckten (seght de Heer Everhard van Reyd) den raed der geene / die sulck een gezeegend / rijck / welvarend Land / en veele honderd duysend Zielen int 't selve / sonder nood hadden gesteld op d'uyterste kant / om te vallen in den afgrond der hooghste ellende / tyranny, moedwil / hoon / en geweld / die een goed en bloedgierige vyand / verbitterd door den langhduerigen Oorlogh / en brandende van wraecksught / sou hebben konnen bedencken.

In 't midden deeser groote Zeege trilden de Herten der wel-meenende, noch, wegens 't gevaer, waer in men 't Land had gesteld.

De wysste mishaeghde deesen gevaerlijcken / seer desperaten raed / en vreesden voor een naeckende veranderingh / wyl de voet van Raden en Regeeren so seer veranderd wierd. 't Geen deese vermaerde Schryver (gebruyckt in de gewigtigste en geheymste saecken deeses Lands; naderhand geworden Raed van Willem Lodewijck, Gouverneur van Friesland) verder hier van segt / kanmen by hem vinden. Hy is overleeden korts nae deese Veldslagh (welcke voorviel op den 2. van Julius Nieuwe Styl); te weeten / den 25. Februarius Anno 1602. binnen Leeuwaerden.

Bedenkingen van veele,

Ondertusschen wierd God dies te hertlijcker gedanckt; en men beleed opentlijck / dat alleen sijn oogh over ons gewaeckt / alleen sijnen Arm ons gereddet had / door sijn Werckthuygh Mauritz Moed en Beleyd / des selven Soldaten een ongemeene dapperheyd in te storten; welcke / 't geen hier aenmercklijck is / eerst nae de Zeege begonden te sien in wat perijckel sy gestaen hadden: doe ver- verbaesd wierden; en begonden te dencken / of se niet verraden waren geweest / om dat de vyand haer soo haest / en terstond na haere koomst / op 't Lijf viel; derhalvense oock malkander omhelsden en geluck wenschten / als die wonderlijck uyt de kaecken des doods geruckt waren.

ontrent d'aendringers van deesen Toght.

Veele onder de Gemeente wisten oock niet / offe hier in een quaed toelegh van sommige / of een onverantwoordlijke onvoorsigtigheyd en roeckloosheyd vermoeden souden. Verder willen wy ons hier niet inlaten. Maer indien 't waer waere / dat sommige 't quade over ons gedaght hadden / de Heere heeft het ten goede doen gedyen: oock ten besten van veel' ellendige.

Tegens den gevangenen Admirant moest Spaenje los laten al de gevangene uyt de Vereenighde Nederlanden, waerse oock sitten moghten.

Want Anno 1598. had Koningh Philips in arrest genoomen en verbeurd verklaerd al de Hollandsche Koopvaerdy-scheepen / welcke sigh in Spaenje bevonden; 't daer op sijnde Volck tot Galey-Slaven gemaeckt. Anderweegen saten noch een groot getal andere onser Oorloghs-gevangene / in een jammerlijcke staet en groot gebreck. Geerne hadden de Spaenjaerden haren Admirant van Arragon, Don Francisco de Mendoza, los gesien; en booden een groot deel gelds voor sijn Rantsoen. De Staten Generael weygerden 't los-geld; maer begeerden voor des Admirants ontslagingh de vrylatingh aller Gevangene / in der Vereenighder Nederlanden dienst geweest / waerse oock souden mogen sitten: en 't wierd haer bewilligd; wyl 'er geen ander middel was / om Mendoza weer te krijgen. Seer hoogh wierd dit geroemd / als een loflijck bewys van der Staten genegenheyd en trouw ontrent haer' Onderdanen.

Aenmerkelijcke Belegeringh van Oostende door Albertus.

Vermits nu Aerts-hertogh Albertus van sijn overblijffel uyt deese Slagh een deel Volck binnen Nieuwpoort had geleght / om welcke Plaets te veroveren deese Toght in Vlaenderen was aengedrongen / soo begaf Mauritz sigh weer na Holland. Anno 1601. veroverde hy Rhijnberck. Daer tegens belegerde Albertus de Stad Oostende tot in 't jaer 1604. 1601. 1602. 1603. 1604. Terwyl hy hier mee besigh was / maeckte Graef Mauritz sigh meester van de Stad Graef, Anno 1602.; van de Sterckte Coxier; 't Fort S. Catharina, S. Philippe, Ysendijck; de Stad Aerdenburgh, en Sluys, Anno 1604.

onder welke Mauritz veele Plaetsen verovert.

Dus kreegh hy nu een vaste voet in Vlaenderen, en een seer groot voordeel op de vyanden / terwijlse soo veel tijd en volck voor Oostende verspilden. Welcke Plaets d'Aerts-hertogh eyndlijck den 20. September Anno 1604. door Verdragh inkreegh; niet meer een Stad / maer een Mols-hoop gelijck. De geheele Weereld verwonderde sigh / dat de Hollanders dit Oostende hadden konnen verdeedigen tegens de gantsche Maght van Albertus en Spaenje; tegens 't uyterste geweld / van de Spaenjaerden daer voor gepleeghd / langer dan drie jaren en twee maenden.

Boertery op de belofte der Infante Isabella, datse geen schoon Hembd sou aentrecken, voor dat Oostende in hare Magt was.

Doe deese Vestingh sou belegerd werden / meende d'Infante Isabella, datse terstond voor hare Maght sou moeten buygen; en dat het hier met hare Spaenjaerden sou sijn: Gekoomen, gesien, genoomen. Als eenige haer voordroegen / dat die van binnen sigh wel een wyl tyds souden konnen verweeren / seydese: Sy wou geen schoon Hembd aentrecken, voor dat Oostende onder haer geweld was. Indiense haer woord heeft gehouden / soo is gewisslijck 't Hembd deeser Princes by d'over-

NEDERLANDEN

d'overgaef al taemlijck vuyl geweest / en heeft 't Wasschen wel van nooden gehad. Hoe veel Volck / geduerende deese Belegeringh / weersijds is gebleven / heeftmen noyt reght konnen weeten; vermits de Belegerde onophoudlijck van varsche Soldaten voorsien; de Belegeraers van tijd tot tijd met nieuwe hoopen versterckt wierden. Doe de Stad Sluys door Graef Mauritz was verovert / vondmen by eenen gesneuvelden van Spinolas volck een Lijst van 't verlies der Spaensche voor Oostende, van den 5. Julius Anno 1601. af tot op den laetsten Julius Anno 1604. In deselve waren de Dooden geteld op 15. Colonellen, 7. Mareschals, 19. Sergeanten-Majoors, 565. Capitainen, 322. Vaendragers, 4911. Sergeanten, 1166. Lieutenants, 9166. Corporaels, 610. Lanspassaden, 54364. Soldaten, 6011. Matroosen, 1196. Vrouwen en Kinderen: t'samen over d'78000.: behalven die noch gebleven sijn na den laetsten van Julius tot op den 20. September, wanneer Oostende overgingh.

Lijst, hoe veel Spaensche voor Oostende gesneuveld sijn.

Johannes Ballona, een Genuees, reeckend / dat in 't laetste jaer der Belegeringh / terwijl Ambrosius Spinola Generael was / aen de Spaensche sijde sijn dood gebleven over de 60000. 't Getal der omgekoomene van binnen is oock niet weynigh geweest; doch onmogelijck / de reghte veelheyd te weeten: want de siecke en gequetste wierden terstond over Zee na Zeeland en anderweegen gevoerd. Franciscus Lanarius, meest altijd gewoon / de Spaensche verliesen in deesen Nederlandschen Oorlogh by Substractie, die der Geunieerde Staten by Additie voor te stellen / segt / dat Albertus in dit Belegh verloor over de 50000. Op der Staten sijde (vervolghd hy) wilmen seggen / dat wel 100000. gebleven / of door sieckte gestorven sijn. D'Antwerpsche A. v. Meerbeeck in sijne Groote Kronijk, van hem uytgegeven onder Alberti regeeringh / en als onder sijn' oogen / laet ons deese woorden hooren: „Van de Catholijken „waren in deese drie jaren dood gebleven „meer als 50000. persoonen; soo veel vroome Soldaten / Officieren en Capitains, dat „deselve genoeghsaem souden hebben geweest / om geheele Koninghrijcken te winnen: welcke hier niet en werden genoemd / „om dat haer getal te groot is; en datmen „door de reeckeningh / soo wel van d'eene „als d'andere sijde gehouden / bevind / dat „dit Belegh gekost heeft 140000. persoonen / daer onder begreepen Vrouwen en „Kinderen / en andere / die geen Soldaten „waren / ende die gestorven sijn van Sieckte / ende van de Pest. Alonzo de Quintana, een Spaensch Schrijver / seght in Hist. Hisp. & Belg. dat eenen sijner Vrienden / die de gantsche Belegeringh heeft bygewoond / hem verhaelde / dat aen de Spaensche sijde waren verslagen / dood geschooten / verdronckten / gestorven / of verloopen / ten minsten 75000. Koppen. Aen de Hollandsche (gaet hy voort) konmen 't niet weeten / maer men geloofde / datse geen 10000. Mannen minder hadden laten sitten. Frantz Adam, Graef van Brandis * steld 100000. Hollandsche en 50000. Spaensche: maer ook derf hy van de Slagh by Nieuwpoort wel seggen: dat de Maght van Albertus den vyand Graef Mauritz gantsch ongelijck was; en dat het in deese Slagh soo veel bloedige Koppen gaf / datmen niet wel kon oordeelen / wien d'Eeren-krans behoorde.

Verscheydene reeckeningen van verscheydene Schrijvers onder de Roomsch-Catholijke, aengaende 't getal der weersijds geblevene in deese vermaerde Belegeringh.

** Een seer onbeschaemd Vleyer van 't Huys Oostenrijck.*

Aerdigh was de Medalie, of Gedenckpenningh / die op deese Belegeringh en Veroveringh van Oostende door de Spaensche, in de Vereenigde Nederlanden wierd gemaeckt. Op d'eene sijde stond de gedaghte Stad Oostende afgebeeld. Aen d'andere de Steeden Rhijnberck, Graef, Sluys, en Aerdenburgh: nevens de Sterckten Ysendijck en Caczant; met dit Omschrift: *Plus triennio obsessa, hosti rudera, Patriæ quatuor ex me Urbes dedi.* 1604.; 't welck beteeckend: Oostende, meer dan drie jaren langh belegerd, gaf de vyanden Puynhoopen; 't Vaderland vier Steeden. De Staten van Utrecht deeden een andere Triumph-penningh slaen / vry groot / van Goud / en van Silver. Op d'eene sijde is 't Belegh van Oostende seer konstigh vertoond. Op d'andere de veroveringh van Sluys; met dit Byschrift: Meer heeft ons God gegeven, dan wy verlooren.

Aerdige Medalie op deese Belegeringh doen maecken in de Vereenighde Nederlanden.

Andere, van d'Utrechtsche Staten.

Geduerende de Belegeringh bedaghten de Spaensche allerley Vonden en nieuwe Werckturgen: waer toe Albertus de voornaemste Ingenieurs uyt alle hoecken der Weereld tot hem had doen koomen; soo om de Geule, of Nieuwe Haven, der Belegerde te stoppen / als op andere wijsen haer schade te doen; doch 't wou niet gelucken. Over de Geul hadden d'Oostendenaers een halve Maen gemaeckt / tot bevrijdingh der Scheepen in de Stads-graghten. Pompejus Justinianus Romanus, voornaemsten Ingenieur van Albertus, bedaght een seldsame Stormbrugh / genoemd Ponte di Tergeve, maer van d'andere Hel-wagen, om daer mee de gedaghte halve Maen te beklimmen. Deese Brugg' was langh 50. en breed 16. Passen. Wierd voortgetrocken op vier Metale Raderen / breed op den omloop 6., hoogh 15. voeten yeder. In 't midden tusschen de twee voorste stond een Mast van 50. voeten hooghte; langhs welcke de Brugg' hoogh en laegh op of neergeschoven wierd. Welcke Brugg' selfs was gespannen en geblooghten van dicke Kabels op kleyne Masten. 't Voorste deel wierd langhs de Mast reght opgewonden / om als een Valbrugg' over de Graght der Vestingh te konnen neervallen / ter bestormingh. Door 40. Paerden konse af en aengetrocken werden. Evenwel / al dit werck was oock te vergeefs. Want doe de Belegerde Oostendenaers deese Brugg' sagen aenkoomen / schootense ten eersten eene der Metale Raderen in stucken. Eer de Beleggers deese schade konden herstellen / planteden die van binnen overeynd staende Masten op de Contrescharp harer halve Maen / waer door de Brugg' daer niet op kon vallen.

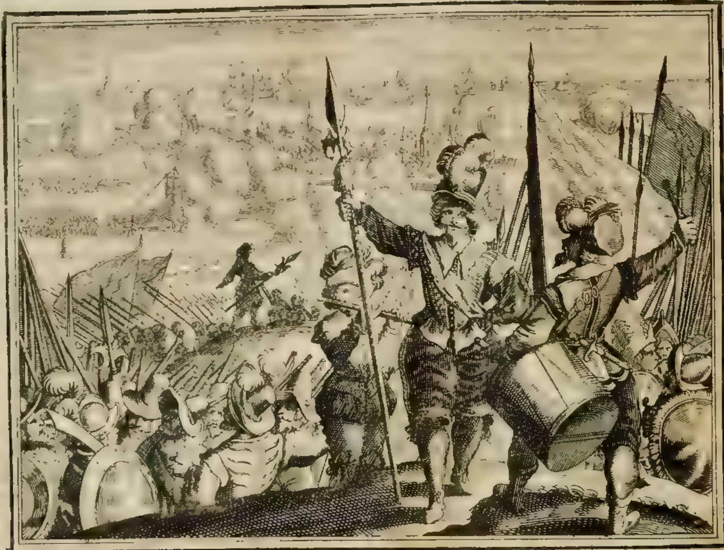
Alderley Vonden van de Spaensche Ingenieurs bedaght,

tot benauwingh der Belegerde.

Wonderlijck-gemaeckte Storm-brugg', door d'Ingenieur Pompejus Justinianus Romanus, een seer geweldigh Gevaerte; doch door die van Oostende verydeld.

In d'eerste twintigh maenden / en alsoo tot

Meenighte

NEDER-LANDEN

van *Canon*-ſchooten op de Stad gedaen.

tot op ontrent de helft der Belegeringh/ hadden de Spaenſche op de Stad Ooſtende gedaen over de 250000. ſchooten/ met Kogelen elck tuſſchen de 30. en 50. ponden. D'Infante Iſabella Clara Eugenia lagh te Nieuwpoort, en was ſeer t'onvreeden/ alsſe 't Canon niet geduerigh hoorde balderen. By de binnen vliegende Kogelen ſijn eenige aenmercklijckheden voorgevallen / welcke geheugenis-waerdigh ſijn.

Eenige ſonderling aenmercklijcke Gevallen, verſcheydene perſoonen in *Ooſtende* door binnen vliegende *Canon*-Kogelen bejegend.

Seecker Burger / die een Kruydeniers-winckel had / in of voor ſijne deur ſtaende / verloor door een Kogel beyde ſijne beenen. Haeſt daer na overleed hy. In een Kiſt geleght / en na 't Graf gedragen / quam een andere Kogel / die hem 't hoofd wegh nam / en 't Lijck uyt de Kiſt wierp; ſonder dat de Dragers in 't alderminſte beſchadighd wierden. Een Soldaet had een brood gekoght / 't welck hy om hoogh ſtack / en aen ſijne Spits-geſellen toonde. Ter ſelver tijd quam'er een Canon-Kogel aenſnorren / die 'er de helft van wegh nam; waer op hy liet hooren: 't Was een reghtſchapene Soldaten-kogel / wijlſe hem 't grootſte deel ſijns Broods / tot onderhoudingh ſijns levens / had laten behouden. Terwijl een Jonghman te Paerd ſat / quam een Kogel / die 't Beeſt aghter in / en voor weer uyt gingh. De daer op ſittende leed geen andere ſchade / dan dat een ſtuck van ſijne Broeck tuſſchen de beenen wierd wegh genoomen. Seecker Capitain over 't Bootsvolck ſtond eens met yemand in geſpreck / die d'eenen arm op ſijnen Schouder had geleght. Ondertuſſchen quam een Kogel / die d'arm gantſch wegh nam / ſonder den Capitain te verſeeren; die alleen door de geweldigh-beweeghde lught wat verduyſelde / en een weynigh bloed uyt d'ooren verloor.

Verwonderlijcke kloeckmoedigheyd eens *Engelſchen* Edelmans, by 't verlies van ſijnen arm.

Hier moet niet vergeeten werden de ſonderlinge kloeckhertigheyd eens Engelſchen Edelmans. Noch geen twintigh jaren was hy oud. In een Uytval wierd hem de reghter arm afgeſchooten. Flucks beurde hy deſelve op van d'aerde / en droeghſe na den Wond-artz. Verbonden ſijnde / nam hy dit van hem afgeſcheydene Lighaems-deel in de linckerhand; braght het in ſijn Logis, en ſeyde: Sie daer d'arm / die noch te middagh d'andere heeft voorgediend. Sonder eenige toeſlaende Koorts / ſonder te bed te gaen leggen / wierd hy geneeſen. Een geheel Boeck / al vry dick in Quarto Formaet, is van deeſe Belegeringh der Stad Ooſtende uytgegeven / verhalende wat daeghlijcks daer binnen is voorgevallen.

NEDER-LANDEN

Veele *Gouverneurs* binnen *Ooſtende* in de ſes laetſte maenden dood geſchooten.

In de ſes laetſte maenden des Beleghs verlooren die van binnen d'eene Gouverneur op d'andere. Na den Colonel Hughtenbroeck wierd de Heer van Giſtelles, Gouverneur, dood geſchooten; een dapper Man / ſeer beklaeghd. Hem volghde in 't Commando Johan van Lhoen; die korts daer na 't ſelve lot trof: gelijck oock eenige Capitainen, die 't Opperbevel was toevertrouwd / d'een na d'ander. Doe Colonel Jacob van Beerendreght: gevolgd van Colonel Uyt den Hove, die gequetſt uyttrock. De laetſte Gouverneur was de Heer van Marquette; die den 10. Junius 1604. daer binnen quam / en tot in September commandeerde.

Ambroſius Spinola Generael Veld-overſte in de *Spaenſche Nederlanden.*

Als Hertogh Albertus ſagh / dat de Belegeringh niet alleen maenden / maer jaren duerde / beval hy de verder uytvoeringh aen den Marquis Ambroſius Spinola; die oock Anno 1605. wierd geſteld ten Generalen Veld-overſten in de Spaenſche Nederlanden. Een dapper / ſeer wel ervaren Kryghsman was hy; die de Kroon Spaenje in den Oorlog tegens de Vereenigde Provintien groote dienſten heeft gedaen. Schoon nu Ooſtende in der Vyanden handen was gevallen / echter wierd Vlaenderen noch al van 't Staten Volk

door

NEDER-LANDEN

door gheduerige Invallen seer geplaeghd. Mauritz had een Aenslagh op Antwerpen voor; doch deselve gingh te niet / wijl de Wind niet wou dienen. Hy had nu den Oorlogh van onsen Bodem op dien des vyands gebraght; soo dat sijn Leger sigh in Vlaenderen onthield. Evenwel maeckte Spinola sigh meester van Oldenzeel, Lingen en Wagtendonk. Maer Mauritz, uyt Vlaenderen te rugg' gekoomen / verhinderde hem verder voortgangh voor dien tijd.

Sijne veroveringen van verscheydene Plaetsen.

Anno 1606. nam Spinola Lochem, Grol en Rhijnberk wegh; doch Mauritz herwon Lochem noch in 't selve jaer. Spaenje, uytgemargeld door den Oorlogh tegens de Guinieerde Provintien, sulcker wijs / dat sijn Krijghsvolck / door gebreck van betalingh / veeltijds muyteneerde / en in sijne Landen dickmael groote verwoestingen aenrighteden: daer-en-boven siende / dat hy / by langer aenhoudingh / t'eenemael onmagtigh sou werden / had nu tsederd een wijl tijds seer hard na een Vrede of Stilstand van Wapenen getraght; en Albertus deselve veelmael van de Staten Generael versoght. Derhalven wierd Anno 1607. een Wapenschorssingh voor de tijd van aght maenden tusschen beyde de Parthyen bestemd / om onderwijl d'onderhandelingh aen te vangen. Anno 1608. wierd de Stilstand voor dat geheele jaer verlenghd. Anno 1609. de Twaelf-jarige Trefues gesloten.

Spaenje, afgemat, versoeckt Vreede, of Stilstand.

Twaelf-jarige Treves.

De Heer Johan van Oldenbarneveld, Advocaet van Holland en West-Friesland, en sommige andere hem toegedane / die doemaels hoogh aen 't Berd saten / 't Roer in de hand hadden / drongen dit werck met alle geweld aen / en oock eyndlijck door; tegens wil van veel andere / selfs van de grootste Vaderlands-beminnaers / de getrouwste Patriotten; oock van Graef Mauritz. Meenighte van Schriften quamen in dien tijd uyt; d'een voor / d'ander tegens deesen Verdraghs-handel met Spaenje. 't Ontbrack niet aen hevige Schimp en Smaedboeckjens tegens d'aendrijvers van deesen Treves; en aen steeckelige Verdeedigers van deselve. 'k Heb meer als 400. deeser Tractaetjens by een vergaderd / alleenlijck van deese Stof handelende; doch wel thienmael meer sijn'er tegen als voor 't Bestand.

Door wie aengedrongen; tegens den raed en wil der beste Patriotten en Gereformeerden; oock van Graef Mauritz.

D'yverighste welmeenende met 't Vaderland / de beste Gereformeerde, waren over dit stuck seer swaerhoofdigh; wijlse wisten / dat Spaenje niet gewoon was woord te houden aen de geene / welcke hy Ketters en Rebellen noemde; immers niet langer / als tot dat hy 't met sijn voordeel kon breeken. Dat hy altijd had getragt / ons door een geveynsde Vreede te bedriegen. Dat hy in deese Wapenschorssingh niet anders beooghde / als onder deselve middel te vinden t'onser verschalckingh; en dan ons op te slocken. Immers / dit voordeel had hy daer uyt te verwaghten / dat de Nederlanders in de Vereenighde Provintien, geene vyanden van buyten meer vreesende / onder malkander oneenigh souden werden; insonderheyd wijl'er alreeds gevaerlijcke verschillen in de Religie waren ontstaen onder de Gereformeerde, naderhand genoemd Remonstranten en Contra-Remonstranten; Arminianen en Gommaristen, of Calvinisten: welcke hy hoopte / dat tot Factien van Staet souden uytbarsten; waer toe oock de Gronden al geleght waren; soo datse / d'een d'ander in 't Hayr vallende / malkander souden vernielen; of die van de swackste parthy by hem hulp souden koomen soecken; 't welck hem dan een gewenschte gelegenheyd sou verschaffen / om d'een end ander uyt te roeyen. Oock liet hy sigh voorstaen / dat ons Krijghsvolck door sulck een lange rust van twaelf jaren sou roesten; d'ervarenheyd in Oorloghsaecken verliesen. Een grooten deele sou men de Soldaten afdancken. Van de geene / welcke men noch in dienst hield / souden d'oude sterven; de nieuwe ongeoeffend sijn. Maer tegens hy sijn Volck anderwegen kon werksaem houden. Dat hy / nu uytgeput van geld / onder deese Treves sijne kassen weer sou vullen / en dan met meerder kraght ons op 't lijf konnen vallen. Dat hy in dien tijd gelegenheyd sou vinden / om onse Bondgenooten van ons te verwijderen / op dat wy alleen moghten staen. Oock had hy gedagten / dat in Engelland en Frankrijk wel haest een omkeeringh van Religie en Regeeringh sou voorvallen. Dan sou hy ons gemacklijck konnen verdelgen. Hy wist / dat Sextus Pompejus, doe hy in Sicilien Oorloghde tegens Octavianus Augustus, noyt kon verwonnen werden; maer in tegendeel Italien tot een groote hongersnood braght; ter tijd toe / dat hy / door een korte van hem aengenoomene Stilstand van Wapenen / gedempt wierd; vermits doe sijne Maght versvackte / verstroyde; de sijne heymlijck van sijne vyanden wierden omgekoght / &c. De Raed van Lipsius, hoe de Koningh van Spaenje, door een Schijn-vreede / deese Landen weer onder sijn geweld sou konnen brengen / was bekend geworden / &c.

met aenwijsingh van eenige harer redenen, waeromse deese Treves voor onsen Staet gevaerlijk oordeelden; en Spaenjens insighten hier ontrent.

Sextus Pompejus kon niet t'ondergebraght werden, als door een korte Stilstand van Wapenen.

De geheele Weereld is bewust / wat al aensoeckingen de Koningh van Spaenje en Aerts-hertogh Albertus gedaen hebben / om tot een Wapenschorssingh voor veele jaren te mogen geraecken: Hoe scharp de Heeren Staten de Gesanten Alberti, ten dien eynde aen haer afgevaerdigd / somtijds bejegenden; haer bevolen te vertrecken: Hoe 't 'er niet toe gekoomen sou sijn / hadden eenige weynige Basen 't Raed niet gedraeyd: Hoe veel Koningh Philips moest toegeven / &c. Evenwel heeft Frantz Adam, Graef van Brandis, sigh niet ontsien / voor d'oogen der tegenwoordigh-regeerende Majesteyt Keyser Leopoldus (aen wiens geweesene Gemalin Claudia hy sijn werck heeft opgedragen) te schrijven Anno 1674. „Hier tegens hadden Spinola „en Rucquoy in Nederland sulk een schroomlijck aensien / dat gantsch Friesland en Holland daer van tsidderde; en de gesamentlijke Staten, na vlijtige overdenckingh / geen bequamer verquickingh sagen / als datse „van Spaenje (dien 't evenwel voor een al

Onbeschaemd voorgeven van Frantz Adam, Graef van Brandis, in sijn Boek, aengaende deese Treves, in opsight van de Staten.

NEDER-LANDEN

„ t'ontijdige Vreedens-ydel wierd nagedupd) een twaelf-jarige Stilstand van Wapenen afbaden.

D'Oorlog tegens *Spaenje* heeft de *Vereenighde Provintien* maghtigh en rijck gemaeckt tegens de Natuer des Oorloghs.

Wonderlijck is 't / dat dit voortijds arme Land / tegens de Natuer des Oorloghs / door den Oorlogh is opgeklommen tot sulck een Aensienlijckheyd / Maght en Rijckdom / als weynige andere Landen / selfs Koninghrijcken / besitten. Hoe weynigh geld hier was / doemen sigh begon te stellen tegens den aldermaghtighsten Koningh Philips van Spaenje; beheerscher van soo veele Koningrijcken en Vorstendommen; dan noch besitter van d'Americaensche Goud en Silver-Mijnen, blijckt oock daer uyt / datmen in 't Belegh van Middelburgh, onaengesien aen 't winnen deeser Plaets soo boven maten veel geleegen was / geenen raed wist / om maer alleen 14000. guldens by malkander te krijgen / tot voortsettingh der Belegeringh. Hier boven hebben wy van dit werck eenigh breeder berigt gegeven. Tot 't Ontset van Bergen in Heenegouw had Prins Willem, om sijn Leger derwaerts te voeren / van al de Provintien t'samen ge-eyscht 60000. guldens. Maer dit geld konnen noch van al de Steeden / noch van de Kooplieden en Burgeren / by een vergaderen. Hoe veele Koopliedeu sijn'er nu niet / die / elck voor sijn Hoofd / 60000. guldens / en noch al vry meer / souden konnen tellen binnen een paer uyren tijds na d'aenseggingh. Even-wel moetmen hier by aenmercken / dat'er noch wel waren / die geld hadden (alhoewel niet overvloedigh); doch sy wilden sigh daer van niet ontblooten / noch 't selve aen 't Land vertrouwen / wyl 't meest den tyd soo gantsch desperaet daer mee stond.

Aenmerklijke Voorbeelden

van de groote armoede, en 't geld gebreck in deselve,

Had de gemelde Prins Willem alleenlijck 40000. guldens konnen bekoomen uyt al de Provintien, de Stad Haerlem (door de Spaenjaerden na een swaere Beleegeringh ingenoomen / en waer door geheel Holland soo grooten nadeel leed; in veele gevaren stond) sou hem van eenige onder 't Spaensch Krijghsvolck sonder slagh of stoot sijn overgelevered geworden: doch op deese aenbiedingh moest hy de schouderen optrecken / wyl onmogelijck was / dit geld by een te schrapen. Om d'onwillige Soldaten te vreeden te stellen / moestmen eens 1500. guldens hebben. Tot bekomingh der selve / heeftmen de Klocken in 'sGravenhaegh moeten aentasten. Hoe veel gewightige Aenslagen heeft Prins Willem niet moeten aghterlaten / alleen door gebreck van soo veel geld / als nu een eenige Stad dickmael wel aen een Gunstelingh tot een vereeringh geeft? Maer onaengesien deese schaersheyd van geld / dit gebreck van de zenuw des Oorloghs; swackheyd van Volck; niet geoeffend in den Krijghshandel doemen eerst begon t'Oorlogen (waerom oock Duc d'Alba, als hem wierd vertoond / dat sijn' aenkoomst met soo veele Spaenjaerden groote onrusten sou konnen verwecken / veraghtlijck van de Nederlandsche Natie seyde: 'k Heb wel Volck van Yser konnen dwingen / hoe dan niet een Volck

by den aenvangh deeses Oorloghs, die *Spaenje* ten uytersten arm maeckte.

Duc d'Alba's veraghtingh der *Nederlandsche Natie*, als een Volck van *Boter*.

van Boter?), heeft het d'Almaghtige / die wel gewoon is / sijne kraght te doen blijken in de swacke / geliefd / de Vereenighde Provintien te doen ontworstelen 't Jock / de Slaverny en Tyranny des aldermaghtighsten Spaenschen Koninghs; door dien Oorlogh deselve van seer arm gantsch rijck; hem van gantsch rijck seer arm te maecken; soo dat dit Rijck noch heden als in Onmaght legt.

Doe Haerlem van de Spaenjaerden ingenomen / en alsoo Zuyd van Noord-Holland gescheyden was / stond het soo wanhopigh met de Staet des Lands / dat dien voor-en doorsightigen / dien anders noyt de moed ontvallende Vorst / Prins Willem van Oranje, geen middel van behoudenis kon sien. En als oock de Staten der Provintien seyden / datse geenen raed meer wisten / om de Lasten te betalen; geen geld meer konden by een krijgen / sloegh hy voor / om niet in eenwige Spaensche dienstbaerheyd te vallen / met verlies van Religie of 't leven / datmen al de Scheepen in Holland en Zeeland sou by een doen koomen; en sigh daer in laten begeven alle vrywillige / Mannen / Vrouwen / en Kinderen / nevens der selver beste Goederen: dan de Dijcken en Dammen doorsteeken / al de Water-molens verbranden; 't geheele Land dus tot een Zee maecken / en elders een ander Gewest gaen bewoonen. Doch de Heere gaf haest weer verademingh; en van tijd tot tijd meer voordeel; alhoewel met tusschen-koomende groote onheylen; tot dat eyndlijck een heerlijcke en geheele reddingh volghde.

Wanhopige staet deeser Landen;

en wanhopige voorslagh van Prins *Willem* aen de Staten.

't Is oock aenmercklijck / dat deese Landen / soo dickmael de souvereniteit over deselve andere Vorsten wierd aengeboden / door haere Hulp niet verlight / maer in noch grooter ellenden verward wierden. Waer op naderhand eenige Schrijvers deese Bedenkingh hebben gesteld; dat God eere heeft willen inleggen / in ons door sijne Hand te maecken tot een Vrye Republicq, tegens aller Menschen vermoeden / door gantsch ongemeene weegen. Op een sonderlinge wijs heeft hy oock waerlijck dickmael voor de Vereenighde Nederlanden gestreeden door Water, Vyer, Winden, Hagel, Stortreegenen, &c.; waer ontrent men duydlijck sijnen vinger / en yets miraculeus kon bemercken; sulckerwijs / dat oock selfs de Spaenjaerden, doemaels onse vyanden / des Heeren werck daer in vernaemen / en vloecken-de uytriepen: God is Lutheraensch geworden. Wy konnen de wonderlijcke Voorbeelden hier van niet aenteckenen / om ontrent de Nederlandsche saecken niet al te langh beesigh te sijn: Die de tijd of gelegenheyd niet hebben / om de groote Boecken van Bor, Hoofd, Meeteren, Reyd, Grotius en andere te doorbladeren / konnen verscheydene ongemeene handelingen Gods ontrent deese Provintien uyt de genoemde Schrijvers beknoptlijck by een gebraght sien / met sonderlinge opmerckingen daer over / in de Wonderen des Alderhoogsten van A.v.Velde.

Wonderlijk heeft de Heere ontrent de *Vereenigde Provintien* gehandeld:

voor haer gestreden met Water, Vyer, Hagel, Winden, &c.

soo dat oock selfs de *Spaenjaerden* de hand Gods daer in bemerkten; met een lasterlijke uytroepingh.

Doe

Onaengesien de Treves met Spaenje, konden deese Landen noch van binnen noch van buyten rust hebben.

Doe nu de Twaelf-jarige Stilstand met Spaenje was gesloten / konden echter deese Landen niet in rust blijven / noch van binnen, noch van buyten. Niet van binnen, wegens de verschillen over sommige stucken der Religie, insonderheyd over de Godlijcke Voorverordonneeringh / of Prædestinatie, met de Gevolgen/gemeenlijck voorgesteld in Vijf Artijkelen (alhoewel yeder Artijkel veel andere na sigh sleepte)/ door eenige / onlanghs te voren/ in de Gereformeerde Kerck opgebraght. De Verschillen waeren Kercklijck: doch daer waeren politique Factien onder vermenghd: jae door deese wierden de Kercklijcke meest aengeset; d'onrusten gekoesterd / aengedrongen / ondersteund. Onder en door deselve soghten eenige voorname persoonen haer ooghmerck te bereycken/ haer eygen' aengelegenheyd te bevoorderen / tot nadeel van andere / al sou Kerck en Land daer over te grond sijn gegaen. Vermits de gevaerlijckste verwarringh sigh heeft toegedragen nae de dood van Keyser Rudolph, soo sullen wy deese geheele saeck eerst verhandelen in 't volgende Tweede Boeck deeses Wercks / bevattende de Geschiedenissen onder Keyser Matthias; in wiens tijd oock deese onrusten sijn gedempt geworden / voor soo veel 't perijckel van Staet en Religie betrof.

Niet van binnen, wegens de Religions-verschillen.

Niet van buyten, wegens de dood van Hertogh Johan-Willem van Gulick, Cleef en Bergh.

Van buyten quam een andere saeck voor / welke de Vereenighde Provintien op nieuws in 't Harnasch joegh. Wy hebben hier boven onder de Duytsche Geschiedenissen beginnen te spreecken van den Gulickschen handel. Hoe Anno 1609. Hertogh Johan-Willem van Gulick, Cleef en Bergh sonder Lijfserven overleed / en derhalven verscheydene Vorsten aenspraeck op deese Landen maeckten / met voorwendingh van Reght tot der selver besittingh. Hoe oock de Keurvorst van Brandenburgh en Hertogh van Nieuwburgh sigh de naeste en wettige Erfgenamen reeckenden. Yeder deeser twee greep terstond nae de Possessie. Maer wijlse lightlijck de reeckeningh konden maecken / indiense malkander in 't hayr vielen / datse wel haest alles souden quyt werden; een derde daer mee sou doorgaen / soo vereenighdense sigh t'samen tot soo verre / datse hun verschil wegens 't Besit souden uytstellen tot op een bequamer tijd; wanneer 't door Middelaers sou werden afgedaen. Ondertusschen soudense eenpaerigh de Possessie verdeedigen / en de Regeeringh beyde te gelijck administreeren; sonder nadeel der Keyserlijcke Leen-geregtigheyd / en yeders gemeend Reght. Doemaels was Hertogh Johan Sigismund Keurvorst van Brandenburgh, en Wolfgangh Wilhem Hertogh van Nieuwburgh. En gewisselijck / deese Vereenigingh was haer gantsch noodwendigh; wijl 't Huys Oostenrijck een goeden Brock van deese Landen soght in te slocken. Waerom oock Keyser Rudolph deselve in Sequestratie, of bewaerder hand / wou neemen: maer in sulck een geval soudense buyten twijffel seer beswaerlijck weer uyt d'Oostenrijcksche klauwen te halen sijn geweest. Behalven Brandenburgh en Nieuwburgh waren'er noch andere Prætendenten tot de Gulicksche, Cleefsche, en Berghsche Landen; Namentlijck / de Weduw des Hertogs van Zweybruck: de Keurvorst en al de Hertogen van Saxen: Marckgraef Carel van Burgauw: Hertog Carel Gonzaga van Nevers, en Graef Henrick vander Marck. Elck van haer sou dit Erf geerne nae sigh getrocken hebben: doch 't Accoord tusschen Brandenburgh en Nieuwburgh veroorsaeckte / datse sigh alle stil hielden/ wijl niemand van haer sigh magtigh genoegh bevond / om tegens deese beyde aen te gaen. Echter braght Keyser Rudolph door sijnen Gesant/ de Graef van Zolleren, het daer toe / dat de Gouverneur van Gulick wierd omgekoght; een sterck Guarnisoen in deese Stad leydde / en sig verklaerde vyand van de Vorsten Brandenburgh, en Nieuwburgh.

Verscheydene Vorsten maecken aenspraeck op deese Landen;

doch Brandenburgh en Nieuwburgh stellen sigh in 't besit.

Keyser Rudolph soght dien Brock selfs in te slocken.

Prætendenten behalven Brandenburgh en Nieuwburgh: doch te swack om sigh tegens deese Vereenigde Vorsten te stellen.

Voorbereydselen tot den Oorlogh.

Aertshertogh Leopold van Oostenrijck, Bisschop van Passauw en Straetsburgh, quam in onbekend gewaed in snellen haest van Praegh nae Gulick; en deed verkondigen een Keyserlijck Bevel; waer by hy gemagtighd was / 't Gouvernement der Gulicksche, Cleefsche, en Berghsche Landen in sijne handen te neemen / tot dat sou genoemd sijn de reghtmatige Successeur van Hertogh Johan-Willem: met verbod op lijf en levens-straf voor de Vreemde / op den Ban voor d'Inlandsche hooge en laege Krijghslieden / sigh te laten gebruycken in den dienst der Possideerende (besit genoomen hebbende) Vorsten Brandenburgh en Nieuwburgh. Ondertusschen nam Bisschop Leopold dapper volck aen. Aertshertogh Albertus van Oostenrijk, door sijn houwlijck met de Spaensche Infante Isabella Heer der Spaensche Nederlanden, nu ontslagen van den Oorlogh tegens de Vereenighde Provintien door de gemaeckte Treves, sond Bisschop Leopold een groote bystand toe. Vermits de nabuerige Vorsten sagen/ dat dit een wijd-uytsiende werck was/ waer in oock 't nadeel van haer selfs kon beooghd sijn; immers / waer inse oock betrocken konden werden / soo hield yeder sigh op sijne hoede. Oock vergaten de Heeren Staten der Vrye Nederlanden niet / Arnhem, Nieuwmeegen / de Graef, en andere Plaetsen / met stercke Guarnisoenen te voorsien / wijl de Spaensche niet te vertrouwen waren. Albertus deed even 't selve aen sijne syde / en stelde sigh voorts in staet / om d'Oostenrijksche met stercker hand by te springen; te meer / wijl Spaenje seer veel daer aengelegen was / dat de Gulicksche, Cleefsche en Bergsche Landen in handen sijner Vrienden geraeckten; als seer bequaem gelegen / om van daer uyt den krijgh tegens de Geunieerde Provintien te voeren / of te bevoorderen / wanneer 't weer tot Oorlogh quam. Waerom dan oock de Staten Generael wel toe sien hadden / dat geene Begunstigers van / of Verbondene met de Spaensche Koningh daer meester wierden.

Aertshertogh Albertus van Oostenrijk, Heer der Spaensche Nederlanden, menght'er sigh in tegens Brandenburgh en Nieuwburgh;

derhalven de Staten Generael der Vereenighde Provintien wel toe te sien hadden.

De Hertog Keurvorst van Saxen mee in 't

De Possideerende Vorsten vonden haer te swack tegens d'Oostenrijksche en Spaensche Maght te gelijck. Versoghten derhalven

NEDERLANDEN

hulp van haere Vrienden en Bondgenooten. Frankrijk, Engelland, en de Staten Generael booden haer alle mogelijcke bystand aen. De Protestantsche Rijcksvorsten waeren'er oock gewilligh toe / behalven de Keurvorst van Saxen; die selfs na de Possessie stond: oock van Keyser Rudolph al eenige beloften tot deselve had ontfangen: derhalven sond hy Gesanten nae Frankrijk, om Koningh Henrick de IV. te bewegen / dat hy de Possideerende geen hulp sou toevoegen; doch kreegh geen antwoord nae sijne begeerte. Doe vermaende hy de Vorsten van Brandenburg en Nieuwburgh, de Wapenen neer te leggen; en de Keyser te gehoorsaemen: doch sy wisten / waerom 't hem te doen was; en sijn' authoriteit gold by haer soo veel niet / datse voor hem verschrickt souden sijn geweest.

spel tegens de *Possideerende*, schoon sijne Geloofs-genooten, als die selfs de *Possessie* soght.

D'oorlogh begind aen te gaen tusschen d'*Oostenrijcksche* en *Possideerende*.

D oorlogh tusschen Bisschop Leopold en de Possideerende Vorsten begon aen te gaen. De Leopoldische braghten 't sterckе Slot Breedebend; de Possideerende daer tegens Duren onder haer geweld. Tusschen beyde de Parthyen vielen veelerley Schermutselen voor. Keyser Rudolph gaf den 19. December Anno 1609. een scherp Mandaet uyt tegens Brandenburg en Nieuwburg, datse sijnen Commissarius, Aertshertog en Bisschop Leopold, souden gehoorsamen / op verlies harer digniteiten, Privilegien en Vryheden. Tegens dit gantsch onbillyck geaght Bevel protesteerden de Possideerende; en appelleerden van een qualijck onderrightede Keyser tot eenen die beeter t'onderrighten stond.

Unie of Vereeningh der *Protesteerende* Vorsten en Rijcks-Steeden te *Hal* in *Swaben*; met der selver Namen, en Besluyt; van oock de *Possideerende* Vorsten te sullen bysspringen.

Een goed deel Onroomsche Vorsten in Duytschland, als Keurvorst Johan-Sigismund van Brandenburgh (dien / nevens den Nieuwburger, de saeck naest en meest betrof) / en sijnen Broeder Marckgraef Johan-Georgh; Paltzgraef Johan van Zweybrucken, Paltzgraef Philips-Lodewijk van Nieuwburgh, met sijne twee Soonen Wolfgangh-Willem en Augustus; Marktgraef Joachim-Ernst van Onoltzbach; Hertogh Johan-Frederick van Wirtenbergh; Marcktgraef Georgh-Frederick van Baden-Durlach; Vorst Christiaen van Anhalt; Graef Philips-Lodewijck van Hanauw-Muntzenbergh; de Graven Otto van Solms; Johan van Nassauw-Dillenburgh; Gotfried van Oetingen; Frederick-Magnus van Erpach; Wolfgangh en Georgh-Frederick van Hohenloh; Crato en Wolfgangh van Solms; Lodewijk-Eberhard, en Philips-Henrick van Leewenstein-Wertheim; Gotfried van Castel van Schwartzenburgh; Johan-Lodewijk van Leiningen, Johan-Jacob van Eberstein; Willem van Mansveld; Rhijngraef Otto, nevens verscheydene Vry-heeren en Heeren. Oock de Gesanten des Keurvorsts van Heydelberg, Landgraefs van Hessen, Marktgraefs van Brandenburg-Culmbach, en der vijfthien Rijcks-Steeden / in den naem harer Meesters: waer by sigh oock bevond d'Ambassadeur des Konings van Frankrijk, quamen te Hal in Swaben by een; en verbonden sigh t'samen (wijl de Protesteerende tot noch toe van de Roomsch-Catholijke Vorsten soo veelvuldige beswaernissen waeren aengedaen; en oock in deesen Gulickschen handel genoeghsaem bleeck / watse noch verder voorneemens waeren te doen) / dat de voorgaende Unie, die tot noch toe op swacke beenen had gestaen / voortaen styf sou werden onderhouden: datmen oock de Possideerende Vorsten in de Gulicksche, Cleefsche en Bergsche Landen sou bystaen / met een aensienlijcke hulp. De Roomsch-gesinde wierpen veele Smaedreedenen tegens deese Vereeningh uyt: doch de Vereenighde verdeedighde haer bedrijf in een openbaer Schrift; als ten haren opsight noodwendigh / wegens de geduerige quade handelingen der Roomsch-Catholijken tot verdruckingh der Protesteerende, tegens den Religions en Rijks-vreede; in welcke onbillijckheden sy voornemens waren noch verder en beswaerlijcker voort te gaen / &c.

Deese *Unie* van de *Roomsch-gesinde* gelasterd, van d'andere verdeedighd.

Tegenverbond der *Roomsch-Catholijcke*, te *Wurtzburgh* opgereght, genoemd de *Catholische Liga*.

Hadden nu de Protestanten te Hal in Swaben dusdanigh een Unie gemaeckt; de Roomsch-Catholijke stelden in tegendeel een Verbindnis aen te Wurtzburgh, genoemd de Catholische Liga. In deselve waren getreeden de Keurvorsten-Aertsbisschoppen van Mentz, Trier en Keulen; Hertogh Maximiliaen van Bayeren (gesteld ten Generael over 't Krijgsvolck der Ligeurs); de Bisschoppen van Worms, Spier, Straetsburgh, Osnabrugh, Saltzburgh, Bambergh, Wurtzburgh, Aichstad, Aughsburgh: de Duytsch-meester: d'Abt van Fulda, van Kempten: de Proost t'Elwangen, en veel andere; soo dat de staet van Duytschland een gevaerlijcke gestalte bequam.

Gantsch *Europa* schijnd over den *Gulickschen* handel in 't Harnasch te sullen komen.

't Quam de Possideerende Vorsten seer qualijck / dat Koningh Henrik de IV. van Frankrijk, die haer seer groote hulp had beloofd / soo verraderlijck door François Ravaillac wierd vermoord. Evenwel deed de Koningin Regente Maria de Medices toeseggingh / datse sou houden 't Verbond / van de Koningh haeren Man met haer aengegaen. Dus scheen byna geheel Europa over den Gulickschen twist-handel in de Wapenen te sullen komen.

Spaenje en de *Staten* tegens malkander in de Wapenen, sonder echter de *Treves* te krencken.

Tusschen Spaenje en de Vereenighde Provintien was wel een Wapenschorssingh; echter begondense al weer tegens malkander in 't Geweer te staen / doch sonder de Treves te breecken. Want vermits Aertshertogh Albertus d'Oorlogh voerde onder den naem en ter bystand van 't Huys Oostenrijk, soo deeden de Staten Generael even 't selve onder den naem en ter hulp van de Possideerende Vorsten. 't Diende haer niet / d'Oostenrijksche en Spaensche soo na by haren Bodem te hebben / en haer te laten begaen nae haren wil; wijl de slagh haer eyndlijck selfs kon op 't hoofd gevallen sijn. Op den 24. van Junius Anno 1610, quam Graef Mauritz van Nassauw voor Gulick, welcke Plaets door Aertshertogh en Bisschop Leopold met Guarnisoen was voorsien / en daer alreeds een deel van der Geunieerden Volck voor lagh.

Prins *Mauritz* verovert *Gulick*. 1610.

Soo geweldigh settede hy de Beleegering voort / dat die van binnen sigh moesten overgeven / vermitsse de Bestormingh niet dorf-

den

den afwaghten. Te gelijck verlieten de Leopoldische 't Slot Breedenbend, en andere van haer ingenoomene Sterckten. Leopold liet in 't Stight Straetsburgh en d'Elsas Volck werven. Die van d'Onroomsche Unie deeden desgelijcks. Tusschen deese Soldaten quam 't tot slaegen; en hier uyt ontstond in Elsas den Oorlogh; onder welcke de Geunieerde (te weeten / de Possideerende Vorsten en der selver Bystanders) Dachstein, Molsheim, en andere Vestingen veroverden. 't Quam echter hier tot een Verdragh; en by 't selve stonden de Geunieerde van haere winst weer af / op dat Elsas buyten Oorlogs-onheylen mogt blijven. Wijl nu Keyser Rudolph en Bischop Leopold sagen / datse met geweld de saeck beswaerlijck souden konnen te boven komen / soo traghtense na een Accoord, als maer d'authoriteit des Keysers behouden moght blijven. Ondertusschen hielden Brandenburg en Nieuwburgh t'samen sigh in 't besit der Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen; doch bleven niet langh met malkander eenigh. Sy geraeckten in verschil / wegens d'Administratie der Landen / en der Geestlijcke Goederen; welcke / volgens d'over-een-koomingh / van beyde te gelijck / en niet affonderlijck d'een buyten bewilligingh van d'andere / moest geschieden; doch niet opreght lijck genoegh was onderhouden. Deese twist braght haere saecke groot nadeel toe; en deselve vermeerderde soodanigh / dat het eyndlijck tot ernst begon te komen.

De Possideerende Vorsten sijn voorspoedigh: doch werden onder malkander oneenigh, tot haer groot nadeel.

De Nieuwburger verseeckerde sigh / indien hy hem tot de Roomsch-Catholijke Vorsten sloegh / en sigh aen der selver sijde hield / dat hy groote hulp by haer sou vinden; en deese reeckeningh mistte hem niet. Hy had ten Gemalin de Suster des Hertogh van Bayeren; en kon dus aen desen een goed steunsel vinden. Sijnen anderen Swager de Keurvorst van Keulen moedigde hem aen. Aertshertogh Albertus, die / wegens de boven-gestelde oorsaeck / dese gelegenheyd om voordeel te doen niet wou laten voorby gaen / beloofde hem groote bystand. Brandenburg en de Heeren Staten Generael hadden van dit alles goede kennis; en moesten derhalven voorsighttigh op haere hoede sijn. De Nieuwburger quam / op sijne voorgewende Reys na Luyk, by Gulick, en begeerde / datmen hem sou binnen laten. De daer in gestelde Gouverneur Fredrick Pithaen (Pithan) wou hem d'ingangh in 't Kasteel niet vergunnen; seggende / dat hy sulcks d'eene Vorst alleen / sonder d'andere / niet moght bewilligen. Brandenburgh kon niet anders dencken / als dat de Nieuwburger sig meester van dese Plaets had willen maecken. Meende derhalven sigh te verseeckeren van Dusseldorp door een Aenslagh: doch 't misluckte.

De Nieuwburger slaet sigh tot de *Roomsch-gesinde* Vorsten

die hem groote hulp beloven.

Aenvangh des Oorloghs

De verbitteringh der gemoederen wierd hoe langer hoe grooter. De Protesteerende Rijcksstanden / en de Staten der Vereenighde Nederlanden, voorsiende 't gevaer / 't welck hier uyt stond te rijsen / vermaenden ernstig beyde de Parthyen tot eendraght; doch te vergeefs. De Nieuwburger begaf sigh in de beschermingh van Keur-Keulen en Aertshertogh Albertus; die sigh inbeeldde / dit voor hem en Spaenje een gewenscht spel te sijn. Daer tegens Brandenburgh in die der Protesteerende Rijcksvorsten / en der Staten Generael. Hertogh Wolfgangh Wilhelm nam na sigh 't geen hy krijgen kon. Keurvorst Johan-Sigismund desgelijcks. Graef Mauritz van Nassauw was / met bewilliging van Brandenburgh, geswind in de weer; en had / door de Gouverneur Pithan, de Vestingh Gulick in sijn geweld gebraght. Nieuwburgh daer tegens Dusseldorp, die oock plotslijck sigh Roomsch-Catholijck verklaerde / en deese Religie hier invoerde. Sijn' af-

tusschen *Brandenburgh en Nieuwburgh:*

De *Nieuwburger* begeeft sigh onder de beschermingh van *Spaenje*: de *Brandenburger* onder die van de *Staten Generael.*

NEDERLANDEN

Nieuwburgh sweerd plotslijck d'*Euangelische Religie* af, en neemd 't *Pausdom* aen.

affweeringh van d'Euangelische Godsdienst veroorsaeckte seer groote schrick in al sijn' Onroomsche Onderdanen: een sonderlingh-groote droefheyd in 't Hert van sijnen ouden Vader Paltsgraef Philips-Lodewijck: die ter dier oorsaeck oock in sijn Gebied Beede-dagen deed aenstellen / om God te smeecken voor de Protestantsche Godsdienst. Op dat nu d'Euangelische Religions-verwanten in de Gulicksche en verdere Landen wegens deesen sijnen afval tot 't Pausdom niet van hem moghten afvallen / soo verklaerde hy / dat hy geen Religions-dwangh wou invoeren / maer de Gewissen vry laten: doch hoe hy sijne belofte naquam / is bekend. Waerom hem oock in een openbaer Heeckel-schrift wierd verweeten / dat hy / nu Roomsch geworden / sijn woord hield als een reght Roomsch-Catholijck.

Verder kort-ingedrongen bericht, van 't geen sig aenmerckelijckst onder deesen *Gulickschen* handel heeft toegedragen tusschen *Nieuwburgh* met de *Spaensche*, en *Brandenburgh* met de *Staetsche*.

In deese gestalte der saecken quam Aerts-hertogh Albertus, Heer der Spaensche Nederlanden, door sijnen Generael Ambrosius Spinola, oock in 't spel. Langh had hy op sulck een kans geloerd; en vattede nu deselve by 't hayr; onder voorwendingh / van de Keyserlijcke Mandaten tegens Aken en Mulheim te willen uytvoeren. Aken veroverde Spinola, eer d'Akenaers wisten dat hy aenquam. Van deese saeck hebben wy in 't breede gesprooken hier boven onder de Duytsche Geschiedenissen. Mulheim (van sommige geseght Molheim, oock wel Mullem; welcke Plaets de Brandenburger en Nieuwburger t'samen behoorde / oock eerst nieuwlijcks van haer gebouwd was) verwoestte hy. Stracks voeghden 5000. Nieuwburghsche sigh by den Marquis Spinola, door last des Nieuwburgers: waer op hy veroverde Berchem, Orsoy, en oock Wesel. 't Was voor de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden nu niet geraedsaem / langh stil te sitten. Graef Mauritz van Nassauw (door 't overlyden van sijnen oudsten Broeder Philips Anno 1618. geworden daedlijck Prins van Oranje), braght by Schenckenschans 18000. Mannen te voet en te paerd by een; trock den Brandenburger te hulp; van wien 6000. Koppen sigh tot hem sloegen; en vermeesterde Emmerick, Rees, Goch, Kalkar, en andere Plaetsen: waer tegens Spinola de Stad Duysburgh wegh nam.

Dus kreegen d'Inwooners hier vreemde Gasten. De beste Steeden en Sterckten in Gulicker, Cleefs en Berghsland vielen in Spaensche of Hollandsche handen; tot groote schade / soo der Possideerende Vorsten / als der Onderdanen. Met dit onderscheyd evenwel / dat de geene / welcke onder der Staten Gebied quamen / niet hadden te klagen van d'overlasten / welcke de Spaensche d'andere aendeeden. Ontrent Wesel lagen Graef Mauritz en Marquis Spinola met hare Legers soo na by een / dat hare Schildwagten met malkander Gesprecck hielden; d'een d'ander Bier / Taback, en andere dingen toereyckten / even als warense seer goede Vrienden geweest. Mauritz wou van Spinola weeten / op wiens naem hy deesen Togt in deese Landen had ter hand genoomen? Daer tegens deed Spinola Graef Mauritz vragen / wat hem tot deese Oorloghs-verrightingh bewoogh? Waer op Mauritz soo veele Trompetters liet blasen / als hy Graven en voorname Heeren by sigh had.

NEDERLANDEN

Spinola en *Mauritz* neemen de Steeden diese krijgen konnen, sonder *Treves*-breuck.

Spinola dorfde geen vyandschap pleegen / om niet te breecken de Treves, welcke Koningh Philips van Spaenje en Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck met soo veele moeyte hadden verworven; wijlse noch in geen staet waren / om met de Vereenighde Provintien in een nieuwen Oorlogh te treeden. Mauritz beleedighde oock de Spaensche niet / om getrouwlijck de Stilstand te houden. Dus trockense weer van malkander af. In welcke Gulicksche, Cleefsche, of Berghsche Stad maer alleen vijf of ses der Spaensche Soldaten lagen / daer bleven de Staetsche buyten. Waer oock van de Staetsche alleen vijf of ses Mannen sigh onthielden / daer deeden de Spaensche geen geweld op. Soo volkoomentlijck wilden de Geunieerde Provintien de Wapenschorssingh met Spaenje nakoomen: soo bekommerd waren de Spaenjaerden, om niet yets te doen / waer door de Staten Generael oorsaeck moght gegeven werden / om haer den Oorlogh weer aen te kondigen.

Aenmerkelijckheyd.

Alleen eenen *Sergeant* van Prins *Mauritz* houd de *Spaensche* uyt de Stad *Sonsbeeck*.

Binnen Sonsbeeck bevond sigh eens by geval een Sergeant van 't Staten Volck. De Spaensche quamen aen / om deese Plaets in te neemen. Wijl nu de Sergeant deselve voor onsen Staet van aengelegenheyd aghtte / en derhalven niet in Spaensche handen wou laten koomen / soo nam hy de Couragie (schoon hier gantsch alleen) van te seggen: 'k Ben hier gesonden van Prins Mauritz, om Possessie van deese Stad te neemen: wijck derhalven af. Sy waren hier toe niet gesind; maer dreyghden / hare Musquetten op hem te willen lossen. Waer op hy haer toeriep: Schiet gy op my, soo schiet gy op den Treves. Soo haest de Spaenjaerden deese woorden hadden gehoord / packtense sigh wegh. Sonsbeeck is een kleyn Steedje / in 't Zuyderdeel des Hertogdoms Cleef, ontrent twee Duytsche mijlen ten Westen van Wesel, niet verr' van 't Steedje Santen, en de Grensen van Gelderland.

Spinola en de *Spaensche* verhinderen d'uytvoeringh der Vrede,

De Koningh van Frankrijk, Deenemarcken en Engelland bemoeyden sigh seer / om de Possideerende Vorsten weer te vereenigen. Braghten oock soo veel te weegh / dat te Santen een Vergelijckings-handel wierd aengesteld. D'Artijkelen wierden op Pappier gebraght / en men hield de Vreede voor vast. Doch Spinola maeckte soo veel uytvlughten; eyndlijck een volle weygeringh / datmen klaer genoeg sagh / sijne en der Spaenschen afkeerigheyd tot een Accoord; wijlse wat anders beooghden in den voortgangh deeses twists; te weeten / 't voordeel der Kroon Spaenje; en 't Nest hier in te houden / om van daer uyt t'sijner tijd de Vereenighde Nederlanden onheyl te konnen toevoegen; behalven noch andere Insighten. Dus liep de Vreede te niet. Echter had Spinola soo veel onbeschaemdheyd / dat hy naderhand de

schuld

NEDERLANDEN

schuld hier van wierp op de Koningen van Frankrijk en Engelland; oock op de Staten Generael.

alreeds tusschen de *Parthyen* ten vollen besloten. 1614.

By 't gedaghte Verdragh/ gesloten te Santen, den 16. November Anno 1614./ was tusschen de parthyen alles ge-effend. Volgens 't eerste Artijkel moesten al de Guarnisoenen in al de Steeden/ Kasteelen en andere Plaetsen der Hertoghdommen Cleef, Gulick en Bergh, der Graefschappen Marck en Ravensbergh, en der Heerlijckheyd Ravensteyn, onder wat Naem en Schijn deselve ingenomen waren/ selfs de Besettingen/ geleght in Gulick en Wesel, van stonden aen daer uyt/ en wegh trecken. Doch Spinola wou niet. Derhalven gingh den Oorlogh hier weer aen. 't Saten Volck/ onder de naem van Brandenburgh, nam 't Graefschap Mark en Ravensbergh in besit; om de Spaensche, die 't anders gedaen souden hebben/ te voorkoomen. Spinola daer tegens drongh sigh oock in waer hy kon. Dus waren de Spaensche en Staetsche Heeren over de Gulicksche Landen.

Hervattingh des Oorloghs.

Nieuwburgh voerd de *Roomsche Religie* in de *Nieuwburghsche* Landen in, na sijns Vaders dood.

Paltsgraef Philips-Lodewijk van Nieuwburgh overleed: waer op desselven Soon/ de dickmael genoemde Wolfgangh-Willem, de Roomsche Religie terstond in de Nieuwburghsche Landen indrongh: Kercken en Schoolen met Jesuiten en Priesteren voorsagh: De Gregoriaensche Nieuwe Stijl invoerde/ &c. Keurvorst Johan-Sigismund van Brandenburgh maeckte oock veranderingh in sijne Landen; met invoeringh van d'Euangelisch-Gereformeerde Religie, daer tot noch toe de Luthersch-Euangelische opentlijck hadden gepredickt. Eyndlijck/ na noch veele onrusten en woelingen/ quam 't tusschen Nieuwburgh en Brandenburgh tot een naerder Verdragh. De Spaensche hielden hare Guarnisoenen in Wesel, Goch, Orsoy, op den naem van Nieuwburgh: de Staten Generael de hare in Emmerick, Rees, Ravenstein, op den naem van Brandenburgh. Hoe hier na de Spaensche door de Staetsche uyt hare Besittingen sijn gedreven/ sullen wy t'sijner plaets hooren.

Eyndlijck accoord wat de *Spaensche*, wat de *Staetsche* inhielden.

De *Jesuiten* selfs spotteden met 't *Roomsch-Catholijck* werden van Paltzgraef *Wolfgangh Willem*.

't Is aenmercklijck/ dat selfs verstandige Roomsch-Catholijke de spot dreven met de plotslijcke omkeeringh van de Nieuwburger Wolfgangh Willem, door welcke hy van 't Lutherdom tot 't Pausdom overgingh. De Jesuit Jacobus Reihingius gaf een Werck uyt/ genoemd De XII. Fundam.: oock in 't Nederlandsch overgeset/ en gedruckt t'Antwerpen, onder de Titel van: De XII. Fundamenten der Roomsch-Catholijke Religie, waer door Paltzgraef Wolfgangh-Willem beweeghd is geworden, sijn Intreede te doen in de Catholijke Stad. In de Voorreden segt hy/ na een groote bouha van verwondering: „Dat hem hier toe bewoogen heeft een onwaerdige saeck/ een domme raed; voortgebraght/ niet van de verwinnende waerheyd/ maer van de vleyende Fortuyn. Seker/ een genoeghsame beschimpingh van de daed deeses Vorsts. Een Jesuit te Mentz schreef aen een andere Jesuit te Keulen: „Sal „de voortgangh sijner Bekeeringh niet beeter sijn/ dan d'oorsaecken/ welcke hem „daer toe hebben bewoogen/ soo salse niet „veel deugen: doch wy laten hem voor hem „selven sorgen/ als maer sijne Landen tot „de Roomsch-Catholijke Religie gebraght/ „de Ketteryen uytgeroyd werden. Aen d'andere sijde had de Keurvorst van Brandenburgh, Johan-Sigismund, van d'Euangelische 't verwijt te hooren/ als of hy tot de Gereformeerde Religie was getreeden/ om dies te beeter in de gunst der Staten Generael te staen.

NEDERLANDEN

Onrusten in *Oost-Friesland* tusschen Graef *Etzard*, en de Stad *Embden*:

Ontrent 't jaer 1594. rees in Oost-Friesland een groote beroerte. Graef Etzard de III. hingh d'Aughsburghsche Confessie; de Stad Embden de Gereformeerde Religie aen. Etzard hield goed t'samenverstand met de Spaenjaerden: derhalven breef den d'Embdenaers, dat hy deese Stad aen de Spaensche sou mogen overgeven; welcke al voor langh daer op hadden geloerd/ als voor haer seer bequaem/ om van daer uyt de Vereenighde Nederlanders de vleugelen te korten. Die van Embden klaeghden/ dat Graef Etzard over haer tyranniseerde; hare Privilegien verbrack; de Religie wou veranderen; met Spaenje correspondeerde, &c.: ja oock der Armen Goederen aen hem wou trecken. Sware daedlijckheden stonden tusschen beyde deese parthyen gevolghd te hebben: doch de voortgangh deeses gevaers wierd noch gestild door bemiddelingh van Keyser Rudolph en de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden. Naderhand ontstack dit vyer al weer. Hoe de gedaghte Staten Generael sigh eyndlijck van de Stad Embden verseeckerden/ door Guarnisoen daer in te krijgen/ doch met toestand van de Magistraet, sullen wy hier na t'sijner plaets hooren.

bygeleghd door Keyser *Rudolph* en de *Staten Generael*, voor dien tijd. 1594.

Hollanders handelen op *Turckyen*. 1598.

In 't jaer 1598. verkreegen de Hollanders vryheyd van de Turcksche Sultan, om te mogen handelen op Griekenland, Syrien, Constantinopol, Tripoli, Chio, Aleppo, en andere Gewesten der Ottomannische Heerschappy; doch onder den naem des Konings van Frankrijk. Twee jaren te vooren had de Koningh van Spaenje door de Hollanders en Engelsche twee maghtige Scheepsvlooten verlooren; die oock de Stad Cadix innamen/ van de Nederlanders gemeenlijck genoemd Calis Malis. Meer als 20. Millioenen bequamen d'Overwinnaers ten Buyt.

Geweldige Buyt op de *Spaensche*.

De Spaensche Majesteyt/ door deese en veel andere verliesen/ oock door den Oorlogh tegens de Vereenigde Nederlanden, t'eenemael uytgeput/ had al sijne Domainen, Tollen en Inkoomsten verpand/ soo dat hy geen geld meer daer op kon lighten; d'Interessen niet langer vermoght te betalen. Trock derhalven/ by een Decreet van den 29. November Anno 1596., al de Tollen en Domainen weer na sigh: liet de geene/ die'er geld op gedaen hadden/ toekijcken; en seyde alleen/ datse te hoogen woecker van hem getrocken/ en daer door haer Capitael genoegsaem weer ingeooghst hadden.

Arme staet en onregtvaerdige handel des Koninghs *Philippi* tegens sijne *Crediteuren*.

De Spaenjaerden en Portugeezen hadden in Europ-

Koningh

Hh

NEDERLANDEN

Philips van Spaenje verbied de Hollanders de vaert op Spaenje en Portugal.

Europa alleen den Handel op Oost en West-Indien: de Nederlanders geen andere Vaerdten als na 't Noorden; op Engelland, Frankrijck, Spaenje, en d'Eylanden des Spaenschen Koninghs. Buyten twijffel soudense hare Togten (immers noch in langh) niet verder uytgebreyd hebben / haddense de gedagte mogen behouden. Doch de Koophandel van Spaenje en Portugal, en 't halen der Waren van daer / wierd haer door Koningh Philips verbooden. De Hollanders kreegen derhalven gedagten / te willen besoecken / ofse niet selfs op Oost-Indien souden konnen varen / en van daer Rijckdommen in 't Land brengen. Eenige Heeren en Kooplieden / onder welke de voornaemste waren de Heeren Jacob Valck, Thesaurier; Christoffel Roeltius, Pensionarius der Heeren Staten van Zeeland; de Kooplieden Balthasar Moucheron; Jan Jansz. Carel; Dirck van Os, &c., sonden sommige Scheepen uyt / om nevens Tattaryen heenen een nieuwe wegh na Catthay, China, en Oost-Indien, tot in d'Eylanden van Japan, de Philippinen, en de Molucquen t'ontdecken. Doch deese soecking was vrugtloos.

Dit veroorsaeckt, datse selfs op Oost-Indien varen.

Scheepen derwaerts gesonden, en de Namen der Directeurs.

Beeter geluckten 't eenige Kooplieden van Amsterdam, aengepord door eenen Cornelius Houtman. Deese righteden een Compagnie aen / waer van Directeurs of Bewindhebbers waren de Heeren Henrick Hudde, Reynier Pauw, Pieter Hasselaer, Jan Jansz. Carel d'oude / Jan Poppen, Henrick Buyck, Dirck van Os, Sivert Sem, en Arend van Grootenhuysen. Vier wel-toegeruste de Scheepen sondense uyt / onder de genoemde Cornelius Houtman Anno 1595., langhs de gewoone Portugeezsche Passagie, voorby Capo de bonn' Esperance na Oost-Indien, om te handelen op Gewesten / daer de Portugeezen niet te gebieden hadden. Na twee jaren en vier maenden quamense weer; wel niet met groot voordeel / maer echter met moedmaeckingh aen d'Uyt-reeders; by welcke sig noch andere Inleggers voeghden / om andermael een Vloot van 8. Scheepen derwaerts te senden / onder d'Admirael Jacob van Neck. Deese gingen Anno 1598. uyt Texel t'seyl. Eerse weer t'huys waren gekoomen / schickte men al weer andere af: en 't geluckte soo wel / datse met seer groote winsten in 't Vaderland weer aenquamen.

Met goede winst t'huys gekoomen.

Oost-Indische Compagnie opgereght, en geprivilegeert van de Staten Generael.

Maer vermits verscheydene bysondere Kooplieden oock Scheepen na Indien afvaerdighden / soo soudense malkander in den wegh geweest / en den Handel meest verdorven gehad hebben. De Staten Generael vonden derhalven goed / de Directeurs der verdeelde Maetschappyen tot eene Compagnie, of Ligchaem / te maecken; met toevoegingh van goede Privilegien; gelijck ook geschied is. Dus wierd een volstandige Nederlandsche Oost-Indische Compagnie opgereght Anno 1602.; welcke by een braght een Capitael van 66. Tonnen Gouds: en uytrustte een Vloot van 14. groote Scheepen / onder d'Admirael Wybrand van Warwijck. In Junius Anno 1602. liep hy na Oost-Indien uyt / en geduerigh volghden noch meer andere Scheepen; welcke op haer' overkoomst niet alleen meenighten van kostlijcke Waren voor Leurderyen van een geringe waerde bequamen; maer oock in Indien de Spaenjaerden en Portugeezen dapper klopten: onderweegen der selver rijck-geladene Scheepen aentastten / en de Buyt mee namen. Een onuytspreecklijck-grooten rijckdom quam hier door in de Vereenighde Provintien; en soo veel voordeel deeden d'Inleggers van dese Compagnie, datse by d'uytdeelingh / gedaen Anno 1605., van haer ingelegt Capitael trocken 15.; Anno 1606. 75.; Anno 1607. 40.; Anno 1608. 20.; Anno 1609. 25.; Anno 1610. 50.; Anno 1613. 37. van 't hondert. Behalven noch / dat seer veel gelds van de Winst wierd wegh geleght in voorraed / tegens een onverwaghtte stoot.

Doordeese vaert op

NEDERLANDEN

Oost-Indien wierden onuytspreecklijcke Rijckdommen in de Vereenighde Provintien gebraght.

Hoe veel d'Inleggers ten 100 troc[ken].

Hier door reesen deese Landen op tot een ongemeene Maght / en d'Inwooners wierden rijck. Want door 't invrengen soo veeler Goederen verspreydden sigh de Winsten over al d'Onderdanen des Staets. De Koningh van Spaenje daer tegens / en sijn' Ondersaten wierden arm: soo dat 't Verbod van op Spaenje te handelen / waer door hy de Geunieerde Provintien meende te verderven / tot sijn eygen verderf / en t'onser heerlijcke opkoomst streckte; te meer / als korts daer na een West-Indische Compagnie wierd opgereght. Welcke van Anno 1623. tot 1636., en alsoo in 13. jaren tijds / in onse Landen heeft doen maecken / of d'alreeds gemaeckte gekoght / 220. Scheepen; yeder met 't Geschut door malkander gereeckend op maer 20000. guldens / maeckt 4400000. guldens. Noch geëquipeert en uytgesonden binnen de gedaghte jaren 806. Scheepen. D'Equipagie met d'Ammunitie gereeckend op 6000. guldens yeder Schip / bedraeghd 4836000. guldens. Op deese Scheepen waren 67010. Mannen; welcker mondkost ten minsten heeft beloopen 18293730. guldens voor anderhalf jaer: hare Gagie op 't weynigste 18093700., t'samen 45623430., of meer als 45. en een halve Millioen guldens; behalven noch soo veele krijghs-behoeften / om op 't Land te gebruycken; train, en extraordinaire onkosten. Meest al dit geld wierd genooten van d'Inwooners deeser Provintien: derhalven oock de Neeringen en Ambaghten niet weynigh daer door floreerden. Daer-en-boven hebbense van de Spaenjaerden en Portugeezen in de gemelde 13. jaren 547. soo Scheepen als Barquen genoomen; waer door de Spaensche Maght geweldigh is gekrenckt; te meer / wijl een goed deel der selve rijck geladen waren; soo dat de Goederen alleen wierden gewaerdeert op 30309736. guldens. Hoe deese West-Indische Compagnie te grond is gegaen / evenwel nu weer wat begind te bekomen / sullen wy hier na hooren.

Spaenje hier door seer verarmd.

West-Indische Compagnie.

Reeckeningh, wat voordeel deselve aen deese Landen, wat schade aen de Kroon Spaenje heeft toegebraght.

in derthien jaren tijds

In de tijd der ses-en-dertigh-jarige Regeeringh des Keysers Rudolphi heeft de dood veele hooge Hoofden / veele voorname geleerde Mannen wegh geruckt. Wy sullen alleen een gedeelte der selve optellen / en

Dood van hooge Hoofden, en geleerde Mannen

en de Vorstlijcke persoonen voor af laten gaen. Anno 1578. was (immers soo men geloofde) in den Slagh by Alcazar in Africa gesneuveld Don Sebastiaen, Koningh van Portugal, van wien wy hier boven onder de Portugalsche Geschiedenissen wijdloopig hebben gehandeld. Aen de Pest overleed Don Jan van Oostenrijk, Gouverneur Generael in de Spaensche Nederlanden, ontrent 30. jaren oud. Veele echter meenen / dat hy niet door de Pest / maer door Vergif aen sijn eynd is geholpen; wijl Koningh Philips hem heymlijck benijdde / en jalours was / wegens sijn' Oorloghs-ervarenheyd / en sonderlinge vermaerdheyd / bekoomen door de Zeege tegens de Turken Anno 1570. Te meer yverde hy tegens hem / om dat de Paus hem had soecken te maecken Koningh van Thunis; en na 't verlies van dit Geweft Philips ried / in den Oorlogh tegens Engelland voort te varen / en dit Koninghrijck aen Don Jan te geven. Waerlijck was hy Roem en Staetsughtigh. Had hy in 't leven gebleven / wie weet wat gebeurd kon hebben. Immers / als Prins Willem van Oranje door D. Leonius, van Don Jan na Holland gesonden / hem alle bystand aenbood / indien hy / met uytsluyting des Koninghs van Spaenje, de Nederlanden voor sigh selfs wou aenvaerden / soo nam hy wel deese aenbiedingh niet aen; maer toonde sigh oock niet misnoeghd daer over. Misschien oordeelde hy de tijd noch niet rijp genoegh te sijn: of had liever door geweld Souverain, als door Verdragh by d'aenneemingh bepaeld te werden. Paltzgraef Frederik, Keurvorst aen den Rhijn, was in 't 60. jaer sijns ouderdoms overleeden / terstond na Rudolphi aentreedingh in 't Keysersrijck: d'eerste Vorst / die de Gereformeerde Religie in Duytschland invoerde.

Anno 1578.

Don Jan van Oostenrijck; en bedenckelijcke sonderlinghe-den ontrent hem, boven 't geen voor deesen van hem gesegt is.

Eerste invoerder der Gereformeerde Religie in Duytschland.

Anno 1580. Anno 1580. Henrik, Kardinael / en Koningh van Portugal. Hertogh Emanuel Philibert van Savoyen. Hertogh Johan van Holstein d'ouder / Soon van Frederik, Koningh van Deenemarken. Anno 1581. Hertogh Franciscus van Saxen-Lauwenburgh; nalatende vijf Soonen / Franciscus, Magnus, Henricus, Fredericus, en Mauritius. Anno 1582. Jacob, Prins van Spaenje, Soon van Koningh Philips de II. Daniel Brendel, Aerts-bisschop en Keurvorst van Mentz, een geleerd / goedaerdigh / milddadigh Vorst. Hy duldde soo aen sijn Hof als in de Stad Mentz beyde de Luthersche en Gereformeerde. Verhinderde oock niet / dat de Keysende persoonen door sijn Land op van de Roomsche Kerck verboodene dagen / t'harer begeerte / vleesch wierd geschaft. Ferdinandus Alvarez de Toledo, Hertogh van Alba, genoemd de Vervaerlijke Geessel der Nederlanden; wiens bedrijven hier boven verhaeld sijn. Charlotte de Bourbon, Gemalin van Willem, Prins van Oranje. Elisabeth, Echtgenoot van Keurvorst-Paltzgraef Lodewijk. Anno 1583. Paltzgraef-Keurvorst Lodewijk selfs. Georgh-Ernst, Graef van Hennebergh, sonder Lijfs-erven / en de laetste sijns Geslaghts; derhalven dit

Anno 1581.

Aenmerklijckheyd van Daniel Brendel, Aerts-bisschop-Keurvorst van Mentz.

Anno 1583.

Graefschap den Hertogh van Saxen en Landgraef van Hessen, als Leenheeren / weer t'huys viel. Anno 1584. Ivan Wasilowitz, of Johannes Basilides, Grootvorst / of Czaar, van Muscovien, wegens sijne grouwlijcke Tyrannyen seer berught. Erik, Hertogh van Brunswijk, in Italien overleeden: meer de Roomsche als d'Euangelische Leere toegedaen geweest. Had de meeste tijd sijns levens doorgebraght in Nederland, Italien en Spaenje. Wijl hy geen Erfgenamen agter liet / vielen sijne Landen aen Hertogh Julius van Brunswijk. Prins Willem van Oranje, door Balthasar Gerards vermoord.

Anno 1585. Hertogh Henrik van Saxen-Lauwenburgh, Aerts-bisschop van Breemen, Osnabrugh en Paderborn. Paus Gregorius de XIII. Anna, Gemalin van Keurvorst Augustus van Saxen, Dochter van Christiaen de III., Koningh van Deenemarken. Nicolaus Pontanus, Hertogh van Venetien. Hertogh Jacob van Savoyen. Anno 1586. Hertogh-Keurvorst Augustus van Saxen, plotslijck den 11. Februarius te Dresden wegh gerukt / na dat hy in 't begin deeses jaers ten Houwlijck had genoomen Vrouw Agnes Hedwigh, een Vorstin van Anhalt; en daer op sijne Dochter Anna ten Gemalin gegeven aen Hertog Johan Casimir, Soon des gevangenen Hertoghs Johan-Frederik van Saxen de jonge. Had bygewoond de Krooningh van drie Keyseren / Ferdinand d'I., Maximiliaen de II., en Rudolph de II. Yverde seer in de Luthersche Religie, en vervolghde de Gereformeerde hard. Werd genoemd de Saxische Justinianus, wegens sijne goede politique Ordonnantien. Stephanus Bathori, Koning van Polen. Hertogh Frederik van Saxen-Lauwenburgh, Choor-Bisschop te Keulen. Hertog Georgh van Lignitz en Briegh. Emilia, Suster van Hertogh Willem van Cleef. Margaretha van Oostenrijk, onechte Dochter van Keyser Carel de V., Moeder van Alexander Farnesius van Parma, geweesene Gouvernante der Nederlanden. Mahometh Chodabende, Koningh van Persien. Joachim, Vorst van Anhalt. Octavius Farnesius, Hertogh van Parma. Anno 1587. Willem, Hertogh van Mantua. Hertogh Julius van Brunswijk. Maria Stuart, Koningin van Schotland, te Londen met de Byl onthoofd; wegens aenslagen tegens 't leven en de Kroon van Koningin Elisabeth van Engelland. Anno 1588. Frederik de II., Koningh van Deenemarken. Henrik de Bourbon, Prins van Conde. Robert Dudley, Graef van Leycester, geweest Gouverneur Generael der Vereenighde Nederlanden, van Koningin Elisabeth daer toe overgesonden. Anno 1589. Henrik de III., Koningh van Frankrijk, vermoord door d'Augustijner Monik Jaques Clement.

Anno 1585.

Keurvorst Augustus van Saxen, genoemd de Saxische Justinianus.

Anno 1586.

Anno 1587.

Anno 1588.

Anno 1589.

Anno 1590. Paus Sixtus de V. Paus Urbanus de VII. Carel, Aerts-hertogh van Oostenrijk, Soon van Keyser Ferdinand d'I., Broeder van Keyser Maximiliaen de II., Vader van Keyser Ferdinand de II. Jacob, Marckgraef van Baden; korts na dat hy

Anno 1590.

OVERLEDENE. tot 't Pausdom was gevallen. Emanuel de
Lalain, Heer van Montigny, Marquis van
Renty, seer vermaerd in de Nederlandsche
Oorlogen; en Guilliaume de Lalain, Graef
Anno 1591. van Hooghstraten. Anno 1591. Paus Gre-
gorius de XIV. Paus Innocentius de IX.;
door vergif / gelijckmen geloofde / uyt den
wegh geruymd / om dat hy de Spaenjaerden
in hare voorneemens tegens de Françoisen
niet seer gunstigh was. Christiaen d'I.,
Keurvorst van Saxen: die de Gereformeerde
Leere in sijn Land had ingevoerd; 't welck
stracks na sijn overlyden sijne Raden / de
Predicanten en Professoren seer qualijck be-
quam. Johan, Graef van Oost-Friesland.
Graef Bernard van Waldek, Bisschop van
Anno 1592. Osnabruk. Anno 1592. Johannes de III.,
Koningh van Sweeden. Paltzgraef Johan-
Casimir. Paltzgraef Johan Georgh van
Zweibrucken. Hertogh Willem van Bruns-
wijk en Lunenburgh. Hertogh Ernst-Lode-
wijk van Pomeren. Hertogh Alexander Far-
nesius van Parma, Gouverneur Generael der
Spaensche Nederlanden. Hertogh Willem
van Gulik en Cleef, doemaels 75. jaren / en
den oudsten aller Rijcksvorsten. Landgraef
Anno 1593. Willem van Hessen. Anno 1593. Hertogh
Lodewijk van Wurtenbergh.

Anno 1595. Anno 1595. Sultan Amurath de III. Aerts-
hertogh Ferdinand d'oude van Oostenrijk,
Broeder van Keyser Maximiliaen de II.
Aerts-hertogh Ernst van Oostenrijk, dessel-
ven Maximiliani Soon / Stadhouder des
Koninghs van Spaenje in de Nederlanden.
Anno 1596. Graef Carel van Mansveld. Anno 1596.
Landgraef Georgh van Hessen-Darmstad.
Hertogh Philips van Brunswijk-Grubenha-
gen; wiens Land Hertogh Henrik-Julius van
Brunswijk had ingenoomen. Hertogh Fre-
Anno 1597. derik van Lignitz. Anno 1597. Hertogh
Alphonsus van Ferrare, Marquis van Est. An-
Anno 1598. no 1598. Fedor Ivanowitz, Czaar van Mus-
covien. Keurvorst Johan Georgh van Bran-
denburgh. Had by drie Gemalinnen ge-
wonnen een-en-twintigh Kinderen. Is de
gemeene Stamvader aller tegenwoordige
Heeren Marckgraven van Brandenburgh.
Hertogh Philips van Bayeren. Koningh Phi-
lips de II. van Spaenje, seer ellendigh aen de
Luys-sieckte en andere afgrijslijcke qualen.
Anno 1599. Anno 1599. Johannes van Schombergh, of
Schoonbergh, Aerts-bisschop-Keurvorst van
Trier.

Anno 1600. Anno 1600. de Kardinalen en Bisschoppen
Georgius Radzevil; Laurentius Priulus; Ju-
Anno 1603. nius Avalus; Petrus Daza; Ludovicus Ma-
druccius; Andreas van Oostenrijck. Anno
1603. de seer vermaerde Koningin Elisabeth
van Engelland. Marckgraef Georgh Frede-
rick van Brandenburgh-Anspach, een seer
Godvrughtigh Vorst; die een gantsch roem-
Anno 1604. lijcke regeeringh heeft gevoerd; derhalven
sijne dood / in 't vierentsestigste jaer sijns ou-
derdoms / sijn' Onderdanen seer smertlijck
viel. Anno 1604. Keurvorst-Aertsbisschop
Johan-Adam van Mentz. Hertogh Johan van
Bayeren; d'oude / nalatende drie Soonen /
Johan, Frederick, en Casimir. Landgraef Lo-
dewijck van Hessen. Marckgraef Ernst-Fre- OVERLEDENE.
derick van Baden. Graef Pieter-Ernst van
Mansveld, in 't 87. jaer sijns ouderdoms: die
geduerigh 't Huys Oostenrijck, en insonder- *Anno 1605.*
heyd den Koningh van Spaenje in de Neder-
landen, groote diensten had gedaen. Anno
1605. Paus Clemens d'VIII Hertogh Carel *Anno 1606.*
van Lotharingen. Anno 1606. Graef Johan
van Nassauw te Dillenburgh, Broeder van
Prins Willem van Oranje. Anno 1609. Jo- *Anno 1609.*
han-Willem van Gulick, Cleef, en Bergh;
over wiens kinderloose dood d'onrusten in de
genoemde Landen sijn ontstaen. Anno 1610.
Henrick de IV., Koningh van Frankrijck, *Anno 1610.*
vermoord door François Ravaillac. Paltz-
graef-Keurvorst Frederick de IV. (by ande-
re de III.), een uytsteeckend roemlijck Vorst;
die oock in 't jaer 1606. 't Dorp Manheim tot
een Stad gemaeckt / en bevestighd had. De
Graef van Fuentes, Gouverneur van Milaen,
aen de Comer-See, oud 85. jaren. Anno 1612.
Hertogh Ernst van Bayeren, Aertsbisschop- *Anno 1612.*
Keurvorst van Keulen; die Aertsbisschop
Gebhard Truchses uyt sijnen Stoel had ver-
dreeven. Leonhardus Donatus, Hertogh van
Venetien. Graef Philips-Lodewijck van Ha-
nauw Muntzenberg; die de Houwlijcks-han-
del tusschen Paltzgraef-Keurvorst Frederick
en Princes Elisabeth van Engelland ten eyn-
de had gebraght / en nu weer in Duytschland
was gekoomen. Dan oock noch Keyser Ru-
dolph de II.

Van de Geleerde Mannen / onder deeses Dood van geleerde Mannen
Keysers regeeringh nae d'eeuwigheyd ver-
huysd / sullen wy alleen eenige der bekend-
ste aenteeckenen. Anno 1577. overleed Vi- *Anno 1577.*
glius Zuichemus, een voortreflijck Reghts-
geleerde / geworden Præsident van den Hoo-
gen Raed te Brussel. De Bloedraed van Duc Bericht van den vermaerden *Viglius Zuichemus*,
d'Alba was hem seer tegens de borst; weer-
stond haer oock soo veel hy kon. Was an-
ders yverigh Roomsch-gesind. De vermaer-
de Geschiedschrijver Emanuel van Meteren
seght / dat hy was gesprooten uyt een goed
oud Adelijck Geslaght in Friesland, genoemd
Aitta; doch dat hy sijnen Bynaem voerde
van 't Dorp Zwichem; 't welck hem toebe-
hoorde. Maer Johannes Baers, wiens Va-
der korts daer na te Leeuwaerden Predikant Geseght eens Boeren Soon, in *Friesland*.
was; die oock selfs langh in Friesland ge-
woond heeft / geeft ons dit bericht. Hy
was eens Boeren Soon uyt 't Dorp Zwi-
chem. Sijnen Vader had veele Kinderen; en
seyde eens tegens eenen sijner Vrienden op
sijn oud Friesch: Mit al mijn Bernen wet ick Hoe aen de *Studie* geraeckt; geleerd, en hoogh bevoorderd geworden.
wel rey, maer met ouse Vigle wet ick nen rey;
dat is: Met al mijne Kinderen weet ick wel
raed, maer met onsen Vigle weet ick geen
raed. Hy wou in sijnen sin niet deugen. En
waerom doch? Als hy de Schapen sou hoe-
den / gingh hy ergens onder een Hage in een
Boeckje sitten leesen / en liet ondertusschen
de hem vertrouwe Beesten in 't Koorn lopen.
De gedaghte sijnen Vriend ried hem / hy sou
dien Jongen laeten studeeren; misschien
moght'er een Man in steecken. De Vader Waer by aenmerck[lijcke din-]
liet sigh hier toe beweegen; en dus wierd
Vigle dien geleerden / oock wegens sijne ge-
leerd-

OVER-LEDENE. leerdheyd hoog-bevoorderden Viglius Zuichemus. Al sijne Vrienden (van welcke ick/ seght onsen Schrijver / verscheydene gekend heb) maeckte hy rijck. Eenen sijner Neven / van een geringe gelegenheyd / quam hem eens besoeken. Cousijn, seyde Viglius tot hem / 'k moet u oock aen een Officie helpen. Waer op deesen tot antwoord gaf; Ach, 'k heb'er geen verstand genoegh toe. Maer Viglius weer: Hou u sleghts gerust; gy weet niet, met hoe weynigh wijsheyd 't Land geregeert werd. In sijn Wapen voerde hy niet anders als een Tarwe Schoof. Sijne Sinspreuck speelde op sijnen Naem Viglius; en was; Vita hominum Vigilia; soo veel als: 't Leven eens Menschen is een Waght, of Waking. In sijn Geboorte-dorp bouwde hy een Huys / met soo veele Venstereu als'er dagen in 't jaer sijn. Schoon hy selfs een voornaem Regtsgeleerde was / soo gebruykte hy echter tot sijn gemeen Spreeckwoord deese woorden: Een groot Jurist, een boos Christen. Voorts stierven in 't gedaghte jaer Didacus Covarruvias en Antonius Contius, seer vermaerde Reghtsgeleerde / Petrus Nonius, Johannes Gorræus, Johannes Barresius.

gen voorkomen.

Sijne Wapen. Sinspreuk: en Spreekwoord van de Juristen.

Anno 1578. Anno 1578. gingh den wegh alles vleeschs Cornelius Valerius. Antonius Mizaldus. Laurentius Surius (veel geagt onder de Roomschgesinde, en Schrijver van de Levens der Heyligen). Anno 1579. Stanislaus Hosius; wiens Wercken by een gedruckt sijn in Folio, te Leuven Anno 1639. Was een groot voorstander van de Paus / en 't Pausdom. Johannes Baptista Hadrianus; die d'Italiaensche Historie van Franciscus Guicciardinus heeft vervolgd. Ludovicus Regius. Anno 1580. Emanuel Tremellius, een voortreflijck Godsgeleerde / uyt 't Jodendom overgegaen tot 't Christendom; 't welck hy veele groote diensten gedaen; de Bijbel uyt 't Hebreeuwsch in 't Latijn overgeset; en met korte uytleggingen verligt heeft. Hieronymus Wolfius. Hieronymus Osorius; die de Geschiedenissen van Emanuel, Koning van Portugal, en de Gevallen der Portugeezen in Oost-Indien heeft beschreeven / in sulck een cierlijck Latijn, dat oock Cicero selfs 't niet beeter sou hebben konnen doen; volgens 't oordeel van R. de Lusinge. Alvarez Gomesius, &c.

Anno 1579.

Anno 1580.

Hieronymi Osorii Lof van suyver Latijn, 't welck Cicero niet sou hebben konnen verbeeteren.

Anno 1581. Anno 1581. Hubertus Languettus, een Man van groote geleerdheyd / en een goed gemoed. Guilielmus Postellus. Petrus Ciaconius. Lucas Pœtus. Andreas Musculus. Franciscus Portus van Creta, Professor der Grieckische Tael te Geneve. Anno 1582. De vermaerde Geschiedschrijver en Poët Georgius Buchananus. Petrus Boquinus. Jacobus Pelletarius. Laurentius Joubertus, een beroemd Medicus. Sijne Wercken sijn in Folio by een gedruckt / en in 't jaer 1599. te Frankfurt uytgegeven. Anno 1583. Hubertus Goltzius; die veel' Oudheden opgesoght en beschreeven; veele Medalien by een vergaderd heeft. Zacharias Rosinus. Thomas Erastus. Anno 1584. Cornelius Sigonius. Johannes Zambucus. Abrahamus Bucholcerus. Franciscus Turrianus. Gentianus Hervet; tegens wien Philips van Marnix, Heer van S. Aldegonde, sijnen aerdigen Bycnkorf der H. Roomsche Kerck heeft geschreven.

Anno 1582.

Anno 1583.

Anno 1584.

OVER-LEDENE.

Anno 1585. Anno 1585. Johannes Bodinus. Ambrosius Lobwasser; die Davids Psalmen in Hooghduytsche Sangh-verssen heeft gebraght / en in de Hooghduytsche Gereformeerde Kerken werden gebruyckt. Petrus Ronsard, Fransch Poët. Marcus Antonius Muretus, een groot Orateur in sijnen tijd. Johannes Crato à Craftheim, Lijf-artz van Keyser Ferdinand d'I., en in de Historien wel-ervaren. Ludovicus Lavaterus, Predikant in de Gereformeerde Kerck tot Zurich, bekend door sijn' uytgegeve Schriften. Petrus Victorius. Anno 1586. Rudolphus Gualtherus, oock Kercken-dienaer te Zurich; die veel in de Theologie heeft geschreven; insonderheyd Homilien over de XII. kleyne Propheeten: in Mattheus, Marcus, Lucas, Epist. ad Gal. &c. Martinus Chemnitius, Theologant te Brunswijck; seer geleerd: heeft / behalven sijne Harmonia Euangelica, en Loci Commun. Theol., oock geschreven Examen Concilii Tridentini. Matthias Wesembecius, een voornaem Reghtsgeleerde. Remberus Dodonæus, vermaerd door sijnen Herbarius, of Kruydboeck. Johannes Weckerus, Geneesheer. Anno 1587. Timotheus Kirchnerus, die d'Academie te Helmstad heeft opgereght. Casparus Olevianus, Professor der Theologie te Herborn. Matthias Gail, en Michael Beutherus, Regtsgeleerde. Anno 1588. Theodorus Zwingerus. Joachimus Mynsingerus, een voornaem Jurist. Doe hy ter weereld quam / had hy alreeds een Tand in de mond. Was uyt een Oud-Adelijck Switsersch Geslaght; doch / door de rampen des tijds / t'eenemael verarmd. Derhalven begaf hy sig tot de Studie; wierd Doctor in de Reghten; en / soo wegens sijne geleerdheyd als goede hoedanigheden / bevoorderd tot Cancellier. Sijn' Echtgenoot was van een groots gemoed. Hoorde ongeerne / datmen hem Heer Doctor, of Heer Cancellier noemde: liever / datmen hem aensprack met de Titel van Joncker, of Uw Edelheyd. Doch hy seyde tot haer: Lieve Huysvrouw / veraght den Doctor noch den Cancellier niet; want deese hebben den Edelman op de been geholpen. Jacobus Zabarella; in sijnen tijd een groot en wel-geaght Philosooph.

Anno 1586.

Anno 1587.

Anno 1588.

Yet aenmerckelijcks van den voornamen Reghtsgeleerden Joachimus Myngerus.

Anno 1590. Anno 1590. Jacobus Cujacius; Barnabas Brissonius, Franciscus Hotomannus; seer beroemde Juristen. Hoe d'oproerige Seszhien te Parijs deesen geleerden Præsident Brissonius deeden ophangen / is onder de Fransche Geschiedenissen verhaeld. Heeft geschreven de Formulis & Solemnibus P. R. Verbis. Lexicon Juridicum, &c. Jacobus Andreæ, Discipul van Johannes Brentius; die eerst had op de baen gebragt de Leere van d'overaltegenwoordigheyd der Menschlijke Natuer Christi: waer van wy anderweegen breeder hebben gehandeld. Julius Alexandrinus, Geneesheer. Johannes Avenarius. Hieronymus Zanchius, vermaerd Gereformeerd Godsgeleerde. Nicodemus Frischlinus, een groot Poët,

Sie onse Kronijck der Kronijcken, 5. Deel.

OVERLEDENE.

Poët. Fortunatus Crellius, in sijnen tijd een geleerd Dialecticus. Anno 1591. Antonius Sadeel, wiens Opera Theologica te Geneve in Folio sijn gedruckt. Hugo Donellus, beroemd Reghtsgeleerde. Anno 1592. De Geschiedschrijver Johannes Leonclavius, en de Poët Johannes Lauterbach. Anno 1594. Gerardus Mercator, een voornaem Mathematicus en Cosmographus.

Anno 1591. *Anno 1592.* *Anno 1594.*

Anno 1595. Levinus Torrentius, Bisschop van Antwerpen. Anno 1596. Lambertus Danæus, Godsgeleerde/ en Theologiæ Professor onder de Gereformeerde. Janus Douza, Fredericus Sylburgius. Anno 1597. Casparus Cruciger, Theologus. Aldus Manutius. Petrus Pithæus. Suffridus Petri, die gecontinueert heeft d'Utrechtsche en Hollandsche Historien van Johannes de Beka. Anno 1598. Petrus Calatinus, Theologiæ Professor te Heydelbergh. Nathan Chytræus, een bekend Godsgeleerde/ die veel heeft moeten lyden. Philippus Marnix, Heer van S. Aldegonde; welgeoeffend in de Godsgeleerdheyd en Religions-verschillen; een yveraer voor de Gereformeerde Religie. Overleed onder sijnen arbeyd der Bybel-vertaling uyt de Hebreeuwsche in de Nederlandsche Spraeck. Heeft geschreven tegens de Geestdrijvers: Tafereel der Religions-verschillen: Byenkorf der H. Roomsche Kerk, &c.: Ook Davids Psalmen in Sangversen gebraght/ op deselve Toon van Dathenus, doch ongelijck beeter in Dight-konst. Maer bermits Datheni Werck eerst in de Kerck was ingevoerd/ en 't Volck alreeds daer aen gewend/ soo wierd niet goed gevonden/ veranderingh te maecken. Abrahamus Ortelius, vermaerd Cosmographus.

Anno 1595. *Anno 1596.* *Anno 1597.* *Anno 1598.* *Philippus Marnix, Heer van S. Aldegonde; en sijne Schriften.*

Anno 1601. Tycho Brahe, een groot Mathematicus en Astrologus. Hy overleed te Praegh den 24. October. Sijne Voorsegging by de Geboorte Gustavi Adolphi, van den selven hebben wy verhaeld onder de Sweedsche Geschiedenissen. Meer andere/ soo aen andere als van hem selfs/ en der selver vervulling/ hebben wy voorgesteld in eenige andere onser Wercken. Desgelijckx berigt gegeven van sijn door hem gebouwd Slot Uranienburgh, op een seer sonderlinge manier/ van binnen en buyten vol Astronomische en Mathematische Vindingen van konst en verwonderingh. David Chytræus, Theologant en Geschiedschrijver. Anno 1602. de treflijke Gereformeerde Godsgeleerden Daniel Tossanus, Franciscus Junius, Guillielmus Perkinsus, Lucas Treloatius, Casparus Peucerus. De Poët Paulus Melissus. Eens quam hem in den Droom dit Vers voor:

Anno 1601. *Tycho Brahe, seer vermaerd Astronomus* *Anno 1602.* *Paulus Melissus, een Poët; en sonderlinge ien merckelijkheyd van hem, en een ander Poët.*

Grata superveniet, quæ non sperabitur hora.

Soo veel als: D'aengename rust, die men nu niet derf hoopen, sal noch koomen. Dit verhaelde hy aen een ander Poët, sijnen Vriend/ genoemd Liechtenstein; die de Letteren van dit Vers in een andere ordre schickende/ juyst uyt deselve vond deese woorden:

Est ventura Rosina, Parataque nubere pigro

Beteeckenende: Rosina sal komen, en u, der aengenaeme rust overgegevene, trouwen. Wonderlijck was 't/ dat deese Melissus, nu seer oud geworden/ een Jonckvrouw/ genoemd Rosina, ten Houwlijck verkreegh/ waer op doemaels de minste gedaghten niet waren. Op den 25. Februarius des jaers 1603. verliet deese Weereld de bekende en geroemde Geschiedschrijver der Nederlandsche Oorlogen Everhard van Reyd. Hem volghde na 't Graf Andreas Cesalpinus, een vermaerd Medicus. Anno 1604. Christophorus Pezelius. Lucas Osiander. Cyriacus Spangenbergius. Melchior Junius. Christophorus Colerus. Jacobus Typotius. Obertus Gifanius. Hieronymus Mercurialis, een seer beroemd Genees-meester.

Anno 1603. *Anno 1604.*

Anno 1605. de voortreflijcke Godsgeleerde Theodorus Beza, oud 86. (87.) jaren. Een wijl tijds voor sijn overlijden stroyden de Jesuiten (meenende dat hy dood was) onder haré Catholijken in gedruckte Boeckjens uyt/ dat hy voor sijn sterven sijne Calvinische Ketterye herroepen/ en in de Roomsche Religie overleeden was: met soo veele omstandigheden/ en voorstellingh sijner gebruyckte woorden; met noemingh van de persoonen tot welcke/ dat het een groote onbeschaemdheyd scheen te sijn/ deese saeck in twijffel te willen trecken. Dus liep dit gerught door geheel Europa: en wijl Beza soo een seer geleerd/ beroemd Theologant onder de Gereformeerde was/ meendense hier door d'eenvoudige Roomsch-Catholijke noch meer te versterken; de waggelende van afval te weerhouden; veel onkundige Onroomsche tot haer te trecken. Doch dit berigt viel haest uyt t'haren nadeel. Want Beza heeft deese onwaerheyd met eygener Pen door een openbaer Schrift de gantsche Weereld bekend gemaeckt/ in 't jaer 1598.; en noch seven jaren daer nae geleefd. Voorts: Robertus Constantinus, een geleerd/ in de Grieckfche en Latijnsche Tael seer ervaren Man/ die sijnen Ouderdom had gebraght tot op 't hondert en derde jaer. Simon Marionus, een vermaerd Reghtsgeleerde. Anno 1606. de beroemde Justus Lipsius, die met sijnen af-val van de Gereformeerde Kerck/ en overgangh tot de Roomsche, niet bereyckte 't geen hy daer in had beooghd. Anno 1607. de vermaerde Kardinael Cæsar Baronius, bekend door sijn' Annales. De Theologanten Otto Casmannus, en Lucas Trelcatius de jonge. Voorts: Martinus Crusius. Paulus Merula, Geschiedschrijvers. Hieronymus Treutlerus, een groot Jurist. Anno 1608. de drie treflijcke Genees-geleerde Josephus Quercetanus, Johannes Riolanus, en Andreas Laurentius.

Anno 1605. *Theodorus Beza.* *De Jesuiten stroyen in gedruckte Boekjens van hem uyt, dat hy voor sijne dood de Roomsche Religie had aengenomen. Maer werden van hem, noch levende, openbaerlijck van leugen overtuyghd.* *Robertus Constantinus, oud 103. jaren.* *Anno 1606.* *Anno 1607.* *Anno 1608.*

Anno 1609. de seer vermaerde Josephus Scaliger, geleerd in allerley Weetenschappen. Van sijne jeughd af tot in 't drie-entwintighste jaer sijns ouderdoms kon hy by duystere naght soo wel sien/ als in d'avondschemeringh. Julius Cæsar Bulengerus, een Roomsch-Catholijck Franschman, van Lodun, of Loudun, der H. Schrift Doctor en Professor te Pisa, getuyghd opentlijck/ dat Scaliger veel geleerder was als Lipsius; onaengesien desen door Af-val sijnen Geloofsgenoot/

Anno 1609. *Josephus Scaliger, en sijnen lof, selts by een Roomschgesind Professor.*

OVER-LEDENE.

genoot / den anderen in ſijnen waen een Ketter was. Hy doet'er by: dat Scaliger niets ontbrack / als alleen Roomſch-geſind te ſijn.

Overleedene

Nicolaus Rapinus, een ſinrijck Poët. Carolus Cluſius. D. Jacobus Arminius, nae wien de Remonſtranten den naem van Arminianen is gegeven. Vermits wy de Kercklijcke onruſten van 't begin af tot 't eynd toe in 't volgende Boeck ſullen verhandelen op een aeneen-geſchaeckelde wijs / ſoo ſal oock daer gelegenheyd voorkomen / om een breed berigt van hem op te ſtellen. Bartholomæus Keckermannus, voornaem Philoſooph diens tijds. M. Antonius del Rio.

Anno 1610.

Anno 1610. Bernhardus Gerardus Hayland, Raed des Koninghs van Franckrijk, en Geſchiedſchrijver; een ſeer beroemd Heer.

Anno 1612.

Anno 1612., op den 1. May, de vlijtige Nederlandſche Hiſtorie-ſchrijver Emanuel van Meteren. Sijn leven / bejegeningen en overlijden is ſijn groot Werck der Nederlandſche Oorlogen toegevoeghd.

Broer *Cornelus Adriaenſz.* van *Dordrecht*, *Guardiaen* der Minder-broederen te *Brugge*.

Anno 1581. op den 14. Julius was te Brugge overleeden den ſoo ſeer berugteden Broeder Cornelis Adriaenſz. van Dordrecht, geweeſt Guardiaen van 't Minderbroederen Klooſter in de genoemde Stad Brugge. Welke Ordens-Broeders ſijn Beeld / hem ter eeren / hebben opgereght; desgelijcks een Epitaphium, of Graf-ſchrift / in haer Convent, daer hy begraven leght; waer in ſy hem noemen d'alderſorghvuldighſte Guardiaen; d'alderwelſpreeckendſte uytlegger der H. Schrift; van ſulck een geleerdheyd / dat niemand ſijns gelijck was. D'ervarenſte in drie Spraecken / genoemd de Heylige. Die dertigh jaren lang 't Volck van Brugge, met ongelooflijcke gratie en vrught / had gevoed met d'alderſoetſte ſpijs des Godlijcken woords.

Sijn heerlijck Grafſchrift in ſijn *Convent* hem

De reghte / waere Apoſtel der Bruggelingen; de luyſter / d'eere / en 't cieraed der Chriſtenheyd: een dapper Voorveghter des Catholijcken, Orthodoxen Roomſchen Geloofs / ſoo wel als voortijds Athanaſius: de ſterckſte Hamer der Ketteren; die in deeſe Orden van S. Franciſcus had geleeft by de veertigh jaren / in d'aldergrootſte Tught en eerbaerheyd des levens; in roem van geleerdheyd; in boven maten grooten yver tot de Religie, &c.

OVER-LEDENE.

van ſijn' Ordens-Broederen:

en lof, van andere *Roomſch-Catholijke* hem gegeven.

Franciſcus Sweertius ſeght / dat Janus Lernutius van hem heeft geſien ongedruckte geleerde Predicatien. Ondertuſſchen / de twee Deelen der gedruckte / uyt ſijnen mond opgetekend / en ſommige derſelve in Emanuel van Meteren te vinden / geven ſtof genoegh / om te lagchen. Doch 't ſijn niet ſijne geheele Predicatien / maer eenige deelen daer van / bevattende ſommige redenen / welcke hy dickmael uytwierp in ſijnen yver tegens de Ketters; of als hy ſigh vergramde over eenige tijdingh van derſelver voordeel in den Oorlogh tegens de Roomſch-Catholijcke, 't ſy in Nederland, of in Franckrijck: wanneer hy wel in oneerlijcke woorden en grouwlijcke Vloecken uytborſt: daer tegens oock ſomtijds in onbetaemlijk-klugtige / wanneer de Spaenſche eenigh voordeel op de Geuſen hadden bekoomen / om ſijne Toehoorers hertigh te doen lagchen. In ſijne Predicatien had hy oock de gewoonte / geduerigh daer op aen te dringen / dat de Houwlijcken ſtaet ſeer hinderlijck was aen de ſaligheyd der Menſchen: en maeckte hier door veel' eerlijcke Vrouwen hoogh-bekommerd in haer gemoed: deed oock veele Dochteren voorneemen / noyt te trouwen.

Sijne Predicatien, en ſijnen yver tegens d'On-*roomſche*, of als hy gram wierd over eenige neerlaegh der *Roomſch-Catholijke*.

Met een bygaende kort beright.

Als nu deſe in hare Gewiſſen beanghſtigde Vrouwsperſoonen tot hem quamen / om raed en trooſt by hem te halen / ſtelde hy een ſonderlinge Orden in; en berightede haer / datſe / getrouwd ſijnde / wel tot de ſaligheyd konden geraecken / indienſe ſigh goedwilligh begaven onder ſijne Diſciplin; by hem quamen biechten / en door d'inwendige driften

des

Sonderlinge Gevall.

van ſijne heymlijke *diſciplin*

des vleeſchlijcken ligchaems / welckeſe niet weerſtaen konden / een uyterlijcke / doch heymlijke ſtraf ontfingen. Soodanigh wiſt hy haer te bepraeten / datſe op ſeeckere dagen in een afgeſonderde plaets by een quamen: hem ontdeckten alles wat in 't echte Bed geſchied / ſonder eenige ſchaemte; wijl hy ſeyde / dat hy haer niet volkomentlijck kon abſolveeren, indienſe niet alles rond uyt beleeden ſoo als 't toegingh. Vervolgens gingh hy met haer in een andere kamer / daerſe haer moeder-naeckt moeſten ontkleden; haer wijs maeckende / dat de ſchaemte was de grootſte hinderpael tot de volmaecktheyd. Dan gaf hy haer met een garde / dieſe ſelfs gemaeckt hadden / eenige ſlagen; doch ſoo beleefd / datſe geen ſmert veroorſaeckten; met byvoegingh / dat God meer welgevallen had aen d'ootmoedigheyd der boetvaerdige / die ſigh naeckt uyt-trocken / als aen de pijnen van harde Geeſſelingen. In de Winter / als 't te koud was / om ſigh t'eenemael t'ontbloten / moeſtenſe voor hem neer gaen leggen; en hy / de rocken oplightende / gaf haer de diſciplin.

aen Vrouwen, Weduwen, en jonge Dochteren.

Dit ſchendlijk bedrijf koomd eyndlijck uyt,

Eyndlijck wierd deeſen handel ontdeckt door twee eerbare Dochters / Betken Maes en Calleken Pieters; welcke laetſte ſigh oock / uyt eenvoudigheyd / onder ſijne Devotariſſen had begeven; echter tot de naeckt-ontkleedingh met verſtaen kon. De Magiſtraet hier van kennis bekomen hebbende / en ſorgen willende voor d'eerbaerheyd harer Vrouwen en Dochteren / klaeghde over Broer Cornelus by ſijnen Overſten: die niet minder kon doen / als hem Anno 1563. te verſenden uyt 't Klooſter van Brugge nae dat t'Yperen. Naderhand evenwel quam hy weer te Brugge, en doorſpeckte / om ſigh te wreecken / ſijne Predicatien met grouwlyke Scheldingen en Vloecken tegens d'Overigheyd. Deeſe Stof is te wijdlopigh / om in 't kort t'ſaemgetrocken te werden.

en wat daer op volghde.

Byſondere Gevallen.

Wy komen nu tot eenige aenmercklijcke ſonderlinge Gevallen / byſondere perſoonen bejegend / welcke geheugenis-waerdigheyd genoegh hebben / om hier ingevoeghd te werden.

't Kaſteel *Vredenburgh* t'*Utrecht* met *Spaenjaerden* beſet;

Hier boven onder de Nederlandſche Geſchiedeniſſen is verhaeld 't groot geld-gebrek in de Geunieerde Provintien onder haren Oorlogh tegens Spaenje. De Stad Utrecht bevond ſigh Anno 1576. in deſelve nood / drie jaren voor d'opregtingh der Unie. De Spaenjaerden laegen in 't Kaſteel Vreedenburgh. Deeden ſeer groote moedwilligheden / als haere beſoldingh op den verſcheenenen Leeningsdagh niet terſtond gereed was. Ontnamen de Boeren hare Schapen en Varckens; dreven de Beeſten uyt de Weyde: dreyghden de Burgers met brand / plonderingh en moord. De Magiſtraet wiſt geen langer raed / om geld te bekoomen. Waer op de Spaenjaerden haer aenſeyden: Indien'er geen Leeningh quam / ſoo wildenſe 't ſoo maecken / datmen noch veele jaren hier nae daer van ſou weten te ſpreecken. De Penningen by een te krijgen / was onmogelijck.

die, wegens gebreck van betalingh, de Stad dreygen te verwoeſten, indienmen haer niet terſtond de Leeningh gaf.

Uytſtel ten alderhooghſten gevaerlijck. De Staten quamen t'ſamen / om te beraedſlaen / wat middel by der hand te neemen ſtond. Daer was geen ander / als geld te geven; en 't was'er niet. Sy wiſten / dat Heer Frederick Schenck van Tautenburgh, Aertsbiſchop van Utrecht, wel voorſien was van gereede Munt; wijl hy groote jaerlijckſche Inkoomſten trock van ſijn Stight en eygene Goederen; daer tegens ſpaerſaem Huys / en bynae geen Staet of Hof hield. Sonden derhalven eenige Heeren uyt de Geeſtlijckheyd / d'Adel / en den Provintialen Raed / om hem beleefdlijck te kennen te geven d'uyterſte nood / waer in de Stad ſtond; en waer by hy ſelfs niet vrij ſou gaen / wijl de Soldaten / aen 't woeden geraeckt ſijnde / de Geeſtlijcke ſoo weynigh ſouden verſchoonen als de Weereldlijcke / gelijckmen onlanghs geleeden ſoo binnen Antwerpen als elders had geſien. Daer nae te bidden / dat hy de Staten in dit gevaer wou helpen met veertigh of vijftigh duyſend guldens aen geld; waer voorſe hem goede Brieven van verſeeckerdheyd geven / en Interes betalen ſouden / tegens den penningh ſesthien van 't honderd.

De Staten, t'eenemael verlegen, ſenden aen Aertsbiſchop *Frederick Schenck van Tautenburgh*, die'er genoegh van voorſien was,

hem biddende,

dat hy haer veertigh of vijftigh duyſend guldens wou leenen op *Interes*.

D'Afgeſondene (onder welcke van wegen de Geeſtlijckheyd 't woord ſou doen / de Heere Auſonius van Galama; Prooſt van Noordhuyſen; Canonick ten Dom) quamen op den 14. November des gemelden jaers by ſijn' Eerwaerdigheyd; vertoonende hem met alle eerbiedigheyd 't geen haer belaſt was. Doch ſy predickten eenen doven. D'Aertsbiſchop had ſoo ongeerne van geld / als van ſijne ziel willen ſcheyden. Hy wou niet weeten / dat hy veel geld had. Soght haer quyt te werden / niet te ſeggen / dat hy haer niet kon helpen. Dat hy wel wiſt, waer hy ſijn geld beſteedde, en liet. Hy ſprack de waerheyd; want hy liet het in ſijne Kiſten: doch een bedrieghlijcke waerheyd: wijl hy hier door wou doen vermoeden / dat hy veel gaf aen d'Armen. De Gecommitteerde ſiende / datſe goedwilligh niets ſouden konnen bekomen / ſoo begon de Heer Galama een andere Tael te voeren / en hem te kennen te geven haeren verderen laſt; te weeten / datſe / om te voorkoomen de geheele verwoeſtingh der Stad / tegens haren en ſijnen danck de gedagte ſom van hem ſouden moeten leenen; onder belofte van vergoedingh der hoofdſom ſoo haeſt mogelijck was; en betalingh van Renten. Hy moeſt derhalven met haer van de nood een deughd maecken; en ſy doen 't geenſe niet geerne deeden.

Hier toe had hy gantſch geen ooren: derhalven kondigen de *Gecommitteerde* hem haren verderen laſt aen.

Seer wonderlijck klonck dit in d'ooren des Biſchops / en 't verſchrickte hem meer als een Donderſlagh: te gelijck wierd hy toornigh; ſeyde / ſy moeſten toeſien watſe deeden; en dreygde / over 't geweld / 't welkſe hem ſouden aendoen / te ſullen klagen aen den Paus / Koningh van Spaenje, en alle Catholijke Vorſten der Chriſtenheyd. Sy echter gingen voort. Lieten een Slotmaecker komen / en deeden ſeecker Koffer openſlaen / waer uyt ſy namen alles wat'er in was / ſijnde Silver-geld. De Specien deedenſe

Doen een Slotmaker komen; eene ſijner Kofferen open ſlaen;

en halen

Sonderlinge Gevall.

dense aenteeckenen door Willem van Lamsweerd, Secretarius der Heeren Staten; en de geheele parthy bedroeg 41879. gl. 18. st. 8. pen.

'er 41879. gl. 13. st. 8. pen. uyt.

De Heer Aertsbisschop siende / datmen hem dus syne Teraphim ontroofde / sonder hem eenigh ontsagh toe te dragen / begon te denken / dat in de nood alle Goederen gemeen sijn. Terwijl de gedaghte Heeren met tellen beesigh waren / beval hy sijnen Capellaen, dat hy deese brymoedige aentasters sijner Muntgodin met een Stoop Wijn sou beschencken. Nae de Tellingh gafmen hem een Brief / waer van den Inhoud was:

Klughtige aenmerckelijckheden, welcke sig hier by toedroegen.

„Dat de Staten, tot betalingh der Soldaten / „en andere dringende noodwendigheden / in „welckese sigh bevonden by deese gevaerlijcke tijd / van sijn' Eerwaerdigheyd hadden „gelight de genoemde Som / diese Loef van „der Haer, Cameraer der Heeren Staten, „hadden doen mee neemen na sijn huys: be„loovende / daer van Rente te sullen geven „tegens den penning sesthien / en de Hoofd„som te sullen opbrengen / soo haest doen„lijck sou vallen. Doe nu 't geld in Sacken wierd uytgedragen / keeck hy 't na soo verr' hy 't sien kon; en seyde eyndlijck: Daer gaense met den Dreck heenen. Echter hebbense den goudenen Bergh noch niet aengeraeckt.

Sijnen Goudberg echter noch onaengeraeckt.

Hier mee reddeden sigh de Staten voor dien tijd. Maer ontrent drie maenden daer na was de nood weer even groot. En wijlmen meende / nergens beeter te reght te konnen koomen / als by den Heer Aerts-bisschop / soo leendense (of liever lightedense) op de selve wijs al sijn Silverwerck / waerdigh over de 20000. guldens / onder Obligatie als vooren. 't Selve verpanddense / en behielpen sigh met de daer op bekoomene penningen. Na des Bisschops dood betaelden de Staten sijne Schulden / en de van hem gemaeckte Legaten; doch de Schulden meest niet Renteviervden. In 't volgende jaer wierden de Spaenjaerden uyt Utrecht gedreven; 't Kasteel Vreedenburgh afgebroocken.

Drie maenden daer na leenen de Staten op deselve wijs al sijn Silverwerck.

In October Anno 1580. had de Graef van Rennenbergh (tot de Spaensche gevallen) de Stad Steenwijck belegerd. Seecker Hooghduytscher onder sijn volck naerderde eene der Bolwercken; begon de Belegerde schendigh te smadigen; en vergeselschapte syne scheldwoorden met lasteringen tegens de Godlijcke Majesteyt. Eenen onder de geene / die doemaels de Waght hadden / kon dit grouwlijck hoonen van God en Menschen niet verdragen. Nam voor / indien 't mogelijck ware / dien Booswight te doen swijgen. Doch wijl hy niet wist / waer ontrent hy sijn moght / soo schoot hy na de plaets / daer hem daght / de stem van daen te koomen. God bestierde de Kogel soodanigh / datse reght in d'opene mond deeses Godloosen Schreeuwers vloogh; en de Tongh door de Neck heenen joegh; waer op hy dood ter neer viel.

In de belegeringh van Steenwijck werd een God en Menschen lasteraer wonderbaerlijck geschooten in de lasterende mond.

Voor yet aenmercklijcks wierd gehouden 't geen Anno 1601. binnen Antwerpen voorviel. Eenige honderden Jongens verdeelden haer in twee hoopen; en verkooren yeder een Capitain. Dien van d'eene hoop gafmen de Naem van Albertus; van den anderen Mauritz. Hevigh voghtense tegens malkander met Steenen en Stocken / soo dat 'er eenige dood bleven. De Marckgraef van Antwerpen daer by koomende / soght haer te scheyden; doch te vergeefs. Eenige Compagnien Burgers moest hy in de Wapenen doen koomen; welcke de soo genoemde Albertus met geweld de handen en slagen van Mauritz ontrocken. Schoon hy qualijck genoegh was gesteld / echter wierd hy noch daer-en-boven in 't Stadhuys gegeesseld. Mauritz nam de vlught na Bergen op den Zoom; daer hy / schoon noch te jongh om den Krijgh te volgen / voor Soldaet wierd aengenoomen.

Gevecht van eenige

Sonderlinge Gevall.

honderden Jongens t' Antwerpen, onder twee Capitainen, diese Albertus en Mauritz noemden; 1601.

en d'uytkoomst.

Van meerder aenmercklijckheyd is 't volgende. D'Admirant van Arragon (door de Vereenighde Nederlanders in den Slagh van Vlaenderen Anno 1600. gevangen bekomen) deed / om de tijd in sijne Heghtenis wat te korten / twee Hanen tegens den anderen veghten. D'eene gaf hy den Naem van Albertus; d'andere van Mauritius. Na een scharpe Strijd bleef Mauritz verwinner. Beyde deese Hanen deed d'Admirant opsluyten; doch na eenige dagen op nieuws kampen / met verwisselde Namen. Die hy te vooren Albertus had geheeten / was nu Mauritz; de voorige Mauritz nu Albertus. Evenwel behield Mauritz al weer de Zeege. Dit maeckte de Spaenjaerd gantsch swaermoedigh / wijl hy 't opvattede als een boos Voorteecken voor sijnen Koningh.

Noch aenmercklijker Hanengeveght, aengesteld door de gevangene Admirant van Arragon.

Anno 1568. had d'Aerts-bisschop van Keulen een diergelijcke Wichelery ter hand genoomen. Stelde een Geveght aen tusschen een Leeuw en een Stier. De Leeuw noemde hy / om de Spaenjaerden te behagen / Duc d'Alba, wijl hy voor gewis hield / dat dit Dier meester sou blijven over 't andere. De Stier de Prins, of Willem. De Leeuw haelde wel een stuck vel en vleesch uyt 't lijf van de Stier met syne scharpe klauwen; doch deese / hier over vreeslyck brullende / nam sijne tegenparthy / soo als hy de tweede aenval wou doen / op sijne Hoornen / en wierp hem / over sijnen rugg' heenen / ter aerden. Andermael deed hy even 't selve; en joegh daer op de nu vertsaeghde Leeuw van 't een eynd des Parcks tot 't andere. Sou hem oock gantsch afgemaeckt hebben / indien de Bisschop / sigh schamende / den Stier niet had doen doorschieten: gelijck dan naderhand dien van Spaenjen omgekoghten Moordenaer Balthasar Gerards oock Prins Willem deed / na dat hy Duc d'Alba soo veel werck verschaft / en de Spaensche saecken in sulck een staet gebraght had / als uyt de Historien bekend is.

Kamp tusschen een Leeuw, Duc d'Alba, en een Stier, Prins Willem genoemd, aengesteld door de Bisschop van Keulen.

Wonderlijcke uytkoomst.

Noch yet anders van deese Stof / ter hand gevat van een Mahometaen. Anno 1594. was een Turcksche Beglerbeg te Stuhl-Weissenburgh begeerigh / om een Omen, of Voorteecken te hebben / hoe d'Oorlogh tus-

Voorteecken, gesoght van de Turcksche Beglerbeg te

Sonderlinge Gevall.

Stuhl-Weissenburgh, door een Geveght van Jongens; en d'uytkoomst. 1594.

schen de Christenen en Turken sou uytvallen. Braght derhalven een goed deel Jongens by een. Voerdese buyten de Stad in een Veld. Verdeelde haer in twee hoopen. Noemde 't eene Deel Christenen; 't andere Ottomannische. Gaf yeder Parthy bysondere Vanen; en in plaets van Swaerden Stocken in de hand. Dus moestense tegens malkander veghten. Den hoop / die de Turken vertoonde / wierd van d'andere / die Christenen verbeeldde / overwonnen. Hier over geraeckte de Mahometaen in geen kleyne bekommeringh; wylse dit hielden voor een quaed Voorteecken t'haren opsight. Oock is hare vrees haer overkoomen.

Geveght van meer dan honderd-duysend Gansen en Endvogelen, van welcke de meeste dood bleven, by Wyhitz: en 't gevolgh.

Voor een / niet gesoght / gelijck de voorgaende / maer van selfs voorgekoomen Voorteecken wierd dit volgende gehouden. Anno 1587. lieten sigh by de Vestingh Wyhitz, aen de Grenssen van Croatien, meer als honderd-duysend Gansen en Endvogelen op d'aerde neer; welcke by naght een seer grouwlijck geschreeuw aenvingen; en tegens malkander soo vreeslijck voghten / dat 't meeste deel daer dood bleef. De Soldaten en Burgers haelden de verslagene met meenighten wegh; braghtense in de Vestingh; leyddense in 't Sout / of hingense in den roock / en hadden'er een lange tijd de kost van. Haest daer na is gevolghd / dat deese Plaets / de Voormuer der Christenheyd, in Turcksche handen geraeckte. Sommige der gedaghte Soldaten en Burgeren hadden 100., andere 200. deeser Vogelen yeder voor sijn deel bekoomen / volgens de berighten van Hieron. Megiserus, Joh. Leunclavius, en andere.

Kamp tusschen de Heer van Briaute, een Fransch Ritmeester in dienst der Staten Generael, en Leckerbeetje, Lieutenant van Grobbendonck, aen de Spaensche sijde, 1600.

Briaute, een Fransch Edelman / en Ritmeester in dienst der Heeren Staten Generael, had yets gesegt tot veraghtingh der Soldaten des Koninghs van Spaenje. Abraham Gerards, anders geseght Leckerbeetje, Lieutenant van Grobbendonck, Gouverneur binnen 's Hertogenbosch, daeghde de Heer van Briaute uyt tot een Kamp tusschen haer beyde / en noch een-en-twintigh van elcke sijde / alle te paerd. In 't voorby gaen staet hier te weeten / dat de gemelde Abraham was eenen der geene / die voor deesen de Stad Geertruydenbergh aen de Spaenjaerden hadden verkoght. Of nu wel Briaute billycke redenen had / om deesen Strijd af te slaen / als hem aengebooden van eenen / soo verr' beneden sijnen Stand; dan noch een trouwloosen Verrader en Overlooper / soo nam hy echter in een haestige hitte deselve aen. Was oock soo onvoorsightigh / dat hy in sijne verkiesingh op verre na de beste sijner Ruyteren niet uytkipte; waer onder negenthien François waren. Leckerbeetje daer tegens verkoos uyt drie-honderd d'alderdapperste; welcke soo haer selven als hare Paerden een maend langh tot deesen handel oeffenden.

yeder met 21. der sijne te Paerd.

Hoedanig dit Geveght sigh toedroegh.

Men had bedongen / dat yeder Parthy moest verschijnen met de gewoone Wapenen / waer mee sy haren Heer dienden; doch de Grobbendonckische namen langer Roers; dubbele Voorstucken; en hadden noch daeren-boven groote Opsteeckers in hare Broeken. De Vughtensche Heyde voor 's Hertogenbosch was bestemd tot 't Veld des Geveghts. Briaute verscheen'er eerst op. Digt geslooten / sonder furie, reedense op malkander; en elck van haer verkoos sigh sijnen Man. Briaute drongh op Leckerbeetje aen / en schoot hem ten eersten plotslijck dood. Te gelijck sneuvelde in dit eerste Treffen Leckerbeetjens Broeder en Swager; aen d'andere sijde twee François. Wijl de Hoofden der Spaensche Parthy dood waren / scheen de Zeege aen de Fransche te sullen blijven. Doch in de tweede gangh verkoelde de hitte van deese; en in de derde noch meer:

Leckerbeetje van Briaute doorschooten; die, van de sijne verlaten werdende

de

Sonderlinge Gevall.

de Spaensche daer tegens droegen sigh even dapper.

noch ten uytersten veght: eyndlijck, op beloofd goed *Quartier* sigh gevangen geeft,

Capitain la Pierre, daer Briaute sigh meest op vertrouwde / en die gedurigh aen sijne Tafel at / nam aldereerst de vlught / en liep korts daer na tot de Spaenjaerden over. Met hem gingen noch vier andere door. Briaute en sijnen Neef voghten wel ten uytersten / selfs noch te voet: doch souden tegens de meenighte niet langh hebben konnen bestaen. Echter gingense in hare tegenweer voort / tot dat haer goed Quartier beloofd / doch 't selve trouwloos geschonden wierd. Want als Grobbendonck binnen 's Hertogenbosch de Zeege der sijne was aengekondighd / sond hy eenige persoonen uyt / die Briaute, desselven Neef / en drie andere Gevangene in koelen bloede doorstaken. Briaute riep wel: Vermoord my niet als een Poltron, maer geef my mijn Geweer, en laet my veghten tot dat ick dood ter neer val; doch te vergeefs. Eer hy sigh gevangen gaf / had hy alreeds over de dertigh wonden ontfangen. Andere stellen / dat hy met over de dertigh wonden vermoord wierd door Jan van Nul, Cornet van Grobbendonck, en andere hier toe uytgesondene. Deese schendlijcke Moord heeft Grobbendonck en de Spaensche Natie, boven al haer voorgaende trouwloosheden / op nieuws een seer boosen Naem veroorsaeckt. Oock hebben de François en naderhand tot meermalen toe aen de Spaenjaerden, als de gelegenheyd haer voorquam / een wreede wraeck hier over genoomen.

doch door *Grobbendoncks* bestel, met vier andere trouwloosljck werd vermoord.

Damp van gedoofde Koolen doodlijck.

De dood is wel eenerley / als een afscheydingh der Ziel van 't Lighaem / maer de wegen tot de dood sijn meenighvuldigh-verscheyden ; en dickmael t'eenemael onverwaght. Dat de damp van gedoofde Kolen / ten vyer gemaeckt in een beslootene Kamer / schaedlijck en giftigh is ; niet alleen hoofdpijn / duyselingh / onmaght / maer oock de dood selfs veroorsaeckt / hebben de Voorbeelden dickmael bewaerheyd. Anno 1593. hadden de Waghters te Keulen een Vyer van sulcke Koolen aengeleght; en/ om dies te meer warmte te mogen genieten / al d'openingen van haer Waghthuys dight toegedaen. Korts daer na wierden twee der selve dood gevonden. De derde was alreeds soo veel als dood. Geswind wierd hy van daer wegh genoomen / en door eenige hier toe dienstige middelen weer verquickt.

Voorbeeld daer van te *Keulen* aen den *Rhijn*.

Ander droevigh Voorbeeld van een Bruydegom en Bruyd te *Basel*.

Anno 1582. wierd te Basel Bruyloft gehouden van twee nieuw-getrouwde. Gesond en vrolijck gingh Bruydegom en Bruyd in hare Slaepkamer ; maer 's morgens vondmen de Bruydegom gantsch dood in 't Bed ; de Bruyd voor de Bedsteede op d'aerde leggen / bycna dood. Deese / in de frissche lught gebraght / bequam weer; en verhaelde / datmen een vyer van gedoofde Koolen in hare Kamer had gemaeckt / om deselve te verwarmen : doch door de benauwde damp was de Bruydegom verstickt. Sy had willen opstaen/ om te roepen; doch was in onmaght ter neer gezeegen. Hoe Keyser Jovinianus op deselve wijs aen sijn levenseynd geraeckte / hebben wy anderweegen verhaeld.

Sonderlinge Gevall.

Daer Steenkoolen gebrand werden, sal de Pest alderhevigst woeden.

Erbaerne persoonen verseeckeren ons in hare Schriften / dat in Pest-tyden de Huysen / waer in Steenkoolen werden gebrand / gemeenlijck noch meer besmet werden / als andere. Wy vinden'er oock Voorbeelden van. Als Anno 1611. deese vernielende Sieckte seer hevigh was ontstoocken te Zwickauw (een Stad in Duytschland, in 't Noorderdeel ten Oosten van 't Landschap Voigtland, by de Greusen van Meissen), en in eenige nabuerige Dorpen / heeftmen waergenoomen / dat in de Smeeden-straet der genoemde Stad (want hier woonen de Smits in 't eene Quartier der selve by malkander) deese Plaegh veel geweldiger woedde / veel meer Menschen wegh-nam / als in de drie andere Wycken t'samen. Even 't selve ondervondmen te Beckwa ; daer de Boeren Steenkoolen in plaets van Hout gebruycken; oock selfs in de Back-ovens; volgens de Getuygenissen van de Heer M. Zeilerus en M. Tob. Schmid. Misschien konmen hier d'oorsaeck vinden / dat de Pest in Engelland, daer Koolen gebrand werden / dickmaler en heviger in vernielingh van Menschen uytbarst / als in andere Gewesten / volgens d'aenmerckingh van John Cottingham in vita Caroli. I.

Voorbeelden daer van te *Zwickauw* en te *Beckwa*.

Plotslijcke dood van *Philips Rinlin* door schrick, over 't verlies van sijn *Officie*.

Philips Rinlin, Stads-Schilder t'Ulm, stierf den 24. May Anno 1598. plotslijck door schrick / in 't Huys van den Raeds-oudsten Daniel Schad ; als dien Heer hem aenseyde / dat sijn Officie hem was ontnomen. Op deese woorden viel hy terstond neer / en was dood. Door Dronkenschap sijn Anno 1596. te Cassel in Hessen op eenen dagh / doch verscheydene uyren / drie persoonen ellendigh om t'leven gekomen. Een Soldaet dronck soo veel Brandewijn / dat hy schielijck neerplofte / en dood bleef. Seecker Jongelingh / Soon van voorname Ouders / gantsch droncken / gingh na 't heymlijck gemack ; viel'er in / en versmoorde in den dreck. Een Burger quam uyt de Herbergh gantsch vol t'huys: viel van een Trap af / en brack den hals. Korts daer na gingh een ander Burger 's avonds droncken na bed. 's Anderen daeghs morgens vondmen hem dood.

Aenmerklijcke omkoomingh van drie persoonen in dronckenschap te *Cassel*.

Doodlijke Bruyloft.

Anno 1609. wierd t'Erffurt een staetlijcke Bruyloft gehouden. Onder de grootste vreughd-betooningh stortte de Kamer / waer in 't Bruyloftsvolck sigh bevond / schielijck ter neer / waer door twintigh persoonen dood bleven ; aght-en-dertigh andere seer ellendigh beschadighd wierden. Den tweeden van Februarius des jaers 1607. danste te Leipzigh eenen der Bruyloftsgasten met de Bruyd op haren Trouwdagh. In deese dwase omswieringh slingerdese met haer Hoofd soodanigh tegens een Pilaer / datse terstond moest te bed gebraght werden; aght dagen langh seer ellendigh lagh / en doe een Lijck wierd.

Doodlijke Bruylofts-dans.

Verschricklijcker is 't volgende. In November-

Een Bruy-

Sonderlinge Gevall.

degom verworgd d'eerste naght sijne Bruyd, en knauwd hare Borsten op.

Werd door schooten.

vember Anno 1606. heeft in een Boheemsch Dorp / ses mijlen van Praegh, een Bruydegom / soo als hy d'eerste naght by sijne Bruyd lagh / haer in haren slaep verworgd. Doe viel hy met sijne tanden op hare lincker borst; en knauwde die gantschlijck op. Als nu 's morgens de Bruyloftsgasten voor de Kamer quamen / wierdense dit ellendigh Schouwspel gewaer; en dat hy de reghter borst begon t'eeten. Wijlmen hem op geenerley wijs van dit Ligchaem wist af te krijgen / en yeder nu vermoedde / dat hem een schielijcke raserny had bevangen / heeft eenen uyt de hare hem doorschooten.

Grouwlijcke Moord eener Dienstmaeghd aen haers Heeren Kinderen te *Parijs*;

sonder eenige oorsaeck, en huyten wraeckgierigheyd.

Hoe gestraft.

Anno 1606. heeft een Dienstmaeghd te Parijs, terwijl haere Heer en Vrouw nae de Mis waren gegaen / der selver Soontje met een Mes over de twintigh steecken in 't ligchaem gegeven / en dus vermoord. Doe meendense een Dochtertje desgelijcks te doen. De Bueren hoorden een groot gerught en geschreeuw: liepen toe; en vonden de Dienstmaeghd met een bloedigh Mes in de hand. 't Dochtertje wierd noch gereddet / alhoewel alreeds seer gewond. Deese rampsalige Moorderes / aen 't Gereght overgeleverd / wierd gevraegd / waeromse sulck een grouweldaed sigh had onderwonden? Haer' antwoord was: noch haren Heer / noch hare Vrouw / hadden haer op eenigerley wijs beledighd; oock was 't niet geschied uyt eenige wraeckgierigheyd. Echter hadse / sonder d'oorsaeck te weeten / in sigh gevoeld een seer hevige drift / om deese Kinderen te dooden. Voor haers Heeren huys / waer in de Moord was gepleeghd / wierd haer de reghterhand afgehouwen. Van daer voerdemen haer nae de Plaets La Halle, daerse gehangen en verbrand wierd; doch haere reghterhand genageld reght tegens over de Huysdeur.

Moordenaer van 544. Menschen; daer onder 24. swangere Vrouwen.

Sijne vreeslijke Straf.

Te Nieuwmarck, vijf Mijlen van Neurenbergh, wierd Anno 1581. gevangen bekoomen eenen Pieter Niers. Hy beleed / vermoord te hebben 544. persoonen; en daer onder 24. swangere Vrouwen; uyt welcker Buyck hy de Vrught had gehaeld. Sijne straf was / datmen riemen vleesch uyt sijn ligchaem sneed / en siedenden Oly in de wonden goot. De volgende dagh begootmen sijne voeten met deselve Stof / en men briedse over gloeyende koolen. Op de derde dagh wierd hy voorts geradbraeckt met 24. slagen: doe / noch levendigh / gevierendeeld.

Andere Moordenaer van 56. Menschen; en daer onder 6. swangere Vrouwen.

Simon Duysend-duyvel, en *Bastiaen Karnharsz*, grouwlijc-

Anno 1596. wierd Bartel Langeveld t'Eschwegen, in 't Landgraefschap Hessen, met gloeyende tangen geneepen / gevierendeeld / en yeder der vier Quartieren aen eene der Stads-poorten opgehangen. Hy beleed / vermoord te hebben 50. Manspersoonen en ses swangere Vrouwen; daer onder sijn' eygene. Op den 2. Julius Anno 1610. ontfingh / door Vonnis van Hertogh Henrick-Julius van Brunswijck, te Groeningen, of Gruningen (een kleyn Steedje in Duytschland, niet verr' van Halberstad, aen 't Riviertje Bode), een diergelijcke Loon Simon Duysend-duyvel; die / behalven veel andere grouwelen / aght-en-twintigh Moorden had bedreeven. Den volgenden 26. deser Maend gingh dien selven wegh Bastiaen Karnharsz van Krembs. Aght swangere Vrouwen en Kraem-vrouwen had hy eerst geschonden / daer nae vermoord: en dan noch vijf andere persoonen. Hy liep als een Bedelaer by de Deuren. Den 14. Februarius des jaers 1609. wierd te Leipzigh, wegens gepleeghde Echt-breuck / onthoofd eenen ouden Bedelaer van vijf en tagtigh jaren. Een groot deel andere Moorden en Moordenaers gaen wy hier voorby.

Sonderlinge Gevall.

ke Moordenaers.

Onden overspeeligen Bedelaer onthoofd.

Seer verwonderlijcke straf van hovaerdy in kleederen, aen Juffer *Agnes* van *Ramitz*.

Aenmercklijck is 't geen de Schrijvers Joachimus Rachelius, Michael Sachs, en Martinus Grundmannus verhalen. Anno 1590. overleed Agnes van Ramitz, een seer rijcke Adelijcke Juffer. In haer leven hadse bynae geduerigh voor 't Spiegel gestaen / om haer selven te besien in haere t'elckens veranderde A la modische Klederen; in welcke haere hovaerdy op een sonderlinge wijs uytstack. Onverwaght wierdse sieck / en stierf. Soo haestse de Geest had gegeven / wierden al haere praght-gewaeden soo afgrijslijck stinckend / datse geen mensch aenroeren / niemand daer ontrent komen / veel min dragen wou / of kon. Al t'samen moestmense / als een verrot Aes / onder d'aerde begraven.

Ander aenmercklijk Voorbeeld aen een Hof-Jufferte *Romen*.

Onder Rudolphi Regeeringh leefde oock te Romen een voorname Hof-Juffer / welcke boven alle andere Sneeuw-witte handen had. Maghtigh hovaerdigh wasse hier op: en op dat deese witheyd dies te meer moght af-steecken / hieldse gemeenlijck in de Somer-tijd een rijpe Kars in haere hand / tusschen de vingeren; roemende / dat in de gantsche Weereld geene soo suyvere en hooge verwen te vinden waren / als de witheyd haers Vels / en de roodheyd der Kars. Maer onverwaght wierden haere handen vol stinckende Sweeren; sulcker wijs / datse sonder een vreeslijcke walgingh niet t'aenschouwen waren. Daer-en boven vervielse tot soodanigh een armoede / datse moest gaen bedelen / en de voortijds schoone / nu afgrijslijcke handen uytsteecken / om d'Aelmoessen daer mee t'ontfangen.

Seer oude Predikant, die 71. jaren den Predickstoel had beklommen t'*Aggerskow* in *Sleeswijck*, oud geworden 105. jaren en verdere aenmercklijkheden, ontrent hem.

Tusschen de jaren 1576. en 1613. heeftmen gevonden persoonen van een seer hoogen ouderdom / in goeden getale. Alleenlijck eenige der selve sullen wy hier voorstellen. Anno 1594. overleed Terkielt Mazon, prediker t'Aggerskow, in 't Hertogdom Sleeswijk; die in deese Plaets eenentseventig jaren lang den Predickstoel had beklommen. Was oud geworden 105. jaren. Stierf met seer goed verstand / als hy twee jaren te vooren sijnen Dienst eenen anderen had overgelaten. Met eygener oogen had hy gesien d'opmalkanderr-gevolghde Koningen van Deenemarken, Johannes, Christiaen de II., Frederick d'I., Christiaen de III., en Christiaen d'IV. In de geheele tyd sijns levens was hy noyt sieck geweest / als korts voor sijn overlijden / doe hy te bed gingh leggen. Tot in sijne laetste uyr had hy sijn volkomen verstand / gesigt / gehoor / en spraeck. Nicolaus Helduaderus in Sylv. Chron. getuyghd / dat hy deese Mazon

wel

Sonderlinge Gevall.

wel gekend heeft. Van Robertus Constantinus, oud 103. jaren / hebben wy hier boven onder de Lijst der overleedene Geleerde persoonen gesproocken.

Verscheydene andere Voorbeelden van persoonen, opgeklommen tot een seer hoogen ouderdom;

Anno 1589. verliet deese Weereld Jacobus Pfeffingerus, Predikant te Hausen in Zabergow, oud 96. jaren. Doe hy nu alreeds sijn tseventighste had bereyckt / trad hy voor de tweedemael in Houwlijck met een jonge Dochter / by welcke hy noch twee Kinderen won. In 't selve jaer 1589. leefde noch (volgens 't bericht van Martinus Crusius in Annal. Suev.) Elisabeth Distlin, Priores van 't Klooster t'Ehingen aen den Necker; doemaels oud 105. jaren. Hoe langh se noch nae dien tijd magh geleefd hebben / vinden wy niet. Anno 1592. stierf te Leipzigh een Boeckbinder / oud 103. jaren. Te Delf in Holland overleed Anno 1603. een Burger / genoemd Emanuel Demetrius, met sijne Huysvrouw; d'eene drie uyren na d'andere. Hy was oud 103. / sy 99. jaren. Hadden t'samen 75. jaren in d'Echte Staet geleefd. Anno 1609. vond men onder d'Inwooners van 't Brabandsche Markt-vleck Welda een goed deel persoonen / welcker sommige 94. / andere 104. / eenige noch meerder jaren telden. In 't jaer 1610. stierven te Stettin in Pomeren drie Burgeren; van welcke d'eene had bereyckt d'ouderdom van 80.; d'andere van 84.; de derde van 125. jaren / volgens Joh. Micrælius in sijne Beschrijvingh van Pomeren. Wy sullen hier noch byvoegen uyt Johan-Adam Weberus, dat Frederick Forner, Wy-Bisschop te Bambergh, Anno 1613. aen 't eynd des Thuringer-Wouds heeft gesien een Man / oud over de 150.; sijnen Soon van 100.; desselven Soon van 80. jaren. Deesen had twee Soonen; en die oock al Kinderen en Kinds-kinderen.

daer onder een Vader van 150., Soon van van 100., Soons-Soon van 80. jaren, alle noch levende; en de laetste weer kinderen en kinds-kinderen hebbende. 1613.

Kinderen en kinds-kinderen-rijcke Burgermeester te *Freybergh.*

Te Freybergh in Meissen stierf Anno 1600. Frederick Leser, wel niet oud / maer Kinder-rijck. Boven eene der Deuren van de Domkerck staet sijn Grafschrift / berightende; dat hy is overleeden in 't 62. jaer sijns ouderdoms. Negenmael in deese Stad was Burgermeester geweest. By twee Huysvrouwen had gewonnen 25. Kinderen. Uyt de selve gesien 35. Kinds- / en 20. Kinds-kinderen.

Stercke geheugenis.

Anno 1595. / den 13. May, verhuysde na d'eeuwigheyd Doctor Conrad-Wolfgangh Platz, Predikant onder d'Euangelische te Biberach. Sulck een stercke geheugenis had hy / dat hy al de Namen der Burgers / selfs der Jongens / sijne Memorie had ingedruckt / en yeder by sijnen Naem wist te noemen.

Geleerde Blinde, in *Duytschland.*

Den 22. van Junius Anno 1581. wierd in de Matricul der Adelijcke Over-Oostenrijcksche Landschaps-School te Lintz, onder den Rector Johannes Memhardus, ingeschreven Christophorus Lutz van Weenen. In sijne Kindsheyd had hy sijn gesigt t'eenemael verlooren door de Kinder-pockjens. Evenwel hield hy / wijl hy genoeghsame middelen had / eenige Geleerde persoonen by hem / onder welcke hy studeerde. Wierd Anno 1585. te Tubingen gemaeckt Magister Artium, of Meester in de Vrye konsten. Tweemael heeft hy opentlijck in de Reghten gedisputeert. Te Leipzigh bequam hy de Dochter van een voornaem Man ten houwlijck. Seer konstigh speelde hy op Musicale Instrumenten.

Sonderlinge Gevall.

Geweldige Smeerbuyck en groote Vraet

In 't Jaer 1585. heeft Johan Globitzer, Hoofdman te Capreinitz (anders oock geseght Caproncza, Capranitz, Coprainick, Copreiniz), een Steedje in 't Westerdeel des Landschaps Sclavonien, ten Zuyden van Canisa, of Canischa, aen de Rivier Dravus, een treflijcke Zeege bekoomen tegens den Scander-Beg, en Turckschen Oversten in Posega, Soon des Persischen Vlaminis, die de Christenen seer veel quaeds had toegevoeghd. Deese Scander-Beg, in den Strijd gesneuveld / was soo groot en grof van ligchaem; had sulck een Smeerbuyck / dat de geene / die wat verre van sijn Lijck af-stonden / meenden / dat 'er een Paerd dood lagh. Oock was hy soo een goeden Eter geweest / dat hy alleen / op eenen dagh / kon inslocken een geheelen Hamel / of een Schaep / in een Back-oven gebraden. Hier door was hy soo gantsch vet geworden. Dit Mest-varcken sullen wy een ander toevoegen. In 't Gasthuys te Schondorf sietmen een tam Swijn afgebeeld / 't welck men daer Anno 1587. had gemest / en geslaght. 't Woegh 555. ponden; soo veel als een taemlijcken Deenschen Os.

onder de *Turcksche Begen.*

Seer swaer tam Varcken.

Dochtertje van 14. jaren in drie geheele jaren niet de minste spijs of dranck genuttighd.

Tegens den gedaghten Veel-meugh Scander-Beg stellen wy eenige / die langh sonder Spijs-nuttigingh sijn geweest. Anno 1595. wierd uyt 't Hertoghdom Gulick een Dochtertje van veerthien jaren na Keulen aen den Rhijn gebraght. D'ouders getuyghden / datse nu in drie gantsche jaren tijds noch gegeeten noch gedroncken had. En deeden 't blijcken met geloofwaerdige getuygenissen. 'k Heb haer (seght de vermaerde Chirurgijn Guillelmus Fabritius Hildanus, in de tweede Centurie sijner Chirurgische Curatien, Observat. 14.) vlijtigh beschouwd; en 't geheele ligchaem / van de Hoofd-scheedel af tot de Voet-soolen toe / wel nauw betraght. Sy had een Melancholijck, treurigh aengesight. Was vleesschigh genoegh / behalven aen den Buyck / die 'er uyt sagh / als hadse aen 't Rugge-grad gehangen. De Lever en d'andere Ingewanden konnen lightlijck onderscheyden / wanneer men maer aen den buyck greep. Geen' onreynigheyd gingh haer af. Sulck een hevige af-keer hadse van alle Spijsen / dat / als eens yemand onder d'aenschouwers haer onvoorsiens een klompje Suycker in den mond stopte / sy terstond in Onmaght ter neer sonck. Insonderheyd (vervolgd de genoemde Schrijver) verwonderde ick my ook hier over / dat ick dit Dochtertje sagh gaen speelen / danssen / en met andere Kinderen van haren ouderdom kortswijl drijven. Dat oock 't ligchaem een natuerlijcke warmte had. D'ouders berighteden my / datse / doese Anno 1586. uyt een swaere sieckte was opgestaen / allenxen van

Werd seer nauwkeurigh, van 't hoofd tot de voeten, besightighd,

door de vermaerde *Chirurgijn Wilh. Fab. Hildanus;*

 dagh

Sonderlinge Gevall.

dagh tot dagh d'eetens-lust verloor / soo datse somtijds in drie of vier dagen geen Spijs nuttighde. Daer op haddense haer een weynigh varssche Melck te drincken gegeven; waer mee sy sigh ses of seven dagen behielp / sonder eenige andere levens-middelen te gebruycken. Alsse nu ontrent vier jaren langh in sulck een ellendigen staet had geleeft / kreeghse t'eenemael een afgrijsen van allerley Spijs en Dranck. Eenige Maenden langh bleefse te Keulen; daerse van veele Menschen met groote verwonderingh gesien is. Dus verr' de gemelde vermaerde Chirurgijn.

en hoe bevonden: hoe oock de spijs en af-keer haer aengekomen.

Apollonia Schreyers, besoght van Doctor Lentulus, in langer als aght; 1600.

In 't Bernsch Gebied wierd Anno 1600. besogt en ondersoght van Modulus Lentulus seekere aghtthien-jarige Dochter / genoemd Apollonia Schreyers, geboren in de Voogdy Erlach, in 't Dorp Gultz, behoorende onder 't Switsersch Canton Bern. Twee jaren langh hadse alreeds doe geleefd sonder eenige Spijs-nuttigingh: oock noch veele jaren daer nae. Op bevel des Bernschen Raeds heeft Doctor Lentulus, Geneesheer aldaer / een vlijtigh ondersoeck gedaen; en Anno 1604. de gantsche gelegenheyd deeser saeck in druck uytgegeven. In 't jaer 1606. wasse noch in dien selven stand; en had doe al agt jaren sonder eenige Spijs of Dranck-gebruyck doorgebraght. Anno 1584. woonde te Schmitzweiler, by Keysers-Lanteren, Jonkvrouw Catharina, Dochter van Cun Binder en Catharina van Waldmeer; doemaels ontrent 27. jaren oud; en die ter dier tijd alreeds in seven jaren geenerley Spijs of Dranck door haere keel had konnen brengen; noyt Stoelgangh gehad / noyt Water geloost / noyt sweet van sigh gegeven had. Echter wasse van een frisch / schoon-verwigh / levendigh / welgesteld aengesight; met klare / wackere oogen; een lieflijcke / heldere uytspraeck / gelijck een ten vollen gesond en weletend Mensch. Der Gesant van Johan-Casimir, Paltzgraef aen den Rhijn, heeft sijne Vorstlycke genade van dit alles bericht gedaen / volgens 't verhael van Levinus Hulsius, Simon Onoltzbachius, Martinus Zeilerus, en andere. Dat sommige bedrieghlijck een langhduerigh Vasten hebben voorgewend / is door d'ervarenheyd openbaer. Maer oock 't bedrogh der sulcke is altijd ontdeckt geworden. In deese persoonen heeftmen / volgens de getuygenissen der Schrijvers / gantschlijck geen valschheyd konnen verneemen. Oock schijnd de gestalte der eerst-gedaghte alle bedrogh uyt te sluyten.

Jonckvrouw Catharina Binders in langer als seven jaren niets met allen genuttigd. 1584.

Hoedanig gesteld.

Aenmerckingh.

Man en Vrouw 16. dagen langh onder Puyn hoopen geleegen sonder spijs of dranck.

Deese konden / door een sonderlingh toeval / en ongesteldheyd der Natuer / niet eeten. Andere hebben langh moeten vasten / die wel geerne gegeeten souden hebben. Doe de Polacken Anno 1611. de Stad Smolensko veroverden / en de Soldaten onder d'ingevallene Mueren na Buyt soghten / vondense een Man en een Vrouw noch levendigh onder de Puynhoopen; die sesthien volle dagen daer geleegen hadden sonder eenige spijs of dranck. Soo haest de Vrouw de frissche lught vernam / vielse dood ter neer. De Man / die na 't Poolsch Leger wierd gedragen / versoght Brandewijn / en een Bad. Maer stracks na dat hy dien dranck had gedroncken / is hy oock gestorven. Dit verhaeld ons Stanislaus à Kobierzycko in Hist. Uladislai Polon. Princ.

Sonderlinge Gevall.

Hoe 't met haer ging. 1611.

Wonderseldsaem Geval

Doe de Spaensche Vloot in Junius Anno 1607. by Gibraltar wierd geslagen / droegh sigh een seer aenmercklijck Geval toe. Eene der Spaensche Scheepen had een deel voor deesen gevangen bekoomene Hollanders binnen sijn boord. De Capitain, breesende nu in Hollandsche handen te sullen vallen / beval een Corporael, beneeden in 't Schip te gaen / en al de gedaghte Gevangene te dooden. Hy begaf sigh na onder: maer soo als hy sijne bloedige last wou beginnen in 't werck te stellen / quam een Canon-kogel van uyt de Hollandsche Vloot / en schoot hem dood. Als de Capitain dit vernam / sond hy een Moor heenen / met 't selve bevel; doch een andere kogel veroorsaeckte hem een even diergelijck eynd. Ter selver tijd quam een derde kogel aenvliegen / soo na by de gevangene / datse de keeten / waer aen sy vast lagen / verbrack; waer op sy sigh voorts los maeckten. Stracks daer na wierd dit Spaensch van een Hollandsch Schip aen boord geklampt / en de Spaenjaerden in Zee geworpen: deese ter dood geschickte daer tegens bequamen hare volle verlossingh. Waerlijck was 't een seer gevaerlijcke daed voor de Vereenighde Nederlandsche Scheepen / de Spaensche in haer eygene Haven dus aen te grijpen. Echter bevoghtense een seer heerlijcke Zeege / met een sware Neerlaegh harer vyanden; doch der Hollanderen Admirael, Jacob van Heemskerck, verloor hier 't leven.

in 't Zee-geveght tusschen de Hollandsche en Spaensche Scheepen by Gibraltar. 1607.

G. Hofman t'Antwerpen van een arm Marsdrager over de 10. Tonnen Gouds rijck geworden.

Anno 1581. stierf binnen Antwerpen Gillis Hofman. Hy was geweest een arm persoon / die met eenige kramery in een Mars door 't Land had geloopen; en hier door wat over-vergaderd. Begon doe in de genoemde Stad eerst een geringe / vervolgens sterker en stercker Koophandel te dryven / na de maet dat sijn vermoogen toenam; soo dat hy by sijne dood naliet een Rijckdom van over de thien Tonnen Gouds. Een ander Koopman daer tegens in even deselve Stad / die van een geringe stand tot seer groote middelen was opgeklommen / doch door niet seer gereghtige wegen / liep naderhand 't geluck weer soo tegen / sonder datmen reght wist hoe / dat hy eyndlijck in groote armoede en gebreck overleed. Een seer maghtige Rijckdom heeft nagelaten de Genuees Andreas Doria. 't Kan hier uyt blijcken / dat hy sijnen oudsten Soon maeckte 50000.; den tweeden 42000.; den derden / Kardinael geworden / 22000.; den vierden / een Carmeliter Monick / 6000.; t'samen 120000. Ducaten jaerlijcksche Inkoomsten. Wat voor een Capitael moet hy niet gehad hebben? De Stad Genua heeft seer veel ongemeen-rijcke Lieden: derhalven sietmen daer een verwonderlijck-groote praght aen Gebou-

Geweldige Rijckdom van de Genuees Andreas Doria.

Genua heeft ongemeen-rijcke Lie[den]

bou-

Sonderlinge Gevall.

bouwen: oock aen allerley Huysraed van Syde / Goud en Silver / de maet seer verr' te buyten stappende. Selfs de Vaten ter oneere moeten hier sijn ten minsten van Silver / veele van 't fijnste Goud. Genua is de Hoofd-stad van Ligurien; dus genoemd (na eeniger gevoelen) van Janus, eerste Koningh van Italien; of / gelijck andere willen / van Janus, Koningh der Troyanen; of van Janus met twee Aengesighten. Andere halen dien naem af van 't Latijnsche woord Janua, een Deur: oock is deese Stad als de Poort / of Ingangh / van Italien. Evenwel heeft Titus Livius al in sijnen tijd (ontrent Christi geboorte) deese Stad geheeten Genua: gelijck dan oock de Genueesen in over-oude tijden Genuates wierden geheeten.

den; en onmatige praght.

Oorsprongh deeses Naems *Genua*: en verschillende meeningen.

Seer seldsaem Geval, hejegend de vermaerde Geschiedschrijver *Sieur d'Aubigne*, als hy, in gevaer by *Roomsch-gesinde* Edele, sijn Gebed op de *Roomsch-Catholijke* wijs deed: van hem selfs beschreven.

Als Sieur d'Aubigne (een Gereformeerd Heer in Franckrijck, treflijck Geschiedschrijver / Koninghlijck Hoofdman / Veld-Marechal, seer getrouw en hoogh-geaght Dienaer van Henrick de IV.; onder wiens Levens-beschrijvingh wy oock by de Fransche Geschiedenissen gewagh van hem hebben gemaeckt) Anno 1580. sigh op sijne Reys 's naghts in een Herbergh ter rust begaf / moest hy daer op Stroo tegens de Vloer leggen / tusschen de twee Heeren Beauvois de Chastelleradois en les Ousches de Melle. Vermits deese twee Edelluiden Roomsch-Catholijk, en vyanden van Henrik (doe nogh maer Koningh van Navarre genoemd) waren / soo bevond hy sigh in groot gevaer; en 't kon hem qualijck vergaen hebben / indien hy voor een Hugenot ware bekend geworden. Deed derhalven / dus leggende / sijn avondgebed op der Roomschgesinden wijs. Doe hy in 't Vader Ons was gekoomen tot de woorden: Ley ons niet in versoeckingh, kreegh hy van een onsightbare hand drie slagen op 't kinnebacken; soo luyde klappende / dat 't geheele Geselschap deselve onderscheydentlijck hoorde / en d'oogen op hem sloegh / wijl een groot vyer op den Haerd light genoegh van sigh gaf. Les Ousches bad hem / 't Gebed weer op nieuws te willen aenvangen. D'Aubigne deed het; en doe hy andermael de gedaghte woorden uytsprack / ontfingh hy drie andere en nogh harder slagen van deselve hand. Dit heeft hy selfs beschreven in l'Histoire Universelle tom. 2. lib. 4. cap. 16. 't Is waer / dat hy sijnen Naem niet noemd: maer uyt al 't geen voor en na gaet; uyt al d'omstandigheden / blijckt genoegh / dat dit hem selfs weervaren is.

Wonderlijck Wedspel, van *Jan Cornelis Femmesz.* in *Friesland*, tegens *Thomas Thomasz.*,

't Volgende heeft sigh toegedragen in Friesland Anno 1610. Tusschen Jan Cornelis Femmesz. en Thomas Thomasz. geschiedde een Wedspel. Thomas sou ontfangen van Jan Cornelisz sijne Wagen / Ploegh / en ander Boeren-werck-tuygen; onder voorwaerde: indien Jan een geheel jaer langh / beginnende met den 11. Junius des genoemden jaers tot op den 11. Junius Anno 1611. sigh sou onthouden op seecker Sand aen de Noord-Zee, tusschen 't Eyland der Schellingh en Ameland, sonder yemand by hem te hebben / soo sou Thomas aen Jan voor de geleverde Waren betalen een vry hooge som gelds. Doch soo Jan het daer geen jaer langh kon uytharden / sou Thomas voor niet behouden 't geen hy ontfangen had.

Sonderlinge Gevall.

dat hy, gantsch alleen, op een Plaet, of Sand tusschen *der Schellingh* en *Ameland*, in de woedende Zee, sigh een geheel jaer langh sou onthouden: 't welck hy oock deed; en hoe. 1610. 1611.

Hier op is Jan Cornelis Femmesz. met Schipper Frederick Jetses gevaren na 't Camper-Sand, of een Plaet / drie uyren seylens van Friesland af geleegen / in de woeste Zee. Ter genoemder plaets begon hy met sommige sijner Vrienden een Hutje te maecken / en op Roeden / of Palen te stellen; sulcker wijs / dat hy 't met een Vijsel kon op en neer schroeven / na de hooghte of laeghte der Zee; welcke met alle Getijden over de Plact heenen vloeyd. Vermits nu 't Sand der selve seer los was / vond hy groote swarigheyd in 't vast-stellen der Roeden. Moest derhalven de losse plaetsen met Duynsand en andere Stoffen aenvullen. Dit Hutje dus toegesteld / bleef hy nu daer in gantsch alleen / niet anders siende dan de Lught en Zee. Door Stormen en Noordwestе Winden; oock by nieuwe en Vollemaensche Springhvloeden / was hy dickmael in 't uyterste levensgevaer: insonderheyd doe eens by naght tusschen den laetsten November en eersten December hem de Vijsel ontdreef / en 't Zeewater over de Soldering heenen gingh; waer door sijn Hutje scheen te moeten wegh gespoeld werden. Ter dier oorsaeck vond hy sigh aen 't Houtwerck vast; op hoop / van in sulck een geval daer mee aen Strand te sullen drijven. Echter bleef 't / wijl de Wind en Vloed afnam / nogh staen / en hy herstelden 't in wat beeter stand. Doe de Winter voorby was / quamen hem meenighten van Menschen in Scheepen besoecken. Visch kon hy genoeg vangen. Kortlijck / dus heeft dien grooten Waeghhals sigh een geheel jaer langh onthouden in de Golven / aen den mond van de Noord-Zee, in volle eensaemheyd / tot verwonderingh van alle Menschen: en is op den 13. van Junius Anno 1611. weer in Friesland gekoomen. Breeder beright hier van kan men vinden in Pierii Winsemii Friessche Kronijck, Baudartii Memorien, &c.

Een Schipper te *Gent* van 75. jaren twee *Capucynen*, wegens hare Bedelary, in beschonkenheyd bestraffende, werd terstond, op hare bedreygingh aen de *Magistraet*, gehangen.

Anno 1591. gingh een Schipper te Gent in Vlaenderen wat beschoncken na huys. 't Was een Man van 75. jaren. Onderweegen bejegenden hem twee Capucyner Monicken, welcke aen de deuren gingen bedelen / en hem oock aenspraecken / om wat te krijgen. De dranck had hem de tongh los gemaeckt; soo dat hy tot haer seyde: Hoe veel eerlijcker / en voor u betaemlijcker sou 't sijn / indien gy lieden / in plaets van dus te bedelen / en andere Lieden beswaerlijck te vallen / uwe handen deed arbeyden / om uw eygen brood t'eeten. Deese H. Religieusen namen dit soo euvel / datse terstond na de Magistraet liepen / en over deesen ouden Man haer seer vinnigh beklaeghden; met bedreygingh / indien de Heeren deesen hoon / hare H. Orden aengedaen / niet strengelijck straften (dat is / met de dood) / datse de

saeck

Sonderlinge G vall.

saeck voor d'Inquisitie souden trecken. Hier door braghtense te weegh / dat d'Overigheyd noch dien selven naght de Gryfaert van syn bed liet halen / en 's morgens vroegh ophangen.

Verslindende Wolven, en verscheurende Honden in *Braband*, by sware hongersnood. 1586.

By deese Mensch-wolven sullen wy Wolf-beesten plaetsen. Ontrent vier jaren voor dat het nu verhaelde sigh in Vlaenderen te Gent toedroegh (Anno 1586., by andere 1587.), ontstond in de Nederlanden een groote diere tijd en hongersnood; voornamentlyck in Braband; daer sigh oock een groote meenighte van Wolven vertoonden; diergelycke noyt voor heenen gesien waren. Niet alleen verscheurdense allerley andere Dieren / maer oock de Menschen. Men wist geen middel te vinden / om haer te verdryven. Daer-en-boven / de Honden / door rasenden honger gantsch verwilderd / liepen over Velden en Wegen: vielen Menschen en Beesten aen: ja aten d'een d'ander op; soo dat 't Land een Wildernis scheen te sullen werden.

Gehoornd Man in *Frankrijk*, *François Torvilleri*.

Anno 1599. wierd in 't Fransch Geberght Maynier (Cænomannorum) onder de Koolbranders gevonden seecker Man / genoemd François Torvilleri, en / om der seldsaemheyd wil / aen Koningh Henrick de IV. gesonden. Van 't sevende jaer sijns ouderdoms af was hem een Hoorn voor aen 't Hoofd uytgewassen / van vorm en dickte als een Geytenhoorn. De verwe was donker-rood: 't voorste deel des Hoofds rond-om den Hoorn gantsch kael / maer aghter hayrigh. Men liet hem te Parijs om geld sien; 't welck hem soodanigh bedroefde / dat hy haest daer na stierf. Breeder hebben wy dit aenmercklijck Geval uyt J. A. Thuanus en andere verhaeld in eene onser andere Wercken; en daer bygevoeghd de gehoornde Vrouw te Purmerend in Noord-Holland, genoemd Griet Meynders; met toedoeningh van de vermoedlijcke oorsaecken der Hoorn-uytwassingh in der Menschen-hoofden.

Groot Historisch Magazijn, pag. 116.

Sonderlinge Gevall.

Of'er Dieren sijn met eenen Hoorn, genoemd Eenhoornen.

Of'er Dieren in de Weereld sijn / waerlijck Eenhoornen, werd van veele ontkend / van andere beweerd. De Hoornen / welke op sommige Plaetsen / oock hier t'Utrecht, tot drie in getal / in de Marie-kerck bewaerd en getoond werden / willen veele / dat niet van een Dier / maer van een Visch sijn. Echter getuyghd Ludovicus di Barthema, een Italiaen van Bononien, dat hy Anno 1503. te Mecha in Arabien twee levendige Eenhoorn-dieren heeft gesien; welcker gestalte hy in sijn Reys-boeck beschrijft. Andreas Baccius heeft een bysonder Tractaet; en Laurentius Catalanus desgelijcks een Boeck van d'Eenhoornen geschreven; beweerende / datse op driederley Oorden werden gevonden / als / by de Mooren: te Cajaran, Bafmau, &c., Eylanden / behoorende tot 't Koninghrijck Java; en dan noch in de Morgenlandsche Eylanden. Pater Hieronymus, een Portugeesch Jesuit; voornaem Reysiger deser Eeuw / brenghd oogh-getuygen by; te weeten / een ander Jesuit, en een Portugeesch Hoofdman / welckese gesien hebben; en uyt haren mond beschrijft hy der selver gestalte. Voeght'er by / datmense dickmael gewaer werd in d'uyterste hoeck der Provintie Agaos, in 't Koninghrijck Damotes, geseght Paep-Jans-Land. Wy doen'er nu by / datse oock onder Rudolphi regeering in Europa, en selfs in een nabuerigh Koninghrijck gesien sijn. De beroemde Fransche Geschiedschrijver van de dingen sijns tijds / Sieur d'Aubigne, verhaeld / als een saeck in sijnen tijd en in sijn Land voorgevallen / Tom. 3. Hist. lib. 2. cap. 10., datmen Anno 1588. te S. Bertrand in Franckrijck een levendigen Eenhoorn heeft gesien. Soo ge-

Ooghgetuygen van levendige Eenhoornen, in voorleedene, en oock in deese Eeuw; en waerse te vinden sijn.

Eene der selve *Anno* 1588. levendigh te *S. Bertrand* in *Frankrijk*.

tuyghd

Sonderlinge Gevall.

tuyghd oock J. P. d'Auxerre in Hist. de France, dat veele hem hebben besightighd.

Helden-daed eener Boeren-dochter van 16. jaren, *Maria Milet*, uytgevoerd tegens haren Verkraghter *Capitain la Pont.*

De volgende Helden ('k segh niet Christen)-daed eener jonge Dochter diend niet in vergeetenheyd te geraecken. Ter tijd de Hertogh van Alençon (of Anjou) in Heenegouw lagh / was seecker Capitain, genoemd la Pont, met sijn Vaendel geinquartiert in een Dorp. De Boer / daer hy herberghde / had een seer schoone Dochter / Maria Milet, oud ontrent 16. jaren. Tegens deese wierd hy in een onkuyssche drift ontstoocken. Doch vermits hy met gemack niet tot sijnen wil kon koomen / soo verkraghtte hy haer geweldadighlijck. Liet noch daer-en-boven 't selve werck door sijne Soldaten met haer plegen. Voorts gingh hy aen Tafel; deed haer nevens hem sitten / en bespottede haer met hoonrijcke woorden. Al hare gedaghten hieldse besigh / om op d'een of d'andere wijs de haer toegevoeghde schande te wreecken. Terwijl nu eenen der Dienaren van la Pont hem yets in 't oor quam luysteren / nam Maria Milet een Mes / en stiet het hem in 't Hert / soo dat hy dood ter neer viel. Doch dit bedrijf kostte haer oock 't leven. Want alsse meende t'ontvlieden / wierdse van la Ponts Soldaten nageloopen / gegreepen / aen een Boom gebonden / en doorschooten. Haren Vader / Jan Milet, der woedende Krijghslieden handen ontkoomen / maeckte de Boeren in d'omgelegene Dorpen gaende: welcke / over sulck een boosdaed vergrimd / al de daer ontrent geleegene Soldaten omcingelden; en byna tot een toe om 't leven braghten; selfs oock noch drie Compagnien andere / welcke hare Mackers te hulp quamen. Dit geschiedde op den 16. December Anno 1578. 't Was wel een dappere daed van een soo jonge Dochter; maer echter een ongeoorlofde wraeck / wijlse doch hier door haer geleeden verlies niet kon herstellen.

Desselven Soldaten brengen haer weer om 't leven; maer werden daer over al t'samen van de Boeren dood geslagen. 1578.

Diergelijke, doch roemlijker daed, eener jonge Dochter tot *Ryssel*, sigh reddende uyt 't geweld des Verkraghters.

Prijslijcker en geoorlofder handelde de volgende / om haer' eere te bewaren / en d'Eereschender af te weeren. Ontrent Ryssel was een Spaensch Capitain geinquartiert in 't Huys eens Advocaets; wiens Dochter hy meende te verkraghten / als eens de Moeder ter Kerck was gegaen; d'andere Huysgenooten van hem waren uytgesonden / om yets te halen. Terwijl hy besigh was / om tot sijnen wil te geraecken / en sy sigh soo veel haer mogelijck was verweerde / kreeghse sijnen Ponjaerd in de hand / en stack hem daer mee aghter in de Lendenen. Dus behieldse haer dierste pand. De Capitain leefde noch eenige dagen. Kreegh een eerlijck berouw. Vergaf haer sijne dood. Maeckte haer by Testament al sijne Goederen / en betuyghde / dat hy / indien hy in 't leven had mogen blijven / haer / wegens hare kuyshéyd / ten Vrouw sou versoght hebben. Diergelijcke Voorbeelden van Eer-verdeedigingh der Nederlandsche Vrouwen en Dochteren sijn / geduerende den Oorlogh tegens Spaenje, meermael voorgevallen.

Sonderlinge Gevall.

Verwonderlijck Natuer-wonder, gevonden in 't Hert eens overleedenen *Hongarischen Barons*, Broeder van *Caspar Horwath*. 1611.

Anno 1611. overleed de Broeder van Caspar Horwath, een wel-bekend Baron in Hongaryen, uyt 't Graefschap Liptou. Voortijds had hy geweest in dienst des Poolschen Koninghs Stephani Bathori. Langh had hy gaen quynen / sonder dat de Poolsche Doctoren d'oorsaeck sijner quael / veel min een Genees-middel daer tegens / hadden konnen uytvinden. By d'openingh van sijn lighaem wierden d'Artzen / reght in 't midden van 't gantsch verschrompeld Hert / een beentje gewaer / in vorm en grootte van een Amandel. 't Hooghstverwonderlijckst was / datmen op dit Beentje sagh 't juyste Evenbeeld des overleedenen Barons, selfs met sulck een Baerd als hy pleegh te dragen. De beste Konstenaer sou hem / schoon hy al sijne vlijt daer toe had aengewend / niet eygentlijcker hebben konnen afbeelden. Doctor Samuel Spielenberger, Lijf-Artz van Graef Georgh Thurzo, Hongarisch Palatijn, heeft / onder veel andere / dit Natuer-wonder met eygener oogen gesien / gelijck getuyghd werd in Miscell. cur. Germ. Ann. 2. Observat. 14.

Venetiaensche goude Keten van een wonderbare grootte. 1606.

Doe de Venetianen Anno 1606. een proefstuckje van hare Maght en Rijckdom wilden laten sien / deedense uyt hare Schatkamer opentlijck op de Plaets van S. Marcus brengen een Keeten van louter Goud / welke van 28. Mannen op de schouderen moest gedragen werden. Soo dick / soo langh wasse / datse met deselve haer voornaemste Canael konden afsluyten. De waerde beliep 140000. Ducaten.

Jesuiten-Comedie van *Luther*, *Calvin* en *Zwinglius*, hoe geeyndighd. 1607.

Verscheydene aensienlijcke Schrijvers verhalen / dat de Jesuiten Anno 1607. te Lions een Comedie speelden; en daer in vertoonden Lutherus, Calvinus en Zwinglius, voor 't laetste Oordeel gesteld; en ter Hel verweesen; waer op sigh twee Duyvelen præsenteerden, welcke haer pijnigden. Ondertusschen liet sigh een derde sien; die d'andere twee vermomde boose Geesten soodanigh afrostte / datmen haer / bont en blauw / lam en half dood geslagen / van 't Toneel moest doen afdragen.

Voorgesiene Brand te *Stargard*, seer seldsaem.

Antonius Romeldingh, Predikant te Stargard aen d'Ina, in Pomeren, sagh / op sijn doodbed leggende / in een Verschijningh / een Man / aghter wien een groot Vyer opgingh; daer benevens oock eene sigh voortdoende hand / die een deel bovennatuerlijcke Letteren aen de Wand schreef. Dit maeckte hy de geene / welcke om sijn bed stonden / bekend; en voorkondighde een swaer onheyl over deese Plaets. Vier weecken daer na (Anno 1584.) wierden hier door de Blixem ontrent 500. Huysen / maeckende de halve Stad / afgebrand.

Taback, uyt *West-Indien* eerst in *Engelland* gebraght. 1584.

Anno 1584., of 1585., is 't Kruyd / genoemd Taback, aldereerst uyt West-Indien na Europa, en in Engelland gebraght / door Raphael Lave; te vooren in dit Weereldsdeel niet bekend geweest. Hieronymus Benzo in Nova novi Orb. Hist. & Navigat. lib. 1. cap. 26. beschrijft / hoe dit Gewas in de Nieuwe Weereld werd gequeeckt; en noemd het

Sonderlinge Gevall.

van een Pestilentiael en schaedlijck Helsch vergif / van een leelijcke / reght Duyvelsche reuck. 't Woord Taback hebben wy behouden van Tabaco, gelijck de Mexicanen dit Kruyd noemen. In 't selve jaer (1585.) bequam Koningin Elisabeth van Engelland 't Land Virginia in America, 't welck Richard Greinville had ontdeckt; en dien naem kreegh / om dat de gedaghte Koningin in den Maeghdlycken staet leefde. In 't volgende jaer ontnamen d'Engelsche de Spaenjaerden Hispaniola, oock in West-Indien. En Anno 1591. veroverdense twee Scheepen des Koninghs van Spaenje, na 't genoemde Gewest afgevaerdighd: waer in / boven den anderen Buyt / wierden gevonden 207200. Pausslycke Aflaets-bullen voor levende en doode.

Virginia van d'Engelsche ontdeckt.

Meenighte van Aflaets-bullen.

Anno 1588. sijn eerst gevonden de seer schaedlycke / en / soo de Schryvers oordeelen / van de Duyvel ingegevene Granaten, en Vyer-ballen. Maer hoe veel booser sijn nu de Fransche en andere Bomben. Anno 1608. heeft een arm sleght Man te Middelburgh in Zeeland uytgevonden de groote Conspicilia, of / soo mense noemd / Perspectiven. Twee seer konstige der selve vereerde hy aen Graef Mauritz; en wierd daer voor van de Heeren Staten begiftighd met 300. guldens. Te Parijs verkoghtmen d'eerste Anno 1609. Nu sijn deese Glasen seer gemeen. Dat Julius Cæsar diergelijcke sou gehad hebben / werd gesteld van Rogerius Bracconus in Tract. de Miraculoso art. & Nat. facult. Anno 1585. sijn d'eerste Brandscheepen toegerust / en in 't werck gesteld van Fredericus Junibellus (Giahibelli) t'Antwerpen, terwijl deese Stad van de Spaensche onder den Hertogh van Parma was belegerd. Door deselve heeft hy de Brugg' / van Parma over de Schelde doen vervaerdigen / met een seer vreeslyck gedonder en gebarst vernield; sulcker wijs / dat over d'800. persoonen / en daer onder eenige voorname Spaensche Heeren / in de lught opvloogen. De Rivier wierd door de Slagh soodanigh bewoogen / dat 't Water over beyde d'Oevers heenen stormde; een goed deel Lands overdeckte / en de Spaenjaerden tot over de knien daer in deed staen. Meer dan drie mylen weghs verr' beefde d'aerdbodem; en binnen een halve mijl gaens bleef geen mensch over eynd. Parma selfs tuymelde plat ter aerden neer. 't Breed verighet hier van kan men vinden by P.C. Hoofd, P.C. Bor, E. v. Meteren, &c.

Vindingh der eerste Granaten en Vyer-ballen. 1588.

Der Perspectif-Glasen, te Middelburgh, door een arm, slegt Man. 1608.

Eerste Brand-scheepen, in 't belegh van Antwerpen, 1585.

en afgrijslijke Slag, nevens de seldsaemheden des selven.

Anno 1601. quam Olivier van Noord t'Amsterdam weer aen / na dat hy de geheele Aerdkloot had omgeseyld. In de jaren 1594. 1595. 1596. 1609. hebben de Hollanders voor d'eerste / tweede / derde en vierde mael Scheepen uytgesonden / om door 't Noorden een korter wegh na Oost-Indien te vinden. De daer van uytgegevene Reysbeschrijvingen sijn aenmercklijck en wonderlijck; doch al de moeyte is vrughtloos geweest / in opsight van 't voornaemste ooghmerck. Al voor meenighte van jaren hadden andere sigh dit oock te vergeefs onderwonden; als / Anno 1496. Sebastiaen Cabot, een Venetiaen, op kosten van Henrick de VII., Koningh van Engelland. Hy ontdeckte wel deese Zee tot op den 67. en 68. Graed; quam daer na tot den 70., doch met sleght geluck. Anno 1500. Caspar Cortereal, een Portugeesch. Anno 1524. Johannes Virazzanus, van Florencen, op den buydel des Koninghs van Franckrijck. Anno 1525. Stephanus Gomez, een Spaenjaerd, op de beurs van Keyser Carel de V. Anno 1534. Jacobus Carthier, op bestel des Franschen Koninghs. Anno 1553. Hugo Willougby, en 1556. Stephanus Barrow, beyde Engelschen: welcken laetstgenoemden aldereerst Nova Zembla ontdeckte. Anno 1576. 1577. Marten Forbeisser. 1577. François Draeck. 1580. Arcturus Pette, en Carolus Jackman. 1583. Johan Davis, al t'samen Engelsche. De Hollanders in de hier boven genoemde jaren: dan noch Anno 1611. Jan Cornelisz. van Hoorn. 1664. 1669. Cornelis Jelmersz. Kock: tusschen beyden / Anno 1610. Johan Munck. *

Olivier van Noord vaerd om de geheele Aerdkloot,

Namen der geene, welcke sig onderstaen hebben,

Sonderlinge Gevall.

de vaert na Oost-Indien door 't Noorden te vinden.

** Veelerley vreemdigheden van dese Vaerden; van Groenland &c. kan de Leeser vinden in onse Noordsche Weereld.*

Anno 1608. heeftmen beginnen droogh te malen / en te bedycken / 't Beemster-Meir in West-Friesland, of Noord-Holland, digt by Purmerend; en daer van treflijck Land gemaeckt.

Beemster-Meir droogh gemalen.

Anno 1592. hebben de Venetianen doen bouwen op de Grensen van Friaul een nieuwe Stad / welckese noemden Palma: byna rond; met negen Bolwercken / en een wyde Graght / nevens een stevige Wal: in 't midden een sterck Kasteel / oock met vijf Bolwercken voorsien. Ontrent deese tyd wierd desgelijcks opgereght de Burght van Rialte, en een Fortres in 't Eyland Cephalonia. Den 7. van Martius Anno 1606. heeft Keurvorst Frederick de IV., Paltzgraef aen den Rhijn, geleght d'eerste Steen aen de nieuwe Vestingh Manheim. Even doe ontstond een ongewoon-groote Stormwind en Plasregen / welcke dien geheelen dag duerde. Soo geweldigh was deese Wind / dat de Bomen uyt d'Aerde geruckt; Wagens en Karren om verr' gesmeeten wierden. Sommige hielden dit een goede / andere een quade Voorbeduydingh te sijn. Ondertusschen is deese Plaets veelerley swaer onheyl / en nu door de Fransche een gantsche verdelgingh overkoomen.

Bouwingh van Palma. 1592.

Van Manheim, en aenmercklijckheyd daer by. 1606.

Ontrent 't jaer 1610. was men seer blijtigh beesigh met den Bouw aen de nieuwe Stad van Hanauw. Onder de Spaensche tyrannyen in de Nederlanden, om der Religie wil / hadden veele Gereformeerde Nederlanders sigh na Franckfurt aen den Main begeven; oock te gelijck met hare Huyshouding haer Ambaght en Koophandel daer aengevangen. Anno 1596. geraecktense met den Raed deeser Stad in onwil / wegens de verhinderingh harer Religions-oeffeningh; welke de Luthersch-Euangelische haer niet wilden toestaen. Daghten derhalven / een andere Woonplaets te soecken. Graef Philips Lodewijck van Hanauw-Muntzenbergh

Van de Nieuwe Stad aen d'oude Stad Hanauw door Nederlanders; voorheenen om der Religie wil, uyt Nederland na Franckfurt geweken:

Sonderlinge Gevall.

weeg haer aen een bequame gelegenheyd aen d'oude Stad Hanauw, na den Mainstroom toe / aen de Kintze; en veroorlofde haer / Huysen na haer eygen goedduncken te mogen bouwen. Nam oock op sigh de last / van hare Nieuwe Stad allerweegen met Muer en Graght te sullen ombangen; daeren-boven met vijf Bolwercken aen d'oude Stad te hangen. Treflijcke Gebouwen hebben de gedaghte voorheenen uyt Nederland geweeckene hier opgereght; oock twee Kercken van uytgehouwene Steenen. De voornaemste aenvangers deeses wercks waren Hector Schellekens; Paulus Schomberg; Petrus Renatus de Mahu; Cornelius van Dalen; Paulus Pels; Isaac Musenhol; Nicolaus Heldevier, en meer andere. Anno 1586. wierd van Marten Schenck gebouwd de beroemde Sterckte Schenckesschans.

en waerom sy nu *Franckfurt* weer verlieten.

Geweldig-groot Wijnvat doen maken van Hertogh *Henrick Julius.*

Op bevel en kosten van Henrick-Julius, Hertogh van Brunswijck en Lunenburgh, gepostuleerde Bisschop van Halberstad, heeft van Anno 1593. tot 1598. de beroemde Meester Michael Warner van Landauw gemaeckt een verwonderlijck-groot Wijnvat / van uytgesoght Eyckenhout. T'samen met het Yserwerck weeghd het 635. Centenaers en 98. ponden: 't Yserwerck tot de Hoepen en Schroeven affonderlijck 123. Centenaers en 99. ponden. Blijft voor 't Hout alleen 512. Centenaren min een pond. Als men nu reeckend 100. onser ponden voor een Centenaer, soo sou alleenlijck 't Hout tot dit Wijnvat hebben gewoogen 51200.; en 't Yserwerck 12399. ponden. 't Heeft 93. Duygen / yeder 30. voeten langh. Inwendigh / binnen 't Hout / is 't 18. voeten hoogh. Daer konnen ingaen 161. Voederstucken en 16. Vierdedeelen Wijn.

Gewight van 't Hout, en 't Yserwerck.

Hooghte.

Academie te Giessen.

Anno 1607. heeft Landgraef Lodewijck van Hessen opgereght d'Academie te Giessen. Te vooren / Anno 1585., was te Zerbst, en Herborn, een Gereformeerd Gymnasium, of Illustre School / aengesteld. In 't selve jaer heeft begonnen d'Academie te Franeker. D'Inwyingh geschiedde den 29. Julius; wanneer solemnelijck wierden geintroduceert de volgende Heeren Professoren: In de Theologie, D. Sibrandus Lubberti, D. Martinus Lydius, en D. Henricus Antonides. In de Reghten, D. Henricus Schotanus. In de Philosophie en Literature, D. Petreius Tiara, D. Johannes Drusius, en D. Lollius Adama. Wy vinden niet / dat deese Academie by d'eerste Inauguratie een Professor in de Geneeskonst gehad heeft; maer wel onlanghs daer na. Want Anno 1606. is hier / als Professor in deese Faculteit, overleeden D. Alardus Aulætius: Anno 1608. D. Raphael Klinckbijl: Anno 1616. D. Augustinus Adama; dien gevolghd is D. Menelaus Winsemius. Tot op 't jaer 1620. hebben op deese Hooge School door hare Schriften sigh bekend en vermaerd gemaeckt in de Theologie de Professoren D. Sibrandus Lubberti, en Johannes Maccovius. In de Reghten D. Johannes van den Sande, geworden Raed Ordinair in 't Hof van Friesland. D. Marcus à

Gymnasium te Zerbst, en Herborn.

Academie te Franeker:

en eerste *Professoren.*

Professoren, die hier door hare Schriften sigh vermaerd hebben gemaeckt.

Lijcklama. D. Paulus Busius. D. Hector Bouricius. In de Hebreeuwsche Tael D. Johannes Drusius. D. Sixtinus Amama. In de Mathematische Konsten D. Adrianus Metius. In de Philosophie D. Arnoldus Verhel.

Wonder-teekenen.

Onder Rudolphi Regeeringh hebben sigh aen den Hemel / in de Lught / op d'Aerde / en in de Wateren veelerley / en daer onder vreeslijcke Wonderteeckenen toegedragen. Wy sullen alleen d'aenmercklijckste in een bequame ordre voorstellen / en beginnen van den Hemel.

Wonder-teecke-nen.

Anno 1577. in November, nae Sonnen-ondergangh / liet sigh een Comeet sien / met een boven-maten lange en breede Staert. Anno 1593. vertoonde sigh boven Thuringen, Meissen, Saxen, Franckfurt; oock over Romen en Franckrijck, een Comeet, of Staert-star / met een lange dunne Staert in 't Oosten / treckende nae 't Zuyden. In 't jaer 1605. wierdmen aen den Hemel gewaer een nieuwe Star / of veel meer Comeet. Den 26. van September nam hy sijnen aenvangh met de Conjunctie van Mars en Jupiter; doch kon / wegens de betrockene lugt / niet gesien werden voor op den 3. October, wanneer hy sigh 's avonds nae ses uyren liet aenschouwen. In grootte en glantsch was hy de Venus-star niet ongelijck. Wierd doemaels bevonden in den 17. Graed des Schutters, ruym een Graed van d'Ecliptica, als Jupiter in den 19. / Saturnus in den 11. / Mars in den 22. Graed des gedaghten Teeckens was. Den 1. November bereykte hy den 27. Graed des Schutters, en wierd daer Stationaris.

Comeet Anno 1577. Anno 1593.

Nieuwe Star, of *Comeet.* 1605.

Beschrijvingh der selve.

Anno 1585. saghmen te Bern en anderweegen in Switserland vijf Sonnen aen den Hemel. Wederom Anno 1588. vijf Sonnen in 't Land Dithmarssen: en Anno 1593. drie Sonnen onder een Regenboogh / in Cassovien. Noch eens drie Anno 1605. / den 31. December, 's morgens tusschen 8. en 9. uyren. Soo hadmen oock Anno 1598. op Sondagh Jubilate den 7. May, ontrent ten vier uyren 's namiddaghs / aen den Rhijnstroom gesien een groote witte Cirkel, nevens twee Manen / soo rood als vyer. Te Franckfurt aen den Main, te Keulen aen den Rhijn, en anderweegen / hebben duysenden van Menschen deese seldsaemheyd aenschouwd. Op den 26. Junius Anno 1588. wierd te Vivaire (Viviers) in Franckrijck, by een seer heldere Lught / de Son plotslijck verduysterd; en uyt deselve quam de gedaente van een Swaerd voort.

Veelheyd van Sonnen over *Switzerland*, en *Polen.*

Twee Manen, vyer-rood.

Seldsaem en vreeslijck is 't geen J.P. Abelinus, A.v. Meerbeeck, P. Schledius, en andere Schrijvers verhalen van 't Wonderteecken te Judenbergh in Stiermarck Anno 1593. Men sagh hier een swarte Star in de Son; en daer tegens-over verscheydene Oorloghs-Instrumenten, uyt welcke meenighten van Kogelen tegens de Son aenvloogen. Dit veroorsaeckte op d'Aerdbodem een groote schaduw. Rondom de Son vernam men een deel Hoofden van Turcken met haere Tullebanden. Desgelijcks een Oyevaer, die een ysere keeten in sijne Poten hield.

Son, plotslijck verduysterd; en Swaerd daer uyt voortkomende.

Vreeslijk wonder-gesight aen de Son. 1593.

Wonder-Teekenen.

hield. Te Marpurgh in Hessen was de Son drie dagen langh omvangen van een swarte Cirkel, even als waerse gehegt geweest aen een swarte ronde Tafel. In 't voorige jaer hadden beyde de Son over dagh en de Maen by naght / twee uyren langh / sigh gantsch bloed-rood vertoond / sonder eenige glantsch van sigh te geven. Stracks daer op volghde de Neerlaeg van 't Stiermarckisch Krygs-volck by de Rivier Culpa, door de Bassa van Bosnien.

Son en Maen bloed-rood, sonder glantsch.

Seer verschricklijck Wonder-teecken aen en ontrent de Maen over Dresden in Saxen. 1579.

Anno 1579. op den 2. Augustus, 's avonds ten aght uyren / saghmen te Dresden in Saxen de Maen even soodanigh / als offe van den Hemel af over of op de Stad had willen vallen. Veel grooter scheense als nae gewoonte. Gaf een vreeslijcke schijn van sigh; en men sagh'er de gedaente van een Doods-hoofd in / met kruysling over-een leggende Doodsbeenderen. Wijl nu de Maen gedurigh neerwaerts scheen te willen vallen / liepen veele gantsch verbaesd binnen haere Huysen. Niet lang bleefse in dien staet; maer stelde sigh weer in haere plaets. Stracks daer nae vernam men 't hoofd van een oud Man / met grijs Hoofd en Baerd-hayr / na 't Noorden toe. In 't Oosten sagh men 't hoofd eener Adelijcke Vrouwspersoon / met geslootene mond en oogen / gewend na een dood lighaem. By 't selve verscheen een rood Hert / en daer in een swart Burgundisch Kruys. Langer dan een half uyr duerde dit Gesight / beschreeven van Joh. Teutschmannus in Piis Suspiriis; Mart. Grundman, en andere.

Ander wonder aen de Maen in Lotharingen.

Anno 1582. 's avonds tusschen 8. en 9. uyren / wierd in Lotharingen de Maen gesien / als offe sigh gantschlijck uyt haere plaets bewoogh / en nae d'aerde af-daelde. Uyt deselve quam een heldere stem voort / roepende Wee! wee! wee! / tot seven malen aghter malkander. Daer nae begaffe sigh weer opwaerts / en stond als nae gewoonte. Dit getuyghd Lambertus Floridus.

Seer vervaerlijck en wonderlijck Lught-gesight te Falckenburgh in Silesien. 1592.

Te Falckenburgh in Silesien saghmen Anno 1592. dit vreeslijck Wonder / 's avonds tusschen 7. en 8. uyren. Eerst ontstond een dicken roock / even als of eenige groove Stucken Geschut wierden afgeschooten. Daer op lieten sigh bloedige en vyerige Stralen sien in een groot getal. Doe dit ten deelen voorby was / verscheen een Star / niet kleynder als de Son in aenschouwingh; doch sulcker wijs / datse als aen een draed na beneeden scheen te hangen. Aen d'eene sijde stonden seven; aen d'andere vijf kleyne Starren. De groote scheen soo helder / datse de naght in dagh veranderde. Haest daer nae wierdse bedeckt van een Wolck / waer in een bloedig Kruys was / 't welck sigh langer dan drie uyren tijds liet aenschouwen. Eyndlijck wierd den Hemel met swarte Wolcken overtrocken. Stracks ontstond een swaere duysternis / met sulck een hevige Stormwind / datmen meende / alles sou over hoop vallen.

Seer wonderlijck en vervaerlijck Lught-gesight, waer by sigh vertoonden verscheydene seldsaem-vyerige gedaenten. 1578.

Op Dinghsdagh nae S. Gillis Anno 1578., 's avonds by een dight-bestarnden Hemel en klare lught / schoot in een oogenblick een groote Vyer-klomp / van verwe als een gloeyende Kool / over 't Gestarnte / genoemd S. Jacobs-Staf. Scheen soo groot als een Volle Maen; en verlightte alles soo plotslijck / als opt de Son op heldere middagh sou konnen doen; sulcker wijs / dat eenige op 't veld en de wegen sijnde Lieden aen haer Gesight gekrenckt wierden. Deese glantsch op aerden duerde soo langh / als de ronde roode Vyer-kloot sigh liet sien: die / een wijl tijds dus gestaen hebbende / sigh in de lenghte uytbreydde / en nae 't Zuyden schoot / in de gedaente eens vyerigen Draecks; daer nae in de vorm eener lange Spies; welcke soodanigh begon te drillen / als offe van een stercke vuyst waere bewoogen geworden. Haest hier op saghmen deese Strael sigh krommen; en 't scheen dat'er een Regenboog van wou werden; doch bleef altijd vyerigh; en in sulck een gestalte / als waere den Hemel van malkander gescheurd; door welcke reet men als in een gloeyende Back-oven keeck. Nae 't vierde deel eener uyr tijds begon deese Strael by 't spits allenxen kleyner te werden / en aghterwaerts te verdwijnen; doch liet swarte roockerige vlammen nae / even als een lopend vyer van Buskruyd. Doe nu alles vergaen was / schoot een Star van uyt 't Zuyden nae de nu uytgebluschte kloot toe. Korts daer nae quam uyt 't Westen desgelijcks een Star / als een snel-vliegende Pijl / na de plaets / daer eerst de groote Vyer-Star sigh had vertoond. Dit alles duerde ruym een half uyr. Onse getuygen hier van sijn M. Joh. Cuno von Feuer-Zeichen. cap. 1. Joh. Stiefferus, Nic. Koperus, &c.

Vyrige Stralen boven S. Angeli te Romen.

Anno 1593. saegen d'Inwooners te Romen, een geheel uyr langh / niet sonder groote vrees / boven 't Kasteel S. Angeli, of Engelenburg, veele vyrige Stralen in de Lugt / langh en breed / gelijck dicke Staecken.

Maen-wonder, en vyerigh Hemel-teecken, nevens andere seldsamheden, gesien in de Marck-Brandenburgh. 1594.

Den 28. van October Anno 1594., ten 2. uyren 20. Minuten nae middernaght / hebben veele geloofwaerdige persoonen gesien / en voor waeraghtigh betuyght / dat de Maen wierd ombangen van een grooten Ringh. In 't midden van de Maen was een Kruys. Nae 't Zuyden en Noorden stonden noch twee andere Kruycen / in de gedaente van Swaerden. 't Gebest van 't Kruys in de Maen was een gedeelte eens Regenbooghs. Weersijds schooten vyerige Stralen. Een vreeslijcke swarte Wolck bedeckte t'onderste deel. Veele vyerige Stralen gingen'er uyt. Onder de Wolck nae 't Oosten saghmen een kleyne Regenboogh / waer van de hoornen sigh uytbreydden Oostwaerts; en daer wierden ontfangen van een andere Boogh / die de hoornen in de hooghte opstack. Ten Oosten stond de Lught geheel in Vyer; bloedverwigh / van een vervaerlijcke aenschouwing. 't Was even als of de gantsche Stad had in brand gestaen. D'Inwooners van Zosne (by andere Zossa), behoorende aen Keur-Brandenburgh, wierden door klock-geklep gewaerschouwd / uyt haere Huysen te koomen / tot besightigingh van dit vreeslijck Lught-teecken.

Anno

Wonder-Teekenen.

Boven *Calais.*

Anno 1593. wierden boven Calais in de Lught geſien gewapende Mannen / bloedigh tot de knyen toe. Yeder had een Schild in de hand / en wierd gevolgd van een Vrouw in witte kleederen. Op den 8. van April Anno 1597. hoorde men te Crembs, thien Mijlen van Weenen, 't geraes eener grouwlijcke Stormwind / ſoo dat elck meende / deſelve ſou in deeſe Stad alles ter neer geworpen hebben. In de volgende naght ontſtond ſulk een vreeſlijck Onweer van Donder en Blixem / geruys en gezuys / dat de Weereld ſcheen te willen vergaen. Oock ſtack de Blixem de Stad aen; ſoo dat meer dan honderd Huyſen af-brandden; derthien Menſchen / behalven noch een Kraem-vrouw / en veele Beeſten om 't leven quamen. Hier na verſcheenen twee groote Krijgs-heyren aen den Hemel / die vyandlijck op malkander aenvielen. Men hoorde de Wapenen rammelen; Muſquetten af-ſchieten; Menſchen ſchreeuwen; Paerden brieſſchen / &c. Oock viel bloed uyt de Lught op d'aerde / waer van men noch 's morgens / en dien geheelen dagh / hier en gintſch de grond geverwd ſagh. Doe 't light aenbrack / ſtonden aen den Hemel twaelf roode Letteren in een Kruys: daerbenevens een Swaerd; en een hand met een groote Roede. Drie geheele dagen en naghten bleven de Letteren / 't Kruys / 't Swaerd / Hand en Roede ten vollen ſtaen / tot een verbaſende verwonderingh van veele duyſenden Aenſchouwers.

Seer verwonderlijck, en langhduerigh Lugtgeſight te *Krembs*, of *Kremps*, thien Mijlen van *Weenen*, met bygaende verſchrikkelijckheden. 1597.

Verwonderlijck Wonder in de *Franſche Provintie Angoulesme*

't Volgende ſullen wy aenteecken uyt J. P. Abelinus, J. P. d'Auxerre, P. Beauchamp, en andere geloofwaerdige Schrijvers. In October Anno 1608. droegh ſig een ſeldſaem Wonder toe in de Franſche Provintie Angoulesme. By helderen dagh en ſeer ſchoon weer verſcheenen veele kleyne Wolckjens aen den Hemel; welcke daer nae ſigh ter aerden aflieten / en haer hervormden tot een Heyr van Soldaten; nae uyterlijck aenſien wel van 12000. Mannen. Al t'ſamen vertoondenſe ſigh als lange / wackere perſoonen / toegeruſt met blauwe Wapenen. Haere Vaendelen waeren half ontwonden / van blauwe en roode verwe. De Tambours droegen hare Trommelen op de Schouder. Ontrent thien ſtappen voor deeſen hoop gingh een flucks / langh Man / als haren Overſten. In verſcheydene Troupen verdeeld / trockenſe in een cierlijcke ordre voort; even als of haer wat groots te verrighten ſtond: derhalven al 't daer ontrent-woonende volck de blugt nam. Doe deſe ſeldſame Krijgs-lieden by een geknot Boſchje waeren gekomen / verhievenſe ſigh met de voeten van d'aerde: wandelden op de toppen der Boomen; lieten ſigh aen d'andere ſijde op d'aerdbodem weer neer; en marcheerden voort / tot datſe by een groot Boſch quamen. Hier ſchoottenſe ſeer hevigh uyt haere Muſquetten / en verdweenen doe; nae dat haren Toght had geduerd van 's namiddaghs ten een / tot 's avonds ten vijf uyren. Diergelijcke vertooningen van Krijghs-heyren lieten ſigh ontrent deeſe tijd in noch tweer andere Plaetſen ſien. P. Beauchamp in Hiſt. Diverſ. getuyghd / dat / behalven een groot deel andere Menſchen / ſijn eygene Broeder en Oom dit alles met eygener oogen gantſch eygentlijck hebben aenſchouwd.

van een Krijghs heyr by klaren dag uyt de Lught op d'aerde vallende, en vier uyren lang ſeldſaem *marcheerende.* 1608.

Seldſaemheyd en Lught-teeken te *Praegh* in *Boheemen.*

In October Anno 1611. ſaghmen over de Stad Praegh een hel-blinckende Kroon; en aen beyde ſijden veel Krijghs-volck / welcke / om deſelve te bekomen / als tegens malkander ſtreeden. Genoeghſaem een Voorteecken van 't geen naderhand in Boheemen is voorgevallen by d'aenneeming van Paltzgraef-Keurvorſt Frederick tot de Boheemſche Kroon.

Schaedlijke Vyervallingh te *Conſtantinopel.*

In Junius Anno 1597., ontrent de middagh / by een ſeer klaren Hemel / ſchoone Wolcken / en niet 't minſte teecken van eenige ongeſteldheyd in de Lught / heeft ſigh te Conſtantinopel 't Firmament gelijck als geopend; waer uyt een groote klomp vyer beneedenwaerts ſchoot / in de gedaente eener lange Roede. Door dit Vyer wierd in brand geſtoocken een Kruyd-Thoorn / met noch vijf andere Thoornen / en veele daer ontrent ſtaende Huyſen. Door de geweldige Slagh des Kruyd-thoorns vielen een groot deel andere Gebouwen om verr' / met vernielingh veeler Menſchen. Anno 1598. viel ook op de Hondsrugg' in Duytſchland vyer met geheele klompen van den Hemel op d'aerde.

Op den *Honds-rugg'.*

Grouwlijck Onweer van Donder en Blixem te *Buda*, of *Ofen.* 1578.

Wy gaen over tot eenige ſeer vreeſlijcke Onweeren van Donder en Blixem / nevens verbaerlijcke Storm-winden onder Rudolphi Regeeringhs-tijd. Op Pinxter-maendagh Anno 1578., 's avonds ten thien uyren / verhief ſigh te Buda, of Ofen, in Hongaryen een verſchricklijck Onweer van Donder en Blixem. Soodanigh deeden de ſlagen d'aerdbodem ſchudden / datmen meende een Aerdbevingh daer by te gaen. Dit Hemelſch vyer ſloegh in de Kruyd-thoorn / en in 't Slot / waer in oock Kruyd lagh. 't Een en 't ander Gebouw vloogh in de Lught op / met al 't Geſchut / Wapenen / en Proviande; jae oock al de daer in ſijnde Menſchen. Ontrent 500. Huyſen wierden in de Stad t'eenemael om verr' geworpen; met vernielingh van de daer binnen ſigh bevindende Menſchen / Beeſten / en Goederen. De Stads-poorten ſprongen open / en eenige der ſelve wierden in ſtucken geſlagen. De Janitzaren, welcke rondom 't Kaſteel lagen / geraeckten jammerlijck om 't leven. De Tſchoncka-Thoorn, waer in men veele Chriſtenen gevangen hield / vloogh desgelijcks wegh / met verpletteringh van een groot deel deeſer ellendige. D'overgeblevene waeren ſeer ſwaerlijck verſcerd aen Hoofd / Handen / Voeten / en andere ligchaems-deelen. Seer groote Steenen / oock doode Menſchen / waeren geſmeeten over den Donauw heenen in de Velden van Peſt. 't Getal der omgekomene zielen was over de 2000.

Vervaerlijcke uytwerckſelen des Blixems in deeſe Plaets.

Schaedlijken Donder in 't Stight *Maeghdenburgh.*

Op den 9. Februarius Anno 1585., ontrent ter midder-naght / ontſtond een ſeer vreeslijck Onweer van Donder en Blixem / met ſulcke geweldige ſlaegen / dat in 't Aerts-Stigt Maeghdenburgh ſeer veele Thoornen

Onweeren.

in Steeden en Dorpen neer-geſlagen wierden/ meenigten van Huyſen ontdaeckt; veele gantſch om verr' geworpen; niet weynige Menſchen beſchaedighd.

Drie Mansperſoonen t'*Erffurt*, aen Tafel ſittende, ſeer wonderlijck van den Donder geſlagen, en geteekend. 1588.

In de Somer des jaers 1588. is 't gebeurd binnen Erffurt, dat drie Mansperſoonen in een Herbergh t'ſamen over tafel ſaten. Ondertuſſchen ontſtond een geweldige Donder/ welcke haer alle drie in de Keucken ter aerden neer ſloegh/ ſoo datſe als doode bleven leggen. De Waerdin en 't ander Huysgeſin/ met andere ſaecken beeſigh/ hadden hier op geen aght geſlagen; derhalven bevondenſe ſigh ſonder hulp. Eyndlijck bequam eenen van de drie/ en verkloeckte ſigh ſoo veel/ dat hy/ op handen en voeten kruypende/ de Deur open kreegh; waer op de Huysgenooten toeliepen. Stracks daer nae wierden oock de twee andere herſteld; vermits met 't openen der gedaghte Deur een ſwaere damp uyt de Keucken voer. Twee deeſer drie waren wonderlijck geteeckend: d'eene met een blauw kruys op 't midden van ſijnen rugg'; d'andere met twee blauwe kruyceen/ een aen de reghter arm/ en een aen 't lincker been; welcke noyt vergaen ſijn. Onlanghs daer nae is den eenen van een Paerd dood gevallen. D'andere is 22. jaren daer nae (den twaelfden Auguſtus Anno 1610.) geſtorven. De derde was ter ſelver tijd noch in 't leven.

Sie hier van Wolfg. Hildebrands Magia Natur. lib. 3. pag. 5-6. des laetſten drucks.

Vreeſlijck oordeel Gods door een ongewoonen Blixem, een vloeckende Tollenaer te *Gerardsbergen* in een oogenblick, en in veeler tegenwoordigheyd, tot een hand vol aſch makende. 1595.

Anno 1595. geraeckte te Gerardsbergen in Vlaenderen ſeecker Collenaer met een ander perſoon in Woorden-ſtryd. Hy was waerlijck ſchuldigh aen 't geen waer mee hy beſchuldigd wierd; echter ontkende hy 't ſtoutlijck; en ſwoer daer over ſeer verſchricklijck. Borſt oock uyt in deeſe woorden: Indien ick 'er ſchuld aen heb, ſoo geve God, dat een Blixem my voor uwer aller oogen tot ſtof verbryſſele. 't Was op S. Andries avond (den 29. November), in welcke jaers-tijd men geen Blixem verwaght. Evenwel (verſchrick Godlooſe! tſidder Atheiſten! roept eenen mijner Schrijvers hier uyt) ſcheurden ſoo terſtond op 't laetſte woord de Wolcken; en een Strael viel op deeſen rampſaligen/ met ſulck een vreeſlijck gebarſt en gerammel/ dat ſelfs de vermeetenſte onder de byſtaende daer over verbaeſd wierden/ en tot God riepen. In een oogenblick tijds was van deeſen geheelen Collenaer niets meer overigh/ als alleen een hand vol aſch; 't welck op een kleyn hoopje lagh/ doch terſtond van de wind verſtroyd wierd; ſoo dat niet 't alderminſte van 't gantſche ligchaem overigh bleef. Henricus Cuneus, doemaels Paſtoor in deeſe Plaets/ heeft/ ter geheugenis/ een ſeer cierlijck Latijnſch Carmen op dit hem ten vollen bewuſt gantſch aenmercklijck geval des Godlijcken oordeels gemaeckt/ en uytgegeven. Onſe korthejd laet niet toe/ 't ſelve hier in te voegen.

Andere ſonderlinge uytwerckſelen des Blixems.

Anno 1599. ſloegh de Blixem in de Kamer van een Raedsperſoon t'Ulm, ſonder eenigh quaed te doen. Alleenlijck hadſe een wonderlijcke Schildery van Bloemen gemaeckt op eene daer in ſtaende Tafel van Eyckenhout. Anno 1606. viel de Blixem reght op een Geweer/ 't welck met de Draeghband tegens een muer hingh. De Scheede wierd gantſchlijck niet verſeerd; oock niet van de Wand wegh-geſlagen; maer de daer in ſteeckende Deegen was t'eenemael geſmolten.

Seer verſchricklijcke, en gantſch ſeldſame Stormwind te *Rockenhuyſen*. 1582.

Anno 1582. ontſtond ſchielijck te Rockenhuyſen ſulck een vreeſlijk-woedende Stormwind/ datſe alles ſcheen over hoop te ſullen werpen. Van onder barſte d'aerde/ als offe alles had willen inſlocken. Van boven raeſde de Wind/ die al de Daecken in deeſe Plaets wegh nam; 119. Huyſen gantſch ter neer ſmeet; 't Hout van deſelve verwonderlijck door en over malkander wierp. Onder deeſe Storm hoordemen een geluyd in de Lught/ even gelijck 't Geſchal van Trommelen en Heyrpaucken; 't geblaes op Trompetten en Pijpen; 't geklanck van Violen/ Cytheren en Luyten; 't gebrom van Orgelen/ &c. Doe dit Onweer geſtild was/ vondmen een groot deel Menſchen-hayr op d'aerde leggen/ 't welck d'een en d'ander uyt 't hoofd was geruckt. Meer andere Wonderen heeft men waer genomen in dit Onweer; wijdloopiger beſchreeven door Johannes Rhodius à Rockhauſen.

Seer ſwaer in de *Nederlanden*.

Op Paeſch-Maendagh Anno 1606. heeft een verbaerlijcke Stormwind in de Nederlanden en Nabuerige Geweſten grouwlijk geraeſd; Huyſen en Kerk-Choornen ter neer geſmeeten; Boomen uyt d'aerde geruckt: in Holland Dijcken en Dammen verbroocken; ſeer veele Scheepen nae den afgrond geſonden.

Groot Onweer met vreeſlijcken Hagel. 1597.

Den 8. Junius Anno 1597. tegens den avond begon 't ongemeen ſterck te donderen. Uyt de Lught vielen Hagelſteenen ſoo hard als Keyen; grooter als Duyven-Eyeren/ in en rondom de Stad Hagenauw. Behalven de ſeer groote ſchaede aen 't Koorn/ 't Wijngewas/ en d'Ooft-boomen/ wierden eenige honderden Schaepen dood geſlaegen.

Swaere ſchade, daer door veroorſaeckt.

t'Idtſtein in 't Graefſchap Naſſauw wierp de Donder den hoogen Choorn ter neer. Diergelijcke ſchade deed dit Onweer in Heſſen, Thuringen, 't Gebied van Mentz, en Brunſwijck. In ſulcke een veelheyd was deeſe ſwaere Hagel gevallen/ datſe vy de twee voeten hoogh op d'aerde lagh.

Meenigte van ſeer groote, wonderlijck-gevormde Hagelſteenen op de *Hondsrugh*; eygentlijck *Hunnesruck*.

In Junius Anno 1598. ſijn de Vrughten op den Hondsruck (gemeenlyk by ons genoemd Hondsrugg'; maer eygentlijk Hunes of Hunnesruck, een Landſtreeck in Duytſchland, tuſſchen den Rhijn, de Nahe en de Moeſel, in 't Ooſterdeel van 't Aertsbiſdom Trier) gantſchlijck verdorven geworden door een geweldige meenighte van neervallende Hagelſteenen/ ſo groot als Hoender-Eyeren. Een gedeelte der ſelve waren gevormd als Spooren; als Gabels/ als Menſchen-hoofden/ met een volkomene gelijckheyd van oogen/ ooren/ neus en mond; volgens 't getuygenis van M. Sachs in ſijne Keyſer-Chronijck.

Verſchriklijcken Hagel ontrent *Heylbron*.

Den 11. van Auguſtus Anno 1602. ontſtond ontrent Heylbron in Wirtenburgerland ſulck een groot Onweer van Donder/ Blixem/ en Hagel/ dat yeder meende/ 's Weerelds eynd gekoomen te ſijn. De Hagelſteenen

nen waren soo groot / en vielen in sulck een meenighte / datse de Daecken ; veel meer de Glasen / aen Kasteelen / Kercken en Huysen vernielden. De Schapen op de Velden; de Dieren op de Weegen; de Vogelen in de Lught; veele Visschen in de Wateren wierden'er van dood geslagen : de Tacken der Boomen afgesmeeten / d'Aerdvrughten verdorven. Oock bleven eenige Menschen dood. Anno 1610. vielen in Braband, voornamentlijck in en ontrent 't Dorp Gosele, onder een swaer Onweer Hagelsteenen / die yeder een half pond woegen.

In Braband, Steenen elck van een half pond.

Veelerley vreeslijckheden in Italien. 1608.

In de Somer Anno 1608. heeftmen in Italien twee Comeeten en verscheydene andere Wonderteeckenen in de lught gesien. Daer op volghde een Aerdbevingh. Voorts een geweldige Stormwind / die de Bomen uyt d'aerde wierp ; veele Huysen en Thoornen ter neer smeet. Alleen in de Stad Regium (Regio, Regghio) wierden over de 4000. Schoorsteenen vernield. Dit Onweer liep door 't geheele Land van Bononien. De Bergh Æthna, of Mont-Gibello, in Sicilien, wierp seer verbaerlijcke Vlammen uyt. Veele giftige Dieren en Sprinckhanen vertoonden sigh / welcke al de Vrughten der Aerde af-aten. In 't Land Panama vernammen een Bloedregen. In 't midden van de Somer (den 3. Junius Anno 1598.) viel tusschen Wiesenthal en S. Joachims-Dal een sware Sneeuw / welcker gelijcke weynigh in de Winter oyt gesien was. Meer als een voet hooghte laghse op d'Aerdbodem.

Sware Zneeuw midden in de Somer.

Koornregen in 't Stight Keulen, Gulick en Braband. 1595.

Den 1. May Anno 1595. gebeurde een seldsaem wonder in 't Stight Keulen, 't Hertoghdom Gulick, en sommige Plaetsen van Braband. De lught wierd bedeckt met donkere Wolcken / en uyt deselve viel Koorn op d'aerde neer; in sulck een meenigte / dat sommige der Inwooners deeser Gewesten 't selve deeden malen / en Brood daer van backen ; 't welck seer wit was / doch een weynigh bitter van smaeck. Ontrent 28. jaren te vooren / Anno 1567. was even 't selve gebeurd / volgens 't bericht van veele Schrijvers diens tijds.

1567.

Sprinckhanen-regen te Constantinopol. 1586.

Anno 1586. verhief sigh over de Stad Constantinopol een donckere Wolck. Soo haestse voorby was gedreven / volghde een Regen van Sprinckhanen ; welcke alle Vrughten / alle Boombladeren / alle groente op-aten. Anno 1590. gaven de Velden ontrent Weenen een seer boosen reuck van sigh / wegens d'ongeloofllijck-groote meenighte der Sprinckhanen. Wanneer men eene der selve in stucken trad / kon'er niemand ontrent dueren / wegens de vuyle stanck. 't Geheele Land was van dit ongedierte bedeckt. Door de giftige van haer gaende lught ontstonden Sieckten onder 't Volck. Van Bloedregenen sullen wy hier na onder andere Bloedteeckenen gewagh maecken.

Ontrent Weenen, van een boose stanck.

Wolckenbarst over en ontrent Eisleben.

Op S. Bartholomæi avond Anno 1599. verhief sigh over en ontrent Eisleben een grouwlijck Onweer van vreeslijck-rommelende Donderslagen en yverige Blixemen; rasende Stormwinden / en noyt diergelijck-gesiene Plasregenen. In 't Dorp Wimelburgh viel een Wolckenbarst neer ; waer door als in een oogenblick veele Huysen / Stallen / Schueren om verr' vielen / en wegh dreven. 't Selve geschiedde t'Eisleben aen vijfthien Huysen. In 't voorgaende jaer 1598. viel in Italien, bysonderlijck in 't Trevisaner-Marck, sulck een geweldige Regen / dat geen Mensch van een diergelijke geheugenis had. Soo hoogh swom de Tyber op / dat de Stad Romen meer als half onder Water stond. Over de veerthien-duysend persoonen verdroncken hier. 't Onheyl begon den 22. December, en duerde tot den 25. der selve Maend. In Augustus des volgenden jaers wierd even deese Stad byna gantsch onder Water geset / door d'overstroomingh des Tybers. 't Stond nu een gantsche El hooger als oyt voor deesen hier was gesien. Vier-honderd Gevangene / veerthien-honderd andere persoonen geraeckten om 't leven ; vier-honderd en tsestigh Huysen wierden wegh gespoeld. In niet eene van al de Kercken konnen de Mis doen. Om verder onheyl en verderflijcker overstroomingh te verhoeden / wierp de doemaels regeerende Paus Clemens d'VIII. een gewijdde Hostie in de Tyber. D'Italiaensche Schrijver Vlimmerus in Hist. Ital. steld dit op Anno 1600.

1599.

In Italien.

Romen half onder Water, door d'overlopingh des Tybers; en meenighten van Menschen verdroncken.

Paus Clemens d'VIII. werpt een gewijdde Hostie in 't Water.

Duytschland en Nederland moest Anno 1595. een grouwlijcke Watersnood uytstaen / veroorsaeckt door een geduerige Regen ; waer door 't Water / uyt de Geberghten koomende / de Rhijn, Donauw, Moesel, Maes, Schelde, Main, en andere Rivieren onmatigh hoogh deed oplopen. Te Keulen, Mentz, Franckfurt, &c. sagh men meenighten van doode Menschen / Beesten / en Kinderkens in hare Wiegen op 't Water drijven. Een groot getal Huysen spoelden wegh. D'overlopingh begon den 14. Martius, en duerde veerthien dagen langh. De Moesel was 30. ; de Rhijn 29. voeten gewassen. In Holland braecken veele Dijcken door. De Leck was soo hoogh / dat t'Amersfort de Stads-Poort met de Hamay om verr' wierd geworpen. Men sie hier van A. v. Meerbeeck ; P. C. Bor ; Z. Koninghsbergh ; P. Flinckius, &c.

Seer grouwlijcke Waters-nood in Duytschland en Nederland. 1599.

De Rhijn 29. voeten gewassen.

Ten eynde der Maend Januarius Anno 1607. swollen / by een Springhvloed / al de Wateren in Engelland (welcke anders haren uytloop in de Zee hebben) soodanigh op / datse alle Afdammingen en Dijcken doorbraecken ; bysonderlijck seer groote schade deeden in de Provintie Sommerseth, een Graeffschap tusschen 't Canael van Bristol, anders geseght 't Verkeerde Canael, 't Hertoghdom Glocester, Wilt-shire, Dorset-shire, en Devon-shire. Alles stond hier ter hooghte van twaelf voeten onder water ; 24. Engelsche mijlen lenghte / en 9. breedte. Gantsch schielijck wierd 't Steedje Hunsfeld t'eenemael door d'overvloeyingh overdeckt. Desgelijcks weervoer de Dorpen Grantham,

Seer plotslijcke en hooghst-ellendige Waters-nood, by een Springh-vloed, in Engelland. 1607.

Ken-

WATERS NODEN.

Met eenige aenmerckelijcke Gevallen, welcke ſigh in dit jammerlijck onheyl hebben toegedragen.

Kenhas, Kingſon, Briam, Doune (andere Schrijvers maecken'er eenen naem van / Briandoune), &c. Veelerweegen kon men noch de Toppen der Bomen / noch de Daken der Huyſen ſien: van welcke laetſtgenoemde een groot deel daer heenen dreven / met al de daer in ſijnde Menſchen / Beeſten / en Goederen. In deeſe ſeer ellendige overvloeyingh hebben ſigh eenige ſeer aenmercklijcke en geheugenis-waerdige dingen toegedragen.

Seecker Edelman / die ontrent vier mijlen van de Zee af woonde / tuſſchen Borſtable en Briſtow (van de Hollanders genoemd Briſtol), onderſtond ſigh / doe hy dit onheyl gewaer wierd / ſijne koſtlijckſte dingen by een te packen / om ſigh daer mee na hooger Land te begeven. Sijne Gemalin en andere Huys-genooten hielpen hem in deeſen arbeyd. Maer eerſe hare Packagie konden opneemen / om deſelve wegh te dragen / wierdenſe van 't Water overyld; ſoo datſe / dit alles verlatende / alleenlijck haer leven ten buyt daer van ſoghten te brengen. Evenwel bond d'Edelman noch een koffertje met Brieven / raeckende de Bewijſen ſijner Eygendommen / aen een krib vaſt; op dat / wanneer alles verlooren gingh / dit noch behouden moght blijven. Nauwlijcks was 't verright / als 't Water met ſulck een geweld tegens 't Huys ſtiet / dat alles over hoop viel; Man en Vrouw; Ouders en Kinderen; Heer en Knecht van malkander geſcheyden wierden. De goede Edelman bereyckte noch een ſtuck Hout; waer op hy ſigh begaf / en daer mee twee of drie mijlen voortdreef / tot dat hy eyndlijck aen een Bergh ſtiet; op welcken hy klom / en ſijn' ellende beklaeghde: die niet weynigh vermeerderde / als hy met 't diepſte hertenleed moeſt aenſchouwen de verdrinckingh van ſijn' Echtgenoot / Kinderen / en Dienſtboden. Echter vertrooſte hem noch / dat hy de krib met ſijne Brieven na hem toe ſagh koomen drijven; waer in hy ſigh ſettede; en dus ſijn leven behield.

Infonderheyd met ſeecker Edelman; ſoo als hy na een nabuerige Stad wou rijden, om ſigh vrolijck te maecken.

Een ander Edelman had voorgenoomen / op even dien dagh / als dit ſnelle verderf dus plotſlijck uytborſt / na een niet verr' van de plaets ſijner wooningh geleegene Stad te rijden / om daer met eenige goede Vrienden ſigh vrolijck te maecken. Terwijl hy ſijne Laerſen aentrock / om te Paerd te gaen ſitten / overliep hem 't Water met ſulck een geweld in ſijn Huys / dat hy ſigh boven op 't Dack begaf / om beneeden niet te verſmooren. Stracks was 't Gebouw ter neer geſmeeten; doch 't Dack / waer op d'Edelman ſigh bevond / dreef boven op de Vloed: en met 't ſelve (hy daer op als te paerd ſittende) wierd hy aengeſet even ter ſelver plaets / derwaerts hy had willen rijden: doch buyten twijffel heeft hy ſigh hier ſoo luſtigh niet gemaeckt / als hy gedaght en voorgenoomen had. D'ellendige ſchade door deeſe Watervloed is onmogelijck te beſchrijven: en 't was een erbarmlijk Schouwſpel / de Menſchen te ſien ſitten op de Daecken der Huyſen / de Toppen der Bomen / ſonder ſpijs / by een harde koude; of te verdrincken in 't Water; 't welck meenige te beurt viel.

Seer vreeſlijcke Waterwellingh, door de parſſingh

In 't Landſchap der Latobrigen, nu genoemd 't Land Valeſia, Valais, Vallais, Wallis, Walliſer, of Waliſſerland, 't welck ſijn begin neemd van d'Alpen, en voortgaet tot aen 't Lac of Meir van Geneve; anders een Landſchap in 't Zuyderdeel ten Weſten van Duytſchland, op de Grenſen van Italien, tuſſchen Switſerland, Milaen, Auguſta (Aoſta, Auoſta) en Savoyen; niet behoorende tot Switſerland, doch met de Switſers in Verbond / vergaderde ſigh op den 13. May Anno 1595. in 't Dorp Martenake een groote

WATERS-NODEN.

groote meenighte Water. Vermits 't geen afschietingh kon hebben door de Gebergten heenen / soo heeft het / door de geweldige parssingh / van een gescheurd twee seer hooge Steenrotsen in de Rivier de Rhosne; met sulck een verbaerlijck gerught en aerdbewegingh / dat de Weereld scheen te willen vergaen. Soo onmatigh swol de gedaghte Rhosne hier door op / dat in 't genoemde Dorp tnegentigh Huysen wegh spoelden / nevens een groot getal Menschen / en meenighten van Beesten. De Dorpen Bex'on, en Banon keerden 't onderste boven. Van 't Dorp Materno af tot aen de Kerck van S. Maurice bleef noch Steen noch Hout geheel. De schade aen Persoonen en Goederen was boven maten groot.

twee Steenrotsen in de Rivier de *Rhosne* met een vervaerlijck geweld van een scheurende; en groote schade. *1595.*

Watersnood in *Italien* door d'overvloeyingh der *Padus*, of *Po*.

In 't selve jaer 1595., als de gedaghte Watersnood Duytschland en Nederland; de schaedlijcke Waterparssingh en doorbarstingh 't Walliserland trof / gingh Italien niet vry. D'overvloeyingh der Padus, of Poo (een vermaerde Rivier in 't Italiaensch Gewest / welcke spruyt uyt d'Alp-geberghten; in 't bysonder uyt de drie Fonteinen des Berghs Viso, by de Grensen van Franckrijck en de Provintie Delphinat, loopende door de Landschappen Piemont, Montferrat, Milaen, Placenza, Parma, Mantua en Ferrare met verscheydene Tacken en Armen in de Venetiaensche Golf), veroorsaeckte de verwoestingh veeler Gebouwen / Landen en Menschen / voornamentlijck in 't Hertoghdom Mantua. Alleenlijck in de Stad Viadamo (beeter Viadana) in Neder-Lombardyen, ten Zuydwesten der Stad Mantua aen de Po, voortijds seer groot / nu een geringh Steedje / wierden 400. Huysen om verr' geworpen / met verdrinckingh veeler Menschen.

Oorspronghen loop deeser vermaerde Rivier.

Te *Parijs*, en anderweegen in *Frankrijk*, door d'oplopingh der *Seine*.

Anno 1596. heeft sigh uytgegooten de Rivier de Seine, tot seer groot verderf der Landen. Te Parijs was deese Watersnood seer swaer. Veele Menschen verdroncken. Twee Zuygelingen wierden een halve mijl weghs buyten de Stad in hare Wiegh aen den Oever gebonden; gesond en onbeschadighd uytgehaeld. In eben 't selbe jaer / op S. Thomas naght / trof Parijs noch een ander ongeval. De Molenaersbrugg' stortte neer / waer door over de 300. persoonen dood bleven / of in 't Water der Seine verdroncken. Deese Rivier de Seine neemd sijnen oorsprongh in 't Hertoghdom Burgundien, by 't Kasteel Chanceaux, ten Noordwesten de Stad Dijon; en loopt door de Provintie Champaigne, Isle de France, de Stad Parijs, en 't Hertogdom Normandyen voorby Rouan: korts daer na door een wijde Mond in 't Canael, of de Britannische Zee.

Oorsprongh en loop deeser Vloed.

Andere seer swaere Watersnooden in *Duytschland*.

In 't jaer 1584. swol d'Elfstroom seer hoogh op. By Hamburgh brack de Hammerdijck door / en veroorsaeckte veelerweegen een erbarmlijcke verwoestingh. Anno 1598. vloeyde de Main soodanigh over / dat het Water liep tot aen de treflijcke Fontein op den Romerburgh te Franckfurt. In 't volgende jaer stroomde oock de Weser over haer' Oeveren / en settede 't geheele Stadingerland onder Water. Den 10. van Januarius Anno 1610., vier dagen voor S. Pontiaen, sijn / door een swaere Stormwind uyt 't Zuydwesten / in Friesland doorgebroocken de Dycken van Worcum, Hindelopen, Stavoren, &c. De geene / welcke dus in 't water stonden / namen voor / de Slaghte-dijken door te steecken / op dat de hoe langer hoe hooger swellende Vloed sigh moght verspreyden in de vijf Deelen Franekeradeel, Menalduradeel, Hennarderadeel, Barradeel, en 't Bilt. Doch de Binnendijcksche reeden te Paerd na de Slaghte, en hielden soo goede Waght / dat de doorsteeckingh niet kon verright werden. Echter stond in deese vijf Deelen 't Water oock vry hoogh; vermits het ontrent Ropta-Zijl over den Dijck heenen liep. Indien de Stormwind niet tijdigh had afgenoomen / 't sou Friesland nu niet beeter gegaen hebben / als in de soo genoemde Allerheyligen-Vloed Anno 1570. Deese / des jaers 1610., draeghd de naem van S. Pontiaens Hooghwater.

BRANDEN.

S. Pontiaens Watervloed in *Friesland*, by een swaere Zuyd-Weste Storm. 1610.

Wederom in *Duytschland* en in *Italien*. 1612.

In May des jaers 1612. was in Duytschland al weer een groote Watersnood; welcke insonderheyd by Lauterbach een ellendigh verderf veroorsaeckte. Veele vlacke Velden wierden overdeckt met Steenen / welcker eene door 't trecken van vijfthien Paerden niet bewoogen kon werden van hare plaets. Doemaels leden ook / door d'opswellingh der Italiaensche Rivieren / de Steeden Mantua, Bologne, Ferrare, en Romen onuytspreecklijcke schade.

Aenmerklijcke Vyersnooden.

Op 't Water sullen wy 't daer tegens strijdende Element 't Vyer laten volgen: evenwel maer alleen aenteeckenen eenige vernielingen door brand / welcke of seer grouwlijck sijn geweest / of waer ontrent sigh yet aenmercklijcks heeft toegedragen.

Grouwlijcke brand te *Constantinopol*, meer dan 10000. Huysen wegh neemende; veroorsaeckt door de *Janitzaren*; en waerom. 1589.

Anno 1589., twee uyren voor 't aenbreecken des daghs / ontstond te Constantinopol brand in 't Huys van een Jode; welcke voortdrongh tot d'andere daer by staende Huysen. De Janitzaren liepen toe ter blussingh / volgens haer ordre / en kreegen / na vier uyren tijds / 't vyer uyt. Doe begeerden se voor haren arbeyd vermeerderingh van besoldingh / volgens oude gewoonte; doch d'Aga wees haer af / seggende: datse deese brand selfs hadden veroorsaeckt / om dan deese verhooginge te mogen eyschen. Soodanigh wierden de Janitzaren hier over vergrimd / datse op verscheydene plaetsen vyer inleydden; waer door een nieuwe Brand wierd veroorsaeckt. Een stercke Wind sloegh'er toe / soo dat binnen vier-en-twintigh uyren tijds over de thien-duysend Huysen en Winckelen tot asch wierden. Onder dit ellendigh onheyl plonderden de Janitzaren de Huysen der Joden, die hier / door stercken Koophandel / seer rijck waren.

Kerck te *Bon* verbrand: sou van *Helena* gebouwd sijn.

Anno 1590. sloegh de Blixem in de Kerck te Bon, boven Keulen, en verteerde deselve t'eenemael op S. Jacobs dagh. Men geeft voor / dat deese verbrandde Kerck sou gebouwd sijn geweest van Helena, Moeder des Keysers Constantini Magni, ter eeren van

S. Cassius, Florentius, en andere Martelaren.

Grunouw in Brunswijkerland in twee malen, seven weken na malkander, t'eenemael afgebrand. 1577.

Op den 19. April Anno 1577. is een seer verschricklijck Vyer ontstaen op de Marckt der Stad Grunow, of Gronouw, in 't Hertogdom Brunswijck; waer door deese Plaets tot meer als over de helft glad afgebrand wierd. 's Voormiddaghs tusschen thien en elf uyren ontstack de Vlam; en nam soo hevigh d'overhand, dat in drie uyren tijds deese gantsche verwoestingh verright was; de geheele Noordsijde der Stad wegh neemende. Seven weecken daer na gingh d'andere sijde oock aen, op Saterdagh na Trinitatis, den 8. Juny. Dit Vyer was noch verschricklijcker als 't eerste; waer door 't overige der Stad ten vollen wierd vernield; behalven de Kerck, Thoorn, 't Raedhuys, de Burgt, en de Molen, nevens eenige weynige Huysen. Onmogelijck was 't de vlammen te blusschen; door welcke oock sommige Menschen sijn om 't leven gekoomen.

Sware brand, door de twist tusschen Man en Vrouw, te Waldenburgh. 1580.

In 't jaer 1580. verhief sigh in 't Steedje Waldenburgh, behoorende onder Keur-Saxen, een verschricklijcken brand, door d'oneenigheyd van twee Echte Lieden; van welcke de dronckene Man 's naghts sijne Vrouw een Kandelaer, waer in een brandende Kaers stond, na 't Hoofd wierp. De Kerk, 't Raedhuys, en meer als 80. Huysen, behalven noch andere Gebouwen, gingen te niet.

Te Munster. 1592.

Den 3. October Anno 1592. wierden te Munster 2000. Huysen door 't Vyer verteerd. De brand was eerst ontstaen uyt eens Backers Oven; en quam oock in de Kruydthoorn. Was dies te verderflijcker, wijl de Boeren rondom Munster, uyt vrees voor d'omswervende Soldaten, hare meeste en beste Goederen in deese Stad hadden geberght; die nu tot asch wierden.

T'Edingen in Heenegouw. 1594.

Anno 1594. brack een Vyer los uyt de Brouwery van Arend Netens t'Edingen, een Stad in Heenegouw, 's naemiddaghs den 27. van Augustus; waer door gantschlijck vernield wierden d'Augustijnen-straet, een groot deel van de Goissenborre-straet, Hovepoort-straet, Heerne-straet, Sack-straet, Silver-straet, Parochiaen-straet; de Vischmarckt, d'Augustijner Kerck, S. Sebastiaens Capel, &c. 't Getal der Huysen, met meest al de daer in sijnde Goederen, tot Puynhoopen geworden, beliep vier-honderd.

Wederom t'Edingen. 1604.

Thien jaren daer na bejegende deese Stad een even diergelijck onheyl, op den tweeden Kruysdagh, sijnde den 25. May, namiddaghs. Binnen drie uyren tijds waren afgebrand de Hovepoort-straet, Bagijne-straet, de Bergh; een deel van de Silver-straet, Willey-straet, en de Gentpoorts-straet.

Grouwlijke brand t'Arnstad op een grouwlijke vloeck des Burgermeesters Hans Boon. 1581.

Den 7. van Augustus Anno 1581., 's namiddaghs ten twee uyren, quam t'Arnstad, in 't Landgraefschap Thuringen, ruym twee Duytsche mijlen van Erffurt, 't vyer in 't Huys des Burgermeesters Hans Boon; waer door 373. der beste en rijckste Huysen, nevens een Kerck, 't Raedhuys, &c. tot niet wierden. 't Was doemaels boven maten heet weer. De Burgermeester beval (schoon 't Sondagh was) sijne Dackgoot te pecken. De Leydecker weygerde. Hy gebood het hem andermael te doen in aller Duyvelen naem. Daer op ontstond plotslijck 't vyer in sijn Huys, soo gantsch schaedlijck voor de Stad. Hy derfde daer niet blijven, maer nam, met sijne Huysvrouw, in aller haest de vlught. Dit getuyghd Johan Bangen in de Thuringische Chronick; M. Sachs; M. Zeilerus, &c.

Ellendigh onheyl door Buskruyd, te Stargard in Pomeren. 1580.

Anno 1580. liet een Dienstmaeghd te Stargard in Pomeren door onvoorsightigheyd een vonckje vyer vallen in een Tonnetje met Buskruyd (want haren Meester handelde in Traen, Bus-poeder, en Salpeter); waer door niet alleen 24. persoonen dood geslagen, en 8. doodlijck verseerd, maer oock eenige daer ontrent staende Huysen neergesmeeten, andere seer beschadighd wierden.

Wederom hier door Blixem. 1584.

Vier jaren daer na sloegh de Blixem in deese Stad; veroorsaeckende een Brand van drie dagen, met vernielingh van 500. Huysen. Anno 1576. liet een Dienstmaeghd in het Steedje Apenroda, geleegen in 't Hertoghdom Sleeswijck, op den 25. October een brandende Kaers in drooge Hoy vallen; waer door deese Plaets tot over de helft afbrandde.

Vreeslijke brand t'Arnsbergh in Westphalen, door in brand raecking van Speck in een Schoorsteen. 1580.

In 't eynd der Maymaend Anno 1580. is 't Steedje Arnsbergh in Westphalen soodanigh afgebrand, dat niets anders bleef staen als 't Slot; evenwel noch seer beschadighd. Den 28. April (by andere den 30.) Anno 1604. is t'Annabergh in Meissen, door verwaerloosingh eener Vrouw (die te grooten vyer had aengeleght, waer over het in de Schoorsteen hangende Speck in vlam geraeckte) soodanigh een brand ontstaen, dat in derthien uyren tijds al de Huysen deeser Plaets, in getal over de 2000., tot asch vervielen; behalven eene Kerck: waer van wel 't Dack (uyt enckel Koper) en 't Orgel, nevens de Thoorn, wierden verteerd; doch al 't ander werck bleef noch staen.

Alderafgrijslijckste straf over vier Brandstigters.

Eenige Moordbranders hadden dit onheyl verswaerd, door hier en gintsch vyer in te werpen. Vier der selver, die te Praegh een diergelijck grouwelstuck hadden begonnen, wierden betrapt. Men bond haer met ysere Keetenen aen vier Palen; sulcker wijs, datse rondom deselve konden loopen. Maer oock rondom was een groot vyer gestookt, waer by sy allenxen gebraden wierden. Alsse, een wijl tijds nu dus dan soo geloopen hebbende, op d'aerde neervielen, om wat verkoelingh te mogen gevoelen, wierden se met heeten Oly overgooten, tot datse eyndlijck de Geest gaven. Onder deese vier Booswighten was een oude Boheemsche Bedelaer.

Grunbergh geheel afgebrand.

Anno 1582., den 26. Julius, is de Stad Grunbergh in Silesien gantschlijck afgebrand, door d'onvoorsightige Vyerhandelingh eens ouden Wijfs.

Heringen, sulcker wijs, datmen van de gantsche Stad niet een

Binnen twee uyren tijds weervoer een selve ramp de Stad Heringen in Thuringen, op den 27. Junius Anno 1590. 't Getal der vernielde Huysen was veel meer als 1000. Sulker wijs was de genoemde Stad te grond gegaen, schoon de brand op helderen middagh

BRANDEN.

Kar vol Hout ſou konnen laden hebben.

dagh begon / datmen van al 't overgeblevene niet eene Kar vol Hout ſou konnen verſameld hebben. Echter waren noch 't Kaſteel / 't Gaſthuys / en twee Molens blijven ſtaen. Deſgelijcks is Anno 1603. op Pinxter-dingſdagh 't Sileſiſch Steedje Greiffenbergh, in 't Jauriſche Vorſtendom / door aghteloosheyd in 't kooken van Gaern / binnen twee uyren gantſchlijck tot aſch vervallen.

Greiffenbergh,

'tSelve lot trof Anno 1606. de geheele Stad Villach in Karndten, of Carinthia.

Villach 't ſelve weervaren.

In May Anno 1607. ontſtond een Brand in 't Kaſteel te Lingen. Terwijl de Burgers in meenighten ter bluſſchingh toeliepen / quam 't vyer in 't Buskruyd / waer door de Thoorn en alles wat'er ontrent was opſprongh. Tuſſchen de twee en drie-honderd Menſchen verlooren jammerlijck haer leven.

Lingen.

Brand vernield te *Vilna*, of *Wilda*, 5614. Huyſen. 1610.

Anno 1610. is de Stad Marienburgh in Meiſſen afgebrand tot de grond toe. Grouwlijck was de Vyerverwoeſtingh in de Stad Vilna, anders Wilda, Hoofd-ſtad van Litthauwen op den 1. van Julius in 't ſelve jaer 1610. Binnen negen uyren tijds vervielen tot Puynhoopen 5614. Huyſen; en daer onder een groot deel / gebouwd als Kaſteelen en Pallayſen. Niet meer dan 165. bleven 'er ſtaen.

Te *Wittenbergh*: 1608.

Anno 1608. geraeckte te Wittenbergh, in de Coſwiger-ſtraet, een Huys in brand. De Kamer / waer in een Student woonde / ſtond rondom in 't vyer. Nergens kon hy uytkoomen. Nam derhalven niet anders dan ſijnen Bybel onder ſijnen arm; beval ſigh aen God / en ſprongh uyt 't Kamer-venſter na beneeden op de ſtraet / ter hooghte van twaelf ellen / ſonder eenige verſeeringh / tot de hooghſte verwonderingh aller Menſchen. Stracks leſchte ſigh 't vyer; en in ſijne Kamer vondmen niets met allen beſchadighd; alhoewel anders 't geheele Gebouw verteerd was. Deſe Student was een Manſvelder van gebooren te; en / gelijck getuyghd werd / eenen uyt 't Na-geſlaght van D. Martinus Lutherus. Men kan hier van naſien D. Joh. Hulſemannus in Prax. Orator. Eccleſ. M. Zeilerus in Epiſt., &c.

In ſonderlinge aenmerklijckheyd in deeſen Brand.

BRANDEN

Van den alderafgrijſlijckſten brand te Muſcouw Anno 1571., waer door in deeſe Stad over de 200000. Menſchen op 't alderellendighſte om 't leven quamen / hebben wy anderweegen bericht gegeven uyt een oogh-getuyge / die ſigh in dit grouwlijck vyer bevond; doch noch gered wierd.

Sie onſe Kronijck der Kronijken, vijfde Deel.

Aerdbevingh in *Nederland*, *Frankrijck*, *Engelland*, 1580.

Wy gaen nu over tot de ſchaedlijcke Aerdbevingen. Anno 1580. den 6. April tegens den abond gevoeldemen door al de Nederlanden een ſtercke Aerdſchuddingh; oock van Keulen af tot Parijs toe; en ſoo voorts in Engelland tot Jorck. Deſgelijcks op de Zee; welcke ſcheen als van den afgrond opgeligt. Op 't Land heeft d'Aerdbodem tweemael aghter een ſigh ſterck bewoogen / en opgeheven: oock veelerweegen Steenen doen vallen van Kercken en Thoornen. In 't volgende jaer heeftmen verſcheydene Aerdbeweegingen in Engelland gevoeld.

In *Duytſchland*, *Ooſtenrijck*, *Boheemen*, *Hongaryen*, tot *Conſtantinopol* toe. 1590.

Anno 1590. ontſtond een ſwaere Aerdſchuddingh te Leipzigh. Zwickauw, Dreſden, Freibergh: in Boheemen, Moravien, Ooſtenrijk: Te Weenen, Caniſcha, &c. De ſelve ſtreckte ſigh uyt door geheel Hongaryen, tot Conſtantinopol toe. De S. Stephanus Thoorn te Weenen in Ooſtenrijck wierd ſoodanigh geſlingerd / datſe in gevaer ſtond van gantſch om verr' te vallen. Een groot ſtuck muerwerck der ſelve ſtortede ter neer; ſoo datmenſe tot aen 't Uyrwerck moeſt afbreecken. 't Meeſtedeel der Stads-muer ſcheurde van een. De Thoorn van S. Michaels Kerck brack tot aen 't Uyrwerck toe af. De Spitſen van S. Laurens en S. Jans Thoornen

Vreeſlijkheden te *Weenen*.

AERDBE-VINGEN. wierden ter aerden gesmeeten. De Thoorn by de Gulde Son, niet verr' van de Roode Thoorn, viel op deese Herbergh / waer in de Waerdin en aght persoonen jammerlijck verpletterden. Meer Huysen sijn'er ter neer gestort / en Menschen onder d'Inballen dood gebleven. Geen Gebouw soo sterck / waer in / nae beneeden toe / niet eenige scheuren wierden gesien. In 't Dorp Harnalz, by Weenen, vielen / behalven de Kerck / eenige Huysen om verr' / 't Selve geschiedde in 't Dorp Sigertskirchen, en in de Burgt van Dula. 't Dorp Pinxendorf wierd gantsch verwoest; nevens 't nieuw-gebouwde Kasteel Indonauw. Twee mylen van Weenen wierd een Molen (op 't Water gesteld) opgeligt / en verr' daer van daen op 't Land geset. Beneeden Weenen quam een opening in d'aerdbodem; en daer uyt sulck een stinckende damp / dat d'Inwooners sigh hier ontrent niet onthouden konden. Deese Kloof had de breedte van vier voeten. De diepte kon niemand af-peylen: oock sonder schade aen sijne gesondheyd deese vreeslijcke Aerdscheur niet genaecken. In Moravien en Boheemen duerde dit Aerdschudden eenige dagen lang / doch overal niet even geweldigh. Op 't Kasteel Canischa in Hongaryen veroorsaeckte se byna 't geheele Guarnisoen de dood. Deese verschricklijcke Aerd-koorts liet sigh voelen op even deselve dagh / als Urbanus de VII. tot Roomsch Paus wierd verkoren.

en eenige zeldsaemheden.

welcke sigh daer by toedroegen.

Bericht van de seer vreeslijcke drie-dagige Aerdbevingh,

Anno 1584. op den 18. Januarius viel in Ugtland, onder 't Berner Gebied / een groot Vyer van den Hemel. Daer op volghde den 11. Martius een grouwlijcke Aerdbeweeging / welcke drie dagen langh duerde / met groote schaede aen de Gebouwen / insonderheyd aen de Kercken. Men gevoeldese in 't Landschap Lionnois, Mascon, Dauphine, Savoyen, Piemont, Walisferland, Switserland, en Burgundien. Begon een half uyr voor de middagh / met een seer schoone klare Lugt. D'eerste schuddingh duerde niet langer dan 10. Minuten. Men wierdse gewaer door 't gekraeck der Huysen / 't gerinckel der glasen / 't gewaggel der mueren / &c. In de Lught hoordemen een groot geraes. Veele Schoorsteenen vielen om verr. De Fundamenten der Huysen wierden beweeghd; bysonderlijck in 't Land van Vaux, Fossigny, Chablais, en de nabuerige Dorden. Te Geneve geschiedde weynigh schaede. De volgende dagh verdubbelden de Stooten nae de Plaetsen aen 't boven-eynd van 't Losanner Meir. Losanna, of Lausanne, is een Stad met een Academie in Duytschland, in 't Zuyderdeel ten Westen van Switserland, in 't Landschap Wiflispurgergouw, onder 't Canton van Bern, aen een kleyn Riviertje / 't welck onlangs daer nae uyt loopt in de Losanner of Genever Zee; anders gesegt Lac de Geneve, of Lac de Losanne. 't Is een groot Meir, of Binnenlandsche Zee, tusschen Frankrijck, Switserland, en Savoyen. De Rhosne loopt'er in en door.

in Lionois, Mascon, Dauphine, Savoyen, Piemont, Walisferland, Switserland, en Burgundien

op den 11. 12. en 13.

Op Dinghsdagh, de derde dagh (want op Sondagh had deese Aerdbevingh begonnen) wierdse noch stercker 's morgens en 's avonds / met Wind en Sneeuw. In een gedeelte des Lands / twee uyren gaens van 't eynd des Meirs, dight by de Stad Aille, behoorende aen de Stad Bern, viel op Woensdagh een groote meenighte Aerde van 't opperste des Geberghts; bynae soo / gelyck een Waterval af-stort van een Steenrots. Deese Aerde slingerde sigh voort ontrent een Mijl weghs verr' / als gedreven door Winden / met Dampen daer onder gemenghd. Soo geweldigh was de voortdrijvingh / datse als in een oogenblick bedeckte de naestgelegene Plaetsen daerse opviel; al d'andere haer ontmoetende Aerde voor haer heenen jagende / of mee neemende: 't welck dies te gemacklijcker hier toegingh / wijl deese Stof / door de schuddingh bewoogen / genoegsaem los was. 't Scheen / datmen Zeegolven sag / welcke d'een op d'ander volgen; d'eene d'andere voortdrijft. De hanghselen der Bergen en Dalen wierden niet alleen los gemaeckt / maer ook 't uytsteeckend Land boven de Dalen wierd desgelijcks beweeghd.

van Martius Anno 1584.

Waer in sigh niet alleen veelerley

Soo gantsch fel viel deese voortrollende Aerde op 't Dorp der Hooghte Corberi, dat het als in een oogenblick bedeckt was / behalven alleenlijck een Huys; wiens Eygenaer / als hy 't geweldigh getier hoorde / tot sijn Huysvrouw seyde / hy geloofde / dat 's Weerelds eynd was gekomen: men moest derhalven sigh tot God begeven / en om genade bidden in deese uyre; 't welck hy oock deed met een grooten yver. Terstond vloogh d'onstuymige Sandgolf over 't Huys heenen / sonder 't selve / of yemand daer binnen / te beschaedigen; uytgesonderd den Huysheer / die een weynigh aen 't Hoofd wierd verseerd / met doorboringh van sijnen hoed. Al d'andere Huysen waeren neer-geworpen en overstelpt: in welcke oock naderhand een Tuygelingh van twaelf of derthien weecken wierd gevonden in sijne Wiegh / gesond en wel te vreeden; doch de Moeder dood / met uytgebreyde armen over de Wiegh heenen / wijlse dus nae vermogen haer Kind had willen beschermen. Gantsch verpletterd wasse door d'inballen: onder welcke oock noch in een ander Huys wierd uytgehaeld een Dochterje / ontrent een jaer oud / t'eenemael onbeschadighd. De Boomen van 't Rad / en 't Rad selfs eener verbroockene Molen / wierden onverbroocken geworpen op een Heuvel / ter wijdte van vijf-honderd schreeden.

seer verschricklijcke dingen,

maer oock gantsch verbasende seldsaemheden,

Toe deese Aerde op 't Dorp Yvorne, onder de Hoogte van Corberi, plofte / begroefse ter dier plaets levendig ontrent 100. Menschen / 240. Melck-koeyen; meenighte van Ossen / Paerden / en ander Vee. Andere berighten ons / dat de groote Bergh / aen wiens Voet Yvorne lagh / by 't Losanner-Meir, door deese Aerdschuddingh sulcker wijs wierd bewoogen / dat hy plotslijck op dit Dorp neerstortte / en alles vermorselde. Al d'Inwooners hadden sigh hier eerlijck konnen generen / soo dat geenen Armen / geenen

en sonderlingh-wonderbare aenmercklijckheden in grooten getale, hebben toegedragen.

Geelen aert der Inwooners.

Bede-

AERDBEVINGEN.

Bedelaer onder haer gebonden wierd. Een eenvoudigh volck was 't; arbeydsaem; vyanden van overdaed/ praght/ quade listen en woecker. Onder dit swaere oordeel des Heeren onses Gods saghmen noch klare blijken sijner barmhertigheyd. Wijl de Mannen meest op 't Veld aen haeren arbeyd waren/ soo quamen weynige derselve om 't leven. Oock was'er niet eene der overstelpte Huysen/ waer in niet ten minsten noch eenen/ 't sy Man/ of Vrouw/ of Kind/ levendigh wierd gevonden.

In dit swaere Oordeel Gods wonderlijcke blijcken sijner genade.

Noch andere vreemdigheden.

Behalven 't verschricklijck getier/ 't welck d'aerde maeckte in 't vliegen door de lught/ met Hagelsteenen vermenghd/ oock met andere Steenen; saghmen meenighten van vyer-voncken/ met een groote dicke Wolck/ waer uyt een Sulpheraghtige stanck voortquam. 't Soude langh vallen/ al de bysonderheden deeser soo seldsame Aerdbevingh in yeder Dorp en Stad afsonderlijck te willen verhalen. 't Geen hier gesteld is/ bevestigen J.P. d'Auxerre in Hist. de France Thomaso Galesini in Hist. d'Europ. Simon Goulertius. Hubertus Goltzius: en van eenen Brief geschreven van een Switsersch Predikant aen sijnen Broeder in den Paltz, gedateert negen dagen nae dit wonderbaerlijk geval.

Grouwlijcke Aerdbevingh in Amasia, met verslindingh van 60000. Menschen, en veeler Steeden.

In de Maend May Anno 1593. woedde een Aerdschuddingh in Amasia soodaenigh/ dat d'Aerdbodem sigh van een scheurde: waer door twee voorname Koopsteeden/ nevens eenige daer ontrent gelegene Vlecken en Dorpen/ met over de tsestigh-duysend Menschen jammerlijk verslonden wierden. Daer-en-boven brack de Zee uyt; waer door/ meer als een Mijl weghs buyten haeren Oever/ al de daer voor handen sijnde Menschen en Beesten moesten verdrincken. Dit Amasia is een Landschap/ en Stad/ in 't Noorderdeel van Kleyn-Asia, of Natolien, aen de Rivier Casalmach. Was voortijds genoemd Cappadocien. Leght tusschen Pontus Euxinus, of de Swarte Zee, en Kleyn-Armenien, Cilicien, en Galatien. Een ander Amasia, Stad en Koninghrijck/ is er in Africa, in 't Oosterdeel ten Noorden van 't Land der Negros, of Swarten, in de Provintie en by d'Oostkust van 't Meir Berno, by de Grensen van Nubie.

Tweederley Amasia; in Cleyn-Asia, en in Africa.

Aerdbevingh in Cyprus.

In May Anno 1602. deed sigh in 't Eyland Cyprus een verschricklijcke Aerdschuddingh voelen: onder welcke een gro[illegible]bergh sigh opende; waer uyt meenig[illegible] Vyer-vlammen voortquamen. Anno 15[illegible]. moest oock Switserland een vervaerlijcke Aerdbevingh uytstaen. De vierde dagh daer na is een Bergh/ drie uyren weghs van 't Dorp Hiborn, van een gescheurd; en uyt de Kloof quam een seer hevige Wind voort; die swaere Steenen/ groote Aerdklompen/ Boomen/ en andere dingen met sigh wegh voerden; eyndlijck oock selfs de Heuvel/ die boven deese opening was/ wegh-ruckte; op 't genoemde Dorp wierp/ en daer in alles verpletterde; Menschen en Beesten.

In Switserland; en vervaerlijcke seldsaemheyd.

Wonderbare Bergh en Veld-voortwandeling in Engeland. 1584. 1571.

Anno 1583. nae d'Engelsche, of 1584. na onse jaer-reeckeningh/ heeft sigh in Dorsetshire (een Graeffschap in 't Zuyderdeel van Engelland, tusschen de Graeffschappen Devon-shire, Sommerseth-shire, Wilt-shire, Hant-shire; en 't Canael, of de Britannische Zee) een Bergh en Veld van drie Ackeren Lands in Black-More van sijne plaets bewogen/ met al de daer op staende Boomen en Huysen. Gingh voort voorby een ander Veld/ langhs de hooge wegh nae Horne, en bleef daer staen. Van een andere Berghwandelingh Anno 1571., drie dagen aghter een/ in 't Graeffschap Hereford, by 't Dorp Kinnaston, met alles wat'er op was/ kanmen 't vijfde Deel onser Kronijck der Kronijcken nae sien.

Bloed-teeckenen.

Bloed-teecken wonderlijck, aen een langh verdrooghde Hartshoorn. 1588.

't Heeft oock onder de ScepterVoeringh Rudolphi aen geen Bloed-teeckenen ontbroken. Anno 1588. heeft in Wurtenburgerland de Hoorn van een Hart/ welcke twintigh jaren langh aen een muer had gehangen/ en nu t'eenemael uytgedrooght was/ seer sterck beginnen te bloeden. Vermits een Hartshoorn 't Wapen van 't Wurtenburgsch Huys is/ soo wierd hier uyt voorspeld de dood deeses Vorsts/ volgens de berighten van M. Crusius, en M. Zeilerus: welcke laetstgenoemde Schrijver hier by verhaeld/ dat even 't selve oock geschied is te Leipsigh Anno 1599., den 25. van Junius, 's avonds ten 7. uyren. Boven de Huysdeur van een Voorde/ genoemd Erhard, in de Sauwgasse (by ons gesegt Varckens-straet) hingh een Hartsgewey/ 't welck voor veele jaren daer aen was vastgenageld geweest; doch ter genoemder tijd eygentlijck bloed uyt-druppelde.

Ander diergelijck geval, te Leipsigh. 1599.

Seldsame Bloed-regen op Ys. 1586.

Anno 1586. heeft het te Linter, een Dorp by Thienen, bloed geregend op 't Ys in de Graght van eens Edelmans Slot/ of Huys; is oock bynae een voet diep in 't gedaghte Ys doorgedrongen. Dit gebeurde op den 10. December des genoemden jaers. Anno 1603. heeft het ontrent Aughsburgh aen eenige Plaetsen niet alleenlijck bloed gereegend; maer oock viel uyt de lught op d'aerde neer seeckere Materie, als stijf-geronnen bloed; vertoonende gantsch eygentlijck de gedaente van Doods-hoofden. Daer-en-boven wierd d'Aerdbodem gelijck als overdeckt van een geweldige meenighte neervallende kleyne kickvorsschen. Doe 't gedaghte Bloed/ desgelijcks de bloedige Doods-hoofden/ een tijd langh op d'aerde hadden gelegen/ wierd alles tot Water; doch de Vorsschen bleven overigh; in sulck een veelheyd/ datmense met karren vol moest wegh voeren.

Bloed-regen; geronnen bloed als Doods-hoofden. Kickvorschen-regen. 1603.

Meir in Hessen borteld bloed op.

Ontrent deselve tijd heeft een Meir/ of Poel/ in Hessen, eenige dagen aghter een bloed opgeborteld. Veele Menschen hebben 't niet alleen gesien/ maer oock in Vaten uytgeschept/ en na andere Plaetsen versonden. Selfs de Landgraef quam met sommige sijner Heeren dit Wonder besightigen. In Neder-Hessen, by 't Steedje Sontra, is een Vijver/ wiens Water sigh somtijds veranderd in een roode/ slijmerige Materie, even gelijck als Bloed. Soo dickmael dit gesien is (wy volgen E.G. Happelius in Relat. Cur. M. Zeilerus, en veel ande-

Sonderlinge bloed-seldsaemheyd aen een Vyver in Neder-

 re

Bloedteeckenen.

re Duytsche Schrijvers) / sijn altijd dit Land seer swaere onheylen bejegend. Dit gebeurde oock Anno 1604.: waer op volghde de dood van Landgraef Lodewijck d oude: de Kercken-Tumult te Marpurgh, waer van wy voor deesen berigt hebben gedaen / en meer andere rampen. Naderhand / weynige maenden voor den verwoestenden Inval des Keyserlijcken Generaels Tilly met sijne Soldaten in Hessen, welcke daer in bloed genoegh vergooten hebben / vertoonde sigh hier 't selve Bloedteecken. J. P. Abelinus verhaeld in Contin. Gothofr., dat een ellendige Gierigaert te Rodelstad Anno 1588. eenige Brooden in den Oven had gestoocken. Als hy deselve naderhand weer upthaelde / liep'er bloed uyt: 't welck / te gelijck met 't Brood / allenxen tot asch wierd. Anno 1603. wierden in Pruyssen eenige Wateren als tot bloed. Anno 1597. heeftmen te Straelsond een Bloedregen gehad.

Hessen; en wat'er op volgde, als dit gesien werd.

Sonderlinge seldsaemheyd aen brood.

Andere Bloedteeckenen.

Anno 1586. was in Braband, Vlaenderen, Heenegouw en elders een seer swaere diere tijd. Veele der rycke echter / of sulcke / die vette Inkoomsten van 't Land trocken / lieten daerom niet na / op haren mond te passen. Binnen Brussel wierd een gemeene Cabelliauw verkoght voor 22. gulden 8. stuyvers (een groote som gelds in dien tijd): yeder Oester tot 7. stuyver. Voor eene Kogh wierd betaeld 4. guiden 11. stuyvers. T'Edingen gold een Sister Koorn 16. gul. 10. stuyvers; somtyds wat minder / dan weer wat meer. Koolstroncken waren sonderlinge delicatessen voor de gemeene Lieden. In 't volgende jaer (1587.) moestmen t'Antwerpen geven voor een Last Tarwe 935. gul. 10. stuyv.: voor 't Last Rogge 900. gulden. Maer noch in 't selve jaer koghtmen daer weer t Last Rogge voor 56. gulden 10. stuyvers.

Geweldige diere tijd in de Nederlanden.

Voorbeelden t'Antwerpen, Amsterdam, Dordrecht, &c.

In 't jaer 1597. den 7. May betaeldemen t'Amsterdam voor 't Last Rogge 136. Goudgul. Den 8. May 126.: den 9. dito 115.: den 10. 's voormiddaghs 102.: 's naemiddaghs 90.: tegens den avond 85. der selver Goudguldens. Een Last Somer-Koorn gold te Dordrecht 175. gulden 10. stuyvers. Te Middelburgh gafmen voor een Last Tarwe 329. Goudgulden 4. stuyvers. De prys van een Dordrechtsche Hoed Boonen was 64., van een Hoed Haver 48. gulden. Hier staet te weeten / dat drie Dordrechtsche Hoeden een Last geven. In 't volgende jaer koghtmen de Hoed Haver voor 12. gulden. Anno 1591. was te Romen, Venetien, en anderweegen in Italien seer groot gebreck van Eetwaren. Een Maet Koorn gold 34. Ducaten. Om de dierte niet hooger te doen rijsen / verdreefmen uyt Romen al de Joden, Vreemdelingen / &c.

en aenmerckelijckheden daer ontrent.

Diere tijd te Romen, Venetien, &c.

Daer een swaere diere tijd ontstaet / moeten noodwendigh veele Menschen / insonderheyd die niet wel van geld voorsien sijn / honger lijden. In de gemelde Brabandsche diertte Anno 1586. en 1587. moesten t'Antwerpen, te Brussel, &c. veele Lieden / korts te vooren met Sijde en Fluweel bekleed / voor de Deuren gaen bedelen. Eenige Brusselsche Burgers namen een stinckenden dooden Hond van de Straet op / en aten hem seer begeerigh. Anno 1602. was de hongersnood soo geweldigh in Lijfland, dat de Menschen malkander dood sloegen / en dan 't vleesch der omgebraghte voor haer selven ter spijs gebruyckten.

Vervaerlijcke hongersnooden, en der selver vreeslijcke uytwerckselen, in Braband.

Hongersnooden.

Lijfland.

In Sevenbergen heeft Anno 1604. een Moeder ses harer kinderen; en twee kinderen hebben hare Moeder / door honger / verslonden. Op Paeschdagh, als den Keyserlijcken Gesant Nicolaus van Hoogenhuysen een Paerd door sieckte was afgestorven / vielen de Menschen met groote hoopen daer op aen; en aten t vleesch van dit Beest soo rauw op. Anno 1590. was binnen Parijs sodanigh een diere tijd en hongersnood / datse wierd vergeleecken by die van Jerusalem, even voor de verwoestingh deeser Stad. Eenige hingen / door een ellendige wanhoop / hare Vrouwen en Kinderen op; daer na haer selven. Een Ey gold twaelf stuyvers; een pond Boter twee Fransche Kroonen. Daeglijcks stierven'er veele van honger.

Sevenbergen: daer een Moeder ses harer Kinderen verslond.

Parijs.

Grouwlijck was de hongersnood te Muscouw en door geheel Rusland Anno 1601. Op alle straten en weegen lagen doode Menschen; welcker veele Hoy en Stroo in den mond hadden. D'Ouders aten hare Kinderen; de Kinderen haer' Ouders. Petrus Petreius in Chron. Musc. getuyghd gesien te hebben in de Stad Muscouw, dat een Vrouw / met een Zuygelingh op den arm over straet gaende / om yet eetlijcks te soecken / doch niets vindende / door rasenden honger twee stucken vleesch uyt den arm van 't onnoosele Wight beet / en op-at. Sy sou al voortgevaren hebben / indien men haer 't Kind niet met geweld had ontruckt. D'eene sloegh d'andere dood / om sigh van 't Lijk des omgebraghten te versadigen. Soo veel Koorn / als men pleegh te koopen voor een halve Daler / gold nu / als men 't krijgen kon / twintigh en meer Rijcksdalers. Hoe ellendigh het doemaels in Muscovien gesteld was / blijckt daer uyt / dat alleen in de Stad Muscouw vijfmael honderd-duysend persoonen van honger sijn gestorven. Van een andere seer afgrijslijcke hongersnood in Rusland, gesien van de Heeren Nederlandsche Ambassadeurs op hare Reys na Sweeden en Muscovi[illegible]nno 1615., sullen wy onder den volgen[illegible]ryser in 't volgende Tweede Boeck [illegible]doen.

Grouwlijcke hongersnood in Muscovien; waer door alleen in de Stad Muscouw sijn gestorven vijfmael honderdduysend persoonen. 1601.

Anno 1602., onder den Oorlogh tusschen Sweeden en Polen, ontstond / wegens de vreeslijcke Land-verwoestingen / doortoghten / en andere krijghs-ongelegenheden / soodanigh een Hongersnood / dat van een diergelijcke noyt meer gehoord was. D'ouders braghten hare Kinderen / de Mannen hare Vrouwen / d'eene Suster en Broeder d'andere om 't leven / om der selver vleesch sigh tot spijs te doen dienen. Boos-daders / die aen de Galgen hingen / of op 't Rad saten / wierden van de Gereghts-plaets gestoolen / en gegeeten. Veele vondmen met den mond

Afgrijslijckste uytwerckselen van den Hongers-

op

Hongers-noden. nood *Anno* 1601.

op half-verrottede Paerden leggen; welcke/ terwijlse dit stinckend Aes inslockten/ waeren gestorven. De doode wierden uyt de Kerckhoven opgegraven/ en verslonden tot vervullingh van den buyck. Meenighten van Menschen liepen in de Bosschen/ om te sien/ offe daer yet eetlijcks moghten vinden. De Schrijvers diens tyds konden geene woorden bedenken/ om d'ellendige uytwercksels deeses Hongers eygentlijck genoegh uyt te drucken.

Wonderbare vindingh van seekere *Materie* onder d'aerde, gelijck als Meel, door een Godsaligh Ambagtsman te *Caurzim*, by de Stad *Praegh*.

Maer oock midden in deese gantsch breeslijcke plaegh heeft d'Almaghtige somtyds een verwonderlijck blyck sijner goedertierenheyd en genadige voorsorge laten sien aen sommige persoonen. Onder de geweldige diertte in 't Koninghrijck Boheemen Anno 1590. woonde te Kaurschim (anders gespeld Caurzim, ontrent vier Duytsche Mijlen van Praegh), een seer eerlijck/ Godsaligh Ambaghtsman/ genoemd Niclaes Kuhn, met sijne Vrouw en Kinderen by seekere Weduw Anna Sterzelkin. Wegens de diertte aller dingen moest hy met de sijne groot gebreck lijden. Op den 11. May, 's morgens vroegh/ koght hy een Broodje voor de seven Boheemsche penningen/ welcke hy noch in alles overigh had; en deelde 't onder sijn Huysgesin uyt; doch weynigh moght het helpen t'haerer versaedigingh. Voorts gingh hy na buyten/ om Leem/ of Kley-aerde/ te graven; dan deselve aen een Pottebacker te brengen/ om te sien/ of hy 'er yets voor sou mogen krijgen; en indien jae/ vervolgens wat te winnen met deesen arbeyd/ tot sobere onderhoudingh sijner Familie.

In de seer ellendige *Boheemsche* Hongersnood des jaers 1590.

Doe hy/ niet verr' van 't Dorp Strezebisle d'Aerde met sijne Pick opende/ om by de Leem te geraecken/ vertoonde sigh in de gemaeckte Groef een witte Stof/ even als Meel. Met allerhaest nam hy een hand vol drie of vier daer van in sijne Neusdoeck/ en braght het sijn' Echtgenoot; seggende: sy sou besoecken/ of 'er Bry/ Koecken/ of soo wat van te maecken moght sijn. Sy bevond/ met de hooghste verwonderingh/ blijdschap/ en danckseggingh aen God/ dat het niet alleen tot Koecken/ maer oock tot Broodbackingh seer bequaemlijck kon gebruyckt werden. De Reuck was lieflijck/ gelijck die van Viool-wortelen; de smaeck aengenaem/ 't voedsel goed. Dit geluck hem dus onverwaght toegekoomen sijnde/ voorsagh hy sigh rijcklijck van dit hem door de Godlyke gunst bescheerde Meel: maeckte 't oock aen andere behoeftige Lieden bekend; die 'er 't selve voordeel van trocken. Niet alleen d'arme verstreckten 't tot haer voedsel/ maer oock de rijcke proefden 'er van/ en versonden 't nae verr'-afgeleegene Plaetsen/ als een sonderlingh Wonder/ en getuygenis der Godlijcke voorsienigheyd; wijl veele noodlijdende hier genoegh voor haer gebreck konden vinden; en 't selve danckbaerlijck nuttighden. Sommige hielden 't voor een Ader van seeckere witte Aerde/ of Krijdt. 't Sy nu wat het geweest magh sijn/ God gaf 'er een voedende kraght aen; 't was dienstigh ter spijs; en soo ter reghter tijd ontdeckt op een onverwaghtte wonderbare manier. Behalven de Hongarische Schryver Andr. Olphardus; de Boheemsche, M. Wiesneck, de Duytsche M. Sachs en M. Grundman, die hier van spreecken/ is van deese seldsame Meelvinding/ op den 11. May oude Stijl/ te Praeg een breed verhael uytgegeven in de volgende Maend September.

tot onderhoud van sijns selfs seer verhongerd Huysgesin, en veel andere arme noodlijdende persoonen.

Pest, en Sieckten.

Sware Pest in *Braband* en *Luykerland*. 1578.

Uyt Hongersnood ontstaet gemeenlijck Pest/ of een diergelijke quaedaerdige Sieckte. Maer oock buyten deselve/ en in vollen overvloed/ woed dit Godlijk Wraeck-swaerd reghts om en slincks om in Landen en Steeden/ met groote vernielingen. Anno 1578. drongh deese Besmettingh seer hevigh door in geheel Braband, en 't Land van Luyck. In de Kercken en op de Kerckhoven was byna geen plaets meer te vinden/ om de doode te begraven. Anno 1603. nam de Pest te Dantzick veel volck wegh/ insonderheyd in de Maend May. Yeder dagh stierven 120./130./ 140./150.; eens/ 165. Menschen. In Koninghsbergen over de 15000. in 't geheel. Sevenbergen en Hongaryen wierd niet minder van Inwooners ontbloot. T'Alkair in Egypten gaven dagelijks over de 3000. persoonen den Geest. Soo hier als t'Alexandrien wierd 't getal der Pest-dooden in deese Pest-tijd gereeckend op over de thienmael honderd duysend/ alleen in deese twee Steeden. T'Amsterdam wierden een geheel jaer langh yeder Weeck byna 700. koppen wegh-geruckt. Te Londen stierven aen de Pest dickmael 2000. ter Weeck. Vanden 14. Julius tot den 22. December, en alsoo in 23. Weecken tijds/ wierden hier tot Lijcken 38244. Menschen. Hier tegens was 't getal der doode in 't volgende jaer niet meer als 4236.

Te *Dantzick*, *Alcair*. *Alexandria*. *Amsterdam*, en te *Londen* in *Engelland*. 1603.

Te *Keulen*. In *Gulickerland*. 1607.

Anno 1607. nam de Pest te Keulen daeghlijcks weg ontrent 140. persoonen. Soo verbaerlijck woedde deese Siekte in de daer ontrent geleegene Dorden/ insonderheyd in 't Vorstendom Gulick, dat geheele Dorpen en Vlecken t'eenemael uytstierven. Anno 1589. scheen 't/ als of de Stad Famagusta (op d'Oost-kust ten Noorden van 't Eyland Cyprus aen de Middelandsche Zee) geenen Inwooner sou over-behouden hebben. Seldsaem is 't/ 't geen hier ontrent van een groot getal aensienlijcke Schrijvers werd bevestighd. In May begon een Turck te roepen ter middaghtijd/ dat yeder sigh sou begeven nae de groote Marckt, want daer sou hy haer bekend maecken een goede nieuwe tijdingh van 't ophouden der Pest. Al de noch overgeblevene Famagusters liepen toe/ met meerder vlijt/ als of 'er buyt te halen ware geweest. Hier vondense de gedaghte Turck danssen en springen; die tot haer seyde: Verheugh u al t'samen, en dans met my; want ik voorkondig' u, dat ick over een half uyr op even deese plaets sal sterven; en terstond na mijne dood sal uwer geene van de Pest meer aengetast werden. Elck verwonderde sigh over deese woorden; en verwaghtte den uytgangh. Ter genoemder tijd viel de Turck plotslijck dood ter aerden neer; en de besmet-

Te *Famagusta*; en verwonderlijck geval met een *Turck*, voorkondigende sijne dood, binnen een half uyr tijds; en dat dan niemand meer aen de Pest sou sterven. 1589.

tende

Pest, en Sieckten.

tende sieckte hield van doe af op. De Bassa hier van verwittighd/ deed met veele Ceremonien een Processie aenstellen/ om Mahometh te dancken: en op sijn bevel wierd de gedaghte Turck in een heerlijck Graf geleght. Veele Christenen, welcke sigh doemaels te Famagusta bevonden/ hebben dit/ als Oogh-getuygen/ bekraghtighd.

Keulen seghtmen dat yeder jaer van de Pest pleeg besoght te werden.

Men seght/ dat de Pest voor deesen yeder jaer/ immers om 't tweede/ of ten langhsten om 't derde/ sijn Gif in de Stad Keulen sterck pleegh uyt te schieten. Dat nu sulcks niet soo dickmael geschied/ schrijft Ægidius Gelonius, de admiranda sacra & civili Magnit. Colon. lib. 4. pag. 705. toe aen een stuck des Ligchaems van S. Rosalia (gesteld/ te sijn geweest een Jonckvrouw te Panorma in Sicilien, uyt 't Geslaght des Keysers Caroli Magni); 't welck onder Paus Urbanus d'VIII. sou gevonden/ en na Keulen gebragt sijn. Dit sullen de Roomschgesinde lightlijck geloven; maer by andere sal 't sulck een gereeden ingangh niet vinden; te meer/ wijl bekend is/ dat al langh voor Urbani tijd en de vindingh van dit Ligchaem/ de Pest niet soo geduerigh te Keulen heeft geweest. Anno 1597. wierd Maeghdenburgh hevigh van deese Plaegh aengegreepen. Een noch geen jarigh Dochtertje lagh aen de borst van hare alreeds half doode Moeder/ en soogh de sterck-vergiftighde Melck in sigh. De Moeder stierf. God echter bewaerde 't Kind/ soo dat het gesond bleef; voorspoedigh opwies/ en naderhand is geworden d'Echtgenoot van de Dom-prediker in deese Stad.

Waerom nu niet meer, soo men voorgeeft.

Kind suyghd sonder schade de giftige Melck harer half doode Moeder.

Seer vreemde Sieckte, in een korte tijd geheel *Europa* doorloopende,

Anno 1580. (by andere 1579.) ontstond een seer seldsame Sieckte/ genoemd de Breemer-Pip. Plotslijck vielse de Menschen aen/ en plotslijck verlietse deselve weer. Ontrent S. Michael veranderdese in een beswaerlijcke Borst-kranckheyd: in 't volgende jaer in de Pest. In den aenvangh quam deese Quael de Lieden schielijck op 't lijf met koude; sommige oock met hitte. Daer op volghde haest een heeschheyd/ met sweeringh in de keel. Doch 't duerde met de Siecke niet boven de drie of vier dagen. Die Gelaten wierden/ stierven meest alle; d'andere niet. Sommige gaven deese kranckheyd oock de naem van de Neurenberger Pip. Geene Stad/ geen Dorp in geheel Duytschland was'er vry van. Eenige maeckten onderscheyd tusschen de Breemer en Neurenberger Pip; echter van kleyn belangh. Vermoedlijck is 't oock eenerley sieckte geweest/ alhoewel in 't eene Gewest meer of min hevigh/ met swaerder of lighter toevallen/ na de gelegenheyd van de lught des Lands/ de gesteltenis der Menschen/ den aert der Wateren/ &c.; gelijck dan oock de Pest by ons altijd veel heviger en giftiger is in 't nabuerigh Holland, als in de Provintie van Utrecht.

alle Steeden, alle Dorpen, alle Menschen bekruypende: 1580.

In *Duytschland* genoemd de *Breemer*, of *Neurenberger Pip*; in *Italien Morbus Vervecinus*, of *Mane del Castrone*; en hoe dit quaed de Menschen aenquam.

Deese kranckheyd gingh door geheel Europa, gelijck Anno 1529. 't Engelsch Sweet. In Italien noemdemense Morbus Vervecinus in de Latijnsche, en Mane del Castrone in d'Italiaensche Tael; vermits de Hamelen of Schapen deese Quael dickmael sijn onderworpen. In May begonse eerst in Lombardyen; en liep als te Post voor door Italien, Franckrijck, Spaenje, na Constantinopel; daerse doodlijck was. De Besmettingh/ welcke men meende ontstaen te sijn door d'ongematighde Lught/ was soo algemeen/ datse niet alleen Stad voor Stad/ en al de Dorpen/ maer oock bijna elck Mensch bekroop. In Italien stierven'er weynige van die van een welgematighde Natuer waren / en een geduerige goede levens-regel hielden/ volgens 't voorschrift der Geneesgeleerde. Van de sulcke wierden'er oock niet veel siek: echter gingense quijnen/ en misteden hare reghte gesondheyd. 't Quaed bestond voornamentlijck in een geswinde Hoofd-vloed; die sigh terstond na 't Hert sloegh. Te gelijck verhief sigh een Koorts. Aenmercklijck was de snelle voortlopingh. In Junius vertoonde deese Sieckte sigh in Sicilien. In Julius te Romen (daer'er 40000. Menschen t'eener tijd van te bed lagen)/ en de naestgeleegene Italiaensche Steeden. In Augustus te Venetien, en te Constantinopel. In September in Duytschland en Hongaryen. In October in Pomeren en Mekelenburgerland; nevens andere Gewesten aen d'Oost-Zee. In December in Deenemarcken, Sweeden en Lijfland.

Sie van deese Sieckte *Pideritius in Chron. Lipp. Johan Bange Thuring. Kron. Onufrius. Sethus Calvisius. 7 P. Abelinus. Pietro Costo. M. Zeilerus. Thomaso Galesini*, en andere.

Anno 1598. ontstond op den Hondsrugh (Hunesruck) in Duytschland een noyt meer gehoorde quael. Met Hoofdpijn quamse de Menschen aen. Stracks volghde een uyterste afgrijsen van Wijn / Bier / Water/ en allerley dranck; soo dat de Siecke niet alleen gantsch geen vogtigheyd gebruycken/ maer oock deselve nogh sien nogh rieken konden. Van dorst moestense sterven. D. Paulus Hoff, Predikant te Visbach aen den Rhijn, besoght een seer sterck Jonghman; en vraeghde/ hoe 't met hem stond? Sijn antwoord was: „Hier sit ick/ met mijn Gebeedeboeck voor my/ verwaghtende yeder „uyr/ dat God my uyt deese weereld sal roe„pen. Want of ick wel geene smerten ge„voel/ soo kan ick echter niet drincken/ en „dus moet mijn Hert van dorst versmagten. Korts hier na is hy gestorven. Even 't selve is seer veele persoonen in Lunenburgerland weervaren.

Noyt meer gehoorde Quael, sonder smerten; maer met afgrijsen van alle dranck; soo dat de Siecke van dorst moesten sterven. 1598.

Op den voorheenen gedaghten geweldigen Honger in Italien volghde Anno 1590. terstond een andere Plaegh. De Menschen bevingh plotslijck een Koorts/ met een seer scharpe Hoest en Buyckloop. De Zeetel deeser Sieckte was in 't Hoofd; soo dat de meeste hier mee behebte in een raserny vielen/ en op den aghtsten/ of derthienden dagh overleeden. Insonderheyd heerschte dit quaed in Umbrien, Toscanen, Romanyen, Lombardyen, &c. 't Grootste deel der geene/ welcke stierven/ waren Manspersoonen van tusschen de dertigh en vijftigh jaren. Van Augustus Anno 1590. tot Augustus 1591. wierden door deese Kranckheyd alleen binnen Romen 60000. Menschen tot Lijc-

Seldsame en doodlijke Sieckte in *Italien*.

Sie *Ad. van Meerbeeck; P. Costo. A. Vlimmerus, &c.*

Lijc-

Allerley vreemdigheden.

Lijcken gemaeckt; behalven de geene/ welke daer na noch aen deese quael stierven.

Albrecht Hencke te Hanover, na een langhduerige quijningh, braeckt twee levendige noch blinde Hondjens uyt.

Wonder-vreemd is 't geen H. Buntingh en H. Meybaum verhalen in hare Braunschweigische Kronick, als een saeck in haren tijd voorgevallen. Seecker Burger te Hanover, genoemd Albrecht Hencke, een Kleermaker / had een lange tijd ellendigh gaen quijnen / en daer door een erbarmlijcke gestalte bekoomen. Op seeckere dagh Anno 1580. eyschte hy van sijne Huysvrouw Soete-melck. Doe hy deselve gegeeten had / begon hy met een groot geweld en uyterste benauwdheyd te braecken. In 't uytwerpsel vondmen terstond twee kleyne / witte / levendige jonge Hondjens; welcke noch blind waren / en door 't uytbraecksel heenen kroopen. Meenighten van Menschen hebbense gesien; doch haest daer na stierbense / en van dien tijd af wierd Hencke geduerigh gesonder.

Wonderbare Figueren,

gevonden in 't Hert, of Pit

eens omgewaeydenbooms t'Embrick; met een eygentlijk bericht van deese seldsaemheyd. 1592.

Wy koomen nu tot veelerley andere sonderlinge Vreemdigheden / onder Rudolphi Regeeringh voorgevallen. Anno 1592. deed een Burger t'Embrick (gemeenlijck gesegt Emmerick), in 't Land van Cleef, een Boom om verr' houwen / en na huys voeren. By 't doorzagen vondmen in 't Hert / of Pit / seer verwonderlijcke Beeldnissen / even als offe van een konstrijcke hand daer in gesneeden / of liever daer op geteeckend waren; te weeten / groote hoopen Soldaten / Vaendragers / Trommelslagers / Pieckeniers / Musquettiers / &c.; welcke gesamentlijck stonden als in Slaghorden. Deese Kryggslieden waren gekleed als Pruyssers, Polacken, en Tattaren. D'Esschenboom / waer in dit Natuer-wonder sigh vertoonde / was door een Stormwind om verr' gewaeyd. In 't eygentlijck Verhael / hier van gedruckt te Keulen, in April 1592., en in een Brief gedateert t'Embrick, den 12. van Martius desselven jaers / werd de saeck dus voorgesteld. Seecker Burger t'Embrick, genoemd Johan Gerlich, had in 't Berghsche Bosch, ontrent een mijl weghs van de Stad / een omgewaeyden Boom gekoght (de Brief seght sleghtlijck een Boom) / en na huys doen voeren / om'er Bollen van te draeyen (de Brief / om de Stucken tot sijn Handwerck te gebruycken). De doorzagingh geschiedde den 5. van Martius. Doe vondmen in 't Pit veelerley Figueren, seer eygentlijck en levendigh (deese Beeldnissen werden genoemd even gelijck wy die hier boven hebben voorgesteld); waer op een groote meenighte Menschen daer by quam. Men versoght / datmen de Boom aen 't ander eynd sou doorzagen; 't welck gedaen wierd; en men sagh deselve Beeldnissen. Deese seldsaemheyd quam voor den Raed der Stad; die noch een stuck van den Boom deed zagen / en in 't Stadhuys ophangen. D'andere stucken heeft Johan Gerlich in 't Frater of Broederhuys doen brengen / om daer bewaert te werden. * Wonderlijck speeld de Natuer somtijds in Figueren te verbaerdigen in Steenen / Hout / &c. Yet diergelijcks is noch onlanghs onder ons gesien in een doorgezaeghde Boom / waer van d'eygentlijcke Afbeeldingh my vertoond is / en t' sijner plaets sal ingevoeghd werden.

** By A. v. Meerbeeck salmen eenigh verschil vinden; gantsch niet in de saeck, maer in een omstandigheyd.*

Koorn-Ayr met de Stroostengel in 't ligchaem eens Kinds gewassen, en uytgesneeden. 1604.

Laet ons hier een ander Wonder byvoegen / van een daedlijck Gewas in een Mensch. Te Sparse by Nieuw-Stettin wierd Anno 1604. een Kind sieck. Op den rugg' / beneeden 't reghter schouderblad / quam een langhaghtigh Geswel / of Sweeringh. De Chirurgijn sneed'er in / en haelde daer uyt / tot sijne en aller aenschouwers hooghste verwonderingh een Koorn-ayr met de Stroostengel; even soo gesteld als de Rogg' / noch op 't Veld wassende; doch in d'Ayren waren geene Granen / of Korlen. D. Johannes Florus, Predikant deeser Plaets / nam dit wonderbare Koorn-gewas in eens Menschen ligchaem na sigh / en heeft het bewaerd als een seldsame rariteit, volgens 't getuygenis van D. Dan. Cramerus in der Pommerische Kirchen-History, en Micrælius in descript. Pomer.

Ander diergelijck Geval in 't lijf eens Spaenjaerds, buyten uytwassende.

Yet diergelijcks verhaeld Leo Allatius uyt verscheydene Brieven van geloofwaerdige persoonen / die alles met eygener oogen gesien hebben. Seecker Spaenjaerd viel in den Herfst van een Boom af in een Doornhage. Langh bevond hy sigh onpaslijck. Meest klaeghde hy over groote smert tusschen de Ribben: echter konmen niet 't minste teecken van Geswel of wonde sien. Ontrent de Lente / wanneer de Doorn begind uyt te lopen / wies 't verborgene quaed aen. Een Buyl vertoonde sigh / welcke binnen weynige weecken soodanigh toenam / dat nevens 't Geswel yet Telghaghtighs / en eyndlijk d'aenvangh van een volkoomene Plant uytbrack; soo geweldigh aenwassende / datmen yeder jaer in de Somer d'overvloed der uytgebreydde Tacken met een Schaer moest afsnyden. Men soght door allerley middelen / als Aderlaten / Koppen / &c. de Wortel deeser Plant uyt te royen / doch te vergeefs. Sy sat te diep / en was geschooten / niet alleen door de Ribben / maer oock door de gantsche Heup; tot dat ten laetsten d'Aderen daer van versticht wierden; waer op hy oock moest sterven. De gemelde Leo Allatius, een geleerd Man / is overleeden Anno 1667.

Onse Redenvoeringen over dit Geval kanmen vinden in onse Curieuse Aenmerckingen, 1. Deel. pag. 407. en vervolgens.

Voorbeelden van eenige, die veele Kinderen gehad,

en van deselve beleefd hebben een groot getal harer Kinderen, Kinds-kinderen, &c.

Nu wat van veelheyd der Kinderen. Graef Johan d'oude van Nassauw, Catzenelleboge, Vianden, Dietz, &c., Stighter van de School te Herborn, overleeden den 8. October Anno 1606. op sijn Slot Dillenburgh, heeft gewonnen by drie Gemalinnen 14., 4., en 7., t'samen 25. Kinderen: van welcke hy heeft beleefd 57. Kinds-kinderen / en 3. Kinds-kinds-kinderen. Van Juliana, Gravin van Stolbergh, Moeder van Prins Willem d'I. van Oranje, en de veelheyd harer Kinderen / Kinds-kinderen / en Kinds-kinds-kinderen / van haer by haer leven gesien / hebben wy hier boven gesproken. Anno 1602. overleed te Straetsburgh Wolfgangh Scholterlin, oud 90. jaren. Had in sijnen echten Staet gewonnen 17. Kinderen:

Allerley vreemdigheden.

ren: van deselve beleefd 108. Kinds-kinderen; 111. Kinds-kinds-kinderen / en 2. Kinds-kinds-kinds-kinderen. Onder Rudolphi bestier heeft geleefd seeckere Vrouw uyt 't Edele Geslaght van Dalburgh, welke heeft gesien Kinderen tot in 't sesde Lid. Men heeft'er dit Vers van gemaeckt:

ja selfs tot in 't sesde Geslaght.

(1) *Mater ait* (2) *Natæ, dic* (3) *Natæ Filia* (4) *Natam*
Ut moneat (5) *Natæ plangere* (6) *Filiolam.*

Soo veel als: De (1) Moeder seyde tot (2) hare Dochter, segh (3) uwe Dochter, datse (4) hare Dochter segge, dat haer (5) Dochters (6) Dochter weend. Van een andere heeftmen dit Spreeckwoord gebruyckt: De Moeder seyde tot hare Dochter, ga heenen, en segh uwe Dochter, dat de Dochter van hare Dochter is verlost van een Dochter.

Veele Kinderen t'eener dragt.

Dat twee Kinderen t'eener Draght / of Tweelingen / ter weereld koomen / is niet ongemeen. Drielingen sijn seldsamer; echter gebeurd het noch al dickmael. Mijn eygene Moey / of Vaders Suster / is binnen eene uyr tyds verlost van drie welgeschapene Soonen / gedoopt Abraham, Isaac en Jacob. Den 28. April Anno 1588. heeft een Vrouw binnen Dordrecht gebaerd eene Soon en twee Dochteren / in haren Doop genoemd Abraham, Sara, Susanna. Wederom Anno 1607. heeft Maria Jans, Huysvrouw van Adriaen Cornelisz., Schrijnwerker in 's Gravenhaegh, ter weereld gebraght drie gesonde / frissche Soonen / de twee laetste ontrent een uyr tyds na den eersten. Op Kersdagh wierdense gedoopt / en geheven by d'Ambassadeurs der Koningen van Franckrijck, Engelland, en Deenemarcken; Graef Frederick-Henrick, en Graef Willem van Nassauw; de Magistraet van den Haegh, en drie Mevrouwen van een hoogh aensien. Yeder deeser Peten gaf aen deese Kinderen een goede Pillegift.

Drie binnen Dordrecht. 1588.

Drie frissche Soonen in den Haegh; en hooge Peten. 1607.

Vierlingen te Dordrecht. 1588.

Meer als drie Kinderen t'eener Draght is seer ongemeen; 't geen boven vier gaet / noch ongemeener. Op den 27. en 28. Februarius Anno 1588. verloste binnen Dordrecht (deselve Stad / daer twee maenden hier na de bovengedagte Vrouw Drielingen leverde) een Burger-Vrouw van vier levendige Soonen; die in haren Doop ontfingen de Namen van Abraham, Isaac, Jacob, en Samuel, volgens 't getuygenis van Zegerus Koninghsbergen in Chronolog. 't Volgende gaet noch vry hooger. Seeckere Vrouw / geboortigh uyt Swabenland, heeft Anno 1603. t'eener tyd voortgebraght aght levendige Kinderen. Dit bevestigen ons J. P. Abelinus en J. A. Weberus.

Aghtlingen, levendigh. 1603.

Getuygenissen, van in tweemalen 18. Kinderen.

Op 't geloof van Johan. Mich. Paschalius in Schol. sub. lib. 1. P. Pauli Pezedæ de Curat. morb. cap. 9. sullen wy hier byvoegen / dat Anno 1609. noch leefde een Vrouwspersoon / genoemd Salusta, kort / doch dick van gestalte; die in twee malen was bevallen van aghtthien Kinderen. Dit alles overtreft 't geen Augustinus Justiniani verhaeld in syne Kronijck van Genua; te weeten; dat d'Echtgenoot van Johannes Antonius Beccanegra, genoemd Bartholomæa, op eenmael verloste van negenthien Kinderen. Nauwkeurigh wierdense besightighd; en niet grooter warense als een Dadel. Hadden wel eenige Menschlijcke gestalte / doch seer onordentlyck en verward. Thom. Fazellus de rebus Siculis, edit. Francof. Anno 1578. in fol. getuyghd / lib. 6. dec. 1. dat seeckere Vrouw te Messina in Sicilien t'eener tyd beviel van negen levendige Kinderen; doch stracks na de geboorte stiervense / te gelijck met de Moeder. 't Geen sulcke vermaerde Schryvers hebben waerdigh geaght / hare Schriften in te lijven / konnen wy onse Nederlandsche Leesers niet onthouden. Anno 1597. leefde noch te Leyden in Holland een Vrouw / ter dier tyd 38. jaren oud / die in viermalen aghtthien Kinderen had gebaerd. Doemaels waren'er noch derthien van in 't leven.

Allerley vreemdigheden.

Op eenmael negenthien; doch hoe gesteld.

Negen levendige; doch stracks gestorven.

In viermalen 18. te Leyden; langh geleeft.

Sonderlinge seldsaemheyd [...] ontrent de[...] Kinderen [...] van Dirck van Vleuten.

Johannes Baers, Predikant / eerst te Scharpenzeel; daer na op den Fynart in 't Marquisaet van Bergen op den Zoom; vervolgens te Vreeswijck (of de Vaert), eyndlyck te Soest, beyde in 't Stight Utrecht, verhaeld: Als hy Anno 1601. van Amsterdam na Leyden voer / over 't Haerlemmer Meir, dat oock in de Schuyt was een Vrouwspersoon van Brugge; welcke vertelde / datse was de Dochter van Dirck van Vleuten. Dat deselve haren Vader by syne Huysvrouw hare Moeder had gewonnen 32. Kinderen. Van welcke hy'er 25. t'eener tyd aen syne Tafel had gehad. Van deese waren'er 21. getrouwd. Met yeder had hy ten Houwlijck gegeven 12000. guldens. Hare Moeder had tot verscheydene malen Drielingen gebaerd. Sy (deese Vrouw selfs) was getrouwd op 't elfde jaer haers ouderdoms. Beviel op haer derthiende jaer van haer eerste Kind. Had 'er nu 17.; daer onder 16. Soonen. Eens hadse drielingen ter weereld gebraght. Was nu oud 35. jaren. Even deese Predikant Baers heeft gekend een Schots Capitain Brounsfield, in dienst van de Staten der Vereenighde Nederlanden, die by eene Vrouw had gewonnen veertigh Kinderen. Oock getuyghd J. A. Weberus, dat Anno 1592. te Helsigneur in Deenemarcken woonde een Schotlander, die by sijn' eerste Huysvrouw had bekoomen 54., by syne tweede 11., t'samen 65. Kinderen. De Schotten sijn gemeenlyck Vrughtbaer.

Meenighte van Kinderen by eene Vrouw.

Anno 1584. stierf te Hirschhorn in den Paltz, dight by Heydelbergh, een Edelman / Heer deeser Plaets / genoemd Philips-Lodewijck van Hirschhorn. Hy liet geene Kinderen na / maer wel een swangere Gemalin. De geene / welcke by Kinderloosheyd d'Erfgenamen van de gemelde Heer moesten sijn / en nu hoopten / dat de Vrught of dood ter weereld koomen / of stracks na de geboorte de weereld weer ruymen sou / wegens de sware droefheyd en ontsteltenis der Weduw / begonden de goede Vrouw seer moeylijck te vallen. Ontnamen haer met geweld al de Sleutelen / en maeckt-

Aenmerklijck geva[l] van de geboorte eens levendigen Soons, 10 weecken na de ba[...]ringh van een dood Kind;

Allerley vreemdigheden.

maeckten haer meester van alles. Soodanigh ontroerde haer dit / boven de voorige bekommeringh / datse de handen boven haer hoofd t'samen sloegh; deselve in malkander wrongh / en deerlijck weende. Korts daer na verlostese van een Soon / doch dood. Terstond stelden d'Erfgenamen sigh in 't besit aller Goederen / en stieten de Weduw daer uyt: die / uyt haer Kraembed opgestaen / sigh byna even dick bevond. Eenige Doctoren in de Geneeskonst oordeelden / dat dit was een versamelingh van quade vochten / veroorsaeckt door hare treurigheyd. Rieden haer derhalven / sigh na seeker warm Bad aen den Rhijn te begeven. Met hare Dienstmaeghd maecktese sigh op wegh / en quam'er aen in de Maend Julius. Doemaels was'er Hertogh-Keurvorst Augustus van Saxen met sijne Gemalin en veel groote Heeren; soo dat deese Weduw geen Herbergh kon vinden. Sy klaeghde haren nood aen den Schout; die haer / uyt medelijden / in sijn eygen Huys nam. In dien selven naght / geheele thien weecken na d'eerste verlossingh / braghtse een andere frissche jonge Soon ter weereld. Doe de Keurvorst van Saxen en andere Vorstlijcke persoonen dit vernamen / gingense haer besoecken. De Keurvorst van Mentz stelde haer een staetlijck Kraem-mael aen / na de gewoonte deeses Lands. Dien van Saxen vereerde haer duysend Rijcksdalers. De geene / welcke sigh al te vroegh verblijd; tot Erfgenamen ingesteld / en deese Weduw uytgestooten hadden / moesten nu haer en haren Soon alles weer inruymen.

[Di]us alreeds [va]n d'Erfgenamen van [d]'overleedene Man [v]leeser Moeder, [w]eer van [...] *[K]irsch-[h]orn*,

[H]aer uyt [h]aer gantsche besit [...] hadden [h]erstooren; [d]och nu [da]t selve [h]aer weer [in]ruymen [m]oesten. 1584. *Caspar Bauhin. in Observ.*

In 't Dorp S. Simon over Cluses, of Cluse, in Foffigny (anders le Faucigny, of Faussigny, een Provintie in Italien, in 't Noorderdeel des Hertoghdoms Savoyen, by 't Alp-geberght, tusschen 't Gebied van Geneve, de Landschappen Gavot en Valais), hebbende behoord aen den Hertogh van Nemours, doch naderhand aen den Hertogh van Savoyen gekoomen; leefde in May Anno 1606. een Kind / genoemd François, Soon van Jacob Magnivet. Doemaels was hy noch maer vier jaren oud / echter vier en een halve voet langh: aen de heymlijcke plaets gehayrd als een volwassen Man. De Baerd begon uyt te lopen. 't Hoofd-hayr was dick en langh / gelijck aen een persoon van vijf-en-twintigh jaren: sijne stem grof. Jacob Varin, een Schilder / die dight daer ontrent woonde / heeft dit Kind afgebeeld; daer na in Koper doen steecken / en openthlijck uytgegeven. Onder deese Afbeelding staet een vier-regeligh Fransch Gedigt / van deesen inhoud; O Kind! wijl gy in vier jaren tijds soo groot bent geworden als een Jongelingh in den bloey sijns ouderdoms, soo sult gy, indien gy dus voortgaet, op uw twaelfde jaer soo gantsch grijs sijn, als een Man, die op de kant van 't Graf staet. Deselve Jaques Magnivet (by andere Maniguet) had een andere Soon gehad / op sijn vierde jaer ook soo groot als François; gestorven op sijn sevende jaer; en tsederd sijn vierde jaer niet grooter geworden. Oock François selfs was op sijn tweede jaer even soo langh geweest als hy gesien wierd op sijn vierde / doe Jacob Varin hem afteeckende. Item / gestalte en lenghte was Manlijck; maer verstand en gebeerden Kindsch. Soo geswind was hy van leeden / dat hy een spronghk kon doen van negen voeten wyde.

François Magnivet, een Kind van vier jaren, [...] langh [v]ier en [e]en halve [v]oet. 1606.

[A]ndere [w]onderlijcke seldsame [...] aen [de]selve; [...]elijck [o]ock aen [s]ijnen [B]roeder.

[Z]immeri [E]pist. Ital. [F]alesini [...]ist. d'Eu-[ro]p. Simon [G]oulart. [...]us. 7. P. [...] Auxer-[re] &c.

Dat een ongebooren Kind / noch in sijns Moeders lighaem / heeft geweend / soo datmen 't gantsch bescheydentlijck kon hooren / hebben wy aengeteeckend in 't vijfde Deel onser Kronijck der Kronijcken te sijn geschied onder de Heerschappy van Keyser Carel de V. Anno 1546. in Meissen, en te Rothweil in Swaben: Anno 1556. t'Altenburgh. Onder de Regeeringh van Keyser Ferdinand d'I. Anno 1557. aen drie andere Plaetsen. Anno 1561. te Jehna. Onder Rudolph de II. is even 't selve gebeurd. Anno 1591. te Spandauw. Anno 1607. in Sevenbergen. In welck Vorstendom sigh korts daer na noch by wat verwonderlijckers sou toegedragen hebben / volgens verscheydene daer van overgesondene berighten aen voorname persoonen in Duytschland. Want een noch ongebooren Kind heeft niet alleen in sijns Moeders lighaem geweend / maer oock tot verscheydene malen toe met een klare stem / ten aenhooren veeler Menschen / geroepen; Wee! wee! wee! Waer op oock dit Gewest en d'omgeleegene Oorden geen geringe Weeën, seer sware ellenden sijn overkoomen.

Geween van ongeboorne Kinderen in 's Moeders lighaem.

Eene der selve in *Sevenbergen* roept Wee, wee, wee.

Martinus Zeilerus in Epist.

Onder de veelerley Mis-schepselen onder Rudolphi Scepterboeringh sullen wy alleen eenige der aenmercklijckste voorstellen. Anno 1609. wierd in 't Eyland Lesina, 't grootste in d'Adriatische Zee, behoorende onder Venetien, een wonderlijck Manschepsel ter weereld gebraght. Van 't midden na beneden was 't maer een lighaem; na boven dubbel / met twee Zielen. De Hoofden waren even groot; maer d'aengesighten verschillende. De Buyck van 't eene Kind was vast aen de Billen van 't andere. Beyder aengesighten sagen voorwaerts uyt / even als had 't eene Kind 't andere op den rugg' gedragen. 't Aghterste sloegh de handen om den hals van 't voorste / terwijl ick (seght de bekende Engelsche Reysiger William Litgouw in sijne negenthienjarige Reysbeschrijvingh) deese seldsame Mis-geboorte aenschouwde. D'oogen waren geweldig groot; de handen grooter als die van andere Kinderen / driemael soo oud. D'onreynigheyd der beyde boven-lighamen had maer eenen uytgangh. De Dyen en Beenen waren van een grooter lenghte / als de proportie der andere leeden toeliet / of oock de tijd haers ouderdoms (doemaels noch maer 36. dagen) scheen te konnen gedoogen. Hare voeten waren die van een Kameel gelijckvormigh; rood / en in 't midden gekloofd. Haer Voedsel ontfingense met een onversaedlijcke begeerte. Geduerigh gavense een deerlijck geluyd van sigh. De bedroefde Vader verhaelde onsen Schrijver / dat als

Seer seldsaem Menschlijck Misschepsel in 't Eyland *Lesina*, in d'*Adriatische Zee*; beschouwd van de bekende Reysiger *William Litgouw*. 1609.

Allerley vreemdigheden.

als 't eene sliep / 't andere wacker was. De Moeder stierf stracks na de geboorte.

Kind, ter weereld gekoomen met een eygentlijcke Lob van vleesch om den hals. 1593.

Anno 1593. quam te Rorbeck in der New-Marck .('t Noord-Ooster gedeelte van 't Keurvorstendom Brandenburgh, tusschen 't Hertoghdom Pomeren, 't Koninghrijck Polen, 't Graefschap Starrenbergh, en de Provintien Middel-Marck en Uker-Marck) een Kind ter weereld / met een Lob van vleesch om den hals; even van sulck een fatsoen / als de Lobben in dien tijd wierden gedragen. Eenige Schrijvers stellen dit geschied te sijn / niet in 't Brandenburgsch, maer in 't Bayersch, of Opper-Paltzisch New-Marck, een Steedje tusschen Neurenbergh en Regensburgh; doch 't is een feyl / veroorsaeckt door de gelijck-namigheyd.

Afgrijslijk Monster, gebaerd te Bacherach, op de vloeckwoorden des Vaders: die van dit Schrickdier seer seldsaem wierd omgebraght. 1594.

M. Zeilerus. P. Nicasius. J. Schlingerus. A. v. Meerbeeck, &c.

Den 4. Martius Anno 1594. wierd te Bacherach aen den Rhijn gebaerd een seer verschricklijck Wanschepsel. Na boven toe / en overal van vooren / was 't gesteld als een Mensch; maer na beneeden en aghter als een natuerlijcke Slangh / met een Staert / ruym drie ellen langh. Doe de Moeder van dit Monster swanger gingh / begaffe sigh eens na de Herbergh / om haren geduerigh volsuypenden Man daer uyt te halen. Vermaende hem oock / van sulck een heylloos leven af te staen: doch hy bejegende haer met slagen; en riep haer noch daer-en-boven toe: Sy sou haer wegh packen met de Duyvel diese in haren buyck droegh. Treurigh gingse heenen / en terstond daer na verlostese van dit Schrickdier. Doe nu de Dronckaert t'huys quam / schoot 't selve op hem aen / soo schightigh als een Valck; omwond hem met de Staert / en stack hem soodanigh / dat hy vol giftige Buylen wierd; en ellendigh moest sterven. Korts na hem overleed oock de Moeder; en deese Mis-geboorte wierd doe nergens meer vernoomen; of / soo andere verhalen / was plotslijck dood. Eenige oogh-getuygen / volgens de berigten van aensienlijcke Schrijvers / hebben hier van een schriftlijcke Verklaringh gegeven.

Allerley vreemdig-heden.

Seldsaem Mis-schep-sel te Florencen. 1595.

Anno 1595. saghmen te Florencen een nieuw-gebooren Kind met een Hoofd / even als dat van een Aep; voorsien met een langen Baerd. De Nagelen aen handen en voeten waren Arends-klauwen gelijckvormigh. Korts na de geboorte stierf het. In de Maend May Anno 1597. heeft seeckere Vrouw in 't Dorp Nahausz, een halve mijl van Koninghsbergen in Brandenburghsch Nieuw-Marck, ter weereld gebraght een Kind van 't Manlijck Geslaght / 't welck al sijne Kiesen en Tanden had. Eygentlijck konnen al deselve sien / wijl aen de mond geen boven-lip was / maer in plaets der selve onder de Neus een Uytwas / als de gesplitste Snuyt van een wild Dier. Drie vingeren ontbraecken aen yeder hand; drie Teeen aen elcke voet; sulcker wijs / als warense glad afgehouwen geweest.

Ander, seer vree-lijck, te Nahausz. 1597.

P. Flinkiu[s]. M. Zeile-rus.

Wederom een ande[r] te Parijs.

Den 17. Januarius Anno 1605. verloste een Vrouw te Parijs van een aghtmaendigh Wanschepsel. 't Waren Tweelingen; met borst en buyck tot op de Navel t'saemgewassen. Opwaerts had het vier armen / en twee hoofden: beneeden vier voeten; doch maer eene hand / een Lever / wyp grooter als nae gewoonte. Den 17. April Anno 1611. wierd t'Amsterdam een Kind geboren met 't Hoofd als dat van een Varcken. Op d'eene sijde had het eens Menschen / op d'andere een Swijns-oor. In 't Dorp Rabenheim, niet verr' van Heydelbergh, bragt seecker Vrouw ter Weereld een seer welgestelde Dochter / doch met twee Hoofden.

T'Amste-dam.

Te Rabe-heim.

Een Doc-ter baerd

Anno 1600. heeft een Vrouwspersoon te Schwabsteede in 't Hertoghdom Sleeswijck, swan-

ſwanger geworden ſijnde buyten Echt / ter weereld gebraght drie Honden; wel levendigh / doch ſtracks daer nae geſtorven. Verſcheydene oordeelen vielen hier over; doch 't vermoeden der meeſte was / datſe verbloeckte gemeenſchap ſou gehad hebben met een Engelſche Dogg'. Hier tegens had Anno 1599. te Bourges (beter Burgos) in Spaenje een Koe voortgebraght twee Menſchlijcke Schepſelen / vertoonende een volkomen Kneghtje en Meysje. De Biſchop deeſer Stad derf deſe niet doopen / ſonder eerſt den Paus daer over raed gevraeghd te hebben. In Sevenbergen is Anno 1603. van een Schaep voortgekomen een Dier / voor een Lam / aghter een Varcken gelijckvormigh.

drie Honden. 1600. *P. Heldunderus Sylv. Curon.*

Een Koe twee Menſchlijcke Schepſelen. 1599. *A da Quintana.*

In Julius Anno 1597. wierd ontrent anderhalve Mijl van 't Klooſter Walckenrode aen Hartz, aen Spintzenbergh, geſien een Haſelworm / langh aghtthien voeten; ſoo dick als een Man aen ſyne Heup. 't Hoofd had de gedaente als dat van een Kat. 't Ligchaem was groen en geel geſtreept. Aen den Buyck waren voeten. Deeſe Wormen laeten ſigh ſeer ſelden ſien. Sijn echter niet gantſch onbekend. Ontrent vijftigh jaren te voren hadmen in 't Graefſchap Hohnſtein, niet verr' van 't Klooſter Ilfeld, dight by 't oud vervallene Kaſteel Hartzburgh, drie jaren langh een diergelijcke Haſelworm vernoomen. Niemand derfde ſigh daer ontrent laten vinden. Eyndlijck hebben twee perſoonen / genoemd de Schoonmanners, gevoortigh uyt Sachsworffen, de ſtoutheyd genoomen / van ſigh derwaerts te begeven / en dit Monſter om 't leven te brengen. 't Was langh twaelf voeten. De Mond had de gedaente van die eens Snoecks. Men noemd deeſe Dieren Haſelwormen / om datſe ſigh geerne en gemeenlijck onthouden ontrent de Haſelaren.

Vreeſlijke Haſelwormen, van 18. en 12. voeten; deeſe door twee Mannen om 't leven gebraght. 1597. *H. Buntingh* en *Maybaum. M. Zeilerus, Balth. Neander.*

Anno 1587. ſpeelde te Warſchouw (Warſaw, Warſovia, een groote / welbewoonde Stad in 't Koninghrijck Polen, op een Heuvel / aen de Rivier de Weiſſel, of Weixel) een Swaerdvagers vijf-jarigh Soontje met ſijns Buermans Dochtertje / van gelijken ouderdom. Beyde liepenſe in de Kelder van een Huys / 't welck nu 30. jaren langh vervallen had geleegen; doch vielen terſtond op d'onderſte Trappen dood ter neer. Tegens den avond vraeghden de Moeders deeſer Kinderen door de gantſche Buert / waerſe doch gebleven moghten ſijn. Niemand wiſt'er yets van. De Dienſtmaeghd des Swaerdvagers ſoght over al. Quam eyndlijck by 't woeſte Huys / en ſagh beyde de Kinderen beneeden by d'onderſte Trap leggen. Meende / datſe onder 't ſpeelen in ſlaep waren geraeckt. Riep haer derhalven; doch kreegh geen antwoord. Gingh de Trappen af / om haer wacker te maecken; maer viel desgelijcks dood ter neer. De Swaerdvagers Vrouw / ſiende dat noch de Kinderen noch de Dienſtmaeghd weer quamen / liep gantſch bekommerd gintſch en herwaerts. Naerderde oock de Kelder. Sagh de Kinderen en de Dienſtmaeghd daer alle dood leggen. Schreeuwde erbarmlijck. Veroorſaeckte hier door / dat veele der Burgeren derwaerts ſnelden. Aenſchouwden dit onheyl / en braghten de ſaeck terſtond voor den Raed; die ſonder uytſtel beval / datmen de Lijcken met Haecken ſou uyt-trecken.

Seer verwonderlijck geval van twee Kinderen, en de haere ſoeckende Dienſtmaeghd te *Warſchouw*; welcke plotſlijck dood bleven op d'onderſte trap eener Kelder van een langh vervallen Huys.

Vermoeden van een *Baſilisk*; en beſtel des Raeds hier ontrent.

In 't beſightigen deeſer ligchamen vondmenſe ſoo opgeſwollen als een Ton: ſwart / de tongh gantſch dick; en d'oogen puylden uyt 't Hoofd als halve Hoender-eyeren. Op 't verſoeck des Burgermeeſters verſcheen by dit erbarmlijck Schouwſpel des Koninghs Lijf-Medicus. Terſtond vermoedde hy / dat in de Kelder eenigh ſeer giftigh Dier moeſt verborgen ſitten / door wiens ſchaedlijcken adem de daer in ſijnde lught gantſch beſmet was geworden. Doght daer-en-boven / dat het een Baſilisk ſijn moght. Was begeerigh om de proef te neemen / of oock waeraghtigh mogt ſijn 't oude ſeggen / dat een Baſilisk, als hy ſigh ſelven in een Spiegel ſiet / ſterven moet. Doemaels ſaten binnen Warſchouw twee Miſdadige gevangen / welcke nae drie dagen 't leven ſtonden te verlieſen door Beuls handen. D'eene was een Polack; d'andere een Sileſiër. De Magiſtraet bood haer aen quijtſchelding der doodſtraf / indienſe in de Kelder wilden gaen / om te ſien / of'er een giftige Worm verborgen ſat. De Sileſiër, genoemd Johan Jaurer, was ſtracks gewilligh hier toe. Wou liever dus / als aen de Galgh ſterven; behalven noch / dat hier levens-hoop was. Hy wierd van 't hoofd tot de voeten toe met Leeder bekleed / op raed des Medicijns. Voor ſijn' oogen bondmen twee Bril-glaſen. Sijn gantſche ligchaem behingmen met Spiegelen. Dus toegeruſt / begaf hy ſig / in de tegenwoordigheyd van meer dan twee-duyſend by een verſamelde Menſchen / in de Kelder.

Eenen ter dood veroordeelden *Johan Jaurer*, neemd aen, in de Kelder te gaen. Werd, op raed van des Konings Lijf-*Medicus*, met Spiegelen omhangen; en over ſijn gantſche ligchaem met Leder bekleed.

Een uyr tijds langh doorſoght hy alle Hoecken / ſonder yets te konnen vinden. Eyſchte een nieuwe Fackel; ſeggende / dat nevens deeſe Kelder noch een andere was / waer in hy / wegens verhinderingh door de Steenhopen / niet koomen kon. Terwijl hy dit beletſel wegh ruymde / ſagh hy by geval aen de lincker ſijde een Beeſt in een gat van de Muer leggen. Riep die van buyten toe / dat hy 't geſoghte had gevonden / doch dood; en vraeghde / hoe hem daer mee te handelen ſtond? 's Koninghs Genees-meeſter gaf tot antwoord: Hy ſou met een yſere Tangh ſonder eenige bekommering 't Dier aenvatten / en uyt de Kelder brengen. Hy deed het. Soo haeſt de Doctor 't Beeſt ſagh / hield hy 't voor een Baſilisk. 't Was ſoo groot als een middelmatigh Hoen; 't Hoofd als dat van een Indiaenſchen Haen / en daer op een groote blauwe Kam / gelijck een Kroon. Hier en gintſch ſagmen veele plecken op den rugg'. D'oogen waren als die van een Pad. De Staert was gekromd / en ſtond opwaerts; onder rondom gantſch geel; maer aen 't eynd geverwd als een Pad over 't ligchaem. Wijdlopigh is deeſe Geſchiedenis beſchreven van D. Moſanus, en Johannes Pincier, Med. Profeſſ. te Marpurgh, lib. 3. Ænig. 21.

Soeckt alle hoecken door, en vind eygentlijck een dood Dier, gehouden voor een *Baſiluk*. 1587.

Beſchrijvingh van deſelven geſtalte, aengemerckt van de gedaghte Lijf-*Medicus* des Koninghs.

Allerley vreemdigheden.

21. Desgelijcks van de vermaerde Doctor Sennertus, en andere; insonderheyd van de Poolsche Schrijver Odolanovius; gelijck hy betuygd uyt volle bewustheyd. Hier uyt sou nu oock blijcken / dat waeraghtigh is / 't geen van de giftigheyd der Basilisken, gesegt werd; en datse oock / haer selven in een Spiegel siende / sterven. Maer echter is hier uyt noch niet beweesen / datse uyt een Hanen-Ey souden voortkomen. Een breede en Voorbeeldlijcke Redenvoeringh van deese geheele Stof hebben wy in eene onser andere Wercken ter neer gesteld.

Sie 't twee de Deel onses Grooten Historischen Schouwtoneels van pag 93. tot 120.

Grouwlijcken Draeck in *Sicilien*; en hoe om 't leven gebraght. 1600. *J. P. Abelinus. A. Vlimmerus. Zach. Hogelius.*

In de Somer des jaers 1600. heeft sigh in Sicilien, nae een verschricklijck Hagel-Onweer / een grouwlijcken Draeck laten sien. De lenghte was van seventhien voeten. Met sijnen giftigen adem heeft hy om 't leven gebraght een aenmercklijck getal Menschen / gekomen om hem t'aenschouwen. Dood sijnde / vulddemen d'afgelighte Huyd met Stroo / en voerddese dus ten Schouwspel om door 't geheele Land. Dese Huyd / noch aen 't Monster sijnde / kon noch doorstoocken noch doorschooten werden. Men hieuw derhalven eenige seer groote Boomen om verr'; welcke men op deesen Draeck deed neervallen / en dus hem verpletterde. Dit was een Draeck op d'aerdbodem. Anno 1603. saghmen by Farrenroode, Eysenach, en d'omgelegene Oorden / een groot getal van vyerige Draecken in de Lught; doch aen d'eene plaets meer als aen d'andere. Deese voghten vyandlijck tegens een / met soodanigh een gerught / dat 't Volk dit geheele Gewest vol Soldaten meende te sijn; en dat groote Stucken Geschuts gelost wierden / tot aller seer groote schrick. Vermoedlijck sijn deese Draecken Verschijnselen in de Lught geweest / geen eygentlijcke soo genoemde Dieren. Diergelijcke Lughtteeckenen / met een groot geraes / als van een hevigh Gevegt / heeftmen dickmael vernoomen.

Vreeslijck Geveght van vyerige Draecken in de lught, 1603. *M. Sachs in Chron.*

Allerley vreemdigheden.

Nu wat van Wonderen aen Visschen. Anno 1610. sag d'Engelsche Capitain John Smit aen den Oever der Zee / niet verr' van de Haven S. Johannis, by aenbreeckenden dagh / op 't sneldste daer heenen swemmen een Vrouwlijck Zee-wonder. 't Quam op hem toeschieten. De gestalte was gantsch aensienlijck. Oogen / Neus / Mond / Wangen / Voorhoofd / ja 't geheele Aengesigt / was gelijk dat van eene der schoonste Jonck-vrouwen. De Turkois-blauwe hayren swierden over haere Schouderen heenen. Doe deese Zee-vrouw hem en sijnen Dienaer tot op de lenghte eener Spies was genaerderd / verschricktense beyde sodanig / datse te rugg' weecken. Sy / desgelijcks verbaesd / doock onder Water. Haest quamse weer boven: waer door Capitain Smit gelegenheyd kreeg / om haer andermael te beschouwen / alhoewel wat verder af. Van 't Hoofd tot aen de Navel wasse t'eenemael als een Mensch: 't overige deel was Visch. Sy begaf sigh nae een ander Schip / waer in sigh bevond Smits andere Dienaer / William Hacobbridge (naderhand Capitain in Ooft-Indien geworden) en onderstond sigh / met alle magt op te klimmen. Sulcker wijs verschrickte dit de Schiplieden / datse deese nieuwe Gast met Scheeps-haecken weer in 't Water dreven. Echter swom dit Zee-Wijf nae twee andere Scheepen: doch wierd daer desgelijcks afgeweesen. De gemelde John Smit heeft seer dierbaer betuyghd / dit alles ten vollen waeraghtigh te sijn; als die 't met eygener oogen had gesien / nevens soo veel andere.

Wondergeval van een seer schoone Zee-Vrouw, gesien van *Capitain John Smit* en veel andere. 1610.

Jos. Elleri Mirabil. Ind. Occid. Michaelides de Navigat. M. Grundmannus. Happelius, &c.

Den 2. van Februarius Anno 1598. geraeckte in Holland, tusschen Catwijck en Scheveningh, een Walvisch aen de grond / met een verschricklijck gehuyl. Wierd gevangen /

Walvisschen in *Holland* en *Braband*.

Allerley vreemdigheden.

en aen Land gehaeld. Was langh 52.; 't Manlijck lid 6.; de Staert breed 13. voeten. Anno 1603. wierd oock een Walvisch in de Schelde by Antwerpen bekomen; langh 42./ dick 12. voeten. Wonderlijcker is 't volgende.

Wonderbaer-geteekende Walvisch in Pomeren:

Den 24. May Anno 1588. wierd te Gripswald in 't Hertoghdom Pomeren gevangen een groote Walvisch / geteekend op de Huyd met veelerley Letteren en Figueren; als Kruycen / Swaerden / Vanen / Dolcken / Paerdskoppen / Oorloghs-scheepen / en soo voorts.

en Haringen in Noorweegen.

J. P. Abelinus. A. v. Meerbeeck. P. Nicasius. P. Oppenheimius. 1587. 1597.

Den 21. November Anno 1587. wierden drie Mijlen van Dronthen (Drontheim, Tronthem), Hoofdstad van Noorwegen, gevangen twee verwonderlijcke Haringen. Op yeder van deese saghmen twee gewapende strijdbare Mannen; en onder deselve eenige sonderlinge Characteren, of Teekenbeelden. Andere stellen onderscheydentlijcker / dat d'eene in Noorwegen, d'andere in Deenemarcken wierd bekoomen / beyde op deselve dagh; oock beyde overgesonden aen Koningh Frederick. Hier van heeft Ananias Jeraucurius een bysonder Tractaetje geschreven / en 't selve den gemelden Koning gedediceert. Eenige verhalen / dat deese Haringen van 't jaer 1587. alleen met swarte Characteren waeren gemarckt: maer dat Anno 1597. den 26. November andermael twee Haringen wierden gevangen in Noorwegen, soodanigh geteeckend / als wy hier boven hebben verhaeld.

Seer seldsaem gelobde Alantvisch. 1599. M. Zeilerus. M. Sachs. G. Reitling.

Anno 1599. den 2. Februarius heeft een Visscher in 't Land van Holstein, by Gottorp, in de Rivier de Schlye, met d'Angelroede gevangen een Alant-visch van bruyne en blancke verwe. Had om den hals een breede hoogh-opgesette Lob / twee-dubbel / gelijck Mannen en Vrouwen doemaels droegen: op d'eene zijde een uytgestreckte Menschen-hand / en daer in een wijd-uytgebreyde de Geessel-roede. Mond / Oogen en Staert waren bloed-rood. Deese Wondervisch wierd na Lubeck gesonden aen de Heer Doctor Bensinger, Vorstlijcken Holsteinschen Raed / die deselve heeft doen afbeelden / en d'Afdrucksels in verscheydene Landen gesonden.

Wonderbaer-geteeckende Visch, aen Keyser Rudolph toegesonden. 1602. Theophil. Kaunitz. M. Zeilerus. E. G. Happel. &c.

In May Anno 1602. na de vervaerlijcke Aerdbevingh in 't Eyland Cyprus, wierd een groote Zee-visch gevangen / die op den rugg' eens Menschen-hand had. De Visschers vereerden hem aen den Bassa van Nicosien. Anno 1609. in de Maend Augustus vingh men te Neusz in Silesien een verwonderlijcke Visch; waer op men / onder meer andere / oock deese Teeckenbeelden en Letteren duydlijck sagh afgebeeld: ♄ . ☿ . ♂ . ☾ . ♃ M. T. R. Om der seldsaemheyd wil wierd se Keyser Rudolph de II. toegesonden. D. Johannes Remelius heeft hier van een afsonderlijck Tractaet in druck uytgegeven.

Grimmigste Winter in Duytschland, Nederland, Frankrijk, Engelland;

Boven maten fel is geweest de koude der Winter Anno 1608. in Duytschland, Nederland, Franckrijck en Engelland. De grootste en diepste Wateren waren soo vast met Ys overbrught / datmen 'er met Wagenen en Paerden over-reed. In Zeeland lagen al de Havenen sulcker wijs bevrooren / dat 'er geen Schip uyt of in kon. Van Harlingen in Friesland reedmen met geladene Sleeden / en Paerden daer voor / over de Zuyder-Zee na Amsterdam; van Amsterdam weer na Harlingen. Hier lagh in Guarnisoen Capitain Georgh Flud. Sijn' Engelsche Compagnie deed hy in volle Wapenen op de Zee drillen / tot groote verwonderingh aller Menschen. 't Ys was van een ongelooflijke dickte.

Allerley vreemdigheden. 1608.

en sonderlinge Vreemdigheden, in deselve voorgevallen.

In de diepste Kelders onder d'aerde veranderden d'oudste en beste Wijnen in enckel Ys. 't Brood / heet uyt den Oven gehaeld / was terstond / als tot een harde Steen / bevrooren. Seecker Hollandsch Soldaet had een arm vol Hout afgehouwen. Doe hy 't een weynigh tijds had gedragen / vielen / te gelijck met 't Hout / beyde sijne handen ter aerden neer / even als waren se afgehouwen geweest. Ses weken langh voerdemen Wagenen en Paerden over de Rivier de Theems in Engelland. Veele Menschen en Beesten vrooren dood. D'Antwerpenaers hadden op de Schelde Tenten opgeregt / en malkander op 't ys te gast genoodighd.

Spel op 't Ys voor Antwerpen, byna in een jammerlijk Treurspel geeyndighd.

R. Bakius in Ps. 147. P. Winsemius Fr. Kron. A. v. Meerbeeck J. P. Abelinus, &c.

Men hield'er openbare Herbergen: men maeckte sigh lustigh met drincken en speelen. Doch deese Comedie was byna in een Tragedie veranderd geworden. By ontstaen dooy weer brack 't Ys onverwaght in stucken. Eenige Schollen met de daer op sijnde Menschen wierden / door de snelle loop des Waters / na de Zee gedreven; waer over sigh een jammerlijck gekerm verhief. Niemand kon haer helpen / tot datse by Callo, twee mijlen van Antwerpen, waren gekoomen; daer men haer noch met Scheepen af haelde. Buyten twijffel is haer deese anders gantsch korte reys vry langh gevallen. 't Getal der Menschen / welcke sigh dus op de Schollen bevonden / was ontrent drie-honderd. Vermoedlijck heeft d' Ebbe 't Ys doen scheuren / en los barsten.

D. Martini Lutheri gelijckenis van de Winter.

D. Martinus Lutherus pleeg de Winter te vergelijcken by een Sondvloed, welcke yeder jaer weer koomd; en een warme Stoof in dien tijd by d'Arcke Noachs, waer in men tegens de Vorst bewaerd is. Sulck een Stoof is de geene / welcke se hebben konden / in deese bijtende koude wel te pas gekoomen.

Onverdraeghlijck-heete Somer in Engelland, Duytschland; daer een Voeder Hoy 70. Hollandsche guldens gold.

Anno 1583. was 't in Engelland sulck een dorre / heete Somer / dat 't Vee / door Water-gebreck / allerweegen stierf. Selfs de Rivier de Theems drooghde soodanigh uyt / dat 'er een Ruyter door kon rijden tot by de Londensche Brugg'; volgens 't getuygenis van Richard Baker, in sijne Kronijck van Engelland. 't Jaer 1590. was soo boven maten droogh / dat het in 38. weecken aghter een niet eene druppel regende. De hitte was t'eenemael onverdraeghlijck. Bloots voets konnen door de Rivier d'Elve gaen. In de geheele Stad Zwickauw was niet eene Put / die Water had. Een Voeder Hoy gold 40.; te Dresden 70. Hollandsche guldens.

In Italien, en aen-

Anno 1598. was de Somer in Italien soo heet / dat alle Gewassen verdor-

dor-

Allerley vreemdigheden.

merckelijckheden. 1583. 1590. 1598.

Toh. Smit. M. Zeilerus. J. Stieflerus. P. Costo.

dorden. Men kon de Wegen / om te gaen / of te wandelen / niet gebruycken / ter oorsaeck van de brandingh der Son / en de geweldige meenighte des Stofs. Te Romen gaf de Raed aen seeckere persoonen 700. goudene Kroonen / om geduerigh Water op de Straten der Stad te sprengen / tot verhinderingh van de Stof-opvliegingh. Men moest by naght gaen / of reysen / wyl 't over dagh niet doenlijck was. Veelerwegen was d'Aerde met groote kloven van een geborsten. Over dagh waren de Straten onbevolckt / de Weegen eensaem. Niemand gingh'er op / als door de nood gedwongen.

Rutzky, des Keysers Rudolphi Schatmeester, verhinghd sigh selven, waerom. Spoockeryen na sijne dood; opgegraven; verbrand. 1612.

J. P. Abelinus. M. Zeilerus. Sigism. Carelstein. M. Wiesnek. M. Ingolstadius, &c.

Soo haest Keyser Rudolph overleeden was / wierden te Praegh, op ordre van Rudolphi Broeder Matthias, eenige sijner Staets-Dienaren gevangen genomen; onder welcke oock was de Keyserlycke Schatmeester Rutzky, wijl hy niet ten besten huys gehouden / de Keyserlycke gelden niet getrouw genoegh behandeld had. Hy bemerckte genoeghsaem / dat sijn Proces een quaed eynd sou neemen. Wierd derhalven sijn' eygene Beul / en verhingh sigh in de Gevanckenis. Daer op heeftmen 't doode ligchaem door de Scharpreghter doen vierendeelen; echter de stucken op den Witten Bergh begraven. Van doe af aen lieten sigh (volgens veeler getuygenis) in de Kamer / waer in hy sigh selven had omgebraght / grouwlijcke Spoockeryen sien en hooren. Veele verseeckerden / datse Rutzky, of de boose Geest in sijne gedaente / nu op een Bock / dan op een Paerd sagen sitten. Immers / de Raed / hier uyt oordelende / dat hy d'aerde / welcke hem bedeckte / niet waerdigh was / deed de stucken sijns ligchaems opgraven; verbranden; en d'asch werpen in de Muldauw (Molda, Multauw; eygentlijck van de Boheemers genoemd Ultawa), een Rivier / die uyt Oostenrijck door Boheemen, en de Stad Praegh loopt.

Wonderlijcke en tastlijcke Verschijningh des gesneuvelden en begravenen Hoofdmans Attis, aen sijnen grooten

Anno 1580., onder de Belegeringh der Stad la Fere in Picardyen door de Koningsche (korts te vooren door de Prins van Conde veroverd) sneuvelde Hoofdman Attis. Hy was de sonderlinghste vriend en Slaepgesel van du Temps. Men begroef hem noch dien selven dagh / na Soldaten-gebruyck. 's Naghts / als du Temps te bed lagh / wierd soo hard aen 't Venster gestooten / dat hy er van ontwaeckte. Door 't selve sagh hy Attis in de Kamer koomen. Hy wou opstaen; doch deesen Schijn-Attis belettede 't hem / en leydde sigh tusschen de Laeckens nevens hem neer. Du Temps, gantsch verbaesd / begon sigh echter in te beelden / dat hy de dood en begraefnis van Attis moest gedroomd hebben / vermits hy hier / na sijne gewoonte / by hem quam. Evenwel seyde hy tot hem: Is 't mogelijck / dat gy niet dood; en van ons niet begraven soud sijn? Attis antwoordde alleen spotlijck: Hy sou maer slapen. Doch du Temps, met sijne Ogien die van Attis aenroerende / bevond deselve kouder als Ys. Sprongh van 't bed af / en riep: Capitain Attis, hoe benje soo koud?

Allerley vreemdigheden.

Vriend en Slaepgesel du Temps, in sijn Bed. 1580.

Alsse nu ontrent anderhalf uyr dus by malkander waren geweest / en du Temps niet weer wou gaen leggen / stond Attis op; maeckte sigh weer door 't Venster wegh; en seyde: Datmen hem sijn bed niet gunde. De Dienaren van du Temps hadden dien Attis desgelijcks sien in koomen / en weer uytgaen. Du Temps, een persoon van aensien / heeft dit geval met eygener mond verhaeld en bevestighd aen de voortreflijcke Geschiedschrijver Sieur d'Aubigne, die 't selve sijne Histoire Universelle heeft ingelijfd / Tom. 2. lib. 4. cap. 10. fol. 371.

Seldsame Satans-bedrijven te Calkar, soo langh de Spaenjaerden daer in Guarnisoen lagen. 1598.

Koningsb. Schledius. Onoltzbach.

In 't jaer 1598., als de Spaenjaerden binnen Calkar, een Steedje in 't Hertoghdom Cleef, lagen / heeft daer de Satan verscheydene Verschyningen aengesteld. Somtijds vertoonde hy sigh als een Krijghs-Officier: besoght by naght de Waghten; en wierp vier of vijff Soldaten van de Wal af / soo datse dood gevonden wierden. Dan weer voerde hy de Waght op en af. Op een andermael reed hy in een Curas te Paerd / by sigh hebbende een Bende Ruyters; sulcke / als hy een Officier was. Veelerley diergelijcke dingen reghtede hy aen / tot seer groote schrick der Burgery en Besettingh. Dit Duyvels-spel heeft geduerd soo langh de Spaenjaerden daer in Guarnisoen lagen. Met haer vertreck uyt Calkar hield het op.

Veelerley andere voorby gegaen.

Meer seer vreemde Satans-bedriegeryen en verschyningen / voorgevallen onder Rudolphi Regeeringh / souden wy hier invoegen; doch willen ons en den Leeser ontrent deese Stof niet langer beesigh houden; te meer / wijl wy soo veel andere dingen in dit Werck te verhandelen hebben. Alleen sullen wy hier noch voorstellen een seldsaem wonder-geval / verhaeld van verscheydene / en daer onder geleerde Schrijvers / uyt verseeckerde kennis; insonderheyd oock van Ulricus Brennerus; die alles seer nauwkeurigh heeft nagevorscht / met volle ondervindingh van de waerheyd der saeck.

Wonderbare Verschijningh van een kleyn Mannerje aen een arme Boerendochtertje, uytgegaen met twee Korven, om Hout te rapen, 1605.

In Februarius Anno 1605. sond een arme Boer / woonende ten Dal, een Mijl weghs van Quedlinburgh, onder 't Gebied van de doemaels regeerende Hertogh Henrick Julius van Brunswijck, sijne Dochter na een bygeleegen Bosch / om in een Draegh-en Hand-korf wat Hout ten brand te gaen rapen. Doese nu beyde deese Korven had gevuld / en weer na huys gingh / verscheen haer een Manneken / in 't wit gekleed; seggende tot haer: Werp dit Hout uyt / en volgh my met de leedige Korven / soo sal ick u wat anders toonen / 't welck gy sult mee neemen / en u nutter sal sijn. Daer op vattede hy haer by den arm; voerde haer na een Heuvel / en wees haer een plaets / daer een groote meenighte van Silvere Munt lagh. Dit geld scheen als uyt d'aerdbodem op te wellen. 't Jonge Dochtertje over dit Gesight niet weynigh verbaesd / wou haer by een gesprockeld Hout niet wegh smijten; maer weeck te rugg'; derhalven 't gedaghte Mannetje d'eene Korf selfs in handen nam; uytschuddede; daer na deselve met deese

Munt

llerley vreemdigheden.

an welcke y d'eene met Silve- e Munt ulde; en vat sigh aer by bedroeg.

Munt vulde; doe haer die weer gaf/ en haer deese woorden liet hooren: Ga nu heenen na uw Huys met dit Silver/ 't welck d'uwe meer dienst sal doen/ als dit Hout. Hy wou/ datse d'andere Korf oock leedigh sou maecken; doch sy begeerde niet; seggende/ datmen met dit Hout eeten voor hare Susterthens en Broertjens moest koocken. Hier op liet hy haer gaen. Sy quam met de Korven/ d'eene vol Hout/ d'andere vol Silver/ t'huys/ en verhaelde alles wat haer was bejegend. Haest wierd dit door 't geheele Dorp rughtbaer. Al de Boeren liepen na de plaets/ van 't Dochtertje genoemd/ met Picken en Schuppen/ om daer te graven; in meeningh/ van een groote verborgene Schat te sullen bekoomen; doch vonden niets met allen.

Hertogh Henrick Julius koopt een pond van deese Munt.

Hertogh Henrick Julius deed een pond gewight van dit Silver-geld halen/ en gaf er ryckelijck de waerde voor aen den armen Boer. Desgelijcks koght N. Everkan, een voornaem Burger te Halberstad, oock een pond van deese Munt.

andere persoonen ock.

De stucken sijn groote/ en kleyner. Meer als eenerley Stempel/ of Munt-druckfel/ staet'er op. D'eene hebben een Marien-beeld; d'andere een Bisschop in sijnen Stoel; noch andere wat anders ten Munt-teecken. Rondom deese Beelden staet een seer oud/ onleesbaer Schrift. Sommige Letteren schijnen oude Gotthische; andere Hebreeuwsche, Grieckfche, Latijnsche.

Nauwkeurige Afbeeldingh van twee deeser Munt-stucken.

Wy hebben hier doen voorstellen tweederley Afbeeldselen deeser Munten/ soo als de gemelde Brunnerus deselve op 't aldereygentlijckste in Koper heeft doen naboorsen. A. Gummerus getuyghd oock/ dat hy ses deeser Penningen/ elck van bysondere grootte en stempel/ heeft gekoght/ alle van seer fijn Silver.

Moord te

Anno 1605, wierd te Londen in Engelland wonderbaerlijck een Moord ontdeckt door een Droom. Anna Waters, verleyd door eene harer Boelen/ heeft bewilllighd in de verworgingh haers Mans; en na de volbraghte dad hem heymlijck gedompeld onder de Koe-dreck in de Koe-stal. De Man wierd gemist. Sy maeckte daer over een groot misbaer; en wist soodanigh te veynsen/ dat niemand eenigh quaed vermoeden op haer wierp. Maer de Heere onse God wist 't verborgene aen den dagh te brengen. Seecker Burger droomde/ dat sijnen Buerman Waters verworghd/ en in den Dreckhoop der Koe-stal begraven was. Deese Droom maeckte hy bekend; waer op de Constabel stucks na 't Huys gingh; ondersoeck deed; en 't Lijck vond juyst op de plaets/ den voorgedaghten in sijnen Droom aengeweesen. Terstond wierd de Vrouw gevangen genoomen/ en/ na gedane bekentnis/ verbrand.

Allerley vreemdigheden.

Londen van een Vrouw aen haren Man, wonderlijck door een Droom ontdeckt. 1605.

R. Baker. T. Flynth. J. Neocastell.

Vreeslijck was 't oordeel Gods over een heylloose op 't Spel versottede Vloecker. Eenen Penichon, geboortigh van Persenac in Angoulesme, sat te Parijs gevangen; doch kon in deese staet sigh noch niet onthouden van speelen; 't welck hem in September Anno 1610, een verschrickelijcke dood toebraght. Als hy al sijn geld had verlooren in 't Kaert-spel tegens sijne Meede-gevangene/ sprack hy seer verschrickelijcke Vloecken over sijn Ligchaem en Ziel uyt/ indien hy oyt weer een Kaert in handen nam. Daer verliepen maer weynige dagen/ wanneer hy weer op nieuws begon te speelen; oock op nieuws seer onstuymigh te vloecken over eenigh verschil/ wegens 't geven der Kaert. Eenen der daer by sijnde vermaende hem/ te vreesen voor Gods reghtvaerdigheyd; doch hy vloeckte noch meer als voorheenen; soo dat men 't Spel moest herdoen. Soo haest hem

Verschrikkelijck en plotslijck oordeel Gods over eenen *Penichon*, een vloeckenden en sigh vervloeckenden Speeler te *Parijs*. 1610.

J. P. d'Auxerre. J. Pêcheur. Mercure François lib. 6. pag. 362., &c.

Dwael-geesten.

d'eerste drie Kaert-bladeren in de hand waren gegeven/ leyde hy deselve voor hem op de Tafel neer; en sijn' armen kruyswijs buygende/ gaf den Geest/ sonder dat yemand sulcks gewaer wierd. Eenen van 't Geselschap stiet hem met d'Elleboogh aen/ om hem uyt den dut te helpen; doch hy viel t'eenemael dood ter aerden neer.

Door de plotslijcke Hert-beklemdheyd eener Moeder haren Zuygelingh behouden midden in de brandende Windelen. 1584. Guil. Fab. Hildanus.

Door middel van een geluckige angstgevoelingh/ sonder d'oorsaeck te weeten/ is een Kind wonderbaerlijck de dood ontkoomen. Anno 1584. gebeurden 't te Hilden, dat de Huysvrouw van Gerard van den Sandbach, haer kleyn Kind geswaghteld hebbende/ (ondertusschen was/ buyten haer weeten/ een vyervonck in de Doecken gesprongen) 't selve in de Wiegh neerleydde/ en alsoo na haren Hof gingh/ om daer eenigh werck te verrighten. Terstond gevoeldese sigh aengevallen van een ongewoon-grooten anghst en beklemdheyd des herten. Dit veroorsaeckte/ datse in aller haest weer binnens huys liep. Nauwlijcks hadse haren voet over den dorpel geset/ offe sagh de Keuken vol roock/ en haren Zuygelingh midden in de brandende Windelen; doch niet alleen noch levendigh/ maer oock/ door een sonderlinge bewaringh Gods/ t'eenemael onverseerd van 't vyer gebleven.

Kercklijke Geschiedenissen, en Dwael-geesten.

Wat nu de Kerck en Kercklijcke Geschiedenissen belanghd/ van de Verbolgingh der Protestantsche Geloofs-verwanten hebben wy gesproocken onder de Voorvallen van yeder Land. Van de gevaerlijcke swarigheden in de Kerck/ en te gelijck in de Politie en Staet der Vereenighde Nederlanden, wegens de hevige verschillen tusschen de Remonstranten en Contra-remonstranten, sullen wy in't volgende Boeck handelen/ om dit werck verbolgens na den anderen af te doen. Hier sullen wy alleen spreecken van sommige persoonen/ buyten de Remonstranten, welke of in of buyten de Kerk sommige nieuwe of vernieuwde Leeringen hebben op de baen gebraght/ eenige tot groot; andere tot minder nadeel van deselve.

Lælius, en sijnen Neef Faustus Socinus,

Onder des Keysers Rudolphi Regeeringh heeft geleeft en geschreven Faustus Socinus, Neef van Lælius Socinus, gebooren uyt een voornaem Geslaght te Siena, Anno 1539. Was de Soon van Marianus Socinus, een beroemd Jurist. De gemelde Lælius Socinus heeft de gevoelens der Socinianen (dus genoemd insonderheyd na Faustus Socinus), volgens 't getuygenis der gantsche Christenheyd, niet eerst op nieuws bedaght/ maer vernieuwd en by een vergaderd uyt de Leeringen der oude voor Ketters veroordeelde Menschen Ebion, Cerinthus, Sabellius, Carpocrates, Paulus Samosatenus, Arrius, Photinus, Macedonius, Theodotius, en meer andere/ aengaende de Nature Gods: behalven dat hy en sijne Navolgers werden gesteld noch eenige dingen gemeen te hebben met d'oude Sadduceën, Manicheën, Pelagianen, Donatisten, en met de nieuwe Michael Servetus, Valentinus Gentilis, Georgius Blandrata. Dus oordeelen de Gereformeerde, Luthersch-Euangelische, en Roomsch-gesinde van haer. Welcke haer oock niet willen tellen onder 't getal der Christenen, wijlse haer noemen wrevelige/ hardneckige Versaeckers der H. Drieenigheyd/ tegens welckese veel sware lasteringen uytwerpen; loogchenaers der eeuwige Godheyd/ en der volle genoeghdoeningh onses Heeren Jesu Christi; behalven noch d'andere haer toegeschrevene dwalingen van de H. Schrift/ van de Menschlijcke Reden; van de Fundamenteele Artijckelen des Geloofs; van Gods Eeuwigheyd; Over-al-tegenwoordigheyd; Voor-kennis; Voor-verordonneeringh; Scheppingh der eerste Menschen; Erfsonde; staet der Vaderen onder 't Oude Testament; Reghtvaerdighmaeckingh des Sondaers voor God; 's Menschen volmaecktheyd; Kerck/ Doop/ Avondmael; staet der Zielen na dit leven; Opstandingh des vleeschs; Helsche verdoemenis/ &c. Ondertusschen evenwel strijcken in 't gemeen de Remonstranten en veele onder de Mennonisten sulck een hard Vonnis tegens d'aenhangers van Socinus niet; noch wegen hare dwalingen soo swaer als d'andere.

van de gantsche Christenheyd beschuldigd te sijn vernieuwers van de dwalingen der slimste oude Ketters, en van de Christenen uytgesloten.

In welcke Artijckelen sy anders gevoelen.

By welcke hare dwalingen soo swaer niet gewogen werden.

Lælius Socinus heeft 't Fundament gelegt, waer op Faustus Socinus verder heeft gebouwd.

Als Lælius Socinus Anno 1562. te Zurich was gestorven (derwaerts hy uyt Italien was geweecken; en daer hy de Predikanten door schoonschijnende woorden soodanig had weeten te bekruypen/ datse hem hielden voor een reghtgelovigh Euangelisch Christen) wierd sijnen Neef Faustus Socinus Erfgenaem van al sijne Schriften; en te gelijck van sijne Gevoelens/ in deselve vervat. Op Lælii Gronden bouwde Faustus al voort; en voeghde tot desselven heymlijck-gehoudene Artijckelen noch veel andere; tot dat hy by een braght sulck een Religie, als naderhand van sijn' Aenhangers wierd gevolghd; noch heden werd verdeedighd/ en bekend is onder de Naem van de Sociniaensche. Faustus Socinus contr. Erasm. schrijft (volgens D. Samuel Pomarius cap. 2. de præfat. Anonym. §. 30.), dat sijnen Oom Lælius sijne verklaringh der woorden Christi Johan. VIII. (door een breede toedoeningh), Eer Abraham een Vader veeler Volkeren was, door de bekeeringh der Heydenen in 't Nieuwe Testament, ben ick alreeds 't Light der Wereld, van Christus selfs heeft bekoomen/ door veelvoudige Gebeeden/ en dat hem sulcks van God is ontdeckt geworden. Faustus Socinus is gestorven Anno 1604.

Lælii roem van Goddelijke openbaringh ontrent sijn uytleggingh der woorden Joh. VIII.

Ernstige Handelingen en Placcaten der Heeren Staten Generael van de Vereenigde Nederlanden:

Anno 1598. hebben de Staten der Vereenigde Nederlanden d'ingekoomene Socinianen Andreas Vaudovius en Christophorus Ostorodius (van welcke wy hier na in 't Tweede Boeck onder de Kercklijcke Geschiedenissen yets meer sullen seggen) uyt Polen herwaerts gesonden/ geboden/ binnen thien dagen te vertrecken uyt de Geunieerde Provintien; en geordonneert/ dat hare meegebraghte Sociniaensche Boecken op 't Comptoir der Generaliteit souden verbrand werden; gelijck blijckt uyt 't Register harer Resolutien van den 8. September des genoemden jaers. Oock hebben de Heeren Staten van Hol-

Dwael-geesten.

oock van de Heeren Staten van Holland en West-Friesland

tegens de Socinianen en Sociniaensche Boecken, Anno 1598. 1653. 1654.

Holland en West-Friesland Anno 1653. een ernstigh Placcaet uytgegeven tegens d'invoeringh van Sociniaensche Leere / Conventiculen, Boecken / &c.; als waer door (seggense) niet alleen de Naem Gods seer grouwlijck veronteerd en gelasterd werd; maer oock de Gemoederen van veele harer Ingeseetene wierden verontrust / &c. op pœne, van te sullen gestraft werden als Lasteraers van Gods H. Naem / perturbateurs van de gemeene rust / voor d'eerste reys met Bannissement; voor de tweede met arbitraire correctie: nevens verbod aen alle Boeckverkopers / eenige Sociniaensche Boecken / als Godslasterlijck en pernicieus, te drucken / herwaerts in te brengen / te verkopen / &c. / op daer toe gestelde hooge geldboeten / en straffen. Te gelijck met gebod aen deselve / alle Sociniaensche onder haer sijnde Boecken te brengen aen de Magistraten harer Steden / &c. Welck Placcaet vernieuwd en bekraghtighd is Anno 1654. Met bevel aen d'Overheden in de Steeden van Holland, nauw agt hier op te neemen; alsoo veele Socinianen sigh verschuylden onder de Remonstranten en Wederdopers, &c. Hoe 't nu staet / is yeder bekend.

Dirck Volckertsz. Coornhert.

Vreemde dwepery van sijnen Vader, een Laecken-koper t'Amsterdam.

Dircks Houwlijk, tegens sijns Vaders Testament

Onder ons is opgestaen eenen Dirck Volkertsz. Coornhert, geboren t'Amsterdam Anno 1522. Syn Vader was een Laeckenkooper. Had eenige vreemde Grillen in 't Hoofd gekreegen; soo dat hy in den besten tijd sijns levens en vollen vloey sijner Neeringh / plotslijck deselve verliet; seggende / hy had nu genoegh om van te leven / en begeerde niet meer. Onaengesien sijne Huysvrouw hem ernstigh hier van afmaende / met voordraginghe / datse rycklijck met kinderen waren voorsien / voor welcke men oock behoorde te sorgen / op datse eerlijck door de weereld moghten geraecken / soo liet hy echter sigh niet bewegen. Sy hield de Winckel noch wel aen / doch noyt wou hy sigh met deselve meer bemoeyen. Synen jonghsten Soon was deesen Dirck Volckertsz., van een seer wispeltuerigen aert. Nam een Dochter ten Vrouw tegens sijns overleedenen Vaders Testament: derhalven hy oock sijn Vaderlijck Erfdeel moest missen: 't welck hem dies te beswaerlijcker viel / wijl sijn' Echtgenoot hem niets ten Houwlijcks-goed had toegebraght.

Steld hem in armoede.

Leerd de Latijnsche Tael, nu al 30. jaren oud.

Sijn oversettingen; waer onder oock de vuyle

Hy begaf sigh in dienst by Reynard (Reynier) van Brederoode, Vryheer van Vyanen; doch haest was hy 't daer moede. Trock na Haerlem, daer hy begon een Figuer-Etzer in koper te werden: maeckte oock somtyds eenige Gedighten / na den trant diens tyds / tot sijne geinventeerde Platen; doch dit Etzwerck viel soo grof / als de plompste houtsneede sijn moght. Hy was alreeds over de 30. jaren oud / doe hy sigh stelde om de Latijnsche Tael te leeren; uyt welcke hy eenige Boeckjens in 't Nederduytsch heeft overgeset; als: Officia Ciceronis; Seneca de Beneficiis; Boëthius de Consolatione Philosophiæ; Herodiani Historia; eenige stucken van de Poët Homerus; een gedeelte van Pauli Jovii Historien. Maer dan oock heeft hy / doe hy alreeds verr' over de 40. jaren oud was / vertaeld de Vijftigh (soo genoemde) Lustige Historien van Johannes Boccatius, gevuld met veel onbetaemlijcke / oneerlijcke / aenstootlijcke / voor eerbare ooren t'eenemael ergerlijcke dingen; met daer onder en bylopende schandlijcke misbruyckingen van Gods heylige Naem.

Dwael-geesten.

Boccatius.

Werd Notarius, Secretarius van Haerlem; der Staten van Holland.

Wijckt een en andermael uyt 't Land.

By eenerley Beroep kon hy niet blijven / wegens de geduerige veranderlijckheyd sijner Sinnen. Anno 1561. wierd hy Notarius. Anno 1562. Secretarius der Stad Haerlem. Onder de Nederlandsche onrusten / en als hy een wijl tijds in den Haegh gevangen had geseeten / begaf hy sigh nae Cleef; daer hy de kost won met Plaet-Etzen. Quam Anno 1572. weer herwaerts. Wierd Secretarius der Heeren Staten van Holland. Weeck andermael uyt 't Land / wegens verschil met den Graef van Lumay, en onthield sigh binnen Embden; van waer hy sigh weer nae Holland maeckte. In sijne jeugd had hy / als van een woelaghtige drift / Spaensje en Portugal besoght; doch daer / in 't stuck van Religie, niet veel goeds geleerd; al yets van 't Pausdom ingesoogen: waer by vervolgens Libertinistery quam. Van alle Secten wou hy een Olipodrido maecken; van de Kerck (seyde men) een gemeene Stal voor Schapen / Honden / Vossen / Varkens. Tegens niemand was hy bitter / als alleen tegens de Gereformeerde; welcke hy op 't hevighste schold; met allerley snoode gevolgen uyt hare Gevoelens beswaerde. In 't bestrijden van de Leere der Prædestinatie is hy D. Arminii Voorganger geweest / die door Coornherts Boecken eerst tot afwijckingh van de Leere der Gereformeerde Kerck is gebraght; volgens 't Getuygenis van J. Uytenbogaerd selfs / in sijne Kercklijcke Historie; in 't volgende Boeck deeses Wercks van ons by te brengen.

Wil van alle Secten een Olipodrido maken.

Was tegens geene Religien bitter, als tegens de Gereformeerde.

Korte voorstellingh van eenige sijne Gevoelens; seer na by komende d'oude Pelagianen, en nieuwe Socinianen.

Behalven dit loogchende hy d'Erf-sonde / en gaf een Tractaet uyt / onder de Titel van Vreemde Sonde, Vreemde Schuld, en Vreemde Straf. Erkendde geen natuerlijcke Verdorvenheyd in den Mensch / in en waer door hy van natueren een Kind des Toorns sou sijn. Dreef / dat een Mensch door sijn' eygene Gereghtigheyd / soo als hy die heeft binnen sigh selven / wanneer hy die daedlijck oeffend / voor God reghtvaerdigh bestaen kan en moet. Datmen de Wet Gods volkomen kan onderhouden; Noemde de Regtvaerdigheyd Jesu Christi, ons uyt genade geschoncken / en door 't Geloof aengenomen / een waengeregtigheyd. Voorts wierd hy van d'Orthodoxe gesteld / d'oude Pelagianen en nieuwe Socinianen of geheel / of seer na by te komen. De Gereformeerde Kerck maeckte in sijnen sin de Bepalingh al te nauw: andere Secten moesten 'er oock ruymte in hebben.

Was een Spotter met alle Religiens maer een geswoor-

Hy bespottede wel alle Religien schamper genoegh / als Roomsch-gesinde, Lutheranen, Mennoniten, David Joristen, Henrick-Nicolaiten, of die van 't Huys der liefde (de Remonstranten waeren 'er noch niet) / maer

Dwael-geesten.

n: vyand der Gereformeerde.

alleen de Gereformeerde was hy een geswooren vyand; welcker Leere hy geduerig noemde de Calvijnsche; daer doch deselve in Switserland en Franckrijck was geweest/ eer noch Calvinus eenige kennis van de Theologie had. In sijn Bewerp van een onpartijdige Kerck Christi steld hy'er sulck een/ dat'er d'alderslimste Ketters in behooren: „Deeser Kercken Gemeente/ seght hy/ houd „voor Broederen/ die kenbare groove Sonden vermydende/ voor waeraghtigh houden de Canonique Schriftuer/ de Twaelf „Artijkelen des Geloofs simpelijck; en daer „by geloven en bekennen/ dat God de Vader alleen sy een waere God/ en dat Jesus „sy Christus, gesonden van God. Geerne sullen de volslagenste Arrianen dit onderteeckenen. De 16. §. sluyt de Gereformeerde uyt deese Kerck: Welcke sijne Kerck de Sacramenten, Doop en Naghtmael/ maer alleenlijck gebruyckt om der swacken wil; doch 't nalaten der Sacramenten is geen sonde/ 't gebruyck geen Deughd. Meer willen wy uyt dit sijn Boeckje niet trecken. De begeerige Leeser kan 't selfs na sien.

Eenige weynige dingen voortgebraght uyt sijn Bewerp van een onpartijdige Kerck Christi.

Eenige Libertijnsche Magistraets-persoonen in Holland gebruyckten sijne Pen/ om haer' onbetaemlijcke handelingen/ gepleegd tegens de Gereformeerde Kerck en de getrouwe Leeraren in deselve/ te Justificeeren. Anno 1581. (ontrent negen jaren voor sijne dood) heeft hy voor de Roomsch-Catholijcke te Haerlem ingesteld en geteeckend 't Request aen Prins Willem van Oranje; met alle kraght aendringende op de vrye oeffeningh harer Religie; niet sonder veele harde en vry verre-siende woorden tegens de Heeren Overheden der Stad/ welcker Ingeseetene en Onderdaen hy was (deselve/ wegens d'intoomingh der Paus-gesinde, opentlijck en bitterlijck beschuldigende van Conscientie-dwangh), tegens de Predikanten/ tegens de Gereformeerde Leedematen te Haerlem; daer tegens seer hoogh opgronckende/ en/ dickmael tegens de blijcklijcke waerheyd en ondervindingh/ verheffende der Roomschgesinden getrouwheyd en sonderlinge liefde tot 't Land. Jae/ hy ontsagh sigh niet deese woorden te gebruycken: „Daerom oock „meende/ dat het al veel meerder betaemd/ „datmen Maintineere (dat is verre van Ex„tirpeeren) een Religie, die van aenbegin „in Holland was/ dan datmen permiteere „een Religie, die daer over twintigh jaren „noyt/ noyt opentlijck geëxerceert, en over „t'sestig jaren noyt van gehoord was. Welke „permissie henlieden (te weeten/ de Ge„reformeerde) immers wel behoorde genoeg „te sijn. Sie 't geheele Request in sijne Wercken, eerste Deel, op 't eynd; en daer aghter sijne sleghte/ doch gantsch trotse/ en selfs tegens de Magistraet seer onbeleefde verontschuldigingh van dit sijn bedrijf. Sijnen Brief aen den Burgermeester Verlaen te Haerlem, over 't selve stuck/ als van de Heeren Regeerders vry qualijck opgenoomen/ is stout vermeeten/ oneerbiedigh. 't Onderschrift is: Vale D. Consul, en verstreckt een Burgermeester, dat's een voorstander van 't goede reght van V. L. Vrient en Met-burger D. V. Coornhert. In 't selve eerste Deel sijner Wercken/ fol. 484. en de volgende/ wil hy rondlijck beweeren/ dat de Roomsche Kerck beeter is als de Gereformeerde, &c. Dit heeft hy gesteld by manier van t'samenspraeck. In 't derde Deel vindmen sijn Tractaet, genoemd Verschooningh van de Roomsche Afgodery.

Gebruyckt sijne Pen tot Justificatie eeniger Libertijnsche Magistraten.

Steld voor de Roomschgesinde te Haerlem in 't Request aen Prins Willem, om haer te doen hebben volle Religions-exercitie.

Met vergalde woorden tegens de Magistraet, Predikanten, en Gereformeerde te Haerlem.

Beweerd, dat de Roomsche Kerck beter is als de Gereformeerde.

Hy had gemaeckt een taemlijck-groot Boeck van de Prædestinatie, Verkiesingh en Verwerpingh Gods, ontwarringh: beswaerende daer in de Gereformeerde Kerck seer grouwlijk door quade uyt hare Leere getrockene Gevolgen/ even als naderhand de Remonstranten hebben gedaen. De Staten van Holland en West-Friesland dit bekend geworden sijnde/ verbooden 't selve te drucken/ als strijdende tegens d'eere Gods; en de Gereformeerde Religie ten hooghsten schaedlijck. Evenwel quam 't binnen Ter Goude voor den dagh: derhalven de gedaghte Staten door Brieven de Magistraten der andere Steeden hier van waerschouwden; begeerende/ dat d'Exemplaren souden werden opgesogt door de respective Officieren; nae sigh genoomen/ en tegens de Verkoopers geprocedeert nae behooren. Sonden te gelijck over een Lijst van Coornherts onware en schendlijcke misduydingen/ &c. Haest daer na veranderden de sinnen/ doe eenige Leerraers der Gereformeerde Kerck de voetstappen van Coornhert volgden. Wat J. Uytenbogaerd van hem verhaeld/ kanmen vinden in sijne Kercklijcke Historie; en daer by nasien J. Triglandi Aenmerckingen daer tegens in sijne oock Kercklijcke Historie.

Sijn Boeck tegens de Prædestinatie door de Staten van Holland verbooden te drucken: echter Ter Goude uytgekoomen: doen ophalen.

D'Autheur van Coornherts levens-beschrijvingh (eenen van sijnen aenhangh/ en sijnen seer grooten Vriend; gevoeghd voor 't eerste Deel sijner Wercken; welcke alle by malkander/ en t'Amsterdam in drie Deelen gedruckt sijn in fol. by Jacob Aertsz Colom Anno 1630., door toedoen en behulp van een deel Remonstranten, Mennoniten, Libertijnen, oock Politique, die veel van Coornherts Schriften hielden/ en sigh inbeeldden/ datse met een vreedsaem/ Burgerlijck-eerlijck leven voor God souden konnen bestaen/ sonder eenige Religie in 't bysonder t'omhelsen)/ segt: dat Coornhert op den 27. October Anno 1590., noch geen twee dagen voor sijnen dood/ tot Cornelis Willemsz., openbaer Notarius, en Secretarius van de Weeskamer binnen Ter Goude, seyde met een grooten yver: „Ick heb van God een Ziel ontfangen/ die „behoord hem toe. Indien ick die besitte „als mijn eygen/ soo doe ick qualijck; maer „besit ick die als Gods/ soo doe ick reght. „'t Is geen eygendom. Hy magh die VER„WERPEN of BEHOUDEN, soo 't „hem GELIEFD, ick heb geen klagen. „Maer God is goed/ en sal midsdien sijn „GOED SCHEPSEL niet verderven. De Gereformeerde mercken hier op aen/ dat hy in deese woorden opentlijk herriep 't geen hy geduerigh tegens de Leere der Prædestinatie,

Sijne dood Anno 1590.

Seldsame en sonderlinge woorden, korts voor sijne overlijden uytgesproocken, waer in hy, aengaende de Verwerpingh sijner Ziel hooger gaet als uyt de Gereformeerde, vol-

Dwael-geesten.

natie, soo die in de Gereformeerde Kerck geleerd werd / had uytgeworpen met veele Lasteringen. Jae / dat hy hier klimd tot den hooghsten Trap / als hy sijne Ziel noemd een goed Schepsel Gods, en evenwel seght / dat God die sijne Ziel / dat goed Schepsel (sonder bijvoegingh dat het verdorven was) magh verwerpen nae sijn gelieven; en dat hy in sulck een geval niet had te klagen. Dat hy dus / na hy de dood sijnde / van de Verwerpingh hooger heeft gesproocken / als de Gereformeerde doen. Maer dat hy / daer hy van de behoudingh deeser Ziel spreckt / niet eens gewagh maeckt van de Middelaer en Salighmaecker Jesus Christus, door wien God de sijne behoud. Hoedanigh Hugo Grotius deesen Dirck Volckertsz. en sijne Wercken prijsd / siet men in sijnen Brief aen M. V. H. Wilms, gedateert te Parijs Anno 1629., en noch meer in eenen anderen / geschreven uyt Delf, den 31. December Anno 1631.; waer van eenige uyt-togten sijn gesteld voor 't eerste Deel van Coornherts Wercken.

gens der selver aen-merking.

Coornherts, en sijne Wercken van *Grotius* gepresen.

Ontrent 't jaer 1550./en een tijd lang daer na / heeft geswermd Henrick Niclaes, met de sijne / die sigh noemden 't Huys der liefde. In veele dingen was hy een Compagnon van David Joris. Gelijck deesen de Werckdadigheyd der Duyvelen loogchende / soo ontkendde Henrick Niclaes op deselve groud de Hel. In sijn Klaer onderscheyd van de Gelaetenheyd en Ongelaetenheyd heeft hy deese woorden. „Want voorwaer de tijd komt „und hy is gekomen / dat die oordeelen der „quader Conscientien alle als duysternissen „und nicht als licht / alle als loegen und „nicht als warheit sullen angesien und be„kend werden; und die Helle und die verdoe„menisse / die tot dat abermalige loegen„aghtige wesen opstaet / ofte daer tot haer „opmaket / oeck alle als loegen unde ver„ganckliick angesien und bekend werden: „want al deese quade dingen heft God nicht „gemaket; daerom is 't alle loegen dat hy „selfs nicht is noch gemaket heft; want „al dat God gemaket heft is guet. Van die „wijle ons desse quade dingen / die alle loe„gen und duysternisse sijn / bevangen heb„ben / und onse herten betoverd / und voo„waer aengesien hebben / soe hebben sy ons „tot lijden und tot verdriet gebraght; und „staen ons oeck alsoo voer / soo lange wy „die loegen und die duysternisse gelove ge„ven / &c. Door dit geheele Boeckje is hy hier mee besigh.

Henrick Niclaes, of *'t Huys der liefde*; in veelen een *Compagnon* van *David Joris*.

Ontkend Duyvel, Hel, verdoemnis; en steld, dat ter laetster tijd alle Menschen sullen saligh werden.

Hy noemde sigh met God vergodet, en God met hem vermenscht. Seyde / dat ter laetster tijd alle Menschen souden saligh sijn. Alles wat in de H. Schrift van Duyvel / Hel / Verdoemnis / en Helsch-vyer staet / was maer geschreven tot een dreygement / op dat de Menschen een politicq eerlijck leven souden leyden. Hy kreegh een al taemlijcken aenhangh / insonderheyd van Wederdoperen. Sijne Schriften werden nu niet meer gesien. Wy hebben echter noch bekoomen sijnen Spiegel der Gereghtigheyd. 't Geestlijck Land der Beloften. Klaer beright van de Middelwercking Jesu Christi, die in den Geest geschied. Grondigh bericht van 't onderscheyd tusschen den Vader en sijnen Soon Jesus Christus. Korte berightinge van de verborgenheyd der liefde. Een klaer onderscheyd van de gelatenheyd en ongelatenheyd: doch wy willen geen tijd verslijten / om daer uyt te vertoonen sijne ten deelen dwaese / ten deelen grouwlijcke Stellingen en woorden.

Grouwlijcke woorden.

Sijne Schriften; soo veel als wy'er hebben bekomen.

Dwael-geesten.

Wy gaen ook voorby de Dwaelgeesten Henrick Naeldeman, Adam Pastor, Robbert Robbertsz. de Mirakelman, &c. Van den grouwlijcken Atheist Vanninus, Anno 1619. te Tholose levendigh verbrand / sullen wy in 't volgende Boeck gewagh maecken.

Andere Dwael-geesten voorby gegaen.

't Sou / by dit berigt der Kercklijcke Onrusten, en d'opgestane Mannen van andere gevoelens / te pas komen / te verhalen d'oorsprongh / voortgang / en uytgangh der kercklijcke beroerte binnen Leyden, verweckt door Caspar Coolhaes, Predikant aldaer: ook hadden wy den geheelen handel alreeds by een getrocken / doch 't sou te langh vallen / 't selve dit ons bepaelde Werck in te lijven. Men kan hier van leesen Uytenbogaerds Kercklijcke Historie fol 205. 206. 207. 213. 214. Jacobi Triglandi Kercklijcke Historie tegens die van Uytenbogaerd fol. 173. en vervolgens. Hoofds Nederlandsche Historie fol. 777. Insonderheyd en omstandigh / 't Verhael, hier van uytgegeven by 't Synodus Provintiael van Zuyd en Noord-Holland, gedruckt te Dordrecht Anno 1582. Kort bericht van de Kercklijcke handelingen, gehouden met Caspar Coolhaes, gedruckt Anno 1581. Johannes Uytenbogaerd seght / „dat C. Cool„haes, nu geëxcommuniceert sijnde / ver„scheydene Boecken uytgaf / waer in hy sij„ne Leere wou staende houden; sustineeren„de, dat hem ongelijck was geschied: Maer „dat de Synodale hem daer op niet antwoord„den / als hem houdende verwonnen en ge„bannen; met welcke men niet behoefde „noch vermoght te handelen. Maer hier tegens is 't immers een openbare waerheyd / dat Anno 1600. te Delf is in druck uytgekoomen: Korte antwoord op de Beschuldigingen, of Blameringen van Caspar Coolhaes in sijn Boekje, genoemd Weder-antwoord, &c. ingesteld door de Kerken Christi in Holland.

Onrusten te *Leyden*, verweckt door *Caspar Coolhaes*.

Waer de Leeser breeder beright van hem konnen vinden.

Misslagh van *Joh. Uytenbogaerd*, in sijne *Kercklijcke Historie*.

By d'opreghtingh der Leydsche Academie Anno 1575. had deese Coolhaes d'eerste Theologische Lessen in deselve gedaen / als doemaels noch voor reghtsinnigh gehouden: want d'eerste swarigheyd begon sigh eerst op te doen Anno 1579. Dit wierd naderhand geaght als een Voorteecken / dat in deese Academie Mannen souden opstaen / welcke door nieuwigheden in de Religie Beroerten souden verwecken. Hy is d'eerste geweest / die de Gereformeerde Kerck in deese Nederlanden, na datse uyt de Vervolging 't hoofd had beginnen op te steecken / heeft verontrust; en wiens Gronden naderhand nieuwe / soo seer sware / Opschuddingen hebben veroorsaeckt. Hy was stout op d'ondersteuningh van de Magistraet der Stad Leyden, die hem de hand boven 't hoofd hield /

Coolhaes heeft in de nieuwe *Leydsche Academie* d'eerste *Theologische* Lessen gedaen; naderhand gehouden voor een quaed Voorteeken.

Dwael-geesten.

hield / met swaere verdruckingh der andere.

Doctor *Justus Velsius* in 's*Gravenhage*.

Anno 1578. onthield sigh te Haerlem, Leyden en 'sGravenhaegh een Doctor in de Medicyne, genoemd Justus Velsius. Hy gaf voor / van God te syn gesonden / om de Menschen voor haer eeuwigh verderf te waerschouwen. Begon eerst in 't geheym; daer na opentlijck te prediken; en beroemde sigh / sijne Leere door Mirakelen te konnen bevestigen. Doe hy te Haerlem was / ten Huyse van Mr. Johan van Zurch, seyde hy: Hy was van God gesonden / om de Weereld te reformeeren; en begeerde / men sou by hem brengen Mr. Gerardus van Ravensberg, Reghtsgeleerde / en Grootvader van de Burgermeester Gerard Stuver, nu lange jaren blind geweest; soo sou hy hem miraculeuslijk, sonder middel / in een oogenblick tyds geneesen. Ravensbergh quam. Doctor Velsius viel op syne knyen: deed een Gebed: stond weer op: en seyde tot den blinden / driemael aghter een: Hy sou sijn' oogen opdoen, en den dagh des Heeren aenschouwen: doch de blinde bleef blind. D. Velsius vraegde / of hy / op 't uytspreecken der gemelde woorden / oock had geloofd / dat hy sijn gesight weer sou krijgen? Ravensbergh antwoordde neen. Soo is 't dan / hernam Velsius, uwe schuld / dat gy niet siende sijt geworden: want soo gy geloofd had / ontwijffelbaer soud gy u geholpen bevinden. Seeckere kreupele Vrouw in 'sGravenhaegh gebood hy / hare krucken wegh te werpen. Haer antwoord was: Sy kon niet, want dan souse ter aerden neerploffen. Doe was oock de schuld aen haer. Sy was niet geneesen / om datse niet geloofde.

Geeft sigh uyt, van God ge sonden te sijn, om de Weereld te *reformeeren*, en de Menschen te waerschouwen voor haer verderf.

Wil sijn voorgeven met *Miraculen* bevestigen, en hoe 't hem daer over ging.

In 't eerst begonden veele al vry wat van hem te houden. Maer sijnen roem op Mirakelen, en dat al sijn' onderneemingen daer ontrent misluckten / benam hem sijn voorigh aensien. Vermits hy te Leyden in de Kerck begon te prediken / en de Magistraet voor beroerte onder 't Volck bevught wierd; te meer / wijl sommige Sleght-hoofden hem voor een Man Gods van een sonderlinge Sendingh des Heeren aensagen / soo deedense hem 's morgens voor dagh uyt de Stad Leyden vertrecken. Sulcker wijs verbitterde hem dit / dat hy haer een vinnigen Brief toesond; waer in hy haer schold voor arger als Mammelucken; seggende / datse door hem tegens God hadden gesondighd een onvergeeflijcke Sonde in den H. Geest. Verkondighde haer van Christi wegen / diens geroepenen Dienaer hy sigh noemde / datse / met al hare Satansche valssche Leeraren / dien selven dagh den Duyvel wierden overgegeven / om in 't Helsche vyer / 't welckse haer selven hadden aengestoocken / d'eeuwige pijnen te lyden. Onder deesen Brief stond: Des reghtvaerdigen Oordelaers der Levende en Doode Jesu Christi (dien alle Maght gegeven is in Hemel en op Aerde) geroepenen Dienaer Justus Velsius, Haganus. Verdere berighten van sijne beroemingen kannen vinden by P.C. Bor, Nederlandsche

De *Magistraet* doet hem uyt *Leyden*, leyden, wijl hy in de Kerck opentlijck predickte.

Schrijft daer over een grouwlijcken Brief aen haer.

Oorlogen, tweede Deel, 13. Boek, fol. 81. des Origineelen drucks.

Roomsche Pausen.

Louis Guicciardin, in sijne Beschrijvingh der Nederlanden, teld hem onder de geleerde Mannen uyt 'sGravenhaegh geboortigh; noemd hem een treflijck Medicus, en groot Philosooph. Veele Boecken heeft hy geschreven / van welcke Conradus Gesnerus in sijne Bibliotheca gewagh maeckt. Doe hy tot deese buytensporigheyd verviel / was hy een gantsch oud Man. Men meende / en 't is oock geloofflijck / dat hy door te veel te studeeren in de sinnen was gekrenckt geworden. Dus was 't in hem een ongeregelde inbeeldingh by verwarringh des verstands; niet een opsetlijck bedrogh; oock niet vermenghd met voorbedagte Godloosheyd / of Godslasteringh / gelijck geweest is by dien Ezechiel Metz, een Thuringer, en sijne Medgesellen / waer van wy in 't volgende Boeck sullen spreecken.

Was een seer geleerd Man; nu gantsch oud; en waer door tot deese buytensporigheyd geraeckte.

Roomsche Pausen,

Anno 1585. was overleeden Paus Gregorius de XIII. Noch in deselve Maend sijns doods wierd in sijne plaets verkooren eenen Felix, uyt geringe Ouders. Hy hernoemde sigh Xystus, of Sixtus, de V. Was eerst geweest een Franciscaner Monick. Wierd Anno 1550. gemaeckt Regent van 't Maccratenser Convent, doemaels dertigh jaren oud / doch kon niet tot 't besit geraecken; derhalven hy nae Siena wierd gesonden / om daer Regent en Prediker te sijn. Weer nae Romen gekeerd / wierd hy Prediker in de Kerck der H. Apostelen. Vervolgens Leeser der Theologie in der Apostelen Convent aldaer. D'Abt Columna, daer nae Kardinael / bevoorderde hem hier toe. In dit Ampt heeft hy uytgeleght de Formalitates Scoti. Van hier wierd hy gesonden voor Inquisiteur nae Venetien: doch was / wegens sijne wreedheyd en koppigheyd / de Venetianen niet seer aengenaem: waerom hy weer nae Romen keerde. Andermael wierd hy derwaerts gesonden: maer gingh soo strengh te werck / dat daer over te Venetien byna een oproer was ontstaen. Dus begaf hy sigh weer na Romen; daer hy wierd verkoren tot Raed in de Kamer der Inquisitie Anno 1560. Hier na gemaeckt tot Vicarius Generael van de gantsche Ordre der Franciscanen. Al hooger klom hy op tot den Stoel van Bischop / van Kardinael / eyndlijck van Paus / nae een seer groote Tweedraght in 't Conclave.

Sixtus de V. uyt seer geringe Ouders,

by trappen hooger opgereesen:

en eyndlijck Paus geworden. 1585.

Tot deese Hooghheyd geraeckt / deed hy Koningh Henrick van Navarre, en Henrick de Bourbon, Prins van Conde, in den Ban; ontsloegh al haer' Onderdanen van den Eed der getrouwheyd; en verbood deselve / deese haere Vorsten te gehoorsamen: Doch hoe de gedaghte Princen hem hier over in sijn eygen Nest aengrepen / door een openbaerlijck daer aengeslagene Apologie, en verdaghvaerdingh van hem voor een Algemeen Concilium, is hier boven onder de Fransche Geschiedenissen verhaeld. Aen yeder gaf hy verlof / alle Banditen te mogen om 't leven brengen / en beloofde voor elck hoofd van deselve 300. Kroonen. Indien een Bandit

Sijne verrightingen, geduerende sijn Pausdom.

Middel, om de *Banditen* te verdelgen.

een

Roomsche Pausen.

eenen anderen wegh ruymde / soo sou hy een gelijcke vergeldingh / en dan noch volkomen Pardon genieten. Hoe hy door sijnen Nuncius Johannes Baptista Santonius de Roomsch-Catholijke Switsersche Cantons ophitste / kanmen by der Pausen Levens-beschrijver Cicarella vinden; alhoewel hy de voornaemste onbetaemlijckheden daer ontrent voorby gaet; andere dingen niet in haer' eygene gedaente voorsteld. Welcke Autheur aenmerckt / dat de Woensdagh deesen Sixtus (te voren Felix) geluckigh is geweest; als op deselve gebooren; Monick geworden; vervolgens Vicarius Generael, Kardinael / en eyndlijck Paus verkooren den 24. April, en gekroond den 1. May; oock Woensdagen.

Groote strengheyd, en swaere uyt-suygingh des Volks.

Met seer groote vinnigheyd handelde hy tegens de geene / welcke eenige misdaed begingen; jae heeft oock wel onschuldige ter dood veroordeeld. De gemelde Cicarella, schoon een groot Pausen-vleyer / getuyghd van hem / dat hy sijn Volck regeerde met een strengh Reght. Onverdraeghlijcke Schattingen haer op-leydde; en deselve haer afdwongh met d'uyterste hardigheyd; onaengesien doemaels in 't Roomsche Gebied alles gebreck / alles seer dier was.

Gulsigheyd in eeten en Wijndrinken.

Doet'er by / dat Sixtus gantsch gulsigh was in sijne middagh en avondmaeltyden; doch niet seer kostlijcke spijsen gebruyckte: veel Wijn inswolgh; doch deese van d'alderkostlijckste; daer hy doch / eer hy aen 't Pausdom quam / matigh en soober was geweest. Anders / vlijtigh in op alles aght te slaen; noyt ledigh; seer genegen / om te weeten alles wat 'er omgingh.

Bevoorderingh sijner Bloedverwanten.

Syne Neven en andere Bloedverwanten bevoorderde hy onmatigh. Eene derselve / noch seer jongh / maeckte hy Kardinael / en gaf hem groote Inkoomsten. Geduerigh hield hy sigh besigh / om van alle kanten geld by een te schrabben. Ter dier oorsaeck verkoght hy d'Ampten / welcke van de voorige Pausen om niet geschonken waren.

Uytsteeckende Gierigheyd.

Soo boven maten gierigh was hy / dat hy / Paus sijnde / versleetene en gelapte Hembden droegh. Na sijne dood wierden in 't Kasteel S. Angeli, of Engelenburgh, gevonden ontrent vyf Millioenen gereed geld / van hem by een vergaderd; waerlijck een groote som in dien tijd.

Meenighte van geld nagelaten.

De gemelde Cicarella beglimpt dit daer mee / dat hy 't heeft gedaen voor 't gemeene-best. En evenwel / seght hy / heeft hy noch een schricklijcke meenighte gelds door Timmeringen verquist.

Steld veele Feestdagen in.

Veele Feestdagen sijn van hem ingesteld / als / de Præsentatio gloriosa Virginis Matris Dei Mariæ (of Mariæ Præsentatie); dien van S. Franciscus de Paula: van S. Nicolaus Tolentinus: van S. Antonius van Padua: van S. Januarius: van S. Placidius; van S. Eutychius en Victorinus, twee Broederen: van haere Suster S. Flavia. Oock heeft hy onder 't getal der Sancten gesteld Didacus ab Ascala Heneresius.

Moedighd *Jaques Clement* aen tot de Koninghmoord.

Door sijnen raed en aendrijvingh wierd de soo genoemde H. Catholijke Liga in Franckrijk opgereght. Jaques Clement deed hy aenmoedigen / om Koningh Henrick de III. van Frankrijk te vermoorden. Doe hy de gemelde Didacus van Alcala de Henares ten Sanct verklaerde / ordonneerde hy by de Canonisatie dit Gebed aen hem te doen.

Roomsche Pausen.

Gebed tot den nieuwen *Sanct Didacus* van *Alcala de Henares*, van hem geordonneert.

„Almaghtige / eeuwige God / die 't swackste deeser Weereld verkiest / om 't aldersterckste 't onderste boven te werpen / wilt onse nederigheyd minlijck verhooren / op dat wy door de Godvrughtige Gebeeden van uwen saligen Belijder Didacus in d'eeuwige Heerlijckheyd der Hemelen mogen opgeheven werden / door onsen Heere / &c.

By deese *Canonisatie* ontstond een hevigh verschil tusschen den *Spaenschen* en *Franschen Ambassadeur*, om de hooghste sitplaets, welcke tot bloedstorting stond uyt te barsten.

By deese Canonisatie ontstond een groote twist tusschen de Fransche en Spaensche Ambassadeur, wegens de Rangh in 't sitten. De Spaensche wendde voor / dat hem deselve toequam; te meer / wijl de nieuwe Sanct de Spaenjaerden behoorde. De Fransche daertegens beval den Spaenschen, uyt het Sacellum (de Capel) te vertrecken / of een lager plaets dan hy te neemen. De Spaensche versoght / dat de Fransche hem ten minsten voor dat mael de hooghste Sitplaets sou vergunnen / uyt enckele vriendschap. De Fransche bewillighde hier in; indien de Spaensche wou beloven / naderhand deselve noyt weer te sullen prætendeeren, maer aen den Franschen te laten / als diense toequam. Daer-en-boven / dat hy sigh sou tegenwoordigh laten vinden in d'eerste Capel, welcke Paus Sixtus sou houden / en de lager plaets bekleeden. Noyt had de Spaensche dit gedaen / maer in sulcke gevallen sigh aghter gehouden / om niet minder als den Franschen te schijnen. Seyde derhalven / dat hy noyt hier in sou bewilligen; wijl hy daer door sou bekennen minder te sijn dan den Franschen Ambassadeur. Onder deese twist reeg de gramschap soo hoogh / datse de handen na 't Geweer sloegen. Gewisslijck sou een bloedigen Oproer hebben gevolghd / indien d'aghtbaerheyd der Vergaderingh deselve niet had verhinderd; waer op eyndlijck 't verschil deeser wijs wierd bygeleght: De Spaensche Gesant sou niet verschijnen; maer de Kardinael Dezas laten verrighten 't geen hem anders te doen stond. D'Ambassadeur van Frankrijk sou sijne Plaets behouden. Dus wierd de Canonisatie gerustlijck ten eynde gebraght.

Hoe noch bygeleght.

Sixti Gespreck in 't eerste *Consistorie*, na dat *Duc de Guise* door Koningh *Henrick* de III. van *Frankrijck* was doen ombrengen.

Doe Koningh Henrik de III. van Frankrijk den Hertogh van Guise had doen ombrengen; de Kardinael sijnen Broeder gevangen setten; die naderhand 't selve weervoer / nam Paus Sixtus dit seer euvel; en deed in 't eerste Consistorie een grammoedig Gespreck / 't welck men kan vinden by Cicarella, in vita Sixti V. In 't selve verhaelde hy / onder meer andere / 't Voorbeeld van Henrik de VII., Koningh van Engelland, die Aerts-bisschop Thomas van Cantelbergh had doen (soo men seyde) om 't leven brengen / en hoe de Paus in dien tijd tegens hem had gehandeld. Daer op maeckte hy sigh ten Tegenwerpingh: Thomas was een Heyligh; maer Duc de Guise niet; en gaf tot antwoord: Soo langh Thomas in de Weereld was / en onder de Menschen leefde / was hy geenen Sanct; maer overleeden sijnde /

de/

de / heeft hem de Kerck een Heyligen dagh onder de Christenen gegeven. Even 't selve seght hy van S. Ambrosius; van wien hy twyffeld, of hy Aerts-bisschop/ of alleen Bisschop van Milaen is geweest; wyl misschien Milaen doemaels de Titel van Aerts-bisdom noch niet voerde. Vermits nu eenige onder de Kardinalen oordeelden / dat Koningh Henrik door de hooghste nood dus tegens de Guisen had moeten handelen/ soo voer hy in dit syn Gesprek aldus tegens deselve uyt: „Onder u / Kardinalen / syn'er eenige / die „sigh niet hebben ontsien / dit schelmagtigh „bedryf des Koninghs voor te spreecken: „doch deese schynen den trap harer hooge „waerdigheyd vergeeten te hebben; niet „bemerckende / datse / dus doende / en „'t misbedryf tegens den Kardinael verant„woordende / haer een diergelyck ongeluck „over 't hoofd halen: over welcke haer' on„voorsightigheyd ick my grootlycks heb „verwonderd. Ick bevryde u van alle „sorgh; en beloof/ soo veel in my is / dat „ick noyt sal begeeren Kardinael te werden; „oock heb ick geener Vorsten voorspraeck „van doen/ om tot die waerdigheyd te ge„raecken; soo dat 't voorgedaghte ons seer „weynigh of niet aengaet; maer u leyd'er „aen geleegen. Dit moet gy verre van u „doen; wyl 't u in kleynaghtingh / ja „gantsch in veraghtingh brenghd. 'k Laet „u overweegen / of 't billyck is / dat ick u „van vryheyd / authoriteit, prærogativen, „en alle andere Privilegien berove? Is dit „uwe begeerte / seer wel: 'k sal te weegh „brengen/ dat geenen Koningh / Vorst / of „Prins u voortaen meer sal eeren / of ha„re gewoone Beleefdheden aen u betoonen; „maer elck om 't meest de Kardinalen ver„werpen/ veraghten/ gevangen doen stel„len/ en om 't leven brengen. . . . 'k Sal „doen 't geen 't Reght eyscht / en / soo ick „hoop / de Religie voorderlyck is. Werpt „men my tegens / indien ick volgens „'t Reght met den Koningh handel / dat'er „veel ongemacken uyt sullen spruyten / ja „'t Koninghryck Frankrijk 't onderste boven „geraecken / tot de grond toe verdelgd wer„den kon; wy antwoorden / datmen voor „geen dingh in de bedieningh des Reghts „moet vreesen/ maer alleen voor de Son„den.

Niemand is een *Sanct*, voor dat hy van de Paus daer voor verklaerd is.

Sijne hevige redenen tot de Kardinalen,

welcke Koningh *Henrick* verontschuldighden,

als door de hooghste nood hier toe gedwongen.

Sijne strengheyd in 't straffen bond veele moedwillige in / belettede veele Vegteryen / en andere ongebondenheden. Daer quam een Spreeckwoord in yeders mond: *Nunc tempus Sixti est*; dat is: 't Is nu de tijd van Sixtus; te weeten / 't is nu geen tyd om te krakeelen / of tot slagen te komen. Al terstond in d'eerste dagen syner nieuwe Heerschappy begaf hy sigh om Reght te doen / dat is / Menschen uyt de weereld te helpen. Op eenen dagh deed hy'er vier hangen / om datse met verboodene Roers hadden gelopen. De voorbeeden / selfs der treflyckste Mannen / konden haer niet behouden / noch syn gemoed versetten. Dit seght Cicarella van hem. En Sieur d'Aubigne getuyghd / dat hy / volgens de reeckeningh der Italianen, in syne vyf-jarige Regeeringh over de 4000. persoonen heeft doen sterven. Onder deselve deed hy Graef Johannes Pepulus (by andere Pepoli) eenen der ryckste en grootste Eedele / 't Swaerd des Beuls door den neck gaen / onder schyn / dat hy Moordenaers en Ballingen had opgehouden. Desselven Hoofd bewaerde hy onder syne geheyme dingen. Kinderen van maer veerthien jaren verschoonde hy niet. En als de Reghters in sulck een geval hem eens voordroegen / datse niemand beneeden de sesthien jaren moghten ter dood veroordelen, soo was syn antwoord: Hy schonck dien Jongelingh twee van sijne jaren, soo had hy'er sesthien.

Spreeckwoord: 't Is nu de tijd van *Sixtus*; wat het seggen wou.

Heeft over de 4000. Menschen door Beuls handen doen sterven; waer onder ook Graef *Johan Pepoli*, wiens Hoofd hy onder sijne geheymen bewaerde.

Even op dien dagh / dat hy Paus wierd verkooren / wiesch syne Suster Camilla (als een Waschter / die met dit handwerck haere kost won) te Montalta 't Lynwaed van seeker Huysgesin / om loon. Soo haestse de tydingh van haers Broeders verheffingh tot 't Pausdom bequam / snelddese nae Romen. Nam te Lorette een Caros om derwaerts te ryden; maer vermits de Koetsier yets deed / 't welck niet nae haeren sin was / bevalse / datmen hem terstond sou doen ophangen. 't Geschiede oock; wyl de Gouverneur den wil van 's Paus Suster niet dorfde weerstreven / echter toonde Sixtus sulck een mishagen hier in / dat hy Camilla in een lange tyd noch sien noch hooren wou. Selfs oock deed hy de gedaghte Gouverneur 't hoofd afslaen.

Wrevel van sijne Suster *Camilla*, een Waschter om loon, na dat hy Paus was geworden.

't Was in hem pryslyck / dat hy sigh syne geringe af-koomst niet schaemde. Dickmael liet hy boertender wys hooren / dat hy was voorgekomen uyt een doorlughtigh Huys. Want 't Huys / waer in hy ter weereld quam / was doorlughtigh genoegh / vol gaten in Wanden / Dack / en Glasen. Terwyl allerweegen in Italien gebreck en hongersnood was / had Romen genoeghsame Voorraed / wyl hy alle noodwendige levensmiddelen in deese Stad had doen opleggen / met verbod / van yets daer uyt te voeren.

Schaemd sigh sijne geringe Afkoomst niet: en sijne boertery daer ontrent.

Eyndlyck begon hy sigh onpaslyck te gevoelen. De Sieckte lagh in 't Hoofd. In vier geheele Maenden tyds sliep hy seer weynigh: hield sigh echter meest buyten 't bed. Dronck veel Wyn met Sneeuw gemenghd / op datse koud ware. Op den 20. Augusti Anno 1590. wierd hy aengetast van een felle koorts / en overleed den 27. / oud tseventig jaren; als hy den Roomschen Stoel had beseeten 5. jaren / 4. maenden / 3. dagen. Onder syne Pauslyke Ordonnantien is oock deese / dat 't getal der Kardinalen niet boven tseventigh t'eener tyd moght syn: en onder die ten minsten vier Doctoren in de Theologie; welcke men sou uytkippen uyt d'Ordens der Bedelende Regulieren. Dat oock de Kardinalen souden moeten werden gemaeckt op de Quatertemper-Vastendagen in de Maend December. Dat'er geen twee Kardinalen souden mogen syn / welcke malkander in Bloedverwantschap bestonden. Dat 't getal van tseventigh noyt sou mogen

Sixti sieckte, en daer op gevolgde dood. 1590.

Eenige sijner *Ordonnantien*, ontrent de Kardinalen, &c.

vol

Roomsche Pausen.

vol sijn / maer altijd eenige plaetsen moeten open blijven. Maeckte een Wet / dat d'Overspeelers souden onthoofd werden. Verbood de Waerseggery uyt de Starrekunde / genoemd Astrologia Judiciaria. Wou Bonaventura gereeckend hebben onder de Doctoren der Kerck.

Wet tegens d'Overspeelers, &c.

Urbanus de VII., sit maer 13. dagen als Paus; en sterft. 1590.

Op den 15. September in Sixti doods-jaer (1590.) wierd ten nieuwen Paus verkooren Johannes Baptista Castaneus, Kardinael des Titels S. Marcelli, hernoemd Urbanus de VII. Was gebooren te Romen Anno 1521.; en gesprooten uyt 't Castagneesch Geslaght / eene der Edelste van Genua, wegens d'oudheyd. In sijnen omgangh toonde hy sigh vrolijck genoegh; was echter uyt eygener aert seer melancholijk, en droefgeestig. Wyl hy niet langer dan 13. dagen den Pauslijcken Stoel besat / soo valt weynigh van hem / als Paus / te seggen. Als Aerts-bisschop van Rossano had hy mee geseeten in 't Concilium van Trenten. Den tweeden dagh na sijne verkiesingh begon hy sieck te werden. De derde dagh verswaerde sijne kranckheyd. Den 27. van September overleed hy / oud 70. jaren.

Sijnen aert.

Gregorius de XIV.

Hem volghde in 't selve jaer op den Roomschen Stoel Nicolaus Sfondratus, hernoemd Gregorius de XIV., geboortigh van Milaen. Was ter weereld gekoomen Anno 1535., en van sijne Moeder maer seven maenden gedragen geweest. Had sigh oock / als Bisschop van Cremona, op 't Trentisch Concilium bevonden. Groote Geschencken deed hy aen de Kardinalen / welcke sijne verkiesingh hadden doorgedrongen. 's Daeghs na sijne verheffingh begon hy sigh siecklijck te gevoelen (even als sijnen Voorsaet Urbanus op den tweeden dag na sijne verkiesing); of / gelijck Cicarella seght / van sijn' oude quael / de Steen / weer aengevoghten te werden. Echter hield hy 't op de been. Verhooghde sijne Bloedverwanten rijcklijk. Stelde een Jubileum aen / om / indien hy 't jaer 1600. niet moght beleven / immers 't voordeel daer van te trecken in 't jaer 1591.

Van sijne Moeder maer seven maenden gedragen.

Doet Koningh Henrick de IV. in den Ban;

Henrik de IV., Koningh van Frankrijk, deed hy in den Ban. 't Parlament van Parijs daer tegens (doemaels sittende te Chaalons in Champagne) te gelijck met dat van Tours, verwierp deese Ban-Bul (verkondighd door des Paus Nuncius Marcellus Landrianus) als abusif, schandlijck / oproerigh / vol bedrogh / tegens de H. Decreeten, Canonique Constitutien, geapprobeerde Concilien, 't Reght en de Vryheyd der Fransche Kerck. Ordonneerde / dat deselve opentlijck door de Beul sou verbrand; de gepraetendeerde Pauslijcke Nuncius gevangen genoomen werden; met toeseggingh van 10000. Ponden Tournois aen die hem in de handen der Justitie sou leveren. Breeder hebben wy hier van gesprooken onder de Fransche Geschiedenissen.

doch 't Parlament laet deese Bul door de Beul verbranden.

Verdere verrightingen Gregorii.

Aen de Guisische in Frankrijk beloofde Gregorius te sullen senden 1500. Ruyters / t'haren bystand / tegens Koningh Henrik de IV. Van sijne 2072000. Aflaets-Bullen voor levende en doode / alleenlijck na West-Indien gesonden / is voor deesen gewagh gemaeckt. Ondertusschen wierd hy hoe langer hoe swacker. Viel eyndlijck in een sware Sieckte / met geduerige Koortsen / de Loop / en sware pijnlijdingh aen de Steen. Op den 15. van October verhuysde hy na d'eeuwigheyd / Anno 1591. Sijne vinnige en pijnlijcke quael / seght Cicarella, was soo hevigh / dat het t'eenemael ellendigh was te sien een Mensch / geplaeghd van sulcke onlydlijcke smerten / als Gregorius moest uytstaen. Doe / na sijn overlijden / 't lighaem wierd geopend / vondmen in de Blaes een Steen van meer dan twee Oncen Gewight. Dus heeft hy niet langer 't Pausdom beseeten / dan 10. maenden en 10. dagen. De meergedagte Cicarella pryst hem seer hoogh van Heyligheyd in Zeeden; vriendlijckheyd en beleefdheyd van aert; milddadigheyd aen d'arme; Vasten op yeder Sondagh; en van vleesch-onthoudingh op yeder Woensdagh; Gebeeden; Kuysheyd; Matigheyd / &c. Voeght'er by / dat hy tot op sijn aghtthiende jaer niet anders dan Water had gedroncken; 't welck men hield d'eerste oorsaeck te sijn / dat sigh de Steen by hem geset had. Thien dagen voor sijne dood gaf hy een Bul uyt / bevestigende die van Sixtus de V.; te weeten / *de non alienandis Ecclesiæ bonis*; van de Kercklijcke Goederen niet te vervreemden. In een andere verbood hy Borge voor yemand te werden.

Roomsche Pausen.

Ellendige sieckte en dood, als hy maer 10. maenden 10. dagen had geseeten. 1591.

Grooten lof, van *Cicarella* hem gegeven.

Sijne *Bullen*.

Innocentius de IX.

Doe wierd tot de Pauslijcke Hoogheyd verkooren Johannes Antonius Faquinetus, Kardinael des Titels, de vier gekroonde Heyligen; hernoemd Innocentius de IX.; die 't niet langer dan twee maenden maeckte. Dus sijn binnen derthien maenden tyds drie Pausen verkooren en gestorven. Dat dit door Vergif wierd veroorsaeckt / sullen wy stracks hooren. De dagh sijns doods is geweest den 29. December Anno 1591.

Sit niet langer dan 2. maenden. 1591.

Clemens d'VIII.

In sijne plaets quam Hyppolitus Aldobrandinus, Kardinael des Titels S. Pancratii; hernoemd Clemens d'VIII.; die ruym 13. jaren tot in Anno 1605. heeft geseeten. Koningh Henrik van Frankrijk ontsloeg hy van den Ban / waer onder Paus Gregorius hem had gesteld; alhoewel dit geschiedde tegens wil van Spaenje; en schoon hy oock selfs de Liga in Frankrijk by een Bul had toegelaten / eenen anderen Koningh tegens Henrik te mogen verkiesen. Hy verbood de Leecken 't leesen des Bybels seer scharp. Hield Anno 1600. 't groot Jubel-jaer.

Aenmerklijck Geval van eenen, die openbaerlijck aen Paus *Clemens* bekende, dat hy sijne drie Voorsaten door vergif had omgebraght.

Als hy hem eens over straet deed dragen / vertoonde sigh voor hem een aensienlijck persoon / die met een seer jammerlijcke stem hem toeriep: *Misericordia! misericordia! misericordia! si pur si trova misericordia per un peccatore il quale tre volte haam mazzato Christum Domini*; soo veel als: Ontfarmhertigheyd! ontfarmhertigheyd! ontfarmhertigheyd! indien noch ontfarmingh weervaren magh den geenen, die drie Gezalfden des Heeren heeft omgebraght. Terstond beval de Paus sijne

Roomsche Pausen.

Dragers stil te staen. Wendde sigh na deesen Mensch. Ontsloegh hem van schuld en straf voor 't Geestlyck en Weereldlyck Gereght; maer beval hem / dat hy onfeylbaer by hem sou koomen in sijn Pallays; met belofte / dat hy hem / wegens sijn' openhertige belijdenis / voor de gantsche tijd sijns levens met genoeghsame Inkoomsten sou voorsien. Doe nu de Moordenaer voor hem verscheen / nam hy den selven ter sijden af / en vraeghde hem / hoe hy soo gantsch heymlijck drie Pausen aghter malkander / Urbanus de VII., Gregorius de XIV., en Innocentius de IX., had konnen wegh ruymen. Dien Booswight gaf hem tot antwoord: Hy had met een sonderlingh gif vergistighd de Schabel, op welcke de Pausen traden / wanneerse in haren Draeg-zeetel gingen sitten; waer opse dan sterven moesten; 't sy terstond; 't sy na eenige dagen / na dat 't vergif wierd toebereyd; te gelijck leerde hy Clemens de manier der toerightingh.

oock hem in 't byzonder ontdeckte, hoe hy dit vergif, buyten alle arghwaen, bereydde.

Clemens gebruyckt dit middel, om een *Mirakel* te verrighten aen eenen sijnen eenvoudigen Dienaer,

Als nu deese Paus Anno 1599. weer te rugg keerde van de Besoeckingh der Seven Kerken, sagh hy eener sijner oude Dienaren / die hem veele jaren seer getrouwlijck had gediend; oock voortyds met hem in Polen was geweest; seer eenvoudigh. Hy riep hem; en vraeghde / waerom hy hem noyt had aengesprooken om een hooger bedieningh; daer hy doch wel sagh / dat hy andere / die 't minder verdienden / rijcklijck genoegh had begistighd? Kreegh van deesen Bloed tot antwoord: Hy was nu de weereld moede. Agtte geen tydlijcke rijckdommen. Was vergenoeghd met 't geen hy had. Vermits nu Clemens verder aenhield / seyde hy: Alderheylighste Vader, wijl gy immers wilt, dat ik eenige sack van u sal versoecken, soo bid ik dan, dat uwe Heyligheyd mijne Ziel beveel, dit ligchaem te verlaten, en sonder gevoel van de pijnen des Vagevyers terstond na den Hemel te gaen, om sigh daer eeuwigh te verblijden. Seldsaem quam dit Clemens voor. Echter viel hem in 't geen hy van den Pausenmoorder had geleerd; en daght / dat d'eenvoudigheyd van deesen Mensch sou konnen dienen / om de Pauslijcke Maght / door een Schijn-Mirakel, in hooghaghtingh te brengen. Hy beval hem 's anderen daeghs weer voor hem te verschynen. 't Geschiedde. Clemens vraeghde hem / of hy waerlijck geloofde / dat hy / als Stadhouder Jesu Christi, maght had in Hemel en op aerde / om te binden / en t'ontbinden. Driemael antwoordde de Dienaer ja. Waer op de Paus dus begon: „ Ick beveel u dan / „ Ziel / door de maght / van God my gegeven / dat gy terstond dit ligchaem / 't welk „ gy soo veele jaren hebt bewoond / verlaet / „ en u gaet stellen voor 't aengesight Gods „ des Almaghtigen. Maer op dat gy hier „ in / wegens eenige Sonden / niet maght „ verhinderd werden / soo eygen' ick u toe / „ en deel u mee de verdiensten onses Heeren „ Jesu Christi, der Moeder Gods / en aller „ Heyligen; door welcke gy gereynigd van „ alle schuld en straf verlost sijnde / van nu af „ in alle eeuwigheyd u mooghd verheugen. Stracks na deese woorden seegh dien ellendigen neer / en gaf sijnen Geest als in een sagte slaep; want 't gif was bereyd / om staens voets den aenraecker te dooden. Hier over outstond onder al d'aenschouwers een groot gejuygh; en andere / die dit geval hoorden vertellen / hielden 't voor een Mirakel. Doch de geene / welcke de reghte gelegenheyd wisten / beklaeghden dien ongeluckigen. De voorgedaghte Pausen-vergiftiger wierd door Clemens, op lijf en levens-straf / gebannen in 't Klooster / 't welck te Romen werd genoemd à S. Pietro in Montorio; doch van een rijcklijck onderhoud voorsien. Wy verhalen dit op 't geloof van Franciscus Albanus, in Anat. Pontif. c. 8.; desgelijcks uyt 't berigt van Philippus Nollings, in Itinerar. Ital. pag. 125.

en daer door de Pauslijcke Magt over Vagevyer en Hemel in hooghaghtingh te brengen;

een seldsaem en aenmercklijk Geval, 1599.

uyt de berigten van twee verscheydene Schrijvers.

Steld *S. Hyacinthus* in 't getal der *Sancten.*

Anno 1595. heeft Clemens in de ry der Sancten gesteld S. Hyacinthus. Ten versoek der Spaensche Infante Isabella Clara Eugenia, Princes der Spaensche Nederlanden, heeft hy Anno 1604. door Apostolische Maght vergund / datmen in 't Klooster van S. Clara te Gent jaerlijcks op den Sterf-dagh van S. Coleta den Dienst van een Maegd sou doen / en Mis leesen. Maer Paus Paulus de V. heeft Anno 1610. een andere Bul gegeven; waer by hy alle gereformeerde Clarissen-kloosteren in Nederland vergund / den selven dienst van een Maeghd jaerlijcks te mogen houden / soo in de Getyden als in de Mis. Van 't leven en de Miraculen deeser Coleta magh / die'er lust toe heeft / leesen Frater Dionysius Mutzaerd, in sijne Kerklijke Historie op 't jaer 1610.: die / ten besluyt / deese woorden steld: „ En hare hulpe in barens weedom hebben de Vrouwkens beproefd / ende veel andere sieke in hunne ongevalligheyd. Hoe Clemens selfs / door 't gebondene ligchaem van S. Cæcilia miraculeuslijk van sijn Podagra wierd verlost / en hoe 't met de bindingh van dit ligchaem toegingh / kanmen by Cicarella in 't leven der Pausen vinden.

Vergund *S. Clara* Klooster te *Gent*, op den Sterfdagh van *S. Coleta* den Dienst van een Maeghd.

Anno 1598. geraeckte hy met de Marquis d'Este in Oorlogh / wegens 't Hertoghdom Ferrare. Doch dit verschil wierd bygeleght; onder voorwaerde / dat Ferrare aen den Paus bleyven; d'Este behouden sou de Hertoghdommen Regio en Modena. De Walvisschen / welcke sigh by Marsilien vertoonden / deed hy in den Ban. Hoe hy / doe de Tyber, geweldigh opgeloopen / door de Stad Romen heenen vloeyde / Anno 1600., een gewijdde Hostie in 't Water wierp / om verder ongelegenheyd te stuyten / hebben wy hier boven gehoord.

Doet de Walvisschen by *Marsilien* in den Ban. *1599.*

Werpt een gewijdde *Hostie* in den *Tyber.*

Hy overleed den 1. Martius Anno 1605., na een regeeringh van 13. jaren / 1. maend / 3. dagen. Synen Nasaet wierd Alexander de Medices, een Florentiner, hernoemd Leo d'XI.; doch hy leefde na sijne verkiesingh niet langer dan 25. dagen. Als hy sigh na S. Johan de Lateran had begeven / seer heerlijck vergeselschapt / om daer in 't besit sijner Regeeringh te treeden / overviel hem plotz=

Sijne dood. 1605.

Paus *Leo* d'XI.

Roomsche Pausen.

plotslijck een swaere Siechte. Na een geweldige sweetingh haestlijck koud werdende/ stierf hy op den seven-en-twintighsten April Anno 1605. Doe wierd ten Paus verkooren Paulus Burgesius, of/ Paulus de V., door sijne verheffingh genoemd Camillus.

Heeft 't Pausdom niet langer dan

Doch wijl sijn Pausdom sigh uytstrekt door d'overige jaren der Heerschappy van Keyser Rudolph; door de geheele regeeringhs-tijd van Keyser Matthias, tot in den aenvangh des bewinds van Keyser Ferdinand de II., soo sullen wy eerst hier na van hem spreecken.

Roomsche Pausen.

25. dagen beseeten.

Eynde des eersten Boecks.

ALGEMEENE HISTORISCHE GEDENCK-BOECKEN

Der voornaemste, uytgeleesenste Weereldlijcke en Kercklijcke

GESCHIEDENISSEN

Des geheelen Aerdbodems; insonderheyd van *Europa*; tsederd den aenvangh der Regeeringh des Keysers MATTHIÆ in 't Jaer 1612., tot op 't begin des Keyserdoms FERDINANDI II. *Anno* 1619.

TWEEDE BOECK.

DUYTSLAND.

Inleyding tot de Regeeringh

OM een reght geluk in de Regeeringh te mogen genieten/ werd oock/ volgens eeniger Stellingh/ vereyscht/ datmen deselve vroegh aenvangh, en laet eyndigh. Indien dit waerlijck een geluk magh genoemd werden/ in opsight der regeerende persoonen (anders is de langduerigheyd eens goeden Heerschers gewisslijck een groot geluck voor d'Onderdanen/ wijl 't overlijden der Vorsten al dickmael groote veranderingen veroorsaeckt)/ soo heeft

van Keyser *Matthias.*

MATTHIAS in sijne Keyserlijcke Sceptervoeringh 't selve niet deelaghtigh geweest/ wijl hy al taemlijck oud was, doe hy den Throon beklom; en derhalven/ volgens de gemeene loop des Menschlijcken levens/ deselve niet langh kon besitten.

Matthiæ Geboortetijd; en Vader.

Hy was de Soon van Keyser Maximiliaen de II., gebooren te Weenen in Oostenrijk, den 14. 24. Februarius Anno 1557. (niet 1556.; niet 1558. gelijck van veele gesteld is); en telde dus alreeds 55. jaren/ eer hy de Keyserlijcke Kroon op 't hoofd kreegh. Sijne

Moeder.

Moeder is geweest Maria, Dochter van Keyser Carel de V. In sijne jeughd vertoonde hy in sijnen omgangh een sonderlinge beleefdheyd: in sijne manieren een uytsteeckende swier van bevallijckheyd: voorts was hy van een hoogh gemoed/ en groot vernuf. Wegens deese aenlocklijcke hoedanigheden wierd hy van sijn' Ouders seer bemind.

Hoedanigheden in sijne jeughd.

Van eenige der *Staten* geroepen ten *Gouverneur* der

Ontrent twintigh jaren had hy bereyckt/ doe eenige der Nederlandsche Staten hem uyt Duytschland riepen/ om te sijn Gouverneur harer Provintien; in welcke qualiteit hy Anno 1577. te Brussel seer heerlijck wierd ontfangen/ gelijck in 't voorgaende eerste Boek breeder is verhaeld. Maer vermits na weynige jaren/ en onder sijn Bewind/ de Walsche Provintien, welcke hem/ buyten kennis der andere/ hadden ontbooden/ van hem en d'andere Landschappen af-vielen: Keyser Rudolph en sijn andere Broederen/ 't geheele Huys Oostenrijk, de Duytsche Vorsten/ hem op geenerley wijs bystand deeden/ onaengesien al sijne Vertooningen en Versoecken; dat hy oock de Stad Maestricht, door Parma belegerd/ niet kon ontsetten/ soo wierd sijn Aensien en Aghtingh aen deese sijde seer verminderd: 't welck sijne hooghertigheyd niet weynigh verdroot. Aen sijne kant was hy oock misnoeghd/ als hy vernam/ dat de Heeren Staten, siende dat van hem en de sijne niets te verwaghten was t'haren voordeel/ de souverainiteit over de Nederlanden, welcke noch eendraghtigh bleven tegens Spaenje, hadden aengebooden den Hertogh van Alençon, Broeder van Henrik de III., Koningh van Frankrijk; 't welck hy oordeelde voor hem schimplijck; daer-en-boven voor 't Land selfs seer ondienstigh/ ja gevaerlijck te sijn; gelijck hy oock daer van waerschouwingen deed. Nam derhalven een eerlijck afscheyd van de Staten Generael; welck hem oock op de bequaemste wijs wierd gegeven; en begaf sigh Anno 1581. weer na Duytschland. Den 29. October vertrock hy van Antwerpen. Tot sijn onderhoud was hem jaerlijcks toegelegt geweest 120000. guldens. By d'aenvaerding sijner Reys sonden hem van de Heeren Staten 50000. guldens yeder jaer beloofd sijn.

DUYTSLAND.

Nederlanden; en werd te *Brussel* heerlijck ontfangen;

doch keerd haest weer na *Duytschland*; en waerom. 1581.

In 't laetste sijner Regeeringh/ als Gouverneur, was by veele een groot vermoeden/

Vermoeden van

den/

DUYTSLAND.

den/ dat hy heymlijck verstand met den Koningh van Spaenje hield. Deesen Arghwaen wierd van de Spaensch-gesinde gesterckt/ om twist tusschen hem en de Provintien te verwecken. Naderhand vernammen oock uyt Matthiæ Backer/ en noch eenen anderen/ beyde gevangen genoomen/ eenige dingen/ die 't gedaghte vermoeden grootlycks vermeerderden. Hy sou met Spaenje in overlegh sijn geweest/ om yets voor te neemen tegens Prins Willem van Oranje, en dan noch andere geheymen. Waerschijnlijck genoegh was 't/ dat den geheelen af-val deeser Landen van 't Huys Oostenrijck hem niet behaeghlijck kon sijn. Immers Keyser Rudolph, bemerckende dat sijns Broeders koomst in de Vereenighde Provintien den Spaenschen Koning seer onaengenaem was/ had al langh gearbeyd/ om hem te doen vertrecken. Ondertusschen evenwel liet hy hier nae den lof van vreedsaemheyd/ en dat hy sigh wou laten raden/ sonder sijn eygen hoofd te volgen. Indien Rudolph hem maer eenighsins had willen de hand bieden (in tegendeel verklaerde hy sigh tegens hem/ ten gevalle van Spaenje), de Staten Generael souden hem niet lightlijck verlaten gehad hebben. Deese lof echter heeft Matthias niet behouden/ gelijck wy strack sullen aenmercken.

veele tegens hem opgevat, als of hy met Spaenje heymlijck verstand sou gehouden hebben.

Sijnen Broeder Rudolph verklaerd sigh tegens hem.

Doe hy nu weer in Duytschland was gekomen/ wierd hy van Keyser Rudolph gesteld ten Gouverneur, of Stadhouder/ en Krijgs-Generael in Hongaryen, daer hy seer aenmercklijcke voordeelen op de Turken bevogt. Hoe hy by Alba Regalis, of Stuhl-Weissenburgh, over de 10000. der selver versloegh: Novigrad de Mahometanen ontnam: Comorra op den Donauw ontsettede: Gran en Vicegrad veroverde: de Voorstad van Buda, of Ofen, vermeesterde: den Chiala Bassa van Ofen, die ten Ontset van Stuhl-Weissenburgh aentrock/ klopte/ &c. Desgelijcks/ hoe deese Matthias tegens sijnen Broeder Keyser Rudolph beyde een groote jalousy, en een groote onwil/ opvattede/ wijl hy op den Regensburghschen Rijcksdagh Anno 1608. Aertshertogh Ferdinand van Gratz (Soon van Aertshertogh Carel van Oostenrijk, die de derde Soon was van Keyser Ferdinand d'I.: waer tegens Keyser Rudolph en desselven Broeder Matthias Soonen waeren van Keyser Maximiliaen de II., oudste Soon desselven Keysers Ferdinandi)/ en niet hem (Matthias) had gesteld/ om des Keysers persoon te representeeren; 't welck hy opnam/ als of Rudolph deesen Ferdinand boven hem de Keyserlijcke Kroon nae sijn overlijden had bescheerd: Hoe/ ter oorsaeck van de snoode handelingen des Krijghsvolcks Rudolphi in Hongaryen, nevens meer andere Grieven; insonderheyd oock wegens harde vervolgingen om der Religie wil/ de Hongarische Standen misnoeghd waeren: welcke gelegenheyd Matthias wist waer te neemen om sigh van haer ten Heer en Beschermer te doen verkiesen: Hoe hy daer-en-boven sijnen Broeder Rudolph dwongh/ aen hem over te geven 't Koninghrijck Hongaryen, 't Aertshertogdom Oostenrijck, 't Marckgraefschap Moravien, &c.: jae oock de Boheemsche Kroon/ is voor deesen in 't eerste Boeck deeses Wercks verhaeld; en te gelijk aengeweesen/ dat hy niet te verontschuldigen was van al te groote Staetlust en Heerschsught. In 't laetste des jaers 1608. wierd/ hy op 't Hongarisch gekleed/ te Presburgh ten Koning van Hongaryen gekroond. Maer doe begon hy gantsch van Zeeden te veranderen. Van beleefd wierd hy trots: van goedertieren hard: van vriendlijk barsch: van een beschermer een vervolger der Euangelische.

Die hem, weer in Duytschland gekomen, ten Gouverneur van Hongaryen steld.

Is daer gelukkigh tegens de Turcken.

Jalousy, en onwil, van hem tegens Rudolph opgevat;

die hy, uyt Staetsught, afdwinghd de Kroonen van Hongaryen, Boheemen, &c.

Verandert de doe sijn goede Zeeden in quade.

Vermits dan 't aenmercklijckste der dingen/ welcke sigh hebben toegedragen onder Matthias, terwijl hy was Koninghlycken Stadhouder/ daer nae Koningh in Hongaryen, oock in Boheemen, alreeds te vooren beschreven is/ soo staet ons nu te treeden tot 't voorgevallene onder sijne Regeeringh als Keyser.

Na sijns Broeders Rudolphi dood.

Na sijns Broeders Rudolphi dood hebben de Keurvorsten/ doemaels te Neurenburgh vergaderd/ diensttigh geoordeeld/ niet langh ontrent de verkiesing eens nieuwen Hoofds over 't Duytsche Rijck te suckelen. Om nu hier in te handelen volgens de Goudene Bul, heeft d'Aertsbisschop-Keurvorst van Mentz (doemaels Johan Schweickhard van Kronberg), als des H. Roomschen Rijcks Aerts-Cancellier, al de Keurvorsten nae Franckfurt aen den Main ter nieuwe Keur beschreven. Op de bestemde tijd lietense sigh daer vinden; en Matthias wierd/ met algemeen genoegen/ tot Roomsch Keyser verkooren. Anno 1612. den 3. Junius.

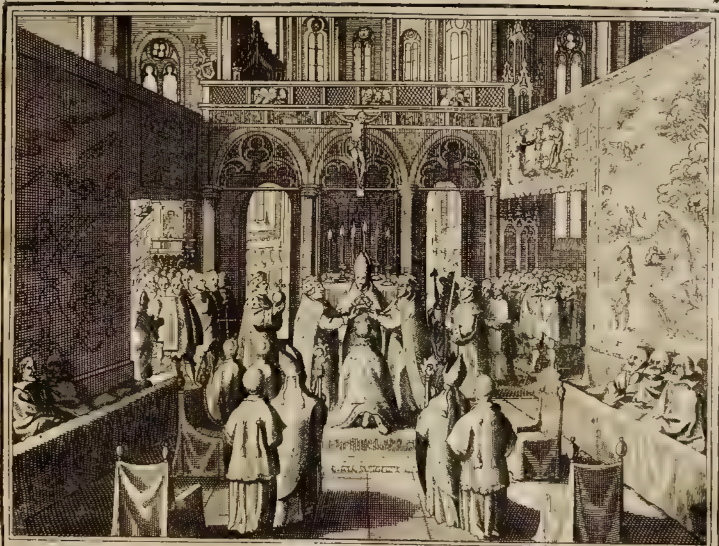
Wierd hy tot Roomsch Keyser verkooren, den 3. Junius 1612.

Den 24. derselve Maend O. S. geschiedde de Krooningh/ niet t' Aken, volgens oude gewoonte/ maer binnen Franckfurt. De praght hier ontrent was seer groot. Onder 't Volck wierd uytgestrooyd de nieuwe Keyserlijcke Munt: doch daer over ontstond sulck een noyt meer gehoorde ongereegeldheyd onder 't Graauw/ dat selfs de ter Wagt gesteld sijnde Ruyters/ insonderheyd de Geldstroyers/ de vlught moesten neemen. Deese Penningen/ soo Goudene als Silvere/ waeren van tweederley slagh. Op de Goudene stond aen d'eene sijde d'afbeelding sijner Majesteyt/ met een Lauwer-krantsje om 't Hoofd; en om den rand deese Letteren: MATTHIAS II. D. G. H. B. REX. CORON. IN REG. ROM. 24. JUN. Anno 1612. Op d'andere/ reght in 't midden/ de Kroon; boven deselve de Son/ beneeden de Maen; soo dat de Stralen der Son reght op de Kroon neer-schooten/ en de Maen gelijck als opwaerts nae haer sagh. Daer rondom stonden deese woorden: LUMINE MAJOR CONCORDIA. Op de Silvere Munt was aen d'eene sijde een Keyserlijck Borstbeeld/ met dit Schrift: MATTHIAS II. D. G. H. B. REX. CORON. IN REG. Rom. 24. JUN. 1612. Aen d'andere sijde saghmen de Kroon/ met Son en Maen/ als op de voorige Penningen. Hy wierd hier ge-

en op den 14. der selver Maend O. S. met groote praght gekroond.

Muntstucken onder 't volck geworpen.

en opschriften op deselve.

DUYTS-LAND.

genoemd Matthias de II.; niet diens Naem de Tweede/ als Roomsch Keyser; want dus was hy d'I.; maer als Koningh van Hongaryen; daer/ voor hem/ Matthias Hunniades had geregeerd.

Ceremonien by dese Krooningh.

Twee dagen daer nae wierd oock Matthiæ Gemalin Anna ten Keyserin gekroond. Als nu nae de Keyserlijcke Krooningh sijne Majesteyt met de daer tegenwoordige Keurvorsten/ Vorsten en Gedeputeerde in de Keyserlijcke Sael was gekoomen/ en nu aen Tafel sou gaen sitten/ reed de Keurvorst van Saxen (doemaels Johan-Georgh d'I.) volgens d'ordre der Goudene Bul, vergeselschapt van veel' aensienlijcke Heeren en Eedelen/ terstond te Paerd nae de Marckt/ daer een grooten hoop Haver lagh. Nam een Silvere Koorn-maet in sijne handen; vulde deselve; streeckse af met een Silvere Strijckstock/ en reed weer nae de Sael van 't Stadhuys. Doe wierd de Haver van 't gemeene Volck geplonderd. Daer op reed de Gemagtighde des Keurvorsts van Brandenburgh (selfs in persoon niet tegenwoordigh) van 't Stadhuys nae de Marckt; daer een Keucken was opgereght; halende van daer een Silver Lampet, en een Serviet; waer mee hy sigh weer te rugg' begaf. Vervolgens quam d'Administrator van de Paltz, als Erf-Hofmeester; nam eenige Silvere Schotelen met Spijsen van de Tafel in de Keucken op de Marckt/ en droeghse na 't Stadhuys op de Keyserlijke Tafel. Flucks viel de meenigte met groote ongeregeldheyd op de gedaghte Keucken aen/ en op den geheelen gebradenen Os/ daer elck een stuck van sneed; doch d'eene rukte d'andere 't geen hy bekomen had uyt de hand; waer op 't dan aen geen plukhayren ontbrack. Op 't selve Marcktveld stond een Fontain, waer uyt/ soo haest sijne Majesteyt aen Tafel was gaen sitten/ seer goede roode Wijn sprongh. Hoe 't Grauw hier ontrent te werck gingh/ deese dranck ontfangende in Potten/ Emmers/ Hoeden/ Mutsen/ &c./ kan lightlijck afgemeeten werden. Wy willen ons hier ontrent niet langer ophouden.

Margin notes: ontrent den Haver op de Marckt. — Ontrent den gebradenen Os. — Wijn-*Fontain* op de selve Marckt.

DUYTS-LAND.

Eeren-poort te Neurenbergh, en koperen Arend van 126 ponden op deselve.

Nae de verrightingh deeser Krooningh begaven haere Majesteyten sigh van Frankfurt nae Neurenbergh, daerse in Julius seer eerbiedigh wierden ingehaeld. Hier reed Matthias door een seer heerlijck-toegestelde Eeren-poort. Op 't bovenste derselve stond een koperen Arend/ van 126. ponden gewights/ rustende op de lincker voet. In de regter hield hy een Kroon/ en Rijcks-appel. De Vleugelen waeren uytgebreyd; en met Hoofd-nepging verwelkoomde hy den Keyser. Van Neurenbergh trock hy na Praegh. Dus was hy op-geklommen tot de Hoogheyd/ waer nae hy soo seer had verlanghd.

Titel van Matthias.

Hy schreef sigh nu: Matthias, Roomsch Keyser, altijd Vermeerder des Rijcks; Koningh van Hongaryen, Boheemen, &c.; Aertshertogh van Oostenrijck; Hertogh van Burgundien, Stiermarck, Karnten, Crain, en Wirtenbergh; Marckgraef van Moravien, Opper en Neder-Elsas; Prins van Silesien; Graef van Habsburgh, Tyrol, &c.

Onrusten, onder Matthiæ Regeering in 't Duytsche Rijk voorgevallen, behalven degeene, waer van anderwegen sal gehandeld werden.

Onder sijne Regeeringh/ alhoewel niet langhduerigh/ sijn verscheydene swaere onrusten in 't Rijck voorgevallen. Van die over de Gulicksche Successie na de dood van Johan-Willem, Hertogh van Gulick, Cleef en Bergh; waer in oock Rudolph sigh had gemenghd/ om een brock daer van/ of wel 't geheel/ op te slocken/ en welcke onder Matthias wierden voortgeset/ is in 't voorgaende Boeck onder de Nederlandsche Geschiedenissen gehandeld. Want vermits Spaenje sigh met alle maght in dit werck stack/ soo wierden oock de Vereenighde Provintien daer in gewickeld. Van die met den Turkschen Sultan sal onder de Turcksche; van die in Honga-

DUYTSLAND.

ryen en Boheemen, onder de Hongarische en Boheemsche Historien werden gesprooken. Kortlijck sullen wy hier voorstellen eenige andere Onrusten / misnoegens / en oproeren / onder sijne Heerschappy in 't Duytsche Rijck voorgevallen.

Sijnen eersten Rijksdagh te *Regensburgh* 1613.

In Junius Anno 1613. hield Matthias sijnen eersten Rijcksdagh te Regensburgh. Alleen de drie Geestlijcke Keurvorsten / Mentz, Keulen en Trier, waren in eygener persoon tegenwoordigh. De Weereldlijcke / Paltz, Saxen, en Brandenburgh, hadden alleen hare Gesanten derwaerts gesonden. De Keyserlijcke Voordragh bestond in ses Propositien; voorgesteld door de Heer Duecher (Ducher), Rijks-Secretarius. I. Betrof de Herstellingh en Reformatie der Justitie in des Rijcks-Kamer-Gerigt / tot strickte nakoming van de Religions en Burgerlijke Vreede; affschaffingh der voor langh ontstane / en daeghlijcks noch toeneemende misbruycken. II. De Beraedslagingh over de middelen / hoemen den Erf-vyand der Christenheyd (de Turck), die nu weer de Vreede gebroocken; in Hongaryen en Sevenbergen invallen gedaen had / sou mogen weerstaen / tot verseeckeringh des Hongarischen Rijcks / als de Voormuer van Duytschland. Deese Propositie wierd alderbreedspraecklijckst voorgesteld / met ruym soo veel woorden / als al de vijf andere / wijl 't Matthias eygentlijck hierom te doen was; en d'andere niet seer gemeend wierden. D'eysch was / geld in meenighte / en veel volck ten Oorlogh. III. De Munt-herstellingh; waer in een groote en seer schaedlijcke onordre was gekomen. IV. De Rijks-Matricul weer in sijn geheel te brengen. V. Hoemen weer aen 't Rijck sou mogen heghten de Landen / Steeden en Goederen / door vreemde Potentaten 't selve tsederd veel jaren ontrocken; en verder afbreeckingh voorkomen. VI. Ordre-stelling op de Sittingh en Stemmingh der Vorsten / op dat alles ordentlijck toeginghe.

Korten inhoud der Keyserlijke *Propositien*,

doch 't was voornamentlijck om de tweede te doen.

De Vorsten en Standen der *Protesteerende*,

De Keurvorsten / Vorsten en Standen van de Protestantsche Geunieerde hadden dikmael aen Keyser Rudolph overgeleverd hare Gravamina, of Beswaernissen; doch noyt affschaffingh derselve / of verlightingh daer ontrent / konnen bekomen. Wyl dan nu Matthias in verlegenheyd stond / wegens der Turcken inval in sijn' Erf-landen / soo dagt haer dit de bequaemste tijd / om noch eenmael haere Grieven deese Majesteyt voor oogen te leggen; en om verbeeteringh aen te houden / eerse Geld en Volck-hulp bewilligden. D'inhoud van haer overgegeven Schrift bestond kortlijck hier in.

in veele dingen, soo in 't *politicq* als in de *Religie*,

I. Dickmael hadden de Protesteerende geklaeghd over den Keyserlijcken Hof-Raed / als die sigh aenmaetighde een veel grooter Jurisdictie (Reghtsmagt) dan haer behoorde; jae een absolute dwangh over de Rijcks-Standen / soo in 't Politicq als Ecclesiasticq, en 't geen enckelijck de Religie of Conscientie betrof: gevende daer ontrent Bevelen en Wetten na haer eygene wil; vlack aen tegens d'oude Wetten en Regulen der Rijcks-kamer: waer ontrent sy op een onlijdlijcke wijs en met Gewissens-dwang te werck gingen: Mandaten uytgaven / tot de hooghste beswaernis der Euangelische Standen; tegens den Rijcks en Religions-Vreede; met affsnijdingh van Appel. Wanneer oock over eenige Verschillen Commissien wierden gemaeckt / soo nammen tot Commissarissen enckele Roomsch-gesinden, gelijck gebleecken was in de saeck der Stad Aken, Hagenauw, Dunkelspuhl, Kauffbeuren, Wiel, &c. En als d'een of d'andere Euangelisch Vorst somtijds d'andere Roomsch-Catholijke Commissarissen wierd bygevoeghd / soo stond echter 't Vonnis alleen by den Hof-Raed / al t'samen persoonen van de Roomsche Religie: waer door dan d'Euangelische altijd in haer blijcklijck Regt wierden benadeeld / ter gunste van haere Parthyen. II. Boven dien had men tegens de Protesteerende Rijcks-Standen gevaerlijcke en seer nadeelige Inquisitien aengesteld / tot ondersoeck van der selver Kamer-goederen / Inkoomsten / en Gevallen; een tot dien tyd toe ongehoorde saeck. III. De Verschillen / alreeds 's Rijcks-kamer-gerigt / of de Vorstlijcke Hof-gerighten aenhangigh gemaeckt / had dien Hof-Raed aen sigh getrocken: jae oock de Vonnissen / alreeds uytgesprooocken / opgehouden / vernietighd / en andere / vlack daer tegens / geveld; de Rijcks-Constitutien verwrongen / tegens derselver klaren inhoud: immers / waer van 't Oordeel alleen aen den Keyser en de gesamentlijcke Rijcks-Vorsten stond; tot seer groote beswaernis en nadeel der Protesteerende Vorsten. IV. In 't Keyserlijck Kamer-gerigt selfs waeren swaere misbruycken ingebroocken / wijl 't Ampt van Kamer-Righter / of Præsident, tsederd een lange tijd aen geen andere als Roomsch-gesinde was gegeven; en dat noch uyt den Geestlijcken Stand (de vinnighste tegens d'Onroomsche) / daer 't doch de Constitutie en Ordeningh des Rijcks veel gelijckmatiger waere / dat een Weereldlijck Vorst voor een Geestlijck wierd gepræfereerd: gelijck oock in gebruyck was geweest van den aenvangh des Kamer-gerights af tot op Anno 1569.; in welcke geheele tijd niet meer dan een eenigh Geestlijck Vorst 't Præsidentschap had bekleed. V. Geduerende 't Interregnum, of des Rijcks Openstand / met de dood van Keyser Rudolph, was 't Vicariat der beyde Keurvorsten / Paltz en Saxen, by 't meerendeel der Cameralen (Bysitters des Kamer-gerights) in slegt respect gehouden; jae selfs van haer veele dingen ondernoomen tegens der selver Regalien en Jurisdictie. VI. De gelijckheyd tusschen Roomsch-Catholijcke en Protestantsche Assessoren, wierd hoe langer hoe meerder verbroocken; 't getal der Euangelische in de Kamer vermindert / dat der Pauslijcke vermeerderd. En als dan noch al een der Protesteerende wierd aengenoomen / soo kiptemen daer toe uyt eenen / onbequaem tot Regtsaecken / onervaren / en niet voorsien met de daer toe vereyschte hoedanigheden. Waer by dan noch

DUYTSLAND.

door de *Roomsch-Catholijke* nu langh verdrukt geweest.

vlack aen tegens den Rijcks en *Religions*-Vreede,

siende *Matthias* nu in verlegenheyd,

vermits de *Turck* sijn' Erf-landen besprong,

stellen op den *Regensburghschen* Rijcksdagh

hare Grieven hem voor;

insonderheyd raec

DUYTSLAND.

noch d'ordentlijcke Visitatien wierden nagelaten/ &c. VII. In 't Kamer-gerigt gingmen gantsch partijdigh te werck. De Roomsch-Catholijcken wierden Mandata sine Clausula en andere Processen tegens d'Euangelische toegewesen. Deese in tegendeel deselve/ in eben-gelycke Gevallen tegens de Roomsch-gesinden, ontseght. Gelijck dan ooch de Provinciael en andere Geestlijke persoonen/ Standen des Rijcks zijnde/ Actien tegens de Protesteerende in Religions-saecken wierden toegelaten. VIII. In verscheydene voorleedene Rijksdagen hadmen d'Euangelische, sonder eenige oorsaeck/ Sittingh geweygerd; sommige geheel niet tot den Rijksdagh beroepen; eenige met nieuwe Indulten beswaerd. IX. De Protesteerende Standen wierd van de Roomsch-Catholijcke geen kleyn verdriet en nadeel aengedaen; als die den inhoud der opgeregtede Religions-Vreede wonderlijck verwrongen; een reght tegenstrijdige sin aen de woorden gaven/ en soo van neen ja maeckten. X. D'Eeden/ by d'aenvaerdingh der hooge en andere Stighten/ desgelijcks der Ridder en andere Ordens/ wierden soodanigh veranderd/ sulcke dingen en woorden daer by gedaen/ dat d'Euangelische alle toetred tot deselve wierd afgesneden. Gelijck dan ooch de Protesteerende in hare Dorpen/ Vlecken/ of op hare Goederen/ onder 't Gebied van een Roomsch-gesinde Stand gelegen/ geen Euangelisch Predikant wierd toegelaten. XI. D'onderdanen der Protestantsche Standen wierden in Echts-saecken/ Thienden en Novalien, voor Roomsch-Catholijke Consistorien en 't Geestlijck Gerigt geroepen/ daerse geen onpartydige Regters konden hebben; vlack aen tegens den Religions-Vreede. XII. In Roomsch-gesinde Oorden wierden de lighamen der overleedene Euangelische in oneerlijcke plaetsen ter begraefnis geweesen; en moesten/ sonder de gewoone Lijck-Ceremonien, ter aerden besteld werden. Haer wierd niet toegelaten/ elders heenen te mogen gaen/ om d'oeffeningh haers Godsdiensts by te woonen. Wierden ooch van de Roomsche wegh gejaeghd/ en haer alleenlijck een seer korte tijd vergund/ om haere Goederen te mogen verkoopen/ tot haere hooghste schaede. Moesten dan noch daeren-boven de Thiende Penningh van 't verkoghte aghterlaeten. Ja dickmael wierd al haer Vaderlijck en Moederlijck Erfgoed haer t'eenemael ontweldighd. Waer by dan noch quam/ dat by haer vertreck haer wierd geweygerd een Attestatie van haer Echte geboorte/ en goed gedragh in de plaets daerse gewoond hadden. XIII. Onaengesien de Rijcks-Steeden haere Religions-oeffeningh en Euangelische Predikers hadden gehad selfs voor den Religions-Vreede/ soo wierden echter deselve nu in de Landen haers Gebieds door de Roomsch-gesinde afgeschaft. XIV. In de naest-voorgaende Rijcksdagh hadmen/ insonderheyd in den Vorsten-Raed/ willen gaen op de meerderheyd van Stemmen/ beyde in Religions, en in vrywillige Contributions-saecken: jae ooch de Stemmen der Euangelische niet willen laeten gelden. XV. Boven dit alles wierden de Protesteerende in haere Conscientien beswaerd; wylmen haer in sommige Plaetsen een Leen-Eed afdwong/ Gerigt tot Saucten. Meer andere harer Grieven/ en klaghten over veelerley bedrijven der Roomsch-gesinde Standen tegens de Protestantsche, gaen wy/ korthedshalven/ voorby.

Marginalia: Leende hare ver-druckingen · Door de Roomsch-Catholijke, · Vlack aen tegens den Religions en Rijcks-Vreede. · Van welcke Gravamina · hier werd voorgesteld den korten inhoud: · nevens haer bygaende versoeck, · dat deselve eenmael

't Besluyt was: 't Viel haer onmogelijck/ diergelijcke Procedueren, soo grootlijcks t'haren nadeel/ soo strijdigh met den Religions en Rijcks-Vreede/ langer te dulden. Baden derhalven sijne Majesteyt/ om spoedige afdoeningh van deese en andere haerer Beswaernissen. Keyser Matthias gaf tot antwoord; 't Was billijck/ dat de meerder Stemmen de minder overwogen; en de minder de meerder volgden. Voorts drong hy seer sterck aen op de begeerde hulp tegens den Turk: daer nae wou hy op haer' ingebraghte Gravamina dencken. Doch dit voldeed d'Euangelische niet (die sulcke ydele beloften al van over lang gewoon waren)/ gelijck wy stracks sullen hooren.

Marginalia: moghten afgedaen werden. · Antwoord van Matthias, gantsch niet voldoende.

In tegendeel/ de Roomsch-Catholijcke Standen waren met dit Keyserlijk bescheyd seer wel te vreeden; en vermaenden hem/ daer van niet af te wijcken. Op dat ooch de Protesteerende niet alleen Klagers moghten zijn/ soo leverdense desgelijcks aen den Keyser een Schrift over/ vertoonende hare Gravamina tegens d'Onroomsche. Deese bestonden voornamentlijck hier in.

Marginalia: Tegens de Gravamina

Tegens den Religions-Vreede/ en 't gepubliceerde Reces van Anno 1566., waeren geduerig nieuwe Religien, onder den Deckmantel der Aughsburghsche Confessie, in 't Duytsche Rijck ingekropen/ strijdende met de reghte Geloofs-belijdenis van Aughsburgh: waer door 't sigh liet aensien/ datse gelijckerhand een t'samenswerringh hadden gemaeckt/ tot onderdruckingh der Roomsch-Catholijke Religie: gelijck sulcks genoeghsaem openbaer was uyt de Vervolgingen; poogingen na de bekoomingh der Geestlijcke Goederen; de groote Tollen/ op deselve gesteld; verwoestingen van Kercken en Kloosteren. De Roomsch-gesinde Geestlijcke/ en selfs de Paus/ wierden op der Onroomsche Predickstoelen weynigh verschoond; maer gesmadighd/ gelasterd/ gepasquilt. D'Ordens-persoonen genooten slegt voordeel van den Religions-Vreede/ wijl men haer hare Kloosteren ontnam. De Roomsch-Catholijke, in de Plaetsen daerse yets met de Protesteerende gemeen hadden/ verboodmen haere Kerck-Ceremonien, en de verrigtingh haers Godsdiensts. In de Rijcks-Steeden/ daer tot noch beyderszijds Religien waeren geweest/ wierden de Roomsch-Catholijcke desgelijcks met veelerley beswaernissen gequeld: Kercken en Kloosteren van haere Jurisdictien en Privilegien beroofd: de Roomsch-gesinde Burgers soodanigh beswaerd/ datse of vertrecken/ of van Religie veranderen moesten. De bekoomingh van Officien was haer

Marginalia: der Protesteerende, ten laste der Roomsch-Catholijke, · brengen de Roomsch-Catholijke Standen · oock hare Grieven in

haer afgesneeden. Wat voor Valstricken 't Aerts-bisdom Keulen, de Bisdommen Wurtzburgh, Aughsburgh, Regensburgh en Munster; 't Duytschen-huys, en de Rijks-Stad Biberach, van de Correspondeerende Vorsten / en de haer toegedane / gelegt waren / was bekend genoegh. Men voer voort met de na sigh treckingh der Geestlijcke Goederen; 't welck 't Bisdom Constans in 't Marckgraefschap Baden gewaer was geworden.

[ten laste der *Onroomsche.*]

Eenige hadden sigh laten gelusten / d'Overheden / welcke sigh beriepen op den Religions-Vreede, en d'oude Gewoonte / af te setten; en andere van hare Religie in der selver plaets te stellen; gelijck t'Aken was geschied / &c. Vermits nu deese en andere harer Grieven van sulck een gestalte waren / datse van de Roomsch-Catholijke niet langer gedooghd konden werden / soo badense sijne Majesteyt / om afschaffingh der selve. Daer waren dan klagten tegens klaghten. Ondertusschen lieten d'Euangelische die van de Roomschgesinde niet onbeantwoord; toonende / dat in deselve of onwaerheden wierden bevonden; of datse de saecken verdraeyden / en deselve een andere gestalte gaven danse hadden / &c.

[En versoeken al mee afschaffingh der selve.]

[De *Turken* vallen in *Sevenbergen*;]

Terwijl dit sigh toedroegh / quam tijdingh / dat de Turken in Sevenbergen waren gevallen. Doe wou Matthias, datmen alle andere Beraedslagingen sou uytstellen / en enckelijck alleen handelen van de geldhulp tegens de vyanden des Christlijken Geloofs. Doch de Geunieerde Euangelische Vorsten (welcker Namen wy gesteld hebben in 't vorige Boek, daer wy handelden van de Guliksche, Cleefsche en Berghsche Successie; maer nu de naem van Correspondeerende voerden) wilden niet 't minste van Geld-opbrengingh hooren spreecken / voor dat eerst de Rijcks-saecken en hare Grieven souden afgehandeld sijn. De Reden harer weygering was: Sy sagen blijcklijck genoegh / wat de Roomsch-Catholijke voor-hadden. Datse pooghden / de meerderheyd van stemmen te doen gelden ('t welck Keyser Matthias haer oock rondlijck had doen hooren): door deselve meerderheyd haer t'onderdrucken; en uyt te wercken / dat niet alleen hare beswaernissen souden onafgedaen blyven / maer noch daeghlijcks daer toe gedaen werden / &c. 't Voornaemste / seydense / moest hier 't swaerste wegen; en eerst by der hand werden genoomen; te weeten / datmen alle Commissien, Mandaten, Præscriptien, Executien, en Processen aen 't Keyserlijck Hof tegens Baden, Aken, Manheim, en Friedbergh sou afsnijden; te niet doen: d'Authoriteit van 't Vicariat der beyde Keurvorsten Paltz en Saxen, door de Roomschgesinde seer hoogh beleedighd / bevestigen door een nieuw Decreet: in 't Keyserlijck Kamer-gerigt d'Assessoren van beyde de Religien gelijck-talligh maecken: goede ordre stellen op de Deputatien, Revisien, en Visitatien: De Stad Donauwaerd weer in voorigen Stand setten / &c. Als dit gedaen was / wildense ontrent haer' andere Grieven noch geerne geduld neemen tot op den naesten Rijcksdagh; en ondertusschen sijne Majesteyt met volck en geld ondersteunen / meer als hy van de Roomschgesinde te verwagten had.

[echter weygeren de *Protesteerende* Standen aen *Matthias*]

[hare Volck en geldhulp,]

[voor dat hare *Gravamina* behoorlijk souden afgedaen sijn:]

[dan wildense hem kraghtigh ondersteunen.]

Men deed alles watmen kon / om haer oock deese saecken te doen verschuyven; doch te vergeefs. De Protesteerende wisten / alsse Matthias gaven 't geen hy begeerde / datse noyt souden verkrijgen 't geense versoghten. Na langh disputeeren, bewilligden alleenlijck de Roomsch-Catholijcke Keurvorsten en Vorsten / nevens de Keur-Saxische Gesanten / in de gedaghte bystand tot den Oorlogh tegens den Grooten Heer; genoemd Turcken-stewr; nevens de Landgraef van Hessen-Darmstad. Maer hier over moest Keurvorst Johan-Georgh van veele opspraeck lyden / welcke seyden / dat hy eygen' aengelegenheyd stelde boven 't belangh aller Protesteerende; 't welck hem naderhand onder Keyser Ferdinand in de Boheemsche saeck noch vry scharper wierd verweeten; selfs in openbare schriften. Hier mee eyndighde deese Rijcksdagh: en dies te haestiger / om dat de Pest te Regensburgh was ontstoocken. Evenwel gingh d'Oorlogh tegens den Turckschen Sultan niet voort; vermits Matthias, wijl d'onderstand der Roomschgesinde Vorsten en Standen alleen niet genoegh kon toedragen / schoon'er die van Saxen en Hessen-Darmstad noch by quam / geraedsaem vond / met d'Ottomanische Porte een Vreede voor de tijd van twintigh jaren aen te gaen.

[Alleen bewillighden de *Roomsch-Catholijke* Vorsten, nevens *Saxen*, en *Hessen-Darmstad*]

[Doch dit ... kon niet helpen: derhalven maeckte *Matthias* ... Vreede met den *Turck*.]

Behalven d'Invallen der Turken; d'Oproeren in Boheemen en Hongaryen (wegens de harde verdruckingen der Religions-verwanten; waer van hier na breeder sal gehandeld werden onder de Hongarische en Boheemsche Gevallen); de Krijgh in de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen / wegens d'Erf-volgingh / waer van alreeds beright is gegeven in 't eerste Boeck; en waer van t'sijner plaets d'uytkoomst sal volgen / sijn onder Matthiæ regeeringh verscheydene nieuwe onrusten ontstaen / of de voorgaende onder Rudolph voortgeset. Wy sullen eenige der voornaemste hier van voorstellen.

[Onrusten in 't Rijck onder *Matthiæ* Regeeringh.]

Wy hebben alreeds gehoord / hoe / na veel' Opschuddingen / en sware Verdruckingen der Onroomsche, beyde Gereformeerde en Luthersch-Euangelische t'Aken, eyndlijk in deese vrye Rijcks-stad door de Possideerende Vorsten / Brandenburgh en Nieuwburgh, een nieuwen Raed wierd aengesteld. Na Rudolphi overlijden / geduerende de Rijcks-openstand / had de Paltzische Administrator, uyt kraght sijns Vicariats, alle Acten tegens de Protestantsche Akenaers afgedaen: welcke Onroomsche nu / na d'afschaffingh des Roomsch-Catholijcken Raeds / de Regeeringh voerden. Nauwlycks waren Matthiæ Krooninghs-Ceremonien voorby / of hy sond (in 't laetste des jaers 1612.) Commissarissen na Aken. D'Akenaers beriepen sigh op d'afdoeningh aller Procedueren door de

[Vervolgh van de voorheenen beschrevene handel t'*Aken.*]

[*Matthias* past niet op 't geen de Rijcks-*Administrator* uyt kragt sijns *Vicariats* onder 't *Interregnum* in d'*Akensche* saeck had verright;]

DUYTS-LAND.

de Rijcks-Administrator. Keyser Matthias wou dit niet laten gelden / hoe seer oock de gedaghte Administrator, als geweesene Vicarius, daer tegens protesteerde; maer deed die van Aken in den Ban; en beval d' Executie aen Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck, Heer der Spaensche Nederlanden door Houwlijck met de Spaensche Infante Isabella; die sigh vermenghde in de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche handel; eerst tegens beyde de Vorsten Brandenburgh en Nieuwburgh t'samen; daer na tegens den Brandenburger assonderlijck / ter hulp van Nieuwburgh, die de Roomsch-Catholijcke Religie had aengenoomen / de Luthersche afgeswooren / gelijck voor deesen verhaeld is. Anno 1614. quam de Marquis Ambrosius Spinola, Veld-overste van Albertus (na dat de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden door Prins Mauritz, op den naem van Brandenburgh, de Vestingh Gulick hadden ingenoomen) met een stercke krijghsmaght / op den naem van Keyserlijken Commissarius, soo geswind op Aken aen / dat de Burgers hem voor hare Poorten sagen / eerse wisten dat hy op wegh was.

...aer doet ...Akenaers ...den ...ijcks-...n; 1612.

...beveeld ...Executie ...en Aerts-...ertogh ...lbertus.

Dit verschrickte haer boven maten seer. 's Avonds quamen daer binnen / als Keyserlijcke Gevolmaghtighde / Arnold van Bockholt, Dom-Proost van Hildesheim, en de Cancellier van Ferdinand, Aerts-bisschop van Keulen, beyde van deesen afgesonden: Balthasar Robiano, Thesaurier der Finantien van Aerts-hertogh Albertus, en Volckert van Achelen, Requestmeester en Raedsheer in Alberti Geheymen Raed / en van hem afgevaerdighd. Deese ontbooden de voornaemste der Regeeringh voor haer; en braegden deselve / als uyt last van Keyser Matthias, offe wilden aghtervolgen de Beveelen der Keyserlijcke Majesteyt / Anno 1611. gegeven op straf des Bans / en 't Magistraetschap herstellen gelijck 't was geweest voor den 15. Julius des genoemden jaers: Indien niet / soo was de Marquis Ambrosius Spinola voor de Poorten / met een groot Leger / om haer te bedwingen. Sy versoghten tijd van beraed / om met d'andere te mogen spreecken / en 't stuck t'overleggen. 't Wierd haer vergund / tot 's anderen daegs ten 11. uyren voormiddaghs.

...pinola ...oomd ...et een ...ercke ...paensche ...aght ...lorslijck ...oor de ...tad, 1614.

...n Key-...erlijcke ...ommissa-...issen daer ...innen.

...er selver ...oordragh ...en,

De groote Raed wierd vergaderd op 't Stadhuys. De Commissarissen vertoonden haren last / en 't Keyserlijck Mandament; waer in verhaeld wierd (doch verbuld met groove onwaerheden / enckelijck gesteld op 't voorgeven der Roomschgesinden, vyanden der andere) alles wat sigh had toegedragen van Anno 1585. tot op dien tijd: en begeerden herstellingh der verstootene Catholijcke uyt de Magistraet; met vergoedingh van kosten en schade; oock straf tegens de veroorsaeckers der onrusten: of by nalatingh van yets deeser dingen / deedense haer seer swaere bedreygingen. De Raed gaf tot antwoord: datse geen beschepd konden geven / voor datse eerst met de Gilden hadden gesproocken. Ondertusschen begon Spinola geweld te gebruycken. Derhalven de Gemeente / kennende de swackheyd harer Stad / en datse van buyten geenen bystand te verwaghten hadden / besloot / de Sleutelen der Poorten aen de Commissarissen over te leveren. 't Guarnisoen (bestaende uyt vier Vaendelen Voetknegten / onder 't Commando van Colonel Pudelitz, door de Keurvorst van Brandenburgh, als Beschermheer van Aken, daer in geleght) soght oock t'accordeeren; en 't selve wierd toegestaen / met vliegende Vaendelen uyt te trecken. Als de Spaenjaerden, welcke voor Aken lagen / en gehoopt hadden / dat deese Plaets weerstand sou bieden / dit Verdragh vernamen / wierdense soo verwoed / wyl de Buyt / daerse staet op hadden gemaeckt / haer dus was ontgaen / datse in hare vingeren beeten / tot bloedens toe.

...n begeer-...e van de ...Magi-...raet.

...et harde ...edreyg-...ingen.

...'Ake-...aers ge-...en sigh ...erstond,

sonder tegenstand te bieden, over.

De Spaensche Soldaten ter dier oorsaeck als woedend.

Na d'uyttoght der Brandenburghsche Besettingh quamen daer binnen vijf Compagnien van Graef Christoffel van Oost-Friesland. Deese wierden geleght in de Huysen der persoonen van de Gereformeerde en Luthersche Religie. De Magistraet, aengesteld van de Possideerende Vorsten en d'Ambassadeur des Koninghs van Frankrijk, wierd af; d'oude Roomsch-Catholijcke weer aengeset. In de Groote Kerck songhmen 't Te Deum Laudamus, ten bysijn van de Marquis Spinola. Terstond wierd oock / door de gemelde Keyserlycke Commissarissen, d'oeffeningh der Gereformeerde en Luthersch-Euangelische Religie verbooden: alles wat by den Administrator van Keur-Paltz (Paltzgraef Johan van Zweibrucken, als Vooghd over den minder-jarigen Soon van Keurvorst-Paltzgraef Lodewijck de V.) uyt kraght sijns Vicariats by d'openstand des Rijcks verright was / te niet gedaen. Men begon een ondersoeck aen te vangen op de veroorsaeckers des Tumults, en sommige gevangen te neemen. Niet soo seer d'ingequartierde Soldaten / als wel de Pauslijcke Burgers / gingen gantsch moedwilligh en breed te werck tegens d'Onroomsche.

Hoedanig hier tegens d'Onroomsche en eenige Magistraets-persoonen van deselve Religie, gehandeld wierd.

De geweesene Burgermeester Johan Kalckberner, insonderheyd van de Roomschgesinde gehaet / was by naght over de Stads-Wal ontblooden / en na Gulick getrocken; daer hy overleed. Echter hebben de Heeren Commissarissen hem / oock de soo ontbloodene als alreeds gestorvene (en onder deselve Adam Schanternel, Johan Bellier, Gerard Meysen, Pieter Schrijver, Antonius de la Place, Johan Boon, Caspar Theenen, Johan Gier, Diederick Marckelbach, en Isaack van der Heyden), als genoemde voornaemste Autheurs en Belhamels van den aengereghtten Oproer / veroordeeld tot verlies van haer leven / waermen haer oock sou mogen bekoomen; met verbeurdmakingh van al hare Goederen.

Insonderheyd tegens den Burgermeester Johan Kalckberner.

Johan Kalckberner, alreeds te Gulik overleeden / gafmen deese Sententie: Men sou op de Marckt voor 't Stadhuys opreghten een Colomne. Daer nevens stellen een naeckt Beeld / vertoonende Kalckberners ver-

Selfs na sijn overlijden, op de Marckt, t'sijner uyterste smaed,

DUYTS-LAND.

persoon. Dan noch een ander / verbeeldende de Beul / die hem in stucken sou houwen. Volgens dit Vonnis wierd voor 't Raedhuys een Pilaer gesteld / met de gedaghte Beeldnissen. In de Colomne stond dit Geschrift: *Sic pereant qui hanc Remp. & sedem Regalem, spretis S. Cæs. Majestatis edictis, evertere moliuntur, ad damnandum memoriam Johannis Kalckberneri, in ultimo tumultu Anno 1615. hic excitato inter perduelles Antesignani, Columna hac ex decreto D. D. Subdeleg. S. Cæs. Majest. erigi jussa 3. Non. Dec. Anno 1616.* Soo veel als: „Dus „moetense vergaen (te schande werden) / die „deese Republicq en Keyserlijcke Stoel soecken t'onder te brengen; veraghtende d'E„dicten der Keyserlijcke Majesteyt. Der„halven is / tot een eeuwige verdoemlijcke „geheugenis van Johan Kalckberner, die in „den laetsten Oproer Anno 1615. de Rebel„len opgerockend en voorgegaen heeft / de„se Columne bevoolen op te reghten / door „besluyt der Gesubdelegeerde Reghters der „Keyserlijcke Majesteyt den 6. December „Anno 1616.

een Columne ten schandteecken opgeregt met een Schrift daer in.

Eenige uyt de voorname gevloodene / als Lambert en Joost van Beeck, Pieter van Nut, Gillis Sinck (Cincq), Matthieu Solein, &c., geweesene Burgermeesteren en Raden der Stad Aken, door de Keur-Paltzische Administrator, geduerende sijn Vicariat in de Magistraet gesteld / versoghten wel aen Koning Jacob van Engelland, een ernstigh en gunstigh Voorschrijven aen Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck, ten eynde hy de Commissarissen, geordonneert tot ondersoeck der Gevangene binnen de genoemde Stad / sou bevelen / deselve t'ontslaen / op dat geen onnoosel bloed wierd vergooten; maer de saeck met saghtheyd uytgevoerd; doch Albertus gaf Koningh Jacob alleen Complimenten tot antwoord; en deese Majesteyt was de Man niet / om yet anders als Versoeken by der hand te neemen; selfs oock in de gewightighste / hem en 't Ryck nadeeligste saecken. Veele der Akensche Burgeren / wijl haer de Religions-oeffeningh t'eenemael was benoomen / sy oock groote swarigheden te gemoet sagen / boven d'alreeds seer harde verdruckingen / weecken uyt deese Stad na Holland, Gelderland, Utrecht, en andere Provintien der Vereenighde Nederlanden; tot geen kleyne schade van Aken.

De Brief des Koninghs Jacobi van Groot-Britannien aen Albertus van Oostenrijck voor de gevangene Akenaers, alleen met Complimenten beantwoord.

Aen den Rhijn, ontrent een halve mijl beneeden Keulen, lagh een Steedje / genoemd Mulheim, tusschen de Dorpen Rheindorf, en Sundorf. Doe de Possideerende Vorsten Brandenburgh en Nieuwburgh sigh hadden aengematighd de Possessie der Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen na de dood van Hertogh Johan Willem, haddense oock hier de Protestantsche Religie laten prediken: waer op dan een goed getal der seer verdruckte Euangelische Burgers te Keulen, beroofd van alle Religions-oeffeningh / hier tot 't gehoor van Gods woord gingen. Maer wel haest wierd haer dit van de Keulsche Magistraet seer scharp verbooden; en men sloegh haer daer over in swore Geldboeten. Sy gaven derhalven de Possideerende Vorsten te kennen / datse Keulen wel wilden verlaten / om binnen Mulheim te komen woonen / als behoorende onder der Vorsten Gebied. Dit deed Brandenburgh en Nieuwburgh een Besluyt neemen (andere oorsaecken daer by gaende) / dit Steedje te vergrooten / te versterken / en tot een welbewaerde Stad met een bequame Haven te maecken.

De Possideerende Vorsten doen te Mulheim de Protestantsche Religie prediken.

De Keulsche Magistraet verbied haer Onroomsche Burgeren, daer ter Kercke te gaen.

Terstond begondense dit Werck / en gaven openbare Placcaten uyt / waer in al de geene / welcke daer ter woon wilden koomen / treflijcke Privilegien wierden vergund; met belofte / dat soo wel de Roomsch-Catholijcke, als de Gereformeerde en Luthersche, daer vrye Religions-oeffening souden genieten. Oock yeder deeser drie Religien sou toegelaten sijn / Kercken en Schoolen te mogen opreghten. Deese Bouw / soo dight voor de Neus der Stad Keulen, behaeghde de Keulenaers niet. Derhalven liet de Magistraet een Protest uytgaen / waer in sy pooghde te beweeren / dat de Possideerende Vorsten geen Reght hadden / om deese Plaets sulcker wijs te vergrooten en te bevestigen. Verbooden te gelijck al hun Onderdanen / Hout / Steen / of andere Materialen na Mulheim te voeren of te doen voeren; of dit Werck eenige de minste bevoordering toe te voegen / op seer hooge Straffen. Evenwel gingh deesen Bouw dapper voort; wijl daeghlijcks over de 1500. persoonen tot den arbeyd aen Graghten en Wallen wierden gebruyckt: wel-voorsien met Vyerroers en andere Geweeren / om verseeckerd te sijn voor een schielijcken overval der Keulsche: tegens welcker Protest de Possideerende Vorsten een Weerlegging uytgaven.

Wijl nu deese de Possideerende Vorsten aenbooden, daer te willen koomen woonen; soo doense Mulheim vergrooten en versterken.

De Keulsche Magistraet doet Protest daer tegens, dat doch werden beantwoord.

Als nu de Magistraet van Keulen sagh / dat Brandenburgh en Nieuwburgh sigh van haer voorneemen niet lieten afbrengen / sondense Gesanten na Franckfurt, aen den nieuwen Keyser Matthias, om over dit werck te klagen: die daer op / sonder ondersoeck / of de tegen-parthy te hooren / een scharp Mandaet liet afgaen aen de Protesteerende Possideerende; haer gebiedende / terstond af te laten van den aengevangenen Bouw / en 't alreeds opgereghtede weer af te werpen / op een genoemde hooge geldstraf. De Vorsten lieten sigh hier door niet verschricken / maer voeren in 't begonnene voort. Doe klaeghden de Keulsche al weer aen Matthias, over d'ongehoorsaemheyd der Possideerende; en verwierven noch een Mandaet; waer in haer wierd bevoolen / den nieuwen Bouw te staecken / indiense niet daedlijck in de daer op gestelde Straf wilden verballen. Maer oock dit deed de voortsettingh niet vertragen; wijl de Brandenburger en Nieuwburger op haer Reght bleven staen.

Klagen aen den nieuwen Keyser Matthias; die de Possideerende Vorsten den voortgangh verbied.

Echter gaense daer in voort, steunende op haer Reght.

De Marquis Ambrosius Spinola wou geensins versuymen de goede gelegenheyd / om den Koningh van Spaenje voordeel / de Protestantsche Duytsche Vorsten afbreuck te doen. Trock na Praegh by Keyser Matthias;

De Marquis Spinola en Spaenje soecken in dit troubel Water te

DUYTS-LAND.

thias; droegh hem veele redenen voor/ waer om de Mulheimsche Bouw niet te lijden stond; en bood sijnen dienst aen tot uytvoeringh des Keyserlijcken Mandaets. De Gulicksche Standen wierden deese goede genegenheyd van Spinola haest gewaer. Doorsagen oock wel/ wat voor gevaer haer hier uyt te verwaghten was. Sonden derhalven Gesanten aen Keyser Matthias, en baden hem/ 't Land niet door Oorlogh te doen verderven; maer de Verschillen door een ordentlijck Proces te willen laten Vonnissen. Ondertusschen wierden de Possideerende niet malkander selfs oneenigh/ wegens de Geestlijcke Goederen/ en d'Administratie der Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen. Ja oock/ de Nieuwburger nam plotslijck de Roomsche Religie aen/ om van Spaenje, Bayeren, en d'andere Roomsch-Catholijcke Vorsten bystand tegens Brandenburgh, en alsoo alles voor hem selven alleen te mogen bekoomen. Hoe Brandenburgh hier tegens de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, oock Franckrijck, te hulp nam/ en wat daer op volghde/ is in 't voorgaende eerste Boeck verhaeld. De Vrught van dit verschil tusschen de Possideerende was/ dat de beste Plaetsen in de Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen of in de handen der Spaensche, of in die der genoemde Staten geraeckten.

...schen.

...e Possideerende ...orsten ...erden ...nder malkander ...lfs oneenigh.

Quade ...rugt deeser Tweedraght.

Anno 1614. gaf Keyser Matthias een nieuw Mandaet uyt/ tot om-verr'-werpingh des Mulheimschen Bouws. Nieuwburgh gehoorsaemde voor sijn deel terstond/ door aendrijvingh sijns nieuwen Swagers de Hertog van Bayeren: liet de Mulheimsche Wal aen eenige plaetsen ter neer smijten/ en schafte d'arbeyders af. Soodanigh verdroot dit Marckgraef Georgh-Willem van Brandenburgh [in de voorgaende Maend October was Marckgraef Ernst van Brandenburgh, Broeder van Keurvorst Johan-Sigismund, en van hem gesteld tot Administrator in de Gulicksche en d'andere Landen/ overleeden: waer op sijne Keurvorstlijcke Doorlughtigheyd de gemelde Georgh Willem, sijnen Soon/ tot Administrator had gesteld]/ dat hy in persoon sigh derwaerts begaf/ en/ soo d'Arbeyders als d'Inwooners/ vermaende/ in 't werck voort te gaen/ sonder haer daer van te laten afschricken. Ondertusschen had Brandenburgh aen Keyser Matthias geschreven/ dat hy aen den Hof-Raed niet kon toestaen 't oordeel over de Mulheimsche saeck; maer dat 't Vonnis moest geveld werden van 't Kamer-Gerighte te Spier.

Nieuwburgh, ...om de Roomsch-gesinden bystand te hebben, Roomsch-Catholijck geworden, gehoorsaemd Matthias

DUYTS-LAND.

bevel, ontrent Mulheim;

maer Brandenburgh gaet met den Bouw voort.

Spinola was haest gereed/ om de Keyserlijcke Mandaten, gelijck tegens Aken, alsoo oock tegens Mulheim uyt te voeren. Hoe hy d'Akenaers bedwongh/ is alreeds hier boven verhaeld. Doe hy nu met dese Stad vaerdigh was/ oock eenige Steeden in Gulick, Cleef, &c. had ingenoomen/ wendde hy 't hoofd na Mulheim. Quam derwaerts met sijne Kryghsmaght van Spaenjaerden en andere Natien. Sond op den 24. Augusti Anno 1614. ses-hondert sijner Soldaten daer binnen/ en deed ter neer werpen soo de Wallen als veele nieuwe Gebouwen/ met seer groote moeyte en kosten opgeregt. Vervolgens ruckte hy/ met 5000. Nieuwburghsche versterckt/ al voort/ en maeckte sigh meester van Berchem, Grevenbruch, Orsoy, en Wesel; waer van in 't voorgaende Boeck breeder berigt is gegeven. Andere stellen/ dat hy de genoemde Plaetsen had veroverd/ eer hy sigh na Mulheim begaf.

Spinola koomd voor deese Plaets.

en werpt al 't nieuw-gebouwde om verr'. 1614.

Van d'onrusten tusschen de Stad Brunswijck en haren Hertogh Henrick-Julius, met de daer op gevolghde Belegeringh en weer

Vervolgh van de schaedlijke verschil-

ver-

verlatingh / is voor deesen berigt gegeven; oock hoe Keyser Rudolph, door de Hertogh aengeset / de Brunswijckers Anno 1611. in den Rijcksban had verklaerd / indiense sigh binnen een jaer tijds haren Vorst niet onderwierpen. Waer tegens de Brunswijkers een Verantwoordingh hadden uytgegeven. Vermits nu Rudolph Anno 1612., en Hertogh Julius Anno 1613. stierf / soo bleef 't hier by tot op Anno 1614., wanneer Henriks Soon / Hertogh Frederick-Ulrick, weer nieuwe gedaghten tegens de Brunswijckers opnam.

len tusschen de Stad Brunswijck en haren Hertogh;

Evenwel bemoeyde sigh de Hertogh van Wurtenbergh; om de saeck sonder Oorlogh te doen eyndigen. Braght ten dien eynde de Raed der genoemde Stad wyd verr' op de sijde van Hertogh Frederick; soo datmen aen een Verdragh niet begon te twijffelen. Doch de Burgers wierden de heymlijcke onderhandelingen en d'al te groote toegevenheyd der Magistraet gewaer. Wilden sigh van hare Privilegien, welckese wettigh besaten / niet laten beroven. Setteden derhalven den Raed / die / haers oordeels / haren pligt te buyten gegaen / en sigh laten besteecken had / Anno 1614. van haer Ampt af / en verkooren een nieuwe.

op nieuws voortgeset door Hertogh *Frederick-Ulrick.* 1614.

De Brunswijckers setten haren Raed af; en waerom.

Hertogh Frederick-Ulrick sagh hier uyt wel / dat hy sijn voorneemen niet sou konnen bereycken / sonder meer ernst te gebruycken. Verbood derhalven al sijn' Onderdanen en Landsaten / op lijf en levens-straf / sigh van de Stad Brunswijck af te houden; met de Brunswijkers niet te handelen; niet 't minste van haer te koopen / of aen haer te verkoopen / &c. De Hanse-Steeden braghten 't tot een nieuwe onderhandelingh van Vreede. Soo veel schickten de Burgers in / datse aen Hertogh Frederick jaerlijcks eenige duysend Rijcksdalers souden geven: een Slot in de Stad bouwen; en / wanneer hy daer binnen wou sijn / soo wel by nacht als by dagh de Poorten voor hem openen: doch de Sleutelen der selve moesten altijd by Burgermeesteren en Raed blijven. Dit alles liet de Hertogh sigh welgevallen; maer begeerde ten minsten de Sleutelen tot eene Poort. Dit quam de Brunswijkers ongeleegen; en dus gingh dit Vreede-Tractaet te niet.

Onderhandeling van Vrede,

den Bodem ingeslagen, wegens 't *Artijckel* van de Sleutelen tot de Poorten.

In aller haest braght Frederick 20000. Mannen by een. Insonderheyd wierd hy tegens de Brunswijkers opgehitst door Heer Michael Victor van Wunsterouw, des Hertoghs Stadhouder. Deesen gaf hy 't Opperbevel over dit Krijghsvolck; 't welck sig op den eersten Augustus schielijck voor de Stad vertoonde. Doemaels had Brunswijk in sijnen omvangh de wijdte van een groote halve Duytsche mijl / volgens P. C. Bor; maer W. Baudartius steld een Duytsche mijl: was dus wat grooter als Neurenbergh, wat kleyner als Erffurt, na de reeckeningh van deselve Bor. Tegens 't Oosten heeft deese Stad 't Bisdom Maeghdenburgh; tegens 't Zuyden 't Hartzwalt; ten Westen 't Bisdom Hildesheim; ten Noorden Lunenburgerland. Was Volckryck: taemlijck sterck bevestighd met Wallen / Mueren / Thoornen / en Bolwercken.

Brunswijck belegerd. 1615.

Grootte, en legging deser Stad.

Den 5. van Augustus wierd Brunswijk beschooten met veerthien Stucken Canon. Die van binnen donderden daer tegens aen van hare Wallen / en toonden sigh onvertsaegd / soo in 't Canonneeren als in 't Uytvallen: tot welck laetstgedaghte werck sigh insonderheyd liet gebruycken de Ritmeester Johan van Issen, en Capitain Dominicus Adriaensz. van Zeeland; die over 't Guarnisoen der Stad Commandeerden. Uyt Hertogh Fredericks Leger wierden geduerigh een groot getal Vyerkogelen in de Stad geworpen / waer door aen de Huysen veel schade geschiedde.

Kort bericht van 't aenmerckelijckste,

Den 1. September deed de Brunswijcksche Ruytery een Uytval op seeckere Schans / en veroverde deselve: hieuwen veele Hertoghsche ter neer / en bequamen een groot deel Ammunitie. De Heer Michael Victor, die naest Hertogh Frederick-Ulrick 't Opperbestier had / snelde met een deel Paerden ten ontset; doch vernam / dat de Brunswijkers de gedaghte Schans al vermeesterd hadden. Weeck derhalven in aller yl te rugg' / en meende over 't Water d'Oucker t'ontkoomen. Doch de Brunswijksche waren hem te dight op de hielen; soo dat hy / midden in d'Oucker-vloed geraeckt / geschooten / en met andere gevancklijck in de Stad gebraght wierd. Haest daer na overleed hy / wijl hy getroffen was in de keel en lincker borst. Men begroef hem op 't Kerckhof van S. Marcus, tot groote blijdschap der Burgery / wijl hy geduerigh den Hertogh tegens haer had aengehitst.

't welck sigh, geduerende deese Belegeringh

heeft toe gedragen

Koningh Christiaen van Deenemarken was in 't Leger gekoomen / om een Accoord te bewercken tusschen Hertogh Frederik en de Brunswijkers; doch deese wilden tot geen onderhandelingh treeden / sonder voorkennis der met haer verbondene Hanse-Steeden; dies gingh alles te niet. Te moediger waren die van Brunswijk, wijlse tijdingh kreegen / dat de Hanse-Steedsche, haer ten goeden / een goed deel Krijghsvolck wierven onder 't Commando van Graef Frederik van Solms. Ontrent half September quamen Graef Johan-Georgh van Solms en Dodo van Kniphuysen met 3. Cornetten Ruyters en over de 1000. Voetknegten in de Stad. De Staten Generael der Vereenighde Nederlanden sonden al mee onder Frederik-Henrik, Broeder van Graef Mauritz van Nassauw, derwaerts 6000. Mannen te voet / 12. Cornetten Ruyters / 400. Wagenen met Ammunitie, en 3. Veldstucken / ten Ontset van Brunswijk. Maer oock daer nevens de Heeren Johan Biel, Frederik van den Sande, en Diederik Stocke, als hare Gedeputeerde; om / indien 't mogelijck ware / te gelijck met de Gesanten eeniger Vorsten en der Hanse-Steeden, de twist tusschen beyde de Parthyen wegh te neemen; 't welckse veel liever gesien hadden / als tot geweld te koomen.

Koningh *Christiaen* van *Deenemarcken* in 't Hertoghlijck Leger.

De *Staten Generael* senden de *Brunswijkers* ontset toe onder Prins *Frederick-Henrick*: oock *Ambassadeurs* tot Vrede.

Deese Heeren Ambassadeurs trocken voorheenen nae den aengestelden Hanse-dagh.

Welcke hier toe

Graef

DUYTS-LAND.

Graef Frederick Henrick van Nassauw (naderhand Prins van Oranje) nam sijnen wegh van Rees door 't Stigt Munster; doch verserkerde sigh eerst, op des Brandenburgers naem, van 't Graefschap Ravensbergh, en de Hoofdstad Herwarden. Ondertusschen waren de Nederlandsche Gesanten over Breemen te Hamburgh gekoomen. Versoghten aen den Koningh van Deenemarcken, de saken by sijnen Neef (Dochters-Soon) Hertogh Frederick Ulrick te willen bemiddelen, op dat geen meer bloed vergooten wierd. Opende hem te gelijck 't Besluyt der Heeren Staten Generael, tot 't ontset van Brunswijk, en d'aenkoomst van Frederick Henrick met een Krijghsheyr ten dien eynde. Hier staet te weeten, dat de gedaghte Staten niet voorby konden sijn, de Brunswijckers ter hulp te koomen, wijlse, een wijl te vooren, nevens d'andere Hanse-Steeden, 't oude Verbond met de Nederlanden weer vernieuwd hadden.

hare vlijt aenwenden.

Koningh Christiaen en Hertogh Frederick, siende dat de Bystanders der Brunswijckers soo veel in getal wierden, en dat de gemelde Hertogh haest een stercke Maght stond op den hals te koomen, begonden sigh naerder te bedencken; en alreeds had Frederick, op tusschenspraeck des Koninghs, met de Belegerde een Stilstand opgereght. Was oock den laetsten October (of eersten November) van de Stad afgeweecken, om te sien, of een volkomen Accoord sou konnen getroffen werden. In deese drie-maendige Belegeringh had Hertogh Frederick 12000., de Belegerde 3000. Mannen verlooren. Baudartius steld 't verlies der Brunswijckers maer op 300. Lightlijck kan in de Cyffer-getallen een feyl insluypen.

Hertogh Frederick verlaet de Belegeringh.

Sijn groot verlies,

Onder de Brunswijcksche had een Dochter van 34. jaren, genoemd Geszke Maeghdenburgs, gewapend met Musquet en Deegen, nevens een Strijd-hamer, sigh soo Ridderlijck gedragen tegens de vyanden, dat verscheydene der selve door haere handen of gedood of gewond waren geworden.

Amazoon onder de Brunswijckers.

Nae 't opbreecken der Belegeringh wierd in 't Klooster Staterburgh van een Verdragh gehandeld; 't selve oock geslooten, door bemiddelingh der Gesanten van verscheydene Vorsten en Staten. Hertogh Frederick-Ulrik sou bevestigen al de Privilegien der Brunswijckers; en beloofde, te sullen nakoomen d'uytspraeck van 't Keyserlijck Kamer-gerigt. Hier tegens sou den Raed en Burgery der Stad Brunswijck den gedagten Hertogh Huldigen, gelijck Anno 1569. was geschied, en hem erkennen voor haren Heer; doch sonder afbreuck des Accoords, met den voorigen Hertogh opgereght. Vermits 't verschil tot noch toe was geweest, hoe verre de Hertogen de Land-vorstlijke hooge Overheyd over de Stad Brunswijck toekoomd; en dit stuck niet soo haest kon werden afgehandeld, soo sou, om deesen verwoestenden Oorlogh terstond te doen eyndigen, de saeck aen Middelaers gesteld; of anders door den wegh des Reghts van 't Keyserlijck Kamergerigt afgedaen werden. Ondertusschen sou de Hertogh by sijne Prætensie; desgelijcks de Brunswijckers by haere Privilegien en Vryheden blijven. De Hertogh sou 't voorleedene niet meer gedencken; en verschaffen, dat Keyser Matthias de Ban, tegens de Brunswijckers uytgesprooken, wegh nam. De Stad sou hersteld werden in haere Goederen, Molens, Thienden, Renten, Pensioenen, &c., van de Hertogh ingetrocken; en dan noch voor de geleedene schade ontfangen honderd-duysend Rijcksdaelers. 't Geen onder desen Oorlogh de Hanse-Steeden was afgenoomen, sou de Hertogh haer vergoeden. De Kryghs-kosten souden tegens malkander werden uytgewischt. De Koophandel wierd weer vry gesteld. Indien de Hertogh dit Verdragh niet onderhield, soo souden sijn' Onderdanen te Wolffenbuttel en Kalenbergh van haeren Plight ontslagen, en niet gehouden sijn, hem bystand te doen. Oock de Raed en Burgery der Stad Brunswijck hem niet huldigen, voor dat hy dit alles verbuld had, &c. Dus wierd doemaels 't Accoord getroffen; doch naderhand al weer verbroocken, gelijck wy t' sijner plaets sullen hooren.

Accoord tusschen Hertogh Frederick-Ulrick en de Stad Brunswijk, door bemiddeling der Gesanten eeniger Vorsten en Staten:

met den korten inhoud van de voornaemste Artijkelen desselven.

Brunswijck is een beroemde Hanse-Stad, welcke eenige Schrijvers houden voor 't Tulisurgium van Ptolomæus; waerom-heenen voortijds de Chaucen, volgens Petrus Bertius; of de Cherusceen, gelijck Philippus Cluverius wil, gewoond hebben. Johannes Angelus Werdenhagius part. 3. Rer. Hanseat. cap. 2. verhaeld, dat Hertogh Braun (Bruyn, Bruno), Broeder van Witikind de Groote, Koningh der Saxen, by 't Dorp Wiga Keyser Carolus Magnus te gemoet quam; even deselve plaets, daer naederhand de Stad Brunswijck wierd gebouwd: welcke dien naem bequam van Hertogh Braun, en 't gedagte Dorp Wiga, t' saemgeboegd Braunsch Wiga, veranderd in Braunschweigh, by ons Brunswijck. De Brunswijcksche Vorsten hebben hier langh haer Hof gehouden.

Naerder bericht van de Stad Brunswijk. Bouwing, en oorsprongh des naems.

Als Hertogh Frederick d'I. van Brunswijk, na d'affettingh van den nietwaerdigen Keyser Wenceslaus, tot Roomsch Keyser wierd verkooren, doch op sijnen toght na Franckfurt, om sigh tot de Krooningh te bereyden, door bestel des Aertsbisschops van Mentz wierd vermoord, Anno 1400., poogde desselven Broeder dit grouwel-stuck te wreecken. Maer als hy hier over in groote ongelegenheyd was geraeckt, hebben de Burgers van Brunswijck hem getrouwlijck by gestaen, en groote diensten betoond. Derhalven hy haer oock, tot vergeldingh, beschonck met eenige Landgoederen; en groote Privilegien vergunde. Doch de volgende Hertogen behaeghde dit niet. Soghten haer van deselve weer te berooven: en hier uyt sijn soo veel onheylen, soo veel bloedstortingen ontstaen; wijl de Brunswijckers haer niet wilden laten ontneemen, 't geen haer uyt Vorstlijcke erkentnis harer betoonde trouw was gegeven.

Hoe de Brunswijckers haere staetlijcke Privilegien hebben bekomen.

De volgende Hertogen

Gheduerende deese twist over de Voorregten heeft Hertogh Henrick d'oude Anno 1492.

hebben haer daer

DUYTSLAND.

1492. de Brunſwijckers belegerd; inſonderheyd wegens de Tol/ welckeſe van de Goederen niet betalen: oock de Beſwaernisſen der andere Hertoghlycke Onderdanen niet dragen wilden; als daer van bevrijd uyt kragt harer Privilegien. Hertogh Henrick kon niets met allen op doen; maer moeſt tot een Verdragh treeden. Anno 1542. wierd Brunſwijck op nieuws belegerd door Hertog Henrick de jonge; doch oock te vergeefs; en hy verloor daer over Wolffenbuttel. Inde jaren 1550. en 1553. belegerde hy de Brunſwijckers al weer; maer oock al weer tot ſijn' eygene ſchade. Van doe af ſat de Stad in ruſt/ tot op Anno 1605., wanneer Hertogh Henrick-Julius deſelve door verrasſingh meende in te krijgen; doch 't Hoofd deerlijck ſtiet. Waer op hy Anno 1606. 't Belegh aenvingh/ maer met groot verlies moeſt opbreecken. Anno 1610. braght hy by Keyſer Rudolph te weegh/ dat de Brunſwijckers in den Rijcksban wierden gedaen; doch korts daer na ſijn beyde de Keyſer en de Hertogh overleeden. Hier op volgde voorts de nu verhaelde Belegeringh van Hertogh Henrick-Ulrick, geeyndighd door een Verdragh.

van weer ſoecken te beroven: en om daer toe te mogen komen, hoe dickmael belegerd.

De Bouwingh der Stad Brunſwijck werd geſteld op 't jaer Chriſti 861. Hoe Hertogh Henrick de Leeuw, wegens ſijne wreevelige bedryven/ door Keyſer Frederik en de Rijksvorſten in den Ban verklaerd/ van ſijn Hertoghdom beroofd wierd: hoe oock ſijns Soons Soon Hertogh Otto d'I. ſigh weer meeſter van Brunſwijck maeckte/ door hulp der Burgeren/ is te vinden in de Hiſtoriſche Kronijck van Gottfried. Wegens deſe daed der Brunſwijckers heeft Otto haer noch meer en grooter Privilegien toegevoeghd; doch de voorſtand derſelve heeft haer/ gelijck wy gehoord hebben/ bloeds genoegh gekoſt.

Hertogh *Otto d'I.* vermeerderd haere *Privilegien*; en waerom.

De Heer Lieuwe van Aitzema maeckt als met een woord gewagh van de laetſt-gemelde Belegeringh der Stad Brunſwijck; en ſteld'er deeſe Aenmerckingh op: „Men „heeft geſien/ dat deeſe Staet (der Vereenigde Nederlandſche Provintien) doemaels „ſoo goeden wil en couragie had/ dat/ op re„preſentatie van 't gemeen Republijcqs-In„tereſt, gedaen by de Hanſe-Steeden, daer „van Lubek 't Directorium had/ hare Hoog„mogende/ onder 't beleyd van Prins Hen„rick, haere Ruyterey en 600. Wagenen met „3000. Musquettiers/ ſonden tot Secours „der Stad; niet aenſiende 't Hooghvorſtlijk „Huys van Brunſwijck; ſijnde des Hertogs „Suſter getrouwd aen Graef Ernſt van „Naſſauw; en niet ontſiende den Koningh „van Deenemarcken, die in perſoon meede „in 't Leger was. Daer was nochtans tuſ„ſchen deeſe Staet en deſelve Stad geen In„tereſt, noch van Religie, want de Stad was „Luterſch; noch van Commercie, want 't „was een Landſtad; noch van Viciniteit, „(Gebuerſchap); oock was'er geen Ver„bond noch Belofte. Men ſie hier by na 't geen wy hier boven hebben geſeght van de vernieuwingh des Verbonds tusſchen de Hanſe-Steeden en de Nederlanden uyt andere Schrijvers. Hier tegens geeft Aitzema de Heeren Staten Generael een Verwyt/ als hy daer by doet/ voor hem onbegrijplyck te ſijn/ datſe hier tegens haer honderdmael meer importeerend Interes op de Weſer tegens den Graef van Oldenburgh ſoo ſlegtlijck hebben bewaerd.

Aenmerckingh van de Heer *L. v. Aitzema*, over de byſtand, van de Vereenigden Staet de Stad *Brunſwijck* toegeſonden.

DUYTSLAND.

Gevaerlijcke oproeren hebben ſigh onder Matthiæ Regeeringh in eenige Steeden van Duytſchland toegedragen. Wy ſullen alleen ſommige weynige derſelve aenteeckenen. Tusſchen den Raed en Burgery der Stad Franckfurt aen den Main was/ ſtracks na de Keyſerlijcke Krooningh/ onluſt ontſtaen. De laetſtgenoemde verſoghten/ dat haere Privilegien haer mogten werden gemeen gemaeckt/ en opentlyck aen 't ligt gegeven: d'onverdraeghlijcke Woeckeryen der Joden ingetoomd; een Koornmarckt aengeſteld; en eenige nieuwe Ordonnantien, ten goede der Gemeente moghten ingevoerd werden. Alsſe hier ontrent geen vergenoegingh konden bekoomen/ hebbenſe Anno 1612. op den Keurdagh aen de Keurvorſten/ daer na aen Keyſer Matthias ſelfs/ hier over Remonſtrantien en Requeſten ingelevert. Welcke Majeſteyt Keurvorſt Johan Sweickhart van Mentz, en de Landgraef van Heſſen-Darmſtad, de Commisſie op droegh/ om dit verſchil in goedheyd by te leggen.

Onruſt, ontſtaen tusſchen de Burgery en de *Magiſtraet* der Stad *Frankfurt* aen den *Main*. 1613.

Nae veelerley onderhandelingen braghtenſe 't daer toe/ dat de Burgery yets te gemoet wierd gekoomen/ met opſtellingh van ſommige Vergelyckinghs-Artijckelen: doch hier mee was 't quaed niet ten vollen uytgeroyd: derhalven oock d'onruſt Anno 1614. weer uytborſt/ arger dan te vooren. De gedaghte Artijckelen des Verdraghs waren 71. in getal. Omtrent eenige derſelve/ inſonderheyd de Stads-Reeckeningen betreffende/ deed de Magiſtraet niet ſtiptelijck 't geen bedongen was; immers niet nae der Burgeren begeerte of verwaghtingh. Deeſe gelegenheyd namen eenige oproerige koppen waer; boven alle Vincent Fetmilch, een Koeckebacker/ om 't Grauw gaende te maken; 't welck daer op t'ſamen liep/ en d'oude Raed dwongh/ van haer Ampt af te ſtaen; ſoo dat alleen d'Aghtthien, by 't voorigh Accoord den ſelven toegevoeghd/ bleven ſitten. Want vermits de Burgery had geklaeghd over de partijdigheyd en quade handelingen van eenige der Raden/ ſoo was by de gemelde Commisſarisſen goed gevonden/ dat de Burgers ſesendertigh eerlijcke/ wel-begoederde/ en nae de Rijcks-Conſtitutien gequalificeerde perſoonen aen den Raed ſouden voorſtellen; die dan uyt deſelve Aghtthien ſouden verkieſen/ om haer te werden toegevoeghd/ onder een gelycke Raeds-Eed; ſoo in Scheepen-als Raeds-Ampt/ na gelijckmatigheyd. Op dat evenwel dit Collegie weer moght komen tot 't gewoone getal van drie-en-veertigh, ſoo ſou voortaen de plaets der geene/ die overleeden/ onvervuld blijven; tot dat de Raed weer tot 't gemelde getal ſou gekoomen ſijn. Doch met deeſe uytbehoudingh/ dat de plaetſen der geſtorvene uyt

Door de Keyſerlijke *Commisſarisſen*, de Keurvorſt van *Mentz* en Landgraef van *Heſſen-Darmſtad*, wel bygeleght: doch wijl de Raed d'*Artijkelen* des *Accoords* niet genoegh voldeed.

DUYTSLAND

uyt d'Aghtthien binnen d'eerste vier jaren van haer weer souden werden volgemaeckt met andere bequame Mannen. Na verloop der vier jaren sou met de gedaghte oude Raed en nieuwe Aghtthien, by versterf / in de vervullingh der Plaetsen gelijkheyd werden onderhouden / tot dat dit Collegie weer sou gekomen sijn op drie-en-veertigh.

insonderheyd niet ontrent de Stads-reeckeningen,

Matthias hier van berigt geworden door eenige uyt de Stad geweeckene Raeden / welcke seer hevige klaghten tegens de Burgers voortbraghten / sond haer een Mandaet toe / waer in hy haer liet weeten / dat hy na haere Stad Commissarissen had afgevaerdighd / om ondersoeck te doen op d'aenvangers deeser nieuwe Onrust ; en op 't geen d'oude Magistraet moght gehandeld hebben tegens 't Verdragh. Beval haer derhalven ernstigh / d'oude Raden weer in haere plaetsen te herstellen / om met d'andere Aghtthien haer Ampt onverhinderd te verrighten. Voorts / datse haer gerust en vreedsaem souden dragen / tot dat 't ondersoeck sou geschied sijn / op straf des Rijcksbans.

soo harsten d'oproerige uyt tot een vreeslijcken Tumult;

De Burgers / of d'oproerige / sonden Gecommitteerde aen den Keyser nae Lintz, om haer bedrijf te reghtvaerdigen. Eerse weer quamen / waren de Keyserlijcke Commissarissen ten ondersoeck binnen Franckfurt verscheenen. D'Ingeseetene beriepen sigh op de weerkoomst harer Gedeputeerde aen den Keyser. Maer hier mee lieten de Commissarissen haer niet paeyen. Deeden de t'saemgerottede Handwercks-gesellen aenseggen ; sy souden hare Heeren en Meesters / die sigh 't Keyserlijcke Maendaet niet wilden onderwerpen / verlaten / en sigh uyt de Stad wegh maecken / indiense haer selven geen onheyl op den hals wilden halen. Hier over wierd uytgestroyd / men wou haer oneerlijck verklaren / en haren naem aen de Galgh slaen. Dit veroorsaeckte onder dit ongeregeld Volck een grooten Tumult. Met een geweldige Furie en veele dreygementen liepense door de Stad. Eenige van 't andere Grauw voeghde sigh by haer / soo datse sigh ontrent vier duysend in getal bevonden.

sijnde wel vier duysend sterk.

De Joden-straet van haer vreeslijck bestormd, en geplonderd.

Den 23. Augustus (by andere op Sondagh den 24. / sijnde Bartholomæi dagh) tegens den avond / bestormdense de Jodenstraet, en plonderden een goed deel Huysen in deselve : doch oock sommige droegen / in plaets van buyt / bloedige koppen na huys. Want de Joden deeden in 't eerst dappere tegenweer. Hadden oock de Poort harer Straet van binnen met Vaten / Kisten en Kassen beset. Echter wierdse met geweld opgelopen. Vervolgens hieuwense de tweede met Bijlen in stucken ; klommen over de Vaten / Packen / en andere dingen heenen : begonden doe in de Huysen te breecken ; daer in te dringen / en te plonderen. Deuren en Vensteren sloegense aen stucken.

Verdere bedrijven deeser oproerige ; oock selfs tegens de Keyserlijke Commissarissen:

De Raed en welmeenende Burgery hadden dit boose werck wel geerne belet ; doch de meenigte deeser Oproerige / en gelijk als woedende / was te groot ; daer-en-boven / d'aenkoomst van de naght verhinderde haer alle ordrestellingh. Doch 's anderen daeghs schicktense een Waght nae de Jodenstraet ; en veel van 't geroofde Goed quam weer te voorschijn. Ontrent 1400. Joden, welcke sigh op haer Kerkhof hadden begeven / wierden / om haer voor verder onheyl te bevrijden / in Scheepen over de Main gevoerd / in verseeckerdheyd. Doe nu deese onbandige Menschen dit schoone stuck wercks tegens de Joden hadden verright / dwongense de Heeren Commissarissen daer toe / dat haer een Revers gegeven ; daerenboven een openbaer Placcaet aengeslagen wierd / waer by sy voor eerlijck en reedlijck wierden erkend ; met belofte / dat over haer bedrijf geen straf sou geschieden / indiense haer voortaen stil

die haren wil moeten doen, om verder onheylen te voorkomen.

hiel-

haer oock beloven,

hielden/ en sigh weer tot haren arbeyd begaven. Hebben oock (wijl de Herfst nu voor handen/ en d'oude Raed uyt de Stad geweecken was) / een nieuwe Raed aengesteld; doch met Protest, dat sulcks geschiedde onverminderd d'authoriteit des Keysers en sijner Mandaten; sonder nadeel van d'eere en 't Regt der oude Raedspersoonen; sonder Præjudicie van des Stads Privilegien; alleen by Provisie. Dat oock de nieuwe Raed sigh te vreeden verklaerde/ goedwilligh op des Keysers goedvinden weer afstand te sullen doen / onverminderd haer' Eere / Reght en Gereghtigheyd. Dus quam voor ditmael stilte; doch haest ontstont weer een nieuwen Tumult.

datse hier over niet gestraft souden werden.

Doch hare Principalen vernietigen dit alles.

Dit moesten de gedaghte Commissarissen dus laten doorgaen. Maer soo haestse uyt Franckfurt waren vertrocken / deeden haere Principalen, of Committenten, de Keurvorst van Mentz en Landgraef van Hessen-Darmstad, 't Revers harer Gesubdelegeerde; 't Placcaet der Eerlijck-erkenningh / der straf-ontslaningh/ en de Verkiesingh des nieuwen Raeds te niet/ als haer afgedwongen. Keyser Matthias verklaerde Vincent Fetmilch (de gemelde Koeckebacker)/ Conrad Schop, een Snyder / en Conrad Gerngrosz, een Schrijnwercker / in den Rijcksban / als Belhamels des Oproers.

De voornaemste Belhamels eyndlijck gevangen bekomen;

De Burgery / om dies te lighter Versoeningh te mogen bekoomen/ soghten Fetmilch en d'andere in handen te krygen. Conrad Gerngrosz was gevlooden nae Landgraef Lodewijck van Hessen-Darmstad, op hoop van Pardon; schoon te vergeefs. Maer Fetmilch en Schop gingen wel-gewapend / en met eenigen Aenhangh/ door de Stad. Eyndlijck echter wierdense onvoorsiens in de Herbergh overrompeld / en gevangen genomen: doch de gedaghte haeren Aenhangh maeckte haer weer los. 's Anderendaegs evenwel / als de Burgery in 't Geweer was gebragt/ kreeghmense in handen. Vincent Fetmilch wierden de twee voorste vingeren afgehouwen; daer nae 't Hoofd; 't welck op een ysere Stangh aen de Brugge-Thoorn wierd gesteld. Voorts heeftmen hem gevierendeeld / en de vier Quartieren aen verscheydene Oorden opgehangen; oock sijn Huys ter neer geworpen; met verbod / van oyt daer weer een ander te bouwen; maer een Pilaer in de plaets te stellen/ met een Schrift/ inhoudende syne Misdaed en Straf. Conrad Schop en Conrad Gerngrosz kreegen 't selve Vonnis / behalven dat haere hoofdloose lighamen onder de Galgh wierden begraven. Even soodanigh wierd gehand met Georgh Ebel, Adolph Cantor, Steven Wolf (een Seylmaecker)/ en Herman Geys, een Kleermaecker. Veel' andere heeftmen gebannen / na datse eerst waren uytgegeesseld. Nae deese gedane Executie wierden de Joden van een deel Soldaten weer in de Stad / en in haere Joden-straet gevoerd; ook aen de Poort een geschilderde Arend / op een groot Bleck/ geslagen / met 't opschrift van Keyserlijcke Sauvegarde. Eenige Burgers wierden in Geldstraffen gecondemneert, een groot deel Gilden gecasseert, &c.

en hard gestraft met de dood:

andere met andere Straffen.

Veele Gilden vernietighd; en de Joden weer hersteld.

De Burgers te Worms volgen die van Frankfurt na.

De Burgers van Worms volghden die van Frankfurt na in d'uytdrijvingh der Joden, welcke door haren Woecker de Christenen aldaer dapper hadden uytgesoogen. De Wormers klaeghden hier over aen 't Kamer-Gerieght te Spier. 't Selve sond aen de Magistraet een Decreet, dat de Joden niet meer dan vijf ten honderd souden mogen neemen. Hier mee waren de Burgers niet te vreeden/ maer begeerden deese rampsalige Natie t'eenemael uyt Worms wegh gejaegd te hebben. Uyt yeder Gild (daer tseventigh in getal) wierd een Man gekooren. Deese seyden de Joden aen / datse binnen een uyr tijds uyt de Stad souden hebben te vertrecken met hare beste Goederen / soo veelse konden mee-nemen. 't Overige sou in een welverseeckerde Plaets werden geleght / en daer bewaerd/ tot datse 't souden koomen afhalen. 't Viel haer seer hard. Doch d'aenmerckingh van 't geen hare Geloofs-genooten te Franckfurt was weervaren / deed haer gehoorsamen / om niet in 't selve onheyl te vallen.

en drijven de Joden plotslijck uyt hare Stad, wegens haren Woecker.

De Synagoge verwoest.

Soo haestse wegh waren / liep een deel van 't Grauw by een; viel in de Joden-straet, en verwoesteden de Synagoge, met sulck een Furie, dat d'eene Steen niet op d'andere bleef. Op der Joden Kerckhof wierpense de Graf-steenen om verr' en in stucken. De Magistraet van Worms deed de Keurvorst van Heydelbergh alles bekend maecken; en versoght sijne hulp / tot dempingh des Oproers. Stracks sond hy een goed deel Soldaten derwaerts. De Burgery soght dit Volck uyt de Stad te houden; doch moest het eyndlijck binnen laten. Twaelf der voornaemste Aendrijvers wierden by 't hoofd gevat; en Worms bleef beset met drie-honderd Paltzische. Den gantschen handel wierd gebraght voor Keyser Matthias; en op desselven bevel den 26. Martius Anno 1617. Executie gedaen over d'aenhitsers deses Tumults. Seecker Advocaet, genoemd Chemnitius, die in dit werck de Burgers tegens de Magistraet had gediend / wierd veroordeeld in een Boete van duysend Duytsche guldens / en noch daer-en-boven gebannen. Sommige andere kreegen een Geesselingh.

D'aenhitsers deeses Oproers gestraft.

Keurvorst Johan-Sigismund van Brandenburgh voerd in sijne Landen de Gereformeerde Religie in.

Keurvorst Johan-Sigismund van Brandenburgh tot de Gereformeerde getreeden / gelijck voor deesen gehoord is / deed in Februarius Anno 1614. al d'Euangelische Predikanten in de Landen sijns Gebieds aenseggen / datse sigh souden hebben t'onthouden / van op hare Predick-stoelen lasteringen uyt te werpen tegens die van de Gereformeerde Religie. Voerdde te gelijck deese Godsdienst in. Gaf sijne Geloofs belijdenis uyt/ gedruckt in de Hooghduytsche Tael in de Keurvorstlijke Stad en Academie Frankfurt aen den Oder Anno 1614.: noch in 't selve jaer overgeset in 't Nederlandsch, en in 't light gekomen t'Amsterdam. Hy had deselve doen instellen van treflijcke Gereformeerde Theologanten. Deese Confessie is verdeeld in XX. Artijkelen, handelende: I. Van de Grond der reghte Religie. II. Van God. III. Van de Schep-

Doet een Geloofs-belijdenis instel'en en uytgeven,

DUYTS-LAND.

Scheppingh. IV. Van de Voorsienigheyd Gods. V. Van de Val der Engelen en Menschen; en d'oorsprongh der Sonden. VI. Van de Straf des Vals. VII. Van de Verlossingh des Menschlijken Geslaghts. VIII. Van de persoon Christi. IX. Van 't Ampt Christi. X. Van den tegenwoordigen Stand des Heeren Christi. XI. Van de kraght des doods Christi. XII. Van de Reghtvaerdigheyd des Geloofs. XIII. Van de kenteekenen des reghten Geloofs. XIV. Van den oorsprongh des Geloofs. XV. Van de Verkiesingh. XVI. Van de Sacramenten. XVII. Van den Doop. XVIII. Van 't H. Avondmael. XIX. Van d'uyterlijke Ceremonien by de Sacramenten. XX. Van d'onbehoorlijke besnoeyingh der Thien Gebooden Gods. D'ordre / hier in gehouden / is seer klaer en duydlijck / selfs voor d'Eenvoudighste: en yeder onderdeel van elck Artijkel bevestighd met genoeghsame en heldere Schriftuerplaetsen. De beooginngh der Instellers was oock insonderheyd in dit Werck / om d'Euangelisch-Luthersche in de Brandenburghsche Landen te doen omhelsen de Leere der Gereformeerde, en van haer wegh te neemen d'ingeprentte Vooroordeelen.

verdeeld in XX. Hoofd-Artijkelen, met de Titelen der selve.

't Was even doe aght-en-tseventigh jaren geleeden / dat Joachim de II., Keurvorst van Brandenburg, de Roomsche Kerck had verlaten; d'Euangelische Religie aengenoomen / en opentlijck in sijne Landen doen prediken. 't Pausdom had hier door in dit Gewest wel een seer harde stoot geleeden / maer was echter noch niet t'eenemael afgesneeden / wijl veele Ceremonien der Roomsche Kerck waren gebleven; en d'Euangelische Kercken soo vervuld met Beelden / soo opgeschickt na de Roomsche wijs / dat veele Vreemdelingen / selfs Roomschgesinde, daer in koomende / meenden / dat hier alles noch Roomsch was. Keurvorst Johan-Georgh had wel ontrent 't jaer 1577. eenige Theologanten bevoolen / d'Agende, 't Concionael, Missael, Brevier, nauwer te doorsien / en 't geen daer in onstightlijck bevonden wierd te herstellen na 't Woord Gods en d'Apostolische Kerck / met weghneemingh aller superstitien: doch deese last wierd niet uytgevoerd. Na hem heeft Keurvorst Joachim-Frederik wel veele Beelden uyt de Domkerck laten wegh doen; oock d'opheffingh der Hostie in de bedieningh des H. Avondmaels / nevens eenige andere dingen / afgeschaft; doch d'overblijfselen des Pausdoms waren niet geheel wegh genoomen.

Voor 78. jaren was d'Euangelische Religie hier ingevoerd geworden; echter noch al veel van 't Pausdom, insonderheyd in de Ceremonien, overgebleven.

Nu was Keurvorst Johan-Sigismund tot de volle Reformatie getreeden; doch wierd daer over niet weynigh gesmadighd van sijn' Euangelische Onderdanen. Niet alleen met de mond / maer oock in openbare Schriften / wierd uytgegeven / „dat hy door deese „Reformeeringh wat anders in 't oogh had „als hy voorgaf. Dat het hem om de Ge„reformeerde Religie niet te doen was; maer „dat deselve Reden / welcke Paltzgraef „Wolfgangh-Willem van Nieuwburgh had „bewoogen van Luthersch Roomsch-Ca„tholijk te werden / om der Roomschgesin„den hulp tegens Brandenburgh te bekoo„men / hem oock bewoogh / om van Lu„therisch Calvinisch te werden / en de Calvi„nische Leere in sijne Landen in te voeren / „om dies te beeter den bystand der Calvini„sche Staten van de Vereenighde Nederlan„den te mogen genieten tegens den Nieuw„burger, &c.

De Keurvorst, over deese veranderingh in de Religie, van sijn Onderdanen gesmadighd.

DUYTS-LAND.

Noch ginghmen tot arger voort. 't Treurspel / te Marpurgh gespeeld / en in 't voorgaende Eerste Boek verhaeld / woumen te Berlin weer vernieuwen. Als sijne Keurvorstlijke Doorlughtighheyd de Beelden en Altaren uyt de Kercken deed wegh neemen / wierden d'Euangelische over deese veranderingh seer verbitterd. Doe hy nu oock de groote Kerk der H. Drievuldigheyd, voortijds de Dom, had doen reynigen van de gedaghte Beelden / Altaren, Crucifixen, &c. / hebben de Luthersche Predikanten op Palm-Sondagh (dus heeft J. P. Abelinus; maer W. Baudartius, Sondagh Misericordia, en P. C. Bor den 3. May (veelligt rekend d'een na d'O.; d'andere na de N. S.) Anno 1615. seer hevigh gescholden op de Gereformeerde Predikanten; waer door dan d'Euangelisch-Luthersche Burgery wierd aengeset tot Oproer. 's Avonds begondense met een groot getier door de Stad heenen te lopen / en de Glasen van de Huysen der Gereformeerde Leerraers uyt te smyten; te gelijck seer onbetaemlijcke Vloeckwoorden uytwerpende: daer na de Klocken te kleppen / om alles in den Oproer te betrecken.

Doet de Beelden en Altaren uyt de Kercken wegh neemen. Waer op d'Euangelisch-Luthersche Burgery,

Marckgraef Johan-Georgh van Brandenburgh, die in sijns Broeders des Keurvorsten plaets (doemaels afweesigh) 't Gouvernement waernam / quam met eenige Ruyters uyt 't Slot / om d'oproerige met goedheyd te stillen: doch sy wierden dies te moedwilliger. Vorsten oock ten laetsten uyt van woorden tot slagen; van dreygementen tot de daed. In deese Schermutsel bleven thien van des Marchgraven Volck; daer tegens eenige van de Luthersche Burgeren dood; veele gewond. Selfs Marckgraef Johan-Georgh wierd door een Steenworp aen 't eene Been verseerd; oock gedwongen te wijcken / en sigh binnen 't Slot te redden. Met veele smadige woorden riepense hem toe / dat hy de ware Euangelische Religie verdruckte; de valsche Calvinische voorstond. Dat hy een Mammeluk was: maer datse de Calvinisten niet souden gedogen / al sou alles 't onderste boven gaen.

aengehitst door hare Leerraren, een geweldigen en bloedigen Oproer aenvangen. 1615.

Doe nu Marckgraef Johan-Georgh in 't Kasteel was geweecken / meenden deese Yveraers / datse geheel meester waren. Bestormden terstond de Huysen der Gereformeerde Predikanten. Smeeten al den Huysraed in stucken / en bedreven grouwlijcke moedwilligheden. De Boecken scheurdense van malkander; alles watse vonden namense wegh. De Predikanten selfs / nevens hare Vrouwen en Kinderen / soudense gewisslijck dood geslagen hebben (gelijckse oock opentlijck dreyghden) / in-

Snoode bedrijven, selfs tegens des Keurvorsten Broeder Johan-Georgh.

DUYTSLAND

diense sigh niet by tijds in andere Huysen hadden begeven / daerse verborgen wierden gehouden. Evenwel wierd door de voorsightigheyd des Keurvorsts deesen Oproer noch gestild / en de Reformatie heeft voortgangh genoomen.

Sevenberghsche onrusten.

In 't voorgaende Boek hebben wy verhaeld / hoe Gabriel Bathori ten Vorst van Sevenbergen was verkooren: hoe hy veelerley snoode daden bedreef: over d'oude Saxen in Sevenbergen geweldigh Tyranniseerde; soo datse daer over aen Keyser Rudolph klaeghden: maer hoe Bathori deese Majesteyt door Geschencken wist te verblinden / soo dat hy ongestraft bleef. Nu moet deese saeck hier vervolghd werden.

Andreas Nagi, van Gabriel Bathori omgebraght in Twist door dronkenschap.

Gabriel Bathori had eenen Andreas Nagi opgemaeckt tegens den Hongarischen Palatijn (Keyserlijcken Oversten in Hongaryen), genoemd Forgatsch. In Over-Hongaryen gingh hy met sijne Heyducken seer grouwlijck te werck. Roven / Moorden / Branden was haer geduerigh bedrijf. Ontrent 't jaer 1612. quam Nagi in 't Leger van Bathori, 't welck voor Croonstad lagh; wijl hy van den selven ontbooden was. Bathori nodighde hem in sijne Tent te Gast. Na gehoudene Maeltijd reedense beyde uyt met verwarde sinnen / door 't al te veel suypen. In 't opene Veld gekoomen / geraecktense in twist: waer op Bathori sijnen Sabel uyttrock / en den Oversten Nagi sulck een slagh op 't hoofd gaf / dat hy ter aerden viel. Doe van sijn Paerd afspringende / doorstack hy hem voorts.

Petrus Decazy tragt oock na de Regeering over Sevenbergen.

Petrus Decacy (Decazy), Neef van d'overleedene Vorst Stephanus Botschkay, die / wegens Maeghschap / meende / dat hy desselven Erfgenaem in 't Vorstendom Sevenbergen behoorde te sijn / nam oock de Wapenen aen / en verweckte veel' onrusten in Hoogh, of Opper-Hongaryen. Doch Forgatsch versterckte de Plaetsen / welcke de Duytsche Keyser hier noch besat / met goede Guarnisoenen.

Andreas Gietzky aen 't selve euvel siek.

Eenen Andreas Gietzky had al mee lust tot de Heerschappy over Sevenbergen. Nam derhalven voor / Gabriel Bathori schielijck t'overvallen voor Croonstad; dus genoemd van de Duytschers, doch van d'Inwooners en Hongariërs geseght Brassauw, een Stad in 't Oosterdeel van Sevenbergen, by 't Riviertje Farkas. Hy meende / Bathori hier te sullen slaen / en wegh te jagen; doch wierd soodanigh ontfangen / dat hy met groot verlies de vlught moest neemen.

Sijn' ontrouw tegens Gabriel Bathori; doch werd van den selven geslagen.

Deese Andreas Gietzky was van Gabriel Bathori gesonden geweest na den Turkschen Sultan, om / vermits hy sigh in nood bevond / hulp van hem te versoecken. Doch Gietzky handelde ontrouwlijck. Versoght voor hem selven / dat de Groote Heer hem Vorst van Sevenbergen wou maecken / en ten dien eynde bystand doen; met belofte / dat hy hem dan in dit Vorstendom veele Vestingen sou inruymen; daer onder oock de Steden Wardein en Lippa. Hier op kreegh hy van de Turk wel eenige Volck-hulp; doch wierd op de gehoorde wijs van Gabriel Bathori geslagen. Dit droegh sigh toe ontrent 't eynd van Rudolphi leven.

Bethlen Gabor, een Sevenberghsch Edelman, door Gabriel Bathori verdreven, en sijn Va[…] derland getyranniseert siende,

Evenwel was Bathori hier door noch niet ontslagen van al sijne vyanden. Want terstond kreegh hy op den hals eenen anderen van meerder nadruck. Bethlen Gabor (anders Bethlem Gabor, Gabriel Bethlen), een Sevenberghsch Edelman / dapper van Gemoed / van een seer goed beleyd / en wel-ervaren in Oorloghsaecken / doch van Gabriel Bathori verdreven geworden / quam hier nu in 't spel. Hy / siende aen d'eene sijde de geweldige Dwinghlandyen van Bathori; aen d'andere kant voorsiende / dat Sevenbergen oock van 't Huys Oostenrijk geen kleyne onderdruckingh had te verwaghten; 't welck Bathori in al sijne Tyrannyen ongemoeyd liet voortgaen / wijl hy door groote Geschencken den Duytschen Keyser wist te paeyen; had met den Turkschen Sultan soo verr' gehandeld / dat hy hem eenige duysend Mannen toevoeghde / om Gabriel Bathori aen te tasten.

staet, met Turcksche hulp, tegens hem op.

't Geluckte Bethlen soo wel / dat hy Bathori voor Croonstad opsloegh: die sigh hier door in sulck een verlegenheyd bevond / dat hy eerst by den Turkschen Sultan (aen wien / en aen de Bassen, hy groote Geschencken sond); daer na by Keyser Matthias, nu aen de Regeeringh gekoomen / om hulp aenhield: doch deselve quam niet / vermits men geen vertrouwen op hem dersde stellen.

Sijne geluckige verrightingen;

Wijl nu Bathori niet wist / van welck Hout hy Pijlen sou maecken / en genoeghsaem bemerckte / dat het met sijne saeck gedaen was / wijl Bethlen Gabor daeghlijcks stercker / hy daer tegens swacker wierd; soo geraeckte hy / uyt vrees van in Gabors handen te sullen vallen / tot sulck een wanhoop / dat hy sijne Hovelingen bad / hem te willen doorsteecken; doch niemand van haer wou de hand aen hem slaen.

en 't rampsaligh eynd van Gabriel […] Bathori, 1613.

Echter kreegh hy den volgenden dagh sijn eynd; 't welck was den 17. October Anno 1613. Want als hy met twee Edellieden in sijne Caros uyt Wardein reed / om 't Quartier sijner Soldaten te besightigen / wierd hy van vijftigh der selve / welcke op hem pastten / onverwaght aengevallen / en doorschooten. Dus eyndigde hy te gelijck met sijn Leven sijne Heerschappy / of liever Tyranny.

door bestel van de Keyserlijke Overste Nicolaus Albasi.

Deese Moord was besteld van Nicolaus Albasi, door de Palatijn van Hongaryen, uyt den Naem van Keyser Matthias, met een deel Volcks Bathori te hulp gesonden tegens Bethlen. Want als Bathori vernam / dat deese bystand op verre na niet genoegh was / seyde hy tegens den Oversten Albasi: Indien de Duytsche Keyser hem niet kraghtiger ondersteunde / soo sou hy genoodsaeckt sijn / met den Turkschen Sultan te handelen. Dit veroorsaeckte / dat Albasi, sigh met andere Keyserlijcke Officieren beraden hebbende / de Kamerlingh van Bathori omkoght / om hem in sijne Slaepkamer van 't leven te beroben. Doch als dit schelmstuck niet wou aengaen / bewoogh hy de gedaghte vijftigh

Sol-

Soldaten/ om deese Moord uyt te voeren.

Bethlen Gabor werd Vorst van Sevenbergen. 1613.

Drie dagen daer na wierd Bethlen Gabor door den Sander-Bassa, Commissaris van de Turksche Keyser/ ten Vorst van Sevenbergen verklaerd. De Sevenberghsche Standen namen hem gantsch gewilligh aen: en beloofden oock/ voortaen niemand tot haren Vorst te sullen verkiesen/ als eenen dien de Turksche Sultan sou goed vinden te bevestigen. Terstond heeft Gabor, met toestemmingh der gemelde Standen/ door geheel Sevenbergen aen die van de Gereformeerde, Luthersche, en Roomsch-Catholijke Godsdienst vergund vrye Religions-oeffeningh. Al de geene/ welcke door den Tyran Gabriel Bathori uyt 't Land waren gebannen/ wierden weer ingeroepen. Hy bevestighde de Privilegien des Lands/ en stelde goede ordre op de Justitie. Dus geraeckte Sevenbergen in een gewenschte rust; doch 't duerde niet langh.

Sijne goede verrigtingen.

Opstand der Bloedverwanten van Gabriel Bathori tegens Bethlen Gabor,

In 't volgende jaer 1614. (na een seer verbaerlijcke Aerdbevingh ontrent Waradin, of Wardein, met sulcke stooten/ dat noch mensch noch beest over eynd kon blijven staen) begonden de Bloedverwanten van Gabriel Bathori sigh weer te bewegen; vermitsse 't Land liever onder den Roomschen als Turkschen Keyser hadden gesien. Immers dit gavense voor; maer eygentlijck was 't haer eygen belangh 't geense hier in beooghden. Sy greepen dan de Wapenen aen/ en maeckten sigh/ met hulp der Keyserschen/ meester van eenige Plaetsen. Doch Bethlen Gabor kreegh sommige deeser Oproerige gevangen/ en deed haer af werpen van seer hooge Thoornen. Daer-en-boven schreef de Turksche Sultan aen de Sevenbergers: Indiense Gabor niet getrouw bleven/ maer sigh souden wenden tot den Roomschen Keyser/ en de Duytsche Factie, soo moestense wat anders verwaghten. Desgelijcks aen Keyser Matthias, dat hy de Vestingen/ geduerende deese onrusten in Sevenbergen door de Duytschers ingenoomen/ weer sou inruymen/ indien hy niet wou/ dat de gemaeckte Vreede wierd vernietighd.

haest gedempt. 1614.

Drijft de Duytschers uyt Sevenbergen.

Matthias had geen lust/ om met de Turken in een nieuwen Oorlogh te treeden. Sond derhalven de Duytschen in dit Gewest geen verder bystand toe. Dus bleef Bethlen Gabor Heer over Sevenbergen; en veroverde binnen een korte tijd de Steeden Lippa (by de Hongariërs Lipa), Genoa en Aran; in welcke Duytsche Guarnisoenen lagen. Hoe deese Gabor in een Verbond trad met de Boheemers; en der selver verkoornen Koningh Paltzgraef-Keurvorst Frederik; oock tot de Hongarische Kroon geraeckte/ sullen wy verhalen onder de Boheemsche en Hongarische Geschiedenissen.

Werd oock Koningh van Hongaryen.

Afkoomst. Opvoedingh. Dapperheyd. Dood.

Hy was van een seer Edele Afkoomst in Sevenbergen, opgevoed aen 't Hof van Gabriel Bathori. Was oock in sijne jeughd een tijd langh te Constantinopel geweest. Wierd een groot Oorloghsman en dapper Krijgsheld. Twee-en-veertigh Veldslagen heeft hy persoonlijck by geweest. Overleed Anno 1624., als hy had bereyckt den ouderdom van aght-en-veertigh jaren. Beyde Gabriel Bathori en Gabriel Bethlen hebben Silvere Dalers laten munten/ op welcker eene sijde niets met allen was gestempeld/ gantsch glad. Eenige meenen/ dat Bethlen dit deed/ wijl hy sigh hoop had gemaeckt op 't Koninghrijck Hongaryen; en ter liefde van dien Titel d'eene sijde der Munt leedigh liet. Echter kon dit een andere oorsaeck gehad hebben; vermits Gabriel Bathori even sulck een Munt al voor Gabriel Bethlen had laten slaen; van wien men immers niet kan vermoeden/ dat hy opt gedaghten heeft gehad/ van Koningh der Hongariërs te sullen werden. Daer-en-boven had al langh te vooren Johannes Sigismund, oock Vorst van Sevenbergen, van 't Silver/ 't welck hy dagelijcks pleegh te gebruycken/ een Munt laten slaen (wijl hy sijne Kas leedigh vond)/ desgelijcks op d'eene sijde gantsch glad; op d'andere geteeckend met een Wolf/ en een Starr; nevens d'afbeeldingh eener wassende Maen/ sijnde 't Wapen des Geslaghts der Zapoliers, waer uyt hy was gesprooten. Eene deeser Muntstucken heb ick voor eenige jaren met eygener oogen gesien. 't Was derhalven in 't Sevenberghsch Vorstendom niet voor yet nieuws te houden.

Dalers doen munten, op d'eene sijde gantsch glad, sonder eenige Stempel.

Aenmerckingh daer op.

Sevenbergen voortijds 't Koninghrijck Hongaryen onderworpen.

Vermits wy in 't vervolgh deeses Werks dickmael van dit Gewest sullen moeten spreken/ soo staet ons hier noch yets daer van te seggen boven 't geen alreeds in 't voorgaende Boeck is aengemerckt. Voortijds was 't Vorstendom Sevenbergen 't Koninghrijck Hongaryen onderworpen. Doch tsedert de Turken sigh meester van dit geheele Land hadden gemaeckt/ waer toe d'Ingeseetene niet weynigh hadden geholpen/ heeft het aengenoomen de Titel van een bysonder Vorstendom; en de Landstanden maeghden sigh 't Reght aen/ om een Prins te verkiesen. Johannes van Zapolien, Anno 1528., was d'eerste/ die Sevenbergen de Turksche Beschermingh onderwierp. Als na de dood van Ragotzy Heer François Redei, Heer Achatius Bartschai, en Heer Johan Kemeny, welcke om de Successie onder malkander oorloghden/ gedempt waren/ wierd Anno 1661. Michael Abaffi (Apafi), Graef der Siculers, van de Turksche Keyser ten Vorst van Sevenbergen verordonneert. Anno 1676. op bevel der Porte afgeset/ doch naderhand weer hersteld. De Duytsche Keyser/ als Koningh van Hongaryen, maeckt altijd Aenspraeck op Sevenbergen, tsedert Rudolph de II. met den Vorst Botschkay 't Verdragh aenging/ dat na sijne dood/ indien hy sonder Manlijcke Erfgenamen overleed/ 't Land aen den Koningh van Hongaryen sou vallen/ gelijck wy voor deesen breeder verhaeld hebben.

Neemd de Titel van een bysonder Vorstendom aen; en begeeft sigh onder de bescherming des Turcks.

Aenspraeck des Duytschen Keysers op Sevenbergen.

Verdeelingh van Sevenbergen.

Sevenbergen werd/ na sijn' Inwooners/ verdeeld in 't Saxische, Zeklersche, en Hongarische. De Zecklers, of Ziculers, sijn 't overblijfsel der oude Hunnen, welcke onder

DUYTS-LAND.

Goud en Silver in dit Gewest.

der Koningh Attila byna geheel Europa doorstrooyten. Goud en Silver bekoomdmen hier uyt de Berghwercken. In de Vloeden en Beecken Goudhornen / welcker sommige een half pond wegen. Waerom dan ook Hongaryen voortijds Sevenbergen hare Schatkamer noemde.

Hongarische en Boheemsche onrusten uytgesteld.

Van de seer swaere onrusten in Boheemen, Hongaryen, &c., sullen wy afsonderlijck handelen onder de Boheemsche en Hongarische saecken; en daer van den Leeser pogen te geven een eygentlijck berigt met de behoorlijcke omstandigheden / als sijnde voorvallen van een sonderlinge aenmercklijckheyd.

Zwinglius reformeert voor D. Lutherus

Anno 1617. was 't honderd jaren geleden / dat de Heere onse God door D. Martinus Lutherus den aenvangh der Reformatie in de Leere had gelieven te maecken / soo veel Duytschland aengaet / en de doordringenheyd betreft. Want anders had al elf jaren voor dat D. Lutherus sig tegens 't Pausdom (alleen noch voor dien tijd tegens d'Aflaten) begon te stellen / Ulricus Zwinglius 't Euangelium in Switserland gepredickt; daer in onderwesen sijnde van D. Thomas Wisenbach van Biehel, die al Anno 1505. beyde te Basel en te Tubingen den Pauslijcken Aflaet had bevogten. Op 't gedaghte honderdste jaer deed de Keurvorst van Saxen aenstellingh / dat even ten dien dage / op welcke D. Luther d'eerstemael sijne Theses, of Stellingen / tegens Tetzelii Aflaets-kraem te Wittenbergh aen de Slots-kerck had laten aenslaen (den 31. October Anno 1517.), een Jubel-Feest sou gehouden werden / om God te dancken voor deese seer groote weldaed. Dit Jubileum wierd niet alleen gehouden in Saxen, maer oock / op vermaningh der Saxische Theologanten, in byna alle Oorden van Duytschland, soo wel de Gereformeerde als Luthersche Confessie toegedaen / met seer groote blydschap / en sonderlingen yver. Te Leipzigh en Dresden wierd 't grof Geschut los gebrand. Oock hier en anderweegen heeftmen verscheydene Goudene en Silvere Penningen / ter geheugnis van deese groote saeck / doen munten. De gedaghte Saxische Godsgeleerde / welcke de Vermaninghs-brieven tot 't houden van dit Jubileum afsonden aen alle Professoren en Predikanten der Euangelische Kercken in en buyten Duytschland, waren Matthias Hoe; Vincentius Schmuck; Policarpus Lyserus; Christophorus Walpurger; Henricus Hopfner; Ægidius Strauch; Fredericus Balduinus; Wolfgangus Frantzius; Balthasar Meisnerus, en Nicolaus Hunnius, al t'samen Theologiæ Doctores.

Jubel-Feest der Euangelische

over de verhonderd-jaring van D. Lutheri aenvangh der Reformatie.

Voorgeschrevene Texten, om over deselve te prediken.

Drie dagen langh sou dit Jubel-Feest dueren. In Saxen schreevense alle Predikanten deese Texten voor / om over deselve te prediken. Op den 31. October Psalm LXXVI. geheel; en Dan. XI. van vers. 36. tot op 't eynd. Den 1. November Psalm LXXXVII. geheel / en Apoc. XIV. 6. &c. Den 2. November wierden de Texten aen de Predikanten vry gesteld. De Keurvorst van Heydelbergh heeft in sijne Landen dit Jubileum oock doen vieren. Had het wel vroeger konnen houden / te weeten / van de verhonderd-jaringh der Reformatie Zwinglii: doch wou liever de tijd verwaghten / dat de Luthersch-Euangelische haer Jubileum souden aenstellen / om verscheydener redenen wil / soo ten opsight van de Lutheranen als van de Roomsch-gesinde. De geleerde D. Abrahamus Schultetus deed binnen Heydelbergh de Predikatie op den 2. November over de woorden 2. Kon. XXIII. vers. 1. en eenige volgende. S'is in druck uytgekoomen / en kan met groote stightingh geleesen werden. Oock heeft ter dier tijd de seer geleerde David Paræus in deselve Stad Heydelbergh uytgegeven / beyde in 't Latijn en in 't Hooghduytsch, Thema Seculare, of Jubeljaers-Disputatie; waer in hy aenwijsd en beweerd d'oorsaken / waerom onse Voorvaderen voor honderd jaren 't Roomsche Pausdom verlaten hebben; en waerom 't selve nu noch van yeder / dien sijne Saligheyd lief is / moet verlaten werden. Die dit Werckje met aendaght leesen / sullen moeten bekennen / dat het treflijck / en overtuygend is voor de geene die niet door vooroordeel sijn ingenomen. Konnen oock d'onkundige groot light geven / belangende de dingen die sigh ontrent den aenvangh van D. Lutheri bestrijdingh des Pausdoms toedroegen: terwijl hy doemaels noch een yverigh Roomsch-gesinde was.

DUYTS-LAND.

De Gereformeerde houden dit Jubel-Feest oock.

D. Paræi Jubel-jaers Disputatie.

Goudene en Silvere Gedaghtenis-Penningen

Die van Neurenbergh deeden seer schoone Goudene en Silvere Penningen slaen / waer op deese woorden stonden: MartInUs LUtherUs theoLogIæ D., uytbrengende MDLLVVVII. of 1617. Voorts stond op d'eene sijde een opene Bijbel; op d'andere een brandende Kaers op een Tafel; en daer rondom: JAM LUCET OMNIBUS MODIO REMOTO; soo veel als: Nu verlightse alle, de Koornmaet wegh gedaen sijnde. Op de Penningh der Stad Worms stond oock een opengeslagene Bijbel, met een brandende Kaers. Ter reghter sijde een hand uyt de Wolcken / en daer by: LVMen eVangeLII perenna DeVs noster, dat is: O onse God, laet 't Light des Euangelii eeuwiglijck by ons blijven. Op d'andere sijde een dicke Thoorn; en daer rondom: *Turris fortissima Nomen Domini*; dat is: de Naem des Heeren is een stercke Thoorn. De Penningh der Stad Frankfurt had aen d'eene sijde een dubbele rand. In den buytensten stond: *Verbum Domini manet in æternum.* 't Woord des Heeren blijft in der eeuwigheyd. In den binnensten rand lagmen: Furchtet Gott / und gebt ihm die ehr. Apoc. 14. Binnen de rand saghmen een Engel, met een open Boeck in de hand / en dese Letteren: EUANGELIUM. Aen d'andere sijde: IN MEMORIAM JUBILEI EUANGELICI ANNO SECULARI MDCXVII. CELEBRATI, SENATUS REIPUB. FRANCOFURT. F. F. Ter gedaghtenis van 't Euangelisch Jubileum, gehouden op 't honderdste jaer 1617., heeft de Magistraet der Republicq van Franckfurt deesen laten maecken.

met de Sinnebeelden

en Spreucken op de selve.

Dit

DUYTSLAND.

Dit *Jubileum* van de *Roomsch-gesinde* euvel opgenomen.

Dit Jubileum wierd van de Roomsch-Catholijcke, insonderheyd van de Jesuiten, euvel opgenoomen. Lieten oock veele Smaedschriften tegens 't selve uytgaen; doch bleven van d'Euangelische Theologanten niet onbeantwoord. Paus Paulus de V. nam deese gelegenheyd waer / om in de Maend Junius oock een Jubileum uyt te schrijven / 't welk sou gehouden werden in de Maend November, met vollen Aflaet; om God te bidden voor den welstand der H. Roomsche Kerck / en verdelgingh der Ketteren. Frater Dionysius Mutzaerd in sijne Kercklijke Historie op 't jaer 1617. doet oock verhael van dit Jubileum der Euangelische; en begind 't selve met deese woorden: „Wat nieuws in Duytschland. Men seght / dat den Duyvel is de Simme Gods: want gelijck een Simme naer speeld het geene sy den Mensch siet doen / alsoo pooghd oock den Duyvel door syne Dienaers na te speelen / dat hy in ernst ende ter salighevd siet geschieden in de H. Roomsche Kercke. Dit heeft in het tegenwoordigh jaer gebleecken. Want als Paulus V. den Paus in Junio hadde doen uytgeven ende verkondigen een Jubileum met vollen Aflaet / om den Heere te bidden voor den grooten nood der H. Kercke / soo hebben oock de Lutheranen in Duytschland een Jubel-jaer willen houden / elckanderen aenwackerende om God te danken / voor dat hun Geloof nu honderd jaren oud was geworden / &c.

Paus *Paulus* steld oock een *Jubileum* aen.

Dionysii Mutzards schimp op 't *Euangelisch Jubileum.*

De Ridder-orde des Christlijcken Krijghs.

Ontrent 't eynd der Regeeringh van Keyser Matthias wierd van Carel Gonzaga, Hertogh van Nevers en Rhetel, nevens Graef Adolph van Altheim, t'Olmutz in Moravien opgereght een nieuwe Ridderschap / genoemd Ordo Christianæ Militiæ, of d'Orden des Christlijken Krijghs, onder de Beschuttingh van de H. Maegd Maria en S. Michaël. D'aenneeminghs-plegtlijckheyd wierd verright te Weenen in Oostenrijck, op den 8. van Martius. Deese Ridder-orden was aengesteld tot vervolgingh der Onroomsche; derhalven veele voorname Roomsch-gesinde Vorsten / Graven / Heeren en Eedele sigh in deselve lieten opneemen; als Radulius, Vorst in Wallachien: Julius-Henrik, Hertogh van Saxen-Lauwenburg: Samuel, Hertogh van Koersky: Albert, Vorst van Razevil: Georgh, Graef van Humanai, Overste Hof-righter des Koninghrijcks Hongaryen: Stanislaus Lubormiersky, Palatijn van S. Domier: Lucas Opalinsky, Kastelein in Hongaryen, Johannes Vincentius, Graef van Arcon: Henricus Vallensis, Graef van Dampier: Johan Christoffel, Graef van Buchheim: Emanuel van Savoyen, Marquis van Villars, Nicolaus Petrascus, Waywoda in Wallachien: Ludovicus Govanus, Marquis van Rovillac: Abraham, Marckgraef van Mirova: Johannes, Graef van Conopazky: Erasmus S. Stephani: Franciscus Tegnagel: Stephanus, Baron van Kendy: Frederick van Geiszbergh: Gustavus, Baron van Spar: Marcus Antonius Scotus, Graef van Dagazan: Petrus Tanorzky: Petrus Branizky, Graef van Rusca: Martinus, Baron van Strazaldo: Rudolph, Vryheer van Oppersdorf: Caspar Neuhauser: Burchard van Zalderen, &c. In de volgende Boheemsche en Duytsche Oorlogen sal van eenige deeser nieuwe Ridders gewagh werden gemaeckt. Anno 1624. heeft Paus Urbanus d'VIII. deese Ridder-orden des Christlijcken Krijghs te Romen bevestighd / den 6. Februarius.

opgereght tot uytroyingh der *Onroomsche*:

met noemingh der voorname Heeren,

welke sigh daer in lieten aenneemen.

Noch by 't leven van Keyser Matthias heeft sigh aengesponnen een gevaerlijcke onrust / gevolghd van een vreeslijcke Moord tegens d'Onroomsche, onder de Bundners, anders geseght Over-Rhetiërs, Rhetiër-Switsers, Grauwbundners, &c. Geduerende de Savoysche en Spaensche, Venetiaensche en Oostenrijksche, Savoysche en Mantuaensche Oorlogen (van welcke voor deesen is gehandeld); desgelijcks onder de twist tusschen Venetien en de Paus / gingen de Werbingen der weersijdsche Parthyen in d'Eedgenoodschappen sterck voort: ter welcker oorsaeck de Switsers, op een aengestelde Landdagh / sigh niet malkander vergeleecken / wegens de Passen, tot buytenhoudingh van vreemde Volckeren. Evenwel verkreegh Don Pedro Henriques de Toledo (wegens de Koningh van Spaenje Gouverneur te Milaen) van de Bestierders eeniger Cantons de doortoght voor een groot getal Krijghsvolck; en braght te weegh / dat veele sigh nae de Spaensche sijde begonden te wenden.

Seer gevaerlijcke onrusten,

ontstaen onder d'*Over-Rhetiërs*,

Hier by was gekoomen / dat de gemelde Don Pedro, Graef van Fuentes, door omkoopingh van eenige Roomsch-gesinde aensienlijcke Leeden onder de Switsers, had doen bouwen 't stercke Fort Fuentes, om door Over-Rhetien de Pas nae Duytschland open te hebben: 't welck selfs van verstandige en 't Vaderland beminnende Roomsch-Catholijke seer mispreesen wierd; als die wel saegen / hoe nadeeligh dit voor Switserland was / wijl 't nu voor Spaenje open lagh. Boven dien waren de Grauwbundners t'sederd eenige jaren van sommige / die den Baes speelden / seer verdruckt geworden: en 't wierd bekend / dat de quaedwillige in de Stad Chur een heymlijck t'samenverstand hadden aengesteld. Hier over verhief sigh in de gemeene Drie Bundten een groote onrust.

Of *Rhetiër-Switsers*, anders *Bundners*.

1617.

Die van 't Gottes-Bund (tot welcke sigh sloegen die van Meyenfeld en Churwalden) trocken met eenige Vaendelen na Chur. Ondernamen sigh oock / andere tot een diergelijcken opstand te bewegen. Begeerden / datmen sigh eenmael sou ontslaen van alle vreemde Vorsten: de beswoorne Verbonds-brief in allen deelen nae koomen: geene Potentaten Pas vergunnen: de Geestlijcke / soo wel van d'eene als d'andere Religie, alle Stemmingh in politique handelingen verbieden: de geene / welcke Geschencken hadden ontfangen / om tegens 't Gemeene Land snoode practijken aen te stellen; of schuldigh stonden aen ongereghtigheden / tyrannien, &c., opsoecken / en behoorlijcke straf laten weervaren. Zurich, Bern, Glaris en Schafhuysen (vier der Switsersche Cantons), bemoeyden

Eerste beginsselen derselve;

veroorsaeckt door eenige voorname persoonen;

DUYTS-LAND.

den sigh wel ten hooghsten / om deesen Bundnerschen opstand te stillen; deeden ook soo veel / dat de Grauwbundners uyt de Stad Chur weer nae huys trocken: echter wierd binnen de genoemde Plaets een Straf-Gerigt aengesteld; alhoewel tegens wil van sommige der Bondgenooten; als / die van 't Over-Bund, en 't Thien-Gerights-Bund.

welcke, boven veelerley ongereghtigheden,

D'aengestelde persoonen tot 't Straf-Geright deeden haer' onschuld by de Cantons, Zurich, Bern, Glaris, Schafhuysen; oock aen Basel, vertoonende de noodwendigheyd haerer aenstellingh: en betuyghden / datse geen andere souden straffen / als Misdadige; en sulcke Misdadige / die booslijck en trouwelooslijck tegens 't Vaderland hadden gehandeld. Hier na hielden de gemeene Drie Bundten (namentlijck / 't Gottes-Bund, 't Over-Bund, en 't Thien-Gerights-Bund) de Bunds-dagh te Tafas: doch deselve eyndighde in groote tweedraght; soo dat niet anders als noch meer gevaer wierd gevreesd: 't welck sigh dan oock Anno 1618. openbaerde. Want de voorige verbitterdheden namen soodanigh toe / dat oock d'Engadiners sigh opstelden tegens eenige / diese Spaensch-gesinden noemden. In Junius, trockense met vliegende Vaendrien voor 't Slot van den Landts-Hoofdman Rudolph Planta; 't welckse / nevens eenige Huysen / af-braecken. Begaven sigh van daer nae Chur, om de geene / op welckese een arghwaen van boose laegen en aenslaegen hadden / t'overvallen / en te straffen.

sigh toonden t'eenemael Spaensch-gesind te sijn.

Straf-geright aengesteld, om de misdadige te straffen.

Tot haer vervoeghden sigh d'andere drie Bundten, nae datse eerst een Vergaderingh hadden gehouden te Chur, daer na te Tafas (by andere Tusis, en Tursis); waer in sy seeckere Ordonnantien maeckten / en een nieuw Straf-Geright ordonneerden; waer toe yeder Bund sou leveren twaelf Reghteren; negen Opsighters; twee Aenklagers / of Fiscalen, een Secretarius, en twee Officiers. Oock wierd goed gevonden / dat'er eenige Geestlijcke van beyde de Religien souden toegedaen werden; doch niet om te Stemmen in de Sententien. Deese moesten Hoofd voor Hoofd sweeren / datse van geene Vorsten Giften hadden ontfangen / of ontfangen souden; niet vonnissen uyt gunst of haet; vriendschap of vyandschap: alleen aght neemen op 't geen betreft d'eere Gods / de Vryheyd en welvaert van 't Vaderland; en den eysch van de Justitie. Hier op wierden vele verdaghte persoonen by 't hoofd gevat: maer oock veele / sigh schuldigh vindende / soghten haere verseeckerdheyd in de vlugt.

Nieuw Straf-Geright.

en uyt welcke persoonen 't selve bestond.

1618.

D'eerste Straf-handel wierd begonnen met Johannes Baptista Zambra, woonende te Vespran in Over-Peegel; eenen der voornaemste des Spaenschen Aenhanghs / oud ontrent dierentseventigh jaren. Hy wierd wel gepijnighd; doch wou niets met allen bekennen: echter overtuyghd / niet alleen door veeler anderer Gevangenen getuygenissen / maer oock door sijn' eygene Schriften / dat hy de meeste raed en hulp had gegeven tot den Bouw der Vestingh Fuentes aen de Grensen der Bundners, tot derselver hooghste nadeel. Desgelijcks / dat hy met andere trouwloose lieden / in den naem / en tot groote smaed des Lands / van eenige Vorsten / op groote beloften aen deselve gedaen / veel geld had genooten; daer na geen woord gehouden / en derhalven dus haer bedrogen. Doe de Troupen der drie Bundten den voortgangh des Bouws wilden beletten / had hy haer door valschheyd opgehouden / en weer te rugge gesonden: ondertusschen den Gouverneur van Milaen aengemoedigd / met 't werck voort te varen / wijl hy de geene / die 't hadden gepooghd te verhinderen / van dit beletsel had afgewend. Dat hy hier voor van Spaenje eenige Giften en Vryheden had ontfangen. Waer tegens hy van een ander Uytlandsch Vorst een goede som gelds had bekomen / om de Switsers de Handelingh met Milaen af te raden / &c. Eenige Schryvers hebben / dat hy / gelijck alreeds geseght is / onder de pijnigingh niet wou bekennen. Andere / dat hy / na een lighte pijnigingh / dit alles / en noch meer / beleed. Immers / hy is ten vollen overtuyghd geworden. Vervolgens heeftmen hem veroordeeld / als een openbare Verrader sijns Vaderlands door de Beul te werden gevierendeeld / met verbeurtmaeckingh van al sijne Goederen. Doch door groote voorbeeden van Geestlijcke en Weereldlijcke / wegens sijnen ouderdom / negen Kinderen / en aensienlijke Vrienden / wierd 't Vonnis gematighd / en hy alleenlijck onthoofd.

Straf-handel, nae overtuygingh van swaere misdaden tegens de welvaert des Vaderlands, aengesteld tegens Johan Baptist Zambra.

Werd onthoofd.

Eer wy voortgaen / diend den Leeser hier bericht te sijn / dat 't gemelde Fort Fuentes was doen bouwen van Don Pedro de Toledo, Spaenschen Gouverneur te Milaen, door de toestand en bevordering van eenige Verraders haers Vaderlands / waer onder sigh bevonden Zambra, Planta, en andere / Anno 1605., aen de Grensen van Veltolin, by den uytgangh der Rivier Adde, op den Heuvel Montechio, niet verr' van de Comer, of Cummer-Zee: waer door oock naderhand Veltolin, 't Graefschap Clavenne, Wormbs, nevens meer andere Plaetsen en Landen / de Grauwbundners door de Spaensche en Oostenrijcksche sijn ontweldighd geworden.

Gelegenheyd der Vestingh Fuentes, door de Spaensche Gouverneur van Milaen doen bouwen.

Nae Zambra quam de beurt aen Pompejus en Rudolph Planta, Gebroeders. Desgelijcks aen Johannes Antonius Giogier, en Lucius de Mont, de laetstgenoemde Landreghter in 't Overbund; en boven de misdaden / met d'andere gemeen / overtuyghd dat hy een valschen Eed had gedaen. Had oock gedreyghd / indien 't in de Staets-saecken niet nae sijnen wil gingh / een Bloedbad te sullen aenreghten / waer in de Menschen tot aen den hals toe souden gaen. Doch wijl deese vier sigh by tijds hadden wegh gemaeckt / en op gedane Indagingh niet verscheenen / soo wierdense voor eeuwigh gebannen / en op yeder hoofd vijf-honderd Kroonen geset. Diemen levendigh kon bekoomen / souden / sonder verder Proces, als Vaderlands-verraders gevierendeeld werden.

Pompejus en Rudolph Planta, Johan Giogier, en Lucius de Mont ontvloden.

Nicolaus Rusca, Aerts-Priester te Sonders,

Nicolaus

Rusca, Aerts-Priester van Sonders: over-tuyghd van veele snoode bedrijven.

ders in Veltolin, had meenighmael tegens de Drie Bundten sigh oproerigh getoond; haere Besluyten niet willen gehoorsamen / maer getraght / deselve te vernietigen: 't Volck in Biecht afgeraden / sigh tegens de Spaensche, en den bouw van 't Fort Fuentes te stellen; anders haer d'absolutie geweygerd: Heymlijck verstand gehouden met Officieren van Uytlandsche Vorsten: die van de Gereformeerde Religie vervolghd / &c. Hy was alreeds te vooren van 't Volck gevangen genoomen / wijl hy met Johan Paulus Quadris van Pont, en Vincent Gatto van Chur had gehandeld / datse in 't Gebied van Milaen souden om 't leven brengen Scipio Calandrin, Predikant te Sonders; of anders hem binnen Milaen in handen der Spaenjaerden leveren; gelijck aen meer andere Predikanten was geschied. Klaerlijck bleeck dit uyt de Belijdenissen van Michael van Pont, hier over met de dood gestraft. D'andere misdaden wierden hem beweesen door de Brieven van eenige Priesters / als Paulus de Salmara, &c.; van de Bisschop Philips van Como, en Frater Franciscus, Provinciael van Milaen, aen hem geschreven. Evenwel wou hy niets bekennen / maer soght alles door listige uytvlugten en allerley verdraeyingen kragtloos te maecken.

Wil echter niet bekennen.

Blijft onder 't pijnigen dood, en hoe.

Men bragt hem derhalven ter Pijnbank / welcke hy doorstond. Twee dagen daer nae wierd hy andermael gepijnighd / onder welke smerten hy dood bleef / wegens twee Fontanellen aen sijnen arm / en geduerige koortsighheyd / soo veele meenden. Was anders een persoon van een nughteren / seedigh leven; taemlijck geleerd; wel ervaren in de Hebreeuwsche, Grieckſche en Latijnsche Tael; een groot yveraer voor 't Pausdom. Door de Beul wierd hy onder de Galgh begraven; doch korts daer nae by naght in 't Fabarienser Klooster gebraght. Seer luyde wierd uytgeroepen / datmen hem had dood gepijnighd: waer tegens veel' eerlijcke Lieden / soo van de Roomsche als Onroomsche Religie, hebben getuyghd / dat hy op beyde de dagen t'elckens niet langer dan een uyr tijds / op de ligtste wijs / wierd getortureert. Op den tweeden dagh / sonder Gewight opgetrocken sijnde / geraeckte hy schielijck als in Onmaght; wierd terstond neergelaten / en los gemaeckt / maer overleed stracks daer na. Aen sijn ligchaem wierdmen genoeghsame blijcken van vergiftigingh gewaer; 't welck veele deed vermoeden / dat hy een sterck fenijn had ingenoomen / om sigh van de smerten / en / by bekentnis / van een schandlijcke dood t'ontslaen.

Sijne bequaemheden.

Teekenen van vergiftigingh aen sijn ligchaem; en vermoeden, dat hy eenigh sterck fenijn had ingenoomen.

Sententie tegens den Bisschop van Chur.

Eenige dagen daer nae wierd Sententie uytgesproocken tegens den Bisschop van Chur. Al voor elf jaren was hy door een onsijdigh aengesteld Gerigt van Roomsche en Onroomsche, wegens seer swaere misdaden tegens den Staet / gebannen geweest: naderhand echter weer gekomen; oock gehandhaefd geworden door Rudolph Planta; maer nu gevlooden: derhalven hy voor eeuwigh gebannen wierd. Noch verscheydene andere sijn ter straffe gedoemd; sommige door 't Swaerd; andere door de Strop haer leven eyndigende. Wederom andere wierden gegeesseld of gebannen / na gelegenheyd van de swaerte der misdaden.

Verantwoordinghs-brieven der Drie Bundten.

Maer vermits veele deesen handel niet in alles konden billijck houden; andere den selven seer hevigh scholden / soo hebben de Hoofden / Raden en Gerigten der gemeene Drie Bundten Verantwoordinghs-Brieven gesonden aen d'andere Eedgenoten, te langh om alleen den korten inhoud hier in te voegen. In deselve betuyghdense oock / datse in 't Straffen der Misdadige gantsch geen partijdigheyd getoond / noch yets gedaen hadden uyt haet van Religie; want de grootste schuldige / geweest van d'Euangelische Reformatie, waeren alderswaerst gestraft. De Reghters bestonden uyt vroome / Godvreesende Mannen / beyde van de Roomsche en Onroomsche Religie; en deese gesamentlijcke hadden gevonnisd na reghtmatigheyd over Geestlijcke en Weereldlijcke / &c.

De Reghters waren van beyde de Religien.

De Spaensche, door bestel der gebannene, en gevloodene, veroveren een Pas in Bundten.

De Gebannene lieten niet nae / haer Vaderland in noch meer ellende te brengen / om sigh te moogen wreecken. Maeckten met de Spaensche een Aenslagh op een voorname Pas in Grauwbundten, en kreegen deselve in door list. Daer op volghde terstond 't verschricklijck Bloedbad te Tyran, Tel en andere Plaetsen tegens d'Onroomsche, met meer Barbarische daden / als oyt van de snoodste Barbaren gehoord sijn. De hooge Overheyd der Gemeene Drie Bundten des ouden Rhetiër-Lands hadden pleghtlijck bewilligd / dat in 't Vleck Boaltz, behoorende tot Tel, sou aengesteld werden een Gereformeerde Kerck / op een Besoldingh als in d'andere Veltolinsche Kercken gebruycklijck was.

Doe vielen de Roomsch-gesinde

In May Anno 1619. bevonden sigh daer drie Predikanten van Tel en Brust, om de Predikatien te verrighten / nevens de twee Potestaten van Tyran en Tel. Stracks quamen de Roomsch-gesinde, aengemoedighd door de nabyheyd der Spaensche, aenlopen met Geweer en Wapenen; waer door 't Prediken moest nagelaten werden. Even op dien dagh wierd D. Gaudentius Tack, Predikant te Brust, van de Roomsch-Catholijcke byna; een Jongelingh van Tyran geheel dood geslagen: andere van deselve Plaets soodanigh mishandeld / datmense billijck noemen mogt d'eerste Martelaers der gevolgde Tyrannische Moorden te Tyran. Soo groot was de wrevel deeser Roomsch-gesinde yveraers / datse al de Beveelen der Overheyd beschimpten; gewapend voor 't Huys des Potestaets swerf den: hem / sijnen Soon / en al d'Onroomsche te Tyran den dood dreygden. Sy steunden op de Spaensche, welcke dight by Veltolin gekomen waeren; en met deese haddense aengespannen tot verdelging der Onroomsche: diese oock / al de Passen beset houdende / soodanigh beslooten / dat niemand haere handen sou konnen ontvlieden.

met een yverigh Catholijcken yver

Op Sondagh den 9. Julius Oude stijl Anno 1620. gingh de bestemde Moord aen te Tyran, Tel, Sonders, &c. 't Begin maeckten

gelijk als woedend op d'On-

ten

DUYTS-LAND. ten de Roomsch-gesinde te Tyran. De voornaemste haerer Aenvoerers waren Jacob Robustel van Grossot; Marcus Antonius Venosta van Grosz; Vincent Venosta, der Artzenijen Doctor te Matz, en Franciscus Venosta, der Reghten Doctor te Tyran. Deese gaven order, hoemen de Wegen besetten; hoemen voorts handelen moest, op dat haeren Aenslagh d'Onroomsche niet bekend, en daer door haer bloedigh voorneemen verhinderd moght werden. 's Avonds ten ses uyren versameldense sigh in 't Huys van D. Franciscus Venosta te Tyran. Doe de dagh aenbrack, deedense de Storm-klock luyden. Stracks waren de Roomsch-gesinde gereed tot d'uytvoeringh van sulck een grouwlijcke daed. D'Onroomsche, welcke buyten haere Deuren traden, om te verneemen wat'er te doen moght sijn, wierden terstond dood geschooten. Voorts drongen de Roomsch-Catholijke in haere Huysen, en vermoordden de geege, welcke noch in haere Bedden lagen.

roomsche aen. 1620.

Eerst te *Tyran*: met noemingh van eenige persoonen uyt veele, welcke door haer op 't ellendighste

Johannes Andreas Cattani (onaengesien een nae-bloedverwant van Jacob Robustel en Doctor Venosta) wierd, met derselver toestemmingh, uyt haet van Religie, ellendigh om 't leven gebraght. 't Selve wedervoer Antonius van Salis, een hoogh-aensienlyck Man, en seer geagt Reghter in Pergel, als hy sigh met sijnen Stadhouder poogde te redden in 't Huys van Jacob Homadeus. Op gelijcke wijs wierden vermoord Andreas Enderlein van Kublis, uyt Prætigauw, een geleerd, vroom, in veele Talen wel-ervaren Man; uyt der Gemeene Drie Bundten naem Poteſtaet te Tel, doch doemaels te Tyran; met sijnen Dienaer Georgh Peterlin. De Heer Poteſtaet wierd ter Venster uytgeworpen; en soodanigh gehouwen, gehackt, dat niemand hem kon kennen. Men bond hem een Touw om den hals, en sleepte hem tot by de Rivier Adde: eyndlijck echter wierd hy noch begraven. Johannes Montinus, Soon van Michael Montinus (Montius), een wacker, verstandigh persoon, geweesene Stadhouder sijns Vaders in 't Poteſtaetschap te Trahona. Antonius Bassus, Predikant der Gemeente Christi te Tyran; seer vroom, geleerd en vreedsaem; van wiens onbestraflijck leven, sijne vyanden selfs getuygnis moesten geven. Na dat de Roomsch-gesinde hem vermoord hadden, sloegense hem 't Hoofd af; setteden 't selve in de Kerck op den Predickstoel, en riepen spotlijck: Koom af, Basse, koom af, 't is langh genoeg gepredickt.

DUYTS-LAND.

vermoord wierden: en sommige aenmercklijkheden, daer ontrent voorgevallen.

Michael Lazaron, een voornaem, seer Godsaligh Man, in haere handen gevallen, beloofdense genade, indien hy sijne Religie wou af-sweeren. Doch hy gaf haer tot antwoord: Verre, verre sy 't van my, dat ik mijnen Heere Jesus, die my door sijn Bloed soo dier heeft gekoght, en dien ik, door sijne genade, soo langh getrouwlijk heb beleeden, nu, om des tijdlijken levens wil, sou verloochenen, tot verlies van 't eeuwige, waer toe my mijnen Hemelschen Vader heeft verkoren voor de grondleggingh der Weereld. Die my oock, tot bekomingh van 't selve, sal volstandigheyd geven by 't waere Geloof. Verre, verre sy 't van my, dat ick sou doen 't geen gy-lieden begeerd. Daer op wierd hy seer wreedelijck dood-geslaegen. Johan van Capoul, Poteſtaet, met touwen vast gebonden, wierd doorschooten. Antonius Nicolai hebbense de Neus afgesneeden, d'Oogen uytgewroeteld, en dus toegesteld ter Vensteren uytgesmeeten. Antonius Mazon, met sijne Huysvrouw en twee Kinderen, wierden op 't jammerlijckste om 't leven gebraght.

Antonius Schlosser van Gardona hingense aen een Boom, en losteden doe haere Mus-

Te *Tyran* niet meer

quet-

DUYTS-LAND.

quetten op hem. Noch oude noch jonge/ noch siecke noch gesonde wierden verschoond; maer al t'samen doorschooten / ter neer gehouwen / of op andere noch breeslijcker wijsen aen kant geholpen. Niet meer als drie Manspersoonen / D. Jacobus Albertin, Jacobus Neef van Chur, en Gilg Anosta, sijn 't met 't aldergrootste gevaer over d'ongebaende hooge Alp-geberghten noch ontkoomen. De Vrouwen / welcke noch levendigh waren gebleven / moesten van Religie veranderen / en ter Mis gaen; behalven d'Echtgenoot van de voorheenen gedaghte Michael Lazaron, nevens hare twee Dochteren; en de Huysvrouw van Gilg Anosta; die 't noch geluckigh ontblooden.

dan drie Manspersoonen door de vlugt over de hooge *Alp-geberghten* ontkoomen.

Doe nu de Roomsch-Catholijke dit Moordwerck te Tyran dus hadden verright / dronkenſe / de gebannene by haer hebbende / 's morgens vroegh / ter Predick-uyr / na de Kerck in 't Vleck Tel. De daer in sijnde Onroomsche, van hare koomst gewaerschouwd / bevolwerckten de Deur met Stoelen en Bancken; doch d'andere schooten veele der hare dood; quamen binnen / en vermoordden alles; behalven eenige weynige / welcke beloofden / ter Mis te sullen gaen. Sommige Mannen / Vrouwen en Kinderen begaven haer op de Klock-thoorn; doch die wierd in brand gestoocken; soo dat al de daer in sijnde ellendigh door de vlammen wierden vernield.

Seer verschriklijke Moorddaden der selve *Roomschgesinde*

Onder de vermoordde in de Kerck waren Johannes Petrus Dantz van Zutz, Predikant te Tel; selfs van de Roomschgesinde altijd gehouden voor vroom / geleerd / en bescheyden. Na dat hy de verbaesde Gemeente met groote kraght had vermaend / tot in de dood getrouw te blyven by de beleedene waerheyd / ter eeren haers eenigen Salighmakers Jesu Christi, die met sijn dierbaer bloed had verworven de Versoeningh met God / reghtvaerdighmakingh / en d'eeuwige salighevd / wierd hy doorschooten. Josua Gatti, der beyder Reghten Doctor, een seer aensienlijck Edelman / Stadhouder des Potestaets van Tel, ongemeen Godvrughtigh / en verciered met voortreflijcke hoedanigheden. Daniel Gugelbergen van Chur, die by Josua Gatti woonde. Gaudentius Guizzardi, een vroom / opreght Edelman / naeste Bloedverwant des Vaders van Azzo Besta, die hier de voornaemste aenleyder deeses bloedigen hoops was. Terwijl sijne Dochter Margaretha neerbuckte / om haren neergeseegenen en stervenden Vader voor 't laetst te kussen / wierdse oock door 't hoofd geschooten. Antonius Besta, eenen der Godsalighste/rijckste/en best-behoedaenghde Edellieden des gantschen Lands / wierd desgelijcks doorschooten / en stierf soo terstond in d'armen sijner Huysvrouw / onaengesien hy was een na-bloedvriend van Azzo Besta, stracks gedaght. Ascanius (Afram) Gatti, Apotheeker te Tel, een opreght Man. Georgius Gatti, sijnen Broeder. Jonathan Piatti. Maximiliaen Piatti. Vincentius Frieger, Notarius en Procureur te Tel, van beroemde getrouwheyd. Marsilius Piatti. Laurentius Piatti van Boaltz. Bartholomæus Piatti. Petrus Marcionin, Schoolmeester te Tel. Claudius Hatti, Notarius. Thomas van Borun, met sijn Soontje. Andreas Tempin van Gordona. Anna Galon van Zutz, uyt Over-Engadin. Bartholomæa Nove, Huysvrouw van een Roomschgesind Man. Benedictus Cattani. Johan-Pieter, en Johan Martyr Cattani. Adrianus Morellus, en meer andere.

aen d'*Onroomsche* bedreven in 't Vleck *Tel:* met de Namen eeniger voorname persoonen, welcke in de Kerck jammerlijck vermoord,

DUYTS-LAND.

Onder de geene / welcke met en in den Choorn wierden verbrand / waren Horatius Gatti, Soon van den voorheenen gemelden Josua Gatti. Elius (Eclius) Paravicin, Doctor in de Geneeskonst / geleerd / vroom / vriendlijck. Azzo Guizzardi, een reght-Godvrughtigh / geleerd / Hoflijck Edelman / korts te vooren weer gekoomen van d'Academien te Zurich, Basel, Heydelbergh, en Marpurgh. Frederik Guizzardi. Horatius Paravicin. Margaretha Marlianica, een seer aensienlijcke / Godsalige / hoogh-begaefde Weduw. Magdalena, hare Dochter. Claudia Piatti, Johannina, Weduw van Vincentius Nove. Martha van Bonin. Magdalena Girardona; eene der schoonste en deughdsaemste Vrouwen des geheelen Lands / Echtgenoot van Claudius Hatti. Violania, Weduw van Theodorus Gatti; met noch veel andere Mannen / Vrouwen en Kinderen / welcker Naem-Lijst wy hier voorby gaen.

of in de Klock-thoorn, waer in eenige sig begeven hadden, ellendigh verbrand;

Buyten de Kerck en Choorn / in hare Huysen / en op de Wegen / wierden / onder veel meer andere / vermoord Vincentius Gatti; Claudius Gatti: Vincentius Cattani: Jonathan Medan: Thomas Regenzan: Melchior Marcionin, in de Kerck geschooten; echter / hoe gevaerlijck gewond / noch t'huys gekoomen; doch daer in sijn bed omgebraght / wijl hy sijne Religie niet wou versaecken / onaengesien de groote beloften / welcke men aen hem deed. Johan Anthoni: Frederik de Sonico, der Reghten Doctor; vermoord in de Gevanckniss / waer in Anthoni Piatti, Priester op den Tel, hem gebraght had.

of buyten de Kerck en Thoorn in hare Huysen, of op de Wegen, omgebraght wierden.

Als nu d'Euangelische te Tyran en Tel dus uytgeroyd waren / begaven deese overige Roomsch-Catholijken sigh na 't Hoofd-Vleck Sonders, aengeleyd door Johan Guizzard, Prosper Quadri, en Julius Pozal. De Roomschgesinde te Sonders waerschouwden selfs de Gereformeerde; haer verhalende / hoe deesen hoop te Tyran en Tel hadden te werck gegaen: met byvoegingh / datse aenquamen / om te Sonders 't selve werck te verrighten. Doch booden d'Overigheyd aen / haer te willen bystaen en beschermen; met hooge betuygingen / datse hier sulck een schendige daed niet wilden gedoogen. Greepen daer op hare Geweeren aen; lieten de Trommel slaen / en ten Storm luyden / op dat d'omgeleegene Gemeenten oock in de Wapenen moghten koomen. Beloofden d'Onroomsche, getrouwlijck voor haer te sullen veghten / &c. Leeser! houd gy deese

Grouwelmoorderyen te *Sonders.* Verraderlijck stuck der *Roomschgesinde* aldaer, onder schijn van de grootste vriendschap,

DUYTS-LAND.

niet voor eerlijcke / deegelijcke Roomsch-Catholijken; voor opreghte / beleefde / billijke Lieden? Maer waght wat: gy sult u bedrogen vinden / gelijckse bedrogen d'arme Gereformeerde, hare Lands en Vleckgenooten. Gantsch trouwloos gavense dit voor / op dat d'Onroomsche, sigh op haer vertrouwende / niet moghten vlieden / en alsoo ten deelen de voorgenoomene Moord ontkoomen.

op dat doch niemand der Gereformeerde in dit Vlek de Moord mogt ontkoomen.

Alsse al de Weegen beset hadden / viel elck der hare op de Religionarissen aen / ter vermoordingh; of sy leverden haer over aen d'andere Moordenaers. De geene / welcke vlooden na Malenker-Dal, 't welk grensd aen Puschlaf, Engadien, en Pergel, wierden van de Roomschgesinde Boeren te Pontschiera dood geslagen: oock selfs van de Wijven doorstoocken / in stucken gehouwen / en van een maghtige hooghte in de Rivier Malenke neergestort / op datse niet begraven moghten werden. Onder deese sijn geweest Bartholomæus Paravicin, Doctor in beyde de Reghten. Franciscus Marlianicus. Johannes Andreas Chiesa, &c. Voorts wierden op 't barbaerste vermoord Nicolaus Marlianicus, een treflijck / en by de Kerck te Sonders wel-verdiend Man; doorschooten van sijn eygene Oom (Neef) Emilius Lavizzarus. Cæsar Paravicin, Soon van Prosper Paravicin en Hortensia Martinengo, Gravin van Bark; een voortreflyck / hoogh-begaefd Edelman / en sijnen Soon Petronius Paravicin, Doctor Johannes Baptista Mallein; van Antwerpen in Braband derwaerts gekoomen; een boven maten schoon Man van ligchaem en gemoed / goed Theologant, en geleerd Philosooph. Met Steenen wierd hy dood geworpen; 't hoofd hem geklooft; de Buyck opgesneeden / en 't Ingewand daer uyt geruckt.

Roomschgesinde Wijven noch arger Moorderessen, als hare Mannen Moordenaers.

Vreeslijke Barbaerheden.

Anna de Liba, Echtgenoot van Antonellus Grottus van Schio, uyt 't Vincentiner Gebied / van een seer eerlyck oud Geslagt / was voor eenige jaren uyt Italien derwaerts gekoomen / om hare Religie onverhinderd te mogen oeffenen. Wijlse een seer aensienlijcke Vrouw was / soghten de Roomschgesinde van Sonders haer eerst door vriendlijcke woorden tot de Roomsche Godsdienst te brengen. Alsse volstandigh bleef / hieldense haer voor: Sy sou ten minsten sigh ontfarmen over haer Kind / maer twee maenden oud. Anders moest Kind en Moeder terstond sterven. Doch sy antwoordde met een onverbaesde kloekmoedigheyd: „'k Ben „niet uyt Italien te Sonders gekoomen / met „verlatingh mijner meeste Goederen / om „hier af te vallen van 't Geloof / 't welck de „Heere Jesus Christus in mijn Hert heeft „geplant. Veel liever wou ick / indien 't mogelijck ware / duysendmael sterven / als „mijnen Saligmaker verloochenen. Sou „ick oock in sulck een geval mijn Kind verschoonen / daer mijnen Hemelschen Vader „sijnen eenigen Soon / mijnen Heere Jesus, „niet verschoond / maer / oock voor my / in de „dood overgegeven heeft? Stracks reycktese haer d'onnosele Zuygelingh toe / met deese woorden: „Daer hebt gy 't. God / „die de Vogelen des Lughts onderhoud / sal „oock dit arm Schepsel / schoon van alle „Menschen in deese Bergen verlaten / wel „weeten te bewaren. Voorts ontblootte se hare Borst / en vervolghde: „Sie daer hebt „gy 't ligchaem. Dat kond gy dooden; „maer mijne Ziel beveel ick in de handen „mijns Gods; en daer hebt gy geen maght „over. Terstond wierdse doorstoocken / en in vier stucken gehouwen. Haer heerlijck voorbeeld van volstandigheyd by den Heere Jesus hebben gevolghd Johannes-Stephanus Moran, Rudolph Crivel, en harer beyder Soonen Johan Andreas, en Johan Anthoni; d'eene vijfthien / d'andere thien jaren oud.

Voorbeeld, waer ontrent men sigh niet minder heeft te verwonderen over de volstandigheyd eener Godsalige aensienlijcke Vrouw, Anna de Liba als over de woedende wreedheyd der Roomschgesinden tegens haer.

Andere volghden haer Voorbeeld.

Veele Vrouwspersoonen wierden van de hooghste Bergen afgeworpen. Lucretia, Huysvrouw van Johan-Anthoni Lavizzaro, en Catharina, Echtgenoot van Julius Marlianicus, beloofden wel / uyt vrees voor de dood / van Religie te sullen veranderen / doch wierden evenwel vermoord / wijl de Pausgesinde haer niet vertrouwden. Dominicus Bart, dien se aensagen voor D. Alexius, Predikant te Sonders, settedense averreghts op een Esel; gaven hem de Staert / in plaets eens Tooms / in d'eene hand; in d'andere een Boeck. Voerden hem dus door Sonders heenen / en riepen / Alexius, Alexius! Sneeden hem doe Ooren / Neus en Wangen af. Staecken voorts hare Geweeren in veele plaetsen sijns ligchaems / tot dat hy dood was. Met een sonderlinge blijdschap des Gemoeds leed hy om des Heeren Christi wil al deese Martelingen. Ondertusschen was de ware Alexius met Vrouw en Kinderen wonderlijck hare bloedige handen ontkoomen; nevens Georgius Jenatz, Predikant te Barbem; Carolus van Salis, Ridder / en weynige andere / welcke met 't uyterste gevaer de hooge Alpen hadden overklautert.

Selfs Vrouwen, die Roomsch wilden werden, niet verschoond.

Onmenschlijke wreedheyd aen Dominicus Bart; en Christlijcke volstandigheyd, met groot geduld.

Voorts wierd hier vermoord Antoni de Prati, ongemeen Godsaligh / en een groot yveraer met verstand voor de waerheyd der Religie. Met veele woorden wierd hy vermaend / sijnen Godsdienst af te sweeren. Doch hy seyde / als in een sonderlinge beweegingh en ontsteeckingh des Geests: Mijne Ziel sal opgenoomen werden in Abrahams schoot: en mijne vyanden sullen, t'harer overtuygingh, een Engel Gods by my sien. Soo haest hy de doodsteeck had ontfangen / verscheen by sijn Lijck een seer heerlijcke gedaente in witte Kleederen / gantsch blinckend; gelijck al de daer tegenwoordige Roomschgesinde opentlijck hebben betuygd / en oock sommige daer onder vry ontroerd waren. Theophilus Mossin wierd doorschooten: doch vermits hy noch niet dood was / stoptemen hem den mond vol Buskruyd; staecken 't in brand / en vermeerderden dus op d'ellendighste wijs sijne Martelary. Andere sneedmen de mond tot onder de Kin toe wegh. Wy konnen in 't bysonder niet aen-

Sonderlinge aenmerckelijckheyd ontrent Antonius de Prati.

Andere grouwelbedrijven, tegens seer veele.

teec-

teeckenen de woederyen der Roomſch-Catholijke tegens de perſoonen van Dominicus Sallet; Johan Baptiſt Mengardin; Johan Garat Fracajol; Bartholomæus Marlianicus, een boven-gemeen Godvrughtigh Predikant / by elck bekend in Heyligheyd des levens: Baptiſta Grillus; Chriſtina Ambria; Magdalena Merli van Montagna; Paula Baretta; een Edele Vrouw van 75. jaren / om der Religie wil uyt Italien geweecken; uytſteeckend volſtandigh by deſelve; en dan noch ſeer veel andere.

Noch andere Moorderyen aen veelerley treflijcke perſoonen.

In 't Dal Malenck en 't gedaghte Sonders gold het op een gelijcke wijs Antonius Alba, Predikant aldaer. Johannes Mingardin. Anaſtaſia Mingardin. Laurentius Pico. Johannes Lardi. Andreas Petri. Daniel Neubeker. Johan Bonion. Stephanus Pagan. Nicolaus Fracajol. Paulus en Jacob Domonegon. Eugenius en Johannes Chieſa. Angelina Chieſa. Anna Chieſa. Chriſtina Buin. Magdalena Merlin. Fauſtina van Salis. Sara Peſtalozza, en hare Dochter Catharina. Jacomina Perola. Wy houden op / van hier een grooter Naem-Lijſt te maecken van de vermoordde op allerley vreeſlijcke wijſen. Alleen ſullen wy dit hier noch byvoegen van de voorgedagte ſeer Godſalige vijf-en-tſeventig-jarige Matroon Paula Baretta, voor 27. jaren om des Euangelii wil uyt Italien herwaerts gekoomen. De Roomſch-Catholijke voerden haer met groote beſpottingh door 't Vleck Sonders; na datſe haer een pappiere Myter op 't hoofd geſet; allerley dreck in 't aengeſight geworpen; veele ſlagen op de wangen gegeven / en op andere wyſen mishandeld hadden. Men wou haer dwingen / datſe Maria en andere Heyligen aenroepen / haer vertrouwen op deſelve veſtigen ſou. Doch ſy gaf tot antwoord met een gantſch vrolyck gemoed: „Mijn Geloof en mijn Heyl ruſt op geen „Schepſel; maer is alleenlijck gegrondet „op mijnen Heyland Jeſus Chriſtus. By „hem wil ick blijven. Ick houde Maria voor „de Heylighſte / die oyt onder de Vrouwen „is geweeſt / of ſal ſijn; een ſuyvere Maegd „voor / in / en na hare baringh: in welke„ſe van God is begenadighd boven alle an„dere; ſoo datſe is geworden de Moeder „mijns Heeren Jeſu Chriſti, 's Weerelds „Salighmaker. Doch vermits yeders by„ſondere nood haer niet bekend; ſy niet al„weetend is (anders moeſtſe God ſelfs „ſijn) / datſe oock ſelfs de verdienſten haers „Soons nodigh heeft gehad / ſoo betaemd „my / den alweetenden eeuwigen God al„leen / geen ander Schepſel / hoe hoogh„begaefd het oock ſijn moght / aendagtigh „aen te roepen. Onder de haer aengedane beſpottingen en tormenten ſeydeſe geduerigh: Geerne lijde ick dit alles / en wil noch meer lijden. Sou ick 't hier in beeter willen hebben dan mijnen Heer en Heyland Jeſus Chriſtus; als ſijn' Apoſtelen: als ſoo veele duyſenden Martelaren?

Sonderlinge volſtandigheyd, en treflijke redenen van *Paula Baretta*, een oude Adelijcke Vrouw, om des *Euangelii* wil uyt *Italien* te *Sonders* gekoomen.

Van Tyran, Tel, Sonders en Malenck gingh de Moord als vliegende voort na Berbenne. De hier woonende Roomſch-Catholijken, hoorende wat ſigh in de genoemde Plaetſen had toegedragen / riepen overluyd: Sy wilden oock niet eenen eenigen Ketter laten leven. Daer op gingh hier deſgelijcks de woede aen tegens d'Onroomſche; van welcke een groot getal aenſienlijcke / vroome / Godſalige Lieden ſeer barbariſch om 't leven wierden gebraght. Selfs eenige (doch weynige) Roomſchgeſinde, welke juyſt terſtond niet mee aenvallen wilden tot vermoordingh der andere / onder welckeſe Bloedvrienden hadden / wierden al mee dood geſlagen. Op belofte van levenſchenkingh kreegenſe eenige voorname Edele gevangen; welckeſe stracks daer na vermoordden; onder voorwendingh / datmen niet verplight was de Ketters woord te houden. Op deſelve wijs gingen de Roomſchgeſinde te werck in de Vlecken Bruſz, Caſpan, Trahona, en anderweegen. In de laetſtgenoemde Plaets hebbenſe Andreas Paravicin, om dat hy van de Gereformeerde Religie niet wou afvallen tot de Roomſche, in een Vyer geſet; nu 't ſelve uytgebluſcht / dan weer aengeſtoocken / om ſijne Martelary dies te vreeſlijcker en langhdueriger te maecken. 't Drie-jarigh Dochtertje van Eliſabeth Malacrida wierd / voor 's Moeders oogen / 't Hoofd tegens een Muer verpletterd: daer na ſy ſelfs ellendigh van 't leven beroofd.

Vreeſlijke Moorderyen, gepleeghd op verſcheydene andere Plaetſen deeſes Gewelts. Grouwlijke Martelingen.

De Jeſuit Adolphus Brachelius in ſijne Hiſtoria noſtri Tempor. lib. 1. van deeſen handel ſpreeckende / ſcheyd'er kort af / ſeggende alleen: „De Catholijke Griſons, geterghd „door 't ongelijck / haer van de Gereformeer„de aengedaen / heymlijck t'ſamen raed „plegende / hebben al d'Euangeliſche met „de Wapenen omgebraght. Dit ongelijck was / datſe door een Gerigt / beſtaende uyt Roomſchgeſinde en Onroomſche t'ſamen / hadden geſtraft eenige ten vollen overtuyghde Landverraders; ſoo wel van de Gereformeerde als Roomſch-Catholijke Religie, gelijck hier boven gehoord is. Weynige paginas te vooren had hy ſelfs geſeght: By de Switſers is oock eenige beroerte ontſtaen; daer oock ſommige geſtraft wierden / die tot nadeel van 't Vaderland / met vreemde Vorſten gevaerlijcke Aenſlagen hadden aengevangen. Fr. Dionyſius Mutzaerd ſeght / dat de Catholijke Griſons het tyranniſch Jock der Calviniſten van haren hals hebben geſchud: dat de gebannene Robuſtel en andere over 't haer aengedane ongelijck eens wraeck wilden neemen. Om die vroome daed uyt te regten was beſteld den 19. July; en den aenſlagh is geluckighlijck uytgevoerd door de Byſtanden, die terſtond vrywilligh en in groote meenighte daer toe quamen.

Des *Jeſuits A. Brachelii* korte woorden van deeſe ſaeck.

Wat'er *Fr. Dionyſius Mutzaerd* van ſeght.

Eenige ſeldſaemheden ſijn deeſe Moord voorgegaen; andere op deſelve gevolgd. De voorgegane ſijn: In 't begin van May Anno 1620. hebben de Waghters op den Thoorn der Kerck S. Gervaes te Sonders gehoord een groot gerught / als van veele met woorden twiſtende perſoonen. Dit geſchiedde by naght.

Eenige Seldſaemheden, en Wonderteeckenen,

DUYTS-LAND.

nagt. Ooch saegense een groote klaerheyd/ stralende van uyt de Kerck opwaerts na den Thoorn. Alsse nu lighten hadden aengestoocken/ en in de Kerck wilden gaen/ wierdense tot tweemalen toe/ t'haerer groote verschrickinge/ uytgebluscht. Hier nae vergingh de glantsch. 't Gewight aen 't Uyrwerck viel af. Sy/ en meer andere/ hoorden slagen op de Klock/ even soo/ als of men ten Storm had geklept.

deese Moord te Tyran, Tel, Sonders, &c. voorgegaen,

De Wonderen nae de gepleeghde Moord bestonden hier in. In d'Euangelische nu leedigh staende/ of van de Roomsch-Catholijcke ingenoomene Kercken/ insonderheyd te Tel en te Tyran, heeftmen tot veele maelen toe deese Stem gehoord: Wee! wee! wee! over u. De Godlijcke wraeck sal over u koomen, wegens 't onschuldigh bloed. De Klock te Tyran heeftmen hooren luyden even ter sulcker uyr/ als de Gereformeerde plegen te prediken. Ooch wierd'er een Stem gehoord/ gelijck die van D. Antonius Bassus, geweesene Predikant aldaer/ met d'andere ellendig vermoord. Te Sonders saghmen van den Bergh af-komen een geweldigh Kryghsheyr; waer door veele/ dit Spoocksel voor natuerlycke Soldaten neemende/ uyt Sonders vlooden; doch eyndlijck verdween alles weer: maer 't waeraghtige Kryghsvolck is haest hier nae gevolghd.

en oock stracks na deselve gevolghd.

1620.

Over deese onmenschlijcke daden/ door de Roomsch-gesinde aen d Onroomsche gepleeghd in Veltolin, waeren d'andere Euangelische Bondgenoten ten hooghsten ontset; wijlse saegen/ dat Jacob Robuttel, eenen der Hoofden deeses boosen wercks/ ten bestierder van Veltolin was gemaeckt. Bern en Zurich trocken de Bundners wel ter hulp: doch wijl d'oproerige Roomsch-gesinden sigh met Spaensche bystand hadden versterckt/ so moestense nae eenigh verlies weer te rugg' wijcken. Even dit bedrijf/ maer insonderheyd 't nestelen der Spaenjaerden in dit Gewest/ heeft veroorsaeckt een langhduerigen Oorlogh tusschen Frankrijk en Spaenje: te meer/ om dat de Roomsch-gesinde Veltoliners de Spaensche veroorlofden/ eenige Sterckten in haer Gebied te mogen opreghten. De Venetianen konden ooch niet lijden/ dat deesen Toegangh tot Italien dus van de Spaenjaerden wierd beset. In 't vervolgh ('t derde Boeck) deeses Wercks sal hier van breeder gesprooken werden/ als voorgevallen onder de Regeeringh van Keyser Ferdinand de II.

D'Euangelische Bond en Eedgenoten ten hooghsten over deese Moord ontset.

Oorlogh tusschen Frankrijck en Spaenje in Veltolin.

Als nu Keyser Matthias sigh een tijd langh seer swack had gevoeld/ door een groote ongesteldheyd/ welcke veroorsaeckte/ dat hy niets met allen kon inhouden/ maer alles weer moest uytbraecken; te gelijck daer bygaende seeckere swarte Materie, onder 't uytbraecksel vermenghd/ wierd hy eyndlijk genoodsaeckt/ gantsch te bed te blijven leggen/ en gevoelde sigh daeghlijcks swacker. Even op dien tijd/ dat de Son was gegaen in de Linie Æquinoctiael, den 10. van Martius O. S. Anno 1619. (volgens d'aenmerkingh eeniger Geschiedschrijvers) / is de Son des Duytschen Keyserrijks gegaen in Linea Mortis, of de Linie des Doods, te Weenen in Oostenrijk. Voorname Autheuren berighten ons/ dat hy/ sigh kleedende/ om op te staen/ en aen Tafel te gaen sitten/ om 't Pat/ waer in een Kapoen gekoockt/ of gestoofd was/ te nuttigen/ in 't aftreeden van 't Bed door een Beroerdheyd wierd aengetast; in onmaght ter neer sonck/ en binnen weynige uyren daer nae den Geest gaf.

Dood van Keyser Matthias 1619.

Aenmerckingh van eenige.

DUYTS-LAND

Eenige Maenden te voren was ook overleeden Matthiæ Broeder Aertshertog Maximiliaen van Oostenrijk; soo dat van de negen Soonen des Keysers Maximiliani II. nu niemand meer overigh was/ als Aertshertogh Albertus van Oostenrijck, door Houwlijck met de Spaensche Infante Isabella Heer der Spaensche Nederlanden; ontrent nae twee jaren Matthias in 't Graf gevolghd. Van al deese negen Soonen sijn geen Kinderen aghter gebleven; onaengesien ses der selve tot haere Mannlijcke/ en meest al tot taemlijck-hooge jaren waren gekomen; als/ Rudolph, Keyser: Ernestus, Gouverneur der Spaensch-Nederlandsche Provintien: Matthias, Keyser: Maximiliaen, verkooren Poolsch Koningh/ doch uyt 't besit geweerd; de stracks gemelde Albertus, en Wenceslaus, Ridder van Maltha.

Hy was op eenen nae den laetsten der negen Soonen des Keysers Maximiliani II.

Alle gestorven, sonder Lijfs-erven na te laten.

Matthiæ Gemalin was Anna van Oostenrijk, Dochter van sijnen Oom Ferdinand, Aertshertogh van Oostenrijk, Graef van Tyrol, Soon van Keyser Ferdinand d'I., en Broeder van Maximiliaen de II., met vergunningh van de Paus. Den 20. November Anno 1611. quam de Bruyd met haere Moeder/ de Gesant van Aertshertogh Albertus, en veel andere groote Heeren/ te Weenen aen. Met den aenvangh van December geschiedde de Koninghlycke Trouw (want Matthias had sijnen Broeder Keyser Rudolph de Koninghrijcken Hongaryen en Bohemen afgedwongen) door de Kardinael van Dietrichstein. Met seer groote praght wierd de Bruyloft gehouden; doch liep niet af sonder onheyl. Daer viel twist aen den Disch over den Rangh. Marckgraef Johan-Georgh van Brandenburgh wou geensins gedogen/ dat de Pauslijcke Nuncius boven hem sou sitten. Derhalven gingh deeser van de Tafel wegh; en de Marckgraef behield sijne plaets. Dit veroorsaeckte d'eerste dagh een groote beroerte/ of onorde. Daer-en-boven ontnam Graef Bruno van Mansveld, als Capitain van Matthiæ Lijfwaght/ om ruymte te maecken/ eenen der Helbaerdiers sijnen Helbaerd/ en doorstack daer mee een Hongarisch Heer. Soodanigh een Tumult ontstond hier over/ dat de Poorten te Weenen drie dagen langh geslooten wierden gehouden/ en Mansveld, door des Koninghs Matthiæ bevel/ in Arrest genoomen.

Matthiæ Gemalin, Anna van Oostenrijk, sijns Ooms Dochter.

Praghtige Bruylofte te Weenen: 1611.

doch niet sonder onheyl afgelopen.

De Vereeringen aen Bruyd en Bruydegom op deese Bruyloft waren ongemeen groot. Aertshertogh Maximiliaen gaf een Halsketen van 14000. Rijcksdalers/ nevens een Juweel van Diamanten/ gewaerdeerd op 18000./

Vereeringen aen Bruyd en Bruydegom, van Aertsher-

Aertshertogh Maximiliaen. Aertshertogh Ferdinand. Aertshertogh Albertus. Van Moravien.

18000./ en een Silbere Schrijf-tafel van 6000. derselve Rijcksdalers. Aertshertogh Ferdinand begiftigde de Bruyd met een Gouden Lampet van 4000. Ducaten. D'Ambassadeur van Aertshertogh Albertus, Heer der Spaensche Nederlanden, een Juweel van 8000. Kroonen; nevens 40. paer seer kostlijke Handschoenen. De Gesanten van Moravien twee Beursen van Goud Laecken; en daer in voor de Bruyd een Obligatie van 10000./ voor den Bruydegom een van 20000. guldens. Silesien drie Juweelen ter waerde van 12000. Rijcksdalers. Neder-Oostenrijk een Obligatie van 10000. Rijcksdalers. Over-Oostenrijck in gereed Geld 10000. Rijcksdalers. Over en Neder-Oostenrijck t'samen aen de Bruyd een Hals-keeten van 1000. Rijcksd. De Marckgraefschappen Over en Neder-Lausnitz een Beecker van 10000. Rijcksd./ en daer in 1800. Ducaten. Weenen drie Stucken Gouds van 6000. Floreenen, of Duytsche Guldens. D'Oostenrijksche Vlecken een stuck Goud van 6000. derselver Floreenen. Neuwstad een van 2000.: D'Ambassadeur des Keurvorsts van Keulen een goudene Ringh van 3000. De Gesanten des Hertoghs van Bayeren een Lampet en Becken van 20000. Floreenen. De Boheemers een Obligatie van 88000. Rijcksdalers. De Spaensche Ambassadeur kon 't Geschenck sijns Konings niet op dien tijd overleveren/ als noch niet vaerdig sijnde. 't Was een Juweel, geschat op 60000. Kroonen. De Paus (anders gewoon te geven 't geen hem weynigh kost/ en echter veel geaght werd) sond haer een Rosarium, waerdigh gehouden 5000. Kroonen. Waerlijck/ dit was een groote Gift-Bruyloft: tot welcke Keyser Rudolph noch Ambassadeur noch Geschencken sond. Een teecken/ dat de Broederlijke liefde seer geringh was; de wrock noch duerde.

Silesien. Neder Oostenrijck. Over-Oostenrijck. Over en Neder-Lausnitz. Weenen. Oostenrijksche Vlecken. Neuwstad. Keulen. Bayeren. Boheemen. Spaenje. De Paus.

Verder bericht van de Bruyd.

Deese Anna van Oostenrijk is overleeden den 14. December Anno 1618. te Weenen, seven jaren nae haren Trouwdagh. Was geboren t'Inspruck Anno 1585. den 4. October; derhalven ruym 26. jaren oud / doe Matthias haer ten Gemalin nam; en 33. doe se overleed; sijnde Kinderloos. Eenige onser Geschiedschrijvers noemen haer Anna Catharina van Oostenrijk; doch door misbatingh. Want Anna Catharina was de Suster deeser Anna (Gemalin van Matthias); noyt getrouwd geweest: Maer ging / na 't Voorbeeld harer Moeder / oock Anna Catharina genoemd / Hertogin van Mantua (die gebouwd had 't Klooster der Dienaressen van Maria t'Inspruck), in 't selve Convent: waer inse / met een sonderlingen roem van Heyligheyd by de Roomsch-gesinde, overleeden is Anno 1648. Anna van Oostenrijck yverde oock seer in 't Roomsch geloof: Bouwde 't Capucijner Klooster te Steur, Regensburgh, en Budweisz.

Misslagh van sommige in den Naem deeser *Anna*; de selve verwarrende met dien van hare Suster.

Praght, met welke *Matthias* sijne Bruyd

Koningh Matthias was / met veele Vorsten en Heeren / sijne Bruyd Anna tot na Zimmeringen te gemoet getrocken; daer op 't vlacke Veld eenige seer kostlijcke Turksche Tenten waren opgeregt. Hier ontfingh hy haer: en doe wierd se geset in een seer heerlijcke Wagen / verciert met Goud en Edele Gesteenten. De Raderen waren beslagen met verguld Silver. Matthias, op een seer praghtigh Paerd sittende / reed geduerigh nevens de Wagen heenen.

ontfingh.

Vergunningh aen de Heer van *Volckerstorf*.

De Sinspreuck deeses Keysers was; AMAT VICTORIA CURAM: D'Overwinningh vereyscht sorge. Oock gebruyckte hy dit Devis: CONCORDI LUMINE MAJOR: Veel grooter door Eendraghtigh Light. Hier door wou hy te kennen geven / dat Eendraght onder de Vorsten des Rijcks de luyster van 't selve seer vermeerderde. Anno 1617. gaf hy een scharp Mandaet uyt tegens de Duellen, of Lijf-gevechten. Wolfgangh Willem, Heer van Volckerstorf, Lands-hoofdman in Over-Oostenrijck, de laetste sijns Stams en Naems / had geen andere Kinderen als Dochteren. Van Keyser Matthias verwierf hy / dat d'eerstgeboorne Soon sijner oudste Dochter sou voeren de Naem van Volckerstorf; maer de volgende dien van haren Vader. Burchard van Berchlingen, en desselven Gemalin Isolda van Thein, veroordeelde hy Anno 1613. ter eeuwiger Gevanckenis binnen Praegh, wegens eenige uytgeworpene smaedreedenen tegens Vrouw Magdalena Schlick.

Straf over uytgeworpene smaedreedenen.

Aenmerckingh op *A. Brachelius in Hist. Nost. Temp.*

De Jesuit Adolphus Brachelius in Hist. Nost. Temp. roemd Matthias, dat hy seer genegen was / om allerley onrusten te stillen. Maer oock is waeraghtigh / dat hy selfs al dickmael oorsaeck tot onrusten heeft gegeven; of die'er waren / onderhouden; d'oproerige gestijft. D'Euangelische begunstighde hy / of was haer oock tegen / nae dat hy oordeelde met sijn' aengelegenheyd best over een te komen; of nae dat de Roomsch-Catholijcke soo buyten als binnenlandsche Vorsten hem daer toe parsteden. Christoph. Lehmannus in Florileg. Polit. part. 1. verhaeld tot sijnen lof / dat / als hy Anno 1608. van d'Oostenrijcksche Standen wierden versoght / haere Religions-oeffeningh haer te willen vry laten / en eenen sijner Raden sigh hevigh daer tegens stelde / de gedaghte Standen begeerden / dat hy van de Beraedslagingen sou afgeschaft werden; waer in hy oock bewillighde; oordeelende / dat aen de Standen des Lands hem meer was gelegen / als aen eenen Raedsheer. Evenwel is 't seecker / dat'er noch andere insigten onder verborgen lagen. Want hoe weynig hy op andere tijden d'Euangelische Standen vergenoegingh sogt te geven / hebben wy hier boven gehoord. De Daden der Vorsten sijn niet altijd regte Getuygen haers Gemoeds; maer meest uytwerckselen van haer Oordeel ontrent haer Interes. Dit is d'oorsaeck / dat sommige der selve d'Euangelische hebben begunstigd / sonder gunst; oock wel vervolgd / sonder haet. Doe hy overleed / bedroegen sijne Hof-schulden 2553611. Floreenen, of Duytsche guldens: waer op een betaling binnen 4. Maenden wierd beloofd van 120083. Floreenen; so dat de Schuld noch bleef 2433528. Floreenen.

Op *Christoph. Lehmannus*, in *Flor. Polit.*

Aenmerckingh op de Daden der Vorsten; die niet altijd Getuygen haers Gemoeds sijn.

nen. Doe hy uyt de Weereld verhuyſde/ had hy in de Weereld geleefd ruym 62. jaren.

Om 't Keyſerdom aen 't Huys Ooſtenrijck te doen blijven, brenghd *Matthias* te weegh, dat ſijnen Neef *Ferdinand*, te vooren van hem gehaet, Koningh van *Boheemen* wierd, ſchoon hy noch twee Broederen in 't leven had.

Alle Menſchlijcke ſaecken ſijn veranderlijck: alſoo oock aller Menſchen driften. Morgen ſal men miſſchien goedgunſtigh ſijn den geenen die men heden haet toedraeghd. Als Matthias ſagh/ dat hy kinderloos was/ dat oock niemand van al ſijne Broederen kinderen had nagelaten/ maeckte hy ſigh gedaghten/ hoe hy evenwel 't Keyſerdom aen 't Huys Ooſtenrijck moght doen blyven. Oordeelde derhalven dienſtigh/ by tyds eenen uyt dit Aerts-huys tot de Boheemſche Kroon te bevoorderen. Stelde ten dien eynde Anno 1617. een Landdagh te Praegh aen; en deed ſoo veel/ dat Aerts-hertogh Ferdinand van Gratz, Soon van Aerts-hertogh Carel van Ooſtenrijck, (alhoewel met veeler ſeer groot miſnoegen)/ ten Koningh van Boheemen wierd aengenoomen/ of een gedeelte der Standen opgedwongen. Matthias had noch wel twee Broederen in 't leven/ Maximiliaen, korts hier na overleeden; en Albertus van Ooſtenrijck, Heer der Spaenſche Nederlanden; echter gunde hy deſe Hooghheyd nu (doch met Maximiliani en Alberti toeſtemmingh/ wylſe doch beyde oud en kinderloos waren) aen deeſen ſijnen Neef; even dien Ferdinand, over wien hy ſoo jalours was geweeſt/ om dat Keyſer Rudolph op een Ryckſdagh met Matthias maer hem had geſteld/ om ſijn Keyſerlijck perſoon te repreſenteeren: en waer uyt ſoo een grooten ontwil/ als wy hier boven gehoord hebben/ tuſſchen beyde de Broederen (Matthias en Rudolph) was ontſtaen.

Turckſche Keyſeren.

In 't laetſte van 't jaer 1603. (by andere in 't begin van Anno 1604.) was geſtorven de Turckſche Sultan MAHOMETH de III. Van ſijn leven en bedryven hebben wy in 't voorige Boeck geſprooken. Wy ſullen hier noch dit van hem ſeggen. Doe hy Anno 1596. ſigh met een groote Kryghſmaght na Hongaryen wendde/ ſonden d'Inwooners van Ketſch hem 500. Schapen/ 100. Oſſen/ en 11. Wagenen met Tarwen-brood toe: te gelijck ſeer demoedigh verſoeckende/ dat doch hare Plaets geen leed moght werden toegevoeghd van de doortreckende Troupen, of voorby ſwervende Hoopen. Mahometh gaf d'Afgeſondene drie-honderd Ducaten tot een Vereeringh/ en daer nevens een met Goud doorwroghte Rock. Beval haer doe/ de Burgery van Ketſch aen te ſeggen/ datſe d'aenkoomende Soldaten alleenlijck dit kleed ſouden toonen/ ſoo ſou haer niet 't minſte quaed weervaren. Als nu een ſtroopende Parthy ontrent haer quam/ trock de Stads-Reghter dien Rock aen/ en liet ſigh dus van haer ſien. Terſtond ſaten de Turken van hare Paerden af; kuſten dit Gewaed met de hooghſte eerbiedigheyd/ en reeden weer wegh/ ſonder yemand eenige ſchade toe te voegen.

Voorbeeld van 't groot ontſagh van *Sultan Mahometh* de III.; en Eerbiedigheyd aen ſijnen Rock.

Achmet; anders *Acomat*, vind 't *Turckſche* Rijck vol onruſten, doch reddet ſigh noch geluckigh daer door; ſchoen maer 15. jaren oud doe hy begon te regeeren. 1604.

Na de dood van Mahometh quam tot de Heerſchappy over 't Ottomanniſch Ryck ſijnen Soon

A C H M E T, anders geſpeld Achmat, Achomat, Acomat; noch maer vijfthien jaren oud. Hy vond 't Turkſche Rijck vol beroerten. D'Oorlogh tegens den Perſiaen duerde noch: dien in Hongaryen kon geen eynd vinden. In Aſia bleven d'Oproerige weerſpannigh. Geduerigh ontſtonden in ſijnen Staet nieuwe opſchuddingen; ja oock ſelfs in ſijn Serrail. Niet vreemd was 't dan/ dat hy in den aenvangh ſijner Heerſchappy veele tegenſpoeden moeſt uytſtaen. Echter heeft hy ſigh noch al geluckigh uyt deſelve gereddet/ door 't ſonderlingh goed beleyd van ſijnen Primo Vezier Haly Baſſa: wiens groote roem van gereghtigheyd en voorſightigheyd niet weynigh toebraght tot de herſtellingh der vervallene ſaecken.

Geſoghte Vreede met Keyſer *Rudolph* loopt te niet; met d'oorſaecken daer van.

Soo haeſt Achmet op den Throon was geſteegen/ ſond hy een Ambaſſadeur aen Keyſer Rudolph, om hem den Vreede aen te bieden. De weerſydſche Gedeputeerde quamen by een/ op een Eylandje tuſſchen Ofen en Gran: oock ſloegh yeder parthy de hem in laſt gegevene Conditien voor; doch alles liep te niet; wyl aen d'eene kant de Chriſtenen wat te hooghmoedigh waren op eenige bekomene voordelen tegens de Turken in Hongaryen: oock even doe de Perſiaenſche Sofi met Keyſer Rudolph in een Verbond ſoght te treeden: aen d'andere ſijde Achmet eyſchte/ dat de Duytſche Keyſer jaerlijcks een Tribuit aen den Turkſchen ſou overſenden. D'Oorlogh gingh dan weer aen. Ondertuſſchen had Sultan Achmet onder den Vreedehandel dit voordeel genooten/ dat hy al de Frontieren, of Grens-plaetſen/ had konnen voorſien van Guarniſoenen, Ammunitie en Victualien.

Accoord tuſſchen *Achmet* en den *Aſiatiſchen Rebel Sellaby*.

Al ſtracks in Maert Anno 1604. wierd Achmet doodlijck ſieck aen de kinderpockjens; doch genas weer. Over d'Aſiatiſche Rebellen was Overſten eenen Sellaby. Met den Sultan trad hy in Accoord, dat hy Baſſa van Boſnia ſou ſijn; en dan met 10000. Turken in Hongaryen trecken/ om de Duytſchers ſchade toe te voegen. Hy quam wel aen; doch Seffar (Sephar), die alreeds Baſſa van Boſnia was/ dreef hem met groot verlies te rugg': waer op Achmet, om verder onheyl te voorkoomen/ Sellaby ten Baſſa van Temeswar ſtelde; en Begedoſch-Baſſa, die te Temeswar 't Gebied voerde/ verplaetſte na Boſnia; wyl Sephar, korts na ſijne bekomene Zeege tegens Sellaby, was geſtorven. Deeſe Sellaby belegerde Lippa; doch wierd van de Chriſtenen afgeſlagen. Echter veroverden de Turken in dit jaer 't Kaſteel Simnini op de Rivier de Muhr: oock Peſt; welke Plaets van de Chriſtenen ſchandlijk wierd verlaten. Gran belegerdenſe te vergeefs. Leeden oock een ſware Neerlaegh van de Perſianen: welcke hier door van ruym anderhalf-honderd mijlen Lands/ en veele Steeden daer in/ meeſter wierden.

Turckſche Veroveringen in *Hongaryen*; maer oock Neerlaegh door de *Perſianen*.

Achmets overwinningen op

Anno 1605. wierd Waitzen (Waiſen, Veitzen, Vacia), een ſterck Steedje in Hongaryen aen den Donauw, tegens over 't Ey-

land

land S. Andreas, niet verr' van Ofen en Pest, door de Turken ingenoomen: Vicegrad haer over-gegeven: Gran van haer gewonnen. Maer hier tegens wierden d'Ottomannische onder Cingala-Bassa andermael ellendigh van den Sofi, Schach Abas, geslagen; d'ontbloodene in Aden belegerd. 't Volck / van Sultan Achmet dien Bassa ten ontset toegesonden onder den Bassa van Trebizonde, voer niet beeter; en daer op wierd dese Plaets van de Persianen verobert. Aden is een sterke Stad met een Haven in Asia; in 't Zuyderdeel van Arabia Felix, of Geluckig Arabien, ten Oosten; niet verr van de Stract Babelmandel. De Sultan, hier over seer t'onvreeden / beval de Janitzaren binnen Constantinopel, na Persien te trecken. Hier over begondense te Muyteneeren; en wilden niet alleen eerst geld hebben / maer oock verhoogingh van Gagie. Klaeghden / dat de Bassa van Damasco, als Thesaurier-generael des Turkschen Keysers / haer niet betaelde / maer 't geld voor hem selven opstack. Om haer te stillen / was Achmet genoodsaeckt / de gemelde Bassa te doen onthoofden.

...le Christenen: 1605. — *...naer verliesen door den Persiaen.* — *Gelegenheyd van Aden.* — *Oproer der Janitzaren.*

In Asia ontstond een nieuwe Rebelly. Des Sultans Tribuit van Cairo, of Alkair, en Alexandria, wierd op de Middellandsche Zee van de Toscaensche en Florentijnsche Galeyen aengetast en genomen. In Persien leed Cingala-Bassa op nieuws een seer groot verlies door 't Volck van Schach Abas. Maer onaengesien al deese tegenspoeden van Sultan Achmet buyten 't Hongarisch Rijck / soo had hy echter in Hongaryen de gedagte overwinningen bekomen; de Christenen daer tegens niets verright. Beyde de Duytsche en Turcksche Keyser waren begeerigh na Vreede; d'eene / om dat hy in Hongaryen soo ongeluckigh in 't Oorlogen was; alhoewel hy ontrent de Conditien sigh te rugg' hield; derhalven sijnen Broeder Matthias 't werck by der hand nam / en ten eynde braght / gelijck voor deesen gehoord is: d'andere / om de handen ruym te krijgen tegens de Persianen en d'oproerige in Asia.

De Sultan geluckigh in Hongaryen, ongeluckigh in Persien. Rudolph verliest veel, wind niets in Hongaryen.

Dus wierd in November Anno 1606. 't Accoord getroffen. De Roomsche Keyser sou van de Turcksche genoemd werden Vader: de Turcksche van de Roomsche Soon. Beyde soudense malkander de Titel van Keyser geven; dien van Koningh niet meer gebruykt werden. Evenwel heeft het tweede Artijkel des Accoords, gevoeghd in Ortelii Turksche Kronijk nae de vertalingh van Wassenaer, reght anders; te weeten / datse haer weersijds niet Keyseren / maer Koningen souden noemen. De Tattaren waren in deese Vreede gesloten. Oock de Koningh van Spaenje, indien hy wou. Brandschatten en Roven souwen weersijds niet mogen pleegen. De daer aen schuldige souden strengelijck gestraft / de gedane schaede vergoed werden. De Turcksche en Duytsche Gevangene souden terstond los gelaten werden by manier van uytwisselingh / of rantsoeneeringh. De beschaedigde Kasteelen / Steeden / Schanssen souwen weersijds weer mogen opbouwen of verbeeteren. De Duytsche Keyser sou met d'eerste gelegenheyd een ordinair Ambassadeur met aensienlijcke Geschencken na Constantinopol: de Turcksche daer tegens Amurath Bassa Serdar, stracks nae d'aenkoomst der Keyserscher / oock met diergelijke Geschencken / na Praegh senden. Deese Vreede sou dueren twintigh jaren; en ingaen den 1. Januarius Anno 1607. Waitzen sou aen der Christenen sijde blijven / &c.

Vreede tusschen de Turcken en Duytschers. 1606. — *Korten inhoud van de voornaemste Artijkelen;* — *en hoe langh de selve sou dueren.*

Doe nu de Sultan Vreede met de Duytschers had / wendde hy sijne Wapenen gantschlijck tegens den Persiaen; doch bleef ongeluckigh in deesen Oorlogh. Derhalven hy Schach Abas den Vreede aenbood / op sulcke voordeelige voorwaerden / dat dien Vorst deselve aennam. Dus sat Sultan Achmet nu in volle rust; behalven dat de Galeyen van Malta en des Groot-Hertoghs van Toscanen de Zee-Kusten van d'Archipel, of d'Egeische Zee, een gedeelte van de Middellandsche, tusschen Grieckenland, Romanyen, Kleyn-Asia, en 't Eyland Candia, gantsch onveyligh hielden. De gedaghte Archipel begrijpt een groot getal Eylanden; waer van de Westlijke onder Europa, d'Oostlyke onder Asia werden gesteld. Ook is'er een Archipel van Chilve, of Ancud; een gedeelte der Zuyd-Zee in Zuyd-America: een Archipel van de Maldives; een gedeelte der Indische Zee in Asia, ontrent de Maldives Eylanden en de Kust van Malabar: een Archipel van S. Lazaro, een gedeelte der Indische en Chineesche Zee, in 't Oosterdeel van Oost-Indien, tusschen Nieuw-Guinea (anders Terra dos Papos), de Philippynen, Japan, en de Dieven-Eylanden (de Ladrones): een Archipel van Mexico, in de Golf van Mexico: een Archipel van Nieuw-Nederland, een gedeelte der groote Noord-Zee in Noord-America, tusschen de Kust van Nieuw-Nederland en 't Lange Eyland. Dus dan werd Archipel genoemd een gedeelte van een Zee / waer in veel' Eylanden gintsch en herwaerts gelijck als verstroyt leggen.

Vreede tusschen den Turck en Persiaen. — *Wat Archipel is.* — *En verscheydene dus genoemde Zee-gedeelten.*

Als nu Sultan Achmet op de gehoorde wijs in rust sat / roestte hy. Hy versmoorde sigh gantschlijck in sijne wellusten met 't Vrouwentimmer in 't Serrail. Deed echter noch bouwen d'alderschoonste Mosquee, of Turcksche Tempel, die in geheel Constantinopol werd gevonden; aen welcke hy oock sijnen Naem gaf. Doch wijlse was opgereght tegens de Grond-wetten der Turcksche Religie, welcke verbieden / dat een Sultan Mosqueën en Hospitalen sou stighten / ten sy hy soo veele Landen heeft gewonnen / dat hy daer van de kosten kan opbrengen; ook selfs persoonlijck by d'overwinningh is geweest; waer van Achmet sigh niet kon beroemen / als die noyt uyt 't Serrail quam / om ten Oorlogh te gaen / soo wierdse genoemd de Mosquee des Ongelovigen. Hy dit weetende / en te gelijck / dat hy de Soldaten moest werck geven / of datse 't hem souden verschaffen: daerenboven / wijl hy by deese Vreede sijne Schatkisten weer gevuld had / soo besloot hy / op nieuws t'oorlogen. Gaf ordre / tot 't opreghten van twee Legers te Land / en

Achmet, nu in rust, versmoord sigh in sijne wellusten met sijn Vrouwen in 't Serrail. — *Bouwd de heerlijkste Mosquee in geheel Constantinopel, echter genoemd de Mosquee des Ongelovigen: en waerom.*

twee

twee Vlooten ter Zee. 't Eerste Heyr te Land was geschickt tegens den Persiaen; 't andere tegens Polen. D'eerste Zeevloot moest gaen na Pontus Euxinus, of de Swarte Zee, om te verdrijven de Cosacken, welcke sigh hadden verstout te koomen stroopen tot aen den Mond des Thracischen Bosphori, niet meer dan ses mylen van Constantinopol: d'andere op de Middellandsche Zee, om aen te tasten der Toscaners en Maltheesers Galeyen. Doch deese alle waren ongeluckigh. Want 't eerste Heyr / meer dan 80000. Koppen sterck / gingh / na dat het tegens de Persianen eenigen voortgangh had gemaeckt / te niet door honger en gebreck; soo dat de Vezier, die'er 't Bevel over had / geen 30000. Mannen weer te rugg' braght. D'eene Zeevloot wierd van de Cosacken seer beschadighd; welcke vijfthien Scheepen soo weghnamen als verbrandden: d'andere door swaere Onweeren meest verwoest; soo dat'er negenthien van vergingen. Van 't tweede Heyr te Land tegens Polen heeft hy oock geen nut getrocken.

Rust op nieuws twee Heyren, en twee Scheeps-vlooten toe.

Is daer meê seer ongeluckigh.

Onder deesen Turkschen Keyser Achmet heeft sigh toegedragen d'ongeluckige ondergangh van den altijd geluckigh geweest zijnde Bassa Nassuf. Die te hoogh traght op te klimmen / yld na sijnen val. 't Geen te geswind toeneemd / neemd noch veel geswinder af. De gunst van groote Heeren moetmen gebruycken gelijck 't vyer; niet te verr' daer af / op datmen niet bevriese; niet te dight daer by / op datmen sigh niet brande. Hy / van wien wy nu spreecken / was de Soon eens Priesters van de Grieksche Religie, geboortigh uyt een kleyn Dorpje by Salonica: te Constantinopol gekoomen als een Tribuit-Kind; en daer verkoght aen eenen Gesneedenen des Sultans voor drie Zechinen. In 't twintighste jaer sijns ouderdoms wierd hy overgelaten aen den Hofmeester van eenen der Sultaninnen.

Die al te hoogh klimmen wil, yld na sijnen val.

Aenmerklijck Geval

Vermits nu Nassuf veele proeven sijns goeden Vernufts had laten blijcken / soo wierd hy gebruyckt tot 't Opsighterschap van den Bouw eener Mosquee, of Turksche Kerck / welcke de Sultanin deed opreghten. Sulck een vlijt toonde hy hier ontrent / datse hem tot haren Hofmeester maeckte / en haer gantsch Hof-bestel hem toevertrouwde. Sultan Achmet selfs / de lof van deesen Nassuf gehoord hebbende / stelde hem ten Capitain Bassa, of Hoofdman sijner Trauwanten: andere hebben ten Hoofdman sijner Deurwaghters. In dit Ampt droegh hy sigh desgelijcks verstandigh; soo dat hy verheven wierd ten Bassa van Aleppo; daer na gesteld over geheel Mesopotamien. Hier kende hy nu sijn geluck niet. Schoon hy van den laeghsten Trap tot byna den hooghsten was geklommen / echter wou hy noch hooger rijsen / en 't hem toevertrouwde Land sigh in eygendom onderwerpen. Ten dien eynde trad hy in onderhandelingh met den Koningh van Persien, der Turken gesworne vyand.

van *Bassa Nassuf*,

Soon van een *Grieksch* Priester, en *Tribuit*-Kind;

Deese ontrouw quam den Grooten Heer ter ooren. D'eergierigheyd van dien Bassa Nassuf was hem bekend: sijn persoon nu by hem haetlijck geworden / wegens de gunst / welcke hy by de Soldaten had. Om sigh aen hem te wreecken / verhief hy hem tot de grootste waerdigheyd sijns Rijcks; en maeckte hem / na de dood van Serdar-Bassa, ten Grooten Vezier. Dus kreegh hy hem weer te rugg' aen de Porte, en beloofde hem sijne Dochter ten Gemalin / na dat hy den Persischen Koningh Schach Abas had gedwongen / Vreede te versoecken. Sultan Achmet ontfingh hem met alle Teeckenen van blijdschap. Gaf hem oock / tot voldoeningh sijner Belofte / sijne Dochter ten Vrouw. Doe nu Nassuf dus van een arme Slaef ten Grootsten Heer van 't Turcksche Rijck was geworden / alleen de Keyser uytgesonderd / meende hy in den schoot der Goden te sitten / en dat selfs 't geluck hem dienstbaer sijn moest. Maer even ter dier tijd besloot de Sultan, dit sijn Schepsel weer te vernietigen / wijl desselven eergierigheyd soo onbeteugeld was / datse eerst reght begon / daerse had behooren op te houden.

aen 't *Turksche* Hof van den laeghsten tot den hooghsten trap opgereesen.

Doch wijl hy sijn geluck, door te veel eergierigheyd, misbruyckte,

Op 't eynd des jaers 1614. beval Achmet den Bostangi Bassa, hem 't Hoofd van Nassuf te brengen. D'Afgesondene quam / van wegen sijnen Heer / op 't vriendlijckste by hem; en toonde een schriftlijcke last / dat hy hem sou af-eysschen 't Zeegel des Keysers. Als nu Nassuf 't selve had overgegeven / niet sonder vrees voor yets arger / braght Bostangi Bassa noch een andere last te voorschijn; te weeten / dat hy 't Hoofd van Nassuf den Sultan moest leveren. Deesen wou in eygener persoon sijnen kop derwaerts brengen / om Achmet te mogen spreecken; in hoop / van hem door schoone woorden noch te sullen vermorwen: doch de Bassa liet hem hooren / dat sijne Commissie sigh soo verr' niet uytstreckte / maer daer heenen gingh / dat hy hem terstond 't leven moest beneemen. Hier op begeerde Nassuf, in een Kamer te mogen gaen / om sigh voor sijne dood te wasschen; op dat sijne Ziel / dus gesuyverd / in Mahomeths Paradijs moght koomen. Doch oock dit wierd hem niet vergund. Terstond traden de Beuls binnen / om hem met een Koord te verworgen. Maer wijlse sagen / dat hy seer vet en swaerlijvigh was / derhalven langh te lijden sou hebben / soo sneedense hem de Gorgel af met een langh Mes.

is hy eyndlijck gantsch onverwaght

tot een ellendige val gekoomen;

met verlies van sijn Hoofd. 1614.

Sijne dood veroorsaeckte in de Christenen groote blijdschap / wijl hy den Grooten Heer daeghlijcks aen d'ooren lagh met 't versoek / dat hy hem een Heyr tegens de Christenheyd sou toevoegen / soo wou hy hem Heer van de gantsche Weereld maecken. Evenwel vertrouwde Achmet hem soo veel niet; wijl hy deese Krijghsmaght tegens hem selfs had mogen gebruycken. Men vond by deesen Nassuf twee Kisten met Paerlen en Diamanten. Dan noch aght Millioenen Gouds; 't welck alles in des Sultans Schatkamer wierd gebraght.

Blijdschap der *Christenen* over *Nassufs* dood.

Sijnen Rijkdom.

Nassufs Soon en Schoonsoon deese ombren-

De Soon

TURKYEN.

enSchoonsoon van Nassuf soecken hier over wraeck te neemen.

brenging haers Vaders en Schoon-vaders gehoord hebbende / en vermoedende datmen haer desgelijks sou handelen / begaven haer in de bescherming des Konings van Persien; met wiens hulp sy / om sigh te wreecken / een groote Provintie in Asia, ten trots des Sultans, t'eenemael verwoestedeu: ook met d'Inwooners van Sidon een Verbond maeckten / en dus met een stercke Maght te veld quamen: 't welck de Sultan noodsaeckte / een groot Heyr tegens de Persianen en deese Rebellen uyt te senden / tot bescherming syner Landen.

Cornelius Haga van de Staten der Vereenighde Nederlanden aen Sultan Achmet gesonden; die een Accoord van Commercie en Slaven-verlossing met hem opreght.

Aen deesen Sultan Achmet hebben de Heeren Staten Generael der Vereenighde Provintien gesonden de Heer Cornelius Haga, als haren Ambassadeur; die oock met den selven een Accoord maeckte / tot een vryen Handel door geheel Turckyen; en verlossingh aller gevangene Slaven uyt de Geunieerde Provintien. D'Antwerpsche Kronijck-schrijver A. v. Meerbeeck spreeckt seer leppigh van dit Accoord, enckelijck de Koophandel en Slaven-verlossingh betreffende; en maeckt'er een Verbond van. Dit seght hy fol. 1216. „De Hollanders wilden nu ten laetsten volbrengen 't geene dat sy in 't beginssel van „dese Inlandsche Oorloge in hunne Vendelen ende elders hebben getuygd; seggende / „datse liever Turcksch dan Papist souden „sijn. Want in dit jaer (1612.) hebben sy „eenen Gesant gesonden nae den Turck te „Constantinopel, om met den selven een Verbond te maecken. Dit was noch niet genoeg. Deese openbare onwaerheyd moest'er by: „Hier toe wierd genoomen eenen Cornelis Verhagen, die / soo men seght / hem „liet besnijden / en het Christen gelove versworen; dat niet te verwonderen is in Menschen die van de opreghte Kerck af-vallen. „Want de daeghlijcksche beproevinge leerd „ons / dat de Lutheranen werden Calvinisten, en daer nae Atheisten. Even 't selve seght Fr. Dionysius Mutzard in sijne Kerklijcke Historie, tweede Deel, fol. 724.; en doet'er voorts by: „De Calvinisten beroemden en verblijden sigh over dit Verdragh / „als wesende vrienden der Turcken; daer „nochtans de Turken, Mooren, Africaners, „ende namelijck die van Algier (een reghtvaerdigh Gods Oordeel) de Hollandsche „Scheepen in de Middellandsche Zee niet en „sparen te vangen ende te roven. De Jesuit P. Cornelius Hazart in 't vierde Deel sijner Kercklijke Historie fol. 230. van dit Accoord, 't welck hy oock een Verbond noemd / spreekende / heeft sigh geschaemd / de Leugen van Hagas Besnijdenis en versaeckingh des Christendoms daer in te voegen. Alhoewel hy anders in 't tweede Deel fol. 246. seer besigh is / om door Exempelen te bewijsen / dat de Calvinistery den wegh tot het Turkendom baend. Ondertusschen sou't ons light vallen / te toonen / dat honderd en noch veel meer Roomsch-gesinde verloochende Christenen sijn geworden / tegens eenen Calvinist of Lutheraen.

Schendige leugenen van d'Antwerpsche Kronijck-schrijver A. v. Meerbeeck, en Fr. Dionysius Mutzaerd hier ontrent.

Achmets Dochter de Bruyd op haer seven jaren; doch eerst beslapen nae haer thiende.

In Junius Anno 1612. wierd te Constantinopel gehouden de Bruyloft van Achmets oudste Dochter met den Admirael-Bassa van de Zee. De Bruyd bereykte ontrent haer sevende jaer. De Sultan gaf met haer ten Bruydschat sesmael honderd-duysend Ducaten / behalven een meenigte van Juweelen, een grooten Schat waerdigh / en kostlijcken Huysraed / welcke op 250. Muyl-Dieren ten Huyse des Bruydegoms wierd gebraght. 's Daeghs daer nae volghde de Bruyd / met sonderlinge praght. Doch niet voor tusschen haer thiende en elfde jaer kreegh se van haren Vader verlof / om van haren Bruydegom beslapen te mogen werden.

Sieckte en dood van Sultan Achmet.

Nae de gedagte onheylen / Sultan Achmets Zee en Land-Maghten overkomen / wierd hy / in 't beste sijner jaren / en onder sijne hooge voorneemens / van noch grooter dingen als oyt te voren sig te willen onderstaen / den 1. October aengevallen van een Sieckte / welcke hem van 't leven beroofde Anno 1617., niet Anno 1615., noch Anno 1619., gelijck verscheydene Schrijvers door een misslagh hebben gesteld. De dagh sijns doods viel op den 15. November, by andere den 21. en 26. D'oorsaeck deeses laetsten verschils is ontstaen / om datmen sijne dood eenige dagen langh verborgen hield. Hy was / doe hy stierf / oud 30. jaren / en had van deselve ontrent / of ruym 14. jaren geregeerd.

Hoedanigheden; meer quade als goede.

Grootmoedigh genoegh sou hy geweest sijn / had hy sigh niet al t'onmatigh toegegeven in sijne wellusten; 't welck dan veroorsaeckte / dat hy wierd van een sleght verstand / en plomp oordeel: daer-en-boven seer dick en vet van ligchaem. Van sijn' Onderdanen wierd hy niet veel geaght / wegens sijn' ongeluckige verrightingen tegens de Cosacken, Persianen, en de Rebellyen sijner Bassen: niet bemind van sijn Krijgsvolk / wijl hy 't selve geen behoorlijcke en gewoone vergeldingen deed / ten ware daer toe gedwongen. Minder wreed was hy als sijne Voorsaten; en spaerde 't bloed sijner onderhoorige. Yverigh in sijne Mahometaensche Godsdienst. Niets deed hy sonder raed des Mufti, soo veel als Paus onder de Turcken. Hy liet aghter vijf Soonen en seven Dochteren. De tweede onder de Soonen was Osman; ontrent 12. jaren oud. Echter hebben de Veziers en Bassen, t'samen vergaderd sijnde / ten Turckschen Keyser uytgeroepen

Kinderen.

M U S T A P H A;

Mustapha, Broeder van Achmet, uyt de Gevanckenis op den Throon geset,

Broeder van Achmet; diense haelden uyt de Kamer der Gevanckenis; waer in hy / tsedert Achmets Regeeringh / was opgesloten geweest. Sy gaven voor / dat Sultan Achmet dit op sijn dood-bed had bevoolen. 't Was 't eerste Voorbeeld onder d'Ottomannen, datmen de Soonen des overledenen Sultans uytsloot / en des selven Broeder op den Throon stelde.

met uytsluytingh van Achmets Soonen; 1617.

Mustapha was 25. jaren oud / doe hy Keyser wierd. Onder de Janitzaren deelde hy ontrent twee Millioenen Gouds uyt; en dus gingh sijne verhooging sonder eenige moeylijckheyd toe. Al Achmets Soonen / onder

TURKKYEN.

welcke Othomar, by andere Ottoman, d'oudste was / deed hy / volgens D. Nicolaus Wassenaer in sijn Verbolgh van Ortelii Turcksche Kronijk, om 't leven brengen / behalven den tweeden in ordre der geboorte / te weeten Osman. Om welcke redenen hy deesen verschoonde / daer van sijn verschillende meeningen. Eenige willen / dat hy sijne in 't leven-blijvingh niet Mustapha had te dancken; maer datmen hem heymlijck had verstoocken / en alsoo de moorderijen van Mustapha ontrocken. Dat'er echter meer als eene Soon van Achmet is overgebleven / sal ons 't verbolgh toonen.

welcker meeste deel hy deed om 't leven brengen.

Sultan Mustapha dus aen de Heerschappy geraeckt / bevestighde op nieuws de Vreede met den Roomschen Keyser Matthias; maer d'Oorlogh tegens den Persiaen gingh voort. Terstond begon hy te tyranniseeren. Settede veele Bassen af. Handelde oock seer qualijck d'Ambassadeurs der Christen Potentaten, met welcke Sultan Achmet in goede vriendschap had gestaen: insonderheyd den Franschen Ambassadeur Baron de Mole; en den Engelschen. Als nu de Primo Vezier dit alles had vernoomen / en in vrees stond / dat hem een diergelijck ongeluckigh Lot moght te beurt vallen / stelde hy ordre in 't Leger. Quam onvoorsiens te Constantinopol, en dwongh Sultan Mustapha van 't Keyserrijck af-stand te doen / om weer in sijn' oude Gevancknis te gaen. Braght oock te weegh / dat de voorgedaghte Osman, Soon van Achmet, ten Sultan wierd bevestighd / Anno 1617., als Mustapha niet langer dan twee Maenden (andere hebben maer eene Maend) had geregeerd. Dus quam dan

Regeerd Tyrannisch; doch niet langer als noch geen twee Maenden:

want wierd door de Primo Vizier verstooten, en weer in Gevancknis gelegt.

OSMAN

Op den Turkschen Throon. Alhoewel de Sultans in 't Ottomannisch Rijck volstrecktlijck en eygenwilligh regeeren; oock voor haer' Onderdanen weynig behoeven te vreesen / wijl deselve genoeghsaem onmogelijck is / datse souden konnen t'samen rotten / vermits'er onder haer geen Groote sijn / als die de Sultan tot hooghheyd wil verheffen; derhalven geheel van hem afhangen / en welcker dood yeder oogenblick in sijne handen staet; soo sijn'er echter andere oorsaecken / welcke haer schielijck uyt haren Zeetel konnen werpen. Onder deese is wel de voornaemste / dat al haere Maght bestaet in de meenighte van 't Krijghsvolck. 't Gebied daer over werd gevoerd door Lieden van geringe af-koomst; van weynigh trouw; sonder Edelmoedige Eersught. De Soldaten sijn uyt eygener aert geneegen tot Oproer. Hier door gebeurd het dickmael / dat de Turksche Sultans door deese / insonderheyd door de Janitzaren, van den Throon werden afgeschupt; even soo light / alsse door haer daer op verheven werden. Mustapha had dit nu beproefd. Osman sal 't oock haest gewaer werden. Hy was maer twaelf jaren oud / doe hy Sultan wierd. Twee sware Oorlogen had hy op den hals; d'eene tegens Persien, d'andere tegens Polen.

Osman, Achmets tweede Soon, ten Sultan ge-maeckt.

Aenmerckingh op de wanckelbare Staet der Turcksche Sultans, alhoewelse eygenwilligh regeeren, met aenwijsingh van d'oorsaecken.

Eer wy voortgaen / moeten wy hier een aenmercklijck Geval verhalen; waer in Osman noch meer bescheydenheyd als wreedheyd liet blijcken. Anno 1619. had de Koningh van Polen een Ambassadeur nae Constantinopol gesonden / om een Vreede met den Turkschen Keyser uyt te werken. Eer Osman wou treeden tot d'onderhandelingh / begeerde hy verseeckeringh / dat ondertusschen de Poolsche geen Invallen in / of schade aen 't Ottomannisch Rijck souden doen. D'Ambassadeur deed niet alleen deese belofte / maer stelde oock sijn Hoofd daer voor te pand. Evenwel namen de Cosacken, eenige duysend sterck / een Turksch Schip op de Swar-

Hoedanig Osman handelde: tegens den Poolschen Ambassadeur,

te

TURC-KYEN. te Zee, en oeffenden noch andere schaedlijcke vyandlijckheden.

Osman deed hier op de Poolsche Gesant voor hem koomen. Maeckte hem indaghtigh 't geen hy beloofd had, en wat daer op was geschied; met byvoegingh: Hy (d'Ambassadeur) had, na de van hem selfs gestelde voorwaerde, 't Hoofd verbeurd. Doch op dat der Polacken Krijghsmaght door de dood van eenen Man niet versterckt moght werden, soo wou hy (de Sultan) hem maer alleen 't een' Oogh doen uytsteecken. Dit wierd verright; en Osman sond hem weer na synen Meester: met bevel, den selven aen te seggen, dat hy hem binnen weynigh tijds persoonlijck in sijn Koninghrijck sou koomen besoecken. Deese Een-oogige Gesant nam syne Reys door Over-Hongaryen weer nae Huys; en had sigh noch te verheugen, dat hy 't Hoofd had behouden.

die sijn Hoofd had verpand, wegens 't niet geschieden van een saeck, die echter door de Polacken wierd gedaen. 1619.

Tegens de Persianen was Osman niet seer ongeluckigh, wijl syne Bassen en Stadhouders sigh in den selven taemlijck wel droegen. Maer in den Oorlogh tegens de Kroon Polen, in welcken hy in eygener persoon te Veld trock, om roem te bejagen, behaelde hy, buyten syne schuld, meer schande als eer. In Januarius Anno 1619. geschiedde een geweldige Slagh tusschen de Persianen en Turken. Weersijds bleven ontrent 100000. Koppen dood; van d'Ottomannische 60000., van de Persiaensche 40000. Echter behielden de Turken 't Veld: doch daer tegens wierd haer van de Persianen de Leeftoght afgesneeden. Schach Abas evenwel, vreesende voor yet argers, of den Oorlogh moede sijnde, deed den Primo Vezier, 't Hoofd van Osmans Heyr, de Vreede aenbieden; welcke oock wierd aengenomen; onder voorwaerde, dat de Schach aen den Sultan sou geven de Tribuit van Sijde. Osman bevestighde 't Verdragh, door de Primo Vezier geslooten. Echter heeft deese Vreede niet langh geduerd.

Osman in sijnen Oorlogh tegens Persien niet ongeluckigh.

Geweldige Slagh tusschen de Turken en Persianen; en daer op gevolgde Vreede. 1619.

De Poolsche Cosacken hadden, boven 't geen alreeds gemeld is, de Turksche Landen veel onheyl toegebraght. Dit veroorsaeckte Osman, een groote Maght by een te trecken, om wraeck op de Polacken te neemen. Daer-en-boven wierd hy hier toe aengemaend door Bethlen Gabor; om reedenen, t'sijner tijd en plaets te verhalen: insonderheyd van de Muscovische Czaar, als een geduerige vyand der Polacken. De Koningh van Polen sogt oock by een alles wat hy kon: nam daer-en-boven tot sigh 6000. Duytschers. Onder den Poolschen Prins trock dit Heyr op de vyanden aen. Nae eenige Schermutselen wierd 't Leger der Polacken soodanigh omcingeld van de Turken, dat het in swaere Hongersnood geraeckte. Een groote meenighte Paerden haddense alreeds door nood geslaght en gegeeten. P. Wassenaer begroot 't selve op 40000., doch vermoedlijck sal'er een feyl in 't Cijffer-getal sijn. Besloten derhalven, haer liever te willen dood vegten, als door Honger te vergaen. Doch een Wallachiër gaf den raed, sy souden van de Turken Vreede versoecken, en eenige Bassen daer toe omkopen. Dit geluckte haer; en dus quamense noch vry. Want vermits veele van Osmans Oversten niet wilden veghten, was hy genoodsaeckt, de Polacken soo goed koop weer nae huys te laten keeren (alhoewelse meer dan 15000. Mannen hadden verlooren); en hy oock selfs nam de te rugg' wegh nae Constantinopol, met meer schande als eer. Dit gebeurde Anno 1621. By andere 1622.

Osmans Oorlogh tegens Polen.

Swaere Hongersnood in 't van de Turcken omcingel Poolsch Leger.

Hoe 't gevaer noch ontkomen. 1621.

Andere voorname Schrijvers geven ons dit naerder berigt. Osman beval al syne Bassen in Asia, Africa en Europa, op Lijfstraf, haer Volck by een te brengen, en in de Lente sigh te laten vinden op de Grensen van Polen. Selfs sond hy dit Gebod aen d'Arabiërs en Tattaren, soo veel als'er sijn Gebied onderworpen waren. De Vorsten van Moldavien en Wallachien moesten Bruggen vervaerdigen over de Rivieren. Men begrootte Osmans Krijghsmaght op ontrent 300000. Koppen. Polen wierd over 't gerught van deese Ottomannische toerustingh seer verschrickt. Koningh Sigismund sond Ambassadeurs aen alle Christen Potentaten om bystand; doch elck van haer verontschuldigde sigh, siende op eygen belangh. In November Anno 1621. stelde hy te Warschauw een Rijcksdagh aen, en deed soo veel, dat hy by malkander bragt een Heyr van 35000. Polacken, 10000. Duytschers, en 15000. Cosacken, t'samen 60000.

Naerder verhael, van 't geen sigh aenmerckelijcks heeft toegedragen

Een Opper-Veldheer wierd geset Carel Chodkrowitz, Palatijn van Vilna, of Wilda, Groot-Generael van Litthauwen: die in 't eynd van May Anno 1622. sigh met dit Leger bevond in Moldavien. Hier hoorde hy, dat der Turken Heyr niet verr' van hem lagh, by de Rivier Tyras. Moedigh trock hy voort, en bood de Mahometanen een Slagh aen; doch sy wilden'er niet toe koomen. Hy begroef sigh derhalven, en beyde de Heyren bleven tegens malkander leggen, twee Mijlen van een, tot in de Maend October. De meenighte der Turken sneed de Polacken den Voorraed af. Daeghlijcks vielen Schermutselen voor. Men reeckend, dat in deselve aen de Turksche sijde wel 60000., van de Poolsche nauwlijcks 2000. waeren gesneuveld. Doch de Honger onder de Polacken, en t'eeten van onnatuerlijcke Spijsen, veroorsaeckte Sieckten; gevolghd van een groote sterfte: en deese twee plagen namen meenighten der haere wegh.

in deesen Oorlogh van Osman tegens de Polacken; die schandigh voor hem uytviel, door d'oproerigheyd der Janitsaren in sijn Leger; daer hy anders de Zeege in sijne hand had.

Hier tegens ontstonden Muytenatien in Osmans Leger; en de Janitzaren droegen sigh oproerigh. Beyde de Heyren wenschten na een Accoord; maer niemand wou eerst daer van spreecken. Eyndlijck dwongh de nood de Polacken soodanigh, datse Gedeputeerden aen den Sultan af-sonden, om Vreede te versoecken: welke oock gesloten wierd. Osman keerde weer nae Constantinopol. Van de 300000. Mannen braght hy niet veel meer als 100000. te rugg'.

Vreede tusschen beyde de Partyen. 1622.

't Speet hem boven maten seer, dat hy, in plaets van roem schande had behaeld tegens de Polacken; enckelijck door d'oproerigheyd

Sultan Osman weer t'huys gekomen.

TURCKYEN.

righeyd der Janitzaren in sijn Leger. Besloot derhalven / haer uyt te royen / en een Heyr van andere op te reghten / waer over hy volkoomen gebied sou hebben. Wyl 't vervolgh deeser saeck aenmerckelijck is / soo sullen wy deselve uyt de nauwkeurighste Schrijvers wat omstandigh voorstellen.

geeft voor, dat hy een *Pelgrimmagie* na *Mecha* wou doen.

Sultan Osman deed een gerugt loopen / dat hy een Pelgrimmagie wou doen na 't Graf van Mahometh te Mecha in Arabien. Onder deese schijn braght hy seer groote Schatten by een. Al sijn Silver / Goud / Eedele Gesteenten / en 't geen voorts kostlijck was / deed hy in 40. kisten t'samen packen: hier mee / en met noch veel andere dingen / veele Galeyen bevraghten; te gelijck voorsien van Levens-middelen / Buskruyd / &c.

Doet geweldigh-groote Schatten in Galeyen.

Doch dat hy yet anders in 't hoofd moest hebben / als na Mecha te gaen / vermoede den veele daer uyt / dat hy oock 't Graf van sijnen Vader Sultan Achmet beroofde / en alles wat dierbaer was daer uyt nam; uytstroyende / dat hy 't aen Mahometh Graf wou besteeden. Stelde voorts ordre / dat geduerende sijn' afweesenheyd te Constantinopol alles verseeckerd moght sijn. Sond Galeyen op den Pontus Euxinus, of de Swarte Zee, om den Inval der Cosacken te verhoeden: noch andere op de Middellandsche Zee, om sijn Gebied voor de Christenen te beschermen. Ondertusschen wierd de Reys na Mecha van Maend tot Maend / van Weeck tot Weeck uytgesteld.

Sijn eygentlijck voorneemen was,

Constantinopol te verlaten,

Hier over begon 't Grauw te murmureeren. Sy wisten / dat hy bykna twee jaren tyds tot deesen Toght van nooden had. Dat oock den rijckdom des gantschen Rijcks / sonder desselven seer groot nadeel / niet na Arabien kon gevoerd werden. Vermits 't nu oock Osman soo ongeluckigh tegens de Polacken was gegaen / maeckten veele sigh gedaghten / dat hy de Stoel des Turckschen Rijcks uyt Constantinopol na een ander verr' afgelegen Land wou verplaetsen. Deesen arghwaen wierd seer versterckt door een Brief / van hem geschreven aen den Bassa van Alkair in Egypten, waer in hem bevoolen wierd / met d'Egyptische Soldaten te Water en te Land hem te gemoet te koomen / wyl hy voorneemens was / wegens veele gewightige redenen / met sijnen en sijns Vaders Schat sigh uyt Constantinopol wegh te maecken / en te Cairo neer te laten.

en de Stoel des Rijcks na *Alkair* te verplaetsen.

Sijn opset maeckte hy oock bekend aen drie sijner vertrouwdste Staets-dienaren / Quesillar, Sillictar en Capaga. Deese weerrieden 't wel / doch wyl Osman met dit werck door wou / dorfdense niet verder aendringen. Sillictar was in seer groot aensien; en ontdeckte des Sultans voorneemen aen de voornaemste Hoofd-lieden en Reghters; oock / dat de geladene Galeyen den volgenden dagh souden afvaren. Hier over ontstond een groot gerught in de Stad; met een geroep / dat de Keyser haer verlaten / en aen hare vyanden ten roof geven wou. Binnen een uyr tyds waren 8000. Janitzaren en Spahis by een versameld: welcke na 't Key-

Eenen sijner vertrouwdste Staets-dienaren, dien hy sijn geheym ontdeckte, verraed hem.

serlijck Pallays ylden / om sigh van Sultan Osmans persoon te verseeckeren. Doe hy dit vernoomen / en 't selve al voor langh gevreesd had / sond hy eenen sijner Heeren tot haer uyt / om te vragen / waer toe deesen Oproer streckte? Doch de verbitterde Besoldelingen hieuwen deesen Afgevaerdighden in kleyne stucken / als hy nauwlijcks twee of drie woorden had gesprooken. Andere / die haer tot rust wilden vermanen / handeldense op deselve wijs.

Oproer in de Stad; insonderheyd van de *Janitzaren* en *Spahis*.

Sultan Osman begaf sigh aen een getralijt Venster / om d'oorsaeck deeses Opstands uyt te vorsschen. Eenen der Hoofd-lieden seyde tot hem: Hy had'er de schuld van / wyl hy de Schatten wegh voeren / en de Keyserlijcke Stoel uyt Constantinopol elders verplaetsen wou. Hy moght voor sijn persoon wel vertrecken / maer de Schatten / waer uyt sy betaeld moesten werden / moest hy daer laten. Sy wisten wel eenen anderen ten Keyser te stellen / &c. De Sultan antwoordde: Hy was qualijck van haer gediend. Dickmael had hy haer ongetrouw bevonden. Sijne Propheeten (by andere / sijnen Propheet, Mahometh) hadden hem d'ondergangh der Stad Constantinopol voorkondighd. Doch wyl hy sagh / dat sijn vertreck sulck een onrust baerde / soo wou hy by haer blijven / en wierp haer hier van een schriftlijcke verseeckeringh toe. Daer op begeerden d'Oproerige drie Hoofden der voornaemste Heeren / als / dat des Groot-Veziers, des Quesillars-Aga, en des Tassarda, of Geheymschrijvers; wylse hem tot deese Reys geraden / of immers deselve hem niet afgeraden hadden. Dit gedaen synde / wildense haren eysch hem verder bekend maecken.

Gesprek en onderhandeling tusschen *Sultan Osman* en d'oproerige Soldaten,

sen welke hy drie sijner liefste Heeren moest overleveren:

Sultan Osman pooghde / de van haer begeerde persoonen te verontschuldigen; doch te vergeefs. Moest derhalven sijne drie liefste Vrienden haer overleveren: welcke terstond op 't wreedste wierden ter neer gehouwen. Voor datmael bleef Osman verschoond. Echter hadden de Weerspannelingen besloten / eenen anderen ten Keyser te stellen; te weeten / de voorheenen gemelde Mustapha, Oom van Osman, die als een Monick in een Cel van 't Palays opgeslooten wierd gehouden. Sy haelden hem daer uyt; en wyl hy over haer' onstuymige aenkoomst seer verschrickt was / niet weetende watse ontrent hem voor hadden / soo braghtense hem een dronck Cherbet (Zerbet); dat is / een gesooden Water / vermenghd met Honigh en Suycker. Hy wou'er niet van drincken / meenende datmen hem vergif aenbood; maer bad / men sou hem doch laten leven: geerne wou hy afstaen van alle aenspraeck op 't Rijck. Doch de Janitzaren namen hem op hare Schouderen / en riepen: Geluck den Keyser Sultan Mustapha, &c.

welke terstond in stucken wierden gehouwen.

Sy halen *Mustapha* uyt sijne Gevanckenis, en maecken hem Keyser;

Dit hoorde Osman, niet sonder geweldige toorn en vrees. De nieuwe Sultan liet straks alle Gevangene los; en toonde sigh in deese nieuwe Eerestaet soo hooghmoedigh / als hy

met eenige by sonderheden daer ontrent.

TURCKYEN.

hy korts te vooren kleynmoedigh was geweest. Ondertusschen was Sultan Osman van al sijne Dienaren verlaten. Vermomd begaf hy sigh na 't Huys sijns getrouwen Vriends, der Janitzaren-Aga; en deed daer by hem koomen den Usan-Bassa, hem een getrouw Man. Deese drie beslooten, dat de genoemde twee d'oproerige Janitzaren yeder 60. Ducaten, en verhoogingh harer Gagie souden aenbieden. Doch eerse noch ten vollen haren Voordragh hadden gedaen, wierdense neergezabeld. Voorts liepen de t'saemgespannene toe, om den afgesetteden Keyser Osman te soecken. Vonden hem. Namen hem gevangen, en braghten hem voor sijnen Oom de nieuwe Sultan Mustapha; die hem noch sien noch hooren spreecken wou; maer beval, datmen hem wegh voeren, en handelen sou na 't behagen der Janitzaren. Met dit bekoomen verlof deedense hem op een sleght Paerd sitten, en braghten hem met groote beschimpingh, onder beschuldigingh, dat hy haer had willen besteelen, in gevanckenis. Onderweegen moest hy sien, datmen 't Hoofd van sijnen besten Vriend Usan-Bassa op een lange Lancie voor hem heenen droegh. Hy riep de Soldaten, welcke hem begeleydden, dickmael toe, sy souden hem doch verworgen met de Neusdoek, die hy selfs om sijnen hals deed: doch niemand wou, sonder bevel des nieuwen Sultans, de hand aen hem slaen. Korts hier na quam de nieuwe door Mustapha verkoorne Vezier hem aenseggen, dat hy terstond 't leven verliesen moest. Hy versogt een Sabel te mogen hebben, om niet ongewrooken te sterven: doch daer quamen ses hier toe bestelde Mannen, om hem aen sijn eynd te helpen. Hy verweerde sigh wel tegens haer met vuysten; doch wierd haest overweldighd, en met een Koord van Sijde verworghd. Soo haest dit was uytgevoerd, sneed de Groote Vezier hem een Oor van 't hoofd af; 't welck hy in een Neusdoeck tot Mustapha braght, om hem te verseeckeren, dat sijnen Throon nu was bevestighd door de dood van Osman.

Neemen daer tegens Sultan Osman gevangen;

die op bevel van sijnen Oom

de nieuwe Sultan Mustapha

verworgd wierd; en wat sigh daer by toedroegh.

1622.

TURCKYEN.

Drie weecken voor sijne dood sagh deesen ongeluckigen Sultan in eenen Droom, dat hy in sijne Reys na Mecha op een groote Kameel sittende, in de lught sweefde; wijl dit Beest van onder hem doorgegaen, en hem de Toom alleenlijck in de hand gebleven was. Niemand was'er, die hem hier van d'uytleggingh kon doen; derhalven hy, op raed sijns Pedagoogs, sigh verfoeghde by sijnen Oom, den doemaels gevangene. Mustapha, als een Drevis, of Turcksche Monick: die, de gedaghte Droom gehoord hebbende, tot hem seyde: Dat de Kameel sijn Rijck beteeckende; 't welck, hem nu onderworpen sijnde, hem wel haest sou ontglippen, en maer alleen de Toom hem in handen blijven; wijl hy noch by sijn leven, door een aenstaende Rebelly, eenen anderen op den Throon verheven sien; en hem niet anders overblijven sou, als d'ydele Naem van Sultan.

Seldsamen Droom van Sultan Osman, korts voor sijne vermoording:

hoe hem uytgeleght van Mustapha, en vervuld.

Eenen anderen voorigen Droom van Sultan Osman was hem soo gevaerlijck niet geweest. In sijnen slaep verscheen hem de gedaente der schoonste Jonckvrouw, welcke de wereld oyt had aenschouwd. 's Morgens ontwaeckt sijnde, deed hy de beste Schilders voor hem koomen. Verhaelde haer de gestalte des aengesights der geene, die van hem in sijnen Droom was gesien; en beloofde den Konstenaer, die hare Beeldnis alderbest sou uytdrucken, een groote vergeldingh. Eenen onder deselve trof haer, uyt de beschrijvingh van de Sultan, soo gantsch wel, dat deese Majesteyt daer over ten hooghsten voldaen en verheughd was: deese Schildery aen sijne Hovelingen vertoonde; en hem, die 't Principael van deese Copy kon uytvinden, een groote Ver-

Eenen anderen Droom van den selven Sultan,

en de verwonderlijcke uytkoomst desselven.

TURCKYEN.

eeringh toeseydde. 't Ontbrack aen geen blijt in 't naesporen. Eyndlijck wierd een Maegd / d'Afbeeldingh in alles gelijckvormigh / voor Sultan Osman gebraght; die terstond uytriep: Dit isse, welcke ick in den Droom gesien heb. Flucks deed hy de Mufti roepen / en trouwde sonder eenigh uytstel deese Schoone / genoemd Sophia Hamim; welcker Moeder was de Dochter van eenen Passa.

Noch een Droom.

Even deese Sophia had in de voorleedene Somer in eenen Droom gesien / dat de Maen ('t Wapen des Turkschen Rijcks) / omringd met veele blinckende Starren / van den Hemel af in haren Boesem daelde: datse deselve omhelsde / en bedeckte met een witte met goud geborduerde Doeck.

Mustapha dus voor de tweedemael Turkschen Sultan.

Op de gehoorde wijs dan is (nae de Rebelly tegens Osman, waer op desselven vermoordingh volghde) Anno 1622.

M U S T A P H A

voor de tweedemael op den Turckschen Throon geklommen. Echter verdiend hy niet onder de Turksche Keyseren gesteld te werden; eensdeels wegens sijne kortdurige Regeeringh; andersdeels / om dat hy niet aenmercklijcks heeft verright. Noyt was 't Turksche Rijck soo vol oproeren geweest / als nu. Dit veroorsaeckte de Mufti (der Mahometanen Opper-Priester) een By-een-koomst aen te stellen van Caden, Liskers, Veziers en Bassen; desgelijcks van de voornaemste Amptelingen des Divans. In deselve wierd beslooten / Mustapha 't Rijck te beneemen / en in sijne plaets te stellen Amurath, Broeder van Sultan Osman. Waer uyt dan blijckt de voorheenen gemelde misslagh der geene / welcke schrijven / dat Mustapha, doe hy d'eerstemael ten Keyser was verheven / al de Soonen van Sultan Achmet had doen ombrengen / behalven den voor hem verborgen gehouden werdende Osman.

De Mufti, en veele der voornaemste Heeren maecken een Besluyt, hem af te setten.

Om 't gedaghte Besluyt uyt te voeren / vondmen drie groote Swarigheden. I. Door d'onbequaemheyd van Sultan Mustapha had de van hem gestelde Primo Vezier Chusain-Bassa de volkoomene Maght in handen: en 't was geensins te vermoeden / dat hy in de verstootingh van Mustapha sou bewilligen / wijl daer door sijnen geheelen ondergangh; ten minsten de bepalingh sijns Gesaghs / veroorsaeckt stond te werden. II. De Soldaten hadden sulck een genegenheyd tot Mustapha getoond / datse veellight hem niet souden willen laten af-setten. III. De Geldkisten waren leedigh; en derhalven sou Amurath, op den Throon klimmende / de gewoone Geschencken niet aen haer konnen doen. Maer ter selver tijd viel yets voor / 't welck haer alles deed te boven komen.

Swarigheden, om dit Besluyt uyt te voeren; alle van groot gewight,

Eenen Abassa, onder schijn van Osmans dood te willen wreecken / verwoestede met 15000. Mannen te Paerd de Vlackte van Kara-Hisor. Sulck een geweldigen haet had hy tegens de Janitzaren opgevat / dat hy / niet vergenoeghd met de geene / die in sijne handen vielen / neer te Sabelen / noch daer en boven derselver Bloedverwanten / Vrouwen / jae selfs Kinderen / niet verschoonde / maer op 't ellendighste deed om 't leven brengen. De Constantinopolitaensche Janitzaren, begeerigh na wraeck over deese wreedheden / begaven sigh nae haren Generael, en baden hem / sigh by de Spahis te willen voegen; dan gesamenderhand tegens de Weerspannelingen op te trecken. Cigala-Bassa was alreeds met een Heyr tegens Abassa uytgesonden geweest; doch de schrick soodanigh onder sijn Volck gekomen / dat'er veele waren wegh geloopen; soo dat hy niet meer dan 500. Janitzaren en 200. Spahis by hem had.

By welcke gelegenheyd,

en op hoedanigh een wijste hoven gekomen.

De Mufti en der Janitzaren Aga namen deese gelegenheyd waer / om een diepen indruck in de Troupen te maecken. Stelden deselve voor oogen / dat de sleghtheyd des verstands van den Grooten Heer in Staets-saecken d'eenige oorsaeck was van de wanordeningh in 't Rijck. Dat hier ontrent geen verbeeteringh / maer veel meer een grooter verloop / jae geheelen Ondergangh der Monarchie te verwaghten stond / soo langh Mustapha op den Throon sat. Deese Voordragh kreegh de gewenschte uytgangh. In snellen haest liep dit Krijgsvolck nae de Mosquee van Soliman; en maeckten daer / met goedvinden van al d'Officieren, 't Gereght / en de geheele Krijghsmaght / een Besluyt / dat Amurath, in plaets van sijnen Oom Mustapha, tot 't Rijck sou verheven werden. Dat oock de Soldaten voor ditmael souden afstaen van 't Geschenck / 't welck elcke nieuwe aenkomende Sultan gehouden is aen haer te doen.

Waer op dan gevolght is, dat Mustapha andermael afgeset, weer in sijn' oude Gevancknis gesteld,

Daer op begaf een Gecommitteerde, voorsien met een goed Gevolgh / sigh na 't Pallays / om den Grooten Heer 't Vonnis sijner verstootingh aen te kondigen. Mustapha toonde sigh hier over niet verbaesd / maer was noch wel te vreeden / dat hy niet ter dood / maer na sijn' oude Gevancknis wierd gebraght. Dit geschiedde Anno 1623.: en voorts heeft hy geleeft tot in 't jaer 1639.; wanneer Amurath hem uyt de weereld deed ruymen (gelijck wy 't sijner plaets sullen hooren) / korts voor dat hy selfs nae d'eeuwigheyd verhuysde. Gothardus ab Ehrenstein in Descript. Turc., en Ricaut in sijne Historie der Turksche Keyseren, schrijven Mustapha toe een geheele ongevoellijckheyd ontrent goede of quade bejegeningen; soo dat hy over de tydingh sijner af-settingh / daer nae over die sijns doods / sigh niet ontroerde / maer deselve als onverschilligh ontfing. Echter verhalen veele andere Schrijvers / dat hy / doe hy uyt sijne Gevancknis-kamer wierd gehaeld / om hem andermael op den Throon te setten; doch meende / dat het was om hem uyt de weereld te helpen / sigh soo ongevoellijck en onverschilligh niet droegh / wijl hy een groote verschricktheyd liet blijcken; en (doemen hem / om sijn Hert te verquicken / een dronck aenbood / welcke hy arghwaende vergiftighd te sijn) / in deese woorden uytborst: „Ach my! wat wilt gy „my doen? Is 't niet genoegh / datmen my „eens heeft willen vergeven? Is 't niet ge„noeg /

en Amurath, Broeder van Osman, daer tegens Sultan gemaeckt wierd. 1623.

Eenigh verder bericht van den voorheenen gedaghten

„noeg / dat gy my uyt den Throon des Rijks „hebt geschupt? daer nae soo langh in Ge„vanghnis gehouden? wilt gy nu my / arme „Drevis (Monick) oock 't leven beneemen.

Sultan Mustapha.

Als nu de Soldaten hem berighteden / datse hem haelden / niet om te sterven / maer om op den Ottomannischen Rijks-Stoel te klimmen / riep hy / meenende datse de spot met hem dreven: „Ach / genade / genade! laet „my arm mensch leven! Geerne en vrywil„ligh stae ick af van de Kroon.

Sijn fleght verstand; en d'oorsaeck.

Vermits men hem / gedeurende de gantsche tijd van Achmets Heerschappy / en vervolgens onder die van Osman, had opgesloten / sonder omgangh met Menschen te hebben / soo was hy van een seer fleght / groof verstand / alleenlijk bequaem tot sijne Turksche Monicken-devotie; geensins tot de Regeeringh. Doe hy voor de tweede mael uyt sijne Cel was gehaeld tot den Throon / wierd hy geduerigh gequeld van een seer grouwlijcke Hoofd-pijn; derhalven sijne Moeder in sijne plaets regeerde / met bystand van de Primo Vezier Daoust.

Sijne Moeder en de *Primo Vezier* regeeren in sijne plaets.

Haer voorneemen was / nae de dood van Mustapha, 't Rijk te brengen aen Amurath, Broeder van Osman. De Vezier daer tegens pooghde Amurath van 't leven te beroven / op dat hy Osmans dood niet aen hem moght wreecken. Maer als hy nu sigh besigh hield / om dit besluyt uyt te voeren / wierd hy selfs verworghd ter selver plaets daer hy Osman had doen sterven.

Persiaensche Groot-Koningen.

In Persien regeerde noch Schach ABAS MYRSA, tot op 't jaer 1629. In 't vorige eerste Boeck hebben wy van hem gehandeld. Van sijnen Naesaet op den Persiaenschen Throon sullen wy hier nae in 't Jerde Boeck spreecken.

Muscovische Czaaren.

Hoedanigh de Zuyder-Russen haren Czaar Wasily Zuski verwierpen / en in een Klooster stieten; met d'oorsaeck waerom; daer tegens 't Groot-Vorstendom opdroegen aen Uladislaus, Soon des Poolschen Koninghs Sigismundi, Anno 1610.: de Noorder-Russen daer tegens ten Czaar verkooren Carel-Philips, Broeder van Gustavus Adolphus, Koningh van Sweeden, is in 't eerste Boeck deeses Wercks aengeweesen: oock hoe de gemelde Zuski uyt 't Klooster genoomen / en nae Polen gesonden wierd; daer hy in Gevancknis overleed. Waerom Carel Philips niet tot den Throon geraeckte / sal onder de Sweedsche Geschiedenissen werden verhandeld. Dus was dan de Poolsche Prins

Uladislaus, Prins van *Polen*, ten *Czaar* verkoren.

ULADISLAUS

van de Zuyder-Russen ten Czaar aengenoomen. Doch vermits sijnen Vader Koningh Sigismund hem soo ten eersten aen de woeste Muscoviters niet dorfde vertrouwen / soo sond hy in des selven plaets derwaerts sijnen Veldheer Solkowsky, met volkomene Magt.

Sijnen Vader *Sigismund* fend sijnen Veld-Oversten *Solkowsky* derwaerts; en waerom.

Hy wierd daer / in Uladislai naem / gehuldighd. Veele Poolsche Soldaten quamen met hem in Rusland; en vielen de Russen soo beswaerlijck / datse wel haest berouw hadden van de gedane Keur; insonderheyd die van Muscouw; welcker Slot met Polacken gantsch vervuld was; en van daer uyt pleegdense allerley moedwilligheden; welcke bedrijven naderhand hebben veroorsaeckt den ondergangh der Stad Muscouw; en van de Polacken selfs.

De snoode moedwilligheden der *Polacken* in *Muscouw* maken de *Muscoviters* gaende.

Op den 26. Januarius Anno 1611. versamelden sigh eenige duysenden Muscoviters by een. Quamen voor den Poolschen Veldheer Solkowsky. Klaegden hem seer jammerlijck 't geweld en 't groot onreght / 't welck haer van sijne Polacken weervoer; als die niet alleenlijck haer sloegen / jae dood sloegen; haere Vrouwen en Dochteren verkraghteden; haere Goederen roofden; maer oock haren Godsdienst beschimpten; haere Heyligen lasterden; met Pistolen en Musquetten op de Beelden harer Sancten schooten. (Want of wel de Roomsch-gesinde selfs Beelden genoegh hebben / soo veraghttense echter die van de Grieksche of Muscovitische Religie). Daer-en-boven moestense yeder Maend een groot deel gelds opbrengen aen de 6000. Polacken in Muscouw, t'harer Besoldingh.

Haere klaghten aen den *Poolschen* Stadhouder *Solkowsky* in 't Slot te *Muscouw*.

Ondertusschen quam haren Czaar Uladislaus niet / volgens sijne belofte en pligt. Lightlijck kondense afneemen 't ooghmerck des Poolschen Konings Sigismundi; 't welck was / haer liebe Vaderland uyt te margelen / soo dat het noyt weer tot kraghten sou konnen geraecken; maer eyndlijck gantsch tot verwoestingh sou moeten werden. Versoghten derhalven / dat Uladislaus binnen een korte tijd sou verschijnen / als Czaar, om ordre op de Regeeringh te stellen; of dat de Polacken goedwilligh de Stad Muscouw souden ruymen; anders soudense gedwongen sijn / haer voeten te maecken / en 't gat uyt te wijsen. Tot sulck een schoone Bruyd / als de Muscovische Kroon was / wistense wel een andere Bruydegom te binden / &c.

Antwoord van desen, om haer te payen; en beloften aen haer gedaen: oock straf over eenen, die op een *Russisch* Beeld had geschooten;

Solkowsky gaf haer vriendlijcke woorden. Bad haer / geenen arghwaen te willen opvatten / of voeden. Sijnen Koningh had nu in sijn Land soo veel te doen / dat hy nauwlijcks om yet anders kon dencken. Daer-en-boven wou hy sijnen Soon Uladislaus, haren Czaar, met sulck een praght in Muscovien doen komen / dat beyde Polen en Rusland eere daer van souden genieten. Beloofde haer oock / sijne Polacken in toom te sullen houden / en Justitie over haere misdaden te doen. Terstond klaeghde de Russen over een Poolsch Edelman / die driemael had geschooten nae / of op / eene harer Beelden; en versoght / straf over hem; soo wildense voor datmael sigh gerust houden; haere geledene schaede / hoon / en verongelijckingh opkroppen. Solkowsky was genoodsaeckt / den beschuldighden ter dood te veroordeelen / om yet argers te verhoeden. Beyde sijne handen wierden afgekapt; 't hoofd afgeslagen; 't ligchaem verbrand. Daer nae deed hy door een Herauld in Muscouw uytroepen / dat Czaar Uladislaus binnen weynigh tijds in Rusland sou sijn; die hem (Solkowsky) had doen weeten / dat hy ernstigh Gereghtigheyd sou oeffenen; niemand toelaten / de Russen t'argeren / of haere persoonen te belee-

't welck haer voor dien tijd te vreeden stelde.

MUSCOVIEN.

beleedigen. Hier mee lieten de Muſcoviters ſigh doemaels paeyen en ter neer ſetten.

Krijgen nieuwe occaſie tot onruſt.

Onderwijl hielden de Polacken ſtercke Waght aen al de Poorten des Kaſteels / en in de bygeleegene Straten. Verbooden de Muſcoviters 't dragen van allerley Geweer. Beſetteden de Stads-Poorten. Doorſoghten al de Wagenen en Sleeden / welcke in de Stad wilden koomen / om te ſien / of'er geen Buſſen of Sabels in moghten ſijn. De Ruſſen vraeghden de Poolſche, watſe hier mee voor hadden? en kreegen van haer tot antwoord: Wy ſijn weynige in getal; gylieden daer tegens veele honderd-duyſenden ſterck; boven dien ons vyandigh. 't Moet u derhalven niet vreemd duncken / dat wy voorſightigheyd gebruycken. Met byvoegingh: Indienſe ſigh ſtil hielden / ſoo haddenſe van haer geen quaed te verwaghten.

Hitſen in de Stad Muſcouw d'een d'ander op tegens de Polacken.

Dit behaeghde die van Muſcouw niet. Sagen daer-en-boven / dat de Polacken al de voornaemſte Poſten harer Stad innamen. Lieten 't hoofd hangen / en seyden onder malkander: „Gaet deeſe Natie alreeds dus „te werck / wat ſal dan niet gebeuren / als „'er noch meer Kaelkoppen (dus noemden„ſe de Polacken) ſullen by gekoomen ſijn? „Wy hebben wel een Poolſch Prins tot on„ſen Czaar verkooren; maer niet / om elck „ſchurftigh Polack over ons 't gebied te la„ten voeren na ſijnen moedwil. Een goed „jaer den Koningh Sigiſmund, en ſijnen „Soon Uladiſlaus. Heeft hy tot noch toe „niet willen koomen / ſoo magh hy voort„aen voor altyd aghter blijven. Begeeren „de Ketters (dus noemen die van de Room„ſche en van de Griekſche Religie d'een d'an„der) ſigh niet terſtond wegh te packen / „ſoo ſullenſe alle als Honden ſterven. „Schoonſe de beſte Poſten der Stad hebben „ingenoomen / ſoo ſijnſe echter maer ſes„duyſend / wy daer tegens wel ſevenmael „honderd-duyſend in getal. Deeſer wijs hitſtedenſe malkander op; en de haet wierd gedurigh grooter.

Wat voor redenen ſy hier toe onder malkander gebruyckten.

Willen van de Polacken dubbel geld voor hare Waren hebben.

Van doe af begondenſe de haer ſo ſeer verongelijckt hebbende Polacken te hoonen; te belagchen; in 't aengeſight te ſpouwen. Dreyghden / dat hare Heerſchappy niet langh ſou dueren / &c. Alles wat de Poolſche van nooden hadden / moeſtenſe nu dubbel aen de Muſcoviters betalen / of de Waren ontbeeren. Eenige der verſtandighſte onder de Polacken gebruyckten wel beſcheydenheyd tegens dit verbitterde Volck / om 't ſelve niet meer gaende te maecken / maer oock andere droegen ſigh vry ongeſchickt. Eyndlijck brack op den 13. Februarius Anno 1611. den Oproer los / by deeſe gelegenheyd.

De Dienaers van eenige Poolſche Eedele willen op de Koornmarckt voor den Haver niet meer betalen,

Eenige Poolſche Edellieden bevalen hare Dienaren / op de Koorn-marckt Haver voor hare Paerden te kopen. Eenen onder deeſe nam in aght / hoe veel de Muſcoviters voor 't Schepel betaelden. Deed hem oock een Maet meeten / en gaf even ſoo veel geld als d'andere hadden gedaen. De Verkoper begeerde dubbel ſoo veel. Doe voer de Polack uyt: Gy Hoeren-ſoon, ſijn wy in deeſe Stad niet al t'ſamen Volck onder eenen Heer? Waerom ſouden wy dan ſoo veel meer voor de Waren moeten geven, als de Ruſſen aen u betalen? D'Eygenaer liet hier op hooren: Wilt gy den Haver niet voor de Prijs, welcke ick van u daer voor begeere te hebben, ſoo laetſe ſtaen, en hou uw geld. 'k Ben meeſter van mijn goed. Geenen Polack ſal 't minder van my bekoomen. Daer tegens wil ick 't een Rus voor niet geven: wat leyd u daer aen. Magh ick met 't mijne niet doen ſoo als ick 't verſta? De Knecht trock ſijnen Sabel uyt / om den Muſcoviter een Houw toe te brengen: maer d'andere Koorn-handelaers liepen toe met Stocken / en ſloegen den Polack dood. Dit veroorſaeckte ſulck een Alarm, dat de Poolſche Waght / welcke in de Poort ſtond / toeſchoot / om te verneemen / wat'er te doen moght ſijn.

dan ſoo veel de Muſcoviters malkander gaven.

Gevaerlijcken Oproer hier over ontſtaen,

Doe d'andere Polacken, die oock Haver ſouden koopen / haer in 't geſight hadden / ſnelldenſe derwaerts; doch wierden vervolgd van eenige honderden Muſcouwers, voorſien met goede Knuppelen. De vliedende riepen / dat de Ruſſen alreeds drie der hare hadden om 't leven gebraght; enckelijck / om datſe hadden gevraeghd / waerom de Polen dubbel ſoo veel voor den Haver ſouden geven / als de Muſcoviten. 't Overige verſweegenſe. Twaelf Soldaten deeſer Wagt vielen met hare Muſquetten op een grooten hoop Muſcoviſche Inwooners aen; en ſchooten'er ten eerſten vijfthien van dood: joegen voorts de reſt deeſer Helden wegh. Als dit door de geheele Stad rughtbaer wierd / verſamelde ſigh een ontelbare meenighte volck uyt alle Straten by een. Gelijckerhand vervloecktenſe de Polacken, wylſe ſoo veele harer Meedeburgeren om 't leven hadden gebraght. Noch dien ſelven dagh ſou een grouwlijcken Oproer ſijn ontſtaen / indien niet Solkowsky dit onheyl had voorkoomen door beſcheydene voorſightigheyd.

en eenige Muſcoviters van de Polacken dood geſchooten; 1611.

't welck den Alarm verſwaerd.

Hy trad tot dien onſtuymigen Hoop / en deed tot haer een ernſtigh Geſpreck. Wy ſullen 't hier invoegen om der aenmercklijckheyds wil; en dies te liever / om dat het / onſes weetens / in geene Nederduytſche, weynigh by andere Schrijvers gevonden werd. Dus liet hy ſigh hooren: „Wat is dit / gy „Muſcouwers, dat gy u beroemd de beſte „Chriſtenen des weerelds te ſijn / en even„wel geen vreeſe Gods toond te hebben. „Gy pooghd bloed te vergieten. Gy houd „noch woord noch trouw; en wilt meynee„digh werden. Hoe kan ſulcks beſtaen met „'t ontſagh voor God? Schroomd gy voor „ſijne Straf niet? Waerlijck / deſelve ſal „over u niet uytblijven. Gy ſult Gods „toorne gewaer werden; ſijne ſcharpe Roe„de gevoelen. Hoe veele uwer Vorſten hebt „gy-lieden niet ſchandlijck om 't leven ge„holpen? De Soon onſes doorlughtigh„ſten Koninghs Sigiſmundi hebt gy vrywil„ligh tot uwen Czaar verkooren; gehul„dighd; hem onderdanigheyd geſwooren. „Maer vermits hy ſoo ſnel niet kan koo„men

Solkowsky, Stadhouder van Czaar Uladiſlaus,

MUSCOVIEN.

„men als gy begeert / soo veraght / soo bespot gy hem. Sijnen Heer Vader noemd „gy eenen ouden; den loflijcken Prins eenen „jongen Hond. De geene / die de hooghste „God des Hemels hier in de wereld heeft „verordonneert als Aerdsche Goden en sijne Stadhouders / veronteerd gy / slimmer als offe Varckens-drijvers waren. „Gy wilt noch Eer / noch Eed / noch „Reedlijckheyd betraghten: de Vorst Uladislaus niet erkennen voor uwen Czaar; maer „hebt eenige van sijn volck omgebraght; hem „selfs allerley spot en hoon bewesen; on„aengesien gy vrywilligh den Eed aen hem „gedaen / en ons daer op in uwe Vestingh „genoomen hebt. Wy daer tegens hebben „u beschermd voor uwen arghsten vyand „Demetrius; u gereddet uyt sijne Tyrannyen. „Gy sondigd niet alleen tegens Menschen / „tegens uwen Czaar Uladislaus, maer tegens „God selfs / die sigh niet sal laten bespotten. Gy verlaet u op uwe maghtige veelheyd. Gy roemd / dat gy in uwe Stad „Muscouw sevenmael honderd-duysend „sterck sijt / en wy maer ses-duysend. Doch „bedenck / dat de Zeege niet bestaet in de „meenighte / maer enckelijck in de hand „Gods; die altyd de reghtvaerdige saeck „helpt; en soo light een kleyn hoopje d'o„verwinningh geeft / als een groot Heyr / „'t welck op sijne Maght trotst en poght. „Aller Volckeren Geschiedboecken geven „bewijsen hier van. Overweegh wel / of „gy oock billijcke oorsaecken hebt / om sulck „een spel aen te vangen; om dus oproerigh „tegens ons te sijn; wijl wy even den selven „Heer dienen / aen wien gy soo pleghtlijck „uwen Eed hebt afgeleght. Indien gy on„derneemd / met ons in een Gevegt te treeden / soo sal 't qualijck met u aflopen. „God / die alles onder sijn Gebied heeft / „sal u t'huys soecken / en uwe hardneckigheyd weerstaen. Daer tegens sal hy ons „sijn' Engelen ten bystand senden / om voor „ons geringh getal te strijden / gelijck hy „meermalen heeft gedaen.

doet tot haer een aenmerckelijck-ernstigh, en tegelijk verwijtlijck Gespreck, sonder echter te reppen van der Polacken gepleegde moedwilligheden.

Der Russen ongeduld kon dit verwijt niet langer aenhooren. 't Verbitterde haer noch meer / dat hy haer alleen de gantsche schuld des Oproers op den hals schoof / sonder gewagh te maecken van sijner Polacken snoode bedrijven / waer door dit quaed was ontstaen. Met toornige herten en spottige lippen begonden se hem toe te roepen: Gy-lieden alle sijt alleenlijck voor ons een ontbijt. Wy willen Geweeren noch Knuppelen tegens uwe Kael-koppen gebruycken, maer haer al t'samen enkelijck met onse Hoeden dood werpen. Hier op liet Solkowsky haer weer hooren: „Ey Mannen / bedaer wat. De „Hoenderen laten sigh met geen Hoeden „dood smijten; hoe veel minder dan man„hafte en wel-toegeruste Krijghsliedeu. „Op ses-duysend Hoenderen soud gy-lieden „al t'samen u reghtschapen moede werpen „moeten / eer gy haer met Hoeden dood „kreeght. Hoe wou 't u dan gaen met ses„duysend treflijcke Oorlogs-helden? 'k Bid „u; 'k waerschouw u; 'k vermaen u / om „des Heeren Jesu Christi wil / dat gy geen „Bloedbad veroorsaeckt. Dit werck is wel „light aen te vangen / maer 't sou u seer „swaer vallen 't selve te voleyndigen t'uwen „Voordeel. Gy sult het bevinden / indien „gy 't u wilt onderneemen.

Andere seldsame, en geheugnis-waerdige Redenvoeringen tusschen den selven Stadhouder

Daer op schreeuwdense gesamentlijk weer als uyt eene mond: Wou hy verder onheyl voorkoomen, soo moesten al de Polacken sigh terstond uyt de Stad Muscouw wegh maken; en haer deselve, nevens 't Slot, weer inruymen. D'antwoord van Solkowsky was: „Onsen gedanen Eed laet ons sulks niet toe. „Sigismund, onsen Koningh / en Uladislaus, „uwen Czaar, hebben ons niet na Muscouw „gesonden / om weer van daer wegh te loo„pen / als 't de Muscoviters in den sin sou „schieten / sulcks te begeeren. Wy moe„ten hier blijven / tot dat de Czaar sal aen„gekoomen sijn. Sy riepen daer tegens: Soo sal dan binnen weynige dagen uwer geene meer in 't leven werden gesien. Wederom liet Solkowsky hier op hooren: „Gods ge„nadige wil sal geschieden. Alles staet in „sijne Maght / niet in d'uwe. Maer vangt „gy yets aen / en kond gy 't niet volvoeren / „soo erbarme God sigh over u en uwe kin„deren. 'k Heb u genoegh gewaerschouwd / „en gebeeden. Wy sullen op ons selven „aght neemen. Is God met ons / soo sult „gy weynigh op ons konnen winnen.

en de Muscoviters, ter selver tijd:

Hier mee hield deese harde Woorden-wisselingh op / en beyde de Parthyen scheydden sigh van een. De Veld-oberste Solkowsky reed weer na 't Kasteel; de Russen keerden na hare Huysen; doch met een vergald gemoed. Als nu noch eenige weecken verloopen waren / en geen tydingh van Uladislai aenkoomst wierd vernoomen; maer wel in tegendeel / dat Koningh Sigismund sijnen Soon aen dit Barbarisch Volck niet wou vertrouwen / soo veroorsaeckte dit een noch grooter raserny in de Muscouwers; insonderheyd als de Poolsche Obersten Geld en Proviande van haer eyschtten; 't welkse gantschlijck niet meer wilden geven; maer seyden: De Kaelkoppen (Polacken) souden na haren Heer gaen / en hare Besoldingh van hem halen.

waer na sy eyndlijck van malkander scheyden; en noch eenige weken sonder daedlijckheden voorby liepen.

Sy verbloeckten de Muscovische Heeren / welcke goed Poolsch waren; als / Michael Soltekew, Fedor Andronof, Ivan Tarassaw, en meer andere. Wilden / datmen deese Verroerders van Rusland, die door valschheyd hadden te weegh gebraght / dat de Polack Uladislaus ten Czaar was verkooren / uyt 't Kasteel aen haer sou overleveren. Solkowsky deed de Trommelen roeren / en op de Trompetten blasen. Stelde soo de Poolsche als Duytsche Soldaten in ordre; en dus in postuer / als offe een aenval hadden willen doen. Dit braght in de Russen (met meenighten voor 't Slot gekoomen) sulck een schrick / datse t'eenemael verbaesd doorgingen. Dien dagh vertoondense sigh niet weer. Echter konden de Polaken lightlijck reeckeningh maecken / datse niet goeds in

De Muscouwers werden hoe langer hoe meerder tegens de Polacken verbitterd;

den sin hadden. Even hierom won Solkowsky de Muscoviters niet toelaten / datse haer Palm-feest in 't Slot souden vieren / volgens d'oude gewoonte. Doe vergrimden de Russen noch al meer.

waer op dan eyndlijck den Alarm aengingh.

Sy verbonden sigh / indienmen haer verhinderde / 't gemelde Feest op 't Kasteel te houden / gelijck altijd was geschied / datse met malkander souden leven en sterven in den aenval op de Polacken. Om deese reden van opstand wegh te neemen / wierd haer ten laetsten hare begeerte toegestaen. Doch Solkowsky en de sijne namen haer selven soo wel waer / dat de Russen geen kans sagen / om den Alarm aen te vangen.

Wat sigh in den selven toedroegh, een seer gedenckwaerdigh Geval.

Maer op de volgende Maendagh, terwijl de Poolsche een Banquet hielden / quamen de Muscouwers 'snaghts by een. Begonden Dinghsdagh, 'smorgens vroegh / te schieten op de Polacken, die na 't Slot reeden / en bevolwerckten al de Straten. Solkowsky sond eenige Vaendelen Ruyteren uyt / om verder quaed te verhoeden: doch de Russen losten'er hare Musquetten soodanigh op / dat Man en Paerd ter aerden tuymelde. Ontrent 400. Duytsche Musquettiers wierden uyt 't Kasteel in de Stad gecommandeerd, na een groote Straet / geheeten Rulisky; waer in meer als 7000. Russen sigh verschanst hadden. Deese Duytschers schooten soodanigh op haer / datse neervielen als Musschen. Haest namen d'overige de vlugt.

De geweldigh-groote Stad Muscouw, en daer in over de honderd en tagtigh-duysend Huysen,

Daer na ruckten de Polen in een andere Straet; en gingen daer op deselve wijs te werck. Eyndlijck echter vondense sigh gantsch vermoeyd; en den hoop der oproerige Russen nam geduerigh toe. Derhalven staeckten de Polacken de Hoeckhuysen in brand; niet sleghts in eene Straet / maer in verscheydene. Soodanigh breydde sigh de Vlam uyt / dat in 't vierde deel eener uyr deese geweldige Stad in vyer stond. Hier mee hadden 't de Poolsche gewonnen; want de Russen moesten / wildense niet verbranden / met Vrouwen en Kinderen wegh vlieden.

door de Polacken verbrand, en meenighten van Russen omgekoomen.

't Gedeelte der Stad naest by 't Kasteel / genoemd Kitaigorod, geraeckte dien selven dagh oock tot asch. Veele duysenden Muscouwers quamen hier door Vyer / Damp en Swaerd om 't leven. De Marckt / en al de Straten / lagen vol dooden. Wegens de veelheyd der Lijcken konmen vyna niet een voet voortsetten. De Polacken roofden hier / onreghtvaerdigh genoegh / een seer groote Buyt.

De Poolsche roven een onschatbare Buyt van Goud, Silver, Eedele Gesteenten, &c.

D'overgeblevene Russen bevolwerckten sigh dien naght aen een andere plaets / dight by 't Slot / genoemd Sartori; tot dien tyd toe onbeschadighd gebleven. Tegens over 't Kasteel / aen geene sijde der Rivier Musco (anders oock gespeld Mosco, Moscua, Mosqui) maecktense een Blockhuys: doch de Poolsche vielen'er in: sloegen alles dood; en staecken oock weer de brand in eenige Huysen; waer door 't seer groote Muscouw t'eenemael wierd vernield; behalven 't Slot / eenige Kloosters / Capellen en Kercken / welcke van Steen waren opgebouwd.

Grouwlijke schendlijckheden.

Doe roofden de Polacken voorts al 't Goud / Silver / Eedele Gesteenten; alles wat kostlijck was / en door 't vyer niet had konnen verteerd werden. De waerde daer van was onschatbaer. Uyt een versoeylijcke hooghmoed setteden de Soldaten / in plaets van Kogelen / of Hagel / Paerlen op hare Musquetten / en schooten'er mee na een voorgesteld Wit. Dobbelen / Speelen / Suypen / Hoereeren / was nu hare gewoone beesigheyd. Maer haest daer na keerde 't blad sigh om. Zacharias Lipponouw, eenen der drie Eedele / welcke

d'aen-

MUSCOVIEN.

d'aenstellers waren geweest / dat de Polacken in de Stad quamen / moest nu oock haren overmoed dempen / en d'oorsaeck van haer verderf sijn. Veerthien dagen na de verwoestingh van Muscouw quam hy aen met eenige duysend Russen, en belegerde 't Kasteel; waer in geen levens-middelen voor handen waren / wijl de Polacken en Duytschers alles in schendlijcke overdaed hadden verquist; en de Vloeck voorts alles verteerde. Sy hadden Gouds genoegh / vermitsse / behalven d'onuytspreecklijck-groote Roof uyt de Gemeente / en de Czaarsche Schat / een groot deel Russische goudene Beelden / yeder van twee of drie-honderd ponden gewight / na sigh hadden genoomen. Maer deese Stof kondense niet eeten; oock geene spijs daer voor bekoomen.

Werden in 't Kasteel van een deel overgeblevene *Muscouwers* belegerd.

Grouwlijke honger-lijdingh,

en onnatuerlijcke Spijsen.

Soo geweldigh wierd de hongersnood onder haer / datse eerst de Paerden / Honden / Katten; daer na de Huyden deeser Beesten; ten laetsten onnatuerlijcke dingen verslonden. Doe alles op was / onderhieldense sigh met Menschen-vleesch. In d'uyterste nood boodense aen / sigh aen de Russen te willen overgeven / sonder yets te behouden als 't leven. 't Wierd haer toegeseght. Doe deedense de Poort open / om verder met de Muscouwers te handelen / en eenige Voorraed te bekoomen. Deese dit bemerckende / overweldighden deselve / eer 't de Polacken gewaer wierden / en sloegen dood alles wat haer voor de hand quam; d'overige namense gevangen. Men vond in haer Magazijn noch eenige Tonnen met gesouten Menschen-vleesch. Dus gingen deese snoode Polacken te niet; na datse eerst de Geessel der Muscoviten waren geweest / en d'ondergangh van Muscouw hadden uytgewerckt.

Al t'samen dood geslagen, of gevangen genomen.

Koningh *Sigismund* poogh te vergeefs hier over wraeck te neemen.

Koningh Sigismund van Polen sond wel een en andermael een Heyr na Muscovien, om wraeck over sijne verloorne Polacken te neemen / en dit Land hem door geweld onderworpen te maecken: rightte oock groote verwoestingen daer in aen; doch wierd t'elckens geslagen. Daer-en-boven joegen de Russen de Polacken en Litthauwers uyt de Steeden / welckese te vooren hadden verovered. Als nu de Muscoviten sagen / dat uytlandsche Vorsten voor haer seer gevaerlijck waren / als die maer alleen hare rijckdommen soghten in te slocken / soo verkoorense Anno 1613. ten Czaar eenen uyt de hare /

De *Muscoviten* verkiesen ten *Czaar Michael Federowitz*, 1613.

MICHAEL FEDEROWITZ,

sijnde noch uyt 't Geslaght van Ivan Wasilowitz. Deese Verkiesingh geschiedde met groote eendraght aller Kneesen, Bojaren, Heeren en Hovelingen. Noch maer aghtthien jaren was hy oud / doe hy den Russischen Throon beklom; evenwel grootmoedigh; te gelijck saghtsinnigh / en van een rijp oordeel; derhalven de Gemeente seer aengenaem.

een lofwaerdigh Vorst; drijft de

Soo haest hy in de Regeeringh was getreden / deed hy al 't Krijghsvolck by een koomen; en bevond in de Monsteringh noch over de 100000. Koppen. Hier mee heeft hy meest al de Polacken en Litthauwers voorts uyt Rusland gedreven. De Weduw van de tweede valssche Demetrius, genoemd Margaretha Gorgona, maeckte hem noch spel: welcke ten nieuwen Man had genoomen Ivan Martinowitz, Veldheer der Cosacken; en in de naem haers Soons (by den gedaghten Bedrieger gewonnen) heerschte over de Koninghrijcken Casan, Astracan, Siberia, Rezan, &c. Doch binnen twee jaren tijds gaf Michael aen haer Rijck een eynd. Kreegh de jonge Demetrius, de Moeder Margaretha, de Stief-vader Ivan in handen. D'eerste wierd veroordeeld ter eeuwiger Gevanckenis (andere stellen gehangen): de laetste gespitst. Waer Margaretha gebleven is / weetmen niet.

MUSCOVIEN.

Polacken en *Litthauwers* voorts uyt *Rusland.*

Dempt de Weduw van de tweede valsche *Demetrius* met haren Soon.

Treed tot Vreede met Koningh *Gustaef Adolph* van *Sweeden*

Hier nae heeft Czaar Michael Vreede gemaeckt met Koning Gustavus Adolphus van Sweeden; by welcke hy verkreegh de weer-in-ruymingh van 't Hertoghdom Neugarten (dus genoemd van de Duytsche; maer Novogorod van de Russen), waer tegens de Sweeden behielden Lijfland, Ingermanland, Carelen, en andere Provintien aen de Witte Zee. Koningh Carel van Sweeden, Vader van Gustaef Adolph, had aen Czaar Wasily Ivanowitz Zusky eenigen bystand toegesonden onder sijnen Veldheer Jacob Pontius de la Gardie tegens de Polacken; welcke den valschen Demetrius met geweld wilden indringen. Deese hulp bestond in ruym 5000. Mannen / Françoisen, Engelschen, Duytschen en Sweeden. De gemelde de la Gardie sloegh de Polacken in Muscovien een en ander mael. Maer doe begon sijn Volck te Muyteneeren / ter oorsaeck van wanbetalingh harer Besoldingh. Liepen over tot den Poolschen Koningh / en plonderden de Bagagie van haren Veldheer: die sigh door de vlught reddede op 't Slot Kexholm in Carelen; van de Russen geheeten Carelogorod.

met een korte aenwijsingh van d'oorsaken des Oorloghs

tusschen *Sweeden* en *Muscovien*, voor de verheffing van *Michael* tot den *Czaarschen* Throon.

Hier versterckte hy sigh weer met 't Regiment van Monf. la Ville, en nieuwe Troupen uyt Sweeden, terwijl de Russen haren Czaar Zusky uyt den Throon geschupt / en Uladislaus, Soon des Poolschen Koninghs Sigismundi, ten nieuwen Czaar aengenomen hadden. Met deese hulp kreegh de la Gardie weer een voet in Muscovien; en eysche van de Muscoviten 't geen Koningh Carel voor haer verschooten had / volgens de gedane beloften van Zusky. Deese weygerden / waer op de la Gardie sigh stelde in 't besit van de Stad en 't Slot Novogorod, of Neugarten. Doch Michael Federowitz, als hy nu Czaar was geworden / maeckte Vreede op de verhaelde wijs. Eer 't noch soo verr' quam / had hy Ambassadeurs gesonden aen Koningh Jacob van Groot-Brittannien, Keyser Matthias, en Koningh Christiaen de IV. van Deenemarcken; om de vriendschap deeser Potentaten te winnen / op dat hy / in tijd van nood / haeren bystand tegens Sweeden moght genieten; of ten minsten haere bemiddelingh tot een Vreede. Desgelijcks sond hy Gesanten aen de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden

Michaels Ambassadeurs aen *Engelland, Deenemarken*, de *Staten Generael*, &c.

MUSCOVIEN.

landen Anno 1615., welcke de Mediatie tusschen hem en Sweeden hadden aengeboden: die hy aennam, en met deesen Staet alle vriendschap beloofde te sullen onderhouden.

Deese Czaar heeft 't verwoeste Rusland weer in welstand hersteld.

Onder deese Czaar Michael Federowitz is 't Russisch Ryck, schoon tot op 't uyterste verwoest, door desselven bescheydenheyd en voorsightigheyd weer in rust en welstand hersteld. Alleen heeft hy Anno 1634. in den Oorlogh tegens Polen een swaere Neerlaegh geleeden. In goeden Vreede is hy gestorven den 12. Julius Anno 1645. Aen hem is gedaen 't aenmercklijck Holsteinsche Gesantschap, tot bevorderingh des Koophandels, beschreeven door de Heer Adam Olearius.

Gesantschappen aen hem afgevaerdighd.

Van 't Gesantschap der Heeren Staten Generael onser Provintien; bestaende uyt de Heeren van Veenhuysen, Joachimi, en Diederick Bas, Burgermeester t'Amsterdam, nae Sweeden en Muscovien, Anno 1615., om de Vreede tusschen deese twee strydende Parthyen te bevorderen, kanmen naesien het daer van uytgegevene Journael; waer in verscheydene aenmercklijcke dingen, en sonderlinge voorvallen werden getoond, des Leesens niet onwaerdigh.

Sijnen niet opreghten handel ontrent Graef Woldemar van Deenemarcken

't Heeft den Lof van Michael Federowitz niet weynigh beswalckt, dat hy in 't laetste sijns levens niet opreghtlijck genoegh handelde met Graef Woldemar. Deese was de natuerlijcke Soon (gelyck d'onechtlingen der Groote genoemd werden) van Christiaen de IV., Koningh van Deenemarcken. Czaar Michael had syne Dochter hem ten Gemalin aengeboden. Hy trock derhalven Anno 1643. nae Muscouw, met een aensienlyck Gevolgh, om dit Houwlijck uyt te werken. Heerlyck genoegh wierd hy ontfangen en onthaeld. Maer doe hy nu sprack van de saeck, waerom hy daer gekoomen was,

aengaende deselven Houwlijk met sijne Dochter,

begeerdemen van hem, dat hy den Russischen Godsdienst aennemen; altyd daer by blijven, en syne Kinderen in deselve laten doopen sou. Als hy dit bestendigh weygerde, dan oock Sweeden vermoedlijck Michael ophitstede, wijl dit Houwlijck deese Kroon niet ten besten kon gedyen, begonnen Graef Woldemar niet alleen ongunstigh aen te sien, maer oock hem in een nauwe bewaringh te stellen; sonder yemand syner Dienaren meer by hem te laten komen. Noch Polen noch Deenemarcken konden hem los krygen uyt syne Heghtenis. Doch de dood van Michael was 't begin syner Vryheyd. Want desselven Soon Alexi Michalowitz, Czaar geworden synde, geliet sigh, niet te weten van sijns Vaders ooghmerck ontrent hem: en vergunde Woldemar, weer nae sijn Land te mogen keeren; 't welck hy niet versuymde te doen; onaengesien de Princes soo hevigh op hem verliefd was, datse dreyghde, haer selven te sullen om 't leven brengen, indiense hem niet kon bekoomen tot haeren Echtgenoot.

heeft sijnen lof niet weynigh beswalckt.

Hoe veel Huysen in Muscouw verbrand.

Eenige dingen, waer in Muscovien mee ingewickeld was, nae 't jaer 1620. voorgevallen, sullen hier nae in 't derde Boeck t'sijner plaets onder die van andere Rijcken werden verhaeld. Eer wy noch van dit Gewest voor ditmael afscheyden, staet te weeten, dat de Stad Muscouw, eerse dus ellendigh door de Polacken tot asch verviel, bestond uyt honderd en taghtigh-duysend Huysen, welke alle door 't vyer wierden vernield.

SPAENJE.

Sigismunds verliesen in den Poolschen Oorlog tegens Muscovien.

Verscheydene Schryvers berigten ons, dat Koningh Sigismund van Polen, behalven de gemelde 6000. Mannen in Muscouw, in de daer nae gevoerde Oorlogh tegens Michael Federowitz, by de 50000. Poolsche Soldaten heeft verloren, sonder eenigh voordeel.

Koningen van Spaenje.

In Spaenje regeerde noch als Koningh PHILIPS de III. tot in 't jaer 1621. In 't voorgaende Boeck hebben wy van hem gesproocken. Doch wyl eenige wat andere en meerder omstandigheden van d'oorsaeck syner Sieckte, en daer op gevolghde dood, geven, als wy daer hebben voorgesteld, soo sullen wy oock hier onsen Leeser daer van bericht doen.

Ander bericht, als voor deesen gegeven is,

Hy hield sigh in sijn Cabinet beesigh met eenige Brieven te schrijven. 't Was even doe een dagh, meer koud als nae gewoonte; derhalven had men dight ontrent hem geset een groote Test met Vyer van Koolen, waer van de hitte hem soo hevigh in 't aengesicht sloegh, dat hy geweldigh begon te sweeten; even als ofmen hem water over 't hoofd had gegooten. Men schrijft hem sulck een onverschilligheyd, of gedulд toe, dat hy niet gewoon was over eenigh ongemack light te klagen; en alsoo oock over dit niet. De Marquis del Pobar wierd deese ongelegenheyd sijner Majesteyt gewaer; en sprack 'er den Hertogh van Alba, Edelman van des Koninghs Kamer, over aen, ten eynde hy 't vyer sou doen wegh neemen: doch kreegh van hem tot antwoord: Dit was sijn Ampt niet; maer dat des Hertoghs van Useda, gesteld om op sijne Majesteyts persoon te passen.

met eenige naerdere en seldsame omstandigheden

De Marquis del Pobar bleef ongerust, wijl hy sijnen Vorst in deese bangigheyd sagh. Evenwel derfde, of wou hy, in eens anders Officie niet treeden, om den Lijder te hulp te komen. Dus bleef 't Vyer daer 't was; doch men sond om den Hertogh van Useda, die juyst doemaels buyten de Stad Madrit was gegaen, om te sien nae 't praghtigh Slot, welck hy deed bouwen. Daer op hield de Marquis del Pobar andermael by den Hertogh van Alba aen, dat hy 't Vyer van daer sou doen wegh dragen: doch kon hem hier toe niet beweegen: en wou de Hertog van Useda liever van 't Land laten halen, als sigh in sijn Ampt steecken. Eer hy aenquam, was des Koninghs aengesight byna verschroeyd. Hier op kreegh hy, de hitte sijns bloeds daer by komende, in de volgende naght een sware Koorts; nevens de Roos, welcke hevigh ontstack, en in koud vyer veranderde, waer aen oock de Koningh overleed.

van de dood des Koninghs Philippi III.,

uyt sommige Schrijvers.

Behalven van Madame d'Aunoy in haer Reysen door Spænje, werd dit oock verhaeld van Tim. Quenstadius, de Monarch. Hisp.: doch deese Schryver voeght 'er by, indien 't waeraghtigh is, soo heeftmen sigh te verwonderen over de dwaesheyd van al deese persoonen, &c.

Van

SPAENJE.

Van sijnen Nasaet Philips de IV. hier na.

In 't midden van *Spaenje*, by *Salamanca*,

Eer wy voor deese mael van dit Gewest affscheyden/ moeten wy yet sonderlings aenmercken / uyt de laetstgenoemde Schrijver. Ontrent den uytgangh der voorige / of den aenvangh van deese Eeuw heeftmen/ tot seer groote verwonderingh/ als in 't midden van Spaenje een Volck ontdeckt / waer van men in veele honderden jaren te voren niets met allen had geweeten / onaengesien dit Land / soo van Inboorlingen als vreemde / soo dickmael doorreysd was geworden. Niet verr' van Salamanca had de Hertog van Alba een Valcke-jagt aengesteld. Eene deeser Valcken / boven al d'andere van de Valckeniers in waerde gehouden / ontvloogh hem over de Geberghten. 't Volck van Alba pooghde d'ontsnapte Vogel weer te vinden / doch te vergeefs. Andermael wierdense van de Hertogh uytgesonden / om hem te soecken. Van d'eene Bergh klommense op d'andere: keecken allerweegen om / doch sagen niet 't geense soghten; maer eyndlijck een seer lustigh Dal; en in 't selve een goed deel naeckte wilde Menschen / beslooten als in een ommueringh van hooge Rotsen en Heuvelen / d'een aen d'ander verknogt. Wonderlijck star-ooghden deese nu eerst ontdeckte op d'aengekoomene Jagers / wijlse noyt andere Lieden / als die van haer slagh hadden gesien: doch haest vloodense na hare Holen toe / vermitsse / als de Trogolditen, geen andere Wooningen hadden / als d'uytholingen der Steenrotsen. De gedaghte Valckeniers namen nauw agt op deese Plaets; oock op de toegangen tot deselve; en verhaelden den Hertogh / datse / in plaets van de Vogel / een nieuw Land en Volck hadden ontdeckt / als in 't Hert van Spaenje; in alle Eeuwen / soo lang dit Gewest was bewoond geweest / onbekend gebleven. Alba gingh in eygener persoon met een deel Busschieters derwaerts; en wierd haest meester van deese nieuwe Wilde; wijlse t'harer verweeringh geen andere Wapenen als Slingeren hadden. Hy ondervond / datse niets nuttighden van 't geen leven had. Haer gantsche onderhoud bestond in Wortelen en Vrughten. Haren dranck was Water uyt de Springen. Haere Religie d'aenbiddingh van Son en Maen. Hare Spraek was t'eenemael onverstaenlijck. Eenige / doch seer weynige woorden hadden overeenkoming met de Biscaische; d'oorspronckljjke van Spaenje. D'uytspraeck was Gutturael, of door de keel: een vaerblijcklijck Teecken / dat haere Tael bovenmaten oud was. Stracks was men beesigh/ om haer alienxen t'onderwijsen in de Christlijke Godsdienst nae de Regelen der Roomsche Kerck. Noch heden kendmen deese nieuwe Natie, genoemd Pattriccos, uyt d'andere Spaenjaerden, aen haere verwe / welcke veel geeler is als die der Castilianen, of anderer Volckeren in Spaenje. Vermoedlijck heeft de Son / weerschijnende van de Rotsen/ deese Naecktlopers seer swart gebrand; en alhoewelse uyt haere Speloncken onder d'andere Spaenjaerden sigh vermengden / soo set sigh deese Couleur noch al van tijd tot tijd in de Kinderen / schoon met eenige vermindering / voort. De gemelde Autheur beloofd een breeder berigt van dese Menschen in sijn Boeck Descript. Hisp. te sullen geven: doch wy konnen niet verneemen / dat dit werck oyt in 't light is gekoomen. Vreemd is 't / dat dit Volck sulck een meenighte van jaren onbekend is gebleven in een Land / 't welk so dikmael werd doorreysd; alhoewel men hier tegens kan stellen / dat / vermits dit Dal allerwegen van hooge steyle Rotsen omslooten is / d'Inwooners daer niet hebben konnen uytkoomen; de Nabueren sulcke rauwe

by *occasie* van een weghgevloogene Valck, welcke gesogt werd,

in een Dal tusschen Rotsen ontdeckt

een naekt, wild, Volck,

SPAENJE.

in alle vorige Eeuwen onbekend geweest,

en seldsaemheden ontrent 't selve.

Aenmerckingh.

Geberghten niet veel hebben besoght.

Koningen van Portugal.

In 't Koninghrijck Portugal voerde nu de Heerschappy de gedaghte Koningh PHILIPS de III., wiens Vader sigh door geweld daer van meester had gemaeckt / gelijk in 't vijfde Deel onser Historische Kronijk der Kronijcken is verhaeld; waer by noch nagesien kan werden 't geen hier boven in 't eerste Boeck deeses Wercks is gesteld.

Koningen van Navarre.

Vermits 't Koninghrijck Navarre, in de Persoon van HENRICK de IV., nu aen 't Koninghrijck Frankrijk was gehegt / soo hebben wy voortaen in 't bysonder van dit Rijck niet meer te spreecken.

Koningen van Frankrijck.

Anno 1610. was door François Ravaillac op de voorheenen verhaelde wijs vermoord geworden / in sijne Caros sittende / HENRICK de IV., bygenoemd de Groote, Koningh van Frankrijk en Navarre. Sijnen Nasaet in beyde deese Koninghrijcken was sijnen Soon LOUIS de XIII. noch maer 8. jaren en 8. maenden oud. Om / nevens sijne Moeder Maria de Medices, Koningin Regente, de Regeeringh des Koninghrijcks waer te neemen / waeren gesteld de Kardinael van Guise, Connestabel van Frankrijk, Prins van Conde, Prins van Soissons, Hertogh van Grinville, Hertogh van Maine, Hertogh van Nevers, Hertogh van Bouillon, en andere Princen des Bloeds.

Louis d'XIII. noch geen negen jaren oud: en sijne Voogden.

Bystand aen de Vorsten van Brandenburgh en Nieuwburgh.

Wijl Koningh Henrick de Vorsten van Brandenburgh en Nieuwburgh bystand had beloofd / tot verdeedigingh harer Possessie in de Gulicksche, Cleetsche en Berghsche Landen / tegen Bisschop Leopold van Passauw, en 't Huys Oostenrijck, soo wou de Koningin Regente, nevens haeren Raed / deese toeseggingh voldoen / alhoewel 't hier ontrent seer langhsaem toeginghj / ter oorsaeck van de verwarringh / waer in 't Rijck sigh bevond / wegens Henricks geweldadige ombrengingh. Eyndlijck vertrock een Fransch Leger van 12000. te voet / en 2000. te paerd / onder 't Commando des Mareschals de Chastre, by Gulick, en wierd daer van Prins Mauritz, Stadhouder en Capitain Generael der Vereenighde Nederlanden, ontfangen. Wat sigh in deesen handel heeft toe gedragen / is voorheenen verhaeld.

't Edict van Nantes op nieuws bevestigd.

't Edict van Nantes, door Koningh Henrick de IV. aengesteld / om beyde de Religien (de Roomsch-Catholijke en Gereformeerde) in sijn Konighrijck de vrye Religions-oeffeningh te laten genieten / en der selver Belijders t'samen in vreede te doen leven / wierd / onder den naem van Koningh Louis, door de Koningin Regente en haren Raed op nieuws bevestighd / en afgekondighd.

De Prins van Conde koomd weer in Frankrijk.

De Prins van Conde, met sijne Gemalin uyt Frankrijk geweecken / om de reden / hier boven in 't eerste Boek onder de Fransche Geschiedenissen verhaeld / quam nu weer in 't Rijck / en wierd door de jonge Koningh / de Koningin Regente, en al de Groote des Hofs vriendlijck ontfangen.

Sententie des Parlaments, tegens de Boecken Bellarmini, Mariane, en Suarezii.

Ondertusschen had 't Parlament van Parijs op 't aldereernstigst verbooden 't Boeck des Kardinaels Bellarmini tegens Guillelmus Barclajus, handelende van de hooghste Maght des Paus in 't tijdlijck ; en 't sou door Beuls handen sijn verbrand geworden / indien de Jesuiten de Koningin Regente niet hadden aengeloopen / om sulcks te verhinderen. Maer 't Boeck des Spaenschen Jesuits Johannis Marianæ de Rege & Regis Institut. wierd door 't selve Parlament ter verbrandingh gedoemd ; en den Executeur der hooge Justitie (Scharpreghter) d'uytvoeringh aenbevoolen. Voor deesen is breeder hier van / en van 't Boeck des Jesuits Suarezii, Defens. Fid. Cathol. &c., gehandeld: gelijck oock hoe Koningh Henrick de IV. d'uytgebannene Jesuiten (wegens de Moord aen Henrick de III., gevolgd van een diergelijcke onderneemingh tegens Henrick de IV. selfs) weer herstelde.

De Jesuiten versoecken, datse haer Collegie te Parijs moghten openen; waer tegens d'Universiteit sigh steld.

Ondertusschen ontbrack haer noch dit / datse te Parijs haer Collegie niet moghten openen / om publique Lessen en andere Scholastique Exercitien te verrighten. 't Parlament en d'Universiteit waren haer hier in seer hebigh tegen geweest. Maer na de vermoordingh van Koningh Henrick haddense soo veel vrymoedigheyd (andere Schryvers stellen onbeschaemdheyd) / datse / onaengesien 't vermoeden / van deel in dit Gruwelstuck te hebben / by de Koningin Regente en den jongen Koningh dorf den versoecken / hier toe vergunningh te mogen bekomen. Kreegen oock toestemmingh na haren wensch. Dit verdroot d'Universiteit te Parijs niet weynigh. Hielden derhalven ernstigh by 't Parlament aen / datse dit Patent te rugg' houden / en 't selve niet bekraghtigen noch publiceeren souden. Hier over ontstond groote twist. Eyndlijck wierden de Jesuiten vier Articulen voorgehouden / om deselve / nevens haren Generael, t'onderteeckenen.

Vier Artijckelen, haer voorgehouden, om van haer onderteekend te werden.

I. Dat 't Concilium was boven den Paus. II. Dat de Paus geen Weereldlijcke Magt had over de Koningen. Oock haer door geene Excommunicatien kon berooven van hare Landen en Koninghrijcken. III. Dat de Geestlijcke / wanneer sy in Biecht yets hoorden ten nadeel des Koninghs of des Koninghrijcks / of eenigh Crimen Læsæ Majestatis, verplight souden sijn / d'Overigheyd sulcks te kennen te geven. IV. Dat de Geestlijckheyd de Weereldlijcke Magt onderworpen is. Hier op vooden de Jesuiten wel aen / deese Artijkelen voor haer selven t'onderteeckenen ; doch konden haer niet sterck maecken / dat haren Generael sulcks sou doen. Derhalven bleef deesen handel voor datmael steecken.

Dubbel Houwlijck tusschen Frankrijk en Spaenje beslooten, tegens wil der Princen des Bloeds, en der Parlamenten. 1612. 1613.

Al stracks begonmen te handelen van een Houwlijck tusschen de noch jonge Koningh Louis van Frankrijk, en Anna Maria Mauritia, Dochter van Philips de III., Koningh van Spaenje; van hem gewonnen by Margaretha van Oostenrijck. Oock tusschen Philippus Dominicus Victor, oudste Soon des selven Spaenschen Koninghs / en Elisabeth, of Isabella, Dochter van Koningh Henrick de IV., Suster van Louis: om door sulck een dubbele Echt de Vreede tusschen Spaenje en Frankrijk bestandigh te doen sijn. Men

quam

FRANKRYCK.

quam oock tot 't besluyt / wijl de Koningin Regente seer hard daer op aendrongh; tegens wil van Conde, Soissons (naeste Princen des Bloeds) / en andere der grootste Heeren. Selfs de Parlamenten in Frankrijk hadden gantsch geen behagen in dit werck: echter bewilligh dense / uyt breeg voor d'ongenade van Maria de Medices, die hier op seer geset was.

Aenvangh der gevaerlijcke onrusten in *Frankrijk.*

Vermits nu deese Houwlijcken veele der voornaemste niet aengenaem waren: dat oock geen kleyn misnoegen ontstond tegens de Regeeringh / wijl de Finantien des Koninghrijcks onnutlijck verquist; d'Officien aen onwaerdige persoonen gegeven wierden / soo begonden sigh over Frankrijk te vertoonen donckere Wolcken / welcke dreyghden uyt te breecken in Donder en Stormwind. De Twisten wierden gevaerlijck. De Koningin Regente deed / op den naem van haren Soon Koningh Louis, den Hertogh van Vendosme in verseeckeringh neemen.

De Princen des Bloeds wijcken uyt *Parijs.*

Daer op vertrock de Prins van Conde uyt Parijs. Hem volghden de Hertogen van Nevers en van Maine. Dien van Bouillon bleef noch in de genoemde Stad / om den Koningh bekend te maecken de redenen / welcke d'andere Princen hadden bewoogen / sigh wegh te packen. Deese waren insonderheyd: De quade ordre in de Regeeringh tsederd de dood van Koningh Henrick de Groote, op veelerley wijsen (welcke opgeteld wierden) gehouden; de doordringingh van schaedlijcke Beraedslagingen / tegens

Redenen, waerom.

danck der Princen des Bloeds / der andere getrouwste Groote / der Parlamenten, &c. Met byvoegingh / datse sigh verplight bevonden / sijne Majesteyt hier van kennis te geven / om behoorlijck daer in te konnen voorsien.

Korten Inhoud der klaghten des Princen van *Conde* 1614. in een Brief aen Koningh *Louis*,

Te Mazieres (anders oock gespeld Maizieres, Masieres, en Mezieres, een sterck Steedje met een Kasteel in Frankrijk, in 't Noorderdeel der Provintie Champagne, in 't Landschap Rethelois, byna rondom tusschen de Rivier de Maes, by de Grensen van Luxenburgh, ten Noord-Westen de Stad Sedan; onderscheyden van Mezieres en Brenne, in 't Zuyderdeel des Hertoghdoms Touraine, niet verr' van de Grensen van Berri) quamen de Princen by een. Conde schreef van daer aen den Koningh / den 18. Februarius Anno 1614. Betuyghde sijne groote genegenheyd t'sijnwaerts. Klaeghde / dat de bloeyende Staet van Frankrijk wierd gedeeld onder een kleyn getal van persoonen / welke de groote Meesters speelden. Dat de Princen des Bloeds niets met allen meer geaght wierden. Datmen parthy tegens haer maeckte. Dat de Staten des Koninghrijcks niet wierden t'saem geroepen / om deese onordentlijckheden behoorlijck te verbeeteren; gelijck onder de minderjarigheyd der voorige Koningen pleegh te geschieden. Datmen had afgeworpen 't Kasteel van Bourg, tegens wil en danck der Princen / der Officieren, ook selfs des Connestabels; en 400000. guldens gegeven voor d'afwerping. Datmen 't Houwlijck van sijne Majesteyt / en sijner Suster / ontijdigh had verhaest: de Parlamenten verhinderd in de vrye bedieningh haers Ampts: de Geestlijckheyd met de Sorbonne verdeeld / door onnodige / ydele Disputen. Datmen d'Officien vergaf na gunst / of om geld. Gedooghd had d'Aenslagen op Navarre en Montferrat. Belet de vernieuwingh des Verbonds van de Venetianen en Grisons met Savoyen. Dat de straf der boose / de belooningh der goede / de vergelding der wel-verdiende / was vernietigd. Datmen de Reghter-Ampten verkogt voor onmatigh-hooge geldsommen: waer door dan de Reghters 't Reght weer moesten verkoopen / om hare reeckeningh te vinden. Datmen den Adel / 't ondersteunsel van Frankrijk, t'eenemael arm maeckte. Raed hield / om de Princen / en de getrouwste Officieren der Kroon / by 't hoofd te vatten.

over de veelerley onordentlijckheden en quade bedrijven in de Regeeringh.

Harde antwoord der Koningin *Regente.*

Noch meer andere Beswaernissen en Klaghten gingen'er by. Eyndlijck versoght hy een Vergaderingh der Staten; en d'opschorssingh van de voltreckingh der Houwlijcken tusschen Frankrijk en Spaenje, wijl sulcks sijne Majesteyt / wegens sijnen noch teederen ouderdom / gevaerlijck sou konnen sijn. De Koningin Maria de Medices sond hem hier op wel een antwoord toe / doch gantsch niet voldoende; oock doormenghd met sommige vry harde uytdruckingen; gevoellijck genoegh voor de geene / welcke niet gevoelloos waren.

Conde en de Koningin *Regente* vergaderen Volck, beyde op des Koninghs naem, en tot verdedigingh sijner *authoriteit.*

De verwijderingh quam soo verr' / dat weerstijds volck ten oorlogh wierd aengenomen: evenwel van beyde de parthyen op des Koninghs naem / en onder voorwendingh / van sijn' authoriteit te willen verdeedigen. De Koningin Regente echter sond den Hertogh van Ventadour, Raedsheer Boissise, nevens eenige andere / tot den Prins van Conde. Waer op te Manehauld een Verdragh wierd geslooten; onder voorwaerde / dat de Staten des Rijcks in d'aenstaende Maend Augustus te Sens souden vergaderen / en in alle vryheyd mogen delibereeren op 't geense in Conscientie souden oordelen best te sijn voor 't Koninghrijck. Ontrent de Houwlijcken tusschen Frankrijk en Spaenje had Koningin Maria aen Conde genoegen gegeven. De Fortificatien van 't Kasteel te Mesieres souden gedemanteleert, of geslecht werden. 't Fort van Blauet, tsederd de laetste beroerten ingenoomen / en 't welck men had beginnen te versterken / moest men vernietigen; al de Soldaten / tsederd de Maend Januarius geworven / afdancken: den Prins van Conde, t'sijner verseeckeringh / inruymen de Stad en 't Kasteel Amboise (gelegen in 't Oosterdeel des Hertoghdoms Touraine; met een Brugg' over de Loire, tusschen Tours en Blois), tot dat de Generale Staten des Rijcks souden geschepen sijn: de Hertogh van Vendosme herstellen in sijn Gouvernement, Officien, Eere / &c. Op 't versoeck des Hertoghs van Retz sou de Koningh vier jaren langh onderhouden

Evenwel quam 't noch tot een Verdragh: met voorstellingh.

FRANKRYCK.

den 't getal der Soldaten binnen Machecou (gelegen in 't Zuyderdeel des Hertogdoms Bretagne, en 't voornaemste Steedje des Hertoghdoms Retz, by de Grensen van Poictou, dicht by Nantes), en Bel-Isle (een Eylandje op de Kust van Frankrijk, van de Hollanders genoemd Boelijn). 't Inneemen van Hennebon (anders gesegt Hennebont, Henbont, Hannebont, Hanebon, ontrent drie Fransche mijlen van 't Steedje Blauet in Neder-Bretagne), ten nadeel des Heeren de Camore, sou gerepareerd, en hy in dit sijn Gouvernement hersteld werden. Al de Guarnisoenen in 't Koninghrijck / tsedert den 1. Januarius opgeleght / soumen licentieeren. Al de Parlamenten souden moeten verklaren en bevestigen / dat de Princen in deese Beroerten 't goede hadden beooghd; haer versceckeren / en ontlasten: hare vervolgingh verhinderen. De Koningh sou door Brieven aen de Vorsten / Republiquen, Staten / en Bondgenooten van Frankrijk betuygingh doen van d'onnoselheyd en goede meeningh der gedaghte Princen: oock der Heeren en Officieren, welcke haer hadden bygestaen. Door d'onkosten / by haer gedaen / sou de Koningh aen den Prins van Conde geven 450000. Ponden / om van hem onder haer te werden uytgedeeld. De Princen souden sigh afscheyden van alle Liguen en Verbonden binnen en buyten 't Koninghrijck; met belofte / van in 't toekoomende geene der selve weer te sullen maecken. D'oudste Soon des Hertoghs van Nevers sou hebben 't Gouvernement van Champagne, &c. Dit Verdragh wierd gesloten den 15. van May Anno 1614. In Martius des volgenden jaers overleed Margaretha de Valois, Suster der Fransche Koningen Franciscus de II., Carel de IX., Henrick de III., Dochter van Henrick de II.; geweesene eerste / doch verstootene / Gemalin van Henrick de IV.

van den korten Inhoud der voornaemste Artijkelen deeses Accoords. 1614.

Dood van Margaretha de Valois.

Frankrijk was nu volkoomen in rust; doch kon deselve niet langh genieten. Conde klaeghde aen Koningh Louis, dat de beloofde Vergaderingh der Generale Staten, door sommiger list en boosaerdigheyd / soodanigh was besteld / datse niet / volgens gedane toeseggingh / vrye Beraedslagingen / maer alleen de schaduw en bloote naem van Vergaderingh der Staten had gehad: waer door dan oock in deselve niets tot beeter orde was verright; geene der Grieven waren wegh genoomen. Braght daer-en-boven sware beschuldigingen in tegens den Marquis d'Ancre; enckelijck door gunst / niet door Afkoomst of Verdiensten / tegens de Rijkswetten / verheven tot de hooghste Officien en Gouvernementen des Staets. Met byvoegingh / dat hy voor d'oogen der Staten had derven in 't werck stellen Moorderyen tegens den Franschen Adel / t'eenemael ongestraft. Hy had in sijn Huys te Parijs ontfangen verscheydene verbloeckte persoonen; uyt alle Gewesten van Europa derwaerts geroepen; Joden, Toveraers / Fenijngevers / &c.: door en met welcke men verscheydene Aenslagen had gemaeckt tegens sijn (Condees) persoon; tegens den Hertogh van Longueville, &c. Men lighte / door allerley nieuwe Vonden / veel Geld / sonder dat'er yets van in des Koninghs Kisten quam; enckelijck om op te vullen d'onversaedlijcke gierigheyd van deesen Marquis en Mareichal d'Ancre: die onder des Koninghs naem geweld had aengereght binnen Amiens, om sigh daer de sterckste te maecken; ja oock / om selfs de Koninghlijke Majesteyt te dwingen / sijne Maght te moeten schroomen. Deese Vreemdelingh / en die van sijnen Aenhangh / vergaben alle Beneficien, Provens, Gouvernementen; en deelden de Pensioenen uyt na haren wil. Speelden de meester over de levens van des Koninghs Onderdanen. Hy (d'Ancre) had sigh een geweldigen Aenhangh gemaeckt / om t'sijner tijd den Koningh na sijne hand te konnen setten. Veel andere dingen stelde hy ten laste van deesen Marquis, en der geene / welcke 't uyt des Koninghs Raed met hem hielden. 't Sal hier niet t'onpas koomen / den Leeser een naerder en eygentlijck bericht van deesen Mensch te geven.

Nieuwe klaghten des Princen van Conde en bygevoeghde sware beschuldigingen tegens den Marquis en Mareschal d'Ancre, geworden Albeitiender in Frankrijk.

Sijnen eygenen Naem was Conchino Concini: sijnen Vader een Doctor te Florencen: sijnen Grootvader Baptista Concini, een Notarius; doch geworden Secretarius des Hertoghlijcken Raeds van Staet. Doe Maria de Medices (ter deeser tijd Koningin Regente) in Frankrijk quam / om te sijn de Gemalin van Henrick de Groote, braghtse hem (volgens de stellingh van eenige) met haer / onder de naem van te sijn haren Edelman. Maer andere hebben / dat hy / doe Maria alreeds Henricks Gemalin was / uyt sijn Vaderland Italien over 't Geberght in Frankrijk verscheen; in sulck een sleghte gelegenheyd / dat hy niet anders besat als sijne Kleederen en Degen; niet soo veel hem overschietende / dat hy een eenige Dienaer had konnen onderhouden. 't Sy nu dat hy met Maria de Medices, of na haer in Frankrijck quam / immers / hy was een sleght Gesel / ten aensien van middelen; doch geraeckte soo diep in hare gunst / datse hem / na de dood des Heeren de la Roche, haren Stalmeester maeckte. Hy nam / door bestel der Koningin / ten Houwlijck Leonora Dori; welcke naderhand haer deed noemen Leonora Galiga. Was de Dochter eens Kistemaeckers; en hare Moeder geweest de Voedster van Koningin Maria; oock met deselve in Frankrijk gekoomen. Beyde / Conchini en Leonora, waren van een gelijcken aert; wacker van Geest; listigh; hooghmoedigh; Staetsughtigh; sonder vreese Gods.

Beright van deesen Conchino Concini; uyt Italien in Frankrijck gekoomen, alleen met Kleed en Degen.

Haest geworden de groote Minjon van Koningin Maria de Medices.

Trouwd eens Kistemaeckers Dochter; wiens Moeder was geweest de Voedster van Maria.

Na de dood van Henrick de Groote toonde de Koningin Regente deesen haren Minjon soo veel gunst / dat hy 't Gouvernement van Amiens bequam. Hy koght 't Marquisaet van Ancre; en wierd doe geheeten Marquis d'Ancre. Kreegh vervolgens de Gouvernementen van Peronne, Mondidier, en Roye. Soodanigh een Gunstelingh der Koningin Maria was hy / datse niets deed sonder sijnen

Door de Koningin Regente verheven tot de hooghste Staten des Rijcks.

raed

raed en ordre. Dit maeckte hem soo opgeblasen / dat hy niemand yets aghtte. Doe hy in Frankrijk quam / streckte sijn vermoogen sigh niet uyt tot een half dousijn Pistoletten: nu wou hy Heer sijn over al de Fransche Heeren. Onverdraeghlijck was sijne gierigheyd / ongereghtigheyd / hoogmoed / wreedheyd / en bedrogh; waer van hier na eenige Staeltjens sullen volgen.

Tot Mareschal der Kroon, tegens de Wetten van Frankrijck.

Tegens de Wetten van Frankrijk maeckte Maria hem Mareschal der Kroon. Niet vreemd was 't / dat hy / uyt sijne laeghte op sulck een hooghte geset / een duyselingh in 't Hoofd / en ongesteldheyd in de Harssenen bequam. Sijn eenigh ooghmerck was / onder de minderjarigheyd van Koningh Louis sigh soo groot te maecken / en in die grootheyd sijnen voet soo vast te stellen / dat deese Majesteyt selfs hem sou moeten ontsien; en de maght niet hebben / om hem af te schaffen / of uyt te schuppen. Ten dien eynde soght hy alles hem te doen aenhangen: alles wat hem in den wegh kon sijn / selfs de Princen des Bloeds / aen kant te helpen; en / door gunst der Koningin Maria de Medices (welke / als uyt Italien in Frankrijk gekoomen / aen de Princen geen Belangh meende te hebben) alleen te heerschen. Hy deed dingen / welcke in 't Rijck niemand als de Koningh vermoght ter hand te neemen. Leydde Guarnisoenen waer hy wou; versterckte de Plaetsen; wierf Kryghsvolck; braght Legers op de been; alles buyten eenige kennis / veel min last / van Koningh Louis. Tastte de Schatkisten aen / en beroofde deselve van veele Millioenen. Op eenen avond derfde hy van dit geld wel 80000. Pistoletten verspeelen. Hield een veel grooter Staet als sijne Majesteyt selfs. Maer vermits hy / van 't laeghste soo hoogh gereesen / noch hooger wou klimmen / vond hy ten laetsten aen de Ladder geen Sport meer; dies viel hy neerwaerts / en brack den hals.

Soeckt sigh soo groot te maecken, dat de Koningh selfs hem sou moeten ontsien.

Kon 80000. Pistoletten op eenen avond verspeelen.

Door raed en aenhitsingh van deesen Marquis d'Ancre deed de Koningin Regente den Prins van Conde gevangen neemen / soo als hy uyt den Raed quam. 't Volck te Parijs, 't welck een hevige haet tegens d'Ancre had opgevat / wegens sijn' onlydlijke hoogmoed / grouwlijcke ongereghtigheyd / en allerley seer snoode ondeughden / geraeckte hier over in oproer; te meer / wijl hy de stoutheyd had genoomen / van selfs de Koningh genoeghsaem in verseeckering te houden. Een groote meenighte liep na 't Huys van deesen Favorit der Koningin. Brack de Deuren op / en vernielde alles wat'er in was. D'andere Princen en groote Heeren de Gevanckenis van Conde verneemende / vlooden uyt Parijs. D'Ancre nam / met sijnen aenhangh / deese kans waer; en braght / of dwongh / Louis daer toe / dat de Princen des Bloeds / en al de voornaemste des Rijks / die deesen Marquis niet geneegen waren / wierden verklaerd begaen te hebben Crimen Læsæ Majestatis. Eer 't noch dus verr' quam / hadmen gesoght / haer door vergif uyt den wegh te ruymen; doch 't had niet willen gelucken. Hier op begon den Oorlogh in Frankrijk weer. Want de gevloodene Vorsten / bygestaen van andere / welcke de boosdaden deeses Tyrans niet verdragen konden / namen de Wapenen aen.

Door sijn aenhitsing doet de Koningin Regente de Prins van Conde gevangen neemen.

Al d'andere Princen en Heeren, d'Ancre niet geneegen, werden verklaerd schuldigh aen Crimen Læsæ Majestatis.

Nieuwen Oorlogh.

De Koningh / dus diep ingewickeld met d'Ancre; misleyd door sijne Moeder de Koningin Regente, geraeckte hier door in verlegenheyd / en soght bystand van de Heeren Staten der Vereenighde Nederlanden. Die wel seer ongeerne hier toe traden; echter noch bewillighden / uyt seeckere insighten / hem een deel Kryghsvolck toe te senden. Doch eer noch de Hollandsche Hulpbenden in Frankrijk waren aengekoomen / wierden d'oogen sijner Majesteyt sodanigh geopend/

Koningh Louis versoeckt bystand van de Staten Generael; doch eer deselve noch in

FRANKRYCK.

Frankrijk quam, gingen sijn oogen open; en hy besluyt, den Marquis uyt den wegh te ruymen.

dat hy bemerkte 't schaedlijck en seer schandlijck voorneemen van d'Ancre, tot groot nadeel sijner authoriteit: welcke hy besloot/ voortaen wat meer te willen gebruyken/ als men hem tot noch toe had vergund; en de Regeeringh selfs t'aenvaerden/ welckemen hem had ontrocken/ om 't bestier aen deesen snooden Vreemdelingh te laten. D'Ancre door de sijne hier van gewaerschouwd (eenige meenen door de Koningin Regente selfs)/ quam in aller spoed binnen Parijs. Sijn voorneemen was/ de Lijfwaght des Koninghs te veranderen/ en een deel van sijne toegeneegene daer in te stellen. Daer-en-boven sigh te verseeckeren van des Konings Broeder/ en andere hooge persoonen: de Hoofdmannen te Parijs te versetten: en dit alles/ om in sijn Gesagh te blyven; dat des Koninghs te verminderen.

Geeft den Capitain sijner Lijfwaght bevel, hem levendigh of dood in handen te krijgen.

Louis hier van verwittighd/ en van alles genoegh vergewist/ gaf den Capitain sijner Guarde bevel/ den Marquis d'Ancre in handen te krijgen/ 't sy levendigh of dood. Den 24. April Anno 1617. quam Conchino Concini met een seer groot Gevolgh van Eedele en Dienaers 's morgens ten negen uyren aen 't Hof. De groote Poort der Louvre vond hy noch geslooten: derhalven gingh hy binnen door 't Clinquet, met drie of vier der sijne. Flucks wierd deese kleyne Poort aghter hem toegeslooten/ en sijn overigh volck dus buyten gehouden. Vitry, de gedaghte Capitain der Guarde, trad

Hoe deese last uytgevoerd,

tot hem toe/ en eyschte sijn Geweer; te gelijck seggende: Hy moest 's Konings Gevangene sijn. D'Ancre, op 't uyterste verbaefd/ vraeghde: Hoe! ick? en wou sijnen Degen uyttrecken. Ja gy, antwoordde Vitry; en gaf terstond 't Teecken aen sijn volck/ datse souden los branden. Waer op du Hallier (Broeder van Vitry) Perray,

en d'Ancre doorschooten wierd. 1617.

Guichamont, Buisson, en noch drie andere/ t'eener tijd hare Pistoolen op hem los schooten; doch hy wierd alleen van drie Kogelen getroffen. D'eene vloogh hem in 't hoofd tusschen beyde d'oogen: de tweede in sijne keel: de derde in sijne wangh onder 't regter oor. Terstond viel hy dood ter aerden neer. Echter gafmen hem noch verscheydene Degen-steecken in 't lijf.

Maria de Medices hier over verschrikt en droevigh.

De Koningin Maria de Medices wierd over dit werck seer verschrickt; en in 't Hof ontstond een groote beroerte/ wijl d'Ancre daer veel van sijnen aenhangh had. Doch Koningh Louis, die in sijne Kamer alles door een venster had gesien/ riep van uyt 't selve/ dat sigh niemand sou verroeren/ wijl alles door sijn bevel was verright. Ware de Marquis noch in 't leven geweest/ buyten twijffel souden veele des Hofs hem te hulp sijn gekoomen. Maer nu hy dood was/ hieldense sigh stil/ en lieten hem dood blyven.

Eenige Staeltjens van sijne veelerley seer snoode bedrij-ven:

Daer lagh hy nu/ die van Niet soo Groot was geworden; en die sigh noch hooger Aenslagen had gemaeckt. Die de Princen des Bloeds/ en soo veel groote Heeren in Frankrijk had willen uyt de weereld helpen/ op dat hy over alles/ selfs over sijne Majesteyt/ meester moght werden. Die de Provoost van Pluviers in de Gevanckenis had doen verworgen/ op dat hy niet sou mogen klappen/ welcke persoonen de hand hadden gehad in de vermoordingh van Henrick de

Moorderyen: onuytspreeckelijcke Dieveryen, &c.

Groot; waer van de gemelde Provoost goede kennis/ ja volle bewijsen had: en seeckerlijck sou hy/ hadmen hem dus de mond niet gestopt/ veele vreemde dingen hebben geopenbaerd/ welcke nu buyten kennis sijn gebleven. Die soo veel' andere Moorderyen had aengesteld. Die/ een arme Vreemdelingh/ sigh had verheven boven

Wat hy met sijne Dochter ten Bruydschat aenbood.

den Koningh; en door allerley Dieveryen sigh soodanigh verrijckt/ dat hy/ indien de tweede Soon des Hertoghs van Espernon had willen sijne Dochter ten Gemalin neemen/ hem aenbood een Bruydschat van aghtmael honderd-duysend Fransche Kroonen.

Hooghmoed tegens den Koningh.

Als hy eens met den Koning op de Trecktafel speelde/ had hy de stouthèyd/ van sijnen hoed op sijn hoofd te setten/ onder 't uyten van deese woorden: *Sire, vostre Majesté me permettre bien de me couvrir:* soo veel als: Sire, uwe Majesteyt sal my wel toelaten, dat ick my decke. In den Raed der Depeches gingh hy in des Koninghs Stoel sitten; en gaf met sijn Stockje bevel aen de Staets-Secretarissen, welcke Brieven sy souden leesen: dan daer op sijne toestemmingh of weygeringh.

Sijn' ontdeckingh kort voor sijnen ondergangh,

Korts voor sijnen ondergangh had hy seer swaermoedige gedaghten. Tegens den Mareschal de Bassompierre, sijnen grooten Vertrouwelingh/ die goede kennis van sijnen voorigen staet had/ bekende hy/ dat hy te Florencen was geweest een gedebaucheert, onstuymigh/ verdorven Mensch; nu gevangen; dan gebannen; meest altijd sonder geld; geduerigh van een boos/ ongeregeld leven.

aen sijnen grooten Vertrouwelingh Bassompierre.

Dat hy/ doe hy in Frankrijk quam/ niet eene stuyver eygens/ maer meer als 8000. guldens aen schulden gemaeckt had. Nu had hy/ door de milddadigheyd der Koningin Maria de Medices, en sijn eygene gauwigheyd/ meer dan een Millioen ponden aen vaste Goederen in Frankrijk, twee Millioenen

van sijn vorige armoede, en nu geweldige rijckdom:

aen Goud by hem: noch veele honderd duysend Kroonen te Florencen, te Romen, en ander wegen in bewaringh en verseeckerdheyd gesteld: een Millioen aen Mobilien en Juweelen: een Millioen ponden aen Ampten; noch een Millioen ponden aen goede Schulden/ &c. behalven de tweemael honderd duysend ponden/ welcke hy in 't plonderen van sijn Huys had verloren.

met de vrees, welcke hy had voor sijn verderf,

Den Paus had hy sesmael honderd duysend ponden aengebooden voor 't Usufruct, of Vrught-gebruyck/ des Hertoghdoms Ferrare, geduerende 't leven van hem en sijne Gemalin. Doch nu sagh hy/ dat 't Onweer over hem wou uytbarsten. Hy had wel sijne Vrouw met tranen gebeeden/ met hem uyt Frankrijk te willen vertrecken/ doch sy begeerde niet/ &c. D'onkundige Leeser moet hier weeten/ dat een Parijs pond is een gulden van ontrent aghtthien stuyvers Hollandsch.

'sDaeghs

Schrick in sijnen slaep, op den dagh voor sijn omkoomingh.

'sDaeghs voor sijn ombrengingh was hy/ in sijnen Stoel sittende/ in slaep geraeckt. Sijns Soons Præceptor quam in de Kamer. Hy/ hier op ontwaeckende/ borst uyt: 'k wou dat ick dood, en drie voeten onder d'aerde was. Dus sietmen/ dat een boos Gewisse een geduerige Beul is. Doe hy nu dood was geschooten/ trock de gemelde Capitain Vitry hem een seer kostlijcke Keeten van den hals/ en braghtse Koningh Louis. Die tot hem seyde: 'k Schenck u dit Hals-cieraed, en te gelijk 't Mareschals-ampt van d'Ancre. Met groote danckseggingh/ en geen minder blijdschap/ nam Vitry dit aen; wiens opgangh rees uyt den ondergangh van dien rampsaligen. 's Naemiddaghs wou sijne Majesteyt wat gaen wandelen. Hem wierd geseght/ dat 't doode ligchaem noch lagh ter plaets daer 't doorschooten was. Derhalven gaf hy bevel/ datmen 't in de Kaetsbaen sou sleepen. Dien selven abond wierd het begraven in een Kerck naest by 't Koninghlijcke Pallays te S. Germain; doch heymlijck.

Werd heymlijk begraven in de Kerk te *S. Germain.*

Van 't gemeene Volck weer ontgraven,

't Gemeene volck echter quam'er aghter. Liep de volgende morgen in groote meenighten toe/ om hem weer op te graven. In 't eerst vondense in 't Graf niet anders dan een leedige Kist. Hier over begondense te murmureeren; niet weetende/ hoe dit mogt toegegaen sijn. Eyndlijck evenwel sagense onder de Kist 't Lijck/ gewonden in een sleght Laecken. Flucks namense 't van daer weg; bonden een Touw aen de voeten/ en sleepten 't dus door de Stad tot op de Pont-Neuf, of Nieuwe Brugge; daer/ en oock anderwegen/ d'Ancre korts te voren eenige Galgen had laten opreghten/ ten afschrick van de Gemeente/ om deselve onder sijn bedwang te houden: oock om daer aen te doen opknopen de voorname persoonen van der Princen volck/ welcke in sijne handen moghten vallen. Aen eene deeser Galgen hingense hem by de voeten. Dus wierd hy een Nabeeld van Haman; en 't gingh hem noch slimmer.

met de voeten gehangen aen de Galgh op de *Pont-Neuf*, welcke hy voor andere had doen opgeregten.

Voorts op 't smaedlijckste mishandeld; en aenmerck lijckheyd.

Als hy nu ontrent een uyr langh dus ten Schouwspel had verstreckt/ sneedmen hem Neus/ Ooren en Schamelheyd af: welck laetstgenoemde Lid van een ongemeene grootte was. Seecker sleght persoon droegh 't gintsch en herwaerds om/ tot dat'er yemand quam/ die 't hem voor twee Kronen afkogt. 't Ligchaem wierd van 't Grauw in vier Quartieren gehouwen: 't eerste en tweede Vierdedeel verbrand voor 't Koninglijck Pallais de Louvre: 't derde by 't Groote Kruys in de Breede Straet, daermen gewoon is de Misdadige t'Executeeren. 't Vierde voor de Bastille. Ondertusschen hoordemen een geduerigh geroep van Vive le Roy, vive le Roy!

Koningin *Maria de Medices* wil voor haer liefste Gespeel, 't Wijf van *d'Ancre*, den Koningh haren Soon hidden.

So haest Mevrouwe d'Ancre haers Mans dood had vernoomen/ liepse nae de Koningin Maria de Medices, wiens liefste Gespeel sy was geweest; en klaeghde met een groot geschrey/ datse/ nu haren Echtgenoot aen kant was geholpen/ oock sou moeten sterven. Seer bedroefd wierd Maria hier over; en sond nae den Koningh/ om hem indaghtigh te maecken/ datse sijne Moeder was. Een en andermael versoghtse/ met hem te mogen spreecken: doch sijne Majesteyt deed haer tot antwoord toekomen: Sy moest gedencken/ dat hy Koningh was; en ondertusschen vastlijck gelooven/ dat hy haer een beeter Soon sou sijn/ alsse sigh tot noch had getoond te zijn sijne Moeder. Sy sou maer in hare Kamer blijven; want voor ditmael kouse met hem niet spreecken. Doch voor alles moestse 't Wijf van d'Ancre overgeven in de handen sijner hier toe afgesondene; 't welckse dan oock deed.

Sijne Majesteyts harde antwoord.

Hare gevangenneemingh, en bysonderheyd in hare Kamer der Gevanckenis, boven de Slaepkamer des Koninghs.

Men braght haer in de Kamer/ waer in men voor aght Maenden den Prins van Conde had bewaerd. Deese was reght boven de Slaepkamer des Koninghs. Als hy sigh nu ter rust had begeven/ heeft dit Wijf by naght soodanigh een getier en gebolder aengereght/ dat sijne Majesteyt gantschlijck niet kon slapen; en eyndlijck uytborst: 'k Geloof, dat al de Duyvelen uyt de Hel daer boven rumoeren. Ter dier oorsaeck wierdse 's morgens met haren Soon/ doch heymlijck/ in een gemeene Gevanckenis gebragt: want indien 't Volck yets hier van had geweeten/ sy souden haer levendigh niet beeter gehandeld hebben/ als haren Man/ dood sijnde/ geschied was. In d'ondersoecking vernam men uyt haer/ dat sy en haren Man Koninghlijcke Schatten by een hadden vergaderd; bedragende veele Millioenen. Voorts wierdse beschuldighd en overtuyghd/ begaen te hebben: I. Misdaed van gequetste Godlijcke Majesteyt. II. Van gequetste Godlijcke en Menschlijcke Majesteyt. III. Van gequetste Koninghlijcke Majesteyt. IV. Moord/ begaen aen den persoon des Heeren de Prouville, Sergeant-Major der Stad Amiens.

Overtuyhd van grouwlijcke misdaden;

Oock van Toveryen.

Tovertekenen, en Toverboecken, in haer *Cabinet* gevonden.

By d'eerste twee Artijckelen wierd verstaen/ datse/ nevens haren Man/ sigh had bemoeyd met d'Apologia Judiciaria, of d'oordeelende Starrekijck-kunde/ om voorwickingen te mogen hebben van des Konings leven en dood/ &c. Oock hadse eenige Monicken van Nancy, bekende Toveraers/ by haer doen koomen. Doe haer 't hayr wierd afgesneeden/ saghmen op haer hoofd veelerley seer seldsaeme Characteren. Dan noch vondmen by haer/ (in haer Cabinet) een groot getal andere Tover-teeckenen en Tover-boecken. Niet weynigh hadse haren Man aengeset tot/ en geholpen in sijne snoode bedrijven. Wierd derhalven veroordeeld/ datse op de Plaets la Greve opentlijck onthoofd/ en voorts verbrand sou werden. Welck Vonnis aen haer wierd uytgevoerd den 8. Julius Anno 1617. Doe de Sententie haer wierd voorgeleesen/ riepse: Ay me, je suis Grosse; soo veel als: Ay my! 'k ben swanger: en maeckte voorts soo veel jammerens/ datmen 't overige van haer Vonnis niet kon hooren. Men deed haer van eenige Vroedvrouwen besightigen; welcke haere voorgewendde swangerheyd valsch bevonden. Hare dood wierd aenschouwd van een groote meenighte Parisianen.

Wierd onthoofd en verbrand, door vonnis des *Parlaments.*

1617.

Vv 2 Dit

FRANKRYCK.

Dit was den ondergangh deses soo booghgeresenen.

Dit is geweest 't rampsaligh eynd van dien soo onmatigh-groot geworden Conchino Concini, Marquis d'Ancre, Mareschal van Frankrijk; en sijner Huysvrouw Leonora Dori, die sigh had gegeven de bynaem van Galiga, of Galigny. Haerer beyder Soonen wierden des Adels onwaerdig verklaerd; en uytgeslooten, van eenigh Ampt in Franckrijk te mogen besitten. Haer Pallais tot de grond toe ter neer geworpen.

't Lijck van d'Ancre, hoe bevonden.

Doemen 't Lijck van d'Ancre ontkleedde, bevondmen, dat hy twee Fontanellen, of Draghtgaten had; en aen beyde de sijden gebroocken was. By Leonora, doese gevangen wierd genoomen, vondmen twee goudene Brassaletten, beset met Eedele gesteenten; waerdigh geaght een Tonne Gouds. Deese meendense, indiense had konnen ontkomen, noch gesalveert te hebben.

Aerdigheyd, op den Jesuit P. Cotton.

Soo haest de Jesuit P. Cotton d'ombrengingh van de Marquis d'Ancre had vernoomen, was hy gelijck als verdweenen. Hoe vlijtigh men hem soght, nergens konnen hem vinden. Derhalven seeker Edelman tot den Koningh seyde: Wijl wy nu geenen Encre, (Inct), meer hebben, soo behoeven wy oock geen Cotton (Boomwol) meer?

Koningh Louis beveeld sijne Moeder, te vertrecken.

De Koninginne Moeder en Regente was seer t'onvreeden over de dood van d'Ancre en Leonora, haere Begunstighde. Vermits nu haren Soon Louis voortaen de Regeeringh alleen wou voeren, soo wierdse in hare Kamer in bewaringh gehouden. Daer op liet sijne Majesteyt haer weeten: Sy sou gerust sijn. Hy wou van nu af de Rijcksaken selfs by der hand neemen. Derhalven souse sigh voortaen niet meer daer mee bemoeyen, maer de sorge hem bevolen laten.

Sy versoeckt, hem noch eerst te mogen sien, en te spreken.

Voorts bad hy haer, te willen goed vinden, datse haest vertrock; waer toe hy ordre sou geven; met verseeckeringh, dat hy haer altijd sou eeren en beminnen als sijne Moeder. Voor haer' afreys versoghtse, den Koningh noch eens te moogen sien, en spreecken; 't welck haer vergund wierd; doch 't moest geschieden in de tegenwoordigheyd van 's Koninghs Raed.

Hy koomt, met sijnen Raed, by haer in hare Kamer; en sijn' aenspraeck tot haer.

Hy gingh dan, met de Cancellier, Zeegelbewaerder, en andere Heeren, in hare Kamer, en seyde: „Mevrouw, ick koom hier, om u Adieu te seggen. 'k Heb u willen verlighten van den „last, welcke gy tot noch toe gedragen hebt „in de verrightingh mijner saecken. 't Is „tijd dat gy rust, en ick selfs my daer mee „bemoey. Dit is mijn besluyt; en te gelijck, „niet meer te lijden, dat yemand anders „dan ick in mijn Koninghrijck 't Gebied sal „voeren. 'k Ben nu Koningh: en heb ordre „gegeven tot de noodsaecklijckheden uwer „Reys; en der Begeleydingh. Als gy te „Bloys sijt gekomen, sult gy tijdingh van „my ontfangen. Adieu Mevrouw: bemin „my, en gy sult my bevinden, een goede „Soone te sijn.

Haere tegenrede-nen afgesneeden:

Sy toonde hem een groote Eerbiedigheyd met de tranen in d'oogen; droegh hem voor, de groote sorge, welckese had gehad voor sijn persoon en saecken, geduerende de tijd van haer Regentschap: bad hem, te willen gedencken, datse sijne Moeder was; en wou voortgegaen hebben in een breede redenvoeringh, om te vragen nae d'oorsaeck van sijn misnoegen; doch hy sneed dit af; kuste haer; nam afscheyd met een groote Hoflijkheyd, en gingh met sijnen Raed van daer.

FRANKRYCK.

en hy neemd sijn afscheyd.

Sy moet na Blois vertrecken.

Soo haestse haer middaghmael gedaen had, tradse in haere Caros, seer weenende; reed uyt de Louvre; voorts uyt Parijs, met een goede Begeleydingh des Konings; en nam den wegh nae Blois, daerse sou moeten blijven, tot op naerder ordre van sijne Maj. Ondertusschen was haer toegeleght een Inkoomst van elfmael hondered duysend guldens jaerlijcks. Sy had wel versoght, eene harer Dochteren by haer te mogen hebben; doch 't was haer van de Koning geweygerd: seyde ook, dat het aen hem stond, sijne Susteren uyt te houwlijcken.

Door den boosen raed van d'Ancre en de Koningin Regente.

had de Koningh de Princen des Bloeds in den Ban gedaen, als begaen hebbende Crimen Lesæ Majestatis.

Door de quade Raed en 't boos beleyd van de Marquis d'Ancre en de Koningin Regente had sijne Majesteyt de Princen des Bloeds, en andere met haer verbondene Heeren, in den Ban verklaerd, met verbeurtmaecking harer Goederen, als begaen hebbende Crimen Læsæ Majestatis: waer tegens deese hadden geprotesteert, en sigh in bereydschap gesteld t'harer verdeedigingh; door Besettingen te leggen in de stercke Plaetsen, welkese besaeten in Perche, tusschen de Rivieren de Seine en Loire in Nivernois: daerse over de Loire twee Bruggen hadden, d'eene te S. Dezier (Dizier), d'andere te Nivers: in Soissonnois, Laonnois, en Rhetelois; alwaerse tusschen de Rivieren d'Aisne, d'Oyse, en de Maes besaten de Steeden Laon, Cony, Richecour, Soyssons, Chasteau Pertie, Rhetel, Noyon, Chauny, le Fere, Mazieres, Dochery en Sedan: in 't Land van Valoys, 't Kasteel Pierre Fons; en in 't Land van Tierasche (Tirasche), in 't Oosterdeel van Picardyen, tusschen Henegouw, Champagne, Laonnois en Vermandois, de Stad Chastelet, anders Catelet.

Wat d'Ancre den Koningh aenbood, t'harer uytroyingh.

Om de Princen uyt te royen, had de Marquis d'Ancre den Koningh aengebooden 3200. Luycker-Walen te voet, en 500. te paerd; 2800. Françoisen te voet, en 300. te paerd, van hem geworven, op sijn' eygene kosten vier Maenden langh te sullen onderhouden. Doch dit deed sijne Majesteyt sien, hoe dese Vreemdelingh, sonder yets te hebben in Frankrijk gekomen, sigh met Fransch geld had verrijckt.

Eenige der selve binnen Soissons belegerd.

Binnen Soissons waren eenige der Princen seer hard belegerd. Stracks nae d'ombrenging van d'Ancre sond Louis sommige Couriers af aen sijn' Officieren, soo voor deese Stad leggende, als anderwegen; met bevel, datse sigh geen verdere vyandlijckheden tegens de Vorsten souden onderneemen. Herriep den Ban, en nam haer al t'samen weer in sijn' gunst op. Dus geraekte Frankrijk in rust.

Werden, na d'ombrenging van d'Ancre, weer in 's Koninghs

De gedagte Princen, vergeselschapt van een groot getal Heeren en Eedelen, quamen te Parijs; stelden sigh onderdanigh voor den Koningh, en toonden met'er daed, datse 't getrouwlijck hadden gemeend met sijne Majesteyt;

FRANKRYCK.

jesteyt; wiens Authoriteit de Marquis d'Ancre met sijnen Aenhangh had ondermijnd. Echter bleef Conde, om sekerer oorsaecken / of insigten wil / noch gevangen; doch wierd uyt de Bastille nae le Bois S. Vincent (anders le Bois Vincennes, oock wel sleghtlijck Vincennes genoemd; een Koninghlyck Slot en Lusthof in 't Eyland Isle de France; waer by Louis de XIV. een seer kostlijck Pallais heeft gebouwd / ruym een uyr weghs van Parijs) gebraght / en vry beter getracteert als te voren.

gunst opgenomen.

Op alles werd beeter ordre gesteld.

In de Maend December stelde Koningh Louis te Roan (Rohan) een Vergaderingh aen; derwaerts de Geestlycke / d'Adel / en yeder Parlament, haere Gedeputeerde sonden. Nae veele beraedslagingen wierd d'Administratie en 't Bestier des Koninghrijcks op een beeter voet gesteld; en men voorsagh d'Officien met bequame persoonen. Anno 1616. had Louis laeten uytgaen 't Edict van Blois, behelsende / dat de Roomsch-Catholijcke Religie weer sou hersteld werden in alle Plaetsen daerse was geweest: Maer oock / dat d'Edicten sijns Vaders / ten voordeel der Gereformeerde Religions-verwanten gegeven / souden werden onderhouden volgens den Inhoud. En vermits Mr. Pierre Berger, Raedsheer in 't Parlament te Parijs, voorsien met eene der ses Officien, toege-eygend aen die van de soo genoemde Hugenotsche Godsdienst / van d'Onroomsche tot de Roomsche Religie was overgegaen / soo sou een ander Gereformeerd persoon in sijne plaets werden geset / volgens 't vijfde Artijkel des Edicts van Nantes. Allerwegen / daer d'Onroomsche Religie was opgeschort geweest / sou deselve werden hersteld / en bevestighd. Sijne Majesteyt hield al de Princen / en die van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst / voor sijne getrouwe Ondersaten. Alle Edicten, tegens haer geëmaneert, soumen te niet doen / en uyt de Registers scheuren / &c. Dit Edict bekraghtighde de Koningh op nieuws / nae dat de Marquis d'Ancre op de verhaelde wijs uyt de weereld was geruymd. Doch 't woord des Koninghs / en de rust der Hugenoten, heeft niet langh stand gehouden.

Edict van Blois Anno 1616.

ten voordeel van de *Gereformeerde Religions*-verwanten, na d'ombrengingh van den *Marquis d'Ancre*, op nieuws bevestigd.

De Jesuiten, uyt Franckrijck gebannen / waeren wel weer ingenomen; doch / gelijck hier boven gehoord is / de twist tusschen haer en d'Universiteit te Parijs duerde noch; waer door die van de Societeit belet wierden / openbare Lessen te mogen doen / en Collegien te houden. Op haere veelvuldige aenhoudingen verkreegense van Koningh Louis in May Anno 1617., datse vrylijck in haere Collegien moghten, Profiteeren en Doceeren, Lessen doen / onderwijsen / &c.: Doch onder voorwaerde / datse sigh de Wetten en Statuten der Academie te Parijs moesten onderwerpen. Haest wierd d'Universiteit de Vrught deeser vergunningh gewaer. Want soo haest de Jesuiten deese vryheyd tot haer' Exercitien hadden bekomen / kreegense / door hare listigheyd / soodanigh een toeloop / dat de Collegien der Academie byna gantsch te niet gingen.

De *Jesuiten* in *Frankrijk*, door Koningh *Louis* ten vollen hersteld, 1617. doen d'*Universiteit te Parijs* groote afbreuck.

FRANKRYCK.

Of nu wel Koningh Louis deese Societeit soo veel goeds deed; selfs ook seer Roomsch-Catholijk was; daerenboven de Roomsch-Catholijke Religie en persoonen allessins bevoorderde / soo was hy haer echter noch niet Catholijk genoegh / wijl hy de Hugenoten niet t'eenemael verdelghde. Een Discipul der Jesuiten te Tholose, geboortigh van Cahors in Quercy, quam binnen Parijs. Hier biechtede hy by een Franciscaner Monick / genoemd Ferrovil, dat hy had voorgenomen / Koningh Louis en desselven Broeder den Hertogh van Orleans te vermoorden. De Biechtvader soght hem dit t'ontraden; met voordraeging / dat beyde deese Vorsten in 't Roomsch-Catholijk Geloof waeren opgevoed: doch dien Booswight antwoordde: Sy verdienden genoegh / datmense aen kant hielp / ten voordeel der Catholijke Religie; wijlse waren Soonen van dien Koningh / onder wien de Hugenotsche Ketters in vryheyd hadden geleefd; en dat oock selfs deese de Hugenoten haere Religions-oeffeningh onverhinderd lieten behouden. Evenwel / wijl hy gewaer wierd / dat de Monick sijn opset niet goed vond / so veynsde hy berouw te hebben / en ontfingh d'Absolutie.

Maer onaengesien al deese weldaden aen haer, en hoe seer *Roomsch-Catholijck* de Koning was,

pooghde echter eenen harer *Discipulen* hem te vermoorden, om dat hy de *Hugenoten* niet t'eenemael verdelgde.

Echter vertrouwde Ferrovil hem niet. Vreesde / dat hy 't voorgenoomene noch sou mogen in 't werck stellen; en gaf derhalven deesen geheelen handel te kennen aen den Heer van Luynes, die terstond den Moordenaer deed soecken. Men vond hem; en oock by hem sijne Biecht / met eygener hand geschreeven; waer door de waerheyd van Ferrovils aenbrenging klaerlijck beweesen; echter dien grouwlijcken mensch / op 't gedueright aenlopen der Jesuiten, wiens Discipul hy was / geen andere straf aengedaen wierd / als datmen hem in de Gevanckenis verworgde. Dus saght handelde men noch aght andere / welcke kennis van de voorgenoomene Koninghs-moord hadden / op begeerte der gedagte Societeit. De Jesuit Arnoud, Biechtvader van Koningh Louis, was seer toornig op deesen Franciscaner, wijl hy d'aengestelde Moord had ontdeckt. In 't Huys des Bisschops van Noyon, daer hy eens by Ferrovil quam / schold hy hem seer hevigh; onder voorwendingh / dat hy 't Zegel der Biecht had gebroocken. Als de Cordelier hier op antwoordde: Hy had sigh in Conscientie verplight gevonden, een saeck, die 't leven van sulck een goeden en Catholijken Koningh betrof, t'openbaren; liet deese Jesuit, en selfs Biechtvader sijner Majesteyt / hem horen: Had ick u in 't gebied des Bisschops van Parijs, 'k sou u leeren, hoe gy uw Ampt moest bedienen. Ondertusschen quam deesen in dit stuck opreghte Monick Ferrovil sijne getrouwheyd tot sijnen Koningh dier genoeg te staen. Want korts daer nae wierd hem vergif toegebraght / waer over hy in een doodlijcke Sieckte viel. Echter overwon hy dit quaed noch / door de sterckte sijner natuer / en hulp van Artzenyen. Van welcke kant hem de vergiftigingh toe quam / is uyt 't hier boven verhaelde lightlijck te vermoeden. Stracks hier

Hoe dit moordstuk ontdeckt; de Moordenaer echter saght gestraft werd, op aendringingh der *Jesuiten*.

De *Jesuit Arnoud*, 's Konings Biechtvader, seer toornigh op den Monick, die des Booswights Biecht geopenbaerd had; en sijn dreygement.

Des Monicks getrouwheyd tot sijnen Koningh koomd hem dier te staen.

FRANKRYCK.

hier nae ſullen wy van noch meer Laeghleggingen tegens ſijne Majeſteyt horen.

De Koninginne Moeder ontvlood haer *Arreſt* te *Blois*:

't Viel de Koninginne Moeder Maria de Medices, geweeſene Regente over Franckrijk, en die gewoon was alles te regeeren / ſeer verdrietigh / datſe te Blois genoeghſaem in Arreſt wierd gehouden. Vond derhalven middel / door Duc d'Eſpernon en desſelven Soon de Marquis de la Valette, om van hier te geraecken / en begaf ſigh binnen Angouleſme, 't Gouvernement van d'Eſpernon.

't welck een nieuwen Oorlogh in *Frankrijk* dreyghd; doch noch geſtild.

Dit veroorſaeckte een nieuwe beroerte in Frankrijk. Koningh Louis nam 't euvel. Braght een deel Volck by een; en verſoght hulp van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden. Dus ſcheen 't weer tot een Oorlogh te ſullen uytbarſten. Doch door tusſchenſpraeck veeler groote Heeren wierd noch een verſoeningh tusſchen den Koningh en ſijne Moeder getroffen.

Was een quade Huyshoudſter geweeſt.

Geduerende hare ruym ſes-jarige Regeeringh wasſe een ſeer quade Huyshoudſter geweeſt. In 't naeſien der Reeckeningen bevondmen / datſe in dien tijd had verquiſt in Geſchencken aen hare Gunſtelingen; aen de geringe binnenlandſche Oorlogen; aen de Begraefnis van Koningh Henrick de IV.; aen de Bruyloft van Louis, &c. 82. Millioenen guldens; ſo dat de Schatkiſt geheel ledigh was.

Synodus Nationael aller *Gereformeerde* Kerken in *Franckrijck*.

Nae de dood van de Marquis d'Ancre hielden de Gereformeerde in Frankrijk een Nationael Synodus te Vitry; op 't welck verſcheenen de Gedeputeerde Predikanten en Ouderlingen aller Gereformeerde Franſche Kerken deeſes Rijcks. De Præſes was de vermaerde Godsgeleerde Andreas Rivet; naderhand Theologie Profesſor te Leyden in Holland.

Vriendlijcke woorden en beloften des Koninghs aen haere *Gedeputeerde*: doch haeſt veranderd.

Sy ſonden Gecommitteeerden aen Koningh Louis; met betuyghingh van hare blijdſchap / om dat ſijne Majeſteyt 't Roer der Regeeringh ſelfs in de hand had genomen; en verſeeckeringh van haere getrouwſte gehoorſaemheyd t'ſijnwaerts. Ten eynde haers Geſprecks / gedaen uyt aller Gereformeerde Kercken naem / geliefden 't ſijne Majeſteyt / haer deeſe antwoord te geven: Blijf volſtandigh in mijnen Dienſt; en hou voor gewis, dat ick u een goed Koningh ſal ſijn. 'k Sal u beſchermen by d'Edicten, welcke ick t'uwen voordeel gegeven heb.

Haere geldhulp aen hem.

Hy ontfingh oock / in ſijne verleegenheyd van geld / een groote byſtand van de ſoo genoemde Hugenoten, waer doorſe by hem in een goed aenſien waeren: doch 't veranderde haeſt.

Sijn bedrijf in 't Vorſtendom *Bearn*, 't welck hy *Franckrijck* wou inlijven,

't Vorſtendom Bearn was geweeſt 't Patrimonium van Koning Henrik de Groot. Sijnen Soon Louis wou 't nu de Kroon Frankrijk inlijven. Meeſt al d'Inwooners waeren van de Gereformeerde Religie. Sy voorſagen genoegh / dat op deeſe inlijvingh allerley nieuwigheden in 't Kercklijk en Weereldlijck ſouden volgen. Proteſteerden derhalven daer tegen; en braghten oock in / dat de Titel des Koninghrijcks Navarre (welcke betuyghde / dat in Louis de reghte Heer noch voorhanden was) hier door vernietighd / en 't genoemde Koninghrijck in een Provintie

tegens 't *Proteſt* der

veranderd ſou werden: daer in tegendeel andere Provintien ſoghten de verheffingh tot een Koningrijck.

Inwooners, meeſt al *Gereformeerde*.

Echter braght de Franſche Geeſtlijckheyd het daer toe / dat de Koningh een Decreet uyt gaf / waer by de Geeſtlijcke Goederen in Bearn de Roomſch-Catholijcke moeſten werden ingeruymd. Doch die van de Gereformeerde Religie ſouden vryheyd behouden: de Predikanten en Schoolen / &c. tot noch toe uyt de Kercklijcke Goederen gegagieert, ſoudenſe betalen uyt andere Inkoomſten.

D'*Onroomſche* Godsdienſt hier al ingevoerd ten tijde van *Margaretha de Valois*. De *Roomſche* afgeſchaft onder Koningin *Johanna* van *Navarre*.

In dit Vorſtendom Bearn, gelegen aen 't Pyrenæiſche Geberght / daer Spaenje en Franckrijck van malkander ſcheyden / was d'Onroomſche Godsdienſt al ingevoerd ten tijde van Margaretha de Valois, Koningin van Navarre, Suſter van Koningh Franciſcus d'I. Naderhand had haere Dochter / Koningin Johanna van Navarre, de Roomſche Religie hier gantſch afgeſchaft / ſoo dat daer alles Onroomſch was / tot dat Koningh Henrick de IV. van de Paus uyt den Ban wierd geſet; oock onder voorwaerde / dat hy de Roomſche Leere in 't Landſchap Bearn weer den vryen loop ſou geven. Hy voerde dan op vier of vijf Plaetſen de Roomſch-Catholijcke Godsdienſt weer in: doch wierd door eenige dingen verhinderd voort te varen. Nu wou 't Louis beginnen daer t ſijnen Vader had gelaten; en begeerde van de Beamers 't geen even hier boven is geſeght. Dit quam de Standen ongelegen. Konden oock lightlijck reeckeningh maecken / wat 'er op ſou volgen.

Nu wou Koningh *Louis* deſelve hier weer herſtellen.
1617.
1618.
't welck hy oock geweldadigh doet.

't Parlament van Bearn, geen ander Parlament in Frankrijk onderworpen / bad ſijne Majeſteyt / de gemeene Staet deeſes Landſchaps niet te willen veranderen; 't ſelve de Franſche Kroon niet in te lijven; met bygevoeghde redenen van ſonderlingh gewight: en men hoopte / doch te vergeefs / dat ſijne Majeſteyt ſigh ſou laeten bewegen. Dit droegh ſigh toe in de jaren 1617. en 1618. Maer doe trock de Koningh derwaerts. Leydde in alle Steeden ſtercke Beſettingen. Veranderde alles nae ſijn goeddunckeṅ. Steldde een deel ſeer hevige Roomſch-geſinde tot Overheden aen / en ruymde de Hoofd-kercken aen die van deeſe Religie in; even op dien dagh / als de Gereformeerde deſelve voor vijftigh jaren hadden ingenomen.

Dit verbaeſde de *Religions-ver*wanten door geheel *Frankrijk*:

Dit verbaeſde de Religions-verwanten door geheel Frankrijk niet weynigh; vreeſende / dat de beloofde Vryheyd des Godsdienſts haer niet ſou gehouden werden; maer dat men / gelijck in Bearn, alſoo oock by haer / geweldadigh ſou willen te werck gaen.

't Misvertrouwen vermeerderde / wijl men niet alleen de Roomſchgeſinde toeliet / allerley moedwil en geweld tegens d'Onroomſche te bedrijven; maer dat oock de Koningh ſelfs / opgehitſt door allerley valſche berighten / met een maghtigh Heyr was opgetrocken; en / nevens meer andere harer Steeden / haer ontweldighde Villeneuf, Vals, en Valons.

tegens welcke *Louis* den Oorlogh

Hielden derhalven te Rochel een algemeene Vergaderingh. Stelden een Verdeedigingh̄s-werck aen; en gaven

FRANKRYCK.

ven daer van een wijdlopige Verklaringh uyt. Echter gingh Louis in ſijn voornemen voort; en maeckte ſigh meeſter van verſcheydene Plaetſen; welcke ſigh meerendeel goedwilligh aen hem overgaven; ja oock ſelfs geheele Provintien: waer door een groote ſchrick onder de ſoo genoemde Hugenooten ontſtond. Die van S. Jean d'Angely deeden wel dappere tegenweer; desgelijcks die van Clerac, waer door de Koningh veel Volck en hooge Hoofden verloor; doch moeſten eyndlijck buygen. Maer voor Montauban ſtiet hy deerlijck 't hoofd. Liet een groot deel Soldaten hier ſitten; behalven niet weynigh perſoonen van aenſien; waer onder oock de Hertogh van Maine; de Heer van Baſſompierre; de Heer van Temines; de Graef van Suſa, &c.

aenneemd, en veele Plaetſen bemaghtighd.

Stoot 't hoofd deerlijck voor Montauban.

Ondertuſſchen ruſteden die van Rochel ſigh dapper toe tot tegenſtand; en quamen met des Koninghs Oorloghs-vloot/ welcke haer benauwde/ in een Geveght. Veroverden twee groote Scheepen/ en namen 't Eyland Albezon in, daerſe een grooten Buyt vonden. Daer na beslootenſe de Stad Bourdeaux te water/ en vermeeſterden verſcheydene Kielen. D'andere Hugenooten vergaderden oock veel Krijghsvolck/ om haer ſelven te verdeedigen/ en hare Geloofs-genooten by te ſpringen. 't Opperbevel was gegeven aen den Hertogh van Rouan (Rohan). In Poictou en Guienne vielen veelerley Gevegten voor tuſſchen deeſen en de Koninghſche; waer in de laetſtgenoemde altijd te kort quamen. D'Onroomſche hernamen Clerac: en wijl Koningh Louis, doe hy deeſe Stad inkreegh met Verdragh/ de Predikant had doen ophangen; dat oock ſijn Volck in 't Steedje Monreal (beeter Montravel, of Monrevel) verſchrickelijck-wreed had gehandeld/ ſoo hingenſe hier twee Jeſuiten op/ in wraeck van de gemelde Predikant. Eenige Vorſten en Staten/ inſonderheyd Koningh Jacob van Engelland, deeden ſterke Voorbeeden voor de Religions-verwanten, en bemoeyden ſigh na vermoogen/ om de verſchillen wegh te neemen. Sijne Majeſteyt toonde ſigh wel gewilligh tot een Vreede; maer begeerde/ dat d'Onroomſche haer ſelven en al hare Steeden/ ſonder eenige bepalingh of voorwaerden, aen hem ſouden overleveren. Deeſen eyſch daght haer al t'onbillijck. Konden hem ſoo veel niet vertrouwen. Oordeelden/ datſe ſigh deeſer wijs ſouden werpen in 't gevaer van een gantſche verdelgingh. Derhalven den Oorlogh op nieuws tegens haer vaſt geſteld wierd.

Die van Rochel doen den Koningh groote afbreuck.

De Hugenoten vergaderen een Heyr; en ſlaen dickmael de Koningſche.

Herwinnen Clerac, en neemen, voor een gehangene Predikant, wraeck op twee Jeſuiten.

Vergeefſche Vreedehandel.

Anno 1622. belegerde Louis in eygener perſoon Monheur, en dwongh die van binnen/ ſigh te moeten overgeven/ op eenige haer toegeſtane Conditien: doch haer wierd geen woord gehouden. Want de Koninghſche in de Stad komende/ plonderden niet alleen deſelve/ en ſtaeckenſe gantſch in brand; maer hieuwen oock op 't moorddadighſte ter neer alles wat'er in was; ſoo wel Vrouws als Mansperſoonen; ſelfs d'onnoſele Kinderen. Dit Monheur, of Monheurt, was een Stad aen de Garonne, tegens over Clerac. 't Was niet genoegh/ datmenſe had verbrand; de Koningh deed noch daerenboven de grond effen maecken/ ſoo dat'er niets met allen meer van te ſien is. Eenige ſtellen/ dat 't uyt-treckend Krijgsvolck woord wierd gehouden. Montravel is een Steedje met een Kaſteel/ of Slot/ in de Provintie Perigord, geheel dight aen de Scheydspalen tegens over Caſtillon in Libourne, tuſſchen Ville Franche de Long Champ en S. Anthony. De veroveringh geſchiedde door Duc d'Elbœuf, den 27. February Anno 1622. 't Grootſte deel der Proteſtanten wierd hier vermoord. D'overige waeren gedwongen/ op 't Slot te wijcken: 't welck de Koninghſche ſtracks daer nae oock geweldadigh innamen. De daer binnen ſijnde Edele wierden/ als Oorloghs-gevangene/ in heghtenis geſteld; al d'andere ſonder eenige genade opgehangen: de Mueren en Fortificatien deeſer Plaets geſleght.

Louis belegerd in perſoon Manheurt.

Afgrijslijcke woede, hier gepleeghd

FRANKRYCK.

tegens d'Onroomſche; en de Stad d'aerde gelijck gemaeckt.

Diergelijk grouwlijk bedrijf te Montravel 1622.

Wy hebben even hier boven geſeght/ dat Koningh Louis 't hoofd deerlijck ſtiet voor Montauban. Kortlijck ſullen wy eenigh breeder berigh hier van geven. Deeſe Stad leght in de Provintie Quercy, op de Rivier de Tarn. Anno 1562. hadſe de Proteſtantſche Godsdienſt aengenoomen. Heeft daer over ſeer veel moeten lijden. Anno 1621. wierdſe van Louis de XIII. belegerd. Daer was een Beſettingh in van 1000. Voetknegten/ en 200. Ruyters; tſamen 1200. Man; doch de Burgers/ ſelfs de Vrouwen/ droegen ſigh niet minder dapper als de Soldaten. Soodanigh queetenſe haer/ dat des Koninghs Leger/ over de 25000. ſterk voor deſe Plaets gekoomen/ ſigh eyndlijck noch geen 4000. in getal bevond; wijl/ eensdeels door een ontſtane Peſt in 't ſelve/ andersdeels door 't Geſchut en d'uytvallen der Belegerde/ waren omgekoomen over de 20000. gemeene Soldaten/ en ruym 1000. Edele; waer onder oock de Hertogh van Maine, of Mayenne, uyt 't Huys Lotharingen; die op den 16. September door een vervlogene Kogel uyt de Stad aen ſijn lincker-oogh wierd getroffen; aen welke wonde hy noch dien ſelven dagh ſtierf. Hier op trad Koningh Louis tot een Verdragh; en dus wierd Montauban voor dien tijd behouden.

't Leger van Koningh Louis voor Montauban

van over de 25000. Mannen te niet gegaen tot op minder dan 4000.

Derhalven hy tot verdragh moeſt treeden.

In deeſe Belegeringh heeft ſigh onder de Belegerde yet ſonderlinghs toegedragen. Chamier, een ſeer geleerd Theologant en Godſaligh Prediker binnen de genoemde Stad/ die tot voorſtand van de Gereformeerde Religie heeft geſchreven een ſeer groot wel bewroght Werck in vijf Folianten, genoemd Panſtratia Catholica adverſus Pontif. Behalven noch ſijn Corpus Theologicum, oock in fol., en andere Tractaten, was doe in groot aenſien/ om ſijner voortreflijcke gaven wil. By ſeeckere morgen-predicatie klom hy op Stoel/ in ſijne gewoone beurt/ en predickte over de Text Jeſai. XXXVII. verſ. 34/ 35. Wy ſullen/ om den t'ſamenhangh der woorden te ſien/ het 33. vers laten

Sonderlingh geval, den voortreflijcken Theologant en Predikant Chamier binnen Montauban bejegend;

voor

FRANKRYCK.

voor af gaen. Soo ſeyd de Heere tot den Koningh van Aſſyrien: Hy ſal in deeſe Stad niet koomen; noch daer eenen Pijl in ſchieten. Oock ſal hy met geenen Schild daer voor koomen, en ſal geenen Wal daer tegens opwerpen. Door den wegh dien hy gekoomen is, ſal hy weder keeren; maer in deeſe Stad ſal hy niet koomen, ſeghd de Heere. Want ick ſal deeſe Stad beſchermen; om die te verloſſen, om mijnent wil, en om David mijns Kneghts wil. Sijne Predicatie geeyndighd ſijnde / liet hy ſijne Toehoorders vol Troost / en vol vertrouwen op God. Van de Stoel gekomen / vraeghde ſijnen Collega Antonius Joſias hem / of hy 'ſavonds weer ſou prediken? Sijn antwoord was neen; met byvoegingh: 't Is heden Ruſtdagh; waer toe ick my bereyde. 's Avonds quam een Canon-kogel aenſnorren / en trof hem aen een plaets der Stad / daer anders noyt Kogel quam / of byna niet kon reycken. Daer-en-boven was deeſe Kogel geteeckend met de Letter C., d'eerſte ſijns Bynaems. Oock is Koningh Louis niet in de Stad gekomen / maer moeſt (na proportie met geen minder verlies als de Koningh van Aſſyrien leed voor Jeruſalem) de Stad Montauban verlaten.

na ſijne gedane Predicatie over de woorden Jeſ. XXXVII. 34. 35.

Terwijl Koningh Louis voor Monheurt beeſigh was / vermeeſterden d'Onroomſche 't Slot en de Stad Rouan. Doch 't gaf haer een ſware krack / dat haer Heyr onder Soubize in 't Eyland Re onvoorſiens van de Koninghſche overvallen / en ſwaerlijck geſlagen wierd. Sulck een groote ontſteltenis veroorſaeckte dit in de Hugenooten, dat een goed getal Steeden en Sterckten ſigh aen den Koningh overgaven: die de Stad Clerac aen de vier hoecken in brand deed ſteeken. Voor deeſe vernielingh was 't een ſterck Steedje in Frankrijk, geleegen in 't Zuyderdeel van Guienne, in 't Landſchap Agenois, niet verr' van de Gaſcogniſche Grenſen / aen de Rivier Lot, die ſtracks daer na in de Garonne loopt. Soo verbitterd was ſijne Majeſteyt tegens d'Onroomſche, inſonderheyd tegens de Rochelloiſen, dat hy d'Ambaſſadeurs des Koninghs van Engelland, en der Heeren Staten van de Vereenighde Nederlanden, van geen Vreedehandelingh wou hooren ſpreecken; maer enckelſins begeerde / dat die van Rochel ſigh hem ſouden onderwerpen ſonder eenige voorwaerden; en dat de Gereformeerde al hare Verſeeckeringhs-Steeden hem in handen ſouden geven.

D'Onroomſche vermeeſteren Rouan; doch werden in 't Eyland Re geſlagen.

Louis doet Clerac verbranden.

Is ſeer verbitterd tegens d'Onroomſche: inſonderheyd tegens die van Rochel.

Vermits nu deeſe hier toe niet verſtaen konden / als die ſulcker wijs hare Vyanden ten roof wierden geſteld / ſoo belegerde Louis de Steeden Rochel, Montauban, en Mompellier; anders Montpellier. Voor de laetſtgenoemde Stad vond hy grooter tegenſtand / als hy ſigh ingebeeld had. Den 20. Julius deed de Biſchop deeſer Plaets een Geſpreck voor den Koningh. Goot dapper Oly in 't vyer. Vermaende hem / in de Belegeringh te volharden; en te gelijck / dat hy niet alleen eenige Rebellen, maer al de Hugenooten in Frankrijk geſamentlijck moeſt verdelgen. Onder meer andere ophitſingen gebruyckte hy deeſe woorden: *Tous les preſages du Ciel nous annonceat, que ceſte année doit eſtra la climaterique l'Hereſite en voſtre Royaume.* Soo veel als: Alle Teeckenen des Hemels boodſchappen ons, dat dit jaer 't laetſte ſal ſijn, waer in de Kettery in uw Koningrijck plaets ſal hebben. Doch deeſe ſijne Prophetie wierd valſch bevonden. Eyndlijck traden de Belegerde met den Koningh tot een Verdragh / datſe hem en ſijn Hofgeſin alleen ſouden binnen laten; op dat het haer niet moght gaen als die van Monheurt en andere Steeden tegens Accoord en woord was bejegend. Als nu te gelijck met 't gedaghte Hofgeſin een grooten hoop Soldaten wou indringen / en alreeds in de Voorſtad was gekoomen / vielen de Steedelingen uyt / en ſloegen alles weer aghterwaerts; waer door veele groote Heeren en Edele aen des Koninghs ſyde dood bleven / of ſwaerlijck gewond wierden. Daer op gingh 't ſchieten en beſtormen weer aen.

Belegerd Rochel, Montauban, en Mompellier. 1622.

Ophitſing van de Biſchop der laetſtgenoemde Stad.

Was een valſch Propheet.

Verdragh, doch gebroocken, en de Koninghſche weer te rugg' geſlagen.

FRANKRYCK.

De Hugenooten in Frankrijk vreeſden / datmen weer met haer ſou willen ſpeelen 't Treurſpel van S. Bartholomæus. Ondertuſſchen / Koningh Louis ſiende / dat ſijnen Aenſlagh op Mompellier niet wou gelucken / gaf Leſdiguieres bevel / om met de Belegerde van een Verdragh te handelen: te meer / wyl 't hem aen geld ontbrack / en de Sterfte onder ſijn Volck quam. De Hertogh van Rouan, 't Hoofd der Hugenooten, en Beſtierer harer ſaecken / wierd oock vermaend / betaemlijcke Vreedens-middelen voor te ſlaen. Want terwijl Louis tegens ſijn' eygene Onderdanen oorloghde / wierden van buyten en binnen allerley heymlijcke lagen tegens Frankrijk geſmeed. Dit bemerckte hy wel; echter moeſt ſijn' authoriteit bewaerd blyven; en wilden d'Onroomſche Vreede hebben / ſoo moeſtenſe ſigh voor hem verootmoedigen. Derhalven ſonden die van de Gereformeerde Kercken Gevolmaghtighde / welcke / een voetval voor den Koningh doende / vergifnis verſoghten. Hier op antwoordde hy: Sijt voortaen wijſer. Draegh u als getrouwe Onderdanen; ſoo ſult gy een goedertierne Koningh aen my hebben.

Vreeſe der Hugenooten in Frankrijk, voor een nieuwe S. Bartholomæus dagh; en gevaerlijcke ſtaet des Koninghs.

Vreede tuſſchen hem en d'Onroomſche, welke ſigh moeſten verneederen.

Daer na liet hy door ſijnen Secretarius voorleeſen ſijne Verklaringh wegens de Vrede; waer van dit kortlijck den Inhoud is: „Wyl ſijn' Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie hare miſdaed hadden bekend; en beloofd / haer voortaen te ſullen dragen als getrouwe „Onderſaten / ſoo bewillighde hy haer den „Vreede ſijns Koninghrycks. Sy ſouden „genieten alles wat haer was toegeſtaen in „'t Edict van Nantes; en de Vryheeden / welkeſe beſeeten hadden ten tijde des overleedenen Koninghs ſijnen Vader; oock die „hy ſelfs haer had vergund / na dat hy tot „de Regeeringh was gekoomen. Doch „hy begeerde / dat d'oeffeningh des Roomſchen Godsdienſts ſou ingevoerd werden „in alle Plaetſen ſijns Rycks; ſoo dat de-

Korten inhoud van de Koninghlijke Verklaring deeſer Vreede.

„ſelve

FRANKRYCK.

"selve bylijck sou werden gepleeghd daerse "was opgeschort geweest. Maer op gelij"ke wijs sou der gepretendeerde Gerefor"meerden Religions-Exercitie werden aen"gesteld in alle Orden / daerse voor deesen "was gepleeghd. De Reghterstoelen sou"den weer werden opgereght daerse voor "deese onrusten waren gevonden; uytgeson"derd de Kamer van Nerac; welcke hy sou "verleggen ter sulcker plaets / als hem sou "gelieven. Al de Steeden der Onroomsche "moesten binnen veerthien dagen sigh hem "onderwerpen; maer daer tegens soudense "genieten de vrught van deese sijne Verkla"ringh. De gepretendeerde Gereformeer"de souden geene Kercklijcke Vergaderin"gen of Synoden mogen houden sonder sijne "bewilligingh / op straf van Crimen Læsæ "Majestatis: doch haer sou toegelaten sijn / "Consistorien aen te stellen / en Synodale "Gespraecken over Kercklijcke dingen; "geensins over politique saecken; op straf "als vooren. Alle persoonen / wiese oock "moghten sijn / souden werden hersteld in "hare Goederen / Staten en Ampten / on"aengesien alle gedane Verbeurdverklarin"gen. Dit wou hy / dat over al verkon"dighd / en stiptlijck onderhouden sou wer"den. Deese Verklaringh geschiedde in 't Leger voor Mompellier, den 19. October Anno 1622. Daer op quam de Koningh den 22. in de genoemde Stad / en wierd'er seer heerlijck ontfangen. Echter is 't Accoord van 's Koninghs volck sleght nagekoomen.

Wat in deselve die van de Gereformeerde Religie al weer toegestaen, en wat haer benoomen wierd. 1622.

Maer terwijl de Vreede by Mompellier wierd opgereght / gingh den Oorlogh voor Rochel dapper voort. De Hertogh van Guise, die van 's Koninghs weegen met 70. Scheepen by 't Eyland S. Marten lagh / greep de Vloot der Rochelloisen aen; doch t'sijner schade. De Rochellers waren soo moedigh / datse met hare kleyne Scheepen op de groote Koninghlijcke dorsden los gaen. Na drie dagen quamen beyde Vlooten weer aen den anderen. Doch even ter selver tijd wierd haer toegebraght de Koninghlijcke Vreedens-Verklaringh; en deselve oock van beyde de Parthyen aengenoomen: waer op sy vreedsaem van malkander scheydden / na dat een groot deel Volck was om hals geraeckt. De Prins van Conde was misnoeghd / wijl Koningh Louis met de Hugenooten Vreede had geslooten / sonder hem daer van kennis te geven. Trock derhalven met onwil (echter met sijne Majesteyts verlof) na Italien, om de L. Vrouw van Loretto te besoecken. Want dit Huys was nu niet meer van de Protestantsche Religie.

Onder 't Gevegt der weersijdsche Oorloghsvlooten voor Rochel quam de Vreede-Verklaring by haer aen.

Conde misnoeghd.

Ondertusschen evenwel was bedongen / dat Montauban en Rochel souden blijven Verseeckerings-Steeden voor de Gereformeerde, sonder dat'er yets van sou werden afgebroocken (gelijck aen al d'andere geschiedde) / als alleen de Buytenwercken. In Mompellier (daer de Raed tot noch toe uyt enckele Protestanten had bestaen) souden voortaen twee Burgermeesteren van de Gereformeerde, twee van de Roomsch-Catholijke Religie; d'overige Raedsverwanten half en half sijn. Dus wierden d'Onroomsche van veele Voordelen / oock van hare verseeckerdheyd / beroofd. 't Sou echter noch al wel sijn geweest / indien maer 't Vreedens Edict en 's Koninghs woord ongeschonden ware gebleven. Maer al straks begon 't hier aen te haperen. Hy had die van Mompellier beloofd / dat hy 't daer in geleyde Guarnisoen sou weg nemen / soo haestse de Sterckten / geduerende de Belegeringh gemaeckt / souden hebben afgebroocken. Sy voldeeden 't Accoord binnen ses weken tijds. Doe versoghtense d'uyttoght der Besettingh; doch 't wierd haer geweygerd. Derhalven gavense de hoop gantsch verlooren; wijlse nu al weer sagen / datmen sigh op des Koninghs Woord niet moght vertrouwen. Veel' andere Inbreucken geschiedden al terstond / tot schendingh des Edicts.

Rochel en Montauban souden noch Verseeckerings-Steeden voor de Gereformeerde blijven.

Al terstond breeckt de Koningh sijn Woord tegens die van Mompellier.

De Rochelloisen voeren niet beeter als die van Mompellier. Sy hadden hare Fortificatien gesleght; en versoghten / tot driemalen toe / dat sijne Majesteyt de Sterckten voor hare Stad wou wegh neemen / volgens 't Verdragh. Maer soo verr' was 't van de Belofte te voldoen / datmen in tegendeel deselve daeghlijcks noch meer bevestighde. Ter dier oorsaeck begonden die van Rochel hare Stad en Bolwercken weer te voorsien. Evenwel ruymdense / op des Konings versoeck / of begeerte / aen de Roomsch-Catholijke de S. Margarethen-Kerck in: welcke liever gesien hadden / datmen sulcks had geweygerd / op dat sijne Majesteyt oorsaeck moght neemen / om de Rochelloisen sijne gramschap te doen gevoelen. Doch men kon wel een andere Stock vinden / om den Hond mee te slaen / doemen 't soo wilde. Vermits de Regeeringh van Koningh Louis de XIII. sigh uytstreckt tot verr' na de dood van de volgende Keyser Ferdinand de II., soo sullen wy 't geen verder voorgevallen is van 't jaer 1624. af (want tot dus verr' hebben wy 't hier gebraght) tot op sijn overlijden / verhalen in 't derde Boeck deeses Wercks. Hier echter voortgaen in 't beschrijven eeniger dingen / die sijn persoon afsonderlijck raecken / tot aen sijn eynd toe.

Desgelijks tegens de Rochelloisen.

't Overige der Fransche saecken, als voorgevallen onder Keyser Ferdinand de II., uytgesteld tot 't derde Boeck deeses Werks.

Tot d'onderdruckingh sijner Onroomsche Onderdanen wierd hy insonderheyd aengeset / I. door de Brief van Paus Gregorius de XV., aen hem geschreven; waer in hy God danckt / dat hy sijne Majesteyt had doen aenneemen de Wapenen tot beschermingh der Roomsch-Catholijke Religie; en deselve doen voortsetten door Koninghlijcke Kryggstoerustingen / waerdigh den Alderchristlijksten Koningh. Beloofde hem groot geluck / en dat de Sancten, welcker Eere hy voorstond / hem souden helpen strijden. Dat God de Wateren onder hem tot vaste aerde sou maecken. En besloot: Stort uwen toorn over de Volkeren die God niet gekend hebben, op dat gy in den Hemel mooght verkrijgen de Schatten der Godlijke barmhertigheyd over uwe Majesteyt. Deese Brief was gegeven

Wat Louis heeft aengeset tot d'onderdruckingh sijner Onroomsche Onderdanen.

I. D'ophitsende vleyende en bloedige Brief

gegeven te Romen, uyt S. Maria Maggiore, onder den Ringh des Visschers/ den 10. van Julius Anno 1621.; van welcke eenige opentlijck dit oordeel hebben geveld: Dat de daer in sijnde vleyingen belagchlijck; d'ophitsingen bloedigh, de leugenen verschricklijck sijn. De Bul, welcke hy in even dit jaer door Frankrijk liet verkondigen/ om de Roomsch-Catholijke op te wecken tot de vermoordingh der Onroomsche, seght uytdrucklijck: Dat Koning Louis dien Oorlog voerde *pour exterminer Heretiques & Rebelles*; dat is/ om gantsch uyt te royen de Ketters en Rebellen. Dus ontdeckte hy volmondigh 't geen de Koning en 't Hof noch soghten te bewimpelen.

van Paus *Gregorius* de XV. aen hem.

II. D'aendringingh der Roomschgesinde Eedele; welcke hem maenden op sijnen Eed/ by de Krooningh gedaen; welcke was: 'k Sal ter goeder trouwe mijn uyterste best doen, om uyt mijn Gebied, en de Landen onder mijne gehoorsaemheyd staende, te verdrijven al de geene, welke de Kerck Ketters noemd. Dit geschiedde Anno 1615., in de Vergaderingh der Staten van Frankrijk. Doch doemaels verklaerde sijne Majesteyt/ dat hy in 't doen van dien Eed gantsch niet had verstaen, de Gereformeerde daer onder te sijn begreepen; en gaf'er redenen van. Oock warense door solemneele Edicten gesteld in 't besit van vrye Religions-oeffeningh.

II. D'aendringingh der *Roomsch-Catholijke* Eedele, hem aenmanende op sijnen Kroonings-eed; en sijn antwoord ter dier tijd.

III. De seer grouwlijcke opstoockingen der Geestlijcke. Onder welcke de Monick Dominicus Jesus Maria (van Keyser Ferdinand de II. na de Prager-Slagh met een kostlijcke Kroon van Paerlen/ om deselve aen een Marien-beeld te vereeren/ na Romen; van hier weer door Paus Gregorius na Frankrijk gesonden) Anno 1621., terwijl de Koningh oorloghde tegens sijne Gereformeerde Onderdanen/ hem besywoer in Gods naem/ dat hy de Ketters in sijn Koninghrijck op 't uyterste vervolgen, t'eenemael uytroyen moest, soo lief als hem de saligheyd sijner Ziel was. Des Koninghs Biechtvader en Prediker/ de Jesuit Arnoud, gaf een Boeckje uyt/ genoemd: De Koningh in Bearn; beweerende/ dat sijne Majesteyt niet moest ophouden/ voor dat hy de Religie, welcke hem een walge was/ had verdelghd.

III. D'opstoockingh der *Roomsch-*Geestlijke; met eenige Voorbeelden hier van.

IV. De vrees des Koninghs voor de lagen der Geestlijckheyd/ indien hy d'Onroomsche niet dapper te keer gingh. Want deselve Jesuit Arnoud, na dat hy Koningh Louis, wegens 't beginssel der Vervolgingh/ seer verr' boven sijnen Vader Henrick de IV. had verheven/ gaf niet duysterlijck daer nevens te verstaen: dat de dood deeser Majesteyt was verhaest geworden, om dat hy had geweygerd, dus verr' te koomen. In welcke redenen was ingewickeld een heymlijck dreygement aen Louis, datmen hem dien selven wegh sou doen gaen/ indien hy 't met de Ketters niet reyn af tot den bodem toe maeckte. Gelijck dan oock meer als een en twee deeser onderneemingen tegens hem ontdeckt sijn geworden. Stracks breeder hier van.

IV. Sijne vrees, dat se hem anders sijns Vaders wegh souden doen bewandelen; waer toe de dreygementen, en d'ondernemingen niet ontbraecken.

V. Insight op eygen belangh. Hy reyckhalsde na een volstreckte/ onbepaelde/ eygenwillige Heerschappy. Wist ondertusschen/ dat veele der Groote en Gemeene in 't Koninghrijck/ schoon yverigh Roomsch-Catholijck, dit na alle vermogen souden traghten tegen te gaen/ of te voorkoomen: en vreesde/ datse in sulck een geval d'Onroomsche (ongemeen sterck in Frankrijk) tot haer treckende/ of sy haer toevallende/ hem veel te maghtigh souden sijn. Maer als hy deese t'eenemael had t'onder gebraght/ behoefde hy voor d'andere sigh niet veel te bekommeren; en 't sou hem dan light vallen sijn ooghmerck te bereycken.

V. Insight op eygen belangh; om dies te lighter te mogen geraecken tot sijne beooghde onbepaelde Heerschappy.

De Redenen/ welcke sijne Majesteyt/ nu in daedlijcken Oorlogh tegens sijn' Onroomsche Onderdanen sijnde/ bewoogen/ om soo schielijck met de selve tot een Vreede te treeden/ waren insonderheyd deese. I. Hy wierd gewaer/ dat hy met dit sijn bedryf weynigh Eer' inleyde; sijn Geloof in kleynaghtingh geraeckte: soo dat veele Vorsten en andere/ binnens en buytens Lands begonden te spotten met 't Fransch Spreeckwoord: *La Parole du Roy, la Parole du Dieu*; soo veel als: 't Woord des Koninghs is, of moet sijn/ als 't Woord Gods; en 't selve omkeerden/ of veranderden in dit: 't Woord des Koninghs geld soo veel als den Eed van een Machiavellisch Prins. II. Dat hy hier door sijn Koninghrijck en Inwooners/ oock sijne Schatkist/ van geld ontblotte; en sijn Volck t'eenemael verarmde. III. Dat hem soo gemacklijck niet sou vallen de Hugenoten te verdelgen/ als hy wel in 't eerst sigh had ingebeeld. IV. Dat de Koningh van Spaenje, deese gelegenheyd waerneemende/ hem vast van aghteren begon te besetten; en/ indien 't wat langh duerde/ seer groot voordeel op hem sou bekoomen. V. Dat oock d'opene Deuren sijns Rijcks/ als de Veltolin (waer van hier nae breeder)/ en de Pas nae Duytschland, door d'overweldiging van den Paltz, geslooten wierden/ tot sijn groot nadeel. Waer by dan noch quam/ dat hy/ nu Vreede maeckende met de Hugenoten, een beeter tijd en kans kon waerneemen/ om haere verdelgingh uyt te wercken/ indien 't sijn' aengelegenheyd soo vereyschte.

Redenen, welcke sijne Majesteyt, nu in daedlijcken Oorlogh tegens sijn' *Onroomsche* Onderdanen, bewogen hebben, soo schielijck met haer tot Vreede te treeden.

Ondertusschen wierd een grouwlijck Schelmstuck ontdeckt/ besteld door de Roomsch-Catholijcke Geestlijckheyd/ om de Gereformeerde in Franckrijck aen te wryven de versoeylijcke klad van Koninghs-moordery; en alsoo sijne Majesteyt noch meer aen te hitsen tot haer verderf. De soo genoemde Hugenoten hadden een aensienlijck Persoon afgesonden/ om te klagen over eenige haer van de Roomsch-gesinde gantsch onbillijck-aengedane beleedigingen. Eenen Guillot deed deesen Heer/ genoemd Du Bois, gevangen neemen; hem beschuldigende/ dat hy had gesproocken ten nadeel van de Koninghlijcke Majesteyt. Daer was geen bewijs/ als alleen 't seggen van een eenige valsche Getuyge. Echter wierd hy/ nae een lange Gevanckenis/ veroordeeld in een Boete van anderhalf-honderd guldens/ en gebannen voor drie jaren. Noch geen twee

Grouwlijck schelmstuck aengesteld door beleyd der *Roomsch-Catholijke* Geestlijkheyd.

uyren

FRANKRYCK.

upren tijds was hy los geweest / als d'eerste Beschuldiger Guillot aen Pater Sigueran, des Koninghs Biechtvader / een Brief quam brengen / gebonden / soo hy voorgaf / in 't Bed van Du Bois; aen den selven geschreven / en onderteekend met den naem van la Boche, woonende te Rochel.

om de Hugenoten,

D'Inhoud was: „Dat hy (Du Bois) „kloeckmoedigh sou sijn / in den Koningh „om hals te brengen; wijl al de Religions- „verwanten seer hoogh daer na verlanghden / en met groot ongeduld daer op waghteden. Als 't werck verright was / sou hy een groote toevlught hebben aen den Heer Connestabel. De Som van 6000. Kroonen / door die van Rochel aen hem beloofd / lagh al gereed / &c. Pater Sigueran liep in aller yl met dien Brief nae den Koningh. Waer op Du Bois andermael gevangen / en sijn Proces de Justitie aenbevoolen wierd. D'Aenklager meende hier door (want dit boose stuk was om Du Bois alleen niet bedaght geworden) sijne Majesteyt aen te setten tot een binnigen Oorlogh tegens al de Hugenoten, t'harer gantsche verdelgingh; of 't Volck gaende te maecken tot een algemeene vermoordingh der selve. Doch de Heere onse God schickte 't anders / en braght haer' onschuld aen den dagh.

door een valschlijk verdightte Brief,

schuldigh te stellen aen een voorneemen,

De Reghter (of eenen der Reghters) alhoewel Roomsch-gesind, kreegh / wegens verscheydene omstandigheden / een arghwaen van valschheyd. In eygener persoon gingh hy by al de Schrijvers en Afschrijvers. By seecker Clerck eens Advocaets van Lions ontdeckte hy deselve hand van Schrift. Daer nae besoght hy al de Winckels der Signet-schrijvers; en vond den geenen / die 't Wapen-schild had gestoocken. Vervoeghde sigh in alle Papier-winckelen; en vernam by eenen / dat 't Papier deeses Briefs by hem was gekoght van de gedaghte Clerck. Stracks nam de Reghter hem / nevens de Signet-schrijver en Aenbrenger / in Verseeckeringh. Soo veel vlijt wendde hy aen / dat hy de schuld des Beschuldigers ontdeckte; die terstond om genade bad; belijdende / dat een Gedeputeerde der Geestlyckheyd van Bayes sur Bayes hem tot dit werck had gekoght voor ses-honderd Kroonen. De Koningh van dit alles berigt sijnde / was seer vergramd tegens sijnen Biechtvader / wyl hy hem sulck een valsche saeck / met soo groote ophitsingen tegens de Hugenoten, had aengebragt; te gelijk hem hier door in een grooten anghst gesteld. Hy verontschuldighde sigh wel met sijne goede meeningh; echter wou sijne Majesteyt hem niet meer sien; en terstond moest Pater Sigueran vertrecken. Onderwyl hadden d'Onroomsche God hooghlyck te dancken / dat dit Schelmstuck / door de voorsigtigheyd van een eerlijck Roomsch-Catholijk Reghter / ontdeckt; haer leven daer door van 't verderf bevryd geworden was.

om den Koningh te vermoorden;

en haer alsoo al t'samen in 't verderf te doen vallen.

Doch ontdeckt, door de vlijt van een, selfs *Roomsch-gesind*, Reghter.

Ondertusschen had Koning Louis de Toeleggers / om hem van 't leven te beroven / niet te soecken onder de Hugenoten, maer wel te vinden onder de Roomschgesinde. Anno 1625. wierd de Parochiaen, of Pastoor, van 't Dorp Estrange in Normandyen by 't hoofd gevat / wyl hy had voorgenomen een Aenslagh / tot vermoordingh sijner Majesteyt. Hy beklapte / onder meer andere / oock den Jesuit Pierre Guyot, als kennis hebbende en Belegger van dit verbloeckte Besluyt. Alle wierdense gevangen genomen. De Pastoor binnen Rouan geradbraeckt / andere kreegen de Strop tot vergeldingh. Na een langhduerige Gevanckenis heeftmen de hier aen schuldige Jesuiten na Parijs gevoerd; daer de Justitie niet soo scherp gehandhaeft werd als te Rouan. Doe nu d'andere dood waren / en geen Getuygnis meer tegens haer geven konden / wist Pater Guyot soo veel in te brengen / dat hy by provisie los geraeckte. D'overige bleven noch gevangen.

Grouwlijcken aenslagh der *Jesuiten* en anderer *Roomsch*-Geestlijke,

waer van de *Jesuit P. Pierre Guyot* belegger was,

Korts daer nae wierd 't Hof bekend gemaeckt / dat'er eenen (wiens gedaente haer net wierd beschreeven) binnen Parijs sou komen / om sijne Majesteyt te vermoorden. Heymlijk quam deese persoon in de genoemde Stad. Begaf sigh nae eene der Franciscaner Orders / genoemd Recolletz (Recollecten); en wierd van de Broeders vereerd met 400. Kroonen. Oock was haer belast / hem ter maend van honderd Kroonen te versorgen; vermits hy was een Man van goeden dienst (un homme de Service). Doe hy eens op de Straet was gekomen / wierd hy gekend aen de Tekenen / diemen van hem gegeven had; en aengegreepen. Was een Wael, genoemd Jeronymo Beaufort. Na gedane onderbraging wierd de Jesuit Pierre Guyot weer in de Bastille geset. D'andere Jesuiten voerdemen van Parijs weer te rugg' na Rouan, daerse te vooren hadden geseeten / door uytdrucklijcke ordre des Koninghs; om daer voorts ondersoght en gestraft te werden / na gelegenheyd harer misdaed. Voorts moesten alle Jesuiten sigh van 't Hof wegh packen. Selfs oock 's Koninghs Biechtvader / de Jesuit Arnoud, was genoodsaeckt / wou hy sijn Ampt behouden / een andere Orden aen te neemen.

tegens 't leven van Koningh *Louis.* 1625.

Wederom een andere moord-aenslagh;

al meê door bestel der *Jesuiten.*

Eenige jaren te voren gaf seecker Page (of Edel Knaep) te kennen / t'eenemael vrywilligh / dat hem groote beloften waren gedaen / indien hy sigh onderstond den Koningh te vermoorden / en deese saeck uyt te voeren. Dat hy sigh hier toe had laten verleyden; en alreeds een deel gelds daer op ontfangen. Doch dat sijn Gewisse ontwaeckende / hem had gedwongen / dit voorneemen t'openbaren. Vermits hy selfs d'aenbrenger deeser boosdaed was / heeft sijne Majesteyt hem begenadighd met 't leven: doch sijn' Ouders een Bevel toegesonden / datse deesen haren Soon nae Calais souden schicken / om daer in 't Kasteel bewaerd te werden.

Voorgenomene Koninghs-moord door den Aenneemer selfs vrywillig ontdeckt. 1618.

Noch een ander vreeslijck gevaer dreyghde Koningh Louis, 't welck hy door een sonderlinge bestieringh des Hemels noch ontquam. Terwijl hy nae de Kerck was gereeden / en sijne Caros voor de deur bleef staen / heeft een snooden Booswight / op sulck een

Grouwlijcken Aenslagh, om sijne Majesteyt door een *Petard*,

FRANK-RYCK.

onder aen sijne Caros gehangen; in de lught te doen vliegen; waer door, voor sijn persoon, gemist.

gelegenheyd loerende / onder aen deselve een Moord-Petard gehangen; soodanigh toegeright / datse sou springen op een tijd / als de Koningh / nae 't verrigten des Godsdiensts / weer daer in sou sitten / en nae sijn Hof rijden. Deese Majesteyt bleef / tot sijn geluck / langer in de Kerck als hy oyt gewoon was / wijl hy met een voornaem Heer eenige Gespraecken hield. Ondertusschen gingh de verraderlijcke Petard los / met sulck een geweld / dat Caros en Paerden aen meenighten van stucken in de lught vloogen. Had Louis straks nae 't eyndigen van den Dienst / gelijck hy altijd deed / sigh weer na sijn Pallais begeven / hy sou te gelijck deese doodlijke Lught-reys hebben gedaen.

Noch al een andere t'samensweeringh tegens Louis, en al de Gereformeerde. 1626.

Anno 1626. wierd al weer een nieuw verraed tegens des Koninghs persoon openbaer / aengesteld van verscheydene hooge Hoofden. Sommige der selve geraeckten in gevancknis. Haere belijdenis was: Sy hadden voorgenomen / sigh van den Koning te verseeckeren; en die van de Gereformeerde Religie t'eenemael uyt te royen; wijl sijne Majesteyt / na de getroffene Vreede te Mompellier, de Ketters niet genoegh had vervolghd. De Heer van Rouan had Louis van deese t'samensweeringh gewaerschouwd; doch men wou hem geen geloof geven / wijl hy een Hugenot was. De Graef van Chalais, eenen der t'samengespannene / wierd veroordeeld ter onthoofdingh: maer daer was geenen Beul te vinden; vermits de Vrienden des gedoemden al de Scharpreghters daer ontrent hadden omgekoght / soo datse sigh verborgen hielden. Evenwel deed dit Chalais geen voordeel aen 't leven / maer veroorsaeckte daer tegens hem een harder dood. Eenen der Deelgenooten wierd vergifnis aengebooden / indien hy 't Beulsampt voor dien tijd wou bedienen. Geerne

Aenmerklijckheyd ontrent d'onthoofdingh des Graefs van Chalais, eenen der deelgenooten.

nam hy dit aen / en stelde sigh / om den Graef 't Hoofd af te houwen; doch / wegens sijn' onervarenheyd / soo ongeluckigh voor den veroordeelden / dat hy vijfthien slagen ontfingh / eer de Kop van den Hals af was.

FRANK-RYCK.

De Sorbonne veroordeeld 't Boeck des Jesuits P. Sanctarelli.

Ontrent deselve tijd heeft de Sorbonne te Parijs veroordeeld seecker Boeck van de Jesuit Antonius Sanctarellus, handelende van Ketteryen / Scheuringen / Afval / de Magt des Paus / &c. / als strijdigh met Gods woord / d'Opper-maght der Princen; streckende om d'Onderdanen af te trecken van de gehoorsaemheyd tot haer' Overheden / en aenhitsende tot Vorsten-moordery. 't Is gedruckt te Romen, met Approbatie. De woorden Pauli, 2. Cor. x. 8. De Heere heeft ons maght gegeven tot stightingh, niet tot neerwerpingh, heeft deese Jesuit dus derven veranderen en voorstellen: God heeft ons maght gegeven tot stightingh, en tot afbreekingh.

Sijne vervalschingh van Pauli woorden.

Selfs des Koninghs eygene Moeder en Broeder soecken hem den Scepter t'ontwringen; in een Klooster te steken: en trouw der Hugenoten t'sijnwaerts.

Selfs Maria de Medices, eygene Moeder van Koningh Louis, wierd beschuldighd / een Aenslagh tegens hem gemaeckt te hebben; wel niet tegens sijn leven / maer tegens sijne Kroon; wijl se voornam / hem den Scepter t'ontwringen. Sy / met den Hertogh van Orleans, 's Koninghs Broeder / en de Hertogh van Montmorency (anders een Heer van voortreflijcke gaven; wegens sijne dapperheyd en Hoflijckheyd van elck bemind) verweckten een oproer en oorlogh / tot uytvoeringh haers voorneemens; 't welck was / Louis in een Klooster te steecken; Orleans te doen Kroonen; de Kardinael Richellieu aen kant te helpen. Hadden de Hugenoten (dickmael soo swaerlijck vervolghd) den Koningh hier niet seer getrouw geweest / 't sou gevaerlijck met hem gestaen hebben. In 't volgende derde Boeck breeder hier van. Kortlijck sullen wy hier alleen eenigh bericht geven

FRANKRYCK.

ven van de gedaghte Kardinael Richillieu, vermits hier nae onder de Franſche Geſchiedeniſſen / waer in hy wel de voornaemſte Figuer heeft gemaeckt / dickmael van hem geſproocken ſal moeten werden.

Richellieu heeft de Grond geleght tot d'onbepaelde Heerſchappy,

Nae de dood des Conneſtabels de Luynes, eerſten Koninghlijcken Miniſter, of Hoog-Staets-Dienaer / quam Richellieu tot dit hooge Bewind. Hy was 't / die de grond heeft geleght tot d'onbepaelde / volmaghtige Heerſchappy / welcke de tegenwoordige Louis de XIV., Soon van Louis de XIII., beſit. Door de verdruckingh der Hugenoten ſoght hy dit werck uyt te voeren. Doe Rochel Anno 1628. door uythongering wierd veroverd / was oock de Gereformeerde in Franckrijck glad afgeſneeden de gelegenheyd en maght / om voortaen haer te konnen verdeedigen tegens 't geweld / 't welckmen haer ſou willen aendoen. Door Richellieus beleyd waeren haer by de drie-honderd Kaſteelen en Veſtingen ontnoomen. Daer-en-boven braght hy de Princen des Bloeds en andere groote Heeren tot onderwerpingh; beroofde haer van alle maght; en ontrock haer alle middelen / 't ſy tot opſtand / 't ſy tot verweeringh. Andere der voornaemſte Aenſienlijcke verdemoedighde hy gantſchlijck / of ruymde haer uyt den wegh; ſomtyds om niet ſeer billijcke reedenen. De Parlamenten beroofde hy van al haer' Authoriteit, en ſtelde haer onder de Slaverny des Koninghs. Veele Steeden ontweldighde hy haere Privilegien: de kraghten des Adels heeft hy ontzeenuwd: de Gemeente genoegſaem dienſtbaer gemaeckt: alhoewel ſijnen Naſaet Mazarin, op ſijn Fondament bouwende / tot dit alles noch meer heeft toegebraght.

welcke deſe Louis de XIV. nu oeffend.

Korte aenwijſingh ſijner verrightingen tot dit werck.

Heeft de Grenſen van Frankrijck wijder uytgebreyd, als oyt die van 't oude Gallia waren.

Franckrijck, ſoo langh oneenigh geweeſt in ſigh ſelven / dwongh hy dus tot eenigheyd; en verwijderde / door d'Oorlogh tegens Spaenje en in Duytſchland, de Grenſen deeſes Rijcks ſoodanigh / dat die van 't oude Gallia ſigh noyt ſoo verr' hadden uytgeſtreckt. Door ſijnen raed vermengde Koningh Louis ſigh in de Succeſſions of Erf-volgings-ſtrijd / wegens 't Hertoghdom Mantua, ten voordeel van Carel, Hertogh van Nevers; en braght dus ſijne Wapenen aen geene ſijde der Alpen. Koningh Philips van Spaenje wou deeſe Carel van de Succeſſie uytſluyten / en traghtte nae Caſal; in meeningh / als hy deſe Plaets had veroverd / en Carel gedempt / dat hy dan kans genoegh had / om heerſcher over geheel Italien te werden. Doch de Françoiſen hadden 't geluck / van de Spaenjaerden in haere Trencheën te ſlaen / en deeſe Veſting te behouden. Bedwongen oock den Hertogh van Savoyen, die 't met Spaenje hield; vermitsſe des ſelven Troupen ſloegen by S. Ambroiſe, en 't Land innamen. Eyndlijck quam 't tot een Verdragh; en Hertogh Carel van Nevers wierd beveſtighd in 't Hertoghdom Mantua en Montferrat; door 't Vreedens-Tractaet te Chieraſco. De Hertogh van Savoyen moeſt aen Franckrijck overgeven de Stad Pignerol, Sleutel tot Italien. Dus wierd dit Rijck / door 't beſtier van Richellieu, hoe langer hoe maghtiger en ontſaghlijcker.

De Franſche Wapenen over d'Alpen in Italien gebraght; en groote voordeelen bekomen door ſijn beſtier.

FRANKRYCK.

Bedrijven van Louis, door raed en beſtier van Richellieu, in Duytſchland, tegens 't Huys Ooſtenrijck.

Doe Guſtaef Adoloph, Koning van Sweeden, Anno 1631. de Proteſteerende Vorſten in Duytſchland te hulp quam tegens 't Huys Ooſtenrijk, trad Louis, door raed van Richellieu, met hem in een Verbond; 't welck voor d'Euangeliſche van ſulck een vrught was / dat daer door 50000. Proteſtantſche Kercken behouden bleven. Die in ſijn eygen Rijck d'Onroomſche ſoo ſwaer verdruckte / hield haer in Duytſchland ſtaende / om reedenen van Staet. Maer als nu Guſtaef Adolph gelijck een Blixem door 't gantſche Duytſche Rijck brack / en ſeer groote Veroveringen maeckte / veranderde Louis, door Richellieus beſtel / de ſtreeck van 't Compas, en nam Keur-Trier in ſijne beſchermingh. Wat deel ſommige Franckrijck toeſchrijven in de dood van de geduerigh-Zeegrijcke en alles overwinnende Held Guſtaef Adolph; ſullen wy hier nae hooren. Wederom / als Anno 1634., na de Nordlinger Slagh / en de Praeghſche Vreed' 't Huys Ooſtenrijck weer tot aenſienlijcke kraghten quam; daer tegens de Sweedſche Maght in Duytſchland ſigh ſeer gekrenckt bevond / wou Louis Keyſer Ferdinand weer 't tegengewight houden. Gelijck hy de Sweeden niet te veel meeſter in Duytſchland wou laten werden / ſoo begeerde hy noch Ooſtenrijck daer niet ſonder vyanden te ſien.

Oock omtrent Guſtaef Adolph: en ſijn inſight.

Hy Oorloghd in Duytſchland.

Italien, de Spaenſche Nederlanden, &c.

Ter dier oorſaeck brack hy de Vreede met Spaenje. Sond Krijghsheyren in Duytſchland, Italien, de Spaenſche Nederlanden, en Rouſſillon. Deeſe Armeën kreegen wel ſomtyds gevoellijcke ſtooten / inſonderheyd in de Spaenſche Nederlandſche Provintien, voor Leuven, S. Omer, Diedenhoven, oock voor Fontarabie (Fuenteravia) in Spaenje; echter veroverdenſe / of namen in Franſche beſchermingh / Rouſſillon, Cardagne, Catalonien, en daer in de voornaemſte Stad Barcellona. Oock een gedeelte van Vlaenderen, Artois, Heenegouw, en een ſtuck van 't Graefſchap Hoogh-Burgundien. De Hertoghdommen Lotharingen en Bar; Metz, Sundgauw, Briſack, Perpignan; 't Vorſtendom Monaco; en veele Plaetſen in Piemont, vielen in handen van Louis. De Bundners had hy / korts na 't jaer 1620., al bygeſtaen tegens d'oproerige Veltoliners; en dus verhinderd / dat dit Land niet van Spaenje wierd ingeſlockt. Anno 1636. waren d'Ooſtenrijckſche Overſten Piccolhomini en Gallas wel d'eene in Picardyen, d'andere in Burgundien gevallen; doch hadden weynigh verright.

met verrightingen van groot gewight.

alles door beleyd van Richellieu.

Dus heeft de Kardinael Richellieu, door wiens beleyd dit alles geſchiedde / Koningh Louis ſeer groote / maer 't Koninghrijck ſelfs ſeer ſleghte Dienſten gedaen: hem ongemeen maghtigh gemaeckt / en de grond tot een abſolute Heerſchappy geleght: maer daer door oock ſigh ſelven de haet veeler Grooten / en van een goed deel des Volcks in Frankrijk, op den hals gehaeld. Anno 1641., niet langh voor ſijne dood / dreyghde hem een groot onheyl. De Graef van Soiſſons ver-

Aenſlagen tegens hem te vergeefs.

FRANKRYCK.

verweckte een gevaerlijcke opstand. Daer geschiedde een Slagh tusschen beydersijds Heyren; waer in 't Volck van Soissons wel 't veld behield / doch hy selfs sneuvelde. Syne dood bevestighde d'Authoriteit van Richellieu noch meer; en te gelijck de rust van Frankrijk; alhoewel met berovingh van de Privilegien der Standen / en de Vryheyd der Onderdanen. Soo dat hy is geweest 't dienstighste Werckstuygh des Koninghs / om hem op te bysetelen tot d'eygenwillige heersschingh; maer 't schadelijckste voor de Gemeente / om haer te setten in Slaverny / gelijckse sigh ter deeser tijd bevind; meer als eenige Natie in de Christenheyd.

Was 't Werck-tuygh tot de Slaverny der *Fransche* Natie.

Noch meer Aenslagen tegens hem ontdeckte hy; immers hy gaf sulcks voor; en de daer aen schuldigh gehoudene wierden smaedlijck wegh geruymd. Eenige staen in deese meeningh / dat hy sommige / welcke hy oordeelde / hem in sijne voorneemens nadeeligh te konnen sijn / sleghts een klad aenwreef; en daer op haer na d'andere Weereld deed senden. 't Is waerlijck yet ongemeens / dat deese Richellieu sijn Gesagh heeft weeten staende te houden tegens 't gantsche Koninghlijck Huys / en soo veele maghtige Princen in 't Fransche Rijck. Dat hy oock tot aen 't eynd sijns levens in sijn' authoriteit is gebleven. Echter was 't tijd / dat hy / om niet een sware val te doen / de Weereld Anno 1642. verliet. Dus kanmen seggen / dat de dood sijn tijdlijck geluck volkoomen heeft gemaeckt / wijl hy in sijn' Aghtbaerheyd is gestorven. Anders sou 't hem gantsch qualijck hebben gegaen / vermits sijnen grooten rugg'-houder Koningh Louis korts daer na selfs oock overleed. Had Richellieu hem overleefd / buyten twijffel souden shne vyanden over hem getriumpheert hebben. Ja oock selfs sijne Majesteyt begon hem op 't laetst moede te werden / en een jalousy op te vatten over sijn al te groot en soo wel bevestighd Gesagh.

Wist aen kant te helpen de geene, welcke hem in den wegh waren.

Heeft sijn *authoriteit* ten eynde toe behouden.

De dood heeft sijn geluck op de weereld volkomen gemaeckt.

Hy was genoemd Armandus Johannes de Plessis en Richellieu, Hertogh van Richellieu en Fronsac; Meede-Regent in Franckrijck; Commandeur van d'Ordre des H. Geests; Grootmeester / Hoofd / en Generael-Opsiener der Schipvaert en Koophandel; Gouverneur en Generael-Stadhouder in Kleyn-Bretagne. Niet weynige groote Heeren heeft hy doen onthoofden; verdreven; of op andere wijsen geplaeghd / alsse niet na sijn pijpen wilden danssen; of yets tegens hem aenvingen. Selfs had hy de stoutheyd / van de Groot-Cancellier des Rijcks onvoorsiens te senden in 't Cantoor der Koningin / Gemalin van Koningh Louis; om al hare geheyme Brieven en Schriften te doorsoecken; of hy yets had mogen vinden / 't welck haer had konnen overtuygen van heymlijck t'samenverstand met Spaenje; doch bereyckte hier sijn ooghmerck niet.

Naem en *Titel* van *Richellieu.*

Verder beright

Van een seer groot / doch arghlistigh Vernuf was hy; die sijn verstand niet altijd ten goeden aenleydde. Een doortrapt Staetkundige; wel-ervaren in de Grondregelen van Machiavel: welcke hy oock / wanneer 't hem diende / wist in 't werck te stellen. Didacus Saavedra in Idea Princip. Christiano-polit. houd het als voor een Wonder / dat niet eenigh koud Yser hem 't Hert afstack. Ondertusschen is sijn geluck / reght ingesien / soo groot niet geweest / als Eer en Staetsughtige sigh veellight inbeelden; wijl hy in een geduerige vrees stond / dat een onverwaghtte doodsteeck hem schielijck uyt de weereld sou helpen. Waerom hy oock van de Koningh een eygene Lijfwaght begeerde: welcke hem wierd toegestaen; niet sonder veel gemor der groote Heeren. Ja / korts voor sijne dood eyschte hy van den Koningh / dat / als hy sijne Majesteyt quam besoecken / deese sijne Lijfwaght mee in 't Palays moght koomen / in even soo stercken getal als de Koninghlijcke Guarde was. Buyten eenige aghtingh had hy geleefd / en in een sleght aensien / ter tijd toe dat hy Bisschop van Luxon (Luçon, Lusson), daer na Kardinael der Roomsche Kerck wierd.

van eenige hem aengaende aenmerck-lijckheden.

Stond in een geduerige vrees van een onverwaghte doodsteeck.

Was eerst in een sleght aensien.

Hy is 't / die 't Huys Oostenrijck, in goeden bloey staende / met een swacke Maght heeft aengegreepen / en seer hard gedruckt. Hier toe hield hy sigh in 't eerst aen de Vereenighde Nederlanden, als Bondgenooten van Frankrijk. Pooghde sijne vyanden van alle kanten vyanden te verwecken. Maeckte met Koningh Gustaef Adolph van Sweeden en de Protesteerende Vorsten een Verbond; en verswackte / ja verwon dus de Duytschers door de Duytschers. Hy veroorsaeckte d'afval des Koninghrijcks Portugal van Spaenje; d'Oproer in Catalonien; de Beroerte te Napels. Wist sigh te bedienen van geweld en van list; waer ontrent hy geen geld spaerde. De Verbindnissen der hooge Hoofden in Franckrijck tegens hem wist hy te gebruycken ten voordeel des Koninghs / tot de bekoomingh eener absolute Heerschappy. Deed de voornaemste Heeren 't Hoofd afslaen / of op andere wijsen wegh ruymen. 's Koninghs Broeder / de Hertogh van Orleans, moest buyten 't Rijck omswerven / en eyndlijck te Blois sigh onthouden als een gemeen persoon. Met de Prins van Conde handelde hy na sijnen wil. De Hertogh van Soissons, Prins des Bloeds / moest door een verraderlijke schoot sterven. Duc de Montmorency, Gouverneur in Languedocq, oock van 't Koninghlijck bloed / heeft / alhoewel schuldigh / echter door sijn beleyd onbetaemlijck / sijn Bloedvonnis moeten hooren uytspreecken door sijnen niet wettigen Reghter / 't Parlament te Tholose. De Mareschal de Montluc ontfingh 't sijne te Parijs. De Hertogh van Bouillon, wou hy sijn leven redden / moest sijne Vestingh Sedan en desselfs Souverainiteit overgeven. De Hertogh van Beaufort wierd na Candia gesonden / om daer de dood te vinden. Veel meer andere der Grootste hebben gevoeld / wat Richellieu vermoght / ten koste van haer leven / of van hare Goederen / of met dervingh van haer Vaderland.

Heeft 't Huys *Oostenrijck* seer hard gedruckt.

De *Duytschers* door de *Duytschers* verswackt.

Spaenje veel quaed verweckt.

Alles wat in *Franckrijck* hem in den wegh was, selfs de hooghste Hoofden, wierden door hem na d'andere weereld gesonden.

't Is

FRANKRYCK.

't Is waer / veele van deese waren ingewickeld in Verbindnissen; doch deselve gingen alleen tegens hem / of wierden gemaeckt om sijner handelingen wil; wijlse meenden onverdraeghlijck te sijn / dat sy / de naeste van 't Koninghlijck bloed / of de Grootste in 't Fransche Rijck / 't gantsche bestier moesten sien in handen van deesen Mensch / te vooren van soo een gantsch sleghte Figuer; en datse sigh van hem souden laten vengelen na sijnen wil. In 't vervolgh sal eygentlijcker hier van gesprooken werden.

Oorsaeck der Verbindnissen.

By 't geen hy eenmael had voorgenomen / 't sy dan goed of quaed / bleef hy hardneckigh / en drongh door tot d'uytvoeringh. Onder sijn' aldergewightighste beesigheden deed hy te Parijs speelen een nieuwe / konstrijcke Comedie, genoemd EUROPA: welcke Vorstin van veele / insonderheyd van Iberus, gevrijd wierd; doch door de dapperheyd des Francions verloor hy eyndlijck hare gunst. Deese Comedie is Anno 1643. te Parijs gedruckt. De Hooghduytschers hebbense vertaeld / en uytgegeven onder de Titel van Japeta. Eenige sijner vleyers noemden hem den tweeden Salomon; maer andere Françoisen gaven hem een sleghte lof. Gelijck dan alreeds Anno 1626. eenen / die sigh noemd Remigius du Ferron, sijn leven in 't Latijn heeft beschreven; niet tot sijnen roem. Na sijne dood sijn meenighten van Pasquillen tegens hem uytgekoomen. In tegendeel wierd hem te Parijs een praghtigh Grafschrift gemaeckt; en hy daer in voorgesteld als den beroemdsten onder de voornaemste Françoisen; de geluckighste onder alle oyt levende sterflijcke.

Hardneckigheyd in sijne voorneemens.

Doet te Parijs speelen de Comedie van Europa.

Werd van deele gepreesen; van die gelasterd.

Hy was gebooren Anno 1585. binnen de Stad Parijs, uyt 't Eedele Geslaght der Plessis. Sijnen Broeder Henrick, Marquis de Richellieu, volghde den Oorlogh / en sou daer in tot hooge Ampten sijn opgereesen / doch sneuvelde in een Duel tegens den Marquis de Termines. Armandus trock na Romen; daer de Paus hem toestond 't Bisdom van Lusson, schoon maer 23. jaren oud; doch hy gaf sigh voor ouder uyt; van welck bedrogh hy na sijn Inwyingh vergifnis versoght / en verkreegh. Sijne middelen waren geringh. Quam aen 't Hof te Parijs Soght sigh te dringen in de gunst van de Marquis d'Ancre; die hem oock bevoorderde tot 't Groot-Aelmoessenierschap van Koningin Anna, Gemalin van Louis. Vervolgens wierd hy Secretarius van Staet / door gunst van de Koninginne Regente Maria de Medices, en de Marquis d'Ancre, dien hy / om sijn fortuyn te maecken / in alles behaegde. Maer als nu d'Ancre aen kant was geholpen / viel oock de Bischop in d'ongenade des Koninghs. Niemand trock sigh nu sijner aen: derhalven besloot hy / selfs voor sijne Majesteyt te verschijnen / om te sien / of hy sijn Secretarisschap sou mogen behouden; en quam by hem / soo als hy op de Treck-tafel speelde; doch moest hooren: Wel Lusson, eyndlijck ben ick eens geraeckt buyten uwe Dwinghlandy. Bischop Armandus wou sigh verontschuldigen; doch Louis voer voort: Ga heenen, begeef u van hier. Ondertusschen bleef hy in de gunst van de Koninginne Moeder; en de Koningh veroorlofde hem / noch in den Raed te mogen verschijnen; doch 't Secretarisschap van Staet was hem afgenoomen / en aen Villeroy gegeven. De Cancellier Luynes echter / van wien wy stracks sullen spreecken / quam uyt te wercken / dat hy uyt 't Rijck wierd gebannen. Evenwel wist hy 't / door sijne listige vonden / soo te bestellen / dat hy / na verloop van eenige tijd / weer aen 't Hof wierd geroepen; en door allerley loosheden sigh in 's Koninghs gunst drongh; ja oock hem selven by sijne Majesteyt noodsaecklijck maeckte.

Sijn Geboortejaer en Geslaght.

Werd Bischop van Lusson; doch bedrieghd de Paus hier in.

Door d'Ancre en Maria de Medices Groot-Aelmoessenier der Koningin Anna geworden.

Secretarius van Staet.

Geraeckt na de dood van d'Ancre in 's Koninghs ongenade.

FRANKRYCK.

Werd gebannen.

Weer in 's Konings gunst.

Door sterck aenhouden van Maria de Medices verkreegh hy van de Paus de Kardinaels-hoed / als de Kardinael de Retz korts te vooren was gestorven. 't Bestier van alles braght hy in sijne handen. Doe schupte hy uyt al wat hem in den wegh was: vergaf d'Officien aen sulcke als hem behaeghden; maeckte sigh dus een grooten aenhangh / en veele vrienden; soo van de geene / welcke hy alreeds met Ampten had voorsien / als van die noch hare bevoorderingh van hem verwaghteden. Met de Koningin Regente, wien hy sijne verheffingh had te dancken / geraeckte hy een en andermael in onlust; doch hier van staet ons in 't vervolgh te handelen; gelijck oock van sijne dood / welcke viel op den 4. December Anno 1642., in 't 58. jaer sijns ouderdoms. Door sijn overlijden heeft de Kroon Franckrijck jaerlijcks geprofiteert 4. Millioenen Francken, welcke hy aenleydde tot beschermingh sijner Hoogheyd. Had hy langer geleefd / misschien sou 't hem gegaen hebben (indien niet arger) als sijnen Voorsaet in deese hooge Bedieningh / Carel Albert de Luynes; van wien wy hier yets sullen seggen.

Kardinael.

Brenghd 't bestier van alles in sijne handen.

Sijne dood profiteert de Kroon jaerlijcks vier Millioenen.

Hy was gebooren te Mornas (Mournas), een kleyn Steedje in 't Noorderdeel ten Westen van 't Graefschap Venaissin, aen de Rhosne, half-weegen tusschen Montlimar en Avignon, ten Noord-Westen van Oranje. Onder de Regeeringh van Koningh Henrick de Groote wierd hy Edelknaep (Page) van desselven Soon de Dauphin Louis; die / na sijns Vaders vermoordingh Koningh geworden / van hem sijnen Valckenier maeckte. Anno 1617., na de rampsalige ombrengingh van de Marquis d'Ancre, quam hy in desselven plaets. Wierd verheven ten Hertogh: Meede-Regent des Koninghrijcks; Connestabel, of Groot-Mareschal, naest den Koningh de hooghste Staet in 't Rijck / soo veel den Oorloghshandel belanghd; alhoewel dit Ampt niet altijd aen 't Hof in wesen is. Want van Anno 1567. tot op Koningh Henrick de IV. is in Franckrijck geenen Connestabel geweest. Oock heeft Louis de XIV. deese hooge Eerestand weer vernietighd.

Aenmerklijk Geval.

des sonderlingen opganghs

Deese Luynes was de voornaemste oorsaeck / dat de Jesuiten in Franckrijck wierd ver-

van Carel Albert de

FRANKRYCK.

Luynes, geweesene *Page* van den *Dauphin Louis*; en onder deesen, als Koningh, opgereesen tot de hooghste Staet; Voorsaet van *Richellieu*.

vergund / hare Collegien weer te mogen openen. Niemand mocht sijne Majesteyt spreken / sonder sijn voorweeten en bewilliging. Alles wierd door hem en sijnen Broeder verright: alles draeyde op harer beyder duymen. Hy kreegh ten Gemalin de Dochter des Hertoghs van Montbaison, eenen uyt de voornaemste Geslaghten van Bretagne. Sijnen jonghsten Broeder bequam ten Houwlijck Branthe, Erf-dochter van Luxemburgh; en de middelste Broeder de Dochter van de Mareschal Cadnet. In weynigh tijds wierdense boven maten rijck. Hare verheffingh veroorsaeckte haer veele Benijders en Vyanden. Leelijcke Pasquillen tegens haer wierden onder 't volck gestroyd; insonderheyd tegens den Hertogh van Luynes. Buyten twijffel was'er wat meer als de waerheyd in voorgesteld. Dus was deesen Hertogh van kleyn seer groot geworden. Maer hy / die by sijn leven alles besat / heeft / als hy Anno 1621. overleed / niet soo veel nagelaten / dat hy kon begraven werden. Sijne Vrienden moesten 't geld daer toe uytschieten. Van al den seer praghtigen Huysraed / met welcke hy had gepraeld / was niet een eenigh Laecken overgebleven / om 't Lijck in te winden. Alles was geplonderd / tot de laetste Lap toe. Tot soo verr' gingh de versmadingh sijns persoons / dat de Lacquayen op sijne Doodkist / daer hy in lagh / met Dobbelsteenen speelden. Soo gaet het dickmael / dat de geene / welcke by haer leven byna geafgoddeert / na hare dood ten uytersten veraght / en hare Namen op 't schendighst gehoond werden. In 't vervolgh sullen ons hier van noch al meer Voorbeelden voorkoomen.

Doe hy stierf, was 'er niet een Laecken om 't Lijck in te winden; en de *Lacqueyen* speelden met Dobbelsteenen op sijne Doodkist. 1621.

Baron van *Lus* door *Duc de Guise* in een *Duel* doorstoocken:

Beklaeghlijck was 't onheyl / 't welck Anno 1613. 't Huys van Lux (Lus) trof. De Baron van Lus, geweesene Lieutenant by den Hertogh van Biron in Bourgonje, had (gelijck verhaeld werd) beroemender wijs sigh laten hooren / dat hy de dood des ouden Hertoghs van Guise wel had konnen verhinderen / indien hy gewild had. Dit quam den doemaligen Hertogh van Guise ter ooren; derhalven hy de gemelde Baron tot een Duel uytdaeghde; en met de tweede steeck hem de dood toebraght. Vier maenden daer na sond de jonge Baron van Lus, om sijns Vaders dood te wreecken / dien van Guise een Cartel toe / hem met seer hoflijcke woorden uytdagende tot een Twee-gevecht. Guise verscheen; en hem wierd door de Baron een wonde toegevoeghd; waer tegens de Hertogh hem doorstack. Dus quamen beyde Vader en Soon hier rampsaligh om 't leven.

daer na oock sijnen Soon, die sijns Vaders dood soght te wreecken. 1613.

Dood van Koningh *Louis* de XIII.;

Den 14. der Maend May Anno 1643. was de dagh des doods van Louis de XIII., Koningh van Franckrijck en Navarre; als sijne Moeder Maria de Medices Anno 1642. in ballinghschap / in een arme ellendige staet / te Keulen; de Kardinael Richellieu (die / na verbroockene vriendschap / haer / en sy hem geduerigh soo gantsch vyandigh was geweest) korts na haer / den Koningh na d'eeuwigheyd waren voorgegaen. Dus haest volghden deese drie groote Personagien malkander in 't Graf. Louis was onder een Aerdbevingh Anno 1601. ter Weereld gekoomen / in de Maend September; derhalven de Françoisen wat groots van hem verwaghteden: te meer / om dat hy / als sijnen Vader Koningh Henrick de IV. hem / noch geen vijf jaren oud / eens toonde de Kroon / welcke hy op sijn Hoofd had / vraeghde: Waer is d'andere? Doe hy / ontrent in den selven ouderdom / sijns Vaders Dienaren de Honden sagh eeten geven / seyde hy: Ach, had ick honderd-duysend Solda-

onder een Aerdbevingh ter weereld gekomen; en voorspellingh daer uyt.

Eenige sijner Kinderlijcke woorden van de Hovelingen in aght genoomen;

ten

FRANKRYCK.

ten van sulk een aert, als dese Beesten, 'k wou'er de geheele weereld mee veroveren. Gevraegd waerom / gaf hy tot antwoord: Daerom, wijl deese Honden, schoonmen haer slaet, niet willen wijcken, voor datse verslonden hebben alles wat ontrent haer leght. Den 15. Julius Anno 1605., als hy noch geen vier jaren telde / verlustighde hy sigh in den Hof met Speelen. Doe hy nu geweldigh sweette / wou sijnen Hofmeester hem afdroogen. Hy wou 't niet lijden. Eenen der Eedele seyde: Hy moest syn Hoofd laten suyveren / of 't sou hem qualijck bekoomen. Waer op de jonge Louis liet hooren: Als wy in den Oorlogh sullen sweeten, wie sal ons dan afdroogen. Vorstlijcke Kinderen hebben dit voor uyt / dat hare kinderlijcke woorden in aght genoomen / en dickmael voor wat bysonders / of voor yets van voorbeteeckeningh / gehouden werden.

en daer uyt wat groots van hem vermoed.

Hy wierd bygenoemd Justus, of de Reghtvaerdige. Echter heeft hy dien Naem niet altijd met de daed voldaen: noch in sijne gevoerde Oorlogen tegens den Keyser en Spaenje, soeckende 't geen 't sijne niet was: noch tegens sijn' Onderdanen in 't gemeen / haer berovende van hare Voorreghten / en traghtende haer van vrye Lieden tot Slaven te maecken; waer ontrent veel sware ongereghtigheden tegens particuliere Heeren en persoonen wierden gepleeghd: noch tegens sijne Gereformeerde Ondersaten in 't bysonder / ontrent welcke hy noch woord noch belofte hield: in tegendeel haer seer swaer verdruckte; de Roomschgesinde en sijne Soldaten toeliet / tegens haer te plegen d'ongehoordste afgrijslijckheden: daer hy haer nochtans had danck te weeten / dat hy de Kroon op 't hoofd had behouden / en niet in een Klooster was gestoocken / of een Moord-mes in 't Hert had geboeld. Welcke oorsaecken hem voornamentlijck tot deese harde vervolgingh en ongereghtigheyd bewoogen / hebben wy hier boven aengeweesen.

Sijnen Bynaem Justus, of de Reghtvaerdige,

heeft hy niet altijd met de daed voldaen.

Anno 1620. deed hy door sijn geheel Koninghrijck Edicten uytgaen tegens 't Vloecken / Sweeren / lasteren des Godlijcken Naems / der Gezeegende Moeder-Maegd / en aller Heyligen. Die d'eerstemael aen soodanigh een misdaed wierd schuldigh bevonden / sou verbeurd hebben vijftigh; voor de tweedemael honderd Kroonen; en een aghtdagige Gevancknis: voor de derdemael twee-honderd Kroonen / en een Gevancknis van een maend. Maer daer na weer sigh daer aen schuldigh maeckende / aen 't Lijf gestraft werden / na 't goeddunken des Reghters.

Geeft scharpe Edicten uyt tegens 't Vloecken en Sweeren.

't Koninghlijck Emblema, of Sinnebeeld / van deese Louis was / een sittende Justitie, met een Balans van gelijckwighige Schalen in de hand; en daer boven deese woorden: *Ut grates tollatque prematque*; soo veel als: Om Volckeren te doen rijsen en dalen. In de Musijck was hy seer wel ervaren. Heeft oock selfs eenige Stucken gecomponeert.

Sijn Sinnebeeld.

Sijne Gemalin was Anna Maria Mauritia, Infante van Spaenje, oudste Dochter van Koningh Philips de III., gebooren den 23. September Anno 1601.; 't selve jaer / en deselve maend der geboorte van Louis. Den 20. November Anno 1615. wierd de Bruyloft met groote praght te Bourdeaux gehouden; en ter selver tyd d'oudste Suster van Louis, genoemd Elisabeth, of Isabella, na Spaenje begeleyd / om te syn de Gemalin van Philippus Dominicus Victor, doemaels Prins / naderhand Koningh van Spaenje.

Sijne Gemalin 23. jaren langh onvrughtbaer.

Deese Anna Maria bleef drie-en-twintigh jaren langh onvrughtbaer; doe braghtse / tot verwonderingh / en met wonderlijcke gedaghten van veele / Anno 1638. ter weereld den nu regeerenden Koningh Louis de XIV.: en noch Anno 1640. Philips, Hertogh van Orleans. Deesen Louis gafmen den bynaem van Deodatus, of van God gegeven.

Kinderen, van deselve noch gebaerd.

De Maend September heeft yet aenmercklijks ontrent de geboorte van Louis de XIII., Louis de XIV., en hare Gemalinnen. Louis de XIII. wierd gebooren den 27. September Anno 1601.; gedoopt den 12. September 1606. Sijne Gemalin Anna Maria Mauritia gebooren den 22. September Anno 1601. Louis de XIV. gebooren den 5. September Anno 1638. Sijne Gemalin Maria Theresia den 20. September, oock Anno 1638. Philips, Hertogh van Orleans, Broeder van Louis, den 12. September Anno 1640. Beyde / Louis de XIII. en XIV. hebben Dochters van Spaenje tot Gemalinnen gehad; beyde sy en hare Gemalinnen waren even oud doese in Houwlijck traden. Beyde hebbense geoorloghd tegens haren Schoon-vader en Schoon-broeder / d'een na d'ander.

Aenmerklijckheyd van de Maend September, in hem, sijne Soonen, en Gemalinnen.

Over de Koninghrijcken Engelland en Schotland, nu onder een Hoofd gekoomen / en t'samen Groot-Britannien genoemd / regeerde noch JACOB, diens Naems d'I. in Engelland, de VI. in Schotland, tot in 't jaer 1625. In 't voorgaende Boeck hebben wy van hem gehandeld. Eenige daer voorby gegane / en onder Keyser Matthias, oock voorts tot aen sijne dood toe voorgevallene dingen moeten wy hier nu plaets geven. Hoe hy sigh droegh in de sack sijns Schoonsoons / Paltzgraef-Keurvorst Frederick, sullen wy eygentlijcker in 't volgende Boeck hooren. Van 't gesoghte Houwlijck tusschen sijnen Soon Carel en de Dochter van Spaenje; sijn insight daer ontrent / en de misluckingh / is in 't Eerste Boeck wel yets gelijck als ter loops geseght; doch daer ontrent sijn soo veel' aenmercklijckheden voorgevallen / dat wy niet konnen laten / den Leeser een naerder berigt daer van te geven.

Koningen van Engelland en Schotland, of Groot-Britannien.

Jacob de VI. in Schotland, d'I. in Engelland, regeerd noch.

Over deese voorgenoomene Echtsverbindnis ontstond een grooten onwil tusschen Koningh Jacob en sijn Parlament Anno 1621. 't Huys der Gemeente, anders 't Lager-huys des Parlaments, had deselve gantsch ongeerne gesien; wijlse oordeelden / dat dit Houwlijck ontwijffelbaer sou strecken tot seer groot gevaer voor de Protestantsche Religie. In tegendeel drevense seer hard / dat hy den Paltz, tegens den Keyser en Koningh van

Naerder bericht van Jacobs voorgenoomen Houwlijk tusschen sijnen Soon Carel en de Dochter van Spaenje; in

ENGELLAND.

weerwil van sijn Parlament.

Spaenje, sou te hulp koomen; waer toese hem alle bystand en geldmiddelen aenboden. Met 't eerste wou de Koningh hardneckigh doordringen: 't ander dorfde hy niet wagen/ wegens sijne hem aengebooren blooheyd. Meende oock/ de herstellingh sijns Schoonsoons wel sonder Oorlogh/ door middel van 't eerste/ te sullen uytwercken.

Om Spaenje te behagen, vergunde hy de Roomschgesinde in Engelland de vrye Religions-oeffening.

De Graef van Oxford, een voornaem Lid des Parlaments, deed hy te Londen in Gevanckenis werpen/ wijl hy de vermaeghschappingh met Spaenje op 't ernstighste had afgeraden. In tegendeel/ om den Spaenjaerd, tot bevorderingh deeses Wercks/ te mogen behagen/ nam hy de Roomschgesinde Onderdanen in sijne bysondere beschermingh; haer toelatende de Mis, en andere Godsdienstige oeffeningen/ na de wijs der Roomsche Kerck. Alle ondersoeck/ Geldstraffen/ &c. schafte hy af. Dit verklaerde hy in sijn Parlament; en te gelijck/ dat hy sijnen Soon wou doen Houwlijcken aen Maria, Suster van Philips de IV., Koningh van Spaenje (Philips de III., haren Vader/ was korts te vooren overleeden): dat hy oock de Hollanders wou beoorlogen/ wijlse eenige sijner Scheepen hadden derven aentasten.

Laet de gedaghte sijnen Soon Prins Carel

Stracks daer na liet hy sijnen Soon Carel, Prins van Wallis, Erfgenaem der Kroon Groot-Britannien, na Spaenje trecken/ tot volvoeringh van dit werck. Tot sijne Begeleyders had hy verordonneert de Hertogh van Buckingham, en de Baronnet François Kottington: met bevel/ datse op seekere bestemde tijd by een komen; alles op 't hooghste geheym houden; selfs oock van hare Vrouwen geen afscheyd neemen souden/ op dat alles dies te beeter bedeckt moght blijven.

in 't geheym en vermomd na Spaenje trecken;

Deese sijn met de Prins/ in een onbekend/ sleght Gewaed uyt Londen vertrocken/ Anno 1623.; te Dovers gekoomen; van daer na Calais overgevaren. Ondertusschen wierden d'Engelsche Zeehavenen drie dagen langh geslooten gehouden. Men seght/ dat Prins Carel sigh op deese Reys deed noemen Thom Smith; de Hertog van Buckingham, John Smith. Voorname Engelsche getuygen/ dat deese Toght van Carel bedaght was; en Jacob niet als na langh aenhouden bewoogen wierd/ deselve toe te staen.

om daer 't Houwlijk met de Spaensche Infante te voltrecken.

1623.

Te Post reed de Prins met sijn Geselschap na Parijs, daer hy niet langer dan anderhalve dagh stil bleef/ om de Koning en Koningin te sien; doch sonder sig aen yemand te kennen te geven. Doe reysde hy weer voort. Arme lieden/ welcke onderwegen hem om een Aelmoes aenspraken/ gaf hy elck een Dubbloen. In de Herbergen betaelde hy al mee met Dubbloenen. 't Selve deeden sijne Reys-genooten. Wierden derhalven voor groote Heeren aengesien/ doch sonder te weeten welcke. Eyndlijck quam Carel te Madrit in Spaenje aen: daer de Koningh hem genoegsaeme Eer betoonde; oock aen eenige Heeren sijns Hofs bevel gaf/ om met hem van 't versoghte Houwlijck te handelen; sonder dat het hem evenwel ernst was.

ENGELLAND.

Swarigheyd, hoe men 't met den Paus sou maecken.

De grootste swarigheyd scheen hier in te bestaen/ dat Paus Gregorius de XV. den Spaenschen Koningh had opgeleght/ geen Echts-verbindenis/ te sluyten/ voor dat eerst de Koningh van Engelland door sijn geheele Koninghrijck de Roomsch-Catholijcke volle vryheyd van Religions-oeffeningh sou hebben vergund; en dan noch andere dingen/ welcke wy stracks sullen verhalen.

Beloften, Koningh Jacob en den Prins van Wallis afgeeyscht, aengaende de Religie.

Koningh Philips, Broeder van Princes Maria, aen wien nu/ nae sijns Vaders dood/ 't gantsche beleyd deeses handels stond/ vraeghde sijne Theologanten, hoe hy in dit stuck sijn Gewisse best sou konnen bevryden/ en gerust stellen? Haer' antwoord was: De Prins van Wallis, en sijnen Vader Koningh Jacob, moesten met Eede beloven/ datse de gemelde voorwaerden souden vervullen. Daer nae sou d'ondertrouw tusschen dien Prins en d'Infante mogen geschieden: doch de volbrengingh des Houwlijcks uytgesteld werden tot in May Anno 1624., om ondertusschen te sien/ of soo wel de Koningh als de Prins den wil des Paus souden volbrengen.

Handschrift, van Carel aen Koningh Philips gegeven.

't Uytstel viel Carel alderbeswaerlijkst; doch Koningh Philips deed hem belofte/ te sullen maecken/ dat de tyd sou verkort werden. Daer op gaf de Prins een handschrift/ dat hy noyt tegens de gedaghte Conditien sou handelen/ of gedoogen gehandeld te werden. Schreef oock een Brief aen Paus Gregorius, tot antwoord op den sijnen aen hem/ gantsch onbetaemlijck voor een Vorst/ die by de sijne voor een Protestant wou gehouden sijn.

Koningh Jacob is hier seer inschickend, en toegevend.

Als nu den Eed/ welcke Koningh Jacob sou doen/ van hem en de Spaensche Ambassadeur te Londen ingesteld wierd/ verhief sigh een nieuwe swarigheyd/ wijl Jacob in deselve den Paus niet wou geven de Titel van Alderheylighsten; vermits sulcks t'eenemael liep tegens sijne Religie; oock niet kon geschieden sonder sijn uyterste smaed en nadeel.

Eed van hem gedaen.

Als echter de Spaensche Gesant in dien handel niet verder wou voortgaen/ voor dat hy hier in sou hebben bewilligd/ soo kon Jacob noch dus veel in-schicken. En daer op geschiedde d'Eed/ met voorleesingh der Houwlijcks-voorwaerden: onder welcke 't XVI. Artijkel aldus luydde:

Inhoud van eenige Artijkelen der opgestelde Houwlijcks-voorwaerden, tot 't hooghste voordeel der Roomschgesinde, en nadeel der Protestantsche Religie.

„De Kinderen/ welke „uyt dit Houwlijck mogten geteeld werden/ „souden in Religions-saecken niet moogen „werden gedwongen. De Wetten/ tegens „de Roomsch-Catholijcke gemaeckt/ sou„den haer niet aengaen; noch oock haer tot „nadeel gedijen/ indien eenige Catholijck „waren/ en bleven. Daer-en-boven souden„se dienshalven niet verliesen haer Reght „tot de Kroon/ en d'Erflycke Successie. „XXI. De Soonen en Dochteren uyt dit „Houwlijck souden by haere Moeder d'In„fante blijven/ ten minsten tot datse thien „jaren oud waren. XXIV. Alles wat afge„handeld was/ sou den Paus werden ge„openbaerd/ op dat hy sulcks approbeerde, „en den Apostolischen Zeegen daer over uyt„sprack. Voorts waren'er noch eenige andere voor de Protestantsche Godsdienst ge-

„daer-

ENGELLAND.

baerlijcke Artijckelen; als/ dat al de Wetten/ gemaeckt tegens de Roomsch-Catholijcke, souden werden afgeschaft; geen nieuwe ingevoerd; de Religions-oeffening haer vry gesteld/ &c.

Van veele, selfs in openbare Schriften, niet weynigh geheeckeld.

Deesen Eed/ en de Houwlijks-voorwaerden/ sijn niet weynige heeckelingen onderworpen geweest. Veele riepen/ jae schreven: Men sagh nu wel/ wat de Religie by de Groote gold/ als eygen' Aengelegenheyd sigh op deed. Dat deesen geheelen handel was een verbreeckingh van de voornaemste Wetten des Koninghrycks. Dat hier door de Kroon wierd open gesteld voor een Paepsch Koningh. Datmen niet anders als soodanigh eenen te verwaghten had/ wijl de Koninghlijcke Kinderen/ ten minsten tot haere thien jaren toe/ van een Spaensch-Paepsche Moeder/ en haere steeds by haer sijnde Geestlijcke/ souden opgevoed/ en haer een blinde/ vinnige haet tegens d'Onroomsche ingestampt werden. Dat de Paus wel haest een volkomene Maght in dit Rijck sou krijgen. Datmen met Spaenje sou aenspannen tot verdruckingh/ indien niet verdelgingh/ van andere Protestantsche Staten/ &c. Alderslimst was de Brief van Prins Carel aen den Paus/ sigh aen hem onderwerpende; rondlijck genoegh ('t sy dan waerlijk of geveynsd) sigh Roomsch-Catholijck, en vyand van Protestantsche Religie verklarende; met toeseggingh/ van 't Pausdom in Engelland te sullen invoeren na sijn uyterste vermogen. D'ontdeckingh hier van heeft naderhand niet weynigh toegebraght tot sijnen rampsaligen ondergangh. Deesen schandlijcken Brief van eenen/ die in sijn Rijck voor een Protestant wou doorgaen/ kan den Leeser vinden in L. v. Aitzema Saecken van Staet en Oorlogh, eerste Deel fol. 240., nevens de Brief van Paus Gregorius aen hem; en een andere Vertalingh deeser Brieven/ doch van even den selven inhoud/ in 't Hof-tooneel van Jacob en Carel d'I., uyt 't Engelsch overgeset. Of in 't Fransch by J. P. d'Auxerre in Histoire de France, lib. 5.

Wat Engelland hier uyt stond te verwaghten.

De Brief van Prins Carel aen den Paus heeft naderhand niet weynigh toegebraght tot sijnen rampsaligen ondergangh.

Blijdschap der Roomschgesinde:

Wegens deese Handelingh waeren de Roomsch-Catholijcke in Engelland bovenmaten seer verheughd; de Protestanten daer tegens ten hooghsten bedroefd. D'eene niet alleen om datse vryheyd van Religie bequamen; maer oock/ om datse hoop hadden/ hier door wel haest alleen meester in Engelland te sullen sijn. D'andere/ om datse dit gevaer voor haer hier uyt te gemoet saegen. Stracks daer nae wierden thien Engelsche Scheepen afgevaerdighd/ om de Bruyd uyt Spaenje te gaen halen. In deselve bevonden sigh over de 900. Engelsche Roomsch-gesinden, op 't heerlijckste toegerust. Terwijl nu die van deese Religie met de hooghste blijdschap/ d'Onroomsche met de grootste treurigheyd de voortgangh deeses Houwlijcks buyten twijffel stelden/ is echter eyndlijck alles te niet gelopen. De saeck wierd te Romen en in Spaenje seer langhsaem voortgeset; 't sy om noch al meer voordeelen te bedingen/ wijl Koningh Jacob en sijnen Soon

doch verydelde haest, wijl 't Houwlijck met Engelland Koningh Philips van Spaenje geen ernst was.

Prins Carel soo hittigh nae dit Houwlijck waren; 't sy om dat Koning Philips niet vermoght in deese Echt te bewilligen/ wijl sijnen Vader Philips de III. in sijn Testament d'Infante sijne Dochter had beloofd aen de Soon des Roomschen Keysers; oock Philips de IV. en de Spaensche Raed doen sweeren/ dit te sullen volvoeren: alhoewel de Paus/ indien haer anders 't Houwlijck met Engelland ernst waere geweest/ haer lightlijck van dien Eed had konnen ontslaen. Oock is dese Maria geworden de Gemalin van des gedaghten Keysers Ferdinandi Soon.

D'Infante was door Koningh Philips de III aen de Soon des Roomschen Keysers al verloofd.

Wijlmen dan sagh/ dat in Spaenje alles op de lange banck wierd geschoven/ soo begon Prins Carel, op bevel sijns Vaders/ sig te bereyden/ om weer nae huys te trecken: doch eerst wierd tusschen hem en de Koningh van Spaenje besproocken/ dat 't Houwlijck sou volvoerd werden thien dagen nae de bekoomene Pauslijcke Dispensatie. De Graef van Bristol bleef te Madrit, met volle Magt van de Prins/ om de Bruyd in sijne placts te trouwen. Die daer op uyt Spaenje vertrock; nae dat hy hier had vereerd aen de Spaensche Koningh een Degen met Diamanten/ waerdigh 16000. Ducaten: Aen de Koningin een driehoeckige Diamantsteen/ met een Parel/ geschat op 24000. Ducaten. Dan noch een Oor-cierssel met twee Paerlen van 12000. Ducaten. Aen d'Infant Carel, 's Koninghs Broeder/ een Ringh met een Diamant van 500. Ducaten. D'andere Broeder/ Kardinael/ een Kruys van Diamanten/ gesteld op 8000. Ducaten. Aen d'Infante Maria, als sijne Bruyd/ een Keten van 260. groote Paerlen/ gewaerdeerd op 20000. Ducaten. Noch een Kleynood van Diamanten/ op 8000. Ducaten. Twee Oor-cieraden/ 't eene van Diamanten/ 't andere van Paerlen/ soo groot als oyt gesien sijn/ op 20000. Ducaten. De Kamerlingen des Koninghs Diamant-ringen van 600. tot 1000. Ducaten yeder. Den Graef van Olivares een Diamant met een hangende Parel van 6000. Ducaten. Sijne Gemalin een Juweel van 3000. Ducaten. Den Hertogh van Infantado een Ringh van 5000. Ducaten. Voorts noch eenige andere Groote/ yeder een Ringh van 3000. Ducaten/ t'samen geschat op 5. Tonnen Gouds.

Prins Carel vertreckt weer na Engelland; doch liet Bristol in Madrit, om de Princes in sijnen naem te trouwen.

Vereeringen van Carel gedaen aen den Koningh van Spaenje, desselven Broederen; d'Infante sijne Bruyd; en verscheydene Groote.

Soo haest Prins Carel weer in Engelland was gekomen/ wierd de Graef van Bristol (in Spaenje gebleven) door Koningh Jacob (vermoedlijck bemerckende/ dat Spaenje op bedrogh uyt was) bevolen/ de Paltzische Landen/ en de Keurvorstlijcke Waerdigheyd voor Keurvorst Frederick, sijnen Schoonsoon/ weer t'eysschen van Koningh Philips. Indien de Hertogh van Bayeren (nu met de Keur begiftighd in plaets van Paltz), of de Keyser/ hier in swarigheyd maeckten/ soo sou de Spaensche Majesteyt sijne Wapenen by die van Engelland voegen/ om door 't Swaerd te halen 't geen men door Beeden niet verwerven kon. Hier op gaf Philips aen Bristol tot antwoord: Hy sou hem sijne meeningh over dit stuck met d'eerste gelegenheyd bekend

Deesen Houwlijcks-handel, waer van de voleindiging gantsch gewis wierd gehouden,

Plotslijck den bodem ingeslagen.

ENGELLAND.

bekend maecken. Ondertusschen verbood hy hem / by d'Infante gehoor te versoecken / of haer eenige Brieven over te leveren. Desgelijcks beval hy / datmen haer voortaen niet meer Princes van Wallis sou noemen. Dus wierd desen Houwlijcks-handel onverwaght den bodem ingeslagen.

Veelerley verschillende Redenvoeringen, ontstaen

Dit veroorsaeckte veelerley verschillende Redenvoeringen. De Spaensch-gesinde seyden: 't Was tegens alle reeden / datmen nieuwe Eysschen deed van de herstellingh des Keurvorstlijcken Paltz; waer van / soo langh Prins Carel sigh in Spaenje had bevonden / niet de minste meldingh was gedaen. D'Engelsche braghten hier tegens in: Of dit schoon soo waere / echter moestmen 't niet ongerijmd oordeelen / wijl den Koningh van Engelland door dien van Spaenje altijd gewisse hoop was gegeven / van de gedagte herstellingh; sonder welcke hy tot dien Houwlijcks-handel niet sou getreeden hebben. Derhalven kon deesen eysch / geduerigh van Koningh Jacob beooghd / en daer ontrent (alhoewel bedrieghlijck / gelijck nu bleeck) met hoop gevoed / niet voor yet nieuws / maer alleenlijck voor een vernieuwde Aendringing gehouden werden.

over de vernietigingh deses Houwlijcks.

De vrye toelatingh des *Roomschen* Godsdiensts in Engelland

Ondertusschen had de toelatingh van de vrye oeffening des Roomschen Godsdiensts in Engelland al terstond een seer jammerlijcken aenvang genomen. Als op den 25. October deeses jaers 1623. te Londen in 't Huys

des Spaenschen Ambassadeurs, 's avonds tusschen vier en vijf uyren / een Predicatie wierd gedaen door de Jesuit P. Druery, waer by sig ontrent 400. Roomsch-Catholijcken bevonden / . is de Kamer / sijnde een Galery / drie Verdiepingen hoogh / plotslijck ter neergestort (gelijck oock de haer vergunde Vryheyd plotslijck in duygen viel); waer door over de t'negentigh persoonen jammerlijck wierden verplettered. De Jesuit viel met sijnen Predickstoel van boven neer; soodanigh verseerd aen Hoofd / Rugg' / en Lendenen / dat hy noch dien eygenen avond ten thien uyren stierf. De vermorselingh der Ligchamen / hier dus gesneuveld / was van een afgrijslijcker aenschouwing / als de dood selfs: insonderheyd / wijl soodaenigh een stanck daer op volgde / dat d'Ambassadeur gedwongen was / een andere Wooningh te gaen soecken.

neem.l een afgrijslijcke jammerlijcken aenvangh.

De Leeser kan dit tegenwoordige verhael vergelijken met 't geen wy in 't eerste Boek hier van geseght hebben.

Hoe wy deese onderhandelingh tusschen Engelland en Spaenje in 't voorgaende eerste Boeck hebben voorgesteld uyt voorname Engelsche en andere Schrijvers; oock uyt 't verhael van Buckingham, hier over in 't Parlament gedaen / kan de Leeser daer / onder de Geschiedenissen van Engelland, naesien. Dit tegenwoordige hebben wy by een gebraght uyt L. v. Aitzema Saecken van Staet en Oorlogh eerste Deel in fol. J.P. Abelini Theatr. Europ. Tom. 1. Thomaso Galesini Hist. d'Europ. P. Krambii Descript. Angl. &c. Eenige twijffelen / of 't met den Eed / die Koningh Jacob aen den Spaenschen Ambassadeur deed / wel soo breed is geweest / als van sommige werd gesteld. Ondertusschen is dit waeraghtigh / dat hy sigh vry diep met Spaenje inliet / om dit Houwlijck te bevoorderen. Waer toe men meend / dat deese Redenen hem bewoogen hebben. I. Om hier door sijnen Schoonsoon Paltzgraef-Keurvorst Frederick, geweesene Koningh van Boheemen, in den Paltz hersteld te sien. II. Om de Puritainen (dus noemdmen de suyverder Gereformeerde in Engelland, niet alleen ten onderscheyd van de Bischoplijcke, maer insonderheyd om haer te smaedigen) verdriet te veroorsaecken / door de Roomsch-gesinde soo veel Religions-vryheyd in te ruymen: gelijck hy dan / wijl hy een hevige vyandschap tegens

Redenen, welcke Koningh *Jacob* bewoogen souden hebben, om met Koningh

ENGELLAND.

tegens haer had opgebat / om datse hem / doe hy noch maer Koningh van Schotland was / niet in alles nae sijnen wil hadden laeten te werck gaen / wel meer dingen verrigte / enckelijck t'haren spijt. III. Om / met Spaenje gesterckt sijnde / en Spaenje stercken-de / de Vereenighde Nederlanders gesamentlijck op 't lijf te vallen. Hoe ongenegen hy de Staten der Vereenighde Provintien was / en waerom / hebben wy voor deesen getoond; en stracks sal hier van noch yets meer volgen. IV. Vermits hy soo jalours over sijn' Authoriteit was / en sijn Gesagh ten hoog-sten top soght op te vyselen / soo houden 't sommige daer voor / dat hy door dit nauw Verbond met Spaenje, en deeses Koninghs hulp / wel gesoght moght hebben / tot een absolute heerschappy te geraecken / en d'authoriteit der Parlamenten in te binden / of wel deselve gantsch te vernietigen.

Philips van Spaenje sulck een nauw verbond aen te gaen.

Redenen, welcke hem in tegendeel

Dat hy in tegendeel 't meergedagte Houwlijck soo schielijck af-brack / daer van stellen eenige d'oorsaeck te sijn / om dat hy bemerkte / van Spaenje om den Thuyn geleyd en bedrogen te werden; als die hem hier door soght op te houden / ter tijd toe / dat hy den Paltz geheel onder sijn geweld had gebraght. Andere / dat hy / in sigh selven gaende / van sijn Gewisse wierd overtuyghd / in dit werck te verr' gestapt te sijn / tot groote beswaeringh van sijn Gemoed; gevaer en nadeel der Religie, welcke hy hield voor de waeraghtige; die hy oock soo treflijck met mond en pen tot noch toe tegens de Roomsche Kerck had verdeedighd. Gelijck hy sigh dan oock wel waghtte / in den stracks hier nae begonnenen nieuwen Houwlijcks-handel tusschen sijnen Soon Carel en de Princes van Franckrijck, de Roomsch-gesinde in sijn Rijck soo veel bryheyd toe te staen; alhoewel hy in andere dingen wat te wijd gingh in deese saeck.

souden hebben veroorsaeckt,

Noch andere / dat hy / van natueren vreesaghtigh sijnde / en bemerckende den onwil des geheelen Volckx (behalven die van de Roomsche Kerck); 't misnoegen des Parlaments van 't Huys der Gemeente, beyde over dit Spaensch Houwlijck / en over de Voorwaerden / bekommerd was voor een algemeenen oproer tegens hem en sijnen Soon; in welcken men haer beyde had mogen verwerpen; daer tegens sijne Dochter Elisabeth, geweesene Koningin van Boheemen, bekend voor yverigh Protestantsch-gesind, en van de Gemeente seer bemind / op den Throon stellen.

ENGELLAND.

deesen Houwlijcks-handel af te breken.

Eer wy voortgaen / moeten wy hier yet aenmercklijcks invoegen / voorgevallen terwijl Prins Carel sigh noch aen 't Spaensche Hof onthield. In des Koninghs Philippi en sijne tegenwoordigheyd wierd een Satyrische Comedie gespeeld; voorbedaghtlijck aengesteld om de Protestantsche Religie te beschimpen / en Carel van deselve afkeerigh te maecken / of anders te bespotten. Men braght op 't Tooneel twee als doodlijck-sieke persoonen. D'eene noemde sigh een Protestant; d'andere een Roomsch-Catholijck. De laetstgenoemde ontfingh / na gedane Biecht / d'Absolutie, en de Sacramenten der Roomsche Kerck: kuste seer devoot een Crucifix: sprack sijne Gebeeden tot Maria en andere Heylige. Kortlijck / droegh sigh in alles als een reghtschapen Roomschgesinde. D'andere / als een Gereformeerd Ketter / wou van deese dingen niet hooren spreken; maer verwierpse als Afgodisch / en scholdse voor enckele Menschen-vonden / buyten en tegens Gods woord ingevoerd. Deese Protestant stierf eerst. Daer op verscheenen eenige gemaeckte Duyvelen / die hem opnamen / en na de Hel voerden / sonder dat dien Ketter yets quaeds bejegende.

Satyrische Comedie, gespeeld voor Koningh *Philips* en Prins *Carel*,

enckelijck aengesteld tot een smaedlijcke beschimping der *Protestantsche Religie*.

ENGEL-LAND.

Korts daer nae gaf de Roomsch-Catholijk oock de Geest (te weeten / by verbeeldingh). Flucks quamen Engelen / om hem na den Hemel te brengen. Maer alsse nu t'samen na de hooghte souden opstygen / brack de nagebootste Hemel; soo ongeluckigh voor deesen saligen / of liever rampsaligen Catholijk, dat hy deerlijck op 't Tooneel neerploste / en jammerlijck 't eene been brack. Koningh Philips wierd over 't ongeval van deesen Mensch seer treurigh: doch de jonge Prins Carel, die nevens hem sat / begon hertigh te lagchen. Hoe dus mijn Broeder, brack de Spaensche Majesteyt hier op los / is dit een saeck, om daer over blijdschap te toonen? Waer op d'Engelsche Prins liet hooren: Geenssins lagch ick, om 't onheyl, dien ellendigen bejegend; maer my schoot yets in den sin, waer over ick mijn lagchen niet kon bedwingen. Als nu Philips versoght te weeten / wat dit was? soo vervolghde Carel: 'k Sagh, dat uwe Duyvelen den Protestantschen Ketter beeter hebben bewaerd, als uwe Engelen den Roomsch-Catholijck. Dien is niet 't minste leed weervaren; maer deesen heeft dus ellendigh sijn been gebroocken. De Koningh en de daer tegenwoordigh sijnde Roomschgesinde Heeren moesten deese woorden wel voor volgeestigh erkennen / maer in hare herten mishaeghdense haer niet weynigh. De Jesuit P. Cornelius Hazart in sijne Kercklijke Historie van Engelland fol. 407. noemd dit een schendlijcke Fabel van de Calvinist Jacob van Oord in sijne Stuarts ongeluckige Heerschappy. Doch van Oord heeft dit Geval niet verdight. Verscheydene Engelsche Schrijvers getuygen 't uyt den mond der geene / die by Prins Carel waren / en alles gesien hebben. Buckingham heeft het aen veele verhaeld: Prins Carel selfs aen sijnen Vader Koningh Jacob, in de tegenwoordigheyd veeler Heeren. De gissingen / welcke P. Hazart bybrenghd / om dit onwaerschijnlijck te maecken / sijn van gantsch geen gewight: doch wy willen ons niet ophouden / om deselve / en de nietigheyd / te vertoonen.

Onverwaght onheyl, daer uyt ontstaen.

Vernuftigaerdige Reden van Prins *Carel* hier op.

Aenmerckingh op den *Jesuit P. Cornelius Hazart.*

Doe de Prins van Wallis uyt Spaenje weer in Engelland was gekoomen / en de Houwlijcks-handel sulck een stoot had gekreegen / hield Koningh Jacob met sommige Krijghservaerne en Parlaments-Heeren dickmael Beraedslagingen / hoemen sijnen Schoonsoon Frederick weer tot sijn Vaderlijck Erf den Paltz sou mogen helpen. Ten dien eynde beschreef hy een Parlament tegens Februarius Anno 1624. Deed eenige groote en kleyne Oorloghs-scheepen toerusten. Sond Ambassadeurs na Franckrijck, Deenemarken, Italien, Savoyen, &c., om de Verbonden weer te vernieuwen. De Graef van Oxford, die nu twee jaren langh te Londen in den Towr had geseeten / wyl hy sigh ernstig had gesteld tegens 't Spaensch Houwlijck / settede hy in Vryheyd / en alle voorige Waerdigheyd. Geduerende de dickmael-gedagte Echts-Tractaten tusschen den Prins van Wallis en de Spaensche Infante Maria, hadden veele Jesuiten, oock allerley andere Roomsche Ordens-persoonen / sigh in Engelland, Schotland en Yrland neergelaten; traghtende na al haer vermoogen / d'Onroomsche van hare Religie afvalligh te maecken. Oock was 't niet buyten waerschijnlijckheyd / dat deese / die voorheenen dickmael Lagen tegen des Konings leven hadden gesmeed / nu dit Verbond met Spaenje, waer op sy sulcke hooge gedaghten hadden gebouwd / te niet was geloopen / weer andere moghten aenvangen. Ter dier oorsaeck liet Koningh Jacob een Bevel uytgaen / dat alle soodanige Geestlijcke binnen veertigh dagen tijds sijne Koninghrijcken souden ruymen / op straf der hooghste ongenade. In sonderheyd wierd hy tot deesen ernst bewoogen / door de vrees voor eenigen Moordaenslagh: en dan / om dat d'Onroomsche Leerraren en Gemeenten in soo veele Landen der Roomsch-Catholijken, selfs in sulcke / daerse de Religions-vryheyd, uyt kragt der Rijcks-Vreede / moesten genieten / op 't ongenadighste wierden gehandeld.

Koningh *Jacob* beroept een *Parlament*,

en schijnd nu tot den Oorlogh te willen treeden, om sijnen Schoonsoon te herstellen.

Jesuiten en andere *Roomsche* Ordens-persoonen geboodden, uyt *Engelland*, *Schotland* en *Yrland* te vertrecken.

Den 29. Februarius Anno 1624. was 't beschrevene Parlament vergaderd. D'Inhoud van Koningh Jacobs Voordragh was: Hy had een geruyme tijd in onderhandelingh gestaen / tot bevorderingh van de welvaert sijns Soons Caroli. Hem / nevens den Hertogh van Buckingham, ten dien eynde na Spaenje gesonden. Als hy nu meende / de saeck tot een goed eynd te sijn gebraght / had hy / sijnen Soon in Spaenje koomende / bevonden / datse soo na was / als of'er noch noyt yets in gedaen ware geweest. Hy bemerckte oock / dat sijn' Onderdanen waren twijffelaghtigh geworden over sijn Geloof / door sijn stilswijgen / en toelatingh van de Pauslijke Religie in Engelland; van welcke hy voor God en sijn' Engelen betuyghde / dat hy deselve in woorden / gedagten en hert altijd voor een grouwel had gehouden. Dit voordeel sou sijnen Soon van sijne gedane Reys genieten / dat hy met eygener oogen had gesien de nietigheyd en dwaesheyd der Paepsche Godsdienst; waer van hy voorheenen maer alleen had hooren spreecken. D'oorsaeck / waerom hy in soo een langhduerige onderhandelingh met Spaenje had gestaen / was geweest / om te weegh te brengen een vreedsame vereenigingh onder de Christen Vorsten; en dat hy sijne Kinderen weer moght sien in 't besit van haer Eygendom. Al de Bysonderheden sijner Handelingen sou sijnen Secretarius haer overleveren. Hy bemoeyde sigh / een goeden Hovenier te sijn / die 't onkruyd uytroyd / op dat 't goede Zaed dies te beeter moght opwassen. Seer veel was'er hem aen geleegen / dat hy wegh nam alles wat haer eenigen twijffel moght veroorsaecken. Hy begeerde haren goeden raed en hulp in de saecken des Koninghrijcks / en de welvaert sijner Kinderen. Ondertusschen moestense bedencken / dat langh uytstel in deesen handel niet dienstigh was.

't *Parlament* koomd te *Londen* by een.

Kort begrijp van den inhoud des Koninghlijcken Voordraghs, aen de *Parlaments-Heeren* gedaen.

't Parlament, voor heenen niet sonder oorsaeckt

Der selver-

ENGEL-LAND.

faeck t'onbreeden/ en nu kans ſiende/ om haer Reght ſtaende te houden / verſoght / dat ſijne Majeſteyt ſigh op de volgende Artijkelen geliefde te verklaren. I. Dat elck deeſer Vergaderingh ſijn gevoelen ſonder eenige ſchroom ſou mogen voorſtellen. II. Een vrye toetred en gehoor / wanneer 't van nooden ſou ſijn / hem te ſpreecken. III. Verſeeckeringh / indien ſommige yets moghten oordelen en ſtemmen 't geen niet ſmaecklijck moght vallen / datſe daer over met geen Gevanckniſſen of andere ongelegenheden ſouden beſwaerd werden / gelijck den Graef van Oxford was bejegend. IV. De beſlootene Mandaten tegens de Roomſchgeſinde en andere Vreede-hatende Lieden tot de daed te brengen. V. Voltreckingh van 't geen 't Parlament voor twee jaren op 't papier had gebraght / en ſijne Majeſteyt overgeleverd. Indien de Koningh haer hier in vergenoegingh gaf / ſoo moght hy ſeeckerlijck vertrouwen / datſe ſigh ſoodanigh ſouden verklaren op ſijnen gedanen Voordragh / dat hy en ſijne Kinderen oorſaeck ſouden hebben / om ſigh te vreeden te houden.

tegen-verſoecken aen den Koningh, om van hem toegeſtaen te werden.

Soo fier Koningh Jacob was / als hy meende dat het met hem wel ſtond / en hy nergens voor te vreeſen had / ſoo toegevend was hy / wanneer hy ſigh in eenige verlegenheyd bevond. Door 't geſoghte Houwlijck met Spaenje had hy veel geld verquiſt / en nu ander van nooden. Even daer door had hy miſnoegen by 't Parlament en 't gantſche Volck verweckt. Vreeſde / dat hem hier uyt yet quaeds ſou mogen ontſtaen. Bewillighde derhalven in al deeſe verſoecken / welcker eenige hy anders met een grauw afgeweſen ſou hebben: en liet daer op Buckingham een opentlijck berigt doen van alles wat ſigh ontrent de Houwlijcks-onderhandelingh met Spaenje had toegedragen. Buyten twijffel evenwel wierd 't aenſtootlijckſte verſweegen / of wat beglimpt. Wy ſullen 'er den korten inhoud van voorſtellen / om met 't geen wy voor deeſen hier van verhaeld hebben te konnen vergeleecken werden.

Waer in hy bewilighd: want ſoo fier hy was als 't met hem wel ſtond, ſoo toegevend was hy, wanneer hy ſigh in verlegenheyd ſagh.

De Herſtellingh van de Paltz was 't Huys Ooſtenrijck noyt ernſt geweeſt. In de Handelingh te Bruſſel had d'Aerts-Hertogin Iſabella Clara Eugenia d'Engelſche Gedeputeerde wijs gemaeckt / datſe magt had / Krijgsvolck aen te neemen / en weer af te dancken. Hier door was Koningh Jacob bewoogen geworden / om Manſveld met ſijn Heyr uyt den Paltz te rugg' te roepen (t'ſijner plaets vreeder hier van): doch alsmen nu by Iſabella aenhield / om de vervullingh harer beloften / gaffe tot antwoord / geen magt te hebben tot afdanckingh der Soldaten / maer datſe deeſe laſt uyt Spaenje moeſt verwaghten. Waer op dan de Koningh van Engelland den Courier Porter na Madrit had geſonden / om een ronde antwoord af te halen / aengaende 't Houwlijck / en den Keurvorſtlijcken Paltz. Doe nu Porter daer was aengekoomen / had Digby (voorheenen van ſijne Majeſteyt om deſelve ſaeck derwaerts afgevaerdighd) hem met vergeefſche hoop opgehouden. Derhalven Porter, om de ware grond te mogen weeten / ſigh had vervoeghd by den Graef van Olivares: die hem onbewimpeld ſeyde / dat 't Houwlijck / en de weer-inruymingh van de Paltz, noch ſeer wijd by Spaenje te ſoecken was. Lord Digby ſiende / dat Porter met deeſe antwoord weer wou vertrecken / had geſeght / dat hy ſelfs met Olivares wou gaen ſpreecken. Die tegens Porter moeylijck was geworden; wijl hy ſijn aen hem gegeven beſcheyd Digby had ontdeckt; en weygerde / yets van deeſe ſaeck meer te ſeggen. Evenwel had Digby den Koningh van Groot-Britannien altijd hoop gemaeckt / dat hy 't een en 't ander ſou verkrijgen. Waer op dan de Prins van Wallis ſigh in eygener perſoon na Spaenje had begeven.

Doet door den Hertogh van *Buckingham* 't *Parlament* berighten van 't geen ſigh ontrent de meergedaghte Houwlijcks-handel in *Spaenje* had toegedragen,

terwijl Prins *Carel* ſigh te *Madrit* bevond:

Sijn' aenkoomſt (vervolghde Buckingham) was daer onverwaght. 't Houwlijck wierd in 't begin gantſch afgeſlagen / ten ware hy ſigh tot de Roomſch-Catholijcke Religie wou bekeeren. Oock wierd hem aengeſeght / dat Spaenje geen Commiſſariſſen wou ſtellen / om van d'Echtverbindnis / te handelen / voor na een Maend. Als Prins Carel daer op te kennen gaf / dat hy dan weer nae Engelland wou trecken / wierden hem ſchoone Beloften gedaen / en hoop gegeven van een Pauſlyke diſpenſatie over dit Houwlijck te ſullen bekoomen: waer toe de Spaenſche Geeſtlijckheyd niet kon of wou verſtaen / ten waere Prins Carel ſigh wou laeten bekeeren. Ondertuſſchen had Lord Digby hem ſoecken te bepraten / dat hy (ten minſten in ſchijn) Roomſch-geſind ſou werden; 't welck hy rondlijck af-ſloegh: en op nieuws voornam te vertrecken: doch doe wierd hem noch grooter hoop gegeven. Eyndlijck was de Bul der Pauſlijcke Vergunningh gekomen; doch ſoo vol voorwaerden / dat de Prins van Wallis deſelve afſloegh / en op reys wou. Daer op bedagtenſe een andere vond; dat eenige gevolmagtighden ſouden handelen / van weegen de Koningh van Spaenje over de Recuſanten, of Papiſten, in Engelland met Koningh Jacob ſelfs. Doe nu deſelve derwaers waren geſonden / gavenſe uytdrucklijck te kennen / niet te twijffelen / of 't ſou daer tot een oproer uytbarſten. Boden daer op den Prins een Krijghsheyr aen / om de Weerſpannelingen te dempen. Als dit oock niet wou aengaen / wildenſe een nieuwe Pauſlijcke Vergunningh: doch de Prins begeerde niet te waghten / tot dat deſelve aenquam; maer had ſigh / nae aen Digby Bevelen gelaten te hebben / Zeewaerts begeven. Ten beſluyt ſeyde hy: dat Vorſt Carel in al de tijd / die hy te Madrit was geweeſt / niet meer als eenmael was verwaerdigt geworden / d'Infante te mogen ſpreecken; en dat noch met bepalingh van 't geen hy ſeggen / en niet daer buyten gaen moght.

van welck Vertoogh des Hertoghs den korten Inhoud hier werd voorgeſteld.

De Spaenſche Geſant te Londen nam vry qualijck / dat Buckingham deeſe dingen ſoo opentlijck in 't volle Parlament had voorgeſteld. 't Welck hier op beſloot: I. Datmen

Beſluyt des *Parlaments.*

van

ENGEL-LAND.

van 't Houwlijck met de Spaensche Infante Maria nopt meer gewagh sou maken. II. De Paltzgraef door geweld weer in sijn Vaderlycke Erf-landen herstellen; sonder meer vergeefsche tijd te verquisten met Gesantschappen en Onderhandelingen. III. Spaenje voor vyand verklaren. Oock beloofden se / jaerlijcks tot deesen Oorlogh te sullen opbrengen thien Millioenen. Eevenwel kon de Koningh swaerlijck besluyten / om 't Swaerd in de hand te neemen. Hier na deed hy in 't Parlament een Verklaringh van sijnen Godsdienst (waer ontrent hy by veele in arghwaen was gekoomen / wegens de gunsten aen de Roomsch-Catholijcken in Engelland betoond / en sijne gesoghte nauwe verbintnis met Spaenje; waer by hy soo veel had ingewilligd) / om 't selve gerust te stellen. Wat voor een Religie hy had (seyde hy) / getuygden sijn' uytgegevene Boecken; sijnen Wandel / sijne Belydenis. Indien hy oyt daer van afweeck / soo wenschte hy / dat sulcks in een Marmorsteen uytgehouwen / en deselve / tot sijn' eeuwige smaed / in 't openbaer ten toon gesteld moght werden. Hy betuyghde voor God / dat sijn Hert gelijck als gebloed had / wanneer hy soo veel hoorde spreecken van de toeneemingh des Pausdoms. 't Was hem geweest als Doornen in sijn' oogen / en prickelen in sijne syde. Hy wou Papen en Jesuiten binnen een seeckere tijd 't Koninghrijck doen ruymen / &c.

Betuygingen des Koninghs in dit Parlament, belangende sijne Religie; waer ontrent hy by veele in quaed vermoeden was geraeckt.

Hier op heeftmen oock de Roomsch-gesinde in Engelland ontwapend; by welcke veele verborgene Geweeren wierden gevonden: voorts door nieuwe Bevel-brieven de Jesuiten en Roomsch-Geestlycke uyt Engelland gebannen. Ondertusschen had den Spaenschen Ambassadeur te Londen alle listen aengewend / om tusschen den Koningh en 't Parlament Tweedraght te zaeyen. Seyde tot sijne Majesteyt / dat hy noch 't Parlament, noch sijnen Soon Carel, noch den Hertogh van Buckingham veel had te vertrouwen (van den laetstgenoemden kon 't / in eenigh opsight / wel waer sijn geweest); wylse onder malkander hadden besclooten / indien hy sigh niet in alles den wil van 't Parlament onderwierp / datmen hem de Kroon ontneemen / en deselve op sijns Soons hoofd setten sou. De breegaghtige Jacob dit gelovende / wierd seer verschrickt. Over 't middaghmael sat hy gantsch swaermoedigh / en borst uyt in veele sughten. Prins Carel en Buckingham hier van berigt geworden / verboegden sigh voor des Koninghs Caros, soo als hy wou uytrijden; en versoghten te weeten / wat de Spaensche Ambassadeur hem had aengedragen? Hy verhaelde alles met weenende oogen; en besloot: Mijn Soon! mijn Soon! Sy beyde onkenden 't; en de Prins liet hooren: Syne Majesteyt sou de saeck reght ondersoecken; en dan of hem / of den Spaenschen Ambassadeur, die van beyden valsch bevonden wierd; 't hoofd doen af-slaen. Echter kon dit sijne Majesteyt noch niet gerust stellen; maer geduerigh wierd hy swaermoediger.

De Roomsch-gesinde ontwapend.

De Spaensche Ambassadeur te Londen blaeft Koningh Jacob in een valsche arghwaen, tegens 't Parlament, sijnen Soon Carel, en Buckingham.

Steld hem hier door in een swaren anghst.

ENGEL-LAND.

'
't Parlament deese saeck van Prins Carel en Buckingham verstaen hebbende / liet Koning Jacob weeten: Hy sou vlytige naborsschingh laten doen op deese boose beschuldigingh. De Gesant deesen ernst verneemende / wou sigh terstond wegh packen; doch wierd noch in Arrest genoomen. Hy soght sigh hier uyt t'ontwickelen / met te seggen / dat het een misverstand was; en dat de Koningh sijne reedenen niet reght had opgevat: doch sijne snoodheyd bleeck nu syne Majesteyt klaer genoegh.

't Snood bedrogh noch ontdeckt.

Hoe de Brabandsche Jesuit P. Hazart de voorgemelde Echtshandel en d'aenklevende dingen voorsteld / kanmen sien in sijne Kerckelijcke Historie van Engelland (sijnde 't derde Deel sijner Historie van de geheele Weereld, gedruckt t'Antwerpen Anno 1669. in vier Stucken) fol. 405. en de volgende. Wijl sijn Werck hier in niet veeler handen is / soo sal 't den Leeser niet onvermaecklijck vallen / hem een weynigh te hooren discoureeren. „Men heeft in den Koningh Jacobus voor de „oogh konnen sien dat het waeraghtigh is „'t geene den Wijsen-man seght Pro. 21. Het „herte des Koninghs is in de hand Gods. Hy „buyghd het tot al dat hy wil. Want naer „soo strenge vervolgingen ende duystere „tempeesten die soo veele jaren over de Ca-„tholijken waren gesackt / is ten laetsten „gelijck als een heldere Sonne verscheenen „over heel Engelland door de goed-jonstig-„heyd die Jacobus aen de voorseyde Catho-„lijken betoonde. De oorsaecken hier van „en sijn eygentlijck niet bekend; 't sy dat hy „dit deede uyt sijne goede natuerlycke in-„borst / 't sy om eenige ongevallen die hem „over waren gekoomen / 't sy om het Houw-„lijck 't welck hy voor hadde te maecken tus-„schen sijnen Soon Carel Prince van Wallis, „ende de Infante van Spaenje. 't Is ge-„beurd / dat hy op seeckeren dagh was uyt-„gereeden ter Jaght / ende willende met „sijn Paerd een kleyn Water-beecxken pas-„seeren, schoot het Paerd in eenen Put / en-„de samen den Koningh voor-over van „'t peerd met het hoofd onder 't water / soo „datmen van hem niets en kost sien als een „sijnder voeten / by den welcken een van sij-„ne Edellieden hem uyttrock ende het leven „bewaerde. Weynigh tijds daer naer staen-„de voor 't vyer om sigh te wermen / krijghd „eene swijmelinge ende valt aghter over „in 't vyer / brandende sijne Kleederen / doch „het lichaem wierd ongehinderd daer uyt-„geholpen: of dit de oorsaecke van sijne „goed-jonstigheyd tot de Catholijken ge-„weest sy (alsoo hy misschien in deese onge-„vallen de hand Gods herkende) en wil ick „niet seggen / maer dat is gewis dat hy korts „daer naer volle vryheyd aen de Catholijken „gegeven heeft. Want op den 11. dagh van „Ooghstmaend des jaers 1621. heeft hy ope-„ne Brieven gesonden aen alle de Reghters „van Engelland, met de welcke hy hun be-„last de Catholijken die in verscheyden Ker-„kers gebangen saten / op hunne vrye voe-„ten te stellen ende dat met ten eersten en son-

„der

Hoe de Brabandsche Jesuit Pater C. Hazart in 't derde Deel sijner Kerckelijcke Historie van de geheele Weereld de Houwlijcks-handel van Prins Carel met d'Infante van Spaenje,

ENGELLAND.

„der uytstel: hier op wierden alle de Kerckers van Engelland geopend aen alle Geestlijcke / Religieuse, ende weereldsche persoonen / die daer saten ter oorsaecke van de Religie, sommige vijfthien / sommige twaelf of thien jaren tusschen ongelooflijcke miserien; waer over alle de Engelschen namelijck de Ketters maghtigh verbaesd stonden. Tusschen dit hadde de vragie van sijnen Soon Carel Prince van Wallis, met de Infante van Spaegnien al eenigen tijd door Gesanten geduerd / maer beviel seer qualijck aen de Ketters van Engelland, vreesende namelijck dat door dit Houwlijck de Catholijke Religie gantschelijck soude hersteld werden / waer van sy nu alreede eenige beginselen sagen. Sy deeden dan hun uyterste beste om Koningh Jacobus van dit voorneemen te trecken / ende den Prince van Wallis afkeerigh te maecken om noyt dit Houwlijck toe te staen / 't welck (soo sy voorgaven) schadelijck sou weesen aen den Staet ende de Religie van Engelland. Dit vertoonden sy oock in volle Parlament aen den Koning / hem aenwijsende verscheydene andere Princessen / met de welcke sijnen Soon kost trouwen. De Hollanders (N. B.) op den anderen kant soghten dit meede uyt 't hoofd van den Koningh te steecken / offerende aen sijnen Soon het Gouvernement van alle hunne Vereenighde Nederlanden, en andere verscheydene uytsteeckentheden. [Oordeel / Leeser, van sulcke Schrijvers]. Maer Jacobus verstoorde sigh hier over tegen de Staten sijns Rijcks / hun dreygende met Kerckers en andere Straffen / en seggende / dat eenen Koningh van geene arger conditie en was als sijne Ondersaten / de welcke hunne Kinders ten Houwlijcke besteden aen de geene die 't hun beliefde / en dat hy het selve sou doen.

en de Religions-vryheyd, van Koningh Jacob

aen de Roomsch-Catholijcke

in Engelland vergund,

heeft voorgesteld,

Dus gaet hy voort. Verhaeld des Princen Reys na Spaenje. D'Artijkelen der Houwlijcks-voorwaerden; d'afbreeckingh deeses Houwlijcks / &c. / na sijne gewoonte; alles ten voordeel der Roomschgesinde, en tot lof van Spaenje; 't andere swijghd hy. Eyndlijck volghd de dood van Koningh Jacob, waer by hy deese woorden gebruyckt: „Nu gekomen sijnde op 't leste / heeft hy by hem doen roepen sijnen eenigen Soone Carel den Prince van Walles, aen den welken hy recommandeerde de bescherminge van de Engelsche Kerck / en van sijne Dienaren / die hem getrouw hadden geweest / eyndigende sijnen discours met deese leste woorden: Mijnen Soone, nu ga ick genieten mijn Erflijck Rijck, te weten het Hemelsch, 't welck het kostelijckste van al is, ende laet u het tijdelijck Rijck in peys ende vreede. God geve u sijnen Zeegen. Hier meede is hy gestorven.

met verscheydene onwaerheden.

Sijn berigt van des Koninghs laetste woorden op sijn doodbed.

Als / na 't eyndigen des twaelf-jarigen Stilstands / d'Oorlogh tusschen Spaenje en Holland weer aengingh / weygerde Koningh Jacob, geduerende sijne goedgunstigheyd tegens Spaenje, de Staten Generael de Geunieerde Provintien te doen 200. ysere Stucken Geschut / tot de toerustingh harer Scheepsvloot. Ondertusschen sond hy 100. der selve aen de Duynkerkers; en was voorneemens / d'andere 100. oock derwaerts te doen voeren / ten goede van der Staten vyanden. Doch de Hollanders deselve op Zee ontmoetende / nevens noch twee andere Oorloghs-Scheepen / geladen met Musquetten en Ammunitie, namen alles wegh / en braghten 't in hare Havenen op. Hier over heeft Koningh Jacob op nieuws een grooten onwil tegens de Vereenighde Nederlanden opgevat: welcke noch vermeerderd wierd / wijl de Hollanders d'Engelsche wilden beletten op Oost-Indien te handelen in de Plaetsen / welckese de Portugeezen voor deesen hadden afgenoomen. Oock meende hy / de Heeren Staten waren meede-oorsaecken en aendringers geweest / dat sijnen Schoonsoon Paltzgraef Frederick de Boheemsche Kroon had aengenoomen.

Jacob sond, ten dienst des Koninghs van Spaenje, na 't eyndigen van den Treves met de Vereenighde Nederlanden, veel Canon en Ammunitie na Duynkercken, 't welk hy de Staten Generael had geweygerd; doch van de Hollanders genomen wierd.

Doe nu der selver Ambassadeur sijne Majesteyt beter wou onderrighten / kon hy niet eens gehoor bekoomen. Derhalven wierden noch andere Gesanten aen hem afgevaerdighd / om hem sijn quaed gevoelen te beneemen; en te gelijck voor te dragen / hoe veel hem aen de vriendschap der Vereenighde Provintien geleegen was; doch datmael had hy te veel genegenheyd voor Spaenje, om der verhaelde oorsaecken wil: welcke deesen anders treflijcken Vorst bewoogen tot de gemelde misslagen / soo tegens sijne Religie, als tegens 't beste sijns Staets. Hy was een Koningh van sonderlinge hooge Gaven / maer te gelijck een Mensch / derhalven noch verre van de volkoomenheyd; behebt met menschlijcke gebrecklijckheden. Groote Lieden feylen oock. Een volmaeckt Prins soumen veellight met de pen mogen afbeelden / maer in der daed nergens konnen vinden / schoon de Hoofsche en andere Vleyers sommige der selve als soodanigh voorstellen; misschien t'haren voordeel / maer weynigh t'harer eere by alle opreghte en verstandige.

Sijnen onwil daer over, oock over andere dingen, tegens de gedaghte Staten.

Een volmaeckt Prins kon men veellight met de pen afbeelden, maer sou men in der daed nergens vinden.

Onder de Regeeringh van Koningh Jacob quam Anno 1616. Marcus Antonius de Dominis, Aerts-bischop van Spalatro in Dalmatien, na Holland. Met de Roomsche Religie had hy te gelijck sijnen Aerts-bischoplijken Staet verlaten; en nam de Gereformeerde Godsdienst aen. De Redenen sijner Religions-veranderingh, en aftred van 't Pausdom, gaf hy opentlijck uyt in een welt'saemgesteld Tractaet. Evenwel / hy / die met den Geest scheen begonnen te hebben / heeft met 't vleesch voleyndighd. Vermits in de Nederlandsche herboorde Kerken geen hooger trap als dien van Predikant is te bekoomen / soo gingh hy na Engelland, daer men Bisschoppen en Aerts-bisschoppen heeft. Hier schreef hy een groot Boeck in Folio, onder de Titel van: De Republica Ecclesiastica; waer in hy 't Pausdom vry hard handelde; insonderheyd de Paus / nevens de

Marcus Antonius de Dominis, Aerts-bischop van Spalatro, verlaet 't Pausdom. 1616.

In Holland gekomen, gaet hy na Engelland; en schrijft dapper tegens de Roomsche Kerck.

ENGEL-LAND.

Pausselijcke Hierarchie en Monarchie; met aenwysingh der veelvoudige dwalingen in de Roomsche Kerck. Hier door geraeckte hy in de gunst van Koningh Jacob, en in een sonderlinge aghtingh by alle Geleerde onder de Protestanten. In d'Italiaensche Tael predickte hy in d'Italiaensche Kerck te Londen.

Wijlmen hem in Engelland geen Bisschop maeckte, en de Spaensche Ambassadeur te Londen hem groote beloften deed, keerde hy weer tot sijn uytbraecksel;

Maer al haest begonmen tegens hem een arghwaen op te vatten; wijl hy somtijds heymlijck / somtyds oock wel opentlijck / in 't Huys des Spaenschen Ambassadeurs gingh. 't Quade vermoeden nam seer toe / als hy in eene sijner Boecken stelde; dat God niet op 't uytwendige / maer alleenlijck op 't gemoed siet. Derhalven moght een Gereformeerd Christen wel in de Mis gaen / en neerknielen voor de Hostie; doch moest sijne Gebeeden tot God / niet tot 't Sacrament righten. Daer-en-boven: 't Was sotlijck gedaen / sigh om de Religie te laten verbranden / of wegh te jagen; wijlmen by beyde de Parthyen kon blijven / sonder nadeel van 't Gewisse / als maer d'intentie des Gemoeds opreght was. Maer (merckt men hier op aen) indien sulck een gevoelen al te vooren by hem was geweest / waerom had hy dan sijne groote Aerts-bisschoplijcke Staet / en vette Inkoomsten verlaten. Men maeckte hem in Engelland geen Bisschop / gelijck hy gehoopt en verwaght had. Dit speet hem; en daerom (volgens 't gemeenste gevoelen) keerde hy weer tot sijn uytbraecksel; insonderheyd oock hier toe aengepord door de schoone beloften des Spaenschen Ambassadeurs te Londen, die hem groote Verheffingh verseeckerde / indien hy sigh weer tot de Roomsche Kerck begaf.

begaf sigh na Romen; en schreef tegens de Protestantsche Religie. 1622.

In April Anno 1622. vertrock hy met den Keyserlijcken Gesant / de Graef van Schwartzenburgh, uyt Engelland. Gingh door Vlaenderen en Braband na Keulen, Mentz, en soo voorts na Romen; sigh vertrouwende op de toeseggingh des gedaghten Spaenschen Gesants. Hier gaf hy / of yemand op sijnen Naem / in druck uyt een Boeckje / waer van de Titel is: Marcus Antonius de Dominis, Archiepiscopus Spalatensis, sui reditus ex Anglia consilium exponit.

Werd echter van d'Inquisitie in Gevancknis geset; waer in hy sterft; weer opgegraven en verbrand wierd.

In dit Tractaet werden voorgesteld de redenen / welcke hem hadden bewoogen af te vallen van de Roomsche Kerck (geheel anders / als die hy te vooren had gegeven) / en sigh weer tot deselve te voegen. Soo vinnigh hy voor deesen tegens 't Pausdom had geschreven / soo hevigh gebruyckte hy nu sijne pen tegens de Protestantsche Religie. Echter was dit sijne vergeldingh / dat d'Inquisitie hem in een harde Gevanckenis deed setten; in welcke hy ellendigh stierf. Doe wierd hy wel onder d'aerde gedompeld; doch d'Inquisiteurs deeden 't Lijck weer opgraven / en verbranden.

Bedroogh beyde de Gereformeerde en Roomsch-Catholijke.

Een voornaem Schrijver diens tijds segt / dat hy beyde de Gereformeerde en de Roomsch-Catholijcke heeft bedroogen; daer in / datse meenden / hy had waerlijck de Protestantsche Religie aengenoomen / om altijd by deselve te blijven. Hadden die van de Roomsche Kerck dit niet vastlijck geloofd / de Jesuiten Becanus, Eudemon Johannes, Laurentius Bayerlingh, en meer andere / souden niet soo hitsigh en veesigh tegens hem hebben geschreven.

SWEEDEN.

Koningen van Deenemarcken.

In Deenemarken besat noch den Koninglijcken Throon CHRISTIAEN de IV., van Anno 1588. tot in 't jaer 1648. In 't voorgaende Boeck hebben wy sijne levens-beschryvingh voorgesteld. Van sijne verdere verrightingen / ingewickeld met die van andere Landen; insonderheyd met de Duytsche verwarringen / geduerende den Sweedschen Oorlogh in dit Gewest / sullen wy in 't derde Boeck handelen.

Koningen van Sweeden.

Sweeden had Anno 1611. verlooren sijnen Koningh CAREL de IX. (by sommige geteld d'VIII.). Doe klom op den Rijcks-Stoel sijnen Soon / de soo seer vermaerd gewordene

Gustaef Adolph.

GUSTAVUS ADOLPHUS.

Noch in sijn' eerste Jeughd hadmen een groote hoop van hem.

Van sijn eerste Jeughd af had hy sulcke Teekenen sijns gemoeds laten blijcken / dat sijnen Vader yets groots van hem voorkondighde: oock / als hy bemerckte / dat sijne swackheden vermeerderden / sijne kraghten verminderden / tot eenige Sweedsche Heeren seyde: 't Koninghrijck en sy souden aen sijnen Soon drie dubbel winnen 't geense aen hem verlooren. Wy hebben alreeds voor deesen verhaeld / hoe hy ter weereld quam den 9. van December Anno 1594.; en hoe by sijne geboorte de beroemde Starrekundige Tycho Brahe uyt sijne Geboorte-uyrs-reeckeningh hem een Kroon voorseyde / alhoewel sijnen Vader Carel ter dier tijd noch maer Hertogh in Sudermanland, en Sigismundus Koningh van Sweeden was: welcke prognosticatie de gedaghte Carel sou aengeprickeld hebben / om 't Rijck (echter niet onbehoorlijcker wijs) aen sigh te brengen; en 't is hem oock met goede ordre / na de verstootingh Sigismundi, geluckt. Doch korts voor sijne dood sou 't in 't Sweedsche Rijck seer sleght gestaen hebben / wijl 't hem in den Oorlogh begon tegens te lopen / indien deesen sijnen Soon Gustaef Adolph, schoon noch seer jongh / door sijne dapperheyd en voorsightigheyd 't vervallene niet weer had opgereght. Hy was noch onmundigh doe hy tot de Kroon quam; en had tot Voogden sijne Moeder Christina (Dochter van Adolph, Hertogh van Holstein); Hertogh Johannes van Ooster-Gothland (Broeder van den verworpenen Koningh Sigismund): dan noch uyt de Rijcks-Raden Magnus Brahe, Nils Nielke, Sewedh Ribbingh, Johan Gyldenstiern, Hans Ulfsparre, en Axel Oxenstiern.

Tychonis Brahe voorkondigingh van hem, by sijne geboorte.

Koomd aen de Kroon, noch onmundigh.

Sijne Voogden.

Noch geen 18. jaren oud, treed selfs in de Regeeringh. 1611.

Korts hier na trad Gustaef Adolph in 't aghttiende jaer sijns ouderdoms; en te gelijck in de Regeeringh; wijlmen oordeelde / dat hy genoeghsame bequaemheden daer toe had. De Deenen gingen swanger van groote voorneemens tegens 't Koninghrijck Sweeden. Sloegen oock de Sweedsche op Oeland. Veroverden Borckholm, Elfsburgh, Gulbergh, &c.; wijse de gelegenheyd waernamen /

Oorlogh met Deenen.

SWEEDEN.

namen / dat Sweeden was ingewickeld in den Russischen en Poolschen Oorlogh. Gustaef echter verhinderde haer verder doorbrekingh; en deed met een kleyne Maght haer groote afbreuck; waer ontrent hy de voorsightigheyd van een oud wel-ervaren Krijgsman gebruyckte. Hy begaf sigh wel na Wester-Gothland, om daer den voortgangh des Deenschen Koninghs Christiani te stuyten: doch wijl sijn Heyr seer veel minder was als dat der Deenen, vond hy niet geraedsaem / deselve Slagh te leveren; maer hield sigh in sijn Voordeel: belettende echter de vyanden / door te dringen: welcke / siende datse hier niets verrighten konden / weer na Elfsburgh snelden; doch doe sloegh Gustaef haer een groot deel volck af. Vervolgens klopte hy hier en gintsch veele sterke Deensche Parthyen; van welcke sommige 1500., andere 900., noch andere 600. Mannen verlooren; behalven noch veelerley minder.

[Dene]marken, terwijl hy gewickeld was in den *Russischen* en *Poolschen* Oorlogh, met verlies en winst aen beyde de sijden.

Ondertusschen sond Koningh Jacob van Groot-Britannien de Heeren Jacob Spencer en Robert Armstrongh als Ambassadeurs, d'eene na Sweeden, d'andere na Deenemarken: door welcker bemiddelingh de Vreede tusschen deese twee Koninghrijcken wierd geslooten Anno 1612. By welcke evenwel Sweeden (wijl Koningh Jacob de sijde van sijnen Swager Koningh Christiaen begunstighde) al vry veel aen de Deenen toegaf.

Vreede, door bemiddeling van Koningh *Jacob* van *Groot-Britannien*. 1612.

Niet sonder moeyte / en al langh hier na / quam 't oock / door de mediatie der Ambassadeurs van de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, tot een Verdragh met den Muscovischen Czaar. Waer by de Sweeden Kexholm en Ingermanland bequamen; de Russen van d'Oost-Zee gantsch uytgeslooten wierden.

Vreede met *Muscovien*. 1617.

De Russen hadden (gelijck onder de Geschiedenissen van Muscovien met een woord geseght is) Gustavi Broeder / Hertogh Philips, tot haren Czaar versoght. Dit sou Sweeden tot een seer groot voordeel konnen gedijd hebben: maer Gustaef verbrodde den voortgangh deeses wercks door langh uytstel; wijl hy liever selfs Grootvorst had willen sijn / om alsoo Rusland aen Sweeden te heghten: 't welck de Muscoviters niet behaegde; en derhalven / beyde van Gustaef en Philips, af-siende / tot haren Czaar verkooren eenen uyt de hare / Michael Federowitz Romanof. Dus vind de Staetsught al mee plaets in de herten der voortreflyckste en best-behoedanighde Vorsten.

Gustavi misslagh ontrent 't *Czaarschap* van *Muscovien*, sijnen Broeder aengebooden.

't Was Sigismund, Koningh van Polen, niet aengenaem / dat Gustaef Adolph sigh uyt den Deenschen Oorlogh had ontwickeld; wijl hy vreesde / dat het hem nu sou gelden met meerder nadruck als voor deesen onder de regeeringh van Carel de IX. Sogt derhalven een Stilstand van Wapenen met Sweeden te bekoomen: doch 't haperde daer aen / dat hy Gustaef voor geen Sweedsch Koningh wou erkennen / maer alleenlijck handelen met de Sweedsche Standen. Keur-Brandenburgh, Koningh Jacob van Groot-Britannien, en de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, wierden van Sigismund versoght tot Middelaers tusschen hem en Sweeden. Gantsch gewilligh waren Engelland en de Geunieerde Provintien hier toe; insonderheyd uyt aenmercking van de gevaerlijcke staet der Protesteerende in Duytschland; welcke vry seer en met nadruck van de Sweedsche Koningh konden bygestaen werden / als hy / nu Vreede met Deenemarken en Muscovien hebbende / oock van Polen ontslagen ware / en alsoo de handen ruym had.

Onderhandeling van Stilstand der Wapenen tusschen Koningh *Sigismund* van *Polen* en *Gustaef Adolph* van *Sweeden*.

Maer vermits Koningh Sigismund van Polen in den handel der Wapenschorssingh met Sweeden geensins Gustavus de Titel van Koningh wou toestaen / wijl hy sigh selven voor Koningh van Sweeden hield / soo bleef dit werck steecken. 't Quam Anno 1618., wanneer Polen sigh in een seer quade staet bevond / wegens den geweldigen Inval der Russen en Tattaren in dit Gewest / wel tot een twee-jarige Stilstand / welcke Sigismund ernstigh van Sweeden had versoght / onder betuyghingh / datmen ondertusschen sou handelen tot een volle Vreede: maer als Gustaef Adolph bemerckte / dat Polen alleenlijck soght tijd te winnen / beval hy den Heer Jacob de la Gardie, Rijcks-Maerschalck en Gouverneur in Esthen (Esthonia), den Landvooghd van Litthauwen, Johan Carel Chorbrievitz, door Brieven bekend te maecken / dat hy (Gustaef) na 't eyndigen der twee jaren niet van meeningh was / sigh langer te laten om den Thuyn leyden: derhalven / indien Koningh Sigismund binnen dien tijd niet trad tot een vaste Vreede / of een langer Treves, soo had hy een ernstigen Oorlogh te verwaghten. Vermits nu Sigismund, gelijck wy gehoord hebben / hier toe niet gesind was / soo trad Gustaef Adolph tot 't werck.

Waer door verhinderd.

Een twee-jarige Stilstand, van *Polen* versoght en verkregen, om onderwijl van Vreede te handelen, diende *Sigismund* maer alleen om tijd te winnen. 1618.

Met een wel-toegerustede Vloot / en een Heyr van ontrent 20000. Mannen / viel hy in Lijfland; en quam aldereerst voor de Hoofd-Stad Riga. De Rigers stelden sigh in staet van een wackere tegenweer te doen; en staken terstond hare Voorsteeden in brand; op dat hare vyanden sigh van deselve niet t'haren nadeel bedienen moghten. Daer op naerderde Gustaef noch meer. Begon dapper op de Stad te schieten; en deed'er meenighte van Granaten in werpen. Echter stonden de Belegerde dit geweld een tijd langh uyt. Doch eyndlijck siende / dat de beloofde groote bystand van Sigismund ten Ontset niet te voorschijn quam / wijl hy door de Turken daer in verhinderd wierd / en dat de Poolsche Benden onder den Litthauwschen Veldheer Christophorus Radzivil, op 't Leger van Gustaef aengevallen / te rugg' geslagen waren; daer-en-boven met 't springen van een Mijn, en daer op met bestormingh gedreyghd / gavense sigh over. Seer beleefd en goedertieren handelde Gustaef met haer; onaengesien sy niet alleen sigh hardneckigh tot op 't uyterste hadden verweerd ('t welck haer was geoorloft / en een daed van trouw tot haren Heer) / maer

Na 't eyndigen der selve valt *Gustaef Adolph* in *Lijfland*.

Veroverd, na een hardneckige tegenweer, de Hoofdstad *Riga*. 1621.

daer-en-boven ſijne Majeſteyt hadden aengetaſt onder de Beleegeringh met d'eer-roerendſte ſmaed en laſter-redenen. Niemand wierd hier beleedighd / als alleen datmen de Jeſuiten heeft uytgedreven.

Sigiſmundi vergeefſchen aenſlagh tegens *Sweeden.*

Ondertuſſchen ſat Koningh Sigiſmund niet ſtil. Had ſeer hooge voorneemens / en ruſte te Dantzick een Scheeps-vloot toe / om daer mee in Sweeden te vallen. Doch Guſtaef voorquam hem met ſijne Zee-magt / welke hy voor de Haven van Dantzik leydde.

Nieuwe Stilſtand voor twee jaren.

Hier op wierd al weer een Stilſtand voor den tijd van twee jaren gemaeckt / om / voor 't eyndigen der ſelve / te ſien / of men tot een Vreede ſou komen geraecken; doch wijl dit niet minder te vergeefs was als te voren / ſoo begaf Guſtaef Adolph ſigh weer in Lijfland. Veroverde Kakenhuyſen, Helburgh, Duneburgh, Nydorp, en Derpt, door de Heer Jacob de la Gardie.

Guſtaef veroverd geheel *Lijfland.*

Voorts maeckte hy ſigh meeſter van geheel Lijfland. Hier nae viel hy in Semigallie (een Provintie in 't Noordweſterdeel des Koninghrijcks Polen;

Valt ſelfs in *Polen.*

voortyds 't Zuydergedeelte van Lijfland; nu in 't Ooſterdeel / en onder 't Gebied des Hertoghs van Courland, tuſſchen de Rivier Duna, 't Landſchap Samogitie, en 't Hertoghdom Courland): nam hier eenige Plaetſen in; drongh in Litthauwen; en veroverde hier Birza (Birſen).

Sijnen geweldigen voortgangh.

Sulck een voortgang deed Guſtaef Adolph, door desgelijcks in der Pillaw te vallen / Brunsbergh, Elbingh, Frauwenburgh; voorts Marienburgh, Mewe, Dirſchauw, Chriſtburgh, Stum, de Groote en Kleyne Warder, &c., te bemaghtigen (Anno 1626.); oock een en andermael de Polacken te ſlaen / dat Koningh Sigiſmund in een ellendige verlegenheyd geraeckte.

Tweemael gevaerlijck geſchooten.

Ondertuſſchen wierd Koningh Guſtaef voor de Schans / van de Dantzickers voor Keſemarck gebouwd / door den Buyck geſchooten. Men meende / dat deeſe wonde hem de dood ſou veroorſaeckt hebben: echter is hy noch ſeer geluckigh geneeſen. Korts daer nae wierd hy getroffen in de lincker-ſchouder; doch oock voorſpoedigh geheeld.

Eyndlijck koomd het tot een Stilſtand voor ſes jaren

De Heeren Hollandſche Ambaſſadeurs quamen in Pruyſſen, om Vreede tuſſchen beyde de parthyen te bewercken; welcke oock geſlooten wierd. Niets ontbrack'er aen / als d'onderteeckeningh: die Sigiſmund plotslijck weygerde. Hier toe was hy opgemaeckt door 't Huys Ooſtenrijck; 't welck vreeſde / dat Guſtaef Adolph, wanneer hy van den Poolſchen Oorlogh ſou ontſlagen ſijn / de Proteſteerende in Duytſchland ſou byſpringen: en derhalven Sigiſmund beloofde / hem te ſullen helpen tot de weerbekoomingh van 't Koninghrijck Sweeden. Haeſt vond hy ſigh in deeſe toeſeggingh bedrogen; en ſulckerwijs gingen ſijne ſaecken den Kreeften-gangh / dat hy eyndlijck / door de Mediatie der Franſche, Engelſche, Brandenburgſche en Hollandſche Ambaſſadeurs Anno 1629., bewillighde in een Stilſtand voor ſes jaren.

tuſſchen *Polen* en *Sweeden*; te weeten, tot op *Anno* 1635.

Wat *Sweeden* van ſijlen

Guſtavus gaf aen Sigiſmund en de Kroon Polen weer de Plaetſen Brodnitz, Melſacq, Wormdit, Stum en Dirſchauw. Maer Marienburgh ſou geſteld werden in bewaerderhand des Keurvorſten van Brandenburgh: die / nae 't eyndigen deeſes Stilſtands (indien onderwyl geen Vreede wierd gemaeckt) deeſe Stad weer aen Sweeden ſou herſtellen.

ne veroveringen afſtond, en wat hy behield.

Hier tegens behield Guſtaef Adolph Memel, Pillaw, Elburgh, Brunsbergh, en alles wat hy in Lijfland had veroverd.

1629.

Sigiſmund tot deeſe Wapenſchorſſing geparſt door de *Poolſche* Standen.

Ongeerne quam Sigiſmund hier toe; doch de Poolſche Standen / den Oorlogh moede ſijnde / wilden'er gantſchlijck een eynd van hebben. Als de Keyſer / korts voor deeſe Stilſtand / den Koningh Sigiſmund vijf-duyſend Mannen te voet en 2000. te paerd ter hulp nae Pruyſſen toeſond / wilden de Polacken deſelve niet ontfangen. Sigiſmund verklaerde / dat hy deeſe Hulpbenden van nooden had / om daer mee de vyanden uyt Pruyſſen te verdrijven / en ſijn Erf-rijk Sweeden weer te veroveren; waer toe de Keyſer hem belofte had gedaen. Doch de Poolſche Standen gaven hier op tot antwoord: Sweeden gingh haer niet aen.

welcke den Oorlogh moede waren, en yet aenmerck-lijcks hier ontrent.

Had Koningh Sigiſmund, door aendringingh van de Paus / de Roomſch-Catholijcke Godsdienſt daer met geweld willen invoeren / tegens der Sweedſche Standen wil en de Rijcks-wet; had hy oock daer over 't Rijck verloren / hy moght ſien / hoe hy 't door hulp van de Paus weerkreegh; maer ondertuſſchen wildenſe daer over geen verderf in haer eygen Land lijden.

Bericht aen den *Leeſer*.

Alhoewel de meeſte der verhaelde ſaecken tuſſchen Sweeden en Polen ſigh hebben toegedragen onder de Regeeringh van Keyſer Ferdinand de II., ſoo hebben wy echter deſelve hier kortlijck willen afhandelen / om in 't volgende derde Boeck, wanneer wy werks genoegh ſullen vinden met de voordragingh van Guſtavi verrightingen in 't Duytſche Rijck / hier mee niet belemmerd te ſijn; of genoodſaeckt te werden / de draed der Hiſtorie daer dickmael af te breecken / door de tuſſchen-invoegingh deeſer dingen.

aengaende onſe verhandeling der ſaecken.

Oock ſullen wy / belangende de Duytſchen Oorlogh / dit volgende alleen op 't kortſte voor af laten gaen / wijl wy hier / volgens onſe gewoonte / Guſtavi levens-beſchrijvingh tot op ſijne dood moeten vervolgen.

Guſtaef Adolph de handen nu vry hebbende, wend ſijne Zeegrijke Wapenen nae *Duytſchland.*

Doe nu Guſtaef Adolph de handen vry had gekreegen; met Deenemarcken in vriendſchap; met Muſcovien en Polen buyten Oorlogh ſtond / wendde hy ſijne Zeeghrijcke Wapenen nae 't Duytſche Rijck. Groote Reedenen had hy om ſulcks te doen. Want vermits Keyſer Ferdinand ſig begon meeſter te maecken van Neder-Saxen, en de Landen aen d'Ooſt-Zee, ſoo kon Sweeden, ſoo hier uyt als uyt andere blijcken / genoegh afneemen / datmen de Noordſche Rijcken ſoght te bedwingen: welcke dan den Keyſer ſouden gediend hebben ten Fundament, om daer op te bouwen de Heerſchappy over Europa.

Reedenen, welcke hem bewoogen.

Ten dien eynde had hy met Koningh Sigiſmund van Polen een heymlijck Verbond opgereght. Hy (Ferdinand) ſou de Poolſche Standen daer toe dwingen / datſe 't Koning-

rijck

SWEEDEN.

rijck Polen erflijck aen Sigismund souden op-dragen. Hier tegens sou Sigismund Keyser Ferdinand 't Koningrijck Sweeden laten veroveren en behouden. Om deese meesterschap over Europa te bevoorderen / soght Ferdinand van Keur-Brandenburgh sijn Deel aen Pruyssen te bekoomen / tegens een Stuk van Mekelenburgerland. Desgelijcks tragte hy Pomeren aen sigh te trecken. Ja / hy deed door sijnen Generael Albrecht van Wallensteyn, gemeenlijck geseght de Friedlander, wijl hy Hertogh van Friedland was / de Stad Straelsunt aentasten. 't Was dan tijd voor Koningh Gustaef Adolph en de Kroon Sweeden, op te waecken / en uyt haer oogen te sien / t'harer verseeckerdheyd: oock voor haer dienstiger / Keyser Ferdinand in sijn eygen Nest te gaen besoecken / als te waghten / dat hy in 't hare viel. Daer-en-boven had de Keyser alreeds in de voorleedene Somer / onder sijn eygene Vanen / Gustaef in Pruyssen vyandlijck aengevallen; sijnen Vyand den Koningh van Polen onderstennd: een stuck van Deenemarken ingenomen; de Kust der Oost-Zee vermeesterd. Hier by quamen noch d'ellendige Verdruckingen en meer als barbaersche bedrijven des Keysers en der Keyserschen tegens Gustavi Confessions-verwanten, de Protesteerende in Duytschland; welcke hem hard aendrongen / haer te hulp te koomen.

sigh na 't *Duytsche* Rijck te begeven,

tegens Keyser *Ferdinand*, en de *Roomsch-Catholijke* Vorsten.

Evenwel trad hy niet tot deesen Oorlog / voor dat hy Ferdinand door sijn' Ambassadeurs billijcke Vreedens-voorwaerden had laten voorstellen. Doch in plaets van een bescheydene antwoord / de Keyserlycke Majesteyt betamende / wierden de Gesanten met schimp en dreygementen wegh gesonden. Doe verscheen Gustaef in Duytschland; daer 't t'eenemael sleght met d'Euangelische stond. Keur-Paltz, dien van Baden, en de Mekelenburger waren uyt hare Landen verjaeghd. 't Huys Brunswijck en Lunenburgh had maer alleen eenige weynige Ampten behouden. D'andere Protesteerende Vorsten / Standen en Steeden waren of seer swaer verdruckt / of stonden d'andere haest te volgen in Ballinghschap. Doch Gustavi Adolphi overwinnende Wapenen gaven de saeck haest een andere gestalte; en braghten den hooghmoedigh-gewordenen Ferdinand in een gevaerlijcke ongelegenheyd; waer van hier na breeder.

Sijne Gesanten aen den Keyser tot Vreede-aenbieding met schimp en dreygementen te rugg' gesonden.

Sleghte staet der *Euangelische* in *Duytschland*.

Indien oock deese dappere en seer gelucklige Held niet ontijdigh / en (soomen voor gewis houd) verraderlijck uyt de weereld ware geruckt / 't sou buyten twijffel Keyser Ferdinand noch wel anders gegaen hebben; misschien ten koste sijner Kroon. By Lutzen quam 't tusschen de Keyserſche onder Wallenstein, en de Sweedsche onder Gustaef Adolph, tot een bloedige Slagh. Hoe deese zeeghrijcke Vorst hier sneuvelde / moeten wy in 't derde Boeck omstandigh verhalen. Had hy langer mogen leven / buyten twijffel sou van hem meer te schrijven sijn geweest / als van Alexander Magnus selfs. Dus viel de Groote Gustavus Adolphus, der Sweeden, Gotthen en Wenden Koningh / Anno 1632. Echter was sijne dood / gelijck sijn gantsche leven / Victorieus; wijl sijn Volck / in plaets van over sijn verlies te versagen / als woedend op de vyanden aenviel / om wraeck te neemen; en een seer heerlijcke Zeege bevoght. Paulus Stockman, Lament. 2. verhaeld / dat de Keyserſche, uyt spijt van der Sweeden overwinningh / riepen: Victori! Victori! Ha! ha! de Ketter heeft het verspeeld. Waer mee echter hare Spitsgesellen selfs spotteden; seggende: Noyt hebben wy gesien, datmen van de Zeege roemde, wanneermen moest gaen lopen. De Keyser en sijn volck beeldden sigh in / dat met Gustavi dood alles gewonnen spel voor haer sou sijn. Doch hoe verr' sy in hare reeckeningh hebben gemist / sullen wy t'sijner plaets hooren.

Gustaef sneuveld *Victorieux*, door een verraderlijcke schoot. 1632.

Sou, by langer leven, buyten twijffel seer groote dingen hebben verright.

De Keyserſche riepen, uyt spijt, *Victorie*: en schimpery der hare selfs hier op.

Sijne Gemalin was Maria Leonora, Dochter van Johan Sigismund, Suster van Georgh Willem, Keurvorsten van Brandenburgh. De Bruyloft wierd gehouden den 27. van November Anno 1620. By deese heeft hy gewonnen de soo seer berughtede Christina, na hem Koningin van Sweeden; doch die van 't Koninghrijck heeft afstand gedaen / of moeten doen.

Gustavi Gemalin, en Dochter *Christina*.

In sijne noch teedere Jeughd gaf hy alreeds blijcken van groote Krijghs-ervarenheyd. Onder den Oorlogh tusschen Sweeden en Deenemarken, korts voor de dood van Koningh Carel de IX., Gustavi Vader / wierd een Brief onderschept / van de Deensche Gouverneur in Christiaenstad aen sijnen Koningh Christiaen de IV.; versoeckende vijfhonderd Mannen tot versterckingh sijns Guarnisoens; wijl de Sweeden sigh nu en dan ontrent die Plaets vertoonden. Sulck een groot vertrouwen had Koningh Carel op desen sijnen noch maer sesthien-jarigen Soon Gustaef Adolph, dat hy onder hem gaf vijfhonderd Sweedsche Besoldelingen. Daer op trock de jonge Held met Deensche Vaendelen na Christiaenstad; en wierd van de Gouverneur binnen gelaten; wijl hy meende / dat dit 't begeerde Deensche Secours was. Terstond maeckte Gustaef met deese geringe Maght sigh meester van de Stad; tot groot nadeel des Deenschen Koninghs.

Gustavi Adolphi Krijghs-ervarenheyd in sijne noch teedere Jeughd.

Hoe hy *Christiaenstad* den *Deen* ontweldigde, noch maer 16. jaren oud.

Doe hy nu selfs aen 't Rijck was gekoomen / heeft hy / door dapperheyd en voorsightigheyd / de saecken soodanigh bestierd / dat hy tot Vreede geraeckte met Deenemarken; daer na met Muscovien. Al de pogingen des Koninghs Sigismundi van Polen (verstooten van de Sweedsche Kroon) heeft hy gedwarsboomd / en eyndlijck hem gedwongen tot een Wapen-stilstand. Doe hy / om de gemelde redenen / den Oorlogh voornam tegens Keyser Ferdinand de II., maeckte hy voor af / door Alexander Lesle, sigh meester van 't Eyland Rugen. Hy selfs quam met sijne Vloot in d'Usedomsche Haven Ruden. Sijne geheele Maght / waer mee hy in Duytschland deesen Krijgh derfde beginnen tegens Keyser Ferdinand en de Roomsch-Catholijke Liga, bestond in niet meer

Sijne dapperheyd en voorsigtigheyd, doe hy selfs Koningh was geworden.

Geringe Magt, met welcke hy Keyser *Ferdinand* en de *Liga* derfde aengrijpen.

meer dan 2. Regimenten Paerden; 't eene der Weſt-Gotthen onder Erick Soop; 't andere der Smalanders, onder Graef Pieter Brahe, yeder van 8. Vanen; en 92. Vaendelen Voetkneghten. Waerlyck/ een ſeer geringh getal in vergelyckingh van dat der andere.

Sijne Godvrughtigheyd; en Spreuck van de Gebeeden.

Ontrent den uytgangh van Junius Anno 1630. quam hy in de Rudenſche Haven. Soo haeſt hy aen Land was getreeden/ viel hy op ſijne knyen neer/ en bad God ernſtigh om voorſpoed op ſijnen Toght. Seyde daer na tot d'Omſtanders: Men bekoomd d'overwinningh ſijner vyanden niet ſoo ſeer door Wapenen, als door aendaghtige Gebeeden. Alterſtond had hy Uſedom (een Eyland in Duytſchland, in 't Noorderdeel/ doch ten Weſten van 't Hertoghdom Pomeren, tuſſchen d'Ooſt-Zee, d'uytgangh van de Rivier d'Oder, genoemd de Pene en Swine, en 't Groot-Haff; met een Steedje/ oock Uſedom geheeten)/ en daer-en-boven 't Friſch Haff (een kleyne Binnenlandſche Zee, of lange/ ſmalle Zeeboeſem/ en een gedeelte van d'Ooſt-Zee in 't Koninghrijck Polen, gelegen in 't Hertoghdom Pruyſſen, tuſſchen Koninghsbergen, Elbingh, de Mond der Rivier de Weixel, en 't Eyland Friſch-Nerung) geluckigh veroverd. Camin in Pomeren, van de Keyſerſche verlaten/ maeckte hy ſterck. Stettin, oock in Pomeren, nam hy in beſit. Stargard in Pomerellen bemaghtighde hy door verraſſingh. Verſeeckerde ſigh van Anklam, Ukermunde, Clempenow en Wolgaſt. Door 't eynd van September was hy al gevallen in Mekelenburgerland; waer uyt de Hertogen door den Keyſer waren verdreven. Stormenderhand wierd hy meeſter van Rebnitz. 't Selve weervoer Greiffenhagen en Gars. De Maeghdenburgers traden met hem in een Verbond. Treptow, Lokewitz, Loits, Demmin, Nieuw-Brandenburgh, Colbergh, nam hy met'er haeſt in; en braght geheel Pomeren onder hem/ alleenlijck Gripswald uytgeſonderd. Franckfurt aen den Oder wierd door beſtormingh veroverd: Landsbergh door Verdragh.

Kort over heen lopend bericht, alleen met weynige woorden voorgeſteld, van de ſnelle en ſeer groote *Victorien Guſtavi* in *Duytſchland.*

Alderharbaerſte wreedheden der *Keyſerſche* onder *Tilly*, gepleeghd te *Maeghdenburgh.*

Maer hier tegens heeft Keyſer Ferdinand door den Overſten Tilly de Stad Maegdenburgh (met Guſtaef Adolph in Verbond getreeden) ingenoomen. Soo grouwlijck wierd hier te werck gegaen/ dat de bedrijven der Keyſerſche overtroffen al de Barbaerheden, oyt gepleeghd van d'onmenſchlijckſte Barbaren, gelijck wy t'ſijner plaets ſullen hooren. 't Smertede Guſtaef ten hooghſten/ dat hy deeſe Stad niet had konnen ontſetten/ wijl de Keurvorſten van Saxen en Brandenburgh, uyt vrees voor Keyſer Ferdinand, hem geenen doortoght hadden willen vergunnen. Ondertuſſchen ſtreckte de jammerlijcke ſchade/ de Maeghdenburgers overkoomen/ ten voordeel van Guſtavus Adolphus: wijl de vervaerlijcke tegens haer gepleeghde woederyen alle Proteſtantſche Duytſchers ſulcker wijs tegens Ferdinandi Kryghsvolck verbitterden/ datſe dies te meer de Sweedſche Koningh toevielen. Van doe af aen heeft 't ongeluck de Keyſerſche geduerigh getroffen. Daer tegens volghden hier op d'onophoudlijcke Voorſpoeden Guſtavi, en ſijne heerlijcke Zeege by Leipzigh, Anno 1631.: waer in de Ligiſtiſche Armee ('t Heyr des Keyſers Ferdinandi en der met hem verbondene Roomſch-Catholijke Duytſche Vorſten/ oock des Spaenſchen Konings) gantſchlijck wierd verwoeſt.

Maer van doe af aen heeft 't ongeluk haer geduerigh getroffen; daer tegens 't geluck onophoudlijck

Den vlughtenden en gewondden Tilly, met 't overſchot ſijns Legers/ wierd van Guſtaef, als van een Blixem/ vervolghd door Meiſſen, Thuringen, Franken, tot in den Paltz en Wetterauw. Allerweegen onderwierpen de voornaemſte Rijcks-ſteeden ſigh ſijn' overwinnende Wapenen. By Corbach wierden de Spaenſche geſlagen. De Slagh by Leipzigh geſchiedde den 7. September; waer in over de 8000.; de volgende dag by Hal noch over de 3000. Ligiſtiſche wierden dood geſlagen door de Guſtaefſche; behalven de meenighte van Gevangene. Voor d'uytgangh des jaers had Guſtaef veroverd Leipzigh, Erfurt, Koninghshoven, Wurtzburgh, Franckfurt aen den Main, Hooghſt, Oppenheim, Wallef: oock door ſijnen Overſten Bannier Maeghdenburgh weer ingenoomen.

Koningh *Guſtavus* vergeſelſchapt met meenighvuldige Overwinningen.

In 't volgende jaer vermeeſterde hy Wiſmar, Donauwaert, Aughsburgh, Landshut, Munchen, Cobelentz, Engers, Laenſtaen, Over-Weſel, en veel andere Plaetſen. Boppart wierd de Franſchen ingeruymd; in wiens handen oock Trier geraeckte; wijl de Kroon Franckrijck (die te vooren Koning Guſtaef tot deeſen Oorlogh had aengeſet/ en met hem in Verbond was getreeden) jalours wierd over ſijne veelvoudige en geſwinde Overwinningen: derhalven deſelve nu ſoght te ſtuyten. In veelerley Geveghten wierden de Keyſerſche dapper van de Sweeden geklopt. Gelijck dan oock den 5. April Anno 1632. de voorgedaghte Keyſerſche en Ligiſtiſche Overſte Tilly door Guſtaef Adolph andermael geſlagen/ en hy ſelfs ſoodanigh verſeerd wierd/ dat hy korts daer na t'Ingolſtad, derwaerts hy gebraght wierd/ overleed. Hy was geſchooten door 't dick van de reghter Schenckel. Een groot getal Been-ſplinteren haelde men uyt de Wonde; doch 't moght niet helpen. Onverdraeghlijcke ſmerten moeſt hy uytſtaen; en gaf oock in deſelve den Geeſt: te gelijck in een hevige Gemoeds-anghſt/ over de grouwelen te Maeghdenburgh gepleeghd. Anders was hy een dapper Generael geweeſt. De Spaenſche Schrijver Didacus Saavedra in Idea Princip. Chriſtiano-Polit. noemd deeſen Graef van Tilly eenen reght-Chriſtlijken; niet min heyligen als dapperen en ſtrijdbaren Joſua. En ſeght oock: Als hy eens Mis hoorde/ wierd de Slagh-ordre ondertuſſchen geſteld van eenen anderen/ die hem t'eenemael gelijck was. Wilmen 't geloven/ en'er een goeden Engel van maken/ andere ſullen wel anders oordelen; te meer/ alsmen aenmerckt 't geen wy hier na in 't derde Boeck onder de Sweedſche Geſchiedeniſſen

Ellendigh-ſmertlijke dood van den gewondden Keyſerlijken en *Ligiſtiſchen Generael Tilly.*

Lof, van de *Spaenjaerd Saavedra* aen hem gegeven.

SWEEDEN.

nissen van hem sullen aenteeckenen; 't welck meer na een swarte als witte Geest gelijckt. Sijne laetste woorden voor sijne dood waren: Men sou Regensburgh wel in aght neemen. Want wierd deese Stad verlooren/ soo sou de Kroon van Keyser Ferdinand in gevaer staen. Daer op riep hy noch tweemael/ Regensburgh, Regensburgh! en gaf dus 't leven op/ volgens 't verhael van Bogislaus Philippus Kemnitz in sijne Schwedische in Teutschland gefuhrten Krieg lib. 4. fol. 311. Welcke Schrijver hem dien lof geeft/ dat hy met reght mogt geteld werden onder de voornaemste Krijghs-hoofden diens tijds. Wat de Jesuit Brachelius van hem seght/ sullen wy hier na hooren.

Sijne laetste woorden; waer op hy terstond den Geest gaf. 1632.

Kortz daer na trof 't selve Lot/ doch met een stiller en saghter dood/ de zeeghrijcke Koningh Gustavus Adolphus, op sulck een wijs als in 't derde Boeck sal verhaeld werden. Drie dagen te vooren seyde hy te Naumburgh: „Onse saecken gaen seer wel/ „en na volle wensch. Maer oock vrees ick/ „dat God my sal straffen/ om de dwaesheyd des Volcks/ 't welck sigh te veel op „my vertrouwd; al te veel my toeschrijft; „my als voor een God houd. Hy sal doen „blijcken/ dat ick waerlijck een sterflijck „Mensch ben. De Heere is mijne Getuyge/ hoe seer hoogh my sulcks mishaeghd. „Doch 't magh gaen soo 't wil/ 'k ben verseeckerd/ dat God dit werck niet onuytgevoerd sal laten.

Gustaef voorseyde, dat God hem sou wegh rucken, wijl 't volk te veel werck van hem maeckte.

't Lijck wierd te Naumburgh gebraght. Van daer na Wirtenbergh; voorts na Berlin, daer des Koninghs Gemalin/ nu Weduw/ sigh bevond. Doe over Wolgast na Sweeden gevoerd. Onder veel andere heeft men hem oock dit Grafschrift gemaeckt. *In Angustiis intravit. Hostes prostravit. Suecos exaltavit. Moriens Triumphavit. Pietatem amavit. Regnum dilatavit. Oppressos liberavit.* Soo veel als: In bekommerlijke Tijden heeft hy de Regeeringh aengenoomen. De Vyanden ter neer geworpen. De Sweeden verheven. Stervende getriumpheert. De Godvrughtigheyd bemind. 't Rijck uytgebreyd. De Verdruckte bevrijd. Op de Goudene en Silvere Penningen/ by sijne Begraefnis onder 't volck gestroyd/ stond Gustavi Afbeeldingh; met dit Byschrift: STANS: ACIE PUGNANS: VIVENS: MORIENSQUE TRIUMPHAT. Dat is: Staende; Veghtende; Levende; Stervende Triumpheert hy.

Gustavi Grafschrift, onder veel meer andere.

Gedaghtnis-Munt.

's Nagts voor de groote Slagh by Leipzig tusschen de Keyserische en Sweedsche, droomde Gustaef Adolph, dat hy den Generael Tilly by 't Hayr had gevat; doch kon hem niet reght vast houden/ voor dat hy van hem in de lincker arm was gebeeten geworden. Voor de volle en groote Zeege Gustavi wierden de Saxen, welcke sigh in de lincker Vleugel bevonden/ geslagen.

Gustavi droom 's naghts voor de Leipziger Slagh.

Doe hy in een veroverde Plaets twaelf onder d'aerde begravene Stucken Geschuts (genoemd de Twaelf Apostelen, en met der selver Afbeeldingen vercierd) gewaer wierd/ deed hy die upthalen/ en seyde: Sijnse Apostelen, soo moetense hier niet verborgen leggen, maer haer geluyd door de gantsche weereld laten hooren. En daer na: Sy mogen Apostelen genoemd werden; maer 't Euangelium 't welckse verkondigen is geen blijde boodschap. De Gevangene Keyserische in den Slagh by Leipzigh sprack hy vriendlijck aen/ en seyde tot haer: Sy behoefden niet te vreesen/ wijl hy haer behoorlijck wou versorgen. Want (voeghde hy daer by) gy hebt voor uwe Religie gevoghten; den Keyser/ aen wien gy den Eed gedaen hebt/ gediend; en hier in hebt gy niet qualijck gehan-

Sijn' aerdigeredenen op twaelf Stucken Geschut, genoemd de Twaelf Apostelen.

Saghte aenspraeck aen de gevangene Keyserische.

deld.

Sijn oordeel van een *Commandant*, &c.

deld. Van een Commandant, die / doe hy de hem toevertrouwde Vestingh niet langer tegens den vyand kon verdeedigen / deselve / door 't aensteecken des Buskruyds / met alles wat'er binnen was in de lught had doen vliegen / seyde hy: Voor de Kroon heeft hy sigh gedragen als een dappermoedigh Man, maer voor hem selven als een Schelm.

Hoe hy, sigh uytgevende voor een *Juvelier*, sijne Bruyd *Maria Leonora* gingh besoecken.

Doe Gustavus Adolphus aen Maria Leonora was verloofd / vermomde hy sigh in ander Gewaed / en gaf sigh uyt voor een Juwelier. Dus quam hy in 't Slot. 't Geluckte hem / dat sijne Bruyd de Koopmanschap / welcke hy by hem had / alderéerst wou besightigen. Ondertusschen keeckse hem tot eenige malen toe seer scharp in 't aengesight; en wierd aen sijne haer toegesondene Afbeeldingh gewaer / dat deesen haren Bruydegom was. Flucks maecktese een aftred / om haer' Ouders hier van te verwittigen. Gesamentlyck gingense na de Kamer; doch vonden niet anders als de Doos / met de seer rare Juweelen, welcke Gustaef daer ter onderpand liet / tot dat hy haer opentlyck af haelde.

Sijn' Elands-Kolder na sijne dood in *Processie* omgedragen.

Syn' Elands-Kolder / waer in hy dood geschooten was / quam in de handen der Roomschgesinden. Met de hooghste blydschap droegense deselve in een openbare Processie ten Schouwspel om; en songen ondertusschen den 149. Psalm. D'Abt van Fulda, bericht van d'aenstaende Slagh bekoomen hebbende / had sigh hoop gemaeckt / dat de Ketters met deesen Stryd haren ondergangh souden vinden. Begaf sigh derhalven derwaerts / om 't Gevecht van verr' t'aenschouwen. Doch wierd door een vervlogene Kogel soodanigh getroffen / dat hy selfs hier de dood vond.

Sijn seer ernstigh Gesprek aen sijn' *Officieren*, insonderheyd de *Duytschers*,

Seer misnoeghd was Koningh Gustavus tegens sijn' Officieren, om datse / tegens sijn scharp gegeven verbod / de Roveryen en Plonderingen der Soldaten ooghluyckten / ja oock selfs deel daer aen hadden; insonderheyd de Bevelhebbers over de Duytschers, welcke sigh tot hem hadden gevoegd. In de tegenwoordigheyd des geweesenen Koninghs van Boheemen; oock van Paltzgraef Augustus, Hertogh Willem van Weimar, Hertogh Johan van Holstein, en andere Groote / deed hy dit Gesprek tot haer: „Gy / gy / Duytschen, even gy sijt „het / over welcke my soo veele Klaegschriften werden overgelevert / wegens uwe „boose handelingen ontrent uw eygene „Landslieden / Bloedverwanten en Religions-genooten. God straffe u / om dat „gy myne aen u gegevene Wetten met den „rugg' aensiet; en daer door veroorsaeckt / „datmen moet hooren: De Koningh is gekoomen, meer om ons quaed te doen, dan „om ons te verdeedigen. Doch God is de „getuyge mijns herten / dat ick hier aen „onschuldigh ben. Om uwent wil heb ick „myne Kroon van hare Schatten ontbloot; „over de veertigh Tonnen Gouds aen deesen Oorlogh te kost geleght. 't Geen mijne strijdende handen hebben verovert /

wegens hare en harer Soldaten roveryen en plonderingen op haer eygene Lands en *Religions-genooten*;

„heb ick onder u uytgedeeld / en selfs niets „daer van behouden. 'k Begeer oock van „'t uwe niet; en evenwel pleeghd gy / tegens „al myne aen u gegevene Wetten / verboodene Daden. Wilt gy nu rebelleeren, wel „aen dan. 'k Sal myne Finnen van u afscheyden; en dan sulcker wijs met u slaen / „dat de stucken rondom sullen vliegen. In „'t vechten handeld gy als reedlijcke Cavalliers: doch ick segge dit van uw onaerdige „Krijghstught. Nu / neem deese goedhertigh aen u gedane Vermaningh aen / en „beterd u voortaen. Over deese met een sonderlingen ernst en Majesteyt geuytede woorden vielen veele de tranen uyt d'oogen: andere wierden gantsch verbaesd: alle badense om vergifnis; en beloofden / sigh voortaen beeter te sullen dragen. Stracks hier na wierd hem geseght / dat seeckere Soetelaer een Koe had geroofd. Terstond gingh hy in eygener persoon na des Rovers Tent; vattede hem by 't hayr; voerdde hem na de Provoost, en seyde: Koom; mijn Soon; 't is beeter dat ick u, dan dat God om uwent wil mijn Heyr en my straffe. Deed hem vervolgens ophangen.

tegens al sijne aen haer gegevene Beveelen: en de vrughte van deese Reden.

Gustaef straft terstond een Soetelaer, die een Koe had geroofd, met de dood.

Reddet met eygener gevaer een Soldaet in een Gevecht.

Eens sagh hy in een Gevecht eenen sijner Soldaten in 't uyterste gevaer / van door een Polack te sullen omgebraght werden. Terstond reed hy uyt d'Ordre / en reddede hem noch geluckighlyck. De Rijcks-Cancellier seyde hier op tot sijne Majesteyt / daer was meer aen sijns selfs leven, als aen dat van een Soldaet gelegen. Doch Gustaef gaf hem tot antwoord: Waerom sou ick mijn leven niet voor 't sijne wagen, wijl hy sijn leven voor my waeghd?

Gustavi Adolphi Gebed, doe hy sijnen voet d'eerstemael op den *Duytschen* Bodem settede,

Doe hy d'Oorlogh tegens den Keyser aennam / trock hy met eenigh volck in Scheepen voorheenen. Soo haest hy uyt 't sijne op den Duytschen Bodem was getreeden / viel hy op sijne knyen neer / en deed dit Gebed: „Ach Heere God! Heerscher over „Hemel / Aerde en Zee! Hoe sal ick u immermeer genoegh konnen dancken / dat „gy my soo genadigh op deese gevaerlijcke „Reys hebt bewaerd? Ach / ick danck / ick „danck u uyt den binnensten grond mijns „herten: en bid u / gelijck gy weet / dat „deese mijne Toght en Voorneemingh niet „tot mijne / maer enckelijck alleen t'uwer „eere; tot hulp en troost uwer arme verdruckte Kerck is aengeleght / dat gy oock „my / indien de van u bestemde uyre voorhanden is / verdere genade en zeege; daeren-boven goed we'er en wind verleenen „wilt / op dat ick mijn aghtergebleven „Heyr / uyt meenigerley Natien van my „versameld / met vrolijcke oogen haest by „my magh sien / om uw Heyligh werck „voort te setten. Amen, Amen. Opgestaen sijnde / seyde hy tot sijn' Officieren: Hoe meer biddens, hoe meer zeegens. Als nu de Vloot / op de tijd sijner gemaeckte rekeningh / noch niet verscheen / viel hy andermael op sijne knyen / en sughtte tot God met deese weynige woorden: „O regtvaerdige God des Hemels / u is immers bewust /

en sijne Betuyging in 't selve.

Ander Gebed, om goede wind voor

SWEEDEN.

„wuft/ dat mijne Krijghstoght niet geschied „uyt hovardij/ maer t'uwer en des Euange„lii eere. Geef derhalven doch goed weêr „en wind / op dat mijne in Sweeden aghter„gelatene Armee my haest magh verheugen. „Amen. Terstond veranderde de Wind; en braght de geheele Sweedsche Vloot over 't Haff door de Rivier de Swine tot by Stettin; welcke Plaets hy stracks innam.

Sijn' agtergelatene Vloot, die terstond daer op volgde.

Terwijl hy te Wolgast binnen trock / sagh men in de lught een Arend en een reght-vergrimde Leeuw tegens malkander veghten. Dit veroorsaeckte in veele gedaghten van een Voorbeduydingh. Gustaef voerdde in sijn Wapen een goud-geele Leeuw. 't Keyserlijck en des Duytschen Rijcks Wapen is een Arend.

Hemel-teecken.

Als de Marckgraef van Baden voor Ingolstad, vlack aen de sijde van Koningh Gustaef, wierd dood geschooten / seyde sijne Majesteyt tot d'andere by hem sijnde Heeren: „Deese Kogel/ welcke dien deughdsa„men Marckgraef 't leven heeft afgekort/ „vermaend my en u alle / altijd aen onse „sterflijckheyd te gedencken. Indien 't nu „de Godlijcke wil is/ dat ick mijne dagen „oock eens dus onverwaght sal eyndigen / „soo ben ick verseeckerd / dat mijne geregh„tige saeck / te weeten / Duytschland in ou„de vryheyd te herstellen / my een gerust „Graf sal maecken. God kan eenen ver„standiger dan ick ben na my verwecken / „om dit werck voorts uyt te voeren. Mis„schien sullen eenige quaedwillige seggen / „dat ick in Duytschland rijckdom en eere „soeck : dat ick d'eenvoudige bedriege. „Doch ick neem tot getuygen de verdrevene „Vorsten en Heeren / door my hersteld / en „mijne Geloof-gevers / van welcke ick te „Franckfurt en anderweegen seer groote „geldsommen heb ontleend: oock de veeler„ley gevaren / welcke ick my soo vrywilligh „heb onderworpen.

Gustavi aenmerckelijcke woorden, doe Markgraef *Christoffel* van *Baden* vlack aen sijne sijde voor *Ingolstad* wierd dood geschooten.

In sijne noch kindsche jaren saghmen hem veeltijds swaermoedigh. In 't heymlijck stortede hy dickmael tranen / vergeselschapt met sughten. Eens daer op betrapt / en gevraeghd / waerom hy dus treurigh was? gaf hy tot antwoord: „Soo dickmael ick de „staet des Vaderlands / en de Stormen des „Oorloghs / die 't selve boven 't hoofd han„gen / aenmerck ; daer tegens my te ge„moet voere de sterflijckheyd van mijnen „Heer Vader / kan ick niet nalaten / my „ten uytersten te bedroeven / dat ick werd „opgevoed tot sulck een swaeren last.

Sijne treurigheyd in sijne noch kindsche jaren ; en sijne aenmercklijke redenen waerom.

Doe hy de Slagh voor Mewe tegens de Polacken dappermoedigh had gewonnen / en daer op Zeeghrijck in de genoemde Plaets trock / deed hy tegens den abond de Dancksegging aenstellen. Prees oock seer hoogh de Godvrughtigheyd van Bisschop Johannes Botvidus, die in 't heetste van 't Geveght met de sijne op een Heuvel was geklommen / en daer yverige Gebeeden had uytgestort ; seggende: Men kan niet ongeluckigh veghten, wanneer Moses op den Berg met bidden strijd.

Noch eenige andere

Doe hy voor Kesemarck op de voorverhaelde wijs gevaerlijck gewond was geworden / en de Rijcks-Cancellier Axel Oxenstiern hem vermaende / meer sorgh voor sigh selven te willen draegen / seyde hy : Men sou doch goeds moeds sijn; want al waere hy schoon dood / sulcks sou de maght Gods niet verkorten. Als oock de Heelmeester onder 't verbinden liet hooren : dat hy ten hooghsten voor 't leven van sijne Majesteyt bekommerd was / indien hy sigh voortaen niet beeter wou waghten ; soo gaf de Koningh met een vrolijck gelaet hem daer op tot antwoord 't gemeene Spreeckwoord : *Ne Sutor ultra Crepidam*; soo veel als: Schoenmaecker, ga niet buyten de Pantoffel.

POLEN.

sijnér aenmerklijke Spreuken, en Reedenen.

Doe hy in 't Duytsche Rijck quam / waeren sijn' Oversten (van welcke in 't vervolg meermael sal moeten gesprooken werden) Gustavus Horn; Wolf-Henrick van Bauditz; Johan Banner (Bannier); de Graef van Thurn; Maximiliaen Duyvel; Achatius Dood (waer op seecker Keyserseh Overste eens spottender wijs seyde: Wie sou tegens Gustaef Adolph derven aengaen, die Duyvel en Dood in sijn Heyr heeft); Diederick van Falckenburgh; Winckel; Lesle; Kniphuysen; Museval; Vitzthumb; Leonhard Torstensohn; Tubald; Stalhans, en Slange.

Namen sijner Oversten in *Duytschland.*

In Polen regeerde noch als Koningh de dickmael genoemde SIGISMUNDUS de III. (verstooten uyt Sweeden) tot in 't jaer 1632.; derhalven wy van sijnen Soon en Nasaet Uladislaus eerst in 't volgende derde Boek sullen spreecken. Hy / en Koningh Gustaef Adolph, dien hy soo t'eenemael vyandigh was / sijn beyde in even 't selve jaer overleeden; doch Sigismund op 't eynd van April; Gustaef in 't begin van November: soo dat Sigismund heeft beleefd / met een knagende spijt / en tot sijn groot verdriet / d'onvergelijcklijke Overwinningen Gustavi Adolphi in Duytschland; maer niet sijne korts nae hem gevolghde dood; welcke hem sou gestreckt hebben tot een groote blijdschap.

Koningen van *Polen.*

Sigismundus de III. van wien in 't *eerste Boeck* is gehandeld.

In de Maend December Anno 1593. ontstond binnen Dantzick een grooten oproer. Seecker Poolsch Edelman quetste wreevligh een Drager / die hem wat in den wegh stond. D'andere Arbeyders en Dragers begonden daer op met Steenen nae den Polack te werpen. Flucks liepen thien andere Poolsche met haere blooten Deegens nae de Dragers. De Koninghlijcke Marschalck, toeschietende / om dit onweesen te stillen / wierd in sijn hoofd gewond. Seecker voornaem Burger / pogende met goede woorden en vermaningen verder onheyl te voorkoomen / wierd van de Polacken om 't leven gebraght. D'andere Burgers / hier over verbitterd / snelden met haere Geweeren op de Polen toe. De Burgermeesteren wendden wel alle vlijt aen / om deese verwarringh weer tot rust te brengen / doch te vergeefs. 't Tumoer wierd hoe langer hoe grooter. Sulker wijs drongh de Burgery op de Polen aen / datse nae de Voorstad moesten wijcken / waer in veel Poolsch Krijgsbolck lagh. Met

Bloedigen Oproer te *Dantzick* tusschen de *Polacken*, terwijl de Koning in deese Stad was, en de Burgery; waer door veroorsaeckt.

POLEN.

't selve meendense weer in de Stad te vallen/ en een vinnige wraeck te neemen. Doch de Bruggen wierden opgehaeld; en daer door een groote bloedstortingh verhoed. In deesen oproer waeren ontrent drie-en-twintigh Polacken, soo Edele als andere/ om 't leven gekomen; daer tegens drie of vier Burgers; maer veele derselve gewondet. Koningh Sigismund, ter dier tijd in de Stad/ deed een seer scharp ondersoek doen op d'eerste aenvangers deeser onrust; seggende/ dat hy deselve strengelijck wou doen straffen. 't Sou oock buyten twijffel geschied sijn/ indien de schuld aen de Burgers ware geweest. Maer als nu bevonden wierd/ dat de Polacken d'eerste oorsaeck daer van waeren/ liet hy 't af-loopen/ met alleenlijck te seggen/ datse Straf genoegh over haer gepleeghd mis-bedrijf geleeden hadden. Van sijne verdere verrightingen en bejegeningen kanmen 't voorgaende eerste Boeck naesien. Oock sullen in 't verbolgh verhaeld werden eenige dingen van hem en 't Koninghrijck Polen, als gewickeld in de Geballen van andere Staten.

Koningh Sigismund toond sigh in dit geval een niet seer Gereghtigen Reghter te sijn.

Dit sullen wy hier noch inboegen/ ontrent 't Ceremonieel der Koninghlijcke verkiesingh/ wijl 't light sal konnen geven aen saecken/ welke in 't verbolgh sullen voorkoomen. Tsederd 't Rijcks-Beslupt te Warschauw Anno 1587. hebben alle Standen/ soo wel van de Poolsche als Litthauwsche Adel/ de Landboden/ of Orateurs der Provintien, en de drie Steeden Cracou, Wilda en Dantzick, in deese keur te spreecken. De Courlanders en Pruyssers hebben wel veele moeyten aengewend/ om voor hare Hertogen de Keur-gereghtigheyd te bekoomen/ doch men heeft haer niet tot de Stemmingh willen toelaten. Vermits nu 't getal der Kiesers even soo groot is/ als dat der aenweesende Edele/ van welcke yeder sijne Stem heeft (gelijk dan by de verkiesing van Henrik de Valois ontrent 35000. Edele verscheenen)/ soo pleegh gemeenlijck de Keur verrigt te werden in 't Veld onder Tenten. D'aenvangh geschied met d'oeffeningh des Godsdiensts. Daer na werden de Stemmen versameld; en dien persoon/ op wien de meeste sijn gevallen/ werd door d'Opper-Maerschalck des Koningrijcks voor Koningh uytgeroepen: de gedane Keur door de Senatoren des Rijcks bevestighd; en 't Keur-Decreet van de Bisschoppen/ Waywoden en Castellanen bezegeld.

Hoedanig het toegaet met de verkiesingh eens nieuwen Poolschen Konings.

Meenigte van duysenden, die hier by hare Stem hebbnn.

Verbolgens moet de nieuwe Koningh de Regeerings-Eed af-leggen: Dat hy de Wetten en Ordonnantien sal handhaben: yeder Stand en Onderdaen Gelijck en Reght laten weerbaren; De Vryheden en Privilegien, van sijne Voorsaten aen 't Rijck gegeven; en insonderheyd de vrye oeffeningh der Euangelische Religie, onverbreecklijk onderhouden. De Rijcks-Grensen en Goederen niet laten verswacken noch verbreemden; de verloorne nae vermogen traghten weer te bekoomen. Daer nae Sweeren de Senatoren. Geduerende de Keur magh geen Uytlandschen Gesant binnen de Rijks-Grensen blijven/ op datse geen verhinderingh moghten tusschen werpen. De Krooningh des Konings geschied nu in de Hoofdstad Cracouw. Is de Koningin van de Roomsch-Catholijcke Religie, soo werdse met hem gekroond. Van noch magh geenen nieuwen Koningh de Kroon ontfangen/ voor dat d'overleedene begraven is.

Wat voor een Eed de verkoorne Koningh doen moet, waer onder oock de vrye oeffeningh der Euangelische Religie.

Ondertusschen is de Maght des Konings seer ingebonden door de Privilegien des Adels/ welcke boven maten groot sijn. Derhalven sommige een Poolsch Koningh vergelijcken met der Byen-Koningh, die sijn' Onderdanen niet quaeds kan toevoegen. Want sonder der Standen bewilligingh kan hy niets met allen ter hand vatten; maer haer/ als haer Overhoofd/ wel veele weldaden toevoegen. Inder daed is hy maer de Mond der Republicq, wijl niets van al sijn' Ordonnantien, Voorslagen/ en Aenstellingen in de Regeeringh/ werd gevolghd/ ten sy deselve door een Gemeen Rijcks-Beslupt sijn bevestighd. De grootste Regalien des Konings bestaen in deese twee dingen: I. De verleeningh aller Aertsbisdommen/ Bisdommen/ Prælaturen, en Geestlijcke digniteiten; welcke hy Confereert op de persoonen/ van de Dom-Capitulen en Conventen verkooren of gepostuleert, nae eygen welgevallen/ of uyt Pauslijcke volle maght. Die dan van de Roomsche Stoel haere Confirmatie bekoomen. II. De vergevingh van alle Rijcks-Ampten; aenstellende Senatoren, Palatinen, Castellanen, en andere Officieren, soo Civil als Militair: Doch met deese intoomingh/ dat hy haer uyt den Adel moet neemen: en dat d'uytdeelingh der Chargen op de Rijcksdagen moet verright werden. Verder konnen wy ons voor ditmael in deese Stof niet inlaten.

Des Koninghs Maght seer ingetoomd; en hy alleen als een Byen-kooningh; of de mond der Republicq.

Twee sijner voornaemste Regalien.

De Hongariërs hadden tot haren Koningh MATTHIAS; te gelijck Roomsch Keyser; hier d'I., gintsch de II. diens naems. Hoe hy dit Koninghrijck sijnen Broeder Keyser Rudolph had afgedwongen/ is in 't eerste Boeck verhaeld. Als hy nu/ weynige jaren oock Keyser geweest sijnde/ begon te bemercken/ dat sijn eynde naerderde/ wegens sijnen ouderdom en swackheden; dat hy daer benevens sonder Kinderen was/ sloegh hy sijnen Neef

Koningen van Hongaryen.

F E R D I N A N D

van Oostenrijck te Gratz ten Hongarischen (oock de Boheemers ten Boheemschen) Koningh voor. Sijn hooghste vlijt wendde hy aen/ om hem van de Hongarische Standen te doen aenneemen. Ten dien eynde begaf hy sigh nae Presburgh, op den daer aengestelden Landdagh: en braght te weegh/ dat de Hongariërs bewillighden/ dien Ferdinand ten Koningh te kroonen; doch onder seeckere voorwaerden; van welcke voornaemste waren/ de bevestigingh harer Privilegien, en weghneemingh harer Grieven. Dat d'openvallende Ampten souden gegeven werden aen bequame persoonen/ sonder uytsluyting van soodanige om des Godsdiensts wil. Dat hy

Aertshertogh Ferdinand door Keyser Matthias de Hongariërs ten Koning aengedrongen; en van haer aengenomen onder see-

kere voorwaerden. hy de Religie gantsch vry sou laten / volgens 't Accoord van Weenen, met Matthias opgereght; sonder yemand daer over moeylijk te vallen. Dat hy 't Verbond met Boheemer, Sevenbergen, &c. sou onderhouden: geen vreemd Krijghsvolck in 't Land brengen; en noch andere Conditien.

Wat sigh onder dien handel toedroeg; Ferdinand gaf hier op sulck een antwoord / dat de Hongariërs daer in gantsch geen genoegen vonden. Derhalven liet hy haer (doch hoe hy 't meende / is naderhand gebleecken) een beeter bescheyd toekoomen: en daer op wierd de Krooningh vastgesteld tegens den 1. Julius Anno 1618. Geduerende deese Landdagh / en de handelingh om Ferdinand ten Hongarischen Koningh te maken / is eens den gantsch helderen Hemel plotslijck met seer dighte Wolcken overtrocken geworden. *Plotslijck ontstaen vervaerlijck Onweer, by een gantsch helderen Hemel.* Te gelijck verhief sigh een vervaerlijck Onweer; waer in de Thoorn des Slots te Presburgh (de plaets der Vergadering) in brand geraeckte door de Blixem. *Gehouden voor een quaed voorteecken.* Even in deesen Thoorn wierden bewaerd de Kroon / 't Koninghlijck Gewaed / en de Rijcks-kleynodien. Echter wierd 't vyer noch gebluscht door een neervallende geweldige Stort-regen. Veele hebben dit aengemerckt als een Voorteecken der gevolghde Onrusten.

Sonderlingh Privilegie der Hongariërs, de Kroon aller Privilegien. Uytdrucklijck had Ferdinand voor sijn' aenneemingh en Krooningh beloofd / boven de bevestigingh der Hongarische Privilegien, dat de Religie in al de Gewesten van Hongaryen, oock by de Soldaten / t'eenemael vry sou sijn; niemand daer in verhinderd sou mogen werden / onder wat voor voorwendingen het oock sijn moght / &c. Hier by staet nu te herdencken / 't geen wy voor deesen hebben verhaeld van 't Privilegium der Hongariërs, waer aen al haere Koningen waren verbonden; te weeten / wanneer yemand derselve quam te handelen tegens sijne belofte/gedaen by de Krooningh/ of tegens des Rijcks Voorreghten / dat in sulck een Geval d'Onderdanen tegens hem moghten opstaen / sonder aen Rebelly schuldigh te sijn.

Ferdinand aen de Jesuiten gelijck als overgegeven. Vermits nu Ferdinand een seer hevigh Roomsch-Catholijck was, aen de Jesuiten gelijk als overgegeven (waer van onder sijne levens-beschryvingh / als Keyser, breeder) / soo heeft hy al stracks na sijn' aenneemingh tot de Hongarische en Boheemsche Kroon gehandeld tegens sijn woord in verscheydene opsighten; insonderheyd omtrent 't stuck der Religie. Wijl hy oock op deselve wijs / noch by Matthæi leven / te werck gingh tegens de Boheemers, en de Majesteyt-brief weynig in aght wierd genoomen / waer door seer gevaerlijcke onrusten in dit Rijck ontstonden / *Breeckt al terstond sijn woord; handeld tegens de Privilegien en Religions-vryheyd der Hongariërs.* soo hebben de Hongarische en Boheemsche Standen haer Verbond vernieuwd / tot beyderzijds verdeedigingh / en voorstand haerer Privilegien. Bethlen Gabor, Vorst van Sevenbergen, quam Anno 1620. de Hongariërs te hulp: welcke hem / na veelerley beraedslagingen der Standen / ten Koningh aennamen. Dus wierd Ferdinand in Hongaryen (desgelijcks in Boheemen) afgeschaft; en de Koninghlijcke Hoogheyd over 't Hongarisch Koninghrijck toegevoeghd

BETHLEN GABOR; dus genoemd na de gewoonte der Hongariers, die de Tynaem stellen voor de Voornaem; anders Gabor Bethlen, of Gabriel Bethlehen. *Derhalven werd Bethlen Gabor ten Koningh gesteld. 1620.* Eerst had hy Anno 1619. Over-Hongaryen van uyt Sevenbergen aengetast: daer hy de Standen hem toegeneegen vond. Caschauw, Filleck, Neuheusel, Presburgh, en meer andere Steeden veroverde hy. Met de Boheemsche onder den Graef van Thurn trock hy voor Weenen: *Hy belegerd Weenen.* belegerde deese Stad / en joegh d'Oostenrijkers sulck een vrees aen / dat Aerts-hertogh Leopold, van Keyser Matthias te Weenen gelaten / om op alles ordre te stellen / den Keyserlijken Oversten Bucquoy met sijn volck in aller haest uyt Boheemen ontbood / om Weenen te komen ontsetten. Hy naerderde wel; doch wierd door de Graef van Thurn soodanigh geslagen / dat hy / met verlies van meer dan 4000. Mannen / de vlught moest neemen.

Ferdinandi ongemeende Religions-verseeckeringh aen de Neder-Oostenrijkers; en der Roomsch-gesinde Vorsten in Duytschland aen d'Euangelische. Als nu de Hongariërs Gabor (of Gabriel) Bethlen tot haren Koningh verkooren / Ferdinand de gehoorsaemheyd opgeseght hadden / verbonden sigh met den nieuwen Koningh van Boheemen, Paltzgraef-Keurvorst Frederick, desgelijcks van de Boheemers ten Koningh verkooren en gekroond. Ferdinand (nu na Matthias Keyser) voor noch arger vreesende / gaf d'Euangelische Standen in Neder-Oostenrijck verseeckeringh van Religions-vryheyd. Even 't selve deeden de Roomsch-Catholijke Keurvorsten en Vorsten te Mulhuysen aen de Protesteerende Duytsche Vorsten en Standen / aengaende de van haer ingetoogene Geestlijcke Goederen. Hoese 't al t'samen meenden / is naderhand gebleecken / en sal t'sijner tijd van ons verhaeld werden. Evenwel hebben Keur-Saxen en Neder-Saxen, nevens de Koningh van Deenemarken, sigh hier op verklaerd tegens Koningh Frederick, en de Boheemers. *Werd daer op meester van Boheemen. 1620.* Welcker Neerlaegh op den Witten Bergh by de Stad Praegh Anno 1620. Boheemen heeft doen verliesen Vryheyd / Religie, en veele voorname persoonen in 't Koninghrijck hare Hoofden; andere hare Goederen / Vaderland / en Ampten.

Met Bethlen Gabor in Hongaryen meende hy 't even alsoo te speelen; Nu wou Keyser Ferdinand oock op Hongaryen los gaen; om Bethlen Gabor en de Hongariërs te doen bejegenen 't geen Paltzgraef Frederick en de Boheemers was weervaren. By Filleck leeden de Ferdinandische een swaere Neerlaegh. Echter veroverdense Presburgh. Ernstigh had Bethlen de Boheemsche Standen vermaend / datse by hare goede saeck en haren Koningh Frederick bestendigh souden blijven; doch te vergeefs. De verbaesdheyd over de gedaghte Neerlaegh had haer soodanigh een vrees in 't hert gejaeghd / dat yeder d'eerste wou sijn / om sigh met Koningh (nu oock Keyser) Ferdinand te versoenen. De vertsaeghdheyd der Boheemers vloogh over tot de Hongariërs. Veele Heeren deeses Rijcks vielen van Bethlen Gabor af tot den Keyser; selfs oock

Georgh Setzky, die hem in't eerst dapperlijck had geholpen.

doch vond sigh in sijne reeckeningh bedroogen; en kreegh al dikmael slagen.

Ferdinand had een onderhandelingh aengevangen met Gabor en de Hongarische Standen. Een deel deeser laetstgenoemde traden met hem tot een Verdragh op seeckere voorwaerden; maer met Bethlen kon hy niet te reght koomen / wijl hy de Koninghlijcke Titel over Hongaryen niet wou afleggen. Door Bucquoy nam hy / gelijck alreeds geseght is / Presburgh in. Thirna, en Hongarisch Odenburgh (of Oedenburgh; by de Hongariërs geseght Sepron, gelegen in 't Westerdeel van Hongaryen, aen de Grensen van Oostenrijck) gaven sigh over. Daer op belegerde Bucquoy de Vestingh Neuheusel; voor welcke hy sneuvelde in een Uytval der Belegerde / den 10. Julius Anno 1621. Sijne dood / en d'aenkoomst van Bethlen Gabor, maeckte 't Keyserlijck Leger soo vertsaeghd / dat het by naght in snellen haest de Stad verliet / na een seven-weeckige Besluytingh. De gedaghte Carel de Longueval, vereerd met de Titel van Graef van Bucquoy, was de Soon van Maximiliaen, Heer van Vaux, Schatmeester des Spaenschen Koninghs Philippi in de Nederlanden. Yverigh Roomschgesind was deesen Bucquoy; in groote aghtingh by Parma. Had sijn' Oorloghs-Leerjaren in Nederland afgeleght / en was een beroemd Krijghsman geworden.

Sijnen Oversten *Bucquoy* sneuveld voor *Neuheusel*: en desselven afkoomst. 1621.

Een en andermael kreegen de Keysersche slagen: derhalven Ferdinand, tot aen Weenen toe benauwd / op nieuws met Gabor tot een Accoord soght te koomen / door bemiddelingh van Esterhasi, Emericus, en Stanislaus Tarso, binnen S. Niclaesburgh: doch al weer vrughtloos / wijl Ferdinand meende / dat Bethlen Gabor te veel eyschte. Maer vermits 't met de Boheemische saeck nu gantsch ten eynde was gelopen: dat oock de Geunieerde Euangelische Vorsten in Duytschland (door de ramp der Boheemers t'eenemael moedeloos geworden) haer' Unie, of Vereenigingh / verlaten / en sigh met den Keyser versoend hadden: dat daer-en-boven Koningh Jacob van Groot-Britannien in onderhandelingh tot Vreede was getreeden / soo begon Gabriel Bethlen aen te merken / dat nu de Maght des Oostenrijkers hem alleen op den hals stond te koomen; en dat sijne Hongariërs by een ongeluckigh voorval 't Voorbeeld der Boheemers souden mogen volgen. Besloot derhalven / des Keysers voordeelige aenbiedingh t'aenvaerden; en dus wierd 't Verdragh gemaeckt Anno 1622. Gabor sou afstand doen van de Koninghlijke Hongarische Titel; doch dien van Prins van Hongaryen voeren. Daer-en-boven sou Ferdinand hem geven de Vorstendommen Oppelen en Ratibor in Silesien; de Stad Caschauw, en noch seven Hongarische Gespanschappen.

Doet aen *Gabor* voordelige aenbiedingen: die eyndlijck deselve aenneemd; met de redenen waerom. 1622.

Wat hy daer door bekoomd.

Deese Vreede echter duerde niet langh. Anno 1623. viel Bethlen Gabor met een stercke Krijghsmaght op nieuws in 't Hongarisch Koninghrijck / en in Moravien. Deed hier groote schade; en beanghstighde de Keysersche niet weynigh. Eyndlijck volghde een nieuwe Vreede: welcke voor Keyser Ferdinand noch meer wierd verseeckerd door de dood van Gabriel Bethlen Anno 1629. Onder de Boheemsche saecken / insonderheyd in 't derde Boeck onder Ferdinandi levens-beschrijvingh / sullen wy dickmael en breeder van hem moeten spreecken.

Nieuwe Oorlogh, en nieuwe Vreede.

Dood van *Bethlen Gabor*. 1629.

Hoe Keyser MATTHIAS, sigh oud en Kinderloos bevindende / sijnen Neef de gedaghte

Koningen van *Boheemen*.

FERDINAND van Gratz de Boheemers ten Koningh voorsloegh / en aendrongh / is voorheenen met korte woorden aengeweesen. Maer vermits dit werck sulck een groote Nasleep heeft gehad / dat daer uyt ontstaen is / of mee gegaen heeft dien soo langhduerigh-verwoestenden Duytschen en Duytsch-Sweedschen Oorlogh / soo sal nodigh sijn / deese geheele Boheemsche saeck wat omstandigh en uyt de grond / echter soo kort als doenlijck is na 't gewight der Stof / op te halen; met de sonderlinghste aenmercklijckheden / uyt een groot getal der geloofwaerdighste Schrijvers / die dien geheelen handel 't naeste by / en derhalven best kondigh daer van geweest sijn: desgelijcks uyt de Declaratien, Manifesten, Missiven, Berighten, Protestatien, Apologien, &c., aen d'een' en d'andere sijde hier van opentlijck uytgegeven. Wijl oock d'Onrusten onder des Keysers Matthiæ Regeeringh hebben begonnen / soo vereyscht d'ordre deeses Wercks / dat wy'er ter deeser plaets van spreecken: doch sullen voor ditmael alleen d'oorsaecken en aenvangh; de voortgangh onder Ferdinandi Regeeringh als Keyser voorstellen: ons verseeckerende / dat het veele Leesers niet anders als aengenaem sal konnen sijn / dat wy haer traghten te geven een eygentlijck berighft der dingen / wegens welcke 't Duytsche Rijck dertigh jaren langh soo ellendigh beroerd / soo vreeslijck verwoest is geweest; en noch heden de na-weeen daer van gevoeld. In welcken Oorlogh daer byna meer bloed vergooten, als Wijn gewassen is: die oock veroorsaeckt heeft een ongeluckige beweegingh van geheel Europa.

Ferdinand, korts daer na oock Keyser.

De *Boheemsche* onrusten uyt de grond opgehaeld:

uyt welke is ontstaen den dertigh-jarigen *Duytschen* Oorlogh:

waer in daer byna meer bloed vergooten, als Wijn gewassen is.

D'Oorsaecken van, en de Voorbereydselen tot de gedaghte Krijghs-vlammen in Duytschland (welcke even soo veel jaren heeft geduerd / als de vreeslijcke Comeet des jaers 1618. dagen brandde), sal een vlijtigh ondersoecker bevinden insonderheyd gesteld te moeten werden: I. in 't Besluyt der Roomschgesinde t'saemverbondene / genoemd de Catholijke Liga, tot vaststellingh der Roomsch-Catholijke, en een gantsche onderdruckingh der Euangelische Religie. II. De daer tegens opgereghtede Vereenigingh der Duytsche Onroomsche Vorsten / geseght d'Euangelische Unie. III. D'onvoorsiene Krijghstoght / welcke Aerts-hertogh Matthias van Oostenrijck tegens sijnen Broeder Keyser Rudolph de II. ontrent thien jaren voorwaerts had ter hand genoomen.

Oorsaecken *van*, en Voorbereydselen *tot* den gemelden *Duytschen* Oorlogh;

Dus

BOHEEMEN.

Waer in voornamentlijck te stellen.

Dus was de Religie wel de Hoofd-oorsaeck deeser verwarringh en verwijderingh der Gemoederen; doch oock hebben sigh daer onder vermenghd Staetsught / eygen' Aengelegenheden / jalousy, en veelerley politique insighten. D'onrusten in Boheemen, insonderheyd Anno 1618. uytgeborsten / hebben den wegh gebaend tot den uytloop des gemelden verderflijcken Duytschen Krijghs; en sijn geweest als 't Lont, waer door de verborgene Mijn wierd aengestoocken.

Tsederd de tijd van *Johannes Hus* in *Boheemen* geduerigh geweest *Hussiten* en *Picarders*; d'eene nu *Lutherſche*, d'andere *Gereformeerde* geseght.

Tsederd de tijd van Johannes Hus hadmen in Boheemen geduerigh veele gevonden / welcke sijne Leere aenhingen. In later tijden noemdemense Navolgers der oude Hussiten, en daer onder begrijptmen hedensdaeghs de geene / die de Naem van Lutheranen, of Luthersch-Euangelische dragen; alhoewel Hus in verscheydene Artijkelen meer over een quam met 't gevoelen van onse Kerck. Oock waren'er niet weynige / welcke men had toegevoeghd den naem van Picarders, nae eenen Picard, in de Geloofsstucken eensgesind met de Gereformeerde Euangelische. Keyser Rudolph (van wien veele / niet sonder groote waerschijnlijckheyd / hebben vermoed / dat hy in 't heymlijck d'Aughsburghsche Confessie al vry veel in sijn hert toegedaen was / schoon hy / soo door vrees als tijdlijcke Insighten / d'Euangelische t'eenemael hard handelde) / had de Boheemsche, gelijck oock de Silesische Standen / een Majesteyt-brief gegeven / tot vrye Religions-oeffeningh / na de genoemde Confessie van Aughsburgh; onder welcke oock de Picarders konden schuylen. Dit behaeghde de Catholijcke Liga, of Roomsch-gesinde Verbondene niet; welcke geen andere / als de Pauslijcke Religie, wilden dulden. Doch deese saeck diend wat vlijtiger nagespoord.

Aertshertogh *Matthias* staet op tegens sijnen Broeder Keyser *Rudolph*; en belegerd hem binnen *Praegh*.

Aertshertogh Matthias van Oostenrijck, Broeder van Keyser Rudolph, maeckte / onder voorwendingh / dat deese Majesteyt tot de verdere Regeeringh-voeringh over 't Koninghrijck Hongaryen door swackheyd / ouderdom en anders onbequaem was / sigh meester van veele Plaetsen in 't genoemde Gewest. Soght oock Oostenrijck en Moravien aen sigh te brengen. Quam te Presburgh: wierd daer van de Hongarische Standen heerlijck ingehaeld: oock verplightte hy haer in alle stilheyd / aen hem / als hy 't sou begeeren / bystand van volck te doen. Matthias wierd dus tegens sijnen Broeder opgehitst / ten deelen door eygene Staetsught / ten deelen door jalousy over Ferdinand van Gratz; maer insonderheyd oock door de Roomsch-Catholijke Standen; wijl Rudolph (nae haeren sin) te veel ooghluyckte met d'Euangelische.

Rudolph soeckt hulp by de Standen, welcke gelegenheyd sy, die hare *Religions*-oeffeningh

De Keyser / van sijns Broeders bedrijf verwittighd / beriep in allerhaest een Byeen-koomst der Boheemsche Standen te Praegh; daer hy sigh doemaels bevond; en versoght van haer een spoedige hulp tegens Matthias: die ondertusschen al sijn Krijghsvolck by Znaymb, of Znaym, van de Boheemers geseght Znoymo, in Moravien, t'samen trock / en daer mee voor Praegh ruckte. De gedaghte Boheemsche Standen / welcke tot noch toe / alhoewel onder veele verdruckingen en wrevelige overlasten der Roomsch-gesinden, haere Religions-oeffeningh hadden genooten / meer door vergunningh / als door een sonderlingh Privilegie harer Koningen / namen deese gelegenheyd waer / om een stercker vastigheyd te bekomen. Toonden sigh derhalven seer gewilligh / om hem met goed en bloed by te staen / indien hy haer wou bewilligen 't geen waeromse hem dickmael hadden gebeeden; te weeten; „datse „voortaen ongekrenckt moghten houden de „vrye oeffeningh der Euangelische Religie, „uyt kraght van 't Besluyt op den 23. Octo„ber Anno 1555. door Keyser Carel verkon„dighd / en tot yeders berigt in druck uyt„gegeven; naderhand Anno 1559. op nieuws „bevestighd door des gemelden Caroli Heer „Broeder Keyser Ferdinand d'I.: en van de „Roomsch-gesinde niet meer overlastighd „worden / gelijck tot noch toe op veelerley „wijsen was geschied. Dat oock de Roomsch„Geestlycke sigh niet meer souden mogen „bemoeyen met saecken van Staet. Eyndlijck / dat afgedaen moghten werden hae„re meermael voorgedragene Grieven in de „Politie. 't Laetste bewillighde Rudolph. „'t Religions-poinct stelde hy uyt tot op den Landdagh / die in 't begin des jaers 1609. sou gehouden werden.

tot noch toe hadden genooten meer door vergunningh als door een sonderlingh *Privilegie*; waer neemen,

om verseeckeringh der selve te versoecken. 1608.

Verdragh tusschen beyde de Broederen

Onderwijl bemoeydemen sigh / om 't verschil deeser Broederen by te leggen. Matthias begeerde / dat Keyser Rudolph sou af-staen van 't Hongarisch Koninghrijck / en 't selve aen hem overgeven. Dat hy hem en sijne Manlijcke Erfgenamen sou begiftigen met 't Aertshertogdom Oostenrijck: dat hy daeren-boven aen hem sou laten 't Koninghrijck Boheemen, indien hy (Rudolph) Kinderloos overleed. Waer tegens Matthias de Boheemsche Standen beloofde / indien Boheemen deeser wijs aen hem quam / dat hy vrywilligh en schriftlijck al haere Privilegien sou bekraghtigen. Door nood bewillighde Keyser Rudolph hier in; en dus wierd de Vreede tusschen beyde de Broederen getroffen; schoon met misnoegen van Rudolph. Dit alles / voor deesen breeder verhandeld / moesten wy hier kortlijck herhalen / om van 't geen volgen sal een regte bevattingh te doen hebben.

Matthias en *Rudolph* opgeragt.

Matthias, nu Koning van *Hongaryen*, verbied terstond d'*Euangelische Oostenrijkers* de *Religions*-oeffeningh:

Vermits d'Oostenrijcksche Standen Matthias niet weynigh behulplijk waren geweest tot de verkryginghh der Hongarische Kroon / soo maecktense sigh groote hoop / dat de vrye oeffeningh der Euangelische Religie haer gewilligh van hem vergund sou werden; doch vonden sigh in deese reeckeningh bedrogen. Want stracks daer nae deed hy afkondigen (aengepord door Aertshertogh Leopold van Oostenrijck, Bisschop van Passauw, en de Pauslijcke Nuntius Melinus), dat voortaen niemand in d'Oostenrijcksche Landen sou mogen hebben d'openbare Exercitie des Onroomschen Godsdiensts. Dit veroorsaeckte weer nieuwe Onrusten. Want als d'Oo-

Derhalven treedense

BOHEEMEN.

tot de Wapenen; en soecken hulp by de Duytsche Protesteerende Vorsten,

stenrijcksche Standen / tegens al haere verwaghtingh / sagen / wat Matthias, door der Roomsch-gesinden inblasingen en aendringingen / voor had / lietense Volck werven / en gaven de Hongarische Standen haer voorneemen te kennen. Doch deese / nu begeerigh in een stille gemacklijckheyd te blijven / sonden haer tot antwoord: Christus noemde saligh de geene, welcke om der waerheyd wil vervolgingh leeden. Waer op eenige hebben aengemerckt / dat of dese wooren Christi van haer qualijck d'Oostenrijckers wierden toegepast; of datse korts daer nae selfs tegens deselve hebben gesondighd; om nu niet van 't voorgaende te spreecken.

waer op d'Euangelische Unie wierd beraemd t'Aschhuysen.

D'Oostenrijckers dus / buyten verwaghtingh / van de Hongariërs afgeweesen / versoghten hulp van de Protesteerende Duytsche Vorsten: waer op t'Aschhuysen d'Unie wierd beraemd. Onderwijl had Matthias sigh te Presburgh ten Koningh van Hongaryen laten kroonen. Doch als hy vernam / dat d'Onroomsche Oostenrijckers met de Duytsche Euangelische Vorsten in Vereenigingh waren getreeden / daght hem beeter / een saght verdragh te sluyten / als de saeck tot bloedvergietingh te laten komen. Hy liet dan de vrye Religions-oeffeningh weer toe / volgens 't Passauwsch Accoord. Dus geraeckte Oostenrijk voor een tijd langh weer in rust: maer daer tegens liet het sigh in Boheemen seer sleght aensien / wegens de volgende oorsaeck.

Dit doet, dat Matthias de Religie weer vry steld.

Oostenrijk dus weer in rust, soo begind d'onrust in Boheemen,

Keyser Rudolph had in sijne hooghste benauwdheyd de Boheemsche Euangelische Standen beloofd / datse op den aenstaenden Landdagh yet goeds voor haere Religie hadden te verwaghten. Doch als de nood nu voorby was / scheen hy berouw van sijne toeseggingh te hebben. Door sijne Raden / door de bedreygingen der Roomsch-gesinden, door Insighten van Staet / liet hy sigh soodanigh aensetten / dat hy in een beslootene Brief sijn voorneemen bekend maeckte; 't welck geheel anders was / als d'Onroomsche Standen hadden verwaght: die hier uyt genoeghsaem bemerckten / dat eenige haer wangunstige Raedgevers in 't spel waeren gekomen. Jae selfs / hy gaf voor; „dat „hare van Keyser Maximiliaen verkreegene „Vryheden in saecken van Religie niets met „allen meer golden / maer dood waren.

wegens 't veranderde Gemoed des Keysers Rudolphi.

D'Euangelische Boheemers hier over t'onvreeden / hielden op nieuws aen / en behandigden Keyser Rudolph 't Verseeckerings-schrift / haer gegeven van Keyser Maximiliaen Anno 1575.; gelijk oock een Brief / met eygener hand van hem geschreeven aen Lazarus van Schwendi, een voornaem Boheemsch Heer; waer in hy betuyghde / niet te sullen toelaten / dat yemand in Boheemen ontrent saecken van Religie of Conscientie sou gedwongen werden. Gaven daer nevens een Versoeck-schrift over / om gehandhaefd te werden by de vrye Religions-oeffeningh; ten dien eynde bybrengende seer kraghtige Reedenen. 't Besluyt was van deesen inhoud: „Sy hoopten / dat haere billijcke Beede

Des Keysers Maximiliani Verseeckeringhs-schrift aen de Boheemers, aengaende de Religie.

„haer van sijne Majesteyt sou werden bewilligd. Maer indien 't tegendeel gebeurde / en daer over den Landdagh vrugtloos te niet gingh / soo wildense / als getrouwe / gehoorsame / en bestandigh-opreghte Onderdanen / voor God en gantsche weereld hebben betuyghd / datse sijne „Majesteyt de schuld niet gaven / noch oock „voor haer selven schuldigh stonden; maer „alleenlijck de geene / welcke haer goed / welbevoeghd voorneemen hadden verhinderd / „en noch verhinderden tegens God en Regt.

Versoeck der Boheemsche Standen.

Ondertusschen bemoeyden sig de Roomsch-Catholijcke, nevens eenige Keyserlijcke Raden / op 't hevigste / om Rudolph 't Versoeck der Boheemsche Onroomsche Standen te doen af-slaen. Seyden oock / dat Maximiliani Verseeckeringhs-schrift ontrent de Religions-oeffeningh alleenlijk gingh op de Standen sub utraque (dat is / die 't Sacrament des H. Avondmaels onder beyde de Gestalten ontfingen); maer voorts in d'andere Artijkelen des Godsdiensts den Paus voor 't Hoofd der Christlijcke Kerck erkenden. Braghten dus te weegh / dat Rudolph sigh nae haeren wil voeghde. Ter dier oorsaeck sonden de Standen Gesanten aen Matthias; Koningh van Hongaryen; gelijck oock aen d'Euangelische Keurvorsten en Vorsten in Duytschland, om der selver Tusschenspraeck. Rudolph dit verneemende / beklaeghde sigh over den quaden raed sijner Raden; en beloofde d'Onroomsche Boheemsche Standen een Landdagh; om op den selven / nevens d'andere Grieven / oock 't stuck der Religie af te handelen.

Van Keyser Rudolph afgeslagen, door raed sijner Roomsch-gesinde Raden en andere.

Sijne vernieuwde Belofte al weer gebroocken.

Doch dese Uytschrijvingh wierd ingehouden (lightlijck kanmen gissen / door welcker beleyd); daer tegens de Standen een geheel ander Bevel voorgedragen; naementlijck: Datse sigh souden onthouden van allerley By-een-koomsten. Dit heeft naderhand te Praegh gevaerlijcke oproeren veroorsaeckt / tot dat de Keyser een gemeenen Landdagh beschreef / welcke sou gehouden werden den 15. May Anno 1609. Deselve nam wel voortgangh; maer d'Euangelische Standen wierd geen vergenoegingh gegeven. Derhalven lietense Rudolph weeten: „Datse sigh van hare Tegenparthyen niet „langer dus konden laten omvoeren / noch „van sijne Koninghlijcke Beloften af-drijven: maer in tegendeel een Defensions-„werck wilden aenstellen / om haeren Koningh / haer selven / en de hare tegens hare vyanden te beschermen; te meer / wijlse hadden vernoomen / dat in Bayeren en „andere naebuerige Landen groote Oorloghs-toerustingen en gevaerlijcke aenslagen onderhanden waren.

Verbied d'Onroomsche Boheemers alle By-eenkoomsten.

't welck gevaerlijcke onrusten veroorsaeckt.

D'Onroomsche Boheemsche Standen, selfs binnen Praegh belaeghd,

Hier by quam noch / datmen selfs binnen Praegh verborgene lagen tegens haer smeedde. Want de Roomsch-Catholijcke braghten in hare Conventen en anderwegen heymlijck een goed getal Volck; 't welck d'Onroomsche by naght sou overvallen. Als nu de Boheemsche Euangelische Standen op geenerley wijsen konden te reght koomen /

Stellen een Defensions-werk aen.

alle

BOHEEMEN.

alle aengewendde middelen te vergeefs waeren/ vergaderdense eenigh Krijghsvolck/ en deeden 't binnen Praegh koomen. Ontrent dien tijd vervonden sigh daer de Gesanten der Silesische Standen; versoeckende desgelijcks vrye Religions-oeffeningh. Doch alsse saegen/ datse soo weynigh als d'andere/ door 't beleyd der Roomsch-gesinden, by Rudolph gehoor konden vinden/ hebbense d'Euangelische Boheemsche Standen/ in geval van nood/ bystand beloofd. Doe de Keyser dit gewaer wierd; en dat oock Keur-Saxen sterck aendrongh tot een vriendlijck verdrag/ liet hy sigh eyndlijck beweegen/ om op den 15. Julius Anno 1609. d'Onroomsche Standen te vergunnen eenige sonderlinge Privilegien, aengaende de vrye Religions-Exercitie door geheel Boheemen. Dus verkreegense een Majesteyt-brief, te langh om hier ingevoeghd te werden; derhalven wy maer alleen den korten inhoud sullen voorstellen.

D'Euangelische Silesische Standen beloven haer hulp.

Rudolph 't gevaer siende, geeft haer Religions-vryheyd;

„D'Euangelische Standen in Boheemen souden/ niet minder als de Roomsch-Catholijcke, hebben een vrye oeffeningh haerer Religie in alle Plaetsen. 't Onder-Praeger Consistorium sou weer gesteld werden aen haere Bestieringh/ om/ sonder eenige verhinderingh des Aertsbisschops van Praegh, ontrent Predikanten en Predicatien te handelen na haer goeddunckend. De Praeghsche Academie sou staen in de magt der Boheemsche Euangelische Standen/ om deselve te voorsien van bequame Mannen/ goede Ordonnantien, en wat'er voorts aenkleeft. Oock/ soo over 't Consistorium als over d'Academie, te stellen seekere persoonen/ tot Defensores, of Beschermers derselve; welcke van sijne Majesteyt terstond in haer Ampt souden werden bevestighd; doch/ behalven de Plight aen/ en d'Instructie van de Standen/ in geenen anderen Eed of Instructie mogen getrocken werden. Eenen van deese overleeden sijnde/ souden d'Onroomsche Standen een ander persoon in sijne plaets verkiesen. Indien de Koningh/ 't sy door verhinderingh of anders/ hem niet bevestighde/ soo sou hy echter ten vollen Defensor blijven. Dit sou dus in 't toekomende altijd/ en van alle Boheemsche Koningen onderhouden moeten werden. Boven de Kercken en Schoolen/ welcke d'Euangelische doe besaten/ of voortijds hadden beseeten/ soudense nu en in 't toekomende/ sonder yemands verhinderingh/ in Steeden en Dorpen noch meer Kercken en Schoolen moogen bouwen. Gelijck dit sou vry staen aen den Heeren en Ridder-stand/ alsoo oock aen de Prager, Bergh, en andere Steeden in 't gemeen. Naedien d'Euangelische en Roomsch-Catholijcke in 't Koninghrijck tsamen woonden/ soo sou 't eene deel 't andere geen ingreep doen/ of yets voorschrijven in 't stuck van Religie. De Begraefnis der Lijcken in de Kercken/ of op de Kerckhoven/ en 't luyden der klocken/ sou niemand moogen werden geweygerd. Van nu af geen mensch/ 't sy Geestlijck of Weereldlijck/ moogen gedwongen werden tot veranderingh sijns Godsdienst/ 't sy door geweld/ of door listige Vonden.

en te gelijck een Majesteyt-brief.

t'harer volkomene verseekerdheyd:

waer van den korten inhoud,

en wat d'Euangelische daer in vergund wierd,

hier werd voorgesteld:

BOHEEMEN.

Voorts/ dat d'Euangelische Standen in Boheemen dit alles souden genieten sonder de minste verhinderingh: datse souden gesloten sijn in den Religions-Vreede des Roomschen Rijcks, beloofd Keyser Rudolph by sijn Koninghlijck woord/ voor hem en voor sijn' Erfgenamen/ de nakoomende Boheemsche Koningen. Dat oock in 't toekomende noch van hem noch van sijn' Erven/ noch van eenige Geestlijcke of Weereldlijcke persoonen/ haer eenige moeyte/ beletsel of indraght sou mogen werden toegevoegd. Daer op volgen dan deese woorden/ stiptelijck van ons in onse Tael overgebraght: „Tegens deese gedaghte opgereghtede Land-vreede/ en den Standen Sub Utraque [dus werden oock d'Euangelische genoemd/ om datse beyde Brood en Wijn in de bedieningh des H. Avondmaels ontfangen] „van ons weerbaerne Verseeckeringh/ willen wy niet/ dat eenigh Bevel, of yet diergelijks/ 't welck de minste verhinderingh der selve veroorsaecken moght, van ons, onse Erven, en toekomende Koningen in Boheemen, of yemands anders/ sou uytgaen, of AENGENOMEN werden. En in geval yet diergelijcks uytgingh, of van yemand aengenoomen wierd/ soo sal 't doch onkraghtigh sijn, en daer op niets geoordeeld of uytgesproocken mogen werden. Gelijck wy dan oock alle andere Beveelen en Mandaten, welcke voortijds tegens de Standen *Sub utraque* (de gedaghte Confessie aengenoomen hebbende) sijn uytgegaen, van waer het oock sijn moght/ in 't tegenwoordige Afdoen, vernietigen, voor dood verklaren en houden. Eyndlijck werd'er bygevoeghd; Indien yemand/ 't sy Geestlijck of Weereldlijck/ sigh onderstond/ deese Majesteyt-brief t'overtreeden, soo souden de Keyser en sijn' Erven, of de toekoomende Koningen van Boheemen, schuldigh sijn, tegens de soodanige te handelen als tegens Verstoorders der gemeene Vreede. Te gelijck werd bevoolen/ deese Majesteyt-brief in te lijven de Land-Tafel des Koninghrijcks Boheemen; en 't Origineel te brengen op Carelstein, om daer te worden bewaerd by d'andere Lands-Privilegien, &c.

Van Keyser Rudolph voor hem selven,

en voor al de Boheemsche Koningen sijne Nasaten.

op 't kraghtighste beloofd, onweerroeplijck bevestigd,

met de nadrucklijckste woorden.

1609.

Doe hebben oock de Standen van de Roomsch-Catholijcke en Euangelische Religie in Boheemen onder malkander een Vergelijckingh opgereght/ welcke desgelijcks de Land-Tafel wierd ingelijfd. De voornaemste Inhoud daer van is deese: „Wyl sijne Keyserlijcke Majesteyt d'Euangelische Boheemsche Standen door een Majesteyt-brief Verseeckeringh heeft gedaen/ datse d'oeffeningh haers Godsdiensts openlijck/ vry/ en sonder eenige verhinderingh sullen genieten: dat hy daer-en-boven 't Onder-Consistorium aen de Praeghsche Academie in haere maght heeft gegeven/ soo sal de saeck hier in gelaten werden by de genoemde Majesteyt-brief. Voorts

Afsonderlijcke Vergelijckingh

tusschen de Roomsch-Catholijcke

yeder

BOHEEMEN.

„yeder Stand sou d'andere laten by haere „Kercken / Kloosteren / Collegien en an„dere Plaetsen / gelijck die nu van yeder „Deel wierden beseten; en de daer toe behoo„rende Inkoomsten behouden. Elck sou „sijnen Godsdienst ongemoeyd oeffenen.

en d'*Euangelische Boheemsche* Standen,

„Geen' Euangelische souden begraven wer„den in de Kercken der Roomsch-gesinden; „geene Roomsch-Catholijcke in die der Euan„gelische, sonder toelatingh des Collators „der selve Kerck. Doch daer de Roomsche „en Onroomsche tot even 't selve Karspel be„hoorden / en de laetstgenoemde Thienden „en andere Gevallen aen dat Karspel betael„den / daer soudense / sonder eenigh bysonder versoeck / in de gedaghte Kerck de be„graefnis genieten. Op de selve wijs sou „'t oock aen d'andere sijde geschieden. In„dien echter de Collator aen yemand de be„graefnis niet begeerde toe te staen / soo „souden hem de Thienden en andere Geval„len niet meer opgebraght werden: maer „d'Overheden der geweygerde mogten die „aen een andere Parochie geven / en daer de „begraefnis doen verrighten. In welcke „Plaetsen d'Euangelische met de Roomsch„Catholijcke de Kercken niet gemeen had„den / daer moghtense / volgens de Maje„steyt-brief, haer selven Kercken bouwen.

oock de *Land-Tafel* ingelijfd.

Waerschouwingh aen den *Leeser*.

De Leeser sal gelieven deese korte Inhouden / soo van de Majesteyt-brief, als van de Vergelijckingh tusschen beyderzijds Religien, wel in geheugenis te vatten; wijl hy in 't verhael der gevolghde Boheemsche Onrusten dickmael daer op sal dienen tot dencken / om reght te konnen oordeelen / wat gelijck of ongelijck d'Euangelische Boheemsche Standen in haere Handelingen gehad hebben.

Des Keysers goedkeuringh der *Vergelijckingh*; en naerder *Verklaringh*.

De gemelde Vergelijckingh heeft Keyser Rudolph goed gekeurd / en met 't Zegel des Koninghrijcks doen bekraghtigen. Daerenboven d'Euangelische Standen noch gegeven een naerder Verklaringh, aengaende de vergunde Maght en Privilegien der Defensores van 't Praeghsche Consistorium en d'Academie. Oock / hoedanigh men sou handelen / wanneer eenigh Euangelisch persoon wierd beleedighd van een Roomsch-gesinde; of een Roomsch-Catholijck van een Onroomsch. Dus scheen nu op alles sulck een orde gesteld te sijn / datmen niet lightlijk voor nieuwe / immers swaere ongelegenheden had te vreesen.

Eerste openbare Predicatie der *Onroomsche* in de *Duytsche* Spraeck. 1609.

Op dese Majesteyt-brief en getroffene Vergelijckingh tusschen die van beyde de Religien in Boheemen, wierd den volgenden 15. Julius Anno 1609. d'eerste openbare Euangelische Predicatie gedaen in de Duytsche Spraeck in een Hussitische Kerck; welcke nu een lange tijd was gesloten geweest. Ondertusschen evenwel wilden de Boheemsche Onroomsche Standen haer geworven Volck niet afdancken / voor dat oock de Silesiërs desgelijcks de vrye Religions-oeffeningh sou toegestaen sijn: 't welck dan korts daer nae geschiedde. Daer op wierden de Soldaten afgeschaft / en haer vryheyd gegeven / om te mogen gaen waer heenen sy begeerden. Der Silesiërs Majesteyt-brief was / aengaende de vrye Religions-Exercitie, van een gelijcke Inhoud als dien der Boheemers; met even soo kraghtige woorden uytgedruckt / t'harer volle verseeckeringh.

De *Silesiërs* krijgen een diergelijcke *Majesteyt-brief*.

't Was nu in *Boheemen* in rust;

Als 't nu d'Euangelische Boheemers dus nae haren wensch was geluckt / hebbense daer op wel eenige rust genooten / doch deselve niet langh konnen behouden. 't Was een Verdragh met Roomsch-Catholijcke; en moest derhalven haest te niet gaen: 't Ontbreeckt noyt aen gelegenheyd / als men twist wil soecken. D'Onroomsche begeerden / volgens hare verkreegene Vryheden / gintsch en herwaerts Kercken te bouwen op Wereldlijcke Gronden. 't Selve deeden oock d'Inwooners van 't Steedje Brunauw, behoorende aen den Abt van 't Klooster deeser Plaets. Maer vermits de Roomsch-gesinde de Vryheyd / aen d'Euangelische in den Majesteyt-brief vergund / om nieuwe Kercken te mogen opreghten / niet wilden verstaen hebben van d'Onderdanen / staende onder Geestlijcke Oversten / soo heeft d'Abt sigh seer hard hier tegens gesteld / en daer over geklaeghd aen Koningh Matthias; die in dit jaer 1611. oock de Boheemsche Kroon sijnen Broeder Keyser Rudolph had afgedrongen. Stracks verbood hy d'aengevangene Bouw. De Brunauwers soghten beschuttingh by de Defensores te Praegh. Maer op deselve de Lands-bevelhebbers / Keyserlijcke Raden des Koninghrijcks / en uyt elcke Kreytz ses persoonen van d'Euangelische Religie t'samen riepen; aen welckese deese saeck voordroegen.

maer haest ontstond een nieuwe Onrust, wegens 't bouwen eener *Euangelische* Kerck, 1611.

Men oordeelde / dat d'Onderdanen / behoorende onder Geestlijcke Oversten / oock toequam de vryheyd des Majesteyts-briefs. Derhalven / dat de Brunauwers in haeren Bouw moghten voort-varen: welcke / sulcke rugg'-houders hebbende / niet versuymden / 't werck voort te setten. D'Abt vernieuwde sijne klaghten; en Matthias gebood de Bouwers / haere Kerck aen hem af te staen / en de Sleutelen te leveren in de Boheemsche Cancellery. Sy echter gehoorsaemden niet; wijl de Boheemsche Euangelische Standen andermael Anno 1615. vonnisten / datse / nae den inhoud der Privilegien, hier toe gewettighd waren. Ter dier oorsaeck wierden de voornaemste Hoofden der Brunauwers te Praegh gevangen gehouden; en men sloot de Kerck met geweld toe.

door de *Brunauwers*, volgens de *Majesteyt-brief*, van Koningh *Matthias* verboden; echter daer in voortgegaen; en geweld daer tegens.

Ondertusschen was Keyser Rudolph de II. Anno 1612. overleeden / en Matthias, alreeds Hongarisch en Boheemsch Koningh / wierd nu Roomsch Keyser. Terwijl de gedaghte handel sigh te Brunauw toedroegh / had oock d'Aertsbisschop van Praegh een Kerck / nieuwlijcks van d'Euangelische gebouwd in 't Bergh-Vleck Klostergrab / (waer toe verscheydene Keurvorsten en Vorsten des Duytschen Rijcks / nevens andere hooge Hoofden / aensienlijcke Giften hadden gedaen) ingenoomen / en tot de grond toe doen neerwerpen / wijl dit Vleck onder sijn Gebied stond.

Geweldadigheyd des Aertsbisschops van *Praegh* tegens een andere Kerck.

Keyser Matthias maeckt, dat Ferdinand van Gratz ten Koningh van Boheemen wierd aengenoomen.

stond. Ontrent deese tijd bevond Keyser Matthias sigh met sijne Hof-houdingh te Weenen; en wijl hy / soo wegens ouderdom als swackheyd / bemerckte / dat de dood hem haest stond te naerderen / soo noemde hy tot sijnen Nasaet in de Koninghrijcken Boheemen en Hongaryen sijnen Neef Aertshertogh Ferdinand van Oostenrijck te Gratz; die oock op den 29. Julius Anno 1617. van de Boheemsche Standen (echter van veele onghewilligh; en in d'afweesenheyd van een goed deel andere) wierd aengenoomen en gekroond; gelijck oock de Hongarische Standen 't selve deeden.

D'Euangelische al weer verdruckt, en gewelddadigheden van de Roomschgesinde tegens haer.

Hy was een devoot, maer te gelijck Jesuitsch, en aen de Jesuiten als overgegeven Roomsch-Catholijck; die Ignatius Loyola eerde voor de Patroon sijner Wapenen. Naderhand sal 't beeter te pas koomen / breeder hier van te spreecken. Over de gedaghte handel te Brunauw en Kloftergrab quamen / onder 't afsijn des Keysers Matthiæ, de Defensores te Praegh by een. En wijl meer andere diergelijcke overlasten / oock allerley verdruckingen en beleedigingen / tsederd eenige jaren van de Roomschgesinde tegens d'Euangelische waren gepleeghd / en van deese daer over aen de Defensores geklaeghd / soo versoghtense aen de Keyserlijcke Stadhouders en Raden; oock door Brieven aen sijne Majesteyt selfs / hulpmiddelen tegens soodanige onbetaemlijcke beswaernissen; en loslatingh der onbillijck gebangene Brunauwers. Schreven daer-en-boven uyt / een algemeene t'samenkoomst der Boheemsch-Euangelische Standen tegens den 21. May Anno 1618. binnen Praegh, in 't Collegie van Keyser Carel de IV. In d'Uytschrijving gavense te kennen / dat hier aen hingh 't heyl der Euangelische. Dat hare Privilegien en Vryheden geweld leeden. Dat de Majesteyt-brief wierd vernietighd. Dat een groote krijghsmaght tegens haer was opgereght. Dat 't uyterste gevaer voor de deur stond / indien men niet by tijds opwaeckte.

Byeenkoomst der Euangelisch-Boheemsche Standen te Praegh. 1618.

Van Keyser Matthias qualijck opgenomen.

Deese Byeenkoomst mishaeghde Matthias op 't hooghste. Als d'Euangelische Standen dit bemerckten / lietense een Verontschuldiginghs-Schrift afgaen; en beweesen daer in / datse / uyt kraght des Majesteyt-Briefs, van 't Landdaghs-Besluyt / en van d'opgereghtede Vergelijckingh / regt hadden / om soodanige Vergaderingen te houden; derhalven sigh niet tegens sijne Majesteyt hadden vergreepen. 't Moght echter niet helpen. Matthias nam 't seer euvel. Verbood / d'uytgeschrevene t'samenkoomst te laten voortgaen; en stelde noch daer-en-boven soo de Kloostergrabers als de Brunauwers in 't ongelijck; alleen op 't voorgeven der Roomschgesinde, sonder d'andere te hooren. D'Euangelisch-Boheemsche Standen en Defensores, of Beschermers / sagen / waermen met haer heenen wou; en datmen pooghde waeraghtigh te doen werden 't geen d'Aerts-bisschop van Praegh Anno 1610. had geseght; te weeten: Dat de Majesteyt-brief, ten voordeel van de Ketters, niet langer sou dueren, als van twaelf uyren tot den middagh. Lieten sigh van haer voorneemen niet afschricken / maer gingen hoe langer hoe yveriger voort: met betuyghingh / datse 't onheyl / 't welck uyt deesen handel moght koomen t'ontstaen / gantschlijck leyden op den hals der geene / die hare wettigh-aengestelde Byeenkoomst qualijck wilden duyden / en sigh daer tegens aen kanten.

Van haer verantwoord, en gewettighd.

Van hem verbooden.

By haer echter gehouden.

Laten te Praegh de Gemeenten van alle Predickstoelen bekend maken hare Byeenkoomst,

Doe den 21. May was genaerderd / deedense in al d'Euangelische Kercken te Praegh, beyde in de Duytsche en Boheemsche Spraeck / een Vermaning afkondigen / van deesen Inhoud: „Wijl d'Almaghtige / goedertierne „God genadighlijck had gelieven te beschicken / dat ten tijde des Keysers Rudolphi, „na veelerley uytgestane Beswaernissen „wegens hare Religie, als Onderdanen des „Koninghrijcks Boheemen, sigh houdende „aen de Boheemsche Confessie, verkreegen „hadden de vrye Religions-exercitie, bevestighd door een bysondere Majesteyt-Brief; „die oock op nieuws was bekraghtigd door „de nu regeerende Keyser Matthias, soo haddense deese Vryheyd eenige jaren in taemlycke rust genooten. Doch nu was d'Euangelische Standen berigt toegekoomen / „dat sommige deesen Vreede sogten te verstooren; door allerley lagen haren Godsdienst te verdrucken; de gebouwde Kerken „te sluyten / ja geheel ter neer te werpen / „gelijckse alreeds met'er daed hadden gedaen; de Lieden met Gevanckenissen te „plagen; met geweld tot afval van haer geloof te dwingen; de Religions-vryheyd op „'t hooghst te benauwen / &c. Dit hadden „de Defensores eenige malen aen sijne Majesteyt vertoond / en verbeeteringh versoght: maer ondertusschen warense van „hare vyanden aengeklaeghd / buyten eenige hare schuld / als offe Vergaderingen „leydden tegens sijne Majesteyt / en schaedelijcke Verbindnissen aenrighteden; 't welk „haer noyt in gedaghten was gekoomen. „Alleenlijck soghtense de bevoorderingh der „eere Gods / en gerust te mogen blijven by „hare Religie, volgens de Majesteyt-Brief. „Dit deeden de Defensores en Standen de „Gemeenten bekend maecken / op datse de „gedaghte lasteringen geen geloof geven / „maer sigh verseeckeren moghten / dat haer „ooghmerck niet anders was / als Gods „eere / en afwendingh der Religions-verdruckingen. Enckelijck hier toe was de „Versamelingh aengesteld. Vermaenden „derhalven yeder / God te bidden / dat hy „'t Gemoed sijner Majesteyt soodanigh tot „de Standen wou neygen / dat alles een gelucklgh eynd moght erlangen.

en waerom deselve was aengesteld,

uyt dringende nood:

nevens vermaningh, om God te bidden

voor een goede uytkoomst.

De Standen begeven sigh na 't Slot.

De volgende dagh wierd de Vergaderingh gehouden; en insonderheyd beraedslaeghd / hoe de vrye oeffeningh der Euangelische Religie, en de Kercken / niet alleen te Praegh, maer door geheel Boheemen, buyten gevaer gesteld / en hare vyanden weerstaen moghten werden. Op Woensdagh den 23. May begaven de Heeren en Standen / elck met een

om de Koninghlijke Lands-Officieren hare Grieven voor te dragen.

een Dienaer by ſigh / voorſien met Sijd-geweer en Piſtoolen / haer geſamentlijck te Paerd na 't Slot; en droegen daer de Koninghlijcke Lands-Officieren hare Grieven voor; met verſoeck van afdoeningh der ſelve. D'Overſte Burghgraef Adam van Starrenbergh, nevens de Heer Popel, groot-Prior van Sancta Maria, toonden ſigh beſcheyden tegens haer; of / gelijck de Roomſchgeſinde Caſpar Ens in Faſcic. Hiſt. ſeght / hebben ſigh met haer antwoord glimplijck geaccommodeert. Hadden d'andere oock reedlijckheyd gebruyckt / de ſaeck ſou niet ſijn uytgeborſten tot een daed / waer op ſoo veel onheylen ſijn gevolghd: immers / diemen opnam tot een oorſaeck / om uyt te voeren 't geen doch alreeds van de Roomſch-Catholijke beſlooten was te doen / al ware dit niet geſchied.

Maer in tegendeel d'Overſte Land-Regter Willem Schlabata van Chlum en Koſthumburgh, Heer van Neuhauſz, en Jariſlauw Borzita, anders geſeght Smetſanſzky, Graef van Martinitz, kanteden ſigh ſeer vinnigh tegens de Standen aen / met een onlijdlijcke onheblijckheyd en wrevligh-opgeblaſene hooghmoed. Waren daer-en-boven ſoo vermeeten-onbedaght / datſe deeſe aenſienlijcke Heeren opentlijck ſcholden voor Rebellen, voor oproerige Ketters, ja voor alreeds ter ſtraf en ter dood veroordeelde Lieden. Deeſe riepen daer op de Heer Burghgraef Adam van Starrenbergh en de Heer Popel ter ſijden af: maer wierpen Schlabata, Smetſanſzky, en de Secretarius Philippus Fabritius, die niet minder in onbetaemlijcke ſmaedredenen was uytgeborſten / uyt de Cancellery door de Venſteren na beneeden.

Werden van eenige der ſelve ſeer ſmaedlijck bejegend.

Maer oock daer over ter venſteren uytgeworpen; echter niemand dood gebleven.

Doch tot haer geluck vielenſe op een grooten hoop ſtucken van Papier / vederen van Pennen / en andere ſaghte ſtoffen / tſederd veele jaren uyt de Schryf-kamer geſmeeten / en daer op een vergaderd; ſoo dat niemand van haer 't leven verloor / onaengeſien de hooghte haers vals van weynigh minder als 27. Ellen was. Schoon oock d'andere / ſiende datſe niet dood waren / eenige Piſtolen op haer loſteden / ſoo wierdenſe echter niet getroffen: kreegen gelegenheyd om ſigh te verbergen; en ſijn dus noch 't gevaer ontworſteld.

Oproer hier over binnen Praegh ontſtaen;

Dus hebben hier aen d'eene ſijde vermeetene wrevligheyd / aen d'andere een haeſtige gramſchap hare rol geſpeeld. Stracks ontſtond / niet alleen in 't Slot / maer oock door de gantſche Stad / een groote ſchrick en oproer. Om deſelve te dempen / reed de Graef van Thurn, nevens eenige uyt de Standen / in aller yl na d'oude Stad, en vermaende 't Volck / ſigh ſtil te houden / wijl gantſch geen gevaer te vreeſen ſtond. 't Geen geſchied was / ſoudenſe voor den Keyſer ſchriftlijk weeten te verantwoorden. Straks geraeckte alles weer in ruſt; en de Standen deeden den Overſten Burghgraef Adam van Starrenbergh na ſijn Huys begeleyden. Doch des Slots-Hoofdman met ſijne Soldaten / nevens de drie Prager-Steeden, moeſten haer een Verſeeckeringhs-Eed doen. Vermits Smetſanſzky ſigh binnen Praegh niet vertrouwde / vlood hy / met de Secretarius Fabritius, na Weenen; daerſe Matthias 't gebeurde ten arghſten overdroegen. Schlabata wierd een wijl tijds op 't Slot bewaerd van twaelf Muſquettiers.

doch terſtond weer geſtild.

Verbond der Euangeliſch-Boheemſche Standen

Vermits nu d'Euangeliſche Standen ligtlijck de reeckeningh konden maecken / wat uyt deeſen handel ſou ontſtaen / ſoo verbondenſe ſigh t'ſamen / eenparigh met malkander goed en bloed te ſullen opſetten tegens de vyanden Gods / haers Koninghs / en des Majeſteyt-briefs. Sy voorſagen een onvermijdlijcken overval. Wierven derhalven met allen ernſt Krijghsvolck. Verkooren der-

BOHEEMEN.

dertigh Directeurs, of Bewindhebbers / uyt de drie Standen / welcke geduerigh in de Prager-Steeden blijven / en alle saecken des Rijcks bestieren souden. Oock wierden de gevangene Brunauwers, als onschuldige / los-gelaten. Daer tegens heeftmen eenige Koninghlijcke Officieren, die niet ten besten met d'Euangelische hadden gehandeld / misbruyckende de Maght / haer van den Keyser opgedragen / ten deelen gevangen geset / ten deelen met geldstraffen beswaerd. Op dat nu haer bedrijf niet moght werden aengesien door een veraghtingh sijner Keyserlijke Majesteyt / als offe sigh gewapenderhand tegens hem wilden opstellen / soo lietense op den 25. May een wydlopige Verantwoordingh in Schrift aen hem afgaen. Sonden daer-en-boven eenige Ambassadeurs na de Vorsten en Standen in Silesien, Moravien, Lausznits, en anderwegen / om haer van 't voorgevallene te berighten / en / in geval van nood / haer hulp te versoecken / volgens 't opgereght onderlingh Verbond. Onder deese Gesanten wierd Doctor Jessenius, die na Hongaryen sou trecken / onderwegen gevangen genoomen; na Weenen gevoerd / en naderhand onthoofd / gelijck wy in 't vervolgh sullen hooren.

om voor de Religie, en hare Vryheden malkander met goed en bloed by te staen. Stellen oock dertigh Directeurs, en senden Gesanten aen andere Euangelische Landen.

Hare wijdlopige Verantwoordingh.

De gedaghte Verantwoordingh der Euangelisch-Boheemsche Standen is vry groot. Sullen derhalven daer uyt alleen voorstellen den korten inhoud der voornaemste Stucken. In den aenvangh beschuldigense de Jesuiten, datse door haer' aenhitsingen over d'Euangelische hadden gebraght veele seer sware verdruckingen: geduerigh pooghden / niet alleen den Keyser / maer ook al de Standen en Inwooners van Boheemen, d'Euangelische Leere toegedaen / arghlistigh den Roomschen Stoel onderworpen te maecken: na de vergunningh des Majesteyt-briefs onophoudlijck hadden getraght / d'opgerighte Vreede te vernietigen: haer giftighboos gemoed aen niet weynige Euangelische hadden getoond. Dat'er waren veele heymlijcke en openbare vyanden des Vaderlands; die oock selfs haren tegenwoordigen Koning hadden lagen geleght / om de successie op eenen anderen te brengen. Doch alsse dit / door de Godlijcke voorsienigheyd / niet hadden konnen verrighten / haddense door de Jesuiten beginnen te schelden / te lasteren; oock mondlijck en schriftlijck d'Euangelische veroordeeld voor Ketters / welcke men niet verplight was woord of geloof te houden / maer om lijf en goed moest brengen. Ten dien eynde de Weereldlijcke Overheden aendrijvende / om haer door Vyer en Swaerd uyt te royen. Dat eenige harer vyanden hadden gearbeyd / om tusschen de Standen en Defensores tweedraght te doen ontstaen. Datse den Majesteyt-brief Uytleggingen tegens den Text gaven. Door beloften en dreygementen de Defensores hadden soecken te bewegen / haer Ampt neer te leggen: waer door oock eenige hadden beginnen te wancken; andere geheel van de Waerheyd waren afgevallen. Men had d'Euangelische op veelerley wijsen verdruckt: hare Predikanten gebannen / of uyt den dienst gestooten. Verbroocken de Vergelijkingh, aengaende 't Vonnissen over persoonen van d'een en d'andere Religie, welcke malkanderen hadden beleedighd. De Kercken der Onroomsche toegesloten / of t'eenemael om verr' gesmeeten. De Vergaderingen verbooden. Haer onverhoord veroordeeld. Eenige / door verschricklijcke wreedheden / tot Afval gedwongen / &c.

Beschuldigingen tegens de Jesuiten,

en andere harer vyanden:

die geduerigh op allerley wijsen

d'Euangelische Religie en der selver toegedane

onlijdlijke verdruckingen hadden toegevoeghd.

Hierom hadden de Standen tegens twee harer vyanden / Willem Schlabata van Chlum, en Jaroslouw Boezita van Martinitz gehandeld / als tegens Verstoorders des Reghts en der Algemeene Vreede; misbruykers van 't Ampt / waer in sy gesteld waren; tot verkleyningh van d'aghtbaerheyd sijner Keyserlijcke Majesteyt; tot verwoestingh van de gemeene rust des Rijcks: gelijck oock had gedaen haren Pluymstrijcker de Secretarius Philippus Fabritius: die derhalven / volgens oud Boheemsch gebruyck / ter vensteren waren uytgeworpen. Doch vermitsse 't leven hadden behouden / soo moesten de Standen noch voorts tegens haer / en tegens de geene welcke haer verdeedigen / de Standen daer over vervolgen wilden / procedeeren na behooren: insonderheyd oock tegens Paulus Michaas, een verraderisch Mensch en Vreedebreecker; van een gantsch geringe afkoomst / maer die / in de Boheemsche Cancellery tot 't Secretarisschap ingedrongen / sigh met andere boose Menschen de heerschappy over d'Euangelische Standen had aengematighd; hare Privilegien willen weg neemen; doch sigh nu door de vlught had wegh gemaeckt. Na voorstellingh van veelerley snoodheden / d'Onroomsche Religions-verwanten aengedaen / vervolgense: Dat dit alles haer dwongh / een Defensions-werck aen te vangen: doch sonder daer in yets te willen voorneemen tegens sijne Majesteyt. Oock begeerdense de Roomsch-Catholijken niet 't alderminste leed toe te voegen / indiense sigh gerust hielden; gelijck dan oock tot noch toe niemand van haer eenigh quaed was weervaren. Verhoopten derhalven / dat sijne Majesteyt sulcks niet verkeerd opvatten / en de gantsche weereld haer bedrijf verontschuldigen sou.

Met verdeediging van d'uyt de vensteren werpingh der voorgedagte persoonen; als een oud Boheemsch gebruyck tegens sodanige:

en van haer aengevangen Defensions-werck;

nevens hare betuygingh hier ontrent.

By deese Verantwoordingh gingen de Bewijsen, dat d'Euangelische Reght hadden / volgens de Majesteyt-brief, en de Vergelijkingh, tusschen de Roomsche en Onroomsche Boheemsche Standen opgereght / Kercken te mogen bouwen / schoonse Onderdanen van eenige Kloosteren waren / op de Gronden onder der selver Gebied. Wijl dit is geweest de voornaemste vonck / waer uyt dien hevigen brand der onrusten is ontstaen / soo sullen wy uyt de gedaghte hare Bewijsen eenige redenen uyt-teeckenen. In de Majesteyt-brief staet duydlijck / dat al d'Euangelische haren Godsdienst vry en gerust sullen hebben en oeffenen aen alle Plaetsen. Soo oock in de Vergelijkingh tusschen d'Euangelische en Roomsch-Catholijke Standen / tot

Bygevoeghde klare Bewijsen, uyt de Majesteyt-brief, en de Vergelijkingh

BOHEEMEN.

Verklaringh des Majeſteyt-briefs, van Keyſer Rudolph geapprobeert: Dat d'Euangeliſche Magt hadden, aen alle Plaetſen in Boheemen haer' eygene Kerken te bouwen. Hier tegens ſouden geene beveelen van ſijne Majeſteyt of der ſelver Erfgenamen, toekomende Koningen van Boheemen, mogen uytgaen; of, indien 't geſchiedde, niet aengenoomen werden, maer kragtloos ſijn. Sijne Majeſteyt ſou alle Land-Officieren gebieden, d'Euangeliſche by de Majeſteyt-brief te laten blijven. Indien yemand, Geeſtlijke of Weereldlijke, yets daer tegens deed, ſoo ſouden ſijne Majeſteyt en desſelven Naſaten, oock de Standen des Koninghrycks, verpligt ſijn, tegens de ſulke te handelen als tegens 'sLands Vreede-breeckers.

van 't Regt der Euangeliſche, om aen alle plaetſen van Boheemen te mogen Kercken bouwen.

Ja, in d'opgereghtede Religions-Vereeningingh tuſſchen de Boheemſche Euangeliſche en Roomſch-Catholijke aen d'eene, de Sileſiſche Vorſten en Standen aen d'andere ſijde ſtaen deeſe woorden: „Maer, indien yemand, buyten ſijne Keyſerlijcke Majeſteyts perſoon, van welcke Staet hy oock ſijn moght, of onder wat ſchijn ſulcks ſou moogen geſchieden, de Boheemſche Sub utraque, of de Sileſiſche Vorſten en Standen van d'Augsburgſche Confeſſie, of der ſelver Onderdanen en Religions-verwanten, ſy ſitten dan onder Geeſtlijke of Weereldlijke, Catholijke of Euangeliſche, in hare Godsdienſten, Kercken, Schoolen, &c. ſou beroeren, of op eenige voorwendingh, dat de Stigten, Renten en Inkoomſten, welcke d'Euangeliſche tegenwoordigh gebruycken, voortijds de Catholijken hebben toebehoord, d'Euangeliſche wou aentaſten, ſoo ſouden deſelve voor eenen Man ſtaen, lijf, goed en bloed voor hare Religie met malkander opſetten. En t'harer verſeeckeringh wierd'er noch by gedaen: „Indien de Standen der Onroomſche Religie, of haer' Onderdanen en Geloofsgenooten, in hare Godsdienſt, Kercken en Schoolen wierden ontroerd of overlaſt toegevoegd, 't ſy onder wat ſchijn of voorwendingh ſulcks ſou mogen geſchieden, ſoo ſouden de Sileſiſche de Boheemſche Euangeliſche Standen, op der ſelver eerſte verſoeck, binnen een maend tijds, met 1000. Mannen te paerd en 2000. te voet op haer eygene koſten: op 't tweede verſoeck met noch 1000. te paerd en 2000. te voet; en in geval van d'uyterſte nood met hare hooghſte Maght byſpringen. Noch andere, en niet min kraghtige Bewijſen in grooten getale, bragtenſe by, tot verdedigingh van haer Reght: tegens 't welck de Roomſch Catholijke haer geduerigh indrangh gedaen, haer allesſins ten hoogſten verongelijckt hadden. Derhalven ſy oock bevoeghd en gewettighd waren tot 't Defenſions-werck te treeden.

Datſe ook, in geval ſy van de Roomſch-Catholijke wierden verdruckt, met alle maght en gewapender hand ſigh mogten verweeren: ſelfs volgens 't Verdragh, met de Roomſch-geſinde Standen opgeregt.

Hier by ſtaet aen te merken, dat de Geeſtlijcke in Boheemen niet (gelijck wel anderweegen) een byſondere Stand maeckten, of Stem op de Landdagen hadden; maer verplight waren te gehoorſamen 't geen tuſſchen den Koningh en de Standen wierd beſlooten. De Geeſtlijckheyd, ſelfs 't Aertsbiſchopdom, ſtond aen de Schickingh der Boheemſche Koningen, door 't Reght van Patronaetſchap. De Geeſtlijcke Goederen en Kloosteren behoorden ſulcker wijs tot de Koninghlijcke Kamer, dat de Geeſtlijcke alleen 't Vrughtgebruyck hadden; maer de Koningen 't Reght, deſelve Goederen te mogen verkopen, Erflijck te maecken; de Land-Tafel te laten inlijven; gelijck dickmael was geſchied onder de Boheemſche Koningen, te gelijck Keyſeren, Ferdinand d'I., Maximiliaen de II., en Rudolph de II.

Aenmerckingh op den ſtaet der Geeſtlijcke, en der Geeſtlijke Goederen in Boheemen.

De gedaghte Verantwoording, met d'aengehangene Bewijſen, ſonden de Boheemſche Euangeliſche Standen op den 26. May nae Weenen aen Keyſer Matthias; met een bygaende beleefde Brief, dat ſijne Majeſteyt hier uyt kon ſien, wat voor oorſaecken ſy hadden, om op een ſtraffende wijs te handelen tegens Schlabata, Smetſanſzky, en Fabritius; als ſijnde allesſins geweeſt Verſtoorders der algemeene Landvreede. Nevens betuygingh, dat haer Defenſions-werck niet wierd aengeleght ten naedeel ſijner Majeſteyt, of der vreedſame Roomſch-Catholijcken, haere vrienden. Verſoghten derhalven, dat ſijne Majeſteyt haer wou voor onſchuldigh houden; en haere vyanden, die alles ſoghten te misduyden, geen geloof geven; maer veel meer deſelve met'er dood ſtraffen, als vreevelige Vreedebreeckers.

D'Euangeliſche Standen ſenden haere Verantwoordingh en Bewijſen na Weenen, aen Koningh Matthias.

Matthias deed haer tot antwoord toekomen: Hy kon niet voor goed houden 't geen in de Praegſche Cancellery was geſchied; daer de hooghſte ſeeckerheyd en 't grootſte Ontſagh behoorde te ſijn. Want of ſchoon de Stadhouder en d'andere moghten voorgenoomen hebben aenſlagen tot verderf des Koninghrycks, ſoo betaemde haer echter niet, ſonder Aenklaght en Verhoor, ſulcker wijs tegens haer te procedeeren; veel min volck te werven buyten ſijne Majeſteyts kennis. Doch wijl de Standen aenboden, hem met goed en bloed getrouw te willen blijven, ſoo ſond hy haer een Bevel toe, 't welckſe in Boheemen ſouden doen afkondigen; en te gelijck haer Krijghsvolck afdancken. Anders ſou hy genoodſaeckt ſijn, desgelijcks Soldaten aen te neemen.

Korten inhoud van deſſelven antwoord aen d'Euangeliſche Standen;

't Gedaghte Maendaet beſtond hier in: „Dat de Standen ſub utraque, en voorts yeder bewuſt was, 't geen ſigh op den 23. van May Anno 1618. had toegedragen in 't Prager-Slot. En wijl dit alles was geſchied onder voorwendingh, dat men den Majeſteyt-brief wou vernietigen, ſoo deed ſijne Majeſteyt yeder weeten, dat van hem noch van yemand anders yets was voorgenoomen tegens dien Majeſteyt-brief, en de Vergelijckingh. Hy wou de Standen van beyderley Religien by haere Privilegien beſchermen. Die 't anders uytleyde, deed ſijne Majeſteyt voor God en de Weereld onwaerheyd. Hy wou wel geerne dit verſchil in eygener perſoon komen byleggen; doch wierd daer in verhinderd door ligchaems-„ſwack-

en Bevel aen deſelve, datſe haer Defenſions-werck ſouden ſtaecken: met inlaſſingh van een openbare onwaerheyd.

BOHEEMEN.

„swackheyd. Derhalven wou hy eenige
„voorname Mannen stellen / om deese on-
„rust wegh te neemen. Ondertusschen be-
„val hy (wijl'er geen vyanden waren / te-
„gens welckemen een Defensions-werck be-
„hoefde by der hand te neemen; en datmen /
„indien men meende beswaernissen te lijden /
„d'ordinaire wegh des Reghts kon gebruyc-
„ken) d'Euangelische Standen haer Krijggs-
„volck af te dancken. Alsse dit gedaen sou-
„den hebben / wou hy oock 't sijne afschaf-
„fen. Indiense 't niet deeden / soo moest
„hy sulcke middelen ter hand neemen / als
„dienstigh waren tot verdeedigingh sijner
„Koninghlijcke authoriteit.

De Standen konden soo blootlijk niet gehoorsamen.

D'Onroomsche Standen konden dit soo blootlijck niet gehoorsamen / wijlse genoegsame kennis meenden te hebben van de lagen harer Roomsch-gesinde vyanden; en bevonden hadden / dat Matthias meer dan eenmael sijn gegeven woord had verbroken. 't Quam haer oock vreemd voor / dat hy derfde seggen / van hem noch yemand anders yets voorgenoomen te sijn tegens den Majesteyt-brief en de Vergelijckingh; daer 't tegendeel soo openbaer-kenlijck was. Verbooden derhalven / dit Mandaet te publiceeren. Ondertusschen wierd de Jesuiten aengeseght / datse binnen aght dagen tijds 't Land hadden te ruymen / sonder oyt weer daer in te komen. Doch op dat haer / geduerende dien tijd / van 't Grauw geen leed moght weervaren / stelden men vijftigh Musquettiers voor haer Collegie en Kerck.

Gebieden de Jesuiten 't Land te ruymen.

De Redenen / welckese van deese Uytbanningh gaven / bestonden hier in: De Jesuitsche Secte had veel' onrusten en beswaernissen in Boheemen veroorsaeckt. Door allerley onwettige middelen soghten deese Menschen de Roomsche Stoel te bevestigen; de Vorsten tegens malkander op te hitsen; d'Euangelische Standen te verwarren; oproeren te verwecken: Moordenaers op te maecken / om wegh te ruymen de geene / welke haere Maximen niet wilden volgen; selfs de Koningen niet uytgeslooten. Datse door de Biecht sigh meester maeckten van de Conscientien der Menschen / en sulcke Moordenaren den Hemel beloofden: groote Goederen aen sigh trocken / nae 't Voorbeeld der Tempeliers: sigh vermenghden in enckelyck politique saecken: Leerden / datmen d'Onroomsche, als Ketters / geen woord of eed behoefde te houden: de woorden des Majesteyts-briefs een reght-verkeerden sin uytparsteden. Staende hielden / dat de Koningen geen maght hadden / sulcke Majesteyt-brieven te vergunnen / sonder bewillingh van de Paus. Hadden 't daer toe gebraght / datmen d'Euangelische dwongh tot af-val van haere Religie: Haren Godsdienst verbood: haere Kercken toesloot / of ter neer wierp. Leydden 't voorts aen / om haer gantschlijck te verdelgen / &c. Deeden'er by: Dat Frankrijck, Engelland, Hongaryen, Sevenbergen, Venetien, Nederland, &c., getuygen konden van hare seer boose practijcken, verraderijen / Moord-aenslagen / en andere snoodheden.

Redenen welckese gaven van de verdrijvingh deeser Secte, als in alle Landen ten hoogsten schaedlijck.

De Jesuiten gaven / na haer vertreck / tegens deese Beschuldigingen een Verantwoordingh uyt; waer in sy de haer opgeleydde kladden pooghden af te wisschen / of t'overplasteren / of voor schoon te doen doorgaen. Doch sy kreegen haer bescheyd in een Tractaet, uytgegeven in de Hooghduytsche Tael / onder de Titel: Ondersoeck van d'Apologie der Jesuiten, gebannen uyt Boheemen: waer in de Schrijver niet ongeleerdlijck traght te bewijsen / dat deselve steeckt vol kenlijcke onwaerheden / bewimpelingen / verdraeyingen / dubbelsinnigheden / bedrieghlijcke Spreeckwijsen / &c. Na d'uytbannigh der Jesuiten hebben d'Onroomsche Standen d'andere Roomsch-Catholijke Ordens-persoonen in haere beschermingh genoomen. Insonderheyd heeft de Graef van Thurn de Capucijners daeglijcks een bestemd deel Spijs en Dranck laeten toekoomen.

De Jesuiten geven hier tegens een Apologie uyt: welcke niet onbeantwoord bleef.

Dit is nu / uyt een goed deel der netste Schrijvers / en veel Authentique Stucken / een kort-ingedrongen berigt van de reghte oorsaken en eerste beginsselen der Boheemsche onrusten; welcke sijn uyt geborsten tot sulck een Landverwoestenden Oorlogh. 't Ontbrack aen geen quaedwillige / welcke oly in 't vyer gooten; en Matthias tegens d'Euangelische Boheemsche Standen ophitsteden. Derhalven hy sigh dan oock gereed maeckte / om haer met Krijghsmaght aen te tasten; insonderheyd aengepord door de verdrevene en andere Jesuiten. Doch deese saeten oock niet stil. Wierven een goed getal Soldaten te voet en te paerd. Namen Guarnisoenen in / en pooghden de Keyserschen van de Grensplaetsen te verdrijven; voornaementlijck uyt Budweisz, en Crumauw, aen welcke Sterkten haer seer veel gelegen was.

Den Boheemschen Oorlogh begind aen te gaen.

De Graef van Thurn, Lieutenant-generael der Onroomsche Standen / trock met eenige duysend Mannen derwaerts. Versogt de Budweiszers, datse de Keyserlijcke Besettingh souden doen uytgaen; en dan wilden d'Euangelische Standen haer met geen Krijghsvolck beswaren. Doch vermits hier niet anders als Roomsch-gesinden woonden / soo gavense geen gehoor. Derhalven belegerde hy deese Stad. Doe Matthias dit vernam / deed hy sijn Krijghsvolck van alle kanten by een trecken / onder sijnen Generalen Oversten Carolus Longeval, Graef van Bucquoy. Aertshertogh Albertus van Oostenrijck had dien Carel hem van uyt de Nederlanden toegesonden / als een wel-ervaren Krijghs-hoofd / met een hoop van 6000. Spaensche en Nederlandsche Soldaten. Ten Lieutenant-generael was gesteld Heer Henrik Duval, Graef van Dampier, van geboorte een Franschman; die sigh voor deesen / eerst in Hongaryen, daer na in Friaul tegens de Venetianen, dapper had gequeeten. D'overige voornaemste Bevelhebbers waren Henrick-Julius van Saxen-Lauwenberg, de Graef van Buchheim, Don Balthazar de Marradas, Graef Reinbold van Colalto, Heer Johan van Mollart, &c.

De Graef van Thurn Lieutenant-generael der Onroomsche Boheemers, belegerd Budweisz.

Carel Longeval, Graef van Bucquoy, des Keysers Generael, trekt tegens Boheemen op.

Eer

BOHEEMEN.

't Welck Matthias haer doet weeten.

Eer noch de Keyserlijcke Krijghsmaght nae Boheemen trock / liet Matthias de Boheemsche Standen sijnen optoght tegens haer weten; en vermaende haer noch voorts tot gehoorsaemheyd. Terwijl dien Brief afgingh / wierd aen de Keysersche sijde alles wat d'Euangelische Boheemsche Standen tot noch toe ter hand hadden genoomen / vervat in twaelf Artijckelen, t'harer beschuldigingh.

Briefwisselingen tusschen hem en de Boheemsche Standen.

Sy gaven daer tegens een Verontschuldigings-schrift uyt. Schreeven een Antwoordbrief aen den Keyser. Baden / dat hy doch geen vreemd Krijghsvolck in Boheemen wou senden. Vertoonden d'onheylen / welcke daer uyt stonden te rijsen. Lieten uytgaen haere groote Deductie, of Boheemsch Berigt en Verantwoordingh. Keyser Matthias beantwoordde haren; sy weer sijnen Brief / tot verscheydene reysen. De Boheemers weesen sijne Majesteyt een goed middel aen / waer door alles in rust had konnen gebraght werden; doch hy wierd geduerig door boose raedgevers tegens haer aengehitst.

D'Oostenrijckschè Standen

D'Oostenrijksche Standen sogten hem van deesen Oorlogh af te brengen door veele seer aenmercklijcke beweeghredenen; en daer onder oock deese. Van de Boheemsche opstand / offe wettigh of onwettig sijn mogt / konnen noch geen oordeel vellen / wijl 't een en 't ander Deel niet genoegh daer over gehoord was. En of schoon de Boheemers Rebellen moghten sijn / soo kon echter 't Huys Oostenrijk niets schaedlijcker voor sijn' agtbaerheyd weervaren / als dien Oorlogh.

ontraden Keyser Matthias

Bequam sijne Majesteyt de Zeege / soo won hy maer alleenlijck 't geen hy alreeds had / of kon hebben. Moght derhalven geen winst / maer wel een groot verlies genoemd werden; wijl dit Koninghrijck / soo heerlijck 't was voor / soo gantsch verwoest sou sijn na d'Overwinning. Als hy dan uyt Boheemen, sijn Edelste Rijck / geen Inkoomsten meer kon trecken / sou hy sigh niet maghtigh bevinden / om sijn' Oostenrijckische en Hongarische Grensen tegens den Turck te konnen verdeedigen.

den Oorlogh tegens Boheemen,

Want uyt Hongaryen genoot hy niet soo veel / dat hy / sonder hulp der Erflanden / de Guarnisoenen der Grens-vestingen kon onderhouden. D'Oostenrijcksche Landen hadden 't vermoogen niet om meer op te brengen / wijlse door de Werbingen en Doortogten uytgemargeld waren / en daeghlijcks noch meer verdorven wierden.

waer toe sy seer gewightige,

Van 't Roomsche Rijck had hy in deese saeck niets te verwaghten. De Kamer-goederen waeren in tijd van Oorlogh geslooten. 't Credit van sijne Majesteyt was ten eynde / ter oorsaeck van sijne gemaeckte onnoemlijck-groote Schulden: d'ontstaene misverstanden; groote verwarringen / en d'uytputtingh der Landen.

aenmerklijcke, en sonderlingh-aendringende

Geen overwinningh sou hem geld in de beurs brengen / maer wel daer uyt jaegen. 't Viel wel light / een Oorlogh te beginnen; doch de middelen / om den selven te voeren / waren beswaerlijck uyt te vinden; en d'uytgangh was gantsch onseecker. De Boheemers hadden nu al langh veele groote verongelijckingen geleeden; 't was derhalven niet vreemd / datse eens gaende waeren geraeckt: maer men moest nu geen oly in 't vyer gieten.

beweeghredenen gebruycken;

De geheele Maght van Keyser Sigismundus, versterckt door die van de Paus / des Roomschen Rijcks / des Aertshertoghs Alberti, en sijns Broeders / was wel geslagen geworden van een hand vol Boheemsche Hussiten. De Boheemers hadden sigh nu dickmael van 't Huys Oostenrijck afgescheurd / en haer onder een ander Hoofd begeven. Eerst / nae de dood van Keyser Rudolph van Habspurgh Anno 1307.

nevens voorstelling van 't Gevaer.

Ten anderen mael na 't overlijden van Hertogh Frederick de Schoone; waer na sy langer dan 120. jaren bleven onder de Graven van Lutzenburgh. Ten derden mael na Ladislaus Anno 1458. 't Kon nu de vierde mael gebeuren; wijl de Boheemsche Kroon enkelijk hing aen de Vrye verkiesing der Standen, en gantsch niet aen eenigh Huys was verbonden. 't Verlies van Boheemen trock na sigh 't verlies des Roomschen Rijcks voor 't Huys Oostenrijck;

't welck 't Huys Oostenrijck

want de seeckerste Trap tot de Keyserlijcke Kroon was / de Boheemsche op 't hoofd te hebben. Buyten Boheemen kon een Roomsch Keyser sigh beswaerlijck van des Rijcks Inkoomsten onderhouden. Van der Boheemers overvloed moest hy sijne Tafel voorsien / en sijne Hoogheyd vercieren. Niets was voor de Koningen nodiger of dienstiger / als in ontstane groote Beroerten de Tijd wat toe te geven. Dit beweesense met Voorbeelden / genoomen van Keyser Lodewijck de Godvrugtige; van de Boheemsche Koningh Johannes, bygenoemd de Blinde, uyt 't Huys Lutzenburgh; van Keyser Carel de V.: en 't tegendeel met 't Exempel des Koninghs Philippi van Spaenje ontrent de Vereenigde Nederlandsche Provintien.

hier door voor altijd kon overkoomen.

't Besluyt was een seer ernstige Beede / dat doch sijne Majesteyt van deesen Oorlogh wou afstaen: met beantwoordingh van de Tegenwerpingh / dat 't hooghste Hoofd der Christenheyd verbonden is / 't onreght te straffen.

Bloedige Boecken der Jesuiten.

Doch dit alles kon Keyser Matthias niet beweegen / haren welmeenenden Raed te volgen. Veel meer leende hy 't oor aen de Jesuiten; onder welcke Ferdinand Kolewrat en Lucas Fanim, in openbaerlijck uytgegevene Boecken / al d'Euangelische te gelijck verdoemden / in dit leven tot Vyer / Swaerd en Strop; na dit leven tot de Hel.

Alle middelen tot Vreede by Matthias te vergeefs aengewend, wijl hy den uytslagh der saeck aen 't Swaerd wou hangen.

Terstond verbood sijne Majesteyt alle Boheemsche Werbingen in 't Duytsche Rijck: oock de Keurvorsten / Vorsten / en Steeden / sigh in de Boheemsche Saecken te vermengen / ten voordeel der Euangelische Standen. Gaf uyt een Informations-schrift van 't geen sigh in Boheemen had toegedragen; en beswaerde daer in de Standen met even deselve Beschuldigingen / die alreeds van haer waren weerleght geworden. De Keurvorsten Johan-Georg van Saxen en Paltzgraef Frederik aen den Rhijn; de Silesische Standen / en verscheydene andere Vorsten / bemoeyden sigh / om deese Strijdigheden ter neer te leggen; doch te vergeefs. D'uytslagh des

wercks

BOHEEMEN.

werckš wierd gehangen aen de scharpte van 't Swaerd: en Dampier kreegh van Matthias bevel/ met sijn Krijghsvolck na Boheemen te trecken.

Dampier valt in Boheemen, met Branden en Plonderen.

Hy begaf sigh derwaerts met ses-duysend uytgeleesene Mannen. Eyschte voor eerst Landstein op / als een voorname Pas, om in 't Koninghrijck Boheemen te komen. De daer binnen leggende Overste sloegh sijne begeerte af. Doe vermeesterde hy 't Steedje Bistritz (Bistricz), en verschanste sigh hier. Voor Newhausz stiet hy 't hoofd. Begon derhalven in de Voorstad seer leelijck huys te houden met Branden / Plonderen / en andere wreedheden. Veroverde daer na Pilgram. Stracks na Dampiers inval in Boheemen quam daer de Keyserlijcke Commissarius Kaan: die door opene Brieven van sijne Majesteyt de Boheemsche Euangelische Standen / en der selver Soldaten / verklaerde voor Rebellen. Nam de Stad en 't Slot Polna in. Ontbood de Burgery voor hem; en liet haer / door de Jesuiten, onder seer groote bedreygingen / aenmanen / tot Afval van d'Euangelische, en aenneemingh van de Roomsche Religie. Dit opende d'oogen der Boheemers noch meer / en deed haer klaerlijck sien / waer op men 't gemunt had. Bucquoy in Boheemen gekoomen / nam voor eerst in 't Steedje Duytsch-Broda, aen 't Riviertje Sazawa: onderscheyden van Boheemsch-Broda, tusschen d'Elb en Sazawa, niet verr' van de Stad Praeg, ontrent negen Duytsche mijlen van Duytsch-Broda; echter beyde tot Boheemen behoorende. Men had hem te Weenen wijs gemaeckt / dat de Boheemsche Standen niet anders dan slegt ongeoeffend volck in dienst hadden; en derhalven laten verluyden / dat hy sigh met geene Belegeringen van Steeden wou ophouden / maer vlack op Praeg aenrucken. Doch als hy gewaer wierd / dat de Boheemers ook Mannen waren / bedaght hy sigh anders / en gingh behoedsamer.

Des Keysers Commissarius Kaan verklaerd de Boheemers voor Rebellen. Dwinghd d'Euangelische te Polna tot afval van hare Religie.

Bucquoy verovert Duytsch-Broda.

De Boheemsche Standen verdeedighden sigh ten besten datse konden: maer deeden oock aen Keur-Saxen, Keur-Paltz, en de Silesiers deesen vyandlijcken Inval weeten; versoeckende haer Middelaerschap by Keyser Matthias; of / indien dit niet moght helpen / haren bystand. Smeeckten oock Koningh Ferdinand en Aerts-hertogh Maximiliaen, om hare Voorbeeden. Versoghten aen den Keyser een Stilstand van Wapenen; belovende hem alle gehoorsaemheyd / wanneerse maer alleen moghten verseeckerd sijn van hare Religie. Doch kreegen / beyde van Matthias en Ferdinand, geen ander antwoord / als deese: Sy souden haer Volck afdancken; de Keyserlijke Beveelen plaets geven, en dan sijne goedertierenheyd verwagten.

Vergeefsche versoecken en aenbiedingen der Boheemsche Standen aen Keyser Matthias.

Dit kondense voor haer gantsch niet geraedsaem vinden. Want wijlmen op geen Eeden had gepast / soo konmen sigh weynigh op bloote woorden vertrouwen; en die noch soo aghterhoudend / soo twijffelaghtigh. Alsse de Wapenen neerleyden / warense in de Sack; in de Maght harer vyanden. Men had alreeds te Polna gesien / waermen heenen wou / &c. De Silesische Standen / bemerckende dat'er geen hoop tot een reedlijcke Vreede overigh was / quamen te Breslauw by een / en besloten: Vermitsse oock tsederd een wijl tijds van de Roomsch-Catholijke in hare Religie waren verdruckt geworden; de Majesteyt-brief veelsins was geschonden; datmen tegens allerley noodgevallen eenige duysend Mannen te paerd en te voet werven; de Boheemers daer een gedeelte van toesenden; doch deselve terstond weer te rugg' roepen sou / soo haest de Beswaernissen over 't stuck der Religie souden afgedaen sijn. Daer op dan wierden Soldaten van haer aengenoomen.

Want 't geen de Keyser van haer wou, was haer niet geraedsaem aen te gaen.

De Silesische Standen, al mee verdruckt, besluyten, de Boheemers hulp te senden.

Eerse deese Hulp-benden deeden voortrecken / sondense een aensienlijck Gesantschap aen den Keyser af / sterck over de twee honderd persoonen; onder welcke oock was de Hertogh van Lignitz en Brieg. Deese droegen Keyser Matthias hare Religions-grieven voor. Baden om afdoeningh der selve; en dat hy doch de Boheemsche onrusten in goedheyd wou stillen: te gelijck hem bekend maeckende / datse verbonden waren / de Boheemers by te staen; wijl alles / wat sigh in Boheemen had toegedragen / was ontstaen uyt de verdruckingh der Religie, vlack aen tegens den Majesteyt-brief, en de Vergelijckingh tusschen d'Euangelische en Roomsch-Catholijke Standen / door Keyser Rudolph bevestighd. Dit had Matthias niet verwaght. Hy soght haer van dit voornemen af te brengen; doch sy bleven by hare meeningh. Baden echter nochmael / dat hy wou afdoen de Grieven der Boheemers; nevens de hare; doch verrighteden hier door soo veel als te vooren. Valschlijck beschuldighdemen de Boheemsche Standen / datse by den Turck hulp gesoght / en hem geraden hadden / in Hongaryen te vallen. Om dit voor waerheyd te doen doorgaen / hadmen een valschen Brief aen den Sultan verdight / en 't Boheemsche Zeegel / van eenen anderen Brief genoomen / daer aen gehangen. Maer gelijck dit een seer snood Roomsch-Catholijk Verdightsel was / soo was aen d'andere sijde waerachtigh / datse aen de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, nevens Prins Mauritz van Oranje, hare nood geklaeghd / hare verdruckingh voorgedragen / en om bystand gebeeden hadden.

Doch bidden noch eerst door een aensienlijck Gesantschap den Keyser voor haer.

Arglistigh Schelmstuck tegens de Boheemers.

Als nu de Keyserschen hoe langer hoe arger met Moorden en Branden te werck gingen / sonden de Boheemsche Standen al weer een Brief aen Keyser Matthias, geteeckend den 25. September Anno 1618.; waer in sy met de grootste ootmoedigheyd baden / dat hy doch wou sijn en blijven haren genadighsten Koningh en Heer. Indiense in deese droevige verwarringen sijne Majesteyt ergens in moghten beleedighd hebben / 't sou tegens hare meeningh sijn geschied; en smeeckten derhalven / dat hy haer sulcks niet in ongenade wou doen ontgelden; maer in genade 't Koninghrijck en sijne getrouwe Onder-

Barbaersche handelingen der Keyserische in Boheemen, en demoedige smeeckingen der Euangelische Standen, met

Onderdanen aensien; niet toelatende / dat sijn Krijghsvolck soo gantsch barbarisch daer in handelde; met de grouwlijckste Moorderyen / plonderingen en afbrandingen; soo wel tegens de Roomsch-Catholijke als Euangelische, gelijck nu geschiedde. Versoghten / dat d'Interpositie (Tusschenspraeck) van de Keurvorsten en Vorsten aengebooden / moght voortgangh hebben: met belofte / dat d'Euangelische Boheemsche Standen terstond haer Volck souden afdancken / alsmen hare Gravamina afgedaen / en haer van hare Religie voor 't toekoomende versekerd had. Matthias antwoordde als vooren: Wanneerse met'er daed hare gehoorsaemheyd betoonden / soo wou hy dencken / om tijd en plaets tot een onderhandelingh te noemen / en haer genade te laten weervaren. Indiense terstond haer Krijghsvolck afschaften; de Directeurs van haer bewind afstonden / en sigh droegen na sijne Bevelen / soo wou hy sijne Soldaten een seeckere plaets in Boheemen aenwijsen / daermen haer hare behoeften voor geld sou laten toekoomen. Want hy oordeelde niet billijck te sijn / d'Onderdanen van Moravien en Oostenrijck te beswaren met 't Krijgsvolck / 't welck om der Boheemers wil was aengenomen.

genoeghsame aenbiedingen.

Keyserlijke antwoord, tot een seer sleghten troost voor haer. 1618.

Op dit Keyserlijck Schrijvens sonden de Boheemsche Euangelische Standen Gesanten aen Hertogh Maximiliaen van Bayeren; hem voordragende hare verdruckingen in de Religie, aengesteld door d'ophitsingh der Jesuiten: te gelijck verdeedigende haer Defensions-werck, als aengevangen door de hooghste nood; en waer in 't meeste deel der Roomsch-Catholijke Standen selfs haer reghtvaerdigheden; ja oock / sigh met haer vereenighd hadden. Baden derhalven / dat hy geene Wervingen tegens de Boheemers in sijne Landen wou toelaten; maer liever by den Keyser voor haer spreecken; ten eynde hare Privilegien gehandhaeft / de Vreedeverstoorders gestraft moghten werden. Maximiliani antwoord was vry hard; en daer in wierd oock geseght: „Of schoon de Keyserlijcke Stadhouder / Raden / en de Jesuiten yets tegens den Majesteyt-brief, Vereeniging, &c. moghten gedaen hebben / soo „had echter d'Euangelische Standen niet betaemd / yets tegens haer te bestemmen; „veel min geweldadighlijck de hand aen „haer te leggen. 't Stond haer oock niet „toe / de Jesuiten, door Koningh Ferdinand „ingevoerd / weer te verdrijven / &c.

Bescheyd des Hertoghs *Maximiliani* van *Bayeren*, gegeven aen d'*Euangelische Boheemsche* Standen, op haer aen hem gedaen versoeck.

Nevens meer andere Vorsten had oock de Keurvorst van Saxen aen den Keyser versoght / de verschillen met Boheemen tot een vriendlijck Verdragh te willen laten komen. Matthias schreef hem tot antwoord: Hy wou hem / Keur-Mentz, en Keur-Paltz, nevens Hertogh Maximiliaen van Bayeren, versoecken / d'Interpositie op haer te willen neemen / en sigh gereed te houden / om op d'eerste waerschouwingh persoonlijck te verschijnen tot de Vergelijckinghs-handel / als sijne nu ongehoorsame Onderdanen hare gehoorsaemheyd souden hebben betoond; dat is / sigh ongewapend / en gantsch bloot / gesteld voor sijne genade of ongenade / gelijck 't de Boheemers verstonden / en sijnen eysch genoeghsaem te kennen gaf. Saxen liet de Boheemsche Standen dit terstond weten; en vermaende haer / den Keyser sonder uytstel te gehoorsamen / op dat alles weer in rust moght koomen. Haer' antwoord was: Sy wilden op 't demoedighste in alle billijckheyd den Keyser haren Koningh gehoorsaem sijn: doch konden hare Religie en persoonen soo sleghtlijck niet stellen in een t'eenemael vermoedlijck gevaer van verderf. Waer ontrent echter de Keyser niet te beschuldigen was / maer hare vyanden / &c. Hier op volghde een seer vinnigen Brief des Poolschen Koninghs Sigismundi aen d'Euangelische Boheemsche Standen; waer in hy haer uytschold voor Rebellen; met vermaningh / sigh aen de Keyserlijcke genade t'onderwerpen. Sy antwoordden hem beleefdlijck; en verontschuldighden sigh seedighlijck.

Brief des Keysers aen *Saxen*, op sijn versoeck tot Vreede.

Van Keur-*Saxen* aen de *Boheemsche* Standen.

Des Koninghs *Sigismundi* van *Polen* aen deselve seer vinnigh; en haer antwoord.

Wederom versoghten de Vereenighde Keurvorsten / Vorsten / en Steeden in Duytschland ernstigh aen Matthias, dat hy de Boheemsche Onrusten door sagtheyd wou tot rust brengen; en niet meer gedogen / dat sijn Krijghsvolck in dit Gewest grouwelen pleeghde / selfs tegens Vrouwspersoonen en onnosele Zuygelingen / welcke onder Christenen noyt gehoord waren. Schreven oock aen den Keurvorst van Saxen, dat hy by 't Interpositions-werck wel aght sou neemen op 't gemeene Interes der Euangelische Religie: doch hoe veel hy sigh aen 't selve liet gelegen sijn / doe hem eygen voordeel wierd aengebooden / sullen wy hier na hooren. Noch een Brief sondense aen den Neder-Saxischen Kreytz; waer in veele seer aenmerckens-waerdige saecken te vinden sijn; nevens een vermaningh / om sigh by tijds in bereydschap te stellen; op datse / indien de beurt oock aen haer quam / ter oorsaeck van haer' Euangelische Religie, in stand moghten sijn / van sigh te konnen verdeedigen.

Van de Vereenigde *Euangelische Duytsche* Vorsten aen Keur-*Saxen*, en den *Neder-Saxischen* Kreytz.

Ondertusschen saten de Soldaten in Boheemen niet stil. De Keysersche en Boheemsche geraeckten voor d'eerste mael by Zaschlauw aen malkander. De Dampiersche moesten doemaels voor de Boheemsche wijcken. Echter veroverde Dampier korts daer na 't Steedje Gemnitz door list; wijl hy vijftigh Ruyters uytsond / welcke sigh voor Boheemsche uytgaven / en op den naem des Graefs van Thurn Proviande begeerden. Doe nu de Burgers haer binnen lieten / drongen te gelijck een goed deel verborgen leggende Soldaten in / en plonderden alles. Den 12. October hebben 50. Nederlandsche Ruyters uyt 't Boheemsch Leger 300. Keysersche te Paerd geslagen. Keyser Matthias had de meergemelde Carolus Longevallus, Graef van Bucquoy, ten Generael gesteld. Vermits nu Dampier hem niet wou onderworpen sijn / begaf hy sigh met eenige Bevelhebberen na Weenen, en vergaderde een affon=

Oorloghsverrighstingen in *Boheemen*, en eerste Geveght tusschen de *Boheemsche* en *Keysersche*, met voordeel der *Boheemers*.

BOHEEMEN.

afsonderlijck Heyr; 't welck in Over-Oostenrijck onuytsprekelijcke schade deed.

De Boheemsche Standen komen tot ernst; waer op de Keyserfche uyt Boheemen wijcken.

De Boheemsche Standen begonden nu oock ernst te gebruycken; en namen voor, met hare gantsche Maght op de Keyserische los te gaen. Derhalven ontbood de Graef van Thurn den Marckgraef van Jagerendorf, Overste van 't Silesisch Krijghsvolck, dat hy in aller haest by hem sou komen. Doe de Keyserfche dit vernamen, verlietense de Stad Pilgram; ja oock geheel Boheemen, en weecken na de Grensen. De Vrouwen, nevens de geroofde Buyt, sondense na Oostenrijck.

Soldaten Wijven dickmael argerals de Soldaten selfs.

Deese hebben d'Inwooners van Weidhoven, Sembs, en Weitra seer groote overlast gedaen: want dickmael sijn der Soldaten Wyven arger als de Soldaten selfs. Hier na quam Bucquoy door Newhausz: doch vermits de Boheemers hem naervolgden, soo begaf hy sigh na Budweisz. D'andere volghden hem op de hielen.

Gevecht by Gemnitz.

Ontrent Gemnitz geraecktense aen malkander. 't Gevecht duerde meer dan vijf uyren; en wierd eyndlijck door de naght gescheyden. Dus is Bucquoy binnen Budweisz geraeckt. Aen de Keyserfche sijde was de Graef van Griechingen dood gebleven.

Graef Ernst van Mansveld koomd in Boheemen.

Graef Ernst van Mansveld quam met eenig Krijghsvolck in Boheemen, ten dienst der Euangelische Standen. Hy was de Soon van Graef Pieter Ernst van Mansveld, voortijds Opper-Veldmaerschalck des Konings van Spaenje, en voor eenige tijd Gouverneur in de Nederlanden geweest; naderhand oock in 't Hertoghdom Luxemburgh; van een seer grooten roem, wegens sijne dappere daden in Africa, Frankrijk, en de Nederlanden, ten voordeel van 't Huys Oostenrijck.

Sijn afkoomst; en waerom hy sig aen de sijde der Protesteerende begaf.

Deesen Ernst had hy gewonnen by een Nederlandsche Edele Juffer, om harer schoonheyd wil van hem ten Houwlijck genoomen. Eerst volghde hy (Ernst) den Oorlogh in Hongaryen. Anno 1608. was hy Oversten in den Elsasschen Krijgh, ten dienst des Aerts-hertoghs Leopoldi van Oostenrijck. Onaengesien sijn seer hoogh gemoed en dapperheyd wierd hy seer weynigh geaght, wegens de geringe (alhoewel Eedele) afkoomst sijner Moeder; ja selfs als een Onechtelingh aengemerckt. Wijl hy daer-enboven van de Spaensche en Keyserfche geen sonderlinge bevoordering had te verwaghten, soo begaf hy sigh aen de sijde der Protesteerende, en in dienst der Vereenigde Vorsten; welcke hem na Boheemen sonden, ten bystand der Euangelische Standen.

Verovert Pilsen stormenderhand; doch handeld daer genadigh.

Al terstond belegerde hy Pilsen; welcke Stad sigh, door vrees, van d'Euangelische Boheemsche Standen had afgescheurd; die echter aen deese Plaets seer veel was gelegen, als sijnde de Pas na Duytschland. De daer in leggende Keyserfche Besettingh wierp seer grouwlijcke Dreygementen tegens d'Euangelische uyt. Mansveld veroverde deese Stad stormenderhand. Gingh echter seer genadigh daer in te werck. Wederom versoghten de Standen van Matthias Vreede: die daer tegens Mansveld in den Rijcksban deed.

BOHEEMEN.

Klaghten der Neder-Oostenrijksche Euangelische Standen aen Matthias.

D'Onder-Oostenrijcksche Standen klaeghden al mee aen sijne Majesteyt, datse van de Roomschgesinde in hare Religie op 't hooghste wierden verdruckt. Dat haer niet een eenigh stuck der Keyserlijke Capitulatie by de Huldigingh, en sijner Belofte, was gehouden, &c. Tot antwoord kreegense niet anders, dan uytstel; bewimpelingh; uytvlughten; voorwendingh, dat men niets met allen hier van wist, &c. In 't breed verhael deeser saeck konnen wy ons niet inlaten.

De Religie in Moravien al mee seer swaer verdruckt.

De Boheemsche vielen in Oostenrijck beneeden d'Ens. Ontrent 4000. Silesiers quamen t'haren bystand. D'Euangelische Standen in Moravien klaegden seer ernstigh over der Roomsch-Catholijken geweldenaryen tegens haer; doch kreegen al mee geen afdoeningh harer Grieven. Met 't begin des jaers 1619. borst de Boheemsche Oorlogh noch feller uyt. De Boheemers maeckten een Aenslagh op Crumauw [of liever Crumlauw, in 't Zuyderdeel des Landschaps Moravien, half wegen tusschen de Steeden Brin (Prin) en Znaim (Znaymb), een Pas na Oostenrijck]; doch moesten vrughtloos terugg' keeren.

De Roomschgesinde soecken d'Euangelische te bedriegen door valsche hoop en woorden des Kardinaels van Dietrichstein.

Men sprack wel van een Wapenschorssingh, om ondertusschen van een Verdragh te handelen: doch de Boheemers hadden een niet geheel ongegrondde agterdoght van bedrogh; wijl hare vyanden aen 't Keyserlijck Hof konden verrighten alles wat de Paus of Spaenje begeerden, onder des Keysers naem, buyten sijn weeten. De Kardinael van Dietrichstein, uyt Weenen na den Landdagh in Moravien treckende, had sigh niet ontsien te seggen: „Men moest de „Luthersche Ketters den Muyl opsparren „door een inbeeldingh van toekoomende „Vreede; haer bedriegen door een valsche „hoop-gevingh. Als 't geweld gevaerlijck „was, moest men list ter hand neemen.

Keyser Matthias sterft. 1619.

Dampier veroverde Gratz; en deed'er den brand in steecken. Korts daer na overleed Keyser Matthias te Weenen. Niet alleen wierd hy hier begraven: maer oock heeftmen een seer praghtige Lijckbegangnis gehouden te Parijs in Frankrijk, in de Mariæ Kerck, met een Kist, even als of 't Lijck daer tegenwoordigh ware geweest.

Sijne Lijckbeganghnis oock te Parijs gehouden.

De Parijsche Aerts-bisschop deed de Mis; de Bisschop van Angier een Lijk-Gesprek. Keur-Paltz en Keur-Saxen namen 't Vicariat des Duytschen Rijcks aen, geduerende d'Openstand, volgens de Guldene Bul.

Ferdinand van Gratz neemd de Regeering over Oostenrijck, Boheemen, &c., aen.

Koningh Ferdinand van Boheemen braght terstond de Regeeringh over d'Oostenrijcksche Landen aen sigh, uyt kraght der Vollemaght des Aerts-hertoghs Alberti van Oostenrijck, Heer der Spaensche Nederlanden. De Neder-Oostenrijcksche Standen baden wel om afdoeningh harer Gravamina, en afschaffingh des Krijghsvolcks uyt haer Gewest, voor de Huldigingh; doch daer volghde niet veel goeds op by sulck een Jesuitsch Vorst; in sijne Roomsch-Catholijke Religie t'eenemael yverigh yverende. Hy schreef aen de Keyserlijcke Stadhouders en Officieren in

BOHEEMEN.

Boheemen, datse des Keysers Matthiæ dood over al bekend souden maecken; en dat hy hoopte/ den Oorlogh te sullen neerleggen. Bekraghtighde de Privilegien des Boheemschen Rijcks; en meende/ d'Euangelische Standen hier door te sullen bewegen tot d'afleggingh harer Wapenen: doch sy vertrouwden sigh niet op hem; wijl hy eben deselve persoonen/ welcke de grootste veroorsaeckers deeser bloedige en verwoestende verwarringen waren/ terstond weer herstelde of bevestighde in hare voorige Ampten; tegens 't eenparigh Besluyt der Onroomsche Standen/ en yeders verwaghtingh. Boven dien had hy Bucquoy bevoolen/ de Boheemers alle mogelijcke afbreuck te doen: die oock verbaerlijck te werck gingh/ met roven/ moorden/ en branden.

Hond al terstond de reghte weg niet, om de Boheemsche beroerten te stillen;

Van alle kanten wierden de Boheemers gewaerschouwd/ dat Ferdinand binnen en buyten 't Duytsche Rijck/ insonderheyd in Italien, sterck tegens haer deed Werben. Dat de Jesuiten, aen welcke hy sigh als ter slaverny overgegeven had/ hem geduerigh aenhitsteden tot verdelgingh der Euangelische; niet alleen in Boheemen, Silesien, Moravien, Hongaryen, maer oock allerwegen daer hy sou konnen/ wanneer hy op den Keyserlijcken Throon sou gesteld sijn.

maer wel een andere, om die te vermeerderen.

't Geen nu noch verder is voorgevallen/ raeckt de Regeeringh van Ferdinand, als Roomsch Keyser. Derhalven sullen wy in 't derde Boeck deeses Wercks deesen Boheemschen Oorlogh vervolgen; en dit alleen hier noch seggen: Hadden de Keurvorsten of de wil/ of de voorsightigheyd gehad/ lightlijck haddense al d'onrusten in Boheemen, Moravien, Silesien, Over en Neder-Oostenrijck, Hongaryen, en 't geheele Duytsche Rijck konnen afdoen; enckelijck door Ferdinand aen te seggen/ datse hem niet ten Keyser konden verkiesen/ voor dat hy alles op billijcke voorwaerden en goede verseeckeringh in rust had hersteld. Keurvorst-Paltzgraef Frederick had hier van een seer goede beseffingh; en wou/ als Rijcks-Vicarius, de Keurdagh hebben uytgesteld/ tot op d'afdoeningh der verwarringen: schreef oock diens halven seer ernstigh aen Keur-Mentz en Keur-Saxen; maer sijnen goeden raed wierd van den eerstgedaghten tegens gegaen/ als een Roomschgesinde; van den anderen in de wind geslagen; en daer door een groot heyl versuymd; den wegh gebaend tot de verwoestingh van Duytschland. Want Ferdinand was soo begeerigh na de Keyserlijcke Kroon/ dat hy/ hadmen maer alleen aengedrongen/ en niet tot de Verkiesingh getreeden/ niet sou geweygerd hebben aen de Boheemers, Hongariërs, Silesiërs, Moraviërs, Oostenrijkers, &c. een betaemlijcke Vreede en genoeghsame Verseeckeringh harer Religie te geven. Dus gingh dan de Keyserlijcke Keur voort/ onaengesien de Protestatien der Boheemsche Gesanten. In dit geheele Boheemsche Werck/ naderhand oock in de Duytsche Verwoestingen/ heeft Keur-Saxen een sleghten yver laten blijcken

't Vervolg des Boheemschen Oorloghs uytgesteld tot in 't derde Boek.

Hadden de Keurvorsten de wil of de voorsightigheyd gehad, seer light haddense Ferdinand

voor de Keur konnen voorschrijven d'afdoeningh der onrusten.

Aenmerckingh op Keur-Saxen.

voor 't groot Interes der Euangelische Religie. De redenen en eygen' Insighten sullen hier na t'sijner plaets niet onaengeweesen blijven.

Wijl wy alreeds veel van de Boheemsche saecken hebben gesproocken/ en in 't vervolgh noch wel meer daer van sullen moeten handelen/ soo sal niet ondienstigh sijn/ d'onkundige Leesers een kort bericht van eenige dingen deeses Koninghrijcks te geven. Boheemen heeft tot Grensen/ ten Oosten Moravien en Silesien; ten Westen Bayeren, Over-Paltz en Voigtland; ten Zuyden Oostenrijck; ten Noorden Meissen. Is dus rondom beset van Duytsche Volckeren. Geen groot Land voor sig selven is 't; maer met het daer aen behoorende Silesien, Moravien, Over en Neder-Lausznitz, magh 't wel voor een goed Koninghrijck doorgaen. J. Dubravius steld de lenghte op 200000. schreeden; de breedte ontrent oock soo veel. Johannes Boterus 180. en 140. Italiaensche mijlen/ welcker vier een Duytsche mijl van 15. op een Graed maecken: Silesien en Lausznitz op 400. der selver mijlen lenghte en 120. breedte. Nicolaus Bellus maeckt de bepalingh der lenghte van 't Oosten tot 't Westen 160.; de breedte van 't Noorden na 't Zuyden 104. Italiaensche mijlen.

Kort bericht van Boheemen.

Grensen deeses Koninghrijcks.

Lenghte en breedte, van de Schrijvers verscheydentlijck gesteld.

De gemelde Boterus schrijft/ dat in Boheemen sijn 780. soo Steeden als Kasteelen/ en 32000. Dorpen. Andreas Olphardus bewijst uyt de Land-Tafel en 't Landboeck, dat 'er werden gevonden 732. Steeden en Steedjens; 34777. Residentien en Dorpen: in 't geheel 347120. Haerdsteeden. Casparus Laudismannus in sijn Rathlichen Bedencken pag. 252. reeckend onderscheydentlijcker in Boheemen 100. Steeden; 310. Vlecken; 150. Kasteelen/ en 30363. Dorpen. In Silesien 410. groote en kleyne Steeden; 863. wel-gebouwde Kasteelen/ en 51112. Dorpen. In Moravien 100. Steeden; 410. Vlecken; 500. Kasteelen/ en 30360. Dorpen. Dit dus geteld Anno 1613., kortz voor den ontstanen Oorlogh.

Reeckeningh van 't getal der Steeden; Vlecken, Dorpen, en Kasteelen, in geweldige meenigte.

De Steeden deeses Koninghrijcks/ welcke van de Beschrijvers deeser verwoestende Onrusten bysonderlijck genoemd/ en van welcker veele in 't vervolgh onses Wercks gesproocken sal werden/ sijn deese/ gebragt op d'ordre der ABC-Letteren. Auszig, Abertham, Aust, Beraun, Benessouw, Belin, Boheemsch-Broda, Budweisz, Budin, Bellischin, Brux, Boleslauw, Brunauw (daer sigh d'eerste twist verhief/ wegens 't bouwen der Euangelische Kerck)/ Bistritz, Chrudim, Cadan, Crumauw (Crumlauw), Colin, Carelsbad, Czapzauw. Domazin (Domasliza). Elenbogen. Falckenauw. Glattauw, Gomnitz (Gemnitz), Grunbergh, Gratzen, Gylschin, Gottesgab. Hostienbergh, Hengst. Jaromir, Kostelitz, Koningin-Gratz, Kuttenbergh, Kaurschim. Litomisl, Laun, Leutmeritz, Lautersbach, Lomnitz, Lamisch, Melnick, Miesz. Neuhausz, Notschontz, Nachod, Nymburgh, Novigrod. Parduwitz, Pilgram, Platen. Rosen-

Steeden, van welke de Schrijvers des Boheemschen Oorloghs insonderheyd gewagh maken;

BOHEEMEN. fenbergh, Rockifan, Rackonitz. Satz, Slan, Sobieslau, Schonfeld, Strackonitz, Sunnenburgh, Santen, Strackowitz, Schattenhofen, Schluckenauw. Tetfchen, Teplitz, Tachauw, Thabor, Thein, Taus. Volfan. Wechin, Wedian (Wodnian), Winterbergh, Witingauw, Wefely. Zobifzlauw. Van Praegh fal stracks yets in 't byfonder volgen.

gebraght op d'ordre van 't ABC.

Vrughtbaerheyd des Lands. Boheemen is een feer treflijck Land / daer allerley behoeften tot der Menschen onderhoud ryckelijck werden gevonden / behalven Sout. 't Brenght feer veel Koorn; taemlijck veel Wijn-gewas voort; heerlijck Ooft; delicate Visch. Men heeft'er Mijnen van Goud / Silver / en andere Berghstoffen. De Boheemers fijn groot en sterck *Gestalte en aert der Boheemers.* van ligchaem; fchoon van gedaente / infonderheyd de Vrouwsperfoonen. Hebben in 't gemeen goede Smeerbuycken; en wit Hoofd-hayr. Grootmoedigh / koen / eergierigh / en wat korfeligh van aert fijnfe. Houden veel van haer felven. Haren Ko- *Boheemsche Koningh ook Keurvorst; of hy Keur en Stem heeft.* ningh is oock Keurvorst des Duytfchen Rijcks / en desfelven Aerts-Schencker: doch alleen Scheydsman in de Verkiesingh eens Keysers / als d'andere Keurvorsten fig niet konnen vergelijcken / en de Stemmen beyderfijds gelijck fijn / volgens Abbas Stadenfis, Petrus de Andlo, Joh. Dubravius, Albertus Leander, Francifcus Guicciardin, en meenighte van andere Schrijvers: doch daer in tegengesprooken van Quirinus Cubachius, Daniel Otto, Johannes Guntherus, en fommige andere / welcke hem Keur en Stem toe-eygenen. Naderhand fal hier van gehandeld werden.

Boheemen verdeeld in vier Kreytzen. Boheemen is verdeeld in vier Kreytzen; van welcke yeder fijn byfondere Hoofdmannen; oock 't Reght van Landdagen en Wapenen heeft. Koningh Carel de IV. had de Verdeeling gemaeckt in 15. Kreytzen: doch Ferdinand de II. heeft defelve Anno 1630. tot de gedaghte vier Hoofdkreytzen ingetrocken.

Standen. De Standen fijn drie / bestaende uyt der Heeren / Edelen / en Burgeren-stand. Buyten twijffel fal'er nu de Geestlijcke Stand toegedaen fijn; wijl Ferdinand de II. d'oprightingh van vier Bisdommen ordonneerde / doe hy meester was geworden: oock 't Aertsbisdom Praegh met 24000. Duytfche (of Boheemfche) Guldens jaerlijcks verrijckte / volgens 't berigt van fijnen Bleyer / de Jefuit Guill. Lamormain in fijne Befchreibung Kaifers Ferdinandi II. Tugenden cap. 25.

Of Boheemen een Deel van Duytschland is. Of Boheemen een Deel van Duytfchland is / vermits 't gelijck als midden in Duytfchland legt; oock voortijds van Duytfche Volkeren bewoond en beheerscht wierd / daer van kanmen fien Limnæus lib. 3. cap. 8. num. 57. Benedictus Carpzovius de Capitulat. Cæf. March. Freherus ad P. de Andlo lib. 2. cap. 2. &c. Wy konnen hier alles niet verhandelen.

Kort beright van de Hoofdstad Praeg. De Stad Praegh is de Hoofdstad des Boheemfchen Koninghrijcks. Veele houdenfe voor Ptolomæi Marobudum, gebouwd van Maroboduus, of Meerbod, Koningh der Marckmannen; van een gemeen perfoon / ITALIEN. door bevorderingh en hulp des Keysers Octavii Augusti tot deese Hooghheyd opgereesen. M. Procopius Lupacius Hlawaczowæus fchrijft in Calendar. Hift., dat deese Stad eerst onder Hertogh Mnata fijnen aenvangh nam; en Anno 823. van Bogenus (Wogenus) met Mueren en Graghten wierd voorfien. Keyser Ferdinand de II. heeft hier den 21. April Anno 1628. geleght d'eerste Steen aen de nieuwe Kerck en 't Klooster S. Maria de Victoria; dus van hem genoemd / om dat hy Maria toeschreef de Zeege / bekomen tegens de Boheemfche Koningh Paltzgraef Frederick by den Wittenbergh den 8. November Anno 1620. De Stad Praegh is als in drie Steeden verdeeld / genoemd Oud-Praegh, Nieuw-Praegh, en Kleyn-Praegh, anders d'Oude Stad, de Nieuwe Stad, en de Kleyne Sijde. *Kerck, S. Maria de Victoria, door Ferdinand de II. hier doen bouwen.*

Anno 1612. was overleeden Leonhardus Donatus, Hertogh van Venetien. Hem is gevolghd Antonius Memmius, oud 77. jaren; derhalven hy oock niet langh regeerde; maer Anno 1615. deese Weereld verliet. Doe wierd tot deese Hooghheyd verkooren Johannes Bembus; die oock maer drie jaren dien Stoel befat; en Anno 1618. door de dood wierd wegh geruckt. Daer op quam tot den Hertoghlijcken Titel Nicolaus Donatus; die noch in dit felve jaer den weg alles vleeschs gingh. Onder den eerst-gedagten Leonhardus Donatus vonden de Venetianen figh genoodfaeckt te treeden in den Oorlogh / welcke onder fijnen Pafaet Antonius Memmius wierd voortgefet. *Hertogen van Venetien.* *Antonius Memmius.* *Johannes Bembus.* *Nicolaus Donatus.*

Aertshertogh Ferdinand van Oostenrijck te Gratz (even dien Ferdinand, die eerst Koningh van Hongaryen en Boheemen, vervolgens Roomfch Keyser wierd) / wiens Landen en Zee-havenen figh uytstreckten tot aen de Venetiaenfche Golf, hield eenige Zeerovers op; welcke Anno 1614. op de gemelde Golf eenige Turkfche Scheepen namen / afgevaren van Tunis nae de Kusten van Syrien; feer rijck geladen. Bernh. Zech, Andr. Olphardus, &c. doen'er by / dat Ferdinand d'Uskochen (Ufcoques), een feer roofgierigh Volck / woonende ontrent de Kust van Dalmatien, de Golf van Venetien, tegens over 't Eyland Vegia en Arbo, tusfchen 't Venetiaenfch en Turckfch Gebied / had opgemaeckt / om in de Landen der Venetianen te vallen; daerfe haer groote fchade deeden; vergefelfchapt met onmenfchlijcke wreedheden. 't Was haer niet genoeg de Menfchen dood te flaen op allerley vreeslijcke wijsen; te doorsteecken; armen en beenen af te houwen; 't Hoofd te kloven / &c.; maer briedenfe oock aen Spiesen / en atenfe. *Oorlogh tusfchen de Signorie van Venetien, en Aertshertogh Ferdinand van Oostenrijck te Gratz.*

Dit stond de Signorie niet te gedogen; te meer / wijl deese Barbaren met al haere Vermaningen / tot nalatingh deeser grouwelen / den spot dreven. Hier by quam noch wat anders. De Kooplieden / welcke door 't neemen der Scheepen fulck een groote fchaede hadden geleeden / klaeghden hier over aen den Turckfchen Sultan: die terstond aen den *Oorfaecken, waer uyt defelve ontstond en afgrijslijke bedrijven der van hem opge-*

Raed

ITALIEN.

maeckte Uskochen in 't Gebied der Venetianen.

Raed te Venetien schreef: Indiense buyten Oorlog met de Porte wilden blijven/ soo moestense sonder uytstel deese schaede vergoeden/ volgens 't verdragh tusschen Venetien en Turckyen; als 't welck ook bevattede/ dat de Signorie d'Adriatische Zee, nu genoemd Golfo di Venetia, sou moeten vry houden van alle Roveryen; soo dat de Turcken onbeschaedighd op haere Kusten souden moogen varen. En indien der selver Scheepen eenige schaede leeden/ soo soudense die ten vollen moeten vergoeden. De Raed sond derhalven aen Hertog Ferdinand van Gratz; met versoeck/ dat hy wou ordre stellen tot voldoeningh der Kooplieden/ welckemen van 't haere had beroofd/ om verdere onheylen te voorkomen.

Voorvallen in deesen Oorlogh:

Hy gaf haer sulck een trots en ongevoeghlijck antwoord/ datse beslooten/ door de Wapenen deese schaede uyt sijne Landen weer te vergoeden en in te halen. Een goed deel Volcks namense aen/ tot d'uytvoering haers voorneemens. Versoghten oock bystand van de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden; welcke haer toesonden 3000. Mannen onder 't Bevel des Graefs Johan Ernst van Nassauw; en 2000. andere/ onder 't Commando van Johan Wassenhoven. Meer als 13. weecken langh wierd dit Volck door tegenwinden in Texel opgehouden. Eerst in May Anno 1617. quamense aen in Istria (Histria; Isterreich), een Landschap in 't Noord-Oosterdeel van Italien, en 't Oosterdeel des Gebieds van Venetien, tusschen de Provintien Karstie, Carniola (Krain), Morlacha, en de Golf van Venetien. Hier kreegense Patenten, om nae 't Venetiaensche Leger te trecken.

waer in 5000. Hollanders, de Signorie te hulp werden gesonden,

Die in 8. uyren tijds ver-

Daer gekoomen/ namense binnen aght uyren tijds twee vyandlijcke Forten in; voor welcke de Venetianen vijfthien Maenden langh vrughtloos hadden gelegen/ en veel volck verlooren. Om Gradisca (een Italiaensche Plaets/ in 't Oosterdeel des Landschaps Friaul, aen de Rivier Lisonzo, by de Grensen des Venetiaenschen Gebieds; onderscheyden van een ander Gradisca, in 't Turcksch-Slavonien, aen de Rivier de Saw, by de Grensen van 't Landschap Croatien) te winnen/ moest noch eerst veroverd sijn een andere Schans/ genoemd Forte Stella, of de Starre-Schans, waer in 900. Hoogduytschers laegen; in Gradisca noch 900. van de selve Natie. Graef Johan-Ernst van Nassauw wou 'er stracks nae toe; doch de Venetiaensche Lieutenant-Generael, Don Johan de Medices, begeerde daer in niet te bewilligen; onder voorwendingh/ datmen de Soldaten soo niet moest wagen; en datmen 'er op een andere wijs wel meester van kon werden. Maer d'eygentlijcke oorsaeck was/ dat hy der Vereenighde Nederlanden Krijghslieden d'alreeds bekoomene Eer benijdde/ en een nieuwe haer niet gunde.

ITALIEN.

righten 't geen de geheele Venetiaensche Maght in 15. Maenden niet had konnen doen.

Werden hier over van de Venetiaensche Generael benijd, en gedwarsboomd.

1617.

Uytgangs, deeles Oorloghs, en Vreede,

Ter dier oorsaeck viel deese Belegeringh niet alleen langduerigh/ maer oock bleef de veroveringh aghter. Die van Gradisca, niet nae behooren aengevallen/ hadden rangs/ om tegens te houden. Echter bevondense sig in de hooghste hongersnood; derhalven een Stilstand voor weynige weecken wierd gemaeckt. Ondertusschen soght Aertshertogh Ferdinand met de Venetianen tot een Vreede te geraecken: welcke oock wierd getroffen/ tot groote reputatie der Republicq; als die nu in Friaul, Istrien, en Dalmatien den Oorlogh soo langh/ en met sulck een voordeel had gevoerd/ dat nu haren Staet in goede verseeckerdheyd was gesteld. Ferdinand van Gratz daer tegens had schande op sigh geleeden; eensdeels/ wegens d'opmaeckingh der Barbaersche Uscochen, en d'ophoudingh der

tot reputatie van de Venetiaensche Republicq.

Zee=

Zeerovers: andersdeels / wijl hy / daer over reghtvaerdighlijck van de Venetianen aengetast sijnde / sigh niet beeter had weeten te verweeren; en met sijne vyanden moest treeden tot een voor haer soo voordeelige Vreede.

Een groot deel *Hollandsche* Soldaten versmaghten in de geweldige hitte van dorst.

Ondertusschen strekte de langduerigheyd des Beleghs van Gradisca, door de venijdingh van der Nederlanderen belegd en dapperheyd / deselve / gelijck oock de Venetianen selfs / tot groot naedeel. Eens waren de Belegerde (door list geproviandeert geworden) uytgetrocken / om oock Forte Stella van voorraed te voorsien. De Venetiaensche Generael Johan de Medices belastte doe Graef Johan-Ernst, op de weerkeerende vyanden aen te vallen. Kloeckmoedigh bereydde hy sigh hiertoe. Moest Bergh op Bergh neer Marcheeren, om haer t'aghterhalen; 't welck echter onmogelijck viel. 't Was doemaels een geweldig-heeten dagh; en in deese Steenrotsige Geberghten niet een druppel nats te bekomen. Ontrent 200. der Nederlandsche Soldaten bleven dood leggen / van dorst versmaght sijnde. Daer waren'er / die voor een kleyn dronckje water een Ducaet gaven. Maer oock de vyanden verloren doemaels door even deselve dorstlijdingh over de 700. Mannen / eerse weer binnen Gradisca konden koomen. Daer-en-boven ontstond door d'ongematigde heete lught / ons volck ongewoon / een groote sterfte onder 't selve; selfs oock onder d'Italianen. Behalven veele Nederlandsche Capitainen is hier / door 't selve ongemack / oock overleeden de Generael Graef Johan-Ernst van Nassauw, een seer voorsightigh / langhmoedigh / dapper / sober / en in den Krijghshandel seer ervaren Heer / van sijne Soldaten bemind als een Vader.

Een Ducaet gegeven voor een dronkje water.

Groote sterfte onder haer; die oock *Generael* Graef *Johan-Ernst* van *Nassauw* weghneemd.

Grouwlijck verraed, om den geheelen Raed te *Venetien* te vermoorden: de gantsche Stad te verbranden en te plonderen; 1618.

Anno 1618. hingh de Stad Venetien een seer verderflijck gevaer boven 't hoofd. Ontrent 60. Hoofdmannen / en over de 700. tot Moord aengenoomene Soldaten / eensdeels Spaenjaerden, andersdeels Françoisen, hadden sigh hier heymlijck aen verscheydene Plaetsen verdeeld. Deese souden haer op een bestemde tijd t'samen voegen: 't Pallays der Signorie overweldigen: al de Raedsheeren om 't leven brengen: de Stad in brand steecken / en geheel in d'asch leggen. Om haer te hulp te komen / waren op eenige Galeyen noch 1000. andere besteld; welcke terstond op de Munt souden aenvallen. Konstige Vyerwercken haddense by haer / om 't Arzenael, nevens 50. Kelders vol Lijnzaedolij / Peck en Hout / in brand te jagen. Onder desen Alarm soumen de Bruggen verbreeken / om dus te verhinderen / dat de Gemeente by een vergaderde. Hier toe waren veele groote en kleyne Scheepen met Geschut gereed gemaeckt.

onverwaght door eenen der Vloeckverwanten selfs ontdeckt,

Eenen deser Schelmen / tot beeter gedagten gekomen / ontdeckte de Heeren te Venetien dit verraed. Sommige Schrijvers / en onder de selve A. Brachelius, berighten ons / dat hy / wegens een andere misdaed in gevanckenis geset / deesen geheelen verbloeckten handel openbaerde / op hoop van Pardon te sullen bekoomen. Immers / hy maeckte d'Overigheyd alles bekend; en wierd daer over vereerd / niet alleen met een deel geld / maer noch daer-en-boven met een aensienlijcke jaerlijcksche Inkoomst voor hem en sijne Nakoomelingen. Soo haest d'andere Verraders d'openbaringh haers Aenslaghs hadden vernoomen / maeckten se sigh meest wegh; soo dat'er maer weynige in Heghtenis geraeckten. Sommige van deese wierden aen den hals / andere aen de voeten opgehangen. Eenige Venetiaensche Edellieden / welcke kennis van dit grouwelstuck / en daer toe bevoorderingh gedaen hadden / heeftmen by naght in 't Water versmoord.

en de geene, welke men betrappen kon, gestraft.

Verraed tegens *Crema*, onder 't Gebied der *Venetianen*.

Ter selver tijd wierd ontdeckt een Aenslagh op Crema, een Bisschoplijcke Stad in Italien, onder 't Gebied der Venetianen; de voornaemste van 't Landschap Cremasco in Neder-Lombardyen. Eenige Bevelhebberen / welcke d'eene Poort souden openen / wierden nae verdiensten gestraft. Oock is in dit jaer te Venetien openbaer geworden eenen anderen Verrader / Alexander Spinola, geweesene Capitain; die sigh met d'Uscochen (Uscoqs, Uscoques), waer van hier voren gesproocken is / heymlijck had verbonden / om aen deselve over te geven 't vermaerde Kasteel Giotza. De Signorie, tijdelijck hier van verwittighd / deed Spinola by d'eene voet ophangen; in welcke smertlijcke ellende hy eenige dagen levendigh bleef / tot dat hy eyndlijck sijnen Geest in rampsalige vertwijffelingh opgaf.

Noch een ander van *Alexander Spinola* ontdeckt, en hoe gestraft.

De Koningh van *Frankrijck* versoeckt aen de *Signorie*, datse de *Jesuiten* weer souden laten inkomen.

Wy hebben onder Keyser Rudolph verhaeld / hoe de Raed en Hertogh van Venetien de Jesuiten uyt haere gantsche Republicq hadden gebannen; met d'oorsaeck waerom. Anno 1622. versoght Koningh Louis de XIII. van Frankrijck aen de Signorie, datse deese Vaderen van de Societeit Jesu weer souden laten inkomen; doch sy gaven tot antwoord: ,,De Raed had van ouds af altijd na ,,Vreede getraght: maer met'er daed be- ,,vonden / dat d'Orden der Jesuiten allerwee- ,,gen onrusten aenreghtede; zaeyende 't On- ,,kruyd der Twist tusschen de Christen Vor- ,,sten: waer uyt dan Oorlogh en allerley el- ,,lenden quamen t'ontstaen. Derhalven ,,hadden de gemelde Heeren / om van sulck ,,gevaer en onheyl bevrijd te mogen blijven / ,,besflooten / deese onrustige Koppen verr' ,,van haer Gebied af te houden. Wenschten / ,,op eenige andere wijs haere genegenheyd ,,tot sijne Koninghlijcke Majesteyt te mo- ,,gen laten blijcken.

Haer antwoord daer op.

Hertogen van *Savoyen*.

In Savoyen regeerde noch als Hertogh CAREL EMANUEL, tot op 't jaer 1630. Van sijne Verrightingen en Gevallen is onder den voorigen Keyser Rudolph in 't eerste Boeck gesproocken. Hier sullen wy een kort berigt geven van 't geen deese Vorst besat / en eenige bysonderheden sijner Landen; op datmen naderhand / wanneer wy sullen spreken van de gevolghde Oorlogen tusschen Frankrijck en Savoyen, een Vergelijckingh sou konnen maecken van de voorleedene en na-

Dienstige invoegingh,

ITALIEN.

naderhandsche Besittingh: welck verhael ooch hier na ligt sal geven ontrent verscheydene dingen/ welcke wy sullen aenteeckenen onder den laetst-voorgevallenen krijg: dan noch den Leeser sal verschaffen een generale kennis van Piemont en Savoyen.

van de Grensen der Landen, die de Hertog van Savoyen ontrent 't jaer 1630. besat; en welcke deese Landen waren.

Volgens de stellingh van onsen welbekenden Geschiedschryver P. C. Bor in sijn Vervolg op Carion grensden ontrent 't jaer 1630. de Landen der Besittingh van Carel Emanuel ten Oosten aen 't Hertoghdom Milaen en Montferrat: ten Westen aen Bresse en 't Franche Comté: ten Zuyden aen Provencen en Dauphine: wat lager aen Geneve, en 't Graefschap Nisse (Nizza, Nice): ten Noorden aen de Switsers van Friburgh en Bern. 't Besit van Hertogh Carel Emanuel steld hy in 't Marquisaet van Salucen; 't Graefschap Maurienne; de Heerlijckheden Tarantaise en Fossigny. Dan noch 't Hertogdom Chablais; de Barrony van Raud en Gaz.

Voornaemste Steeden in Savoyen.

De Hoofdstad en voornaemste van Savoyen is Chambery aen 't Riviertje Laise, of Orbanne, by de Grensen van Dauphine. D'andere Steeden sijn Nizze (Nice); en Jean de Maurirenne (Moriane); Monstiers (Moustiers); Tonon (Thonon, Thunon); Montmelian, en eenige andere. De Hoofdstad van Piemont is Turin, des Hertoghs Hofhoudinghs-placts; daer een Academie; ooch een Warande is/ van ses of seven Mijlen; vol Wild/ verciert met Boschwerck/ Hagen en Fonteinen. D'andere Piemontsche Steeden sijn Aste (Asti); Vercel; Ivre (Ivrea, Inurea), aen de Rivier Doria, by de Grensen van Auosto, Vercelli en Montferrat; verscheyden van Ivri (Yvry, Ivry), een Steedje in 't Fransch Normandyen, ten Zuydoosten der Stad Eureux, aen de Rivier Eure. Voorts/ Mondovi; Auosta (Aguste, Aosto; Augst); Fossano, Saluzze, Carmagnola, eygentlijck Carmagnuola), &c.

In Piemont.

Bemuerde Plaetsen

Noch sijn in Piemont, behalven de Bisschoplijcke Steeden/ 250. bemuerde Plaetsen/ en onder deselve veele/ welcke voor geen Steeden behoeven te wijcken. Cheves is de Hoofdstad/ een Marquisaet, 't welck 26. Plaetsen bevat. 't Graefschap Nice is 22. Italiaensche Mijlen langh/ en 11. breed. De Hoofdsteeden sijn Nizze, Poget, Barcellonette, en Sospello. Dan noch 30. bemuerde/ en veel onbemuerde Plaetsen; onder welcke de vermaerdste sijn Ville Franche, Eso, Sobie, Comtes Pelie, Saurge, la Brique en Lantusque.

't Graefschap Nizze.

Legging van Savoyen.

Savoyen is gantsch Berghaghtigh. Leght in 't Noordwesterdeel van Italien, tusschen de Genever-Zee (anders Lac de Geneve, of 't Losaner-Meir), Switserland, Piemont, Dauphine, Bresse, en 't Franche Comte, of 't Graefschap Burgundien.

Verdeelingh van Piemont.

Piemont werd verdeeld in Piemont in 't Generael, en Piemont in 't particulier. Piemont, in 't gemeen genomen/ is een Landschap in 't Westerdeel van Italien, en een groot gedeelte van Opper-Lombardyen. Werd gewoonlijck genoemd Stato del Piemonte, of de Staet van Piemont. Leght tusschen 't Landschap Vallesia (Vallois, Vallise, Walliserland), 't Hertoghdom Milaen, 't Landschap Montferrat, 't Westerdeel des Gebieds van Genua, 't Graefschap Nice, de Provintie Dauphine, en 't Hertoghdom Savoyen. Voerd de Titel van Prinsdom. Piemont in 't bysonder is veel kleyner/ en begrypt alleen 't Gebied der Steeden Turin, Carignan, Fossano, Mondovi, Coni, Savigliano, en Cherasco.

Piemont in 't generael: in 't bysonder.

Montmelian.

Sanson d'Abbeville steld Savoyen te sijn een stuck van Frankrijk. Andere Schryvers ontkennen 't. Montmelian, alhoewel niet groot/ is een der voornaemste Steeden des Hertogdoms Savoyen. Leght midden tusschen de Bergen/ op een vlacke Grond aen de Rivier d'Isere. Geeft seer voortreflijcke Wijn. In de Piemontoische Universiteit te Turin is de vermaerde Desiderius Erasmus van Rotterdam ten Doctor der H. Schrift verklaerd.

Academie te Turin.

Savoyen voortijds bewoond van d'Allobrogen.

De Bewoonders des Lands Savoyen, waer onder ooch die van Geneve behooren/ wierden voortijds genoemd Allobroges, nae eenen Koningh Allobora; die/ indien men Berosus magh gelooven/ sou geleefd hebben in 't jaer na de Scheppingh der Weereld 3453.; en alsoo 500. jaren voor des Heeren Christi geboorte. Men heeftse ooch Tauriscos geheeten; alhoewel 'er verscheydene Volckeren hebben gewoond; als/ de Veragri, Caturiges, Lepontii, &c. Naderhand sou hier en hier ontrent hebben geregeerd eenen Koningh Cottius, die ten tijde des Keysers Octavii Augusti leefde. 't Geberght/ 't welck hedensdaeghs de naem draeghd van Mont-Genebre, volgens Paulus Jovius, of van Mont-Cenis, soo Albertus Leander wil in descrittion di tutta Italia, is na dien Cottius geheeten Alpes Cottiæ.

Koningh Cottius, en Alpes Cottiæ.

Oorsprongh des naems Savoye, in 't Latijn Sabaudia.

Wat de Naem Savoyen en Savoyaerden belanghd/ Claudius de Rubiis lib. 1. Hist. Lugd. cap. 3. meend/ dat de Sabaudiers (Savoyaerds) dus genoemd werden na Sabaudus, of Sapoudus, geweest Aerts-bisschop van Arles; van Paus Pelagius gesteld/ om in Frankrijk sijne plaets te bekleeden: dien ooch de Fransche Koningh Childebert bystand deed; soo dat hy d'Allobrogen Anno Christi 556. tot 't Christendom braght. Andere halen 't Latijnsche woord Sabaudia af van de Sabatien, en de Stad Sabatico, of Savona, tusschen Genua en Nizze. Maer by kortswijliger is d'Etymologie, of Naems-oorsprongh-soeckingh/ van Carolus Bovillus. Hy seght/ dat 't Land/ nu Savoyen geheeten/ eerst wierd genoemd Maulvoye; soo veel als Boose Wegh; wegens de meenighte der Rovers/ welcke sigh in dit Gewest onthielden. Maer als deese Boofwighten door seecker Edelman waren uytgeroyd/ wierd de naem Maulvoye veranderd in dien van Saulvoye, een seeckere Wegh; verbasterd in Savoye.

Caroli Bovilli kortswijlige Naems-oorspronghs-vorsschingh.

Frankrijk en de Bearners

Dit Hertoghdom heeft veel van sijne grootheyd en Gebied verlooren door Koningh Henrik de IV. van Frankrijk; die 't selve beroofde van Brescia, of Bresse (een Landschap met een Graeflycken Titel in 't Oosterdeel van Frankrijk, tusschen 't Hertogh-

ITALIEN.

toghdom en Graefschap Burgundien, 't Hertoghdom Savoyen, de Provintien Dauphine, Lionnois, en Beauiolois), nevens meer andere Landen: waer door de Fransche Grensen / welcke niet verder als een weynigh buyten Lions gingen / sigh tot aen Geneve toe uytstreckten. Daer-en-boven hebben de Berners, ten tijde van Koningh Franciscus d'I., den Hertog van Savoyen ontbloot van 't geen hy besat in Wallifer, of Walifferland (Valais), en aen de Genever-Zee. Dus wierd den Savoyaerd weer ontweldighd 't geen sijne Voorvaderen den Hertogh van Zahringen door geweld hadden ontnoomen.

hebben den Hertogh van Savoyen veele Landen ontweldighd.

Johannes Boterus schrijft / dat alleen in Savoyen 7000. Edele sijn. Andere spreecken van maer 4000. Veellight heeft de Vaderlands-liefde Boterus wat breed doen opgeven. Maer oock / 't getal des Adels in een Land is d'eene tyd veel grooter als d'andere. Ontrent 't jaer 1640. reeckendemen 't Besit des Hertoghs van Savoyen binnen en buyten Italien sigh uyt te strecken tot op 300. Italiaensche mijlen in de lenghte; 160. in de breedte / en 900. in den ombangh. Nicolaus Bellus Tom. 2. rer. Polit. disc. 5., steld des Hertogs ordinaire uytgiften op 264000.; d'ordinaire en extraordinaire Inkoomsten op 500000. Kroonen jaerlijcks. Voor den Oorlogh met Koningh Henrick de IV. van Franckrijk beliepense 800000. der selver Kroonen. Didacus Saavedra Symb. 95. steld sigh seer hevigh tegens de Neutraliteit der Vorsten; doch laet deselve den Hertogh van Savoyen toe / als gelegen tusschen Frankrijk en Spaenje.

Getal des Adels in Savoyen.

Lenghte en breedte van des Hertoghs Besit.

Inkoomsten, en Uytgiften.

Savoyen is een reght Mans-leen des Roomschen Rijcks. Sie hier van Henningius Arnisæus de Jur. Maj. l. 2. c. 2. n. 4. De Hertogh houd sijne meeste Hertoghdommen en Landen / insonderheyd Savoyen, Chablais, Aouste, een deel van Montferrat, desgelijcks Piemont, Oneille, Bareillonette, Susa, Ivree, Saluzze, Ceve, Maurienne, Tarantaise, Nice, Verceil, Ast, Tende, &c. / nevens des Rijcks Vicariat en Generalat in Italien, van den Keyser te Leen; en moet de gewoone Leen-plight afleggen. Is derhalven een Vorst en Stand des Roomschen Rijcks: gelijck hy dan oock nevens andere Keurvorsten en Standen op de Rijcksdagen werd beschreven; alhoewel hy / wegens sijne Magt en Afgelegenheyd / sigh aen de Rijcks-Besluyten niet laet binden (behalven 't geen de hulp tegens de Turken betreft); 't Rijck alleen te wil sijnde in 't geen hem behaeghd. Op de Rijcks-versamelingh heeft Savoyen sijne Plaets op de Weereldlijcke Vorstenbanck tusschen Holstein en Hennebergh. Maer buyten deese Vergaderingh sal hy niet light voor eenigen Rijcksvorst wycken: wijl hy in de Pauslijcke Capel, en aen de Koninglycke Hoven voor alle Vorsten van Italien sit / selfs voor den Groot-hertogh van Florencen; uyt kraght der Bul van Paus Pius de V. Anno 1570. den 17. Januarius; twaelf jaren daer na door 't Keurvorstlijck Collegie geconfirmeert.

De Hertogh heeft sijne meeste Landen te Leen van de Keyser.

Is een Rijcks-Vorst, en Stand: verschijnd oock op de Rijcksdagen.

Heeft de Voorsittingh en Rangh voor alle Vorsten van Italien; selfs voor den Groot-Hertogh van Florencen.

Als de Kardinael de la Valette met Hertogh Carel Emanuel de II. eens aen Tafel sat / en hem vraeghde / hoe 't gemaeckt wierd / als hy met de Keurvorsten t'samen quam / tastede hy na sijnen Hoed / en seyde: Ik Considereer de Keurvorsten des Rijcks naest de gekroonde Hoofden; als de voornaemste Vorsten van Europa. Als Vicarius en Vorst des Rijcks erken ick haer allessins geerne voor mijn' Overheeren. Noyt is my in den sin gekoomen, haer de Voorrangh te bedisputeeren. De Prætensie op / en Titel van 't Koninghrijck Cyprus geeft dit Vorstlijck Huys een groot Prærogatif; desgelijcks oock een sonderlinge luyster / dat het in Houwlijcks-verbond is getreeden aght mael met de Keyseren in 't Westen en 't Oosten; vijf mael met Frankrijk; vijfthien mael met Vorsten van Koninghlijck Bloed; vijf mael met 't Aertshertoghlijck Huys Oostenrijck; een mael met den Koningh van Arragon; twee mael met de Koningen van Castilien en Leon; drie mael met Portugal; een mael met Polen, met Engelland, met Schotland, met Cyprus, met Boheemen; drie mael met de Koningen van Sicilien. Dan noch daer-en-boven met andere der voornaemste Huysen in de Christenheyd. Oock heeft dit Huys voortgebraght een Roomsche Paus; vier regeerende Koningen; twee Kardinalen; drie Aertsbisschoppen en Bisschoppen; vier Koninginnen / en twee Keurvorstinnen.

Carel Emanuel erkend de Keurvorsten voor sijn Overheeren.

Lijst van de hooge verhouwlijkingen des Savoyschen Huys.

De Hertogh van Mantua heeft wel voortijds tegens 't Huys Savoyen een Præcedents of Voorranghs-strijd verweckt; doch haelde sigh maer vergeeffsche moeyte en schimp op den hals. Moet aen Savoyen de Titel van Son Altezza (sijn Hooghheyd) geven / en bekoomd daer tegens alleen dien van Excellentie.

Vergeefsche Voorranghs-strijd van Mantua.

De Titel des regeerenden Vorsts is: Van Gods genade Hertogh van Savoyen, Chablais, Aouste, Geneve, Montferrat: Prins van Piemont, Achaia, Morea, en Oneglia: Marckgraef van Saluzze, Susa en Italien: Graef van Asti, Geneve, Nizza, Tenda en Romont: Vryheer van Vaux: Heer van Vercelli, Friburgh, Marri, Prella, Navelli: Vorst des Marckgraeffschaps Ceva, en Graefschaps Coconas; altijddurende Vicarius des Rijcks in Italien: Koningh van Cyprus. Om welcke reden hy de Koninghlijcke Titel voerd / en waerom deselve aghter sijn' andere Vorstendommen gesteld werd / hebben wy anderweegen aengeweesen. Dit alleen sullen wy hier met een woord herseggen / dat deselve dit Huys is aengekoomen Anno 1433., door Houwlijck van des Hertoghs Amadei Soon met de Dochter des Cyprischen Koninghs.

Titel des regeerenden Hertoghs.

Sie onse Kronijck der Kronijcken.

De Savoysche Dalen leveren een groote meenighte van Koorn. De Meiren sijn seer Vischrijck. Piemont is 't vrughtbaerste Land van geheel Italien in overvloed van Koorn / Wijn / Vrughten / Vleesch / Kaes / Castanien / Hennip / Vlasch / &c. Heeft oock Metal-Mijnen, en goede Marmorsteen. Fossana alleen pleeghmen te reeckenen / dat jaer-

Vrughtbaerheyd van Savoyen en Piemont.

Piemont genoemd een Stad van 300. mijlen in den omgangh.

jaerlijcks 50000. Lasten Koorn kon opbrengen. Soo wel bewoond en bebouwd is Piemond, dat/ als een Venetiaensch Edelman een Piemontois vraeghde/ wat Piemont voor een Land was? hy van den selven tot antwoord kreegh: 't Is een Stad van 300. mijlen in den omgangh. Hy sagh op de dight-bewoondheyd deeses Gewest/ soo dat Dorp aen Dorp leght.

Grouwlijk Verraed, aengesteld door Spaenjaerden en Françoisen, om Mantua, Palma, Brezza, Bergamo geheel te verbranden.

Van 't Groot-Hertogdom Florencen hebben wy voor ditmael niet te seggen: oock niet van d'andere Staten in Italien; als alleen dit weynige. Anno 1618., ontrent den uytgangh des jaers/ hingh de Stad Mantua, wegens een Verraed/ aengesteld door Françoisen en Spaenjaerden, geen minder gevaer boven 't hoofd/ als Venetien op de hier boven verhaelde wijs had gedreyghd. Meer als 3000. Mannen onthielden sigh in de Herbergen en andere plaetsen deeser Stad. Haer voorneemen was/ niet alleen 't Arsenael, of Wapenhuys/ en 't Pallays des Hertoghs/ maer oock de Steeden Brazza, Palma, Bergamo, &c., in brand te steecken. Dit wierd door een Franschman selfs ontdeckt; die daer voor een Vereeringh bequam van 25000. Ducaten; behalven noch een jaerlijcksche Inkoomst. Twee andere Françoisen wierden by de voeten opgehangen/ en drie Venetiaensche Eedele in 't Water versmoord. D'andere ontquamen 't door de vlught.

Spaenje bekoomd 't Leen over Milaen, Final, &c.

Anno 1621. (by andere 1620.) heeft Keyser Ferdinand de II. aen Koningh Philips van Spaenje 't Leen gegeven over Milaen, Final, Senis, en Piombino. Waer op een seer heerlijck Banquet wierd gehouden; met opdisschingh van over de seven-honderdderley Spijsen; of/ volgens andere/ seven-honderd Schootelen.

Nederlandsche Geschiedenissen.

De Treves duerd onder Matthiæ Regeeringh noch.

Evenwel vallen 17. Spaensche Galioenen aght Nederlandsche Oost-Indisch-vaerders aen by de Soute Eylanden:

Onder de gantsche Regeeringhs-tijd Matthiæ, als Roomsch Keyser/ duerde noch de Treves tusschen den Koningh van Spaenje en de Vereenigde Nederlanden. Deselve wierd te Land wel onderhouden; onaengesien beyde de parthyen sigh vermenghden in den Gulickschen Oorlogh/ d'eene ten voordeel van Nieuwburgh, d'andere ter hulp van Brandenburgh, gelijck in 't eerste Boeck verhaeld is; doch ter Zee hebben de Spaensche deselve gebroocken; echter t'harer schade. Anno 1612. sonden de Bewindhebbers der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie aght wel toegerustede en rijcklijck geladene Schepen na 't gedaghte Indiën. By de Soute Eylanden gekoomen/ kreegense veele Seylen in 't gesight/ en wierden gewaer/ dat het Spaensche Kielen waren. De Hollanders setteden haren cours voort; niet wijckende/ om geen teecken van vertsaeghdheyd te geven; oock niet op de Spaenjaerden aenseylende/ om haer niet te tergen. Die echter voor wind op d'andere aen quamen; meer als noch eens soo sterck/ te weeten seventhien soo Galioenen als andere Scheepen. De Spaensche Admirael begon eerst dapper los te schieten: waer door dien der Vereenighde Nederlanden gedwongen wierd desgelijcks te doen. Haest geraeckte 't Spaensch

doch wierden soo bejegend, dat 'er maer alleen vier ontquamen.

Admiraels-Schip in brand/ en na de grond/ nevens een Galioen, 't welk hem ter hulp was gekoomen. Meer andere weervoer desgelijcks. Van de seventhien ontquamen'er maer vier/ om de Tijdingh in Spaenje te brengen. Onse Scheepen daer tegens hadden geen schade van eenige aenmerckingh geleeden. In den Vice-Admirael der Spaenjaerden wierd een grooten Buyt gevonden/ welcke vereerd wierd aen de Nederlandsche Bootsgesellen. Elck van haer bequam meer Sijde en Fluweel/ als hy met beyde sijn' armen kon ombatten; behalven 't Goud en 't Silver. Na deese seer groote Zeege verbolghden de Hollanders haren wegh na Oost-Indien.

Kerklijke Saecken.

Wy koomen nu tot de Kercklijke Geschiedenissen in de Vereenighde Nederlanden, en de gevaerlijcke verwarringen/ hier ontstaen/ wegens eenige verschillen in de Religie; waer ontrent wy soo kort sullen gaen/ als na gelegenheyd van de saeck ons mogelijck sal sijn.

Staet der Religie in de Vereenighde Provintien.

De Gereformeerde Religie, hier soo bloedigh vervolgd, nu geworden de Religie des Staets, of de Heerschende.

De Reformatie was onder de geweldige Verdruckingen en bloedige Vervolgingen in de Nederlanden niet alleen hoe langer hoe meerder doorgebroocken/ en 't Bloed der Martelaren geworden 't Zaed der Kerk: maer daer-en-boven kreegh/ na d'afweeringh des Koninghs van Spaenje, en te gelijck met de Zeegeningen des Almaghtigen over de Wapenen der Vereenighde Provintien tot verwonderingh van de geheele Weereld/ even deese Gereformeerde Kerck hier een aensienlijcke gedaente; een vaste voet: soo dat de herboorne Religie was geworden de Religie des Staets, anders geseght de Heerschende; doch sonder Conscientie-dwangh ontrent andere Gesindheden. Op 't eynd der Sesthiende Eeuw vondse sigh in een bloeyende staet/ na gelegenheyd datse eerst soo korts te vooren de Tyranny was ontworsteld. Doch stracks na den aenvangh der Seventhiende begonden uyt 't midden der Leeraers Mannen op te staen/ door welke Beroerten onder de Gemeenten quamen. Deese soghten in de Kerck in te voeren eenige Leerstucken/ welcke men hield voor oude nu weer vernieuwde Dwalingen.

De schaersheyd van bequame Mannen deed, dat men te light tot den Predickdienst aennam

eenige uyt 't Pausdom gekoomene, doch noch niet geheel van 't Pausdom gesuyverde.

De groote schaersheyd van bequame persoonen/ om tot den Kerckendienst gebruyckt te werden/ had veroorsaeckt/ datmen al te light tot 't Predick-ampt had aengenoomen eenige Lieden/ welcke 't Pausdom wel hadden verlaten/ maer noch al yets van sommige Leerstucken des Pausdoms in haer hert hadden behouden; immers niet reght daer van gesuyverd/ of in de gronden der Tegen-Leere vast genoegh gevestighd waren. Insonderheyd hing verscheydene der selve noch aen 't Roomsche gevoelen van de Vrye-wil, en onse eygene kraghten ten goede (een Leerstuck/ 't welck de Menschen beswaerlijck af te gaen valt/ wijlse doch altijd genegen sijn/ van haer selven oock wat te maecken/ en yets toe te brengen tot hare saligheyd); de misvattingh ontrent d'Artijkelen van de Vrye Genade Gods; de kragt des Doods Chri-

NEDER-LANDEN

Christi; hoe verre, en aen welke die sigh uytstrekt: de volhardingh der uytverkoorne in 't ware Geloof, en den staet der genade; soo datse, schoon somtijds vallende, echter noyt geheel daer van uytvallen, &c. Onder deese sijn geweest Anastasius Veluanus, Hermannus Herberts, en weynige andere: waer by noch quamen Caspar Coolhaes, Cornelis Wiggers, &c.

Aenmerckingh op Anastasius Veluanus,

Anastasius Veluanus heeft geschreven het Boeck/ genoemd der Leeken Weghwijser; in dien tijd wel bequaem/ om eenvoudige leersame Roomschgesinde d'oogen t'openen/ tot ontdeckingh van de grove knoesten en Uytwassen in de Roomsche Kerck; maer niet genoegh/ om de ware Leere in hare reghte suyverheyd voor te stellen. Ten deelen heeft hy hier in bevat 't gevoelen der naderhand opgekoomene Remonstranten, aengaende de Voorverordonneeringh Gods, en 's Menschen Vrye wil. Doch ontrent hem staet aen te mercken: I. Dat hy was geweest een Priester in 't Pausdom, die 't selve had verlaten/ uyt aenmerckingh van de groofste en baerblijckelijckste dwalingen. II. Dat sijn oordeel niet groot was/ om alles wel t'onderscheyden: gelijck hy dan oock weynigh was geoeffend in de Verschilstucken van eenige diepte. Die oock sijn gevoelen van de Vrye wil en 't geen'er aen hanghd noch van 't Pausdom had over behouden. III. Dat hy niet standvastigh was in de Religie; sulcker wijs/ dat hy/ door d'Inquisitie in gevaer geraeckt/ sigh liet beweegen tot een schandlijcken afval. IV. Dat hy oock deese Leeken-Wegwijser niet heeft geschreven/ of uytgegeven/ terwijl hy onder de Gereformeerde in Kerckendienst; maer als hy/ na sijnen Afval/ uyt Nederland na Straetsburgh gevlooden was/ om nieuw gevaer t'ontwijcken. Hy had ontrent ses jaren langh gepredickt in 't Dorp Garderen op de Veluw, doe hy gevangen genoomen wierd/ en gaf 't gedaghte Boeckje uyt Anno 1554. 't Was dan onder den tijd der Vervolgingh/ dat hy/ 't Pausdom verlaten hebbende/ tegens 't Pausdom begon te prediken/ aengaende de Dwalingen/ welcke de groofste waren/ en lighst konden gemerckt werden: in een tijd datmen op alles geen nauwe aght kon neemen. 't Blijckt oock niet/ dat hy geduerende sijn Predickampt sou geleerd hebben/ gelijck hy naderhand in sijnen Leeken Weghwijser heeft geschreven/ doe hy sigh in Duytschland bevond. Uyt 't Pausdom sijn'er veele gegaen/ welcke treflijcke Lighten in de Gereformeerde Kerck sijn geworden: maer oock sommige hebben noch eenigen Suerdeessem des Pausdoms by haer behouden. En van sulcke maghmen wel aenmercken/ datse onder 't Pausdom sijn geweest.

die onder Keyser Carel in de Vervolgingh te Garderen op de Veluw heeft gepredikt;

en sijn naderhand uytgegeven Boekje.

genoemd Der Leecken Weghwijser.

Hermannus Herberts:

Hermannus Herberts, binnen Gouda in den Kerckendienst gekoomen ontrent 't jaer 1583., was geweest een Monick in 't Pausdom; daer na Predikant onder de Lutheranen. Geraeckte/ wegens de gemelde schaersheyd van bequame persoonen/ in Kerckendienst te Neder-Wesel. Wierd van daer Anno 1579. beroepen na Dordrecht. Begon hier nu opentlijck te doen blijcken/ dat hy 't Pausdom noch niet t'eenemael had verlaten; daer-en-boven noch andere vreemde Gevoelens smeedde. Beweerde/ terwijl hy een Leeraer in de Gereformeerde Kerck was/ verscheydene Leerstucken vlak tegens de Gereformeerde Kerck aen; niet alleen ontrent 't Artijkel van de Prædestinatie, maer oock andere; en daer onder: „Dat de Mensch voor God werd gereghtvaerdighd door de Wercken des Geloofs „en des Geests. Dat een Wedergeboorne „de Wet Gods volmaecktlijck kan onderhouden. Dat de H. Schrift is een doncker/ Parabolisch woord; een Voorhangh/ „waer door de Geest en desselven Sin bedeckt werd. Dat de Kerck/ om des Kinder-doops wil/ een onnoodige twist heeft „met de Mennoniten. Dat Christus is de „gehoorsaemheyd des Vaders: en als de „Gelovige veranderd werden van den ouden in den nieuwen Adam, dat dien nieuwen Adam is Christus, &c. Door Brieven hield hy kennis en onderhandelingh met de Socinianen te Dantzik. Liet oock herdrucken 't grouwlijck Wonderboek van David Joris, by de Christenheyd gehouden voor een Aertsketter. Hoedanigh Landsbergen en Uyttenbogaerd sigh gedragen hebben ten voordeel van deesen Hermannus Herberts, kanmen sien by Uyttenbogaerd selfs fol. 285. en de volgende sijner Kerklijke Historie des eersten druks.

NEDER-LANDEN

wat hy was geweest.

Hoe Predikant geworden eerst onder de Lutherische.

Schaedlijcke Leer-stucken,

van hem gedreven.

Als hy nu wegens sijne (d'eene noemen 't hardneckigheyd/ d'andere bestandigheyd) in 't voorstaen sijner Gevoelens tegens de Gereformeerde Kerck door 't Dordrechtsche Classis van sijnen Predikdienst was afgeset/ begaf hy sigh na Ter Goude; daer hy de doemaelsche Magistraet welkoom was/ en tot haren Predikant wierd aengenoomen. Wijl de Regeeringh hier hem beschermde en ondersteunde/ droegh hy sigh soodanigh/ dat geenen anderen Predikant by hem in dienst kon blijven; tot dat hy sijnen Soon/ nevens eenen noch anderen na sijnen sin/ by hem kreegh: die doe alle eene Lijn tegens de Gereformeerde Kerck trocken. Als dien eenen was overleeden/ en in desselven plaets eenen anderen beroepen/ wierd hem uytdrucklijck opgeleght/ dat hy binnen Gouda niet sou mogen leeren de Heydelbergsche, en van al de Nederlandsche Kercken aengenoomene Catechismus: niet prediken van de Prædestinatie en Erfsonde: oock niet van de Reghtvaerdighmaeckingh/ als met byvoegingh van de Goede Wercken/ &c.

Hoe hy sigh droeg in sijnen Predickdienst te Dordrecht;

oock, doe afgeset sijnde, Ter Gouda; daer hy van de Magistraet werd beschermd;

Langhduerigh werck hebben de Hollandsche Synoden met hem gehad/ wijl hy somtijds/ als 't begon te nypen/ tot schuld-bekenningh quam; dan weer aghterwaerts deynsde; tot dat hy Anno 1591. van 't Zuyd-Hollandsche Synodus wierd gesuspendeerd, beyde van 't gebruyck des H. Avondmaels/ en van de bedieningh des Godlijken woords; „ten eynde hy niet langer sou uytgaen voor

tot dat hy ten laetsten van 't Zuyd-Hollandsche Synodus wierd gedeporteert.

NEDERLANDEN

„een Predikant der Gereformeerde Kerck/ „noch verder onder dien Titel yemand bedriegen: alsoo hy de grond en leere der „Kerck/ begreepen in den Catechismus, „niet toestond/ maer veel meer deselve bevoght. Hoe hy naderhand/ door beleyd des Advocaets J. v. Oldenbarneveld, die Uyttenbogaerd en Landsbergen stelde/ om Herberts weer met de Kerck te versoenen/ weer opgenoomen is/ op een nieuwe overgelevérde Belijdenis en schuldbekenningh (hoe van hem gemeend/ oordelen wy niet)/ kan men vinden in Uyttenbogaerds Kerklijke Historie fol. 283. en vervolgens, des eersten Druks, of fol. 85. en vervolgens, in 't derde Boek der tweede Editie; en Triglandi Kerklijke Historie tegens die van Uyttenbogaerd fol. 220. en vervolgens.

Hoe weer opgenoomen.

Soo hebben oock Caspar Coolhaes, Predikant te Leyden, en Cornelis Wiggers te Hoorn, ontrent de Leere der Prædestinatie en de daer aen klevende Stucken sigh wel opgesteld tegens de Gereformeerde Kerck; maer oock terstond waren Classen en Synoden tegens haer in de weer/ met suspensien en deportementen. In 't eerste Boek hebben wy van Coolhaes gewagh gemaeckt. Wanneer dan naderhand de Remonstranten in verscheydene harer uytgegevene Tractaten deesen Herman Herberts, Caspar Coolhaes, Cornelis Wiggers bybraghten/ om daer mee te bewijsen/ dat haer (der Remonstranten) gevoelen al van 't begin der Reformatie af in de Gereformeerde Kercken deeser Landen geleerd is; soo stelden de Contra-remonstranten daer tegens/ dat haer sulcks verwonderlijck voorquam; vermits gantsch klaerlijck hier uyt bleeck/ dat sulck een Leere noyt is geweest de Leere der Gereformeerde Kerck; maer Classen en Synoden terstond tegens soodanige Leerraers hebben gewaeckt/ en/ hardneckigh blyvende/ deselve hebben afgeset; niet alleen van de Predickdienst/ maer oock van 't gebruyck des H. Avondmaels; als in de Kerck vreemde en valsche Leere voorstellende. Dat even alsoo de Roomschgesinde oock konden seggen/ dat haer gevoelen van de Goede Wercken in de Kercken der Apostelen is geleerd/ om dat'er waren/ welcke dreven/ datmen door de Wercken der Wet gereghtvaerdighd werd; waer tegens Paulus in sijne Brieven soo ernstigh heeft geschreven/ Gal. III. &c.

Aenmerckingh op Caspar Coolhaes en Cornelis Wiggers,

oock op 't geen de Remonstranten naderhand hier uyt t'haren voordeel hebben willen trecken.

't Is waer/ dat Clemens Martensz. en Cornelis Meynertsz., beyde Predikanten te Hoorn, eenighsins scheenen te hellen na 't gevoelen/ 't welck naderhand der Remonstranten is geweest in 't stuck der Prædestinatie, doch veel breeder uytlopende; en evenwel in haren dienst syn gebleven tot aen 't eynd haers levens: dat oock uyt haer' Apologie dit gevoelen ten deelen blyckt. Maer daer op gaven de Contra-remonstranten tot antwoord: I. Noyt is gebleecken/ datse hare meeningh opentlijck hadden geleerd of aengedreven. II. De gedaghte Apologie verklaerdense tegens haer' intentie in druck te sijn gekoomen. III. Betuygen oock in even deselve/ datse 't gevoelen der Broederen/ die in 't stuck der Prædestinatie hooger gaen/ als sy konden doen/ niet wilden bestraffen noch tegenstreven. IV. Hebben daer-en-boven op de voorstellingh des Synodi betuyghd/ datse niets hadden tegens de suspensie van Cornelis Wiggers; die nochtans om 't drijven van sulck een gevoelen/ als naderhand de Remonstranten invoerden/ gesuspendeert was: Voorts in alles sigh reckelijck getoond; 't Synodus beloofd/ sigh soo in 't prediken als in bysondere t'samenspreekingen soodanigh te sullen dragen, datse niet met reght bevonden sullen werden yet anders te verkondigen, dan het waeraghtige Fundament der saligheyd, bestaende in de genadige toereeckeningh der reghtvaerdigheyd en heyligheyd Jesu Christi. V. Waer uyt dan te sien is. 1. Hoe sorghvuldigh de Gereformeerde Kerck heeft gelet op d'invoeringh van sulcke Leerstucken/ als naderhand de Remonstranten hebben voortgeset. 2. Datse evenwel de swacke/ hare swackheyd bekennende/ en versoeckende geduld te mogen werden in haer gevoelen by haer selven/ sonder 't selve voort te dringen/ sonder d'andere te willen bestraffen of tegens te gaen/ te gemoet is gekoomen; gebruyckende Christlijke verdraeghsaemheyd/ sonder gevaer voor de waerheyd: welckese niet heeft gebruyckt even ter selver tijd en ontrent deselve saeck tegens Cornelis Wiggers, wijl hy sijn gevoelen hardneckigh wou verdeedigen/ de Leere der Gereformeerde Kerck stijfsinnigh tegenstond. Waer by noch diend aengemerckt/ dat beyde Clemens Martensz. en Cornelis Meynertsz. goede eenvoudige persoonen waren/ die den staet des verschils niet verstonden; en door Cornelis Wiggers ten deelen tot dit haer gevoelen gebraght waren.

Aenmerckingh op Clemens Martensz., en Cornelis Meynertsz.,

Predikanten te Hoorn, in den Predickdienst geduldet.

schoonse seedighlijck verklaerden, in 't stuck der Prædestinatie niet soo hoogh te konnen gevoelen, als wel andere.

In de Provintie van Utrecht waren hier en gintsch/ na de Veranderingh/ op de Dorpen noch Papen, of Roomsche Priesters, gebleven; welcke dien naem alleenlijck hadden verwisseld met dien van Predikant; ondertusschen in de Leere van de Vrye wil, Goede Wercken, seeckerheyd der saligheyd, &c. noch in de Schoenen des Pausdoms gingen; selfs oock by de bedieningh des Doops de Ceremonien der Roomsche Kerck aenhielden. In de Stad Utrecht was eenen Mr. Hubrecht Duyfhuys (gemeenlijck geseght Paep Huybert) Pastoor der S. Jacobs Kerck. In de veranderingh onses Staets had hy wel eenige der grootste Leerstucken des Pausdoms verworpen; maer oock sommige der andere noch behouden; eenige middelmatigh gesteld. In sijne bysondere Jacobs Kerck hield hy geen Ordre/ Disciplin, of Kercken-tught. Had noch Ouderlingen/ noch Diaconen, noch Kerckenraed.

In de Provintie van Utrecht bleven noch veele Papen; alleen dien naem verlatende.

Mr. Hubrecht Duyfhuys, een Paep,

Anno 1577. als d'Onroomsche t'Utrecht noch geen openbare Vergaderingen hadden/ begon hy in de gemelde Jacobs Kerck tegens de Beelden/ en eenige der uytsteeckendste Dwalingen des Pausdoms te prediken. Seyde oock Burgermeesteren en Scheepenen aen/

verlaet ten deelen 't Pausdom, en predickt op hem selfs in

NEDERLANDEN

ſijne Jacobs Kerck t'Utrecht. 1577.

aen / dat ſijne Conſcientie hem dwongh / 't Volck te leeren na 't gevoelen der Gereformeerde Chriſtenen; welcke nu in andere Steeden 't hoofd vry ſeer hadden opgeſtooken. Hier toe verſoght hy verlof; met aenbiedingh / dat hy de Beelden in ſijne Kerck ſou dulden / en in 't wit Bovenkleed op de Predickſtoel koomen / tot dat by d'Overigheyd nader ordre ſou geſteld ſijn. Te gelijck beloofde hy / ſijne Toehoorers te ſullen vermanen tot ruſt en gehoorſaemheyd. Doemaels waren Burgermeeſteren Johan Taets van Amerongen en Henrick de Vooght van Rijneveld: welcke in November desſelven jaers afgaende / gevolghd wierden van Aert Dirckſz. van Leyden, en Frans Both.

Beſchaeft alleen eenige der grootſte Knoeſten des *Pauſdoms*; en was de *Magiſtraet* aengenaem.

De Magiſtraet was niet onbekend / dat d'Onroomſche alreeds taemlijck ſterck in getal binnen hare Stad waren geworden: dat oock deeſen Duyfhuys wel ter tael / en van de Gemeente ſeer bemind was. Derhalven oordeelden eenige der ſelve / dat hy ſeer dienſtig kon ſijn / om 't Volck in onderdanigheyd te houden: andere onder haer hadden een ander inſight; te weeten / dat hy een bequaem Man was / om den hoop der andere Onroomſche, met ſijne ſtucksgwijſſe Reformatie niet voldaen / te verſwacken / en door ſcheuringh te verdeelen. Doch vermits de Vijf Capittelen, welcke niet 't minſte tegens de Leere der Roomſche Kerck wilden gedogen / ſig hevig hier tegens aen kanteden / derfden de Heeren hem geen verlof toeſtaen. Sloegen 't echter niet geheel af; en vergunden hem / dat hy / ſonder Ampt-verlies / ſigh na Rotterdam by ſijne Vrienden moght begeven / tot datmen hem / by beeter geſteltenis van ſaecken / weer na Utrecht ſou roepen; gelijck onlanghs daer na geſchiedde.

Wierd ſulker wijs *gereformeerd*, dat hy de *Gereformeerde* Kerck hier ſeer ſchaedlijk is geweeſt.

Doe wierd hy van de Magiſtraet aengenomen op de gedaghte gedane aenbiedingh / om de Jacobi Kerck te bedienen. Men ſeyde van hem: dat hy een geſchickt Man was / om de Roomſchgeſinde van de Roomſche Kerck af te trecken; maer niet / om haer tot de reghte waerheyd te brengen. Sulcker was hy van een Roomſch een Gereformeerd Paſtoor geworden / dat hy de Gereformeerde Kerck ſeer ſchaedlijck viel. Hy bediende 't H. Avondmael wel met de woorden der Inſtellingh: Neem, eet, dat is mijn ligchaem; doe dit tot mijner gedaghtnis; doch liet elck die wou aen ſijne Tafel koomen / ſonder haer eerſt eenige Geloofsbelijdenis af t'eyſſchen. Doopte wel ſonder de Roomſche Ceremonien; doch vraeghde d'Ouders of Getuygen niets met allen. De Ban en Kercklijcke Straf over openbare ſonden ſtelde hy geheel aen de Magiſtraet. Wou de Catechiſmus niet leeren. Predickte alleen tegens de grootſte en kenbaerſte Dwalingen des Pauſdoms, ſonder van d'andere te reppen. Van de Præ-deſtinatie, Reghtvaerdighmakingh door toereeckeningh der Gereghtigheyd Chriſti, Erfſonde, &c. ſprack hy gantſch ſelden; en dan noch ſeer ſober. Hy had 't Pauſdom half verlaten / half behouden; en dan noch eenige byſondere gevoelens / die noch Roomſch-Catholijck noch Gereformeerd waren.

Had 't *Pauſdom* half verlaten, half behouden; en dan noch eenige byſondere gevoelens.

NEDERLANDEN

De reghte *Reformatie* t'*Utrecht* ingevoerd.

Haeſt daer na begonden oock d'eygentlijcke Gereformeerde, nu ſterck geworden / ſigh voort te doen. Eerſt predicktenſe in byſondere Huyſen: daer na in een groote Schuer. Vervolgens namenſe de leedighſtaende Minderbroederen-Kerck in. Daer na wierd haer deſelve ingeruymd / door ordre van de Magiſtraet: en doe de Beelden-kraem verbrooken. De Predikanten Wernerus Helmichius en Nicolaus Sopingius ſpraecken Hubrecht Duyfhuys aen / om eendraght in Leer' en Ordre te houden. Waer op hy haer tot antwoord gaf: Hy was niet ongewilligh tot Vreede en Eenigheyd; maer kon / immers noch voor dien tijd / niet verſtaen tot d'aenſtellingh van ſulck een Diſciplin en Kerken-ordre / alsſe invoerden; wijl hy deſelve onnoodigh hield / vermits'er een Chriſtlijke Overigheyd was / die haer beſchermde. Hier ſtaet te weeten / dat de Reformatie t'Utrecht voorviel Anno 1578., wanneer Mr. Hubrecht Duyfhuys Paſtoor bleef van de Jacobs Kerck. D'eerſte Predikant ter deeſer Plaets (behalven Duyfhuys) was Petrus Dathenus in 't genoemde jaer. Anno 1579. quamen hier in den Kerckendienſt de gemelde Nicolaus Sopingius en Wernerus Helmichius. Dan noch Eraſmus Backer, toegevoeghde van Mr. Hubrecht. Anno 1580. Hermannus Moded. Anno 1581. Hermannus Elconius van de Jacobs Kerck; en Simon Hebelenius. Anno 1582. Taco Sybrands. Anno 1584. Johannes Uyttenbogaerd. Anno 1585. Cornelius Martini. Anno 1586. Cornelis Martenſz. Rodenburgh, oock voor de Jacobi Kerckers.

Eerſte Predikanten aldaer, van *Anno* 1578. tot *Anno* 1586.

Scheuringh; d'eene *S. Jacobs-Geuſen*, d'andere *Conſiſtorianten* genoemd; en wat voor volck *Mr. Hubrecht Duyfhuys* meeſt aenhingh.

Ter oorſaeck der gedagte weygeringh van Mr. Hubrecht Duyfhuys, en de verſchillende Leere / ontſtond t'Utrecht de Scheuringh / dat d'eene Onroomſche S. Jacobs-Geuſen; d'andere Conſiſtorianten wierden geheeten. De meeſte der Magiſtraet, een goed deel Libertijnen in de Religie, die 't Pauſdom verlieten om van alle Banden vry te ſijn; en perſoonen van een los leven; dan oock noch een deel eenvoudige Lieden / hielden 't met Duyfhuys; al d'andere Kercken in d'andere Provintien; de geoeffendſte en vroomſte binnen de Stad / met de ſoo genoemde Conſiſtorianten. Mr. Hubrecht eenige onpaslijckheyd voorwendende / verſoght aen de Magiſtraet ontſlagingh van ſijnen dienſt; onaengeſien men hem Eraſmus Backer (naderhand geworden Predikant te Breuckelen) ter hulp had toegevoeghd.

Verder beright van hem.

De Heeren / welcke aen hem een Man na haren ſin hadden / maeckten op den 5. Februarius Anno 1581. een Contract met hem; waer by ſy hem op nieuws aennamen; met belofte / van hem te ſullen bevrijden van alle opkoomende ſwarigheden en Kercklijcke Cenſuren. Deeſer wijs ſtelde de Magiſtraet ſigh tegens al de Gereformeerde Kercken / om haren Duyfhuys tot haren Prediker te behouden. Echter ſtierf hy / weynigh meer als een jaer hier na. Doch d'Overigheyd wiſt andere / die ſigh na de ruyme Grondregelen van Mr. Hubrecht wilden ſchicken / in

Sijne dood. 1582.

Hoe de *Magistraet* met deselve handelde,

sijne plaets te krijgen. Dus bleef de Scheuringh; soo dat Anno 1586. van de seven Predicanten binnen Utrecht drie waren van de Maximen der S. Jacobs Kerck, en aen deselve oock de Mariæ Kerck wierd ingeruymd. Onder deese bevonden sigh Hermannus Elconius van Harlingen (uytdrucklijck van de Magistraet aengenoomen / om de Jacobs Kerk te bedienen soo als Duyfhuys had gedaen) / en Cornelis Martensz. Rodenburgh. D'Ordre en Tught in de Kerck / genoemd de Consistoriantiche, behaeghde de los-levende; de suyverheyd der Leere de sulcke niet / die noch wat van 't Pausdom hadden over behouden / of in Libertinistery wilden leven. Derhalven soghtense Leerraers / die haer / gelijck Duyfhuys, niet intoomden.

om sijns gelijcke tot Predikanten te krijgen in *Jacobs* en *Marian Kerck*.

Onder *Leicester* deese Scheuringh afgedaen, en een Kercken-ordre van al de Predikanten onderteeckend:

Deese Scheuringh duerde dus / tot dat Leycester in 't Land was gekoomen / ten Gouverneur Generael der Vereenighde Nederlanden. Doe wierd Anno 1586. in 'sGravenhaegh een Nationael Synodus aller Gereformeerde Kercken in de Nederlanden gehouden; en door sijn beleyd de weersijdsche Predikanten t'Utrecht op 't Stadhuys by een vergaderd / alhoewel met geen goed genoegen van de meeste der Magistraet; van welcke eenige Artijkelen wierden beraemd ontrent de Kercken-ordre en Tught; onderteekend van Hermannus Moded, Nicolaus Sopingius, Wernerus Helmichius, Johannes Uyttenbogaerd, Hermannus Elconius, Cornelius Rodenburgh (Royenburgh), en Petrus Berck; al de voorgenoemde Predikanten binnen Utrecht; de laetste aen de Vaert, of Vreeswijck, behoorende aen de Stad Utrecht.

maer nae sijn vertreck alles weer in duygen geworpen.

Onder de Regeeringh van Leycester, als Gouverneur, was de Magistraet van Utrecht ten meerendeel veranderd geworden; maer als hy nu weer nae Engelland geroepen / en vertrocken was / wierd hier de Regeeringh andermael veranderd / Anno 1588. Hoe hier op de S. Jacobs Predikanten / van de Heeren ondersteund / 't hoofd weer op staecken; den Rock weer omkeerden: Hoe de Magistraet tot soo verr' gingh / datse in December Anno 1589. al de Gereformeerde Predikanten van de Consistorie, te weten / Nicolaus Sopingius, Wernerus Helmichius, Johannes Uyttenbogard, en Cornelis Maertensz. Rodenburgh, die sigh by de gedane onderteeckeningh hield (Hermannus Moded was / wegens een verschil met de Graef van Meurs, uyt de Stad vertrocken) / plotslijk van haren dienst af-setteden; met verbod / van meer binnen de Stad of de Vryheyd van dien te prediken: jae / als Sopingius seyde: Hy hoopte, men sou hem immers dien avond in de Buerkerck 't Avondgebed laeten doen, wijl 't sijne beurt was; tot antwoord kreegh: Neen; de Heeren hadden al ordre gesteld, dat de Kerk dien avond sou geslooten werden. 't Was den 17. der genoemde Maend. Hoe dit een groote onrust onder de Gemeente verweckte. Hoemen al de Predikanten (naderhand geroepen) gebood: I. De Doop oock te bedienen buyten de Kerck in de Huysen / by Sieckte der Kinderen; en d'Ouders of Getuygen nergens toe te verbinden. II. Datmen yeder ten Avondmael sou toelaten / alleen op sijns selfs-beproevingh. III. Datse geene grove Sondaren souden excommuniceeren; niet verder gaen / als haer alleen van 't Avondmael afhouden / alles volgens de Maximen van M. Hubrecht Duyfhuys, konnen wy hier niet in 't breede voordragen / om niet te langh uyt te loopen; alhoewel wy hier van verscheydene geschreevene Aenteeckeningen hebben van treflijcke en getrouwe Mannen diens tijds / welcke alles hebben beleefd / gesien / gehoord.

Al de *Gereformeerde* Predikanten van de *Consistorie* plotslijck door de *Magistraet* afgeset; en strengheyd daer ontrent. 1589.

Drie dingen, de volgende Predikanten van haer opgeleght.

Dit alles heeft den wegh gebaend, op welcke naderhand de *Remonstrantsche* Leere dies te gemaklijcker ingangh kreegh.

Al deese dingen hebben gediend / om den wegh te banen / op welcke naderhand der Remonstranten Leere dies te gemacklijcker hier ingangh kreegh / en door bevoorderingh der Overheyd soodanigh doordrongh / datse eenige jaren langh alleen meester was / met een gantsche verdrucking der andere. Johannes Uyttenbogaerd, noch in 't Pausdom sijnde / had (volgens 't bericht van de Remonstrantsche Beschrijver sijns levens voor sijne Kerklijke Bedieningh en Verantwoordingh aghter den tweeden Druck sijner Kercklijcke Historie; indien hy 't anders selfs niet is) Duyfhuys dickmael en met groot genoegen horen Prediken.

De Leere der *Gereformeerde* Kerck in 't stuck der *Prædestinatie* en 't geen'er aenkleeft koomd overeen met d'aldéroudste *Confessien* in allerley Koninghrijcken en Landen.

Dus sijn dan wel / soo haest de Gereformeerde Religie in dese Provintien de voet had beginnen vast te setten / eenige uyt 't Pausdom gekomene / en tot den Kercken-dienst / door gebreck van Arbeyders in des Heeren Wyngaerd / te lightlijck aengestelde / (behalven Mr. Hubrecht Duyfhuys, die noyt van de Gereformeerde Kerk is aengenomen of erkend) / opgestaen in de Kerck / welcke een andere vreemde Tael begonden te spreecken / in de Kerck niet gewoon / en altijd van de selve verworpen / aengaende de Leere van de Godlijke Prædestinatie, Vrye wil, &c.: maer terstond hebben oock de Kercken (Synoden en Classen) daer in voorsien; 't sy door haer tot schuldbekentnis te brengen / of van den Dienst af te setten: waer door dan Waerheyd en Vreede behouden: de Gereformeerde Leere in de gemelde Artijckelen geleerd wierd volgens alle voorgaende Confessien der Gereformeerde Kercken; selfs die van de Waldensen Anno 1162.: van Boheemen en Moravien Anno 1504. 1507. 1508. / gesonden aen Koningh Ladislaus van Hongaryen: der Baronnen en Eedele des Koninghrijcks Boheemen aen Koningh (naderhand Keyser) Ferdinand, overgelevèrd Anno 1535.: der Waldensen te Merindol en Cabrieres in Franckrijck Anno 1542. / aen Koningh Franciscus d'I. behandighd: der eerste Reformateurs en Kercken van Embden in Oost-Friesland Anno 1540.: der vier Steeden Straetsburgh, Constans, Memmingen en Lindauw Anno 1530. met d'Apologie der selve: der Switsersche Kercken / oock Anno 1530.: der Baselsche Anno 1536. / sijnde der Switsersche Gereformeerde Algemeene Confessie: der eerste Reformateurs in Deenemarcken Anno 1530. en 1537.: der Fransche Anno 1559. en 1561. der Schotsche

NEDERLANDEN

sche Anno 1581. nevens veel meer andere.

Onrusten in de Nederlandsche Gereformeerde Kercken geweldigh voorgebroocken.

De gedaghte onrusten in de Nederlandsche Gereformeerde Kercken / alleenlijck nu en dan by een enckel persoon aengevangen / doch door goed opsight haest gestild / sijn geweldigh voortgeset / en als een alles doorbreeckende Watervloed uyt geborsten / by de volgende gelegenheyd. Doe D. Franciscus Junius, Theologie Professor te Leyden, was overleeden; gelijck oock D. Lucas Trelcatius d'oude / wierd D. Jacobus Arminius, doemaels Predikant t'Amsterdam, Anno 1603. in des eerst-genoemden plaets tot de Theologische Professie beroepen. Hy was gebooren t'Oudewater, van eerlijcke / doch weynigh-begoederde Ouders. Vroegh ontviel hem sijnen Vader. Sijne Moeder / Susters / Broeders / en byna al sijne Bloedverwanten/waren om't leven gekomen in de verschricklijcke Moord / door de Spaenjaerden daer aengesteld Anno 1575.

Jacobi Arminii Geboorte-plaets, en Ouders.

Van eenige goede Lieden ter School gehouden.

Wijlmen in sijne jeughd een gauw vernuf in hem bemerckte / hadden eenige goede Lieden / voor de gedaghte Spaensche woede / t'haren koste hem ter Schoolen gehouden. Terwijl 't Moord-swaerd sijne Geboortestad trof / was hy te Marpurgh. Quam van daer nae d'Academie te Leyden. De Magistraet t'Amsterdam (welcke hem nu onderhield) sond hem Anno 1582. nae Geneve ter Studie. Hier disputeerde hy sterckelijck voor de Philosophie van Petrus Ramus, tegens de gewoone Wijsgeerte. Hield oock selfs in sijne Kamer Collegien over Rami Logica. Doch als hem dit niet wierd toegelaten / vertrock hy nae Basel: van daer weer nae Geneve. Had wel de naem van taemlijcke Geleerdheyd; doch oock hier veel verloren van de vorige genegenheyd t'sijnwaerts/wegens sijne Rameische Philosophie. Op eygen goeddunckenbegaf hy sigh na Italien. Bleef een wijl tijds te Padua, en gingh voort nae Romen; 't welck t'Amsterdam vry qualijck wierd opgevat. Sie van dit alles Uyttenbogaerd in sijne Kerklijke Historie fol. 312. des eersten Orginelen Drucks, die wy altijd sullen volgen. Daer-en-boven wierd hy beschuldighd / dat hy te Romen des Paus voeten gekust; oock groote gemeensaemheyd gehouden had met den Kardinael Robertus Bellarminus, en eenige Jesuiten.

Van de *Magistraet t'Amsterdam* (wiens *Alumnus* hy was geworden) na *Geneve* gesonden.

Treckt op sijn eygen houtje na *Italien* en *Romen*:

daer hy sigh seer gemeen maeckt met den Kardinael *Bellarminus*, en voorname *Jesuiten*,

De gemelde Uyttenbogaerd verhaeld wel de Beschuldigingh; maer ontkend / datse waeraghtigh sou sijn; tot bewijs bybrengende / fol. 313. de Verklaringh van sijnen Reysgenoot Adrianus Jongius (Junius) van Dordrecht; daer in bestaende: dat sy twee altijd by malkander gelogeert waren; t'samen aten en sliepen: noyt in 't wandelen een voet weghs van malkander afgingen; noyt yemand d'een sonder d'ander aenspraecken. Doch hier op hebben die van d'andere sijde geantwoord: I. Datmen in saecken van Gewight met eene Getuyge niets kon bewijsen; 't welck Arminius selfs in andere gelegenheden tegens hem oock soo verstond / en t'sijnen voordeel bybraght. II. Niet geloofflijck gehouden te konnen werden / dat Arminius en Junius altijd in een vreemde Stad soo by malkander souden sijn geweest / dat d'een sonder d'ander niet ergens een Aenspraeck sou hebben konnen doen. III. Dat Arminius een Tegen-getuygenis van hem selven heeft gegeven. Want 't Authenticq Extract uyt 't Protocol der Kerck van Amsterdam (wy laten aen 't oordeel des Leesers, of hy liever wil geloven eenen Man alleen / of sulck een aensienlijcke Vergaderingh van geleerde / Godsalige Predikanten en Ouderlingen) getuyghd / dat Arminius te Romen, na sijn' eygene Verklaringh, seer familiair is geweest met de Kardinael Bellarminus, en andere voorname Jesuiten.

Aenmerkingh op *Uyttenbogaerds* ontkenningh, met tegenstellingh

van *Arminii* eygene Bekentenis.

Evenwel / wijl hy Alumnus der Stad Amsterdam, en ten dienst der Kerck opgevoed was / heeftmen hem (na dat hy van de Magistraet was t'huys geroepen) toegelaten / somtijds in de Weeck 't Avond-gebed in d'Oude Kerck te mogen doen: daer hy eens (wijl Uyttenbogaerd van deese dingen geen gewagh maeckt / sullen wy uyt 't gedaghte Authenticq Extract yets daer van voordraegen / tot naerder bevestigingh en vervulling der Historie) op den Predickstoel seyde: „Dat'er wel veele Secten onder de Men„schen werden genoemd / maer nochtans „niet veel Secten voor God sijn. Want als „men bleef by 't Fundament, 't welck was / „te bekennen / dat Jesus Christus is God en „Mensch / en de Salighmaecker / soo was „men geen Secte voor God / al wierd men „daer voor gehouden by de Menschen: en „over sulcks / die in de Roomsche Kerck 't „Sacrament des H. Olysels, gelijck men 't „noemd / met een goede Conscientie ontfin„gen / dat het haer in de saeck Christi niet „sou veroorsaecken eenige schaede.

Van de *Magistraet t'Amsterdam* nae huys geroepen; en toegelaten, somtijds 's avonds te Prediken.

Aenstootlijcke redenen in eene sijner Predicatien.

Terstond wierd hy van de Predikanten en Kerckenraed hier over aengesprocken / welke hem vraegden / hoe hy uyt 't Woord Gods sou konnen bewijsen / datmen van de Twaelf Artijckelen des Christlijcken Geloofs negen moght versaecken; en genoegh te sijn / d'overige drie op sulck een wijs te bekennen / dat geenen Arriaen, Papist of Wederdoper yets daer tegens sou hebben te seggen? Hier over (seght het Extract) wierd Arminius seer ontroerd / soo dat hem overal sweet-druppelen uytbraecken / onaengesien het doe een seer suere / koude dagh was. Alleenlijck bejegende hy de Predikanten met deese Vraegh / welcke vry onbetaemlijck-hooghmoedigh wierd geoordeeld: „Waer voor sy hem hiel„den? Offe niet wisten / dat hy soo veele ja„ren niet te vergeefs buytens Lands was „geweest; soo veele hooge Schoolen in „Duytschland, Switserland, Frankrijck, en „Italien had besien? Hem wierd geantwoord: Dat meer Predikanten / dan hy / sigh veele jaren buytens Lands hadden bevonden / op veel' Academien geweest waren; maer dat dit niets met allen tot de saeck deed. De Vraegh bleef noch: Hoe hy 't geen hy geseght had sou konnen bewijsen? Onaengesien hy vast-geset wierd / echter bleef hy by 't geseyde: waer op men besloot / hem niet meer te laten prediken.

Handeling des Kerckenraeds hier over met hem.

Sijne hooghmoedige vraegh, in plaets van antwoord.

Besluyt, van hem niet meer te laten prediken, en sijne Belotten.

diken. Dit behaeghde hem niet. Derhalven stond hy (immers uyterlijck) van sijne meeningh af; en beloofde, eenigheyd met de Gereformeerde Kercken deeser Landen te sullen houden; 't welck hy een tijd langh is naegekomen. Wierd daer op Predikant t'Amsterdam, daer hy vijfthien jaren heeft gestaen.

Predikant t'*Amsterdam* geworden, geeft nieuw misnoegen.

Ondertusschen gaf hy op nieuws misnoegen in eenige Predicatien over Pauli Sendbrief tot den Romeynen: en hier van begind Uyttenbogaerd sijn verhael; al 't voorige voorby gegaen sijnde. Ter dier oorsaeck wierd oock op verscheydene tijden Kercklijck met hem gehandeld. Anno 1598. verswaerde 't quaed vermoeden tegens hem, volgens 't meergedaghte Authenticq Extract, uyt 't Protocol der Kerck t'Amsterdam (oock te vinden in J. Triglandii Kercklijcke Historie fol. 282. seq.); d'aenteeckeningen van een voornaem Amsterdamsch Predikant, en eenige hier van uytgegevene Tractaten. De twee Socinianen, Andreas Vaidovius en Christophorus Ostorodius, uyt Polen herwaerts gekoomen, was van de Staten Generael der Geunieerde Provintien aengesegt, datse sigh uyt 't Land souden wegh maecken. Dit verhaeld Uyttenbogaerd, niet ten nadeel van haer, in 't breede; doch niet 't volgende. Noch eenigen tijd onthieldense sigh t'Amsterdam; onder schijn van op een goede wind te waghten. Hier besoghtense niemand van al de Predikanten, als alleenlijck D. Arminius; en dat seer gemeensaem: die haer oock bry hoogh prees van uytneemende ervarentheyd in 't woord Gods; soo dat hy seyde: Noyt dergelijcke gesien te hebben. Daer by doende, datse vaste en bondige Bewijsredenen hadden voor haere Leere; welcke noch Calvin, noch Beza, noch Martyr, noch Zanchius, noch Ursinus, noch eenige andere Gereformeerde Leeraren hadden weerleght. Datse (de Socinianen) oock klaerlijck beweesen: Indien de Heere Christus soude sijn Eens-weesens met den Vader en den H. Geest, dat dan soo wel de Vader en H. Geest waren mensch geworden als de Soon. D. Arminius wierd versoght, met een eenigh Besluyt dit te bewijsen: 't welck hy wel met verscheydene Redenen pooghde te doen, doch (seght 't Authenticq Extract) vermoght sulcks niet.

Is gemeensaem met de twee groote, 't Land verbodene *Socinianen Vaidovius* en *Ostorodius.*

Prijsd haer ongemeen seer; en verdeedigd haer.

In sijne Predicatie over Marc. x. 40. traghte hy de Toehoorers diep in te drucken, dat Christus daer niet sprack na sijne Menschlijke Natuer; niet oock nae sijn Middelaer-Ampt; maer wel nae die Natuer, na welcke hy is d'een-gebooren Soon des Vaders: en dat echter Christus sijn' Apostelen verklaerde, dat het selfs nae die Natuer hem niet toestond te geven 't geen Zebedei Soonen van hem begeerden: seer veesigh sijnde, de Gemeente in te scharpen, dat de Heere Christus wel was Grootmaghtigh, Volmaghtigh, maer alleenlijck God de Vader Almaghtigh. Op een andere tijd verklaerde hy niet de woorden des Apostels Pauli, maer weerleydese; de Dood invoerende, niet door de Sonde, maer door de Natuer. Wy konnen ons niet verder inlaten, om voor te stellen de veelerley andere van hem gebruyckte redenen in sijne Predicatien, ten voorstand van Roomsch-gesinde, Socinanen, &c.; van d'andere Predikanten en de Gemeente voor seer aenstootlijck geoordeeld; soo dat sommige dersden seggen: Arminius Socinianizeerde, Pelagianizeerde, Papistizeerde. Eenige andere echter hielden veel van deesen Man.

Andere sijner Predicatien; gantsch aenstootlijck geoordeeld;

en wat veele van hem gevoelden.

Tegens de Leere der Prædestinatie had Dirck Volkertsz. Coornhert (van wien wy een weynigh voor 't eynd des Eersten Boecks hebben gehandeld) sijne pen te werck gesteld. Jacobus Arminius wierd versoght, hem te willen weerleggen. Maer (seght J. Uyttenbogaerd, Kerklijke Historie fol. 313.) als hy werck begon, en verder daer in quam; oock meer overwoogh de kragt der Schriftuerlijcke redenen tegens Calvin en Beza, hoe hy oock meer swarigheyd vond, om deselve wel te beantwoorden. Staeckte derhalven de Weerleggingh; en nam voor, 't geheele Leerstuck van de Prædestinatie dieper t'ondersoecken. Eenige onder de Remonstranten selfs leesen dit niet geerne by Uyttenbogaerd; te meer, om dat de Contra-remonstranten hier uyt gelegenheyd hebben genoomen, om hier op te schimpen, dat dien van soo veele grove dwalingen berughteden, en grootsten vyand der Gereformeerde, D. V. Coornhert, dus werd gesteld voor de Baenwijser en Leermeester van Arminius, de Patriarch der Remonstranten: dat Arminius uyt Coornhert, gelijck D. Conradus Vorstius uyt Socinus, (volgens desselven eygenen Brief) had ernstig leeren Theologizeeren. D'andere daer tegens seyden: Dat het even veel is van wien men yets leerd, als 't maer waerheyd is. Dat men oock by de geene, welcke in sommige stucken dwalen, in andere wel yets kon vinden, waer op men te vooren niet gelet had, &c.

Sijn gevoelen van de *Prædestinatie* heeft hy gehaeld uyt de Boecken van *D. V. Coornhert.*

volgens 't bericht van *J. Uyttenbogaerd* selfs.

Schimpery der *Contra-remonstranten* hier op.

D. Arminius aengesprooken sijnde wegens sijne Verklaringh op den Predickstoel over Rom. vii., en hem te last geleght, dat hy Pelagiaensche dwalingen leerde, ontkende hy (seght Uyttenbogaerd) dat deselve uyt sijn' Uytleggingen volghden: en wat aenging, dat hy juyst anderer Gereformeerde Gevoelens niet volgde in deese sijn' Uytleggingh, seyde hy: dat hy daer aen niet was gebonden, maer de H. Schrift moest uytleggen na sijne Conscientie, &c. Men hield het daer voor, dat dit bedrijf Arminii eenige Politiquen van Gesagh wel behaeghden; ja datse hem onder de hand aenmoedighden, om door een Scheuringh in de Kerck, en vervolgens door 't onderdrucken der eygentlijkgenoemde Gereformeerde, dies te seeckerder haer ooghmerck eens te mogen bereycken.

Arminius wil niet de *Gereformeerde* Leerraers, maer sijne *Conscientie* volgen.

Veeler gevoelen van deesen handel.

Als nu de voorgedaghte D. Franciscus Junius en D. Lucas Trelcatius d'oude, Professoren der H. Theologie te Leyden, waren overleeden, beriepen de Heeren Curateuren in Junii plaets deesen Jacobus Arminius. Van welcke, en waeromse hier toe bewoogen en aen-

Na *D. Francisci Junii* dood werd *Arminius* tot de *Professie* te *Leyden*

NEDERLANDEN

aengeſet wierden / wierd doemaels gegiſt; is naderhand blijcklijcker geworden. Laugh was Arminius na dit Eer-ampt begeerigh geweeſt / om ſigh dan verder te konnen uyten; alhoewel hy by d'eerſte aenbiedingh daer toe geen genegenheyd ſcheen te toonen. Want als eens de Heer Nicolaus Franſz., Burgermeeſter t'Amſterdam, by ſeeckere gelegenheyd tot hem ſeyde: Eene Bontekraey kan geen koude Winter maecken, (of: Eene Swaluw geeft geen Lente), liet hy daer op hooren; „Heer Burgermeeſter: Indien „ick eens kan geraecken tot de Profeſſie der „Theologie te Leyden, ſoo ſal ick met'er „daed toonen / dat dit oude Spreeckwoord „niet waeraghtigh is. Dit / in de tegenwoordigheyd van verſcheydene Predikanten / door de gedaghte Burgermeeſter voorgehouden ſijnde / heeft hy niet ontkend; maer geſeght: Hy was noch van deſelve meeningh: volgens 't meergedaghte Authenticq Extract. Dit wierd Arminius van veele nageduyd voor een hooghmoedige Reden; waer door hy oock genoeghſaem te kennen gaf / wat hy doen wou / als hy Profeſſor was geworden: dat hy van ſommige Politiquen al eenige verſeeckerdheyd hier van moeſt hebben: dat hy derhalven die koude Winter alleen niet ſou maecken / maer geholpen werden van de doemalige groote Meeſters / &c. Wy verhalen 't geen in en ontrent dien tijd geſchreven wierd; ſonder onſe eygene gedaghten t'uyten.

den beroepen; daer hy ſeer begeerigh na was geweeſt; getoond by ſeekere gelegenheyd voor ſijne Beroepingh.

Groote ſwarigheyd vond d'Amſterdamſche Magiſtraet in hem t'ontſlaen; wijlmen vreeſde / dat hy / ſijnde Profeſſor te Leyden, de Plant-ſchool / waer uyt de Hollandſche en eeniger anderer Provintien Predicanten meeſt voortquamen / daer nieuwigheden tegens d'oude Leere ſou invoeren / en alſoo beroerten in de Kerck veroorſaecken. Doch vermits hy ſeer hard aenhield / met ſulck een drift / dat hy tot ſijnen Collega D. Hallius ſeyde: Indien men hem niet dimitteerde, ſoo ſou hy 't beſterven. Men doodde hem. Soo de Broederen hem niet ontſloegen, ſoo ſou hy, om ſeeckere Redenen, de Kerck geen dienſt meer konnen doen; ſoo wierd hem 't Ontſlagh toegeſtaen; na dat hy / by de Predicanten aen hare huyſen omgaende / met hooge betuygingen / aenroepingh van Gods Naem / en ſlaen op ſijne borſt / had beloofd / dat hy te Leyden ſijn byſonder gevoelen noch in 't openbaer noch in 't heymlijck ſou voorſtellen; maer 't ſelve by ſigh houden / tot op de Byeenkomſt des Nationalen Synodi. Dit hebben met hare Handſchriften betuygd de Predikanten D. Johannes Hallius; D. Johannes Urſinus, en D. Johannes le Maire.

Swarigheyd der Magiſtraet van Amſterdam, om hem t'ontſlaen, en waerom. Sijne driftigheyd; en gedane beloften.

Waerlijck ſtond de Magiſtraet en Kerkenraed (volgens de Schrijvers diens tijds) hier ſeer verleegen. Ontſloegenſe D. Arminius, om na Leyden te gaen / ſoo vreeſdenſe voor 't geen alreeds geſeght / en oock gevolghd is. Indien niet / ſoo moght hy door ontroeringh of in een ſieckte / of in wanſinnigheyd ſijn gevallen; 't welck haer by veele groote opſpraeck had konnen veroorſaecken. Daer-en-boven had hy alreeds aen d'eene ſijde gedreyghd / in ſulck een geval niet te ſullen prediken: aen d'andere ſijde geſeght: Indien de Magiſtraet, wiens Alumnus hy was / niet kon verſtaen tot ſijne ontſlagingh / ſoo wou hy liever de koſten / van haer tot ſijne Studie aengeleght / haer weergeven / als dat 't Beroep niet ſou voortgaen. Men geloofde oock / dat dit ſou geſchied hebben; doch niet uyt ſijne / maer 's Lands Beurs. Wy laten dit voor 't geen 't is. Daer-en-boven hielden de Curateuren der Leydſche Academie hard aen. J. Uytenbogaerd hielp haer na vermoogen. Hy wierd dan eyndlijck / na verſcheydene onderhandelingen / gedimitteert; onder uytdrucklijcke voorwaerde / dat hy eerſt ſigh na Leyden ſou begeven / om met D. Franciſcus Gomarus, Theologie Profeſſor aldaer / in 't byſijn van eenige Gedeputeerde des Synodi, over ſommige Leerpoincten vriendlijck te confereeren. Als hy dan de Broederen voldaen had / ſou hem vry ſtaen / 't Beroep tot de Theologiſche Profeſſie te mogen aennemen.

Waer op dan eyndlijck, wegens verſcheydene Inſighten, ſijn ontſlagh is gevolghd, op ſeeckere voorwaerden.

D. Gomarus vond wel groote ſwarigheyd / en had niet geerne D. Arminius tot ſijnen Collega gehad; doch de Curatcuren begeerden 't. Andere Politique, en eenige Kercklijcke / rolden de Kloot voort. 't Was ontrent de tijd / datmen in handelingh ſou treeden over een Treves met Spaenje; van eenige / die bewind in den Staet hadden / hevigh aengedrongen / van andere tegen geſtaen. Deeſe verſchillendheyd onder de Groote was ook onder de Gemeente ontrent dit ſtuck / gelijck wy hier boven in 't Eerſte Boeck hebben aengemerckt. De meeſte der geene / die de Wapenſchorſſingh voortſetteden of goed vonden / waren ſulcke / die Arminius en de hem toegedane begunſtighden / bevoorderden. De beloofde Conferentie quam tot de daed. In deſelve gaf D. Arminius door ſijne Verklaringen ſoo veel geruſtheyd aen D. Fr. Gomarus, en de Synodale Gedeputeerde, dat hy in 't beſit der Profeſſie geraeckte Anno 1603. By ſijn ontſlagh van de Kercken-raed t'Amſterdam bequam hy een loſlijcke Atteſtatie van ſijn gedragh aldaer / ſoo van de gemelde Kercken-raed als van 't Claſſis. Om wat voor redenen hem ſulck een eerlijck getuygenis (te vinden by Uyttenbogaerd, Kercklijke Hiſtorie fol. 320, 321.) wierd gegeven / onaengeſien 't bovenverhaelde ontrent de Leere / wijſd J. Triglandius aen / Kercklijke Hiſtorie tegens die van Uyttenbogaerd fol. 288.

Onderhandeling van Treves met Spaenje. D'aendringers des Beſtands waren de Begunſtigers Arminii. Die in 't beſit der Theologiſche Profeſſie koomd.

In 't eerſte jaer ſijner Profeſſie gingh 't noch ſtil toe. Haeſt daer na begon D. Arminius ſigh t'uyten. Beweerde opentlijck in d'Academie eenige Theſes, of Stellingen / van de Godlijcke Prædeſtinatie (Voorverordonneeringh); waer in hy ſijn gevoelen van dit ſtuck voordroegh; wel niet ſoo breed en naeckt als naderhand; echter ſoodanigh / dat D. Gomarus oordeelde / niet te konnen voorby gaen / tot behoudingh van de ſuyverheyd der Gereformeerde Religie; tot waer-

Houd ſigh in 't eerſte jaer ſtil. Begind ſig uyt te laten in een Academiſch Diſput: waer tegens D. Gomarus

NEDERLANDEN

waerschouwingh der Kercken en Studenten, andere Theses daer tegens te stellen / volgens d'oude Leere der Gereformeerde Kerk; overeenkoomende (gelijck van hare kant wierd geloofd) met des Heeren woord. Dit nu waren de Voncken / waer uyt naderhand soo grooten brand is ontstaen. By wie eerst gestropd / magh de Leeser oordelen.

andere Theses defendeert.

Ondertusschen begon D. Arminius (allenxen sigh meer uytlatende) de Studenten, oock de Predikanten / met welcke hy gemeensaem was / in te boesemen noch andere gevoelens / buyten de Prædestinatie; tot noch toe in de Gereformeerde Kerck vreemd. Deese planteden deselve weer andere in; en dus begonden een goed deel der geene / welcke D. Arminius aenhingen / allerweegen te disputeeren tegens de Leere der Kerck: hare nieuwlijcks-ingesoogene Gevoelens te verbreyden en te verdeedigen. Dit veroorsaeckte groote Opschuddingen onder de Gemeenten. Een goed getal uyt deselve vielen haer toe. Deese wierden van d'andere beschreven te sijn / I. of eenvoudige / die lightlijck konden omgeset werden door schoone Voorwendingen; te meer / wyl Arminii Leere 't vleeschlijck vernuf saghter voorquam; 't gevoelen der andere met grouwlijcke Gevolgen beswaerd wierd: II. of sulcke / die lust tot wat nieuws hadden: III. of die / eerst uyt 't Pausdom gekoomen / de Suerdeessem des Pausdoms noch in haer hadden ontrent de Vrye wil; 's Menschen vermogen ten goede, &c.: IV. of die door Twist in de Religie wat anders beooghden.

Boesemd sijne Gevoelens de Studenten en sommige Predikanten in: die deselve allerweegen verbreydden, en Aenhangh kregen: van welcke persoonen.

De Kerckenraed te Leyden, hier over seer verontrust / sloegh een middel voor / tot stuytingh van verder onheyl; te weeten / dat d'andere Predikanten binnen deese Stad met D. Arminius (oock Predikant) in een vriendlijcke Conferentie souden treeden: 't welck d'eerstgedaghte aennamen / doch van Arminius wierd geweygerd; die noch daer-en-boven begeerde: Men sou d'Acte des Kerckenraeds / aengaende deese Conferentie, en sijn' antwoord daer op / in 't Kerckenboeck niet aenteeckenen. Als oock de Gedeputeerden des Zuyd en Noord-Hollandschen Synodi op den 30. December Anno 1605. hem aenspraken in sijn Huys / beleefdlijck hem voordragende de gerughten van oneenigheyd tusschen hem en d'andere Professoren der Theologie, over sommige deelen der Religie; en dat derhalven de Synoden, aen welcke de sorgh voor de Kerck bevoolen was / goed gevonden hadden / door haer uyt sijnen mond selfs te verneemen / wat van deese gerughten sijn moght; gaf hy tot antwoord: Hy had wel gehoord van eenige gerugten; maer God wist / wie'er d'autheur van was. Wat hem betrof / hy had niemand / selfs niet met een enckel woord / oorsaeck tot quaed vermoeden gegeven. Als de Gedeputeerde aenhielden / ja baden / om een ronde Verklaringh en vriendlijcke Conferentie, kon hy echter noch tot 't een noch tot 't ander verstaen. Wou sigh met haer / als Gedeputeerde der Synoden, in geen Gesprek inlaten. Doch soose dien Titel wilden afleggen / wou hy wel met haer disputeeren; onder voorwaerde / dat (indiense niet over een konden koomen) / alles stil sou gehouden werden / tot op 't aenstaende Synodus: wijl hem niet geoorloft was / sonder last sijner Overheyd / deeser wys in dispuut te treeden. Echter verklaerde hy / dat hy hem altijd had gehouden / en noch hield / aen de Heydelberghsche Catechismus en Nederlandsche Confessie; waer tegens hy / om dat hy deselve had onderteeckend / noch op de Predickstoel / noch in d'Academie, yets sou leeren. De Bedenckingen / welcke hy daer ontrent had / sou hy by sigh houden tot t'sijner tijd en plaets.

De Kerckenraed te Leyden, hier over verontrust, slaet een Conferentie voor tusschen d'andere Predikanten aldaer, en D. Arminius; welcke deesen weygerd. Gelijck oock de versochte vriendlijke Conferentie met de Gedeputeerde des Zuyd en Noord-Hollandschen Synodi.

Sijne Verklaringh.

Onderwijl gingh D. Arminius voort / sijne Gevoelens de Studenten in te prenten; welke hem noemden Doctor eximius (voornaemste / uytmuntendste Doctor boven andere); in tegendeel veragtlijck spraecken van d'eerste Reformateurs; de tegenwoordige andere Professoren, en beroemde Predikanten. Als 't Classis van Dordrecht een Gravamen had uytgeschreven / hoe de disputen en verschillen in de Leere / te Leyden ontstaen / gevoeghlijck moghten bygeleght werden / tot vermydingh van Scheuringh en Argernis; versoght D. Arminius aen 't Classis, 't gemelde Gravamen in te trecken; met byvoegingh van eenige dreygementen; waer uyt by veele wierd besloten / dat hy wel wist / op welke der voornaemste in de Politique Regeering hy moght steunen.

Verdere handelingen van D. Arminius.

Ontrent deese tijd hoordemen veele klagten / dat de geene / die 't grootste bewind in de Politie sigh hadden aengematighd / de Predikanten / welcke by d'oude Leere bleven / in hare Versoecken / en anders / niet seer gunstigh waren; d'andere / die D. Arminius toevielen / daer tegens bequamen alles watse begeerden; hare Tractamenten stiptlijck betaeld / somtijds verhooghd; hare Kinderen of Verwanten bevoorderd wierden: 't welck dan / gelijckmen voorgaf / veroorsaeckte / dat veele van haer 't Seyl stelden na de Wind / welcke haer de beste voortgangh kon maecken. Men deed'er by / datmen onder de Gemeente d'Officien gaf aen sulcke / die sigh alderdriftighst tegens de Kerck toonden / al waren 't schoon Libertijnen of noch arger. Dat dit veele / welcke weynigh Religie hadden / en doemaels Moderate wierden genoemd / deed overgaen na de sijde / daer 't beste voordeel was te bejagen. Dat selfs yverige Roomsch-Catholijcke hier en gintsch op de Dorpen met Schoutschappen wierden voorsien / of daer in gehouden / alsmen door haer d'oude Gereformeerde of weeren / of verdrucken / of uytstooten kon. Dat hier door Arminii Aenhangh grooter wierd / &c. Evenwel wierd hier over niet soo meenighvuldigh en swaer geklaeghd by Arminii leven / als wel korts na sijne dood / en soo vervolgens; met byvoegingh: Men behoefde sigh niet te verwonderen / dat sulcke Winckels veele Calanten kreegen.

Klaghten der andere Gereformeerde over de listen eeniger Politique Meesters, om den Aenhangh Arminii te versterken, dien van d'andere te verswacken.

D. Ar-

NEDERLANDEN

D. Arminius, sijne Kercklijke saeck niet Kercklijck verhandeld willende hebben, keerd sigh tot de *Staten van Holland*; die *Classen* en *Synoden* verbooden,

D. Arminius, die/ schoon een Kercklijck persoon/ deese saeck niet Kercklijck wou verhandeld hebben/ voorgevende/ dat hy daer van sijne Parthyen (daer hy doch sigh parthy tegens deselve stelde/ afwijckende van 't gevoelen der Kerck) sou gehoord of geoordeeld werden/ gingh tot de Staten van Holland; meest alle/ om des Heeren van Oldenbarnevelds wil/ sijne Begunstigers. Klaeghde daer over de geruchten/ welcke van hem verbreyd wierden (welcke/ seyden d'andere/ doch korts daer na opentlijck bleken waeraghtigh te sijn); en bood een Conferentie aen voor haer; welcke hy Kerckenraed en Gedeputeerde der Synoden altijd had geweygerd. Dit deed hy/ seyden die van d'andere sijde/ wijl hy wist/ dat door de geene/ die 't hooghste bewind voerden/ 't stuck t'sijnen voordeel sou werden beleyd; terwijl deese Heeren Classen en Synoden verbooden/ van deese enckelijck Kercklijke saeck Kercklijk te handelen. Als oock der selver Gedeputeerde aen de Curateuren der Leydsche Academie versoghten/ datse de Professoren Theologiæ wilden bevelen/ negen voorgestelde Vragen te beantwoorden/ wierd sulcks al mee afgeslagen/ wijl (dus wierd het opgenoomen) de tijd voor D. Arminius noch niet gebooren was/ om sijne gevoelens rondlijck bloot te leggen.

over deese verschillen te *bezorgeeren*:

maer een *Conferentie* bestemden voor den *Hoogen Raed* tusschen *D. Arminius* en *D. Gomarus*.

De Heeren Staten van Holland dan bestemden een Conferentie tusschen D. Arminius en D. Gomarus voor den Hoogen Raed. Ondertwijl begon 't Vyer der Kercklijcke Twisten hoe langer hoe heviger op te vlammen. Arminii Discipulen, Predikanten geworden sijnde/ braghten hare gevoelens oock op de Predickstoelen; de Leere der andere Gereformeerde leelijck afschilderende/ en (seyden deese) met lasterlijcke gevolgen beswarende. Gingen oock in verscheydene dingen wijd verder als haren Meester tot noch toe gedaen had: en wijlse meenden/ de voornaemste der hooge Maghten tot hare rugg'-houders te hebben/ soo spraeckense dickmael uyt der hooghte.

Eerste *Conferentie* voor den Hoogen Raed:

De tijd der bestemde Conferentie (in May 1608.) quam aen. D. Arminius had wel aen de Staten van Holland versoght/ dat van sijne saeck moght gehandeld werden; of (gelijck geseght is) in een Conferentie voor sijn' Overigheyd; of in een Synodus Nationael, of in een Vergaderingh van eenige weynige Gedeputeerde uyt yeder Provintie in de Nederlanden, of in 't Synodus van Holland en West-Friesland; doch was wel versekerd (soo d'andere meenden) dat alles/ behalven 't eerste/ sou afgeslagen werden. Na 't eyndigen deeser Conferentie voor den Hoogen Raed deeden deselve rapport in volle Vergaderingh der Heeren Staten van Holland; en oordeelden (in sulcke gewightige saecken wierd haer oordeel aengenoomen/ niet dat van Kercklijcke Classen en Synoden), dat tusschen de Professoren geen verschil was over eenig Hoofdstuck/ nodigh ter salighheyd. Maer D. Gomarus daer op: Dat 't verschil seer groot was; 't fundament der salighheyd

Rapport desselven aen de *Staten van Holland*

en *Gomari* tegen-betuygingh.

betrof: en dat hy met 't gevoelen D. Arminii niet voor 't Oordeel Gods sou derven verschijnen. Voorts hield D. Gomarus sterck aen voor den Hoogen Raed, dat D. Arminius sou openen sijne Bedenckingen op de Confessie en Catechismus; doch hy weygerde.

NEDERLANDEN

Vernieuwde *Conferentie*.

In Augustus Anno 1609. is in de Vergaderingh der Staten van Holland andermael een Conferentie gehouden tusschen D. Gomarus en D. Arminius, om te sien/ offe malkander naerder souden konnen verstaen. D. Arminius had tot sijn' Assistenten genoomen Johannes Uyttenbogaerd, Predikant in 's Gravenhaegh: Adrianus van den Borre, te Leyden: Nicolaus Grevinckhovius, te Rotterdam; en Adolph Venator, t'Alckmaer. De Bysijners van D. Gomarus waren Ruardus Acronius, Predikant te Schiedam: Johannes Bogardus, te Haerlem: Jacobus Rolandus, t'Amsterdam; en Festus Hommius, te Leyden; van elcke sijde vier. D. Gomarus maeckte swarigheyd/ Adolph Venator t'erkennen voor een wettigh en eerlijck Predikant; als niet alleen t'eenemael onsuyver in de Leere; boven d'Artijkelen, van D. Arminius opgebraght/ noch veel andere seer gevaerlijcke en hooghst-schaedlijke drijvende/ selfs sulcke/ die de Gronden des gantschen Christendoms om verr' wierpen; maer daeren-boven noch van een ongeregeld leven/ en billijck verdaght van Overspel/ soo volbraght/ als daer na getraght. Evenwel/ D. Arminius wou hem houden. Maer over veele/ selfs van die 't met hem hielden/ sigh niet weynigh verwonderden en argerden: wijl dien Mensch soo t'eenemael ter quader naem stond/ en alreeds door sijn Classis van sijnen dienst was gesuspendeerd, alhoewel de Staten van Holland, of die onder haer 't hooghste bestel hadden/ de Suspensie te niet hadden gedaen.

Weersijdsche *Assistenten*.

D. Arminius had onder de sijne genoomen de Predikant *A. Venator*, een Man van seer quaden niem, soo in Leer als Leven: en van sijn *Classis gesuspendeert*: en wil hem, tegens *Protestatie*, behouden.

De Heer Johan van Oldenbarneveld was oock in deese Conferentie de Voorspraek van A. Venator; om hem te doen blijven D. Arminii Assistent, terwijl hy hevigh genoegh uytvoer tegens d'eerlycke Predikanten aen D. Gomari sijde. Oock liet hy sigh seer wel behagen D. Arminii Gespreck/ waer in hy oock rondlijck seyde: „Datmen wel sou „doen/ Confessie en Catechismus ter sijden „settende/ t'ondersoecken/ niet wat tot „noch toe geleerd was/ maer wat voortaen „behoorde geleerd te werden. D'andere namen hier uyt op/ dat D. Arminius met de sijne voorhadden/ een nieuwe Religie in te voeren; d'oude Gereformeerde uyt te voenen. Dat het/ alsmen sigh meester sou bevinden/ niet sou blijven by d'alreeds op de baen gebraghte Artijkelen; maer datmen al verder sou loopen/ wie wist waer heenen/ &c.

Seght, dat men niet moest sien op wat tot noch toe geleerd was, maer watmen voortaen behoorde te leeren.

Onder deese Conferentie begon D. Arminius van sieckte of onpaslijckheyd te klagen; derhalven wierd deselve afgebroocken. Hy/ weer te Leyden gekoomen/ voelde daeghlijcks verargeringh. Behalven (seght Joh. Uyttenbogaerd, Kercklijke Historie fol. 482.) de toevallen van Koortsen/ Hoesten/ vand on-

Werd onder de *Conferentie* siecklijck,

NEDERLANDEN

onder 't Hert/ moeylijck adem-halen/ bekommerlijke slaep/ Flerecijn, en Darmpijn/ quam'er noch by een verstoppingh der Zenuwen van 't lincker gesight; waer uyt volghde eenige beschemeringh van 't selve. Andere doen'er by/ dat oock sijne reghter Schouder seer opswol/ soo dat hy dien arm niet tot sijnen wil had. Geene Spysen kon hy verteeren. Dus overleed hy den 19. October Anno 1609., in den ouderdom van 44. jaren. De Heeren Curateuren der Leydsche Academie versorghden sijne Weduw en Kinderen met een ryckelijck jaerlijcks Tractament, ten bewijs van hare gunst tot dien Man: die oock met goede gaven voorsien/ van een onbestrafflyck leven was/ en sigh aengenaem wist te maecken.

En sterft, oud 44. jaren. 1609.

Schrijvers, welcke men van d'een en d'andere sijde hier over kan nasien.

Wy hebben van deese Kercklijcke saecken in de Vereenighde Nederlanden maer alleen kortlijck konnen handelen/ sonder al de redenen en tegen-redenen/ ontkenningen en bewijsen van d'een en d'andere parthy by te brengen: want dan moesten wy alleen hier van een groot Boeck hebben gemaeckt. Over dit alles kanmen nasien aen de sijde der Remonstranten, J. Uyttenbogaerds Kercklijke Historie: G. Brands Historie der Reformatie. Aen die der Contra-remonstranten, Jac. Triglandi Kercklijke Historie tegens die van Uyttenbogaerd: Baudartii Memorien: Frederick de Vry Historisch Verhael. Dan noch een seer groote meenighte Tractaten, ontrent deese en eenige volgende tijden van de Remonstranten en Contra-remonstranten uytgegeven; welcke dienstigh sijn (d'een tegens d'andere vergeleecken/ en op alles nauw gelet werdende)/ om de waerheyd/ en de grond der saecken dies te beeter uyt te vinden. Behalven de genoemde Schryvers sijn'er noch veele/ welcke in hare Historische en andere Wercken stucksgewijs van 't een en 't ander gewagh maecken. Onder de Roomschgesinde kanmen leesen de Jesuit P. Cornelius Hazard; die de Religions-verschillen onser Provintien verhandeld in sijne Kercklijke Historie van Nederland, van Fol. 231. tot 239.; doch t'eenemael ten voordeel van Arminius en de Remonstranten, wijl hy 't sijne alleen heeft willen nemen uyt Uyttenbogaerds Kercklijke Historie; met tusschen-inboegingh (gelijckmen lightlijck kan bemercken) van eenige der bitterste smaedredenen tegens de Contra-remonstranten uyt de Remonstrantsche Boeckjens de Brandklock; Christallijne Spiegel; Weeghschael; Vrye Godsdienst; Kerckgangh; Achabs Biddagh; Joabs Kus; Nulliteiten des Synodi van Dordrecht; Vrymoedigh ondersoeck der Placcaten; Vondels Heeckeldighten, &c. D'uytgekoomene Schriften van D. Arminius sijn: Examen Libelli G. Perkinsi de Prædest. modo & ord.: Analysis cap. IX. ad Rom.: Dissert. de vera Censu cap. VII. Epist. ad Rom.: Examen Thesium Gomari de Prædest., &c.

En onder de Roomschgesinde de Jesuit P. Cornelius Hazart.

Arminii Schriften.

Na D. Arminii dood wilden sijn' aenhangers

D. Arminius was nu overleeden. Die van sijne Parthy in 't Kercklijck/ en sommige onder de Politiquen, deeden haer best/ om in de Leydsche Academie (waer uyt de meeste Predikanten in Holland voortquamen) een Man in sijne plaets te krijgen/ van wiense sigh moghten verseckeren/ dat hy sou voortsetten 't geen D. Arminius had begonnen. Johannes Uyttenbogaerd quam by eenige wel in aenmerckingh; doch (volgens sijn eygen getuygenis) hy vond sigh hier toe ongeneegen. Ondertusschen oordeelden d'andere niemand bequamer voor haer/ als D. Conradus Vorstius, Theologiæ Professor in d'Illustre School te Steinfurt; een Man van goede gaven/ geleerdheyd/ welspreeckendheyd; doch die/ behalven de vijf Artijkelen der Remonstranten, sigh voortijds te diep met de Socinianen had ingelaten. Eenige andere Predikanten deeses Lands was bekend/ dat hy/ doe de Graef van Benthem was bewust geworden/ hoe hy/ door 't leesen van Sociniaensche Boecken/ en jeuckerigheyd na wat nieuws/ niet alleen veele harer Spreeckwijsen/ maer oock selfs Gevoelens had aengenoomen/ sigh/ op bevel van dien Vorst/ na Heydelbergh had moeten begeven; om sigh daer voor de Professoren der Theologie te suyveren/ of te herroepen/ en met haer te vereenigen in de Leere. Hier stond hy toe/ en verklaerde met onderteeckeningh sijns Naems: „dat hy tot noch toe/ „soo van de Heydelberghsche als andere „Reghtsinnige Broederen/ soo uyt Gods „woord/ als volgens d'aengenomene Lee„re in de Gereformeerde Kercken/ te reght „was vermaend geworden/ aengaende som„mige dingen/ behoorende tot den waren „sin des Catechismi en der Confessie: niet „van eenige Questien, waer ontrent de ge„leerde Theologanten konnen verschillen/ „sonder nadeel der Waerheyd/ maer van „de Gronden des Arriaenschen en Ketter„schen Fausti Socini; wiens Speculatien hy „een tijd langh al te veel had toegeschreven in „sulcke dingen/ welcke 't Fundament ver„swacken; als/ van de Natuer Gods; de „volkoomene Genoeghdoeningh Jesu Chri„sti; de verseeckerdheyd der saligheyd, &c. „Betuyghde/ hem leed te sijn/ dat hy door „onbedaghtheyd sijner jeughd sommige din„gen had geschreven/ welcke de doolingen „Socini scheenen te favoriseeren; en de Lee„re der Gereformeerde Kerck/ die hy in sij„ne Promotie tot 't Doctorschap had beswoo„ren/ tegens te strijden. Beloofde/ dat „hy in 't toekoomende noch Socini Gevoe„lens/ noch suspecte manieren van spree„ken meer sou gebruycken; maer blijven „by d'eenvoudigheyd der Leere/ in de Ca„techismus begreepen. Dit onderteeckende hy met deese woorden; in 't Nederduytsch overgebraght: Dat de saeck alsoo is; dat ick hier in gerust ben; en dat ick deese dingen door Gods genade sal nakoomen, betuygh ick met 'er herten en met mijne hand, CONRADUS VORSTIUS, der H. Theologie Doctor, Anno 1599. Doch hoe hy dit alles (wierd naderhand aengemerckt) geveynsdlijck deed/ om door de Graef van Benthem, die in sijn' Illustre School geen Socinistery wou gedoogen/ niet uyt sijne Professie gestooten te wer-

NEDERLANDEN

eenen te Leyden in sijne plaets hebben; die sou voortsetten 't geen Arminius had begonnen.

Slaen 't oogh op D. Conradus Vorstius, Professor te Steinfurt; een Man, blijckelijck besmet met Socinianery: waer van hy te Heydelbergh Schuld-bekentnis had gedaen; met by-gaende belofte, blijckende uyt sijne Hand-onderteeckeningh: doch bedrieglijck; gelijck naderhand opentlijck bleeck.

NEDERLANDEN

werden/ bleeck daer uyt/ dat hy/ na desselven dood van dese vreeş verlost/ weerkeerde tot 't geen hy hier scheen verworpen te hebben. Hoe hy/ tot de Professie te Leyden beroepen/ deese sijne Schuldbekentnis en beloften door seldsame uytvlugten soght kraghtloos te maecken hebben wy anderweegen voorgesteld. Yets sullen wy hier kortlijck daer van inboegen: „Men moest niet lightvaerdigh yemand veroordeelen/ soo hy wat/ „om argernis te schouwen en Vreede te behouden/ van sijn Reght overgeeft. De „suspecte saecken sijn ten deelen meer na „'t oordeel van andere als na 't mijne soo genoemd *. D'Eenstemmigheyd, die ick „beloofd heb/ in de Leere en Catechismus „onser Kerck te houden/ moet tot de Substantiële Hoofdstucken, diemen nodigh weten moet/ bepaeld werden *. Sy (de „Leeuwardsche Predikanten) laten sigh „bedunken/ dat ick niet getrouwlijck heb „gehouden 't geen voor veele jaren te Heydelbergh was beloofd. Doch ick erken „hier in haer voor geen reghtmatige Reghters; en ben voor God genoegh versekerd/ dat ick mijne toeleggingh in reghten „verstande tot noch toe genoegh gedaen „heb *. Dickmael/ en seer Familiair, had hy geschreven aen de Poolsche Socinianen; welcke hem oock/ hem aenmerckende als een bequaem Werckthuygh t'haren voordeel/ ten Professor onder haer hadden beroepen/ gelijck hy in sijne Apologien selfs bekend/ doch soeckt te verontschuldigen.

In sijn volkomener Antwoord.

** Idem.*

** In sijne Hoogduytsche Apologie.*

Ontrent de tijd sijns beroeps quam uyt sijn Boeck *de Deo*, of *Van God*; van de gantsche *Christenheyd* gehouden voor een Nest van Ketteryen.

De gedaghte Predikanten in de Vereenigde Nederlanden dit bekend sijnde/ hielden sigh verplight/ aen andere dit bekend te maecken; op dat een Man/ van wien sulck een groot gevaer te verwaghten stond/ doch niet moght geraecken tot de Theologische Professie te Leyden. Terwijlmen veesigh was ontrent sijn Beroep Anno 1610., was korts te vooren uytgekoomen sijn Boeck de Deo; 't welck van de gantsche Christenheyd wierd veroordeeld als een Nest, krielende van Dwalingen en Ketteryen ontrent de Goddlijcke Eygenschappen/ als Eenvoudigheyd, oneyndlijckheyd, over-al-tegenwoordigheyd, onveranderlijckheyd, Alweetenheyd, Voorkennis, &c. Men maeckte Extracten daer uyt/ welcke in druck wierden uytgegeven: selfs deed dit oock Koning Jacob van Groot-Britannien. Eenige weynige sullen wy ten proefje voorstellen: „God is niet Weesentlijck over al. Niet simpelijck oneyndigh; „maer yets/ hebbende bepaelde grootte/ „bepaelde eyndigheyd: seeckere plaets begrijpende: eenighsins ligchaemlijck: op „eenigerley wijs als uyt Materie en Forme „bestaende. [Vorstius de Deo pag. 232. 234. „238. 240. 243. 202. 210.]. God is Alteratie, Veranderingh en Toevallen/ onderworpen. Gist na toekoomende dingen „door overslagh/ Discurs-wijse/ 't een uyt „'t ander besluytende. [pag. 208. 209. 271.]. „De Naem Jehova werd oock d'Engelen en „Afgoden toegeschreven. [pag. 169. 170.]. „'t Heeft niet ongerijmds/ datmen oock „God 't woord ligchaem toeschrijft/ soomen „'t wil neemen in een breede beteeckeningh. „pag. 201.]. Dan noch ontkendde hy de volkoomene genoeghdoeningh des Heeren Christi. Nam wegh de Grond-bewijsen sijner eeuwige Godheyd/ &c.

Eenige Stellingen uyt 't selve voortgebraght.

NEDERLANDEN

'T Gedaghte sijn Boeck de Deo, of Van God, was nu genoegh bekend. D'Extracten daer uyt wierden door een Remonstrantie de Staten van Holland vertoond: d'andere verhaelde dingen haer oock bekend gemaeckt. Echter woumen met 't Beroep voort; nadatmen te vooren een Conferentie had aengesteld tusschen D. Conradus Vorstius, en twaelf Predikanten/ ses van d'eene/ ses van d'andere sijde. De ses der geene die sigh Orthodoxe noemden/ waren: Ruardus Acronius; Libertis Fraxinus, Johannes Becius, Petrus Plancius, Johannes Bogardus, en Festus Hommius. De ses andere/ die 't met Arminii Leere hielden: Johannes Uyttenbogaerd, Adrianus van den Borre, Eduardus Poppius, Nicolaus Grevinckhovius, Johannes Arnoldus, en Simon Episcopius. De ses eerstgemelde „verklaerden (dus „spreeckt de Resolutie der Heeren Staten van „Holland) by monde en geschrifte/ hen niet „gecontenteert te houden; te weeten/ met Vorstii Verklaringen en Verontschuldigingen. „D'andere hebben verklaerd/ niet „verstaen te hebben/ dat met redene hem „kon beswaren. En is daer na in deliberatie gelegd/ of de Heeren Edelen en Steden hen met de Defensie Vorstii tegens de „beschuldigingen van de Predikanten hielden gecontenteert. Waer op by de Heeren „Edele en 't meerendeel der Steeden verklaerd is/ dat sy luyden hen van de Defensie Vorstii wel gecontenteert hielden/ en „tegens den voortgangh sijner Beroepingh „niet en hadden. Maer eenige Steeden „sijn van gevoelen geweest/ dat/ nadien „Vorstius verklaerd had/ hem in de Vijf „poincten in 't Generael te houden met de „Predikanten/ die deselve by hare Remonstrantie hadden overgegeven/ mits dat hy „'t verstand en de Justificatie der selve in 't „particulier aen hem reverseerde, dat sy luyden daerom verstonden/ dat de daedlijcke „voortgangh van sijne beroepingh behoorde „opgehouden te werden/ tot die geschillen „op die vijf poincten souden weesen afgedaen. Ende dus is ten besluyt verklaerd/ „dat de meeste Stemmen sulcks waren als „hier vooren is verhaeld: en sijn d'andere „Steeden versoght/ hen te willen confirmeeren.

Onaengesien alle Vertooningen van *D. Vorstii* swaare dwalingen

verklaren echter *Uyttenbogaerd* en d'andere *Remonstrantsche* Predikanten voor de *Staten van Holland*, niets te hebben verstaen, 't geen hem met reden moght beswaren.

Die derhalven in 't Beroep voortgaen, tegens wil eeniger Steeden: en *Vorstius* koomd in *Holland*.

Dus woumen met Vorstii beroepingh voort. De Remonstrantsche Predicanten en Politiquen sagen niet quaeds in sijne geboeleus. Waer op hy/ ontbooden sijnde/ korts hier na te Leyden aenquam met sijn gantsche Huysgesin. Ondertusschen bracht onverwaght noch wat anders uyt. In Friesland wierd heymlijck een Sociniaensch Boekje gedruckt/ nodigende de Gereformeerde deeser Provintien tot de Sociniaensche Broederschap: bestrijdende de H. Drie-eenigheyd:

Onverwaghte ontdeckingh van 't Drucken eens *Sociniaenschen* Boeckś in *Friesland*, door bestel van *Vorstii Discipulen*.

NEDERLANDEN

heyd: de voldoeningh Jesu Christi, &c. De Gedeputeerde Staten van Friesland deeden sulck een blijtigh ondersoeck/ dat de Drucker uytgevonden/ en uyt hem vernoomen wierd/ dat eenige van Vorstii Discipulen de geschrevene Copy hem hadden gegeven/ om die te drucken; de Proeven gecorrigeert, &c.

oock van vier Brieven der voornaemste en secreetste Discipulen Vorstii.

Noch meer. De gedaghte Gedeputeerde Staten kreegen in handen vier Brieven, geschreven van de voornaemste en secreetste Discipulen Vorstii aen malkander; te weeten: van Bernhardus Forkenbeck aen Jacobus Omphalius, gedateert den 1. May Anno 1611. uyt Deventer (na dat D. Vorstius was beroepen). Van deselve Forkenbeck aen Henricus Welsingius, oock uyt Deventer, den 23. May Anno 1611. Van Jacobus Omphalius aen Æmilius Trebatius, den 22. Junius 1611. uyt Steinfurt. Van deselve Omphalius aen de voorgemelde H. Welsingh, geschreven op deselve dagh en plaets.

Veelerley andere bewijsen;

Uyt deese Brieven bleeck klaerlijck/ datse gedeurige Correspondentie hielden met de Poolsche Socinianen; Datse by alle gelegenheden souden soecken de Sociniaensche Religie in deese Landen voort te setten/ de Menschen in te boesemen; doch daer ontrent listigh en voorsightigh moesten te werk gaen: by de gemeene Man in 't eerst niet verder stappen/ als op de bekende Vijf Artijkelen. Haren seer hoogh geaghteden Meester D. Conradus Vorstius betrockense hier in. Stelden aen den voortgangh of den te ruggegangh sijner Beroepingh te Leyden den voortgangh of ondergangh harer gemeene saeck. Wat die was/ saghmen uyt 't geheele beleyd harer Brieven. Te gelijck wierden de gedaghte Staten van Friesland maghtigh eenige Sociniaensche Verklaringen van Schriftuerplaetsen/ uyt D. Vorstii Gedicteerde Lessen te Steinfurt. Vorstii Brief aen een Vriend/ tegens de volle genoegdoeningh des Heeren Christi, &c. Dan noch quamen Getuygenissen van twee Predikanten/ gedaen voor de Gedeputeerde Staten, grootlijck D. Vorstius stellende in de schuld van Socinistery. Wy gaen veele dingen voorby/ welcke noch meer t'sijnen last quamen/ onaengesien wy al de Beschreyden/ authentique Copyen, sijne Responsien, Apologien, Weerleggingen der selve/ &c. in handen hebben; wijl 't te verr' sou uytlopen/ van dit alles een Historisch Verhael te doen.

van D. Vorstii Socinistery:

en noch andere hier voorby gegaen, om niet te langh te sijn.

De Predikanten van Leeuwarden en de Staten van Friesland geven de gedaghte Brieven in druck, met eenige Annotatien.

De gedaghte vier bekomene Brieven/ met eenige Annotatien op deselve/ tot naerder ontdeckingh van sommige verborgenheden/ gaven de Predikanten van Leeuwarden, met consent der Gedeputeerde Staten, in druck uyt; welcke Heeren Staten, een Brief daer aghter gevoeghd hebbende, eenige Exemplaren oversonden aen de Staten van Holland en andere Provintien, om haer afwendigh te maecken van den voortgangh der Beroepingh Vorstii. Hier op gaf D. Vorstius in 't Hooghduytsch uyt sijne Christliche und nothwendige Verantwortungh, Anno 1611. De Leeuwardsche Predicanten daer tegens hare Naerder Waerschouwingh over Vorstii Verantwoordingh; noch meer open leggende Vorstii Socinistery. Noch in 't selve jaer quam in 't ligt Vorstii Voorloper van een Volkoomener Antwoord. Dan noch sijn Tegen-berigt op seeckere Artijkelen, onlangs by openbaren druck onder de gemeene Man t'sijner groote beswaernis gestroyt: en Anno 1612. sijne Volkoomener Antwoord: stracks gevolghd van de Verklaringh der Kerckendienaren te Leeuwarden over D. Vorstii Volkoomener Antwoord op de Naerder Waerschouwingh. Behalven de Predikanten van Leeuwarden gebruyckten noch veel andere hare pennen tegens D. Vorstius. Oock wierd in even dit jaer uytgegeven een Boeckje/ onder de Titel van Bekentnis D. D. Conradi Vorstii over sommige voornaemste Hoofdpoincten der Christlijke Religie: waer in hy wierd overtuyghd van Socinianery door sijn' eygene Brieven; Private disputatien, gedicteerde Lessen, &c.

Vorst i Apologien daer tegens;

en Weerleggingen der selve.

Ondertusschen had oock Koningh Jacob van Engelland door sijnen Ambassadeur in 'sGravenhage een en andermael op 't ernstighste den voortgangh der Beroepingh D. Vorstii niet alleen afgeraeden/ maer oock ten hooghsten daer tegens geprotesteert, in dry nadrucklijke woorden; daer nevens overleverende een uyttoght sijner hooghschaedlijcke Dwalingen in sijn Boeck de Deo. De Leydsche Studenten in de Theologie (eenige uytgesonderd) hadden een Request overgelevert aen de Staten van Holland, ernstigh versoeckende/ dat haer doch Vorstius niet ten Leermeester moght gegeven werden/ om door hem niet in gevaer van besmetting/ of by andere in suspicie van besmet te sijn/ te geraecken. De verdere van haer voorgestelde redenen sijn aendringende. Evenwel wierd daer op geen aght genomen: oock niet op al d'aenjoudingen der Contra-Remonstrantsche Theologanten. 't Scheen echter/ datmen wat meer insight voor Koningh Jacob had. Immers/ 't een by 't ander genomen/ quamen de Gecommitteerde Raden der Heeren Staten van Holland daer toe/ alhoewel seer schoorvoetende/ datse by een Acte van den 10. April Anno 1612. „onderkort „en sonder præjudicie van de voorgaende „noch de tegenwoordige diensten D. Docto„ris Vorstii, nochte oock sijne eere en repu„tatie, met goedvinden der Curateurs, en „bewilligingh Vorstii, om verscheydene con„sideratien van Staet, verstaen/ dat D. Vor„stius voornoemd/ voor de tijd van een jaer „eerstkomende/ sijn ordinaris residentie sal „houden binnen de Stad vander Goude, en „niet-te-min blijven onder de protectie van „de Staten van Holland en West-Friesland, „haere Gecommitteerde Raden/ mitsga„ders van d'Universiteit binnen Leyden, en „van de Burgermeesters en Regeerders der „Stad Leyden, als Professor en Lidmaet der „selver Universiteit, ende sijne Weddens be„taeld werden gelijck den anderen Professo„ren. Voorts volght'er/ dat D. Vorstius binnen dien tijd pertinentlijck en naerder sal weer-

Koningh Jacob van Engelland steld sigh hevigh tegens D. Vorstii Beroepingh; en schrijft aen de Staten in ernstige Termen

't welck dan eyndlijck te weegh braght, dat de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland al schoorvoetende

D. Vorstius voor een jaer tijds nae Ter Goude senden;

doch hoedanigh.

weerleggen al de Boecken en Schriften / tegens hem t'sederd een jaer herwaerts uytgegeben; en derselver Refutatie aen de Staten van Holland en West-Friesland præsenteeren, om die t'Examineeren en doen Examineeren, en daer nae op sijne saeck te disponeeren, &c.

Is hier gebleven tot na 't *Synodus Nationael*.

Men oordeelde hier uyt / hoe seer men met dien Man ingenoomen was / en hoe geerne men hem in 't besit der Professie had gesien; waer toe men oock noch alles soght te belegen. Vorstius dan trock met sijn Huysgesin nae Ter Goude: en wijl noch al meer t'sijner beswaeringh voor den dagh quam / is hy daer gebleven / tot nae 't houden des Nationalen Synodi te Dordrecht; wanneer hy / nevens andere Remonstrantsche Predikanten / uyt 't Land wierd geset. Een groot deel der geene / welcke D. Vorstii Apologien en Verantwoordingen aendaghtigh lasen / oordeelden / dat hy sigh selven daer in veel meer verwarde als ontwarde; meer sijne Beschuldigingen kraght gaf / als sigh verontschuldigde: dat hy in de seldsame Sluyphoolen / welcke hy meende gebonden te hebben in sijn gedurigh 't schijnd; eenighsins; op eenigerley wijs; gelijckals; oneygentlijck, in een breede beteeckeningh; men kan 't soo neemen, &c., niet kon ontglippen de stricken welcke hy sigh selven had geleght.

Sijne Verantwoordingen hebben hem meer verward als ontward.

Bericht aen den Leeser,

Dus was dan in Julius Anno 1610. D. Conradus Vorstius tot Professor te Leyden beroepen: Den 19. October desselven jaers volhardden de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland by dit Beroep: onaengesien 't geen andere Gereformeerde Predikanten / Professor D. Gomarus, &c. daer tegens ingebraght hadden / blijckende uyt d'Acte, gedateert als boven. Den 16. October hadden de Studenten in de Theologie te Leyden (weynige uytgenomen) 't gedaghte Request tegens D. Vorstius overgelevert. Den 28. Februarius en 21. May Anno 1611. wierd genomen de Resolutie der Heeren Ridderschap en Steeden van Holland en West-Friesland door overstemmingh; by welcke (onaengesien de swaere inbrengingen der ses Contra-Remonstrantsche Predikanten) sy sigh met D. Vorstius hielden gecontenteert, op de Verklaringh van Joh. Uyttenbogaerd, A. van den Borre, Nic. Grevinckhovius, E. Poppius, Joh. Arnoldus, en S. Episcopius, dat haer niets was voorgekomen / waer uyt sy yets met fundament tegens D. Vorstius wisten te seggen; niets dat hem met reden kon beswaeren. Derhalven oock haere Eed. niets hadden tegens den voortgangh der Beroepingh. In 't eynd van Julius Anno 1611. wierd de Staten aller Provintien toegesonden de voorgedaghte Waerschouwingh der Predikanten van Leeuwarden en Staten van Friesland tegens deese Beroepingh / nevens d'ondeckte Brieven / &c. Den 6. October desselven jaers sond Koningh Jacob van Groot-Britannien dien seer ernstigen Brief aen de Staten Generael, aengaende de Saecken en Schriften D. Vorstii; oock tegens den voortgangh sijner bevoorderingh tot de Professie. Daer op volghde den 20. April Anno 1612. de gemelde Acte, waer by Vorstius nae Ter Goude wierd gesonden.

hoe hy in een vervolgende ordre den handel met *D. Conradus Vorstius* by andere Schrijvers kan opsoecken.

Aenmerckingh van veele

Veele hebben sigh verwonderd / dat insonderheyd Uyttenbogaerd desen Vorstius soo seer soght te verontschuldigen en in te dringen: daer hy doch in d'ontdeckte Brieven der Sociniaensche Studenten Vorstii in haere saeck met uytgedruckten Naem betrocken was. Want dus schreef Bernh. Forckenbeck aen Jac. Omphalius den 3. May Anno 1611.

op *Johannes Uyttenhogaerd*,

„Soo veel de Gemeene saeck aengaet / wy „moeten / soo veel ick verneem / voorsigh„tigh handelen: wy moeten by den gemee„nen Man niet verder gaen als op de [vijf] „Artijkelen, die 't gemeene volck bekend „sijn. Want Bertius, Uyttenbogaerd, hoe„wel hem nu korts meer dingen sijn bekend „geworden / en schier al d'andere / die nu „meest aen onse sijde sijn / weeten niets meer „als deese Artijkelen, die onder 't gemeene „volck sijn gestrooyd. Soo is hier groote „wijsheyd van noode; maer gy hebt buyten „twijffel alles van D. Vorstius vernomen. Echter heeft Uyttenbogaerd hem tot aen 't eynd sijns levens toe voorgestaen / gelijck blijckt door sijne geheele Kercklijcke Historie. Gelijck dan oock de Remonstrantsche Predikanten / gebruyckt tot de Haeghsche Conferentie (of Uyttenbogaerd selfs op haeren naem) / in haere Noodige antwoord op der Contra-remonstranten Tegenvertoogh, tweede Deel pag. 116. getuygen: Dat Uyttenbogaerd doe noch (Anno 1618.) D. Vorstius voor geenen Sociniaen kon houden; Slatius al mee niet. 't Was voor veele oock aenstootlijck / dat de Remonstrantsche Predikanten en Overheden t'Utrecht in 't Dorp Martensdijck ten Leeraer indrongen de voorgemelde Henricus Welsingius, eenen der Discipulen Vorstii, die 't vuyle Sociniaensch Boeckje in Friesland had doen drucken / en de Voorreden helpen maecken: waer over hy / als hy ten tweedenmael voor de Staten van Friesland sou gehoord werden / van daer wegh gevlooden was; d'eerste mael haer arghlistigh bedrogen hebbende / volgens de Getuygenissen hier van gegeven. Hoedanigh de gedaghte Remonstrantsche Predikanten hem verschoonen / kanmen sien in 't gemelde Boeck pag. 112.

en sijne voorstand van *D. Vorstius*, door geheel sijne *Kercklijcke Historie*. oock anderwegen:

van des selven *Discipul H. Welsingh*, gesteld ten Predikant in 't Stigt van *Utrecht*.

Tsederd d'oneenigheden in de Kerck waren opgestaen / hadden de geene / welcke by d'oude Gereformeerde Leere bleven / dickmael aen de Staten Generael versoght een Nationael Synodus (niet gehouden nae 't jaer 1586.) / om op 't selve van de Kercklijcke swarigheden Kercklijck te mogen handelen. Eyndlijck bewilligden al de Provintien daer in; doch die van Holland en Utrecht (daer de Remonstranten meest waren ingebroken / meest wierden ondersteund) / voeghden'er een Clausul in van Revisie der Confessie en Catechismus; op sulck een wijs / datse wel wisten / hoe seer de Kercken / wegens d'aenstootlijckheyd / sigh daer over souden beswaeren; om alsoo 't geheele Synodus te doen aghterblijven. Dit droegh sigh toe Anno 1606. Nae de dood Jacobi Arminii quamen de

D'oude *Gereformeerde* versoecken een *Synodus Nationael* te vergeefs, en waerom.

D'andere

Leveren aen de *Staten van Holland* en *West-Friesland* een *Remonstrantie* over, om van haer by haer gevoelen beschermd te werden.

de Predikanten/ sijn gevoelen toegedaen/ by een. Leverden aen de Staten van Holland een Remonſtrantie over / geteeckend den 14. Januarius Anno 1620./ verſoeckende Reviſie van Confeſſie en Catechiſmus. Daer beneveng voordragende / welcke Leerſtucken der Gereformeerde Kerck ſy niet konden toeſtaen. Deeſe verdeeldenſe in vijf Artijkelen. Verſoghten daer-en-boven / dat de genoemde Staten haere perſoonen en dienſten / by haer gevoelen blijvende / in beſcherming wilden neemen tegens alle Kercklijcke Cenſuren: of indien niet / ſoo boodenſe aen / van haer Predick-ampt afſtand te willen doen: doch wiſten wel (ſeyden d'andere) / dat 't eerſte haer gewerden / derhalven 't andere niet van nooden ſijn ſou.

Verbindnis van al de Predikanten, die *Arminius* aenhingen: en haere *Remonstrantie* aen de *Staten van Holland*. 1610.

De Predikanten / 't Gevoelen Arminii toegedaen / ſoo in Steeden als Dorpen / quamen Anno 1610. by een / en verbonden ſigh t'ſamen by ſeeckere Acte, nae welcke ſy als van woord tot woord inſtelden haere Remonſtrantie aen de Heeren Staten van Holland. D'onderteeckenaers t'ſamen in 't geheel waren: Adriaen van den Borre. Bernhardus Dwinglo. Johannes Uyttenbogaerd. Petrus Cupus. Petrus Bertius. D. H. Herberts. Eduardus Poppius. Iſaacus Frederici. Johannes Arnoldi. Nicolaus Grevinckhovius. Theophilus Rijckewaert. Petrus Cuylius. Isbrandus Guillelmus. Abrahamus Vliet. Jacobus Meurſius. Johannes Cornelius Culemannus. Wilhelmus Lomannus. Pieter Valck. Henrik Reynerius. Cornelius Martini. Wouter Corneliſz. Jan Janſz. Ysbrand Reyerſz. Matthæus Adriani Burgius. Henricus Henrici Geyſteranus. Johannes Fverhardi van Velſen. Henricus Spudæus. Nicolaus Bodecherus. Egbertus Verhoeven. Simon Egberti Epiſcopius. Herboldus Thombergius. Theodorus Swaen. Caſpar Barlæus. Daniel Wittius. Johannes à Galen. Adriaen Symonſz. Philippus Pynacker. Adriaen Claeſz. Andreas Volkeri. Aris Volckertſz. Nicolaus Ooſterharen. Jeremias Tyckmakerus, en Johannes de Greef; t'ſamen 43. in getal. Waer by naderhand ſigh noch voeghden Jacobus Taurinus, Carolus Rijckwaert, en Johannes Spinhovius. Eenige der ſelve hadden ſigh door d'andere in deeſe Lyn laten ſpannen: doch gingen / by naerder overweging der ſaeck / weer van haer af. Uyttenbogaerd ſpreeckt'er dus van fol. 529. „Sy en bleven niet alle: eenige gingen „als 't op 't nijpen quam te rugge; ſommige „uyt Conſcientie (ſoo ſy ſeyden) / als haer „naerder bedaght hebbende; andere hun „voegende nae den tijd.

Namen der onderteeckenaers, t'ſamen 43. in getal;

doch ſommige wijcken weer af, haer beeter bedenkende.

Bedencklijcke woorden in 't Beſluyt der *Remonstrantie*.

De woorden / met welckeſe hare Remonſtrantie en Acte beſlooten / quamen veele bijſter bedencklijck voor; te weeten / nae aenbieding van gewillige afſtand harer dienſten / indien d'Overheden haer niet ſouden willen beſchermen by haer gevoelen en in haere Ampten / „datſe dan voorts God en haren „Naeſten ſouden dienen / ſooſe in Conſcien„tie nae Gods woord ſouden bevinden; on„derhoudende altijd d'onderdanigheyd / die„ſe d'Overheyd ſchuldig waren. Men nam dit op / als in ſigh bevattende een dreygement, datſe in ſulck een geval affonderlijcke Vergaderingen wilden houden; een Corpus, of ligchaem, maecken, geſcheurd van d'andere Predikanten, of een nieuwe Gereformeerde Kerk opreghten in d'oude. De gedagte Acte van t'ſamen-verbinding is te vinden in Uyttenbogaerds Kerklijcke Hiſtorie fol. 524. De Remonſtrantie, in Baudartii Memorien 2. Boeck fol. 26.: Welckeſe behandighden aen den Heer Johan van Oldenbarneveld, Advocaet 's Lands van Holland: dieſe in de Vergadering der Staten, en by deſelve te weege bragt (ſonder eenigh Kercklijck Oordeel hier over te hooren / alleen op 't aengeven der eene parthy) „dat de Predikanten van 't ge„voelen / in deſe Remonſtrantie uytgedruckt / „ſijnde in Actuelen dienſt / van de Cenſuren „der andere Predikanten ſouden blijven be„vryd: en datmen d'aenkoomende Kerken„Dienaren in 't Examineeren niet verder „ſou beſwaren / &c. Dus geraecktenſe door d'Overigheyd dien hoeck te boven; en mogten vrymoedigh tegens die van d'oude Religie mond en pen roeren. Welcke wel hier tegens een Contra-remonſtrantie ingaven / met weerlegging van 't geen de Remonſtranten in haere Remonſtrantie t'haren laſt hadden geſteld / en oock van haere vijf Artijkelen (ſie deſelve in Triglandi Kercklijcke Hiſtorie fol. 545. en de volgende): doch konden ſoo veel gunſt by Oldenbarneveld en de Staten van Holland niet vinden / als d'andere. Van deeſe Remonſtrantie en Contra-remonſtranten ſijn naderhand ontſtaen de naemen van Remonſtranten en Contra-remonſtranten.

Oldenbarneveld brenght by de *Staten van Holland* te weegh, dat de *Remonstranten* haren wenſch kreegen.

Contra-remonstrantie der andere *parthy* niet vee in aght genomen.

Nu *Remonstranten* en *Contra-remonstranten*.

Evenwel / op de klagten van de Gedeputeerde der Synoden aen de Staten van Holland over de gemelde Remonſtrantie, met aenbieding / van in een wettigh Synodus te willen bewijſen / dat de daer in begrepene vijf Artijkelen der Remonſtranten ſtreeden tegens 't woord Gods / de Gereformeerde Confeſſie en Catechiſmus, ('t welck d'andere ontkenden) / hebben haer' Eed. Mog. een Reſolutie genomen / dat in den Haegh ſouden verſchijnen ſes Predikanten van d'eene / en ſes van d'andere ſijde; om daer (niet in een Synodus) te handelen van de meergemelde vijf Artijkelen. In d'Acte hier van; oock in d'Uytſchrijving, ſtaet aen te mercken / dat de Staten ſtellen: Dat Petrus Plancius en ſijne Adſiſtenten (Gedeputeerde der Synoden van Zuyd en Noordholland) hadden aengebooden / in haere Vergaderingh te bewijſen, dat de vijf Artijkelen ſtreeden tegens Gods woord / Confeſſie en Catechiſmus: daer nochtans D. Plancius uytdrucklijck had geſeght / in een wettigh Synodus; 't welck ſeer veel verſchild. Boven dit nam men waer / dat oock de Remonſtranten daer in wierden aengemerckt als een wettigh Collegie. Dat in de Reſolutie ſmaedlijck genoegh wierd geſeghd: Gelet hebbende op 't geen van Petro Plancio en andere / hen ſeggende Gedeputeerde van beyde de Synoden van Zuyd en Noord-Holland. Andere dingen hier ontrent gaen wy voorby.

Aenſtelling der *Staten van Holland*, tot een *Conferentie* in den *Haegh*; en aenmerckingen op der ſelver *Reſolutie*.

Vander

NEDERLANDEN

Predikanten van de sijde der Remonstranten; en der Contra-Remonstranten tot deese Conferentie.

Van der Remonstranten sijde verscheenen in Martius Anno 1611. Johannes Uyttenbogaerd; Adrianus van den Borre; Eduardus Poppius; Nicolaus Grevinckhovius; Johannes Arnoldus Corvinus, en Simon Episcopius. Van die der Contra-Remonstranten: Ruardus Acronius; Petrus Plancius; Johannes Becius; Hubertus Fraxinus; Johannes Bogardus, en Festus Hommius. D'eerstgenoemde waren Predikanten in 'sGravenhaegh, Leyden, Gouda, Rotterdam, Bleyswijck. D'andere/ te Schiedam, Amsterdam, Dordrecht, Briel, Haerlem, en Leyden. Deese/ van der gemeene Kercken wegen tot de Conferentie gedeputeert, moesten/ op begeerte der Remonstranten, deese hare qualiteit afleggen. Wat hier uyt beslooten wierd der Staten meeningh te syn/ kannen lightlijck gissen. Hoe de Remonstranten haer gevoelen/ voorstelden/ verdeedighden; hoe de Contra-Remonstranten 't selve weerleyden/ kannen sien in de weersyds gewisselde Schriften/ uytgekoomen onder de Titel van Schriftlijke Conferentie, gehouden in 'sGravenhaegh.

Handel tegens de hetstgenoemde.

De Remonstranten begunstighd van de Hoogh Gesaghvoerers, neemen toe in getal; en verdrucken d'andere waerse konnen.

Ondertusschen namen de Remonstranten, door de voorgedaghte oorsaecken/ toe in getal: en overal daerse konden (dus klaeghden de Contra-Remonstranten) verdruckten se d'andere; selfs met uytjagingh der Predikanten; indringingh van Remonstrantsche Leerraren in d'openstaende Kercken/ tegens wil en danck der Gemeenten; mishandelingen der Leedemaeten/ en onbetaemlijke buytenspoorigheden. D'Overheden der Steeden/ der Dorpen/ konden hier in doen na haren lust; wijlse de gunst des Grooten Bewindhebbers/ selfs oock sijn bevel hadden. De Predikanten en 't gemeene Volck moghten d'andere beleedigen na haren wil/ wijl de Magistraten op hare sijde waren: ja dickmael haer tot wrevelige onbetaemlijckheden ophitsteden. Hier tegens klaeghden de Remonstranten oock van ongelijck/ haer door de Contra-Remonstranten aengedaen.

't Was veele der Groote om de Religie niet te doen: maer aen-gelegt tot een Politique Factie.

Men kan niet ontkennen/ dat het veele der Overheden/ welcke de Remonstranten dus de hand boven hielden/ niet om de Religie te doen was; maer om onder dien deckmantel haer ooghmerck uyt te voeren/ of hare quade drifte te vergenoegen. Doch (seyden de Contra-Remonstranten) waren een goed deel der Magistraten soo genegen/ om de Remonstranten boven op 't Rad te helpen; deese daer tegens waren soo toegevend/ datse haer opdroegen de Maght over 't Kercklijcke en in Kercklijcke saecken. Aen d'andere sijde waren oock al Politiquen, welcke/ onder voorwendingh van d'oude Religie voor te staen/ haer eygen Interes soghten uyt te wercken. Een politique factie school onder de voornaemste Groote: waer by d'eene volkoomen Baes soghten te werden/ alles na hare hand te stellen: d'andere haer' uytschaffelingh soghten te voorkoomen; terwijl aen d'eene sijde de Gemeente domdristigh wierd aengeset/ om de veranderde Leere te volgen/ ja oock geweldadigh te verdeedigen/

Ondertusschen stond 't Land in 't uyterste gevaer.

sonder dat de meeste bemerckten/ wat haer' aendrijvers hier by beooghden. Soodanigh wierden de saecken bestierd/ dat de Grondvesten des Staets begonden te waggelen/ en de geheele ondergangh des Lands lightlijck had kounen volgen.

NEDERLANDEN

De verschillen werden hoe langer hoe heviger.

Terwijl men van buyten noch Vreede met Spaenje had/ wierd de Religions-Oorlogh van binnen hoe langer hoe heviger voortgeset met mond en pen: ja 't stond geschapen/ dat het wel tot 't Swaerd mogt gekoomen syn. De Contra-remonstranten beschuldigden de Remonstranten, datse hoe langer hoe meerder in Dwalingen/ immers in stoutheyd van deselve voor te stellen/ uytbraecken. Datse nu vlack uyt begonden te verwerpen de Formulieren van Eenigheyd (Confessie en Catechismus); 't welckse in 't eerst niet hadden willen bekend staen. Datse de Leere der Gereformeerde Kercken op de Predickstoelen en in openbaren druck op 't schrickelijckst lasterden: deselve vergeleecken by een boosen Boom, welcke men moest uytroyen; noemden een afgrijslijcke/ Mahomeraensche, Duyvelsche Leere: en ondertusschen Leerraers in de Gereformeerde Kerck wilden blijven. Datse door hooger-hand de Classen en Synoden verhinderden/ voor de suyverheyd der Leere te waecken. Datse beletteden 't houden van een Nationael Synodus; 't welck ordre had mogen stellen/ en van de Verschillen oordelen. Datse/ daerse de minste waren/ en 't meeste deel der Magistraet niet op hare sijde hadden/ luydkeels riepen om moderatie en onderlinge verdraeghsaemheyd: maer daerse sigh sterck genoegh bevonden/ een ander Lied songen: de Contra-remonstranten geenssins wilden verdragen; immers niet/ ten ware der selver Predikanten in de verschillende Artijckelen sigh wilden voegen na de Resolutie, genoomen by een gedeelte der Staten van Holland tot Vreede der Kercken, soo men 't noemde; dat is/ op sijn Remonstrantsch spreken in 't eene/ en stilswijgen in 't andere. Datse de Verdraeghsaemheyd alleenlijck voorwendden/ om ondertusschen allerweegen volkoomen meester te werden; en dan die van d'oude Religie gantsch uyt te drijven. Dat de Remonstrantsche Predikers weygerden t' openbaren/ watse boven de bekende Vijf Artijkelen noch meer in 't Hert hadden tegens de Leere der Gereformeerde Kerck; terwijl men evenwel wist/ dat veele der voornaemste onder haer seer vreemde hoogh-gevaerlijcke gevoelens hadden van de Natuer en Eygenschappen Gods; als Vorstius, Arminius, Episcopius, Slatius: van d'Authoriteit der H. Schrift/ als Vorstius, Arminius: van de H. Drie-eenigheyd/ als Vorstius, Taurinus, &c.: van de Scheppingh/ Val/ Verdorvenheyd en Vrye wil/ als Episcopius, Venator, J. Arnoldus, &c.: van de Godheyd des Heeren Christi en des H. Geests/ als Vorstius, Venator, Slatius, &c. Soo oock van de Genoeghdoeningh Christi, Reghtvaerdighmakingh door 't Geloof; eygene Gereghtigheyd; Marckteeckenen

Hoe de Contra-Remonstranten de handelingen der Remonstranten voorstelden.

D'onderlinge Verdraeghsaemheyd van haer maer ten schijn, en bedrieghlijck voorgewend.

Boven de Vijf Artijkelen schoolen onder de Remonstranten noch veel andere hoogh-gevaerlijcke dwalingen.

NEDERLANDEN

keuen der Kerck: Kercklijcke Tught; Sacramenten; en veel andere voornaemſte ſtucken der Chriſtlijke Religie. Dat in verſcheydene Steeden ſigh tot de Remonſtranten voeghden geſlagene Libertijnen, heymlijcke Socinianen, gebannene Mennoniten, halve David-Joriſten, geheele Coornhertiſten, vermomde Atheiſten: en dus ſterck geworden; daer-en-boven onderſteund van de Magiſtraten, datſe dan de geene / welke volſtandigh by d'oude Leere bleven / ſeer verdruckten; hare Predikanten wegh joegen; de Leedematen plaegden met allerley hoon / geldboeten / ontpoortering / &c.: ja oock geweld van Wapenen tegens haer in 't werk ſtelden.

Geſlagene Libertijnen, heymlijcke Socinianen, gebannene Mennoniten, halve David-Joriſten, &c. ſloegen ſigh tot de Remonſtranten.

Tot bewijs van d'uytſettingh der Contra-Remonſtrantſche Predikanten braghtenſe by 't Voorbeeld van de Magiſtraet t'Alckmaer; die / om den infamen Adolph Venator, den vroomen Cornelius Hillenius van ſijnen dienſt affettede / en de Stad ontſeydde. Te Rotterdam, daermen Cornelius Geſelius ter Stad uytleydde. Te Groſthuyſen en Avenhorn, daermen den Predikant Dirck Chriſtiaenſz. ſeer wrevelígh deporteerde; en op meer andere Plaetſen. Om te toonen / hoe ongenadigh men handelde met de Contra-Remonſtrantſche Ouderlingen / Diaconen, en gemeene Leedematen / braghtenſe by d'Exempelen t'Alckmaer, Briel, Schoonhoven, Heuſden, Hoorn, Berckhout, Warmenhuyſen, en alle andere Steeden en Dorpen / daer de Remonſtranten 't voordeel hadden. T'Utrecht, daerſe volkoomen Meeſter waren / gingenſe al mee vry hard te werck tegens de Contra-Remonſtrantſche Leedematen in deeſe Stad. Men ſie de Publicatie en Interdictie der Magiſtraet, gedaen den laetſten van Martius Anno 1617. Om dat eenige Leedematen der oude Religie buyten de Stad ter Predicatie waren geweeſt / op een Dorp / wierd yeder / hoofd voor hoofd / van de Schout afgehaeld twaelf guldens. Deeſe waren Harmen Wernaerdſz. van Veldhuyſen met ſyne Huysvrouw; Wernard Jacobſz. Backer; Anthonis Gysbertſz. van Sneeck; Weſſel Janſz. Dop; Gysbert Janſz.; Jacob Janſz. van Bemmel; yeder van deeſe met ſyn Echtgenoot. Lambert Franſz.; Jan Roeloffſz.; Jan Thomasſz.; Jacob Marcelis; Pieter van Houten; Jan Evertſz. van Capel; Dirck Jacobſz.; Michael Meliſz.; Reinier Lieſtingh; Cornelis Dirckſz. en Dirck Corneliſz. van Almeloveen. Brechtje Gerrits, Weduw van Gysbert Willemſz.; Aeltje Tymons; Cornelia van Domburgh, beyde oock Weduwen. Doe wierd den 10. April weer afgekondighd: Indien yemand weer buyten de Stad gingh / om een Contra-Remonſtrants Predikant te hooren prediken / die ſou voor d'eerſtemael voor de tyd van ſes weecken ſijne Winckel en Neeringh moeten ſluyten: de tweedemael ſijn Burger-reght verlieſen: de derdemael gebannen werden. In andere Steeden gingh 't deſgelijcks / veelerweegen noch grover toe. 't Placcaet van Schieland, gedateert den 21. van Junius Anno 1616. verbood de Byeenkoomſt der Contra-Remonſtranten tot 't gehoor van Gods woord / op pœne, dat 't Huys / Schuer / Bergh / Schip / Schuyt / Veld / of eenige andere plaets / daer ſoodanigh een Vergaderingh ſou gehouden werden / met'er daed ſou verbeurd en vervallen ſijn aen d'Arme van 't Ambacht. Die in de Vergaderingh ſou hebben gepredickt / of Voorgeleeſen / ſou verbeurd hebben 300. guldens.

Hoeſe de Contra-Remonſtranten handelden, daerſe meeſter wierden; met uytſettingh harer wettige Predikanten: ontpoorteringh, en ſware beboetingh, oock uytbanningh der Leedematen.

Remonſtrantſche Placcaten van Utrecht en Schieland, ſeer hard.

Te Schoonhoven hadmen / na 't overlijden der oude Gereformeerde Predikanten / Remonſtrantſche ingedrongen. De Leedematen / welcke ſigh niet konden ſchicken tot 't verlaten der oude / om ſigh te voegen na de nieuwe Leere / gingen over Leck na Groot-Ammers, daer Samuel van den Borre, Soon van haren getrouwen overleedenen Levinus van den Borre, 't Predick-ampt bediende; om daer Gods woord te hooren / de Sacramenten t'ontfangen. Alsſe weer na huys quamen / wierdenſe beſpot / gehoond / met dreck geworpen. Men maeckte een deel Jongens op / welcke allerley moedwil voor hare Huyſen bedreven / en geleerd waren te roepen: Tſa Boer, legh u Roer dight aen den Neus, en ſchiet die Slijck-geus. T'elckens op 't eyndigen deeſer woorden ſmeetenſe allerley vuyligheden binnens deurs / tot verderving der Winckel-waren. Eyndlyck reghteden d'oude Gereformeerde Leedematen een byſondere Vergaderingh aen / ſtellende / ten overſtaen van de gemelde Samuel van den Borre, Ouderlingen en Diaconen. Terſtond wierd Samuel door een Stads-Boode de Stad verbooden; ſonder dat de Heeren hem t'ſijner verantwoordingh wilden hooren ſpreecken. D'Ouderlingen en Diaconen wierden ontpoortert; met verbod harer Neeringh: in geldboeten geſlagen / ſonder haer Acte van dit Vonnis te willen geven: 't welck door Oldenbarneveld wierd beveſtighd. Vermits nu de Doleerende ſeer ongelegen quam / na Groot-Ammers ter Predicatie te gaen / beſlootenſe / binnen de Stad afgeſonderde Vergaderingen te houden; 't welck de Lutherſche en Wederdopers daer wierd vergund. Stracks quam'er verbod van de Magiſtraet. Antipas van den Borre predickte in een Loots / hier toe gehuerd van Joris de Knoop. 's Anderen daeghs wierd hem (Joris) bevoolen / binnen vier-en-twintigh uyren de Stad te verlaten. Antipas deſgelyckx; met bevel / van noyt weer daer in te koomen. Twee andere Predikanten / daer verſcheenen om de Gemeente te bedienen / wierden / d'eene na d'andere / gewelddadigh aengegreepen / en ter Stad uytgeleyd. Voorts beval de Magiſtraet de Sackedragers / de gedaghte Loots af te breecken; 't welckſe terſtond deeden / tot de grond toe. Voor deeſen haren arbeyd wierdenſe vereerd met twee half-vaten Bier. Op de geene / welcke in ſulck een Vergaderingh quam / wierd een boete geſet van ſes ponden vlaems voor d'eerſte; twaelf voor de tweede; aghtthien voor de derdemael / en arbitrale Correctie. Die eenige Officien beſa-

Kort beright, van den ſeer ſtrengen handel der Remonſtrantſche Magiſtraet te Schoonhoven, met goedvinden van Oldenbarneveld, tegens hare Burgeren van d'oude Gereformeerde Religie: waer by echter veele haetlijckheden werden voorby gegaen:

NEDERLANDEN

besaten / wierdense ontnoomen. In andere Plaetsen gingh 't die van d'oude Gereformeerde Religie niet beeter; doch wy willen hier niet te veel haetlijcks op een hoopen: gelijck wy dan oock in de saeck van Schoonhoven veele wrevelen en moedwilligheden hebben voorby gegaen; desgelijcks d'oprockeningh des Remonstrantschen Predikants Wittii; d'Overheden deeser Stad tot sulcke bedrijven aensettende / en haer daer in bleyende. Hy was d'eerste Remonstrantsche Predikant binnen Schoonhoven; een persoon / die ter bester naem niet stond; gelijck hy dan oock Anno 1617. in 't Synodus van Zuyd-Holland Schuldbekentnis gedaen / God / en de Vergaderingh om vergifnis gebeeden had. Die begeerigh is / deesen handel van Schoonhoven in 't geheel te leesen / sie J. Baudartii Memorien. De verschooningh van Uyttenbogaerd in sijne Kercklijcke Historie: de weerleggingh daer van in Triglandi Kerklijke Historie tegens die van Uyttenbogaerd; nevens veel andere Historische Tractaten van deese en diergelijcke bedrijven. Dit was / seyden de Contra-Remonstranten, de schoone Moderatie en onderlinge Verdraegsaemheyd, welcke de Remonstranten in 't hert voedden / terwijlse een andere in de mond hadden.

gelijck oock d'ophitsingen des Remonstrantschen Predikants Wittii;

d'eerste van die Leere te Schoonhoven.

De Remonstranten hier tegens gaven voor: dat d'Overheden dit deeden / om Scheuringh in de Kerck te voorkomen. Dat de Contra-Remonstranten in sommige Steeden Contra-Remonstrantsche Predikanten hadden / derhalven geen afgesonderde Vergaderingen behoefden te maecken. Waer op deese inbraghten: Datmen onder deese schijn de Gereformeerde wou dwingen tot een nieuwe Leere. Wanneer in de Kerck een valsche Leere wierd ingevoerd / en van de Magistraet beschermd; datmen sigh dan van de valsche Leeraers en Leere moest afscheyden. Dat de geene / welcke men Contra-Remonstrantsche Predikanten noemde / en in eene Stad by de Remonstrantsche stonden (gelijck t'Utrecht en anderwegen) / voor soodanige niet te houden waren; wijlse hadden moeten beloven / sigh de Resolutie der Staten tot Vreede der Kercken te sullen onderwerpen; na der selver ordre sigh te sullen reguleeren: derhalven 't Gevoelen der Contra-Remonstranten niet moghten voordragen / &c. Datmen haer wou dwingen / of onsuyvere Leeraers / of stomme Honden te moeten hooren. 't Ontbrack de Remonstranten aen geen pennen en inct / om na vermoogen de klad van nieuwigheyd en valschheyd van haer af te weeren; waer tegens oock de Contra-Remonstranten geen pappier spaerden / om hare redenen / soo veel haer doenlijck was / t'ontzeenuwen. Hier door sijn veele honderden van Twist-schriften aen den Dag gekoomen.

Waer mee de Remonstranten hare harde handelingen verontschuldighden;

en wat d'andere daer tegens stelden.

't Ontbrak d'een en d'ander aen geen pennen en inct.

In de Steeden / daer de Remonstranten de Contra-Remonstranten te sterck sagen om haer te konnen vermeesteren; of daerse vreesden / dat 't blad sigh mogt omkeeren; of daerse beslooten hadden / 't ging soo 't mogt / alles Remonstrantsch te maecken / met verdruckingh / of verdrijvingh der Contra-Remonstranten, namense Waerdgelders aen. De Remonstranten seyden / dit te geschieden t'harer beschermingh: om staende te houden de hooge Vryheden des Lands; d'Authoriteit der Magistraet; de rust harer Ingeseetene. Maer d'andere: dat dit enckelijck was aengesien om de Remonstranten te doen heerschen; d'oude Gereformeerde gantschlijck te dempen; de Predikanten te dwingen tot d'aenneemingh der Resolutie eeniger Hollandsche Staten op 't stuck der Leere in de Gereformeerde Kercken. Dat sulcks haer voorneemen was (gingense voort) bleeck genoeg-

De Remonstrantsche Magistraten en de Steeden neemen Waerdgelders aen; en onder welke voorwending.

NEDERLANDEN

genoeghsaem uyt de soo genoemde Resolutie der Eedele en negen Steeden/ genoomen in 's Gravenhaegh den 4. Augustus Anno 1617., en onderteeckend A. Duyck; in welcke yeder der Heeren Eedele/ en de Regenten der Steeden en Dorpen wierden geautoriseert, tot 't aenneemen van meer Volck van Wapenen: „en of yemand over 't geene „Burgermeesters en Regeerders diens aengaende sullen doen/ ordonneeren/ of Executeeren, hem soude willen beklagen; verstaen/ dat het selve aen niemand anders „als aen de Heeren Staten sal mogen geschieden/ houdende voor nul en van onwaerde het geene by eenige Collegien van Justitie of anders daer tegens (te weten tegens d'Executien der Regenten) sal gedaen „of voorgenoomen werden/ sulcks dat niemand daer aen sal weesen gehouden. Daer op volgd een ernstig Bevel/ te doen aen d'Oversten/ Capitainen en Soldaten ('s Lands Oorlogsvolck) „datse de Heeren Staten van Holland en West-Friesland (te weeten/ de Remonstrantsche) of hare gecommitteerde Raden in haer' absentie, en de Magistraten der Steeden/ daerse in Guarnisoen gebruykt werden/ NIET TEGENSTAENDE EENIGE ANDERE BEVEELEN, getrouw en gehoorsaem weesen; alle daedlijckheden/ sonder eenige excepte, helpen weeren souden/ op pœne van Cassatie; die daedlijck by ons of onse Gecommitteerde Raden sal werden geëxecuteert.

Wat van de sijde der Contra-Remonstranten daer op ingebraght wierd: met invoegingh van yets uyt deese scharpe Resolutie der Remonstrantsche Staten van Holland ontrent de Waerdgelders, en selfs d'oude Soldaten: oock de Hoven der Justitie.

Hier door/ seyden de Contra-Remonstranten, wierden d'oude Soldaten den Eed en de gehoorsaemheyd des Princen/ als Capitain-Generael, ontrocken; gesteld tot uytvoerers van den wil der Remonstranten tegens die van d'oude Religie. Dat de Heer van Oldenbarneveld Prins Mauritz tot verscheydene malen toe had aengesprooken/ om de Heeren (Remonstrantsche) Staten de hand te bieden [tegens de Contra-Remonstranten]; doch dat sijn' Excellentie daer na niet luysterde; in tegendeel in de Klooster-Kerck by de Contra-Remonstranten opentlijck ter Predicatie gingh: waerom dan de gemelde (Remonstrantsche) Staten van Holland namen de gedaghte scharpe Resolutie tot aenneemingh van Waerdgelders; 't gehoorde bevel aen d'oude Soldaten/ en de handen-sluytingh aller Collegien van Justitie, verhaeld selfs Uyttenbogaerd, Kerklijke Historie fol. 804. 805. des eersten drucks. Barneveld was'er d'Insteller van; en 't Besluyt wierd genoomen in weerwil en tegens Protest van verscheydene Hollandsche Steeden.

Andere voorwendingh der Remonstranten,

Maer (seyden de Remonstranten) de Waerdgelders wierden aengenomen om 't Contra-Remonstrantsche Grauw, 't welck nu de hoofden begon op te steecken, wijlse sagen, dat Prins Mauritz met haer was, en in hare Kerck gingh, in toom te houden. De Contra-Remonstranten gaven hier op tot antwoord: Dat dit enckelijck ten schijn wierd voorgewend/ om aen de gemelde Resolutie eenige glimp te geven. Datmen voor d'oude Gereformeerde niet behoefde te vreesen/ als maer de Remonstranten selfs gerust waren/ en d'andere niet onlijdlijck plaeghden; in hare Gewissen niet dwongen. Dat der Remonstranten quade Conscientie (indiense desen aengaende eenige bekommering mogten hebben) haer in dien anghst stelde/ wijlse wisten/ hoese 't gemaeckt hadden/ met de jaerlycksche Synoden te verbieden; de Kercken-ordre om verr' te werpen; de Gemeenten geweldadigh ongesonde Predicanten op te dringen; de Gesonde selfs met Diefleyders uyt de Steeden te setten; een nieuwe Leer-vorm voor te schrijven/ waer na de Predikanten souden hebben te prediken/ en deselve haer met authoriteit op te dwingen: swaere geldboeten te neemen van de geene/ die ergens een reghtsinnigh Predikant gingen hooren; der selver Winckelen te sluyten/ t'ontburgeren/ te bannen: die niet Remonstrantsch wilden werden/ uyt haer' Officien te setten/ of daer uyt te houden; met lasteringen en eer-roerige smaedwoorden; met daedlijcke beleedigingen haer te bejegenen/ en soo voorts. Indien hier of gintsch van sommige Contra-Remonstranten yet ongeregelds moght bedreven sijn ('t welck echter seer weynigh was/ en met veel' openbare leugenen vergroot wierd/ gelijck t'Oudewater, &c.), dat sulcks niet was geschied als na langhduerige tergingen en gantsch onbehoorlijcke Proceduren der Remonstranten. Daer-en-boven/ wanneer men sagh op de Steeden/ welcke Waerdgelders aennamen/ soo was 't voor deselve gantsch onnodigh/ ten ware men wat anders in den sin had. Waer toe dit Volck t'Utrecht aengenoomen/ daer de Remonstranten 't Pest van over langh hadden ingehad/ en ten vollen meester waren/ &c.

aengaende d'aenneemingh der Waerdgelders in verscheydene Steeden, en wat voor bescheyd de Contra-Remonstranten haer hier op gaven.

Aenmerckingh van onsijdige.

Eenige/ welcke noch by de Remonstrantsche noch by de Contra-Remonstrantsche Religie belangh hadden/ merckten deese aenneemingh der Waerdgelders/ en 't Bevel aen d'oude Soldaten/ aen/ als een saeck/ welcke seeckerlijck diende tot meerder tergingh der Contra-Remonstranten, en soo veel als Oly in 't vyer was gegooten: oock 't reghte middel/ om Prins Mauritz, op soo veelerley wijsen door Oldenbarneveld en desselven aenhangh gehoond/ noch gevoelycker te maecken. 't Nadencken der oude Gereformeerde verswaerde noch/ alsmen oock de Burgers eenen nieuwen Eed afeyschte; sulcker wijs ingesteld/ datse daer door verstrickt wierden/ om selfs tegens hare Geloofsgenooten 't Swaerd te moeten opvatten/ wanneer 't de Remonstrantsche Overheden sou gelieven haer sulcks te beveelen. En alsse dien Eed weygerden/ ten ware met uytsluytingh van sulck een geval/ wierdense ontburgerd/ eenige in gevanckenis geworpen: onder prætext, datse hier over hadden gaen klagen aen Prins Mauritz, en de Hoven der Justitie: even als of 't een misdaed van gequetste Majesteyt ware geweest/ den Stadhouder sijne Grieven voor te dragen; by 't Hof van Justitie Regt te versoeken.

By dit alles quam noch een nieuwen, gevaerlijcken Eed, de Burgers afgeeyscht.

NEDERLANDEN

ken. 't Begin van deesen Eed te Leyden was: Wy sweeren en beloven, Burgermeesteren en Regeerders deeser Stad alle assistentie, hulp en bystand te sullen doen, &c.

Wat J. Uyttenbogaerd d'oorsaeck oock steld van d'aenneemingh der Waerdgelders:

Johannes Uyttenbogaerd in sijne Kercklijke Historie van 't aenneemen der Waerdgelders sprecckende / seght: „Prins Mauritz, „verlatende de Hoofsche Capel, daer hy gewoon was de Gereformeerde Godsdienst te „plegen / gingh met sijn geheele Hofgesin „in d'ingenoomene Klooster-Kerck: waer „door de Regenten des Lands (te weeten / „de Remonstrantsche, en die 't met Barneveld hielden) haer seer bekommerd vonden / vreesende voor Tumult en inconvenienten: en geen naerder middel weetende tot „hare verseeckeringh / soo haddense Waerdgelders aengenoomen; volgens resolutie „van den 4. Augusti Anno 1617. Maer hier op merckten de Contra-Remonstranten aen: 1. Wat had / nevens meer andere Steden / Utrecht voor sulck een Tumult te duchten: daer echter de Regenten soo veel Waerdgelders aennamen? 2. Dat Prins Mauritz sigh toonde te sijn van d'oude Gereformeerde Religie, was 't geen de Remonstrantsche Hoofden meest in de Krop stack. Johan van Oldenbarneveld betuyghde in de naght / als hy de volgende morgen onthoofd wierd / dat hy tegens Prins Mauritz (dien hy / volgens Uttenbogaerds verhael / dickmael had vermaend / de Remonstrantsche Staten de hand te bieden) een groot misnoegen had opgevat / of tegens hem seer hevigh was geworden / tsederd hy in de Klooster-Kerck ter Predicatie was gegaen. Soo moestmen dan (seydense ter dier tijd) Remonstranten sijn / of immers haer helpen / om niet in Barnevelds en der Remonstranten hevigheyd te vallen.

en aenmercking der Contra-Remonstranten daer op.

Noch al een andere voorwendingh der Remonstranten;

D'aenneemingh der Waerdgelders (seyden de Remonstranten noch) geschiedde, om de Lieden, welcke in 't stuck der Prædestinatie soo hoogh niet gevoelen konden, hare vryheyd te laten, en niet te gedogen, dat hare Gewissen gedwongen wierden. Wie (stelden de Contra-Remonstranten hier tegen) had haer oyt gedwongen / 't soo genoemd Hoogh Gevoelen te moeten aenneemen / gelijck de Remonstranten door de Resolutie tot Vreede der Kercken haer hadden willen dwingen tot het Lage, om 't selve soo / en niet anders / te moeten prediken. Wie sou haer oock geweygerd hebben / haer by haer gevoelen te laten / haddense buyten de Gereformeerde Kerck een bysondere Secte willen werden / gelijckse in hare Remonstrantie genoeghsaem gedreygd hadden. Maer / gingen de Contra-Remonstranten voort / 't was onlijdlijck / dat de Remonstranten, een nieuwe Leere invoerende / d'oude Gereformeerde Leere grouwlijck lasterende / echter in de Gereformeerde Kerck wilden blijven als Leeraers / en d'andere uyt stooten waerse vermoghten.

en der Contra-Remonstranten

bericht en bedenckingh op deselve;

Daeghlijcks konden andere Dwaelgeesten / selfs de grootste Ketters / in deselve Kerck sigh voortdoen; en 't selve Reght willen genieten / 't welck de Remonstranten voorwenden. Hoe sou men 't deese meer dan haer konnen weygeren? Sagen nu de Remonstranten meer als d'eerste Reformateurs, en al de Gereformeerde Kercken; deese souden seggen / oock meer te sien als de Remonstranten tot noch toe hadden gesien: en de Remonstranten selfs konden daeglijcks noch meer te sien koomen alsse te vooren gesien hadden; gelijckse dan oock in den aenvangh sigh op verre na niet soo breed hadden uytgelaten / als wel daer na. Maer / seyden de Remonstranten, in de Resolutie der Staten van Holland tot Vreede der Kercken staet: „dat „alle Kerckendienaren d'uytleggingh van „alle andere stucken der Christlijcke Leere „sullen doen / volgende Gods Heylige „woord / en 't geene doorgaens by de Gereformeerde aengenoomen / ende dien conform in de Gereformeerde Kercken deeser „Landen geleerd is: ende voorts haer te reguleeren in Christlijke liefde / eenigheyd / „ende goede stightinge / na onse voorgaende resolutien, tot weeringe van verdere oneenigheden. Waer op de Contra-Remonstranten lieten hooren: 1. Dat dit alles op schroeven stond. 2. Dat'er niet weynige Remonstrantsche Predikanten waren / welcke alreeds buyten de vijf Artijkelen noch veel andere gevaerlijcker dreven; echter daer in gantsch niet verhinderd wierden. 3. Wou men andere / die al weer nieuwe Leeringen in de Gereformeerde Kerck souden willen indringen / weeren / soo soudense oock / gelijck nu de Remonstranten, van Meesterschap, van Conscientie-dwangh, van de noodwendigheyd der onderlinge verdraeghsaemheyd roepen: oock al seggen / datse volgens de H. Schrift leerden; oock al / datmen de vryheyd van Propheteeren in de Kerck wou verhinderen; oock al / dat geen menschlijke authoriteit hier moest gelden. 4. Kreegen dan deese d'Overigheyd oock op hare sijde / wat sou dit voor een Kerck werden / alsmen alleen noch niet verder gingh / als tot de Remonstrantsche duldingh.

met invoegingh van eenige andere bedencklijke dingen.

Oordeel der Steeden.

Dus wierd van deese aenneemingh der Waerdgelders seer verscheydentlijck geoordeeld; aen d'eene sijde deselve noodwendigh gemaeckt; aen d'andere gescholden / als onnoodigh / gevaerlijck; streckende tot krenckingh van 's Lands middelen / in een tijd dat de Treves met Spaenje sou ten eynde loopen; aengesien tot een verderflijck voorneemen tegens de Contra-remonstranten. Wy willen / wijl wy ons moeten beviijtigen nae vermoogen kort te sijn / van deese saeck afscheyden / met alleen noch voor te stellen de Redenen / met welcke de Steeden Dordrecht, Amsterdam, Enckhuysen, en andere / nevens Prins Mauritz, deese aenneemingh ter dier tijd weersprac ken: „Soldaten (seydense) werden aengenoomen / of om sigh „selven daer mee te beschermen; of om yemand daer mee te beleedigen. Soo wel 't „een als 't ander wierd gedaen / of tegens vyanden die buyten / of tegens sulcke die binnen sijn. Dat d'aenneemingh der Waerdgelders niet was tegens buyten-vyanden / „wees sigh selven / wijlmen in Wapen-

Dordrecht, Amsterdam, Enckhuysen, en andere,

„schorſ-

NEDERLANDEN

,, schorssingh met Spaenje stond. Selfs in 't ,, heetste des Oorloghs hadmen niet noo- ,, digh geaght / Soldaten te houden tot ,, bysondere verseeckerdheyd der Magistra- ,, ten. Soo moest het dan geschieden tegens ,, vyanden binnen de Provintien. D'Inge- ,, seetene der Steeden / in welcke Waerdgel- ,, ders wierden aengenoomen / waren of Re- ,, monstranten, of Contra-remonstranten, of ,, Papisten, Lutheranen, Mennoniten. Te- ,, gens de Remonstranten geschiedde 't gewis- ,, lijck niet. Tegens Papisten, Lutheranen, ,, Mennoniten konmen geen grooter nood ,, voorwenden / als voor deesen. 't Was dan ,, ontwijffelbaer tegens de Contra-remon- ,, stranten, d'oude/ware Gereformeerde. Hier ,, toe moest oorsaeck sijn gegeven / of door ,, haere voorige / of door hare tegenwoordi- ,, ge ongehoorsaemheyd. Maer geen van ,, beyde / die geweld van Wapenen vereysch- ,, te / kon blijcken. Oock was'er geen waer- ,, schijnlijckheyd van een toekomende. Wee- sen voorts aen de gevaerlijckheyd deeses wercks voor onsen Staet: d'onnoodigheyd: en dat dit alleenlijck geschiedde / om de Contra-remonstranten te verdrucken / &c.

over d'aenneemingh der Waerdgelders

in de *Remonstrantsche* Steeden.

'T Groot gevaer / 't welck hier in lag voor den Staet des Lands / wierd van andere dus voorgesteld: Hadden die van Amsterdam, Dordrecht, Enckhuysen, en andere Contra-remonstrantsche Hollandsche Steeden oock Soldaten aengenomen (gewisselijck in staet sijnde / om een grooter getal te konnen onderhouden als de Remonstranten); souden hier door 's Lands inkoomsten niet geweldig verswackt sijn geworden / juyst tegens de tijd dat d'Oorlogh met Spaenje weer sou aengaen. Sou niet een bloedbad te verwaghten sijn geweest / wanneer de Remonstranten de Contra-remonstranten met haere Waerdgelders hadden willen dempen? d'andere de verdruckte hadden willen te hulp koomen. Souden al de Provintien hier over malkander niet in 't hayr hebben konnen vallen / wanneer Zeeland en Friesland, &c., daer geen Remonstrantsche swarigheden waeren / de Contra-remonstrantsche Steeden in Holland; maer Utrecht en andere / de Remonstrantsche hadden bygesprongen? Waer 't in sulk een geval niet genoegsaem met 't Land gedaen geweest. Meer andere redenen gaen wy voorby.

Groote gevaerlijckheyd in dit werck,

't welck had konnen uytbarsten tot een gantsch verderf des Lands.

Tsederd eenige jaren hadden de Contra-remonstranten een Nationael Synodus versoght / op dat in 't selve de Kercklijcke Swarigheden Kercklijck moghten werden afgedaen. De Remonstranten hadden'er noyt aen gewild / als onder sulcke voorwaerden / welckese wel wisten / dat de Contra-remonstranten niet konden of souden aenneemen. En sulck een Synodus als deese sogten / oordeelden de Remonstranten voor haer niet geraedsaem. Doe nu ontrent 't jaer 1618. de Contra-Remonstranten wat ruymer lught bequamen / en de saecken sigh begonden te schicken tot de vergunningh van 't soo dickmael versoghte Synodus, hebben de Remonstranten door Barneveld en die 't onder de Regenten met haer hielden / al haere kraghten ingespannen / om dien slagh t'ontgaen; wijlse genoegsaem voorsaegen / dat dit werk niet t'haren voordeel sou uytvallen. De reedenen der Contra-remonstranten voor; die van de Remonstranten tegens dit Synodus; hier ter neer te willen stellen / sou ons te wijd uytlopen. Na veelerley haspelingen is eyndlijck op den 15. Julius Anno 1618. by de Staten Generael met meerderheyd van stemmen besflooten / 't gedaghte Synodus uyt te schrijven / om gehouden te werden binnen Dordrecht den eersten der aenstaende Maend November. Doch Holland ten meerendeel / Utrecht en Over-Yssel wilden'er niet toe verstaen. Echter heeft de laetstgenoemde Provintie eyndlijck noch toegestemd.

Synodus Nationael, laugh te vergeefs van de *Contra-remonstranten* versoght, van de *Remonstranten* verhinderd, eyndlijck van de *Staten Generael* uytgeschreven; doch van *Holland* ten deelen, van *Utrecht* geheel tegen gestaen. 1618.

NEDERLANDEN

Op den 24. Julius des selven jaers begaf Prins Mauritz met sijn Gevolgh sigh nae Utrecht; onder schijn / als of hy wou na Arnhem trecken / en hier sijne Naghtrust neemen. 't Meeste deel der Magistraet soght hem / schoon haeren Stadhouder / buyten te houden; onder voorwendingh / dat sijn persoon veelligt hier niet verseeckerd sou sijn / wegens d'ontstelde Gemoederen des volcks. En waerlijck / hy waeghde sigh in geen kleyn gevaer. Den 26. 's voormiddaghs verscheen hy / met de Gecommitteerde van de Generaliteit, in de Vergaderingh der Utrechtsche Staten; onder eenige andere dingen oock voorstellende d'afdanckingh der Waerdgelders / en de bewilligingh in 't houden des Nationalen Synodi, tot weghneeming der Kercklijcke swarigheden. Doch sy begeerden geenssins hier nae te luysteren; maer ontbooden daer tegens Joncker Harteveld, Colonel der Waerdgelders: vermaenden hem sijns Eeds; en seyden / dat hy met sijne Soldaten sou moeten getrouwheyd toonen aen sijne Meesters / welcke hem hadden aengenoomen. Hy gaf tot antwoord: Indien'er oproer, of onordentlijckheyd voorviel, soo sou hy sigh quyten nae behoren, in 't doen blijcken van trouw en moed: doch wist niet, dat hy was aengenoomen, om tegens sijn' Excellentie Prins Mauritz en de Gecommitteerde der Generaliteit te moeten veghten. Hier op had hy geenen Eed gedaen; en derhalven moestmen hem hier in voor verontschuldighd houden.

Prins *Mauritz* begeeft sigh na *Utrecht*.

Sijnen voordragh aen de *Staten* deeser *Provintie*, aengaende de *Waerdgelders* en 't *Synodus*.

Die daer tegens de Waerdgelders,

Eenige uyt de gedaghte Staten der Provintie en Magistraet der Stad deeden oock den Gouverneur John Ogle vraegen / of hy wou beloven, met sijne Soldaten, hier in Guarnisoen leggende, haer en hare Waerdgelders te sullen byspringen? Die haer hier op liet hooren: Dat hy, behoudens Eer en Eed, sigh niet kon opposeeren tegens de Heeren Staten Generael, noch tegens sijnen Veldheer Prins Mauritz. In tegendeel deselve moest gehoorsamen in 't geense hem souden beveelen. Stelde oock den Secretarius der Heeren Staten, Ægidius van Leedenbergh, die sigh insonderheyd seer hoogh hier in bemoeyde / en d'andere Heeren / welcke hem tot dit stuck versoghten / voor oogen 't gevaer / 't welck haer / hardneckigh blijvende / hier uyt sou konnen ontstaen; doch sy bleven by haer vooorneemen;

en selfs 't *Guarnisoen* tegens hem soghten te werck te stellen;

NEDER-LANDEN

men; gestijfd door eenige Gecommitteerde uyt de Remonstrantsche Hollandsche Staten, ten dien eynde t'Utrecht gekomen.

gestijft door de *Gedeputeerde* van *Holland.*

De seer hevige Remonstrantsche Schrijver van de Christalijne Spiegel, uytgekomen Anno 1619., spreekt hier van aldus: „Daer „nae is de Prince voornoemd op 't lest van „Julius 1618. gereysd nae Utrecht, geassi„steert met eenige Gedeputeerde der Hee„ren Staten Generael, ten eynde om de „Waerdgelders aldaer gecasseert te krijgen; „die nochtans tot dien tijd toe hadden ge„weest sonder eenige disordre of confusie met „het andere Krijghsvolck, dat aldaer mee„de in de Stad lagh. De Ridderschap ende „verre 't meerdere deel der Steeden van de „Provintie van Holland hier op lettende, „merckten dat sulcks was streckende tot „vernietinge van haere Resolutie den 4. Au„gusti 1617. genomen, ende dien volgende „tot verminderinge van de verseeckertheyd „van de Magistraet der voorn. Steeden: Des „hebbense geresolveert door haere Gedepu„teerde den Heeren Staten van Utrecht een „hert onder den riem te steecken, om niet „te verstaen tot het afdancken van haere „Waerdgelders; ende den voorsz. Prince „insgelijcks te bidden, daer toe niet dade„lijcks te willen attenteeren, &c. Onder dese Hollandsche Gedeputeerde waeren Rombout Hogerbeets, Pensionaris van Leyden, en Hugo de Groot, Pensionaris van Rotterdam.

Wat de hevige *Remonstrantsche Autheur* des *Christalijnen Spiegels* hier van seght

Als nu de Heeren Staten deeser Provintie, t'samen met de Magistraet, d'afdancking der Waerdgelders plat uyt hadden afgeslagen, en door geene dringhredenen daer toe konden gebraght werden, stond Prins Mauritz tusschen den 27. en 28. der gedaghte Maend N. S. 's naghts ten twee uyren op. Liet 't oude Guarnisoen in alle stilheyd, sonder Trommelslag, trecken na de groote Plaets, genoemd de Neude, om al de daer op uytkomende Straten te besetten. Ten half vier quam hy in eygener persoon met sijn' Gevolgh hier, daer een Compagnie Waerdgelders in 't Waghthuys de Waght hield; en wou den Capitain spreecken. Doe hy sigh vertoonde, vraeghde sijn' Excell. hem: Benje vriend of vyand? en voorts: Of hy yets tegens hem wou onderneemen? De Hoofdman antwoorde: Hy was sijnen vriend, gereed om

Kort beright op een hoedanigh een wijs.

Prins *Mauritz* hier de Waerdgelders afdanckte; niet sonder sijn gevaer.

goed en bloed voor hem te wagen. Wel dan, hernam de Prins, soo legh gesamentlijck uwe Wapenen neer, en schey u van malkander. 't Wierd terstond gedaen. Even dus gingh 't met d'overige vijf Compagnien.

Andere verhalen 't deeser wijs: Als Prins Mauritz de Lieutenant (want de Capitain was doemaels niet tegenwoordigh) beval de Wapenen neer te leggen; seyde hy, van sijne Meesters geen last hier toe te hebben. Waer op sijn' Excellentie seyde: Indien hy met de sijne 't Geweer niet neer leydde, soo sou hy voor sijne Meesters tegens hem moeten veghten. Als de Lieutenant dit hoorde, en de Straten, op de Neude uytkomende, soo wel beset sag, daght hem geraedsaem, te gehoorsaemen.

Van sommige een weynigh anders verhaeld.

De Gecommitteerde der Remonstrantsche Staten van Holland siende, buyten haere verwaghtingh, dat alles seer stil was toegegaen, keerden gantsch verbaesd weer nae huys: deeden 's anderen daeghs hier van beright in de Vergaderingh der Hollandsche Staten; en noemden de Waerdgelders een deel Rabauwen, op welckemen sigh niet had te verlaten. De gedaghte Staten, en de Heer van Oldenbarneveld, waren over dit werck ten hooghsten ontroerd.

De *Hollandsche Gedeputeerde* noemden de Waerdgelders een deel Rabauwen.

Ten tijde deeser Cassatie bestond de Magistraet in de volgende persoonen: BURGERMEESTEREN: Jonckheer Henrick van Baxen,

Namen der persoonen, makende

NEDERLANDEN

de Vroedschap der Stad Utrecht, doe de Cassatie der Waerdgelders geschiedde. 1618.

Baxen, Heer tot Koninghsvry. Cornelis van de Pol. SCHEEPENEN: Willem van Drillenburgh. Joncker Lauwrens van Nyhof. Joncker Adam van Lockhorst. Cornelis van Deuverden. Joncker Pieter van Hardenbroeck. D. Christiaen Bor. Mr. Cornelis Splinter. Mr. Johan van Pallaes. Willem van Nyenroode. Mr. Johan van Muyden. Aert van Eck. Roetert van Millingen. CAMERAERS: Henrik van Dompselaer. Gerard vander Hoolk. (Deese wierden naderhand gecontinueert). RADEN: Dirck de Goyer. Jan Gerritsz. vander Lith. Cornelis Rijckoutsz. Willem van der Heyde. Jacob van Schendel. Jacob Boon. Dirck van Leeuwen. Roeland Gerobulus. Dominicus Bogaerd. Cornelis van Beeck. Gerrit Croesen. Johan vande Pol. Lauwrens van Battum. Henrick van Helsdingen. Willem van Ryneveld. Thomas Heurnius. Jan Roeloffz. van Cuylenburgh. Evert van Schooneveld. Pieter Ploos. Cornelis vander Hagen. Jan van Doorn. Mr. Gerard van Wassenaer. Adriaen van Pufleet. Floris uyt den Engh.

Namen der persoonen, by de veranderingh der Magistraet, gesteld tot een nieuwe Vroedschap door Prins Mauritz.

Weynige dagen na de Cassatie der Waerdgelders veranderde oock Prins Mauritz de Regeeringh; verkiesende uyt de 80. persoonen / door de gedaghte Magistraet aen sijn Excell. gepresenteert, en de 20. van hem selfs daer by gevoeghd / t'samen honderd / deese volgende Veertigh: BURGERMEESTEREN: Cornelis van de Pol. Nicolaus van Berck. VROEDSCHAP: Cornelis van Deuverden. Mr. Cornelis Splinter. Arend van Eck. Willem van Drillenburgh. Jan Fransz. van Leeuwaerden. Jan Gerritsz. vander Lith. Roeland Gerobulus. Cornelis van Berck. Pieter Ploos. Jacob van Wijck. Mr. Johan van Werkhoven. Cornelis van Westreenen. Mr. Anselmus Salmius. Henrick Buth. Jacob Henricksz. van Bemmel. Pieter Cornelisz. vander Lingen. Daem Gillisz. van Cauwenhoven. Paulus Moreelsz. Elbert van Byler. Jan Antonisz. Uyt de Wael. Jacob Lubbertsz. van Cleef. D. Goossen van Nyendael. Jacob van Medenblick. Philips Ram. D. Willem van Nellensteyn. Mr. Willem Schade. Cornelis van Weede Bartholomeusz. Jacob Woutersz. Lieftinck. Cornelis Pietersz. van Swanenburgh. Cornelis Knyf. Bartholomæus Deckers. Everhard van Schooneveld. Dirck Jacobsz. van Veldhuysen. Jan Zegermans. Dirck Henricksz. van Ratingen. Jacob Jansz. van Bemmel. Dirck Jansz. a Mate. Jan van Steenbergen. Vermits Mr. Anselmus Salmius korts daer nae tot Pensionaris wierd aengesteld / soo quam in sijne plaets Johan de Rijck. Dit geschiedden den 24. van Julius O. S.

De Contra-remonstranten nu de Buerkerck ingeruymd.

Dus kreegen de Contra-remonstranten t'Utrecht ademtoght; en de Buerkerck wierd haer ingeruymd tot d'oeffeningh haers Godsdiensts. D. Rudolphus Petri, Predikant t'Amsterdam, deed op den 28. Julius O. S. d'eerste Predicatie in deselve. Hier op nu heeft deese Provintie (oock eenige veranderingh onder de Staten geschied sijnde) bewilligd in 't houden van 't Synodus Nationael. Korts daer nae volghde 't Placcaet der Staten Generael, dat de Waerdgelders in alle Steeden binnen vier-en-twintigh uyren de Wapenen souden neerleggen.

Magistraet-veranderingh in andere Steeden.

Een diergelijcke veranderingh in de Regeeringh / gelijck t'Utrecht, geschiedde oock door Prins Mauritz te Schoonhoven, Hoorn, Medenblick, Alckmaer, Leyden, Harderwijck, Rotterdam, Gouda, &c. Over deese affettingh en vernieuwingh der Magistraten waren de Remonstranten niet weynig verontrust. Gaven oock meenighten van Boeckjens uyt; daer in voorstellende / dat dit gantsch onwetlijck was gehandeld. Dat sijn' Excell. hier door had verbroocken de Hoogheyd en Privilegien des Lands: sig onderstaen 't geen noyt Graef of Prins had derven ter hand vatten. Men moet bekennen / dat dit een teedere / en extraordinaire saeck was: dat de Remonstranten dit met groote glimp (maer te gelijck met een ontijdige hevigheyd) voortbraghten; doch de Contraremonstranten voerden haer hier op te gemoed: Barneveld had wel wat anders gedaen / 't geen noyt Souverain van Holland sigh had derven onderwinden. In de Kerck had willen invoeren een opperhoofdige Maght der Politique (van de Remonstrantsche Autheur der Christallijne Spiegel pag. 15. genoemd der Heeren Staten Souveraine authoriteit in Kerklijcke saecken): de Predikanten voorschrijven / watse in de Religie souden moeten leeren / en niet mogen leeren: met bedreygingh / datse anders souden gestraft werden als Rebellen tegens de Hooge Overheyd: gelijck dan oock eenige / om datse dit Bevel der Staten niet konden gehoorsamen / van haeren dienst sijn gedeporteert; 't welck oock de stracks gedaghte Autheur selfs bekend: onder schijn van Gewissens-vryheyd voor de Remonstranten, gebruyckte Gewissens-dwangh tegens de Contra-Remonstranten: d'eenmael aengenoomene Religie soecken te dempen: de Hoven der Justitie de handen geslooten / op dat de Contra-Remonstranten geen Reght sou mogen weervaren over de geweldenaryen der Remonstranten; nevens veel meer andere dingen op de reeckeningh van Oldenbarneveld, en sijn' Aenhangers / welke wy voorby gaen.

De Remonstranten beschuldigen Prins Mauritz van geweld, van verbreekingh der Hoogheyd en Gereghtigheden des Lands, gepleegd in de veranderingh der Magistraten.

Wat de Contra-Remonstranten haer hier op te gemoet voerden;

't Geen Prins Mauritz had gedaen (voegdens'er by) was wel buyten-gewoon / en sou in andere gelegenheden niet konnen gebillijckt werden: maer tot extraordinaire Sieckten moestmen extraordinaire Hulpmiddelen gebruycken. Daer-en-boven / de Remonstranten souden eens insien d'Instructie, hem gegeven van de Hollandsche Staten (welcker veele nu dus geweldigh riepen / daer 't doch haer minst paste) / doe hy van haer ten Stadhouder wierd aengenomen; waer van 't eerste Artijkel luyd: „In den eersten sal de voorsz. Gouverneur en Capitain-Generael gehouden sijn voor te staen / „te voorderen / en te bewaren d'Over-geregtigheyd / Gereghtigheden / Privilegien, en 't welvaren van de voorsz. Landen / Leeden / Steeden / en d'Ingeseetene van dien: mitsgaders 't gebruyck van de „ware Christlijke Religie; en deselve te con„ser-

NEDERLANDEN

nevens verontschuldigingh deeses wercks op de nood;

„ ferveeren en beschermen tegens alle overlast, „ disordre, oneenigheyd, afbreuck en schade. Hy was dan / seydense verbonden soo wel tot 't een als 't ander. En 't laetste kon op geen andere wijs / als door dit middel geschieden; wijl alle andere te vergeefs waren aengewend. Daer was (gingense voort) van de Barneveldsche een Liga gemaeckt / in weerwil van andere Provintien, selfs van eenige der voornaemste Steeden in Holland, om de ware Christlijcke Gereformeerde Religie te verdrucken / ja te verdelgen. Deselve leed nu geweld; en noch arger stond te verwaghten. Wat daer tegens gedaen wierd mogt niet helpen. Een van beyden dan / of de Prins moest dit voorname deel sijner Instructie der Staten van Holland selfs / en sijnen daer op gedanen Eed / in de wind slaen; of deese Verbindnis tegens de Religie te niet doen; al moestmen oock / om dit te behouden / 't andere voor eenmael wat verkorten.

en oock eenighsins wettiging op des Princen *Instructie*, hem van de *Hollandsche Staten* selfs gegeven.

Hy had dit oock niet begonnen op sijn eygene hand / maer op nieuws daer toe gemaghtighd door de Generale Staten, en de gedaghte voorname Steeden van Holland, welcke haer hadden gehouden buyten de Liga van Barneveld. Noch onlanghs geleeden hadden oock deese Verbondene in Holland wel konnen aensien / dat Prins Mauritz, op even sulck een ordre van de Generale Staten, door sijnen Broeder Frederick-Henrick Utrecht, Hoofd-stad eener vrye / soo souveraine Provintie als Holland, belegerde / om te dempen eenige daer binnen ontstane beroerte.

Andere inbrengingh ontrent 't voorbeeld van *Utrecht Anno* 1610.

Immers (vervolghdense noch al) 't past de Remonstranten niet / over deese veranderingh door de Prins / op ordre der Generaliteit, soo luyde te roepen van geweld en verbreeckingh der Privilegien, wijlse selfs / of haren Barneveld door eenige sijner Gemaghtighde (als sijnen Schoonsoon de Heer van Veenhuysen, Leonhard Vooghd, en Rombout Hogerbeets, d'eene Præsident, d'andere Raedsheeren in den Hoogen Raed) de Magistraet t'Alckmaer, na gedane wetlijcke Nominatie deeser Stad van sijn Excell. verkooren Anno 1610., hebben af / en Remonstranten (indien niet arger) in der selver plaets gesteld. Gevende tot reden hier van in hare Acte, geteeckend den 23. Februarius: „ Sy hadden wel veel liever gesien / „ dat de Swarigheden waren wegh genoo„men geweest met goede gevoeghlijcke mid„delen; die daer toe / soo by haer Eed. Mog. / „ als oock by de voornoemde hare Com„missarissen, waren voorgewend / doch niet „ generalijck aengenoomen; sijnde midlertijd „ deselve beroerten soo seer gewassen, dat daer „ uyt meerder disordren stonden te verwagh„ten. Dat daerom de H. H. Staten, om al „ 't selve te voorkomen / en de Schuttery der „ Steede wederom in stilheyd te brengen / uyt „ haer' opperste magt en authoriteit geresol„veert, en voor den dienst en welstand der sel„ver Steede nodigh gevonden hadden / de te„genwoordige Magistraet en Regeeringh van „ haren dienst en Eed te doen ontslaen, &c. Waer op dan Remonstranten in der selver plaets wierden geset; en sulcke / die terstond na haer' instellingh den schendigh-befaemden / en in de Leere onsuyveren Adolph Venator (onder Censure des Classis staende) regtschapen beschermden; den vroomen Contra-Remonstrantschen Predikant Cornelius Hillenius ter Stad uytjoegen; d'oude Gereformeerde hevigh vervolghden.

Met byvoegingh, dat het immers de *Remonstranten* niet paste hier over soo luyde te roepen, wijl aen de *Barneveldsche* sijde

wel yet diergelijcks, en noch meer was gedaen, tegens de *Privilegien*,

Meenden (seydense) de Barneveldsche, op den naem der Staten van Holland, hier mee reden genoegh gegeven te hebben / tot sulck een gantsch onordentlijck bedrijf / tegens de Privilegien der Stad / en 't Voorreght des Stadhouders / soo haddense nu oock tegens Prins Mauritz niets te seggen; die gewightiger redenen / en dan noch Commissie van de Generaliteit had; behalven de vorengedaghte Instructie der Staten van Holland selfs. Had oock wel geerne een gevoeghlijker middel gesien; maer alle voorslagen had men verworpen.

buyten nood, en alleen

Ondertusschen waren de beroerten niet alleen seer aengewassen / maer op 't hooghst gekoomen. D'Oorlogh met Spaenje stond voor de deur. Door de Barneveldsche drijvingh was Provintie tegens Provintie, Stad tegens Stad / Burger tegens Burger gekant. Men nam nieuwe Soldaten tegens d'oude aen. Men wou d'oude door Eeden verplighten tot gehoorsaemheyd aen de bevelen der Remonstrantsche Overheden / en ontreckingh van den Eed / aen haren Capitain-Generael gedaen. Men dwongh de Burgers tot nieuwe Eeden / door welckese verstrickt wierden / om tegens haer eygene Religions-verwanten te moeten vegten; die 't weygerden / wierden ontschutterd.

om de *Contra-Remonstranten* te plagen.

Waer wou dit heenen geloopen hebben / anders / als om ons van onse wreedste vyanden de Spaenjaerden te doen opslocken? Wat kon de Generaliteit, om 't geheele Land voor een gewissen ondergangh te bevrijden / hier anders doen / als sijn' Excell. op nieuws maghtigen tot de verrigtingh van 't geen hy had gedaen.

Ondertusschen was 't een teedere saeck.

Dus wierd deese Magistracts-veranderingh en Cassatie der Waerdgelders (waerlijck een bedencklijcke en seer teedere saeck voor sigh selven) van de Remonstranten niet sonder redenen euvel opgenoomen / van de Contra-Remonstranten niet sulcke als wy nu gehoord hebben / en noch meer andere / verontschuldighd. De voorwendingh van nood / die al dickmael in 't politicq geen wet heeft / moest hier 't beste doen.

Aenmerckingh, op 't geen gevonden werd by *Emanuel van Meteren*,

Eer wy voortgaen / moeten wy hier invoegen 't geen de Remonstranten dickmael / aengaende d'Alckmaersche onrusten / voortbrengen uyt Emanuel van Meteren. Hy segt / dat in de genoemde Stad met'er tijd in de Regeeringh waren gekoomen eenige uyt d'omgelegene Dorpen en andere plaetsen gebooren / welcke groote partyschap onder de Vroedschap maeckten; alleen haers gelijke en toegedane tot d'Officien soghten te promoveeren; d'oude Burgers daer uyt te weeren; dragende haer voorts seer hard en ongevoeghlijck; oock met kleynaghtingh van der H. Staten authoriteit, &c.: die dan daer

op

NEDERLANDEN

op door hare Commissarissen de Vroedschap veranderden. Doch hier op mercken de Contra-Remonstranten aen / dat deese vermaerde Schrijver dit en meer andere dingen / d'onrusten in deese Landen raeckende / heeft geschreven op 't eynd sijns levens / als gestorven in April Anno 1612.; derhalven van veele saecken geen naerder bericht heeft konnen bekoomen; vermits hy in Engelland woonde / en daer oock overleed. Hy vertrouwde sig op den Heer van Oldenbarneveld en andere voorname Lieden van desselven aenhangh; welcke hem overschreven 't geense goed vonden dat hy sijne Historien sou inlijven; en van hare daden soodanige oorsaecken gaven / als t'haren voordeel diende / om deselve te beglimpen.

aengaende de voorgedaghte Beroerte t'Alckmaer.

Ondertusschen waren / op last der Staten Generael, binnen 's Gravenhaegh in Heghtenis genoomen Johan van Oldenbarneveld, Advocaet 's Lands van Holland: Rombout Hogerbeets, Pensionaris van Leyden, en Hugo de Groot, Pensionaris van Rotterdam. Dit geschiedde den 29. (by andere / doch qualijck / den 28.) Augustus Anno 1618.; sijnde by de Roomschgesinde den Feestdagh van S. Jans Onthoofdingh: waer op de Remonstranten aen d'eene / sommige der Contra-Remonstranten aen d'andere sijde wonderlijcke Toepassingen hebben gemaeckt. Te gelijck wierd gevancklijck derwaerts gebraght Ægidius van Ledenbergh, Secretarius der Heeren Staten van Utrecht; die altijd seer met Barneveld aengespannen / en de Remonstrantsche saeck ten hooghsten beyverd had. In de naght van de volgende 28. September heeft hy sigh selven in de Kamer sijner Gevanckenis (sijnen Soon by hem hebbende) met een Broodmes eenige doodlijke wonden gegeven; en voorts de strot afgesneden; na dat hy eerst tot den gedaghten sijnen Soon / volgens desselven getuygenis / had geseght: Indien hy dien naght yets hoorde, dat hy daerom niet sou opstaen; vermits hy mogelijck ter Stoel sou moeten gaen. Gaf hem oock een open Briefje / in 't Fransch geschreven / welcke Tael de Soon niet verstond / met bevel van 't selve wel te bewaren. Dit Briefje luydde in onse Tael / gelijck 't sijnen grooten Gunstelingh de Heer J. Uyttenbogaerd voorsteld in sijne Kercklijke Historie fol. 1006. des eersten druks: „Ick „weet / dat de meeningh is / 't Exempel te „statueeren in mijn persoon; my te confronteeren met mijne beste Vrienden; my te pijnigen; daer na my t'overtuygen van contrarieteyten en valschheden / soomen seyd / „ende daer na op pointjens en poinctilles fondeeren een schandlijcke Sententie: want „soo moetmen doen / om te Justificeeren het „aengrijpen ende vangen. Om dit alles te „ontgaen / ga ick tot God door een korter „wegh. Tegen eenen dooden en valt geen „confiscatie van Goederen. Actum den 27. „Sept. 1618. Oude Styl. 't Doode lighaem wierd in een Kist aen de Galgh gehangen. Doch stracks daer na by naght weer afgenoomen / wegh gevoerd / en in de Capel te Zuylen buyten Utrecht begraven. 't Breeder bericht kannen vinden by Uyttenbogaerd, Trigland, Baudartius, &c.

J. v. Oldenbarneveld, R. Hogerbeets, , H. de Groot, en Æ. van Ledenberg gevangen genomen.

De laetstgenoemde brenghd sigh selven om 't leven.

Briefje, van hem geschreven, voor deese onderneemingh.

Maer hoor hier wat nieuws. Onaengesien 't bericht van Ledenberghs by hem geweest sijnde Soon; onaengesien 't getuygenis van Ledenberghs eygene hand; onaengesien de toestemmingh aller Remonstranten, soo heeft echter d'Antwerpsche Schrijver Adriaen van Meerbeeck in sijne Groote Kronijck van de geheele Weereld deese woorden wilden stellen fol. 1260.: „Ledenbergh gedreyght sijnde met het pijnen / heeft sy selven met een Mes in de Gevanckenisse vermoord; hoewel andere seggen / dat de Staten hem hebben doen vermoorden / om het „vermoeden ende den roep dies te meerder „te maecken. De Jesuit P. Cornelius Hazart volghd in 't voorstellen deeser saeck gantschlijck Uyttenbogaerd, in sijne Kercklijcke Historie van Nederland fol. 238., sonder van deese laster-leugen / van Meerbeeck verdight / yets te reppen.

Laster-leugen van d' Antwerpsche Kronijck-schrijver A. v. Meerbeeck hier ontrent.

Op den 13. van November Anno 1618. begon 't Nationale Synodus te Dordrecht, en op dien selven dagh wierd voor de gestelde Reghters d'eerstemael verhoord de gevangene Heer Johan van Oldenbarneveld, Ridder / Heer tot Berckel, Rodenrijs, &c., Advocaet des Lands; bewaerder van 't Groote Zeegel / en de Chartres van Holland en West-Friesland.

't Synodus Nationael vergaderd te Dordrecht.

De Heeren politique Gecommitteerde van wegen de Staten Generael, tot dit Nationale Synodus te Dordrecht waren deese: Uyt GELDERLAND: De Heer Martinus Gregorii, der beyder Reghten Doctor, en eerste Raed in 't Hof van Gelderland. De Heer Henrick van Essen, Raed in 't selve Hof. Uyt HOLLAND en WEST-FRIESLAND: Heer Walraven van Breederode, Baron van Vyanen, &c. De Heer Hugo Muys van Holy, Ridder / Schout van Dordrecht, &c. De Heer Jacob Boelens, Burgermeester van Amsterdam. De Heer Gerard van der Nieuwburgh, Burgermeester t'Alckmaer. De Heer D. Rochus van den Honaert, eerste Raed in den Hoogen Raed van Holland, Zeeland, en West-Friesland. De Heer D. Nicolaus Cromhout, eerste Raed in den Provincialen Raed van Holland, Zeeland en West-Friesland. Uyt ZEELAND: D. Simon Schotte, Secretarius van Middelburgh; en D. Jacobus Campe, Raed der Staten van Zeeland. Uyt 't Stight UTRECHT: Jonckheer Frederiek van Zuylen van Nievelt, Heer van Aertsbergen, Berckewoude en vanden Enge; en Willem Harteveld, Burgermeester t'Amersfort. Uyt FRIESLAND: Ernestus van Aylua, Gedeputeerde Staet van Friesland; Grietman in Oost-Dongeradeel; en Ernestus ab Harinxma, eerste Raed in den Hoogen Raed van Friesland. Uyt OVER-YSSEL: Jonckheer Henrick Hagen, Riddermatigh Edelman tot Vollenhoven; en Johan van Hemerden, Burgermeester tot Deventer, Gecommitteerde ter Vergaderingh der Heeren Staten Generael. Uyt GROE-

Politique Commissarissen der Staten Generael tot dit Synodus.

Uyt Gelderland.

Uyt Holland en West-Friesland.

Uyt Zeeland:

Utrecht:

Friesland:

Over-Yssel:

NEDERLANDEN

Groeningen en Ommelanden. GROENINGEN en OMMELANDEN: D. Hieronymus Isbrands, der beyder Reghten Doctor, Raed in de Reeckenkamer Generael; en Joncker Edzard Jacob Clant, Heer in Eslingen en Sandweer.

Uytheemsche Theologanten tot dit Synodus. De Gedeputeerde Theologanten der Uytheemsche Gereformeerde Kercken tot dit Nationael Synodus, en te Dordrecht verscheenen / sijn geweest: Uyt GROOT-BRITANNIEN: Georgius Carleton, S. S. Theol. D., en Bisschop van Landaf: Josephus Hal, S. S. Theol. D., Decanus tot Wigorn: Johannes Davenantius, S. S. Theol. D., en Professor in d'Academie van Cambridge; Præsident van 't Collegie der Koningin: Samuel Wardus, S. S. Theol. D., en Regent des Collegii van Sidney in d'Academie te Cambridge: Gualtherus Bancalquallus, Presb. en S. S. Theol. Bacc. Vermits D. Josephus Hallius gedurende 't Synodus sieck wierd / en sigh weer na sijn Vaderland begaf / soo quam in desselven plaets Thomas Goadus, S. S. Theol. D. *(Uyt Groot-Britannien; of Engelland en Schotland.)*

Uyt Franckrijck geene gekomen, door bestel van Barneveld aen 't Fransche Hof. Uyt Franckrijck sijn geene Gedeputeerde van de Fransche Gereformeerde Kercken tot dit Synodus gekoomen; wijl Johan van Oldenbarneveld by Koningh Louis de XIII. en 't Fransche Hof door Brieven en anders had weeten te weegh te brengen (waer toe oock aldaer de Roomsch-Geestlijcke waren opgehitst) dat sijne Majesteyt de Gereformeerde Predikanten in Franckrijck op Lijf-straf had verbooden / na Holland te gaen. Echter hebben de Fransche Gereformeerde Kercken Anno 1620. in haer Nationael Synodus t'Alez al de Dordrechtse Canones ten vollen geapprobeert, aengenoomen / en onderteeckend.

Uyt den Keur-vorstlijken Paltz. Uyt den Keurvorstlijcken PALTZ: Abrahamus Scultetus, S. S. Theol. D. & Profess. in d'Academie van Heydelbergh: Paulus Tossanus, S. S. Theol. D. en Raed in den Paltzischen hooghsten Kerckenraed: Henricus Altingius, S. S. Theol. D. en Prof. in d'Academie van Heydelbergh; Regent van 't Collegie der Wijsheyd. Uyt HESSEN: Georgius Crucigerus, S. S. Theol. D. en Rector der Academie te Marpurgh: Paulus Steinius, S. S. Theol. D., Prof., en Hof-Prediker te Cassel: Daniel Angelocrator, Superintendent der Kercken in Over-Hessen: Rudolphus Goclenius d'Oude / Opperste Professor der Philosophie te Marpurgh. *(Uyt Hessen.)* Uyt SWITSERLAND: Johannes Jacobus Breitingerus, Predikant te Zurich. Marcus Rutimeyerus, S. S. Theol. D., Predikant te Bern. D. Sebastianus Beckius, Prof. Theol. te Basel, Decanus der Theologische Faculteit: Wolfgangus Meyerus, S. S. Theol. D. en Predikant van S. Alban te Basel. Johannes Conradus Kochius, Predikant te Schafhuysen. *(Uyt Switserland.)*

Van de Wetterauwsche Correspondentie. Van de WETTERAUWSCHE Correspontie: D. Johannes Henricus Alstedius, Prof. te Herborn: D. Johannes Bisterfeldius (overleeden onder 't Synodus in Januarius Anno 1619.; en in sijne plaets gekoomen D. Georgius Fabricius, Predikant in 't Graeffschap Hanauw). *(Uyt Geneve.)* Uyt GENEVE: Johannes Deoditus, Prof. Theol. en Predikant te Geneve: Theodorus Thronchinus, oock Prof. Theol. en Predikant aldaer. Uyt de Stad BREEMEN: Matthias Martinius, Prof. Theol. en Rector der School: Henricus Isselburgius, Theol. D., Prof. van 't N. Test. en Predikant: Ludovicus Crocius, Theol. Doct., Prof. van 't O. Test.; der Philos. pract., en Predikant. *(Uyt Breemen.)* Uyt de Stad EMBDEN: Daniel Bernhardus Eilshemius, Predikant en Præsident der Gemeente aldaer: Ritzius Lucæ Grimersheimius, Predikant. *(Uyt Embden.)*

Inlandsche Theologanten. Professoren. Inlandsche Theologanten tot dit Nationael Synodus waren / voor eerst de Heeren Professoren, Johannes Polyander, te Leyden: Franciscus Gomarus te Groeningen: Sibrandus Lubberti te Franeker: Antonius Thysius te Harderwijk: Antonius Walæus te Middelburg.

Theologanten uyt Gelderland. Predikanten (d'Ouderlingen sullen wy voorby gaen / om de Lijst niet te langh te maecken) uyt 't Vorstendom GELDER en 't Graeffschap ZUTPHEN: Guillelmus Stephani, Theol. D. en Predikant t'Aernhem: Elhardus à Mehen, Predikant te Harderwijck: Sebastianus Damman, Predikant te Zutphen: Johannes Bouillottus, Predikant te Warnsfeld. *(Zuyd-Holland.)* Uyt ZUYD-HOLLAND: Balthasar Lydius, Predikant te Dordrecht: Henricus Arnoldi, Predikant te Delf: Festus Hommius, Predikant te Leyden: Gisbertus Voetius, Predikant te Heusden. Deese heeft van al de Vaderen des gantschen Synodi alderlanghst geleeft; geworden Professor t'Utrecht; overleeden Anno 1676., vermaerd in Geleerdheyd / en door sijne Schriften. *(Noord-Holland.)* Uyt NOORD-HOLLAND, Jacobus Rolandus, Predikant t'Amsterdam: Jacobus Triglandius, Predikant in deselve Stad: Abrahamus à Doreslaer, t'Enckhuysen: Samuel Bertholdus, te Monickendam. *(Zeeland.)* Uyt ZEELAND: Harmannus Faukelius, te Middelburgh: Gothofredus Udemans, te Zierickzee: Cornelius Regius, Ter Goes: Lambertus de Rijck, tot Bergen op den Zoom. *(Utrecht.)* Uyt 't Stight UTRECHT: Johannes Dibbezius, Predikant te Dordrecht, Gecommitteert van d'Orthoxe Utrechtsche Kerck: Andreas Oortkampius, t'Amersfort. Van weegen de Remonstranten alhier / Isaacus Frederici, t'Utrecht: Samuel Neranus, t'Amersfort. Deese sijn naderhand de geciteerde Remonstrantsche Leerraren toegevoeghd. *(Friesland.)* Uyt FRIESLAND; Johannes Bogermannus, Predikant te Leeuwaerden: Florentius Johannes, te Sneeck: Philippus Danielis Eilshemius, te Harlingen. *(Over-Yssel.)* Uyt OVER-YSSEL: Casparus Sibelius, te Deventer: Hieronymus Vogellius, te Hasselt (doch doe by Leeningh te Campen): Hermannus Wiferdingius, te Zwol: Johannes Langius, te Vollenhoven. *(Groeningen en Ommelanden.)* Uyt GROENINGEN en OMLANDEN: Cornelius Hillenius, te Groeningen: Georgius Placius, in Appingadam: Wolfgangus Agricola, te Bedum: Johannes Lolingius, te Noordbroeck; doch wijl hy door sieckte niet kon verschijnen / in sijne plaets Wigboldus Homerus, te Midwolden. *(Drenth.)* Uyt DRENTH: Themo van Asschenbergh, te Meppel: Patroclus Romelingius, te Rhunen.

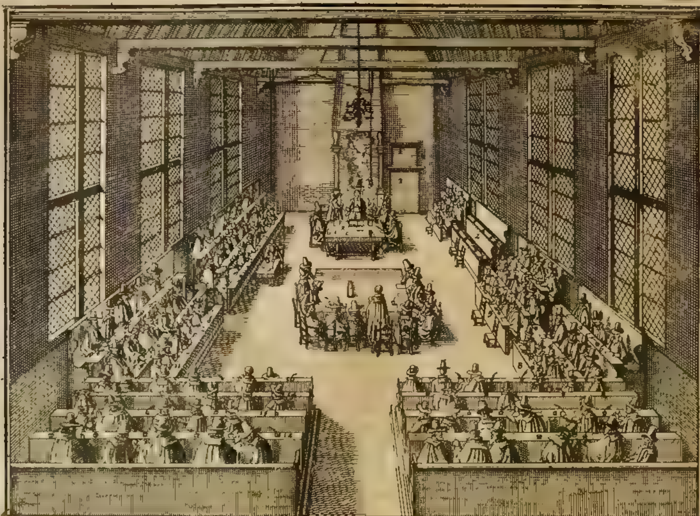
NEDERLANDEN

Uyt de Nederlandsche Fransche Kercken. Uyt de NEDERLANDSCHE FRANSCHE Kercken: Daniel Colonius, Predikant te Leyden: en Regent van 't Fransche Collegie aldaer: Johannes Crucius, Predikant te Haerlem: Johannes Doucher, te Flissingen: Jeremias du Pours, te Middelburgh; nevens twee Ouderlingen; Everhardus Becker te Middelburgh, en Pierre du Pont t'Amsterdam.

Præses, Assessoren, en Secretarissen deeses Synodi. Tot Præses deeses Synodi was verkooren Johannes Bogermannus, Predikant te Leeuwarden. Tot Assessoren waren gesteld: Jacobus Rolandus, Predikant t'Amsterdam, en Johannes Faukelius, te Middelburgh. Tot Secretarissen des Synodi, Sebastianus Dammannus, Predikant te Zutphen, en Festus Hommius te Leyden. Tot Secretarius der Heeren Gecommitteerde van de Staten Generael, Daniel Heynsius, Professor in de Historien te Leyden; Bibliothecarius, en Secretarius der Academie.

Verdaghvaerdde Remonstranten. Tot dit Synodus Nationael waren geciteert, of verdaghvaerd / de voornaemste uyt de Remonstrantsche Theologanten, om haer gevoelen voor te stellen / en sigh naerder te verklaren. Der selver Namen sullen stracks hier na werden aengeteeckend.

't Synodus geopend. 't Gedaghte Dordrechtsche Nationael Synodus heeft gehouden CLIV. Sessien, of Sittingen. Op 't ingedrongenste sullen wy den korten inhoud der selve voorstellen.

Afbeeldinghe des SYNODI NATIONAEL. Gehouden in Dordrecht inden Iare 1618 en 19.
1 Theologanten uyt Engelandt 2 Voor die uyt Vrancryck verwacht wierden 3 Voor die uyt de Paltz 4 Wt t Lande van Hessen 5 De vier Republyc van Switserl 6 Wt t Graefschap Nassou. 7 Wt de Stadt Geneve 8 Wt de Stadt van Bremen 9 de Professoren 10 Predic en Ouderl uyt Gelderl. 11 Wt Zuyd Hollandt. 12 Wt Noort Hollant 13 Wt Zeeland. 14 Wt het Sticht van Utrecht 15 Van wegen de Remonstranten 16 Wt Vrieslant A Professoor.

1. Sessie. In d'I. deed Balthasar Lydius, Predikant te Dordrecht, 't Gebed: de Heer Martinus Gregorii (der beyder Reghten Doctor, en eerste Raed des Hofs van Gelderland), in den naem van de Gecommitteerde der Heeren Staten Generael, een Oratie, tot opening des Synodi: waer in wierd voorgesteld de nood der Kerck; welcke hare Hooghmog. had bewoogen / deese Vergaderingh aen te stellen. Der selver Gecommitteerden Credentialen, of Brieven van Geloof / aen 't Synodus, wierden D. Balthasar Lydius behandighd / diese 't Synodus voorlas. Voorts wierd tot haren Secretarius gesteld de voorgedaghte Professor Daniel Heynsius.

2. Sessie. Sessie II. De Credentie-brieven van de Gedeputeerde der Synoden in de Vereenighde Nederlanden tot dit Nationael Synodus werden getoond: oock overgegeven de Geloofsbrieven der Professoren deeser Provintien. III.

3. Sessie. Die van Geneve leveren over hare Credentialen, geaddresseert aen hare Hooghm.; en dan noch een bysondere Brief der Geneefsche Kerck aen 't Synodus, beklagende den droevigen staet der Kercken in de Vereenighde Nederlanden; en haer verblijdende over 't hulpmiddel / nu ter hand genoomen. IV.

4. Sessie. Wierden voorgeleesen d'Artijkelen, geordonneert by de Heeren Staten Generael; waer na 't Synodus sou gehouden werden: en verhaeld de Namen der Remonstrantsche Predikanten / tot dit Synodus ontbooden; om haer gevoelen voor te stellen / te verklaren / en over te leveren al de Bedenckingen / welkese moghten hebben tegens Confessie en Catechismus.

Namen der Remonstrantsche Theologanten. Deese Remonstrantsche Theologanten waren de volgende. Uyt GELDERLAND, en 't Gebied van de Graef: Henricus Leo, Predikant te Bommel: Wernerus Vezekius, t'Echtelt, onder 't Classis van Thiel: Henricus Hollingerus (Hollingerus), in de Stad Graef. Uyt ZUYD-HOLLAND: Mr. Simon Episcopius, Theol. Professor te Leyden: Johannes Arnoldus Corvinus, en Bernhardus Dwinglo, beyde Predikanten in de laetstgenoemde Stad: Eduardus Poppius, Ter Goude: Theophilus Rijckewaert, in den Briel. Uyt NOORD-HOLLAND: Philippus Pynackerus, Predikant t'Alck-

t'Alckmaer : Dominicus Sapma, te Hoorn. Uyt OVER-YSSEL: Thomas Gosuinus, en Assuerus Matthisius, beyde te Campen. Uyt de WALSCH-NEDERLANDSCHE Kercken: Carolus Niellius, t'Utrecht. Nader-hand sijn haer noch bygevoeghd de twee Predikanten des Stights UTRECHT, van de Remonstranten aldaer tot 't Synodus gedeputeert; te weeten/ Isaacus Frederici, t'Utrecht in de Nederlandsche Gemeente / en Samuel Neranus t'Amersfort, na datse eenige tijd in 't Synodus hadden geseeten.

geciteert, om voor 't Synodus te verschijnen.

5. Sessie. Sessie V. De Citatie-brieven, waer by de genoemde Remonstrantsche Theologanten wierden ontbooden voor 't Synodus te verschijnen/ werden geapprobeert. 't Synodus versoeckt aen de Heeren Gecommitteerde der Staten Generael, dat D. Sibrandus Lubberti, Theologiæ Professor te Franeker, oock tot 't Synodus moght ontbooden werden / als tot noch toe niet gedeputeert of geroepen geweest.

6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. Sessie. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. XIII. Werd omstandighlijck gehandeld van de vervaerdigingh eener nieuwe Vertalingh des H. Bybels: waer by dan de Gedeputeerde van Engelland te kennen gaven / wat ordre de Koningh had doen houden in de vertolckingh des Engelschen Bybels. Te gelijck wierd overwoogen / hoe te handelen stond in d'oversettingh der Apocryphe Boecken. Hoe 't woord JEHOVA bequamelijck in 't Nederduytsch voor te stellen. *In welcke gehandeld wierd van een nieuwe oversettingh des Bybels.* Wie gedeputeert sijn tot deese Vertalingh des Bybels; namentlijck / tot 't OUDE TESTAMENT: Johannes Bogermannus, Predikant te Leeuwaerden, Præses Synodi; Guillelmus Baudartius, Predikant te Zutphen: Gerson Bucerus, Predikant Ter Veer: tot welcke met de meeste stemmen aldernaest quam Antonius Thysius, Theol. Prof. te Harderwijck. *Wie tot de vertalingh* Tot Oversieners: deselve Antonius Thysius: Johannes Polyander, Theol. Prof. te Leyden: Petrus Plancius, Predikant t'Amsterdam: Jodocus Larenus, te Flissingen: Sibrandus Lubberti, Theol. Prof. te Franeker: Jacobus Revius, Predikant te Deventer: Franciscus Gomarus, Theol. Prof. te Groeningen. *en wie tot d'oversieningh* Tot d'Oversettingh des NIEUWEN TESTAMENTS: Jacobus Rolandus, Predikant t'Amsterdam, Hermannus Faukelius, te Middelburgh. Petrus Cornelii t'Enckhuysen; tot welcke na deese met de meeste Stemmen bygekoomen sijn / Festus Hommius, Predikant te Leyden: Antonius Walæus, te Middelburgh, en Jodocus Hoingius, Rector te Harderwijck. *wierden gedeputeert.* Tot Oversieners: Sebastiaen Damman uyt Gelderland; Festus Hommius uyt Zuyd-Holland; Gosuinus Geldorpius uyt Noord-Holland; Antonius Walæus uyt Zeeland; Bernhardus Fullenius, uyt Friesland; Johannes Langius, uyt Over-Yssel; Ubbo Emmius, Professor der Grieckische Tael te Groeningen.

14. 15. Sessie van 't Catechiseeren. Sessie XIV. XV. wierd gehandeld van 't Catechiseeren der oude en jonge persoonen. Hier over gaven haer' Advisen d'Engelsche, Paltzische, Hessische, Zwitsersche, Breemensche, en Embdensche Theologanten. XVI. Doet Joseph Hal een treflijck Gesprek over Eccles. 7. 16. XVII. Wierd voorgeleesen 't Synodael Besluyt / aengaende de Catechisatien. *16. Sessie. 17. Sessie.* Oock voorgesteld een Vraegh / belangende 't Doopen van Kinderen uyt Heydensche Ouderen; doch nu Huysgenooten van Christenen geworden. XVIII. Advisen *18. Sessie.* over de gedaghte Vraegh. XIX. Besluyt des *19. Sessie.* Synodi over deselve. XX. Desgelijcks over *20. Sessie.* de Vraegh / of de geene / welcke haer tot den H. Dienst bereyden (Proponenten), mogen doopen / &c. XXI. Wyl de geciteerde *21. Sessie.* Remonstrantsche Predikanten noch niet verscheenen waren / wierdense andermael van de Præses verdaghvaerd. Oock wierden klaghten ingebraght over d'ongebondenheyd der Druckeryen; alles / en seer schadelijcke dingen / druckende.

22. Sessie. Sessie XXII. De Præses maeckt 't Synodus bekend / dat de Remonstranten gekomen waren; doch noch twee dagen uytstel versoghten. *De Geciteerde Remonstranten komen aen.* Wierden oock gehoord d'Advisen over d'ongeregeldheden der Druckers / en sommiger Schrijvers / van d'Engelsche, Paltzische, Hessische, Zwitsersche, Geneefsche en Breemensche Theologanten, tot weeringh van sulck een toomloosheyd. 't Placcaet der Heeren Staten daer op gevolghd. De Remonstranten verschijnen voor d'eerstemael in 't Synodus. XXIII. De Geciteerde versoecken / dat Grevinckhovius en Goulartius haer *23. Sessie.* toegevoeghd moghten werden als / welcker bystand sy voor haer nodigh hielden. Alhoewel beyde deese Predikanten waren afgeset / soo wierd echter dit versoeck haer toegestaen; en hoe. Mr. Simon Episcopius doet een langh Gesprek voor de Politique en Kercklijcke in 't Synodus; doch wierd berispt / om dat hy sigh sulcks had onderwonden / sonder den Præses verlof te vragen. *Langh Gespreck van Episcopius.* D'Eed wierd gedaen van de Præses en al de Leeden des Synodi, datse souden oordelen in goeder Conscientie, na Gods woord. XXIV. *24. Sessie.* De twee Utrechtsche Remonstrantsche Predikanten, Isaacus Frederici en Samuel Neranus, van de Remonstranten aldaer tot 't Synodus gedeputeert, en die tot noch toe als Leeden in 't Synodus hadden geseeten / hebben / na eenige onderhandelingen van 't Synodus met haer / XXV. op welcke Conditien sy moghten blijven / na gedane Protestatie sigh begeven by de Geciteerde Remonstranten. *Handel met de twee Utrechtsche Remonstrantsche Predikanten op 't Synodus.* *25. Sessie.* Mr. Simon Episcopius wierd geseght / dat hy in 't overleveren sijner Oratie in schrift aen 't Synodus, bedrieghlijck had gehandeld / overgevende een ander Exemplair als dat / waer uyt hy deselve had voorgeleesen; daer hy doch had geseght / geen ander Exemplair te hebben / als dit. *Episcopius bestraft van onwaerheyd.* Wierd daer op vermaend / voortaen opreghtlijcker met 't Synodus te handelen. Episcopii verantwoordingh / niet ontkenningh. De Remonstranten leveren een wijdlopig Geschrift over / voorschrijvende de Conditien, op welke in 't Synodus wilden handelen: 't welck opgenoomen wierd / als offe 't selve de wet hadden willen stellen. XXVI. De gedaghte *26 Sessie.* Voorwaerden der Remonstranten werden afge-

NEDERLANDEN

afgeslagen/ als onbehoorlijck: sy daer tegens vermaend/ sigh 't Synodus t'onderwerpen. Maer soo verr' was 't vandaer/ datse 't noemden een Schismaticq Synodus. Episcopius wierd gevraeghd/ wijl hy de hier vergaderde Gereformeerde Theologanten voor geen Reghters wou erkennen/ wat voor een anderen Reghter hy dan wist aen te wijsen? Kon'er geen noemen. De Remonstranten bekoomen een wijdlopigh antwoord op haer overgeleverd Schrift/ belangende de Conditien.

Conditien van de Remonstranten begeert, geweygerd.

27. 28. *Sessie.* Sessie XXVII. XXVIII. Haer werd vergund/ haer gevoelen van de vijf Artijkelen voor te stellen/ nevens hare Bedenckingen op Confessie en Catechismus. Eerse hier toe wilden treeden/ lasense een schrift voor/ tot beschuldigingh van 't Synodus, en van de Præses, die Episcopius ontrouwe handelingh had verweeten; met een Protest tegens 't Synodus. Waer op volghde 't Getuygenis des geheelen Synodi, ten voordeel van de Præses tegens Episcopii ontkenningh van ontrouw/ aengaende 't Exemplair sijner Oratie. 't Protest der Remonstranten tegens 't Synodus, als Schismaticq en Parthy, werd overwoogen.

Getuygenis des geheelen Synodi, van Episcopii gepleegde onwaerheyd.

29. *Sessie.* XXIX. Oordeel der Engelsche, Paltzische, Hessische, Zwitsersche, Geneefsche, Breemensche, Embdensche Theologanten over 't Ptotest, 't selve eenstemmigh houdende van geener waerde/ en rustende op valsche Gronden. Episcopius werd van de Politique Commissarissen bestraft/ wegens sijne valsche beschuldigingh tegens den Præses; sijne gepleeghde woorden-verdraeyingh/ en onwaerheyd/ ontrent 't meergemelde Exemplair.

't Protest der Remonstranten van geener waerde verklaerd.

30. *Sessie.* Sessie XXX. Episcopius pooghd sigh in een Schrift te verantwoorden over d'aen hem gedane bestraffingh van leugentael. Werd beantwoord: en de Remonstranten vermaend/ tot de saeck te koomen. Versoecken/ eerst te mogen hebben d'Advisen der Uytlandsche Theologanten over haer Protest, om sigh daer op te beraden/ en die t'overleggen. 't Werd geweygerd. Bieden aen te gehoorsamen/ op seeckere Conditien. Soeken dus geduerigh hasselingh in te werpen.

Episcopii Schrift tegens de bestraffing van leugentael.

31. *Sessie.* XXXI. Van de Geciteerde Remonstranten werd overgeleverd haer gevoelen van den eersten Artijckel, aengaende 't Besluyt der Prædestinatie.

32. *Sessie.* XXXII. Wijl de vijf Artijkelen aen malkander hangen/ werden de Remonstranten van 't Synodus vermaend/ haer gevoelen van d'andere vier oock over te geven.

33. *Sessie.* XXXIII. D. Abrahamus Scultetus doet in 't Synodus een beweeghlijcke Vermaningh uyt Psalm. 122.

34. *Sessie.* Sessie XXXIV. In 't Synodus verschijnen de Gedeputeerde van de Wetterauwische Correspondentie; namentlijck/ D. Johannes Bisterfeldius, en Professor Johannes Henricus Alstedius. De Remonstranten geven over haer gevoelen van den tweeden, derden, vierden en vijfden Artijckel, raeckende d'algemeenheyd der verdiensten des doods Christi: de genade Gods: 's Menschen bekeeringh: volhardingh. Doe wierd haer afgeeyscht hare Bedenckingen over of tegens de Confessie en Catechismus.

Aenkoomst van noch eenige in 't Synodus.

35. 36. *Sessie.* XXXV. XXXVI. Verscheenen in 't Synodus de Gedeputeerde der Gereformeerde Kerck te Campen; met beschuldigingh tegens Everardus Voskuyl, Thomas Gosuinus, Assuerus Matthisius, en Johannes Schotlerus, Remonstrantsche Predikanten aldaer; als die daeghlijcks geweldige dreygementen tegens de Contra-Remonstrantsche Gemeenten uytwierpen.

Klaghten over de Remonstrantsche Predikanten te Campen.

37. *Sessie.* XXXVII. Quam noch in 't Synodus D. Gualtherus Balcanquellus, uyt den naem der Schotsche Kerck. De Citatie-brieven der Heeren Staten Generael, welcker sin de Remonstranten wierden gesegt te verdraeyen/ werden van der selver Gecommitteerden tot 't Synodus verklaerd.

38. *Sessie.* Sessie XXXVIII. De Remonstranten leveren over haere Bedenckingen op de Confessie. Haer werd bevoolen/ sulcks oock te doen over den Catechismus.

39. *Sessie.* XXXIX. 't Welck geschied is/ onderteeckend van Episcopius, Poppius, Corvinus, Dwinglo, Pynacker, Sapma, en Hollingerus, gesamentlijck: maer afsonderlijck/ hoofd voor hoofd/ gaven de haere over Niellius, Gosuinus, Matthisius, en Isaacus Frederici. Twee andere/ Rijckewaert en Vezekius, verklaerden geene te hebben om over te geven.

40. *Sessie.* XL. Vertoond d'ongehoorsaemheyd der Remonstranten aen de bevelen van de Gecommitteerde der Heeren Staten Generael.

41. *Sessie.* XLI. Schrift der Remonstranten; om te doen blijcken/ datse niet sonder reden gehoorsaemheyd weygerden. Antwoord en Besluyt daer op.

42. *Sessie.* XLII. De Remonstranten weygeren/ haer gevoelen over den vijfden Artijkel naerder verklaren/ &c. Haer wierden voorgeleesen d'Advisen der Uytheemsche Theologanten, aengaende de billyckheyd van 't haer voorgeleydde Besluyt. Welcke Advisen al t'samen verhandelen: of de Remonstranten, sonder quetsingh harer Conscientien, behoorden na te komen de bevelen des Synodi, in 't voorstellen haerer gevoelens. Daer op begeerdense tijd/ om haer te mogen beraden/ offe souden gehoorsamen/ of niet.

43. *Sessie.* XLIII. Seggen nu rond uyt/ te blijven by haer' antwoord/ van niet te konnen gehoorsamen. Derhalven de Heeren Politique Gecommitteerden de saeck door eenige Gedeputeerde brengen aen de Staten Generael.

44. *Sessie.* Sessie XLIV. D. Johannes Polyander, Theol. Professor te Leyden, doet een Oratie over Jes. 52. 7.

45. *Sessie.* XLV. De Magistraet van Bommel versoeckt aen 't Synodus, dat Henricus Leo, eenen onder de geciteerde Remonstranten, mogt t'huys komen/ om op 't Kers-Feest t'Avondmael te bedienen; doch wierd afgeweesen.

46. 47. *Sessie.* XLVI. XLVII. De Gedeputeerde aen de Staten Generael komen weer; met last aen de geciteerde Remonstranten, datse aen 't Synodus gehoorsaemen/ en niet uyt Dordrecht vertreecken souden. Haer wierd gevraeghd/ offe de vijf Haeghsche Artijkelen voor de haere erkenden; insonderheyd den eersten, die haer wierd voorgeleesen? Geenen van allen wou antwoorden. Gaven een Schrift

De Remonstranten weygeren, haer gevoelen te verklaren.

over

NEDERLANDEN over aen de Politique Commissarissen, tot verschooningh haerer ongehoorsaemheyd; en tegens 't Synodus, met vry harder uytdruckingen. Der Commissarissen antwoord. Wederom vraeghde de Præses haer: Watse in den eersten Artijkel verstonden door de voorgesiene Gehoorsaemheyd? doch wilden niet antwoorden.

48. 49. 50. 51. 52. 53. Sessie. Sessie XLVIII. tot LIV. Vermits de geciteerde Remonstranten niet begeerden t'uyten haer gevoelen op 't geen haer van 't Synodus wierd gevraeghd / soo wierd oock geordonneerd / datmen haere meeningh uyt haere Schriften sou ondersoecken: en is sulcks gedaen over den eersten Artijkel; met

54. Sessie. besluyt / van desgelijcks te handelen ontrent de vier andere. LIV. De Remonstranten werden geroepen; en haer gevraeghd / offe haer gevoelen / begreepen in de Haeghsche Conferentie, noch vast hielden? Sy leveren een Schrift over / waer in sy al weer weygeren t'antwoorden: in tegendeel de Gereformeerde Kerck swaerlijck beschuldigen. Yeder van haer wierd hoofd voor hoofd gevraegd;

55. Sessie. doch elck weygerde als vooren. LV. Behelsd 't Decreet der Heeren Staten Generael, door der selver Gecommitteerden voorgeleesen; datmen / wegens de hardneckigheyd der Remonstranten, sou voortvaren / in haer Gevoelen uyt haere Schriften t'ondersoec-

56. Sessie. ken. LVI. Brief der Magistraet van Campen, versoeckende haere Remonstrantsche Predikanten / voor 't Synodus geciteert (Asuerus Matthisius en Thomas Gosuinus), weer t'huys te mogen krijgen.

57. Sessie. Sessie LVII. De gedaghte Remonstranten werden voor de laetstemael in 't Synodus geroepen. Onderhandelingh met deselve. Blijven by haere weygeringh. Leveren een Schrift over / waer in sy yets hadden gesteld / op 't welck eenen der Uytheemsche Theologanten seyde: Datse met bedrogh en leugen hadden begonnen (siende op 't voorverhaelde van Episcopius); met bedrogh en leugen eyndighden. Met dien Lof soumen

58. 59. 60. 61. Sessie. haer heenen senden. LVIII. tot LXII. wierd beraedslaeghd / op wat voor een wijs men sou voortgaen in 't ondersoecken van der Remonstranten gevoelens uyt hare Schriften. Thomas Goadus, Theol. Doct., koomd uyt Engelland op 't Synodus, in plaets van D. Josephus Hallus, die door sieckte weer nae sijn

62. Sessie. Vaderland moest keeren. LXII. D. Sibrandus Lubberti, Theol. Prof., verklaerd de Vraegh / of uyt Joh. 3. 36., Heb. 11. 6. 1. Cor. 1. 21. kan beweesen werden / dat 't Besluyt van de Gelobige saligh te maecken is 't Besluyt van de geheele Prædestinatie ter salighheyd.

63. Sessie. LXIII. D. Franciscus Gomarus, Theol. Prof., handeld van d'eygentlijcke sin der woorden Verkiesingh, Verkiesen, Verkoorne: met verklaringh der woorden Ephes. 1. vs. 4. 5. 6.

64. Sessie. Sessie LXIV. 't Decreet der Staten Generael, waer in wierd geapprobeert de weghsendingh der Remonstrantsche Predikanten uyt 't Synodus, wegens haere hardneckigheyd tegens 't selve; en bevolen / haer t'oor-

65. Sessie. deelen uyt haere Schriften. LXV. Verhandelingh over Eph. 1. 2. LXVI. D. Johannes Polyander, Theol. Prof., verklaerd NEDERLANDEN Philip. 4. 3. Apoc. 21. 27. Luc. 10. 20., &c.: D. Antonius Walæus, Theol. Prof., Actor. 66. Sessie.
13. 48. Rom. 9. 10.; 11. 5. LXVII. D. Johannes Davenantius verhandeld / of de Verkiesingh Gods eenerley of meenigerley is: D. 67. Sessie.
Samuel Wardus 't negende Argument der Remonstranten; en D. Matthias Martinius de Vraegh: Hoe / en hoe verre Christus kan genoemd sijn 't Fundament der Verkiesingh. LXVIII. D. Abrahamus Scultetus verhandeld 't stuck der Verkiesingh Gods; bevestighd van D. Daniel Eilshemius. LXIX. D. 68. Sessie.
Henricus Altingius steld opentlijck voor de Leere der Gereformeerde Kerck / aengaende 69. Sessie.
de Verwerpingh. LXX. Besluyt / van voort te gaen in de handelingh over de Leere 70. Sessie.
der Remonstranten op de vorige wijs. LXXI. 71. Sessie.
Wederleght 't Gevoelen der Remonstranten van den tweeden Artijkel. LXXII. D. Gualtherus Bancanquellus, Gedeputeerde der Kerken van Schotland, verhandeld opentlijck de 72. Sessie.
Quæstie: Of de wil des Vaders / de Soon in den dood overgevende; en des Soons / de dood lijdende / is geweest alle Menschen / en yeder derselve / de saligheyd te geven? D. Georgius Cruciger: Of de verwervingh der Versoeningh / en de toevoegingh / sigh even breed uytstreckt.

Sessie LXXIII. tot LXXX. (ingesloten) / 73. 74. 75.
werden eenige dingen / uyt de Schriften der 76. 77. 78.
Remonstranten getrocken / van de Præses in 79. 80.
't Synodus voorgesteld; waer over gehan- Sessie.
deld / en daer op geantwoord werd van d'Uytheemsche Theologanten. LXXXI. D. 81. Sessie.
Johannes Henricus Alstedius ondersoeckt opentlijck der Remonstranten antwoord op den derden en vierden Artijkel. De Remonstrantsche Predikanten te Campen, Everhardus Voskuyl en Johannes Schotlerus, gedaegd voor 't Synodus te koomen / sonden Brieven aen 't selve / dat haere Gemeente haer weerhield / en niet toeliet / datse souden verschijnen. LXXXII. Werd geleesen 't Schrift 82. Sessie.
der Remonstranten, tot verdeedigingh des eersten, en verklaring des tweeden Artijkels. LXXXIII. De weygeringh der gedaghte 83. Sessie.
ontbodene Predikanten te Campen werd verhandeld. LXXXIV. Voorgeleesen 't Schrift 84. Sessie.
der Remonstranten van den derden en vierden Artijkel. LXXXV. raeckt weer E. Voskuyl 85. Sessie.
en J. Schotlerus.

Sessie LXXXVI. tot C. werden voorge- 86. tot
leesen de Verdeedighinghs-Schriften der Re- 100. Sessie.
monstranten; en deselve ondersoght. Brief van D. David Paræus aen 't Synodus, vervattende sijn gevoelen van de vijf Artijkelen. C. D. Matthias Martinius verklaerd de Leere des Persoons Christi; d'over-al-tegenwoordigheyd des Godlijcken Weesens / &c. tegens D. Conradus Vorstius. CI. Besluyt des Syno- 100. Sessie.
di, om D. David Paræus te bedancken. CII. Men treed nu tot d'Oordeelen over de vijf 101. Sessie.
Artijckelen tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten in verschil. Over den eersten Artijkel. 't Oordeel der Theologanten van Groot-Britannien. CIII. Der 102. Sessie.

NEDERLANDEN Hessische, Switsersche, en Wetterauwsche
Godsgeleerde. CIV. Der Geneefsche, Bree-
mensche. CV. Embdensche; en der Nederland-
103. Sessie. sche Professoren in de Theologie. CVI. D.
104. Sessie. Johannes Deodatus handeld opentlijck van de
105. Sessie. Volhardingh der Heylige. CVII. Toestem-
106. Sessie. mingh van D. Franciscus Gomarus in d'oor-
107. Sessie. deelen der andere Theologanten; behalven
in 't stuck, aengaende 't Voorwerp der Prædestinatie, of, hoe God den mensch heeft
aengemerckt in 't Verkiesen, als Gevallen,
108. Sessie. of voor den Val. CVIII. Handel met de twee
Campensche op 't Synodus geciteerde Remonstrantsche Predikanten, Thomas Gosuinus, en Assuerus Matthisius. De suspensie
van d'andere twee Remonstrantsche Predikanten te Campen, E. Voskuyl, en J. Schot-
109. Sessie. lerus, bevestighd. CIX. Oordeelen der Utrechtsche, Friessche, Over-Yssselsche en Groeninghsche Theologanten (CX) Der Drentsche en Walsche.

110. Sessie. Sessie CX. Oordeelen over den tweeden
Artijkel der Theologanten van Groot-Britan-
111. Sessie. nien, Paltz, Hessen, Zwitserland. CXI. Der
Wetterauwsche, Geneefsche, Embdensche,
112. Sessie. Breemensche. CXII. D. Henricus Isselburgius verdeedighd opentlijck de gesonde Leere
der Voldoeningh Jesu Christi tegens de Soci-
113. Sessie. nianen en D. Conradus Vorstius. CXIII.
D'oordelen der Nederlandsche Professoren in
de Theologie; der Geldersche, Zuyd, en
114. Sessie. Noord-Hollandsche. CXIV. Der Zeelandsche, Utrechtsche, Over-Yssselsche, Groe-
115. Sessie. ninghsche. CXV. Der Drentsche, en Walsche Gedeputeerde.

116. tot 136. Sessie. Sessie CXVI. tot CXXXVI. D'oordelen der
selve Theologanten over de volgende drie Artijkelen; en sijn opgesteld de Canones, van
137. 138. Sessie. alle onderteeckend. CXXXVII. CXXXVIII.
Opstellingh der Sententie tegens de Remonstranten: en hoedanigh die was. Van de Staten Generael geapprobeert. Werd oock
voorgeleesen de Confessie van twee Gebroeders, Remonstrantsche Predikanten, Johannes en Petrus Geisteranus; d'eene t'Alckmaer, d'andere t'Egmont; geoordeeld vol
verfoeylyckheden tegens d'eeuwige Godheyd des Heeren Jesu Christi; de Godheyd
des Heyligen Geests; Gods eeuwigheyd;
de Drie-eenigheyd; Gods over-al-tegenwoordigheyd; onsterflyckheyd der Zielen;
't Oude Testament; Kinderdoop; Erfsonde; Reghtvaerdighmakingh; 't gebruyck
des Swaerds, en veel meer andere dingen.
Werden gevraeghd, en haer antwoorden.

De seer snoode Ketteryen van twee Remonstrantsche Predikanten, Geisteranen; en sy van 't Synodus ondervraeghd.

139. Sessie. CXXXIX. Werd verhandeld een particuliere
saeck, uyt Friesland tot 't Synodus overge-
140. Sessie. sonden. CXL. De Voor-reden, om gesteld
te werden voor de Canones. CXLI. CXLII.
141. 142. Sessie. Vervolgh van de Verhandelingh der particuliere Friessche saeck. CXLIII. CXLIV. Is
143. 144. Sessie. geleesen de Brief van den seer vermaerden
D. Petrus Molinæus (Pierre du Moulin), doemaels Predikant te Parijs; bevattende sijn
oordeel over de Remonstrantsche vijf Artijkelen. De Gereformeerde Nederlandsche Confessie werd voorgeleesen, en aen d'Uytheemsche Exemplaren daer van overgegeven.
CXLV. Werd geapprobeert van de Theologanten uyt Groot-Britannien. CXLVI. Ook
van al d'andere soo Uytheemsche als In-
landsche Godsgeleerde; na datse deselve, 145. Sessie. 146. Sessie.
gelijck oock de Bedenckingen der Remonstranten daer tegens, vlytigh hadden overwoogen. CXLVII. CXLVIII. Desgelyckx 147. 148. Sessie.
de Heydelberghsche Catechismus.

Sessie CXLIX. tot CLIII. ingesloten. 149. 150.
Handelingh en oordeel over D. Conradi Vor- 151. 152.
stii Leere. Besluyt, dat 't Oordeel des Sy- 153. Sessie.
nodi over de vijf Artijkelen der Remonstranten, en desselven Sententie, in de Groote
Kerck te Dordrecht opentlijck sou werden
uytgesproocken. CLIV. Bedanckingh, in 154. Sessie.
den naem der Heeren Gecommitteerde, aen
d'Uytheemsche Theologanten, gedaen door
de Heer Martinus Gregorii; beantwoord
door Johannes Bogermannus, Præses van 't
Synodus.

Dit vermaerde Nationael Synodus der Gereformeerde Kercken in de Vereenighde Nederlanden, gesterckt met de Gedeputeerde
Theologanten der Gereformeerde Kercken in
Engelland, Schotland, Duytschland (waerom oock niet met die van Franckrijck, is hier
boven gehoord), heeft begonnen den 13. van
November Anno 1618.: is ge-eyndighd den
29. May Anno 1619. 't Eyndlijck oordeel
was: Dat de Leere der Remonstranten (in
de Gereformeerde Kercken der Geunieerde
Provintien ingedrongen door eenige der voornaemste onder haer, gesterckt met de Magt
veeler Politiquen) streed tegens Gods H.
Woord. En wyl oock deselve aenliep tegens d'aengenoomene Leere der Kerck, begreepen in de Formulieren van Eenigheyd,
Confessie en Catechismus, soo konden de Remonstrantsche Predikanten niet langer in deselve Kerck als Leeraren gedooghd werden.

Wanneer dit Nationael Synodus begon, en eyndighde.

De Leere der Remonstranten veroordeeld;

Al van 't begin deeses Synodi, selfs langh
te vooren, was klaer genoegh gebleecken,
dat de meergedaghte Remonstranten sigh
't Synodael Oordeel niet souden willen onderwerpen; wylse de Leeden, waer uyt
't Synodus bestond, aenmerckten als hare
Parthyen. Insonderheyd gavense dit te
kennen door hare volgende handelingh.

doch van haer daer op niet gepast.

Op den 5. van Martius Anno 1619., gedurende de Sittingen des Synodi Nationael,
sijn een deel der Remonstrantsche Predikanten, Ouderlingen en Diaconen te Rotterdam
heymlijck by een gekoomen. Hebben daer
soo veel als een Anti-Synodus gehouden; en
sigh t'samen verbonden, om te verwerpen
alles, wat by 't Nationael Synodus tegens
de Remonstranten gedaen was, en noch gedaen sou werden. Dit alles geschiedde op
den naem van Gereformeerde Predikanten,
Ouderlingen, &c.: daerse doch (seyde d'andere Parthy) niet alleen waren afgeweecken
van de Leere der Gereformeerde Kerck (gelijck nu bleeck uyt 't oordeel en getuygenis
aller Gereformeerde Kercken in al de vooorheenen genoemde Gewesten van Europa),
maer oock deselve onophoudlijck grouwlijck
lasterden en vervloeckten.

Gedurende de Sittingh des Nationalen Synodi te Dordrecht hielden de Remonstranten een Anti-Synodus te Rotterdam.

NEDERLANDEN

Voornaemste Beleyders van 't selve.

De voornaemste Beleyders van dit Anti-Synodus waren Adriaen van den Borre, Predikant te Leyden: Herboldus Thombergius, Ter Goude: Samuel Lansbergen, te Rotterdam: Wilhelmus Lomannus, te Noordwijk: Johannes van Galen, te Schoonhoven: Petrus Cupus, te Woerden: Adriaen Simonsz., te Charlois: Nicolaus Grevinckhovius, te Rotterdam: Carolus Rijckewaert, t'Utrecht: Theodorus Boom, te Bosichem, &c. Welke dan oock naderhand/ door 't Provintiael Hof van Holland, uyt naem en van wegen de Hooge Overigheyd / by Vonnis van den 19. July 1619. sijn veroordeeld / om met Booden gebraght te werden buyten de Palen van Holland en Zeeland; by Sententie der Staten Generael gebannen uyt al de Geunieerde Provintien.

Naderhand oock gebannen.

Waer toe dit *Anti-Synodus*

Na d'Inleydingh van 't Gebesoigneerde in dit Anti-Synodus (van de Contra-Remonstranten geseght te sijn gesteld met veelerley swáre lasteringen/ en betooningh van een vergalde bitterheyd) vindmen deese woorden; welcke wy sullen stellen na de Copy, van de Remonstranten, na d'ontdeckingh / selfs uytgegeven / met een seer hebige Voorreden/ ten hooghsten beleedigende soo wel de nieuwgestelde Magistraten, welcke de Maker noemd opgeworpene Quidams, die om een hand vol broods hare Zielen te koop dragen, &c. als de geheele Gereformeerde Kerk: „Soo is 't/ dat de Kercken-dienaren/ Ouderlingen en Diaconen voorsz./ om hier tegens / soo veel in haer is / behoorlijcker wijs te voorsien / ende de Kercken ende Lidmaten van de Gemeynten der Remonstranten, soo veel mogelijck is / by de suyvere Leere der waerheyd die na de Godsaligheyd is / te behouden / ende voor soodanigen uytersten ruine ende verstooringe / als de Contra-Remonstranten tegens deselve voor hebben / te behoeden: oock deselve aen malkanderen in onderlingen Vreede ende Eenigheyd (sonder de welcke sy niet bestaen en konnen) vast te verbinden / goed ende nodigh gevonden hebben / in den name des Heeren by den anderen te komen op den 5. Martii 1619. binnen Rotterdam, ende aldaer op alles rijpelijck te letten / te adviseeren, ende soodanige voorslagen te doen / als sy ter saecke dienstigh ende nodigh sullen aghten; mits daer van rapport te sullen doen aen hare Meededienaren / Kercken / en Kerckenraden / na discretie, &c.

van de Remonstranten was aengelegt,

blijckt uyt d'*Acten*, soo die van haer selfs sijn uytgegeven, waer uyt hier yets werd bygebraght.

Stellen elck sijn gevoelen vry.

In 't tweede Artijkel deeser Acten stellense yeder sijn gevoelen vry / sonder gehouden te sijn / hem selven eeniger menschen oordeel verder t'onderwerpen / dan na dat hy selfs gevoelen sal / datse oordelen na Gods woord. Maer / merckten de Contra-Remonstranten hier op aen; waer wou dit eyndlijck heenen? Wat voor een Kerck / of lieber Varckens-stal / sou hier van werden?

Seggen de *Gereformeerde* Kerck

't VI. Artijkel harer Verbindnis luyd aldus: „Daer tegens konnen sy den Synode Nationael tot Dordrecht in sulck een gestalte / als deselve nu bestaet / voor geen bequaem Reghter erkennen over de geschillen tussChen de Remonstranten ende Contra-Remonstranten uytstaende / ofte oock over eenige saecken der Remonstranten, daerom sy oock van deeser uyren aen alle Sententien, die tot de Condemnatie, ofte eenigh nadeel der Remonstranten, 't sy in Leere of in Ordre / moghten geveld werden / oock alle Ordinantien ende Statuten, by de Synode voorsz. te ramen / of te arresteeren, voor soo veele als sy het werck des Synodi mogen sijn / voor nul ende van geener waerde verklaren.

NEDERLANDEN

de Broederschap op,

In 't volgende VII. Artijkel seggense / datse oock tot de Contra-Remonstranten of hare Gemeynte niet konnen met goeder Conscientie wederkeeren, voor datse souden doen 't geense in seven Artijkelen van haer begeerden. Men siet hier (wierd van de Contra-Remonstranten aengemerkt) dat de Remonstranten selfs / voor 't Oordeel des Nationalen Synodi, 't welck eerst wierd geveld op den volgenden 24. April, en alsoo meer dan 7. weecken voor 't Synodael Vonnis / den Gereformeerden, genoemd Contra-Remonstranten, de Broederschap hadden opgesegt/ sigh gantsch van haer afgescheyden; en evenwel wilden gehouden sijn voor Predikanten der Gereformeerde Kerck. Dit scheen d'andere onlijdlijck: welckese oock voorschreven / watse souden moeten doen / leeren / herroepen / eer sy / de Remonstranten, tot haer souden willen weerkeeren.

langh voor 't oordeel des *Dordrechtschen Nationalen Synodi.*

Eenige andere dingen

Artijkel IX. vervat een Belofte der Broederen / datse malkander in hare Gemeene saeck getrouw souden blijven; met raed en daed de hand bieden na vermogen / in alles wat ter oorsaeck van deese hare gemeene saeck d'een of d'ander moght overkoomen. In 't XIII. verbindense sigh / de Vryheyd van hare Vergaderingen en Godsdiensten te sullen gebruycken / sonder haer daer van te laten ophouden of afkeeren / noch door aenbiedingh van Gagie, of van Vreede; noch door periculen, noch door Placcaten of Ordinantien, ter contrarie gemaeckt / of te maecken. De verdere Artijkelen tot 22. in getal / watse hier ontrent doen / en hoe verder handelen souden / konnen wy / wegens de nauwe bepaeldheyd deeses Wercks / niet aenroeren / alhoewel 'er wyy opmerckenswaerdige dingen in voorkoomen.

kortlijck uyt d'*Artijkelen*

harer *Acten* aengeweesen.

Veele verstandige onsijdige oordeelden / dat de Remonstranten haere saeck verargerden / niet alleen door dit ontijdigh Anti-Synodus, maer oock insonderheyd daer door / datse onder de Sittingh des Nationalen Synodi en de Gevanckenis van Barneveld, eermen noch wist wat van deesen sou werden / opentlijck in druck uytgaven meenigten van Boeckjens / waer in niet alleen de Leeden des Synodi seer leelijck uytgemaeckt / maer oock de nieuwe Magistraten, nevens d'oude geblevene Gereformeerde, selfs met namen op 't binnighste wierden gescholden / gesmaedighd; genoemd Tyrannen, onwettigh opgeworpene Quidams, eer-vergetene: De geheele Regeeringh op 't hevigste aengetast; welcke

Veele onsijdige verstandige oordeelden,

dat de geweldigh-bittere Smaedboeckjens der *Remonstranten*,

NEDERLANDEN

welcke d'Autheur der Christallijne Spiegel (uytgekomen in Martius Anno 1619., en alsoo langh voor 't Oordeel des Synodi, en voor de Sententie van Barneveld) pag. 37. onlijdlijck treed; en segt/ datse van Duc d'Alba een goed Man maecken; al de bedrijven der Spaenjaerden justificeeren. Waerom (vervolghd hy) hebben wy de Wapenen (tegens Spaenje) niet stil neergeleght, en soo veel bloeds gestort? waerom hebben wy niet veel liever om Dionysii langh leven gebeeden. Meenden oock/ dat even deese Remonstrantsche Schrijver (gehouden voor een seer geaght Predikant onder haer) al te onvoorsightigh sijn werck besloot met een dreygement/ in deese woorden: „Jck weet wel/ dat eenige/ „die nu meenen 't spel gewonnen te hebben/ „al spottende vraegen/ gelijck de Koningh „Philippus de Lacedemoniërs vraegde: Wat „sult gy lieden nu doen? Maer wy geven daer „op weder der Lacedemoniërs antwoord: Dat „wy anders niet en sullen/ dan Manhaftigh sterven; Door dien wy alleen geleerd „hebben vrye Bataviers, en niet Slaven van „andere te weesen: houdende voor een vasten „regel/ dat hy niet behoefd eens anders „Slaef te werden/ die geresolveert is liever te sterven/ &c. Wy willen andere/ noch heviger reedenen/ hier niet uytdrucken. Seker voornaem doch bescheyden Roomschgesind Advocaet binnen Utrecht, my voor veele jaren welbekend geweest/ heeft my verhaeld/ dat hy ontrent dien tyd tot eenen der voornaemste onder de Remonstrantsche Predikanten eens seyde: Dat sulcke vergalde Schriften noch de saeck der Remonstranten in 't gemeen/ noch den gebangenen Barneveld in 't bysonder/ goed konden doen; doch van hem tot antwoord ontfingh: De Gemoederen waeren te seer geallarmeert, en konden sigh niet juyst soo inhouden, als wel betaemde. De Procedueren der Contra-remonstranten tegens de Remonstranten waeren te hard, om'er niet gevoellijck van te sijn. Tegens harde knoesten moestmen scharpe Beytels gebruycken. Sy verdienden noch meer, &c.

uytgegeven onder de sitting des *Synodi* en de Gevancknis van *Barneveld*, seer veel toebragt,

tot de verargeringh harer saeck.

Nae 't oordeel des Nationalen Synodi, over der Remonstranten Leere uytgesproocken/ en d'affettingh der geciteerde Remonstrantsche Predikanten van haer' Ampt/ hebben eenige Gemaghtighde der Heeren Staten Generael deselve voorgehouden: Vermitsse nu door 't Synodus Nationael waeren ontslagen van haere publique Diensten/ offe/ dit onaengesien/ voortaen haer noch souden willen dragen/ als Kercken-dienaers; dan offe haer' Overheden wilden gehoorsamen/ en als private persoonen een stil Burgerlijck leven leyden/ sonder eenige Bedieningh aen groote of kleyne Vergaderingen harer Gesindheyd. Met toeseggingh: dat haere Hooghm. de geene/ welcke haer dus stil quamen te houden/ souden voorsien van een eerlijck Tractament, 't sy binnens of buytens Lands/ nae dat elck van haer sou goed vinden.

Acte van Stilstand, d'afgesette de *Remonstrantsche* Predikanten voorgehouden, met belofte van een eerlijck *Tractement* aen diese aennamen. 1619.

Hier op hebben geciteerde Predikanten geantwoord/ volgens 't berighte van J. Uyttenbogaerd: Datse bereyd waren/ haere Hooghm. te gehoorsamen in alles waer in sy konden met een goede Conscientie. Oock/ datse haer souden dragen in stilheyd/ en andere daer toe vermanen. Maer datse niet konden beloven/ haer van allerley Kerckelijcke Bedieningen gantschlijck te sullen onthouden: ondertusschen te vreeden sijnde/ op 't Bevel der Hooge Overheyd/ haer van den publiquen dienst in de publique Tempelen t'onthouden. Hier op gevraeghd: Watse doen souden/ wanneer haer sulcks by Placcaten wierd verbooden? soo was haer antwoord (volgens den selven J. Uyttenbogaerd): Datse wat beeters van hare Hoogm. verwaghteden. Doch soo sulcks moght gebeuren/ datse verstonden/ haer Ampt te sijn/ oock onaengesien soodanige Placcaten, 't Euangelium te prediken; moetende in dien deele God meer gehoorsamen dan de Menschen.

Antwoord der geciteerde *Remonstrantsche* Leeraers:

Andere vraegh aen haer gedaen, en haer' antwoordt

De gedaghte Acte van Stilstand (te weeten in den Predick-dienst)/ op welcker ondertekeningh haer een eerlijck onderhoud wierd toegeseght/ vindmen by den gemelden Uyttenbogaerd aldus voorgesteld: „ Ik „ondersz. belove en verklare mits deesen in „goeder Conscientie, dat ik my van nu af „en voortaen sal onthouden van alle Kerckelijcke Diensten en Bedieningen/ en wat „daer af dependeeren magh/ in 't heymlijck „of in 't openbaer; directelijck of indirectelijck; soo wel in als buyten de Steeden/ „Dorpen en Plaetsen van de Geunieerde „Provintien en 't ressort van dien. Maer „dat ick my Burgerlijck / in alle modestie „en stilheyd / als een particulier Jngeseeten/ „sal comporteeren en dragen/ en my nae de „bevelen der Overigheyd reguleeren en gehoorsamen. Jn oirconde der waerheyd is „deesen by my onderteeckend op den.....

Hoedanig de haer voorgehoudene *Acte* van Stilstand ingesteld was.

Alleen eenen der gedaghte geciteerde Remonstrantsche Predikanten tot 't Nationale Synodus, namentlijck/ Henricus Leo, heeft deese Acte aengenoomen. D'andere hebbense eenstemmigh geweygerd. Deeser volstandigheyd wierd seer hoogh van de Remonstranten geroemd: Maer Leo dapper met mond en pen doorgehaeld. De Remonstrantsche Predikanten seyden / datse niet vermoghten 't Prediken in haere Gemeenten na te laten; en beriepen sig op hare Conscientien. De Contra-remonstranten voerden haer te gemoet / 't geense haer voortyds hadden geantwoord (wanneer d'oude Gereformeerde, klagende over der Remonstranten Conscientie-dwangh, om te moeten Prediken soo 't d'Overigheyd hebben wou/ en niet anders/ sigh oock op haere Gewissen beriepen); te weeten / dat deese voorwendingh van Conscientie dickmael niet anders was als een decksel der boosheyd, gelijk selfs J. Uyttenbogaerd soo schreef/ doe 't met de Remonstranten noch wel stond. Hoe kon (vervolghdense) der Remonstranten Conscientie haer verbieden van 't Leer-ampt stil te staen/ op uytdrucklijck bevel der Hooge Overheden / nae dien I. de Remonstanten in

Alleen eenen der geciteerde *Remonstrantsche* Predikanten, *Henricus Leo*, onderteeckend d'*Acte*: d'andere verklaerden, 't Prediken niet te konnen laten; sigh beroepende op hare *Conscientien*.

NEDERLANDEN

in 't gemeen / en onder deselve J. Uyttenbogaerd in 't bysonder / in sijn Boeck van d'Authoriteit der Hooge Overheyd in Kerklijke saken, seer hevigh hadden gedreven: „dat de „Hooge Overheden 't Geestlijck doen bedienen door de Dienaren des Godlijcken „Woords: en dat deese Dienaren 't selve „doende na Gods gebod sulcks doen na den „last der Overheden / &c. Is / seght deselve Uyttenbogaerd, „een selve Hooge Overigheyd ten aensien van de Justitie Justicier, „ten aensien van de Finantie Financier; ten „aensien van de Politie Politicq, waerom „dan oock niet ten aensien van de Kerck Ec„clesiasticq. Onder de bysondere deelen der Kercklijcke Regeeringh / tot 't welcke 't Ampt der Overigheyd in 't bysonder sigh uytstreckt / steld hy 't Beroepen en bestellen der Dienaren des Woords / en andere Kercklijcke Diensten na den woorde Gods; oock 't weer affetten der selve. Na deese Stellingen (seyden de Contra-Remonstranten) konden de Remonstranten niet verontschuldighd werden van wrevelige weerspannigheyd; willende / tegens danck en verbod der hooge Overigheyd / noch daedlijcke Predikanten blijven; daerse doch 1. de Contra-Remonstranten soo leelijck hadden uytgemaeckt / om datse / tegens verbod der Remonstrantsche Magistraten, Godsdienstige Vergaderingen hielden; oordelende / dat haer sulcks gantschlijk niet geoorloft / maer straf bare rebelly was: 2. Van haren dienst kerklijk ontslagen waren. II. Voorheenen had Johannes Uyttenbogaerd selfs wel gesoght van sijnen dienst in 's Gravenhaegh ontslagen te werden / doe de saecken begonden te veranderen; en buyten 't Predick-ampt te sijn / sonder dat hem sulcks door de hooge Overigheyd / of oock kercklijck / was geboden; doe de Remonstranten de kercken noch in hadden. III. De Remonstrantsche Predikanten waren afgeset op kercklijcke en Politique ordre. Kercklijck / van soodanige / welcke daer toe reght en maght hadden. Politiquelijck, om dat 'er de rust of qualyck-vaert des Lands aen hingh. Wat was 'er dan / 't welck haer kon verbieden stil te staen? insonderheyd in aenmerckingh van haer' eygene voortijds gestelde Gronden / en daer op gevolghde Procedueren.

Wat van de *Contra-Remonstranten* haer daer op te gemoet gevoerd wierd;

soo uyt haer' eygene voorheenen gestelde gronden,

als uyt 't *Exempel* van *J. Uyttenbogaerd*.

Op 't geen de Remonstranten inbraghten / datse geen Vergaderingen souden houden in de Publique Tempelen, maer in stilheyd afsonderlijck in hare Gemeenten; wierd haer van de Contra-Remonstranten gevraegd: In wat opsight sulcks sou geschieden? Immers kondense 't nu niet doen als Gereformeerde Predikanten / wijl al de Gereformeerde Kerken hadden geoordeeld / datse 't niet waren. Niet als Sectarissen buyten de Gereformeerde Kerck; want daer voor wildense niet gehouden sijn. Hoe dan? Kondense nu / wegens Conscientie, niet nalaten / haer gevoelen te leeren en voort te planten / waerom haddense voortijds de Contra-Remonstranten sulcks verbooden; en haer een regel willen opdwingen / watse souden moeten leeren en niet leeren? Indien nu d'Overigheyd haer Predikanten liet blyven / maer haer verbood / eenige Remonstrantsche Leeringen voor te stellen / gelijck de Contra-Remonstranten was gedaen / sou dan hare Conscientie gehoorsamen / gelyckse gewild hadden / dat der Contra-Remonstrantsche Conscientie sou doen? Hadden d'Overheden doe reght en maght / om tot de Predikanten te seggen: Dit sult gy leeren; dat niet; op straf van afsettingh? waerom nu niet / om tot de Remonstranten te seggen: Gy sult uw gevoelen, onder den schijn van de Gereformeerde Religie, niet meer voortsetten noch prediken, wijl de Theologanten van al de Gereformeerde Kercken binnens en buytens Lands 't selve hebben verklaerd te sijn tegens Gods Woord, en de Leere der Gereformeerde Kerck. Of was 't doe wel gedaen / om dat d'Overheden Remonstrantsch waren; nu qualyck / om datse Contra-Remonstrantsch sijn?

Welcke dingen hier alleen op 't kortste, met voorby-ganing van veel andere, werden voorgedragen.

Over dit stuck wierd van de Remonstranten seer veel t'harer verantwoordingh geschreven; van de Contra-Remonstranten geantwoord; niet sonder bittere uytvaringen aen d'eene / daer tegens scharpe verwijtingen aen d'andere syde. De besadighdste Schriften aen de kant der Remonstranten waren de veelerley Brieven der uytgeseydde Remonstrantsche Predikanten aen de verdruckte Remonstrantsche Gemeenten in de Vereenigde Nederlanden; alhoewel sommige der selve niet geheel sonder gal sijn.

Meenighten van Boeckjens hier over geschreven.

Als nu de Staten Generael bemerckten / dat de Remonstrantsche Predikanten tot geen rust te brengen souden sijn; maer blijklijck te kennen gaven / datse in 't prediken en andere deelen des Kerckendiensts wilden voortgaen / waer door dan de Gereformeerde Kercken deeser Landen / en by gevolgh de Landen selfs / in geduerige beroerten en verwarringen souden gehouden werden; op hoop / van door dit middel eens weer boven te sullen geraecken; soo hebbense de geciteerde Remonstrantsche Predikanten / doch nu enckelijck aengemerckt als particuliere, buyten dienst sijnde persoonen / veroordeeld / om door seeckere Booden te werden gebragt buyten de Vereenighde Provintien; met verbod / van oyt weer daer in te koomen / voor datse souden geneegen sijn d'Acte van Stilstand te teeckenen. Dit bevel wierd gegeven den 5. Junius Anno 1619. Te gelijck wierden verbooden de heymlijcke Vergaderingen der Remonstranten, om in deselve te prediken / onder schijn van de Gereformeerde Religie, tot stijvingh van de Remonstrantsche vijf en meer Artijkelen.

De *geciteerde Remonstrantsche* Predikanten uyt 't Land gevoerd door ordre der *Staten Generael*

en der *Remonstranten* afsonderlijcke Vergaderingen verbooden.

Hier over ontstond onder de Remonstranten een groot geroep van Conscientie-dwang. Honderden van blauwe Boeckjens / en ook geheele Tractaten, quamen aen hare syde in openbaren druck uyt; niet sonder vervuld te sijn met d'uyterste bitterheden / en smaedlijcke uytdruckingen tegens de Heeren Staten Generael; de nieuwlijcks-aengestelde Magistraten der Steeden; Prins Mauritz; 't Synodus Nationael; de Predikanten / en

de

NEDERLANDEN

de geheele Gereformeerde Kerck. Men had oock niet anders te verwaghten in d'eerste hitte en ontsteltenis der Gemoederen / soo der Politique als der Kerckelijcke; vermits se / noch soo korts te vooren 't Meesterschap gebruyckt hebbende / nu uytgestooten waren. Maer datse langh daer na / alsse nu vrye Vergaderingen / en openbare Predikanten harer Religie hadden / by alle gelegenheden daer in voortvoeren; geen kans versuymden / om tegens de Gereformeerde Kerck te blixemen / de Contra-Remonstrantsche Overheden te schelden / de Leeraers op 't leelijckste uyt te maecken: altijd / wanneer eenigh verschil ontstond tusschen de Magistraet en de Predikanten van eenige Stad / sigh daer in menghden / en met naemloose schriften de laetstgenoemde grouwlijck aenvielen; soo begonden veele t'oordelen / datmen de haer geooghluyckte Vryheyd / welckese dus quamen te misbruycken / tegens hare voortyds gedane Protestatien, duysendmael in hare Boeckjens / een wijl tijds na 't verbieden harer Vergaderingen / betuyghd / datse / by vergunningh der selve / sigh souden dragen in alle stilheyd / onderdanigheyd / en respect, weer behoorde in te trecken / &c.

een groot geroep maeckten van Conscientie-dwangh, &c.

Aenmerckingh.

't Verargerde hare saeck niet weynigh / datse / terstond na 't gedaghte Verbod / in openbare Schriften de Staten Generael, d'Overheden der Steeden / Prins Mauritz, &c. „scholden voor Tyrannen, die de Tyrannische „Schoenen des Koninghs van Spaenje en „der Spaenjaerden hadden aengetrocken: een „arger Conscientie-dwangh invoerden / als „de Spaenjaerden hadden gedaen onder Duc „d'Alba; met veel minder reden en meerder „onreght sulcks deeden. Meer / en noch arger deeser haetlijckheden / willen wy niet uyttrecken. Men sie / onder een grooten hoop andere harer Schriften / 't Vrymoedig ondersoeck van verscheydene Placcaten in de Geunieerde Provintien binnen twee jaren herwaerts gepubliceert; uytgekoomen Anno 1620. pag. 1.3.5.9., en meest doorgaens.

De Remonstranten vaeren seer hevigh uyt tegens d'Overheden, en Prins Mauritz.

De Contra-Remonstranten seyden hier op: Dat soodanige lasteringen der Remonstranten eygenen aert te kennen gaven. Datse niet wisten / of liever niet wilden weeten / wat Conscientie-dwangh was. Datse met een ongehoorde onbeschaemdheyd den handel der tegenwoordige Regeering niet alleen vergeleecken met / maer noch scholden voor arger als de Spaensche en Duc d'Albasche Tyrannyen; om hier door de Remonstrantsche Gemeenten te gelijck met de Roomschgesinde, Libertijnen, Coornhertisten, en alle andere Secten, gaende te maecken tot aenbiddingh des Swaerds tegens de Contra-Remonstranten, om'er op te slaen dat het een aert heeft; en die Zielen-moordenaers te verdelgen; waer toe niet weynige ophitsende Boeckjens met deese en diergelijcke redenen in druck van haer wierden uytgegeven. Dat niemand van haer wierd gedwongen sijn geloof te verlaten / of 't Contra Remonstrantsche aen te neemen / &c.

Wat van de Contra-Remonstranten, tegens de voorwendingh van Conscientie-dwangh

NEDERLANDEN

Daer-en-boven / haer' afgesonderde Vergaderingen waren haer alleen verbooden onder de naem en qualificatie van Gereformeerde. Want dit sijn de woorden des Placcaets: „En wy ter contrarie van dien bemercken / „dat verscheydene persoonen hier te Lande „continueeren in haer quaed voorneemen en „beleyd / 't welckse soecken te bekleeden „met de naem van Gereformeerde Religie, „om te beeter d'eenvoudige te verleyden / &c. Haer Bevel werd aldus uytgedruckt: „Dat niemand / van wat qualiteit of conditie hy sy / hem sal mogen vervoorderen in „de Geunieerde Provintien, Landen en Steden daer onder resorteerende, eenige aparte Vergaderingen te maecken / om aldaer „eenige Leere / tot stijvingh van de vijf poincten, en wat daer aen dependeert, &c. of „oock te verhandelen eenige andere Leerpoincten of Verklaringen / onder schijn „van de Gereformeerde Religie, niet accorderende met 't Besluyt van 't voorsz. Synodus.

en meer als Duc d'Albasche Tyranny wierd ingebraght.

Hadden de Remonstranten (vervolghden d'andere) sigh uytgegeven voor een afgesonderde Secte; warense gewilligh van selfs uytgegaen uyt de Gereformeerde Kerck / als de Leere der selve niet konnende toestemmen / maer buyten deselve willende sijn / gelijck de Luthersche en Mennoniten, men sou haer' afgesonderde Vergaderingen (wanneerse geschied waren sonder gevaer van oproer-verweckingh / sonder verwarringen te zaeyen en te koesteren in de Gereformeerde Kerck; sonder der selver Leere op 't grouwlijckste te schelden; te bekladden met geboelens welckese versoeyde) / soo wel hebben gedooghd / als die van d'andere. Gelijck dan oock de Remonstranten, nuse een bysondere Secte sijn geworden / hare Vergaderingen haer onverbooden blijven; doch welcke Vryheyd sy niet moesten misbruycken / om de Socinianen in te halen / &c. Maer / onder d'aenmatigingh van te sijn Gereformeerde Predikanten / d'eenvoudige Gereformeerde af te trecken van de Gereformeerde Religie; deselve te schelden voor een boosen Boom, die onnutlijck d'aerde beslaet, en derhalven uytgeroyd moest werden; voor een vervloekte Turcksche Leere, onder welcke schuyld alles wat grouwlijck genoemd kan werden; en ten dien eynde afsonderlijcke Vergaderingen te willen houden / om dit hare Toehoorders in te prenten / sulcks hieldense voor onverdraeghlijck.

Oock hoe, en waerom Placcaten, tot verbiedingh harer Vergaderingen.

Maer / deedens 'er noch by / schoon oock selfs als een bysondere Secte hare Vergaderingen haer verbooden waren geworden / wat haddense doch met reden te seggen gehad? Moestense niet gedencken / dat haer alsoo / en niet meer / vergolden wierd 't geense selfs gedaen hadden? behalven dat hare Predikanten buytens Lands wierden gevoerd / daer sy de Contra-Remonstrantsche alleen uyt de Steeden en der selver Gebied hadden doen leyden / of vertrecken. Onder 't Meesterschap van Oldenbarneveld en sijner Schepselen (seydense) moghten Lutheranen,

van d'Overheden wierden uytgegeven.

NEDERLANDEN

ranen, Mennoniten, Coornhertisten, Roomschgesinde, Libertijnen, &c. Leeren / Predikenn / Vergaderingen houden soose begeerden. Alleenlijck d'oude Gereformeerde, alsse ergens buyten hare Stad / daer niet anders als Remonstrantsche Predikanten waren / of sulcke / die sigh de Resolutie van een gedeelte der Staten van Holland onderworpen hadden / om niet anders te prediken / dan soo de Remonstranten wilden / een Contra-Remonstrantsche Predicatie gingen hooren / moesten in swaere geld-boeten geslagen / ontburgerd / gebannen / mishandeld werden.

Hoe 't de Remonstranten maeckten, onder 't Meesterschap van de Heer J. van Oldenbarneveld.

Braghten hier toe by / nevens meer andere / 't voorgemelde Placcaet van Schieland, 't welck wy hier wat breeder sullen uytdrucken: „Alsoo bevonden werd / dat eenige „persoonen in den Lande van Schieland, „door een verkeerden yver gedreven / arbey„dende / om de goede Gemeente ongerust „te maecken / en te brengen tot Scheuring; „practiseerende tot dien eynde Conventicu„len buyten de publique Tempelen, die tot „d'oeffeningh van den Godsdienst sijn gede„stineert; al 't welck is streckende tot groot „nadeel van de Christlijcke Gereformeerde „Religie, en vermenghd met perijkel van „meerder swarigheden / die in tijds dienen „verhoed te werden / soo is 't / dat de Bail„liu, Scheepenen en Mannen van Schieland, „om na te koomen de Bevelen der H. H. „Staten ... verbieden een yeder by deesen / „soo Mannen als Vrouwen / jonge en ou„de / van wat qualiteit die souden mogen „sijn / te houden eenige Vergaderingh / tot „oeffeningh van de Gereformeerde Religie, „als in de Kercken en Plaetsen / publique„lijck daer toe gedestineert: op pœne dat het „Huys / Schuer / Bergh / Veld / of an„dere Plaetsen / alwaer soodanigh een Ver„gaderingh sal gehouden werden / met'er „daed sal vervallen aen den Armen van dat „Ambacht. De Predikant / en die in sijn Huys de Vergaderingh toeliet / sou verbeuren 300. gl. By weygeringh van bekenning / soumen Sententie uytspreecken op Getuygen / sonder verdere manier van Proces, &c. Dit wierd dus afgekondighd op den 21. Junius Anno 1616. Schieland leght tusschen Delfland, Rhijnland, d'Yssel en de Maes, waer toe oock Rotterdam behoord.

Placcaet der Remonstrantsche Overheden in Schieland;

't welck nu de Contra-Remonstranten maer behoefden te volgen.

Der selver Redenen,

Konden nu de Contra-Remonstranten (braeghdense) niet voorwenden even deselve redenen; en met meerder reght / wyl de Remonstranten nu van de Gedeputeerde aller uyt en inlandsche Gereformeerde Kercken waren geoordeeld te sijn afgeweecken van de Gereformeerde Kerck? kondense daer op hare Placcaten, in navolgingh van de Remonstranten, niet gronden? Sijn die der Generale Staten tegens de Remonstranten swaerder? Wat Placcaet die van Utrecht maeckten / noch Remonstrantsch sijnde / is hier boven gehoord. Te Schoonhoven was 't al 't selve werck. Anderweegen desgelijcks. De Contra-Remonstranten vergaten oock niet / hare Parthyen voor te houden / hoe strengh de gedaghte Placcaten wierden uytgevoerd. Hoemen eene harer Predikanten / wegens een gedane Predicatie te Schoonhoven, niet sleghts in Gevanckenis had geleght / maer geset by een Moordenaer / die sijne Huysvrouw had omgebraght. Behoefden (gingense voort) de Contra-Remonstranten wel andere woorden / als die van de Remonstrantsche Placcaten, te gebruycken / om te doen gelijck sy hadden gedaen? Hoe kondense de Gereformeerde beschuldigen van Conscientie-dwangh, die immers niet meer deeden dan de Remonstranten onlanghs te vooren selfs hadden gepleeghd / en echter voor geen Conscientie-dwingers wilden gehouden sijn.

waerom de Remonstranten de Placcaten der Contra-Remonstranten tegens haer

van geen Conscientie-dwangh

Noch al meer wierd ingebraght; te weeten: De Contra-Remonstranten hadden altijd gevoeld / dat de verschillen / van de Remonstranten in de Kerck opgeworpen / soo gewightigh waren / datse met een goede Conscientie sulcke Leerraers niet moghten hooren. Deese te willen dwingen / om te moeten hooren diese niet hooren konden / of anders sonder oeffeningh van Godsdienst te blijven / dat mogtmen Conscientie-dwangh noemen. Maer van de Remonstranten, gelijk uyt veele harer Schriften ten vollen blijckt / was altijd voorgegeven / de Verschilstucken niet soodanigh te sijn / datmen daerom vermoght aparte Vergaderingen aen te stellen. Derhalven kondense door 't Verbod van sulke Vergaderingen geen Conscientie-dwangh lijden / maer haer wel gerust houden met de Bevelen der hooge Overheyd / welckese voorheenen soo veel in 't Kercklijck hadden toegeschreven; en met 't Besluyt des Synodi, als sijnde dat van de Gereformeerde Kerck / waer van sy sigh een deel noemden. Hier tegens wisten de Remonstranten al weer redenen in te brengen; en toonden / dat het haer noch aen tijd om te schrijven / noch aen Druckers / om 't geschreevene te drucken / ontbrack. De Contra-Remonstranten bleven haer geen antwoord schuldigh; waer door dan meenighten van Twist-schriften aen den dagh quamen; welcker veele / tot een goed deel honderden toe / wy by een versameld / en wel doorleesen hebben.

hadden te beschuldigen;

op verscheydene wijsen aengemerckt.

Meenighten van Twist-schriften.

Veele meenden / datmen de Vijf-Articulisten had behooren te verdragen / om geen Scheuringh te veroorsaecken. Maer op d'andere seyden: I. Dat deese in haer gevoelen niet sleghts verdragen wilden sijn / als swacke / die swarigheyd maeckten / hooger te gaen; maer datse 1. hare meening wilden verdeedigen / voortplanten / 2. met lasteringen tegens d'andere / en aftreckingh der Eenvoudige; 3. en toelegh / om alleen Meester te werden / de Contra-Remonstranten dan uyt te stooten; gelijckse alreeds sigh hadden onderstaen daerse konden. II. Datmen derhalven sodanige / welcke niet alleen dwaelden in stucken van sulck een gewight / strijdende tegens Gods woord; aenlopende tegens de Fundamenten des Geloofs; om verr' stotende de Formulieren der Eenigheyd / maer die dan noch hare dwalingen op de ge-

Veele meenden, datmen de Vijf-Articulisten had behooren te verdragen,

om geen scheuring te veroorsaecken.

NEDER-LANDEN

Redenen, van de *Contra-Remonstranten*, hier tegens gegeven.

hoorde wijs wilden indringen / in de Kerck Christi niet vermoght te duiden. III. Dat deese Vijf Artijkelen een geweldige Nasleep hadden / welcke met'er tyd de geheele Religie sou konnen omgekeerd hebben. IV. Dat het met de Vijf Artijkelen alleen niet te doen was / gelijck bleeck 1. uyt de Schriften Vorstii, Arminii, Episcopii en andere. 2. De Remonstranten hadden alreeds Anno 1607. in 't Synodus van Delf geseght / datse noch veel andere bedenckingen tegens de Confessie en Catechismus hadden. 3. Noyt evenwel / hoe seer daer toe versoght / haddense deselve willen open leggen. 4. Ondertusschen waren nu en dan uytgebroocken eenige alderschaedlijckste Gevoelens ontrent stucken / welcke selfs 't Weesen des Christendoms betroffen; gedreven van voorname Remonstrantsche Predikanten; of van sulcke / met welckese goede Broederschap hielden; haer bevoorderden; tegens de Censuren der Kerck beschermden; als Adolph Venator, Henricus Slatius, D. Conradus Vorstius, Johannes en Petrus Geisteranus, Welsingh, en veel meer andere. 5. Sy hadden begeerd / en hard aengedrongen op een Vryheyd van Propheteeren; waer doorse een aghterdeur open hielden / om daeghlijcks wat nieuws te mogen voorstellen en indringen. Gaven ten dien eynde voor / datmen sigh niet moght verbinden aen eenige Formulieren van Eenigheyd met de Gereformeerde of eenige andere Kerck; wijl niemand wist / schoon hy heden in sulck een gevoelen stond / of hy morgen niet tot een beeter sou konnen verlight werden. Datse dagelijcks noch meer leerden; geduerigh noch meer en meer dwalingen in de Gereformeerde Kerck ontdeckten; welckese oock moesten bestraffen en verbeeteren. Waerom dan de geciteerde Remonstrantsche Professor en Predikanten in 't Nationael Synodus niet begeerden ondersoght en geoordeeld te werden uyt haer eygene Schriften; selfs niet uyt de Haeghsche Conferentie.

Daer onder oock; 't Was onmogelijck, de *Remonstranten* te dulden, of met haer tot een *Accoord* te koomen,

wijlse rond uyt verklaerden

alle dagen noch meer te leeren;

Dit verdeedighd voor gantsch reght de voorname Remonstrantsche Autheur van den Grouwel der Verwoestingh staende in de H. Plaets, of Nulliteiten des Nationalen Synodi, in 't tweede Deel, pag. 16. „Soo hadden „oock de geciteerde in deesen Synode rond „uyt verklaerd / datse uyt haere voorgaende „Boecken / selfs uyt de Haeghsche Confe„rentie, niet wilden van haer gevoelen ge„oordeeld hebben / om dat die al de geciteerde „niet aengingen / noch gemeen waeren / de„wijl verr' 't meeste deel by of ontrent de „Conferentie niet was geweest; en datse „oock tsederd veel hadden geleerd / en som„mige dingen nu wat naerder insagen: waer„om sy van haere Leere wilden geoordeeld „hebben alleenlijck uyt de Schriften / welcke „sy (de geciteerde) deesen Synode hadden ge„leverd / of noch souden mogen leveren. En „pag. 20. Oock hadden de geciteerde in dee„sen Synode selfs verklaerd / als voorseghd „is / datse t'sederd het houden van de Haeg„sche Conferentie noch veel hadden geleerd / „en datse daerom haer gevoelen selfs van „de grond op geheellijck den Synode wilden „voordragen: oock uyt geen andere Schrif„ten geoordeeld werden / dan diese selfs den „Synode souden overgeven.

en morgen niet verbonden te willen sijn.

aen 't geense heden mogten

NEDER-LANDEN

Waer op de Contra-remonstranten aenmerckten: Datmen dan noyt van der Remonstranten gevoelens sou konnen oordeelen / of en hoe verre deselve verdraeghsaem moghten sijn: noyt met haer tot een accoord komen konnen; wijlse / alsmen heden met haer sou meenen te sijn gekomen tot gedaen werck / morgen al weer souden konnen seggen / meer geleerd te hebben; en datse aen haere voorige woorden of Schriften niet verbonden wilden sijn. Behalven noch / dat / gelijck hier uyt bleeck / yeder Remonstrant voor hem selven wou vry sijn / selfs van d'andere Remonstranten, om te mogen leeren soo hy 't verstond. En schoon men selfs oock / niet alleen met de geciteerde, maer oock met al de Remonstrantsche Predikanten / van haere Gemeenten gedeputeert, een ordre op de Leere tot eendraght had moogen beramen / dat dit soo veel als niet sou geweest sijn / 1. Om datse morgen weer naerder verlight hadden mogen werden. 2. Om dat d'andere Remonstranten, buyten de Predikanten / daer mee niet behoefden te vreeden te sijn / verder dan haer goed daght; of tot datse weer meer geleerd hadden tot tegenspraeck der Gereformeerde Kerck / daerse Leeraers en Leeden van sijn wilden. Dus hadmen daeghlijcks weer nieuwe verwarringen / en arger als te voren / te verwaghten. De gemelde Schrijver der Nulliteiten beweerd / tweede Deel pag. 4. 5. Of men / schoon met de geciteerde Remonstrantsche Predikanten (waer onder oock de Professor Episcopius was) tot een Vergelijckingh in 't Synodus mogt gekomen sijn; ja oock schoon de geciteerde waren geweest Gedeputeerde van de Remonstrantsche Kercken selfs / dat die echter d'andere Remonstranten niet hadden konnen verbangen noch verbinden / wijl soodanige Actien van sulck een Natuer sijn / dat niemand deselve door een ander verrighten kan. De gemeene Remonstranten waren niet gehouden aen 't gebesoigneerde der geciteerde, schoonse die oock selfs hadden gedeputeert, voor datse nae gedaen rapport 't selve souden bevinden met Gods woord wel over een te komen / &c.

geleerd, geschreven, verdeedighd, of toegestaen hebben;

waer toe eenige redenen

werden voorgesteld,

uyt de *Nulliteiten des Dordrechtschen Synodi*,

gesteld door een voornaem *Remonstrant*,

Uyt dit alles besloten de Contra-Remonstranten; dat het op de vijf Artijkelen alleen niet aenquam. Dat onmogelijck was / met de Remonstranten een over-een-koomingh uyt te vinden / wijlmen al deselve / hoofd voor hoofd / niet kon spreecken; en oock 't geen nu geresolveert was / selfs met de geheele meenighte / morgen weer ontdaen kon werden. Dat derhalven de Kerck noyt van rust kon versceckerd sijn geweest; schoon hoe veel men mogt hebben toegegeven. Dat daeghlijcks / door de vryheyd van propheteeren, nieuwe schaedlijcke Leeringen souden hebben opgekomen / welcke men soo wel sou hebben moeten dulden als de Remonstranten,

met weynige aenmerckingen der *Contra-Remonstranten* op deselve.

ten,

NEDERLANDEN

ten, of even soo wel beschuldighd werden van Conscientie-dwangh, nieuw Pausdom, heerschappy/ &c./ als nu van deese. Dus sprack en schreefmen geduerigh tegens malkander. Wy hebben alleen maer weynigh aengeroerd/ enckelijck Historisch gegaen; nergens de saecken Theologisch verhandeld: ons eygen oordeel ingehouden. De redenen van d'een en d'andere sijde voorgesteld; die van de Contra-Remonstranten somtijds wat breedrr; maer soo/ dat aen elck werd gelaten 't oordeel over de kragt of swakheyd derselve. Indien wy alles/ 't geen voorgevallen is/ wilden verhalen/ met de redenen en tegenredenen over elcke saeck van de Parthyen voortgebraght/ soo moesten wy alleen hier van een groot Boeck schrijven.

Waerschou-wingh.

Dat de Jesuit P. Cornelius Hazart seer ten voordeel der Remonstranten in 't verhael deeser Twisten heeft geschreeven/ alleenlijck daer toe Remonstrantsche Boecken gebruyckende/ hebben wy hier boven gesien. Laet ons nu een andere Jesuit van deese saeck hooren/ namentlijck Adolphus Brachelius, in sijne Historien onses tijds. Dit seght hy: „Jacobus Arminius, een vinder van nieuwe „gevoelens/ Professor in de Godheyd te Leyden, begon sijne nieuwe Hoofdstucken „van de Prædestinatie, Genade en Vrye wil „voor te stellen; en kreegh een grooten aenhangh. Terstond stelde sigh hevigh daer „tegens Franciscus Gomarus, voorstander „van de suyverder Leere Calvini. Deese „twist nam geweldigh toe/ alsoo de Grooten sigh sonderlingh daer mee bemoeyden/ „gelijck men gemeenlijck siet in nieuwe dingen. En nu onderwonden sigh d'Arminianen t'Utrecht, d'Overheden/ welcke Gomarisch waren/ af te stellen; 't Gebied aen „sigh te trecken; Krijghsvolck te werven/ „en alsoo haer gevoelen met kraght en ge„weld voort te setten. Doch wijl deese Saeck „gantsch tegens den Staet was/ als een „beginsel van Burgerlijcken Oorlogh/ „streckende tot verdeelingh en ondergangh „der Provintien, soo wierd goed geoordeeld/ „deselve by tijds te weerstaen/ eer 't quaed/ „te sterck aengroeyende/ alle Hulp moght „hulploos maecken. Men gaf dan last aen „Prins Mauritz, om Utrecht en andere Steeden/ welcke de Wapenen wilden aenvatten/ te bedwingen/ en in ordre te brengen: „'t welck oock geschied is/ meer door goed „beleyd als door geweld. Daer op wierd te „Dordrecht een Byeenkoomst beschreeven/ „om te handelen over de verschillen in den „Godsdienst/ waer by oock de Arminianen „wierden ontbooden. De Hollanders quamen'er in grooten getale/ gelijck oock sommige uyt Duytschland en Engelland. D'Arminianen bleven oneenig; en de Gomaristen „behielden d'overhand. Voorts wierd d'Arminianen belast/ uyt 't Gebied der Vereenighde Provintien te vertrecken.

Gordeel, en Verhael des *Jesuits Adolphi Brachelii*, van den handel der *Remonstranten* en *Contra-Remonstranten*.

De gepleeghde daden van geweld/ hier en gintsch bedreven/ in veele Steeden en Dorpen/ hebben wy hier niet willen beschrijven/ om/ soo veel mogelijck was/ 't haetlijcke voorby te gaen. Alleenlijck sullen wy hier een kort bericht geven van de beroerten binnen Leyden, ontstaen wegens de voorgedaghte Waerdgelders. Eenige der selve pleeghden hier snoode moedwilligheden tegens d'Ingeseetene. Niemand wierd daer over van de Magistraet gestraft. Ter dier oorsaeck leverden de Schutters een Requeſt over aen den Deken en de Capitainen der Schutterij binnen deese Stad/ met aenbiedingh van haren getrouwen dienst; en bygaende versoeck/ by de Magistraet te weegh te willen brengen/ dat deselve kostloos moght gebruyckt werden in plaets van den seer lasti-

De gepleeghde daden van geweld hier meest voorby gegaen, om de haetlijckheyds wil.

Alleen hier kortlijck aengewesen

NEDERLANDEN

gen dienst der Waerdgelders. 't Vergenoegen/ 't welckse hier op kreegen/ was/ dat d'overlasten deeser Gasten daeghlijcks aengroeyden; gelijck dan oock de wantrouw der Remonstrantsche Magistraet tegens de Burgery van de Contra-Remonstrantsche Religie, en van deese tegens de Magistraet, geduerigh vermeerderde; welcke/ niet te breeden met eenige honderd Waerdgelders aengenomen te hebben/ noch daer-en-boven de Straet voor 't Raedhuys af-schanste met een seer sterck Staeckertsel van Balcken en Eyckenribben/ latende alleen aen elcke syde een Klincket/ of Deur; welcke geopend wierd/ wanneer Paerden of Menschen daer door moesten gaen. By dagh en naght wierd in deese Schans van de Waerdgelders seer sterke Waght gehouden; desgelijcks aen de Poorten der Stad.

de beroerte tot Leyden; daer de Magistraet, boven d'aenneemingh van veel honderd Waerdgelders, 1617.

Noch al konden de Heeren Regenten niet gerust slaepen/ schoonse geen reden van vreeg hadden; maer wilden/ dat de Burgers/ insonderheyd de Schutters/ boven den Eed/ voor deesen gedaen/ en seer kragtigh/ een nieuwen Eed souden af-leggen/ van Burgermeesteren en Regeerders ALLE assistentie, hulp en bystand te sullen doen; gelijk hier boven gehoord is. Niet sonder oorsaeck/ in aenmerckingh hoe 't in andere Steeden toegingh/ vonden een groot gedeelte sigh hier over beswaerd: wijlse sigh hier door met Eedsweeringh souden verbinden/ om/ wanneer 't de Remonstrantsche Magistraet soo behaeghde/ haere Geloofs-genooten de Contra-Remonstranten te moeten helpen verdrucken/ jae met 't Swaerd bevegthten. Evenwel weygerdense den Eed niet/ maer versoghten alleen/ den selven te moogen doen met sulck een uytbedingh. Hoe reedlijck dit versoeck was/ echter kondense 't niet verwerven: waerom sy/ om haere ziel niet te verstricken/ oock niet konden besluyten tot 't doen des gedaghten Eeds.

de Burgers een nieuwen Eed afeyschte; 't Stadhuys doet beschanssen, &c.

Deesen Eed, een strick voor de Contra-Remonstranten,

Hier op heeft de Magistraet ontrent seshonderd der gequalificeertste en getrouwste Burgeren der Stad Leyden ontschuttert/ en andere (Roomschgesinde, Libertijnen, &c.), welcke niet weygerden te sweeren/ en ten goeden deele seer gereed souden geweest sijn/ om op de Contra-remonstranten aen te vallen/ en het met haer uyt te maken/ in hare plaets geset. Daer-en-boven steldemen de dus ontschutterde op Weekgeld/ om 't selve te geven aen andere/ die voor haer souden waecken. Wierden dan noch van de Remonstranten in openbare Pasquillen niet alleen schamper bespot/en bitter gescholden/maer ook met wat anders en vry wat swaerder gedreygd. 't Ontschutteren/en d'ontschutterde op Weeckgeld te stellen/ noch niet genoegh synde/ heeft de Magistraet eenige gantsch ontburgerd; andere uyt de Stad gebannen; ten smaed van al die eerlijcke Lieden. Welcke een Justificatie by manier van een Remonstrantie in stelden/ om yeder te doen blijcken/ dat haer geen schuld van ongehoorsaemheyd tegens d'Overigheyd op te leggen was; met de reedenen/ om welcker wil sy den begeerden Eed

van haer niet geweygerd; maer een uytbeding versoght; doch afgeslagen. Over de 600. hier overontschutterd; sommige gebannen, &c.

D'ontschutterde Burgers

op sulck een gestelde wijs niet hadden konnen doen; nevens een Doleantie.

Deese Verantwoordingh gavense over aen de Heeren Staten van Holland en West-Friesland; met versoeck van herstellingh; te gelijck overleverende authentique stucken van de harde handelingen der Magistraet tegens eenige der haere/ en de grouwlijcke moedwillen der Waerdgelders. Hier over wierden de Remonstrantsche Heeren noch meer verbitterd/ en plaegden haer hevigh genoegh; ter tijd toe dat Barneveld, Grotius, en den Leydschen Pensionaris Hogerbeets in heghtnis geraeckten. Weynige daegen te voren was van de Staten Generael een Bevel uytgekomen/ aen al d'Officieren der Waerdgelders en hare Soldaten/datse binnen tweemael vier-en-twintigh uyren na d'Insinuatie de Wapenen souden neerleggen/ op straf van lijf en goed. Doe hebben die van de Magistraet te Leyden (nevens andere Steeden) haere Waerdgelders (van veele genoemd Quistgelders) afgedanckt; oock last gegeven/ datmen de Schans voor 't Stadhuys sou af-breken. Tegens den avond begonden de Timmerlieden daer aen t'arbeyden. D'ysere Pinnen/ op de Palen geset/ wierden van d'in meenigte toelopende Jongens Barnevelds Tanden genoemd.

geven een Remonstrantie over aen de Staten van Holland, t'harer verantwoordings; 't welck de Magistraet noch meer tegens haer verbitterd. 1618.

Haestige veranderingh: en de Schans afgebroken.

Onder de moedwilligheden/van de Waerdgelders binnen Leyden bedreven/ en van de Magistraet ongestraft gelaten/ die anders gewoon was/ soo straf tegens hare Contra-remonstrantsche Burgers te handelen/ onaengesien sy/ soose meenden/ niets misdeden/ waren oock deese/ aengeteeckend in der Burgeren Remonstrantie aen de Staten van Holland, en de Doleantie. Den 3. October Anno 1617., doe 't te Leyden Kermis was/ waer door veel Volck voor by 't Stadhuys passeerde, quamen eenige de Schildwagt der Waerdgelders (immers soose voorgaven) wat te nae. Begonden daer op te dreygen; en als de passanten yets daer op antwoorden/ trock eenen der Officieren sijnen Deegen/ en sloegh de voor-by-gaende daer mee om d'ooren: welcke/ geen andere Wapenen hebbende/ haer met Steenen begonden te verweeren. Hier door ontstond een oploop. In welcke een treflijck en rijck Burger/ in de Tralien van sijn Venster leggende/ moedwillig door de Waerdgelders wierd dood geschooten. Hadden 't de goede Burgers niet gedaen/ welcke korts daer na/ tot vergeldingh/ soo schandlijck van de Magistraet ontschutterd wierden/ in deesen oploop souden de Waerdgelders van 't Grauw sijn vernield geworden.

Kort verhael van eenige weynige, uyt veele,

der Moedwilligheden,

grouwlijcke aenvallingen,

Op den 6. May Anno 1618., als de Waerdgelders, die de Waght souden hebben/ de Parade voor 't Stadhuys deeden/en in ordre quamen optrecken/ stond eenigh volck in den Ringh/ voor 't Stadhuys/ om dit werck aen te sien. D'Officieren geboden haer te vertrecken. Als nu d'andere sigh soo terstond niet gereed toonden ('t waren Contra-Remonstranten, wegens seecker voorval daer gekomen) meenende/ datse de straet mogh-

door schieting en quetsingen,

NEDERLANDEN

moghten gebꝛuycken / wanneerſe niemand yets misdeeden / ſijn Officiers en Soldaten haer op 't lijf gevallen / houwende / ſtootende en kervende ſonder onderſcheyd ; waer op de Burgers de vlught namen ſonder eenige tegenweer. Maer de Waerdgelders, niet te vꝛeeden met haer van voꝛ 't Stadhuys te hebben gedꝛeven / liepen haer met bloote Degens na doꝛ de geheele Stad ; houwende en ſteeckende yeder die haer in 't gemoet quam ; ſoo datſe ontrent vijftigh Leydſche Burgers / en onder deſelve ſommige hoog-gevaerlijk / hebben gequetſt. Seecker Jongelingh / de furie deeſer Gaſten ontvliedende / en lopende voorby de deur van een Magiſtraets-perſoon / wierd van deeſen Heer vaſt gehouden / tot dat eenen der Waerdgelders hem een houw in de kop had gegeven.

ſelfs doodlijcke, en andere ſoo woederyen als onbetaemlijkheden,

Eerlijcke Burgers / welcke hare Huyſen geſlooten hielden / wierden van dit Geſpuys uytgedaeghd / om op de ſtraet te koomen / met groote dꝛeygementen / onder 't geroep / datſe der Gomariſten Huyſen wel kenden ; ook wel ſouden weeten te vinden. Datſe van de Magiſtraet laſt hadden, dus op de Burgers te ſlaen ; en niemand van de geene, welckeſe op ſtraet vonden, te verſchoonen. Eenige van haer / 's avonds eenen der Burgermeeſteren nae ſijn Huys begeleyd hebbende / en met een dꝛonck vereerd ſijnde / trocken in 't weerkeeren haere Degens uyt ; ſchꝛaſten'er mee over de ſtraet ; ſwaeydenſe over haer hoofd / en riepen / datſe deſelve noch ſouden omdraeyen in der Gomariſten herten.

van de Waerdgelders te Leyden gepleeghd tegens de Burgers,

Meer diergelijck boosdaden der Waerdgelders, gantſch ongeſtraft gebleven / alhoewel dickmael aen de Magiſtraet vertoond / willen wy hier niet voorſtellen / men kanſe / te gelijck met der Burgeren Remonſtrantie, vinden in Baudartii Memorien, eerſte Deel, thiende Boek, van fol. 13. tot 21. Wat Uytenbogaerd hier op ſeght / in ſijne Kerklijke Hiſtorie fol. 887. 918. die alleen te kennen geeft / dat hy hier van niet ſeeckers weet : yets bybꝛenghd van 't getuygenis eeniger (Remonſtrantſche) Burgers te Leyden tegens hem / dat 't meeſte deel deeſer Inſolentien ſouden verſierd ſijn / en voorts ſigh beroept op d'onwaerſchijnlijckheyd. Waer tegens andere aenſienlijcke perſoonen van Leyden Anno 1625. in een Bꝛief aen een voornaem Heer hier binnen Utrecht hebben betuyghd / datſe aenſchouwers ſijn geweeſt van veele der gemelde boosdaden.

ſonder dat de Magiſtraet eenige ſtraf daer over deed.

Ter dier tijd waren binnen Leyden dꝛie Remonſtrantſche Pꝛedikanten / Adrianus van den Borre, Johannes Arnoldi Corvinus, en Bernhardus Dwinglo : oock dꝛie Contra-Remonſtrantſche, Feſtus Hommius, Daniel Colonius, en Hermannus Cuchlinus. De Gemeente hoorde ſulcke als haer beſt aenſtonden : doch als de laetſtgenoemde Pꝛedickten / waren de Kercken vol : by d'andere ſlegh voorſien. De Walſche Kerck / hebbende een ſeer groote Gemeente / was ten vollen Contra-Remonſtrantſch. Dit verdꝛoot de Remonſtrantſche Magiſtraet ſeer : die 't derhalven aenleyde / om deeſe te dempen ; of / ſoo d'andere parthy ſeght / in toom te houden / op datſe niet boven d'andere de Meeſter ſpeelden. 't Was aenmercklijck / dat 'er geen meer Remonſtranten te Leyden waren / na dien D. Arminius daer geſtaen had.

De Contra-Remonſtranten te Leyden ongelijck meer in getal als de Remonſtranten.

In 't Synodus van Zuyd-Holland, gehouden binnen Leyden in Julius en Auguſtus Anno 1619., wierden van den Kerckendienſt afgeſet ontrent 60. Remonſtrantſche Pꝛedikanten ; daer onder gereeckend ſommige / al voorheenen van de Claſſen gedeporteert, niet ſoo ſeer om de vijf Artijkelen, als wel ten deele om haer onſtightlijck leven / ten deele om ſommige ſchaedlijcke / ſelfs grouwlijcke Leerſtucken / boven de gedaghte Artijkelen ; onder welcke laetſte was Caſparus Selcaert, Pꝛedikant in Abbenbroeck. Wy ſchꝛoomen / de Godslaſterlijcke woorden ſijner Redenen van de Heere Chriſtus uyt te dꝛucken. By ſijn Affettingh derfde hy noch klagen / datmen hem verhinderde / de waerheyd te pꝛediken ; en dat hy in de Reghters / welcke hem deporteerden, Conſcientie eyſchte. In 't geheel ſtellen de Remonſtranten ontrent 200. harer Pꝛedikanten gedeporteert ; van deſelve ontrent 100. uyt 't Land gebannen te ſijn.

Getal der afgeſette.

Remonſtrantſche Predikanten, maer daer onder eenige van Godslaſterlijcke gevoelens.

Johan van Oldenbarneveld, Rombout Hogerbeets, Hugo de Groot, en Ægidius van Leedenbergh ſaten / geduerende de Sittingh van 't Synodus, gevangen ; behalven dat de laetſtgenoemde / ontrent een maend na ſijne gevangen-neemingh / ſigh ſelven uyt de weereld had geholpen. De Heeren Staten Generael hadden over haer geſteld vieren-twintigh Reghters ; twaelf uyt de Provintie van Holland, en twaelf uyt de ſes andere Provintien, om onderſoeck te doen op de dingen / met welckeſe beſchuldighd wierden / en dan 't oordeel uyt te ſpꝛeecken.

Reghters, geſteld over Johan van Oldenbarneveld, en d'andere Gevangene.

Eyndlijck wierd Oldenbarneveld gedoemd ter onthoofdingh / als begaen hebbende veelerley ſeer ſchaedlijcke handelingen / verderflijck voor den Staet des Lands ; de Religie door hem beroerd / de Kerk Gods grootlijcks beſwaerd ſijnde. De byſonderheden hier van kammen ſien in ſijne Sententie. Doe hem bekend wierd gemaeckt / dat 't Vonnis des doods over hem was uytgeſpꝛoocken / borſt hy uyt / als in verwonderingh : Sententie des doods ! Sententie des doods ! dat had ik niet gemeend.

De dood werd Barneveld aengekondighd ; en hoe hy ſigh daer ontrent droegh.

D. Antonius Walæus, Pꝛedikant te Middelburgh in Zeeland, eenen der Synodale Mannen / quam / op byſonder verſoeck der Heeren Staten, by hem / om hem tot ſijn uyterſte te bereyden. Vond hem bꝛyontroerd / oock beeſigh / met een Bꝛief te ſchꝛijven aen ſijn' Echtgenoot en Kinderen. Als hy hem beleefdlijck gegroet / en geſeght had / hem leed te ſijn / dat hy in ſulck een dꝛoevige gelegenheyd ſigh by hem moeſt laten vinden / gaf Oldenbarneveld hem met een onſteld gemoed tot antwoord : „Hy had „geenen Pꝛedikant van noode. Was een „oud Man / en een Chriſten. Wiſt ſelfs „wel / hoe hy ſigh in ſulck een tijd behoorde „te

Onder meer andere Predikanten oock D. Walæus aen hem geſonden, om hem te bewercken.

NEDERLANDEN

„ te dragen. Hield sigh nu beesigh / met sij„ne Huysſaecken te beschicken. Eyndlijck evenwel / na verscheydene onderlinge redenen / en als hy sommige dingen met suchten en weenen had voorgesteld; ook D. Walæus sigh daer op niet kon onthouden van Tranen / seyde hy: En gy Walæe, werd gy ook met mijn ongeluck bewoogen? Van dien tijd af sprack hy tot hem als tot een sonderlingen vriend.

Hare redenen met malkander.

Na gedane avondmaeltijd versoght Oldenbarneveld aen D. Walæus, by Prins Mauritz te willen gaen / om twee dingen voor hem te versoecken: I. Dat sijn' Excellentie hem vergifnis wou laten weervaren / indien hy yets tegens hem moght mishandeld hebben. II. Dat hy sijne Kinderen wou gunstigh sijn / als die getrouwd waren aen voorname Adelycke Geslaghten van de Gereformeerde Religie. 's Avonds ontrent ten thien uyren deed D. Walæus deese boodschap aen Prins Mauritz; en kreegh tot antwoord: Hy had van over langh Barneveld een goed hert toegedragen: maer als hy tsederd eenigen tijd had gepooghd een andere manier van Regeeringh in te voeren / welcke Staet en Kerck ten ondergangh sou hebben gebraght / had hy sigh tegens hem moeten stellen. Doch hy vergaf hem geerne 't geen hy tegens hem had misdaen. Echter had hy deese vergifnis wel mogen begeeren / sonder daer by te gebruycken 't woord indien; wijl hem (Barneveld) genoegh bewust was / dat hy 't Krijghsvolck had gesoght af te trecken van den Eed / maer mee 't selve aen hem (Prins Mauritz) als haren Capitain-Generael was verplight. Ook had hy gesoght te beletten / sijne (des Princen) inkoomst binnen Utrecht, een Stad sijns Gouvernements. Daer-en-boven hem lasterlijck nagegeven / dat hy pooghde aen sigh te brengen de souverainiteit over de Vereenigde Nederlandsche Provintien. Ondertusschen stelde sijn Excellentie aen D. Walæi voorsightigheyd / of hy deese dingen den Versoecker wou voordragen / of niet; nadien hy niet anders wenschte als de saligheyd diens Mans. Daer byvoegende: Hy had op de Reghters begeerd / dat 't geen Barneveld in 't bysonder tegens hem had mishandeld / hem niet ter straf moght werden toegereeckend. Belangende Barnevelds Kinderen / hy wou deselve gunstigh sijn / soo langh alsse sigh behoorlijck souden dragen.

Doet door den selven aen Prins *Mauritz* twee dingen versoecken.

Wat sijn' *Excellentie* op deselve

tot antwoord gaf.

Als de Veroordeelde dit van D. Walæus had gehoord / seyde hy: Hy kon / door soo veel sijne Kinderen betrof / niets meer begeeren. D'Argumenten, van na de souverainiteit te staen / had hy voor deesen bygebraght; maer anders Prins Mauritz soo seer bemind / dat / indien 't in sijne hand was geweest / de hooghste Maght in deese Provintien aen yemand op te dragen / hy die aen niemand anders / als aen sijn' Excellentie sou hebben toegevoeghd. Doch bekendde ook / dat hy tegens hem verbitterd / of hevigh / was geworden / doe hy binnen 's Gravenhaeg was gegaen in de Scheur-Kerck der Contra-Remonstranten. 't Stuck van de Soldaten en Waerdgelders, ook 't geen t'Utrecht van hem was gedaen / had hy gemeend / dat behoorde te geschieden / om Oproer te voorkoomen.

Wat *Oldenbarneveld* hier op seyde.

's Morgens tusschen aght en negen uyren wierd hy gebraght voor de Reghteren / om sijne Sententie te hooren leesen. Waer na hy seyde: Datse eenige dingen daer in hadden gesteld / welcke van hem niet waren beleeden. Dat hy ook had gemeend / de Heeren Staten Generael souden sigh hebben laten vergenoegen met sijne dood; vergunnende sijne Goederen aen sijne Huysvrouw en Kinderen.

Hoedanig hy sigh droegh by 't voorleesen sijner *Sententie*.

NEDERLANDEN

deren. Dat dit sijnen loon was voor veer-tigh-jarige getrouwe diensten. Hier na quam hy op 't Schavot. Sijnen Dienaer Jan Vranken had hy by hem; van wien hy seer veel hield; en die hem oock, geduerende sijne Gevanknis, ten dienst was geweest. 't Scheen; dat hy noch gedaghten van Pardon had opgevat; wyl hy, een weynigh tyds op 't Straf-Tooneel geweest sijnde, deesen sijnen Dienaer vraeghde: Jan, koomt 'er niemand?

Hoe noch op 't *Schavot.*

Hy was gantsch in 't swart gekleed, en had een swarte Naght-rock aen; dien hy selfs afleydde; en oock sijn Wambais ontknoopte; 't welck hem voorts van Jan Vranken wierd uytgetrocken. Met eygener handen settede hy doe een Slaep-muts op sijn hoofd, en trockse over sijn' oogen. Vervolgens heeft sijnen Dienaer hem gebraght na de plaets daer 't Zand lagh. Hier knielde hy neer, na dat hy eerst d'Aenschouwers dus had aengesprooken: Lieve Burgers, ik sterf niet als een Landverrader, maer als een goed Patriot. Sijne laetste woorden waren: Heere, in uwe handen beveel ik mijnen Geest. Daer na hieuw de Beul hem 't hoofd af, en te gelijck eenige stucken van de vingeren der reghter hand, welcke hy doe wat om hoogh had verheven; 't sy uyt aendaght tot God; 't sy, om dat hy de Muts wat anders had willen schicken. Eenige hem niet gunstige maeckten hier op een toepassingh, niet tot sijn voordeel; als of dit was geweest een sonderlinge bestieringh Gods, doende t'samen met 't Hoofd af houwen even die vingeren, welcke hy had opgestoocken doe hy den Eed aen 't Land deed, tegens welcken hy in veelen had gehandeld. Doch 't is niet seer veyligh, van sulck geballijke dingen stracks te willen maecken een nadrucklyck teecken van een bysonder Oordeel en Aenwijsingh Gods.

Sijne laetste woorden.

Onthoofdingh, en yets daer by gaende.

D'uytvoeringh van dit Vonnis over deesen in soo grooten aghtingh geweest sijnde Man is geschied den 3. 13. May Anno 1619. 't Verder bericht van de Redenwisselingen tusschen de Gereformeerde Predikanten en de Heer Johan van Oldenbarneveld, nevens 't geen wyders ontrent sijne dood is voorgevallen, oock der Reghteren Sententie tegens hem uytgesprooken, konnen de Contra Remonstranten vinden in Baudartii Memorien, elfde Boeck. Triglandi Kerckelijke Historie, byna op 't eynd. De Remonstranten in Uyttenbogaerds Kerklijke Historie fol. 1200. en vervolgens; en Johan van Oldenbarnevelds laetste woorden en dood, uytgegaen op den naem van de gedaghte Jan Vrancken. Waer van hier staet te seggen; datmen dit Boeckje niet te veel geloof moet geven. Vermits even deselve Vranken, in de tegenwoordigheyd van drie seer eerlijcke Getuygen, aen D. Walæus heeft verklaerd, dat dit Werck, buyten sijne kennis, van andere was in 't ligt gebraght, op sijnen naem. Dat hy wel sommige Propoosten tusschen de Predikanten en Barneveld, van hem gehoord, aen andere had verhaeld, maer niet

By welcke Schrijvers verder beright is te halen.

Aenmerckingh op 't Boeckje van *J. v. Oldenbarnevelds laetste woorden en dood*, uytgegeven, doch valschlijk, op den naem van sijnen Dienaer *Jan Vrancken.*

sulcke, of soodanigh, als in dit Boeckje staen. Dat het waren uytbreydingen en bydoeningen, buyten sijn weeten dus uytgegeven, &c. Evenwel heeft Uyttenbogaerd sigh veel van dit Verhael gediend in sijne Kerklijke Historie.

NEDERLANDEN

Twee seer verschillende oordeelen (behalven noch een derde tusschen beyden) waren 'er in deese Landen over de dood van Barneveld: 't welck al terstond bleeck uyt 't Latijnsch Versje van eenen sijner Gunstelingen:

Verschillende en tegens een strijdige oordeelen in deese Landen,

Mors Ardentis-agri, tua erit, Cava terra, ruina.

Beteeckenende, dat Barnevelds dood sou sijn den ondergangh of 't verderf van Holland; en uyt dat van een ander daer tegens gesteld:

Mors Ardentis-agri tua erit, Cava Regio, vita.

Te kennen gevende, dat Barnevelds dood sou sijn 't leven en behoud van Holland.

De Remonstranten hielden hem voor gantsch onschuldigh, en maeckten van hem een Martelaer; met onmatigh-hevige, ja alder-vinnighste Scheldingen, in veel' openbaerlijck-uytgegevene Boeckjens, tegens de Heeren Staten Generael, de Reghters, en Prins Mauritz. Preesen daer tegens al sijn' Acten als tot den Hemel toe; al sijne bedrijven als ten hooghsten wel gedaen. Andere stelden hem gantschlijck schuldigh; ten vollen des doods waerdigh. Hier nevens vondmen een derde slagh onder de Politiquen; welcke meenden, dat Barneveld wel in veele dingen sijn Ampt en Eed te buyten gegaen; 't geheele Land in een seer groot gevaer gesteld had, om de Remonstranten boven op 't Rad te helpen: maer dat evenwel sijne misbedrijven in een andere Tyds en Staets-gelegenheyd, ten opsight van sijne voorige goede diensten, hadden konnen gepardonneert, of alleen met een eeuwige Gevancknis gestraft sijn geworden. Doch dat het nu sulcker wijs in 't Land stond, dat 't selve in gevaer van een gewissen ondergangh moest geraecken, of hy sterven.

over de schuld of onschuld, en dood van *Johan van Oldenbarnevelt.*

Waerlijck was hy een Man, seer ervaren in Staetssaecken; die oock deel had in de geheymen der grootste Vorsten van Europa: van veele gehouden voor een tweede Cato in 't Gemeene-Best, die oock 't selve voor deesen groote diensten had gedaen. Wel bespraeckt, en uyterlijck van een onberisplijck leven was hy. Door sijn groot aensien, bekoomene Maght, en sonderlinge gauwheyd, vergeselschapt met seer bequame natuerlijcke gaven, kon hy uytwercken alles wat hy wou: insonderheyd, wyl hy veele der Magistraten in Holland, oock in andere Provintien, aen hem had verbonden, door haer of de hare aen Officien te helpen; of op andere wijsen haer van hem te doen afhangen.

Barnevelds hoedanigheden, groote maght, en hoogh aensien.

Rombout Hogerbeets, Pensionaris van Leyden, wierd veroordeeld ter eeuwiger Gevancknis, met verbeurd-verklaringh van al sijne Goederen. Vermits hy tegens de hem voorgeleesene Sententie murmureerde, wierd

Sententie tegens *Rombout Hogerbeets,*

NEDERLANDEN

wierd hy weer in sijn' oude Gevanckniß geset. Doch 's anderen daeghs / meer bedaerd sijnde / en sigh naerder bedaght hebbende / verontschuldighde hy sigh by de Heeren Staten, en schoof t gebeurdde op d'ontroeringh sijns Gemoeds. Hugo de Groot seyde niets niet alleen tegens sijne Sententie; maer is / als hy die gehoord had / stilswijgende na sijne Gevanckniß-kamer gegaen. Deese beyde wierden gebraght op 't Huys te Louvestein, by de Stad Gorinchem; elck in een afgesonderd Vertreck. Doch Anno 1621. is Grotius deese Heghtenis ontkoomen / door de list sijner Huysvrouw; welcke / onder schijn van Boecken in een Kist / hem door sijn' eygene Bewaerders deed uytdragen. Dus ontsnapt / begaf hy sigh na Frankrijk. Naderhand yet meer van hem. Hoe Ægidius van Ledenbergh sijne dood selfs had verhaest / is hier boven gehoord.

en Hugo de Groot, Pensionarissen van Leyden, en Rotterdam.

't Sou hier nu te pas koomen / te verhalen de Redenen der Remonstranten, waerom sy 't Synodus Nationael niet konden erkennen voor Reghter over de Verschillen in de Religie; en wat de Contra-Remonstranten daer op antwoordden; doch wy souden te breed moeten uytloopen na de gelegenheyd deses bepaelden Wercks / soo wy oock dit hier wilden inVoegen. Indien de Heere onse God ons / na d'afdoeningh van deesen tegenwoordigen arbeyd / noch levens-tijd geliefd te vergunnen / om te volvoeren onse alreeds verr' voltrockene Kercklijke Historie der Nederlanden van 't jaer 1500. tot 1700. (indien sigh onse tijd soo verr' uytstreckt) / soo sal de Leeser daer alles omstandigh en volstandig konnen vinden; nevens onse Aenmerckingen op G. Brands Historie der Reformatie; P. Corn. Hazarts Kercklijke Historie, &c.

De bepaeldheyd deeses Wercks veroorsaeckt, dat niet alles kan verhaeld werden.

Hier boven onder de Turcksche Geschiedenissen hebben wy met een woord geseght / dat de Staten der Vereenighde Nederlanden ten Ambassadeur na d'Ottomannische Porte hebben gesonden de Heer Cornelius Haga; en daer oock aengeweesen de schendlijcke onwaerheyd van A. v. Meerbeeck. 't Sal dienstigh sijn / hier oock aen te wijsen by welcke gelegenheyd deese Ambassade geschiedde. Bastil-Bassa, Opper-Admirael der Turcksche Zeemaght / gaf aen den Turckschen Keyser Sultan Achmet kennis van der Vereenighder Nederlanderen gelegenheyd; groot vermoogen ter Zee en te Land; seer geluckige Oorlogh-voeringen tegens den Koningh van Spaenje; groote overwinningen / &c. Ried hem derhalven / een Commercie-Tractaet met dien Staet aen te gaen. Deed vervolgens de Staten Generael versoecken / datse een Ambassadeur aen de Porte souden afsenden. Welcke oock daer op afvaerdighden de gemelde Heer Haga, met treflycke Vereeringen aen den Sultan. Anno 1612. quam hy in Turckyen aen. Achmets Vader Mahometh had alreeds soo een hoogh gevoelen van Prins Mauritz opgevat / 't verhael sijner groote Daden gehoord hebbende / dat hy tot verscheydene malen toe liet hooren: Indien Prins Mauritz van mijne Religie was, 'k wou hem geerne mijne Dochter ten Gemalin geven. Deese dappermoedige Vorst wierd oock Anno 1613. door Koningh Jacob van Groot-Britannien vereerd met de Ridder-orde des Kousseband's. De Steeden Flissingen en den Briel, aen Koningin Elisabeth verpand geweest / en met Engelsch Guarnisoen beset / wierden Anno 1616. van de Staten Generael weer gelost; waer op d'Engelsche Besettingen upttrocken; uyt den Briel 365., uyt Flissingen 600. Mannen. De Heerlijckheyd Borculo, by Reght toegeweesen aen Graef Joost van Bronckhorst, tegens den Bisschop van Munster, wierd in de Maend Februarius desselven jaers van de Staten Generael ingenoomen / om Graef Joost in 't besit te stellen.

Cornelius Haga aan de Staten Generael gesonden ten Ambassadeur aen d'Ottomannische Porte; waer toe, en by welke gelegenheyd.

Sultan Mahomets groot gevoelen van Prins Mauritz.

Die Ridder van den Kousseband werd.

Briel en Flissingen gelost van de *Staten Generael*.

die *Borculo* inneemen.

Anno 1617. quam een Ambassadeur van Koningh Gustaef Adolph uyt Sweeden in 's Gravenhaegh, om van de Heeren Staten Generael bystand tegens Polen te versoecken / met welcke Kroon de Sweedsche in Oorlogh stond. Joris van Spilbergen, (Anno 1614. met 7. Scheepen uyt Texel na Oost-Indien gevaren) quam nu weer in Holland aen. Had onderweegen geslagen tegens 8. Spaensche Kielen onder den Admirael Mendoza; wiens Schip / genoemd Jesus-Maria, te grond gingh. 't Had Koningh Philips van Spaenje gekost 150000. Ducaten. Oock veroverde Spilbergen 't Eyland Poloway, overvloedigh in Nooten-muscaten en Foely.

Gustaef Adolph send een *Ambassadeur* aen de *Staten Generael.*

Toght van *Joris* van *Spilbergen* na *Oost-Indien.*

Van de Veranderingh der Magistraten door Prins Mauritz is hier boven gesproocken. Deselve geschiedde Anno 1618. den 3. Januarius N. S. te Nieuwmeegen. In 't begin van Augustus t'Utrecht. Den 28. in den Briel. Den 6. September te Schoonhoven. Den 6. October te Hoorn. Den 9. te Medenblick. Den 11. t'Alckmaer. Den 23. te Leyden. Den 25. te Haerlem. Den 30. te Rotterdam. Den 31. Ter Goude; en den 3. November t'Amsterdam. Voorts in noch andere Steeden; en alderlaetst in 's Gravenhaegh.

Veranderingh der *Magistraten* in *Holland*, door Prins *Mauritz* *Anno* 1618.

De Remonstrantsche Predikanten Johannes Uyttenbogaerd in de laetstgenoemde Plaets / Jacobus Taurinus t'Utrecht (Autheur van de Weeghschael, Brandklock, en meer andere seer bittere / lasterlijcke Boeckjens / gelijck oock van d'Onderlinge Verdraeghsaemheyd (daer hy doch selfs / seyden de Contra-Remonstranten, gantsch onverdraeghsaem was) / en Nicolaus Grevinckhovius te Rotterdam, maeckten sigh by tijds uyt 't Land wegh. Uyttenbogaerd wierd den 19. Martius Anno 1619. by openbare Klock-luydingh ingedaeghd. Gaf daer op uyt een Schriftlijcke Verantwoordingh aen de Staten Generael. Desgelijcks een Tweede Schriftlijke Verantwoordingh aen Prins Mauritz. Dan noch een Missive aen een Particulier oud bekend Vriend, waer in hy te kennen geeft sijnen staet, en d'oorsaeck van sijne non-comparitie op d'Indagingh. Wederom een Verantwoordingh aen de Burgermeesteren en Vroedschap der Stad Utrecht, over de Beschuldigingh des Burgermeesters Nicolaï Beck tegens

Uyttenbogaerd, *Taurinus*, *Grevinckhovius* vlieden by tijds uyt 't Land.

Uyttenbogaerd ingedaeghd, verschijnd niet; maer geeft *Verantwoordingen* uyt.

NEDERLANDEN tegens sijn Persoon. Anno 1626. quam hy weer in 't Land. Hield sigh eerst heymlijck. Daer na vertoonde hy hem in 't openbaer. Stond de Remonstrantsche saeck weer voor met mond en pen. Begon oock nu en dan weer te prediken. Van Jacobus Taurinus getuyghd een Antwerpsch Schrijver / dat hy ellendigh vergaen is. Andere / dat hy op 't Huys Luythagen, by Antwerpen, schielijck uyt de Weereld wierd geruckt; en 's anderen daeghs binnen Antwerpen begraven / ter plaets daer de sulcke / welcke 't Sacrament op de Roomsche wijs niet ontfangen hebben / werden ondergedompeld. Hy was met klockeslagh van de Magistraet t' Utrecht ingedaeghd / doch verscheen niet.

Koomd Anno 1626. weer in 't Land.

Taurinus sterft by Antwerpen.

Ondertusschen ontstonden hier en gintsch groote beroerten in de Plaetsen / daer Remonstrantsche Predikanten afgeset / en Contra-Remonstrantsche gesonden wierden / om den Godsdienst te verrighten. Te Soetermeer, een groot Dorp / twee mijlen van 's Gravenhaegh, quam / door ordre van sijn Classis, een seer vroom Leerraer / om daer / met kennis der Staten van Holland, te prediken. In 't midden sijner Predicatie liepen ontrent 300. Remonstranten met een vreeslijcke onstuymigheyd in de Kerck. Wierpen met Steenen; sloegen met Stocken; raesden daer mee op Stoelen en Bancken. De Predikant en sijne Toehoorders moesten de vlught neemen; en men verwonderde sigh / dat niemand gequetst was geworden. Te Nieuwpoort, by / of tegens over / Schoonhoven, gingh 't op een byna selve wijs toe. In verscheydene Steeden desgelijcks. Hoe 't de Remonstranten te Campen maeckten / kan men sien in Baudartii Memorien, elfde Boeck fol. 93.: by andere Schrijvers noch breeder. Wy scheyden af van deese haetlijcke dingen.

Oproeren der Remonstrantsche Soetermeer, Nieuwpoort, Campen, &c.

Eer wy schter voor ditmael de Vereenighde Nederlanden gantsch verlaten / sullen wy hier invoegen de Lijst der Gereformeerde Predikanten in de Nederduytsche Gemeente / welcke t' Amsterdam gestaen hebben van tsederd d'eerste aenneemingh der Reformatie in deese Stad Anno 1578. tot op 't jaer 1690.

Lijst van de

1578. Johannes Cuchlinus. Petrus Hardenbergius. 1580. Martinus Lydius. Johannes Nicolai à Wassenaer. Hildebrandus Cunæus. Johannes Ambrosius. 1581. Johannes Hallius. 1583. * Everhardus Harmanni. 1585. Petrus Plancius. 1588. Jacobus Arminius. 1590. Johannes Halsbergius. 1599. Lucas Ambrosius. 1600. Johannes Ursinus. 1601. Johannes le Maire. 1602. Warnerus Helmichius. 1603. Jacobus Roelandus. 1608. Casparus Heydanus. 1610. Johannes Cornelius Sylvius. Jacobus Triglandius. 1612. Rudolphus Petri. Gosuinus Geldorpius. 1620. Adrianus Smoutius. 1621. Johannes Cloppenburgius. Jacobus Laurentius. Eleazar Swalmius. 1622. * Antonius Plancius. 1623. Petrus Wachtendorpius. 1625. Cornelius Hanecopius. * Petrus Pulleus. 1626. Otto Badius. (die Anno 1620. in de Hooghduytsche Gereformeerde Gemeente d'eerste Predikant was beroepen geweest; nu overgingh in de Nederduytsche). 1628. Henricus Geldorpius. 1630. * Johannes de Mourcourt. 1632. Petrus Clasenius. 1633. Antonius Haringhouck. 1634. Lucas Trelcatius (uyt de Fransche in de Nederduytsche Kerck beroepen). Wilhelmus Somer. 1636. Jacobus Holbeeck. 1638. Petrus Wittewrongel. 1640. Henricus Rulæus. 1642. Petrus Lupenius. 1643. Fredericus Keslerus. (Anno 1626. was hy hier gesteld in de Hooghduytsche Kerck. Anno 1636. na Brazil vertrocken. Weergekoomen sijnde / nu in de Nederduytsche Gemeente beroepen). 1645. Wilhelmus Schotanus. 1646. Cornelius Cossius. 1647. Harmanus Langelius. 1649. Johannes Heydanus. 1650. David Rotheus. Casparus de Carpentier. 1651. Abrahamus Ruhof. Petrus Proëlius. Samuel Koop à Groen. 1652. Carolus Schulerus. Menso Johannes. 1653. Johannes de Gavarel. Stracks na de bevestigingh sieck geworden en gestorven. Robertus Junius. Oock al stracks daer na overleeden. Otto Belkampius. 1654. Abraham de Roy. 1655. Johannes Rulichius. (Was Anno 1639. hier beroepen uyt d'Engelsche Kerck in de Hooghduytsche: Anno 1652. na Heydelbergh. Nu van Heydelberg hier in de Nederlandsche; en Anno 1666. weer in de Hoogduytsche Gemeente). 1656. Jacobus Clerquius. Andreas Lansman. Lucas Vinckius. 1660. Laurens Laurentius. Johannes Nieuwenhuysen. 1661. Isaacus le Maire. Jacobus Triglandius. Laurentius Homma. 1662. Johannes Visscherus. 1663. Gerardus Havicius. 1664. Cornelus Lycochton. 1665. Nicolaus de la Planque. Cornelius Danckerts. 1666. Henricus Kieft. Henricus Rijndijck. Petrus Schaeck. Zegerus van Son. 1668. * Rudolphus Rulæus. 1670. Petrus van der Hagen. Gualtherus Bodaen Courten. Bernhardus Homoed. 1671. Bernhardus Somer. 1672. Gisbertus Oostrom. Jacobus Beugholt. 1677. Johannes Reeland. 1679. Theodorus Beelts; haest overleeden. Balthasar Becker. 1680. Johannes Oyers. 1681. Guillelmus Anzlaer. Gerbrandus van Leeuwen. Johannes Dooreslaer. 1682. Jacobus Vasseur. 1683. Hero Ziberisma. 1684. Albertus van Westerhof. Johannes Smit. Casparus Rupius. Gerardus van der Porte. Adrianus van Wesel. 1686. Johannes de Roy. Leonardus Groenewegen. Petrus du Bois. 1688. * Daniel Eversdijck. 1689. Jacobus Streso.

Namen der Predikanten welcke binnen de Stad Amsterdam sijn beroepen geworden tsederd d'eerste aenneemingh der Reformatie Anno 1578. tot op 't Jaer 1690.

Daer wy dit teecken * voor de Namen gesteld hebben / geeft te kennen / dat deselve waren en bleven Predikanten in 't Gasthuys. Andere sijn 't oock eerst wel geweest; doch daer na tot de Kercken t' Amsterdam beroepen; als Johannes Halsbergius; in 't Gasthuys 1590. in de Kerken 1599. Lucas Ambrosius Anno 1599. en 1610. Johannes Cornelius Sylvius Anno 1610. en 1622.

Waer-schouwingh.

Onder Matthiæ Regeeringh als Keyser sijn onder de hooge Hoofden overleeden / Anno 1612. Frederik Henrik, Prins van Wallis, Soon des Koonighs Jacobi van Groot-Britannien. In 't te Paerd rijden had hy

Dood van hooge Hoofden. 1612. Frederick Henrick

Overleedene.

Prins van Wallis, door, te heet sijnde, een stercke dronck te doen.

hy sigh seer verhit: deed daer op een stercken dronck. Viel plotslijck in een Sieckte / welcke hem den 6. November uyt de wereld wegh ruckte. Door heenen / den 7. Februarius, was gestorven Hertogh Ernst van Bayeren, Aertsbisschop Keurvorst van Keulen, Prins en Bisschop van Luyck; even dien geenen / die Aertsbisschop Gebhard Truchses uyt sijnen Stoel had gestooten. In de Maend Julius, Leonhardus Donatus, Hertogh van Venetien. Haest daer nae Philips-Lodewijk, Graef van Hanauw-Muntzenbergh. Hertogh Vincentius van Mantua; sijne jongste Dochter; jonghste Soon; en dan noch Hertogh Franciscus.

Overleedene. Anno 1613.

Anno 1613. Gabriel Bathori, Vorst in Sevenbergen; van sijn eygen Volck doorschooten; van niemand beklaeghd / wegens sijne Tyrannische bedryven. Sigismundus Bathori, gewesene Vorst van Sevenbergen, wegh-genoomen door een Popelsy. Hertogh Henrik-Julius van Brunswijck. Sijne Sieckte scheen niet gevaerlyck; maer wijl hy geen Geneesmiddelen wou gebruycken / daer-en-boven oock onordentlijck leefde / nam 't quaed sulker wijs d'overhand / dat het doodlijck wierd. In September Bisschop Wolfgangh van Regensburgh. Marckgraef Ernst van Brandenburgh, Broeder van Keurvorst Johan-Sigismund. De Gulicksche Landen had hy getrouwlijck geadministreert.

Overleedene Anno 1614.

Anno 1614. Graef Mauritz-Willem van Oetingen, in sijn onbedaght bedrijf van sijn' Onderdanen doorschooten. Paltzgraef Philips-Lodewijck van Nieuwburgh, Vader van Wolfgangh-Willem, die / om tijdlijcke aengelegenheyd / de Roomsche Religie had aengenomen: 't welck dien vroomen ouden ten hooghsten bedroefde; en geoordeeld wierd / niet weynigh tot sijne dood toegebraght te hebben. In sijne seer groote bekommeringh begon hy sigh niet wel te gevoelen. Overleed den 12. van Augustus seer saght en stil over 't middaghmael. François de Guise, Hertogh van Lotharingen, door 't barsten van een Roer / 't welck hy af-schoot. François de Bourbon, Prins van Conde.

Anno 1615. 1616.

Anno 1615., in November, Hertogh Augustus van Saxen, Broeder van Keurvorst Johan-Georgh, te Meissen. Antonius Memmi, Hertogh van Venetien. Anno 1616. Thurso, Palatijn in Hongaryen. De Kardinael Gondius. Bisschop Adrianus van Treguier, een seer geleerd Man. Achilles Harlæus, Præsident des Parlaments te Parijs.

Anno 1617.

Anno 1617., in October, de Turcksche Keyser Sultan Achmet. Landgraef Otto van Hessen, Abt te Hirschveld. Hy gevoelde sigh eenighsins onpaslijk; doch buyten vrees van gevaer. Wierd seer verontrust door 't gehuyl eens Honds in den Hof; soo dat hy dien gantschen naght niet kon slapen. Nam een Roer / om den Huyler te doorschieten. Terwijl hy 't selve nevens hem hield / om te sien waer dit Beest sijn moght / gingh 't los / en dus doorschoot hy sigh selfs. Doe meenden veele dat 't Honds-gehuyl hem dit voorbeteeckend had. In September Bisschop Julius van Wurtzburgh, een hevigh vervolger der Euangelische; van wien in 't eerste Boek deeses Wercks onder de Duytsche Geschiedenissen gesproocken is.

Aenmerklijck ongeval.

Overleedene.

Anno 1618. Philippus Guillelmus Prins van Oranje: door wiens dood 't Prinsdom Oranje op Graef Mauritz viel.

Anno 1618. Philippus Guillelmus, Prins van Oranje, oudste Soon van Prins Willem d'I., Broeder van Prins Mauritz, op wien nu dit Prinsdom viel. In 't jaer 1567. was hy door Duc d'Alba uyt d'Academie van Leuven geligt / tegens de Privilegien der Universiteit, en nae Spaenje gesonden / daer hy bewaerd wierd tot op 't jaer 1595. Quam doe in de Spaensche Nederlanden. Stierf te Brussel den 29. Februarius. Wierd te Diest begraven. Had ten Gemalin genomen Leonora de Bourbon, Princes van Conde; doch liet geen Kinderen nae. Aertshertogh Maximiliaen van Oostenrijck, Broeder der Keyseren Rudolph en Matthias, op den 2. November, in 't 60. jaer sijns ouderdoms. Soo wel d'Euangelische als Roomschgesinde in Oostenrijck en Boheemen waren over sijne dood niet weynigh bedroefd / wijl hy was geweest een seer vreedsaem / saghtmoedigh Vorst; in seeden en gebeerden sijnen Vader Keyser Maximiliaen de II. seer gelijck. Anna van Oostenrijck, Gemalin van Keyser Matthias; Dochter van Aertshertog Ferdinand van Oostenrijck, die de Soon was van Keyser Ferdinand d'I., op den 4. December. Voorts Johannes Bembus; en korts daer nae Nicolaus Donatus, beyde Hertogen van Venetien; van welcken laetsten wy in 't derde Boeck breeder sullen spreecken. Bisschop Diederick van Paderborn, uyt 't Geslaght der Furstenbergen: die tegens d'Euangelische te Paderborn soodanigh had gehandeld / als in 't eerste Boeck gehoord is. In sijne plaets wierd aengenoomen ten Bisschop Ferdinand van Bayeren, Broeder van Hertogh (naderhand Keurvorst) Maximiliaen van Bayeren: te gelijck noch Bisschop van Hildesheim, Luyck, en Munster.

Aertshertogh Maximiliaen van Oostenrijk, tot groote droefheyd soo wel der Euangelische als Roomschgesinde in Oostenrijk en Boheemen.

Anno 1619.

Anno 1619.: Keyser Matthias, gelijck voor deesen gehoord is. Anna van Deenemarcken, Gemalin van Jacob Stuart, Koningh van Groot-Britannien, den 18. van Martius, aen de Watersught. Johan-Sigismund, Keurvorst van Brandenburgh. Marcus Sittigh, Bisschop van Saltzburgh, Vryheer van Hogen-Embs: en op den 16. November (by andere December) Johan-Carel van Oostenrijk, oudste Soon van Keyser Ferdinand de II.

Dood van geleerde Mannen Anno

Onder de vermaerde Geleerde sijn nae d'eeuwigheyd verhuysd: Anno 1612. de beroemde Geschiedschryver / insonderheyd der Nederlandsche Oorlogen / Emanuel van Meteren. Anno 1614. Marquardus Freherus, voornaem Jurist en Historicus. Henricus Smetius van Aelst, Med. Doctor en Professor te Heydelbergh. Anno 1615. Antonius Fayus, beroemd Professor in de Theologie te Geneve. Anno 1617. de seer vermaerde Jacobus Augustus Thuanus, Præsident in 't Parlament te Parijs, een voornaem Historie-schrijver op den 8. van May. Anno 1619. Gothofredus Antonii, een groot Jurist. D. Andreas Laurentius, Lijf-Medicus des Koninghs van Franckrijk;

1612. 1614. 1615. 1617. 1618.

en

Sonder-lingeGe-vallen.

en Ludovicus Gravius, Med. Prof. te Heydelbergh.

Bysondere Gevallen.

't Is nu hier de plaets / om weer te spreecken van eenige bysondere Gevallen, onder de Regeeringh van Keyser Matthias. Wy sullen beginnen met sommige Oproeren, boven de geene / van welcke alreeds gehandeld is.

Oproer der Turcken tegens de Christenen te Constantinopol, 1616. ter oorsaeck van d'Intoght des Ambassadeurs van Keyser Matthias met slaende Trommelen en vliegende Vaendelen.

Anno 1616., als tusschen de Turksche Keyser Achmet en de Duytsche Keyser Matthias de voorheenen gemelde Vreede was geslooten / sonden beyde de Parthyen malkander heerlijcke Præsenten toe: Oock vaerdighde Matthias een Ambassadeur af nae Constantinopol; Sultan Achmet daer tegens een Gesant nae Weenen. Dien van Matthias had te Constantinopol een ongeluckige aenkoomst. Want als hy ontrent den uytgangh van Augustus des genoemden jaers met slaende Trommelen en vliegende Vaendelen aldaer binnen trock / verdroot sulcks de Turcken ten hooghsten; en stroyden een gerught uyt / als of de Gesant des Duytschen Keysers Matthiæ een quaed voorneemen had; ten dien eynde een groot getal Krijghsvolck in Joodsche en Griecksche kleedingh binnen Constantinopol en Galaten met sigh gebragt hebbende. Dat oock / om haer beweerd te maken / een groote meenighte Wapenen in de Kercken der Christenen en de Logimenten der Ambassadeurs verborgen lagen. Dat / om dit Dessein dies te beeter uyt te voeren / de Griecken wierden opgehitst. Dat de Cosacken met al haere Maght over de Swarte-Zee souden inbreecken; om dus Constantinopol (doemaels van Volck ontbloot / wyl de Turksche Sultan Oorlogh in Polen en Persien voerde) t'overweldigen. Dit Verdightsel liep door de gantsche Stad; maeckte elck bekommerd / en veroorsaeckte een groote Tumult: in welcke de Vicarius des Grieckschen Patriarchs gevangen genoomen en neergezabeld wierd voor d'oogen van Sultan Achmet: die met sijne gantsche Lyf-waght en al de Hovelingen dien geheelen nagt door de Stad omreed / en alles selfs besightede. Ses Jesuiten wierden in een diepen Thoorn geworpen; uyt welcke se naederhand met groote moeyte door de Fransche Ambassadeur weer verlost wierden.

Des Sultans bevel, om al de Christenen te Constantinopol om 't leven te brengen, noch door Gods beschickingh verhinderd.

't Getal der Christenen te Constantinopol en Galata wierd opgeteekend. Waer by de Sultan beval / om dies te spoediger van alle bekommeringh en gevaer verlost te sijn / datmen haer al t'saemen / behalven de Griecken, sou om 't leven brengen. Echter wierd d'uytvoeringh van sulck een grouwlijcke moord aen soo veel onschuldige menschen door een sonderlinge beschickingh Gods noch afgewend: ondertusschen evenwel alle Christenen, op seer hooge straf / bevoolen / datse yeder kleederen moesten draegen nae de gewoonte harer Natie, en geen Gewaed der Griecken meer gebruycken / op dat hier door yeder Land-aert moght onderkend werden. Een breed beright hier van kanmen vinden in Gothefr. Neimii Descript. de Imper. Turc.

Oproer t'Aussigh, in Boheemen, tegens den Primas, die ellendig wierd omgebragt.

T'Aussigh, een Stad in 't Noordoosterdeel des Koningrijcks Boheemen, aen d'Elb, op de Grensen van 't Landschap Meissen, ontstond Anno 1618. een schaedlijcken Oproer. Sommige uyt de Burgerschap handelden seer onbarmhertigh met haren Primas (Eerste / of Opperhoofd) / met wiense nu al langh in een groote twist hadden gestaen / ter oorsaeck van eenige gemeene Stads-saecken; maer wel insonderheyd / om dat hy d'Euangelische Predikanten had wegh-gedreven; de Kercken willen sluyten; veelerley snoodheden bedreven: sloegen hem dood; gaven hem by de 200. steecken in 't ligchaem; hieuwen hem handen en voeten af: wierpen hem voorts uyt de Vensteren / en plonderden 't Huys.

Straf over d'oproerige.

Doch dit Barbarisch bedrijf is veele seer bitter opgebroocken. Sommige wierden gehangen; andere onthoofd. Niet weynige moesten haer Vaderland verlaten. Ondertusschen wierd korts daer nae openbaer / dat de gedaghte Primas sijnen reghten loon had bekoomen.

Waer nae ontdeckt wierden seer grouwlijcke van hem gepleeghde misdaden.

Want na gedaen ondersoeck quamen gantsch grouwlijcke / en met de pen niet beschrijflijcke van hem gepleeghde Schelmstucken aen den dagh. De minste waren / dat hy Silvere Beelden en Crucifixen uyt de Kercken genoomen / en Houtene in der selver plaets gesteld had; doch dick versilverd; om sijne Diefstal verborgen te houden: oock verschrickelijcke ontught (hier niet te noemen) bedreven: daer toe gebruyckende Koppelaersters / welcke te gelijck Tovereessen waren. Ter dier oorsaeck wierd sijn Lijck weer ontgraven / en opentlijck verbrand.

Oproer en onrusten te Metz tusschen de Burgery deeser Stad, en haren Gouverneur de Marquis de la Valette.

Anno 1619. ontstond te Metz een gevaerlijck spel / 't welck geen kleyn onheyl dreygde. Koningh Henrick de IV. van Franckrijck (Anno 1610. door François Ravaillac verraderlijck in sijne Caros vermoord) / had niet alleen 't Gouvernement van Angoulesme, maer oock dat van Metz en andere Plaetsen / aen den Hertogh van Espernon gegeven; met verseeckeringh / dat oock sijne Soonen / en der selver Nakomelingen / indiense bequaem waren / hem in 't besit deser Ampten souden volgen. Maer Koningh Louis de XIII., Soon van Henrick, kreegh andere gedaghten / 't sy uyt sigh selven / of door ingevingh van andere; en beloofde de gemelde Gouvernementen, nae de dood van Espernon, aen eenige Gunstelingen. Hier door nam de Burgery te Metz gelegenheyd / om sigh van de Marquis de la Valette, Soon van Duc d'Espernon, door allerley weegen t'ontslaen / en 't Kasteel in haer geweld te krijgen. Dickmael hieldense by-een-koomsten / om sigh te beraden over d'uytvoeringh haers voorneemens. Maer eyndlijck wierd la Valette deesen Aenslagh door eenige sijner toegeneegene ontdeckt. Nam derhalven blijtigh aght op sijne saeck; en bragt in Lotharingen heymlijck een goed deel Krijghsvolck t'saemen. Doe hy bemerckte / dat de Burgery gereed was / om de Mijn te doen springen; 'k wil seggen / haer opset in 't werck te stellen / deed hy 't grof Geschut des Kasteels nae de Stad righten / en 't nieuw-geworvene volck bin-

Sonder-lingeGe-vallen.

nen komen; 't welck met een groot getier uyt 't Kasteel in de Stad viel. Nevens haer Geweer haddense noch in de linckerhand Fackelen/ en aen dien selven arm een bos Stroo; aen de gordel een Byl. Dus toegerust/ dreyghdense d'Inwooners door Swaerd en Vyer te willen vernielen. Hier door dwongense haer/ al haere Wapenen te moeten overgeven. 's Anderen daeghs moestense desgelijcks doen al haer Silverwerck/ Geld/ en Kleynodien. Daer nae wierden de Boeren rondom Metz genoodsaeckt/ Hoy/ Koorn en Wijn te moeten aenbrengen: oock nevens de Burgeren t'arbeyden aen den Bouw eener nieuwe Schans. Als deesen handel voor Koningh Louis quam/ deed hy den opbod door 't Land. Doch de Rijcks-Standen oordeelden/ dat dit lieber door goedheyd als geweld stond af te doen; wijl la Valette sigh een grooten aenhangh maecken/ en Metz alsoo t'eenemael van de Kroon Franckrijck afscheuren moght. Dus quam 't noch tot een Verdragh/ en Louis liet alles in voorige stand.

Sijne sonderlinge list, om dit werck te doen uyt-vallen tot seer swaere schade der Steede-lingen.

Sonder-lingeGe-vallen.

Anno 1616. had de Magistraet der Stad Delf in Holland d'Impost op 't Gemael wat verhooghd/ ten voordeel haerer Stads-noodwendigheden; insonderheyd tot betalingh der onkosten van een nieuwe Vaert: doch de Wijn-beswaernis yets verminderd. Dit veroorsaeckte murmureeringh onder de Gemeente. Opentlijck seydense: dat de Heeren haer selven ontrocken de Lasten/ welckese op 't Volck leydden. Beeter moghtense d'Accijs op de Wijnen verhoogen/ welckese/ nevens de rijcke/ meest droncken/ als die op 't Brood/ 't welck selfs d'armste niet konden missen. 't Geen verlight moest werden verswaerdense/ en 't geen verswaringh dragen kon verlighttense/ om haer selfs wil/ &c. Den 1. van Augustus liepen de Wyven in een groote getal t'samen. In plaets van een Vaendel staeckense een blauwe Schorteldoeck op. Quamen dus voor 't Raed en voor 't Accijs-huys. Begeerden Gemael-briefjens op d'oude voet. Kreegen van de Paghter tot Antwoord: Hy vermoght dit niet te doen/ wijl hy d'ordre der Magistraet

Grouwlijke Wijven-oproer te *Delf* in *Holland*. tegens de *Magistraet*; om dat deselve d'*Impost* op 't Gemael verhoogd had,

moest volgen. Dapper sloegense hem. Bestormden 't huys. Smeeten/ al de Glasen uyt. Verscheurden de Boecken/ en wierpen al 't geld uyt de Vensteren. Namen 't Stadhuys in. Deeden daer 't selve werck/ en gingen aen als woedende Furien.

op de Wijven niet. 1616.

D'Overigheyd vermaende de Burgers/ haer Geweer te neemen/ en deese Wyven met geweld wegh te jagen; doch sy deeden 't niet/ wijlse geen mishagen in derselver bedrijf hadden. Andere/ die 't Raeds bevel wilden gehoorsamen/ wierden verhinderd/ sigh by een te voegen; of haer Geweer haer ontweldigd; of sy ook wel dapper afgerost. De Huysen der Burgermeesteren en Raedspersoonen wierden de Glasen uytgeworpen. Op de Markt verschanste deesen oproerigen Vrouwenhoop sigh met Wagenen en allerley hout. De Raed moest haer beloven/ de verhoogingh des Imposts op 't Gemael weer te sullen af-doen. Haest quam Frederick Henrick, Broeder van Prins Mauritz, nevens Graef Johan Ernst van Nassauw, met een deel Krijghsvolck in de Stad. Men deed ondersoeck na d'eerste aenvanghsters: doch de voornaemste hadden sigh by tijds wegh gemaeckt. Ses wierden 'er gevangen/ en gestraft.

Hoe noch gestild, en sommige gestraft.

Grooten Oproer t'*Amsterdam*

De Magistraet t'Amsterdam had een nieuwe Ordonnantie doen afkondigen op de Wolle Laeckenen. Deselve behaeghde noch de Meesters/ noch de Kneghts. Wildense derhalven niet gehoorsamen. Men begon ernst te gebruycken; en sommige der Belhamels wierden in Gevanckenis geset. Daedlijck rotteden sigh ontrent 400. soo Basen als

als

Sonderlinge Gevallen.

als Handtwercks-gesellen by een. Verbrandden niet alleen de Laecken-ramen/ maer ooc eenige der voornaemste Huysen. Lieten daer-en-boven ſigh verluyden/ datſe noch grooter onheyl in de Stad wilden aenreghten. Hier over ontſtond een ſwaren Oproer; doch haeſt wierdſe gedempt/ de Burgery weer in ruſt gebraght; en op alles ſulck een goede ordre geſteld/ dat geen ongelegenheyd meer te vreeſen ſtond. Sommige der grootſte aendrijvers deeſer gewelddadigheyd deedmen in ſtilheyd 't Hoofd afſlaen.

ter oorſaeck van een *Ordonnantie* der *Magiſtraet* op de Wollen Laecken. 1618.

Van de veelerley Moorderyen/ onder Matthiæ Keyſerlijcke Regeeringh voorgevallen/ ſullen wy alleen eenige weynige aenteeckenen. Eenen/ geboortigh van Leipzigh, had 23. jaren in vreemde Landen voor Soldaet gediend. Anno 1618. quam hy weer in de genoemde Stad. Syn' Ouders deeden Tap-neeringh. Onbekend/ en als een vreemd Gaſt/ quam hy by haer ter Herbergh. Wou ſigh eerſt 's anderen daeghs openbaren. Syne Suſter/ die in een ander Huys woonde/ maeckte hy ſigh bekend/ en noodighde haer tegens den middagh des volgenden dags te Gaſt in 't Huys ſijns Vaders/ om ſigh dan over Tafel t'ontdecken. Synen Holſter/ waer in drie-hondert Rijcksdalers waren/ gaf hy ſijn' Ouders in bewaringh; en beval haer/ tegens den gemelden middagh een goede Maeltyd gereed te maecken/ wijl hy eens vrolijck wou ſijn. Door dit geld ('t ſy hy 't haer geſeght had; 't ſy datſe 't gewaer wierden) lieten beyde Vader en Moeder ſigh ſoodanigh bekooren/ datſe haren Gaſt 's naghts in ſijn Bed vermoordden/ om dien Buyt haer ſelven toe t'eygenen. De volgende dagh quam hare Dochter/ en vraeghde na den Vreemdelingh/ die by haer Logeerde. Op d'een en d'andere ontkenningh ontdecktſe/ datſe na haren Broeder vraeghde/ die haer tot 't Middaghmael had genoodighd. Dus wierden de rampſalige Ouders gewaer/ datſe haren eygenen Soon hadden om 't leven gebraght. Door droefheyd en wanhoop verhingh ſigh de Vader. De Moeder doorſtack ſigh met een Mes. De Dochter ſprongh in een Put/ en verdronck. Sie daer vier ſtracks op malkander gevolgde Moorden/ en onder deſelve drie d'afgryſlijckſte.

Ouders te *Leipzigh* vermoorden haren eygenen doch onbekenden Soon,

die by haer ter Herbergh was gekomen, om ſijns gelds wil.

Hoe haer dit bewuſt wierd, en daer op gevolghde drie rampſalige Selfsmoorden. 1618.

In de Maend May Anno 1614. heeft te Praegh in Boheemen ſijn Vonnis bekomen eenen ſeer grouwlijken Moordenaer; die ſig by veertigh Moorddaden had bevonden/ en onder deſelve negenthien alleen/ en met eygener handen verright. Aght ſwangere Vrouwen had hy den buyck opgeſneeden/ en de Vrugt levendigh daer uyt gehaeld. Eerſt hieumen hem de reghterhand af. Daer na wierd hy met gloeyende Tangen geneepen. Vervolgens heeftmen riemen vleeſch uyt ſijnen rugg' geſneeden; doe hem geradbraeckt; en eyndlijck hem/ noch eenighſins levende/ op een Rad geſet.

Grouwlijken Moordenaer te *Praegh.*

Hoe geſtraft.

Die tot de Strop behoord, ſal in 't Water niet verdrincken, ſeght 't oude Spreeckwoord. In 't ſelve jaer wierd te Breſlauw een Moordenaer gevangen bekoomen. Terwijlmen hem na de Gevanckniſ leydde/ nam hy de kans waer/ en ſprongh van de Brugg' af in 't water; daer hy ontwijffelbaer moeſt verſmoord hebben/ indien men hem niet op 't ſpoedighſte met Haecken had opgehaeld. Doe hy nu in de Kercker ſat/ heeft hy ſigh ſelfs verhangen.

Die tot de Strop behoord, ſal in 't Water niet verdrincken.

Maer oock: Dien de Heere onſe God bewaerd, is wel bewaerd. In December desſelven jaers 1614. wierd te Praegh gevanckelijck ingebraght een onmenſchlijck-moorddadigen Booſwight; die/ onder meer andere verbloeckte bedrijven/ beleed/ dat hy een ſwangere Vrouw/ op 't uyterſte harer reeckeningh/ had opgeſneeden/ 't Kind daer uytgenoomen; een levende Hond in de plaets geleght/ en doe de buyck weer toegenaeyd. Eens lagh dien Onmenſch in een Boſch verborgen/ om op de daer door of voorby gaende te loeren. Juyſt gingh een Vrouwsperſoon daer heenen/ die met een aengename ſtem een beweeghlijcke Pſalm ſongh (want ſy was van d'Onroomſche Godsdienſt); waer na hy ernſtigh luyſterde. Hy liet haer uytſingen; volghde haer na; en hield by haer aen/ datſe noch een andere Boet-Pſalm ſou opheffen. Sy deed het. Doe begon hy bitterlijck te weenen. Alsſe hem na d'oorſaeck vraeghde/ gaf hy haer te kennen/ dat hy een vreeſlijcke Moordenaer/ doch door haer Geſangh in ſulck een gemoeds-angſt geraeckt was/ dat hy niet kon volbrengen 't geen hy anders tegens haer had voorgenoomen. God (ſeyde hy voorts) moeſt op een byſondere wijs haren byſtander ſijn. Hy wenſchte van gantſcher herten/ by hem in ſulck een genade te mogen ſtaen/ als ſy. Doch hy wiſt/ dat hy geen vergifnis kon bekoomen/ wijl hy te veel quaed begaen/ en over de 90. perſoonen om 't leven gebraght had. De Vrouw ſoght hem af te trecken van wanhoop; aen te leyden tot bekeeringh; God om genade te bidden/ &c. Hier op gaf hy tot antwoord: Sulck een voorneemen had hy wel eenige malen in ſigh gevoeld/ maer altijd te vergeefs. Vreeſde oock/ dat d'uyr ſijner ſtraf niet verr' af was. Voorts liet hy haer onbeleedighd van hem gaen. Stracks daer na wierd hy gevangen. Hoedanigh een ſtraf hem aengedaen wierd; en of deeſe in hem ongewoone weeckhertigheyd moght voortgegaen ſijn tot berouw/ werd by mijne Schrijvers (J. G. Schiels, G. P. Harsdorffer, M. Zeilerus) niet gevonden.

Grouwlijken Moordenaer van over de tnegentig perſoonen.

Wondergeval ontrent eene hem bejegenende,

en een *Pſalm* ſingende Vrouwsperſoon in een Boſch:

waer in te bemerken is een ſonderlinge voorſienigheyd en bewaring Gods. 1614.

Een ſeer vreeſlijcke ſaeck heeft ſigh Anno 1616. te Gerauw, behoorende onder Darmſtad, toegedragen. Seecker Koopman N. N. in Groot-Gerauw was/ uyt tijdlijcke inſighten/ van d'Euangeliſche tot de Roomſche Religie overgegaen. Had oock ſijnen Soon Wendel na Mentz geſonden/ onder de Diſciplin der Jeſuiten; doch wijl hy ſigh niet na haren ſin wou ſchicken/ quam hy ſijnen Vader weer t'huys: die hem met alleen ſtrengh tughtighde/ maer oock in een Kelder ſloot; vaſt bond/ en hem niet anders

Aenmerklijck Geval van een vervloekte Moedermoord,

Sonderlinge Gevallen.

dan Water en Brood / ſpaerſaem genoegh / liet toekoomen: daer tegens hem dickmael deed geeſſelen. Als dit dus ſes weecken en ſes dagen geduerd had / reed de Vader eens na Eberſtad. Ondertuſſchen bragt de Moeder haren Soon een Sop in de Kelder / en vermaende hem met tranen tot beeterſchap. Sy had een Bijl by haer / om daer mee eenige Stockjens in d'aerde te ſlaen / op dat 't Stroo / 't welck hem voor een Bed verſtreckte / wat dighter by een / en dicker op malkander moght blijven leggen. Terwijl de goede Vrouw neerbuckte / om 't een of 't ander te ſchicken / greep deeſe Booſwight de Bijl; gaf haer daer mee twee ſlagen op 't hoofd / en een in de neck. Dus braght hy jammerlijck om 't leven de geene / van welcke hy 't leven had. Doe maeckte hy ſigh los; nam een deel geld / en begaf ſigh na Franckfurt. Hier wierd hy in een Herbergh betrapt; gevangen genoomen / en na Darmſtad gevoerd: daer hy den 27. September ſijn Vonnis ontfingh. Driemael wierd hy met gloeyende Tangen genepen. Voorts met twintigh ſlagen geradbraeckt / op een Rad geleght / en met den hals geknoopt aen een kleyne Galgh / boven op 't gedagte Rad gemaeckt.

begaen te *Groot-Gerauw*, onder 't *Darmſtadſche* Gebied. 1616.

Moorddadige Hoer, en Hoeren-Paep te *Venetien*.

In Junius Anno 1618. wierd te Venetien opgehangen ſeeckere Hoer / genoemd Oliva. Beleed / datſe met een Prieſter met alleen een lange tijd gehoereert / maer oock met hem / rondom de genoemde Stad / veele Moorden bedreven had. Deeſen geeſtloosen Geeſtlijcken wierd van de Venetiaenſche Signorie na Romen aen den Paus geſonden; die / om niet weer met deeſen Raed in krackeel te geraecken / gelijck Anno 1606.; en oock / wijl deeſe grouwelen al t'openbaer waren / dien moorddadigen Hoeren-Paep eerſt van ſijne Prieſterlijcke Waerdigheyd degradeerde; daer na levendigh deed verbranden.

Sonderlinge Gevallen.

Ontrent deeſe tijd kreeghmen te Stralen een Moordbrander gevangen; te gelijck beſchuldighd / dat hy een Toveraer was. Vreeſlijck was de hem aengedane Straf. Op ſijn Hoofd wierd geſet een yſere Kroon / toegeright met Vyerwercken. Met Keetenen bondmen hem aen een yſere Pael. Rondom hem ſtoocktemen een groot vyer. Soo langh liep hy (voor ſoo veel de Keeten hem vod gaf) hier en gintſch heenen / om de brand t'ontwijcken / en door de beweegingh der lught ſigh koelte te maecken / dat hy eyndlijck neerviel / en tot aſch wierd verteerd. Wijdlopiger beſchrijft dit Petrus Oppenhemius in Romiſcher Adlar. lib. 3.

Moordbrander te *Stralen*, op een vreeſlijke wijs verbrand.

Anno 1614. wierden te Praegh drie Boeren op de volgende wijs geſtraft. Eerſt / tot drie malen toe met gloeyende Tangen genepen. Daer na riemen uyt haer vleeſch geſneeden. Eyndlijck van onder op na boven geradbraeckt. Behalven Moorderyen waren andere harer Schanddaden ſoo grouwlijck / datmen deſelve de Nakoomelingen niet ſchriftlijck heeft willen nalaten. Sijn oock in de Praeghſche Gerights-boecken niet aengeteeckend.

Straf over drie Boeren te *Praegh*.

De Prior van 't Klooſter S. Celſo te Milaen onderſtond ſigh / de Cellen op nieuws onder ſijne Monicken te verdeelen. Als nu eenen der ſelve een plaets wierd aengeweeſen / welcke hem niet behaeghde / geraeckte hy daer over met den Prior in een hevige twiſt; die ſoo hoogh liep / dat hy ſijnen Overſten / nevens noch een Prieſter / die ſigh ten Scheydsman wou ſtellen / doodſtack.

Moord in 't Klooſter *S. Celſo* te *Milaen*. 1618.

Een ſeer grouwlijcke Moord / begaen den 12. Martius Anno 1616. in 's Gravenhaeg, door Johan van Parijs, Kamerling van Prins Mauritz, aen Johan van Wely, Juwelier,

Moord in *'sGravenhaegh*. 1616.

om

Sonderlinge Gevallen.

om hem te beroven van een deel sijner kostlijke Juweelen/ en hoe deese vervloeckte boosdaed ontdeckt wierd/ kanmen omstandigh leesen in Baudartii Memorien lib. 8. fol. 39. seq. Wy konnen niet alles aenteeckenen. Sullen hier echter op 't kortste voorstellen een verschrickelijck-moorddadigh Schelmstuck/ voorgevallen in Engelland.

Seer grouwlijk en verraderlijck Moord-bed ijf

Robert Car, een Schotsch Edellingh/ was/ door de begunstigingh van Jacob, Koningh van Groot-Britannien, bevoordert/ eerst tot sijne Majesteyts Opper-kamerlingh/ daer na tot Vicomte van Rochester, eyndlijck tot Graef van Somerset. Hy verliefde op een Engelsche Dame, getrouwd geweest aen den Graef van Essex; doch van hem gescheyden; niet om harer deughden wil. Alle listen stelde se te werck/ om hem ten Man te bekoomen: en gebruyckte oock daer toe de bystand van eenen Forman, gehouden voor een Toveraer. 't Quam soo verr'/ dat Robert Car haer ten Gemalin nam. Thomas Overberi, Somersets Secretarius, en hem een seer getrouw Vriend/ had hem dit Houwlijck seer afgeraden; eerlijck gewaerschouwd voor sulck een boos stuck vleesch; doch te vergeefs. Dit verbitterde dit Wijf/ nu Gravin van Somerset, soodanigh/ datse eenen David Wood, vyand van Sir Overbery, duysend ponden Sterlinghs beloofde/ indien hy hem uyt de Weereld wou helpen. Wood weygerde/ sijne handen met bloed te besmetten: bood echter aen/ hem een goede bastonade te willen geven; doch dit kon hare wraecklust niet voldoen. Sy hitstede derhalven haren Man Robert Car op/ om haer te wreecken.

des Graefs van *Somerset*, *Robert Car*

Gunsteling van Koningh *Jacob* van *Groot-Britannien*,

't Gebeurde/ dat Koningh Jacob besloot/ een Ambassadeur na Muscovien te senden. Somerset recommandeerde hem hier toe ten hooghsten Overbery, als de bequaemste persoon tot sulck een verrightingh. Op deese aenprijsingh droegh sijne Majesteyt hem dit Ampt op; en 't wierd van hem aengenoomen. Doe vervoeghde Somerset sigh by Overbery, en beklaeghde hem/ dat hy tot een groof/ barbarisch volck wierd afgevaerdighd: daer hy doch veel meer dienst in Engelland kon doen. Ried hem oock/ den Koningh 't geen hy had bewilligd weer op te seggen; met belofte/ dat hy hem genoegh sou verontschuldigen. Overbery volghde de raed van deese Verrader. Koningh Jacob vraeghde hem: waer deese soo schielijcke veranderingh van daen quam? en kreegh/ op verder aenhouden/ tot antwoord: Somerset kon hem niet ontbeeren; en had beloofd/ sijne Majesteyt hier over te vreeden te sullen stellen. Jacob, hier over seer toornigh/ deed hem in den Towr te Londen setten.

door aenhitsingh sijner snoode Gemalin,

aen den persoon van sijnen seer getrouwen *Secretarius Thomas Overberi*,

Ondertusschen heeft Somerset den goeden Overbery, in plaets van voor hem te spreecken/ noch meer in des Koninghs ongenade gebraght; terwijl hy sigh tegens den Gevangenen droegh/ als of sijn ongeluck hem seer leed ware: met toeseggingh evenwel/ dat hy hem wel haest weer in vryheyd sou krijgen; daer doch sijn voorneemen was/ hem aen de dood over te leveren. Maer vermits hy vreesde/ dat de Lieutenant des Towrs sijn schelmaghtigh bedrijf sou mogen bemercken/ en dan openbaren/ soo maeckte hy/ dat deesen verstooten/ en eenen Sir Elvis in sijne plaets gesteld wierd. Overbery wierd oock sijnen ouden Dienaer ontnoomen/ en eenen anderen/ Richard Weston, hem toegevoeghd; door Somerset aengepord/ om hem door vergif uyt de weereld te ruymen. De Gravin/ Somersets Gemalin/ quam over een met eenen Franquelin, om by twee Doctoren te gaen vragen/ wat 't aldersterckste gif was. Dit te weeten gekomen/ deed men sulck een doodlijck fenijn in de Spijs van Overbery: die daer op seer hevigh aen 't braecken geraeckte; 't welck d'oorsaeck was/ dat hy in 't leven bleef. Andermael deed dit vervloeckte Wijf hem vergif toebrengen; waer van hy seer sieck wierd. Doe schreef hy een Brief aen Somerset; met beede/ hy sou doch sijne verlossingh bewercken; anders soude reghtvaerdige God sijn bloed van sijne handen eysschen.

Sonderlinge Gevallen.

om dat deselve, uyt een sonderlinge genegenheyd t'sijnwaerts,

Somerset sond hem een antwoord-schrift toe/ waer in een wit Gif-pulver beslooten was. Betuyghde/ sijn ongeluck hem seer leed te sijn. Indien hy sijn gedaen Houwlijck wou goed keuren/ soo sou hy hem wel haest uyt den Towr helpen. Ondertusschen sou hy dit Poeder inneemen; 't welck hem wel seer onpasslijck sou maecken; doch dit moest 't middel sijn/ waer door hy hem sou soecken te krijgen uyt de Gevanckenis op sijn Landgoed/ om daer sijne gesondheyd te herstellen. Door Somersets beleyd was Overbery in soodanigh een plaets beslooten/ dat hy den dagh niet kon aenschouwen. Geene sijner Vrienden/ ja noch Vader noch Moeder moghten hem besoecken. Door 't veel vondigh ingenoomen vergif was sijn gantsche ligchaem ontstooken. Hy versoght een Doctor; en die wierd hem toegelaten/ om alle arghwaen te verhoeden. Door sijn hulpmiddelen vond hy groote baet/ en veel verlightingh sijner kranckheyd.

hem had gewaerschouwd, sigh te waghten,

van sulck een gantsch snood stuk vleesch ten Houwlijck te neemen.

Somerset en sijne snoode Gemalin waren hier over seer t'onvreeden. Koghten eens Apotheeckers Knegt om/ genoemd John Reene, voor twintigh ponden Sterlinghs; die Overbery een vergiftighde Clysteer sette de; waer van hy over de tsestigh bloedige Stoelgangen bequam/ en op de volgende dagh in geweldige smerten den Geest gaf. 't Lijck was blauw/ geel/ groen en swart: stonck oock geweldigh; derhalven sijne heylloose vyanden voorwendden/ dat hy van de Spaensche Pocken was gestorven. Deese Grouwel-moord bleef wel een tijd langh verborgen/ terwijl Somerset en sijn verduyveld Wijf sigh daer over hooghlijck verheughden; doch quam noch eyndlijck aen den dagh/ op de volgende wijs.

Aengewende vervloekte gif-middelen,

welcke hem een ellendige dood veroorsaeckten.

D'Apotheeckers Knegt/ die de vergiftighde Clysteer had bereyd/ vertrock uyt Engelland na Franckrijck. Onthield sigh anderhalf jaer te Parijs. Viel hier in een sware Sieckte. Ontdeckte aen een Engelsch Predi-

Hoedanig eyndlijck dit grouwlijck schelmstuck ontdeckt,

Sonderlinge Gevallen

Predikant / die hem besoght / de Moord-daed / van hem bedreven door omkopingh van Somerset en sijne Gemalin. De Leeraer gaf'er kennis van aen den Engelschen Præsident Thomas Edmund : die weer aen een Koninghlijck Raedsheer; en de Raedsheer aen Koningh Jacob selfs. Sijne Majesteyt / hier over seer ontroerd / deed eerst de Lieutenant des Towrs, Sir Elvis, voor hem koomen: die terstond beleed / hoe alles gegaen was. Kortlijck / de geheele gelegenheyd deeser saeck wierd uytgevorscht : Richard Weston gehangen : Juffer Turners (die tot deese vergiftigingh veel geholpen had) en Sir Elvis desgelijcks. Dit geschiedde Anno 1615. De Graef van Somerset en sijne Gemalin bleven ruym een jaer langh gevangen sitten. Wierden doe van 't Parlament ter dood veroordeeld. Koningh Jacob evenwel (soomen voorgaf op voorbeede van veele voorname Heeren en Damen) heeft niet alleen d'uytvoeringh deeser Sententie opgeschort / maer oock selfs / vier jaren hier na / haer gantschlijck van de Gevancknis ontslagen; weynigh tot sijnen lof / en tot groote argernis des gantschen volcks / insonderheyd der Vroome. Men sie hier van Richard Baker, en Thomas Flynth onder d'Engelsche: J. G. Schiel en J. P. Abelinus onder de Hoogduytsche : Wilhelmus Baudartius en andere onder de Nederlanders. Oock het uyt 't Engelsch vertaelde Hof-Tooneel van Koningh Jacob d'I.: doch 't verhael van deese Schrijver is by niet weynige verdaght / wijl hy (volgens haer oordeel) enckelijck spreeckt uyt ingenoomenheyd tegens dien Koningh.

aen sommige meedehelpers en werck-tuygen gestraft wierd; doch niet aen de Hoofd-oorsaecken deeser Moord;

tot sleghte lof van Koningh Jacob, en groote argernis.

Selfs-moord van een rijck Koopman, binnen Groot-Glogauw,

Onder alle Moorden is de Selfs-moord d'afgrijslijckste. Hier aen heeft sigh Anno 1615. op den 12. van Januarius schuldigh gemaeckt een voornaem en rijck Koopman / te Groot-Glogauw gekoomen wegens sijnen Handel; doch die te Lublin, in Kleyn of Opper-Polen, woonde. In d'eerstgenoemde Stad wierden hem 4000. Kroonen ontstoolen. Hier over geraeckte hy in sulck een vertwijffelingh / dat hy een Mes nam / en sijnen Buyck daer mee overdwars opsneed / soo dat'er de Darmen uytvielen. 't Overige Ingewand / nevens de Maegh / ruckte hy voorts uyt / en wierp het / tot ontrent een schreede weghs van sijne Bedsteede / heenen. Vermits 't Hert noch onverseerd was / wierd hy van een Prediker / in aller haest by hem ontbooden / aengesprooken; en / soo 't uyterlijck scheen / tot beeter gedaghten gebraght.

op een seldsaem-vreeslijke wijs. 1615.

Selfs-moord om 't verlies van een Vryster,

De nu gedaghte Lublinsche Koopman wierd door Goed / de volgende persoon door Vryster-verlies tot sulck een grouweldaed gebraght in de Maend Martius desselven jaers binnen de Stad Franckfurt aen den Mayn. Eens Barbiers Knegt had sigh verloofd aen een jonge Dochter. Trock na huys / in een wat verr' afgeleegene Plaets / om daer / voor 't aengaen sijns Houwlijcks / eenige dingen te bestellen. Langer dan bestemd was bleef hy uyt. Ondertusschen wierd de Dochter van haer' Ouders gedwongen / eenen anderen te trouwen. Op haren Bruylofts-dagh quam d'eerste Bruydegom weer; en viel over 't verlies sijner Bruyd in sulck een vertwijffelingh / dat hy 's naghts in sijn Bed met een Scheermes sigh de Strot afsneed / en dus rampsaligh de Geest gaf.

te Franckfurt aen den Main.

Sonderlinge Gevallen.

Te Kloster-Newburgh (een Steedje met een vermaerd Klooster aen den Donauw, in 't Nederdeel des Aerts-hertoghdoms Oostenrijck, ontrent drie Duytsche Mijlen van Weenen; verscheyden van Newburgh in Bayeren, een Hertoghdom / en een Steedje in den Bayer-Paltz), droeg sigh ontrent deselve tijd een ander wanhopigh Grouwelgeval toe. Seecker Jongelingh beminde een Jonckvrouw op een onmatige wijs. Sy was hem niet minder toegeneegen. Doch als hy haer van haer' Ouders ten Houwlijck versoght / ontfingh hy een vry onheusche weygeringh. Hier over wierd hy soo mismoedigh / dat hy / eens by sijne Liefste sijnde / haer / buyten al hare verwaghtingh / plotslijck dood stack / op datse geenen anderen ten deel moght werden. Terstond gingh hy na de Heeren Reghteren; maeckte haer sijne bedrevene Moord bekend; en bad / dat men hem 't Hoofd wou doen afslaen: daer na hem by sijne soo hoogh beminde in eene Kist leggen / en soo begraven. 't Een en 't ander wierd gedaen / volgens 't bericht van Joh. Georgh Schiel in sijne Europæische Laster-Chronic, erster Theil pag. 37., en G. Brauer Mord-erzehlungen pag. 112.

Ander wanhopig Grouwel-geval,

over de weygering eens versoghten Houwlijcks. 1615.

Anno 1617. deed de Bisschop van Aichstad (anders Eichstet en Eychstad, in d'Opper of Bayer-Paltz), geweesene Prooft t'Elwangen, een begin maecken van 't Toveressen-branden; waer in sijnen Nasaet hem dapper volgde. Den 1. Junius wierden drie Mis-priesters en d'Organist t'Elwangen eerst ontwijd / daer na verbrand. Eenen deeser drie Priesteren had tsederd vier jaren al de Kinderen in 's Duyvels naem gedoopt. Gesamentlijck beleedense / datse sigh aen den Satan hadden overgegeven / en veele grouwelen gepleegd. Datse door Hoeren-lust en Dronckenschap hier toe waren gebraght / &c. 't Degradeeren, of 't Ontwyen / gingh aldus toe. De Wy-Bisschop verscheen in sijn Bisschoplijck Gewaed. Yeder der Priesteren wierd in de reghterhand een gat gemaeckt: boven op 't hoofd een stuck des vels afgesneeden; 't Voorhoofd geopend; Sout en Edick in de wonden gedaen; wel sterck daer in gewreven; daer na schoon uytgewassen; op dat de H. Oly / haer in de Wyingh tot 't Priesterschap gegeven / daer weer uytgenoomen wierd / en niets van deselve daer in blijven moght. Voorts heeftmen haer de Nagelen van al de vingeren afgescheurd / 't welck haer onlijdlijcke smerten veroorsaeckte. De Priesterlijcke Kleederen heeftmen haer uytgetrocken / en gemeene aengedaen; in welckese oock verbrand wierden; niet als Priesteren / maer als Leecken. Sie P. Oppenheimius; J. P. Abelinus; Henr. Neuhovius; J. G. Schiel, &c.

De Bisschop van Aichstad doet drie Mis-priesters verbranden, als Toveraers; en die verschriklijke grouwelen hadden bedreven.

Hoe haer ontwying door de Wy Bisschop verright wierd, met vreeslijke smerten.

Anno

Sonder-lingeGe-vallen.

Anno 1618. woeddemen seer hevigh te Hainbergh in Oostenrijck tegens de Hexen. Op eenen dagh wierden hier 14. persoonen / soo Mannen als Vrouwen / van Toverye aengeklaeghd / aen 't Vyer overgelevered. Korts daer na noch over de 50. andere door dien selven wegh uyt de Weereld gesonden. Binnen vier maenden tyds waren'er al over de 200. verbrand. Geduerigh wierden'er noch al meer gevangen genoomen. Selfs waren'er Reghters en andere aensienlijcke persoonen onder. Ja / men hield al de geene / welcke in dit Steedje waren / Mannen / Vrouwen / en Kinderen / voor Toveraers en Toveressen. Buyten twijffel sijn onder deese ellendige dus ter vreeslijcker dood overgeleverde niet weynige onschuldige geweest.

Grouwlijke Tove-ressen-brand te *Hainbergh* in *Oostenrijck*, by honderden. 1618.

Wonderlijck Wondergeval ontrent een Edelman by *Dantzick*, in een anderwerck van ons omstandigh verhandeld.

't Sou te langh vallen / hier in te voegen 't boven maten seldsaem geval ontrent een Edelman by Dantzick in Augustus Anno 1617., op wiens vloeck-uytbarstingh in gramschap / als sijne te gast geroepene niet quamen / dat de Duyvel met sijne Vrienden mooght koomen / deese helsche Geesten in sijn Slot verscheenen / terwijl hy in de Kerck was gegaen; en op vreeslijcke wysen daer in rumoerden: nevens de Godlijcke bewaring eens Suygelinghs / alleen in 't Kasteel gelaten / door de Christlijke kloeckmoedigheyd van eenen der Dienaren des Edelmans / die tegens de boose Geesten wonderbaerlijck indrongh / en 't Kind haer uyt de handen ruckte; alles gesien van veele Menschen; selfs van de Predikant / die de vroome Dienstknecht aenmoedighde in sijn besluyt. Oock hebben wy dit anderweegen in 't breede verhaeld / en onse bedenckingen daer over geuyt.

Kinderdief te *Venetien*, deselve verkoopende aen de *Turcken*.

Eenen Roderico (Rodaro) Coluri te Venetien bemoeyde sigh / om Christen Kinderen te steelen; deselve na Constantinopol te senden / en aen de Turcken te verkoopen. Alreeds had hy over de 40. Ouders hare Kinderen dus quyt gemaeckt / doe hy op de daed betrapt; met den aenhangh Januarius Anno 1615. in de genoemde Stad onthoofd; daer na tot asch verbrand wierd.

Engelsche Zeerovers veroorsaken, dat de *Turcksche Sultan* een grouwlijk Bloedbad doet aenreghten

Door d'Engelsche Zee-rovers geraeckten de Christenen te Jerusalem en Constantinopol Anno 1614. in 't grootste levens-gevaer. Ontrent of in de Maend Februarius deeses jaers greepense op de Roode Zee d'Ottomannische Vloot aen / soo als deselve uyt Indien en van Mecha quam; rovende daer uyt een grooten Schat van eenige Millioenen, behalven noch 3300. Kisten Indigo. Soo toornigh wierd de Turcksche Sultan hier over / dat hy by Mahometh swoer / al de Christenen te Jerusalem en te Constantinopol te sullen laten neerzabelen. Terstond deed hy de Gesanten eeniger Christen Potentaten gevangen leggen; uyt vermoeden / datse d'Engelsche kondschap hadden gegeven van d'aenkoomst deeses grooten rijckdoms. Alhoewel niet al de Christenen om 't leven wierden gebraght / soo heeft hy echter onder deselve beyde te Constantinopol en te Jerusalem, een grouwlijck Bloedbad doen aenreghten.

onder de *Christenen* te *Jerusalem* en *Constantinopol*. 1614.

Anno 1619. traden de Marquis Henrick de Richellieu en de Marquis de Themines t'samen in een Duel, of Twee-gevaght / waer in d'eerst-genoemde dood bleef. Dewijls des selven beyde Broederen (Alphonsus, en Armandus Johannes de Plessis, van welcken laetsten alreeds voorheenen onder de Fransche Geschiedenissen veel gesprooken is / en in 't vervolgh noch meer gesproken sal werden) Kardinalen der Roomsche Kerck waeren / derhalven buyten staet van Echte Kinderen te winnen / soo is met de gemelde Henrick de voortsettingh van 't Geslaght der Richellieus te niet gegaen; dien Stam-boom verdord. De volgende Hertogh van Richellieu, Soon des Heeren van Pontcour Lay, heeft dit Hertoghdom bekoomen door Testament van de gedaghte Armandus.

Sonder-lingeGe-vallen.

Duel tusschen *Richellieu* en *Themines*, waer door de Geslagt-boom der *Richellieus* verdord is.

Een korte toorn baerd dikmael niet alleen een langh berouw / maer veroorsaeckt wel seer vreeslijcke uytwerckselen / welcke aen den uytwercker verschrickelijck gestraft werden. In Martius Anno 1614. wierd te Weenen een Verwers Knecht tot eenige malen toe met gloeyende Tangen geneepen; vervolgens met ses slagen geradbraeckt. Sijne misdaed was deese. Terwijl hy te Pruck aen de Leytha by sijnen Meester werckte / had een Leer-jongen hem een Persick ontnomen. Hier over wierd hy soo woedend vergrimd / dat hy hem in de siedende Verw-ketel wierp / waer in hy op 't ellendighste om 't leven quam.

Hevige toornigheyd een korte dolheyd.

Vreeslijck voorbeeld. 1614.

Anno 1616., terwijl Koningin Maria de Medices, Weduw van Koningh Henrick de IV., Moeder van Louis de XIII., Koningen van Franckrijck, haer verblijf te Tours had / storte onverwaght een groot stuck van 't Pallays ter neer. De Graef van Soissons en veel andere voorname Heeren vielen nae beneeden. Dien van Refuge was 't eene been verpletterd. Andere waren op andere wysen verseerd. De Hertogh van Guise hield sigh vast aen een Venster. Dien van Villeroy, de Marquis van Rostan, dien van Bagis, en van Bassompiere, wierden maer weynigh beschaedighd. Koningin Maria, de Cancellier, de Præsident Jannin, en andere / weer voor geen leed / wylse sigh in een ander Vertreck bevonden.

Inval van 't Pallays te *Tours*, waer in Koningin *Maria de Medices* sigh ontshield. 1616.

Wy treeden nu tot 't verhael van een veel grouwlijcker / verwoestender In en Overval. In 't Graefschap Clavenna, van d'Italianen genoemd Chiavenna, van de Duytschers geseght Claven, of Cleven, by de Grensen van Italien en 't Hertoghdom Milaen, behoorende onder de Grisons (Rhetiërs, of Grauwbundners), lagh een seer heerlijck Vleck / genoemd Pleurs (Pluers, Plurs), en een daer gelijck als aengeheght Dorp Schilan (beyde maer ontrent een groot half uyr weghs van 't Steedje Clavenna, beneden aen den Bergh Conto), voorsien met seer schoone Kercken / veele treflijcke Pallaysen / en kostlijcke Gebouwen; waer in een groot getal Adelijcke persoonen en voornaeme Kooplieden woonden / wegens de sonderlinge vermaecklijckheyd deeses Gewests.

Seer vreeslijck Oordeel Gods, uytgestort in 't Graefschap *Clavenna*, behoorende onder

Sonderlinge Gevallen.

de *Grauwbundners*;

Gantsch sorghloos en verseeckerd leefdense hier/ als in een Aerdsch Paradijs; passende alleen op haere wellusten; uytbarstende in allerley onordentlijcke weelde/ hooghmoed en verquistingh. Wyl dit is geweest een bysonder verschricklijck oordeel/ een aenmercklijck voorbeeld van 't getergd geduld/ en de daer op los-gebrokene gramschap des regtvaerdigen Gods/ soo sullen wy deese beklaeghlijcke saeck eygentlijck en met de noodige omstandigheden voorstellen.

door een seer grouwlijcke,

Op Saturdagh den 25. Augustus des jaers 1618. begon 't wat te regenen. Korts daer nae viel plotslijck een geweldige Plas-regen neer/ met Donder en Blixem. Dit duerde tot op Donderdagh, den 30. der genoemde Maend. Deese dagh was seer helder. Doch de volgende naght quam weer een Onweer van Donder/ Blixem en Stort-regen/ tot op Maendagh den 3. September. 's Dingsdags was 't weer een gantsch schoone lugt. Maer 's namiddaghs begon op de lincker-syde der Rivier Meyra eenige Aerde van den Bergh Conte neer te storten/ met overstelpingh van sommige Wijnbergen by Schilan. 't Was nu thien jaren geleeden/ dat sigh nu en dan verscheydene scheuren hadden vertoond. Vermits nu diergelyke af-breeckingen voorheenen meermael waren geschied/ soo wierd de tegenwoordige van d'Inwooners te Pluers weynigh geaght. De geene/ welcke op 't Veld Hoy versamelden/ bemerckten/ dat de Grond onder haer beefde. De voorige dagen had sigh een ongemeen-swaere stanck laeten riecken. Daer-en-boven wierden d'Ingesetene te Pluers door eenige Nabuerige Boeren gewaerschouwd/ datse sigh by tyds met haere beste Goederen van daer souden wegh maecken/ wijl gewislijck een groot ongeluck op handen was. Doch deese goede Lieden wierden bespot/ ydele Propheeten, raeskallers/ malle Inbeeldenaers/ &c. genoemd.

gantsch onverwaghtede Berghval

waer door 't boven maten heerlijck een lustigh Vleck *Pluers*

Als nu de tyd naerderde/ welcke van de Roomsch-Catholijcke werd geheeten d'Ave-Marien-uyr, sijn die van deese Religie nae S. Cassiani Kerck; de Gereformeerde (te Pluers en Schilan t'saemen niet boven de veertigh sterck) in een bysonder Huys gegaen/ om de Gebeeden te verrighten; gelijck de Boeren uyt 't Dorp Rongalia, doemaels van Pluers en Schilan weer nae haere Huysen keerende/ hebben betuygd. In de Schemer-avond/ als de volle Maen sigh aen den Hemel vertoonde/ de lught gantsch klaer en sonder eenige Wolken was/ geschiedde als in een oogenblick van den Bergh Conto dien gantsch-erbarmlijcken Val/ die niet alleen 't Dorp Schilan (waer in 78)/ maer oock 't voortreflijck Vleck en Aerdsch Paradijs Pluers (waer in 125. seer schoone Gebouwen/ oock heerlijcke Pallaysen stonden) overviel en verpletterde; met sulck een gekraeck en gebarst/ dat d'Inwooners te Clavenna meenden/ 't los-schieten van een groote meenighte Carthouwen te hooren. Oock saegense van ontrent Pluers een geweldige Stof-nevel en Roock/ vermenghd met vyer en Swavel/ ten Hemel opgaen.

en 't daer aen leggende Dorp *Schilan*, als in een ogenblick tijds

t'eenemael verpletterd, en met aerde overdeckt sijn geworden;

met de dood van 1500. (volgens andere 3600) Menschen.

In 't eerst wierden d'ellendig-overstelpte en dus jammerlijck-omgekoomene Menschen gereeckend op over de 930.: doch naederhand bevondmen/ dat 't getal sigh uytstreckte tot op ruym 1500./ groot en kleyn. De Rivier Meyra wierd hier door soodanigh in haren loop gestuyt/ datse by de twee uyren langh bleef staen; maeckende een Poel van ontrent een halve Italiaensche mijl in de lengte; waer door die van Clavenna sigh in geen kleyn gevaer van overstroomingh bevonden. Eyndlijck echter brack 't Water noch met geweld door/ en kreegh dus weer een vrye gangh.

Al-

Sonder-lingeGe-vallen.

Alleeneenige seer weynige persoonen sijn deesen beklaeghlijcken Berghval levendigh ontkoomen; te weeten: een stomme Jongen / die in een Hof besigh was met Persicken af te plucken. Door de gemelde beweegingh wierden hem de Schoenen van de voeten wegh-geslagen. Dan noch eenen Francois Forno (by andere Fano.); die met een Metselaer was gegaen na sijne Kelder / buyten 't Vleck in een Rots gemaeckt / om van daer Wijn tot sijn' Avondmaeltijd te haelen: En voor de derde eenen Jan Piet. rsz. Weideman (by andere Werdeman), die met sijn Huysgesin sigh nae een Bergh had begeven / om in 't Hoy t' arbeyden. Hy had vergeeten / sijne Huysdeur te sluyten. Sond derhalven sijne Dochter te rugg' / om dit te verrigten: maer even doe wierdse oock van dit ongeluck getroffen.

Niet meer danses of seven persoonen, levendigh overgebleven; en daer onder een Jongen: en yet sonderlinghs aen hem gebeurd.

Veele der Inwooners / welcke sigh eenige weecken langh in andere Plaetsen hadden onthouden / om daer haren handel te drijven / waren juyst nu / om haer vermaeck te neemen / doch tot haren algemeenen ondergangh / weer gekoomen. Eenige Koopluyden / uyt de Mis van Bergoma te rugg' keerende / wierden / een weynigh buyten Pluers, oock van deese geweldige Berghval verpletterd. Dus sijn alleen drie Persoonen / nevens 't kleyne Huysgesin van Werdeman (of Weideman), door dit verbaerlijck verderf niet vernield geworden. Anders is van alles / wat binnen dit Vleck en Dorp was / noch Mensch noch Beest de dood ontgaen: 't welk had konnen geschieden / indien men geloof had gegeven aen de gedane Waerschouwingen. Christophorus Richerius reeckend 't getal der geblevene op 3600.; doch veeligh wat te ruym gesteld.

Verswaringh van de onheyl tot vergrootingh van 't getal der omgekoomene.

'sAnderen daeghs sondmen uyt d'omgelegene Plaetsen eenigh volck derwaerts / soo om de doode / als de met aerde overdeckte Goederen uyt te graven. Boven op d'afgestortede aerde vondense twee Dochtertjens leggen; 't eene van de Schout; 't andere van Johannes Antonius Galison; beyde dood. Anders was alles van 't Sand overstelpt. Onder deese opgravingh sagense de Lijcken yeder in soodanigh een gestalte / als hy gestaen / geleegen of geseeten had ten tijde des plotslijcken overvals. Seeckere Dienstmaeghd wierd uytgetrocken met een Hoen / 't welckse had beginnen te plucken / in de hand / en een stuck brood in de mond. Veele wierden eerst nae eenige maenden gevonden en uytgehaeld. De seer groote stanck veroorsaeckte in een goed deel der Gravers gevaerlijcke sieckten; in sommige de dood. De Beschrijvers van dit vreeslijck Oordeel Gods over Pluers sijn onder d'Italianen Thomaso Galesini, Pietro Collo, Antonius Vlimmerus. Onder de Latijnen, Gerardus Reitlingius, Christophorus Richerius, Petrus Insterburgius. Onder de Hooghduytschers, J. P. Abelinus, P. Schledius, Jacobus Schlingerus. Onder de Nederlanders / P. C. Bor. W. Baudartius, en veel meer andere.

Seldsaemheden, aengemerckt

by d'opgravingh van dus gedoodde.

Leggingh

Van 't geheele Vleck Pluers en 't Dorp Schilan kon geen overblijffel getoond werden. Clavenna, of Claven, is een Graefschap / in 't Zuyderdeel van Duytschland, en des Landschaps Rhetia, of der Grisons, aen 't Riviertje Meyra, 't welck korts daer nae in 't Meyr Como loopt / by de Grenssen van Italien en 't Milaneesch Hertoghdom. Rhetia selfs leght tusschen Switserland, Swaben, Tyrol, 't Venetiaensch Gebied / en Milaen. 't Vleck Pluers, by d'Italianen Plurio, lagh niet meer als ruym een halve Duytsche, of drie Italiaensche Mijlen van Clavenna, en twee Mijlen van 't Fort Fuentes, door de Spaenjaerden gebouwd op de Grenssen der Rhetiers, of Grauwbundners; waer van hier boven is gehandeld.

van 't Graefschap Clavenna

en 't Vleck Pluers.

Gelijck de Heere onse God vreeslijck is in sijn' Oordeelen / soo is oock sijne Voorsienigheyd dickmael verwonderlijck in 't redden der Menschen uyt d'uyterste gevaeren. In de belegeringh der Stad Brunswijck Anno 1615. viel op den 29. Augusti in 't Huys eens Burgers / genoemd Henrick Wise, een Vyer-kogel in de Keucken / waer in hy sigh bevond / nevens een kleyn Kind / en de Dienstmaeghd. De slagh deeses Kogels deed wel groote schaede aen 't Gebouw; wierp Glas-vensteren en Mueren ter neer; doch geenen Mensch wierd 'er van beschaedighd. In deselve nagt viel een andere Vyerkogel in 't Huys eens Steenhouwers / genoemd Christiaen, tusschen eenige te bed leggende Kinderen neer; welcke echter gantsch niet beleedighd wierden / alhoewel 't Huys selfs seer daer door wierd verbroocken.

Wonderlijcke bewaringen Gods

voor Vyerkogelen binnen Brunswijk

In de seer swaere Pest-tijd t'Athendal, in 't Graefschap Marck, wierd den 7. October Anno 1613. een Jongelingh van agtthien jaren (soo men meende aen deese sieckte overleeden) 's avonds geleght in een Graf / drie ellen diep. Op sijne Kist wierden noch twee andere geset. 's Anderen daeghs hoorden de Doodgravers in deese kist eenigh Gesught: openden derhalven deselve / en vonden de gewaende doode noch levendigh. Oock is hy ten vollen weer genesen / en heeft een goeden ouderdom bereyckt / volgens 't berigt van Michael Aitzinger in Relat. Hist. de Ann. 1613.

Eenen voor dood begravenen levendigh weer uyt 't Grafgehaeld t'Athendal.

Den 16. van Februarius Anno 1618. hebben de Heeren Theobaldus Fettich en Petrus Victor, Geneesgeleerde te Worms, geopend 't ligchaem eener overledene Vrouwspersoon / en 't selve gantschlijck sonder Ingewand bevonden / volgens 't berigt van de Heer M. Zeilerus.

Vrouw geopend, sonder Ingewand bevonden.

Anno 1616. gebeurde yets / 't welck men heeft gehouden voor een Omen, of Voorteeken. Te Sobiessauw in Boheemen hadden d'Oyevaers t'sedert veele jaren haer Nest gehad op 't Huys van Holub Wawrzinetz, staende op de Markt. In deese geheele Stad was geen ander Ooyevaers-nest te vinden. Plotslijck (terwijl de Heer Martinus Zeilerus sigh daer bevond / die dit verhaeld in Epist. part. 1. n. 26. pag. 77.) droegense al 't Rijswerck van daer wegh / en verlieten dus / tegens haere gewoonte / haer' oude woo-

Doodsvoorteeckenen genoomen

van een ongewoon

Sonder-lingeGe-vallen.

wooningh / in 't gesight van een groote meenighte aenschouwers. Stracks daer op stierf Holub. In 't volgende jaer 1617. quamen d'Oyevaers weer / en nestelden op eeven 't selve Huys als te vooren. Een bijna noch seldsamer Geval op 't Huys der Heeren de Witten in 's Gravenhaegh, even voor hare rampsalige omkoomingh / sullen wy hier na t'sijner plaets verhalen.

bedrijf der Oye-vaers. 1616.

Seldsame Konste-naer ontrent Glas, te *Lintz*.

Terwijl Keyser Matthias, na den ge-eyndighden Rijcksdagh te Regensburgh, sijn Hof te Lintz hield / bevond sigh daer een Konstenaer / die gebroockene Christallijne Glasen soo behendigh weer wist t'samen te voegen / dat niemand kon bemercken / deselve oyt gebroocken te sijn geweest. Daer-en-boven wist hy de Glasen soo konstigh te snijden / datmense als pappier kon t'samen vouwen; daer na weer ontvouwen / en in hare voorige gestalte stellen. De gedaghte Heer M. Zeilerus heeftse selfs gesien en gehandeld.

Sonder-lingeGe-vallen.

Anno 1613., als bijna al de Princen uyt 't Huys Oostenrijck te Weenen voor de Keyserlijcke Majesteyt verscheenen / om sigh gesamentlijck over eenige saecken te beraedslaen / stelde Keyser Matthias, voor haer vertreck / een heerlijck Ridderspel aen. De Weenensche Vleeschhouwers wilden / ter eeren van 't Oostenrijcksch Huys, oock wat

Vleesch-houwers te *Weenen* stellen, ter eeren van 't Huys *Oostenrijk*, een *Boeren-Bruyloft* aen;

ongewoons ter hand neemen. Vertoonden in 't openbaer een Boeren-Bruyloft. Op deselve verscheenen twintigh Manspersoonen / welcke een Worst van Varckens-vleesch droegen / langh negen-honderd negen-en-tnegentigh Ellen. Behalven dit wierd van vier-en-twintigh Slaghters gedragen een uytmuntend-groote Ossenhuyd, welcker gelijcke noyt gesien was. Voor haer heenen gingen eenige gemaeckte Gecken. Deese greepen t'elckens d'een of d'ander by 't lijf / en wierpen haer op de Huyd. Dan schudden de Slaghters hem hoogh in de lught op / en vingen hem weer met een sonderlinge aerdigheyd op haer Ossenvel / sonder hem eenighsins te verseeren. Misschien heeft de Schrijver van Don Quichot de la Mancha 't Sollen van Sancho Pance in een Deken hier uyt afgesien. 't Verhaelde werd gevonden in E. G. Happelii Relat. Cur. Tom. 1. Elhardus Rhodius de Urb. Germ. Guil. Baudartii Memorien, &c.

en maken een Worst van 999. Ellen lengte, nevens andere bedrijven. 1613.

Diergelijke Worsten van de Vleesch-houwers

De Leeser verwondere sigh niet te seer over de lange Worst. De Vleeschhouwers te Koninghsbergen in Pruyssen sijn gewoon geweest / op yeder Nieuw-jaers-dagh een soodanige te maecken van Varckens-vleesch / gevuld in malkander geheghtede Darmen / en deselve door de geheele Stad om te dragen / onder 't geschal van Schalmayen / Fluyten / &c. Deese Pronck-worst was Anno 1538. langh honderd aght-en-tnegentigh: Anno 1583. vijf-honderd ses-en-tnegentigh: Anno 1601. duysend en vijf Ellen. In de laetstgenoemde Worst was gedaen agtthien ponden Peper / en anderhalf Schepel Sout. Wierd gedragen van honderd en drie Vleeschhouwers Kneghten. Anderwegen hebben wy wijdlopiger hier van gesproken *.

te *Konings-bergh* op yeder *Nieuw-jaers-dag*.

* *Sie ons Groot Historisch Schouwtooneel* 1. *Deel pag.* 425.

By Goeree, niet verr' van den Briel, wierd Anno 1618. in de Somer Noordwaerts na de Zee toe ontdeckt een oud verballen Steedje / of veellight geweesene Stad; eenige honderden van jaren met Sand overstelpt geweest. Door d'affspoelingh des Zeewaters wierd alles meer en meer ontbloot. Men vond hier de Fundamenten van groote Huysen; ja oock lange Straten: waer uyt men oordeelde / dat het voortijds een treflijke Stad moest geweest sijn; van wiens ondergangh men echter by d'oude Schrijvers geen

By *Goeree*, ontrent den *Briel*, werd ontdeckt een oude Stad, eenige honderden jaren met Sand overstelpt geweest. 1618.

Sonderlinge Gevallen.

geen gewagh vind. Verscheydene sonderlinge Oudheden wierdmen hier gewaer; en onder andere twee groote Tanden/ aen malkander. Twee kopere Ringen / door de roest bijna gantsch verteerd. Oock vondmen kopere Penningen / met oud-tijdsche Afbeeldingen. Op sommige lag men uyt de daer op staende Letteren ADRIANUS; op andere ANTONIUS. Men hield voor seer waerschijnlijck / dat deese Plaets voortijds had gestaen onder de Romeynen.

D'Engelsche en Hollanders soecken te vergeefs door Nova Zembla in Indien te geraecken.

Anno 1612. hebben d'Engelsche Admiralen, of Capitainen, Wenwood en Hudson, groote moeyte aengewend / om door Nova Zembla een Vaert of Doortoght na Oost-Indien te vinden; doch te vergeefs / wegens de meenighte van 't Ys. Derhalven Wenwood (Winwood) weer te rugg' na Virginien keerde. Hudson vervolghde de Reys wel / maer vrughtloos; insonderheyd oock wegens d'oproerigheyd sijns Scheepsvolcks. De Hollanders hadden sigh desgelijcks eenige malen onderstaen / en deeden 't al weer Anno 1614., om door 't Noorden in China te geraecken; doch met geen beeter geluck als d'Engelsche. Men kan hier van nasien d'in druck uytgegevene Journalen.

Koningh Christiaen van Deenemarcken send Capitain Johan Munck ten selven eynde uyt. 1619.

Wederom heeft Christiaen de IV., Koningh van Deenemarcken, Anno 1619. Capitain Johan Munck uytgesonden/ om door d'Enghte en Zee, welcke Groenland affondert van America, een Vaert na Oost-Indien te soecken. De gedaghte Engelschen onder Hudson hadden deese Enghte gevonden; doch hy selfs quam op deese Toght om 't leven. Die de stoutheyd hebben / om door deese onbekende ysige weegen te vliegen / bevinden / dat hare vleugelen veel eer souden bevriesen als smelten. Echter heeft Hudson dit noch met Icarus gemeen / dat deese Enghte en Zee na hem de Naem van de Hudsondsche heeft bekoomen. Capitain Munck voer uyt de Sond af den 16. May des genoemden jaers/ met twee Scheepen. Den 20. Junius quam hy aen 't Voorgeberght / van de Deenen genoemd Farwel (Fahrwel, in onse Tael Vaerwel). Deese Caep leght op de hooghte van 60. Graden en een halve. 's Naghts den 8. Julius hadden deese Reysigers een seer felle koude; de volgende dagh een onlijdlijcke hitte. Voorts quamense in Hudsons-Enghte.

Ys-schol in Julius van 126. voeten dickte.

In even deese Maend Julius bejegende haer een Ys-schol / van 21. Vademen / of 126. voeten dickte. Den 9. van Augustus vertrock hy uyt d'Enghte, welcke van hem wierd genoemd Christiaens-Enghte, na den naem sijns Konninghs. Den 10. quam hy in 't Zuyden van de Nauwte tegens America aen een groot Eyland; 't welck hy den naem van Zneeuwland toe-eygende / wijl 't t'eenemael met Sneeuw bedeckt lagh. Uyt deese Enghte geraeckte hy in de Hudsonsche Zee; welcker naem hy veranderde / en in plaets van eene / twee gaf. 't Deel na America hernoemde hy Mare Novum, of de Nieuwe Zee. 't Andere / tegens over Groenland (indien anders deese sijde Groenland magh

Christiaens-Enghte.

Zneeuw-Land.

Nieuwe Zee, en Christiaens-Zee.

heeten) Mare Christianum, of Christiaens-Zee.

Muncks Winter-haven.

Op de hooghte van 63. Graden en 20. Minuten bejegende hem soo veel Ys / dat hy gedwongen wierd t'overwinteren in een Haven aen de Groenlandsche sijde; ter dier oorsaeck genoemd Muncks Winter-haven: en dit Gewest vereerde hy met den naem van Nieuw-Deenemarcken. Quam hier den 7. van September; doch kon geen Menschen gewaer werden. De Deenen moesten hier een ongemeen-felle koude uytstaen. Vonden Ys van 360. Maetvoeten dickte. De sterckste Brandewijn bevroor in de Vaten. De Vorst deed de seer dicke Hoepen in stucken springen / soo dat al de Duygen daer heenen vielen: doch Bier / Wijn / en Brandewijn bleef op eene klomp staen / soo hard / datmen 'er met Bijlen stucken van af houwen moest / en dan deselve smelten. Van 64. hier aengekoomene persoonen bleven'er maer 3. overigh. Met 't uyterste gevaer quam Munck, nevens de twee andere / noch weer in Deenemarcken. Even wel bereydde hy sigh / om andermael deese reys aen te vangen / op hoop van beeter geluck. Doch onder de toerustingh wierd hy van Koningh Christiaen, wegens 't verlies der twee Scheepen / eens gehoond; 't welck hy soodanigh ter herten nam / dat hy door gramschap / spijt / en moedwillige hongerlijdingh / stierf. De veelerley Gevallen / de gemelde Johan Munck op deese Toght bejegend / kanmen vinden in 't uytgegevene Journael. Dit alleen sullen wy'er noch uyt aenteeckenen / dat d'Ebb en Vloed in de Christiaens-Zee is van vijf tot vijf uyren / en na den loop der Maen gaet. Dat de koude in Muncks Winter-haven en Nieuw-Deenemarken, alhoewel maer op 63. en noch geen halve Graed hooghte / boven maten grimmigh was; sulcker wijs / dat noch Koper noch Tin sonder verderf de Vorst kon weerstaen. Want als de Deenen, door versuym / 's avonds eenigh nat in een Tinne of Kopere Kan / of Pot / hadden laten staen / soo was dit Vat / voor soo verr' 't daer in sijnde voght bevrooren was geweest / 's morgens in stucken gesprongen. Indien de Metallen van de Vorst niet verschoond bleven / veel min de Menschen. Welcke hier oock op den 27. van November Anno 1619. drie Sonnen; op den 24. Januarius 1620. 's morgens ten aght uyren een Maen-Eclips sagen. Twee uyren langh was de Maen omringhd van een seer heldere Cirkel, in welcke sigh een Kruys vertoonde / de gedaghte Maen in tweeen verdeelende.

Ys van 360. Maetvoeten dickte.

Grouwlijcke koude: waer door hem van al sijn volck maer twee Mannen over blijven.

Ebb en Vloed in Christiaens-Zee.

Uytwerkselen der grimmige Vorst.

Hemel-tekenen.

Straet le Maire van de Hollanders ontdeckt.

Beyde / de Spaenjaerden en Hollanders, hadden / tsederd een wijl tijds / alle vlijt aengewend / om de gelegentheyd der Zuyd-Landen uyt te vorsschen. 't Geluckte de laetstgenoemde / datse een nieuwe Straet vonden / om in de Zuyd, of Stille Zee, te koomen; welcke veel korter en bequamer was / als de Magellanische. Men noemdse de Straet le Maire, na den Admirael le Maire die deselve heeft ontdeckt.

De

Sonderlinge Gevallen.

Saghte Winter in deese Landen, en vroege Somer; maer daer na groote koude. 1617.

De Winter des jaers 1617. was in onse Landen seer saght. Niet meer dan tweemael had het gevrooren van November Anno 1616. af/ tot op Martius Anno 1617., t'elckens niet langer dan drie dagen. Selfs op den 1. der Lentemaend was 't soo warm/ dat de Jongens veelerweegen in de Rivieren/ Slooten en Stads-graghten gingen baden. De Koeyen waren alreeds in de Weyden/ en gaven Gras-boter. Doch haest daer na volghde een scharpe koude/ vergeselschapt van onguere Winden; waer door men de Beesten weer van 't Veld in de Stal moest halen. Onder welcke in de Somer een ellendige Plaegh ontstond/ bysonderlijck in Holland. Sulck een vyerigheyd kreegense in de mond/ datse gantschlijck niet konden eten; en veele met een gesond hert van honger moesten sterven. De Boeren sneeden 't Gras af/ en staecken 't de Koeyen in den hals/ om haer deeser wijs noch by 't leven te behouden. 't Beste was/ dat deese quael niet langer dan eene weeck duerde; daer mee was se gedaen.

Ellendige plaegh onder de Koe-beesten.

Bericht van de geweldige verhooginghen der Goudene Specien, volgens de Cours en Valuatien van tijd tot tijd tsederd 't jaer 1489. hier van uytgegaen, tot vermaeck der curieuse Leesers.

Vermits ontrent 't jaer 1619. de Goudene en Silvere Munten seer hoogh wierden opgedrongen/ soo hebben de Heeren Staten Generael een nieuwe Evaluatie gemaeckt. Op dat nu den Leeser sien magh hoe seer 't geld van tijd tot tijd is gereesen/ soo sullen wy hier ter neer stellen de waerde en verhooginghen eeniger Goudene Specien, tsederd 't jaer 1489., volgens de Valuatien en Cours.

De Fransche Sonne-kroon.

			gl. st. p.
Anno	1489	---	1 - 4 - 0
	1520	---	1 - 16 - 0
	1526	---	2 - 0 - 0
	1531	---	1 - 18 - 0
	1552	---	2 - 0 - 0
	1577	---	2 - 14 - 0
	1586	---	3 - 0 - 0
	1598	---	3 - 5 - 0
	1607	---	3 - 10 - 0
	1613	---	3 - 14 - 0
	1619	---	3 - 16 - 0
	1634	---	3 - 18 - 0

Naderhand somtijds gereesen tot 4-10 0 ja 4-15-0. en noch hooger.

De Ducaet van Hongaryen.

			gl. st. p.
Anno	1489	---	1 - 5 - 0
	1520	---	1 - 19 - 0
	1526	---	2 - 1 - 0
	1531	---	1 - 19 - 0
	1552	---	2 - 1 - 0
	1577	---	3 - 1 - 8
	1586	---	3 - 4 - 0
	1598	---	3 - 12 - 0
	1607	---	3 - 16 - 0
	1613	---	4 - 0 - 0
	1619	---	4 - 1 - 0
	1634	---	4 - 10 - 0
	1644	---	5 - 5 - 0

Sonderlinge Gevallen.

D'oude Richards, Eduards, en Elisabeths Rosenobel.

			gl. st. p.
Anno	1489	---	2 - 16 - 0
	1520	---	4 - 5 - 8
	1526	---	4 - 17 - 0
	1531	---	4 - 10 - 0
	1552	---	4 - 16 - 0
	1577	---	7 - 0 - 0
	1586	---	7 - 4 - 0
	1607	---	8 - 9 - 0
	1613	---	8 - 16 - 0
	1622	---	9 - 0 - 0
	1634	---	10 - 0 - 0
	1644	---	11 - 0 - 0

De Henricus Rosenobel.

			gl. st. p.
Anno	1489	---	2 - 10 - 0
	1520	---	3 - 15 - 0
	1526	---	3 - 8 - 0
	1531	---	4 - 0 - 0
	1552	---	4 - 4 - 0
	1577	---	6 - 10 - 0
	1586	---	6 - 8 - 0
	1607	---	7 - 8 - 0
	1613	---	7 - 11 - 0
	1622	---	8 - 0 - 0
	1634	---	9 - 0 - 0

De Gouden Leeuw.

			gl. st. p.
Anno	1489	---	1 - 10 - 0
	1520	---	2 - 4 - 0
	1526	---	2 - 10 - 0
	1552	---	2 - 8 - 0
	1598	---	4 - 5 - 0
	1607	---	4 - 16 - 0
	1619	---	4 - 12 - 0

Den Angelot.

			g. st. p.
Anno	1489	---	1 - 17 - 0
	1520	---	2 - 17 - 0
	1526	---	3 - 5 - 0
	1577	---	4 - 5 - 0
	1586	---	5 - 0 - 0
	1598	---	5 - 8 - 0
	1607	---	5 - 12 - 0
	1613	---	5 - 17 - 0
	1619	---	6 - 0 - 2
	1622	---	6 - 4 - 0
	1634	---	6 - 6 - 0
	1644	---	7 - 0 - 0

Met andere Goudene Specien is de verhoogingh gegaen na gelijckmatigheyd; als/ kortlijck.

De Goudene Andries Gulden, Anno 1589./ 1. gl. Anno 1622./ 2. gl. 19. st. De Vlaemsche Nobel, Anno 1589./ 2. gl. 8. st. Anno 1622. 8. gl. D'Oude Dordrechtsche Schild, Anno 1520./ 1. gl. 10. st. Anno 1644./ 5. gl. 8. st./ &c.

Academie

Anno 1614. hebben de Heeren Staten van Groe-

Sonderlinge Gevallen.

Groeningen en Ommelanden opgereght een nieuwe Academie. D'Inauguratie geschiedde den 23. Augustus Oude Stijl. Oock wierden van de gemelde Staten aengenomen verscheydene Alumnen, om haer in geleerdheyd op te trecken. Hier toe heeftmen aengelegt d'Inkoomsten der Kloosters en andere Geestlijcke Goederen; welcke dus wierden aengewend tot haer reghte gebruyck; daerse voor deesen onnutlijck en in leedigheyd verquist waren geworden van particuliere persoonen. D'eerste Professoren in deese Academie sijn geweest D. Ubbo Emmius in de Historien en Grieckſche Tael / eerste Rector Magnificus. D. Hermannus Ravensbergerus in de Theologie. D. Cornelius Pynakerus in de Reghten. D. Nicolaus Mulerius in de Medicijne en Wiskunde. D. Johannes Huninga en D. Guillelmus Mackdowlt in de Philosophie. D'eerste hier gepromoveerde Doctor in de Reghten was Hugo van Niveen. Sijn Inauguracl Disput deed hy den 13. November Anno 1615., onder 't Rectoraet van D. Hermannus Ravensbergerus. D'Academie te Paderborn wierd aengesteld Anno 1616.

te Groeningen opgereght; en de Geestlijke Goederen, te vooren van particuliere onnutlijck verquist, daer toe besteed.

Eerste Professoren.

Academie te Paderborn.

Hemelteeckenen.

Alhoewel des Keysers Matthiæ Regeeringh kortduerigh is geweest / soo heeft het echter in deselve niet ontbroocken aen vreeslijcke Comeeten en Lught-teeckenen. Alleenlijck de voornaemste sullen wy hier by een brengen.

Comeet in Engelland, Anno 1612.

Op den 18. December Anno 1612. wierd in Engelland, 's morgens ontrent ten vijf uyren / in 't Zuyd-Oosten gesien een Staert-Starr / met de Roede na 't Westen. De vermaerde Astronomus D. Bembridge t'Oxford, reeckende deese Starr soo hoogh boven de Maen te staen / als de Maen boven d'Aerde is. De Distantie, of Tusschenwydte / der Comeet-Starr Anno 1618., van d'Aerdbodem af tot aen hare Stand-plaets / steld de beroemde Starrekundige Christianus Longomontanus op 240. Weereld-roeden / en alsoo viermael hooger als de hoogste afstand der Maen. Van deese vreeslijke Comeet sullen wy hier wat breeder spreecken / uyt d'Observatien der voornaemste Starrgeleerde; wijl de Heere onse God deese vyerige Roede en verschricklijcke Fackel had gesteld ten Boet-prediker aen den hoogen Predickstoel des Hemels, om de Menschen te verkondigen / dat hy / wegens hare menighvuldige hoogh-gaende Sonden / de Roede sijns Toorns over haer wou laten gaen. Want of wel de Comeeten hare natuerlijcke oorsaecken hebben / soo wel als de Regenboogen; oock uyt haer selven geen quaed wercken; soo kannen echter daerom niet ontkennen / datse souden sijn Teeckenen der Godlycke Gramschap; Waerschouwingen en Voorbooden van naeckende plagen / gelijck de geduerige ervarenheyd van soo veel' Eeuwen heeft bevestighd.

Wonder-teeckenen.

Schoon de Comeeten hare natuerlijcke oorsaecken hebben, soo sijnse echter als Propheeten aen den hoogen Predickstoel des Hemels.

De Staert der Comeet, van welcke wy nu spreecken / heeft op seeckere tyden overtroffen in lenghte byna al de Staert-Starren / welcke tot dien tijd toe oyt waren verscheenen; doch veranderde daeghlijcks van gestalte. Den 26. November schoot hy sijne Stralen uyt tot op 90. Graden wydte / volgens de waerneemingh van Zacharias Uffenbachius. Den 9. December op 75. Graden, na de meeningh van de Starrekundige Jesuit Johannes Baptista Cysatus. Den 10. December op 104. Graden, volgens Christianus Longomontanus. De Heer Nicolaus Mulerius, Professor beyde in de Medicijne en Astronomie in de nieuwe Groeninghsche Academie, heeftse gemeeten / somtijds op 54. Graden; somtijds wat meerder lenghte. De seer vermaerde Johannes Hevelius oordeeld / dat van 't begin der Wee-

Bericht van de vreeslijke Comeet verscheenen in November Anno 1618.,

Won-der-teec-kenen.

reld af geen langer Staert gesien is aen eenige Comeet; behalven aen de geene / van welcke Aristoteles gewagh maeckt. De regte lenghte heeft de genoemde groote Starrekundige dus uytgereeckend: Den 1. December 32. halve Aerd-Diameters, of 27440. Duytsche Mylen. Den 9. December 129. en een halve Aerd-Diameter, of 111300.: den 17. der selve Maend 170. halve Aerd-Diameters, of 146000.: den 29. dito 242. halve Aerd-Diameters, of 208000. der selver Duytsche Mylen weghs.

uyt de Waernee-mingen van ver-scheydene seer ver-maerde Starre-kundige.

Maer de voorgedaghte Jesuit Cysatus steld de Staert op den 1. December 45.: den 9. op 137.: den 17. op 185.: den 29. op 445. halve Aerd-Diameters; en also noch merckliyk langer; ja op den 29. December byna noch eens soo langh als Hevelius. Sulcker wijs/ dat een Voetganger in honderd jaren tijds de lengte deser Roede niet sou konnen aflopen / schoon hy yeder dagh meer dan 10. Duytsche mylen voortsnelde. Op den gemelden 29. December was de Staert alderlanghst. De verwe was by 't Hoofd rood en yverigh. Heb ick (seght G. Wendelinus) oyt een yverige Yverbrand gesien / soo was 't deese. Doch 't overige vertoonde sigh wit en helder. 't Gedaghte Hoofd scheen een Oven / daer men 't Yver in omroerd. Eenige Starrewijse stellen 't ligchaem van de Starr selfs soo groot te sijn geweest als dat van de Son.

Eenige sonder-linge aenmerck-lijckheden ontrent deese *Comeet.*

Boven dit was insonderheyd te verwonderen: I. Dat dese Comeet sijne Stralen liet schieten tegens Bellatrix (een soo genoemde Starr in den Schild Orions). II. Dat hy sijnen loop had gerigt na 't Ossen-hoofd en Caput Algol. III. Na 't Gesternt Cassiopea. Deese Blaeckende Staert-Starr heeft in eene maend tyds doorwandeld Persien, Turckyen, Hongaryen, Italien, Boheemen, Polen, Duytschland, Nederland, &c. Verscheydene Starrekundige meenen / dat alle Menschen van den Aerdbodem deese Comeet hebben konnen sien / behalven de geene / welcke aen 't Zuyd-eynd van America woonen. Hy doorliep byna al de Huysen des Hemels. Sijn' opkoomst was by Scorpio, in den Zodiac, tusschen Mars en Mercurius. In de Boheemsche en Oostenrijcksche Landen saghmen hem in 't eerst yver-rood. Syne Stralen waren altijd na Duytschland gekeerd. Aen sommige Oorden wierd hy seven-en-twintigh dagen / aen andere noch langer gesien / tot dertigh dagen toe: en even soo veele jaren heeft den korts daer op gevolgden rampsaligen Duytschen Oorlogh geduerd.

Een Boer in de *Kempen*, schendigh met deese *Comeet* spottende

Onbetaemlijck is 't / sulcke Heraulden Gods veraghtlijck in de wind te slaen; maer grouwlijk, schendige spotternijen, oneerlijke redenen daer ontrent uyt te werpen. Als in November deeses jaers eenige Boeren in de Kempen, (een Landstreeck in Nederland, in 't Noordoosterdeel van Braband, en de Meyery van 's Hertogenbosch) in een Herbergh malkander lustigh toe-droncken / trad eenen onder haer uyt / om sijn Water te maken. Weer binnen gekoomen seyde hy tot sijne Gelagh-genooten: 'k heb de Star met de Staert gesien. Eenen anderen Boer / genoemd Wouter van Extel, oud ontrent vijf-en-twintigh jaren / met d'andere na buyten treedende / om deese Comeet t'aenschouwen / schroomde niet / over luyde te seggen: 'k Sou wel soo verr' schijten, als die Staert langh is. Daer op liet hy sijne Broeck neer / om sijn Gevoegh te doen: doch terstond schoot 't Ingewand uyt sijn ligchaem / soo dat hy opgenoomen / en voor dood wegh gedraegen wierd. Behalven M. Baudartius in sijne Memorien, verhalen dit Jonathan à Castro, Reitlingius, en meer andere. Oock heb ick eenige Brieven hier van gesien / geschreeven uyt 's Hertogenbosch.

Won-der-teec-kenen.

staens voets, en vreeslijck gestraft. 1618.

Pennin-gen, doen Munten op ver-tooningh deeser *Comeet* door Keur-vorstin *Sophia* van *Saxen.*

Christlijcker deed Vrouw Sophia van Brandenburgh, Keurvorstin van Saxen, Moeder van Keurvorst Johan-Georgh; welcke / over 't sien deeser Comeet, als een Toornteecken des Almaghtigen en Reghtvaerdigen Gods / seer ontroerd geworden / een Silvere Munt deed slaen; hebbende op d'eene sijde d'afbeelding van een gekrookt Ried, en daer nevens een glimmende Vlas-wieck, Jes. XLII. Voorts / een Mensch leggende in 't Water, met ten Hemel verhevene handen; en daer rondom: Die God reght eerd, blijft onverseert. Sy had geleerd met Keyser Lodewijck d'I., niet te vreesen voor de Teeckenen des Hemels, gelijck de Heydenen; maer voor den Schepper en Sender deeser Teeckenen; die deselve gebruyckt tot Teeckenen sijns Toorns, en Voorbooden, Aenkondigers der naeckende Straf.

Des Key-sers *Ludo-vici* I. oor-deel van de *Comeeten.*

Lught-teeckenen in *Oosten-rijck*, en vreem-digheden aen de Maen.

Den 29. van May Anno 1616., 's avonds ten thien uyren / als de Maen op 't helderste scheen / wierdse gantsch schielijck verdonckerd / en men sagh een Hoofd / als dat van een dood Man. Daer nae een ander Menschen-hoofd met lange Honds-ooren; een roode Krab / en twee Visschen. Doe deese verschijningen verdweenen waren / begon de Maen sigh weer al bevende te vertoonen. Terstond saghmen op nieuws een opene Helm met een lange Beck; die in een Draeck veranderde / en de Maen scheen te verslinden: welcke / na 't vierde-deel eener uyr / weer bevende te voorschijn quam / en van doe af dien geheelen naght haer ligt gaf. Dit geschiedde in Oostenrijck, en werd wijdlopiger verhaeld van Stephanus Haberfeldius in Descript. Austriæ.

Krijghs-heyren in de lught boven *Groenin-gen.*

Ontrent den aenvangh van December Anno 1619. heeftmen te Groeningen in Friesland by naght twee geweldige Krijghsheyren aen den Hemel gesien / 't eene quam uyt 't Zuyden; 't ander' uyt 't Noorden. Hevigh streedense tegens malkandere / tot dat eyndlijck 't Heyr uyt 't Zuyden geslagen en verstroyd wierd.

Diergelijc-ke andere vreemde Vertoo-ningen in de lught, over *Bo-heemen*, *Silesien*,

Op 't eynd des jaers 1614. vertoonden sig veelerley seldsaemheden in de lught. In de Maend October saghmen te Praegh en Breslauw een sonderlingh-ongemeene klaerheyd; soo dat de Hemel scheen open te gaen. Daer nae verscheenen drie witte Kruyceen / uyt welke yverigh-en bloed-roode stralen voortschoo-

Wonder-teeckenen.

schooten. Meenighten striemen en streepen van verscheydene verwen verdeelden sig van malkander in twee hoopen. Quamen daer nae d'een tegens d'ander als twee Kryghsheyren. Diergelijcke Gevegt-vertooningen in de lught heeftmen oock vernoomen te Weenen in Oostenrijck, te Caschauw en anderwegen in Hongaryen; in Silesien, &c. Insonderheyd saghmen by de Rivier de Rhijn en Mayn groote Heyrlegers tegens malkander aenkoomen / en furieus veghten.

Oostenrijk, Duytschland, &c. 1614.

Wonderbare Characteren in Polen aen de Huysen; en noch sonderlinger seldsaemheyd dier ontrent.

Anno 1619. wierden in Polen seer veele Huysen / meerendeel van de voornaemste Lieden / geteeckend met wonderbare onbekende Characteren, van allerley verwen / rood / geel / en blauw. Op geenerley wijs konmense af-krabbelen / af-schaben / of weg krijgen. Een voornaem Poolich Heer / over deese soo gantsch-ongemeene saeck onverduldigh geworden / liet sijne dus geteeckende Huys-vensteren wegh neemen. Stracks vertoonden deselve Teecken-beelden sigh op de Deur. Als die nu / op sijn bevel / verbrand was / quamense op sijne Tafel. Deese deed hy desgelijcks in 't vyer werpen: Maer doe settedense sigh aen sijn Voor-hoofd; daer hyse noch uyt-snyden / noch verbranden kon. Dit getuygen ons Odolanovius in Hist. Polon. J. P. Abelinus in Theatr. Europ. Jac. Schlingerus in Mirabil. mundi, en meer andere.

Sevenmael Eb en Vloed op eenen dagh by Calis Malis.

In dit selve jaer is by Calis Malis de Zee / op een gantsch ongewoone wijs / tot seven malen toe op eenen dagh / op en af gelopen. Te Rochel in Franckrijck heeftmen onder 't Zee-water soet water gevonden. Op den 29. Januarius verloor de Rivier Nidda, niet verr' van Franckfurt aen den Mayn, plotslijk haer Water / soo dat de Molens / welcke van deese Vloed wierden omgedreven / eenige uyren langh moesten stil staen.

Koorn-regen in Karndten.

Anno 1614. viel in Karndten een Koorn-regen. Dit Graen was eenighsins rood: doch daer van wierd goed brood gebacken; 't welck van uyt Villach aen verscheydene Kooplieden in andere Plaetsen wierd gesonden. Dit quam veel' arme en geringe lieden wel te pas; wijl doemaels in dit Gewest een swaere diere tijd was ontstaen.

Grouwlijck Onweer van Stormwind, Donder, Blixem, Hagel, &c. over den Paltz, en in de Bergh-Straet;

Op den 22. van May Anno 1612., 's namiddaghs ontrent ten twee uyren / ontstond over den Paltz en in de Berghstraet (dus werd genoemd een seer vermaecklijcke Wegh of Landstract in Duytschland, in 't Oosterdeel van de Rhijn of Neder-Paltz, tusschen de Steeden Franckfurt aen den Mayn, Darmstad, en Heydelbergh), insonderheyd in 't Dorp Lauterbach, een seer grouwlijck Onweer / koomende van uyt Ottenwald; anders Odenwald, een groot Bosch in Duytschland, op de Grensen van Rijn-Paltz, Franckenland, en Swaben, tusschen de Rivieren Rhijn, Mayn, en Necker. Soo gantsch vreeslijck was de woedende Stormwind / d'uytbarstende Donder / de schitterende Blixem / de rammelende Hagel / de neerstortende Regen / dat yeder meende / 's Weerelds eynd voor handen te sijn. De Bergen schudden van de verbaerlijcke Donderslagen. 't Koorn-gewas op de Velden; de Boomen in d'Aerde; de Wijnstocken op de Heuvelen; Poorten / Deuren en Vensteren aen de Gebouwen / selfs geheele Huysen / wierden door de geweldige Wind en Hagel ter neer gesmeeten. Seer groote Steenen vielen van de Bergen en Steenrotsen af. Eenige deser Steenklompen konden yeder door geen vijfthien Paerden voortgetrocken werden van de plaets daerse lagen. Soo veel Water braght de Regen plotslijck aen / dat de Molens en Landscheydingen onder liepen. Sie P. Oppenhemius, W. Baudartius, P. C. Bor, &c.

Onweeten. — met bygaende vreemdigheden. 1612.

Ongemeen swaren Hagel in Thuringen.

Den 29. May Anno 1613. vielen in Thuringerland, onder een seer swaer Onweer / Hagelsteenen soo groot als Duyven-Eyeren. Nae Erffurt en Mulhuysen toe / een streeck Lands van vijfthien Mijlen weghs / waren al d'Aerdvrughten verdorven. De Donder / Blixem / en daer op gevolgde Regen / was verbaerlijck.

Ander vreeslijck Onweer aldaer.

Wederom op den 26. Januarius Anno 1615. ontstond in Thuringen een geweldige Stormwind / vreeslijcke Donder / en grouwlijcken Hagel. Dit Onweer drongh voort tot in Boheemen. Men had het oock in Westphalen. Te Byleveld sloegh de Blixem in de Kerkthoorn. Eenige Menschen wierden op de Wegen dood geslagen. Meenighte van Vogelen desgelijcks door den Hagel.

Diergelijk Onweer te Franckfurt, en aenmercklijckheyd.

Den 5. Junius Anno 1617. was een diergelijck Onweer te Franckfurt aen den Mayn; en de daer rondom geleegene Landstreeck. Vreeslijk was de Wind; verbasende de Donder en Blixem. By de S. Leonardskerck te Franckfurt stond een seer groote / dicke Lindenboom. Op 't Kerckhof laegen eenige Voederstucken met Wijn. Deese Boom / uyt d'Aerde geruckt / viel tusschen de Vaten in / soo juyst / als of hy voorbedaghtlijck was bestierd geworden / om in 't vallen de Tonnen niet te beschaedigen; tot elcks verwonderingh.

Blixem verteerd een Man, drie dagen langh verwonderlijck gantsch tot asch te Hampt-Shire in Engelland.

Den 26. Junius Anno 1613. is in de Parochie Christ-Kerck te Hampt-shire in Engelland eenen John Hotchel, van sijn Handwerck een Timmerman / soo als hy by sijne Huysvrouw en een jongh Kind te bed lagh / door een schielijcke Blixem getroffen. Uyterlijck (seght Richard Baker) vertoonde sigh aen hem geen vyer of brand; echter lagh hy drie dagen langh brandende / tot dat hy eyndlijck geheel tot asch was verteerd. Veele der geene / die hem in deese ellende saegen leggen / oordeelden / dat hier ontrent yet boven-natuerlijcks werckte / in opsigt van de langhduerigheyd des brands / en de wonderbaerlijcke verteeringh. Dit bevestigd oock Th. Flynth in Hist. Angliæ.

Blixems sonderlinge seldsaemheden

Hoe Anno 1617. een deel Krijgsvolck van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden den Venetianen wierd toegesonden tegens Aertshertogh Ferdinand van Oostenrijck (naderhand Keyser) / is hier boven verhaeld. In eene deeser derwaerts gaende Scheepen gebeurde yet seldsaems. 's Morgens

Waters-noden.

in een Hollandsch Schip, gaende na Venetien. 1617.

gens ten aght uyren viel'er een Donderslagh in / met sulck een geraes en gerammel / dat yeder meende / 't Schip wierd in veele stucken verbroocken. Soo wel de geene die op hare beenen stonden / als die noch in haere Kooyen laegen / gevoelden sigh opgeheven te werden / door 't geweld des Slaghs. De Blixem trof een groot deel der Menschen aen haere lighamen / soo datse siecklyck wierden. De Rapieren der Soldaten waeren in haere Scheeden gesmolten / sonder beschadigingh der laetstgenoemde. Eenige / van dit Hemels-vyer geraeckt / swollen soo dick op / datse meer Monsters als Menschen scheenen; en sijn dus gestorven.

Grouwlijck-langduerige Storm-winden, en daer door veroorsaekte Waters-nood in en ontrent Barcellona in Catalonien.

Anno 1617. leed Spaenje seer groote schaede door een swaer Onweer. Te Barcellona in Catalonien begon 't op den 12. September te regenen / te donderen en te blixemen / tot op den 27. der selver Maend. De Zee-golven verhieven sigh soodanigh / datse tegens de Stads-mueren aensloegen / en de Stad vol Water stelden. By de Haven vielen meer dan 50. Huysen ter neer. Soo geweldigh was de Regen / dat al de Landen als een Vloed stonden. Den 7. October ter middernaght quam een nieuw Onweer / waer door veele Huysen / alreeds van 't water doorweeckt / ter neer storteden; oock eenige Kercken. Soo vreeslijck was de Wind / dat 't Zee-water tot 20. voeten hooghte opswol. Dit duerde thien dagen en naghten na malkander. Doe klaerde de lught op. Maer nae 24. uyren begon 't Onweer al weer te woeden: derhalven gaven d'Inwooners de moed verlooren. Alleen in dit derde Onweer geschiedde in de Stad Barcellona (behalven 't geen sigh daer buyten toedroegh) meer dan voor 500000. Ducaten aen schade. In d'omgeleegene Dorpen waren Boomen en Huysen overdeckt van 't Water. Meer dan 50000. Menschen verdroncken / gelijck oock een gedeelte der Steeden Belaguer, Lerida en Tortosa. Die sigh op de Daecken der Huysen hadden begeven / waren niet vry voor 't verderf; wijl de Gebouwen ter neer vielen. Vier groote Vlecken en dertigh Dorpen sijn in dit onheyl te niet gegaen. De Spaensche Schrijver A. de Quintana weet geen woorden te vinden / om d'ellende en schaede genoeghsaem uyt drucken.

Grouwlijke schaede aen Goederen, Menschen, Steeden, en Dorpen.

Waters-nood in de Somer.

Wegens de geduerige Regenen / gevallen door de geheele Maend Julius en een gedeelte van Augustus Anno 1619., sijn de Wateren geweldigh gewassen / voornaementlijck in Meissen en Thuringen; 't welck in dese jaers-tijd hier noyt beleefd was. Seer groote schaede wierd'er door veroorsaeckt. Maer noch grooter was geweest d'ellende in Thuringen, insonderheyd ontrent Weinmar, op den 14. van May Anno 1613., wanneer sulck een verschrickelijcke Watersnood ontstond / datmen deselve noemde de Thuringsche Sondvloed.

Turingsche Sondvloed 1613.

Watersnood te Hamburg,

Anno 1616. swol d'Elvestroom soo hoogh op / dat te Hamburgh al de Kelders vol Water stonden. Twee Maenden voorwaerts (in Augustus) liep de Rhosne in Franckrijck sulcker wijs over / dat in 't Graefschap Avignon daer door seer groot verderf wierd veroorsaeckt. De drie Vlecken Raupeen, Bedezir en Aubinge wierden gantschlijck vernietighd. 't Getal der verdronckene Menschen was meer als aghtthien honderd. En der Beesten noch vry grooter. Onder een hevige Wind / Donder en Blixem viel een Wolcken-breuck / of verschrickelijcke stortregen neer. In even dit jaer heeft de Stad Munster in Westphalen seer groote schaede door 't Water geleeden.

Waters-noden.

In Franckrijck.

Te Munster.

Op den 16. en 17. Augustus Anno 1619. veroorsaeckten de Plasregenen te Constantinopel sulck een hooge Vloed / dat veele duysenden Huysen wierden wegh-geruckt. Een ongelooflyck-groote meenighte van Menschen geraeckten om 't leven; eensdeels in haere Wooningen; andersdeels in de Kercken en Baden. Ten eynde der Maend Januarius Anno 1617. wierden in de Nederlanden door den Ysgangh veeler weegen de Dijken doorgestoocken. Insonderheyd vond de Thielerwaerd sigh overstroomd; waer door veele Huysen wierden wegh-gespoeld / met verdrinckingh van een goed getal Menschen en Beesten. De schaede aen Goederen was oock seer groot.

Te Constantinopel seer vreeslijck.

In Nederland; en de Thielerwaerd.

Inde Winter des jaers 1614. heeft het sesendertig mael op malkander gesneeuwd; waer door de Donauw tegens de Lente, doe de Sneeuw smolt / soodanigh opliep / dat door d'overstroomingh aen Landen / Boomen / Huysen en Scheepen een groote verwoestingh wierd veroorsaeckt.

In Duytschland, door meenighvuldige Sneeuw.

Is 't Water in veele Gewesten seer verderflijck geweest; 't Vyer heeft oock geen minder vernielingen veroorsaeckt. Den laetsten van Augustus Anno 1612. is te Nordhuysen (een Rijcks-Stad in Thuringerland) seecker Huys ongevalligh in brand geraeckt. Een stercke Wind quam'er by / waer door 't beste deel deeser Plaets binnen 18. uyren tijds tot asch verviel: daer onder oock de voornaemste Parochie Kerck S. Nicolaus; 't Stads Ammunitie-huys, &c.

Brand te Nordhuysen in Thuringen.

Anno 1613. den 24. Martius heeft een ontstaene brand t'Osnabrugh binnen weynigh tijds wegh-genoomen 942. Huysen / behalven de Schueren en Stallen: oock de Lieve-Vrouwe Kerck met de Thoorn en Pastory: de Natomber-Kerck met 't Klooster: 't Nonnen-Huys met de Capel: de Jacobs Kerck: S. Viti Capel: 't Hospitael: het Tekelenburger Hof / &c. In seecker Huys was de vlam geslaegen in een Pan met heeten Oly; en dit veroorsaeckte sulck een swaer onheyl.

T'Osnabrugh, 942. Huysen, nevens veele Kercken: waer door veroorsaeckt.

Den 7. van Augustus in 't selve jaer brandde de Stad Dorchester in Engelland t'eenemael af / uytgesonderd eenige weynige Huysen by de Kerck. Anno 1614. weervoer even 't selve verderf de Stad Stratford op Avon. In 't jaer 1615. den 14. May is de Stad Filleck in Hongaryen met de Voorstad meerendeel door 't Vyer vernield geworden. Den 29. der selve Maend wierden in 't Steedje Sechsem, drie Mijlen van Goslar, 250. Huysen tot asch. Den 30. verloor / door een dierge-

Dorchester geheel: oock Stratford.

Filleck meerendeel Sechsem.

lijck

Vyer-branden. lijck ongeluck / Neuwhausz in Boheemen 460. Gebouwen / en 't Collegie der Jesuiten. Den 14. Julius de Stad Naerden in Holland 250. Den 28. Groot-Glogauw in Silesien binnen 4. uyren tijds 1200. Huysen; 2. Kloosteren / 't Stadhuys / &c. Veele Menschen bleven hier dood in de Kelders / waer in sy sigh tot Lijfsbergingh hadden begeven; soo door d'Invallen / als door de hitte en damp. Den 17. Augustus vergingh door 't Vyer 't grootste deel van Studenheim (Studerenheim), ontrent een halve mijl weghs van Franckenthal. Den 28. gingen te Neder-Selheim by Mentz 153. Huysen in roock op. Den 7. September verbrandde de geheele Stad Oppelen, met 't seer schoone Slot / nevens al de Kercken en Kloosteren: dan noch ruym tsestigh persoonen; soo door de vlammen verteerd / als door den roock verstickt.

Neuwhausz. *Naerden.* *Groot-Glogauw.* *Studenheim.* *Neder-Selheim.*

Den 4. van Februarius Anno 1618. trof dit onheyl oock 't Stadhuys te Delf. Evenwel wierd de Thoorn noch behouden / insonderheyd door de vlijt van een Marcktschipper / genoemd Franck Dirckss.; die met 't uyterste levens-gevaer ongelooflijck-veel moeyte aenwendde / om de gemelde Thoorn / en 't daer in sijnde treflijck Klocken-spel / te redden. Te Constantinopol geraeckten by de vierhonderd Huysen tot asch. Korts daer nae is de Stad Wittigouw in Boheemen door 't Vyer meerendeel te niet gegaen. Den 7. Martius brandde 't seer oud en treflijck Pallays der Koningen van Franckrijck te Parijs (door de Blixem aengestoocken) anderhalve dagh aghter een. Te gelijck wierd vernield de Capel / met al de Reliquien of Heyligh-dommen; al de Steene Beelden der Fransche Koningen / seer-konstigh uytgehouwen; al de daer in sijnde Winckelen der Kooplieden / vervuld met seer kostlijcke Waren. Alleen de schaede aen 't Gebouw wierd gereeckend op tweemael hondert duysend Fransche Kroonen. 't Was opgereght van Koningh Philips de Schoone Anno 1286. Koningh Louis de XIII. heeft het / nae deese vernielingh / veel heerlijcker als 't te voren was / doen herbouwen. In den Ingangh van 't gedaghte Pallays stond 't Beeld eens Graefs / die de Schat van de gedaghte Koningh Philippus Pulcher, of de Schoone, sou geroofd gehad hebben; met dit Schrift in 't Fransch: *Chacun soyt content de ses biens: Qui n'a suffisance il n'a rien.* In een seer groote Sael wierden gesien de gemelde Beelden der Koningen van Franckrijck, van Pharamund af tot op Koningh Henrick de IV. In de reghterhand haddense de Koninghlijcke Scepter, in de lincker de Roede (by andere 't Swaerd, oock de Hand) van Justitie (la Main de Justice). Men hield het daer voor / dat de geene / welcker handen benedenwaerts hingen / of niet wel geregeerd hadden / of ongeluckigh waren geweest. Maer die of d'eene of beyde de handen hadden opgeheven / of Zeeghrijck / of Handhabers der Gereghtigheyd / of in 't een en 't ander uytmuntend geweest waren. In de voornaemste Kamer stond een vergulde Leeuw /

't Stadhuys te *Delf*: de Thoorn noch behouden. Te *Constantinopol.* Te *Wittigouw* in *Boheemen.* 't Pallays der Koningen van *Vranckrijk* te *Parijs*, door Blixem; en sonderlinge schaede. Korte aenwijsingh, van eenige bysonderheden, in 't selve geweest.

met 't Hoofd neergebogen / en de Staert tusschen de Beenen; ten Sinnebeeld / dat oock selfs de maghtighste Koningen en Vorsten de Wetten onderworpen moesten sijn. Dit berigt heeft ons nagelaten Petrus Eisenbergius, in Itiner. Gall. & Angl., uytgegeven Anno 1614., vier jaren voor de verbrandingh.

Vyer-branden.

Den 6. April Anno 1515., 's avonds ontrent ten aght uyren / quam binnen Lochem, een Steedje in Nederland, in 't Noorderdeel des Graefschaps Zutphen, by de Grensen der Provintie Over-Yssel, aen 't Riviertje Berckel, 't welck door de Stad Zutphen in den Yssel loopt / de brand in een Huys. Soo fel drongh dit Vyer voort / dat deese geheele Plaets terstond allerweegen in Vlammen stond / en binnen drie uyren tijds in d'asch lagh; met Kerck / Kloosteren / Raedhuys / en alles / behalven alleen vier Wooningen. Deese Brand had voorsien en voorseght seecker Boer tusschen Zutphen en Lochem. D. Guilielmus Baudartius, Predikant binnen Zutphen, die dit selfs verhaeld in sijne Memorien, sprack hem de volgende dagh aen / en vraeghde / hoe 't toegingh / als hy sulcke Voorspoocksels sagh? Hier op kreegh hy tot antwoord: Dat hy (de Boer) te bed leggende / veeltijds in sijn gemoed seer wierd beanghstighd; met kon rusten; sigh gedwongen vond op te staen; voor de Huys-deur te gaen / en na alle kanten uyt te kijcken. Dan sagh hy somtijds Heyrlegers marcheeren, bestaende in geheele Regimenten; nu minder / dan meerder in getal; soo bescheydentlijck / dat hy de Vaendelen / Vanieren / en Veld-teeckenen kon onderkennen. Even alsoo had hy gesien geheel Lochem, met Kercken / Kloosteren / &c. in volle vlammen staen: oock / waer de brand eerst sou beginnen; en wat voor weynige Huysen onbeschadighd souden blijven. Dit alles had hy / eenige dagen voor dit onheyl / verscheydene persoonen bekend gemaeckt.

't Steedje *Lochem* t'eenemael afgebrand. 1615. Deese verwoestingh van een Boer seer juyst voorsien;

en sonderlinge feldsaemheyd daer ontrent.

Te Han in Picardyen sijn Anno 1615. in de Voorstad / door van den Hemel gevallen Vyer / hondert seven-en-twintigh Huysen / en dan noch een treflijcke Kerck / gantsch vernield; veele Menschen en Beesten om 't leven gekoomen. In 't jaer 1616. borst in 't Vleck Niderrad, by Franckfurt, een Vyer uyt / 't welck deese geheele Plaets vernielde. Soo plotslijck liep de vlam voort / dat d'Inwooners mets met allen / als alleen haer leven / konden redden.

Brand te *Han* in *Picardyen.* Te *Niderrad.*

Te Padua in Italien geraeckte de Kruydthoorn in brand; waer door over de vijftigh Menschen in de lught opvloogen: meer dan hondert soodanigh verseerd wierden / datse meest al t'samen stierven. Een groot getal Huysen waren of geheel om verr' geworpen / of seer beschadighd. Dit heeft sigh toegedragen in May Anno 1617.

In de Kruydthoorn te *Padua.* 1617.

Verschrickelijcke en verwoestende Aerdbevingen hebben sigh onder Matthiæ Regeeringh oock al laten voelen. Op den 19. Januarius Anno 1619., 's morgens tusschen ses en seven uyren / wierd men een groote Aerdschud-

Aerdbevingh ontrent *Franckfurt* aen den *Mayn.*

Aerdbevingen.

schuddingh gewaer ontrent twee mijlen van Franckfurt aen den Mayn; insonderheyd gevoeld van d'Inwooners rondom Koninghstein, Kroonburgh, Reiffenbergh, &c., t'harer groote verbaesdheyd. Een diergelijcke Aerdbeweeginghe hadmen op den 17. November Anno 1612. te Byleveld. *Te Byleveld, in Westphalen.* 's Morgens ten vier uyren hoordemen een groot gerugt/ als ofmen een Stuck Canon had los geschooten. Terstond begonden Huysen/ Kercken/ en andere Gebouwen te schudden/ als haddense over hoop willen vallen. Dit duerde eenige dagen aghter een; vijf of ses stooten yeder dagh. Niet alleen te Byleveld, maer oock anderweegen in Westphalen heeft d'Aerdbodem dus gedaverd.

In Oostenrijck, Boheemen, en Hongaryen. Den eersten Martius Anno 1615. gevoelde men in Oostenrijck, Hongaryen en Boheemen, 's morgens ten vier uyren/ een Aerdbevingh/ welcke een half uyr langh duerde/ met sware schuddingen/ onder een stercke Wind. Wederom Anno 1618. in Zwitserland; doch sonder veel schade. In 't jaer 1614. wierd in Sevenbergen de Grond soodanigh geschuddet/ *In Sevenbergen.* dat noch Menschen noch Beesten over-eynd konden blijven staen; insonderheyd in en rondom Wardein. In 't Eyland Creta heeft een diergelijke geweldige Aerdbevingh Anno 1612. *In Creta.* een treurige geheugenis harer uytwerckingen nagelaten. Drie jaren daer na ontstond te Constantinopel een Aerdbeweeginghe/ waer door veele Huysen wierden vernield. *Te Constantinopel.*

Spijsen, tot ses malen toe in een Huys, 't Heeft oock aen geen Bloedteeckenen ontbrooken; voorteeckenen van de geweldige Bloedstortingen/ welcke korts daer op gevolghd sijn/ in sulck een meenighte/ datse geheele Bloedstroomen hadden konnen uytmaecken. Anno 1616. is te Wurtzen (een Steedje in Duytschland, geleegen in't Marquisaet Meissen, aen 't Riviertje Mulda, ontrent drie Duytsche mijlen van Leipzigh, welck Marckgraefschap oock sijn deel aen de gedaghte bloedplenginghe heeft bekoomen) in seecker Huys de Spijs tot ses malen toe in bloed veranderd geworden. 't Selve is ter dier plaets in meer andere Huysen geschied. Anno 1617., even voor den aenvangh der Boheemsche onrusten/ en des daer uyt ontstanen Duytschen Oorloghs/ *oock Brood, uyt den Oven gehaeld, in bloed veranderd.* als ick (seght de Heer Martinus Zeilerus) in Moravien was/ is onder 't Gebied van de Heer Carel van Zerotin 't Brood/ 't welck seeckere Vrouw 's Sondaghs 's morgens had gebacken/ alsse 't uyt den Oven haelde/ tot bloed geworden.

Bloed-regenen. Onlanghs daer na/ insonderheyd Anno 1623., sijn verscheydene dingen in bloed veranderd/ of hebben een bloed-gedaente aengenoomen. 't Heeft oock tot verscheydene malen bloed geregend in 't Duytsche Rijck. Anno 1619. is 't Water/ 't welck door Sixo, *Water, en Ys, als in bloed veranderd.* een Stad in Hongaryen, heenen loopt/ veranderd in de gedaente van Bloed. Oock sagh men 't daer in leggend Ys bloedrood te sijn. Veele persoonen hebben stucken daer van na andere Plaetsen aen hare Vrienden gesonden/ als een aenmercklijck wonder: van welcke A. Olphardus getuygd/ in Histor. Ungar., met eygener oogen eene gesien te hebben. *Pest-tijden.* In 't jaer 1618. heeft een Springhbron in Silesien elf uyren na malkander Water als enckel Bloed uytgegeven. *Bloed-Fontain.* Meer andere sigh in Duytschland vertoond hebbende Bloedteekenen gaen wy hier voorby.

Grouwlijke Pest t'Alcair. Oock heeftmen onder de tijd van Matthiæ Regeeringh des Heeren Wraeck-sweerd veelerweegen uyt de Scheede gesien. Anno 1619. nam de Pest een ongelooflijck-groot getal Menschen in 't Turcksche Gebied wegh. Alleenlijck binnen de Stad Alcair in Egypten stierven in thien weecken tijds sevenmael honderd en vijf-en-dertigh-duysend persoonen/ volgens 't Register des geenen/ sonder wiens kennis en bewilligingh niemand daer mag begraven werden.

Desgelijks te Bergen in Noorweegen. In 't voorgaende jaer 1618. was deese Sieckte seer geweldigh geweest binnen de Stad Bergen in Noorwegen. Op eenen dag stierven daer vijftigh/ tsestigh/ ja tseventigh persoonen; 't welck boven maten veel was/ na de gelegenheyd deeser Plaets. 't Is daer de gewoonte/ dat al de Studenten singende gaen voor een Lijck/ 't welck of groote of taemlijcke Goederen nalaet. *Jammerlijck Schouwspel.* Die van een geringh vermoogen sijn/ soecken deese tijd waer te neemen/ om hare Dooden stracks aghter soodanigh een rijcke overleedene te laten volgen/ om dit Studenten-gesangh mee deelaghtigh te sijn. Hier door gebeurden 't/ dat in deese Pest-tijd op seeckere dagh taghtigh Lijcken aghter malkander na 't Graf gedragen wierden: waer over de geheele noch overgeblevene Burgery misnoedigh wierd/ en de tranen in yeders oogen stonden. *De Timmerlieden wilden hier geen Kisten meer maecken, d'arbeydslieden niet meer wercken, wijlse meenden, dat alles sou gestorven hebben.* Sy maeckten geen andere reeckeningh/ als datse al t'samen souden sterven. De Timmerlieden wilden geen Doodkisten meer maecken; d'Ambaghtslieden niet meer wercken: ja/ men vond geen volck meer/ om de gestorvene ter aerde te brengen. D'Ouders droegen hare Kinderen/ de Kinderen haer' Ouders na den Kuyl. Nergens heeftmen een diergelijck jammer opt aenschouwd. Eenige meenden/ de dood in andere Gewesten te sullen ontvlieden; doch konden/ selfs over Zee/ geen verseeckeringh vinden. In tegendeel braghtense de Besmettingh met haer tot in Holland. Eyndlijck hield deese verdelgende Plaegh op; doch niet de Sonde des volcks: waerom dan oock de Heere onse God in sijn regtvaerdigh Oordeel/vijf jaren na dat dit Pest-vyer gesmoord was/ deese geheele Stad *De vliedende konden niet ontvlieden.* met alles wat'er in was aen de vernielingh eens brandenden Vyers overgaf/ soo dat d'alderrijckste doe niet meer hadden als d'alderarmste/ gelijck wy in 't volgende derde Boeck sullen hooren. Men sie van't nu verhaelde J. P. Abelinus; insonderheyd Nic. Koperus (die sigh doemaels te Bergen bevond) in Fascic. Hist.

Pest t'Amsterdam 1617. Anno 1617. was t'Amsterdam een sware Pest-tijd. De Dooden/ in deese Stad begraven van den aenvangh tot 't eynd deeses jaers/ waren

Janua-

Onge-dierten.

en 't getal der dooden in dit jaer.

Januarius	178	Julius	669
Februarius	197	Augustus	916
Martius	189	September	1882
April	321	October	1619
May	328	November	985
Junius	317	December	848
In dit half jaer	1530	In dit half jaer	6919

t'samen 8449.

Mis-schepselen.

Wy noemen dit een swaere Pest-tijd / wijl Amsterdam doemaels noch soo groot / noch soo wel-bebouwd / noch soo volckryck niet was. In 't volgende jaer hield de sterfte noch al eenige weecken langh aen.

Geweldige meenighte van Muysen in *Italien*, *Duytschland*, *Nederland*, van een verwonderlijcke gestalte.

In 't selve jaer lieten sigh in Italien, Hooghduytschland en Nederland een ongelooflijck-groote meenighte van Muysen vinden / welcke geduerende de Somer de Velden en Vrughten seer groote schade toevoeghden: oock veelerweegen de gantsche Winter over bleven. Grooter als andere Muysen warense. Hadden scharpe spitse Becken; sommige onder haer witte Hoofden; maer 't geheele Lijf swart. Andere witte Pooten; doch voorts swart over 't geheele ligchaem. Veele waren'er onder / welcke maer een eenigh oogh hadden. Een andere swaere Muysen-plaegh is oock Anno 1619. in Duytschland geweest.

Grouwlijke veelheyd van Springhhanen in *Franckrijk*, van een sonderlingh-seldsaem slag, die hier alles vernielden; en verdere aenmerckelijkheden.

In de Maend May Anno 1612. hebben sig op een Eyland aen de Rivier de Rhosne, dight by de Stad Arles in Franckrijck, vertoond een sonderlingh slagh van Springhhanen; eerst gantsch kleyn en wit. Niemand wist / wat voor een Ongediert dit sijn mogt. Op den derden dagh wierdense swart. Nae een Maend tijds grys. De mond kreegense vol Tanden. Hadden vier Vleugelen / en ses lange beenen; de twee aghterste wat korter als de vier voorste. Volwassen sijnde / warense soo dick als eens Mans vinger / en wel twee vingeren langh: de Wijfjens dicker en langer als de Mannetjens. Binnen eenige daegen tyds haddense opgegeeten alle Koorn / Kruyd / Gras / en Loof in dit Eyland. In een halve dagh tyds maeckten se meer Land kael / als 4000. Ossen hadden konnen doen. Wanneer dese Sprinkhanen haer gelijklijk van d'Aerdbodem ophieven / scheen men een dicke Wolck te sien / welcke d'Aerde beschaduwde. Alsmen 't Koorn op 't Veld dorschte / volgens de gewoonte t'Arles, vielense daer op aen / sonder de Dorsch-vlegels t'ontsien. Elck van haer nam een Graen of twee in den beck / en gingh'er mee heenen. Doese by Arles alles hadden verteerd / vloogense na Taraicon en Brancaire (Steedekens in Franckrijck, in de Provintie Languedocq); daerse desgelijks alles verslonden. Voorts nae Bourbon, Valabrogues, Montrin en Aramon. Hier wierdense opgegeeten van de Vogelen genoemd Sansonnets (Spreeuwen) en Gabians. D'overige stierven doe de Winter-koude aenquam: doch in al de Landstreecken / daerse geweest waren / haddense in d'Aerde geleght een ontelbare veelheyd van Eyeren / grooter als die van de Mieren. De Boeren soghtense by een / en begroebense in diepe Putten. J. P. d'Auxerre in sijne Historie van Franckrijck doet'er een wydlopigh verhael van.

Menschlijke seldsame Misgeboorten, t'*Antwerpen*: Te *Bathohor* in *Hongaryen*. Te *Praegh*.

Misgeboorten heeftmen in deese tijd oock al gesien. Den 15. Januarius Anno 1612. wierd t'Antwerpen een Kind gebooren sonder Armen en Beenen. Onder aen den Buyk liep het soo rond toe / als een aerden of yser Pot. Anno 1614. braght seeckere Vrouw te Bathohor in Hongaryen een Kind ter Weereld / hebbende de gestalte van een Schildpad. Een andere Vrouwspersoon / ontrent een Mijl weghs van Praegh, verloste van een Kind / 't welck vier Handen / vier Voeten / en maer een Ligchaem had.

Te *Schonderen*. Te *Berlin*. Te *Syburg*.

In 't Vleck Schonderen, gelegen in de Heerlijckheyd van Fulda, wierd Anno 1615. een Kind gebaerd met twee Hoofden / twee Handen / een Ligchaem / en vier Voeten. 't Ontfingh den Doop / doch is korts daer nae gestorven. In Februarius Anno 1617. quam te Berlin ter Weereld een afschouwlijk Misschepsel van 't Vrouwlijck Geslaght. 't Had twee Neusen; drie seer mismaeckte Monden; een driedubbele Kin; twee groote Oogen / seer wijd / en ongelijck van malkander staende. Op 't Hoofd een Huyd / gelijk een gestrickte Hayr-huyf. 't Aengesight was rood als bloed. Onlanghs daer nae saghmen te Syburgh een Misgeboorte met twee Hoofden / vier Armen / vier Voeten / twee Ruggen / en eenen Buyck.

Seldsaem Kind in *Spaenje*, even ter dier tijd, als d'*Inquisitie* een *Hollandsch* Schipper daer levendigh deed verbranden.

Anno 1614. quam in een Spaensch Dorp by Madrit een Kind ter Weereld met een gantsch verschroeyde Huyd / even als of 't in vyer-vlammen had gestaen. 't Was dood. Ter selver tijd wierd / door Vonnis van d'Inquisitie (wiens yverige drift noch niet verkoeld was) levendigh verbrand een Hollandsche Schipper; enckelijck aengetast / om datmen by hem een Psalmboeck had gevonden. De Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden deeden / wijlmen met Spaenje Treves had / wel ernstigh aenhouden by Aertshertogh Albertus, dat hy by Koningh Philips sou bevoorderen de vernietigingh van sulck een Sententie, doch te vergeefs. Want / seydemen / d'Inquisitie had 't Oordeel geveld / en 't selve kon niet verandert werden.

Wonderlijke Zee-monster, met seldsame Teeken-beelden.

Anno 1616. wierd te Calmar in Sweeden gevangen een seldsaem Zee-monster. 't Was langh anderhalf el. Had op den rugg' drie Hellebaerden / hooger uyt-puylende als 't ander Vel: in 't Voorhoofd een Swaerd: in de Mond twee groote Elephants-tanden. Ontrent de Navel hing als eens Menschen-voet. Aen d'eene sijde saghmen deese Letteren:

Dwael-geesten.

teren: Wee, wee, wee Menschen! Men heeft deese wonderbare Visch na 't leven doen af-beelden, in Koper snyden, en d'afdrucksels allerwegen heenen versonden, volgens 't getuygenis van Ad. Ichthovius de Occult. Nat. Sam. Wittenstein in Descr. Suec. W. Baudertius, en meer andere.

Dwael-geesten.

Johannes Geysteranus, Predikant t'Alckmaer, en Petrus Geysteranus t'Egmont,

Wy hebben hier boven, onder de Nederlandsche Geschiedenissen, gewagh gemaeckt van twee Predikanten onder de Remonstranten, Johannes Geysteranus t'Alckmaer, en Petrus Geysteranus t'Egmont; doch 't is hier de plaets, om wat breeder van haer te handelen. Boven de Vijf Artijckelen, welckese, nevens eenige andere poincten, met de Remonstranten gemeen hadden, gevoeldense in andere stucken van 't hooghste Gewight ten deelen met de Socinianen, Vorstius, en Mennoniten; ten deelen gingense noch verder, als de Remonstranten sigh opentlijck hadden verklaerd. Kortlijck sullen wy deselve voorstellen uyt haere Confessien, de Gedeputeerde des Noordhollandschen Synodi schriftlijck ter hand gesteld, en aen 't Synodus Nationael overgesonden.

onder de Remonstranten.

Die van Johannes Gysteranus hield in: Dat Christus van eeuwigheyd is geweest, kon hy niet verstaen; kon oock in de H. Schrift niet vinden, dat sulcks noodigh was ter saligheyd geloofd te werden. 't Geen sommige van deesen Artijckel schreeven, 't Contrarie geboelen, bewoogh hem veel meer tot 't Contrarie gevoelen. Christus is niet de Saligmaecker uyt hem selven. Maer uyt den Vader. Hy bekende wel, God van eeuwigheyd God te sijn, maer of hy van eeuwigheyd Vader was geweest, wist hy niet. Verstond niet anders, als dat Christus sijne Godheyd, die hy heeft, van den Vader in der tijd heeft ontfangen. Kon niet begrypen, dat God van eeuwigheyd God is geweest, of dat nodigh is, sulcks ter saligheyd te geloven. Of de H. Geest eygentlijck eeuwige God is, kon hy niet begrypen. Wist niet anders, als dat Weesen en Persoon in God een selve saeck is, volgende de Fundamenten der geene, die deese saeck alsoo verdedigen. Derhalven vreesde hy, dat hy, stellende drie persoonen, met eenen stelde drie Weesens, of drie Goden. Dat de H. Geest is een Substantie, door welcke God is werckende, nochtans verscheyden van de Werckingh. Gevraegt, of hy niet geloofde, dat de H. Geest was de derde persoon in de Godheyd, desselven Weesens met den Vader en den Soon, in persoon onderscheyden? Verklaerde, dat hy deese Materie soo diep niet moght doorgronden. Gevraeghd, of God niet was almaghtigh, over-al-tegenwoordigh, alwijs, al-goed, &c.? Seyde: men moest hem vragen met woorden der Schriftuer. Aengaende 't Weesen Gods, hy wist niet, of God na 't selve over-al-tegenwoordigh was, oock in deese Weereld. Van 's Menschen Zielen verklaerde hy: datse sijn in de handen Gods des Vaders; maer op welcke wijs, levendigh of dood, sterflijck of onsterflijck, wist hy niet. Wist niet, of de

Korte voorstellingh

van d'Artijckelen harer

seer grouwelijke stellingen.

lighamen, soo veel de substantie aengaet, sullen opstaen. Geboelde, dat een Christen Overigheyd 't Swaerd niet mag gebruyken, tot bescherming der goede, en straf der boose. Oock niemand anders. Dat 't geheele Oude Testament van Christus t'eenemael is afgeschaft. Dat de goede Wercken sijn een Conditie, die de Reghtvaerdighmakingh voorgaet, en oock volghd. Hy vond nergens in de Schrift, dat de Gereghtigheyd Christi ons tot Gereghtigheyd werd toegereeckend. Dreef, dat yemand kon volmaeckt Heyligh sijn, en al de Gebooden Christi onderhouden. Hield niet veel van den Kinderdoop; maer van den Doop der volwassene. Verstond niet, dat'er eenige aengeboorne Sonde was; en verwierp d'Erfsonde. God, die den Mensch een strijdigheyd tegens de Wet ingeplant had, had oock kraght gegeven, daer mee hy deese genegenheyd sou tegenstaen; soo dat hy de Wet soo wel kon onderhouden, als tegen sijn. Dat in Christo een Natuer geweest is, in welcke was een affectie, strydende tegens den wille Gods, maer dat die geen sonde is geweest, om dat'er geen toestemmingh of wil op volghde.

Dwael-geesten.

uyt hare Confessie, gelaen

voor 't Synodus van Noord-Holland.

De Confessie van sijnen Broeder Petrus Geisteranus quam met die van Johannes over een. Men kanse in 't breede vinden in d'Acten des Nationalen Synodi te Dordrecht, Sessie 138. fol. 325. tot 329. Hier op sijnse beyde van haren Predickdienst afgeset. Nadiense deese dingen dus opentlijck voor 't Noord-Hollandsche Synodus beleden, geloofde men, datse noch wel andere stucken verborgen hielden, welckese sigh schaemden t'ontdecken, of waer over sy niet gevraeghd wierden.

Werden beyde van haren Predickdienst afgeset.

In 't jaer 1614. ontdeckte sigh een grouwlijcken Ketter en Booswight, geboortigh van Langen-Saltza, in Thuringerland. Sijnen Naem was Ezechiel Metz, of van Meden: sijnen Vader geweest een geleerd Man, en Rector der School. Sijne Moeder, Barbara, van hem verleyd sijnde, noemde sigh Maria van Meden, en gingh in een suyver-wit Kleed. Hy had tot sijne Mede-genooten sommige persoonen, van welke d'eene had aengenoomen de Naem van Joachim-Christus, d'andere dien van Nicolaus Groot-God. Hy selfs noemde sigh de Groote Vorst Michael, en 't Woord Gods: Gods nieuwe eerstgeboorne Soon der Heerlijckheyd, en saligh-beroepene eeuwige Vriend; Koningh, en Priester op Aerden. Wederom: Ezechiel-Christus, de getrouwe Getuyge des Vaders, en 't woord des Levens, in den H. Geest. D'eerstgeboorne van den Dooden. De Bruyd Christi. Een Vorst der Koningen op de Weereld.

Grouwlijke Swermers in Thuringen; welke sigh noemden Ezechiel-Christus, Nicolaus Groot-God, &c.

Hy beroemde sigh van Godlijcke Gesighten en Openbaringen. Seyde, dat God yeder dagh met hem spraeck. Leerde voorts: Dat'er niet meer dan een woord God is, te weeten: 't Selfstandige, eeuwige, levende Woord Christus. Dat 't geschrevene, gepredickte woord niets met allen is t'agh-ten.

Beroemingen van Ezechiel.

Dwael-geesten.

ten. Dat sijne en sijner Medgesellen Leere haer door geheyme sonderlinge Droomen van God de H. Geest geopenbaerd en ingegeven was. Datse de Wet Gods konden vervullen/ en aen deselve genoegh doen. Dat 't Predick-ampt niet van God was/ wijl de Predikanten / welcke 't selve verrighten / Sondaers sijn. Dat de Doop / gelijck die werd bediend in de Luthersche Kercken / een Toversch werck was/ vermits deselve alleen door de Geest Gods behoorde te geschieden. Dat de Kinderen van hem en sijn' aenhangers / wijlse van haer wierden geteeld sonder sonde/ van natueren Heyligh waren / en derhalven geenen Doop behoefden. Dat 't Avondmael der Luthersche niet 't regte / maer een Toversch Avondmael was. 't Ware / regte Avondmael was dat / waer van Apoc. III. staet: Sie, ick sta aen de deur, en kloppe: indien yemand mijne stem sal hooren, en de deur open doen, ick sal tot hem inkoomen, en ick sal met hem Avondmael houden, en hy met my. Dat de Christlijcke Kerck hier op aerden sonder sonde / reyn / onbevleckt sijn moet: anders was 't geen Kerck. Dat de Heere Christus persoonlijck en weesentlijck in hem woonde. Dat hy aen sijn ligchaem had en omdroegh even 't selve bleesch / 't welck Christus uyt sijns Moeders lijf aen sigh genoomen / en daer in aen 't Kruys geleeden had. Al wat hy / Ezechiel, verrigtte / deed de Heere Christus in hem; en was derhalven sonder sonde. Dat hy / uyt kragt deeser personeele bywooningh Christi, onsterflijck was. Dat 'er geen opstandingh der dooden noch eeuwigh leven was; maer dat sy alreeds der wereld eenmael waren gestorven. Datse de vreughd des eeuwigen levens / van Christus beloofd / in hare ligchamen gewisslijck en volkoomentlijck gevoelden.

Verschrikkelijcke Artijckelen sijner Leere, en Godslasterlijke voorgevingen. 1614.

Voorts seyde hy / dat Christus in hem trouwde en genereerde; at en dronck; nevens meer andere Godslasterlijcke dingen. Wonderlijck is 't / dat oock selfs dien rasend-grouwlijcken Booswight al terstond een aenhangh begon te krijgen. Te Langen-Saltza verleydde hy verscheydene persoonen / die hem aghteden voor den geenen / daer hy sigh voor uytgaf. Keurvorst Johan-Georgh van Saxen deed deese heylloose Menschen / Ezechiel-Metz, Joachim-Christus, en Nicolaus Groot-God, in Gevanckenis setten. In 't eerst blevense hardneckigh by haer voorgeven; echter wierdense / door de gedeurige aenspraeck der Predikanten / te regt gebraght. Immers / sy gelieten sigh soo / uyt vrees voor de straf. Wijl doemaels sijne Keurvorstlijcke Doorlughtigheyd een jonge Prins wierd gebooren / heeft hy haer met 't leven begenadighd. Eenige meenen / dat Ezechiel Metz tot deese grouwlijcke Voorgevingen is geraeckt / niet uyt een opsetlijcke boosheyd / maer door een dweepery / en onsteldheyd der sinnen; waer in hy sou geraeckt sijn door seer veel leesens / en diep nadencken / om wat nieuws uyt te vinden / en sigh daer door een naem te maecken.

Deesen rasend-grouwlijcken Mensch kreegh al mee aenhangh.

Door de Keurvorst van *Saxen* doen vangen.

En begenadighd.

Roomsche.

Anno 1605. in April was overleeden Leo d'XI., als hy den Pauslijcken Stoel niet langer dan 25. dagen had beseeten. Over de verkiesing van een andere Paus ontstond een groote verwarringh onder de Kardinalen. Van sommige wierden Bellarminus, Marianus, Petrus Benedictus, en andere voorgesteld; doch te vergeefs. Dominicus Tosco, Kardinael van Regio, sou'er mee doorgegaen hebben / als van de Spaensche parthy alreeds toegestemd; doch de Kardinael Baronius stelde sigh luydkeels daer tegen: waer op Baronius selfs in deese verwarringh de meeste stemmen kreegh; echter niet kon doordringen. Onder een hevige onoordre viel eyndlijck de Keur op Camillus Borgesius, hernoemd Paulus de V., onaengesien hy niet meer dan 53. jaren oud was. Heeft geseeten 15. jaren / 8. maenden / 13. dagen; en alsoo tot in 't jaer Christi 1621. Hy was 't / die de Venetianen in den Ban deed; doch 't sijner schande 't hoofd in den schoot moest leggen / gelijck voor deesen verhaeld is onder d'Italiaensche en Venetiaensche Geschiedenissen onses Eersten Boecks. Verbood te leeren / dat de H. Maeghd Maria in Erfsonde sou ontfangen sijn.

Roomsche Pausen.

Pausen.

Na *Leo* d'XI. in groote verwarringh der Kardinalen

Een Paus verkooren *Camillus Borgesius*, hernoemd *Paulus* de V.

S. Teresa de Jesu, een Eedele Spaensche Maeghd / die de Barvoetsche Carmeliter Nonnen en Monicken had hersteld na den eersten Regel / haer gegeven van Albertus, Patriarch te Jerusalem, en overleeden was Anno 1582., settede Paus Paulus in 't getal der Salige Maeghden; na hem Paus Gregorius de XV. Anno 1622. op de Lijst der Sanctinnen, om aengeroepen te werden. Haer leven en genoemde Miraculen hebben beschreven de Jesuit Franciscus Ribera, en de Bisschop Didacus Jepesius.

Seer mild was Paus Paulus, om den Almanack met nieuwe Sancten te vullen. Want hy heeft gecanoniseert Carolus Borromæus, Kardinael en Aerts-bisschop van Milaen. Francisca van Romen. Ignatius Loyola, Vinder van d'Orden der Jesuiten. Franciscus Xaverius, gesegt d'Apostel van Indien. Philippus Kerius van Florencen, Leermeester des Kardinaels Baronii. Ludovicus Bertrandus, een Dominicaner. Thomas Villanovanus, een Augustijner, Aerts-bisschop van Valencen, en de Spaenjaerd Isidorus. Die van hem een overmaet van Lof begeerd te leesen / kan nasien A. Bzovius in Pontif. Rom., en de Continuator van A. Cicarella de vit. Pontif. Oock sijn beschrijvers sijns levens geweest Augustinus Valerius Episcop. Veronens., en Carolus de Basilica Petri. Wy hebben onder de Geschiedenissen van andere Vorsten hier en gintsch gewagh van sijne bedrijven gemaeckt / en sullen in 't Vervolgh noch meer van hem moeten spreecken.

Is seer mild geweest, om den *Almanack* met nieuwe *Sancten* en *Sanctinnen* te vullen.

Lof, van de Vleyers hem gegeven.

Op een bysondere wijs beminde hy sijne Neven. Onder sijn Kardinaelschap had hy alreeds meest al 't sijne aen haer te kost gelegt. Boven al liefde hy Scipio Caffarel, de Soon van eene sijner Susteren. Paus geworden / maeckte hy hem by d'eerste gelegenheyd Kardinael / hem gevende den naem van Borgesio. Die yets van de Roomsche Vey-

Bysondere genegenheyd tot sijne Neven; boven al tot *Scipio Caffarel.*

Roomsche Pausen.

Alles wat open viel gaf hy aen sijn Maegschap, Geestlijck en Weereldlijck; waer doorse sulck een rijckdom bequamen, datse niet wisten waers'er mee blijven souden.

Heyligheyd won versoecken/ moest sigh tot niemand anders als tot hem begeven. Hy beschickte en regeerde alles. Op 't hooghst bemoeyde Paulus sigh/ om voor de sijne geld by een te schrapen. Geen Kercklijck Ampt quam'er open te vallen/ of 't was voor de Kardinalen sijne Neven: nauwlijcks een Weereldlijck Ampt van belangh te Romen, of 't was voor sijn Weereldlijck Maeghschap. Met soo veel Rijckdommen voorsagh Paulus haer/ datse niet wisten/ waer s'er mee blijven souden. Een deel daer van moest aengewend werden tot kostlijcke Gebouwen; waer toe de Paus groote begeerte had. De gedaghte Kardinael Borgesio deed met ongelooflijck-groote onkosten opregten 't Pallays/ na sijnen Naem genoemd/ in 't Veld van Mars: doch 't is noch heden onvolmaeckt. Om 't selve ten vollen uyt te voeren/ had'er niet minder toe van noden geweest/ als de waerde van de halve Pauslijcke Staet. Men getuyghd/ dat alleen 't Fondament heeft gekost meer dan tweemael honderd-duysend Ducaten/ wijl veele Huysen hier toe afgebroocken/ veele hooge Heuvelen ge-effend moesten werden/ eer men deese Grondvesten reght Waterpas kon hebben/ om'er een Gebouw na 't ontwerp op te bestigen.

Eenige voorbeelden van haer' onmatigh-groote Rijckdommen.

Hy overleed den 28. Januarius Anno 1621. Alleen den Prins van Sulmona, eenen deeser Neven/ liet hy een jaerlijcksche Inkoomst van 100000. Pistoletten, den Kardinael en sijn' andere Bloedverwanten meer dan eens soo veel; sonder te reecknen soo veele Schatten aen de Gebouwen verquist; sonder te spreecken van 't geweldige geld/ 't welk de Kardinael Scipio, die 't bewind van alles had/ buyten kennis van sijnen Oom Paus Paulus begraven had gehouden/ 't welck men hield by meer dan een Millioen te sijn. Soo dat deesen Opper-Bisschop niets aen de Kerck/ alles aen sijne Neven aghterliet.

Roomsche Pausen.

Sijne dood.

De dood van Paulus wierd hem veroorsaeckt door een swaere Apoplexie, of Beroerdheyd/ na dat hy den Pauslijcken Stoel had beseeten ontrent 16. jaren/ en geleeft 68. jaren/ 4. maenden/ 11. dagen. Te Romen, te Bononien, en elders/ sijn verscheydene Boecken gedruckt/ en deesen Paus gedediceert, met deese Titel: *Paulo V. Vice-Deo, Christianæ Reipublicæ Monarchæ invictissimo, & Pontificiæ omnipotentiæ conservatori acerrimo.* Soo veel als: Aen Paulus de V. Vice-God (of regeerende in Gods plaets/ Onder-God); d'onverwinlijckste Monarch der Christenheyd; alderdapperste beschermer der Pauslijcke Almaghtigheyd.

Wat voor Titelen hem toegeschreven; en van hem aengenoomen.

Maer andere hebben uyt de woorden PAVLO V. VICE-DEO gevonden 't getal des Beests, of Antichrists, in Johannis Openbaring; DCLVVVI., of 666. By sijn' Afbeeldingh staen geset in 't Latijn (doch verkort) de woorden Jerem. XXVII. 8., daer God van Nebucadnezar spreeckt: 't Volck, en 't Koninghrijck, die hem niet sullen dienen, en dat sijnen hals niet sal geven onder sijn Jock, over dat selve volck sal ick, spreeckt de Heere, besoeckingh doen door 't Swaerd, den Honger, en de Pestilentie, tot dat ickse sal verteerd hebben door sijne hand. Ter linckerhand/ Dan. VII. 14., daer de Propheet van den Heere Christus spreeckt: Hem werd gegeven Heerschappy, en Eere, en 't Koninghrijck, dat hem alle Volckeren, Natien en Tongen eeren souden: sijne Heerschappy is een eeuwige Heerschappy, die niet vergaen sal. Lager aen de reghter sijde Jes. XLIX. 23. d'eene helft van 't Vers: Koningen sullen uwe Voedsterheeren sijn, en Vorstinnen uwe Sooghvrouwen. Ter lincker d'andere helft: Sy sullen u voor haer buygen met 't aengesight ter aerden; sy sullen den stof uwer voeten lecken.

Schrifturplaetsen, by sijn' afbeelding gesteld.

Eynde des Tweeden Boecks.

ALGEMEENE HISTORISCHE

GEDENCK-BOECKEN

Der voornaemste, uytgeleesenste Weereldlijcke en Kercklijcke

GESCHIEDENISSEN

Des geheelen Aerdbodems, insonderheyd van EUROPA, tsederd den aenvangh der Regeeringh des Keysers FERDINANDI II. in 't jaer 1619. tot op 't begin des Keyserdoms FERDINANDI III. *Anno* 1637.

DERDE BOECK.

DUYTSLAND.

Keyser *Maximiliaen* de II. had wel negen Soonen, van welke twee Keyseren geworden.

What voor een vrughtbare Echt Keyser Maximiliaen de II. gehad heeft/ blijckt uyt 't getal sijner Kinderen. Vijfthien heeft hy'er gewonnen by sijne Gemalin Maria, Dochter van Keyser Carel de V., behalven noch een ontijdige Vrught; te weeten/ negen Soonen en ses Dochteren. De Soonen waren/ Ferdinand, Rudolph, Ernestus, Matthias, Maximiliaen, Albertus, Wenceslaus, Frederick, Carel. Onder deese sijn Rudolph en Matthias Keyseren geworden.

DUYTSLAND.

den. Ferdinand was gestorven Anno 1552. te Weenen, noch seer jongh. Ernestus, geweest Gouverneur der Spaensche Nederlanden, gebooren Anno 1553., overleed Anno 1595. Maximiliaen, in Scheuringh Poolsch Koningh verkooren / doch niet tot 't besit geraeckt / gingh den wegh alles vleeschs te Weenen Anno 1620. Albertus, door Houwlijck met de Spaensche Infante Isabella Clara Eugenia geworden Heer der Nederlanden, welcke noch onder Spaenje behoorden / verhuysde na d'eeuwigheyd Anno 1621. Wenceslaus, Ridder der Maltheser Orden / gingh na 't Graf in Spaenje Anno 1578. Carel gaf de Geest / noch een Suygelingh / Anno 1566. Frederick was te Lintz ter weereld gekoomen Anno 1562.; doch verliet deselve weer Anno 1563. Dus leefden / doe Keyser Maximiliaen stierf / van sijne negen noch ses Soonen / Rudolph, Ernestus, Matthias, Maximiliaen, Albertus, Wenceslaus. Doe Keyser Rudolph overleed / noch drie / Matthias, na hem Keyser / Maximiliaen, en Albertus. Doe Matthias de sterflyckheyd aflevdde / noch de twee laetstgenoemde.

Keyser sijn geworden, doch geenen van allen liet Lijfs-Erfgenamen na.

Waerom dan Keyser *Matthias*, schoon noch twee sijner Broederen in 't leven waren, sijnen Neef *Ferdinand* van *Gratz* ten Koningh van *Hongaryen* en *Boheemen* indrongh:

Geene van al deese Soonen des Keysers Maximiliani heeft Lyfs-Erfgenamen nagelaten / om de Koninghrycken Boheemen en Hongaryen, oock 't Keyserdom selfs / te mogen besitten. Derhalven Keyser Matthias, voor sijne dood / sijnen Neef Ferdinand van Gratz de genoemde twee Koninghrijcken genoeghsaem opdrongh ten Koning; doch met bewilligingh sijner twee Broederen Maximiliaen en Albertus; welcke anders de naeste waren; maer die / nu oud en Kinderloos sijnde / dit lightlijck toestonden. Beyde sijnse oock korts hier na overleeden; Maximiliaen Anno 1620., en Albertus Anno 1621., na dat Matthias haer was voorgegaen Anno 1619. Breeder is van hem gehandeld onder des Keysers Matthiæ Levens-beschrijvingh. Na desselven dood wierd deesen Aerts-hertogh

die oock, na *Matthias* dood, Keyser werd verkooren:

F E R D I N A N D

ten Roomschen Keyser verkooren van de Keurvorsten; doch, volgens veeler verstandigen oordeel / wat onvoorsightigh. Sy wisten wel / dat de Boheemers alreeds van hem beoorloghd / seer verdruckt; wreedelijck gehandeld / hare Privilegien vernietighd wierden: dat oock dit werck van een gevaerlijcken Nasleep / selfs tot schade van Duytschland, kon werden. Alle verdere en gevolgde onheylen haddense konnen voorkoomen / alleenlijck met Ferdinand voor te houden / datse hem niet ten Keyser konden verkiesen / voor dat de Boheemsche onrusten waren afgedaen. Deese Aenmerckingh is breeder voorgesteld onder de Regeeringh van Matthias; en naderhand sal 't te pas koomen / weer hier van te handelen.

waer ontrent de Keurvorsten niet voorsightigh handelden; en waerom.

Afkomst van deesen *Ferdinand* de II.

Deese Ferdinand was Soons-Soon van Keyser Ferdinand d'I., Broeder / en in 't Keyserdom de Nasaet van Carel de V.; te weeten / uyt des gemelden Ferdinandi derde Soon Carel, Hertogh in Stiermarck, gebooren Anno 1540., gestorven Anno 1590.: die ten Gemalin had Maria, Dochter van Albrecht, Hertogh van Bayeren: welcke hem baerde aght Dochteren en vier Soonen. Onder deese was den eerstgeboornen dien Ferdinand, van wien wy nu spreecken / Aerts-hertogh van Oostenrijck, die sijne Residentie hield te Gratz. Hy quam ter weereld den 9. Julius Anno 1578. Wierd / op de voor heenen gehoorde wijs / ten Koningh van Boheemen gekroond binnen Praegh in Junius Anno 1617.; ten Koningh van Hongaryen te Presburgh in Julius Anno 1618.: tot Roomsch Keyser in September Anno 1619. Dus bequam hy in drie op een volgende jaren drie Kroonen / buyten alle verwaghtingh / in opsight van de veelheyd der Soonen des Keysers Maximiliani.

Geboorte-tijd. 1578.

Bekoomd buyten verwaghtingh drie Kroonen in drie jaren.

Sijne Gemoeds-aert; en yver in sijne *Religie*.

Hy was voorsien met genoeghsame Vorstlijcke hoedanigheden; maer had oock alreeds de Venetianen getoond / dat hy de palen der Gerechtigheyd en Billijckheyd wel overtreeden kon. Aendaghtigh en seer yverigh was hy in sijne Roomsch-Catholijke Religie; verslaefd-overgegeven aen de Jesuiten; soo dat hy sigh t'eenemael opgedragen had aen den Insteller harer Orden Ignatius Loyola. Oock hadden deese / die sigh noemen van de Societeit Jesu, nevens sijne Moeder Maria, hem van sijne kindsheyd af ingeboesemd een seer bitteren haet tegens de Religie en persoonen der Onroomsche; sulcker wijs / dat hy in sijne Jeughd te Loretto voor 't Beeld van Maria, een belofte; aen den Paus in eygener persoon te Romen een Eed deed / al sijn vermogen altijd te sullen aenwenden / om de Luthersche Ketters t'eenemael te verdelgen. Beeter is hy deese Belofte nagekoomen / als de geene / welcke hy de Boheemsche en Hongarische Standen had gedaen by sijn' aenneemingh tot de Kroon deeser Koninghrijcken. De H. Maria eerdde hy gedeurigh voor de Patrones en beschermster sijner Wapenen. Schreef haer oock voornamentlijck toe al de Victorien die hy bevoght: welcke echter op verre na soo veel niet sijn geweest / als sijne Neerlagen.

Was overgegeven aen de *Jesuiten*.

Wreede belofte van hem gedaen te *Loretto* aen *Maria*; en Eed, te *Romen* aen den Paus.

Maria de *Patrones* sijner Wapenen.

Jaght-lust.

Een ongemeen-groote genegenheyd had hy tot de Jaght; en hield deese oeffeningh voor een sonderlinge verlustigingh. De Geestlijckheyd was by hem in een uytsteekende hoogh-aghtingh; sulcker wijs / dat hy deselve sigh als dienstbaer onderwierp. Een milddadigheyd / welcke men quistigheyd had mogen noemen / pleeghde hy ontrent haer; oock wel aen andere / die hy toegenegen was. Als 't geen Onroomsche waren / kon hy lightlijck vergeven de misdaden der geene / welcke hem selfs wel grofslijck hadden beleedighd; en soose sigh dan wel droegen / begunstighde hy haer meer dan te vooren / soo dat het / seght de Jesuit Adolphus Brachelius, tot een Spreeckwoord wierd: Misdaen te hebben, was de Trap, om tot de hooghste gunst des Keysers op te klimmen. Naderhand staet noch yets meer te seggen van den hem toegeschreevenen Lof.

Hoogh-aghtingh der Geestlijcke.

Light-vergeeflijckheyd aen de geene, die hem swaerlijck beleedighden.

Vervolgh van de *Bo-*

Nae de dood van Keyser Matthias, onder d'openstand des Rijcks / terwijl de Keur-

vorsten

heemsche Onrusten, onder d'openstand des Keyserrijcks.

vorsten Paltz en Saxen de Rijcks-administratie hadden aengenoomen/ volgens den inhoud der Guldene Bul, tot dat een nieuwe Keyser sou verkoren sijn/ waer toe de Keurdagh wierd uytgeschreeven tegens Saturdagh den 20. Julius N. S., gingh d'Oorlog al voort tusschen Koningh Ferdinand, die sigh nu in 't daedlijck besit van 't Boheemsche Rijk wou stellen/ en de Boheemers, verbonden met de Silesiërs, Moraviërs, &c. 't Is waer/ Ferdinand schreef een Brief/ waer in hy bevestighde de Privilegien des Koninghsrijcks; meenende hier door de Boheemers de Wapenen te doen neer leggen: doch deese wilden of konden sigh hier op niet vertrouwen; I. om dat hy niet aen de Boheemsche Standen/ maer aen de Stadhouders/ van Keyser Matthias aghtergelaten/ had geschreeven. II. Wijl Ferdinand even deselve persoonen/ welcke de voornaemste oorsaecken deeser verderflijcke onheylen waren; voortsetters der verwoestingen/ bloedstortingen/ en verbolgingen om der Religie wil/ in 't Koninghrijck Boheemen, stracks na Matthiæ dood/ weer hersteld en bevestighd had in haere vorige Ampten en Staten/ vlack aen tegens 't eenparigh gemaeckt Besluyt der Euangelische Standen/ en de verwaghtingh van alle soo verstandige als vreedsame. III. Om dat hy den Graef van Bucquoy seer ernstigh had bevoolen/ de Boheemers alle mogelijcke afbreuck te doen; welcke last hy oock getrouwlijck in 't werck stelde; overal waer hy kon op 't grouwlijckste plonderende/ brandende/ moordende/ en alles verwoestende. IV. Om dat hy over al binnen en buyten 't Rijck Wervingen deed aenstellen; insonderheyd in Italien en de Spaensche Nederlanden; gelijk hem dan oock een stercke Spaensche hulp wierd toegesonden. Daer-en-boven had hy/ terstond nae de dood van Keyser Matthias, verscheydene Oversten nae Weenen afgevaerdighd/ om daer Volck te Paerd en te Voet tegens de Boheemers aen te neemen. V. Om dat op Koningh Ferdinands woord en belofte/ aen Onroomsche gedaen/ geen staet was te maecken/ wijl hy alreeds soo opentlijck had gehandeld tegens sijne verplightingh/ by d'Aenneeming en Krooning geschied. Evenwel toonden de Standen sigh begeerigh tot Vreede/ indienmen haer genoeghsame Verseeckeringh wou doen. Ondertusschen steldense haer nae vermogen in staet van tegenweer/ en deeden den Opbod door 't geheele Land gaen.

Ferdinand bevestigd wel in een Brief de Boheemsche Privilegien;

doch de Boheemsche Standen konden sigh daer op niet vertrouwen.

Redenen, welckese meenden te hebben

van haer misvertrouwen.

Smeeckschrift der Euangelische Oostenrijcksche Standen

Vermits nu 't gevaer hoe langer hoe grooter wierd/ en Ferdinand ten vollen had besloten/ met Spaensche bystand de Boheemers gewelddadigh te dempen/ d'Onroomsche Religie daer uyt te roopen ('t welck ook de Jesuit Brachelius selfs bekend); waer toe hy desgelijcks veel Hongarisch Volck nae d'Oostenrijcksche Landen deed trecken/ soo hebben d'Euangelische Standen in Oostenrijck, ontrent den uytgangh van April Anno 1619., een Schrift aen hem gesonden/ waer in sy hem voor oogen stelden/ in wat voor een langhduerige ellende haer lieve Vaderland had gestaen tsederd den aenvangh der Boheemsche Onrusten/ en de daer op aengevangene Oorloghs-bereydselen van Keyser Matthias; ter hand genoomen sonder raedplegingh met/ en kennis van sijne getrouwe Standen. In de 20. of 30. jaren des Turcken-Krijghs was dit Land soo veel schaede niet weervaren/ als nu binnen sulck een korte tijd; wijl men de Soldaten een geheel jaer langh in Oostenrijck had laeten leggen/ met gantsch sleghte betalingh. D'arme Gemeente wierd tot op 't uyterste uytgesoogen/ en moest onuytsprecklijcke moedwilligheden van 't Krijghsvolck verdragen. Maer nu hoordense noch/ dat boven de vorige harde beswaernissen nieuwe Wervingen in Hongaryen wierden aengesteld: jae dat de Soldaten uyt de Guarnisoenen der Grensen tegens de Turcken, welcke d'Oostenrijckers op haere kosten onderhielden/ wierden geligt/ en derwaerts geroepen/ tot noch meerder verderf/ en 't grootste gevaer des Lands; wijl d'Ottomannische hier door gelegenheyd wierd gegeven/ om sigh meester te maecken van de voornaemste Vestingen. Konden derhalven niet nalaten/ sijne Majesteyt te bidden om d'ontfarmingen Gods/ dat hy sigh wou voor oogen stellen den gantschen ondergangh van Oostenrijck: sigh verbeelden/ dat al sijn' Onderdanen van hooge en lage Stand erbarmlijck voor sijne voeten neer laegen; biddende om hulp en troost; smeeckende/ dat niet alleen geen Volck meer uyt Hongaryen en andere Landen in Oostenrijck gebraght/ maer oock 't alreeds daer in leggende afgevoerd moght werden. Hier door sou God een sonderlingh welgevallen geschieden; 't Land uyt 't verderf werden geredder; sijne Majesteyt een onsterflijcken Lof bekomen. Doch indienmen alles in soodanigh een verwarringh en gevaer wou laten blijven/ soo moestense de saeck den Alderhooghsten opgeven/ en de Seylen stellen nae de wind/ welcke moght komen te waeyen/ &c.

aen Koningh Ferdinand:

en voordragingh van d'ellenden deeser Landen

door d'Invoeringh sijns Krijghsvolcks tegens de Boheemers:

doch vond by sijne Majesteyt

Dit Smeeck-schrift was niet minder te vergeefs/ als al de voorige. De goede raed des Heeren van Tzernemmel, aen Ferdinand, op sijn versoeck/ toegesonden/ om tot een gewenschte Vreede te komen/ wierd in de Wind geslagen. 't Was doch gantschlijck aengesien/ d'Onroomsche gewelddadigh te dwingen tot afval van haere Religie, of haer geheel uyt te royen uyt d'Erflanden.

soo weynigh indruck, als al de vorige.

Moravien was nu oock in een Verbond getreeden met de Boheemsche Standen; wijl hier d'Euangelische, op al hare gedane klagten over de swaere verdruckingen/ wegens 't stuck des Godsdiensts/ geen gehoor/ veel min afdoeningh of verlightingh haerer Grieven hadden konnen bekomen. Stracks wierden de Jesuiten hier al mee uyt 't Land gebannen/ als sijnde aenhitsers tot bloedstortingen; stoockers van Oproeren; verraders van Koningen en Vorsten, &c. Even 't selve weervoer deese Heeren korts daer nae in Silesien. In Hongaryen haddense geen beeter geluck.

Moravien treed in Verbond met Boheemen, en verdrijft de Jesuiten.

DUYTSLAND.

Smeeckschriften der Duytsche Standen al mee vrugtloos.

geluck. Verscheydene Supplicatien wierden van eenige Standen des Duytschen Rijcks aen Koningh Ferdinand overgegeven / dat hy doch geen vreemd Krijghsvolck meer in 't Land wou brengen / tot onvergoedlijck verderf van 't selve; doch desgelijks vrughtloos. Hy gingh in sijne werbingen / soo buyten als binnen 't Rijck / hoe langer hoe stercker voort.

De Boheemers onder den Graef van Thurn, rucken in Neder-Oostenrijk.

Wijl dan de Boheemers niet anders als 't uyterste onheyl van Ferdinand te verwaghten stond / soo moestense t'harer verseeckeringh doen 't geense konden. De Graef van Thurn begaf sigh met 't Boheemsch Krijghsvolck nae Neder-Oostenrijck, en veroverde de Stad Laba. D'Euangelische Oostenrijcksche Standen / langh te vergeefs gehandeld hebbende met de Roomschgesinde, om tot een over-een-koomingh te geraecken / de kans nu wel-gelegen siende / om sigh met de Boheemers te verbinden / wilden die niet verwaerloosen; maer sonden / echter met Ferdinandi kennis / eenige uyt de haere nae den Graef van Thurn; eerst / om hem te vragen / waerom hy met soo veel Krijghsvolck in 't Land was geruckt / daer doch 't selve tegens Boheemen niets had mishandeld; met versoeck / dat hy sijne Benden weer wou af voeren. Daer nae / om hem voor te dragen / datse wel Brieven van de Boheemsche Standen hadden ontfangen / doch deselve niet beantwoord / wijl de Roomschgesinde Neder-Oostenrijcksche Standen haer rond bescheyd op de versoecken der Euangelische geduerigh hadden verschoven. Doch vermits nu alle hoop daer ontrent verdweenen was / soo warense wel geneegen tot 't aengebooden Verbond; insonderheyd / wijl Keyser Matthias Anno 1614. de Standen selfs een Besluyt had overgegeven / te Budweisz, datse op den Generalen Landdagh / die Anno 1615. te Praegh stond gehouden te werden / haere Gedeputeerde moghten senden / om wegens dit Verbond sigh met malkander te vergelijcken. Nu haddense haere Gecommitteerde last gegeven / om deese Vereeningingh met 'er daed te sluyten; onder voorwaerden / dat deese t'samentreedingh niet sou strecken tegens 't Huys Oostenrijck, de Roomsch-Catholijcke Standen / en der selver Religie.

D'Euangelische Oostenrijcksche Standen senden Gesanten aen hem,

om met Boheemen in een Verbond te treeden; doch niet tegens 't Huys Oostenrijck, of de Roomsch-Catholijke.

De Roomsch-Catholijcke Standen senden desgelijcks Gecommitteerde; en haeren Voordragh.

Haest daer na quamen d'Afgesondene der Roomschgesinde Neder-Oostenrijksche Standen in 't Leger des Graefs van Thurn. De Graef van Buchheim voerde 't woord; en dit was den inhoud sijns Voordraghs: I. De Catholijcke Standen hadden noyt yet tegens hem of de Boheemers ter hand genoomen / maer tot Vreede geraden. Baden derhalven / hy wou doch 't Volck van voor Zwetel en Laba (welcke Plaetsen doe belegerd waren) af-voeren. II. Belangende 't begeerde Verbond / sy waren met d'Euangelische noch niet over een gekoomen; derhalven moestmen haer verontschuldigen.

Sijn' aenmercklijcke,

Sijn' antwoord was: De Boheemers hadden tot noch toe niets gedaen als 't geen waer toe se gedwongen wierden. Hy / voor sijn persoon / wou / sonder groote oorsaeck / tegens niemand yets voorneemen. Daer men vyandlijcke Soldaten hield tegens de Boheemers, derwaerts trock hy heenen. Anders was hy in Oostenrijck gekoomen tot behoudingh van Vreede; tot bystand der verdruckte. Sijne vyanden wou hy vervolgen / al waer 't tot Jerusalem toe. Tusschen de Roomsch-Catholijcke en Euangelische moest Gelijckheyd werden gehouden. De Roomsche moghten niet meer sijn als d'Onroomsche. D'Euangelische waeren soo goed en eerlijck als de Catholijcksche. Hadden deese een tijd langh / als Oly / boven op 't Water gedreven; d'andere veraght / vervolgd; soo was 't daerom noch billijck noch reght geweest: stond ook niet langer te verdraegen. Men moest gelijckheyd houden / sonder onderscheyd van Religie. 't Geen 't eene deel had / moest 't ander' oock genieten. Dan sou de Vreede bestandigh sijn / en de Landsvorst met authoriteit konnen regeeren. Hy had sigh aen God bevoolen; dien hy van gantscher herten bad / sijn billijck en Christlijck voorneemen te willen bevoorderen; sijn' armen te versterken / t'sijner eere. Hy wou niets aenvangen tegens eenige Plaets / waer in geen Krijghsvolck tegens de Boheemers lagh. Daer geen Guarnisoenen waren / sou niemand een Hayr sijns Hoofds gekrenckt werden. Met dit bescheyd wierden d'Afgesondene der Roomschgesinde Standen weer afgevaerdighd.

en te gelijck ernstige antwoord aen haer.

Kortlijck na den inhoud voorgesteld: met welck bescheyd sy moesten vertrecken.

De Graef van Thurn verovered Laba, seven Mijlen van Weenen.

Wy hebben alreeds geseght / dat de Graef van Thurn de Stad Laba, ontrent 7. Mijlen van Weenen, die Ferdinandische Besettingh had ingenomen / veroverde. Van hier trock hy voort / om te vinden de regte Bruyd / waerom deesen Dans was begonnen. Op den 2. Junius quam hy voor Weenen. Ondertusschen wierden geslaegen over de 500. nieuw-geworvene Hongariërs, welcke nae Bucquoy trocken / en alreeds veele seer schendlijcke moedwilligheden hadden gepleeghd. Deese Zeege wierd bevoghten door een Bende Boheemsche Ruyters / onder den Oversten Ladislauw.

Belegerd Weenen selfs, daer de Standen noch vergaderd waren;

Den 6. der genoemde Maend had de Graef van Thurn alreeds de Voorstad van Weenen ingenoomen. Al de Standen / doe hier noch by een vergaderd / hadden niet eenerley gedaghten over dit werck. Een gedeelte der selve deeden hem vragen / waerom hy deese Stad soo vyandlijck aentastte / en haer in deselve; daerse noch hem noch de Kroon Boheemen ergens in hadden beleedighd? 't Bescheyd liep hier op uyt: Hy verwonderde sigh over sulcke redenen; daer doch d'Oostenrijckers den Pas na Boheemen hadden vergund aen soodanigh een volck (Roomschgesinde Hongariërs), 't welck met roven / moorden en branden; met meer andere grouwelen / soo verschricklijck had te werck gegaen / dat noyt de Turcken, Erf-vyanden des Christlijcken Naems / vreeslijcker wreedheden hadden bedreven; ja sigh schamen souden over de versoeylijckheden / geoeffend aen jonge Dochteren / swangere en andere Vrouwen; selfs aen ongeboorne Kinderen / als

en sijn antwoord op haere aen hem gedane vraegh.

als waer van de Natuer een afgrijsen heeft. Daer-en-boven bemoeyden de Roomsch-Catholijcke Standen sigh / 't heylsaem Print-werck te verhinderen. Kortlijck / 't Hongarisch en 't ander Krijghsvolck moestense uyt hare Landen doen vertrecken; geen ander daer laten inkoomen; of verwaghten / datse met gelijcke Munt souden werden betaeld.

On-menschlijke bedrijven der *Ferdinandische Hongariërs* in *Boheemen.*

De Neder-Oostenrijcksche Euangelische Standen / oock noch binnen Weenen, lieten (na de bewilligingh in de Vereenigingh met Boheemen) hare gedaghten gaen / hoese best een Defensions-werck souden mogen aenstellen. Soo hier over / als over meer andere dingen / geschiedden veele Brief-wisselingen tusschen haer en Ferdinand; die haer seyde: niet te konnen sien / dat de Verdedigingh-werbingen haer nodigh waren. Doch sy vertoonden / dat 't tegendeel waeraghtigh was. Sy vertrouwden wel (seydense) datse van sijne Majesteyt selfs geen gevaer hadden te vreesen; maer indien hy geliefde t' overweegen / d'ingeleverde klagten over de grouwlijcke bedrijven der Hongarische en anderer in 't Land leggende Soldaten; hare roveryen / plonderingen / ja onmenschlijcke daden / gintsch en herwaerts gepleeghd; dat oock / hoese langer in 't Land bleven / hoe 't verderf meer en meer stond toe te nemen, soo sou hy bevinden / datse niet anders konden doen / dan dit werck ter hand vatten / tot reddingh van haer en der haren Lyf / Leven en Goederen.

De Neder-Oostenrijksche Euangelische Standen stellen een *Defensions-*werck aen.

Haer' antwoord aen Koningh *Ferdinand,* op sijne voorwendingh, dat het onnoodigh was:

Op d'aenbiedingh des Koninghs / dat hy / indiense hare Werbingen afschaften / 't Hongarisch Krijghsvolck niet sou laten opbreeren; gavense tot antwoord: Dat 't gedaghte Verdedigingh-werck moest voortgaen; niet alleen om der Hongariërs wil / maer oock wegens 't ander in 't Land leggende / en noch al meer intreckende volck: 't welck sonder ordre en betalingh sijnde / d'arme Onderdanen al 't hare ontweldighde. Waerom (voeghdense'er by) soudense niet soo wel op hare noodige bescherming mogen dencken / als andere nabuerige Landen; die / de roock deeses Vyers gesien hebbende / al by tijds hadden geworven; selfs doemen noch hoopte / dat de brand sou gelescht sijn geworden. Daer-en-boven was 't openbaer / dat de Roomsch-Catholijcke Oostenrijckers, Geestlijcke en Weereldlijcke / Studenten, private persoonen / en Kooplieden / sigh onderstonden te werben / schoonse ten vollen van verseeckerde Beschuttingh waren voorsien. Waer mee hadden d'Euangelische Standen verdiend / datse souden moeten sijn van een slimmer staet als d'andere? Te meer reght haddense hier toe, wijl voor haer niet weynigh bedencklijck was / dat al d'Oversten over sijne Majesteyts Krijghsvolck uyt Roomschgesinden, en meerendeel Uytlanders bestonden. Eyndlijck betuyghdense by Adelijcke Eere / dat dit Defensions-werck niet was aengesien tegens sijne Majesteyt / noch tegens 't Huys Oostenrijk, noch tot verdruckingh der Roomsch-Catholijcke, maer alleen tot beschermingh van haer' en harer Onderdanen Vrouwen / Kinderen / Eere / Leven / en Goederen.

en op sijne aenbiedingh,

in diense hare begonnene Wervingen

wilden afschaffen.

Behoorden in geen slimmer staet te sijn, als de *Roomschgesinde,* die buyten nood Wervingen instelden.

Vermits oock door 't voor Weenen leggende Boheemsch Krijghsvolck niet alleen groote dierte / maer oock schaedlijcke ongelegenheden binnen deese Stad te verwaghten stonden; dat daer-en-boven de vuyligheden / welcke / door 't geslooten houden der Poorten / geweldigh wierden op een gehoopt / wel een groote besmettingh souden mogen veroorsaecken; soo badense sijne Majesteyt / te willen dencken op middelen / hoe de Belegeraers best te beweegen moghten sijn / om weer af te trecken.

Ongelegenheyd binnen *Weenen.*

Ondertusschen vielen daeghlijcks Schermutselen voor; en van de Bolwercken wierd dapper Vyer op de Boheemsche gegeven: waer door dan veele Huysen in de Voorstad om verr' geschooten / of op andere wijsen beschadighd wierden. By d'aenkoomst des Graefs van Thurn lagh een sleghte Besettingh in deese Plaets: derhalven d'Italiaensche Kooplieden een Compagnie Ruyters by een braghten; oock haeldemen de naeste Besettingen binnen. Een Regiment wierd opgeright van vrywillige Studenten, en dus alles bereyd tot tegenweer. Echter sou de Graef van Thurn buyten twijffel deese Stad hebben veroverd / indien hy niet ware gedwongen geweest op te breecken / ter oorsaeck van de Mansveldische Neerlaegh; waer van hier na breeder.

Voortgangh van de Belegeringh der Stad *Weenen*, door de Graef van *Thurne:*

die opbreecken moet; en waerom.

Wy hebben voor deesen gehoord / hoe Aerts-hertogh en Koningh Ferdinand (korts daer na Keyser) / van Aerts-hertogh Albertus uyt de Spaensche Nederlanden bekoomen hebbende Volle-maght / om de Regeeringh der Oostenrijcksche Landen aen te neemen / daer op de Huldigingh begeerde; en wat de Standen beneden den Ens daer op tot antwoord hadden gegeven. Waerlijck / d'Euangelische Standen boven den Ens hadden weynigh lust hier toe / wijlse van Ferdinandi Regeeringh niet veel goeds konden verwaghten; in aenmerckingh van 't geen sigh in Stiermarck ontrent sijne hevige vervolgingh der Onroomsche had toegedragen. Eygendenderhalven haer selven toe 't volle bewind der saecken; seggende / datse hier toe gereghtighd waren / uyt kraght der oude Herkoomens / tot datse een nieuwe Landvorst hadden gehuldighd / en hare Voorreghten van hem waren bevestighd. Als nu Ferdinand Aerts-hertogh Albertus hier van bericht had toegesonden / was deesen daer over seer qualijck te vreeden / en wisselde met de Standen eenige Brieven; in welcker eene / geteeckende den 5. Julius 1619., hy haer beval / sonder verder weygeringh / uytstel / of bepalingh / tot haren schuldigen pligt en de Huldigingh te treeden; van de Vereenigingh met Boheemen, en van 't vermeetelijck aen haer genoomene Bewind af te staen; met dreyglijcke afoiddingh van 't geen tot noch toe by haer gedaen was. Anders sou hy genoodsaeckt sijn te dencken op middelen / om haer te dwingen tot gehoorsaemheyd / en de volbren-

D'*Euangelische Oostenrijcksche* Standen weygeren *Ferdinand* te Huldigen;

en eygenen haer selven 't bewind der regeeringh toe, tot op de Huldigingh eens Landvorsts.

Aertshertogh *Albertus*, in de *Spaensche Nederlanden*, gebied haer de Huldigingh, onder bedreyging.

brenghingh der gedaghte Erf-Huldigingh.

erigt der tanden ver den Ens, be- vecrende aer Regt,

Ondertusschen hadden de meergemelde Standen boven den Ens, tot wettigingh van haer' onderneemingh / laten uytgaen een Bericht, waer in sy vertoonden / wat door een ordre van oude tijden af was onderhouden geworden na 't afsterven eens Landvorsts tot op de daedlijcke aentreedingh des volgenden Erf-Heers. Als Anno 1246. Hertogh Frederick van Oostenrijck, bygenoemd de Strijdbare, was overleeden / hadden de Standen (onaengesien Marckgraef Herman van Baden, in den naem sijner Gemalin / als gebooren Hertogin van Oostenrijck, de Huldigingh versoght) 't Roomsche Rijck aengesproocken / om haer van een bequaem Vorst te voorsien; gelijckse dan oock bequamen Hertogh Lodewijck van Bayeren. Doch vermits hy / wegens sijne geduerige afweesenheyd / weynigh aght op dit Land sloegh / soo hadden de Standen de gemelde Marckgraef Herman in sijne plaets aengenoomen. Voorts beweesense in 't brede / met een goed deel Historische Voorbeelden / I. datse Reght hadden / om 't Aertshertoghdom aen yemand anders als den naesten Erfgenaem op te dragen. II. Desgelijcks Reght / om by 't overrijden of d'afweesenheyd des Vorsts haer selven 't bewind der Regeeringh aen te matigen. Hier tegens deed Ferdinand uytgeven een wijdlopige Weerleggingh van dit Bericht; doch deselve bleef niet onbeantwoord.

om 't ertsher- oghdom e mogen even

en ye- mand an- ders als den nae- ten Erf- enaem, &c.

Derselver Standen *Deductie* aen Aerts-hertogh *Albertus*,

Oock sonden de Standen Aerts-hertogh Albertus een wijdlopige Deductie toe / beweerende haer Reght / om de Huldigingh van Koningh Ferdinand te mogen weygeren. Eyndlijck echter boodense aen / tot deselve te willen treeden / onder voorwaerde / dat hy sou bevestigen al hare Privilegien; insonderheyd de vryheyd haers Godsdiensts / haer vergund van Keyser Matthias: haer sou laten blyven by haer Verbond met Boheemen en d'ingelyfde Landen: desgelijcks by de Correspondentie met de Keurvorsten en Standen des Rijcks / volgens belofte derselve Majesteyt / by de Huldigingh gedaen: uyt 't Land sou doen voeren 't vreemde Krijghsvolck / tegens der Standen wil in Oostenrijck gebraght; op dat alsoo 't Aertshertoghdom weer in rust en buyten verderf wierd gesteld. Voorts afschaffen alles wat tot noch toe tegens hare Privilegien was ter hand genoomen; met herstellingh van al de ten onreght beleedighde persoonen. Eyndlijck / haer in deesen haren nood opbrengen de 1500000. Floreenen, welckese den overleedenen Keyser Matthias hadden verschooten. Doch tot dit alles had Koningh Ferdinand geen ooren.

en op welke Voorwaerden sy Aerts-hertogh *Ferdinand* wilden Huldigen.

De *Boheemsche Directeurs* besnijden de Geestlijcke en *Prælaten* in haer' Inkoomsten.

Terwijl de Graef van Thurn voor Weenen lagh / heeftmen Baron Carel van Tzerotin, op bevel der Boheemsche Directeurs, met 50. Soldaten uyt Prin in Moravien na Praegh gevoerd; van waer hy / onder seeckere voorwaerden / na sijne Landgoederen wierd gesonden; eerst van sijn Ampt afgeset sijnde. De Kardinael van Dietrichstein heeftmen alles afgenoomen; behalven 1000. Rijcksdalers jaerlijcksche Inkoomsten. D'overige Geestlijcke Prælaten besneedmen desgelijcks in hare Beneficien; en men liet haer alleenlijck soo veel / alsse nodigh van doen hadden tot eerlijck onderhoud. Met den aenvangh van Junius wierd in alle drie de Prager-Steeden door deselve Directeurs de Roomschgesinde Raed af / en een Euangelische in hare plaets geset. Alle persoonen van de Roomsche Religie moesten op nieuws den Eed van getrouwheyd aen haer doen. De Nonnen heeftmen oock / om seeckerer redenen wil / doen gaen uyt hare Kloosteren in 't Huys des Aerts-bisschops.

Setten de *Roomschgesinde* Raed te *Praegh* af.

De Silesiërs voeren niet minder in haren voorgenoomenen handel voort. Derhalven Koningh Ferdinand D. Otto Melander aen deese Standen sond / met een Brief / waer in hy beloofde / al haere Privilegien te sullen bekraghtigen: oock bedaght te sijn op middelen / waer door de misverstanden tusschen d'Euangelische en Catholische maghten weggenoomen werden: verwaghtende hier tegens van haer de schuldige gehoorsaemheyd; op dat / door haer Voorbeeld / de Boheemers, welcker Voorreghten hy had bevestighd / oock tot rust moghten geraecken. Doch hier mee kon hy haer niet voldoen. Met enckele woorden wildense sigh niet laeten payen.

Ferdinand meend de *Silesische* Standen door schoone beloften tot sijne gehoorsaemheyd te brengen.

Haer' antwoord bestond hier in: De tijden waeren seer veranderd tsederd sijne Majesteyt ten Erfgenaem der Boheemsche Kroon was genoemd. Daer dit Koninghrijck doemaels in rust was / hadmen naderhand / en noch / de Wapenen tegens 't selve in de hand genoomen / allerweegen de Privilegien geschonden / vernietighd: alles door roof / moord en brand soecken te verwoesten. De saeck was nu niet meer te helpen door sleghte beloften van de Voorreghten te sullen bevestigen. Met'er daed moestmen doen 't geen men met woorden voorgaf. Schoonse sijne Majesteyt voortijds uyt vrye wil / en gantschlijck niet uyt opsight van de Boheemsche Kroon / ten Hertogh van Silesien hadden aengenoomen / soo kondense echter nu / by soo gestelde saecken / ten nadeel van andere Landen / sijne Majesteyt de daedlijcke aentreedingh niet toelaten / voor dat eerst dit Onweesen wegh gedaen / en 't Land in suick een staet gesteld ware / dat het hare soo hoogh-bekraghtighde Privilegien gerustlijck moght genieten. Dit kon geschieden / als sijne Majesteyt den aengevangenen Oorlogh afschafte: door middel van onsijdige persoonen tot Vreede trad. Indien sijne Majesteyt op dien voet 't Bestier geliefde aen te vangen / soo sou 't aen haere sijde aen geen gehoorsaemheyd ontbreecken.

Watse hem daer op tot antwoord lieten toekomen.

De Boheemsche hadden Budweisz belegerd / in welcke Stad Bucquoy lagh met ruym 8000. Mannen. Verscheydene Schermutselen vielen tusschen beyde de Deelen voor / waer in weersijds een goed getal Besoldelingen sneuvelde. Met groote moeyte deed Bucquoy een Pas over een Moeras ver-

Handel voor *Budweisz*. van de *Boheemsche* belegerd, en waer binnen *Buc-*

DUYTS-LAND.

baerdigen/ waer door noch 500. Curassiers en 1000. Spaenjaerden binnen geraeckten. Doe vielen 1500. des Guarnisoens uyt op een Boheemsche Schans. Moesten echter/ na een gevecht van drie uyren/ met groot verlies af-wijcken. Ondertusschen lagh de Graef van Dampier by S. Leopold; wachtende nae 4000. Hongariërs, welcke in aentoght waren ter hulp van Ferdinand. De Boheemsche hadden een Schans opgeworpen aen den weg na Passauw, en een goede Besettingh daer in geleght.

quoy bevond.

Krijghs-list des Graefs van Bucquoy tegens een Boheemsche Schans.

Bucquoy, als niet weynigh hier aen gelegen/ wou dit voor hem nadeeligh werck vernietigen; evenwel sijne Soldaten sparen. Nam derhalven een groot deel Boeren/ en voeghde haer 400. Musquettiers toe. Deese vielen onvoorsiens in 't Bosch/ waer in de gedaghte Schans was gebouwd/ en hieuwen rondom de Boomen ter neer. Dit veroorsaeckte/ dat de Besettelingen geen toevoer van voorraed bekoomen konden; en derhalven door honger van daer moesten wijcken.

Een Mansveldschen hoop van Bucquoy geslagen, die de Mansveldsche

Wijl nu Bucquoy noch daeghlijcks met veel Spaensch-Nederlandsch Krijghsvolck wierd versterckt/ soo vreesden de Boheemers, in haer Leger overvallen te mogen werden. Ontbooden derhalven de Graef van Mansveld, met een gedeelte sijns Volcks by haer te koomen. Hy trock dan uyt Pilsen, met 8. Vaendelen te voet en 500. Ruyters: doch wierd onderwegen van een grooten hoop Bucquoysche, by haer hebbende veel varsch Volck uyt Nederland, t'samen meer als 5000. sterck/ onverwaght overvallen/ soo dat 't meeste deel sijner Soldaten/ nae datse haer een tijd langh manhaftigh hadden verweerd/ sigh gevangen moesten geven. Noch langer soudense gevoghten hebben/ haddense meer Kruyd en Lood gehad. Selfs de Knoopen harer Wambaisen waeren verschooten.

goed Quartier beloofde by Ridderlijke Eere: doch sijn woord niet hield; en de gevangene seer ellendigh handelde.

By d'overgevingh beloofde de Graef van Bucquoy haer in eygener persoon goed Quartier, by Ridderlijke eer; en datse souden vry gelaten werden voor de betalingh van een Maend Besolding. Maer als ontrent 1200. deeser Gevangene binnen Crunauw waeren gebraght/ wierdense met groote hoopen in Kameren gesloten; soo digt op een gepackt/ datse noch sitten noch leggen konden. Weynigh gafmen haer t'eeten/ en niets met allen te drincken. Als dit dus eenige dagen had geduerd; wierdense tegens danck/ door nood/ gedwongen/ sigh in Koninghlijcken dienst te begeven. Deese Zeege der Bucquoysche, alhoewel voor sigh selven weynig t'agten/ wegens 't geringe getal der Mansveldsche, was echter van een groot nut voor Ferdinand, wijl verscheydene groote voornemens des Graefs van Thurn daer door aghter bleven. Mansveld reddede sigh na Thein, en quam weer te Pilsen; daer hy d'overige verstroyde Soldaten by een trock/ en Patenten uytdeelde/ om nieuw Volck in Duytschland te werven: waer toe hem wel te pas quamen eenige duysenden Floreenen, welcke hy onder 't Gevecht in een Koetswagen had doen wegh-voeren. Binnen vier of vijf weecken was hy weer soo sterck als te voren.

DUYTS-LAND.

Deese neerlaegh veroorsaeckt, dat de Graef van Thurn voor Weenen moest opbreken, en sigh na Boheemen snellen.

Strachs nae deese Neerlaegh deeden de Boheemsche Directeurs den Graef van Thurn, die voor Weenen lagh, bericht daer van toekoomen: oock dat Bucquoy hier en gintsch Steeden en Sterckten innam/ byna sonder tegenstand: waer door te vreesen stond/ dat hy wel yets tegens Praegh selfs sou moogen ter hand vatten. Derhalven sou hy Weenen verlaten/ en in allerhaest 't Vaderland te hulp koomen. Wegens deese tijdingh was de Graef (die door dit Belegh vry wat groots meende te sullen uytwercken) seer ontsteld. Brak van voor Weenen op/ en snelde sig met sijn Volck weer na Boheemen, eerst dien van Tieffenbach na Presburgh gesonden hebbende/ om met de Hongarische Standen van een Verbond te handelen.

Daer op gevolghde Veroveringen van Bucquoy; die een Pas na Oostenrijk kreegh.

Op deselve wijs wierd de Belegeringh van Budweisz verlaten. Daer op veroverde Bucquoy de Stad Widnian; vervolgens Thein, Fronbergh, Rosenbergh, en andere Plaetsen. Thabor sou oock in sijne handen sijn gevallen/ indien Graef Georgh-Frederick van Hohenloh by tijds geen Ontset had toegebraght. Echter maeckte Bucquoy sigh noch meester van Strackanitz en Novigrod. Sijne Maght/ aengegroeyd tot 17000. Mannen/ was nu bequaem/ om in te neemen de Steeden Gratzen en Weitrah. Hier door was hem geopend een vrye Pas na Oostenrijck; waer in korts daer na de Hongariërs en andere Ferdinandische Volckeren swaere Invallen deeden/ en verschrickelijck Huys hielden.

Verwoesters dapper afgerost.

Doch deese verwoestende Rovers wierden eens waergenoomen van Johan-Georg van Solms; die ontrent 500. der selve ter neer hieuw/ en haer een grooten Roof ontroofde.

Ferdinand vermaend de Boheemers weer tot gehoorsaemheyd.

Ferdinand vermaende de Boheemers door Brieven op nieuws/ datse de Wapenen souden neerleggen/ en hem gehoorsamen: doch sy hielden voor haer ongeraedsaem/ sigh weerloos te maecken/ terwijl hare parthy 't Swaerd in de hand hield/ en 't Krijghsvolck in Boheemen voortvoer/ niet alleen vyandlijcke/ maer oock verschrickelijcke daden te bedrijven. Behalven noch/ dat slegts gehoorsaemheyd wierd ge-eyscht/ sonder Vreedens-middelen voor te slaen.

Raed des Heeren van Tzernemmel aen Koningh Ferdinand,

Wy hebben hier boven gewagh gemaeckt van den raed des Heeren van Tzernemmel aen Koningh Ferdinand gegeven/ op desselven versoeck/ tot neerleggingh der Boheemsche onrusten. Of nu wel weynigh aght hier op wierd geslagen/ soo heeft hy echter in Junius Anno 1619. een ander wijdloopigh Bedencken van uyt Lintz aen sijne Majesteyt laten afgaen/ ten selven eynde. Alleen eenige weynige dingen sullen wy op 't kortste daer uyt voorstellen.

tot bekoomingh van een goede Vreede,

Onder meer andere middelen/ om tot een goede Vreede te koomen/ draeghd hy oock voor: Dat sijne Majesteyt/ door daedlycke blijcken/ uyt de herten moest wegh neemen 't mistrouwen/ 't welck d'Euangelische tegens hem hadden opgevat; en waerlijck niet sonder reden/ wijl hy/ tegens sijne gedane Belof-ten

DUYTSLAND.

ten aen de Standen / met sijne goede kennis had toegelaten meenighvuldige geweldenaryen en swaere verdruckingen tegens en over de geene / welcke d'Onroomsche Religie waren toegedaen. Om nu dit misvertrouwen te doen verdwijnen / sou bysonderlijck dienen / dat hy in sijne Landen opentlijck deed verkondigen / geene vervolgingh meer te sullen gedoogen wegens 't stuck van Godsdienst; maer dat hy d'Evangelische vryheyd gaf / om God te mogen dienen na haer Gemoed.

met afdoeningh aller onrusten in Bohemen;

Voorts sou 't sijn Credit seer vermeerderen / dat hy by politique Beraedslagingen geen Geestlijcke persoonen riep (uytgesonderd de sulcke / welcke / wegens hare Kloosteren / billijck by de Standen Sittingh hebben); wyl dit niet alleenlijck gingh tegens de Leere en 't Voorbeeld soo van de Heere Christus als sijn' Apostelen, en der eerste Oudvaderen; oock tegens haren Stand en Beroep; maer daer-en-boven had d'ervarenheyd van veele honderden jaren geleerd / dat soodanige Beraedslagingen selden een goeden uytslagh en gewenscht eynd hadden bekoomen.

doch reght het tegendeel

Wou hy in deesen gewightigen handel de raed der gedaghte Geestlijcke gebruycken / soo sou terstond elck de hoop van een goede uytkoomst laten vallen.

ter hand genomen.

Indienmen deese en andere dienstige Voorslagen van dien Heer had willen volgen / buyten twijffel ware doemaels Balssem tot heelingh deeser gevaerlijcke wonde te vinden geweest. Doch de geene / welcke 't oogh hadden op de gantsche verdelgingh soo der persoonen als Religie van d'Onroomsche, moesten 't Schip anders stieren.

D'algemeene Vreede voor Bohemen en geheel Duytschland waer gemacklijck te bekoomen geweest,

Ondertusschen drongh Koningh Ferdinand sterck aen / dat de Keur-dagh tot de verkiesingh eens nieuwen Keysers op de bestemde tijd gehouden moght werden. Wy hebben een en andermael hier boven aengemerckt / dat de Keurvorsten / indien 't haer niet aen de wil of voorsightigheyd had ontbroocken / in hare handen hadden / de Vreede voor Boheemen, Silesien, Moravien, Oostenrijck, en geheel Duytschland te bekoomen. 't Was seecker genoegh / dat de Keur op Koningh Ferdinand sou vallen. Men wist / hoe gantsch begeerigh hy na deese Hooghheyd was; hoe langh hem de tijd viel / in welcke hy de Kroon niet op 't Hoofd had. Hadmen derhalven een besluyt genoomen / van niet tot de Verkiesingh te sullen treeden / voor dat eerst al d'onrusten in 't Rijck waren afgedaen: of hadmen Koningh Ferdinand voorgedragen / datmen niet sou konnen stemmen / hem ten Keyser te verkiesen / voor dat hy met de Boheemers, Oostenrijckers, &c. een billijck Verdragh had gemaeckt / buyten twijffel sou hy'er terstond toe getreeden hebben.

indien de Keurvorsten maer gewilt,

Wy hebben oock alleen met een woord aengeweesen / dat Paltzgraef Frederick Keurvorst de saeck reght insagh / en getrouwlijck de rust van Duytschland soght. Want ernstigh bemoeyde hy sigh / dat de Keur-dagh moght werden uytgesteld / ter tijd toe dat een algemeene Vreede sou getroffen sijn. Schriftlijck handelde hy hier over met den Keurvorst van Mentz. Doch deese / gelijck oock d'andere Roomsch-Catholijcke Keurvorsten / wilden'er mee door.

en aght genoomen hadden op den getrouwen raed

Frederick schreef derhalven een Brief aen den Keurvorst van Saxen; traghtende hem door aendringende redenen tot sijn gevoelen / en opschortingh des Keurdaghs te brengen Voerde hem eyndlijck dit te gemoet: 't Krijghsvolck te paerd en te voet / in Neder-Burgundien en anderweegen geworven / streckte sigh uyt tot over de 14000. in getal: 't welck door Elsas, Swaben en Bayeren na 't Bisdom Passauw wierd gevoerd.

van Paltzgraef Frederick Keurvorst,

't Bleef hier noch niet by; maer in de Spaensche Nederlanden en andere Gewesten wierd de volck-aenneemingh sterck voortgeset. De Geestlijcke Standen in 't Rijck / insonderheyd de Bisschop van Wurtzburgh, oock selfs Keur-Mentz, stelden Werbingen te paerd en te voet aen; soo datmen tegens den Keur-dagh dight by Franckfurt niet weynige Soldaten gereed sou hebben. In Italien was een noch grooter Krijghsmaght t'saem getrocken / die aen verscheydene plaetsen den Pas na Duytschland soght.

die een reght beseffen van dit werck had:

Dus was allerweegen Oorloghs-alarm; en op 't hooghste stond te vreesen / dat de heerlijcke Koninghrijcken en Landen / welcke waren als Voormueren der Christenheyd tegens de Turcken, jammerlijck verwoest / en met onnoosel bloed verwuld souden werden. 't Meeste deel van de Standen des Rijcks hingh geen kleyn gevaer van verderf over 't hoofd; wegens de geduerige swaere Doortoghten / en andere ongelegenheden.

oock daer over schreef aen Keur-Mentz en Saxen,

't Mistrouwen / en d'onkosten / souden van dagh tot dagh vermeerderen / &c. Dit alles kon men wegh neemen / door d'opschortingh des Keurdaghs / tot dat de gemeene Vreede sou opgereght sijn: waer na men dies te verseeckerder en eenpariger tot de Verkiesingh kon treeden. Maer Keur-Saxen liet Puyswentelen.

doch te vergeefs.

Deese voorsightige goede raed wierd in de wind geslagen; en daer door een groot heyl versuymd: ja selfs / de Sax deed noch wel wat anders / gelijck hier na gehoord sal werden.

Ferdinand vertreckt uyt Weenen na Franckfurt.

Den 1. Julius O. S. vertrock Koningh Ferdinand uyt Weenen na Franckfurt aen den Mayn. Stracks daer na deed sijnen Broeder Aerts-hertogh Leopold (aen wien hy / geduerende sijn' afweesenheyd / de Regeeringh te Weenen en over d'Oostenrijckische Landen had toevertrouwd) de Burgery deser Stad t'eenemael ontwapenen;

Doet door sijnen Broeder Leopold de Burgery te Weenen de Wapenen afneemen;

voorgevende: wyl de swaere Besettingh des Krijghsvolcks binnen en buyten Weenen d'Inwooners seer beswaerlijck viel; dat oock / wegens de meenighte / gevaerlijcke / selfs Pestilentiale Sieckten souden mogen ontstaen; soo wou hy een deel der Soldaten doen vertrecken. Doch vermits onder de Burgeren veelerley Twisten waren gereesen / welcke by de verminderingh des Krijghsvolcks wel tot daedlyckheden konden uytbarsten / soo was nodigh / haer de Wapenen t'ontneemen;

DUYTS-LAND.

men; die echter alleen voor een seeckere tijd in bewaringh souden werden gehouden. Naderhand hebben d'Euangelische te Weenen geklaeghd / datmen niet hare haer outwel-dighde Geweeren de nieuwgeworvene Soldaten had beweerd gemaeckt. De Raed gaf oock een beweeghlijck Schrift over; biddende / datmen de Burgery hare Wapenen wou weergeven / wijlse anders voor de plonderingen der Kryghsknegten niet verseeckerd konden sijn; doch te vergeefs; onaengesien sy / na deese berovingh / de Huldighinghs-eed hadden afgeleght. Oock vadense / verschoond te moogen blijven van den arbeyd des Schans-gravens; wijl anders / 't geense gantsch vrywilligh hadden aengevangen / wel in gevolgh getrocken / en / t'harer beswaringh / tot een Wet gemaeckt moght werden: te meer / wijl'er ledighgangers genoegh in de Stad waren / om dit werck te verrighten: doch al mee vrughtloos.

met welke de nieuwgeworvene Soldaten beweerd gemaeckt wierden.

Andere onbillijckheyd.

Ondertusschen quamen te Franckfurt op den Keurdagh / aengesteld tegens den 10. Julius, O. S. / de Keurvorsten aen. Eerst d'Aerts-bisschop van Mentz in persoon / met een Gevolgh van 236. Paerden / en 335. Menschen. Daer na de Gesanten des Keurvorsts van Saxen; van Paltzgraef Frederick aen den Rhijn; des Keurvorsts van Brandenburgh; des Aerts-bisschops van Keulen; des Aerts-bisschops van Trier; eyndlijck Koningh Ferdinand: die / na verscheydene Byeenkoomsten op den Romer, of 't Raedhuys / den 18. Augustus O. S. tot Roomsch Keyser wierd verkooren; onaengesien al de Protestatien der Boheemsche Gedeputeerde; waer van wy stracks hier na sullen spreecken.

Keurdagh te Franckfurt aen den Mayn.

Koningh Ferdinand van Hongaryen en Boheemen

De Krooninghs-dagh wierd bestemd tegens den 30. der genoemde Maend. Deese gekoomen sijnde / wierden al de Poorten geslooten gehouden; de Soldaten op de Wallen gesteld / en een goed getal Burgers in de Wapenen gebraght. Vervolgens wierd de Krooningh verright met de gewoone Ceremonien, en seer groote Praght. Als sijne Majesteyt uyt de Kerck op 't Raedhuys

tot Roomsch Keyser verkooren.

was gekoomen / hebben de Gesanten der Weereldlijcke Keurvorsten harer Heeren Erf-Ampten beginnen te bedienen / volgens den inhoud der Goudene Bul. Eerst gingh d'Erf-Maerschalck van Pappenheim in 't Stadhuys te Paerd sitten. Nam een silvere Koorn-maet in de hand. Reed na eenen hier toe bysonderlijck voor 't Raedhuys opgeworpen Haver-hoop. Vulde de gedaghte Maet. Streeckse met de Silvere Strijckstock af; gafse aen eenen Dienaer / en reed weer wegh. Flucks viel 't gemeene Volck met een groote onstuymigheyd toe / en plonderden den hoop Haver; doch de meeste wierd vertreeden.

Ceremonien na de Krooning

volgens d'ordre der Goudene Bul.

Daer na reed de Keurvorstlijck-Brandenburghsche Gesant uyt 't Raedhuys na de Plaets; daer een geheelen Os wierd gebraden. Haelde uyt de Hut / waer in dit geschiedde / een Silver-verguld Lampet, en een Handdoeck; waer mee hy sigh weer na den Romer begaf. Doe quam na deselve Plaets aenrijden de Gesant van Keur-Paltz, neemende uyt de gedaghte Hut vier Silvere Schootelen met Spijsen / en maeckte sigh daer mee weer in 't Raedhuys. Terstond viel 't Volck gantsch onordentlijck aen den geheelen gebradenen en met allerley Gevogelt gevulden Os / als haren Buyt.

Geheelen gebradenen Os, gevuld met allerley Gevogelt, voor 't Raedhuys, ten Buyt voor 't Volck.

Ondertusschen lietmen uyt een seer konstigh-gemaeckte Fontain roode en witte Wyn lopen / drie uyren aghter een; waer van elck na begeerte moght drincken; derhalven de drangh hier seer groot was. De

Planc-

DUYTS-LAND.

Plancken wierden van d'opgerighte de Keuken-hut afgebroocken / en wegh gesleept. Men wendde wel alle vlijt aen / om de konstige Wijn-Fontain te bewaren voor de moedwil der uytgelatene Menschen / doch te vergeefs. 't Onbandigh Grauw verbrack oock selfs d'Arend / de Leeuw / en al de Keyserlijcke Cieraden.

Onstuymigheyd van 't Grauw.

Laet ons nu hooren / wat de Boheemsche Standen ter hand namen / om de verkiesingh van Ferdinand te verhinderen.

De Boheemsche Standen schrijven aen Johan-Georgh, Keurvorst van Saxen, sigh beswarende, dat Ferdinand tot den Keurdagh was geroepen als Koning van Boheemen, en Meede-Keurvorst.

Soo haestse gewaer wierden / dat hy door d'Aerts-bisschop van Mentz na Franckfurt tot den Keurdagh was geroepen / als Boheemsch Koningh / en Rijcks-Keurvorst / hebbense (wijlse uyt de geduerigh-voortgesettede vyandlijckheden lightlijck de reeckeningh konden maecken / wat haer van hem te verwaghten stond; en dat hy geweldadigh sou willen voortgaen in haer te bedwingen / tot berovingh van hare Religie en Privilegien, uyt eygene drijften en bykoomende aenporingh der Jesuiten) sigh ten hooghsten daer over beswaerd; en begonden sijn Reght tot 't Koninghrijck / gelijck oock 't Stem en Keur-reght in de Keurvorstlijcke Vergaderingh / hem te bedisputeeren, en twijffelaghtigh te maecken. Schreven derhalven een Brief aen Keur-Saxen, gedaghteeckend den 1. Junius Anno 1619., van deesen Inhoud: Vermits Keur-Mentz Ferdinand had beschreven tot de verkiesingh eens Roomschen Keysers / als Koningh van Boheemen en Meede-Keurvorst; doch daer tegens 't Keur-reght onweersprekelijck was niet een persoonlijck / maer een saecklijck Regt; soo dat niemand / sonder daedlijcke en geruste besittingh des Keurvorstendoms / dit Reght kon werden toege-eygend / ten ware met quetsingh der Rijcks-Constitutien, volgens de Goudene Bul van Carel de IV.; soo badense hem / in deese gebaerlijcke staet der saecken haer met raed en daed te willen bystaen; en 't stuck daer toe te brengen / dat de Kroon Boheemen, tegens de klare Letter der gedaghte Goudene Bul, en d'oude gewoonte / niet moght benadeeld werden.

Antwoord van de Saxe, tot haren slegten troost.

Hier op liet Keur-Saxen haer tot antwoord toekoomen: Hy twijffelde niet / of Keur-Mentz sou / 't geen hy hier ontrent had gedaen / wel weeten te verantwoorden. Belangende haer versoeck / hy vond de saeck gewightigh en swaer; oock soodanigh gesteld / datse niet alleen aen hem / maer aen 't geheele Keurvorstlijck Collegie behoorde. Wou derhalven sijne Meede-Keurvorsten kennis hier van geven / om sigh dan gesamentlijck daer op te verklaren.

Sy, voorsiende 't Gevolg, indien Ferdinand Keyser wierd,

Wijl nu Saxen sigh van de Boheemers onttrock; en sy genoeghsaem voorsagen / indien d'Onrusten in dit Koninghrijck niet gestild wierden voor de Verkiesingh / dat 't Vyer daer na noch veel grooter sou werden / soo pooghdense in deese saeck by de gesamentlijcke Keurvorsten yets te verrigten / en de voorgenoomene Verkiesingh te verhinderen. Sonden derhalven eenige Gesanten na Franckfurt; te weeten / Christiaen Adterspach, Johan Schmil van Michalowitz, en Johan Arnold Adlinger, met een Protest aen de Keurvorstlijcke Vergaderingh. Doch vermits deese Afgesondene binnen de Stad Franckfurt geen verblijf wierd vergund / soo blevense te Hanauw, en lieten van daer uyt den Aerts-bisschop van Mentz een Brief behandigen / van de Boheemsche Directeurs aen hem ingesteld / gedateert den 31. Julius. Wy sullen hier alleen den korten inhoud voorstellen / als dienstigh / om naerder openingh aen den voorigen en volgenden handel te geven.

DUYTS-LAND.

senden Gesanten na Franckfurt, welcke daer geen verblijf wierd toegelaten.

Derhalven aen den Keurvorst van Mentz een Brief van de Boheemsche Directeurs wierd toegeschickt, waer in sy voorstellen de redenen, waerom de Keur voor dien tijd behoorde opgeschort, en Ferdinand noch Stem noch Sittingh in 't Keurvorstlijck Collegie gegeven te werden, voor dat d'onrusten waren afgedaen.

Sy hadden vernoomen / dat Ferdinand tot den Keurdagh was geroepen als Boheemsch Koningh en Keurvorst. Wenschten / dat de Boheemsche Kroon en Keur moght sijn in sulck een stand / als by de verkiesingh van Keyser Maximiliaen, Rudolph, en andere Vreedelievende Koningen van Boheemen, welcke ordentlijck waren verkooren geworden. Schoon de gedaghte Koningen / by aengestelde Keurdagen tot de verkiesingh eens Keysers / waren geweest in de daedlijcke besittingh der Boheemsche Keur / soo moesten echter / wanneerse sigh niet te Praegh bevonden / soodanige Keurvorstlijcke verdaghvaerdigingen altijd eerst werden aengekondigd d'aenweesende Stadhouder en Bevelhebberen der Kroon Boheemen, binnen de genoemde Stad resideerende; daer na den regeerenden Koningh bekend gemaeckt. Dan noch met Protest, dat sulck een aenkondigingh nergens anders moght geschieden / als binnen Praegh. Wat voor saecken voorts vereyscht wierden in den Persoon / dien men de Keurvorstlijcke Bysittingh sou toelaten / was uyt de Goudene Bul bekend: desgelijcks oock niemand onbewust / in wat voor een gebaerlijcken staet 't Koninghrijck Boheemen stond / nevens d'Ingelijfde Landen / wegens d'uyterste beswaernissen en vervolgingen. Oock was weereldkundigh / dat sijne Majesteyt noyt had gehad de daedlijke besittingh des Rijks: dat hy noch veel minder sigh had gedragen na eysch van de staet der Kroon. Waerom dan oock in hem niet waren de voornaemste Hoofdsaecken / welcke in de Goudene Bul voor alles wierden begeerd. Derhalven viel haer niet weynigh beswaerlijck / dat / boven al hare rampen / de Kroon Boheemen noch wierd benadeeld met de verlegging der aenkondigingh van Praegh na Weenen. Dat oock d'over-oude Boheemsche Keur-gereghtigheyd gescheyden wierd van de daedlijcke Kroon-besittingh; en daer tegens gebonden aen de personeele Ceremonie der Krooningh / tot vernietigingh der Goudene Bul; tot verbreeckingh van de bysondere Privilegien der Standen / en tot wegh-baningh van veele seer nadeelige gevolgen. Baden derhalven / dat de verkiesingh moght werden uytgesteld / tot dat de verderflijcke onrusten waren ter neer geleght; en alsoo 't Keurvorstlijck Collegie voltalligh moght sijn / door de wettige bysittingh van Keur-Boheemen. Indien de Boheemsche Standen deese opschor-

DUYTS-LAND.

opschortingh niet moght gebeuren / soo soudense haer moeten reguleeren na de Goudene Bul, na hare Privilegien, en na d'Exempelen. Eyndlijck droegense Keur-Mentz voor: Hy behoorde veel meer de Standen der Kroon en Keur Boheemen tot den aenstaenden Keurdagh te beschrijven / en geen oorsaeck te geven tot verdere Protestatien.

Antwoord van Keur-*Mentz*

aen de *Boheemsche* Gesanten;

t'harer sleghte vergenoegingh,

Hier op sond Keur-Mentz de Boheemsche Gesanten een antwoord toe / van deesen inhoud: Hy had / volgens den eysch der Guldene Bul, tot de Keur geroepen den aengenoomenen / verkondighden / en gekroonden Boheemschen Koningh; van de Keurvorsten daer voor erkend. Vertrouwde sigh / dat hy / 't geen hy hier in had gedaen / voor God / en over al daer 't noodigh geaght moght sijn / wel sou konnen verantwoorden. De quade stand van 't Koninghrijck Boheemen hoorde hy ongeerne. Droegh een Christlijck meedelyden met de geene / welcke onschuldigh leeden. Wou alles wat hy vermoght aenwenden tot demping der beroerten. Hy wist / dat Koningh Ferdinand even alsoo was gesind / indiense selfs maer lust tot Vreede hadden; hem schuldige gehoorsaemheyd en billijck respect betoonden. Datmen de Keurdagh sou opschorten / of de Boheemsche Standen tot den selven roepen / was een saeck / waer op hy sigh niet kon verklaren. Oock vreesde hy / indien Koningh Ferdinand sulcks ter ooren quam / dat het weynigh sou dienen tot bevoordering van Vreede.

Ingeleverd Schrift der *Boheemers*

aen 't Keur-vorstlijck *Collegie*,

Wijl nu deese antwoord een sleghte vergenoegingh gaf / hebben de Gesanten een wydlopigh Schrift overgegeven aen de gesamentlijcke Keurvorsten. 't Kort begrijp daer van sullen wy brengen tot eenige Hoofd-Artijkelen.

Eerst pooghdense om verr te stooten 't Hoofd-Fundament; te weeten / dat Koning Ferdinand was een aengenoomen en gekroond Koningh. Hy was / seydense / hier toe gekoomen / ten deelen door dreygementen, ten deelen door andere onwetlijcke middelen. De Standen waren gedwongen geweest / dit te laeten geschieden door overstemmingh / tegens 't besluyt des Algemeenen Landdags / en de Handelingh met een gedeelte der Ingelijfde Landen; aen welcke uytdrucklijk was beloofd / dat sonder hare kennis en toestemmingh geen verkiesingh sou gedaen werden: gelijck dan sulcks opentlijck by de stemming op Koningh Ferdinand wierd voortgebraght. D'Euangelische, welcke hier in maer een kleyn getal waeren tegenwoordigh geweest, wierden door de Catholische, van welcke veele geen Ingeseetene waeren, en in 't Land niets te verliesen hadden, overstemd. Kortlijck / men had daer gehandeld tegens ordre / billijckheyd / beloften / en Privilegien: de Standen ontreckende de vrye haer toebehoorende Keur, om dus dit Keur-Koninghrijck Erflijk te maecken.

vertoonende d'onwetlijckheyd der verkiesingh *Ferdinandi*

tot *Boheemsch* Koningh

Vervolgens braghtense in: Deese Aenneemingh, Huldiging en Krooningh was niet anders als toekoomstigh, en op seeckere Voorwaerden gedaen, uytgedruckt in 't Landdaghs-Besluyt van Anno 1617., en in 't Koninghlijck gegevene Revers. Kon derhalven niet voor een ontfangingh / niet voor een verkiesingh / veel min voor een vrye en gewillige / ter deeser tijd gehouden werden: te meer / wijl de Voorwaerden, in 't gedaghte Revers gesteld, noch niet waren voldaen; maer datmen reght het tegendeel ter hand genoomen, en 't Koninghrijck op allerley wijsen hevigh verdruckt had. Hier op verhaeldense een groot deel bedrijven des Koninghs Ferdinandi, reghtdraeds strijdende tegens haere Voorreghten; tegens sijne Beloften; tegens 't haer gegevene Verseeckeringhs-schrift ten tijde der aenneemingh: en maeckten voorts dit besluyt: Wijl Ferdinand voor de dood van Koningh Matthias geen daedlijck Koning kon sijn; en hy oock nae Matthiæ dood geen daedlijck Koningh was geworden, derhalven noch geen daedlijck Keurvorst moght genoemd sijn, soo moest hy oock geen daedlijcke plaets by d'andere Keurvorsten hebben. Soo veel te min noch / wijl hy op meenighvuldige wijsen had gehandeld tegens de Voorwaerden der toekoomende daedlijcke aenneemingh.

en Keur-vorst; nevens andere bygebraghte redenen, waerom hy in de Keur-vorstlijcke Vergaderingh noch stem noch sitting mogt hebben.

Versoeck aen de Keurvorsten.

Baden derhalven de Keurvorstlijcke Vergaderingh / haere gewightige en wettige Redenen in rype beraedslagingh te willen neemen; en tegens 't Koninghrijck Boheemen, als een voornaem Lid des Duytschen Rijcks / niet te handelen / tot soo grooten nadeel van 't selve / en vlack aen tegens de Goudene Bul: maer veel meer sigh ter herten te trecken / hoemen tegens Boheemen en d'Ingelijfde Landen te werck gingh / sonder eenige voor de wereld verantwoordlijcke oorsaecken; alles streckende tot moord en brand: gelijck dan noch daeghlijcks aen levende en doode wierden gepleeghd Tyrannyen, welcker gelijcke by de Barbaersche Volckeren noyt waren gehoord. Behalven veel andere grouwelen / hadden de Ferdinandische verschricklijck gewoedet / selfs tegens d'onnosele Kinderen en Suygelingen; waer door veele Moeders waeren gebraght tot een rampsalige wanhoop; en veroorsaeckt geworden / de geliefde Vrughten haers lighaems liever in 't Water te werpen / of op een andere wijs saghtlijck om 't leven te brengen / als de vyanden haer' onmenschlijcke wreedheyd tegens deselve te sien plegen. De doode lighamen hadmen uyt de Kercken opgegraben: de noch onvergane Vrouwspersoonen t'eenemael naeckt op den Altaer geset: met t'samengebondene handen en voeten in de Kerckdeuren gesteld / met Stocken ondersteund sijnde. Van diergelijcke helsche bedrijven bleven noch Heeren noch Edele verschoond / &c. Indien echter / buyten vermoeden / de Keurvorsten Ferdinand Sittingh vergunden in haer Collegie, voor dat d'opgereesene swarigheden waren afgedaen / soo vondense sigh / door onvermijdlijcke nood / gedwongen / daer tegens te protesteeren, en te doen 't geense souden oordeelen te behooren.

Grouwlijck-onmenschlijcke, en meer andere *Barbarische* bedrijven der *Ferdinandische* in *Boheemen*, door de *Boheemsche* Standen de Keurvorsten toegedragen.

Op deese ernstige inbrengingh / en 't gedue-

Goede

dueright versoeck der Boheemsche Standen/ meenden wel eenige/ datmen haere saeck behoorde by der hand te vatten; haere Gesanten te hooren/ en door de Keyserlijcke verkiesingh de strijdigheden af te doen/ om alsoo verder onheyl en bloedstortingh te verhoeden; doch die van de Roomsch-Catholijcke Religie wilden van dese voorslag gantschlijck niet hooren. Doe nu de gemelde Boheemsche Gesanten saegen/ dat al haere moeyte te vergeefs was/ en datmen onderwijl met 't stuck der Keur voortvoer/ begavense sigh weer nae Boheemen: doch sonden van uyt Marpurgh noch een Protest, geteeckend den 28. Augustus, aen 't Keurvorstlijck Collegie, tegens de verkiesingh van Ferdinand ten Keyser.

Voorslagh van eenige, door d'andere Roomsch-gesinde Keurvorsten verworpen.

Protest der Boheemers.

Als dan de Boheemsche Standen klaerlijk bleeck/ dat de Keurvorsten sigh niet wilden laeten gebruycken/ om/ door 't toetreeden tot de Keyserlijcke Keur/ t'arbeyden tot een algemeene Vreede/ welcke saeck sy lightlijck hadden konnen uytwercken; soo stond haer met genoegsame gewisheyd te vermoeden/ dat/ nae de gedaene verkiesingh/ de rust niet te bekoomen sou sijn/ als met onverdraeghlijcke Conditien, tot vernietigingh harer Privilegien in 't tijdlijck/ en geheele verwoestingh harer Religie. Derhalven steldense te Praegh een generale Vergadering aen/ om op deselve/ wijl noch aenbiedingen/ noch vertooningen/ noch Protestatien yets verrighten konden/ wat anders te besluyten.

De Boheemsche Standen, siende dat alles niet mogt helpen, stellen te Praegh een Generale Vergaderingh aen.

Eer wy nu hier toe koomen/ willen wy niet verswijgen/ dat door Ferdinand wierd uytgegeven seecker Tegen-Bericht op de drie Brieven/ welcke de Boheemers aen 't Keurvorstlijck Collegie hadden laten afgaen/ belangende d'oorsaecken der Boheemsche Onrusten/ en 't daer op gevolghde. Dit is'er den korten Inhoud van.

Koningh Ferdinand van Boheemen laet uytgaen een Tegen-bericht

Doe nae de dood van Keyser Matthias de daedlijck-volle Regeeringh over 't Koninghrijck Boheemen en d'Ingelijfde Landen was gevallen aen hem (Ferdinand), nu verkooren Roomsch Keyser/ als Anno 1617. ordentlijck en eenparigh tot Koningh aengenomen/ gesalfd en gekroond/ had sijne Majesteyt sigh bysonderlijck laten gelegen sijn aen 't Koninghrijck Boheemen; en voor al 't oogh gehad/ hoe d'ontstaene Onrusten best gedempt; 't Land van de Krijghs-beswaernissen ontlast/ en alles weer in voorigen staet hersteld sou mogen werden. Had derhalven door Brieven de Koninglijcke Stadhouders de dood des Keysers bekend gemaeckt/ op dat de Standen hier van bewust moghten sijn. Deselve Stadhouders oock in haer' Ampten laeten blijven alleen tot op naerder ordre; en de Standen aengebooden de bevestigingh haerer Privilegien: gelijck oock/ dat hy binnen vier weecken tijds 't Koninghrijck in goeden Vreede herstellen/ en beschicken wou/ dat de Justitie opentlijck sou werden bedieud. Om een goeden aenvangh hier van te maecken/ had hy 't Keyserlijck Krijgsvolck terstond een Stilstand van Wapenen gebooden/ en sulcks de soo genoemde Directeurs laten weeten; hoopende/ datse sigh desgelijcks tot Vreede en Eenigheyd souden voegen: maer regt 't tegendeel was 'er op gevolghd. Want korts daer nae haddense 't Koninghlijck Volck/ door besluytingh der Passen, de Proviande afgesneeden; en alsse uytgingen/ om deselve te bekomen (onder de gebodene Stilstand op geen quaed denckende)/ vyandlijck aengevallen. Als nu sijne Majesteyt op de gedane aenbiedingen van de Standen geen antwoord ontfingh/ had hy evenwel de bekraghtigingh harer Privilegien haer laten toekoomen; doch sonder beeterschap aen haere sijde. Daer tegens haddense door 't gantsche Koninghrijck den Opbod laeten gaen/ en daeghlijcks meer Soldaten geworven; oock in haere Schriften sijne Majesteyt valschlijck beschuldighd. Of nu wel al deese dingen hem hadden konnen beweegen/ om alle verdere goedertierenheyd ter sijden te stellen; soo had hy echter noch op 't glimplijckste aen de Standen geschreeven; versoeckende/ datse uyt 't midden der haere eenige persoonen/ onder Vrygeleyde/ tot hem wilden af-senden/ om te spreecken van de weghneemingh der ontstane Onrusten; doch hadden hem geen antwoord verwaerdighd. De Brief/ gesonden by de bevestigingh harer Voorreghten/ haddense niet willen aenneemen/ onder voorwendingh/ dat de Directeurs en d'Euangelische Standen den behoorlijken Titel niet was gegeven. Terwijl sijne Majesteyts gedaghten dus gerigt waren tot Vreede/ hadden de Standen haer vreedehatend gemoed dagelijcks meer en meer doen blijcken: oock sigh onderstaen/ de naebuerige Landen tot haer voornemen te verleyden. Ten dien eynde was de Graef van Thurn met eenige duysend Mannen nae Moravien geruckt; en had te weegh gebraght/ dat eenige uyt de Standen sigh tot hem hadden geslaegen met 1000. te Paerd; sommige Steeden ingenoomen; de Kercken haer toege-eygend; de Jesuiten gebannen/ &c. Daer na had hy een Inval gedaen in Oostenrijck, en selfs Weenen belegerd. Ondertusschen hadden de Boheemers sigh van tijd tot tijd versterckt/ en eenige Geestlijcke Goederen verkoght. Insonderheyd haddense de gestalte haers gemoeds tegens sijne Majesteyt laeten blijcken/ doese de Keurvorstlijcke Vergaderingh soghten te beweegen/ dat deselve hem niet sou erkennen voor Koningh van Boheemen en meede-Keurvorst.

waer in hy poogd kraghtloos te maken de bygebraghte Redenen der Boheemsche Standen;

en te gelijck van sigh af te weeren de beschuldigingh

dat hy sou sijn d'oorsaeck

en voortsetter

Hier nae wendde hy vlijt aen/ om in 't breede te weerleggen de redenen/ in deese saeck van de Standen bygebraght; te weeten/ dat hy noch geen daedlijck Koningh; derhalven oock geen daedlijk Keurvorst was. Dat de verdaghvaerdingh tot de verschijningh in 't Keurvorstlijck Collegie niet ter reghter plaets was geschied. Dat hy door bedreygingen en quade middelen onwettigh was verkooren geworden. 't Geen voorgegeven wierd van de grouwlijcke bedrijven sijner Soldaten/ kon hy niet geloven: immers/

der Boheemsche onrusten en verwoestingen.

DUYTS-LAND.

mers/ hy was'er niet schuldigh aen/ wijl de Standen d'oorsaeck van al d'onheylen waren.

Van de Standen niet onbeantwoord gebleven.

Maer al deese sijne Voorwendingen bleven van de Boheemsche Standen niet onbeantwoord; in een wijdlopige Weerlegginghe, toonende / dat dit Tegen-bericht was vervuld met tastlijcke valschheden; de waere geschapenheyd der saeck of voorby gegaen/ of t'eenemael verdraeyd. De Standen met blijcklijcke leugenen waren beswaerd: de voorgevallene dingen of ter quader trouwe verswegen / of tegens beeter weeten verwrongen / &c. Wy konnen ons niet inlaten/ om den Inhoud hier van voor te stellen / wijl deselve / hoe kort wy oock gaen moghten / te veel plaets sou beslaen.

Aenvangh der Algemeene Vergaderingh te *Praegh.*

De voorgedaghte Vergaderingh der Boheemsche Standen te Praegh, en der Gesanten van d'Ingelijfde Landen begon op Dinghsdagh den 23. Julius, en eyndighde op Saturdagh den 29. Augustus. Op deselve bevonden sigh de Gevolmaghtighde der Vorsten en Standen in Silesien; der Standen van Moravien, van Lausznitz, en der Euangelische soo in Over als Neder-Oostenrijck. Tusschen al deese wierd een Verbond en Vereenigingh opgereght. D'Artijckelen waren 100. in getal: derhalven te veel / om deselve hier maer alleen kortlijck in te voegen. Echter sullen wy 't voornaemste daer uyt met weynige woorden voordragen.

Verbond en Vereeningingh 1619.

tusschen *Boheemen*

en d'Ingelijfde Landen,

bestaende in *honderd Artijkelen*

van welke eenige der voornaemste

't Eerste was: Vermits dit Verbond wierd gemaeckt tot beschermingh der ware Religie, soo souden / op dat het God aengenaem moght sijn / de Predikanten in al hare Predikatien de Gemeenten ernstigh vermanen tot een Christlijck leven / en vermijdingh van Sonden. D'Overheden souden de groove misdaden swaerlijck straffen. II. Indien Koningh Ferdinand op hare Privilegien behoorlijck aght neemen / en beyde de Religien (de Roomsch-Catholijcke en Euangelische) gelijcklijck beschermen wou/ soo sou hy in dit Verbond sijn ingesloten. III. Hy sou geen Jesuiten noch Uytlanders tot Beraedslagingen of Gesantschappen mogen gebruycken. IV. Noyt souden d'uytgebannene Jesuiten weer in 't Land mogen koomen. V. Boven de Geestlijke Ordens/ alreeds in de Landen sijnde / souden geen nieuwe mogen werden ingevoerd. VI. De Geestlijcke Goederen souden nergens anders toe gebruyckt werden / als tot onderhoud van Kercken en Schoolen. VII. De Majesteyt-brief sou in alles van de Koningh werden nagekoomen. VIII. Al de Kercken / welcke d'Onroomsche nu besaten / souden haer gelaten werden. X. Al d'Inwooners des Lands souden vrye Religions-oeffeningh hebben. XII. Alle Roomsch-Catholijcke souden sigh verplighten / niets te sullen aenvangen tegens den Majesteyt-brief, en affeggen d'uytvlught des Concilii van Constans, datmen de Ketters geen geloof behoefd te houden. XVI. De Land-Officieren souden d'Euangelische Religie toegedaen moeten sijn. XVIII. In alle Plaetsen/ daer de Raed uyt enckele Roomschgesinden bestond / sou 't halve deel vervuld werden met Onroomsche. Maer daer de Magistraet meerendeel Euangelisch was / souden alleen Euangelische werden gesteld. XXII. Wijl deese Landen geen Erflanden waren / maer een Vrye Keur hadden / soo sou geenen Koningh sigh mogen onderstaen / yets tot nadeel hier van ter hand te neemen. XXIII. By 't leven eens regeerenden Koninghs sou voortaen geenen anderen mogen werden genoemd / of aengesteld / ten ware de Landen sulcks hooghnoodigh hielden. XXV. 't Onlanghs opgereghte Verbond / wegens 't Koninghrijck Boheemen en d'Ingelijfde Landen met 't Huys Spaenje, sou te niet sijn gedaen. Artijckel XXVI. XXVII. XXVIII. raeckt de Verkiesing eens nieuwen Konings. XXIX. tot XXXIV. de verplightingh des nieuwen Koninghs tot onderhoudingh van eenige saecken. XXXIV. en XXXV. de Boheemsche. Cancellery. Van XXXVI. tot XLVI. sommige bysondere dingen/ roerende de Landen. D'overige begreepen/ wanneer/ en in welcke gevallen dit Verbond / en der Landen beschermingh werckdadig sou werden gemaeckt: 't Reght der Defenseurs: met hoe veel Volck malkander te hulp te komen/ &c.

alleenlijck op 't alderkortste

na d'Inhoud voorgesteld werden.

Verbond tusschen *Boheemen* en d'Oostenrijckſche Euangelische Standen.

Tusschen de Boheemsche met d'Ingelijfde / en d'Oostenrijcksche Landen wierden afgesonderde Verbonds-Artijckelen opgesteld / negen in geval; daer op uytlopende / datse d'een d'ander souden bystaen / wanneerse in haere Privilegien, Religions-Vryheden / &c. wierden verdruckt. Vervolgens stelden de Boheemsche Standen eenige bysondere Ordonnantien op haer' eygene van d'andere afgescheydene saecken / betreffende haere tegenwoordigen Staet en Regeeringh.

De Standen van *Boheemen* en d'Ingelijfde Landen verwerpen Koningh *Ferdinand* van 't Koninghrijk;

De gemelde Verbonds-Artijckelen beslooten en bekraghtighd sijnde / hebben de Boheemsche Standen en de Gesanten der Ingelijfde Landen beginnen te dencken op de verkiesingh eens nieuwen Koninghs; vermits 't Koninghrijck / in 't uyterste gevaer swevende / niet sonder Hoofd moght sijn. Ten dien eynde wierd op den 17. Augustus voorgesteld: Dat Koningh Ferdinand niet was toe te laten tot de Regeeringh des Koninghrijcks Boheemen, en der Ingelijfde Landen. Daer op beslootmen / datmen een andere Koningh sou verkiesen. Over dit Stuck hebben de Boheemsche Standen hare Stemmen ingebraght den 19.: De Moravische den 20.; de Silesische, desgelijcks d'Over en Neder-Lausznitsche den 21. der gedaghte Maend; eenparighlijck / met omstandighbekleedde redenen / daer heenen gaende; wijl Koningh Ferdinand sigh niet had gedragen volgens sijnen Eed aen de Landen gedaen / en nae 't Revers, aen deselve gelevered; maer in alles reghtdraeds daer tegens gehandeld / soo had hy / door sijn' eygene schuld / sigh selven ontset van de Regeeringh der selve; sigh verwerplijck gemaeckt van 't Koninghrijck en d'Ingelijfde Landen:

en besluyten, eenen anderen Koningh te verkiesen.

waer

waer door dan oock d'Onderdanen van haeren plight waren ontslagen.

Vier Vorsten in overlegh genomen.

Dus was dan vast gesteld / datmen sou treeden tot de Verkiesingh eens anderen Koninghs. Maer men was noch in twijffel / wien men deese Hoogheyd sou aenbieden. 't Sy Hertogh Carel-Emanuel van Savoyen; of Koningh Christiaen de IV. van Deenemarken; of Hertogh-Keurvorst Johan-Georgh van Saxen; of Paltzgraef-Keurvorst Frederick aen den Rhijn.

I. Carel-Emanuel, Hertogh van Savoyen.

Belangende Carel-Emanuel, men vond goed / deesen Hertogh voorby te gaen / om de volgende redenen / voorgesteld in seker ter dier tyd uytgegaen Boeckje / onder de Titel van Acta Consultatoria Bohemica: I. Of wel deesen Hertogh van Saxisch bloed was / soo waren echter al de geene / welcke een breemde Tael hadden / gehouden voor Uytlanders; die niet wierden toe gelaten in 't Keurvorstlijk Collegie. II. Hy was de Roomsch-Catholijcke Godsdienst yverigh toegedaen; en sijnen Oom selfs een Kardinael der Roomsche Kerck; derhalven hy den Pauslijcken Ban moest ontsien / indien hy / tegens Ferdinand, 't Koninghrijck aennam, ook de voorgenoomene Reformatie in Boheemen niet sou willen of derven toelaten. III. Of schoon de Graef van Mansveld goede hoop gaf / dat deese Vorst / tot de Boheemsche Kroon geroepen / sijne Religie sou veranderen / soo hadmen echter daer op sigh niet te vertrouwen. IV. Met die van Geneve had hy dickmael een Accoord opgereght / maer altijd sijn woord gebroocken. V. Als hy Koningh waere geworden / en de Maght des Rijcks in handen had gekreegen / sou hy wel met 't Huys Oostenrijck in Verdragh mogen treeden; en voor een Spaensche Satisfactie, of Gift / tot vergrootingh van sijn Erfhertoghdom / yets ter hand vatten / 't welk sou moghten strecken tot 't grootste naedeel voor Boheemen; en 't uyterste gevaer voor d'Euangelische. VI. Hy had Kinderen; welcke hy / wijl hy nu oud was / sou willen maken tot Erfgenaem der Kroon; waer door haer de Keur sou ontnoomen sijn.

Redenen, waerom de Boheemers niet geraedsaem vonden, hem tot haren Koningh te verkiesen.

II. Koning Christiaen van Deenemarcken.

Wegens Koningh Christiaen van Deenemarcken quamen in bedenckingh deese redenen / om welcker wil hy desgelijcks moest werden voorby gegaen: I. Hy was een Vorst / die nae een absolute Heerschappy en onbepaelde Maght in sijn Koninghrijck streefde; waer van de blijcken openbaer waren. Derhalven sou hy de hooge Voorreghten en Privilegien der Boheemers met'er tijd weynig beginnen t'aghten / en deselve soecken te vernietigen. II. De Deensche Standen souden niet willen toelaten / dat hy buyten Deenemarcken sou resideeren; gelijck genoeghsaem was te sien in den Brunswijckschen Oorlogh. Ter dier oorsaeck sou Boheemen seer sleght met hem voorsien sijn.

Oorsaecken, waerom hy niet verkoren wierd.

III. Hertog-Keurvorst Johann-Georgh van Saxen.

De Redenen / waerom de Keurvorst van Saxen niet tot de Boheemsche Kroon dienende geroepen / wierden deese gesteld: I. Hy was maghtigh in Landen / Volck / en Geld: derhalven sou hy op allerley wijsen sijn best doen / om 't Boheemsch Koninghrijck hem Erflijck te maecken / gelijck sijn' andere Vorstendommen; en door sijn groot vermogen sou hy vry veel hier ontrent konnen uytwercken. II. Hy sou geduerigh 't een en 't ander van de Boheemsche Privilegien soeken of te breecken. III. Hoe hy Maghtiger was / hoe oock bequamer / om de Boheemers t'onderdrucken. IV. Indien hy die van Boheemen uyt haere Schulden redde / soo soudense hem haer' Eygendommen en Goederen moeten opdraegen; waer door hy dan een groot deel des Koninghrijks aen sigh in Eygendomlijcke Besittingh sou brengen; wyl de nu verdorvene Gronden hem goed koop in handen souden vallen. V. Hy had sigh by de Boheemers gantsch niet wel verdiend gemaeckt. Hem alleen was toe te schrijven de schuld / dat Budweisz niet in handen der Boheemsche stond; en datse van de Bucquoysche soo veel' ongelegenheyd moesten lijden. VI. Hy sou de geweesene Oostenrijcksche Regeeringh weynigh verbeteren. VII. In d'afschaffingh der Kloosteren niet begeeren te bewilligen; maer de herstellingh der nu verpandde Goederen voor billyck aghten. VIII. Geen andere Religie sou hy willen gedogen / als de sijne / dat is / de Luthersch-Euangelische; gelijck in de Landen sijns Gebieds bleeck / met swaere vervolgingen der Gereformeerde; van welcke hy een gesworne vyand was / meer als van de Roomschgesinde; die derhalven onder hem allerley verdruckingen souden onderworpen sijn. IX. Hy kon niet anders als gevaerlijck voor de Boheemsche Standen sijn t'aghten; wyl hy haer al te veel te Magtig was. X. Had tot noch toe Boheemen veel schaede / weynig voordeel toegevoegd. XI. Hy sou de Boheemers door den Adel regeeren.

Redenen, waerom de Boheemers niet geraedsaem vonden,

IV. Paltzgraef Keurvorst Frederick.

Soo bleef dan Paltzgraef-Keurvorst Frederick overigh; diense oordeelden tot de Boheemsche Kroon verkoren te moeten werden om der volgende redenen wil. I. Hy was van een geseghlijcken aert / en van goed verstand. Handelde ontrent sijn' Onderdanen seer goedertieren; ontrent den Adel seer beleefd. II. Had geene Schulden / maer wel gereed geld; en kon haer helpen met sijnen opgeleydden Schat. III. De Vorst van Anhalt, oock niet sonder gereede Penningen / sou hem om geld niet verleegen laten. IV. Engelland sou genoeghsame Volck-hulp toesenden. V. Prins Mauritz van Oranje hem bystaen met Raed / Soldaten / en Geld. Oock sou hy by de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden goede geldsommen konnen ligten. VI. De Hertogh van Bayeren stond in een goed verstand met Keur-Paltz; en derhalven hadmen van die kant geen onheyl te verwaghten. VII. Hy kon / soo in Vreedens als Oorloghs tyden / 't Koninghrijck Boheemen boven alle andere dienstigh sijn. VIII. Want hy had de Directie, of 't Bestier; in d'Unie der Euangelische Duytsche Vorsten; en deselve had doemaels de Rijcksmaght in handen. IX. Hy was verbonden met de Staten der Vereenighde Nederlandsche Provintien.

Redenen, om welcker wil hem ten Koningh aen te neemen noodigh en dienstig wierd geoordeeld, de Boheemsche Kroon

vintien. X. Tusschen Franckrijck en Keur-Paltz was een over-oude Verbindnis. XI. Hy stond met den Hertogh van Bouillon in een nauw Verbond. XII. Was wegens Beyeren verseeckerd. XIII. Stond wel met de Venetianen. XIV. Tusschen Sweeden en Paltz was ter dier tijd een goede over-eenkomingh. XV. Hy hield goede Correspondentie met Sevenbergen, Over-Hongaryen, Switserland, en met de Rijcks-Steeden. XVI. Keur-Paltz kon met sijne aen Boheemen grensende Landen tegens Beyeren, Passauw, &c., de Kroon Boheemen veel meer nut sijn/ als Keur-Saxen. XVII. Hy had verwantschap met Sweeden.

aen deese Vorst op te dragen.

Bedenckelijckheyd hier ontrent, in opsight der *Luthersche*, wegh genoomen.

Indien yemand hier tegens wou inbrengen/ dat hy van de Gereformeerde Religie, en sulcks voor de Luthersch-Euangelische seer bedencklijck was/ soo stond t'antwoorden: Men sou noyt konnen toonen/ dat yemand/ ter oorsaeck van sijnen Godsdienst/ door Keurvorst Frederick eenighsins was aengevoghten of verdruckt geworden. In tegendeel had hy in sijnen dienst sulcke persoonen/ welcke meest alle d'Aughsburgsche Confessie waren toegedaen. Aen sijn Hof wierden niet meer dan drie Gereformeerde Eedele gevonden.

Aenmerckingh.

In hoe veele deeser bygebraghte Redenen/ insonderheyd in de IV. VI. XII., de Boheemers sigh bedrogen gevonden hebben/ heeft d'uytkoomst haer t'harer schade geleerd.

Fredericks verkiesingh tot *Boheemsch* Koningh, en't geen daer op gevolgd is

Hier op dan wierd Keurvorst-Paltzgraef Frederick tot Boheemsch Koningh verkooren. Wat sigh hier ontrent/ en by d'aenneemingh der Kroon/ aenmercklijcks heeft toegedragen: d'afradingh eeniger Vorsten: de beantwoordingh van der selver redenen: d'aengevangene Oorlogh van Keyser Ferdinand tegens den nieuwen Koningh Frederik; te gelijck met de voortsettingh des al voor langh begonnenen Krijghs tegens de Boheemsche Standen: Fredericks ongeluckige Slagh-verliesingh by Praegh: daer op gevolghde vlught: berovingh van sijne Vaderlijcke Erflanden: Ballinghschap: Ferdinands ongenadigen handel in Boheemen: veroveringh van dit gantsche Koninghrijck: verdelgingh der Onroomsche Religie, &c. behooren afsonderlijck tot de Boheemsche Geschiedenissen/ daer wy oock dit alles eygentlijck sullen voorstellen/ met veelerley aenmercklijcke saecken/ omstandigheden/ &c./ soo veel de bepaeldheyd deeses Wercks sal toelaten.

sal hier na onder de *Boheemsche* Geschiedenissen verhandeld werden.

Redenen, van de *Boheemsche* Standen opgesteld,

Alleenlijck sullen wy hier noch voordragen de Redenen, van de Boheemsche Standen opgesteld/ waerom Paltzgraef-Keurvorst Frederick d'aenneemingh der Kroon niet behoorde te weygeren. De korte inhoud der selve is: I. Om dat dit was een ordentlijcke Beroepingh van God; 't welck hem verplightte/ deselve te volgen. Deese ordentlijcke Beroepingh Gods bleeck: (1.) Omdat Koningh Ferdinand geen wettige Beroepingh begeerd had; maer voorgaf/ de Boheemers met geweld te willen dwingen. (2) Ten dien eynde hoe langer hoe meerder Volck in 't Land sond/ om 't selve te verwoesten. (3) De meeste Stemmen waren gevallen op Keur-Paltz, onaengesien de meeste in den Heeren-Stand de Luthersch-Euangelische Religie waren toegedaen. De Keurvorst van Saxen, alhoewel van d'Aughsburghsche Confessie, had maer seven Stemmen gehad/ schoon de Standen in grooten getale tegenwoordigh waren geweest. II. Paltzgraef Frederick sou sijn' Aghtbaerheyd verliesen/ en voor kleynmoedigh werden gehouden/ indien hy weygerde aen te neemen 't geen andere Vorsten soo begeerigh soghten. III. Koningh Jacob van Engelland sou niet voor goed opvatten/ datmen sijne Dochter Elisabeth verhinderde Koningin te werden/ wanneer haer deese Hoogheyd wierd aengebooden. IV. De Hertogh van Savoyen haeckte wel na de Boheemsche Kroon/ sonder daer toe bevoeghd te sijn. Veel meer moest Frederik deselve aenvaerden/ als Keurvorst/ en ordentlijck daer toe beroepen. V. D'Aerts-Hertogen van Oostenrijck lieten geene sulcke gelegentheden voorby slippen; en waren hier door tot sulck een Hooghte opgeklommen. VI. Aerts-hertogh Maximiliaen, maer alleen eenige weynige Stemmen in Polen gehad hebbende/ had echter de Poolsche Kroon aengenoomen. VII. Keurvorst Frederick kon hier door een middel sijn/ een treflijck Werckthuygh in de hand Gods/ om te reformeeren, en d'Euangelische Waerheyd voort te planten. VIII. Indien hy de Kroon weygerde aen te neemen/ soo sou 't Savoyen of Deenemarcken geerne doen/ met gevaer des Duytschen Rijcks/ en nadeel der Gereformeerde Religie. IX. Indien Boheemen dus al voort van Spaensch, Italiaensch en ander Krijghsvolck verwoest wierd/ door d'onaghtsaemheyd/ of ooghluyckingh om eygen baets wil der Keurvorsten/ soo sou 't grootste Lid der Duytsche Natie, 't grootste Keurvorstendom verderven/ de Maght des Duytschen Rijcks seer verswackt/ ja Poorten en Deuren open geslooten werden/ niet alleen voor de Tyrannische Spaenjaerden, maer oock voor de Polacken, Tattaren en Turcken, sonder dat de Rijcks-Standen haer behoorlijck souden konnen weerstaen/ of haer selven genoeghsaem beschermen. Wijl nu niemand sigh dit aentrock/ soo moest het billijck Keurvorst Frederick doen; niet alleen als Keurvorst/ maer oock als Vicarius des Roomschen Rijcks. X. De Keurvorst van Saxen handelde niet als een Meede-Vicarius betaemde; maer had aen Ferdinand sijne Stem gegeven: derhalven was hooghnodigh/ dat Keur-Paltz 't groote oogh op 't Rijck hield; en/ wijl 't niet anders sijn kon/ Boheemen met goede ordre sigh aennam.

waerom Paltzgraef Keurvorst *Frederick* de hem aengeboodene *Boheemsche* Kroon behoorde aen te neemen, en deselve, gewissenshalven niet mogt weygeren.

Oock gavense in 't ligt een Deductie; waer in sy voornamentlijck sigh beesigh hielden/ te bewijsen/ I. hare Vrye Keurgereghtigheyd: II. en datse derhalven waren bevoeghd geweest/ wegens genoeghsa-

Deductie der *Boheemsche* Standen

me

me gegevene oorsaecken Koningh Ferdinand te verwerpen; en eenen anderen te verkiesen. 't Eerste beweesense met veele Voorbeelden. Uyt 't Geslaght Croci hadden wel dertigh Vorsten na malkander geregeerd; echter altijd op de vrye verkiesingh der Standen. Na de dood des Keysers Sigismundi Anno 1437. waren wel alleen Vorsten uyt 't Huys Oostenrijck, tot op Keyser Matthias toe / geweest in 't besit der Boheemsche Kroon / maer niet tot inbreuck van der Standen vryheyd; en altijd door een vrye Keur. Voorts weerleyddense 't Voorstel / dat 't Oostenrijcksche Huys Erf-gereghtigheyd sou hebben tot de Kroon van Boheemen; met beantwoordingh der Tegenwerpingh / dat Ferdinand ten Koningh sou sijn verkooren en aengenoomen. Ten dien eynde bybrengende: (1) Dat een Verkiesingh tegens Reght en der Landen Privilegien kraghtloos was. (2) Datse was geschied in afweesenheyd der Ingelijfde Landen. (3) Niet vry was geweest / maer afgeparst; met bedreygingh en voorhouding van allerley gevaer: ten deelen by sommige oock doorgedrongen door Geschencken en Beloften. (4) Ferdinand selfs had het noyt voor een Verkiesingh willen houden: ja de Vorstlijcke Geluckwenschinghs-brieven / waer in hy genoemd wierd Verkoorne Koningh van Boheemen, niet willen aenneemen noch openen: vermits hy was vervallen tot deese buytenspoorigheyd / dat hy van der Landen vrye Keur en bysonder Voorreght gantschlijck niet hooren / maer alles op een Erfreght en Eygenwillige Heerschappy aenstellen wou.

in welckese bewijsen hare vrye Keur-gereghtigheyd;

welcke Ferdinand haer wou benemen, om de Kroon erflijck,

en sijne Heerschappy eygenwilligh te maecken.

Haer' antwoord op de Vraegh

Op de Vraegh: Offe genoeghsame oorsaeck hadden, om Keyser Ferdinand van 't Boheemsche Rijck t'ontsetten? gavense tot antwoord: Indien hy had afgeschaft d'onophoudlijcke vervolgingh om der Religie wil; opreghtlijck gehouden de Majesteyt-brief en Religions-vreede; onaengevoghten gelaten d'openbaer-blijcklijcke vrye Keur-gereghtigheyd; de boose Raedgevers gestraft / welcke nergens anders op doelden / als op de verdelgingh des Euangelischen Godsdiensts / en invoeringh der onlijdlijcke Spaensche Tyranny; voorts nagekoomen 't Revers, van hem selfs gegeven / sonder / reghtdraeds daer tegens / aen te stellen sulcke onmenschlijcke Tyrannyen, met Moorderyen op d'alderbarbaerste wijsen / Roven / Branden / en de breeslijckste Boosdaden / in Boheemen gepleeghd / door Uytlandsch daer in gesonden Krijghsvolck / soo sou de saeck noyt dus verr' hebben gekoomen. Maer vermits men / tegens alle trouwhertige Waerschouwingen / onderdanige Beeden / en ernstige Aensoeckingen / had willen voortgaen in d'eenmael aengevangene Religions vervolgingh; en 't Koninghrijck Boheemen soecken te brengen onder een Spaensch Jock / onder een voorgewend Erf-reght van 't Huys Oostenrijck, door geweld van Wapenen / soo hadden de Standen tot een uyterste quaed een uyterste hulpmiddel moeten gebruycken; treedende tot d'affettingh van Keyser Ferdinand, als Boheemsch Koningh; en de verkiesingh eens anderen.

of'er ge-noeghsame oorsaecken waren

om Koningh Ferdinand af te setten?

Op de Vragen: I. Schoon'er genoeghsame oorsaecken moghten gegeven sijn, of evenwel de Standen uyt eygener authoriteit, sonder voorgaende oordeel der Keur en Rijcks-Vorsten, sulcks vermoghten te doen? II. Of men niet billijck, na 't Voorbeeld der Sweeden, sijne Majesteyt eerst had behooren te verdaghvaerden, en de saeck te bedisputeeren? III. Of 't voor haer wel verantwoordlijck was, sigh met de Wapenen te stellen tegens Keyser Ferdinand, haren gekroonden Koningh, aen wiense met Plight en Eed waren verbonden? gavense tot bescheyd: Men wist wel / op wat voor een wys de Kroon Boheemen aen 't Duytsche Rijck was gehecht / door Keur en Leenschap. Maer daer tegens hadden oock de Boheemers stercke Privilegien, door welckese bevrijd waren van alle Beroepingen voor vreemde Gerighten. De Majesteyt des Roomschen Rijcks had Boheemen van Caroli Magni tijd af gedurigh beleefdlijck in aght genoomen: ook sigh vertroost met de beschutting des gemelden Rijcks; doch met voorbehoudingh der Boheemsche Reghten en Vryheden. Altijd waren de Boheemers gebleven by haer eygen bysonder Reght; haer gegeven / niet van de Keyseren / maer van haer' eygene Vorsten en Koningen / voor eenige honderden van jaren. Deese Reghten waren haer noch noyt ontnoomen / maer in tegendeel van tijd tot tijd bevestighd geworden. Hier in kon noch Keyser / noch Koningh / noch Keurvorst haer eenige Maet of Regel voorschrijven. Gelijckse in de Verkiesingh een vrye Wil hadden / soo oock Maght ontrent d'Afsettingh. II. Belangende de Sweedsche Verdaghvaerdingh, indien de tegenwoordige Koningh Sigismund van Polen met sulck een Krijghsmaght in Sweeden ware gevallen / als Keyser Ferdinand had gedaen in Boheemen, buyten twijffel souden de Standen soo een langh geduld niet gehad / maer een kort Proces met hem gemaeckt hebben. Gevaer / Tijd / en Gelegenheyd lieten de Boheemers sulck een grooten omslagh niet toe. Men was 't oock niet verplight te doen. III. Schoon 't eenige hard en swaer moght schijnen / sigh gewapenderhand tegens Keyser Ferdinand op te stellen / soo protesteerdense echter / datse tegens hem niet oorloghden als Keyser des Duytschen Rijcks; maer alleenlijck met hem te doen hadden als Aerts-hertogh van Oostenrijck, wegens d'Oostenrijksche Voorwendingh / en vyandlijcken Inval: welcke Ferdinand sigh van de Kroon Boheemen had verwerplijck gemaeckt; selfs sigh selven daer van ontset / ter oorsaeck van de soo dickmael vertoonde verbreeckingen. Waerom dan noch de Standen / noch d'Onderdanen langer aen hem verplight waren.

En of'er al genoeghsame oorsaecken moghten sijn,

offe echter sulcks hadden mogen doen.

sonder voorgaende kennis en oordeel der Rijksvorsten.

Of 't oock niet beeter ware geweest, Ferdinand eerst te hebben verdaghvaerd?

Of 't voor haer verantwoordlijck was, sigh tegens haren Koningh Ferdinand op te stellen.

Terwijl de Boheemers seer wijdlopigh hare vrye Keur-gereghtigheyd verdeedighden / liet oock Keyser Ferdinand een breed-uytgereckt

Ferdinands Schrift, tot bewee-

reckt Schrift uytgaen; waer in hy pooghde te bewseren / dat 't Huys Oostenrijck van onnadencklijke jaren af had beseeten d'Erf-gereghtigheyd aen de Boheemsche Kroon. Doch 't ontbrack oock de Boheemsche Standen aen geen pappier / pen / en inct / om Ferdinandi Inbrengingen (volgens haer en veeler anderer oordeel) gantsch t'ontzeenuwen; het tegendeel voorbeeldlijck te toonen.

ringh sijner Erf-gereghtigheyd weer beantwoord.

Wy hebben nu dickmael gewagh gemaeckt van 't Revers des Koninghs Ferdinandi, gegeven aen de Boheemsche Standen / ten tijde sijner Verkiesingh / of (soo 't d'Oostenrijksche wilden hebben) aenneemingh tot de Boheemsche Kroon. Onse Leesers dienen van den Inhoud bericht t'ontfangen. Dit isse: „I. Hy bedanckte de Standen voor 't gedane; met belofte / van sulcks altijd te „willen gedencken / en te vergelden met Koninghlycke genade; soo datse genoegen „daer aen hebben / en met syne Majesteyt „seer wel te vreeden syn souden. II. Hy „sou sigh de Koninghlycke Regeeringh niet „aenmatigen / geduerende 't leven des Keysers Matthiæ, ten ware dan met bysondere „bewilligingh syner Keyserlycke Maj. / der „Overste Lands-bevelhebbers / der Land-„Reghters / en der Standen. III. Indien hy by 't leven syner Majesteyt de Regeeringh moght soecken aen sigh te trecken / soo souden de Standen aen hem niet „verplight / noch hem gehoorsaemheyd „schuldigh sijn. IV. Na de dood des Keysers / en by d'aenneemingh der Boheemsche Regeeringh / sou hy bevestigen de Privilegien, de Majesteyt-brief, Begenadigingen / Vryheden / en oude Herkoomens / in alle deelen / niets uytgeslooten. Oock had hy by de Krooningh geswooren / te sullen doen alles wat 't Boheemsche Koninghrijck ten goede sou mogen gedyen.

Korten inhoud van 't Revers, of de Tegen brief, van Koningh Ferdinand gegeven aen de Boheemsche Standen t'harer verseeckeringh.

Niets van dit alles / seyden de Standen / had hy gehouden; maer reghtdraeds daer tegens gehandeld. 't Geense tot bewys hier van inbraghten op 't I. en IV. is nu al verscheydene malen gehoord. Op 't II. en III. seydense: Hy had 't bewind der Regeeringh by 't leven des Keysers Matthiæ sigh aengematighd: de geheyme Raeds-Directeur, Kardinael Clesel, tegens Keyserlijcken wil / afgeset / en in Gevanckenis doen stellen. Geraden tot den Oorlogh tegens 't Koninghrijck Boheemen: ja oock selfs sijn eygen Volck uyt Friaul geligt / en derwaerts doen voortrucken. Een Landdagh in Moravien gehouden tegens de Boheemers. Doortoghten begeerd / &c.: alles buyten en tegens wil der Standen. Derhalven oock deselve / volgens sijn eygen Revers, niet meer aen hem verbonden waren.

Waer tegens hy, volgens haer inbrenging, In alles vlack aen had gehandeld, en niets gehouden.

't Verargerde Ferdinandi saeck niet weynigh / en gaf al vry veel glimp aen die der Boheemsche Standen / dat even ontrent deese tijd openbaer wierd seecker Verdragh tusschen hem en den Koningh van Spaenje opgereght: waer in den Spaenjaerd wierd toegeeygend een Erflijck Reght aen de Boheemsche en d'andere Landen: doch waer van hy (Philips) voor datmael afstand deed; 't selve overgevende aen Koningh Ferdinand: onder voorwaerde: indien syne Manlijcke Linie moght koomen uyt te sterven / dat dan beyde de Koninghrycken (Boheemen en Hongaryen) met de daer toe behoorende Landen / weer door Erfreght aen den Koningh van Spaenje, of desselven Nakoomelingen / souden t'huys vallen.

Heymlijk Verdragh tusschen Ferdinand en Spaenje breeckt uyt, 't welck de saeck der Boheemers niet weynigh glimp toebraght; en waer in dit gevaerlijck Accoord voor Boheemen, Hongaryen en Duytschland bestond.

Dit was waerlijck een saeck van een wyd uytsien; niet alleen voor de Hongariërs en Boheemers, Moraviërs, Silesiërs, &c., maer oock selfs voor al de Duytsche Vorsten. Want wanneer de gedaghte twee Koninghrijcken en d'Ingelijfde Landen onder 't Spaensch Jock quamen / stonden de Duytschers in gevaer / dat Spaenje haer of heymlijck sou ondermijnen / of aentasten met openbaer geweld; aen d'eene syde van uyt Hongaryen, Boheemen, en de daer aen behoorende Landen; aen d'andere van uyt de Spaensch-Nederlandsche Provintien, Italien, &c. Veele verwonderden sigh met weynigh / dat de Duytschers sigh hier van niet gevoelycker toonden.

't Geen sigh nu verder in Boheemen heeft toegedragen onder de kortduerige Regeeringh van den nieuwen Koningh Frederick, tot op desselven Neerlaegh / Vlught / en 't Gevolgh / sal de Leeser vinden onder de Boheemsche Geschiedenissen. Wy beginnen nu weer de Duytsche saecken met 't jaer 1623.

't Vervolg uytgesteld.

Keyser Ferdinand had een Vergaderingh der Keurvorsten en Vorsten te Regensburgh uytgeschreven. Op den 24. November Anno 1622. quam syne Maj. daer aen; hebbende / onder meer andere groote Heeren / in syn Geselschap Hertogh Henrick-Julius van Saxen; Hertogh Frans-Albrecht van Saxen, en de jonge Vorst Christiaen van Anhalt. In eygener persoon verscheenen hier de Keurvorsten van Mentz en Keulen. Dien van Trier verontschuldighde sigh op lighaems-swackheyd. De Keurvorst van Saxen, niet wel te vreeden over de verjaging der Luthersche Predikanten uyt Praegh, begeerde niet te verschynen / onaengesien Ferdinand door Brieven van eygener hand hem hier toe had vermaend. De Keurvorst van Brandenburgh quam oock niet. Echter sondense hare Gesanten derwaerts: doch maer alleen om toe te hooren / en 't geen'er omgingh haer bekend te maecken. Maer gewislijck bleef Hertogh Maximiliaen van Bayeren niet aghter / wyl deese Byeenkoomst om sijnent wil en tot syn voordeel was aengesteld; doch onthield sigh ontrent vier mylen van Regensburgh, tot dat hy genoegsaem van den voortgangh sijner saeck sou verseeckerd syn.

Byeenkoomst der Keur- en andere Vorsten, door Keyser Ferdinand te Regensburgh aengesteld. 1622.

De Keyserlijcke Voordragh bestond in een klaght over syne weerspannige Onderdanen; insonderheyd over den in den Rijcks-ban gedanen Paltzgraef-Keurvorst Frederick; die nu / als begaen hebbende Crimen Læsæ Majestatis, verstoocken was van al sijne

Keyserlijken Voordragh op den selven: 1623.

ne Landen. En vermits Hertogh Maximiliaen van Bayeren hem (Ferdinand) groote diensten in deesen Oorlogh had gedaen; de welvaert des Rijcks beooghd; de getrouwe Standen voor onheyl bevrijd; de Hoofdslagh by Praegh in eygener persoon bygewoond; sijnen Keyser in desselven Erf-Koninghrijcken hersteld; verscheydene Overwinningen op d'in den Rijcksban verklaerde Vorsten aen de Necker, Rhijn en Maynstroom bevoghten / soo vereerdde hy den selven Hertogh Maximiliaen, uyt volkomene Keyserlijcke Maght / de Keur-Paltz; soo dat hy voortaen in plaets van Frederick sou Keurvorst sijn. Daer na versoght hy Geld-hulp / om de Grens-Plaetsen tegens den Turck te konnen voorsien. Want of men nu wel Vrede met hem had / soo was echter nodigh / sigh op sijne hoede te houden. Deese Voordragh geschiedde den 7. Januarius Anno 1623.

waer by hy Keur-Paltz aen Hertogh Maximiliaen van Bayeren schenckt.

Den 20. der genoemde Maend gaven d'Euangelische Keurvorsten en Vorsten tot antwoord: Dat sijne Majesteyt wel bevoegd was / Paltzgraef Frederick te straffen / wegens de vertoonde ongehoorsaemheyd; maer dat echter al veele in deese Vergaderingh meenden / men behoorde soo lightlijck niet te koomen tot d'overbrengingh des Keurvorstendoms op een ander persoon; wijl uyt deese saeck sou konnen ontstaen een groot verderf / indien niet de geheele verwoestingh des Rijcks. Vermits oock de Vorsten tot deese Byeenkoomst waren geroepen / om den Vreede in 't Rijck te helpen herstellen / alle misvertrouwen wegh te neemen / soo behoorden eerst alle verhinderingen tot dit gewenscht eynd aen een kant geruymd te sijn. Voor al was hooghnodigh / dat sijne Maj. pooghde / sijn' eygene Landen / voornamentlijck 't Koninghrijck Boheemen, in rust te brengen; ten dien eynde afschaffende de seer harde verdruckingen der Euangelische; op dat de Gemoederen der Onderdanen gewonnen; 't misvertrouwen / 't welck sleghte liefde tot d'Overigheyd baerd / uytgewischt; de soo scharp vervolghde tot geen wanhoop gebraght moghten werden; waer uyt nieuwe / gevaerlijcke Onrusten konden ontstaen; en de beweesene getrouwe hulp des Keurvorsts van Saxen een geheel andere uytgangh sou krijgen / als hy sigh had voorgesteld.

Antwoord der Euangelische Keurvorsten en Vorsten, op dien Voordrag.

Vermanen hem, de harde vervolgingh der Onroomsche in Boheemen af te schaffen; om grooter onheylen den wegh af te snijden;

Belangende Paltzgraef Frederick, men was niet gesind / sijne daeden te reghtvaerdigen. Maer oock sou voor sijne Majesteyt roemlijck sijn / saghtmoedigheyd te gebruyken in plaets van strengheyd; hem weer herstellende / nae voorgaende schuld-bekentnis / vergifnis-versoeckingh / en onderwerpingh; waer door hy swaer genoegh gestraft sou sijn. 't Was daer-en-boven niet weynigh bedencklijck / en d'andere Keurvorsten door gevolgh nadeeligh / datmen 't Keurvorstendom dus op een ander persoon / jae Geslaght sou verplanten. Want of dit schoon sou moogen geschieden ten opsight van Paltzgraef Frederick selfs / soo behoorde sulcks echter geen plaets te hebben in sijne Sonen / welcke tegens sijne Keyserl. Maj. niets met allen hadden misdaen; oock / wegens haere jongheyd / niet konnen misdoen. Behalven noch / datse / alreeds voor 't misbedrijf haers Vaders / 't Reght tot 't Keurvorstendom hadden gehad. De Vorsten / en hooge Verwanten des Paltzgraefs / welke sigh tot noch toe hadden stil gehouden / wijlse wat beeters van sijne Maj. verwaghteden / souden (sigh bedrogen vindende in haere hoop van herstellingh) de Wapenen aenneemen / en hem / ten grooten nadeel des Rijcks / met geweld soecken in te setten. Paltzgraef Frederick was noch een jongh Heer / en door andere hier toe verleyd. Had de Boheemsche Onrusten niet veroorsaeckt / maer deselve waren'er geweest al langh voor sijn' aenkoomst in dit Land. Andere was wel genade weervaren / welcke sigh immers soo groflijck aen sijne Majesteyt hadden vergreepen. Indien Frederick deselve wierd vergund / soo souden de Keurvorsten / al de Koningen en Prinçen / aen den Paltzgraef vermaeghschapt / en hy selfs met sijne Nakomelingen / sigh op 't hooghste aen sijne Majesteyt verplight houden. In tegendeel / wanneerse alle genade saegen afgesneeden / soo kon daer uyt vertwijffelingh / en by gevolgh veel quaeds ontstaen / &c.

't Keurvorstendom op geen ander te brengen:

Maer veel meer Paltzgraef Frederick te herstellen:

met vertooningh van verscheydene gewightige aendringende redenen, waerom sulcks behoorde te geschieden.

Maer de Roomsch-Catholijcke Keurvorsten en Vorsten in 't gemeen songen een gantsch ander Lied. Ter oorsaeck van de weerspannigheyd des Paltzgraefs (seyden se) waren al te veel Landen / Steeden en Dorpen verdorven / verwoest / en in d'asch geleght geworden / om deselve ongestraft te laten. Hem genade te bewijsen was aen andere moed ingeboesemd / om in diergelijcke misdaden te vervallen. Hy had de genaede en aenbiedingh verstoten: was gedeurigh in hardneckigheyd voortgevaren. De welvaert des Rijcks bestond in de volmaeckingh van 't getal der Keurvorsten. Derhalven had sijne Majesteyt seer wel gedaen / deese saeck by der hand te vatten / en tot d'overbrenging der Keur te treeden.

De Roomsch-Catholijke Keur-en-Vorsten verstaen 't geheel anders; en stemmen tot d'overbrengingh der Keur.

Eyndlijck gaf Keyser Ferdinand sijne meeningh ten besluyt te kennen; wel rond uyt in 't een / maer vry geveynsd in 't ander; te weeten: Dat hy / in opsight van de Voorspraeck der Keurvorsten / der Koningen van Engelland en Deenemarcken, sigh naderhand misschien sou konnen voegen tot eenige onderhandelingh wegens Paltzgraef Frederik, nae gelegenheyd van persoonen en saecken; doch altijd uytgesooten de Keurvorstlijcke Waerdigheyd. Belangende de Boheemsche Staet / hy kon sigh niet inbeelden / dat yemand reden tot misnoegen of mistrouwen had gegeven over sijne bedrijven aldaer. [Sie hier van onder de Boheemsche Geschiedenissen]. Voorts waren deese dingen niet te betrecken tot de tegenwoordige beraedslagingh.

Ferdinandi eyndlijck Besluyt, vermengd met geveynsdheyd.

Of nu wel verscheydene Vorsten / insonderheyd Keur-Saxen, en Keur-Brandenburg, sigh bemoeyden / om deese Slagh / van d'over-

Eenige Vorsten bemoeyen sigh wel.

d'over-

om deese slaghte stuyten; doch te vergeefs.

d'overbrengingh der Keur op eenen anderen/ en dien noch van de Roomsche Religie, te verhinderen/ soo was echter al haeren arbeyd te vergeefs. Hertogh Maximiliaen van Bayeren moest Keurvorst werden. Evenwel/ om de Vorsten wat om den Thuyn te leyden/ en dit werck met dies te minder opschuddingh te doen doorgaen/ gaf Ferdinand voor/ dat hy/ om der vriendschap wil met Koning Jacob van Engelland, en in aenmerckingh van der anderer Vorsten Voorbeeden/ bewillighde/ naderhand een By-een-koomst aen te stellen/ om op deselve te handelen van de begenadigingh der Kinderen en Bloedverwanten des Paltzgraefs/ en van haer aenspraeck/ soo op de Keur/ als op de Paltzische Landen. Oock sou hy in de Bevestigingh des Hertoghs van Bayeren deese voorwaerde laeten invloeyen: Dat d'Investituer sijne Keyserl. Maj./ 't Rijk/ des Paltzgraefs Kinderen/ sijne Broederen/ &c. aen derselver Reght niet nadeeligh sou sijn. Soo dat/ indien des gemelden Paltzgraefs Fredericks Soonen of Verwanten by de gedaghte Vergaderingh/ of anders door een ordentlijck Reghts-geding/ mogten komen in 't gelijck gesteld te werden/ sy/ nae de dood van Hertogh Maximiliaen, weer tot de Keur-waerdigheyd souden konnen geraecken. Hier mee oordeelde hy/ meer als genoegh te hebben voldaen; wijl hy/ de Keur aen hem gevallen sijnde/ om daer mee te mogen handelen nae sijn eygen welbehagen/ evenwel met de Paltzgraeflijcke Kinderen of Bloedverwanten soo billijck wou gaen/ dat hy haer een Minlijcke onderhandelingh/ of een Reghterlijcke Uytspraeck aenbood; en alsoo sijne groote goedertierenheyd in deesen opentlijck liet blijcken.

Listige aenbiedingh van Ferdinand, om sijn genomen Besluyt met dies te minder opschuddingh te doen doorgaen.

Hertogh Maximiliaen van Bayeren met de Paltzische Keur beleend.

Hier op dan wierd Hertogh Maximiliaen van Bayeren door Keyser Ferdinand beleend met de Paltzische Keur den 15. Januarius O. S. Tot deese overbrenging der Keur-Stem hebben insonderheyd haer best gedaen de Pauslijcke Nuncius Caraffa, en de Spaensche Ambassadeur. Want de Paus had haer beyde bevoolen/ hier toe al haer vermoogen aen te wenden; wijl aen deese overbrenging meer gelegen was, als aen een gantsch Koninghrijck. Lightlijck konnen oock afmeeten/ wat een groot voordeel het de Roomschgesinde gaf/ dat nu in 't Keurvorstlijck Collegie maer alleen twee Protesteerende Vorsten waren/ Saxen en Brandenburgh; yeder van een verschillende Religie; tot soo verr' toe/ dat de Sax de Gereformeerde niet minder ongenegen was/ als de Roomschgesinde; indien niet meer. Soo haest de tijdingh hier van te Romen quam/ deed de Paus het Te Deum Laudamus singen; 't Grof Geschut af-branden/ en 's avonds Vreughde-vyeren aensteecken.

Hoe hoog dit van de Paus geagt wierd, en Victorie daer over te Romen gebrand.

Wat veele verstandige van deese overbrenging oordeelden.

Deese meergedaghte Overbrenghingh der Keur van Paltz op Bayeren quam veele verstandige seldsaem voor. Want (seydense) of schoon Keyser Ferdinand bevoeghd waere geweest ('t welck echter noch niet wierd toegestaen) den Paltzgraef de Keur te beneemen/ soo had hy dan deselve moeten opdragen aen eenen sijner Soonen/ of naeste Verwanten; niet/ op een gantsch ongewoone wijs/ aen Bayeren; welcke Vorst tsederd veele jaren hier nae getraght/ en byna op alle Rijcksdagen daerom aengehouden had; doch noyt hier toe had komen geraecken.

D'Euangelische Vorsten en Standen beginnen d'oogen wijd op te doen; en oock de Keurvorst van Saxen te sien, wat de Roomsch-Catholijke in haren Raed hadden besloten.

D'Euangelische Rijcks-Standen begonden nu d'oogen wijd open te doen; en konden lightlijck reeckeningh maecken/ wat seer groote ongelegenheden haer in 't toekomende hier uyt souden ontstaen. De Keurvorst van Saxen selfs/ die de Keyser soo groote diensten tegens de Boheemers, t'haerer seer groote schaede/ had gedaen/ veel meer als men oordeelde hem betaemlijck te sijn/ begon nu/ door de verdelgingh van selfs de Luthersche Religie in Boheemen, de sluyting der Euangelische Kerck te Praegh, en deese overbrengingh der Keur/ te sien/ wat de Roomsch-Catholijcke in haeren Raed hadden besloten; en hoe veel men sigh op de veelvoudigh-gedane beloften des Keysers moght vertrouwen. Schreef derhalven aen Keur-Mentz; beklaeghde sigh hevigh over deesen handel: bewees d'ongebruyckelijckheyd/ d'onwetlijckheyd/ en gevaerlijckheyd des selven. Hy (Keur-Mentz) toonde deese Brief aen den Hertogh van Bayeren; en sy beyde (doch elck afsonderlijck) sonden Keur-Saxen een antwoord toe/ met groote betuygingen/ en veele schoone woorden/ om hem weer te vreeden te stellen.

De Keyser wend alle vlijt aen; om Saxen en Brandenburgh op deese Vergaderingh te doen komen; en waerom;

Maer vermits deese Overbrengingh der Keur van Paltz op Bayeren was geschied sonder bewilligingh der Weereldlijcke Keurvorsten; en dat ter dier oorsaeck deese Vergaderingh voor geen reght Collegiael, veel minder voor een Rijcks-dagh, kon gehouden werden/ soo heeft Ferdinand alle vlijt aengewend/ om de Keurvorsten van Saxen en Brandenburgh te bewegen/ datse/ voor 't eyndigen der Versamelingh/ sigh in persoon by deselve wilden laten vinden. Deese beyde Vorsten quamen t'Annabergh by een; en schreeven van daer aen den Keyser; dat haere tegenwoordigheyd te Regensburgh van weynigh nut sou sijn; maer wel meerder verwydering veroorsaken kon/ wanneerse niet souden toestemmen de voorneemens sijner Majesteyt. Sy wisten sigh doch niet anders te verklaren/ dan se alreeds door haere Gesanten hadden gedaen: en konden geensins goed vinden 't geen men sigh had onderwonden; wijl daer in was gehandeld tegens de Grondwetten en Ordonnantien des Rijcks. Dit beweesense wijdlopigh. Daer na voegdens'er by: De Voorwaerden der Overbrengingh (namentlijck/ dat de Soonen of Verwanten van Paltzgraef Frederick door een Reghterlijck Vonnis in 't gelijck gesteld sijnde/ nae de dood van Hertogh Maximiliaen weer tot de Keur souden werden toegelaten)/ kon haer niet voldoen; wijl hier door 't Reght der Verwanten onseecker wierd gemaeckt/ en gelaten aen een ongewisse uytspraeck; tot 't grootste naedeel der Keurvorstlijcke Huysen. Daer hare plight en de

doch te vergeefs: en wat beyde deese Keurvorsten hem schriftlijck tot aen…

Grond-

DUYTS-LAND.

Grondwetten des Rijcks haer niet tot yet anders vermaenden / soudense sigh altijd tegens sijne Majesteyt dragen als haer betaemde. En wijl de Vreede in sijne handen stond / soo baedense hem / niet te willen toelaten / dat onder sijne Regeering 't Roomsche Rijck / en de Leeden van 't selve / te grond souden gaen.

woord toesonden, aengaende dit werck.

Nieuwe Verbindnis der Roomsch-Catholijke Vorsten; waer toe.

Dus is eyndlijck deese Vergaderingh gescheyden. Geduerende deselve quamen verscheydene Roomsch-Catholijcke Vorsten te Regensburgh; welcke daer een nieuw Verbond opreghteden; soo tot versterckingh van haere voorige Verbindnis tegens d'Euangelische, genoemd de Catholijcke Liga (even gelijk voor deesen in Franckrijck), als tot beschermingh van den nieuwlijcks gestelden Keurvorst Maximiliaen van Bayeren, wiens vast-settingh in 't Keurvorstendom haer soo voordeelijck / d'Onroomsche soo schaedlijck kon sijn.

Klaghten der Protesteerende over de Roomsch-gesinde. Verbreecking van 't Verdragh te Mentz.

Gintsch en herwaerts in 't Duytsche Rijk hoordemen groote klaghten der Protesteerende, dat noch 't Verdragh, by de te nietdoeningh der Euangelische Unie te Mentz, noch de Vergelijckingh te Bingen opgereght / van de Roomsch-gesinde wierd gehouden; maer reghtdraeds daer tegens gehandeld. Als nu op de gedaghte Vergaderingh te Regensburgh sijne Majesteyt wierd versoght / te willen ordre stellen / dat 't gemelde Mentzische Verdragh beeter moght werden aghtervolghd / kreegen de Versoeckers / in plaets van haer vertroostingh door goede hoop te geven / een schamper bescheyd; te weeten: Haere begeerte quam hem seer vreemd voor; en hier door toondense / datse de saeck niet verstonden. Sijne Majesteyt sou eenige Commissarissen stellen / om haer de meeningh des Verdraghs uyt te leggen. Hier uyt saegen d'Onroomsche al weer / watmen met haer in den sin had; en dat al d'Accoorden, welcke van de Roomsch-Catholijcken met de Protesteerende wierden gemaekt / op niet anders doelden / als haer te bedriegen; met een voorbedaght opset / van 't beloofde niet te sullen voldoen.

Werden van de Keyser seer schamper bejegend.

Al d'Accoorden der Roomsch-Catholijke met haer op bedrog aengelegt.

Thuringerland seer grouwlijk gemarteld 1623.

Terwijl nu d'Oorlogh in Duytschland, ontstaen uyt den Boheemschen, voortgingh [De Leeser gelieve hier na te sien 't geen hier agter onder de Boheemsche Geschiedenissen is geplaetst / om de draed der Historie te volgen tot op Anno 1623. / waer mee wy hier de Duytsche beroerten weer beginnen] / wierd Thuringerland jammerlijck verwoest: insonderheyd trof dit onheyl de Dorpen ontrent Erffurt. D'Ingeseetene wierden geplonderd; haere Huysen verbrand; sy selfs vermoord / door 't Krygsvolck / 't welck Hertogh Frederick van Saxen-Altenburgh op Spaensche Besoldingh aengenomen / en hier geinquartierd had; soo dat selfs gesworne vyanden niet arger hadden konnen te werck gaen met de Menschen op 't ellendighste te Martelen / om haer te doen seggen / waerse haer geld hadden verborgen; oock schoonse waerlijck geldloos waren; wijl 't haer alreeds afgenoomen was. Haer Koorn wierd van de Soldaten gedorscht; Huysraed / Wagenen / Ploegen moedwillens verbrand. De Bedden in stucken gesneeden; de Vederen in de lught doen vliegen.

door de daer in gelegerde Keyserlijke en Spaensche Soldaten.

DUYTS-LAND.

De Graef van Mansveld houd weynigh beeter huys in Oost-Friesland;

't Krijghsvolck des Graefs van Mansveld (die noch de sijde des verdreevenen Koninghs van Boheemen hield) maeckte 't weynigh beeter in Oost-Friesland. Onmogelijck is 't / d'ellende deeses Landschaps te beschrijven. Behalven 't Rooven en Plonderen hebben de Besoldelingen Vrouwen en Dochteren voor d'oogen haerer Mannen en Vaderen verkraght. Mansveld had sijn Hoofd-quartier in de Vestingh Lieroord. Hy fortificeerde Meppe. Versterckte sigh hoe langer hoe meerder. Vermeesterde veele Plaetsen in 't Bisdom Munster; en eyschte hier d'Inkoomsten des Aertsbisdoms Keulen, t'sijnen behoeve.

en dwingd Graef Enno,

oock sijn' Amptlieden, &c., groote geldsommen af.

Soo haest hy / nae 't Ontset van Bergen op den Zoom, en ontslagh uyt den dienst der Staten Generael (in welcke hy drie Maenden tijds was geweest) in Oost-Friesland was aengekoomen / begeerde hy van Graef Enno, sonder uytstel / 300000. Rijcksdalers / om sijn Volck daer mee te betalen: dan noch d'inruymingh der Vestingh Stickhausen. Als hy hier op soo terstond geen antwoord kreeg / nam hy al de Kasteelen en Sterckten des Graefs in: jae liet sijn persoon selfs wel nauw bewaren / met maer alleen twee Dienaren by hem / om hem op te passen; tot dat hy in der haest een groot deel gelds by een braght / en aen Mansveld gaf. Al sijn' Amptlieden / Bevelhebbers / Rentmeesters / &c. wierden desgelijcks hoogh genoegh geschat.

't Geen te Regensburgh geschied was baerde veelerley gedaghten in veele.

Vermits nu de Vergaderingh te Regensburgh gantsch anders was afgelopen / als veele sigh hadden ingebeeld / soo veroorsaeckte dit wonderlijcke gedaghten / en allerley Beraedslagingen. Sommige Vorsten en Heeren / voornamentlijck in den Neder-Saxischen Kreytz / waren qualijck daer over te vreeden. Sy hoorden / wat in Boheemen, Moravien, en den Paltz geschiedde. Vreesden derhalven / dat de beurt oock haest aen haer sou komen: datmen haer / gelijck d'andere / sou willen dwingen / onder 't Jok der Roomsche Kerck en der Roomsch-gesinden te bucken. Ter dier oorsaeck vereenighden sigh met malkander de Koningh van Deenemarken, de Hertogen van Brunswijck, Holsteyn en Meckelenburgh; de Steeden Hamburg, Lubeck, Lunenburgh, en meer andere / om een Heyr van 10000. Mannen te paerd en te voet t'haerer bescherming by een te brengen. Hertogh Christiaen van Brunswijck, Bisschop van Halberstad, die / nae dat hy geslaegen was geworden / weer Volck by een had vergaderd / lagh doemaels aen de Weser: waerom oock de gemelde Neder-Saxische Kreytz hem in haren dienst aennam. Mansveld daer tegens trad in dienst des Koninghs van Franckrijck, om Veltolin te veroveren.

De Neder-Saxische Kreytz neemd Hertogh Christiaen van Brunswijck in haeren dienst, en bereyd sig tot tegenweer.

Hertogh Christiaen, wat voor

Deese Christiaen, Hertogh / doch niet regeerende / van Brunswijck, was Administrator des Bisdoms Halberstad; anders oock ge-

DUYTSLAND.

gesegt Bisschop. Van sijne kindsche jaren af was hy in den Oorlogh by de Hollanders opgetrocken; overigh toegedaen d'Euangelische Religie: Hittigh in den Krygh; een reghte waegh-hals in sijn' ondernemingen; bijster wat woest in sijn' Oorloghs-bedrijven: waerom hy oock gebynaemd wierd de Dolle Hertogh; of/ de Dolle Bisschop van Halberstad. Doe Paltzgraef Frederick uyt Boheemen geslagen; door Keyser Ferdinand in den Rijcksban gedaen; allerweegen op 't hoogste benauwd was/ nam hy voor/ soo uyt genegenheyd tot de verdreven Boheemsche Koningh/ als uyt drift van Religie, sijn best te willen doen t'sijner Herstellingh; waer ontrent hy sulck een groot vertrouwen had/ dat hy/ volgens 't geen de Jesuit Brachelius verhaeld (oock andere) de verdrevene Koningin Elisabeth eens een Handschoe uyt de hand nam; deselve op sijnen Hoed stack/ en geswooren sou hebben/ dit Pand van die plaets niet te sullen wegh doen/ voor dat hy Koningh Frederick te Praegh weer in sijnen Throon sou sien sitten.

een persoon.

Bygenoemd de Dolle Hertogh; of, de Dolle Bisschop van Halberstad.

Neemd sigh de verdrevene Koning Frederick aen.

Met een goeden hoop Volck trock hy door Westphalen, Saxen, en Hessen nae Frankenland, om sigh by Mansveld te voegen/ en dan gesamenderhand des Paltzgraven saeck te bevorderen: doch wierd door Graef Jacob van Anhalt geslagen; soo dat hy sigh weer nae Westphalen moest begeven. Dit geschiedde Anno 1621. In 't volgende jaer gingh hy in dit Gewest te werck nae sijn welgevallen. Maeckte hier een groote Buyt/ en bemeesterde Lipstad, door heymlyck t'samenverstand met de Burgery/ welcke de Spaensche Besettingh moede was. Den 20. Januarius quam hy voor Soest, en veroverde deese Plaets. Doe dreyghde hy de Bisdommen Paderborn en Munster, haer met Vyer en Swaerd te willen koomen besoecken/ indiense niet goedwilligh sijne begeerte voldeeden; doch vond geen gehoor. Derhalven hield hy in Westphalen seer quaed huys/ soo door Brandschattingen/ af-knevelingen/ als door aen brand-steeckingen. Paderborn en bynae 't geheele Stight nam hy in. In de Paderbornsche Dom vond hy een

Treckt na Franckenland; doch werd geslagen.

Valt in Westphalen, en vind te Paderborn een groote Schat.

Oock 't Beeld van S. Liborius, wegende 80. ponden Goud.

groote Schat van oud geld: oock 't Beeld van S. Liborius, Patroon deeses Bisdoms/ gemaeckt van 't beste Goud/ weegende 80. ponden. 't Selve omhelsde hy met beyde d'armen/ en verwelkoomde 't met een bedanckingh/ dat het dus langh nae hem gewaght had. Voorts seyde hy: Deese S. Liborius heeft noyt sijne Vrienden soo veel goeds gedaen, als my, die men voor sijnen vyand houd.

Schimpery op 't selve.

De Joden plonderde hy hier/ en knevelde de Geestlijckheyd veel geld af. In Martius namen de Bayersche de Stad Gesecke by nagt in; daer nae Buckelsheim, Waerburgh, &c./ met toedoen der Inwooners; waer in ontrent 900. Brunswijcksche overvallen/ en dood geslagen of gevangen genoomen wieren.

Verliest eenig volk door de Bayersche:

den. Om dit te wreecken/ trock Christiaen in allerhaest met sijne Ruytery van Lipstad op nae Soest; waer ontrent in de Dorpen 8. Standaerden Keulsche Ruyters en 9. Vaendelen te voet laegen. In eygener persoon settede hy 't onder haer. Meer dan 200. Keulsche wierden dood geslaegen; 740. gevangen genoomen. Hernam weer eenige der gemelde Steeden; deedse gantschlijck uytplonderen/ en sommige/ schuldigh aen de verradery/ ophangen: verscheydene Dorpen in brand steecken, andere groote Brandschattingh opbrengen.

doch neem'er genoeghsame wraeck van.

In Soest vond hy een grooten rijckdom/ gewaerdeerd op 130000. Rijcksdalers: oock eenige Platen Hongarisch Goud. Alleen de Stad Munster had hem 20000. Rijcksdalers

Bekoomd geweldigh veel geld;

DUYTS-LAND.

lers moeten leveren. Korts daer nae ontdeckte d'Overste Francken binnen Soest een Schat van 80000. Rijcksdalers / toebehoorende d'Abdis van Hirsen: welcke oock nae Lipstad aen Hertogh Christiaen wierd gesonden. Van deese bekoomene Buyt liet hy een groot deel Rijcksdalers slaen; hebbende op d'eene sijde een gewapende Arm uyt de Wolken/houdende een bloot Swaerd. Op d'andere: CHRISTIAEN (de Jesuit Brachelius steld qualyck FREDERICK, de naem des Boheemschen verdrevenen Koninghs): en in 't midden deese woorden: GOTTES FREUNDT, DER PFAFFEN FEINDT. Gods Vriend, der Papen vyand; volgens eene / die wy selfs hebben.

en doet nieuwe Rijcksdalers munten.

Korts daer na trock hy uyt Westphalen na de Weser. Dwongh 't Stight Fulda 40000. Rijcksdalers af. In Junius naerderde hy 't Gebied van Keur-Mentz. Nam Ursel en Hochst in. Plonderde niet weynigh. De Keyserlycke en Spaensche Veld-oversten Tilly en Corduba braghten al hare Maght by Aschaffenbergh by een / en trocken op tegens Hertogh Christiaen; die ondertusschen eenige Cronberghsche, Mentzische, Franckfurtsche en Hanauwsche Vlecken in brand deed steecken. Eyndlijck quam 't Heyr der Bayersche en Spaensche, sterck over de 26000. te paerd en te voet / op hem aen; sloegen de Brunswijcksche; en dreven haer in onordre op de vlught. Echter derf deuse de vliedende niet najagen / uyt vrees voor een verborgene Laegh. Seifs sommige der Bayersche Officieren ontsagen sigh niet te seggen / datse sigh over deese Zeege niet te beroemen hadden; wylse met hare drie t'saemgeboegde Heyren ('t Keyserische, Bayersche en Spaensche) tegens maer een; drie Mannen tegens een gevoghten; ses Stucken Geschut tegens een gehad hadden. Dat Hertogh Christiaen stond te roemen voor een dapper Held; wyl hy / soo swack van volck / niet had willen ontwijcken / maer ridderlijk tot den Slagh was getreeden.

Treckt uyt Westphalen na de Weser.

't Volck der Liga treckt tegens hem op; drie Mannen tegens een; dies hy geslagen wierd, doch met roem.

Dien selven abond veroverden de Roomsch-Catholijke Liga 't Steedje Hochst weer. 't Guarnisoen in 't Kasteel dreyghde / 't Vyer in 't Bushruyd te willen steecken / en alles in de lught te doen vliegen / indien men haer geen goed Accoord toestond. Men beloofde haer levens-behoudingh / en datse met witte stockjens in de hand souden aftrecken. Echter deed Tilly by den upttoght haer al t'samen ter neer houwen: welcke tyrannische trouwloosheyd veroorsaeckte / dat de Brunswijcker en Mansvelder dies te grover te werck gingen / wanneer de kans haer voorquam. Boven dien heeft Tilly Birgel afgebrand; verscheydene andere Plaetsen geplonderd. Doe trocken de Spaensche en Bayersche weer na den Paltz.

Trouwloose tyranny van Tilly tegens 't Guarnisoen in Hochst; en andere wreedheden.

Hertogh Christiaen had sigh by Mansveld gevoeghd (die / in dienst van Koningh Frederick geweest / na sijn ongeluck hem noch niet verliet; waer van in de Boheemsche Geschiedenissen breeder) / en begaf sigh na Elsas. Op deese Toght wierden veel' Adelijcke en Bisschoplijcke Vlecken in d'asch geleght; onder welcke oock waren Geislitzheim, Aneltzheim, Waltzheim, Egersheim, Dolheim, Kolbzheim, Wickersheim, Zwatheim, &c. Mansveld dwongh Ober-Naheim 100000. Rijcksdalers / nevens eenige dagen Proviande voor sijn Heyr af. Daer na nam hy Roszheim in / en belegerde Zaberen voor de tweede mael. Paltzgraef Frederick was by Mansveld. De Koningh van Deenemarken en Keurvorst van Saxen poogden hem by den Keyser te versoenen. Ferdinand gaf schoone woorden / sonder yets daer van te meenen. Evenwel / op deselve parssten deese en andere Vorsten den Paltzgraef / sijn Krijghsvolck af te dancken / op dat 't Verdragh dies te spoediger moght voortgaen / en hy in den Paltz hersteld werden. Door haer aendringingh / en insonderheyd op die van sijnen Schoonvader Koningh Jacob, brackt hy op van voor Zaberen: ontsloegh de Graef van Mansveld en Hertog Christiaen van Brunswijck, nevens al de Bevelhebberen en Soldaten / van haren dienst. Deese boden daer op den Keyser aen (volgens eeniger verhael) sigh onder hem te willen stellen / indien hy haer van den Ban ontslaen / en haer Volck d'Aghterstallen betalen wou; doch 't wierd niet aengenoomen. Sommige meenen / datse deese aenbiedingh alleen deeden om tijd te winnen. Hoedanigh de Paltzgraef, Deenemarcken, Saxen, en andere Vorsten sigh door Ferdinandi hoop-gevende woorden bedroogen vonden / sal onder de Boheemsche saecken werden verhaeld. Oock t'sijner plaets / hoe Hertogh Christiaen in den Slagh van Fleru by Namen sijnen lincker-arm verloor; daerom echter den Oorlogh niet verliet.

Hertogh Christiaen voegd sigh by Mansveld; by wien oock Paltzgraef Frederick was.

Deenemarcken en Saxen, bedroogen door de schoone woorden van Ferdinand,

parssen Frederick, sijn Heyr af te dancken:

't welck hy oock deed t'sijnerschade.

De meenigerley verwoestingen / welcke Duytschland ter deeser tijd moest uytstaen / aen d'eene sijde door 't Krijghsvolck des Mansvelders en Brunswijckers (van Paltzgraef Frederick, die sigh door de Keyser bedroogen vond / weer aengenoomen) / aen d'andere sijde door dat van de Keyser / Spaenje en de Hertogh van Bayeren, sijn onbeschrijflijck geweest in de jaren 1622. en 1623. Doch d'ellende sal noch vry grooter werden. Tilly, hoorende dat Hertogh Christiaen (die weer een Heyr van 20000. Koppen by een had gekregen) sigh na Pinxteren Anno 1623. met Mansveld sou t'samen voegen / om yet gewightighs t'onderneemen / trock / door bevel van Ferdinand, met sijne Maght uyt der Wetterauw op na 't Stight Hirschfeld. Doe de Brunswijcker deese aennaderingh bemerckte / begaf hy sigh desgelijcks op wegh / en sloegh 't Tillysch Regiment onder den Hertogh van Saxen-Lauwenburgh, 't welck in den Natoght was / byna t'eenemael ter neer. Bequam over de 1000. Paerden / en 140. wel-geladene Wagenen. Nu wierd hem van Ferdinand wel Pardon aengebooden; doch hy vertrouwde sigh op desselven woord niet / wijl andere hadden bevonden / dat hy weynigh werck maeckte / 't selve niet te houden. Wou 't der-

Duytschland van beyde de parthyen seer verwoest.

Tilly lijd schade door Hertogh Christiaen, nu weer in dienst van Frederick.

Ferdinandi Credit heeft de Maeghdom verlooren by hem.

hal-

halven gantſchlijck niet aenneemen.

Moet de *Neder-Saxiſche* Kreytz verlaten, op aendrijvingh der Standen.

De Neder-Saxiſche Kreytz ſigh van beyde de Heyren onder Tilly en Chriſtiaen ſeer hoogh beſwaerd vindende / hadden'er geerne van verloſt geweeſt. De Keyſer beloofde / de Tillyſche Volckeren te ſullen weg neemen / ſoo haeſt de Brunſwijcker of 't aengeboodene Pardon aenvaerdde / of deeſe Kreytz ſou verlaten hebben. Dit wierd door een Keyſerlijcken Geſant / nevens een Hoofdman der verſamelde Vorſten en Standen / ſoo Tilly als Chriſtiaen bekend gemaeckt; ſelfs oock met bedreygingh der gedaghte Standen / datſe den laetſtgenoemden / indien hy ſigh niet tot een van beyden bequaemde / den wegh uyt 't Land ſouden wijſen. Wijl nu de Brunſwijcker vreeſde / ſoo wel van Vrienden als Vyanden te mogen aengevallen werden / wierd hy genoodſaeckt / de Neder-Saxiſche Kreytz te verlaten. Trock dus na 't Graefſchap Lip, na dat hy in Duytſchland eenige Keur-Mentziſche Vlecken en Dorpen had in d'aſch geleght.

Verbrand in't *Mentziſch* Gebied eenige Dorpen.

Slagh tuſſchen hem en *Tilly*; waer in hy een ſware Neerlaegh lijd.

Dagh en naght wierd hy van Tilly op de hielen gevolghd. Eyndlijck quam 't tot een Veldſlagh / waer in Hertogh Chriſtiaen een ſware Neerlaegh leed. De doode en gewondde aen ſijne ſijde wierden begroot op 4000.: de gevangene waren ſeer veel; en daer onder Hertogh Willem van Saxen-Weinmar; Hertogh Frederick van Saxen-Altenburgh; de Graef van Iſenburgh; Rhijngraef Johan-Philips; de Graef van Witgenſtein; Graef Schlick, &c.: welcke naderhand / door betalingh van Rantſoen en andere middelen / weer los geraeckten. De jonge Graef van Thurn, ſeer gewond / quam met Hertogh Chriſtiaen en de meeſte Ruytery te Brevoort; vervolgens t'Arnhem. Deeſe Slagh geſchiedde in Munſterland. Veel verlopen Volck quam weer te voorſchijn; ſoo dat de Brunſwijcker ſigh weer half ſoo ſterck bevond / als hy voor 't Gevecht was geweeſt. De Staten Generael der Vereenighde Nederlanden namen terſtond 6000. van deeſe in haren dienſt; d'overige lietenſe loopen; welcke ſigh hier en gintſch heenen begaven: doch veele der ſelve wierden van de Boeren (ſeer verbitterd tegens de Soldaten) dood geſlagen. De gedaghte Staten echter hielden deeſe Manſchap niet langer dan drie maenden in hare Beſolding: betaeldenſe doe / en dancktenſe af. Graef Herman-Otto van Styrum voerdde haer door 't Graefſchap Zutphen en Over-Yſſel na Ooſt-Frieſland; daerſe ſigh by Manſveld voeghden; en dit Land voorts ten vollen verdierven.

De *Staten Generael* neemen 6000. der ſijne in haren dienſt; doch dancken haer na 3. maenden weer af.

Verſeeckeren ſigh van de Stad *Embden*, daer *Tilly* 't oogh op had:

Als de Manſveldſche in Meppen deeſe Neerlaegh van Hertogh Chriſtiaen hadden vernoomen; en te gelijck / dat Tilly haer wou koomen beſoecken / plonderdenſe de genoemde Stad / en begaven ſigh na Ooſt-Frieſland. Wijl nu de Keyſerſche naerderden / en 't oogh op Embden wierpen / om Guarniſoen daer binnen te krijgen / ſoo oordeelden de Staten Generael, dat dit haer ſeer nadeeligh ſou konnen ſijn. Vermits oock d'Embdenaers hier over aen haer ſchreven / ſondenſe 1600. Mannen / onder 't Commando van Graef Ernſt Caſimir, met alle noodwendige Behoeften in deeſe Stad; alhoewel tegens wil van een gedeelte des gemeenen volcks. Tilly ſiende / dat de Vereenighde Nederlanders hem te gauw waren geweeſt / weeck weer uyt Ooſt-Frieſland.

en ſenden *Guarniſoen* daer binnen.

De *Manſveldſche* Overſte *Carpezan* op een Gaſtery,

Even op dien dagh / dat Hertogh Chriſtiaen door Tilly wierd geſlagen / den 27. Julius Anno 1623., heeft de Manſveldſche Overſten Carpezan ſijne Gemalin te Lemmingen in Ooſt-Frieſland doen onthoofden. Manſveld had tot een Gaſtery genoodighd al de voornaemſte Hoofden ſijns Heyrs. Doe nu de Wijn na de harſſenen was geklommen / ſeyden ſommige der Officieren tot Carpezan ('t ſy ſchimpender wijs of in ernſt) dat ſijn Wijf boeleerde met ſeecker Heer / daer ook tegenwoordigh. Hy / vol yver en toorn / vraeghde deeſen / of 't waeraghtigh was? die daer op met een lagchende mond tot antwoord gaf: Sy ſpeeld dit ſpel niet alleen met my / maer oock met noch andere / van geen minder Stand als ick. Stracks ſtond Carpezan van de Tafel op / en gingh na ſijn' Echtgenoot (welcke met eenige andere Vrouwen in een byſonder Vertreck was). Beval haer / ſigh terſtond gereed te maecken / om met hem na Lemmingen in ſijn Quartier te gaen. Sy / op niet quaeds denkende / gehoorſaemde ſonder uytſtel. Doeſe ter genoemder plaets waren gekoomen / deed Carpezan de Veld-Prediker ontbieden / en gaf hem te kennen / dat ſijn Wijf ſigh in Echtbreuck verliep; derhalven hy haer met de dood wou doen ſtraffen. Hy ſou heenen gaen / om haer te vermanen / en ſijn beſt te doen ontrent de bewerckingh harer Ziel. Liet oock de Beul van ſijn Regiment halen / om ſijn Vonnis uyt te voeren. Als nu deeſe Vrouw (ſchuldigh of onſchuldigh / is ons onbekend) de dood dus onverwaght wierd aengeſeght / verſchrickteſe ſeer hevigh. Knielde voor haren Man neer / en bad om haer leven; met belofte / datſe ſtaens voets uyt 't Land / en ſoo verr' van daer weg trecken ſou / dat hy noyt yets van haer ſou verneemen. Doch geene ſmeeckingen konden by deeſen door Jalouſy grimmigh-vertoornden ingangh vinden. De Beul ſelfs ontſettede ſigh over dit bedrijf / en was geerne van daer wegh geweeſt. Derhalven greep Carpezan ſelfs na 't Swaerd des Scharpreghters; ontblootte d'ellendige Juffer den hals / en ſteldde ſigh / om haer met eygener hand 't Hoofd af te ſlaen. Vermits nu de Beul / by verder weygeringh / vreeſde / in ſijns Heeren ongenade te ſullen vallen / ſoo eyſchte hy 't Swaerd weer / en volvoerde 't hem gegevene bevel. Carpezan deed haer in een Kiſt leggen / en begraven. Hy had alreeds veele jaren met haer in den echten ſtaet geleefd / en vijf Kinderen by haer gewonnen. Na deeſen rampſaligen handel had yeder een afgrijſen van hem. Niemand wou yets met hem te doen hebben. Doe hy in Holland quam / bevond hy ſigh in geen kleyn gevaer.

't ſy uyt ſchimp of ernſt geſeght ſijnde, dat ſijn Wijf met andere boeleerde,

doet haer terſtond, door de Beul van ſijn *Regiment* 't Hoofd afſlaen.

Wat ſigh hier ontrent aenmercklijks heeft toegedragen.

Koomd in levensgevaer onder de *Hollandſche* Wijven.

DUYTSLAND.

vaer. Vrouwen en Kinderen liepen op de ſtraten hem aghter na; en weynigh feylden'er aen/ datſe hem niet met Steenen dood wierpen.

Liſt van Manſveld, om ſijn oproerige Soldaten in Ooſt-Frieſland, wegens wanbetalingh, te ſtillen.

Als nu Manſveld 't heerlijck Ooſt-Frieſland, nevens d'aengrenſende Landen/ jammerlijck had verdorven; maer ook bemerkte/ dat het niet langh meer met hem ſou konnen dueren/ wijl veele der ſijne/ inſonderheyd Françoiſen, wegh liepen; en 't meeſte deel der Ruytery/ wegens quade/ of gantſch geene betalingh/ oproerigh wierd/ ſoo bedaght hy een liſt/ om haer te ſtillen. Twee Hollandiche Scheepen deed hy derwaerts koomen; en bewoogh haer/ te ſeggen/ dat binnen een korte tijd met de Geſanten van Franckrijck, Savoyen en Venetien veel geld ſou aenkoomen/ tot betalingh van 't Krijgsheyr. Ondertuſſchen deed hy ſijnen in dit Land by een geſchraepten Roof/ Goud en Silver/ geheele en gebroocktene Klocken/ &c./ in de gedaghte twee Scheepen. Doch deſelve wierden/ op 't verſoeck van Graef Enno en andere/ t'Embden aengehouden/ en al de Goederen in een Kelder geleght; oock met des Stads Zeegel verzeegeld: waer over Manſveld niet weynigh t'onbreeden was.

Verlieſt al ſijnen gemaeckten Buyt; en hoe.

Korts hier na wierd/ door bemiddelingh der Heeren Staten Generael, de ſaeck daer toe gebraght/ dat 't Landſchap Ooſt-Frieſland aen Manſveld ſou geven 300000. guldens: hy daer tegens ſigh van daer weg maecken/ en al ſijn' inhebbende Veſtingen aen de gemelde Staten, als Borgen/ en opbrengers van dit geld/ overleveren.

De Staten Generael kopen Manſveld uyt Ooſt-Frieſland.

Na dit Accoord wou hy noch een kans wagen op geluck of ongeluck. Op geluck/ indien hy uyt de Stighten Munſter en Oſnabrugh, ten Affſcheyd/ een goede Buyt mogt trecken: of/ indien 't ongeluck hem trof/ dan noch echter ſijn voordeel daer mee te doen; te weeten/ dat hy in ſulck een geval ſijn Volck niet behoefde te betalen. 't Laetſte weervoer hem/ wijl hy geſlagen wierd.

Sijn Heyr weer geſlagen, en verloopt.

Hier op verliep veel van ſijn noch overigh Heyr; en verſcheydene Compagnien verſogten Paſpoort. Waer op hy/ met eenige der beſte Krijghslieden/ ſigh na Holland begaf.

Koomd met eenige in Holland.

De Graef van Tilly verdeelde ſijn Leger in Winter-Quartieren. Een groot getal ſijns volcks lagh in de Graefſchappen Hanauw, Iſenburgh, en andere Heerlijckheden. De Landlieden moeſten/ om deeſe Keyſerlijcke Volckeren t'onderhouden/ hare Huyſen en andere Goederen verpanden. Veele Steeden voeren niet beeter. In 't begin van November waren eenige Regimenten opgebroocken/ om Bethlen Gabor (van wien in 't voorgaende II. Boeck is geſprooken/ en hier na onder de Hongariſche en Boheemſche Saecken meer ſal gehandeld werden) tegenſtand te doen. Haren wegh namenſe door 't Graefſchap Henneberg; waer in ſy ſeer grouwlijck te werck gingen met Plonderen/ Vrouwen-ſchenden/ en andere Boosdaden. Boven dien doorſchootenſe veele der Boeren.

Veele Graefſchappen ellendigh door Keyſerlijcke Inleegeringh verdorven, met veele boosdaden.

Franckenthal in d'Onder-Paltz had ſigh tot noch toe alderlanghſt en alderdapperſt door haren Paltzgraef Frederick en eygen heyl verdeedighd. Koningh Jacob van Engelland, geen Man van Oorlogh/ ſoght gedueriqh de herſtellingh ſijns Schoonſoons door Verſoeckingen en Aenbiedingen. Gaf derhalven deeſe Plaets over in handen der Infante Iſabella Clara Eugenia, by manier van Sequeſtratie, of in bewaerderhand-ſtellingh des krackeel-goeds; onder uytdrucklijcke voorwaerde/ datſe deſelve niet langer dan 18 maenden moght behouden; en na dien tijd/ indien Keyſer Ferdinand ſigh ondertuſſchen niet met den Paltzgraef wou laten verſoenen/ Stad en Veſtingh weer ſou inruymen in even ſoodanigh een geſtalte/ alsſe

Koningh Jacob van Engelland geeft Franckenthal over in handen van Iſabella Clara Eugenia.

alsse deselve nu ontfingh. Te gelijck beval hy sijnen Schoonsoon Frederick, dat hy niet alleen mondlyck / maer oock schriftlyck sou af-seggen allerley bystand / soo van de Brunswijcker, Mansvelder, als andere Vorsten / welcke hem op eenigerley wijs de hand hadden gebooden / of noch moghten willen bieden. Tot dit alles liet Jacob sigh beweegen door de hoop / dat de Houwlijcks-handel tusschen sijnen Soon Prins Carel en d'Infante Maria van Spaenje sou voortgangh bekoomen / met herstellingh van de Paltz aen den Paltzgraef. Met deese hoop hieldmen hem op / tot dat de Keyser / Spaenje, Bayeren, en de Liga haer ooghmerck hadden bereyckt: welcke gesamentlyck in hare buyst loegen over Jacobs dwaesheyd / die sigh dus met wind liet spysigen; den Keyser gewonnen spel in de hand gaf / en sijnen Schoonsoon / die anders met hulp der andere noch wel veel had konnen verrighten / voorts in 't verderf settede.

Laet sigh van de Keyser en Spaenje by den Neus omvoeren, en steld sijnen Schoonsoon voorts in 't verderf.

Hoedanige verdruckingen de Paltzische Onderdanen ontrent deese tyd moesten uytstaen / kan wijdlopigh gesien werden in de klaghten / daer over van Koningh Jacob gedaen aen de gedaghte Infante Isabella te Brussel. Al de Predikanten wierden uyt Heydelbergh en de daer rondom leggende Dorpen verdreven / tegens de stracks gedagte voorwaerde en belofte: ja / men vergundde haer niet / als particuliere persoonen daer te mogen woonen. In d'Over-Paltz gingh men op een gelijcke wijs met haer te werck. D'Inwooners wierden daeglijcks met sware Schattingen belast. Rentmeesters en andere Amptelingen moesten op nieuws weer opbrengen al de penningen / welckese / geduerende deesen Oorlogh / aen haren Heer hadden behandighd. De Goederen der geene / welcke deese ellende ontweecken / wierden verbeurd verklaerd. Allerley schendlyckheden bedreven de Soldaten / &c.

Sware verdruckingh der Onroomsche Inwooners in den Onder en Over-Paltz.

De Standen des Over-Saxischen Kreytz hielden een Byeenkoomst te Leipzigh, na datse een Kreytz-dagh te Guterbock gehouden / en op den selven besloten hadden / in deese gevaerlycke tyden een Defensions-werck aen te stellen / om / in alle nood-gevallen / volgens de Rijcks-Constitutien, malkander te konnen bystaen. Ten dien eynde wierd een Heyr van 10000. Koppen by een gebraght. Op deese Vergaderingh begeerde Ferdinand hulp van haer tegens Bethlen Gabor; die nu weer de Wapenen had aengenoomen: ja selfs oock / datse haer by een gevoerd volck hem souden toesenden. Doch sy gaven tot antwoord: 't Was haer onmogelyck sijne Majesteyt hulp te doen / wylse door Doortoghten en Inleegeringen gantsch uytgemargeld waren. Haer op de been gebraghte Besoldelingen kondense niet missen; want vermits in Hessen seer veel Volck was geleght / soo wistense niet / wat haer sou mogen overkoomen. Baden voorts sijne Majesteyt / de Tillysche Volckeren uyt Hessenland na Hongaryen te willen doen opbreecken; vermits / na de Neerlaegh van Hertogh Christiaen en Mansveld, in 't Rijck niet gevaerlijcks meer te vreesen stond.

D'Over-Saxische Kreytz steld een Defensions-werck aen.

De Keyser eyscht haer volck, tegens Bethlen Gabor.

Haer' antwoord.

Wy koomen nu tot 't geen sigh heeft toegedragen Anno 1624.; waer ontrent wy op 't kortste sullen handelen. De Keurvorsten van Saxen en Brandenburgh hadden tot noch toe d'overbrengingh der Keur van Paltzgraef Frederick op Hertogh Maximiliaen niet willen goed keuren / noch den laetstgenoemden voor Meede-Keurvorst erkennen. Wegens deese en andere oorsaecken wierd / op ordre van Keyser Ferdinand, in Junius te Schleusingen in 't Graefschap Hennebergh een Byeenkoomst aengesteld. Den 26. quam'er de Keurvorst van Saxen met een treflijcken hoop Volck te paerd. Vervolgens verscheenen d'andere Vorsten. Op deese Vergaderingh is de saeck / door onderhandelingh des Aerts-bisschops van Mentz en des Landgraefs van Hessen-Darmstad, na des Keysers wil uytgevallen. Want de Sax verklaerde sigh / op seeckere voorwaerden / Hertogh Maximiliaen van Bayeren voortaen voor Meede-Keurvorst te sullen houden.

Byeenkoomst te Schleusingen, 1624.

op welcke de Keurvorst van Saxen den Keyser te wilis, om Hertogh Maximiliaen voor Keurvorst t'erkennen.

Wy hebben hier boven met een woord geseght / dat Maximiliaen dickmael hier na getraght had. Tot naerder berigt diend'er dit noch by. Tusschen den Hertogh van Bayeren en 't Keur-huys Paltz was al voor lange jaren twist geweest over de Keur-gereghtigheyd; welcke Bayeren wou / dat soo wel 't Bayersch als 't Paltzisch Huys behoorde: derhalven t'elckens beurt om beurt / nu op Paltz, dan op Bayeren, moest koomen. Op alle Rycksdagen had de Bayer-Vorst dit gepooghd uyt te wercken; doch was geduerigh afgewesen als ongefondeert in sijne prætensie. Nu quam'er Maximiliaen in 't geheel aen.

Oud verschil tusschen Paltz en Bayeren om de Keur-gereghtigheyd.

Van de geweldige Vervolgingh der Onroomsche door Keyser Ferdinand en de Roomschgesinden in Boheemen, Moravien, Oostenrijck, &c. sal gewagh werden gemaeckt onder de Boheemsche Saecken; oock onder de Hongarische, daer 't eygentlijck behoord.

Vervolgingh der Onroomsche uytgesteld.

Een deel des Krijghsvolcks der Roomsch-Catholijcke Liga ruckte in 't Marckgraefschap Durlach. Namen Pfortzheim en andere Plaetsen in. Marckgraef Georgh-Frederick hem hier niet langer vertrouwende / begaf sigh uyt sijn Land / en deed sijn' Onderdanen aenseggen / datse op haer selven souden aght neemen / en haer beste soecken soo veelse konden / wijl hy voor datmael in geen staet was / om haer te konnen beschermen.

De Marckgraef van Baden-Durlach moet sijn Land ruymen.

Keyser Ferdinand had oock Poolsche Cosacken in sijnen dienst. Onmooghlijck is 't / met de pen uyt te drucken / wat voor noyt meer gehoorde tyrannyen deese Natie in Duytschland heeft verright. De geene / welcke in Moravien waren geleght / hebben dit Land seer deerlijck verwoest; meenighte van onschuldigh bloed moedwilligh vergooten: Kinderen noch Zuygelingen verschoond: Vrouwen en Dochteren op 't beest-

Grouwlijke Barbaerheden der Ferdinandische Poolsche Cosacken.

agh-

DUYTS-LAND.

aghtighste verkraght: sigh niet vergenoegd gehouden met de Menschen te vermoorden/ maer daer ontrent gepleeghd de verschrickelyckste / smertlyckste en langhduerendste doods-wijsen. Diergelijcke snoodste grouwelen bedrevense oock selfs in Hongaryen, na de gemaeckte Vreede met Ferdinand; die haer over dit alles niet eens strafte/ even als of hy 't voor goed had gehouden.

van hem niet eens gestraft.

Als in de tijd der verovering des Onder-Paltz aen geene sijde des Rhijns een deel Plaetsen in der Wetterauw, insonderheyd Friedburgh, Wetzlar, Braunfelsz, en Gellenhausen, met Spaensch Volck waeren beset/ quam op den 3. Januarius Anno 1624. seecker Officier met eenige sijner Ruyteren in Langengunsz, toebehoorende Landgraef Philips van Hessen. Hy nam Herbergh in 't Huys van een Waerd; en gingh daer nae in dat des Predikants Mr. Justus Gailfusz; doemaels niet tegenwoordigh. Des gedaghten Bevelhebbers Trompetter vond hier leggen/ 't welbekende / oock in onse Nederlandsche Tael overgebraghte en dickmael herdruckte Gebeede Boeck van Johan Arend, genoemd 't Paradijs-Hofje; 't welck hy met sigh nam/ om daer in wat te leesen. D'Officier op den 7. der genoemde Maend dit gewaer wordende/ en sigh hevigh vertoornende / om dat hy een Ketterfch Boeck gebruyckte / wierp 't in 't vyer eens geweldigh-heet-gestoockten Kaghel-Ovens; en smeet'er oock een deel Hout op/ om de vlammen noch heviger te maecken/ en de verbrandingh dies t'eerder te bevoorderen. Na ontrent anderhalf uyr tijds quam de Waerdin/ om eenige Koolen uyt den Oven te haelen/ en daer by twee Hoenderen aen 't Spit te braden. Te gelijck met de kolen haeldese 't gedagte Paradijs-Hofje uyt; noch t'eenemael onverseerd aen Pappier/

Seldsaem Wonder-geval, 't welck sigh heeft toegedragen met 't Gebede-boeck van Johan Arend, genoemd 't Paradijs-Hofje

door een Roomsch-gesind Officier in een geweldigheer brandende Kaghel-Oven geworpen;

Band / en de daer in gestoockene groene Linten. De Bevelhebber (een Lieutenant) hier van verwittighd / wou met geweld 't Boeck weer hebben/ om 't noch eenmael in de gloed te werpen; doch 't wierd terstond nae Groffen aen den Hoofdman gesonden; en is noch heden te sien in de Vorstlijck-Landgraeflijcke Bibliotheeck te Butzbach. De Waerdin/ haere drie Dochteren/ en de gedaghte Trompetter hielden dit voor een sonderlingh Godlijck Wonder. Wierden hier door ongemeen versterckt in haere Religie; met een vast besluyt/ datse om geenerley vervolgingen wil van deselve souden afwijcken. Integendeel is de gemelde Lieutenant kortz daer nae te Keulen woedend-rasend / en in grouwlijcke vertwijffelingh t'eenemael ellendigh gestorven. Dit berigten ons de voorname Schrijvers G. P. Harsdorffer; M. Grundman; Pet. Paul. Neitzschka; J. Stieflerus; P. Schledius; J. P. Abelinus; Mercure François tom. x., en veel meer andere.

doch na anderhalf uyr tijds t'eenemael onverseerd daer uytgehaeld.

De Neder-Saxische Kreytz had tot noch toe by den Duytschen Oorlogh seer veel geleeden. Verscheydene Standen wierden met Doortoghten en Inleegeringen swaerlijck gedruckt; moesten veelerley moedwilligheden des Krijghsvolcks uytstaen/ en hadden noch arger te verwaghten. Onaengesien nu de Paltz t'eenemael vermeesterd / d'Unie der Protesteerende vernietighd / en alles/ wat men tot noch toe voor d'oorsaken deeses Krijghs had uytgegeven/ uyt den wegh geruymd was/ soo gingen echter Keyser Ferdinand, de Spaensche, en de Roomsch-Catholijcke Liga voort/ in haer noch meer te versterken / en allerweegen Soldaten t'inquartieren. Wijl nu niemand wist/ op wiens Hoofd dit Onweer eyndlijck sou neerstorten; jae dat genoeghsaem bleeck / alles aengesien te sijn tot verdelgingh der Euangelische in 't geheele Rijck ('t welck selfs voorname

De Neder-Saxische Kreytz, sigh seer beswaerd vindende, en noch arger verwagtende,

wijl doch alles was aengesien op een gantsche verdelging der Euangelische Religie,

name Roomsch-Catholijcke Schrijvers/ oock de Jesuit A. Brachelius, bekennen; daer over Ferdinandi yver en Godtvrughtigheyd hooglijck roemen; oock beklaegen/ schoon 't hem geluckte in sijn' Erf-landen Boheemen, Moravien, Stiermarck, Oostenrijck, &c./ dat het echter hem misluckte in de Landen des Keyserrijcks)/ soo oordeelden de Standen der genoemde Kreytz noodwendigh/ op haere saecken aght te geven. Maeckten derhalven een Besluyt/ tot voortsettingh van een Defensions-werck. Namen Koningh Christiaen de IV. van Deenemarcken ten Kreytz-Overste aen/ in plaets van Hertogh Christiaen van Lunenburgh, die korts te voren dit Ampt had afgeleght; en schickten sigh/ om in noodgeval niet gantsch bloot voor wrevelig geweld te staen. Deese Majesteyt siende/ dat door Beeden en saghte middelen de herstelling des Paltz niet te verwaghten stond; daer-en-boven bemerckende 't voorneemen der Roomsch-gesinde tegens d'Euangelische, liet ontrent de Lente des jaers 1625. de Trommel roeren tot Volck-werbingh; niet alleen in Deenemarcken en de Neder-Saxische Kreytz/ maer oock anderweegen.

stelde een *Defensions-werck* aen,

en de Koningh van *Deenemarken* ten Kreytz-Oversten: die allerweegen volck deed werven.

Tilly, Generael-Overste der Roomsch Catholijcke Liga, schoon hy niet wist/ waerom dit gedaen wierd/ vermoedde echter niet goeds hier van voor de Verbondene. Schreef derhalven aen al de Vorsten en Standen des gemelden Kreytz/ om haer by tyds hier van af te schricken; doch kreegh tot antwoord: Sy wilden sijne Keyserl. Maj. getrouw blijven. Hy evenwel daer op niet gerust sijnde/ deed haer weeten/ datse van haere Werbingen souden afstaen/ als voor haer onnodigh. Oock geschiedde over deese saeck eenige Brief-wisselingh tusschen de Keyser en Koningh. Ondertusschen sond de Neder aen d'Over-Saxische Kreytz een Brief/ van deesen Inhoud: Nae dien de Standen ter ooren quam/ dat/ onaengesien sy sigh noyt in deese onrusten hadden vermengd/ boven d'alreeds geleedene harde Beswaernissen/ eenige harer voornaemste Meede-leeden wierden gedreygd met Inlegering des Keyserlijken en Bayerschen Krijgsvolcks; dat oock op de Poolsche Grensen een goed deel Cosacken wierden by een vergaderd; welcke voorgaven/ datse door eenige Over-Saxische Landen in den Neder-Saxischen Kreytz souden vallen/ om daer alles door Vyer en Swaerd te verwoesten; soo behoorden sy (d'Over-Saxische) een waeckend oogh hier op te houden: gelijck dan oock sy (de Neder-Saxische) hadden besloten/ een aensienlijck Defensions-werck aen te vangen; niet om sigh een vreemden handel deelaghtigh te maecken; als wel uytdrucklijck betuygende/ volstandigh te willen blijven by de Keyserlijcke gehoorsaemheyd en de Rijcks-Instellingen; maer om de Kreytz in rust te houden; de Religions en Burgerlijcke Vreede te beschermen; allerley onbillijck geweld af te weeren/ &c. Versogten derhalven/ dat d'Over-Saxische Kreytz geene Doortoghten wou toestaen; maer

Tilly. *Generael* der *Roomsch-Catholijke Liga*, schrijft hier over aen de *Neder-Saxische* Kreytz; en des selven antwoord.
1625.

De *Neder-Saxische* Kreytz verwittigd d'Over-*Saxische* van haer *Defensions-werck*:

en d'oorsaeck, waerom aengesteld;

met versoeck van een Verbond.

liever sigh verbinden met den Neder-Saxischen; op dat in alle voorvallende nood d'een d'ander getrouwlijck moght bystaen.

Vermits nu niet alleen groote Krijghs-toerustingen/ boven de voorige/ van de Keyser door dien van Wallenstein, of de Friedlander, wierden ter hand gevat; maer dat oock de Poolsche Cosacken sigh in een groote meenighte hadden by een vergaderd/ begeerende de Pas door Saxen en Marck-Brandenburgh; soo heeft de Brandenburghsche Keurvorst (niet onbewust/ hoe dit Volck over al waer 't quam huys hield) d'Opbod laten gaen door sijn gantsche Land/ om in geval van nood gereed te sijn.

Keur-*Brandenburgh* doet den Opbod door sijn Land.

Wijl al de bemoeyingh der Staten Generael tot 't Ontset van Breda te vergeefs geweest/ en deese Stad in Spaensche handen geraeckt was/ soo nemen Mansveld en Hertogh Christiaen voor/ weer nae Duytschland te keeren. Sonderden ten dien eynde haer Volck/ sterck 12000. te voet en 1000. paerd/ van der Staten Leeger af: trocken te Gennep over de Maes, en voorts nae den Rhijn. Dit was een treflijcken Hoop/ begeerigh genoegh om te veghten; soo dat'er wel yet voornaems mee had konnen verright werden; maer vermits 't terstond aen geld begon t'ontbreecken/ verliepen oock dese Soldaten seer sterck. Derhalven de Mansvelder en Brunswijcker, om 't gantsche verderf haers Heyrs te voorkomen/ deese Gasten den toom wat ruym moesten laeten: welke dan in de Keulsche Dorpen en Vlecken groote schaede deeden door roven en branden; 't Vleck Ordingen en meer andere uytplonderden: eenige voornaeme persoonen deeser Plaets mee wegh voerden/ en vast hielden/ tot datmen 20000. Rijksdalers voor Brandschattingh aen haer had opgebraght. Onderwijl had Keyser Ferdinand een nieuw Heyr laten vergaderen/ onder den gedaghten Albert van Wallenstein, dien hy had verheven ten Hertogh van Friedland; bekend onder den Naem van Wallensteiner en Friedlander. In 't vervolgh sullen wy veel moeten spreecken/ soo van sijne bedrijven/ als van sijn rampsaligh eynd.

De *Mansvelder* en *Brunswijker* trecken na den *Rhijn*.

Moeten, door wanbetalingh, haer volck den toom ruym laten, tot plonderingen, &c.

Nieuw Keyserlijck Heyr onder *Wallenstein*.

Tilly 't Slot Sparenbergh ontset hebbende/ trock met 't Heyr des Keysers en der Catholijcke Liga nae de Weser. Verdreef de Deenemarcksche uyt den Pas by Hoxter door list/ en een valsche Brief: waer op oock Holtzmunden verlooren gingh. Van hier schreef hy aen de Vorsten des Neder-Saxischen Kreytz/ met swaere dreygementen/ indiense haer geworven volck niet terstond af-danckten. Sond ten selven eynde een Brief aen den Koningh van Deenemarcken; die even ter selver tijd in 't uyterste levens-gevaer geraeckte: 't welck veele hielden voor een quaed voorteecken van d'ongeluckige uytgangh sijns voorneemens. Als hy te Hamelen omreed/ om de Waghten te besigtigen/ begon sijn Paerd/ door 't afschieten eens Musquets verschrickt/ soodanigh te springen/ dat het van de Wal afstortte/ en den Hals brack; of/ volgens andere/ hy

Tilly drijft de *Deensche* uyt eenige *Passen* aen de *Weser*.

Ellendigh-ongeluckige val des Koninghs van *Deenemarken*.

viel

DUYTS-LAND.

viel op de Wal / door een qualijck toegedeckt Gat / met sijn Paerd neerwaerts 29. voeten hooghte. Koningh Christiaen selfs was van deese val sulcker wijs verseerd / dat hy twee dagen langh sprakeloos lagh. Hier door wierden de Deensche Raden en Officieren soo moedloos / datse niet wisten wat haer te doen stond. In deese ontsteltenis sondense Gecommitteerde na 't Leger van Tilly, om met hem te handelen: die deese ongelegenheyd seer wel tot sijn voordeel wist te gebruycken; en haer daer toe braght / datse aenbooden / 't Heyr te rugg' te sullen voeren. Waer op sy dan oock den 25. Julius Anno 1625. al 't Krijghsvolck uyt Hamelen, Minden, en andere Neder-Saxische Plaetsen lighteden / wijckende na 't Stight Verden.

Waer op sijn Heyr de moed verliesd, en uyt *Neder-Saxen* wijckt: waer mee *Tilly* sijn voordeel doet.

Stracks maeckte Tilly sigh meester van Hamelen; vervolgens van Minden: verseekerde sigh oock van de Weser. Sijn volck begon in Brunswijckerland en 't Graefschap Schauwenburgh seer woest en wreed huys te houden. Niet alleen deedense groote schade met plonderen en branden / maer oock hieuwense verscheydene Evangelische Predikanten handen en voeten; andere sneedense neus en ooren af; de Vrouwspersoonen de borsten. Sommige braghtense om 't leven door de verbaerlijckste doods-wijsen. Kortlijck / sy pleeghden sulcke barbaersche grouweldaden / dat noch Turck noch Tattar het oyt arger heeft gemaeckt.

Grouwlijke *Barbaerheden* sijns volks tegens d'*Evangelische* Predikanten, Vrouwen, &c.

Als nu de Koningh van Deenemarcken weer hersteld was van sijnen val / wierden veele Brieven gewisseld tusschen hem en de Keyser; tusschen Tilly en de Neder-Saxische Kreytz; doch sonder vrughtverschaffingh. Daer op begonden de Tillysche en Deensche malkander sterck in 't Hayr te sitten: oock liet de Koningh noch 12000. Mannen werven; d'Opbod gaen in eenige sijner Landen. Ter dier oorsaeck brack 't Keyserlijck Volck / geworven onder den Friedlander, of Wallensteiner, oock op uyt den Franckischen en Swabischen Kreytz / treckende door Hessen na 't Leger van Tilly. Eer 't hier noch aenquam / waren tusschen de Deensche en Tillysche verscheydene Schermutselen voorgevallen; insonderheyd eene by Rehburgh, een voorname Neder-Saxische Pas in een Moeras / daer de Tillysche, welcke deese Vestingh wilden belegeren / seer leelijck 't hoofd stieten. By Stoltzenauw had Tilly beeter geluck; welcke Plaets sigh schendlijck aen hem overgaf / soo haest hy'er voorquam. Maer voor Nyenburgh, een Lunenburghsche Pas aen de Weser, moest hy met groot verlies opbreecken. Door onderschepte Brieven wierd de Koningh van Deenemarcken gewaer / dat de Hertogh van Lunenburgh heymlijck met Tilly tegens hem had aengespannen. Hier uyt nam hy oorsaeck / om Lunenburgerland eenige dagen langh aen sijn Krijghsvolck ten prijs te geven.

De Koningh van *Deenemarken*, weer geneesen van sijnen val, doet meer volk werven.

De *Friedlander* koomd met sijn Heyr by *Tilly*, om hem te versterken.

Schermutselen.

Terwijl dit sigh toedroegh / quam de Friedlander met sijn nieuw Keyserlijck Heyr van 20000. Koppen by Gottingen aen; en ruckte dus in Neder-Saxen. Legerde sigh in de Stighten Maeghdenburgh en Halberstad. Nam Hal in. Mansveld begaf sigh desgelijcks derwaerts. Hertogh Christiaen van Brunswijck voeghde sigh met de sijne by den Koningh van Deenemarcken. 't Geluk was nu aen de sijde der Keyserschen en Roomsch-Catholijcke Liga, wijlse d'eene Plaets voor / d'andere na vermeesterden. Insonderheyd kreegh Tilly in Martius 't vaste Slot Calenbergh in sijn geweld. Aen deese Sterckte was de Deenen niet weynigh geleegen: derhalven maeckte haren Koningh een Aenslagh / om deselve weer te veroveren. Sond onder Hertogh Frederick van Saxen-Altenburgh en d'Overste Obentraut een goed deel Ruyters en Dragonders derwaerts; doch wierden van Tilly geslagen / met verlies van 500. doode; waer onder oock was Hertogh Frederick. Een half uyr na 't eynd des Stryds stierf desgelijks Obentraut. Dit verlies viel den Deen seer schadelijck; wyl de kerne sijns Heyrs ten deelen geneuveld / ten deelen gevangen was. Daeren-boven veroorsaeckte dit onder sijn volck soo veel droefheyd en schrick / als onder de Tillysche blijdschap en moed. 't Meeste / 't welck Koningh Christiaen doemaels verrightte / was / dat hy Stoltzenauw weer veroverde.

DUYTS-LAND.

De *Friedlander* koomd in *Neder-Saxen*.

't Geluck diend de *Keysersche* en de *Roomsch-Catholijke Liga*.

Neerlaegh der *Deensche* door de *Tillysche*, tot groot nadeel des Koninghs van *Deenemarken*.

Hoe Keyser Ferdinand de II. sijnen Soon Ferdinand de III. deed Kroonen ten toekoomenden Koningh van Hongaryen, en wat sigh even te vooren daer toedroegh / behoord onder de Hongarische Geschiedenissen. Wy treeden nu tot 't vervolgh der Duytsche Onrusten in 't jaer 1626.

Ferdinand de III. gekroond tot Koningh van *Hongaryen*.

Met d'uytgangh des jaers 1625. was te Brunswijck aengesteld een t'samenkoomst der Standen des Neder-Saxischen Kreytz aen d'eene / der Tillysche en Friedlandsche Gesanten aen d'andere sijde; om te sien / of men een Verdragh sou konnen treffen. D'eysch des Friedlanders bestond hier in: De Deenemarcker en de gemelde Kreytz souden haer Krijghsvolck afdancken / en van den Rijcks-bodem wegh senden. Genoeghsame verseeckeringh geven / datse noyt tegens den Keyser of sijne Meedestanders (de Roomsch-Catholijcke Liga) yet 't minste souden ter hand neemen. Aen den Keyser / de gehoorsame Keurvorsten en Standen vergoeden d'onkosten / welckese hadden moeten doen tot de Werbingh van meerder volck tegens d'onnodige Krijghstoerustingh deeses Kreytz. De Koningh van Deenemarcken en de Kreytz-Standen moesten d'oude Hertogh Christiaen van Brunswijck en Lunenburgh kostloos en schadloos weer inruymen de hem ontnoomene Graefschappen Hoya, Diepholtz, Bruckhausen, &c. Indiense sigh tot dit alles wilden verbinden met volle verseeckeringh / soo bood hy (de Friedlander) aen / by den Keyser te weegh te sullen brengen / dat sijne Majesteyts Krijghsvolck afgevoerd / en deese Kreytz niet meer beleedighd sou werden. D'eysch der

Handeling tot Vreede tusschen *Tilly* en de *Friedlander* aen d'eene, *Deenemarken* en de *Neder-Saxische* Kreytz aen d'andere sijde. 1626.

Swaren eysch van de *Friedlander* en *Tilly*, wegens den Keyser en de *Liga*.

der Tillysche Gesanten was even deselve.

Antwoord der Standen: en derselver aenbiedingh; doch niet aengenomen.

D'antwoord der gedaghte Standen bestond hier in. Wanneer de Keyser haer genoeghsame verseeckeringh deed/ dat de Burgelijcke en Religions-Vreede haer sou werden gehouden/ soo wildense geerne haer volk afdancken. Op d'andere stucken gavense oock een wijdlopige Verklaringh/ te langh om hier in te voegen. Te gelijck beweesense/ dat haere Kryygs-toerustingh was noodwendigh en wettigh. Booden voorts aen alles wat billijck tot een eerlijck Verdragh kon ge-eyscht werden: maer wijl de Friedlander en Tilly alleenlijck een blinde gehoorsaemheyd en alles nae haeren wil begeerden/ sonder de Standen eenighsins te verseeckeren/ soo wierd deese onderhandelingh den bodem ingeslagen; en de bloedige Mars geraeckte dus tot sijn voorneemen.

D'een en d'andere *partby* krijgen slagen.

Gelijck dan oock 't jaer 1626. ongeluckigh genoegh aenvingh voor Marckgraef Christiaen Willem, Administrator van Maeghdenburgh. Wanneer hy by Guterbock eenigh meest noch ongewapend Volck by een had vergaderd/ wierd de Friedlander hier van verwittigd/ die daer op dien geheelen Hoop onverwaght overviel/ en over de 400. ter neer sloegh. Doch Hertogh Christiaen van Brunswijck heeft deese schaede rijcklijck aen de Keyserschc gewroocken/ wijl hy eenige dagen daer na 500. stroopende Croaten soodanigh klopte/ dat'er nauwlijcks 50. van ontquamen.

De Koning van *Deenemarken* heyverd den Oorlogh.

Ondertusschen herstelde de Koningh van Deenemarcken sigh nae vermogen. En vermits een Vorst soo weynigh als een Boer sijns levens een oogenblick verseeckerd is/ insonderheyd in den Oorlogh/ soo nam hy sijnen Soon Prins Christiaen een Beloste af/ dat hy/ indien sijne Majesteyt moght sneuvelen/ of op eenige andere wijs sterven/ de saeck dan niet sou laeten sacken/ maer 't begonnene werck voortsetten. Hier tegens versterckten de Roomsch-gesinde Vorsten hare Catholijcke Liga, en braghten noch meer Volck op de been.

Neemd sigh nu opentlijck den *Mansvelder* aen,

Tot noch toe had Deenemarcken sigh niet ingelaten met den Mansvelder, noch in eenige andere openbaere t'samenvoegingh. Maer als hy nu sagh/ dat tot geenen verseeckerden Vreede was te geraecken/ en dat d'Oorlogh aen de sijde der Liga met alle kraght wierd voortgeset/ begon hy sig den Graef van Mansveld gantschlijck aen te neemen: oock rond uyt te bekennen/ dat hy sigh had begeven in Verbond met de Koningen van Engelland en Franckrijck.

die by de *Dessauwer-Schans* van de *Friedlander* werd geslagen.

't Geluck echter liep hem allerweegen tegen. In 't begin van Februarius brack Mansveld op met sijn Volck; 't welck meerendeel had gelegen in 't Stigt Lubeck ontrent Lauwenburgh. Na d'inneemingh van Alt-Brandenburgh en Zerbst belegerde hy de Dessauwer-Schans: doch hier wierd hy van de Friedlander deerlijck geslagen. 't Getal der doode wierd begroot op 3000. Dat der gevangene was oock niet weynigh.

De *Deenen* komen in *Westphalen*,

Echter had de Friedlander al mee vry veel geleeden. Mansveld ontb'ood met sijne Ruytery nae der Marck. Ondertusschen sond de Koningh van Deenemarcken een gedeelte sijns Heyrs nae Westphalen; 't welck sigh meester maeckte van Osnabrugh, Vecht, Quaeckenburgh, &c. De Geestlijckheyd wierd hier seer veel geld afgeparst.

en Brandschatten daer.

Vermits men nu sulcken woesten aenvangh maeckte met Brandschattingen en afknevelingen; oock 't Stight Munster dreyghde/ soo trock Tilly met sijn meeste Volck van de Weser af nae Westphalen toe: 't welck d'Inwooners/ daer hy geleegen had/ niet ongeerne saegen: maer nu quam de last deeser Gasten op andere.

Hertogh *Georg* van *Lunenburgh* valt af van den Koningh van *Deenemarken* en den Kreytz tot den Keyser.

Tot noch toe had Hertogh Georgh van Lunenburgh de syde des Konings van Deenemarcken en Neder-Saxischen Kreytz gehouden. Doch als hy sagh hoe euvel de Keyser derselver Oorloghs-toerustingen opnam/ weeck hy van haer af; eerst slegtlijck/ met haer sijnen verderen dienst op te seggen; daer nae/ met selfs Wervingen voor Keyser Ferdinand aen te stellen; doch sonder te laeten blijcken/ dat het voor den selven was; jae onder eenen anderen schijn.

Waerschouwingh des Koninghs van *Deenemarken* aen elck.

Derhalven Koningh Christiaen den 2. November opentlijck deed verkondigen/ dat deese Volck-aenneemingh hem gantsch niet aengingh; oock niet geschiedde tot hulp van hem of den Kreytz. Waerschouwde ter dier oorsaek elck/ sigh/ door een bedrieghlijcke verleydingh/ niet te begeven in een dienst/ onder welcke hy sou moeten veghten tegens sijn Vaderland en Religions-verwanten. Met bygaende bedreyggingh/ dat hy de geene/ die sigh hier in vergreepen/ sou weeten te straffen/ wanneerse in sijne handen vielen.

De *Deenen* uyt 't Stigt *Osnabrugh* gedreven.

Onderwijl bleven de Deenen niet langh meester in 't Stight Osnabrugh, maer wierden door den Graef van Anhalt daer weer uytgedreven. Ter deeser tijd heeft men vijf Deensche, nevens eenige Hollandsche en Engelsche Schepen/ op d'Elve gelegt/ om te besigtigen al de van Hamburgh af-varende Kielen/ en daer uyt te lighten al d'Oorlogs-behoeften/ Granen/ Scheeps-tuygen/ &c./ na Spaenje, of nae 't Keyserlijcke Leger gaende.

De Keyser weet sijn Volck hare Versamel en Monsterplaetsen; Doortoghten en Inleegeringen

Ferdinand had in de Keulsche en aengrensende Landen 6000. Mannen laeten werven onder den Graef van Merode. Deesen hoop quam met den aenvangh van May in Hessenland. Landgraef Willem moest haer daeghlijcks verschaffen 3000. ponden brood/ 7. Voederstucken Bier/ en eenige honderden ponden vleesch. Hier na trockense door 't Stight Fulda op Geysa, Vacha, en Smalkalden; over al d'Inwooners swaere ongelegenheden toevoegende. Voorts besoghtense de Weinmarsche Dorpen/ en parsten de Stad Erffurt 50000. Rijcksdalers af; onaengesien deselve even te vooren/ door 't geven van een groot deel gelds/ Keyserlijcke Sauvegarde had bekoomen.

de Landen der *Euangelische* aen te wijsen; die der *Roomschgesinde* te verschoonen,

Doe wenddense sigh na 't Gleichische, Schwartzenburghsche, en Franckenhuysische Gebied; daerse hare Versamelplaets aenstelden. Eenen anderen hoop viel in 't Graefschap Wartheim, en druckte d'Ingeseetene seer hard. Hertogh Adolph wierd met een Regiment in Hessen; Hertogh Georgh van Lunenburgh

en

DUYTS-LAND

en Hertogh Albert van Saxen-Lauwenburgh (nu oock tot den Keyser overgegaen) met eenige Regimenten in der Wetterauw hare Rendevous aengeweesen. Dus wisten de Keyser en sijn' Oversten de Landen der Euangelische fijntjens uyt te kippen tot hare Versamelinghs en Monster-plaetsen; Doortoghten / Inleegeringen / &c.: daer tegens die van de Roomsch-Catholijcke in goede rust te laten / soo veel haer mogelijck was.

en in goede rust te laten.

In deselve Maend trock Tilly uyt Paderborn na Hessen; wijl 't scheen / dat Landgraef Mauritz, vermits sijne Landen soo t'eene mael door 't Krijghsvolck des Keysers en der Catholijcke Liga verdorven wierden / sigh wou beginnen te stellen tot verdeedigingh. Stracks vermeesterde hy de Stad Hirschfeld, nevens meer andere Plaetsen; en maeckte al 't daer in leggende Volk weerloos. Veroverde byna al de Steeden aen de Fulda en Werrha. Allerweegen deed sijn volck niet anders als plonderen / en allerley schendlijckheden bedrijven. Vermits nu de

Tilly begeeft sigh uyt Paderborn na Hessen;

daer hy seer groof te werck

genoemde Mauritz in de hem aenbestorvene Landen sijns Gebieds de Gereformeerde Leere ingevoerd / te Marpurgh Kerck en Academie hervormd had / soo was men hem ongemeen vyandigh. Men sie wat wy hier van gesegt hebben onder de Duytsche Geschiedenissen des I. Boecks.

gaet, en de meester speeld.

Dus speelde Tilly de meester in Hessen. Gebruyckte den gantschen Voorraed des Lands tot sijn voordeel: Mauritz mogt hier toe seggen 't geen hy wou. Voorts ruckte hy voor Minden aen de Werrha, om de Deensche Besettingh daer uyt te drijven. De Besettelingen verweerden haer dapper; te meer / wijlse hoop van Ontset hadden / 't sy door Koningh Christiaen van Deenemarken, of door Hertogh Christiaen van Brunswijck. Eyndlijck wierd deese Plaets stormenderhand verorberd; en daer op gingh d'ellende aen. Alles wat de Tillysche voorquam wierd neergehouwen. De Vrouwspersoonen bleven soo weynigh verschoond als de Mannen. 't Grootste deel der Burgery en de noch overige Soldaten deese woe-

Veroverd stormenderhand Minden aen de Werrha.

Verschriklijcke Moordery

de fiende / verdeedighden sigh noch een tijd laugh seer kloeckmoedigh op 't Kerckhof. Doch d'Overste Clout bemerckende / dat onmogelijck was der vyanden geweld hier uyt te staen / weeck / met de by hem sijnde / al veghtende na 't Kasteel; van waer uyt hy de Tillysche met sulck een scharpe Loogh 't Hoofd wiesch / datmen daer rondom niet anders dan doode sagh leggen. Ten laetsten echter wierd hy overweldighd / en met al de sijne ter neer gehouwen. Van de 2500. Burgers / Soldaten / Boeren en Scheepsknegthen / in deese Stad geweest / sijn'er geen 20. levendigh ontkoomen; behalven noch de vermoorde Vrouwen en Kinderen. Dit gebeurde den 30. May. 's Anderen daeghs deed Tilly sijne gesneuvelde / eenige

hier gepleeghd;

nevens eenige aenmercklijke voorgevallene saecken.

honderden in getal / begraven; maer die van de Stad verwaerdighde hy d'aerde niet. Liet deese Lijcken op Wagenen leggen / en in de Werrha-vloed werpen. Even 14. dagen hier na quam 't Vyer in 2000. ponden Buskruyd / leggende in een Thoorn / welke ten deelen opsprongh / met vernielingh veeler Huysen / en groote schade onder de Tillysche Soldaten.

Als nu Tilly met Minden vaerdigh was geworden / begon hy sijn voorneemen tegens Landgraef Mauritz in 't werck te stellen. Leydde sijn Volck rondom Cassel, daer de Vorstlijcke Hof-houdingh was. Begeerde den 14. Junius van hem / dat hy eenige sijner Benden sou binnen Cassel laten trecken; ook in andere Plaetsen en Passen; op dat / ge-

Tilly dwinghd Landgraef Mauritz van Hessen, door geweld

lijck

lijck hy seyde / de Keyser van hem verseeckerd moght sijn. Dit quam Mauritz ongelegen. Hield echter sijn eygentlijck bescheyd noch aghter. Andermael vernieuwde Tilly sijnen eysch; met bedreyginghe / indien hy deselve niet terstond voldeed / dat hy selfs d'oorsaeck van sijner Landen verderf sou sijn. Landgraef Mauritz bemerckte genoegh den Toelegh van Tilly; echter wou hy in deese onbillijckheyd niet bewilligen; wijl sulcks niet alleen hem selfs / maer oock d'andere Euangelische tot groot nadeel sou strecken. Want alles was doch aengeleght tot de verdelgingh der Onroomsche.

een schriftlijcke Verseeckeringh af,

Hier op nam Tilly wat anders by der hand. Beschreef de Ridderschap; Landgraef Willem (als oudste Soon van Mauritz), en andere in 't Neder-Vorstendom Hessen, tot een Byeenkoomst te Gudesberg. Droegh haer voor / dat Landgraef Mauritz een schriftlijcke Verseeckeringh moest geven / te sullen blijven onder de Keyserlijcke gehoorsaemheyd: de Soldaten des Keysers en der Roomsch-Catholijcke Liga een vrye Pas door sijne Landen te laten; d'Inleegeringen te gedoogen / &c. Vermits 't nu niet anders sijn kon / moest de Landgraef (een vry Vorst) aengaen 't geen hy niet geerne deed; sulck een Schrift onderteeckenen / en door 't geheele Vorstendom doen verkondigen.

ten voordeel des Keysers en der *Roomsch-Catholijke Liga*, tot nadeel van hem en sijne Landen.

Na de gedaghte Neerlaegh van Mansveld by Dessauw braght hy sijn overgebleven verstroyd volck weer by een / soo veel hy kon. 't Quam hem seer wel / dat even ontrent deese tijd eenige Schotsche Soldaten te Hamburgh waren aengekoomen / welcke sigh by hem voeghden: dat oock de Koningh van Deenemarcken hem sommige Benden toesond. Echter kon hy in alles te paerd en te voet nauwlijcks 5000. Mannen uytmaken / wijl'er meenighten waren verloopen; als geen lust meer hebbende / om onder hem / dickmael ongeluckigh / te dienen. De noch onder hem staende hielden in Mark-Brandenburgh quaed Huys. Doch als de Keurvorst een deel Volck by een trock / om op haer los te gaen / wierdense van hier afgevoerd. De Burgers der Steeden namen eenparigh voor / deese onbandige Gasten in haren Aftoght aen te grijpen / om de geleedene schade te wreecken. Doch de Keurvorstlijcke Overste Kracht wou hier in niet bewilligen / wijl hy hier toe geen ordre had; oock wel wist / datmen soo wel een aftreckende als vliedende vyand in sijn wegh-gaen niet behoord te verhinderen / maer veel meer hem daer toe een goudene Brugg' moet bouwen / om hem dies te geswinder quijt te werden.

Mansvelds verrigtingen na de Neerlaegh by *Dessauw*.

De sijne houden quaed huys in *Marck-Brandenburgh*.

Aenmerckingh.

Echter voeghden sigh ontrent 200. jonge Burgers by malkander / en sloegen sommige Ruyter-Quartieren op. Maer de winst / welckese hier van trocken / was / dat de Mansveldsche stracks eenige Plaetsen in brand staecken. Deese Mansveldsche Optoght geschiedde den laetsten Junius Anno 1626. Korts daer na quam by hem Hertogh Johan-Ernst van Saxen-Weinmar, met ruym 5000. Deenen. Deese beyde hadden een grooten aenslagh voor. Op seeckere tijd en plaets soudense sigh voegen by Bethlen Gabor, Vorst van Sevenbergen; doemaels besigh met groote Krijghs-toerustingen / om yet gewightighs tegens 't Huys Oostenrijck uyt te voeren. In aller haest trockense voort; doch de Friedlander quam haer te vroegh op den hals / soo datse haer opset voor datmael niet konden in 't werck stellen. Echter verrightedense door deesen Togt soo veel / dat de Keyserlijcke Maght uyt Neder-Saxen wierd getrocken; en dus van den hals des Koninghs van Deenemarcken; 't welck doe voor vry wat groots wierd gehouden. Oock was des Friedlanders Heyr door de sware Marchen soodanigh gekrenkt / dat hy in een lange tijd niets kon ter hand neemen.

In haren aftoght vallen eenige Burgers op haer aen, tot schade des Lands.

Mansveld, met *Deenen* versterckt, begeeft sigh na *Silesien*, om sigh by *Bethlen Gabor* te voegen; doch werd door de *Friedlander* verhinderd.

Mansveld echter geraeckte in 't Hertoghdom Silesien, gevolghd van d'Overste Peckman met desselven Friedlanders; die daeghlijcks 30., 40., 50. of 60. der Mansveldsche en Weinmarsche dood sloegen of gevangen bequamen. Doch alsse te Jablynca waren gekoomen / beschanstense sigh daer seer sterck. Oock vloeyde van tijd tot tijd een goed deel volck uyt Hongaryen en Moravien haer toe. Doe deedense veele Strooperyen op de Moravische Grensen. Mansveld soght tot eenige malen in Moravien te breecken / doch 't wou niet gelucken. Nam derhalven sijnen wegh over den Hongarischen Bodem / en quam den 8. September te Trentschin in Hongaryen; daer hy de Brugg' der Wag, of Waag, met Dragonders besettede; doch deese wierden door Peckman geslagen.

Treckt noch echter voort.

Begeeft sigh na *Hongaryen*.

Terwijl Mansveld sigh na de Hongarische Bergh-Steeden begaf / sond Bethlen Gabor haer een deel Ruytery toe. Hy selfs gingh met sijn gantsche Heyr na Calchauw; als onderwijl de Friedlander met de Keysersche by den Hongarischen Palatijn te Tyrnauw was aengekoomen. Hertogh Johan-Ernst van Weinmar was een goed stuck weghs met Mansveld voortgetrocken; doch keerde tijdlijck weer na Silesien: nam daer eenige Plaetsen in / en plonderde deselve. Insonderheyd besettede hy Jagerendorf en Oppelen. De Friedlander sond hem de Graef van Schlick met eenige 1000. Duytschen; oock de jonge Graef van Serin met een deel Troupen te gemoet. De Silesische Vorsten en Standen deeden den Opbod door 't Land gaen / t'harer beschermingh. De Koninglijcke Deensche Krijgs-Commissaris Joachim Motzlaf sond wel een Trompetter / met een Waerschouwinghs-brief aen haer af / versoeckende den Opbod na te laten / en den Friedlander geen gehoor te geven / maer liever de Koninghlijcke Volckeren de hand te bieden / welcke quamen tot beschermingh der Religie; doch deese Boode was haer niet welkoom. Ondertusschen gingen de Weinmarsche al voort / en vormden insonderheyd een sterck Leger by Troppauw. Sloegen oock een deel Keysersche, en hadden hier taemlijck-

Hertogh *Johan-Ernst* van *Weinmar* veroverd eenige Plaetsen in *Silesien*, en plonderdte.

Deenemarken soeckt de *Silesiërs* aen sijne sijde te trecken, doch te vergeefs.

DUYTSLAND.

lijck-goed geluck in haer' onderneemingen.

Doo d'Aftoght des Friedlanders, ter oorsaeck van Mansvelds Optoght na Silesien, had Koningh Christiaen van Deenemarcken in Neder-Saxen bij veel lught bekoomen; waer op hy sigh meester maeckte van eenige Plaetsen in 't Maeghdenburghsche, Brunswijcksche en Keulsche Gebied. Tilly daer tegens veroverde Gottingen, met groot volckverlies. Om hem van deese Stad af te trecken / had Koningh Christiaen Calenbergh belegerd; doch de Deenen wierden hier geslagen / en verlooren 500. Mannen. Echter ontsettede de Koningh Northeim, door Tilly, na d'inneemingh van Gottingen, aengevallen. Hy meende nu in Thuringerland te breecken; doch wierd van Tilly, met eenige Friedlandsche Regimenten weer versterckt, op de hielen gevolghd. Te Luther, een Brunswijckich Dorp / moest het tot een Slagh koomen. De Deenen queeten haer dapper genoegh: en de Koningh voerde sijn volck persoonlijck tot drie malen toe aen: echter viel eyndlijck de Zeege op de sijde der Tillysche. Nevens verscheydene Deensche Oversten sneuvelde hier oock Landgraef Philips van Hessen. Al 't Geschut viel Tilly ten deel. De Koningh weeck met sijne Ruyterij na Wolffenbuttel; daer hy sijn Volck weer by een trock; en bevond / dat hem 4000. Mannen ontbraecken. Sijn Heyr bestond nu noch (behalven de Guarnisoenen) in 15000. te voet / 4000. Archebusiers, en 3000. Curassiers. Oock schoot hy geld / om noch 6. nieuwe Regimenten te werven; en betaelde al sijn volck / om haer weer aen te moedigen.

Verdrijven van Koningh Christiaen in Tilly.

Christiaen meend in Thuringen te breken.

Werd te Luther door Tilly geslagen; en doet weer volk werven.

Boven maten groot was de blijdschap der Roomsch-Catholijke over de Deensche Neerlaegh. Allerweegen deedense het Te Deum Laudamus singen. Tilly, sijn geluck vervolgende / veroverde verscheydene Plaetsen. Ondertusschen lagh de Deenemarcker met sijn Heyr te Buxtehoede; van waer hy / op d'aennaderingh van Tilly, na Staden weeck; welcke Stad hy versterckte / om altijd een verseeckerde Wijck te mogen hebben. In eenige Schermutselen had nu d'een dan d'andere Parthy d'overhand. In November hield hy een Landdagh te Rensburgh in Holstein. Op sijn Vertoogh beslooten de Standen / de vyanden niet in haer Gebied te willen verwaghten; maer met alle Maght haer te gemoet te trecken. Al d'Edele souden persoonlijck te veld gaen. Yeder Ploegh moest een reghtschapen Man leveren. Korts daer na nam sijne Majesteyt 't Kasteel Hoya weer in / en vond daer een grooten Buyt der Tillysche.

Blijdschap der Roomsch-gesinde over de Deensche Neerlaeg.

De Koning houd een Landdagh in Holsteyn; en daer genoomen besluyt.

Onder deese Onrusten in den Neder-Saxischen Kreytz hielden de Keyser en Tilly soo langh aen by Hertogh Frederick-Ulrick van Brunswijck en sijne Standen / datse eyndlijck / siende dat 't Geluck den Koningh van Deenemarcken niet wou dienen / sigh de Keyserlijke gehoorsaemheyd onderwierpen: waer toe de Hertogh en de Standen sigh verbonden / yeder in 't bysonder / door een Verseeckeringhs-schrift. Hier tegens beloofde Tilly, onder de Keyserlijcke Soldaten goede ordre te sullen houden; met verhinderingh van plonderen en branden na vermoogen. De Deensche in 't Land leggende Volckeren souden onbelemmerd uyttrecken. Terstond deed Hertogh Frederick de Deensche Guarnisoenen in Wolffenbuttel en anderweegen aenseggen / datse 't Land moesten ruymen; met aenbiedingh van een Vryggeleyde des Graefs van Tilly. Doch deese wilden sigh soo light niet laten uytdrijven; maer bereydden sigh tot tegenweer / indien men haer wou aentasten.

Brunswijck begeert sigh onder des Keysers gehoorsaemheyd.

De Deensche, daer in Guarnisoen leggende, willen n[ie]t wijcken.

Voor den uytgangh deeses jaers geraeckten de Keyserische en Mansveldsche ontrent 5. mijlen van Presburgh aen malkander. Van d'eerstgenoemde wierden een groot deel verslagen. Korts daer na viel weer een ander Gevecht voor; waer in veel volck sneuvelde, en geene der Parthyen sigh van de Victorie kon beroemen. Ondertusschen greep Hertogh Johan-Ernst van Saxen-Weinmar in Silesien en Moravien geduerigh verder van sigh; en vermeesterde veele Plaetsen. De dappere Overste Baudisz sloegh met alleen 4. Benden te Paerd 16. Benden Keyserische Ruyterij / welcke op hem loerden; toonende / dat de Zeege niet altijd hanghd aen de veelheyd.

Keyserische en Mansveldsche sitten malkander in 't hayr.

Hertogh Johan-Ernst van Saxen Weinmar

De Friedlander, nu met Bethlen Gabor een Stilstand gemaeckt hebbende / begaf sigh met 't meeste deel sijns Volckx uyt Hongaryen na Silesien (daer 't met de saecken des Keysers gevaerlijck begon te staen); om de Weinmarsche met alle Maght 't Hoofd te bieden; welcke onderwijl haer' inhebbende Steeden en Passen seer versterckten; oock de Keyserische geen geringe schade toevoeghden. Wegens deesen Inval quam Hertogh Johan-Ernst by Keyser Ferdinand in de hooghste ongenade; en gewisslijck sou hy den Rijksban tegens hem uytgeworpen hebben / indien de dood niet onverwaght tusschen beyde ware gekoomen. Want als de gemelde Hertogh ontrent 't eynd deeses jaers van seekere ongekoockte Spijs had gegeeten / begon hy te walgen / en deed'er een stercke dronck Wijn op. Terstond wierd hy sieck / en stierf weynige dagen daer na. Een seer dapper en verstandigh Vorst was hy; van sonderlingh-groot beleyd: die / indien hy langer had mogen leven / sigh door uytsteeckende Heldedaden in de gantsche weereld sou beroemd hebben gemaeckt / volgens 't oordeel der beste Krijghs-kundige diens tijds.

stelt de Keyserlijcke saecken in Silesien in een sleghte staet.

Sterft onverwaght.

Sijnen sonderlingen Lof in Oorloghsbeleyd.

Tot noch toe had Keur-Brandenburgh d'overbrengingh der Paltzische Keur op 't Huys Bayeren niet willen goed keuren; als genoeghsaem voorsiende wat naderhand stond te volgen door de meerderheyd van Roomsch-gesinde Stemmen in 't Keurvorstlijck Collegie. Eyndlijck echter liet hy sigh door de Keurvorst van Saxen, die deese brock lighter had konnen verswelgen / bewegen / om oock Hertogh Maximiliaen voor Meede-Keurvorst t'erkennen.

Brandenburgh erkend den Bayer ook voor Keurvorst.

De meeste Vorsten en Standen des Neder-Saxischen Kreytz verlaten de Koning van Deenemarcken, op belofte des Keysers, tot eeniger verderf.

Keyser Ferdinand had door Tilly en andere / op groote beloften / het daer toe weeten te brengen / dat de meeste Vorsten en Standen des Neder-Saxischen Kreytz sigh onder sijne gehoorsaemheyd begeven / en de Koningh van Deenemarcken verlaten hadden. Onder deese waren oock Adolph-Frederick en Johan-Albrecht, Hertogen van Mekelenburgh. Maer alsse nu gereed stonden / om Tillysche Besettingh in te neemen / maeckte Koningh Christiaen sigh meester van de beste Plaetsen deeses Lands; dus de Tillysche Inleegeringh verhinderende. Dit heeft haer naderhand haer Hertogdom t'eenemael doen verliesen / gelijck wy t'sijner plaets sullen hooren. De regeerende Hertogen van Holstein, van Pomeren, van Saxen-Lauwenburgh; de Graef van Oldenburgh; de Steeden Lubeck, Goslar, Mulhuysen; 't Dom-Capittel te Maeghdenburgh en Halberstad, hadden noyt deel willen neemen aen de Neder-Saxische onrusten. Wierden derhalven in November in bysondere Keyserlijcke Brieven soo wat gepreesen; vermaend / in hare gehoorsaemheyd te volharden / en de Neder-Saxers te beweegen tot navolgingh van haer voorbeeld; met verseeckeringh van sijne Majesteyts beschermingh.

Welcke sigh Neutrael hielden.

Duytsche Geschiedenissen. 1627.

Wy koomen nu tot de Duytsche Geschiedenissen des jaers 1627.; maer sullen 't voortaen noch korter moeten maecken. De Deensche en Keyserlijcke Volckeren geraeckten dickmael met Schermutseeren aen malkander; nu tot nadeel van d'eene / dan van d'andere Parthy. Ondertusschen was 't seer ellendigh in Neder-Saxen en d'aengeleegene Landen gesteld. Alles wierd van 't krijgsvolck verdorven; de Gemeente soodanigh uytgemergeld / dat veele / Huys en Hof verlatende / gingen bedelen. Andere Oorden / insonderheyd de Vorstendommen Hessen, Weinmar, Francken, &c., wierden door geweldadige Inleegeringen / Monsteringen / Doortoghten / door de Soldaten des Keysers en der Roomsch-Catholijcke Liga (in welcke laetste begreepen waren / behalven de Keyser / de Koningh van Spaenje, en 't geheele Huys Oostenrijck, oock al de Roomschgesinde Keur-en Vorsten in Duytschland, en de Princen van Italien), op 't jammerlijckste gedruckt. D'eene Plaets voor / d'andere na wierd verstrickt gelijck een Vogel onder 't Net / en ellendigh verwoest.

Ellendigen staet des Neder-Saxischen Kreytz.

Keyser Ferdinand sou noch wel geneegen sijn geweest tot Vrede-bevoorderingh, door saghter middelen,

Ontrent deese tijd kreeghmen uyt onderscheyde Brieven berigt / dat Keyser Ferdinand, hoe hevigen vyand der Euangelische Religie hy oock was / wel geneegen scheen (uyt aenmerckingh van de vernielende onrusten des tijds; veelligt oock uyt insight / dat hy / d'Onroomsche gantsch verdelgd siende / de Roomsche dan t'eenemael tot sijne Meesters sou hebben) / om door saghter middelen een algemeene Vreede in 't Rijck te bevorderen: maer dat de Catholijcke Liga in tegendeel had besloten / deselve op allerley wijs te verhinderen; en de saeck daer heenen te stieren / dat d'Euangelische ten vollen uytgeroyd wierden. Gelijck dan / soo van de Paus selfs / als van de geheele Geestlijckheyd te Romen, Betuyginghs en Afmanings-Brieven aen den Keyser afgingen / om geen gedaghten van vreede op te vatten / wijlmen doch de Ketters alreeds genoeghsaem in de Sack had. Men moest / ten besten der H. Roomsche Kerck / de Bisdommen / Geestlijcke Goederen / &c. / welke onder den Roomschen Stoel hadden behoord / den selven weer toebrengen; dit werck met verder ernst voortsetten / en in den Oorlogh voortgaen.

maer die van de Roomsch-Catholijke Liga verhinderen 't.

De Keyser versterckt sigh.

Ondertusschen versterckte de Keyser sigh met nieuwe Volckeren. 't Selve deed de Koningh van Deenemarcken; aen wien die van Franckrijck bewilligde 4000. Mannen in sijn Koninghrijck te mogen werven / waer toe hy d'onkosten verschoot. In April wierd oock uyt Engelland een groot deel geld aen hem overgesonden / waer van hy sijne Soldaten drie maenden Besoldingh betaelde. Indien nu Koningh Christiaen in sijnen yver by tijds waer' ondersteund geworden / gewisselijck was'er van hem wat groots te hoopen geweest. Maer wijlmen met de beloofde hulp te langh suckelde / viel de saeck geheel anders uyt / alsse had konnen uytvallen: en doemen met schade wijs was geworden / quam de bystand te laet.

De Koningh van Deenemarcken werd niet behoorlijck bygestaen.

Op een aengestelde Vreede-handel wil de Keyser de Deensche Ambassadeurs geen Vrygeleyde geven.

Tilly veroverde in 't Keurvorstendom Brandenburgh verscheydene Steeden; oock Havelbergh. De Koningh van Deenemarcken begaf sigh derwaerts. Dus hadden de Marck-Brandenburgers twee malkander vyandlijcke Legers op den hals gekreegen. Op hard aendringen van Keur-Saxen had Keyser Ferdinand een Byeenkoomst te Mulhuysen aengesteld / om te sien / ofmen middelen tot Vreede sou konnen uytvinden. De Koningh van Deenemarcken wou / tot voortsettingh der selve / oock Ambassadeurs derwaerts senden / doch kon van de Keyser geen Vry-geleyde bekoomen; 't welck veele wonderlijck en vry bedencklijck voorquam. Wijl sijne saecken tot een sleghte staet waren geraeckt; hy niet maghtigh was / twee Legers te weerstaen; soo veele van hem waren afgevallen; de beloofde hulp der andere niet verscheen; sijn eygen volck hem ongetrouw wierd / soo wou hy wel geerne tot een Verdragh sijn getreeden; doch de Keyser sloegh hem sulcke onbillijcke Conditien voor / dat hy deselve / sonder sijn' uyterste schande en schade / niet kon aenneemen.

Wind en Stroom loopt den Koningh tegen;

derhalven had hy geerne tot een Accoord gekoomen.

Deese Artijckelen bestonden hier in: I. Hy sou de Wapenen neerleggen. II. 't Ampt van Kreytz-Overste afstaen. III. Oock van alle Aerts-Stighten en Stighten. IV. Desgelijcks van Holstein, en alle andere aen den Keyser of 't Rijck behoorende Leenen. V. De Vestingh Gluckstad inruymen / tot dat hy dit alles sou volbraght hebben. VI. D'Oorloghs-onkosten vergoeden. VII. Afstand doen van alle aenspraeck op 't Vorstendom Brunswijck, Lunenburgh; en voorts van alles wat hy op eenige Vorst / Stand / of

of Stad des gantschen Rijcks uyt had te prætendeeren gehad. VIII. Vergoeden alle toegevoeghde Brand en Oorloghs-schade. IX. Herroepen alle Verbonden tegens sijne Keyserlijcke Majesteyt en 't Huys Oostenrijck. X. In de Sond noyt eenige nieuwe Tollen invoeren. XI. Van dit alles genoeghsame Verseeckeringh geven / en daer voor Borgh stellen.

Onlijdlijke Conditien, hem van de Keyser voorgesteld.

Ondertusschen moest hy wijcken. De Keyserſche drongen voort. De Croaten gingen in Dithmarssen grouwlijck te werck. Veele van des Koninghs Oversten en Soldaten / 't spel verbrod siende / vielen van hem af / en Ferdinand toe. De Marckgraef van Durlach wierd in Holstein door Graef Schlik t'eenemael geslagen. Selfs boorden de Keyserſche tot seer diep in Sleeswijck en Jutland. Dreven de Deenen uyt 't Sticht Breemen. Veroverden in Brunswijckerland verscheydene Plaetsen. Kortlijck / wind en stroom was den Deenemarcker tegen. Brandenburgh, Pomeren en Mekelenburgh wierden ellendigh van 't Keysers volck geplaeghd. Pomeren, onaengesien den Keyser gehoorsaem gebleven / wierd gedwongen / aght Regimenten in te neemen; onder uytdrucklijcke belofte aen Hertogh Bogislaus, datse maer alleen weynige weecken in sijn Land souden blijven / en goede ordre gehouden sou werden. Doch deese weynige weecken wierden uytgereckt tot drie jaren; en de goede ordre was / 't Land door noyt meer gehoorde uytparssingen gantsch uyt te margelen. Hier ontrent was 't insight der Keyserſche en Catholijcke Liga, de Landen der Euangelische, onaengesien sy in de Keyserlijcke gehoorsaemheyd volhardden / t'eenemael te verderven / en eyndlijck het met haer uyt te maken.

Sijne saecken geraken in een slechte staet.

Ellendige verdruckingh en verdervingh der Euangelische Landen; schoon in de Keyserlijcke gehoorsaemheyd gebleven.

In Hongaryen was 't Keyserlijck Heyr geweldigh verswackt; soo dat de Wallensteiner, anders Friedlander, na de gemaeckte Vreede met Bethlen Gabor, een lange tijd van noden had / om sijne Regimenten weer te vullen. Ondertusschen veroverden de Weinmarsche in Silesien veele Plaetsen. De Friedlander oock: doch door een Krijghslist wierden over de 1000. der sijne dood geslagen. Eyndlijck evenwel dreef hy de Deensche uyt Silesien. Veroorsaeckte haer een gantsche Neerlaegh in der Marck; soo dat dit sterck / en een wijl tijds seer geluckigh geweest sijnde Weinmarsch en Deensch Heyr geheel te niet gingh. Op de gedaghte Byeenkoomst te Mulhuysen wilden de Roomsch-Catholijke tot geenen Vreede verstaen; maer de Geestlijcke Goederen met de Wapenen weer-halen.

Het tot noch toe voorspoedigh Weinmarsch Heyr in Silesien door de Friedlander geslagen, en te niet gegaen.

In Julius was / met Ferdinandi bewilligingh / een Onderhandelingh te Colmar aengesteld tusschen d'Afgesondene des Hertoghs van Wurtenbergh en van Lotharingen aen d'eene / en die van Paltzgraef Frederik aen d'andere sijde; om te sien / of een Versoeningh van de Paltzgraef met den Keyser moght uyt te vinden sijn: waer op dan de gemeene Rijcks-vreede dies te gereeder had mogen getroffen werden. Van Ferdinands wegen wierden de volgende Artijkelen voorgesteld.

Onderhandeling te Colmar, wegens een versoeningh des Paltzgraefs met den Keyser.

I. Wijl sijne Majesteyt soo veelvoudigh en sonder oorsaeck was beleedighd geworden / soo moest voor al de Paltzgraef sigh verootmoedigen / en om vergifnis bidden. II. Afstaen van alle Aenspraeck op 't Koninghrijck Boheemen; en de gedane verkiesingh sijns persoons voor nietigh verklaren. III. Wijl de Hertogh van Bayeren nu ten vollen in de Keur was bevestighd / soo moest hy deselve behouden. IV. Na dien oock de Roomsch-Catholijeke Religie en verscheydene Geestlijcke Ordens in den Paltz waren ingevoerd / soo moestense daer blijven. V. Wijl sijne Majesteyts Koninghrijcken en Landen soo onbillijck aengevallen / der selver Inkoomsten daer door veel verminderd / en tot deesen Oorlogh sware onkosten gedaen waren (gelijck hy dan 't Land over den Ens; oock d'Over en Neder-Lauſznitzsche Landen / voor een groote som gelds had moeten verpanden) / soo was billijck / dat hem alles vergoed / en 't verpandde door de Paltzgraef weer gelost wierd.

Kort begrijp van d'Artijckelen, welke de Keyser van Paltzgraef Frederick begeerde gedaen te hebben.

De Paltzische Gesanten verklaerden hier op: I. Dat de verootmoedigingh sou geschieden na betaemlijckheyd: doch dat daer ontrent niet sou mogen ge-eyscht werden 't welck den Paltzgraef of sijn Vorstlijck Huys tot schimp sou strecken. Waer toe men dan dusdanigh een Formulier sou mogen gebruycken: „'t Was hem leed / dat „om sijnent wil sulcke onrusten waren ontstaen. Dat hy derhalven sijne Majesteyt „onderdanighlijck bad / d'opgevattede ongunst te willen laten vallen; hem / en de „geene die 't met hem hielden / weer in genade t'ontfangen: een algemeene Vergifnis te verkondigen: hem (de Paltzgraef) „in sijn' Erflanden en de Keur te herstellen: „welcke weldaed hy al de dagen sijns levens „danckbaerlijck erkennen; sijne Majesteyt „voortaen alle mogelijcke diensten betoonen / en sigh dragen sou als een getrouw „Keurvorst betaemd / en de Rijcks-Constitutien vereysschen.

Antwoord der Paltzische Gesanten op 't I. Artijkel, belangende de verootmoedigingh.

II. D'afstand van alle Aenspraeck op de Boheemsche Kroon wierd bewillighd / onder voorwaerde van volle Herstellingh in sijn Erf- en Keur-vorstendom. III. Hoopten / dat de Hertogh van Bayeren, om des gemeenen voordeels wil / van de Keur sou af-laeten. Doch indien niet / soo wou de Paltzgraef sigh soo veel laeten gelegen sijn aen de welstand des Vaderlands / dat hy / sijn' eygene Aengelegenheyd daer ontrent ter sijden settende / wou toestaen / dat de Hertogh van Bayeren nevens hem de Titel van Keurvorst sou voeren; en datse beurt om beurt 't Reght souden gebruycken: doch onder voorwaerde / dat nae des Hertoghs dood de gantsche Keur weer sou koomen aen den Paltzgraef en desselven Erfgenamen. IV. Wijl sijne Keyserl. Maj. in den aenvangh deeses Oorloghs dickmael had betuyghd / dat het niet om de Religie was te doen; dat hy niet ge-

Op 't II., d'afstand van de Boheemsche Kroon: en op 't III., raeckende de Keur, aen Bayeren gegeven.

Op 't IV., nopende de behoudingh

DUYTS-LAND.

sind was/ eenigen Keurvorst of Stand in sijn Gewisse te beswaren. Wyl oock inde Rijks-Constitutien niet sou gebonden werden/ dat als een Keurvorst (of Stand) in des Keysers Ongenade gevallen/ doch daer nae met den selven weer versoend was/ in desselven Landen/ tegens sijnen wil/ een andere Godsdienst was ingevoerd; soo verwaghtte hy (Paltzgraef) niet/ dat sijne Maj. de Paltzische Onderdanen de Roomsche Religie sou willen opdringen. Baden derhalven uyt sijnen naem dat dit stuck niet verder mogt werden geroerd. Maer als d'andere ten sterckste hier op bleven staen; met verklaringh/ dat anders deese Handelingh vrughtloos sou af-lopen/ soo hebben de Paltzische Gesanten (alhoewelse betuyghden/ hier toe niet gelast te sijn) echter laeten verluyden: Indien 't maer alleen hier aen sou ontbreecken; dit de hinderpael sou sijn/ welcke sou beletten/ Duytschlands verwoestingh wegh te neemen/ soo twijffeldense niet/ of haren Heer (onaengesien hy getroost was/ sijne wederwaerdigheden in 't toekomende soo geduldigh te draegen/ als hy tot noch toe gedaen had/ verwaghtende de hulp des Almaghtigen; veel liever/ als yets toe te geven/ waer door sijn Gewisse sou mogen gequetst werden) sou bewilligen/ dat in sijne Landen een/ twee/ of ten hooghsten drie Kloosteren van Ordens-Lieden souden mogen sijn; doch dat d'opperste Reghtsmaght over deselve aen hem/ als Landsvorst/ sou blyven. Op 't V. braghtense in 't verderf der Paltzische Landen/ 't welck met veele Millioenen niet te vergoeden was: soo dat de Paltzgraef/ wanneer hy weer aen 't sijne quam/ daer uyt niet soo veel sou konnen trecken/ als hy alleenlijck tot sijne Hofhoudingh behoefde. Derhalven was de begeerde vergoeding onmogelijck.

der Roomsche in den Paltz ingevoerde Religie:

waer op seer sterck wierd aengedrongen; en hoe veel hier ontrent toegestaen.

Op 't V. rekende de Vergoedingh

Dit dan wierd den Keyser van wegen Paltzgraef Frederick aengeboden; doch onder uytdrucklijck bedingh/ indien'er geen versoeningh op volghde/ soo sou de gemelde aenbiedingh soo nietigh en van geener waerde sijn/ als offe noyt gedaen waere. Oock hebben de Paltzische Gesanten sigh hooghlijck beklaeghd/ datmen selfs in deese tijd/ bestemd om van een Vergelyckingh te handelen/ d'arme Onderdanen des Paltz niet alleen in haere Goederen/ maer oock in hare Conscientien, ten hooghsten beswaerde. De Vestingh Manheim, nevens andere Kasteelen en Adelijcke Huysen/ af-brack. Biddende de Heeren Middelaers/ te willen verschaffen/ dat soodanige harde Handelingen voortaen moghten nagelaten werden. De Gesanten des Hertoghs van Lotharingen en Wurtenbergh namen aen/ dit alles haere Meesters getrouwlijck te sullen vertoonen; met belofte/ datse by den Keyser alle vlijt souden aenwenden/ ten eynde d'aenbiedingh des Paltzgraefs/ tot bekoomingh van de Vreede des Rijcks/ moght werden aengenoomen.

Onder desehandelingh wierden de *Paltzische* Onderdanen seer hard gedruckt in Goederen en Gewissen.

Belofte der *Lotharinghsche* en *Wurtenberghsche* Gesanten.

Terwijl nu veele een goeden uytslagh van deese Onderhandelingh verwaghtten/ ja alreeds een gerught liep/ dat de saeck bygeleght was/ quam op den 17. Augustus een gantsch ander Keyserlijck Besluyt aen den Hertogh van Wurtenbergh; daer by hy verklaerde d'aenbiedingh des Paltzgraefs ongenoegsaem te sijn/ en deselve verwierp; sonder daer by te voegen/ wat hy noch verder begeerde. De meeste verstandige naemen dit op voor een seecker blijck/ datmen niet gesind was/ met Paltzgraef Frederick tot een versoeningh te treeden.

Als nu elck de versoeningh verwaghtte, quam van de Keyser een gantsch ander Besluyt.

DUYTS-LAND.

Wijl Keyser Ferdinand in dit jaer 1627. de Vreede met den Turckschen Sultan had vernieuwd/ was hy dies t'onbekommerder/ om sijn voorneemen in Duytschland tegens de Protesteerende voort te setten. Doe 't hem in Neder-Saxen tegens de Deenen soo wel gelukt was/ soght hy oock de Hanse-Steeden aen sijne sijde te krijgen; om dus al de Koophandel alleen op Spaenje te trecken/ en de geene die 't Huys Oostenrijck begunstigden. Ten dien eynde sond hy een aensienlijck Gesantschap nae Lubeck; den Raed alles wat bedencklijck was voorstellende/ om haer af te sonderen van andere Vorsten en Standen; sigh enckelijck onder hem te stellen. Op deese Voordragh gaven de Lubeckers, nevens de Gesanten der andere Hanse-Steeden, tot antwoord/ datse de saeck in bedenckingh souden neemen. De Koningh van Deenemarken daer tegens vermaende haer/ by de Neutraliteit te blyven.

Ferdinand traght de *Hanse-Steeden* aen sijne sijde, en de Koophandel alleen op *Spaenje* te trecken.

Door een ernstigh Keyserlijck Bevel wierd den Raed te Straetsburgh, en d'Euangelische Capitularen aldaer/ geboden/ aen de Roomsch-Catholijcken in te ruymen al de Kercken/ met der selver Inkoomsten en Gereghtigheden/ Verciersselen/ Mis-gewaeden/ Kelcken/ niets uytgesonderd; of de waerde daer voor: oock te vergoeden de schaede/ welcke de Roomsch-gesinde, t'sederd Anno 1555./ door d'afneemingh deeser Geestlijcke Goederen hadden geleeden. Dus strengh wou men'er nu mee door. Oock begonden de Pauslijcke gintsch en herwaerts te Reformeeren nae haere wijs. Ten dien eynde trocken Keyserlijcke Commissarissen van d'eene Plaets nae d'andere: gelijck dan/ boven soo veel andere/ te Colmar een Catholijcke Raed wierd aengesteld/ en de Burgery gedwongen/ de Gregoriaensche Nieuwe Stijl aen te neemen.

Strengh bevel des Keysers aen de *Straetsburgers*, van al de Kerken de *Roomschgesinde* in te ruymen met noch veel swaerder.

Catholijke Reformatie.

Met d'aenvangh des jaers 1628. quamen de Keysersche in Oost-Friesland, daerse sigh meester maeckten van de Zeehaven Griet, en sommige Plaetsen. Waerom dan de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden haer Guarnisoen in Embden seer versterckten. Johan Albrecht en Adolph Frederick, Hertogen van Mekelenburgh, wierden door hare vyanden beschuldigd/ datse de sijde des Koninghs van Deenemarcken hielden; waer uyt de Keyser oorsaeck nam/ haer van haer Land te beroven/ en den Friedlander Hertogh van Meckelenburgh te maecken/ tot d'uyterste droefheyd der Standen en Onderdanen; als die nu niet minder te verwaghten hadden/ dan de gantsche verdelgingh haerer

Keysersche komen in *Oost-Friesland.* 1628.

De Keyser berooft de Hertogen van *Mekelenburgh* van hare Landen, en geeftse den *Friedlander.*

DUYTSLAND.

rer Religie, en een wreede verdruckingh onder 't bestier deeses woesten vreemdelinghs.

Pomeren ellendigh uytgemargeld, en waerom.

Geerne had men'er 't Hertoghdom Pomeren by gehad; doch men wist geen schijnbare oorsaeck te vinden, om het te moogen aentasten. Men beswaerde 't derhalven met ondraeghlijcke Krijghslasten en Inleegeringen: eerst alleen voor ses weecken tijds versoght, gelijck hier boven gehoord is; maer die drie jaren langh duerde. Door deese uytsuygingh meendemen, dit Hertoghdom met kleyne moeyte onder 't Jock te sullen brengen. Mekelenburgh was beswaerd met 13. Regimenten te paerd en te voet:

De gehoorsaame Over-Saxische Kreytz onlijdlijck beswaerd.

D'Over-Saxische Kreytz, schoon altijd den Keyser gehoorsaem gebleven, met 40000. Man.; enckelijck om d'Onroomsche gantsch uyt te margelen. Keur-Saxen selfs, onaengesien hy den Keyser in de Boheemsche saeck soo grooten diensten had gedaen, wierd seer hard geparst, door de Doortoghten en Inleegeringen des Keyserlyken Kryghsvolcks. De Hertogh van Friedland, onmatigh hooghmoedigh op de gunst des Keysers t'sijnwaerts, poogde Straelsond in sijn geweld te krijgen; doch sijnen aenslagh misluckte hem.

D'opgeblaesene Friedlander belegerd Straelsond, tegens des Keysers bevel, doch t'sijner schaede.

Soght derhalven oorsaeck tot Oorlogh, door allerley bedrieghlijcke en verraderlijcke weegen, valsche beschuldigingen, &c. Belegerde oock eyndlijck deese Placts; doch vond een kloeckmoedige tegenweer. De Keyser beval hem, deese Belegeringh te verlaten; doch hy gingh'er in voort. Echter moest hy ten laetsten met schande en groote schaede af-trecken. Ondertusschen veroverde Tilly de Stad Staden.

't Dom-Capittel te Maegdenburgh verkiesd de middelste Soon van Keur-Saxen ten Administrator haers Aerts-bisdoms.

Met d'aenvangh deeses jaers 1628. had 't Dom-Capittel te Maeghdenburgh Christiaen-Willem, Administrator van dit Aerts-Stigt, afgeset, wijl hy in de Neder-Saxische Onrusten sig te veel tegens den Keyser had ingelaten. In sijne placts verkoorense Hertogh Augustus, middelste Soon des Keurvorsts van Saxen. De Keyser had niet gedaght, dat de gemelde Keurvorst dit Ampt voor sijnen Soon sou aengenoomen hebben. Was hier over seer t'onvreeden. Schreef aen hem, dat hy hier van sou afstaen: desgelijcks oock aen 't Dom-Capittel; tegens 't welck hy seer hard uytvoer; en haer gebood, in deese saeck niet voort te gaen. Doch 't was te laet. Keur-Saxen hield oock de gedane Verkiesingh voor goed; en schreef een Verantwoordinghs-brief aen Ferdinand.

De Keyser daer tegens maeckt, dat de Paus sijnen jonghsten Soon ten Aerts-Bisschop verklaerd.

Vermits hy echter bemerckte, dat de Keyser voorneemens was, eenen anderen ten Aertsbisschop te doen instellen, en de Roomsche Religie hier weer in te voeren, soo vermaende hy 't Dom-Capittel tot volstandigheyd by haere gedaene Keur. Hy had gantschlijck niet mis geraden, dat de Keyser de Roomsch-Catholijcke Religie hier weer wou indwingen; wijl Ferdinandi jonghste Soon, Aerts-Hertogh Leopold-Willem, van de Paus wierd verklaerd ten Aertsbisschop van Maegdenburgh.

Onwil tusschen de Keyser en Saxen.

Waer op sijne Majesteyt Graef Wolf van Mansveld daer ten Gouverneur settede; en alle Ampten vergaf aen sulcke als hem behaeghden. Echter stelde hy de besitnemingh noch wat uyt, wijl met Keur-Saxen noch geen verdragh was getroffen.

De Koningh van Deenemarken versterckt sigh weer. Bekoomd Femeren, Usedom;

Schoon de Koningh van Deenemarcken door de Keyserische en 't Volck der Roomsch-Catholijcke Liga verscheydene Neerlaegen had geleeden, en te rugg' was geweecken, met verlatingh van eenige welgelegene Vestingen, soo gaf hy echter, (siende, dat hy tot geen eerlijcke Vreede kon geraecken) de moed noch niet verlooren. Versterckte sigh weer; en voer uyt met een taemlijcke Vloot, waer mee hy Femeren, een beslooten Eyland in d'Oost-Zee, veroverde. Kiel tastte hy te vergeefs aen, maer 't Eyland Usedom nam hy in: doch wierd voor Wolgast geslagen: waer op hy sigh weer nae Coppenhagen begaf.

doch werd voor Wolgast geslagen.

De Deenische Rijcks-Raden, siende dat d'Oorlogh op de syde des Konings niet sleght geluck wierd gevoerd, en vreesende, dat eyndlijck 't gantsche Onweer sigh over haer Koninghrijck moght uytstorten, bemoeyden sigh gantsch ernstigh, desgelijcks de Keurvorst van Saxen, de Hertogh van Holsteyn, en meer andere Vorsten, dat doch een Vreedehandel moght aengesteld, en verder verderf verhoed werden. 't Quam soo verr', dat de Steeden Lubeck of Hamburgh wierden genoemd, om te sijn de Placts der Byeenkoomst.

Door d'yverige bemoeyingh eeniger Vorsten werd Lubeck benaemd tot een Vreedehandel,

Doch Tilly en de Friedlander, die geen lust tot rust hadden, stelden dit werck van d'eene tijd tot d'ander uyt. Deeden oock verbreyden, dat de Koningh van Deenemarcken tot geen Vreede genegen was; en d'Onderhandelingh ter dier oorsaeck bleef steecken. Waer tegens sijne Majesteyt opentlijck een Verklaringh deed uytgaen; betuygende, dat dit was een valsche Lasteringh; en bewijsende, dat hy geduerigh een Vergelijckingh had gesoght.

in tegenwil van Tilly en de Friedlander.

Door d'uyterste bemoeyingh der Tusschen-spreeckers wierd het noch daer toe gebraght, datmen Lubeck bestemde tot de Handel-placts, en de tijd der Byeenkoomst in Januarius des volgende jaers. 1629. De weersijdsche Afgesondene verscheenen.

De Gesant des Koninghs van Sweeden versoeckt Vrygeleyde, om oock by deese Vreedehandel te mogen verschijnen,

D. Sylvius, Gesant des Koninghs van Sweeden, versoght van de Keyserlijcke Gesanten Vrygeleyde, tot bywooningh deeses Vreedehandels, eenmael, andermael, meermael; doch 't wierd hem t'elckens geweygerd; jae oock selfs sijne koomst op den Rijcksbodem en binnen Lubek hem verbooden, onder swaere bedreygingh. Sulck een onbillijckheyd, boven soo veel andere gegevene oorsaecken, heeft al mee wat toegebraght, om Koningh Gustaef Adolph tegens de Keyser aen te setten. D. Sylvius vertoonde wel, dat selfs de Barbaerste Volckeren gewoon waeren, niet alleen de Gesanten tot Vreede eerlijck t'ontfangen, maer oock selfs d'Aenkondigers van Oorlogh vriendlijck gehoor; daer nae Vrygeleyde tot een versekerde Aftoght te geven: derhalven niet weynigh onbetaemlijck was, dat een Koninglijcke Sweedsche Ambassadeur, die niet als Vyand maer als Vriend des Keysers en des Rijcks; niet als een Herauld ten Oorlogh,

maer in tegendeel werd hem den Rijcksbodem verboden.

DUYTS-LAND.

maer als een bevoorderaer der Vreede quam/ van Christenen niet alleen Vry-geleyde geweygerd/ maer noch daer-en-boven swaerlijck gehoond wierd/ &c.

Vreede tusschen den Keyser en Koningh van Deenemarken. 1629.

Na veele besigheden wierd eyndlijck den 6. Junius N. S. de Vreede gesloten. Terstond wierd dit de Keyserlijcke en Koninghlijcke Legers/ ooch de Besettingen in de Steeden/ aengekondighd; met verbod van eenigerley vyandlijckheden te plegen/ op levens-straf. Na de Keyserlijcke en Koninghlijcke ratificatie der Vreedens-Artijkelen, wierd des Keysers Krijghsvolck gevoerd uyt Jutland, Holstein, en andere den Koningh toebehoorende Landen/ tot seer groote blijdschap der Onderdanen.

Straelsond, van de Friedlander op nieuws geblocqueert,

Onderwijl had de Friedlander de Stad Straelsond andermael belegerd; of veel meer geblocqueerd; welcke sigh daer op begaf onder de beschermingh van Sweeden. De daer binnen sijnde Deensche Besettingh wierd afgedanckt; doch terstond weer in Sweedschen dienst aengenoomen. 't Geschiedde/ op datmen dies te minder yets tegens deese Stad sou mogen opsoecken/ om haer op 't lijf te vallen; wijl de Koningh van Sweeden geenen Bannelingh/ noch doemaels vyand des Roomschen Rijcks was/ gelijck wel Deenemarcken. Dit baerde in den Friedlander groot misnoegen/ wijl hem hier door 't Compas verset wierd; en hy liet hooren: Lieber sagh hy daer binnen een openbaren vyand (de Deen), als een geveynsden vriend (de Sweed).

begeeft sigh onder de Sweedsche beschermingh.

De Predikanten geboden uyt de Gulicksche en Berghsche Landen te vertrecken.

Ontrent deese tijd wierden in de Gulicksche en Berghsche Landen Bevelbrieven aengeslagen/ dat al de Predikanten binnen twee maenden tijds 't Land moesten ruymen. Den 24. Junius Anno 1628. quamen Gecommitteerde met een deel Soldaten van Dusseldorp te Wesel, eyschende van den Raed/ in den naem van Paltz-Nieuwburgh, de Sleutelen van beyde d'Onroomsche Kercken; of by weygering soudense 5000. Goudguldens

moeten opbrengen; en d'ongehoorsame overleveren. Doe nu Magistraet en Burgery lieber alles lijden als de gedaghte Sleutelen overgeven wilden/ hebbense op den 26. door een Smit de Groote Kerck doen opbreecken. Stracks liepen de Roomschgesinde daer binnen met Kruycen en Vanen; singende en orgelende. Andermael begeerden de Nieuwburgsche Commissarissen de Sleutelen der andere Kerck; en op weygeringh deedense oock deese opslaen. Bevalen te gelijck d'Inwooners/ datse binnen 14. dagen tijds souden ruymen 't Latijnsche School, en 't Weeshuys.

Te Wesel doet Paltz-Nieuwburg de Kerken der Onroomsche gewelddadigh opbreecken.

De Staten Generael neemen daer tegens der Roomschgesinden Kercken te Rees en t'Emmerick in.

De Staten Generael der Vereenighde Nederlanden dreyghden/ desgelijcks te sullen doen met de Kercken der Roomsch-Catholijcken in 't Vorstendom Cleef, allerweegen daerse meester waren/ indien men d'Euangelische te Wesel hare Kercken niet weer in handen stelde. Als hier op echter niets met allen volghde/ deedense der Roomschgesinden Kercken te Rees en t'Emmerick sluyten. Tusschen beyde de Deelen wierden wel eenige Onderhandelingen aengesteld/ doch vrughtloos. Dus predickten de Roomsche in de Kercken der Onroomsche te Wesel. D'Onroomsche in die der Roomsche t'Emmerick en Rees. Doch met de Roomsch-Catholijcke te Wesel duerde 't niet langh/ gelijck wy onder de Nederlandsche Geschiedenissen sullen hooren.

't Eene Krijghs-vyer is in Duytschland niet gedempt, of 't ander

't Was Duytschlands noodlot/ dat wanneer 't eene Krijghs-vyer wierd gedempt/ een ander weer opgingh. Eer noch de Vreede tusschen de Keyser en Deenemarcken ten vollen was gesloten/ wierden weer andere voncken ten nieuwen Oorlogh opgeblasen. In 't Collegie der Kardinalen te Romen had

men

men al voor langh beraedslaeghd / hoemen de Pauslijcke Leere weer sou mogen invoeren allerweegen daerse afgeschaft was. Hier toe daght haer 't bequaemste middel / de herneemingh der Geestlijcke Goederen / welcke na 't Passauwsch Verdragh van de doemaels Protesteerende Standen waren ingenoomen / en gereformeerd. Van deese Vrught hadmen langh swanger gegaen: nu scheen de tijd geleegen / om deselve te baren. De Geestlijcke in Duytschland klaeghden desgelijcks / dat de Protesteerende na 't gemelde Passauwsch Accoord en de Religions-vreede (Anno 1552. opgereght / en Anno 1555. bevestighd) / veele Bisdommen / Kloosteren en de daer toe behoorende Goederen waren ontroeken. Hielden derhalven by den Keyser hevigh aen / dat hy haer weer in deselve sou herstellen.

[Ze]gaet weer op.

De Geestlijckheyd begeerd weer hersteld te werden in de Geestlijke Goederen, welckese beseeten hadden.

De Hooge Stigten / welckese weer eyschten / waeren / d'Aertsbisdommen Maeghdenburgh en Breemen: de Bisdommen Minden, Halberstad, Verden, Lubeck, Ratzeburgh, Meissen, Marsburgh, Naumburgh, Brandenburgh, Havelbergh, Libus, en Camin. Gaven oock een Bericht uyt / wanneer en hoe deese Bisdommen haer ontvreemd waeren. By voorbeeld: Van Maegdenburgh seydense dit: Marckgraef Frederick van Brandenburgh, Aertsbisschop van Maeghdenburgh, Bisschop tot Halberstad, was overleeden Anno 1551. In sijne plaets wierd verkooren sijnen Broeder Sigismund Anno 1552. / noch maer 13. jaren oud. Deesen had beginnen te Reformeeren, de Catholijcke Religie af te schaffen / de Luthersche in te voeren; doch stierf Anno 1566. Wijl nu de meeste Domheeren alreeds met 't Lutherdom waeren besmet / en geen Catholijck Hoofd begeerden / soo verkoorense Markgraef Joachim Frederick, Soon van Keurvorst Johan-Georgh van Brandenburgh; die deese Reformatie voltrock / en D. Sigismundus Saccus ten eersten Lutherschen Predikant in 't Dom-Stight stelde. Hier na trad hy Anno 1570. in d'Echte staet / behoudende echter 't Aerts-bisdom / tegens (seydense) den Religions-vreede. Van d'overige Stighten deedense een diergelijck verhael; doch van de syde der Protesteerende wierdense beantwoord. Voeghden voorts daer by / dat / enckelijck ter oorsaeck van de Luthersche Kettery / ten deele voor / ten deele na dien tijd / t'eenemael van 't Roomsche Rijck waren afgeraeckt 't Hooghmeesterdom in Pruyssen (dat dit gantschlijck de nalatigheyd des Keysers moet toegeschreven werden / hebben wy voor deesen getoond); 't Hooghmeesterdom in Lijfland; 't Aerts-bisdom Riga; de Bisdommen Revel, Churland, Dessel, Tertz, Schwerin, Sleeswijck, Kyhl, Heizspergh, Warmeland; de Steeden Metz, Tul, en Verdun; van welcke 't Roomsche Rijck geen hulp meer te verwaghten had / &c. Hier nevens droegense den Keyser voor / dat het nu de beste tijd was / om deese saeck uyt te voeren / wijl d'Euangelische Unie vernietighd; de kraght des Neder-Saxischen Kreytz verswackt; de Maght des Denschen Koninghs / op wien d'Onroomsche sigh insonderheyd hadden verlaten / gebroocken / de Staet der Roomsch-Catholijcke daer tegens in volle welstand was.

Welcke die waren, soo veel de Hooge Stighten belanghd.

Geven een Bericht uyt, hoe de Bisdommen haer ont-vreemd sijn geworden,

gelijck als *Maegdenburgh*, &c.

Tellen noch andere Stigten, ter oorsaeck van de *Luthery* van 't Rijk afgeraekt.

Aenporringh des Keysers.

Hier op besloot Keyser Ferdinand, een order te maecken op de herstellingh der Geestlijcke Goederen. Eerst evenwel wou hy hooren 't oordeel der Roomsch-gesinde Keurvorsten / en anderer Geestlijcke en Weereldlijcke Standen harer Religie, of 't wel geraedsaem mogt sijn / in deese tegenwoordige beswaerlijcke tijden dit werck te beginnen / 't welck noyt Keyser voor heenen sigh had ondernomen. 't Grootste deel der Roomsch-Catholijcke Vorsten en Standen hielden niet dienstigh / hier ontrent tot geweld te treeden; wijl 't soo lightlijck niet uyt te voeren sou sijn. Andere meenden / dat de dingen / welcke de vorige Keysers hier van hadden weerhouden / nu soo veel niet t'aghten stonden. Datmen voor de Turck buyten vrees; sijne Majesteyts authoriteit en Maght soo hoogh gereesen was / dat niemand lust sou hebben / sigh tegens sijne bevelen te stellen.

Die, ontaengesien veele *Roomsch-Catholijke* Vorsten en Standen sulcks ongeraedsaem vonden; de *Protesteerende* hem de swaere gevolgen toonden.

Bynae al de Protesteerende Vorsten en Standen dit voorneemen der Roomsch-gesinde bemerckende / stelden hare Bedenckingen schriftlijk in; toonende / dat met geen regt tot dit stuck kon getreeden werden: derhalven beeter ware / hier van af te staen / als sijnde een saeck van te swaeren naesleep: doch deese wierden niet gehoord; d'eerstgedagte onder de Roomsch-Catholijcke niet gevolgd: 't goeddunckten der geene / die alles op 't Swaerd wilden stellen / aengenomen; onaengesien deese in de Stemmingh de minste waeren. Waer op dan Ferdinand een Bevelbrief uytgaf / eenige bladeren papier groot / tot herstellingh der gedaghte Geestlijcke Goederen. Dit Edict wierd door 't geheele Rijck verkondighd. Keur-Saxen bragt hier tegens veele dingen in. Toonde sijne Majesteyt in verscheydene Schriften / dat hy hier toe niet kon verstaen / I. wegens sijn Gewisse / Eere / Zielen-saligheyd / en den Eed / waer mee hy aen den Keyser en 't Rijck was verplight. II. Wegens de Hoogheyd van sijn Majesteyts Huys. III. Wegens sijne en alle Euangelische Standen welvaert. IV. Om dat het tegen sijnen plight gingh / sijne Maj. niet te waerschouwen van 't geen hem en sijn gantsche Huys niet tot nut / maer tot schaede sou strecken: V. en waer uyt te verwaghten stond een swaere scheuringh in 't Roomsche Rijck; tot welckers behoudenis sijne Majesteyts Voorsaeten al haere handelingen hadden geright. Vervolgens bewees hy met veele redenen / dat desen eysch / of veel meer dwangh / van herstellingh / was tegens alle reght. Besluytende; datmen hier door niet tot Vreede sou geraecken. Dus scheen men te soeken de gantsche verdelging der Euangelische. Hier uyt sou ontstaen een groote verbitteringh. Dat sulck een geneesmiddel gevaerlijcker was als de sieckte selfs. Dat sijne Maj. by d'uytkoomst sou verneemen / wie 't getrouwst met hem en sijn Huys meen-

een Bevelbrief uytgeeft, tot de gemelde herstellingh.

1629.

De Keurvorst van *Saxen* vertoond den Keyser dat hy geensins hier toe kon verstaen:

Met de bygevoegde redenen.

DUYTS LAND.

meenden/ &c. Tegens dit Keurvorstlijck Schrift/ geteekend den 28. April Anno 1629., gaven de Keyserlijcke Raden een Oordeel en Bedencken uyt/ waer in sy pooghden de bygebraghte Redenen te weerleggen. Seyden oock/ dat de voorgestelde swarigheden wel gewightigh waeren/ insonderheyd als men aenmerckt/ hoe veel sijne Maj. en desselven Huys aen Keur-Saxen was gelegen: doch daerom moestmen de Gereghtigheyd/ van sijne Maj. beswooren; tot welcker voorstand hem oock God Kroon en Scepter had gegeven/ niet te rugg' stellen; d'ongereghtigheyd niet haren loop laten.

Antwoord der Keyserlijcke Raden op 't Keurvorstlijck Schrift.

Evenwel dorfdemen Keur-Saxen voor dien tijd niet te seer vertoornen/ wijl hy voor de Roomsch-gesinde ontsaghlijck was. Men pooghde hem noch in stilheyd te houden. Daer nae/ als men 't met d'andere Onroomsche Vorsten had uytgemaeckt/ konmen hem op den hals koomen. Ter dier oorsaeck dedense in haer Antwoord-schrift invloepen: dat des Keysers meeningh niet was/ de Stighten/ welcke Keur-Saxen van ouds had ingehad/ ongehoord met eenige Executie te beswaren; maer sou gelaten werden by 't geen de Keyser op de Vergaderingh te Mulhuysen Anno 1620. had verklaerd. Men sou hem niet betrecken in dit Edict der Herstellingh/ maer hem daer van uytsonderen/ soo wel wegens sijne trouw/ en de diensten sijne Maj. betoond/ als oock om door deese uytsonderingh d'uytvoeringh des Edicts ontrent d'andere te bevoorderen/ en dies te lighter tot een roemlijck eynd te brengen. Tegens deese behoudingh der Geestlijcke Goederen in sijn Gebied sou hy volharden in sijne devotie tegens den Keyser en 't Huys Oostenrijck; oock sijne Maj. behulplijck sijn tot d'uytvoeringh sijns voornemens ontrent d'andere Vorsten en Standen.

Men dorfd evenwel *Saxen* niet vertoornen:

maer men sonderd hem uyt van 't *Edict*, om met d'andere dies te lighter vaerdigh te werden, en selfs sijne hulp daer toe te gebruycken.

Na de verkondigingh des Edicts wierden in alle Kreytzen Commissarissen gesteld/ om d'Executie by der hand te neemen. Haren last bestond in XIV. Artijckelen; van welcke 't II. was: Sy souden al de Religieuse Ordens voor haer roepen/ om van deselve te verneemen/ wat voor Goederen sy t'eysschen hadden. 't IV.: De tegenwoordige Besitters der selve souden niet alle te gelijck/ maer elck in 't bysonder werden verdaghvaerd. 't V.: Van deselve soudense in 't gemeen afvoorderen/ uyt den naem des Keysers/ al de Geestlijcke Goederen/ na 't Passauwsch Verdragh van haer sigh toegeeygend. 't VIII.: Indien eenige der Besitters hare Koop-brieven moghten toonen/ soo soudense haer seggen: dat de Geestlijcke geen maght hadden/ soodanige Goederen te verkoopen aen sulcke/ welckese niet koopen moghten. 't IX. en 't X.: Allerley inbrengingen soudense verwerpen; sigh alleen beroepende op 't Keyserlijck Edict. Tegens d'onwillige soudense terstond 't naestgeleegene Krijghsvolck/ 't sy des Keysers/ 't sy der Roomsch-Catholijcke Liga, te hulp roepen.

Commissarissen, tot d'uytvoeringh des Keyserlijcken *Edicts*.

Eenige *Artijckelen* harer *Instructie* hier voorgesteld.

Als nu alles dus besteld was/ is de veranderingh in alle Plaetsen des Roomschen Rijcks aengegaen. D'Euangelische protesteerden niet alleen hier tegens in veelvoudige Schriften; maer vaden oock door aensienlijcke Gesantschappen/ dat over dit werck moght gehandeld werden op een generale Rijcks-versamelingh/ volgens d'oude Herkoomens; met opschortingh der Executie tot dien tijd toe: doch alles te vergeefs. Men gingh op 't strenghste voort. Ja/ men nam niet alleen met Krijghs-geweld wegh de Kerken en Schoolen van d'Euangelische, na 't Passauwsch Verdragh haer aengematighd/ maer oock diese voor 't selve beseeten hadden. D'Onroomsche Predikanten wierden afgeschaft: Pauslijcke Priesteren en andere Geestlijcke in hare plaets gesteld. Veelerwegen dwongh men de Lieden tot afval/ of sy moesten vertrecken/ met agterlatingh van al 't hare. De stercke Inleegeringen/ Doortoghten/ Monsteringen/ Schattingen/ moedwilligheden der Soldaten/ en diergelijcke Rampen/ verswaerden d'ellende der Euangelische niet weynigh; waer van de Roomschgesinde verschoond bleven.

D'*Executie* des *Edicts* ter hand genoomen.

Kercken en Schoolen allerweegen gewelddigh ingenoomen.

't Volck tot afval gedwongen.

Met d'aenvangh van Augustus trof deese Reformatie de Stad Aughsburgh. De Predikers wierd op hooge straf alle Religions-oeffeningh verbooden. Voor 't begin deeses handels hadmen eenige Vaendelen Krijghskneghten in de Stad doen koomen: ja oock voor 't Raedhuys een Galgh opgereght; met bedreygingh/ van daer aen te sullen hangen al de geene/ welcke sigh tegens 't Keyserlijck bevel stellen; den Bischop of de Geestlijckheyd met eenige woorden aentasten souden/ &c. Alle Onroomsche Boecken wierden terstond verbooden; de Schoolmeesters afgeset: de Catechismus, Gesangen/ Gebeeden afgeschaft; 't Pausdom weer ingevoerd; tot 't uyterste hertenleed der Euangelische, welcker getal in deese Volckrijcke Stad beliep over de 100000. Zielen. De voornaemste begonden hare Goederen tot geld te maecken/ om te vertrecken/ of de roerende te versenden; doch 't wierd haer verbooden/ op verbeurte der selve/ en dan noch een sware Straf. Die noch 't vertrecken van d'Overheyd wierd vergund/ moesten driederley Taxen, en dan noch den thienden Penningh van alles betalen. Ondertusschen seyde een voornaem Roomschgesind Heer/ doe hier d'Euangelische hare Kercken waren ontweldighd: Wat hebben wy nu gewonnen/ of de Lutheranen schade toegevoeghd? Ses Kercken hebbense gehad; nu sijn al hare Huysen Kercken geworden. Voor deesen predicktense een uyr/ en vaden daer wy 't wisten: nu doense 't dagh en naght.

Roomsche Reformatie t'*Aughsburgh.*

Galg voor 't Raedhuys opgereght.

Hoe veel *Euangelische* binnen *Aughsburgh.*

Sware geweldenaryen.

Aerdige Reden van een *Roomschgesind* Heer.

Als Keurvorst Johan-Georgh van Saxen bericht had bekoomen van deese Reformatie t'Aughsburgh, bemoeyde hy sigh wel by den Keyser/ om den voortgangh te verhinderen/ doch vrughtloos. In tegendeel/ men verswaerde de verdruckingh/ en men verbood d'Onroomsche Burgers/ na andere Plaetsen ter Predikatie te gaen/ of daer hare Kin-

Voorbede van *Saxen* te vergeefs.

Kinderen te laten Doopen; haer Houwlijck te laten inzeegenen. Hoe 't in Boheemen, Silesien, Oostenrijck gingh / sullen wy hier na hooren onder de Boheemsche Geschiedenissen.

De Roomsch-gesinde is hier by hare reeckeningh gantsch anders uytgevallen.

Te willen verhalen alles wat sigh hier ontrent heeft toegedragen / sou alleen een taemlijck-groot Boeck vereysschen. Uyt 't weynige hier gestelde kanmen genoegsaem afneemen / waer uyt 't gevolghde breesslijck Oorloghs-vyer is ontstaen / 't welck soo veele Landen en Steeden heeft vernield: en waer by het eyndlijck de Roomsch-Catholijcke soo leelijck is misluckt / datse / die al de Geestlijcke Goederen wilden herneemen / noch veel meer boven deselve verlooren.

Des Keysers overdraght van Mekelenburgh aen den Friedlander

Wy hebben hier boven gehoord / hoe Keyser Ferdinand de Hertogen van Mekelenburgh, Johan-Albrecht en Adolph-Frederick, in den Rijcksban deed / en haer Vorstendom aen den Friedlander gaf. Koningh Christiaen van Deenemarcken wendde wel alle vlijt aen / om haer met den Keyser te versoenen; doch te vergeefs. De Friedlander wierd in dit Leen bevestighd / en ten Hertogh van Mekelenburgh uytgeroepen; tot groote droef heyd en verdruckingh der Euangelische deeses Lands.

mishaeghd veele Vorsten;

Deese Overdraght mishaeghde veele Vorsten en Standen ten hooghsten. Vreesden oock / dat hier uyt swaere onrusten souden ontstaen: en waerlijck sijnse gevolghd. Koningh Gustaef Adolph van Sweeden gingh dit werck insonderheyd ter herten / wegens Religie, en eygen Interes.

oock Koningh Gustaef Adolph van Sweeden.

De Keyserische en Roomsch-Catholijcke Liga lieten sigh voorstaen / wijlse / door de gemaeckte Vreede met Deenemarcken, van die kant niets te dughten hadden; dat oock te gelijck de Sweedsche Koningh ingetoomd was.

Misreeckeningh des Keysers en der Liga, datse Holland, Frankrijk, Sweeden, &c. souden kraghtloos maecken.

Waerom dan de Gesant des Hertoghs van Friedland aen de Deensche Majesteyt / als deselve met hem quam te spreecken van de Staet der Switsers; François en, Nederlanders en Sweeden, sigh niet ontsagh te seggen: De Keyser en Roomsch-Catholijcke Liga geloofden / alreeds genoegh verseeckerd te sijn / datse Franckrijck, Sweeden, Holland en Switserland sonder veel moeyte konden en souden verswacken / ja gantsch kraghtloos maecken. Evenwel vondense sigh in hare reeckeningh seer bedroogen.

Algemeen Rijcks-besluyt in Sweeden, om den Oorlogh tegens 't Huys Oostenrijck in Duytschland te voeren.

Want te Stockholm wierd een algemeen Rijcks-besluyt genoomen / datmen den Oorlogh tegens 't Huys Oostenrijck in Duytschland sou beginnen / en soo langh voortsetten / tot dat Mekelenburgh weer hersteld / de Neder-Saxische Kreytz tot voorige vryheyd geraeckt sou sijn. De Keyser en Liga meenden / dat Koningh Gustaef Adolph met de Polacken in Pruyssen soo veel te doen sou vinden / dat hy wel sou vergeeten in Duytschland yets aen te vangen. Om sigh noch dies te meer te verseeckeren / hieldense seer hard by den Poolschen Koningh aen / dat hy den Sweed noch Vreede noch Stilstand sou bewilligen; met belofte / datse hem een groot Heyr ter hulp tegens de Sweedsche in Pruyssen souden toesenden.

Bemoeyingh des Keysers, om Polen in Oorlog tegens Sweeden in Pruyssen te houden.

Breeder hier van is gehandeld in 't voorige II. Boeck by de Sweedsche en Poolsche Geschiedenissen: ook / hoe de Polack, door de Sweeden te seer benauwd / door de Keyser niet genoeghsaem na belofte bygesprongen / gedwongen wierd / een Wapenschorssingh voor ses jaren aen te gaen: waer door Gustaef Adolph de handen ruym kreegh / om sijn vooorneemen tegens 't Huys Oostenrijck tot de daed te brengen.

Onwil tusschen de Koning van Polen en de Friedlander,

Onderwijl ontstond onwil tusschen de Koningh van Polen en Hertogh van Friedland, ontrent 't eynd des jaers 1629., wegens de betalingh van 't Keyserlijck Krijghsvolck / ter hulp van Sigismund tegens de Sweeden in Pruyssen gesonden / gelijck even hier boven aengeweesen is. By d'afvoeringh van 't selve was Koningh Sigismund niet soo stracks gereed met de betalingh / als de Friedlander begeerde; maer schreef aen hem: Hy moest waghten tot op d'aenstaende Poolsche Rijcksdagh.

wegens de Duytsche Hulpbenden, van de Keyser de Polacken tegens de Sweeden toegesonden;

Dan sou hy Commissarissen na een bestemde Plaets senden / om te waerdeeren de schade / 't Pruyssische Land door 't Keyserlijck Krijgsvolck moedwillens toegevoeghd; en deese Som dan aftrecken van 't geen de Besoldingh bedroegh. De Friedlander antwoordde schriftlijck: 't Keyserlijck Krijghsvolck was de Kroon Polen toegesonden / en had deselve goede diensten gedaen. Want doe Gustaef Adolph 't Poolsche Heyr gantsch had geslagen / sou hy 't Poolsche Koninghrijck sigh na sijnen wil onderworpen hebben / indien de Keyserlijcke Volckeren doemaels niet waren aengekoomen / tot beschermingh van Polen.

en Briefwisselingh tusschen deese beyde;

Deese hadden stracks na haer' aenkoomst in Pruyssen groote ellende moeten uytstaen / swaere hongersnood lijden: by Wortelen en Gras / ter spijs gekoockt / moeten leven. Hadden derhalven deese Keyserische geen agt genoomen op haren goeden naem / en schuldige gehoorsaemheyd / sy souden wel andere middelen ter hand genoomen hebben. Wat de schade belanghd / 't Land Pruyssen toegevoeghd / sulck een noodsaecklijck verderf moest altijd overkoomen de Provintien, in welcke de Stoel des Oorloghs wierd geplant; insonderheyd / als men de Soldaten niet wel betaelde.

malkander al vry onvriendlijck

De Polacken selfs hadden alreeds voor d'aenkoomst der Keyserische alles te niet gemaeckt. Na de Vreede met Gustaef hadden de Poolsche Bevelhebbers veel onbetaemlijcke redenen tegens de Keyserische uytgeworpen: soo dat / indien sijne Majesteyt eens weer Duytsche hulp moght van noden hebben / hy deselve niet soo light sou konnen bekoomen. 't Ware dan best / dat hy 't opgerighte Verdragh voldeed / en geld gaf / wijl geen aftreckingh voor schade hier plaets kon vinden.

en met nijpende woorden bejegenende;

Koningh Sigismund bleef in sijn' antwoord by sijne voorige meeningh. Beschuldighde den Friedlander van te veel' opgeblasenheyd; wijl hy sigh dervde beroemen / dat de Keyserlijcke hulp 't Koninghrijck Polen had gered uyt de handen der Sweeden. Toonde sigh onkundigh in de Poolsche saecken / wijl hy

hy waende/ dat wegens d'inneemingh eeniger Steeden en Kasteelen geheel Pruyssen verlooren was; en dan 't Koninghrijck Polen in 't uyterste gevaer stond: daer doch 't selve veele honderden jaren sonder Pruyssen bestaen; selfs oock dit Hertoghdom bedwongen had/ onaengesien Duytschland de Pruyssers een groote Volckhulp had toegesonden. Sijn Koninghrijck was noch soo verr' van den ondergangh geweest/ dat eenige Poolsche Provintien, over de 200. mijlen weghs van Pruyssen afgeleegen/ nauwlijcks yets van Gustaef Adolph of den Pruyssischen Oorlogh hadden gehoord. Onderwijl hadden de Polacken, door dappere daden tegens de Barbaren, d'ontfangene schade in Pruyssen overvloedigh weer ingehaeld. Hy (Sigismund) had de Duytschers geroepen/ niet om sijn Rijck voor ondergangh te bewaren/ maer om sijnen vyand/ die door Beschanssingen der Polen manhaftheyd had overtroffen/ te verswacken. Alhoewel nu sijne Landen door de Duytsche helpers in arger staet waren gesteld als te vooren/ soo wou hy echter de Besoldingh voldoen/ soo haest sulcks sou konnen geschieden.

waer in oock eenige aenmercklijke saecken voorkoomen.

't Jaer 1630. begon met verschricklijcke Wonderen en Teeckenen aen den Hemel en op d'Aerde: welcke door byna geheel Duytschland met groote verbaesdheyd wierden gesien; als Voorbooden van groote veranderingen en verwoestingen. Wy sullen deselve/ volgens onse gewoonte/ hier aghter t'sijner plaets voorstellen/ met de voornaemste van al d'andere/ onder Ferdinandi regeeringh voorgevallen.

't Jaer 1630. begind met vreeslijcke Teeckenen.

De Veranderingh in den Godsdienst/ en de Herneemingh der Geestlijcke Goederen/ in 't voorige jaer aengevangen/ wierd in dit noch al voortgeset in Duytschland. Tot uytvoeringh des Keyserlijcken Edicts heeftmen de Landen der Onroomsche vreeslijck geplaeghd met Inleegeringen en Kryghs-geweld; insonderheyd Wurtenbergerland, Swaben, Francken, Neder-Saxen, &c. De Swabische Kreytz/ oock de Hertogh van Wurtenbergh, klaeghden wel over d'onlijdlijcke beswaernissen soo aen den Rijcks-Hof-Raed/ als aen den Keyser selfs; doch sonder vrught. Wyl dit Onweer oock viel over andere Kreytzen/ Vorsten en Standen/ soo deedense desgelijcks in dit jaer hare klaghten aen den Keyser/ in XXII. Artijckelen, en baden om verbeeteringh. Alleen yet weynighs sullen wy uyt deselve aenteeckenen.

Voortsettingh der veranderingh in de *Religie.*

Klaghten eeniger *Euangelische*

In sijne Majesteyts Defensions-werck wierd geen Gelijckheyd gehouden; maer de gehoorsame Euangelische Standen en Rijks-Steeden soodanigh gehandeld met Inquartieringen, Schattingen/ Uytsuygingen/ en Geweldadigheden/ dat selfs geene vyanden het grouwlycker souden konnen maecken: daer doch/ volgens de Religions-vreede, 't Besluyt t'Aschaffenbergh, en de Keyserlijcke Verseeckeringen/ geen onderscheyd moest gemaeckt werden tusschen de Roomsch-Catholijcke en d'Euangelische. Alles scheen aengeleght tot uytroyingh der Onroomsche. D'onlijdlijcke Inleegeringen deedmen meest aen sulcke Plaetsen/ daer gantsch geen gevaer te verwaghten was. Voortyds had 't Rijck in grooter perijkel gestaen als nu; maer van sulck een handel was noyt gehoord. Eenige jaren langh hadmen Soldaten ingelegerd/ welcke tot noch toe noyt vyand hadden gesien. Deese hieldmen daer leggen; even als warense verordonneerd om 't Rijck te verwoesten. De Bevelhebbers hadden binnen weynigh tijds sigh verrijckt met veele Tonnen Gouds: 't welck oock niet vreemd was: want veele geringe Standen en Steeden (by voorbeeld Neurenbergh en Ulm) haddense tsederd een tyd herwaerts in eene maend soo veel afgedwongen/ als voor deesen een Aerts-hertogh van Oostenrijck in een geheel jaer tot sijn' Inkoomsten had genooten. De Keyser scheen gediend te sijn met den ondergangh eeniger onschuldige Standen. Gelijck het voor een Wonderwerck Gods was t'aghten/ dat d'Onderdanen/ op harer Overheden bevel/ sigh tot noch toe hadden gehouden binnen de palen van gehoorsaemheyd; soo stond oock gantschlijck te vreesen/ indien na sulck een verwonderlijck geduld geen verlightingh volghde/ dat alles sou uytbarsten tot een wanhopige en algemeene opstand; waer uyt dan moest ontstaen d'ondergangh des Roomschen Rijcks/ en 't verderf van veele Millioenen Zielen. Alsmen/ gelijck tot noch toe/ de Soldaten allerley moedwil veroorlofde/ en de gehoorsame Standen van sijne Maj. geen beschermingh genooten/ soo was 't in der daed soo veel/ als ofmen geenen Keyser had. Indien sijne Maj. sigh selven en 't Rijck niet wou laten verderven/ of soo hy 't niet kon beschermen/ soo vereyschte d'onvermijdlijcke nood/ datse selfs bedaght waren/ hoe haren Keyser noch sou mogen behouden 't overblijffsel des Rijcks. Hielpen nu deese yverige/ welgemeende Vermaningen/ 't sou seer goed sijn. Indien niet/ soo moestmen 't d'Opperste Maght beveelen. Buyten twijffel souden de benauwde sughten en tranen van soo veel honderd-duysend onschuldigh-geparste Zielen door de Wolcken ten Hemel dringen/ en van daer eenmael een gewenschte hulp afkoomen.

gehoorsame Standen en Kreytzen

aen Keyser *Ferdinand*

over d'onlijdlijcke beswaernissen, uytmargelingen

en moedwilligheden des Keyserlijken Krijgsvolcks;

enckelijck aengeleght tot verdelgingh der *Euangelische* Landen.

Yverige hetuygingen en aendringingen.

Op deese klaghten kreegense van Ferdinand geen verbeeteringh/ maer honderderley blauwe Verontschuldigingen; Verschooningen; Protestatien (tegens de daed) van sijn meedelijden/ van sijn vreedelievend gemoed; met vermaningh aen de klagers tot geduld; wijl alles was aengesien t'harer eygener behoudenis. De Rijcks-Hof-Raed verontschuldighde sigh daer mee/ dat meest al deese saecken hare kennis-neemingh ontrocken/ en tot den geheymen Conscientie-Raed sijner Maj. gebraght wierden/ &c. Onder deese Conscientie-Raden waren de voornaemste twee Jesuiten, P. Guillelmus Lamormain, en P. Johannes Weingartner, Keyserlijcke Biechtvader en Hof-prediker. Welcker Vreedehatende inblasingen Ferdinandi

Ontfangen geen verbeeteringh, maer wat blauwe verontschuldigingen, &c.,

wijl de Keyser sigh liet regeeren door twee *Jesuiten* in sijne *Conscientie*-Rae l.

DUYTS-LAND.

nandi gemoed soodanigh innamen / dat d'alderbeweeghlijckste klaghten der Standen / soo des Rijcks als der Erflanden / oock schoonse selfs de Steenen souden bewoogen hebben / geen ingangh konden vinden.

Hanauw door de Keyserſche belegerd, onaengesien Graef Philips-Mauritz den Keyser altijd getrouw was geweest;

Hanauw-Muntzenbergh moest nu oock aenhouden. De Friedlander begeerde aen Graef Philips-Mauritz, dat hy Keyserlijck Guarnisoen in Hanauw sou neemen. Doe hy hier toe niet verstaen kon / deed de Friedlander deese Stad omringen. De Graef beswaerde sigh hier over by den Keyser ten hooghsten / wijl alles in sijn Land wierd verdorven; daer hy doch altijd sijne Majestept gehoorsaem en getrouw was geweest. Ferdinand gaf hem tot antwoord: Op sijn persoon had hy noyt mistrouwen geworpen; vermits hy sigh altijd getrouw had getoond. Doch wijl sijne Stad Hanauw meest van Hollanders was gebouwd / welcke met de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden niet alleen heymlijck verstand hielden; maer oock deselve / als aenhangers van de gebannene Paltzgraef Frederick, met d'eerste sigh aenbiedende gelegenheyd de Poorten souden openen ; soo was noodigh / dat een Keyserlijcke Besettingh daer binnen lagh.

onder voorwendingh, dat deese Stad meest van Hollanders was gebouwd; en de Staten Generael Paltzgraef Frederick aenhingen.

Graef Philips droegh wel voor / dat dit was een gantsch valsch uytstropssel der geene / die hem geerne tot den Bedelsack souden brengen. Hy verseeckerde sijne Maj. / dat deese sijne Stad niet meerendeel van Hollanders, maer alleen van soodanige Lieden was gebouwd / welcke alreeds te vooren in 't Roomsche Rijck / als te Franckfurt, Keulen, Breemen, Neurenbergh, &c. Burgers geweest; meerendeel daer gebooren / en van al haer leven noch Hollanders, noch Hollandsche Onderdanen geweest waren. Indien dit niet genoegh was / soo bood hy aen / al sijne Burgers en Inwooners / selfs sijne tot noch toe onderhoudene Soldaten / in 't bysonder getrouwheyd aen den Keyser te willen doen sweeren. Ja wou daer-en-boven / door middel sijner Verwanten / van de Staten Generael een schriftlijcke Verseeckeringh bekoomen / datse Hanauw noch heymlijck noch opentlijck; noch door list noch door geweld / oyt souden aentasten. Hy weygerde 't Keyserlijck Guarnisoen niet uyt ongehoorsaemheyd / maer om 't verderf sijner arme Onderdanen te verhoeden; welke voor oogen stond / hoe 't met die van andere Steeden gingh; door diergelijcke Besettingen sulcker wijs uytgemargeld / datse met Vrouwen en Kinderen Bedelaers moesten werden. Sijn Land was alreeds soodanigh verwoest / datmen 't niet arger had konnen maecken / indien hy tegens sijne Maj. 't Swaerd had opgevat. D'Officieren en Soldaten seyden opentlijck: Sy waren nu kael en beroyd: moesten derhalven van de Hanauwers weer geld krijgen / en sigh in de Poppen steecken. Klaeghdemen aen de Bevelhebbers over der Soldaten grouwlijcke moedwil / men kreegh niet als bespottingh tot vertroostingh. Boven allerley verschrickelijcke Plonderingen in 't Land waren de Soldaten / gesonden om Hanauw te besluyten / soo wreeligh geweest / datse de Gasthuysen niet verschoond; d'arme en siecke naeckt uytgetrocken en wegh gejaegd hadden / onaengesien al diergelijke Hospitalen in alle Veldtoghten vry plegen te sijn; en deselve te beschadigen op levens-straf wierd verbooden. Veel andere snoode bedrijven gaen wy voorby.

Tegenverleeckeringen des Graefs aen den Keyser te vergeefs.

Kort bericht, van de grouwlijcke moedwilligheden

en barbaarsche bedrijven der Keyserſche in 't Land Hanauw.

Hanauw van d'omlegeringh ontslagen; maer op welcke voorwaerden.

Op deesen Brief is / door Tusschenspraeck des Keurvorsts van Mentz en Landgraefs van Hessen-Darmstad, gevolghd / dat Hanauw van d'omlegeringh wierd ontslagen; onder voorwaerde / dat Graef Philips drie Compagnien Soldaten sou werven / welcke den Eed van getrouwheyd aen den Keyser souden doen. De Raed en Burgery sou desgelijcks sweeren. De Soldaten / welcke van de Graef wierden onderhouden / souden verbonden sijn / in alle voorval Mentz en Hessen-Darmstad by te springen. Graef Philips-Mauritz bewillighde geerne hier in / en sou noch wel meer toegestaen hebben / om van 't Keyserlijck Krijghsvolck vry te sijn.

Keur-Saxen send Gesanten aen den Keyser, om hem te vertoonen den ellendigen staet der Euangeliſche in de Landen

Hoe veel moesten wy noch niet seggen / om maer alleen een kleyn gedeelte van de Rampen der Omgomeche in Duytschland voor te stellen. Op de veelvoudige klaghten des Rijcks / insonderheyd der Euangelische, wierd besloten / een Keurvorstlijcke Byeenkoomst in de Maend Junius te Regensburgh te houden / om te beraedslaen / wat best te doen stond. Eer noch dien tijd quam / sond Keur-Saxen eenige Gesanten aen Keyser Ferdinand, om hem voor te dragen de geweldige Beswaernissen der Euangelische Standen. Uyt haere seer aenmercklijcke Voorstelling sullen wy maer alleen yet weynighs trecken. 't Keurvorstendom Brandenburgh was in een jammerlijcken staet; met veel Volck beleght: met swaere Schattingen gedruckt. Alleenlijck Franckfurt aen den Oder moest noch ter dier tijd opbrengen 9000. Rijcksdalers yeder Maend. De veele Doortoghten hadden dit Land soo verwoest / dat het niet meer een Keurvorstendom geleeck. Hoe 't de Hertogen van Saxen-Altenburgh, Weinmar, Coburgh, en Eysenach gingh / stond voor elcks oogen. Alles wierd daer vernield / en soodanigh uytgesogen / dat selfs de Vorsten hare Tafel niet meer konden onderhouden. Onuytspreecklijck waeren d'ellenden der Euangelische Vorsten en Standen des Franckischen en Swabischen Kreytz; insonderheyd de Landen van Marckgraef Christiaen van Brandenburgh, des Hertoghs van Wurtenbergh, en diens van Baden, door de veelvoudige alle maet te buyten gaende krijghs-dwangen; onopbrenghlijcke afgeparste Schattingen; ongehoord-wreede bedrijven. In 't Hertoghdom Brunswijck sughteden beyde Heeren en Onderdanen. Dien Hertogh gingh 't in sijn' gensienlijcke Landen soo gantsch qualijck / dat hy niet wist / waer van hy langer sou leven. In 't Hertoghdom Lunenburgh hadmen geen kleyne reden tot groote klaghten.

des Keurvorsts van Brandenburgh;

Der Hertogen van Saxen.

Des Franckischen en Swabischen Kreytz.

Der Hertoghdommen Brunswijck, Lunenburgh.

DUYTSLAND.

Pomeren, afgrijslijk-ellendigh,

De droevige gelegenheyd des Hertoghdoms Pomeren was wel ten hooghsten te beklaegen / maer niet met de mond te verhaelen / of met de pen te beschryven. D'ellende sprack daer selfs. Niets was 'er als enckele verwoestingh / honger en gebreck van alles. 't Was daer toe gekoomen / dat / om den Honger te stillen / onmenschlijcke daeden / tegens de Natuer en Liefde / souden moeten volgen. Wyl dien Hertogh geen geld meer kon opbrengen / moest hy de Bevelhebbers d'Ampten inruymen; schriftlijck opdragen.

Des Landgraefschaps Hessen.

't Landgraefschap Hessen had nu veele jaren den last moeten torssen. Veele Millioenen gelds hadmen 't afgedwongen. Onaengesien 't nu niet meer vermoght op te brengen / soo wierd echter Landgraef Willem noch even hard gedruckt. Op sijne klagten kreegh hy geen andere troost van de Roomsch-Catholijcke Standen / als: men kon 't niet beeteren: soo dat hy binnen weynigh tijds selfs gebreck sou moeten lijden.

Des Vorstendoms Anhalt.

Der Stigten Maeghdenburgh en Halberstad.

't Vorstendom Anhalt leed swaere nood. 't Aerts-Stight Maeghdenburgh en 't Stigt Halberstad moesten / schoon verdorven / noch seer hooghlopende Schattingen aen Geld en Koorn leveren. Niemand was onbekend / hoe jammerlijck beswaerd sigh bevonden de Werterauwsche Graven; dien van Oldenburgh, en meer andere der voornaemste des Rijcks. De Rijcks-Steeden wierden boven maten groote geldsommen afgeparst; veele door Inlegeringen t'eenemael verdorven. Dit vreeslijck quaed breydde sigh soo wijd uyt / dat het gekoomen was tot aen d'Oost-Zee, en de Hanse-Steeden.

Veeler Graven, &c,

Selfs oock der Saxische Landen.

Diergelijcke onheylen gevoelden de Graven van Schwartzenburgh, Mansveld, Stolbergh, de Heeren van Rouffen, Schonbergh, &c. Syne (des Keurvorsten) Schuts-Steeden / Erffurt, Mulhuysen, en Nordhuysen waeren genoegsaem als verwoest. Sijn Landgraefschap Thuringen, Graefschap Hennebergh, de Markgraefschappen Over en Neder-Lausnitz, &c. hadden seer veel geleeden.

Gewelddadige aentasting der Geestlijcke Goederen, tegens den Religions-Vreede.

Hier nae klaeghde oock Keur-Saxen door de gedaghte Gesanten over de gewelddadige aentastingh der Geestlijcke Goederen / als Bisdommen / Kercken / Kloosteren / &c. tegens den Religions-Vreede; en de swaere onbillijckheden / daer ontrent gepleeghd; gelijck gesien was in 't Hertoghdom Brunswijk aen eenige Kloosteren; onaengesien deselve alreeds voor 't Passauwsch Verdragh van d'Euangelische waeren beseeten. Even soo hadmen gehandeld in 't Graefschap Stolbergh, &c. Hoemen oock te werck had gegaen tegens d'Euangelische Burgers t'Aughsburgh, in de Stad Schweinfurt, en anderwegen / vlack aen tegens den Religions-Vreede, was de gantsche Weereld bekend.

Onbehoorlijken handel in Silesien;

Voorts deed hy vertoonen / hoe getrouw hy altijd den Keyser was gebleven / jae oock hem in al deese rampen nae vermoogen had bygestaen. Wat hy / als sijne Majesteyts Gecommitteerde, voor een Verdragh / tot des selven voordeel / met 't Vorstendom Silesien had opgereght / om van hem en sijn Huys 't doemaels aenstaende gevaer af te wenden.

tegens sijn Keurvorstlijck woord, uyt den naem des Keysers, als des selven Commissarius, gegeven.

By welck Accoord hy by Keurvorstlijcke woorden had beloofd / dat haere Religions-vryheyd van sijne Majesteyt op 't bondighste sou werden bevestighd. Maer hoemen nu daer tegens d'Euangelische benauwde: met de Roomsche Reformatie op 't hevighste voortvoer in de Steeden Groot-Glogauw, Lembergh, Schweidnitz, en veel meer andere. Seer beswaerlijck quam hem dit voor; wyl hy hier door sijne Relilions-verwanten niet alleen hard verdruckt sagh; maer oock sijn Keurvorstlijck gegeven woord wierd te niet gemaeckt. Bad derhalven om afwendingh deeser Grieven / en Vreede in 't Rijck / &c.

Ferdinandi antwoord op dien Voordragh.

Hier op antwoordde Ferdinand: De Krijghs-beswaernissen waeren den loop des Oorloghs: doch hy had een Keurvorstlijcke Byeenkoomst bestemd; op welcke hy in eygener persoon wou verschijnen / om te beraedslaen / wat best / tot afweeringh der selve / te doen stond. Op de klaghten over de herneemingh der Geestlijcke Goederen seyde hy / dat hy / als hooghste Reghter / niet anders kon doen / op geduerige aenhouding der beleedighde / dan Justitie oeffenen. Met dit bescheyd moesten de Gesanten vertrecken.

De Roomsch-Catholijke Keurvorsten willen de Friedlander van sijn Generaelschap

en van 't Hertoghdom Mekelenburgh ontset hebben.

Ondertusschen was 't aen 't Keyserlijck Hof oock soo geheel gerust niet / wegens 't Generaelschap des Hertoghs van Friedland. De vier Roomsch-Catholijcke Keurvorsten (Mentz, Keulen, Trier en Bayeren) waren vry t'onvreeden / dat de Friedlander sulck een groote Magt in 't Rijck was gegeven. Hielden derhalven ernstigh by den Keyser aen / dat hy van sijn Ampt sou afgeset werden. Anders sou sijne Maj. eyndlijck verneemen / dat hy hem / sijn gantsche Huys / en 't geheele Rijck in 't uyterste gevaer stellen; sijnen Soon in de bekoomingh der Roomsche Kroon verhinderen; alle tijdlijcke welvaerd hem afsnijden sou. Daer-en-boven had 't Keurvorstlijck Collegie geerne gesien / dat 't Hertoghdom Mekelenburgh weer gesteld wierd in handen der oude wettige Heeren. Hier toe sou sijne Maj. den Friedlander doen voorhouden / dat hy voorneemens was / tot verhoedingh van verder ongelegenheden / de Mekelenburghsche saeck / aengaende de verdrevene en gebannene Hertogen / te stellen aen 't Collegie der Keurvorsten.

Hoe dit aen te vangen stond.

Met Keur-Saxen soumen overeen koomen / dat hy met een gedeelte van 't hem noch resteerende geld sigh sou laten wijsen op 't Hertoghdom Mekelenburgh, en daer tegens afstand doen van 't Marckgraefschap Over en Neder-Lauszmitz. Naderhand / als Keur-Saxen met gereed geld sou voldaen sijn / sou sijne Majesteyt dit Marckgraefschap aen den Friedlander inruymen.

De Keyser doet hem 't laetste voorhouden, doch hy ant-

Keyser Ferdinand sond hier op een Ambassadeur aen den Friedlander (anders Wallensteiner), om te beproeven / of hy hier toe met goedheyd moght te bewegen sijn. Doch geensings wou hy hier in bewilligen. Schreef

in

DUYTS-LAND.

woord vry scharp.

in tegendeel aen sijne Majesteyt een schamperen Brief; waer in hy / onder meer andere redenen / voorgaf; hy sagh nu wel / waer op de Keurvorsten en Standen doelden; te weeten / hem te schuppen uyt sijne Vorstendommen / verworven door sijne dappere diensten. Doch hy verseeckerde sigh / sijne Maj. sou hem verschermen by de geschiedde Erf-huldigingh.

Aengestelde Vreede-handel tusschen den Keyser en Koningh van *Sweeden*, vrughtloos.

Wy hebben hier boven geseght / dat de Stad Straelsont, door de Friedlander seer benauwd / sigh had begeven onder de beschermingh des Koninghs van Sweeden. Dit was Ferdinand onsmaecklijck; de Friedlander een doorn in de voet. Hertogh Bogislaus van Pomeren bemoeyde sigh seer / deesen Straelsontschen Handel tot een Verdragh te brengen / eer'er daedlijckheden uyt resen. Door tusschenspraeck des Koninghs van Deenemarken quam 't te Dantzick tot een Onderhandelingh. De Sweedsche Gesanten deeden billycke voorslagen tot Vreede; evenwel quam'er niet van. Wien de schuld hier van te geven was / verhaeld Koningh Gustaef Adolph in sijnen Brief aen de gesamentlijcke Keurvorsten / gedateert den 13. September Anno 1630. „Uwer L. weeten „sigh wel indaghtigh te maecken / dat wy „dikmael / door aengestelde Handelingen tot „een gewenschte Vreede / alle vonken der on„staene Strijdigheden hebben willen wegh„neemen. Doch dat onse vreedvaerdige ge„daghten tot geen geluckigh eynd hebben „komen komen / is ons geensins toe te „meeten; maer veel meer d'onbillijckheden / „uytvlugten / agterwaerts-deynsingen / en „listige practijcken der geene / welcke alle „Vreedens-middelen / van ons voorgeslae„gen / gantsch onreedlijck verworpen / ten „deelen oock bespot hebben; soo dat wy ons „in onse Hoop gantschlijk bedrogen vonden.

Wien de schuld daer van toe te schrijven was.

Onreedlijcken eysch des *Friedlanders* van de Stad *Stettin*,

Ondertusschen verweet de Hertogh van Friedland in seeckeren Brief die van Stettin, datse al te goed Sweedsch waeren. Trock derhalven de haer gegevene Sauveguarde weer te rugg'. Begeerde / datse Volck soude inneemen; geen Koorn uyt haere Stad laten gaen / maer alles hem geven / ten behoef der Keyserlijcke Krijghsmagt; en van 't selve 100. Lasten sonder betalingh. De Stettiners antwoordden / datse met den Sweedschen Koningh niets met allen te doen hadden. Verseeckerden hem / datse den Keyser gehoorsaem wilden blijven. Baden / van d'Inlegering verschoond te mogen werden. Toonden haer onvermogen / om 't begeerde Koorn te leveren / &c. Onder meer andere dingen had de Friedlander haer oock verbooden / haere Stad eenighsins te bevestigen. Dit verbod is Gustaef-Adolph naderhand seer dienstigh geweest. Die onderwijl de Stettiners vermaende tot standvastigheyd by haere Vryheyd / met belofte van bystand; in geval sy aengetast moghten werden.

is naderhand den Koningh van *Sweeden* dienstigh geweest.

Koningh *Gustaef Adolph* begind ernst te

Terwijl dit sigh toedroegh / hadden de Sweeden haer binnen Straelsont versterckt / en lieten doe de Keysersche een reghten ernst sien. Ruym 1000. der haere voeren den 9. Martius met eenigh Geschut onverwaght in 't Eyland Rugen, en veroverden Hiddensey. Van noch 600. onder den Oversten Dubald bygestaen / namense de Keyserlijke Schans op d'oude Vaert met accoord in. Vermeesterden voorts 't geheele Eyland Rugen; in sijn begrijp seven Mijlen groot; van natueren soodanigh gesteld / dat'er niet light een aenval op kan geschieden. 't Leght in d' Oost-Zee, dight by de Kust van Duytschland, en de Noordkust ten Westen van 't Hertoghdom Pomeren; waer van 't alleen door een nauwe Doorvaert is afgesneeden; en waer toe 't gemeenlijck werd gerekend.

DUYTS-LAND.

gebruycken.

Verovert 't geheele Eyland *Rugen*; en des selfs gelegenheyd.

De *Keysersche* ontneemen den Hertogh van *Pomeren*, tegens alle Verseeckeringen, de *Passen Gartz* en *Greiffenhagen*.

Torquato de Comitibus, Keyserlijken Veld-Maerschalck / van 't gemeene Volck genoemd de Quade Conter, deed / nae d'eerste Sweedsche aenval op Rugen, door d'Overste Hatzveld van de Hertogh in Pomeren eyschen beyde d'Oder-Passen, Gartz en Greiffenhagen; onder voorwendingh / dat de Koningh van Sweeden op Pomeren sou aenkoomen. Bogislaus weygerde; als strijdigh met 't opgerigtede Verdragh; lopende tegens de Keyserlijcke en Friedlandsche Verseeckeringen. 't Moght niet helpen. Men gebruyckte geweld; en dus wierdmen meester. Doe nu deese Passen van de Keysersche beset waren / begon 't Roven / Plonderen / en Kercken-besteelen eerst reght aen te gaen. De meeste Inwooners van Gratz moesten hare Huysen en alles verlaten. Die'er inbleven / wierden onlijdlijck geplaeghd. 't Ellendigh weeklagen door 't geheele Land; 't geroep tot den Vorst om reddingh / had noch maet noch eynde. Al des Hertoghs klaghten en beeden aen Torquato wierden bespot. D'uyterste nood te lijden / moest noch ongehoorsaemheyd heeten. Sulck een voornaem Rijcksvorst moest sigh laten smadigen van soodanige / die van Snijders / Schoenlappers / Dieven / Gebannene / &c. / Keyserlijcke Capitainen en Oversten waren geworden.

Groote ellende deeses Lands; onlijdlijcken hoon, dien Vorst aengedaen.

Collegiael-dagh te *Regensburgh*; waer op Keur-*Saxen* en *Brandenburgh* niet persoonlijck verschijnen,

Te Regensburgh was van de Keyser een Collegiael-dagh beschreven. Op den selven hadden d'Euangelische Vorsten en Standen een groote hoop gesteld / dat d'onverdraeglijke Beswaernissen eens souden afgedaen werden: doch 't tegendeel wierd men gewaer. Den 9. Junius quam Ferdinand daer aen. 's Anderen daeghs sond hy op nieuws Posten af aen al de Keurvorsten / datse in eygener persoon souden verschijnen. Insonderheyd schreef hy aen Keur-Saxen en Keur-Brandenburgh; met betuygingh / indiense sigh niet instelden / dat hy voor God en de Weereld onschuldigh wou sijn aen al d'onheylen / welcke naderhand daer uyt moghten ontstaen. Echter vertoonden sigh geen van beyde; maer sonden alleen hare Gesanten. Die van Mentz, Keulen, Trier en Bayeren lieten niet na / te koomen. Sijne Majesteyts Voordragh bestond in een Verhael der onrusten / veroorsaeckt door Paltzgraef Frederick. Seer schoon stelde hy voor sijne genegenheyd tot Vreede / en 't onvreedsaem gemoed des Paltzgraefs: die oock

Keyserlijke Voordragh, bestaende in klagten over Paltzgraef *Frederick*.

 Bethlem

DUYTS-LAND.

Bethlen Gabor had opgehitst/ &c. Quam daer na tot den Oorlogh met Deenemarcken; en (vervolghde hy) alsmen nu meende/ dat 't Rijck in rust sou geraecken/ waren al weer andere gevaerlijcke Aenspanningen tegens 't selve en sijne Maj. opgereesen. De Staten van Holland waren soo hoogmoedigh geworden/ door de veroveringh van 's Hertogenbosch en Wesel, datse/ even als openbare vyanden des Rijcks/ veele voorname aen 't Rijck behoorende Landen/ Steeden/ en Sterckten hadden ingenoomen; als/ 't Hertoghdom Cleef en Bergh; een gedeelte van Gulickerland; 't geheele Graefschap Marck: en dan noch onder Contributie gesteld veele Stighten en Steeden in des Rijcks Nederlandschen en Westphaelschen Kreytz. Daer-en-boven had de Koningh van Sweeden een ontsaghlijck Heyr op de been gebraght; in voorneemen/ van 't selve op des Rijcks-bodem te brengen. Hier by hadden sigh noch verheven d'Italiaensche onrusten/ na de dood des Hertoghs Vincentii van Mantua en Montferrat. Derhalven versoght hy den raed der Keurvorsten te hooren/ I. hoemen best tot Vreede in 't Rijck sou mogen koomen. II. Wat tegens de hardneckigheyd van Paltzgraef Frederick te doen stond. III. Hoemen de Staten van Holland best met alle maght sou mogen te keer gaen. IV. Hoemen tegens Sweeden sou handelen. V. Hoe oock ontrent de saecken in Italien.

Over de Staten der Vereenigde Nederlanden; welke hy op 't lijf wil koomen: en over den Koningh van Sweeden.

Versoeck aen de Keurvorsten.

De Keurvorsten vertoonden hier op in een ernstige antwoord/ dat aen meest al d'ellenden deeses tijds/ d'ongehoorde Krijghsdwangen/ en allerley grouwelen/ welcke sigh daeghlijcks toedroegen/ insonderheyd schuldigh stond de nieuwe Hertogh van Mekelenburgh, Generael des Keyserlijcken Heyrs; dien men/ sonder der Standen bewilligingh/ veel grooter maght had gegeven/ als eenigen Generael voor hem. De groote meenighte des geworvenen Krijghsvolcks diende nergens anders toe/ als om 't gemeene Vaderland te verderven. Men had met Oorloghs-maght aengevallen de sulcke/ tegens welcke den Oorlogh noyt besloten was. De Contributien wierden aengesteld na eygen welbehagen des Friedlanders, en op een meer dan barbarische wijs de Menschen afgedwongen. Alleen Keur-Brandenburgh had binnen weynige jaren meer dan 20. Millioenen aen Contributien moeten opbrengen; behalven de schade/ door 't Krijghsvolck en d'Oorloghs-ongelegenheden veroorsaeckt. De praght des Friedlanders was onverdraeghlijck. Dit alles kon de Keyser niet ontkennen; doch verontschuldighde alles. Tijd en gelegenheyd hadden niet toegelaten/ anders te handelen.

Antwoord der Keurvorsten op dien Voordragh.

Sware klaghten tegens des Keysers Generael, den Hertogh van Friedland.

Verontschuldiging sijner Majesteyt.

Voorts quamen van andere Vorsten en Standen des Rijcks meenighvuldige klaghten over de verschricklijcke bedrijven der Soldaten en Bevelhebbers. De Hertogh van Pomeren klaegde seer ellendigh. D'Inlegeringh in sijn Land had drie jaren langh geduerd/ onaengesien hy den Keyser altijd gehoorsaem was geweest. De last kon niet meer gedragen werden. Meer dan honderd Regimenten (31500. te voet/ en 7540. te paerd/ behalven den boven maten grooten Tros) had hy sulck een langen tijd moeten onderhouden; boven allerley daeghlijcksche gantsch verderflijcke Doortogten. Alleen de Stettinsche Regeeringh had over de 10. Millioenen Gouds hier toe moeten opbrengen. D'afhalingh der Contributien van de gantsch verarmde Onderdanen was ongehoord wreed; niet minder de verhinderingh des Euangelischen Godsdiensts. 't Was daer toe gekoomen/ dat de Hertogh uyt sijn geheele Land niet soo veel kon trecken/ als tot sijne sobere Tafel nodigh was: waer tegens elcke Keyserscheh Capitain sigh Vorstlijck deed tracteeren; behalven de groote geldsommen/ welcke elck van haer wegh sond. Onuytspreecklijck was 't verkraghten van Vrouwen en Dochteren. Selfs de gestorvene bleven hier van niet verschoond. De pijnigingen der Menschen/ om haer geld af te dwingen/ schoonse 't niet hadden/ waren onverhaelbaer. Selfs deedense dit aen sulcke/ die nu al langh/ door hongersnood/ oneetbare Spijsen/ ja 't vleesch harer Kinderen hadden genuttighd. 't Sou ons te langh vallen/ de verdere afgrijslijcke bedrijven des Keyserlijcken Volcks hier voor te dragen uyt de klaghten der Pomersche Gesanten op deese Vergaderingh. Hare verschricklijcke Tyrannyen, onder haren Oversten Gotz te Pasewabel in Pomeren verright/ gaen te boven de grouwlijckste grouwelen/ welcke oyt van de verduyvelde barbaersche Natien sijn gepleeghd geworden/ en wy schricken/ daer aen te gedencken; sijn te veel/ om hier te beschrijven.

Klaghten des Hertoghs van Pomeren, altijd den Keyser gehoorsaem geweest, doch Euangelisch.

De bedrijven des Keyserlijcken Volcks in dit Hertoghdom gaen te boven de grouwlijckste grouwelen, oyt van de verduyvelde Barbaersche Natien gepleegd.

Veel meer andere Euangelische Vorsten en Standen braghten diergelijcke klaghten in aen den Keyser; doch 't was den Doven gepredickt. Hy wou voort met de geweldadige herneemingh der Geestlijcke Goederen; en te gelijck/ onder dien deckmantel/ met de gantsche verdervingh der Euangelische ontrent hare tijdlijcke middelen/ en verdelgingh harer Religie, volgens sijnen voorheenen gedaghten gedanen Eed. De gedurige Versoecken en Beeden van Keur-Saxen, dat sijne Majesteyt in 't Geestlijck en Weereldlijck alles wou herstellen gelijck 't was geweest voor de Boheemsche onrusten; en sijn Edict, aengaende de Geestlijcke Goederen/ weer intrecken/ wierden t'eenemael veraght. Ja/ als nu deese Vorst Ferdinand door een Brief bekend maeckte den inbreuck der Sweeden in Pomeren; en derhalven nochmael bad om d'afdoeningh des Edicts, sond de Keyser hem tot antwoord toe: Hy was voorsien met sulck een Heyr/ waer mee hy maghtigh genoegh was/ den vyand af te drijven. Vertrouwde oock/ dat Keur-Saxen en Keur-Brandenburgh hem souden bystaen met geld/ Ammunitie en Proviande. Maer wat 't Edict betrof/ daer in bleef hy by sijn voorigh besluyt.

Andere Euangelische Vorsten doen diergelijcke klaghten; doch 't was den Doven gepredikt.

Al de Beeden van Keur-Saxen te vergeefs; en echter derfde Ferdinand noch geld en Proviande van hem tegens Sweeden versoecken.

Keur-

Ernstige antwoord des Keur-vorsts van *Saxen*, en goede waer-schouwingh aen den Keyser.

Keur-Saxen schreef hem hier op in ernstige redenen: Hy beswaerde sigh ten hooghsten over de langhduerige voortsettingh des Oorloghs; daer men doch soo gemacklijck tot Vreede kon geraecken. Desgelijcks over de verdruckingh der Duytsche Vryheyd / en der Keurvorsten / Hoogh-Edele Leeden van sijne Majesteyts Ligchaem. Welcke soodanigh wierden gehoond / datmen noyt van yet diergelijcks by de Geschiedschrijvers sou vinden. Sweeden was soo geringh niet t'aghten. Sijne Majestept had wel veel Kryghsvolck op de been tot verderf van Duytschland; en der gehoorsame Standen; maer daer mee was de saeck noch niet gewonnen. D'uytgemargelde Vorsten en Steden souden hem geen hulp konnen doen. 't Oorloghs-geluck was onseecker. Hem aengaende / hy kon tot deesen noch eenigen anderen Oorlogh noch Geld noch Ammunitie verschaffen; geen Inquartieringen gedoogen; I. wijl sijne Maj. hem met eede had gesWooren / hem by sijne Vryheyd en Maght te sullen laten. II. De Rijcks-Constitutien sulcks niet toelieten. III. Sijne betoonde getrouwheyd wat anders verdiende. IV. Sijne Majestept hem wat beeters had beloofd. V. Hy had alreeds ten dienst sijner Maj. sijne Landen soodanigh uytgeput / en met schulden belast / dat hy niet wist / hoe hy 't langer sou maecken / indien sijne Maj. hem / volgens sijn woord / niet opbraght 't geen hy deselve had verschooten / bedragende eenige Millioenen. VI. Oock klaegde hy over d'onlijdlijcke beswaernissen / 't Landgraefschap Thuringen en 't Graefschap Hennebergh toegevoeghd. Daer by doende: Indien men hem sulcker wijs wou loonen / soo kon sijne Maj. lightlijck dencken / wat selfs de vyanden daer van souden seggen. Versoght eyndlijck op nieuws sagter middelen / als 't uytgegevene Edict. Doch deed hier mee by Ferdinand even soo veel op / als te vooren. Sijne Conscientie-Raed; d'aenhitsingen van 't Roomsche Hof; sijnen eygenen onstuymigen yver in de Pauslijcke Religie, en d'ingeboorne aert aller Oostenrijcksche Aerts-hertogen / datse onverzetlijck by haer voorneemen blijven / stopten hem d'ooren voor alle Versoecken / Klaghten / Vermaningen en Waerschouwingen.

Redenen, waerom hy tot deesen Oorlogh den Keyser noch geld noch *Ammunitie* kon verschaffen.

Oorsaecken, dat de Keyser nergens na wou hooren.

Te Regensburgh duerde 't verschil noch al tusschen de Roomsch-Catholijcke Keurvorsten met de Gesanten der andere / en den Keyser / die by sijne voorgemelde meeningh bleef. D'andere daer tegens hielden sterck aen / datmen de Friedlander van sijn Generaelschap af-setten / met de Koningen van Franckrijck en Sweeden vreede maecken / dan 't Kryghsvolck afdancken sou. Drongen oock ten deelen daer op / datmen de Gesanten van Paltzgraef Frederick, en d'Ambassadeurs des Koninghs van Engelland niet ongehoord sou af-wijsen. Insonderheyd had de Keurvorst van Keulen geerne gesien / datmen met de Vereenighde Nederlanders tot een Verdragh waere getreeden; God gave hoe 't geschieden moght; liever dan met haer in Oorlogh te geraecken. Hertogh / nu Keurvorst / Maximiliaen van Bayeren, die geduerigh nae des Keysers sin sprack / en sigh tot deesen Krijgh seer genegen toonde / vermaende Keur-Keulen, dat hy oock wat tot de gemeene saeck moest doen / wijl hy sulcks genoegh vermoght / wegens de veele Stigten welcke hy besat. Doch deesen gaf hem tot antwoord: Keur-Bayeren sou maer alleen een jaer langh in 't Aertsbisdom Keulen koomen Hof houden; soo sou hy haest bevinden, wat voor Naebueren dit Stight aen de Staten Generael had. Eyndlijck wierd het met groote moeyte daer toe gebraght / dat den Handel tegens de Hollanders, als van een seer groot gewight / sou uytgesteld blijven tot op den Generalen Rijcksdagh. Seer swaer viel dit Keyser Ferdinand en sijne Raden. Oock wierd beslooten / datmen den Friedlander 't Generaelschap sou afneemen.

Verschillen tusschen de Keyser en Keurvorsten te *Regensburgh*, waer over

Ferdinand en *Bayeren* willen voort met den Oorlog tegens de *Staten Generael*.

Keur-*Keulen* niet; en sijn' aenmerklijke woorden.

D'Oorlog tegens de *Staten*, in weerwil van de Keyser, uytgesteld.

Ten dien eynde sondmen twee Barons aen hem af. Yeder verwonderde sigh / dat dien hooghmoedigen Mensch soo terstond dit Bevel gehoorsaemde / en sijn soo hoogen Ampt neer leydde. Veele meenden derhalven / daer moest gewisslijck yets aghter schuylen / dat de Keyser hier in de Keurvorsten; de Friedlander den Keyser dus te wil was. Men vermoedde / dat Wallenstein, siende dat hy sigh soo veele vyanden had gemaeckt / de loop des tijds wat wou wijcken. Of / datmen hem heymlijck groote beloften had gedaen. Of / dat hy uyt de Starrekunde (waer in de vermaerde Keplerus sijnen Leermeester was geweest) sijn noodlot had voorsien.

De *Friedlander* van sijn *Generaelschap* afgeset; en vermoedingh daer ontrent.

Noch moest de Keyser in eenen anderen sueren Appel bijten. De Keurvorsten werkten soo veel uyt / nevens de Fransche Ambassadeur, dat de Vreede in Italien (gantsch onaengenaem den Koningh van Spaenje en Keyser Ferdinand) wierd gesloten: waer by de Hertogh van Nevers wierd bevestighd in de Hertoghdommen Mantua en Montferrat; waer van hier nae breeder onder d'Italiensche Geschiedenissen. De Paltzgraefsche en Engelsche Gesanten wierd wel gehoor vergund; doch de saeck niet afgedaen: evenwel de Paltzgraef noch hoop gegeven / van genaede te sullen verwerven / en een gedeelte sijner Landen / nu van de Spaensche beseeten / weer te bekoomen / indien hy verbulde de Conditien, hem te Mulhuysen voorgeschreeven. Waerlijck hebben de Keurvorsten hier door haer' authoriteit ten top opgevijseld; als die / de Keyser selfs tegenwoordigh sijnde / tegens sijnen wil / Gesanten van vreemde Vorsten Audientie verleenden; met haer tot onderhandelingh traden van saecken welcke 't Rijck betroffen. Dit werck behaeghde noch de Keyser / noch des selven Raden.

Ferdinand moet in noch een andere suere Appel bijten.

De Keurvorsten hebben hier haer' *authoriteit* ten top opgevijseld; tot kleyn genoegen des Keysers.

Ondertusschen quam tijdingh / dat Koningh Gustaef Adolph van Sweeden met een deel Volck in Pomeren was aengekoomen. Ferdinand droegh hier op voor / datmen des Duytschen Rijks-gekreukte Hooghheyd weer opreghten; 't geen door langh stilstaen verdorven

Oorlogh tegens *Sweeden* besloten:

dorven was / door dapperheyd weer verbeteren moest. De Keurvorsten bewillighden terstond in den Oorlogh; insonderheyd wegens haer eygen gevaer; wijl in de Roomsch-Catholijcke een heymlijcke vreeg stack / dat de Protesteerende Vorsten (vermits de Sweedsche Koningh voor hem selven alleen niet maghtigh genoegh wierd gereeckend / om sigh sulck een groote saeck t'onderwinden) / jae oock veellight Uytlandsche Koningen en Staten / in dit werck moghten ingevloghten sijn. Schreven echter noch eerst aen Gustaef, hem versoeckende / van deese vyandlijckheden af te staen. Desgelijcks deed Keyser Ferdinand selfs; doch nu te laet. De Vreedens-aenbiedingen des Sweedschen Konings had de Keyser te voren smaedlijck verworpen; met allerley hoon hem bejegend. Nu quam 't deesen niet te pas / op sijne begeerte stil te staen.

Heymlijcke vrees des *Roomsch-Catholijke* Keurvorsten en andere.

Men nam in beraed / wien men / nu de Friedlander afgedanckt was / in sijne plaets ten Generael over 't Keyserlijck Heyr sou stellen. De Roomsch-gesinde Liga had geerne gesien / datmen Hertogh Maximiliaen van Bayeren hier toe had verkooren; die sigh ook ten hooghsten hier ontrent bemoeyde: maer de Keyserlijcke Raden vonden 't niet goed. Hier van gavense aen sijne Majesteyt XII. Redenen. De voornaemste waeren: Sonder Spaenje konnen hier niet in treeden. 't Was niet geraedsaem / een Lid des Rijks / voorsien met sulcke goede hoedanigheden / en soo groote Rijckdommen / dat hy daer in selfs de Keyser en 't Huys Oostenrijck scheen t'overtreffen / 't hooghste Krijghs-bevel in handen te geven; vermits niemand sijne begeerte nae meerder hooghevd lightlijck in toom kon houden. 't Was noch niet vergeeten, hoedanige Oorlogen Bayeren voortyds tegens 't Huys Oostenrijck had gevoerd. Dese gloeyende Kool / schoon nu met asch bedeckt / kon noch wel niet gantsch uytgedoofd sijn. De meeste Plaetsen / welcke hy quam te veroveren / sou hy / voor sijne beweesene diensten / in eygendom willen behouden / niet minder als de Friedlander; en dus noch maghtiger werden. De Liga had sigh soodanigh met Kryghsvolck versterkt / als offe den Roomschen Keyser niet meer onderworpen wilden sijn. Indien nu Bayeren 't Opper-Commando over 't Keyserlijk Heyr wierd opgedragen / soo sou deese Roomsch-Catholijcke Liga (welcke voor deesen eenige harer Overste had bevoolen tegens de Keyserlijcke te slaen) noch stouter werden. Derhalven moest sijne Maj. 't hooghste Bestier over 't Kryghsvolck in eygener hand houden; en over 't selve een Hoofd setten / wiens Maght en Aensien hy altijd kon om verr' stooten. Hier door I. sou hy en sijn Huys buyten gevaer van afbreuck blijven. II. De Verbonden met Spaenje in kraght houden. III. De Spaensche Koningh gerust stellen / dat hy in sijne Prætensien geen verlies sou lijden. IV. De Keyserlijcke Aghtbaerheyd ongequetst bewaren. V. De Roomsch-Catholijcke Liga, welcke op de Keyserlijcke Kroon doelde / met een gelijcke Magt konnen bejegenen / en in gehoorsaemheyd houden. Maer indien Bayeren 't Generaelschap bequam / soo sou sijne Maj. sijn eygen Huys alle Maght ontrecken; een ander Huys sterck maecken; ja 't selve als de Scepter in handen geven. Eyndlijck wierd de saeck soodanigh bemiddeld / dat Johan Tserclaes, Graef van Tilly, wierd gesteld ten Lieutenant-Generael over 't Keyserlijck Heyr: welk Ampt hy oock bediende over 't Heyr der Liga.

De *Roomsch-Catholijke Liga* had geerne gesien, datmen in plaets des afgedankten *Friedlanders* de Herrog van *Bayeren Generael* over des Keysers Heyr had gemaeckt.

De Keyserlijcke Raden ontraden dit sijne Majesteyt ten hooghsten.

Hare redenen, wat gevaer 't Huys *Oostenrijck* hier uyt ontstaen kon.

Waer op de Graef van *Tilly* *Lieutenant Generael* wierd gemaeckt.

Nu leydde men 't met allen ernst daer op aen / datmen Ferdinandi Soon ten Roomsch Koning sou verkiesen: welck stuck men tot noch toe verborgen had gehouden. Doch 't wierd van de Keurvorsten / onder glimplijcke voorwendingen / bescheydentlijck afgeslagen. Dit gingh gantsch buyten de verwaghtingh des Keysers: die dit alreeds voor soo seecker had gehouden / dat een treflijck Poët aen sijn Hof in een gedrukt Gedight Ferdinand de III. (Soon van Ferdinand de II.), geluck met de Kroon had gewenscht.

De verkiesingh van des Keysers Soon tot *Roomsch* Koningh buyten verwaghtingh afgeslagen.

Met de Krooningh der Keyserin den 7. November N. S. liep deese Regensburghsche Keurvorsten-dagh ten eynde: waer na de vervolgingh der Euangelische, met grouwlijcke Tyrannyen tegens deselve / sonder eenige stuytingh voortgingh. Maer alsse nu op 't hoogste was gekomen; en de Roomsch-gesinde over der selver ellende juyghten / quam een Roede / die haer selfs smertlijck geesselde; te weeten / de Sweedsche Koningh Gustaef Adolph. Sijnen Oorlogh / tot verbaesd werdens toe geluckigh in Duytschland gevoerd: wonderlijck van hem aengevangen; na sijn' ontijdige dood onder de regeeringh sijner Dochter Christina voortgeset / sullen wy verhalen onder de Sweedsche Geschiedenissen: welcke de Leesers, hier wat ophoudende / daer konnen nasien / om den draed der Historie te vervolgen: terwijl wy sullen handelen van eenige andere Saecken / Duytschland, doch niet eygentlijck deesen Oorlogh / alhoewel oock somtijds de Religie, betreffende.

De nu juyghende *Roomsch-Catholijcke* over d'ellenden der *Onroomsche*, krijgen een Roede, die haer dapper geesseld.

't Vervolg des *Duytschen* Oorloghs uytgesteld tot de *Sweedsche* Geschiedenissen.

Anno 1626. ontstond den Boeren-oproer in Oostenrijck over den Ens. Dit werck begon met den uytgangh van May. Eenige duysenden Over-Ensische Landlieden rotteden sigh t'samen; veroverden Dachsbergen, Griesz-kirch, en andere Plaetsen. Staecken sommige in brand. Sloegen eenige Land-Schouten met hare Vrouwen en Dienstelingen; oock sommige Priesters dood. Plonderden de Goederen der geene / die 't niet met haer wilden houden; en vernielden der selver Huysen door vyer. Wierden hoe langer hoe stercker. Namen 't Geschut uyt de van haer vermeesterde Kasteelen / en maeckten sigh schroomlijck. De Graef van Habersdorf, Stadhouder te Lintz, meende deese Boeren by tyds te verstroyen / de Belhamels te straffen: trock derhalven met een goed deel Ruyters en Voetvolck haer te gemoet; doch deese gebruyckten in den Strijd soo veel voorsightigheyd en dapperheyd /

Geweldigen Oproer van veele duysenden Boeren in *Oostenrijck* over den *Ens*.

Veroveren eenige Steeden en Kasteelen: Slaen 't Krijghsvolck des Stadhouders van *Lintz*.

1626.

datse

DUYTS-LAND.

datse 't grootste deel harer vyanden dood sloegen; en alleen de Stadhouder / met weynige Croaten te paerd en 400. te voet/ vliedende binnen Lintz ontquam. Daer op besetteden de Boeren den Donauw en andere Passen.

Neemen noch al meer Steeden in.

De Hertogh van Bayeren en Bisschop van Saltzburgh hier van berigt / vergaderden in aller haest Volck te paerd en te voet. Sonden oock een Post na Weenen, en versoghten hulp. Ondertwijl voeren de Boeren al voort. Veroverden de Steeden Wels, Lampach, Gemund, en veel andere. Plonderden 't Klooster Cornelis Munster; daerse veel geld vonden / en de Geestlijcke qualijck handelden; derhalven de Jesuiten sigh wegh pakten na Praegh. D'oorsaecken haers opstands gavense opentlijck uyt. Hare Grieven bestonden in deese Artijckelen. I. De Stadhouder wou alle Euangelische uyt 't Land verdrijven. II. De Begraefnissen der overleedene moestmen boven maten dier koopen van de gierige Papen. III. Men nam d'Euangelische grouwlijcke Schattingen af/ 20./30./ en noch meer gl. van 't 100.: waer door veele met Vrouwen en Kinderen moesten gaen bedelen. IV. Omtrent een jaer geleeden hadmen veel' onschuldige Lieden/ enckelijck om der Religie wil/ doen dooden; 't welck haer oock ten deel kon vallen / indiense haer niet door de Wapenen beschermden. V. Men beswaerdde 't geheele Land met Maendlijcke Besettingen en Maendgelden. VI. De Soldaten beroofden de Boeren geweldadigh / sonder dat daer over straf wierd geoeffend. Hier voeghdense noch by / datse den Keyser / als haren Landsheer / met yverige sughten en de diepste ootmoedigheyd baden / om Gods wil / uyt Vaderlijcke genade deese Gewissens-dwangh en onlydlijcke beswaernissen te willen wegh neemen; soo soudense de Wapenen neerleggen; in alle billijcke saecken hem getrouw en gehoorsaem sijn in leven en dood / &c.

Geven opentlijck uyt de Redenen haers opstands.

Bidden, om afdoening harer Grieven, dan willense in alles gehoorsaem sijn.

Daeghlijcks versterckentense sigh noch al meer; soo dat haer getal by veele duysenden beliep. Onder meer andere Sinspreucken deedense ook in hare Vaendelen dit Vers stellen:

Nadien het geld de Ziel en 't Bloed,
Soo geef ons God een Helden-moed.

Sinspreuk in haer' Vaendelen.

In sommige lasmen: 't Moet sijn. Sy belegerden Lintz, de Hoofd-stad des Lands; en greepen geduerigh al verder van haer; 't welck onder de Roomschgesinde in Bayeren en d'aengrensende Landen geen kleyne schrik veroorsaeckte. Op dat de Keyser deesen woesten Hoop moght stillen/ sond hy/ ne-

De Keyser schrijft, en send *Commissarissen* aen haer,

vens eenige Commissarissen, een Brief aen haer; met vermaningh/ datse van haer voorneemen afstaen/ en de Wapenen neerleggen souden: onder belofte/ van haer in genade te sullen aenneemen; hare Beswaernissen na billijckheyd af te doen.

om haer te stillen.

By d'overleveringh deeses Briefs drongen d'Afgesondene hard aen/ dat de Boeren terstond de Belegeringh van Lintz verlaten/ en sigh ter rust begeven souden; doch te vergeefs. Aldermeest stondense op de vrye oeffeningh haers Godsdienst; met aenbiedingh / datse dan den Keyser in alles onderdanigh wilden sijn; en al de Schulden des Lands uyt haer eygene Buydel betalen. Alderminst woumen haer de Religions-vryheyd bewilligen. Ses uyt de hare sondense na Weenen, om syne Majesteyt hare Grieven voor te dragen: die oock de Heer Hagenmuller last gaf/ haer te hooren. Waerlijck was dit deese Boeren geen kleyne Eer aengedaen. Haren Voordragh bestond hier in: Nadiense in hare benauwdheyd nergens hulp of troost konden soecken / als alleen by

Sy senden *Ambassadeurs* uyt de hare tot den Keyser;

welcke oock *Audientie* vergund

DUYTSLAND.

werd; een groote Eer voor deese Boeren.

by sijne Keyserlijcke Maj. / soo smeeckten-se hem op 't alderootmoedighste / dat hy / uyt Keyserlijcke en Landsvorstlijcke Magt / haren Godsdienst na d'Aughsburghsche Confessie weer wou vry stellen / gelijckse was geweest voor aght of thien jaren. Dat hy oock 't Bayersch Krijghsvolck wou beveelen af te trecken; met onderdanige betuyginghe / datse dan sijne Maj. getrouwlijck wilden bystaen met Lijf / Eere / Goed en Bloed. Hier op wierd haer wel een algemeen Pardon toegeseght; doch onder conditie, datse de Belhameis deeses Oproers souden overleveren. Dit was der Boeren meeningh niet: en wijl men oock niets met allen sprack van de vrylatingh haers Godsdiensts / soo was deese Onderhandelingh te vergeefs. Ondertusschen hieldense alles rondom Lintz besloo-ten; wijlse ontrent een mijl weghs daer van daen drie Legers hadden neergeslagen. Sy verklaerden goed Keyserlijck te sijn; doch wilden met den Stadhouder te Lintz niet te doen hebben. Bayeren sond drie Scheepen / waer in over de 400. Soldaten waren / over den Donauw na Lintz; doch deselve wierden van de Boeren in de grond geschooten / of genomen. Door list kreegense de Stad Ens in haer geweld. Bestormden Lintz, doch wierden afgeslagen / een en andermael. Doe steldense 't aen / om de Stad uyt te hongeren. Korts te vooren haddense Freistad, een Pas na Boheemen, door list ingekreegen / en insonderheyd de Roomschgesinde qualijk gehandeld. In den Donauw spandense een drie-dubbele ysere Keeten / en bouwden aen beyde de sijden deeser Rivier Schanssen / op dat de Belegerde binnen Lintz van Bayeren geen Proviande moght toegevoerd werden. Den 4. Augustus traden de Keyserlijke Commissarissen op nieuws met de Boeren in onderhandelingh; doch al weer vrughtloos / wijl de Keyser de vrye Religions-oeffeningh weygerde. Even te vooren haddense 't Keyserlijck Slot / de Kerck / 't Dominicaner en Capucijner Klooster uytgeplonderd.

D'onderhandeling loopt vergeefs af; en waerom.

Bestormen *Lintz.*

Veroveren *Freistad.*

Nieuwe onderhandelingh: al mee te vergeefs.

Evenwel duerde haer Rijck niet langh; en hare tyrannische bedrijven bleven niet onvergolden. In 't begin van September quam Hertogh Adolph van Holstein met veel Keyserlijck Volck in Oostenrijck, om d'oproerige Boeren te dempen. Wierd echter leelijck van haer ontfangen / en dapper geklopt. Oock leeden de Keyserfche en Bayersche dickmael groote afbreuck van haer. Ja / 't gingh soo verr' / dat de Soldaten een schrick hadden van tegens haer te veghten. Maer eyndlijck quam Pappenheim met over de 6000. Mannen hier aen: voeghde sigh by d'andere Keyserfche; en daer op geschiedde tusschen beyde deese parthyen een grimmige Slagh / waer in de Boeren ten laetsten de Neerlaegh leeden; gelijck oock noch driemael korts daer na. Dus wierdense t'eenemael gedempt; doch niet sonder eerst de Keyserfche seer groote schade te hebben toegevoeghd. Indien sommige Vorsten haer met eenige duysend geregelde Soldaten by tijds hadden ondersteund / en een bequaem Generael toegesonden / buyten twijffel haddense geheel Oostenrijk op hare Hoornen genoomen / en veellight noch wel wat meer verright. De Hoofden deeses Oproers / de kans verspeeld siende / begaven sigh na andere Landen; d'overgeblevene Boeren sigh weer na hare Wooningen; soo dat met den aenvangh van December alles gestild scheen. Pappenheim verdeelde 't Krijghsvolck in hare Huysen / op datse niet weer t'samen moghten rotten. Sy onderstonden sigh wel / weer by een te koomen; doch 't had geen nadruck; en op nieuws wierdense geslagen. Naderhand beschuldighdemen veele onder de hare / datse d'aendrijvers deeser Rebelly waren geweest: waer op dan een goed gedeelte der selve gehangen / onthoofd / en geradbraeckt wierd. De Steeden / welcke / uyt vrees / de Boeren hadden ingelaten / of sigh niet genoegh tegens deselve verweerd / beroofdemen van hare Privilegien.

De *Keyserfche* Soldaten schricken van tegens de Boeren te veghten; wijlse dickmael geslagen wierden.

Eyndlijck quam *Pappenheim*, met veel Krijghsvolck;

die haer, alhoewel met groot verlies, en na een hevigh Gevecht, onder 't Jock braght.

In 't selve jaer (1626.) ontstond te Luyk een gevaerlijcken Oproer / die van een ongeluckigh gevolgh had konnen sijn. Keyser Ferdinand deed gintsch en herwaerts in 't Rijck volck werven / ten sulcken eynde als uyt 't alreeds verhaelde bekend is. Versoght te gelijck Geldhulp van de Standen. Onder meer andere kreegh Hertogh Rudolph Maximiliaen van Saxen-Lauwenburgh bevel / om in 't Stight Luyck Ruyters en Soldaten aen te neemen: die daer op sijnen Oversten Lieutenant, de Graef van Peer, derwaerts sond. Hy eyschte van de Staten deeses Lands een goed deel gelds / tot betalingh deeser Besoldelingen / op datse 't Land geen schade mogten toevoegen. De Heer Horion (Herion) van Heel had hy op sijne sijde; doch de Burgermeesteren van Luyck wilden 'er niet toe verstaen. Eyndlijck echter wierden dien van Peer 4000. Rijcksdalers aengebooden. Hy namse / onder belofte / dat de Boeren gantsch geen overlast sou geschieden. Korts daer na quam Hertogh Rudolph selfs te Luyck, en deed de Staten door Peer aenseggen / dat hy nieuwe last had gekreegen / om noch meer volck te werven; derhalven moesten 'er noch 4000. Rijcksdalers sijn. Soodanigh mishaeghde deese onbillijckheyd de Standen / datse dien eysch niet eens antwoord verwaerdighden. Niet weynigh verdroot dit den Hertogh; en wou derhalven de Luyckenaers te kennen geven / dat hy maght had / haer schade te doen.

Hertogh *Rudolph Maximiliaen* van *Saxen-Lauwenburgh* vverfd voor de Keyser in 't Stight *Luyck.*

Wil de Standen veel geld afparssen.

Die een deel geven; sijnen nieuwen eysch weygeren.

Een Cornet Ruyters deed hy in de Stad koomen; met 't Pistool in d'eene / de blooten Deegen in d'andere hand. Peer reed vooraen. Dit waren de Luyckenaers niet gewoon; en ter dier oorsaeck ontstond een Oproer in de Stad. De Keetenen wierden gespannen; de Poorten geslooten. Des Hertoghs onwil tegens de Stad wierd hier door vermeerderd; soo dat hy begon te dreygen / deese schimp niet ongewroocken te sullen laten. 't Wierd van sommige gehoord / en de Burgery bekend gemaeckt. Den 26. October nodighde de Hertogh beyde de Burgermee-

Hy hier over insonderheyd tegens de Burgermeesters verbitterd nodighd deselve in sijn *Logement* te gast.

germee-

DUYTS-LAND.

germeesteren Massillon en Pleneaux te gast. D'eerstgenoemde verontschuldighde sigh op onpasslijckheyd. D'andere / geen schijnbare oorsaeck van weygeringh konnende vinden / verscheen met de Stads-Secretarius. De Hertogh ontfingh hem eerst vriendlijck genoegh; en deed hem boven aen Tafel sitten. Verscheydene Redenen vielen hier voor / welcke Pleneaux niet seer aengenaem waren. Peer verhaelde / hoe heerlijck hy in veele Steeden van Duytschland was ontfangen geworden; ja dat hem in deselve / onaengesien maer een geringe Graef / meer eere was weervaren / als de Luyckenaers Hertogh Rudolph Maximiliaen selfs hadden betoond. Insonderheyd wierd Pleneaux verweeten / dat hy de Stads-poorten had laten sluyten. De Burgermeester verantwoordde sigh; doch de Hertoghsche wilden sigh daer mee niet laten paeyen.

Alleen d'eene verschijnd.

Hem voorgehoudene redenen,

De Heer Horion van Heel, die 't met haer hield / liet hier op hooren: Alles was weer goed te maecken / indien hy te weegh bragt / dat de Staten 't ge-eyschte geld telden. Pleneaux gaf tot antwoord / dat dit niet aen hem stond. Dat oock 't geld niet light sou te bekoomen sijn; wijl alles / watmen voor deesen had gegeven / niets had geholpen; maer de Soldaten / tegens beloften / allerley moedwil hadden gepleeghd. Deese woorden wierden hem seer qualijck afgenoomen. Als hy nu van de Tafel opstond / met de Hoed in de hand / trad Horion na hem toe; ruckte deselve wegh / en sloegh hem daer mee tweemael in 't aengesight: wierp veele scheldwoorden uyt; ontblootte sijnen Degen; en seyde: Schelm, gy moet van mijne handen sterven. De Burgermeester greep oock na sijn Geweer: maer siende dat nu elck op hem wou aenvallen / soo begaf hy sigh na een Venster straetwaerts / en riep de Burgers toe / datse hem te hulp souden koomen. Ondertusschen scheen Hertogh Rudolph Maximiliaen dit werck sigh niet aen te trecken. Terstond quamen drie Stadsdienaren in de Sael; welcke van Leer trocken / en soo veel deeden / datse de Burgermeester onbeschadighd buyten de deur kreegen. De Burgery / van deesen handel bericht / liet terstond de Trommelen slaen. Een groote meenighte quam gewapend voor 't Logis des Hertoghs (in de Herbergh de Swarte Arend), die eenige Pistolen op haer deed lossen. Dit vermeerderde de verbitteringh. 't Huys wierd bestormd; en de Burgers quamen in de Sael. De Hertoghsche schooten dapper op haer / soo dat'er twee dood bleven. Eyndlijck wierden Deuren en Vensteren opgebroocken; de Hertogh en sijnen Obersten Lieutenant seer gewond. Horion (wel weetende dat het hem insonderheyd sou gelden) verberghde sigh in S. Lamberts Klooster / soo dat hy niet kon gevonden werden. De Herbergh wierd gantsch geplonderd. De Burgermeester Pleneaux echter verscheen weer op de Sael: stilde de Burgery: voerde de Hertogh / die sigh in de hooghste benauwdheyd bevond / van daer / en braght hem in 't Huys des Aerts-Dekens; van waer hy stracks de Stad ruymde / en met sijn Volck na Silesien trock. Daer na begaf hy sigh / op Keyserlijck bevel / by den Generael Tilly.

om hem te dwingen tot geldgevingh.

Geraeckt trouwloosllijck in 't uyterste levensgevaer; doch roept uyt een Venster de Burgery te hulp.

Grooten Oproer, hier uyt ontstaen.

Eyndlijck noch gestild.

Onder de geene / welcke 't Hertoghdom Pomeren op de voorheenen verhaelde wijs soo t'eenemael uytgemergeld / soo grouwlijck geplaeghd hadden / was oock geweest den Keyserlijcken Obersten Hatzveld; die Anno 1631. binnen Rostock onverwaght uyt de Weereld wierd wegh-geruymd. Als de genoemde Stad onder 't geweld van Keyser Ferdinand was gebraght / wierd hy hier ten Commandant gesteld. Sijn Logis had hy genoomen in 't Huys eener Weduw / wiens Man was geweest een Schrijver aen de Cancellery; of / volgens andere / Cancellier.

De Keyserlijcke Overste Hatzveld, de groote Plaegh van 't Hertogdom Pomeren geweest.

Op

DUYTSLAND.

werd door een aensienlijck persoon van Osnabrugh, dien hy sijne goederen had ontrocken,

Op Saturdagh den 22. Januarius, 's morgens tusschen 8. en 9. uyren, quam in de gedaghte Wooningh eenen Jacobus Varmeyer, Lieutenant: gesprooten uyt een voornaem Geslaght binnen Osnabrugh, daer hy sijne vaste Goederen had leggen; doch deselve waeren hem door deesen Hatzveld ontrocken geworden. Wijl hy in dit Huys bekend was, wierd hem den toegangh niet geweygerd. Hy versoght een Pas van deesen Oversten; die terstond aen een Tafel gingh sitten, om deselve te schrijven.

in sijne Kamer te Rostock onvoorsiens met een Bijl vermoord.

De Lieutenant, die een scharpe Bijl onder sijnen Mantel verborgen hield, sloegh hem met deselve onvoorsiens in den Neck, soo dat hy met 't Hoofd op de Tafel neer-seegh. Daer nae hieuw hy noch tweemael toe, en sneed hem voorts den hals af. Flucks wond hy de Kop in een doeck; droegh die onder sijnen arm nae buyten, en gingh reght tegens over de Deur in de Wooningh eens Raedsheers. Verberghde sijnen bloedigen Buyt aghter een Kist; begaf sigh nae een ander Huys, en verstack sigh daer in een Kelder.

Wat sigh by deese daed aenmerklijks toedroeg.

Korts daer nae quam Hatzvelds Secretarius in de Kamer; werd dit grouwlijck Schouwspel gewaer, en mackte deese Moord rughtbaer. Hier over ontstond een grooten Alarm in de Stad Rostock. De Poorten wierden geslooten; de Trommelen allerwegen geroerd; een goede belooningh beloofd aen den geenen, die de Dader sou ontdecken. Men deed vlijtigh ondersoeck; en eyndlijck wierd Varmeyer door een Daghlooner aengebraght. Hy verweerde sigh geweldigh in de Kelder.

De Dader werd gevangen bekomen.

Eer men hem meester kon werden, had hy twee wonden ontfangen, doch niet doodlijck. Men kon uyt hem niet verneemen, waer hy 't Hoofd had gelaten, tot dat het eyndlijck in 't Huys des Raedsheers wierd gevonden. Als men hem vraeghde, waerom hy deese Moord had begaen? gaf hy tot antwoord: Deselve berouwde hem niet, wijl Hatzveld sulck een dood by hem wel verdiend had.

Hoe gestraft.

Doemen hem op de Pijnbanck leydde, om de reghte oorsaeck deeses bedrijfs uyt hem te parssen, is hy, sonder deselve t'ontdecken, onder de pijnigingh gestorven. Evenwel heeft men hem, nevens de reghterhand, 't Hoofd afgehouwen, en aen de Galgh genageld: daer nae 't Ligchaem gevierendeeld, en aen yсere Ketenen aen de Stads-poorten opgehangen.

De Roomsch-Catholijke Boeren in Sundgauw staen tegens de Sweeden op. 1633.

Wy hebben hier boven beschreven de geweldige Oproer der Euangelische Boeren in Oostenrijck, nevens d'oorsaeck der selve, en haere gantsch woeste bedrijven. Dat de Roomsch-Catholijcke dit spel oock konden speelen, hebbense korts daer na doen sien, ter tijd de Sweedsche in Sundgauw lagen, Anno 1633. *Dulce bellum inexpertis*, seggen de Latijnen. D'onervaerne, of die 't niet beproeft hebben, is den Oorlogh soet. De Sundgauwsche Boeren lieten sigh voorstaen, dat een seer lustigh werck was, vyanden om 't leven te brengen, en dan in haere Goederen te grabbelen. Dese Roomsch-gesinde Landlieden dan stelden sigh wrevelígh op tegens de Sweedsche; doch tot haer eygene grootste schade en ondergangh.

Hare verschricklijcke wreede daden tegens de geene,

Ontrent 4000. derselve rotteden sigh by een, en rolden sigh als een Sneeuw-klomp t'samen. Gintsch en herwaerts sloegense de Sweedsche Sauvegarden dood; namen Pfirt in, en gingen gantsch Barbarisch te werk met d'Overste Lieutenant Erlach, onaengesien sy hem 't leven hadden beloofd. Jammerlijck hieuwense hem in stucken. Handen en Voeten; Neus en Ooren sneedense hem af.

over welckese meester kon-

Sloegen 't Hoofd van 't Ligchaem, en droegen deese Deelen als in Triumph, en ten Schouwspel, allerwe-

gen

DUYTS-LAND.

genom. Toonden oock dit alles aen Monsr. de Chaumare, die t'Altkirch gevangen sat / met bedreyginghe / datse haer niet beeter wilden handelen. Verschrickelijcke wreedheden pleeghdense tegens 24. Rhijngraefsche Ruyters; desgelijcks tegens een taemlijck getal Volck van d'Oversten Harp en Du Boys.

den werden.

Soo haest de Generael Rhijngraef dit vernoomen had / trock hy met een deel der sijne nae Ruffach en Than. Doch eer hy noch aenquam / was d'Overste Harp, op wiens Quartier de Boeren een Aenslagh hadden gemaeckt / haer onverwaght te gemoet geruckt / en had over de 1000. derselve ter neer gehouwen. Eenige honderden liet hy nae Lanseren gevanckelijck wegh voeren. D'overige / leggende in 't Dorp Blotzheim, deed hy tot driemaelen toe goed Quartier aenbieden / doch t'elckens sloegense 't af. Bedreven noch daer-en-boven een noyt meer gehoord schelmstuck. Want als op haer versoeck / onder schijn van tot een Verdragh te willen treeden / een Trompetter en 14. Ruyters in 't genoemde Dorp wierden gesonden / om met haer te handelen / hebbense deselbe gesamentlijck vermoord. Harp hier over seer vertoornd / wou deese boosdaed niet ongewroocken laten. Deed 't geheele Dorp omringen / en in brand steecken; waer door eenige honderden ellendigh van 't vyer wierden verteerd. Binnen twee dagen waeren'er dus over de 2000. om 't leven gekoomen; ontrent 1000. gevangen; d'overige verstroyd.

D'overste Harp slaet een groot deel deeser oproerige.

D'overige weygeren 't aengebodene Quartier; en haere nieuwe moordery.

Werden door vyer en swaerd vernield, voorts gevangen.

Gedenckwaerdigh is 't / dat / als 40. der voornaemste Belhamels / op 't Slot Hasingen sittende / in 't Veld aen Boomen souden opgehangen worden / en de Beul met sijn Knecht d'Executie niet spoedigh genoegh kon verrighten / twee deeser Boeren sig aenbooden / om d'overige op te knoopen / indien men haer 't leven wou schencken. 't Wierd haer toe gestaen: en in veel eerder tijd haddense 21. harer Mackers aen een Nooteboom door de Strop den adem doen verliesen / als de reghte Beul met sijnen Dienaer d'andere 17. had konnen afvaerdigen. Onder deese 21. was een Boer / Gevader van eenen deeser twee Boeren-Beuls; dien 't seer vreemd voorquam / dat hy van des selben handen de dood sou moeten lijden. Doch moest van hem horen: Gevader hier, Gevader daer, evenwel moetje hangen. Dus wierden deese onbedaghte in weynigh tijds verdelghd; en ontrent 600. der overgeblevene in 't Veld ter neer gehouwen. Men schrijft / dat 't meerendeel deeser rampsalige bevonden wierden door Tovery hard gemaeckt te sijn; soo datse noch door Yser noch door Lood gewond konden werden; derhalven wierdense met Knuppelen dood geslagen. De rest deeser Oproerige in 't Dorp Dammertkirchen heeft Rhijngraef Otto Lodewijck aengetast. Sy baden wel om Pardon, doch konden 't niet verwerven; eensdeels wegens hare gepleeghde verbaerlijcke Moorderyen t'Altkirch en Pfirt; andersdeels om haer te doen dienen ten Voorbeeld en Afschrick van andere. Dus wierdense gesamentlijck weghgeruymd. Evenwel hebben de Boeren in Brisgauw sigh hier aen niet gespiegeld; maer vergheden sigh oock by een: vermoordden op 't allerwreedste de Landvoogd van Votelen, en meer andere voornaeme Persoonen. Doch de Sweedsche wierden haer wel haest meester; en lieten van deesen Hoop den eersten dagh 40., den volgenden 90. ophangen.

Twee deeser Boeren knoopen 21. harer Mackers op;

en aenmercklijkheden hier ontrent voorgevallen.

Veele deeser Boeren waeren hard gemaeckt tegens Yser en Lood.

De rest verdelghd door de Rhijngraef.

DUYTS-LAND.

De Boeren in Brisgauw desgelijcks gehandeld.

In even dit jaer 1633. heeft sigh te Regensburgh yet aenmercklijcks toegedraegen. De Keyserlijcke Overste Farensbach wierd beschuldighd / dat hy met den Sweedschen Koningh Gustaef Adolph in heymlijck verstand had gestaen; en niet weynigh sou toegebraght hebben tot de voorgenoomene Verradery binnen Ingolstad. Hier over wierd hy ter dood veroordeeld; en op den 19. May in de genoemde Stad op 't Schavot gebraght. De daer rondom staende Soldaten sprack hy gantsch kloeckmoedigh aen. Verklaerde sigh onschuldigh met hooge betuygingen; en gebruyckte daer onder eenige scharpe woorden; waer op men hem gebood te swijgen / en dwongh / neer te knielen. Terwijl de Beul hem met sijn Swaerd in den hals meende te slaen / buckte hy; soo dat hy alleen boven in 't aghterhoofd wierd geraeckt. Flucks spronghy hy met een verwonderlijcke snelheyd van 't Schavot af; bond de wonde met sijnen Neusdoeck toe; gingh rondom 't Straf-tooneel; en beklaeghde sigh ten hooghsten over 't onreght / 't welck de Keyserlijcke Generael Altringer hem toevoeghde. Hy wou / schoon dickmael daer toe vermaend / niet weer op 't Schavot klimmen / maer beriep sigh hoe langer hoe meerder op sijn' onnooselheyd; en toonde aen 't volck d'ontfangene slagh. Eyndlijck wierd hy / op Altringers vernieuwd bevel / weer boven gesleept / en van vier daer tegenwoordigh sijnde Beuls ellendigh in stucken gehouwen. Ondertusschen had sijne Gemalin by den Keyser soo veel te weegh gebraght / dat een Post na Regensburgh wierd afgesonden / met bevel / van hem los te laten; doch hy quam een dagh te laet. Onder de Sweedsche Geschiedenissen sal van de bedrijven deeses Farenbachs gesproocken werden.

De Keyserlijcke Overste Farensbach door bevel des Generaels Altringers,

onaengesien sijne honge betuygingen van onschuld, ter dood veroordeeld.

Seldsaemheyd, welke sigh by sijn' onthoofdingh toedroeg.

't Keyserlijk Pardon quam een dagh te laet.

In 't voorgaende II. Boeck hebben wy verhaeld d'onmenschlijcke Moorderyen der Roomsch-gesinden, gepleeghd aen d'Onroomsche in Veltolin. Nu staet ons 't gevolghde daer op aen te teeckenen; doch maer kortlijck / wijl 't breed verhael te veel plaets in dit Werck sou beslaen.

Vervolgh van de Switsersche onrusten.

Over de gedaghte afgrijslijcke Moorderyen waren d'Eedgenooten ten hooghsten ontroerd. Die van Bern en Zurich wilden de Grauwbundners bysprigen. Trocken Anno 1620. na Tyran, daer 't tot een hard Gevecht quam; wijl de moorddadige Oproerige met Spaensch volck waren versterkt. De Zurichers en Berners leeden 't grootste verlies. Begaven haer derhalven na Worms, om sigh daer weer te herstellen. Vermits nu de Bundners wel sagen / datse / sonder hulp van Franckrijck, niet weer aen Veltolin souden konnen geraecken / soo wildense hier

Berners en Zurichers lijden verlies van d'oproerige.

De Gesanten van Spaenje en Frankrijk blasen, door val-

DUYTSLAND.

Sche uytstroyselen, 't vyer dapper aen e en brengen de *Roomsch-Catholijke Cantons* in de Wapenen.

hier van handelen met den Franschen Ambassadeur Gueffier. Doch hy begaf sigh na Altorf, in 't Canton Ury, tot Alfonso Cassati, Gesant van Spaenje; daer deese beyde 't Vyer in 't Over-Bond stroyden/ en sterck opbliesen. Want als eenige in Over-Grauwbundten valschlijck voorgaven/ dat d'Euangelische de Roomsch-Catholijcke Religie wilden uytroyen/ hebben de vijf Roomschgesinde Cantons, Lucern, Ury, Schweitz, Unterwalden en Zug, vijf Vaendelen Soldaten op de been gebraght/ op Spaensche Besoldingh. Haren Oversten was Johan Conrad van Beroldingen. Dit Volck/ over de 1500. sterck/ quam den 1. September Anno 1620. te Disentis. Door welcke bystand de Roomsch-Catholijcke Over-Bundners d'Euangelische, als daer de minste in getal/ ligtlijck konden dwingen.

Artijkelen van de *Roomsch-gesinde Cantons* uytgegeven; enckelijck op bedrogh aengelegt. 1620.

Lieten oock eenige van haer ingestelde Artijkelen verkondigen/ doch enckelijck tot bedrogh aengeleght; te weeten: De Religie sou vry sijn. De Geestlijcke souden in de Bundten vry mogen woonen/ en Kloosteren bouwen: doch sigh niet met Staets-saecken mogen bemoeyen. Wilden onderhouden den Bonds-Brief; desgelijcks 't Verbond met de Switsersche Eed-genooten, Franckrijck, en 't Huys Oostenrijk. In eeuwigheyd sigh met Venetien niet inlaten. Alle onrusten verhinderen. De Gesant Gueffier weer roepen. Met hulp van Franckrijck en d'Eed-genooten arbeyden/ om de verloorne Landen weer te bekomen/ &c.

Grouwlijke woede der *Roomsche* tegens d'*Onroomsche* begravene Lijcken,

Onder deese schoone schijn trocken d'Over-Grauwbundners veele Gemeenten aen hare sijde; doch wilden niet gedoogen/ dat de Raden der gemeene Drie Bundten t'samen quamen; op datse niet door 't meerder getal der Euangelische in haer Spaensch opset mogten verhinderd werden. Ondertusschen pleegden de Roomsch-Catholijke Veltoliners, en de daer leggende Soldaten/ onmenschlijcke wreedheden tegens d'alreeds begravene Lijcken der Onroomsche; want tegens levende kondense niet meer woeden/ wijlse al deselve daer vermoord hadden.

wijlse tegens de levende niet meer woeden konden.

Te Sonders, Caspan, Berbenne, en Trahona trockense de Doode uyt de Graven; verbrandense/ en wierpen d'asch in 't water. Sommige der selve lietense van de Honden gintsch en herwaerts sleepen/ verscheuren/ verslinden. Al de bysonderheden deeser grouwelen te willen verhalen/ sou ons te langh vallen.

De *Spaensche* en *Oostenrijksche* gaen hier verschricklijk te werck.

Niet alleen de Spaensche, maer oock d'Oostenrijcksche Soldaten gingen vervaerlijck in dit Gewest te werck. De laetstgenoemde hadden Balderon ten Opper-bevelhebber; die niet weynige proeven sijner wreedheyd gaf. Seecker eerlijck/ vroom Man deed hy naeckt ontkleeden. Doe hy nu niet anders dan de dood verwaghtede/ vermaende een Priester hem tot de Biecht; welcke hy seyde gedaen te hebben aen den almaghtigen God. Flucks scholdmen hem voor een Ketter/ die terstond moest gedood werden. Hy versoght maer soo veel uytstel/ dat hy 't Gebed des Heeren moght uytspreeken. Doe hy nu quam tot de Beede: Uwen wille geschiede, gelijck in de Hemelen alsoo oock op der Aerde, riep eenen der overige Catholijcke Krijghsknegten: Niet Gods wil, maer onsen wil sal geschieden.

DUYTSLAND.

Vervloekt-grouwlijke Godslasteringh met lagchen aengehoord.

Welcke grouwlijcke Godslasteringh noch van de Priester/ noch van de Bevelhebber wierd bestraft; maer met lagchen aengehoord/ terwijl de Godbelijders op 't alderwreeslijckste wierden omgebraght.

Ellendige staet der *Aght Gerighten.*

In een seer ellendigen staet bevonden sigh d'Aght Gereghten. Al d'Inwooners waren ontwapend. De Soldaten dwongen elck. Namen d'arme Boeren 't Brood van voor den mond wegh; slaghteden haer Vee/ en aten alles op. Veele moesten van honger sterven. Hoy in Melck/ doch meest in Water/ gekoockt/ was hare Spijs.

Sware hongersnood.

Eenige/ welcke van daer na Duytschland wilden vlieden/ soo om den hongersnood t'ontgaen/ als om vryheyd van Conscientie te mogen genieten/ wierden onderweegen of dood geslagen/ of gevangen genoomen/ en gedwongen/ in den Oorlogh te dienen tegens hare Religions-verwanten.

Eenige t'samenverbondene helpen den voornaemsten veroorsaecker der grouwlijcke Moord aen d'*Onroomsche*,

Ondertusschen moesten eenige der voornaemste onrustige Geesten/ en veroorsaeckers der grouwlijcke moord aen d'Onroomsche, selfs oock haer leven verliesen. Sommige bysondere persoonen verbonden sigh t'saemen/ soo uyt toorn en verdriet/ als uyt liefde tot 't Vaderland/ om den Belhamel aller Oproerige/ en d'inroeper der Spaenjaerden, namentlijck Pompejus Planta, aen kant te helpen. Hy woonde op 't Slot Rietbergh. De tegens hem gemaeckte Aenslagh wierd hem ontdeckt/ derhalven wou hy/ t'sijner verseeckeringh/ 100. Roomschgesinde Switsers in 't naeste Dorp Rowels leggen. Doch 20. der t'saemverbondene voeghden sigh by een.

Pompejus Planta, aen kant; gelijck oock noch

Quamen/ eer noch de dagh aenbrack/ voor 't Slot Rietbergh, en hieuwen de Poort met Bylen op. Pompejus, 't gerught hoorende/ begaf sigh in 't ander gedeelte des Kasteels; doch wierd in een Kamer verrast/ en met een Bijl den Kop ingeslagen. In al de Roomsch-Catholijcke Gemeenten wierd terstond de Storm-klock getrocken; echter sijn 't de Vaders onverseerd ontkoomen; begroetende de geene/ welcke haer wilden op houden/ met dappere Kinnebackslagen.

eenige andere der bitterste Vervolgers.

Korts daer nae hebbense noch ses andere verstoorders der gemeene rust/ en uytsteekend-bloedige Vervolgers der Onroomsche, uyt den wegh geruymd; als: Fortunatus Planta, Dominus Studer, Bartholomæus Dulschin, Nut Valentin, en dan noch twee andere.

Bittere Smaed-schriften der *Roomsche* tegens d'*Onroomsche.*

Veele Smaed-schriften gaven de Roomschgesinde Veltoliners uyt tegens d'Onroomsche. Onder meer andere oock een Boeckje/ waer in d'Autheur wou beweeren; datmen Veltolin veel eer behoorde over te geven in de handen der Turken, dan aen d'Onroomsche Bundners, &c. Men had wel eenige Artijckelen opgesteld tot rust en vreede in 't Eed-genootschap; als: Datmen alles weer sou herstellen in ouden stand: 't Kryghsvolck van de

Vreede.

Grensen

DUYTSLAND.

Grensen afvoeren: De gemeene DrieBundten souden d'Oproerige een algemeene Vergiffenis toestaen: Alle nieuwigheden/ ontrent de Religie ter hand genoomen in Veltolin, Clavenna en Worms tsederd 't jaer 1617. souden afgeschaft sijn/ &c. Doch d'AgtRoomsch-Catholijcke Oorden stonden met alle maght d'uytvoeringh tegen.

Artijkelen opgesteld; doch te vergeefs.

In Franckrijck nam Koningh Louis de XIII. Anno 1622. beraedslagingen/ hoemen/ met hulp des Hertoghs van Savoyen, der Signorie van Venetien, en der Gereformeerde Eed-genooten, Veltolin en de Bundten best weer in voorigen stand herstellen/ en van de Spaenjaerden vry maecken moght. Onderwijl gingh 't in 't Thien-Geregts-Bund, voornamentlijck in Pretigauw (een Landstreeck van Duytschland, in 't Noorderdeel des Landschaps Rhetie, beoosten de Stad Chur, tusschen den Rhijn en de Grensen van Tyrol), seer ellendigh toe. 't Volck wierd ontwapend. D'Onroomsche Religie afgeschaft. Men verbrandde de Boecken der Euangelische. Men verdreef/ of stelde in Gevanckenis haere Predikanten; soo dat in weynigh tijds 75. Gereformeerde Kercken van Leer' en Leeraers waren beroofd. De voorgedaghte Overste Balderon gaf de Pretigauwers de volgende Artijkelen over/ met bevel/ van die stiptelijck nae te komen: I. Al de Predikanten uyt 't Land te bannen. II. Alle Godsdienstige oeffeningen/ behalven de Roomsch-Catholijcke, souden op 't hooghste verboden sijn. III. Geen heymlijcke Onroomsche Byeenkoomste te houden; geen Kettersche Boecken te leesen. IV. Elck verbonden sijn/ in de Roomsch-Catholijcke Kercken te gaen; en daer de Kinder-onderwijsingh by te woonen. V. De Gregoriaensche Nieuwe-Stijl in te voeren. VI. D'Onroomsche tot de Roomsche Religie te dwingen. VII. Altaren en Predickstoelen aen te stellen na de Roomsche wijs. VIII. 't Huys Oostenrijck gehoorsaem te sijn. Dit alles beswaerde de Thien Gereghten boven maten seer. Door de Lagen haerer vyanden moestense sig afgescheyden sien van d'andere Bundten: beroofd van haere Vaderlandsche Vryheyd: gemaeckt tot Lijf-eygene: verstoocken van haere Goederen: ontset van haere Religie: gedwongen in haere Conscientien: in geduerige vrees van de jammerlijckste dood/ indiense God getrouw wilden blijven. Dit veroorsaeckte een byna doorgaende vertwijffelingh en een nieuwe opstand/ uytgeborsten tot de seer seldsame Knodsen-Krijgh.

Beraedslagingen in Frankrijk, ontrent de Veltolin sche saeck.

Harde verdruckingh der Onroomsche in Pretigauw.

Wreede Artijkelen, haer van den Oostenrijckschen Oversten Balderon opgelegt.

't Welck dan eyndlijck vertwijffeling en opstand baerd.

Veele geloofwaerdige en treflijke Schrijvers diens tijds verhalen/ uyt mondlijcke en schriftlijcke/ oock met Eede bevestighde getuygenissen/ verscheydene Voorteeckenen, welcke sigh vertoonden als Voorboden van 't geen korts hier nae volghde: gesien/ niet van een of twee persoonen/ maer van veele te gelijck. In 't Slot te Castels in Pretigauw verscheen tot verscheydene malen toe een vreeslijck Spoock/ als een groote Reus. Op de Schouder had hy een swaere Knods. Wierd gevolghd van een deel Boeren; voorsien met even-diergelijck Geweer. Deese drongen aen op de daer binnen leggende Soldaten; en braghten deselve in soodanigh een anghst/ datse uyt de Vensteren wilden springen. Ja/ de Capitain moest dit Kasteel verlaten/ en sigh na Lutzen begeven. In de Kerck op de Steegh (waer in de Predick-en andere Stoelen verbrand waren) heeftmen dickmael Vyervlammen uyt de Vensteren en door 't Dack sien slaen. Ook sagh men in May op de Steegh een wit en rood Vaendel tegens malkander veghten; doch 't roode kreegh de Neerlaegh. In de Kerck te Mayenveld heeftmen de Stem des verdreven Predikants duydlijck en dickmael gehoord. Een Sneeuw-wit Verschijnssel vermaende d'Inwooners te Melans tot standvastighe yd en Gebeeden: desgelijcks een witte Verbeeldingh die van Lavetsch tot bekeeringh; met byvoegingh: Gods oordeel sou haest beginnen. 't Ontbrack oock de vyanden aen geen Voorteeckenen. Te Chur quam een Kool-swart Man voor de Poort; sloegh sijn eene been over deselve/ en verjoegh de Spaensche Waght. 't Guarnisoen te Razuns wierd van de Voldergeesten seer geplaeghd.

Wonderlijke Voorspoocksels, even voor den gevolghden Oproer.

Niet alleen d'Inwooners, maer oock de vyanden verscheenen.

Op deese seldsame Voorteeckenen volghde een seldsamen handel; welcke billijck magh geteld werden onder de sonderlinghste Gedenckwaerdigheden onser Eeuw. Eenige weynige Manspersoonen/ door de gedaghte verdruckingen ongeduldigh geworden/ namen voor (onaengesien van alle Wapenen beroofd; allerweegen met Soldaten omringhd) 't onverdraeghlijck Oostenrijcksch en Spaensch Jock van hare halsen af te werpen/ of in haer' onderneemingh te sterven; aghtende voor haer de dood aenneemlijcker/ als sulck een rampsaligh leven. Op den 14. April Anno 1622. wierd gemaeckt den aenvangh deeses nieuwen en wonderlijken Oorloghs/ 's middaghs tusschen elf en twaelf uyren/ in de Vlecken Schiers, Grusch, Seewis, en andere/ behoorende onder Pretigauw. 't Wapenhuys, daer 't Geweer uytgehaeld wierd/ was 't Bosch; en 't Geweer selfs bestond in taeye/ groene/ dicke Knuppelen van afgehouwene Boomtacken.

Onvertsaeghd besluyt van eenige weynige, ongewapende, met Soldaten omringhde Manspersoonen

welcke haer Geweer,

Hier mee vielense aen op d'Oostenrijksche Besettingh; en 't geluck begunstighde haer op een sonderlinge wijs. Als in een oogenblick sloegense dood 495. der Besoldelingen/ en wierpen de Lijcken in 't Water. Twee Vaendelen Krijghsknecghten lagen rondom Zavas; waer onder 100. Musquettiers waren. Deese wierden in 't opene Veld aengegreepen/ en door de Knuppel-voerders om 't leven gebraght; welcke hare Wapenen ten Buyt mee namen. In 't Vlek Schiers had d'Overste Balderon 100. sijner beste Soldaten leggen; welcker 50. door deese Knodsen na d'eeuwigheyd wierden gesonden. D'overige/ in de Kerck gevlooden/ quamen desgelijcks jammerlijck aen haer eynd/ door sorghloosheyd ontrent 't Buskruyd/ 't welckse by haer hadden. Balderon hier van verwittighd/ snelde terstond met sijne Ruytery na Chur.

te weeten Knuppelen, uyt 't Bosch haelden;

en daer mee d'Oostenrijksche Besettingen dood sloegen.

De

Haer bedrijf werd den Oostenrijckschen Oversten Balderon ontdeckt:

De Knods-dragers sloegen wel dood alles watse aenvielen / op dat niemand mogt ontkoomen / om d'andere tijdingh te brengen / hoe 't hare Mackers was gegaen: echter was haer bedrijf ontdeckt geworden; en te gelijck 't Veldteecken der Pretigauwers; te weeten / een Neusdoeck op den Hoed gestoocken. Deese geraeckten hier over in geen kleynen anghst: insonderheyd als eenige der vyanden / even alsoo toegesteld / voor hare Waght verscheenen. Oock had yemand / die sigh voor een Bedelaer uytgaf / d'Oostenrijckers verkondschapt / wat voor Wapenen in 't Bosch tegens haer gesmeed wierden.

die tegens haer optreckt.

Wijl nu de Pretigauwers sigh dus verraden bevonden; en d'andere / volgens te vooren genoomen besluyt / niet by haer konden koomen / soo hebbense dien naght in gebeeden en tranenstortingh doorgebragt. Bestemden oock / datse vroegh morgens over 't Geberght uyt 't Land wilden trecken / om de wreedheyd harer vyanden t'ontwijcken.

De Pretigauwers staen hier over in d'uyterste anghst.

Doch door twee Predikanten / welcke sigh te Salz lieten vinden / wierdense tot 't tegendeel aengemoedighd; noch meer door een spier-wit Lammetje, dat sigh in de Kerck onder haer begaf: en korts daer na in de Schans te Castels haer ten anderen mael verscheen; 't welckse opnamen als een goed Voorteecken; en ongemeen seer sigh daer door versterckt bevonden. 't Sy hier mee geleegen soo 't wil / immers / 't was een middel / om wonderlijck in haer de moed op te wecken.

Wonderlijck aengemoedighd; en waer door.

Selfs de

Te Kublis ontfingen de vyanden oock bericht van der Inwooneren voorneemen; en vlooden derhalven terstond van daer wegh. Dit kleyn hoopje der Knods-dragers allenxen grooter werdende / veroverde 't Slot Castels den 26. April N. S.

Vrouwen gebruyken sigh in deesen Knodsen-krijgh.

Deese Opstand bewoogh niet alleen de Mannen te Pretigauw, om haer Vaderland en Vryheyd voor te staen; maer oock veele der Vrouwspersoonen namen sulck een Courage, dat niet weynige Soldaten door haer om 't leven gebraght sijn.

Een jonge Dochter verslaet seven Soldaten met eene Knods, &c.

Salome Lincharts, een jonge Dochter / sloegh'er seven met eene Knuppel dood. Anna Maruc knuppelde op deselve wijs een Krijghskneght in hare Stal. Catharina Haverstroo ontweldighde op 't Kerkhof een Besoldelingh sijn Syd-geweer / en doorstack hem met 't selve. Waer de Mannen eenige harer Vyanden gewaer wierden / daer steldense hare Knodsen te werck / tot der selver verderf.

Voortgangh des Knodsen-krijghs.

Vermits nu deesen handel dus begonnen was / wilden de Veltoliners, of Grisons, in haer werck / t'harer verdeedigingh / voortgaen. Sonden na Churwald, Davois, Schansick, Ten Klooster, &c. om hulp. Doch deese haer' onderneemingh wierd van die in d'overige Gerighten voor noch al t'ontijdigh gehouden; derhalven maer alleenlijck de Davoisers en Kloosteraers sigh derwaerts begaven. De Schanfickers en Churwalders bleven t'huys / uyt vrees voor Balderon.

Alleenlijk 85. Knods-dragers slaen over d'800. Tyrolsche Soldaten in een Gevegt dood; sonder eenen der hare te verliesen.

Ondertusschen belegerden d'opgestane Mayenveld. Als nu 't Tyrolsch Heyr tegens haer optrock / quam 't tot een Gevegt tusschen deese twee malkander gantsch ongelijke Parthyen. Doe de Tyrollers hare Musquetten hadden gelost / vielen de Pretigauwers met hare Knodsen onder haer; soo dat over de 600. der selve dood bleven; over de 200. in den Rhijn wierden geworpen. De Pretigauwers waren maer 85. koppen sterk; en niet eenen der hare is in deesen Strijd gesneuveld. Dit vermeerderde de moed niet weynigh in haer.

Slaen Balderon selfs swaerlijck, alhoewel op verre na niet half soo sterck, een en andermael.

Binnen de Stad Chur lagen over de 2000. vreemde vyandlijcke Soldaten. Hier by quamen den 29. April noch 1000. Spaensche te paerd en te voet. Evenwel kondense seer weynigh tegens deese Herculessen verrighten. Den 12. May viel al weer een Gevegt voor tusschen 600. Balderonsche en 250.

Knup-

Knuppel-helden; welcke de Huyd der andere dapper verwarmden / en meer dan 300. der selve voor eeuwigh deeden slapen. Ontrent deselve tijd sneuvelden noch 170. andere Soldaten. Balderon pooghde Mayenveld t'ontsetten; doch wierd met groot verlies afgeslagen; en moest twee Stucken Geschuts / nevens ander Schietgeweer / aghter laten: 't welck de Pretigauwers seer wel te pas quam / om Mayenveld daer mee te benauwen: gelijckse dan oock deese Plaets in haer geweld kreegen. Hier na belegerdense Chur, daer Balderon selfs binnen was; en dwongen 't Guarnisoen, een Accoord te moeten versoecken; 't welck beswaerlijck kon getroffen werden. De Belegeraers wilden Balderon in hare handen geleverd hebben. De Soldaten konden dit niet toestaen. Eyndlijck wierd dit middel uytgevonden: Balderon sou 't leven behouden / indien de gevangene Predikanten t'Inspruck (Aporta, Alexius, en Alexander) op vrye voeten wierden gesteld. 't Welck dan oock geschiedde.

Veroveren *Mayenveld*; belegeren *Balderon* in *Chur*; veroveren de Stad; en wat Verdragh *Balderon* moest aengaen.

De Jesuit Brachelius heeft al 't voorgaende sleghts in thien of twaelf regelen voorgesteld; doch gaet wat breeder in deese Belegeringh; waer van hy dit seght: „De Stad „Chur braghtense door hongersnood tot „Verdragh; met sulck een strenghejd / dat„se den Oversten Balderon, Hoofdman des „Guarnisoens, eenparigh begeerden in hare „handen te hebben / om van haer omgebragt „te werden. Ter nauwer nood kondense „noch door de Bisschop en Raed der Stad „hier van werden afgemaend; door haer te „vertoonen / dat d'Oostenrijckers, indiense „yet quaeds tegens Balderon ter hand na„men / bewoogen tot een reghtvaerdige „wraeck / 't selve souden plegen aen de ge„vangene Predikanten. Na deese Verrightingen trocken de Pretigauwers in 't Over-Bundt: waer op al de Gemeenten, behalven Disontis en Legnitz, sigh weer in 't oude Verbond begaven. De gemelde twee onwillige Plaetsen wierden oock haest hier toe gedwongen.

Hoe de *Jesuit Brachelius* dit voorsteld.

De *Knuppeldragers* nu meester.

Den 17. Junius wierd te Chur een Algemeene Landdagh gehouden; en op den selven beslooten / de volgende Artijckelen onverbreecklijck te sullen onderhouden. I. Een algemeene Vergifnis te laten weervaren al de geene / welcke sigh tegens 't Vaderland hadden vergreepen; onder belofte / datse in 't toekoomende getrouw souden sijn. II. Te niet-doeningh van 't Milaensch Verdragh; en daer tegens vernieuwingh des ouden Bond-briefs. III. Yeder Bundt sou opbrengen 1200. Mannen tot beschermingh des Vaderlands. IV. Al de Passen soumen wel bewaren. Hier op nu gingense al voort / en drongen selfs tot in de Landen onder 't Gebied des Aerts-Hertoghs van Oostenrijck; niet weynige harer Parthyen dood slaende. Ondertusschen droegh sigh hier een nieuw Wonder toe. Als men de Verslagene in eenige Grorven had gedompeld / sag men aght dagen langh uyt d'aerde opborrtelen enckel klaer bloed / als uyt een Springh. Een Voorteecken / dat 't Bloed-vergieten noch niet ten eynde was geloopen. Want of wel de dus langh verdruckte in een vry beeter stand waren geraeckt / soo bevondense sigh echter noch niet ontslagen van d'aenvallen harer vyanden.

Landdagh te *Chur*; en Besluyten op den selven.

De *Bundners* vallen nu selfs in 't *Oostenrijcksch* Gebied.

Wonderbaerlijck Bloed-wonder.

D'Ambassadeur van Franckrijck bood aen / indiense de Wapenen wilden neerleggen / dat de gemeene Bundten de haer afgenoomene Landen weer in handen souden gesteld werden. Oock beloofden de Switsersche Eed-genooten, hier toe haer best te sullen doen. 't Wierd van de Bundners wel aengenoomen; doch de bestemde Handelplaets behaeghde haer niet / als voor haer gevaerlijck. Oock begeerdense / dat Oostenrijck eerst de neerleggingh der Wapenen sou beginnen. Goed ware 't geweest / dat doemaels de Vreede had konnen getroffen werden. Want vermits Mansveld, met sijn Volck in Elsasz gekoomen / waer door d'Oostenrijcksche ter dier tijd genoegh te doen hadden / om op hem te passen / korts daer na weer te rugg' weeck / soo brack der selver gantsche Krijghsmagt nu op de Bundners los. Verscheydene Gevegten vielen tusschen dese Parthyen voor / waer van wy de bysonderheden niet konnen voordragen. Daer de Spaensche eenigh voordeel bequamen / gingense seer onbarmhertigh te werck met Branden / Plonderen / en Mensch-vermoordingen. Een Aerdbevingh in Engadin; bloed-roode Wolcken / en yverige Stralen in de lught by Mayenveld, voorkondighden niet goeds aen dit Gewest.

De *Fransche Ambassadeur* soeckt de saeck tot een Verdragh te brengen; doch te vergeefs; en wat d'oorsaeck was.

Quade Voorteeckenen.

Doe nu de Bundtners de Pas S. Martin, aen welcke haer seer veel geleegen was / hadden verobered / verdeeldense hare Benden door Onder-Engadin; en verwaghteden / stil sittende / d'uytslagh des aengeboodenen Stilstands. Onderwijl wierd de Tyrolsche Krijghsmagt uyt Elsas versterckt; en viel soo in Mayenveld als Pretigauw: want vermits 't in den Oogst was / soo wierd hier geen stercke Waght gehouden. Deesen Inval braght de nabuerige Gemeenten weer in de Wapenen. D'Engadiners overvielen harer vyanden Waghten te Cultura en Torasp, alles wegh voerende: ja strooptentot by Speisz in Tyrol. Staecken oock eenige Plaetsen in brand / om de vyandlijcke Volckeren van de Grensen af te dryven. Ondertusschen vielen d'Oostenrijckers in Engadin, en leydden d'eene Plaets voor / d'andere na in d'asch. De Soldaten riepen: Men had elck van haer een Huys in Engadin vereerd: maer vermitsse die niet konden mee dragen / gelijck de Slecken de hare / soo wildense 't vyer daer in steecken.

D'Oostenrijckers vallen in *Mayenveld*; d'*Engadiners* stroopen tot in *Tyrol*.

D'Oostenrijckers vallen en branden in *Engadin*.

De Bundtners soghten wel na vermoogen tegenstand te doen / doch waren dickmael ongeluckigh. Der vyanden Maght was te groot; sy waren te weynigh in getal; sonder bystand; sonder goede ordre. Maer als nu d'Oostenrijcksche onder de Graef van Sultz oock de Pretigauwers aengreepen / soo voghten deese al weer met hare Knodsen; beyde verwonderlijck / en meer voorspoedig als

De *Pretigauwsche Knodsdragers* koomen, door de meenighte harer vyanden, eens te kort.

als d'andere met hare Wapenen; soo dat hare vyanden in groote verwarringh de vlught moesten neemen. Maer alsse nu / gantsch vermoeyd sijnde / ten tweedenmael wierden aengevallen / quamense te kort. Dertigh der hare vielen met gebuckte Hoofden / en hare Knuppelen in de hand / midden onder de meenighte der Oostenrijcksche, soo langh veghtende / datse eyndlijck al t'samen dood waren.

Dappere daed van dertigh der hare.

Onderwijl wierd te Lindauw een Vergaderingh gehouden. Behalven de Pauslijcke Nuncius Scapi, en de Spaensche Ambassadeur Casati, waren daer tegenwoordigh de Gesanten van Oostenrijck, Zurich, der andere Eed-genooten, en der gemeene Drie Bundten. Hier wierden eenige Artijckelen beraemd / waer by d'Aght Gerighten in Pretigauw en Onder-Engadin van de Bundten wierden afgesneeden; onder Oostenrijck gebraght; de Roomsch-Catholijcke Religie daer ingevoerd / &c. In October hoordemen hier over de Stemmen van 't meerendeel der Gemeenten in de Twee Bundten (want 't Derde was dus van haer afgeruckt): maer alhoewel 't veele seer mishaeghde / soo dorfde echter niemand daer tegen spreecken / wijl 't Land vol Oostenrijcksche Soldaten was.

Vergaderingh te Lindauw, waer in Pretigauw en Onder-Engadin van d'andere Bundten werden afgesneeden, en onder Oostenrijck gesteld.

Doch de Fransche Ambassadeur protesteerde seer hevigh tegens dit werck. En gewisselijck had hy daer reden toe. Want vermits hier by was bedongen de vrye Pas door de Bundten voor 't gantsche Huys Oostenrijck, soo had selfs Spaenje deselve hier door verkreegen. Onder meer andere woorden liet hy oock dese hooren: 't Sou sijnen Meester (de Koningh van Franckrijck) aen geen middelen ontbreken, om dit Gebouw weer af te werpen.

Protest des Franschen Ambassadeurs daer tegens; en waerom.

Mayenveld moest nu gevoelen / 't geen de bloed-roode Wolcken en vyerige Stralen over dit Steedje hadden voorbeduyd. Den 25. October N. S. gingh in deese Plaets / door d'aghteloosheyd eens vreemden Soldaets / een vyer op / waer door deselve / behalven 't Kasteel / t'eenemael tot asch wierd verteerd. 't Grootste deel des Buyts / in Pretigauw en Engadin geroofd / geraeckte tot niet. Balderon gevoelde insonderheyd deese schade. Veele siecke Besoldelingen verbrandden in hare Bedden. Andere wierden verplettered onder d'invallen der Gebouwen.

Mayenveld geheel afgebrand, met de daer in sijnde geroofde Buyt der Balderonsche.

De Hand Gods heeft daer-en-boven dit gantsch moedwilligh Krijghsvolck getroffen. 't Grootste deel wierd wegh geruckt door vreeslijcke kranckheden. Binnen weynigh tijds stierven dus in 't Leger over de 2000. in onlijdlijcke smerten. 't Saltzburgsch Regiment van 1000. Koppen kon binnen weynige dagen geen 160. gesonde tellen. 't Balderonsche was in den aftoght geen 400. sterck. De Sultzische Volckeren konden nauwlijcks 350. uytmaecken. Korts daer na begonden de Roomsch-gesinden d'Onroomsche op 't hevighst weer te verdrucken; onaengesien haer by de gedaghte Lindauwsche Handelingh vryheyd van Religie en Conscientie was beloofd. Dus liep hier 't jaer 1622. ten eynde.

De hand Gods seer vreeslijck over 't soo gantsch wreed geweest sijnde Krijghsvolck.

Als nu de Spaensche sagen / dat 't Huys Oostenrijck by 't gedaghte Verdragh groot voordeel had bekoomen / pooghdense voor haer selven in 't bysonder oock wat te bejagen. Men soght te Milaen een oude saeck op / als of de Graef Trivultius Reght had op 't Masoxer-dal, geleegen in Over-Grauwbundten. Hy sond derhalven een Edelman derwaerts / om d'Inwooners aen sijne sijde te trecken. Maer vermits de Bundners, nu al 73. jaren geleeden / de Trivultien van dit haer Reght hadden uytgekoght / soo lieten d'Overheden deeses Dals den handel komen aen hare Bondgenooten van beyderley Religien; versoeckende beschermingh tegens deesen onreghtvaerdigen eysch.

De Spaensche willen hier oock voordeel bejagen, en maken Trivultius op, om 't Masoxer-Dal t'eysschen 1623.

Ondertusschen verbondense sigh met malkander / liever de Wapenen te willen aenvatten / als hier in te bewilligen. 't Was oock een stuck van groot gevolgh. Want indien Trivultius aen dit Masoxer-dal ware geraeckt / soo was niets seeckerder geweest / als dat de Spaensche in Milaen by Monticelli een Vestingh gebouwd souden hebben / tot beeter intomingh der Eed-genooten, en om haer na de Spaensche Fluyt gantschlijck te doen dansen: wijlse den Pas na Italien dan konden openen of sluyten na haer welgevallen.

Gewight van deesen eysch.

Even hierom beloofden de gedaghte Eed-genooten de Masoxers alle mogelijcke hulp / indiense wierden aengevallen. Oock deed de Fransche Ambassadeur haer voordragen de goede wil sijns Koninghs t'haerwaerts. De Spaensche en Trivultius dit gewaer werdende / stonden voor ditmael van haer vorneemen af / en verontschuldighden sigh by d'Eed-genooten.

D'Eed-genooten mengen sigh hier in; waer door de Spaensche haer stil houden.

Vermits nu de Koningh van Franckrijck sagh / dat Spaenje sigh allessins bemoeyde / om Veltolin van de Bundten af te scheyden / en alsoo voordeel tegens hem te bekoomen; 't welck te gelijck streckte tot groot nadeel der Eed-genooten, soo begon hy sterck aen te dringen op de herstellingh van Veltolin. Doch wijlmen vreesde / dat Spaenje daer toe niet sou willen verstaen / soo wierd Venetien en Savoyen mee in 't spel getrocken: tusschen welcke beyde Staten en Franckrijck een Verbond wierd opgereght / voor twee jaren; of tot dat Veltolin en andere Plaetsen / de Bundtners toebehoorende / souden hersteld / en een Vreede geslooten sijn. Hier toe sou Franckrijck opbrengen van 15000. tot 18000. te voet / en 2000. te paerd. Venetien van 10000. tot 12000. te voet / en 2000. te paerd. Savoyen 8000. te voet / en 2000. te paerd.

Frankrijk, Venetien en Savoyen treeden in een Verbond, tot herstellingh van Veltolin.

D'Eed-genooten, doemaels te Baden vergaderd / wierden ernstigh vermaend / oock in dit Verbond / tot herstellingh der Veltolin, te treeden. Doch de Roomsch-Catholijcke Cantons wilden gantschlijck niet. D'Onroomsche waren niet eendraghtigh; dies konnen tot geen vast besluyt koomen.

De Switsersche Cantons oock hier toe genodigd; doch onder malkander tweedraghtigh.

Eer evenwel Franckrijck tot den openbaren Oorlogh wou treeden / besloot hy / eerst te willen beproeven / of de Tusschenspraeck des Paus hier ontrent yets sou konnen uytwercken: doch de Roomsche Heyligheyd

stelde

DUYTS-LAND.

stelde sulcke Artijckelen op / dat d'Euangelische Switsers deselve gantschlijck niet konden aenneemen. Ondertusschen wierden op den 16. April d'Onroomsche te Pusclaf ellendigh vermoord / door bestel van Doctor Jacob Contranc; de Huysen geplonderd; al de soo genoemde Kettersche Boecken verbrand.

Vermoordingh der Onroomsche te Pusclaf.

Als nu na Paus Gregorius de XV. Urbanus d' VIII. tot den Roomschen Stoel was bevoorderd / besettede hy in den aenvangh des jaers 1624. de Veltolin met sijn Kryghsvolck / onder den Marquis de Bagni. Doch vermits hy sigh al te Spaensch-gesind toonde / soo wou de Koningh van Franckrijck sulcks niet behagen. Begeerde derhalven Veltolin hersteld te hebben op sulck een voet/ als voor deesen in't Verdragh te Madrit besloten was. Spaenje wou deese Pas behouden; derhalven Franckrijck ernst begon te gebruycken. Sond Hannibal Franciscus, Marquis van Cœur, na Switserland; met versoeck aen d'Eed-genooten, datse hem niet alleen den Pas na Veltolin vergunnen/ maer oock met eenigh Volck bystaen souden/ tot herstellingh van dit Gewest; te meer/ wijl niet alleen de Bundtners, maer oock d'Eedgenooten selfs/ soo veel daer aen geleegen was.

Paus Urbanus doet Veltolin met sijn Krijghsvolck besetten. 1624.

Frankrijk begind ernst te gebruycken, tot herstellingh van Veltolin.

Bern, Zurich, en de Wallisers bielen hem toe / yeder met een Regiment van 1000. Koppen. D'overige Cantons wilden'er niet aen; onder voorwendingh / dat sulcks streed tegens d'Erf-vereenigingh met 't Huys Oostenrijck. Echter trock de gemelde Marquis voort met 3000. Voetknegten en 500. te Paerd / Fransch volck; om een begin van 't werck te maecken. Oock riep hy tot sigh de Manschap / in Bundten met er haest by een gebraght. By naght settedense sigh t'scheep; en waren 's morgens te Lachen. Sulck een schrick veroorsaeckte dit in de Roomsch-Catholijcke Cantons, dat elck na de Wapenen greep; doch 't liep noch af sonder bloedstortingh. Korts daer na quamense by Mayenveld. D'Abt van Pfefferen deesen Aentoght siende / liet drie Schooten doen / ten teecken van Alarm. Dit liep terstond van Plaets tot Plaets door 't geheele Land. Echter trocken de Bundtners onvertsaeghd voort. By de Steegh komende / vondense'er niet een eenigh Man/ wijl d'Oostenrijkers, die deselve souden bewaren / sigh hadden wegh gepackt. Hier begondense sigh te beschanssen. De Marquis quam'er oock aen. Eenige Gesanten van Aerts-hertogh Leopold verboegden sigh by hem; en vraegden; uyt wiens naem hy deese Volckeren derwaerts voerde? Of hy vriend of vyand was? kreegen tot antwoord; op 't eerste: Hy quam uyt bevel des Konings van Frankrijck, om met hulp der Inwooners al de Passen, haer gewelddadigh afgenoomen/ weer te veroveren; en haer/ als sijns Koninghs Bondgenooten / weer in voorigen staet te stellen. Op 't tweede: Dat de verklaringh hier van aen 't Huys Oostenrijck stond. Indien 't selve sigh tegens sijns Koninghs bevel wou stellen / soo was sijne Maj. vyand van dit Huys; en oock hy (de Marquis) van sijne Majesteyts wegen. Indien 't sigh stil hield / soo had hy geenen last/ 't selve te beleedigen. Op dit bescheyd deed Leopold den Opbod onder 't Landvolck gaen: doch t selve wou sigh tegens de Bundners niet wagen. Welcke stracks verooverden Mayenveld, Chur, Flasch, &c. Ruckten na Pretigauw, en joegen d'Oostenrijcksche Guarnisoenen wegh.

Send de Marquis van Cœur derwaerts met eenig volck;

by wien sigh een deel Bundners voegen.

Hare verrightingen.

Vragen der Gesanten van Aerts-hertogh Leopold aen den Marquis;

en desselven antwoord.

Verooveringen der Françoisen en bundtners.

Doe begaf de Marquis van Cœur met sijne geheele Maght / Françoisen, Eed-genooten en Bundtners, sigh na Onder-Engadin en Munster-dal. Op sulck een goede voortgangh verbonden de Drie Bundten (als Over-Bund, Gottes-Huys-Bund en Thien-Geregten-Bund) sigh op nieuws met malkander / en braghten noch een Regiment t'samen onder dien van Salis. De Roomschgesinde Cantons, insonderheyd die van Schweitz en Lucern, klaegden wel over de Zurichers, wegens de vergunningh des Doortoghts; sonden oock scharpe Bedreygingh-brieven aen haer; doch kreegen sulck een antwoord / datse sigh verder stil hielden. Ondertusschen veroverde de Marquis Worms, Tyran, en Sonders. Bouwde beneeden Morbegno een stercke Vestingh; welcke hy noemde Nova Francia. Kondighde den Gouverneur van Milaen d'Oorlogh aen. Maeckte sigh meester van Clavenna, en belegerde Riva; na dat hem 2500. Venetiaensche en een Regiment Switsers van Ury waren toegekoomen. Kon echter deese Plaets niet vermeesteren. Sulck een sonderlingh welgevallen had Koningh Louis over de snelle geluckige verrightingen van deesen Marquis, dat hy hem maeckte Mareschal der Kroon Franckrijck. Van den Franschen Oorlogh in Italien sal hier na t' sijner plaets gewagh werden gemaeckt.

De Roomsch-gesinde Switsersche Canton, dreygen d'Onroomsche, doch te vergeefs.

Verdere veroveringen, tot vergenoegen des Koninghs van Frankrijk.

Anno 1625. was deese Fransche Veldheer meester van byna geheel Veltolin geworden. Noch voor 't eynd deeses jaers deed hy de Gemeenten bekend maecken / datse de Drie Bundten weer voor haer' Overheeren moesten erkennen. Datmen oock op hare kosten eenige Vestingen in haer Land sou bouwen. Yond yemand sigh hier door te seer beswaerd / die kon vertrecken. De Drie Bundten stelden sigh hier wel tegens; doch te vergeefs. Vermits nu Koningh Louis bemerckte / dat Paus Urbanus alle gelegenheden soght waer te neemen / om Veltolin (voor deesen hem / als Scheydsman / in handen gegeven) weer onder sijne Maght te krijgen; daer-en-boven oock een Gerught liep / datmen de Bundtners de Reghtsmaght in Veltolin, Worms en Clavenna niet sou toelaten / soo sond hy geld en volck derwaerts / om dit Land voor sigh te verseeckeren.

Veltolin nu onder de Maght der Fransche. 1625.

De Paus poogd dit Land weer in sijne handen te krijgen.

In den aenvangh des jaers 1626. hielden de Switsers een Byeenkoomst te Solothurn. De Mareschal de Bassompierre, Gesant des Franschen Koninghs/ hield aen / dat de gesamentlijcke Eed-genooten souden bevoorderen d'uytvoeringh van 't Madritsche Verdrag / en den Pas sluyten voor de geene / die sulcks wil-

By-eenkoomst der Eed-genooten te Solothurn. 1626.

willen verhinderen. 't Selve versoghten oock de Bundners. De Pauslijcke Gesant daer tegens begeerde / datmen tot geen Besluyt sou treeden / voor dat Veltolin weer in de handen des Paus sou gesteld sijn. Doch d'Eed-genooten verstonden eendraghtigh / dat Veltolin en d'andere Plaetsen aen de Bundners souden geleverd werden / als reghte Eygenaers. De Roomsch-gesinde Cantons echter wilden'er by gedaen hebben / dat daer geen andere als de Roomsch-Catholijcke Religie sou werden gedooghd; immers betuyghden / datse sulcks geerne souden sien. Sonden te gelijck een Post nae Romen, om Urbanus te verwittigen van 't geen op deese Vergaderingh was verhandeld: die op den 18. Febr. haer antwoordde: Dat hy sigh niet weynigh verwonderde / datse de Catholijcke Veltoliners weer wilden onderwerpen de wreedheyd der Ketterscher Bundners. Klaegde / dat in die Plaetsen 't Vaendel der Roomsche Kerck wierd verscheurd. Dat deesen Oorlogh op Italien was aengesien. Ten laetsten vraeght hy by / tot wettigingh sijner Krijghs-toerustingen / de woorden Jerem. XLVIII. 10.: Vervloeckt sy, die sijn Swaerd van den bloede onthoud. Sijn Heyr bestond in ontrent 6000. Mannen te voet / en 6. Cornetten Ruyters. 't Selve vertrok in April na Veltolin; om sigh te voegen by de Spaensche. Oock quam Pappenheim met een goeden Hoop daer ontrent: doch de Françoisen met haere Bondgenooten dreven hem haest te rugg'.

Wat daer op verhandeld wierd, aengaende de Veltolinsche saeck. — *Klaghten des Paus aen en over de Switsers.* — *Sijn, 't Spaensch, en 's Keysers Krijgsvolck t'samen na Veltolin.*

Eyndlijck / als nu de weersijdsche Oorloghs-toebereydselen aldersterckst voort-geset wierden / quam 't tot een Vreede tusschen Spaenje en Franckrijck. De voornaemste Artijkelen, belangende Veltolin, waren deese: 't Genoemde Land / oock Worms en Clavenna, souden gesteld werden in dien staet / als sy waren in 't jaer 1617. De Roomsche Religie sou daer altijd blijven. Beyde de Koningen haer Volck van daer af-voeren. De Grauwbundners moghten geen Krijghsvolck in Veltolin houden; en souden moeten sweeren / dit alles te sullen nakomen. De Venetianen waren met dit Verdragh niet wel te vreeden. De Grauwbundners noch minder. In September wierd te Puschlaf (Puschlauw) in Bundten een Vergaderingh aengesteld. De Fransche Ambassadeur begeerde / dat de Bundners de beslootene Vreedens-Artijkelen souden aenneemen. Sy daer tegens beweerden Schriftlijck haer Reght over Veltolin, Worms en Clavenna. Vertoonden de boose aenslagen der Spaenjaerden en Roomsch-Catholijcke Veltoliners: de grouweldaden van deese gepleeghd tsederd haere weerspannigheyd. Met verklaringh / datse in de gedagte Artijkelen niet konden bewilligen / ten ware versaghtingh geschiede in eenige haer nadeelige poincten. Nae langh twisten deed de Fransche Generael Marquis de Cœur, nevens de Gesant Albespina, de voorslagh / dat eenen in den naem des Koninghs van Frankrijck in Veltolin sou blyven; en de Burgerlijke Regeeringh gelaten werden in den staet daerse ter deeser tijd in was.

Vreede tusschen Frankrijck en Spaenje, aengaende Veltolin. — *Voornaemste Artijkelen.* — *Beswaernissen der Bundners over deselve, veroorsaeckt een nieuw verschil tusschen Spaenje en Frankrijk, soo dat alles sigh liet aensien*

Dit behaeghde de Veltoliners wel / maer niet de nieuwe Spaensche Gouverneur te Milaen Don de Cordua. Hier uyt rees vermoeden / dat de Spaenjaerd alleenlijck soght / 't Volck der Euangelische en Vereenighde uyt Veltolin te krijgen. Derhalven de Koningh van Franckrijck de sijne beval daer te blijven / tot dat alles sou afgehandeld sijn. Cordua, hier over misnoegd / wierp veele dreygementen uyt. Alles liet sigh weer aensien tot een nieuwen Oorlog. De Bundners, siende datmen in d'Artijkelen niets wou veranderen / quamen naerder / en boden den Franschen Gesant aen / indien alles weer in vorigen stand wierd hersteld / te sullen toelaten / dat d'Euangelische Religie uyt Veltolin bleef geslooten: doch dat d'Onroomsche Bundners en Veltoliners daer te gelijck souden mogen woonen / en haere Goederen besitten. Hier over wierd te Solothurn een Vergaderingh der Cantons gehouden. De Fransche Ambassadeur droegh voor / wat met de Bundners was verhandeld. De Roomsch-Catholijcke Oorden stonden 't toe. D'Euangelische protesteerden daer tegens; en wilden blijven by 't Madritsch Verdrag. Ondertusschen wierd te Parijs, door Gedeputeerde der beyde Koningen / een eyndlijck Besluyt gemaeckt / waer op de Vreede voortgangh kreegh; alhoewel niet tot vergenoegingh van de Bundners: welcke geduerigh by Franckrijck aenhielden op d'uytvoeringh van 't Madritsch Accoord, doch te vergeefs.

tot een nieuwen Oorlogh. — *De Bundners geven te veel toe in 't stuck der Religie.* — *waer tegens d'Euangelische Cantons protesteeren.* — *Voortgangh der Vreede;*

Na deese Vergelijckingh tusschen de Fransche en Spaensche Kroon is 't Pauslijck Krijghsvolck in Veltolin getrocken / en dit Land hem in bewaerder-hand gesteld. De Vestingen wierden meerendeel geslegt. Al d'andere Soldaten moesten vertrecken. Voor d'af-reys van de Marquis de Cœur nae Franckrijck, gaf hy de Grauwbundners een groot deel geld / hem van sijnen Koningh toegesonden / om daer voor volck te werven; vermits men vreesde / dat / wegens Engadin, wel weer yets moght ondernomen werden; insonderheyd / wijl de Switsers en Bundners met de geslootene Artijkelen niet te vreeden waren; en ter dier oorsaeck Gesanten nae Franckrijck hadden gesonden. Selfs onder deese was geen eenigheyd; vermits 't eene deel de Spaensche, 't andere de Fransche toegenegen was. Inden Oorlogh / korts hier nae al weer in Italien gevoerd tusschen 't Huys Oostenrijk en Frankrijck, wierden de Switsers en Bundners al mee eenighsins ingewickeld. Doch Anno 1630. quam 't weer tot Vreede: by welcke besloten wierd / dat de Veltoniers en Grauwbundners souden hersteld werden in haere voorige vryheyd.

en de Paus neemd Veltolin in bewaerder-hand. 1627. — *Eyndlijck werden de Veltoliners en Grauwbundners weer in vorige vryheyd gesteld. 1630.*

Tsederd eenige tijd waeren gevaerlijcke Onrusten ontstaen tusschen sommige der Switsersche Cantons. Wijl verscheydene gevolghde dingen haere betreckingh op deese hebben / soo sullen wy op 't kortste d'oorsaek / voortgangh / en uytkoomst voor dien tijd / hier voorstellen; te meer / wijl 'er sonderlinge aen-

Onrusten tsederd 't jaer 1629.

DUYTS-LAND.

aenmercklijckheden in voorkoomen.

onder de Switserſche Cantons ontſtaen.

't Landgraefſchap Turgauw (Thurgouw) wierd geregeerd door Landvooghden/ beſteld van de Cantons Zurich, Lucern, Ury, Schweitz, Unterwalden en Zug; met en nevens Glaris. 't Selve geſchiedde in Rhijndal van deſelve Oorden, met en nevens Appenzel. Volgens d'opgereghtte oude Landvreede tuſſchen Zurich en de vijf Roomſch-Catholijcke Cantons nooeſt in deeſe Landſchappen beyde de Roomſche en d'Euangeliſche Religie vry en onverhinderd werden geoeffend. D'Onroomſche hadden hier meer dan 100. jaren langh haere verſchillen in Houwlijcks-ſaecken gebraght voor 't Conſiſtorium en Trouw-gerigt te Zurich, als haere Reghters/ van een evengelijcke Religie: oock gehad de vryheyd/ om/ als'er Plaetſen open vielen/ Predikanten nae haer welgevallen te moogen beroepen. Alleenlijck waeren ſommige Gemeenten verpligt/ de verkoorne perſoonen d'Abt van S. Gallen voor te ſtellen/ enckelijck om van hem toegeſtaen te werden.

van een vrijd uytſien, en groot gevaer dreygende,

Oorſaeck deeſes Twiſts, gereeſen uyt eenige Houwlijken, van d'Onroomſche toegeſtaen,

Als nu Anno 1629. Georgh Hagentobler, Molenaer te Cors, van d'Onroomſche Godsdienſt/ ſigh Echtlijck had verloofd aen ſeekere Dochter/ met welcke hy in geen Bloedverwantſchap/ maer alleen in Gevaderſchap ſtond/ heeft de gedaghte Abt de volvoeringh deeſes Houwlijcks niet willen lijden/ ſonder diſpenſatie van 't Conſiſtorium te Conſtans, of van de Pauſlijcke Nuncius. Haeſt bemerckten de Zurichers, wat hy voor had; te weeten/ d'Euangeliſche 't Houwlijks-Gerigt t'ontrecken/ en allenxen dieper in te booren. Moeſten derhalven haer tegens den Abt ſtellen/ tot beſchermingh van hare vryheyd en reght. Hier by quamen noch twee ander Gevallen. Twee perſoonen/ malkander beſtaende in den tweeden en derden Graed der Swagerſchap; noch twee andere/ vermaeghſchapt in den derden en vierden Graed van Bloedverwantſchap/ verſogten aen 't Conſiſtorium te Zurich, t'ſamen in Echt te mogen treeden; en 't wierd haer toegeſtaen. D'Abt verbood deeſe Lieden alle Houwlijckſche Bywooningh. Braght oock by de vijf Roomſch-Catholijcke Oorden hier ontrent een Bevel te weegh. De Predikant echter trouwde haer/ op aenſchrijvingh der Zurichers. Hier over wierd de gedaghte Abt ſoo buytenſporig/ dat hy den Leerraer (eens Burgers Soon van Zurich) van ſijn Ampt affettede.

door d'Abt van S. Gallen verboden, onaengeſien hy gantlch geen reght daer toe had.

Noch andere buytenſporigheden van hem begaen.

Op veelerley wijſen vonden de Zurichers ſigh hier door benadeeld; en 't ſtond haer niet te gedoogen/ dat d'Abt ſigh een onbehoorlijcke maght over haer aenmatighde; als die ſigh had onderſtaen/ 't eygen Reght harer Stad haer t'ontneemen; en ſigh indrongh in haere Kercklijcke ſaecken/ tegens d'oude Ordre: jae d'Onroomſche Predikanten een regel nae ſijn eygen goeddunckten wou voorſchrijven: daer-en-boven/ alsmen hem niet te wil was/ d'Euangeliſche Kerck ter dier plaets had laten toeſluyten. Voorſagen oock wel/ dat hy allenxen verder ſou gaen/ om d'Euangeliſche Religie in Thurgauw en Rhijndal gantſch te verdelgen. Op een aengeſtelde By-een-koomſt der Cantons ſond oock d'Abt van S. Gallen een Gemaghtighde derwaerts; eyſſchende een Uytſpraeck van Vonnis: I. Dat de geene/ welcke in de gemelde Landen onder ſijn Gerigt behoorden/ ten vollen gehouden ſouden ſijn/ ſigh te verboegen nae 't Conſiſtorium van Conſtans. II. Dat 't Collatuer-reght hem behoorde/ ſoo wel over d'Euangeliſche Predikdienſt/ als over de Roomſch-Catholijcke. D'Onderdanen van Thurgauw en Rhijndal; de Stad Zurich; d'Afgeſanten van Glaris en Appenzel baden/ datmen alles ſou laten gelijck 't van ouds af was geweeſt. Betuyghden oock uytdrucklijck/ dat dit noch de tyd noch de plaets was/ om van deeſe ſaeck te ſpreecken: dat deeſe Verſamelingh hier toe niet was aengeſteld/ &c. Maer dit alles onaengeſien traden de Roomſch-Catholijcke Oorden tot d'uytſpraeck; daer in beſtaende: I. Dat niet alleen d'Euangeliſche Thurgauwers en Rhijndalers, Ingeſetene onder des Abts van S. Gallen Neder-Gerigt; maer oock al d'overige/ ſigh voortaen gantſchlijck ſouden onthouden/ van ſigh te verboegen aen 't Conſiſtorium van Zurich. II. Dat het Collatuer-Reght in d'Over-Rhijndalſche Predick-plaetſen 't Godshuys van S. Gallen volkomentlijck ſou toebehoren. Dus kreeg d'Abt 't geen hy begeerde; en de Biſchop van Conſtans (die hier oock Geſanten had afgevaerdighd) meer als hy had derven eyſſchen/ of ſigh ooyt konnen inbeelden.

Sijnen eyſch, op de Vergadering der Cantons; daer de Zurichers ſigh tegens ſtellen.

Evenwel ſpreecken de Roomſch-Catholijke Cantons 't Vonnis uyt nae ſijnen wil.

Boven dit tweevoudigh verſchil/ 't welck alreeds meer als te veel verbitteringh had veroorſaeckt/ was noch een derde; wyl de Stad Zurich de vijf Roomſch-Catholijke Oorden niet wou toeſtaen 't Reght van Oordeelvellingh/ of Gewijs/ op meerderheyd van Stemmen in ſaecken van Religie. Dus hadden de Zurichers nu niet alleenlijck met den Abt van S. Gallen en den Biſchop van Conſtans, maer oock met al de Roomſch-geſinde Cantons te doen; waer door dit derde nu 't eerſte en gevaerlijckſte wierd. 't Vonnis was van de vijf Oorden (Lucern, Ury, Schweitz, Unterwalden en Zug) op eygener authoriteit uytgeſprooken. Hare reputatie hingh'er aen/ datſe 't ſelve ſtand deeden grijpen. Meenden/ dat haere vijf Stemmen meer moeſten gelden/ als die van Zurich alleen. Te moediger warenſe/ om dat het met de Roomſch-Catholijke Liga in Duytſchland voor de wind gingh. Geloofden derhalven/ indien 't tot den Degen quam/ datſe verr' boven ſouden leggen. Alles liep ter deeſer tijd de Zurichers tegen. Echter wildenſe niet wijcken: genoegh voorſiende/ wat'er uyt ſtond te volgen/ indien overſtemmingh in Religions ſtucken plaets ſou grijpen. Door de Land en Religions-Vreede warenſe gelijcklijck in twee Deelen geſteld; waer onder de vijf Roomſch-Catholijke Oorden uytdrucklijck 't eene Deel werden genoemd. Konden derhalven niet meer als eene Stem hebben. 't Reght/ en de Natuer was voor haer; wyl niemand in Geloofs-ſaec-

Derde verſchil, 't gevaerlijkſte van allen;

tuſſchen Zurich en de vijf Roomſch-Catholijke Oorden,

wegens overſtemmingh in 't ſtuk van Religie.

Redenen voor de

saecken kon geoordeeld werden van sulcke/ die van een andere Religie sijn. In sulck een geval sou hare Stem nogt gelden/ wijlse altijd souden overstemd werden; en dan was 't met haere Godsdienst gedaen. Daer-en-boven vermelde 't over-oud Verbond/ en de Land-vreede/ uytdrucklijck/ datmen in voorvallende Verschillentheden aen andere 't Gewijs sou laten/ en tot onsijdige Reghters gaen.

Zurichers welke liever willen sterven, als haer Reght overgeven, en hare *Religie* in gevaer stellen.

In aenmerckingh van dit alles namen de Zurichers een heldaerdigh opset/ van liever eerlijck te willen sterven/ als hare Gereghtigheyd haer/ tot haer' eeuwige smaed/ te laten beneemen/ en haere Religie te stellen in een onvermijdlijck gevaer van ondergangh. Weersijds begonnen sigh ten Oorlogh toe te rusten: oock nae hulp van vreemde om te sien. D'overige Cantons voorsaegen genoeghsaem/ indien dit vyer niet by tijds gedempt wierd/ dat oock de vlam tot haer sou overwaeyen. Ter dier oorsaeck wierd een Algemeene Vergaderingh aller Eed-genooten aengesteld. Beyde de Parthyen bedisputeerden haere saeck seer hevigh op deselve. Niemand wou wijcken; elck reght hebben. Eyndlijck heeftmen 't daer toe gebraght/ dat d'Uytspraeck over 't verschil wierd gesteld aen vier Reghters/ twee Roomsch-Catholijcke, en twee Onroomsche. Deese deeden soo veel/ dat de twist op de volgende wijs wierd afgedaen: „De Religie sou in de Heerlijckheden der Stad Zurich, Turgauw en Rhijndal, vry en onverhinderd blijven/ met alles wat'er aenhingh/ uyt kraght der Land-vreede. In dien over saecken van Religie en wat'er aenkleefd/ waer van in de Land-vreede geen „genoeghsame Verklaringh was gedaen/ „sigh een verschil mogt verheffen/ soo sou „geen Vonnis daer over geveld/ maer een „vriendlijcke Vergelijckingh gesoght wer„den. Konnien onder malkander daer toe „niet geraecken/ soo soumen/ volgens ou„de gewoonte/ daer toe verkiesen onsijdige „Reghters van beyderley Religien. Wijl „oock billijck en reght was/ dat in Echts„saecken yeder wierd geoordeeld van Regh„ters sijns Godsdiensts/ soo souden d'On„derdaenen in Turgauw en Rhijndal, waren„se Roomsch-Catholijck, 't Houwlijcks„Gerìght te Constans; indien Euangelisch, „dat te Zurich aenspreecken. Doch indien „d'aengeklaegde persoon Catholisch (d'aen„klagende Euangelisch) was/ soo sou de „saeck gebraght werden voor den ordentlij„ken Catholijcken Reghter; indien Euan„gelisch, voor 't Euangelisch Houwlijcks„Geright; ter tijd toe/ datmen een Wet sou „mogen maecken/ verbiedende een Onroom„sche aen een Roomsche, of een Roomsche aen „een Onroomsche te trouwen. D'Over-Rhijn„dalsche Euangelische Gemeenten sou vry „staen/ hare Predikanten van d'Euangelische „Eed-genooten te versoecken; van welkese een „dubbel getal aen sijne Vorstlijcke Genade „van S. Gallen souden voorstellen/ om uyt „die twee eenen te noemen; dien hy dan het „daer toe behoorende Leen sou moeten ge„ven. Hier mee souden alle misverstanden „wegh genomen sijn.

Beyde de *Parthyen* bereyden sigh ten Oorlogh.

De saeck werd noch gesteld aen vier Reghters, van beyde de *Religien*, welcke de twist neerleggen, op seeckere voorwaerden, weer van de korte inhoud hier werd voorgesteld.

'tOrigineel Schrift/ waer uyt wy dit kortlijck hebben getrocken/ was onderteeckend en bezeegeld van Frans-Lodewijck van Erlach, Vryheer tot Spietz, Overste/ en Oud-Schout der Stad Bern. Hans Rudolph Faich, Opper-Medicus der Stad Basel. Johan-Daniel van Montenach, Raed te Frieburgh. Johan-Jacob van Staal, Raed te Solothurn. Oock van beydersijds Secretarissen, te weeten/ Johan-Jacob Ziegler, der Reghten Doctor, Stads-Schrijver te Schafhuysen, en Mauritz Wagenaer, Raed en Penningh-Schrijver te Solothurn. Gedaen te Baden in Argauw, den 28. Augustus O. S. Anno 1632. De Zurichers, Turgauwers en Rhijndalers waren met dit Accoord seer wel te vreeden.

De *Zurichers*, *Turgauwers* en *Rhijndalers* met dit *Accoord* seer wel te vreden. 1632.

Stracks na dit Verdragh heeftmen den Bisschop van Constans en den Abt van S. Gallen weer afge-eyscht hare haer van de Vijf Roomsch-Catholijcke Oorden alreeds gegevene en bezeegelde Brieven. Oock moestense/ willigh of onwilligh/ deselve overleveren ter vernietigingh. Deese saeck sou tot sulck een gewenschten uytgangh niet gekoomen sijn/ indien 't de Catholijcke Liga in Duytschland ter dier tijd niet soo hard had tegens gewaeyd; als 't haer korts te vooren voor wind en stroom had gegaen. Over dese Uytspraeck ontstond sulck een blijdschap onder d'Onroomsche, oock onder d'andere/ welcke 't welvaren des Vaderlands beooghden/ en afkeer van bloedstortingh hadden/ datmen te Baden openbaerlijck Vreughdeschooten deed/ Gastmalen aenstelde/ &c.

De Bischop van *Constans* en d'*Abt* van *S. Gallen* moeten hare verkreegene Brieven weer overgeven.

Nauwlijcks was deese brand gebluscht/ of daer ontstond een nieuwe/ die geen minder gevaer dreyghde. De Zurichers, Berners, Baselaers en Schafhuysers wilden een Guarnisoen van 200. Mannen leggen binnen de Stad Mulhuysen in Elsas, als met haer in Verbond staende. Die van Bern vaerdighden hare 50. Mannen af. Deese quamen aen een Pas, genoemd de Cluys, behoorende aen de Stad Solothurn; doch die altijd had opengestaen voor de Berners, sonder eenigh voorgaende versoeck te doen; niet alleen uyt kraght van 't gemeene Verbond der Eed-genooten, maer oock uyt bysondere Meedeburger-en Broederschap. Doch nu wierden deese Soldaten door de Vooghden (Schouten) van Bechburgh en Falckenstein (welcke door Stormslagh een deel volck hadden by een vergaderd)/ uyt haet tot d'Euangelische, aengevallen; barbarischer wijs met schieten/ houwen en steecken om 't leven gebraght. Soo groot was de verbitterdheyd deeser Roomsch-gesinden, datse de geene/ die sigh in 't water hadden begeven/ om de doodt ontvlieden/ met Helbaerden doorstaken. Toe d'eerste woede voorby was/ namense de noch overige gevangen; plonderden/ en bloeckten haer/ met grouwlijcke lasteringen wegens hare Religie.

Nieuwe onrust tusschen die van *Bern* en *Solothurn*, ter oorsaeck van een grouwlijkwreed bedrijf der laetstgenoemde tegens 50. *Bernsche* Soldaten, uyt haet der *Religie*.

Na deese daed souden de Solothurners eeni-

Gevoel-

ge

lijckheyd der *Berners* hier over, en haren eyſch aen de *Solothurners*,

ge aen die van Bern, om dit miſbedrijf te verontſchuldigen / als buyten haer weeten geſchied. De Berners hielden dit voor een openbare Bondbreuck en Broedermoord. Schreven aen die van Solothurn, datſe de Moordenaers na behooren ſtraffen; de Laſteringen weerroepen; de Vrouwen en Kinderen der vermoordde verſoenen; de gedane koſten vergoeden ſouden / indienſe geen oorſaek willen ſijn van al d'onheylen / welcke hier op ſtonden te volgen. D'antwoord der Solothurners quam met hare gedane verontſchuldigingh niet over een: ja 't ſcheen veel meer / dat d'Overheyd laſt tot dit grouwelſtuck had gegeven. Hier door wierd de verbitteringh der Berners grooter: welcke die van Solothurn rondom beſetteden; alle toevoer van Proviande haer afſneeden. Dus bevondenſe ſigh in groote verlegenheyd. D'overige elf Oorden des Eedgenoodſchaps ſoghten dit ſchaedlijck verſchil by te leggen. Hielden te Baden drie verſcheydene Byeenkoomſten / in October, November; en in Januarius des volgenden jaers. Op d'eerſte verſcheen oock de Hertogh van Rouan, in den naem des Koninghs van Frankrijk. Op de derde de Franſche ordinaire Ambaſſadeur in Switſerland, de Heer du Lande. Rouan deed aen al de XIII. Cantons een gedenckwaerdige Aenſpraeck. Wendde oock alle vlijt aen / op dat deeſen handel niet tot een openbaren Oorlogh mogt uytbarſten. D'Eed-genooten waren niet minder hier mee beeſigh. Uyt harer aller Naem wierden Geſanten geſonden van de ſes Cantons Zurich, Lucern, Zug, Baſel, Freiburgh en Schafhuyſen, ſoo na Bern als Solothurn, om de reghte grond van alles uyt te vorſſchen.

welcke door de Berners ſeer benauwd wierden. 1633.

Byeenkoomſten van al d'andere Cantons, en verſcheydene onderhandelingen.

Solothurn ſigh tegens Bern te ſwack bevindende / wou de ſaeck ſtellen aen d'Uytſpraeck der niet vernadeelde. Bern begeerde / dat de Solothurners 't Reghter-ampt over de Miſdadige ſelfs ſouden oeffenen. Dit viel haer ſoo bitter als roed. Echter weeſen d'onſijdige / datſe hier toe verplight waren. Traden derhalven tot 't Vonnis over de Moordenaers; doch niet tot genoegen der Berners. Welcke in de Vergadering der Maend Januarius voor de gemeene Eed-genooten betuyghden / datſe / indien de Solothurners hare gegevene Sententie niet verbeeterden / de Bond-brief voor verbroocken hielden / en de doode Letteren haer weer in handen wilden geven. Seyden haer oock 't Verbond op. Hielden haer voor vreemde; en ſtelden d'aenſtaende onheylen op hare rekeningh / als die Moordenaers niet wilden ſtraffen / op dat d'onſchuldige buyten gevaer bleven. Hier tegens baden de Solothurners, dat het immers hier toe niet koomen moght. Verſoghten te gelijck / dat doch d'ongeintereſſeerde haer wilden afneemen den haer al te beſwaerlijcken laſt der Vonnisſpreecking; te meer / om datſe ſulcks niet konden doen ten genoege van de Berners.

De Berners ſeggen de Solothurners den Verbondsbrief op: die hier over in den hoogſten anghſt ſtaen.

Hare beede aen d'andere Eedgenooten; ten welcken eynde.

Eyndlijck wierd van d'andere Eed-genooten deeſe Voorſlagh gedaen: De Solothurners ſouden haren Burger / Philips van Rol, Vooghd van Bechburgh, binnen de tijd van honderd jaren en een (dat is nimmermeer) van ſijnen Ban niet mogen ontſlaen. Indien hy gevonden wierd in eenige Plaets der Eed-genooten, ſoo ſoumen hem grijpen / en na de Wetten tegens hem handelen; als veroorſaecker der gedaghte Moordery / en verſtoorder der gemeene Vreede; ten ware hy by die van Bern verſoeningh moght bekoomen: doch ſijne Goederen ſouden verbeurd blijven. De Vooghd van Falckenſtein ſou / boven ſes jaren uytbanningh / na verloop diens tijds tot geen Officien mogen gebruyckt werden: ten ware met bewilligingh der Stad Bern. N. Henſel, Dienaer des geweeſenen Vooghds van Bechburgh, ſou voor eeuwigh gebannen ſijn. Waer hy gekreegen wierd / ſoumen met hem handelen na de Wetten. Die op de Brugg' geſtaen / en ſoo moorddadigh met Helbaerden en Piecken geſtoocken hadden / ſouden van de Solothurners aengetaſt; wel nauw / oock pijnlijck / onderſoght / en na bevindingh van ſaecken ernſtigh geſtraft werden. Die eerroerende woorden hadden uytgeworpen / ſouden voor de Berners, of der ſelver Gedeputeerde, binnen Solothurn opentlijck hare ſmaedredenen herroepen / en afbiddingh doen. D'onkoſten ſouden de Berners werden vergoed / uyt de Goederen der beyde geweeſene Vooghden.

Voorſlagh van verſoeningh, en ontwerp van Vonniſſen tegens de Solothurners, aen de Moordery ſchuldigh.

De Solothurners beloofden / dit ſtiptelijk te ſullen nakomen. Doch vermits tegens de Hoofd-veroorſaeckers al te ſaght was gevonniſd / ſoo wilden de Berners hier mee niet te vreeden ſijn; en verklaerden rondlijk / datſe 't onſchuldigh ſoo wrevelijgh vergootene bloed ſoo geringh niet konden aghten. Derhalven moeſten de Solothurners, hoe ſwaer 't haer oock viel / eenige der ſchuldige ter dood veroordeelen. Als nu voorts de Berners vergoedingh was geſchied / nam deſe gevaerlijcke twiſt een eynd / tot ſchade en ſchande der Solothurners; uyt wiens gantſche bedrijf in dit ſtuck genoeghſaem bleeck / datſe deeſe Moord of ſelfs beſteld / of ten minſten goed gekeurd hadden.

Dit verſchil geeyndighd, tot ſchade en ſchande der Solothurners.

In 't volgende jaer 1634. rees al weer onder d'Eed-genooten geen kleyne bewegingh. De Roomſch-Catholijke Cantons hadden de Heer Keſſelringh, Commandant der Stad Zurich in Stein, gevangen genomen; ſtrengh onderſoght; ſwaerlijck gepijnighd; ſoo dat hy daer over 't gebruyck van eenige ſijner Leeden verloor; en dus geweld aen hem gepleeghd / tegens aller Volckeren Reght / wijl hy een Geſant was. Tot op deeſen tijd toe haddenſe hem oock niet willen los laten. Dit veroorſaeckte ſulck een twiſt / dat beyde de Deelen / Euangeliſche en Roomſch-Catholijke, na de Wapenen grepen. D'eerſtgenoemde hadden een Heyr van 15000. Mannen by een. Keſſelringh wierd van de Roomſch-geſinde Oorden beſchuldighd / dat hy 't hem toevertrouwde Steedje Stein (in 't Noord-Ooſterdeel van Switſerland, en 't Landſchap Turgauw, tuſſchen Schafhuyſen en Conſtans, by de Grenſen van Swaben), aen

Geweldige bewegingh in Switſerland tuſſchen d'Euangeliſche en Roomſch-Catholijke 1634.

wegens den wrevelingen handel der Roomſche

DUYTS-LAND.

aen de Sweeden had willen overgeven. Hy ontkende 't gantschlyck. Daer was niet 't minste bewijs tegens hem. De Sweedsche Rijcks-Cancellier betuyghde dierbaer / dat het ten hooghsten valsch was. 't Moght echter niet helpen. De Zurichers soghten met alle goedheyd hem los te krijgen; maer oock te vergeefs. 't Quam derhalven soo verr' / dat d'Euangelische dreyghden / de Verbonds-brief voor d'oogen der Roomsch-gesinde Cantons te willen verscheuren.

tegens de Heer Kesselring.

Wat voor een persoon deese Kesselringh was.

't Sal niet ondienstigh sijn / deese saeck / waer op soo veele en groote beroerten sijn gevolghd / wat hooger op te haelen; doch soo kort als doenlijck is. Kilianus Kesselringh was opgedragen 't Opper-Waghtmeesterschap in Turgauw, behoorende onder 't Gebied der Eed-genooten, insonderheyd van 't Canton Zurich. Altijd had men hem gehouden voor een eerlijck / onbesprocken Man / doch d'Euangelische Godsdienst yverigh toegedaen; ter welcker oorsaeck hy seer diep in den Haet der Roomsch-Catholijke stond. Hy was Inwooner te Turgauw, maer Burger te Zurich. De Roomsche maeckten een schijn van Arghwaen tegens hem te hebben / om haeren haet te doen uytbarsten. Van de Turgauwers wierd hy / als Gesant / afgevaerdighd nae d'Oversten en Hoofdlieden der vier Roomsch-Catholijke Oorden binnen Weil, om te klagen over den onbehoorlijcken Inval der Constantsche Soldaten / en haere Hulp te versoecken. Doch sy namen hem gevangen / eer hy noch sijnen Last had afgeleght; eer men hem gehoor had vergund. Geen Mensch moght ontrent hem komen. Op 't alderonmenschlijckst wierd hy gepijnighd / om door onlijdlijcke smerten hem te doen belyden 't geen men hem niet kon bewijsen; en waer aen hy oock onschuldigh was. Boven dien had men voorgenoomen / tegens andere Euangelische op deselve wijs te handelen.

Waer mee van de Roomsch-gesinde beschuldigd.

Onmenschlijcke pijniging, schoon een Gesant.

Vergaderingh te Baden, om deese swarigheyd wegh te nemen.

Die van Bern stelden tegens half October een Algemeene Vergaderingh te Baden aen / om dit aenwassend quaed wegh te neemen. Vier stucken wierden voorgedragen / I. D'afvoeringh van beyderzijds Krijghsvolck. II. Een algemeene Versoeningh. III. Bewaringh des Vaderlands voor verder inbreuck van vreemde. IV. Vrylatingh van Kesselringh, onder genoegsame Borghtogt.

Eysch der Zurichers.

De Zurichers antwoordden / 't eerste te willen doen / wanneermen Kesselringh ontsloeg; de Roomsch-gesinde afstonden van haer verder voornemen / om met andere Onderdanen van d'Euangelische op deselve wijs te werck te gaen; voldoeningh gaven over de tegens haer uytgeworpene dreygh en scheldwoorden: af-schaften de versterckingh van Constans tegens d'Eed-genooten, &c. De vier Roomsch-Catholijke Oorden, en met haer die van Lucern, seyden hier op: Sy hadden niets tegens die van Zurich, behalven de meermael voor heenen gedane Verklaringh. Stonden toe / datmen geen vreemde Maght sou laten voet setten op der Eed-genooten bodem. Over de Kesselringhsche saeck kondense nu niet disputeeren. Wegens scheldwoorden haddense soo wel te klagen / als de Zurichers, &c.

Antwoord der vier Roomsch-Catholijke Oorden.

Klaghten der Zurichers over den gantsch onbehoorlijcken handel tegens Kesselringh.

De Zurichers beantwoordden haer seer wijdlopigh. Seyden / men had in de saeck van Kesselringh geschonden 't gemeene Regt der Gesanten by alle Volckeren: daer door een ingreep gedaen in de Reghtsmaght der mee-regeerende Oorden in Turgauw. De pijningingh aen den persoon van Kesselringh (soo geweldigh / dat hy sigh van sijne Leeden niet meer sou konnen bedienen) was geschied tegens den gemeenen Landvreede; tegens de betuygingh der Zurichers, datse sulcks souden houden voor een Verbreecking des Verbonds / &c. Men stelde wel te Frauwenfeld een Byeenkoomst aen / om onder de Thien Oorden, welcke deel aen 't Gebied over Turgauw hadden / te handelen van de Kesselringhsche saeck: Maer de Roomsch-gesinde Cantons Ury en Unterwalden bleven aghter / enckelijck om tijd te winnen; dewijlse meenden / dat de Keyserlijcke Generael Altringer en Duc de Feria doemaels de Sweeden gewisslijck uyt Over-Duytschland souden slaen. Dan sou 't voor haer de reghte tijd sijn geweest / om d'andere Euangelische Onderdanen by den kop te vatten / en haer te doen als Kesselringh. Doch vermits haer dit feylde / soo lietense de saeck voorts in twijffel hangen.

Hoop der Roomsch-gesinde Oorden, dat de Keyserlsche de Sweeden uyt Over-Duytschland souden geslagen hebben, haer gemist.

Om op 't kortste te gaen; d'onrusten reesen geduerigh hooger. De Roomsch-gesinde wilden Kesselringh enckelsins dood; de Zurichers hem in vryheyd hebben. De Fransche Gesant / Hertogh van Rohan, braght het soo verr' / dat weer een Vergaderingh te Baden wierd uytgeschreven; maer ondertusschen quam al weer wat anders by 't voorige. D'opgereghtede Neutraliteit onder de Switsers in 't stuck des Duytschen Oorloghs tusschen de Keyser en Sweeden wierd soo qualijck onderhouden aen de sijde der Roomsch-gesinde Oorden, datse beslooten / de Pas over de Rappersweiler-Brugg' aen de Spaensche te vergunnen; en haer te laten trecken door 't Land des Abts van S. Gallen. Wijl nu de vier-beswoorne Neutraliteit dus van haer verbroocken wierd / soo stelden d'andere vast / de Sweedsche even soo veel voordeel te willen laten weervaren / als de Roomsche Cantons aen de Spaensche souden doen.

De Roomsch-gesinde Oorden houden seer qualijck de beswoorne Neutraliteit in 't stuck des Duytschen Oorloghs; en wat d'Euangelische daer tegens doen.

De dagh der Vergaderingh te Baden verscheen. Veele der Eed-genooten bleven agter; reghtdraeds tegens d'oude Verbonden. Hier door kon weynigh verright werden. Onaengesien de Protestatien der Zurichers, de bemiddelingh van sommige Cantons, hadden de Roomsch-Catholijke alreeds Kesselringh ter dood veroordeeld. Wat oock d'onsijdige Oorden deeden / sy begeerden geene Reden te geven van sijne Gevanckenis / pijningingh / en doemingh / als alleen voor haer eygen Gerigt; dat is / aen haer selfs. Dus hooghmoedigh warense op haer nieuw Verbond met Spaenje, de Keyser / en Savoyen. D'Abt van S. Gallen stoockte 't Vyer dapper onder haer op. D'onsijdige Cantons, te Solo-

De Roomsche Cantons verbinden haer met den Keyser, Spaenje en Savoyen.

Sijn daer op soo hoogh-moedigh, datse geerne *Frankrijk*, en de *Neutraliteit* met *Sweeden* hadden afgedankt.

Solothurn hy een gekoomen / oock de Fransche Ambassadeur, arbeydden na alle vermoogen / dat de Vijf Oorden, welcke Kesselringh aen den Krijghsraed hadden overgeleverd / moghten bewoogen werden / om den gevangenen te stellen voor de regeerende Cantons over Turgauw; doch deese billijckheyd was van haer niet te verwerven. De gedaghte nieuwe Verbindnissen deeden haer de moed soodanigh swellen / datse wel geerne de Kroon Frankrijk en de Neutraliteit met Sweeden hadden afgedanckt / indien'er maer kans toe geweest was. Dus stond Verbond en Eed in 't uyterste gebaer.

Werden derhalven in de betalingh der *Pensioenen* deeser Kroon misgedeeld,

De Fransche Gesant / siende waer 't heenen wou / kreegh van sijnen Koningh bevel / de Pensioenen aen de Cantons uyt te deelen; doch niets met allen te geven aen de geene / welcke sigh nu met Spaenje en 't Huys Oostenrijck hadden verbonden. Dit vergrootte de verbitteringh in deese. Tusschen d'Eed-genooten selfs wierd oock de wrock hoe langer hoe grooter. Ja / sy scheydden sigh gantsch van malkander af. D'Euangelische hielden haere Byeenkoomsten t'Arauw en te Baden; de Roomsche te Lucern en Solothurn. Echter quam 't noch niet tot de Wapenen.

Waghten alleen, hoe't in *Duytschland* sou aflopen.

Men wou verwaghten / hoe 't in Duytschland sou aflopen; want na datmen daer peep / meendense hier te danssen. De Roomsch-gesinde sonden Gesanten na den Keyserlijcken Generalissimus; ten welcken eynde / staet lught te gissen. In tegendeel ontfingen d'Euangelische beloften van de Fransche Koningh / dat hy haer sou laten toekoomen alle mogelijcke bystand / indiense van d'een of d'ander / insonderheyd van haer' eygen' Eed-genooten, wierden aengegreepen.

Kesselringh los gelaten.

In 't volgende jaer 1635. heeft de Krijgsraed der vier Catholische Oorden op der selver aengestelden Landdagh de Heer Kesselringh (wyl hy niets had bekend / van niemand kon overtuyghd werden; maer insonderheyd om andere insighten) 't leven geschoncken / en los gelaten. In Januarius quam hy weer te Zurich.

1635.

De Roomsche Cantons staen Spaenje 4000.; d'Euangelische Frankrijk daer tegens 12000. Mannen toe.

De Roomsch-Catholijke Cantons waren de Spaensche boven maten seer toegeneegen. Op 't versoeck van dien Koningh stondense hem toe 4000. Mannen / om te gebruycken tot Guarnisoen in 't Hertoghdom Milaen. De Fransche Majesteyt versoght daer tegens aen d'Euangelische Oorden, onder haer 12000. Mannen te mogen werven; en 't wierd hem bewilligd. Ondertusschen droegh sigh in Veltolin al weer een groote veranderingh toe.

Nieuwe veranderingh in *Veltolin*.

Spaenje soght sigh al weer van dit Gewest te verseeckeren. Frankrijk desgelijcks. De Roomsch-Catholijke Oorden deeden Spaenje hier toe alle bevoorderingh. Als nu de Hertogh van Rohan wegens Frankrijk een goede sprongh in Over-Elsas had gedaen / oordeelde hy / nu tijd te sijn / sigh na Bundten te begeven. De Baron de Leques wou hy den aenvangh doen maecken. Hem wierd toegevoeghd d'Overste Ulrick van Zurich, dien al de Passen des Lands wel bekend waren; doch gantsch onverwaght stierf hy. Derhalven trock de Baron in 't geheym alleen voor uyt na Bundten: verwoeghde sigh by de voornaemste hooge Hoofden / en vertrouwde haer sijnen Aenslagh; welcke met groote blijdschap wierd goed gekeurd.

Duc de Rohan treckt, van wegen *Frankrijk*, in aller haest met sijn Volck na *Bundten*.

Daer op snelde Rohan voort. Quam met sijn Volck eerst te Basel. Gingh door de Heerlijckheyd Bern; van daer door Wendal, Kyburgh (een Graefschap onder Zurich), Torgauw, en Rhijndal in Bundten.

Over deese geswinde Toght / door soo veel oneenigh-sijnde Heerschappyen en enge

daer *Spaenje*

Passen, in soo weynigh tijds / met seer goede Kryghs-ordre / noyt in deese Plaetsen meer gesien / toonde yeder sigh niet weynig verwonderd. Met den aenvangh van April quam dit Heyr op den Bundnerschen Bodem. Stracks wierd de Rhijn-Vestingh beset; op Worms, Clavenne, en Riva goede aght genoomen. De Spaensche daer tegens versterckten sigh daeghlijcks aen de Comer-see; en pooghden de Françoisen den Pas na Veltolin te verhinderen; doch te vergeefs / wijl de Bundners den Hertogh van Rohan toevielen. Ondertusschen braecken de Keyserische in Munster-dal, 't welck met 't Huys Oostenrijck in Verbond stond. De Doortoght en Proviande wierd haer van d'Inwooners gewilligh toegestaen; doch bequamen een sleghten loon daer voor: want de Keyserische pleeghden hier allerley grouwlijcke Geweldenaryen. Niemand van die haer bejegenden verschoondense. Wat Manlijck was hieuwense ter neer; wat Vrouwlijck / wierd geschonden. Kercken en Huysen plonderdense / sonder aensien van Religie. 't Capucijner Klooster beroofdense t'eenemael; joegen de Nonnen naeckt weg. De Roomschgesinde hadden hare Huysen met een wit Kruys geteeckend; doch deese Duyvels (de Soldaten) waren'er niet voor verschrickt. Alles verwoest hebbende / trockense na S. Maria; daerse sigh beschansten / en een goede Post hadden ingenoomen. Echter heeft de Fransche Generael haer den 17. Junius in Luwiner-dal aengetast; over de 1400. dood geslagen; de rest doen verstuyven. Indien de Keyserische de Brugg' niet aghter haer hadden afgeworpen / de Fransche souden haer tot by Tyrol hebben nagejaeghd. Anderweegen wierdense oock dapper geklopt.

Margin: 't oogh op had. — Verrightingen der *Fransche, Spaensche* en *Keyserische.* — Grouwlijke bedrijven der laetstgenoemde in *Munster-dal*, schoon Vrienden van 't Huys *Oostenrijk*, en die haer alles goeds hadden gedaen. — Werden dapper van de *Fransche* geslagen.

Dit eerste geluck maeckte 't Fransche Heyr moedigh; te meer / wijl 't tijdingh kreegh van d'aenkoomst der Zurichers, Berners, Glarissers, &c. Daer op gingh de Toght na Veltolin voort. De Keyserische lagen te Grossen; maer begaven sigh / hier van beright sijnde / na Matz. De Françoisen en Bundners trocken in goede ordre op haer aen. Daer geschiedde een hevige Slagh. In 't eerst stonden de Keyserische vast. Eyndlijck lietense de Hielen sien: waer door hare Neerlaegh te grooter wierd. 't Meeste deel vond sigh in de Rivier d'Ada gedreven; daerse meer moesten drinken alsse konden verswelgen. D'andere sloeghmen dood / of men nam haer gevangen. Men verwonderde sigh / dat dit groote Heyr van sulck een geringe Maght soo verderflijcken Neerlaegh leed. Van de 10000., welcke sigh na Veltolin hadden begeven / quamen geen 1500. weer by 't ander Keyserlijk Volk. Van Tyrol verscheenen op nieuws 10000. Keyserische in 't Dal Forel. Duc de Rohan trock op haer toe met 4000. te voet en 400. te paerd. Op de Veghtplaets bleven 2000. sijner vyanden dood leggen. Veel' andere wierden in de vlught verslagen. Indienmen de Post by Forel tijdlijck had beset / niet eenen waer'er levendigh afgekoomen. Geen minder verlies leeden de Spaensche. Kortlijck / de Hertogh van Rohan wierd in weynigh tyds meester van geheel Veltolin.

Margin: Andermael, en noch meermael seer ellendigh geklopt; gelijck oock de *Spaensche:* — waer door *Duc de Rohan* meester van geheel *Veltolin* wierd.

Tsederd 't jaer 1630. hadden de Spaensche en Roomsch-Catholijcke een groot deel Veltoliners swaerlijck verdruckt / verdreven / en in groote ongelegenheden gesteld; insonderheyd oock door Burgerlijcke seer partijdige en onreghtvaerdige Vonnissen. Doch de Hertogh van Rohan heeft al deselve vernietighd. De Bundners wisten de treflijcke daden en billijcke handelingen deeses Hertoghs niet hoogh genoegh te roemen. Echter gingh 't hem gelijck 't gemeenlijck gaet. Geluck baerd Nijd. De Fransche Ambassadeur Du Lande sagh dit alles met scheele oogen aen; wijl hy hem sulck een lof misgunde. De Sneeuw begon nu alreeds de Weegen te bedecken; derhalven wierden de Soldaten onder 't dack gebraght. Dus was voor dit jaer den Oorlogh in Veltolin ge-eyndighd. Doch dit goed geluck heeft niet langh geduerd. Want in 't afsijn des Hertoghs van Rohan is 't tusschen den Koningh van Frankrijk en de Bundners Anno 1637. tot een Oorlogh uytgeborsten.

Margin: Doet te niet al d'onreghtvaerdige Vonnissen der *Spaensche* en *Roomschgesinde* tsederd *Anno* 1630. — Sijn geluk baerd hem nijd.

De tyd van de verhuysingh na d'eeuwigheyd des Keysers Ferdinandi II. begon nu te naerderen. Op den Rijcksdagh te Regensburgh Anno 1636. had hy te weegh gebraght de verkiesingh van sijnen Soon Ferdinand tot Roomsch Koningh; waer op hy van daer na Weenen vertrock. De Magistraet had wel aengevangen / gereedschap te maecken om hem heerlijck in te halen: doch hy beval haer / deese toebereydselen uyt te stellen tot op d'aenkoomst des nieuwen Konings. Nu al ontrent anderhalf jaer langh had sijne Majesteyt sigh onpaslijck bevonden; maer insonderheyd te Regensburgh. Weer te Weenen gekoomen / wierd het hoe langer hoe arger met hem. Echter hield hy 't noch op gaende beenen.

Margin: Keyser *Ferdinand* de II., nu al anderhalf jaer onpaslijck geweest, verargerd schielijck te *Weenen*.

Op Saterdagh namiddagh den 14. Februarius schreef hy noch met eygener hand een Brief aen sijnen Soon den Roomschen Koningh; hem daer in verwittigende sijne swackheyd. Dien avond at hy noch redelijck / en leydde sigh ter rust. Ontrent middernaght ontwaeckte hy / en kon doe sijnen adem beswaerlijck meer halen. 't Gantsche ligchaem wierd verhit; en tegens den morgen begon een Hoofdvloed allenxen op de Lughtpijp en Longen te sincken. 's Voormiddaghs ten 9. uyren gaf hy den Geest / in 't 59. jaer sijns ouderdoms. 't Scheen / dat hy in sijn laetste sigh had getraght gerust te stellen op sijne goede Wercken; maer dat hy echter geen vaste grond van vertrouwen daer in kon vinden. Want korts voor sijne dood seyde hy tot sijnen Biechtvader: „Hy „had van der jeughd aen God gevreesd. „Tot sijnen Manlijcken ouderdom gekoomen sijnde / had hy met alle kraghten sigh „benaerstighd / hem opreghtlijck t'eeren / „en had hem oock ge-eerd: soo wel sigh selven / als alles wat hem behoorde / met een „volkoomene overgevingh bevoolen aen sij-„nen

Margin: En sterft stracks daer na. — Eenige sijner laetste redenen, een weynigh voor sijne dood uytgesproocken.

DUYTS-LAND.

„nen wil en bestieringh. Betuyghde / dat „hy hier in wou volharden / tot den laetsten „adem sijns levens / &c. Eyndlijck even-wel voeghde hy daer by: „ Wee selfs de „ geene / die een vroom en loflijck leven heb-„ben gevoerd / indiense sonder Gods barm-„hertighheyd souden geoordeeld werden. O „Heere! maeck my reyn van al mijne ver-„borgene sonden. Behoede uwen Knecht „voor den Vreemden. Ga niet met hem in „'t Gerigt. Na gedane Biecht / en een weynigh voor sijn overlijden / riep hy: O almaghtige God! erbarm u mijner. Alder-heylighste Maeghd Maria, bid voor my, nu en in d'uyr mijns doods. Mijn Heylige Be-scherm-Engel, sta my by, en verlaet my niet in mijnen laetsten nood. O Heylige Patriarch Ignatius, bid God voor my? Andere mogen haer' Aenmerckingen hier over maecken.

Laetste gebeeden aen de Heyligen.

Van sijne Gemoeds-aert hebben wy in 't begin deeses III. Boeks gesproocken; oock van sijnen Eed / in sijne jeughd gedaen / dat hy d'Onroomsche allerweegen daer hy ver-moght sou uytroyen. Waerlijck sou hy uyt-gestoocken hebben in veelerley Hooghvorst-lijcke Deughden / indien sijnen yver tot de Roomsche, sijnen haet tegens d'Euangeli-sche Religie niet te bloedigh ware geweest; meest in hem veroorsaeckt door d'instamping sijner Moeder / en de gedurige aenporrin-gen der Jesuiten, aen welcke hy sigh had overgegeven: waer door hy dan oock sijnen roem heeft beswalckt met niet weynige on-roemlijcke en wreede daden; verbreeckingh van woord en beloften / &c. Niets wenschte hy meer / dan dat in al sijne Landen / en door geheel Duytschland, alles Roomsch-Catholijk moght sijn geweest. En om dit te bevoorderen / seght de Jesuit A. Brachelius, heeft hy sigh selven en 't gantsche Huys Oo-stenrijk dickmael in 't uyterste gevaer ge-braght. 't Is derhalven niet vreemd / dat de Roomsch-gesinden sijne deughden seer hoogh verheffen / en byna een Sanct van hem maecken. Men sie hier van de Jesuit G. Lamormain, sijnen Biechtvader / Con-scientie-Raed / en grooten aensetter tot de sware vervolgingh der Onroomsche, in sijn Boeck de Virtutibus Imperatoris Ferdinandi II., gedruckt te Weenen Anno 1638. Tref-lijcke hoedanigheden had hy / welcker eeni-ge by weynige Vorsten te vinden sijn; inson-derheyd Kuysheyd. Tegens sijne Vrien-den en de Geestlijcke was hy milddadigh. Beleefd genoegh tegens sijne vyanden / als-se sigh sijnen wil onderwierpen; voor al / alsse de Roomsch-Catholijke Religie aenna-men. Dan bevoorderde hy haer seer. Maer uyt oock een Spreeckwoord ontstond / vol-gens 't berigh des gemelden Jesuits A. Bra-chelii: 't Was een trap tot bekoomingh van des Keysers grootste gunst, eerst tegens hem misdaen te hebben. Veele echter konden dit geluck niet genieten / hoe seerse sigh hem onderwerpen wilden. De Jaght gebruyk-te hy tot Leeden-oeffeningh; de Musijck tot Gemoeds-verlustigingh. Sijne Sinspreuk was: Die Ridderlijk strijd, sal gekroond werden; of: Behoord de Kroon des Levens.

Hy sou uytgestoken hebben in vele Vorstlijke deughden,

indien Religions-yver en haet sijne regeering niet bloedigh hadden gemaeckt.

Treflijcke hoedanigheden.

Spreeckwoord van hem.

Oeffeningh.

Sinspreuk.

Na de Krooningh sijner Gemalin Eleonora, en sijns Soons Ferdinandi te Praegh, seyde hy: Dat al de Keyserlijke en Koninghlijke glorie hem niet anders scheen als een Comedie. Men vond deese Spreuck van hem met eygener hand geschreven: Hy haette in de Beraedslagingen de stomme Honden. Hem behaeghden niet de sulke, die door anderer Lieden aensien sigh lieten beweegen tot toestemmingh van 't geense niet goed hielden. Hy beminde de geene, die opentlijk en trouwhertigh, doch met bescheydenheyd, hare meeningh voordroegen. Als hy vermaend wierd / sigh selven te verschoonen / en sijne gedurige beesigheden wat te verminderen / liet hy hooren: God had hem op den Throon geset om t'arbeyden, niet om leedigh te sijn. Indien 't met 't Gemeene-best wel sou gaen, soo moest de Vorst op sijne Gesondheyds-behoudingh niet sien. Liever wou hy hem selven, als sijn Ampt versuymen. Ja soo arbeydsaem was hy / dat hy noch dien avond / als hy 's morgens stierf / veele Supplicatien heeft geleesen / en de bewilligingh met eygener hand onderteeckend. Gemeenlijck pleeg hy seven uyren te slapen. Als sijnen Kamerdienaer hem later opweckte / wierd hy toornigh / en beval / dat sulcks niet meer sou geschieden; seggende met een scharp verwijt: Men moet aen den slaep niet geven 't geen den arbeyd behoord; want hier door werden my de verrightingen des gantschen daghs verbysterd.

Eenige andere

sijner aenmerck'lijke redenen.

Sonderlinge arbeydsaemheyd;

en tijdwaerneemingh.

Als Anno 1630. de Spaensche Ambassadeur Keyser Ferdinand voorhield / datmen / wegens d'aenkoomst des Koninghs van Sweeden in Duytschland, voorsigtigh moest gaen / en / door d'aengevangene Handelingen der Liga tegens Keur-Saxen en Keur-Brandenburgh, deese twee magtige Vorsten geen oorsaeck geven / om sigh tot de vyanden te voegen / 't welck Duytschland en 't Huys Oostenrijk verderflijck sou konnen sijn; gaf de voorgedaghte Jesuit Pater Guillelmus Lamormain, Ferdinandi Biechtvader / hem tot antwoord: „'t Keyserlijck Edict, belan-„gende de herstellingh der Geestlijcke Goe-„deren / moest in kraght blijven en uytge-„voerd werden / al sou sijne Majesteyt daer „over niet alleen Oostenrijk, maer oock al „sijn' andere Landen verliesen; 't welck „doch soo veel als niets met allen was / als „maer sijne Maj. sijne Ziel saligh maeckte: „'t geen hy te vergeefs sou hopen / indien „hy 't gegevene bevel niet tot de daed bragt. Dit getuygd G. Stahlius de Cauff. Bell. Bohem. B. Henckelius de Bell. Gust. Ad. J. Stieflerus in Loc. Theol. Hist. Cont. &c. De gedagte Lamormain verhaeld van Ferdinand, dat hy dickmael pleegh te seggen: 't Geld aghtte hy soo weynigh als Slijk. Indien hy 't niet van noden had tot de belooningh der geene, die sigh by hem en 't Gemeene-best wel-verdiend maekten, soo wou hy noyt om Goud of Silver dencken. 't Was oock sijn gemeen Spreeckwoord: Dat hy drie dingen sonder verdriet bywoonde: De Godsdienst; de Beraed-

Ferdinand door de Jesuiten opgehitst tegens de Protesterendes;

en insonderheyd door sijnen Biechtvader Lamormain.

Noch andere sijner Spreuken.

DUYTSLAND.

raedslagingen, en dan de Jaght.

Aerdigh Geval tusschen een Raedsheer van Keyser *Ferdinand*, en de *Jesuiten* te *Brunn*,

Wy sullen hier yet aerdighs bybvoegen / op 't geloof van D. Franciscus Albanus, een geleerd Man / uyt 't Pausdom tot d'Euangelische overgegaen ; en de Boheemsche Geschiedschryver M. Wiesneck. Als de Jesuiten, geduerende d onrusten in Boheemen, sagen / dat Keyser Ferdinand sigh seer mildadigh toonde in de weghschenckingh veeler den Boheemers ontnoomene Goederen / hielden se oock by hem aen / dat hy haer Collegie te Brunn deese Stad in vollen eygendom wou vereeren. Syne Majesteyt / die sigh de Jesuiten als onderworpen had / had haer alreeds genoeghsame toeseggingh gedaen: ja/ beval sijnen Secretarius, de Giftbrief in te stellen. Als nu eenen sijner voornaemste en meest-erbaerne Raden dit vernam / droegh hy Ferdinand voor / wat al hoogh-schaedlijcke Gevolgen dit werck na sigh sou slepen. Hy bemerckte nu 't geen hy te vooren niet overwoogen had ; doch seyde : Seer beswaerlijck sou hy weer te rugg' konnen treeden / wyl hy alreeds soo veel als sijn woord van sigh had gegeven. De Raedsheer bad / men sou hem laten begaen. Hy wou de Heeren Jesuiten glimplyck afwijsen / sonder sijne Majesteyts woord eenighsins te kort te doen. De Keyser bewilligde ; onder voorwaerde / dat op 't laetstgemelde wel nauw gelet sou werden. Op deese vergunningh seyde hy tot de Jesuiten, alsse nu de Gift meenden te sullen ontfangen : Geerne wil sijne Majesteyt uwe Societeit de Stad Brunn schencken ; doch onder dit bedingh / dat gy u daer mee sult laten vergenoegen / en een Handschrift geven / dat gy noyt yets meer aen den Roomschen Keyser sult begeeren. Liever stonden de Jesuiten van Brunn af / als dit Accoord aen te gaen. Evenwel heeft Ferdinand haer met soo veel andere Goederen beschoncken / datse geen reden hadden om te klagen.

aen welke sijne Majesteyt, op haer aenhouden, deese Stad onbedaghtlijck genoeghsaem had geschoncken ;

en hoe hy haer afwees, sonder 't Keyserlijck woord te breecken.

Keyser *Ferdinand* bouwd een Kerck en Klooster by *Praegh*; ter eeren van *Maria*, welke hy sijne Zeege tegens de *Boheemers* toeschreef.

Wyl Keyser Ferdinand op den 8. November Anno 1620. op den Witten Bergh voor Praegh de groote Zeege had bevoghten tegens Paltzgraef Frederick en de Boheemers, welcke hy t'eenemael had gedempt / soo heeft hy / ter eeuwiger gedagtenis / en danckbaerheyd aen Maria, op de plaets daer de Slag was geschied een Kerck en Klooster doen bouwen. Op den 25. April Anno 1628. leydde hy met groote Solenniteiten d'eerste Steen deeses Wercks / in de tegenwoordigheyd der Keyserin ; van sijnen Soon de Koningh van Hongaryen en Boheemen ; d'Aertsbisschop van Praegh ; de Kardinael Ernestus van Harrach, Pater Henrick, Generael van d'Orden der Dienaren van onse Lieve Vrouw, en veel meer andere voorname persoonen. Deese Kerck noemde hy S. Maria de Victoria.

Ferdinandi eerste Gemalin ;

Ferdinandi eerste Gemalin was Maria Anna, Dochter des Hertoghs van Bayeren. Ses Kinderen won hy by haer ; als : Christiana (Christina), jongh gestorven. Johan-Carel, oock in sijne Kindsheyd Anno 1605. overleeden. Ferdinand, sijnen Nasaet op den Keyserlijcken Throon ; gebooren Anno 1608. ; gekroond tot Hongarisch Koningh Anno 1625. ; tot Boheemsch Anno 1627., tot Roomsch Anno 1636., kortz voor sijns Vaders dood. Anna Maria, geworden Gemalin des Hertoghs Maximiliani van Bayeren. Cæcilia Renata, ter weereld gekoomen Anno 1610. ; ten Houwlijck gegeven aen Koningh Uladislaus van Polen ; den wegh alles vleeschs gegaen Anno 1644. Leopold-Wilhelm, geworden Grootmeester des Duytschen Ordens / Bisschop van Straetsburgh, Passauw en Olsnitz ; oock een wijl tijds geweest Gouverneur der Spaensche Nederlanden ; gebooren Anno 1614., na d'eeuwigheyd verhuysd te Weenen Anno 1662. Eer Ferdinand de II. noch Keyser wierd / had hy sijne Gemalin Maria Anna, nevens sijne twee eerstgeboorne Kinderen / Christiana en Johan Carel, door de dood verlooren. In 't sesde jaer sijns Weduwenaerschaps nam hy tot sijne tweede Echtgenoot Eleonora Gonzaga, Hertoginne van Mantua.

TURCKYEN.

en Kinderen, soo Soonen als Dochteren, by deselve gewonnen.

Tweede Echtgenoot.

Turcksche Keyseren.

In 't voorgaende II. Boeck is verhaeld / hoe / na de dood des Turckschen Keysers ACHMETHS, sijnen Broeder MUSTAPHA op den Ottomannischen Throon klom ; met voorby-ganingh van Achmeths oudste Soon Osman, door bestel der Janitzaren. Hoe na hem Mustapha weer van 't Rijck af / en in sijn oude Gevanckenis (uyt welcke hy tot de Heerschappy was gehaeld) geset ; OSMAN, Soon van Achmeth, tot 't Rijck verheven : haest daer na verworpen ; in bewaringh gehouden ; MUSTAPHA weer uyt sijnen Kercker tot de Regeeringh genoomen ; maer oock stracks / na dat hy Osman had doen om 't leven brengen / voor de derdemael in Heghtenis geleght ; daer tegens Anno 1623. opgeworpen wierd

Groote verwarringen.

Sultan Amurath, of Morat, noch geen 15. jaren oud ; regeerd, in een tijd dat de Turcksche Staet waggelde,

AMURATH de IV., anders geseght MORAT. Hy was de Soon van Sultan Achmeth, Broeder van den vermoorden Sultan Osman. Schoon hy niet meer dan 15. jaren telde / doemen hem den Scepter in de hand gaf / soo voerde hy echter deselve / in een tijd dat d ongereghtigheyd / d'ongebondenheyd / geduerige oproeren / en swaere verwarringen den wijduytgestreckten Ottomannischen Staet deeden waggelen / met meer voorsightigheyd / alsmen sigh van sijnen teederen ouderdom had derven beloven.

met meer voorsightigheyd, alsmen sig van sijnen tederen ouderdom had derven beloven.

Hy kende de swackheyd sijns Rijcks / wegens de verhaelde Oorsaken ; en soght derhalven Vreede te houden met de Christen Vorsten : 't Krijgsvolk in te toomen ; d'oproerige te stillen. Allenxen kreegh hy de Belhamels der Muytery in handen ; jae deedse haelen van d'uyterste Grensen in Asia, om haer te straffen / ten spiegel van andere. Of wel de Janitzaren en Spahis te Constantinopol hier over murmureerden / soo ontsagh hy echter haere dreygementen niet. Als hy vernam / datse sigh begonden tegens hem t'samen te rotten / klom hy te Paerd met 3. of 400. Ruyters ; ten blijck / dat hy moed en maght genoegh had om haer te straffen / wanneer hy wou. Soo doordringend van verstand

1623.

Sijn begin was soo loflijck, als

TURCKYEN.

was hy/ dat hy niemands raed nodigh had/ ten waere alleen/ om de hevige ontroeringh sijns toorns/ en de stercke driften sijner voorneemens wat te matigen. Door sijn Majesteyts en onvertsaeghd gelaet joegh hy de Bassen, gelijck oock de Muytenecrende/ een schrick aen. Door de strenghevd sijner Wetten (van welcke hy geen Klepelloose Klock maeckte) weerhield hy den quaden handel der Reghters; d'uytsuygingen der Landvooghden. Kortlijck/ met alleenlijck braght hy d'onordre des Rijcks weer in ordre/ maer oock sou hy verdiend hebben d'Eernaem van de Dappere, en van de Reghtvaerdige, indien niet sijnen oplopenden aert hem wreed gemaeckt had in sijne gramschap; en de dronckenschap/ waer toe hy sigh begaf/ hem had veranderd in een Onmensch. Bloosend van aengesight/ bruyn van hayr en oogen/ bloedrijck van Complexie was hy.

Gemoeds-aert,

Deugden, en on deugden.

Gestalte.

Sijnen *Capitain-Bassa* nae *Tattaryen* gesonden, om een Oproer te stillen, werd deerlijck van de *Tattaren* geslagen. 1625.

Anno 1625. ontstond een Oproer in Tattaryen, wijl de Tattaren met tot haren Cham, of Koningh/ begeerden den geenen/ die Amurath haer genoemd had; te weeten/ Gherey; maer des selven Broeder Mehmet aennamen. De Capitain-Bassa wierd derwaerts gesonden met een magtige Scheepsvloot; doch geslagen: en indien de Tattaren moed of beleyd genoegh gehad hadden/ om haere Zeege reght te gebruycken/ gewisslijk soudense de Turken een quaed spel hebben konnen maecken. Dit veroorsaeckte sulck een geweldige schrick te Constantinopol, dat selfs d'Ottomannische Porta Geschencken aen den Tattar sond/ om hem te vreeden te stellen. Echter behaeghde dit de Turcksche Natie gantschlijck niet; soo dat 't Volck te Constantinopol wel opentlijck dersde seggen: Datmen Ambassadeurs en Giften aen de Tattaren liet afgaen/ om haer te bedancken/ voor datse de Turken soo ellendigh hadden geklopt.

Misnoegen der *Constantinopolitanen.*

Cosacken stellen *Constantinopol* in groote schrick. 1626.

Anno 1626. quamen de Cosacken met anderhalf honderd Scheepen in den Bosphorus. Plonderden en verbrandden eenige Dorpen. Stelden Constantinopol in groote schrick: vertrocken echter weer/ sonder yets t'onderneemen; maer beladen met een maghtigen Buyt. Bethlen Gabor, Vorst in Sevenbergen, sigh van Keyser Ferdinand beleedighd aghtende/ versoght van Amurath een goede Volck-hulp/ en verkreeghse. Als nu deese Turksche Benden/na gemaeckte Vreede tusschen Ferdinand en Gabor, weer nae Huys trocken/ verwoestedense de Landen/ door welcke haeren Toght gingh. Doch ook veele derselve wierden door Graef Esterhasi neer-gemaeckt: desgelijcks een groot getal andere door de Graef van Serin, door Reyffenbergh, en Breuwer, Gouverneurs te Comorra en Raab.

Turcken in *Hongaryen* geslagen.

De *Persianen* vallen in 't *Turksche* Gebied; veroveren *Babylon*;

Al deese Turksche rampen wierden vergeselschapt van noch een andere / en seer gevaerlijcke. In 't selve jaer moest Amurath in Oorlogh treeden tegens den Persiaen, die in sijn Gebied was gekomen; de maghtige Stad Bagdat, of Babylon, veroverd; sigh van Mosul en Leska aen de Persische Zee versee-kerd; en/ geen tegenstand vindende/ sijn Heyr in vier Hoopen verdeeld had. D'eene sond hy nae 't H. Land, om daer een Inval te doen. D'andere/ om te stroopen op de Kust langhs de Roode Zee. De derde nae Mecha. By 't vierde Heyr bevond hy sigh in eygener persoon; en trock'er mee na Mesopotamien. Hier wierd hem 't Hoofd geboden van de Turksche Aly-Bassa; doch soo ongeluckigh voor den selven/ dat hy met al sijne Turken wierd ter neer gesabeld. In Palestijn gingen de Persianen te werck nae haer eygen welgevallen. Aen de Swarte Zee (Pontus Euxinus) pleeghdense grouwlijcke Verwoestingen/ en maeckten sigh meester van een Zeehaven ontrent Trebizonde. Naemen noch andere Plaetsen in. 't Persiaensch Heyr/ afgevaerdighd na Mecha, en de Provintien aen 't Roode Meir, veroverde Medina.

TURCKYEN.

doen groote schaede in *Mesopotamien, Palestijn:* aen de *Swarte* en *Roode Zee.*

Andere rampen van Pest en Honger.

Noch waren al deese Onheylen niet genoegh. De Hongersnood deed ontelbare Mahometanen versmaghten. De Pest nam te Constantinopol en daer ontrent over de 100000. derselve wegh. De Divan stond in de hooghste vrees en verwarringh. Amurath evenwel hield moed. Sond sijnen Grooten Vizier met een geweldigh Leger uyt/om Babylon te herwinnen. Hy quam'er wel voor: doch aen d'eene sijde ontstonden veele Muytergen onder sijn Volck: aen d'andere deeden de Belegerde door geduerige uytvallen vreeslijcke schaede onder sijne Turken; waer door hy wel haest weer moest opbreecken/en/ als de vlught neemende; by naght af-trecken. Dit kostte hem wel sijn Hoofd/ doch daer mee was 't verlies niet verbeeterd/ noch 't Turksche Rijck buyten anghst gesteld.

Amurath doet *Babylon* weer belegeren; doch tot sijn groot naedeel.

Amurath maeckt Vreede met Keyser *Ferdinand.* 1627.

Onderwijl wierd gearbeyd tot Vreede tusschen den Turkschen Sultan Amurath en Duytschen Keyser Ferdinand: die oock Anno 1627. wierd gesloten. Schach-Abas, Koningh van Persien, schoon hy seer groote voordeelen op d'Ottomannen had bekomen/ vreesde voor een omwentelingh des gelucks; 't welck meest altijd / voornamentlijck in den Oorlogh/ onbestandigh is. Deese sorghvuldige gedaghten wierden in hem dies te bekommerlijcker/ wijl Amurath, nu in Vreede met Duytschland, al sijne Maght tegens Persien kon wenden. Sond derhalven een Ambassadeur nae Constantinopol, om van een Verdragh met den Sultan te handelen/ doch hy wierd met veraghtingh te rugge geschikt.

Dit baerd in de geluckige *Schach-Abas* bekommeringh.

Een Heyr van 150000. Turcken viel in Persien. Veroverde de Stad Tauris: belegerde Bagdad, of Babylon; doch te vergeefs/ en met groote schaede. De Primo Vizier, met nieuwe Benden uyt Turckyen versterckt/ trad andermael in Persien: versloegh veele Turcomannen en Georgiers, die 't met den Persiaen hielden. Nam haeren Veld-Oversten Morok gevangen/ en deed hem 't Hoofd af-slaen. Dit was alles wat door sulck een geweldige Krijghsmaght wierd verright; 't welck had gescheenen/ geheel Persien voor een Ontbijt te sullen opslocken/ behalven dat het eenige weynige Plaetsjens had ingenoomen. Hier nae belegerden d'Otto-

Amurath send een Heyr van 150000. *Turken* in *Persien.*

doch verright weynigh; en lijd groote schaede.

TURC-KYEN.

tomannen Erzerim; doch 't geluckte haer hier niet beter als voor Babylon.

Nieuwen Oproer in *Tattaryen* meend *Amurath* te gebruyken, om *Gherey* daer ten *Cham* te maecken:

De Tattaren hadden (gelijck hier boven gehoord is) tegens Amuraths wil Mehmet, of Mahometh, tot haren Cham aengenomen. Haest begondense hem te haten/ wijl hy dese roofgierige niet wou toelaten/ op de Polacken en Cosacken te stropen. Hier uyt ontstond een Oproer. Sultan Amurath wou dese gelegenheyd waernemen/ om Gherey, Broeder van Mehmet, ten Cham over de Tattaren te maecken/ gelijck hy voor deesen had willen doen. Men haelde hem van de Plaets/ derwaerts hy sigh had begeven/ met groote praght nae Constantinopol; en men sond hem met 50. Galeyen/ wel van Turcken voorsien/ nae Kaffa (een Stad met een vermaerde Haven aen Pontus Euxinus, in 't Zuyd-Oosterdeel van 't Landschap Taurica en 't Kleyn-Tattaryen), daer een deel der Oproerige sigh by hem voegden. Maer vermits de Poolsche Cosacken haer tot Mehmet sloegen/ soo tasteden dese t'saemgevoegde de Turken aen ontrent de Mond des Donauws, en hackten 4000. derselver neer. Veroverden oock Kaffa. Dit stelde 't Turksche Hof op nieuws in groote verbaesdheyd. Men versoght derhalven Vreede van de Tattaren; en men bequamse: onder voorwaerde/ dat de Turksche Sultan voortaen niemand op den Tattarischen Throon sou stellen/ als sulck eenen/ die van 't Volck was verkoren.

doch 't misluckt hem leelijck.

Moet vreede van de *Tattaren* versoecken.

De *Sevenberghsche* Gesant in Gevanckenis gelegt, wegens een geringe oorsaeck. 1628.

Ondertusschen geraeckte de Sevenberghsche Gesant aen 't Ottomannisch Hof in geen kleyne ongelegenheyd/ wegens een geringe oorsaeck. Amurath reed eens langhs de Straten; en by geval bejegende hem deesen Ambassadeur; die/ uyt onnosele aghtloosheyd/ niet spoedigh genoegh van sijn Paerd af-trad/ om hem d'eerbiedigheyd te betoonen. Seer euvel/ en voor hoogh-strafbaer nam de Sultan dit op; even als waer 't een moedwillige veraghtingh geweest. Deed hem derhalven met sijn gantsche Gevolgh/ in Gevanckenis werpen. Qualijck sou 't met hem afgelopen hebben/ indien de Kaimakan niet voor hem gesproocken/ en met veele moeyte sijne vryheyd te weegh gebragt had.

Mehmet Cham gestorven; en *Gherey Cham* geworden.

Anno 1629. stierf de voorheenen gedaghte Tattarische Cham Mehmet, een geduerige vyand der Turken geweest; en Jembeg Gherey, sijnen Broeder/ derselver grooten vriend/ volghde hem in de Heerschappy. Seer nadeeligh was dit de Polacken, met welcke Mehmet in vriendschap had gestaen: waer tegens deesen Gherey haeren vyand was/ wylse Mehmet tegens hem geholpen hadden. Al terstond sond hy 40000. te Paerd nae Podolien; welcke geweldige verwoestingen aenregteden; een maghtige Buyt mee sleepten: maer oock deselve weer verlooren/ en te gelijck haer leven. Want in haeren aftoght wierdense van de Polacken en Cosacken soodanigh aengegrepen/ dat er 3000. dood/ 2000. gevangen bleven; onder welcke oock was eenen der Broederen des Chams. Noyt hadden de Tattaren grooter verlies geleeden. Indien d'Overwinners haere Zeege reght hadden weeten te gebruycken/ lightlijck kondense de geheele Tattarische Monarchie te grond hebben doen gaen. Dit/ en te gelijck de dood van Bethlen Gabor/ Vorst van Sevenbergen, was al weer een nieuwe stoot voor Amurath; waer by noch een andere quam.

Inval der *Tattaren* In *Polen*.

Doch wierden seer ellendigh geslagen.

Nieuwe *Turckshe* Inval in *Persien*, door de *Primo Vizier*; 1630.

Ann 1630. sond hy sijnen Primo Vizier op nieuws met een groot Heyr nae Persien; en 't geluckte hem/ dat hy door laeghleggingh 8000. Persianen dood sloegh. Maer hier tegens had hy oock verlooren sijne beste Janitzaren, en de kerne sijner Soldaten. Echter belegerde hy Bagdat al weer. Den 20. November deed hy deese Plaets door een geweldige Bres hevigh bestormen/ onder d'aenvoeringh des Beglerbegs van Natolien; doch moest met een seer swaer verlies sigh weer van daer wegh maecken. Onderwijl wierd tusschen de Turken en Polacken de Vreede gesloten. Maer hier tegens veroverden de Persianen weer alles watse te vooren door de Turken hadden verloren. Wegens dese ongeluckige verrightingen in Persien wierd de gedaghte Primo Vizier af/ en eenen anderen in sijne plaets geset: die/ met Sultan Amuraths toestemmingh/ Kasref-Bassa, Overste der Spahis (van de Turken genoemd Spahiler-Agasi), 't Hoofd deed af-slaen; 't welck van Mortesa, een Turksch Veld-Overste op de Grensen van Persien, na Constantinopol wierd gesonden; daermen 't voor de Poort des Sultans veraghtlijck op d'aerde neerwierp.

maer al weer rampspoedigh.

Werd afgeset: en *Kasref-Bassa* door de nieuwe *Vizier* onthoofd.

Geweldigen Oproer der *Spahis* en *Janitzaren*,

Maer dit baerde al weer een nieuw Onheyl/ en voor veele van een quaed Gevolgh. De Spahis, welcke boven maten veel van haren Generael Kasref-Bassa hielden/ wierden over deese hem aengedane smaed als woedend. Braecken uyt in een vreeslijcken Oproer. Wierpen met Steenen na den Primo Vizier, en bonsden hem van sijn Paerd af. De Janitzaren voeghden sigh by de Spahis. Sonden een Brief na 't Serrail. Begeerden 't Hoofd des Primo Viziers, en van verscheydene andere Staets-bediende: met bygaende bedreygingh/ indien de Sultan weygerde/ soo wildense hem van den Throon stooten/ en sijnen Broeder daer op stellen. In deese beroerte moest Amurath, om eygen gevaer te voorkoomen/ haren wil doen. Liet de Groote Vizier buyten 't Pallays brengen; en daer wierd hy terstond/ in 't gesight des Grooten Heers, jammerlijck vermoord. Doe eyschttense 't Hoofd van der Janitzaren Aga, wijlse hem hielden voor den besteecker van des Kasrefs-Bassas dood. Doch voor datmael ontquam hy 't noch; alhoewel maer voor een weynigh tijds. Hy vond een listigh middel/ om oneenigheyd tusschen de Spahis en Janitzaren te verwecken/ ofmen hem sou dood slaen of niet? Voorts eyschtedense/ den Mufti (soo veel als der Turken Paus) afgeset/ en de Schatmeester in hare handen te hebben. 't Eerste deed de Sultan. Den anderen pooghde hy te behouden: ten welcken eynde hy voorgaf/ dat hy ontvlooden was. Daer op saghtense hem met de grootste vlijt door de gantsche Stad.

hier over ontstaen.

Wat sigh in den selven toedroegh, met de dood eeniger hooge Hoofden;

De

TURCKYEN.

De Spahis, volstandigh blijvende by haer besluyt van der Janitzaren Aga dood te willen sien / vielen in sijn Huys / en plonderden 't selve. Dwongen noch daer-en-boven Sultan Amurath tot de belofte / dat hy sijnen Broeder noyt sou om 't leven doen brengen. Eyndlijck vondense den meergedagten Aga, en hingen hem op aen een Boom / na datmen hem eerst had verworgd. Desgelijcks quam de Schatmeester in hare handen: wierd terstond vermoord; daer na opgeknoopt / nevens de Generael der Janitzaren. Sulck een hoon / en smaedlijcke veragtingh sijner authoriteit, moest Amurath doemaels verdragen; doch wist naderhand de beleediging wel te vergelden.

tot sonderlinge smaed des *Sultans.* 1632.

Want als deesen Oproer sigh weer had gestild / sond hy een deel der Janitzaren en Spahis na Persien en anderweegen heenen. Doe hy sigh nu meester over d'andere sagh / nam hy wraeck aen deselve: deed er veele om 't leven brengen / en joegh dus d'overige een schrick aen. Meer andere sware Oproeren ontstonden in Magnesien; te Buda (of Ofen) in Hongaryen; in Moldavien, &c. Gewisslijck / indien Amurath een Vorst van een slappe / toegevende Aert was geweest / 't sou hem niet beeter gegaen hebben dan Sultan Osman; die door sijne gevuyghsaemheyd onder den Tumult besweeck. Amurath daer tegens behield altijd sijn' onvertsaeghdheyd; en indien hy somtyds wat scheen te wijcken van sijn opset / 't was om sijnen slag waer te neemen tot herstellingh sijner authoriteit; 't welck hem oock altyd geluckte.

Hoedanig *Amurath* hier over wraeck nam.

Sijn' onvertsaegdheyd, en loosheyd.

Vermits nu d'Oorlogh met Persien de voornaemste aenleydingh tot deese bewegingen gaf / maeckte Sultan Amurath Anno 1633. Vreede met den Persiaen Schach Sefi, want Schach Abas was Anno 1629. gestorven. Maer gelijck als deesen Krijg gantsch schielijck was neergeleght / soo stondse oock schielijck weer op. Amurath verbrack 't Verdragh / deeser wijs. De Groote Mogol deed hem aensoecken tot Vreedebreuck met Schach Sefi; onder belofte / van hem een groote Volckhulp te sullen verschaffen. Sond hem te gelijck ongemeen-kostlijcke Geschencken toe: waer door de Sultan sigh liet beweegen / om gelegenheyd tot een nieuwen Oorlogh tegens Persien te soecken. Eerst evenwel moest het Polen gelden. Een groote meenighte volck trock Amurath by een uyt Moldavien, Wallachien, en Tattaryen. Voegde daer by de geene / welcke ontrent den Donauw lagen / en beval doe deese Krijghsmaght / na Polen te rucken. Ontrent 15000. Tattaren sond hy ten Roof voor uyt. Ellendige verwoestingen wierden ontrent Caminieck aengereght. Met een geweldigen Roof snelden deese Rovers weer na Moldavien; doch wierden van Stanislaus Konieckpolzky, Poolschen Generael, met alleen 2500. Ruyters aghterhaeld / en den Roof haer weer ontroofd. Stracks daer na vielen 60000. Turcken, Tattaren, Wallachiërs en Moldaviërs, onder bevel van Abassa, over den Donauw; doch wierden door de genoemde Veldheer met taemlijck verlies geslagen / en te rugg' gejaeghd. Amurath, hier door niet afgeschrickt / wou de Polacken met een veel grooter Maght koomen besoecken: doch wijl hy berigt ontfingh / dat den Oorlogh tusschen Polen en Muscovien door een Vreede was ge-eyndigd / kreegh hy andere gedaghten / en liet de saeck oock tot een Verdragh koomen.

Vreede met *Persien*; doch van *Amurath* haest verbroocken, door beloften des *Grooten Mogols.* 1633.

Send een groot Heyr na *Polen:*

't welck daer sleght geluck heeft.

Vreede tusschen hem en de *Polacken.* 1634.

In Persien, daer Amurath de gemaeckte Vreede met den Sofi al terstond had verbroocken / wou 't den Primo Vizier al weer niet geluckken. Hy trock derhalven in eygener persoon derwaerts. Ontrent Erzerim, een Grens-stad der Turken aen de Persische syde / monsterde hy sijn Heyr / sterck 300000. strijdbare Mannen. Door verraed van Emir-Gumir, Gouverneur binnen Revan, veroverde hy deese Stad. Op d'Intoght in Persien vielen de Turken in een Laegh / waer door ruym 12000. der hare sneuvelden. Daer-en-boven sloegen de Persianen dikmael d'uytgesondene Turcksche Parthyen. Vermits oock de Sofi selfs 't Land hier en gintsch had doen verwoesten / soo ontstond groote hongersnood in Amuraths seer talryck Leger. 't Welck daer op sigh nae de Provintie Tauris begaf / maer oock hier vondense niets / om haren buyck wee te vullen. Afgrijslijck was de honger-lijdingh onder haer. Paerden en Kemelen stierven met veele duysenden. Amurath hier over als woedend / gaf de Stad Tauris aen sijne Soldaten ten roof. Deed haer de Winter-quartieren in de Provintien van Damasco en Aleppo betrecken. Keerde door sijn persoon weer nae Constantinopol; en deed daer een praghtigen Intoght / even als had hy een glorieuse Victorie bekoomen: daer doch de Persianen, stracks na der Turken vertreck / al 't verloorne / selfs oock Revan, weer veroverden; so dat de Sultan te vergeefs sulck een meenighte van volck verloren / sijne Schat-kisten leedigh gemaeckt had.

Waer op hy den Oorlogh tegens *Persien* weer aenvanghd,

en in eygener persoon te Veld treckt met 300000. strijdbaere Mannen. 1633.

Wat hier voor viel, tot sijn sleght voordeel.

Vervolgens belegerden de Persianen de Stad Van; een Plaets van groote aengelegenheyd voor de Turcken, op een ontoeganghlijcke Rots / na de Grensen van Diarbeck, of Oud-Mesopotamien. Schoon s'er geen meester van konden werden / soo verwoestedense echter deese geheele Provintie; waer door d'Ottomannische van daer geen Proviande konden trecken. Door de list eens Persiaens wierden den Primo Vizier 15000. sijns volcks afgeslagen: derhalven hy af / en Beran-Bassa in sijne plaets gesteld wierd. Sultan Amurath maeckte selfs sigh weer op tot een nieuwe Toght nae Persien. Vergaderde een Heyr van 500000. Mannen; doch de Soldaten waren niet boven de 300000. in getal. Boulaye le Gous steld in alles maer 150000. / en daer onder alleen 60000. veghtende Soldaten; daer by voegende / dat 't genoemde seer groot getal een enckele Turksche Opsnijdery was. In May Anno 1638. vertrock dit geweldigh Leger van Scutari, en gingh in 't begin van Augustus over den Euphrat. Quam eyndlijck voor de Stad Babylon; eerst de Primo Vizier den 19. October,

Sijnen nieuwen Toght nae *Persien* met een seer swaer Heyr door woeste, Wildernissen, Sand-Woestijnen, &c. 1638.

Sijn verwonderlijck geduld in al de moeylijckheden deeser Reys.

ber; daer nae Amurath den 5. November. Seer beswaerlijck was deese Togt geweest door woeste Wildernissen / geweldige Sand-velden / en nauwlijcks-gebruyckbaere Wegen. De Sultan echter / gekleed als een Janitzar, om sigh by sijn Volck aengenaem te maecken / toonde in dit alles een sonderling geduld / om haer sijn voorbeeld te doen volgen. Vermits hy altijd de voorste wou sijn in 't uytstaen van gevaer en ongemack / soo stelden oock sijne Soldaten daer in hare glorie, datse sulck een treflijcken Voorganger moghten nae stappen.

Om Babylon te belegeren.

Dit Babylon, waer van wy nu spreecken / legt ontrent 13. Engelsche Mijlen van Oud-Babylon, gehouden voor d'oudste Stad des Weerelds; als door Nimrod eerst gebouwd aen den Euphrat; door Semiramis seer vergroot en verciert; van een boven maten wijde uytgestrecktheyd; doch was / doese onder de heerschappy der Macedoniërs geraeckte / van gantsch geen aenmercklijckheyd meer. Derhalven Seleucus Nicanor, eenen der Hoofdmannen Alexandri Magni, hier ontrent een nieuwe Stad opregtede / en nae sijnen Naem deselve noemde Seleucia. Anno 753. nae des Heeren Christi geboorte heeft d'Arabische Koningh Albungiafar Almansor dit Seleucia seer vergroot / en hernoemd Bagdat; soo veel als een Plaets der Thuynen. Leght op de t'samenvloeyingh der Rivieren Tigris en Euphrat. De Turksche Keyser Solyman de Groote braghtse dese Plaets onder sijn geweld. De Persiaensche Koning Schach Abas hadse weer herwonnen. Sultan Amurath de IV. quamse nu Anno 1638. weer belegeren; en so lang dit Belegh duerde / was hy altijd gekleed als een gemeen sleght Soldaet / om dies te minder bekend / en alsoo te meer voor 't Geschut der Belegerde verseeckerd te sijn.

Kort beright van deese Stad *Babylon*, of *Bagdat*.

Oock *Seleucia* genoemd geweest.

Wat *Bagdat* beteekend.

Hoe onder de *Turcken*, en weer onder de *Persianen* gekomen.

Soo veel yver had hy / om deese Plaets te veroveren / dat hy swoer / noyt sijn Soldaten-kleed te sullen af-leggen / als in Babylon. 't Eerste Stuck Canon stack hy met eygener hand aen. D'eerste Korf met aerde had hy ook gebragt op d'openingh der Loopgraven. Die van binnen deeden uytval op uytval / tot groote schaede der Turken: echter verloor Amurath de moed niet. Door langh schieten maeckte hy een Bres van 50. schreeden: deed daer op de bestormingh aenvangen / welcke vijf dagen lang duerde; tot dat hy eyndlijck door geweld binnen geraeckte. Echter was hy noch geen volkoomen meester. Ontrent 24000. Persianen der Besettingh hielden sigh hier by een / en wilden haer leven dier genoegh verkoopen / ten ware men haer goed Quartier gaf. Amurath, alreeds een groote meenighte volcks verlooren hebbende / en daer onder selfs de Groote Vizier, wou d'overige sparen / en deed haer belofte. Op sijn woord leyddense de Wapenen neer: maer doe liet hy haer trouwloos-lijck door sijne Janitzaren ter neer houwen. Ondertusschen was sijn Heyr (volgens de berighten der Geschied-schrijvers) ruym 100000. Mannen verminderd.

Nu van Sultan *Amurath* belegerd; en sijn' arbeydsaemheyd.

Vreeslijke bestormingh van vijf dagen; en verovering.

Trouwloosheyd tegens 24000. *Persianen* der Besettingh.

Amurath sou nu voortgegaen hebben / om in Persien, en tot aen Ispahan te trecken; doch een seer schoone Concubin, welcke hy te Diarbeck had gelaten; deed hem weer derwaerts snellen. Andere schrijven 't sijn' onpaslijckheyd toe; wijl hem / noch in Bagdat sijnde / een Zinckingh op al de Zenuwen viel / welcke hem allenxen een pijnlijcke Beroerdheyd veroorsaeckte. Eyndlyck evenwel nam hy de te rugg' toght aen op den 15. April Anno 1639. / met kleyne Daghreysen. Ondertusschen verswaerde sijne quael van dagh tot dagh. Eens quam 't soo verr' / dat alreeds in 't Heyr een gerught van sijne dood liep. 't Wierd echter een weynigh beter. De Zinckingh schoot hem in de voeten; welke sulcker wijs op swollen / dat hy sigh nauwlijcks op 't Paerd kon houden. Niet te min deed hy sigh als geweld aen / om te Constantinopol te koomen; daer 't gerught van sijn af-sterven alreeds verdreyd was / om 't selve door sijne tegenwoordigheyd van valschheyd t'overtuygen. Den 10. Junius quam hy hier aen. Sijnen Intoght deed hy met de grootste praght; gekleed als een Persiaen, met een Luypaerds-huyd op d'eene Schouder; ten Sinnebeeld sijner Dappermoedigheyd. De verdere pleghtlijckheden gaen wy voorby.

Werd aengevallen van een seer pijnlijcke onpaslijckheyd.

Begeeft sigh weer op wegh nae *Constantinopol*. 1639.

Sijnen praghtigen Intoght aldaer.

Doe nu 't gevaer sijner Sieckte voorby scheen / quam een Ambassadeur van de Persiaensche Schach te Constantinopol, om Vreede te versoecken; welcke oock gesloten wierd. Babylon, of Bagdat, bleef aen den Turck; daer tegens Revan aen den Persiaen. Te spoediger had deese Vreede voortgangh / om dat Amurath (wiens gesondheyd / na de herstellingh uyt de voorgedaghte quael / daeglijcks afnam) niet veel lust meer had / om sigh in een nieuwen Oorlogh te wickelen: echter noch meer als te veel genegenheyd / om sijne wellusten te volgen. Anno 1640. stelden sommige van Amuraths Gunstelingen een groote Brassery aen / geduerende de kleyne Biram, 't grootste Jaer-Feest der Turcken; van Mahometh ingeset tot naeapingh van der Christenen Paesschen. De Sultan en twee Bassen waeren'er toe genoodighd. Veele welgepeeperde en gekruydde Spijsen wierden opgedischt / om de Wijn te doen smacken. Soo vol dronckense sigh daer in (onaengesien Amurath korts te vooren / op aenmaningh sijner Moeder / en raed der Doctoren, geswooren had / deselve noyt meer te sullen proeven; vermits door sijne geduerige overdaed 't gantsche inwendige Gestel sijns ligchaems was verdorven) / datmense te bed moest dragen. 't Was Amuraths laetste Bacchus-Feest. 't Vyer ontstack in sijn' Ingewanden. Een geduerige Koorts sloegh er toe: welcke hem weghruckte den 8. Februarius des genoemden jaers / als hy noch maer 31. jaren oud was.

Amuraths eyndlijke Sieckte uytgeborsten, door sijn geweldigh suypen op sijn laetste *Bacchus-Feest*; en daer op gevolghde dood. 1640.

Hy liet geenen Soon aghter. Sijne twee Broederen / Orcam (Orcham) en Bajazeth, had hy doen verworgen. De derde deed / voor des Sultans vertreck na Persien, een Gesprek voor den selven / tot sijnen lof / wegens d'aenneemingh van sulck een ongemacklijcke seer

Laet geenen Soon aghter; en had drie sijner Broederen doen ombrengen.

sware

TURC-KYEN.

Grooten afkeer van al sijne Bloedverwanten; en wensch.

sware Reys / tot glorie des Ottomannischen Rijcks. Amurath oordeelde/uyt deese Oratie, dat de gedagte sijnen Broeder al te wijs was; en vreesde / dat hy eens nae den Throon sou mogen traghten. Liet hem derhalven noch dien selven dagh Stranguleeren, of verworgen. Alleen Ibrahim bleef van al sijne Broederen overigh; wijl hy swack was van oordeel / ongesond van ligchaem. Echter sou hy hem / doe hy nu op sijn dood-bed lagh / oock van kant hebben geholpen / indien sijne Moeder de Sultane sulcks niet had verhinderd: Soodanigh een afkeer had hy van sijne Bloedverwanten / datmen hem dickmael hoorde seggen: Hy wenschte / dat 't Geslaght der Ottomannen in hem mogt eyndigen / en 't Rijck aen den Tattarischen Cham vallen.

Strengh verbod des *Tabak*-roockens.

Grouwlijk waren sijne wreedheden tegens een groot getal persoonen van allerley stand. 't Verhael van al de selve sou ons te langh uyt-loopen. Uyt twee of drie Voorbeelden salmen van de rest konnen oordeelen. Een geswoorne vyand was hy van Taback. Ver-

en ver-

waerlijcke straffen over eenige overtreeders;

bood derhalven 't roocken deeses Kruyds aen al sijn' Onderdanen. Twee / welcke betrapt wierden / d'een' / dat hy Taback had verkoght; d'andere / dat hy die had gekogt / deed hy / op een Tafel geleght / opentlijck op 't Schavot d'Armen en Beenen af-zagen; dus ellendigh verminckt voor al 't Volck ten toon stellen. Een Man / en een Vrouw / aen deselve overtreedingh sijns Verbods schuldigh / liet hy levendigh Empaleeren, of aen Palen spitsen; yeder met een Rol Tabak om den hals.

oock selfs wel door sijn' eygene handen.

Dickmael gingh hy vermomd in de Huysen; bood seer veel gelds voor Taback; en als hy die / onder belofte van swijgen / bequam / trock hy sijnen Sabel uyt / en hieuw de Verkoper 't Hoofd af. De vermaerde Reysiger Thevenot verhaeld hier van een aerdigh Geval.

Aerdigh geval in een *Barck*, varende na *Constantinopol*,

Eens dus vermomd te Scudaret sijnde / trad hy in de Barck, waer mee men na Constantinopol vaert. Onder veel andere was'er oock een Spahi van Natolien in / die na de genoemde Stad gingh / om daer sijne Besoldingh t'ontfangen. Soo haest deesen sigh neergeset had / ontstack hy een pijp Taback. De vermomde Amurath trad nae hem toe; en vraeghde hem / of hy niet vreesde / dat sijn bedrijf den Grooten Heer, die de Taback soo strengh had verbooden / ter ooren sou komen.

tusschen den vermomden *Amurath*,

De Spahi antwoordden trotslijck: De Sultan heeft dit light te verbieden. Hy verlustigd sigh in sijn Serrail met sijne Vrouwen en Jongens; en suypt sigh vol soo dickmael hy wil. Maer hy (de Spahi) had niet als moeyte. De Taback was sijn brood. De Grooten Heer kon hem niet beletten een Pijp te roocken. Vraeghde daer op sijnen Vrager / of hy oock eens stoppen wou? Amurath luysterde hem in 't oor / jae.

en een *Spahi*, die *Taback* roockte;

Nam een gevulde Pijp van hem; verberghde sigh in een hoeck van de Barck, en roockte met sulck een omsightigheyd / als of hy geschroomd had / van yemand gesien en beklapt te mogen werden. Te Constantinopol gekomen / gingense beyde in een Kasque sitten / om nae Galata over te varen / daerse seyden yets te verrighten te hebben. Aen Land getreeden sijnde / noodighde Sultan Amurath den Spahi eenen drouck Wijn met hem te doen op een plaets / daer hy seyde deselve seer goed te sijn.

waer by den *Grooten Heer*

Deese weygerde niet; die van Amurath geleyd wierd nae een Oord / daer sijn Volck op hem waghtte. Als hy nu soo digt genaderd was / dat hy haer beroepen kon / liet hy sigh duncken / dat hy / als seer sterck / de Spahi wel alleen sou konnen vangen; en greep hem daer op by den hals. Vermits nu de Soldaet wist / dat de Sultan sigh dickmael ver-

verstelde / om sijn' Onderdanen te verspieden / soo wierd hy seer ontroerd. Vermoedde / dat dit Amurath was; en hy derhalven een dood Man. Wou 't noch echter op geluck wagen.

een dappere slagh op sijne Lendenen kreegh, terwijl hy den anderen by de Krop greep.

Vattede de Strijdhamer / die aen sijnen Gordel hingh; en gaf 'er den Grooten Heer sulck een slagh mee in sijne Lendenen / dat hy ter neer viel. Doe vertoefde hy niet / de vlught te neemen. Amurath, byna woedend / dat hem sijnen Aenslagh misluckt was / deed opentlijck afkondigen / dat hy den geenen / die hem den slagh had gegeven / voor een dapper Man hield / en hem / soo hy te voorschijn quam / een aensienlijcke Vergeldingh wou doen: doch de Spahi vertrouwde hem niet / en bleef wijsslijck aghter / soo dat Amurath hem nopt in handen kreegh.

Grouwlijke straf, aengedaen den Boode, die hem de tijdingh braght, dat hem een Soon was gebooren; en 't was een Dochter.

Terwijl hy ten Oorlogh tegens Persien was getrocken / quam een Boode (die d'uyterste vlijt had aengewend / om d'eerste Boodschapper te sijn / op dat hy de daer toe gestelde Vereeringh moght genieten) hem aenkondigen / dat eene sijner Concubynen van een jonge Prins was verlost. Amurath deed hem in bewaringh stellen / tot op verder verseeckeringh van sulck een gewenschte saeck. Tot desselven ongeluck kreeghmen korts daer na bericht / dat'er geen Soon maer een Dochter ter weereld was gekoomen. De Sultan, niet gewoon selfs d'alderminste misslagen te vergeven / deed hem op 't wreedste Spitsen. Een sleghte loon voor sijn al te grooten yver; of liever begeerte tot een aensienlijck Geschenck. Amuraths

Oock sijnen *Musicant*.

Musicant moest 't Hoofd verliesen / om dat hy eens een Lied songh / hellende na 't Persiaensch, en wat te gunstigh spreeckende van der Persianen kloeckmoedigheyd.

Kortswijlige straf, aengedaen d'eergierige *Stridia-Bey*.

Genadiger en kortswijliger handelde hy met Stridia-Bey, geweesene Gouverneur van Wallachien; doch door Amurath afgeset. Wijl hy geweldigh rijck was / geloofde hy / dat hy / door veel te geven / weer hersteld sou konnen werden. Leverde daer op een Versoeckschrift in / en bood den Grooten Heer een groote Som aen. Men hield hem een tijd langh op met goede hoop; maer eyndlijck was d'antwoord: Hy had te veel Hooghmoed; moest sigh selven wat beeter leeren kennen. Voorts deed Amurath hem 't tipje van sijnen Neus; de lellen sijner Ooren afsnijden; seggende: Hier door wou hy de vleugelen sijner Eergierigheyd een weynig korten.

Soo wreed hy was tegens de Menschen, soo barmhertigh toonde hy sigh ontrent de Beesten; met een sonderling voorbeeld.

Door een Turcksche Bygelobighepd was hy barmhertiger ontrent de Beesten / als de Menschen. Eens sagh hy seecker Mansspersoon te Constantinopel op den hoeck van een Straet stil houden / om wat brood / en een weynigh gebraden vleesch / 't welck hy daer ontrent gekoght had / t'eeten; terwijl hy sijn Paerd / met eenige Waren beladen / by den Toom hield. Terstond gaf Amurath bevel / datmen dit Beest ontladen / en de Last op sijnen Meester leggen soude; doende hem dus staen / tot dat 't Paerd een Maet Haver / welcke hy 't selve liet geven / had opgegeeten. Ondertusschen verweet hy deesen Mensch sijne wreedheyd tegens sijn Last-dier / wijl hy 't niet liet rusten / terwijl hy selfs rustede. Thevenot getuyghd van hem / dat hy nauwlijcks te spreecken was / wanneer er een dagh was verstreecken / dat hy niet den eenen of den anderen had om 't leven doen brengen.

Amurath een geweldige Wijnslaef; doch verbied andere de Wijn seer scharp.

Onaengesien de Turcken door haren Propheet Mahometh de Wijn seer scharp verbooden is / soo was hy echter een geweldige Wijn-slaef. Ondertusschen wou hy gantsch lijck niet gedoogen / datse andere droncken / behalven de geene / met welcke hy soop; wijl hy bemerckte / dat de Dronckenschap oorsaeck van veelerley Onheylen in sijn Rijck was. Vermomd gingh hy dickmael door de Stad / en in de Herbergen / om uyt te vorsschen / watmen deed; wat van hem geseght wierd / en ofmen / tegens sijn verbod / Wijn dronck / of Taback roockte. Door d'overmaet sijns Wijnsuppens veroorsaeckte hy sigh een gantsch ongesond ligchaem / en vroege dood.

Werd, 's naghts te bed leggende,

Eens echter deed een geweldige schrick hem de Wijn verloven; doch hy hield sijne Belofte niet lang. D'oorsaeck was deese / volgens 't bericht van de Heer Ricaut.

onmatigh verschrikt door een wonderlijcken Blixem.

In September Anno 1631., als Amurath in sijn kleyn Serrail, genoemd Darut Bassa, te bed / en in slaep lagh / ontwaeckte hy plotslijck / op 't gehoor van een vreeslijcken Donderslagh / en 't gesight van een geweldigen Blixem; die / in sijne Kamer slaende / 't geheele Leedekant omblamde; aghterlatende verscheydene Teeckenen op de Deeckens en Laeckens. Schigtigh vloogh hy op / om ergens een schuylplaets t'sijner verberging te soecken. Doch dit Hemelsch vyer andermael neerschietende / straelde onder sijnen arm heenen; en verbrandde een gedeelte sijns Hembds.

Dit veroorsaeckte sijne door suypen gekrenkte Harssenen een nieuwe ontsteltenis.

Sulck een schrick bevingh hem hier over / dat hy ter aerden neer viel / en een lange tijd in onmagt lagh. Soo groot was oock d'indruck deeser verbaefdheyd op sijn gemoed / dat hy de meeste sijner Schalck-narren / welcke hem tot een verlustigend Tijdverdrijf dienden / afdanckte; sigh een tijd langh van sijne gewoone Brasseryen onthield; groote Aelmoessen deed; en de volgende Vrydagh pleghtlijck in de Mosquee gingh / om God voor sijne bewaringh te dancken. Door 't geweldigh Wijn-swelgen had hy sigh een slagh van vallende Siecke op den hals gehaeld; oock eenige swackheyd in de Harssenen bekoomen; welcke door dit Toeval op nieuws wierden gekrenckt / soo dat d'ontsteltenis hem al sijn leven bybleef.

Hoe seer hy aen sijne Wellusten overgegeven was, echter kon hy te veld sober sijn.

Maer schoon hy sigh aen sijne Wellusten als overgegeven had / tot een gedeurige Supperp geneegen / en niet gewoon was / om sijnen buyck yets te weygeren; soo kon hy echter in den Oorlogh / en te veld sijnde / seer geregeld leven; met de geringhste spijs en dranck sigh vergenoegen. Dickmael was hy geheele maenden sonder eenigh ander Hoofd-Peluw / als sijnen Sadel; sonder

eenigh

TURCKYEN.

eenigh ander Bed / als 't Deck-kleed sijns Paerds.

Aenmerklijcke daed en yver van eene der *Pagies* van *Amurath*:

Hy kon oock by gelegenheyd sigh wel danckbaer toonen / en blijtige diensten vergelden. 't Gebeurde eens / dat hy / in een Venster leggende / een papier uyt de hand liet vallen. Stracks liepen al de Pagies na beneeden / om 't weer te halen. Eenen derselve / willende sijnen Heer een sonderlingh teecken van yver in sijnen dienst geven / nam een korter / doch veel gevaerlijcker wegh dan d'andere. Hy sprongh uyt 't Venster / en was dus gestwind by 't Schrift; doch kon niet soo ras weer boven koomen / als hy beneeden was gedaeld; wijl hy in 't vallen sijn eene been had gebroocken. Echter kroop hy noch opwaerts / met al de blyt die hem mogelijck was; en leverde 't Papier aen Amurath: die in deese daed sulck een behagen nam / dat hy hem / soo haest de Beenbreuck was geneesen / beschonck met eene der voornaemste Ampten des Rijcks.

van hem treflijck geloond.

Sultan *Achmeth*, Vader van *Amurath* toond sigh soo reedlijck,

Eer wy voor ditmael van Turckyen scheyden / moeten wy noch eene daed verhalen van den voorheenen gedaghten Sultan Achmet, Vader van Amurath; door welcke dien Turck sigh reedlijcker toonde te sijn als de Spaensche Christenen. Hy stond in Vreede met de Venetianen. De Spaenjaerden waren hare Vyanden / als die sigh hadden ingelaten ter hulp van Aerts-hertogh Ferdinand van Gratz, doemaels geworden bestemd Koningh van Boheemen; onaengesien deesen op 't hoogste onbillijck met de Signorie handelde / wijl hy sijn' Onderdanen d'Uscochen, Inwooners van Istria, toeliet / in 't Venetiaensch Gebied te roven / moorden en branden; allerley afgrijslijckheden te bedrijven / gelijck in 't II. Boeck breeder voorgesteld is.

als de *Spaenjaerd* onreedlijk en *onchristlijck*.

De Hertogh van Offuna, Spaensche Vice-Roy te Napels, schreef aen den Turckschen Sultan Achmet (eenige voegen'er by / met kennis van Ferdinand): 't Was nu voor hem de reghte tijd / om de Venetianen, 't sy in Candia, 't sy anderweegen / aen te vallen; wijl hare geheele Zee-magt wercks genoegh vond tegens Ferdinand. Nu sou hy een grooten voortgangh konnen doen / &c. Achmeth wou de gemaeckte Vreede met Venetien soo trouwloos niet verbreecken; maer liever de Spaenjaerden, met welcke hy in geen Verbond stond / haren heylloosen raed haer eenighsins vergelden. Viel met 70. Zeylen in 't Koningrijck Sicilien; en voerde van daer een grooten Roof wegh / nevens veele Gevangene. Dit droegh sigh toe Anno 1616.

Groot-Koningen, of Keyseren van *Persien*.

Anno 1629. was gestorven Schach-ABAS, Groot-Koningh / of Keyser / van Persien. Hem volghde op den Persischen Throon

SCHACH SEFI,

Schach-Sefi, Soons-Soon van *Schach-Abas*, wiens Vader door *Abas* was

Soon van Sefi Myrsa; die de Soon was van Schach Abas; doch door sijnen Vader / wegens een opgevatteden arghwaen / doen om 't leven brengen. Schach Sefi was eerst genoemd geweest Sam Myrsa. Waerom sijnen Naem wierd veranderd / is voor deesen gehoord. Op dat hem niet moght weervaren 't geen sijnen Vader was bejegend / hield men hem voor sijnen Grootvader Schach Abas verborgen. Die haest berouw had van sijne bedreevene Moorddaed. En wijl hy oock sijne twee noch overige Soonen d'oogen had doen uytbranden / stelde hy deesen Sam Myrsa tot sijnen Erfgenaem; met bevel / dat hy sijns Vaders naem Sefi sou aenneemen. Op dat hy echter niet te listigh werden / sijnen Vader wreecken / hem (Abas) uyt den Throon stooten mogt / deed hy hem yeder morgen een Erwete grootte duyseligh en dom-maeckend Opium ingeven. Syne Moeder daer tegens bewaerde hem voor vergiftigingh door Theriac en andere middelen.

PERSIEN.

om 't leven gebraght.

Hoe opgevoed.

Doe Schach Abas sigh onpaslijck gevoelde / en nu bemerckte / dat sijn eynd naby was; 't welck hy dies te meer geloofde / om dat de Babylonsche Starrekijckers hem sulcks hadden voorseght / deed hy deesen Sefi ontbieden / en voor hem koomen. Doemaels was hy tusschen de 17. en 18. jaren oud. Met seer groote vrees verscheen hy voor Abas; verwaghtende / dat 't hem sou gaen als sijnen Vader. Knielde voor sijnen Grootvader; kuste sijne voeten / en vraegde gantsch ootmoedigh / wat hem geliefde. Mijn Soon / was d'antwoord / 'k heb u herwaerts ontbooden / om u mijnen Pasaet in 't Rijck te maecken; wijl ick gewaer werde / dat God my uyt deese weereld wil trecken. Sefi hem niet vertrouwende / en arghwanende / dat dit niet anders dan een Versoeckingh was / om hem te beproeven / of hy oock na de Heerschappy sigh begeerig sou toonen / wees deese aenbiedingh af; wenschte sijnen Grootvader een langh leven / en betuyghde met tranen / dat hy noyt lust had gevoeld tot den Koninghlijcken Staet. Hier op nam Schach Abas hem in sijn' armen; stelde hem tot sijnen Erfgenaem / en deed hem noch voor sijne dood uytroepen ten Groot-Koningh van Persien.

Doe *Schach-Abas* sijne dood naby bemerkte, stelde hy *Sefi* tot sijnen Nasaet;

en wat sig daer ontrent aenmerklijcks toedroeg. 1629.

Soo haest Abas overleeden was / wierd Schach Sefi gekroond. In sijn' Oorlogen / wanneer hy die in eygener persoon voerde (alhoewel sulcks selden geschiedde / wegens sijne geduerige dronckenschap / en overgevingh aen sijne wellusten) / was hy taemlijck dapper / doch woedende / selfs tegens de sijne; waer van wy hier na een Voorbeeld sullen hooren: oock in den aenvangh geluckigh tegens de Turcken, welcke Anno 1630., stracks na d'aentreedingh sijner Regeering / met groot verlies van voor Babylon, of Bagdat, wierden afgedreven. Onder de Turcksche Keyser Amurath de IV. hebben wy op 't kortste hier van gehandeld. Maer vermits de Persianen hier ontrent een sonderlinge krijghs-list gebruyckten / soo moeten wy / ten dienst der Leesers, deese saeck hier wat breeder voorstellen.

Sijne bodse hoedanigheden.

Was in 't eerst geluckigh tegens de *Turcken*:

In 't gemelde jaer 1630. quam de Turcksche Primo Vizier voor de Stad Bagdat, in goede hoop / van deselve haest te sullen vermeesteren. In 't aennaerderen bejegenden hem (ontrent 2. of 3. mijlen van de genoemde

welcke de Stad *Bagdat*, of *Babylon*, belegerd hebbende, 1630.

PERSIEN.

de Stad) 8000. Persianen te paerd. 't Quam tot een hevigh Gevecht met eenige sijner Voor-Troupen; waer in hy niet weynigh Volck verloor. 't Belegh wierd begonnen met den aenvangh van September (by andere in Augustus), en met allen ernst voortgeset. De Persianen hadden uyt de Rivier Tigris een Graght voor de Stad geleyd / ter plaets daer de Bestormingh sou moeten geschieden; doch overdeckt met lange Stocken / rustende op ingeheyde Palen; ontrent een halve voet hooghte beleght met groene Soden; soo dat dit een vaste grond / en lustige Weemde scheen te sijn.

door een sonderlinge list der Persianen

In November wierd d'algemeene Storm aengevoerd / waer by de Primo Vizier sigh in eygener persoon bevond. Over de Spahis, welcke van haere Paerden waeren afgeseeten / had hy 't bevel gegeven den Begler-bey van Natolien, een seer dapper Krijghsman; vergeselschapt van veel andere Bassen, Sangiacken, en Officieren, met de Janitzaren t'samen uytmaeckende 30000. Mannen. D'aenval geschiedde / nae Turcksche gewoonte / met een geweldigh geschreeuw en gehuyl. Sy meenden geen tegenstand te sullen vinden / wijlse niemand by de Bres, of op de Bolwercken vernamen. Met groote meenighten liepense toe; door welcke swaerte 't loose Planck-gebouw onder de gedaghte groene Sooden ter neer stortede; soo datse plotslijck nae beneden soncken; en 't scheen / als of d'aerde haer levendigh had verslonden. Hier door sneuvelden meer als 10000. Turcken in 't Water / over een Spies lengte diep. D'andere / tot den Nae-toght bestelt / konden haer niet te hulp komen / wijl Sophi Cham, Persiaensche Gouverneur in Bagdat, ontrent 15000. Mannen by de Bres had geset / die de Turken af-hielden. Ook vertoonden sigh nu eenige duysend Persianen op de Bolwercken / dapper onder de Spahis los brandende. De Begler-bey van Natolien, nevens noch vijf of ses andere Bassen, waeren dood geschooten. Hier door gebeurden 't / dat de gevallene moesten verdrincken. Die sigh noch aen Palen of Plancken vast hielden / wierden met Pijlen getroffen / of met Steenen dood geworpen.

seer groote schade

voor deselve lijden;

Doe moest de Primo Vizier de Bestorming verlaten / met groote ontroeringh over dit onverwaght geval / en verlies van soo veele sijns volcks. Hy beval den Amurath Bassa van Damasco, en dien van Aleppo, datse de Nae-toght / waer in 15000. Turken waren / met groote voorsightigheyd verseckerd souden afvoeren: doch deese wierden onvoorsiens aengegrepen van 8000. Persiaensche Ruyters; welcke / door bevel des Gouverneurs, een dappere Uytval op haer deeden; dien Aghtertoght met sulck een woede aenvielen / datse deselve in onordre braghten; onaengesien beyde de Bassen van Damasco en Aleppo d'uyterste kloeckmoedigheyd toonden / om sulcks te verhinderen. Dien van Damasco wierd in dit Gevecht gevaerlyck gewond; 't volck des anderen meerendeel verslagen. Indien niet een grooten Hoop der Spahis uyt de middelste Slaghordre de Nae-toght waere te hulp gesneld / nauwlycks eenen sou 't levendigh ontkomen sijn.

en daer door gedwongen wierden

de gedaghte Belegeringh

PERSIEN.

Selden koomd een ongeluck alleen. Boven de vorige rampen des Grooten Viziers begonden nu oock de sijne met meenigten te verloopen: waer door hy gedwongen wierd / deese Belegeringh te verlaten. Maer noch al meer onheyl. De Gouverneur in Bagdat sond 12000. Ruyters uyt / welcke met een seer groote furie in den Turckschen Aghtertoght vielen; over de 4000. der selve aen de dood overleverden / en een goed getal Gevangene binnen de Stad braghten. Hier op volgde de Vreede tusschen Turckyen en Persien; waer van onder de Turcksche Geschiedenissen is gesproocken; alhoewelse niet langh duerde.

met seer groot verlies te verlaten.

Dus bleef Bagdat voor datmael aen Persien, en vry van 't Turcksche Jock. Doch niet langh daer nae heeft Schach Sefi deese maghtige Plaets verloren / door sijne hardneckigheyd / om Irvan te veroveren. Eersughtige Tyrannen, die Menschen en Honden-bloed op eene prijs stellen / willen liever 't beste deel haers Heyrs laeten verlooren gaen / als datse haer eenmael-opgevat voorneemen souden laeten steecken. Begeeren haren wil te hebben / al soudense de Graghten en Mueren eener Stad overklimmen op een Brugg' van Menschen-Lijcken. Van sulck een aert was Schach Sefi; die / om de gemelde Stad Irvan te winnen / soo veel bloed daer voor vergoot / als of sijn opset ware geweest / niet in deselve te rijden / maer door een Bloedstroom daer binnen te swemmen. Met een geweldige Krijgsmagt ruckte hy voor deese Plaets; vastgesteld hebbende / d'Ottomannen Irvan weer t'ontneemen / en haer alsoo uyt den Boesem sijns Rijcks te jagen / of geen Koningh van Persien te heeten. De Turcken daer tegens gaven hier blycken van haeren gewoonen aert; dat is / niet lightlyck weer uyt haere klauwen te laten 't geense eens daer mee gevat hebben. De Mueren van Irvan spogen vyer en roock van sigh. De Janitzaren donderden en blixemden uyt haere seer wel doel-treffende Musquetten onder de Persianen, soo dat'er meenigten dood bleven. Deese Bloedvloed kon echter niet uytblusschen de brandende begeerte van Schach Sefi, om meester van Irvan te werden. Hoe groote schade hy leed / hoe meer hy verstockte in sijn' eygensinnigheyd.

Tyrannen stellen Menschen en Honden-bloed op eene prijs.

Eygentlijck beright

van de woedende belegering

Vier gantsche Maenden waeren alreeds verloopen onder een onophoudlijck gevegt / waer in sijne Persianen vry veel verminderd waren. Echter gingh hy aen tegens 't Vernuf en 't Geluck. Hoe de hoop verder was / hoe hy d'inneeming naerder by sogt te brengen. Hy riep al sijn' Officieren by een / en gaf haer te kennen: hy wou liever sterven / als Irvan verlaten met schande; welke Stad hem alreeds so veel tijd en brave Soldaten gekost had. Sijnen Grootvader Schach Abas had deselve binnen weynigh tijds gewonnen; en hy in vier volle Maenden daer voor noch niets verright. Dit was een onlijdlycke Schimp

en de daer op gevolgde seer bloedige veroveringh

voor

PER-SIEN.

voor hem. Derhalven had hy dit onveranderlijck Besluyt genoomen / in de naeste bestormingh sijn leven Helddadigh op t'offeren / of met Triumph binnen Irvan te trecken. Niemand dervde dien brullenden Leeuw tegen spreechen: doch sy begaven sig tot sijne Moeder / welcke by hem in 't Leger was / nae gewoonte der Persianen in hare Veldtoghten; en baden haer / sy wou doch haren Soon beweegen / om beeter aght te slaen op de welvaert van sijn eygen persoon / en sijn geheele Heyr. D'Oude nam aen / deese Voorbeede te doen. Quam voor Sefi. Sprack hem hier over aen / doch kreegh geen gehoor; maer in tegendeel een wel-aenkoomende Oorbijgh: tot een gewisse / alhoewel verbloeckte / verseeckeringh / dat hy liever alles / als sijn eersughtigh opset / wou laten te niet gaen.

(der Stad Irvan door Schach Sefi;)

Als nu de Moeder dus met de vuyst was beantwoord / greep hy nae een Strydhamer / en wou (in 't kleed / eenen der Trauwanten afgenoomen) terstond en met alle geweld Storm lopen. Hier op vielen de Hoofdmannen hem te voet / en baden om alleen eenen dagh uytstel / soo wildense selfs aenvallen / en noch eens 't alderuyterste wagen. Doe moest al den Tros / al wat Boog en Pijl kon gebruyken / mee aen 't werck. Met een afgrijslijke Furie wierd de Vestingh aengevallen / en eyndlijck veroverd. Doch deese winst quam de Persianen seer dier te staen / als kostende 't leven van 50000. der haere. Schach Sefi had hier door verloren de Kerne der Persiaensche Militie; en korts daer na / Anno 1639., ontnamen hem oock de Turcken de maghtige Stad Bagdat; wijl d'inneemingh van Irvan hem sulcker wijs had verswackt / dat hy niet bequaem was / deese seer gewightige Plaets t'ontsetten.

(waer in sich verscheydene byfonderheden hebben toegedragen,)

Schach Sefi was van een welgebormde Gestalte; wit en frisch van aengesight / met een opgeworpene Neus / gelijck meest al de Persianen hebben; en een kleyne swarte Knevel-baerd. Soo haest hy in de Regeeringh was getreeden / begaf hy sigh gantschlijck tot dronckenschap. Meer lust had hy tot Suppen / Jagen / en Vrouwen / als om sijnen Thoon door Gereghtigheyd te bevestigen. Doe hy ter Weereld quam / had hy beyde de vuysten vol bloed; en gewislijck heeft hy oock sijne Heerschappy bloedigh genoegh gemaeckt. Eens quam sijne Suster by hem / gelijckse dickmael gewoon was. Nae eenige redenvoeringen seydese lagchende tot hem: Hy had nu drie jaren langh soo veele Wijven en Bywijven beslapen; echter noch geenen Erfgenaem bekomen. Sy daer tegens had haren Man alreeds drie Soonen gebaerd; en hoopte / hem noch meer andere te sullen geven. Indien hy 't niet anders beschickte / soo souden deselve eens t' sijner tijd moeten regeeren. Schach Sefi scheen sigh dit niet aen te trecken / of deese Schimp euvel op te neemen. Seyde alleen: Hy was noch jongh genoegh / om veele Kinderen te konnen bekomen. Sy weer: Den Acker / die niet wel bearbeyd wierd / kon geen goede Vrugten dragen. Hier mee ginghse van hem.

(Gestalte van Schach Sefi, en Gemoedsaert.)

(Koomd met beyde de vuysten vol bloed ter weereld.)

De volgende morgen deed Schach Sefi de drie jonge Princen in sijn Hof roepen: yeder op een bysondere plaets stellen; alle 't Hoofd af-slaen; ter middagh-tyd deese Hoofden / in een vergulde toegedeckte Pot / even als of 'er Rijs in geweest waere / op Tafel dragen. Noodighde doe de Moeder te gast / en liet haer hooren: Suster / gedenck aen uwe woorden van gisteren. Beurde terstond 't Deckfel op; trock 't eene Hoofd voor / 't andere nae uyt de Pot (of Ketel) / en voer aldus voort: Sie daer de Kinderen van sulcke vrughtbare Ouders. Of schoon deese ellen-

(Grouwlijck Moordbedrijf van Sefi tegens de drie Soonen sijner Suster, om een boertigh woord van haer, gesproo-)

 dige

PERSIEN.

dige Vrouw over dit rampsaligh Schouwspel soo geweldigh verschrickte / datse ter aerden neerseegh / echter herstelde se sigh terstond; verberghde hare droefheyd / kuste des Koninghs voeten / en seyde: Langh leve syne Majesteyt. Alles wat deselve doet is wel gedaen. Doe liet hy haer weer vertrecken; maer sond eenen syner Dienaren aen den Vader (een seer voornaem Vorst in Persien); en deed vragen / hoe hem deese daed behaeghde? Om voor ditmael syn leven te redden / gaf hy tot antwoord: 't Behaeghde hem seer wel: en hy sou 't met eygener handen verright hebben / indien 't syne Majesteyt hem bevoolen had.

ken op syne kinderloosheyd, daer hy soo vele Wijven had.

De Kinderen syner Oomen deed hy d'oogen uytsteecken / Neus en Ooren affnijden; de Soontjens van Corssi-Bassa 't Hoofd afslaen; eenige dagen daer na oock de Vader selfs. Techta-Chan, eenen der grootste Vorsten onder de Persianen, die 't Rijck sonderlinge diensten had gedaen / ontfingh daer voor een quade vergeldingh. Schach-Sefi dwongh desselven Soon / dat hy deesen synen Vader 't Hoofd-en Baerd-hayr uytrucken; Neus en Ooren affnijden; voorts den Kop afhouwen moest. Synen Broeder Muhammed Chan was een treflijck / seer bemind Prins: maer oock dit was voor deesen Tyran oorsaeck genoegh / om hem uyt de weereld te helpen. Hy deed hem 't Hoofd verliesen. Daer-en-boven al de Manspersoonen van 't Koninghlijck Bloed / waerse oock syn moghten / sonder eenigh onderscheyd om 't leven brengen: soo dat binnen een korte tijd 75. Vorsten der Koninghlijcke Stam aen de dood wierden opgeoffert.

Andere sijner *Tyrannische* bedrijven; selfs oock tegens 't gantsche Koninghlijk Bloed.

't Is in Persien de gewoonte / als de Koningh te veld leght / dat dan de Vorsten by beurten de Waght voor syne Tent moeten bestellen en houden. Op seeckere nagt moest dit gedaen werden van de Groot-Mareschal. Even doenmaels was hy te gast by de Groot-Cancellier; daer sigh oock bevonden andere Princen / Heeren en Raden / welcke Persien geduerigh in welstand hadden behouden. Op de Waerschouwingh des Wagtmeesters quam de Mareschal niet soo terstond / wijl de Cancellier hem ophield. Als nu de Wagtmeester andermael seer onstuymigh aendrongh / seyde de gedaghte Cancellier: Ga maer heenen; de Koningh is een Kind. Gy kond de Waght wel selfs bestellen. Deed hem daer op met geweld wegh drijven / soo dat hy eenighsins aen 't Hoofd wierd gequetst. Met deese bloedige kop liep hy na Schach-Sefi, en verhaelde hem 't geen geschied was. Voor datmael veynsde de Koningh. Maer als de volgende dagh de Groot-Cancellier ter Tafel quam / vraeghde Sefi hem / wat sulck eenen verdiende / die de Koningh smaedlijck een Kind noemde? Hy gaf tot antwoord: De dood. Wel / voer de Schach voort / gy sijt de Man die 't gedaen / oock uw eygen Vonnis uytgesproocken hebt. Flucks hieuw hy hem met syn' eygene Sabel in stucken. 't Selve deed hy den Groot-Mareschal. Ja oock syne Moeder / om datse hem over deese Tyranny bestrafte. Geen beeter Lot viel den Josopaga, of Opperstsen der Gesneedene / ten deel. Eens berispte hy hem over seeckere van hem gepleeghde snoode buytenspoorigheden; en liet oock / onder een sugt / deese woorden hooren: O dat uwen Grootvader Schach Abas, en uwen Vader eens moghten opstaen / wat soudense van u seggen? Terstond beval Sefi hem / van daer wegh te gaen. Hy verboeghde sigh by de vier Water-putten / niet verr' van 't Vrouwen-huys / om syne Majesteyt daer te verwaghten / en ootmoedigh om vergifnis te bidden. Doch Schach Sefi reed na de Meidan (een seer groot / heerlijck / sonderlingh vermaecklijck Pleyn van 700. schreeden lenghte en 230. breedte / voor 't Koninghlijck Pallays t'Ispahan), daer hy / in de tegenwoordigheyd van een groote meenighte Menschen / de Worstelaers deed veghten / en aght Rammen tegens malkander stooten. Ondertusschen liet hy den Opper-Reghter roepen / en beval hem heymlijck / sonder uytstel 't Hoofd van den Josopaga te gaen halen. Terwijl deesen heenen gingh / gebood Sefi al de groote Heeren / datse sigh na huys souden begeven. Hy alleen bleef op de Meidan. Yeder was vol anghst / vreesende / dat dit Onweer over hem sou uytbarsten. Doe deed de Schach met syn Paerd een snelle loop of twee over deese Plaets / tot dat hem 't Hoofd van den Josopaga wierd gebraght; daer hy drie of viermael over heenen reed / onder 't uyten van deese woorden: Nu sult gy immers mynen Vader en Grootvader wel in rust laten. Veel andere diergelijcke woederyen bedreef hy.

Wederom een ander Voorbeeld sijner bloedige wreedheyd aen den *Groot-Cancellier.*

Selfs aen sijn' eygene Moeder.

Aen den *Josopaga*, of Oversten der Gesnedene, om dat hy hem eens berispte over snoode buytenspoorigheden.

De Persianen oeffenen sigh op 't hooghste in 't net schieten met Boogh en Pyl; selfs oock hare Koningen. Schach Abas, Grootvader van Schach Sefi, had in den aenvangh deeser Eeuw / onder meer andere heerlijcke Gebouwen / de gedaghte Maidan t'Ispahan doen verbaerdigen / tot sonderlinge luyster deeser Stad. Midden op deselve staet een hooge Stangh. Op 't bovenste punt steld men een goudene Kop / na welcke de Koningh en syne groote Heeren gewoon syn te schieten te Paerd in vollen ren; niet voorwaerts / eerse by de Stangh koomen / maer aghterwaerts / alsse deselve nu al voorby syn. Hier in volgense 't gebruyck der oude Parthers, die / voor hare vyanden vliedende / deselve de grootste schade deeden / door ruggelinghs over de schouder hare Pijlen onder haer te senden: Hy nu / die de goudene Kop op sulck een wijs van de Stangh af-schiet / behoudse voor sigh / als een gewonnene Prijs. Schach-Sefi was in deese Schietkonst soo wel ervaren / dat hy eens in vijf Renningen drie deeser Koppen ter neer schoot.

De *Persianen* seer nette Booghschutters: en op wat voor een wijs.

Wonderlijcke Schierkonst van *Schach Sefi*; met voorbeelden.

Als hy ter Jaght was / schoot hy sijnen Boogh noyt af / of beyde 't Wild en syn Paerd moesten in vollen loop syn. Even-wel miste hy noyt. Eens beval hy eenen noch jongen Schutter na eenen alreeds gewonden wilden Esel te schieten. Een oud voor-

Sonderlingh Geval

PERSIEN.

voornaem Jager wou deesen Jongelingh d'eer niet gunnen / maer snelde sigh na 't Wild; doch schoot mis; waer over hy niet weynigh bespot wierd; te meer / wijl d'andere veel beeter trof. Deese Schimp verdroot d'oude Schutter soo hevigh / dat hy / de Koningh een weynigh voorby gereeden sijnde / op den Jongelingh met sijnen Sabel seer grimmigh aenviel / en hem ongewaerschouwd een duym van de hand afhieuw. De gewondde liep terstond na de Schach, en klaeghde over de verradery sijns Medgesels. Sefi beval / datmen hem des Vaders Hoofd sou brengen. Echter liet hy sigh noch / op ernstige voorbeeden / daer mee vergenoegen / datmen hem beyde sijn' Ooren sou leveren. Hy / die dit werck sou verrighten / verschoonde den Misdader soo verr' / dat hy d'Ooren maer half affsneed. De Groot-Mareschal Mortusaculi Chan dit bemerckende / reed flucks te rugg'; sat van sijn Paerd af / en beroofde hem met eygener hand van de rest der Ooren. Vreemd luyd het by ons / dat sulcke hooge Stands-persoonen in Persien sigh niet ontsien / 't Beuls-ampt te bedienen / op dat de Justitie niet gekreuckt wierd.

op de Jagt tusschen een ouden en jongen Schutter.

Aenmerckingh.

't Geen wy hier boven alleen met een woord hebben voorgedragen van den Tochta Chan, verdiend een breeder verhael / uyt den vermaerden Reysiger Thevenot. Hy was een oud Heer / van een aensienlijcke Staet; van Schach-Abas seer bemind geweest. Schach Sefi eens in gramschap tegens hem ontsteeckende / soo als hy nevens hem stond / beval desselven Soon / hem d'Ooren af te snyden; 't welck dien Booswight stracks verrightte. Doe gebood de Schach hem / even soo met den Neus te handelen; en 't was terstond gedaen. D'ongeluckige Grijsaert dus qualijck toegesteld van den geenen / die van hem / naest God / 't leven had ontfangen / borst weemoedigh uyt tegens den bloeddorstigen Sefi: Ach Sire, na deese smaed behoor ick immers niet langer te leven. Doe my doch sterven. Lightlijck wierd sijn versoeck hem toegestaen. Evenwel / op dat deese bewilligingh hem geen genade moght verstrecken / wou de Tyrannische Schach deese onmenschlijckheyd daer by voegen / dat even deselve sijnen Soon 't Beuls-ampt hier in moest verrigten: die ook sonder uytstel dit bloedigh grouwel-bevel gehoorsaemde / en sijnen Vader 't Hoofd afsloegh: waer voor hy van Sefi met al desselven Goederen wierd beschoncken.

Schach Sefi doet den Tochta Chan, door desselven eygene Soon, eerst d'Ooren en Neus afsnijden; daer na 't Hoofd afslaen; en vergeldingh aen dese Beul.

De Leeser diend hier gewaerschouwd / dat in veele Boecken / insonderheyd in die der Reys-beschrijvingen, deese Schach Sefi werd genoemd de Soon van Schach Abas, sijnen Voorsaet; daer hy doch desselven Soons-Soon was. Deese misslagh ontstaet daer uyt / dat de Schrijvers onkundigh waren van d'ombrengingh Sefi (Vader van Schach Sefi) door desselven Vader Schach Abas.

Waerschouwingh aen den Leeser.

Boven maten seer beminde deese Tyran eene sijner Bywijven / wegens haer' uytmuntende schoonheyd. De groote blijcken sijner genegenheyd maeckten haer by wat hooghmoedigh; selfs tot soo verre toe / dat se hem al dickmael trots genoegh bejegende. Langh verdroegh hy dit; maer eyndlijck vertoornde hy sigh eens soodanigh / dat hy voornam haer te straffen. De dood daght hem een al te saght lijden; derhalven trad hy tot dit bedrijf. Hy ontnam haer al hare Vrouwen / Gesneedene / en Cieraden. Hare Kleederen deed hy verbranden. Haer' Edele Gesteenten in een Mortier tot stof stampen / en voor haer oogen in een Poel werpen. Om de maet haers ongelucks op te vullen / gaf hy haer ten Man eenen sijner Kocks / een afschouwlijck-leelijcke Neger, of Swarte Moor. Men sond haer dien Goelijckaert t'huys / alleen met een eenige Kamenier. Deese / soo schoon en kloeckmoedigh als hare Meestres / gingh / als dit Monster deselve wou naerderen / voor hem staen; trock een Ponjaerd uyt; en seyde tot hem: Gy swarten Hond / indien gy haer maer alleen met eene vinger aenroerd / soo sal ick u met duysend steecken doorbooren. Haest packte de Kock sigh wegh / en verhaelde 't geen hem bejegend was aen den Schach; die in deese daed sulck een behagen nam / dat hy sijne toornigheyd afleydde; en deese Kamenier ten Houwlijck gaf aen een voornaem Krijghs-Officier: haer oock rijcklijck begiftighde met veele Geschencken.

Sonderlingh Geval tusschen Schach Sefi, eene sijner ongemeen-schoone Bywijven, hare Kamenier; en een afgrijslijcke Moor.

Aen deesen Schach Sefi is geschied 't vermaerde Holsteinsch Gesantschap / beschreven door de Heer A. Olearius. Hy is gestorven Anno 1642., in den ouderdom van ontrent 30. jaren; vermoedlijck door vergif / hem van eenige Persiaensche Heeren toegebraght / wegens sijne grouwlijcke bloeddorstigheyd.

Dood van Schach Sefi.

In Muscovien heerschte noch als Czaar, of Grootvorst / tot in 't jaer 1645.

Muscovische Czaars, of Grootvorsten.

MICHAEL FEDEROWITZ.

Hoe hy Anno 1613. tot de besittingh des Russischen Throons wierd verkooren / is in 't voorgaende II. Boeck verhaeld: oock aldaer met weynige woorden bericht gegeven / hoe hy (na de verstootingh van Uladislaus, Soon des Poolschen Koninghs Sigismundi in desselven plaets getreeden sijnde) de Polacken en Litthauwers voorts uyt Rusland verdreef: de Weduw des valschen Demetrii, die hem noch spel maeckte / eyndlijck dempte: Vreede met Koningh Gustaef Adolph van Sweeden aengingh: 't verwoestede Muscovisch Rijck weer tot welstand braght: een goed Vorst voor de Russen was; maer niet opreght handelde met Graef Woldemar van Deenemarcken. Van eenige deeser dingen sullen wy hier een breeder bericht geven / en sommige andere daer noch byvoegen / ten meerder dienst onser Leesers.

Michael Federowitz.

Vermits Uladislaus noch al geen afstand wou doen van sijn' Aenspraeck op Muscovien, maer geduerigh sigh droegh als Reght tot dit Rijck hebbende / soo heeft Czaar Michael ontrent 't jaer 1632. sijn Krijghsheyr / onder den Oversten Michael Borissowitz, doen optrecken na de Poolsche Grensen; met bevel

Sijnen hervatteden Oorlogh tegens den verstooten Uladislaus. 1632.

vel aen de sijne / datse Uladislaus (na sijns Vaders Sigismundi dood Koningh van Polen geworden) op 't uyterste souden beleedigen en verbolgen. Oock rusteden de Tattaren sigh met alle maght toe / om / ten dienst van Federowitz, in Polen te vallen: waer door dit Koninghrijck / wegens twee sulcke magtige Tegen-parthyen, in groot gevaer stond. De Stilstand / door deesen tusschen Polen en Muscovien gesloten / was wel noch niet ten eynd geloopen; echter meende Federowitz genoeghsame reden te hebben / om deselve te breecken / vermits deese nieuwe Poolsche Koningh by sijnen Koninghlijcken Titel ook voeghde dien van Czaar in Muscovien.

nu Koningh van Polen geworden; en de voornaemste reden daer van.

't Heyr der Russen was seer sterck / en in drie Hoopen verdeeld / om de Polacken aen verscheydene plaetsen aen te tasten. D'eene wierd gevoerd van de genoemde Generael Michael Borissowitz; gelast / om de Steeden Dorbrohst en Wisno in te neemen; gelijck oock geschiedde. D'andere van Knees Potariskow, om de Rivier de Nieper te bewaren / op dat de Cosacken daer niet moghten overkoomen. De derde van Knees Ivanowitz; die sigh na Plotzko wendde / en de Vestingh Sabis, of Sebis, nevens noch twee andere veroverde. Deeser wijs had de Muscoviter in den aenvangh goed geluck tegens de Polacken. Waer op dan voorts d'Oorlogh wierd gevoerd met sulck een onmenschlijcke verbitteringh / soo aen d'eene als d'andere syde / dat de geene / welcke van de Polacken, en van de Muscoviten gevangen wierden / in een arger staet waren als de verslagene. Want / onder meer andere haer aengedane tormenten, sneedmen haer lange riemen vleesch uyt hare lighamen.

Is in 't begin taemlijck voorspoedigh. 1633.

Onmenschlijke wreedheden aen beyde de sijden tegens de Gevangene.

Terwijl nu de Russen de Polacken op 't lijf waren gevallen / quamen de Cosacken, versterckt met een groot deel Tattaren, t'samen ontrent 8000. in getal / voor de Stad Willicky, waer in de Czaar sijnen Schat bewaerde. Beklommen deselve onvoorsiens; versloegen 6000. Muscoviters; veroverden de gantsche Schat; verbrandden deese Plaets; en verwoesteden alles soo door Vyer als Swaerd. In Polen lagh Koning Uladislaus by Smolensko, tegens over 't Muscovitisch Leger. Had een Aenslagh op 't Hoofd-Quartier der vyanden gemaeckt; doch 't wierd haer verkondschapt: derhalven deedense een groot deel haers Heyrs sig in een Bosch verbergen: d'overige hielden sigh gereed / om den Aenval te weerstaen. Als nu de Polacken met alle Magt op 't Russisch Hoofd-Quartier aentrocken / quamen oock die van 't Bosch te voorschijn / en stoteden sigh op den Natoght. Deeser wijs wierden de Poolsche omringhd / geslagen / en verstroyd. Koningh Uladislaus selfs moest sigh vliedende binnen Smolensko redden. Daer-en-boven ontstond in 't Poolsche Leger sulck een gebreck van Proviande, dat vele Menschen en Beesten door honger stierven. Nauwlijcks was een Paerd ter aerden gevallen / of de Soldaten waren 'er by / en aten 't vleesch. Eyndlijck evenwel wierd

De Schat des Czaars door de Cosacken geroofd.

De Polacken by Smolensko van de Muscoviters dapper geslagen.

Lijden ellendigen honger.

de Stad Smolensko, welcke de Muscoviters een lange tijd belegerd hadden gehouden / door de Polacken ontset. Vol schrick begaven de Russen sigh weer na Muscouw, in grooten haest / en weynigh ordre. Veel volck haddense in 't Belegh verlooren; noch meer bleven 'er in deese vlught / wijl de Polacken haer ernstigh verbolghden / en een groot deel vliedende dood sloegen. Ten laetsten omringhdense de Russen t'eenemael / en sneeden haer alle Toevoer af; waer door se een onlijdlijck gebreck moesten uytstaen; veele van honger stierven / noch meer sieck wierden.

Smolensko echter ontset, en de Russen jammerlijck geklopt. 1634.

Ter dier oorsaeck versoght Federowitz Vreede; en fond Uladislaus eenige Voorwaerden toe / welcke niet aengenoomen wierden. In tegendeel schreef sijne Majesteyt hem andere Artijckelen voor / en nam ondertusschen een deel van Muscovien in. Maer terwijl hy hier beesigh was / vielen de Turken, door ophitsingh des Muscoviters, in de Poolsche Grensen / om de Polacken uyt Muscovien te trecken. Grouwlijck gingense te werck met Branden / Roven / en 't Land te verwoesten. Werden echter door de Poolsche Veldheer Koniecpoltzky t'eenemael geslagen. Van deese Muscovitische Neerlaegh liepen geheel andere Geruchten / als wy nu verhaeld hebben. Openlijck wierd geschreven / en eenige Geschiedschrijvers hebben 't dus voorgesteld / dat de Poolsche saecken in deesen Oorlogh tegens de Muscoviters gantsch bouwvalligh stonden; insonderheyd wijl de Litthauwsche Standen den Koningh niet wilden bystaen. Dat hy wel tegens de Vyanden in een scharp Gevecht was getreeden / doch te kort was gekoomen; met verlies van over de 4000. Duytschers, 1000. Zaparouwsker Cosacken, en 6. Stucken Geschuts 't Veld had moeten ruymen. Dat hy noch maer 15000. Mannen sterck was. Datse alle verslagen souden sijn geweest / indien de Russen hare Zeege hadden weeten te gebruycken / &c. 't Geen sigh nu verder heeft toegedragen / sal onder de Poolsche, of in 't volgende Deel onder de Muscovische Geschiedenissen aengemerckt werden.

Uladislaus neemd een deel van Muscovien in. Doch doe vielen de Turcken in Polen.

Van de gedughte Muscovitische Neerlaegh wierden gantsch tegenstrijdige dingen verbreyd.

't Is seecker / dat de Russen geen goede Soldaten te veld / maer wel seer bequaem sijn / om tot Guarnisoenen in de Steeden gebruyckt te werden / wijlse 't daer in als tot de laetste Man toe konnen houden; waer van men Anno 1612. een seer aenmercklijck Voorbeeld heeft gesien in de Vestingh Noteburgh. En gewisslijck / eer Koningh Gustaef Adolph van Sweeden meester van de Kerne kon werden / heeft hy geweldigh op deese Noot moeten bijten. De nu genoemde Vestingh leght op een Holm, of Eyland / met snel-lopende Wateren omvangen; welke in de Winter niet lightlijck bevriesen. Sy koomen van uyt 't Meir Ladoga, of Ladogoa, en stooten onder 't Slot t'samen; makende hier een Stroom / geheeten Newa, die 10. mijlen van daer sijnen uytvloed in d'Oost-Zee neemd. 't Slot kan niet verovered werden / als door Siechte of Uythongering

Muscoviten sijn geen goede Soldaten in 't veld, maer wel om in Guarnisoenen gebruyckt te werden.

Gelegenheyd der Vestingh Noteburg, door de Sweeden belegerd.

MUSCOVIEN.

geringh der Besetlingen; die dan een gedulDige Maegh moeten hebben/ en wel vasten konnen; of met een geringe portie te vreeden sijn; gelijck de geene/ van welcke wy nu sullen spreecken.

door 3000. daer in leggende *Russen* verdeedighd.

Doe de Sweeden dit Noteburgh belegerden/ lagen'er 3000. Muscoviten binnen. Yeder dagh voerense in Schuyten uyt/ en schermutseerden tegens hare vyanden. Maer als nu allerweegen de Passen beset/ de Wateren ingenoomen waren/ soo datse niet meer uyt de Sterckte konden geraecken/ wierden veele sieck/ en stierven door honger. Evenwel gavense sigh niet over (den 12. May Anno 1612.), voor datse al t'samen dood waren/ behalven alleen 30. van de 3000. Dus verhaeld het Petrejus. Doch de vermaerde A. Olearius maeckt de dapperheyd deeses Russischen Guarnisoens noch grooter. Als (schrijft hy) de Vestingh Noteburgh door de Heer Jacob de la Gardie, Generael des Koninghs Gustavi Adolphi van Sweeden, belegerd was/ hebben de Belegerde Russen 't geweld uytgestaen/ tot datse al t'samen door honger en andere toevallen om 't leven waren gekoomen/ uytgesonderd twee. Deese maeckten Accoord, dat 't Guarnisoen een vryen uyttoght sou hebben met Sack en Pack. Doe nu alleen deese beyde uyttrocken/ en haer gevraegd wierd/ waer d'andere bleven/ gavense tot antwoord: Sy waren maer alleen overigh; al d'andere dood: 't welck dan d'Overwinners wonderlijck voorquam.

tot datse alle door Honger en Sieckte, op twee na waren gestorven: welcke noch een *Accoord* voor '*t Guarnisoen* maeckten, eerse sigh overgaven.

Ander diergelijck aenmercklijk Geval.

Henningius verhaeld noch een ander Geval van der Muscoviteren standvastighepd/ in de verdeedigingh der haer toevertrouwde Plaetsen. D'Abdy Padis beschermdense soo hardneckigh tegens de Sweeden, datse liever van honger sterven als sigh overgeven wilden. Doe de weynige overgeblevene eyndlijck tot Accoord traden/ warense soo gantsch kraghtloos/ datse de Sweeden niet tot aen de Poort toe konden te gemoet gaen.

Czaar Michael Federowitz bied sijne Dochter *Irene* ten Houw'ijk aen Graef *Woldemar*, 1640.

't Geen in 't voorige Boeck alleen met weynige woorden voorgesteld is van Federowitz snooden handel ontrent Graef Woldemar, verdiend hier wat omstandlijcker verhaeld te werden. Anno 1640. had sijne Czaarsche Majesteyt een aensienlijck Muscovisch Ambassaetschap afgevaerdigd aen Christiaen de IV., Koningh van Deenemarcken, versoeckende een Houwlijck van desselven Natuerlijcke Soon Graef Woldemar met sijne Dochter Irene: onder voorwaerde/ dat de gemelde Graef de Griecksche, of Russische Religie sou aenneemen: die deese aenbiedingh/ alhoewel seer voordeerlijck voor hem/ afsloegh; vermits hy geen lust had/ van Godsdienst te veranderen. Anno 1643. sond Czaar Federowitz andermael Gesanten na Coppenhagen, om deesen Houwlijckshandel te herhatten; met last/ om in de stucken/ welcke de Religie aengingen/ toe te geven. Na veelerley Gesprecckhoudingen over dit werck/ geschiedde de Verlovingh/ en Graef Woldemar sou met deese Ambassadeurs over Dantzick na Muscouw gaen: ten

natuerlijke Soon des Koninghs van *Deenemarken.* 1643.

De verlovingh geschied,

welcken eynde hy te Hamburgh allerley kostlijcke Cieraden en Toestel deed gereed maecken.

MUSCOVIEN.

Op den 1. November nam hy te Coppenhagen van de Rijcks-Raden afscheyd; sette de de Reys voort met vier Oorloghs-scheepen/ en had by sigh een Begeleydingh van 120. persoonen. Onderweegen wierd hy over al heerlijck ontfangen. Den 16. O. S. bevond hy sigh te Koninghsbergen in Pruyssen. Te Wilda (of Vilna) hield de Koning van Polen hem aen sijn' eygene Tafel te gast/ en deed hem met eenige honderd Paerden na Muscovien convoyeeren. Den 22. Januarius Anno 1644. quam hy in de Stad Muscouw aen/ en wierd boven maten heerlijck ingehaeld. Van de Voorstad af tot aen 't Slot stonden 10000. gewapende Mannen/ aen beyde sijden. De Russische en Engelsche Kooplieden offerden hem by deesen Intoght veele staetlijcke Geschencken/ en sonderlinge Rariteiten. De Nederlandsche en Hoogduytsche lieten sigh van haer niet overtreffen.

en de Graef begeeft sigh na *Muscovien.*

Werd daer heerlijck ontfangen.

Den 25. der selve Maend 's avonds quam Czaar Federowitz den Bruydegom door een bedeckte Gangh besoecken. 't Selve deed hy naderhand meermael; seggende: Wijl hem een Soon was afgestorven/ soo wou hy hem (de Graef) in desselven plaets aenneemen; hem oock soo lief hebben als sijn eygen Kind. Beval daer-en-boven/ datmen hem sou geven de Titel van Prins te Gareslauw en Susdal. Den 26. wierd hy/ nevens de Koninghlijcke Ambassadeur, seer heerlijck ter audientie gehaeld. Des Czaars Soon/ Prins Alexi Michalewitz, ging hem tot ontrent vijf schreeden van de deur te gemoet: ontfingh hem seer vriendlijck: vattede sijne reghterhand/ en voerdde hem dus voor den Grootvorst. Die van sijnen goudenen Stoel opstond; met een gunstige neyging des Hoofds en des Scepters hem verwelkoomde; met beyde de handen ontfingh (omving). Deed hem vervolgens met gedeckten hoofde in een met louter Goud overtrockene Stoel aen sijne reghterhand/ Prins Alexi Michalewitz aen sijne lincker sijde sitten. Boven maten kostlijck was de Czaar gekleed. Had een Kroon van Eedele Gesteenten op 't Hoofd; de Scepter in de hand. Beydersijdsche Geschencken wierden voorgedragen: hier na Maeltijd gehouden; Santeën gedroncken: en andermael vereerdde d'een d'ander met sonderlingh-schoone Diamanten/ kostlijcke Hals-keetenen; goudene en silvere Drinckvaten/ Persiaensche Tapyten, &c. De Heer Ambassadeur, die dit Houwlijck had bevoorderd en uytgewerckt/ wierd van de Czaarsche Majesteyt beschoncken met een goudene Schael/ beset met Diamanten; waerdigh 10000. Rijcksdalers: dan noch met noch meer dan 20000. Rijksdalers aen Sobelen/ Goud en Silver. Graef Woldemar sou met de Bruyd/ Princes Irene, ten Houwlijck bekoomen 1200000. Rijcksdalers/ nevens een Vorstendom aen de Zeekant by Newgarten.

Van de Czaar besoght.

Hoe ter *Audientie* gehaeld; en de *Ceremonien* daer ontrent.

Groote praght der *Czaarsche* Majesteyt.

Heerlijcke weersijdsche Geschenken;

en groot Houwlijks-goed met de Bruyd.

Wie sou hier gedaght hebben / dat deese heldere Sonneschyn soo haest van een buyje Mist sou overdeckt sijn geworden? Terwijl men de volvoeringh deeses Houwlijcks verwaghtte / quam schielijck een groote verhinderingh / welcke alles weer om verr' wierp. De Russische Patriarch en de Geestlycke begeerden drie dingen van Graef Woldemar. I. Dat hy 't Russisch Geloof aenneemen / en sigh op 't selve laten Omdoopen sou. II. Al d'Artijckelen der Russische Religie voor waeraghtigh belyden / en als soodanigh onderteeckenen. III. Dan noch / dat al de Kinderen / uyt dit Houwlijck voortkoomende / in 't selve Russisch Geloof souden gedoopt werden. Dit quam de Bruydegom gantsch seldsaem voor / en ten hooghsten wierd hy hier over ontroerd. Op sijne seer ernstige Betuygingen lietmen noch 't eerste stuck vallen; maer op de twee andere drongen de Geestlijcke gantsch hardneckigh aen. Woldemar daer tegens wou'er niet in bewilligen / maer sigh weer na Deenemarcken begeven. De Czaar echter vermaende hem tot noch wat geduld. Boven de voorige drie Artijckelen hadmen een IV. daer bygevoeghd: Dat hy met Eede sou beloven / noyt uyt dit Land te sullen gaen. Sijnen Hofmeester de Heer Pentz was alreeds met den Koninghlycken Deenschen Mareschal Silberthurn door Warschauw weer na Deenemarcken gekeerd: Capitain Niclaes Kock al te Dantzick aengekoomen. Ondertusschen wierd Woldemar op 't Slot te Muscouw door een stercke Waght seer nauw bewaerd. De Deensche Ryckx-Raden en andere by hem sijnde Heeren scheyddemen van hem af; werdende hier en gintsch in de Stad geherbergd. D'een dorfde / sonder verlof / met d'ander niet spreecken; niemand by Woldemar verschijnen: die hier dus in Hegtenis moest blijven.

Schielijcke veranderingh, door de *Russische* Geestlijkheyd; welcke begeerde, dat Graef *Woldemaer* de *Russische Religie* aenneemen, en sigh daer op laten Doopen sou, nevens andere dingen: van hem geweygerd.

Daer op seer nauw in bewaring gesett.

Czaar Federowitz was (soo veel men kon afneemen) genoegh genegen / om hem sijne Dochter Irene ten Gemalin te geven; en had gemeend door behendigheyd dit werck voortgangh te doen krijgen. Doch de Russische Popen wierden 't gewaer. Voersemden derhalven de Bojaren en 't Volck in / dat Czaar Federowitz door desen Deenschen Graef haer' oude Grieckische Religie veranderen / en nieuwigheyd inboeren wou. Hier over had 't geheele Muscovisch Rijck wel light in oproer konnen uytbarsten: derhalven dorfdemen van dit Houwlijck niet meer reppen. Als nu ontrent de Maend April Anno 1645. de Deensche Ambassadeur seer sterck by den Czaar aenhield / dat Graef Woldemar op vrye voeten moght gesteld werden / om uyt Rusland weer nae sijn Vaderland te vertrecken / kreegh hy tot bescheyd: De Koningh van Deenemarcken had sijne Czaarsche Majesteyt versoght / Prins Woldemar voor een Soon te willen aennemen en houden; 't welk van hem was volbraght. Hy had de gedagte Prins toegelaten ter hand-en Scepter-kus / een teecken van Vaderlijcke genegenheyd. Nae verrightede Ceremonien had deselve met handgevingh vriendlijck beloofd / sijne Czaarsche Majesteyt voor Vader te sullen erkennen: die hem oock sijne Dochter Irene had toegeseght / om dus sijnen Soon te werden. Maer vermits de Czaarsche Kinderen noodwendigh in d'oude Grieckische Religie moesten werden opgevoed / soo ontbrack niets ontrent 't Houwlijck / als dat de Prins sigh liet Omdoopen. Doch wijl hy dit weygerde / soo had sijne Czaarsche Majesteyt Spijs en Dranck genoegh / om sijnen aengenoomenen Soon tot aen sijne dood toe Vorstlijck t'onderhouden. D'Ambassadeur kon voor sijn persoon sigh weer nae Huys begeven.

Dit gantsche bedrijf was niet soo seer *Czaar Federowitz*, als de *Russische Popen* te wijten.

Verloeck des *Deenschen Ambassadeurs*, tot loslating van *Woldemar*, hoe selsaem van de Czaar beantwoord.

Hier uyt bleeck genoeghsaem / datmen voorneemens was / Graef Woldemar in eeuwige gevanckenis te houden / indien hy sigh niet liet beweegen tot d'aenneemingh der Russische Religie: die / als hy deese Czaarsche antwoord van den Deenschen Gesant had vernoomen / sigh met swaere vloecken verbloeckte / indien hy oyt in de begeerte des Muscoviters bewilligde. Federowitz siende / dat Woldemar niet te versetten was / soght hem tot dit Houwlijck te parssen / sonder eenige andere voorwaerden als deese / dat de Kinderen / uyt hem en Irene voortkoomende / in de Grieckische Religie souden werden opgevoed. Echter wou de Graef hier toe gantsch niet verstaen. D'oorsaeck / waerom de Czaar aen d'eene sijde dus toegevend was / aen d'andere sijde Woldemar in hegtenis hield / aghttemen te sijn / om dat de gedaghte sijne Dochter Irene, welcke hy seer hoogh beminde / Woldemar sulck een boven maten hebige genegenheyd toedroegh / datse betuyghde / sonder hem niet te konnen leven; en blijcken gaf / datse haer selven de dood sou aendoen / indiense hem niet ten Man bequam. Buyten twijffel sou hy noyt los geraeckt sijn / sonder te bewilligen in den voorslagh des Czaars; die voor hem selven daer van wel sou afgestaen hebben / ten ware hy had gevreesd / dat de Geestlijckheyd 't geheele Rijck tegens hem tot oproer had mogen bewegen.

De vermoedlijke oorsaeck van *Woldemars* gevanckenis was, om dat des *Czaars* Dochter *Irene* dreyghde haer selven te willen dooden, indiense hem niet ten Man bequam.

Maer als nu Michael Federowitz in dit jaer 1645. overleed; sijnen Soon Alexi Michalewitz op den Czaarschen Throon was gekloommen / heeft hy de meergemelde Graef ('t sy op 't ernstigh versoeck des Koninghs van Deenemarcken, 't sy uyt eygener bewegingh) niet alleen los gelaten / en hem vergund / weer nae sijn Vaderland te moogen trecken; maer hem oock vereerd eenige voortreflijcke Persiaensche Paerden / en tot de Reys 24000. Rijcksdalers aen geld; behalven noch 10000. Rijcksdalers aen kostlijcke Pelteryen. Hier op is de Muscovische Princes Irene schielijck gestorven; gelijck oock haere Moeder. Verscheydentlyck wierd van harer beyder dood gesprooken; insonderheyd van die der Vorstin Irene. Niet weynige stonden in vermoeden / datse / siende dat haeren soo hoogh-geliefden Graef en gemeenden Bruydegom vertrock / door een wanhopige drift aen haer selven had in 't werck gesteld / 't geense al langh te vooren had

Maer als nu *Federowitz* gestorven was, heeft sijnen Soon *Alexi* hem los gelaten, en heerlijck beschonken.

Schielijke dood sijner Bruyd *Irene*; en vermoeden daer van.

SPAENJE.

had gedreyghd te willen doen.

Onder d'aendringingen/ welcke de Russische Patriarch Joseph voorstelde in een Brief aen Graef Woldemar, in April Anno 1644., terwijl hy in bewaringh wierd gehouden/ om hem te bewegen tot d'aenneemingh des Russischen Godsdienstś/ besloot hy sijn Schrift met deese woorden/ bynae op sulck een wijs als de Roomsch-Catholijcke Geestlijcke gewoon sijn te doen/ wanneerse yemand tot hare Religie willen trecken / of een twijffelende onder de hare aen haer houden: „Indien gy „in uwe Vereenigingh met d'Orientaelsche „Kerck u moght beswaerd vinden van eeni„ge sonde/ soo willen wy en de gantsche „Heylige Vergadering (der Russische Geest„lijckheyd) deselve op ons neemen/ en sal „op ons blijven/ en u niet toegereeckend „werden: wenschende u daer mee Gods ge„nade en Vreede. Amen.

Woorden, welcke de Russische Patriarch Joseph stelde, om Woldemar te bewegen tot 't aenneemen der Russische Religie.

Met den uytgangh der Maend Martius Anno 1621. had PHILIPS de III., Koning van Spaenje, bekoomen den uytgangh sijns levens. In sijne plaets trad tot de Heerschappy over de Spaensche Koninghrijcken en Landen sijnen Soon

Koningen van Spaenjen

PHILIPS de IV.

een Prins van 16. jaren. In Spaenje en de Spaensche Nederlanden had men beginnen te spreecken/ datmen by den Titel van Philips de III., wegens sijn' veroberingen in den Paltz aen den Rhijn, moeste toedoen: Dominateur in Germanien, soo wel als hy voerde dien van Dominateur in Asia en Africa. Doch haest daer nae ruckte de dood hem wegh; en onder de Regeeringh sijns Soons naemen de saecken in Duytschland een andere keer.

Philips de III. wou men in sijnen Titel toevoegen: Dominateur in Germanien.

Philips de IV., noch soo jongh als gesegt is doe sijnen Vader overleed/ was van een dapper en sinrijk gemoed. Stelde ook binnen 14. dagen tijds soodanigh een veranderingh aen in de saecken des Rijcks/ dat yeder sigh daer over verwonderde. Veele van sijns Vaders oude Dienaren schafte hy af/ en stelde andere in derselver plaets. Niet weynigh besneed hy oock haer' al te groote Inkoomsten. De Kardinael en Hertogh van Lerma ontnam hy 70000. Ducaten jaerlijcks/ welke hy trock uyt 't Koninghrijck Napels.

Philips de IV., steld terstond groote veranderingh in Rijcks-saecken en Bediende aen.

Ontrent 't eynd der Heerschappy sijns Vaders/ en den aenvangh der sijne/ stond dit Napelsch Koninghrijck in gevaer/ om van Spaenje afgescheurd te werden. Petrus d'Offuna, een seer strengh Man/ was hier van Philips de III. ten Vice-roy gesteld. Soodanigh regeerde hy/ dat hy den haet der Inwooners/ de vyandschap der Vreemde op sijnen hals haelde; insonderheyd der Venetianen; welcke hy door openbaer Geweld en heymlijcke Lagen had beledighd. Groote twisten verweckte en voedde hy tusschen 't gemeene volck en den Adel te Napels; sulcker wijs/ dat 't meeste deel der Edele sigh buyten de Stad op haere Landgoederen begaf. Sonden oock heymlijck een Capucijn nae Spaenje, om Koningh Philips van alles berightte geven. Doch deese Geestlijcke vond hier geen geloof/ wijl d'Offuna daer veel groote Vrienden had. D'Afgesondene wierd hier sieck/ en betuyghde den Koningh op sijn dood-bed/ dat hy in alles de waerheyd had bekend gemaeckt. Dat 't Koninghrijck Napels in 't uyterste gevaer stond/ om van de Spaensche Kroon afgescheurd te werden.

Gevaerlijcke onrusten in 't Koninghrijck Napels,

veroorsaeckt door de Vice-roy

Petrus d'Offuna,

Naderhand sonden de Neapolitanen noch een andere Gesant/ Johannes Franciscus Spinellus; een Man van Aensien en Voorsightigheyd: doch de Vice-roy arbeydde tegens hem aen/ door Brieven/ en sijne Vrienden aen 't Spaensche Hof; op allerley wijs sijne tegenstrevers beschuldigende/ en swart maekende. Echter noemde Koningh Philips de III. in sijne plaets ten Onder-Koningh de Kardinael Caspar Borgia. Als deese tydingh op 't eynde des jaers 1619. te Napels quam/ wierden de Standen en voornaame Lieden daer over boven maten verheughd; d'Offuna daer tegens niet weynigh verschrickt. Die evenwel voornam/ veel eer alles te willen wagen/ dan sigh uyt de Regeeringh te laten schuyven. Soght derhalven geduerigh de gunst des gemeenen volcks: 't welck in veele geen onwaerschijnlijck vermoeden veroorsaeckte/ dat hy sigh volstrecktelijck Koning van Napels soght te maecken. Hy beloofde haer allerley voordeelen; af-doeningh der Schattingen; groote gunsten en Privilegien, &c.: waer door hy sigh soo diep by haer indrongh/ datse opentlijck seyden/ geensfins te sullen gedogen/ dat de Regeeringh hem wierd afgenoomen. Onder sijnen Aenhang was oock Julius Genuinus, en Franciscus Costa, die een groot deel des Grauws aen haer trocken/ en de geheele Stad in een geweldige schrick braghten. Al de geene/ welcke Rijckdommen besaten/ of niet van hare meening waeren/ wierden voor vyanden gehouden. Hier uyt ontstonden veele doodslagen.

en hoedanigh.

Die, om niet uytgestooten te werden,

door allerley listen 't gemeene volck aen sigh trekt.

Veele doodslagen.

Eyndlijck quam de Kardinael Borgia, op geduerigh aenhouden des Adels/ na Napels. Van Cajeta schreef hy aen d'Offuna, om hem door vriendlijckheyd te bewegen tot afstand van sijn Vice-royschap; doch te vergeefs. Opentlijck liet hy verluyden/ dat hy met den Kardinael niet te doen had; hem sijne plaets niet wou inruymen: en hitste de Gemeente tegens hem op. Als nu Borgia was gekoomen te Prochita (een Eyland niet verr' van Napels), daght d'Offuna op middelen/ om hem met geweld te konnen weerstaen. 't Krijghsvolck/ in dit Koninghrijck aengenoomen/ om na Nederland te senden/ hield hy by hem. De Galey-boeven deed hy Wapenen geven: deelde geld onder de Gemeente uyt/ en braght te weegh/ dat 't Volck beloofde/ hem te sullen bystaen als haren Vader. Allerley moedwilligheden wierden in de Stad verright; soo dat hier d'ellende/ en vrees voor noch arger/ seer groot was. De rijcke deeden haere Goederen in de Kercken en Kloosteren. Eerlijcke Vrouwsperfoonen begaven sigh by de Nonnen. D'Adel en Overigheyd/ bleven van 't Raedhuys. De Koopliedenhielden haere Winckelen gesloten. De Huysdeuren wierden vast toegemaeckt;

D'Offuna steld sigh met geweld tegens den Kardinael Borgia, van de Koningh ten nieuwen Vice-roy na Napels gesonden.

Deese Stad in ellendige staet, en groote schrick.

SPAENJE.

maeckt; de Kercken niet meer geopend.

Borgia koomd onbekend binnen Napels, met t'samen-verstand des Adels en der Magistraet.

De gedaghte Adel en Magistract bevestigden Borgia heymlijck in 't Vice-royschap, terwijl hy sigh te Prochita bevond, en deeden aen hem den Eed. Dit was wel een buytengewoone saeck; doch de nood vereyschten 't. D'arghwanende Hertogh wierd wel haest yets hier van gewaer; en riep al de Hoofdlieden by een, om te beraedslaen, hoemen Borgia best sou mogen weerstaen. Hier door wierd de vrees in de Stad seer vermeerderd. Yeder verwaghtede brand en plonderingh. Eyndlijck quam de Kardinael onbekend in Napels. In dien selven naght braghten Didaco Serviento, een Spaensch Overste, en Octavianus Lofredus, der Italianen Capitain, al haer Krijghsvolck op de zijde van Borgia. Met 't aenbreecken des daghs wierd uyt de Kasteelen al 't Geschut los gebrand. Doe d'Ossuna dit hoorde, kon hy lightlijck gissen, wat het beteeckende; en verschrickte ten hooghsten. Nergens over beklaeghde hy sig meer, als dat hy, een krijghsman, van een Paep (de Kardinael) dus overlistet en bedrogen was geworden.

Werd plotslijck ten vollen meester, en d'Ossuna nae Spaenje gesonden.

Wegens deese verrigtingh wierd God opentlijck gedankt; 't beleyd van Borgia seer gepreesen; de Stad weer in rust gebraght; de Hertogh van Ossuna (op 't uyterste bekommerd en bedroefd) nae Spaenje gesonden. 't Gingh met hem echter soo quaed niet, als veele, en oock hy selfs, sigh hadden voorgebeeld. Borgia was oock maer een korte tijd Vice-roy. Na verloop van vier maenden wierd de Kardinael Zappata in sijne plaets gesteld.

Daer hy in Gevancknis wierd gehouden. 1621.

Want vernuts d'Ossuna een Process tegens hem aenvingh, soo oordeelde de Koningh, dat Borgia, geduerende dese Gerigtshandel, 't Vice-royschap niet behoorde te besitten. Doch haest daer nae wierd d'Ossuna in 't ongelijck gesteld; en nae de dood van Philips de III. door desselven Soon Philips de IV. gevancklijck opgesloten.

Aenmerklijck Geval.

Noch geen 7. maenden had Philips de IV. geregeerd, als sigh toedroegh 't rampsaligh levens-eynd van Don Rodrigo de Calderon; gevende elck een Voorbeeld der haest-veranderlijcke Hooghheyd en schielijcke omwentelingh des Gelucks; van 't welckmen kan seggen, dat het bestaet in drie Trappen; te bekomen; te behouden; te verliesen.

Rodrigo de Calderon, onechte Soon van een slegt Spaensch Soldaet in de Nederlanden,

Deese Rodrigo de Calderon was een voornaem Hof-dienaer in Spaenje, en groot Gunstelingh des Hertoghs van Lerma; alhoewel van een seer geringe Afkoomst; en dannoch een Onechtelingh. Sijnen Vader François de Calderon had onder de Spaenjaerden in de Nederlanden gedieund voor slegt Soldaet, en daer een Brabandsch Vrouwspersoon, Maria Sandels, ten Bysit gehouden, by welcke hy deesen Rodrigo won in de Stad Antwerpen. Doch wijl hy sijne Concubin naderhand ten Vrouw nam, soo wierd Rodrigo van doe af voor een Echt kind aengesien.

doch naderhand voor Echt gehouden, wijl sijnen Vader sijne Moeder trouwde; maer die haest overleed;

Korts daer na stierf de Moeder: waer op de Vader sigh weer nae sijne Geboortestad Valladolid begaf. Soo veel had hy veroverd, dat hy niemand behoefde te dienen; echter niet soo veel, dat hy Dienaers kon houden. Die tot de Galgh gebooren is, seght 't gemeene Spreeckwoord, sal in 't Water niet verdrincken. Door 't vertreck van François de Calderon uyt Nederland, wierden de Spaenjaerden uyt Antwerpen gedreven. Onder derselver vlught wierpmen sijnen Soon Rodrigo, doemaels noch maer een jaer oud, van de Stads-muer plotslijck ter aerden neer: evenwel wierd hy van dien val gantschlijck niet verseerd.

van sijne Stief-moeder seer hard gehandeld.

Sijnen Vader, in Spaenje aengekoomen, trad hier in een tweede Houwlijck. Deese Stief-moeder viel haeren Stief-soon seer hard: derhalven François soo veel te weegh braght, dat hy hem kreegh in dienst by een voornaem persoon. Vermits hy was van een seer schoone gedaente en geswind verstand, geraeckte hy naderhand by den Hertogh van Lerma, doemaels in een seer groot aensien by Koningh Philips de III., soo dat hy geheel Spaenje regeerde.

koomd in dienst des Hertoghs van Lerma.

By deesen hield Rodrigo sigh soo wel, dat sijnen Heer hem toegenegen wierd, en tot sijnen Kamerlingh maeckte. Jae, door deeses Hertoghs bevorderingh klom hy soodanigh op, dat hy, in des Koninghs dienst getreeden, en vaerdigh met de pen sijnde, nae de dood van Don Pedro, Graef van Villa Lorega, wierd gesteld tot Rijcks-Secretarius, en gebruyckt in de gewightighste saecken der Regeeringh.

Werd Rijcks-Secretarius; Graef, en rijsd geduerigh noch hooger.

Dit Ampt bediende hy seer vlijtigh; en maeckte sigh, door middel van 't selve, met veele der Grooten bekend. Soo arbeydsaem, en van sulck een aenmercklijck Vernuf was hy, dat hy alleen deed 't geen te vooren door verscheydene persoonen pleegh verright te werden.

Doet een seer groot Houwlijck.

Door bemiddeling sijner Vrienden trouwde hy een seer groote Donna, genoemd Yvas de Vargas, Gravin van Oliva; Marcgravin, &c. Geduerigh rees hy tot hooger Staten op. Dus schitterde 't geluck van Don Rodrigo de Calderon door geheel Spaenje; waer toe de Hertogh van Lerma hem 't meeste hielp.

Werd op sijn geluck boven maten trots.

Maer nu begon hy hooghmoedigh te werden; alle andere nevens hem voor veraghtlijck te houden; veele onder de Grandes trotslijck voor 't Hoofd te stooten. Sijnen Vader vermaende hem dickmael, hy moest bescheydener gaen, of 't sou met hem niet langh dueren: doch soo vermeeten was hy, dat hy deese goede waerschouwingh niet alleen qualijck opnam, maer hem oock niet meer voor sijnen Vader wou kennen. Daer tegens noemde hy sigh de Soon van seecker groot Heer. Echter bedaght hy sigh naderhand beeter.

Klimd al hoger, en hoger; doch oock door vervloeckte middelen.

Hielp sijnen Vader daer toe, dat hy Ridder der Ordre van S. Johan, vervolgens van S. Jacob wierd; met een groote jaerlijcksche Inkoomst. Hier mee liet d'oude François sigh ten vollen vergenoegen: maer sijnen Soon klom van jaer tot jaer al hooger. Geene Staten, geene Rijckdommen konden hem versadigen. Om hier toe te mogen geraecken, maeckte hy geen swarigheyd, nu deesen, dan dien, door vergif, of op andere wysen, uyt de weereld te helpen.

Eynd-

SPAEN-JE.

Voerde byna soo veel *Titelen*, als de Koningh van *Spaenje* selfs.

Eyndlijck braght hy 't soo verr' / dat hy byna soo veele Titelen voerde als de Koning van Spaenje selfs. Want hy schreef sigh in sijne Brieven: Don Rodrigo de Calderon, Marquis van Sevenkercken, Graef van Oliva, Commandeur tot Ocana (by andere Ocava), Ridder der Ordre van S. Jacob, Capitain der Duytsche Lijfwaght des Koninghs, en van 't Huys Arragon: Schrift-bewaerder der Cancellery te Valladolid; eerste Alguazil aldaer, en Alcaida der Koninghlijcke Gevanckenissen, &c. Boven dit alles had hy d'eerste Stem in den Hof-Raed. Was Overste Postmeester. Van elcke Kruys-Bul, welcke te Valladolid wierd gedruckt / had hy een Maravedo; 't welck hem jaerlijcks over de 6000. Ducaten inbraght. Was Regent te Soria en Placencen: Voorstander van 't Klooster Porta Cœli, en de Koninghlijcke Capel te Madrit. Hy genoot de helft van 't Paerlemoer / 't welck uyt Oost-Indien quam. Had de Tol van 't Brazilien-hout, koomende van Lisbona in Spaenje; welcke hem jaerlijcks meer dan 12000. Ducaten in de beurs braght. Alleen sijnen Huysraed wierd gewaerdeerd op 400000. Ducaten. Sijne jaerlijcksche Inkoomsten bedroegen meer als 200000. der selve. Sie daer de Hoogheyd / Maght en Schatten eens armen Soldaten Soons. Evenwel was hy noch niet versadigd; maer traghtte geduerigh na meer.

Besat schier onnoemlijke Rijkdommen; doch was noch niet versadighd.

Maer doe

Maer als hy nu op 't hooghst was geklommen / stond sijnen val voor de deur. 't Meeste hier toe heeft gedaen / dat hy door sijnen trots sigh meenighte van vyanden had verweckt. Verhalven / soo haest de Hertogh van Lerma in ongenade geraeckt / en van 't Hof gebannen was / begon oock Calderon niets met allen meer te gelden. Eenige van hem beleedigde groote Heeren sogten sigh nu aen hem te wreecken. Deeden oock soo veel / dat hy eyndlijck gevangen genoomen / en van de Procureur Generael aengeklaeghd wierd van grouwlijcke misdaden; als: Dat hy schuldigh stond aen de dood der laetst-overleedene Koningin Margaretha van Oostenrijck. Doch wyl dit niet klaerlijck genoegh kon beweesen werden / wierd hy van deese te last-legginghe vrygesprooken. Voorts; dat hy Don Alfonso de Caravajal; de Jesuit Christophorus Suarezius, Don Pedro Lavallero, en meer andere treflijke Mannen had om 't leven gebraght: doch wist dit alles soodanigh te beantwoorden / datmen hem niet aen 't lijf kon koomen. Maer dit brack hem den neck / dat hy Don Augustin Davila, Francisco d'Yvara, en meer andere voorname Lieden had aen kant geholpen. Dit was ten vollen openbaer / en hy kon 't niet loochenen. Onder sijne Brieven vondmen noch een groot getal saecken / welcke hem geweldigh beswaerden. Kortlijck / op sijne reeckeningh wierden gebragt 242. Misdaden.

SPAEN-JE.

hy op 't hooghste was geklommen, quam sijnen Val.

Werd gevangen genomen.

Beschuldighd van 242. Misdaden; waer onder oock Moorderyen.

Ter dood veroordeeld; 1621.

Verhalven wierd op den 9. Julius Anno 1621. 't Vonnis des doods tegens hem uytgesprooken; 't welck eerst wierd uytgevoerd op den 21. (by andere 12.) October, vermits hy sigh had beroepen aen een hooger Gerightsbanck. Hy reed na de Strafplaets op een Muyl-Esel / geleyd van de Scharpreghter / door al de voornaemste Straten in Valladolid. Had een Rouwmantel om 't ligchaem; een Floers voor 't aengesight. Op 't Schavot gekoomen / verrightte hy sijn Gebed: ontfingh van een Carmeliter Monick d'Absolutie; en wierd daer na / wel gebonden / in een houte Stoel geset. Met een sonderlinge onvertsaeghdheyd bood hy den Beul sijnen hals aen; die hem oock 't Hoofd af-hieuw na Spaensche gewoonte; niet van aghteren door de Neck / maer van vooren door de Gorgel. 't Ligchaem bleef van 's middaghs af tot aen den abond

en onthoofd, na de *Spaensche* gewoonte; en hoedanigh die is.

SPAENJE.

abond op 't Straf-tooneel leggen. Doe haeldemen uyt 't naeste Huys een Laecken / als voor een arm Mensch; waer in deesen rampsaligen / die bynaa Koninglijcke Rijckdommen had beseeten / sleghtlijck gewonden / en / gelijck andere Misdadige / begraven wierd.

Aenmerkelijckheyd.

Na sijne dood heeft men hem bynaa tot een *Sanct* gemaeckt;

Na sijne dood wou men hem bynaa ten Sanct maecken; niet in opsight van sijn leven / maer van sijn sterven. Daer quam een Boeckje uyt / met gewoone Approbatie, behelsende d'uytsteeckende Godsaligheyd / ontrent sijne dood betoond. Na dat hy sijn Vonnis had gehoord / was hy noyt uyt sijne Kleederen geweest; noyt te bed gegaen. Had 't grootste deel der naghten in gebeeden doorgebraght; vlijtigh geleesen in 't Boeck van de H. Moeder Teresa, en in de Legenden der Heyligen; dickmael gebiecht: korts voor sijne dood een Hayren-kleed aengetrocken; drie dagen in de weeck gevast. Als wat groots / en bysonder-gedenckwaerdigs / werd verhaeld / dat hy seyde tot sijnen Broeder Johan de la Madre de Dios: Mijnen Vader / Vrouw / Kinderen / Eere / Goederen / Ampten / ja 't leven werd my benoomen: doch dit is mijne grootste bekommeringh / dat ik niet meer heb dan dit / 't welk ik om der eere Gods wil verliesen kan. Doe sijnen Biechtvader op 't Schavot hem vermaende / de dood onverschrickt onder d'oogen te treeden / liet hy hooren: Ick sterve een smaedlijcke dood / en heb deselve wel verdiend; doch vertrooste my met mijnen lieven Heere Christus, die onschuldigh voor mijne schuld noch een veel smaedlycker dood heeft geleeden. Dickmael kuste hy 't Crucifix, 't welck hy in sijne handen hield / &c. In 't geen wy verhaeld hebben / koomen de Schrijvers wel over een / behalven dat d'eene meer omstandigheden heeft als d'andere; doch in de doodswijs van Calderon valt verschil. Eenige schrijven hem die van d'onthoofdingh toe / gelijck hier boven gehoord is. Andere berighten ons / dat de Beul / na de bindingh van handen en voeten / hem met een sijdene Strop verworghde / terwijl de Geestlycke en al 't volck voor sijne Ziel baden. Dat hy oock 's avonds in der Carmeliten Kerck wierd begraven; doch met verbod van eenigh Lijck-gevolgh.

wegens eenige sijner bedrijven

en redenen korts voor sijn eynd.

Verschil onder de Schrijvers.

Uytgangh van de *Treves* met de *Vereenigde Nederlanden.*

D'aenvangh der Regeeringh van Philips de IV. begon met den uytgangh der Twaelfjarige Wapenschorssingh tusschen Spaenje en de Vereenighde Nederlanden; waer op den Oorlogh weer voortgeset wierd. Wat sigh in den selven toedroegh / sullen wy aenteikenen in de Nederlandsche Geschiedenissen: sijne bedrijven in Duytschland hebben wy verhaeld onder de Duytsche, en sullen voorts volgen onder de Boheemsche, als daer mee ingewickeld. Onder de Fransche en Engelsche sal'er oock van gehandeld werden.

De *Spaensche West-Indische* Vloot lijd seer groote schade door Onweer. 1622.

De Spaensche West-Indische Vloot leed Anno 1622. een smertlijcke schade op Zee. De Generael over deselve / Marquis van Cadereita, liet den Koningh door een Brief berigt toekoomen / dat hy wel op den 4. September deeses jaers uyt de Havana was vertrocken / met 28. Zeylen / en een goede Wind: doch dat weynige dagen daer na een verschrickelijck Onweer hem had overvallen; waer door bynaa al de Scheepen en Galioenen hare Masten hadden verlooren. Drie der selve / geladen met silvere Platen en veele Koopmanschappen / waren te grond gegaen; over de 1000. persoonen verdronken / en daer onder veele voorname Bevelhebbers / insonderheyd d'Admirael van Terra Firma, en Petrus Pasquiel. 't Overige der Vloot quam in Julius Anno 1623. te S. Lucas aen. Boven 't gesonckene Silver en d'andere Waren braghtense noch 9. Millioenen Gouds mee.

1623.

Mexico, de grootste Stad in geheel *America*, en Hoofdstad van *Nieuw-Spaenje.*

Wijl wy hier van West-Indien gewagh hebben gemaeckt / konnen wy niet voorby gaen / den Leeser op 't kortste voor te stellen den aenmercklijcken Oproer / te Mexico voorgevallen / door aenhitsingh der Geestlycke / met den aenvangh des jaers 1624. Mexico is de Hoofd-stad der West-Indische Provintie Mechoacan, anders gesegt Nieuw-Spaenje; en de grootste van geheel America, leggende binnen in 't Land / aen een Meir van deselve Naem / in een seer aengename Laeghte. 't Landschap Mexico selfs is 't voornaemste van Noord-America, en daerom oock 't Mexicaensch America geheeten; een groot / en 't middelste deel van Nieuw-Spaenje. Eenige stellen de Provintie Mexico niet in Mechoacan, maer tusschen Mechoacan, Panuco, Tlascala, &c.

Verschil gereesen tusschen de *Vice-Roy* van *Mexico*, en de Gouverneur van *Metepique.*

Korts voor d'intred des genoemden jaers had de Marquis de Sylva, Vice-Roy van Mexico, den Gouverneur van Metepique, Melchior de Veiez, wegens eenige Misdaden aengeklaeghd / en bevoolen / hem gevangen te setten. Hy / dit verneemende / begaf sigh in 't Klooster van S. Dominicus. De Stadhouder (of Vice-Roy) sond agt Soldaten derwaerts / om hem in dit Convent te bewaren; en liet al de Vensteren toe maecken. D'Aerts-bisschop wou / datmen de Besoldelingen van daer wegh sou doen gaen; doch wierd niet gehoorsaemd. Hier over deed hy niet alleen de Krijghsknegten / maer oock den Corregidor, de Secretarius Ossorio, den Canonick Herrera, en meer andere / welke op de sijde des Stadhouders waren / in den Ban. De Stadhouder selfs bleef'er buyten / vermits eenige meenden / datmen hem met den Ban niet moght slaen / wijl hy de persoon des Koninghs vertoonde; daer-enboven Generael-Lieutenant van de Paus was. Ondertusschen deed een beroemd Prediker van d'Orden der Dominicanen, genoemd Besse, den Stadhouder seer toegenegen / op Nieuw-jaers-dagh een Predicatie voor al 't Volck; in welcke hy oock seyde: Dat de Koningh van Spaenje, dienvolgens oock sijnen Stadhouder / reght en maght had / om in Kercken en Kloosteren Soldaten ter Waght te mogen leggen; sonder dat hy daer over kon gebannen werden. Deese redenen verwekten een groote argernis; en d'Aerts-bisschop gingh in 't bannen voort; met

D'Aerts-bisschop doet de Gunstelingen des *Vice-Roys* in den Ban;

met de gewoone *Ceremonien.*

met uytblusschingh der Lighten / en andere Ceremonien.

Desselven stoutheyd tegens den Vice-Roy: die hem uyt Mexico deed voeren, om hem na Spaenje te senden, wijl de Vreede des Lands, en de dienst des Koninghs sulcks vereyschte.

De Vice-Roy (Stadhouder) liet hem door de Canonik Herrera en Fiscael Bracamonte gebieden / op straf van 10000. Ducaten / den Ban te vernietigen: maer d'Aerts-bisschop stiet sigh daer aen niet; en besloot / een wijl tijds uyt Mexico te gaen / met goedvinden des Koninghlijcken Raeds. Doch 's anderen daeghs quam van deselve een Tegenbevel / dat hy sigh niet uyt de Stad sou begeven / op een Boete van 12000. Ducaten. Wederom de volgende dagh riep de Vice-Roy de Koninghlijcke Raedsheeren by een. D'Aerts-bisschop quam oock in 't Pallays. De Stadhouder deed hem / tot eenige malen toe / gebieden / van daer wegh te gaen. Hy wou niet. Daer op liet de Vice-Roy de Kamer / waer in hy sigh bevond / toesluyten / en Soldaten voor de Deur stellen: ontrent de middagh hem in een Caros setten / en door d'Alcalde Deconat uyt Mexico na de Zeehaven Vera Crux brengen / om van daer na Spaenje overgevoerd te werden / wijl de Vreede des Lands en dienstes des Konings sulcks vereyschte.

Sonderlinge en aenmerckelijcke seldsaemheden, hier ontrent voorgevallen.

Doe d'Aerts-bisschop ontrent 7. mijlen van Mexico was gekoomen / wou hy niet verder voort. De Stadhouder hier van verwittighd / gebood den Alcalde, op straf van 12000. Ducaten / en de by hem sijnde Soldaten op levens-verlies / hem terstond voort te voeren: en indien hy niet in de Caros wou gaen sitten / soo soudense hem met Bed en alles daer in dragen. Daer op kleedde d'Aerts-bisschop sigh in sijn Pontificael; nam 't Sacrament in sijne hand / en nuttighde de Hostie; doch eerst had hy een persoon na Mexico gesonden / met bevel aen al de Kercken en Kloosteren / datse even alsoo souden doen. Sommige Wijven liepen uyt de Kerck / seer weenende en klagende / om datse van 't Sacrament beroofd / en in den Ban souden sijn.

't Grauw, door een Priester aengehitst, koomd hierdoor op de been.

Ondertusschen quam de Secretarius Ossorio (eenen der Gebannene) in een Caros voorby de Kerckdeur rijden. Seecker Priester riep hem veele Vervloeckingen toe; en seyde tot de Jongens op de Straet: Sie daer een Verbannene Jode; werp hem met Steenen dood. Deese / op sulck een Bevel niet traegh / begonden dapper te gooyen; waer door Ossorio in 't uyterste levensgevaer stond / en ter nauwer nood binnen 't Pallays kon ontvlieden.

Uyterste levens-gevaer van de Secretarius Ossorio.

Steeckt de Poort van 't Koninghlijck Pallays in brand.

Terwijl nu de Jongens hoe langer hoe meerder by een vergaderden / quamen 'er gevaerdde Mooren, Indianen en Mexicanen by; de glasen van 't Koninghlijck Palleys uytwerpende. De Vice-roy sond sijne Lijfwaght / om haer te verdrijven; doch sy moesten wel haest / met verlies van eenen der hare / en veele bekomene gewondde / weer in 't Vorsten Hof ontwijcken / en de Poorten aghter haer toe doen: voor welcke dit dolle Grauw allerley hout braght / en 't selve in brand stack. Schoon nu d'Onder-Koningh de Koninghlijcke Vaen uyt de Vensteren deed vliegen / op de Trompetten blasen / en om hulp riep / soo quam echter niemand / hem ten goede / te voorschijn. Ter selver tijd reed de Marquis del Valle te Paerd hier voorby; die door vermaningen soo veel verrigtede / datmen hem plaets maeckte / om in 't Pallays te gaen. Oock quamen d'Inquisiteurs derwaerts; welcke soo veel te weegh braghten / dat de brand ten deelen geblusc ht wierd; vervolgens uyt de Vensteren van 't Pallays 't Volck toegeroepen: Sy souden sigh tot rust begeven / want men had alreeds Boden uytgesonden / om d'Aertsbisschop weer te halen. Doch sy gaven tot antwoord: Niet alleen wildense hem / maer oock eeni-

Doch 't vyer wierd noch geblusc ht.

De Priesters en Geestlijke

ge gevangene Raden hebben. Terstond wierd haer dit bewilllighd. Flucks liepense nae 't Dominicaner Klooster; en haelden de Gouverneur van Metepique uyt sijne bewaringh. Voorts begavense haer na 't Pallays / daer sigh veele Geestlijcke bevonden; sommige gewapend; andere met Crucifixen in haere handen; welcke t Volck vermaenden / datse voor de Catholijcke Religie ter dood toe souden veghten. Stelden oock Ladders tegens 't Vorsten Hof aen / reght onder 't Venster / daer uyt de Koninghlijcke Vaen stack. Stracks klom'er een jongh Priester op; nam een Kruys in de hand; brack de Stangh van de Vaen in stucken / en braght deselve nae beneeden; daerse van 't Volck gintsch en herwaerts wierd gesleept.

Blasen dit vyer grouwlijck op.

Wijl nu d'oproer hoe langer hoe grooter wierd / soo beval de Raed / dat al de Burgers in de Wapenen souden koomen. De Vice-roy dit alles siende / deed uyt de Vensteren schieten / waer door eenige Indianen dood bleven. Doe beval de gedagte Raed / dat al 't Volck sigh nae 't Pallays wenden / en de Vice-roy gevangen nemen / doch wel toesien souden / dat hem geen nadeel aen 't leven weervoer. Flucks wierd 't Vorsten-Hof overweldighd / geplonderd; deuren en vensteren in stucken geslagen; alles verwoest. Daer na heeftmen oock de Huysen der in den Ban gedane Heeren aengevallen / en van alles beroofd. Op beyde de syden waren over de 70. persoonen dood gebleven; meer dan 100. gevaerlijck gewond. Ontrent middernaght quam d'Aertsbisschop weer binnen Mexico; die de Ban over de Gemeente te niet deed / en daer een Vreughde-Feest deed houden. De Vice-roy wierd van 100. Soldaten bewaerd in 't Franciscaner Klooster / tot op naerder ordre des Konings van Spaenje. Ondertusschen onthaelden en handelden de Monicken hem als eenen in den Ban sijnde; verwaerdighden hem niet / de Mis te mogen hooren; en deeden hem andere smaedheden aen.

Veele blijven dood.

't Pallays overweldighd, de *Vice-roy* gevangen; de Bisschop weer ingekomen.

De *Vice-roy* smaedlijck van de Monicken gehandeld.

Onder de Bestormers van 't Pallays was / nevens meer andere Geestlijcke / oock een Priester / genoemd Zalazar, die met sijn Snaphaen dickmael op 't selve schoot; sigh allerwegen heenen begaf / om eenige swacke plaets in de Mueren te mogen vinden; van al de Poorten de proef nam / welcke lightst op te lopen was. Door een Kogel velde hy eenen der Lijfwaghten des Vice-roys op de Galery ter neer.

De Priesters sijn hier Soldaten.

Koningh Philips van dit alles bericht geworden / oordeelde / dat dit een saeck was / die quade gevolgen kon nae sigh sleepen; en / indiense ongestraft bleef / d'andere Onderdanen in America tot een quaed Voorbeeld sou mogen dienen. Sond derhalven Anno 1625. ten Vice-roy derwaerts de Marquis van Serralvo, om / nevens Don Martin de Cacillo, Priester en Inquisiteur in Valladolid, dit geheele werck nauw t'ondersoecken / en de schuldige te straffen. Indien deese hadden willen handelen nae de strengheyd der Wetten / al de voornaemste binnen Mexico souden hoogh-straf baer sijn geweest / wijlse sig niet by den Koninghlijcken Standaert hadden gevoeghd / doese door Trompetten-geschal daer toe geroepen wierden. Evenwel ginghmen niet verder (wijlse sigh daer mee verschoonden / datse niet uyt haere Huysen hadden derven gaen / vermits de gantsche Stad op haer aengevallen sou hebben) / als eenige der Regters van haer' Ampten t'ontsetten. Van al d'andere schuldige wierden'er niet meer dan drie of vier gehangen; d'overige een algemeen Pardon vergund. Anders hadmen de Stad moeten beroven van 't grootste deel der Inwooners. Men bevond / dat de Geestlijcke insonderheyd deesen oproer hadden aen en voortgeset; waerom dan oock tegens Zalazar en noch drie andere Priesters 't Vonnis wierd uytgesprooken / datse nae Spaenje gesonden / en daer op de Galey geset souden werden; doch sy hadden sigh by tijds wegh gemaeckt.

Koningh *Philips* van Spaenje send ten *Vice-roy* derwaerts de *Marquis* van *Serralvo*, met magt, om de schuldige te straffen.

1625.

Hoe tegens de weereldlijcke wierd gehandeld.

Hoe tegens de Geestlijcke; tegens alle te laght.

't Bedrijf des Aertsbisschops wierd in Spaenje veel eubeler opgenoomen / als dat des Vice-roys. Hy moest oock een lange tijd buyten bedieningh blijven. Eyndlijck evenwel / om geen nieuwe brand te doen ontstaen / maecktemen hem Bisschop van Zamara, 't Land sijner geboorte / gelegen in Castilien, van een geringh aensien. Door deese Vleugel-kortingh wierd hem verhinderd / weer soo hoogh te vliegen. Van Aertsbisschop wierd hy Bisschop. Van 60000. Rijksdalers jaerlijckse Inkoomsten moest hy met minder als 6000. sigh vergenoegen. De gewesene Vice-roy wierd oock nae Spaenje ontbooden / doch aen 't Hof seer wel ontfangen; en de Koningh verhief hem tot 't Ampt van Groot-Stalmeester; eene der aensienlijckste Waerdigheden van 't geheele Koninghrijck.

Hoe tegens den Aertsbisschop.

Vergeldingh aen den *Vice-roy*.

Hy sou te Mexico een Man van Verdiensten sijn geweest / indien sijne Gierigheyd hem niet verscheydene misslagen had doen begaen. Onder welcke insonderheyd oock deese was / dat hy d'Indianen 't Koorn deed afparssen voor soo lagen prijs als hy wou; daer na soo hoogh verkoopen / als hy 't begeerde te stellen. D'Onder-Koningen trecken hier uyt des Koninghs Schatkist 100000. Ducaten jaerlijcks; doch weeten 't soo te maecken / datse wel een Millioen derselver Ducaten in hare Beurs brengen. Maer dit veroorsaeckt haer oock dickmael den algemeenen haet des Volcks; gelijck de gemelde Marquis de Sylva (by andere de Gelves) genoegh gewaer wierd / wanneer deesen Oproer ontstond.

Sijne Gierigheyd veroorsaeckt hem den haet des volcks.

Geweldige Inkoomsten des *Vice-Roys* van *Mexico*.

Seer gevoellijck was Koningh Philips over 't verlies der Bahia de Todos los Santos, op d'Oost-kust van Brazil, door de Hollanders ingenoomen. Deed derhalven een stercke Vloot toerusten / om 't verloorne te herwinnen. Deese Zee-Armade; d'Oorlogh tegens de Vereenighde Nederlanden; in Italien; in Veltolin; de Belegeringh van Breda; &c. / hadden hem soo geldloos gemackt / dat hy sigh in seer groote verlegenheyd bevond; derhalven sijn' Onderdanen hem een

Koningh *Philips* is de Beurs geweldigh ledigh.

Groote aenbiedingh sij-

stercke

SPAENJE.

sterckte Geld en Volckhulp aenbooden. 't Koninghrijck Navarre beloofde hem op hare kosten 6000. Mannen te voet/ en 1000. Ruyters. Gallicien 10. Scheepen en 6000. Mannen. Portugal 20. Scheepen; 8000. te voet / en 2000. te paerd. Andalusia en Granada 30. Scheepen / 12000. te voet / en 3000. te paerd. Castilien 20000. te voet / 3000. te paerd / en dan noch binnen 30. maenden 12. Millioenen Ducaten. Arragon 10000. te voet / en 1000. te paerd. Catalonien 6. Galeyen / 2. andere Oorloghs-Scheepen / 4000. te voet / en 800. te paerd. Een ander sijner Koninghrijcken 20. wel-toegerustede Scheepen / 10000. te voet / en 1000. te paerd. De Geestlijcke wilden oock 't hare doen / en 20000. Mannen in 't Veld onderhouden t'sijnen dienst. De Groote en Edele in Spaenje begeerden in milde Toeseggingen de minste niet te sijn. De Hertogh van Uzeda bood aen 40000. Ducaten. De Graef van Olivarez 30000. De Graef van Aloncas 12000. De Marquis van Monte Clara 20000. De Castellein Rodrigo 10000. Dien van Monterei 12000. Van Carpiro 15000. Gondemar 20000. De Præsident van Castilien 40000. Dien van Xiron 20000. De Præsident van Indien 60000. Dien van Medices 30000. Dien van Santa Crux 4500. Herrera 18000. Diego de Herera 16000. Don Louis Lasso, Hofmeester der Infante, 15000. Don Neyto 50000. Infantado 10000. De Marquis de Velada 1000. Don Duarte 20000. Don Pedro de Toledo 20000. De Marquis de Belmonte 6000. D'Admirant 25000. De Patriarch 10000. Die van d'Inquisitie 10000. Don Diego Lopez 2000. De Heer Buracha 2000. Dien van Salamanca 2000. Joseph de Zumano 8000. Antonio de Gassa 5000. Antonio de Mendoza 5000. De Graef van Miranda 5000. De Graef van Sessa 21000. Dien van Estovan 6000. De Marquis van Aytona 1000. Francisco de Solariis Mantiquez 8000. Don Diego de Mendoza 1000. Don Ferdinand Infant 85000. De Hof-raed 30000. De Koningin / en des Koninghs Suster Anna Maria al hare Kleynodien. Sie daer een geweldige Maght van Scheepen / van Volck / van Geld; waer mee alle Landen af te loopen stonden. Doch Philips bevond / dat het alleen Complimenten van Aenbiedingen waren. Als 't tot 't opbrengen sou koomen / soghtmen allerley Uytvlughten; en dus kreegh de Koningh niets met allen.

ner Koninghrijcken, van Scheepen en Volck aen hem t'haren kosten te willen bestellen.

Desgelijks van de Spaensche Groote en Edele.

Yeder voor sijn Hoofd belovende, hem met groote Geldsommen te willen bijspringen.

Doch 't waren Complimenten van aenbiedingh, sonder daed.

Evenwel deed hy op den 24. Januarius 21. Galioenen, nevens andere kleyner Scheepen / uyt Calis Malis loopen. Den 28. quam deese Vloot aen Teneriffa. Den 4. Februarius by Capo Verde. Den 19. Martius aen de Vestingh S. Antonio, welcke de Portugeezen noch besaten; gelegen ontrent een mijl van d'Aller-Heyligen-Bay. Den 30. begon de Belegeringh der selve; en den 30. April wierd deese Bahia met de Stad S. Salvador aen haer overgegeven. D'oorsaeck van dit verlies was / dat de Hollanders niet Volck genoegh hadden; waer onder noch oneenigheyd en oproer ontstond. Hier door geschiedde seer sleghte tegenweer. De Hollandsche West-Indische Compagnie had wel een Vloot derwaerts gesonden / doch deselve kon door veele Tegenwinden niet voortkoomen; soo datse eerst den 26. May, doe 't te laet was / daer verscheen; en vrughtloos weer te rugg' moest keeren.

Spaensche Vloot gaet na de Bahia de Todos los Santos. 1625.

En veroverd deselve van de Hollanders.

Koningh Philips verbood de Hollanders en eenige andere Natien alle Vaert en Koophandel op Spaenje en 't Spaensch Gebied; meenende hier door de Vereenighde Nederlanden in groote ongelegenheyd te brengen: doch 't veroorsaeckte sijn' eygene Landen de meeste schade. Want hier door ontstond in deselve een groot gebreck van Koorn en andere Levens-behoeften. In 't begin des jaers 1626. gold te Sevilla een Hamburger Last Koorn 250. Duytsche Floreenen. Daer na steygerden 't noch hooger. Te Madrit was 't Vleesch en andere Mondkost soo dier / dat gemeene Lieden deselve niet vermoghten te koopen. Behalven dat 't Verbod des Koninghs den toevoer seer verhinderde / had tot deese dierte veel quaeds gedaen een geweldige Regen / welcke hier eenige maenden langh was gevallen. Byna al de Granen waren 'er door verdorven. D'overvloeyingh des Waters had te Sevilla een groot getal Huysen wegh gespoeld; veele Menschen doen verdrincken. De Spaensche Nederlanden gevoelden de vrught deses Verbods oock niet weynigh. Derhalven men t'Antwerpen opentlijck afkondighde / dat 't selve niet aengingh de Vrye Landschappen; insonderheyd niet de Steeden aen d'Oost-Zee gelegen; maer dat deselve byna alle nodige Waren derwaerts moghten voeren. Hier op wierden meenighten van allerley Behoeften uyt Holland na d'Oost-Zee gesonden; van daer na Braband en Vlaenderen gebraght.

Groote dierte in Spaenje en de Spaensche Nederlanden. 1626.

Veroorsaeckt door 't Verbod des Koninghs van Spaenje, van alle Koophandel op sijne Landen; meenende hier door de Vereenigde Nederlanden te verderven.

Dit Verbod t'Antwerpen gematighd.

Anno 1627., in 't begin des jaers / trof Spaenje weer een ander onheyl. Twee Spaensche Caraquen, genoemd S. Bartholomæus en S. Helena, den 4. Martius des voorgaenden jaers van Goa in Oost-Indien afgevaren; daer na in October in Galicien aengekoomen / gingen by Bajona (Bayonne) gantschlijck te grond. Want alsse van Galicien na Lisbon in Portugal wilden varen / verhief sigh sulck een Onweer / dat niet alleen de gemelde Caraquen, maer oock vijf groote Oorloghs-scheepen / welcke haer Convoyeerden, aen stucken wierden geslagen. In de Caraquen was alleen aen Diamanten de waerde van 1600000. guldens. Aen Speceryen 2500000. gul. / behalven al d'andere kostlijcke Waren / t'samen gewaerdeert op meer als 8. en een halve Millioen guldens / buyten de schade der vijf groote Oorloghs-scheepen. Op al deese kielen waren geweest 448. Metale Stucken Geschut / behalven d'Yzere. Dit alles gingh na den Afgrond. 't Grootste deel der Soldaten en Bootsgesellen verdronck. Drie-en-veertigh kleyne Scheepen voeren uyt / om 't Volck te bergen; doch alleen 6. der selve quamen weer te rugg'. Niet beeter

Twee Spaensche Caraquen, met meer als 8. en een halve Millioen gl. aen Oost-Indische Waren, nevens vijf Oorloghsscheepen, gaen te grond. 1627.

Noch meer andere seer groote schaden.

ter gingh 't met 49. Pinassen; welcke 300. Spaensche Besoldelingen / en al de Wapenen / die Koningh Philips in 2. jaren langh te Placencen had laten vervaerdigen / na Duynkercken souden overvoeren; doch alles wierd begraven in de diepte der Zee.

Geldloosheyd des Koninghs, die de *Genueesen* de 510. Tonnen Schats sijner Schuld niet betalen kon.

Syne Mayesteyt had voorgenoomen / al deesen ryckdom in de twee Caraquen van de Kooplieden in Portugal te lighten / wijl 't geldgebreck hem doemaels seer hard drukte. Doch de Zee had alles verslonden / soo dat noch hem noch d'Eygenaers yets daer van te nut quam. In 't voorgaende jaer had Philips een dubbele Vloot met Silver uyt Peru t huys gekregen. Evenwel kon hy die van Genua niet opbrengen de 17. Millioenen (andere reeckenen 510. Tonnen Schats) / welcke hy haer schuldigh was; maer schortede de betalingh op tot in 't jaer 1636., onder belofte / van 5. ten 100. tot Interes te sullen geven. Doch dan souden de Boecken der Kooplieden werden besightighd / en de geene / welcke hem te veel hadden uytgewoeckerd / geen Rente ontfangen.

Voornaemste oorsaken van dit Geldgebreck der *Spaensche* Koningen.

De voornaemste oorsaecken van 't Geldgebreck der Koningen van Spaenje waren / of syn noch / I. datse sigh hebben uytgeput; al hare Schatten / uyt West-Indien koomende / verquist / in den Oorlogh tegens de Vereenighde Nederlanden. Waer by koomd / dat de Berghwercken van Peru en Potosi nu / in vergelyckingh met de voorige tyd / seer weynigh Goud en Silver uytleveren; eyndlyck wel gantsch te niet sullen gaen. II. D'armoede der Inwooners van Spaenje, en des Konings andere Rycken; soo dat hy uyt al deselve / en uyt Indien, jaerlijcks niet boven d'18. Millioenen Gouds treckt. III. Dat de Geestlyckheyd (daer in een seer geweldige meenighte) de grootste Rijkdom des Lands na sigh heeft getrocken; welcke dan voor den Koningh en Staet als dood is; wijl 'er de Gemeente niets van toevloeyd / de Koningh geen genot daer van heeft / vermits de Geestlycke geene Lasten dragen; de Poort altyd open setten / om geld binnen te krygen; maer gesloten houden / om yets daer buyten te laten gaen. IV. In dit Rijk syn 49. Commanderyen, beseeten van 8. Ridder-ordens / welcke trecken meer als een Millioen Gouds in Renten / sonder noodwendigheyd / wijlse meest gegeven werden uyt gunst; dickmael aen onwaerdige Lieden / diese noyt verdiend hebben / noch verdienen sullen; maer enckelyck in leedigheyd leven / op der selver Inkoomsten.

Spaensche Suycker en Silvervloot van de *Hollanders* verovert. 1627. 1628.

Noch grooter was de schade voor den Koningh en 't Koninghrijck Spaenje, geleeden door de Scheepsvloot der Hollandsche West-Indische Compagnie, onder d'Admirael Pieter Pieterſz. Hein, die de gantsche Spaensche Silvervloot vermeesterde / met al d'andere kostlycke Waren; gelijck hy in 't voorgaende jaer had gedaen de Spaensche Suyckervloot in de Bahia de Todos los Santos. Doch hier van sullen wy handelen onder de Nederlandsche Geschiedenissen. Daer-en-boven wierd een groot deel sijner Oorloghs-scheepen door de Hollanders vernield; meenighte van wel-geladene Koopvaerdy-Kielen genoomen. By dit alles ontstond in Spaenje een sware diere tyd; soo dat Anno 1630. 't Koorn en Meel daer driemael meer gold als te vooren. Fernambucq in West-Indien verloor Philips door de Vereenighde Nederlanders; en in de Spaensche Nederlanden d'eene Plaets voor / d'andere na. Anno 1632. wierd in Spaenje een maghtige Scheepsvloot toegerust; soo om de Silver-vloot uyt West-Indien te begeleyden / als om Fernambucq weer te herwinnen. 't Laetste geluckte / maer niet 't eerste. Want als de gedaghte Vloot / bestaende uyt meer als 30. Scheepen / sigh na de Havana begaf / om met de Vloot van Terra Firma te Conjungeeren, wierd deselve onderweegen van een hevige Storm beloopen / door welcke 10. Scheepen te grond gingen; waer onder oock waren die van den Generalen Oversten Michael de la Chareta, en d'Admirael Juan Lopez, nevens twee Gallioenen, geladen met 3. Millioenen aen Silver / behalven noch 358986. Spaensche Realen, veel Cochenille, Chineesche Sijde, Indigo, Huyden / Campegi en Brazilien-hout: in alles gewaerdeerd (de Scheepen daer onder gereeckend) op meer dan 7. Millioenen Stucken van Aghten. Daer-benevens verdronken over de 1500. Menschen; onder welcke veele voorname Heeren / en Officieren wierden geteld. Dit verlies veroorsaeckte in Spaenje uytneemende verslagenheyd / wijl 't niet alleen den Koningh / maer oock een groot deel Kooplieden en andere persoonen swaerlijck quam te treffen.

Sware dierte in *Spaenje*. 1630.

Verheſtl. en herwind *Fernambucq* in *West-Indien*.

De *Spaensche* Silvervloot gaet al weer te grond door Onweer: 't verlies begroot op 7. *Millioenen* Stucken van Aghten. 1632.

Noch al meer ongelucken overvielen de Spaensche Monarchie. Te Napels was voor Koningh Philips een stercke Zee-vloot uytgerust / bestaende in 34. Galeyen, 8. Galioenen, en een groote meenighte Barquen, onder 't bestier van de Marquis de Santa Crux, om deselve te gebruycken tegens Frankrijck. Maer eer noch deese Armade uyt de Haven van Napels af-voer / gingh de Capitain van Sicilien door brand te niet. Afgevaren / en onder Corsica gekoomen / ontstond een geweldige Storm / welcke de Vloot te rugg' dreef na Capo Corso, de noordlijckste Uythoeck van 't Eyland Corsica. Hier wierd een Galey en een Barcq tegens de Rotsen in stucken geslagen. By bedaerd we'er op nieuws in Zee gestoocken / joegh een hevige Wind haer te rugg' na haer' oude plaets. Doe wierd de Storm soo geweldigh / dat 9. andere Galeyen, 15. Felouquen, en eenige Barquen na den afgrond sonken. By de 6000. Menschen geraeckten hier om 't leven. De gemelde Marquis begaf sigh / met 't overige van de Vloot / na Porto Longone, in 't Eyland Peba; daer noch een Galey verongeluckte.

Stereke *Spaensche* Vloot te *Napels* toegerust tegens *Frankrijk*, gaet door Onweer ten grooten deele te grond; en met deselve 6000. Menschen. 1635.

Al deese sware verliesen / soo dight op malkander / stelden Koningh Philips in een seer groote verlegenheyd. Echter deed hy aensienlycke Kryghs-toerustingen aenstellen in de Koninghrijcken Napels, Sicilien,

Vereering der Koningin van *Spaenje* aen de L. *Vrouw* van

Cata-

Catalonien, Portugal, &c.: desgelijcks in den gantschen Staet van Milaen, soo te Water als te Land. Om nu in d'uytvoeringh sijner voorneemens beeter geluck te mogen hebben als tot noch toe / heeft de Koningin sijne Gemalin een seer kostlijck Vrouwen-kleed laten maken / gewaerdeerd op 13000. Kroonen; en 't selve gesonden aen de L. Vrouw te Loreto. Echter kon hem dit weynigh helpen. Want al stracks daer na leed hy een geweldige Neerlaegh by Namen; waer tegens de Françoisen in alles geen 100. Mannen hadden verlooren.

Loretto, om beeter geluck voor den Koningh te bekoomen.

De Staten Generael der Vereenighde Nederlandsche Provintien hadden Anno 1632. Placcaten laten aenslaen / en Brieven afgesonden / nodigende de Verheerde Nederlandsche Provintien, uyt een goede nabuerlijcke genegenheyd / om 't onverdraeglijk Spaensch Jock van den hals te werpen / en sigh tot haer (de Vereenighde) te voegen: waer toe sigh nu voor haer een seer bequame gelegenheyd aenbood; wijlse onder 't voorsightigh beleyd des Princen van Oranje een sterck Leger hadden te veld gebraght ('t was in May): heylighlijck belovende / datse al de Steeden en Landen / nevens d'Ingesetene der selve / soo wel Geestlijcke als Weereldlijcke / welcke sigh vrywilligh tot haer begaven / souden beschermen by der selver Privilegien; oock by d'openbare oeffeningh der Roomsch-Catholijcke Religie, &c. Hier by quam noch d'afval van Graef Henrick van den Bergh, Generael-Veld-Oberste des Koninghs van Spaenje in de Spaensche Nederlanden; die in Braband niet weynige goedgunners had; en met sijne nieuwlijcks-aengestelde Werbingen dapper voortvoer; de schrick over soo veele verliesen in 't voorleedene jaer; de vrees voor noch arger; 't geweldigh geld-gebreck / soo in Spaenje als in de Verheerde Provintien; de swaere uytsuygingen der Spaenjaerden in 't laetstgenoemde Geweft: soo dat deese Spaensche Onderdanen op 't hardste wierden verdruckt / gantsch uytgeput van de geene / welcke haer souden beschermen. Dan noch 't misnoegen des Volcks hier over; soo dat veele der voornaemste begonden te wanckelen / en gedaghten op te vatten / hoese sigh eens souden mogen ontslaen van de hooghmoedigheyd en dwinghlandy der Spaenjaerden.

De saecken des Koninghs in de *Spaensche Nederlanden* 1632. staen seer qualijck; en niet buyten vrees voor een algemeenen oproer en afval; met de redenen waerom.

Dit alles baerde in d'Infante Isabella Clara Eugenia swaere bekommeringen / en een groote vrees / dat eens alles tot Oproer uytbarsten / en den Vereenighden Staet toevallen moght. Schreef hier over aen Koningh Philips. Riep de Staten der Spaensche Nederlanden te Brussel by een / 't welck nu in 30. jaren tijds niet geschied was; om met deselve te beraedslaen / wat best ter hand stond te neemen tot behoudenis der Landen. Deese oordeelden geraedsaemst / datmen met de Staten der Vereenighde Provintien een Stilstand van Wapenen sou aengaen. De nood dwongh de Koningh en d'Infante, oock daer na te traghten. 't Wierd soo verr' gebraght / dat Brusselsche Gesanten in den Haegh quamen / om van deese saeck te handelen. Onder meer andere dingen begeerdense / dat de Staten Generael souden afstand doen van West-Indien, Maestricht en Sluys. Hier tegens sou de Koningh haer geven Breda, Gelder, en Rhijnberck. Soo gantsch ongerijmd wierd deese Voorslagh geaght / dat Prins Frederick van Oranje uyt de Vergaderingh opstond / en sigh van daer wegh begaf. Waer op dan oock alles in Holland tot een vroege Veldtoght wierd vervaerdighd.

Spaenje versoeckt een Stilstand van de *Hollanders*. Handelingh daer over in den *Haegh* aengesteld; doch te vergeefs, wegens den eysch van *Spaenje*

Indien d'eysch der Spaensche de Vereenighde Nederlanders onsmaecklijck viel; dien der Hollanders was de Spaensche noch wranger. Deselve bestond hier in: Datmen haer sou inruymen Breda, Gelder, en Bergen. Dat de Spaenjaerden uyt al de Nederlanden souden wijcken. Dat de Koophandel op Spaenje en Indien sou vry gesteld werden. Hier over wierd uyt Brussel geschreven: de Spaensche Staets-dienaers hadden de Brusselsche Gevolmaghtighde / tot d'onderhandelingh van een Stilstand of Vreede na 's Gravenhaegh afgevaerdighd / scharplijck verweeten / datse d'Aghtbaerheyd en Hoogheyd haers Konings weynigh in aght hadden genoomen; wijlse sigh niet geschaemd hadden / sulck een snooden eysch te rugg' te brengen / en aen 't Hof bekend te maecken. Evenwel sond de Hertogh van Friedland (van wien onder de Duytsche en Sweedsche Geschiedenissen dickmael gesprooken werd) in 't volgende jaer van uyt Duytschland Gesanten aen d'Infante Isabella; op 't ernstighste haer aenradende / met de Staten Generael der Geunieerde Provintien een Wapenschorssingh voor een deel jaren aen te gaen / op datmen dan uyt Braband hem een Krijghsheyr moght toesenden / tot dies te spoediger en verseeckerder dempingh der Euangelische in 't Keyserrijck. Dit verright synde / konmen haer versterckten met Duytsche Maght: waer na 't Spaenje light sou vallen / de rebellige Nederlanden t'overweldigen / en sigh volstreckt Heer over d'een' en d'andere te maecken.

aen d'eene, die der *Hollanders* aen d'andere sijde. Gevoelijckheyd der *Spaensche Ministers* hier over. De Hertogh van *Friedland* raed *Spaenje* den *Traves* seer aen; en waerom.

Men had een Gesantschap uyt Brussel na den Koningh van Spaenje gesonden / om deese Maj. te vertoonen de noodwendigheyd van een Wapen-Stilstand in deese gelegenheyd van tijd; en van deselve naerder last te bekoomen ontrent de Condition der Onderhandelingh. Onder deese Afgesondene was de voornaemste de Hertogh van Aerschot. Dan sijnen Voordragh aen den Koningh / en wat hem daer over weervoer; sijne gevangen-neemingh in Spaenje, en de bysondere aenmercklijckheden daer ontrent; onstelteniss en misnoegen in de Spaensche Nederlandsche Provintien; gevaer veeler Grooten / &c. sullen wy / indien 't de bepaeldheyd deeses Wercks kan lijden / verhael doen onder de Nederlandsche Geschiedenissen.

Gesantschap uyt *Brussel* aen den Koningh van *Spaenje*, en waerom.

Vermits d'Infante Isabella Clara Eugenia op 't eynd des jaers 1633. was overleeden / soo wierd van Koningh Philips ten Gouverneur der Spaensche Nederlanden gesteld sijnen

Kardinael *Infant*, na de dood van *Isabella*, Gouv.

nen Broeder Ferdinand, Kardinael Infant. Stracks na sijn' aenkoomst veranderde hy al de Land-Officieren in Artois en Heenegouw; stellende in der selver plaets enckelijck Spaenjaerden. Gaf oock / soo hier als in Braband en Vlaenderen, openbare Bevelen uyt / dat yeder in sijne Kleedingh sigh sou righten na Spaensche gewoonte: geen lang Hayr dragen / maer Hoofd en Baerd kort bescheeren. 't Ontbrack niet aen Schimpschriften / waer in op een aerdige wijs hier mee wierd gespot / en deesen Prins-Kardinael sijnen Spaenschen hoogmoed verweeten: met een prognosticatie, dat de Landen van hem niet veel goeds te verwaghten hadden.

verneur der Spaensche Nederlanden.

Veranderd al d'*Officianten*; en sijn bevel, aengaende de Kleederdraght.

Veele Spaensch-Nederlandsche Heeren wierden beschuldighd / datse heymlijck t'samen-verstand hielden met den van Spaenje afgevallenen Graef Henrik van den Bergh (waer toe hem genoegsame reedenen waren gegeven / schoon Generael van des Konings Leger in de Spaensche Nederlanden), en van verradery swanger gingen; eenige oock gevangen geset. Of nu wel dit gantsch onwaeraghtigh was / soo is echter waer / dat de moedwilligheden / hooghmoed / en harde handelingen der Spaenjaerden in de Verheerde Provintien een algemeen misnoegen veroorsaeckten. Hier by quam noch der Spaenjaerden onvoorsightigheyd; welke veele Soldaten uyt Braband en Vlaenderen nae Duytschland tegens de Sweeden hadden gesonden; 't welck Prins Frederick van Oranje goede gelegenheyd verschafte / om Maestricht te veroveren; en Graef Willem van Nassauw, om een Inval te doen tusschen Bergen op den Zoom en Antwerpen; met inneemingh van eenige Schanssen. Daerenboven staecken de Hollanders (Anno 1632.) eenige Dijcken door / en setteden 't Land rondom Antwerpen onder water: waer door de Boeren / insonderheyd die van Oderen, Wilmerdonck, Oosterweel, &c. seer groote schaede leeden. Niet alleen sy / maer oock veele der Burgeren te Brussel en t'Antwerpen, bemerckende dat al haer' onheylen voortquamen van de Spaenjaerden en insonderheyd van de Jesuiten, begonden haer genoegsaem opentlijk vyandigh te werden; soo datmen nu hier / dan daer voor een swaeren oproer bekommerd was. By deese gelegenheyd quam oock een nieuw Spreeckwoord op de baen: Nederlands verdriet is Spaenjaerd en Jesuit. Te Brussel wierd by naght een Tafereel, waer op de Koningh van Spaenje; noch een ander / waer op Ignatius Loyola, Stighter van d'Orden der Jesuiten, stond afgebeeld / ter neer geworpen / en verbroocken / onder 't geroep: Her uyt Paep; vive Oranje. Ontrent deselve tijd geschiedde yet diergelijcks t'Antwerpen, sonder dat de Daders gevonden konden werden.

Veele *Spaensch-Nederlandsche* Heeren beschuldighd van Verradery; eenige gevangen gesrt.

De *Brabanders* beginnen de *Spaenjaerden* en *Jesuiten* te haten.

Nieuw Spreeckwoord, van haer op de baen gebraght.

Aenmerklijcke Voorbeelden des haets.

In Spaenje waeren de Jesuiten oock seer gealarmeert. Deeden Anno 1634. aen Koningh Philips haere klaghten / met een grooten ophef / dat tsederd eenigen tijd in dit Koninghrijck waren ingekoomen verscheydene eer-rovende Boecken en Pasquillen tegens hare Societeit: biddende / dat tegens deese Smaed-schriften op 't scharpste moght werden gehandeld. Stracks deed de Koningh d'Inquisitie beveelen / tegens sulcke Kettersche Boecken soodanigh een ordre te stellen / en oordeel te vellen / als de Jesuiten sou behagen. Sonder tijd-versuym wierd dit verright: Schriften en Schryvers verworpen; ten Vyere veroordeeld. Doch wijl men d'Autheuren niet in handen had / soo geschiedde d'uytvoeringh aen de Schriften op de volgende wijs. Voor af nam de Beul te Madrit een Esel. Liet doe op S. Petri en Pauli-dag door eenige Tromslagers / Trompetters / &c. door de geheele Stad uytroepen / wat voor een Executie hy sou ter hand neemen. Op de Marckt maeckte hy een groot Vyer / in de tegenwoordigheyd des in meenighte toegelopenen Volcks / en verbrandde d'onwaerdige / vervloeckte / Kettersche Boecken t'eenemael tot asch. De Titels derselve waren: I. Actio perduellionis in Jesuitas, sacri Rom. Imp. Juratos Hostes. II. Anatomia Societat. Jesu. III. Jesuita Exenterotus. IV. Mysteria Patrum Societatis Jesu, nevens meer andere diergelijcke; tegens deese Vaderen tsederd eenige tijd uytgegaen. Maer schoonmense hier aen 't Vyer opofferde / in Duytschland wierdense opentlijk verkogt / en van vele geleesen.

Jesuiten in Spaenje klagen den Koningh over eenige Boecken tegens hare *Societeit*.

Welcke daer op opentlijck door de Beul wierden verbrand: en hoe sulcks geschiedde. 1634.

Ontrent een jaer te vooren (den 21. May Anno 1633.) wierd te Toledo levendigh verbrand eenen Johan Avontrood, Soon van Bartholomæus Avontrood, geweest Koopman te Halteren in Westphalen; die hem in sijne jeughd ter Studie had gehouden; daer na hem t'Antwerpen besteld in den dienst des Heeren van Lille; die / hem seer getrouw bevindende / hem nae de Canarische Eylanden sond / by sijne daer woonende getrouwde Dochter; welcke hy oock / nae de dood haers Mans / ten Vrouw bequam. De Gevallen sijns levens / hoe hy geraeckte tot kennis van de Dwalingen des Pausdoms; na vlijtigh ondersoeck de Gereformeerde Religie aennam; een seer yverigh Voorstander derselve wierd; t'Amsterdam quam; eenige Boeckjens en Brieven in druck uyt gaf; welke hy in de Spaensche Tael deed oversetten / en daer in met stercke redenen aenwees / dat de Paus d'Antichrist was: jae oock / als hy nu 78. jaren telde / aengepord door een ongemeenen yver / om Christo veele Zielen te mogen winnen / van Amsterdam na Bayone; van daer na Madrit in Spaenje troch; voor den Koningh verscheen / aen wien hy een Remonstrantie, nevens de gedagte in 't Spaensch vertaelde Boeckjens / behandighde / kan men kortlijk vinden in 't Gereformeerde Martelaersboeck des vermeerderden drucks van Johannes Gysius. Haest wierd hy hier gevangen genoomen; nae Toledo gesonden; hard van de Geestlijckheyd aengevoghten door groote beloften en sware dreygementen / om hem te doen af-vallen: doch hy bleef onverwrickbaer; disputeerde tegens al d'Inquisiteurs, en verdeedighde sijne Religie bondigh. Waer op hy dan wierd veroordeeld ter levendige verbrandingh. Dit wreede Vonnis heeftmen aen hem uytgevoerd op den

Johan Avontrood, van een *Roomschgesinde*, *Gereformeerd* geworden, treckt, uyt een brandenden yver, van *Amsterdam* na *Spaenje*.

Geeft den Koningh eenige sijner Boeckjens over.

Werd levendigh verbrand.

Sijn' uytstekende

SPAENJE.

volſtandigheyd.

den hier boven genoemden dagh. Door den gemelden brandenden yver voor d'eere Gods en Christi ſtond hy met een vrolijck Gemoed den brand des vyers uyt; in 't midden der vlammen God verheerlijkende. Dus gaf hy den Geeſt / ſonder eenige ontroeringh te toonen.

Geeſtlijke Ordens in *Spaenje* verminderd.

Ter dier tijd quam in Spaenje een Koninglijck Bevel uyt (gelijck oock in Franckrijck), dat 't getal der Religieuſe Kloosteren ſou verminderd / en dan noch yeder Klooſter op een ſeecker getal van perſoonen gebraght werden. In welcke Conventen 't geſtelde getal grooter was / daer ſouden d'overtollige uytſterven / ſonder in derſelver plaets andere te mogen aenneemen.

De *Kloppen* van Paus *Urbanus* verbannen.

Oock wierd de nieuwe Orden der Jeſuiterſſen, by ons Kloppen genoemd / van Paus Urbanus afgeſchaft / en in den Ban gedaen; waer van hier na breeder onder de Lyſt der Pauſen.

Seldſame Middelen, van Koningh *Philips* ter hand genomen,

Om geld te bekomen / ſteldemen in Spaenje allerley middelen in 't werck. Soo veel verwierf Koningh Philips van de Paus / dat de Spaenſche Geeſtlijckheyd aen hem moeſt opbrengen 't vierde deel van al haere jaerlijckſche Inkoomſten. Hy beval / nauw onderſoeck te doen op 't gedragh der Ridders van S. Jago, offe oock devoot genoegh leefden / volgens de haer voorgeſchrevene Regelen. Maer deeſe / wel weetende hoe meenighvuldigh ſy deſelve hadden overtreeden / gaven hem liever 50000. goudene Kroonen / om van deeſe Inquiſitie ontſlagen te blijven; ſoo dat hare Sonden Koning Philips Geld in de beurs braghten.

en daer onder vry onroemlijcke, om aen geld te geraken.

Doe de Hertogh van Infantado te Madrit, by d'Uytvaert ſijner Grootmoeder / haer een goudene Kroon had doen op 't Hoofd ſetten / wijlſe was geſprooten uyt Koninghlijcken Stamme / wierd dit aen 't Hof ſoo gantſch qualijck opgenomen / dat hy niet alleen moeſt draegen de ſchande van gebannen te werden / maer daer-en-boven 100000. Kroonen tot Boete geven. Meenigte van voorname rijke Lieden beſchuldigdemen van een nieuwe Kettery / als offe in haer hert geheele of halve Joden waren.

Bloedige *Inquiſitie* aengeſteld, tegens rijcke perſoonen, en vermoedendaer van.

Hier over wierd een byſondere Inquiſitie aengeſteld / waer door een goed deel aenſienlijcke perſoonen in heghtenis geraeckten. Veele derſelve heeftmen binnen weynigh tijds / ſoo te Madrit als in andere Plaetſen des Koninghrijcks / veroordeeld ter levendige verbrandingh. D'uytſteeckendſte onder deeſe waren de geene / welcke de Vloot nae de Havana en Brazil hadden helpen uytruſten; den Koningh in ſijnen nood met geld by geſtaen. Dit gaf niet weynigh vermoeden van een heymlijck Schelmſtuck; inſonderheyd / wijl al de Goederen deſer Veroordeelde voor verbeurd wierden verklaerd. Boven dien heeft de Koningh al 't aengekoomene Silver / 't welck de Koopliedenbehoorde / in Beſlagh genoomen.

Der Koopliedenuyt Silver aengeſlagen.

Niemand derfde een woord daer tegens kicken / uyt vrees / dat deeſe bloedige / of liever yverige Inquiſitie haer op den hals moght koomen. Dit ſloegh alle Koophandel voorts den bodem in; en veroorſaeckte groote verſlagenheyd by de benadeelde.

Van verſcheydene andere dingen onder de Regeeringh deeſes Philips; als / hoe hy ten eynden adem geoorloghd ſijnde / met de Vereenighde Nederlanden een eeuwigh-duerende Vreede heeft opgereght Anno 1648.: desgelijcks met Franckrijck Anno 1659.; by welcke Louis de XIV. veele gewightige Landen / Steeden en Veſtingen wierden ingeruymd; en tot welcker bekraghtigingh de Spaenſche Infante Maria hem ten Houwlijck wierd gegeven: maer hoe / noch de bekomene groote voordeelen / noch deeſen nauwen Band / den Franſchen Monarch konden weerhouden / 't dierbaer-beſwoorne Verbond te breecken; de Spaenſche Nederlanden aen te vallen; eenmael / andermael / meermael ſijnen Schoonvader Philips, naderhand ſijnen onmundigen Swager Carel de II., alles wat hy kon t'ontrecken.

Korten inhoud van eenige der voornaemſte Oorlogs-rampen,

Hoe Philips meer andere Rampen ſijn overkomen; onder welcke niet de minſte waren / dat 't Koningrijck Portugal 't Spaenſche Jock van ſigh afſchuddede / en Anno 1640. Johan de IV., Hertogh van Bragance, ten Koningh verkoos. Dat de Vereenighde Nederlanden hem in de Spaenſch-Nederlandſche Provintien veel Steeden van groote aengelegenheyd ontnamen: dat hy tegens de François en oock ongeluckigh was; ſomtijds echter eenige voorſpoed genoot; inſonderheyd Anno 1636., wanneer geheel Parijs van ſchrick beefde / doe de Spaenſche in Picardyen waren gevallen: dat in Catalonien hem alles tegens liep; vermits Anno 1640. dit gantſche Geweſt in Oproer geraeckte / wegens 't miſnoegen der Cataloniers over de hooghmoed des Koninglijcken Minjons Conte Duca d'Olivares; ſoodanigh / datſe de Spaenſche Guarniſoenen weg dreven / en ſigh aen Franckrijck overgaven: waer door de Spaenjaerden ruym 15. jaren werck hadden / eerſe Catalonien door 't Swaerd konden weer bekoomen; en dat noch niet geheel; wijl de Franſche Meeſter van een gedeelte ſijn gebleven / en van daer uyt tegens de Spaenſche hebben geoorloghd.

Koningh *Philips* de *IV.* gedeurende de tijd ſijner regeeringh bejegend,

Voorts / hoe Koningh Philips oock werck kreegh in Italien, wegens den geweldigen Oproer te Napels, aengeſteld door een arme Viſſcher / de berughtede Mas (of Thomas) d'Aniello, Anno 1647.; ſulcker wijs / dat indien Franckrijck ſigh doe tijdigh genoegh van deeſe gelegenheyd had konnen dienen / Philips buyten twijffel dit Koninghrijck t'eenemael quijt ſou ſijn geraeckt. Hoe oock d'Engelſche, ſoo haeſt Carel de II. aen de Kroon was gekoomen / door veele Roveryen Spaenje geen kleyne ſchade toevoegden; en in Weſt-Indien Koningh Philips een goede Pluym uyt 't Lijf ruckten / te weeten / 't Eyland Jamaica, nevens veel meer andere voorvallen / ſullen wy verhalen onder de Geſchiedeniſſen van elck Geweſt tot welcke deſelve eygentlijckſt behooren / om den draed der Hiſtorie te volgen / en eene ſaeck niet meermael te moeten herhalen.

en van welcke op ſijne plaets onder de Geſchiedeniſſen van andere Geweſten breeder werd gehandeld.

Was ſeer tot Vrouwen genegen:

Seer was hy tot Vrouwen geneegen: waerom men oock geloofde / dat hy ſijn ligchaem ſeer verſwackt / en ſigh yet quaeds

neegen.

op den hals gehaeld had / 't welck hy niet kon verwinnen / en sijne dood bevoorderde. Ondertusschen wierd hem sijn' ontughtige lust eens aerdigh met Rottingh-slagen verdreven. Eenige Schryvers spreecken'er kortjens van; maer Madame d'Aunoy wat breeder / uyt de mond der Grabin van Lemos. Seer driftigh had hy sijne genegentheyd laten vallen op de Hertogin van Alburquerque; doch de Hertogh haren Man hield goede Waght over haer. De Beletselen vermeerderden sijne begeerte. Op seeckeren avond / als hy met eenige Heeren speelde om een groot deel gelds / geliet hy sigh / als of hy vergeeten had een Brief van groot gewight te schryven. Riep de Hertogh van Alburquerque (daer tegenwoordigh) / en beval hem in sijne plaets 't spel te vervolgen. Terstond begaf hy sigh na sijn Cabinet; sloegh een Mantel om; gingh een heymlijke Trap af / en soo na 't Huys der jonge Hertogin; alleenlijck door sijnen Favorit vergeselschapt. De Hertogh / die uyt de voncken 't vyer genoegh had bemerckt / en dit verlaten des Speels seldsaem voorquam / kreegh Muysse-nesten in 't hoofd. Veynsde / plotslyck van een swaer Colijck overvallen te werden; gaf de Kaert aen een ander; stond met seer pijnlijcke gebaerden op; trad van daer weg / en snelde sigh na sijne Wooningh. Een weynigh tijds te vooren was'er de Koningh gekoomen / en bevond sigh noch op de beneden-plaets; niemand by sigh hebbende / als sijnen Gunstelingh. Haest wierd Alburquerque hem gewaer. Wou echter niet / datmen hem light sou brengen / om niet verplight te sijn / sijne Majesteyt te kennen. Met een groote Rottingh / welcke hy gemeenlyck in de hand droegh / naerderde hy Philips, en sloegh met een swacken arm op hem toe / onder 't geroep: Ha Schelm, koomd gy hier om mijne Caros te besteelen? Olivares, des Koninghs Favorit, kreegh nu en dan oock sijn deel; die / uyt vrees voor arger / dickmael riep: Sie wat gy doet; 't is de Koningh. Maer soo verr' was 't van daer / dat Alburquerque sou afgelaten hebben / dat hy in tegendeel de slagen verdubbelde / onder een tegen-geroep: 't Was een uyterste balddadigheyd, in sulck een gelegenheyd de Naem van sijne Majesteyt te misbruycken; derhalven sou hy wel lust krijgen, om haer beyde in 't Pallays te brengen; en dan sou de Koningh haer gewisslijck doen ophangen. Onder dit alles sprack Philips niet een eenigh woord; maer liet sigh dus afrossen / sonder den mond t'openen. Eyndlijck reddede hy sigh noch door de vlught; wanhopig over de bekoomene slagen / sonder eenige gunst van sijne Meestres genooten te hebben. Daer volghde niet quaeds voor Alburquerque op. In tegendeel verflauwde de drift des Koninghs tot de Hertogin; en naderhand loegh hy selfs om dit voorval.

Sijn' onreyne drift tot de Hertogin van *Alburquerque* door de Hertogh haren Man op een sonderlinge wijs hem verdreven door Rottinghslagen in genoegsame veelheyd.

Omstandigh bericht,

Hy overleed vry onverwaght. Op Vrydagh den 11. September Anno 1665. was hy noch in 't openbaer uytgegaen / in een taemlijcke staet van gesondheyd / na gelegenheyd van d'ongesteldheyd sijns ligchaems. Op Saterdagh avond wierd hy op 't alderplotslijckst overvallen van suick een geweldige Roode-loop / dat hy in min dan twee uyren tijds dood scheen. 't Was hem onmogelijk / van sijnen Stoel op te staen / sonder hulp der by hem sijnde. Op Sondagh, met 't aenbreecken van 't morgen-light / quamen de Doctoren by hem / en vonden hem soo veranderd van gestalte / datse terstond sijne Sieckte doodlyck oordeelden / indien'er geen spoedige verwisselingh tot beeterschap quam. Van die uyr af verteerde hy als een brandende Kaers. 't Quaed was gesteygerd boven de Hulp-middelen. Sondagh avond maeckte hy sijn Testament. 'sMaendaghs biechte hy / en ontfingh de soo genoemde H. Olie door de Patriarch van Indien. 't Bloed ontliep hem geduerigh soo sterck / dat hy niet anders als 't vel over sijne Beenderen hield. Dien naght / en de volgende Dingsdagh (den 15. der genoemde Maend) vervolghde sijne quael met een gelijck geweld / vergeselschapt van een bloedige verseeringh aen de Schouder. Men stelde voor 't voeten-eynd sijner Bedsteede de Beelden van S. Didaque d'Alcala, en S. Isidorus; doch daer van daen quam geen hulp. 's Woensdaghs hoorde hy de Mis; communiceerde voor de tweede mael / en at een weynigh; 't welck tot dien tijd toe niet geschied was. Dit wierd Doctor Chevary bekend gemaeckt; doch hy seyde: Men vleye sigh niet met een ydele hoop; want sonder Mirakel kan hy tot morgen toe niet leven. Dien naght gaf Philips 't Vaerwel aen de Koningin; tot welcke hy seyde: Mevrouw, 't is nu ernst dat ik sterve. 'k Neem voor de laetste mael mijn afscheyd van uwe Majesteyt; en beveel u op 't hooghste de sorge voor mijnen Soon. Voorts omhelsde hy haer; daer na sijnen Soon Carel; zeegende hem / en seyde: 't Behage God, dat gy moogt sijn een geluckiger Koningh, dan ick geweest ben. Diergelijcke woorden gebruyckte hy tot d'Infante sijne Dochter.

van des Koninghs *Philippi* plotslijke, wonderlijke; seer ellendige en afschouwlijke Sieckte, nevens sijne daer op gevolgde dood. 1665.

Laetste woorden tot sijne Gemalin, en Kinderen.

In de gedaghte staet bleef hy tot 's avonds ten vijf uyren. Doe viel hem een verdubbelingh der quael aen; in welcke hy op Donderdagh morgen den 17. September ten half vijf uyren sijnen Geest gaf. In sijn Testament had hy de Koningin sijne Gemalin gesteld tot Vooghdes over den gedaghten sijnen Soon; haer oock opgedragen 't Gouvernement Generael over al sijne Rijcken en Staten. Om haer te dienen tot Raden / had hy verordonneert de Præsident van Castilien; de Vice-Cancellier van Arragon; d'Inquisiteur Generael; de Graef van Penerande; d'Aerts-bisschop van Toledo, en de Marquis d'Aytona. Tot sijnen Nasaet in al sijne Koninghrijcken en Staten had hy verklaerd den meergemelden sijnen Soon. Indien hy overleed / soo sou d'Infante sijne Dochter Erfgenaem sijn. Quam deese oock te sterven / soo had hy gesubstitueert de Keyser en desselven Kinderen. Na der selver afgangh de Hertogh van Savoyen. Had oock deesen geenen Erfgenaem / en indien sijne Dochter

Philippi Testament, wie sijne Rijcken sou erven, in geval sijnen Soon *Carel* quam te sterven.

SPAENJE.

Frankrijk voor eeuwigh uyt de Successie geslooten, van wat het oock sijn mogt.

ter Maria, Koningin van Franckrijck, Weduw geworden sijnde / moght hertrouwen / aen yemand buyten de Fransche Kroon / soo souden de Soonen van dit tweede Houwlijck succedeeren: met bybvoegingh / dat in geenerley geval de Kroon Frankrijck sou mogen geraecken tot de Successie van wat het oock sijn moght. Begeerde daer-en-boven / dat sijnen Natuerlijcken Soon Don Jan van Oostenrijck sou werden gelaten in't besit van't geen hy hem had gegeven: en schoon hy overbloedigh genoegh daer van kon bestaen / soo soumen echter / indien hem t'eeniger tijd yets moght koomen t'ontbreecken / hem assisteeren uyt de Koninghlijcke Domainen.

Bespreekt 100000. Zielmissen: en seldsaemheyd daer ontrent.

Oock had hy in sijn uyterste wil bevoolen / dat 100000. Ziel-missen voor hem souden gedaen werden. Indien'er voor hem soo veel niet mogten nodig sijn / soo souden d'overige strecken ten goede van sijne Vader en Moeder. Waren dan oock deese alreeds in den Hemel / soo soudense koomen ten voordeel van de Zielen der geene / welke in de Spaensche Oorlogen waren gesneuveld. Ondertusschen wierden maer alleen 10000. Missen voor hem besteld.

Philippi Gemalinnen, en Kinderen.

Philips de IV. heeft gehad twee Gemalinnen. D'eerste Isabella, Princes van Franckrijck: de tweede Maria Anna, Dochter van Keyser Ferdinand de III. Isabella overleed den 6. October Anno 1642. Uyt Maria Anna wierd hem Anno 1657. gebooren Philippus Prosper; doch stierf Anno 1661. Ontrent 8. dagen daer na braghtse ter Weereld Carel de II., nu regeerende Koningh. Den 11. October Anno 1646. was na d'eeuwighheyd verhuysd sijnen doemaels eenigen Soon uyt Isabella, oud 16. jaren. De voorgedaghte Madame d'Aunoy verhaeld yet belagchlijcks van de Keyserlijcke Princes Maria Anna. Doese door de Spaensche Ambassadeurs uyt Oostenrijck wierd afgehaeld / en nu in een Stad van Spanje was gekoomen / daer uytsteeckend-schoone Rocken / Borstrocken / en Koussen van Sijde wierden gemaeckt / heeftmen haer veele der selve ten Geschenck aengebooden. De haer toegevoegde Spaensche Opper-Hofmeester / stiptlijck geset op d'onderhoudingh der Spaensche Graviteit, toonde sigh seer moeylijck over deese Gift. Uyt al de Packtjens nam hy de sijdene Koussen wegh; wierpse voor de voeten van de Gedeputeerde der Stad / en seyde: Weet gy dan niet, dat de Koninginnen van Spaenje geen Beenen hebben? Hy wou hier mee te kennen geven / der selver verhevenheyd soo groot te sijn / datse geen voeten hadden / om / gelijck andere Vrouwspersoonen / d'aerde te betreeden. De jonge Vorstin / noch nauwlijcks 15. jaren oud / waren de Spaensche Complimenten, en de Mysterieuse Uytdruckingen harer Tael noch onbekend. Vattede deese woorden na de Letter op. Begon te schreyen / en borst weenende los: Datse weer te rugg' na Weenen wou. En: Indiense te vooren had geweeten, datmen haer de Beenen wou affagen, datse liever sou willen sterven, als sigh op deese Reys begeven hebben. Doch deese vrees wierd haer lightlijck benoomen; en sy vervolghde haren wegh met wat meer gerustheyd. Te Madrit gekoomen / wierd Koningh Philips verhaeld d'onnooselheyd sijner Bruyd in dit stuk: welk geval hem soo aerdigh daght / dat hy niet weynigh begon te lagchen; een saeck / welke men aen hem niet gewoon was; vermits hy / volgens 't getuygenis der Hovelingen / in al de tijd sijns levens geen driemael tot een lagch is gekoomen; 't sy uyt een aengebooren eygenschap; of uyt een aengenomene sigh selfs-bedwingingh / om dies te beeter de Spaensche grootsheyd te vertoonen. Sijnen Grootvader Philips de II. heeft oock noyt gelagcht / als eenmael / over 't bedrijf en de misluckte schendlijcke aenslagh van Duc d'Alençon op Antwerpen, gelijck wy onder desselven Levens-beschrijvingh hebben verhaeld.

Klughtigh Geval met sijne tweede Gemalin Maria Anna, doese uyt Oostenrijck na Spaenje quam; waer over hy, die van sijn gantsche leven geen driemael had gelagcht, sigh niet van lagchen kon onthouden.

PORTUGAL.

Philips de II. maer eens van al sijn leven gelagcht.

Portugal, nu geregeerd door de Koningen van Spaenje.

Hoedanigh Portugal, na de dood van Koningh HENRICK Anno 1580.; en de verdrijvingh van Don ANTONIO, stracks daer op gevolghd, geweldadighlijck wierd ingenoomen door PHILIPS de II., Koningh van Spanje, is voor heenen verhaeld. In deesens Philippi secreete Instructie aen sijnen Soon PHILIPS de III., hem by sijne dood nagelaten / had hy geklaeghd / dat hy soo veele honderden Millioenen Ducaten had veroorloghd / en daer mee niet anders gewonnen als Portugal; 't welck hy noch niet verseeckerd was / aen sijn' Erfgenamen te sullen blijven. Sijne vrees is waeraghtigh geworden. Want dit Koninghrijck heeft 't Spaensche Jock niet langer gedragen / als onder 't bestier van deesen Philips de II. en sijnen Soon Philips de III. Onder

Vrees van Philips de II., dat sijne Nakoomelingen dit Rijck niet souden behouden.

PHILIPS de IV.

Philips de IV., Koningh van Portugal;

is 't weer van Spaenje afgevallen / als 't noch geen 60. jaren van de Spaensche Koningen was beseeten geweest. Philips de II. was niet onbekend de natuerlijcke en seer diep-ingewortelde haet der Portugeezen tegens de Castilianen; waer van wy in 't voorgaende eenige sonderlinge Voorbeelden hebben aengeteeckend. Regeerde haer derhalven / na dat hy sigh meester van Portugal had gemaeckt / al taemlijck saght; tegens den gewoonen aert der Spaenjaerden; en soght dus den hevigen afkeer wegh te neemen / immers te verminderen. Na sijne dood / onder Philips de III., begonden de Spaensche Gouverneurs en andere Amptelingen in Portugal haren gewoonen Hooghmoed en Dwinghlandy weer in 't werck te stellen. Dit deed de dus langh binnen gehoudene vyandschap der Portugeezen weer uytbarsten. Echter wierdense noch door deesen Philips in toom en onder de roede gehouden. Maer als 't met Philips de IV. in sijnen Oorlogh tegens Holland en Franckrijck seer slegt begon te staen; hare verdruckingen sigh vermeenighvuldighden / soo begonden oock eenige Plaetsen in Portugal oproerigh te werden. Doch vermitsse van d'andere niet wierden gevolghd / soo was dien Opstand haest gedempt / ten nadeel der Oproerige; welcker veele 't leven moe-

onder wiens Regeeringh de Portugeezen van hem afvallen, en sigh een Koningh uyt de hare verkiesen.

moesten verliesen door een smaedlijcke dood.

Stracks hier na ontstond den Oproer in Catalonien. Koningh Philips oordeelde dienstigh / den Portugeezschen Adel in Oorlogs-dienst buyten 't Land te gebruycken / om deser wijs Portugal 't quaed bloed (gelijck hy 't noemde) af te tappen. Gebood haer derhalven / sigh toe te rusten / om mee te veld te gaen tegens de Cataloniers. Weynigh lust haddense hier toe; maer begeerte genoegh / om sigh uyt de Heerschappy der Spaenjaerden t'ontwickelen. 't Geen de Castilianen meenden te sullen dienen / om Portugal onder bedwangh te houden / namen de Portugeezen tot een middel / om haer daer van te verlossen. Waerlyck was dit van Philips een seer groote misslagh / en bewijs van sijne sleghte Staetkunde. Die 't gebied heeft over een Natie, welcke hy weet / hem vyandigh te sijn / en altijd na gelegenheyd van Afval traght / moet al sijne vlijt aenwenden / om haer van malkander gescheyden te houden; niet haer by een te doen versamelen; veel min noch met de Wapenen in de vuyst. Tot noch toe was de Portugeezsche Adel ontwapend geweest; en hadden sigh van geene Geweeren derven voorsien / wijl sulcks haer 't leven sou gekost hebben / eerse sigh by malkander hadden konnen voegen. Nu wierd haer bevoolen / sigh te wapenen tot 's Koninghs dienst; en deese kans wistense wel by 't hayr te vatten / tot haer eygene dienst. Doch vermits dit sigh heeft toegedragen Anno 1640. onder den volgenden Keyser Ferdinand de III., soo sullen wy 't verhael daer van tot in 't IV. Boeck uytstellen.

By wat voor een gelegenheyd Philips, *door een seer slegte Staetkunde,* *haer selfs 't Swaerd in de hand gaf.*

't Jaer 1631. was ongeluckigh voor de Portugeezen. D'Indianen hadden een tijd langh eene harer voornaemste Steeden in Indien belegerd gehouden; doch wierden eyndlijck afgedreven. Doe wilden die van deese Natie in dit Gewest met eenige Oorloghs-Scheepen / nevens haren nieuwen Generael Don Nuno Alvarez Botheldo (een Hoofdman / te Water en te Land seer beroemd) sigh op Zee begeven / om haer geluck noch verder te gaen soecken; doch vonden haer ongeluck op de rampsaligste wijs. Haer bejegenden twee Hollandsche Jagten / met een groot Schip / genoemd Walcheren, inhebbende ontrent 90000. Spaensche Matten, om met deselve Koophandel te dryven. Met een seer groote Furie, en in een veel meerder getal / greepen de Portugeezen de Hollanders aen; maer vonden heldadige tegenstand; en leeden groote schade; doch noch veel meer door 't volgende voorval. Terwijl Don Nuno (of Nunnez) met noch vier andere Scheepen 't Schip Walcheren

Vijf Portugeezsche Scheepen leggen een Hollandsch Schip aen boord, 1631. *en vliegen al t'samen in de lught op.*

aen boord lagh / geraeckte 't Vyer daer in: waer door hy met sijn Schip / nevens de vier andere Portugeezsche Kielen / t'samen met den Hollander, in de lught opvloogh. Dus wierd 't grootste deel der Portugeezsche Vloot / welckese hier hadden / t'eenemael vernield. Echter geraeckten de twee Jaghten der Vereenighde Nederlanden oock in brand / en verdierven desgelijcks met al 't daer in sijnde Volck. Als 5. groote Galeyen / van de Portugeezen toegerust / om Fernambucq weer te veroveren / uyt de Haven van Cadix na Lisbona voeren / stiet haren Admirael by naght op een Klip / en gingh te grond met meer als 200. persoonen / en 40. Stucken Geschut.

Andere schade der Portugeezen.

In Franckrijck regeerde noch als Koning / tot in 't jaer 1643., LOUIS de XIII. De voornaemste Fransche Geschiedenissen hebben wy in 't voorige II. Boeck kortlijck gebraght tot op 't jaer 1624. Sullen nu deselve vervolgen tot op 't levens-eynd van Keyser

Fransche Koningen en Geschiedenissen van Anno 1624. tot 1637.

FRANKRYCK.

ser Ferdinand de II. Anno 1637.: echter voorby gaende 't geen met andere Rijken of Staten ingewickeld is; of alleen hier ter loops voorstellende de dingen welcke wy elders omstandiger beschrijven / wanneer de draed der Historie sulcks vereyscht.

Frankrijck en Spaenje roven ter Zee op malkander.

In Veltolin en Italien saten de Fransche en Spaensche malkander dapper in 't hayr. Van 't eerste is hier boven gehandeld onder de Duytsche; van 't ander sullen wy hier na spreecken onder d'Italiaensche saecken. Ter Zee roofdense d'een op d'ander soo veelse konden. Vermits Franckrijck sigh had gestoocken in den Veltolinschen en Italiaenschen handel / soo begon Spaenje de François ook anderweegen met allerley vyandlijckheden te bejegenen. Op Zee deed Koningh Philips de Fransche Scheepen neemen; hare Goederen verbeurd verklaren. Franckrijck beval sijn' Onderdanen / de Spaensche met gelijcke Munt te betalen; en oock op de Middellandsche Zee even alsoo met haer te handelen. Doemaels kreegh de Hertogh van Guise, Gouverneur van Marsilien, bericht / dat eenige Scheepen met Goud en Silver van Barcellona na Genua voeren. Vlijtigh loerde hy hier op; en alsse voorby meenden te zeylen / deed hy haer aenhouden / en ontladen. Onder veel meer andere Buyt vond hy daer in 36. Kisten met Realen van Aghten. Diergelijke Roveryen vielen dickmael voor van d'een' en d'andere syde; doch 't grootste voordeel was aen die der Fransche. Vermits nu la Force onderwijl veel Krijghsvolck versamelde / 't welck de Loop-plaets had in Picardyen, soo bevonden die van Artois en Heenegouw sigh in grooten anghst / vreesende voor een overval; te meer / wijl de Koningh van Franckrijck ter selver tijd sijn' Onderdanen alle handel op Spaenje scharp verbood.

De Gouverneur van Marsilien bekoomd grooten Buyt op Spaenje. 1625.

Vrees in Artois en Heenegouw.

Pogingen van Spaenje, en van Frankrijk.

De vyandschap tusschen beyde deese Koningen wierd seer vergroot; wijl dien van Franckrijck bemerckte d'onversaedlijckheyd der Spaenjaerden, welcke gedurigh soghten 't eene Land voor / 't andere na sigh onderworpen te maecken; en na de Monarchie traghteden / haddense maer maght genoegh gehad; alhoewel oock Louis van sulcke pogingen niet vry was. In sijn Rijck stond hy na een absolute Heerschappy over sijn' Onderdanen; buyten 't selve na een vergrootingh van sijn Gebied.

Koningh Louis schrijft aen de drie Roomsch-Catholijke Keurvorsten wegens de herstellingh van Paltzgraef

Ter oorsaeck van den verdreevenen Paltzgraef en geweesenen Koningh Frederik van Boheemen was Duytschland vol onrusten en bloedstortingh. Louis sond Brieven aen de drie Roomsch-Catholijcke Keurvorsten; waer in hy voor af betuyghde sijnen yver tot de Catholijcke Religie, en hoe veel hy sigh aen deselve liet geleegen sijn; als waer voor hy sijne Wapenen / Maght / Leven en Goederen wou opsetten. Vervolgens stelde hy haer voor / dat hy by sijnen Broeder den Koningh van Engelland alle vlijt wou aenwenden / ten eynde hy sijnen Schoonsoon bewoogh / om den Keyser te geven dat des Keysers is / en sigh te laten vergenoegen met billijcke Conditien. Dit sou 't reghte middel sijn / om alle beroerten in Duytschland wegh te neemen. Hy twijffelde niet / of sy (de Keurvorsten) souden aen hare sijde te weegh brengen / dat dit in 't werck wierd gesteld. Voor hem / hy wou niet rusten / voor dat alles tot een goed eynd sou sijn gebragt. Hier door sou oock de Koningh van Groot-Britannien bewoogen werden / om de Graef van Mansveld buyten den Bodem des Rijck te houden. Indien 't haer geliefde / hem hier op t'antwoorden / soo wou hy met'er daed betoonen / dat hy den Vreede van Duytschland soght / &c. Deese Brieven bleven van de gedaghte Keurvorsten onbeantwoord. In tegendeel versterckten sigh met Krijghsvolck / om Louis te bejegenen / indien hy sigh onderstond / den Paltzgraef door geweld te willen herstellen.

FRANKRYCK.

Frederick op billijke Conditien: doch krijghd van haer geen antwoord.

Tweedragt tusschen de Koningh van Frankrijck, en de Bisschop van Verdun. 1628.

Op bevel des Franschen Koninghs begonnen te Verdun een Kasteel te bouwen. De Bisschop deeser Plaets settede sigh geweldigh daer tegens aen; en 't quam soo verr' / dat hy dreyghde in den Ban te sullen doen al de geene / welcke hare handen aen deesen Bouw souden slaen. Soo eubel nam Louis dit op / dat hy sijne daer gestelde Amptenaren beval / de Bisschoppelijcke Inkoomsten in te treecken. Dit Geestlijck Hoofd / onder den Koningh niet buygen willende / deed sijne klaghten hier over aen den Keyser; voorwendende / dat Franckrijck, ten nadeel des Rijcks / hem / die een Leenman van 't selve was / 't Inkoomen sijns Bisdoms had ontnoomen; 't Wapen des Duytschen Rijcks wegh gedaen; dat van de Kroon Franckrijck in de plaets gesteld; en yeder verbooden / aen 't Spiersch Kamer-Gerigt t'Appelleeren. Den 15. Februarius schreef Ferdinand hier over aen Louis; begeerende / dat hy alles weer in voorigen staet sou herstellen. Doch de Koningh liet hem tot antwoord toekoomen: De gedaghte Bisschop had de vermeetenheyd derven gebruycken / van met sijnen Ban smaedlijck tegens hem te blixemen: d'Inwooners van Verdun tegens 't Guarnisoen op te hitsen: 't welck hy daer had moeten leggen / ter oorsaeck van de tegenwoordige loop des tijds: te meer / wijl deese Stad nu al voor 300. jaren onder de Beschermingh van de Fransche Kroon had gestaen. Wegens deese en diergelijcke Mishandelingen had hy (Louis) niet minder konnen doen / als des Bisschops Inkoomsten in te treecken; ter tijd toe / dat hy / als een gebooren Franschman, en alsoo een Onderdaen / die oock veele Goederen in 't Koninghrijck besat / sijne Maj. voldoeningh sou gegeven hebben. Belangende 't bouwen des Kasteels / 't was een werck / 't welk sijne Voorsaten al voor 60. jaren hadden aengevangen. 't Sou oock noch wel blijven steecken hebben / indien de gedaghte Bisschop door sijne snoode lagen en boose practijcken sijne Majesteyt niet had veroorsaeckt / deesen Bouw te doen voortsetten: op welcken niemand yets kon te seggen hebben / wijl de Stad Verdun onder Fransche Beschuttingh stond.

Die sijne klaghten aen den Keyser doet.

Redenen, waerom de Koning hem al sijn' Inkoomsten ontrock, en te Verdun een Kasteel deed bouwen.

FRANKRYCK.

stond. Hoe onbevoeght de Bisschop was in syne klaght wegens 't Kasteel, bleeck genoeghsaem uyt verscheydene Accoorden, tusschen des Koninghs en Bisschops Voorsaten opgereght; oock door een Pauslycke Bul bevestighd; te weeten, als 't begonnene Kasteel sou volbouwd syn, dat dan de Koningh van Franckrijck voor de Monicken van S. Vincent een Kerck en Klooster op een andere plaets sou doen opreghten.

Groote Krijghs-maght des Koninghs van *Frankrijck*, verdeeld in vijf Heyren. 1635.

Anno 1635. had Koningh Louis een groote Krijgsmagt by een, gereeckend op 132000. te voet, en 30000. te paerd. Oock had hy soo veel Volck wel van nooden, wyl hy op verscheydene Plaetsen moest Oorlogh voeren. Deese meenighte wierd verdeeld in vyf Heyren. 't Eerste onder den Generael Hebron, aen geene syde van de Rhijn en Main. 't Andere by Manheim, tusschen de Necker en Rhijn, onder twee Marefchallen. 't Derde in Elsas, onder den Hertogh van Rohan. 't Vierde in Lotharingen, onder Monf. de Chaftillon. 't Vijfde in Picardyen. Noch was Monf. de Crequi met 10000. Mannen in Italien, om Casal te bewaren. Monf. de Chaumont had een vliegend Leger in Languedocq en Provencen. In Veltolin en Bundten had syne Majesteyt desgelijcks een deel Volck leggen, tot dat 't Verdragh getroffen was, gelyck onder de Duytsche saecken is gehoord; doch 't selve moest eyndlijk verhuysen.

De *Françoisen* maken door hare moedwillen en uytsuygingen 1637.

Onder de Bundtners waren de Gemoederen verdeeld in drie Hoopen; Spaenschgesinde, Franschgesinde, Onpartijdige, of Neutrale. Maer vermits de Françoisen hier te werck gingen na haren aert; allerley moedwilligheden tegens d'Ingeseetene pleeghden; geweldige uytsuygingen in 't werck stelden, soo haddense hier door d'algemeene haet der Inwooners op haren hals gehaeld. Streden sigh derhalven tegens de Françoisen, welcke daer op dit Gewest moesten verlaten.

sigh in *Bundten* en *Veltolin* soodanigh gehaet,

datse dit Gewest moesten verlaten.

De Hoofden der Bundners daer tegens maeckten een Verbond met Oostenrijck en Spaenje, onder voorwaerde, datse by hare Vryheden souden blijven in 't Geestlyck en Weereldlijck. D'Onder-Engadiners wierd beloofd, dat in de Religie niets veranderd, maer deselve vry gelaten sou werden; 't welck oock Ferdinand de III. bevestighde, om tot de Kroon te geraecken.

en hoe sulcks toegingh.

Duc de Rohan, en Monf. Simon, Gouverneur in de Schans, moesten als Gijselaers blijven, tot dat de Veltolin van al haer volk sou verlaten syn, volgens voorgaende Accoord. Tot noch toe haddense hier ontrent allerley uytvlughten voorgewend; insonderheyd deese, datse haer volck niet konden voort krijgen, door gebreck van geld, tot betalingh harer Besoldingh. Moesten derhalven waghten op d'ordre van haren Koningh. Vermits nu Rohan hier op draelde, soo schreven de Bundners na Milaen; en de Gouverneur sond terstond 15000. Kroonen derwaerts, tot betalingh der Fransche Regimenten. Noch ander geld quam'er by. Doe moest Rohan Bundten verlaten, en te gelyck de Rhijn-Schans aen de Bundners inruymen; 't welck echter de Venetianen niet behaeghde; welcke liever gesien souden hebben, dat de Françoisen sigh door geweld hadden verdeedighd. 't Was oock niet wel na den sin der Euangelische Eed-genooten; selfs oock niet van eenige Gemeenten in Bundten.

Dit behaeghde echter de *Venetianen*; de Gereformeerde Eed-genooten, en self eenige Gemeenten in *Bundten* niet wel.

FRANKRYCK.

Frankrijk en *Spaenje* kondigen malkander te gelijck den Oorlogh aen. 1635.

Tot op 't jaer 1635. hadden de Kroon Franckrijck en Spaenje noch geen openbare vyandschap laten blycken, schoonse hier en gintsch malkander wel eens in 't hayr waren gevallen; doch nu borst deselve gelyckelyck los. Dien van Franckrijck verbood niet alleen al syn' Onderdanen den Handel op Spaenje, en 't Spaensch Gebied; maer sond oock een Herauld na Brussel, om den Kardinael Infant den Oorlogh aen te kondigen, indien hy de Keurvorst van Trier, by de Spaensche gevangen bekoomen, niet weer los liet. De Kardinael echter quam Louis voor, wijl synen Herauld d'eerste te Rheims was, om Franckrijck den Krijgh aen te seggen, indien hy niet won onderhouden 't voor deesen opgereghtede Verdragh. Ontrent d'uytgangh van April trocken de gedaghte Fransche Heyren op: de Marefchal de Crequi met 27000. Man te voet en te paerd na Italien en den Milaenschen Staet: de Marefchal de Chaftillon met 20000. na Duytschland. Koningh Louis selfs begaf sigh van uyt Perone na Picardyen, daer een Heyr van 30000. Mannen wierd vergaderd, om daer mee d'andere, daer 't van noden moght syn, spoedigh te konnen ondersteunen. Wyl ook de Spaensche in Catalonien sigh seer versterkten, wierd desgelycks in Gasconje een Leger gevormd. Daer-en-boven rustte men noch 40. Oorloghs-scheepen uyt, om sigh by die van Marsilien te voegen, en de Spaensche Zee-Armade te bejegenen.

Optoght der *Fransche* Heyren, na *Italien*, *Duytschland*, &c.

Stracks na d'aenkondigingh des Oorloghs viel d'eerste sware stoot de Spaensche te beurt. De Marefchal de Chaftillon quam by Namen met haer in een Gevecht, en behield een treflycke Zeege. Prins Thomaso (die sigh in Spaenschen dienst had begeven) viel seer gewond van syn Paerd; doch wierd opgebeurd, en vlood na Namen. Graef Feria, Gouverneur van 't Kasteel t'Antwerpen, en Generael-Lieutenant; Don Alfonso Ladron, Overste van een Regiment Spaenjaerden; Sfrondato, Overste van een Regiment Venetianen; de Graef van Villerval, en meer andere Groote, nevens 800., meerendeel Bevelhebbers, bleven gevangene; 5000. op de Veghtplaets dood; 1500. gewond. Al de Bagagie; 17. Stucken Geschuts; 't geld tot 3. maenden Besoldingh voor de Soldaten, 40. Vaendelen, 60. Cornetten, bequamen de Françoisen ten Buyt: aen welcker syde niet meer als eenen Capitain, eenen Lieutenant, en noch geen 100. gemeene Soldaten gesneuveld waren. Deese Slagh duerde nauwlycks anderhalf uyr. Veel meer wierden door Degens, als door Musquetten of 't Canon omgebraght. Na 't eerste lossen wierpen de Françoisen haer Schiet-geweer wegh, en drongen, als woedend, met 't bloote Rapier in de buyst, tot

Seer sware Neerlaegh der *Spaensche* by *Namen*; met byna geen verlies der *Fransche*.

Der selver gedragh in deesen Slagh.

tot in de Schans der Spaensche; vermeesterden terstond haer Geschut/ en wierden dus Overwinnaers. In Julius viel de Hertogh van Chesne, nevens de Prins van Espinoy, met 15000. Mannen in Artois; die over al daerse quamen 't Land ellendigh verwoesteden; veele Plaetsen gantsch uytplonderden. In Italien waren de Fransche Wapenen in 't gemeen oock voorspoedigh tegens de Spaensche.

Fransche verwoestingen in Artois.

Maer in 't volgende jaer deeden de Spaenjaerden daer tegens bynae geheel Franckryck beven. In Februarius sijn de Spaensche Troupen, by welcke sigh een deel Keyserfsche hadden gevoeghd/ drie uyren beneden Verdun in groote meenighten over de Moesel getrocken/ en namen haeren wegh door 't Dorp Chaneville. De Generael Coloredo had met sijne Regimenten de Voortoght. D' Overste Isolani volghde hem/ met eenige 1000. Hongariërs, Croatiërs, Heyducken, Polacken, en diergelijcke Natien; oock de Graef van Isenburg, met sijne Regimenten te paerd en te voet. Doe quam Hertogh Carel van Lotharingen met het hem toevertrouwde Geschut. 't Gantsche Heyr bestont uyt 15000. te paerd/ en 6000. te voet/ uytgeleesen/ wel-ervaren Volck. Deese trocken met geweld in Franckryck, voornamentlijck in de Provintie Champagne. Eenige Fransche Benden bemoeyden sigh wel/ om haer den Pas te verhinderen; doch wierden geslagen. Op de Grensen van Artois en Heenegouw, insonderheyd ontrent Arras, hielden sigh noch ontrent 5000. der Spaensche, meest te paerd/ om desgelijcks in Franckryck te vallen. Over de 60. Dorpen wierden in d'asch geleght; verscheydene Fransche Troupen t'eenemael vernield. De Hongariërs, Croatiërs, Heyducken, Polacken, selfs oock de Spaensche, gingen hier te werck nae haer oude gewoonte; verbaerlijck genoegh.

De Spaensche en Keyserfsche vallen met een uytgeleesen sterck Heyr geweldig in *Frankrijk*, 1636.

Gaen daer vervaerlijck genoegh te werck.

De Generael Coloredo had sigh nae S. Diedel gewend. De Commandant van Spinal sond in allerhaest de Marquis de la Force hier van bericht toe; die daer op Baccara naerderde/ met 2000. Paerden/ en 2000. Voetknechten. Colonel Gassion sond hy voor uyt met 600. Ruyters/ om te sien/ waer Coloredo moght te vinden sijn; die/ alreeds van d'aenkoomst des Marquis gewaerschouwd/ hem in goede ordre verwaghtte tusschen Baccara en Ravon. Hier quam Gassion by hem/ en hield hem op met Schermutseeren/ tot dat hy la Force gewaer wierd; die terstond/ voor d'oogen van Coloredo, sijn Volk in Slaghordre stelde. 't Gevecht duerde 2. of 3. uyren. Beyde de parthyen waeren onder een vermenghd. Eyndlijck bleef de Zeege aen de sijde van la Force, en Coloredo moest nae Ravon vlieden/ t'eenemael in verwarringh. Hy selfs wierd gevangen/ met ontrent 50. Officieren. Omtrent 600. der sijne waeren op 't Veld blijven leggen. 't Geheele Heyr/ bestaende in 3000. Ruyters/ en 2000. Musquettiers/ doch meest te Paerd/ om de Pas over de Moesel dies t'eerder te mogen bereycken/ wierd gantschlijck verstrooyd.

Doch een goed deel der haere onder de *Generael Coloredo* werden van de *Fransche* met minder maght gantschlijck geslagen.

Dus heeft 't geluck hier de François en in Lotharingen voor ditmael gediend in de Maend Martius. Doch in May keerde 't haer weer den rugg' toe. De Fransche Generael, Graef van Soissons, trock op met 9000. Mannen/ meest Ruyters/ om eenige Posten der Spaensche te bemaghtigen; doch kreegh vry gevoelijcke slagen. In Xantonge was de Gemeente seer verbitterd tegens de Koninghlijcke Officieren, wegens de veelvoudige haer opgeleydde Tollen en Schattingen. Weynigh feylden 't/ dat dit misnoegen niet uytborst tot Oproer. Echter wierden de voncken noch by tijds uytgebluscht; immers soo men meende. Maer als nu de Spaensche en Keyserfsche in Picardyen een goeden voortgangh hadden gemaeckt/ sijn vier Fransche Provintien, Xantonge, Angoulesme, Limosin, en Perigort, tegens haren Koningh opgestaen. Binnen weynigh tijds braghtense 18000. Mannen in 't veld/ voorsien met Wapenen en andere Behoeften. Gaven oock een Schrift uyt/ tot verdeedigingh van haer bedryf; en soghten andere haere Nabueren tot haer te trecken. Al de Koninghlijcke Inkoomsten sloegense aen/ om hare Soldaten daer mee t'onderhouden. De Marquis d'Isendoun, wiens Broeder voor eenige jaren door aendrijvingh des Kardinaels de Richellieu onthoofd was geworden/ verkoorense tot haren Generael. Meer dan 2000. Edele vielen haer toe. Boven dien stond gantsch Frankrijck in seer groote onsteltenis/ wegens de gedagte Inval der Spaensche en Keyserfsche in Picardyen. 't Was (gelijckse uyt Parijs schreven) Alarm in alle Straten. Noyt was de François 't Compas soo verset geweest.

Hier tegens lijden de *Fransche* een aenmercklijck verlies.

Daer en boven werden vier *Fransche Provintien* tegens haren Koningh oproerigh.

Geweldig onsteltenis in *Frankrijk* over den Inval der *Spaensche* en *Keyserfsche* in *Picardyen*.

Al wat tusschen de Rivieren de Somme en Oyse leght/ hadden de Keyserfsche en Spaensche in haer geweld; en onder Contributie geset. De Steeden Roye, Mont-didier, en meer andere/ braghten haer de Sleutelen te gemoet. 't Geheele Landschap Santerre gaf sig sonder tegenstand over; belovende met de Keyserfsche en Spaensche in goed t'samen-verstand te sullen leven/ en haer van alle noodwendige Proviande te versorgen. Jan de Weerd trock met een gedeelte der Keyserlijcke Ruyters andermael over d'Oyse, reght op Parijs aen; geen andere tegenstand vindende/ als de klaghten en tranen der arme Ingeseetene. Dus was 't in Frankrijk seer veranderd. Tot noch toe had Koningh Louis een beleedigenden Oorlogh gevoerd tegens andere op anderer Landen. Nu moest hy een verdeedigenden Oorlogh in sijn eygen Land aenvangen. De verwoestingen/ met welcke hy andere had geplaeghd/ overquamen hem nu selfs. Om sig dies te beeter te konnen toerusten/ opende hy sijnen Schat/ en nam'er 40. Millioenen Gouds uyt. De Kardinael Richellieu bood sijne Majesteyt aen/ op eygene kosten 8000. Mannen te willen onderhouden (dus moest hy in Frankrijck, terwijl hy in 't Ried sat/ wel Pijpjens hebben weeten te maecken): de Stad Parijs 14000.: 't Parlament en de Geestlijckheyd even soo veel.

Die hier een groote voortgangh doen.

Jan de Weerd treckt met een groot deel *Keyserfsch* Volk op *Parijs* aen.

Koningh *Louis* brenghd in der haest een groot deel volcks by een, en opend sijnen Schat.

FRANKRYCK.

veel. Binnen weynigh tijds wierden in en om Parijs 30000. Koppen te paerd en te voet by een gebraght. De nabuerige Steeden en Provintien deeden desgelijcks 't best. Hier op besloot Koningh Louis, met een Heyr van 35000. te voet en 15000. te paerd in eygener persoon na Picardyen te trecken.

Ordre en Bevel, van hem uytgegeven, waer door in seer weynigh tijds niet alleen een seer groot deel gelds, maer oock een ongelooflijcke groote meenigte van gewapend Volk en de been wierd gebraght,

Op 't kortste sullen wy hier invoegen d'ordre, welcke hy liet uytgaen in deese verlegenheyd / om in der haest geld en volck by een te krygen. Deselve bestond hier in.

I. Men sou in Parijs de Seven Ligchamen der Gemeente by malkander vergaderen / op dat alle geswoorne Handwercks-gesellen / alle jonge / ongetrouwde Lieden / gebraght wierden onder deese Generale Oorloghs-Contributie. II. D'Eedele / Cavaliers, alle jonge en tot den Oorlogh bequame Manschap souden sigh by den Mareschal de la Force komen aengeven / om sigh in syn Krijghs-Register te laten aenteeckenen: en syn' ordre goedwilligh volgen. III. Hier in souden begreepen syn alle anders van Contributien en Lasten gevrydde Adelijcke en Onadelycke persoonen; welcke sigh wel-gewapend te paerd nae S. Denis souden vervoegen. IV. Ald Amptenaren / Compagnien, Parlamenten, 't Koninghlijck Hof / de Heeren der Finantien, Bewindhebberen der Rekenkamer / de Seven Ligchamen der Ambaghten en Neeringen / souden / tot onderstand deeses Oorlogs / een vrywillige Geldschattingh opbrengen. V. De Seven Ligchamen der Geswoorne Handwerckers souden een nette Lyst over leveren / om daer uyt te neemen sulcke Ambaghts-gesellen / als bequaemst waren om dienst te doen. VI. Alle Edele souden opgeven 't getal haerer Dienaren / Lackayen, Trauwanten / &c.; bequaem tot 't Geweer / om ingelyfd te werden in 't gedaghte Register des Mareschals de la Force. VII. Alle Heeren en andere / welke Carossen gebruyckten / moesten een wel-toegerust Man te Paerd gereed houden / om in alle nood-geval vaerdigh te staen. VIII. Alle Koninghlijcke Amptelingen / van syne Majesteyt 't Officie en Leen genietende / souden sigh uyt haer Quartier begeven / en sonder uytstel / wel voorsien van Paerd en Wapenen / verschijnen by 't Koninghlijck Leger in Picardyen. IX. De Spijckers der Gemeente / en de Koninglycke Spijcker van de Louvre, souden open staen / op dat yeder nae syn vermogen en gelieven daer in moght brengen allerley Granen / tot verlightingh van de tegenwoordige nood. X. Tot weeringh van onnoodige onkosten souden al de nieuwe Bouwingen / in de Stad Parijs aengevangen / neergeworpen; en 't beginnen van andere niet meer gedooghd werden. XI. Men sou Handmolens maken / om in de Huysen te gebruycken / ten dienst van 't gemeene-best. XII. Onder 't Krijghsvolck sou scharpe Tught werden gehouden / op dat de Boeren haer Koorn en andere Waeren verseeckerd nae Parijs mogten voeren. XIII. De verentede Collegien, Stightingen / Monicken-ordens / &c. souden oock moeten Contribuëren. XIV. Men sou een Raed en Bewindhebberschap opreghten / verstandigh in Oorlogssaecken / om van alles kennis te neemen / en goede sorge te dragen. XV. Alle Ambaghts-lieden moesten een Kneght / of Leer-jongen / bequaem tot de Wapenen / in haer Huys gereed hebben / tegens alle nood-geval. XVI. Alle Eygenaers van Huysen yeder een Man met volle Geweer leveren. XVII. De derde Man in de Dorpen en Vlecken rondom Parijs sou op ontboden werden / om aen de Fortificatien deeser Stad t'arbeyden. XVIII. Yeder Post-meester moest een wel toegerust Man en een Paerd gereed hebben.

met den korten inhoud der Artijkelen.

FRANKRYCK.

Daer op verlaten de Spaensche Frankrijck weer.

Op dit Bevel wierd een ontelbare meenigte Volck / oock seer veel Geld / by een gebraght. Waer door dan de Spaensche en Keyserische, t'harer sleghte reputatie, den wegh weer uyt Frankrijk nae ergens elders wierd geweesen. Ondertusschen had dit Koninghryck geen kleyne schaede geleden; behalven de hoon / dat de vyanden daer in gebroocken waren.

Der Françoisen ramp en geluck in Burgundien tegens de Keyserische.

In Burgundien liep 't Geluck de Françoisen tegen en mee. Door bevel van Koningh Louis was de Prins van Conde in Burgundien gevallen / en belegerde Dole. Groot geweld gebruyckte hy voor deese Plaets; doch verloor veel Volck / en moest eyndlijk / wegens 't aenkoomend Keyserlyck Ontset / af-wijcken; met aghterlatingh van meest al syn Geschut en Ammunitie. Korts daer na / in de Maend October, gelukten 't de Françoisen beeter / wijlse de Keyserische hier tot tweemaelen toe sloegen; sulcker wijs / datse ontrent 7000. Mannen lieten sitten / en sigh uyt Burgundien over den Rhijn moesten begeven; echter eerst eenige vaste Steeden wel met Guarnisoenen voorsien hebbende.

Placcaet van de Prins Kardinael Infant, Gouverneur der Spaensche Nederlanden, tegens den Koningh van Frankrijck; hem verwijtende ongetrouwheyd, en Vreede-breuck

Met hoedanige dingen de Spaensche de Fransche beschuldighden / en Koningh Louis den Vreede-breuck te last leyden / blyckt uyt 't Placcaet, in Julius Anno 1636. door de Kardinael Infant, Gouverneur der Spaensche Nederlanden, laten uytgaen; waer van wy den korten Inhoud sullen voorstellen. „Of wel „Frankrijk tegens alle reght en billijckheyd „op des Roomischen Rijcks bodem was ge„komen; in d'Eygendoms-Landen des Ko„ninghs van Spaenje Oorlogh verweckt; „deselve tot noch toe onderhouden; de Re„bellige Onderdanen des Keysers en Ko„nings van Spaenje ongemeene bystand van „volck en geld gedaen; de Sweeden in 't „Roomsche Rijck gebraght; sommige Stee„den in Elsas van haer gekoght / eenige door „geweld ingenoomen; oock andere Plaet„sen vermeesterd had in d'Erflanden van 't „Huys Oostenrijck, sonder selfs de Catho„lijcke Liga te verschoonen / die alleenlijck „tot beschermingh der Religie de Wapenen „in de hand had genoomen; en datmen we„gens soodanige Vreede-verbreeckingh oor„saeck genoegh had gehad / om de Kroon „Franckrijck den Oorlogh aen te kondigen / „was echter sulcks nae gelaten / om bloed„stortingh te verhoeden. Maer wijl nu Ko„ningh

FRANK-RYCK.

„ningh Louis op nieuws Krijghs-Heyren had besteld / om de Nederlandsche Provintien, 't Hertoghdom Milaen, de Rijcks-Leenen in Italien, en oock in 't Graefschap Burgundien, reghtdraeds tegens de Wetten der Neutraliteit, Trouw en Geloof; tegens de hooge Beloften des Princen van Conde, te verwoesten: en vermits men klaerlijck sagh / dat de groote verdraeghsaemheyd en 't langduerigh geduld ontrent soo veelerley ongereghtigheden niet anders had veroorsaeckt / aen de sijde van Franckrijck en sijner Geallieerde, als een dies te meerder verbitteringh; soo was men / uyt gegevene Keyserlijcke Volle-maght / voorneemens / de Keyserlijcke en Koninghlijcke Heyren in Franckrijck te laten lopen; ten geenen anderen eynde / als om dien Koningh tot een goede / verseeckerde Vreede te noodsaecken; te verhinderen al wat deselve moght weerhouden. Oock wou men / op de voorbeede der Koninginne Moeder / beschermen al soodanige Françoisen, welcke voor haer selven of gesamenderhand / dit voorneemen souden helpen bevoorderen / &c. Eer sou men de Wapenen niet neerleggen / voor dat de gemelde Koningin genoegdoeningh sou geschied sijn; d'onbillijck-verdrevene Vorsten en Heeren weer in hare Goederen gesteld waren; en men ooghblijcklijcke Teeckenen van Vreede-genegenheyd sagh; welcke moest gegrond sijn op meerder verseketing / als men had te verwaghten van den geenen / die de Vreede te Regensburgh en anderwegen opgeregt / had verbroken. Sogten oock in dit werck niet anders / als de Roomsch-Catholijke Religie te behouden / en wijder uyt te breyden; de Vreede in Europa in te voeren; de verdruckte te verlossen / en yeder in 't sijne te herstellen. Waer op 't hier ingevoeghde van de Koninginne Moeder Maria de Medices doelde / sullen wy hier nae hooren.

op veelerley wijsen in sijne bedrijven tegens den Keyser en *Spaenje*

te gelijck *Louis* den Oorlogh aenkondigende, en onder wat bedreyging;

met vry harde woorden, en grooten ophef.

Om den Oorlogh / soo door eygene Legers / als door die der Bondgenooten / dies te beeter te mogen voeren / stelde Koningh Louis een bysondere Schattingh aen door sijn gantsche Koninghrijck / van welcke niemand vry was / als alleen d'Arme. De voornaemste wierden getaxeert op 10. Kroonen yeder; andere nae gelijckmaetigheyd. Hier door wierden 25. Millioenen Francken by een gebraght; waer van Monf. Crequi en de Hertogh van Savoyen 5.; de Sweedsche Generael Bannier desgelijcks 5.: Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar 3.; de noch overige Millioenen de Hollanders en Landgraef Willem van Hessen wierden toegesonden.

Algemeene Schattingh in *Frankrijk* aengesteld; aen welcke Bondgenooten toegesonden.

Als nae de dood van Keyser Ferdinand de II. desselven Soon Ferdinand de III. tot Keyser wierd verkooren / was Koningh Louis daer over seer t'onvreeden; soo dat hy sigh in geen' onderhandelingh van Vreede wou inlaten; te meer / wijl de Keurvorst van Trier noch gevangen gehouden / en tot de Keurstemmingh niet toegelaten wierd; 't welck hy ongeregeld noemde. Ondertusschen veroverden de Françoisen 't Kasteel Chamble, niet verr' van Metz. Daer-en-boven beyde d'Eylanden Margaretha en Honorat, sonder dat de Spaensche deselve konden ontsetten. Vielen / over de 30000. sterck / in Artois en Henegouw, daerse seer grouwlijck te werck gingen met plonderen en branden. Kreegen Landrecy in haer geweld. Vervolgens sloegense de Keyserſche onder Piccolomini; doch wierden by Bergen van deselve weer geslaegen. In 't Hertoghdom Lutzenburgh (Luxemburgh) maecktense sigh meester van verscheydene Plaetsen; oock van de stercke Pas Ivois, of Yvois.

Louis seer misnoegd over de verkiesing des nieuwen Keysers.

1637.

FRANKRYCK

Veroveringen der *Franschen* in *Artois*, *Heenegouw*, en *Luxemburgh.*

Hier tegens deeden de Spaensche met 16000. Man een Inval in Languedocq, en belegerden de seer vaste Plaets Leucate, op den Oever der Zee / ten eynde der Grensen van Spaenje en Franckrijck. De daer binnen leggende Fransche Commandant Barry had niet meer dan 80. Soldaten onder hem. Echter verweerde hy sigh Ridderlijck / en hield deese geheele Maght 22. dagen langh af; de Buytenwercken reght-dapperlijck verdeedigende. Eens stond het met de Belegerde op 't uyterste. Door een Vyer-kogel wierd een groote brand veroorsaeckt digt by 't Magazijn; welcke / door Water-gebreck / niet kon geblusch werden. Gewisslijck sou 't opgesprongen hebben / en daer door alles verloren geweest sijn / indien niet Capitain Lernon met 't hoogste levens-gevaer door 't vyer had gelopen / om dit onheyl te voorkomen. Een Ton Buskruyd nam hy op sijnen rugg' / en droeghse onbeschaedighd wegh. D'overige Soldaten dit siende / volghden hem / en hebben dus 't Buskruyd gereddet / sonder een eenige Ton te verliesen.

Spaensche belegeren met 16000. Mannen *Leucate*, waer in alleen 80. Soldaten lagen.

Seer gewaeghde daed van *Capitain Lernon* in 't uyterste gevaer van brand in 't *Magazijn.*

Ondertusschen wierd in Languedocq een deel volck by een getrocken / 't welck met een gelucktige dapperheyd de Spaensche opsloeg; met verlies van 4000. derselve: Aenmercklijck is 't / dat de Belegerde binnen Leucate met sulk een kleyn getal van maer 80. Mannen sulck een groote Maght / meer dan drie weecken langh Helddadig af-weerden. Niet meer als 20. Mannen / nevens eenige Vrouwspersoonen / haddense / geduerende 't gantsche Beleg / verloren. Vijftig Soldaten / die de Wapenen konden voeren / waren in deese Vestingh noch overigh / die met een onvertsaeghd Gemoed niet alleen de Bolwercken beschermden / maer oock 700. haerer vyanden in verscheydene aen-en uyt-vallen hadden ter neer geleght. Op dit kleyne Slot hadden de Spaensche van vijf Bateryen gedaen 8450. Canon-schooten.

De *Spaensche* hier swaerlijck geslagen.

Aenmerklijckheden ontrent de Belegerde.

In Heenegouw was 't geluck de Françoisen desgelijcks gunstigh. Sloegen hier de Spaensche 1500. Mannen af. Veroverden Chimay, en Chapelle. In Burgundien gingh 't met haer oock voor de wind. Klopten door Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar de Burgundische, Lotharinghsche, Keyserſche en Spaensche dapper / en maeckten sigh in dit Gewest meester van verscheydene Plaetsen. Duc de Longueville nam'er 15. Kastee-

In *Heenegouw* en *Burgundien* gaet het de *Franschen* oock al voor de wind.

len

FRANKRYCK.

len in. Al deese ongeluckige ontmoetingen / insonderheyd de swaere Neerlagh by Leucate, verbaesden Koningh Philips van Spaenje niet weynigh. Doe hy de tydingh van 't gemelde verlies kreegh / ontroerde hy sigh soodanigh / dat hy niemand gehoor vergunde; sijne gewoone aendaght niet pleeghde / en dien geheelen dagh sonder eeten bleef. Hier mee nu liep 't jaer 1637. ten eynde. 't Verbolgh hier nae.

Ontsteltenis des Koninghs van *Spaenje* over deese verlieten.

In 't voorgaende Boeck hebben wy gewagh gemaeckt van de groote onrusten tusschen Koningh Louis, sijne Moeder / en de Princen des Bloeds. Wy sullen hier wat eygentlijcker deese saeck verbolgen / van 't jaer 1626. af; waer by men 't voorige kan naesien.

Fransche inwendige Onrusten.

Ontrent deese tijd soght sijne Majesteyt uyt te wercken een Houwlijck tusschen sijnen Broeder Gaston Johan Baptist en de Princes van Mompensier. Eenige voornaeme Fransche Heeren rieden hem / deese Verbindnis niet aen te gaen / maer een Buytenlandsche Vorstin ten Echtgenoot te neemen / door welcker hooge Vrienden bystand hy den Koning sou mogen dringen / hem meerder Heerlijckheden en Goederen / tot sijne Staetsonderhoudingh / in te ruymen. Onder deese Raedgevers waeren de jonge Mareschal Dornano, Heer van Calais; de Groot-Prior, en de Hertogh van Vendosme. Haere hoop was / datse van hem een beeter vergeldingh harer diensten als van Koningh Louis te verwaghten hadden. Wanneer oock dese Broeders aen malkander geraeckten / en Frankrijck dus weer in een Inlandschen Oorlogh verward sou sijn / meendense / in troubel water met meer voordeel te sullen konnen visschen. Doch desen Aenslag wierd ondekt; en dien van Calais, des Koninghs Kleeder-bewaerder / te Nantes in Bretagne ter dood veroordeeld.

Eenige voorname *Fransche* Heeren soecken des Koninghs Broeder tegens sijne Majesteyt op te hitsen, en waerom. 1626.

Doch d'aenslagh wierd ontdeckt:

Hier ontrent gingh 't seer seldsaem en ellendigh toe. De Vrienden deeses rampsaligen joegen den Beul sulk een geweldige vrees op 't Lijf / dat hy / doe d'Onthoofdingh sou geschieden / nergens te vinden was. Men beloofde derhalven sekeren gevangenen / een Schoenmaecker / die nae drie dagen sou gehangen werden / 't leven / indien hy den Veroordeelden 't Hoofd wou af-slaen. Blijdlijck stond hy dit toe; maer wyl hy sulck een Ambaght noyt geleerd had / soo is hem ook dit sijn Proef-stuck niet wel geluckt. Hy nam een Switsersch Slaghswaerd / en deed een slagh op dien van Calais; doch deselve gingh niet door. Echter viel de geraeckte voor over op 't Schavot neer. Daer op gaf de nieuwe

en de Heer van *Calais* daer over ter Onthoofdingh veroordeeld.

Waer ontrent het

Scharpreghter hem noch vier houwen in de Neck / al mee van geen groote nadruck. Calais de derde slag gevoelende / riep luydkeels uyt / Jesus Maria! Vermits nu 't Hoofd noch niet van den Hals was / leyde de Schoenmaecker 't selve op een Block; nam eens Kuypers Hackmes / en deed'er noch 29. houwen mee / eer 't werck sijn eynd kreeg. Deese Beul had d'Onthoofdings-konst niet beter geleerd; derhalven moestmen 't soo laten doorgaen. 't Maeghschap van Calais had selfs de schuld hier van / wyl se door hare bedreygingen de regte Meester verschrickt / en wegh doen loopen hadden; waer mee sy haeren Bloedverwand een sleghten dienst hadden betoond.

seer seldsaem, en ellendigh toegingh, by gebreck van de reghte Beul, door de Vrienden des Veroordeelden doen weg lopen.

Als nu d'andere schuldige ook uyt den weg waren geruymd / gingh 't gedaghte Houwlijck tusschen des Koninghs Broeder en Maria de Bourbon, Princes van Mompensier, eenige Erf-dochter diens Hertoghs / voort. De Bruyloft wierd gehouden in 't Slot te Nantes. En op dat Gaston, wegens sijn Vorstlijck onderhoud / niet te klagen moght heb-

Houwlijk tusschen des Koninghs Broeder *Gaston Johan Baptist* en de Princes van,

Mompensier.

hebben / heeft Koningh Louis, nevens 't Hertoghdom Orleans, Chartres, en 't Graeffschap Bloys, jaerlijcks hem noch toegeleght 560000. Francken uyt sijne Schatkamer / voor sijn geheele leven. Sijne Bruyd braght hem oock niet weynigh toe; namentlijck / de haer toegevallene Vorstendommen en Erf-goederen. Hare Moeder / Hertogin van Guise, vereerde haer een boven matenschoone Diamant, diese ge-erft had van haren Oom de Kardinael van Yoyeuse; gewaerdeerd op 200000. Francken.

De Koninginne Moeder, met eenige Groote aengespannen, om haren Soon Koning *Louis* in een Klooster te steken; 1631.

Wy hebben voor deesen gehoord / hoe d'eygene Moeder van Koningh Louis aenspande met eenige groote Heeren (misnoeghd over 't groote Gesagh des Kardinaels de Richellieu, en niet wel te vreeden over sommige andere dingen) / om sijne Majesteyt in een Klooster te steecken / en desselven Broeder / de gedaghte Hertogh van Orleans, op den Throon te setten. Dit werck was soo wel besteld / en wierd soo geheym gehouden / dat de t'saemgeswoorne aen d'uytvoeringh gantsch niet twijffelden. Echter wierd d'Aenslagh openbaer. Want als de Koning sigh met Richellieu (sijnen vertrouwdsten Raed / en door wien alles bestierd wierd) na Normandyen had begeven / wierd hy van sommige hem getrouwe persoonen van deese Verbindnis gewaerschouwd. Waerom hy / als d'oude Koningin sijne Moeder oock daer was gekoomen / haer onverwaght door een deel Krijghsvolck gevangen deed neemen / en na Moulins voeren. De meede-plightige hier van verwittighd / maeckten sigh / t'harer verseeckerdheyd / van 't Hof wegh na andere Landen. Echter geraeckten eenige in Heghtenis; 't welck dan seldsame veranderingen aen 't gemelde Hof veroorsaeckte. Naderhand wierd d'oude Koningin Maria de Medices veroorloft te mogen reysen waer heenen sy wilde / doch niet des Koninghs haer toegevoeghde Waght: alleenlyck moestse 't Hof mijden.

desselven Broeder op den Throon te setten,

werd gevangen genomen.

De Hertogh van *Orleans*, Broeder van *Louis*, vlied voor den selven uyt *Orleans*,

Des Koninghs Broeder Gaston, Hertogh van Orleans, hoorende dat sijne Maj. weer na Parijs keerde / dorfde sigh daer niet langer vertrouwen; maer weeck na Orleans. De Koningh deed hem door de Kardinael de la Valette versoecken / dat hy weer aen sijn Hof sou koomen; doch te vergeefs. Wijl nu Louis vreesde / dat Gaston sigh een stercken Aenhangh maecken / en dus onrusten in 't Koninghrijck verwecken moght / soo begaf hy sigh met sijne Lijfwaght uyt Parijs na Orleans. Den Hertogh wierd valschlijck ingeblasen / dat Louis met een geheel Heyr op hem aenquam. Won hem derhalven niet verwaghten; maer weeck met eenige Ruytery na Burgundien by den Hertogh van Bellegarde. Evenwel volghde de Koningh hem geduerigh aghter na / en quam den 16. Martius te Dion aen. Daer op ontweeck Gaston na 't Franche Comte: voorts na Besançon in 't Spaensch-Burgundien. Door gebreck van betalingh is de Ruytery / welcke hy van Orleans had meegenoomen / weer na huys gekeerd; soo dat hy maer ontrent 70.

tot in 't *Spaensch-Burgundien.*

Edele by sigh behield / nevens de Hertogen van Bellegarde, d'Elbœuf, de Roannes, en de Moret. Hy wierd van de Spaensche Gouverneur te Besançon seer wel ontfangen: echter maeckten de Spaensche swarigheyd / om hem onder hare bescherminghe te nemen.

Seldsame saecken, van d'oude Koningin *Maria de Medices* aengevangen.

Ondertusschen quamen veel andere Lagen der oude Koningin tegens den Koningh haren Soon aen den dagh. D'oude Crequi, van eenige mishandelingen beschuldighd / toonde hare Brieven / waer in sy hem voor ontrent drie jaren had bevoolen / 't Heyr van d'overleedene Marquis d'Uxelles, 't welck na Italien sou trecken / te verderven / op dat het niet in dit Gewest moght komen. Daeren-boven hadse de Scheepsvloot / welcke de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden na Nizza souden senden / te rugg' gehouden. Sijne Majesteyt hier van onbewust / had op sijne weerkoomst te Parijs d'Ambassadeurs der gedaghte Staten geen Audientie willen geven / seggende / datse niet waerdigh waren voor een Koningh te verschijnen. Doch alsse eyndlijck / op sterck aenhouden / noch gehoor bequamen / en haerer Heeren Meesteren onschuld deeden blijken door twee Brieven / onderteeckend van d'oude Koningin en haren Cancellier, soo deed sijne Maj. den laetstgenoemden gevangen setten / en verbood 't Parlament, in 't toekoomende eenige Lands of Staetsaecken aen haer t'ontdecken; maer voorts soudense haer eerbiedigen als sijne Moeder. Oock herstelde hy weer de geene / welcke voortijds uyt haer' Ampten waren verstooten geworden.

Brenghd de *Staten Generael* in haet by den Koningh; doch de valschheyd ontdeckt.

Den laetsten April, als sijne Maj. sigh te Bargneux (by andere Baignols) bevond / braght de Heer de Briançon hem een Brief van sijnen Broeder de Hertogh van Orleans: doch wijl'er veele lasteringen en hoonwoorden tegens hem in gevonden wierden / deed hy de genoemde Brenger in 't Kasteel te Dyon gevangen setten. Korts te vooren had Louis in 't Parlament van Burgundien een Verklaringh verkondighd tegens de geene / welcke sijnen Broeder buyten 't Koninghrijck waren gevolghd. Te gelijck bekend maeckende aen yeder / dat de Graef van Moret, de Hertogen van Elbœuf, Bellegarde, en Rouan, de Præsident Coigneux, de Heer Puy-Laurens, de Rentmeester Monsigot, en le Pere de Chanteloube, als de voornaemste quade Raedgevers des Hertoghs / hadden begaen Misdaed van gequetste Majesteyt; en dat tegens haer / als tegens soodanige / met alle strengheyd sou werden gehandeld / wanneerse in Heghtnis quamen te geraecken. Al hare Leenen en andere Goederen / roerende en onroerende / waren van dat oogenblick af verbeurd.

Brief des Hertoghs van *Orleans* aen den Koningh, vol scharpe uytdruckingen.

Verscheydene Groote schuldigh verklaerd aen *Crimen Læsæ Majestatis.*

Evenwel sond de Koningh de Hertogh van Angoulesme aen sijnen Broeder Gaston, om hem / waer 't mogelijck / tot gehoorsaemheyd te brengen / en weer aen 't Hof te doen keeren. Veel' andere voorname Heeren wendden oock hier toe al hare vlijt aen / doch vrughtloos. Hy wou sigh in geene Vergelijc-

Alle middelen, om den Hertogh van *Orleans* tot gevoeghlijkheyd te brengen.

FRANKRYCK.

gelijckingh inlaten / als met insluytingh sijner Aenhangers / en herstellingh der Koningin in voorigen staet. De gantsche oorsaeck

te vergeefs.

sijns weghwijckens leydde hy op den Kardinael de Richellieu; en begeerde / dat hy / als een Misdadige / sou gestraft werden. De Hertogh van Lotharingen bemoeyde sigh seer / om dit verschil wegh te neemen; doch

Leght de schuld op den Kardinael de Richellieu.

't wou voor dien tijd niet gelucken. Ondertusschen stelde Koningh Louis door geheel Franckrijck groote Kryggs-toerustingen aen; doch niemand wist / wien deselve souden gelden. Door sijnen Ambassadeur deed hy de Heeren Staten Generael aenmanen / tot de voortsettingh des Oorloghs tegens Spaenje; belovende / haer met een aensienlijcke Geldhulp te sullen bystaen.

De Koninginne Moeder ontkoomd hare bewaringh, vlied na de Spaensche Nederlanden.

D'oneenigheden tusschen de twee Broederen en de Koningin hare Moeder reesen hoe langer hoe hooger. De laetstgemelde wierd in 't Kasteel van Compiegne door een deel Soldaten bewaerd. Alsse bemerckte / datse niet lightlijck weer tot hare vryheyd sou konnen geraecken / begonse op middelen te dencken / om hare Heghtenis t'ontkoomen. Door hulp van eenige haer getrouwe Dienaren en Jonckvrouwen bereyckte se haer ooghwit. Na heymlijcke beschickingh van alles wat tot de vlught nodigh was / ginghse den 18. Julius, 's morgens met 't aenbreecken des daghs / door een kleyn Deurtje des Kasteels uyt.

Werd van d'Infante Isabella Clara Eugenia treflijck ontfangen.

Ontrent een halve Fransche mijl weghs van daer stond een Caros voor haer gereed; doch sy fond deselve na een andere Plaets; begaf sigh te paerd / en reed in aller haest door onbekende Weegen eenige mijlen voort / tot datse de Caros weer vond. Doe tradse 'er in / en quam 'er mee t'Avennes in Heenegouw. Hier wierdse wel ontfangen / en van de Spaensche Afgesondene der Infante Isabella Clara Eugenia na Brussel begeleyd; daerse heerlijck ingehaeld / en 't beste gedeelte van 't Pallays haer ingeruymd wierd.

Dit veroorsaeckt een nieuwen Oorlogh tusschen Frankrijk en Spaenje.

Echter hadden de meeste Heeren in Braband en Vlaenderen een sleght behagen in hare koomst; vreesende / dat de Fransche Koningh hier uyt oorsaeck moght neemen / om deese Landen te beoorlogen; gelijck oock naderhand geschiedde. Koning Louis betuyghde / indien sijne Moeder in de Spaensche Nederlanden verder verblijf vergund / en de Staet sijns Koninghrijcks daer door beroerd wierd / dat hy dan oock yets tegens Spaenje sou moeten aenvangen. Doch als op deese bedreygingh niets met allen wierd gepast / heeft hy niet alleen de Geunieerde Provintien bystand gedaen / tot dies te stercker voortsettingh des Oorloghs tegens Spaenje, maer viel oock eyndlijck selfs in Artois en Heenegouw, gelijck hier boven gehoord is.

Louis begind den Oorlogh tegens den Hertogh van Lotharingen, die sijnen Broeder

Ondertusschen ontfingh Koningh Louis bericht / dat de Hertogh van Lotharingen sigh met volck versterckte / om daer mee den Hertogh van Orleans bystand te doen; dien hy oock alreeds in sijn Land had geroepen. Hevigh vond sijne Majesteyt sigh hier over beleedighd; en besloot / den Lotharinger te handelen als een vyand. Ontbood derhalven een deel sijns Kryghsvolcks uyt Duytschland te rugg'. Versamelde sijne gantsche Maght te Demringen by een; en

Gaston hiep. 1632.

trock na Nomeny en Pont à Mousson. Als hy de laetstgenoemde Plaets wel sterck had beset / begaf hy sigh na Nancy. Onderwijl sond hy een Brief aen den Hertogh van Montbasson; daer in vertoonende d'oorsaecken / welcke hem bewoogen / den Hertogh van Lotharingen te beoorlogen.

Vreede tot groot nadeel des Hertoghs.

Echter wierd korts daer na de Vreede tusschen deese beyde getroffen; onder voorwaerde / dat de Hertogh den Koningh sou inruymen de sterke Steeden Clermont, Stenay, en Jametz. Dit streckte de Kroon Franckrijck tot een seer groot voordeel; gelijck de Koning selfs

Hoe veel Frankrijk geleegen was aen de Steeden, welcke de Hertogh aen hem moest afstaen.

betuyghde in een Brief aen den Graef van Soissons, dat hy hier door een middel had bekoomen / om sijn Koninghrijck te vergrooten / wijl de Hertog hem had overgegeven een Plaets / welcke hem seer noodwendigh was, en dan noch meer andere tot verseeckeringh. Clermont met het daer toe behoorende Landschap was nu geworden een stuck sijns Koninghrijcks. Sonder deese Stad sou 't hem seer swaer gevallen hebben andere / waer aen hem seer veel gelegen was / te beschermen: derhalven was hy niet sonder reden soo begeerigh daer na geweest. Hy kon nu te Verdun koomen / sonder de Grensen des Hertoghs van Lotharingen te raecken.

Louis vind sigh in groote verlegenheyd, wijl de Geestlijcke in Frankrijk onstuymig by hem aenhielden,

Evenwel stond sijne Maj. ter deeser tijd in groote verlegenheyd. De Fransche Geestlijckheyd porde hem seer onstuymigh aen / dat hy de Roomsch-Catholijcke in Duytschland tegens de Kettersche Sweeden te hulp sou koomen; te gelijck hem voor oogen stellende in wat gevaer de Kerck daer sou geraecken door den voortgangh der Sweedsche Wapenen. Maer behalven dat Louis met Sweeden een Verbond had opgereght / soo wou oock ter dier tijd de gelegenheyd van Franckrijck niet gedoogen / dat deese Kroon sigh van de Sweedsche sou afscheyden. Hy liet wel eenige gerughten hier van uytstroyen; maer waerschijnlijck alleen om 't volck / en insonderheyd de Geestlijckheyd / te vreeden te stellen door een vergeefsche hoop.

datmen de Catholijke in Duytschland te hulp sou koomen tegens de Sweeden; 't welck hy noch doen kon, noch hem geraedsaem was.

Want even doe wierd 't verscheenene beloofde geld aen den Koningh van Sweeden overgemaeckt; desgelijcks een Millioen aen de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden toegesonden / om wat gewightighs by der hand te neemen. Echter als Conte de la Susa, verklaerde Sweedsche Generael over 't Fransche Kryghsvolck / om de Volckhulp aenhield / wierd hem deselve voor dien tijd afgeslagen. Want Louis vreesde de Geestlycke / en hare Laeghleggingen tegens hem / indien hy tegens haren wil de Sweeden opentlijck byviel. Aen d'andere sijde stond hy in bekommeringh / ter oorsaeck van de Weerspannelingen / welcke sigh aen de sijde des Hertoghs van Orleans souden begeven hebben / indien Oostenrijck d'overhand had bekoomen.

Sijnen

Ondertusschen sat oock sijnen Broeder

Gaston

FRANKRYCK.

Gaston niet stil/ maer bemoeyde sigh op 't upterste / om sijn voorneemen tegens den Kardinael de Richellieu met geweld voort te setten / en de saecken in Franckrijck op een andere voet te stellen. Ten dien eynde bragt hy een goed deel volck by een. Viel daer mee in Champagne en Burgundien. Kreegh hier een taemlijcken Aenhangh van Banditen, en Misnoeghde / welcke door Richellieu upt haer' Ampten waren gestooten. Begon oock bry quaed huys te houden; insonderheyd tegens de Gunstelingen deeses Albestierenden Staets-dienaers.

Broeder Duc d'Orleans valt in Champagne en Burgundien.

Op den 17. Junius gaf hy een Manifest upt/ van deesen Inhoud: „Hy had aen sijnen genadighsten Heer den Koningh door onderdanige Versoecken; aen 't Parlament en „veele Heeren in Franckrijck door klaghten „begeerd/ datse Reght souden oeffenen te„gens Armandus, Kardinael van Richellieu, „als een Verstoorder der algemeene rust; „vyand des Koninghs en van 't Koninglijck „Huys; verwoester des gemeenen wel„stands; geweldadige Besitter van de be„ste Plaetsen des Koninghrijcks: een Ty„ran; die een groot getal voorname Heeren „onderdruckte / en in 't gemeen de welvaert „des gantschen Volcks krenckte: doch te „vergeefs. Derhalven was hy (Duc d'Or„leans), na sulck een langh geduld / eynd„lijck bewoogen geworden / te meer / wijl „sijnen Naem en Aghtbaerheyd ten hoogh„sten daer aen gelegen was / sigh met Wa„pengeweld te stellen tegens de schaedlijcke „bedrijven en practijcken deeses Richellieus „in Franckrijck, van hem aengeleght tot „een openbare verstooringh der Kroon; tot „welcker behoudenis God hem (de Her„togh) had laten gebooren werden / en soo„danigh een Interes daer in verleend / als „yeder bekend was. Hy versoght dan alle „opreghte / getrouwe Dienaren des Ko„ninghs / alle eerlijcke François en, datse „hem souden bystaen; met betuyghingh / sij„ne meeningh niet anders te sijn / als sijne „Maj. te doen verstaen / hoe seer hy bedroo„gen wierd door arghlistige rancken; hem „te beweegen tot herstellingh van dit quaed „in een beeter stand van saecken. Verklaer„de voorts / dat hy voor vyanden des Ko„ninghs en Koninghrijcks hield al de geene / „welke in 't heymlijck of openbaer sigh sou„den opstellen tegens dit soo noodwendigh „werck. Wou oock tegens haer als sooda„nige handelen / wanneerse in sijne handen „vielen. Desgelijcks straffen al de Hel„pers / Aenhangers en Onderstenners der „Tyrannyen van de gemelde Richellieu.

Manifest van Duc d'Orleans; en daer in sijne Beschuldigingen tegens den Kardinael de Richellieu, en waerom hy de Wapenen aennam: met swaere bedreygingen der geene, die hem souden tegenstaen.

Ter selver tijd begeerde hy / door een Brief / van de Stad Dijon, datse sijn Heyr Voorraed souden verschaffen. Doch de Dijonners lieten dit Schrift onopgedaen / en hem tot antwoord toekoomen: 't Betaemde haer / deese Stad voor den Koningh te bewaren. Hadden oock noch Maght noch Reght / om eenige Brieven t'openen / als alleenlijck die van sijne Majesteyt quamen: derhalven sy sijnen Brief aen deselve hadden gesonden / en sijn' antwoord daer op verwaghten wilden. Anders warense geneegen / hem (Hertogh) alle schuldige plight en dienst te bewijsen. Andermael schreef hy aen haer; met swaere bedreygingen / indiense niet gehoorsaemden. Ondertusschen hadden die van Dijon sijnen Brief (gelijck gehoord is) den Koningh toegesonden; met byvoegingh / in wat voor een gevaer sy stonden / wijl de Hertogh sigh om de Stad gelegerd had; met Vyer / Swaerd / Brandschatten / en diergelycke geweldadigheden arger te werck gaende / als een openbare vyand sou mogen doen. Gelijck dan 't meerendeel der Dorpen en Hoven rondom de Stad alreeds waren verwoest. Oock haddense selfs / t'harer diegs te meerder verseekeringh / eene harer voornaemste Voorsteden moeten in brand steecken.

Sijnen Brief aen die van Dijon; en haer antwoord, niet tot sijn genoegen.

Handeld ontrent deese Stad arger, als een openbare vyand sou mogen doen.

Door 't gedaghte Manifest wierden veele / welcke den Kardinael de Richellieu ongeneegen waren / aengeset / om sigh op de sijde van Duc d'Orleans te begeven. De voornaemste onder deese was de Hertogh van Montmorency, Gouverneur in Languedocq; een Heer / den Koningh niet onaengenaem; by den selven / en d' Inwooners des Koningrijcks / in goede aghtingh; derhalven veele met weynigh verwonderd waren / dat hy sigh tot sijne Majesteyts Weerspannelingen sloegh. De Koningh sijnen Afval vernoomen hebbende / deed terstond sijn Pallays te Parijs verzeegelen; al den Inboedel optekenen. Sijne daer leggende Goederen / bedragende meer als 550000. Francken, wierden in Arrest genoomen.

De Hertogh van Montmorency, Gouverneur van Languedocq, valt hem toe.

Hoedanigh de Hertogh van Orleans ontrent Dijon te werck gingh / blijckt ten deelen upt den Brief des Raeds aen sijne Majesteyt gesonden; waer van dit 't kort begrijp is. De Hertogh had gedreyghd / indiense sijn Volck niet van Proviande wilden versorgen / haer vyandlijck te sullen aenvallen. Ter dier oorsaeck hadden de Dijonners ses dagen en naghten in de Wapenen geweest. De Burgery was sterck 10254. Mannen / die elck voor een Soldaet konden bestaen. Eenige der Hertoghsche waren op seeckeren avond by de Stads-graght genaerderd / van Duc d'Orleans uytgesonden sijnde; welcke / onder meer andere redenen / tot de Waght-houdende Burgers seyden: Sy wilden gaen / om een groot vyer te maecken / waer by sy haer dien naght genoegh souden konnen verwarmen. Stracks daer na saghmen een swaren Brand in de Voorstad S. Nicolai, waer door over de 30. Huysen te niet gingen. Buyten twijffel soudense grooter schade gedaen hebben / indienmen niet 't Geschut onder haer had laten speelen. De volgende dagh had de Hertogh sigh begeven na Eschailonnes, daer sijne Soldaten oock geblaeckt hadden. Anderweegen desgelijcks; als / t'Applemet (daer maer alleen een eenigh Huys was blijven staen) / Chevini, Fonai, &c. D'arme Boeren / in 't veld werckende / haddense dood geslagen. De Bisschop van Nismes, met de Raed en Catholijke Inwooners /

Brief des Raeds van Dijon aen den Koningh; voordragende de barbaarsche handelingen van Duc d'Orleans in branden, dood slaen, &c.

De Bisschop van Nismes

en de Roomsch-Catholijke in Dijon roepen hem binnen; doch de Gereformeerde stuyten dit quaed, en blijven den Koningh getrouw.

ners/ hadden sigh verklaerd voor d'Orleans, en sijn Volck binnen geroepen. Doch de Gereformeerde daer tegens dit quaed gestuyt/ en de Bisschop uytgejaeghd. Wegens deese daed der Onroomsche (welke verklaerden/ den Koningh getrouw te willen blyven)/ deed sijne Maj. haer bedancken door de Heer de Militriere; en vermanen/ in hare trouw voort te gaen; met belofte/ dat hy 't sou weeten t'erkennen. De Gereformeerde der voornaemste Steeden in Provencen en Languedocq sonden Gesanten na 't Hof/ om sijne Majesteyt te verseeckeren/ datse in gehoorsaemheyd volharden; goed en bloed by hem opsetten wilden.

Verklaringh des Koninghs tegens sijnen Broeder Duc d'Orleans; en te gelijck aenbiedingh aen hem,

Wijl nu d'onrust hoe langer hoe meerder aengroeyde/ soo besloot Koningh Louis, 't verder quaed met alle maght te willen tegens gaen. Sond daer op de Mareschal Schombergh met 2500. Mannen na Languedocq, om den Hertogh van Orleans de Pas daer af te snijden; en te beletten/ dat sijn Volck niet dieper inbraeck. De Mareschal de la Force volghde hem met een sterck Heyr. Voorts gaf sijne Majesteyt een Verklaringh uyt/ waerom hy/ tegens wil/ sigh gedwongen vond/ sijne Wapenen te wenden tegens die van sijnen Broeder. Verontschuldighde Richellieu. Beloofde den Hertogh vergifnis/ indien hy binnen 6. weecken tijds toevlught nam tot sijne Majesteyts goedertierenheyd; en dat hy hem sou herstellen in al sijne Goederen/ Staten/ en Waerdigheden. Doch indien hy na de genoemde tijd voortgingh in sijn boos voorneemen/ soo sou sijne Maj. moeten handelen/ gelijck hy sou bevinden te behooren/ volgens de Wetten des Koninghrijcks/ tot verseeckeringh sijns Staets/ en de rust sijner Onderdanen.

indien hy sigh binnen ses weecken onderwierp.

Listigheyd van Montmorency, om 't Volk aen sijne sijde te brengen.

Onderwijl had Montmorency des Koninghs Soutwerck te Pequois onder sijn geweld gebragt; oock 't Sout op een veel minder prijs gesteld/ als 't te vooren geweest was; om daer door 't Volck/ 't welck van deese last seer gedruckt wierd/ hem toegenegen te maecken. De Plaetsen/ welcke hy voor des Koninghs Broeder had ingenoomen/ waren Bagnols, Aimargues, Clermont de Lodeve, Agde, Beziers, Pezenas, Feir, en Leucate. Doch al de beste Steeden/ daer die van de Gereformeerde Religie de sterckste waren/ hielden 't met den Koningh; gelijck oock deeden de Gouverneurs in d'omgelegene Landen/ als/ de Hertogh van Espernon, Vitry, Crequi, Grammont, &c. Een seer verstandigh Roomsch-Catholijck Heer seyde doemaels tot Koningh Louis: dat de Hugenooten hem seer getrouw waren/ en hy sigh veyligh op haer verlaten moght/ wanneerse maer in haere Conscientien niet gedwongen wierden: doch deese Reeden braght hem in groote ongunst by de Geestlycke. Inder daed was 't waeraghtigh/ indien d'Onroomsche in verscheydene gelegenheden sigh hadden willen slaen tot d'oproerige onder de Roomsch-gesinde; of alleen stil geseeten/ sonder den Koningh by te springen/ sijne Maj. Louis de XIII. sou niet op den Throon gebleven hebben/ noch de tegenwoordige Louis de XIV. de Kroon op 't hoofd dragen: Ondertusschen is haere Trouw haer van beyde deese Vorsten sleght genoegh vergolden geworden.

Getuygenis eens Roomsch-Catholijcken Heers, van der Hugenoten trouw aen den Koningh.

Hier seer sleght vergolden.

Aenmerckingh.

Eenige voorname Aenhangers des Hertoghs versoecken Pardon.

Als nu de Koningh sigh gesteld had in staet van sijnen Broeder te konnen weerstaen/ insonderheyd versterckt sijnde door sijne Gereformeerde Ondersaten/ soo Heeren als gemeene persoonen/ begonden sommige der voornaemste Aenhangers des Hertoghs van Orleans aen den Koningh Pardon te versoecken; wijlse voorsaegen/ dat deesen handel/ waer in d'Onroomsche sijne Majesteyt soo maghtigh ondersteunden/ wel haest een sleghte uytkoomst sou neemen.

Hy werd tot eenige malen toe geslagen.

Onderwijl leed Duc d'Orleans verscheydene Neerlagen. De Graef van Sauls sloegh by Bagnols hem 600. Mannen af/ en nam 'er 200. gevangen. De Stad Privas in Viverais, en eenige andere/ welcke hem aenhingen/ wierden door de Koninghsche veroverd/ met ter neer-houwingh der Guarnisoenen. De Mareschal de la Force klopte Elbœuf met d'Orleansche dapper: en de Mareschal de Schombergh oock selfs den Hertogh van Orleans, in welck Gevecht de Hertogh van Montmorency gewond en gevangen wierd. Waer over dien van Orleans (selfs by 't Heyr sijnde) soo hevigh verschrickte/ dat hy uytriep: Nu is alles verlooren. Veel andere groote Heeren waren gewond of gevangen. Onder de Dooden vond men de Graef van Moret, des Koninghs Onechte Broeder; de Graef van Rieux, van Feuillade, &c.

Montmorency gevangen bekomen.

Antwoord des Koninghs, op 't versoeck des Pauslijken Nuntii tot Vreede.

In 't eynd van Augustus quam Prins Thomaso van Savoyen te Lions by Koning Louis, om te handelen van een Vreede tusschen sijne Majesteyt en des selven Broeder d'Orleans. Ten selven eynde verscheen oock de Pauslijcke Nuntius. Sonder veel woorden te gebruycken seyde Louis tot haer: De Vreede is getroffen/ wanneer maer mijne Moeder en Broeder aen 't Hof komen. Doch d'andere Weerspannelingen/ wijlse mijnen Broeder hebben opgehitst/ hebben sigh mijne genaede onwaerdigh gemaeckt.

Straf over eenige gevangen bekomene Oproerige Heeren, en Eedele.

Den 28. der genoemde maend heeft men over eenige gevangene Edellieden/ Aenhangers des Hertoghs/ 't Vonnis des doods geveld. Onder dese wierd oock onthoofd Mons. Copestan, onaengesien groote Voorbeeden voor hem geschiedden; en dat hy oock in den laetsten Italiaenschen Oorlogh den Koningh groote diensten had gedaen. Al terstond nae de gemelde Neerlaegh deed men te Pont S. Esprit onthoofden de Viconte d'Estrange, nevens twee andere. Drie Eedele wierden gehangen. D'andere/ welcke noch by den Hertogh waren/ siende wat voor een Loon haere Meedegenooten ontfingen/ en vreesende/ dat haer wel haest 't selve lot te beurt moght vallen/ verlieten Duc d'Orleans. en en voorts verliep sijn Heyr geweldigh. Dat des Konings in tegendeel nam toe; tot over de 30000. Koppen. Derhalven begon sijnen Broeder sigh naerder te bedencken/ te verootmoedigen; en versoght van den Koningh

Duc d'Orleans send een Gevolmagtigde aen den Koningh.

FRANK-RYCK.

Byygelepde voor den geenen / die hy / als gevolmaghtighde / aen sijne Majesteyt wou senden; 't welck hem vergund wierd.

Sijnen eysch aen deese Majesteyt.

Daer op begeerde hy / door den Heer de Chaudebonne, aen den Koning: Dat de Hertogh van Montmorency 't leven geschoncken; sijne Goederen en Gouvernementen hem gelaeten; d'andere Heeren / welcke hem waeren gevolghd / in genaede aengenoomen moghten werden. Dat sijne Majesteyt hem sou geven 10. Tonnen Gouds / om daer mee te voldoen 't geen d'Infante Isabella Clara Eugenia en de Hertogh van Lotharingen hem geleend hadden. Dat hy den gedaghten Lotharinger weer sou inruymen sijne Landen. Eyndlijck / dat hy hem (Hertogh van Orleans), en sijne Moeder / eenige Plaetsen t'hunner verseeckeringh sou overgeven. Dit alles sloegh Koningh Louis af; en ontbood sijnen Broeder: Indien hy sigh gehoorsaemlijck weer tot hem wou verboegen / soo wou sijne Maj. al 't voorleedene vergeeten / en de geene / welcke hem gevolghd waeren / begenadigen. Nae lange onderhandelingh / en voorstellingh van veelerley Artijckelen, wierd eyndlijck de Vreede geslooten op de volgende Conditien. De Koningh vergaf uyt goeder Herten Duc d'Orleans sijnen Broeder de begaene misslaegen / alleen op deese eenige Voorwaerde / dat hy hem deselve waeraghtighlijck sou laeten leed sijn / en met'er daed betoonen / dat hy niet weer te rugg' wou wijcken / gelijck hy nu alreeds tweemael had gedaen; nae dat hem een gelijcke genaede was weervaeren. Ten dien eynde moest 't eerste sijn / dat de Hertogh schriftlijck schuld bekennen / en den Koning onderdaenighlijck om vergifnis bidden sou. Daer nae / dat hy billijcke en mogelijcke verseeckeringh deed / van niet meer te sullen afvallen. Deese verseeckeringh sou bestaen in woorden en daed. Met woorden sou hy beloven / geen deel te sullen neemen aen eenige Liguen en Lagen binnen / of buytens Rijks; sigh tot geene tegen-parthy des Koninghs te sullen voegen / onder wat schijn 't ook sijn moght: noch met Spaenje, noch met Lotharingen, noch met eenige andere vreemde Vorsten / oock niet met d'oude Koningin / harer beyder Moeder / soo langh sy bleef in den staet daerse nu in was / aen te spannen. Sou blijven in de Plaets / welcke de Koningh hem sou noemen; en sigh draegen soo als een getrouw Onderdaen schuldigh is. Met'er daed sou hy toonen / dat hy niet meer wou te doen hebben met de geene / die sigh met hem verbonden hadden. Oock niet voorwenden / dat hy oorsaeck had / sigh te beklagen / wanneer de Koningh haer de behoorlijcke Straf liet weervaeren: doch met uytsluytingh van des Hertoghs Dienaers / in daedlijcken Dienst sijnde. Daer-en-boven sou hy den Kardinael de Richellieu eerbiedigen / en beminnen / &c. Dit alles wierd van Duc d'Orleans onderteeckend; alhoewel 't waerlijck vry hard viel. Doch Richellieu bestierde 't soo.

Van deselve geweygerd,

Eyndlijck evenwel

wierd de Vreede getroffen;

met den korten inhoud der voornaemste *Conditien.*

Vry hard voor *Duc d'Orleans*:

doch Richellieu bestierde 't soo.

Die te

Nae 't Besluyt deser Vreede trock de Hertog van Orleans op den 6. October met 50 Paerd te Lions in. De Heeren der Stad reden hem met 200. Paerden te gemoet; ontfingen hem knielende / en booden hem de Sleutelen der Poorten aen. Uyt 't grof Geschut deedmen ontrent 2000. schoten. By de 7000. weltoegerustede Mannen stonden van de Poort af tot aen 't Huys des Gouverneurs, daer hy sou Logeeren, aen beyde de sijden der Straten. Dit alles behaeghde de Hertogh seer wel. 's Anderen daeghs hield d'Adel een Ballet, hem ter eeren. Heerlijcke Vyerwercken wierden aengestoocken. Ondertusschen trock Koningh Louis uyt Languedocq van d'eene Stad nae d'andere; en liet niet weynige der voornaemste Weerspannelingen met de dood straffen. Den 24. September verreysde hy uyt Mompellier; en doe gebeurde yet seldsaems. Schielijck ontstond soodanigh een Koude en Vorst / dat 16. Soldaten sijner Lijf-waght / 8. Switsersche Helbaerdiers / en meer als 30. Bagagie-Kneghten dien selven dagh dood vrooren. Waerlijk wat aenmercklijcks in dit Jaergetyde / en in dit Land.

FRANK-RYCK.

Lions koomd en daer heerlijck wierd ontfangen.

Des Koninghs Reys door *Languedocq* gencffende Straf.

Felle Vorst in *September* doet veele van des Koninghs Gesel-schap doodvrieſen.

Den 14. October quam sijne Majesteyt met des selven Begeleydingh in geen kleyn gevaer, terwijl hy van Beziers nae Narbonne reysde. 's Avonds tusschen 3. en 4. uyren was hy de laetstgenoemde Stad tot op een halve Mijl weghs nae genaderd. Even ter dier stip des tijds / dat hy met sijne Caros door de Rivier Dode wou rijden / ontstond een seer grouwlijck Onweer van Stormwind / Donder / Blixem en Hagel; waer door / nevens meer andere Wateren / de gemelde Vloed plotslijk so geweldig-hoog opliep / dat 't geheele Land een Mijl weghs rondom Narbonne t'eenemael overstroomd wierd. Al de Koninghlijcke Bagagie-Wagenen / en Koetsen, bleven in de loop. Veele Molens stroomden weg. Een groot deel Hoven en Boomgaerden wierden gantsch verwoest. 't Water liep so geswind / en met sulck een kragt op / dat elck genoeg met sig selven te doen had / tot levens-reddingh. De Koningh en Koningin quamen noch by tijds in de Stad. Maer 't Vrouwentimmer wierd soo onverwaght met deese oplopingh aengevallen / datse niet konden voort geraecken. Dien gantschen naght moestense in hare Carossen blijven sitten. Wind en Regen dwarlden soo grouwlijck door malkander / dat onmogelijck viel / met brandende Lighten t'harer hulp by haer te koomen. Byna al de Karren en Muyl-Eselen verdierven en verdroncken dien naght. Onder deselve waren thien deeser Eselen / welcke des Koninghs Silverwerck / Tapijten / en andere Kostlijckheden droegen. Dit alles gingh te grond. Soo haest de dagh aenbrack / quam elck toelopen / om de Menschen te redden. Echter konmen dien dagh en naght al de Kamenieren en Dienaressen der Koningin niet daer van daen voeren / schoon de Koningh eenige Schuytjens op de Wagens had doen leggen / om dies te beeter te konnen voortkoomen. Op de tweede dagh vond men

Storm-wind en Onweer

brengd de Koningh, en Koningin op haere Reys na *Narbonne*, dight by dese Stad, in 't uyterste levens-gevaer.

Verliesen, door 't schighlijk oplopen eener Vloed, 22. kostlijck-geladene Muyl-Eselen.

FRANK-RYCK.

Seer veele van sijnen Hofstoet verdroncken; en andere aenmerckelijkheden 1632.

men eerst de Carossen, welcke door de kraght des Waters wel 30. schreeden van den wegh afgedreven waren. Twee der Jonckvrouwen lagen alreeds dood. D'andere hielden sigh vast aen 't Houtwerck der Koetsen. In alles had sijne Majesteyt verlooren 22. Muyl-Eselen / geladen met seer kostlijcke dingen; al sijne Kleederen / en een goed deel geld. Desgelijcks moest de Koningin missen al hare Gewaden en Packtuygh. Geen beeter geluck hadden hare Kamenieren en Dienst-Jonckvrouwen. Over de 116. persoonen / meerendeel van des Koninghs Hofgesin / waren verdroncken in deese plotslijcke overvloeyingh.

Onthoofdingh des Hertoghs van Montmorency; een Vorst uyt Koninglijck Bloed, en voorsien met de hooghste Ampten in Frankrijk, meest door aendringingh van Richelieu.

Van Narbonne trock Louis na Toloufe. Derwaerts deed hy de gevangene Hertogh van Montmorency brengen / en 't Vonnis des doods over hem uytspreecken: 't welck oock volvoerd wierd op den 30. October deeses jaers 1632. De gemelde Henrick, Hertogh van Montmorency (by de Heer Aitzema, eerste Deel fol. 1251. staet Frederick), uyt Koninghlijcken Bloede / Ridder van 's Koninghs Ordre / Pair en Mareschel, oock geweest Admirael van Franckrijck, Gouverneur van Languedocq; onder wiens Voorvaderen werden geteld vier Connestabels, en ses Mareschals, moest dus / door 't Swaerd eens Beuls / en op aendringingh van Richellieu, sijn leven eyndigen / in 't 38. jaers sijns ouderdoms. Van der jeughd af was hy geoeffend geweest in allerley Ridderlijke deughden: doch had sigh laten verleyden tot de misdaed van rebelly tegens sijnen Koningh / ten voordeel van desselven Broeder: daer toe aengeset door 't al te groote Bewind / 't welck sijne Maj. aen den Kardinael de Richellieu gedooghde / tot verdruckingh van soo veele voorname Heeren des Koninghrijcks; ja oock weghruymingh van niet weynige / welcke hy aen kant wou hebben.

FRANK-RYCK.

Was swaerlijck gewond geworden in een Geveght, en doe gevangen.

Montmorency was / gelijck alreeds gehoord is / in den Strijd gequetst geworden door een Kogel; welcke hem vloogh in den mond; door de wangh by 't oor weer uytquam / en eenige sijner Tanden had verbroken. Echter voer hy in 't Geveght noch al voort / ten koste van eeniger leven / tot dat sijn Paerd / seer gewond / onder hem neer viel / en hy daer op gevangen wierd. Den 21. October deed Koningh Louis hem met een stercke Waght na Toloufe brengen. Seven Getuygen wierden tegens hem gehoord; en hem voorgeleesen 't Koninghlijck Bevel / waer by de Raden des Parlaments wierd bevoolen / ondersoeck op de saeck te doen / en na bevindingh sijner misdaed 't oordeel te vellen.

Werd voor 't Parlament van Tolouse gesteld.

De Hertogh antwoordde: Schoon hy / wegens sijnen hoogen Stand / niet verplight was / sigh te laten betrecken voor eenigh ander Gerigcht / als voor 't Parlament van Parijs, soo wou hy echter / wijl 't de Koningh dus bevoolen had / en hy wist / dat de Parlaments-Heeren van Toloufe de Gereghtigheyd beminden / sigh hare Gerigtsmaght onderwerpen.

Getuygen tegens hem.

Als nu de Getuygen in sijne tegenwoordigheyd hare Getuygenissen herhaelden / bekende hy / dat hy by Chastelnau d'Arry d'oproerige tegens des Konings Volck had aengevoerd: maer wou niet belijden / dat hy den Raedslagh der Languedocquers, in welckense Duc d'Orleans ten Beschermheer harer Vryheyd hadden opgeworpen / had onderteeckend. Doe hem sijn Handschrift en Zegel wierd vertoond / vertoornde hy sigh daer over / en seyde / dat sijn hand valschlijck nagebootst / en met 't Zeegel desgelijcks gehandeld was / of dat 't selve hem ontvreemd moest sijn. Vermits nu deesen Heer van groote en kleyne seer bemind en ge-eerd

Vragen, aen hem gedaen.

wierd

FRANK-RYCK.

wierd / wegens sijne voortreflijcke gaven / dapperheyd en beleefdheyd / soo ontbraeck 't aen geene Voorbeeden by den Koningh; doch te vergeefs. Andermael wierd hem voor 't Gerigt gevraeghd / of hy den Raedslagh der Languedocquers had ondertekend? (en sijn' antwoorden) Doe antwoordde hy ja; met byvoegingh / dat naderhand hem dit indaghtigh was geworden. Op de verdere vraegh: Of de Hertogh van Orleans hem had bevoolen / de Wapenen aen te grypen? was sijn berigt: Dat hy de gemelde Hertogh / als sijnen genadigen Heer / hier aen geen schuld gaf. Doch dat hy met eenige vreemde vyanden des Koninghrijcks eenigen Aenslagh gemaeckt / of sigh tegens de Kroon opgesteld sou hebben / (op deselve.) behalven dat hy de Privilegien der Languedocquers had willen verdeedigen / kon hem met de minste schijn niet beweesen werden. Eyndlijck wierd hem gevraeghd / of hy sigh hier over niet des doods waerdigh aghtte? Waer op hy seyde: Hy had de dood wel verdiend door sijne sonden; en wou daer tegens niet murmureeren. Na dit ondersoeck wierd hy weer in gevanckenis gebraght.

('t Vonnis des Doods tegens hem geveld.) De Reghters en de haer toegevoegde hadden wel groot meedelyden met hem / wegens sijne vriendlijckheyd / groot verstand / en aengename Zeeden; echter moest hy uyt de weereld wegh / wijl Richellieu sijnen vyand was. Doe 't Vonnis des doods tegens hem geveld wierd / deed de Koningh hem afeysschen de blauwe Ordens-band der Ridderschap des H. Geests; desgelijcks de Mareschals-Staf; en beval / dat hy binnen 't Raedhuys met geslootene Deuren onthoofd werden / ooch hem by staen sou / van sijne Goederen (anders aen sijne Maj. vervallen) te mogen ordonneeren na sijn welbehagen. (Hoe hy sich droeg by 't voorleesen der Sententie.) Doe hem de Sententie wierd voorgeleesen / sagh hy / op sijne knyen leggende / 't Crucifix seer scharp aen / en seyde: Lieve Heeren, bid God voor my, dat ick de dood, welke gy my aengekondighd hebt, als een goed Christen magh overwinnen. Doe hy voorts d'oogen op sijne heerlijcke Kleederen sloegh / deed hy deselve van hem / seggende: Onsen Verlosser, die gantich naeckt aen 't Kruys is gestorven, sou geen behagen in deese ydelheyd konnen hebben. Na dat hy gebiecht / en 't Sacrament ontfangen had / vraeghde hy / (Eenige versoecken aen de Reghters.) wanneer hy sterven moeit? Men seyde / ten vijf uyren. Hervraeghde doe / of 't niet eerder sou mogen geschieden; en op d'uyr, in welke de Heere Christus gestorven was? Men gaf hem tot antwoord: dat dit aen sijnen wil stond. Stracks deed hy hem 't Hayr affnijden; trock sigh uyt; en schreef deese (vertaelde) woorden aen sijne Gemalin: „ Mijn (Brief aen sijne Gemalin, doe hy nu sterven moest; aen sijne Suster, en den Kardinael *de la Valette*.) „ Hert / 'k neem hier mee mijn laetste af- „ scheyd van u; met verseeckeringh / dat de „ liefde / welcke altijd onder ons geweest „ is / ooch tot in de dood bestendigh blijft. „ 'k Bid u / om mijner Zielen rust wil / en „ de rust / welcke ick haest in den Hemel sal „ bekoomen / dat gy u niet te seer over mij- „ ne dood bedroefd. 'k Heb van mijnen goe- „ den Heyland soo veel genade ontfangen / „ dat gy reden genoegh hebt / om u te troo- „ sten. Adieu mijn Hert. Uwe MONTMO- „ RENCY. In Tolouse den 30. October An- „ no 1632. Noch twee andere Brieven schreef hy; d'eene aen sijne Suster / d'andere aen den Kardinael de la Valette.

(Verschey-dene sijner aenmerck-lijke rede-nen en be-drijven,) Doe de tyd aenquam / dat hy na 't Schavot sou gaen / heeft sijnen Chirurgijn, wijl hy alleenlijck in sijn' Onder-kleederen was / hem een Nagt-rock willen omhangen, doch hy liet se weer vallen / en seyde: Neen, mijn vriend, wy moeten gantich wit voor God verschijnen. Als even deese Wondheeler 's morgens sijne noch ongeneesene wonde had willen verbinden / liet hy sulcks niet toe; maer seyde: D'uyr is gekoomen, welke mijne wonden sal geneesen en sluyten door eene, diese alle sal reynigen. Doe hy met de Jesuit Arnaux op 't Schavot sou treeden / vraeghde (soo na dat hem de dood was aengekon-dighd.) hy: Of er geen Pardon voor handen was? Als nu de Hoofdman der Waght hem seer treurigh had geantwoord / dat al sijne Vrienden haer te vergeefs daerom hadden bemoeyd / groette hy al de daer tegenwoordige / en bad haer / den Koningh na sijne dood te willen seggen / dat hy stierf sijnen onderdanigen Dienaer / met groot berouw / dat hy hem had beleedighd. Versoght ooch van sijne Majesteyt en alle Christenen vergifnis. Sijnen Chirurgijn wou hem de handen binden; doch hy seyde tot den Beul: Dit is uw werck; bind gy my. Doe droegh de Scharpreghter hem voor / dat 't Hayr hem (als op 't *Schavot* selfs.) niet kort genoegh was afgesneeden. Waer op hy tot antwoord gaf: Men sou 't dan noch meer affnijden. De Beul wou dit de Chirurgijn laten verrighten; doch Montmorency begeerde / dat hy 't selfs sou doen; wijl hy / als een groote Sondaer / geene smaed moest schroomen. De Heer Aitzema steld: dat de Hertogh sijn Hayr en hangende Lock wou afgekort hebben door sijnen Wondheeler; doch dat deesen / door tranen en hertenleed geparst / sigh sulcks niet dorfde onderwinden: waer op hy selfs de Lock affneed / en aen sijnen Biechtvader gaf / om die te verbranden.

(Werd onthoofd; van elck beklaeghd, wijl *Frankrijk* in uytsteekende hoedanigheden noyt sijns gelijk gesien had.) Als hy nu de laetste Absolutie van de Jesuit Arnaux had ontfangen / 't Crucifix gekust / en sijne Ziel aen God bevoolen / bood hy sijnen hals aen / en seyde tot den Scharpreghter / dat hy sijn Ampt sou verrighten: 't welck ooch geschiedde. Hy wierd van yeder beklaeghd; wijl Franckrijck in hoogheyd van Geslaght / Rijckdom / voortreflijckheyd des Vernufs / schoonheyd des Lighaems / dapperheyd des Gemoeds / en aenlocklijckheyd van Zeeden / noyt sijns gelijcke had gesien. Aenmercklijcke Diensten had hy ooch sijnen Koningh gedaen: een groote Zeege te Land tegens de Hugenooten; een andere ter Zee tegens de Spaensche bevoghten: Casal ontset: doch al deselve wierden uytgewischt door deese laetste ondienst. De geene / welcke sijne dood betreurden / konden echter sijn misbedrijf niet prijsen.

(Al de) De Koninginne Moeder Maria de Medices

ces had eenige dagen te vooren aen den Koningh haren Soon geschreven: Indien uwe Majesteyt mijnen Neef den Hertog van Montmorency 't leven niet schenckt, soo sal ick dit de gantsche tijd mijns levens niet vergeeten. Als sijne Suster een Voorbeede voor hem wou doen / wou de Koningh haer niet hooren spreecken. De Venetianen schreven aen sijne Majesteyt / ernstigh versoeckende / dat hy haer den Hertogh wou gunnen / om haren Generael te sijn; doch alles vrughtloos.

Voorbeeden der grootste Vorsten, by den Koningh te vergeefs;

De Prins van Conde schreef aen den Kardinael de Richellieu, aendrijver des Konings: Gedenck, dat ick een Vorst van Koninghlijck Bloed bèn; dat ick Kinderen heb; en dat de Hertogh van Montmorency mijnen Swager is, &c.: doch niets was'er / 't welck deesen Grooten Bewindhebber van sijn opset kon afbrengen.

door bestel des Grooten Bewindhebbers *Richellieu*:

Als hy oock vernam / dat de Koningin / Gemalin van Koningh Louis, voor Montmorency wou bidden / sprack hy haer daer over aen / en seyde / datse sigh dit niet sou onderstaen / wijlse wist / dat de Koningh haer hare beede niet sou willen weygeren; maer hy daer over sieck werden / ja wel geheel sterven moght; wijl hy sigh altijd seer qualijck bevond / wanneer hy wierd gedwongen / yets tegens sijnen wil te doen.

die oock selfs de Koningin daer van afschrickt.

De Princes van Conde, Suster van Montmorency, deed 't Lijck heerlijck begraven. Madame de Ventadour, de Hertogin van Angoulesme, en meer andere sijner Bloedverwanten / begaven sigh uyt Parijs. Insonderheyd was Duc d'Orleans, 's Koninghs Broeder / boven maten seer misnoeghd. Doe hy de Vreedens-Artijckelen onderteeckende / had hy uytdrucklijck aen Bouillon betuyghd / dat hy deselve op geen andere grond onderschreef / en wou nakoomen / als daer op / dat de Koningh Montmorency sou pardonneeren. Als nu 't Doodvonnis evenwel voortgingh / vertrock hy weer van Tours na Braband; door een Brief Koningh Louis verwittigende d'oorsaeck sijner weghwijckingh.

De Hertogh van *Orleans* ontwijckt, wegens de dood van *Montmorency*, andermael na *Braband*.

Dus liet sigh alles weer tot nieuwe Onrusten aensien. Sijne Majesteyt sond een Ambassadeur na Brussel, derwaerts de Hertogh sigh had begeven / om hem te beweegen / weer in 't Koninghrijck te koomen; doch hy wou sigh daer niet vertrouwen. Echter gaf hy te verstaen / dat hy voortaen in stilheyd / als een gemeen persoon / wou leven / sonder yets tegens sijne Maj. of de Kroon t'onderneemen; versoeckende ten dien eynde noodwendigh onderhoud.

't Liet sigh tot nieuwe onrusten aensien.

Ondertusschen was 't met Richellieu haest gedaen geweest. Eenen Italiaen onderstond sigh / hem door vergif na d'andere weereld te senden / om sijn gehaet bestier in deese te doen ophouden. Hy viel hier over in een seer gevaerlijcke Sieckte / soo datmen van sijn leven wanhoopte. Echter wierd hy door de vlijt der Doctoren weer te reght gebraght; en de Vergiftiger / ontdeckt sijnde / bequam sijnen loon.

Richellieu in doodsgevaer door vergiftigingh.

In 't volgende jaer wierden te Parijs twee Nonnen 't Hoofd afgeslagen. D'eene was Abdis over de Religieusen eener nieuwe Klooster-orden van S. Jacob. Beyde warense boven maten schoon van gedaente. Hare misdaed bestond daer in / datse door onbetaemlijcke geldiust de Pistoletten en Goudene Kroonen hadden besnoeyd. Een Goudsmids Dochter / die d'affnypselen by een had gesmolten / wierd gegeesseld.

Twee *Nonnen* te *Parijs* onthoofd.

Te Brussel begon men d'oude Koningin van Franckrijck, 's Koninghs Moeder / en de Hertogh van Orleans, sijnen Broeder / moede te werden. Haer' aghtingh was soo groot niet meer als voorheenen. Derhalven traghtte Orleans weer in 't Vaderland te mogen komen / en sigh met sijne Maj. te versoenen. De Vreede wierd oock gemaeckt. En tot betuygingh dat de Koningh sigh versoend hield / liet hy 15. persoonen / aenhangers sijns Broeders / uyt hare Gevanckenis los. Hier tegens quamen de Guisische by sijne Majesteyt in ongenade; soo dat de Gemalin des Hertoghs van Guise met hare Kinderen na Rheims wierd versonden: de Hertogh van Chevreuse, Broeder van Guise, uyt Parijs op sijne Goederen verbannen.

Nieuwe versoeningh tusschen de Koningh en sijnen Broeder *Duc d'Orleans*.

't Stond nu in Frankrijck seer wel / immers soo men meende. In de Koninghlijcke Schatkamer was gelds genoegh. In 't Koninghrijck hadmen overvloed van Soldaten: van allerley Proviande en Ammunitie geen gebreck. Schoon de Koningh van Spaenje sigh de Roomsch-Catholijke Eed-genooten aenhangigh had gemaeckt / sijne Majesteyt sou daer tegens d'Euangelische aen de hand houden. Sijnen Broeder had 't Verdragh der Versoeningh aengenoomen / en onderteeckend. Alleenlijck 't Artijckel, betreffende sijn Houwlijck met de Princes van Lotharingen, had hy niet willen toestaen; waer om dan sijne weerkoomst in Frankrijck noch vertraeghde. Met deese Echtshandel was 't dusdanigh gelegen.

Frankrijk nu in een goede staet.

Houwelijcks-handel van *Duc d'Orleans*

Duc d'Orleans had sigh ingelaten in een Echtsverbindnis met Princes Margaretha, Suster des Hertoghs van Lotharingen, tegens 't Bevel van sijne Majesteyt. Oock was deese Vorstin heymlijck nae Brussel gevlooden / daer d'Orleans sigh doemaels onthield. Op aenklaght des Konings wierd door 't Parlament 't gemelde Houwlijck voor nietigh verklaerd. Wijl oock de Hertogh van Lotharingen dit werck dus had besteld / en 't selve / tegens belofte in 't laetste Verdragh / niet weer ontdaen / soo wierd hy geoordeeld daer over strafbaer te sijn. De genoemde Princes Margaretha had sigh / in de kleederen van een Page, uyt Nancy wegh gemaeckt.

met de Dochter des Hertoghs van *Lotharingen*, tegens des Koninghs bevel, vertraegd sijne koomst na *Franckrijck*.

Ondertusschen droegh sigh te Parijs een treurigh Geval toe / 't welck van sommige wierd aengemerckt als een quaed Voorteecken van naeckende Rampen des Koninghrijcks. By seeckere Processie, aengesteld wegens 't Jubelæum, gehouden op den laetsten Pinxterdagh, was de drangh soo geweldigh / dat de Leuningen der Brugg' aux dobles in stucken braecken; waer door ontrent 30. persoonen dood vielen / en over de 80. swaerlijck beschaedighd wierden. Daer-en-boven

Twee seer ongeluckige Gevallen te *Parijs*, geaght een

FRANKRYCK.

boven is de volgende dagh een Schip / waer in sigh veele voorname Lieden bevonden / om een Beedevaert nae onse L. Vrouw te doen / te grond gegaen; waer door 't grootste deel der daer in sijnde Menschen jammerlijck verdronck. *quaed voorteecken.*

De nieuwe Versoeningh tusschen de Koningh en sijnen Broeder gingh weer te niet / wegens 't gedaghte Houwlijck met Princes Margaretha. Sijne Majesteyt wou 't vernietighd hebben. De Hertogh wou'er niet in bewilligen. Hy keerde derhalven met sijne Gemalin weer nae Brussel; 't welck de Koningh niet weynigh ontroerde; te meer / wijl hy vernam / dat hem van Spaenje sou toevertrouwd werden een Heyr van 12000. te voet en 2000. te paerd. Oock was in May een schriftlijck Verdragh opgeregt tusschen hem en de Marquis d'Aytona, uyt de naem des Spaenschen Koninghs; waer by Duc d'Orleans, nevens meer andere dingen / beloofde / op geenerley wijs / hoe groote voordeelen hem moghten aengebooden werden / met sijnen Broeder Louis in Onderhandelingh van Vreede te sullen treeden / sonder voorkennis en bewilliginghe des Koninghs van Spaenje. Dit Verbond sou dueren twee jaren en een half. De Plaetsen / welcke de Hertogh in Franckrijck sou veroveren / sou hy stellen in handen van Koningh Philips, tot vergoeding der onkosten. Indien hy de Kroon op 't Hoofd kreegh / sou hy alles betalen / en altijd sijne danckbaerheyd tegens Spaenje laeten blijcken. Welcke Majesteyt hem sou toevoegen een Krijghsmaght van 't genoemde getal te voet en te paerd; de helft Françoisen, doch voorsien met sulcke Officieren, als de Spaensche Koningh sou behagen: die oock altijd een aensienlijck persoon by den Hertogh sou stellen / om op alles aght te slaen. Tot de Werbingh van 't gedaghte Fransch Volck sou de Koningh uyt-schieten 30000.; tot onderhoud van 't selve ter maend 45000. Kroonen. Doch indien de Hertogh een goede voortgangh in Franckrijck moght doen / soo sou deese Som verminderd werden / ja geheel aghter blijven; wijl hy dan 't Heyr sou moeten betalen uyt de Contributien, gelijck in Duytschland gebruycklijck was. Tot onderhoud van de Hof-staet des Hertoghs en sijner Moeder sou de Koningh hem ter maend laten volgen 15000. Kroonen; te reeckenen van dien tijd af / dat hy sigh sou te veld begeven tegens Franckrijck. Maer in 't Land gekomen sijnde / niet meer: wijl hy dan genoeghsame middelen sou vinden / om sigh selven en 't Leger te versorgen.

De nieuwe versoeningh tusschen de Koning en sijnen Broeder loopt weer te niet.

Gevaerlijck Verdragh van Duc d'Orleans met den Koningh van Spaenje, tegens de Kroon Frankrijk:

en korten Inhoud der aenmercklijcke Artijkelen.

Spaenje meende door dit Accoord een groot voordeel op Franckrijck te hebben bekomen. Want vermits Duc d'Orleans in dit Koningrijck Aenhangh had; datter daer-en-boven veele misnoeghde tegens Koningh Louis en Kardinael de Richellieu waren / die hem souden toevallen / wanneer hy met een goed Heyr in dit Gewest quam / soo twijffelde hy niet aen een groote veranderingh / hem ten goede. Doch hy leunde op een Riedstaf / die hem onder de hand in stucken brack. Den 12. 22. September reed d'Orleans, met een Gevolgh van 30. sijner Hovelingen / onder schijn van ter Jaght te gaen / in aller haest van Brussel nae Parijs. Sijn overigh volk ontbood hy / hem te volgen. Dit veroorsaeckte in de Spaensche een groote ontroeringh / en veele scheldingen op de Fransche ligtvaerdigheyd; wijl men gehoopt had / door hem groote dingen te sullen verrighten. Soo geweldigh spoedighde de Hertogh sigh / dat hy 25. Mijlen weghs aghter een af-leydde / sonder meer als eens af te sitten. Te Soissons gekomen / wierd Monf. Boutillier met eenige honderd Paerden hem te gemoet gesonden.

Spaenje maeckt groote staet op dit Accoord met den Hertog: doch vond sigh leelijck bedrogen.

De Hertog vlied in aller haest van Brussel na Parijs.

FRANKRYCK.

den. Sijnenthalven was ſoo wel aen 't Hof als onder de Gemeente groote blijdſchap. Het Te Deum Laudamus wierd pleghtlijck geſongen / en men ſtelde groote Vreughde-teeckenen aen / wijlmen geloofde / dat 't gevreeſde onheyl nu t'eenemael verdweenen was.

Blijdſchap daer over in *Franckrijck*.

Den 11. 21. October quam Duc d'Orleans te S. Germain. De Koningh had alreeds ſijn Middaghmael gehouden / niet denckende / dat Monſ. ſijnen Broeder de Reys ſou voortgeſet hebben / wijl er doemaels een ſeer quaed we'er en ſwaere Stormwind was ontſtaen. Soo haeſt hy van ſijn' aenkoomſt wierd verwittighd / gingh hy uyt ſijn Cabinet in ſijne Slaep-kamer / gevolgd van verſcheydene voorname Heeren. De Toeloop was ſoo groot / dat dit Vertreck veel te kleyn viel. Oock bevond ſigh daer buyten een groote veelheyd van volck. De Hertogh had byna een half uyr werck / eer hy'er kon doordringen. De deur der Kamer / waer in ſijne Majeſteyt hem verwaghtte / geopend ſijnde / deed hy een diepe Eerbiedigheyd / en ſeyde: Sire, 'k weet niet welck van beyde, de Vrees of de Vreughd, my meeſt belet te ſpreken. Doch hier aen is my alleenlijck geleegen, uwe Majeſteyt te bidden om Vergifnis van 't voorleedene. De Koningh / hem omhelſende / antwoordde: Mijn Broeder, 'k heb 't u vergeven. Laet ons van 't voorby gegane geen gewagh meer maecken; maer alleen van de blijdſchap, welcke ick in mijn Hert gevoel, door u te mogen ſien.

Koomd voor ſijne Majeſteyt te *S. Germain*.

Sijn' eerſte aenſpraeck aen deſelve.

Alsſe nu tot tweemalen toe malkander vriendlijck hadden omhelſd / waer over d'Omſtanders vreughde-tranen uyt d'oogen ſchooten / braght de Koningh ſijnen Broeder in 't Cabinet, gevolghd van de Graef de Soiſſons, Hertogh van Mombazon, van Longueville; Mareſchal de Chaſtellon, d'Eſtree, en meer andere. Korts daer na verſcheen oock de Kardinael de Richellieu; en groette den Hertogh; die hem oock ontfingh met groote genegenheyds-betuyging. Hier op ſeyde de Koningh: Mijn Broeder, 'k bid u, den Heer Kardinael te willen beminnen. Waer op de Hertogh: 'k Wil hem ſoo lief hebben als my ſelven; en ben voorneemens, ſijne Raedſlagen te volgen. Deeſe Redenwiſſelingen (onder welcke vermoedlijck niet weynigh huychelry liep) / duerden byna twee uyren langh. Waer na yemand tot den Hertogh ſeyde: 't Was meer als tijd, om 't Middaghmael te gaen houden. Doch daer op liet hy horen: 't Sijn nu vier jaren, dat ick gemiddaghmaelt heb, ſonder den Koningh te ſien. Minder kan ick nu niet doen, als dit geluck boven mijn eeten te ſtellen.

Byſonderheden, welcke ſigh by deeſe t'ſamenkoomſt toedroegen.

Als nu op den 14. Februarius des volgenden jaers aen 't Hof allerley toebereydſelen wierden gemaeckt tot d'aenſtaende Vaſten-avond; en men ſigh ſeer bemoeyde ontrent de verv aerdigingh van Banquetten, Balletten en Comedien, wierd ſchielijck ontdeckt een ſeer gevaerlijcke Verbindnis tegens den Koningh / den Staet / en de Stad Parijs. Monſ. de Puy-Laurens, die altijd met raed en daed den Hertogh van Orleans bygeſtaen; hem na Braband begeleyd; 't Houwlijck tuſſchen den ſelven en de Princes van Lotharingen, tegens wil en danck des Koninghs / bevoorderd had; ter dier oorſaeck oock in den Rijcksban verklaerd was / als ſchuldig aen miſdaed van gequetſte Majeſteyt: doch daer tegens naderhand had te weegh gebragt / dat de gemelde Hertogh ſigh van Bruſſel te Poſt weer na Parijs begaf: derhalven niet alleen Pardon, maer oock groote Begunſtigingen had ontfangen; ſoo dat hy eerſt ten Houwlijck kreegh de Nicht des Kardinaels de Richellieu; daer na van ſijne Majeſteyt wierd verheven tot Hertogh / en Pair van Franckrijck, om hem daer door te verplighten / deeſe Kroon voortaen getrouw te blijven / en des Koninghs Broeder in alles ten beſten te raden / heeft ſigh gantſch ondanckbaer getoond voor al deeſe genootene weldaden. Hield heymlijck t'ſamenverſtand met de Koninginne Moeder Maria de Medices aen 't Hof te Bruſſel, en met den Hertogh van Lotharingen (door Koningh Louis uyt ſijne Landen verdreven; doch die korts hier na 't grootſte deel ſijns Hertoghdoms weer veroverde): had oock aen den Paus geſchreven / dat hy geenſſins ſou laten voortgaen d'Echtſcheydingh tuſſchen Duc d'Orleans en de Lotharinghſche Princes Margaretha; welk Houwlijck 't Parlament van Parijs, ten gevalle des Koninghs / voor nietigh had verklaerd.

Handelingen van *Monſ. de Puy-Laurens*, een byſonder Gunſtelingh van *Duc d'Orleans*:

eerſt verklaerd ſchuldigh aen *Crimen Læſæ Majeſtatis*, en in den Ban gedaen, daer na weer van de Koning ſeer hoogh verheven:

beſchuldighd, van voorgenomen te hebben,

Dit was noch niet genoegh. Hy won de gelegenheyd der Vaſten-avonds-Comedien waerneemen / om deſelve in een Tragedie te doen veranderen. Sijn opſet was / in 't Ballet, waer in de Koningh / hy / en de voornaemſte Heeren ſouden Danſſen / ſijne Majeſteyt om 't leven te brengen: die / hier van gewaerſchouwd / al de geene / welcke in 't gedaghte Ballet den Dans ſouden verrighten / beval aen ſijn Hof te koomen / om ſigh noch eerſt wat daer in t'oeffenen. Soo haeſtſe by een vergaderd waren / trad de Koningh na ſijn Cabinet. Liet de Capitain der Lijfwaght roepen / en gebood hem / Monſ. Puy-Laurens, Monſ. de Fargus, Monſ. de Montpenſier, en Couldray aen te grijpen / en gevangen te neemen. De Hertogh van Orleans hier van verwittighd / ſnelde ſigh na ſijne Majeſteyt in 't Cabinet, en vraeghde / of Puy-Laurens door ſijnen laſt was aengevat? De Koningh antwoordde / ja; wijl hy tegens ſijn Leven en Staet een Verraed had aengeſteld. Daer by voegende: Hy (ſijne Majeſteyt) was Koningh en Vader van hem (de Hertogh) / en hy ſou ſijnen eenigen Erfgenaem ſijn. Doemaels was Louis noch Kinderloos / en buyten hoop / van oyt Kinderen te ſullen bekoomen. Hier mee ſtelde d'Orleans ſigh te vreeden. Dien ſelven en volgenden dagh wierden noch gevangen genoomen de Heeren van Charnize, van Bezars, Secretarius van Puy-Laurens, en meer andere.

ſijne Majeſteyt op 't Vaſten-avonds *Ballet* te vermoorden.

Welcker wijs daer over gevangen genomen;

nevens verſcheydene andere Heeren.

Hertogh Puy-Laurens bleef gevangen tot op den 30. Junius, wanneer hy 's naghts over-

Sterft in de Gevank-

FRANKRYCK.

overleed. Eenige stellen aen een Koorts/ welcke hem ontrent drie weecken langh sou geplaeghd hebben. Dit wierd opentlijck dus voorgegeven. Maer andere berighten ons/ dat hy op den dagh voor de naght sijns doods sigh seer wel te pas had bevonden; doch door 't eeten van Campernoelien na d'eeuwigheyd was gereysd. Niet weynige waren'er/ welcke meenden/ dat de voorwendingh/ van na des Koninghs leven te hebben gestaen/ een enckel verdightsel was; en sijne gevangen-neemingh een uytwerckingh van de haet des Kardinaels de Richellieu, tegens hem opgevat; die hem/ door d'aenbiedingh van sijne Night/ en de hooge Beguustigingen des Koninghs/ dus in't Net had gelockt. Doch sijnen haet was oock vergeselschapt met de vrees/ dat Puy-Laurens sigh een nieuwen aenhangh moght maecken tegens sijn Albestier in de Regeeringh: dat hy Duc d'Orleans weer nieuwe Raedslagen sou mogen inboesemen/ &c. Immers/ 't sy soo 't wil/ Puy-Laurens sou d'eerste niet sijn geweest/ die 't gewight van deesens Kardinaels jalousy ontrent sijn Opperbewind had gevoeld; te meer/ om dat hy somtijds al vry rond/ en in sulck een gelegenheyd van tijd wat onvoorsightigh sprack. Indien hy tegens 's Koninghs leven soo een grouwlijck opset had genoomen/ men sou hem (gelijck van veele geoordeeld wierd) een kort Proces gemaeckt; en gantsch niet toegelaten hebben/ dat sijn Lijck met pleghtlijcke Ceremonien (alhoewel by naght; echter als of 't by dagh geweest ware) sou begraven sijn geworden in d'Augustijner-Kerck in de Voorstad van S. Germain, by de Voorouderen van Puy-Laurens. Men sou oock de geene/ welcke met hem/ als Deelgenooten/ gevangen genoomen wierden/ niet weer in vryheyd hebben gesteld/ gelijck binnens jaers geschiedde/ alleen Fargus uytgesonderd.

nis schielijck.

Verschillende gevoelens van d'oorsaeck sijns doods.

Van veele onschuldigh gehouden; en dat sijne ramp is geweest een uytwerkingh des haets van de Kardinael de Richellieu.

Waerschijnlijke redenen.

Ontrent en in 't jaer 1636. ontstonden al weer geen kleyne verwarringen aen 't Koninghlijck Hof te Parijs. Eenige Groote/ welcke sigh Richellieu niet genoegh na sijnen sin wilden onderwerpen/ en daer over van deese Kardinael by den Koningh in ongenade waren gebraght; veelligt oock om eenige andere oorsaecken/ wierden na hier of gintsch verweesen; sommige van haer' Officien afgeset. De Bisschop van Noyon kreeg bevel/ sigh wegh te packen. De Baron van Senac wierd te Senlis onthoofd. Veele waren over de bedryven van Richellieu seer t'onvreeden. Tusschen den Koningh en sijnen Broeder ontstond weer een nieuwen onwil. Duc d'Orleans kon niet verdragen/ dat de meergedaghte Kardinael by sijne Majesteyt in grooter Aensien was/ en meer bevel had als hy. Dat hy noch daer-en-boven al de geene/ welcke hem (de Hertogh) toegeneegen waren/ door d'een of d'andere vond wist of geheel uyt de weereld wegh te ruymen/ of van haer' Officien te beroven; of in Gevanckenissen te doen opsluyten; of verr' van 't Hof te verbannen. Waerom hy dan oock sigh by naght met de Graef van Soissons uyt Parijs wegh maeckte. Men pooghde echter al weer met hem tot een Accoord te koomen; en men trad hem al vry wat te gemoet/ wijlmen hem bewilligde/ I. tot sijne Hof-houdingh een Plaets na sijn welgevallen. II. Daer hy sou sijn/ souden in twee mijlen weghs rondom geene Soldaten mogen gebraght werden. III. De bestieringh sijner Goederen sou niet van den Koningh afhangen. IV. Tot sijne Dienaren sou hy mogen neemen soodanige persoonen als hy begeerde; en die in Heghtenis saten/ souden los gelaten werden. V. Hy sou sijne Gemalin mogen laten halen/ &c.

Groote verwarringen aen 't Hof te Parijs, 1636.

meest wegens Richellieu.

Nieuwe onlust tusschen Duc d'Orleans, en de Koningh.

Men koomd hem veel te gemoet; en Verdraghs-Artijkelen.

Onder de snoode bedryven deeses Kardinaels/ tot uytroyingh sijner Tegen-parthyen/ en vast-stellingh sijner Authoriteit/ werd hem oock dit toegeschreven; dat hy den Heer de Chalais, Meester der Koninghlijcke Kleerkamer/ een seer yverigh aenhanger des Hertoghs van Orleans; doch die/ gevaer siende/ Richellieu deed aenbieden/ sigh van de Belangens des genoemden Hertoghs te willen affonderen/ en hem te begeven in die van sijn' Eminentie; maer naderhand/ berouw krijgende/ weer afweeck/ deed gevangen neemen; en Commissarissen stelde/ om sijn Proces te maken. Ook heeftmen hem/ op eenige valsche belijdenissen/ hem afgeparst door groote dreygementen/ en daer tegens noch grooter beloften/ ter dood veroordeeld. Doe wierd hy (eenige stellen voor de Veroordelingh) van de Kardinael heymlijck in de Gevanckenis besoght; die sigh sijnen vriend veynsde te sijn; hem voor oogen stellende/ dat sijne dood nu 't seeckerste van alle Seeckerheden was/ indien hy de Misdaed (waer van de belijdenis hem was afgedwongen)/ van een Toelegh om den Koningh te vermoorden/ weer bestond te loochenen. Maer indien hy volstandighlijck Duc d'Orleans beschuldighde (of bleef beschuldigen)/ soo vergewisste hy hem niet alleen 't leven/ maer oock groote verhooghingh.

Seer snoode daed ontrent den Heer de Chalais, den Kardinael

Voorts deed hy hem aenseggen/ dat hy/ als hy op 't Schavot sou gekoomen sijn/ nergens voor behoefde te vreesen/ wijl hem onfeylbaerlijck 't Pardon sou toekomen/ en daer na de beloofde vergeldingh volgen. Maer als hy nu sagh/ dat 't Swaerd hem door den hals sou gaen/ en datmen hem verraderlijck had bedroogen/ riep hy uyt: Trouwloose Kardinael/ waer toe heeft uwe Schelmery my gebraght! Op diergelijcke en andere wysen heeft Richellieu veele groote Heeren en voorname persoonen/ welcke hem in den wegh stonden/ of sijn Al-bestier nadeeligh konden sijn/ aen kant geholpen.

de Richellieu toegeschreven.

In Veynseryen was hy uytgeleerd; selfs kon hy 't ontrent de Religie/ als hy sijn voordeel daer mee wist te doen. Te Romen noemdemen hem in veelerley Schimpschriften de Kardinael van Rochel: Patriarch der Atheisten; de Meyneedige Paus der Calvinisten (wegens sijne handelingen met de Hollanders, d'Engelsche, de Protesteerende Duytschen,

Pasquillen te Romen tegens hem.

Was eerſt ſeer begunſtighd van de Koninginne Moeder, oock bevoorderd.

ſchen, en in Veltolin); een Man, wiens Staetſught hem bequaem maeckte tot 't bedrijven van allerley booſdaden, &c. De Koninginne Moeder had hem in 't eerſt ſeer begunſtighd; met weynigh gewerckt tot ſijne bevoorderingh; en inſonderheyd oock beſteld / dat hy de Kardinaels-hoed verkreegh. Doch dit goed verſtand onder haer beyde veranderde in vyandſchap. D'eerſte oorſaeck van onluſt ontſtond uyt 't volgende geval.

Aenmerkliickheden ontrent 't eerſte Houwlijk van *Duc d'Orleans* met de Hertogin van *Montpenſier*,

Wy hebben gehoord / hoe men 's Konings Broeder / Duc d'Orleans, dwongh te trouwen met de Hertogin van Montpenſier. Inſonderheyd drongh de Koninginne Moeder Maria de Medices dit ſterck aen. Want indien hy een buytenlandſche Princes had mogen neemen / ſoo ſou hy / indien hy t'eeniger tijd raedſlagen tegens 't Koninghrijck moght ter hand vatten / by der ſelver Maeghſchap byſtand hebben konnen vinden tot d'uytvoeringh ſijns voorneemens. In tegendeel / als hy een Onderdane der Kroon ten Echtgenoot nam / ſoo moeſt hem dit miſſen. Sou ſigh in 't Koninghrijck gehoorſaem moeten dragen; of indien hy ſigh vergreep / buyten 't Rijck geen onderſteuningh hebben / en in armoede moeten leven; wijl hy ſijne Goederen / al t'ſamen binnen Franckrijck geleegen / ſou moeten verlaten. Veele hier tegens / oock Vorſten des Bloeds / hadden / wegens eygene aengelegenheyd / dit Houwlijck niet geerne geſien. Selfs de Hertogh had een afkeer van Montpenſier, welcke door aenſtoockingh noch vermeerderd wierd. Eyndlijck echter moeſt hy haer ten Gemalin neemen / gelijck hier boven geſeght, en met eenen d'oorſaeck getoond is.

voor de Trouw van hem ſeer afkeerigh gehaet;

na de Trouw op 't hoogſte bemind.

Men ſagh hier een wonderlijcke veranderingh. Duc d'Orleans was voor de Trouw ten hooghſten afkeerigh van deeſe Hertogin geweeſt. Doeſe nu ſijne Vrouw en Swanger was / begon hy haer op 't hooghſte te beminnen; ja ſoodanigh / dat hy ſigh t'eenemael haren wil onderwierp; doch ſy ſtierf in Barens-nood.

Eerſte oorſprong van miſnoegen tuſſchen de Koninginne Moeder *Maria de Medices*, en *Richellieu*.

D'oude Koningin wou hem nu weer voorſien met een Princes uyt haer Huys. Richellieu daer tegens / die in alles ſijn eygen belangh beooghde / pooghde hem eene te geven / by welcke hy ſijne reeckeningh ſou mogen vinden; en die hem / als door ſulck een Verheffingh aen hem verplight / tot ſijn verdere opklimmingh bevoorderlijck ſou konnen ſijn. Doe Maria de Medices vernam / dat Richellieu dus tegens haer aen werckte / hieldſe hem voor ondanckbaer / en voedde in haer hert een groot miſnoegen tegens hem; 't welck naderhand tuſſchen haer beyde uytborſt tot een openbaren haet; en d'eene ſogt d'andere te verdringen. Of nu wel de Koninginne Moeder / als eene uyt Italien, niet onvoorſien was van Liſten / ſoo gingh echter Richellieu haer daer in noch te boven.

Koningh *Louis* werckt wel een verſoeningh tuſſchen haer beyde uyt,

Koningh Louis bewerckte wel een Verſoeningh tuſſchen ſijne Moeder en Gunſteling / doch geene deeſer beyde meenden 't van herten; alhoewel de Kardinael haer nu alle mogelijcke gedienſtigheyd betoonde; en ſy beloofde / al 't voorgaende te ſullen vergeeten. Haeſt ontſtond in haer een nieuwen arghwaen / dat Richellieu haer by den Koningh haren Soon nieuwe Lagen leydde t'haren nadeel / en om desſelven Gemoed van haer afkeerigh te maecken. Hy daer tegens hield het daer voor / datſe in haer miſnoegen voortgingh / en allesſins traghtte / hem uyt ſijne hooghte in de laeghte te doen neerſtorten.

doch deſelve duerd niet langh.

De Koningh wierd deeſe nieuwe ſmeulende Voncken haeſt gewaer / en ſtelde ſigh tuſſchen beyden / om te verhinderen dat'er een Vyer uyt ontſtond. Hy vertoonde d'oude Koningin / hoe nodigh en voorderlijck des Kardinaels dienſt aen de Kroon Franckrijck was; doch te vergeefs.

De Koningin geeft, by ſeecker voorval, genoeghſaem blijk van hare wrock.

Klaerder wierd deeſe groote Staets-dienaer de nieuwe / of vernieuwde wrock van Maria de Medices gewaer / door ſeecker voorval. In hare Kamer was een Vergaderingh des Raeds aengeſet. Richellieu trad na Duc d'Orleans des Koninghs Broeder / om hem de gewoone Eerbiedigheyd te bewijſen: doch hy / in plaets van hem met beleefdheyd t'ontfangen / keerdde hem den rugg' toe. De Kardinael / hier over gebelghd / begaf ſigh na 't Cabinet der Koningin / om haer te klagen d'ontfangene hoon door de Hertogh van Orleans; doch kreegh tot antwoord: Hy had hem gehandeld gelijck hy verdiende; en ſijne Hoogheyd had reghtvaerdige redenen, om hem dus te bejegenen, ten blijck ſijner miſnoeghdheyd.

De Kardinael beſchuldigd haer van ſeer ſeldſame en ſware dingen;

Hier tegens voeſemde Richellieu den Koningh in / dat ſijne Moeder gantſch geen liefde tot hem / maer alleen voor ſijnen Broeder Duc d'Orleans had; dienſe boven hem ſoght te verheffen. Datſe gedurigh met Aſtrologiſten en Nativiteit-Rekenaers omgingh / om van haer te weeten / wanneer d'uyr ſijner verheffingh tot den Throon ſou verſchijnen. Datſe / doe ſijne Majeſteyt in een gevaerlijcke ſieckte was gevallen / met groote drift in aller haeſt een Poſt na den Hertogh had geſonden / om hem te Parijs te doen koomen; ſonder datſe d'uytkoomſt van dood of van leven had konnen afwaghten.

ſy deſgelijcks hem by den Koningh.

Dit verwekte geen geringe Afkeerigheyd in den Koningh tot ſijne Moeder: die in tegendeel al hare konſt en kraghtighſte Vertooningen in 't werck ſtelde / om den Koningh haren Soon in te drucken / dat hy van Richellieu bedrogen en verraden wierd. Terwijlſe in haer Cabinet ('t welckſe wel vaſt had doen ſluyten / en de Deurwaghter bevoolen / niemand binnen te laten) op 't yverighſte ſigh daer mee beeſigh hield / quam de Kardinael / weetende dat de Koningh by haer was / door middel eener van hem omgekoghte Kamenier / daer in ſtappen. Soo hevigh wierd Maria de Medices hier over ontſteld / datſe hem een lange reeks der bitterſte ſcheldwoorden na 't hoofd wierp; onder welcke die van Bedrieger, Ondanckbare, Vermeetene, Opgeblaſene, Staetſughtige, de minſte waren. Richellieu, over hare woede wat verbaeſd / toondde haer

Vooral in 't *Cabinet* der oude Koningin.

Richellieu had ſijne

groote

FRANK-RYCK.

groote eerbiedighepd / en vergeselschapte sijne woorden met tranen (welcke hy altijd gereed had / als 't hem te pas quam) / om haren toorn hier door neer te leggen; doch te vergeefs. Derhalven bad hy sijne Majesteyt geveynsdlijck / hem te willen ontslaen van sijne Bedieningh / om voortaen in stilheyd te mogen leven; wijl deese twee dingen / sijne Majesteyts saecken te behandelen / en in den haet sijner Moeder te sijn / niet over een te brengen waren. Buyten sijn vermoeden wierd hy op sijne woorden gevat; en de Koningh gebood hem te vertrecken. Op den raed sijner Moeder stelde hy al terstond de Zeegel-bewaerder Marillac in sijne plaets.

tranen altijd gereed.

De Koningh gebied hem te vertrecken, en steld Marillac in sijne plaets.

Groot was de blijdschap van Maria de Medices, datse dus van haren vyand sou ontslagen sijn: maer wel haest verdween hare vergenoegingh hier over in roock. Richellieu suckelde wat; en reckte d'afscheyd-neemingh van sijne Vrienden langh uyt; op hoop / dat de Hof-wind weer uyt een andere hoeck moght koomen te waeyen. 't Geluckte hem oock / dat Koningh Louis, eer noch Marillac 't Besit van sijne nieuwe verheffingh had genomen / den Kardinael deed weeten / dat hy niet sou vertrecken / maer sijn Ampt bedienen als voor heenen. Daer by voegende: Hy wist middelen / om sijne Moeder gerust te doen sijn / door de quade Raedslieden van haer wegh te neemen. Sie daer een haestige omkeer van saecken. Richellieu wierd hersteld in meer gesagh als te vooren. Marillac daer tegens / tot Richellieus hoogh Ampt bestemd / niet alleen van sijn voorigh Officie af / maer oock in Gevanckenis gesteld.

Blijdschap der Koninginne Moeder hier over verdwijnd in roock.

Richellieu, eer hy noch vertrocken was, van de Koning weer hersteld; Marillac gevangen geset.

Onuytspreecklijck was d'ontroeringh en spijt der Koninginne Moeder hier over: echter moestse dien Aissem-brock verswelgen. 's Koninghs Broeder / Duc d'Orleans, benijdde sijne Moeder / en haette Richellieu; waer van hy openbare blijcken gaf. Doch de Kardinael wist 't Spel in de hand te krijgen. Droegh de Koningh voor / dat hy seer genegen was / om sijn leven voorts in stilheyd door te brengen. Doch vermits 't sijne Maj. behaeghde / hem te gebieden / in sijnen dienst te volharden / soo was nodigh / wyl uyt den haet der oude Koningin tegens hem 't Hof in geduerige Parthyschappen wierd gehouden; 't geheele Rijck daer door verontrust / ja van noch arger stond gevolghd te werden / dit gevreesde quaed te voorkoomen / door de Koningin een tijd langh na Florencen te doen vertrecken / of op een andere Plaets haer in goede bewaringh te houden; op dat oproerige Geesten onder haren Naem geen gevaerlijcke saecken moghten ter hand neemen. Te gelijck hem gedurigh inboesemende / dat sijne Majesteyts Gewisse meer verplight was aen sijne Koninghrijken en Staet / als aen sijne Moeder.

Duc d'Orleans voeghd sigh by sijne Moeder.

Inboesemingen des Kardinaels aen den Koningh;

die 't soo weet te bestellen,

Wijl Koningin Maria te Parijs seer veel Gunstelingen had / soo dorfde Koningh Louis niet wagen / hier yets tegens haer ter hand te neemen. Hy begaf sigh dan / onder voorwendingh van yet nodighs / na Compiegne, by de Grensen van 't Landschap Beauvais in Picardyen; wel weetende / datse niet sou laten 't Hof te volgen; gelijckse dan oock onvoorsightigh genoegh deed. Daer gekoomen / maeckte sijne Maj. sigh met sijn gantsche Gevolgh 's naghts in alle stilheyd van daer wegh: doch liet hier een groot getal Soldaten / om haer wel nauw binnen deese Stad te bewaren. Geerne had Louis haer na haer Vaderland Florencen doen keeren; ten minsten haer na Avignon doen gaen; alles door bestieringh van Richellieu: doch sy begeerde gantschlijck niet; en men dorfde haer niet geweldadigh vervoeren. Van Avignon na Marsilien (seydese) is een korte Reys. Te Marsilien soumen haer haest in een Galey setten / en na Livorne overbrengen. Hevigh scholdse op den Kardinael; doch hy had nu sijnen wil; behalven daer in / datse niet verr' genoegh van de hand was. Duc d'Orleans verneemende / hoemen met sijne Moeder handelde / maeckte reeckeningh / dat Richellieu hem oock in den Strick sou pogen te krijgen. Vlood derhalven na Lotharingen, gevolghd van verscheydene Groote / die oock 't Al-bewind des Kardinaels niet dulden konden. In 't Koninghrijck waren'er niet weynige / die hem in haer hert haeteden. De Koningh daer tegens begunstighde hem dies te meer; bijselde hem noch hooger op; gaf hem de Titel van Hertogh en Pair van Franckrijck; vermeerderde sijne gewapende Lijfwaght; verklaerde de voornaeme groote Heeren / welke Duc d'Orleans waren gevolghd / begaen te hebben Crimen Læsæ Majestatis, met verbeurte van Staten / Officien, Goederen / &c.

dat sijne Majesteyt haer na Compiegne lockt;

en haer daer houd in een welverseeckerde Hegtenis; met aenmerckelijckheden daer ontrent.

Richellieu echter, die haer geerne buyten 't Koningrijck had gehad,

Wy hebben hier boven verhaeld / hoe Koningin Maria de Medices hare Heghtenis uyt Compiegne ontvlood. Nooyt souse hier toe gedaghten gehad hebben / wegens d'onmogelijckheyd / indien 't Richellieu niet soo had weeten te bestellen / dat sommige sigh aenbooden / haer uyt haere Gevanckenis te verlossen: de Hoofden der geene / welcke haer souden bewaren / haer de kans hier toe verschaften / doch als buyten hun weeten. De Kardinael deed dit / vreesende voor een Oproer harer Gunstelingen / t'sijnen nadeel / soo langhse in 't Rijck was / op datse moght ontvlieden: wel verseeckerd / datse / de gelegenheyd siende / niet in Gevanckenis blijven / maer sigh nae een ander Land begeven / en niet light weer komen sou. Immers / hy sou haer dan wel uyt Franckrijck weeten te houden. Wat hier op is gevolghd; hoese sigh nae Brussel begaf: Haren Soon Duc d'Orleans naderhand oock derwaerts weeck; met Spaenje in een Verbond tegens Franckrijck trad; sigh met den Koningh een en andermael versoende; t'elckens weer de vlugt nam / &c. is hier boven vermeld.

bestelde het heymlijck en listigh sulcker wijs,

dat haer gelegenheyd wierd gegeven, om na Braband te vlieden.

Kort bericht

De Leeser kan hier by naesien 't geen wy in 't tweede Boeck van deesen Kardinael de Richellieu hebben geseght. Oock sal hy in 't vol-

't volgende vierde Boeck al weer op 't Tooneel moeten komen. Belangende sijn persoon / hy was van een teedere Natuer; meer mager als vet: schoon genoegh van gedaente; geswind van Geest; doch te gelijck boven maten listigh; doortrapt; wraeckgierigh; Staetsughtigh / en die alles aen sijne Staetsught opofferde; selfs de levens der Menschen. Niemand kon hy nevens hem / veel min yemand boven hem dulden. Door behendige Greepen had hy sigh meester van de Koningh en alles in 't Koninghrijck gemaeckt. Seer trots was sijn gemoed. Echter wist hy Hoflijck genoegh met sijne Vrienden / welcke hy somtijds van doen had / om te gaen; oock haer t'onderhouden met vroolijcke Redenvoeringen. De naem van geleerdheyd konnen hem niet betwisten. Soo fier / opgeblasen / en hooghmoedigh hy was in voorspoed / soo neerslaghtigh / vertsaegd / en vreesaghtigh was hy / wanneer eenige swaere ramp hem dreyghde. Anders / soo langh hy 'er doorkomen aen sagh / moest alles nae sijnen wil gaen. De gevaeren van uyt sijnen Staet geworpen te werden; van sijn hoogh gesagh te verliesen / waeren / soo dickmael deselve sig vertoonden / als moordpriemen in sijn Hert. Alle vlijt wendde hy aen / om 's Koninghs gunst tot hem te trecken / en sigh by hem noodsaecklijck te maecken; doch beminde sijne Majesteyts Faveur meer als sijne Majesteyt selfs.

van de Lig-chaems-gestalte, Gemoeds-aert, en hoedanigheden des Kardinaels de Richellieu.

Hier te willen verhalen al de voorvallen in d'Oorlogen / gevoerd tusschen Koning Louis de XIII. en Hertogh Carel van Lotharingen, sou te langh vallen voor 't besteck deeses Werkes. Sullen derhalven alleen onse Lesers een kort berigt geven van de gelegentheyd en oorsaken deeser Verschillen; nevens eenige weynige der voornaemste Krijghsverrightingen.

Bericht van de Hertogen van Lotharingen.

'tVermaerde Hertoghdom Lotharingen is een gedeelte van 't oud Koninghrijck Austrasia. 't Paeld tegens 't Oosten aen Elsas en Westerrijck; tegens 't Westen aen Champagne; tegens 't Zuyden aen Burgundien, of 't Fransche Comte; tegens 't Noorden aen Luxemburgh en Trier. Heeft sijnen Naem bekoomen van Koningh Lotharius de jonge / Anno 869. te Placencen Kinderloos overleden. Keyser Lodewijck de II., Broeder van Lotharius, eygende sigh sijn Erfdeel toe; doch sijns Vaders Broederen / Ludovicus Germanicus en Carolus Calvus, stelden sigh daer tegens / en deelden 't Land onder malkander. Keyser Carolus Crassus braght het weer by een; en dus wierd het beseeten van desselven Nakomelingen Arnulph, Lodewijck, en Conrad d'I. Doch Reginald, afstammende uyt de Nakomelingen des Franschen Koninghs Pharamundi, deed sig voort / en ried Carel d'Eenvoudige, Koningh van Franckrijck, dat hy Lotharingen aen sigh trecken / den Keyser ontweldigen / en aen hem (den Raed-gever) opdragen sou / onder de Titel eens Hertogdoms. Dit geschiedde; en de naem eens Koningrijcks verdween allenxen. Maer als de François en naderhand tegens haren Koningh Carel d'Eenvoudige de Wapenen aennamen / moest hy Keyser Henrick d'I. te hulp roepen; die hem oock bystond / en d'oproerige tot gehoorsaemheyd bragt; waer voor de Koning hem de Hooghheyd en Eygendom deeses Landschaps overgaf. Ligtlijck kon sijnen Naesaet Keyser Otto d'I. 't selve behouden hebben; gelijck dan alreeds eenige Leeden des Koninghrijcks / als die van Metz, Basel, Straetsburgh, Spier, eyndlijck oock Keulen, uyt liefde tot de Vryheyd aen 't Roomsche Rijck waeren overgetreeden; hare bysondere Regeeringhs-vorm hadden opgereght. Doch vermits Keyser Otto de II. de Nakomelingen van Keyser Carel de Groot niet t'eenemael van deese haer' Erf-landen wou uytgesloten sien / heeft hy Carel, Broeder des Franschen Koninghs Lotharii, ten Hertogh gemaeckt / en met Lotharingen beleend. Dit gebeurde al voor 't jaer 997. Andere willen / dat Keyser Otto d'I. Anno 966. dit Hertogdom aen Carel opdroegh. 't Welk dan door sijnen Soon Otto de II. aen des selven Soon wierd bevestighd.

Lotharingen is een Deel van 't oude Koninghrijck Austrasia: en sijne Grensen. Werd tot een Hertoghdom gemaeckt, en 't Roomsche Rijck in eygendom overgegeven van Carel d'Eenvoudige.

Carel Broeder des Franschen Koninghs Lotharii, met dit Hertoghdom beleend Anno 966.

Als Otto, de Soon van Hertogh Carel van Lotharingen, sagh / dat hy Kinderloos sou overlijden / nam hy Graef Godevaert van Ardennes, de jonge / bygenoemd met den Baerd, in Soons plaets / en tot sijnen Nasaet aen; met bewilligingh des Keysers / als sijnen Leenheer. Andere evenwel verhalen / dat Keyser Henrick de II. Graef Godevaert van Ardennes Anno 1006. met 't Hertogdom Lotharingen beleende; en dat deese Godevaert sijn Leen met geweld innam; ook dapperlijck verdeedighde tegens Graef Boudewijn van Vlaenderen en andere sijner vyanden. Hem volghde sijnen Soon Gosilo, of Gotelon: deesen weer Godevaert met den Baerd de II.: wiens Nasaet was Godevaert de III., die sonder Kinderen overleed; ten Erfgenaem nalatende sijne Suster Ida, of Itta, Gemalin van Graef Eustachius van Bouillon (by andere van Bologne), ontrent 't jaer Christi 1078. Hare Soonen waren Graef Godevaert, Balduinus (Boudewijn), en Willem. Beyde d'oudste gaven 't Hertoghdom over aen den jonghsten; wiens Soon Diederick sijns Vaders Nasaet was: en Anno 1128. aghter liet Hertogh Simon d'I. Deesen weer Matthæus d'I.: wiens twee Soonen / Hertogh Simon de II. (Anno 1207. Kinderloos gestorven) / en Frederick d'I. (Anno 1213. dien selven wegh gegaen) / vervolgens na malkander regeerden. Op deesen Frederik quam sijnen Soon Theobald d'I.: wiens Opvolger was sijnen Broeder Matthæus de II.: die ten Erfgenaem aghter liet Frederick de II. Als nu oock deesen Anno 1303. de schuld der Natuer had betaeld / trad sijnen Soon Theobald de II. in de Regeeringh; welcke hy naliet sijnen Soon Frederick de III. Sijnen Soon was Hertogh Rudolph. Deesens Soon Hertogh Johannes; die Anno 1382. nae-liet sijnen Soon Hertogh Carel de Koene, overleeden sonder Manlijcke Erfgenamen; doch aghterlatende een Dochter Isabella: welcke haeren Man Hertogh Renatus van Anjou Anno

Vervolgende Lijst der Hertogen van Lotharingen van de gedaghte Carel, of 't jaer 966. af, of volgens andere 997.

Anno 1430. 't Hertoghdom Lotharingen toebraght. Deese overbrengingh wierd van Keyser Sigismund Anno 1434. te Basel bekraghtighd.

tot op *Carel* de *III.* of *IV.*, overleden *Anno* 1675.

Na haer heeft geregeerd harer beyder Soon Johannes de II.; en gewonnen Hertogh Nicolaus de Cierlijcke, de laetste deeses Geslaghts. Doe hy sonder Lyfs-Erfgenamen den wegh alles vleeschs was gegaen/ volghde hem sijns Vaders Suster Jolanda, Gemalin van Graef Frederick van Vaudemont, als naeste des Bloeds. Uyt dit Houwlijck is gesprooten Hertogh Renatus, die sigh schreef Koningh van Jerusalem, Napels, Sicilien, en Arragon, Hertogh van Barr, Graef van Vaudemont, Guise, Aumale, en Harcourt; Marckgraef van Pont à Mousson, Joinville, &c. Overleed Anno 1508. Van sijne Soonen heeft Hertogh Antonius voortgeplant 't Hertoghlijck Lotharinghsch Huys. Van Heer Claudius, Graef van Guise en Aumale, sijn ontstaen de Hertogen en Graven van Guise, Mercœur, Chaligny, Harcourt, Mony, Chevreux, Yoyeuse, Angoulesme, Aumale, Elbœuf, Rieux, Montler., de S. Romaize, &c.: welcke al t'samen hare Fortuyn hebben gemaeckt door Houwlijcken/ en voorname Officien in Franckrijck.

Tacken uyt de Vorstlijke *Lotharingsche* Stam.

Vervolgh der Stam-Lijst.

De Soon van Hertogh Antonius was Hertogh François; en deesens Soons-Soon Hertogh Carel, overleeden Anno 1608., nalatende twee Soonen/ Hertogh Henrick van Lotharingen, en Graef François van Vaudemont. Hertogh Henrick had geen Manlijcke Lyfs-Erven/ maer wel twee Dochteren/ Nicolæa en Claudia; welcke ten Houwlijck wierden genoomen van Carel en François, Soonen van Graef François. Carel trouwde Nicolæa, en François Claudia.

Carel, Gemael van *Nicolæa* van *Lotharingen*,

wil niet weten, dat hy van wegen sijne Gemalin d'*Administratie* had, maer wend eygen Erfregt voor,

Carel nam/ wegens sijne Gemalin Nicolæa, 't Hertoghdom Lotharingen sigh aen; maer daer na wou hy 't houden/ als hem behoorende door eygen Reght: voorwendende/ dat 't Testament van Renatus de II., en de Gewoonte/ 't Hertoghdom Lotharingen niet aen de Spinrock lieten vallen. Waer by men in 't eerst niet had geweeten/ dat Graef François van Vaudemont bevoeghd was/ als naeste Leen-volger/ sijnen Broeder/ sonder Manlijcke Lyfs-Leen-Erven overleeden/ in 't Hertoghdom te volgen. Derhalven hy/ Carel, als eygene Soon van François, 't Successions-Reght selfs/ en niet sleghts/ van wegen sijne Gemalin/ d'Administratie had. Soo langh hy/ en sijn' Echte Manlijcke Erfgenamen souden leven/ behoorde haer 't Land alleen. Maer in geval van uytsterfingh/ moest het koomen op de naeste in de Syde-Linie. 't Geen tot noch toe voorgesteld is/ hebben wy anderwegen breeder verhaeld. Wy sullen nu de saeck vervolgen/ om naderhand met deese Stof niet belemmerd te sijn.

(*Vijfde Deel onser Historische Kronijck der Kronijken.*)

tegens de Houwlijks-voorwaerden.

Maer hier tegens had Hertogh Henrick (Vader van Nicolæa) in dit Houwlijck niet willen bewilligen/ als onder voorwaerde/ en met toestemmingh/ dat Princes Nicolæa Erfgenaem wierd erkend; soo dat op de Munt en Bevel-brieven/ &c./ harer beyder naem by malkander sou gesteld werden/ aldus: CAREL en NICOLÆA, van Gods genade Hertogen van Lotharingen, &c. Dit gingh dus soo langh Henrick leefde: Maer nae sijne dood wou Carel aen deese Meede-regeeringh niet verbonden sijn/ wegens d'alreeds aengeweesene oorsaeck. Hier uyt ontstond een quade Huyshoudingh/ gevolghd van Echtscheydingh; en te gelijck van veele schaedlijke beroerten; welke Carel den gantschen tyd sijns levens ten hooghsten verontrustten/ en hem veel' ongewoone Toevallen onderworpen gemaekt hebben; waer by ook sijn' Onderdanen geen kleyne schade leeden. Want de gedaghte sijne Gemalin begaf sigh onder de beschermingh van Franckrijck. Dit was Louis boven maten aengenaem; wijl hy hier door oorsaeck vond/ Hertogh Carel op 't Lyf te vallen; gelijck hy hem dan oock eyndlijck sijn gantsche Hertogdom ontnam. Daer wierd wel een en andermael Vreede gemaeckt: Maer t'elckens bragt Hertog Carel sig op nieuws in ongenade by den Koningh: aldermeest hier door/ dat hy Duc d'Orleans ('s Konninghs Broeder/ doch met sijne Maj. in onwil geraeckt/ gelijck hier boven gehoord is) opnam/ en hem sijne Suster Margaretha ten Gemalin gaf/ tegens Bevel des Koninghs/ en de Wetten der Kroon. Daeren-boven greep Carel de Wapenen aen/ ten voordeel van Keyser Ferdinand, tegens de Sweeden en Franschen in Duytschland.

't Welck Echtscheyding, en hem veele rampen veroorsaeckt.

Franckrijk bequam hier door gelegenheyd, om hem aen te vallen.

Franckrijck had sigh verseeckerd van de Lotharinghsche Vestingen Nancy, Stenay, en Jamets: derhalven Carel, uyt wraeckgierigheyd/ sigh allerweegen daer hy kon tegens deese Kroon vyandigh toonde: doch dit deed hem sijn gantsche Land verliesen. Doe nam hy sijne toevlught tot Spaenje, en hield sigh te Brussel op; daer hy met Beatrix de Cusance, Weduw des Graefs Eugenii Leopoldi van Santa Croix, eenige Kinderen won; insonderheyd dien dapperen Generael, en Viceroy van Sardinien, Prins Carel Henrik van Vaudemont. Naderhand heeft hy/ met dispensatie des Roomschen Stoels/ de gemelde Beatrix ten Gemalin genomen.

Welcke Kroon hy op meer andere wijsen sigh op den hals haeld.

Koningh *Louis* maeckt sigh meester van *Lotharingen.* 1633.

't Was in 't jaer 1633./ dat Koningh Louis de XIII. Monf. de Chaumont na Lotharingen sond; tot wien sigh voeghde de Heer Generael Rhijngraef Otto Lodewijck, met een goed deel volck te paerd. Deese t'saemgevoegde Magten waren over de 20000. Koppen sterck; en vielen in Lotharingen. Haest warense hier meester; en belegerden de Stad Nancy. 't Geheele Hertoghdom Bar, of Baar, deed aen Louis den Eed van getrouwheyd/ behalven de Jesuiten. Evenwel quam 't/ door onderhandelingh der Kardinalen van Lotharingen en Richellieu, waer toe oock de Paus 't beste deed/ tot een Verdragh. De voornaemste Artijckelen waeren: Hertogh Carel van Lotharingen sou afstaen van alle Verbonden/ ten nadeel der Kroon Franckrijck opgereght. Sigh verplighten/ in 't toekomende geene soodanige Verbindnissen meer aen te gaen; insonderheyd niet met 't

Door onderhandelingh der Kardinalen van *Lotharingen* en *Richellieu*

Huys Oostenrijck. In tegendeel sou hy sijne Maj. tegens 't selve na alle vermoogen dienen. Geen volck mogen werven / soo langh de Duytsche onrusten souden dueren / sonder des Koninghs uytdruckelijcke bewilligingh. Binnen drie dagen de Stad Nancy overleveren in 's Koninghs handen / tot dat den Duytschen Oorlogh sou ten eynde sijn gebraght. 't Hertoghdom Bar sou blijven in den stand waer in 't nu was / tot dat de Koningh een Equivalent (yet anders van gelijke waerde) daer voor sou hebben ontfangen / &c. Dit Accoord was geteeckend den 6. September; en van Carel bekraghtighd den 22. der selve Maend.

werd een Accoord getroffen; en de voornaemste Artijkelen van 't selve.

Echter kon Hertogh Carel sigh noch niet gerust houden. Als hem korts daer na den Hertogh de la Valette bejegende / seyde hy tot den selven: 't Was hem leed / dat hy de Vreedens-Artijckelen niet werckdadigh kon maecken / wijl de Burgery van Nancy, hoorende datse Fransch Guarnisoen souden moeten inneemen / rond uyt verklaerde / liever allerley ongelegenheden eener Belegeringh te willen uytstaen / als Françoisen te laten binnen trecken. Koning Louis waerschouwde hem / doch trock 'er geen vrught van. Carel versoght van hem verlof / om met sijn Krijghsheyr na Boheemen te mogen gaen; doch 't wierd hem geweygerd. Als hy andermael aenhield / liet sijne Maj. hem hooren: Gy vertoornd my met uw versoeck. Wilt gy 't Verdragh niet houden, 'k stel u op vrye voeten, en sal u laten doen 't geen gy begeerd; doch gy sult u in uw voorneemen bedroogen vinden; want uwe hoop is ydel. Toonde hem daer op een Brief; en gingh dus voort: Gy staet met 't Huys Oostenrijck in een stercke Verbindnis: Geerne wou ick u daer uyt trecken, en in een geruste staet stellen.

Hertogh Carel van Lotharingen gaet al weer aghterwaerts.

Waerschouwingh des Koninghs aen hem.

Carel begon te sien / dat een Aerdene Pot te swack was / om tegens een Ysere te stooten. Om Koningh Louis weer te vreeden te stellen / tot dat sigh een beeter kans mogt opdoen / deed hy afstand van al sijne Landen / en droegh deselve op (immers in schijn) aen sijnen Broeder den Kardinael; die / de Geestlijcke Stand verlatende / Weereldlijck wierd; ja oock een Gemalin nam. Louis echter liet sigh hier mee niet vergenoegen. Was vol aghterdoght. Deed sijne Françoisen, in Lotharingen leggende / de Stad Luneville (ontrent 4. Duytsche mijlen van Nancy; waer in sigh doemaels bevonden de gedaghte geweesene Kardinael / desselfs Bruyd de Princes van Paltzburgh, en veele voorname Heeren des Lands / om de Vorstlijcke Bruyloft by te woonen) / soo

Carel draeghd sijnen Broeder de Kardinael 't Hertogdom op: die Weereldlijck werd, en een Vrouw trouwd.

nauw besluyten / dat 'er niemand uyt noch in kon koomen. Echter gingh 't Houwlijk voort / en wierd den 8. Februarius ingezeegend. Wijl nu daer op de Byslaep geschiedde / heeftmen de volgende dagh de Poorten open gesteld / en de Fransche laten binnen trecken: tot dus langh buyten gehouden / wijl Louis deese Echt op allerley wijs soght te verhinderen. Men meende / wijl nu deselve was voltrocken / dat 'er niets verder op sou volgen. Maer terstond namen de Françoisen beyde de Bruyd en Bruydegom gevangen / voerende deselve na Nancy. Maeckten sigh oock meester van al de vaste Steeden door geheel Lotharingen, als / Luneville, Chastel op de Moesel, Espinal, Remiremont, S. Dié, Brie, &c. Sterck besettedense deselde / om te verhinderen / dat Hertogh Carel geen nieuwe onrust moght aenvangen. 't Houwlijck des gedaghten Kardinaels wierd uytgeroepen voor een Concubinaetschap. Doch vermits de Pauslijcke Dispensatie van Romen aenquam / moestmen 't wel voor wettigh houden. Onder-

Koningh Louis neemd Bruydegom en Bruydgevangen. Veroverd voorts geheel Lotharingen, met weynig moeyte.

1634.

Pauslijcke Dispensatie tot dit Houwlijk.

FRANKRYCK.

Ondertusschen viel de Vestingh la Motte in Lotharingen, altijd voor onwinbaer gehouden/ oock in handen van Koningh Louis. De geweesene Kardinael/ gantsch verward over de veranderingen in dit Hertoghdom/ begaf sigh na Romen.

De nieuwe Hertog treckt na Romen.

D'Ingesetene van Lotharingen, schoonse ter oorsaeck van haren Hertogh Carel seer veel moesten lijden/ beminden hem echter seer hoogh; en konden sigh niet schicken/ om den Koningh van Franckrijck goedwillig te gehoorsamen. Selfs de Lotharinghsche Geestlijckheyd wou sigh niet laten bewegen/ om voor Koningh Louis van Franckrijck te bidden. Haren Hertogh Carel lagh haer gedurigh in den sin: en sijne verdrijvingh veroorsaeckte een groote verbitteringh in hare en meest aller anderer Gemoederen tegens den Franschen Koningh/ die nu haren Meester was: derhalven veele van haer in Gevancknis wierden geworpen. Seecker Lotharinghs Soldaet had voorgenoomen een heymlijcken Aenslagh tegens 't leven van Louis; doch deselve wierd ontdeckt; hy gehangen; daer na verbrand. Voor sijne dood openbaerde hy noch andere Deelgenooten deeser bestemde Moord. Selfs een Lotharinghsch Priester gingh van sulck een opset swanger; doch voor de baringh deeser snoode Vrugt heeft men hem te Troyes in Champagne gevangen bekoomen. In 't Koninghrijck Napels wierd de Trom sterck geroerd voor den Hertog van Lotharingen; wijl de Koningh van Spaenje gantschlijck had voorgenoomen/ nevens de nabuerige Italiaensche Princen/ hem met alle maght by te springen/ en in sijn Hertoghdom te herstellen: doch 't wou niet gelucken. Ondertusschen deed Louis alle vaste Plaetsen in Lotharingen sleghten/ behalven alleen Nancy en la Motte; die in tegendeel noch meer versterckt wierden: 't welck in veele seldsame gedaghten veroorsaeckte.

De Geestlijcke in Lotharingen willen voor den Koningh van Frankrijck niet bidden.

Maecken aenslagen tegens sijn leven.

Spaenje en d'Italiaensche Princen willen Carel byspringen; doch 't wou niet gelucken.

Wy hebben stracks geseght/ dat de Kardinael Nicolaus François van Lotharingen, Broeder van Hertogh Carel, met sijne Bruyd Claudia van Lotharingen door de Koningh van Frankrijk gevancklijck was doen neemen. Dat hy oock sigh na Romen begaf. Met een woord moeten wy noch verder den Leeser bekend maecken/ hoe hy sijne Heghtenis ontquam. 't Behaeghde deese twee niet/ dus opgeslooten te sijn; derhalven soghtense middel om t'ontsnappen; en 't geluckte haer/ datse/ vermomd in Kooldragers Gewaden/ hare Waghters bedrogen; de vlught na Florencen, voorts op Romen namen.

Hoe de Kardinael van Lotharingen en sijne Gemalin hare Heghtenis ontquamen.

Anno 1635. wierd te Nancy al weer een Verraed tegens den Koningh van Frankrijck ontdeckt; waer over veele Lotharinghsche Geestlijcke/ en daer onder eenige Jesuiten, de Stad moesten ruymen. 't Geen sigh verder met Hertogh Carel heeft toegedragen/ sullen wy in 't volgende IV. Boeck hooren.

Nieuw Verraed der Lotharinghsche Geestlijke.

Hoedanigh deese Koningh Louis de XIII. sijn' Onderdanen van de Gereformeerde Religie seer hard druckte; qualijck handelde/ onaengesien hare trouw t'sijnwaerts/ doe hy in de grootste gevaren door de Roomsch-Catholijcke stond/ hebben wy ten deelen in 't voorgaende II. Boeck gehoord. Deese verdruckingh der standvastige/ en de bevoorderingh der omkeerende/ deed eenige der Groote afvallen tot 't Pausdom. Onder deselve was oock de Hertogh van Bouillon, Gouverneur van Maestricht; in dienst van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden: tot ontrent Anno 1636. de Gereformeerde Religie toegedaen. Maer hy/ wat grooters soeckende/ en door veele beloften aengelockt/ begaf sigh tot de Roomsche: waer op oock Koningh Louis hem verhief tot Mareschal van Franckrijck. Met 40. Fransche Edele gingh hy t'Scheep/ uyt Holland met sigh voerende 58. der alderschoonste Paerden/ die oyt in Nederland waren gesien; nauwkeurigh van hem opgekoght. Dus seylde hy na Franckrijck. Maer als hy ontrent Calais was gekoomen/ wierd hem van eenige Duynkercksche Scheepen den Pas afgesneeden; soo dat hy/ met alles wat hy by sigh had/ sigh gevancklijck na dit Roofnest moest laten brengen. Van de verschillen tusschen Engelland en Franckrijck; oock van de Belegeringh der Stad Roschel, waer in Engelland sigh vry diep had gewickeld/ om deese Plaets t'ontsetten/ sullen wy handelen onder d'Engelsche Geschiedenissen. Van eenige andere dingen/ de Fransche Kroon betreffende/ onder die van andere Gewesten/ als met deselve vermenghd.

De swaere verdruckingh der Gereformeerde, volstandige Onroomsche, en de bevoorderingh der Afvallige.

doet, onder meer andere Groote, den Hertogh van Bouillon, Gouverneur van Maestricht, de Roomsche Religie aenneemen; en werd d er op Mareschal van Frankrijk.

Hoe 't hem gingh op sijne Reys derwaerts.

De seer beroemde Pater Thomas Campanella, van d'Orden der Dominicanen, over de 70. jaren oud; maer die te Napels onder d'Inquisitie 25. jaren langh gevangen had gelegen; voortijds veel geschreven hebbende van de Pauslijcke en Spaensche Monarchie, quam tegens 't eynd des jaers 1634. te Parijs; en was daer boven maten aengenaem/ wegens den roem sijner geleerdheyd en ervarenheyd. Even hierom had de Kardinael Antonio, ja oock selfs de Paus/ sijn' ontslagingh bevoorderd. Men hield in Franckrijck seer veel van hem; wijl men hoopte/ dat hy door sijne pen de Fransche Monarchie seer sou vergrooten; vermits/ volgens d'oude Prophetien, noch seer veel daer toe moest koomen.

De geleerde P. Thom. Campanella, 25. jaren onder d'Inquisitie te Napels gevangen gelegen hebbende, koomd te Parijs. 1634.

Koningh Louis had een scharp Edict doen verkondigen/ tot verbod van alle Duellen, of Lijf-geveghten; niet alleen op verbeurte van Adel/ Eer' en Goederen; maer oock souden d'Overtreeders door de Beul van 't leven ter dood gebraght/ en hare Ligchamen op ongewijdde plaetsen begraven werden. De Heer van Bouteville echter (een seer woest/ wreed/ bloeddorstigh Mensch/ die sijn hooghste vermaeck in deese Menschmoordery nam)/ liet niet na/ den Graef van Pontgibault op Paeschdagh te dwingen/ tegens hem te veghten. 't Parlament van Parijs deed hem soecken; doch hy had de vlugt genoomen. De Graef van Thorigny beriep hy Anno 1626. in de Vasten-avond voor de klingh/ en doorstack hem. 't Selve deed

Scharp Edict van Louis tegens de Duellen.

De Heer van Bouteville echter past'er niet op. Veght tot 21. malen toe in Duel; sonder oorsaeck van

hy

FRANK-RYCK.

hy sijnen Seconde, de Baron Frete. Kortlijck / tot 21. malen toe heeft hy andere Heeren voor den Degen uytgedaeghd / meerendeel om geene / of gantsch niet-waerdige oorsaecken. Dermits hy nu / wegens soo veele Verbreeckingen des Koninghlijcken Edicts, hem in geheel Franckrijck niet seecker bevond / begaf hy sigh / nevens de Graef van Chapelle, sijnen bysonderen Vriend / na Brussel. De Marquis van Beuveren (by andere Beuveron), voorneemens de dood des Graefs van Thorigny te wreecken / maeckte sigh desgelijcks na Brussel, om Bouteville daer te vinden. Dermits nu de Koningh hier van bericht wierd gedaen / schreef hy aen d'Infante Isabella Clara Eugenia, datse sijn' Onderdanen niet aen malkander sou laten koomen.

belang, andere daer toe uyt dagende.

Begeeft sigh na *Brussel.*

Deese Infante betoonde Bouteville seer groote Eer / ter oorsaeck eener Dame uyt 't Huys Montmorency, welckese aen haer Hof had; uyt welck voornaem Huys oock Bouteville afstamde / doch uyt een jonger Spruyt / welcke de Heeren van Thury en Fosseux aen 't Huys van Montmorency gaf. Oock versoghtse op den Marquis Spinola, te willen traghten / deese beyde Heeren met malkander te vergelijcken: 't welck hy dan verrigtede / tot beydersijds vergenoegingh. Maer gelijck geneesene Beenbreucken noch op seeckere tijden des jaers smerten veroorsaecken / soo gaet het oock met versoende vyandschappen. Beuveren liet sigh verluyden / niet te konnen rusten / voor dat hy met Bouteville een gangh had gegaen: die oock niet minder hier na begeerigh was. Beuveren begaf sigh weer na Parijs. D'Infante Isabella braght soo veel door ernstige Voorbeeden voor Bouteville by Koningh Louis te weegh / dat hy beloofde: Indien hy weer in Franckrijck quam / doch sigh buyten Parijs hield / dat hy niet na hem sou laten grijpen. Meer konse niet verkrijgen.

Koningh *Louis* schrijft aen d'*Infante Isabella*.

FRANK-RYCK.

Op hare voorheede staet Koning *Louis* toe, dat *Bouteville* in *Franckrijck*, doch niet te *Parijs*, mogh koomen:

Soodanigh vergrimde de Woestelingh Bouteville hier over / dat hy tot verscheydene groote Heeren seyde en swoer: Hy wou niet alleen binnen Parijs, maer oock selfs op de Koninghlijcke Plaets (à la Place Royale) met sijne Parthy in Duel veghten. Soo vermeeten was hy / dat hy sijne woorden tot de daed braght / de Marquis van Beuveren derwaerts beroepende; beydersijds met twee Bystanders (Seconden), van welcke op elcke sijde eene dood bleef. Daer op wou

't welck hem soo vergrimde, dat hy swoer, selfs op de Koninghlijke Plaets te willen Duelleeren:

Beuveren sigh na Engelland; Bouteville hem na Lotharingen begeven; doch deesen wierd onderweegen met sijnen Boesem-vriend de Graef van Chapelle aengehouden. Soo haest de Koningh hier van de tijding kreegh / sond hy de Marquis Gordes uyt met eenigh Volck / om haer na Parijs te brengen. Doe se nu in Gevanckuis saten / en 't Parlament haer een Gerightsdagh had geset / deeden verscheydene groote Heeren stercke Voorbiddingen voor haer; selfs oock eenige Vorsten des Koninghlijcken Bloeds: doch de Koningh wou sulck een wrevelige daed geensins pardonneeren. Daer op wierdense / na gedane Biecht / door de Beul onthoofd. Soo onverschrickt wildense sigh toonen / datse met onverbondene oogen de doodlijcke slagh verwaghteden. Hare lighchamen wierden in een bedeckte Wagen van de Gerights-plaets af / en voorts na Montmorency gevoerd / om by hare Voorvaderen begraven te werden. Deese onthoofdingh geschiedde den 21. Junius Anno 1627.

't geen hy ook deed, doch daer over gevangen,

en onthoofd wierd. 1627.

Hier staet aen te mercken / dat deese bloedige Bouteville, doe hy 't hoofd verloor / sijne Gemalin swanger liet: welcke na sijne dood heeft ter weereld gebraght dien soo seer (echter niet wegens deughden) ver-

Liet een swangere Vrouw achter, die de beruchtede

maer-

ENGELLAND.

maerden Hertogh van Luxemburgh, die sigh bevonden heeft by d'overrompelingh eeniger Provintien deeser Vereenighde Nederlanden door de Fransche; en hem, Gouverneur van Utrecht sijnde, soo seer bekend gemaeckt heeft door daden, welcker geheugenis daer in verbloeckingh sal blyven, gelijck wy t'sijner plaets sullen hooren.

Hertogh van *Luxemburgh* heeft gebaerd.

Wy scheyden voor deese mael van Franckrijck af; alleen noch dit maer seggende, dat Henrick de Groote van sijnen Soon Louis de XIII. gelijck als geprophetеert heeft, hoe hy die van de Gereformeerde Religie sou verdrucken. Want als eens eenige der Onroomsche aen hem klaeghden over de swаre moedwilligheden der Roomsch-Catholijcke t'haerwaerts, tegens 't van sijne Majesteyt gegevene Nantisch Edict, seyde hy: „Gy „lieden weet niet, hoe goed gy 't onder mij„ne Regeeringh hebt. Gy besit de Versee„keringhs-Plaetsen; en ick laetse u geerne „behouden. 'k Heb u lief, wijl gy getrouw „sijt: ook hebt gy in voorleedene tijden my „waerlijck seer goede diensten gedaen. „Maer dit Kind (onder deese woorden weeg hy op sijnen jongen Soon de Dauphin Louis) „sal u ruïneeren; u beneemen al de vaste „Steeden, op welcke gy nu steund. Ondertusschen evenwel, de Vervolgingen onder Louis de XIII. waren Rosen, in vergelijckingh van de Doornen, waer mee Louis de XIV. haer heeft geslagen.

Des Konings *Henricks* del IV. *Prophetie* van sijnen Soon *Louis* de XIII. hoe hy de *Gereformeerde* in *Frankrijk* sou verdrucken.

Op JACOB, Koningh van Engelland, Schotland en Yrland (in Engelland d'I., in Schotland de VI. diens Naems), overleeden Anno 1625., is hem op den Throon gevolghd sijnen Soon

Koningen van *Engelland*, *Schotland* en *Yrland*.

CAREL d'I.

Een ongeluckigen aenvangh en rampsaligen uytgangh had sijne Regeeringh. Want stracks na d'aentredingh in deselve ontstond een geweldige Pest, welcke meenighten van duysenden Menschen in dit Koninghrijck wegh-ruckte. 'k Sal hier invoegen de Lijst der begravene alleen binnen de Stad Londen; en niet verder als voor 12. weecken tijds.

Carel d'I.: wiens regeeringh een ongeluckige aenvangh en rampsalige uytgang had.

Geweldige Pest in *Engelland*: met de Lijst der begravene in 12. weken tijds.

Vanden 9. tot den 16. Julius - - -	910
Vanden 16. tot den 23. - - - -	1217
Van den 23. tot den 31. - - - -	1722
Vanden 31. tot den 7. Augustus -	2850
Vanden 7. tot den 14. - - - -	3583
Vanden 14. tot den 21. - - - -	4517
Vanden 21. tot den 28. - - - -	4855
Vanden 28. tot den 4. September -	5205
Vanden 4. tot den 11. - - - -	4841
Vanden 11. tot den 18. - - -	3897
Vanden 18. tot den 25. - - - -	3154
Vanden 25. tot den 2. October -	1944

Van dien tijd af begon de hevigheyd wat te verminderen. En dus sijn in de genoemde tijd van drie Weeck-maenden alleenlijck binnen de Stad Londen ter aerden besteld 38695.; en in 't geheele jaer 54265. Menschen. Hier tegens waren'er gebooren 6983. Kinderen. In d'omgeleegene Plaetsen en Dorpen heeft dit Wraeck-swaerd des Heeren niet minder gewoedet. In 't selve jaer wierden begraven te Westmunster 2540.: te Lambeth 631.: te Newigton 864.: te Stepney 4089. persoonen. De Lijst van 't getal der Dooden in d'andere by Londen geleegene Dorpen gaen wy, kortheyds-halven, voorby.

alleenlijck binnen de Stad *Londen*: en hoe weynigh Kinderen daer tegens gebooren. 1625.

Ter dier oorsaeck begaf Koningh Carel sigh met sijne nieuwe Gemalin Henrietta Maria en 't Hofgesin na 't Hof te Hampton-court; van daer na Minsigh, en soo voorts na Salisbury. Sijn Houwlijck met de gedaghte Princes van Frankrijk mishaeghde de meeste meenighte niet weynigh, wijl de Protestantsche Religie in geen kleyn gevaer was gesteld door de Houwlijcks-voorwaerden. Want behalven dat de Pauslijcke Dispensatie tot deese Echt wierd versoght; behalven dat d'Ondertrouw was geschied na de gewoonte in de Roomsche Kerck; behalven dat niet alleen de Koningin en haer Hof-volck was toegestaen de vrye Roomsch-Catholijke Religions-oeffeningh, en een afgesonderde Begraefnis-plaets binnen Londen; maer dat oock met en na haer een groot deel Geestlijcke derwaerts quamen; behalven dat Koningh Jacob en sijnen Soon Carel sigh hadden verbonden, haer niet te sullen onderwinden, de Koningin tot de Protestantsche Religie te raden; soo was oock by 't XVI. Artijkel uytdrucklijck bedongen, dat de Kinderen, uyt dit Houwlijck voortkoomende, souden opgevoed werden by hare Moeder tot op 't 13. jaer haers ouderdoms. Waer uyt dan niet anders te verwaghten was, als dat deselve door de gedaghte hare Moeder, de by haer sijnde Jesuiten, en andere Geestlijcke, van jonghs af sou ingestampt werden de Roomsche Religie, met een bittere haet tegens de Protestantsche: en dus in hare teedere jeughd voor-ingenomen sijnde, konnen niet anders te gemoet sien, als dat de Koninghrijcken Engelland, Schotland en Yrland binnen korte jaren een Roomsch-Catholijk Vorst ten Koningh souden bekoomen; met 't uyterste gevaer van een gantsche verdelgingh der Gereformeerde Godsdienst. D'uytkoomst heeft getoond, dat deese vrees niet ydel was. 't Verweckte oock opspraeck, dat niet alleen de Roomsch-gesinde van 't geheele Hof der Koningin, hare Beampte, en der selver Kinderen, een bysondere Begraef-plaets was vergund, volgens 't VI. Artijkel; maer oock, dat de Begraefnissen souden geschieden met Roomsche Ceremonien: daer-en-boven, dat deese Plaets seer sorghvuldigh wierd afgeschooten, op dat'er geen Engelsche Ketters mogten binnen koomen, en deese gewijdde Aerde weer ontwyen.

Sijn Houwlijk met *Henrietta Maria*, Princes van *Frankrijk*, geeft groot misnoegen, wegens eenige *Artijkelen* in de Houwlijks-voorwaerden. waer door de *Protestantsche Religie* in 't grootste gevaer wierd gesteld; 't welck ook eyndlijck gekomen is. Bysondere Begraefnis-plaets aen de *Roomsch-gesinde* te *Londen* vergund.

't Was geen geringe politique misslagh van Carel, dat hy al terstond met den aenvangh sijner Heerschappy, om eens Gunstelinghs wil, op sigh haelde d'ongunst des Parlaments en Volcks, alreeds wegens 't voorgedaghte vry t'onvreeden. Deese Rijcks-vergaderingh wierd, ter oorsaeck van de gemelde Pest te Londen, uyt deese Stad verleght na Oxford. De Koningh versoght van 't selve niet anders dan geld: doch beyde de Huysen wilden'er niet in bewilli-

Carel verlieft al terstond, om eens Gunstelinghs, des Hertoghs van *Buckinghams*, wil

ENGELLAND.

willigen/ voor dat de Hertogh van Buckingham sou reeckeningh gedaen hebben van de Koninghlijcke Gelden / welcke door sijne handen waren gegaen. Deesen / in seer groote verlegenheyd / braght Carel daer toe/ dat hy 't Parlament deed scheyden tot d'aenstaende Maend Februarius; 't welck oock doe weer vergaderde. Sware beschuldigingen wierden tegens Buckingham ingebraght door de Graef van Bristol: doch hy wist de Koningh al weer te beweegen / dat hy dit Parlament gantsch dissolveerde; te niet deed; en Bristol in den Towr deed setten. Eenen Favorit scheen sijne Majesteyt meer waerdigh te sijn / als d'algemeene genegenheyd sijner Onderdanen. Een klip / waer op de Regeeringhs-kiel der Vorsten al dickmael in stucken is gestooten. Dit mishaeghde niet weynigh Engelsche; soo Heeren als gemeene persoonen.

de genegenheyd sijns Parlaments en Volcks.

Rust een Vloot toe tegens Spaenje, 1626.

Koningh Carel van Engelland was verbitterd tegens Koningh Philips van Spaenje, soo wegens geledene schimp ontrent sijn Houwlijck met de Spaensche Infante; als om dat sijnen Swager Paltzgraef Frederik sijn Erfland den Paltz wierd onthouden. Anno 1625. hadmen een Vloot in Engelland tegens Spaenje toegerust; doch was gantsch ongeluckigh weer t'huys gekoomen. Sijne Majesteyt deed deselve in 't volgende jaer herstellen. Verbood Koorn / Ammunitie, &c. na Spaenje of 't Huys Burgundien te voeren. Leydde 16000. Mannen aen de gevaerlijckste Zeekusten van Schotland en Yrland, om tegenstand te konnen bieden/ indien de Spaenjaerden daer yets wilden voorneemen. Liet eenige Oorloghs-scheepen tegens de Duynkerkers gereed maecken; en sond 80. andere na de Spaensche Zee, om daer den vyand afbreuck te doen. Hier tegens sijn 40. welvoorsiene Kielen en veele Galeyen uyt Spaenje afgevaren / om d'Engelsche te bejegenen; by welcke sigh eenige Hollandsche Scheepen voeghden onder Laurens Reael. De gantsche Spaensche Kust hieldense onveyligh: namen wegh alles wat na Spaenje voer; selfs oock Fransche Scheepen: derhalven Koningh Louis van Frankrijk in beslagh nam al de Goederen der Engelsche Kooplieden in sijn Koninghrijck.

en Spaenje tegens Engelland; met d'oorsaecken waerom Carel Spaenje wou aenvallen.

Onwil, ontstaen tusschen de Koningen van Frankrijck en Engelland,

Maer daer was noch wat anders. Carel bemerckte / dat sijn' Onderdanen morden over d'inkoomst van soo veele Geestlijcke des Pausdoms met sijne Gemalin Henriette in 't Rijck. Wierd daer-en-boven gewaer/ datse allerley onrusten begonden aen te vangen / en quaed Zaed in sijnen Staet uyt te stroyen. Deed haer derhalven uyt sijne Landen vertrecken nae die van waerse gekomen waeren. Sond oock de Heer Charleton nae de Fransche Majesteyt / om hem berigt te geven van de waere gelegenheyd deeser saecken. Koningh Louis liet sigh hier mee niet te vreeden stellen. Vaerdighde de Mareschal de Bassompierre na Engelland af / om de weggesondene Jesuiten en andere Geestlijke daer weer te doen herstellen. Koningh Carel bood aen / dat hy eenen Bisschop / twaelf Priesters / twee Staetvrouwen / eenen Kamerlingh / eenen Secretarius, eenen Geneesmeester / en twee of drie andere Fransche Roomsch-Catholijke Dienaren in den Dienst der Koningin wou dulden; doch deesen handel kon voor datmael tot geen vergelijckingh komen. In tegendeel wierd weersijds Arrest op Scheepen en Goederen gedaen. Dien van Franckrijck begon eerst. Deed aenhouden al d'Engelsche en Schotsche Scheepen in de Fransche Havenen; daer gekomen om Wijnen en andere Waeren te laden. 't Getal deeser Engelsche Kielen was 30.; der Schotsche 73.; alreeds bevraght / en de Tollen betaeld. De daer in sijnde Koopmanschappen wierden gewaerdeerd op 500000. ponden Sterlings: 't Geschut op 1500. groote en kleyne Stucken. 't Getal der Bootsgesellen was 4000. Geen kleyne verwarring en verbaesdheyd veroorsaeckte dit in Engelland en Schotland.

insonderheyd ter oorsaeck van de Fransche Roomsch-

ENGELLAND.

gesin te Geestlijke by de Koningin.

Beslag der Engelsche Scheepen en Goederen in Frankrijk; bedragende seer veel.

Voordrag des Franschen Ambassadeurs Bassompierre aen d'Engelsche hem toegevoeghde Commissarissen; volgens belofte van Jacob en Carel, &c.

De Mareschal de Bassompierre had last / om te sien / of hy d'ontstaene verschillen sou konnen by leggen. Hem wierden Engelsche Commissarissen toegevoegd. In sijnen Voordragh begeerde hy herstellingh der uyt 't Land wegh gesondene Geestlijcke / en meerder vryheyd voor de Roomsch-gesinde in Engelland, volgens de belofte van Koningh Jacob in een Brief / geteeckend den 12. December Anno 1624.; daer in bestaende: Dat al sijne Roomsch-Catholijke Onderdanen voortaen grooter vryheyd hebben / en saghter gehandeld werden souden; als wel sou geschied sijn uyt kragt van 't voorgenoomene Houwlijk met de Spaensche Infante; so datse noch aen Persoonen noch aen Goederen overlast souden lijden / wegens hare Religie. Welck Schrift van Carel (doemaels noch Prins) was bekraghtighd; naderhand andermael als Koningh / den 18. Julius Anno 1625. te Londen.

Antwoord der Gecommitteerde Engelsche Heeren,

Hier op gaven d'Engelsche Commissarissen tot antwoord: Belangende 't I. / men nam voorbekend aen / dat de Koningin was toegestaen de vrye oeffeningh der Roomsche Religie voor haer en haer Hofgesin. Datse oock sou hebben tot de verrightingh deeses Godsdiensts een Bisschop / seecker getal van Priesteren / &c. / al t'samen geboorne François en, door de Koningh van Franckrijck selfs te verkiesen. Dit alles had Koningh Carel van Engelland voldaen; soo dat niemand de minste oorsaeck was gegeven / om daer over te klagen; ter tijd toe dat de Fransche Geestlijcke uyt Engelland waren versonden: waer in sijne Maj. echter niets had gehandeld tegens d'opgereghtede Voorwaerden: wijl dese Françoisen waren afgeschaft / niet om Religie, maer wegens misdaeden; als Muyterypen en Oneenigheden stightende beyde in 't Koninghrijck / en aen 't Hof. De Bisschop van Mande en sijne Priesteren hadden tweedraght gestookt onder sijne Majesteyts Onderdanen; jagende vrees en mistrouwen in 't hert der Onroomsche; daer tegens de Roomsche inboesemende moed tegens de Protestanten. Ja hadden de qualijck-geneegene in 't Parlament opgehitst tegens den dienst des

op den gedanen Voordrag: waer in sy aenwijsen,

dat de Fransche Geestlijke der Koningin uyt Engelland waren versonden.

des

ENGELLAND.

enckelijck om haere begane overtreedingen, ophitsingen der Koningin tegens den Koningh, &c.

des Koninghs / en de rust des Rijcks. Eenige Françoisen hadden Huysen op 't Land gehuerd / daermen onder haeren naem en beschuttingh verboodene t'saemenkoomsten hield / Mis deed: daer oock jonge Vrouwen en Kinderen wierden opgevoed / om deselve naderhand buyten 't Koningrijck in Spaensche Schoolen te senden. Buyten 't Hof der Koningin / en oock in 't selve / haddense een loop-plaets der Jesuiten, en gevlodene Misdadige; waer in men / als in een Vry-plaets / bewaerde de Persoonen / Goederen / en Schriften der geene / welcke schuldigh waeren aen verbreekingh der Wetten des Rijks. Door heymlijcke greepen vorschtedense uyt / wat in 't verborgene tusschen den Koningh en de Koningin toegingh. Parstten haer / om by haer raed te koomen vraegen / op alles wat de Koning van haer versoght.

waer ontrent verscheydene seer aenmercklijcke, seldsame saken,

Hadden haer (anders van een goeden aert) weerspannigh gemaeckt tot alles wat de Koning van haer begeerde; of haer ten besten beschickte: arbeydende / om onder haer oneenigheyd te verwecken / wylse oordeelden / sulcks voor de Roomsche Kerck dienstigh te sijn. Hadden de Zeeden en Gewoonten der Engelsche haer walghlijck gemaeckt; soo datse oock selfs d'Engelsche Spraeck niet begeerde te leeren; even als offe met deese Natie niets gemeen wou hebben; daer doch deselve haer alle eer en dienst betoonde. Hadden vreemde / te voren ongehoorde gebruycken ingevoerd / welcke oock selfs andere Roomsch-Catholijke sig niet lieten behagen:

en quade handelingen

de Koningin onderworpen gemaeckt aen sulke strenge Monicks-regelen / dat deselve niet alleen aen haren Staet onbetaemlijck / maer oock hare gesondheyd hoog-schaedlijk waeren: gelijck dan een eerlijck persoon onder haer Hofgesin alreeds was gestorven; en op haer dood-bed bekende / dat haer de dood enckelijck was veroorsaeckt geworden door d'onderhoudingh der gedagte Regelen.

der gemelde Jesuiten en andere Geestlijke

Hadden d'agtbaerheyd en maght / welckese hadden bekomen over 't teeder en aendaghtigh hert harer Maj. / soo verr' misbruyckt / datse haer door een lange wegh als in Beedevaert hadden gevoerd nae een plaets / daermen de schendlijkste Misdadige door de Beul doet straffen; niet alleen tot smaed der Koningin; maer oock tot verwijt en laster der vorige Koningen; als of onder hare Regeeringh Tyrannyen waeren gepleeghd / en onschuldige de dood was aengedaen; maeckende te gelijck

werden uytgedruckt.

H. Martelaren van de snoodste Moordenaers / en hooghst-schuldige aen Misdaed van gequetste Majesteyt. Dit laetste stuck had ook de Koningh insonderheyd bewogen / om sijn langhduerigh geduld eens een bepaelingh te geven. Had eerst hier over geklaegd aen den Koningh van Franckrijck; doch te vergeefs. Derhalven moeten koomen tot de versendingh deeser Lieden: echter daer ontrent gebruyckende de billijckste en saghtste wijs / welcke men sou konnen bedencken.

Antwoord op de beloofde

Belangende 't II., raeckende de vryheyd der Roomsch-gesinde in Engelland, 't selve was afgesonderd van de Houwlijcks-voorwaerden. In een bysonder Schrift was bedongen / en ter neer gesteld / dat de verbreeckingh van dit stuck de handelingh niet sou verbreecken; 't welck oock van d'Onderhandelaers selfs was aengemerckt als een saeck van Staet / niet van Religie:

Vryheyd aen d'Engelsche Roomsch-Catholijke.

Daer benevens van de Fransche sijde aengesien als een enkele Formaliteit, om daer mee de Roomsch-gesinde en de Paus te payen. Boven dien was by deese Vergunningh uytdrucklijck bevoorwaerd / dat de Roomsch-Catholijcke dese Vryheyd niet souden mogen misbruycken / maer sigh moeten dragen als gehoorsaeme Onderdanen des Konings. Sijne Maj. had oock hier in sijne bescheydenheyd getoond / en in d'uytvoeringh der oude Wetten veel saghter gegaen als oyt te vooren was geschied. Maer reght hier tegens hadmen in Franckrijck sijne Majesteyt van Engelland in veele dingen / geen Formaliteit, maer 't Weesen selfs betreffende / geen woord gehouden.

Beschuldiging tegens den Koningh van Frankrijck, dat hy selfs in de gewigtighste dingen sijn woord had verbroocken.

Hier ontrent klaeghdense / dat de Koning van Franckrijck niet was nagekomen 't geen was geweest de grond deeses Houwlijcks en Verbonds; namentlijck / een offensive en defensive Alliantie, tot weer-veroveringh van den Paltz. Hier in had hy sijn woord gebroocken; ter welcker oorsaeck de Koningh van Engelland meer als een Millioen ponden Sterlinghs, en wel 10000. goede Soldaten uyt sijn' Onderdanen had ingebrokt. Voorts vertoondense / dat Koningh Louis in verscheydene andere dingen sijne beloften had geschonden. Gaven dese haer' antwoord op den Voordrag van Bassompierre opentlijck in druck uyt; waer op de Mareschal sijne Weerleggingh oock deed uytkomen: of liever een seer bittere Franschman, die op den Naem van Bassompierre sijne gal tegens d'Engelsche wou uyt-braecken.

Een bittere Franschman braeckt sijne gal tegens d'Engelsche uyt op naem van Bassompierre.

Want dese soo genoemde Weerleggingh is vol hevige Schimp en Scheldwoorden: van dien Heer niet aen d'Engelsche Commissarissen overgegeven / maer eerst nae sijne weerkoomst in Frankrijk uytgestroyd. Ondertusschen is 't seecker / dat de meergedaghte Bassompierre 't een en 't ander had afgehandeld / aengaende 't Hofgesin der Koningin / 't welck van Koningh Louis niet wierd aengenoomen; die sijnen Ambassadeur beschuldighde / dat hy sijnen Last had overtreeden.

Engelsche en Fransche grijpen malkander ter Zee aen. 1627.

't Liet sig dan tusschen Engelland en Frankrijck seer gevaerlijck aensien / tot groote blijdschap van Spaenje; wyl hier door wierd te rugg' gesteld de herstellingh van Paltz-graef Frederick; welcke de Koningh van Engelland (immers soo 't scheen) had gesoght door dit met Franckrijck getroffene Houwlijck. Beyde de Parthyen begonden malkander ter Zee aen te grijpen. D'Engelsche voeghden de Fransche geen kleyne schade toe. Al de Koophandel op Frankrijk wierd scharp verbooden.

Doch Frankrijck lijd de meeste schaede, en verliest meenigte

Veele kostlijck-geladene Scheepen wierden in d'Engelsche Havenen opgebraght. Franckrijck roofde desgelijcks op d'Engelsche: Maer vermits sijne Zeemagt op verre nae soo sterck niet was / leed hy ook 't mee-

van Koopvaerders.

't meeste verlies. De Rivier de Teems lagh tot aen Londen toe vol genoomene Fransche Koopvaerdy-Kielen. Aght Fransche Oorloghs-Scheepen bejegenden eenige Engelsche, welcke nae West-Indien wilden. Tusschen beyde de Deelen verhief sigh een hevig Gevoght. Twee Engelsche Scheepen gingen te grond; maer daer tegens vier Fransche; welcker overige de vlught moesten neemen.

In 't Eyland Re by Rochel komen 90. Engelsche Scheepen aen.

Ondertusschen quamen d'Engelsche met een Vloot van 90. Scheepen / onder 't Bevel des Hertogs van Buckingham, na 't Eyland Re, niet verr' van Rochel, door Koning Louis belegerd. Te gelijck gaf Koningh Carel van Engelland in druck uyt d'oorsaecken / welcke hem hadden bewoogen / de Wapenen tegens Franckrijck aen te neemen; insonderheyd hier in bestaende:

De Koningh van Engelland geeft uyt d'oorsaecken, welcke hem hadden bewogen, den Oorlogh tegens Frankrijck aen te neemen:

1. De Fransche hadden sijne Majesteyt van Groot-Britannien verraden / laetende een Heyr werven onder Mansveld, 't welck door Franckrijck na Elsas sou trecken; doch de Heer van Schombergh had dit Heyr verkoght aen de Staten Generael voor 400000. Kroonen; tot de hooghste schaede sijner Majesteyt / en groot nadeel der Duytsche Vryheyd. 2. Hadden booslijcker wijs de liefde en genegenheyd sijner Maj. van Groot-Britannien, in de toesendingh sijner Scheepen getoond / misbruyckt ten dienst der Liga tegens de Rochelloisen, vlack uyt tegens 't voorneemen sijner Majesteyt. 3. Hadden trouwloosheyd gebruyckt / ten tijde sijne Maj. / door hare beede bewogen / sijnen Gesant na Parijs had gesonden / om een Vreede met die van de Gereformeerde Religie in Franckrijck te treffen. Want sy hadden beloofd / de Fransche Kroon sou den Oorlog in Italien voort-setten. Maer soo haestse / door bemiddelingh sijner Majesteyt / de Vreede binnens Rijcks hadden bekoomen / warense / tegens gegeven woord en belofte / tot een Accoord met Spaenje getreeden; bedriegende dus schandlijck sijne Majesteyt / de Republicq van Venetien, en den Hertogh van Savoyen; verkopende de Vryheyd der Bundners hare Bondgenooten; verradende en verlatende allerwegen 't Gemeene-best.

met verwijt, dat dien Koningh verraderlijck, bedrieghlijck, trouwlooslijck tegens hem gehandeld had.

4. Onaengesien de Mareschal de Bassompierre ontrent de dingen van 't Hofgesin der Koningin / sijne Majesteyts Gemalin / van sijne Majesteyt meer had verkreegen / als hy van sijnen Koningh gelast was t'eysschen / soo had echter / na desselven weerkoomst in Franckrijck, de Kardinael de Richellieu al 't verhandelde vernietighd / en op nieuws d'Engelsche Scheepen doen beslaen. Voorts haddense de Spaenjaerden in 't voorleedene jaer / doese in Engelland, of Yrland, een Inval wilden doen / alle mogelijcke bevoordering gedaen. De Kardinael Richellieu had den Paus beloofd / niet alleen de Gereformeerde Religions-verwanten in Franckrijck te sullen uytroyen; maer oock te verschaffen / dat de Koningh van Franckrijck een Verbond sou maecken met de Paus / Keyser / en Koningh van Spaenje, om al de Protestanten in geheel Enropa met de Wortel t'eenemael uyt te rucken.

Bied hem echter den Vreede aen, alleenlijck op twee Conditien.

Daer na bood sijne Maj. aen / om sijn vreedvaerdigh gemoed te doen blijcken / met den Franschen Koningh Louis Vreede te willen houden / indien hy maer alleen 1. wou onderteeckenen 't defensif en offensif Verbond / in 's Gravenhaegh besloten; gelijck hy dickmael had beloofd te sullen doen; en een Besluyt neemen tot reddingh der gemeene Vryheyd. 2. Van stuck tot stuck onderhouden / gelijck billijck was / de getroffene Vreede met die van de Gereformeerde Religie in Franckrijck; vermits / op sijn aenhouden / sijne Koninghlijcke Maj. van Groot-Britannien sigh daer in tusschen-gesteld had / en wiens Koninghlijck Woord der Onroomschen Borge was. Doch indien Franckrijck in eene deeser twee poincten gebrecklijck bleef / soo wou sijne Maj. liever een openbaren Oorlogh / als een valsche / trouwloose Vreede hebben.

D'Engelsche belegeren de Vestingh S. Marten, in 't Eyland Re.

In 't voorige jaer had Koningh Louis in 't Eyland Re, daer d'Engelsche met hare Vloot nu waren aengekoomen / twee Vestingen laten bouwen; om 't selve / wijl 'er hem niet weynigh aen geleegen was / daer door te verseeckeren. D'eene Sterckte was genoemd S. Marten (waer van daen dit geheele Eyland / by de Françoisen geseght l'Isle de Re, van de Hollanders gemeenlijck werd geheeten 't Eyland S. Marten); d'andere de la Pree. Deese beyde wierden van d'Engelsche Scheepen omringhd. Den 27. Julius bragtense haer gantsche Heyr te Land / sterck over d'8000. Mannen / behalven 't Scheepsvolck. Dus wierd S. Marten belegerd.

Moeten met groot verlies opbreeckens en keeren weer na Engelland.

Soo de Beleggers als de Belegerde droegen sigh dapper genoegh. Doch vermits de Koning van Frankrijk met een groote Magt op d'Engelsche af-quam / soo moestense opbreecken. Binnen de Vestingh waren over d'800. omgekoomen; maer van d'Engelsche eenige duysend. Daer-en-boven wierdense in haren aftoght van de Fransche geslagen / met verlies van ruym 1500. doode / 20. Vaendelen / en 4. Stucken Canon. Waer op Buckingham 't overschot met weynigh eer weer uyt Frankrijk na Engelland voerde.

De Rochelloisen soecken hulp by Koning Carel van Engelland tegens dien van Frankrijck. 1628.

Vermits d'op nieuws ontstane misverstanden tusschen Koningh Louis en de Stad Rochel tot geene vergelijckingh konden gebraght werden; in tegendeel hoe langer hoe meerder toenamen; vermits sijne Maj. absolut Meester / en in alles na sijnen wil wou gehoorsaemd sijn: dat hy oock de Rochelloisen daeghlijcks meer en meer benauwde; soo sond de Raed en Burgery eenige Gedeputeerde na den Koningh van Engelland; welcke met hem in onderhandelingh traden / tot beschermingh der genoemde Stad tegens hare vyanden.

Korten inhoud der Overeenkoominghs-Artijkelen.

Den 28. Januarius Anno 1628. wierden d'Overeenkoominghs-Artijkelen geslooten; hier in bestaende: I. Die van Rochel souden de Koninghlijcke Engelsche Vloot alle hulp betoonen; noodwendige Koorn-huysen in hare Stad opreghten / tot onderhoud der Engelsche Soldaten; en de Scheepen sijner Maj. / by Onweer of an-

ENGEL-LAND.

anders/ vriendlijck in hare Haven ontfangen. II. Geen Vreede met den Franschen Koningh maecken/ sonder bewilligingh sijner Britannische Maj. III. Indien de Françoisen, wegens deese Protectie, yets tegens Engelland quamen voor te neemen/ soo souden 't de Rochelloisen met d'Engelsche houden/ en alle aenslagen tegens deselve helpen afweeren; waer toe Raed en Burgery haer met Eede sou verplighten. IV. Hier tegens beloofde sijne Maj. van Groot-Britannien, haer te Water en te Land met alle Maght op eygene kosten te sullen bystaen/ om haer te bevrijden van de Schanssen en Vestingen/ met welckese omringhd waren; en haer een aensienlijcke Vreede te weegh te brengen. V. Ten welcken eynde sijn' Engelsche Maj. een maghtigh Heyr sou by een trecken/ om tegens d'aenstaende Lente yet gewightighs t'onderneemen. VI. D'Oorlogh sou hy voeren soo langh/ en de Stad Rochel bystaen met soo veel Krijghsvolck / op eygene beurs/ als tot derselver beschutting nodigh was. VII. De Rochelloisen souden mogen koomen in al sijne Majesteyts Havenen/ om te koopen 't geen haer nodigh sijn moght. VIII. D'alreeds geladene Scheepen sou sijne Majesteyt Convoy toevoegen. IX. In Londen sou voor die van Rochel een Collecte, of Geldversamelingh/ geschieden/ om haer te hulp te koomen. X. De voorheenen geslootene Artijkelen tusschen Buckingham en de Rochelloisen wierden goed gekeurd. XI. Wanneer 't met Frankrijk tot een Vreedehandel quam/ souden die van Rochel oock daer toe geroepen / en tot harer Privilegien nadeel niets besloten werden.

En wat daer in de Rochelloisen aen den Koningh van Groot-Britannien, de Koning daer tegens aen die van Rochel beloofde.

Wegens dit Accoord, en insonderheyd op dat Rochel met Geld-hulp moght werden bygesprongen / heeft de Koningh 't Parlament by een geroepen tegens den 27. Martius; 't welck sigh sijnen Voordragh liet welbehagen; en tot uytvoeringh deeses Werks hem bewillighde 50. Tonnen Gouds. Besloofden daer-en-boven / des Koninghs Schulden te sullen betalen; een groot getal Scheepen/ tot bystand der Bondgenooten/ en tot beveylingh der Kust/ te willen laten toerusten. Hier op wierden al stracks d'Oorloghs-toebereydselen ter hand genoomen. Wijl oock Spaenje sigh ter Zee ontsaghlijck maeckte/ heeftmen 200. wel-voorsiene Kiellen gintsch en herwaerts aen de Kusten en Havenen van Engelland, Schotland en Yrland geleght.

't Parlament bewilligd Koningh Carel een aensienlijke geldsom tot den Oorlog tegens Frankrijck.

Ondertusschen was 't Parlament en de gantsche Gemeente met den Hertogh van Buckingham, Admirael van Engelland, seer qualijck te vreeden. Begeerden oock geen geld op te brengen/ voordatmen hem te regt gesteld/ en sijn Vonnis geveld sou hebben. D'Artijkelen der Aenklaght waren voornamentlijck deese. I. Dat door Buckinghams bestel (als die Volle-maght in 't Koninghrijck oeffende) yeder dagh wat nieuws in de Religie op de baen gebraght; d'Arminianery in de Kerken ingevoerd en beschermd wierd: gelijck dan Bisschop Nel van Durham, nevens eenen anderen/ genoemd Lodus, door Buckingham tot deese Ampten bevoorderd/ Arminii Leere opentlijck voorstonden. II. Dat door sijn boos onverdraeghlijck bewind de Weereldlijcke saecken in een erbarmlijcke Staet waren gebraght; veele nieuwigheden tegens d'oude Wetten ingevoerd. Men had de Gemeente swaere Schattingen opgelegt. 't Geld door geweld en dreygementen uytgeparst; vreemd Krijghsvolck aengenoomen en in 't Land gevoerd/ tegens de Wet; eenkelijck om d'Onderdanen te verdrucken; en te dwingen tot opbrengingh van geld. 't Geschut uyt 't Rijck gevoerd / en verkoght. De Koophandel nam hoe langer hoe meerder af. De Vryheyd en Heerschappy over de Zee hadmen sigh laten onttrecken; 't getal der Scheepen seer verminderd. Alleen Engelland had in een jaer tijds meer dan 200. der selve verlooren/ 't minste van 100. Lasten. D'Ampten wierden door List en Geschencken bekoomen. Vroome / eerlijcke Lieden bleven'er van uytgesloten; de Slaven en Gunstelingen van Buckingham daer toe bevoorderd: die / schoon hy noch hoedanigheden noch bequaemheden daer toe had / meer Staten en Ampten besat / als oyt d'aldertreflijckste en verstandighste. Sijn' onvoorsightigheyd was oorsaeck van al 't quaed / 't welck Engelland binnens en buytens Lands bejegende; tot smaed des Koninghs en des gantschen Engelschen Volcks. Hy wou alleen Heer en Meester sijn/ schoon al sijn' aenslagen een ongeluckigh eynd bequamen/ &c. Seer onwilligh wierd Koningh Carel hier over; en verweet de geene/ welcke deese Klaght-poincten hem voordroegen / datse stout / ondanckbaer / lightvaerdigh waren. Dat sijn Parlament, hem een noodwendige geldhulp bewillighd hebbende/ nu weer te rugg' treeden/ d'oude wonden weer opkrabbelen wou. Echter seyde hy noch: Hy wou de Beschuldigingen overweegen/ en daer op antwoorden na bevindingh van saecken.

Beyde 't Parlament en de Gemeente is seer verbitterd tegens Buckingham.

Sware beschuldigingen tegens hem ingebraght, met begeerte, dat hy te reght gesteld, en Vonnis over hem geveld sou werden.

Euvel werd dit van de Koningh opgenomen.

Ondertusschen gebeurden 't / dat eenige Ambaghtslieden D. Lamb, geheymen Raed des Hertoghs van Buckingham, en sijnen sonderlingh-vertrouwden Vriend / ontmoeteden / sloegen / en seer erbarmlijck met hem te werck gingen / soo dat hy den volgenden dagh in groote smerten overleed. Seyden hier op: Datse Buckinghams Duyvel uyt den wegh hadden geruymd. Deese D. Lamb was voortijds ter Galgh veroordeeld geweest; doch op des Hertoghs Voorbede geraeckte hy los; en bleef naderhand onder sijne beschermingh. In 't gemeen hieldmen 't daer voor/ dat hy kennis van de Toverkonst had; en dat Buckingham sijne verbloeckte weetenschap gebruyckte tot sijne voorneemens.

D. Lamb, geheymen Raed van Buckingham, omgebraght.

Wat voor een snoode Fiel deesen D. Lamb was.

Weynigh feylden'er aen / dat d'Engelsche in dit jaer de Stad Calais niet in hare Maght bequamen/ door een Verraed / 't welck in Julius wierd ontdeckt. D'aenlegger deeses wercks was de Soon des Hoofdmans der Haven van de genoemde Stad/ genoemd

Verraed van eenen Parck te Calais, om deese Stad aen d'Engel-

 Parck.

ENGELLAND.

Parck. Men beschuldighde hem van veele Misdaden; oock dat hy een jonge Dochter schendigh had verkraght. Was ter dier oorsaeck een wijl tijds vlughtigh geweest/ en had sigh in Holland onthouden. Weer gekomen sijnde/bad sijnen Vader den Gouverneur van Calais, dat hy hem in 't Kasteel als een gevangene bewaren; doch hem vergunnen wou/ door 't selve te mogen gaen en staen/ tot datmen met de Beleedighde een Verdrag sou getroffen hebben. Terwyl hy in 't Slot was/ wierd hy gewaer/ dat eene der Bolwerken aen d'eene sijde seer was ingevallen. Nam derhalven voor/ d'Engelsche daer binnen te brengen. 't Sou oock geluckt sijn/ indien eenen sijner Meedegevangene/ aen wien hy sijnen Aenslag had bekend gemaekt/ 't stuck niet had geopenbaerd. Parck wierd geradbraeckt/ en sijn Hoofd geset op de Poort der Haven te Calais.

sche te leveren. Hoe ontdeckt, en gestraft.

Voortgangh der belegering van *Rochel* door de Koningh van *Frankrijck*:

Koningh Louis van Frankrijk, gantschlijk voorgenomen hebbende de Stad Rochel (aen welcke Plaets de welstand der Gereformeerde en Gereformeerde Religie hingh in dit Gewest) onder sijn' absolute gehoorsaemheyd te brengen/ had deselve niet alleen te Land met Schanssen en Reduyten omringhd/ maer pooghde oock/ haer d'in-en uytvaert harer Haven af te snijden. Ten dien eynde deed d'Ingenieur Pompejus Targoni een Keeten spannen over 't Canael, van 't Fort S. Louis af tot aen 't Fort Orleans toe; oock een groot getal Scheepen/ met Steenen gelaeden/ sincken/ om daer door de Belegerde de Vaert te beletten. Doch op den 10. Januarius sijn deese gesonckene Kielen/ en de gemaeckte Dam/ door 't geweld der Zee meerendeel wegh gedreven. Selfs de Scheepsvloot van Louis wierd door een swaeren Storm seer beschadigd; waer op de Rochelloisen 10. Scheepen met allerley Voorraed binnen kreegen. 't Geen de Zee aen den Dam had verdorven/ wierd terstond weer hersteld. De gedaghte Ingenieur deed van ses Mylen weghs rondom de Stad alle leedige Vaten by een brengen; desgelijcks 15000. stercke Palen/ yeder van 10. voeten lenghte/ om 't begonnene werck der afsluyting des Canaels te volvoeren. Den 21. Januarius wierden weer 12. Scheepen vol Steen/ komende van Bourdeaux, in 't Canael gesoncken. Koningh Louis vond sigh ter dier tijd in eygener persoon by 't Leger; onaengesien allerley Sieckten/ insonderheyd heete Koortsen/ hevigh daer in toe namen: waer door oock verscheydene voornaeme Heeren wierden wegh-geruckt.

die de belegerde de Haven sueckt te beneemen. waer toe d'Ingenieur *Pompejus Targoni* alle list aenwend.

Stracks hier nae quam eenen Don Frederico de Toledo, Admirael des Koninghs van Spaenje, voor sijne Maj. / om hem te begroeten/ en bekend te maecken/ dat de Spaensche Vloot/ t'sijner Hulp/ by 't Eyland Re was gekoomen. Doch deese Admirael bleef niet langh by sijne Scheepen voor Rochel; maer voer terstond weer nae Spaenje. Men bad hem/ te willen vertoeven; doch hy begeerde niet; voorwendende/ dat hy nu een goede wind had tot sijne nae-huys-reys: misschien soumen hem hier nae willen wegh senden op sulck een tijd/ wanneer hy door tegen-wind sou moeten blijven leggen. De reghte oorsaeck van dit sijn snel vertreck was/ om dat Koningh Louis hem niet had bevolen sijn Hoofd te decken/ doe hy met sijne Majesteyt sprack/ wijl hy een Grande van Spaenje was: welcke naem echter de Koning hem had gegeven/ doch daer mee hield hy sigh niet te vreeden.

Fransche en *Engelsche* Vloot te samen voor *Rochel*. Voorbeeld des *Spaensche* hoogmoed aen den *Admirael*.

In Engelland wierd de Vloot nae Rochel toegerust; en Koningh Carel sou/ in hooghste weerwil des Parlaments, en der gantsche Engelsche Natie, Buckingham al weer als Admirael over deselve hebben uytgesonden/ indien hem de levens-draed niet waer' afgesneden

Buckingham een School-kind van Koningh *Carel*.

ENGELLAND.

sneden geworden. Boven de voorgemelde Beschuldigingen des Parlaments tegens deesen Hertogh/wierd'er noch by gedaen/dat hy met sommige vreemde Vorsten heymlijck en voor 't Koninghrijck hoogh-schaedlijck t samen-verstand hield. Evenwel bleef hy Carels begunstigde/ en Schoot-kind. Doe hy nu te Portsmuyden was/ om ordre op de Vloot te stellen; en de Heer de Soubise in sijne Kamer tot hem quam/ om hem tijdingh van Rochel te brengen/ trad seecker Schotsman en Scheeps-Lieutenant, genoemd Johan Felton, onder de Dienaren van Soubise, mee binnen/ en stack Buckingham sijn Mes onvoorsiens in 't ligchaem/ sulcker wijs/ dat Longh en Hert wierd getroffen. Neer vallende seyde hy: Dien hond beneemd my 't leven. Met sulck een groot geweld liep 't bloed niet alleen uyt de wonde/ maer oock uyt de mond/ dat hy verstickte/ en binnen 't vierde deel eener uyr dood was. De Dader had 't Mes in 't ligchaem laten steecken; en sigh soo behendigh van daer wegh gemaeckt/ datmen niet wist/ wie de Moord had begaen. Wijl'er nu veele François en rondom Buckingham stonden/ rees'er een gerught/ als of de Hertogh/ door der selver bedrijf/ dus uyt de weereld was geholpen. Stonden derhalven in groot gevaer/ wijl sommige der Engelsche begonden te roepen/ datmen al de Fransche moest dood slaen. Felton was alreeds in den Voor-hof (Hof) van 't Huys gekomen/ daer hy gingh wandelen: doch als hy deesen Tumult hoorde/ keerde hy weer te rugg'/ en seyde: Geen Franschman, maer een Schot heeft Buckingham omgebragt; en dien Schot ben ick. 't Mes/ waer mee de steeck is geschied/ heb ick bysonderlijck tot deese daed laten maecken. 't Heeft een wit Heght. In mijnen Hoed/ welcke ick heb laten vallen/ salmen een Briefje vinden/ waer op d'oorsaek/ en mijnen naem geschreven is; op datmen/ indien ick plotslijck om hals ware geraeckt/ moght weeten/ wie dit werck had besteld.

Op 't hooghste geklommen sijnde,

wierd onvoorsiens dood gestoocken van een Scheeps-Lieutenant, Johan Felton, een Schot,

met eenige sonderlinge aenmercklijkheden deeses Gevals.

In 't ondersoeck konnen niet anders uyt hem verneemen/ als dat hy uyt eygener drift sigh dit had onderwonden; ten dienst/ soo hy seyde/ van 't Gemeene-best. Bekende/ dat hy hier door de dood had verdiend; oock wou hy geerne/ jae met blydschap sterven/ wijl hy 't Vaderland had verlost van sulck een schaedlijck Mensch. Hy wierd veroordeeld/ gehangen te werden. Behalven de verhaelde oorsaeck had Buckingham tot twee malen toe een ander de Capitains plaets gegeven/ welcke billijck Felton had behoord. Onthield hem noch daer-en-boven 800. ponden Sterlinghs. Deese Buckingham wierd by 't Volck gantschlijck niet beklaeghd. In tegendeel heeftmen in meest alle Steeden Vreughdevyeren over sijne dood aengesteecken/ behalven te Londen.

Wat Felton tot deese daed bewoogh; en sijne welte vreedenheyd nae deselve.

Vreugde-vyeren over Buckinghams dood.

Korts voor de vermoordingh van Buckingham gebeurde yets/ 't welck sijnen val scheen te voorkondigen. Eens Kegelde hy met Koningh Carel en andere Heeren; en/ wel geteoffen hebbende/ seyde hy tot sijne Majesteyt: Gy siet nu/ dat ick wel werpen kan. Daer op nam eenen/ voor een Geck gehouden/ hem den Hoed af; trock een deel hayr uyt sijn Hoofd; en borst uyt: Gy, slegt Gesel, soud gy tot den Koningh spreeken, en den Hoed op uwen kop houden? Flucks liep hy van daer wegh. Buckingham snelde hem aghter nae; doch sijne Majesteyt riep hem te rugg'/ seggende: Hy is een Nar, en dronken. Stracks quam de voor-uyt geloopene weer/ en liet deese woorden hooren: Voor ditmael ben ick noch sot noch dronken, maer een Schotsch Edelman; die niet kan verdragen, dat Buckingham uwe Majesteyt de schuldige eerbiedigheyd niet bewijst.

Aerdige Hoon, den Hertogh van een Nar weervaren, in de tegenwoordigheyd van Koningh Carel.

Deese Koninghlijcke Minjon was van Afkoomst een gemeen Edelman/ die in Frankrijk sigh had geoeffend in de Fransche Tael en Ridderlijcke exercitien; insonderheyd in 't Danssen. Door List en Hoflijckheyd had hy gewonnen 't hert van Koningh Jacob, en van Carel: jae haer/ gelijck eenige voorgaven/ betoverd/ waer door hy 't daer toe had gebraght/ dat alle saecken der Regeeringh door sijne handen moesten gaen. Hy was 't/ die Anno 1623. Koning Jacob beyraedde/ sijnen eenigen Soon Prins Carel met hem door Frankrijk nae Spaenje te senden/ om d'Infante ten Gemalin te bekomen; op welcke Reys hy over de 300000. Ducaten aen weghschenckingen verquistte/ sonder yets op te doen. Hy was 't/ die/ vermits hy de François en van der jeughd af aen een hevigen haet had toegedraegen/ in 's Koninghs naem de Roomsch-Catholijke Dienaren der Koningin Henrietta Maria af-schafte; alhoewel men niet kan ontkennen/ datse hier toe oorsaeck genoegh hadden gegeven: die voor 't Eyland Re 6500. dappere Soldaten liet sitten: die door 't Parlament met soo veel swaere dingen beschuldighd wierd. Doe deesen Georgh Villiers (dit was sijnen Naem) korts voor sijn omkoming binnen 's Gravenhaeg in de Vergadering der Heeren Staten Generael verscheen/ vertoonde hy sigh in meer praght/ als oyt Keyser of Koningh. Van den Hoed af tot de Schoenen toe waeren sijne Kleederen rijcklijck beset met meenighte van groote schoone Paerlen en kostlijcke Diamanten/ waerdig geagt meer dan 8. Tonnen Gouds.

Kort bericht van deesen Buckingham.

Minjon van beyde de Koningen Jacob en Carel.

Verschijnd met meer als Koninglijcke praght in de Vergadering der Staten Generael. 1628.

D'Admirael Buckingham was nu dood. Echter gingh de Vloot nae Rochel voort. Den 11. May, 's avonds ontrent ten 5. uyren/ lietse sigh sien een halve Mijl van Corrile, of Coreile. Koning Louis hier van verwittigd door Richellieu, deed de Gebeeden van 40. uyren aenstellen. D'Engelsche 't Canael gestopt/ d'Oever wel met Geschut beplant/ de Koninghlijcke Fransche Vloot sterck genoegh siende/ hadden geen lust/ om met 't hoofd tegens den muer te loopen. Verweeten de Rochelloisen (om een voorwendingh te hebben)/ datse haren Koningh hadden bedroogen; trocken de Zeylen op/ en gingen door: onaengesien de Beleegerde haer op 't ernstighste baden/ haer en de Religie niet in d'uyterste nood te willen verlaten.

Engelsche Vloot koomd ontrent Rochel, doch gevaer siende, gaet weer door.

In 't begin van Augustus was de honger in deese Stad seer sterck geworden. Niet alleen

Grouwlijke hon-

ENGELLAND.

gersnood der Belegerde.

alleen ontbrack 't t'eenemael aen Brood / maer oock alle Paerden / Honden / Katten / Ratten en Muysen waren opgegeeten. Men maeckte een Bry uyt gekoockt Le'er van Wambaisen / Broecken / Schootsvellen / Schoenen / &c. ; waer mee de Belegerde sigh noch eenige tijd onderhielden. De Huyden van Ossen / Schapen / en andere Dieren / waren nu goede Spijs. Brood van Stroo met wat Suycker vermenghd; tot Stof gemaeckte Harts en anderer Beesten Hoornen / moesten nu de Maegh vergenoegen: waer toe oock diende Aerde / Dreck / gestooten Hout / &c.; om nu te swijgen van onnatuerlijcke en doodlijcke dingen. Sommige / welcke noch eenige Voorraed verborgen hadden gehouden / wisten'er nu haer voordeel mee te doen. Een Korfje Carwe verkoghtense onder de hand voor 200. guldens; 't welck 't Mud tegens 1600. gulden beliep. Een Biscuit van noch geen half pond voor 10. ja 12. Kroonen. Voor een Koe had men betaeld 1000. gulden; en dan noch had de Verkooper een deel voor hem uytbedongen. Voor een Hamel 3., 4., ja 500. gulden. Meenighten stierven / soo door honger als door boose Sieckten / uyt 't eeten van onnatuerlijcke Spijsen en gebrecklijdingh ontstaen / tot 2. en 300. yeder dagh. Echter leedense dit alles / en gaven den Geest sonder murmureeren; ja met betuyging van wel-te-vreedenheyd. Als 's avonds een Compagnie op de Waght wierd gebraght / was 's morgens de helft der selve al dood.

Allerley oneetlijke, selfs onnatuerlijcke dingen ter Spijs gebruyckt.

Byna ongelooflijcke dierte van noch eenige weynige Eetwaren; en swaere sterfte, alles gedulding uytgestaen.

Eenige waren'er / welcke uyt Christlijke liefde tot haren Naesten van 't hare meedeelden soo langhse yets hadden; sonder sigh hier van te laten af houden door de gedaghten / datse eyndlijck selfs gebreck souden moeten lyden. Hier ontrent is yet wonderbaerlijcks voorgevallen / 't welck verdiend een eeuwige geheugenis / en Godsalige opmerckingh in yeder vroom gelovigh Christen. Wy hebben 't niet alleen uyt verscheydene treflijcke Schrijvers / maer oock uyt 't Dag-Register, gehouden van eene der Predikanten in deese belegerde Stad. Ook selfs de Heer L. v. Aitzema heeft het sijn groot Werck der Saecken van Staet en Oorlogh ingelijfd.

Seer aenmercklijk Wondergeval

van de sonderlinge voorsienigheyd Gods

Doe de honger in de Stad begon toe te neemen / stond seeckere eerlijcke / Godvrughtige Vrouw / Weduw eens Koopmans / genoemd Prosui, d'Arme van hare Goederen seer milddadigh by. Sy was de Suster van de Heer de la Goute, Advocaet Honorair des Konings; wiens Huysvrouw de gedaghte hare Schoon-suster dickmael over hare vry-gevigheyd bestraftte / en eens in gramschap vraeghde / watse sou beginnen, wanneerse haer alles had quijt gemaeckt. Suster / was d'antwoord deeser Vroome op God vertrouwende / de Heere sal 't voorsien. Eyndlyck evenwel / als de Hongersnood daeghlijcks toenam / de Belegeringh aenhield / viel deese milddadige Weduw met hare vier Kinderen selfs in d'uyterste nood. Doese niet de minste Voorraed meer had / begaffe sigh na hare Schoonsuster /. biddende om eenige bystand; doch kreegh tot bescheyd: Sy had haer te vooren genoegh gewaerschouwd, dat het dus sou gaen. Nu moghtse sien, hoese eeten sou krijgen; en haer al voort verlaten op hare schoone woorden, de Heere sal 't voorsien. Ter goeder uyre moest dit nu aen haer waeraghtigh werden. Treurigh begaf deese dus te gelijck spotlijck en godlooslijck afgeweesene weer van daer; met dit vast besluyt / datse de dood gewilligh en sonder murmureeren sou verwaghten. T'huys gekomen / snel-

ontrent een seer vroome Weduw met vier Kinderen,

die in deese swaere hongersnood al 't hare aen de behoeftige had meegedeelt.

en eyndlijck selfs in d'uyterste nood was gevallen.

den

ENGELLAND.

den hare Kinderen haer te gemoet: seggende: dat'er een Man was geweest / dien-se / vermits 't doncker was / niet hadden konnen kennen. Hy had aen de Deur geklopt; en / soo haestse geopend wierd / een Sack Koorn op de vloer neergeworpen / van ontrent een Mud grootte; waer na hy weer wegh gegaen was / sonder yets te seggen. Flucks liep deese vroome Weduw / hoe swack sy sigh oock bevond / na hare Stoageres; en seyde; soo haest sy haer sagh / met een stercke stem: Sutter, de Heere heeft het voorsien. Trad daer op te rugg' / sonder verder met haer te willen spreecken. Met deese onverwaghtte bystand heeftse haer selven en hare Kinderen onderhouden tot dat de belegeringh was ten eynde gelopen. Hier by moeten wy niet vergeeten de Heeren Thinault en Duprat, welcker geheugenis altyd in Zeegeningh sal syn. Doe de honger sterck wierd / haddense in hare Huysen een groote meenighte Granen. Ongeloofllijck-groote Winsten kondense gedaen hebben; echter wildense niet eene Vingerhoed daer van verkopen; maer deelden 't uyt aen de geene / welckese oordeelden in nood te syn; alleen op deese voorwaerde / datse 't weer souden leveren / als God haer met een Vreede sou begenadighd hebben.

Wonderbaerlijcke toebrenginghe van Koorn in haer Huys.

Sonderlinge milddadigheyd van de Heeren *Thinault* en *Duprat*.

Den 9. der gedaghte Maend Augustus wierd de gantsche Raed der Stad versameld / om te beraedslaen / watmen in deese nood sou ter hand neemen. Eenen der Raedsheeren opstaende / seyde / dat Rochel ten alderhooghsten niet langer dan noch ses weecken kon tegens houden. Indienmen sonder uytstel met den Koningh in Onderhandelingh trad / soo soumen misschien noch een goed Verdragh konnen treffen. Wou men tot op 't alderuyterste waghten / soo kon'er niet anders dan een geheel verderf op volgen. Op den bystand der Engelsche was geen reeckeningh meer te maecken: 't Canael soodanigh geslooten / datmen'er met geen geweld kon doorbreecken. Derhalven was sijnen raed / datmen sigh aen sijne Majesteyt sou opgeven / indien hy haer Vryheyd van Conscientie wou verseeckeren. De Schout / die hier 't Oppergesagh had / wierd over deese woorden soodanigh vergrimd / dat hy deesen Raedsheer een Kinnebackslagh gaf. Lightlijck kon hier uyt een grooten Oproer ontstaen hebben / indien niet eenige sigh tusschen beyden hadden gesteld / en de Raedgever uyt de Stad ware geweecken.

EenRaedsheer der Stad, radende, datmen sigh aen den Koningh sou opgeven,

werd van de Stads-Schout gesuffleteert.

Maer was 't dus qualijck binnen de Stad gesteld; 't gingh daer buyten in 's Koninghs Leger oock niet ten besten. De Roode-loop / Pestilentiale Koortsen / en andere besmetlijcke Sieckten namen daer in soodanigh d'overhand / dat 't Heyr daer door seer verswackt wierd. Dit veroorsaeckte / dat Koningh Louis, Kardinael de Richellieu, en veele Krijghs-Oversten / weecken na eenige bygeleegene Plaetsen / daer de lught suyverder was.

Pestilentiale Sieckte in 's Koninghs Leger.

Den 17. September voer een nieuwe Vloot / tot ontset der Rochelloisen, uyt Engelland af / in alles sterck 140. Kielen. Onder deselve waren eenige met Mist beladene; waer in men / als 't tot een Slagh quam / Vyer sou leggen / om door de geweldige roock-damp de Fransche 't gesight te beneemen. De Heer van Soubise, de Graef de la Valle, nevens veel meer andere Françoisen en Rochelloisen, welcke sigh tsederd een wijl tijds in Engelland hadden opgehouden / om dien Toght te bevoorderen / bevonden sigh op deese Vloot / en hadden de Voortoght. D'Engelsche volghden na. De Proviand-Scheepen waren in 't midden. De Generael was de Graef van Ambicq. Den 3. October geraeckten beyde de Parthyen aen malkander. 't Gevecht duerde 4. uyren. D'Engelsche schooten niet alleen op de Fransche Scheepen / maer oock op de geene die aen Land stonden / tot bewaringh des Oevers. Doemaels geraeckte Koningh Louis in geen kleyn gevaer / wyl eenige Kogelen / nauwlijckx 4. schreeden van hem af / in d'aerde smoorden; andere dight by sijn Lighaem heenen snorden. De sijne baden hem / dat hy sigh van daer sou begeven; doch hy begeerde niet eene voet van sijne standplaets te wijcken. Ondertusschen spaerden die van Rochel haer Canon oock niet. Een Kogel quam uyt de Stad vliegen op 't Punt van Coreille, en doodde vijf voorname Fransche Heeren / welcke daer op stonden. Evenwel sijn in deese Strijd op 's Koninghs sijde niet meer als 28. Mannen gesneuveld / en 14. gequetst geworden. D'Engelsche daer tegens verlooren veele der hare; nevens eenige Scheepen; wijlmen niet alleen uyt de Fransche Vloot / maer oock van de Bateryen op 't Land seer vreeslijck op haer donderde. De volgende morgen begonden d'Engelsche weer te schieten / doch quamen soo na niet als den voorigen dagh. Weecken eyndlijck gantsch aghterwaerts / en lieten de Rochelloisen sitten. Ook ontstond een grooten Storm / van drie of vier dagen; derhalvense sigh in volle Zee begaven. Men verwaghtte wel hare weerkoomst / doch sy vertoonden haer niet meer.

ENGELLAND.

Vloot vaert uyt *Engelland*, tot ontset van *Rochel*.

Gevegt tusschen d'*Engelsche* en *Fransche* Vloot.

Gevaer en onverschaeghdheyd van Koningh *Louis*.

D'*Engelsche* lijden de grootste schade.

Gaen door, en laten de *Rochelloisen* sitten.

Onlanghs daer na wierd een Wapenschorssingh gesloten tusschen d'Engelsche en Fransche. De Ridder Montaigu, een voornaem Engelsch Heer / quam by den Koningh van Franckrijck, en deed / in den naem des Koninghs van Groot-Britannien, een Voorbeede voor de Rochelloisen; versoeckende / dat sijne Majesteyt deselve in genade geliefde op te neemen; Vryheyd van Religie te geven; Soubise en de la Valle Pardon te laten weervaren: d'Engelsche Besettingh in Rochel een vryen aftoght te vergunnen; doch kreegh tot antwoord: De Koningh van Engelland had sigh met sijn' Onderdanen / die van Rochel, niet te bemoeyen. Sijne Majesteyt wist wel / hoedanigh hy sigh tegens deselve had te dragen. Met 't Engelsch Guarnisoen in deese Stad soumen handelen gelijck d'Engelsche souden doen met de by haer gevangene Françoisen. Met dit bescheyd

Stilstand tusschen *Engelland* en *Franckrijck*.

Voorbeede van Carel voor de *Rochelloisen*, van *Louis* onhoflijck bejegend.

Nieuwe

ENGELLAND.

schepd moest Montaigu weer vertrecken.

Ellendige toestand in Rochel, wegens d'afgrijsslijcke honger.

'tWas nu met Rochel op 't uyterste gekomen. Al 't Le'er harer Laersen/ Schoenen/ Toomen/ Schoots-vellen/ Kolders/ Gordels/ Pestelingen/ Parcamenten/ en diergelijcke dingen/ waren opgegeeten. Niets was'er meer overigh. Binnen 6. maenden tyds waren in deese Stad over de 20000. Menschen (behalven 't Krijghsvolck) meerendeel van honger gestorven. Noch ontrent 6000. waren'er overigh. In 't begin der Belegeringh warense geteld op 31000. Deese overgeblevene scheenen meer doode als levende gelijck. Alle hoop van 't Engelsch ontset was nu verlooren. Derhalven wistense geenen anderen raed / als eenige Gedeputeerde aen den Koning te senden/ en om genade te bidden. Twaelf der hare quamen in 't Leger: waer op de Mareschal de Bassompierre van Koningh Louis bevel kreegh/ haer t'ontfangen / en in sijn Quartier te brengen. Een stuck wegs voortgegaen sijnde/ wierdense soo flauw/ datse niet meer op hare voeten staen konden: derhalven Bassompierre haer Paerden bestelde/ op welckese reeden/ tot datse voor des Koninghs Legerplaets quamen. Voor hem genaerderd sijnde/ knieldense neer/ en eenen uyt haer/ een Advocaet, deed uyt aller naem 't woord. Bekendde ootmoedlijck schuld/ en bad om vergifnis; met belofte/ van voortaen een volkoomene getrouwheyd en gehoorsaemheyd te sullen betoonen: waer op Louis tot antwoord gaf: Woude God, dat uwe woorden niet voortquamen uyt de nood, in welke gy-lieden nu steeckt, maer uyt een reghtschapen berouw-hebbend hert. 'k Weet wel, dat gy-lieden altijd boosaerdigh en bedrieghlijck sijt geweest, uw best doende, om 't Jock van d'onderdanigheyd, welke gy my schuldigh sijt, van u af te schudden. Evenwel, 'k vergeef u uwe weerspannigheyd. Indien gy oock van nu af my getrouw en gehoorsaem sijt, soo sult gy een genadige Heer aen my hebben. Sie maer toe, dat de daed met uwe woorden over-een-koom.

Senden Gedeputeerde aen den Koningh,

welcke om genade bidden.

Die haer vergund werd met seer straffe woorden.

Pardon van Koningh Louis, *en Artijkelen* *van 't Verdragh*

Daer op wierd des Koninghs Pardon in Schrift gesteld; bevattende I. een algemeene Vergifnis harer rebellyen tsederd de laetste Troublen; met verseeckeringh van haer leven / en exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie in de Stad Rochel. II. Herstellingh in al hare roerende en onroerende Goederen. III. Al de Soldaten in de Stad/ sijne Majesteyts Onderdanen/ geen Burgers of Inwooners sijnde/ souden 't selve Pardon genieten; maer moeten sweeren/ nooyt Wapenen tegens den Koningh te sullen dragen. D'Engelsche souden/ wanneer 't sijne Maj. geliefde/ over Zee na Engelland werden gevoerd. IV. De Rochelloisen souden vrygesprooken sijn van alle gepleeghde vyandlijckheden. V. Niet ontgelden/ datse Geschut gegooten/ Munt geslagen/ des Koninghs of der Geestlijcke Goederen aengeslagen hadden. VI. Alle Vonnissen tegens d'Inwooners of Soldaten/ wegens hare weerspannigheyd uytgesprooocken/ souden vernietighd sijn. VII. Al wat de Raed of andere Reghteren soo in 't Civil als Crimineel hadden gevonnisd/ besloten/ verright/ sou niet mogen ondersoght/ sy daer over niet aengesprooocken werden/ Deese Artijkelen souden weersijds werden bevestighd; daer na de Poorten voor den Koningh geopend. Daer-en-boven beloofde sijne Maj./ sijnen Intoght/ en d'Inquartieringh der Soldaten/ soodanigh te sullen reguleeren, dat d'Inwooners geen overlast sou geschieden. Dus wierd Koningh Louis meester van Rochel, na een belegeringh van ontrent 15. maenden.

tusschen hem en de Stad Rochel.

Intoght van des Koninghs volck.

's Morgens den 30. October begon 's Koninghs volck in de Stad te trecken. Niemand moght'er binnen koomen/ als die'er toe verordonneert waren. Te gelijck wierd Spijs voor de Steedelingen ingevoerd/ welk: sulck een lange tijd d'afgrijsslijckste hongersnood hadden uytgestaen. Op eenen dagh wierden uytgedeeld 10000. Brooden. Een afschouwlijck Schouwspel was 't/ de Straten deeser Stad vol doode Menschen te sien leggen. De noch overgeblevene scheenen geen levende persoonen/ maer enckele Spoocken te sijn; soo gantsch kraghtloos/ datse hare gestorvene niet hadden konnen begraven.

Ellendigh Schouwspel.

Eerste Mis te Rochel gedaen door Richellieu.

Den 1. November, op de soo genoemde Aller-Heyligen-dagh, wierd de Margareten-Kerck door d'Aerts-bisschop van Bourdeaux weer ingewijd; en 's morgens ten 9. uyren d'eerste Mis gedaen door de Kardinael de Richellieu. Binnen twee dagen tijds stierven noch 100. Burgers/ wijlse al te greetigh hadden gegeeten. 's Namiddaghs reed de Koningh binnen. In de Straten der Stad stonden een groot deel Wyven/ soo swart en uytgedord/ als offe in den roock hadden gehangen. Sijne Maj. ontrent haer koomende/ hield sijn Paerd stil; sagh haer met meedelijden aen/ en beval/ datmen haer brood sou geven. Waer op sommige overluyd begonden te roepen: O de goede Koningh! Wy hadden de dood verdiend; en hy laet ons spijsigen. God verleen hem een lang leven.

'sKonings Intoght en meedelijden.

Eenige gevangen genomen, andere gebannen.

Evenwel viel'er een Onweer op eenige. De Moeder des Hertoghs van Rouan en hare Dochter/ welcke de Rochelloisen gedurigh tot standvastigheyd vermaend/ en haer met de hoop van 't Engelsch ontset vertroost hadden/ wierden op Koninghlijck bevel gevangen genoomen/ en na 't Kasteel Niort gevoerd. Sommige Burgers/ welke boven andere seer geyverd hadden voor de Religie en Privilegien, wierden uyt de Stad gedreven: de Steedelingen al hare Voorreghten ontnoomen; desgelijcks de Kercken. De Koningh behield aen hem 't inruymingh van een Plaets/ daerse/ volgens de Verdraghs-Artijkelen, haren Godsdienst souden mogen oeffenen. Alle Mueren/ Wallen/ Bolwercken en Vestingen deedmen opspringen/ en ter neer werpen/ uytgesonderd de S. Nicolai-Thoorn, de Keeten, en de Lantaern; nevens de Muer aen de Zee.

De Privilegien te niet gedaen.

Wallen en Mueren doen springen, de Graghten gevuld, &c.

Oock

ENGELLAND.

Ooch bulddemen de Graghten; soo dat nu Rochel over al open lagh. Daer-en-boven verbood Louis, de Wallen ten eeuwigen dagen weer op te bouwen. De Burgers wierden voor altijd ontwapend.

Voornaemste oorsaecken dat Louis Rochel veroverde.

't Hielp Koningh Louis geweldigh / dat hy van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden een deel Oorloghs-scheepen had bekoomen: anders sou hy buyten twijffel geen meester van Rochel sijn geworden. De baetsught eeniger Rochelloisen heeft ooch niet weynigh tot haer verderf toegebraght.

Van buyten.

Sommige Kooplieden van Marans hadden aengeboden / op haer eygen gevaer een groote meenighte Koorn en Wijn binnen Rochel te willen brengen; versoeckende hier van toelatingh.

Van binnen, de baetsught van eenige in den Raed.

Doch eenige Wijnkopers binnen de Stad / die in den Raed saten / en een goede veelheyd van Wijnen by haer hadden / verhinderden deese verlof-gevingh. Waren de Steedelingen genoeghsaem van Proviande voorsien geweest / sy souden 't den Koning wel uytgehard hebben. D'oorsaeck / datse in haren uytersten nood niet eerder tot Verdragh traden / maer soo hardneckigh sigh verdeedighden / was ooch / onder andere / deese.

Oorsaeck, waerom de Rochelloisen sigh soo hardneckigh verdeedigden.

Eenen in Rochel, die met de Belegeraers heymlijck verstand hield / en daer op betrapt wierd / kreegh de Strop ten loon. Doe hy nu gehangen sou werden / seyde hy / op 't laetste punt sijns levens / ten vollen verseeckerd te sijn / dat de Beleggers de Rochelloisen souden soecken te bedriegen / door haer goede voorwaerden aen te bieden / en te beloven: doch dat by haer gantschlijck besloten was / geen woord te houden. Dit baerde groote vrees in de Gemoederen der Steedelingen; en deese vrees hardneckige tegenstand.

Eenige voorname bysonderheden der ongelucklige belegerde Rochellers

Uyt 't Dagh-Register eens Predikants binnen Rochel; en dan noch uyt d'aenteeckeningen van twee sonderlingh-geloofwaerdige Oogh-getuygen in deese Belegeringh (de laetste aengetrocken van M. Zeilerus, in Topogr. Gall. Tom. 3.) sullen wy noch deese aenmerklijckheden hier invoegen. 't Vleesch van Paerden / Katten / Honden en Ratten / doe 't er noch was / wierd verkoght tot 3., 4., 5., 6. gulden 't pond. De Misthopen wierden op 't vlijtighste doorsoght / en de Beenderen (door Honden en Katten al voor veele maenden afgeknaeghd / en onder deese vuyligheyd begraven gelegen) daer uyt gehaeld; in stucken geslagen; 't stinckende Margh voor een delicates gegeeten. 't Verrottede onder deesen dreck leggende Hoy en Stroo wierd smaecklijck na den Buyck gesonden. In de Stad waren een goed deel gedrooghde West-Indische Huyden. Deese wierden ordentlijck uytgedeeld voor 12. gulden 't stuck; daer na 't pond tot 5. gulden.

en hare alderellendighste

Hier mee behielp 't volck sigh ses weecken langh. Doe quam 't tot de Kistemaeckers Lijm. Deese in Water gesooden / wierd gehouden voor een groote Leckerny: eerst verkoght 't pond tot 3. stuyvers; daer na tot 3. gulden. Maer ooch dit was haest ten eynde. Van veele wierd der Menschen-afgangh opgesoght en genuttighd.

uytgestane honger-lijdingh,

De Straten lagen allerweegen vol doode Lijcken / wijl de levende door hongerlijdingh soo swak waren / datse nauwlijcks op hare beenen staen / veel min de gestorvene begraven konden. Stockjens moestense gebruycken / om / daer op leunende / de voet voort te setten. Dan noch vielen veele ter neer / sonder weer op te konnen staen; en bleven dus leggen / tot datse den Geest gaven.

uyt de Schriftlijcke aenteekeningen

Echter was aller volstandigheyd soo groot / datmen niemand hoorde klagen; niemand van overgevingh spreecken. Twee Kinderen / op een bed leggende / hadden d'een d'ander stucken

 vleesch

vleesch uyt den arm gebeeten / en gegeeten. Twee seer goede vrienden dolven voor haer selven noch een Graf / en bleven'er in / tot datse eyndlijck / op't jammerlijckste uytgeteerd / daer in stierven. Die noch een weynigh Brood of Biscuit hadden aghtergehouden / verkoghten 't heymlyck door de derde of vierde hand tot 100. en noch meer gulden 't pond. Al de dierbaerste Kleynodien wierden gegeven voor een mond vol spijs. 't Waren nu al maenden geleden / datmen voor 't Hoofd van een Hond 18. gulden had betaeld. Hadmen'er naderhand een voor 1800. gulden konnen krygen / de Koper sou sigh noch geluckigh geaght hebben. D'uyterste nood drongh sommige / van de stinckende doode ligchamen / welcke op de straten lagen / 't weynige vleesch / of vel / af te snijden / en t'eeten.

van drie seer geloofwaerdige daer binnen geweest sijnde Ooghgetuygen.

Eenige eerlijcke Vrouwspersoonen en Dochteren begaven sigh / alsse eenighsins konden / buyten de Poorten / om yets te soecken tot onderhoud haers levens. Soo haest de Koninghlijcke Soldaten haer ontdeckten / vervolghdense haer / met een stuck brood in de hand; dus haer aenlockende gelijckmen de Honden doet. Deese / op 't gesight van spijs noch meer rasende van Honger / liepen toe / om deselve te bekoomen: doch wierden dan van deese Fielen verkragt.

Aenmerklijcke daed van twee Jongelingen in *Rochel*, vermomd in Vrouwen kleederen,

Twee eerlijke Jongelingen binnen de Stad dit vernoomen hebbende; beslooten / wraeck hier over te neemen. Vermomden sigh in Vrouwen-kleederen; doch hielden onder hare Rocken verborgen twee Pistolen en een korte Houwer. Dus toegerigt / gingense uyt de Stad / yeder met een Korfje aen den Arm; in schijn / als offe yets tot vervulling harer buycken wilden gaen soecken. Soo haest de Soldaten van buyten haer gewaer waren geworden / deedense als te voren; haer brood toonende; doch sy buckten met hare Hoofden nae d'aerde / om niet nauw besightighd te konnen werden; even als waerense beschaemd. Dit veroorsaeckte d'andere naerder toe te treeden. Deese vermomde Dochters haer binnens schoots siende / toonden hare Pistoolen; en dreyghden / haer te sullen doorschieten / indiense eenigh gerugt maeckten / en sigh niet gevangen gaven: 't welckse in deese nood gedrongen waren te doen / en dus binnen de Stad wierden gebraght.

tegens eenige van des Koninghs Vrouwenschenden-de Soldaten buyten de Stad; welcke haer lockten door 't toonen van brood.

Wy hebben hier boven gesegt / dat d'Aertsbisschop van Bourdeaux de S. Margaretha-

Hoe de *Roomsch-*

Kerck weer wijdde tot den Roomschen dienst. D'andere Kercken geschiedde desgelijcks. By deese Inwyingh wierden de Mueren / Predickstoelen / Pilaren en Bancken van de Roomsch-Catholijke Geestlijckheyd op 't strenghste gegeesseld met daer toe bereydde Roeden. Als de Kardinael de Richellieu d'eerste Mis in de gemelde S. Margriete-Kerk had gedaen; de Hymnen van S. Ambrosius en Augustinus gesongen waren / deed de Jesuit Suffrenius een Predicatie over de woorden: Ick wil mijne vyanden vervolgen; haer aengrijpen, en niet af-laten, voor datse alle overvallen sijn. Veerthien dagen langh bleven de Gereformeerde Burgers sonder openbare oeffeningh van Godsdienst. De Roomschgesinde hadden al de Kercken ingenoomen. Doch de Koningh / hier over aengesprooken / gaf bevel / datmen die van S. Onge haer sou inruymen.

Catholijke Geestlijke de Mueren, Predickstoelen, Bancken, der Kercken te *Rochel* by d'Inwying geesselden; en Predicatie.

Anno 1620. had even deese Louis de XIII. de Stad Rochel belegerd; doch wierd genoodsaeckt / met deselve / en alle andere Protestantsche Steeden in Franckrijck Vreede te maecken / wegens den Spaenschen Oorlogh tegens de Françoisen in Veltolin; oock door tusschen-koomen des Koninghs van Engeland en der Staten Generael van de Vereenigh-

Belegeringh van *Rochel* te voren *Anno* 1620. door deselve Koningh *Louis*, en Verdragh:

ENGELLAND.

de Provintien. By deese Vreede beloof de de Koningh aen de Rochelloisen, dat hy terstond sou doen sleghten seeckere Schans/ van hem doen bouwen tot groot nadeel en d'uyterste onseeckerheyd voor haere Stad. Hy deed het echter niet. Sy hielden ernstigh aen op de volbrengingh sijner belofte: 't welck hem soodanigh verbitterde/ (te meer/ wijl de Heer van Soubise, Broeder des Hertoghs van Rouan, door die van Rochel ondersteund/ sigh verseeckerde van de Haven Blavet, op de Kust van Bretagne, behalven noch andere vyandlijckheden meer; dat hy/ in plaets van de gedaghte Schans/ volgens sijn Woord/ te sleghten/ deselve noch meer versterckte/ en de Rochellers niet weynigh benauwde. Waer op Anno 1627. de nu beschrevene Belegeringh/ Anno 1628. d'overgevingh volgde. Wy hebben deese saeck onder d'Engelsche Geschiedenissen (alhoewelse eygentlijk onder de Fransche behoord) willen plaetsen/ wijl Engelland so diep daer in gewickeld was; tot welck Koninghrijck wy ons nu weer keeren.

doch waer in hy sijn woord niet houd.

Weerkeeringh tot d'*Engelsche* Geschiedenissen.

Koningh Carel, die de saeck soo hoogh opgenoomen had tegens Koningh Philips de IV. van Spaenje; op wien oock de Protesteerende in Duytschland, de Paltz, &c., vry veel staet hadden gemaecht/ liet de selve seer laeg sacken. Want Anno 1630. trad hy tot een goede, opreghte, ware, volmaeckte Vriendschap, Verbond; en altijd-duerende Vreede met de genoemde Philips en al des selven Onderdanen: waer van 't V. Artijckel behelsd; dat geen van beyde de Parthyen de vyanden of Rebellen van d'een of d'andere/ eenige bystand/hulp/bevoorderingh/direct of indirect, ter Zee of te Land/ of op de Rivieren sou mogen doen/ met Volck/ Soldaten/ Wapenen/ Geld/Vivres of Ammunitie van Oorlog; noch toe te laeten te doen van sijn' Ondersaten. In 't X. beloofd Koningh Carel, Verbod te sullen doen/ en te besorgen/ dat niemand sijner Onderdanen en Inwooners Scheepen/ Wagenen/ &c. sou mogen leenen/ om eenigerley Waeren of Koopmanschappen uyt Holland en Zeeland nae Spaenje te brengen/ op andere Namen. Tot voorkomingh van alle bedrogh/ souden de Waeren/ welcke uyt Engelland, Schotland en Yrland na de Koninghrijcken en Landen des Koninghs van Spaenje wierden gevoerd/ in de Stad/ daerse uytgehaeld wierden/ werden geregistreert, en geteeckend met het daer gebruyklijck Marck. D'ongeregistreerde en ongeteeckende/ of alle Hollandsche en Zeeuwsche, souden verbeurd sijn. XV. Geen Engelsche Scheepen souden mogen inneemen yets 't welck de Hollanders behoorde. In 't selve XV., oock in 't XII. en meer andere Artijkelen werden de Spaensche Nederlandsche Provintien genoemd de gehoorsame; dienvolgens in tegenstellingh de Vereenighde, Rebellen, gelijck 't V. Artijkel genoeghsaem uytdruckt. In 't voorgaende X. Artijkel: Dat alle Hollanders en Zeeuwen, in Engelsche Scheepen gevonden werdende/ door de Spaensche souden gevangen werden genomen.

Koningh *Carel* van *Engelland*, die d'Oorlogh tegens *Spaenje* seer hoogh had opgenomen, liet dese saeck buyten nood seer laegh vallen.

Maeckt een ontijdige, hem weynigh eerlijcke Vreede met *Philips*.

Korten inhoud eeniger *Artijkelen*, seer beleedigende de *Vereenigde Nederlanden*.

Groote blydschap ontstond hier over in Spaenje; welcke bleeck in de groote meenighte van Vreughde-teeckenen/ daer aengesteld. Doch de Gemeente in Engelland toonde veel meer misnoegen als genoegen hier over. Spaenje had groote Reden van Wel-te-vreedenheyd; want hier door wierd Engelland afgescheyden van de Vereenighde Nederlanden: en Koningh Carel verbrack dus 't Verbond te Southampton met de Staten Generael; waer by d'een en d'andere sigh hadden verplight tot een offensiven en defensiven Oorlogh tegens Spaenje. De voorspoedige voortgangh der Vereenighde Provintien tegens de Spaensche; insonderheyd haere bekoomene voordeelen Anno 1629./ staeken Carel te seer in d'oogen/ en maeckten hem jalours. Dit deed hem vernietigen het soo pleghtlijck aengegaen Verbond met de Staten Generael, vijf jaren te voren opgereght in de kraghtighste forme; behelsende „ een Offensive en Defen-
„ sive Alliantie tusschen hem en de gemelde
„ Staten tegens den Koningh van Spaenje, om
„ met een openbaren Oorlogh den selven te
„ bestormen in al sijne Koninghrijcken en
„ Landen; te verbreecken sijn' onreghtvaer-
„ dige Usurpatien, en eersughtige aenslagen.
„ Welck Verbond sou dueren/ soo langh als
„ de Koningh van Spaenje sou continueeren te
„ prætendeeren door Oorlogen/middelen van
„ daedlijckheyd/ eersughtige Meneen en be-
„ lagingen op de Vryheyd en Reghten der
„ Vereenighde Provintien; en als de Keur-
„ vorstlijcke digniteit, Landen/ en andere
„ Patrimoniale Staten van 't Paltzgraefschap
„ door hem of sijn' adherenten souden geoc-
„ cupeerr blijven: ten minsten voor de tijd
„ van 15. jaren. Deese ten minsten 15. konden geen 5. jaren halen. Sulck een goed Vriend was Carel van Spaenje geworden/ dat hy de Heeren Staten Generael ernstigh aenried/ en soght te beweegen/ om oock met den Koningh van Spaenje Vreede te maken; doch met groot voordeel voor Philips.

Blijdschap in *Spaenje* hier over.

Jalousy over de voorspoed der *Vereenighde Nederlanden* beweegd *Carel* tot verbreeckingh van 't pleghtlijck Verbond

voor vijf jaren met de *Staten Generael* te *Southampton* opgeregt 1630.

Wy hebben alreeds gesegt/ dat d'Engelsche in 't gemeen geen behagen hadden in den Vreede/ van haren Koningh so gantsch ontijdigh aengegaen/ tegens d'aengelegenheyd der Protestantsche saecken/ met dien van Spaenje. Meer oorsaecken van misnoegen waren'er. Men begon te twijffelen/ uyt verscheydene handelingen van Carel, of hy 't oock wel reght meende met de Gereformeerde Religie. Men had bedencken/ dat 't Ontset/ ten goede der Rochelloisen ondernomen/ alhoewel vrughtloos/ en tot haer dies te grooter verderf/ niet was aengesteld uyt genegenheyd tot d'Onroomsche Godsdienst; maer op d'aenraedingh van sijnen grooten Gunstelingh de Hertogh van Buckingham; die dit werck soo geweldigh aendrongh/enckhlijck door sijnen bitteren haet tegens de Françoisen.

Misnoegens in *Engelland*; en begin van twijffelingh over *Carels* welmeenentheyd tot de *Protestantsche Religie*.

't Parlament braght groote klaghten aen sijne Majesteyt over de vermeenighvuldiging en aenwassende stoutheyd der Roomschgesinde in Engelland; tegens welcke de Placcaten of Wetten niet meer wierden uytgevoerd;

Klaghten des *Parlaments* aen hem, over de stoutheyd der

ENGELLAND.

Roomschgesinde; en dat te *Papistizeeren* nu den wegh was om Bischop te werden; om Ampten te bekomen, &c.

boerd: maer die / vlack tegens deselve aen / wierden gesteld in Ampten van Staet / Bevel en Maght. Voeghden 'er by: Datmen D. Neale had gemaeckt ten Bischop van Winchester, en William Laud (naderhand geworden Aertsbischop van Cantelbergh) ten Bischop van Bath en Wels; onaengesien sy beyde t'eenemael onsuyver in de Leere waren; seer hellende nae 't Pausdom. Dat te Papistizeeren nu den wegh was geworden / om daer door tot Kercklijcke Officien en Beneficien te geraecken / &c. Doorgaens waeren haer' Addressen aen den Koning vervuld met stercke Beweeghredenen / ernstige Beeden / klare Vertooningen van veelerley boose bedrijven / verraderyen / &c. Doch Carel, in plaets van sijn Parlament en Volck een reedlijcke vergenoegingh / immers een billijck antwoord te geven / deed het scheyden / na haer geseght te hebben: Dat hy geen Addressen, Remonstrantien en Supplicatien, waer op hy een hard bescheyd sou moeten laten volgen, meer wou ontfangen. Dus verweckte hy al haest verwijderingh der Gemoederen van hem; misnoegens in sijn Parlament en Onderdanen tegens hem.

't Parlament van *Carel* hard bejegend.

Bischoppen in *Engelland* sijn *Socinianen*, *Vorstianen*, half *Roomsch*.

Anno 1629. vertoonde 't Parlament hem een Boeck / genoemd Appello Cæsarum, waer van Richard Montague, Bischop van Chichester, d'Autheur was; handelende van 's Menschen vryen wil tot 't boven-natuerlijck goed. Hier in quam hy overeen met Socinus, Ostorodius, Vorstius, &c. Oock de meeste Bischoppen in Engelland hielden 't met hem. Koningh Carel had geld van doen. Verbood derhalven scherplijck door Edicten, 't gemelde Boeck te verkopen / te hebben / te leesen. Sulck een genoegen baerde dit in de Gemeente / dat daer over Vreughde vyeren wierden aengestoocken. Oock stond 't Parlament aen sijne Majesteyt een groote geldsom toe. Doe wou hy noch al meer. Begeerde 't Pond en Tonne-geld op hem bevestighd te hebben. Noyt was dit van eenigh Parlament aen eenig Koning toegestaen; als in de hoogste noodwendigheyd / en met een bepaelde tijd. 't Wierd derhalven geweygerd. In tegendeel versoghtense Verbeeteringh van veelerley misbruyken. Carel, hier over grimmigh / verscheen in 't Parlament, en gaf haer de Scheydbrief. Sy echter / sijn' aenkoomst verneemende / stelden in allerhaest noch eerst op 't Pappier / als een Parlaments-Besluyt: I. Soo wie sou traghten te beleedigen de Protestantsche in Engelland bevestighde Religie, of bevonden werden t'arbeyden tot invoeringh van Arminianery of Papery, of eenige andere Dwalingen / sou gehouden werden voor een openbare vyand des Koninghs en Koningrijcks; voor een Hoofd-vyand van 't Gemeene-best. II. Die den Koningh sou raden / tot d'ontfanging van 't Pond en Tonne-geld, voor dat sulcks van 't Parlament was bestemd / sou voor even soodanigh een werden gehouden. III. Die tegens de Wetten en bysondere Reghten des Koninghrijcks eenig Pond of Tonne-geld betaelde / sou werden gestraft als een vyand van den Staet.

Carel begeerd *'t Pond* en *Tonne-geld*; 't welck *'t Parlament* hem weygerd:

en de Besluyten van 't selve;

Carel ten hooghsten mishagende:

ENGELLAND.

Nauwlijks was 't Parlament uyt hare Vergaderingh gescheyden / als de Lords John Eliot, Pieter Seymour, Hubert, Mr. Selden, Cariton, Collis, Valentin, &c. in den Tour en andere Gevanckenissen wierden geset. Seer vreemd heeft de Gemeente dit opgenomen / en gehouden voor een gantsch onbedaght / indien niet wrevelig-vermeeten bedrijf des Koninghs. Ondertusschen begon alle Koophandel in Engelland stil te staen. Geene Scheepen wierden geladen of ontladen. Want indiense by 't lossen en laden 't Pond en Tonne-geld betaelden / soo vielense in d'ongunst der Gemeente; en konden naderhand van 't Parlament gestraft sijn geworden. Betaeldense 't niet / soo vielense in d'ongenade des Koninghs. Eer wy voortgaen tot 't vervolg der onrusten tusschen sijne Maj. en 't Volck / moeten wy kortlijck eenige andere dingen aenteeckenen.

die eenige Heeren gevangen doet setten.

Wil 't *Pond* en *Tonne-geld* hebben: waer door niemand te *Londen* laden of ontladen wil.

In 't begin des jaers 1635. begon Koning Carel een maghtige Scheeps-vloot toe te rusten / bestaende in ontrent 40. Oorloghs-Scheepen. Seer veesigh wasmen / om deselve in Martius te doen uyt-lopen. 't Eygentlyck oogmarck syner Majesteyt wierd wel gegist / maer niet ten vollen geweeten. Aen de Beurs te Londen deed hy een Placcaet aenslaen / vervattende in 't gemeen / wat insight men met de gedaghte Vloot had; en wat voor nut daer van te verwaghten stond. 't Kort begrijp was: Datse sou bewaren sijne Majesteyts Zeeen: dienen tot behoudenis van desselven Reputatie, Rijcken en Onderdanen: alle Scheepen en Vlooten / door deselve varende / doen erkennen / sijn gebied over de Zee: aght geven / dat geene vyandlijckheden moghten gepleeghd werden van eenige Oorloghs-scheepen; en aen de Kooplieden een onverhinderde Koophandel verschaffen. D'Admirael deeser Vloot was Algemon Percy, Graef van Northumberland, Baron van Poyninghs, Ridder van d'Ordre des Kousseband. Men deed oock door Seldenus uytgeven 't Boeck Mare Clausum (tegens Grotii Mare Liberum); den Koningh toeschryvende 't Reght van d'inbindingh der Vrye Zee; immers van de Zee ontrent Engelland en Schotland.

Rust een stercke Scheeps-vloot toe, 1635.

en tot welke voorgewende eynden.

Wil meester van de Zee sijn.

Vermits nu de Hollanders hare Haringh-visschery voortsetteden als van ouds / soo liet Carel een openbaer Mandaet uytgaen; verbiedende deselve op sijne Wateren en Kusten / sonder verkreegene bewilliging. Eerst wees hy aen / dat sijnen Vader een diergelyk Verbod had uytgegeven; ontseggende allerley persoonen / welcke noch gebooren noch onderhoorige Onderdanen sijn / te Visschen op de Kusten en Zeeen van Groot-Britannien, Yrland, en andere Eylanden. Dat nu / noch Koningh Jacob, noch syne nu regeerende Majesteyt / een bysondere Executie deeses Verbods hadden in 't werck gesteld; was geschied / om datse met hare Nabueren en Bondgenooten gantsch geduldigh door de vingeren hadden gesien / verwaghtende van haer een vrywillige conformiteit tot sulck een gereghtigh en reedlijck Verbod. Doch wijl d'over=

Sijn *Placcaet*, verbiedende de Haring-visschery op sijne Zeeën en Kusten. 1636.

ENGELLAND.

Meend 8. Hollandsche uyt Oost-Indien koomende Scheepen op te snappen.

d'overtreedingen door d'ooghluyckingh vermeerderd waren / had hy in sijnen geheymen Raed hooghnodigh gevonden / tot handhavingh van de Reghten der Kroon / 't gedagte Verbod van sijnen Heer Vader te vernieuwen/en te laten publiceeren. Wou oock 't selve met alle maght doen nakoomen/&c. Hy meende daer-en-boven van de Hollanders een grooten Buyt te sullen veroveren. Sond 28. Scheepen uyt / om 8. Hollandsche uyt Oost-Indien aghter Schotland omkoomende rijck-geladene Kielen te vermeesteren; doch deese wierden door een Advys-Jaght gewaerschouwd.

Werd van sijne Neven, de Princen van den Paltz, ernstigh aengesoght, om haer weer in haer Vaderlijk Erf te helpen.

In even dit jaer hielden de Paltzische Princen / Soonen van Paltzgraef Frederick, geweesene Koningh van Boheemen, by haren Oom Carel ernstigh aen / haer behulpelijck te willen sijn tot de herstellingh in hare Vaderlijcke Erflanden. Groote hoop hadden se gevat / dat hy / of door Ontsagh / of door sijne Maght / hier ontrent veel te weeg sou konnen brengen / in deese gesteltenis des tijds: doch daer quam niets met allen van. Carel had wel de Graef van Arundel, als sijnen Ambassadeur, op den Regensburghschen Rijcksdagh gesonden / om dit werck aen te dringen ; doch hy wierd daer alleenlijck met bloote woorden opgehouden; van d'eene tot den anderen geweesen. Derhalven oock sijne Majesteyt hem met nadruckelijcke woorden weer te rugg' riep: soo in Engelland als Schotland sterck begon te werven/ en sijne Scheepsvloot noch meer te versterken. Echter quam 't tot geenen ernst.

Spaensche Scheepen koomen, door Onweer, in Engelland; waer uyt ontrent vierdehalf Millioen aen Goud en Silver wierd genoomen; na de Spaensche Nederlanden gesonden sijnde.

Ondertusschen gebeurden 't / dat eenige Scheepen van de Spaensche Vloot door tegenwinden in d'Engelsche Haven moesten loopen. Doe sulcks te Londen rughtbaer wierd / heeft Prins Robert, Soon van Paltzgraef Frederick (gesteld tot Admirael van Groot-Britannien) sigh terstond met een gedeelte sijner Vloot derwaerts begeven/ en deselve doorsoght. Hy vond'er in ontrent vierdehalf Millioen aen Goud en Silver. Na onderbragingh vernam hy / dat dit geld wierd toegesonden den Kardinael Infant, Gouverneur der Spaensche Nederlanden; derhalven sloegh hy dien grooten rijckdom aen/ en deedse te Londen in bewaringh brengen. De Spaensche Pagadoor volghde hem na de genoemde Stad; en begeerde / in den naem sijns Koninghs / de weerleveringh deeses Gelds; doch kreegh tot antwoord: Sijnen Meester had / onaengesien sijne belofte / den Paltz noch niet hersteld. Ter dier oorsaeck soumen deese Schat in goede Verseeckeringh houden / ter tijd toe dat hy sijn woord had voldaen. Soo haest hy de Paltz overleverde / soumen hem 't Goud en Silver weer-leveren ; of / by weygeringh / 't selve aenleggen / om deese Landen daer mee te veroveren.

Koningh Carel is gevoelijck van den hoon sijnen Ambassadeur te Regensburgh weervaren, belangende de Paltzische saeck.

De Graef van Arundel, als Ambassadeur van Koningh Carel op den Regensburgschen Rijcksdagh geweest / om de herstellingh van de Paltz te bevorderen; doch daer spotlijck genoegh opgehouden / quam weer in Engelland aen. De Spaensche Gesant te Londen wendde alles aen wat hy kon / om by sijne Maj. gehoor te mogen krijgen / eer Arundel 't verhael sijner bejegeningen deed ; doch te vergeefs. Oock wierd Carel door Arundels berighten soodanigh bewoogen / dat hy naderhand de Spaensche Gesant hard aensprack. Men hoopte nu / dat'er wat goeds voor den Paltz sou volgen ; waer toe d'Engelsche geerne 't hare wilden doen.

Grooten yver der Gemeente in Engelland, om de verdrevene Princen door de Wapenen te herstellen ; daer toe alles aenbiedende ; en 't scheen nu Carel ernst.

Sijne Maj. van Groot-Britannien berigtede den Koningh van Deenemarcken , en Koningin Christina van Sweeden , wat sijnen Ambassadeur te Regensburgh was weervaren. Deed oock een Vloot van 45. Scheepen toerusten / ten behoeve der Paltzische Princen ; en daer scheen een geweldige veranderingh op handen te sijn. De Spaensche Gesant was in een sleght aensien : de Gemeente over al in beweegingh ; belovende voor haer deel / 't uyterste voor de Paltzgraefsche saeck te willen opsetten. Veele groote Heeren booden oock aen / yeder na vermoogen tot dit werck te willen toebrengen ; en elck een / twee / of drie Scheepen te laten uytrusten. De Keysersche en Spaensche soghten de voornaemste Heeren aen 't Koninghlijck Hof wel tot een ander voorneemen te trecken ; doch vrughtloos. Men gingh voort in de toerustingh. Heeren / Kooplieden en Burgers waren even gereed / om / elck na sijne gelegenheyd / 't beste hier by te doen. 't Verbond met Frankrijk wierd vernieuwd. Sijne Majesteyt sond oock Gesanten na de genoemde Kroonen Deenemarcken en Sweeden , om in een nieuwe Vereenigingh te koomen.

De Paltz-Prins in Holland bekoomd uyt Engelland groote geldhulp.

In April Anno 1638. quam een Afgesondene uyt Engelland binnen 's Gravenhaegh , aen Paltzgraef Prins Carel-Lodewijck ; bekend maeckende / dat sijne Majesteyt 't voorneemen van deese Vorst / om een Heyr te vergaderen / tot de veroveringh sijner Landen / goed vond. Dat hy hem oock binnen weynige dagen sou oversenden Geschut en Krijgs-Ammunitie, nevens 600000. gulden aen gereed geld. Hier op begon de gedaghte Prins sterck te werven/en bequam een goeden toeloop : te meer / wijl veele voorname Heeren in Engelland aenbooden / tot dit werck 't beste te willen doen: gelijck dan oock op eenmael alleenlijck van Milord Gray (eenen der voornaemste van dit Koningrijck)/t'Amsterdam aenquamen 400000. guldens in Contanten. Die oock noch verder beloofde / 3000. Mannen op eygene kosten te willen onderhouden / ten dienst van dien Prins: aen wien noch korts te vooren 80000. Rijcksdalers te Meppen in Westphalen waren geteld. Evenwel wierd met dit alles seer weynigh verright: 't Paltzgraefsch Volck hier en gintsch in Duytschland geslagen. Koningh Carel stond hem met geen nadruck by / wegens d'ontstane onrusten in Engelland en Schotland: by welcke hy / om sijn' authoriteit staende te houden / en sijnen wil door te dringen / liever sijn Parlament en

Maghtige Giften van Engelsche Heeren aen hem.

Evenwel niets verright, en d'oorsaeck.

eygen

ENGELLAND.

eygen volck wou beoorlogen / en overweldigen / als door eenige toegevenheyd / ſelfs in billijcke en reghtmatige dingen / haer in vreedſaemheyd ſtellen / en hare genegenheyd aen hem verbinden.

Koningh Carel ſend eenige Oorloghs-ſcheepen na Sale in Africa;

In d'Africaenſche Stad Sale waren tſedert een geruyme tijd veele honderden Chriſtenen ſeer hard gedruckt geweeſt onder 't Jock der Turckſche dienſtbaerheyd / en gehouden in barbaerſche Gevanckniſſen. Onder haer bevonden ſigh veel' Engelſche; welker ellende Koningh Carel ſigh liet ter herten gaen; ſoo dat hy voornam / deeſe Schapen uyt der Wolven klauwen te rucken. Ten dien eynde ſond hy 8. Oorloghs-ſcheepen en eenige Barquen derwaerts. Den 25. Martius quamenſe geluckigh by Sale aen. Na de veroveringh der Haven wierd de Stad met ſeer grooten ernſt beſchooten. Seddi Hamet, Gouverneur der Oude Stad, dit geweld bemerckende / droegh in een Brief d'Engelſche Admirael voor de Vreede / met ſijne Majeſteyt van Engelland eertijds opgereght; en bood aen / deſelve voortaen ſtiptlijck te willen onderhouden. Liet oock een witte Vaen van 't Bolwerck af-waeyen. De Mooren in de Nieuwe Stad, door een Rivier van d'Oude afgeſonderd / dit gewaer werdende / droegen ſigh tegens die van d'Oude als vyanden. Geraeckten oock met deſelve in ſulck een hevige Schermutſel / dat beyderſijds veele dood bleven.

om daer de gevangene Chriſtenen uyt de Slaverny te verloſſen. 1137.

Wat ſigh in de beſchieringh en beſpringingh deeſer Stad aenmerklijcks toedroegh.

Ondertuſſchen ſond d'Engelſche Admirael ſes wel-bemandde Chaloupen na de Stad / om d'eygentlijke meeningh des Gouverneurs te verneemen: die terſtond een Chirurgijn verſoght / tot verbindingh ſijner gewondde. Sijne begeerte wierd voldaen: 't welck de Nieuw-Stadſche noch meer verbitterde. D'Oud-Stadſche ſloegen in aller haeſt een Schipbrugg' over de Vloed / en deeden een geweldigen Aenval op die van de Nieuwe Stad: doch wijl in deſelve veel meer volck was als in d'Oude, ſoo moeſtenſe aghterwaerts wijcken; en hare Brugg' weer opneemen. Den 5. April wierd t Accoord getroffen tuſſchen d'Oude Stad en d'Engelſche Admirael. Beyderſijds ſouden geene beleedigingen geſchieden. D'Engelſche Oorloghs-ſcheepen ſouden beletten / dat die van de Nieuwe Stad geen hulp toequam. Oock met deſelve geenen Vreede mogen maecken / ſonder toeſtemmingh van d'Oude Stad. Al de gevangene Engelſche ſouden op vrye voeten werden geſteld / &c. Onderwijl bleef de Nieuwe Stad van d'Engelſche hard belegerd. Den 20. der genoemde Maend viel weer een ſcharp Gevecht voor tuſſchen de Nieuw en Oud-Stadſche; waer in echter d'Engelſche de laetſtgenoemde niet te hulp quamen. Derhalven ſonden de Mooren der Oude Stad eenige der hare tot deſelve; met aenbiedingh / 't Kaſteel en de Forten in handen des Engelſchen Admiraels te willen overgeven. Dit behaeghde deeſen ſeer wel. Sond veele Conſtapels, Officieren en Soldaten in d'Oude Stad, welcke d'Inwooners t'haerwaerts ſeer geneegen vonden. Binnen ſes dagen na hare koomſt verbranddenſe al de Huyſen en Sterckten / welcke de Nieuw-Stadſche t'harer beſchermingh aen de Haven hadden gemaeckt. Die / deeſen ernſt ſiende / onder malkander oneenigh wierden / en d'een d'ander dapper in 't hayr vielen.

D'Oude en Nieuwe Stad Sale werden vyanden tegens malkander; en veghten tegens een; tot groot voordeel der Engelſche.

Onder deeſen Oproer verdeeldenſe ſigh in twee parthyen. De ſterckſte Hoop nam haren Gouverneur gevangen / en ſond hem / wel gebonden / met twee Scheepen na den Koningh van Marocco, meer als 50. mijlen weghs daer van daen: die een Geſant / een Tolck / en de gevangene Gouverneur aen den Engelſchen Admirael afvaerdighde;

Eyndlijck geven de Mooren al de Chriſten Slaven, 339. in getal, aen d'Engelſche over: die met

ENGELLAND.

dighde; versoeckende / dat hy de gemelde Gouverneur na de Stad sou laten trecken / om sigh met die van binnen te vergelijcken. Dit woud d'Engelschman niet toestaen. Sond de Gesant en de Tolck weer heenen; de verde moest by hem blyven. Den 28. sonden de Belegerde elf Christenen in een Barcq na d'Engelsche; welcke beloofden / uyt der Mooren naem / datse / soo haest d'Admirael den Gouverneur sou aen Land geset hebben / al d'overige Christenen op vrye voeten souden stellen. 't Een en 't ander geschiedde. Dus quamen 339. Christenen aen de Haven; met welcke d'Engelsche Vloot weer na haer Vaderland vertrock.

deselve weer na Engelland reysen.

Ondertusschen had Koningh Carel de Kooplieden te Londen bevoolen / hare Schepen te laden en t'ontladen als te vooren; mits betalende 't Pond en Tonne-geld; met belofte / dat hy alle ongelegentheden van haer sou afweeren. Doch sy seyden / sulcks niet te konnen doen / voor datse hier over een algemeene Byeenkoomst souden aengesteld hebben. Deselve werd wel gehouden; maer gesamentlijck beslootense / selfs oock de Laeckenkoopers en andere Gilden / geenen Koophandel te willen drijven / voor dat tusschen den Koningh en 't Parlament over deese saeck een Vereeniginghe sou getroffen sijn. Carel gebood even 't selve aen de Handelaers op Oost-Indien en de Middellandsche Zee; doch sy wilden 't Parlaments-Besluyt niet overtreeden. Seecker Uytlandsch Koopman binnen Londen deed / op bevel des Koninghs / eenige Waren lossen uyt een Schip / met betaling van de Tol / en 't Pond-geld. Sijne Majesteyt meende / als 'er eenen dus was voorgegaen / dat d'andere souden volgen. Doch in tegendeel verbonden al de Winckelliers sigh / noyt yet 't minste van hem te sullen koopen. Dus nam d'onwil tusschen de Koningh en 't Volck daeghlijcks toe.

Vervolgh van 't Pond en Tonne-geld: waer over te Londen onder de Kooplieden een seer seldsamen en aenmercklijcken handel ontstond.

Over de voorgedaghte gevangene Heeren wierden van Carel gesteld extraordinaire Regters; doch deese vonden sigh seer bekommerd. Aen d'eene sijde vreesdense den Koningh / indiense niet 't Vonnis weesen na sijn behagen: aen d'andere kant de Gemeente / die nu al vry ongerust begon te werden. D'Ambassadeurs van verscheydene Vorsten waren al mee over des Koninghs handelingen niet wel te vreeden. In Schotland begonden de Roomschgesinden seer stout te werden; dreygementen tegens d'Onroomsche uyt te werpen; en aen Carels Hof konmen geen intoomingh verwerven. Buyten vermoeden / en tegens wil der Engelsche, sloot hy weer een Vreede met den Koningh van Spaenje; schoon hy nu de middelen gereed had / om syne Neven in den Paltz te herstellen. Dit baerde / of liever vermeerderde / d'arghwaen / dat hy sigh met de Spaensche van buyten / met d'Engelsche en Yrsche Roomsch-Catholijcke van binnen / soght sterck te maecken tegens sijn Volck.

De misnoegens over Carels handelingen vermeerderen aen alle kant.

In Schotland werden de Roomschgesinde stout.

Vermoeden, dat Carel sigh door Spaenje en de Roomschgesinde in Engelland wou sterck maecken.

William Laud, door Carel verheven ten Aerts-bisschop van Cantelbergh, en alsoo ten Primaet, of Opper-Bisschop / van geheel Engelland, onaengesien 't Parlament hem / doe hy noch Bisschop van Bath en Wels was / by Carel had beschuldighd als onreyn in gevoelens / naerderde meer en meer 't Pausdom in Ceremonien, welcke van d'Onroomsche voor Afgodisch werden gehouden; voerde deselve in Engelland in; en wou / beyde de Liturgie, en deese Pauslijcke Kerckgebruycken / oock de Schotsche Kercken (altijd suyverder Gereformeerd geweest als d'Engelsche) opdringen. Carel voeghde geweld daer by. Dit braght oock Schotland in onrust; en verswaerde de misnoegens. Sijne Majesteyt bemerckte deesen onwil wel / doch volghde sijne quade Raedslieden; steunde op sijne sigh ingebeeldde Magt: wou sijn' authoriteit (soo hy 't noemde) staende houden; en pooghde 't daer toe te brengen / dat hy moght regeeren met een onbepaeld Gebied.

Maeckt William Laud Aertsbisschop van Cantelbergh, die 't Pausdom in Ceremonien de Schotsche Kerck opdringhd; waer by Carel geweld voeghd.

De Bisschoppen / in Schotland met geweld ingevoerd / deeden 't Avondmael uytdeelen aen nieuwlijcks-gemaeckte Altaren, en met Ceremonien na de Roomsche wijs. Hier stelde de grootste meenighte sigh tegens. Dit verweckte Scheuringh tusschen d'oude Schotsche, en de nieuwe Bisschoplijcke Protestanten in dit Koninghrijck. Haest hier na ontstond een algemeen gerught / dat William Laud, nu Aerts-bisschop van Cantelbergh, nevens andere hooge Stadspersoonen / Brieven na Romen had gesonden; met bericht aen den Paus / dat alles sigh schickte / om de Roomsch-Catholijke Religie in Engelland, Schotland en Yrland weer in te voeren. Datmen 't aenleydde / en arbeydde / om de saeck op een noch beeter voet te brengen / &c. Groot was d'ontsteltnis in de Gemoederen hier over. Carel deed hier tegens niet blijcken / dat hy d'aenwas en de hoofd-opsteeckingh der Roomsch-gesinde wou verhinderen; maer soght gantschlijck / Schotland na sijnen wil te setten. Verklaerde in openbare Schriften de Schotten voor Rebellen. Liet sigh aenmoedigen / om Oorloghs-bereydselen aen te vangen. Bestemde Jorck tot de Rendevous. Waer tegens de Schotten drie harer Bisschoppen / welckese seyden genoeghsame blijcken van Arminianery en Papery gegeven te hebben / afsetteden. Wijlse oock sagen / datmen geweld tegens haer wou gebruycken / soo steldense sigh in staet / om 't selve af te weeren. Carel beval haer / de Wapenen neer te leggen. Sy verklaerden / sulcks niet te konnen doen / voor datmen hare Grieven had wegh-genoomen. Dit alles moet een weynigh hooger opgehaeld / breeder voorgesteld / en klaerder vervolghd werden.

Handel der ingedwongene Bisschoppen in Schotland.

Brief des Aertsbisschops van Cantelberg en andere Groote, aen den Paus, volgens 't algemeen Gerught.

De Koningh wapend sigh tegens de Schotten.

Deese saek wat dieper uytgehaeld.

Wy hebben in 't I. Boeck deeses Wercks verhaeld / hoe Jacob de VI., Koningh van Schotland, doe hy oock Koningh van Engelland was / de Bisschoppen door geweld in Schotland invoerde; wijl hy / daer sonder Bisschoppen geregeerd hebbende / niet alles na sijn eygene wil met onbepaeld Gesagh had konnen verrighten. In Engelland had

Koningh Jacob van Schotland Koningh van Engelland geworden.

ENGELLAND.

hy Bischoppen gebonden. Deese hingen van hem af; waren de voornaemste Leeden van 't Hoger-Huys des Parlaments: dorfden hem niet seer tegenspreecken / wegens haer' afhanghlijckheyd van hem; toonden sigh gereeder / om toe te stemmen 't geen hy begeerde; en dus kon hy sijne Heerschappy eygenwilliger voeren / als anders. Waerom hy dan oock dickmael plegh te seggen: Geen Bischop, geen Koningh. Dus wou hy 't oock in Schotland aenstellen: te meer / wijl hy sigh wou wreecken aen de Schotsche Kerck / welcke hem onder sijne Regeeringh in Schotland nu en dan wat ingetoomd had; en hy volvoerdde oock sijn voorneemen door geweld.

voerd de Bischoppen door geweld in *Schotland* in; en waerom.

Met de Bischoppen moesten oock eenige in d'Engelsche Kerck noch overgeblevene / door d'Engelsche Bischoppen onderhoudene Ceremonien der Roomsche ingevoerd werden. Dit mishaeghde de Schotsche Kerken boven maten seer. Wy hebben alreeds geseght / datse meer waren gereformeerd als d'Engelsche; en sy wilden by hare suyverheyd blijven. Ontrent 200. jaren na Christi geboorte / doe de Kerck noch Maeghd was / haddense de Christlijcke Religie ontfangen van d'eerste Navolgers der Apostelen. D'uyterlijcke onnodige / dickmael afgodische Ceremonien, Menschlijcke Insettingen / Hooghheyd des Priesterdoms / &c. / hadden doe noch geen plaets. De Maght der Bischoppen lagh noch verborgen. Sy hadden alleen Presbyters, welcke haer de Grond-Artijckelen der Leere / Regelen des Levens / en Ordre der Kercken inboesemden; oock schriftlijck nalieten. In deese staet blevense in alle eenvoudigheyd / ontrent 200. jaren langh. Doe lietense hier Bischoppen inkoomen; welcke in 't geheele Rijck de Kerck-regeeringh voorstonden sonder eenige uyterlijcke Maght / sonder groote Inkoomsten / sonder besittingh van Landen; maer 't Volck voorgaende met een Christlijcken wandel.

Korte aenwijsingh, hoedanigh de Kerken in *Schotland* van 't jaer 200. tot 400.

van 400. tot op 1000.

Dit gingh dus / echter op 't laetst met eenige verargeringh / tot op 't jaer Christi 1000. Na dien tyd is onder haer / gelijck over al / ingedrongen een Hierarchie, Dominatie, of Heerschappy-voeringh; welcke ontrent 500. jaren langh stand hield. Tusschen de jaren 1500. en 1600. stonden onder haer op veele voortreflijcke Mannen / welcke d'ingekroopene Dwalingen openbaer maeckten; in tegendeel d'over-oude Leere en Kerck-regeeringh weer invoerden; alles herstellende op d'eerste voet der Apostolische suyverheyd en eenvoudigheyd / met afschaffingh der uyterlijcke Hooghheyd en Heerschappy. Deese waren in 't Kerck-regeeren vier in getal / gelijck d'andere uyterlijcke Hoofden waren geweest. Doch na deese quamen'er / welcke / begeerigh na Maght / Prael / Eer en Rijckdom / de voorige misbruycken weer indrongen / en te gelijck seer argerlijck leefden. Soo groof maecktense 't / dat haer door Koninghlijck bevel alles weer ontnoomen / en d'oude Ordre op nieuws aengesteld wierd; met een gantsche verdoemingh der gedaghte Hierarchie. Hier op quam Koningh Jacob tot de Kroon; die niet alleen d'oude Apostolische Ordre van Kerck-regeeringh bevestighde; maer oock Koninghlijcke Brieven daer van gaf / en / nevens den Hoogen Raed / sigh met een Eed daer toe verbond. Doch dit duerde niet boven de thien jaren. Men begon in te voeren nieuw-bedaghte Ordinatien, Jurisdictien, Confirmatien, en Consecratien, doe hy Koningh van Engelland was geworden; echter noch soo ten eersten niet. Hy pooghde wel al stracks de Schotten te doen aenneemen deese Vijf Artijkelen (in de Vereenighde Nederlanden waren oock ter selver tijd Vijf Artijkelen op de baen gekoomen; beyde hadden se een lange nasleep; beyde hebbense gevaerlijcke onrusten veroorsaeckt): I. Te knielen / wanneer men 't Brood en de Wijn in 't H. Avondmael ontfanghd. II. T'onderhouden de vijf Feestdagen / Kersdagh, Goede Vrydagh, Paesschen, Hemelvaert, en Pinxteren. III. De Confirmatie, of Bischoplijcke opleggingh der handen. IV. 't Doopen der Kinderen / en V. 't uytreycken des H. Avondmaels in de Huysen: maer tot op 't jaer 1618. had hy hier mee niet konnen doordringen; doch nu wou hy'er mee voort. In eben 't selve jaer / wanneer de Vijf Artijkelen in de Nederlandsche Gereformeerde Kerck ten eynd liepen / wierden de Vijf Artijkelen (alhoewel van een andere Natuer) de Schotsche Gereformeerde Kerck opgedrongen. Hy deed te Perth in Schotland een Vergaderingh van Predikanten aenstellen / welcke souden gedeputeert werden van de Kerckenraden der Gemeenten.

van 1000. tot op 1500. sijn geregeerd geworden; binnen welcke tijd de Bischoplijcke *Hierarchie* wierd ingevoerd;

weer afgeschaft; andermael ingedrongen: weer te niet gedaen, en eyndlijck

door Koningh *Jacob*, tegens gedanen Eed, de *Schotten* opgedwongen.

Met de Bischoppen oock eenige overblijfselen des *Pausdoms*,

bestaende in *Vijf Artijkelen*, even als oock *Vijf Artijkelen* in de *Nederlanden* op de baen quamen.

Als Commissarissen sond hy derwaerts Milord Binningh, Groot-Secretarius: Milord Ekone, en Milord Carnegie. Haer waren toegevoeghd 42. Assessoren, bestaende uyt Graven / Barons, Eedele / en Gecommitteerde der Steeden. Deese Commissarissen vermaenden de Predikanten / de gemelde Vijf Artijkelen aen te neemen / niet sonder bygaende Dreygementen / datmen sou afsetten de geene / welcke weygerden. Alle Reeden / van by d'oude Kercken-ordre te mogen blijven / waren te vergeefs. Men wou / dat in deese Kercklijcke saeck niet alleen Kercklijcke persoonen / maer oock al de Heeren / van Koningh Jacob in een groot getal derwaerts gesonden / en gereed om sijnen wil uyt te voeren / besluytende Stemmen souden hebben. De Vergaderingh moght geenen Præsident verkiesen; maer hare gesworne Parthy, de Bischop van S. Andre, moest het sijn. Men wou haer niet toestaen / redenen tot beweeringh harer oude Ordre te mogen inbrengen. De gemelde Bischop had de geheele bestieringh der saek; en tot deese Vergaderingh / boven de Gecommitteerde des Koninghs / noch geroepen al de Baronnen, uytgesonderd drie; al de Bischoppen; 37. Doctoren en Predikanten boven de Gedeputeerde der Kercken / van welcke hy versekerd was / datse hem in 't stem-

Met een kort verhael

van de gantsch onbetaemlijcke,

en geweldadige handelingh

ENGELLAND.

hier ontrent, soo van de Koningh

stemmen niet tegen souden vallen. In de derde en laetste Sessie (want men wou haest gedaen werck maecken) / gehouden den 27. Augustus Anno 1618., drongh de Bisschop van S. Andries seer sterck op d'aenneemingh der Vijf Artijkelen. De Predikanten versoghten / datmen hare Tegen-redenen wou hooren / en deselve weerleggen; maer sijn antwoord was: D'Artijkelen MOETEN aengenoomen werden. De geene / welcke tegenspraecken / soumen aenteeckenen / en hare Namen den Koningh overleveren. Die sigh tegens eenen Artijkel stelde / steldde sigh tegens alle / &c.

en sijne *Commissarissen*,

Voorts besloot hy tot Stemmingh te treeden / om de saeck noch eenige schijn van ordentlyckheyd te geven: doch de vragingh wierd gedaen met deese onordentlijcke woorden: Wilt gy d'Artijkelen aenneemen / of den Koningh ongehoorsaem sijn? Deese Vraegh moest beantwoord werden slegtlijck met ja of neen, of ick twijffel. De Bisschop nam de Scriba 't Naem-Register uyt de hand: riep de persoonen op / niet na ordre / maer eerst sulcke als hy wou. Vraeghde voor af des Koninghs Commissarissen en haer' Assessoren; daer na de Lords, de Bisschoppen, en Baronnen; van welker ja hy verseeckerd was. Als eyndlijck de Predikanten hare stemmen souden geven / seyde hy tot yeder van haer: Haue the King in your mind. Remember of the King. Looke to the King. Dat is: Heb de Koningh in geheugenis. Gedenck des Koninghs. Sie op den Koningh. Dus kreegh hy de meeste Stemmen; en deeser wijs wierd de Schotsche Kerck verkraght / om der selver eygene woorden te gebruycken. Doch dit heeft naderhand geen kleyne swarigheden over 't Koninghrijck / en bysonderlijck over 't Koninghlijck Huys gebraght. Veele der Schotten hebben 't daer voor gehouden / dat deese seer geweldige handel den Vloeck over Jacobs Nakoomelingen heeft gehaeld. Oock heeft hy selfs van doe af weynigh voorspoed gehad; in tegendeel sware onheylen moeten gevoelen; veel smaed opkroppen; al sijne voorneemens gantsch sien verydelen. Hadmen sigh in Engelland aen Duytschland gespiegeld / daer sou soo veel bloeds niet vergooten sijn geworden.

als van de Bisschop, van *S. Andre* en andere Bisschoppen gepleeghd.

Aenmerckingh der *Schotsche*, dat tsederd dien tijd de Vloeck over 't Koninghlijck Huys is geweest.

Sware verdruckingh der *Schotsche Presbyterianen* onder Koning *Carel* vergroot.

Onder Koningh Carel, Soon van Jacob, verswaerden d'onrusten / wijl hy de verdruckingh verswaerdde; de Bisschoppen in alles begunstighde; hare geweldenaryen tegens de Presbyterianen ondersteunde; oock geweldadigh de Schotren opdwongh / boven de voorgaende / noch veel andere Ceremonien; selfs oock Leerstucken / welke geheel na 't Pausdom helden / of 't Pausdom in der daed gelijck waren. De voorige Bisschoplijcke Heerschappy-voeringh / met onmatige najagingh van rijckdom / veranderingh in d'oude Religie, voortbrengingh van nieuwe dwalingen / seer sware vervolgingh der geene / die hare Conscientie niet konden laten overweldigen; selfs met de dood der vroomste Lieden / had nu ontrent 20. jaren / en soo langh geduerd / dat de Staten des Lands eyndlijck ontwaekten / en by Koning Carel aenhielden om afschaffingh deeser misbruycken / en Bisschoplijcke Tyrannyen. Maer vermitsse by sijne Majesteyt geen gehoor konden vinden; Aerts-bisschop William Laud hem kon brengen tot alles wat hy wou; de Bisschoppen / selfs d'aldersnoodste / in al hare daden reghtvaerdighde / ja tot deselve aensettede: de klaghten der Staten soo van hem als van de Koningh veraght / bespot wierden / met voortgangh tot noch arger; soo quam 't daer toe / datse voornamen / selfs raed tot 't quaed te vinden; sijnde hier in soo yverigh / datse / uyt kraght van des Koninghrijcks bezeegelde Ordre en Instellingh / sigh met malkander in een Verbond inlieten / om 't oude Kerck-bestier voor te staen; de geweldadigh-ingedrongene Bisschoplijcke Regeeringh af te schaffen.

ENGELLAND.

De klaghten der Staten des Rijcks veraght, bespot.

Die derhalven in Verbond treeden, tot herstellingh der oude Kercken-ordre. 1638.

De *Gereformeerde* Kercken van *Switserland*

D'Euangelische Godsgeleerde in Switserland; als / de Kercken van Zurich, Bern, Basel en Schafhuysen, bekommerden sigh niet weynigh over deese onrusten; en voorsagen / wat daer uyt stond te volgen. Schreven derhalven een seer ernstige Vermaningsbrief aen den Aerts-bisschop van Cantelberg. Yet weynighs sullen wy daer uyt aenteeckenen. De Gemeenschap der Heyligen braght mee / dat / als een Lid lijd / oock d'andere leeden. Konden derhalven niet anders als gevoellijck sijn over de gevaren / welcke Schotland en Engelland dreyghden. Hem (William Laud) was niet onbewust / wat verwoestingen Duytschland nu ontrent 20. jaren langh had uytgestaen. Baden om verontschuldigingh / datse haren Sickel in eens vreemden Ooghst scheenen te willen slaen. Noemden seer veele Geleerde / Godsalige Mannen in deese beyde Koninghrijcken (Engelland en Schotland), welcke van de Natuer deeser twisten best souden konnen oordelen. Moesten echter met een reght Switsersch gemoed seggen / dat al de Gereformeerde Kercken niets harder / niets bitterder kon vallen / als deese Britannische onrusten. Wierpen hare sughtingen in sijnen (des Aerts-bisschops) schoot. Vertoonden hem / hoe verschricklijck d'Inlandsche Oorlogen sijn; insonderheyd sulcke / welcke om der Religie wil werden gevoerd. Hoe seer de Roomsch-gesinden sigh souden verheugen / indien d'Onroomsche daer malkander in 't hayr begonden te vallen. Versoghten / smeeckten hem derhalven / sijn best te willen doen / waer toe hy seer veel vermoght / op dat deesen handel niet door de Wapenen / maer door Koninghlijcke goedheyd en saghtmoedigheyd moght bygeleght werden. Beslooten eyndlijck aldus: „Hier door sal uwe „Hooghwaerdigheyd boven al over uw goed „Gewisse een lieflijcke verheugingh / daer „na de geluckige onsterflijckheyd eens heerlijcken Naems genieten / en bekoomen de „gunst van alle Godsalige / die op Britannische hulp waghten: welcke God geduerigh „souden dancken / dat hy de Koninghlijcke „Majesteyt van deese gevaerlijcke beweegingh; d'Onderdanen van soo veel dood„slagen;

schrijven een neweeghlijcke Vermaninghsbrief

aen *William Laud*, Aertsbischop van *Cantelbergh*, aengaende deese onrusten,

met beede, dat hy deselve, waer toe hy seer veel vermoght,

wou soecken by te leggen, eer 't tot een Oorlog quam. 1639.

ENGELLAND.

„slagen; de Kerck van vervolgingh; 't Koninghryck van verwoestingh; d'eerlycke „Moeders van Schendingh / de Vaders „van berovingh harer Kinderen; soo veele „Millioenen Godvrughtige Zielen van hertdruckende bekommeringh door uwe Godvrughtigheyd en voorsightigheyd verlost „heeft, &c. De Gereformeerde Kercken in Frankrijck en Nederland keurden dit Schrift voor goed. 't Scheen ook/ dat selfs d'Aertsbisschop het niet qualijck opnam; echter had het de gewenschte uytwerckingh niet.

Koningh *Carel* laet sigh ophitsen tot een Oorlogh tegens de *Schotten*, welcke hy voor *Rebellen* verklaerd, en gebied, de Wapenen neer te leggen.

Tegens den 15. May deeses jaers was een Parlament in Schotland beschreven / waer in Koningh Carel persoonlijck sou verschijnen. Veele hoopten / dat het hier door tot Vreede sou bestierd werden; doch verr' was 't'er van daen. Syne Maj. liet sigh tot den Oorlogh raden en aenhitsen. In alle Provintien deed hy 't Krijghsvolck Monsteren. In die van Jorck wierd d'algemeene Versamel-plaets aengesteld. Daer-en-boven verklaerde hy / door openbaerlijck-aengeslagene Mandaten, de Schotten voor Rebellen; die daer tegens drie harer Bisschoppen af-setteden / wijlse de Leerstucken der Remonstranten in de Vereenighde Nederlanden daer soghten in te voeren. In de gedaghte Koninghlijcke Edicten, stond oock; indiense (de Schotten) hare Privilegien wilden genieten / gelijck van ouds / soo moestense terstond de Wapenen neer leggen. Doch sy sonden met den aenvangh van Junius Gesanten aen sijne Maj. / vertoonende / dat eerst haere beswaernissen moesten afgedaen sijn. Carel daer tegens gaf haer maer alleen aght dagen tijd / om te gehoorsamen; anders dreyghde hy / tot d'uytvoeringh te sullen treeden. Andermael vaerdigdense Afgesondene aen hem af/ voordragende d'onmogelijckheyd van de voldoeningh sijns Bevels: doch Carel bleef onversetlijck. De Schotsche Standen waren onder malkander gantsch eenigh / om / t'harer verdeediging / gesamentlijck goed en bloed op te setten. Hier tegens wierd veel gesproocken van oneenigheyd onder d'Engelsche. Oock gebruyckten de Schotsche Staten deese voorsightigheyd / datse het tegens haer uytgegevene Koninglijck Mandaet voor 't gemeene Volck verborgen hielden.

Sy senden te vergeefs Gesanten aen hem:

en stellen sigh gereed t'harer verdeedigingh.

Maecken sigh meester van *Edinburg*, en verseeckeren sigh van andere vaste Plaetsen.

Doese nu saegen / dat de Koningh gewisslijck tegens haer sou optrecken / naemense haer voordeel in aght; verseeckerden sig van de Hoofdstad Edinburgh, en vermeesterden 't Koninghlijck Kasteel; desgelijcks Aberdour, of Abirdour, ontrent 10. Schotsche Mijlen van daer gelegen. De Koningh meende dese Plaets eerst in te neemen; Volk en Proviande daer in te leggen; de Schotsche dus den Toevoer af te snijden; doch quam te laet. De Graef van Montrosse, der Schotten Generael over de Ruyterey / had haer geraden / deese kans waer te neemen. In hare witte Vanen voerdense een Andreas-kruys en Bybel, met dese woorden: VOOR 'T EUANGELIUM. In die der Engelsche stond niet anders als / BESCHERMER DES GELOOFS. Barwick in the Mariges; Carlisle, in Cumberland, en andere vaste Plaetsen / voorsaegen de Schotten met stercke Guarnisoenen. Deeden oock de Koninglijcke Schotsche Kroon na Edinburgh brengen. De Verbondene bleven geduerigh eens-gesind t'harer beschermingh. D'Eedele / welcke meest op den Koningh saegen / trocken na Engelland. Syne Majesteyt deed een Parlament beroepen / en weer een Mandaet verkondigen; beveelende de Schotten de neerleggingh der Wapenen; soo sou alles vergeven sijn. Deese daer tegens booden alle schuldige gehoorsaemheyd aen / indienmen haere Grieven wou af-doen; met betuygingh / dat hare Wapenen wettigh waren / gerigt tot defensie (verdeedigingh) / niet tot offensie (beleedigingh).

Spreuck in hare Vaendelen.

Brengen de *Schotsche* Kroon na *Edinburgh*.

Mandaet des Koninghs; der *Schotten* betuygingh.

Haer werd vergund, te *Glascouw* een *Synodus* te mogen houden:

Carel en sijne Raden wilden / datmen deese saeck op een Parlaments-vergaderingh sou verhandelen. De Schotten daer tegens seyden: Wijl deese dingen Kerklijck waren / soo moestense Kercklijck werden geoordeeld in een Synodus, volgens haere Kercken-ordre / en de Wetten / oud van den uytgangh der eerste tweehonderd jaren nae Christi geboorte. Ten opsigt van dit Regt / en des selven soo gantsch ouden Grond / wierd haer toegestaen / te Glascouw een Synodus te mogen aen stellen; doch de Koninghsche Parthy wou sigh d'uytspraeck des Parlaments voor-behouden hebben. Hier op begon weersyds den ernst wat te vallen / soo dat yeder een gewisse Vreede hoopte. D'uytgeweeckene Bisschoppen wilden in 't gedaghte Synodus niet verschijnen / wijl sulcks te naedeeligh sou gevallen sijn voor hare begeerte / en by den Koningh gedane klaghten. D'andere quamen in groote meenighten: en eenparigh wierd besloten / dat de Bisschoplijcke regeeringh / nevens hare nieuwlijcks-ingevoerde schaedlijcke dingen in leer' en leven / souden afgeschaft sijn / en verworpen werden als On-Apostolisch, vlack uyt strijdigh met 't eerste Christendom. Dit viel de Bisschoppen / soose meenden / geweldigh toe; en deeden 't haer dienen / om Carel noch meer aen te setten tot den voorgenomenen Oorlogh. Echter wierd de Schotten voorgeslagen / datse in plaets van Bisschoppen Abten souden stellen: oock op Koninghlijck Bevel / immers soo men voorgaf / haer een Boeck ter hand gebraght / regulerende / hoe men voortaen de Religions-Artijckelen sou verhandelen / en onderhouden. Doch vermits hier door de grond van 't quaed niet wierd wegh-genomen / de waerheyd der Leere niet genoegh bewaerd / soo konden de Presbyterianen in d'aenneemingh niet bewilligen. In tegendeel versoghtense onderdanighlijck / datse mogten blijven by 't Besluyt harer Vergaderingh / en hare soo gantsch oude Kercken-ordre. De Parthyen bleven by haren eysch. Echter gebruyckte de Koningh de goedheyd / dat hy 't voor ditmael niet tot 't Swaerd liet komen / maer in 't eynd van Julius van de Schotsche Grensen af-trock. Doch andere berighten ons / dat Carels af-wijcking niet ontstond uyt een sagt gemoed tegens de Schotten, maer wijl hy

Op 't welck d'uytgeweeckene Bisschoppen niet wilden verschijnen.

Besluyt deeles *Synodi*.

Voorslagh aen haer, om *Abten*, in plaets van Bisschoppen te hebben, verworpen.

Koningh *Carel* treckt af van de *Schotsche* Grensen.

met

ENGELLAND.

niet derf de wagen / met haer in een gevecht te treeden. Immers / 't bleef aen sijne sijde daer by / dat in Augustus over deese saeck in 't Parlament sou geraedslaeghd werden.

Nieuwe onrust in *Schotland*, wegens d'invoeringh van een ruym half *Pauslijcke* bedieningh des H. Avondmaels.

Aen de Zuydsijde van Schotland ontstond ondertusschen een hevige Religions-twist. Eenige daer rondom staende Bisschoplijcke Predikanten wilden de Gemeente dwingen / 't H. Avondmael t'ontfangen op nieuwe bysonderlijck daer toe opgerigtede Altaren, vijf voeten hoog boven de Vloer der Kerk: behalven noch / dat daer ontrent veel' ongewoone / en in den grond volslagene Roomsche Ceremonien wierden gepleeghd. Een groot deel voorname personen stelden sig daer tegen; en meer dan 40. Karspelen geraekten in oproer. Niet weynigh wierd deese swarigheyd verargerd / wijlmen verseeckerde d'ontdecking eeniger eygenhandige Brieven van Aertsbisschop William Laud en andere hooge Personen na Romen; den Paus hoop gevende / dat Engelland en Schotland wel haest Roomsch-Catholijck souden sijn. Wegens de voorgaende en deese Onrusten hebben veele voorname Mannen haer Vaderland verlaeten / wijckende na Holland en andere Gewesten; selfs oock treflijcke Predikanten.

Brieven van *W. Laud* aen den Paus.

't Bestemde *Parlament* in *Schotland* te niet gedaen.

Koning Carel van de Schotsche Grensen vertrocken / gingh na Londen. Wijl nu de Schotten by 't Besluyt des Synodi van Glascouw bleven / wierd 't bestemde Parlament te niet gedaen; daer tegens in November een andere Vergaderingh te Londen aengesteld. Hier door begon 't Vyer op nieuws te vlammen. De Schotten voerden haer Volk weer by een; en de Koningh sond eenige Oorlogs-Scheepen derwaerts. Echter vaerdigden de Schotten eenige Gesanten na Engelland af / om haere handelingen aen 't Koninglijk Hof te regtvaerdigen / en aen te houden tot een goedertierne Vergelijckingh. Doch deese Afgesondene wierden in haere Kameren seer nauw bewaerd; en eyndlijck / sonder datse met yemand hadden mogen spreecken / weer nae Huys gesonden. Vermits nu den Oorlogh tegens Schotland sou voortgaen / heeft Koningh Carel, eer hy uyt Londen optrock / doen ondersoecken; hoe veel Vreemdelingen in deese Stad waren; en men bevond een getal van over de 122000. / daer onder by de 30000. Nederlanders: welcke meest alle sijne Maj. haren dienst aenbooden.

't Oorlogsvyer begind op nieuws te vlammen.

Meenighte van Vreemdelingen te *Londen*.

Vergaderingh van 't *Parlament* in *Engelland*; en des Konings geld-eysch:

In Januarius, Februarius en Martius Anno 1640. was Carel besigh met stercke Werbingen. De Milord van Northumberland stelde hy ten Generael over sijn Krijgsvolck te Water en te Land. D'Yren bewillighden hem een Geldhulp op vier Termynen, yeder van 100000. ponden Sterlinghs, om daer mee t'onderhouden 8000. Mannen te voet en 1000. te paerd. In May quam 't Engelsch Parlament by een. De Koningh deed in 't selve een Voordragh / dat hy door de Schotsche onrusten was geraeckt in een groote Schulden-last: oock selfs sijnen Koninghlijcken Schat had moeten uyt-putten. Versoght derhalven twaelfderley Subsidien, tot onderhoud sijns Heyrs; doch deselve wierden hem afgeslaegen / soo hy dit Geld tegens Schotland sou willen gebruycken. Alleenlijck eene wierd hem bewillighd / tot onderhoud van sijnen Staet. Carel hier over gemelijck / sond de Parlaments-Heeren weer na Huys. De Schotsche Gedeputeerde, derwaerts geschickt / deed hy op nieuws arresteeren: oock alle Schotsche Scheepen in Engelsche Havenen aenhouden: de Burgermeesteren van Londen gevangen setten; haere Comptoiren openen / en al haere Schriften doorsoecken. Boven dien leydde hy de Stad Londen op / binnen thien dagen tijds aen hem op te brengen 200000. ponden Sterlings.

afgeslagen; daer op doen scheyden.

Carel doet de Burgermeesteren van *Londen* gevangen setten; en swaeren eysch van de Stad *Londen*.

Dit wierd aengemerckt als een geweldadige inbreuck op de Reghten en Eygendommen des Volcks; oock schendingh van d'authoriteit. Veroorsaeckte derhalven een groote ontsteltenis; en veele oordeelden al van dien tijd af aen / dat sijne Maj. sigh in een seer groot gevaer wierp. Dit was 't noch niet al. Korts te vooren had hy 't Spaensch Silver nae Duynkercken doen Convoyeeren. Nu bewillighde hy Spaenje 4. Koninghlijcke en 26. andere Oorlogs-Scheepen / tot Convoy der Spaensche Silver-vloot. Dit verswaerde den arghwaen tegens hem / als of hy wel moght aengespannen sijn met den Spaenjaerd tegens sijne Protestantsche Onderdanen. Meer andere dingen nam hy ter hand / welcke men oordeelde te strecken tot nadeel der Gemeente / en der Religie; daer tegens ten voordeel der Roomsche Kerck: gelijck dan oock de Roomsch-Catholijke Engelsche hem veel gelds verschaften.

Bedrijft veel andere dingen, ten nadeel van de Reghten en Goederen der *Engelsche*.

Is *Spaenje* ten dienst.

Swaeren Argwaen. 1640.

Oproer to *Londen*.

Hier door kreegen de saecken in Britannien een vreemde gedaente. 't Scheen tot een algemeenen Oproer door 't geheele Land te sullen uytbarsten. Dus was 't niet meer alleen in Schotland, maer oock in Engelland selfs te doen. Men wou sijne Maj. geen Geld meer toestaen / voor dat al de Grieven in 't Geestlijck en 't Weereldlijck souden afgedaen sijn. De Printesen, of Leerjongens / en 't Grauw liepen t'saemen: bestormden en plonderden 't Huys van William Laud, Aertsbisschop van Cantelbergh. Gewisslijck soudense hem / indien hy niet nae 't Pallays des Koninghs waere gevlooden / dood geslagen hebben. De Gevanckenis / genoemd de Towr, braeckense op / en haelden'er de Gevangene Burgermeesters uyt / nevens meer andere persoonen.

't Hof des Aertsbisschops van *Cantelbergh* geplonderd, de *Towr* opgebroken.

Haet des Volcks tegens hem, en de Bisschoppen, wegens geweldadige invoeringh des *Pausdoms* by trappen.

Dit Vyer liep voort door verscheydene Provintien. Men wou d'onlijdlijcke Last der uytparssingen en allerley swaere verdruckingen; de tyrannyen der Bisschoppen tegens de waere Protestanten, de geweldenaryen van des Koninghs boose Raedslieden (sulcke Titels gafmen 't) niet langer verdragen. Insonderheyd liep Aertsbisschop William van Cantelbergh, Primaet van geheel Engelland, des Koninghs groote Raedsman / seer in 't oogh / en dickmael uyt de mond; wijl hy soo de Predikanten als de Gemeenten een grooten hoop Ceremonien der Roomsch-gesinde, ten deele oock Roomsche Leerstucken / opdwongh; waer van wy hier nae Voorbeelden

ENGELLAND.

Tegens den Vice-roy van Yrland, den Spaenschen Ambassadeur, en selfs de Koningin.

den sullen geven. Behalven William Laud, Thomas Wentworth, Graef van Staffort, Vice-roy van Yrland, en andere / warense oock insonderheyd verbitterd tegens den Spaenschen Ambassadeur te Londen; diemen de naem van de Koningin gaf. Selfs de Koningin bleef niet onaengetast; wijlmen haer stelde onder des Koninghs alderargste Raedgevers tot verdruckingh der Protestanten, en invoeringh des vollen Pausdoms allenxen by trappen.

Carel legt Krijghsvolck in Londen: en light geld van Spaensche en Engelsche Koopleeden.

Om verder' onheylen te voorkoomen / leydde Carel drie Regimenten Soldaten in Londen. Ondertusschen bleven de Schotsche Havenen met Engelsche Scheepen beset / tot verwoestingh van de gantsche Koophandel deeser Natie. Als al haere smeeckingen te vergeefs waeren / door beleyd van des Koninghs quade Raden (dus wierdense altyd geheeten) / en sy sigh hoe langer hoe meerder verdrukt bevonden / begondense op daedlijcken ernst te dencken; te meer / wijlse verseeckerd wierden / dat Carel van de Spaensche Kooplieden voor de tijd van ses Maenden had gelight 40000. / van eenige Engelsche 160000. ponden Sterlinghs, tegens 8. ten 100. Interes.

De Schotten trecken op Engelland aen; en veroveren Nieuw-Kasteel.

Sonder langer te suckelen trockense met 26000. Mannen te paerd en te voet voor Nieuw-Kasteel in Northumberland, gelegen op d'Engelsche Grensen; en veroverden deese voorname Plaets / eer de Koningh met sijn Volck daer ontrent kon koomen; sonder geweld daer op te plegen / wijl de Burgers haer niet voor vyanden / maer voor vrienden hielden.

De Koningh koomd te het ten ontset.

Carel deese Stad verlooren siende / bleef met de sijne in Jorkshire leggen / sonder yets van gewight t'onderneemen. Oock pleeghden de Schotten geene daedlijckheden meer / maer verhandelden nu hare saeck Schriftlijck; en leverden aen sijne Majesteyt ootmoedige Versoeken over / om hem tot Vreede te beweegen.

ENGELLAND.

't Is hem seer nadeeligh, dat hy Roomsch-gesinde Officieren over sijn Heyr stelde.

't Was den Koningh seer nadeeligh / dat hy Roomsch-gesinde Officieren over sijn Heyr had gesteld: bittere Roomsch-gesinde Soldaten uyt Yrland deed koomen. Want dit verweckte groote oneenigheden in sijn Leger. D'Engelsche Besoldelingen wilden onder sulcke Bevelhebbers niet staen. Eenige hadden haren Capitain dood gesmeeten; in stucken gehouwen; de vier deelen opgehangen / en 't hoofd op een Staeck gestooken. Sijne Majesteyt deed wel nauw ondersoeck / welke dit stuk bedreven mogten hebben / doch kon'er niet aghter koomen. Ondertusschen bleven de Schotten ontrent Nieuw-Kasteel leggen / en beschansten haer sterck genoegh. D'Engelsche in Northumberland lieten haer geen gebreck aen Proviande lijden: oock droegense sigh tegens malkander als goede Vrienden.

Staet toe een Generael Parlament te Londen;

Ernstigh drongen de Schotlanders aen op een Generael Parlament binnen Londen. Koningh Carel, de saeck nu wat dieper insiende / schreef sulck een Vergaderingh uyt tegens den 13. November. Echter twyffelden veele aen een goeden uytslagh tot Vreede. Minder bekommeringh hadmen voor 't Schotsch openbaer / als voor 't Engelsch heymlijck bedrijf. De verre-siende vermoedden een groote verandering / met uytropingh van d'een of d'andere Factie.

en onderwerpt sigh 't selve:

Carel eyschte veel geld van de Stad Londen; doch de Penningen wilden nergens klincken. Alles wierd verschoven tot op de sittingh des Parlaments: 't welck oock ter bestemder tijd vergaderde. De Koningh onderwierp sigh 't selve / om door deese Versamelingh / verbeeldende 't geheele Engelsche Volck / Vreede met / of hulp tegens de Schotten te bekoomen: evenwel onder Conditie, dat hy met behoorlijck ontsagh sou werden bejegend.

waerom?

Veele hebben deese onder-

onder

onderwerpingh hem toegereeckend tot een groote onvoorsightigheyd / en de grond van 't hem overkoomene onheyl. Andere oordeelden / dat het hem voordeerlijck sou geweest hebben / had hy maer goeden raed willen volgen.

't Parlament doet de Graef van Stafford, Vice-Roy van Yrland, gevangen setten;

In December Anno 1640. heeft 't Parlament door haer verdaghvaerd Thomas Wenthwood, Graef van Stafford, Vice-Roy van Yrland, en stracks daer na hem gevangen doen setten. Hy beriep sigh wel op den Koningh; doch sijne Majesteyt dorfde sigh sijner niet seer aenneemen / hoe geerne hy oock gewild had / wegens de gedaghte onderwerpingh aen 't Parlament. Hier tegens wierd de Bisschop van Lincoln uyt sijne Gevanckenis los-gelaten / en hem sijn' oude Plaets in deese Vergaderingh gegeven. Aen al d'andere Bisschoppen wierd bevoolen / niet uyt 't Land te wijcken. D'Edicten tegens de Roomsch-gesinden wierden vernieuwd: eenige harer Boecken te Londen op Smitsveld opentlijck verbrand. Men stond den Koningh toe / dat hy / tot betalingh sijner Schulden / moght doen Munten 40000. ponden Sterlinghs koper geld. Noyt voor deesen was sulcks in Engelland gehoord. De Schotsche Standen hadden hare Gedeputeerde tot dit Parlament gesonden / en haer een Brief mee gegeven / met seven Zeegelen verzeegeld; en daer buyten op stond: Vervloeckt sy hy, die dit opend, voor dat het aen 't Parlament van Engelland is overgeleverd. Vermits nu de Kersdagen aenquamen / is 't gedaghte Parlament gescheyden / om weer by een te koomen op den 22. Februarius des volgenden jaers 1641. Voor deese scheydingh deedmen noch eerst d'Aerts-bisschop van Cantelbergh (William Laud), soo wel als de Vice-Roy van Yrland, in den Towr setten.

desgelijcks William Laud, Aertsbisschop van Cantelbergh.

Brief der Schotten aen 't Parlament.

Verder bericht van de Bisschoppen in Schotland, en derselver handel.

Wy hebben hier boven yets gesproocken van de Bisschoplijcke Regeeringh / of veel meer Heerschappy / in Schotland; welcke is geweest de reghte oorsaeck / eerst der Schotsche, vervolgens der Engelsche bloedige onrusten. Tot naerder bericht sullen wy hier byvoegen eenige weynige Voorbeelden harer bedrijven / uyt den Brief van M. Andreas Ramsay, Kercken-dienaer t'Edinburgh, geschreven aen de Gereformeerde Kercken van Zurich, Bern, Basel en Schafhuysen, uyt naem aller Predikanten der Kercken in Schotland: doch na onse gewoonte / maer alleen kortlijck voorstellen 't geen hy wijdloopigh beschrijft.

Hare pragt en hooghmoed.

De gedaghte Bisschoppen / seght hy / gebruyckten de Titelen van groote Heeren. Hielden sigh seer heerlijck en praghtigh. Saten in 't Parlament als Standen der Kroon. Begonden 't gemeene Volck haetlijck / de Kercken verschrickelijck te werden. Noch door de Wetten / noch door eenige schijn der Wetten haddense Maght / om in of over de Kerck te heerschen / tot op 't jaer 1610., doese / door gekoghte Stemmen / deselve niet soo seer bequamen / als wel haer selfs aennamen / om t'Ordineeren, t'Examineeren, en op de Rijcks-versamelingen te Præsideeren. Klommen op tot de Bisschoplijcke Consecratie; waer ontrent het niet ontbrack aen Ceremonien der Roomsche Kerck. Dus was'er byna geen schijn der oude Kerck meer; maer een inkruypingh van een Antichristische Heerschappy, te vooren Heylighlijck afgeschaft; maer nu Heylloos weer ingevoerd. Want yeder / die maer een weynigh ervaren is / weet wel / dat de gantsche Pauslijke Hierarchie gebouwd is op vier Grondsteenen; de Maght der Ordinatie, Jurisdictie, Confirmatie en Consecratie. De Predikanten / welcke dit nieuw Pausdom niet konden toestaen / wierden vervolghd / van hare diensten afgeset; in Gevanckenissen geworpen / en veele gedwongen / uyt haer Vaderland te wijcken. Soo hoogh rees de trotsheyd der Bisschoppen / datse over de straten gingen in Fluweel en Sijde / met een groote Stoet aghter haer. 't Verrighten des Godsdiensts bevalense aen hare Capellanen: 't Reght der beyde Swaerden matighdense sigh aen. In de Gerightsaecken spraeckense 't Vonnis uyt. In de Koninghlijcke Kamer / Collen en Inkoomsten warense Voorsitters. Doemen oock Rijcks-Cancelliers van haer maekte / en sy nu meenden / dat niemand yets tegens haer sou derven kicken / lietense een Boeck uytgaen / met seeckere Wetten en Regulen / waer in sy al 't Reght der Kercken aen sigh trocken; begeerende / dat alles na haren wil sou gedaen werden. De Predikanten en Ouderlingen moesten stom sijn / sigh nergens anders mee bemoeyen / als met 't Woord na haren sin te prediken; de Sacramenten uyt te deelen.

Reghten een Pauslijcke Hierarchie op, door invoeringh der Ordinatie, Jurisdictie, Confirmatie en Consecratie.

Trecken de hooghste Weereldlijke Ampten aen sigh, en plegen tyranny tegens de vroomste Predikanten.

Voeren veelerley Pelagiaensche, Arminiaensche, en Pauslijcke dwalingen in de Leere in;

In de Leere voerdense verscheydene Dwalingen in. Pelagii en Arminii drijving van de Genade Gods, Vrye wil, en 's Menschen vermoogen ten goede, wierd allesins 't Volck ingescharpt. Van de Beelden, en d'invoeringh der selve in de Christlijcke Kercken, spraeckense gantsch twijffelaghtigh in hare Predikatien. Hielden 't voor een misdaed / den Paus d'Antichrist, de Purpurverwige Hoer van Babel te noemen. Leerden / dat 't Ligchaem Christi in 't Avondmael niet alleen door 't ware Geloof, maer oock als Ligchaemlijck op aerden aen een seekere omschrijflijcke Plaets tegenwoordigh was / en genooten wierd. De toereeckeningh van Christi Gereghtigheyd, d'eenige Grond onser saligheyd / hielden de voornaemste onder haer voor een Fabel en Droom. In alle Bijeenkoomsten lietense deese tael hooren / dat tusschen de Roomsche en d'Euangelische ligtlijck een Vereenigingh kon te treffen sijn / wijl in 't Fundament, en de bysonderste Hoofdstucken der Christlijke Religie, een geringh / of wel gantsch geen verschil was. De Tafel des Heeren haddense veranderd in een Altaer; deselve gesteld in de Chooren der Kercken / tegens Sonnen-opgangh / en met Traly-werck doen omhangen. Soo dickmael sy daer voorby gingen / eerbiedighdense deselve met geboogene knyen. Alsse baden / keerdense sigh na 't Oosten. De Gods-

waer van eenige Artijkelen hier werden voorgesteld; ja in de grond byna

ENGELLAND.

Godsdienst / insonderheyd de bedieningh des H. Avondmaels / bevleckt ense met superstitieuse Ceremonien ; en deselve dwongense de Kerck met geweld op. Wat in de Religie goed was / soghtense wegh te doen / en 't quaed daer in te schuyven. 't Geen de Groote Theologant Martinus Bucerus had gereformeerd en afgeschaft / voerdense weer in. Niets werd'er in de Pauslijcke Dwalingen gevonden / of een verstandige Ziel kon in der Bisschoppen nieuwe Liturgie een vollen overvloed daer van gewaer werden.

een geheel nieuw Pausdom.

De Standen van Schotland door deese geweldadige invoeringh wacker gemaeckt, stellen sigh daer tegens;

Door d'ernstige Bevelen des Koninghs waren de Predikanten en Gemeenten in deese enghte gedreven / datse of den Koningh of God ongehoorsamen; tegens des Koninghs Gebod doen / of tegens Eed / Verbond / Beloften / Gebruycken en Wetten des Vaderlands / dese nieuw-ingedrongene Godsdienst aenneemen moesten. De Standen der Kroon / welcke nu een wyl tijds met bitter geduld en stilswijgen de Bisschoppen hadden verdragen / wierden eyndlijck door de dwinglandyen der nieuwe Religie wacker gemaeckt. Besloten eenparigh / deese valsche wegh te doen / en de ware Godsdienst te handhaven. Yverigh en onderdanigh smeecktense sijne Maj. / de hoogh-benauwde Kerken te willen verquicken; de Bisschoppen / als beroofsackers van al deese onheylen / in toom te houden / en te straffen: doch als alles te vergeefs was / namense sigh de verkraght-werdende Kerck aen. 't Gingh haer seer ter herten / dat den geswoornen Eed niet beeter wierd onderhouden. Maeckten een Besluyt / 't Verbond (genoemd 't Covenant) en de Confessie, of Geloofsbelijdenis / te vernieuwen. Eerst tradense tot d'onderteeckeningh met eygener hand. Daer na steldense een Boet-Vast-en Beededagh aen; met opgehevene handen / met veele hertesughten en tranen 't gedagte Verbond bekraghtigende. Hier op nu. is gevolghd 't geen wy hebben beginnen te verhalen / en naderhand sullen voortsetten.

en vernieuwen 't Covenant, na veele vergeefsche smekingen aen den Koningh.

Beschuldigingh tegens den Aertsbischop van Cantelberghs;

Tot het alreeds aengeteeckende / en 't geen in 't volgende IV. Boeck noch breeder sal voorgedragen werden / sullen wy hier met weynige woorden seggen: I. Dat William Laud, Aerts-bisschop van Cantelbergh, wierd beschuldighd te sijn de Voorstander en Stijver der Bisschoppen; d'aendryver en ondersteuner van al deese nieuwigheden in Leere en Ceremonien; de geweldige voortsetter der selver; als die voorgenoomen had / en alles aenleydde / om Engelland, Schotland en Yrland eerst half / daer na by trappen geheel Roomsch-Catholijck te maecken. II. Dat de Koningh in byna alles sijnen raed en aengevingh volghde; soo dat hy van sijne Maj. kon bekomen alles wat hy wou: waer by dan noch quam d'aensettingh sijner Gemalin; die hem op sijn swackste wist aen te vallen / en in te neemen: nevens d'aenlockingen en inblasingen harer Geestlijcke. III. Wy hebben gesproocken van 't Synodus te Glascouw, waer by de Bisschoppen in Schotland waren afgeschaft; en hoe daer op een Parlament wierd vergaderd / waer in de Graef van Traquar de persoon des Konings representeerde. Om de Schotten, tegens de Bisschoplijcke regeeringh soo seer ingenomen / te blindhocken / gafmen voor: Indien de Bisschoplijcke Stand wierd afgeschaft / soo sou 't Lighaem des Rijcks een voornaem Lid verliesen / en beroofd sijn van eene der hooghste Standen. Doch om sulcks te voorkomen / soumen in plaets van Bisschoppen Abten en Prioren stellen. Dit was de Schotten even onaengenaem; vermitsse sagen / dat het deselve (indien niet een slimmer) Monick in een andere Kap sou sijn. IV. Doe / na deese afschaffingh / de Heeren Bisschoppen boven maten seer vergrimd wierden / en sigh na den Aerts-bischop van Cantelbergh begaven / vermoght deesen met sijne Meedehelpers soo veel op Koningh Carel, dat hy sigh liet bepraten / den Oorlogh tegens de Schotten aen te vangen; tegens sijn anderssins goedertieren Gemoed; tegens den welstand des Rijcks / en tegens d'aengelegenheyd van sijn eygen Huys.

wiens raed Koningh Carel in alles volgde.

Hoe men de Schotten soght te blindhoeken;

en haer Abten in plaets der gehaetede Bisschoppen te geven.

Dus hebben wy d'oorsprongh der Schotsche en Engelsche onheylen gebraght tot op 't jaer 1641. 't Vervolgh / en den uytgangh hier na.

Afbreking deser Stof.

DEENEMARCK.

In Deenemarken regeerde noch / als Koningh / CHRISTIAEN de IV., tot Anno 1648. Van hem hebben wy gesproocken in ons I. Boeck; oock dickmael in dit III., voor soo veel belanghd sijn' ingewickeldheyd in den Duytschen Oorlogh. Eenige dingen echter / welcke daer niet bequaemlijck konden te pas gebraght werden / sullen wy hier noch kortlijck voorstellen / wijlse of voor sigh selven aenmercklijck sijn / of tot den draed der Historie behooren.

Koningen van Deenemarcken.

Dickmael had deese Vorst / nevens meer andere / Keyser Ferdinand gebeeden om de herstellingh van Paltzgraef Frederick, geweesene Koningh van Boheemen, in de Paltzgraeflijcke Landen; doch te vergeefs. Deese aensoeckingen had hy al begonnen / soo haest den Paltz geweldadigh wierd aengevallen. In Martius Anno 1621. stelde hy / wegens de gevaerlijcke Krijghs-loopen in 't Duytsche Rijck / een Vergaderingh aen te Seegebergh in Holsteyn; waer toe hy oock beschreef de Vorsten en Standen des Neder-Saxischen Kreytz / nevens andere / den Euangelischen Godsdienst toegedaen: welcke oock ten deelen in persoon / ten deelen door Gesanten / verscheenen: desgelijcks quamen'er d'Ambassadeurs des Koninghs Jacobi van Engelland. Geduerende deese Versamelingh sond sijne Majesteyt van Deenemarken al weer een Gesantschap na Weenen, aen Keyser Ferdinand; oock een Brief aen Spinola; den selven beschuldigende / dat hy niet alleen had ingenoomen veele Steeden / Dorpen en Vlecken / behoorende tot den Paltz; maer oock met een diergelijck geweld niet weynige Plaetsen / toekoomende andere Rijcksvorsten / welcke sijne Majesteyt noyt hadden beleedighd. Hoedanige inballen

Koningh Christiaen van Deenemarcken houd een Vergaderingh te Seegeburg 1621.

van waer hy Gesanten aen den Keyser, en een Brief aen den Marquis Spinola send:

wijl deesen niet alleen den Paltz, maer oock de Landen

len en aengrijpingen andere nabuerige Vorsten daeghlijcks op een gelijcke wijs hadden te verwaghten / indiense niet terstond aftraden van alle wetlijck-opgereghtte / en selfs door de Goudene Bul toegelatene Verbonden: Doortoghten door hare Landen vergunden aen 't moedwilligh Krijghsvolck: Kasteelen en Vestingen haer inruymden / &c. Voorts versoeckende / dat sulcke onbillijckheden niet meer moghten geschieden. Deese Brief was onderteeckend van Christiaen, Koningh van Deenemarken: Frederick Ulrick, Hertogh van Brunswijck en Lunenburgh: Christiaen, verkooren Bisschop van Minden, Hertogh tot Brunswijck en Lunenburgh; van welcken laetsten hier boven onder de Duytsche Geschiedenissen dickmael is gesproocken.

van andere Rijcks-vorsten gewelddadigh en buyten alle reght aengreep.

Op al sijne Vertooningen en Aensoeckingen quam geen verbeeteringh. Sijne Gesanten aen 't Keyserlijck Hof kreegen een sleght bescheyd. Na 't eyndigen der gedagte Byeenkoomst heeft men in den Neder-Saxischen Kreytz stercke Krijghs-werbingen aengesteld voor Koningh Christiaen van Deenemarken. Verscheydene vermoedens wierden hier over opgevat. Eenige hielden 't daer voor / datmen in dit Land een Defensions-werck wou aenvangen: andere / dat dit geschiedde / om Paltzgraef Frederick in sijn' Erflanden te herstellen; of om Spinola met de Spaenjaerden van des Duytschen Rijks bodem wegh te drijven.

Krijghs-wervingen voor *Christiaen* in *Neder-Saxen*.

Ontrent deese tijd verhief sigh een schaedlijck verschil tusschen Koningh Christiaen en Graef Ernst van Schouwenburgh. Keyser Ferdinand had / al stracks na den aenvangh sijner regeeringh / Graef Ernst verheven tot den Vorsten-stand. Terstond nam hy aen de Titel van Hertogh in Holstein. Dit verdroot Koningh Christiaen niet weynigh; en merckte 't aen / als of 't gedaen wierd ten nadeel van hem en sijn Huys. Eenige malen had hy hier over aen den Keyser geklaeghd / doch geen voldoeningh bekomen. Derhalven viel hy met sijn wel-toegerust Krijghsvolck ('t welck men had gedaght dat hy gebruyckt sou hebben ten bystand van Paltzgraef Frederick) in de Schouwenburgsche Heerlijckheden. Graef Ernst, hier op niet voorsien / en te swack om den Koningh te weerstaen / moest met sijne Majesteyt tot een Accoord treeden; 50000. Rijcksdalers opbrengen / tot betalingh des Heyrs; de Titel van Hertogh in Holstein afleggen / en voortaen sigh alleenlijck schrijven: Vorst des Rijcks, en Graef van Schouwenburgh. 't Deensch Krijghsvolck had in sijne Landen sware schade gedaen / begroot op meer dan vier Tonnen Gouds; behalven noch 't verderf der Jaght en Visschery.

Deenemarken valt in 't Land des Graefs van *Schouwenburgh*; en waerom.

Dwinghd hem tot een seer nadeeligh Verdragh.

Hoe deese Koningh Christiaen de IV. sigh in den Duytschen Oorlogh stack / ten goede der Euangelische Religie, en der seer verdruckte Protesteerende Standen in Duytschland; oock ter hulp van de geweesene Koningh van Boheemen, om hem weer in den Paltz, sijn Vaderlijck Erf / te herstellen / doch daer ontrent niet geluckigh was / hebben wy alreeds onder de Duytsche saecken aengeweesen.

Steeckt sigh in den *Duytschen* Oorlogh; doch is niet geluckigh.

Tot verscheydene malen toe ontstonden onlusten tusschen sijne Majesteyt / en deselven Nabueren; insonderheyd oock met de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, wegens de Tol in d'Oresund, gemeenlijck sleghts geseght de Sond, een Enghte der Oost-Zee in 't Koninghrijk Deenemarken, tusschen 't Eyland Zeeland en 't vaste Land Schoonen. De meeste Scheepen / welcke na d'Oost of Noord-Zee willen / moeten 'er door / en aen 't Kasteel Kroonenburgh Tol betalen. Deese last was eerst seer geringh; ingewilligd van de Kooplieden / welcke op de Belt handelden / tot onderhoudingh van Lighten op seeckere Oorden der Kust / op dat de Scheepen dies te verseeckerder moghten varen. Naderhand begonden de Deenen andere Zeevarende Natien de Wet te stellen / en eyschten van de Scheepen grooter Tollen / na haer eygen welgevallen; meest van sulcke Nabueren / welcke swackst waren; niet maghtigh genoegh / om sigh tegens haer op te stellen; of oock / na datse meest op deesen of dien Vorst waren gebeeten. Keyser Carel de V. trad derhalven tot een Accoord met den Koningh van Deenemarken; waer by op deese Tol een vaste voet wierd gesteld; ten besten sijner Onderdanen in de Nederlandsche Provintien, welcke op d'Oost-Zee een grooten Handel dreven. Yeder Schip van 200. Tonnen / en daer beneeden / door de Sond varende / sou betalen 2. Roosenobels: boven de 200. Tonnen / 3. der selve Nobels. Dit duerde dus / tot dat de Vereenighde Provintien 't Spaensch Jock hadden afgeworpen. De Deenen, dien Oorlogh tot haer voordeel waerneemende / stelden op de Nederlandsche Scheepen een onmatigh-hoogen Tol; wijl de Geunieerde Provintien, meer als genoegh tegens Spaenje te doen hebbende / doe niet in staet waren / om deese onbillijckheyd te verhinderen. Doch Anno 1600. voeghdense sigh by die van Lubeck, tot afweeringh van dit hoogh-schaedlijck quaed.

Verschillen tusschen *Deenemarcken* en sijne Nabueren over de Tol in de *Sond*:

eerst seer geringh geweest; en waerom aengesteld: soo dat de Koningh van *Deenemarken* alleen Rentmeester was van dit Schipgeld, om daer voor Ligten te doen branden.

Accoord van Keyser *Carel* de V., aengaende desen Tol, ten voordeel der *Nederlanders*.

Geduerende deeses Christiani Regeering / van Anno 1588. af tot in 't jaer 1648. heeft hy de Hollanders somtijds meer / somtijds minder afgenoomen. Meer / als 't geluck haer tegens liep: min / alsse in staet waren / om hem te konnen koomen besoecken; tot dat korts voor sijne dood een Verdragh tusschen beyde de Deelen wierd opgereght / hoe veel yeder Schip sou geven; 't welck sou dueren tot Anno 1687. Oud-tijds bedroegh deese belastingh van yeder Schip / t'samen met de Ladingh / niet meer als eene Rosenobel. Doe Koningh Jacob van Schotland tot d'Engelsche Kroon was geraeckt / gedooghde hy / wijl hy een Deensche Princes ten Gemalin had / dat Deenemarken niet alleen de Tol op de Scheepen verhooghde / maer oock een Belastingh op de Ladingh stelde. Anno 1640. ordonneerde hy / dat een Schip van 200. Tonnen (of 100. Lasten) / met

Naderhand van de *Deenen* seer verhooghd:

by welcke oorsaeck?

Reeckeningh, hoe hoogh.

DEENE-MARCK.

met Sout na 't Oosten gaende / sou moeten betalen 100. Rijcksdalers; voor 't Schip 34. Rijcksd. en 24. stuyv. Een Schip van 200. Ton met Rogg' / was gesteld op 150. Rijcksd.; voor 't Schip als boven. Doch doe traden de Hollanders met Sweeden in Verbond; welcke Anno 1643. in Deenemarken vielen: 't welck Christiaen bewoogh / een saghter Lijst te maecken. Naderhand t'sijner plaets breeder hier van. Hier alleen met een woord / dat de Nederlanders de 200. Ton / of 100. Lasten Sout / kreegen op 50.; de Rogg' oock op 50. Rijcksd. Tol; voor 't Schip niets. Ontrent 't jaer 1640. braght de Sond-Tol aen Deenemarken op weynigh minder als 300000. Rijcksd. Tsederd Anno 1645. heeftse noyt boven de 150000. Rijcksd. konnen halen. In 't jaer 1690. beliepse noch geen 70000. Rijcksdalers.

deselve beliep ontrent Anno 1640.

Hoe laegh naderhand gedaelt.

Anno 1638. deed sijne Maj. van Deenemarken weer seer sterck Werven in 't Aerts-Stight Breemen. En vermits doemaels 't Keyserlijck Krijghsvolck onder 't Commando des Groot-Hertoghs van Florencen, rondom Lunenburgh tot aen 't gedaghte Stight lagh / soo sond hy de Heer Marquard Rantzouw na Graef Gallas, met een Brief / begeerende / dat de voorheenen gegevene Keyserlijcke Sauvegarden in aght genoomen souden werden / sonder yets daer tegens te handelen. Dat hy oock de Keyserlijke Soldaten van des Aerts-Stights Bodem sou af-voeren. Ondertusschen deed hy door geheel Deenemarken den vierden Man op-ontbieden; en beval / een Veldleger af te steecken tusschen Oldenschloo en Brandstad. Liet oock een nieuwe Munt slaen met dit Omschrift: ICK WAS'ER VAN, EN KOOM'ER WEER AN. Dit veroorsaeckte in veele seldsame gedagten. Niet weynige meenden / dat sijne Majesteyt / die (gelijck wy voor deesen onder de Duytsche Geschiedenissen hebben gehoord) met Keyser Ferdinand, wegens de sleghte voorspoed sijner Wapenen / tot Vreede was getreeden / nu den Oorlogh weer wou hervatten. Wat hier op gevolghd is / sal in 't volgende IV. Boeck werden aengeteeckend.

Des Koninghs Wervingen, Anno 1638.

Bedenckelijck Opschrift op een nieuwe Munt;

en sommiger gedagten daer van.

Onder deese Koningh Christiaen is te Bergen in Noorweegen, korts na 't jaer 1620., opgekoomen een seer boose gewoonte / om te verhinderen / dat yemand daer light een Koopman moght werden tot nadeel der geene / die alreeds in 't besit der voordelen waren. Al die op de Cantoren wilden aengenoomen werden / moesten vijf jaren langh / yeder jaer eens (andere hebben / als se hare Leerjaren hadden uytgestaen) sigh onderwerpen 't soo genoemde Gante-spel. Dit nu was driederley. Eerst 't Roock-spel; waer in d'arme Jongen (dus wierden de Leerlingen genoemd / soo langh se niet uytgespeeld hadden / schoon se dickmael 24., 30., en meer jaren oud waren) in 't Elt-huys, of de Groote Keucken, waer in de Visch werd gerookt / met een Touw onder d'armen wierd opgehangen / en door de stinckende roock sulcker wijs geplaeghd / dat hy in onmaght geraeckte / en voor dood wierd wegh gedragen. Ten anderen 't Water-spel. In een cierlijck-opgepronckte / met groene Tacken bestoockene Chaloup stelde men een Lustvaert aen. Hy / die Speelen sou / moest sigh naeckt ontkleeden; en wierd dan / onder 't geschal van Trommelen en Trompetten / driemael in 't Water geworpen / en onder 't Schip doorgehaeld. Dight daer by stonden in andere Chaloupen eenige / voorsien met goede Roeden; die dan den weer-opgetrockenen dapper Geesselden op 't naeckte lighaem. Ten derden / een afsonderlijck Geessel-spel. Een Veld-wande-

De Koopliede te Bergen in Noorwegen voeren 't moorddadigh Gante-spel in ontrent Anno 1620.,

't welck de geene moesten uytstaen, die daer Kooplieden wilden werden.

lingh

DEENE-MARCK.

lingh en treflijck Banquet wierd aengesteld; waer toe genoodighd waren al de Groote; de voornaemste Koninghlijcke Officieren; de Raed der Stad/ en veel' aensienlijcke Lieden.

Waer in 't selve bestond;

Op de Versamelplaets was een sonderlingh Gestel opgerigt/ met een seer lage deur/ of kleyne openingh. Hier moesten doorkruypen de geene welcke Speelen souden. Daer binnen stonden 17. vermomde persoonen/ waer van eenen met sijn Becken-spel de Leus gaf/ wanneer de Geesseling sou aengaen/ en weer ophouden. D'andere 16. sloegen/ soo haest de speelende binnen was gekropen/ en op een daer toe bereydde Banck geleght/ met hare Garden ongenadigh op hem; t'elckens vier en vier te gelijck/ soo langh 't Becken-spel klonck.

en waer over verscheydene sijn dood gebleven.

Door 't Roock-spel sijn verscheydene verstickt en dood gebleven. Door 't Water-spel verlooren eenige hare gesondheyd: en door 't Geessel-spel moesten niet weynige sommige weecken langh onder de handen der Chirurgijns leggen.

In gebruyck geweest tot op Anno 1670.

Frederik de III., Soon van Christiaen de IV., schafte eene deeser Speelen af: doch daer over ontstond een grooten Oproer onder de geene/ welcke uytgespeeld hadden; wijlse niet begeerden te gedoogen/ dat andere 't genadiger souden hebben als haer te beurt was gevallen. Doch Christiaen de V. heeft ontrent 't jaer 1670. dit Moord-spel (bedaght van de Kooplieden/ op dat sigh niet te veel Vliegen na den Honingh-pot moghten begeven; maer afgeschrickt werden/ om haer voordeel binnen Bergen te koomen soeeken) t'eenemael te niet gedaen.

Sweedsche Koningen en Geschiedenissen.

Van den oorsprongh der Boheemsche onrusten/ en daer uyt ontstanen langhduerigh-verwoestenden Duytschen Oorlogh/ hebben wy gehandeld in 't voorige II. Boek. Van 't vervolgh der gedaghte onrusten tot op de beroepingh van Keurvorst-Paltzgraef Frederick tot de Boheemsche Kroon ('t geen onder sijne kortduerige Regeeringh sigh heeft toegedragen tot op de Prager-Slagh, en sijne vlught uyt 't Koninghrijck/ behoord hier aghter tot de Boheemsche saecken): hoe hier uyt den Oorlogh door geheel Duytschland is gedrongen; en wat in den selven/ na Fredericks Neerlaegh is voorgevallen/ hebben wy in dit III. Boeck gebraght tot op de koomst des Sweedschen Koninghs Gustavi Adolphi in 't Duytsche Rijck; en in 't voorgaende II. verhaeld de Redenen/ welcke hem hier toe bewoogen/ en de toebereydselen tot deesen Krijgh; na dat sijn' aenbiedingh tot Vreede schimplijck van Keyser Ferdinand was afgeslagen.

Den afgebroockenen draed der Historie weer aen een gehegt.

Nu sullen wy voortgaen/ om den afgebroockenen draed der Historie weer aen een te heghten/ en de Saecken te vervolgen/ met soo veel kortheyd als ons mogelijck sal sijn.

Koningh Gustaef Adolph koomd in Duytschland.
1630.
1631.

Na dat Koningh GUSTAVUS ADOLPHUS sigh in Straelsond vry seer had versterckt; 't geheele Eyland Rugen ingenoomen/ Stettin in Pomeren veroverd/ begaf hy sigh na Meeckelenburgerland. Vermeesterde Damgarten en Rubnitz. Sond Mandaten aen de Mekelenburgers, datse haer' oude wettige Hertogen souden bystaen t' harer herstellingh.

SWEEDEN

Niet stercker dan 8000. Mannen was hy/ doe hy dersde wagen in Duytschland te koomen; en dat noch tegens den tijd/ dat de Winter sou beginnen te naerderen: doch dit was tot sijn voordeel.

Drijft de Keyserche uyt Pomeren, tot noch toe seer ellendigh van haer geplaeghd.

Doe de grimmige koude aenquam/ vrooren een deel der Keyserche dood; waer tegens de Sweeden dit ongemack beeter gewoon waren/ en in 't Veld konden blijven; te meer/ wijl Gustaef haer met goede Peltzen had voorsien. In seer weynigh tijds had hy de Keyserche uyt het van haer ellendigh geplaeghde Pomeren t'eenemael verdreven/ behalven uyt Gripswald en Colbergen: oock uyt een gedeelte van Nieuwmarck. Wegens deese treflijcke Overwinningen wierd op Nieuw-jaers-dagh Anno 1631. in al de Kercken te Stettin een algemeene Dancksegging gedaen.

Doe hy sigh eerst begon te bewegen, noemde de Poolsche Ambassadeur hem een kleyn Heertje.

Doe Gustaef sigh begon te beweegen/ om na Duytschland te trecken/ seyde de Gesant des Poolschen Koninghs aen den Spaenschen, dat voor de Noorder Kroonen niet te vreesen was. Dien van Deenemarken noemde hy een Regulum, kleyn Koninghje; dien van Sweden een Herulum, of kleyn Heertje. Doch nu bevondmen/ dat dit smaedlijck geseght Heertje den Keyser en Spaenje meer als genoegh te doen maeckte; en 't veellight met den Keyser uytgespeeld sou hebben/ indien hy in 't leven ware gebleven.

Maegdenburghschen Oorlogh.

In 't voorige jaer was wel een Accoord opgereght tusschen de Keyser en de Stad Maeghdenburgh; doch terstond rees in de Burgery al weer een nieuw misvertrouwen/ wijlmen allerweegen in dit Aerts-Stight de Religie begon te veranderen; de Huldigingh van sijne Majesteyts jonger Soon Aerts-hertogh Leopold-Willem tot Aerts-bisschop ter hand te neemen (onaengesien de middelste Soon des Keurvorsts van Saxen alreeds te vooren van 't Dom-Capittel ten Administrator was verkooren; waer van onder de Duytsche Geschiedenissen breeder bericht is gegeven); d'Euangelische Godsdienst af te schaffen; de Roomsche in te voeren/ en andere Nieuwigheden in 't werck te stellen.

De Pauslijke Reformatie, door de Keyser hier ingevoerd werdende.

Even dit onderstondmen sigh oock in de Stad selfs; en de Roomsch-Catholijke begonden daer hoe langer hoe meerder over d'andere de meester te speelen; soo dat d'Inwooners niet anders verwaghteden/ als de gantsche verdelgingh harer Religie: te meer/ wijl al de Betuygingen/ selfs door de Keurvorst van Saxen gedaen/ deese handeling niet hadden konnen te rugg' houden.

geeft oorsaeck tot de Maeghdenburghsche onrusten;

Hier by quam noch/ dat Marckgraef Christiaen-Willem van Brandenburgh, geweesene Administrator van 't Aerts-Stight Maeghdenburgh (doch met den aenvangh des jaers 1628. afgeset door 't Dom-Capittel; wijl hy in de Neder-Saxische onrusten/ volgens haer oordeel/ sigh te veel tegens den Keyser had ingelaten; waer tegens 't selve Capittel de gedaghte Hertogh Augustus,

SWEEDEN.

Soon des Keurvorsts van Saxen, in sijne plaets verkooren; de Paus aen d'andere sijde hier mee des Keysers Ferdinandi Soon begiftighd had) / aen de Maeghdenburgers versogt / datse oock aen sijne sijde treden / en hem bevoorderlijck sijn wilden tot sijne herstellingh: met belofte / dat hare Privilegien souden vermeerderd / en van de Sweedsche Koningh haer alle hulp sou toegevoeghd werden.

en daer op gevolghde onheylen.

Dit alles bewoogh die van Maeghdenburgh, datse / om sigh van hare slaverny los te maecken / deese gelegenheyd waernamen / en in de begeerte des Administrators bewillighden: die daer op den 18. Julius binnen de Stad quam / met de Sweedsche Gesant Johannes Stalman. Den 1. Augustus wierd 't Verbond gesloten. Veele verstandige oordeelden / dat d'Administrator niet soo stracks in Maeghdenburgh getrocken / maer gewaght moest hebben / tot dat de Koningh van Sweeden 't geheele Marck onder sijn geweld had gebraght.

De Maeghdenburgers treeden aen de sijde des Konings van Sweeden;

Dan had hy by Oud-Brandenburgh een Brugg' over de Havel slaen / en 't Aerts-Stight inneemen konnen: waer in 't nu dapper begon aen te gaen met Volckwervingen. D'Administrator vermeesterde verscheydene Plaetsen / en hield met de Keyserische veele Schermutselen: doch korts daer na verloor hy weer alles wat hy gewonnen had.

doch t'ontijdigh.

Derhalven Gustaef Adolph, bemerckende dat het de Maeghdenburgers aen goed bestier en ordre ontbrack / den Oversten Valckenstein derwaerts sond / om op alles te letten. Deese nam wel Nieuw-Allersleben in; doch haest hadden de Keyserische deese Plaets weer veroverd.

By-eenkoomst der Euangelische te Leipzich, op Uytschrijving van Keur-Saxen.

Hoe groote diensten Keur-Saxen den Keyser had gedaen in de Boheemsche saeck; hoe deese Majesteyt daer tegens / doe hy 't werck te boven meende te sijn / al sijne Beeden / al sijne Versoecken / bekleed met gewightige redenen / tot afweeringh en afdoeningh van d'onlijdlijcke Beswaernissen der Euangelische, tegens gegeven woord aen den Keurvorst / in den wind sloegh; blackt uyt het tegendeel deed / is voor deesen getoond. Dit veroorsaeckte Keur-Saxen en Keur-Brandenburgh, een Vergaderingh der Euangelische Standen binnen Leipzich uyt te schrijven.

D'Inleydinghs-Predicatie door D. M. Hoe

Den 10. Februarius Anno 1631. tradmen tot de Beraedslagingh. Doch eerst deed D. Matthias Hoe, Opper-Hofprediker des Keurvorsts van Saxen, ter Inleydingh in de S. Thomas-Kerck een Predikatie over den LXXXIII. Psalm: O God, swijgh niet; hou u niet als doof, noch sijt niet stil, ô God! Want sie, uwe vyanden maecken getier, en uwe haters steecken den kop op. Sy maecken listighlijck een heymlijcken aenslagh tegens uw volck, en beraedslaen haer tegens uwe verborgene. Sy hebben geseghd, koom, laet ons haer uytroyen, datse geen volck meer sijn, &c.

van de Roomsch-Catholijcke euvel opgenomen.

Seer euvel wierd dit van de Roomsch-Catholijcke opgenoomen; en D. Hoe in veele harer Schriften gescholden voor een Alarm-blaser, Oproer-verwecker / Oorlogs-aenhitser / &c. Na 't eyndigen der Predikatie ginghmen na de Raedkamer.

Voordrag van Keur-Saxen.

Keur-Saxen deed de Voordragh; voornamentlijck daer in bestaende / hoemen de verwarringen en ellenden des Duytschen Rijcks best sou mogen wegh neemen; met de Roomsch-gesinde Standen tot Vreede koomen. En wijl 't Keyserlijck Edict, betreffende de Geestlijke Goederen (waer van onder de Duytsche Geschiedenissen breeder is gehandeld) insonderheyd deese gewenschte saeck sou verhinderen / dat nodigh was / aen den Keyser in alle onderdanigheyd hier over te schrijven; desgelijcks aen de Roomsch-Catholijke Keurvorsten.

Haeren Brief aen Keyser Ferdinand, wegens d'onlijdlijcke Beswaernissen;

Dit wierd in 't werck gesteld. Op den 18. Martius sondense een langh Geschrift na Weenen aen Keyser Ferdinand: yeder der Standen voor sigh selven daer in voorstellende d'onbillijcke beswaernissen en ondraeghlijcke ellenden / haer overkoomen / wegens soo veele Doortoghten / Inleegeringen / &c. / ter oorsaeck van 't gedaghte Edict; en noch daeghlijcks verargerende.

en desselven antwoord.

Hier op sond Ferdinand haer tot antwoord: Vermits de voornaemste stucken haers versoecks de Keurvorsten en Standen der Roomsch-Catholijke Religie meede aengingen / soo won hy deselve daer over hooren / en dan op de saeck dencken.

Haer ernstigh Schrijvens aen de Roomsch-Catholijke Keurvorsten;

Op den 24. der gedaghte Maend hadden d'Euangelische Standen / te Leipzich vergaderd / desgelijcks Brieven laten afgaen aen de vier Roomsch-gesinde Keurvorsten; op deselve wijs haer voordragende d'ellendige Verdruckingen en Uytsuypingen / d'onlijdlijke beswaernissen der Euangelische; op 't eynd daer by doende: „Onses deels betuy-
„gen wy hier mee voor God en de Wereld /
„dat wy gantsch onschuldigh willen sijn aen
„al d'onheylen / welcke souden mogen ont-
„staen / indien niet met den aldereersten dee-
„se grouwlijcke Verdruckingen werden af-
„geschaft. Want wy soecken / begeeren
„en wenschen uyt een Vreedeliebend Ge-
„moed niets hooger / dan dat door een min-
„lijcke Vergelijckingh alle misverstanden
„moghten werden bygeleght; 't goed ver-
„trouwen opgeright; de Grond- en Rijcks-
„wetten wel in aght genoomen; de Duyt-
„sche Vryheyd onverdruckt blijven; de
„Keurvorsten en Standen by hare Gereghti-
„gheden / Hooghheyd / Eere / Waerdig-
„heyd en Privilegien gelaten; niemand te-
„gens Reght en Billijckheyd beswaerd; de
„grouwlijcke onordeningh en geweldena-
„ryen afgedaen; een algemeene / bestendi-
„ge / verseeckerde Vreede weer gebraght /
„en een eynd gemaeckt werden moght van
„de rampen / verwoestingen / en vreeslijke
„bloedstortingen. Uwe Keurvorstl. Doorl.
„is genoegh bekend / wat voor een nood /
„gevaer / onheyl en ondergangh de droevi-
„ge Extremiteiten dickmael hebben veroor-
„saeckt / selfs in de maghtighste Regeerin-
„gen: en sullen derhalven lightlijck selfs
„uyt een vreedsaem hert konnen afmeeten /
„dat eyndlijck / indien geen heylsame be-
„middelingh te voorschijn koomd / de Hoog-
„heyd en Waerdigheyd des H. Roomschen
„Rijcks

waer in sy voorstellen, watse soecken en wenschen, met eenige redenen, uyt 't Besluyt haers Briefs.

SWEEDEN.

„Rijcks noch meer in gevaer sal geraecken; „oock wel geheel ('t welck doch God genadighlijck verhoede) / tot der Keurvorsten „en Standen altijd-duerend verwyt / te „grond geworpen moght werden. Daer-„en-boven konden sigh ten laetsten wel Uytlandsche Vorsten in dit werck mengen; „waer door soo wel d'eene als d'andere „Stand / sonder onderscheyd van Religie, „verderf en ondergangh te verwaghten sou „hebben.

Antwoord der *Roomsch-Catholijke* Keurvorsten, *de Protesteerende* toegesonden;

Korts hier nae hebben de Roomsch-gesinde Keurvorsten een Antwoord-schrijvens, geteeckend den 7. Junius, toegesonden de beyde Keurvorsten/ Saxen en Brandenburg. Eerst seggense / datse wel eerder souden geantwoord hebben / doch datse sigh met de verdere Roomsch-Catholijcke Standen hadden moeten beraden. Belangende de Krijghsbeswaernissen / waer over d'Onroomsche klaeghden / deselve hadden de Roomsche oock getroffen; en echter haddense sigh tot noch toe noyt laten verboeren / datse ter dier oorsaeck de Wapenen souden willen aengrypen; sijne Majesteyt Quartier en Schattingh op seggen. Noyt haddense vermoed / datmen te Leipzigh sou hebben gekoomen tot sulcke verr'-uyt-siende / en voor 't Rijck soo gevaerlijcke Beraedslagingen / in een tijd dat de Koningh van Sweeden, sonder genoeghsame oorsaeck / 't Duytsche Rijck met een sterke Krijghsmaght vyandlijck aenviel.

waer van alleen den voornaemsten inhoud kortlijck werd voorgesteld.

Indien de Protesteerende, by soo gestelde saecken / den Keyser hare hulp af-seyden / ja selfs 't Swaerd in de hand neemen wilden / soo soumen aen de sijde sijner Majesteyt en de hem bystaende Standen niet stil sitten / maer op alle mogelijcke tegenweer bedaght sijn. 't Is waer / sy (Roomsch-Catholijke Keurvorsten) hadden voor eenige jaren met de Catholijcke Standen wel een Krijghsheyr opgereght / en tot noch toe onderhouden: maer sulcks was geschied met voorweeten des Keysers / en tot behoudingh sijner hoogheyd. Eyndlijck begeerdense / dat de Protesteerende voor 't Keyserlijck Krijghsvolck de Passen open stellen; de Doortoghten toestaen / en sijne Majesteyt te hulp koomen souden tegens Sweeden. Wat 't Keyserlijck Edict aengingh / betreffende de Geestlijcke Goederen / 't selve moest blijven soo 't was / en de gemelde Goederen aen de Roomsch-Catholijcke werden hersteld.

Besluyt der *Euangelische* Keurvorsten en Standen *te Leipzigh* vergaderd, ontrent 't geen haer in 't toekomende te doen stond,

Nae veelerley Beraedslagingen wierd van d'Euangelische Keurvorsten en Standen / te Leipzigh vergaderd / 't Besluyt gemaeckt en verkondighd den 2. April (waer op oock in de gedaghte Antwoord-brief der Roomsch-gesinde wierd gesien); behattende: Wijl de veelvoudige Sonden oorsaeck waeren van de verschricklijcke straffen / door Gods regtvaerdige toorn haer overkomen / soo sou yeder van haer in sijn Gebied Boet en Beede-dagen aenstellen. Sy wilden 't aen haere sijde niet laeten ontbreecken / om met de Roomsch-Catholijke Vorsten in Vreede te koomen / en d'opgereesene verschillen in vriendschap af te doen; waer toe sy bestemmingh van tijd en plaets souden verwagten. Ondertusschen soumen nochmaels aen den Keyser een onderdanigh / aen de Keurvorsten des Roomschen Godsdiensts een vriendlijck versoeck laeten afgaen / dat doch / tot voorbereydingh deeser Vreede / d'onlijdlijcke Beswaernissen / en d'uytvoeringh des Keyserlijken Edicts, moghten werden uytgesteld.

en vaststellingh, van niet meer te sulen gedogen d'onlijdlijcke, tegens den Keyserlijken Eed, de *Duytsche* Vryheyd strijdende Krijghsbeswaernissen, *Contributien*, Inleegeringen, Doortoghten, &c.

Vermits oock d'ongehoorde Krijghslasten / en wat deselve aenhangig was / streeden tegens den Keyserlijcken Eed / tegens de Rijcks-wetten / tegens de hoogh-bevestighde Landvreede / tegens de Privilegien en Hooghheyd der Keurvorsten en Standen; daer-en-boven strekte tot verderf des Roomschen Rijcks / en verdruckingh der Duytsche Vryheyd, met soo veel Helden-bloed gekoght; so hadden d'aenwesende Protesteerende Keurvorsten / Vorsten en Standen eenparigh besloten / soodanige tegens sijne Keyserl. Majesteyts gedanen Eed / de klare Letter der Rijcks-Wetten / haere Privilegien en de Duytsche Vryheyd strydende Krijghs-parssingen / Uytsuygingen / Inlegeringen / onordentlijcke Doortoghten / en andere verbodene Oorloghs-beswaernissen / niet langer te gedogen; te meer / wyl 't nu een gantsche onmogelijckheyd was geworden / deselve voortaen te dragen. Indiense hier over door Soldaten geweld moghten komen te lyden / so sou elk van haer sijn' Onderdanen en Landen tegens sulk een in de Landvreede hooghst-verboodene overlast beschermen soo goed als hy kon / door Gods genadige bystand; vermitsse met een goede Conscientie niet langer konden hooren d'ellendige Weeklaghten harer getrouwe Ingeseetene / welcke dagelijcks met heete tranen haer om redding aenriepen / sonder haer nae vermogen te bevryden van sulcke grouwlijcke Rampen. Hier van soudense Keyser Ferdinand onderdanighlijck door een Brief berighten; desgelijcks de Roomsch-Catholijcke Keurvorsten.

en hoe men hier ontrent sou handelen.

En naedien / volgens 't Rijcks-Affscheyd van Anno 1555., elcke Stad en Nabuer d'andere met reghte ware trouw moest bystaen in alle ongelegenheden / uyt kraght van 't Gemeen en Natuerlijck Regt der Volckeren / d'Ordonnantien des Roomschen Rijcks / en de Christlijcke Broederlijcke liefde / soo wildense oock malkander getrouw sijn; sulcker wijs / dat indien d'een' of d'andere Kreyts / tegens alle vermoeden / tegens sijne Majesteyts Capitulatie, tegens de Grondwetten en beschrevene Reghten / sonder oorsaeck wierd geweldadigh aengevallen, d'een d'ander verantwoordlijck sou bystaen. Ondertusschen betuyghden de Standen voor al / datse wilden blijven by de Roomsch-Keyserlijke schuldige en behoorlijke gehoorsaemheyd.

Saxen send 't Affschrift deeses Besluyts aen Keyser *Ferdinand*.

Nae dit Besluyt is de Vergaderingh gescheyden: en op den 3. April wierd de Dank-Predikatie gedaen. Daer op begonden de Werbingen te Paerd en te Voet dapper aen te gaen in al de Landen der Euangelische. De Keurvorst van Saxen sond 't Affschrift deeses Besluyts aen Keyser Ferdinand; op nieuws seer ernstigh biddende om affschaffingh van d'on-

SWEE-
DEN.

Des selven antwoord: der Keur-vorsten Bescheyd daer op; en sijne weder-antwoord, &c.

d'ondraeglijcke verdruckingen der Protesteerende. Door een Gesant gaf sijne Majesteyt hem tot antwoord: Dat hy ontrent 't Edict van de Geestlijcke Goederen niet anders kon doen dan soo als hy deed: doch onderwijl geerne wou toelaeten / dat de Roomsch-Catholijcke en Euangelische by een quamen / om te sien / of een Vergelijckingh moght te treffen sijn. D'andere Beswaernissen moest men den loop des Oorloghs toeschryven. Nam 't seer qualijck / dat men hem op de Vergaderingh te Leipzich, in plaets van hem tegens de Sweeden hulp te doen / alle hoop van deselve had afgesneeden / &c. Hier op gaven de Keurvorsten een breed Bescheyd / t'harer Verdeedigingh. De Keyser beantwoordde 't selve. Beyderzijds Schriften sijn wijdlopigh; derhalven wy den inhoud hier niet konnen invoegen.

Ferdinand verbied de Wervingen der *Euangelische* seer scharp, doch te vergeefs.

Ondertusschen kreegh Koning Ferdinand bericht van de Wervingen in de Landen der Euangelische. Liet ter dier oorsaeck een strengh Mandaet daer tegens uytgaen / by vermydingh van d'uyterste straf. Doch in plaets van gehoorsaemd te werden / ontfing hy nieuwe klaghten / over d'ongehoorde Tyrannyen, Beswaernissen / &c.

Pomeren van de *Keyserscke* verlost door *Gustaef Adolph.*

Alleen d'Inwooners van Pomeren bevonden sig in overgroote blydschap / wijlse door Koningh Gustaef Adolph waeren bevrijd geworden van de Keyserlsche; welcker overlasten / moedwilligheden / en uytsuygingen onbeschrijflijck waeren. Tusschen Franckrijck en Sweeden wierd een Verbond opgereght stracks na den aenvangh des jaers 1631. / tot beschuttingh van beyderzijds gemeene Vrienden; verseeckeringh der Oost en Groote Zee; vrye Koophandel; herstellingh der verdruckte Standen des Roomschen Rijcks; slegtingh der Schanssen en Sterckten / aen de gemelde Zeeën, oock in Bundten, gemaeckt.

Verbond tusschen *Franckrijk* en *Sweeden*, belangende den Oorlogh, door *Sweeden* in *Duytschland* te voeren.

En vermits 't Gemoed der Tegen-parthy tot dus langh toe was ongenegen geweest tot een billijcke vergoedingh der toegevoeghde schaede en smaed; alle gedane Voorbeeden had verworpen; soo sou voortaen de welvaert der gemeene Vrienden gewapenderhand werden gesoght. Ten dien eynde sou Koningh Gustaef Adolph van Sweeden op sijne kosten een Krijghsheyr van een bestemd getal Ruyters en Soldaten in Duytschland voeren en onderhouden.

Korten inhoud van de voornaemste *Artijkelen* deeses Verbonds.

Jaerlijcks sou de Koningh van Franckrijk aen dien van Sweeden opbrengen een veraccordeert getal Rijksdalers. Indien 't voorneemen des Sweedschen Koninghs geluckte / soo sou hy in de veroverde Plaetsen / daer hy de Roomsch-Catholijcke Religie vond / deselve laeten blijven. Dit Verbond sou dueren tot den 1. Martius O. S. Anno 1636. / en alsoo vijf jaren. Doch vermits de Sweedsche Koning alreeds in 't voorgaende jaer (1630.) groote kosten had gedaen / soo souden deselve voor een jaer Subsidie gereeckend / en alsoo 't Verbond voor ses jaren werden gesteld / beginnende met Anno 1630. Waer op dan dien van Sweeden sou ontfangen 120000. Rijcksd. terstond: welck geld niet sou gebraght werden op reeckeningh der overige vijf jaren.

SWEE-
DEN.

Sweedsche maecken goede Buyt op de *Croaten*, welcke met silveren en goud voorsien.

Onderwijl vielen verscheydene Schermutselen voor tusschen de Keyserlsche en Sweedsche in Marck-Brandenburgh. Boven al moesten de Croaten dapper aenhouden / vermits de Sweeden goeden Buyt by haer vonden. Want veele der haere hadden goudene en silvere Gordels om de Lendenen; oock geheele geslagene Platen van Goud en Silver voor de Borst; voor de Hoofden / en aen de Toomen der Paerden; aen haere Sadels / Pistolen / en Sabels; 't welck meenig Soldaet / die deese Metallen beeter wist aen te leggen / niet qualijck te pas quam.

Dappere daed van de *Sweedsche* Vaendrigh *Ulrik Bruyn*, en grooten Buyt.

Ulrick Bruyn, Sweedsch Vaendrigh onder 't Regiment des jongen Graefs van Thurn, verrightede een dappere daed. Met 16. Soldaten / voorsien met Vyer-roers / liet hy sigh over den Oder setten. Viel by naght in een Quartier der Croaten, daer den Oversten lag met 200. Mannen. Doorschoot de Cornet; doodde met de sijne noch veel andere; kreegh een treflijcke Buyt / en keerde dus weer te rugg'; met een veroverde witte Cornet, waer in een swarte dubbele Arend stond. Deese wierd Koningh Gustaef aengebooden: die de gedaghte Vaendrigh vereerdde met een goudene Keeten / en hem verhooghde ten Capitain over een Compagnie Vyer-roers.

Sweedsche veroveren *Lockenitz*, *Brentzlauw*, *Nieuw-Brandenburgh*, *Klempenauw*, *Loitz*, *Dammin*, &c.

Wyl nu sijne Majesteyt van Keur-Brandenburgh wierd geweygerd de Pas, om door Custrin de vliedende Keyserlsche te vervolgen / soo troch hy sijn Volck in Nieuw-Marck by een; en deed op den Dam by Custrin een Schans opwerpen / op dat de Keyserlsche deese Pas niet meer mogten gebruycken. Met den aenvangh des jaers 1631. veroverden de Sweedsche Lockenitz, een Pas op de Pomersche Grensen. Vervolgens Brentzlauw, Nieuw-Brandenburgh, Klempenauw, Loitz, Dammin, en Malchin.

Onbarmhertigheyd en gierigheyd des Hertoghs van *Savelli*.

In Dammin had de Hertogh van Savelli 't opper-bevel. Een gantsch onbarmhertig en seer gierig Mensch was hy. Als hy de Burgers en Boeren daer rondom door Contributien ten uytersten had uytgemergeld / deed hy eyndlijck de Paerden en 't Gereedschap tot den Ackerbouw (haer alleenlijck noch overgebleven) panden voor d'onbetaelde Schattingh. Wyl nu / wegens d'Armoede / de Paerden niet konden gelost werden / maeckte hy een Accoord met de Beul (of Viller) / dat hy hem deese Beesten geven / daer tegens voor elke Huyd ses Schellingen betalen sou. Doch hier door heeft hy een eeuwige smaed op sigh gehaeld.

De *Roomsch-gesinde* hebben groote hoop op *Tilly*, dat hy *Gustaef Adolph* weer uyt *Duytschland* sou jagen.

Een sonderlingh-groote hoop hadden de Roomsch-gesinde gesteld op den Graef van Tilly; meenende / dat hy 't sou sijn / die Koningh Gustaef Adolph weer uyt Duytschland sou jagen. Na dat hy al de Keyserlijke Volkeren / welcke tot noch hadden geleegen in Gulickerland, Oost-Friesland, Breemen, Swaben, en Franken, had doen trecken na den Neder-Saxischen Kreytz; en nu vernoomen d'Inval van Koningh Gustaef in Mekelenburgh, begaf hy sigh met een sterck Heyr / bestaende uyt 't Kryghsvolck des Keysers en der Roomsch-Catholijke Liga, van Frankfurt,

SWEEDEN.

Neemd 't Nest Nieuw-Brandenburgh stormenderhand in;

furt, neemende sijnen wegh na Oud-Brandenburgh, Nauwen, en Rappin. Koningh Gustaef van deese Optoght verwittighd/ schreef aen den Oversten Kniphuysen, die in Nieuw-Brandenburgh lagh/ dat hy deese onvaste Plaets sou verlaten/ en sigh met sijn volck in meerder verseeckerdheyd begeven. Deese Brief viel in handen van Tilly; die terstond/ op den 6. van Martius, in eygener persoon Nieuw-Brandenburgh belegerde. Kniphuysen verweerde sigh soo Manhaftigh/ dat hy Tilly tot verscheydene malen toe met groot verlies af-sloegh; onaengesien hy geen ander Geschut had/ als Dubbelhaecken en Musquetten. Eyndlijck evenwel wierd 't Guarnisoen stormenderhand overweldigd/ en gesamentlijck dood geslagen; Kniphuysen alleen gevangen genoomen/ wijl hy met sijn Paerd was gevallen. Dit Nest had Tilly aght dagen tijds/ en over de 2000. Mannen doen verliesen; derhalven berouwden 't hem seer hoogh/ dat hy deese Plaets had aengetast. Had oock geen lust meer/ om Steeden te belegeren/ waer in Sweeden tot Besettingh lagen. Liet sijn voorneemen/ van Pomeren en Mekelenburgh te herwinnen/ varen; en keerde weer te rugg' na Rappin; met ooghmerck/ van Maeghdenburgh aen te vallen/ om verre van de Sweedsche te sijn.

doch verliest sulck een meenighte van volck, dat hy groot berouw, en geen lust meer had, om Steeden te belegeren, waer in Sweeden lagen.

Gustaef hier tegens verovert stormenderhand Franckfurt aen den Oder; waer in de kerne des Keyserlijken volcks wierd dood geslagen.

Hier tegens beroverde Koningh Gustaef, oock Stormenderhand/ de Stad Frankfurt aen den Oder, waer in de beste kerne des Keyserlijcken Volcks wierd dood geslagen. Sy versoghten wel Quartier; doch kreegen in d'eerste Furie tot antwoord: Ja, Nieuw-Brandenburghsch Quartier. Eyndlijck echter wierden'er noch 800. gevangen genoomen; onder welcke waren d'Overste Spar, Waldauw, Meeuws, Butler, Graef Sebaudi, en meer andere. Onder de doode/ meer als 2000. in getal/ vondmen d'Oversten Pirnemund, Montecuculi, Henon, Hardek, Herberstein, &c. Over deese geluckige voortgangh des Koninghs van Sweeden ontstond te Weenen sulck een verbaesdheyd/ dat al de Priesteren en Jesuiten 't Volck in hare Predicatien tot onvertsaeghdheyd moesten vermanen. 't Verlies van Pomeren gingh oock selfs de Keyser niet weynigh ter herten. Was seer misnoeghd over sijne Hof-Krijghs-Raden; seggende/ datmen voor hem de waerheyd veeler dingen verborgen hield. Dat hy voortaen selfs sou moeten uyttrecken/ om te sien hoe 't sijn' Oversten maeckten. De schrick was soo groot/ dat daeghlijcks 500. persoonen moesten arbeyden aen de versterckingh der Stad Weenen. D'Erflanden wierden seer geparst/ om geld op te brengen. Sijne Majesteyt deed handelen met den Hertogh van Friedland (voorheenen van 't Generaelschap afgeset/ om redenen/ voor deesen van ons verhaeld)/ op dat hy dit hooge Ampt weer aennam; doch hy weygerde/ en scheen meer genegenheyd te toonen om Spaenje, als om den Keyser in deesen Oorlogh te dienen.

Groote schrick daer over te Weenen: en onwil des Keysers tegens sijnen Hof-Krijghs-Raed.

De Friedlander versogt, 't Generaelschap weer aen te nemen; doch hy weygerd.

Koningh

Ondertusschen nam de Koningh van Sweeden Landskroon in. Trock weer na Franckfurt aen den Oder; en bereydde sigh/ om Maeghdenburgh (door Tilly belegerd) t'ontsetten. Versoght aen den Keurvorst van Brandenburgh d'inruymingh der Vestingh Spandauw en Custrin; om/ indien 't qualijck gingh/ een Wijck te mogen hebben: met belofte/ van na Maeghdenburghs Ontset deese Plaetsen hem weer over te sullen geven. De Keurvorst vond groote swarigheyd hier in. Bewillighde echter eyndlijck in d'overleveringh van Spandauw. Doe versoght Gustaef aen Keur-Saxen de Pas door Wittenbergh, en eenigh Geschut/ ten selven eynde; doch wierd geweygerd; en de Keurvorst beriep sigh op sijne schuldige gehoorsaemheyd aen den Keyser. Dit veroorsaeckte d'ellendige verwoestingh der genoemde Stad; wijl Gustaef dus verhinderd wierd/ deselve by tijds te hulp te koomen. In 't voorgaende II. Boeck, onder de levensbeschrijvingh Gustavi Adolphi, hebben wy met een woord hier van gewagh gemaeckt. De saeck moet nu wat breeder voorgesteld werden/ soo veel de deerlijcke verwoestingh betreft.

SWEEDEN.

Gustaef moet de Stad Maegdenburgh ongereddet laten,

door weygeringh van Keur-Saxen, tot sijn hooghste verdriet.

Tilly verovert eyndlijck Maegdenburgh stormenderhand.

Tilly, door vrees voor de Sweeden, uyt Mekelenburgerland geweecken/ en echter sigh een naem soeckende te maecken; ook/ om de Protesteerende Standen/ te Leipzich vergaderd geweest/ een schrick aen te jagen/ nam voor/ de Stad Maeghdenburgh met allen ernst aen te grijpen. 't Verhael van 't geen sigh in de Belegeringh toegedragen heeft/ sou ons te langh vallen. Sullen derhalven alleenlijck voorstellen de bloedige Veroveringh; welcke stormenderhand geschiedde den 10. May. De Regimenten van Pappenheim, Duca di Savelli, Wangler en Gronsveld namen eerst de Wal op 't Nieuwe Werk in; daer na de Poort; en vielen dus van aghteren in de Maeghdenburghsche Soldaten/ welcke in alles geen 200. konden uytmaken. Ten 11. uyren 's voormiddags was alreeds de gantsche Stad in de maght der Keysersche. Alles wat haer voorquam wierd ter neer gehouwen. 't Meeste deel der Burgers had sigh in hare Huysen begeven: d'andere heeftmen al t'samen omgebraght. Niet alleen wierden (insonderheyd van de Pappenheimsche en de Croaten) vreeslijcke wreedheden gepleeghd tegens de Mannen; maer oock tegens de Vrouwen/ selfs op 't uyterst swangere; kleyne Kinderen en Suygelingen; in de Huysen en Kercken: tegens Predikanten/ Schoolmeesters/ &c. gingense soo verschricklijck te werck/ dat geene pen maghtigh is de grouwelen te beschrijven. Als nu ook de Ruyters en meer andere Croaten binnen quamen/ gingh 't plonderen/ rooven/ branden en Vrouwen-schenden noch afgrijslijcker aen. Noyt heeftmen ergens elders sulcke afschouwlijckheden in 't werck gesteld. In de Lotharii Kerck sloegense 53. persoonen/ meerendeel van 't Vrouwlijck Geslaght/ 't hoofd af. Eenige in arbeyd sittende Wijven wierden niet verschoond. De Keysersche scheenen hier gebleeschte Duy-

Verschrikkelijke woede en ongehoorde wreedheden

hier op 't aldergrouwlijckste gepleeghd tegens Mannen, Wijven, barende Vrouwen, en kleyne Kinderen.

SWEEDEN.

Duyvelen te zijn in hare bedrijven.

Brand in de Huysen gestoken.

Nauwlijcks waren de Tillysche drie uyren in deese Stad geweest / als 't Vyer / 't welckse in verscheydene plaetsen hadden aengestoken / om de Burgers te verschricken en af te houden van tegenweer / met sulck een geweld voortliep / dat de Soldaten daer door in hare Plonderingh wierden verhinderd; en / wegens de groote hitte / sigh meerendeel weer uyt de Stad moesten begeven; behalven eenige Regimenten, welcke deselve besetteden. Eerse wegh-gingen / sleeptense veele Vrouwen en Dochteren aen Keetenen en Touwen met haer na 't Leger / daerse haer schendlijck misbruyckten tot hare beestlijcke lust; soo dat verscheydene / insonderheyd Maeghdekens van 10. of 12. jaren / daer over quamen te sterven.

Grouwlijke Verkraghtingen.

D'Administrator (Marchgraef Christiaen Willem van Brandenburgh) in 't eene Been / en aen 't Hoofd gewond / wierd gevancklijck na Wolffenbuttel gevoerd. Geduerende de gedaghte Brand verhief sigh schielijck een Stormwind / die de blammen soodanigh voort-joegh / dat / eer 't noch 's avonds thien uyren was / de geheele Stad in asch lagh vergaen / behalven 139. Huysen / meest kleyne Hutjens / staende aen Visschers-Strand. Ses schoone groote Parochie-Kercken met hare Thoornen / nevens al de Klooster-Kercken / Gasthuysen / &c. / gingen gantsch te niet.

De geheele Stad vervalt tot asch.

'sAnderen daeghs quamen de Keyserfsche Soldaten en die van de Roomsch-Catholijke

Plonderingh der

Liga, om de Kelders te plonderen / welcke noch vol roock waren; waer door veele / Buyt soeckende / 't leven hier verlooren door verstickingh. De Burgers hadden / onder de Beleegeringh / hare beste Goederen / wegens d'inwerpingh der Vyer-kogelen / in de gedaghte Kelders gebraght. Derhalven vonden de Keyserfsche hier noch een grooten Roof van Kleederen / Juweelen / Silvere Vaten / &c. / nevens veele duysend Tonnen Bier / doch weynigh Geld; schoon Tilly, om haer tot den Storm aen te moedigen / haer had wijs gemaeckt / datse binnen Maegdenburgh souden bekoomen de waerde van seven Koninghrijcken aen gereed Goud en Silver. Dus wierd de Maeghdenburgsche Bruyloft (soo noemden 't Tilly) gehouden; 't welk d'arme overgeblevene gevangene Burgers met droevige oogen aenschouwden.

Kelders; waer in de Soldaten goeden Buyt vonden: maer op verre na soo veel niet, als *Tilly* haer beloofd had.

Maegdenburghsche Bruyloft.

Den 10. 11. en 12. May hoordemen een seer jammerlijck gehuyl van de noch overige Kinderen / welcke geduerigh om haer' Ouders schreeuwden; en evenwel / wylse noch te jongh waren / geen bescheyd van deselve wisten te geven. Eenige saten nevens de hare (welcke op de straten dood in haer bloed lagen) / yeder oogenblick jammerlijck uytroepende: Ach Vader! ach Moeder! Sommige kleyne Wighten / leggende by hare vermoordde Moeders / soogen der selver doode Borsten; en schreyden soo erbarmlijck / dat 't alder-barbaerste hert daer over had bewoogen moeten werden. By d'openingh der Kelders vondmen in 't meeste deel der selver drie / vier / vijf / en meer / Mannen / Vrouwen en Kinderen verstickt leggen. Tilly deed de Lijcken / tegens alle Krijghs-gewoonte (wijl hy deselve / als Ketters / d'aerde niet gunde) / na d'Elve voeren / en daer in 't Water werpen. Men kon derhalven niet weeten 't nette getal der persoonen / hier om 't leven geraeckt. Dit heeftmen waergenoomen / dat op den 11. May in de genoemde Rivier wierden gesmeeten ses-duysend / vier-honderd / en eenige over de veertigh Lijcken. Doch deese hadmen boven d'aerde gevonden. 't Grootste deel lagh noch gedempeld onder de Steen-

Erbarmlijck Schouwspel aen een groot deel jonge Kinderen.

Barbaerheyd van *Tilly* tegens de Doode.

Getal der omgekoomene, en der weynige overgeblevene *Maeghdenburgers.*

hoo-

SWEEDEN.

hoopen der ingevallene Huysen / en versticki in de Kelders; welcke in een half jaer tijds daer na noch niet alle waren uytgehaeld. Van d'overgeblevene konnen oock de reghte seeckerheyd niet weeten / wijlmen haer gintsch en herwaerts na de Legers voerde; en sy ten deele van daer wegh liepen. In 't gemeen hieldmen 't daer voor / dat weynigh meer als 400. Burgers 't leven hadden behouden; van welcke men noch groot Rantsoen eyschte / schoonse niets met allen hadden behouden / om te konnen betalen. Naderhand hebben de Keyserische en haren Generael Tilly geen voorspoed meer gehad. Tilly selfs is korts hier na op 't ellendighste gestorven; en al stracks is haer en hem yet aenmercklijcks bejegend. Want op den vierden dagh na dit verschricklijck bedrijf ontstond een sware brand in 't Tillysch Leger te Femersleben; waer door meest al de geroofde Buyt der Soldaten wierd vernietigd. Wegens deese veroveringh en verwoestingh van Maegdenburgh heeftmen in alle Steeden der Roomsch-Catholijke een uytsteeckende blydschap betoond met allerley Vreughde-teeckenen. Wy hebben dit ons Verhael by een gesteld uyt de voornaemste Hooghduytsche Schrijvers / welcke van dit gantsche werck goede berighten hadden bekoomen. De Heer L. v. Aitzema seght (eerste Deel fol. 1179.), dat op den 21. May O. S. alreeds waren begraven 24000. Menschen.

Tilly en de Keyserische geen voorspoed meer gehad.

Blijdschap hier over in de Roomsch-Catholijke Steeden.

Eenige voorgevallene saecken, gehouden voor Voorboden van Maegdenburghs verwoestingh.

Petrus Lotichius, Professor te Heydelbergh, had voor meer als 70. jaren aen den beroemden Joachimus Camerarius deesen ondergang van Maeghdenburgh gelijck als voorseght / Eleg. 4. l. 2. In November des voorigen jaers had een verbaerlijcke Stormwind verscheydene Thoorn-spitsen der Maeghdenburghsche Kercken ter neer geworpen. Een groot stuck uyt de Muer der Vestingh en Wal viel om verr'. In deselve Maend saghmen 's avonds by klare lught uyt 't Hoofd van Orion eenige by een versamelde witblinckende Stralen / in de gedaente eener Roede / of Beesem / van 't Zuyden na 't Noorden / en dus na Maeghdenburgh schietende. Den 4. May in 't jaer deeser verwoestingh 1631. gingh door de volle Maen een wit Kruys / en twee Regenbogen na 't Noorden. Op den volgenden 5. / 's avonds ten 8. uyren / ontstond een vreeslijcke duysternis / vijf uyren langh / in 't Gesternt van Scorpio. In de Waerneemingh hier van sagmen / by een klaren Hemel / boven de verduysterde Maen een langhwerpige roode Wolck / van 't Zuyden na 't Noorden op Maeghdenburgh aendrijven; waer in allerley Beeldnissen stonden; welcke men echter niet eygentlijck kon kennen. Doe de Maen weer light begon te geven / verdween deese Wolk. Eenige weecken voor dit erbarmlijck onheyl stierf in de smerten des Kinderbarens de Huysvrouw van een gebrijd Corporael, na datse verscheydene dagen in arbeyd had geseeten / sonder te konnen verlossen. Eerse noch de Geest gaf / badse haren Man / en al d'omstaende / datmen na haer overlijden haer ligchaem sou openen / om de Vrught te besien. 't Wierd gedaen. Men vond een Kneghtje van verwonderlijcke grootte / als een Kind van drie jaren. Op 't Hoofd had het een Stormhoed; om 't Ligchaem een Harnasch; aen de Beenen Laersen à la Mode; alles van een subtyle Huyd, welcke men lightlijck had konnen aftrecken. Over 't ligchaem hingh een groote Tasch van Vleesch / cierlijck van gestalte / maer inwendigh ruygh. Hier in waren gewassen twee ronde Knoockjens, van gestalte en grootte als Musquet-kogelen.

Vreeslijck en verwonderlijck Wanschepsel, met Stormhoed, Harnasch, Laersen à la Mode, &c.

eenige weecken voor de Belegeringh.

Seer ontsteld was Koningh Gustaef Adolph over deese ellende van Maeghdenburgh. Swoer / sulck een wraeck daer over te sullen neemen / dat 'er de gantsche weereld van sou weeten te spreecken; schoon hy oock daer over 't leven sou verliesen. Wyl hy / wegens de gedaghte verhinderingh / voornamentlijck van Keur-Saxen, 't Ontset niet had konnen ter hand neemen / en echter sommige hem de schuld gaven / soo liet hy een Verantwoordingh uytgaen; waer in hy bysonderlijck de Keurvorsten van Brandenburgh en Saxen beschuldighde / sigh soodanigh gedragen te hebben tegens hem / doe hy ten ontset aentrock / hem weygerende Pas, Proviande, en alles / dat hy niet wist / of hy deese Vorsten voor Vrienden of Vyanden moest houden.

Koningh Gustaef beschuldigd Brandenburgh en Saxen, als oorsaeck van 't onheyl der Maegdenburgers.

Soo moedigh waren de Roomsch-gesinde Vorsten en Standen / oock Tilly selfs / op Maeghdenburghs vernielingh / datse allerweegen d'Euangelische waerschouwden / van 't Leipzichs Besluyt af te staen / en sigh den Keyser gehoorsaemlijck t'onderwerpen; of souden noch arger als de Maeghdenburgers werden gehandeld. Tilly sond oock selfs Gesanten aen Keur-Saxen, begeerende / dat hy en d'andere Euangelische haer geworven Volck souden afdancken; des Keysers bevelen volbrengen; of dreyghde haer anders op 't alderswaerste. Doch dit / en de harde handelingen van Keyser Ferdinand tegens de Protesteerende, veroorsaeckte / dat de Keurvorst sigh dies te meer versterckte. 't Selve deeden de Roomsch-Catholijke; en braghten sulck een Maght by een / datse nu die van d'andere opentlijck veraghteden / en alles meenden gewonnen te hebben.

Moed der Roomsch-gesinde op deese veroveringh.

Dreygementen van Tilly aen Keur-Saxen.

De Catholijke Geestlijcke vertoonden te Hildesheim een Comedie. Koningh Gustaef van Sweeden en de Graef van Tilly wierden ingevoerd te paerd sittende. 't Was soodanigh aengeleght / dat deese beyde t'samen veghten souden / en Tilly Gustaef overwinnen. Maer reght het tegendeel gebeurde. Want als Tilly den Koningh seer hard toesprack / waerom hy op den Duytschen Bodem was gekoomen / en daer op na sijn Geweer greep / om tegens hem te strijden / was d'andere hem te geswind / en schoot hem met sijn Pistool in 't aengesight / soo dat hy aghter over van sijn Paerd af-viel. Ter dier oorsaeck ontstond een grooten Oproer onder d'aenschouwers / waer door deese Comedie lightlijck in een Tragedie had konnen veran-

Comedie van de Catholijcke Geestlijke te Hildesheim tegens haere verwagtingh uytgevallen.

SWEEDEN.

veranderen. Veele hielden dit een quaed Voorteecken voor Tilly te sijn.

De Geestlijckheyd te *Chamb* in den *Over-Paltz*, begeerigh, om uyt te vorsschen, hoe 't met *Tilly* en Koningh *Gustaef* sou afloopen,

In 't volgende jaer wierd een diergelijck Spel te Chamb aengeright. Doe Tilly in 't Bisdom Bambergh was gevallen / en Koningh Gustaef tegens hem optrock / om hem aen te grijpen / stonden veele Roomsch-Catholijke in hoop en vrees. Insonderheyd waren de Deecken en Geestlijcke te Chamb in den Over-Paltz seer begeerigh / om door eenigh Omen te mogen uytvorsschen / hoe dit werck sou aflopen. Wilden derhalven de School-jongens een Comedie doen vertoonen / om daer uyt af te neemen / wien van beyde / Tilly of Gustaef, de Zeege sou bekoomen. Men nam de Jongens uyt de Duytsche Schoolen; en de Soon des Burgermeesters van Chamb verbeelde de persoon van Tilly. Deesen deed de Trommel opentlijck door de Stad slaen / en kreegh ontrent 150. Jongens tot sijnen dienst. Niemand wierd'er gevonden / die Gustaef wou sijn. Eyndlijck moesten een deel Jongens daer om Looten. Deese Lot-Koningh liet oock de Trommel roeren; doch kon niet meer als ontrent 50. Bystanders bekomen; welcke sigh / als Sweedsche Soldaten / onder sijn Vaendel begaven. Hier op gingh hy 's anderen daeghs by de Sand-Poort in de Schans / met Trommelen en vliegende Vaendelen. Drie uyren daer na quam Tilly met sijnen geheelen Hoop aentrecken. Veele der Burgeren en Geestlijcke persoonen gingen mee; hem vermanende / dat hy kloeckmoedigh sou vegten. Stracks maeckten de soo genoemde Sweedsche sigh aen hem / en sloegen / al terstond in den aenvangh des Strijds / de Tillysche op de vlught; dus d'overhand behoudende. De Geestlijcke spraecken de Loopers weer een hert in 't Lyf / om noch eens haer best te doen. Daer op versameldense sigh weer / en bereydden haer tot een nieuwen aenval.

doen een deel Jongens tegens malkander veghten, onder de Namen van *Gustaefsche* en *Tillysche*.

Seer seldsamen uytgangh deeses Wercks.

Die voor Gustaef speelde / had sijn Volck in sulck een ordre gesteld / dat elck sigh daer over verwonderde. Andermael wierden de Tillysche geslagen; Tilly selfs gevangen genoomen / gebonden / en dus in de Stad voor sijns Vaders des Burgermeesters Huys gevoerd; daer hy sigh voor een deel gelds moest los koopen.

Wonderbaerlijck Spoock te *Wittenberg* gesien, en met Eede van veele voor den Raed bevestighd; 't welck den *Generael Tilly* de dood scheen te voorspellen.

Noch yet anders droegh sigh toe / 't welck men geloofde / dat Tilly niet goeds voorkondighde. 's Naghts den 11. Junius ontstond te Wittenbergh een groot Onweer. Onder 't selve / even voor middernaght / quam by de Schildwaght op de Wal een Ruyter / by sigh hebbende een swarten Hond / nevens twee Soldaten / voorsien met brandende Lonten. Stracks riep de Schildwaght: Wie daer? en kreegh tot antwoord / Ronde. Waer op hy hem toesprack na gewoonte; maer den anderen begon spotlijck te lagchen. Korts daer na quam hy andermael op de Wal aenrijden; dies de Soldaten begonden te vermoeden / dat dit een Spoock moest sijn. Alsse nu gesamentlijck toeliepen / hebben eenige der hare / die voor deesen onder Tilly hadden gediend / gesien / dat deese Schim sijn' eygene gedaente vertoonde. Ten derden mael reed deese Ruyter weer voorby; doch sonder Hoofd. Naderhand wierd niets meer van dit Spoocksel vernoomen. Doe 's anderen daeghs deese saeck rughtbaer wierd / sijn de Capitain en Soldaten / welcke alles hadden aenschouwd / op 't Raedhuys ontbooden / en ondervraeghd. Sy bevestighden 't verhaelde met Eede; en de geene / welcke voortijds sigh in Krijghsdienst onder Tilly hadden bevonden / betuyghden / dat dit Tilly selfs / of de boose Geest in sijne gedaente

SWEEDEN.

daente / was geweest. Men doe hier noch 't volgende by. Even voor de Veroveringh der Stad Maeghdenburgh verhoeghde seecker persoon sigh by desen Generael; hem / als sijnen goeden vriend / radende / dat hy op sigh selven aght sou neemen. Wou hy sijnen tot noch toe verkreegenen roem niet verliesen / soo moest hy by tijds uyt deesen Oorlog scheyden. Hy sou wel noch eene Victorie bekoomen; maer daer na altijd tegens de Sweeden ongeluckigh sijn.

Voorseg-gingh aen hem gedaen.

In 't vervolgh deeses Duytschen Krijghs sullen wy voortaen kort moeten gaen / en alleen 't voornaemste aenroeren. Na de veroveringh van Maeghdenburgh trock Tilly na Thuringen; daer hy seer quaed Huys hield. Begaf sigh na Erffurt, om deese Plaets te vermeesteren: doch wijl Saxen en Hessen doemaels een goed deel volck by een hadden / dorfde hy 't niet wagen; maer trock weer wegh / tot groot misnoegen der Roomsch-Catholijke. Want had hy deese Stad konnen winnen / soo was Saxen sijne Beschermingh quijt geweest. Aen den Landgraef van Hessen begeerde hy / dat hy drij Keyserſche Regimenten sou inneemen; doch ontfingh een fiere weygeringh. Trock daer op na Hessen-Cassel; doch moest / op onverwaght-bekoomene tijdingh van des Sweedschen Koninghs bedrijven / weer te rugg' wijcken. Gingh na Maeghdenburgh; maer wierd hier van Gustaef geklopt: die nu oock de Keyserſche uyt Mekelenburgh had verdreven / en haer den Roof weer ontroofd. Meenighten van Roosenobels / Ducaten / &c. / wierden haer ontnoomen; insonderheyd de Croaten. Onder hare verlatene Bagagie vondmen Flesschen / gevuld met Goud / in plaets van Wijn; met Keetenen / en kostlijcke Kleynodien. Tilly deed andermael Keur-Saxen, onder hooge bedreygingen / aenseggen / dat hy sijn Krijghsvolck sou afdancken / Contributien opbrengen / &c.; doch de Keurvorst deed hem antwoorden: Hy ſagh nu wel, datmen voorneemens was, Keur-Saxen het soo langh geſpaerde Banquet op te diſſchen. Maer men moeſt weeten, dat by 't Banquet gemeenlijck Noten wierden geſet, welcke dickmael vry hard vielen te kraken. Hem ſtond derhalven toe te ſien, dat ſijner veele de Tanden daer op niet in ſtucken beeten. In Augustus viel Tilly in Saxen, met grouwlijck moorden / branden en plonderen. Veroverde Mersburgh en Leipzich. Derhalven de Keurvorst nu besloot / sigh by den Koningh van Sweeden te voegen. Oock quamen beyderſijds Heyren by een. Indien dit eerder ware geschied / veel' ellendige onheylen souden voorkoomen sijn geweest.

Verrigh-tingen van Tilly na Maeghdenburgs verwoesting.

Dreyghd Hessen.

Grooten Buyt der Gustaefsche.

Tilly dreyghd Keur-Saxen, en deselven aerdige antwoord.

Valt met moord en brand in Saxen; derhalven de Keur-vorst sigh nu tot Sweeden voeghd.

Tilly hier van tijdingh bekoomende / trock tegens haer op. Daer op geschiedde een geweldige Slagh tusschen de Sweedsche en Saxiſche aen d'eene / de Tillyſche aen d'andere sijde; waer van wy wat omstandiger moeten spreecken. De reghter Vleugel der Keyserſche wierd aengevoerd door dien van Furstenbergh; de lincker door de Graef van Pappenheim; de Bataille door de Graef van Tilly. Niet alleen haddense 't voordeel van de Plaets / maer oock een veel grooter meenighte Volck. Den 7. September op de middagh begon weersijds 't grof Geschut te speelen / tot ontrent ten twee uyren 's namiddaghs. In 't begin des Gevechts wierden de Keur-Saxiſche, welcke de lincker Vleugel hadden / van de Tillyſche in onordre gebraght / soo datse meerendeel haer Geweer neerwierpen / en 't Veld ruymden. De Sweedſche daer tegens droegen sigh boven maten dapper / en veroverden 't gantsche Tillyſch Geschut; 't welckse tegens hare vyanden omkeerden / en geweldigh daer in schooten. Na een vijf-uyrigh Gevecht behield Koningh Gustaef Adolph een heerlijcke Victorie, drijvende de Keyserſche en die van de Roomſch-Catholijke Liga in groote verwarringh op de vlught. De Sweedſche Ruytery sneide haer aghter na. Wat niet binnen Leipzich kon geraecken (de Strijd viel voor ontrent 3. mijlen weghs van deese Stad) wierd dood geslagen / of vlood na Mersburgh. De Generael Tilly ylde na Halberstad, schoon swaerlijck verseerd / en kraghtloos; wijl hy drie schooten had ontfangen; oock met Piecken en Pistolen swaerlijck op 't hoofd was geslagen. Sijnen reghteren arm was niet vrij gebleven. Sou oock gantsch om 't leven sijn gekomen / indien de Hertogh van Saxen-Lauwenburgh hem niet ontset / en van daer gebraght had. Echter waren de Kogelen / oock de slagen / niet door 't vleesch gedrongen. Derhalven de Chirurgijn te Hal (die hem / als hy by naght daer aen quam / verbond) het t'eenemael daer voor hield / dat hy hard gemaeckt moest sijn. De Jesuit A. Brachelius in Hist. Nost. Temp. evenwel / noemd dit een lasteringh sijner vyanden; doch sonder eenige grond / die voldoenende moght sijn. 't Rugge-been was door 't geweld eens Kogels gantsch gekneusd; waer door hy oock deese schade niet reght kon te boven koomen soo langh hy noch leefde. Oock bleef sijn Hoofd een tijd langh seer duyseligh en ontroerd. Men sie hier by / 't geen wy in 't voorige tweede Boeck hebben verhaeld onder de Sweedſche Geschiedenissen van des Koninghs Gustavi Droom in de naght voor den dagh deeses Slaghs. 't Getal der weersijdsche Doode wierd begroot op ten minsten 9000. Van de Sweeden bleven'er geen 700.; van de Saxiſche ontrent 2000. D'overige waren Tillyſche; en daer onder veele hooge Hoofden.

Berigt van de geweldige Slagh by Leipzich tusschen Koningh Gustaef en Tilly, den 7.17. Sept.

SWEEDEN. 1631.

Treflijcke Victorie des Koninghs Gustavi, en swaere Neerlaegh van Tilly.

Hy selfs seer verfeerd, echter sonder eygentlijcke wonden; 't welck deed vermoeden, dat hy hard gemaeckt was; en seldsaemheyd daer ontrent.

Getal der weersijdsche Dooden.

Deese Slagh by Leipzigh was niet alleen voor sigh selven seer groot; voor de Koningh van Sweeden gantsch heerlijck; voor de Keyser en de Roomſch-Catholijcke Liga hooghschaedlijck; maer oock seer gedenckwaerdigh / wegens seeckere Omstandigheden. Want I. Beyde de Parthyen sijn met een even-gelijck voorneemen tegens malkander aengetrocken. II. Tilly had 't voordeel der Veghtplaets / Wind / en Meerderheyd van Volck. III. De Tillyſche Ruytery was treflijck

Gedenckwaerdige Omstandigheden; welcke in deesen Leipzighschen Slagh

SWEEDEN.

lijck toegerust: die van Gustaef daer tegens meerendeel ongewapend; en met sleghte Paerden voorsien. IV. Of wel/ gedueren de de Slagh/ Gustavi Heyr/ door verlies en verloop der Saxische, de helft verswackt/ en weynigh boven de 15000. Mannen sterck was/ dat hy echter stand gehouden/ en de Zeege bekoomen heeft. V. Dat oock niet al 't Koninghlijck Volck heeft gevoghten/ wijl meer als 10. Regimenten noyt aen 't werck konden geraecken. Welcke omstandigheden de Victorie en roem Gustavi merckl lijck vermeerderden; de schande der Neerlaegh van Tilly verswaerden; de schrick in de Keyser/ Keyserſche, en Roomsch-gesinde Liga geweldigh vergrootten.

de roem der Zeege van *Gustaef* seer vergroot; de schande der Neerlaegh van *Tilly* verswaerd hebben.

De meergenoemde Jesuit Brachelius merkt aen/ dat men korts voor den Strijd een witte Duyf sagh gaen sitten op de Vaen van een der Saxische Troupen; daer nae over de geheele Slaghordeningh vliegen. Steld oock/ als een ongeluckigh Teecken voor Tilly, dat hy op den dagh des Gevechts sijnen Krijgsraed deed vergaderen op 't Kerckhof te Leipzigh; ja selfs in 't Huys des Doodgravers; en alsoo in 't midden der Doodsbeenderen. Men doe hier by 't geen wy hier boven verhaeld hebben van de Comedie der Geestlijke/ en Jesuiten te Hildesheim, te Chamb in den Over-Paltz: 't Spoock van Tilly te Wittenbergh; de Droom Gustavi Adolphi, &c. Meer andere aenmerckingen der Schrijvers op den Dagh der Tillysche Neerlaegh/ als even de selve/ op welcke voor een jaer de Keyserſche soo verschricklijck hadden te werck gegaen in d'onnoosele Stad Pasewalck in Pomeren, &c. gaen wy voorby.

Eenige Voorteeckenen voor den Slagh, *Tilly* niet goeds beduydende.

Andere aenmercklijckheyd.

De volgende dag overviel Gustaef Adolph de Tillysche by Marsburgh, die sigh hier weer by een versaemelden. Sloegh over de 2000. der selve dood/ en kreegh'er 3000. gevangen. Andere stellen 3000. doode/ en 3400. gevangene: welcke sigh meest in Sweedschen dienst begaven. Marsburgh herwon de Koningh den 9.; Hal den 11./ Mauritzburgh den 12. September. De daer binnen gelegen hebbende Soldaten begaven sigh meest onder Gustavi Heyr. D'andere moesten sweeren/ noyt te sullen dienen tegens den Koning van Sweeden, of d'Euangelische Standen. Oock wierd Leipzigh weer veroverd door Keur-Saxen. Binnen deese weynige dagen was 't Sweedsche Heyr/ door 't gedaghte middel/ en voorts door de toeloop van andere Tillysche, alreeds 5000. Mannen stercker geworden/ als 't voor den Slagh was geweest.

D'overgeblevene *Tillysche* op nieuws geslagen.

Meenigte van *Tillysche* begeven sigh in dienst van *Gustaef*.

Tilly vergaderde de verstroyde Reliquien sijns Heyrs weer by een/ ten besten dat hy kon. Dorfde niet langer binnen Halberstad blyven; maer trock/ met al de Priesteren en Monicken/ die hier rondom alreeds hadden beginnen de Pauslijcke Reformatie in te voeren/ den 13. September van daer wegh nae Hildesheim. T'Alefeld bleef hy eenige dagen leggen. Gingh over de Weser. Quam in 't Stight Paderborn: voorts in Hessen. Stiet tot de Hoopen der Keyserſche en Roomsch-Catholijcke Liga onder Fugger en Altringer. Koningh Gustaef brack oock op van Hal. Nam Erffurt in; dan noch Gotha, Cesta, 't geheele Graefschap Hennebergh, Koninghs-hoven, &c.

Tilly versameld de *Reliquien* sijns Heyrs weer by een; en voegd sigh by de *Troupen* onder *Fugger* en *Altringer*.

Gustavi Veroveringen.

Eer wy voortgaen/ moeten wy hier aenmercken twee misslagen/ van de Schrijvers voorgesteld; d'eene in Tilly, d'andere in Gustaef Adolph. In Tilly was 't een groote onbedaghsaemheyd/ dat hy Leipzigh had ingenoomen/ in Saxen ellendige verwoestingen aengereght; wijl hy hier door Keurvorst Johan-Georgh terghde/ jae dwongh/ sigh met de Sweeden te verbinden/ tot reddingh sijner Landen; daer hy anders al voort/ gelijck tot noch toe/ een leedige toekijcker sou gebleven hebben. In Koningh Gustaef was 't oock geene kleyne misslagh/ dat hy nae deese Zeege sigh niet terstond nae d'Erflanden begaf/ en den Sax nae Franckenland sond. Want had hy dit gedaen/ gantsch vermoedlijck sou hy in d'eerste schrick alles vermeesterd/ en Keyser Ferdinand selfs uyt Weenen verjaeghd hebben: te lighter/ om dat de gedwongene tot d'aenneemingh des Pausdoms in Oostenrijck, Moravien, &c. in meenighten hem souden toegevloeyd sijn. Doch hy wou nae Franckenland; daer hy/ boven meer andere Plaetsen/ terstond meester wierd van Swijnfurt, soo Stad als Kasteel; en een geweldige Buyt daer in vond. Tilly, versterkt met de Hoopen van Altringer en Fugger, trock wel op/ om Swijnfurt t'ontsetten; doch quam te laet. En doe hy verstond/ dat Gustaef deese Plaets had bemaghtighd/ begaf hy sigh/ onaengesien veel stercker als de Sweedsche, na Rotenburgh aen den Tauber. Onverwagt sloegen de Gustaefsche hem vier sijner Regimenten af.

Misslagh van *Tilly* voor,

van Koningh *Gustaef* nae den Slagh.

Die sigh terstond meester maeckt

van geheel *Francken*-*land*:

Als nu de Sweedsche Majesteyt sigh meester van geheel Franckenland had gemaeckt/ wendde hy sigh na den Rhijn. Overrompelde Hanauw: nam Franckfurt, nevens 't Ringauw (Rhijngauw) in/ en trok na den Paltz; doemaels van de Spaensche beseeten; doch vond niet geraedsaem/ den Vreede met Spaenje te breecken. Wou maer alleen vyandlijck tegens de Spaenjaerden handelen/ voor soo veelse sigh in den Duytschen Oorlogh vermenghden. 't Kon hem niet tot voordeel strecken/ meer vyanden op sijnen hals te haelen: te meer/ wijl 't in hem geene kleyne aghterdoght verweckte/ dat de Françoisen met een sterck Heyr tot by Metz quamen. Veele der Duytsche Vorsten waeren alreeds nijdigh geworden over sijne verwonderlijcke voorspoed; en door de gantsche weereld schallende roem. De Polacken en Deenen had hy niet veel te vertrouwen: welcke/ ondertusschen de Vreede breeckende/ sijne Landen hadden mogen aenvallen. De meeste Engelsche Staets-dienaers waren goed Spaensch. Nam derhalven sijnen Toght door Franckfurt en Darmstad nae de Berghstraet en Germersheim. Sloegh de Spaensche Troupen, welcke hem d'Overtogt wilden verhinderen. Hieuw oock t'Oppenheim 500. Spaenjaerden, welcke sigh te weer stelden/ ter neer. Die te

Franckfurt en *Ringauw*.

Hoedaenig *Gustavus* sig droegh tegens de *Spaenjaerden* in den *Paltz*, sonder de Vreede met *Spaenje* te willen breecken.

Mentz

Mentz laegen/ gaben sigh over: waer op Gustaef alle Plaetsen tot aen Cobelentz en de Moesel bemaghtighde; terwijl Landgraef Willem van Hessen de Wetterauw van de Spaensche suyverde. Spier, Landauw, Weissenburgh, Manheim, &c. quamen onder Gustavi geweld: oock (door sijnen Generael Gustavus Horn, dien hy in Francken had gelaeten) Mergentheim, Winsheim, &c. Rostock gingh met Accoord over. Wismar volghde. Dus waeren de Keyserſche gantschlijck van d'Oost-Zee wegh-gejaeghd. De geheele Neder-Saxische Kreytz was aen Gustavi syde getreeden. 't Aerts-Stigt Breemen en de Hertogen van Brunswijck-Lunenburgh begaven sigh met hem in Verbond.

Vervolgh sijner veelvoudige Overwinningen.

't Berouwde Keyser Ferdinand niet weynigh/ dat hy Keurvorst Johan-Georgh van Saxen, die hem soo veel' en groote diensten had gedaen/ selfs tot nadeel van de gemeene saeck der Euangelische, door sijne harde handelingen had gedwongen/ Gustavi sijde te kiesen. Nae 't verlies by Leipzigh bevond hy sijne saecken in een sleghten staet/ en vreesde voor noch arger. Soght derhalven/ om sijnen vyand Gustaef te verswacken/ Keur-Saxen weer uyt 't Harnasch te krijgen. Ten dien eynde sond/ op sijn versoeck/ de Spaensche Ambassadeur te Weenen de Baron van Enschede aen den Keurvorst af; die hem seer ernstigh versoght/ met den Keyser in onderhandeling van Vreede te treeden. Doch wijl deese Vergelijckingh wierd voorgeslaegen alleenlijck tusschen 't Huys Oostenrijck en Saxen, met uytsluytingh van alle andere Euangelische Standen/ soo wou dien Vorst voor datmael hier toe niet verstaen. Toonde sigh echter t'eenemael genegen tot een generale Vreede in 't Duytsche Rijck.

Keyser Ferdinand in groote verlegenheyd,

Soeckt Keur-Saxen weer tot hem te trecken; doch voor datmael te vergeefs.

De Keyserlijcke Veld-Maerschalck Tieffenbach viel ontrent den uytgangh van September met over de 10000. Mannen uyt Silesien in Lausnitz. Nam hier 't meeste deel der Steeden en Sterckten in. Verbrandde veele Dorpen. Dwongh d'Inwooners onopbrenghlijcke Schattingen af/ en gingh jammerlijck tegens deselve te werck. Doch als de Saxische, onder den Keurvorst selfs/ op hem af-quamen/ liep hy schandig weg. Daer op ruckte de Sweedsche Veld-Maerschalck Arnhem nae Over-Lausnitz; maer oock hier hielden de vyanden geen stand. In October trock 't Saxische Heyr tot in Boheemen; en nam daer verscheydene Plaetsen in; deselve ten deelen plonderende. Geweldigh was de schrick en vlught der Keyserlijcke Lands-Bevelhebbers/ en der Geestlijcke in dit Rijck; te meer/ als de Stad Praegh sigh overgaf. De verdreevene Euangelische quamen weer in Boheemen; doch deese Sonneschijn verheughde haer niet langh/ gelijck wy haest sullen hooren.

De Keyserſche vallen in Lausznitz: doch loopen wegh op d'aenkoomst der Saxischen.

welcke in Boheemen trecken, en selfs Praeg veroveren.

Ondertusschen gingh Gustaef Adolph in sijne groote Veroveringen al voort. Keur-Trier vattede de Neutraliteit aen/ en gaf Hermanstein aen de Françoisen in besit; die dus oock in Duytschland begonden te nestelen. Rhijn-Graef Otto Lodewijck klopte de Spaensche dapper aen den Moesel. Land-Graef Willem van Hessen tastte in Westphalen happigh toe. Hertogh Willem van Saxen-Weinmar nam Goslar, Northeim, Gottingen, Duderstad, en meer andere in. Tilly dorfde voor Gustaef nergens stand houden; en maeckte sigh na Ingolstad: maer de Sweedsche Koningh trock nae Donauwaerd. Nam wegh al de Plaetsen op beyde de syden des Donauws tot Ulm toe. Geraeckte met Tilly in een Schermutsel; die hier soodanigh verseerd wierd/ dat hy t'Ingolstad in verbaerlijke smerten/ niet sonder vertwijffelingh/ den Geest gaf. Van deese sijne rampsalige dood hebben wy in 't voorige II. Boeck onder de Sweedsche Geschiedenissen gesproken. Gustavus maeckte sigh nae Bayeren. De Stad Aughsburgh gaf sigh sonder tegenstand over. Nu moest de Bayer-Vorst in sijne Landen selfs gevoelen 't geen hy d'Euangelische in de haere had toegevoeghd. Plessburgh, Freisingen, Landshut, &c. moesten sware Brandschattingen opbrengen. Munchen droeg Gustaef de Sleutelen te gemoet. De meeste Plaetsen in Over-Swaben geraeckten in Sweedsche handen.

Voortgangh van Gustavi seer groote verrightingen in Duytschland.

Tilly, in een Schermutsel verseerd, sterft seer ellendigh.

Gustavus in Bayeren.

Al deese Sweedsche Victorien, en de Veroveringen der Saxen in Boheemen, braghten Weenen in d'uyterste verbaesdheyd. In deese verwarringh stelde Keyser Ferdinand alle middelen in 't werck/ om de Hertogh van Friedland (anders geseght de Wallensteiner) te beweegen tot de weer-aenneemingh van 't Generaelschap over 't Keyserlijck Krijghsvolck. Nae veelerley gedane Beeden verklaerde deesen Hooghmoedigen sigh eyndlijck deeses wijs: Alhoewel de Keyserlijcke Majesteyt hem niet behoorlijck had gehandeld/ en hy derhalven geen reden vond/ om sigh in desselven versoeck in te laeten/ soo wou hy echter/ ter liefde des Vorsts van Eggenbergh (dien de Keyser hier toe gebruyckte) yets doen; te weeten/ deese last op sigh neemen; doch niet langer/ dan tot d'aenstaende Maert. Begeerde geens sins de naem van Generael te voeren; niet met den vyand tot een Slagh te koomen; geene Aenslagen voor te neemen. Alleenlijck wou hy/ geduerende deese drie Maenden/ 't Volck in een goede ordre brengen. Terwijl moghtmen nae yemand anders omsien; of liever nae Vreede traghten/ 't welck best sou sijn. Hy begeerde geen Besoldingh (hem wierden 100000. Rijcksdalers aengebooden); maer alleen/ datmen hem/ in de gedaghte drie Maenden/ over al/ waer hy sijn moght/ sijne nooddruft sou verschaffen.

De Keyser, in d'uyterste verlegenheyd, bid den Friedlander, 't Generaelschap weer aen te willen aenneemen.

Trotse antwoord van deesen hoogmoedigen; en hoe verr' hy daer in bewilligd.

Hier op nam hy sijn Hoofd-Quartier te Znaymb in Moravien. De Keurvorst van Bayren, seer misnoeghd/ dat de Wallensteiner in 't Generaelschap hem voorgetrocken was/ deed Keyser Ferdinand voordraegen: Hy vond sigh niet weynigh beleedighd/ dat sijne Majesteyt den Friedlander, op 't aenhouden van 't gantsche Keurvorstlijck Collegie afgeset/ in 't Generaelschap weer had herstelt/ sonder voorweeten van 't selve. Hy moest dit/ wegens 't groot gevaer/ voor

Misnoegen des Keurvorsts van Bayeren, over de weer-aenneemingh des Friedlanders; en wat hy den Keyser deed voordragen.

SWEEDEN.

gen. 1632.

sijn deel laten geschieden/ maer versoght/ dat dien Generael in sijne Landen geene Doortoghten of Inleegeringen sou ter hand neemen. En wijl nu de Paltz in handen der Sweeden was geraeckt/ soo bad hy/ dat sijne Majesteyt hem weer geliefde in te ruymen sijn voorigh Onderpands Land/ namentlijck/ 't Hertoghdom Oostenrijck over den Ens.

Koningh van *Frankrijck* trekt met sijn Heyr nae *Duytschland*; wil *Elsas* en *Straetsburgh* aen sigh brengen: onder wat voorwendingh?

Ter oorsaeck van de geluckige Overwinningen Gustavi was Koningh Louis van Franckrijck nae de Grensen van Duytschland getrocken. Had oock eenige Plaetsen in 't Stight Metz, al voor langh van de Keyserische onder haer geweld gebraght/ weer vermeesterd; en de Hertogh van Lotharingen tot gehoorsaemheyd gedwongen. Hier op wou hy al verder gaen; Elsas en Straetsburgh aen sigh trecken. Voorwendende/ dat dit voortijds aen de Kroon Franckrijck had behoord. Dat oock dit Bisdom van de Fransche Koningh Dagobert was gestigt. Doch Koningh Gustaef Adolph wou deesen Franschen handel niet toestaen; seggende: Hy was gekoomen/ om 't Duytsche Rijck te beschermen/ en weer tot welstand te brengen; kon derhalven niet gedoogen / dat'er yets van sou afgenoomen werden. Doe nu de Françoisen voorgaven: indien de Koning van Sweeden dien van Franckrijck wou bystaen/ immers niet tegen sijn/ soo kondense wel een goede Veder uyt de Wiecken des Arends plucken: dat sulcks oock billijck waere/ tot danckbaerheyd voor Franckrijcks hulp-bevorderingh aen de Sweeden; soo gaf Gustaef tot antwoord: Hy was gekoomen als Protector (Beschermer)/ niet als Proditor (Verrader) van Duytschland. Als hy nu naderhand verstond/ dat Franckrijck even-wel voorneemens was/ met sijn Heyr in 't Duytsche Rijck te rucken/ deed hy Louis bekend maecken/ dat beyde deese Krijghsmaghten sigh op den Duytschen Bodem niet wel souden konnen met malkander verdraegen. Derhalven souden de Franschen de Spaensche besoecken/ en hem met d'andere vyanden in 't Rijck laten begaen. Hier by is 't eyndlijck gebleven; en Koningh Louis (nae dat hy den Koningh van Sweeden een groot deel gelds had overgemaeckt) brack uyt Lotharingen op/ en begaf sigh na Parijs; latende sijn Heyr trecken nae de Grensen van 't Aertsbisdom Trier. Wat deese beyde Koningen eygentlijck met malkander hebben gehandeld/ wierd ten hooghsten geheym gehouden.

doch Koningh *Gustaef Adolph* steld sigh ernstigh daer tegens.

Handeling tusschen *Frankrijk* en *Sweeden* geheym gehouden.

De *Roomsch-Catholijke* in *Duytschland*

De Roomsch-Catholijcke Bisschoppen en Keurvorsten in Duytschland hadden seer groote hoop op Koningh Louis van Frankrijk gesteld/ meenende/ dat hy haer tegens Sweeden sou bystaen; doch vonden sigh vry bedroogen. Hy verklaerde sigh een openbaeren vyand van 't Huys Oostenrijck; en verwittighde al d'Ambassadeurs aen sijn Hof/ datse dit haere Meesters souden bekend maken. Ontseydde oock de Roomsch-gesinde Liga alle Hulp; doch sloegh haer voor/ datse met den Koningh van Sweeden in Neutraliteit souden treeden/ sonder sigh verder in de saecken van 't Oostenrijcksche Huys te mengen: dan wou hy verschaffen/ datse in goeden vreede souden sitten. Deese handel van Neutraelheyd wierd wel aengevangen/ maer was de Roomsch-Catholijcke Liga geen ernst. Gingh oock derhalven haest te niet. Alleenlijck de Keurvorst van Trier namse aen. Doch daer over lieten sijne Standen de Spaenjaerden in 't Land / soo dat hy selfs daer uyt moest wijcken. D'eysch van Gustaef Adolph, gedaen aen den Keurvorst van Bayeren, en d'andere Roomsch-gesinde Standen/ bestond hier in: I. Vernietigingh van 't Edict, belangende de Geestlijcke Goederen. II. Vryheyd van beyde de Religien, de Roomsch-Catholijcke en d'Euangelische, sonder Gewissens-dwangh. III. Boheemen, Moravien, Silesien, weer in ouden stand te herstellen; al de Verdreevene weer in te roepen. IV. Paltzgraef Frederick sijne Landen/ en de Keurvorstlijcke Waerdigheyd weer te geven. Voorts/ VII. Alle Jesuiten, als verstoorders der gemeene Vreede en rust/ veroorsaeckers van den ellendigen staet des Roomschen Rijcks / geheel uyt 't Land te drijven. X. Sijne Koninghlijke Maj. van Sweeden, wijl hy 't Rijck van ondergang had bevrijd/ te verkiesen tot Roomsch Koningh. Het VI. Artijckel raeckte Aughsburgh in 't bysonder. Het VIII. en IX. de Kloosters. Het XI. de gedaane Onkosten. Het XII. de Hooge Dom-Stighten. Dus wierden d'Artijckelen wel uytgestrooyd; doch veele verstandige twijffelden/ offe de reghte waren; en insonderheyd het X. niet ingelapt was/ om Gustaef Adolph by alle Duytschers haetlijck te maecken.

vinden sig in haere hoop, op *Frankrijk* gesteld, leelijck bedrogen.

Neutraliteits-Vreede-handel tusschen haer en de Konings van *Sweeden*, doch sijnen eysch behaegt de andere niet.

Korten inhoud der *Artijkelen*, en aenmerkingh.

Verbond tusschen de Keyser en *Spaenje*, elck met sijne Helpers, tegens *Sweeden* en sijne bystanders.

Onderwijl trad Keyser Ferdinand met den Koningh van Spaenje in een Verbond/ om gesamenderhand/ yeder met sijne Helpers/ niet te sullen af-laten/ voor dat de Sweeden uyt 't Rijck gedreven/ de met haer aengespannene in Duytschland gedempt souden sijn. Van dit Verbond was de Keyser 't Hoofd; en voor al sijnen liefsten Swager de Catholijcke Koning Philips de IV. van Spaenje. Dit Verbond sou dueren ses jaren. Keyser Ferdinand sou verplight sijn t'onderhouden ten minsten 30000. te voet/ en 8000. te paerd. Spaenje 21000. te voet/ en 5000. te paerd. Alle andere Catholijcke Koningen en Vorsten souden daer in toegelaeten werden/ &c.

Seer swaere belastingen des Volcks in *Oostenrijk*, en schrick te *Weenen*.

Ondertusschen evenwel duerde de schrick te Weenen. Men dwongh 't Volck tot Soldaten-dienst. Ondraeghlijcke Schattingen wierden opgesteld. Alleen 't Landje Oostenrijck over den Ens moest/ boven 't onderhoud des Krijghsvolcks/ bestaende in Spijs en Dranck aen haer en haren Tros, Voeder aen de Paerden/ &c./ ter maend betalen over de 80000. Hollandsche guldens; de Keyserlijcke daer in geleegene Goederen onbeswaerd blijvende. Dit veroorsaeckte groote klaghten. Met de Friedlander wierd soo verr' gehandeld/ dat hy 't Generaelschap over 't Keyserlijck Heyr ten vollen aennam: 't welck

De Friedlander, op beede des Keysers.

SWEEDEN.

neemd 't *Generaelschap* aen;

't welck hem wierd opgedragen met een onbepaelde Maght; soo dat hy den Keyser gelijck/ ja boven hem was. Sijne Maj. sou sigh niet mogen laten binden in 't Heyr/ veel min bevel daer over hebben: maer als 't Koninghrijck Boheemen was herwonnen/ sijne Hof-houdingh te Praegh aenstellen/ met een Lijfwaght van 8000. Mannen/ onder eenen Balthasar. Waer hy (de Friedlander) bevond/ dat de Boheemers een Koningh in persoon by haer moesten hebben/ sou hy heenen gaen. Van de Landen/ welcke hy herwon/ sou hy besitten 't hooghste Regael in 't Roomsche Rijck/ tot een buyten-gewoone vergeldingh. De Verbeurdmaeckingen souden onbepaeld aen hem staen; sonder dat de Keyser of yemand anders sigh daer mee sou mogen bemoeyen. In alle saecken van Pardon sou hy mogen handelen na sijn welgevallen. Geen Pardon of Sauveguarde sou gelden / als 't sijne. Al de middelen/ tot voortsettingh des Oorloghs/ souden in sijne handen werden gesteld/ &c.

op voorwaerden, die hem boven den Keyser stellen.

Verraderlijck bedrijf van den Keur-*Saxischen Generael Arnhem* in *Boheemen*.

In Boheemen wierden door de Keyserische verscheydene Plaetsen de Saxen weer ontweldighd; en de Saxische Generael Arnhem handelde seer ontrouwlijck met Koningh Gustaef Adolph, ten voordeel der Keyserische; soo dat hy opsetlijck den Friedlander een Victorie tegens hem in de hand speelde/ om hier door te veroorsaecken/ dat de Saxen, onder sijn Commando staende/ uyt Boheemen souden moeten wijcken. Selfs Keurvorst Johan-Georgh van Saxen, aen d'eene sijde nijdigh over de groote overwinningen en wijd-uyt-gebreydden roem des Sweedschen Koninghs; aen d'andere sijde aengelockt door de groote beloften van Keyser Ferdinand; aengeset/ soo door Arnhem, als door eenige sijner omgekoghte Raden/ stelde al weer eygen Interes boven 't belangh der Euangelische Religie; soo dat hy niets meer tegens de Keyserische wou verrighten/ ja selfs noch verder gingh/ gelijck wy haest sullen hooren.

Selfs de Keurvorst begind van *Gustaef* af te vallen.

Verrightingen van *Pappenheim*, &c.

Ondertusschen rumoerde de Keyserlijcke Overste Pappenheim niet weynigh in Neder-Saxen, na dat Gustaef Adolph Hertogh Willem van Saxen-Weimar en Johan Banier na Over-Duytschland had geroepen. Sloegh eenige Sweedsche Troupen by Hoxter. Veroverde Eimbeck, en maeckte sigh na 't Stigt Breemen, 't welck d'Aerts-bisschop door Sweedsche bystand had ingenoomen. Vermeesterde oock 't selve; doch moest'er weer uyt. Aen d'Over-Rhijn deeden de Spaensche een Inval in den Paltz. Bedwongen Kirchbergh, Boppart, Over-Wesel, en Altzey; oock Spier; doch wierden van daer geroepen/ wijl Prins Frederik Henrick van Oranje met 't Heyr van de Staten Generael der Vereenigde Provintien de Spaensche Nederlanden was koomen besoecken. In haren aftoght wierdense van de Sweedsche Troupen onder Axel Oxenstiern niet weynigh beschadighd.

't Wil de *Keyserische* nergens gelucken.

Aenkoomst van 't Heyr

Als nu de Keyserische hier en gintsch yets gewonnen/ daer tegens door de Sweedsche al weer noch meer verlooren hadden/ quamen beyde de Heyren/ dat van de Friedlander en Gustaef Adolph, dight by malkander. Wallensteyn lagh in sijn Voordeel/ en ongemeen sterck beschanst. Gustaef echter viel 'er op aen; doch kon niet inbreecken. Verloor hier 2000. dappere Soldaten; waer tegens de Keyserische maer ontrent 1000. dooden hadden. De Friedlander brack eyndlijck op. De Koningh volghde hem. Op Sondagh den 4. November Anno 1632. kreegh hy verseeckerd bericht/ dat de Vyand sigh na Lutzen had gewend/ geleegen 2. mylen van Leipzich; 't sy om sigh van de bequaemheyd deeser Plaets tot sijn voordeel te bedienen; indien hy tot een Slagh gedwongen wierd; 't sy om de t'samenkoomst der Saxische en Sweedsche diesto beeter te konnen verhinderen. 'sMaendaghs den 5./ na 't gehoudene Gebed/ brack Koningh Gustaef vroeghmorgens met sijn Leger voor Naumburgh op/ om sijne vyanden te gaen vinden. Niet verr' van Weissenfels kreegh hy tijdingh/ dat sigh deselve (gehoord hebbende dat hy haer soo geswind volghde) in volle Slagh-ordre hadden gesteld. Deed derhalven oock soo/ en ruckte spoedigh voort. Waer op de Voor-Troupen, weersyds uytgesonden/ aen malkander geraeckten/ en seer hevigh schermutseerden om de Pas en Brugg' by Rippach. Dien naght bleven beyde de Heyren in Slagh-ordre staen. Gustaef was voorneemens/ de Friedlandsche eenige uyren voor dagh aen te tasten; doch wierd daer in verhinderd door een seer swaren Nevel.

des Konings *Gustavi* by dat van de *Friedlander*.

Beyde deser Legers

stellen sig tegens malkander in Slagh-ordre. 1632.

Verhael van 't eerste Gevecht;

Onderwyl nam de Friedlander sijn voordeel waer/ en begaf sigh 's morgens vroegh den 6. na Lutzen. De Koningh sijn vertreck verneemende/ ylde hem na van ter syden na de reghterhand/ latende 't grof Geschut in aller haest navoeren. Beyde de Heyren quamen weer by een. Gustaef stelde 't sijne in goede Slagh-ordre; byna op deselve wijs als in 't voorleedene jaer/ doe hy Tilly sloeg; doch scheen seer kleyn/ in aenmercking van de Friedlandsche, waer in over de 40000. Mannen waren/ seer wijd uytgestreckt. De Slagh-ordre dus gemaeckt sijnde/ reed Koningh Gustaef met twee sijner Sadel-kneghten ontrent een Musquet-schoot weghs buyten deselve/ om 't Veld t' ontdecken; en te sien/ of hy niet ergens eenigh voordeel kon gewaer werden/ om sijn Heyr en Geschut in een goed postuer te brengen. Over 't Land viel sulck een dicke Nevel/ datmen niet van sigh kon sien. Evenwel reed sijne Majesteyt met de twee Sadel-knegts voort/ niet weetende/ dat de vyand soo naby was. Onvoorsiens ontmoetede hem een hoop Keyserische Ruyters/ die hem gevangen wilden neemen/ sonder te weeten wien hy was. Doch hy verweerdde sigh dapper; en losste beyde sijne Pistolen op haer; gelijck oock de Sadel-kneghten de hare. Doe greep sijne Maj. na den Degen; maer ondertusschen wierd hy door eenige Kogelen getroffen/ soo dat hy van sijn Paerd sonck met 't Geweer in de buyst: doch bleef met d'eene voet in de Stegelreep hangen/ waer door hy een goed

en op wat voor een wijs

de dappere Held Koningh *Gustaef Adolph*

stuck

stuck weghs voortgesleept wierd / eer hy los geraeckte. Terwyl staecken en schooten de Keyserscheduerigh op hem; sulcker wijs / dat hy elf wonden ontfingh / soo door Kogels als Degens. Twee deeser schooten waren hem door 't hoofd; d'andere in 't lijf gegaen. Eenen der Sadel-knegten wierd oock geraeckt / soo dat hy van sijn Paerd afviel / en dood bleef leggen. Den anderen / van de Keyserscheuyters gevraeghd sijnde / wie dien dooden (de Koningh) was? gaf tot antwoord: Een Sweedsch Bevelhebber. Sy wilden hem gevangen neemen; doch hy begeerde geen Quartier; waer op hy door eenige Kogelen aen kant wierd geholpen. Hier na trockense beyde de Knegten / selfs oock sijne Majesteyt / tot op 't Hembd toe uyt / en reeden over Gustavi Ligchaem; wiens Paerd onder 't Sweedsche Heyr quam loopen / en stracks gekend wierd. Wijlmen nu 't selve met bloed bespreнghd / en beyde de Pistolen geloft vond / wierd sulcks Hertogh Bernhard van Saxen-Weimar aengeseght: die stracks daer uyt afnam / dat de Koningh dood / en de vyand naby was. Ondertusschen vergingh de Nevel; en doe sagh hy 't Friedlandisch Heyr dight by 't Steedje Lutzen in volle Bataille staen.

hier gesneuveld is, buyten de Slaghordre gereeden sijnde,

volgens 't bericht van eenige.

Andere / en onder deselve seer voorname Geschiedschrijvers / verhalen deese saeck aldus. Als Koningh Gustaef Adolph sagh / dat hy den Friedlander niet uyt sijn Voordeel kon krijgen / liet hy Neurenbergh met genoeghsaem Guarnisoen beset / en brack van daer op. De Friedlander maeckte hem oock terstond wegh / en wendde sigh na Meissen, om den Sax t'onderdrucken met sijnen geheelen Krijgs-swarm; en daer door de Koningh uyt Bayeren en de Keyserlijke Landen te trecken. Alreeds had hy Holck met eenige 1000. Mannen voor-uyt gesonden; die seer grouwlijck in Voigtland en Meissen te werck gingen. Na Wallensteins (of des Friedlanders) aftoght verdeelde Koningh Gustaef sijn' Armee. 't Eene deel liet hy onder Hertogh Bernhard in Francken: hy selfs begaf sigh met 't Gros na den Donauw en Bayeren; welk Land hy weer besoecken / en d'opgestane Oostenrijcksche Boeren over den Ens hulp toesenden wou; om dus des vyands voornemen te stuyten; die d'Oorlogh in der Evangelischen Landen wou wentelen. Alreeds had hy Rexin en Landsbergh aen de Lech ingenoomen. Maer doe quam Post op Post van de Sax by hem; biddende / hy wou hem doch haestlijck in sijn hooghste gevaer te hulp koomen. 't Verdroot Gustaef seer / dat hy sijn voorneemen sou afbreecken om des geenen wil / van wien hy reden genoegh had te vermoeden / dat hy by d'eerste gelegenheyd van hem sou afvallen; die oock alreeds veel onbetaemlijcke saecken had ter hand genoomen. Evenwel besloot hy / den Sax ter bystand te trecken / op dat hy niet soo terstond met den Keyser tot Accoord moght treeden. Paltzgraef Christiaen van Birckenveld liet hy met eenige Troupen in Swaben en Bayeren. Gustavus Horn in Elsas. Hy selfs snelde met Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar na Thuringen en Meissen, daer de meeste Maght der Keyserscheigh by een had versameld. Gustaef had daer tegens Hertogh Georgh van Lunenburgh uyt Neder-Saxen by hem ontbooden; die oock alreeds ontrent Wittenbergh was aengekoomen.

Ander berights

van den aentoght der beyde Heyren,

't Friedlandsche en Gustaefsche, tegens malkander;

Doe Gustaef te Naumburgh quam / bevond hy / dat de vyand van Weissensels geweecken was. Volghde hem / om te sien of hy den selven in sijn Quartier kon aenvallen. Maer als hy uyt eenige Gevangene vernam / dat de Friedlander Pappenheim met eenige duysenden van hem had gesonden / wou hy niet langer op Hertogh Georgh wagten /

en de dood des Sweedschen Koninghs Gustavi

SWEEDEN.

ten/ maer de Slagh wagen/ eer hy Pappenheim weer tot hem kon trecken. Dus quam 't by Lutzen tot een bloedigh Gevegt/ waer in de Sweedsche Infantery des Vyands Batallions dapperlijck overhoop wierp/ en haer Geschut veroverde. Maer vermits de Sweedsche Ruyterey niet soo lightlijck over een Graght kon koomen/ reed Koningh Gustaef voor 't Smalandsch Regiment heenen/ 't selve vermanende/ hem spoedigh te volgen. Hy selfs/ nevens Hertogh Frantz van Saxen-Lauwenburgh, en twee Lijfkneghten/ snelde voor uyt/ eer d'andere hem konden volgen/ en verloor onverwagt 't leven. Op wat voor een wijs hy sneuvelde/ daer van sijn de berighten seer verscheyden. Dit werd voor 't alderwaerschijnlijckst gehouden/ dat de gemelde Hertogh van Saxen-Lauwenburgh, door d'Oostenrijcksche omgekoght/ (want sy meenden/ dat na Gustavi dood alles voor haer gewonnen/ en het met d'Euangelische gantsch uyt sou sijn) hem verraderlijck van aghteren in deese verwarringh heeft doorschooten.

door de moordadige verradery van Frantz Albrecht, Hertogh van Saxen-Lauwenburgh.

Soo haest Gustavi dood in 't Sweedsche Heyr rughtbaer wierd/ ontviel de Sweeden 't hert niet; maer veel meer wierd de moed in haer vermeerderd/ om hem te wreecken. Als Leeuwen vielense op hare vyanden aen/ en haest haddense de selve van alle kanten op de vlught gebraght. Ter dier tijd quam Pappenheim, van de Friedlander te rugg' geroepen/ by hem; en daer op geschiedde een nieuwen aenval met varsch volck: doch wijl de gemelde Pappenheim een doodlijcke schoot ontfingh/ soo weecken de Keyserische weer te rugg'/ en lieten de Victorie aen de Sweeden; al te dier voor haer gekoght/ wegens de dood van haren Koningh Gustaef Adolph. Op de Veghtplaets wierden ontrent 9000. doode geteld/ aen beyde de syden gesneuveld. De naght/ en de vermoeydheyd/ deed 't Gevegt eyndigen/ anders sou 't met de Keyserische nogh sleghter sijn afgeloopen; welcke na Leipzich, en soo voorts na Boheemen vlooden. Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar nam 't Commando over 't Sweedsche Heyr op sigh; die nogh voor 't eynd deeses jaers geheel Saxen van de Keyserische suyverde. 't Koninghlijck Lijck was soodanigh van de voeten der Paerden verpletterd/ datmen 't nauwlijcks kon kennen. Men sie hier byna 't geen wy van deeses Gustavi Leven/ Bedrijven/ Spreucken/ &c. in 't voorgaende II. Boeck hebben gesegt/ onder de Sweedsche Geschiedenissen. Wat dien grooten Held nogh verder by langer leven sou konnen verrighten hebben/ kanmen daer uyt afneemen/ dat hy alleen in eene Veldtoght in Duytschland veroverde 10. Provintien, en 300. Steeden/ Anno 1631.

De Sweeden, in plaets van over Gustavi dood de moed te verliesen, vallen als Leeuwen op de vyanden aen, en bevegten een heerlijcke Victorie.

Gustavi groote veroveringen in eene Veldtoght.

Onuytspreecklijck was de blijdschap van Keyser Ferdinand, de Keyserische, der Roomsch-Catholijke Liga, en aller Roomschgesinde, over de dood des Koninghs Gustavi Adolphi; seer groot hare hoop/ datse nu wel haest de Sweeden, vervolgens de Protesteerende in Duytschland souden uytgeroyd hebben. De Friedlander ried sijne Majesteyt/ hy sou nu een Generael Pardon en Amnestie doen verkondigen; soo sou hy lightlijck in 't Duytsche Rijck alles tot rust/ en d'Onroomsche tot gehoorsaemheyd brengen. Doch Ferdinand had geen Ooren hier toe. Meende nu gelegenheyd te hebben/ om sijnen voortijds gedanen Eed te voldoen; al d'Euangelische te verdelgen; alles Roomsch-Catholijck, en sigh selven grooter te maecken. In tegendeel was de droefheyd onder de Protestanten seer hevig; en onder haer ontstonden al stracks misverstanden. Deese vreughde der Roomsch-gesinde wierd nogh vermeerderd door de dood van Paltzgraef Frederick, geweesene Koningh van Boheemen; waer van hier na breeder.

Geweldigh-groote blijdschap des Keysers, der Roomsch-Catholijke Liga, &c. over Gustavi dood, vermeerderd door 't overlijden van Paltzgraef Frederick.

In de voorgedaghte Slagh/ die 9. uyren aghter een duerde/ sijn aen de syde des Keysers veele voorname persoonen dood gebleven: en daer onder d'Abt van Fulda; derwaerts gekoomen/ om 't Gevegt en den ondergangh der Ketters t'aenschouwen. Hy stond wel verr' genoegh; echter quam een vervloogene Kogel/ die hem 't leven benam. Voorts/ de Graef van Pappenheim, Generael der Roomsch-Catholijcke Liga; die de Heup aen stucken wierd geschooten door een Draed-kogel; aen welcke verseeringh hy 's anderen daeghs morgens in ellendige smerten overleed. D'Overste Lan, en Westrum: d'Overste Lieutenant Breda, Lamper, Kamerhof: D'Overste Picollomini, nevens meer andere hooge en lage Officieren. Onder de Sweedsche Dooden waren Generael-Major Islar: Overste Gersdorf; Graef Nicolaus; naederhand aen sijne Wonden gestorven; Vorst Ernst van Anhalt; Graef van Thurn; Graef Schlick; Overste Winkel, en meer andere.

Voorname doode aen des Keysers; en aen de Sweedsche syde.

Na Gustavi Adolphi dood/ Anno 1632. wierd sijn' eenige Dochter

C H R I S T I N A

voor Koningin uytgeroepen. Doch vermitsse nogh maer ses jaren oud was/ quamse eerst tot de volle Regeeringh Anno 1644. Van hare Gemoeds-aert/ bedrijven/ afleggingh des Rijcks/ aenneemingh der Roomsche Religie, en dood/ sullen wy handelen in 't volgende Deel deeses Wercks. Ondertusschen hebben de Hoofden der Vijf Collegien, als/ Drossaert, Maerschalck, Admirael, Cancellier, en Schatmeester, de Hooghdy en Rijcks-bestieringh aengenoomen.

Christina, des Koninghs Gustavi eenige Dochter, Koningin van Sweeden, maer 6. jaren oud.

't Stond nu seer bekommerlijck in Sweeden; gevaerlijck in Duytschland. Hier wilden de Protesteerende 't Directorium, of Bewind over den Oorlogh/ niet geerne aen de Kroon Sweeden laten; en sonder deselve moestense vallen. Ook wierdense onder malkander selfs oneenigh. De Sweedsche Generael Axel Oxenstiern nam ondertusschen aght op 't Sweedsche Heyr in 't Duytsche Rijck. In Sweeden vreesdemen/ dat Koningh Uladislaus van Polen (na sijns Vaders Uladislai dood op den Throon geklommen) de Vreede wel sou mogen breecken/ en op

Oneenigheyd onder de Protesteerende in Duytschland.

Bekommeringh in Sweeden voor Polen.

dit Koninghrijck aenvallen; aengelockt door des Koninghs Gustavi Adolphi dood / en des Keysers Ferdinandi aensettingh. Hy sou 't oock gedaen hebben / indien den Oorlogh tegens Muscovien hem niet had verhinderd.

Eyndlijck besluyt der Rijcks-Administrateurs, van den Oorlog in Duytschland voort te setten;

Christina was seer jongh; derhalven moest Sweeden door Vooghden werden bestierd. Deese en meer andere Aenmerckingen deeden de Sweedsche Rijcks-Administrateurs in beraed staen / offe 't Krijghsvolck niet weer uyt Duytschland wilden t'huys roepen. Doch d'overweegingh van de schande / indiense hare seer groote veroveringen soo plotslijck verlieten; en dat oock in sulck een geval d'Euangelische Religie in Duytschland sou te grond gaen / deed haer besluyten / den aengevangenen / en tot noch toe soo geluckigh-voortgesetteden Oorlogh te vervolgen: te meer / wijl 't voor Sweeden voordeelijcker was / Keyser Ferdinand in sijn eygen Land werck te geven / als hem / wanneer hy 't in 't Duytsche Rijck alles na sijnen wil sou geschickt hebben / in 't hare te verwaghten. 't Geen sigh nu in de vijf jaren na Gustavi Adolphi omkoomingh in den Slagh by Lutzen tot op 't overlijden des Keysers Ferdinandi tusschen de Sweedsche en Keyserische in Duytschland heeft toegedragen / sullen wy op 't kortste by een trecken.

met de redenen waerom.

Hoe de Keurvorst Johan-Georgh van Saxen nu tot Sweeden gesind was;

't Voornaemste beleyd des Oorloghs in 't Keyserrijck aen de Sweedsche sijde stond nu op den Rijcks-Cancellier Oxenstiern; die / na Gustavi dood / sigh na den Keurvorst van Saxen begaf / om uyt te vorsschen / hoe verr' hy sigh op hem te verlaten moght hebben: doch kon geen rond bescheyd bekomen. Alleenlijck betuyghde Johan-Georgh, dat hy sigh de gemeene saeck wou aenneemen met gelijcken ernst als te vooren: oock sonder voorweeten der Sweedsche Kroon en der andere Geinteresseerde, niet van Vreede handelen: noyt de weldaden / van Koningh Gustavus genooten / vergeeten sou. Echter bemerckte Oxenstiern genoegh / datmen aen 't Hof geen vaste voorneemens had / en al vry na Keyser Ferdinand neyghde. Keur-Brandenburgh daer tegens verklaerde sigh rondlijck / ten goede der Protesteerende, en 't Gemeene-best. Trock oock in eygener persoon na Dresden, om Keur-Saxen tot een gelijcken sin te brengen. Maer nijd / en eygen gewaend voordeel sijn twee Paerden / welcke de Wagen dickmael buyten 't reghte Spoor doen gaen.

en hoe Keur-Brandenburgh.

Verdeelingh des Sweedschen Heyrs in Duytschland

Van de Sweedsche Hoofd-Armee, welcke in Meissen stond / stelde Oxenstiern 14000. Man onder Hertogh Georgh van Lunenburgh, om deselve in Neder-Saxen en Westphalen te voeren / tot dempingh der vyanden in dit Gewest. 't Overige volck braght Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar in Franken, om / nevens Gustavus Horn, onder wien oock eenige Troupen stonden / 't beste te doen. De Graef van Thurn wierd na Silesien gesonden; daer 't tot noch toe taemlijck verward had gegaen / om daer de Sweedsche saecken te bevoorderen. Als Gustavus Horn nu Elsas bedwongen had / begaf hy sigh na Swaben, en klopte daer de Bayersche Ruytery niet verr' van Kempten. Verhinderde oock / datse in Wurtenbergerland geen Quartier konden neemen. Sloegh daer-en-boven by Simmeringen een geheel Regiment.

onder verscheydene Generaels.

Der selver verrightingen: en oneenigheyd tusschen den Sweedschen Generael Graef van Thurn, en de Keur-Saxische Arnhem.

Hertogh Georgh van Lunenburgh maeckte in Westphalen een goede voortgangh; nam veele Steeden wegh; en sloegh de Graef van Mansveld by Rintelen. Landgraef Wilhelm van Hessen veroverde een groot deel van 't Stight Munster. Doch in Silesien wierd weynigh verright; wegens d'oneenigheyd tusschen den Sweedschen Generael Graef van Thurn, en de Keur-Saxische Generael Arnhem; die hier alles na sijn eygen Hoofd wou aenstellen / en de Sweeden alleenlijck voor Hulp-benden houden. Hier over geraeckte daer alles op stelten; en d'Euangelische in Silesien wisten niet / aen wiense sigh houden souden.

't Directorium staet nu aen Oxenstiern:

De Standen der vier Over-Kreytzen quamen te Heylbron by een / onaengesien Keur-Saxen sulcks met alle maght soght te verhinderen; onder voorwendingh / dat 't Besluyt des Convents te Leipzich 't Directorium onder de Protestanten hem was opgedragen. Oxenstiern echter braght het daer toe / dat de gedaghte vier Over-Kreytzen sigh met Sweeden in een Verbond begaven / en 't Directorium hem / als Gevolmaghtighde der Sweedsche Kroon / overgaven; doch met toevoegingh eens Raeds / van de Standen te stellen / genoemd Consilium Formatum; welcke te Franckfurt aen den Main sou resideeren. De Fransche Gesant Fouquieres vermaende hier de Standen wel tot eenigheyd met de Kroon Sweeden; maer in 't heymlijck settede hy haer aen / om 't Directorium des Rijcks-Cancelliers met verdrietlijcke Conditien te bepalen. Want Franckrijck wou niet / dat de saecken der Protesteerende, en de Sweedsche Wapenen in Over-Duytschland op een vaste voet souden gesteld werden. De Koningh van Deenemarcken bemoeyde sigh ten uytersten / om de Sweeden van den Duytschen Bodem / insonderheyd van d'Oost-Zee, wegh te krijgen. Groote beloften deed Keyser Ferdinand hem / indien hy 't hier toe kon brengen. Dus had Oxenstiern met sijne Sweeden niet alleen den Keyser en desselven Verbondene tot openbare; maer oock de geene / welcke Vrienden souden sijn / tot heymlijcke vyanden. 't Staet derhalven te verwonderen / dat hy sigh in Duytschland heeft konnen staende houden / ja oock selfs groote voordeelen bequam. Aenmercklijck was 't oock / dat de Sweeden, door de dood des Koninghs Gustavi Adolphi, de moed niet verlooren; in tegendeel noch meer aengewackerd wierden om deselve te wreecken. Gelijck dan Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar binnen de noch overige twee maenden deeses jaers Saxenland van de Keyserische suyverde.

die niet alleen de Keyser en desselven Verbondene tot openbare, maer oock de geene, die Vrienden souden sijn, tot heymlijcke vyanden had.

Gustavi dood doet de Sweeden de moed niet verliesen.

Geschiedenissen der Sweeden in 't Duytsche

Laet ons nu kortlijck overloopen wat sigh vervolgens heeft toegedragen. Koningh Gustavus was gesneuveld den 6. 16. November Anno 1632. Thien dagen daer na gaf Fran-

SWEEDEN.

Rijck, na *Gustavi* dood. 1632.

Frankendael ſigh aen de Sweedſche ober. Den 18, 28. beroberde Guſtavus Horn Benfelden; en Rhijngraef Otto Lodewijck berſloegh 600. Keyſerſche by Briſack. Ter ſelber tijd oock de Paltzgraef van Birckenveld 600. Bayerſche by Landshut. In December (de Maend des doods van Keurvorſt Paltzgraef Frederick, geweeſene Koningh van Boheemen), offerde deſelbe Rhijngraef in Sundgauw 2000. gewapende Boeren; en de genoemde Paltzgraef van Birckenveld 1100. Lotharinghiche aen de dood op.

De *Keyſerſche* onder de Veld-Marſchalk *Altringer*

'T Jaer 1633. ſtelde ſigh ſeer ellendigh in voor die van Kempten in Algauw. Na dat de Keyſerlijcke Generael Altringer ſigh ſonder groote moeyte had meeſter gemaeckt van Landsbergh en Memmingen; de Burgers een geweldige ſom gelds afgedwongen / om niet geplonderd te werden / gold het Kempten.

veroveren met den aenvangh des jaers 1633.

Hy deed deeſe Plaets opeyſſchen / onder hevige bedreygingh / indienſe ſigh niet terſtond opgaben. De 200. hier binnen zijnde Soldaten / nevens de Burgers / hadden noch geen luſt hier toe. Derhalven begonden de Keyſerſche met haer Geſchut ſeer hevigh op de Stad te ſpeelen; en ſchooten een wijde Bres in de Muer. Evenwel ſloegen de Belegerde tot drie malen toe de Beſtormingh af. Selfs de Vrouwen deeden 't hare / met Steenen te werpen en heet water aen te dragen.

de Stad *Kempten* in *Algauw*,

Eyndlijck wierdenſe overweldighd / met ter neer-houwingh van al wat d'Overwinners voorquam. Daer na wierd alles geplonderd / met verkraghtingh van Vrouwen en Dochteren / ſelfs Maeghdekens van 10. ja 8. jaren / op de beeſtlijckſte wijſen. Voorts ſtaeckenſe op veelerley Plaetſen de Stad in brand; waer door over de 400. Menſchen om 't leven quamen. Eenige der voornaemſte hadden ſigh in de Burght begeven; en verweerden haer in deſelve tot op den volgenden dagh. Maer alsſe de vreeſlijcke vlammen ſagen opgaen / gavenſe haer over / op belofte van Quartier.

daerſe boven maten verſchricklijck handelen.

Stracks namen de Keyſerſche haer gevangen / en men ſchattede haer / d'eene op 400. / d'andere op 300. / op 100.: ſommige op 600. / 3000. / 4000. / ja 5000. Rijcksdalers. Daer-en-boven moeſt d'uytgeplonderde Burgery der ſeer verbrande Stad noch 30000. Rijcksdalers opbrengen / om van verder onheyl bevrijd te blijven. Andere ongehoorde vreeſlijckheden verſwijgen wy. Dit geſchiedde den 3. en 4. Januarius.

Werden door *Gustavus Horn* geklopt.

Den 9. quam de Sweedſche Veld-Maerſchalck Guſtavus Horn in 't geſight der vyanden / ontrent 2. uyren van Kempten; doch te laet. Sloegh echter twee Regimenten vyandlijcke Ruytery / en vry meer Dragonders. De naght quam de Keyſerſche te baet / door welcker behulp ſy ontweecken.

De *Roomſch Catholijke* in *Hagenauw* leveren door verraed *Hamelen*

Eenige Roomſch-Catholijke Hagenauwſche Burgers / met twee Burgermeeſters Soonen / onder de Jeſuiten opgevoed / binnen Hamelen in Neder-Saxen, maeckten heymlijck een Aenſlagh; hielden een deel Keyſerſche Soldaten onder de Poort verborgen; en beſtelden / dat eenige Boeren met Hoy-wagens in de Stad ſouden rijden; doch onder de Poort blijven ſtaen / ſoo datmen deſelve niet kon ſluyten. Daer op vielen de Soldaten binnen de Stad; vermoordden de Sweedſche Schildwaght / en veroverden dus deeſe Plaets / met byſtand der Roomſch-geſinde Ingeſeetene.

aen de *Keyſerſche*; die de *Sweedſche* Beſettelingen elendigh vermoorden.

Meeſt al de Sweedſche Beſettelingen wierden ter neer gehouwen; veele met Stocken dood geſlagen; de doode naeckt uytgetrocken; de Commandant tweemael in den rugg' geſchooten; de Lijcken buyten de Stad voor de Honden geworpen. Doch dit bedrijf der Roomſch-Catholijke te Hagenauw veroorſaeckte / datmen anderweegen op hare Religions-genooten dies te vlijtiger aght gaf; te Schletſtad en anderweegen diergelijcke Verraderyen ontdeckte; en de ſchuldige ſtrengh ſtrafte.

De *Weinmarſche* veroveren *Hochſtet*, en handelen daer onbarmhertigh; tot wraeck van 't geen te *Hamelen* geſchied was.

Den 8. 18. Januarius veroverde de Rhijngraef Otto-Lodewijck de Stad Heydelberg. Den laetſten Februarius quam Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar 's morgens vroegh voor Hochſtad (by andere Aichſtad). 't Guarniſoen wou tot geen Accoord treeden; derhalven liet hy Bres ſchieten. Noch wildenſe 't aengeboodene Quartier niet aenneemen; maer verweerden ſigh ten uyterſten; waer door de Weinmarſche in de Beſtormingh geen kleyne ſchade leeden; de jonge Graef Schlick hier dood bleef. Dit / en den handel der Keyſerſche te Hamelen, oock anderweegen / verbitterde de gedaghte Weinmarſche ſulcker wijs / datſe / deeſe Plaets geweldadigh vermeeſterd hebbende / Soldaten / Boeren en Joden ter neer hieuwen; de Huyſen in brand ſtaecken / de Commandant ophingen.

Weerſijdſche veroveringen.

In Martius veroverden de Keyſerſche hier en gintſch eenige Steedjens; inſonderheyd de Pas Rain. Hier tegens de Sweedſche en Weinmarſche veel meer andere Steeden van grooter gewight.

De *Keyſerſche* krijgen dickmael ſlagen.

Hertogh Bernhard ſloegh 40. Cornetten Bayerſche onder Jan de Weerd, van welcke over de 300. op de Veghtplaets bleven leggen. Door een ſonderlinge Krijgsliſt van d'Overſte Kleyne Jacob veroverde Landgraef Willem van Heſſen de Stad Paderborn. De Sweedſche Overſte Tupadel verſloegh een goed deel Croaten; 't welck voor de Keyſerſche een groot verlies was: maer noch veel grooter 't geenſe leeden door Hertog Georg van Lunenburgh.

Hertogh *Georg* van *Lunenburg* belegerd *Hamelen*. Slaet deſe ten ontſet *Keyſerſche* komende, ſwaerlijk; en verſ-

Hy had Hamelen belegerd. De Keyſerſche en Roomſch-Catholijke Liga lieten ſigh aen 't Ontſet deeſer Plaets ſeer veel gelegen ſijn. Trocken een goed deel Volck by een / onder 't Commando des Biſchops van Oſnabrug, en des Generael-Wagtmeeſters Bennighuyſen. Dit Heyr gingh by Undorp over de Lippe; en een gedeelte trock by Warendorp nae Minden, om ſig te voegen by den Generael Gronsveld, en dan gelijckerhand 't Ontſet te waegen. Hertogh Georg van Lunenburg, Landgraef Willem van Heſſen, en de Maerſchalck Kniphuyſen, tijdlijck hier van kondſchap bekoomende / ſonden terſtond een deel haers Volcks de vyanden te gemoet. 't Quam tot een hevigh Gevecht / waer in over de 3000.

SWEEDEN.

Keyſerſche op de Vleghtplaets ſneuvelden; ruym ſoo veel gevangen wierden; t'ſaemen begroot op 7000.: waer tegens aen de Sweedſche ſyde noch geen 300. wierden gemiſt. Daer op gaf Hamelen ſigh over; welcke Plaets van groot gewight was. Dit geſchiede in Junius en Julius. Stracks daer nae verоverde de Veld-Marſchalck Dodo van Kniphuyſen de Stad Oſnabrug en 't geheele Biſdom.

overd deſe Stad.

Duca di Feria koomd met 14000. uyt Italien by den Keyſerlijken Generael Altringer; doch de Sweedſche Generael Guſtavus Horn doet haer Heyr van 30000. ſmelten tot 12000.

Duca di Feria was met 14000. Mannen uyt Italien door Veltolin in Duytſchland, tot hulp des Keyſers Ferdinandi, aengekomen/ en had ſigh by Altringer gevoeghd/ om haer Quartier in Wurtenbergerland te neemen: doch de Sweedſche verhinderden haer de Pas. Doe wendenſe ſigh nae den Rhijn, en gingen in Elſas. De Sweedſche Generael Guſtavus Horn volghde haer/ om te verhinderen/ datſe de Belegeringh van Philipsburg moghten opſlaen. Wijl nu de Hertogh van Feria en Altringer niets konden verrighten/ begavenſe ſigh weer over den Rhijn nae Swaben, om geweldadigh in Wurtenbergerland te breecken. Doch Guſtavus Horn ſat haer ſoodanigh op de hielen/ datſe nergens konden voorткoomen. Sloegh haer oock hier en gintſch ſoo veel Volck af/ datſe eyndlijck na Bayeren moeſten aerſelen, als haer Heyr van 30000. tot op 12000. was verſmolten. Duca di Feria ſtierf van droef heyd.

De Friedlander verſlaet 3000. Sweeden, en krijgd weer ſlagen.

In October gelukte 't den Friedlander, dat hy by Stenauw 3000. Sweeden ter neer hieuw. Daer op Lignitz, Groot-Glogauw, Frankfurt aen den Oder, en Landsbergh innam. Hy ſou tot aen d'Ooſt-Zee doorgebroken hebben/ indien de voorſpoed van Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar hem niet geſtuyt had. Tegens dit geluck wierd hy een en andermael van de Sweeden dapper geklopt. Boven maten ſeer ſpeet hem/ dat ſijne voorgenoomene en alreeds in 't werck geſtelde Toght in Sileſien niet nae ſijne begeerte/ door verhinderingh der Sweedſche, uytviel. Soo grimmigh was hy hier over/ dat hy wenſchte/ drie dagen langh in Meeckelenburgerland te mogen ſijn; d'eerſte om te plonderen; de tweede/ om te doen hangen; de derde/ om te branden. Waer tegens andere hem drie Abſalons-pijlen in 't Hert toewenſchten.

Sijne grimmigheyd hier over,

en ſnooden wenſch.

Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar veroverd Regensburgh.

Ondertuſſchen lagh Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar aen den Donauw. Miſleydde den Keyſerlijcken Generael Jan de Weerd daer mee/ dat hy ſigh geliet/ Munchen te willen aentaſten; doch wendde ſigh geſwind nae Regensburgh, en veroverde deſe Stad met kleyne moeyte; van waer uyt hy Bayeren ſware overlaſt deed. Al de Schermutſelen/ Veroveringen/ Verlieſen aen d'een en d'andere ſijde/ doch meeſt aen de Keyſerſche; nevens der ſelver ſeer grouwlijkwreede bedryven daerſe meeſter wierden/ konnen wy niet verhalen/ als te wijdlopigh voor de gelegenheyd deeſes Wercks.

De Hertog van Friedland, op 't hooghſte van de

De Hertogh van Friedland, of de Wallenſteiner, ſal d'eerſte ſijn/ die in 't jaer 1634. op ons Tooneel verſchijnd. In 't voorleedene jaer had hy/ als hy ſigh in nood bevond/ tot eenige malen toe de Sweeden en Euangeliſche bedroogen/ door haer valſchlijck Vreede aen te bieden; jae ſigh te veynſen/ tot haer over te willen komen; daer ontrent met haer in onderhandelingh te treeden/ en 't Accoord t'ontwerpen; doch enckelijck om tijd te winnen/ en ſigh te redden. Groote dienſten had hy Keyſer Ferdinand gedaen; en was daerom oock van deeſe Majeſteyt tot de hooghſte Eereſtand verheven; doch onvoorſiens geraeckte hy in 't hooghſte misvertrouwen; en viel dus van d'uytſteeckendſte gunſt-betooningen in d'uyterſte ongenade. De gedaghte Vreedens-aenbiedingen/ en ſommige onbeſuyſde woorden/ daer ontrent van hem uytgeworpen; als: Indien de Keyſer de geprojecteerde Vreedens-Artijkelen niet behaegden/ ſoo ſou men hem voor den Duyvel jagen/ &c./ hebben wel miſſchien 't quaed vermoeden in 't hert des Keyſers veroorſaeckt, doch 't was openbaer genoeg/ dat deeſe ſijne Handelingh/ ſchoonſe tegens ſijne Maj. ſcheen aengeſien/ echter ſou ſijn uytgevallen tot desſelben en der Roomſch-Catholijcken voordeel.

Keyſer verheven, 1634.

valt in deſſelven uyterſte ongenade.

Seeckerlijck had hy veel' afgunſtige aen 't Keyſerlijck Hof; niet weynige Laſteraers/ die al ſijn bedryf ten argſten duydden. Echter hield men 't daer voor/ dat d'argwaen en d'ongenade rijp was geworden door 't volgende Voorval. Doe hy/ nae de geluckige Zeege by de Stenauwer-brugg' in Sileſien, ſijn Volck in Winter-quartieren wou voeren/ had de Keyſer geerne geſien/ dat hy deſelve in 't Duytſche Ryck had betrocken; doch hy braght ſijn Heyr/ vlack aen tegens des Keyſers wil en ordre/ in Boheemen en d'Erflanden. Hy kon nu wel afneemen/ dat ſijne Benijders hier door 't Swaerd in de hand was gegeven/ om tegens hem los te gaen; en 't wierd hem oock van ſommige ſijner Vrienden voor gehouden; doch hy gaf tot antwoord: Sijne Majeſteyt wiſt wel/ wat voor Artijckelen en Conditien tuſſchen haer beyden waeren opgeright; welcke oock hier boven van ons ſijn voorgeſteld. Behalven deeſe Inquartieringh parſtte hy uyt de Keyſerlijcke Erflanden en 't Koningrijck Boheemen een groote ſom gelds. Was voorneemens/ een noch ondraeglijcker Laſt in te voeren by manier van Hoofdſchatting. Margelde Praeg door ſijne Soldaten gantſchlijck uyt; en alles wierd geduyd/ als of hy 't niet getrouwlijck met 't Huys Ooſtenrijck meende/ maer eenige heymlijke lagen tegens 't ſelve ſmeedde. Soo veel vermoght dit by Ferdinand, dat hy begon te dencken/ de Friedlander van ſijn Generaelſchap af te ſetten. Hy/ ſulcks tydigh gewaer werdende; en weetende/ hoe veel wangunſtige hy had/ beſloot ſijn Ampt ſelfs neer te leggen. Riep den 22. Januarius ſijn' Overſten te Pilſen by een/ en ontdeckte haer ſijn voorneemen/ met d'oorſaecken van 't ſelve. Sy daer tegens verſoghten ernſtigh/ dat hy 't in dien tijd niet ſou doen: waer in hy eyndlijck bewillighde; nae een ſchriftlijcke van haer geteeckende Verſeeckeringh/ in plaets eens Eeds/ datſe ſigh getrouw-

Uyt welke ſijner bedrijven,

behalven de nijd ſijner vyanden,

deſelve voornamentlijck is ontſtaen.

De Keyſer wil hem van ſijn Generaelſchap afſetten.

Doch alle ſijn' Overſten verbinden ſig voor hem.

trouwlijck by hem houden; op geenerley wijs haer van hem affonderen; jae voor hem en de bewaringh sijns Heyrs de laetste bloed-druppel opsetten souden. Indien yemand uyt de haere yets hier tegens sou handelen / den selven soudense gesamentlijk verbolgen / als trouwloos en eervergeeten.

Keyser Ferdinand beveeld sijn Heyr, in plaets des Friedlanders, voortaen Gallas te gehoorsamen.

Als dit Pilsisch Verbond aen 't Keyserlijck Hof bekend wierd / nam men 't selve seer euvel op; en Keyser Ferdinand liet openbaere Mandaten uytgaen / ontbiedende al sijn' Oversten en andere Officieren, wijl hy uyt dringende reedenen bewogen was geworden / met sijnen Generalen Oversten een veranderingh voor te neemen / soo ontsloegh hy haer gesamentlijck / uyt Keyserlijcke Magt / van alle verpligting aen den gedagten Generalissimus; met bevel / datse / ter tijd toe dat hy een nieuwen Veldheer sou gesteld hebben / souden gehoorsamen den Generael-Lieutenant Matthias Gallas, op straf sijner hooghste ongenade. 't Geen sigh te Pilsen had toegedragen / wou sijne Maj. door de vingeren sien / wijl hy bemerckte / datse bedrieghlijck waeren misleyd; doch met uytsluytingh van de Generalissimus Friedland, en meer andere / als Belhamels / &c.

Maeckt de Friedlander Vogelvry;

Den 18. Februarius gaf Ferdinand een nieuw Bevel uyt tegens den Friedlander; hem niet alleenlijck andermael af-settende / maer oock Vogelvry verklarende: alle getrouwe Officieren, Soldaten / &c. versoeckende / en gebiedende / hem aen kant te helpen / op wat voor een wijs het oock sijn moght.

en beveeld elck, hem aen kant te helpen, op wat voor een wijs het sijn moght.

In even dit Mandaet beschuldighde hy hem van t'samensweeringh tegens 't Huys Oostenrijck, en de Keyserlijcke Maj. / om 't gantsche Keyserlijk Huys uyt te royen, Kroon en Scepter sigh toe t'eygenen / &c. Eenige wilden voor gewis houden / dat hy heymlijck met Franckrijck handelde / om de Keyserlijcke Armee te doen af-vallen; waer tegens hy de Boheemsche Kroon voor sigh bedongh.

Die, sijn gevaer bemercken-de, tot de Protesteerende wou vallen.

Wallenstein dit alles verneemende / kon ligtlijck de reeckeningh maecken / waer op 't met hem uyt lopen sou. Besloot derhalven / van de Keyser tot de Protesteerende over te gaen. Ten dien eynde deed hy door een Afgesondene handelen met Marckgraef Christiaen van Brandenburgh, en den Keur-Saxischen Veld-Maerschalck Hertogh Frantz Albert van Saxen-Lauwenburgh. Doch vermits hy d'Euangelische tot verscheydene malen toe door sulcke aenbiedingen had bedroogen / soo vond hy in 't eerst weynigh geloof. Echter begonnen eyndlijk gehoor te geven: maer doe quam de tijdingh sijns doods; waer ontrent het deeser wijs toegingh.

Koomd met eenige sijner hooge Officieren binnen Eger.

Den 14. Februarius quam de Hertogh van Friedland met de Veld-Maerschalck Illo, Graef Tertzky, Graef Kinsky, Overste Butler, Ritmeester Nieuwman, en andere Bevelhebbers / nevens 8. Venden Butlersche Dragonders / 5. Venden Tertzkysche Ruyters / en ontrent 200. Alt-Saxische Voetknegten / uyt Pilsen binnen Eger, 's avonds ontrent ten 5. uyren. Johan Gordon, Overste Lieutenant van Tertzky, en Walther Lesle, des selven Oversten Waghtmeester / beyde Schotten, waer by oock Butler selfs sigh voegde / maeckten een t'samensweeringh / datse Friedland met sijne by hem hebbende Oversten aen kant souden helpen / wijlse gehoord hadden / dat hy op de sijde der Euangelische wou treeden.

T'samensweering,

De volgende dagh noodighdense de Veld-Maerschalck Illo, de Graven Tertzky en Kinszky, Ritmeester Nieuwman, en noch drie andere Bevelhebbers op de Burght te Gast / tegens den avond. Dese / niet quaeds vermoedende / verscheenen gewilligh.

tegens hem en d'andere.

Nae 't eyndigen der Maeltijd wierden de Waghten op de gedaghte Burgt / in 't Wagthuys / en op de Marckt heymlijk en geswind versterckt. Een Hoop Butlersche Dragonders / sijnde Yren, quamen in de Burght / en begaven sigh terstond nae de Kamer / daer de Gasten waren. Met bloote Degens tradense binnen; en riepen: Wie is goed Keysersch? Waer op Butler, Gordon, en Lesle terstond uyt-borsten: Vivat Ferdinandus, Vivat Ferdinandus! te gelijck haer Geweer treckende / en sigh ter sijden af begevende. Flucks wierpen d'Yren de Tafel / en alles wat'er op was / om verr'; aendringende op Illo, Tertzky, Kinszky, Nieuwman, en d'andere Officieren. Soo geweldigh staeckense op haer toe / dat Illo en Kinszky terstond dood bleven. Graef Tertzky, die / gelijckmen geloofde / hard gemaeckt was / quam onbeschaedighd tot voorby de Poort; doch hier wierd hy stracks van de Dragonders met de Kolven harer Musquetten dood geslagen. Nieuwman sneuvelde door een steeck. Butler en Gordon hielden elck een Fackel in de hand / om de Moordenaers te lighten.

Seven voornaeme Bevelhebbers, te gast genoodighd; doch verraderlijck vermoord.

Als dit werck dus in de Burght volvoerd was / hield Gordon aght op de daer sijnde Waght; Lesle op die van de Marckt. D'Overste Butler met de Capitain der Butlersche Dragonders gingen na 't Quartier des Hertoghs van Friedland, met eenige Musquettiers. Friedlands Schencker / die hem een dronck Bier in een goudene Schael had gebragt / wierd aldereerst in den arm gewond. Daer op begondense te roepen: Rebellen, Rebellen. Stieten de Kamerdeur geweldadigh op / en quamen dus binnen. Friedland stond in sijn hembd / soo als hy op 't Bed wou treeden / leunende tegens de Tafel. De Capitain der Dragonders trad nae hem toe. Hy snelde sigh nae een Venster / om'er uyt te springen; doch wierd met een Partisaen doorstoocken; soo dat hy / sonder eenigh woord te spreecken / dood ter aerden neer-viel. Men wond hem in een rood Laken; en dus wierpmen hem in de Burgt by d'andere Lijcken. 's Anderendaeghs wierden al d'Officieren in deselve ontbooden; aen welcke de Commandant en d'andere 't geschiedde verhaelden. Sy moesten / gelijck oock de Raed en Burgery / op nieuws aen Keyser Ferdinand sweeren.

Daer nae vielen de t'saemgesworene in de Kamer van Friedland;

en bragten hem op de selve wijs om 't leven.

Yet bysonders van een ontstane

Men heeft / als yet sonderlinghs / aengemerckt / dat even juyst 's avonds / ontrent ten 10. uyren / wanneer dit Treurspel begon / een

Stormwind, even soo langh als dit Treurspel duerde.

een verschrickelijcke Stormwind ontstond / welcke duerde tot ontrent middernaght; en alsoo tot eeven de tijd / dat de laetste Handelingh van 't selve wierd geeyndigd. In 't gemeen schreefmen den Spaenschen Ambassadeur te Weenen, en de Jesuiten toe / dat de Hertogh van Friedland soo t'eenemael in d'ongenade van Keyser Ferdinand was gevallen.

De Spaensche Ambassadeur en de Jesuiten oorsaeck van d'ongenade des Keysers.

Gelijck dan oock de gedaghte Jesuiten en andere Roomsch-Geestlijcke hem Spinne-vyand waeren / wijl hy haer hield en schold voor Vreede-verstoorders; oock niet begeerde, datse haeren neus in Staets saecken souden steecken. Op andere Plaetsen / insonderheyd te Praegh (door de Keyserlsche weer ingenoomen) / wierden oock verscheydene Keyserlijcke Officieren om 't leven gebragt.

Albertus Venceslaus Eusebius, Hertogh van Friedland, in 't kleed der onschuld.

Die deesen Albertus Venceslaus Eusebius, Graef van Wallenstein, verheven tot Hertogh van Mekelenburgh, Friedland, Sagan en Glogauw, in 't kleed der onschuld wil sien op 't Venetiaensch Concel / kan leesen / La vita di Wallenstein, door Giovanni Francesco Loredano, Senatore Veneto. De Keyser / segt de Jesuit Brachelius, in Hist. nostri Temp., heeft d'Uytvoerers van dit stuck wercks (na dat hy God voor de beweesene bystand had gedanckt) voorsien met milde Geschencken.

Friedlanders woesten aert.

Waerlijck was hy een seer woest Mensch / hoogmoedigh / en van een seer wreeden aert. Niemand beschonck hy lightlijck met minder als 1000. Ducaten. Strafte oock niet anders als met de dood. Geduerigh had hy 't woord Beest in de mond.

't Woord Beest was hem als in den mond bestorven.

Als Officier of Soldaet maer 't minste had misdreven / soo borst hy terstond los: Laet het Beest hangen. Voor sijn Quartier liet hy gemeenlijck een Galgh stellen / en keeck selfs seer vlijtigh toe / hoe sigh de Veroordeelde droegen. Als selfs de hoogste Officieren voor yemand / van hem verweesen / baden / liet hy horen: 't Beest sal sijnen wil niet hebben. Eens wierd een Soldaet / die hangen sou / den raed gegeven / dat hy / wanneer sijne Vrienden voor hem baden / geduerigh sou roepen: 'k Wil hangen; 'k wil hangen. Hy deed het. Wallenstein dit hoorende / seyde: Laet het Beest niet hangen, op dat het sijn wil niet hebbe. Dus geraeckte d'arme bloed los.

Eenige sonderlinge, en klughtige Gevallen hier ontrent.

Seecker Hertogh van Holstein, Overste over een Keyserlijck Regiment, gingh eens met eenen anderen wandelen voor des Generaels Kamer / die doemaels over Tafel sat. Beyde spraeckense wat luyde. Wallenstein vraeghde: Wat Beest daer buyten soo snapte? Men antwoordde hem: de Hertogh van Holstein. Stracks riep hy: Laet het Beest hangen. Flucks vloogh de Hertogh nae binnen; en borst uyt: Gy elementsche Botervorst, ick ben een geboorne Rijcksvorst: wat raesd gy van hangen? Wallenstien verstomde hier op / en sprack niet een eenigh woord meer. Als sijne Gemalin drie dagen langh in arbeyd had geseeten; eyndlijck verloste / en hem de tydingh wierd gebraght / datse van een jonge Dochter was bevallen / liet hy horen: Jae, is 't een Dochter! laet 't Beest, 't welck haer soo langh getormenteerd heeft, verdrincken.

Andere aenmerckelijcke en seldsame

Arbeydsaem genoegh was hy; en stond altijd 's morgens vroegh op / om de saecken sijns Bewinds waer te neemen. Als eens sijnen Kamer-dienaer hem niet tijdlijck genoegh had opgeweckt / deed hy hem terstond ophangen. Keyser Ferdinand sond een Monik aen hem / om wegens een gewigtige saeck met hem te handelen. Doch hy weygerde dien Geestlijcken gehoor / en deed hem aenseggen: Indien hy quam om te prediken / soo wou hy hem hooren: Maer Staets-saken voeghden geen persoonen / welcke voorgaven / datse de Weereld hadden verlaeten.

soo daden als woorden

Seecker Officier onder Wallenstein was gestorven; wiens Overste al des selven Goederen nae sigh nam. Des overleedenen Broe-

SWEEDEN.

Broeder klaeghde hier over aen den Generael Friedland; die hem tot antwoord gaf: 't Was Krijgs-gebruyck, wanneer een Ritmeester stierf, soo erfde de Majoor. Van de Majoor erfde d'Overste; van d'Overste de Generael. De klager vraeghde hier op: Wie dan van de Generael erfde? De Friedlander, toornigh werdende/ borst los: De Duyvel. Wel dan/ liet d'Edelman hooren/ soo ben ick te vreeden. Maeckte een Compliment, en gingh wegh. Wallenstein bedaght 't geen hy geseght had; schudde 't Hoofd/ begon te lacghen/ en seyde: De Suppliant had hem aerdigh gevat met sijne gedaene vraegh. Van de Jaght was hy gantsch geen liefhebber. Van de Jagers der Haesen en diergelijcke Dieren pleegh hy te seggen: 't Kleyne Beest, (de Haes) loopt voor uyt: 't lange Beest (de Hond) volghd agter aen: 't groote Beest (de Jager) volgd weer te Paerd. Is dat niet een schoone lust.

deeses Hertoghs van Friedland.

'sDaegs nae de vermoordingh van Friedland quam Hertogh Frantz-Albrecht van Saxen-Lauwenburg nae Eger, om met hem te sluyten 't Accoord van t'samenvoeging sijns Heyrs met dat der Protesteerende; immers/ om naerder daer van te spreken; doch wierd van d'uytgesondene Keyfersche gevangen genoomen; en nae Weenen gevoerd. Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar was alreeds ter halver wegh; doch wierd noch tijdlijck gewaerschouwd. Keyser Ferdinand had het echter hier mee noch niet gewonnen. Veele der Officieren en Soldaten waeren misnoegd over de gepleeghde Moord. D'Overste Lieutenant van Schafgotz, die onder Wallenstein behoorde/ en met 1800. Mannen te Troppauw lagh/ deed haer aen hem/ als een nieuwe Friedlander, den Eed af-leggen. Ja ooch/ soo Soldaten als Burgers moesten sigh goed Euangelisch verklaren. Daer-en-boven liet hy des Keysers Commissarissen in deese Stad by de kop vatten. De gemelde Overste Schafgotz, die 't bevel had over de Keyfersche in Silesien, was oock 'sdaeghs voor de vermoordingh van Friedland gevangen genoomen/ en na Gratz gebraght.

Vervolgh' der Sweedsche Oorlogen in Duytschland.

D'Overste Lieutenant van Schafgotz in Silesien valt van den Keyser af, en waerom.

In Over-Swaben was de Sweedsche Generael Gustavus Horn voorspoedigh; daer hy Kempten, Biberach, en Memmingen in nam. Oock sloegh de Rhijngraef Otto-Lodewijck de Keyfersche en Lotharingsche by Watwijler een grooten hoop volck af. Nam daer benevens verscheydene Steeden in Over-Elsas en Sundgauw wegh. Lodewijck Schmiedbergh veroverde Philipsburgh door honger; en de Sweedsche Alexander Lesle dreef de vyanden weer uyt Landsbergh.

Sweedsche Veroveringen

De Sweedsche Rijcks-Cancellier Axel Oxenstiern, op wien nu de swaerste last/ en 't geheele beleyd des Sweedschen Oorlogs in Duytschland stond/ had wel een goede raed bedaght/ om de Sweeden met reputatie uyt deesen Krijgh/ de Protesteerende aen een goede Vreede te helpen; doch deese waeren haer selven in den wegh. Hy had al d'Euangelische geroepen tot een By-een-koomst te Frankfurt aen den Main, om te sien/ of hy haer t'samen in een Vereenigingh-verbond kon brengen/ tot een eenparige Oorloghsvoeringh; op datse hier door een verseeckerde en door haer aensienlijcke Vreede moghten bekoomen/ over welcker Artijkelen men noch een Beraedslaegingh sou houden. Een groot deel der Protesteerende Standen quamen wel te Frankfurt; doch niet Holstein, en de Westphaelsche Graven. Van d'andere wou elck een bysondere wegh inslaen. Keurvorst Johan Georgh van Saxen ried/ datmen soo terstond tot Vreede sou stappen: wou met deese Alliantie niet te doen hebben/ en verhinderde met alle Magt dit voor d'Euangelische soo gantsch dienstigh werck. Want haddense gesamenderhand sigh met ernst in postuer gesteld/ Keyser Ferdinand was in sulck een staet/ dat hy haer binnen een korte tijd Vreedens-Conditien nae haeren wil sou moeten toestaen hebben. De Saxische Kreyts was wel gewilligh tot een Verbond met d'Over-Kreytzen; doch onder bedingh/ datse haer Volck voor eerst alleen tot haer eygen best wilden gebruyken: waer tegens d'Over-Kreytzen, welcke der vyanden Magt meest op den hals hadden/ aenhielden/ datmen haer voor al moest ondersteunen.

De Cancellier Oxenstiern roept d'Euangelische Standen te Franckfurt by een, en geeft haer een goeden raed, om te geraken tot

een aensienlijcke en verseekerde Vreede;

oock met reputatie van Sweeden:

De grootste twist was over de Sweedsche Satisfactie, of Genoeghdoeningh/ aen deese Kroon. Yeder oordeelde wel/ billijck te sijn/ dat Sweeden een vergeldingh genoot voor de groote diensten/ aen 't Gemeene-best der Euangelische Standen beweesen; en de meeste meenden/ dat men 't Hertoghdom Pomeren, als bequaemst gelegen voor de Sweedsche Kroon/ aen deselve behoorde te schenken: doch Brandenburg stelde sigh op 't hardste daer tegens. De Fransche vermeerderden deese verwarringh niet weynigh; welcke begeerden/ datmen Philipsburgh aen haer sou overleveren; alhoewel deese Plaets door de Sweedsche Wapenen en met groote moeyte was gewonnen. Trocken oock Landgraef Willem van Hessen op haere sijde: soghten 't Aensien van Oxenstiern te verminderen; de Sweedsche saecken t'ondermijnen. Onder deese tweedragt verliep de gantsche Somer te vergeefs; tot dat eyndlijck de Nordlinger Slagh daer tusschen quam; waer door 't gantsch werck in Over-Duytschland verbrod wierd.

Doch hare tweedragtigheyd,

en 't beleyd van Saxen verydeld dit groote nut voor d'Euangelische.

Nae d'ombrengingh van Wallenstein had Keyser Ferdinand de II. sijnen Soon Ferdinand de III., Koningh van Hongaryen, ten Generalissimus over sijn Heyr gesteld; op hoop van beeter geluck. Deese Vorst/ om sijn nieuw Generaelschap door een groote onderneemingh aensienlijck te maecken/ ruckte met een seer stercke/ wel toegerustede Armee voor Regensburgh. Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar en Gustavus Horn trocken wel door Bayeren ten ontset deeser Stad/doch quamen te laet/ wijl de daer binnen-leggende Commandant en Sweedsche Generael-Major Lars Kagge sigh had moeten overgeven; niet door gebreck van dapperheyd; want geduerende dese Belegeringh had hy 465. Uytvallen laten doen/ en 7. Bestormingen afgeslagen; maer encklijck wijl 'er geen Buskruyd meer

Des Keysers Ferdinandi II. Soon, Ferdinand de III. tot Generalissimus gemaeckt.

Verovert Regensburgh; doch met seer groot Volckverlies.

meer was. De Keyserſche selfs beleeden/ datse voor deese Plaets hadden verlooren 8000. Mannen/ behalven noch 6000. weggelopene. Maer oock in de Stad waeren niet meer dan 800. Burgers overgebleven; al d'andere in de meenighte der Uytvallen gesneuveld/ nevens 63. Officieren, en 564. gemeene Soldaten.

't Sweedsche Heyr te vergeefs ten ontset gekomen;

D'Armee der Sweedsche Generalen (Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar en Gustavus Horn) te vergeefs ten ontset aengekomen/ was door den Toght over quade Wegen seer afgemat; en geen tijd/ om de Soldaten te laten uytrusten/ wijl de vyand sigh voor Nordlingen had geleght; niet weynigh versterckt door de Spaensche Troupen, welcke uyt Italien na de Spaensche Nederlanden trocken; doch onderwegen Keyser Ferdinand een Ruyter-dienst wilden doen. Beeter waer 't voor de Sweeden geweest/ deese Stad/ die noch een tijd langh had konnen tegens houden/ en de Keyserſche werck geven/ te verliesen/ als een Slagh te wagen/ diens ongeluckigen uytgangh haere gantsche saeck had konnen verhoetelen; gelijck oock gebeurde. Eer wy voortgaen/ moeten wy seggen/ dat de Sweedsche en Weinmarsche in haeren aftoght nae Bayeren bijy qualijck handelden/ en snoode geweldenaryen bedreven binnen Bruck; welck Marcktvleck sy innamen/ plonderden/ en in d'Asch leyden: Landshut stormenderhand veroverden; noch oude noch jonge/ noch Man noch Vrouw daer verschoonden. Te Dachauw, Freysingen, en Moszburgh gingense ook by grooste werck. Veele hielden 't daer voor/ dat de Heere onse God dit Sweedsch Heyr heeft willen straffen door 't geen wy nu verhalen sullen.

gaet seer onbarmhertigh in *Bayeren* te werck.

Kort bericht van de hevige Slagh tussehen de *Keyserſche* en *Sweedsche* by *Nordlingen*; waer in

De geheele Keyserlijcke Maght vergaderde sigh voor Nordlingen by een. Ter dier oorsaeck brack Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar op van Laugingen, in 't Noord-Oosterdeel van Swaben, en 't Prinsdom Neuburgh aen den Donauw: desgelijcks Gustavus Horn van Mundelszheim of Mindelheim, oock in Swaben, op de Grensen van Bayeren; sigh begevende nae Guntzbergh en Burgauw. Hier quam by haer Rhijngraef Otto-Lodewijck uyt Elsas; oock de Veld-Maerschalck Kratz, die 't Belegh van Forcheim verliet/ om 't Sweedsche Heyr te versterken. 't Welk eenige dagen stil bleef leggen in en om Kitzingen, Wurtzburgh, Ochsenfurt, Carelstad, Dettelbach, Eybelstad, Swynfurt, &c. Eyndlijck wenddense sigh nae Offenheim en Rotenburgh, om den invreuck der Keyserſche te weerstaen. Tusschen beydersijds uytgesondene Parthyen vielen daeghlijks Schermutselen voor; waer in de Keyserſche meest altijd onderlaegen/ en veel verlies leeden. Oock sneuvelden eenige duysenden der haere door d'uytvallen des Commandants in Nordlingen. Ten laetsten quamen beyde deese Armeën by een; en de Sweedsche bereydde sigh tot den Slagh/ om Nordlingen t'ontsetten; onaengesien veele haerer Volckeren noch niet by haer waren gekomen.

Gustavus Horn was seer ongenegen tot dit Gevegt; doch een deel hitsige Hoofden wilden 'er mee door. De Stryd was seer bloedigh; doch voor de Keyserſche geluckigh; wijlse haere vyanden t'eenemael uyt 't Veld sloegen/ en een treflijcke Zeege behielden/ met veroveringh van der Sweeden Bagagie, Geschut/ Ammunitie, &c. Eenige vergrootten 't verlies aen de Sweedsche sijde op 18000.; te weeten/ 12000. doode/ en 6000. gevangene. Andere stelden de gesneuvelde op over de 6000. te voet/ behalven de geblevene onder de Ruyterij. In 't getal der gevangene koomense over een; onder welcke sigh bevonden de Generael-Veld-Maerschalk Gustavus Horn; de Generael-Major Roszstein; de Generael-Major Schavelitzky: Graef Kratz, en 14. andere Oversten. Onder de dooden wierden geteld/ de jonge Marckgraef Fredrik; de Heer van Zerotin; d'Overste Sohneydewin: d'Overste Wetberger, &c. De Keyserſche gaven voor/ dat van de haere niet boven de 1200. souden gebleven sijn: doch andere maecken haer verlies vry grooter.

deese een seer ongeluckige Neerlaegh lijden.

Geral harer doode en gevangene.

Korts voor deese Nordlinger Neerlaegh stond het met de Sweedsche saken in Duytschland seer wel. In Westphalen waeren de Sweeden haere vyanden meester. Hildesheim was aen Hertogh Georgh van Lunenburgh overgegaen; 't aenkomend Ontset der Keyserſche geslagen. De Saxische Generael Arnhem (want Keurvorst Johan Georgh settede den Oorlogh noch voort/ om voor hem selven tot een dies te voordeeliger Vreede te mogen geraecken)/ had over de 4000. Keyserſche by Lignitz nae d'andere weereld gesonden/ behalven de gevangene; daer tegens maer 400. der sijne verloren. Johan Bannier, nae de veroveringh van Franckfurt aen den Oder, met hulp van Brandenburgh, was door Lausznitz in Boheemen getrocken/ om van aghter de vyanden een Diversie, of Afwendingh/ te maecken. Brisack en Rhynfelden waeren door Rhijngraef Otto-Lodewijk tot op 't uyterste gebraght. Maer na 't verlies der Nordlinger Slagh begon 't werck een gantsch andere gestalte te krygen. Deese Neerlaegh veroorsaeckte aen den Rhijn, Necker en Mayn een onuytspreecklijck jammer. De Keyserſche namen Swijnfurt, Wurtzburgh, Winsheim, Weissenburgh, &c. in. Hier by quam noch een ander ongeluck voor de Sweeden. Keurvorst Johan-Georgh van Saxen, maeckte te Prin met Ferdinand Vreede. Trock daer-en-boven Brandenburgh van d'andere Protesteerende af; jae viel selfs de Sweeden op 't Lijf. Doch Bannier vergold hem wel haest deese sijne omwendingh; wijl hy 7000. Saxische in een Gevegt soo dood sloegh als gevangen bequam. Stracks wat breeder hier van. Eerst moeten wy op 't kortste verhalen/ hoe 't de Keyserſche maeckten / nae de gedaghte haere Neerlaegh in Silesien door de Generael Arnhem.

Deese *Sweedsche* Neerlaeg steld haere en der *Protesteerende* saecken in *Duytschland* in een t'eenemael slegten staet: 1635.

te meer, door den af-val van Keur-*Saxen*.

Boven maten grouwlijck gingense hier te werck; insonderheyd tusschen Lignitz en Gratz: oock dies te woester/ wijlse geen Opperhoofd hadden. Alle Plaetsen/ daerse door-trocken/ plonderdense uyt. D'Inwoo-

Alderafgrysliickste wreedheden en grouwelen

ners deedense soo veel pijnigingen aen / datse / alles verlatende / in de Bosschen vlooden: maer oock hier wierdense opgesoght / en ellendigh mishandeld. De Vrouwspersoonen drevense / als een Kudde Schapen / na haer Quartier; dwongen deselve / Moeder-naeckt te moeten Danssen; en voorts tot de lijdingh harer schendlijcke vuylgheden. Hare gepleeghde wreedheden waren onmenschlijck. D'arme verdorvene Lieden briedense by 't Vyer / en in de Backovens: staecken haer d'oogen uyt: sneeden haer riemen vleesch uyt den rugg' / armen / en beenen: hackten haer ooren en neus af: stopten swavel onder de nagelen der handen en voeten; oock in de heymlijcke plaetsen des ligchaems / en staecken'er dan 't vyer in: schroefden de Duymen; douwden haer gebroockene scharpe stocken in de keel / tot dat'er 't bloed met meenighte uyt-liep. Sneden de Mannen de Manlijckheyd / de Vrouwen de Borsten af. Gooten Pis / Modder / en de vuylste vuyligheyd in de mond. Kerfden de voetsoolen / en wreven Sout in de wonden. Sloegen armen / beenen / en't Rugge-grad in stucken. Hingen haer op / en leydden vyer onder hare voeten. Deese grouwelen bedrevense tegens elck / jonge en oude / Mannen en Wijven / Edele en onedele / swangere en Kraemvrouwen / Supgelingen / &c. Ondoenlijck sou 't sijn / te beschrijven hare verfoeylijckheden / en noyt meer gehoorde alderbarbaerste bedrijven / gepleeghd te Goldbergh, Reichenbach, en in andere Steeden / Vlecken / en Dorpen; insonderheyd te Reichenbach; onaengesien deese Plaets de Keyserſche altijd behulpsaem was geweest / en rijcklijck had gecontribueert. Anderweegen maeckte 't Keyserlijck Volck / en onder 't selve de Croaten, het niet beeter. Doch wy konnen ons niet inlaten / om meer / en noch verschricklijcker Voorbeelden als 't nu verhaelde / hier aen te teeckenen.

van de *Keyserſche* gepleeghd over al waerse doortrocken,

tegens jonge en oude, Mannen en Vrouwen, Edele en onedele,

in 't Vorstendom *Silesien.*

Briefwisselingh tusschen *Sweeden* en Keur-*Saxen*,

Wy keeren weer tot Keur-Saxen. Hier boven is geseght / dat hy met Keyser Ferdinand voor hem selven tot Vreede trad / de Sweeden en Protesteerende opschietende. D'eerstgenoemde waren seer qualijck hier over te vreeden; verweeten hem schriftlijcke Bondbreuck / wijl hy met eygener hand had beloofd en bekraghtighd / dat hy / sonder de Kroon Sweeden, sigh tot geenen Vreedehandel sou inlaten / veel min ten besluyt komen: waer tegens hy nu / buyten nood / niet alleen een Vreede (in der daed maer een Dienstbaerheyd / en d'aenvangh van een noch swaerder Oorlogh; oock tot het hoogste nadeel der Euangelische Religie) had aengegaen / sonder de Kroon Sweeden yets daer van te verwittigen; maer selfs deselve genoeghsaem voor vyand verklaerd / ten loon der beweesene diensten / en onvergeldlijcke Verdiensten; breeckende dus 't Verbond / 't welck men heyliglijck moest onderhouden: vernietigende Trouw en Geloof. Om den Leeser te doen sien / op welcke grond de Sweeden Keur-Saxen beschuldighden van Bondbreuck / soo sullen wy hier invoegen 't Afschrift der Verbindnis van de Sax aen Gustaef Adolph, ter tijd hy sigh in 't uytterste gevaer door Keyser Ferdinand bevond / en Gustavi hulp versoght.

die van d'eerstgenoemde werd beschuldigd van trouwloosheyd en Bondbreuck.

Affschrift der Keur-*Saxische* Verbindnis,

„Van Gods genade wy Johan Georgh, „Hertogh tot Saxen, Gulick, Cleef en Bergh; „des H. Roomschen Rijcks Aerts-Maerschalck en Keurvorst; Landgraef in Thuringen, Marckgraef tot Meissen, Burghgraef tot Maeghdenburgh, Graef vander Marck en Ravensburgh; Heer tot Ravenstein, &c. / maecken kond / en bekennen hier mee voor ons / ons Keurvorstendom en Landen; nadien de Generael Graef van Tilly, sonder eenige gegevene oorsaecken; tegens des H. Roomschen Rijks Ordonnantie, en hooghste Verbod; insonderheyd tegens den Religions-en Prophaen-Vreede, ons en onse onschuldige Landen en Lieden met vyandlijcke Maght overtogen; maer de Doorl. Vorst / Heer Gustavus Adolphus, der Sweeden, Gotthen en Wenden Koningh / Grootvorst in Finland, Hertogh van Ehesten en Carelen, Heer over Ingermanland, &c. / ons / op ons versoeck / met de byhebbende Armee en verdere Maght beloofd heeft / daer tegens ons te willen bystaen: dat wy sijne Kon. Majesteyt daer op by ons Keurvorstlijck Woord en Christlijck Gewisse hier tegens verplight en beloofd hebben als volghd. Wy sullen hier d'Artijkelen wat verkorten. I. Sijn' Armee by die van Koningh Gustaef te voegen / soo haest hy 't over d'Elve sou setten / en t'samen als eenen Man tegens de vyanden te staen. II. Sijne Majesteyt 't volle bewind der uytvoeringh van 't geen eenparigh besloten is in handen te laten / en hem na alle vermogen te helpen. III. Sijne Troupen niet van de Koninghlijcke te scheyden / soo langh 't vyandlijck gevaer duerde. IV. Van geenen Vreede te handelen / d'een sonder d'anders bewilligingh. V. D'Elve-Passen voor den Koningh open te houden: ja oock hem in deselve inneemen. VI. Des Konings Armee, soo lang die in sijne Landen sou sijn / noodwendige Proviande verschaffen. 't Besluyt was: „Alles getrouwlijck / sonder list. Een oirconde deeses hebben wy deesen openen Brief met eygener hand onderteeckend / en met ons Keurvorstlijck Secreet weetentlijck laeten bezeegelen. Actum Torgauw, den eersten September Anno 1631. Onder stond: Johan Georgh, Keurvorst.

overgelevert aen Koningh *Gustavus Adolphus* van *Sweeden.*

ter tijd hy sijne Majesteyt bad,

hem te willen bystaen tegens de verwoestingen der *Keyserſche.*

Wat voor redenen den *Sax* hier toe bewogen mogten hebben.

Eenige meenden / dat hy tot 't aengaen deeser ontijdige Vreede (waer toe Keyser Ferdinand alle middelen had aengewend) wierd bewoogen door een laf hertige vrees / wijl 't met de Sweeden in de Nordlinger Slag soo qualijck was afgelopen; bekommerd / dat noch meer onheyl moght volgen. Andere / dat hy nu de kans waernam / om sijnen Soon in 't Aerts-Stight Maeghdenburgh te bevestigen. Noch andere / om dat hy de Sweeden sulck een groot voordeel en maght in 't Duytsche Rijck niet gunde; willende lie-

SWEEDEN.

Doch hier over heeft hy scharpe Heeckelingen moeten uytstaen.

lieber hare Vyandschap als Heerschappy. 't Sy soo 't wil/ hy hield aen Keyser Ferdinand sijn woord beeter als aen Sweeden. Maer moest hier over oock lyden/ dat hy in verscheydene Schriften dapper wierd geheeckeld; als die gehandeld had tegens Eere/ Verbond/ Trouw/ en de welstand der Euangelische Religie: meer beooghd hebbende sijn eygen voordeel/ en sijns Soons Interes in 't stuck van Maeghdenburgh, 't welck hy voor den selven had bedongen/ als Eed/ Reden/ Billijckheyd en Godsdienst. Dat hy ten hooghsten ondanckbaer was tegens Sweeden, buyten wiens hulp hy al voor langh een tweeden Keurvorst Frederick sou geweest sijn. Dat hy nu al meermael had getoond/ hoe weynigh de gemeene welvaert der Protestantsche Religie hem ter herten gingh/ als eygen' aengelegenheyd in t spel quam. Dat deese Vergelijckingh veel meer was te noemen een Verbond van Keyser Ferdinand, Spaenje, en 't geheele Huys Oostenrijck met Keur-Saxen tegens de nabuurige Koningen en Republiquen, als een Vreede in 't Duytsche Rijck. Dat uyt dit werck meer onrusten stonden te volgen/ als 'er noch oyt geweest waren. Ernstigh wierd hy oock bejegend van den Sweedschen Rijks-Cancellier Oxenstiern; die hem in een Brief/ geteeckend te Wismar, den 21. October Anno 1635. dapper seyde waer 't op stond. Wy konnen alles hier niet voordragen.

Noch al verder uytspattingh van Keur-*Saxen*, ten voordeel des Keysers, en der *Roomsch-Catholijke*.

Boven dien had Keur-Saxen soo wijd uytgesprongen/ dat hy in 't Vreede-besluyt had bewilligd/ dat d'Euangelische Vorsten en Standen/ welcke begeerden/ daer in souden aengenoomen werden; doch onder deese Conditie, datse dan Keyser Ferdinand en de Roomsch-Catholijcke Vorsten/ Standen/ &c. weer in 't besit van 't hare souden helpen/ tegens Sweeden, Francktijck, en alle andere. En dan noch waren hier van uytgeslooten/ indiense schoon gewilt hadden/ boven Boheemen en den Paltz, al de geene/ welcke in sijne Majesteyts dienst waren geweest/ en sigh tegens hem hadden laten gebruyken. Die wel in sijnen dienst waren gebleven/ maer sigh in den Friedlandschen handel hadden gemenghd. Al d'Erf-Onderdanen en Leenlieden sijner Majesteyt en 't Huys Oostenrijck, die vyandlijck hadden gehandeld/ souden wel d'Amnestie genieten; maer niet die Boheemsche Leenen hadden. Hertogh Willem, Bernhard en Ernst van Saxen-Weinmar souden in deselve werden aengenomen/ indiense sig binnen de bestemde tijd met al haer Krijghsvolck tot sijne Majesteyt verhoeghden/ en genoeghsame versekeringh deeden. Maer in de vier Over-Kreytzen bleven gantsch uytgeslooten/ de Graven van Leeuwenstein, Graef Georgh Frederick van Hohenloh, de Graven van Erbach, de Hertogen van Wurtenbergh, Markgraef Frederik van Baden-Durlach, de Graven van Ortingen; dese alle Euangelisch-Luthersche. En van de Gereformeerde: De Heeren van Freibergh, Justingen, en Orpfingen: de Graven van Eberstein, van Nassauw, van Hanauw-Muntzenbergh en Lichtenbergh, nevens andere. Oock Graef Maximiliaen Pappenheim.

Uytsluytingh van *Euangelisch-Luthersche* en *Gereformeerde* Vorsten uyt den Vreede.

Veele neemen 't Vreede-Besluyt aen.

Verscheydene Vorsten en Steeden namen 't Vreede-besluyt aen; als Neurenbergh, Franckfurt, Ulm (nu soo langh belegerd geweest)/ Memmingen, en veel' andere. Ook Graef Henrick-Lodewijck van Nassauw-Dillenburgh; wel uytgeslooten; doch wijl men geen kans sagh om sijne Vestingen te veroveren/ soo liet men hem tot versoeningh koomen.

De Keyser had nu geen grooter vriend, de *Sweeden* geen grooter vyand als Keur-*Saxen*; die haer nu alle mogelijcke afbreuck deed.

Na de gedaghte Brief-wisselingh tusschen Sweeden en Keur-Saxen brack deesen met sijn gantsche Heyr van Leipzich op/ en trock regelreght op de Sweedsche aen; welcke hy uyt Hal dreef. Van hier gingh hy in volle Slagh-order na Berenburgh, en nam deese Plaets oock in. Egelen, behoorende onder 't Aerts-Stight Maeghdenburgh, veroverde hy door geweld. Begeerde eyndlijck/ dat de Sweeden d'Aerts-bisdommen Halberstad en Maeghdenburgh terstond en in 't geheel hem souden inruymen. Sy deeden 't/ en weecken voor Saxen: behalven uyt de Stad Maeghdenburgh. Met sijn gantsche Leger trock Keurvorst Johan-Georgh tegens de Sweeden op by Munchen en Newstad, soekende deselve alle mogelijcke afbreuck te doen. Over al waer hy kon/ deed hy haer dood slaen. In 't Stight Halberstad liet hy een Placcaet uytgaen/ seer scharp tegens alle Duytsche Officieren, in Sweedschen dienst; haer gebiedende/ sonder uytstel deselve te verlaten/ op straf van eeuwigh verlies harer Eere/ Staten/ Goederen/ en den Rijcks-Vreede. Kortlijck/ de Keyser had nu geen grooter vriend/ de Kroon Sweeden geen grooter vyand/ als Keur-Saxen, tot danckbaerheyd voor d'aen hem beweesene weldaed.

De Keur-*Saxische* meermael van de *Sweedsche* geslagen.

Als nu de Saxische de Sweedsche uyt d'Aerts-Stighten Halberstad en Maeghdenburgh hadden gedreven/ trock des Keurvorsten Generael-Lieutenant Baudis met 7000. te voet te Hitzeger over d'Elve voor de Vestingh Domitz; doch wierd van de Sweedsche Generael Bannier eerst by Altenburgh, daer na by Domitz, soodanigh geklopt/ dat 'er weynige van deesen Hoop overbleven. Naderhand kreegen de Saxen noch al meer slagen van de Sweedsche; onaengesien deselve nu niet alleen de Keyser en Roomsch-Catholijcke Liga (welcke een groote meenighte Hongariërs, Croaten, en Polacken in 't Duytsche Rijck t'haren bystand deeden koomen)/ maer oock Keur-Saxen, en door desselven bestel Keur-Brandenburgh, Hertogh Willem van Weinmar, en Hertogh Georgh van Lunenburgh, tot hevige vyanden hadden.

Ferdinand meende na de *Nordlinger* Slagh alles gewonnen te hebben. 1636.

Keyser Ferdinand meende nu alles gewonnen te hebben; te meer/ wijl verscheydene Vorsten en Standen/ door 't verlies der Nordlinger Slagh verschrickt/ sigh aen hem overgaven. Gelijck dan oock Hertogh Eberhard van Wurtenbergh, Soon van Hertogh Julius Frederick, korts te vooren in Ballingschap overleeden/ sigh met hem versoende/

onder

SWEEDEN.

onder ſeer harde voorwaerden. Daer-en-boven nam Landgraef Willem van Heſſen 't Praeghſche Vreede-beſluyt tuſſchen Saxen en Ferdinand aen; echter op ſeer eerlijcke Conditien; met volle behoudingh van Religie en Landen / ſonder eenige beſwaringh / &c. Ondertuſſchen miſte ſijne Majeſteyt in ſijne reeckeningh; vond noch meer als genoegh te doen; en Anno 1636. begon 't met de Sweeden weer veel beeter te ſtaen; wijlſe de Saxen niet weynigh de vleugelen hadden gekort. Over-Elſas moeſten de Keyſerſche meerendeel verlaten. Seven Regimenten Spaenſche wierden door Hertogh Bernhard van Saxen-Weinmar geſlagen en gantſch verwoeſt. Op Kerſdagh des voorleedenen jaers 1635. hadden de Sweedſche in Weſtphalen eenige ſchade geleeden; doch op Nieuw-jaers-dagh namenſe rijcklijck wraeck daer van. Als de Keyſerlijcke Generalen Commandant in 't Stight Munſter (de Baron van Ladderſlem) verkondſchapt was / dat de Sweedſche Generael-Veld-Maerſchalck Kniphuyſen van Meppen na Oſnabrugh wou trecken / om ſigh by ſijn ander volck te voegen / ontbood hy de ſijne uyt alle Quartieren en Guarniſoenen by een / en paſtte dus op de genoemde Kniphuyſen; die met 1400. Paerden aenkoomende / ſigh onverwaght beſet bevond. Beſloot echter met de Heer van Kratzenſtein, Overſte Michiel Jordaen, en andere Officieren, kloeckmoedigh te veghten; onaengeſien de vyanden tweemael ſoo ſterck waren / en 't Voordeel van 't Veld hadden. De Leus der Sweeden was / God ſy onſe Helper; die der Munſterſche: Vivat Ferdinandus! Geen Quartier; geen Quartier! Sla dood; ſla dood! wijlſe de Victorie onfeylbaer in hare handen meenden te hebben. D'eerſte Aenval geſchiedde van de Keyſerſche, en de Sweedſche ſtonden drie Chargen uyt. Terwijl nu Kniphuyſen reed van de reghter Vleugel na de linker / welke de Heer van Kratzenſtein voerde / om daer Bevel te geven / wierd hy met een Muſquet-kogel door 't Hoofd geſchooten / ſoo dat hy terſtond dood bleef. Kratzenſtein nam 't Opper-Commando aen; en ſettede 't Gevevght ſoo dappermoedigh voort / dat hy met de ſijne op weynigh na ſoo veele vyanden dood ſloegh / als hy ſelfs ſterck was; te weeten / ruym 1300. Dan noch bequam hy over de 500. gevangene. Alleenlijck wierd van de Sweedſche ſeer beklaeghd de dappere Held Dodo van Inhuyſen en Kniphuyſen; die nu 36. jaren langh den Oorlogh gevolghd / en veel toegebraght had tot de Sweedſche Overwinningen. Koningh Guſtaef Adolph pleegh hem te noemen de volmaeckſte van al ſijne Bevelhebbers.

doch miſte verr' in ſijne reeckeningh.

Aenmerklijck Geveght in *Weſtphalen* tuſſchen de *Keyſerſche* en *Sweedſche*;

welcke laetſtgenoemde, ſchoon niet half ſoo ſterck,

een ſeer heerlijcke *Victorie* bevogten;

doch verlieſen haren *Generael*-Veld-Maerſchalck *Dodo* van *Kniphuyſen*; en desſelven byſonderen lof

De Sweeden begonden nu Keurvorſt Johan-Georgh van Saxen, wijl hy haren vyand was geworden / noch al meer te doen gevoelen / datſe nu oock ſijne vrienden niet waren; en taſten ſelfs ſijne Landen aen. Al de Keur-Saxiſche Plaetſen aen geene ſijde de Sala namenſe in. Eyſchten van al d'Ampten Contributien, of dreyghdenſe met Plonderingh / Vyer en Swaerd. De geringhſte Dorpen wierden niet verſchoond. Merſburgh, Zeitz, Weiſſenſels, Lutzen, Jena, Eiſleben, en andere Steeden moeſten groote Sommen gelds opbrengen. 't Stight Halberſtad telde 20000. Rijcksdalers / behalven toevoer van Voorraed. Doeſe Jena hadden vermeeſterd / ſteldenſe den Adel op een onmatige Schattingh; daer voor Gijſelaers mee-neemende. Naumburgh veroverde Bannier alleen door dreygementen; en terſtond moeſt deeſe Stad 15000. Rijcksdalers by een ſchrapen. Daer na begonnen te plonderen / Vrouwen te ſchenden / en andere ſnoodheden aen te reghten. De Kercken-cieraden wierden geroofd; 2100. Paerden wegh gevoerd; alles wat in de Huyſen was wegh genoomen. Eenige aenſienlijke perſoonen foghten Bannier te ſpreecken; doch wierden afgeweeſen met deeſe woorden: Sy waren trouwlooſe. Keurvorſt Johan-Georgh, wiens Heyr in 't voorgaende jaer ſulcke harde ſtooten had geleeden / vond ſigh in geen ſtaet / om deeſe nieuwe vyanden te bejegenen. Eyndlijck quamen eenige Keyſerlijcke Troupen hem te hulp; derhalven de Sweedſche uyt dit verdorvene / geplonderde / verwoeſtte Land wegh trocken; niet ſonder hevige ſcheldingen uyt te werpen tegens den Keurvorſt en de ſijne.

De *Sweeden* doen Keur-*Saxen* gevoelen, wat voor vyanden hy ſig aen haer had op den hals gehaeld.

SWEEDEN.

Vallen in ſijn Land, en verlaten 't weer,

na 't ſelve ellendigh verwoeſt en uytgeplonderd te hebben.

Terwijl 't Keyſerlijck Heyr onder Hatzveld en Uleveld 't Keur-Saxiſche daeghlijcks naerderde / om ſigh by 't ſelve te vervoegen / beſloot Bannier, eer de Vereenigingh geſchieden moght / ſijn geluck te willen verſoeken. Settede 't in Martius met ſijne gantſche Ruytery door de Rivier de Saal. Viel aen op 10. Saxiſche Regimenten onder Duyf ontrent Wetten. Sloegh en verſtroyde deſelve. Andermael klopte hy haer noch veel ſwaerder. Selfs kreegh hy de Saxiſche Generael-Lieutenant Arnhem gevangen. De Keyſerſche waren nu wel in Saxen gekomen / doch niet tot voordeel deeſes Lands. Gingen ſoo argh te werck als vyanden: plonderden de Landlieden: bedreven allerley ſchendlijcke moedwilligheden; derhalven oock veele der hare van de Boeren wierden dood geſlagen. Stracks ontſtond oock een groot mistrouwen tuſſchen de Keyſerſche en Keur-Saxiſche.

De *Keyſerſche*, Keur-*Saxen* te hulp koomende, houden daer arger huys als de vyanden.

Saxen al weer geſlagen; en mistrouwen tuſſchen haer en de *Keyſerſche*.

Anderweegen veroverden de Sweedſche de Stad Minden, toebehoorende Hertogh Georg van Lunenburg, door Saxiſch beleyd oock van Sweeden afgevallen. Deeſe Plaets bequam hy door liſt; maer Pettershagen in Weſtphalen door geweld. De Sweedſche Maerſchalck Leſle overviel de Keyſerſche in haer Leger by Oſnabrug; t'eenemael vernielende de Metternichſche en Wurtenbergſche Regimenten. Wederom leeden de Keyſerſche een taemlijcke Neerlaegh van de Sweedſche by Pettershagen, waer in ſy 14. Standaerden verlooren. By Wittenberg gingen de Hatzveldſche en Keur-Saxiſche over d'Elve, en drongen ſterck aen op de Sweedſche; die / tegens deeſe t'ſaemgevoeghde Maght ſigh te ſwack bevindende / de wijck na Maegdenburgh namen. Tuſſchen de Sweedſche

De *Keyſerſche* krijgen deſgelijcks ſeer gevaerlijcke ſtooten van de *Sweeden*.

SWEEDEN.

Rijcks-Cancellier Oxenstiern en den Koninglijken Franschen Ambassadeur Monf. de Chaumont wierd in Martius binnen Wismar vernieuwd en noch stercker bevestighd 't Verbond tusschen beyde de Kroonen Franckrijck en Sweeden, tot reddingh der Duytsche Vryheyd; herstellingh der verdreven Vorsten en Standen / oock behoudingh der Euangelische Religie. 't Was echter geen reghte ernst. Beyderszijds wierd dit alleenlijck voorgegeven / om Keyser Ferdinand in verlegenheyd te stellen / en hem te bewegen / billijcke Voorslagen tot Vreede te doen.

Schijnverbond tusschen Franckrijck en Sweeden; waer toe aengeleght.

Oxenstiern had het soodanigh geordonneert / dat Bannier met de Hoofd-Armee sigh sou houden aen d'Elve: Hermannus Wrangel met een kleyn Corps aen d'Oder: Alexander Lesle aen de Weser in Westphalen. Soo langh Oxenstiern met d'Euangelische Vorsten in Verbond had gestaen / kon hy dickmael niet doen 't geen hy gewild had / wijl elck Hoofd sijn eygene Sin wou volgen; elck op sigh selven sagh / om sigh de Kryghslast t'ontrecken. Nuse van hem afgevallen waren / schickte hy alles na sijn goeddunckken: wou geen' Alliantien met de Protesteerende meer aengaen / maer gaf haer goede woorden: gebruyckte ondertusschen hare Landen als 't hem te pas quam. Dit gaf hem een merckelijck voordeel. Onderwijl droegh de Keyser 't Marckgraefschap Over-Lausznitz pleghtlijck op aen Keurvorst Johan-Georg van Saxen; 't welck hy oock in 't Praegsche Vreede-beslupt voor sigh had bedongen. Belangende Frankrijk, Koningh Louis hield deese voet / dat hy de Sweeden in Duytschland niet te maghtigh wou laten werden; oock niet gedogen / datse gantsch onder souden geraecken. Stelde derhalven sijnen cours na datse voorspoedigh of ongeluckigh waren.

Oxenstiern, te vooren gehouden aen de verschillende sinnen der Protesteerende, kan nu, na haren afval van Sweeden, na sijn goeddunckken handelen.

Keur-Saxen bekoomd van de Keyser Over-Lausznitz.

Wy hebben gesegt / dat Landgraef Willem van Hessen, allerwegen van vyanden omringhd / 't Praegsche Vreede-beslupt met Keyser Ferdinand had aengenoomen / op eerlijke toegestaene Conditien. Maer als nu sijne Majesteyt deselve sou bekraghtigen / wou hy twee Artijkelen veranderd hebben; dat van de Religie, welcke de Landgraef in sijne Landen t'eenemael ongekrenckt wou behouden; en dat van d'Onkosten / welcke Landgraef Georgh van Hessen-Darmstad van Landgraef Willem eyschte; doch desen niet begeerde te geven. Hy ontbood derhalven sijnen Gesant te rugg'; en hield sijn Volck in Westphalen gereed / om yeder uyr te kunnen voort-trecken; gelijck hy dan ook in Junius onverwaght nae Hanauw snelde / welcke Stad door de Keyserlsche nauw beslooten was; en / versterckt met eenige Hoopen van de Sweedsche Generael Lesle door de Lamboysche heenen sloeg; eenige 100. Wagenen met voorraed in de Stad bragt / en deselve dus ontsettede. In deese Op-en te Rugg'-togt gingen de Sweedsche onder Lesle onbarmhertig genoegh te werck. De Steedjens Battenbergh, Rauschenbergh, Wetter, Allendorf. &c. plonderdense t'eenemael uyt.

De Vreede tusschen Landgraef Willem van Hessen en de Keyser weer in twijffel; wijl Ferdinand d'Artijkelen niet wou bevestigen.

Slaet de Keyserlsche voor Hanauw op, door hulp der Sweeden: die seer wreed te werck gaen.

Verwoesteden veele Vlecken en Dorpen; handelden schandlijck met de Boeren en Vrouwspersoonen. Verschoonden ook selfs de Predikanten niet / schoon van hare Religie sijnde. De treflijcke Kerck te Wetter, waer in eenige honderd Menschen gebloden waeren / om hun leven te redden / staecken se in brand. Eyschten noch daer-en-boven 200000. Rijckd. tot af-kooping van plonderingh: doch door bemiddelingh van Landgraef Johan wierd het noch gebraght op 100000. Rijckd. Hier tegens had Landgraef Willem sijn Volck op 't ernstighste verbooden / eenige de minste scharde te doen aen de Landen en persoonen onder 't Gebied van Landgraef Georgh; selfs niet een Hoen aen te tasten / op levens-straf. Eenige der sijne / die sigh deelaghtigh hadden gemaeckt aen de Sweedsche bedryven in 't Steedje Wetter, deed hy ophangen. Door sijne sonderlinge voorsightigheyd braght hy oock te weegh / dat de Marpurgers haren ondergang ontgingen: welcke anders van de Sweedsche deerlijck gehandeld souden sijn geworden.

SWEEDEN.

Waer tegens Landgraef Willem een seer loflijcke en Christlijcke ordre onder sijn Volck houd.

Maer 't gedaghte Ontset van Hanauw moest Landgraef Willem dier genoegh betaelen. Sijn Volck en de Sweeden scheyden weer van een. Doe viel de Keyserlijcke Veld-Maerschalck Gotz met 25. Regimenten in Neder-Hessen, breeslijk te werck gaende met moorden / branden / plonderen en Vrouwen-schenden / op de verschrikkelijckste wijsen. Hirschfeld en Dreisch wierden uytgeplonderd. Schwatzbron afgebrand; Hamburgh desgelijcks. De Sweedsche Veld-Maerschalck Bannier, vernoomen hebbende 't geluckigh ontset van Hanauw, voeghde sig by 't van de Hessen gescheydene Sweedschen Volck onder Lesle; ruckte voor Lunenburgh; maeckte sigh meester van dese Stad / en deedse getrouwheyd aen de Sweeden sweeren. Hier tegens namen de Keyserlsche en Keur-Saxische haren wegh nae Middelmarck. Veroverden Havelbergh, de Werbische Schans / en Ratenauw: maer verloren Winsen. De Saxische Generael Klitzingh quam aen door de Stad Brandenburgh. Hier door vonden de Sweedsche 't Compas niet weynig haer verset. Sy moesten nu wel nauw aght neemen op 't vaste Slot Danitz, op datse / de Havelpas verloren hebbende / niet oock afgesneeden wierden van de Pas over d'Elve, en te verr' gescheyden mogten sijn van den Veld-Maerschalck Wrangel; die sigh bevond aen de Peine, de Grensen van Pomeren en Mekelenburgh. De Keyserlsche Generael Marozini quam uyt Pomeren by de Keur-Saxische en Hatzveldsche. Hertogh Georgh van Lunenburgh stiet tot haer. Geduerige Schermutselen vielen tusschen beyde de Parthyen voor / met wisselvalligh geluck. Doch deese kleynigheden voorby gaende / koomen wy tot de geweldige Slagh tusschen de Keyserlsche en Sweedsche by Wittstock; soo grimmigh en bloedigh / dat van een diergelijcke in lange jaren niet gehoord was; en welckers uytgangh een gantsch andere gestalte aen den Sweedschen Oorlogh in Duytschland gaf.

De Keyserlsche vallen met grouwlijcke verwoestingen in Hessen.

Bannier neemd Lunenburgh in.

De Keyserlsche, Saxische en Lunenburghsche voegen sig t'samen, tegens de Sweedsche.

De

SWEEDEN.

De Keyserſche en Keur-Saxiſche, gelijck ooſt de Bannierſche en andere Sweedſche Volkeren / trocken nae Marck-Brandenburgh. D'eerſtgemelde ruckten meer en meer nae Witſtock. De Sweedſche volghden haer van aghter. 't Voetvolck onder Hatzveld beſtond uyt 140. / de Ruytery uyt 88. Compagnien: de Saxiſche Infantery uyt 126. / de Cavallery uyt 122. Compagnien. Dan waren'er noch 84. Compagnien onder den Generael Waghtmeeſter Marozini, en 30. Compagnien Dragonders; t'ſamen 589. Compagnien. Even voor de Slagh kreegen de Sweedſche gevangen de Keyſerlijcke Lieutenant-Proviand-Meeſter / by wien een Lijſt wierd gevonden / volgens welcke dit Heyr beſtond uyt 16000. getelde te voet / en 14000. getelde te paerd. De Sweedſche Armee was ſterck 9000. te paerd en 7000. te voet; dus 14000. / of byna de helft minder.

Hoe ſterck de geheele Armee der Keyſerſche,

hoe ſwack die der Sweedſche was.

Den 24. September Anno 1636. quam 't tuſſchen beyde deeſe Deelen tot een Slagh / waer van de byſonderheden ons te langh ſouden vallen te verhaelen. Feller Gevegt was in veel jaren niet voorgevallen. 't Duerde van 's namiddags ten 3. uyren tot in den duyſteren avond / wanneer men geen vriend uyt vyand meer kon onderſcheyden; derhalven men oock van de Strijd moeſt af-laeten. 't Veldwoord der Keyſerſche en Keur-Saxiſche was: Of God wil. Dat der Sweedſche: God met ons. Graef Hatzveld hield noch dien ſelven avond Krijghsraed; en vernam uyt eenige Gevangene / dat de Sweedſche Troupen van Reſerve noch niet eens gevoghten hadden; waer tegens al de Keyſerſche en Saxiſche Regimenten gantſch afgemat waeren. Gingh derhalven met al 't Volk ſchielijck by naght door / verlaetende over de 40. ſoo groote als kleyne Stucken Canon, en een maghtige meenighte Ammunitie. 't Getal der Keyſerſche door de Sweedſche veroverde Standaerden en Vaendelen was 152. Onder 't Geſchut vondmen 3. halve Carthouwen met 't Keur-Saxiſche Wapen / en twee tegens over malkander ſtaende Wildemannen, waer onder geleeſen wierd in de Saxiſche Tael: Halt feſt du Wildermann / was du haſt laſz nicht gahn. Op de Sweedſche ſijde waeren geſneuveld ontrent 1000.; doch 't getal der Gewondde beliep ruym 3000. Van de Keyſerſche en Saxiſche bleven op de Veghtplaets leggen 5000. doode / behalven die noch op de vlugt wierden verſlagen. De volgenden dagh hieuwen de Sweedſche al weer veele der haere ter neer / en kreegen'er 2000. van gevangen.

Geweldig-hevige Slagh, feller als in meenigte van jaren was voorgevallen, by Witſtock.

Swaere Neerlaegh der Keyſerſche en Keur-Saxiſche:

welcke de Sweedſche ſaecken in een veel beeter ſtand ſteld: de Keyſerſche in groote verlegenheyd.

Deeſe Zeege veroorſaeckte de Sweedſche een grooten roem / en herſtelde haer in vorige reputatie. Over-Duytſchland kreegh hoop / van in beeter ſtaet te ſullen geraecken. Frankrijk, 't welck de Sweeden niet te kleyn won ſien / ſoo weynigh als te groot in 't Duytſche Rijck / en Holland was ſeer hier over verheughd. D'aenſlagen van Deenemarken met Lunenburgh tegens Sweeden gingen hier door te niet. Bannier begaf ſigh by Werben over d'Elve nae Thuringen; joegh de Keyſerſche door Heſſen tot in Weſtphalen. Trock doe te rugg'. Vraght Erffurt onder Sweedſche gehoorſaemheyd / en verſchafte ſijn Volck goede Winter-Quartieren in Thuringen, Meiſſen, en de Naebuerige Landen.

De Sweedſche Generael Wrangel gaf Brandenburgh ſeer veel te doen. Nam / nevens meer andere Plaetſen / oock Berlin in. De Burgers moeſten opbrengen 15000. ellen Laecken / 3000. paer Schoenen / 3000. paer Kouſſen / en 30000. Rijckd. aen geld. Dus had Keurvorſt Johan-Georgh van Saxen door ſijn Praegſch Vreede - Beſluyt met Keyſer Ferdinand en Bond-breuck met Sweeden, hem

't Staet ſeer qualijck met d'Euangeliſche, welcke Keur-Saxen van de Sweeden had doen afvallen.

SWEEDEN.

hem selven en d'Euangelische, welcke of door sijn' aenraedingh / of door brees wegens sijnen af-val / sijn Voorbeeld hadden gevolgd / tot noch toe geen rust / maer een erbarmlijck verderf veroorsaeckt.

Dood van Keyser *Ferdinand* de II.

Vermits nu in de Maend Februarius Anno 1637. Keyser Ferdinand overleed / soo eyndigen wy hier 't verhael der Sweedsche Oorlogen in Duytschland, onder deese Majesteyt voorgevallen. 't Vervolgh hier nae / onder Keyser Ferdinand de III.

De winst des Keysers in de *Nordlinger* Slagh tegens de *Sweeden*

In 't voorby gaen staet hier noch aen te mercken / dat de Keyserlijcke voorspoed tegens Sweeden in de Nordlinger Slagh / is geweest de ramp van Duytschland: deese winst / waer over sijne Majesteyt en de Roomsch-Catholijke sigh soo hoogh verheughden / een verlies / 't welck dit Rijck noch langh daer nae gevoeld; Frankrijk soo veel meester in 't selve doen werden; soo veel honderd-duysenden van Menschen verwoest / verdorven heeft. Want als 't nu met de Sweden dus slegt stond / moest de Sweedsche Rijcks-Cancellier Oxenstiern de Koningh van Frankrijck in den arm neemen / en hem geven 't geen anders niet geschied sou sijn. 't Was nu oock d'aengelegenheyd van Koningh Louis, de Sweeden bystand te doen; want als deese gantsch onderdruckt geweest waren / soo sou de geheele Keyserlycke Maght de Françoisen op den hals sijn gekoomen. Echter wou hy hier toe niet treeden / of men moest hem Philipsburg inruymen. Dit was noch niet genoegh. De Rhijngraef had sigh ter nauwer nood binnen Straetsburgh konnen redden. De Keyserische drongen over Brisack in Elsas. Daer was geen middel / om de Plaetsen in die Landstreeck te beschermen: derhalven wierd deese geheele Provintie aen de Fransche overgegeven / behalven alleen Benfelden. Dus kreegh de Kroon Frankrijk een vaste voet in Duytschland; en wat verschricklijcke onheylen dit Geweest tot noch toe hier uyt sijn ontstaen / sullen wy in 't vervolgh hooren.

heeft *Duytschland* een onverzoedlijck verlies toegebraght,

wijl *Frankrijck* daer door een vaste voet in 't Rijck bequam.

Keyserische handelen in 't maecken van *Accoorden* dickmael seer arghlistigh en bedrieghlijck met de *Sweedsche*.

Dickmael handelden de Keyserische seer bedrieghlijck met de Sweedsche, ontrent Beloften en Accoorden. Een staeltje sullen wy alleen voorstellen. Willem, Baron van Lamboy, Keyserlijcken Oversten / had Saxenhuysen by Franckfurt aen den Mayn belegerd; en dwongh eyndlijck den daer binnen leggenden Sweedschen Oversten Johan Vitzdom van Eckstad, sigh te moeten overgeven. 't Eerste Artijkel des Verdraghs luydde aldus: „Eerstlijck sal de Heer Generael-Major Vitzdom met sijn gantsche Regiment, „en al de daer toe behoorende soo hooge als „lage Officieren, gelijck oock de Heer Overste Bilauw, met de gecommandeerde Volckeren van Hanauw, op morgen voormiddagh ten 7. uyren upttrecken met vliegende „Vaendelen / ... en den Heer Generael-Major na Gustavusburgh, de Heer Overste-„Lieutenant Bilauw nevens de sijne / vry en „verseeckerd na Hanauw geconvoyeert wer-„den. Wie sou niet meenen / dat beyde Overste en Soldaten hier een vrye Upttoght en Convoy was beloofd? De Keyserische

Gedenckwaerdigh Voorbeeld daer van

echter konden een andere uytleggingh maecken. Bilauw wierd met sijn Volck na Hanauw begeleyd; de Generael-Major Vitzdom na Gustavusburgh. Sijn Regiment liet men wel uyttrecken / maer stracks daer na wierd het te rugg' gehouden / en gedwongen / in Keyserschen dienst te treeden. Evenwel seyde 't Accoord voldaen te hebben. Waerom? Daer stond / dat Vitzdom met sijn Regiment sou upttrecken. 't Was geschied. Datmen Bilauw met de sijne vry en verseeckerd na Hanauw sou Convoyeeren. 't Was geschied. Datmen den Heer Generael-Major na Gustavusburgh sou begeleyden. Al mee geschied; maer van sijn Regiment derwaerts te Convoyeeren repte 't Verdragh niet; dienvolgens / ongehouden sulcks te doen. Al wat met de grootste billijckheyd hier tegens ingebraght wierd / 't moght by deese eerlijcke Keyserische niet gelden.

by 't *Accoord* der overgevingh van *Saxenhuysen*.

Koningen van *Polen*.

Na de dood van SIGISMUND de III., Koningh van Polen, Anno 1632., ontstond een groote oneenigheyd onder de Standen / soo ontrent de verkiesingh eens nieuwen Koninghs / als andere dingen. Deese tweedraght had al begonnen terwijl Sigismund noch leefde. t'Sedert een wijl tijds was hy beladen geweest met een groote ligchaemsswackheyd. Vermits nu deselve met den aenvangh des jaers 1632. seer vermeerderde; dat hy daer-en-boven oud was / soo bemerckten de Standen genoeghsaem / dat sijne laetste uyr niet verr' af kon sijn. Versoghten derhalven / en verkreegen oock / dat te Warschauw een Vergaderingh wierd aengesteld / om te beraedslaen over eenige nodige Rijcksaecken; op dat na sijn afsterben geen verwarringh moght ontstaen: insonderheyd / wylmen vernam / dat Muscovien d'Oorlogh tegens de Kroon Polen wou voortsetten. Op deese Byeenkoomst toonden de Poolsche Geestlijcke en Weereldlijcke Heeren sigh seer verschillende. D'eerste wilden / datmen al d'Euangelische gantschlijck uyt 't Rijck sou drijven: d'andere begeerden geenssins daer toe te verstaen. Dit veroorsaeckte een groote verbitteringh tegens malkander.

Koningh *Sigismund* seer swak.

Byeenkoomst der *Poolsche* Standen te *Warschauw*.

Verbitteringh tusschen de Geestlijke en Weereldlijcke.

Geduerende deese Versamelingh schreef Jacob Russel, geheyme Raed van de Sweedsche Koningh Gustaef Adolph, en desselven Ambassadeur aen de Kroon Polen, van uyt Riga aen de Standen / om haer te bewegen / datse sijnen Heer ten Koningh souden verkiesen; met voorstellingh van 't groot voordeel / 't welck 't Poolsche Rijck hier door sou bekoomen; en belofte / dat yeder by sijne Religie sou gelaten werden. Niets wierd hier op geantwoord. Andermael schreef Russel hier over. Soo euvel wierd dit genoomen / dat Russels Brieven / in de tegenwoordigheyd des Brengers / onder 't geschal van Trompetten / wierden verbrand; en den selven aengeseght: Indienmen Russel te Warschauw had / datmen hem wat anders sou doen bejegenen; wijl 't een Rijckswet was / dat hy / die sigh by eens Konings leven liet gelusten / te spreecken van de Verkie-

De Gesant van *Gustaef Adolph* schrijft aen de Standen, datse sijnen Heer ten Koningh van *Polen* souden verkiesen; 't welck seer euvel werd genoomen. 1632.

POLEN.

kiesingh eens nieuwen Koninghs / moest werden gestraft als een Land-verrader.

Overlijden des Koninghs Sigismundi

Ondertusschen overleed Koningh Sigismund te Warschauw, ontrent den uytgangh van April; na dat hy de Standen eerst had vermaend / datse / nadien Koningh Gustaef Adolph in 't Duytsche Rijck soo gantsch voorspoedigh was / bedaght souden sijn / om met de Kroon Sweeden een voordelige Vrede te sluyten; waer toe sy / als Middelaers / konden versoecken de Koningen van Frankrijk en Engelland. Alhoewel sijne Majesteyt sigh swack bevond / soo reed hy echter op den 22. der genoemde Maend April noch na Opaetz, een myl van Warschauw, om sigh wat te verlustigen / nevens sijne Soonen en sommige Raedsheeren.

en eenige bysonderheden

Hier deed hy eenige Santeën in nieuwe Wijn beschepden quam dien selven avond weer te Warschauw. Den 23. begon hy / op raed der Doctoren, eenige Artzenyen te gebruycken / in een rauw / suer weêr. Den 24. vond hy sigh seer ontroerd. Den 25. gevoelde hy een groote maghtloosheyd / en pijn voor 't hert. Daer op wierd hy overvallen van een Apoplexie in de lincker sijde; soo hevigh / dat d'ooghappel in 't lincker oogh sigh gantschlijck verloor / en alleen 't witte gesien wierd. Oock was de mond byp seer na de lincker sijde getrocken. Den 26. scheen 't wat beter; en sijne Maj. begon somtijds weer te spreecken. Den 27. nam de swackheyd seer toe. Dit duerde dus tot den 30.; wanneer hy 's morgens tusschen 3. en 4. uyren den Geest gaf. De voornaemste oorsaeck deeses snellen doods schreven de Geneesmeesters de Gesondheyds-droncken toe in de nieuwe Hongarische Wijn. Hoe hy de Roomsch-Catholijke Religie bevoorderde / is voor deesen gehoord.

sijner laetste Sieckte, en gevolghde dood.

Hy wil, dat de Dantzickers de Jesuiten eenige Kercken souden inruymen.

In December Anno 1622. sond hy Gesanten na Dantzik, begeerende van den Raed / datse de Karspel-Kerk en 't Franciscaner Klooster de Jesuiten souden inruymen. D'Overigheyd beraedslaeghde hier over eenige dagen langh. Ondertusschen quam deese saek onder de Gemeente; en daer uyt ontstond een groote verwarringh. Eenige souden de Gesanten qualijck gehandeld hebben / indien de Raed niet by tijds dit onheyl had gestuyt / en de Burgerye gevraeghd / hoe hare meeningh hier ontrent was. Eenparigh gavense tot antwoord / datse veel liever goed / bloed en leven wilden opsetten / als inbreuck in hare Voorreghten lyden / en de Roomschgesinde, veel min de Jesuiten, yets inruymen. De Raed prees hare standvastigheyd / en sond d'Ambassadeurs met weygeringh heenen.

Doch krijghd weygeringh tot antwoord.

Twist onder de Geestlijke en Wereldlijcke Standen op den Rijcksdagh.

Na Sigismundi dood wierd een Rijcksdagh te Warschauw uytgeschreven. 't Stond hier taemlijck verward. De Geestlijcke wilden terstond tot de verkiesingh eens nieuwen Koninghs treeden. De Wereldlijcke begeerden 'er niet toe te koomen / voor dat hare Grieven souden afgedaen sijn. Lieten oock opentlijck uytroepen: Dat die yets sou reppen van de Verkiesingh eens nieuwen Koninghs / voor dat hare Beswaernissen en d'uytspoorigheden des overleedenen Koninghs waren afgehandeld / sou gehouden werden voor een vyand des Vaderlands.

D'eerstgenoemde moeten d'Euangelische naerder verseeckeringh doen van de Religions-Vreede.

Na veelerley twist moesten de Roomsch-Geestlijcke Standen d'Euangelische een naerder en stercker Religions-Vreede beloven / en onderteeckenen / voor haer en hare Nakoomelingen; sonder op eenigerley wijs d'Onroomsche eenige moeyte te sullen maecken / &c. Ongeerne quamense hier toe: doch vreesden / indiense dit niet hadden willen geven / datmen haer noch vry meer van 't hare sou hebben ontnoomen.

De Geestlijcke verwerpen Uladislaus, oudste Soon van Sigismundi, en willen de jongsten Koningh: met hare redenen.

Nu soumen tot de Verkiesingh treeden. In 't gemeen gingen de Stemmen op Prins Uladislaus, oudste Soon van Koningh Sigismund, voor wien oock Voorschrijvingen quamen van Romen, Weenen, Engelland, &c. D'Euangelische Standen stemden hier in toe: de Zaporousker Cosacken desgelijcks. Die van de Grieksche Religie voeghden sigh by d'Euangelische. Doch de Geestlijcke waren 'er hard tegen / en begeerden Uladislai jonghsten Broeder. Braghten ten dien eynde tegens Uladislaus voort alles watse konden bedencken / om hem haetlijck te maecken: insonderheyd / dat hy niet devoot Catholijk genoegh was: de Ketters boven betaemlyckheyd begunstighde: te seer op de Jaght geset: te nalatigh / om de Rijcksverrightingen behoorlijck waer te neemen: geduerigh van 't Podagra geplaeghd / &c.

De Wereldlijcke begeeren immers Uladislaus;

Hier tegens braghten de Wereldlijcke te berde: Datmen Uladislaus billijck behoorde ten Koningh te verkiesen / om dat hy was gebooren in Polen; uyt 't Jagellonisch Geslaght; vermaeghschapt aen byna al de Koningen in Europa: in Polen opgevoed. De manier en gelegenheyd der Regeeringh was hem bekend. Was een Held; in den bloey sijner jaren: van een hoogh verstand; vriendlijck / milddadigh; ervaren in Krijghsfaecken; onverdrietlijck in arbeyd en moeyte: die verscheydene Toghten tegens de Muscoviten en Turken had bygewoond; ten deelen deselve selfs verright: noch onlanghs in den Pruyssischen Oorlogh sigh had gedragen als een dapper Krijghsman. 't Hertoghdom Severien met de Stad Smolensko had hy de Kroon Polen onderworpen gemaeckt. Behalven sijne Moeder-tael / de Poolsche, sprack hy volkoomentlijck de Latijnsche, Italiaensche en Hooghduytsche. Had veele Koninghrijcken en Landen doorreysd. By de Belegeringh van Breda geweest. Was voortijds / 15. jaren oud sijnde / verkooren geworden tot Czaar van Muscovien; en had daer noch veele die hem begunstighden. De Roomsch-Catholijke Religie was hy toegedaen; doch daerom geen gesworne vyand van d'Euangelische. [Hy had oock eenige Onroomsche aen sijn Hof]. De voornaemste in 't Koninghrijck hadden hem lief: de Cosacken waren hem seer toegenegen; 't welk van een groot nut tegens de Tattaren was. De victorieuse Koningh Gustaef Adolph van Sweeden hield hem in aghtingh. Met Saxen en Brandenburg stond hy in goede vriendschap;

oock d'Euangelische; de Griecksche Christenen, en de Cosacken.

Wat voor redenen sy tot sijn voordeel bybraghten:

schap; oock met veel andere Duytsche Vorsten. De Koningen van Frankrijk, Engelland en Deenemarken waren hem gunstigh. De groote Schat sijns Vaders / tsederd soo lange jaren op een vergaderd / was in sijne handen; waer mee hy wat groots sou konnen verrighten. Wyl hy noch ongetrouwd was / sou hy de Dochter van een voornaem Koningh ten Gemalin konnen neemen / tot groot voordeel van Polen, &c.

waer op hy dan ook verkooren wierd

Deese Vertooningen braghten soo veel te weegh / dat veele / die 't eerst met de Geestlijcke hadden gehouden / van haer tot d'andere vielen: en dus wierd

ULADISLAUS de IV.

tot Poolsch Koningh verkooren. Onder de Voorwaerden werden oock deese Artijkelen gebonden. I. Hy sou geen ander Zeegel mogen gebruycken als 't geen de Cancellier had. II. Tot geen Houwlijck treeden / sonder voorkennis des Raeds. III. Geen Uytlanders tot Raden mogen hebben. IV. Aen sijn Hof de Vreemdelingen niet te veel inruymen. V. Eenige Fortressen aen de Grensen bouwen. VI. Met ernst bedaght sijn op de herwinningh eeniger Landschappen / onlanghs geleeden de Kroon Polen afgenoomen. Den 25. Januarius O. S. Anno 1633. wierd de Koninghlijcke Lijckstaetsie verright; en de volgende dagh de nieuwe Koningh Uladislaus de IV. geboerd in S. Stanislai Kerck / volgens oude gewoonte / om te boeten de moorddadige doodslagh / begaen aen den H. Stanislaus, Bisschop van Cracauw: waer op dan de volgende 27. de Krooningh geschiedde.

Uladislaus de IV. ten Koningh van Polen: aengenomen; 1633. en vervolgens gekroond.

Al terstond kreegh hy werck. De Muscovische Czaar Michael Fedorowitz seer eubel neemende / dat Uladislaus in sijnen Titel oock dien van Grootvorst der Russen voerde / trok tegens Polen op. Hoe de Muscoviters deesen Uladislaus tot haren Czaar hadden verkooren; daer na hem weer verwierpen; om welker reden wil; en de verschricklijcke ellenden hier op gevolghd / hebben wy verhaeld in 't II. Boek deeses Wercks / onder de Muscovische Geschiedenissen. Oock in dit III. Boek berigt gegeven van deesen nieuwen Oorlogh / en de daer aen klevende dingen.

Sijnen Oorlogh tegens den Muscovischen Czaar.

Met den aenvangh van Februarius wierd een Rijcksdagh gehouden / en op den selven beraedslaeghd over den Inval der Muscoviten in Polen: desgelijcks over den Oorlogh of Vreede met de Kroon Sweeden. Op 't laetstgedaghte gaben eenige den raed / wyl nu 't Sweedsche Koninghrijck Hoofdloos was geworden; derhalven soo de Standen als de Soldaten buyten twijffel sonder ordre / sonder Krijghstught / datmen 't selve nu moest aentasten / om de Landen / Polen afgenoomen / te herwinnen; doch de meeste Heeren / selfs oock de Kroons-Veldheer Konitz Poltzky, verwierpen dit ernstigh; seggende / datmen de Wapenschorsingh en sijn Woord opreghtlijck moest houden. Eyndlijck gaf Uladislaus in bedencken / hoemen best een Verdragh sou mogen treffen tusschen de Hooge School te Cracauw en de Jesuiten, welcke met malkander in groote twist stonden. Waer op een goed deel der Standen lieten hooren: Dat deese strijdigheden enckelijck waren ontstaen uyt de hoogmoed / eergierigheyd en geldsught der gemelde Paters. 't Was derhalven geraedsaem / haer te handelen op de Venetiaensche wys; liever / als dat de Republicq harenthalven schade sou lijden; wijlse doch allerweegen waren verstoorders der gemeene rust en vreede. Ondertusschen maeckte Koningh Uladislaus groote Oorloghs-bereydselen / en had al de Grensen wel laten voorsien. Echter drongh de Muscoviter geweldaadigh door: had de Stad Smolensko hevigh benauwd / en tot op 't uyterste gebraght. Op deese Rijksdagh besllooten oock de Standen / datmen den Oorlogh alleenlijck met Inlandsche Volckeren sou voeren; wyl de vreemde gewoon waren / haren Buydel te vullen door Roof en andere middelen; dan / 't Land geplonderd hebbende / wegh te trecken.

Rijcksdagh in Polen, en wat op den selven beraedslaeghd wierd, aengaende den Inval der Muscoviters; d'Oorlogh of Vreede met Sweeden, en de twist tusschen de Hooge School te Cracauw en de Jesuiten.

Pauwlijcks was 't gevaer des Muscovischen Inval voorby / als de Turcksche Sultan, door de Rus hier toe opgehitst / Polen weer op 't lijf viel. Anno 1622. was tusschen Sultan Amurath de IV. en Koningh Sigismund de III. Vreede gemaeckt aen 't Hof te Constantinopel, en deselve pleghtlijck beswooren. De Poolsche Kroon was 't Verdragh opreghtlijck naegekoomen; schoonse / geduerende de groote beroerten in Turckyen, met mercklijcke winst in troubel water had konnen visschen. De Turken hadden sigh oock tegens Polen stil gehouden. Doch nu liet de Sultan, bewoogen door de groote Geschencken / en noch grooter beloften van Czaar Michael Fedorowitz, sigh aensetten / om Eed en Vreede te breecken. Van deesen Oorlogh / en de daer op gevolghde Vreede / hebben wy hier boven gehandeld onder de Turcksche Geschiedenissen. Eene saeck / als yet aenmercklijcks / sullen wy hier voorstellen.

De Muscovische Czaar hitst de Turcken op tegens Polen; soo dat de Sultan den Vreede verbreekt. 1634.

Koningh Uladislaus had Stanislaus Trzebgasky, een Man van dapperheyd en beleyd / ten Ambassadeur na de Turksche Porte afgevaerdighd / om / volgens gewoonte / den Sultan sijne Verkiesingh en Krooningh bekend te maecken; met aenbiedingh van goede nabuerschap. Soo haest deese Gesant ten Gehoor was toegelaten / vraeghde de Groote Heer hem trotslijck (na hem de Koninghlijcke Geschencken in 't aengesight geworpen te hebben; andere echter maecken van dit bedrijf geen gewagh) / of hy Tribuit braght? D'antwoord was neen; waer op de Sultan sijnen Sabel uyt-trock; seggende: Hy was dien Monarch, voor wien alle Volckeren moesten schricken. Derhalven kon tusschen hem en de Poolsche Koningh geen vriendschap werden gehouden / ten ware hy hem bevreedighde door een jaerlijcksche Tribuit; en daer-en-boven 't Mahometaensch Geloof aennam. Anders moest hy sijnen Sabel tegens Polen gebruycken. Even te vooren had hy de twee Capellen aen 't Huys des Franschen Ambassadeurs laten ter neer wer-

D'Ambassadeur van Polen aen 't Turksche Hof gantsch smaedlijck van de Sultan bejegend; des selven Heer schendigh gedreygd.

POLEN.

werpen; en al de Kercken der Christenen te Galata (of Pera) sluyten/ om haer een swa-re Schattingh af te parssen. De Poolsche Gesant antwoordde gantsch onvertsaeghd: God was een noch grooter Monarch als den Grooten Heer. De God des Hemels had sijnen Koningh Uladislaus oock een Swaerd aen de sijde gegord/ om daer mee de Christlijcke Religie, en d'Onderdanen des Koninghrijcks tegens alle onbillijck geweld te beschermen. Derhalven sou deese Majesteyt dien eysch van Tribuit, en verloogheningh sijns Godsdienstś/ gantsch seldsaem en onverdraeghlijck voorkoomen; oock daer in niet bewilligen/ soo langh hem mogelijk was de Sabel te voeren. Voor sijn persoon/ hy had geen andere last/ als hem voor te dragen 't goed nabuerlijck gemoed sijns Koninghs/ volgens t opgerightede Verbond. Doch indien de Sultan by deese sijne meening bleef/ soo sou buyten twijffel haest een anderen Afgesondenen met een gantsch andere Commissie volgen. Deese onvertsaeghde Reden/ sonder voorgaende overlegh/ soo onbeteuterd uytgesproken/ quam den Grooten Heer bijp seldsaem voor; te meer/ wijl hy sigh gantschlijck had ingebeeld/ dat d'Ambassadeur, uyt schrick voor sijne woorden en gebeerden/ sou wegh-gelopen hebben. Vermits nu sijne snorckeryen hem niet hadden konnen verbluffen/ stond hy gantsch onwilligh op; en liet eyndlijck de Poolsche Gesant vertrecken/ sonder hem eenigh schriftlijck antwoord te laten toekoomen. Naderhand sond de Sultan een Ambassadeur nae Polen op den Rijcksdagh/ om 't Vreede-Verbond op nieuws te bekraghtigen. Deesen wierd den gedaghten handel des Turckschen Keysers scharplijck verweeten: doch hy verontschuldighde sijnen Meester ten besten hy kon; voorgevende/ dat hy door onrustige Lieden was opgerockend geweest: waer tegens hy nu geheel andere sinnen had; met Polen in goede vriendschap wou staen/ &c. Eyndlijck wierd de Vreede op nieuws tusschen den Turck en de Poolsche Kroon; oock tusschen deese en de Muscovitische Czaar getroffen.

Sonderlinge onvertsaeghdheyd deses Gesants, en onbeteuterde seer scharpe antwoord, tot groote verwonderingh des Sultans, die daer op een Ambassadeur na Polen send, en de Vreede vernieuwd; die oock tusschen Moscovien en Polen werd getroffen.

In 't voorige jaer hadden de Jesuiten al weer een Oproer tegens d'Onroomsche te Lublin gestoockt. Hier overleed een persoon van d'Euangelische Religie, geboortigh uyt Silesien. Hy wierd begraven met een groot gevolgh van Lieden sijns Godsdienstś. Dit namen de Jesuiten seer euvel; en moedighden haere Studenten aen/ om de Lijckstaetsie te verstooren. Terstond waerense gereed; en wierpen met steenen op 't volck/ soo dat'er veele swaerlijck gewond wierden. De Lijckvolgers stelden sigh tot tegenweer/ en schooten eenige der Aenvallers dood. Als deesen handel voor Koningh Uladislaus wierd gebraght/ sond hy stracks gedeputeerde derwaerts/ om den Oproer te stillen/ en d'aenvangers behoorlijk te straffen. De Roomsch-Catholijcke Regters kantteden sigh seer hevigh daer tegens. Begeerden den Koningh geen Kennis-neemingh/ Oordeel en Gerigt in deese saeck toe te staen. In tegendeel namense de Heer Ezzakolzky, voornaem Medicinæ Doctor, en als 't Hoofd der Euangelische te Lublin, een seer vreedsaem/ verdraeghsaem Man/ nevens de Dienaer van de Heer Troffel, gebangen; stelden haer in de Pijniginghs-Kamer/ en veroordeelden haer eyndlijck ter dood. Op 't hooghste bemoeyden de Jesuiten sigh/ om Ezzakolzky in deesen angst van Religie te doen veranderen; en dus over hem te Triumpheeren; doch te vergeefs. Veel' andere aensienlijcke persoonen/ niets anders gedaen hebbende/ als datse ter begraefnis waeren gegaen/ wier-

Jesuiten verwecken te Lublin een grooten Oproer by de begraefnis van een overleden Euangelisch persoon. De Roomsch-Catholijcke Reghters passen op den Koning niet: en veroordeelen eenige Euangelische ter dood.

POLEN.

den in heghtnis gestelt / en moesten groote geldsommen opbrengen.

Andere Jesuitsche Oproer te Cracauw.

Op Christi Hemelvaerts-dagh des selven jaers hebben eenige by de Jesuiten studeerende Jongelingen / door haere Meesters aengeset / de Huysen eeniger Euangelische Burgers / selfs binnen Cracauw, bestormd / geplonderd / en d'Inwooners seer qualijck gehandeld.

Koningh Uladislaus wil de Cosacken bedwingen; weerloos maecken, en tot Boeren-arbeyd brengen. 1637.

Anno 1637. soght Koningh Uladislaus de Cosacken te bedwingen; wylse niet nalieten / tegens d'opgereghtte Vreede met d'Ottomannische Porta, geduerigh op de Turcken te stroopen. Sijne Raden stelden hem voor / 't eenige middel hier toe te sijn (vermitsse sig tot noch toe geen geregeld Gouvernement hadden willen onderwerpen) / haer t'ontwapenen; en in plaets van Oorloghs-Geweeren / haer Boeren-tuygh in de hand te geven / om 't Veld te bouwen. Dus souden haer van roof en bloedstortingh af-trecken; door deesen reghtvaerdigen arbeyd haer tot bezeedighdheyd brengen / en haer voor haer Vaderland dienstigh maecken. Uladislaus wou deesen raed tot de daed brengen: doch dit behaeghde 't woeste Volck niet. Liever wildense haer Land verlaten / als een leven aenneemen 't welck soo seer tegens haere neyghingh streed. Een deel begaf sigh nae Muscovien; daerse een nieuwe Colonie maeckten / in een Gewest / tot noch toe onbewoond geweest. Ses-duysend andere voegden sigh by een / in voorneemen / van de Persiaensche Koningh haeren dienst te willen aenbieden. Doch aen d'Oever van de Tanais gekomen / en de gelegenheyd schoon siende; daer-enboven geholpen van de Muscovische Cosacken, veroverdense de stercke Stad Azack, oock genoemd Azaph, Asof en Assouw, oudtyds Tanais, gelegen op de Landscheydingh van Europa en Asia, op een Eylandje in de gemelde Rivier Tanais, die korts daer nae in 't Meotisch Meir loopt. De geene / die in 't Land gebleven waeren / wierden van de Poolsche Adel seer hard gedruckt / jae getyranniseert. Dit veroorsaeckte / datse tegens deselve opstonden / en eenen Kilminiofzky Bogdan (Chmielnitzky) tot haer Hoofd verkooren. Hy was gesprooten uyt een hoog Huys in Litthauwen; maer wegens gepleegde misdaden van sijne geboorte-staet vervallen. In 't eerst bondense sigh niet sterck genoegh / om de Polacken 't hoofd te bieden. Onthielden sigh derhalven een tijd langh in de Bosschen. Maer allenxen in getal toegenoomen / quamense in 't begin der Lente uyt haere Schuyl-hoecken; sloegen de Polacken, en veroverden een grooten Buyt. Verbonden sigh met de Tattaren, en stroopten tot aen Zamosky, ontrent 20. Mijlen van Warschauw. 't Heeft / gelijck wy naderhand sullen hooren / de Polen een onvergoedlijcke schaede toegebraght / datse dit Volck in haere levens-wys verstoorden. Hun Stroperyen op de Turken waeren de Poolsche Kroon seer voordeligh. Doese deese Natie haer tot vyanden had gemaeckt / moestse selfs der selver verwoestingen uytstaen. Hadmen haer / in plaets van haer in te binden en te verstropen / noch meer Vryheden gegeven; haer laeten vermeenighvuldigen; buyten twijffel soudense met ter tijd maghtigh genoegh sijn geworden / om bynae geheel Turkyen te verwoesten: daer tegens d'invallen der Tattaren in Polen hebben verhinderd. Maer door der Polacken dwinglandyen over haer wierdense t'eenemael af-valligh van de Poolsche Kroon: hebben de geheele Ukraine (een Landschap in 't Zuyderdeel van Polen, anders genoemd Neder-Volhynie, tusschen Litthauwen, Muscovien, 't Przecopi-Tattaryen, Podolien, Opper-Volhynie, en de Provintie Volesie) met haer gesleept / en sigh begeven onder de beschermingh des Grooten Heers.

Doch heeft, soo hier door, als door de tyranny des Poolschen Adels over haer, de Kroon Polen een onvergoedlijcke schaede toegevoeghd: daer anders deese Natie deselve ten hooghsten voorderlijck had konnen sijn.

Oorsprongh des Naems Cosack.

't Sijn noch geen 150. jaren geleeden / datmen dit Volck den naem van Cosacken gaf: veellight / volgens sommiger oordeel / van 't woord Cosai, 't welck in derselver Tael een Geyt beteeckend: 't sy dan / om dat deese Natie in geswindheyd de Geyten gelijck is; 't sy om datse meerendeel Kleederen van Geyten draegen. In 't eerst streckte 't Land harer Wooningh sigh uyt langhs den Borysthenes, 15. Mijlen verr' / tot aen den Mond deeser Rivier. Hedensdaeghs is beyde de Naem en 't Land der Cosacken van een grooter uytbreyding. Belangende de Naem; men geeft die in Polen aen de ligte Ruytery / welcke ten Strijde gaet met Pijlen en Vyergeweer. Wat haer Land betreft / tsederd haer laetste opstand besittense een ruymte van 120. Mylen. De geheele Ukraine is'er onder begrepen; soo vrughtbaer / dat het nevens de ryckste Provintien der weereld moght gesteld werden. Sonder veel moeyte ontrent 't bebouwen brengd het ongelooflijck veel Granen voort. Evenwel willen de Cosacken liever van den Roof harer vyanden als van den Zeegen des Landsbouws leven. Wijn ontbreeckt haer; doch weeten Drancken te bereyden / van meer kraght als de natuerlijcke Wijn. Haere Huysen maeckense niet van Hout of Steen / maer van in malkander gevloghtene Teenen; bedeckt met Kley / of Aerde. Doctoren en Apotheeckers sijn onder haer niet bekend.

Wat voor Land sy besitten.

Nu seer uytgebreyd.

Dranck, Huysen, &c.

Ander bericht van den oorsprongh des naems Cosack.

Wy hebben geseght / dat eenige de Naem Cosack af-leyden van Cosai; en waerom. Andere brengense af van Kasack, so veel als Rover; wijl dese Natie, na de gewoonte der Morlacken in Hongaryen en d'aengrensende Landen / der Banditien in Italien, der Bandoleurs in de Pyrenæische Geberghten / sigh enckelijck van Roveryen geneerd. Onder de naem Cosacken verstaetmen eygentlijck de geene / welcke woonen in de ten deelen ongebouwde Landen / grensende aen Tattaryen en Turkyen; en in de Nabuerige Gewesten door haer' Invallen / Roven / Branden en verwoesten groote schaede doen: Selfs ook wel soo stout sijn geweest / datse de Voorstad van Constantinopol hebben derven plonderen. Hoese eerst sijn t'saemgerot: voortyds bekend waeren onder den naem van Zaporohianen: Hoe in dienst der Kroon Polen gekomen / welc-

Eenige verdere haer betreffende dingen, waer, by andere Schrijvers, te vinden,

POLEN. welckese groot nut toebraghten; daer nae/ tot vyanden gemaeckt sijnde/ veel grooter schaede deeden; haere Maght/ &c. kanmen naesien in Leutholfs Groot Tooneel der hedendaeghsche Weereld, van ons vertaeld/ en gecontinueert, pag. 616. en de volgende. Van de swaere onrusten der Poolsche Kroon met deese Cosacken, pag. 612. Oock S. Puffendorfs Inleyding tot de Historien der Staten van Europa; desgelijcks van ons vertaeld/ en met Invoegselen vermeerderd. 't Is een onvertsaeghd/ maer voorts soo een gantsch dom en barbarisch Volck/ als men in eenigh Gewest sou mogen vinden. Haere Regeeringhs-manier is seer weynigh beschaeft; evenwel bondigh/ en ge-evenaert na haeren aert. Kooplieden vindmen onder haer niet/ ten waere tot Kiouw. Haere Scheepen sijn langh/ aen elcke sijde voorsien met thien Riemen/ en twee Mannen aen elcke Riem. Konnen 't Roer nu voor/ dan aghter aen hangen/ sonder datse 't Schip behoeven om te wenden. Dit wind haer veel tijds uyt: en hier mee stropense op den Bosphorus en de Swarte Zee, met plonderingh en verbranding veeler Turcksche Dorpen; selfs Constantinopol in d'uyterste schrick stellende. Met

Is een seer onversaeghd, maer gantsch dom volk.

Haere Scheepen:

Stroperyen; arbeydsaemheyd, geswindheyd, &c.

weynigh sijnse vergenoeghd; geduersaem in arbeyd/ gewoon te leven by 't geense vinden. Soo spoedigh ylense in hun aenslaegen/ dat deselve al verrigt sijn eer men'er om denckt. POLEN.

Anno 1636. wierd in Polen een Comedie gespeeld/ welcke veranderde in een Tragedie. Eenige Waywoden righteden/ ter eeren des Koninghs Uladislai, een kostlijck Banquet aen. Men sou oock een Blijspel vertoonen/ waer in een sonderlingh-konstigh Vyerwerck was geordonneert. Doe 't Spel sou aengaen/ trad sijne Majesteyt met eenen der Waywoden in Gesprek/ en voorts na een geopend Venster (door wiens aendrijvingh/ is onbekend); doch ter selver tijd gingen eenige Vyerwercken tegens malkander los. Onder dit gebarst wierden drie schooten uyt Roers nae 't Venster gedaen/ waer in Uladislaus lagh; soo dat hy sigh bond getroffen in de lincker schouder. Hier over ontstond soodanig een oproer/ dat drie Waywoden terstond wierden dood geslaegen. Alle persoonen/ by deesen handel geweest sijnde/ nam men gevangen; en eenige duysend Mannen wierden van de Koning derwaerts ontboden/ t'sijner verseeckeringh.

Comedie in Polen veranderd in een Tragedie.

Koningh Uladislaus in sijne schouder geschoten.

Als Polen nu eenige tijd in rust was geweest/ begonmen Anno 1637. weer op Oorlogh te dencken/ wijl men de Vreede-breuck des Turkschen Sultans te gemoet sagh. Tusschen Koningh Uladislaus en de Keyserlijcke Princes Cecilia Renata wierd een Houwlijck gesloten: des Koninghs Broeder/ Prins Casimir, nae Weenen gesonden/ om/ sijne Majesteyts persoon representeerende, haer te trouwen; gelijck oock geschiedde in de Keyserlijcke Hof-Kerck den 18. Julius. Boven maten praghtigh deed deese Prins binnen Weenen sijnen Intoght. De Paerden hadden/ in plaets van Toomen/ goudene Keetenen; om de voeten goudene Armbanden.

Houwlijk tusschen Koningh Uladislaus van Polen, en de Keyserlijcke Princes Cecilia Renata.

Boven maten praghtige Intoght der Poolsche Gesanten te Weenen.

De Pluymagie op der selver Hoofden waren beset met seer kostlijcke Kleynodien. Yeder Paerd/ alleen voor sigh selven/ aghttemen waerdigh 200. Ducaten. 't Geen meenigh Poolsch Heer aen sijn Ligchaem en Paerd had/ waerdeerdemen op 15./ 20.; ja 30000. Rijcksdalers: doch noch veel heerlijker was d'inhalingh der Koninglijcke Bruyd te Warschauw. Onse kortheyd laet niet toe/ d'omstandigheden daer van te beschrijven.

Vry groot waeren de Geschencken/ aen de Bruyd en Bruydegom gedaen. Keyser Ferdinand vereerde haer de Heerlijckheyd Wigtinauw en Boheemen; nevens veele kostlijke

Ongemeen groote Geschencken, aen den Bruy-

lijk Juweelen, gewaerdeerd op 8000. Rijksd. De Koningh van Spaenje 120000. Ducaten in Specie. Aertshertogh Carel van Oostenrijk een gantsch goude Lampet en Gietkan/ met Edele Gesteenten/ waerdigh 300000. Duytsche Guldens. D'Infante een deel Kleynodien in een Doosje/ geschat op 75000. der selver Guldens. De Keurvorst van Brandenburgh aen Juweelen 150000. Duytsche gl. D'Aertshertogh van Inspruck een Leedekant: waer van de Behanghselen waeren gestickt met Goud en Edele Steenen. De Senatooren, sterck in getal/ deeden oock groote Geschencken. Eenige geven 100000.; de geringhste 1000. Ducaten. De Koninghlijcke Steeden 100000. Ducaten in Specie. Al deese giften wierden gewaerdeert op meer als 4. Millioenen Gouds.

degom en Bruydgedaen.

Nieuwe Ridder-ordre der onbevleckte en sonder Erf-sonde geboorne Maeghd Maria in Polen opgereght.

Ondertusschen was men in dit Koninghrijk besigh met d'opreghtingh eener Ridder-ordre van 72. Broederen. De Koningh sou de 73. sijn. Men souse noemen d'Ordre der onbevleckte en sonder Erfsonde geboorne Maeghd Maria. Yeder Ridder sou aen den hals draegen een goudene Keeten/ sonder Kleynood; waer aen sou hangen een witte suyvere Lelie; en een Marien-Beeld met 't Kindje Jesus in haeren arm. Onder haere voeten souden een deel Ketters leggen/ op welckese sou treeden. Tot deese Broederschap sou Koningh Uladislaus mogen aennemen 24. Uytlanders. D'overige moesten Polacken van de voornaemste des Lands sijn. D'oude Vorst Radzivil uyt Litthauwen heeft in een Schrift dese Ordre treflijck weerlegt/ en afgeraden; sijne Majesteyt biddende/ met deese saeck niet voort te gaen voor den toekomenden Rijcksdagh/ om allerley onheylen te vermijden.

Des Konings dood.

De Kinderloose dood van Koningh Uladislaus is gevallen in 't jaer 1648.; wanneer wy breeder daer van sullen spreecken; en nu overgaen tot de Hongarische saecken.

Koningen van Hongaryen.

Hoe Keyser MATTHIAS, oock Koningh van Hongaryen en Boheemen, noch by sijn leven Aertshertogh FERDINAND van Gratz ten Hongarischen Koning indrong; de daer op gevolgde onrusten/en hoe BETHLEN GABOR, Vorst van Sevenbergen, door deselve gelegenheyd vond/ soo verr' in Hongaryen door te breecken/ dat hy hier de Koninghlijcke Titel en Kroon bequam Anno 1620.: Hoe Ferdinand, nu Roomsch Keyser/ Gabor sulcke goede voorwaerden deed aenbieden/ dat hy eyndlijck deselve aennam; tot Vreede trad; van de Koninghlijcke Hongarische Titel af-stond; daer voor dien van Rijcksvorst en andere groote voordeelen verkreegh. Hoe echter deese Vreede weer gebroocken; van Gabor een nieuwen Oorlogh in Hongaryen begonnen; daer op weer Vreede gemaeckt wierd/ is in 't voorgaende II. Boeck kortlijck verhandeld. De dood van Berthlen Gabor Anno 1629. verseeckerde Ferdinand voor verder onrusten van deesen Krijghsheld; welcke buyten twijffel niet aghter gebleven souden hebben/ indien hy langer had geleefd.

Korte herhalingh der Oorlogen tusschen Keyser Ferdinand, oock Koningh van Hongaryen, en Bethlen Gabor.

Onder den Boheemschen Handel sullen wy noch meermael van hem en de Hongarische Voorvallen/ als met die van Boheemen ingewickeld/ moeten spreecken. Doe hy den 5. November overleed/ gingh hy in 't 49. jaer sijns ouderdoms. Sijne dood was onverwaght/ en tot droef heyd van veele. Tsederd een wijl tijds was hy geplaeghd geweest van een swaere Enghborstigheyd/ vergeselschapt met een soort van Watersught. Dit deed wel vermoeden/ dat sijn leven niet seer langh sou sijn; echter daghtmen niet/ dat de dood hem soo nae by was: en in 't hevighste sijner qualen scheen hy als ongevoellijck van deselve. Noyt versuymde hy/ den Raed by te woonen. Geduerigh was hy besigh in de versorgingh sijner saecken. Selfs sterbende ontwierp hy aenslagen/ waer van de geluckige uytkoomst sijnen Staet had konnen verseeckeren en vergrooten.

Dood van Bethlen Gabor. *Was als ongevoellijck van sijne Qualen.* *Wackerheyd tot in sijne dood.*

Als hy eens op een Gastmael/ daer veele Heeren en eenige geleerde Mannen tegenwoordigh waren/ discoureerde in de Latijnsche Tael; maer ondertusschen Priscianus somtijds om d'ooren sloegh (dit Spreeckwoord gebruycktmen/ als yemand tegens de Regelen der Grammatica, of quaed Latijn spreeckt)/ en hy gewaer wierd/ dat eenige Geleerde daer over loegen/ seyde hy: *Quid curamus Grammaticam & Priscianum, qui non curamus Imperatorem?* Soo veel als: Wat vraegen wy nae de Grammatica en Priscianus, die selfs op den Keyser niet passen.

Sijne kluchtige antwoord aen eenige, die hem beloegen, als hy quaed Latijn sprack.

Nae 't laetste Accoord met Gabor, en des selven dood/ was Keyser

FERDINAND de II.

alleen Koningh en Besitter van Hongaryen. Ondertusschen evenwel had hy Anno 1625. een Landdagh gehouden t'Oedenburgh; op welcken/ door sijn ernstigh versoeck en aenhouden/ sijnen Soon

Keyser Ferdinand nu alleen Koningh van Hongaryen.

FERDINAND de III.,

nae veele beraedslagingen/ wierd aengenomen ten Koningh van Hongaryen. De Krooningh geschiedde op den 8. December (by andere November). Voor deselve had sig onder de Land-Standen (als beslooten wierd/ dat de Godsdienst in Hongaryen sou vry gelaten werden) een grooten Oproer verheven. Want de Gesant des Bisschops van Agriën deed hier tegens een ernstigh Protest, en wou geensins daer in bewilligen: waer over eenige Edele soodanigh vergrimden/ datse dien onrustigen Geestlijcken aengreepen/ en uyt de Vensteren wilden werpen; doch 't wierd van d'andere verhinderd. Echter was hy niet geheel vry. Want men schupte hem ter deur uyt met goede gevoellijcke stooten/ nevens uytruckingh van Hoofdhayr en Baerd. De nieuwlijcks-gestelde Palatijn Esterhasi deed 'sanderen daeghs drie der geene die hier aen schuldigh stonden voor 't Gereght roepen. Doch d'Euangelische Standen verscheenen gesamentlijck/ seggende/ dat dit van haer alle was verright. Alhoewel nu deese daed van sommige seer veel swaerder wierd uytgeroepen/ als 't uyt de venster werpen te Praegh in Boheemen;

Laet sijnen Soon Ferdinand tot Koningh Kroonen. *Onrust tusschen d'Euangelische Standen, en eenige Geestlijke; welcke bynae op een nieuwe ter Venster uytwerpingh sou uytgeloopen hebben.*

HONGARYEN.

soo is 't echter (schoon tegens wil / en met swaere scheldingen van veele) daer by gebleeven; wijl de Roomsch-Catholijke vreesden / dat / soomen scharpheyd wou gebruyken / allerley ongelegenheyd ten haeren nadeel lightlijck daer uyt had konnen ontstaen.

Deesens Ferdinandi Regeering saghter als die van sijnen Vader.

De Regeeringh van Ferdinand de III. in Hongaryen is veel saghter geweest als die van sijnen Vader. Wierd ter dier oorsaeck genoemd de Vader des Rijcks. Heeft oock sijne Hongariërs eyndlijck de Gewissens-vryheyd vergund; doch eerst hebben sig noch verscheydene swarigheden toegedraegen / gelijck wy hier nae hooren sullen.

Boeren-Oproer in Over-Hongaryen; 1632.

Anno 1632. ontstond in Over-Hongaryen een Boeren-oproer. Veele Hongarische Edele sloegen sigh tot haer. T'samen warense eenige duysenden sterck. De Stad Caschauw hieldense gelijck als belegerd / vermits derselver Inwooners haeren Oversten Pieter Ozasar gevangen bekoomen en gevierendeeld hadden. Hard dreyghdense / sijne dood aen haer te willen wreecken. De Redenen haers Oproers wildense niet in 't ligt geven: doch verklaerden / geene vyanden te sijn van den Keyser / als Koningh van Hongaryen, noch van d'Onderdanen des Koningrijcks / noch van de Sevenberghsche Vorst. Evenwel bemerckte men genoeghsaem / dat het haer te doen was om de Vryheyd der Conscientie: datse oock hadden voorgenoomen / deselve te verdeedigen. Vermits men vreesde / datse / indien men geweld had willen gebruycken / sigh moghten begeven onder de beschuttingh des Sevenbergers; en hy daer door dies te lighter bewoogen werden tot d'aenneemingh der Wapenen / soo wierd deese saeck in goedheyd met haer afgedaen.

noch sonder geweldadigheyd tegens haer te gebruycken neergeleght; en waerom soo saght gegaen.

Sevenbergsche Geschiedenissen.

Vermits de Hongarische en Sevenberghsche Geschiedenissen nu dickmael onder malkander sijn gemenghd / soo sullen wy ter deeser plaets van de laetste spreecken / soo veel onse kortheyd ons sal toelaten.

Groote beroerten in Sevenbergen, nae de dood van Bethlen Gabor, wegens 't verkiesen eens nieuwen Vorsts.

Nae de dood van Bethlen Gabor, Vorst van Sevenbergen, Anno 1629., wierden de Standen onder malkander oneenigh over de verkiesingh eens anderen in sijne plaets. Sommige wendden sigh nae de syde des Roomschen, andere nae die des Turckschen Keysers. Wijlmen nu vreesde / dat de Sultan sigh hier in mengen / en daer uyt een groote onrust ontstaen moght; insonderheyd vermits Ragocy (Ragotzy) die aen 't Keyserlijck Hof niet in gunst stond / de Regeeringh aen sigh soght te trecken / soo heeft de Hongarische Palatijn Krijghsvolck geworven / en ruckte daer mee na de Sevenberghsche Grensen / om te verhoeden / dat niets ten nadeel van Keyser Ferdinand moght voorgenoomen werden: die oock Commissarissen nae Caschauw in Over-Hongaryen sond / om de Gespanschappen / welcke Bethlen Gabor voor sijn gantsche leven waeren ingeruymd / weer in besit te neemen.

Bethlen Gabors Testament geopend; en Maeckingh in 't selve.

Ontrent deese tijd wierd Gabors Testament geopend; en bevonden / dat hy in 't selve Keyser Ferdinand de II. had gemaeckt een Paerd met seer kostlijck Tuygh. Een ander aen Ferdinand de III., Koningh van Hongaryen; en noch een ander aen den Turkschen Sultan. Yeder deeser drie Vorsten noch daer-en-boven bedaght met 40000.; sijne Gemalin met 100000. goudene Ducaten; 100000. Rijcksdalers / en 100000. Floreenen; elcke som in de genoemd Specien gereed leggende. De Turcksche Keyser had hy gesteld tot Executeur of Uytvoerer van deesen sijnen Uytersten wil.

SEVENBERGEN

Georgh Ragotzy Vorst van Sevenbergen.

Ragotzy Georgh (by ons Georgh Ragotzy) trock stracks hier op nae Constantinopol, en deed den Leen-eed aen den Sultan: doch oock aen Keyser Ferdinand; soo dat beyde deese Keyseren sijne Leenheeren waeren. 't Laetste werd van sommige voorby gegaen. Hy was van de Sevenbergers ten Vorst verkooren; alhoewel veele hem hevigh tegens stonden. De Hongarische Palatijn, die met 't Keyserlijck Hongarisch Volck ontrent Caschauw lagh / om te sien / hoe deese Sevenberghsche handel sou af-lopen / bericht bekomen hebbende / dat Ragotzy sigh hevigh bemoeyde / om tot deese Vorstlijcke Hooghheyd te geraecken / sond hem een bittere Brief toe / waer op Ragotzy spotlijck genoegh antwoordde. Tot vermaeck der Leesers sullen wy beyde de Missiven hier in voegen.

niet tot genoegen van Keyser Ferdinand.

Onbeleefden Brief des Hongarischen Palatijns aen hem.

Dus luydde die van de Palatijn: „ 't Verwonderd ons ten hooghsten / dat gy u opwerpt voor Vorst van Sevenbergen, daer wy doch wel weeten / dat enckelijck uw verderf daer op sal volgen. Met meerder aghtingh bleeft gy binnen uwe Palen / dan dat gy wilt leven als een gewaend Sevenberghsch Vorst. De geheele Weereld is bewust / en tsederd onlanghs hebben 't veele Voorbeelden getoond / dat de geene / die van haeren natuerlijcken Heer af-valligh en meyneedigh werden / sigh gestoocken hebbende in een saeck / haer onmogelijck uyt te voeren / van God swaerlijck sijn gestraft / en ter neer geworpen. Derhalven waerschouwen wy u. Wilt gy nu van uw voorneemen af-staen / soo bieden wy ons aen / by den Keyser voor u Pardon te sullen bewercken: 't welck wy doen souden / niet om uwent / maer om des lieven Vaderlands wil.

Schimpige antwoord van Ragotzy in vry scharpe

De schimplijcke antwoord van Ragotzy was dese: „ Dat 't heerlijk Koningrijk Hongaryen met een Misdragt van een Palatijn is voorsien / staet hooghlijck te beklaegen. Wy hebben uwe hoogh-diepe verwonderingh met smert aengehoord; en indien deese Fantasy waere verschoben geworden tot nae de H. Kers-dagen, soo hadden wy deselve een Vasten-avonds-droom toegeschreeven. Want dat ons / die wy gesprooten sijn uyt eene der oudste Geslagten / van sulck een raeskallenden Hongarischen Ossen-knegt geraden werd / af te staen van 't Vorstendom ('t welck in soo veel tegens een strijdende meeningen buyten twijffel de Godlijcke Voorsienigheyd selfs ons gegeven heeft) / alleen op een Papiere Bulle-back; en 't selve den Spaensch-Hongarischen Slaef in sijn' ongewassene handen over te

SEVENBERGEN „geven / ware / indien wy 't deeden / spotlijck voor de gantsche vernuftige weereld. „Dat wy hier door Meyneedighèyd begaen / of van onsen natuerlijcken Heer „afgevallen souden hebben / sou den wansinnigen met geene waerheyd konnen goed „doen. Vermoedlijck ontstaet dit hier uyt / „dat hem sijnen ongespoelden mond van 't „Ossen-stof soo verslymd is geworden / dat „tot noch toe de Donauw-vloed deselve niet „heeft konnen suyveren. Derhalven ware „hier tegens onsen wel-meenenden raed / „indien hy sijn' uytgevloogene Sinnen weer „t'samen kon brengen / dat hy voornam / „'t Vaderland getrouwlijck voor te staen / „sonder in de Honds-dagen op Sleeden te „willen rijden / of ontrent Kermis Hoy te „maeyen. Maer wijl den Heer in de Voornen sijnde Palatijn veellight meer gedaen „heeft als hy weet te verantwoorden / soo „kon 't hem binnen een korte tijd wel gebeuren / dat hy geen Pardon voor hem selven „sou weeten te bekoomen. Dat hem eyndlijck onse persoon te geringh schijnd te „sijn / daer op moet men 't gemeene „Spreeckwoord passen / dat een Ossendreck „niets nut is / als hy niet na de Herbergh „smaeckt; waer mee hy sijn' ongesoutene „afmaningh kruydigh magh maecken.

en harde uytvaeringen tegens den selven. 1630.

Dit droegh sigh toe Anno 1630. In 't volgende jaer wierd Ragotzy door den Palatijn een deel Volck afgeslagen. Indien de Bassa van Ofen den Sevenberger by tijds hulp had toegesonden / veellight souden sigh wonderlijcke dingen hebben toegedragen. Maer vermits nu Ragotzy wat geklopt was; daer tegens des Keysers saecken in Duytschland vry qualijck stonden / wegens de Sweedsche voorspoed / soo quam 't tusschen Ragotzy en den Palatijn tot Vreede.

Vreede tusschen Ragotzy en den Palatijn. 1631.

De Vrye Heyducken (boven den Eed / aen den Keyser gedaen / oock aen den Vorst van Sevenbergen verplight / en gantsch niet verbonden / tegens den Turck te dienen) / waren met deese Vreede qualijck te vreeden / wijlse / volgens d'Artijkelen der selve / weer onder 't Keyserlijck Gebied souden koomen: 't welck haer niet behaeghde; insonderheyd / wijlse meerendeel de Gereformeerde Religie waren toegedaen. Beslooten derhalven / onder de Jurisdictie des Vorsts van Sevenbergen te gaen woonen; die haer oock een bequame gelegenheyd inruymde. Korts daer op setteden haer' Oversten sigh hier neer / met meer als 4000. der voornaemste. Naderhand / als de goedkeuringh der Ottomannische Porte, en de verseeckeringh van bystand / was aengekoomen / volghden d'overige. Deese Vereeniginghh der Heyducken met Sevenbergen was een saeck van groot gewight / en niet weynigh bedencklijck voor Keyser Ferdinand; insonderheyd by deese tijd en gestalte van saecken.

De Vrye Heyducken ontwijken uyt 't Gebied des Keysers, en begeven sigh na Sevenbergen.

Anno 1632. scheen 't / als of Ragotzy niet langh stil sou blijven sitten; maer in troubel water willen visschen. 't Was oock geen bloote inbeeldingh. Want Koningh Gustaef Adolph van Sweeden versoght hem doemaels / tot voorstand der Euangelische Religie, een Inval in Hongaryen te doen: met verseeckeringh / dat voor hem sou sijn al wat hy in dit Koninghrijck moght koomen te winnen. Selfs oock toonde Ragotzy sigh hier toe gewilligh; en beloofde / tot d'uytvoeringh te sullen koomen / wanneer 'er Gras voor de Paerden sou sijn. Daeren-boven waren sijn' Onderdanen tot deesen Toght wel-geneegen.

Koningh Gustaef Adolph van Sweeden versoeckt Ragotzy, een Inval in Hongaryen te doen. 1632.

De Redenen van 't misnoegen der Sevenbergers tegens Keyser Ferdinand waeren deese: Eenen Sigismundus Prepazwary had / met andere aensienlijcke Hongarische Heeren / Vorst Ragotzy nae 't leven gestaen; voorneemens sijnde / hem op de Jaght aen kant te helpen. Oock had hy des Vorsten voornaemsten Oversten David Salymy en de jonge Bethlen Stephani, soecken te beweegen / datse eenige Sterckten aen hem souden overleveren. Na d'ontdeckingh deeses Verraeds had Ragotzy een Gesant nae Weenen aen Keyser Ferdinand gesonden; versoeckende / datmen den gemelden Prepazwary (die hem ontsnapt / en nae Hongaryen gevlooden was) sou doen straffen / volgens 't Vreede-verdragh des voorigen jaers; waer tegens / behalven dit / op meenigerley wijs was gehandeld geworden. Syne Maj. beloofde wel / dat de verdiende Straf sou volgen; doch 't bleef by woorden / en niets quam tot de daed. Jae / de Hongarische Palatijn beschermde den Misdadigen opentlijk: 't welk dan beyde Ragotzy en de Sevenbergers seer verbitterde. Dus is de toelatingh van Keyser Ferdinand ontrent de sijne / om te verbreken d'opgereghtede Verbonden en Accoorden, selfs op de snoodste en onchristlijckste wijsen / een geduerige oorsaeck geweest van d'onrusten in Sevenbergen, Duytschland, en anderwegen. Wanneer 'er dan noch by quam of Oorloghsfughtighheyd / of lightgeraecktheyd / of hoop van voordeel / of vrees voor noch arger in de Beleedighde / soo was 't niet te verwonderen / dat de gestroyde voncken uytborsten tot een groot vyer.

Redenen van misnoegen des Sevenbergers tegens Keyser Ferdinand, seer gewightigh. Aenmerckingh.

Ondertusschen liet Ragotzy den Turckschen Sultan deese en meer andere sijner Grieven bekend maecken; die hem hier op toesond een Vaendel / Sabel / Strijd-kolf en Trommel; ten teecken / dat hy met sijne bewilligingh den Oorlogh moght aenvangen. Oock wierd geseght / dat de Groote Heer den Vorst van Moldavien, den Bassa van Ofen, &c., welcke voortijds Bethlen Gabor waeren tegens geweest / op levens-straf beval / datse gesamentlijck den Vorst van Sevenbergen souden ter hulp verschijnen / soo haest hy sulcks sou begeeren. Echter sijn deese donckere wolcken niet tot een gevaerlijken Donder uytgeborsten; 't welck de Sultan vry seer mishaeghde.

Turcksche Keyser vind den Oorlogh van Ragotzy tegens den Roomschen goed. 1632.

Sevenbergen dan bleef in taemlijcke rust / tot in 't jaer 1636.; wanneer een gevaerlijcke onrust ontstond. Bethlen Isthuan, of Stephanus Bethlen, des overleedenen Bethlen Gabors Broeder / en sijnen Soon Bethlen Peter, hadden om 't leven gebraght eenen der Vrien-

Onrusten in Sevenbergen, 1636.

SEVENBERGEN

verweckt door de Broeder

Vrienden van Georgh Ragotzy, nu regeerende Vorst in Sevenbergen; en moesten derhalven sigh uyt dit Land begeven; vielen tot de Turcken; hielden by den Bassa van Ofen seer sterck aen om hulp tegens Ragotzy; en waeren voorneemens / hem gantsch te verdelgen; immers / uyt sijn Vorstendom te verdrijven. Bethlen Isthuan maeckte sigh een grooten Aenhangh / waerom men oock in Hongaryen veel Krijghsvolck aennam; de Hongarische Grens-plaetsen met Guarnisoenen versterckte; en hier toe bewilligden d'Oostenrijckers een aensienlijcke geld-hulp.

van Gabriel Bethlen, of Bethlen Gabor, genoemd

In 't genoemde jaer nam 't gevaer van Sevenbergen geweldigh toe; en dreyghde te gelijck de naebuerige Gewesten. Een sterck Heyr wierd t'saem-gebraght van Turcken, Tattaren, en meer andere Barbarische Volckeren / om Ragotzy te verdrijven / en Isthuan (of Stephanus) in 't Groot-vorstendom te stellen. Ragotzy sat oock niet stil. Dus wierd weersijds een groote Maght by een getrocken. Bethlen Isthuan had sigh (gelijck gehoord is) begeven onder Turcksche beschuttingh. Ragotzy versoght derhalven bystand van 't Huys Oostenrijck. Keyser Ferdinand nam dit in swaere bedenckingh. Sultan Amurath had Isthuan niet alleen in beschermingh genoomen; maer hem oock / tot uytvoering van sijn gevaerlijck voorneemen tegens Ragotzy, daedlijcke hulp toegevoeghd. De Sevenberger had / by d'aentredingh sijner Regeeringh / sig begeven onder de Protectie van Ferdinand; dan oock den Leen-Eed aen den Turckschen Sultan gedaen. Dit veroorsaeckte (insonderheyd / wijl door den Inval der Turcken in Sevenbergen 't Koningrijck Hongaryen in groot gevaer sou hebben gestaen) / dat Keyser Ferdinand het tot noch toe in Silesien gelegen hebbende Krijgsvolck / bestaende in 4. Regimenten te Paerd en te Voet / bevel gaf / na Sevenbergen te gaen / en dit Land voor alle geweld te helpen bevrijden.

Bethlen Isthuan, of Stephanus Bethlen, tegens Ragotzy.

Isthuan soeckt en vind hulp by de Turken; Ragotzy by Keyser Ferdinand.

Ragotzy, verneemende dat de Turcken met een Heyr van ontrent 25000. Mannen op hem aentrocken / sond terstond sijnen Generael met 5000. haer te gemoet; hem beveelende / alleen op der vyanden aenslaegen aght te neemen; maer niet tot een Gevecht te treeden / voordat hy met 't overige Volck sou by hem gekoomen sijn. De Turcken, hier van verwittigd / bemoeyden sigh seer / om deesen Generael Cernisch aen te grijpen / eer Ragotzy by hem quam ('t geen echter geluckigh geschiedde den 8. October); ten welcken eynde sy ontrent 15000. Ruyters / en 1000. Janitzaren, onder 't Commando van Isthuan Bethlen, en de Bassa van Temeswar, uytsonden. Cernisch had oock een Parthy uyt gecommandeert, om der Turcken voorneemen te bespieden. Als hy nu berigt kreeg / datse gereed stonden om voort te trecken / verwaghtede hy haer by Scalatsco in Slaghordeningh. Ontrent een halve Myl wegs van daer leydden de Turcken hare Janitzaren in een Aghterlaegh. Uyt de Ruytery naemense de beste tot haeren Voordraf. Generael Cernisch sond haer sommige Regimenten te gemoet; doch met bevel / datse binnen drie uyren tot geenen Strijd souden komen. Echter wierdense van de voor uyt-rijdende Turcken hier toe gedwongen; soo datse / onaengesien veel minder in getal / de kans moesten wagen. Hevigh was 't Gevecht; doch de Mahometanen wierden op de vlught gedreven. De Sevenbergers vervolghden haer / maer vielen in d'Aghterlaegh der Janitzaren, waer doorse / gelijck oock door 't aenkomen van de nagt / verhindert wierden / hare vyanden verder nae te jagen. 't Turcksche verlies was vry aenmercklijck. Hier nae heeft Ragotzy van haer rust gehad. 't Geen hem verder aengaet / gelijck oock de Sevenbergers, sal in 't volgende Boeck werden verhandeld.

Beyderzijds Heyren trecken tegens malkanderen.

Gevecht, waer in de Sevenbergers de Zeege tegens de Turcken behouden.

Alleenlijck sullen wy hier wat breeder voorstellen de voncken / waer uyt dit Oorloghs-vyer was ontstaen; en daer in volgen de Brief van een voornaem Sevenberghsch Heer aen een aensienlijck persoon in Duytschland. Of de Schrijver wat eensijdigh of onsijdigh is geweest / weeten wy niet. Immers / hy noemd sijn verhael ten vollen waeraghtigh.

Naerder, en aenmercklijck bericht.

Anno 1631. had de Neef van Bethlen Gabor, genoemd Salymy David, sigh in Sweedschen dienst begeven; en braght in Sevenbergen ontrent 2000. Mannen by een / ten goede van Koningh Gustaef Adolph; meenende deselve in eygener persoon sijne Maj. toe te voeren. Doe hy nu deese 2000. had geworven / kreegh hy noch een grooten toeloop van andere. Dit baerde in Ragotzy een arghwaen / dat Salymy wel moght soecken / hem uyt den Vorstlijcken Stoel te schuppen; te meer / wijl hem niet onbewust was / wat eenige der Bethlensche en haren aenhangh tegens hem in den sin hadden. Verstroyde derhalven dit geworvene Krijghsvolck / en stelde dus Salymy David sonder Soldaten. Ter dier oorsaeck maeckten de Bethlensche, met eenige sigh tot haer voegende Sevenberghsche Heeren / een t'samensweeringh tegens Ragotzy, om hem van kant te helpen. Salymy David was eenen der voornaemste Deelgenooten. Om dien Aenslagh uyt te voeren / wierd een Jaght aengesteld / en Ragotzy gebeeden / deselve by te woonen. 't Voorneemen was / hem dan onverwaght te vermoorden. Schoon nu Salymy eenen der bysonderste aendrijvers deeses wercks was / soo begon echter sijn Gewisse t'ontwaecken / en hem deese daed voor te stellen als seer grouwlijck. Begaf sigh daer op na Ragotzy, en ontdeckte hem de doodlijcke Verbindnis tegens sijn persoon / even op dien dagh / als 't Verraed sijnen voortgangh sou gehad hebben; met beede / van sigh niet by de Jaght te laten vinden. Ragotzy, om te verneemen of 't waerheyd moght sijn / sond een sterken hoop Ruyters na de plaets / daer de t'saemgesworne / volgens Salymys berigt / by een waren: welcke ten deelen jammerlijk neergemaeckt / d'overige gevangen genomen wierden / en naderhand op een vreeslijke wijs haren verdienden loon ontfingen.

waer uyt de voncken deeses Sevenberghschen Krijghsvyers sijn ontstaen.

Verraderschen aenslagh eeniger Sevenberghsche Heeren, tegens 't leven van Ragotzy.

door Salymy David, eenen der voornaemste Aenleggers, aen hem selfs ontdeckt.

Ontrent Salymy David, d'ontdecker deeses

Die echter

ses Verraeds/ handelde Ragotzy niet alleen onredelijck / maer oock tegens sijn Belangh / en de Voorsightigheyd ; vermits / in geval van een nieuw Verraed / niemand hem 't selve sou willen ontdecken / afgeschrickt door dit sijn bedrijf aen Salymy; dien hy deed werpen in een grouwlijke Gevanckenis / sijnde een verbaerlijck diep Hol ; gehouden voor d'arghste van geheel Sevenbergen. Dit was de belooningh sijner waerschouwingh. Veele jaren liet hy hem hier sitten / niet anders tot sijns levens-onderhoud bekoomende dan Water en Brood. Dit veroorsaeckte in deesen ongeluckigen een groote swaermoedigheyd ; van soodanige uytwerckselen / datmen hem hield beseeten van boose Geesten. Voorbeeden van hooge Hoofden konden niets op Ragotzy winnen. Schoon de Jesuiten hem met allen ernst baden / sigh eens over Salymy te willen erbarmen / en / nevens 't Ligchaem / sijne Ziel te verschoonen ; 't moght niet helpen. Hy gaf haer tot antwoord : Salymy David was alreeds te vooren des Duyvels geweest , hy moght nu oock des Duyvels blijven. Desgelijcks hield Stephanus, of Isthuan Bethlen (eenen der voornaemste onder de t'saemgeswoorne) dickmael om genade en verlightingh van Salymys gevanckenis aen : maer wyl hy niets met allen kon verkrijgen / soo versoght hy uyt een wanhopend Gemoed Turcksche bystand. De Sultan beloofde hem / onder seeckere voorwaerden / niet alleen hem weer in sijn Vaderland te sullen herstellen / maer selfs hem Vorst van Sevenbergen te maecken. Ragotzy 't gevaer voor oogen siende / bood aen / van 't Vorstendom te willen afstaen / onder Conditie : I. Datmen hem voor sijn persoon onaengevoghten en in alles vry sou laten. II. Dat hy de Schat / geduerende de tyd sijner Regeeringh by een versameld / na sijn gelieven sou mogen vervoeren waer heenen hy wou. III. Dat hy een Kasteel in Sevenbergen sou hebben / waer in hy den overigen tijd sijns levens ongemoeyd sou mogen woonen. Maer Stephanus Bethlen , die nu alreeds meester meende te sijn / gaf tot antwoord: Op 't I. Hy had tegens den persoon van Ragotzy yets in 't bysonder in te brengen. Op 't II. 't Was billijck / dat aen hem (Stephanus) gegeven wierd 't geen hy (Ragotzy) onder een onwettige Titel van Sevenbergen had getrocken / en d'Onderdanen afgeparst. Op 't III. Ragotzy sou moeten te vreeden sijn met sulck een Kasteel / als waer in hy sijnen Bloedverwant Salymy David had doen steecken. Ragotzy deed hier op de Standen by een koomen / om te vernemen / of 't gemeene Land hem sou willen bystaen ; of dat hy andere te hulp sou moeten roepen. 't Bescheyd was (seght de gedaghte Heer): Wyl hy sigh tot noch toe tegens 't Vorstendom Sevenbergen niet na behooren had gedragen / soo was men oock niet verplight / hem by te staen. Dit veroorsaeckte hem / den Keyser en de Kroon Polen om hulp aen te soecken.

fleght geloond werd.

Sonderlinge wreedheyd

van Ragotzy tegens hem;

't welck dan veroorsaeckte den Oorlogh,

waer in de Turck sigh stack.

Artijkelen, waer op Ragotzy van 't Vorstendom wou afstand doen.

Wat hem daer op van Isthuan Bethlen wierd geantwoord.

Maer hoe verbotst nu sijne saecken stonden / echter heeft hy'er sigh door geredder / en 't Vorstendom behouden tot in 't jaer 1660., wanneer hy in een Slagh tegens de Turcken doodlijck gewond wierd / en daer op stierf. Eenige lasteren / andere prijsen deesen Vorst. Hy had sijne Deughden en Gebreecken. Naderhand sullen wy meer van hem moeten spreecken. Hy was d'Euangelische Religie toegedaen.

Echter bleef hy Vorst tot *Anno* 1660.

Op deselve wijs als Hongaryen , doch met ruym soo veel tegenstand / was van Keyser en Koningh MATTHIAS noch by desselven leven de voorgemelde

Koningen van *Boheemen*.

F E R D I N A N D

van Gratz de Boheemers ten Koningh opgedrongen geworden ; waer van in 't voorgaende II. Boeck onder de Boheemsche saecken ; in dit III. onder de Duytsche Geschiedenissen wijdlopigh is gehandeld ; te gelijck oock verhaeld 't geen'er op gevolghd is : de sware verdruckingen der Onroomsche ; Ferdinandi aentastingh deeses Rijcks / met verwoestende verwoestingh / en allerley onmenschlijcke bedrijven. Waer op dan de Boheemers haren Koningh Ferdinand verworpen / daer tegens

Ferdinand, de *Boheemers*, tegens wil van veele der Standen, opgedrongen: weer verworpen.

F R E D E R I C K,

Paltzgraef-Keurvorst aen den Rhijn , ten Koningh verkooren hadden. Wy sullen nu den afgebroockenen Historischen draed weer aen een heghten.

Frederick, Paltzgraef-Keurvorst aen den *Rhijn*.

Doe nu deese Verkiesingh rughtbaer wierd / schreven terstond de drie Geestlijcke Keurvorsten / Mentz , Keulen , Trier , nevens Saxen en Brandenburgh , een Afmaninghs-brief aen den Paltzgraef-Keurvorst / om hem te beweegen / d'aengeboodene Boheemsche Kroon niet aen te neemen. 't Selve deed Hertogh Maximiliaen van Bayeren. Koningh Jacob van Engelland was niet weynigh hier ontrent bekommerd ; en had wel gewild / dat sijnen Schoonsoon in deese saeck ongemoeyd ware gebleven. Doch andere porden hem seer ernstigh hier toe aen. Frederick selfs was ten hooghsten swaerhoofdigh ; en sou / indien hy sijn eygene sin had mogen volgen / deese opdraghingh hebben afgeslagen. Maer eenige sijner Vrienden drongen hem tot d'aenvaerdingh / insonderheyd sijne Gemalin Elisabeth, Dochter van de gedaghte Koningh Jacob ; welcke hem soo traegh siende in een Besluyt te vatten / tot hem seyde : Hoe nu dan? Hebt gy eens Koninghs Dochter derven ten Houwlijck versoecken, derven beslapen ; en derft gy eens Koninghs Kroon , alsse u t'huys werd gebraght, niet aenvaerden? Dit / en daer by 't geduerigh aenhouden der Boheemsche Standen / welcke dringende redenen voortbraghten / deeden hem eyndlijck daer in bewilligen. Waer op hy dan met sijne Gemalin / jonge Soon / Hofgesin / en een groot Gevolgh uyt Heydelbergh vertrock na den Opper-Paltz, om soo voorts den wegh na Boheemen te neemen. Dit geschiedde den 11. October Anno 1619.

Afradingh der anderer Keurvorsten.

Aenrading van andere ; insonderheyd van sijne Gemalin *Elisabeth*; welcke hem oock meest bewoogh.

Vertreck na *Boheemen*. 1619.

Te Waldsessel quamen de Boheemsche, Silesi-

Werd te

BOHEEMEN.

Waldsessel van de Boheemsche, Moravische, Silesische en Lausznitzsche Gesanten ontmoet; en Oratie van Graef Schlick aen hem.

lesische, en Moravische Gesanten by hem (welcke dus langh t'Eger op hem gewaght hadden) met 18. Carossen, yeder getrocken van 6. Paerden. Paltzgraef Frederick deed haer ontfangen door Achatius Dona, en staetlijck inhalen door een goed getal Edele; oock brengen in een bysondere Kamer. Hier verwelkoomde haer Frederick, met sijnen Broeder / Soon / en beyde de Vorsten van Anhalt. Graef Joachim Andreas Schlick deed in den naem der gesamentlijcke Landen een seer cierlijcke Oratie, vertoonende de redenen / waerom Ferdinand niet tot de Boheemsche Kroon toegelaten / maer Paltzgraef Frederick ten Koningh verkooren was: dien hy versoght / met de Gesanten na Praegh te willen reysen / de Stad der Koninghlijcke Hof-houdingh en Krooningh. Op dit Gesprek gaf Keurvorst Frederik een seer treflijcke antwoord / te langh om hier in te voegen. Doe begaven d'Ambassadeurs haer na Princes Elisabeth. Na datse haer de handen hadden gekust / deed Wentzel Willem van Ruppen een Gesprek in 't Fransch, van deesen inhoud: De Gesanten der Kroon Boheemen, des Marckgraefschaps Meissen, des Hertoghdoms Silesien, des Marquisaets van Over en Neder-Lausnitz danckten God voor hare geluckige aenkoomst: desgelijcks oock haer / in alle onderdanigheyd / datse door hare voorspraeck by haren Heer Gemael der Standen versoeck had helpen bevoorderen tot dit gewenschte eynd. Met beede tot God / dat hy beyde hare Koninghlijcke Majesteyten wou bewaren in een geduersame geluckige staet / &c. Waer op Elisabeth hem in deselve Tael antwoordde: „Heer / 't geen ick gedaen heb ter eeren „Gods en welstand der Religie, is van my „geschied met een goede meeningh. 'k Wil „'t oock in 't toekoomende aen mijne gunst „en goede wil niet laten ontbreecken. Hier „op mogen sigh de Standen gerustlijck verlaten.

Gesprek aen Paltzgravin Elisabeth;

en haer' antwoord.

Predicatie uyt Psalm xx.

Na deese verrightingh gingh Paltzgraef Frederick met sijne Gemalin / Soon / en Gevolgh na de Kerck; daer sijnen Hof-prediker een Predicatie deed uyt Psalm xx.: De Heere verhoore u in den dagh der benauwdheyd; de Naem des Gods Israels sette u in een hoogh vertreck. Hy sende uwe hulpe uyt 't Heylighdom, en ondersteun u uyt Sion. Hy gedenke aller uwer Spijs-offeren, en maek uw Brand-offer tot asch, Sela. Hy geef u na uw herte, en vervull' al uwen raed. Wy sullen juygchen over uw Heyl, en de Vaendelen opsteecken in den naem onses Gods, &c. Na ge-eyndighde Predicatie en gedane Maeltijd / liet Paltzgraef Frederick de Boheemsche, Moravische en Silesische Ambassadeurs door sijnen Groot-Hofmeester Johan Albrecht, Graef van Solms, vergeselschapt van Achatius van Dona en Ludovicus Camerarius, behandigen 't Revers in de Latijnsche Tael / waer mee sy sigh na Eger begaven. Dit Revers begon aldus: „Wy Frederick, „van Gods genade verkooren Boheemsch „Koningh / Paltzgraef by den Rhijn, des H. „Roomschen Rijcks Keurvorst / Hertogh in „Bayeren, Marckgraef in Moravien, Hertogh van Silesien, Marckgraef in Over „en Neder-Lausznitz, &c. / doen een yeder „kond in kraght deeses; insonderheyd die / „die'er aen gelegen is: Nadien alle drie de „Standen des Koninghrijcks Boheemen, „Moravien, Silesien, Over en Neder-Lausznitz, met Heerlijcke en volmaghtige Mandaten voorsien / in de gemeene Byeenkoomst der genoemde Landen op 't Prager-Slot, des Dinghsdaghs den 23. Julius na „Maria Magdalena aengevangen / en Saterdagh den 31. Augustus na Johannis Onthoofdingh deeses loopenden jaers 1619., „in daedlijcke kraght harer Privilegien, en „der Verbindnissen / in de gemelde t'samenkoomst met malkander gemaeckt / Ons „tot Boheemsch Koningh / uyt enckele vrye „wil / met eenparige stemmen hebben verkooren en uytgeroepen; doch soodanigh / „dat wy de gedaghte Standen noch voor onse Krooningh den Eed doen / en na verpligt Voorbeeld der loflijcke Voorsaten / „Boheemsche Koningen / bevestigen souden „al hare Privilegien, Vryheden / Reghten „en Instellingen deeses Koninghrijcks / na „d'oude loflijcke / soo wel gemeene en openbare / als bysondere Gewoonheden; bysonderlijck na luyd en inhoud des Majesteyts-briefs van wijlen hoogh-geluckiger „gedaghtnis Keyser Rudolph de II., als gewesene Boheemsch Koningh / &c. Hier op volghd nu / dat hy niet heeft konnen weygeren / deese wettige Beroepingh / als van God gekoomen / aen te neemen. Beloofd met Koninghlijcke woorden / deese gunst der Standen met Koninghlijcke gunsten te sullen vergelden. Voor de Krooningh den behoorlijcken Eed te sullen doen. Op 't langhste een maend na deselve te sullen bevestigen al hare Privilegien, insonderheyd den Majesteyt-brief, aengaende de vrye Religions-oeffeningh; d'opgerighte de Verbonden tusschen d'Euangelische alleen: d'Artijkelen der algemeene Vergaderingh / &c.

Revers, van Frederick gegeven aen de gemelde Boheemsche, Silesische, &c. Gesanten.

Aenvangh van 't selve

in onse Tael voorgesteld:

't vervolgh alleenlijck

na den korten inhoud voorgedragen.

Van Waldsessel begaf Frederick sigh na Praegh, over Eger, Falckenauw, Santen, Laun, Schlan en Bussuval. Allerweegen wierd hy heerlijck ontfangen / onder 't geroep: Vivat Fredericus Rex! Den 25. October O. S. geschiedde de Krooningh met seer groote Heerlijckheyd; doch wy konnen ons niet inlaten / om d'omstandigheden der selve voor te stellen. Den 28. wierd Paltzgravin Elisabeth met gelijcke Ceremonien gekroond tot Koningin van Boheemen. Stracks daer na gaf Frederick een Schrift uyt / tot yeders berigt / waerom hy de Boheemsche Kroon had aengenoomen: met betuygingh / dat hy niemand / ter oorsaeck van Religie, wou verdrucken. Schreef oock aen Polen, Venetien, d'Italiaensche Vorsten / en Hertogh Maximiliaen van Bayeren over deselve saeck; en welcke redenen hem gedrongen hadden / de Boheemsche Kroon aen te neemen.

Frederick koomd te Praegh.

Werd daer gekroond.

Geeft Berigt-schriften uyt.

Ondertusschen was korts voor deese Kroo-

D'Oor-

BOHEEMEN.

…logs-vlam was ontrent deese tijd oock in Hongaryen aengegaen.

krooningh d'Oorloghs-vlam in Hongaryen oock aengegaen. Wyl al de trouwhertige Vermaningen / van veele Vreedelievende seer ernstigh gedaen / soo haest de Boheemsche Onrusten sigh begonden te vertoonen / gantsch geen ingangh by Keyser Ferdinand vonden; daertegens de Roomsche, Florentijnsche en Spaensche Raedslagen gevolghd wierden; wijl oock 't Bucquoysch en Dampiersch Krijghsvolck in 't Koninghrijck Boheemen ongehoorde wreedheden pleeghde; en haer geduerigh toegelaten wierd / daer in voort te gaen; ongeaght alle smeeckingen der verdruckte Onderdanen / soo wierd eyndlijck daer door veroorsaeckt den gemeenen opstand van al de Landen / 't Koninghrijck ingelijfd / en daer mee verbonden; vermits haer niet beter te verwaghten stond als d'andere alreeds was weervaren.

Oorsaecken van den Hongarischen Oproer.

Even dien selven arghwaen had oock de Hongarische Euangelische Standen ingenoomen; sigh voorstellende / wanneer 't begonnene Spel met de Boheemers sou volspeeld sijn / dat de beurt dan oock aen haer sou koomen. Deese vrees wierd dies te grooter / wijl haer tot noch toe allerley dwangh in haren Godsdienst was toegevoeghd.

De Hongariërs besluyten, de Boheemers bystand te doen.

Besloten derhalven / by tijds de Wapenen aen te vatten / en de Boheemers bystand te doen. Tot dit voorneemen vraghtense te weegh de hulp van Bethlen Gabor, Vorst van Sevenbergen: die een groot Heyr by Clausenburgh vergaderde; sigh gelatende / om in sijn voorneemen niet verhinderd te werden / dat hy dit deed ten beste van Ferdinand, en om dit sijn Krijghsvolck tegens Boheemen te gebruyken. Doch korts daer na bleeck / wat hy in den sin had.

Roepen Bethlen Gabor te hulp;

Want als hy sigh nu ten vollen toegerust bevond / trock hy met een deel Canon in aller haest na Over-Hongaryen; daer terstond eenige Gespanschappen hem toevielen / nevens een deel voorname Hongarische Heeren.

die terstond in Over-Hongaryen valt, en verscheydene Steeden inneemd.

Stracks daer na nam hy Caschauw, Filleck, Neuwheusel, en meer andere Plaetsen in. Wegens deesen onverwaghtten Inval ontstond in Over-Hongaryen een seer groote vrees onder de Roomsch-gesinden, wijlse wisten / hoese 't met d'Euangelische hadden gemaeckt. En waerlijck / de Sevenbergers, van natueren een harde Natie, en nu seer verbitterd / wegens de grouwlijcke wreedheden der Bucquoysche en Dampiersche in Boheemen gepleeghd / toonden hier genoeghsaem / datse oock geen Sancten weren.

De verbitterde woeste Sevenbergers handelen de Geestlijcke seer wreed.

Insonderheyd handeldense de Roomsch-Catholijcke Geestlijckheyd vry qualijck / als d'oorsaeck aller Religions-verdruckingen. Eenige der selver Kuyldense / op dat (seydense) deese Belofte-doeners van Kuysheyd niet meer soo ontughtigh met anderer lieden Vrouwen en Dochteren moghten leven. Als sigh oock / tegens den uytgeganen Hongarischen Verbodsbrief / aght Jesuiten te Caschauw lieten betrappen / wierdense van deese Sevenberghsche Soldaten in stucken gehouwen: daer na in heymlijcke Gemacken geworpen.

BOHEEMEN.

Als nu Bethlen Gabor te Caschauw alles na sijnen sin had aengesteld / en oock van de Bergh-Steeden aldaer gehuldighd was / soo ruckten sijne twee Oversten Redci Ferentz en Setschi Georgh met haer Krijghsvolck verder voort.

Bethlen Gabor van de Bergh-Steeden gehuldighd,

Lieten Brieven afgaen aen d'Inwooners aller Steeden / deselve afmanende van alle tegenstand; daer tegens haer versoeckende / datse haer goedwilligh souden toevallen; wijl dit werck was voorgenoomen met goedvinden en heymlijck verstand veeler voorname Vorsten en Standen der Christenheyd. Die tegenweer booden / souden met Vyer en Swaerd vervolghd werden.

List der Sevenbergers, waer door veele Steeden haer toevielen.

Hier door gaven sigh veele Plaetsen aen haer over; waer onder oock waren Weitzen, Turnauw, S. Georgh, Neutra, Novigrad, &c. Als nu d'Overste in sommige Steeden sigh schickten om tegenstand te doen / wierdense van haer' eygene Soldaten aengegreepen / en de Sevenbergers toegesonden. Die van Comorra en Raab bleven op de sijde des Keysers; onaengesien een groot getal Heyducken, gemonsterd ten dienst van 't Huys Oostenrijck, den Sevenberger toevielen; 't Eyland Schut innamen / en daer door bequamen den vryen toegangh op Presburgh, en andere Plaetsen / na Weenen toe.

Heyducken vallen den Keyser af.

De Hongarische Palatijn maende Bethlen Gabor en desselven Oversten wel van hun voorneemen af / doch te vergeefs.

De Hongarische Palatijn maend de Sevenbergers van haer voornemen af.

In tegendeel steldense hem voor oogen / hoe gantsch grouwlijck de Keysersche in Boheemen en Moravien hadden gehandeld: met versoeck / wijl hy niet alleen aen den Keyser / maer oock aen 't gantsche Land met een hoogen Eed verplight was / dat hy op beeter middelen sou bedaght sijn / om sulcke onheylen te voorkoomen.

Haer' antwoord.

De Sevenbergers hadden de Sabel aengegord / niet om Hongaryen door roof en brand te verwoesten / gelijck ten tijde van Botschkay door de Heyducken was geschied / maer alleen om 't selve by sijne Privilegien en Religions-vryheyd te behouden / &c.

Klaegh-schrift der Hongarische Euangelische Standen tegens de Roomsche Geestlijckheyd en Ferdinand:

Op dat nu oock yeder moght bekend sijn / om welcke oorsaecken de Hongarisch-Euangelische Standen de Wapenen hadden aengevat / soo lietense uytgaen een openbaer Klaegh-schrift aen de gantsche Christenheyd, insonderheyd aen hare Bondgenooten / wegens d'onlijdlijcke haer toegevoeghde Verdruckingen / berovingh harer Kercken / verjagingh harer Predikanten / verbod van Kinderdoop en Begraefnis; opstellingh van ondraeghlijcke Geldstraffen / alsmen ergens Gods woord gingh hooren; selfs op 't enckele voorleesen des Bybels.

en waerom sy de Wapenen hadden aengenomen.

Daer na beschuldighdense de Roomsch-Geestlijcke van swaere Misdaden; ophitsingen en moedwillen tegens d'Euangelische gepleeghd / tsederd de Regeeringh van Keyser Ferdinand. Vertoonden oock / dat sijne Majesteyt veelsins had gehandeld / vlack aentegens d'opgerightede Religions-Vreede te Weenen; tegens de Privilegien en Vryheden des Rijcks / &c.

Veele

Dampier van de Moraviërs hard geklopt.

Veele Hongariërs liepen uyt 't Leger van Bucquoy wegh / 't welck in Boheemen lagh. Dampier viel wel in Moravien; doch wierd van de Moraviërs geſlagen / met verlies van over de 1500. Mannen; waer tegens d'andere geen 300. miſtten. Doemaels hielden de Moraviſche Standen / met de Boheemſche in Verbond / een Byeenkoomſt te Prinn: op welcke I. aengenoomen en bekraghtighd wierd alles wat in de Praeghſche Vergaderingh was verhandeld. II. Beſlooten / noch meer volck te werven. III. Te bannen de geene / welcke aen 't Vaderland trouwloos geworden waren / met verbeurdmaecking harer Goederen. IV. Wijl de Capittelen van Olmitz en Prinn, nevens de Prælaten, de Standen hulp hadden geweygerd / ſoo ſouden alle Biſchoplijcke en Klooſter-goederen werden verkoght; d'Onderdanen de Standen onderworpen gemaeckt. V. Abten, Prooſten, Monicken, &c. ſoumen een behoorlijck onderhoud toevoegen: oock de Klooſter-maeghden / welcke in d'Echte Staet wilden treeden / een bequaem Houwlijcks-goed geven. VI. Alle Klooſteren ſouden doorſoght; de Wapenen / 't Goud en Silver ten beſte van 't Land aengewend werden. VII. D'openſtaende plaetſen in den Raed ſoumen met Euangeliſche vervullen. Onderwijl nam Bucquoy eenige Boheemſche Steeden in / en handelde daer ſeer wreedlijck. Haeſt daer na vertrock hy na Neder-Ooſtenrijck; 't welck de Boheemers lught maeckte.

Byeenkoomſt der Moraviſche Standen te Prinn, en Beſluyten, by deſelve genoomen.

Bucquoy wijckt uyt Boheemen.

De Boheemers bekoomen Sevenbergen te hulp.

Ontrent deſelve tijd dat de Boheemers Frederick tot haren Koningh hadden verkooren / brack Bucquoy met ſijn geheele Leger op. Veroberde Piſſek ſtormenderhand; liet alles ter neer houwen / en ſtack deeſe Plaets in brand. De Sevenberghſche Overſte Redei Ferentz quam de Boheemers en Moraviërs te hulp. De Keyſerlijcke Generaels Bucquoy en Dampier waeren over de 20000. ſterck. Ontrent 500. der ſelve wierden van de Boheemſche neergeſabeld / of doorſchooten. Daer op quam 't tot een hard Gevevght tuſſchen beyde de Heyren; waer in over de 1500. Keyſerſche, en 610. Boheemſche ſneuvelden. De volgende dagh wierd de Strijd hervat / met verlies van 3000. der Keyſerſche; die nu in alles 5000., de Boheemers met boven de 1000. dooden hadden bekoomen.

Slaen Bucquoy en Dampier ſwaerlijk, met weynigh verlies der hare.

Verrightingen van Bethlen Gabor.

Bethlen Gabor nam Presburgh in Ooſtenrijcks-Hongaryen in. Ferdinand, nu ten Keyſer gekroond / quam te Weenen. Gabor en de Graef van Thurn (Boheemſch Generael) quamen'er ontrent. De Polacken, ter hulp des Keyſers gekoomen / wierden van de Sevenbergers; de Sevenbergers weer van de Polacken in Hongaryen geſlagen: waer op Gabor Weenen verliet. De Graef van Manſveld, in dienſt der Boheemers, veroverde Piſſek. Ondertuſſchen pooghden de Boheemſche Standen haren nieuwen Koningh en desſelven Gemalin alle Eer te betoonen; alle vergenoegingh te geven. Op de Geboort-vernieuwinghs-dagh der gedagte Koningin Eliſabeth quamen een goed getal der voornaemſte Burger-Vrouwen uyt de drie Prager-Steeden hare Majeſteyt eenige aenſienlijcke Geſchencken aenbieden; en onder deſelve een heerlijcke Wiegh van Ebbenhout / beſlagen met verguld Silver / en ryckelijck beſet met Eedele Geſteenten. Hier nevens gingh een Kiſtje / gevuld met allerley ſeer koſtlijck Kindergoed. Korts te vooren hadden de drie Prager-Steeden tot een Geluckwenſchingh haer vereerd 150. ſtucken Gouds / yeder ſtuck ſoo ſwaer als 5. Ducaten; leggende in een ſilvere Schael. Den 26. December wierd Paltzgraef Frederick, nu Boheemſch Koningh / te Praegh een

Koſtlijcke Geſchencken van de Prager-Steeden gedaen aen hare nieuwe Koningin Eliſabeth; en daer onder een ſeer heerlijke Wieg.

Koningh Frederick

BOHEEMEN.

een Soon, Prins *Robert*, te *Praegh* gebooren.

jonge Soon gebooren; die in Martius des volgenden jaers gedoopt/ en Robert genoemd wierd. Sijne Gevaders waren/ de Hertogh van Wurtenbergh; de Vorst van Sevenbergen, Bethlen Gabor; de Standen van 't Koninghrijck Boheemen; van de Marckgraefschappen Moravien, Neder-Lausznitz, en Over-Lausznitz; welcke gesamentlijck Gesanten hadden afgevaerdighd/ om in haren naem over deesen Doop te staen. Behalven de Geschencken des Hertoghs van Wurtenbergh, en Bethlen Gabors, bedroegen die van de gedaghte Standen 70000. Rijcksdalers.

Sijne Gevaders.

Groote Krijghstoerustingen in *Duytschland*.

Na dat Frederick sigh had laten beweegen tot d'aenneemingh der Boheemsche Kroon/ lieten oock de saecken in Duytschland sigh aensien tot een jammerlijcke verwarringh en bloedstortingh. Niet alleen hier/ maer ook in de nabuerige Landen/ wierden groote Krijghs-præparatien gemaeckt. Lightlijck kon men afneemen/ dat dit Oorloghs-vyer uyt Boheemen in veel andere Gewesten sou overvliegen. Ter dier oorsaeck nam oock merckljjck toe 't misvertrouwen tusschen de Roomsch-Catholijcke en d'Euangelische; tusschen die van de Liga, en van d'Unie. Beyde de deelen braghten groote Heyren op de been; soo datmen in vrees stond/ sy souden malkander leelijck in 't hayr vallen.

Mistrouwen tusschen de *Roomsche* en *Euangelische*.

Algemeene Vergaderingh der *Euangelische* Vorsten in *Duytschland*

In 't begin van September hebben de geünieerde Euangelische Standen (na datse eerst te Heylbron, daer na te Rotenburgh aen den Tauber, t'samenkoomsten hadden gehouden) een algemeene Vergaderinghsdagh uytgeschreven te Neurenbergh tegens den 1. November; beroepende tot den selven alle Protesteerende Keurvorsten en Standen des Roomschen Rijcks/ om te beraedslaen over dingen/ die 't Gemeene-best betroffen; desgelijcks op 't geen te doen stond ontrent de vryheyd des Vaderlands/ en de verseeckerdheyd der Religie. D'Uytschrijvers deeser Byeenkoomst waren Paltzgraef Frederick Keurvorst; Marckgraef Joachim-Ernst van Brandenburgh-Anspach; Hertogh Johan-Frederick van Wurtenbergh; Landgraef Mauritz van Hessen; Marckgraef Georgh-Frederick van Baden, en Vorst Christiaen van Anhalt.

te *Neurenbergh* aengesteld.

Namen der Vorsten en Steeden,

Op den bestemden dagh sijn te Neurenberg in persoon aengekomen Keurvorst Frederick (die van d'aldaer sijnde Vorsten/ oock van de Stad/ heerlijck/ als Koningh van Boheemen, wierd ingehaeld); Marckgraef Joachim-Ernst van Brandenburgh-Anspach; Landgraef Mauritz van Hessen; drie Hertogen van de Saxen-Weinmarsche Stam; drie Hertogen van Wurtenbergh. De volgende sonden Gesanten. De Keurvorst van Brandenburgh: Hertogh Frederick Ulrick van Brunswijck: de Hertog van Lunenburg, Marckgraef van Brandenburgh-Culmbach: Marckgraef van Durlach: De Graven van Oetingen; van Hohenloh; de Franckische; de Wetterauwsche Graven: De Frankische Ridderschap; de Ridderschap van 't Oord Altmuhl; van Steigerwalt: De Rijcks-Steeden Straetsburgh, Franckfurt, Neurenbergh, Ulm, Worms, Spier, Nordlingen, Rotenburg, Swabisch-Hal, Wymphen, Swynfurt, Kaufbeuren, Landauw, &c. Hier by verscheenen oock Over-Oostenrijcksche Gesanten.

welcke in persoon, of door Gesanten op deese Vergaderingh verscheenen.

Keyser *Ferdinand* send oock een *Ambassadeur* derwaerts.

Keyser Ferdinand deese Versameling vernoomen hebbende/ en vreesende/ dat op deselve yets tot sijn naedeel sou mogen besloten werden/ sond oock/ als Ambassadeur, derwaerts Graef Johan-Georgh van Hohenzolleren: die de by-een-gekoomene Vorsten en Standen/ in den naem des Keysers/ voordroegh: Dat sijne Majesteyt niet anders kon vermoeden/ of deese Vergadering was aengelegt wegens de tegenwoordige Onrusten in 't Rijck. En nadien 't mistrouwen in de Standen daeghlijcks toenam/ soo kon hy niet anders doen/ als een waeckend oogh daer over houden; en 't selve/ soo veel mogelijck was/ soecken wegh te neemen. Deed/ ten dien eynde/ door deesen sijnen Gesant haer betuygen sijn opreght Vreede-lievend Gemoed/ en genegenheyd tot de rust des Rijcks. Vervolgens stelde hy voor de gelegenheyd der Boheemsche verwarring/ schuyvende de schuld op de Boheemers: niet versoeck/ dat d'aenwesende Vorsten en Standen sijne Majesteyts berigt in aght neemen; sijn Keyserlijck Woord, dat hy 't Rijck by desselven Gereghtigheden/ insonderheyd by den Religions-Vreede, wou handhaben/ geloof geven/ en sigh van de Boheemers niet laeten bewegen wilden/ om haer tegens sijne Majesteyt by te staen.

Korten inhoud van 't voorgenaemste

sijns Voorslaghs.

Antwoord van de hier vergaderde *Euangelische* Vorsten en Standen,

Op deesen Voordragh wierd van d'Euangelische Vorsten en Standen een wijdlopigh antwoord gegeven. D'inhoud sullen wy in weynige regelen begrijpen. Sijne Majesteyt had seer wel geoordeeld/ dat deese haere Byeenkoomst was aengeleght wegens den bedroefden Staet des Rijcks/ wijl 't haren plight was/ te sorgen voor de welvaert van 't selve. Souden sigh oock hooghlijck verheugen/ als haer hooghste Hoofd even desgelijcks daer nae traghtte. Bedanckten sijne Majesteyt voor d'aenbiedingh/ dat hy haere dickmael voorgedragene Beswaernissen wou af-doen; doch wenschten/ dat dit WILLEN eens tot de DAED moght koomen. Nu 40. jaren langh waren d'Euangelische Standen gantsch onlijdlijck verdruckt geworden; soo wel tegens den Religions als Burgerlijcken Vreede. Veelvuldigh haddense hier over geklaegd by de Keyseren in der tyd; insonderheyd aen Keyser Rudolph en Matthias. Meest altijd haddense beloofd/ de Grieven te sullen af-doen; maer noyt was 't er toe geraeckt; 't welk alleenlijck de Roomsch-Catholijcke Standen stond te wijten: die oock stracks nae de dood Matthiæ stercke Verbingen/ In en Doortoghten van vreemd Krijghsvolck hadden aengesteld; geduerigh daer in waren voortgevaeren; en dus blijckelijcke redenen van mistrouwen gaven: waerom dan ook d'Euangelische Standen diergelijcke Verbingen moesten aenstellen/ tegens haeren wil/ en t'haerer

gedaen op den gedaghten Voordragh

des Keyserlijken derwaerts afgevaerdighden *Ambassadeurs*.

BOHEE-MEN.

t'harer groote schaede. Smeekten derhalven sijne Maj. / haere nu langh ondraeghlijck geweest sijnde Beswaernissen wegh te neemen; de Gereghtigheyd in 't Rijck te herstellen; de Burgerlijcke en Religions-Vrede te doen onderhouden; haere Privilegien te handhaven / de Roomsch-gesinde Standen haere Verbindingen te verbieden / &c. Belangende de Boheemsche saecken / tot groot misnoegen gevoeldense deese onrusten; die al over langh hadden konnen wegh-geruymd sijn / indien men d'Aenhitsers tot Oorlogh niet meer gehoor had gegeven / als de billijcke Voorslaegen van vreedvaerdige Gemoeren. Baden sijne Maj. ten hooghsten / daer op te willen sien / dat dit voorname Lid des Duytschen Rijcks door openbaer geweld en gedurige Kryghsheeren niet verder in ongelegenheyd moght werden gesteld / maer des selven rust op een andere wijs beooghd.

Besluyt der *Euangelische* op deese Vergaderings-Dagh.

De voornaemste Artijkelen, op deese Byeen-koomst besloten / waeren: Wyl de Roomsch-Catholijcke Standen in hare Verbingen onophoudlijk voortvoeren / dat d'Euangelische sigh noch verder tot genoeghsaeme tegenweer bereyden; en / indien 't sijn moest / haere Privilegien, Vryheden en Religie tegens alle vreemde Volckeren beschermen souden. Wyl oock aen de Boheemsche saeck al d'Euangelische Standen en den geheelen Staet des Protesteerenden Godsdiensts mercklijck veel gelegen was / soo sou goede aghtingh daer op genomen werden.

Vergeefsche Verbonds-handel in *Westphalen*.

Vermits men nu genoeghsaem sagh / dat de Boheemsche Oorlogs-brand oock andere Landen sou aensteecken / soo hebben / onder meer andere / oock de Graven en Heeren in de Westphaelsche Kreytz (welcke sonder Kreytz-Oversten / en dus sonder Hoofd waeren / tot 't welck men sigh in tijd van nood begeven moght) omgesien / om een Verbindnis onder haer te maecken / ten eynde sy d'een d'ander souden moogen bysprin-gen. De geene / welcke doemaels in de gedaghte Westphaelsche Kreytz de Protesteerende Religie waeren toegedaen / en tot dit Verbond souden versoght werden / sijn geweest: De Bisschop van Minden; van Osnabrugh en Verden: d'Abdis en Vorstin tot Hervorden: Vorst Ernst van Holstein en Schauwenburgh: de Graef van der Lip; van Oldenburgh; van Oost-Friesland; van Benthem, met sijne Broederen tot Teeckelenburgh en Steinfurt: van Pyrmont; van Schauwenburgh te Gehmen; van Waldeck; van Culenburgh, Prins Mauritz, als Graef van Meurs; de Graef van Styrum: de Gravin Weduw van Delmenhorst: de Vryheer van Inhuysen en Kniphuysen; de Heer van Bueren, en meer andere daer gesetene; nevens de Steeden Soest, Dortmund, Hervorden, Lemgouw, Osnabrugh, Minden, &c. Doch dit voorneemen gingh te niet / wijlmen sigh over de Conditien des Verbonds niet kon vereenigen.

Namen der Bisschoppen; Graven, Heeren en Steeden in de *Westphaelsche* Kreytz, de *Protesteerende Religie* toegedaen.

Hongaryen en *Sevenbergen* soeken met *Boheemen*

In November quamen de Gesanten van Bethlen Gabor en der Hongarische Standen te Praegh, versoeckende een Verbond met Boheemen en d'Ingelijfde Landen / 't welck eeuwigh sou dueren; om met en voor malkander goed en bloed op te setten; geenen Vreede aen te gaen / als met eenparige bewilligingh; den Oorlogh tegens 't Huys Oostenrijck gemeener-hand te voeren / &c.

BOHEE-MEN.

in een eeuwigh Verbond te treeden.

Doch wijl Koningh Frederick doemaels sigh bevond op de Vergaderinghs-dagh te Neurenbergh, soo wilden de Boheemsche Standen sigh in dit werck niet inlaten; maer stelden 't uyt tot op de weerkoomst haers Koninghs. Ondertusschen wierden oock eenige Brieven gewisseld tusschen den Koningh van Polen en de Boheemsche Standen; wegens haer bedryf. Scherplijck verweet hy haer 't geense gedaen hadden ontrent de verwerpingh van Ferdinand en de verkiesingh van Frederick tot haeren Koningh. Gaf oock te kennen / dat hy / wegens sijne vermaegschappingh met den Keyser en 't Huys Oostenrijck, niet sou konnen laten / 't selve by te staen. Doch d'andere beweerden / datse niet onbehoorlijcks hadden aengevangen; en versoghten hem / aght te willen neemen op d'oude Verbonden / sonder tegens haer yet vyandlijcks t'onderneemen.

Koningh van *Polen* wil Keyser *Ferdinand* tegens de *Boheemers* byspringen.

De Poolsche Standen bemerckende / wat haren Koningh in den sin had / waeren meerendeel daer over misnoegd / en poogden dit voorneemen te verhinderen. Een voornaem Roomsch-Catholijck Poolsch Heer leverde sijne Majesteyt LXX. hooghwightige Beweeghredenen over / waerom de Kroon Polen tegens de Koninghrijcken Boheemen en Hongaryen, als haere Nabueren / sigh in deesen Krijgh niet behoorde te mengen / tot haer naedeel: te meer / wijl de Boheemers, doe Polen met Aertshertogh Maximiliaen Oorloghde / des selven Broeder Keyser Rudolph alle hulp tot sijnen bystand af-sloegen. Veele Senatoren der Poolsche Kroon rieden hem ernstigh hier van af. Seyden: Hy moest aght neemen op 't groot gevaer / 't welck hier door 't Rijck sou konnen overkomen / soo van de Turcken, als van andere Vorsten. Soo dickmael Polen met andere Landen in Oorlogh had gestaen / had 't Huys Oostenrijck dit Land noyt eenige hulp bewesen; waerom soumen nu Oostenrijck bystaen tot eygen groot naedeel. Polen had altijd in Verbond geweest met Boheemen; en daer waeren geen oorsaecken / waerom men vyandschap tegens haer sou plegen. 't Verschil tusschen de Boheemers en Keyser Ferdinand was niet alleen een Religions-strijd / maer betrof veel meer d'over-oude Voorreghten der Boheemsche Kroon / van soo veele Keyseren en Koningen bevestighd / nevens de vrye verkiesingh eens Koninghs. Indien nu de Poolsche Standen sigh lieten gelusten / yets t'onderneemen tegens de Boheemsche Privilegien, soo haddense / door een reghtvaerdigh Oordeel Gods / niet anders te verwaghten / als dat in toekoomende tijden haer vrye Keur-Reght oock in verschil sou getrocken werden; en veelight haer geheel ontweldighd / &c. Echter volghde de Koningh sijn eygen hoofd / en heeft naderhand veel Volck uyt sijne Landen laeten trecken / ter

De *Poolsche* Standen dit bemerckende,

sijn daer over seer misnoegd;

en raden hem ernstigh daer van af;

met byvoegingh van veele seer gewightige en aen mercklijcke redenen.

Echter wil hy sijn hoofd volgen.

BOHEEMEN.

ter hulp van Keyser Ferdinand tegens Boheemen.

Koningh Frederick doet de Crucifixen, Beelden, &c. uyt de Kercken wegh neemen of bedecken.

Koningh Frederik, van Neurenbergh weer te Praegh gekomen/ deed hier in de Slots-Kerck al de Beelden en Crucifixen uyt 't gesight wegh doen; andere bedecken; en daer op door sijnen Hof-prediker D. Scultetus in een Predicatie aenwijsen de Redenen/ waerom hy deese Beelden-bedecking had ter hand genomen. Hy had dickmael gesien/ dat de Roomsch-Catholijcke voor sijn oogen in de Kerck quamen; voor d'Altaren, Crucifixen en Beelden neer-knielden; dus in sijne tegenwoordigheyd Afgodery bedreven; 't welk sijne Maj. niet/ betaemde te gedogen: maer verplight was sijne Kercken van Afgodendienst reyn te houden/ &c.

Landdagh der Hongarische Standen te Presburgh. 1620.

D'ontstoockene Oorloghs-vlam in Boheemen is Anno 1620. tot een geweldige Brand uytgeborsten/ welcke niet alleen Duytschland, maer oock andere Gewesten bynae geheel in d'asch heeft geleght. Met den uytgang des jaers 1619. hadden de Hongarische Standen te Presburgh een Versamelingh aengesteld. Hier quamen oock Keyserlycke Ambassadeurs, welcke in sijnen naem den Voordragh deeden/ om haer in gehoorsaemheyd te houden. Doch sy gaven den 2. Januarius tot antwoord/ dat deese Voorstellingh te laet quam. Haere Grieven waeren den Keyser al jaren lang bekend geweest/ en noyt had hy getraght/ die wegh te neemen. Veel meer haer noch grooter beswaernissen toegevoeghd: Krijghsvolck uyt 't Land gevoerd tegens de Bondgenooten/ onaengesien der Standen Protestatien: op veel andere wijsen gehandeld tegens haere Privilegien: derhalven sy genoodsaeckt waeren geweest/ op haer selven aght te neemen/ en Vorst Bethlen Gabor van Sevenbergen te hulp te roepen. Datse oock met Boheemen en die van d'Unie in Verbond stonden; waer doorse van deselve niet konden af-wijcken. Doch indien deese Gesanten gevolmaghtighd waeren tot een Vreedehandel/ en afwendingh van Christen-bloedstorting/ soo soudense sulcks openbaeren.

Derselver antwoord aen de Keyserlijke Gesanten.

Verkiesen Bethlen Gabor ten Vorst.

Op deese Landdagh hebben de Hongarische Standen Bethlen Gabor verkooren ten Vorst van Hongaryen. Keyser Ferdinand daer tegens verworpen. Traden oock met de Boheemers in een Verbond. Ferdinand versoght hulp van de Keurvorsten tegens Keurvorst Paltzgraef Frederick (nu Boheemsch Koningh); die een Vergaderingh te Mulhuysen bestemden. Sond desgelijcks Ambassadeurs aen Deenemarcken, nevens andere Vorsten en Steeden; van welcke hy goed bescheyd ontfingh. Johan Georgh, Keurvorst van Saxen, weygerde niet alleen Boheemen hulp; maer trock in tegendeel/ sonder aght te neemen op 't gevaer der geheele Euangelische Religie, Volck by een/ ten bystand van Keyser Ferdinand. Landgraef Mauritz van Hessen, veel meer besorgt voor den staet des Protestantschen Godsdiensts/ deed den Sax wel ernstig hier van afmanen; te gelijk hem vertonende de schande/ en 't perijkel/ van dus met de Roomsch-gesinde aen te spannen; doch te vergeefs. Bayeren viel Ferdinand oock toe; doch hier over hadmen sigh niet te verwonderen/ wijl hy een yverigh Roomsch-Catholijck Vorst was; en wat anders soght.

Keurvorst Johan-Georgh van Saxen valt de Keyser en Roomsch-gesinde toe tegens Boheemen.

By-een-koomst der Catholijke Liga.

In Januarius stelden die van de Catholijcke Liga een By-een-koomst te Wurtzburgh aen/ om te beraedslaen/ wijl 't geheele Pausdom groot naedeel sou lijden/ indien Boheemen uyt de handen der Catholijcke geraeckte/ hoemen sigh best deese saeck sou aenneemen; den Oorlogh voeren; geld opbrengen; 't Verbond met Uytlandsche Vorsten versterken/ &c.

Ver-

Der selver aenslaegen tegens d'Euangelische; *die derhalven sig in postuer van tegenweer stellen.*

Vermits nu de Geunieerde Protesteerende Vorsten genoeghsaem saegen/ datse geen genoeghdoeningh souden krijgen op haere soo dickmael ingebraghte klagten over d'onbillijckheden/ haer nu soo veele jaren van de Roomsch-Catholijcke toegevoeghd. Datse boven dien gewaerschouwt wierden van verscheydene Aenslagen der Pauslijcke, tegens d'Euangelische voorgenoomen; soo hebbense t'haerer verseeckeringh meerder ernst willen gebruycken. Ten dien eynde trock Markgraef Georgh Frederick van Durlach met een deel van 't Krijghsvolck der Unie in Brischgauw; slaende sijn Leger neer tusschen Brisack en Freiburgh. 't Was ontrent 8000. Mannen sterck: waer toe de Gereformeerde Switsers noch 3000. sonden.

Krijghswervingh in 't Stight Keulen voor Bayeren, tot 4000. Man:

In 't Aertsbisdom Keulen wierden groote Werbingen aengevangen door de Liga en den Hertogh van Bayeren; doch onder een andere schijn. Als nu deesen Hoop 4000. sterck was/ trockense op; meenende door Hessen en 't Graefschap Nassauw te gaen; doch deese Pas wierd haer afgesneden. Derhalven namense haren wegh door Wetterauw, op Geelenhuysen (Gelinhuysen), en soo voorts in Franckenland, tot groote schade der Landlieden. Doch hier wierd haer den verderen Voortogt van de Geunieerde verhinderd; eyndlijck echter den Pas op seeckere Conditien toegestaen.

doch in den Optoght loopense alle wegh.

Maer als dit Volck ontrent Aichstad was gekomen/ en hier vernam/ dat haren Oversten Landsberger, nevens andere Officieren, sigh heymlijck van haer hadden wegh gemaeckt/ en datse onder de Bayersche souden ondergestoocken werden/ wierdense oproerigh. Over de 1200. der selve scheurden hare Vaendelen van de Stangen/ van welcke veele sig begaven in dienst onder den Markgraef van Anspach; d'overige verliepen.

Accoord tusschen de Roomsche en Onroomsche in Duytschland, bewerckt door Frankrijk:

De Geunieerde namen desgelijcks Volck aen; soo dat het tusschen de Roomsche en Onroomsche tot een bloedigen Oorlog scheen te sullen uytbarsten: doch door d'Ambassadeurs des Koninghs van Franckrijck quam 't noch tot een Accoord. Dus scheen 't nu in Duytschland tusschen de Roomsch-gesinde en Protesteerende in rust te sullen blijven: maer tegens Boheemen gingen de gevaerlijcke Bewegingen voort. Spaensch Krijghsvolck quam uyt Italien Keyser Ferdinand te hulp.

maer tegens Boheemen gaet men voort.

Door een half jaer tyds wierd een Wapenschorssingh gemaeckt tusschen deese Majesteyt en Bethlen Gabor; met bestemmingh van een Gemeenen Land-dagh te Newensol in Hongaryen; op welcken men sou pogen/ al de Grieven der Hongariërs af te doen.

Landdagh te Newensol in Hongaryen.

Op deesen Landdagh/ gehouden in 't begin van Junius, quam Bethlen Gabor met de Hongarische Standen/ vergeselschapt van eenige duysend Mannen: desgelijcks de Keyserlijcke/ Boheemsche, Oostenrijcksche, Silesische, Moravische, Poolsche en andere Gesanten.

Inval der Croaten aldaer, door bestel des Poolschen Koninghs.

Maer stracks daer op deeden de Cosacken een vyandlijcken Inval in Hongaryen; doch wierden ongenadigh ontfangen. Deesen Inval wierd den Poolschen Ambassadeur scharplijck verweeten; die sijnen Koningh wel soght te verontschuldigen/ als of sulcks buyten desselven kennis was geschied; doch te vergeefs. Want men had by een gesneuvelde Cosack Brieven gevonden/ en daer onder eene/ door de Poolsche Koningh selfs aen den Keyser geschreven; waer in hy liet weeten/ dat hy dit Volck t'sijnen besten had laten werven/ en in Hongaryen gesonden. Meer andere Brieven van den selven inhoud kreeghmen in handen.

Vereeningh tusschen de Roomsche, Luthersche en Gereformeerde Hongariërs, onder d'oogen van Ferdinandi Ambassadeurs.

't Welck dan in de Hongariërs geen kleyne verbitteringh verweckte; soo datse/ na veelerley oneenigheden (wijl de Palatijn Sigismund Forgatsch, een yverigh Roomsch-Catholijck, en groot vriend van 't Huys Oostenrijck, nevens andere van sijnen aenhangh/ sterke tegenspraeck deed)/ eyndlijck een Vereeniging tusschen die van de driederley Godsdiensten/ Roomsche, Luthersche en Gereformeerde, oprighteden den 14. Julius N. S./ onder d'oogen der Keyserlijcke Ambassadeurs; bekraghtighd met 165. Onderteeckeningen en opgedruckte Zeegelen. Dus bevond sigh Ferdinand hier in sijn voorneemen niet weynigh bedrogen.

Turcksche Gesant koomd te Newensol; en sijnen Voordrag aen Bethlen Gabor,

Stracks daer op quam een Turckschen Afgesant van Ofen hier aen; voorstellende uyt den naem des Sultans, dat hy sigh hooglijck verblijdde over den geluckigen staet van Bethlen Gabor; met vermaningh/ dat hy in 't begonnene werck voortvaren; met de Keyser of Spaenje geensins Vreede maecken; en de Hongarische Kroon/ indiense hem aengebooden wierd/ aenneemen sou; onder belofte/ dat hy hem bystaen/ en tegens Polen den Oorlogh beginnen wou.

Gabriel Bethlen verkooren ten Koningh van Hongaryen; die de Boheemers hulp beloofd.

Wijl nu Keyser Ferdinand 't Besluyt der Hongarische Standen/ te Newensol genoomen/ niet goed wou keuren; insonderheyd die van d'Unie daer buyten gesloten wou hebben/ soo sijn de gemelde Standen voortgevaren/ en hebben op den 15. Augustus Bethlen Gabor tot haren Koningh verkooren/ met verwerpingh van Ferdinand. Waer op men door de gantsche Stad hoorde roepen: Leve den doorlughtigen Koningh Gabriel! Twee dagen daer na wierd een Verbond gesloten tusschen de Sevenberghsche en d'andere Vereenighde Landen; welcke Bethlen Gabor beloofden/ in tijd van nood/ te hulp te sullen koomen met 25000. Mannen.

Cosacken vallen in Moravien, en Onder-Oostenrijk.

Onder de gedaghte Stilstand van Wapenen tusschen Keyser Ferdinand en Bethlen Gabor vielen over de 4000. Cosacken in Moravien, en snelden sigh na Oostenrijck; doch wierden van de Moraviërs geslagen en weghgedreven/ met verlies van over de 2000. Naderhand deedense door een nieuwen Inval in Onder-Oostenrijck groote schade door roven en branden.

Gabors dreygement aen den Koningh van Polen.

Derhalven Bethlen Gabor den Poolschen Koningh liet weeten/ indien hy in sulcke vyandlijckheden voortging/ soo wou hy diergelijcke Invallen in sijne Landen doen door sijn volck; ja oock door Turken en Tattaren.

Voortgangh des

Op verscheydene tijden vielen tusschen de Ferdinandische en Boheemsche Schermutselen

len

BOHEEMEN.

Boheemschen Oorloghs.

len voor; waer in nu d'een dan d'andere Party d'overhand had. Tusschen Bucquoy en Dampier ontstond onwil; ter welcker oorsaeck de laetstgenoemde uyt 't Leger wegh trock na Weenen. De Boheemers veroverden Ratz, Thein, en Belleschin. De Keyserfsche daer tegens plonderden Glatz. Even te vooren had Vorst Christiaen van Anhalt (die na de Krooningh van Paltzgraef Frederick 't Commando over 't Boheemsch Heyr was opgedragen) dat van Bucquoy en Dampier een merckelijcke Neerlaegh toegevoegd.

Cosacken een en andermael geslagen; ten deelen opgehangen, en waerom.

Ruym 1500. Cosacken, uyt Polen koomende / en weer door Moravien in Onder-Oostenrijck willende breecken / wierden van de Silesiërs en Moraviërs geslagen; soo dat over d'800. der selve dood bleven. Korts daer na quam weer een hoop van 1300. met Vlotten over de Rivier d'Oder na 't Oppelensisch Gebied; doch wierden van de Silesiërs overvallen; ten deelen verslagen; ten deelen aen Galgen en Bomen opgehangen; wijlse over al / waerse quamen / onmenschlijcke wreedheden pleeghden: selfs de Roomsch-Catholijcke soo weynigh verschoonende als d'Euangelische.

Smeeckschrift der *Neder-Oostenrijksche* aen Keyser *Ferdinand*, met vertooningh van d'ongehoorde Grouwelden fijns Krijghsvolcks.

Hier op leverden de Neder-Oostenrijckers een Smeeckschrift over aen Keyser Ferdinand door hare Gesanten; klagende over de noyt meer gehoorde Roveryen / Moorderyen en Brandstightingen der Cosacken en 't ander Krijghsvolck sijner Majesteyt; soo dat geene Grouweldaed soo onmenschlijck kon sijn / welcke van haer niet verright wierd. Oude en jonge van beyderley Geslaghten haddense op allerley verschrickelijcke wijsen gemarteld; 't vleesch met Nyptangen van hare ligchamen afgescheurd: hare Kinnebacken / Scheenen / en Kneeschijven doorboord: haer aen de heymlijcke Leeden opgehangen. Vrouwen / Maeghden / kleyne Kinderen ter dood toe verkraght. Swangere Vrouwen vyer op den Buyck geleght / tot datmen de Vrught in 't ligchaem sien kon / e. s. v. Daer na badense sijne Majesteyt door de barmhertigheyd Gods / en om de bloedige wonden des Heeren Jesu, dat hy sigh wou erbarmen over sijne getrouwe Onderdanen deeses Lands / op datse niet soo grouwlijck moghten gehandeld werden / &c. Hier staet te weeten / dat een gedeelte der Neder-Oostenrijcksche Standen voorheenen een versoeck aen sijne Maj. hadden gedaen / haer te willen vergunnen / datse / tot verseeckeringh haers Lands / met de Boheemsche (van welcke sy geduerigh hier om aengeboghten wierden) in een Verbond moghten treeden.

Sy scheyden sigh van 't Verbond met *Boheemen*, en Huldigen den Keyser.

Op dit Smeeckschrift antwoordde Ferdinand, datse sigh souden onthouden van aen te spannen met de rebellige Boheemers; en verschijnen / om hem den Huldighings-Eed te doen / 't welck tot noch toe niet geschied was. Derhalven sijn de meeste Standen / onaengesien de bedreygingen der Boheemsche, te Weenen gekoomen / en hebben d'Erfhuldigingh daer afgeleght; na dat de Keyser die van d'Aughsburghsche Confessie vryheyd van Religie had beloofd; doch alleen met de mond; gebruyckende / onder meer andere / oock deese woorden: Geloof 't geen wy u seggen: want soo waerlijck als wy een gebooren Aerts-hertog en verkooren Roomsch Keyser sijn, soo waerlijck sullen wy u alles houden. Oock willen wy ons in 't een en 't ander tegens de Standen dragen als een Vader tegens sijne lieve Kinderen.

Desselven belofte met de mond.

Standen, die den Eed deeden.

De Standen / welcke de Huldighings-Eed deeden / waren 19. Prælaten. Voorts / Roomsch-gesinde van den Heeren-stand 32.: van den Ridder-stand 30. Euangelische van den Heeren-stand 33.: van den Ridder-stand 39.; nevens de Gesanten van 18. Steeden en

en Marckten. D'andere / welcke dien Eed weygerden / wierden verklaerd / begaen te hebben Misdaed van gequetste Majesteyt.

Beraedslagingen in *Frankrijk*, hoemen sigh in de *Boheemsche* saeck sou dragen.

In Frankrijk vielen veele Beraedslagingen voor / hoemen sigh in deese Boheemsche onrusten sou dragen. Eenige wilden / dat Koningh Louis den Keyser bystand sou doen; wijl dit was niet alleen een saeck van Staet en Religie, maer oock van opstand der Onderdanen tegens haer' Overigheyd; te meer / wijl de Roomsch-Catholijke Godsdienst hier door seer geswackt kon werden. Doch andere hielden geraedsaemst / wyl dit een Handel was die Duytschland alleen betrof / dat sijne Majesteyt sigh Neutrael sou houden; waer door veel' onkosten souden vermijd sijn / en met de Duytsche Vorsten / insonderheyd met Paltzgraef Frederick, geen vyandschap werden veroorsaeckt; te meer / wijl deesen 't Koninghrijck Frankrijk, in nood sijnde / had bygestaen. Deese laetste meeningh is Koningh Louis naderhand / als hy met Koningh Jacob van Engelland in 't begin van Februarius 't Verbond vernieuwde / toegevallen; sigh verklarende / dat hy in de Boheemsche saecken onsijdigh wou blijven. Doch om te toonen / dat de welvaerd der Christenheyd hem ter herten gingh / heeft hy een aensienlijck Ambassaetschap na Duytschland afgevaerdighd / waer van alreeds voor deesen eenigh gewagh is gemaeckt. De Pauslijcke Nuncius en Spaensche Ambassadeur hielden wel hevigh by hem aen om hulp voor den Keyser / doch kondense niet verkrijgen.

Koningh *Louis* wil sigh *Neutrael* houden,

en vernieuwing sijns Verbonds met *Engelland*.

Groote Krijchstoerustingen des Koninghs van *Spaensje* in de *Nederlanden*, ten bystand des Keysers tegens *Boheemen*;

In tegendeel de Paus / en Koningh Philips de III. van Spaenje, beloofden Keyser Ferdinand groote bystand van Volk en Geld / om Boheemen, Moravien, Silesien, &c. weer onder sijne gehoorsaemheyd te mogen brengen. Vermits oock ontrent deese tijd de Spaensche Silver-vloot uyt West-Indien aenquam / soo verordonneerde Philips by de drie Millioenen tot den Oorlogh tegens den nieuwen Boheemschen Koningh Frederick. Hier op heeft Aerts-hertogh Albertus, boven 't voorgaende geworvene Volck in de Spaensche Nederlanden, noch laten aennemen 10000. te voet / en 2000. te paerd. Waer by korts daer na t'scheep noch aenquamen 8000. soo Spaenjaerden als Portugeezen, nevens veele Platen en Staven Goud en Silver / geschat op 86. Tonnen Goudts; waer van in de Munt t'Antwerpen gelevert wierden 42000. ponden louter Silver en Goud / om'er geld van te slaen. Ten Opperhoofd over dit volck was gesteld Ambrosius Spinola; die den 8. Augustus sijn afscheyd van Aerts-hertogh Albertus nam / en Louis de Valasco met 18000. te paerd en te voet in 't Land liet / om op Prins Mauritz van Oranje te passen. D'overige 25000. deed hy van alle kanten aentrecken; en / soo te Water als te Land / na Cobelentz voeren; daer hy een Brugg' liet vervaerdigen / en over den Rhijn ruckte; 't Hoofd-Quartier nam te S. Sebastiaen Engers. Van hier schreef hy aen Landgraef Mauritz van Hessen, dat hy quam / om Keyser Ferdinand tegens Keur-Paltz en sijne Weerspannelingen by te staen; versoeckende / dat hy / Landgraef / 't selve wou doen; soo wou hy sijne Landen onbeleedighd laten. Op deselve wijs schreef hy aen den Marckgraef van Durlach.

oock meenighte van Goud en Silver overgesonden.

Ambrosius Spinola vertreckt met dit Volck na *Duytschland*; en schrijft aen Landgraef *Mauritz* van *Hessen*, &c.

Keyser *Ferdinand* doet de Vorsten de koomst van *Spinola* bekend maecken.

Ondertusschen liet Ferdinand de Duytsche Vorsten en Standen bekend maecken sijne Krijghs-toerustingen / om sijne Koningrijcken en Landen weer te veroveren; desgelijcks de Toght van Spinola in 't Duytsche Rijck. Nevens andere Vorsten deed hy den Keurvorst van Saxen verseeckeren / dat sijne Religions-genooten onaengevoghten souden blijven. Hoe dit nagekoomen wierd / heeft de tijd genoeg geleerd. Onderwijl liet de Sax sigh beweegen / niet alleen om sigh Neutrael te dragen / maer oock selfs om de Keyser tegens de Boheemers by te staen. Koningh Frederick sond wel aensienlijcke Gesanten tot hem / om hem te bidden / ten minsten sigh stil in deese saeck te willen houden; doch te vergeefs. Wat de Keyser hem naderhand hier voor vergolden heeft; en hoe dit 't verderf sijner Landen is geweest / hebben wy hier boven onder de Duytsche Geschiedenissen gehoord.

Keur-*Saxen* laet sigh beweegen, hem by te staen tegens *Boheemen*.

Terwijl nu de Hertogh van Bayeren in de Landen over den Ens; en Spinola met 't Spaensch Heyr in den Paltz was gevallen / viel oock Keur-Saxen in Lauszniz. Nam Bautzen in / en liet sigh daer Huldigen / na dat de Stad onder de beleegeringh meerendeel in d'asch was geleght. Koningh Frederick dit hoorende / was seer ontroerd; en seyde daer tegens Keur-Saxen op de Leenen / welcke hy had in Voigtland, en andere Orden der Boheemsche Kroon; ontslaende al d'Onderdanen van haren Plight. Daer-en-boven verbood hy scharplijck den uytvoer van eenige Granen uyt Boheemen na de Keur-Saxische Landen. Saxen daer tegens verbood / eenigh Sout na Boheemen te brengen; waer door 't selve in dit Koninghrijck / insonderheyd te Praeg, seer dier wierd. In seeckere Brief van Frederik aen den Hertogh van Saxen-Coburg, en Eysenach, leght hy Keurvorst Johan-Georg van Saxen te last / dat hy / door aendrijvingh van ongetrouwe Lieden / Geestlijke en Weereldlijke Moordblasers / sigh had ingelaten in een Verbindnis met de Paepsche Liga en de Spaensche t'samenspanning / tegens de Boheemsche Kroon / om te sijn den Uytvoerer van den te Mulhuysen gehoudenen Bloedraed / en 't daer gemaeckte heymlijck Besluyt / &c.

Valt in *Lauszniz*, en neemd *Bautzen* in.

Koningh *Frederick* ontleght *Saxen* de Leenen, &c.

Sijne beschuldigingh tegens den *Sax*.

Onderwijl legerde Spinola sigh op d'andere sijde van de Main. Had een Aenslagh op Oppenheim; doch wierd daer in verhinderd door de wackerheyd des Marckgraefs van Anspach. Hier op gingh hy over den Rhijn. Trock uyt 't Gebied van Mentz na den Paltz. Paerderde by Oppenheim 't Leger der Geünieerde Vorsten. Ruckte den 29. Augustus van daer wegh. Sond in aller haest 6000. Man te voet / en eenige Ruyterye en Geschut onder Ferdinand Willem van Efferen na Creutzenach, en bemaghtighde dus deese Stad op den 31. der selve Maend. Korts

Spinola begeeft sigh na den *Paltz*.

Veroverd *Creutzenach*, *Altzey*;

daer

BOHEEMEN.

daer na kreegen de Spaensche Altzey by Accoord in.

Oock Oppenheim.

Wijl nu de Geunieerde bericht ontfingen / dat Spinola sigh met al sijne Maght na Worms begaf / trockense van Oppenheim derwaerts. Flucks sond Spinola 12000. Mannen voor deese Stad / welcke binnen weynige uyren sigh opgaf. Even te vooren hadden de Spaensche ingenoomen Oud-Simmeren, Soberenheim, en andere Plaetsen.

Waer over van de Geunieerde, sterker in getal als hy, vry qualijck wierd gesprooken.

Vermits nu Oppenheim daer by quam / soo wierd van de Geunieerde vry qualyck gesprooken / wijlse sig in desen handel soo sorgloos en traegh toonden / latende Spinola d'eene Stad voor d'andere na overweldigen ; onaengesien sy stercker waren / en hem genoeghsame tegenstand hadden konnen doen. Ter dier oorsaeck lietense een Apologie uytgaen / antwoordende op drie voorgewende dingen.

Haer Verantwoordinghs-schrift op driederley Beschuldigingen.

I. Datmen Spinola lightlijck had konnen te rugg' houden in Wester-Wald, eer hy over den Rhijn quam. II. Datmen hem in 't Bisdom Mentz had behooren aen te grijpen / om alsoo de Paerden aen 's vyands Thuyn te binden. III. Of ten minsten / datmen hem niet soo diep had moeten laten inbreecken. 't Voornaemste harer Verontschuldiginghs was : Dat d'Unie een Defensif, geen Offensif werck was te houden. Sy konden niemand voor vyand aghten / soo langh hy geen vyandlijcke daden oeffende. Spinola was in den naem des Keysers in Duytschland gekoomen : en de Keyser was haer hooghste Hoofd : die op de Vergaderingh te Neurenberg had beloofd / dat hy / wegens sijne eygene bysondere saecken / in 't Duytsche Rijck geen onrust sou verwecken ; maer veel meer arbeyden / dat de Roomsch-Catholijke en d'Evangelische in goeden Vreede t'samen souden leven.

Hidden sigh te seer vertrouwd op de Keyserlijcke Beloften.

Derhalven sy ontwijffelbaer hadden vertrouwd / dat sijne Majesteyt sou doen met 'er daed 't geen hy met woorden had toegeseght ; wyl eens Vorsten woord behoord te sijn soo veel als een Eed. Naderhand had Spinola, in des Keysers naem / van de Geunieerde een vrye Doortoght begeerd / sonder yemands beswaringh / en op genoegsame Verseeckeringh. Welckese wel hadden konnen afslaen / als 't Rijck nadeeligh / en strydende tegens 't Accoord : doch vermits hy dickmael verklaerde / geen Bevel te hebben / om yets tegens 't Rijck of eenigen Vorst ter hand te neemen ; maer wel / om elck by 't sijne te laten / soo haddense hem niet konnen aengrijpen / sonder verdere gegevene oorsaeck.

Selfs waren se door Koningh Jacob van Engelland

Sy waren soo kindsch niet / datse 't Bedrogh van Spinola niet souden gemerckt hebben. Hadden oock middelen genoegh gehad / om hem buyten 't Rijck te houden : maer om gewightige redenen haddense gevolghd 't goeddunckcken des Koninghs van Engelland ; die genoeghsaem verseeckerd meende te sijn / dat Spinola niets tegens Keur-Paltz sou onderneemen.

van haer voorneemen tegens Spinola afgewend geworden.

Derhalven / indien de Geunieerde Vorsten Spinola souden aentasten / eer hy vyandschap pleeghde tegens sijns Schoonsoons Erflanden / soo wou sijne Majesteyt alle beloofde hulp herroepen / en met dit werck geen gemeenschap meer hebben / &c. Doch deese hare Verontschuldiginghs-redenen bleven niet onweerleght.

BOHEEMEN.

Schrick te Heydelbergh, moed der Franckenthalers.

Spinola by Oppenheim een Brugg' over den Rhijn geslagen hebbende / Besettede de Bergstraet, en bouwde Schanssen / van 't Steedje Benszheim af tot aen den Rhijn. Over deese voorspoed van Spinola ontstond binnen Heydelberg sulck een vrees / dat niet alleen de Keurvorstlijke Weduw / maer oock byna al de Raden / en de voornaemste Inwooners van daer wegh vlooden. Doch de Franckenthalers besloten / goed en bloed met malkander te willen opsetten / en haer tot 't uyterste te verweeren.

Prins Frederick-Henrick koomd den Paltz te hulp.

In deese ongelegenheyd quam Prins Frederik-Henrik, Broeder van Prins Mauritz van Oranje, met 2600. Mannen te voet (hem uyt Engelland toegesonden) / en 36. Benden Ruyters in den Paltz, sigh voegende by 't Volck der Geunieerde Vorsten. Spinola had wel gepooghd hem de Pas af te snyden ; doch te vergeefs.

Veroveringen der Spaensche.

Wy moeten voortaen nogh al korter gaen. De Spaensche veroverden eenige Plaetsen / als Bacherach ; 't Kasteel Paltz in den Rhijn ; Caub, Bockelheim, &c. Onderwijl had Spinola oock veele Steeden en Kasteelen ingenoomen op den Hondsrugg' na de Moesel toe ; als / Kirchberg, Traerbach, Beilstein, Castellaun, Monsingen, Kirn, Oderenheim, Damen, Stromberg, Disbodenburg, Glan, Odenbach, Rockenhuysen, &c. ; meerendeel stormenderhand.

Goede kansen Spinola versuymd; veellicht willens.

Prins Frederik-Henrik by de Geunieerde gekoomen / trock met deselve den 10. October over de Brugg' te Worms met 5000. te paerd en 6000. te voet / om Altzey aen te tasten / of Spinola Slagh te leveren. Tot 't laetste vood sigh een goede gelegenheyd aen ; doch de Geunieerde wisten deselve niet waer te neemen. Sommige meenden / datse niet wilden ; en dus trockense weer na Worms. Wy gaen weer na Boheemen, Hongaryen, &c.

Staet van Hongaryen.

Stracks na 't eyndigen van den voorgedaghten Stilstand tusschen Bethlen Gabor en de Keyser vielen de Hongariërs aen op Steldorf ; welcke Plaets sy plonderden en verbrandden. Overrompelden by naght 't Dampiersche Quartier te Graffenwerth, en hieuwen veele ter neer.

De Keyserische lijden hier groote schade.

Ruym 2000. Cosacken uyt Polen vielen in Hongaryen, met grouwlijcke stroperyen ; doch wierden meest alle verslagen. Veelerley andere schade leeden de Keyserische. Dampier maeckte een Aenslagh op Presburgh ; doch deselve viel gantsch ongeluckigh voor hem uyt ; en hy selfs quam daer over jammerlijck om 't leven. Want terwyl hy na de Slot-Bergh plede / en sijn Volck een Teecken gaf / datse de Petarden souden aenhangen / wierd hy gekend van eenen daer binnen leggend Moravisch Soldaet ; die op hem los schoot / en hem een Kogel door de neck sond / soo dat hy ter aerden viel.

Ellendige om 't leven koomingh van de Generael Dampier in sijnen

Na d'afdrijvingh der sijne bonden de Heyduckcken sijn Hoofd / Aengesight en Borst deerlijck gewond. Hieuwen

BOHEEMEN.

nen Aenslagh op *Presburgh*.

wen hem voorts met een Sabel de kop af/ en droegen 't ligchaem in 't Kasteel. Bethlen Gabor, weer binnen Presburgh gekoomen/ deed 't Hoofd van Dampier aen den Romp naeyen/ en 't Lijck seer heerlijck begraven. 't Landvolck in Boheemen, Oostenrijk en Hongaryen beklaeghden sijne dood niet/ wegens sijne grouwlijck-geoeffende wreedheden.

Hertogh *Maximiliaen* van *Bayeren* koomd in *Oostenrijk*.

Hertogh Maximiliaen van Bayeren trock met sijn Heyr (als Opperhoofd van 't Krijghsvolck der Roomsch-Catholijcke Liga), sterck 30000. te paerd en te voet/ in Oostenrijck over den Ens. Tilly ruckte met een kleyner Heyr in Over-Oostenrijck. D'Over-Ensers, niet bestand tegens sulck een groote Maght/ beloofden gehoorsaemheyd aen den Keyser.

Hertogh *Ernst-Lodewijck* van *Saxen-Lauwenburg* door de Boeren in een Herbergh dood geslagen.

Hertogh Ernst-Lodewijck van Saxen-Lauwenburgh met sijnen Hofmeester en Jongen/ sigh nae Weenen begevende/ om Keyser Ferdinand te dienen/ en nu t' Aschauw, 4. Mijlen boven Lintz, gekomen/ wierd van de Boeren ellendigh dood geslaegen; alleenlijck om dat hy/ in een Herbergh over Maeltijd sittende/ tot de dronckene daer ook sijnde Landbouwers seyde: Sy moghten nu wel lustigh sijn; doch souden wel haest andere Gasten krijgen. Wijl nu d'Oostenrijckers sigh den Keyser hadden onderworpen/ tegens al d'afmaeningen der Boheemers, soo nam de Bayer-Vorst al haer geworven Volck nae sigh/ en stack het onder sijne Venden: niet vrywilligh maer door dwangh.

Hertogh van *Bayeren* treckt uyt *Oostenrijck* nae *Boheemen*.

Doe nu d'Oostenrijckers den Eed hadden afgeleght/ begaf Hertogh Maximiliaen sigh nae Boheemen; en liet verscheydene Brieven afgaen aen de Boheemers, Moraviërs, Silesiërs, en selfs aen Paltzgraef/ nu Koningh/ Frederick, haer vermanende tot gehoorsaemheyd. Sy sonden hem wel antwoord toe; doch niet nae sijnen wil. Maeckte sigh dervalven met sijn Krijghsvolck nae Onderheyden, welck Gewest hy jammerlijck verwoestede. Van daer quam hy te Weytrach, en vergeleeck sigh met de Gesanten van Bucquoy, om beyde de Heyren ('t Keyfersch en Bayersch) te doen by een komen; 't welck geschiedde ontrent 't eynd van Augustus.

BOHEEMEN.

Voeghd sigh daer by 't Keyserlijck Heyr; waer by oock *Verdugo* koomd.

'Boheemsch Volk wierd uyt Neder-Oostenrijck oock nae Boheemen gevoerd. Den 11. September quam 't geconjungeerde Keyserlijk Leger nae Budweisz, daer oock Wilhelm Verdugo met sijn Regiment Walen verscheen.

Wat deesen voor een Man was.

Deese Verdugo was een geboorne Spaenjaerd, Heer van Maschauw, Touppauw, en Neprovitz; een Man/ seer beroemd/ soo in de Vrye Konsten/ als in Krijghs-ervarentheyd. Niet alleen den Koningh van Spaenje, maer oock Keyser Ferdinand heeft hy veele en groote diensten gedaen. Is oock een groote oorsaeck geweest van der Keyserschen Zeege by Praegh.

Bodnia, *Prachaditz*, *Pisseck* van de *Keyserschen* en *Bayersche* veroverd.

Als men nu te Budweisz op alles had beraedslaeghd/ trock 't Heyr den 16. September op: Hertogh Maximiliaen op Bodnia, en Buycquoy nae Prachaditz. Bodnia gaf sigh nae twee dagen over. Prachaditz wierd gewelddadigh veroverd; waer op 1500. Menschen daer binnen wierden dood geslaegen. Pisseck, oock hard aengevallen van Maximiliaen en Bucquoy te gelijck/ trad tot Accoord.

Grouwlijke Menschen-moordery.

Maer terwijl de Verdraghs-Artijkelen wierden opgesteld/ vielen de Keyfersche in de Stad/ alles wat haer voorquam sonder eenigh onderscheyd ter neer houwende/ en seer verschrikkelijck te werck gaende. Van hier ruckten se nae Pilsen. Ondertusschen was de Vryheer van Teuffenbach voor Winterbergh en Walleren gekomen/ welcke Plaetsen hy innam: waer door te gelijck de Grensen nae Bayeren, Passauw en Oostenrijck voor de Boheemers verseeckerd wierden.

BOHEEMEN.

Terwijl 't Keyserich en Bayersch Heyr nae Pilsen voortging, bevond sigh 't Boheemsche, waer by Koningh Frederick in eygener persoon was, te Rockezan, noch geen drie Mijlen van 't Bayersch Leger. Korts te vooren had hy sijnen oudsten Soon (genoemd ten toekomenden Koningh van Boheemen) om verseeckerdheyds wil nae Holland gesonden. Haest daer nae viel een groote Schermutsel voor tusschen de Keyserische en Boheemsche, met merckelijck verlies aen beyde de sijden.

Koningh Frederick send sijnen Soon nae Holland.

Vermits nu de Winter sou beginnen te naerderen; de toevoer voor 't Keyserlijck en Bayersch Leger van seer verr' gehaeld moest werden; te weeten, uyt Bayeren en Oostenrijck, soo besloot Hertogh Maximiliaen, met de Boheemers tot een Slagh te treeden; want deese gewonnen sijnde, soo was alles gewonnen. Den 25. October trocken beyde de geconjungeerde Heyren nae Praegh. Vorst Christiaen van Anhalt dit bemerckende, brack van Rackonitz op: sond de Graef van Thurn met eenigh Volck voor uyt nae Praegh, om 't Kasteel Retschin te Besetten. Hy selfs volgde met den overigen hoop door de quaede wegen; derhalven met groote moeyte, wegens 't Geschut: en quam den 27. October gantsch afgemat t' Anhorst aen. 's Avonds stelde hy 't Heyr in sulck een Slaghordre, dat 't Voetvolck in 't midden stond; de Duytsche Ruyterye ter reghter, de Hongarische ter lincker sijde was.

Hertogh Maximiliaen van Bayeren wil met de Boheemsche slaen.

Vorst Christiaen van Anhalt treckt nae Praegh.

't Was geen geringh Voorteecken van een ongeluckigen uytgangh, dat de Hongariërs haer van niemand wilden laten commanderen; die oock haer ontkleedden, en sigh ter rust begaven, even als of 'er geenen vyand voor handen waere geweest. 't Boheemsch Heyr nu op den Wittenbergh by Praegh gekomen sijnde, heeft Vorst Christiaen van Anhalt 's morgens vroegh de gelegenheyd deeser Plaets besightighd; en deese Hooghte verkooren, om den Slagh te wagen. Daer nae stelde hy sijn Volck in de volgende Slaghordre: de Hongariërs aghter; d'andere Hoopen tusschen in: aen beyde d'eynden 6. Cornetten Ruyters: ter reghterhand ses onder d'Overste Lieutenant Streiffen: ter linkerhand ook ses onder d'Overste Sbubna. Voorts waeren in de lenghte na malkander geschickt 5. Benden te voet en 5. Cornetten Ruyters. Niet verr' aghter haer even soo veel op een gelijcke wijs. Soo dat al 't Voetvolck onder den jongen Graef van Thurn, Graef Schlick, Graef van Hohenloh, en Overste Caplier bestond uyt 37. Compagnien. In de Diergaerde stond een gantsch Regiment des Vorsten van Anhalt, en des Hertogen van Saxen-Weinmar; gelijck oock een Lijf-Compagnie. De geheele Ruytery beliep 54. Cornetten, onder den jongen Vorst van Anhalt, Graef van Hohenloh, Graef van Styrum, Overste Stubenvol; Lieutenant Streiffen, Hofkirch, Yſſelſtein, Broſeda; &c. De Hongarische Besoldelingen; behalven de Vrywillige, welcke sonder Loon dienden, waeren 6000. onder haeren Generael Bornemiſſa, Oversten Kokatz, Istuan, Feckete,

Quaed Teecken.

Hoedanig Vorst Christiaen

De Slaghordre reguleerde, op den Wittenbergh by Praegh.

Getal des geheelen Boheem-

Chousky, Monquy, en Capitain Homat Janusky, welcke twee laetste seer dappere Mannen waeren. Elcke Bende te voet was sterck 300. en te Paerd 200. Koppen; doch waeren niet alle Compleet. Volgens deese Reeckeningh souden in 't geheele Boheemsche Leger geweest sijn noch geen 18000. te voet, en noch geen 10000. te paerd; de Hongariërs daer by genoomen: doch sy waeren niet alle in den Slagh. Ter reghterhand van de Slaghordre stonden 3. ter linker ook 3. Stucken Geschuts, in twee noch onvolmaeckte Schanssen. D'andere waeren, doe de Strijd aenginghe, noch nauwlijcks begonnen. De Wittenberg is niet seer hoogh, noch rauw; echter oneffen, vol Heuvelen en Dalen; oock over al Sandigh. Van boven streckt hy sigh tot aen Praeg. Aghter gaet hy tot aen een Brugg', waer over maer twee te gelijck konnen paſſeeren. Doch de Keyserische vonden een wegh door 't Moeras. De geheele Bergh is outrent een groote Mijl langh.

schen Heyrs, te paerd en te voet.

Gelegenheyd des Wittenberghs.

Hertogh Maximiliaen van Bayeren, bemerckende, dat de Boheemers haer begonden te Beschanssen, wou, om haer geen tijd hier toe te laeten, terstond aenvallen. Over de manier, hoe sulcks sou geschieden, was onder de Hoofden groote oneenigheyd; en indien de Boheemers ter selver tijd haer hadden aengegrepen, gelijck de Vorst van Anhalt voorneemens was, doch Hohenloh ontried, buyten twijffel souden'se haere vyanden in een groote ongelegenheyd hebben gebraght. Eyndlijk evenwel moesten de Keyserische volgen 't goeddunckcn van Hertogh Maximiliaen; die drie Slaghordeningen maeckte. In d'eerste waeren twee hoopen te voet van 6000. Koppen; waer aen twee Vleugelen Musquettiers waeren gehangen, soo wel agter als voor. Yeder had oock drie Vleugelen Ruytery. De tweede Slagh-ordre bestond uyt 3000. Neapolitanen, en twee Vleugelen van Ruyters. De derde was outrent gelijck d'eerste.

Oneenigheyd onder de Keyserische Officieren.

Goede gelegenheyd versuymd.

De geheele Slagh-ordre der Boheemers bestond in 1. 't Regiment des jongen Heers van Anhalt: 2. des Graefs van Hollach: 3. des Graefs van Schlick: 4. des ouden Heers van Anhalt. 5. Des Graefs van Thurn. 6. 't Weinmarsche: 7. en 6000. Hongarische Ruyters. De Slagh-ordre der Keyserſche en Bayerſche daer tegens bestond in 1. de Croatische Ruytery. 2. 't Regiment van den Oversten Bawer. 3. Erftels Ruytery. 4. 't Breunerisch Regiment. 5. Bayersche Ruytery. 6. Verdugoos Regiment. 7. Lotharingsche Ruytery. 8. Duyvels Regiment. 9. Wallensteinsche Ruytery. 10. Snids Regiment. 11. Lippische Ruytery. 12. Bucquoys Regiment. 13. Fuggers: 14. Bayers Regiment. 15. Drie-duysend Cosacken. 16. Drie-duysend Hongarische Ruyters. 17. Italiaensche Ruytery. 18. Duysend Croaten en Hongariërs.

Regimenten in de Slaghordre der Boheemers, en in die der Keyserſche.

Hoe nu deese Heyren tegens malkander in Slagh-ordre stonden, sullen wy met de volgende Cijffer-letteren af beelden; waer by men de hier boven gestelde getallen kan nasien.

Voorstellingh

Boheem-

BOHEEMEN.

van de Vormen der beyde Slagh-ordren.

De Letter a vertoond de Plaets der van de Boheemers begonnene Schans.

Aenval der Keyserſche op den 8. November.

D'eerste Aenval geschiedde van de Keyserſche. Hertogh Maximiliaen gaf ten Leus aen de sijne: Sancta Maria, wijl in de Hoofdvaen de H. Maeghd stond afgebeeld. Tilly voerde 't Bayersch Volck; de Baron van Tauffenbach 't Keyserlijck / wijl Bucquoy van een korts te vooren ontfangene wonde noch niet geneesen was. Den 8. November, tusschen twaelf en een uyr op de middag begon 't Gevecht / met groote dapperheyd aen beyde de sijden. Ontrent een half uyr langh stond de Strijd seer twijffelaghtigh. Ja oock de Keyserſche begonden te wijcken; wijl d'oudste Soon van Vorst Christiaen van Anhalt met sijne Ruyters geweldigh op haer los gingh: waer door de naeste Regimenten, 't Breuneriſche en 't Tauffenbachſche, in een hevige schrick en groote onordre geraeckten; insonderheyd wijl Breuner selfs gevangen wierd. Doch Tilly, 't gevaer bemerckende / sond d'Overste Cratz met 500. Ruyters haer te hulp. Oock ruckten Vorst Maximiliaen van Lichtenstein en d'Overste Bawer met hare Hoopen op de Boheemers aen. Daer op wierd de Ruytery van Anhalt, bestaende in 10. Compagnien, geslagen; de Vorst van 't Paerd geworpen / hevigh gewond / en van Verdugo gevangen genoomen; Breuner daer tegens gereddet. De Hongariërs deese Neerlaegh gewaer werdende / begonden met groote verbaesdheyd van den Wittenbergh af te vlieden: waer door d'overige Boheemsche Regimenten oock in onordre geraeckten / en yeder sigh door de vlught soght te redden. Doch Hertogh Maximiliaen en Bucquoy volghden haer / en braecken in 't Boheemsche Leger / soo dat haer gantsche Heyr wierd geslagen en verstroyd. Niet langer dan een uyr duerde 't Gevecht. De Keyserſche en Bayerſche bequamen over de 100. Vaendelen en Cornetten. In 't getal der doode aen de Boheemsche sijde koomen de Schrijvers niet over een. De geloofwaerdighste stellen 6000. in de Slagh / en 3000. op de vlught: insonderheyd in de Diergaerde; waer heenen sigh veele hadden begeven / om haer leven te redden. Oock verdroncken een goed deel / meerendeel Hongariërs, in de Moldauw. 't Getal der gevangene Soldaten was 500. Dan noch / Vorst Christiaen van Anhalt de jonge; de jonge Graef van Thurn; de Graef van Styrum; de Rhijngraef; de Hertogh van Saxen-Weinmar, en verscheydene Officieren.

't Gevecht in 't eerst twijffelaghtigh.

De Keyserſche beginnen te wijken;

doch de kans verkeerd;

en eyndlijck wierden de Boheemers gantsch geslagen.

Getal harer dooden.

Gevangene.

Naerder berigt van 't getal des Boheemſchen en Keyserlijken Heyrs.

De Keysers-gesinde, om deese Victorie aensienlijcker te maecken / gaven voor / dat 't Keyserlijck en Bayersch Heyr niet veel boven de 12000. sterck was. Doch uyt 't boven verhaelde berigt harer Slagh-ordre blijckt anders. Seyden oock / datse in 't Gevecht geen 250. doode hadden bekoomen. De netste Schrijvers stellen 't Boheemsch Heyr / voor 't aengaen des Strijds / op ruym 30000. / met 't Landvolck; 't Keyserlijck en Bayersch, met 't Boheemsch den Keyser dienende Landvolck over de 50000. Tilly en Verdugo wierd d'eere deeser Zeege insonderheyd toegeschreven.

Koningh Frederick vlied met sijne Gemalin uyt Praegh, nu belegerd, na Breslauw.

Stracks na de gewonnene Slagh deed Hertogh Maximiliaen de Stad Praegh belegeren. Koningh Frederik versoght van hem een Stilstand voor 24. uyren; doch hy wou hem niet meer dan 8. uyren vergunnen; om onderwijl sigh te verklaren / of hy voor eewigh van de Boheemsche Kroon wou afstaen. Hier op kreegh hy geen antwoord. De volgende dagh begaf Frederik sigh met sijne Gemalin en alles wat hy in der yl voort kon krijgen / uyt Praegh na Breslauw. Desgelijcks maeckten sigh van daer wegh d'oude Graef van Thurn, Graef van Hohenloh, dien van Ruppa, en meer andere.

Die van Praegh geven sigh over.

Die van Praegh alles verlooren siende / gaven haer op aen Hertogh Maximiliaen. Stracks moest Overheyd en Burgery den Eed aen den Keyser doen; alle Verbonden affsweeren. De Standen spraecken wel yets van hare Privilegien, en van een algemeene Vergifnis; doch de Hertogh gaf haer tot antwoord: Sy moesten sigh sonder eenige Conditien onderwerpen. Alhoewel nu de Luthersch-Euangelische niet minder als de Gereformeerde deesen Handel hadden aengevangen; oock de meeste van den Heerenstand Luthersch waren / soo soghtense echter by Maximiliaen al de schuld op d'andere te schuyven; seggende tot hem: Dat sigh onder d'Euangelische Standen veele bevonden / welcke met de Piccarden en Calvinisten niets met allen te doen hadden; ja hare vyanden waren; en deesen Afval van sijne Majesteyt haer noyt hadden laten behagen / &c. Maer hierom evenwel blevense niet verschoond.

Moeten aen den Keyser sweeren.

De Lutherſche willen al de schuld op de Gereformeerde leggen.

Onkosten van Frederick op sijn eygene beurs in Boheemen.

Hadden de Boheemsche Standen haer woord soo wel gehouden als Koningh Frederik, 't sou hier toe niet gekoomen hebben. Op sijne kosten heeft hy meer als voor twee Tonnen Gouds aen Geschut en Ammunitie in Boheemen doen voeren. Op sijne kosten geworven 7000. Mannen te voet en 1200. te paerd / welcker maendlycke Besoldingh beliep over de 80000. gl. De Standen geleend 300000. gl. Persoonlijck had hy hem te veld begeven; en sigh soo grootmoedigh getoond / datmen hem dickmael had moeten bidden / sigh selven beeter in aght te neemen. On-

 dertus-

BOHEEMEN.

dertusschen lieten de Standen haer Krijghsvolck onbetaeld; 't Leger sonder toevoer; de Verraders ongestraft; braghten haren tijd door met Gasteryen en Bancquetten, &c.

Schuld der Standen.

Groot was de blijdschap der Roomisch-Catholijke over Ferdinandi Zeege. Na de vermeestering van Praegh gaven sigh meer dan 40. soo groote als kleyne Steeden / die sigh te voren seer vast by Koningh Frederik hadden gehouden / aen Hertogh Maximiliaen van Bayeren over. Haest quamen d'uytgebannene Jesuiten weer binnen Praegh. Keyser Ferdinand deed Paltzgraef Frederik, geweesene Koningh van Boheemen, in den Rijcksban; gelijck oock Marckgraef Johan-Georgh van Brandenburg, Vorst Christiaen van Anhalt, en Graef Georgh Frederik van Hohenloh. Tot uytvoerers deeses Bans stelde hy de Keurvorst van Saxen tegens den Marckgraef van Jagerendorf, en den Vorst van Anhalt: Aertshertogh Albertus tegens den Onder; Hertog Maximiliaen van Bayeren tegens den Opper-Paltz: de Bisschoppen van Bamberg en Wurtzburgh tegens den Graef van Hohenloh.

Meer dan 40. *Boheemsche* Steeden geven sigh aen Hertogh *Maximiliaen* over.

Koningh *Frederick* van *Ferdinand* in Rijcksban gedaen. 1621.

De Boheemsche Directeurs en andere voornaeme persoonen / wierden te Praeg gevangen geset. 't Selve geschiedde te Lintz. D'Euangelische Predikanten bandden men uyt Boheemen. Keur-Saxen moest oock noch helpen / Keyser Ferdinand ten gevalle / tot de dood eens seer voortreflijcken Mans. Men nam hier gevangen den uyt Boheemen ontweecKenen Graef Joachim Andreas Schlick; en men fond hem nae Praegh, ter Executie. Hy was een Boheemsch Overste Landreghter / Directeur, en Landvooghd in Over-Lausznitz. 't Hoofd en de reghterhand wierden hem afgehouwen. De Baron Frederik van Teuffenbach, geweest Colonel onder de Boheemsche, die Dampier en de Keyserſche in Moravien en anderwegen groote afbreuck had gedaen / wierd onthoofd. Voorts tot deselve doodswijs gedoemd / uyt den Heeren-Stand: Heer Wentzel van Budowitz (Budweisz) d'oude; Appellations-Præsident en Directeur. Heer Christophorus van Harrant, Boheemsch Kamer-Præsident, en Directeur. Uyt den Ridderstand: Bohuslauw van Michalowitz d'oude / Burghgraef en Directeur. Deesen oock de reghterhand afgehouwen; 't Hoofd uyt de Brugh-Thooren gestoken; de hand daer aen genageld. Caspar Caplits, Opper-Landschrijver en Directeur, oud 80. jaren. 't Hoofd gehandeld als voren. Henrik-Otto van Losz,

De Boheemsche Directeurs gevangen genomen, nevens meer andere voornaeme Lieden.

De Boheemsche Executie, of 't Bloedbad te *Praegh*, gaet aen.

Onder-Burggraef van Carelstein, Boheemsch Onder-Kameraer / en Directeur. Procopius Duorsetzky, Onder-Land-Kameraer / en Directeur. Frederik van Bilauw, der Duytsche Leenen Hoofdman / en Directeur. Dionys Tscherin (Tzerin), Slots-Hoofdman te Praegh. De Hoofden als van de vorige. Willem Konegh van Klumszky, Directeur. Uyt den Burgerstand wierden onthoofd / en de Hoofden op de Brugh-Thoorn uytgestoocken / of oock te Koettenbergh en te Satz op Staecken en de Galgh gesteld: Valentijn Kochan, Directeur. Tobias Schafgeck, Directeur. Christoffel Cober d'oude / Directeur. Johannes Theodorus Sixt. Johannes Schultheis, Primas in Koettenbergh. Maximiliaen Hosteligz, Primas te Satz. D. Johannes Jessenius, geleerd Geneesmeester / voortreflijck en wijd-vermaerd Orateur, Professor in 't Carolinisch Collegie der Oude Stad Praegh. Deesen wierd de Tongh uytgesneeden; onthoofd / gevierendeeld; de Quartieren voor de Galgen-Thoorn langhs de Straet gehangen; 't Hoofd uyt de Brugge-Thoorn gestoken. Wentzel Mascherofzky. Henrik Bok. Elias Rosin d'oude. Elias Kotzauw. Georgh Stetzischky. Michael Widman. Simon Wockatschtz. Deese onthoofd. Johan Koettenauw, Simon Sussitzky; aen eene uyt 't Raed huys der Oude Stad uytgestoockene Balck gehangen. Nathanael Wodnianszky aen de Galgh opgeknoopt. Al de Goederen deeser 27. per-

Seven-en-twintigh persoonen van Gesag en Aensien uyt den Heeren, Raed, en Burgerstand alleenlijck op eenen dagh en binnen vijf uyren tijds

BOHEEMEN.

27. persoonen heeftmen verbeurd verklaerd. Dese Doodsstraf wierd in de Sententie noch genoemd een sonderlinge Keyserlijcke genaede. Waer op dan van sommige spotswijs gevraeghd wierd / wat dan de Keyserlijke ongenade sou sijn. Alle sijnse ter dood gebragt op Maendagh den 21. Junius Anno 1621.; en t'saemen binnen vijf uyren tijds Geëxecuteert. In de voorige naght waren noch onthoofd gewozden Leander Ruppel, Paltz-Heydelberschen geheymen Raed / en Georg Haberschild, Appellations-Raed / Advocaet, en Commissarius. Doe de gedaghte 27. (of met de laetstgenoemde twee / 29.) ter dood waeren veroordeeld / quamen verscheydene Jesuiten by haer / om haer van d'Euangelische Religie af te bzengen; doch geenen van alle kondense daer toe beweegen. Al deese / gelijck oock de geene die men ter eeuwiger gevanckenis had gedoemd / waeren Lutheranen; behalven Heer Wentzel van Budoweitz, die Gereformeerd, en Dionys Tscherin, die Roomsch-Catholijck was.

Onthoofd, de Tongh uytgesneeden, gevierendeeld, gehangen.

Haere Reghters / van de Keyser gesteld / sijn geweest: Vorst Carel van Liechtenstein, Præsident: Adam van Wallenstein op Hardeck en Losrasitz: Heer Frederik van Dalenbergh: Heer Christoffel Wratislauw van Mitrowitz: Wolf Willem Launinger van Albenreil: Otto Melander: Johan Wentzel, &c.

Namen harer Reghters.

Ondertusschen waeren de Correspondeerende Duytsche Vorsten te Heylbron by een gekoomen. Mansveld, die noch eenige Plaetsen in Boheemen voor Paltzgraef Frederick inhield / begaf sigh derwaerts. Versoght van haer Volck en Geld-hulp; met belofte / dat hy / door Godlijcke bystand / de vervallene saeck des Boheemischen Koninghs en der Euangelische Religie herstellen; de Keyser in Boheemen soo veel werck verschaffen sou / dat hy de Duytsche Standen wel ongemoeyd sou laten. Doch elck vreesde nu Ferdinand, en soght sigh met hem te versoenen. De Marckgraef van Jagerendorf bleef Koningh Frederick oock getrouw / en voeghde de Keyserse al vry groote schaede toe. Mansveld rightede in den Neder-Paltz een Heyr op / om Fredericks Erf-landen te beschermen. Hertogh Maximiliaen van Bayeren quam tegens hem; doch wierd / t'samen met Tilly, geslagen. Doe gingh de Bayer in d'Over-Paltz; daer de Ridderschap en Standen sigh aen hem overgaben. Volghde doe Mansveld in den Onder-Paltz. Tilly nam Ladenburgh in. Hier tegens veroverde Bethlen Gabor in Hongaryen Thyrna, of Tyrnauw, en deed in Oostenrijck groote schade. Trock oock met de Markgraef van Jagerendorf in Moravien. Doch wijl hy vreesde / dat Ferdinand, door de veroveringh van Boheemen, hem te magtigh sou werden; Ferdinand daer tegens beducht was / dat d'andere sigh tot Bethlen moghten slaen / soo quam 't tusschen beyde deese Parthyen tot Vreede; waer van hier voven breeder gehandeld is. Hier op wierd Jagerendorf uyt sijn Land gejaeghd.

De Correspondeerende Duytsche Vorsten laten de moed sincken, uyt vrees voor Ferdinand.

Mansveld noch in de weer; en Oorlogh in den Paltz.

Bethlen Gabor en Ferdinand maecken Vreede.

In Martius Anno 1621. wierd te Segeberg in Holsteyn een Byeenkoomst aengesteld; op welcke sigh bevonden de Koningen van Deenemarken en Sweeden; Paltzgraef Frederick; de Keurvorst van Brandenburgh; de Gesanten der Geunieerde Duytsche Vorsten: de Hertogen van Brunswijck, Lunenburgh, Holstein, Meeckelenburgh, Pomeren, en d'Ambassadeurs van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden: doch van 't geen daer verhandeld wierd is weynigh aen 't ligt gekoomen: oock heeft men er niet veel vrught van gesien.

Vrughtloose Byeenkoomst te S.gebergh.

Hertogh Christiaen van Brunswijck (oock genoemd de Dolle Hertogh) begaf sigh ten goede van Paltzgraef Frederick te veld. Trock uyt Westphalen na de Landen van Keur-Mentz. Nam Ursel en Hochst in. Tegens hem trock 't Ligistisch en Spaensch Krijghsvolck op. Sloegen hem by Hochst. Begaven sigh na den Paltz. Mansveld Conjungeerde sigh met Hertogh Christiaen. Gingen na Elsas. Veroverden Dideshelm, Hagenauw, &c. De laetstgenoemde Plaets voorsagh Mansveld van Guarnisoen, en begaf sigh na 't Bisdom Spier. Overweldigde 't Kasteel Maydenburgh. Paltzgraef Frederick gingh met 't Mansveldsch Heyr na Wiseloch. De Bayersche lieten sigh by Mingelsheim sien; doch moesten met schade wijken; waer op Mansveld Sensheim, Eppingen, en Ladenburgh innam. In Westphalen hield Hertogh Christiaen van Brunswijck na sijn gelieven Huys. De Marckgraef van Durlach had een goeden hoop Volck by een gebraght: legerde sigh tusschen Wimpffen en Heylbron: doch wierd van Tilly en Don de Corduba overrompeld; gantsch geslagen. Hertogh Christiaen trock uyt 't Bisdom Paderborn op. Brandschattede 't Stight Munster en Fulda. Gingh na Thuringen. Doe ruckten de Spaensche voor Soest. Namen byna 't geheele Graeffschap Marck in. Paltzgraef Frederik had nu selfs met Mansveld den Oorlogh beginnen voort te setten. Trock weer in Elsas: doch op vermaningh van sijnen Schoonvader Koningh Jacob van Engelland (die sigh van de Spaenjaerd by den neus liet omvoeren) danckte hy sijn volck af. De Mansvelder en Brunswijker echter hielden 't by malkander. Tilly vermeesterde Frisselsheim, Landauw, Newstad en Heydelbergh. Aerts-Hertogh Leopoldus bedwongh Elsas, Spier, Worms, en Germersheim. By Fleury aen de Maes viel een Slagh voor tusschen Don de Corduba en Mansveld; die hier wel te kort schoot; echter in goede ordre ontweeck / en by Breda aenquam. Hertogh Christiaen van Brunswijk wierd hier in de slincker arm gequetst. 't Vyer quam aen de wonde / soo datse moest afgeset werden. Van Heydelbergh ruckte Tilly voor Manheym. De daer in leggende Engelsche gaven deese Stad haest over. Franckenthal volghde / na een beeter tegenstand. Dus waren de Spaensche meester van de geheele Paltz. De verschrickelijcke / meer als barbaersche wreedheden / hier van haer gepleeghd tegens d'onnosele Inwooners / sijn onmogelijck te beschrijven / en niet sonder d'uyterste ontroeringh

Kort, overlopend heright,

van 't geen in Duytschland

insonderheyd in en ontrent den Keurvorstlijken Paltz

na de Boheemsche Slagh, is voorgevallen, tusschen de Keyserlijke, en die 't noch met den Paltzgraef hielden.

als Hertogh Christiaen, Graef van Mansveld, &c.

BOHEEMEN.

ringh te leesen. Keyser Ferdinand deed te Praegh al d'Euangelische Kercken sluyten; 't Colegium Carolinum de Jesuiten weer inruymen: d'Onroomsche Predikanten 't Land ontseggen; de Gemeenten op 't swaerste verdrucken: een Inquisitie aenstellen tegens de Heeren en Eedele.

Tot op 't jaer 1623.

't Geen nu voorts van Anno 1623. tot 1630. is gevolghd / is hier boven onder de Duytsche: van Anno 1630. tot 1637. onder de Swedsche Geschiedenissen verhaeld.

Keurvorst Fredericks Geboorte-dagh.

Keurvorst-Paltzgraef Frederick de V., geweesene Koningh van Boheemen, was gebooren den 26. Augustus Anno 1596. Wierd Anno 1613. (na 't overlijden van sijnen Vader Frederick de IV.) Keurvorst-Paltzgraef aen den Rhijn. Anno 1619. verkooren tot Boheemsch Koningh. Moest uyt dit Rijck vlieden / na de geleedene Neerlaegh op den Wittenbergh, Anno 1620. Quam in Holland Anno 1621. Overleed den 19. November Anno 1632. / 's morgens een weynigh na 7. uyren. Met den uytgangh van September had hy sijn afscheyd genoomen van Koningh Gustaef Adolph (die weynige dagen daer na sneuvelde in den Slagh by Lutzen): begaf sigh door Franckfurt aen den Main na Altzheim, en voorts na Mentz. Hier overviel hem een sware Koorts; die hem (alreeds afgemat door soo veele wederwaerdigheden) binnen 14. dagen tijds uyt sijne Ballinghschap deed verhuysen na 't reghte Vaderland; tot groote droefheyd sijner Gemalin / sigh onthoudende binnen 's Gravenhaegh: welcke ter dier oorsaeck van Prins Frederick-Henrick, de Staten Generael, en andere sigh doemaels aldaer bevindende hooge persoonen besoght en vertroost wierd.

Verheffingh tot de Boheemsche Kroon. Ballinghschap, en overlijden.

Sijne Gemalin Elisabeth, Dochter van Koningh Jacob van Groot-Britannien.

De gedaghte sijne Gemalin was Elisabeth, Dochter van Jacob, Koningh van Groot-Britannien. Op Sondagh den 14. Februarius Anno 1613. geschiedde de Vorstlijke Trouw te Londen. De Bruyd en Bruydegom wierden ter Kerck begeleyd tusschen de jonge Prins / Broeder van Elisabeth, en de Graef van Northampton; die / onaengesien al vry oud / echter deese eer genoot / om dat hy noyt getrouwd was geweest. De Koningin vergeselschapte hare Dochter / met meest al d'Engelsche Gravinnen en groote Damen; de Koningh den Keurvorst; met al den Adel sijns Rijcks / tot dit Feest gekoomen. De Bruydegom was gekleed in wit Atlas, geborduerd met Silver: sijnen Mantel van deselve Stof / geboederd met kostlijck wit Bontwerck. Op sijn Hoofd een witte Hoed / met witte Pluymen; en de Hoed-band van groote seer kostlijcke Diamanten. De Bruyd vertoonde sigh in langh hangend Hayr / t'eenemael gekleed in wit gefriseert Silver Laecken; met soo veele kostlijcke Gesteenten en Paerlen om den hals / op de borst / en aen 't lincker oor / dat alle toekijckers sigh over haer' aenschouwingh verwonderden. Op 't gedaghte hangend Hayr hadse een Kroon / waer aen men veel meer Paerlen en Diamanten / als Goud sagh. Oock was haer Hayr door-

't Houwlijck te Londen volbraght. Kostlijcke Gewaden des Bruydegoms en der Bruyd.

gaens verciert met ingevloghtene Diamanten en seer groote Paerlen. Twaelf jonge Damen, oock gekleed in wit Silver Laecken / droegen haren Sleep. Dit alles gaf een sonderlingh aensien. Rondom 't Hof / en na de Kerck toe / was een Wegh / of Gangh / bereyd; wat verheven / over welkese gingh; en dus van al 't Volck kon besightighd werden.

Kinderen, van Paltzgraef Frederick by haer gewonnen,

In de tijd van noch geen twintigh jaren haers Echten staets heeftse haren Man gebaerd aght Soonen en vijf Dochteren; te weeten: Frederick Henrick, gebooren den 1. Januarius Anno 1614. O. S.: gestorven den 7. Januarius Anno 1629. Carel-Lodewijk; den 22. December Anno 1617. ter weereld gekoomen. Elisabeth, den 26. December Anno 1618. Deese drie sijn gebooren in den Paltz te Heydelbergh. Voorts / Robert, den 17. December Anno 1619. te Praegh in Boheemen. Mauritz, den 6. Januarius Anno 1621. te Custrin in 't Land van Brandenburgh. Louisa Hollandia, den 18. April Anno 1622. Lodewijck, den 21. Augustus Anno 1623. Eduard, den 6. October Anno 1624. Henriette, den 7. Julius Anno 1626. Philippus, den 26. September Anno 1627. Overleeden den 24. Januarius Anno 1631.: gelijck oock sijnen Broeder Lodewijck was gestorven den 24. December Anno 1624. Charlotte, den 19. December Anno 1628. Sophia, den 13. October Anno 1630. Gustavus, den 4. Januarius Anno 1632. D'aght laetstgenoemde quamen binnen 's Gravenhaegh ter weereld. Had hy langer geleefd / buyten twijffel sou dit vrughtbare Paer noch meer Kinderen gewonnen hebben; wijl yeder van haer noch maer 36. jaren oud was. Want Frederick, gelijck alreeds geseght is / was gebooren den 26. Augustus, sijne Gemalin den 29. derselve Maend N. S. Anno 1596. Doe Frederick overleed / leefden van deese 13. noch 10. Kinderen.

van welke noch 10. in 't leven waren, doe hy, oud 36. jaren, overleed.

De Turcksche Sultan bood Frederick aen 200000. Mannen ter hulp: doch hy wousse niet.

Na 't verlies van de Prager-Slagh sond de Turcksche Sultan aen Paltzgraef Frederick een Brief / geschreven op suyver Maeghden-Parcament, met goudene Letteren: waer in hy hem beloofde by den levendigen God, en den grooten Propheet Mahometh, hem / indien hy 't begeerde / 200000. Mannen te willen bysetten / t' sijner hulp. Doch deese Vorst wou sigh geenssins bedienen van soodanigh een bystand.

Sinspreuck van hem en sijne Gemalin.

Sijne Gedenck / of Sinspreuck / was: 't Woord des Heeren blijft in der Eeuwigheyd. En die van sijne Gemalin Elisabeth: Mijn Gemoed blijft onbeweeghlijck. Hare hooghhertigheyd / en hoese haren Echtgenoot Frederick aenparstte tot d'aenneeming der Boheemsche Kroon / 't welck hy anders niet soo lightlijck sou gedaen hebben / is voorheenen van ons verhaeld. Doe de Paltzgraef deese Elisabeth ten Houwlijck versoght / deed de Koningh van Spaenje haer oock versoecken. Als haer nu van sommige wierd geraden / liever een Koningh ten Man te neemen / als een Paltzgraef; wylse by den eerstgedaghten sou sijn en blijven Koningin; by

Wierd oock van Spaenje ten Houwlijck versoght; en haer aenmerklijke woorden hier op.

BOHEEMEN.

by den anderen maer Paltzgravin; gaffse tot antwoord: Liever wil ick een vrye Vorstin in Duytschland, als een Slavin in Spaenje sijn.

Spotters met de Paltzgraef en sijne Gemalin, te *Londen*:

Een Spotreden/tegens Paltzgraef Frederick, na sijne Vlught uyt Boheemen uytgeworpen/ quam den Spotter dier te staen. Een Roomsch-Catholijck Advocaet te Londen liet sigh gelusten/ in 't bysijn van eenige Parlaments-Heeren/ veele schimpredenen tegens Frederick en Elisabeth uyt te werpen. Onder meer andere onbetaemlijckheden seyde hy oock: Sy moghten nu wel na Engelland koomen, om sigh met Bier-tappen te geneeren. Hier over wierd hy aengevat; van Westmunster na de Marckt gevoerd/ bloots hoofds/ averreghts op 't Paerd sittende/ met de Staert in plaets des Tooms in de hand. Als hy nu hier te pronck had gestaen/ sneedmen hem beyde d'Ooren af; en men splitste hem de Neus op. Een Brandmarck kreegh hy op 't voorhoofd; en dus wierd hem sijne spottery vergolden; Anno 1621. Eenen anderen te Londen, Anno 1624./ die diergelijcke smaedredenen tegens de gedaghte Vorstlijcke persoonen had uytgeworpen/ moest oock sijn Ooren verliesen/ en noch 5000. Rijcksdalers ter straf geven.

hoedanigh gestraft.

1621.
1624.

Broeder, en Susteren van Paltzgraef *Frederick*.

De Broederen van Paltzgraef Frederick waren Lodewijck Willem; Mauritz Christiaen, Hertogh van Zimmeren, en Lodewijck Philips. Sijne Susteren/ Louisa Juliana, getrouwd aen Hertogh Johan van Zweibrucken; Catharina Sophia, Gemalin van Georgh-Willem, Marckgraef-Keurvorst van Brandenburgh; Elisabetha Charlotta, en Anna Leonora. Sijne Moeder Louisa Juliana was de Dochter van Willem d'I., Prins van Oranje, en Suster van Prins Mauritz. Schoon Paltzgraef Frederick soo veele Kinderen naliet/ gelijck wy hier voren hebben gehoord/ soo is echter in ontrent een halve Eeuw tijds deese Stam gantsch verdord.

Moeder.

Sijne Stam nu gantsch verdord.

By de *Munstersche* Vreede *Anno* 1648. is d'oudste noch levende Soon van Paltzgraef *Frederick*, *Carel-Lodewijck*, wel weer hersteld,

Als nu Keyser Ferdinand de III., om den verwoestenden Oorlogh in Duytschland te doen ophouden/ een Vreedehandel met Sweeden en eenige Duytsche Vorsten had aengesteld te Munster en Osnabrugh, Anno 1648./ kon deselve tot geen Besluyt geraecken/ sonder d'oudste Soon van Keurvorst Frederick in den Paltz te herstellen. Hier was geen kans toe/ wijl Hertogh Maximiliaen van Bayeren de bekoomene vette Brock/ insonderheyd de Keur-waerde/ niet weer afstaen wou. Eyndlijck wierd dit middel uytgevonden/ datmen sou opreghten een Aghtste Keurvorstendom, met de Titel van Aerts-Schatmeester des H. Roomschen Rijcks; 't selve toevoegen aen Carel-Lodewijck, oudste noch levende Soon van Frederick de V., en hem inruymen den Onder-Paltz. Dus quam des verdreevenen Keurvorsten Soon wel weer tot 't Keurvorstendom/ en aen Land; doch op verre na niet tot de voorige luyster. Want deese Metamorphosis settede nu Keur-Paltz van d'Opper-plaets/ soo veel Eeuwen langh beseeten/ naest de Koningh van Boheemen, tot de laeghste. Alleenlijck bleef Carel-Lodewijck de hoop/ dat/ als de Keur-Bayersche Wilhelminische Linie eens moght uytsterven/ hy of sijn' Erfgenamen de voorige Rijcks-waerde/ Plaets/ Stem en Landen weer sou besitten. Want in sulck een geval moest dit alles ipso Facto op sijne Linie koomen. Ontrent dien tyd scheen deese hoop niet seer ydel/ of verr' af te sijn/ wijl Keur-Bayeren niet alleen noch ongetrouwd was/ maer oock/ als een grootmoedigh Heer/ geene gevaren schroomde/ en sigh gedurigh liet vinden in den Oorlogh tegens de Turcken, daer hy lightlijck kon sneuvelen. Sijnen Broeder Prins Joseph had sigh begeven in den Geestlijcken Staet; was oock van een swacke Lighaems-gesteldheyd. De volgende naeste Agnaet, Hertogh Maximiliaen van Bayeren, had geen hoop van Kinderen te sullen bekoomen. D'overige Verwanten/ als de Keurvorst van Keulen, en de Bisschop van Freisingen, waren Geestlijcke/ en alreeds oud. Doch tsederd Keur-Bayeren de Keyserlijcke Princes ten Echt nam/ en Kinderen kreegh/ verdweenen deese gedaghten/ immers voor een lange tijd; en Carel moest sigh met d'Onder-Paltz te vreden houden. Deese Onder, of Neder-Paltz, is wel niet groot/ maer soo lustigh/ soo vrugtbaer/ soo bequaem geleegen/ wegens de Rivieren de Rhijn en Necker, dat dit Gewest voor 't Paradijs van Duytschland werd gehouden. Oock is'er na de dood van Paltzgraef Lodewijck-Henrick-Mauritz (overleden den 24. December Anno 1673. sonder Lijfs-erven) noch toegekoomen 't Vorstendom Simmeren.

doch met seer groot verlies van luyster, en rangh, wijl hy nu maer de laeghste plaets had,

en alleenlijck den *Onder* of *Neder-Paltz* weer bequam.

't Welck echter 't *Paradijs* van geheel *Duytschland* is.

In geheel Duytschland is geen aensienlijcker Leenhof als dat van Keur-Paltz, in aenmerckingh der voornaeme Stands-Vasallen. Want/ om nu voorby te gaen 't geen d'oude Paltzische Leen-Brieven getuygen/ dat de Paltz, als een reght Hertoghdom/ onder sigh gehad heeft de Graefschappen Stahl-buhel, Lobodun, Erpach, Altzey, Brettenheim, 't Graefschap der Stad Trier; Mainefeld, Kirchbergh, Spanheim, Veldentz, Wieden, Sain, Nieuwenaer, Solms, Virneburgh, en Maubach; de Heerlijckheden Leich, Hengebach, Beilstein, &c.; soo moeten noch hedensdaeghs alle Ampten/ Graefschappen en Heerlijckheden tusschen Cobelentz en Andernach, Virneburgh, Wieden (Wied), Sain, en Manderscheid, ja de voornaemste Leenen des Hertoghdoms Gulick, dit Paltzisch Leenhof erkennen. Onder de Vorstlijke persoonen moeten sulcks doen/ wegens eenige Leen-goederen/ de Paltzische Huysen Nieuwburgh, Zweibrucken, Landsbergh, Spanheim: beyde de Landgraeflijck-Hessische Linien: beyde de Marckgraeflijck-Badensche Huysen; gelijck oock Nassauw-Ziegen. Uyt den Graven-stand die van Castel, Kronbergh, Erpach, Hanauw, Isenburgh, Lewenstein, Leiningen, Hartenburgh, Westerburgh, Nassauw-Saarbruck, Oetingen, de Rhijngraven; Sain en Witgenstein, Sintzendorf, Solms, Wied,

In gantsch *Duytschland* is geen aensienlijcker Leenhof,

als dat van den Keurvorstlijken *Paltz*;

met betooningh daer van.

Raugraven. Desgelijcks wegens 't Vorstendom Simmeren, Schonbergh, Falckenstein, Cratz, Scharffenstein. Uyt den Vry-Heeren-stand / de Heeren Premier, Waldenburgh, Limburgh, Metternich, Sikingen. Met de Heeren van Dalbergh en Honeken is 't twyffelaghtigh geweest.

Hertogen van *Venetien.*

Nicolaus Donatus.

Op Johannes Bembus, Hertogh van Venetien, is in de Regeeringh gevolghd Nicolaus Donatus. Hy was ontrent 80. jaren oud / doe de Keur op hem viel; tegens de neyginghe des gemeenen Volcks / 't welck haren af-keer van hem genoeghsaem toonde in verscheydene gevallen; om dat hy d'oorsaeck was geweest van de Schattingh-stellingh op 't Brood en d'Eetwaren. Als hy door d'Officieren van 't Arsenael, volgens oude gewoonte / wierd gedragen in een Stoel / en d'Admirael voor hem heenen gingh / roepende: Leve d'alderdoorlughtighste Donatus; soo schreeuwde 't Volck daer tegens: Leve Nani: leve Priuli. De Heeren van Venetien verwonderden sigh over deesen onwil: maer Donatus noch meer / wanneer (als hy geld deed te grabbel werpen / volgens 't gebruyck) niemand eenen Penningh daer van wou opbeuren. Evenwel wierd dit misnoegen noch wegh genoomen; wyl de Hertogh stracks deed afkondigen een Ordonnantie, waer by de prys der Leeftoght wierd verminderd. Niet langer dan eene maend en drie dagen heeft hy na sijne Verkiesingh geleefd. Sijnen Nasaet Anno 1618. was Antonius Priulus. Onder hem wierd gesloten de Vreede tusschen Koningh Ferdinand van Gratz en de Venetianen. Waer uyt deesen Oorlogh was ontstaen / is voor deesen verhaeld.

Sonderlingh blijk van 't misnoegen des Volcks tegens hem.

Antonius Priulus.

Seldsame en doodlijke Sieckte te *Venetien*, en *Constantinopol.*

Ter deeser tijd bevond sigh de Stad Venetien geplaeghd met een onbekende seer besmetlijcke sieckte. De Menschen wierden gantsch swack en maghtloos; soo datse plotslijck ter neer vielen / en schielijck stierven. Deeser wijs wierden veele voorname Lieden uyt 't leven geruckt / sonder datmen wist waer 't haer schortte. Te Constantinopol was oock even deselve quael ontstaen. Als naderhand deselve ophield / wierd te Venetien een sonderlingh Danck-en Vreugde-feest aengesteld.

De Ridder en *Ambassadeur Antonius Foscarinus* van de *Signorie* doen hangen.

Deese Antonius Priulus heeft geseeten tot Anno 1623. Onder sijn Hertoghlijck bestier wierd op den 21. April Anno 1622. den Edelen Ridder Antonius Foscarinus, geweesene Ambassadeur der Venetiaensche Republicq aen de Koningen van Franckrijck en Engelland; en geheymen Raed der Signorie, ter dood veroordeeld; in de Gevanckenis geworghd / en doe opentlijck aen de Galgh gehangen. D'oorsaeck deeser Straf was een Beschuldigingh / dat hy had genooten een jaerlijcks pensioen, om aen den Keyser en Koningh van Spaenje heymlijck t'ontdecken alles wat in den Raed wierd besloten. Haest daer na quam sijn' onschuld aen den dagh: derhalven liet Hertogh Priulus en de Signorie opentlijck afkondigen / dat Foscarinus, door d'aenbrengingh van valsche Getuygen / die oock haren loon ontfingen / onschuldigh ter dood was veroordeeld geworden. Daer na deedmen sijn Lighaem opneemen uyt d'oneerlijcke plaets / en begraven met een uytsteeckende praght; in begeleydingh van de Hertogh en al d'Edele.

Sijn' onschuld werd openbaer; en hoe doe met 't Lijck gehandeld.

Franciscus Contarenus.

Anno 1623. volghde op Antonius Priulus in de Hertoghlijcke Hoogheyd Franciscus Contarenus; die niet langer dan 2. jaren regeerde. Doe quam tot deese Waerdigheyd Johannes Correlius; die na 5. jaren (Anno 1630.) overleed. Sijnen Nasaet was Nicolaus Contarenus. Onder sijn bestier heeft Paus Urbanus d'VIII., de Venetianen tot een eeuwige schimp / bevoolen uyt te wisschen en t'overkalcken 't Lofschrift / geschilderd aen de Wand des Pauslyken Hofs; waer in verhaeld wierden de Verdiensten deeser Republicq aen de Roomsche Kerck. Na Nicolaus Contarenus quam Franciscus Erizzus, gestorven Anno 1645. / in 't 83. jaer sijns ouderdoms.

Johannes Correlius.

Nicolaus Contarenus.

Franciscus Erizzus.

Hertogen van *Savoyen.*

In Savoyen was Anno 1630. gestorven Hertogh Carel Emanuel. Sijnen Nasaet wierd sijnen Soon Victor Amadeus. Van hem / en de Genealogie der Savoysche Hertogen tot op den nu regeerenden; desgelijcks van de gelegenheyd des Lands Savoyen, hebben wy gehandeld in 't voorige I. en II. Boeck, onder d'Italiaensche Geschiedenissen. 't Geen daer voorby gegaen is / moet hier kortlijck aengeteeckend werden.

Verbond van *Franckrijck, Engelland, Venetien* en *Savoyen* tegens *Spaenje.*

Carel Emanuel had sigh Anno 1624. met Koningh Jacob van Engelland, Koningh Louis van Franckrijck, de Hertogh van Mantua, en de Republicq van Venetien ingelaten in een Verdeedigend en Beleedigend Verbond tegens Spaenje, tot herwinningh der Vryheyd van Italien, van Veltolin, en van de Paltz: doch van 't laetste quam niets met allen. In Italien gingh 't Oorloghs-vyer aen. Wy sullen alleen yet weynighs hier van aenteeckenen.

D'Oorlogs-vlam in *Italien* gaet aen.

In d'Artijkelen deses Verbonds was verbat / datmen een Toght in Italien sou doen. Tot noch toe hadmen 't voor een onmogelijcke saeck gehouden: doch met d'aenvangh des jaers 1625. quam 't tot de daed. De Connestabel Ladighiera trock met 18000. Mannen Fransch volck over 't Italiaensche Geberght. De Vice-Roy van Napels bereydde sigh tot tegenweer. Geheel Italien geraeckte in 't Harnasch. De Hertogen van Modena en Mantua wierven veel Volck. Te Genua wierden al d'Inwooners / selfs de Vreemdelingen / opgeteeckend / en van Wapenen voorsien t'harer Beschermingh / in geval van nood.

Fransche en *Savoysche* veroveren eenige Plaetsen.

Den 4. Martius brack Ladighiera van Asti op / en veroverde Nizza della Puglia in Montferrat; een voorname Pas op Milaen en Genua. De Savoyaerd trock met 12000. Mannen / behalven sijnen Adel en Uytschot / nae 't stercke Slot Anon, in 't Gebied van Milaen. Dit veroorsaeckte een groote vlught onder 't Landvolck; te meer / wijl oock de Venetianen ter selver tijd een sterck Heyr hadden gemonsterd / waer onder sigh bevonden

De *Fransche* willen, dat

den 2000. Duytschers onder d'Oversten Schwelitzky, Graef van Leeuwenstein, en de Graef van Thurn, &c. Ondertusschen begeerde de Connestabel op de Genuesen, datse sigh weer onder Franckrijck souden begeven, gelijkse voortijds waren geweest. Doch alsse geen lust hier toe hadden, begon hy ernst te laten sien.

Genua sigh onder *Frankrijk* begeven. sou.

't Is waer, dat deese Staet in de bloedige twisten tusschen de Guelphen en Gibellinen nae 't jaer 1390. sigh Louis de VI., Koningh van Franckrijk, onderwierp, om door hem van de verbolgingh harer nabueren verlost te werden; doch haest verdrevense de François weer, wyl derselver Heerschappy haer niet behaeghde; en begaven haer onder den Hertogh van Milaen. Haere lightvaerdigheyd deed haer weer nae Franckrijck keeren. Dit gebeurde tot verscheydene malen, gelijck wy elders hebben aengewesen. Eyndlijck blevense onder 't Fransche Jock tot op 't jaer 1524. (of beeter 1522) wanneerse sigh, door hulp van Keyser Carel de V., weer vry maeckten. Deese hare wispeltuerigheyd wierd haer eens scharp onder de neus gewreven van Koning Louis d'XI. Alsse bevreesd waeren voor de Gouverneur van Milaen, sondense Gesanten aen de genoemde Majesteyt; welcke, uyt naem van de Staet, in alle ootmoedigheyd baden, deselve onder syne beschermingh te willen neemen. Louis deed haer gehoorsaemheyd sweeren; en seyde doe: Gy behoord dan nu aen my, wijl gy u aen my hebt overgegeven. Maer ik geef u weer van goeder herten aen alle Duyvelen over, wijl gy een deel Verraders sijt, die van Heer veranderd soo dickmael het u te pas koomd.

Genua voortijds meermael onder de *Fransche* Koningen geweest.

Sie onse Kronijk der Kronijcken IV. Deel.

Seldsaem geval tusschen de *Genuesen* en Koning *Louis d'XI.*

De François dan, t'samen met de Savoyaerden, veroverden Spino; daer nae de Savoyaerd, Mandogiara en Tuccarella; de Connestabel, Rospigliona, nevens noch andere. De Genuesen, bemerckende, dat de vyanden 't oogh hadden op de Vestingh Ottaglio, aen welcke haer seer veel gelegen was, sonden een deel Volck derwaerts; doch 't wierd door de Fransche en Savoysche geslagen. Hertogh Carel Emanuel droeg sigh in dit Gevegt seer dapper. Daer op tastten de François en Savoyaerden ruyterlijck toe. Carel veroverde Ottaglio, la Bocheta, &c. De Fransche vielen in 't Gebied van Milaen, en maeckten sigh meester van eenige Plaetsen. De Raed van Genua gaf Bevelen uyt; en in deselve 't Savoysche Land aen haer' Onderdanen ten prijs. Waer op eenige Oorden t'samen spanden, en groote verwoestingen in Savoyen aenreghteden; oock eenige Steeden innaemen. De Fransche en Savoyaerden wierden van de voorneemens der Genuesen verwittighd door Vincentius Martini, een voornaem Genueesch Bevelhebber, die door geld een Verrader wierd: doch eyndlijck heeftmen sijn schelmstuck ontdeckt, ten koste van sijn Hoofd. Wederom leeden de Genuesen een groote neerlaegh; en verlooren veele Sterckten. De Koningh van Spaenje nam sigh harer aen tegens den Savoyaerd: derhalven de Gouverneur van Milaen optrok. Dit maeckte de Genuesen lught: die daer op eenige Vestingen hernamen. In twee derselve deedense over de 300. François des Guarnisoens onthoofden, en de Hoofden op de Mueren steken. De Gouverneur van Milaen hier tegens wierd van de Savoyaerden geslagen. Leed ook meer ander verlies. Keyser Ferdinand sond hem hulp toe; welke de Spaensche in Italien wel te pas quam. Veltolin stond geheel onder 't geweld der Fransche.

Vervolgh van den Oorlogh in *Italien*

tusschen de *Genuesen*, *Savoyaerden*,

François en *Spaenjaerden*; welcke laetste hulp van Keyser *Ferdinand*

bequamen.

Soodanigh maeckten 't de Keyserische in haren togt na Italien allerwegen daerse doortrocken, dat selfs Aertshertogh Leopold, Broeder van Keyser Ferdinand, een jammerlijcken klaegh-brief daer over aen hem schreef; voordragende, ongelooflijck te sijn, hoe sijn Volck in de Doortoghten huys hield met Moorden, Branden, Vrouwen-schenden, de Lieden neus en ooren af te snijden; behalven veelerley andere grouwelen. Seght: hy kon syne Maj. voorname Bevelhebbers noemen, met welcke het noch voor weynige jaren seer slecht had gestaen; die van 't sweet en bloed der arme Lieden haren Buydel soodanigh hadden gespeckt, datse drie of viermael honderd duysend gul. aen gereed geld by haer hadden. Syne Majesteyt behoorde hem, als sijnen getrouwsten Broeder, immers soo veel geloof te geven, als d'andere, welcke in deesen handel haer' aengelegenheyd hadden, &c.

Hoe grouwlijk 't *Keyserlijck* Volck in haere doortoghten te werck gingh, vertoond *Ferdinandi* Broeder, Aertshertogh *Leopold*, in een klaegh-brief aen hem.

Anno 1626. wierden van Spaenje, Savoyen, en Franckrijck groote Krijghs-toerustingen aengesteld, om d'Oorlogh in Italien voort te setten. Evenwel handeldemen oock van Vreede; welcke tusschen Spaenje en Franckrijck wierd getroffen; oock tusschen Savoyen en Genua, belangende Veltolin; waer van de voornaemste Artijkelen waren, dat Veltolin, Worms, en Clavenna weer souden hersteld werden in dien stand als voor 't jaer 1617. De Roomsche Religie sou daer altijd blijven. Beyde de Koningen souden haer Volck van daer af voeren. De Grauwbundners moghten geen Krijghsvolck in Veltolin houden; en souden moeten sweeren, d'Artijkelen te sullen nakoomen, &c. Deese waren hier mee niet te vreeden. Evenwel sond de Koningh van Franckrijck Carel van Albaspina, Marckgraef van Castel-novo, nae Venetien, tot uytvoeringh der selve. Doch als de Signorie de Verdrags-poincten gesien had, wildese deselve niet voor goed keuren.

Vreede tusschen *Spaenje*, *Savoyen* en *Frankrijk* in *Italien*, oock tusschen *Savoyen* en *Genua*: doch de *Bundners* en *Venetianen* sijn met d'*Artijkelen* niet te vreeden.

Anno 1628. ontstond een nieuwe Onrust in Italien. Hertogh Vincentius van Mantua was ontrent den uytgangh des voorigen jaers overleeden, en had den Hertogh van Nevers tot sijnen Erfgenaem gesteld. Wyl nu deesen groote swarigheden tegemoet sag, vermits andere Vorsten ook prætensie op dit Hertoghdom maeckten, soo versoght hy bystand van de Fransche Koningh. Keyser Ferdinand, om bloedstortingh te verhoeden, wou, dat 't verschil, wegens Mantua, aen 't Keyserlijck Hof sou werden gevonnisd. 't Selve soght oock de Paus. Evenwel voer Carel van Nevers, die sigh alreeds had doen huldigen, voort; en rustede sigh met alle

Nieuwen bloedigen Oorlogh in *Italien* ontstaen.

ITALIEN.

maght ten Krijgh. Niet minder deed de Hertogh van Savoyen, en Don de Corduba, Gouverneur van Milaen; die met een goed Heyr in Montferrat viel / waer op d'Oorloghs-vlam in Italien met alle maght weer aengingh. De Mantuanen hielden 't met haeren nieuwen Hertogh Carel, en wilden de Spaensche niet dulden; welcke / nevens de Savoysche, byna 't geheele Montferrat veroverden. Keyser Ferdinand sond een groote Krijghsmaght nae Italien tegens de Françoisen en den Hertogh van Nevers. Deselve quam aen de Grensen van Switserland; en besettede daer eenige Plaetsen / tot sleght genoegen der Switsers. De Paus beswaerde sigh over deesen Toght der Keyserſche nae Italien, en dreygde Ferdinand met 't Geestlijck en Weereldlijck Swaerd. De Koningh van Frankrijck soght hem desgelijcks hier van af te manen / doch te vergeefs. De Keyserſche ruckten voort / nae Mantua. Braghten 't meeste deel des Lands onder haer Gebied. In October begavense sigh over de Vloed Oglio, op Mantua aen. Met weynigh tegenstand verboverdense Viadana, Caneto, Bellorta, en Gazolo. In December belegerdense Mantua selfs / en vermeesterden de Voorstad S. Georgh. De Venetianen hielpen Nevers, en braghten tot verscheydene maelen toe Volck en Proviande binnen de Stad: waer door de Keyserſche weer moesten aftrecken. De Spaensche belegerden Casal onder de Marquis Spinola.

nae de dood des Hertoghs van *Mantua*,

die *Carel* van *Nevers* ten erfgenaem sijns Hertoghdoms had gesteld:

waer over de Keyser 1630.

Koningh Louis van Franckrijck sond de Kardinael de Richellieu met een groote Krijghsmaght nae Italien. De nieuwe Hertog van Mantua, dus bygesprongen / veroorsaeckte de Keyserſche groote schaede; en Spinola moest Casal weer verlaeten. Onderwijl ontstonden nieuwe Strydigheden tusschen Franckrijck en Savoyen. D'aenslagh der Françoisen op Turin misluckte haer. Daer op trad de Savoyaerd met den Marquis Spinola in onderhandelingh / en begaf sigh op de Spaensche syde. Richellieu belegerde Pignerol in Piemont, en vermeesterde deese Stad. Franckrijck nam voor / Savoyen ernstigh te beoorlogen. Spinola sloeg nieuwe Voorwaerden tot Vreeden in Italien voor; doch Franckrijck wou den Oorlogh voortsetten. In 't Hertoghdom Mantua vielen tusschen de Mantuanen, Keyserſche en Venetianen ernstige Schermutselen voor. Hertogh Carel van Nevers en Mantua leed van de Keyserſche merckljjke schade: de Venetianen noch meer; welcker Heyr t'eenemael geslaegen wierd; met verlies van meer als 4000. doode / behalven de gevangene. Echter hervattedense sigh weer / en stelden een nieuwe Generael. De Fransche ontweldighden den Savoyaerd veele Steeden. Wonnen oock een Slagh op de Savoysche, versterckt met de Spaensche. Klopten daer-en-boven den Keyserlijcken Obersten Gallas, Mantua wierd van de Keyserſche geweldadigh veroverd / en twee dagen langh geplonderd.

Spaenje, *Françoisen*, *Venetianen*, *Savoyaerden*, *Mantua*,

malkander in *Italien* dapper in 't hayr sitten.

Mantua van de *Keyserſche* veroverd:

De Hertogh met sijnen Soon / en eenige andere Groote / weecken in 't Kasteel. Wijl hy nu van al sijn Volck ontbloot was / moest hy met de Keyserſche tot een Verdragh treeden; en beloven / dat hy sigh noch nae Franckrijck, noch nae Venetien, maer na 't Pauslijck Gebied sou begeven: waer op hy sigh met de sijne nae Ferrare maeckte. Spinola had Casal voor de tweedemael belegerd. Dapper verweerden die van binnen sigh. De Fransche quamen ten Ontset aen. Maer even ter selver tyd wierden beyde de Heyren bekend gemaeckt de Vreedens-Artijkelen, te Regensburgh geslooten / belangende Italien. Echter deeden sigh noch verscheydene swarigheden op; tot dat eyndlijck de geheele saeck wierd afgedaen. Keyser Ferdinand beleende Hertog Carel van Nevers met de Hertogdommen Mantua en Montferrat. Noch al kon Italien niet gerust blijven. 't Oude misvertrouwen tusschen Franckrijck en Spaenje vertoonde sigh op nieuws in dit Gewest. Derhalven bereydden beyde de Parthyen sigh weer tot den Oorlogh. De Bundners traden op de syde des Franschen Koninghs; die al de Passen sterck deed besetten. De Gouverneur van Milaen maende haer wel door beloften en dreygementen hier van af; gelijck oock Keyser Ferdinand deed; doch te vergeefs. De Roomsch-Catholijcke Switsers spanden met Spaenje aen. 't Vervolgh hier na. Ondertusschen kan de Leeser ligtlijck afmeeten / indien wy / 't geen wy kortlijk van d'Italiaensche Oorlogen hebben aengewesen / omstandigh hadden verhandeld / hoe grooten plaets 't selve in dit Werck sou moeten beslaen hebben.

Geplonderd, den Hertogh verdreven.

Vreede, en de Hertogh van de Keyser met *Mantua* en *Montferrat* beleend. 1631.

Nieuwe onrust tusschen *Spaenje* en *Frankrijk* in *Italien*.

In September hieldmen te Napels Jaergetyde / over de Keyserſche Zeege voor Nordlingen. Veelerley Vreughde-teeckenen wierden hier getoond, en 't Geschut gelost. Maer dese blijdschap liep niet af sonder droefheyd. Onvoorsiens geraeckte 't Vyer in 't Buskruyd; waer door een Bolwerck aen 't Nieuwe Kasteel in de lugt vloog. Over de 20. persoonen wierden jammerlijck dood-geslagen.

Ongeluck, door Buskruyd te *Napels*. 1636.

Ontrent den aenvangh van December wierd te Romen in de Gevanckenis Torre di Nova onthoofd de Marquis van Boulogne, wijl hy eenige Pasquillen had gemaeckt tegens de Bloedverwanten des Paus. 't Doode ligchaem heeftmen tot den avond toe voor 't Capitool ten toon gesteld. Twee sijner Dienaren wierden gehangen / om datse tot dit werk geholpen / en de Pasquillen aengeslagen hadden.

Pasquil-maecker van Staet, te *Romen* onthoofd, sijne Dienaren gehangen.

In de Vereenighde Nederlanden was de twaelf-jarige Stilstand tusschen desen Staet en Spaenje noch niet (Anno 1620) ten eynde gelopen; evenwel / vermits de Marquis Spinola met een geweldige Krijghsmaght in den Paltz was gebroocken / en de Staten der Geunieerde Provintien besloten hadden / den Paltzgraef eenigh Volck ter hulp te senden / soo konnen lightlijck reeckeningh maken / dat hier door tusschen beyde de Deelen wel eenige moeyte sou mogen ontstaen. Derhalven namense beydersyds haere saecken in aght; braghten Krijghsvolck te Veld / om waght te houden / en te gelijck op haer voordeel te loeren. Ontrent half Augustus leger-

Nederland Geschiedenissen 1620.

't Krijghsvolck der *Staten Generael*, en de *Spaensche* Legeren sigh ontrent *Wesel*, wegens de *Paltzische* saeck.

NEDERLANDEN

de Prins Mauritz van Oranje sigh beneeden Wesel. Wat hooger tusschen deese Stad en Rhijnberck, leydde sigh Don Louis de Valasco (die in 't affijn van Spinola 't Opper-bevel had over 't Spaensch Krijghsvolck) met ontrent 6000. Mannen. Den 23. Augustus quam Prins Mauritz wat hooger. Doch beyde deese Leegers saegen malkander alleenlijck aen / sonder yet daedlijcks t'ondernee-men. Maer Mauritz, bemerckende / dat Spinola een goed deel van den Paltz had ingenoomen; deeser wijs van Oppenheim af tot Keulen, jae tot Rees toe meester van den Rhijn kon sijn / heeft / om de Spaensche 't Compas wat te versetten / een deel Volcks nae Mondorf gesonden / gelegen tusschen Bon en Keulen, op een Eylandje in den Rhijn, genoemd de Kemper-Waerd; en daer door bouwen een stercke Schans / van 't gemeene Volck genoemd Papen-bril: doch op dat het niet mogt schijnen / als of Prins Mauritz daer mee den naebueringen Bisschop wou dreygen / soo deed hy deese Vestingh noemen Papen-muts; wijlse vier hoecken had / en de vorm van een Jesuiten Bonnet niet ongelijck scheen. Deese Schans voorsagh hy van genoeghsaem Geschut / een goed Guarnisoen, en allerley Proviande, nevens Ammunitie. In November voerde hy sijn Volck weer van Wesel af in Besettingh.

Prins Mauritz bouwd de Schans eerst genoemd Papenbril;

Daer nae Papen-muts, en waerom.

Maer als nu Anno 1621. de Treves sijn eynd had bekoomen / begonmen sigh weersijds tot de hervattingh des Oorlogs te schicken. In de gedaghte Wapenschorssingh was bedongen / dat de Vereenighde Nederlanders geduerende dien tijd niet op West-Indien souden mogen handelen. Maer als nu deese verbindnis niet meer gold / hebben de Staten Generael vast gesteld / een magtige Scheepsvloot derwaerts te senden / om den Spaenjaerd af-breuck te doen. Eer noch de vyandlijckheden weer aengingen / wou Aertshertogh Albertus, wel bemerckende / dat een nieuwen Krijgh de Spaensche Nederlanden voorts verderflijck sou sijn / noch een versoeck doen / om te sien / of hy tot een bestandige Vreede sou mogen geraecken. Sond derhalven de Cancellier P. Peckius nae Holland; die in Martius Anno 1621. uyt Brussel nae 's Gravenhaegh trock. Te Rotterdam en Delf wierd hem van 't Grauw al vry wat hoon toegevoegd; leelijck nae geroepen; en Steenen nae hem geworpen; wijl de Gemeente weynigh lust tot Vreede met Spaenje had. Prins Mauritz, en verscheydene andere groote Heeren / reden hem tot by Rijswijck te gemoet / en begeleydden hem na 's Gravenhaeg. Maer wijl sijnen Voordragh daer heenen streckte / om de Nederlanden weer tot een Lighaem / en onder een Hoofd te brengen / gelijkse waren geweest voor d'ontstane swa-re Beroerten / soo hebben de Generale Staten daer van niet willen hooren spreecken. In tegendeel rustedense sigh terstond ten Oorlog toe: namen veel Krijgsvolck aen / soo te Water als te Land / en voorsaegen de Grensen genoeghsaem van allerley behoeften.

Eynd van de Treves tusschen Spaenje en de Vereenighde Nederlanden.

NEDERLANDEN

Aertshertogh Albertus send Peckius na Holland, om van een eeuwige Vreede te handelen. 1621.

Sijnen Voordragh; doch gantsch onsmaecklijck.

Wy hebben even hier boven geseght / dat de Staten Generael een Scheepsvaert nae West-Indien hadden vastgesteld. Hier toe wierd opgereght een Compagnie; aen welc-kese vergunden een vryheyd voor 24. jaren / om alleen te mogen handelen in dit Gewest. Haere Palen settedemen van de Kreefts-Sonne Keer-Kringh (Tropicus Cancri) tot 't Hoofd der Goede Hoop (Cabo de Buena Sperança), langhs de gantsche Kust van Æthiopia en Africa: van daer weer ter reghterhand nae Brasil; voorts door de Magellanische Straet tot aen d'Enghte van Ania. Binnen dit Besteck wierd alle Handel de particuliere persoonen verbooden / en alleenlijck deese

West-Indische Compagnie in de Vereenighde Nederlanden opgeregt;

West-Indische Compagnie vergund. Over welcke Directeurs, of Bewindhebbers wierden gesteld / ervaren in Scheeps-saecken en Koophandel. Deese wierd toegelaten / met d'Indiaensche Koningen en Vorsten Verbonden te mogen opreghten; Oorlogen te voeren: Sterckten en Landen t'overwinnen / &c. Men stelde een tijd van vijf Maenden / binnen welcke yeder / die sigh in deese Maetschappy won begeven / en geld daer toe inleggen / sulcks moght bekend maecken.

en eenige bysonderheden derselve.

Jacob Mom, en andere binnen den Haegh onthoofd, om verraed met de Spaensche; de Jesuiten gebannen, &c.

In 'sGravenhaegh wierden drie Landverraders onthoofd. De voornaemste aenvanger des Verraeds was Jacob Mom, Amptman in Maes en Wael; die de Stad Thiel sou leveren in handen der Spaensche; onder beloste / dat hy dan Gouverneur van dese Plaets sou sijn; met een jaerlijcksche inkoomst van 5000. guldens voor al sijn leven. Al voor langh had hy raed gehouden met een Jesuit binnen Utrecht, genoemd Willem de Leeuw. Derhalven wierd de Jesuiten bevoolen / binnen ses dagen tijds uyt 't Gebied der Geunieerde Provintien te vertrecken: alle Ouders verbooden / haere Kinderen by Jesuiten ter School te bestellen / &c.

Verbond tusschen de Staten en Deenemarcken: ook Venetien.

Tusschen de Kroon Deenemarcken en de Vereenigde Nederlanden wierd een Verdrag opgereght / met afdoeningh van alle Strijdigheden / wegens den verhooghden Tol in de Sond. Oock is tusschen de Staten Generael en de Venetianen 't Verbond vernieuwd. De Venetiaensche Ambassadeurs wierden seer heerlijck in 'sGravenhaegh ontfangen.

Twee Indiaensche Koningen senden hare Soonen nae Holland, om in de Christlijke Religie, &c. onderwesen te werden.

Ontrent deese tijd sijn met eenige rijckgeladene Scheepen in Holland aengekomen twee Princen / Soonen van twee Oost-Indische Koningen. D'eene was genoemd Don Andreas de Castano, Soon des Koninghs van Soyen; d'andere Don Marcus, Soon des Koninghs van Kielang: nevens Laurentius Wellouw, Laurentius de Fretis, en Johan Tack, alle drie Vorsten kinderen: met Brieven van Voorschrijvingh aen Prins Mauritz van Oranje, om haer te laeten onderwijsen in de Christlijcke Gereformeerde Religie en goede Weetenschappen; gelijk gedaen wierd.

De vyandlijckheden beginnen ter Zee aen te gaen.

Als nu de Treves den Geest had gegeven / begouden de vyandlijckheden weer aen te gaen: eerst ter Zee; op welcke de Hollanders en Zeeuwen in verscheydene tijden een goed deel rijck-geladene Spaensche Scheepen veroverden. Doch wijl dit daeghlijcks werck was / willen wy van sulcke voorvallen niet spreecken; ten waere daer ontrent yet aenmerckljcks waer te neemen stond.

Spaensche vermeesteren Gulick, &c.

Ondertusschen vermeesterden de Spaensche 't Huys Reyd; desgelijks Gulick, nevens d'Ampten Lubsdorp Blanckenberg, en Marianne. Maeckten een Aenslagh op Sluys in Vlaenderen; doch viel ongeluckig voor haer uyt; soo datse met groot verlies moesten te rugg' keeren.

Voorneemen des Koninghs Philippi III. van Spaenje, om de

Met den aenvangh deeses jaers (1621.) liep over al een gerught / dat Philips de III., Koningh van Spaenje, beslooten had / de Vereenighde Nederlanden met sijn' uyterste Maght aen te grijpen / en weer onder sijne gehoorsaemheyd te bedwingen: waer toe hy nu meende een goede gelegenheyd te hebben / wijl de Koningh van Franckrijck met de Hugenoten soo veel te schaffen had / dat hy de Staten Generael geen bystand sou konnen doen. Daerenboven was Koningh Jacob van Engelland sijnen vriend; en de Magt der Geunieerde Euangelische Vorsten in Duytschland gedempt. 't Scheen hem toe / dat Holland, dus bloot staende / ligtlijck sou t'overweldigen sijn. Doch de Menschen bedencken Raedslaegen; maer de Heere bestierd hare gangen. Deese maghtige Vorst heeft selfs d'aenvangh sijns grooten ophefs niet beleefd. Want thien dagen voor den uytgang des Stilstands stierf hy te Madrit, gelijck onder de Spaensche Geschiedenissen gehoord is. In Julius overleed oock Aertshertogh Albertus van Oostenrijck, Heer der Spaensche Nederlanden; welcke dus weer aen Spaenje vielen / schoon noyt van die Kroon afgeweest.

Vereenighde Nederlanden weer onder sijn geweld te brengen; doch hy sterft.

Onrusten, van de Remonstranten verweckt

Terwijl nu d'Oorlogh weer aengingh / ontstonden nu en dan in de Steeden der Vereenigde Provintien groote onrusten tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten. De Remonstrantsche Predikanten / welcker Leerstucken in 't Nationale Synodus van Dordrecht veroordeeld; sy van haere diensten afgeset waeren; met Kercklijck en Politicq verbod van meer te prediken / wilden echter niet stil staen. D'uyt 't Land gevoerde quamen heymlijck weer in / en maeckten t'samen-vergaderingen; waer door somtijds gevaerlijcke Beweegingen ontstonden. In Julius deeses jaers warense te Leyden by een gekomen. De Schout begaf sigh derwaerts. De Remonstranten stelden haer dapper te weer; waer over beydersijds eenige gequetst wierden.

in de Stad Leyden.

Noch arger te Rotterdam; daer eenige dood blijven.

Te Rotterdam gingh 't in de volgende Maend Augustus noch arger. In een met de hand geschreven Boecktje van de Rotterdamsche swarigheden tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten vind ick 't volgende. De Remonstranten hadden eenen harer Predikanten weer ingeroepen. Den 24. der genoemde Maend wierd hy / in de Poort komende / van de daer Wagt-houdende Soldaten gekend / en aengehouden. De Remonstrantsche Burgers traden tot geweld / om hem te verlossen / en sloegen eenen der Besoldelingen dood. D'andere / hier door verbitterd / losteden haer Musquetten / en schooten vijf deser Burgeren ter neer; twintigh andere wierden gewond / d'overige verjaeghd. In dit jaer hebben de Remonstranten haere Confessie, of Geloofs belijdenis / uytgegeven.

Spaensche veroveren Goch: de Nieuwburghsche Papenmuts.

1622.

De Spaensche onder Graef Henrick van den Bergh veroverden de Stad Gulick, gelijck alreeds geseghd is; daer nae Goch: de Nieuwburghsche, met Spaensche hulp / de voorheenen gemelde Schans Papen-muts; van haer genoemd 't Fort S. Elisabeth. Prins Maurits, bemerckende dat veele Plaetsen der Spaensche Nederlanden, insonderheyd in 't Hertoghdom Braband de Steeden Brussel, Leuven, Mechelen, Antwerpen, &c., van Guarnisoenen ontbloot waren / wijl 't Krijgsvolck meerendeel na den Paltz, en tegens

Vorst

NEDER-LANDEN

Prins Mauritz ſend ſijnen Broeder Frederick Henrick met een deel Volck in Braband.

Vorſt Chriſtiaen van Brunſwijck was geſonden / nam deeſe gelegenheyd waer / en beſloot / den Marquis Spinola te willen laten ſien / buyten ſijn vermoeden / de treck van een oud Soldaet. Onder 't beleyd van Prins Frederik Henrik ſond hy 3000. te paerd en 1000. te voet / nevens eenigh Geſchut / na Braband: die op den 12. May, 's morgens voor dagh / by Heerentals quamen / en 't Slot Haecht innamen. Daer na verdeeldenſe ſigh in drie Hoopen. Prins Frederik trok met den eerſten na Leuven. De Baron Putlis met de tweede tot voor de Poorten van Bruſſel: en Marquette met de derde na Mechelen. Eenige der Ruyters quamen by Namen en Nivelle. Staecken veele Hofſteeden / Kloosteren / Vlecken / Dorpen en Voorſteeden in brand; nevens de Luſthuyſen van d'Infante Iſabella Clara Eugenia; van de Marquis Spinola, en van Duc d'Aumale, leggende voor de Stad Bruſſel. Stelden 't gantſche Land onder Contributie: plonderden een gedeelte van 't ſelve uyt; namen veele perſoonen gevangen / en veroorſaeckten een breeſlijcke ſchrick onder d'Inwooners. Eenige dagen te vooren waren te Bruſſel Pecktonnen gebrand / wegens de Neerlaegh des Marckgraefs van Durlach in Duytſchland. Derhalven ſeyde Prins Frederik tot ſijn' Overſten: Hy wou oock een Vyerwerck aenſteecken, waer van men de vlam niet alleen op de Thoornen, maer oock in de Pallayſen te Bruſſel ſou ſien. De bekomene Buyt voerdenſe op 400. Wagenen na huys. Namen oock meede 400. voorname Gevangene; onder welcke waren Abten, Abdiſſen, Monicken, Nonnen, en andere: behalven noch meer als 800. Paerden. D'afgebrandde Plaetſen waren 22. / t'ſamen met de geplonderde 92. De Marquis Spinola, doemaels te Bruſſel, wierd hier over ſoo toornigh / dat hy ſwoer / dit niet ongewroocken te ſullen laten.

welcke daer een groote verwoeſtingh aenreght.

Koomd met een grooten Roof,

en veele Gevangene weer t'huys.

NEDER-LANDEN

Spinola veroverd Steenbergen.

Om deeſen Eed tot de daed te brengen / is hy onvoorſiens / 't Steedje Steenbergen ingenoomen hebbende / voor Bergen op den Zoom gekoomen / welcke Stad hy belegerde. Graef Henrick vanden Bergh had hy met een byſonder Heyr gelaten / om op Prins Mauritz te paſſen. Met een ongemeene hebighheyd viel hy op deeſe plaets aen; met een ongemeene dapperheyd verweerden ſigh de belegerde. Als nu de Graef van Manſveld en Hertogh Chriſtiaen van Brunſwijk by 't Heyr van Prins Mauritz waren gekoomen / trock deeſe Vorſt aen / om Bergen t'ontſetten. Spinola gebood Graef Henrick vanden Bergh met 1200. Man in Frieſland te vallen / ten eynde Mauritz gedwongen mogt werden / ſijne Maght te moeten verdeelen. Doch de Spaenſche vonden de Frieſen op hare hoede; van welckeſe qualijck ontfangen / en wegh-gedreven wierden. Spinola, bemerkende / dat hy met ſchande en ſchade moght opgeſlagen werden / trock by tijds wegh / en begaf ſigh na Antwerpen. In deeſe Belegeringh had hy over de 10000. Mannen verlooren / ten deelen verſlagen / ten deelen aen Sieckten geſtorven; behalven meer als 2000. / tot de Belegerde overgelopen. Tot dit Ontſet van Bergen op den Zoom had d'aenkoomſt van Manſveld niet weynigh toegebraght. Stracks daer na nam Prins Mauritz Steenbergen weer in; en vond hier een grooten Voorraed van Proviande en Ammunitie. Met ſulck een haeſt maeckten de Marquis Spinola en Don de Valaſco ſigh wegh / datſe / ſelfs na 't Getuygenis van den Roomſch-Catholijken Caſpar Ens in Faſc. Hiſt., eenige 100. Wagenen vol Haver / Hoy / Tenten / &c. aghter lieten / en in brand ſtaecken. Veel Geweer / veele Siecken ble-

Belegerd Bergen op den Zoom.

Welcke Stad Prins Mauritz ontſet; en Steenbergen herwind.

Seer groot verlies van Spinola voor Bergen op den Zoom.

bleven leggen; nevens een groot deel wel-gedeckte/ met ſilvere Vaten en goede Spijſen wel-voorſiene Tafelen; Spaenſche en Rhijnſche Wijnen/ &c.

Eenige wonderlijcke uytwerckſelen

In deeſe Belegeringh ſijn eenige wonderlijcke uytwerckſelen van Kogelen waergenomen. Een Soldaet wierd door de hand geſchooten. Verbonden ſijnde/ gingh hy na een Put/ om ſigh te waſſchen. Onderwegen koomd een flauwe Kogel hem in den mond vliegen/ ſonder hem eenige verdere ſchade te doen. Een Kogel/ in de Stad geſchooten/ ſchampte op een Hoeckhuys af/ en wierp drie daer ſpeelende Kinderen onder de voet/ ſonder yemand der ſelve te quetſen. Een andere Kogel van 25. ponden quam vliegen door twee Mueren/ en een Silverſmits Tralie, ſoo als hy beeſigh was in ſijnen arbeyd; rolde door een Venſter/ en viel neer in ſijn Schoots-vel/ ſonder hem eenighſins te verſeeren. Noch wonderlijcker is 't volgende. De Vrouw eens Soldaets in 't Spaenſch Leger ging na 't Water/ om Lijnwaed te waſſchen. Een Kogel uyt de Stad ſloegh haer 't hoofd/ de ſchouderen/ rugg'/ en 't geheele boven-ligchaem van 't onderlijf wegh.

van Kogelen in deeſe Belegeringh.

Noch veel wonderbaerlijcker ſeldſaemheyd.

Eenige daer ontrent ſijnde ſagen haer Ingewand op de Vloed drijven: namen 't uyt; vonden een Kind/ een Soontje/ en braghten 't na Don de Corduba; die 't d'Infante Iſabella Clara Eugenia toeſond; nevens vaſte Getuygeniſſen van 't geen geſchied was. Met groote verwonderingh aenſchouwde ſe dit onnoſele Wight. Deed het by een Voedſter brengen/ en op hare koſten ſorghvuldig opvoeden/ als waer 't haer eygen Kind geweeſt: naderhand oock ter Studie houden.

Oorſaecken van de verbitteringh der *Remonſtranten*

Tſederd Prins Mauritz ſigh had verklaerd te ſijn van 't oude gevoelen der Contra-Remonſtranten, en de Predicatien binnen 's Gravenhaeg in de Klooſter-Kerck bywoonde/ hadden de Remonſtranten in 't gemeen quaed bloed tegens hem geſet. De verbitteringh wierd noch heviger/ als hy in veele Steeden de Magiſtraten veranderde/ volgens de laſt/ hem daer toe opgedragen van de Heeren Staten Generael, voor deeſe eene mael/ en ſonder verkortingh in 't toekoomende van de Privilegien der Steeden; affettende de geene/ welcke de Remonſtrantery opentlijck voortdrongen; en Contra-Remonſtranten in der ſelver plaets ſtellende. Maer aldermeeſt nam den haet d'overhand/ als haren grooten Voorſtander de Heer Johan van Oldenbarneveld 't Hoofd had verlooren. Waer uyt dan ontſtond/ dat van eenige een verraderlijcken Aenſlagh wierd gemaeckt tegens den perſoon van Prins Mauritz; om na ſijne dood de Heckens weer te verhangen.

tegens Prins *Mauritz*. 1623.

Eygentlijk verhael van 't verraderlijck voorneemen tegens hem.

De twee Soonen des onthoofden Barnevelds hadden met eenige andere Remonſtranten ſigh verbonden/ om dit Verraed uyt te wercken; de Contra-Remonſtranten weer uyt te werpen/ de Remonſtranten in de Regeeringh te herſtellen. Gaven een goed deel gelds aen Adriaen van Dyck, geweeſene Secretarius van Bleyſwijck, om daer voor eenige Moordenaers te hueren/ tot verrigtingh van de voorgenoomene daed. De plaets/ daer de Moord ſou geſchieden/ wierd beſtemd te Ryſwijck, een Dorp dight by 's Gravenhaegh; daer Prins Mauritz een Paerde-ſtal had; derwaerts hy dickmael pleegh te gaen. Van Dyck had eenige Bootsgeſellen/ op welcke hy ſigh vertrouwde/ aengeſprooken; en gevraeghd/ of ſe ſigh wilden laten gebruycken tot een Aenſlagh/ waer aen 't geheele Land ſeer veel was gelegen; doch wat die was/ ontdeckte hy haer niet. Als ſe nu ja ſeyden/ gaf hy haer yeder 300. gl. op hand; en beloofde haer noch een veel grooter belooningh/ wanneer

Welcke plaets daer toe beſtemd wierd.

Eenige Bootsgeſellen daer toe gehuerd; doch ſonder haer

neer

NEDERLANDEN

't voorneemen bekend te maecken.

neer 't stuck sou volbraght sijn. De Hoofden deeses wercks hadden een Kist gevuld met allerley Moord-tuygh / als Pistoolen / Dolcken / Duysthamers / Moordpriemen / Buskruyd / en Kogelen: welcke sy de Bootsgesellen gaven / om deselve binnen den Haegh te brengen / in de Herbergh den Helm. Daer gekoomen / begon eenen onder haer t'arghwanen / dat misschien yet quaeds daer aghter moght schuylen; en bepraette derhalven sijne Medgesellen / datse eenen of twee uyt de hare na Prins Mauritz senden / en hem vragen souden / of hy eenigen bysonderen Aenslagh had voorgenomen? Alsse nu hoorden / dat de Prins van yet sulcks niets met allen wist / soo ontdecktense hem / datse een Kist in den Haegh hadden gebraght / die haer seer hoogh was aenbevoolen: doch wat'er in moght sijn / was haer onbewust. Maer in de Herbergh van 't Sotje lagen eenige andere t'huys / die daer vrolijck waren / en lustigh lieten opdisschen. Deese souden buyten twijffel hier meer van weeten; als tegenwoordigh geweest doese gehuerd wierden. Stracks liet de Prins de Kist besightigen; en daer op al de geene / welcke sigh in 't Sotje onthielden / gevangen neemen. In 't eerst wildense niet klappen; naderhand bekendense alles; namentlijck / dat haer opset was geweest / Prins Mauritz te Ryswijck te vermoorden / als hy uyt sijne Caros quam / of weer daer na toe gingh. D'overige meedeplightige / siende dat haer opset ontdeckt was / maeckten sigh haestlijck uyt 't Stof. Doch als allenthalven door Klockluydingh dit Verraed verkondighd / en geld op de persoonen der Verraders gesteld was / insonderheyd op de twee gevloodene Soonen van Barneveld, en drie Remonstrantsche Predikanten / soo sijn eenige deeser Vloeckverwanten in Heghtenis geraeckt; als / de Secretarius van Bleyswijck, Adriaen van Dyck: de Secretarius van Berckel, David Koornwinder: de Schoonsoon van Johan van Oldenbarneveld; drie Dorp-Schouten; een Advocaet in den Haegh. D'eene Soon van Barneveld had sigh vermomd in Schippers Kleederen; in meeningh / van Texel na Hamburgh te varen: doch wierd door de vlijt eens Schouts betrapt. Sijnen Broeder had sigh na Goch gesneld. Henricus Slatius, geweesene Remonstrantsch Predikant te Bleyswijck, had sigh verkleed als een Boer; doch wierd wonderlijcker wijs ontdeckt.

Derhalven eenen der hare voor yet quaeds begon te vreesen; en met Prins Mauritz van deesen handel sprack.

waer door dan de gantsche saeck ontdeckt wierd.

Eenige der Vloek-verwanten komen in Hegtenis.

Executie van verscheydene der selve;

Op den 27. Februarius wierden in 's Gravenhaegh onthoofd en gevierendeeld / of onthoofd / op een Rad geleght / en 't Hoofd op een Staeck gestoocken / vier der gehuerde tot deese Moord: te weeten / Cornelis Gerritsz. van Woerden, een Schrijnwercker; die / gevangen sijnde / sigh noemde Cornelis Pietersz. Herman Hermansz. van Embden. Jan Claesz. van Zuydland, en Dirck Lenaertsz. van Catwijck. Den 29. Martius wierd Reynier van Oldenbarneveld, Heer van Groeneveld, onthoofd. David Koornwinder, Secretarius van Berckel, en Adriaen van Dyck, Secretarius van Bleyswijck, onthoofd en gevierendeeld. In May gold het de Remonstrantsche Predikant Henricus Slatius. Hy wierd onthoofd / 't ligchaem op een Rad / 't hoofd op een Staeck geset. Op 't Schavot gekoomen / toonde hy een toornigh gelaet; en wierp veel ongebondene redenen uyt. Wou met de Predikant niet bidden: bad oock selfs niet. Dus ontfingh hy den Slagh. Jan Blansaert, Zaeywercker / doch die oock onder de Remonstranten had gepredickt: Abraham Blansaert, en Willem Jansz. Parthy, oock Zaeywerckers / wierden alleen onthoofd. In Junius weervoer 't selve Jan Pietersz. Lijndraeyer, Burger te Leyden. Samuel de Plecker, Zaeywercker / en Leerraer onder de Remonstranten, en Gerrit Cornelisz. Kleermaecker / Burger te Leyden. In Julius, Claes Michielsz. Bontebal, Secretarius van Sevenhuysen. Onder de gevloodene was Willem van Oldenbarneveld, Heer van Stoutenburgh, Broeder van Reynier.

NEDERLANDEN

onder welcke ook wierd onthoofd Reynier van Oldenbarneveld, Soon van Johan van Oldenbarneveld.

In veele ontstond 't vermoeden, dat niet weynige der Remonstranten deel aen deesen toelegh hadden, of immers deselve uytgevoerd wenschten;

't Vermoeden / dat een goed deel der hevighste Remonstranten aen dit grouwelstuck schuldigh stonden; immers sulck een daed van herten geerne gesien hadden / wierd in veele seer versterckt door de bittere Boeckjens / die ter dier tijd van haer uytquamen tegens den Prins. In eene der selve lasmen: God sal onse saeck Met strenge wraeck Noch voeren uyt, Eer de Mof sijn oogen sluyt. Dus noemdense Prins Mauritz, om dat hy te Dillenburgh was gebooren. Onder een ander Pasquil stond: Eenen Brutus kan ons helpen. Deese Brutus was de Moordenaer van Keyser Julius Cæsar. In een ander deedense Brutus spreecken:

Wilt gy, ô Bataviers, mijn naem ter eer gedencken,
Met 't bouwen van een Beeld, als ick u heb gevrijd,
Lijf, leven, goed en bloed wil ick u geerne schencken,
En maecken met'er daed u deesen Dwinghland quijt.

Waer op van Batavia wierd ingevoerd / met de volgende antwoord aen Brutus.

en wat haer hier toe oorsaeck gaf.

O Brute, kloeck van aert, aen 't Beeld sal 't niet ontbreecken,
Soo gy maer helpen kond den Dwinghland uyt mijn Schuyt;
Met Scevola sult gy drie-duysend sien ontsteecken,
Om, soo het u misluckt, dit werck te voeren uyt.

Wederom in een ander / de Remonstranten aenspreeckende: „Sijt niet te seer bekommerd: daer sal verlossingh koomen. Daer „sijn noch Heldengemoederen onder de Bataviers; en die tot voorstand van de gemeene saeck sijn leven niet ontsiet / is meester „van eens anders. Men sie oock de Christalijne Spiegel, soomen meend gemaeckt van Jacobus Taurinus, Remonstrantsch Predikant t'Utrecht, en veel andere / al t'samen uytgekoomen voor den aenvangh deses Aenslaghs.

Des Keysers Ferdinandi Ambassadeur koomd in den Haeg.

Keyser Ferdinand, nu hooghmoedigh op sijn geluck tegens de geweesene Koningh van Boheemen, en soo veel bekoomene voordelen op d'Euangelische Duytsche Vorsten / sond een Ambassadeur na 's Gravenhaegh, die daer aenquam ontrent den aenvangh der Maend October, eysschende van de Staten Generael, I. d'inruymingh der Steeden / welcke

NEDERLANDEN

welcke tot 't Roomsche Rijck behoorden. II. De Geestlijcke Goederen / behoorende tot 't Roomsche Rijck; maer die van de Staten met onregt wierden gebruyckt. III. Vermits in de tyd der aenneemingh van Aerts-hertogh Matthias, als Beschermheer der Nederlandsche Provintien, was beloofd een jaerlijksche Inkoomst / tot onderhoud der Keyserlijke (Vorstlijke) Keucken / welke tot noch toe niet opgebraght was / soo soudense dit Aghterstal betalen: en / IV. een jaerlijcksche Schattingh opbrengen tot den Oorlogh tegens de Turcken. Indiense sijne Majesteyt hier in te wil waren / soo wou hy traghten / by den Koningh van Spaenje uyt te wercken / dat een onverbreecklijcke Vreede wierd opgeregt / en sy (de Staten) verlost van den langhduerigen Oorloghs-last.

Sijnen seldsamen eysch aen de *Staten Generael*.

Hier op gaven de Heeren Staten tot antwoord: Datse tot 't eerste en tweede gantsch niet konden verstaen / wijl haer onbewust was / eenige Steeden of Geestlijcke Goederen te besitten / ten nadeel des Rijcks. Sy hadden deselve alleenlijck Beset / om haren vyand van haer af te weeren; die van daer uyt hare Steeden en Landen had soecken t'overrompelen. De beloofde jaerlijcksche Gift ten tyde des Aerts-hertoghs Matthiæ was voor geen meerder tyd / als soo langh hy Beschermheer was. In een Schattingh tegens de Turcken kondense sigh niet inlaten. Bedanckten hem voor d'aengeboodene Voorspraeck by den Koningh van Spaenje; doch deselve was / voor soo veel haer aengingh / onnodigh / wijlse door de Godlijcke bystand middelen genoegh hadden / om hare Vryheyd tegens hem en alle andere vyanden te beschermen.

Antwoord derselve, en ronde weygeringh.

Met den aenvangh des jaers 1624. is Graef Henrick vanden Bergh, Generael over de Spaensche Cavallery, op Koninghlijck goedvinden te Madrit, en genoomen Besluyt te Brussel, met een sterck Heyr te paerd en te voet / 11. Stucken Geschut / en een groot getal Wagenen / geladen met Proviande, Mist / Stormtuygh / &c. / in een seer grimmige koude / opgebroocken. Trock eerst voorby Emmerick, daer 't Guarnisoen dagh en naght in de Wapenen stond. Scheen 't Hoofd te willen wenden na Friesland; doch keerde sigh om / en quam by 't Huys te Bronckhorst, over den sterck-bevroornen Yssel. By 't Dierer Bosch deed hy veele Boomen afkappen / en 't Voetvolck sigh hier beschanssen / tegens een onverwaghtten overval. Hy met de Ruytery nam sijn Quartier te Middaghten, nauwlijcks drie uyren van Arnhem. Verscheydene daer ontrent gelegene Dorpen wierden geplonderd; en Spanckeren, nevens veele Hofsteeden / in brand gestoocken; 't welck onder de Boeren een groote vlught veroorsaeckte. Wijl nu Prins Mauritz en de Staten Generael vreesden / dat hy yets op Arnhem sou mogen onderneemen / soo sondense den Oversten Marquette met een deel Krijghsvolck daer binnen. Echter trock Graef Henrick met sijne Ruytery en eenige te voet op deese Stad aen / met twee Stucken Canon; en vertoonde sigh op den Bergh by 't Hoogh-Gerigt. Liet oock eenige Schooten doen; waer op die van binnen hem dapperlijck antwoordden. Hy sond een Trompetter aen 't Guarnisoen, om eenige Gevangene te lossen; en deed spotlijck vragen / of de Heeren een Sauvegarde van hem begeerden / om te leggen in 't Lusthuys van Graef Ernst van Nassauw?

Graef Henrick van den Bergh treckt over den bevroornen *Yssel*, 1624. en valt in de *Veluw*; daer hy quaed Huys houd.

NEDERLANDEN

Wijl hy nu hier op een slegte antwoord bequam / en genoeghsaem sagh / dat de veroveringh deeser Stad in sulck een felle Vorst hem onmogelijck sou vallen / trock hy in goede ordre van daer / en ruckte dieper in 't Land / tot by 't Dorp Ede, waer in hy sigh legerde / en sijn volck hier haer wou laten vrolijck maecken. Maer alsse nu op 't beste van hare lustigheyd waren; groote Vyeren stoockten / en de Boeren dwongen / haer rijcklijck op te disschen / quamen eenige weynige Staetsche Ruyters daer ontrent / doch die 5. of 6. Trompetters by haer hadden; welcke met alle maght begonden te blasen. Vermits nu de Spaensche meenden / dat een sterck Heyr vyanden voor handen was / wierpense Tafelen en Bancken om verr'; namen op 't snelste de vlught; en lieten aghter veele gevangene Boeren / geroofde Paerden / en anderen Buyt. Als nu Graef Henrick door sijne Kondschappers vernam / dat Prins Mauritz van Oranje en desselven Broeder Frederick Henrick een stercke Krijghsmaght by een versamelden: dat oock Sleeden besteld waren / om de Voetknegten in der haest / en met meer gemack tegens de hevige koude / over 't Ys voort te voeren: daer-en-boven / dat de Ruytery met 40. Stucken Geschuts nu al t' Utrecht was aengekomen / soo derfde hy 't niet langer wagen / noch hare koomst verwaghten. Te meer wierd hy aengedreven / om sigh spoedigh wegh te packen / wijl 't schielijck begon te doopen; waer door hy vreesde / niet over den Yssel te sullen konnen koomen / indien hy langer vertoefde.

Arnhem werd van de *Staten* met Krijghsvolk voorsien.

De *Spaensche* maecken sigh vrolijck in 't Dorp *Ede*.

Een plotslijcken schrick doet haer in aller haest de vlught neemen.

Graef *Henrick* gaet weer over den *Yssel* te rugg'.

Hy had wel bevoolen / 't Spaensch Krijgsvolck onder scharpe Tught te houden / doch wierd niet gehoorsaemd. Onaengesien de Veluw had bewilligd / Contributie te geven / echter gingen de Soldaten seer barbarisch met de Boeren om. Veele Mannen en Vrouwen trockense in de geweldige Vorst naeckt uyt / en dreven haer dus uyt hare Huysen. Vrouwen en Dochteren / selfs maer van 10. / 11. en 12. jaren / wierden verkraght. In 't plonderen van der Edellieden Huysen sloegense de Wyn en Biertonnen den bodem in. Veele jonge Kinderen / welcker Ouderen door vrees waren gevlooden / vondmen dood-gevrooren leggen. Want de koude was doemaels soo groot / dat niet weynige der Spaensche hare verbroosene ooren / neusen / handen en voeten moesten laten affetten. Veele konden hare Musquetten niet meer dragen; en wierpense derhalven van haer. Boven dien ontstond onder haer gebreck van brood. Dus heeft

De *Spaensche* handelen *barbarisch* in de *Veluw*.

Verliesen, door de felle koude, ooren, neusen, handen en voeten.

vrees/

NEDERLANDEN

breeg / koude / doop en honger haer weer uyt de Veluw gedreven, in welckese binnen 40. jaren niet geweest waren. In haren aftoght leedense groote schade door d'uytvallen der Guarnisoenen uyt Arnhem, Doesburgh, Deventer, Campen, Zutphen, en andere Steeden; welcke veele der hare dood sloegen / en gevangen namen.

Veele werden dood geslagen.

Ontrent deese tyd viel eenigh Spaensch volck onder Don Ferdinand de Corduba, neveus de Guarnisoenen uyt Lingen, Grol, en Oldenseel, in Friesland, t'samen sterck 10. Cornetten Ruyters en over de 4000. te voet. Quamen tot by Coeverden. Staecken Winschooten, 't Klooster Heyligerlee, Noordbroeck, en noch twee andere Dorpen in brand. Doch als den Oversten Staeckenbroeck tegens haer in aentoght was / keerdense / sonder eenige andere verrightigingh / te rugg'. De Staten Generael vernoomen hebbende / dat by deesen Inval in Friesland sigh oock hadden bevonden eenige Benden te paerd en te voet van 't Volck des Graven van Anhold; de hand mee in 't branden gehad hadden; sonden een Brief aen den Keurvorst van Keulen; begeerende vergoedingh van deese schade / begroot op eenige Tonnen Gouds; anders soudense in 't Stight Munster, Keulen, en Luyck even 't selve laten doen.

Spaensche onder Don de Corduba vallen in Friesland.

De Staten Generael willen dese schade vergoed hebben van den Keulschen Aerts-bischop; en waerom.

De Spaensche hadden een Aenslagh op 't Eyland Ter Tholen in Zeeland; oock eenen anderen op 't Land van Cadsant; doch beyde te vergeefs. Graef Henrick vanden Bergh nam 't Kasteel Monderbergh en de Stad Cleef in / ontrent den aenvangh van Augustus: doch korts daer na hernam Prins Mauritz beyde 't Kasteel en de Stad. Maer ondertusschen belegerde de Marquis Spinola Breda: welcke Plaets Mauritz op allerley wijs soght t'ontsetten; doch vrughtloos. Hy had wel een Aenslagh voor op 't Kasteel van Antwerpen: doch misluckte. Indien deselbe voortgangh had bekoomen / soo sou Spinola van voor Breda hebben moeten opbreecken: ja Antwerpen, Brussel, en geheel Braband souden vermoedlijck onder de maght der Staten Generael sijn geraeckt.

Spaensche Aenslagh op Ter Tholen.

Spinola belegerd Breda.

Vergeefschen aenslagh van Prins Mauritz op 't Kasteel van Antwerpen.

In 't Spaensch Leger voor Breda stond het niet te wel. Op den 24. November swol / door een Stormwind / 't Water soo hoogh op / dat veele Landen onderliepen / en eenige Spaensche Wercken overstroomd / ja weghgespoeld wierden. De Soldaten / welcke in de kleyne Schanssen Wagt hielden / moesten door 't water van d'eene plaets na d'andere baden. Hier over wierden'er een groot deel sieck / en stierven. Een ander deel verliep uyt ongeduld. Deese overvloeyingh / en de geduerige Regen / maeckte de grond soo moerassigh / dat de Besoldelingen / insonderheyd de geene / welcke op Schildwaght wierden gesteld / tot de knie toe in 't nat stonden. D'Infante Isabella Clara Eugenia deed voor haer 16000. paer Laersen maken. Den 4. December ontstond een grooten brand in 't Leger / waer door de Hutten van 2. Regimenten in d'asch wierden geleght.

Groote ellende in 't Spaensche Leger voor Breda, door 't Water, Vyer, Honger, &c.

Den 2. Januarius Anno 1625. deeden de Staetsche een Aenval op een Spaensche Schans; namen deselve in / en wat sigh door de vlught niet kon redden / bleef dood / of wierd gevangen. Maer vermits 't Spaensche Leger in alarm quam / soo weecken de Staetsche weer na Rosendael, daer Prins Mauritz doemaels lagh. Veele Soldaten van allerley Natien liepen uyt 't Leger van Spinola na dat van Mauritz; erbarmlijck klagende over de geleedene groote armoede / honger en ellende.

NEDERLANDEN

Een groot deel sterven of verloopen.

Spinola sijn Volck in sulck een nood siende / deed Breda door een Trompetter opeyschen / met aenbiedingh van een goed Accoord; anders sou hy haer handelen als Rebellen. Doch de Gouverneur deed hem aenseggen / dat hy van sijne Meesters geen bevel had / deese Plaets over te geven; en / dat deese aenbiedingh noch t'ontijdigh was: hy (de Trompetter) moght tegens Pinxteren eens weer koomen / om te sien / hoe 't dan stond / &c. Den 6. Januarius deed d'Overigheyd van Breda al d'Overste en Bevelhebberen byeen koomen op 't Stadhuys. Hier verbondense sigh / deese Stad / soo langh sy maer Brood en Sout hadden / te sullen verdeedigen tot den laetsten Man toe. Daer op wierd een heerlijcke Maeltijd gehouden / en dit Besluyt al de Soldaten en Burgers voorgedragen; die'er seer wel mee te vreeden waren. Ontrent deese tijd deed d'opvloeyingh des Waters weer groote schade in 't Spaensch Leger: waer in op den 3. April een nieuwe swaren brand ontstond; wijl een Staetsche Bespieder Vyerwerck in de Kerck te Ginneken had geleght / waer in veel Koorn lagh / 't welck gantsch verdorven wierd.

Spinola doet Breda opeysschen.

Moedige antwoord des Gouverneurs; en verbindtnis in de Stad.

Doch vermits geen ontset te hoopen was,

Of nu wel Prins Mauritz alle vlijt aenwendde / om Breda t'ontsetten / soo wilden echter geene sijner aenslagen gelucken: derhalven deese Stad / nae een negen-maendige Belegeringh / sigh aen Spinola overgaf op eerlijcke Conditien. 't Guarnisoen trock den 5. Junius uyt. De Jesuiten en Monicken braghten twee dagen tijds door / met de Predickstoelen en Bancken der Kerken te Geesselen / en de Ketterey daer uyt te slaen.

soo geeft dese Plaets sigh aen Spinola over.

Terwijl Spinola voor Breda lagh / quam Graef Ernst van Mansveld met sijn in Engeland geworven Krijgsvolck / in ontrent 300. Kielen ingescheept / te Flissingen in Zeeland aen. Ondertusschen voer Hertogh Christiaen van Brunswijck nae Calais in Franckrijck, om 't aldaer by een gebraght Krijghsvolck oock nae Nederland over te brengen. In 't begin van Martius ging dit Volck te Calais t'scheep. Maer eerse noch alle van Land waeren gestoocken / ontstond een vreeslijcke Stormwind / waer door 't Water soo sterck Landwaerts in wierd gedreven / dat by Menschen gedenken hier sulck een overvloeying niet gesien was. Eenige Scheepen met Ruyterye / noch niet afgevaren / gingen te grond. D'andere 70. sijn in Zeeland, de Maes en Texel ingelopen; doch eenige derselve onderwegen vergaen. Om Mansveld en Hertogh Christiaen 't hoofd te bieden / wierden in Bra-

Graef van Mansveld koomt met Krijghsvolck in Zeeland aen.

't Fransch Volck onder Hertogh Christiaen van Brunswijck lijd schade op Zee.

De Brabanders

NEDERLANDEN

Braband en Vlaenderen de Benden van Ordonnantie t'saem-getrocken; de Passen beset / de Boeren gewapend/ &c. Ondertusschen stierven veele der overgekomene Engelsche, door d'ingevallene koude. Mansveld, nae dat hy met Prins Mauritz in 's Gravenhaegh had gesprocken / vertrock na Bergen op den Zoom, om daer Hertogh Christiaen met 't Fransche Volck te verwaghten. Van sijne verrightingen is onder de Duytsche Geschiedenissen gehandeld.

stellen sigh tot tegenweer.

Nae dat in 't jaer 1623. een stercke Vloot van 26. wel-voorsiene Scheepen in de Vereenighde Nederlanden was toegerust / voer deselve den 22. December, onder 't Bevel van d'Admirael Jacob Willekes, uyt Texel af. Quam den 29. Januarius Anno 1624. in de Bay, of Haven / van S. Vincent, een Eyland in West-Indien. Voer den 12. April weer van daer wegh. Bevond sigh den 9. May by de Bahia de Todos los Santos, of d'Aller-Heyligen-Bay; welcke / en de Stad S. Salvador, de gedaghte Admirael veroverde. De Gouverneur en de Provintiael der Jesuiten in Brazil (doenmaels Landwaerds in gegaen om de Thienden in te halen / en niet weetende 't geen ondertusschen geschied was) weer nae huys koomende / wierden gevangen genoomen / en nae Holland gesonden. Den 11. September nam men wegh al de Beelden (meerendeel van Silver), waer onder ook waren de twaelf Apostelen, en een Maria-beeld van louter Goud / vier voeten hoogh. Dese / nevens veel andere kostlijckheden / een groot deel Suycker / Spaensche Wijnen / Brazilien-hout / Gengebaer / Elephants-tanden / Huyden / &c. / werden in vier Scheepen geladen / en desgelijcks nae Holland afgevaerdighd; daer dien Buyt welkoom was. D'Admirael Willekes liet veele gevangene Indiaensche Slaven los; welcke by de haere komende / op 't hooghste roemden de vriendlijckheyd en goedheyd deeser nieuwe Gasten; waer door dese Natie een goede genegenheyd tot de Hollanders kreegh. Dit Land / en de Stad S. Salvador, leverde jaerlijcks over d'18000. Kisten Suycker; een groote meenighte van Brazilien-hout / Boomwol / &c. De Koningh van Spaenje had hier door verlooren een goed deel sijner Inkoomsten / wijl hy van alle Scheepen 30. van 't 100. trock. Anderwegen hebben oock de Hollanders ter Zee de Spaensche magtige rijckdommen ontweldighd.

De Bahia de Todos los Santos en S. Salvador in West-Indien door de Hollanders veroverd.

Silvere en Goudene Beelden, nevens andere seer groote Buyt, daer gevonden, en na Holland geschickt.

Rijckdom deeses Lands, en verlies voor Spaenje.

De Somer deeses jaers 1624. was boven maten heet en droogh. Ditmael betoonde de Heere onse God alweer mercklijck / dat hy de Vereenighde Nederlanden won bewaeren. Want de Rivieren de Maes, Rhijn, Wael en Yssel waeren soo vol Water / als oyt gesien was / tot seer groote verwonderingh van elck. Jae / als de vyand nu met een geweldigh Leger gereed lagh / om in te breecken / sijn de gedaghte Wateren op den 5. Augustus in 24. uyren tijds seven duymen gewassen. Op andere jaren konden de Beytel-Scheepen outrent deese tijd in den Rhijn niet vlotten; en d'Yssel pleegh geen anderhalve voet water te hebben. Maer nu waren deese Vloeden vol / en alle Kielen konden'er op varen.

Heete seer drooge Somer; evenwel sijn de Rivieren de Maes, Wael, Rhijn en Yssel boven alle gewoonte vol Water, tot bewaringh deeser Landen.

Met den uytgangh des Twaelf-jarigen Stilstands had Graef Henrick van den Berg ingenoomen 't Steedje Goch, gelegen in 't Land van Cleef; oock 't selve seer versterkt. 't Spaensch Guarnisoen in deese Plaets had niet alleen de Staetsche binnen Nieuw-meegen, Gennep, Graef, Emmerick, &c. tot noch toe verhinderd / de Contributien in Gulickerland en anderweegen op te halen / maer oock door geduerige uytvallen en stercke stroperyen groote schade veroorsaeckt. Dit

Goch in 't Land van Cleef, is de Vereenighde Nederlanden seer schaedlijk. 1625.

ver-

NEDERLANDEN

Lambert Charles, Gouverneur van Nieuwmeegen,

verdroot de Staten niet weynig: insonderheyd Lambert Charles, Gouverneur van Nieuwmeegen, was dit een doorn in d'oogen; die wel dickmael had getraght/ deselve uyt te rucken/ doch nooyt daer toe konnen geraecken. Maer geduerende de Belegeringh van Breda nam hy sijnen slag waer op de volgende wijs: Spinola lightte een goed deel Soldaten uyt Goch, om sijn seer versswackt Leeger te versterchen. Niet boven de 700. waeren'er in gebleven. Lambert Charles hier van bericht/ trock met'er haest uyt de naestgelegene Guarnisoenen der Steeden Emmerick, Rees, Ravestein, Graef, Zutphen, Doesburgh, Breevoort, Gennep en Thiel 2000. Mannen by een; en ruckte daer mee 's naghts den 17. Februarius voort. De Gouverneur van Goch wierd tijdlijck genoegh hier van gewaerschouwd/ en liet derhalven Gelder, Sonsbeeck en Wesel weeten/ datse op haere hoede souden sijn. Hy oock selfs paste dien gantschen naght op/ tot 's morgens ten 3. uyren toe. Doe meende hy/ dat het hem niet sou gelden; en begaf sigh met de sijne ter rust. Ontrent een uyr daer nae quamen de Staetsche aen/ en setteden 't door een Graght/ op een plaets/ daer een stuck van de Wal neer-gesoncken lagh/ soo dat'er nauwlijcks anderhalve voet water was. De Schildwaghten riepen haer toe; doch sy gaben tot antwoord: Sy waeren van de haere/ op Kondschap uyt geweest. Onderwijl beklom Thomas Packe, Lieutenant des Gouverneurs van Nieuwmeegen, de Muer in allerhaest met Ladders/ en liep nae 't Waghthuys; waer in maer bijf of ses Mannen waeren; welcke hy ter neer hieuw. Daer nae d'eene Poort vermeesterde/ en 't overige Staetsche volck binnen liet; 't welck stracks door de Straten reed/ roepende Vive l'Orange; te gelijck dood slaende alles wat haer in de Wapenen ontmoette. De Spaensche de Stad verlooren siende/ begaben sigh in 't Kasteel; 't welk ook op den 21. der genoemde Maend van de Staetsche wierd verovert.

neemd eyndlijck, geducrende de belegeringh van Breda, sijnen slag waer,

en overrompeld dese Plaets door een geluckige verrassing.

Staet van Breda, nae de verovering door de Spaensche,

Breda was nu in handen der Spaensche. De Burgers hadden wel goede voorwaerden bedongen/ echter weeken veele van daer/ wijlse haren Koophandel in de Vereenigde Provintien moesten drijven; derwaerts sy nu niet gaen moghten/ als alleen viermael in 't jaer. Oock was d'Onroomsche seer beswaerlijck/ datse een bysondere plaets tot hare begraefnis moesten soecken: alhoewel naderhand noch de Gereformeerde wierd toegelaten/ voor de betaling van eenig geld/ hare dooden in de Kercken te mogen begraven. Want wijl d'Inkoomsten der gedaghte Kerken seer geringh waeren/ soo nam men Geuse penningen, om deselve te verbeeteren; en liet haer daer in de Begraefnis nevens d'andere toe. De Geestlijcke vonden hier oock een schraele Tafel: derhalven gafmen haer/ tot onderhoud/ 't geld/ 't welck van de Paspoorten quam. Insonderheyd waeren de Spaensche bedaght/ deese Stad soodanigh te voorsien/ datse niet lightlijck weer in de handen der Staetsche moght komen te vallen. Versorgden daer op deselve met Koorn voor 3./ met Sout voor 7. jaren; met allerley andere behoeften voor een lange tijd. Derhalven saegen de Staten Generael wel/ dat'er geen kans was/ om'er haest weer meester van te werden. Ondertusschen verboodense alle toevoer/ niet alleen op Breda, maer oock op 's Hertogenbosch, om deese Steeden te benauwen.

welcke deese Stad van alles wel voorsien.

NEDERLANDEN

Dood van Prins Mauritz; weer van hier nae breeder.

't Was een groot verlies voor de Geunieerde Provintien, dat Prins Mauritz in dit jaer overleed (waer van naderhand wat breeder); doch wijl sijnen Broeder Prins Frederick Henrick in sijne plaets trad/ soo was de schade noch soo gevaerlijck niet: en hy heeft ook de Spaensche soo veel af-breuck gedaen/ datse gantsch afgemat wierden.

De Gouverneur van Wesel geschooten.

In Februarius Anno 1626. gingh Don Gonsalvo, Gouverneur van Wesel, met een deel Volck uyt/ meenende de Stad Lunen, waer in Brandenburgsch Guarnisoen lagh/ t'overvallen. Doch terwijl hy de Wercken bespiedde/ wierdmen hem gewaer/ en terstond schootmen een Falconet af. De Kogel nam hem 't eene Been wegh; waer aen hy stierf; en dus nam sijnen Aenslagh een vrughtloos eynd:

Oproer der Burgerente Leeuwaerden, en Harlingen in Friesland, wegens een nieuwen Impost.

In Friesland en Over-Yssel ontstond ontrent deselve tijd tusschen de Magistraten en Burgery een groote onrust; vermits d'Overigheyd/ volgens ordre der Heeren Staten, op eenige Goederen en Eet-waeren een nieuwen Impost wilden stellen. Dit veroorsaeckte den 5. May te Leeuwaerden een grooten oproer. De Burgers quamen in 't Geweer: trocken met vliegende Vaendelen na de Marckt: begaben sigh na de Poorten/ en geboden de Soldaten na huys te gaen/ 't welckse tegens haren wil doen moesten/ wijl d'andere haer te sterck waeren. Daer op besettedense selfs de Waght; braghten 't Geschut op de Wal/ en sonden de vier Venden Besoldelingen uyt de Stad. Een diergelijcken Oproer verhief sigh oock te Harlingen, en aen meer andere Plaetsen. Eyndlijck echter wierd alles weer gestild; doch met Leeuwarden vondmen de meeste moeyte.

De Staten veroveren Oldenzeel, en slegten deese Stad. 1626.

't Staten Heyr verdeelde sigh in Julius in twee Leegers. Graef Ernst Casimir van Nassauw trock met 't eene/ sterck 12000. Mannen/ na Oldenzeel. De Belegeringh begon den 22. der gedaghte Maend: d'Overgaef volghde den 1. Augustus. De sterke Wallen deeser Plaets wierden geslegt. 't Huys ter Lage deedmen in de lught springen. Door 't Spaensch Guarnisoen in Oldenzeel hadden die van Drenth, Twent, en 't Graefschap Zutphen tsederd een wijl tijds groote schade geleden. Na deese verovering wierd een Aenslagh van de Staetsche op Hulst gemaeckt; doch deselve mislucktte. Oldenzeel is de Hoofdstad van Twent; een Mijl weghs van Enschede; eene der oudste Steeden in Over-Yssel; dus genoemd van de Volkeren Oldesalii, bekend in de Romeynsche Historien. 't Huys ter Lage, of te Laech, 't Spaensch Roofnest/ was als de schrick van

Bericht van d'oudheyd derselve; en oorsprong des naems.

 Friesland,

Friesland, om dat het Noordlijcker lagh als Oldenzeel.

Gevecht tusschen eenige Spaensche Galioenen, en acht so Hollandsche als Engelsche Scheepen; met d'uytkoomst daer van.

De Duynkerkers namen in dit jaer veele Hollandsche Koopvaerdy-Scheepen wegh. Hier tegens wierden oock eenige Duynkerksche veroverd. Aght Spaensche Galioenen, voerende over de 500. Stucken Geschut/ quamen/ om te herwinnen de Stad Ormus, welcke de Persianen, met bystand der Engelsche, hadden ingenoomen. Vier Hollandsche en vier Engelsche Scheepen geraeckten den 11. Februarius met haer in een hevigh Gevecht/ duerende dien gantschen dagh. Den 13. hervattedense de Strijd/ van 's morgens af tot 's avonds toe; doch de Spaensche moesten wijcken/ en liepen in een Zee-boesem; daerse/ 't geen aen haere Kielen ontsteld was/ weer deeden hermaecken. Den 23. quamense weer te voorschijn; en greepen de Hollanders op nieuws aen. 't Gevecht duerde van Sonnen-opgangh tot den middagh. Vier Spaensche Scheepen wierden soodanig doorboord/ datse te grond gingen/ met verlies van ontrent 1000. Mannen. De Vice-Admirael stond oock in groot gevaer/ en lagh gantsch op d'eene sijde. Van de Hollandsche waren'er ontrent 70. gebleven. Derselver Admirael had soo veele Schooten bekomen/ datmen over de 300. gaten in sijn Schip vond.

Gewaeghde daed van Dirck Schaey, een Keulsch Schipper; tot sijn seer groot voordeel.

Dirk Schaey, een Schipper te Keulen, aengenoomen hebbende een Penninghmeester des Koninghs van Spanje met 8. Tonnetjens geld nae beneden den Rhijn af te voeren/ braght hem en de by hem sijnde/ buyten haerer aller verwaghtingh/ binnen Rees in handen der Staetsche. 't Geld beliep 52000. Rijcksdalers/ behalven den anderen Buyt. Alles wierd van de Staten Generael en Prins Frederick aen deese Schipper/ en die by hem waren geweest/ vereerd.

Nieuwe Vaert uyt de Rhijn in de Maes, van de Spaensche gegraven. 1626.

Ontrent deese tijd namen de Spaensche voor/ een nieuwe Vaert uyt den Rhijn in de Maes, en uyt de Maes in den Demmer te vervaerdigen. De wijdte sou sijn van 14. roeten; de diepte oock soo veel. 't Begin sou genoomen werden by Rhijnberck; soo voortgeleyd om Gelder, tot by Venlo in de Maes. Den 21. September Anno 1626. begon men te graven. Graef Henrick vanden Bergh deed met de Spade d'eerste steeck/ in den naem des Koninghs van Spanje; de tweede in die van d'Infante Isabella Clara Eugenia, de derde in dien van de Marquis Spinola.

De Staetsche soecken dit werck te verhinderen; dies treckt Prins Frederick op.

Wijl nu de Staten Generael wel bemerckten/ wat voor een groot voordeel de Spaensche door deese Nieuwe Vaert souden bekoomen; wat groote schade de Vereenighde Nederlanden hier door stonden te lijden; wijl men haer den Rhijn poogde af te snijden: soo soghtense den voortgangh te verhinderen. Prins Frederik trock op met veel Voetvolck/ Bootsgesellen/ en 75. Stucken Geschuts. Sloegh sijn Leger neer te Burick, tegens over Wesel.

Werd door Graef Henrick vanden Bergh overrompeld.

Doch op den 2. October quam Graef Henrick vanden Bergh met een groot getal Ruyters en Yperroers in alle stilheyd derwaerts; deed 's morgens voor dagh een aenval; en dreef de Staetsche, hier op niet voordaght/ in de vlught. De Graef van Styrum, d'Overste Putlitz, nevens 7. of 8. Capitainen, bleven gevangen. Vier Cornetten, meer als 500. treflijcke Paerden/ een Wagen met geld/ en anderen Buyt/ wierd de Spaensche ten deel. Dus wierden de Staetsche doemaels van de Spaenjaerden in haer Leger ongenadigh opgeweckt/ wylse geen goede Waght hadden gehouden.

Groote Oorloghs-toerustingen van de Marquis Spinola; en voorsorge der Staten Generael. 1627.

Geduerende de Vorst deeses Winters wilden de Staten Generael de Spaensche niet vertrouwen; stelden derhalven op de Grensen goede ordre; te meer/ wijl Graef Henrick vanden Bergh den 26. Martius sijne Regimenten t'samen voerde/ en daer mee op een Aenslagh uyttrock; doch sonder dat'er yets van quam. In't Voorjaer maekte Marquis Spinola groote Krijgs-toerustingen/ om met verscheydene Legers in 't veld te komen. 't Eene sou tegens Bergen op den Zoom; 't ander anderweegen gebruyckt werden. Ter dier oorsaeck versorghden de Staten deese Stad genoeghsaem; en versterckten de nieuwe Vestingh Steenbergen noch meer. Desgelijcks handelden men met de Stad Graef; waer op de Spaensche 't oogh oock geworpen hadden.

De Nieuwe Vaert een vergeefs werck.

Welcke ondertusschen noch stercker aen haere Nieuwe Vaert arbeydden; doch 't was vergeefsche moeyte/ en verlooren onkosten. Alleenlijck die van Venlo leeden hier door over de 300000. guldens schade.

De Staetsche slaen de Spaensche aen deselve.

Met den aenvangh van May namen de Staetsche door verrassingh Dinslaken (Dynxlaken) in/ gelegen ontrent een mijl van Wesel: plonderden 't Guarnisoen; doch de Burgers geschiedde geen leed. De Graef van Styrum overviel de Spaensche aen de Nieuwe Vaert, in hare Hoofd-Schans/ tusschen Gelder en Walbeck. Welcke de Staetsche bestormden; al de Spaensche neer maeckten; de Duytsche gevangen namen.

Prins Frederick Henrick ontfanght de Ridder-ordre des Kousse-bands.

In Julius quam d'Engelsche Ambassadeur Charleton in 's Gravenhaegh; met sigh brengende een Engelschen Herauld, die de Ridder-ordre des Koussebands overgaf aen Prins Frederick-Henrick.

Belegerd, en verovert de sterke Stad Grol.

Welcke Vorst op den 19. der genoemde Maend de Stad Grol belegerde. Graef Henrick vanden Bergh, sterck 17000. te paerd en te voet/ deed wel sijn best/ om deese Plaets t'ontsetten; doch 't wou hem niet gelucken. Den 19. Augustus was alles tot de bestormingh gereed; oock alreeds een Aenval geschied (waer in de Fransche en Engelsche de Voortoght hadden) op een Casematte, met veroveringh derselve. Als nu hier op een groot geschreeuw van Vrouwen en Kinderen wierd gehoord/ beval Prins Frederick, van schieten op te houden; en stracks daer na was 't Accoord met 't Guarnisoen gemaeckt: soo dat deese stercke Stad geluckigh geraeckte onder 't Gebied der Staten Generael.

Twee te gelijck door eene Musquet-kogel gedood.

Kortz voor d'Overgaef wierd Willem van Nassauw, natuerlijcke Soon van Prins Mauritz, met een Musquet-kogel uyt de Stad door 't hoofd geschooten; welcke Kogel te gelijck een aghter hem staende Engelsch Capitain trof; soo datse beyde

beyde daer door om 't leven geraeckten.

Staetsche Buyt ter Zee.

Ter Zee hebben de Spaensche en Staetsche malkander verscheydene Scheepen afgenomen. Insonderheyd overweldighden in October drie Jaghten der West-Indische Compagnie den Spaenschen Vice-Admirael, van de Honduras na Mexico varende / en bequamen daer door 1500. kassen Indigo van Guatimale, nevens andere Kostlijckheden. In tegendeel deeden de Duynkerkers de Hollanders oock schade. Doch met deeser gelijke voorvallen konnen wy ons niet ophouden.

Spinola vertreckt na Spaenje.

Den 24. der selve Maend vertrock de Marquis Spinola uyt Brussel na Spaenje.

De Spaensche en Staetsche maecken aen de Schelde nieuwe Schanssen.

Ondertusschen bemoeyden de Spaensche sigh geweldigh / om de Schelde gantschlijck voor de Staetsche te sluyten; en hoe langhs hoe meer de Stad Bergen op den Zoom, welke haer een doorn in d'oogen was / te naeren. Ten dien eynde bouwdense een stercke Schans by Sandvliet. De Staetsche bemerckten wel haest / waer van sy swanger gingen; en maeckten derhalven op den Blauw-gaern-dijck drie stercke Schanssen; oock noch een andere by Lillo, om sigh dus van den Pas op de Schelde te verseeckeren: 't welck de Spaensche een goede Pyl op den neus was geset.

D'Infante besoeckt Scherpenheuvel uyt devotie; en vind de Nieuwe Vaert qualijck gesteld.

Den 26. May trock d'Infante Isabella van Brussel na Scherpenheuvel, om daer hare devotie voor 't Lieve Vrouwe-beeld te verrighten. In 't weerkeeren quamse in Gelderland. om de Nieuwe Vaert tusschen de Rhijn en Maes te besightigen; doch vond 't Werck hier seer qualijck gesteld / wegens den gedaghten Inval des Graefs van Styrum. Boven dit weervoer haer noch een ander ongeluck. Want de Benden van Don Juan de Valasco, en andere / hare Hooghheyd geconvoyeerd hebbende / en weer na hare Legerplaets keerende / wierden van de Staetsche overvallen en geslagen.

Spaenschen Aenslagh op Ter Goes gaet te niet.

Terwijl Grol belegerd was / bemoeyden sigh de Spaensche geweldigh / om daer tegens yets tot haer voordeel te verrighten. Ten dien eynde steldense in 't werk een langbedaghten Aenslagh op 't Eyland Ter Goes in Zeeland. Te Sandvliet vergaderdense veele kleyne Scheepen / waer meese meenden over te koomen; doch wierden van eenige Staetsche Oorloghs-kielen bejegend / welcke haer te rugg' dreven. Haddense een goede Wind gehad / weynige der Spaensche souden 't ontkoomen sijn.

Wind en Regen doen de Spaensche groote schade op de Schelde. 1628.

Door de swaere Stormwinden en gedurige Regenen in Januarius des jaers 1628. leeden de Spaensche aen de Schelde groote schade. De halve Maen by de Hooge Werf spoelde wegh met 22. Soldaten. Door Vyerteeckenen haddense genoegh te kennen gegeven datse in nood waren / doch men kon haer / wegens 't geweld des Winds en Waters / niet te hulp koomen.

Keysersche koomen seer sterck in Oost-Friesland.

Vermits ter deeser tijd 't Keyserlijck Krijghsvolck met meenighte in Oost-Friesland wierd gelegt / en dus de Staten Generael wat te na op den hals quam / soo vreesdense voor eenigen Inval. Begonden derhalven sigh sterck ten Oorlog toe te rusten; maeckten al hare Regimenten vol. Lieten oock noch onder d'Overste Van Gent 10000. te voet en 2000. te paerd werven. D'Officieren ter Zee deedense sweeren / datse souden veghten tot op 't uyterste / en alsse 't Schip niet langer konden houden / 't Vyer in 't Buskruyd steecken.

Groote toerustingen der Hollanders te Land en te Water.

Noch 4000. Bootsgesellen wierden aengenoomen: de Boeren in Noord-Holland, insonderheyd die aen 't Strand woonden / gewapend; wijl de Duynkerckers sigh dickmael daer ontrent lieten sien / en binnen 12. weecken tijds over de 40. Scheepen hadden genoomen. De West-Indische Compagnie had een Vloot toegerust / stercker als oyt / geduerende den Oorlogh / uyt deese Landen was gevaren.

Don Carel de Colonna koomd in de plaets van Spinola, en versoeckt te vergeefs geld t'Antwerpen.

De Spaensche saten aen hare sijde oock niet stil / maer maeckten desgelijckx groote Krijghs-toebereydselen. Wy hebben gehoord / dat de Marquis Spinola uyt de Spaensche Nederlanden na Spaenje was vertrocken. Waer op Don Carel de Colonna, nevens de Kardinael Overa, sigh 't Bestier ondernamen; en Graef Henrik vanden Bergh de Quartieren aen den Rhijn aenbevalen. Colonna trock door Braband en Vlaenderen, over al de Vestingen besightigende. T'Antwerpen versoght hy van de Wisselaers geld; doch sy gaven tot antwoord: Men sou haer eerst betalen 't geen men haer al van over langh schuldigh was.

De Keysersche eysschen een Schattingh van Groeningen.

Even soo veel kreegh oock de Graef van Anhold, die in Oost-Friesland lagh / en van de Groeningers, uyt naem des Keysers Ferdinandi, een Schattingh eyschte / tot onderhoudingh van 't Keyserlijck Heyr. In May namen de Staetsche, door verrassingh / by naght 't Kasteel Ravensbergh in.

Spaensche willen een andere Nieuwe Vaert graven, ten nadeel der Staten; doch vergeefs.

De Spaensche meenden ontrent deese tijd noch een andere Vaert te maecken / door welke de Schelde in den Demmer sou geleyd werden / om dus Antwerpen te verseeckeren; die van Bergen op den Zoom 't strooppen te verbieden / en de Contributien des platten Lands af te schaffen. Wijl deese Vaert wierd aengevangen ten besten der Stad Antwerpen, soo moest oock deselve d'onkosten betalen. Don de Colonna hoopte / dat deese Gravingh een beeter voortgangh sou hebben / als d'andere aen den Rhijn. Echter keerde hy / ten eynde van Julius, onverrighter saecken weer na Brussel.

Nieuwe Vaert der Staten Generael by Bergen op den Zoom.

Wijl oock de Staten Generael beright wierden / dat de Spaensche yets tegens Bergen op den Zoom wilden ondernemen / soo beslootense / tot verseeckeringh deeser Plaets / een Nieuwe Vaert door te snijden van Steenbergen na Bergen op den Zoom. Lieten derhalven aen de Stad Steenbergen drie halve Manen en andere Sterckten; aen de Blauwe Sluys noch een Schans bouwen. Tot beschermingh van de Veluw en Over-Yssel wierden van de Koten-Schans tot aen Schenckenschans aght treflijcke Sterckten begonnen.

Verraed op Bergen ontdeckt;

Terwijlmen beesigh was met 't graven deeser Vaert; heeftmen te Bergen op den Zoom vijf Soldaten in Heghtenis genoomen / welcke voortijds den Koningh van Spaenje hadden gediend; en over Calais

hier

NEDERLANDEN

hier waren gekoomen; nevens een Vrouws-persoon / die de Brieven over en weer over droegh. Sy meenden de genoemde Stad aen verscheydene plaetsen in brand te steecken; daer na de Spaensche binnen te laten. Dit ontdeckt sijnde / wierden se gehangen; de Hoofden afgesneeden / en deselve op Pinnen gestoocken. 't Wijf wierd gegeesseld / en voorts uyt 't Land gebannen.

en de Verraders gestraft.

Pieter Pieterfz. Heyn, Admirael der Nederlandsche West-Indische Compagnie, had Anno 1627. met een ongemeene dapperheyd veroverd de Spaensche Suycker-vloot, onaengesien deselve lagh onder 't beschut der Stad S. Salvador, in de Bahia de Todos los Santos. Want of wel de Hollanders onder d'Admirael Jacob Willekes, of Wilckens, Anno 1624. deese Aller-Heyligen-Bay hadden ingenoomen; soo was echter deselve Anno 1626. van de Spaenjaerden weer belegerd en veroverd geworden; doch met verlies van seer veel volck; volgens de Brief van Don Francisco de Toledo, Generael der Spaensche Armade tot deese verrightingh / geschreven aen Koningh Philips van Spaenje. Onder de gesneuvelde steld hy deese voorname Grootte: Don Pedro de Osorio; Don Francisco de Aquilar; Don Alphonso de Gona; Don Paulo de Santistivan; Don Johan de Torreblanca; Don Joseph Mantiques; Don Ferdinand Figueira; Don Diego Espinosa, en veel andere. Daer soo veel Groote blyven / moet 't getal der gemeene Soldaten niet geringh sijn.

D'Admirael Piet Heyn veroverd de Spaensche Suycker-vloot, in de Bahia de Todos los Santos, van de Spaensche met groot volckverlies weer vermeesterd.

Maer 't verlies deeser Suycker-vloot was Spaenje op verre na soo smertlijck en schaedlijck; de winst voor de Hollanders op verre na soo groot niet / als wel 't Spaenich verlies harer Silver-vloot; door eben den selven Admirael Pieter Pieterfz. Heyn in Holland opgebraght. Wy hebben hier boven gewagh gemaeckt van de Zee-vloot / uytgerust door de Hollandsche West-Indische Compagnie. In May liepse uyt onder de gemelde Admirael. Aght Scheepen deeser Armade geraeckten korts daer na in een Gevecht met 6. Duynkerckers; welcke te kort quamen. Vijf der selve namen / seer beschadighd / de vlught na Calais. 't Sesde viel in de handen der Hollanders; welcke daer in vonden over de 140. doode; die / te gelijck met de levende / in Zee wierden geworpen.

Vloot der West-Indische Compagnie loopt uyt, onder den selven Admirael.

Gevecht met de Duynkerckers.

De gedaghte Vloot haren wegh vervolgende / heeft in Porta della Coronia al de Spaensche Scheepen en Galeyen aengetast; veele der selve verbrand / of in de grond geschooten / andere genoomen; en dus een goeden Buyt bekoomen. Daer na vermeesterde se in de Haven van Cadix sommige andere Spaensche Kielen. Voeren doe voort na West-Indien. In 't Eyland Cuba, niet verr' van de Sterckte Havana gekomen sijnde / heeft d'Admirael Pieter Pieterfz. Heyn den 8. September twaelf Spaensche Scheepen / sijnde de Silver-vloot van Nieuw-Spaenje, in 't gesight gekreegen; oock aengegrepen / en'er 9. van veroverd. Hier na

Vernielingh en neemingh veeler Spaensche Scheepen.

Voortvaringh des Admiraels na West-Indien.

wierden de Hollanders noch 8. andere gewaer; waer onder sigh bevonden 4. Galioenen, met Silver uyt Peru. Sy bemoeyden sigh ten hooghsten / om se t'aghterhalen; doch 3. der selve ontquamen 't. Wierden echter van 3. der best-beseylde Hollandsche Kielen nageset; en 2. tegens 't Strand gejaeghd. D'overige Spaensche wierden van de Hollanders tot in de Haven van Matanea vervolghd; daer gesamentlijck aengetast / en sonder groote tegenweer veroverd. Waerom dan ook d'Admirael Pieter Pieterfz. Heyn, in 't Vaderland koomende / en een groote meenighte Volck rondom hem siende / seyde: Sie, hoe woelen de Menschen, nu ick sulck een groote Schat t'huys brengh, daer seer weynigh voor gedaen is. Te vooren, doe ick'er om veghten moest; en een veel grooter daed als deese verrightede, (hy sagh op sijne voorsightige dapperheyd / in 't veroveren der

Veroverd de Spaensche Silver-vloot.

en brengd deselve geluckigh binnen Holland.

der Suycker-vloot in de Bahia de Todos los Santos in Junius Anno 1627.), heeft nauwlijcks yemand na my omgesien. In de veroverde Scheepen wierden gevonden 177666. ponden Silver; 133. ponden Goud; 242. kisten Cochenille; 364. Balen van deselve soort; 114. Kisten Cochenille Sylvester; 2112. kisten Indigo, en veelerley andere kostlijcke Waren; t'samen waerdigh geaght 300. Tonnen Gouds. Op een gedeelte deeser Kisten stond geschreven, Por el Rey; op andere, Por su Majestad: Voor de Koningh; voor sijne Majesteyt. Op sommige: Voor 't Collegie der Jesuiten te Romen. Deese Buyt heeft d'Admirael Pieter Pietersz. Heyn geluckigh in Holland opgebraght; onaengesien de Duynkerckers, nevens andere Spaensche Scheepen, de tijdingh van dit verlies bekomen hebbende, vlijtigh op hem pasteden. Onder de Gevangene waren eenige Geestlijcke persoonen; en daer van de voornaemste Juan de Vergara; Antonius Lopez; Juan Alvarez; Dominicus de S. Francisco, &c. Deese alle moesten haer los kopen.

Boven maten grooten Schat, in deselve gevonden.

Dit jaer was voor de Hollanders ter Zee seer geluckigh. In Augustus bevoghtense in 't Canael onder Franckrijck 9. Spaensche Scheepen, geladen te Sevilla en Lisabon met allerley kostlijcke Waren; oock met 800. silvere Platen; willende na Duynkercken. Vier der selver wierden na een langh Gevecht veroverd: d'overige namen de vlught; en twee daer van geraeckten in handen der Engelsche. D'Oostendenaers en Duynkerckers leeden van de Staetsche Scheepen geen kleyne schade. Oock quamen met den aenvangh van Junius vijf rijck-geladene Scheepen uyt Oost-Indien in Holland aen, mee-brengende een boven maten grooten Schat. 't Hollandsch Jaght de Post-hoorn, voerende 12. Stucken Geschut, geraeckte voor de Maes met twee Duynkerckers vier uyren langh in Gevecht. Doe de Capitain ten laetsten sigh byna overmand bevond, beval hy, 't Vyer in de Kruydkamer te steecken. De persoon, dien 't gebooden wierd, heenen gaende, om dit werck te verrighten, wierd den arm afgeschooten. Dit was de behoudenis van 't Jaght. Want even ter selver tijd quam 't Schip Utrecht daer by; verdreef de Duynkerkers, en quamen beyde geluckigh in de Maes. Diergelijcke Gevallen hebben sigh dickmael toegedragen.

Noch andere haer rijck-geladene Kielen van de Hollanders genomen.

Dapperheyd van 't Jaght de Posthoorn tegens twee Duynkerckers.

Als de tijdingh van 't verlies der Silver-vloot onder de Spaensche Soldaten in Nederland quam, kondense lightlijck vermoeden, datse langhsaem betaeld souden werden. Toonden sigh derhalven allerweegen onwilligh, en 't liet sigh aensien tot een algemeenen Oproer. Te Breda vondmen verscheydene malen Brieven, by naght gestrooyd, waer in alleenlijck deese woorden stonden: Geld, geld, geld; of wy krijgen 't met geweld. En: Geen geld, geen Soldaten in 't veld. Over al stonden de Burgers in vreese, datse in hare Huysen vallen, en een algemeene Plonderingh ter hand neemen souden. 't Geen de Boeren ter Marckt braghten om te verkoopen, nam 't Krijghsvolck haer met geweld af. Tot betalingh der Guarnisoenen van Breda en 's Hertogenbosch sondmen 37000. Pistoletten af. Een deel Antwerpsche Besoldelingen wierden de Wagen, daer 't geld in lagh, tot Convoy toegevoeghd. Doch deese, op de Heyde gekoomen, deelden 't selve onder malkander, en begaven sigh na Bergen op den Zoom by de Staetsche. Een ander Spaensch Convoy, tot verseeckeringh van 4000. Rijcksdalers meegesonden, deed desgelijcks; en trad in dienst van Prins Frederik-Henrik. D'Infante Isabella te Brussel deesen ellendigen staet verneemende, stelde een Schattingh aen, en braght dus eenigh geld by een; waer mee de Soldaten wat gestild wierden. Oock heeftse de Licenten op de Schelde weer geopend, op dat deese Schattingh te beeter moght opgebragt werden.

't Verlies der Spaensche Silver-vloot verweckt Muytery onder de Spaensche Soldaten in Nederland.

Vrees voor een algemeene Plonderingh.

Bedrijf eeniger Antwerpsche Soldaten, die veel geld convoyeeren souden.

'tJaer 1629. is voor de Vereenighde Provintien gedenckwaerdigh, wegens de belegeringh en veroveringh van 's Hertogenbosch; d'inval der Spaensche in de Veluw, en d'inneemingh van Wesel door verrassingh.

't Jaer 1629.

's Hertogenbosch is de Hoofd-stad des vierden Quartiers van Braband; waer onder vier Leeden behooren; Kemperland, Peeland, Maesland, en 't Land van Oosterwijk. Daer in vindmen de Steden Helmont, Eyndhoven, Meegen, en Graef: onder sigh hebbende 72. Dorpen. Deese Stad leght aen de kleyne Rivier de Deese, of Diese; 2. mijlen van de Maes; 4. van Ravestein; 3. van Heusden, en 12. van Antwerpen. Hoedanigh een sterckte sy heeft, soo van de Natuer, door de moerassige gelegenheyd des Lands, als door de konst der Fortificatie, is elck genoegh bekend. Tot op 't jaer 1579. wasse geweest op de sijde der Staten Generael van de Vereenighde Provintien: maer doe wenddese sigh na de Spaensche, en wierd t'eenemael Roomsch-Catholijck. Anno 1585. onderstond sigh de Graef van Hoheloh, deese Stad door behendigheyd in te krijgen; doch 't misste hem, door de dappere tegenweer der Burgers. Anno 1601. wierdse van Prins Mauritz belegerd; doch wegens d'invallende groote koude moest hy weer aftrecken. Anno 1603. quam hy andermael voor deese Plaets; doch oock vrughtloos; wijl Aerts-Hertogh Albertus door list 3000. Mannen daer binnen kreegh.

Gelegenheyd der Stad 's Hertogenbosch; van Prins Mauritz tot tweemalen toe te vergeefs belegerd.

Den 14. April deeses jaers 1629. trock Prins Frederik-Henrick uyt 's Gravenhaegh na Schenckeschans. Van daer ruckte hy met al 't Krijghsvolck in aller haest na de Moocker-heyde, daer hy 't in Slagh-ordre stelde. Den 29. met 't aenbreecken des daghs marcheerde hy na de Stad Graef: van daer op 's Hertogenbosch aen; welcke Plaets den 30. 's morgens van de Ruytery wierd berend. 's Namiddags ten drie uyren quam'er Prins Frederik met 't overige Volck voor. Aerts-hertogh Albertus deese Belegeringh vernoomen hebbende, sond Post op Post na Spaenje. Liet al de Krijghs-Officieren by een vergaderen; en traghtte allerweegen geld t'samen te schra-

Prins Frederick-Henrick koomd op May-avond voor deese Stad.

't Staet aen de Spaensche sijde slecht, wegens Geld-gebreck.

NEDERLANDEN

schrapen / om sijne Soldaten te betalen / en dan deselve t'eerder in 't Veld te mogen brengen. Doch doemaels was 't aen de Spaensche sijde qualyck gesteld. De Besoldelingen waren onwilligh / door geld-gebreck ; en wilden haer niet veel laeten commandeeren. Eyndlijck wierden noch de Spaensche Regimenten met groote moeyte onder Graef Henrick van den Bergh tsaem-gevoerd ; echter weynigh daer mee verright. Hy deed wel tot eenige malen toe een proef / om de Stad t'ontsetten / doch sagh geen kans / om yets uyt te wercken ; wijl 't te langh gewagt / en des Princen Leger op 't beste bevestighd was. Sond derhalven een Boer met een Brief nae de Stad ; beveelende de beschermingh der selve aen den daer binnen sijnde Gouverneur Grobendonck ; met bekendmakingh / dat hy geen voordeel op der Staten Leger kon vinden / noch eenigen raed tot 't Ontset sien ; derhalven wou hy opbreecken ; en sigh vervoegen by 't Keyserlyck Volck ; 't welck doemaels seer sterck na Wesel trock ; in hoop / van het daer toe te sullen brengen / dat de vyand haer een Slagh sou moeten leveren. Sy dan de Victorie bekomende / sou de Stad konnen ontset werden. Deese Boer wierd van de Staetsche opgevangen / en voor Prins Frederick gebraght ; die daer op ordre stelde / den vyand te volgen met soo veel Volk als men uyt 't Leger sou mogen missen.

Graef Henrick van den Bergh soeckt 's Hertogenbosch t'ontsetten, doch te vergeefs ; en sijnen Aenslagh.

Den 17. Julius brack Graef Henrick van den Bergh met sijn Heyr van Boxtel op na de Maes. Eenige dagen langh lagh hy ontrent Gennep en de Graef ; waer door Prins Frederick begon te vermoeden / dat hy dese Stad wel moght belegeren. Van daer begaf hy sigh nae de Moocker-Heyde : trock te Wesel over den Rhijn, en snelde met de hooghste haest nae den Yssel. Hier settede hy sijne Schuyten / welke hy op Wagenen mee voerde / in 't Water / en bragt eenige 1000. Mannen niet verr van Yssel-oord in de Veluw over : welcke sigh terstond begonden te beschanssen ; een Brugg' over den Yssel leyden / en by deselve een halve Maen opwierpen.

Begeeft sigh onverwaght nae den Yssel, en valt in de Veluw.

Den 24. trock de Graef van Styrum met eenigh Staetsch Volck hem te gemoet. Schermutseerde bynae een gantschen dagh met de Spaensche ; bragt haer eyndlijck op de vlugt / en dreef haer tot aen den Yssel, waer door veele Ruyters en Voetknegten in deese Rivier verdroncken. Doch de vyanden naemen weer moed. Vielen met een geweldige Furie op de Staetsche aen ; verstroyden deselve ; waer by dan veele Soldaten / en eenige dappere Overste dood bleven. Selfs de Graef van Styrum stond in groot gevaer / wijl sijn Paerd door een Canon-Kogel in 't Hoofd wierd geschooten. Prins Frederick (die alreeds de Heer van Dieden met eenigh Volck uyt 't Leger den Graef te hulp had gesonden) dit verlies hoorende / schickte noch daerenboven Graef Ernst Casimir met een goed deel Benden nae Aernhem. Maer ondertusschen quamen ontrent 10. Keyserſche Regimenten onder den Graef van Monte-Cuculi voorby Keulen na Wesel, ten bystand der Spaensche. Te Sonsbeeck geschiedde de Monsteringh ; en alsse een Maend Besoldingh hadden ontfangen / wierdense desgelycks nae den Yssel gevoerd.

Graef van Styrum treckt tegens de Spaensche in de Veluw, doch werd geslagen : Een groot deel Keyserſche komen de Spaensche te hulp.

Graef Ernst Casimir stelde op de verseeckeringh van de Betuw en Veluw, oock van de Stad Aernhem, soo veel ordre als hem mogelijck was. Ontrent 't eynd van Julius wierpen de Spaensche haere Brugg' over den Yssel af ; staecken haer Leger in brand / en begaven sigh nae Duysburgh. Te Rederen gekoomen / stondense dien gantschen naght in Slaghordre ; schoon 't geweldigh regende : en Graef Henrick van den Bergh deed al de Schouten daer rondom voor hem koomen / haer beveelende / d'aghterstallige Contributien te betalen. Hier nae liet hy weer by Middachten een Brugg' over den Yssel slaen / om dies te beeter voor 't Heyr op d'andere sijde Proviande te mogen bekomen. Doch bynae al 't Landvolck had sigh nae de Steeden begeven / waer door de Toevoer seer gering was ; en alle Eetwaren steygerden tot een hooge prijs. De Spaensche Soldaten saegen dickmael in drie of vier dagen geen brood. Met de Keyserſche gingh 't niet beeter. Wijl nu de Soldaten in plaets van brood haer met rauw Ooft moesten behelpen ; daer by noch vuyl moerrassigh water drincken / soo wierden veele sieck / en stierven plotslijck. Oock liep een groot deel uyt ongeduld tot de Staetsche over. Uyt Wesel wierd haer wel Proviande toegevoerd ; doch deselve quam langhsaem aen / wijl 'er een sterck Convoy by moest sijn.

Graef Ernst Casimir stelt na vermogen op alles ordre. De Spaensche aen den Yssel en de Keyserſche lijden groot gebreck aen Proviande.

Prins Frederick, wetende / dat tsederd een wijl tyds een groote Voorraed van allerley Krijghs en Levens-behoeften / oock groote rijckdommen / in de genoemde Stad waren gebraght / wenschte / dat de Spaensche dit voordeel moght afgesneeden sijn ; waer toe sig nu een goede gelegenheyd aenbood. Derhalven de Heer van Dieden, Capitain Wolf, en andere Officieren Bevel kregen / een Aenslagh op deese Plaets in 't werck te stellen. Deese namen 1600. Voetknegten tot haer / gewapend met Vyerroers en halve Piecken / nevens 8. Compagnien Ruyters ; en gelieten sigh / te willen passen op een Convoy van Wesel, 't welck even doe nae 't Spaensche Leger sou gaen. De Gouverneur dier Stad geloofde dit / en versterckte daer op de Begeleydingh. Stracks daer nae begaven sigh de Staetsche in alle stilheyd nae Wesel, en stelden den 19. Augustus haer voorneemen te werck.

Wesel, de Voorraed-schuer van 't Spaensche Leger. Aenslagh der Staetsche op dese Stad.

Seecker Burger / genoemd Pieter Muller, gingh seer ter herten d'ellende sijner Meede-burgers / nu soo langh geweest onder 't Spaensche Jock ; en veelerley Tyrannyen daeghlijcks onderworpen. Besloot derhalven / deese Stad van Dwinghlandy te verlossen. Hier toe bewoogh hy oock sijnen Broeder Dirck Muller, en noch een goed vriend Jan Roodleer. Alles wel overlegd hebbende / verboeghdense sigh heymlijck by de Staetsche : waer op dan ordre wierd gesteld tot d'uytvoeringh des Aenslaghs met alle voor-

Door wien deselve eerst bedaght en aengegeven was ; te weten Pieter Muller.

NEDERLANDEN

voorsigtigheyd. Een groote bevoordeeringh hier toe was seecker nieuw Bolwerck / 't welck gemaeckt wierd aen d'Oost-sijde deser Stad; noch niet volbouwd / soo dat het hier open lagh / alleen voorsien met een sterck Staecketsel; 't welck echter geen groot geweld kon afweeren. Pieter Muller had hier oock gepeyld de diepte der Graght / en een swaren yseren Hamer gereed gemaeckt / om 't gemelde Staecketsel daer mee af te breecken. Alles dus besteld / gingh hy op den 18. Augustus 's namiddags uyt Wesel. Een uyr daer na volghde hem door een andere Poort sijnen Broeder Dirck Muller: desgelijcks Jan Roodleer, oock door een andere Poort / op dat alles ongemerckt moght toegaen; en de laetste de voorige waerschouwen / indien'er yets moght ontdeckt sijn. Deese drie quamen op een bestemde plaets by malkander; biddende God om bystand / voorsightigheyd en dapperheyd / tot volbrengingh haers voorneemens.

De Heer van *Dieden*, nevens eenige andere *Officieren*, werd d'uytvoeringh van dit werck aenbevoolen;

Hier waghttense op den Vryheer van Dieden, die 't Opperbevel over dit werck had; en na de middernaght met sijn volck van verscheydene weegen aenquam. 't Lot wierd geworpen / wie d'een d'ander sou volgen. D'eerste beurt viel op Capitain Jan Hugens: de tweede op den Drost van Brevoort; de derde op Mons. Diest; de vierde op Mons. Marquette; de vijfde op Mons. Lauwijck, elck met 150. Mannen. D'aenval geschiedde op 't gedaghte Bolwerck. Pieter Muller gingh met Dirck Muller en Jan Rootleer voor-

't welck in de naght tusschen den 19. en 20. *Augustus*

NEDERLANDEN

aen; brack met sijn ysere Hamer 't Staecketsel in stucken; en maeckte de Staetsche dus een goeden toegangh; welcke hem met een dappere moed volghden / en onvertsaegd in de Stad drongen. Alles watse in de naeste Waghthuysen aentroffen / wierd dood geslagen. Daer na ruckten se voort na de groote Marckt. Capitain Jan Hugens, als de voorste / had drie Schermutselingen met de Spaensche, van welcke de voornaemste voorviel onder de Gevangen-poort; daer hy niet boven de 40. Mannen by hem had, want d'andere hadden de Poort en Straten beset / om niet van aghter overvallen te werden. Ondertusschen liep Pieter Muller met eenige Staetsche Soldaten in aller haest na een Smits Huys; die hem / wijl hy een goede bekende was / terstond de Deur opende. Stracks nam hy de grootste Hamers uyt de Winckel; en de Smits knaght volghde hem. 't Slot van de Braunische Poort sloegense met geweld af; openden deselve; lieten de Valbrugh neer / en stracks quam de Ruyterye in de Stad; 't overige Voetvolck desgelijcks. Al de Waghthuysen wierden overweldighd; de Poorten / oock de Wal ingenoomen. Op de Marckt wierd een Compagnie Spaensche Curassiers meerendeel ter neer gehouwen: 't overige Volck / bestaende in 1042. gemeene Soldaten / behalven d'Officiers, gevangen genoomen / nevens de Gouverneur Francisco Lozano. De Heer van Dieden behield alleen de voornaemste: d'andere deed hy over den Rhijn voeren / en loopen waer heenen sy wilden. Dus wierd Wesel van de Staetsche vermeesterd / met niet boven de 10. Mannen verlies.

kloeckmoedigh wierd aengevangen,

en geluckigh ten eynde gebraght.

Dus quam *Wesel* onder 't Gebied der *Staten Generael*.

Merckelijck heeftmen gesien de Godlijcke bestieringh in d'uytvoeringh deeses Aenslaghs op een bysondere wijs. Diedens Volck wierd tot verscheydene malen toe te rugg' geslagen; maer t'elckens vergaderdense soo voorsightigh weer / alsse kloeckmoedigh op nieuws aenvielen. 't Staecketsel aen d'afgebroockene Thoorn / daerse aldereerst op de Wal moesten koomen / wierd meer geopend door eenige kogelen uyt 't Canon der vyanden / als door 't geweld der Bespringers. Na deese inneemingh rees 's morgens ten vijf uyren een geroep / dat de Spaensche na de Deemsche Poort quamen aentrecken: doch men bevond / dat het den

In welcke uytwerckingh

de bystand Gods merklijck

NEDERLANDEN

Oversten Wolf, Gouverneur van Brevoort, was; oock beschreven met 600. Mannen tot uytvoeringh van dit werck: doch te vroegh gekoomen sijnde, en d'Overste Dieden niet gebonden hebbende (wijl 't Volck, wegens de donckere naght, dickmael van malkander verdwaelde, waer door veel tijds verlooren gingh, soo datse 's morgens ten 4. uyren eerst by de Stad quamen); daer-en-boven siende dat de dagh aenbrack, een stuck weghs te rugg' was geweecken; doch nu, 't geschiet gehoord hebbende, weer quam aen-naerderen.

te bespeuren was.

Een seer grooten Buyt en meenighte van Proviande wierd in deese Stad gevonden; daer onder ook 500000. guldens gereed geld, 't welck na 't Spaensche Leger sou gevoerd sijn geworden tot betalingh der Soldaten: behalven noch 40000. Ducaten; veel ander Goud, Silver, en Juweelen: de beste Bagagie van Graef Henrik vanden Bergh; van Monte Cuculi, en andere Spaensche hooge Officieren: insonderheyd den Roof, welcke de Croaten d'arme Lieden in Duytschland hadden ontweldighd. Van de Burgery is niemand in 't minste geplonderd: maer al de Brabandsche Winckelen, kostlijcke Kleynodien, 22. Vaetjens met Realen van Aghten; 5. andere vol Pistoletten; veele Waren, &c., wierden de Soldaten ten Buyt gegeven. Prins Frederik-Henrick liet in 't Leger voor 's Hertogenbosch al 't Geschut lossen, oock de Musquetten. De Pieckeniers bonden boven aen hare Spiessen Stroobosschen, en staeckense in brand. Dit maeckte sulck een flickeringh, als of 't geheele Leger in vlam had gestaen. Door al de Vereenigde Nederlanden wierd een Dankdagh, en groote vreughdbetooningh aengesteld. Hier tegens ontstond over dit verlies in de Spaensche een boven maten groote verslagenheyd. Oock wierden ter dier oorsaeck, soo wel in Duytschland als in de Verheerde Nederlanden, veele gewightige Raedslagen veranderd, ja gantsch vernietighd. De daer binnen geleegen hebbende Spaensche Gouverneur Francisco Lezano, en sijnen Oversten Waghtmeester De la Plare Galleron, welcke gevanklijck na Arnhem gevoerd, en weer los gelaten waren, wierden t'Antwerpen onthoofd; om datse deese Stad, waer aen de Spaensche soo veel geleegen was, niet beeter hadden bewaerd.

Grooten Buyt en rijckdom in deese Stad gevonden: waer van de Soldaten een goed deel kreegen.

Groote blijdschap in de Vereenighde Nederlanden; en swaere verslagenheyd onder de Spaensche.

Ondertusschen had Graef Henrick van den Bergh sijn Hoofd-quartier te Dieren en te Middachten. Hy onderstond sigh wel verscheydene malen in de Betuw te breecken, gelijck d'Infante Isabella geerne gesien had; maer wijl al de Passen op 't beste beset waren, soo kon hy sijn voorneemen niet tot de daed brengen. Daer op sond hy een deel sijns Volcks nae de Hooge Veluw; 't welck, na de veroveringh eeniger geringe Plaetsen, by Hattum over den Yssel soght te koomen; doch wierden weer te rugg' gedreven door den Staetschen Oversten Rijswijck, en 't Guarnisoen uyt Zwol. Terwijl quam Monte-Cuculi met sijne Benden voor de Stad Amersfort; welcke hy, nae geringe tegenweer, op Verdraggs-Artijkelen in sijn geweld kreegh. De Spaensche hadden sigh na Harderwijck gewend, om deese Plaets aen te tasten: doch even doe kreegense de tijdingh, dat Wesel door de Staetsche was ingenomen. Deese onverwagte slagh veroorsaeckte sulck een schrick onder haer, datse de voorgenoomene Belegeringh vergaten, en in allerhaest, met groote onorder, nae den Yssel snelden. Deeden echter onderweegen met Rooven en Branden groote schaede. Op deselve wijs hieldende Keyserische huys; die, op ontfangen bericht dat Wesel was veroverd, Amersfort weer verlieten; alles mee neemende watse met haer voeren konden. Op haren te rugg'-toght staeckense verscheydene Dorpen in brand. Ossen en Koeyen, welckese niet mee voeren konden, sneedense den hals af, en lietense soo leggen. Onderwijl vielen de Staetsche Guarnisoenen hier en gintsch op de voort-treckende Keyserische en Spaensche uyt; waer door niet weynige derselve om 't leven geraeckten. Die van Grol, Brevoort, Wesel, Emmerick en Rees sloegen ook eenige groote Convoyen, gaende nae Graef Henrick van den Bergh.

Verrightingen der Spaensche en Keyserische op de Veluw.

Amersfort ingenomen.

Schrick onder haer over 't verlies van Wesel.

De Keyserische verlaten Amersfort, d'andere snellen sigh na den Yssel, en houden anderweegen seer quaed huys.

Als nu Prins Frederick Henrick korts hier nae de stercke Stad 's Hertogenbosch oock had veroverd; en een gerught liep, dat hy noch yet anders tegens de Spaensche Nederlanden sou onderneemen (gelijck dan oock eenigh Staetsch Volck een Aenslagh maeckte op seeckere Schans by Hulst in Vlaenderen; die echter niet geluckte), soo heeft d'Infante Isabella Graef Henrick, die doemaels met 't meeste Spaensch Volck by Berg, Dinslaken, en aen geene sijde des Rhijns nae Gelder toe lagh, in allerhaest nae Braband geroepen, om de Guarnisoenen te versterken, en alsoo 't verder voorneemen der Staetsche onder Prins Frederick Henrick te verhinderen.

Graef Henrick van den Bergh werd van d'Infante nae Braband geroepen.

By de gemelde Veroveringh van 's Hertogenbosch saghmen in eene der Kercken een Glas, daer in gegeven van den Bisschop Gisbertus Masius. Hy selfs was 'er in afgebeeld: Ter eener sijde Maria; ter anderer Christus. Uyt de Borsten van Maria straelde Melk; uyt de sijde Christi Bloed; beyde als tot hem af-vloeyende. By 't Bloed stonden dese woorden: *Hic à sanguine pascor.* Hier werd ick met Bloed gevoed. By de Melck: *Hic ab ubere lactor.* Hier werd ick met de Borst gelaeft. Nevens Bisschop Masius had hy doen stellen: *Positus in medio, quo me vertam nescio.* Dus in 't midden gesteld, weet ick niet, tot wie ick my keeren sal. Eenen der beschouwers na d'overgaef der Stad schreef 'er onder: O Sot, keer u tot God. Te Padua is oock sulck een Schildery. De Jesuit Carolus Scribanius heeft 'er een Latijnsch Gedigt, als een Verklaring, of Uytbreydingh, op gemaeckt; 't welck Adrianus Hofferus aldus in Nederduytsche Versen heeft overgebraght. De Leeser oordeele.

Af beeldingh in een Kerk-glas, te 's Hertogenbosch, gegeven van de Bisschop Masius.

Ick sit vast en bedenck my tusschen Melck en Bloed,
Wat vreughde meerder is, der Zijd' of Borsten vloed.
Sie ick de Borsten aen, soo spreeck ick, Heyl'ge Moeder,
Verleen my doch de vreughd van uwer Borsten voeder.

Gedight van de Jesuit Scribanius.

Sie

NEDERLANDEN

Sie ick de Wonderraen, soo spreeck ick: Heyligh Kind,
Tot uwer wonden vreughd ben ick veel meer gesind.
Ick weet, wat ick sal doen (is 't anders toegelaten);
Met mijne *reghterhand* wil ick de borsten vaten:
Krijgh ick dan noch verlof, soo grijp ick oock daer by
Met mijne *linckerhand* de wonden van de zy.
Ik wil des Moeders Melk, en 't Bloed des Soons vermengen;
Geen beeter Medicijn kan yemand my toebrengen.

tot naerder verklaringh, in 't Nederlands overgebraght.

De Roomsch-Catholijke Liga in Duytschland send de Spaensche hulp toe.

Die van de Liga in Duytschland hadden over de 10000. Mannen van 't Tyllisch Heyr uytgesonden / ten bystand der Spaensche, om of mee in de Veluw te vallen / of 's Hertogenbosch t'ontsetten. Waren oock alreeds in 't Stight Paderborn gekomen. Doch als de veroveringh van Wesel, en stracks daer nae van den Bosch, haer ter ooren quam / blevense aghter. Doe nu de Spaensche weer na Braband waren getrocken / reysde de Graef van Monte-Cuculi nae Brussel, om van d'Infante te versoecken Geld en goede Quartieren voor 't herwaerts gekomene Keyserlijck Krijghsvolck; 't welck onder 't Commando van Graef Johan van Nassauw noch aen den Yssel lagh. By deese Soldaten was boven maten groot gebreck / soo datse van honger en kommer vergingen. Meenigh dapper Krijghsman / en voornaem Officier, schoon hy geenen vyand gesien had / moest sigh in de Veluw onder d'aerde laten dompelen.

Groot gebreck der Keyserſche op de Veluw.

Maer vermitsse hier langh bleven leggen / en naderhand met eenigh Spaensch Volk versterckt wierden; dat oock de Croaten met Plonderen en veelerley onmenschlijcke daeden (gelijckse dan te Delden, Diemen, Weel, en daer rondom alles uyt roofden; eenige Mans en Vrouwspersoonen mee-voerden / deselve seer wreed handelden; sommige neus en ooren af-sneeden / of beyde d'oogen uytstaecken; 't vel van de handen vilden; selfs de Kinderen niet verschoonden; jae diergelijcke grouwelen bedreven tegens Neutrale; en oock d'Onderdanen van Graef Henrick niet ontsaegen) gantsch Barbarisch te werck gingen / soo is Graef Ernst Casimir in 't eynd van Julius met 150. Compagnien te voet en 30. Cornetten te paerd op haer aengetrocken / voorby Duysburgh nae Keppel, daer hy sigh Legerde en Begroef / sijnde maer anderhalf uyr van 't vyandlijk Heyr; 't welck hier door al de Convoyen wierd afgesneeden. Graef Ernst liet den Keyserlijcken Generael Graef Jan van Nassauw den vryen Pas aenbieden; of anders wou hy hem dwingen te vertrecken. Vermits nu sijn Volk groot gebreck leed / alle Toevoer haer verhinderd wierd: dat hy oock alreeds van d'Infante Isabella Bevel had bekomen / de Veluw te verlaten / liever als de Soldaten te laeten vergaen / soo heeft hy d'aenbiedingh aengenoomen; en is dus met Sack en Pack in volle Slaghordre uyt de Veluw na Boeckhold en Bergh getrocken. Dus wierd dit Gewest weer vry; oock de sterckste Schans der Spaensche en Keyserſche aen den Yssel met Staetsch Volck beset.

Grouwelijcke bedrijven der Croaten, selfs tegens Neutrale persoonen.

Graef Ernst Casimie treckt op tegens de Spaensche en Keyserſche.

Doet haer de Veluw verlaten.

Nauwlijckx 't derde deel der Keyserſche quam weer uyt de Veluw. D'overige waren of dood geslaegen / of gestorven / of verloopen. Een voornaem persoon onder de Keyserſche betuyghde / en 't was oock waeraghtigh / dat deesen Inval der Spaensche en Keyserſche in de Veluw de Staten Generael der Geunieerde Provintien meer voordeel als schaede heeft toegebraght. Want (schreef hy in seeckere Brief) behalven datse (de Staten), door deese gelegenheyd en Togt in de Veluw, de Stad Wesel veroverden / soo haddense noch daer-en-boven veel treflijke Soldaten en schoone Paerden van haer (de Spaensche en Keyserſche) bekomen; desgelijckx veel Geld / voor Rantsoen der gevangene.

De Spaensche hebben door dese Togt in de Veluw de Vereenigde Staten meer voordeel als schaede gedaen; en hoe.

Korts nae den Aftoght der Keyserſche uyt de Veluw, ruckten de Staetsche in 't Cleefsche, Marckſche en Berghſche Land; vermee-

Staetsche veroveringen in Cleefsch,

ster-

NEDERLANDEN

Berghsland, &c.

sterden daer in verscheydene Plaetsen / en hielden al de nabuerige Landen / oock 't geheele Stight Keulen, in groote vreës; derhalven een geweldige vlught ontstond.

Spaensche al brandingen.

Geduerende de gedaghte Inval hadden de Spaensche afgebrand 't Rheenensche Veen, Oudebroeck, en alles wat op den Yssel lagh/ van Deventer af tot Dieren toe. Graef Willem van Nassauw op de gehoorde wijs in de Marcksche en Berghsche Landen getrocken zijnde / en daer verscheydene Plaetsen bemaghtighd hebbende/ maeckte een Aenslagh op Dusseldorp en Mulheim; doch 't wou niet gelucken.

Misluckten aenslagh des Heeren van *Dieden* op de *Spaensche*, met eenig verlies der *Staetsche*. 1630,

Onlanghs hier na leeden de Keysersche en Spaensche op de Bunikhartsche Heyde een taemlijck-groote Neerlaegh van de Staetsche. De Heer van Dieden, Gouverneur van Wesel, verwittighd / dat 7. Benden soo Spaensche als Keysersche sigh verschansten aen de Nieuwe Vaert by 't Quartier Rosenroy, nam voor / haer wegh te jagen / eerse sigh noch meer bevestighden. Sond derhalven Ysselstein uyt met 250. Ruyters en 1000. Vyer-roers / nevens eenige Musquettiers: Sommige willen/ dat deesen Aenslag was gemunt op 't Spaensch Volck / eerst varsch uyt den Paltz gekomen. Misschien heeftmen 't oogh op beyde gehad; doch d' eerste proef geschiedde op de Schans; welcke niet geluckigh was; want de Staetsche wierden hier van de Spaensche soodanigh ontfangen / datse met verlies te rugg' moesten keeren.

Graef *Jan* van *Nassauw* meend deselve op haere te rugg'-koomst den *Pas* af te snijden;

Graef Johan van Nassauw, die sigh te Rhijnberck bevond / de weet hier van krijgende / maeckte sigh op / en quam met 8. Compagnien Ruyters / nevens eenige honderden Voetknegten / te Lught, by de Bunickhartsche Heyde, om de Staetsche den Pas af te snijden. Doch de Commandant Ysselsteyn bestierde de saeck soo voorsightigh / dat de Spaensche t'eenemael / nae een hard Geveght / geslagen wierden.

doch werd t'eenegeslagen; *hy selfs* gewond, en gevangen bekomen.

Graef Jan, met drie wonden verseerd / wierd gevangen bekomen. Veel' andere Officieren der Spaensche bleven dood of waeren gequetst: insonderheyd de Commandeur van Berck, Grinart; een Ritmeester der Croaten, &c. Aen de Staetsche zijde bleef niet eenen Bevelhebber: alleenlijk de Lieutenant Isendoorn wierd swaerlijck gewond; en de Lieutenant Capper door de hand geschooten. De Commandeur Ysselsteyn behaelde hier groote eer; niet alleen door sijne dapperheyd / maer oock door sijn sonderlingh beleyd in deesen handel.

Binnen *Wesel* gebraght.

Soo haest de wonden van Graef Jan (die oock in dit Geveght genoeghsaem had betoond van Nassauwsch bloed te sijn; doch door de sijne niet behoorlijck gevolghd was) verbonden waren / versoght hy / datmen hem op Rantsoen stellen / en nae Rhijnberck begeleyden sou. Doch hier toe konnen niet verstaen / voor dat eerst ordre van de Staten Generael en Prins Frederick Henrick sou gekomen sijn.

Geduerende de tijd sijner geneesingh

Ondertusschen wierd hy nae Wesel gebraght; daer sijnen Broeder Graef Willem hem tot eenige malen toe quam spreken. 't Selve deeden sijne Gemalin en Kinderen. Onder de geneesingh sijner quetsueren stonden de Spaensche niet stil / om deese Stad weer onder haer geweld te krygen.

NEDERLANDEN

werd een verraed aengesteld, om *Wesel* weer in *Spaensche* handen te stellen.

Seecker persoon/ als een Doctor, uyt Rhijnberck by hem gekomen / en drie dagen met de geneesingh beesigh geweest sijnde / veynsde / dat hy eenige Heelmiddelen van nooden had / welcke niemand dan hy selfs kon bereyden. Moest derhalven nae Berck treeken; waer toe hy verlof versoght. Doch wijl eenigh quaed vermoeden op hem viel / soo wierd hy vast gehouden. Nae scharpe ondervraegingh en bedreygingh bekende hy eyndlijck sijn voorneemen / en leverde een packje met Brieven over; welcke na 's Gravenhaegh wierden gesonden. Door deselve ontdecktemen 't verraed. Graef Jan geneesen sijnde / wierd op vrye voeten gesteld / na dat hy 6000. Rijcksdalers tot Rantsoen had betaeld.

Anderen verraderlijcken Aenslagh

Noch een ander verraderlijck voorneemen werd in dit jaer 1630. ontdeckt. Seecker Priester van Emmerick, een oud Man/ met eenen Pieter Rutten van Allebeeck, hadden een Aenslagh bedagt op Schenckeschans en Bommel. Hier op gingh Pieter Rutten te Breda dienst neemen; en beraedslaeghde sigh met eenen Dirck de Busschieter, die binnen 's Hertogenbosch gelegen / en daer ontrent veel quaeds gedaen had. Deese Dirck 't opset van Pieter goed vindende / quam met hem over een / dat hy nae Bommel trecken / en daer dienst neemen sou: onder voorwaerde / dat

op *Schenckeschans* en *Bommel* ontdeckt.

evenwel sijne Besoldingh / geduerende de tijd sijns afsijns / sou voort-loopen / en hy genieten de helft des Buyts / die daer moght komen te vallen. Te Bommel geraeckt / versoght hy dienst by den Amptman; doch wierd geweygerd. Begaf sigh na de Schans S. Andries, om op de gelegenheyd des werks te letten / en de sijne daer van te verwittigen. Quam weer te Bommel, maer maeckte sigh hier verdaght / wegens al te nauwe doorsnuffelingh. Wierd gevangen genomen / en nae gedane belijdenis opgehangen. Veele deelgenooten deeses Aenslags ontdeckte hy / insonderheyd binnen Emmerick. Men nam haer wel in heghtenis; echter wierdense weer los gelaten / wyl de schuld haer niet beweesen kon werden / behalven de gedaghte Priestier, die te Schenkeschans wierd onthoofd.

Groote dierte des Koornsin *Nederland*,

Ondertusschen was in Holland 't Koorn tot een seer hooge prijs gesteygerd. De Rogg' / welcke men gewoon was te koopen tot 80. 90. / was gereesen tot 320. goudgul. 't Last. Dit veroorsaeckte onder 't gemeene Volck een grooten Onwil; in sommige Steeden oproer.

Voorsieningh der *Staten Generael* daer tegen.

Om dit gebreck te weeren / stelden de Staten Generael een nieuwe ordre op d' in en uytkoop van Koorn en Meel. Deeden oock sommige Weylanden / en een gedeelte der Heyde tot Bouwland bereyden / en bezaeyen. In de groote Steeden heeftmen Koornhuysen opgereght / waer uyt de Granen voor een redelycke prijs aen de Gemeente wierden verkoght. In Spanje was desgelycks een swaere diere tijd / soo dat 't Koorn daer driemael meer gold als voorheenen. Wegens deese schaersheyd van levens-

mid-

NEDERLANDEN

middelen kon in dese Somer weerszijds geen Leger te Veld gebraght werden.

Hollanders neemen Fernambucq in West-Indien in: en groot verlies der Spaensche.

In dit jaer hebben de Hollanders in West-Indien seer groot geluck tegens de Spaenjaerden gehad. Met een maghtige Scheepsvloot onder den Admirael Henrick Cornelisz. Loncq namense Fernambucq, Hoofd-stad van Brazil, in. 't Verlies der Spaensche was hier seer groot. Want behalven de Goederen / welckese verlooren in de veroverde Stercken en Steeden / staeckense op 't Recif al haere Packhuysen selfs in brand. Men hield voor gewis / dat hier door 't vyer wierden vernield 17000. Kisten Suycker / welcke Gil Correa de Castel Blanca in sijnen Brief aen Koningh Philips waerdeerde op 2. Millioenen Ducaten / behalven noch 20. Scheepen en Barquen, nevens een groot deel Brazilien-hout.

Andere Buytbekomingh der Staetsche in West-Indien, &c.

Admirael Pater bequam oock een goeden Buyt in West-Indien. Had de Stad en 't Slot S. Marten verovert / maer door gebreck van Voorraed dese Placts weer moeten verlaten; doch 't geen'er in was mee genoomen. Voorts hebben de Staetsche en Spaensche malkander ter Zee dapper in 't hayr geseeten. Nu nam d'eene / dan d'andere eenige Scheepen: Echter hadden de Vereenighde Nederlanders 't beste Spel; wijlse verscheydene Spaensche Kielen verovert den / geladen met Goud / Silver / en andere kostlijcke Waren.

Een Hollandsch Schip d'Eendragt veght tegens ses Duynkerksche, en doet haer met groote schade wijcken.

Seer aenmercklijck was 't / dat alleen een Hollandsch Schip / d'Eendraght, behoorende de West-Indische Compagnie, onder ses Duynkerckesche Oorloghs-scheepen verviel / welcke alle geweld tegens 't selve gebruyckten. De Capitain van d'Eendraght liet in den eersten Aenval 100. der vyanden overkoomen: maer doe ontfingh hy haer soodanigh / dat armen en beenen in de lugt vloogen. Ten laetsten moesten de Duynkerckesche afwijcken / met geen kleyne schade / wijl 4. harer Kielen over de 280. soo doode als gewondde aen haer Land braghten.

Afvoeringh van 't Spaensch en Staetsch Krijghsvolck uyt de Gulicksche en Cleefsche Landen; en wat Steeden elcke Parthy inhield.

Eyndlijck verkreegen de Possideerende Vorsten der Gulicksche, Cleefsche en Berghsche Landen de langh-gewenschte afvoering der Staetsche en Spaensche Krijghsvolkeren / na datse korts te vooren sigh met malkander hadden vergeleecken. Keyser Ferdinand, d'Infante Isabella, de Roomsch-Catholijke Liga, en de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden souden hare Soldaten t'huys roepen. Alleen sou Spanje in Besittingh en Besettingh houden de Steeden Gulick, Orsoy, en Rhijnberck: de Staten daer tegens Wesel, Rees en Emmerick: met bedingh / wanneer d'eene parthy deese Plaetsen quam te ruymen / dat d'andere desgelijcks sou doen.

Toerustingh des Koninghs van Spaenje in sijne Nederlanden ten Oorlogh, seer groot. 1631.

In de Voor-somer des jaers 1631. wierden aen de sijde der Spaensche en der Staten Generael groote Krijghs-toerustingen gesien. Koninghs Philips van Spaenje stelde de Marquis van Santa Croix ten Veldheer over sijn Krijghsvolck. Graef Jan van Nassauw wierd een bysonder Heyr gegeven. Graef Henrik vanden Bergh bequam 't Commando over 't Volck tusschen de Maes en Rhijn. In 't Land van Waes en daer rondom voerde 't Bevel Carel de Columba en Baglioni. De Graef van Grimbergen, Fresin, en Grobendonck lagen met hare Regimenten in Kleyn-Braband. D'Overste aldus in 't Land verdeeld sijnde / soo begaf de Marquis van Santa Croix, en dien van Aitona, sigh na Duynkercken, Oostende, Grevelingen, Mardijck, Nieuwpoort, Dam, en Hulst, om deese Plaetsen met genoeghsame Guarnisoenen te voorsien.

NEDERLANDEN

Optoght van Prins Frederick-Henrick.

Na langhduerige Beraedslagingen in 's Gravenhaegh wierd 't krijghsvolck der Staten Generael by een getrocken. 't Gingh te Dordrecht t'scheep. Voer eerst op Rammekens in Zeeland: daer na met de geheele Vloot / bestaende in meer als 3000. Scheepen / na Vlaenderen, en trad t'Ysendijck aen Land. By Wesel was een vliegend Leger van eenige 1000. Mannen gebleven / om te passen op de Spaensche by de Nieuwe Vaert tusschen de Maes en Rhijn.

Koomd by Brugge in Vlaenderen, en eyscht de Contributien van 10. jaren aghterstal.

Tusschen Watervliet en Boeckholt wierden 250. Vaendelen Voetknegten en 70. Cornetten Ruyters in Slagh-ordre gesteld. Deese trocken op Maldegom, en quamen tot op een halve mijl weghs na by Brugge in Vlaenderen. Hier over ontstond een groote schrick en vlught in dit Gewest. By de gedaghte Stad Brugge bleef Prins Frederik in 't Veld leggen. Riep d'afgesondene der vier Leeden van Vlaenderen tot hem / en handelde met haer wegens de Contributien: welcke dan oock Borgh stelden / dat d'aghterstallige thien jaren Brandschattingh binnen seeckere gestelde tijd souden betaeld werden.

Vertreckt spoedigh, niet alleen wegens d'aenkoomst der Spaensche,

Als hy nu tijdingh bequam / dat de Spaensche met een sterck Heyr onder Graef Jan van Nassauw tegens hem in aentoght waren / brack hy den 25. May in aller haest op. Vernaghtte te Maldegom. Trock 's anderen daeghs over de Lieve na Eeckelo. Quam den 28. met 't geheele Leger te Watervliet. Liet hier een Loopgraef nevens den Hollandschen Dam opwerpen / om sigh tegens d'aenkoomende Spaensche te verseeckeren; en deed op den 30. al 't volck t'scheep gaen. De Ruytery wierd na Bergen op den Zoom, d'Infantery na Willemstad en Geertruydenbergh gevoerd.

maer oock wegens gebreck van Proviande.

Al hadden schoon de Spaensche niet genaerderd / echter had Prins Frederik moeten aftrecken door gebreck van Proviande; wijl alreeds een Veldmaet Bier 8. 10. ja 12. / een pond brood 6. en 8. stuyvers in 't Leger gold. Oock was'er / door de geweldige drooghte / gebreck van Water; soo dat in een korte tijd over de honderd Paerden van dorst gestorven waren.

Legerd sigh dighte by Breda.

Naderhand sloegh de Prins sijn Leger te Druynen, niet verr' van Breda, neer. Hier door meenden de Spaensche, dat hy deese Stad wou belegeren. Quamen derhalven in Braband sterck te veld; en te Brussel wierd eenparigh besloten / den Oorlogh te Water en te Land met alle maght tegens de Hollanders voort te setten.

Een Geestlijck persoon bedenckt een

Seecker Geestlijck persoon bedaght t'haren voordeel een sonder-

NEDERLANDEN

derlingh ſlagh van kopere Stucken Geſchut. Drie der ſelve konden van eenen Man gedragen werden. Echter ſchootenſe drie ponden Yſer / en de Kogelen konden tot verr' over de Schelde vliegen.

ſonderlingh ſlagh van Geſchut.

Als nu met den uytgangh van Auguſtus de Spaenſche met hare Toebereydingen vaerdigh waren / begaf ſigh een gedeelte haers Heyrs na 't Marquiſaet Bergen. Stracks legerde Prins Frederik ſigh met ſijn meeſte Volck ontrent Bergen op den Zoom. Sond oock veele Scheepen na Lillo en Liefkenshoek, wel voorſien van Soldaten en Voorraed. Onderwyl wierd t'Antwerpen een geweldige Scheepsvloot verbaerdighd / onder 't Commando van Graef Jan van Naſſauw en de Prins van Barbançon. Beſtond uyt 50. Chaloupen met Seylen; veel andere met Riemen; 10. Ponten; 18. groote Pleyten, of lange Scheepen. Hier op waren 10. halve Carthouwen; 400. kleyne Stucken Geſchut; 20. Drielingen; 4000. Vyerwercken van een nieuwe vond; 11. Tonnen met geld; 3. Tonnen met Stroppen / en by de 7000. wel-toegeruſtede Soldaten; voor 14. dagen langh voorſien van allerley Voorraed. Doeſe van Antwerpen af-voeren / gaf de Pauſlijke Nuncius haer den Zeegen met deſe woorden: Ga gy Gezeegende, verſla de Vervloeckte. Op 't Prince-Land lagen noch 7000. Mannen / om op den byſtand deeſer Vloot te paſſen.

Prins Frederick legerd ſigh by Bergen op den Zoom.

Spaenſche Vloot te Water, tegens de Hollanders.

Zeegen en Vloeck des Pauſlijcken Nuncii.

Alle reyſende perſoonen wierden t'Antwerpen eenige dagen langh opgehouden / op dat deeſen Aenſlagh niet ontdeckt moght werden. Den 30. Auguſtus, 's abonds ten 7. uyren / voer de Vloot de Schelde af. Quam 's anderen daeghs te Saftingen aen. De Staetſche te Lillo en Liefkenshoek ſchooten wel dapper op haer; doch konden haer echter den Pas niet beletten. Den 1. September O. S. liep de meergedaghte Vloot uyt 't Saftinger-gat, en ſeylde ſoo voorts de Schelde afwaerts. Een deel der Scheepen geraeckten vaſt / wijl 't Water haer ontliep; derhalven moeſten d'andere / om haer in te waghten / op Ancker gaen leggen / tot dat de Vloed haer weer vlot ſou maecken. De volgende dagh / 's avonds ontrent ten 10. uyren / wierdenſe van de Hollandſche Oorloghs-ſcheepen onder d'Admirael Valckenis, in aller haeſt derwaerts geſonden / aghterhaeld / en ſterck beſchooten. 't Gevegt duerde dien gantſchen naght. Eyndlyck geraeckten de Spaenſche in onordre / en wierden overweldighd; ſoo datſe ſigh ſoo te Water als te Land ſoghten te redden. Een groot deel ſtrekte de Viſſchen ter ſpys. Al de Schepen / Chaloupen, Wapenen / Geſchut / &c. wierd den Buyt der Hollanders. Over de 4000. bleven gevangen / en daer onder veel' Officieren. Graef Jan van Naſſauw, de Prins van Barbançon, en andere Heeren / begaven ſigh in een kleyne Boot; en ontquamen 't dus door de duyſterheyd der naght. Onder meer andere vondmen in deeſe Schepen een Vlagg' / van wit Satijn / met 't Wapen des Koninghs van Spaenje in Goud; waer in met goudene Letteren ſtond: Nuestra Segnora. De voornaemſte onder de Gevangene waren / d'Overſte Roveroit; Overſte Baron de Leide, Overſten Dulcken, geweeſene Gouverneur van Grol; veele Capitainen, Lieutenants, Vaendragers / en andere Officieren: oock twee Capucijnen en een Jeſuit. Seer verſchrickt warenſe; wijlſe niet wiſten wat haer ſou weervaren. Want ſy bevonden ſigh aen een plaets daer geen genade plaets had / vermits de Hollanders gewoon waren / op hare binnenlandſche Wateren geen Quartier te geven; evenwel wierdenſe / tegens d'opbrengingh

Afvaert deeſer Vloot van Antwerpen, onder Graef Jan van Naſſauw.

Een deel der Scheepen geraken aen de grond vaſt.

Werden van de Hollanders t'eenemael geſlagen.

Meenighte van Gevangene; waer onder oock een goed deel voorname perſoonen.

NEDERLANDEN

gingh van een seeckere som gelds / los gelaten.

Wat nu deesen Spaenschen Aenslagh belanghd / al d'omstandigheden toonden genoeghsaem / dat de gedaghte Vloot had voorgenoomen na Willemstad te varen / om deese Plaets onvoorsiens t'overrompelen. Sy souden te Water / d'andere Spaensche te Land aengevallen hebben. Want even ter selver tyd braecken deese met haer Leger van Eeckeren by Antwerpen op / treckende na Brecht, Waes-wesel, en soo voorts na Rosendael. De Gevangene seyden / dat haer niets met allen van 't voorneemen bekend was; maer haer alleen bevoolen / de Vlagg' des Admiraels te volgen. Wegens deese treflijcke Zeege wierd in de Vereenighde Nederlanden een solemneele Danck-en Vreughdedagh gehouden. De Marquis van Sancta Croix deese ongeluckige uytkoomst vernomen hebbende / trock den 7. September in aller haest uyt 't Prince-Land, daer hy alreeds met sijn Heyr was aengekoomen / en packte sigh weer na Antwerpen. Dus was de geweldige Toelegh der Spaensche, waer mee sy de gantsche Somer in Braband en Vlaenderen waren besigh geweest / en waer aen alreeds over de 4. Millioenen Gouds was te kost geleght / in weynige uyren t'eenemael vernietighd. Alles / op eenige weynige Scheepen na / welcke ten deelen verbrand / of in de grond geschooten waren / viel in de handen der Hollanders. Wegens deese rampsalige uytslagh ontstond in Braband en Vlaenderen een groot misverstand tusschen de Spaensche en Nederlandsche Heeren. D'Infante, om alle onheyl te verhoeden / wierp wel al de schuld van dit quaed succes op 't wanckelbaer geluck; doch hier mee liet sigh d'ontwilder gedaghte Spaensch-Nederlandsche Heeren tegens de Spaensche niet ter neer leggen. Eenen der selve schreef hier van kortlijck aen eenen sijner Vrienden in Duytschland aldus: „Met een seer groote meenighte Chaloupen en Platbodemde Scheepen hadden „de Spaensche een grooten Aenslagh gemaeckt. Quamen over de Schelde en „Zeeuwsche Stroomen op 't Slaeck, ontrent de Mossel-kreeck, by 't Prince-Land, „onder 't Commando van Graef Jan van „Nassauw, en de Prins de Barbançon. Maer „soo ellendigh wierden se geslagen / dat dee„se twee voorname Heeren in een kleyn „Schuytje ontblooden. Op seer weynige „na sijn al d'andere of dood geslagen / of ge„vangen genoomen van de Hollanders; al„leen 't getal der laetste was over de 4000. / „en daer onder veel voorname Hoofden. „Hoedanigh een verslagenheyd hier door in „onse Landen veroorsaeckt is / en in wat „door een verlegenheyd de Spaensche saecken „gesteld sijn / kan mijne pen niet uytdrucken.

Ontrent 6000. Mannen / uyt Italien na de Verheerde Nederlanden ten bystand van de Spaensche gekoomen / hadden sigh niet verr' van Gelder alreeds neergeslagen. Prins Frederik, hier van verwittighd / gaf de Graef van Styrum bevel / haer t'overvallen: die uyt de Guarnisoenen van Wesel, Emrik, Rees, &c. 40. Cornetten te Paerd / 1000. Dyerroers / en eenige Compagnien Musquettiers kighte; waer mee hy na Gelder trock. Over de Nieuwe Vaert gekoomen / hoorde hy / dat de 6000. Italianen drie uyren te vooren waren opgebroocken; doch noch ontrent 500. op een Boeren-Hofsteede gebleven. Deese heeftmen aengegreepen. Sy verweerden haer dapper met schieten; doch wierden soo beantwoord / dat 't Boeren-huys in brand geraeckte. Veele verdierven in 't vyer. Over de 300. (wijlse geen Quartier begeerden / 't welck de Graef van Styrum haer aenbood) wierden dood geslagen; d'andere gevangen genoomen.

Stracks na den aenvangh des jaers 1632. stelden de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden en Prins Frederik-Henrik ordre tot een vroege Veldtoght. D'Infante Isabella Clara Eugenia soght wel desgelijks te doen / doch 't ontbrak haer aen geld: insonderheyd / wijl de Koningh van Spaenje begeerde / dat de Staten van Braband voortaen de kosten tot d'Oorloghs-lasten selfs souden verschaffen; wijl hy by deese toestand der saecken geen penningen kon oversenden. Als hy echter sagh / dat het hem op deese wijs niet sou willen gelucken / heeft hy door gantsch Spaenje en Portugal een sware Schattingh opgesteld / soo wel op de Geestlijcke als Weereldlijcke; waer van een gedeelte tot den Oorlog tegens de Hollanders sou overgemaeckt werden. Maer oock dit wou niet aengaen / wijl de Standen / insonderheyd die van Castilien, haer' onmaght vertoonden.

Die van Vlaenderen beswaerden sigh ten hooghsten by d'Infante Isabella, datmen soo veel Krijghsvolck na de Bovenlanden sond / daermen 't doch in de Nederlanden so gantsch seer van noden had; vermits / gelijckse beright waren / de Prins van Oranje yet gewightighs tegens de Spaensche Onderdanen in deese Gewesten sou onderneemen. Baden derhalven / datmen deese Soldaten sou te rugg' roepen: of indien niet / soo souden se gedwongen sijn / yet anders te besluyten. Evenwel wierd 't gedagte Volk na Duytschland gevoerd / ter hulp van Keyser Ferdinand en de Roomsch-Catholijcke Liga tegens Sweeden.

In Spaenje wierd een maghtige Scheepsvloot toegerust / soo om de Silvervloot te begeleyden / en in te halen / als om Fernambucq weer te veroveren. 't Laetste geluckte; niet 't eerste; wijl de gedaghte Silvervloot uyt Nieuw-Spaenje door een geweldige Storm te grond gingh; gelijck onder de Spaensche Geschiedenissen omstandiger gehoord is. 't Verlies bedroegh meer als 7. Millioenen Stucken van Aghten.

De Graef van Salazar trock met 17. Compagnien Spaensche uyt Breda, en deed ontrent Heerentals de Boeren door Brandschatten groote overlast. Op deselve wijs gingh hy te werck met eenige Dorpen in 't Land van Turnhout, Hooghstraten en de Meyery van

Waer op den Aenslagh der Spaensche vermoedlijck aengesien was.

Danck-en Vreughdedagh in de Vereenighde Nederlanden over deese seer groote Zeege.

Geweldige schade der Spaensche.

Misverstand tusschen haer en de Spaensch-Nederlandsche Heeren hier over.

Kort begrijp van deese sware Neerlaegh der Spaensche op 't Slaeck, by de Mossel kreeck.

Andere ramp, de Spaensche overkoomen:

en aenmercklijck Geveght.

Groot geldgebreck in Spaenje, en de Spaensche Nederlanden. 1632.

Klaght der Vlamingen over 't versenden des Krijghsvolcks na Duytschland.

De Spaensche Silvervloot gaet te grond.

Graef van Salazar treckt uyt om te Brandschatten.

NEDERLANDEN

van 's Hertogenbosch; parssende 't eene 100./ 't andere 200. en meer Rijcksdalers af. Arendonk 7000. gl. Voorts trock hy na Beringen in 't Land van Luyk. De Boeren waren wel gewapend/ doch te swack tegens deesen hoop; insonderheyd die van Loo. Beloofden derhalven 300. Philippijners tot Brandschattingh. Maer alsse niet meer dan 300. Rijcksdalers quamen brengen/ liet hy de Huys-lieden van de Ruytery omringen/ en 70. der selve neerhouwen. Naderhand stierven noch veele aen d'ontfangene Wonden.

Spaenjaerden wreedheyd.

Prins Frederick verovert *Venlo.*

Den 16. May wierd in de Vereenighde Nederlanden een Algemeene Vast-en Beededagh gehouden. Den 18. trock des Princen Ruytery na de Moocker-heyde. Den 20. brack 't gantsche Leger/ leggende ontrent Nieuwmeegen, op; sigh in goede ordre begevende na d'andere. Den 21. wierd Venlo berend; na dat Graef Henrik vanden Berg eenige uyren te vooren daer uytgetrocken was. Den 22. quam 't gantsche Leger voor deese Plaets: welcke sigh op den 1. Junius moest overgeven. Den 25. der selve Maend trock Graef Ernst-Casimir met eenige Venden voor Roermond. In aller haest deed hy een Battery opwerpen. Maer ontrent de middagh quam een vervlogene Musquet-kogel hem in 't Hoofd te treffen; waer van hy na weynige uyren overleed; tot seer groote droefheyd van Prins Frederik-Henrik, en der Staten Generael; desgelijcks van al 't Krijghsvolck. De volgende dagh wierd deese Stad met Accoord verovert. Daer op ruckte Prins Frederik al voort; en kreegh oock Masaick in sijn geweld. Desgelijcks Sittart, door Graef Otto van Styrum, op den 30. May.

Oock *Roermond*; waer voor Graef *Ernst-Casimir* wierd dood geschooten.

Masayck.

Sittart.

Beleegerd *Maestricht.*

Even op deesen dagh gaf de Prins aen de Spaensche openbaer blijck van sijn eygentlijck voorneemen; wijl hy de stercke Stad Maestricht door sijne Ruytery deed berennen. 's Anderen daeghs quam hy met sijn gantsche Heyr daer voor. Vermits nu de Spaensche aen deese Plaets seer veel geleegen was/ warense oock na alle vermogen op 't Ontset bedaght. Versamelden sigh ontrent Thienen en Diest. 't Spaensch Krijghsvolck/ 't welck in den Paltz was geweest/ quam by Namen aen/ doch in alles weynigh meer als 2200. Mannen sterck. Over dit by een gebraghte Heyr had de Marquis de Santa Croce 't Opper-Commando. De geheele Maght bestond in 16000. te paerd en te voet. Hier mee brack hy ontrent half Junius op; en begaf sigh na 't Leger van Prins Frederick-Henrick; doch sagh geen kans om over de Maes te koomen/ wijl de Staetsche hem t'elckens sulcks verhinderden.

De *Spaensche* pogen deese Stad t'ontsetten.

Vergeefsche Uytvallen der Belegerde.

Ondertusschen deeden die van binnen verscheydene Uytvallen; maer wierden geduerigh met verlies weer binnen gedreven; soo dat de Soldaten geen lust meer hadden/ om sigh tegens 't Princen-volck te wagen. Derhalven de Geestlijcke haer somtijds Wijn schoncken/ om moed te verwecken; doch 't geluckte niet beeter als te vooren. Geduerende 't Belegh van Maestricht deed Graef Willem van Nassauw (aen wien Prins Frederick voor sijnen optoght eenige Regimenten had toegevoeghd) een Inval tusschen Bergen op den Zoom en Antwerpen; met veroveringh eeniger Schanssen: in welke Stad hier over een geweldige vrees ontstond; te meer/ wijl ontrent dien tijd oock in Vlaenderen weynigh Krijghsvolck voorhanden was. Nu sagen de Spaenjaerden eerst/ hoe onvoorsightigh 't van haer gedaen was geweest/ soo veel Volck uyt de Verheerde Nederlanden tegens de Sweeden in Duytschland te senden. De Hollandsche staecken eenige Dijken door/ waer door 't Land rondom Antwerpen onder water lagh; tot groote schade der Boeren/ insonderheyd van die in Oderen, Wilmerdonck, Oosterweel, &c. Wat voor een haet hier door tegens de Spaensche ontstond/ hebben wy onder de Geschiedenissen van Spaenje verhaeld. Gewisselijck sou Graef Willem noch meer verright hebben/ indien Prins Frederik hem niet in 't Leger voor Maestricht had ontbooden/ wegens d'aenkoomst van Pappenheim: die/ na dat hy Hamelen, Einbeck, Warburgh, Duderstad, Volkmarssen, Paderborn, en andere Plaetsen aen de Weser, wel Beset had gelaten/ ontrent half Junius na den Rhijn toe trock/ om Maestricht t'ontsetten; wijl d'Infante Isabella hem ten hooghsten hier om had gebeeden. Onderweegen had hy de Stad Dortmund ses Stucken Geschut en een groote Som gelds afgeparst; aen alle Plaetsen/ daer hy quam/ quaed huys gehouden; en was eyndlijck by Keyserswaerd overgeraeckt.

NEDERLANDEN

Inval van Graef *Willem* van *Nassauw* tusschen *Bergen* op den *Zoom* en *Antwerpen*; tot groote schrick in deese Stad.

Pappenheim koomd, om *Maestricht* t'ontsetten.

Sijnen quaden handel op dese Togt.

Hoedanigh een lugt dit de Hessen in Westphalen maeckte/ is voorheenen gehoord. Deese vermeesterden doe eenige Plaetsen/ behoorende tot 't Aerts-Stight Keulen; waer over dien Bisschop seer t'onvreden was; en Pappenheim pooghde af te manen van sijn voorneemen op Maestricht, om liever d'Over-Rhijnsche Stighten te verseeckeren. Onderwijl settede Prins Frederick de Belegeringh ernstigh voort. Pappenheim na Maestricht sijnen Togt vervolgende/ dwongh de Stad Aken 46000. ponden Brood/ 84000. ponden Vleesch; voorts Bier en andere Behoeften af. Den 31. Julius ruckte hy van Mullem na Susteren; de volgende dagh na Elslo, en wijders op Geul. Don de Corduba had sigh met 't Spaensche Volck gelegerd reght tegens over des Princen Quartier. Wierp hier een Battery op: waer tegens Prins Frederick sijne Retrenchementen ter dier plaets deed verhoogen. Den 2. Augustus ruckte Corduba met 2. Regimenten Ruyters na 't Staten Leger; doch wierd met 't Geschut soodanigh verwelkoomd/ dat hy met groot gevaer en verlies moest aftrecken. Sijnen tweeden Aenval was desgelijcks vrughtloos. Pappenheim soght een Quartier der Staetsche op te slaen; doch moest met groote schade afwijcken/ en dersde naderhand 't spel niet meer wagen. Ter dier oorsaeck schreef de seer misnoeghde Aerts-bisschop van Keulen aen sijnen Resident by den

Aenval van *Don de Corduba* op 's Princen Leger een en andermael.

Oock van *Pappenheim*, t'harer schade.

Graef

NEDERLANDEN

Verwijt des Aerts-bisschops van Keulen aen hem.

Graef van Pappenheim: „Nu siet de Veld-„Maerschalck / wie hem wel of qualijck „heeft geraden / ick of N. / dat hy sigh soo „verr' ingelaten / en sulck een spel aengevangen „heeft; brengende niet alleen dit „mijn Aerts-Stight / maer oock 't gantsche „Rijck in een nieuwe beroerte: ondertusschen „met sijne stijfkoppigheyd de Catholijke „Stigten en Landen over den Rhijn en „Weser in een diergelijck uyterste gevaer „stortende. 't Sal een swaere Verantwoordingh „geven; maer onderwijl ben ick als „gantsch verdorven; en wien heb ick sulcks „te dancken / als den Veld-Maerschalck / „&c.

Maestricht geeft sigh over.

Als nu de Belegerde in Maestricht sagen / dat alle hoop van ontset haer was afgesneeden / soo gabense sigh op Accoord over. Dus is deese maghtige Stad / na een Belegh van 11. weecken / door Prins Frederik-Henrik gebraght aen den Staet der Vereenighde Nederlanden, in 't gesight van twee vyandlijcke Legers / dat van Pappenheim, en 't Spaensche onder Don de Corduba. Evenwel quam dit de Belegerde noch te baet. Want vermitsse sigh in hare Posten hielden / soo bedongen de Maestrichters beeter Verdraghs-Artijkelen, alsse anders bekoomen souden hebben.

Graef Henrick vanden Bergh verlaet de Spaensche sijde.

Terwijl dit sigh toedroegh / had Graef Henrik vanden Bergh de Spaensche sijde verlaten; verdrietigh sijnde over hare hooghmoedige / wreede / quade regeeringh / en 't mistrouwen datse op hem hadden geworpen. Hy begaf sigh na Luyk; waer heenen sigh oock eenige andere misnoeghde Nederlandsche Heeren hadden verwoeghd. Sijne Brieven / uyt deese Stad geschreven aen d'Infante Isabella, waer in hy reden gaf van sijn' afwijckingh; nevens die aen de Prælaten, Adel en Steeden der Spaensch-Nederlandsche Provintien: hoe daer op veel Volck uyt 't Spaensche Heyr tot hem quam / soo dat hy in weynigh tijds een goed getal Soldaten by een kreegh: de vrees der Infante, dat hy een noch grooter Aenhangh van de Verheerde Nederlandsche Standen moght krijgen: hare Brieven / ter dier oorsaeck aen deselve geschreven; oock aen den Raed van Luyk, om haer te beweegen / hem geen verblijf te vergunnen: hoe hy van Koningh Philips verdaghvaerd wierd / om sigh binnen Brussel te koomen verantwoorden; en wat'er voorts aenhangigh is / sou ons hier te langh vallen te verhalen.

Pappenheim vertreckt na Luyck; doch de Boeren doen hem wegh wijken.

Pappenheim siende / dat na 't verlies van Maestricht voor hem hier niets te doen viel / brack op met sijn Leger; nam sijnen wegh na West, en meende in 't Land van Luyk sijn Quartier te binden; doch de Boeren maeckten sigh door 't geheele Gewest op; voeghden sigh by een / en besloten eenparigh / hem buyten te houden. Wijl nu Pappenheim hier niet voor de tweedemael in gevaer wou staen van 't Hoofd ellendigh te stooten / soo wendde hy sigh om; trock na Sittart, Gangelt, Hensbergh, voorts na den Rhijn, om sijn oude Nest Westphalen weer te gaen soecken. De Spaensche begaven sigh na Braband. Den 25. Augustus wierd de Heer van Staeckenbroeck door Prins Frederick uyt 't Leger voor Maestricht met een deel Volck na Limburgh gesonden; die deese Stad en 't Slot geluckigh veroverde. Daer op volghde Valckenburgh en Dalen; soo dat deese Somer seer voorspoedigh is geweest voor de Geunieerde Provintien; die 't gantsche Land daer ontrent onder Contributie stelden. 't Graefschap Namen accordeerde voor 50000. gl. jaerlijcks. Andere Plaetsen na gelijckmatigheyd.

De Staetsche veroveren Limburgh, Valckenburgh, Dalen.

Andere saecken.

Van de nodigingh der Staten Generael der Vereenighde aen die van de Verheerde Nederlanden, om sigh tot haer te voegen: de vrees der Infante voor Oproer; der Spaenjaerden aensoeckingh tot een Stilstand van Wapenen met deese Provintien, en meer andere dingen / is onder de Spaensche Geschiedenissen gehandeld.

De Schans Philippijne door de Staetsche veroverd. 1633.

Den 19. September Anno 1633. veroverde Graef Willem van Nassauw de Schans Philippijne. De Spaensche onderstonden sigh / deese Stercke te herwinnen; doch wierden sulcker wijs van de Staetsche ontfangen / dat een goed deel der haere 't weer-om keeren voor eeuwigh vergaten. 't Guarnisoen in Philippijne deed 't gantsche Land daer rondom groote schade; en stroopte tot aen Gent toe. Om dit te verhinderen / begonden de Spaensche een nieuw Fort te bouwen: doch eer 't noch in staet van tegenweer was gebraght / wierdens'er door de Staetsche uytgedreven.

Krijghs-toerustingen van de Marquis d'Aytona; na de dood van d'Infante Isabella by provisie Gouverneur. 1634.

Na de dood van d'Infante Isabella Clara Eugenia wierd den Marquis d'Aytona, Don Francisco de Moncada, 't Gouvernement over de Spaensche Nederlanden opgedragen / tot dat de Kardinael Infant (des Koninghs Philippi Broeder) uyt Italien te Brussel sou aengekoomen sijn. Stracks bereydde hy alles tot een vroege Veldtoght / en gaf Patenten uyt / tot het by een brengen van 17. Regimenten en 4000. Paerden. Hier tegens saten de Staten Generael oock niet stil; en Prins Frederick beval al d'Officieren, hare Compagnien voor den 1. Martius te moeten Compleet hebben. In West-Indien gingh 't de Hollandsche West-Indische Maetschappy voor de Wind. Dickmael braghtense een grooten Buyt binnen Fernambucq: veroverden oock / en verbrandden eenige Portugeezsche Scheepen.

Vonnis tegens Graef Henrick vanden Bergh door den Hoogen Raedt te Mechelen uytgesproken.

Graef Henrick vanden Bergh wierd / in den naem des Koninghs van Spaenje, van de Hooge Raed te Mechelen, wegens sijn afwijckingh van de Spaensche tot de Staetsche sijde / verklaerd schuldigh te sijn aen misdaed van gequetste Majesteyt; weerspannigh / oproerigh / verraderisch tegens den Staet des Koninghs: derhalven verbeurd te hebben al sijne Heerlijckheden / Leenen / Ampten / Eere / en Waerdigheden. Soo haest hy in handen geraeckte / sou hy op een Schavot gebraght / en onthoofd werden. Hier tegens heeft de Graef een wijdlopige Verantwoordingh uytgegeven; vertoonende

 de

NEDERLANDEN

de sijn onschuld / en de reghtvaerdige oorsaken / om welcker wil hy gedwongen was geweest / de Spaensche sijde te verlaten: waer in oock de Spaenjaerden, en haer bedrijf ontrent de Nederlandsche Heeren / opentlijck ten toon gesteld wierden.

Spaensche bouwen een Fort tegens de Philippijnen-Schans.

In Vlaenderen setteden de Spaensche een nijpende Pijl op den Neus der Staetsche, wylse een sterck Fort opwierpen tegens de Philippijner Schans. Hier door wierd de gedaghte Staetsche niet alleen 't Uytloopen belet; maer oock te gelijck haer verhinderd / d'omleggende Plaetsen de Contributien af te parssen. In 't voorleedene jaer hadden de Sweedsche de Heeren Staten Generael een goede Volck-hulp toegesonden. Nu deeden deese d'andere weer een Ruyter-dienst. Ontrent 5000. Mannen te paerd en te voet danckten se af; en lieten deselve onder den Heer Pinssen, ten bystand der Sweedsche, na Westphalen trecken.

Maestrigtsche Buytgangers krijgen slagen.

Dikmael gaen de Soldaten uyt om Buyt / maer krygen Buylen / ja dood-wonden. Dit gebeurde oock met den aenvangh van Junius aen eenige der Staetsche Besoldelingen binnen Maestright. Sy begaven sigh op Hazard (gelijckse spreken) na Walsch-Braband; meenende van daer een goeden roof t'huys te sullen brengen. Doch wierden van 't Krijghsvolck onder Mons. de la Motterie soodanigh ontfangen / dat 't Paerd des Hertoghs van Bouillon onder hem dood geschooten wierd / en hy 't beswaerlijck kon ontkoomen. Van d'andere waeren een goed deel gesneuveld.

Spaensche veroveren 't stercke Kasteel Argentil.

Den 15. derselver Maend brack 't Spaensche Leger op; sterck 28000. te paerd en te voet / veel Geschut by haer hebbende. Den 19. quamense voor 't stercke Kasteel Argentil, 't welck den 21. sigh aen haer overgaf; onaengesien het noch wel ses weecken tyds had konnen tegen houden. Dit Slot leght op de Maes, tusschen Maestrigt en Luyck; derhalven niet een eenigh Schip daer voorby kan varen / sonder verlof van 't daer in leggende Guarnisoen.

De Gouverneur Junius daer over ter dood veroordeeld.

De Gouverneur Junius quam met sijn Volck binnen Maestright; daer hy van de Krijghsraed wierd ter dood veroordeeld. Doch wijl sijnen Vader voornaemste Secretarius by Prins Frederick was / soo lietmen hem toe / aen de Staten Generael te mogen Appelleeren. Ondertusschen hield de grootste Spaensche Maght (want voor Argentil waren maer 3000 Mannen gesonden) Maestright als geblocqueert.

Maestright van de Spaensche belegerd.

De Hertogh van Lerma had sijn Quartier t'Aysden, anderhalve Mijl van de Stad; maeckende by Navaigne een vijf-hoeckige Schans / immers soo sterck als die op Stevenswaerd. De Marquis de Celada was gelegerd daer Pappenheim voor deesen lagh; bewarende de wegh tusschen Limburgh en Maestright. De Marquis d'Aytona bevond sig met 't grootste deel des Heyrs by Hach. Graef Jan van Nassauw hield sig by Campinne. In Braband en Vlaenderen hadmen groote hoop / dat de Spaensche van deese Stad meester souden werden.

Prins Frederick

Prins Frederick van Oranje deed 't Staetsch Volck op de Moocker-heyde by een komen. 't Gemeen gevoelen was / dat hy de Stad Gelder sou aentasten. Maer den 26. Augustus brack hy van hier op / en sloegh sigh neer voor Breda.

daer tegens belegert Breda.

Ondertusschen hadden een deel Spaensche gemeend Limburgh t'overrompelen; doch 't misluckte haer. Noch harder stietense 't hoofd voor Rhijnberck. Op S. Jacobs naght den 25. Julius macktense onder Graef Jan van Nassauw en de Gouverneur van Gelder een Aenslagh op deese Plaets / en hielden 't daer voor / dat die haer niet kon missen. Hadden oock alreeds 500. Mannen op de Wal gekregen; doch vermits 't andere Volck door de geduerige Regen niet kon volgen; haer Geweer daer door onbruyckbaer gemaeckt wierd / soo moestense vrughtloos weer af-wijcken / latende over de 160 doode op de Wal leggen.

om de Spaensche van voor Maestright af te trecken; 't welck hem oock geluckt.

't Was de meeningh van Prins Frederick niet / Breda te belegeren / om deese Stad te veroveren; maer alleen om de Spaensche van voor Maestright af te trecken; gelijck oock geschiedde. Want de Marquis d'Aytona brack op. Prins Frederick doe ook; en begaf sigh / sonder de Spaensche te verwaghten / nae de Meyery van 's Hertogenbosch.

Kardinael Infant koomd te Brussel.

Ontrent den uytgangh van October O. S. quam de Kardinael Infant te Brussel aen. Sijnen Intoght was seer heerlijck; en met groote praght wierd hy ingehaeld.

Staet der Indiens.

Dus liep dit jaer ten eynde / sonder dat door de geweldige Krijghs-toerustingen der Spaensche en Staetsche in de Nederlanden yet mercklijks was verright; doch in West-Indien hadden de laetstgenoemde goede voorspoed; veroverden Pariba, en dreven de vyanden daer uyt. In Oost-Indien gingh 't nae wensch. Op Zee vermeesterden de Hollanders en Zeeuwen verscheydene seer rijck-gelaedene Spaensche Scheepen.

De Kardinael Infant belegerd de Schans Philippine. 1635.

Anno 1635. den 29. April heeft de Spaensche Admirael, en Gouverneur van Brugge, Mons. de la Fontaine, onvoorsiens met 8000. Mannen en veel Oorloghs-Scheepen begonnen te belegeren de welgelegene en magtige Schans Philippine in Vlaenderen; doch de daer binnen leggende Staetsche, versterkt met 800. Mannen / door de Zeeuwsche Gedeputeerde in der haest haer toegesonden / queeten sigh soo dapper / dat de Beleggers groote af-breuck leeden. De Kardinael Infant was selfs in 't Leger gekoomen / en deed sijn Volck hevigh aendrijven; doch verloor niet weynige der beste / door 't geduerigh schieten en d'uytvallen der Belegerde.

Moet met groot verlies opbreecken.

Den 15 May quam Graef Willem van Nassauw met een goed getal Scheepen en eenige Regimenten Soldaten niet verr' van de Schans; waer op de Kardinael voorgingh / aghterlatende 1500. doode / en daer onder veele voorname Bevelhebbers.

Krijghsmaght van de Kardinael Infant.

Ontrent de Maend Junius trock de Prins Kardinael Infant met sijne groote Heeren te Veld. Aen de Demer had hy een Leger van 25000. Mannen / behalven de Spaensche en Duytsche hoopen / welcke alreeds in aentogt waren. Uyt Breda quamen oock 16. Compagnien Burgundiërs, 4. Compagnien Walen, en 1. Compagnie Bootsgesellen. Van noch 28. Com-

NEDERLANDEN

28. Compagnien uyt Vlaenderen. Prins Frederick Henrick met 't Staten Kryghsvolck by 't Fransche gekoomen zijnde (want Frankrijck en Spaenje hadden malkander den Oorlogh aengekondighd) trock op den 2. Junius N. S. met deese geheele Maght door Maestright. Derdehalve dagh langh duerde dien Toght. 't Heyr was sterck 60000. Mannen, uytgeleesen Volck; by sigh hebbende 120. Stucken Geschut. Trock reght op Braband aen; in welck Land een ongelooflijck-groote schrick en vlught ontstond; insonderheyd nae Antwerpen. De Kardinael Infant derfde Prins Frederick niet verwaghten, schoon hy sigh langhs den Demer seer sterck had beschanst, maer aerselde nae Mechelen en Brussel; bergende sijne voornaemste dingen in Antwerpen, als daer best bewaerd.

Optoght van Prins Frederick Henrick.

Groote schrick en vlught in Braband.

De 6. veroverden de Staetsche 't Steedje Lande, zijnde 't eerste in Braband. Den 7. Hallem, Leeuwen, vervolgens Diest, Aerschot. Den 8. sond Prins Frederick een Officier nae Thienen, om 't Guarnisoen en de Burgery te bewegen ten overgaef op goede voorwaerden. De Burgers waeren wel gewilligh; maer de Gouverneur Marino de los Arcos wou nergens nae hooren. Noch tweemael liet Oranje de Burgery waerschouwen, dat hare Stad te swack was, om de Bestormingh van sulck een Leger te weerstaen: datse haer selven in 't uyterste gevaer stelden: dat hy de woede der François, wanneerse met geweld souden ingedrongen sijn, niet sou konnen verhinderen; maer alles te vergeefs. D'arme Lieden waeren onder dwangh der Spaensche. Hier op dan wierd Graef Henrick van Nassauw met de Natoght, nevens 5. Regimenten en eenige Ruytery uyt 't Fransche Heyr, derwaerts gesonden, om Thienen aen te tasten. De Gouverneur deesen ernst siende, versoght tot Accoord te treeden, maer kreegh tot antwoord: Hy moest sigh nu op discretie overgeven. Terwijl men in dit Gesprek was, liet de Commandant onder de Staetsche los branden; met groote onvoorsightigheyd. Dit veroorsaeckte sulck een verbitteringh, dat eenige Soldaten met den Degen in hand over de Graght swommen; de Stad met geweld aenvielen; stormenderhand veroverden; gantsch uytplonderden, en over de 1000. Soldaten neerhieuwen. Onder de gedaghte Plonderingh geraeckte 't Vyer in eenige Huysen, waer door een gedeelte der Stad af-brandde. De Commandant en andere wierden gevangen. Grouwlijck gingen de Fransche, volgens hare gewoonte, hier te werck met Vrouwen en Dochteren te schenden; andere boosdaden te bedrijven. Eenige der Staetsche waren 'er oock niet vry van; welcker veele naderhand deese schuld met de strop moesten betaelen. Als 't roven en bloedplengen een wijl tijds geduerd had, quam noch een ander ongeluck. Een Ton Buskruyd geraeckte in brand; en de vlam vloegh in de Daecken van Stroo, 't welck, gelijck hier boven geseght is, een groot vyer veroorsaeckte. De Fransche dit siende, meenden, datmen 't willens dus had besteld; diesse oock den brand in andere Huysen staeken; waer door voorts de geheele Stad tot asch geraeckte. Dus moesten d'onnoosele verheerde Burgers goed en bloed verliesen. Met groote droefheyd aenschouwde Prins Frederick deese ellende; doch kon 't quaed niet stuyten.

't Staetsche en Fransche Leger koomd voor Thienen.

Prins Frederick vermaend en waerschouwd die van binnen, doch te vergeefs.

Onvoorsightigheyd des Commandants.

Thienen stormenderhand veroverd: waer in de Fransche seer baerbaersch te werck gingen.

De Stad geheel afgebrand.

Van Thienen trock Oranje na Leuven, en belegerde deese Stad. De Magistraet had sigh met haere beste Goederen nae Antwerpen begeven. Die van Mechelen en Brussel vlooden oock derwaerts. Selfs de Kardinael Infant (Prins Ferdinand, Kardinael van Toledo, Gouverneur der Spaensche Neder-

Prins Frederick belegerd Leuven.

NEDERLANDEN

landen), trock met sijn Heyr tot aen de Nieuwe Vaert tusschen Antwerpen en Brussel.

Wijckt weer uyt Braband, en waerom. Prins Frederik had alreeds de Buytenwercken van Leuven ingenomen: de Fransche herberghden nu al in de Graghten / en begonden de Wal t'ondermynen. Doch wyl'er groot gebreck in 't Leger ontstond; dat oock gebreesd wierd / d'aenkomende Keyserische Hulp-benden moghten sigh by de Spaensche voegen; nae den Demer gaen / en de Staetsche alle toevoer af-snijden; soo heeft Prins Frederick, op versoeck der Fransche Hoofdlieden / Leuven, en geheel Braband verlaten / sigh begevende nae de Maes, tusschen Roermond en Venlo. De Fransche moesten oock uyt Thienen en Diest wijcken. *Keyser send den Kardinael Infant Hulp-benden toe.* De gedaghte Keyserlijke Hulp-benden / onder den Veld-Maerschalck Piccolomini den Kardinael Infant toegesonden / bestonden in 103. Compagnien te paerd / en 95. te voet.

Aenslagen der Spaensche op Essen, Thiel, Clundert, Steenbergen, misluckt. Een Spaensche Parthy uyt Gulick en Gelder had een Aenslagh voor op Essen. Waeren oock alreeds ten deelen in de Stad gekomen; doch wierden gesamentlijck neer-gehouwen. Eenen anderen Aenslagh hadden die van Breda op Thiel gemaeckt. Ontrent 200. der haere bevonden sigh alreeds op de Wal; doch wierden ontdeckt / en met groot verlies weer afgedreven. Eenen anderen op Clundert, en noch eenen op Steenbergen, wierden desgelijcks openbaer. Maer de voornaemste is haer geluckt.

Maer op Schencke-schans haer geluckt, tot groote ontsteltenis in de Vereenighde Provintien. De Spaensche binnen Gelder overal Spions hebbende / en weetende / dat binnen de vermaerde / byna voor onverwinlijck-gehoudene Schencke-schans maer 80. Staetsche lagen (andere schrijven van 200.) / sijn 's naghts in alle stilheyd daer voor gekomen / en hebben deese voortreflijke Sterkte stormenderhand veroverd; waer door in de Vereenighde Nederlanden geen kleyne onsteltnis; in de Spaensche een boven-maeten groote blijdschap ontstond. Dit geschiedde den 18. 28. Julius.

NEDERLANDEN

Deese Fortres van de Staetsche weer belegerd. Prins Frederick stracks hier van verwittighd / en weetende / hoe seer veel de Geunieerde Provintien aen deese Fortres gelegen was / deed deselve terstond door Graef Willem van Nassauw weer belegeren; die op den 22. der selve Maend O. S. daer voor quam; doch in dit jaer noch geen meester daer van kon werden. *Spaensche Veroveringen.* Ondertusschen hebben de Spaensche 't Steedje Stralen; oock 't Huys met de Schans Aerssen ingenoomen. Daer-en-boven veroverde de Marquis de Lede 't Steedje en 't seer vaste Slot Limburgh, nae een belegeringh van ontrent een Maend.

Gulicksche Boeren misluckt de kans seer leelijck tegens een deel Staetsche. In Februarius quaemen aght Staetsche Compagnien te voet en drie te paerd in 't Land van Gulick, aentastende 't Adelijck Huys Gunterdorf. De Boeren / welcke haere beste Goederen daer binnen gebragt hadden / om deselve te verseeckeren voor de handen daer aenkomende Roof-vogelen / voghten soo dapper voor 't haere / dat de Staetsche met verlies van eenige doode aftrocken. Wijslijck hadden deese Landlieden gedaen / indiense de wijckende hadden laeten voortgaen. Doch haer geluck maeckte haer trots. Door een Boeren-hoogmoed vervolghdense haere vyanden; welcke sigh omkeerden / haer omringden; over de 200. dood sloegen; doe in 't Huys vielen / en alles plonderden.

Duynkerckers doen groote schaede onder de Hollandsche Haringh-buysen. De Duynkerkers deeden in dit jaer veel de Vereenighde Nederlanden groote schade ter Zee. Insonderheyd namense veele Haringh-buysen wegh; van welckese in Augustus over de 100. verbrandden / of op andere wijsen verwoesteden. Oock veroverdense een Staetsch Oorloghsschip / genoemd de Groote Draeck van Enckhuysen. Onderwijl quamense by de Hollandsche Oorlogs-vloot; welcke weynigh tegens haer deed; soo datse met haeren

Buyt

NEDERLANDEN

Buyt ontquamen / schoon de gedaghte Hollanders haer schaede genoegh hadden konnen doen / en den Roof haer weer ontweldigen. Hier over ontstond binnen Enckhuysen een grooten oproer. Wijven en Jongens liepen t'samen / en tasteden twee harer Scheeps-Capitainen aen / welcke haren Plight niet gedaen hadden; slaende en stootende deselve ter dood toe. Deesen Oploop verswaerde soodanigh / dat d'oproerige sigh in twee hoopen verdeelden; en niet alleen de Huysen der Vice-Admiralen Quast en Turck uytplonderden / maer oock tot de grond toe af-braecken. Schout en Magistraet onderstonden sig wel / d'onrust te stillen; maer wierden sulcker wijs bejegend / datse door de vlugt de dood moesten ontloopen. De moedwilligheyd rees hoe langer hoe hooger; soo dat de Stad Enckhuysen, indien niet een geheelen ondergang / immers een groot verderf gedreyghd wierd. Verhalven de Magistraet, om by tijds dit quaed te stuyten / in allerhaest aen de Staten en Prins Frederick om hulp schreven; welcke haer een goed deel Soldaten toe sonden.

Oproer daer over t'*Enckhuysen* ontstaen; de Huysen der *Vice-Admiraels Quast* en *Turck* ter neer geworpen, &c.

Schenckeschans, Anno 1635. door de Spaensche uyt Gelder met verrassingh in genomen / stracks daer nae (in Julius) door Prins Frederick Henrick weer belegerd / stond niet alleen 't overige van dit geheele jaer 't Belegh uyt / maer verdedighde sigh noch tot aen May des jaers 1636. Ondertusschen deed Oranje den 15. Martius 8000. Mannen sigh in alle stilheyd by 't Cleefsche Bosch vergaderen. De Cleefsche, door die van Emmerick hier van verwittighd / waren dapper in de weer. Den 16. gingh de Toght na Griethuysen, welcker Inwoonders d'oorsaeck waren / dat Schenckeschans verlooren wierd. Stormenderhand wierd deese Plaets veroverd; daer nae t'eenemael verwoest.

Vervolgh der Belegeringh van *Schenckeschans.*

1636.

De Kardinael Infant had gebooden / datmen in de Meyery van 's Hertogenbosch al de Gereformeerde Predikanten sou af-schaffen. Hier tegens lieten de Staten Generael een ernstigh Bevel uytgaen / datmen desgelijcks sou doen alle Roomsch-Catholijke Priesters op 't platte Land: jae even soodanigh handelen tegens alle Prælaten, Pastoren en andere Geestlijcke in Lutzenburgh, Limburgh, 't Bisdom Mechelen, 't Gebied van Antwerpen, Leuven, Namen, 's Hertogenbosch, &c., sittende onder haere Sauvegarde; sonder haer meer te gedoogen eenige Vergaderingen of Religieuse Oeffeningen / in 't openbaer of geheym.

Weersijdtsche *Placcaten* tegens de Predikanten, en *Roomsch*-Geestlijcke.

In May quamen Graef Jan van Nassauw en Prins Thomaso met veel Krijghsvolck / waer by sigh oock had gevoegd Graef Piccolomini met een deel Keyserſche, ontrent Cleef, om Schenckeschans t'ontsetten. Doch geen kans siende / om op 't Staten Leger yets met vrught te verrighten / vertrockense na weynige daegen weer; d'eene nae Braband; d'andere nae Gulickerland. Waer op dan eyndlijck deese maghtige Fortres den 29. April sig over gaf / tot groote blijdschap van d'Inwooners der Vereenighde Nederlanden.

Spaensche en *Keyserſche* soecken te vergeefs *Schenckeschans* t'ontsetten.

Schenckeschans veroverd.

In October quam t'Amsterdam tijdingh / dat by seecker Eyland in Noorweegen een Schip voor de West-Indische Compagnie was aengekoomen met 600. Balen Persiaensche Sijde en andere kostlijcke Waren / ter waerde van meer als 17. Tonnen Gouds; doch t'eenemael ontbloot van Volck. In 't af-varen warense 300. Mannen sterck geweest; nu geen 20.; en die noch nauwlijcks levendigh / wegens uytgestaen gebreck. Terstond wierden twee Scheepen daer heenen gesonden / om dit kostlijck Schip binnen te halen. Ontrent 't eynd deeser Maend veroverden de Staetsche 't Steedje Valckenburgh, niet verr' van Maestricht. Den 29. October gingh Graef Mauritz van Nassauw voor Generael na Brazil, met de Scheepen Zutphen, Fernambucq, Nassauw, Adam en Eva, en 't Jaght de Brack. Noch andere souden hem volgen. Want korts te vooren was tijdingh gekoomen / dat de Portugeezen, nevens een deel Brazilianen, 't Suyckerried-bosch met al de daer ontrent staende Suycker-molens hadden verwoest: van daer na Pariba waren geruckt / en daer op deselve wijs hadden gehandeld. De Hollanders waren hier soo swack van Volck geworden / datse / sonder nieuwe bystand / haest souden moeten wijcken hebben. De gedagte Generael Graef Mauritz was beloofd 1500. gl. ter maend / vrye Tafel voor 12. persoonen / en 2. ten 100. van alles wat gedeurende sijne Regeeringh van hem voor de Compagnie veroverd wierd.

Aenmerklijckheyd van een rijck-geladen *West-Indisch* Schip.

NEDERLANDEN

Graef *Mauritz* van *Nassauw* gaet voor *Generael* na *Brazil*, daer 't met de *Hollanders* niet wel stond.

Ter Zee bequamen de Hollanders en Zeeuwen in dit jaer veel Buyt. Met den aenvangh van December hebben twee Benden Staetsche Ruyters Don de Verdugo, Stadhouder in Gelder, eenige Gulicksche Ruyters tot Convoy by hem hebbende / niet verr' van Keulen overvallen / en hem gevangen na Orsey gevoerd.

Don de Verdugo van de *Staetsche* gevangen.

Terwijl Prins Frederik-Henrik Breda had belegerd (waer van stracks breeder) / quamen de Spaensche, om een Diversie te maecken / in Augustus ontrent Nieuwmeegen, Knodsenburgh, en de Schans ter Voorn; doch wijlse hier te grooten weerstand vonden / moestense met verlies afwijcken: maer maeckten sigh na de Stad Venlo aen de Maes; welcke Plaets sy den 21. en 22. beschooten. De Burgery / vol schrick / versoght op den Gouverneur, de Stad te willen overgeven; op haer neemende / sulcks by de Staten Generael te sullen verantwoorden; en daer op ruymde hy Venlo aen de Spaensche in: die stracks hier na oock Roermond veroverden. In de naght / dat door al de Vereenighde Nederlanden treflijck gevyerd wierd / wegens de veroveringh van Breda, namen de Spaensche in Gelder voor / haer oock by deese blijdschap te laten vinden. Capitain Smit van 't Rietberghsch Regiment, nevens eenige Ruytery uyt Roermund, Venlo, Gennep, en 't Geldersch Guarnisoen, begaf sigh 's avonds na Rhijnberck, met een konstigh-gemaeckte Brugg' / welcke sonder eenige verhindering 's naghts wierd geleght over de Graght / meer als 80. voeten breed. 't Voetvolck trock

Spaensche veroveren *Venlo* en *Roermund.*

1637.

In de naght, dat door al de *Vereenighde Nederlanden* over *Breda* gevyerd wierd maecken de *Geldersche* een

trock'er in alle stilheyd over; beklommen de Wal; openden de Poorten aen drie Plaetsen/ en versloegen 36. Soldaten/ welcke tegenweer booden. Weynigh andere tegenstand vonden de Geldersche, wijl 't Guarnisoen, in de Triumph des voorigen avonds dapper gesoopen hebbende/ in een diepe slaep lagh bedolven. Ontrent een half uyr langh warense meester. Drie Compagnien te Paerd bevonden sigh al in de Poort. D'Officieren en Trompetters stonden op de Straten. Doch vermits eenige Paerden gewond wierden/ begonmen te roepen/ datmen sou wijcken. De Voetknegten siende/ dat de Ruyters haer niet volghden/ lieten stracks de moed vallen; en wierpen sigh met sulcke hoopen van de Wal af/ dat de gedaghte Brugg' in stucken brack/ en veele verdroncken. Ondertwijl was 't Guarnisoen op de been geraeckt; waer op d'overige Geldersche meerendeel dood geslagen of gewond wierden. Die noch weer t'huys quamen/ seyden/ dat de geene/ welcke deesen Aenslagh hadden versuymd/ niet waerdigh waren/ des Koninghs Besoldingh t'ontfangen/ of sijn Brood t'eeten. 't Wierd de Commandant niet wel afgenoomen/ dat hy geen beeter ordre op de Besettingh had gehouden. Maer vry arger gingh 't de geene/ welcke Venlo aen de Spaensche soo vertsaeghdlijck hadden overgegeven. De Gouverneur Nicolaus Brederode, vreesende voor straf/ nam de vlught na Keulen. Waer op hy/ en de Sergeant-Major Jan de Jager, ingedaeghd; en/ niet verschijnende/ voor oneerlijck verklaerd wierden.

Aenslagh op *Rhijnberck.*

Waren alreeds in de Stad gekomen, doch wierden geluckigh weer uytgedreven.

De gewesene *Gouverneur* van *Venlo*, *N. Brederode*, vlied na *Keulen*.

In Februarius heeft Koningh Louis van Frankrijk Prins Frederik-Henrik van Oranje de Titel van Son Altesse, of Sijn Hoogheyd/ gegeven; welcke van de Staten Generael aen hem bevestighd wierd. 't Guarnisoen uyt Maestricht sloegh ontrent deese tijd een goed deel Spaensche dood/ en nam d'overige gevangen.

Prins Frederick bekoomd de *Titel* van *Son Altesse.*

Wy koomen nu tot de belegeringh der stercke Stad Breda, dus genoemd na de Rivier d'Aa, die sigh hier vermenghd met de Marcke: en wijl door deese Marcke d'Aa hier veel breeder werd/ soo heeft deese Plaets de benoemingh van Breda, of eygentlijcker Breed-Aa bekoomen. Leght aen een seer lustige Oord in de Kempen, behoorende onder 't Hertoghdom Braband. Is een Baronny, of Vrye Heerlijckheyd/ welcke in alles begrijpt 17. Dorpen; waer onder oock geteld werden Steenbergen, Roosendael, en Oosterhout. Andere reeckenen soo veel Dorpen behalven deese. Van Lier leght deese Stad Breda 7.; van Antwerpen 7. en een halve; van Bergen op den Zoom 7.; van Turnhout 5.; van Hooghstraten 4.; van Geertruydenbergh 2. mijlen. Stad en Baronny van Breda was voortijds 't Patrimonium der Hertogen van Braband. Hertogh Jan de III. verkoght dit sijn Erfgoed aen Jan van Polanen, Heer vander Leck, Anno 1350. De Vader van deesen Heer Jan van Polanen bequam de Heerlijckheyd Leck in Zuyd-Holland ten Houwlijck met sijne Gemalin Catharina, Dochter van Heer Diederik van Breederode, uyt 't Nassauwsch Huys. Jan van Polanen de II. wierd van Baron van Breda door koop/ Anno 1350. volgens L. v. Aitzema, maer Anno 1351. volgens E. v. Meteren en W. Goudhoven. Onder sijne Soonen was Heer Jan van Polanen de III. sijnen Nasaet/ Anno 1373.; voerende de Titel van Heer van Polanen, der Leck, S. Geertruydenbergh, Breda, Oosterhout, Bleskynsgraef, Brandwijk, &c. Liet alleenlijck eene Echte Erf-Dochter na/ Vrouw Johanna van Polanen, der Leck, den Bergh, Breda, Oosterhout, Rosendael en Steenbergen: welcke Anno 1404. trouwde Graef Engelbert van Nassauw, Stadhouder van Braband; gestorven Anno 1442. Na Engelbert (om hier kort te gaen) quam de Baronny van Breda op sijnen Soon Graef Jan van Nassauw. Vervolgens op sijnen Soon Graef Johan van Nassauw, overleden Anno 1475. Op Engelbert van Nassauw, sijnen Soon/ den wegh alles vleesch gegaen Anno 1504. Op Jan van Nassauw, Broeder van Engelbert. Op Graef Henrick van Nassauw, Jans Soon. Op Reene de Chaalon, Prins van Oranje, Soon van Henrik, by Vrouw Claudina van Chaalon, eenige Dochter van Prins Jan van Oranje. Deese Reene de Chaalon (dit was 't rijckste Huys in 't Graeffschap Burgundien), Erfgenaem van sijnen Vader Henrick, en van sijns Moeders Broeder Prins Philibert van Oranje, van wien hy/ behalven 't Prinsdom Oranje, noch 32. Heerlijckheden in Burgundien erfde/ wierd in 't Belegh van S. Desier doorschooten/ Anno 1544.; sonder Kinderen na te laten/ als een Bastaerd-soon. Graef Willem van Nassauw te Dillenburgh, jonger Broeder van Graef Henrick, overleefde sijnen ouder Broeder; en deesen (Henrick) sijnen Soon Prins Reynier. Stierf Anno 1559. Sijnen Soon Willem van Nassauw, gebooren te Dillenburgh Anno 1533. wierd by Testament van sijns Ooms Soon Reynier Prins van Oranje, Heer vander Leck, Polanen, S. Geertruydenbergh, Breda, Diest, &c.: verraderlijck doorschooten te Delf Anno 1584. Was geweest Stadhouder van Holland, Zeeland, en Utrecht. Eyndlijck quam Breda (behalven d'andere Vorstendommen/ &c.)/ op sijnen Soon Graef Mauritz van Nassauw. Van deesen op desselven Broeder Prins Frederik-Henrik, doch nu was de Stad in Spaensche handen.

Belegeringh van *Breda.*

Oorsprong des naems.

Gelegenheyd.

Is oudtijds geweest 't *Patrimonium* der Hertogen van *Braband.*

Hoe gekomen aen de Heeren van *Polanen*; en vervolgens aen de Princen van *Oranje.*

Den 22. Julius deed de gemelde sijne Hoogheyd Prins Frederick de Stad Breda berennen/ en heeft stracks daer op de Belegering voortgeset. Sijn Quartier was te Ginneken: dat van Graef Willem van Nassauw by Ter Hagen. Buyten deese twee voornaemste Quartieren op den wegh na Antwerpen, lagh Colonel Morgan. Ter Heyden Graef Henrick-Casimir; en te Teteringen Duc de Bouillon. De Prins Kardinael Infant was voor deese Stad seer bekommerd/ en liet sigh aen 't Ontset niet weynigh gelegen sijn. Den laetsten Julius trock hy (na dat hy den Gods-

Aenvangh der Belegeringh door *Frederick Henrick.*

De Prins Kardinael *Infant* soeckt de-

dienst

NEDERLANDEN

se Stad t'ontsetten, doch te vergeefs.

dienst in der Jesuiten Professie-huys bygewoond/ en van de Bisschop de Zeegen ontfangen had) uyt Antwerpen na Burgerhout en Wymegen, by sigh hebbende Prins Thomaso van Savoyen; nevens veele Grooten en Ridders. De volgende 1. Augustus reed hy van Wymegen na Brecht. Hield noch dien selven avond de Versamelplaets te Hooghstraten. Den 4. bracht hy met 't geheele Leger van hier op na Gilsen, en verder na Rijsbergh. Den 5. liet hy sigh sien/ in volle Slagordre/ dicht by de Staetsche Retrenchementen; doch sagh geen kans/ om yets tegens des Princen Leger te verrighten.

De Belegerde doen veel' Uytvallen;

Veel' Uytvallen deeden de Belegerde; doch wierden t'elckens met verlies weer binnen gedreven. Na den laetsten Uytval den 24. Augusti sonden die van binnen een Trompetter aen Graef Willem van Nassauw, versoekende/ datse onder de dooden een Officier moghten wegh halen. Als dit haer toegestaen/ en hy gevonden was/ braghtense hem met seer groote Eer' in de Stad. 't Sou geweest sijn den beroemden Oversten Cantechno, van de Kardinael Infant in Boerengewaed binnen Breda gesonden; om/ indien de Gouverneur moght koomen te sterven/ in sijne plaets te Commandeeren. Korts te vooren was in een anderen Uytval gesneuveld een Spaensch Alferos, die 15. Wonden had bekoomen. Onder de bewillighde Stilstand/ tot afhalingh der Doode/ vereerden beyde de Parthyen malkander met een dronck; de Staetsche schonckten de Spaensche Rotterdammer; de Spaensche de Staetsche Bredaesch Bier.

doch werden altijd weer binnen gedreven.

Breda geeft sigh over.

Als nu eyndlijck de Belegerde sagen/ dat alles tot den Storm gereed was/ tradense den 27. September tot een Accoord, en trocken op den 30. uyt. Al de gesonde Soldaten wierden gereeckend op 1800. Mannen. Geduerende dit gantsche Belegh waren in 's Princen Leger geweest: Van de Compagnien Guardes 12. doode/ 14. gequetste. Van d'Engelsche Troupen 196. doode/ 345. gequetste. Van de Fransche 182. doode/ 303. gequetste. Van 't Quartier van Graef Willem van Nassauw, Veld-Maerschalck/ 224. doode/ 316. gequetste. Van 't Quartier van Graef Henrick, Stadhouder van Friesland, 206. doode/ 306. gequetste. En dus in 't geheel 820. doode/ 1284. gewondde. Op de Stad waren gedaen 23130. Canon-schooten. Buskruyd verschooten uyt Canon en Musquetten 320000. ponden. 't Graven en maecken der Schanssen/ Sappeën, Bateryen, Galeryen, en andere Wercken/ heeft gekost 500000. gl.

NEDERLANDEN

Nette Lijst, van 't getal der doode en gequetste in 't Princen Leger.

De Roomsch-Geestlijke uyt Maestricht versonden.

Onder de Belegeringh van Breda wierd binnen Maestricht een Verraed gebreesd/ en ten deelen oock ontdeckt: derhalven den 7. September alle Roomsch-Catholijke Papen, Monicken, oock Studenten, over de 13. jaren oud/ uyt de Stad wierden versonden. Echter lietmen tot elcke Kerck twee Geestlijcke; in yeder Klooster twee Monicken/ tot verrightingh van haren Godsdienst. Al de Kloosters/ en de Huysen der Roomschgesinden, wierden doorsoght/ en de Wapenen daer uyt genoomen.

Graef Mauritz koomd als Generael in West-Indien by Fernambucq.

In 't voorleedene jaer was Graef Mauritz van Nassauw als Generael na West-Indien vertrocken. Den 23. Januarius deeses jaers 1637. quam hy met de Scheepen Zutphen, Fernambucq, Nassauw, Adam en Eva, en 't Jaght de Brack, nevens noch drie andere Scheepen van Guinea, omtrent Farnambucq aen. Wierd hier oock met groote blijdschap en losbrandingh des Geschuts ontfangen door de Heer vander Dussen en d'Admirael Lichthert. Stracks daer na (in Februarius) trock hy met sijn Volck op/ om de Portu-

geezen

NEDERLANDEN

geezen te soecken. Den 17. tegens den avond vond hy haer aen een voorname Pas, geleegen aen den voet eens Berghs/ daer de Hollanders noodwendigh door moesten; seer sterck gemaeckt/ en beset met 1800. Mannen/ onder S. Almeron. 't Quam tot een scharp Gevecht; waer in de Spaensche, door 't goed beleyd van Graef Mauritz, haer Voordeel verlooren/ en de vlught moesten neemen/ met verlies van over de 200. der hare; onder welcke oock waren gesneuveld Don Pedro Rocquebourgh; Don Bartholme, Adjutant Generael en Ingenieur, nevens veel andere Officieren. Daer-en-boven nam de Spaensche Generael Conte de Baniola van uyt de twee seer sterck beschanste Bergen by de Rivier Bavason gantsch onordentlijck de vlught. Graef Mauritz, bericht synde/ dat de Stercke ledigh stond / sond eenigh Volk derwaerts/ om deese Post te besetten. Deese op een Musquet-schoot weghs na daer by gekoomen waren / vloogh de helft van dit Fort in de lught / wijl de wegh-geloopene Spaensche brandend Lont by 't Buskruyd hadden geleght. Echter leeden de Hollanders gantsch geen schade / wijlse'er noch niet in gekoomen waren. Voorts vermeesterde Graef Mauritz 't Fort Bavason.

Slaet al terstond de Spaensche.

Krijghs-hilt door Buskruyd.

Met een diergelijck geluck veroverden de Hollanders voor de West-Indische Compagnie in de Maend Augustus 't Kasteel en de seer maghtige Vestingh del Mina in Guinea; eene der voornaemste Stercken/ welcke de Koningh van Spanje aen de Grenzen van Africa besat. Sy leght op een blauwe Arduyn, of Rots/ regt heerlijck gebouwd/ en volgens dighd Anno 1536. De Hollandsche vonden hier een goeden Buyt.

De Hollanders veroveren de seer sterke Vestingh del Mina in Guinea.

De gedaghte veroveringh der Stad Breda was de Vereenighde Nederlanden een seer groot voordeel; wijl hier door de Spaensche 't stroopen op den Hollandschen Bodem belet; Geertruydenbergh, de Clunder, Willemstad, Bergen op den Zoom, en die geheele Landstreeck daer door buyten gevaer gesteld wierd. 't Geen nu in deese beschrijvingh der Nederlandsche saecken hier voorby gegaen is/ kanmen vinden onder de Spaensche Geschiedenissen; oock eenighsins onder de Fransche.

Voordeel der Vereenighde Nederlanden by 't veroveren van Breda.

Geduerende de Regeeringh van Keyser Ferdinand de II. syn veele hooge Hoofden en voorname persoonen in de Christenheyd den wegh alles vleeschs gegaen / behalven de geene van welcke alreeds is gesproocken. Anno 1620. den 31. May overleed Graef Willem-Lodewijk van Nassauw, Stadhouder van Friesland, Groeningen en Ommelanden, oud 60. jaren en eenige maenden. Over de 40. jaren langh had hy sigh seer dapper en getrouw gequeeten in de beschermingh van de vryheyd der Vereenigde Nederlanden. Was gebooren te Dillenburg Anno 1560. Trouwde Anno 1587. de Dochter van Prins Willem van Oranje; welcke in 't volgende jaer te Leeuwaerden stierf. Van deesens Vorsts dappere Daden kanmen de Nederlandsche Geschiedschrijvers / insonderheyd E. v. Reyd nasien. Was een Man van Raed en Daed. Soo bemind was hy van de Friesen, datse hem gemeenlijck noemden onse lietse Heyte, dat is/ onse kleyne Vader. Kleyn was hy van persoon/ en gingh aen 't eene been/ waer in hy geschooten was geweest/ wat manck. Nederigh in gewaed; vriendlijck tegens elck; Godsaligh in 't hert. Men sou hem lighter voor een Predikant als sulck een voornaem Heer aengesien hebben. Was een groot liefhebber van Bloemen/ en gemeenlijck had hy'er een in de hand. In dit jaer overleed oock Louisa de Coligny, Weduw van Prins Willem d'I., Moeder van Prins Mauritz en Frederick-Henrick van Oranje, in October te Fontainebleau. In 't volgende jaer wierdse te Delf staetlijck begraben. In plaets van Graef Willem-Lodewijck quam sijnen Broeder Ernst-Casimir tot 't Stadhouderschap over Friesland, &c.

Overleedene voorname Lieden, Anno 1620.

Graef Willem-Lodewijck van Nassauw, Gouverneur van Friesland; en korte beschrijvingh sijns persoons.

Overleedene.

Louisa de Coligny, Moeder van Prins Mauritz, en Frederick-Henrick.

Anno 1621. verhuysde na d'eeuwigheyd/ den 28. Januarius, Paus Paulus de V., in 't 68. jaer sijns ouderdoms/ als hy den Roomschen Stoel had beseten 15. jaren/ 8. maenden/ 13. dagen. Van hem is in 't voorgaende II. Boeck gehandeld. In sijne plaets wierd verkooren Ludovicus van Bologna, hernoemd Gregorius de XV.; van wien hier na breeder. Philips de III., Koningh van Spanje; wiens leven voor deesen beschreven is. Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck, Heer der Spaensche Nederlanden. Hy wou sterven in eens Minderbroeders Kap. 's Anderen daegs den 13. Julius (by andere den 14.) deed sijne Gemalin / nu Weduw/ Isabella Clara Eugenia, 't Geestlijck Kleed van de derde Regel der Ordre S. Francisci aen. De Kardinael van Guise; in Hoed en Rock een Geestlijck persoon; in bedrijf een weereldsch Mensch: meer krijghssughtigh als Godsdienstigh; die sigh oock beeter op den Oorlogh als op de Theologie verstond. De Kardinael Bellarminus, den 17. September, oud 79. jaren; een groot Voorveghter der Roomsch-Catholijke Religie. Onder de Geleerde Johannes Barclajus, oud 39. jaren/ den 12. Augustus.

1621.

Paus Paulus de V.

Koningh Philips de III.

Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck.

Kardinael van Guise.

Bellarminus.

Johannes Barclajus.

Anno 1622. Hertogh Carel-Philips in Sweden, Broeder des Sweedschen Koninghs Gustavi Adolphi. Een boose Koorts nam hem wegh te Narva aen de Russische Grensen/ den 25. Januarius. Voorts Philibert, (Soon van Carel-Emanuel, Hertogh van Savoyen), gesteld ten Vice-Roy in Sicilien. Onder de Geleerde hebben de sterflijckheyd verlaten de vermaerde Theologant D. David Paræus, oudste Godsgeleerde te Heydelbergh, genoegh bekend door sijne beroemde Schriften; in Julius. Te Tonningen in Sleeswijck D. Conradus Vorstius, eerst Theologiæ Professor te Steinfurt. Van hier / ten tijde der Remonstranten, in D. Arminii plaets beroepen te Leyden in Holland; doch in 't besit der Professie niet gekoomen / om redenen voor deesen verhaeld / in October. En in May de doemaels seer ervaerne Geographus en Predikant t'Amsterdam Petrus Plancius, die niet weynigh bevoorderingh heeft gedaen aen de Hollandsche Schipvaerden na d'Indiëns:

1622.

Carel-Philips, Broeder van Koningh Gustaef Adolph.

Philibert van Savoyen, Vice-Roy van Sicilien.

D. D. Paræus.

D. C. Vorstius.

Petrus Plancius.

Overledene.

diens: een groot yveraer tegens de Remonstranten; en sy hem seer vyandigh.

1623. Paus *Gregorius* de XV.

Anno 1623. is op den 8. Julius gestorven Paus Gregorius de XV., in 't 70. jaer sijns ouderdoms: in wiens plaets op den Roomschen Stoel trad de Kardinael Barbarin, een Florentijner, hernoemd Urbanus d'VIII. Van deese beyde hier na breeder. Den 9. Augustus op 't Slot Dillenburgh Graef Georgh tot Nassauw-Catzenellebogen. Den 9. September Lotharius, Aerts-bisschop en Keurvorst van Trier, als hy ruym 24. jaren seer loflijck en vreedelievend had geregeerd. Den 12. Augustus Antonius Priulus, Hertog van Venetien. Den 27. September, op 't Slot Ziegen, Johan d'oude/ Graef van Nassauw-Catzenellebogen. Den 3. Junius de Kardinael Montalto te Romen. Men schrijft van hem/ dat hy in sijn leven over de twaelf mael honderd-duysend Kroonen aen Aelmoessen sou gegeven hebben.

Graef *Georgh* van *Nassauw-Catzenellebogen.* *Lotharius*, Keurvorst van *Trier*, en andere.

1624. *Anna*, Vrouw van *Murauw*, die ses Mannen had gehad; en andere.

Anno 1624. in Februarius Hertogh Willem van Bayeren, in een Carthuser Klooster/ waer in hy sigh uyt devotie had begeven. Aerts-hertogh Carel van Oostenrijck. Ook/ in een hoogen ouderdom/ Anna, uyt 't Adelijck Geslaght der Neumannen; Vrouw der Stad en Heerlijckheyd Murauw in Over-Stiermarck. Had ses Mannen gehad. (1) De Heer van Tanhuysen. (2) De Heer Ungnade. (3) De Heer van Lichtenstein. (4) De Heer van Teuffenbach. (5) De Graef van Ortenburgh. (6) De Graef van Schwartzenburgh; die haer overleefde.

1625. Koningh *Jacob* van *Engelland.* *Johan-Sigismund* van *Brandenburgh.* Prins *Mauritz* van *Oranje.*

Anno 1625. Koningh Jacob van Engelland. Den 6. Februarius Hertogh Philips-Julius van Pomeren. Op den 4. Martius Marckgraef Johan-Sigismund van Brandenburgh, des Keurvorsten Broeder. Korts daer na/ den 7. der selve Maend/ seer plotslijck Marckgraef Joachim-Ernst van Brandenburgh-Anspach, geweest Generalen Oversten der Geünieerde Euangelische Vorsten en Standen in Duytschland. Op den 23. April Prins Mauritz van Oranje, oud 58. jaren; na dat hy 't Gouvernement der Vereenighde Nederlanden 41. jaren langh op 't loflijckste had bestierd. Door sijn groot verstand/ bysondere Krijghs-ervarenheyd/ en uytsteeckende Daden heeft hy de Geunieerde Provintien een uytmuntend Heyl onder Gods Zegen toegebraght/ en Spaenje gesteld in de grootste verlegenheyd. Met seer weynigh geld en volck heeft hy veel meer verright/ als andere Vorsten met groote Schatten en magtige Heyrlegers oyt konden doen. Ter welcker oorsaeck Henrick de Groot, Koningh van Frankrijck, hem pleegh te noemen de Grootste Capitain des Weerelds. 's Daeghs voor sijn afsterven deed hy een Brief afgaen aen sijnen Broeder Prins Frederick-Henrick; waer in hy hem/ als sijnen Erfgenaem en Opvolger/ veelerley saecken/ maer insonderheyd de voorstand der ware Christlijcke Gereformeerde Religie, op 't hooghst aenbeval. Tot sijne Sinspreuck had hy genoomen: *Tandem fit surculus arbor*; soo veel als: Met'er tijd werd een Spruytje een Boom. Doe hy te Nieuwmeegen sijn Volck in Slagh-order had gesteld/ vraeghde hy sijnen kortswijligen Maeckgeck/ wat hem van dit werck daght? Of hy in sijne (des Princen); hy (de Prins) in des gevraeghden plaets wou treeden? Neen, antwoordde deese Tijdverdrijver/ gy sijt soo onbequaem tot een Nar, als ick tot een Veldheer. Indien wy ruylden, soo souden de Heeren Staten ons beyde haest afdancken. Als seecker Ambassadeur van sijnen Vorst begon te spreecken/ en den selven een groote overvloed van Titelen gaf/ vraegde Prins Mauritz hem: Is'er yets meer te seggen, als de Titel? Voorts hebben in dit jaer de Weereld verlaten Graef Enno van Oost-Friesland; die korts te vooren door d'Inleeringh van 't Mansveldsch Krijghsvolck veele beswaernissen had moeten uytstaen/ en nu sigh een weynigh weer begon te herhalen. Onder de Geleerde sijn overleeden D. Abrahamus Scultetus tot Embden: D. Johannes Piscator te Herborn. D. Sibrandus Lubberti te Franeker.

Sijnen sonderlingen lof. Yver voor de *Religie.* Kortswijligh Geval. Neep aen een *Ambassadeur.* Graef *Enno* van *Oost-Friesland.* Geleerde.

1626. Hertogh *Christiaen* van *Brunswijck.*

Anno 1626. den 20. May gingh den wegh alles vleeschs Hertog Christiaen de jonge van Brunswijck, die de Roomsch-Catholijke Vorsten in Duytschland een geruyme tyd langh genoegh te doen had gegeven. Doe de Geneesmeesters 't ligchaem openden/ vonden se 't Ingewand/ insonderheyd de Deelen ontrent 't Hert/ t'eenemael swart/ met swarte bladeren. Waer uyt besloten wierd/ datmen hem vergif van een langhsame werkingh had toegebraght. Den 7. Augustus, onder de Belegeringh van Rheinfelsz, Landgraef Lodewijck van Hessen-Darmstad, tot groote droefheyd sijner Onderdanen. Korts daer na volghde hem Johan Schweickhart, Aerts-bisschop van Mentz, op den 17. September. Hertogh Johan-Ernst van Saxen-Weinmar, (van wien hier boven is gesprooken) in den aenvangh van December. Niet langh te vooren Graef Ernst van Mansveld, die een tijd langh in Boheemen, Duytschland, Nederland, en Hongaryen Krijgh gevoerd hebbende tegens Keyser Ferdinand, en genoegh bekend geworden sijnde/ op sijne Reys van Ofen door Bosna over 't Crabatisch Geberght in 't Dorpje Racaw, tusschen Zara en Spalatro, sijn leven eyndighde. Sijn voorneemen was/ na Venetien te gaen. Wijl hy van de Keyser in den Rijcksban was verklaerd; de Roomsch-Catholijcke Liga groote schade had toegevoeghd/ soo heeft hy ten eynde toe voor de Paltzische saeck gevogten. In sijn Testament beval hy/ datmen hem in 't Gebied der Venetianen sou begraven. Ook verhuysde na d'eeuwigheyd de Graef van Belgioiosa, een Italiaen, in dienst van Keyser Ferdinand; door sijne tyrannische handelingen in Hongaryen genoegh bekend. Hy was d'oorsaeck geweest van de Botschkaysche onrusten. Naderhand sloegh hy sigh neer in 't Land van Luyck, daer hy stierf: En in September in Franckrijck de seer beroemde Krijghsheld François de Bonne, Hertogh de la Desdigueres; eyndlijck geworden eene der twaelf Pairs, en Connestabel,

Landgraef *Lodewijck.* Hertogh *Johan-Ernst* van *Weinmar.* Graef *Ernst* van *Mansveld.* De Graef van *Belgioiosa.* *François de Bonne*, Hertogh *de la Desdigueres.*

Overledene.

stabel, in 't 84. jaer sijns levens. Van der jeughd af aen had hy sigh laten gebruycken in den Delphinatschen Oorlogh voor die van de Gereformeerde Religie, en was byna altijd Verwinner gebleven. Dickmael had hy den Hertogh van Savoyen beoorloghd / en hem veel afbreuck gedaen. Als hy langh in Dauphine Koninghlijcken Gouverneur was geweest / wierd hy van de Koningh ten Pair, eyndlijck oock (de Roomsche Religie aengenoomen hebbende) tot Connestabel verheven: in Franckrijck de hooghste Staet na de Koninghlijcke. De Roomsch-Catholijcke waren over sijne Religions-veranderingh seer verblijd. De Gereformeerde hielden 't daer voor / dat hy af-viel om tot deese Hoogheyd te geraecken: welcke hy echter niet langh besat. Den 9. April stierf François Bacon Verulamius, beroemd Engelschman onder de Geleerde.

Dapperheyd.

Verheffingh.

Afval van sijne Religie, &c.

1627. Vorst Carel van Liechtenstein.

Anno 1627. wierd door de dood wegh-geruckt Vorst Carel van Liechtenstein, Koninghlijcken Stadhouder in Boheemen, binnen Praegh, den 12. Februarius; als hy kortst te vooren geweldige Voorbereydselen tot den aenstaenden Veldtoght had gemaeckt. Vincentius, Hertogh van Mantua en Montferrat. Had tot sijnen Erfgenaem gesteld Hertogh Carel van Nevers; waer over in Italien seer groote onrusten ontstonden. Den 9. November de Hertogin van Lotharingen, Moeder van Hertogh Carel, Gemalin des Hertoghs van Vaudemont. Men oordeelde / datse van droefheyd was gestorven / wijlse sagh / dat geheel Lotharingen en 't Land Barrois met Soldaten was vervuld / welcke men tegens Franckrijck wou gebruycken: en dat haren Man de Duytsche en Keyserische meer toegeneegen was / als de Françoisen, alhoewel hy een Fransche Moeder had gehad. Na hare dood heeft de gedagte haren Man de Regeering sijnen Soon Hertogh Carel overgegeven / en begon een eensaem leven te voeren; soo dat hy meer een Kluysenaer als Vorst gelijck scheen. In deselve Maend stierf in 't Tillysche Leger Graef Lodewijck van Furstenbergh. Den 20. September de vermaerde Janus Gruterus.

Hertogin van Lotharingen, door droefheyd; en waerom.

Overledene.

Janus Gruterus, &c.

1628. Johan-Frederick, regeerende Hertog van Wurtenbergh.

Anno 1628., ontrent den aenvangh van Augustus, leydde de Sterflijckheyd af Johan-Frederick, regeerende Hertogh van Wurtenbergh, bygenoemd de Goedertierne. Sijnen uytgangh uyt deese weereld was seer Christlijck. Anno 1608. was hy tot 't Hertoghlijck bewind getreeden / oud 26. jaren / in plaets sijns overleedenen Vaders. Drie Soonen en drie Dochteren liet hy na by sijne Gemalin Barbara Sophia, gebooren uyt 't Keurvorstlijk Huys Brandenburgh. D'oudste / Everhard, toekoomende Hertogh / was doemaels 14. jaren oud; derhalven sijne Moeder / nevens Hertogh Lodewijck-Frederick, regeerende Hertogh te Mompelgard, 't bestier in handen hield / tot dat hy Mundigh was geworden. In dit jaer / den 20. October, wierd eerst aengesteld de Begraefnis des Lijcks van Johan-Willem, Hertogh van Gulick, Cleef en Bergh, gestorven Anno 1609.; soo dat hy nu alreeds 19. jaren was dood geweest. Geduerende dien gantschen tijd dat hy boven d'aerde stond / heeftmen daeghlijcks hem een Vorstlijcke welvoorsiene Tafel moeten toerighten / even als of hy noch geleefd had / door bevel des Paltzgraefs van Nieuwburgh. Al deese Spijsen wierden aen den armen gegeven. Oock is na 't Graf gegaen Don Guillelmo de Verdugo, uyt naem van d'Infante Isabella Clara Eugenia Gouverneur in den Onder-Paltz. Voor twee jaren had hy in de Beleegeringh der Vestingh Rheinfelz een Val gedaen / van welcke hy sigh tsederd altijd qua-

Begraefnis van Hertogh Johan-Willem van Gulick, Cleef en Bergh; als hy nu 19. jaren dood was geweest; en seldsaemheyd.

Dood van Don Guilelmo de Verdugo, Gouverneur in den Onder-Paltz.

lijck

Overledene.

lijck gesteld had gevoeld; en d'ontfangene verseeringh kon noyt reght geneesen werden. Daeghlijcks nam hy af / tot dat hy eyndlijck 't leven geheel af-leydde. Men roemd hem / te sijn geweest een bescheyden / verstandigh / goeddadigh Heer; onder wiens bestier de Paltzers niet in d'arghste staet waren / en sigh over sijnen heenenhaugh bedroefden.

Van Rudolph-Christiaen, regeerende Graef van Embden,

Door een geweldige dood wierd van d'aerde wegh geruckt Rudolph-Christiaen, regeerende Graef van Embden in Oost-Friesland. Den 21. April gingh hy met sijnen Broeder te Berum besoecken den Keyserlijcken Oversten Gallas, die in sijn Graefschap was ingelegerd. Hy wierd van hem wel ontfangen / en staetlijck onthaeld. Als hy nu op den derden dagh sijn affscheyd wou neemen / gebeurden 't / dat een Edelman en Capitain malkander uytdaeghden tot een Duel. Graef Rudolph wou'er aenschouwer van sijn; en gingh derhalven buyten 't Slot. Gallas dit vernoomen hebbende / beval terstond een Vaendrigh / nevens eenige Soldaten / de Veghters van malkander te houden.

van een Vaendrig, dien hy aenviel,

Soo groot was de drangh / datse niet door konden geraecken: derhalven trock de Vaendrager sijnen Deegen uyt / om plaets te maecken; en sloegh met 't vlacke eenen van des Graven Dienaers. Die / hier over onwilligh / oock van Le'er trock; op den Vaendrigh toeloopende. Schoon deese Krijghsman moeds genoegh had / weeck hy / uyt ontsagh / echter te rugg' / tot dat hy aen de kant eener Graght quam / en nu niet meer kon aerselen. Nam derhalven voor / sijn eygene Huyd te beschermen / en

doorstoocken geworden.

braght Graef Rudolph een steeck toe / die door 't lincker oogh gingh; aen welcke wonde hy den volgenden dagh stierf. Sijnen Broeder Ulrick wierd van de Keyser begiftighd met 't Leen over Oost-Friesland, en hem toegelaten / in deesen Oorlogh Neutrael te mogen blijven.

1629. Keurvorst Georgh-Frederick van Mentz, Bethlen Gabor

Anno 1629. overleed Georgh Frederick Greiffenklauw, Aertsbisschop en Keurvorst van Mentz, den 6. May. Bethlen Gabor, Vorst van Sevenbergen, den 15. November. Eenige jaren langh had hy Keyser Ferdinand spels genoegh gemaeckt / gelijck wy wijdlopigh gehoord hebben.

P. P. Hein.

De dappermoedige Admirael Pieter Pietersz. Hein; in een Gevecht tegens de Duynkerckers gesneuveld / den 16. Junius. De Persiaensche Keyser Schach Abas Myrsa.

Nicolaus Smelsinck Ritmeester der Staten Generael; die noyt yet anders dan water had gedroncken.

En in 't Leger der Staten Generael voor 's Hertogenbosch door Sieckte Nicolaes Smelsinck, een Oostenrijks Edelman / doch Ritmeester onder sijn Hooghheyd: Gouverneur van Over-Yssel, en Præsident in den Krijghsraed. Een Man / die van sijne jeughd af gantsch geen andere dranck dan Water had genuttighd; en nu 68. jaren oud was geworden. Prins Frederick, en andere voorname Heeren / waeren over sijne dood seer bedroefd; wijl hy over de 36. jaren langh sigh gantsch getrouw had gedragen in den dienst der Vereenigde Nederlanden. 't Lijck wierd nae Heusden gevoerd / en daer staetlijk begraven.

Sinspreuck van P. P. Hein.

De voorgedaghte P. P. Hein was van een seer geringe afkoomst; doch door sijne geluckige dapperheyd opgereesen tot Lieutenant-Admirael, de hooghste Staet / die men ter Zee kan bekomen. Sijne Sinspreuck was: 't Silver is geringer als Goud; maer dese beyde moeten wijcken voor de Deughd.

1630. Marquis Ambrosius Spinola. Graef Johan Jacob van Anhold. Kardinael Clesel. Graef Reinbold van Colalto.

Anno 1630. Carel Emanuel, Hertogh van Savoyen, van wien voor deesen meldingh is gedaen. De Marquis Ambrosius Spinola, doemaels Gouverneur te Milaen, en Generael des Spaenschen Krijghsvolcks in Italien, den 15. September, in 't nieuwe Kasteel Scrivia. Korts daer nae volghde hem de Kardinael Clesel, Bisschop van Worms en Neustad, in 't 77. jaer sijns ouderdoms. Den 19. October Graef Johan Jacob van Anhold, Veld-Maerschalck der Roomsch-Catholijke Liga in Duytschland. Sijn Lighaem wierd na Ensheim, sijn Hert nae Bronckhorst in Nederland gevoerd / om daer begraven te werden. In December Graef Reinbold van Colalto, Generael-Lieutenant van Keyser Ferdinand over desselven Krijghsvolck in Italien.

1631. Constantia, Koningin van Polen, gantsch schielijck: tot groot geluck voor d'Euangelische te Straszburgh in Pruyssen.

Anno 1631. Koningin Constantia van Polen, tot seer groote droefheyd van Keyser Ferdinand, wijlse sijne Suster was. 's Avonds / met den uytgangh van Junius, hadse sigh gesond te bed begeven. 's Morgens wierdse dood gevonden / te Warschauw. In opsight van d'Euangelische te Straszburgh in Pruyssen wierd deese Constantia ter reghter tijd dus onverwaght uyt de Weereld geruckt. Want als nae 't afsterven van Sigismund d'III., Koningh van Polen, deese Stad was gekomen aen de gedaghte Koningin Constantia; en sy nu (Anno 1631.) haer voorneemen / om deselve te dwingen tot affweering van d'Onroomsche, en aenneeming van de Roomsche Religie, sou gewelddadigh in 't werck gesteld hebben / soo heeft dese plotslijcke dood veroorsaeckt / dat de goede Inwooners by haeren Godsdienst bleven. Van de wonderlijcke uytwercksselen des Donders op even dien dagh / en in even deselve Stad / sullen wy hier nae onder d'Onweeren spreecken.

De Hertogh van Rhetel.

De Hertogh van Rhetel, Soon van Hertogh Carel van Nevers en Mantua; naelatende een jonge Prins en Princes; desgelijcks sijne Gemalin swanger; welcke korts daer nae een jonge Dochter ter weereld braght.

Groot-Hertogin van Florencen des Keysers Suster

Ontrent den uytgangh van October schielijck aen een Sinckingh de Groot-Hertogin van Florencen, soo alsse op reys was / om haeren Broeder den Roomschen Keyser gaen besoecken / en sy sigh alreeds te Passauw bevond. Te Weenen hadmen alles bereyd / om haer op 't heerlijckste t'ontfangen: doch de voorgestelde vreughd veranderde dus in droefheyd. Deeser wijs verloor Keyser Ferdinand twee sijner Susters binnen 't jaer.

't Jaer 1632. is doodlijck geweest

't Jaer 1632. was doodlijk voor veele hooge Hoofden in de Christenheyd. Onder de geene / van welcke alreeds hier boven breeder gehandeld is / waren: Koning Gustavus Adolphus van Sweeden. Keurvorst-Paltzgraef Frederick de V., geweesene Koningh van Boheemen. Landgraef Mauritz van Hessen-

Overledene. sen-Cassel. Dannoch / de Hertogin van Lotharingen, Suster der Gemalin des Keysers Ferdinandi. Hertogh Cæsar van Guastalla, te Weenen: t'eenemael sleght begraven in 't Augustijner Klooster / wyl hy 't soo begeerd had. Paltzgraef Augustus van Sultzbach, ontrent September in Franken. Aertshertogh Leopoldus van Oostenrijk, den 3. September, te Schwatz in Tyrol. Prins Carel van Spaenje. Hertogh François van Lotharingen, anders genoemd Vaudemont, den 15. October. Graef Henrick van Scombergh, Mareschal van Frankrijk, den 7. November, aen een Popelsy, in 't 59. jaer sijns ouderdoms. Sijne dood bekommerde Koningh Louis niet weynigh; wyl hy sigh insonderheyd vertrouwde op sijnen verstandigen raed en groot beleyd in Kryghsfaecken. Baron Johan Sparr, Koninghlijcken Sweedschen Rijcks-Raed / en Gouverneur van Mentz,) den 11. Augustus. Nicolaes Horn, Sweedschen Rijcks-Raed / en Gouverneur in Voor-Pomeren. Heer Frederick Rantzouw, Rijcks-Hofmeester in Deenemarcken, te Coppenhagen. 's Avonds had hy met den Koningh geavondmaeld in de Lusthof / sonder sigh met dranck overladen te hebben. Tot ontrent ten thien uyren bleef hy by sijne Majesteyt; gingh doe van hem af / en na de Wal toe. Sijne Dienaers volghden hem. Hy maeckte sigh een weynigh ter syden van haer af; en bleef dus een wyl tijds staen. Doe hoorden se yets in 't water vallen: liepen toe / en saegen dat het haren Heer was. Riepen wel om hulp / doch deselve quam te laet; vermits hy alreeds nae de grond was gesackt / soo datmen hem niet meer sagh. Eerst drie uyren daer nae wierd hy uytgetrocken.

voor veele hooge Hoofden en voorname persoonen der Christenheyd.

Jammerlijcke ominkomingh van de Heer Frederick Rantzouw,

1633. Anno 1633. in November verliet dese wereld Hertogh Christiaen van Brunswijck te Lunenburgh, Bisschop van Minden, binnen Zel. Korts daer nae (den 21.) is gevolghd Isabella Clara Eugenia, Infante van Spaenje, Weduw van Aerts-hertogh Albertus van Oostenrijck, binnen Brussel, in 't 67. jaer haers ouderdoms. Was gebooren te Segovia den 18. April Anno 1566. Te Valencia getrouwd aen den gemelden Albertus Anno 1599. Waer op sy sigh na de Nederlanden begaven / en Anno 1600. daer gehuldigd wierden. Hoese 's daeghs na haers Mans overlyden 't Nonne-gewaed aennam / is hier boven op 't jaer 1621. gehoord. Haer' Onderdanen hadden over hare Regeeringh niet te klagen.

Hertogh Christiaen van Brunswijck, Bisschop van Minden.

Isabella Clara Eugenia.

1634. Anno 1634. Don Isidorus d'Austria, of van Oostenrijck, Natuerlijcke Soon des Konings Philippi van Spaenje; een Prins van 8. jaren / alreeds geschickt om te sijn Groot-Commandeur van Castilien. Den 11. Augustus Hertogh Frederick-Ulrick van Brunswijk en Lunenburgh, na dat hy ses weecken te bed had geleegen / wegens een Beenbreuck door een val. Den 4. September Hertogh Frederick van Sleeswijck en Holstein, Aertsbisschop van Breemen. Den 6. 16. October Frans-Julius van Saxen-Lauwenburgh. De Vorst van Eggenbergh in Stiermarck. In Spaenje d'Aerts-bisschop van Placencen, Administrator van 't Aerts-bisdom Toledo, die de Titel van Prins-Kardinael Infant voerde. Don Frederik de Toledo, gewesene Spaensche Admirael over d'Oceanische Zee-vloot; in Ballinghschap. Te Passauw stierf in de smert des Kinderbarens de Weduw van den Keyserlijken Veld-Maerschalck Graef Altringer, hier boven in de Duytsche Oorlogen meermael gedaght. Sy liet geene Kinderen / maer wel een geweldigen Rijckdom aghter. Niet alleen hadse korts te vooren binnen Passauw laten smelten een groote Schat van allerley goudene en silvere Vaten in groote meenighte / byna ongeloofelijck; maer oock besatse veel aensienlijcke Heerlijckheden. Haren Huysraed van Goud / Silver en Juweelen beliep over de 100000. goudene Kroonen. Daer-en-boven hadse in de Banck te Genua 500000., te Venetien 300000. Kroonen leggen. In tegendeel kreeghse niet weynige vloecken op haren hals van d'arme verdrevene Lieden / door welcker ondergangh Altringer dus rijck was geworden; als die sijnen meesten Schat had bekoomen door Roven / Plonderen / Uytsuygen / &c.

Don Isidorus d'Austria.

Hertogh Frederick-Ulrick van Brunswijk.

Hertogh Frederick van Sleeswijck en Holstein.

Overledene.

Don Frederico de Toledo.

De Weduw des Keyserlijken Veld-Maerschalcks Altringer; boven maten rijck, maer waer door dien Schat bekoomen.

1635. Anno 1635. / met den aenvangh des jaers (den 5. Januarius), stierf te Padua in Italien Prins Casimir, Broeder des regeerenden Koninghs van Polen, als hy sigh eenige weken langh gantsch qualijck had bevonden. Sijn ligchaem wierd gebalssemd / en na sijn Vaderland gesonden. Op Sondagh den 26. April O. S. overleed binnen Straetsburgh in Ballinghschap Hertogh Julius-Frederik van Wurtenbergh. Hoedanigh hy verdreven wierd / hebben wy voor deesen gehoord. Den 10. Augustus heeft de Pest binnen Goch schielijck wegh-geruckt de Marquis d'Aytona, na de dood der Infante Isabella Clara Eugenia gewesene Gouverneur over de Spaensche Nederlanden, tot op de koomst van de Prins Kardinael Infant. Den 16. der Lentemaend gingh binnen Haerlem den wegh alles vleesch Pieter Bor Christiaensz., door de beschryvingh sijner Nederlandsche Oorlogen sigh een eeuwige Naem verworven hebbende.

Prins Casimir van Polen.

Hertogh Julius-Frederick van Wurtenbergh.

Marquis d'Aytona.

Pieter Bor Christiaensz.

1636. Anno 1636. den 24. Februarius stierf de Vorstlijcke Weduw van Hertogh Johan-Frederick, gebooren Marckgravin van Brandenburgh, binnen de Stad Straetsburgh, op Saterdagh den 13. 23. April. Hertogh Johan-Albrecht van Meeckelenburgh, op sijn Residentie-Slot te Gustrauw. De Hertogh van Sora, Bisschop van Napels. De Kardinael Mutti te Viterbo. De Generael der Benedictijner Orden te Londen. In May te Romen de beroemde Spaensche Generael over de Zeevloot Marquis de S. Croix. De Malthesische Grootmeester Antonius di Paula Tholosanus, geboortigh uyt Franckrijck, in 't 84. jaer sijns ouderdoms / na dat hy 14. jaren had geregeerd. In sijne plaets quam Bali Fra Giouanni Pauli Lascari. In October de Kardinael van Dietrichstein. Desgelijcks Augustus d'oude / Hertogh tot Brunswijck

De Weduw van Hertogh Johan-Frederick.

en dan noch verscheydene andere.

Overledene.

en Lunenburgh, Aerts-bisschop van Ratzeburgh.

1637. Eenige hooge Geestlijke.

Anno 1637./ behalven Keyser Ferdinand de II., Landgraef Willem van Hessen, en Hertogh Bogislaus de XIV. van Pomeren, van welcker dood voor heenen gesproocken is / sijn overleeden: In Februarius de Kardinael Pasman, Aerts-bisschop van Gran. De Roomsch-Catholijcke in Hongaryen verlooren aen hem niet alleen een groot Voorstander / maer selfs als een Pilaer harer Religie. Te Praegh volghde hem de Heer Michna. In Spaenje de Hertogh van Alburquerque. Te Romen de Kardinael Jaccia S. Sixti. Te Mantua de Hertogh. Ontrent Herfstmaend verhuysde na d'eeuwigheyd Victor Amadeus, Hertogh van Savoyen en Piemont, Swager des Koninghs van Franckrijck, een dapper Krijghsheld / in 't 51. jaer sijns ouderdoms. Geopend sijnde / vondmen 't Ingewand seer verdorven / door Poeder van Diamanten. Sijne Gemalin / de middenste Suster des Franschen Koninghs / had hy de regeeringh opgedragen / tot dat sijnen Soon / nu aght-jarigh / mundigh sou geworden sijn. Koningh Louis van Franckrijck had hy gesteld tot Executeur sijns Testaments; waer in hy sijnen Broeder Prins Thomaso had onterft. Den 13. October den Oversten Princk. Een tijd langh had hy onder de Sweeden gediend / en veele snoodheden bedreven: te Friedberg in Wetterauw, en anderweegen / tegens sijn' eygene Religions-verwanten d'Euangelische seer onbarmhertigh gehandeld. By de belegering der Wurtzburghsche Vestingh Koninghshoven begaf hy sigh tot de Keyserlsche, geduerigh voortgaende in sijne boosdaden en uytsuygingen. Eyndlijck viel hy in een groote ongesteldheyd des ligchaems en gemoeds: wierd soo t'eenemael rasend / datmen hem met vier ysere keetenen moest binden. In deese woedende dolheyd gaf hy den Geest. Men hield dit voor een bysonder Oordeel Gods over hem. Den 27. der genoemde Maend de treflijke Held en Staetsche Krijgs-Overste Pinsen, Gouverneur van Rees; in de Nederlandsche Oorlogen seer beroemd door dappere Daden.

Victor Amadeus, Hertogh van *Savoyen* en *Piemont*.

Oversten *Princk*, seer rampsaligh gestorven, door een bysonder Oordeel Gods.

Overste *Pinsen*.

Te *Zutphen* gestorven *Nicolaus Wolters*, oud 104., en een Vryster *Adriana* van 108. jaren. 1624.

Den 8. Augustus Anno 1624. overleed binnen Zutphen een oud Burger / Niclaes Wolters, oud 104. jaren. Op sijn doodbed leggende / maeckte hy sijn Testament met seer goed verstand. Vier dagen daer na volghde hem een oude Vryster / genoemd Adriana, oud 108. jaren. Wilhelmus Baudartius, Predikant in deselve Stad Zutphen, heeft haer beyde seer wel gekend. Deese Adriana had in haer leven noch overbloed noch gebreck gehad. Doe na haer afsterven alle dood en andere schulden betaeld waren / schoot'er van haer geld vier stuyvers over.

Leven en sterven van den

Maer seer verr' heeft haer in ouderdom overtroffen den seer ouden Engelschman Thomas Parr, Soon van Johan Parr van Winnington, in 't Graefschap Salopia, en 't Karspel Alberbury. Wierd begraven den 15. November Anno 1635. in West-Munster. Was gebooren Anno 1483. onder de regeeringh van Koningh Eduard de IV., soo dat hy / doe hy stierf / had bereyckt den ouderdom van 152. jaren. Doe hy 104. telde / teelde hy een Kind buyten Echt. In sijn 120. jaer trad hy in sijn tweede Houwlijck; welcke sijne laetstgenoomene Huysvrouw hem overleefde. In sijnen hoogen ouderdom wierd hy door de Graef van Arondel in een kostbaer uyt sijn Huys gehaeld; voor Koningh Carel en de Koningin Henriette gesteld. Hy overleed in 't Palays des gedaghten Graefs. Een nauwkeurigh verhael wist hy te doen van 't geen sigh in sijne jeugd had toegedragen. Wijn of stercken dranck had hy noyt genuttighd; oock weynigh vleesch gegeeten: sigh beholpen met Melck / Boter / Kaes / Brood / en Bier sonder Hop: noyt eenige Geneesmeester of Artzenyen gebruyckt. Door matigheyd had hy sulck een hoogen ouderdom bekomen. Men meende / dat hy sijn leven noch wel langer sou gerekt hebben / indien de veranderingh van sijne levens-regel / en d'overvloed in 't Huys van Graef Arondel, hem daer in niet had verhinderd.

Overledene.

ouden, seer ouden, overouden

Engelschman Thomas Parr.

Onder de Nederlandsche Geschiedenissen op 't jaer 1621. hebben wy verhaeld / dat eenige Indiaensche Princen in Holland quamen / om daer in de Christlijcke Gereformeerde Religie onderweesen te werden. Onder deselve was oock Laurentius Diego, Soon van Prins Diego Manuel te Halouw in Amboina. T'Amersfort gingh hy in 't Latijnsche School. Sprack volmaecktelijck Maleytsch, Amboinsch, taemlijck Spaensch, en Nederlandsch; oock goed Latijn. Was van een voortreflijck verstand / stil / leersaem / Godsaligh; voorneemens / als hy tot sijne jaren was gekoomen / sigh in sijn Vaderland te laten gebruycken ten Predikant onder sijne Natie. Sijne scharpsinnigheyd en geheugenis was uytsteeckend. Al sijne Meede-Leerlingen gingh hy verr' te boven; en leerdde alles sonder arbeyd. Seer yverigh was hy in gebeeden; nederigh / vriendlijck / beleefd. Hy overleed aen de Kinder-pockjens den 1. December Anno 1623. / in 't / of op 't 17. jaer sijns ouderdoms. Als d'andere Indiaensche Princen voor sijn Bed quamen / vermaende hy haer / tot sijn afscheyd / seer ernstigh tot Godsaligheyd. Doese nu begonden te weenen / seyde hy: „'k Neem „de Reys aen na mijn reghte Vaderland. „Een beeter Huys als ick hier heb / de „plaets der volmaeckte vreughde / is my „bereyd en verworven door mijnen Saligh„maker Jesus Christus. 'k Sal nu t'huys „koomen by mijnen Hemelschen Vader. Doe de Doctoren den moed verlooren gaven / borst hy / na haer vertreck / uyt: „Heere / gy sijt mijnen God. In de nood „kond gy my helpen / my bystaen. Heere / „spreeck maer een woord / gelijck gy meer„mael tot andere Siecke hebt gedaen / en „uwen Dienstknecht sal gesond werden. „Doch / Heere / niet mijnen / maer uwen „wille geschiede. Diergelijcke redenen gebruyck-

't Godsaligh overlijden van *Laurentius Diego*,

eene der in *Holland* gekomene *Indiaensche* jonge Princen, maer 17. jaren oud.

Sijnen sonderlingen Lof, Godvrugtigheyd, Leersaemheyd, *Studie*, &c.

Sonderlinge Gevall.

gebruyckte hy doorgaens in sijne kranckheyd.

Wy koomen nu weer tot eenige bysondere Gevallen / welcke sigh onder de Regeeringh van Keyser Ferdinand de II. hebben toegedragen; en sullen de voortoght laten hebben 't seldsaem Wonder / gehouden voor een Mirakel der Geneeskonst. 't Gebeurde op den 19. 29. May, dat seecker Boeren-knegt / genoemd Andreas Grunheide van Grunwalde, gelegen 7. mijlen van Koninghsbergen in Pruyssen, sijne Maegh gantsch ontsteld bevond; en derhalven sigh / na sijne gewoonte / bemoeyde om te braecken. Om d'overgevingh te bevoorderen / vattede hy sijn Mes by 't punt / en stack 't Heght in de keel. Tot sijn ongeluck ontschoot het hem / en sonck na beneeden. Kon echter niet soo stracks in de Maegh koomen / maer bleef halver wegh sitten. Dit veroorsaeckte hem geen kleyne schrick / vergeselschapt van groote benauwdheyd, en sware smerten. Hy stelde sigh op sijn hoofd / met de voeten om hoogh / meenende 't Mes dus weer te rugg' te doen koomen; doch te vergeefs. Greep derhalven een Kan Landsberghs Bier / en dronckse uyt / om de keel te bevoghtigen / en dus gladder te doen werden; waer op dan eyndlijck 't Mes na de Maegh daelde. Doe stond hy in een geweldigen anghst; door vrees / dat dien gevaerlijcken ongenoodighden Gast de Spijs-ontfanger moght doorsnijden / en hem van 't leven berooven. Evenwel kon hy sijn daeghlijcks werck verrighten / gelijck voor heenen / sonder groote beswaernis. Als nu deese saeck in dit Gewest rughtbaer wierd / en te gelijck ter ooren des Burgermeesters van Landsbergh quam / heeft hy deesen Boer terstond voor hem ontbooden / en met alle vlijt ondersoght / hoe 't met deese Mes-inslickingh was toegegaen. Daer op begaf hy sigh na Koninghsbergen, en verhaelde deese Geschiedenis aen de Heer D. Daniel Becker, Medicinæ Professor, en Keur-Brandenburghschen Lyf-Medicus. Hem biddende / deesen armen Mensch met goeden raed te willen bystaen; op dat hy van verdere quade toevallen bevrijd / en weer te reght gebraght moght werden. Deese Doctor maeckte sigh indaghtigh / dat een diergelijck Geval sigh voortijds te Praegh had toegedragen; daer yemand oock ongevalligh een Mes had ingeslickt; echter door een konstige Snijdingh geneesen was geworden. Uyt Christlijck meedelijden wou hy oock sijn best doen ontrent deesen ongeluckigen. Deed hem te Koninghsbergh koomen; stelde een Vergaderingh van Geneesgeleerde aen; en riep insonderheyd hier toe D. Rutgerus Hemsingius, en de Heer Licentiaet Crugerus. Yeder ontdeckte sijn gevoelen / wat in deese saeck behoorde gedaen te werden. Eyndlijck beslootense / dat 't ingeslickte Mes moest werden uytgehaeld door Snydingh / na voorgaende gebruyck van Magnetische Plaesteren. De dagh tot de verrightingh deeses wercks wierd bestemd den 9. van Julius; en 't selve toevertrouwd aen Daniel Swabe, Steensnijder en Chirurgijn. In 't bysijn van de gedaghte Doctoren, eenige Edellieden / en Studenten in de Medicijne, wierd allereerst aengeroepen de hulp des almaghtigen Gods / tot een voorspoedige verrightingh van haer gewightigh en gevaerlijck voorneemen. Daer na deedmen deese Andreas Grunheide eenige hertsterkende Dranken inneemen; als Paerle-water / en diergelijcke. Doe bondmen hem op een Tafel. De plaets / daer de sneede sou geschieden / wierd met Houtskool afgeteeckend / gaende na de lincker sijde / onder de korte Ribben / ontrent twee vingeren breed in de lenghte. Eerst wierd de Huyd / daer na 't Vleesch / doe 't Peritonæum, of Buyckvlies / waer in de Darmen leggen / geo-

Mirakel der Geneeskonst.

Andreas Grunheide van Grunwald, 1635.

eens Boeren Knegt in Pruyssen,

slickt by ongeluck een Mes in;

't welck tot in de Maegh neer sinkt;

Sonderlinge Gevall.

met d'omstandigheden hier ontrent.

Door een konstige Snijdingh, verright te Koningsbergen,

werd het gedaghte Mes weer uyt de Maegh gehaeld.

De Patient behoorlijk geneesen.

pend.

Sonderlinge Gevall.

pend. Vermits nu de Patient nughteren was / kon de Maegh niet soo light gevat werden; en derhalven duerde dit werck wat langh. Ondertusschen wierd de Lijder geduerigh met Paerle-water verquickt; en God gaf genade / dat / als de Maegh met een kromme Naeld aengetrocken was / de Wondheeler 't punt van 't Mes vernam. Waer op hy terstond in de Maegh een snede gaf; 't Mes aengreep / en upthaelde. Doe de Boer 't selve sagh / riep hy met groote blijdschap: Dit is mijn Mes. Na deese verrightingh wierd hy stucks verbonden; allenxen weer geneesen / en geraeckte ten vollen tot sijne voorige gesondheyd. Terwyl deese Mes-inslicker noch aen sijne wonden te bed lagh / quam de Koningh van Polen te Koninghsbergh: heeft 't Mes met eygener oogen gesien: deed sijnen Lijf-Medicus, D. Johan Caspar Krafft, nevens sijnen Lijf-Chirurgijn, den Patient besightigen / en grondige kennis van de gantsche saeck neemen. Naderhand / den 23. Februarius Anno 1637., schreef hy om 't uytgehaelde Mes; 't welck hem oock / met bewilligingh der Magistraet, wierd toegesonden. Op den eersten Sondagh des Advents is deesen Andries Grunheide getrouwd met Dorothea, Dochter van Christoffel Kolck, een Boer te Grunwalde, door M. Jacobus Leitnerus, Predikant te Landsbergh, daer hy doemaels sigh ter neer geset / en in de Voorstad sijne Huyshoudingh aengevangen had. Heeft oock noch langh daer na geleefd. Dit geheele werck der Mes-uyttreckingh en geneesingh is wijdlopigh beschreven door D. Georgius Loth, Keurvorstlijck-Brandenburghschen Medicus, en voornaem Professor te Koningsbergh. Dit Tractaet is uytgegaen in de Latijnsche, Fransche en Hooghduytsche Tael; oock overgeset in de Nederlandsche, Anno

en weer tot volkomene gesondheyd gebraght.

De Koningh van Polen doet hem door sijnen Lijf-Medicus besoecken.

Sijn Houwlijk.

Getuygenissen.

1649. / onder de Titel van Pruyssiaensche Mes-inslicker. Behalven de genoemde Doctor verhalen deese saeck / sommige omstandigh / sommige wat verkort / M. Zeilerus, H. Quintius, P. Elhardus, Joachimus Winterus, A. Ichthovius, en veel andere.

In 't begin van December Anno 1625. stierf te Halberstad een jonge Dochter van 16. jaren / welcke tsederd 8. jaren herwaerts door geen halve stuyver waerde aen brood had genuttighd. Geduerende dien gantschen tijd wasse noch reght gesond / noch reght sieck geweest. Niet anders gebruycktese / als geduerigh een weynigh Bier / t'elckens niet meer als een halve Eyerschael vol. Wanneer haere Moeder / een Weduw / somtijds eenige Kruymelen brood onder 't Bier mengde / om haer te versterken / soo rooch se sulcks terstond; kon 't niet in krijgen / maer viel in onmaght. Elcke ses dagen deedse haer gevoegh; doch d'afgangh was niet meer als die van een Hoen. Haer verstand was seer goed; en haer werck / sittende te naeyen. Noyt wasse uyt 't Huys haerer geboorte gegaen; maer binnens deurs wandeldese van d'eene plaets na d'andere.

Seeckere Dochter te Halberstad

heeft in aght jaren tijds niets met allen gegeten. 1625.

Dat de Natuer een verwonderlijcke vlijt aenwend / om 't gebreck des eenen Lids door 't gebruyck van een ander te vergoeden / is meermael gesien. Maer insonderheyd is aenmercklijck 't geen sigh toegedragen heeft Anno 1628. Wy sullen deese seldsaemheyd verhaelen met de (vertaelde) woorden van d'oogh-getuyge P. Stengelius Tract. de Judic. Divin. Op seeckere dagh des genoemden jaers saeten wy / in de tegenwoordigheyd veeler hooge Stands-persoonen / in 't Ignatiaensche Collegie t'Ingolstad, waghtende op yet Notabels, 't welck ons sou voor oogen werden gesteld. Korts hier nae trad een Man van middelmatige statuer in de Kamer / met

Wonderbare vergoedingh der Natuer in seecker persoon t'Ingolstad,

die met de Teeen sij-

Sonderlinge Gevall.

graviteitsche schreeden. Op sijne schouderen hingh sijnen Mantel. Voor de Tafel (daer gesteld in plaets van een Toneel) deed hy d'Aenschouwers, welcke noch niet wisten wat haer vertoond sou werden, een diepe Eerbiedigheyd. Daer nae vattede hy de Mantel met sijne Tanden, en wierpse gantsch geswind op de Tafel neer. Doe stond hy als een verminckte Statuer, van de schouderen nae beneden toe gantsch effen, gelijck een met Kleederen aengedane Balck; of een Pilaer, waer aen de Wapenen werden gehangen; want hem ontbraecken beyde d'Armen. Flucks sprongh hy op de Tafel; en, na de Schoenen van sijne Voeten gedaen te hebben, liet hy yets meer als de voorste Teeen sien; niet veel grooter als d'onse. Echter verrightede hy met deselve alles wat andere met de handen doen. Insonderheyd was hy seer konstigh ervaren in d'Instrumentale Musijck. Wanneer de geene, die by hem aen de Blaesbalgen stond, niet genoegh oppaste, gaf hy hem met de reghtervoet een reghtschapene klap op de wangh. Vervolgens sneed hy Brood, Vleesch, en andere dingen, met een Mes, 't welck hy tusschen sijne Teeen hield. Met d'eene voet verhief hy een glas nae om hoogh. Met d'andere settede hy een Kan aen de mond, en dronck tot datse uyt was. Speelde met de Kaert; verschoot de Bladeren; deeldese om aen de Meede-speelers; hield de sijne tusschen de Teeen, en wierpse neer op Tafel, met sulck een geklitsch, als andere gewoon sijn met de handen te doen. Eyndlijck greep hy met de voet een Pen, en schreef'er mee ongemeen-net: jae oock, waer over men sigh noch meer heeft te verwonderen, hy nam een Naeld; stack een draed gaern door 't oogh; en naeyde daer mee veel vaerdiger, als de beste Snijder had moogen naeyen. Dus kon hy sonder handen allerley Handwerck verrigten, tot verbaesdheyd van elck.

ner voeten verrigtede alles wat een ander met de handen kan doen; hier aengetekend uyt een geleerd oogh-getuyge, in wiens tegenwoordigheyd dit geschiedde.

Rampsalige opspringingh eens Schips voor *Hamburgh*, waer in veel volck en Kooplieden, te gast waeren.

Den 12. Julius Anno 1623. droegh sigh een ellendigh ongeluck toe op d'Elve, voor de Stad Hamburgh. Eenen Pieter Jansz. met sijn seer rijck geladen Schip nae Malaga willende, noodighde voor sijn' Af-vaert veele voorname Lieden binnen Hamburgh te gast. Als hy nu, ter eeren van 't Geselschap, 't Canon liet afschieten, quam 't Vyer, door onvoorsightigheyd, in 't Buskruyd; waer door dan 't Schip met alles wat'er in was als in een oogenblick in de Lught opvloogh. Over de 40. persoonen, meerendeel treflijcke Kooplieden, verlooren deeser wijs met Vrouwen en Kinderen rampsaligh 't leven. Niet een eenige is'er levendigh afgekomen.

Twee *Engelsche* Scheepen van een deel *Barbaersche* aengevallen; doen haer selven, en de dight by sijnde Roof-

In even 't selve jaer roofden d'Africaensche Zee-rovers seer sterk op de Middellandsche Zee. Eens maecktense sigh aen twee Engelsche Scheepen; welcke, na een langduerigh Gevecht, sigh te swack bevindende, liever wilden sterven, als Slaven werden. Staecken derhalven 't Vyer in 't Buskruyd; en vloogen alsoo, te gelijck met de by haer sijnde Barbaersche Scheepen, in de lught op. Naderhand hebben de Christen Slaven eene deeser Roof-Kielen, als de Turcken op 't selve in slaep waren geraeckt, door kraght van Roeyen in de Haven Civita Vecchia gebraght; daerse verlost; de Turcken daer tegens gevangen genomen wierden. Men vond een seer grooten Buyt in dit Schip.

Sonderlinge Gevall.

Kielen in de lught op vliegen.

Ellendigen ondergang van een *Spaensch Galioen*: door 't Buskruyd opvliegende.

Een Spaensch Galioen weervoer Anno 1630. een diergelijck onheyl. 't Was groot 400. Lasten. Voerde 40. Stucken Geschut. Wou na Venetien, en had een groot Spaensch Heer binnens boords. By ongeval quam 't vyer in 't Buskruyd, soo als dit Schip uyt de Haven van Alicanten sou vaeren; waer door 't in de lught opvloogh. Dertigh persoonen geraeckten om 't leven. De schaede wierd begroot op meer dan 6. Tonnen Gouds. De Slagh was soo geweldigh, datse over de 7. Mijlen weghs gehoord wierd. Een groote schrick ontstond hier door in 't Land, wijl men meende, dat de Turcken een Inval hadden gedaen. Al de Scheepen, voor Alicanten leggende, begaven sigh ter vlught. 't Guarnisoen in 't Kasteel wist oock niet beter, en begonden derhalven haer Canon te lossen; waer over noch een Galey nae de grond wierd gesonden.

Vreeslijcken aenslagh der *Spaensche*, om de *Staetsche* Scheepen te doen opvliegen. 1631.

Door een verschricklijcke Spaensche Aenslagh meendense op een diergelijcke wijs de Staetsche een swaere ramp te bereyden. Terwijl Anno 1631. 't Leger onder Prins Frederick Henrick noch te Druynen lagh, quam een toegemaeckt Koopman daer aen met een gelaeden Schip vol Knollen, Kool, en andere Eet-waren. Haest had hy alles onder de Soldaten verkoght, en vaerdighde de Schipper af, om sijn Schip noch eens te gaen laeden; terwijl hy in 't Leger bleef, en noch een ander Schip huerde, waer in hy een groote, seer swaere Kist deed brengen, voorgevende, deselve vol geld te sijn; derhalven hy de Schipper versoght, tot meerder seeckerheyd, te willen gaen leggen tusschen twee Staetsche Scheepen, gelaeden met Granaden en veelerley andere Vyerwercken. Hy weygerde, vermits sulcks ongeoorloft was. Waer op de vermomde Koopman sigh uyt 't oogh wegh maeckte. 's Avonds ten negen uyren wierd 't bedrogh openbaer. De Vyerwercken, waer mee de Kist was vervult, borsten met sulk een geweld los, dat 't Schip aen spaenderen in de lugt vloogh. De Slagh was soo verschricklijck, als of een Mijn opgesprongen waere geweest, sonder echter de Staetsche Scheepen schaede te doen; oock bleef niemand dood, als alleen des Schippers Soontje; wijl de Schipper aen Land was; die wel gevangen genoomen, doch onschuldigh aen dit Verraed bevonden wierd.

Ellendige opspringingh van 't Slot *Gutschin* in *Boheemen*,

Tusschen de Boheemsche Heeren Henrick Schlawata, Baron, aen d'eene, en de Heer van Wartenbergh aen d'andere sijde, ontstond Anno 1620. een groote tweedraght, over d'Erf-deelingh haers overleedenen Schoon-vaders en Swagers Schmitsitzky. Ferdinand, als Koningh van Boheemen, nam sigh eyndlijck dese saeck aen, en liet de Heer van Wartenbergh een wijl tijds te Praegh in

Arrest

Sonderlinge Gevall.

met de Koninghlijcke *Commissarissen*, veel voorname Heeren, Vrouwen, &c. 1620.

Arrest houden. Onderwijl wierden Commissarissen afgevaerdighd nae Gutschin (Gytschin), om 't werck af te doen. Hare handelingh behaeghde de Vrouw van Wartenbergh niet; wijl haer opgeleght wierd / dit Kasteel te ruymen. Onderstond sigh / 't selve met geweld in te houden; en vermaende ten dien eynde haere Soldaten / standvastig by haer te blijven. Om haer dies te moediger te maecken / gaffe haer Wijn genoegh te drinken. Als nu op den 1. Februarius, N. S. / in den avond tusschen 5. en 6. uyren / een deel der Soldaten in een Kelder gingen / om'er Buskruyd uyt te haelen; en eenen der haere sijn brandend Lont daer in liet vallen / vlogen in een oogenblick al de Tonnen op / met sulck een Slagh / dat de geheele Toorn en 't Slot in de lught vloogh / met al de daer in sijnde Heeren / Adelijcke en andere persoonen; insonderheyd oock de Koninghlijcke Commissarissen, en haere Dienaren; over de 60. in getal; desgelijcks 't Vrouwentimmer / Hofgesin / en Soldaten. 't Steedje Gutschin leed oock geen kleyne schaede.

Seldsame bewaring,

In de Belegeringh van Maestricht Anno 1632. lietmen weersijds veele Mijnen springen. Den 12. Julius, ontrent den middagh / deeden die van de Stad / dight by 't Punt van d'Engelsche Approchie, hare met Buskruyd gevuldde Mijn springen; waer door de gedaghte Aengravingh wel ter hoogte van een Roede met aerde opgehooght / te gelijck de begonnene Mijn der Staetsche gestopt wierd. Drie of vier persoonen / in des Princen van Oranjens Werken gravende / wierden wel 14. voeten hoogh van d'opgeworpene aerde bedeckt. Twee derselve / noch een weynigh ruymte vindende / begonden met hare handen / oock met een Spade / te wroetelen; en deeden soo veel / datse door uytgravingh boven quamen / nae een levendige begraefnis van vijfthien uyren.

Sonderlinge Gevall.

in een vyandlijcke *Mijn*-springingh voor *Maestricht*. 1632.

Als de Sweedsche Overste Quemheim (Quernheim), Commandant in Benfelden, de Stad Ober-Ehenheim in Elsas belegerde / en den 13. Junius Anno 1636. een Mijn deed aensteecken / voer daer door een Waght van 30. Mannen in de lught / welcke al t'samen jammerlijck wierden verplettered / behalven alleen eenen / die verr' daer van daen in een Wijnbergh wierd geworpen / sonder eenighsins beschadighd te sijn. Men braght hem voor den gedaghten Oversten; doch hy wist niet wat hem geschied was.

Wonderlijcke bewaringh in een *Mijn* opspringing. 1636.

In de belegeringh der Stad Monheurt in Franckrijck, Anno 1621. / wierd een Soldaet / door 't geweld des Buskruyds / van de Stads-muer af seer verr' daer van daen gesmeeten / op een Beemde; niet alleen sonder eenige verseeringh / maer oock was hy op sijne beenen soodanigh neergeset / dat hy staende bleef.

Ander diergelijck geval in *Frankrijk*.

Te Bommel was Anno 1625. gestorven de

De Heer van *Kessel*, nu Graef van *Hoorn* geworden,

Suster des Heeren van Kessel, een wijl tijds geweest Gouverneur van Heusden, onlanghs geworden Graef van Horn, of Hoorn. Hy begaf sigh derwaerts / om hare Begraefnis by te woonen. Op sijn' aenkoomst wilden de Burgers hem / als een voornaem en bemind Heer / Eere bewijsen; en schooten derhalven / doe hy binnen reed / hare Musquetten af. Eenige hadden'er scharp op geset: en wijlse in 't losbranden niet genoeghsaem aght gaven / waer heenen sy schooten / wierd deesen goeden Heer soodanigh getroffen / dat hy stracks daer na de Geest gaf. Prins Mauritz van Oranje nam in soodanige Eereschooten geen behagen; en begeerde altijd / datmen deselve niet sou doen / voor dat hy voorby was. Niet alleen by ongeluck / maer oock door verraed / konnen deeser wijs lightlijck een Vorst uyt de weereld helpen.

geraeckt te *Bommel* onder d'Eereschooten om 't leven.

Sonderlinge Gevall.

Moorderyen.

Onder de veelerley Moorderyen / by deeses Keysers Ferdinandi Regeeringh voorgevallen / sullen wy / boven de geene / welke alreeds voor deesen sijn verhaeld / hier noch maer alleen een Moeder en een Manne-moord aenteeckenen.

Grouwlijke Moord van twee Soonen aen haer' Adelijcke Moeder te *Napels*; om welke oorsaeck verright, en hoedanigh aen den eenen gestraft. 1625.

Te Napels leefde een Adelijcke Vrouw / uyt een eerlijck Geslaght / nu ontrent 40. jaren oud / altijd geweest van een deughdsamen wandel. Anno 1625. begon 't middenste haers ligchaems seer te swellen / de Buyck sigh geweldigh te verheffen. Hare twee alreeds volwassene Soonen vatteden een arghwaen op / datse swanger van Hoererye / en dit d'oorsaeck harer geswollenheyd was. Niet weynigh bekommerde haer dit; en om de gewaende schande van haer Geslaght af te weeren / beslootense / hare Moeder om 't leven te brengen. Doemaels wasse op 't Land / in haer Adelijck Stamhuys. Heymlijck begavense sigh uyt Napels derwaerts: volvoerden deese verschrickelijcke Moord in alle stilheyd / en maeckten sigh weer na Napels. Doe deese grouweldaed rughtbaer wierd / bedreevense groot misbaer / en deeden terstond de dus rampsaligh-omgekoomene besightigen. 't Gereght bevond / dat haer met een ysere Beytel (by andere een Bijl) 't Hoofd was geklooofd; en stond in gedaghten / datse veelligt haer eygene Moordster mogt geweest sijn / om de schande des Barens t'ontgaen. Deed haer derhalven openen: maer doe bevondmen / dat deese dickheyd enckelijck door de Watersught was veroorsaeckt. Daer op wierdse eerlijck begraven. Aght dagen daer na stierf d'eene Soon uyt hertknagende droefheyd. D'andere / die de moorddadige slagh had gegeven / gevoelde sulck een wroegingh in sijn Gewisse / dat hy voor 't Geregt trad; de daed bekende / en Justitie over hem versoght; welcke hem niet geweygerd wierd. Eerst heeftmen hem de reghterhand afgehouwen: vervolgens hem met een houten Hamer voor 't hoofd gebonsd / gelijck men d'Ossen kold; van welcke slagh hy ter neer viel / doch noch leefde. Doe wierd hem 't Hert uyt 't ligchaem geruckt; waer mee men hem tweemael op den mond / en op 't hoofd sloegh; 't welck eyndlijck afgehouwen / den Romp in vier stucken gedeeld; evenwel noch begraven wierd / om 't Adelijck Maeghschaps wil. Dit Jammer-geval droegh sigh toe terwijl Johan-Frederick Breithaupt, Autheur der Beschrijvingh van Malta, sigh te Napels bevond.

D. Leonhard Kapper in *Boheemen* door vermomde persoonen in sijne *Caros* vermoord. 1625.

In November deeses selven jaers 1625. had D. Leonhard Kapper, Keyserlijcken Raed te Praegh in Boheemen, sigh in een Caros begeven / om na sijn Landgoed te rijden. Onderweegen quamen eenige vermomde persoonen op hem aen / welcke door een Pistool-schoot hem na d'andere weereld sonden. Doe deese Moord openbaer wierd / kreeghmen daedlijck vermoeden op een Boheemsch Edelman / genoemd Sabsky, wiens Goederen (als deelaghtigh geweest aen de voorgaende Boheemsche onrusten) aen deesen D. Kapper waren geschoncken. Daer op wierd hy met eenen sijner Dienaren in Heghtenis genoomen / en scharp onderbraeghd. Men bevond hem schuldigh; en oock D. Kappers Huysvrouw daer mee ingewickeld.

Sonderlinge Gevall.

Sijn eygene Overspeelige Vrouw ook schuldigh daer aen.

Derhalven sy oock aengevat / en ernstigh ondersoght wierd. Sy beleed / by de gedaghte Moord geweest / en de dood haers Mans aengesien te hebben. Datse oock met den gemelden Sabsky een tijd langh in Overspel had geleefd; en met hem overeen-gekoomen was / dat hy / na de vermoordingh haers Mans / oock sijn Wijf sou om 't leven brengen / op datse dan malkander moghten trouwen.

Met haren Echtbreecker gevangen genomen.

't Vonnis deeser Misdadige bestond hier in / datse / als een Overspeelster en Moordenaerster / eerst gegeesseld / voorts levendigh onder d'aerde gedolven; daer na een Pael door haer ligchaem geslagen sou werden. Doch vermits deese Justitie seer verschrickelijck / en in dit Land ongehoord was / soo wierd deselve / op veele gedane Voorbeeden / versaght / en deeser wijs veranderd.

Schriklijk Vonnis tegens haer; doch wat versaght.

Op den 30. Januarius Anno 1626. wierdse in des Beuls onsuyvere Wagen van 't Raedhuys der oude Stad geboerd na de Kleyne Sijde: tweemael daer gegeesseld: weer na d'oude Stad gebraght: op nieuws gegeesseld. Van de Wagen gedaen: na haer Huys geleyd / daer een Schavot was opgereght / en hier 't Hoofd afgeslagen. In dit alles toondese sigh seer moedigh en geduldigh.

Hoedanig uytgevoerd.

Den 3. van Februarius heeftmen Sabsky in 't Slot by den Witten Thoorn 's morgens ontrent ten 7. uyren in stilheyd onthoofd. Hy droegh sigh gantsch ongeduldigh / en wou op geenerley wijs sigh sijne Straf gewilligh onderwerpen: derhalven de Beul tot tweemalen toe onverrighter saecken van hem moest gaen.

Straf des Moordenaers; en sijn ongeduld.

Ondertusschen quam van de Magistraet bevel / hy sou met sijn werck voortvaren / 't sy de slagh geluckte of feylde: en daer op moest hy de dood uytstaen. Doch wijl hy even onder 't toeslaen neerbuckte / soo viel de houw in 't hoofd; beginnende by 't reghter oogh / en uytgaende by 't kinnebacken / soo dat de lincker sijde met de neus onverseerd bleef.

De Bisschop van *Keulen* en *Luyck* doet drie Gereformeerde te *Luyck* op valsche beschuldigingh hangen.

Onder de Moordenaers sijn oock te tellen de geene / op welcker valsche aenklaght yemand ter dood werd veroordeeld. D'Aertsbisschop van Keulen, Bisschop en Prins van Luyck, handelde seer hard tegens die van de Gereformeerde Religie in de laetstgenoemde Stad. Drie persoonen van deese Godsdienst / valschlijck beschuldighd / van heymlijck verstand te houden met Prins Mauritz van Oranje, Gouverneur en Capitain-Generael der Geunieerde Provintien, tot nadeel der Stad Luyck, deed hy op 't wreedste pijnigen; en / schoonse geduerigh ontkenden / evenwel hangen.

De Beschuldiger, in sijn Gewisse benauwd, belijd sijne boosheid, en 't gevolgh.

Anno 1620. wierd haer' onschuld openbaer. Eenen Jean de Harzyn, op wiens getuygenis de Reghters insonderheyd d'onnosele hadden veroordeeld / wierd soodanigh in sijn Gewisse benauwd / dat hy opentlijck beleed / deese vroome persoonen valschlijck te hebben beloogen. Men ver-

oor-

Sonderlinge Gevall.

oordeelde hem tot de Strop; doch de Weduwen en Kinderen der onſchuldigh-gedoodde wierd niet de minſte vergoedingh voor 't verlies van bloed en goed gedaen; onaengeſien de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden ernſtigh daer om aenhielden.

Oproer in Holland onder 't Grauw, wegens een Impoſt op Eetwaren. 1624.

By d'Oproeren / welcke wy alreeds voorheenen verhaeld hebben / ſullen wy noch deeſe weynige voegen. Anno 1624. verhief ſigh in Holland een gevaerlijcken Oploop. Want als de Staten een Schattingh hadden geſteld op Boter / Kaes / en diergelijcke Eetwaren; de Paghters van de ter Marckt koomende Boeren deeſen nieuwen Impoſt eyſchten / heeft ſigh 't Grauw daer tegen geſteld / en ſoo wel t' Amſterdam als in andere Steeden de Huyſen der gedaghte Paghters geplonderd. Te Haerlem braght de Magiſtraet terſtond eenige Soldaten en Burgers in 't Geweer; deſelve beveelende / onder 't onbandigh volck eenige ſchooten ſonder ſcharp te doen. Doch als dit niet wou helpen / ſettedemen Kogels op de Muſquetten / waer door drie of vier perſoonen dood bleven; d'andere ter dier oorſaeck verſtoven. Hier op geraeckte alles weer in ruſt.

Harden dwang der Roomſchgeſinde in Boheemen, om d'Onroomſche te doen afvallen, 1625.

De ſeer ſtrenge / ontijdige veranderingh der Religie in Boheemen; den onverdraeghlijcken dwangh / om de Roomſch-Catholijke te moeten aenneemen; en dan noch d'onopbrenghlijcke Schattingen / door Keyſer Ferdinand en ſijne Boheemſche Raden; desgelijks van der Boeren Overheden aengeſteld / veroorſaeckten onder de Boeren een groote verbitteringh; ſoo dat eenige ſigh opmaeckten / en haer' eygene Heeren dood ſloegen. Ontrent Marckerdorf voeghden ſigh veele deeſer Oproerige by een; overvielen onvoorſiens deeſe Plaets / en vermoordden daer in de Heer van Wartenbergh nevens ſijne Gemalin. Dit Voorbeeld volghden de Boeren in de Koninghs-Gratzer-Kreytz; verſlaende op deſelve wijs haren Heer / die desgelijcks wou reformeeren en Schatten. Niet beeter maeckten 't die van Koettenberg, welke dien van Werden, Hoofdman aldaer / om deſelve oorſaeck aen kant hielpen. Dus heeft deeſe Reformatie veel onheyl verweckt.

Sonderlinge Gevall.

veroorſaeckt een Oproer onder de Boeren.

Echter lieten de Roomſchgeſinde ſigh hier door niet afſchricken; maer voeren met haren dwangh geduerigh / ja hoe langer hoe harder voort. By 't Geeſtlijck Reght te Matgabatſchi gingh men gantſch onbarmhertigh te werck tegens de Burgers / welcke niet wilden afvallen. Yeder kreegh een deel Soldaten in huys / welcke haer jammerlijck handelden; en ſoo langh daer mee aenhielden / dat deeſe ellendige Menſchen eyndlijck den rock omkeerden. Door dit middel wierd ſoo veel verrigt / dat al de Burgers beloofden Roomſch-Catholijck te ſullen werden / uytgeſonderd twee / welcke rondlijck ſeyden: Liever alles te willen lijden / als in 't Roomſche Babel te gaen. D'eene verkoght eyndlijck ſijn Huys; d'andere ſchonck het wegh / en dus trockenſe beyde van daer. Een diergelijke dwangh en harde Religions-beſwaerniſſen veroorſaeckte andere Oproeren der Boeren in Ooſtenrijck over den Ens, en anderweegen / in verſcheydene jaren. Wy konnen hier niet alles verhalen.

Onbarmhertigen handel tegens d'Evangeliſche.

Oproer te Lions in Frankrijk, wegens nieuwe Tollen.

Te Lions in Franckrijck verhief ſigh een grooten Oproer. Wijl Koningh Louis ſigh onvoorſien van Geld bevond / ſtelde hy op allerley Waren een nieuwen Tol; inſonderheyd op Koorn / Wyn / Sout / en diergelijcke Levens-behoeften. Daer na oock op de Handwerckers / als Taf, Atlas, Fluweel, Paſſament-werckers, &c. Hier over vergaderden ſigh binnen de genoemde Stad over de 500. deeſer Webers / gewapend met Sijd-

Sonderlinge Gevall.

geweer. Tot haer sloegh sigh een groot gedeelte van 't Grauw. Deese vielen gesamentlijck in 't groote Tolhuys; plonderden 't selve: wierpen Kisten en Kassen ter venster uyt. Al de Koninghlijcke Registers, Brieven Geld/ Kleynodien/ Sijdene Stoffen/ en wat'er voorts was/ braghtense op eenen hoop voor de deur/ en staecken'er 't vyer in: soo dat alles te niet gingh. Op dat oock d'asch niemand ten voordeel moght koomen/ soo schuptense deselve op/ en wierpense in 't Water. Op deselve wijs handeldense 't Huys/ waer in de Wijn-Tol wierd betaeld. 't Sou noch verder hebben gegaen; doch eyndlijck wierd dien dollen hoop eenighsins gestild door de Heer van Halincourt; op belofte/ datse geen Impost meer betalen souden. Koningh Louis deesen handel bekend gemaeckt sijnde/ sond eenige Regimenten Soldaten derwaerts/ om de voornaemste Belhamels deeses Oproers in handen te krijgen/ op datse gestraft wierden: doch sy/ de lught hier van bekoomende/ hadden sigh by tyds weghgepackt.

Dolle onstuymigheyd van 't op de been gekoomene Grauw.

Laet ons by deese treurige Gevallen yet vrolijckx voegen. Anno 1612. wierd aen 't Keyserlijck Hof te Weenen in Oostenrijck de Bruyloft aengesteld over 't Houwlijk van een Dwergh met een Dwergin/ tot welck Feest niemand genoodighd was als enckele Dwergen/ of andere seer kleyne persoonen van 't Manlijck en Vrouwlyck Geslaght. Aen 't Hof van Aerts-hertogh Leopold van Oostenrijck t'Inspruck was een Dwergh/ genoemd Michael Buster, in 't 23. jaer sijns ouderdoms vier Spannen hoogh. Sijne Suster/ een Dwergin/ had deselve lenghte. Wierd dus in 't 28. jaer haers ouderdoms Anno 1627. afgeschilderd. Keurvorst Johan-Sigismund van Brandenburgh had een Dwergh/ genoemd Justus Bertram, de Soon van een Brunswijckschen Boer; noch geen twee Maetvoeten langh/ doch seer schoon van gedaente/ behalven dat hy eenige Kimpelen in 't aengesight had. Al de Leeden sijns ligchaems waren seer wel gevormd/ 't welck anders by soodanige Dwergen wat seldsaems is. Had een wacker gemoed/ en goed verstand; was daer-en-boven van Hoflijcke Zeeden. Men had hem eenige kleyne Paerdjens toegevoeghd/ met sijne Statuer soo wat over-een-koomende/ waer mee hy seer wel wist om te gaen. Als hy nu (ontrent of korts voor 't jaer 1620.) van eene der selve te Dantzick wierd afgeworpen/ verseerde hy sigh soodanigh/ dat hy van dien val stierf. Doemaels was hy ontrent 15. jaren oud. Keurvorst Johan-Sigismund (die oock haest hier na overleed) had hem in sijn leven een sonderlinge genegenheyd toegedragen. Deed hem derhalven na Collen aen de Spree voeren/ en in den Dom aldaer staetlijck begraven/ volgens 't berigt van Joh. Cernitius in Hist. x. Elect. Brandenb. De vermaerde Johannes Johnston heeft Anno 1630. in Holland gesien/ volgens sijn getuygenis in Thaumatographia, een Vrouwspersoon niet langer dan een El: ick selfs hier binnen Utrecht ontrent 't jaer 1646./ en noch langh daer na/ een Dwergh/ genoemd Alexander, oud dertigh/ naderhand noch meerder jaren; die de lenghte van derde-halve voet niet halen kon. Gingh als een Edelman/ in rood Scharlaecken gekleed/ met een Degen op sijde/ dickmael voor de Plaets van 't Stadhuys wandelen. Was wel-geproportioneert van Leeden/ taemlijck geset; doch 't hoofd soo groot als dat van een volwassen Man; de stem groof. Haest toornigh/ wanneer yemand met hem spottede; soo dat hy oock tegens den selven sijn Rapiertje uyt-trock/ en hem naliep.

Dwergen-Bruyloft. 1612.

Dwergh en Dwergin aen 't Hof van Aerts-hertogh *Leopold*.

Aerdigen Dwergh van Keurvorst *Johan-Sigismund* van *Brandenburgh*,

noch geen twee Maetvoeten langh; ongeluckigh door een val van sijn Paerdje gestorven.

Dwergen in *Holland*.

Sonderlinge Gevall.

T'*Utrecht*, van ons dickmael gesien.

Van Anno 1634. tot 1637. regeerde in Holland de geweldige rasery des Tulphandels. Geen grooter Koopmanschap wierd gedreven/ als met deese Bloemen/ geschat boven alle Goud/ Paerlen/ en Eedele Gesteenten. De Wevers verlieten haer Touw/ andere Ambaghtslieden haere Handwercken/ de Kooplieden haere Neeringh om Tulp-Juweliers te werden. Yeder soort van Tulpen kreegh sijnen Naem. Voor eenen soo genoemden Vice-roy wierd gegeven twee Lasten Weyt tot 448. gl. Vier Lasten Rogge/ tot 558. gl. Vier vette Ossen tot 480. gl. Agt vette Varckens tot 240. gl. Twaelf vette Schapen tot 120. gl. Twee Oxhoofden Wijn tot 70. gl. Vier Tonnen goed Bier tot 32. gl. Twee Tonnen Boter tot 192. gl. Duysend pond Kaes tot 120. gl. Een Bed met al sijn toebehoren tot 100. gl. Een pack Kleederen tot 80. Een silvere Beecker tot 60. gl.; t'samen uytmakende een som van 2500. gl.

Rasende Bloemsottery in *Holland* en d'andere *Provintien* der *Vereenigde Nederlanden*.

Wat al gegeven voor eene *Tulp*, de *Vice-roy*.

't Bleef hier by noch niet. Men verkoght de Tulp-bollen by Asen en Greinen, gelijck men de Paerlen en Eedele Gesteenten weeghd. Eene Bol van de Vice-roy, ten gewighte van 410. Asen, wierd verkoght voor 3000. gl. Voor een ander/ wegende 658. Asen, van 't selve slagh/ betaeld 4200. gl. Alleen eene Bol van 200. Asen, genoemd Semper Augustus, gold 5500. gl. Voor 59. Asen van d'Admirael Liefkens gaf men 1015.; voor 400. Asen van 't selve slagh 4400. gl. Voor een pond Oudenaerde 5700. gl. Voor een pond Coorenaers 4800. gl. Voor een pond Centen 4300. gl. Voor een pond Witte Kroonen 3600. Voor een pond Schilders 2200. gl. Voor een pond Switsers 1800. gl./ en soo al voorts. Eenen koght een Semper Augustus van 193. Asen voor 4600. gl.: gaf noch daer-en-boven een nieuw Kleed met al sijn toebehooren/ nevens twee Appelgrauwe Paerden. Den 5. Februarius Anno 1637. wierden t'Alkmaer verkoght een deel Tulp-bollen aen de meestbiedende/ ter somme van 90000. gl. Een voornaem Man t'Amsterdam kreegh voor eene Bol van de Semper Augustus een Spaensch Cabinet, waerdigh 10000. gl./ en dan 7000. gl. in de hand. Anderwegen hebben wy breeder van deese onsinnigheyd der dwaesheyd gehandeld; en daer by gevoeghd eenige uyt-togten uyt der Kooplieden Boecken. Tot een proefje sullen wy'er alleen twee of drie hier ter neer stellen.

Andere voorbeelden

van deese onsinnigheyd der dwaesheyd; door welcke niemand sijn beroep meer waer nam.

Verkoght aen N. N. een vierendeel witte Kroonen

Extracten

Sonderlinge Gevall.

uyt eeniger Kooplieden Schuld-boecken,

Kroonen voor 525. gl./ te betalen by de Leverantie; en dan noch gereed vier Koeyen (want oock de Boeren soo wel als de Burgers/Kooplieden en Heeren/waren Bloemisten geworden)/ daedlijck van de Stal af te haelen. Overgenomen van N. N. twee pond Switsers, van hem gekoght voor 1200. gl./ welcke ick tot mijnen Last neem. Daer-en-boven sal hy hebben een Quarteel Pruymen/ hem aenstonds te leveren; en noch binnen 14. daegen te tellen 1400. gl.; of in Banco af te schrijven. Gekoght van N. N. een pond Centen voor 1800. gl./ mits haer (want deese raserny was oock in de Vrouwen) gevende mijn beste Weerschyne Rock/ een oude Rosenobel, en een penningh met een silvere Keeten; om aen eens Kinds hals te hangen. Gekoght van N. N. een Gouda van 111. Asen voor 700. gl. als de Leverantie geschied/ maer nu gereed vier Rosenobels met een Ys-Sleede/ Sadel/ Toom/ en wat voorts tot een Paerd behoord. Sijn t'samen over een gekomen N. N. en N. N./dat d'eene sal aennemen 16. Mergen Lands/waerdig/ nae uytspraeck van goede Lieden 16000. gl. waer voor den anderen hem sal leveren Tulpbollen tot die waerde. Meer willen wy niet uytschrijven.

aengaende deese *Tulp*-koopmanschap.

Welcke Steeden meest met deese dolheyd bevangen waren.

Met deese dolligheyd waeren meest al de Vereenighde Nederlanden bevangen. Maer insonderheyd woedde deselve in de Steeden Amsterdam, Haerlem, Delf, Gouda, Alckmaer, Leyden, Rotterdam, Hoorn, Enckhuysen en Utrecht. Yeder liet/ om deese lieve Flora, 't werck sijns beroeps staen/en gaf al de Waren uyt sijne Winckel/ 't Pot-geld uyt sijne Kas/ 't Bed van onder sijn lighaem; Paerden/Carossen, Calessen, Koeyen/ Huys/ Land/ &c. voor een of eenige Tulpbollen. Niemand wou sijn Handwerck of Neeringh meer doen. Maer als eyndlijck de Magistraten saegen/ waer dit heenen wou/ en wat voor een verwoestingh uyt deese Bloemhandel over 't Land stond te komen/ soo lietense allerwegen af-kondigen/dat over Bloemschulden geen reght sou uytgesproocken werden; niemand tot betalingh te dwingen sou sijn. Daer op viel Flora plotslijck ter neer/ en brack den has. Den 1. May Anno 1637. wierden opentlijck by den Afslagh verkoght de Tulpen eens geheelen Hofs/ waer onder oock waren eenige Switsers, Oudenaerders, Admiraels de Man, en veel andere; voor minder dan ses guldens/die sommige Maenden te vooren seer veele duysenden souden opgebraght hebben. Ontrent deselve tijd bood eenen aen te leveren in Bloem een Geel en Rood van Leyden, een Switser, een witte Kroon, een Oudenaerde en een Corenaert, 't stuck voor een silvere Ducaton. Meer konnen wy hier van deesen Bloemhandel niet spreecken/ om niet te wijd uyt te lopen; te meer/ om dat wy in andere onser Wercken hier van geschreven hebben.

Plotslijck valt deese *Flora*, en breeckt den hals.

Sie veelerley sonderlingheden, oock klughtige gevallen van deesen Bloem-handel, in onse Historische, en Philosophische Rust-uyren.

Hoe seer Spaenje ontvolckt is; ter dier oorsaeck veeler weegen woest leght; wegens d'uytropingh der Mooren, en andere redenen/ is 't sijner plaets * in 't breede aengemerckt. Om nu 't Land weer wat Volckrijck te doen werden/ heeft Philips de IV. Anno 1623. in Februarius geordonneert/dat al de geene/ welcke in Houwlijck treeden/ vier jaren langh nae de Bruyloft sullen vry sijn van alle Schattingen en Tollen. Die voor 't 18. jaer haers ouderdoms een Vrouw neemen/van den dagh haers Houwlyks af 't bewind over haer' eygene en harer Huysvrouwen Goederen sullen hebben. Daer tegens de geene/die nae haer 25. jaren trouwen/ deese Privilegien niet deelaghtigh sijn souden. Waer by aen te mercken staet/ dat de Spaenjaerden, om van de Last des Huyshoudens ontslagen te sijn/ haer meest met Hoeren behelpen/ sonder in d'Echte staet te treeden. Voorts/ die ses Soonen by haer' Echte Vrouwen teelen/ op eenen tijd levende/ sullen de voorgedaghte gunst genieten/ schoon 'er naderhand eenen van moght sterven. D'onvermogende werd een seeckere som gelds tot Houwlijcks-goed beloofd. Alle Vreemdelingen/ welcke een Handwerck doen/ 't Land bouwen/ Vee aenvocken/ en twintigh mijlen van de Zee Landwaerts in haer neerslaen willen/ bevrijd hy ten eeuwigen dagen van alle Schattingen.

* *Sie onse Kronijck der Kronijcken.*

Sonderlinge Gevall.

Ordonnantie des Koninghs van Spaenje, en *Privilegien* aen sijn Onderdanen, die vroegh trouwen willen, gegeven; nevens andere dingen, om sijn Land te bevolken. 1623.

Ontrent 't eynd des jaers 1622. is Ignatius Loyola, Stighter van d'Ordre der Jesuiten, van de Paus gecanoniseert, of in 't Register der Sancten gesteld. By de voorige Pausen hadden de Jesuiten langh hier om aengehouden; doch nu verkreegense hare begeerte eerst. Had het noch een weynigh langer aengelopen/ tot dat Urbanus d'VIII. op den Roomschen Stoel trad/ Ignatius had de Canonisatie noch niet ontfangen. Hier over wierden in veelerley Gewesten/ insonderheyd in Spaenje, heerlijcke Vreughd-bedrijven/ en Blijspeelen aengesteld. Te Madrit heeft men de Beelden van Ignatius en Franciscus Xaverius in Processie omgedragen/ waer by sigh bevonden 800. Priesters/ 600. Jesuiten, en een groot getal andere Ordens-persoonen: oock 130. Vanen en 80. silvere Kruycen. Praghtige Comedien wierden aengesteld/ 't Geschut los gebrand/ &c.

Ignatius Loyola van de Paus *gecanoniseert*. op langh aenhouden der *Jesuiten*. 1622.

Op den 1. May Anno 1627. wierden de Reliquien des Bisschops Norberti (welcke/ van Maeghdenburgh verVoerd sijnde/ nu een tijd langh in 't Klooster Taxan gestaen hadden) in een staetlijcke Processie na Boheemen in 't Klooster Strohof gebraght/ wijl men hem hield voor de Stighter en Patroon deeser Ordens-lieden. De Kardinael van Dietrichstein liet sigh persoonlijck by deese vervoeringh vinden.

Norberti Reliquien na *Boheemen* vervoerd. 1627.

Anno 1621. wierd d'Academie te Rintelen opgereght door Graef Ernst van Holstein en Schaumburgh. Anno 1632. den 8. Januarius geschiedde d'Inauguratie der Illustre School t'Amsterdam door de Heer Professor Vossius. Anno 1634. wierd t'Utrecht aengesteld d'Illustre School, welcke soo voorspoedigh was/ dat de Magistraet deser Stad goed vond/ deselve tot een Academie te verheffen; waer toe de Heeren Staten 's Lands van Utrecht 't Octroy gaven den 16. Februarius

Academie te *Rintelen*.

Illustre School t'*Amsterdam*.

Illustre School t'*Utrecht*. 1634.

rius

Academien.

rius Anno 1636. D'Inauguratie geschiedde op den volgenden 16. Martius. De voorgaende Sondagh waren / door last der gemelde Magistraet, in al de Kercken gebeeden gedaen / om den Godlijcken Zegen over dit werck te bekoomen: en in de Domkerck een Predicatie door de Heer Professor D. Gisbertus Voetius, over Luc. II. 46. De gedaghte Inauguratie wierd verrigt in den Dom. Met een treflijcke Staetsie en groot Gevolgh wierden de Heeren Professoren na de plaets der Inhuldigingh begeleyd. Deese waren: Bernhardus Schotanus, in de Reghten / eerste Rector Magnificus; Gisbertus Voetius in de Godsgeleerdheyd; Antonius Matthæus in de Reghten; Guillelmus Stratenus in de Geneeskonst; Antonius Æmilius in de Historien; Justus Liræus in de Talen / en Henricus Renerius in de Philosophie. De Heer Johannes Nypoort, Secretarius der E. Vroedschap / deed een geleerde Inleydinghs-Oratie. Daer na Oreerde Antonius Æmilius. Deese sonderlinge Pleghtlijckheyd hebben / tot dies te meerder luyster / oock bygewoond de Princen Mauritius, Eduardus, en Philippus, Soonen des verdreevenen Koninghs van Boheemen, Paltzgraven aen den Rhijn, Hertogen in Bayeren, &c. / en Johannes Ludovicus, Hertogh van Zweibrucken. D'Inwyingh geschiedde onder een geduerige seer heerlijcke Musijck, op Instrumenten, en met Stemmen; Klocke-spel en geluy / op een uytmuntende wys. 's Avonds wierden Pecktonnen aengesteecken voor 't Stadhuys, op de Martens-brugh, en voor d'Academie. Aerdige Vyerwercken waren verbaerdighd. Meenighte van Vyerpijlen swierden door de lught. De Pecktonnen waren cierlijck met kranssen behangen. In 't Agniete Klooster had de Magistraet een seer praghtige Maeltijd doen bereyden / op welcke sigh 102. voorname Gasten bevonden. Deese doemaels nieuwe Academie heeft in weynig tijds sulck een vermaerdheyd bekoomen; soo toegenoomen / en 't hoofd opgesteecken / datse door de geheele Christenheyd beroemd en in aghtingh is. Tot haren welstand heeft seer veel gedaen de goede sorge der Magistraet; de geleerdheyd en bescheydenheyd der Professoren; den sonderlingen yver van de Heer Gisbertus Voetius; de seer gesonde lught en 't treflijck Water deeser Stad; de bequame gelegenheyd van deselve; de vermaecklijcke Landsdouwen en Beplantingen daer rondom; den goeden aert der Inwooners in 't gemeen / &c.

stracks verheven tot een Academie.

Wat sigh daer ontrent toe droegh.

Inauguratie.

Pleghtlijckheden.

In weynig tijds heeft deese Academie 't hoofd ongemeen seer opgesteecken:

en wat daer toe veel geholpen heeft.

Wy koomen nu tot de Hemelteeckenen / Comeeten, Lught-gesighten / en diergelijcke / voorgevallen onder de regeeringh van Ferdinand de II. Den 6. Augustus O. S. Anno 1620. heeft sigh over Burchdorf, niet verr' van Hamburgh, een seldsaem Wonder laten sien. 's Namiddaghs ontrent ten 5. uyren / by klare Sonneschijn / vertoonde sigh een verschricklijck-groote Draeck / komende uyt 't Zuydwesten. Uyt sijnen wijd-opgedanen Muyl spoogh hy vyer en vlam na 't Noord-Oosten; soo geweldigh / dat d'aenschouwingh verbaerlijck was. Reght voor hem was een groot Heyr van Ruyterey / gesteld in een vierkante Slagh-ordre. Onder de Staert des Draecks lieten sigh sien seven Steeden / van welcke twee grooter waren dan d'andere. Groote / doch stompe Thoornen haddense. Dight by deselve lagh een kleyne Stad; en niet verr' van deese vier andere Steden met veele spitsse Thoornen / leggende onder de Staert des grooten Draecks; soo na by een / datmen tusschen deselve den Hemel maer even sien kon. Uyt 't Noord-Oosten quam eenen anderen grooten Draeck / met drie kleyne; welcke hare Tongen uytstaecken na den boven-maten grooten Draeck in 't Zuydwesten. Veel Voetvolck haddense by haer; 't welck schermutseerde tegens de Ruyterey / die in 't Zuydwesten stond. Van waer een Man quam met een wit Harnasch / en een Pot op sijn Hoofd. Sijn aengesight was langh en wit. Deese greep 't Voetvolck in 't Noorst-Oosten aen / en velde veele Musquettiers ter neer. Eenige / die deesen Man volghden / reeden wegh. 't Welck gesien sijnde van de geene / die onder den grooten Draeck in Slagh-ordre stonden / quamense terstond met een vollen loop haer ter hulp. Daer op wenddense sigh weer / en deeden een dapperen aenval. 't Meerendeel des volcks der vier Draecken uyt 't Noord-Oosten wierd verslagen; en verdween allenxen uyt de lugt. Maer de groote Draeck in 't Zuyd-Westen bleef wel twee uyren langh staen / na dat d'andere niet meer gesien wierden. Toonde sigh vreeslijck tegens de Steeden / welcke hy onder sijnen Staert had; geduerigh vyer en vlam uyt sijne kaecken spouwende.

Wonderlijck Lught-gesight over Burchdorf by Hamburgh,

van Vyerspouwende Draecken,

Wonderteeckenen.

Steeden met Thoornen en Gevegten

van twee Krijghsheyren tegens malkander. 1620.

Den 2. September Anno 1621. van 's naghts ten 9. tot 's morgens ten 4. uyren wierden in Hongaryen veele vyerige Stralen aen den Hemel gesien / schietende uyt 't Oosten / 't Westen / en 't Noorden; tegens malkander strijdende als Krijghs-benden. 't Was oock soo light / als of de Maen had geschreenen. In Martius vertoonden sigh in Over-Oostenrijck twee Oorloghs-Heyren in de lught / welcke tegens een vogten met een groot gerught / en gedonder van grof Geschut. Den 1. Februarius saghmen desgelijcks te Heydelbergh een seldsaem Lught-gesight / 's naghts van 8. tot 10. uyren / verbeeldende een Gevecht van Krijgsvolck / &c.

Lughtteecken over Hongaryen.

en Over-Oostenrijck.

Den 12. May Anno 1624. hebben d'Inwooners van Ginfzleben, in 't Vorstendom Anhalt, van ses tot agt uyren 't volgende gesien. Eerst quam uyt de Wolcken een Vaendrigh / bekleed met een rooden Hongarischen Rock. Hem volghden eenige aensienlijcke Mannen / oock in lange roode Hongarische Rocken; houdende d'armen om elkanders hals geslagen. Doe vernam men een Wagen met twee bruyne Paerden; voorts een andere met twee grauwe / beyde met rood Laecken overtogen. Fluckx daer op drongen veele Krijghslieden te paerd en te voet uyt de Wolcken / gelijck een Spen-

Wonderteeckenen in de lught, gesien te Ginfzleben, in 't Vorstendom Anhalt,

Wonderteeckenen.

Byen-swarm uyt een Bykorf / al t'samen in ordre / aengedaen met roode Hongarische Kleederen; oock haddense Hongarische Hoeden op 't hoofd. Daer na verscheen een aensienlijck Man op een Appel-grauw Paerd / in een lange roode Rock / met een blootte Sabel in de reghterhand / waer mee hy 't Volck voortdreef. Vervolgens quam'er een Kameel / nevens een Paerd / gantsch langhsaem aengaen / met neergeslagene Hoofden. Na een half-vierendeel uyrs quam een ander Heyr van Ruyteren en Voetknegten / met groote breede Hoeden / blauwe Pluymen / Veldteeckens / en Hoogbanden / nevens veele Wagenen. In 't midden deeses Heyrs liet sigh een Man sien / houdende in de reghterhand een helder-rood Kruys / soo groot als een volwassen Mensch; waer voor een ander persoon stond / daer voor aenbiddende met verhevene handen. Deese wierden van 't volgende Krijghsvolck plotslijck onderdruckt en vernield. Dit geheele Heyr trock in soodanigh een ordre van Ginszleben na Hirschleben; soo dight by d'aerde / datmen met een Boogh wel daer by had konnen schieten. Van hier wendde het sigh na Sandersleben: verhief sigh taemlijck hoogh in de lught / en wierd met roode Wolcken t'saemgeboeghd; waer op men klaerlijck Man over Man / en Paerd over Paerd sagh springen. Eyndlijck verdween alles / een groote schrick aghterlatende in 't toekijckend Landvolck. Op Pinxterdagh sagh men in dit Gewest weer twee Paerden in de lught / waer op twee groote yverige Mannen saten; van welcke d'eene met de reghterhand een leedigh Paerd aen den Toom nevens sigh voerde.

Van twee seer seldsame Krijgsheyren, en sonderlinge vreemdigheden daer ontrent. 1624.

Ander Lught-gesight.

In deselve Maend desselven jaers (den 28. May) reed een Wagen van Utrecht na Leyden, op welcke sigh bevonden drie persoonen van driederley Faculteiten, een Predikant / een Doctor in de Reghten / en een Doctor in de Medicijnen, alle D. Guil. Baudartius, Predikant te Zutphen, beschryver deeses Gevals / wel bekend geweest. Ontrent een uyr van Utrecht gekoomen / sagense na Sonnen-ondergangh (in 't Westen) ter eener sijde veel dicke / duystere Wolcken. Wat voor uyt stack de gedaente van een Walvisschen-kop / met een seer grimmigh oogh / en seer wijde Muyl. Hoe langer hoe meerder brack hy uyt de wolcken te voorschijn / houdende een wijde opene Darm / reyckende van de keel tot de Staert / gelijck een doorgaende Rivier. Daer tegens over aen d'andere sijde vertoonden sigh in een heldere lught / sonder eenige wolcken daer rondom / seven klare wolktjens / yeder van gedaente als een kleyne smalle Visch / van welcke de drie voorste den Walvisch reght voor den mond stonden; somtijds half in sijne kaecken / dan weer daer uyt waren. De vierde bleef geduerigh onbeweeghlijck voor 't oogh des Walvischs: de drie laetste quamen van vooren op hem aenswemmen. Ondertusschen scheen hy veel Water / of Damp / uyt te blasen. De Visschen / welcke hem voor den neus swerfden / deeden even 't selve. Twee Wolcken / als Scheepen / quamen met alle geweld aenstooten tegens 't onderste Kaeckebeen des Walvischs; 't welck daer door in stucken gebroocken wierd; doch sy bleven leggen / als twee vaste Kasteelen. Naderhand versamelden al de kleyne Visschen sigh by een / en wierden tot een eenige groote Visch / met een Kroon op 't hoofd. Deese bleef gantsch sightbaerlijck in de lugt staen; doch de Walvisch verdween allenxen als een waterloose wolck. Veelerley uytleggingen maeckte men over dit Gesight; onder welcke oock deese was: De groote Walvisch verbeeldde de groote Koningh van Spaenje, de 7. kleyne Visschen de 7. Vereenighde Nederlanden, welcke hem 't Kinnebacken / sijne Maght / vermorselden.

Wonderlijck Lugtgesight, ontrent een uyr van de Stad Utrecht gesien van drie persoonen, een Predikant, Advocaet en Doctor.

Hoe uytgelegt.

Anno 1628. deed over Sundersburgh in Pomeren de Hemel sigh seer verschricklijck van malkander: waer op een maghtigh Krijghsheyr van uyt 't Noorden verscheen. Eerst quamen de Voetknegten aen; met Musquetten en lange Piecken: daer na 't Geschut; veele Wagenen; doe de Ruyters. Uyt 't Zuyden vertoonde sigh een ander Heyr; waer na toe sigh dat uyt 't Noorden begaf. Stracks quam 't tusschen beyde deese Heyren tot een hevige Slag. Die van 't Zuyden kreegen de Neerlaegh; waer op die van 't Noorden met een groote Maght in 't Zuyden vielen. Haer volghde een brandende Balck / op een verschricklijcke wys hyer uytwerpende. Dit duerde eenige uyren langh. Naderhand heeftmen dit gepast op de Noordsche of Sweedsche Koningh Gustaef Adolph. Te Breslauw in Silesien saghmen in de Lente deeses jaers / tot seer grooten anghst des volcks / aen den Hemel een ongemeen-groote Maen / en vier Stucken Geschut / boven maten hevigh op malkander schietende.

Aenmerklijck Lugtwonder te Sundersburgh in Pomeren. 1628.

Toepassingh.

Over Breslauw.

't Jaer 1630. begon in Duytschland met verscheydene breeslijcke Wonderteeckenen / gewisse Voorbooden van de daer op gevolgde Oorloghs-ellende. Op Pauli Bekeeringh den 25. Januarius, lieten sigh te Tubingen in Wurtenbergerland verschricklijcke Hemelteeckenen sien. Wilhelmus Schickhardus, Professor aldaer / heeft deselve nauwkeurigh waergenoomen / en een Tractaet daer van in druck uytgegeven. 's Avonds een weynigh voor 7. uyren / by een klaren Hemel / verscheen onvoorsiens na 't Noord-westen een Sneeuw-witte Materie, niet als een rondom aen de kant geblockte Wolck / maer glad / in gedaente een Ey gelijckvormigh. Gaf een heldere schijn van sigh / en bleef dus een wijl tijds stil staen. Na 7. uyren vertoonden sigh daer nevens op beyde de sijden noch twee andere Wolcken; d'eene in de gestalte eens omgestorteden Ketels / d'andere in die van een langhwerpige Wetsteen. Beyder verwe was oock Sneeuw-wit; maer sulcker wijs blinckende / dat dit geheele Gewest daer van verlight wierd. 't Was echter geen stil / maer een beweegend / en gelijck als blixemend light. Hier na wies het aen;

Seer wonderlijck gesigt aen den Hemel gesien boven Tubingen den 25. Januarius. 1630.

Wonderteeckenen.

Waer by sigh veelerley seldsaemheden hebben laten mercken: welcke hier kortlijck werden verhaeld, volgens de nauwkeurige waernemingen van de Heer Wilhelmus Schickardus, ter dier tijd Professor in d'Academie der gedagte Stad Tubingen; van hem in een Tractaet opentlijck in druck uytgegeven.

aen; verloor sigh onvoorsiens / maer quam haest weer. Deese verwisselingh geschiedde tot eenige malen toe; soo datmen niet wist / of 't waerlijck vergaen was geweest / dan of 't sigh maer alleen verborgen had gehouden. Ontrent ten half aght versamelde sigh een noch veel grooter Materie, reght in 't Noorden; opstygende tot in den sesden Graed der hooghte / en in de lenghte aen den Horizont tot by de 40. Graden. Had de gedaente eens breeden Berghs; doch helder / als een witte Nevel; welcke men aenschouwd van een hooghte af; of uyt een heldere plaets / als 'er de Son op schijnd. Deese soo genoemde Moles wierd hoe langer hoe grooter; soo datse korts daer na 10. Graden hoogh / en ontrent 80. Graden langh wierd bevonden; neemende dus in byna 't vierde deel der Kim. Alsse nu quartier voor aght uyren tot den 15. Graed was opgesteegen / soo was maer alleen 't opperste derde deel helder (daer na de geheele lenghte); d'andere twee derdedeelen waren schaduwaghtigh; doch eenighsins met Purpurverw ondermenghd. Ontrent ten 8. uyren begon dit Wonder / 't welck sigh voor heenen als in een Klomp had stil gehouden / haestlijck sigh te beweegen / te verdeelen / en in ordre te stellen. Men sagh eenige snelle Stralen geswind daer uyt schieten / die / als een stercke en lange Heyrtoght / meerendeel van 't Noorden na 't Zuyden; ten deelen oock ter lincker syde uyt 't Noord-westen / van Wurtenbergerland, quamen aentrecken: doch 't minste deel (seght de gedaghte Professor Schikhardus) bereyckte ons Top-punt. Onder in 't reghte Noord-punt verscheen een heldere Pyramide, of driehoecksche Zuyl / gelijck als uyt de Natoght: op de lincker syde twee gelijck-reghte / doch niet soo heldere Pilaren / als Needchelpers; wat laegh / maer bestendigh; doch ter reghter syde veel onbestendige of beweeghlijcke Stralen / in de gedaente eens Comeeten-baerds; welcke seer snel uytvoeren / dan weer te rugg' keerden: tot dat eyndlijck in de middelhooghte des Hemels (onder den 45. Graed) de verstroyde Deelen sigh by een vergaderden: naderhand sigh verdeelden in verscheydene meerendeel hoeckige hoopjens; eenige oock met aenhangende Vleugelen; en daer mee als een Slagh-ordre maeckten. Daer op syn de Parthyen (niet alleen twee / maer beydersijds veelerley Troupen) t'saemgeruckt: greepen malkander ooghschynlijck aen / en voghten op 't alderhevighste. Waer uyt sulck een groot gerught ontstond / dat het vreeslijck was: maer oock soodanigh een verwarringh en roock / datmen niets meer bescheydentlijck sien kon / als alleenlijck hoe se op malkander los brandden / en geduerigh schooten. D'eene damp voer over d'andere / soo eygentlijck als uyt reghte Musquetten. De Boeren / welcke in de naeste Dorpen op de Hooghte woonden / seyden eenstemmigh / datse veelmael 't geluyd hadden gehoord / doch soo bedompt / als van verre. Men sagh oock duydlijck de Piecken / in de gestalte van ontelbare witte Stralen / eerst reght over eynd staen; daer na d'een tegens d'andere aengeleght. Geduerende deese Stryd hadden d'Inwooners van Tubingen een gedruys gehoord / als van een stercke Noorden-wind / en een gerassel / als van Wapenen der Curassiers; daer 't doch voor en na dit Gesight t'eenemael stil en sonder eenige Wind was. Insonderheyd wierd in aght genoomen / dat onder 't Kryggsheyr ter reghter syde een seer schoon Vaendel tot eenige malen toe wierd geslingerd. Alleen dit was geverwd op de wijs der Regenbogen / doch een weynigh bleecker. Wat voor een Wapen daer in stond / konmen niet eygentlijck sien: desgelijcks oock niet / welck deel de Neerlaegh of Overhand had. Want onvoorsiens verdween dit altemael gelijcklijck; echter wendde 't laetste gerught sigh na de reghter syde; 't sy dan dat dit Heyr de vlught nam / of daer langer stand hield. De geheele Kim was / behalven deese Plaets / soo schoon en klaer / datmen de Starren over al sagh flonckeren. Tot noch toe was alles wit en grauwaghtigh gesien. Maer ontrent half negen begonden de verwen te veranderen. Eerst vertoonde sigh ter reghter syde / tusschen beyde de Hemelsche Weeghschalen / van 't Noorden na 't Oosten / een hooge / breede / roodverwige Vlackte / synde byna een even-wijdige Vierhoeck; boven wat rooder als beneeden. Hier na saghmen weynigh meer / als dat geduerigh Stralen door den Hemel swierden / gelijck als Weerlighten. Maer 't schieten wierd onophoudlijck gehoord / tot dat ontrent ten 10. uyren alles vergingh / behalven datmen noch somtijds eenige roock gintsch en herwaerts sagh uytvaren.

Andere Wondertekenen in Duytschland, Boheemen, en Oostenrijck.

Te Stutgard liet sigh op deselve tijd een diergelijck Gesight sien / doch met een weynigh veranderingh. Desgelijcks te Franckfurt aen den Main, en in Silesien: de volgende dagh by Schweidnitz, en te Proschauw. Veel andere Wonderteeckenen wierdmen gewaer te Praegh in Boheemen; te Weenen in Oostenrijck; in Westphalen en anderweegen; welcker verhael ons te langh sou vallen.

Wondertekenen te Maeghdenburgh.

Den 21. der gedaghte Maend Januarius, 's abonds tusschen 9. en 10. uyren / is te Maeghdenburgh en daer ontrent gesien een verschricklijck vyer-rood Wonderteecken in 't Gesternt Cassiope. By seer stil we'er hoordemen meer als honderd malen een gebarst / als 't afschieten van Musquetten; doch soo dompigh als van verr'. Dit Teecken begon met Sneeuw-witte Wolcken. In 't midden was 't gantsch vyerig / met een groote barstingh; doch eyndlijck vergingh 't in een Kool-swarte Rouw-verwe. Korts daer na vertoonde sigh weer een ander Lught-gesight.

Te Sonnewald. 1631.

By Sonnewald in Neder-Lausznitz hoordemen Anno 1631. in de lught soodanigh een geschiet en gekraeck / als of uyt Musquetten en Canon geschooten wierd. Even 't selve heeftmen op verscheydene andere Plaet-

sen

Wonderteeckenen.

sen met groote verbaesdheyd vernomen.

Tegens malkander strijdende Krijghsheyren wonderlijck in de lught gesien over *Aschersleben.*

Den 18. en 19. Junius, op beyde deese dagen / heeftmen 's avonds ontrent ten vijf uyren over Aschersleben gesien schrickelycke Wonderen. Aen den klaren Hemel vertoonden sigh twee stercke Krijghsheyren / tegens malkander strydende. 't Eene quam van 't Zuyden / 't andere van 't Noorden. Deese trocken gelijck als door de Son op malkander aen. 't Gevecht was hevigh. Beyde de reysen overwon 't Heyr uyt 't Noorden dat uyt 't Zuyden. Dit wierd op de twee gemelde dagen / op even deselve uyr / op even deselve wijs / aen den Hemel gesien. T'elckens na 't eyndigen van de Slagh vertoonde sigh een Man / die in een lange Rock / met een Flitsboogh in de hand / daer quam aentrecken / en den geenen / die 't Heyr uyt 't Zuyden aenvoerde / met een pijl schoot / soo dat hy ter neer viel; daer op verdween; gelijck oock korts daer na dien met den Boogh deed. Deese en de voorige Lught-gevechten heeftmen naderhand gepast op den Noordschen Gustaef Adolph, en Keyser Ferdinand.

Te *Breslauw* in *Silesien.* 1633.

Met den aenvangh des jaers 1633. saghmen te Breslauw in Silesien, dat uyt de Knoop boven op de Kerck een geweldige Damp opgingh; gelijck voor vier jaren oock was gebeurt. Den 8. Januarius, 's naghts ten twee uyren / hoordemen een seer groot geschiet in de lught.

T'*Eggenburgh* in *Stiermark.*

Den 17. der selve Maend heeftmen t'Eggenburgh in Stiermarck, 's morgens ten 7. uyren / even als de Turcken-klock wierd geluyd / boven 't Slot een groote / schoone / klaerblinckende Starr gesien / aen welckers lincker sijde een Scepter, of Rijcks-staf / stond; waer tegens onophoudlyck een pijl wierd geschooten. Dit duerde / tot dat de Scepter neer viel. Doe verdweense t'samen met de Pijl. Doch de Starr liet sigh na beneden; soo dat yeder meende / sy sou op 't Slot sijn gevallen / en alles verbrand hebben: doch schoot / even als een groot vyer / aghter 't gedaghte Kasteel in 't Bosch neer.

Te *Biberach.*

Den 24. Februarius, als de Sweedsche Veld-Maerschalck Gustavus Horn met den Generael Rhijngraef en veel' andere Officieren te Bibrach aenquam / verscheenen dien selven avond ontrent ten 8. uyren aen den Hemel reght boven deese Stad twee Swaerden; 't eene gantsch vyerigh / 't andere bloedrood. De Spitsen stonden tegens 't Keyserlsch en Bayersch Leger: de Gevesten na Rintlingen, of na 't Sweedsche gewend.

Wondergesight over *Medina Talnabi* of *Mecha.*

Den 20. September ontrent middernaght verhief sigh te Medina Talnabi, anders gesegt Mecha, in Arabien, daer der Turcken groote Propheet Mahometh begraven is / een verschricklijck Onweer / met vreeslijcke Wonderen. De Hemel was t'eenemael duyster / behalven 't light 't welck van de Blixemen quam. 's Morgens tusschen 2. en 3. uyren saghmen een Vrouwspersoon in wit Gewaed / omringhd van een Son; moedigh van gestalte / met een Boeck in hare hand. Sy quam van 't Noord-westen. Tegens haer verscheenen Krijghsheyren van Turcken, Persianen, Armeniers, en andere Mahometaensche Natien, gesamentlijck in Slagh-ordre; even als offe te gelijck deese Vrouw geweldadigh hadden willen aenvallen; doch sy bleef onbeweeghlijck op hare plaets; en opende het in hare hand sijnde Boeck: waer op al deese Heyren te rugg' weecken / en de vlught namen. Even ter selver tijd wierden uytgebluscht al de Lampen / welcke rondom Mahomeths Graf hingen. Drie weecken langh wierd dit Gesight gesien / ontrent een uyr voor Sonnen-opgangh. T'elckens / als 't verdween / hoordemen een Wind suysen / door welcke de gedaghte Lampen wierden uytgebluscht.

duerende de tijd van drie weecken aghter een, t'elckens een uyr voor Sonnen-opgangh.

Krijghsheyren in de lught, boven *Mulhuysen.* 1635.

Den 26. May O. S. Anno 1635., 's nagts ontrent ten 1. uyr / als de Hemel vol Starren stond / liet sigh te Mulhuysen rondom de Maen een grooten hoop Krijghsvolck sien; soo bescheydentlijck / datmen de Geleederen / ja Man en Paerd kon onderkennen. Trocken tegens malkander aen; vermenghden sigh onder een / met sulck een gewoel / dat de Maen tot verscheydene malen toe verduysterde. Eyndlijck keerdense sigh na 't West-Zuyd-Westen / en verdweenen. Soldaten en Burgers / dit gesien hebbende / wierden daer over van de Magistraet ondersoght / en hebben alles bevestighd.

Wonderlijck Lugtgesight boven de Stad *Eysenach* van verscheydene Krijghsheyren in de lugt; en der selver bedrijven.

Den 5. 15. der selve Maend May, tusschen 8. en 9. uyren / heeftmen aen den Hemel boven de Stad Eysenach 't volgende gesien. Eerst een Swyn / hebbende de Snuyt na 't Noorden gewend. Daer na quam een kleyn Dier van 't selve Noorden / in de gestalte van een Aep; springende geduerigh nevens 't groote Varcken / tot dat het eyndlijck den Aep verslond. Voorts quam een Ruyter / even als een Trompetter / van 't Oosten / uyt welck Gewest oock 't Varcken was verscheenen. Desgelijcks eenen uyt 't Noorden / van waer den Aep sigh had vertoond. Deese hielden 't tegens malkander / tot dat by elck eenige Krijghslieden quamen: doch de Hoop van 't Westen was wel viermael soo groot als dien van 't Oosten; welcke wegh-geslagen wierd. De groote Hoop uyt 't Westen stelde sijne Slagordeningh in een halve Cirkel; dien van 't Oosten reght vierkant / met opgerightte Geweeren. Ondertusschen quam een Trompetter spoorslaeghs aenrijden. Doe trocken drie stercke Hoopen van 't Oosten seer snel voort / in een reghte Slagh-ordre / soo datmen alles seer eygentlijck kon aenmercken. Terstond begavense sigh na 't Boven-Heyr / en begonden te schieten / soo dat de Damp over al heenen vloogh. Terwijl verscheen een groote Ruyter / meedebrengende een taemlijck getal Voet en Paerdevolck. Deese stelden sigh flucks in Bataille; hielden 't een weynigh / en trocken te rugg'. Doe liet sigh een groot Heyr uyt 't Noorden sien; doch stond stil. Hier op begonden weer drie Troupen van den kleynen Hoop in 't Oosten tegens 't groote Heyr van 't Westen te veghten tot dat het opbrack / en voort-

 trock /

Wonderteeckenen.

trock / van de gedaghte kleyne Hoop gevolghd werdende. In deeſe Toght verdweenenſe; doch 't Noordiche Heyr bleef op ſijne plaets ſtaen in Slagh-ordre; waer na het oock verdween. Dit alles duerde meer dan twee uyren; en wierd met groote ſchrick geſien van de Commandant en 't Guarniſoen op 't Slot Wartenburgh.

Wonder Lught-teecken te *Piritz*, en anderweegen geſien op den 6.

Te Piritz in Marck-Brandenburgh, en daer ontrent/ heeftmen op Pinxter-Maendagh den 6. Junius O. S. Anno 1636., 's avonds tuſſchen 9. en 10. uyren / dit volgende in de lugt waergenoomen. Eerſt leydde ſigh een dicke duyſtere Wolck rondom de Maen: in welcker midden / even als in een Hol/ een gantſch heldere Starr verſcheen. Stracks daer na verdeelde ſigh de Wolck / en aen 't een' eynd derſelve verſcheen een Dier als een Leeuw/ met ſijne poten een Menſch ſoodanigh neerdruckende/ dat hy daer over verdween. Doe quam uyt de Leeuw een natuerlijck Menſchen-hoofd voort; 't welck naderhand veranderde in een Turcken-kop. Oock vertoonde ſigh midden in de Maen 't hoofd eens Turcks, gelijck ſijnde dat van een geſtorven Kind.

op den 7.;

Den volgenden 7. Junius ſaghmen weer andere ſeldſaemheden met ſeer groote ſchrick; niet alleen te Piritz, maer oock te Groot en Kleyn-Riſchauw. Van uyt 't Stettinſch en Noordich Geweſt klommen groote Stucken Canon op; welcke tegens andere / na 't Weſten ſtaende / los gingen/ en van Vyer gelijck als brandden. Die van 't Weſten verdweenen terſtond / maer die van 't Noorden bleven noch ruym een quartier uyrs ſtaen.

deſgelijks oock aen de Son op den 8. *Junius Anno* 1636.,

Wederom den 8. Junius vernam men te Piritz andere Teeckenen aen de Son en den Hemel. Oogh-getuygen daer van ſijn geweeſt/ nevens veel andere / M. Schram, Samuel Schoningh, de Predikant van Groot-Riſchauw, de Vorſtlycke Rentmeeſter Chriſtiaen Vooghd, de Koſter te Piritz, &c. 's Avonds van 6. tot 7. uyren ſaghmen eerſt de Son geheel doncker / even als of er een Eclips ware geweeſt. Aldereerſt wierd dit de gedaghte Koſter gewaer / en maeckte 't den Predikant bekend. Doe verſcheen een heldere blauwe Vleck / driemael ſoo groot als de Son / ſpringende rondom deſelve / nu van ter ſijden / dan geheel daer over.

aen welke vervolgens na malkander

Hier na vertoonde ſigh een andere Vleck / ſoo klaer als de Son ſelfs / en ſoo groot als d'andere / ſpringende op de voorige wijs rondom de gedaghte Son; doch niet ſoo langh als d'eerſte. Voorts gingh in de Son een Hoofd op / aen oogen / neus en kin een Doods-hoofd gelijck / ſtaende als of 't een uyt 't ander ware gewaſſen. Doe weer vertoonde ſigh een Tartariſch of ander Barbaerſch Aengeſight / met dicke / lange Knevels / en breede Onder-baerd / gelijckmen ſommige Turkſche Sultans ſiet afgebeeld.

verſchrikkelijcke Vertooningen wierden geſien

Op dit Hoofd ſettede ſigh een Wolck / vertoonende ten vollen een Duytſchen Hoed; doch de Son wendde ſigh neerwaerts / haer gelijck als verbergende onder 't Hoofd / den Hals / en de Schouder. Doe dit alles verdweenen was / openbaerde ſigh een ſwart Kruys / van d'eene ſijde der Son tot d'andere: waer op dan al de voorige Teeckenen van benedenwaerts opklommen. Eyndlijck verſcheen aen de Noord-ſijde een ſeer ſchoon Aengeſight / gelijck als een Beeld van Alabaſtar, in de gedaente eens Predikants/ met een dicke Kraegh / gaende in de Son. Al de gemelde Figueren keeckten na 't Zuyden. Hier na wierd de Son als een brandende kool vyer / en gingh dus onder.

Nieuwe ongewoone, ſeer groote Star, geſien in *Hongaryen* en *Ooſtenrijck*.

Geduerende de Hongariſche Landdagh te Presburgh, ontrent 't eynd des jaers 1637., heeftmen niet alleen in de genoemde Stad Presburgh, maer oock te Weenen in Ooſtenrijck, 's avonds tuſſchen 8. en 9. uyren / een ongewoone Starr geſien / welcke van veele geleerde Starrekundige wierd aengemerkt. In grootte wasſe de Son gelijck; doch veranderde de Stralen; ſoo datſe nu veel grooter / dan veel kleyner ſcheen. Een eenigh uytgaende Spits hadſe / even als een reghte Comeet, welcke nae 't Ooſten ſtond. Anders liepſe van 't Noorden na 't Zuyden met een groote geſwindheyd.

Seldſaemheden aen de Son.

Behalven de Vreemdigheden aen de Son/ alreeds verhaeld / hebben ſigh noch andere toegedragen. Den 24. Januarius Anno 1622. ſaghmen aen veele Oorden in Duytſchland, inſonderheyd te Straetsburgh, Heydelbergh, Ulm, en in Switſerland, de Son gantſch vyerigh ondergaen.

Vyerige Son, en andere vyer teeckenen. 1622.

Alſmen tegens de Nevelige lught en wolcken op-keeck / ſcheen 't / als of 'er ergens een ſeer grooten brand was opgegaen / welcker vlammen tegens den Hemel aenflickerden. 's Naghts volghde daer op een verſchricklijck Vyerteecken van uytvliegende brand-ſtralen. De volgende dagh 's morgens ten 9. uyren lieten ſigh ſien drie Sonnen / geheel van een Regenboogh omvangen.

Drie Sonnen in *Duytſchland*,

's Namiddaghs ten twee uyren gingen door twee deeſer Sonnen (van welcke d'eene tegens 't Ooſten geel en rood; d'andere tegens 't Zuyden geel en wit ſcheen te ſijn) kruys-wyſe witte ſtriemen.

en in *Boheemen*.

Den 5. Februarius, 's naghts van 8. tot 10. uyren ſaghmen oock te Heydelbergh een vyerige kloot aen de lught / ſchijnende als een Son te ſijn: den 10. 's morgens tuſſchen 8. en 9. uyren vertoonden ſigh te Praegh drie Sonnen / en drie Regenbogen.

Drie Sonnen in *Hongaryen*; een Regenboogh na Sonnen-ondergangh. 1625.

Op den Hongariſchen Landdagh t'Oedenburgh, Anno 1625., by welcke des Keyſers Ferdinandi Soon / Prins Ferdinand-Ernſt, ten Koningh van Hongaryen wierd aengenomen en gekroond / lieten ſigh drie Sonnen; oock gantſch onnatuerlijcker wijs na Sonnen-ondergang een Regenboogh ſien.

Sommige ydele uytleggingh hier van.

Sommige maeckten 'er deeſe uytleggingh op. Prins Ferdinand ſou ſijnen Vader Ferdinand in de Heerſchappy volgen / en dus drie Kroonen / de Roomſche, Hongariſche en Boheemſche, bekomen; waer nae alles geluckigh onder ſijne regeeringh ſou toegaen; wijl na Sonnen ondergangh / onnatuerlijcker wijs/ ſigh een ſchoonen Regenboogh had vertoond. Deeſe Beduydingh was meer genoomen uyt den wenſch der Uytleggers / als uyt

't Ver-

't Vernuf / de Reden / en d'ervarenheyd.

Wonder-teekenen.

Wonderen aen de Son boven Hamburg; 1628.

Den 3. May O. S. Anno 1628. verscheen te Hamburgh aen den Hemel / en wierd van alle menschen gesien / eerst een ronde Cirkel, waer in de reghte Son stond. Aen deese Cirkel stonden noch vijf andere Sonnen; en door de Cirkel gingh een Regenboogh. Aghter de Sonnen saghmen weer twee deelen eens Regenbooghs / 't eene nae 't Noorden / 't andere nae 't Zuyden. Midden in de Cirkel wierdmen een vyerige Damp gewaer. Daer nae is dit alles weer verdweenen.

Neurenbergh, Regensburgh, &c. 1630.

Den 19. April Anno 1630. sagmen te Neurenbergh, Aughsburgh, Regensburgh en anderweegen / by schoon helder we'er / 's voormiddaghs drie Sonnen met een Cirkel, en eenige Regenbogen. Op d'eene plaets vertoondense sigh anders als op d'andere. Ook wierdmen by klaren dagh veele Starren aen den Hemel gewaer. 's Avonds gingen de drie Sonnen onder.

Wonderbaerlijck en seer vreeslijck Lught-gesight; vergeselschapt met seltsame Tekenen aen de Son, verscheenen boven Elbingh, tot groote schrick aller Inwooners. 1636.

Den 12. Junius Anno 1636., 's namiddaghs van 6. uyren af tot Sonnen-ondergangh toe / by een helderen Hemel / sagmen t'Elbingh dit vreeslijck Gesight. Eerst wierd de Son gantsch bleeck / t'eenemael van Stralen berooft; soo datmen / sonder verduysteringh der oogen / ten vollen in deselve kon sien. Ondertusschen voeren swarte ronde Kloten / soo groot als Cartouw-Kogelen / uyt de Son; met sulck een snelheyd / datse bynae ongemerckt de Noordsche / Oostersche / en Zuydersche Hemel-gewesten door haere meenighte gelijck als bedeckten / en verduysterden. In deese bleecke gestalte bleef de Son ontrent een quartier uyrs. Naderhand isse als in een oogenblick gantsch verduysterd geworden; soo datmen van haer bleeck light niets meer kon sien / als alleen nae 't Noorden een weynigh van den buytensten omtreck / in de gedaente van een Kromme Zeyssen. Onderwijl sijn de gedaghte swarte Kogelen tusschen de Son en de gemelde Hemels-streeken sonder ophouden in sulck een veelheyd opgesteegen / dat / schoon veele der selve (insonderheyd de geene / welcke als met Keetenen aen malkander scheenen geheght) niet verr' van de Son als in een dicke duystere wolck veranderden / echter niet alleen de genoemde drie Hemel-gewesten / maer ook al de Huysen van 't Steedje daer van als bedeckt wierden. Voornaementlijck saghmen met seer groote schrick / dat veele deeser Kogelen / voor d'oogen der Aenschouwers op de straten neer-gevallen synde / sigh veranderden in een blauw Swavel-vyer; 't welck / ter grootte van een taemlijcke Tafel / sigh op d'aerde uyt-breydde. Als nu de groote verduysteringh ontrent een uyr had geduerd / wierd de swarte verwe veranderd in een aschaghtige. Naderhand verscheen de Son weer in een roode gedaente / welcke haer by bleef tot haeren ondergangh toe. Even soo langh hield oock aen 't onophoudlijck uytwerpen der Kogelen. Men kon dit niet houden voor een oogh-bedrogh / verblind door 't sien in de Son: want de Schaduw der gedaghte Kogelen saghmen met meenighten tegens de Mueren / wanneermen in een Huys of Kamer stond / sonder eens de Son aenschouwd te hebben. Daer-en-boven / waer 't een ooghblindingh geweest / soo sou elck wat anders gesien hebben; en soo een groot getal Menschen souden in soo veel sonderlinge omstandigheden gesamentlijck niet over een sijn gekoomen.

Wonder-teekenen.

Seldsaemheden aen de Maen te Mulhuysen, en in Oostenrijck. 1635.

Boven de Wonderen aen de Maen / van welcke alreeds gesprooken is / sullen wy noch deese aenteeckenen. Den 26. May Anno 1635. 's naghts ontrent ten een uyr / als de Hemel vol Starren was / liet sigh te Mulhuysen rondom de Maen / een grooten hoop Krijghsvolck sien: hoedanigh is hier boven verhaeld; waer by noch waer genoomen wierd / dat deselve Maen sigh somtyds seer veel grooter / dan weer veel kleyner vertoonde als nae gewoonte; en dit stracks op malkander: daer-en-boven nu bleeck; terstond weer vyer-rood. In de volgende Maend Junius saghmen in Oostenrijck een swarte Balck door de Maen gaen / welcke sigh nae een quartier uyrs veranderde in een natuerlijck Doodshoofd.

Vreemdigheden te Stockholm in Sweeden, even ter selver tijd als Koning Gustaef Adolph in den Slagh by Lutzen sneuvelde.

Tot de Lught-gesighten behoord noch dit volgende / van veele Menschen voor waeraghtigh betuyghd. Even ter selver tijd als de Slagh by Lutzen geschiedde tusschen de Keyserlsche en de Sweedsche Koningh Gustaef Adolph, waer in deese dappere Held om 't leven quam / saghmen 's naghts boven 't Kasteel te Stockholm een Jonckvrouw in de Lught / houdende in d'eene hand een Fackel / in d'andere een Neusdoeck / welckese gintsch en herwaerts swaeyde. Daer nae deeden al de Deuren des Slots / schoon seer vast gesloten / en wel gegrendeld / sigh van selfs op / tot driemael aghter een. Een seer sterckloopende Rivier stond een geheelen dagh langh stil / soo datmen'er droogh-voets door kon gaen. De Klocken te Smalkalden luydden van selfs. Naderhand heeftmen dit gehouden voor een voorteecken / of aenwijsingh / van des gemelden Gustavi Adolphi dood.

Wonderlijck-helightende en ter aerden neerdalende vyerige Kloot in

Anno 1620. vielen te Gran in Hongaryen vyerige Klooten uyt de Lught op d'Aerde neer. Op den 7. November Anno 1623., by 't ondergaen van de Son / verscheen in de hooghte een vyerige Kloot / veel grooter als opt eenige Starr sigh vertoond; en byna de volle Maen gelijck. Soo een helder light gaffe van sigh / dat veele Menschen / over wegh gaende / nae boven keecken / om te sien waer deese glantsch van daen quam. De gedaghte Kloot daelde allenxen snoer-reght na d'aerde / even als een dorr blad van een hoogen Eycken boom gewoon is neer te vallen. In deese neerdalingh veranderdese (volgens de waerneeming van M. Wilhelmus Schickhardus, Professor te Tubingen) vijfmael van verwe: 1. Helder-wit; 2. Geel; 3. Groen; 4. Doncker-blauw; 5. alsse dight by d'aerde quam / en nu bynae uytgingh / gantsch Bloed-rood. Insonderheyd wierd deese seldsaemheyd gesien te Straetsburgh, Tubingen

Onweeren.

(daer de gemelde Schickhardus deselve observeerde), Mummelen, Utweiler, Illkirch, Almers-weiler, Mohringen, Ulm, Spier, oock in Bayeren.

de Lught. 1613.

Seer swaere Onweeren in *Hessen*, 1620.

Grouwlijcke Onweeren hebben gewoedet onder Ferdinandi Regeeringh. Den 13. Junius Anno 1620., 's morgens tusschen 2. en 3. uyren/ verhief sigh in en ontrent Cassel in Hessen een verschrickelijcke Stormwind/ met vreeslijcke Donderen en Blixemen; soo datmen meende/ de gantsche weereld sou over hoop vallen. Ses daegen voorwaerts hadmen tusschen Aughsburg en Donauwaerd oock een geweldigh Onweer gehad. De Hagelsteenen vielen soo groot als Hoenderen en Gansen-Eyeren. Hier door wierd een groote meenighte Koorn op 't Veld verdorven; honderden van Beesten dood geslagen; oock selfs veele Visschen in den Donauw. Op den 19. May ontstond oock een swaer Onweer in en ontrent Weenen, vergeselschapt van een geweldige Plas-regen. Als nu dit Water weer wegh-gelopen / of in d'aerde gesackt was/ saghmen op de Straten/ Wegen en Velden seer veel Materie leggen/ hebbende de gedaente van Swavel. Alsmen deese Stof in brand stack/ hadse oock even soodanigh een reuck.

tusschen *Aughsburgh* en *Donauwaerd*; ontrent *Weenen*, &c.

en seldsaemheyd daer by-gieude.

Verschrikkelijcke Stormwind te *Sagan* in *Silesien*; en vreemdigheden. 1628.

Te Sagan in Silesien raesde den 13. October Anno 1628. een Stormwind seer verschrickelijck/ twee dagen en naghten aghter een; met sulck een woede/ datse scheen de geheele Stad t'onderste boven te willen keeren. Te gelijck donderde en blixemde het seer hevigh. Over de Kerck wierden gesien yverige Stralen; en een Swaerd / sigh vergelijckende met een Geessel-roede. De Klocken begonden van selfs te luyden. Een Myl weghs van hier saghmen den Hemel/ een geheel uyt langh / gelijck als open / en t'eenemael yverigh.

Vreeslijk, en langh-duerigh Onweer van Donder, Hagel en Wind, te *Berlin*. 1633.

Op Saterdag den 25. May Anno 1633., ook de volgende Sondagh, Maendagh, en Dingsdagh, vielen over Berlin en daer ontrent verschrickelijcke Onweeren van Donder/ Blixem/ Hagel/ Stormwinden en Regen; op sulck een ongewoone en grouwlijcke wijs/ dat elck daer over in een swaeren anghst geraeckte; te meer/ wijl 't op sommige plaetsen Swavel regende. In alle Kercken te Berlin, en d'omgeleegene soo Steeden als Dorpen/ wierden gantsch ernstige Boet-predikatien gedaen; daer na God gedanckt/ wijl 'er geen schaede door geschied was.

Te *Bergen* op den *Zoom*, en daer ontrent.

Ontrent November ontstond desgelijks te Bergen op den Zoom en d'omgeleegene Plaetsen een grouwlijck Onweer / vergeselschapt van huylende Stormwinden. Daer vielen Hagelsteenen / soo groot als Hoender-eyeren; de kleyne als Musquet-kogelen; waer door niet alleen een groote meenighte van Glasen in de Stad uytgeslagen / maer oock veele Boomen uyt d'aerde geruckt wierden. Meer andere schaede is'er geschied. Dit vervaerlijck Onweer duerde niet langer dan 't vierde deel eener uyr. Quam oock op dien selven dagh t'Antwerpen; daer een Molen wierd om verr' geworpen / met de dood

En t'*Antwerpen*.

van drie daer in sijnde Menschen.

Onweeren.

Den 17. Martius Anno 1636. heeft een hevige Stormwind in Oostenrijck, in Sweeden, maer voornamentlijck op de Dorpen/ meenighte van Huysen ontdaeckt; veele geheel ter neer gesmeeten. Den 17. der Maend Januarius in 't selve jaer woedde een hevige Storm soodanigh te Genua, dat in de Haven deeser Stad veele Scheepen met een groot getal persoonen te grond gingen. In eben deselve Maend hadmen oock anderweegen ongewoone Stormwinden op Zee; waer door meenighte van Kielen/ met de daer in sijnde Zielen en Goederen na den afgrond soncken. Alleen de Hamburgers begrootten haere schaede op meer als 200000. Rijcksdalers. Te Dantzick vergingen voor de mond van de Haven drie seer rijck geladene Scheepen. In andere Havenen geschiedde desgelijcks. Twee of drie Scheepen/ geladen met Sweedsche Besoldelingen/ weervoer 't selve. Daeghlijcks quamen veele doode lighamen aen d'Oevers drijven. Uyt Pillauw voer met een goede Wind seecker Schip met Sweedsche Soldaten af nae Pomeren. 't Was voor de tijd van 13. dagen van Proviande voorsien; wijl men vastlijck meende / 't sou veel eer te Straelsond aenkomen. Maer alleen eenige Mijlen voortgeraeckt sijnde / wierd het door een rasende Stormwind soodanigh aengevoghten / dat het over de 7. weken langh gintsch en herwarts op Zee wierd omgedreven / sonder eenigh Land in 't gesight te krygen; tot dat het eyndlijck ontrent Dantzick aen 't Strand wierd geslagen. De daer in sijnde persoonen hadden sulck een gebreck geleeden / dat Vrouwen en Kinderen buyten boord waeren gesmeeten / om met de weynige spijs / die'er noch was / te langer toe te komen. Maer eyndlijck wierd de Hongersnood soo geweldigh / datse de gestorvene / jae oock de levendige aten. Onmogelijck was 't / haere ellendige gestalte / doese aen Land gekomen waren / te beschrijven. De Danzickers sonden haer terstond eenige Leef-toght toe. Echter hielp dit niet. Soo verhongerd warense / datse boven de selve Wortelen / Kruyden / en watse maer bekoomen konden / in den hollen buyck slingerden. Niet minder toonden de Winden haer geweld op d'Adriatische Zee; waer door veele Scheepen van de rasende Golven wierden ingeswolgen.

Schielijcke Stormwind in *Oostenrijk*.

Te *Genua*.

Hamburg, *Dantzick*, en anderweegen. 1636.

Verschrikkelijcke Hongers-nood, geleden in een Schip, 't welck 7. weecken langh door woedende tegen-winden op Zee moest swerven.

Schaede op de *Adriatische Zee*.

Den 26. Junius heeft sigh aen de Neder-Rhijnstroom een grouwlijck Onweer verheven / tot groote ontsettingh aller menschen in deese Landstreeck. De wind wierp veele Huysen en Bomen om verr'. De Donderslagen waeren boven maten geweldigh; de Blixem gantsch vervaerlijck; de daer door veroorsaeckte schaede seer groot. Te Rhijnberck sloegh dit Vyer in de Kruyd-thoorn; waer door al d'omstaende Gebouwen verplettered / veel andere in brand gestoocken wierden. Weynige Huysen in deese Stad bleven onbeschaedigd; meest al de Daecken waren geschonden. Verscheydene Schildwaghten en andere persoonen vonden sigh

veer-

Schrickelijck Onweer aen den *Neder-Rhijnstroom*.

Blixem slaet in de Kruyd-thoorn te *Rhijnberk*, en ellendige verwoesting.

Onweeren. deerlijck verseerd: niet weynige lagen dood; sommige waeren gantsch vernietighd / soo dat'er niets van te vinden was. De Beesten op 't Veld bleven van deesen geweldigen Slagh niet verschoond.

Onnatuerlijck-groote Hagel rondom *Darmstad.* Den 1. Julius sijn rondom Darmstad, Alsz en Odenheim, onnatuerlijck-groote Hagel-steenen gevallen; waer door niet alleen de Wijnstocken en Ooft-boomen jammerlijck beschaedighd; maer oock de Vogelen in de Lught / de Beesten op 't Veld dood-geslaegen wierden.

Vervaerlijck Onweer in 't Land over den *Ens.* Op Donderdagh de 6. 16. derselve Maend Julius ontstond in 't Land over den Ens een woedende Stormwind / met een bygaende swaren Hagel. Veele Daecken van Kercken en Huysen wierden t'eenemael wegh-genoomen. Groote Boomen met de wortel uyt de aerde geruckt / en door de lught heenen gevoerd: te Lintz verscheydene Gebouwen ter neer gesmeeten: te Wels stercke Thoornen en eenige Huysen gantschlyk verbroocken; sommige Menschen dood geslaegen. Op d'*Engelsche Zee.* Door de geweldige winden geschiedde op d'Engelsche Zee groote schaede. Veele Scheepen vergingen; en onder deselve oock een Engelsch uyt Ooft-Indien komend Schip/ voerende 116. Metale Stucken / en de Ladingh gewaerdeerd op 25000. ponden Sterlinghs.

Te *Lintz*, korts voor de dood van Keyser *Ferdinand.* Den 26. der selver Maend heeft een vervaerlijke Stormwind te Lintz eenige Gebouwen van 't Lands-huys / nevens den grooten seer vasten vergulden Arend/en de Bronkas / daer eenen anderen Arend op een Zuyl stond / om verr' geworpen. 't Slot selfs wierd t'eenemael gescheurd. Dit geschiedde even ter selver tijd / als Keyser Ferdinand de II. op sijne Reys nae Regensburgh was / om aldaer den Collegiael-dagh by te woonen. Korts daer nae overleed hy.

Behalven d'Onweeren van Donder / Blixem / en Hagel / alreeds verhaeld / sijn noch andere voorgevallen; en daer onder eenige met bygaende seldsaemheden. Geduerende de gantsche Somer Anno 1623. had men gintsch en herwaerts verschricklycke Onweeren / welcke met geheele Streecken de vrughten des velds ter neer sloegen. Den 4. Julius tegens den avond verhief sigh te Weenen een vreeslijcken Donder en Blixem / met swaren Hagel. Onweeren. Donderen Hagel Onweer te *Weenen.* 1623. Stracks daer op wierden in dit Gewest seldsame en voorheenen noyt meer gesiene Wormen gevonden / blinckende als geel-groen en goudvervvigh. Hadden geene voeten; maer in plaets der selve Veseltjens / waer meese sigh aen de Boomen hingen. Alleenlijck met 't halve onderlyf beweeghdense sigh/en scheenen een in Doecken geswachteld Kind gelijck te sijn. Seldsaem noyt meer gesiene Wormen.

En noch grouwlijcker Onweer viel over Straetsburgh 's naghts voor S. Jans-dagh. De Blixem sloegh in de Kruyd-thoorn / waer in een geweldige voorraed van Buyskruyd lagh. Als nu de Thoorn alreeds in brand stond / en yeder vreesde / dat 't gedagte Buskruyd sou aengaen / is eyndlijck een Timmerman toegesprongen / die een Venster in stucken hieuw / om'er binnen te geraecken. Doe sagh hy / dat 't vyer alreeds dight by 't Kruyd was; derhalven hy daedlijck natte doecken daer op wierp. Ander, over *Straetsburgh* door de blixem in de Kruyd-thoorn slaet. Sijne kloeckmoedigheyd lockte oock andere / soo dat de brand noch wonderlijck gelescht wierd. Indien 't Buskruyd had aengegaen / soo sou / nevens een groot getal Menschen / oock een goed deel der Stad in een oogenblick te niet sijn geweest. Kloeckmoedige daed eens Timmermans.

Op den 14. Januarius Anno 1624. (na dat op Nieuw-jaersdagh-avond sigh drie ongewoone Starren hadden laten sien) ontstond te Lembergh in Boheemen, ontrent 4. Mijlen Vervaerlijcken Donder te *Lembergh* in

Onweeren.

Bohemen. 1614.

len van Praegh, een verschrickelijck Onweer van Donder / en Blixem / soo dat d'Aerdbodem en al de Huysen schuddeden / als of 'er een Aerdbevingh ware geweest. De Hemel scheen vol vyer. Veele verberghden sigh in de Kelders; meenende / dat de jonghste dagh voor handen was.

In de Bommeler-waerd.

Wijl oock stracks met den aenvangh der Lente een seer groote hitte ontstond / die de geheele Somer duerde / soo sijn gintsch en herwaerts swaere Onweeren gevallen / met grouwlijcke Blixemen en Donderen; ongewoone Hagel / en vreeslijcke Wolckenbarstingen. Op den 8. April liet de Donder sigh gantsch vreeslijck hooren in de Bommelerwaerd. Sulcke groote Hagelsteenen vielen'er / dat de schade aen Glasen en Daecken alleen binnen de Stad Bommel wierd begroot op veele duysenden guldens. Door de Blixem wierden verscheydene Branden veroorsaeckt op veelerley Plaetsen.

t'Usingen in 't Land van Nassauw-Saarbruck.

Op Hemelvaerts-dagh den 6. May rees over Usingen, een Steedje in 't Land van Nassauw-Saarbruck, reght op de middagh / als 't seer heet was / een seer swaer Onweer / met dicke / doch heldere Wolcken. De Blixem schoot soodanigh neer / dat 't vyer over de straten / gelijck als een Slang voortvloogh. Behalven Schueren en Stallen geraeckte hier door in brand 108. Woonhuysen. Al de Huysraed daer in gingh te niet. Een groote meenighte van Beesten verlooren 't leven.

Te Regensburgh, met groote verwoestingh.

Twee dagen daer na ontstond te Regensburgh sulck een grouwlijck Onweer / dat elck 't eynd der weereld te gemoet sagh. De Blixem sloegh ten eersten in een Thoorn / waer in meer als 200. Centenaers Buskruyd lagen; die van uyt de grond opsprongh. Soodanigh vloogen de Steenen door de lught / dat seer groote schade daer door geschiedde. 't Klooster S. Emeran, 't Stight Over-Munster, 't Collegium der Jesuiten, en over de 200. Burger-huysen / wierden t'eenemael verdorven; 4. persoonen dood geslagen; veel andere beschadighd.

Te Breemen desgelijcks.

Den 20. Junius quam over Breemen een diergelijck Onweer. De Blixem sloegh bellerweegen in; en trof oock den sterken Dwinger aen d'Oost-Poort, waer in 40. Tonnen Buskruyd stonden; welcke in een oogenblick opvlogen; 't bovenste deel des Thoorns wegh sloegen; over de 500. Huysen ontdaeckten; Glasen en Vensteren wegh smeeten / en 10. Menschen doodden. By dit ongeluck sijn seven in den Thoorn gevangen sittende persoonen onbeschadighd; doch een gevangen Wijf dood gebleven.

Geluck van Gevangene.

Verschrikkelijck Onweer te Glatz.

Den 8. September Anno 1627. verhief sigh te Glatz een swaer Onweer; onder 't welck de Blixem tweemael sloegh in een Thoorn der Vestingh; aght ellen dick / van de Heydenen gebouwd 621. jaren voor des Heeren Christi geboorte. Ontrent 12000. Ponden Buskruyd lagen'er in. Deese / in brand geraeckende / gaven sulck een slagh / datmen meende de jonghste dagh voor handen te sijn. Veele Huysen / Mueren en Daecken wierden wegh-genoomen: Steenen / van 6. en 700. ponden over 't water in de Voorstad geworpen; over de 50. Soldaten / nevens eenige Officieren, dood geslagen; 30. andere doodlijck gewond. De Vestingh wierd door deese eene Slagh soodanigh toegerigt / dat eenige duysend Mannen deselve met alle geweld in een lange tijd soo veel niet souden hebben konnen verderven. Een diergelyck Onweer ontstond in November over Neusz in Silesien, veroorsaeckende een swaren brand.

Aenmerkelijckheyd ontrent een seer ouden swaren Thoorn. 1627.

Te Leipzigh.

In May hadmen te Leipzigh een swaer Onweer. De Hagelsteenen vernielden meenighten van Granen op 't Veld; en sloegen veele Vogelen dood. In Hongaryen ontstond sulck een vreeslijcken Donder en Blixem / dat geene Menschen geheugenis van een diergelijcke hadden. Doch al de slagen vielen in de Rivier de Theyna; welcke daer door sulcker wijs wierd beweeghd / datse groote Golven opwierp / schijnende gelijck als te koocken.

In Hongaryen, en seldsaemheyd.

Te Briegh in Silesien. 1628.

Op Dinghsdagh den 29. April Anno 1628., 's naghts ten 11. uyren / rees over Briegh in Silesien een verbaerlijck Onweer / van uyt al de vier hoecken der weereld aen den Hemel t'saemgetrocken; met sulck een gekraeck en gebarst / datmen den ondergangh van alles verwaghtte. De Blixem veroorsaeckte gevaerlijcke branden. De Hagelsteenen deeden groote schade. Te Malaga in Spaenje was met den uytgangh van Augustus een diergelijck Onweer met een geweldigen Regen; waer door ontrent 600. Huysen / eenige honderden Menschen / 5000. Pijpen Wijn / veele Vrughten en Koopmans-waren verlooren gingen. De schade / alleen hier geschied / wierd gewaerdeerd op meer als 40. Tonnen Gouds.

Te Malaga in Spaenje.

Te Constantinopol seer grouwlijck. 1632.

In Junius Anno 1632. ontstond over de Stad Constantinopol een seer grouwlijk Onweer van Donder en Hagel. In al de Huysen wierd / door de geweldige slagen / een sonderlinge beweegingh gevoeld. Dit deed de Constantinopolitanen tsidderen; en d'aldermoedighste konden d'angst niet van haer werpen. Wat de Turcksche Sultan weervoer / is onder de Turcksche Geschiedenissen verhaeld.

Desgelijks in Thuringerland, ontrent Mulhuysen, Langen-Saltza, &c., met vreeslijcke Hagel. 1634.

Den 24. May Anno 1634. was niet min verschrickelijck voor die van Mulhuysen in Thuringen, en de daer ontrent geseetene. Te Northuysen sloegh de Blixem in drie Kercken. Te Langen-Saltza, twee mijlen van Mulhuysen, vielen Hagelsteenen / welcke meerendeel een pond woegen; ja noch meer / wijlse meest grooter waren als Hoender-Eyeren. Seer groote schade geschiedde aen de Glasen. Seecker Ritmeester bevond sigh met eenige Ruyters in 't veld. Alle wierdense door den Hagel jammerlijck toegerigt: hy selfs half dood binnen Saltza gebraght. Veele seer dicke Boomen vondmen in stucken geslagen; en by Darmstad eenige Gebouwen gantsch om verr' geworpen.

Vreeslijcken Don-

Tusschen den 30. en 31. Julius, een weynigh na middernaght / verhief sigh te Dusseldorp

Onweeren. — der te Dusseldorp, waer door de Kruydthoorn opsprongh.

seldorp een stercke Wind/ vergeselschapt van een noch vreeslijcker Donder. Tegens over de Kerck sloegh de Blixem in de Pulverthoorn/ waer in over de 300. Tonnen Buskruyd lagen. De Slagh was soo verschrickelijck/ dat yeder meende/ de Weereld verginghe. In een oogenblick waren tusschen de 40. en 50. Huysen verpletterd/ en de grond der aerde gelijck geworden. Geene Wooningh was'er in de geheele Stad/ die geen schade had geleeden. Al de Glasen waren allerweegen uytgeslagen; meenigte van Daecken seer verwoest. De groote Kerck met 't bovendeel des Thoorns was t'eenemael tot een puynhoop gemaeckt; 't Kasteel oock byna seer beschadighd. 't Grootste nadeel had d'Oude Stad geleeden. Ellendigh was 't te sien/ hoe de Huysen ter neer gesmeeten/ de Menschen daer onder verpletterd waren; welcker meer als honderd hier 't leven verlooren/ behalven de swaerlijckverseerde. 't Geweld des gedaghten Slags nam een Stuck Canon van de Wal af/ en wierp het aen d'andere sijde des Rhijns. Veele noch levende hoordemen wel roepen en karmen onder d'Invallen/ maer daer was geen tijd om haer te redden. Sommige waren van d'aerde soodanigh overstelpt/ datmen beswaerlijck hare stem kon gewaer werden.

Ellendigh verderfelijke Slagh desselven.

Te Dantzick.

Op Sondagh, den 2. der Hoymaend, wierd/ door een verbaerlijck Onweer van Donder en Blixem te Dantzick, de Jacobijner Kerck aengestoocken/ en tot asch gemaeckt. Eenige persoonen waren swaerlijck beschadighd; en een oude Vrouw verbrandde. Twee dagen daer na sloegh de Blixem in de Kruydthoorn te Koningsbergh in Pruyssen, met verwoestingh veeler Huysen; en wegh-neemingh van noch meer Daken. Een groot deel Menschen waren seer beschadighd; echter niet meer als twee dood gebleven.

Te Koningsbergh in Pruyssen.

Watersnoden.

Wy koomen nu tot de schaedlijcke uytwerckselen des Waters. Eenige dagen na den Spaenschen vergeefschen Aenslagh op Sluys Anno 1622., ontstond soodanigh een Onweer en geweldige Stormwind/ dat niet alleen door de Dijken/ van de Zeeuwen doorgestoken tot bewaringh van 't Land Cadzant, 't Water noch dieper in Vlaenderen, en tot onder de Poorten van Brugge wierd gedreven; maer oock in Holland eenige Dammen en Dijcken doorbraecken; insonderheyd de Sparen-Dam; waer door veele Menschen en Beesten verdroncken; niet weynige Scheepen in stucken geslagen wierden; en 't Water t'Amsterdam soo hoogh opliep/ dat seer veele Waren in de Kelders verdierven. In Februarius heeft d'oplopingh des Rhijns met 't drijftigh Ys een groote verwoestingh veroorsaeckt/ insonderheyd beneeden Rhijnberck. 't Land wierd veele mijlen weghs overstroomd. Een groote meenighte van Beesten en Menschen verdroncken. De Burgers te Mentz moesten/ indiense haer leven wilden redden/ sigh met Vrouwen en Kinderen op de Stads-mueren begeven.

In Nederland; als, Vlaenderen, Holland, &c.

Ontrent Rhijnberck.

Mentz.

De koude des Winters Anno 1623. was wel niet seer grimmigh/ echter langhduerigh geweest; soo dat alle staende en vlietende Wateren voor de tweedemael toevrooren. Ontrent Kersmis begon 't d'eerstemael te dooyen/ met een groote Stormwind/ Regen/ en daer op volgende Ysgangh; waer door veelerweegen de Bruggen seer beschadighd wierden. Een stuck van de Schans Papen-Muts dreef wegh. Aen Schenckeschans wierden drie Bolwercken vernietighd. Verscheydene Sterckten in de Nederlanden leeden groote schade. Insonderheyd brack op Nieuw-jaers-dagh de Leckedijck in/ een half uyr boven Vreeswijck (anders gesegdt de Vaert), in 't Wael, gelegen onder 't Stight Utrecht. Al de daer ontrent leggende Landen liepen jammerlijck onder. Eenige Huysen spoelden gantsch wegh. Speck/ Kaes en Boter quam met meenighten aendrijven. Veele Menschen verdroncken. By Thiel brack de Dijck oock door. De schade was boven maten groot. T'Antwerpen by 't Oosterseh Huys kreegh de Dam een Gat/ soo dat eenige Huysen tot de Daecken toe onder water stonden. Veele Beesten/ Huysraed en andere dingen verdierven. In Vlaenderen en Zeeland was de verwoestingh oock seer swaer. Door een Noordweste Stormwind rees de Springhvloed seer hoogh/ soo dat veele Hollandsche Scheepen daer door te grond gingen. Deese Storm liet sigh oock voelen op de Middellandsche Zee, waer door een groot getal Kielen na den afgrond soncken.

Waters-noden. — Groote schade door inbreuck des Waters

in Holland, Zeeland, 't Stight Utrecht.

Vlaenderen en Braband: ook t'Antwerpen. 1623.

Den 10. Januarius Anno 1625. sijn in Pomeren door een geweldige Noord-Ooste Wind met de Springhvloed de Rivieren/ door aendringingh der Zee/ soo hoogh opgeswollen/ en over de Landen heenen gelopen/ dat by Menschen gedencken sulcks niet meer gesien was. Veele Huysen wierden wegh-gespoeld; en aen 't Strand der Zee eenige Dorpen t'eenemael overstroomd. Te Straelsont dreven 80. aen den Oever geleegene Gebouwen wegh. Dijcken/ Dammen en Bruggen wierden seer beschadighd: veele Scheepen in stucken geslagen. Meenighte van Beesten en Menschen verdroncken. De schade was byna onherhalijck.

In Pomeren met groote verwoestingh. 1625.

Den 14. der selve Maend verhief sigh oock op d'Oost-Zee een groote Storm; welcke de Vloed Trave sulcker wijs deed oprijsen/ dat/ nevens andere groote schade/ over de 30. Scheepen op 't Land wierden geworpen/ en meer als 1000. Lasten Sout verdierven. 't Blockhuys te Travemunde, veele Gebouwen/ en meenighte van Vee wierd wegh-gespoeld. Daer na op den 26. Februarius hadmen te Hamburgh met een seer stercke Westen-wind een ongewoone Springhvloed/ welckers gelijcke in 70. jaren tijds niet was vernoomen. Alle Dijcken en Dammen braecken door. Veele Scheepen verdierven. Geheele Huysen met Menschen en alles wat'er in was/ wierden wegh genoomen. Een groot deel Koopmanschappen/ en onder deselve 2000. Kisten

Te Travemunde, &c.

Ongewoone Springhvloed veroorsaeckte te Hamburgh een ellendigh verderf.

Waters-noden.

sten Suycker / gingen verlooren / behalven noch de schade op 't omgelegene Land.

Stormwind veroorsaeckt te *Calais* een swaer verderf door 't Water.

Door deesen hebben wy gesprooken van de geweldige Stormwind uyt 't Noord-westen / den 7. Martius, by 't afseylen des Franschen Volcks onder Hertogh Christiaen van Brunswijck uyt Calais, Anno 1626.; waer door deese Vloot niet alleen veel onheyl bejegende / maer ook de Vloed aldaer soo hoogh op 't Land drongh / dat by Menschen gheugenis te Calais sulck een hoogh water niet gesien was. Aen de Stads-mueren / Bolwercken en Scheepen geschiedde hier meer als 200000. Kroonen schade / behalven al 't ander verderf.

Oock in de *Vereenigde Nederlanden*.

De Vereenighde Nederlanden gingen oock niet vry. Veele Dijcken braecken door. Veele Huysen spoelden wegh. Gantsche Dorpen wierden t'eenemael overstroomd.

In *Bayeren*.

In November deed 't Water in Bayeren voor vry meer als 100000. Ducaten schade.

Grouwlijke Watersnood in *Castilien*. 1626.

In Februarius Anno 1626. hadmen in 't Koninghrijck Castilien ongewoon-groote Watervloeden / welcke tot aen Madrit toe verscheydene Bruggen; te Salamanca de Voorsteeden met 7. Monicken en Nonnen-Kloosteren weghruckten. Te Seville, Toledo, Valladolit en anderweegen / geschiedde aen Huysen / Kercken en andere Gebouwen een groote vernielingh.

Waters-noden.

In *Italien*.

De Rivier Guadalquivir swol sodanigh op door een swaren regen / drie weecken aghter een duerende / dat geheele Steedjens en Dorpen wegh dreven. Men begrootte de schade op eenige Millioenen Gouds. De Comer-Zee in Italien goot sigh desgelijcks uyt / tot seer groot verderf aen Huysen en andere dingen.

Wolckenbarst in *Francken*,

In Francken is Anno 1627. door een Wolkenbarst een geweldige meenighte Water neergevallen; waer door veele Gebouwen om verr' gesmeeten; Menschen en Beesten versmoord; Ackers en Wijnbergen verdorven / met Sand en Steenen verbuld wierden. Insonderheyd stonden d'Inwooners te Buchenbach in seer groot gevaer. Want de Rivier de Jahst overstroomde dit Vleck.

veroorsaeckt een jammerlijck verderf

't Gebruysch des Waters was soo geweldigh / datmen malkander niet kon hooren spreecken / hoe seer men schreeuwde. In 't Vleck Bretzhoven rees 't Water onvoorsiens meer als twee Mannen lenghte hoogh. Nam in een oogenblick eenige Huysen wegh. D'andere / met de Boomgaerden / wierden jammerlijck verdorven. In seecker Huys / waer in sigh de Man / Vrouw / Soon en Dochter bevond / rees 't Water plotslijck

aen Landen, Huysen, Menschen en Beesten.

tot 13. voeten hooghte. Sy liepen in aller haest na boven; doch even ter selver tijd spoelde alles wegh / en sy vielen in 't Water. Ontrent anderhalve mijl beneeden de Vloed Jahst vondmen de Man dood leggen: de Moeder en Dochter ontrent 't vierde deel eener mijl; over haer gantsche ligchaem seer gequetst door Hout en Steenen. De Soon / ontrent 16. jaren oud / wierd van 't water met groote onstuymigheyd door een Boomgaerd gevoerd. In de Rivier Jahst greep hy een bos Stroo / waer op hy een tijd langh voortdreef. Ondertusschen viel een vreeslijken Donderslagh neer; waer van hy soodanigh verschrickte / dat hy de Stroo-bosch los liet.

Wonderlijcke behoudingh eens Jongelinghs van 16. jaren. 1627.

Echter riep hy God met hertlijcke Gebeeden om hulp aen. Stracks daer na quam een groot stuck Houts hem over den rugg' heenen schieten / en maeckte hem een diep gat in 't hoofd. Aen dit Hout hield hy hem vast / en stiet'er mee tegens een Molen aen. Op sijn geroep quamen de daer in sijnde persoonen uyt / met brandend Stroo; wijlmen / wegens de geduerige Regen / geen Kaerssen ontstoocken kon houden; en hebben hem dus gereddet / na dat hy van thien uyren

Waters-noden.

upren 's avonds tot tegens den morgen in 't water had gelegen. Aen veel andere Plaetſen / als te Marsbach, Kuntzelauw, Grisbach, Heimhauſen, &c. geſchiedde een groot verderf aen Menſchen en Vee.

Over-vloeyingh der *Padus*, of *Po* in *Italien*, 1633.

Ontrent October Anno 1633. is de Rivier Padus, of Poo, in Italien, ſoodanigh overgevloeyd / dat 't Land 10. mijlen weghs met Water gantſch overdeckt lagh. Veele Huyſen en Molens wierden weghgeſpoeld. Een ſeer groot getal Menſchen en Beeſten verdroncken. 't Selve ongeluck trof oock 't Graefſchap Clavenna, aen de Rivier Mera.

Schaelijcke Watervloed in *Holland* en *Zeeland*.

In even deſelve Maend October ontſtond een ſware onſtuymigheyd op Zee / tot groote ſchade aen Scheepen en Goederen. Door een geſwinde hooge Springhvloed ſijn de Wateren in Holland en Zeeland ſoodanigh opgereeſen / dat niet alleen in d'Eylanden en op de Velden veele Menſchen / noch meer Beeſten verdroncken; Huyſen en andere Gebouwen ter neer geworpen; maer oock in de Steeden een groote veelheyd van Goederen verdorven wierden. In Zeeland heeftmen op eenen dagh over de 360. verdronckene Menſchen gevıſcht.

In *Italien*. 1634.

D'overloopingh des Waters heeft te Momigliano in Italien Anno 1634. een groote verwoeſtingh veroorſaeckt / even ter dier tijd als 't daer Jaermarckt was. Aght Koopmans Kramen verſoncken / en over de 100. perſoonen verdroncken.

Schricklijcke en ſchielijcke overſtroomingh by naght ontrent *Hamburgh*:

Maer noch een veel ellendiger ſchade is door Watersnood ontrent Hamburgh voorgevallen. In October ontſtond een geweldige Stormwind; welcke een ſware Inbreuck uytwerckte. Veele duyſenden van Beeſten en Menſchen verlooren 't leven. De Lieden / Mannen / Vrouwen en Kinderen / wierden in hare Huyſen / ſoo alsſe in 't beſte van haren ſlaep lagen / ſchielijck van 't water overrompeld / en weghgeruckt. Te Gluckſtad wierd een Schip van 130. Laſten / nevens noch een ander / op 't Kerckhof neergeſet; 't welck veel meer verdroncken Land / of een Poel / als Aerde ſcheen te ſijn. Om Krempen, en in 't Land tot aen den Eyder, wierden 24. Dorpen overſtroomd. Allerweegen vondmen doode lighamen en veele Goederen verſtroyd leggen. Door bevel des Hertoghs van Holſtein wierd van Karſpel tot Karſpel nauwkeurigh onderſoeck gedaen / wat voor ſchade in yeder der ſelve was geſchied aen Menſchen / Beeſten / Huyſen / &c. Hier van maeckte men een nette Lijſt, ſoo veel doenlijck was / welcke wy den Leeſer ſullen voor oogen ſtellen.

waer door duyſenden van Menſchen en Beeſten 't leven verlooren.

De ſchade aen Landvrughten, als Rogge, Garſt, Haver; desgelijcks aen d'op 't veld ſtaende Turf, oock aen Huysraed, &c. is niet te waerdeeren.

Lijſt van de weghgedrevene Huyſen, Molens,

Ingebroockene Dijcken, ſoo groote als kleyne, in getal	40
Huyſen, t'eenemael weghgedreven	1336
Windmolens	28
Klock-Thoornen	8
Stieren, Oſſen, Koeyen, Paerden, Schapen, Varckens en ander Vee	50000
Menſchen, ſoo jongh als oud, verdroncken	6123

Kerckthoornen, verdronckene Menſchen en Beeſten.

Van Menſchen in dit Geweſt in alles maer behouden		
Huysvaders	375	433
Daghlooners	58	
Onder de verdronckene ſijn geweeſt		
Predikanten	9	
Koſters	12	

Teeckenen en Wonderen voor, in, en na dit vreeſelijck oordeel Gods.

Voor / in / en na deeſe ellendige Sondvloed hebben ſigh verſcheydene ſeldſaemheden laten ſien. Voor, wiert aen 't Firmament ongewoone Starren / ſoo groot als Vaten / gintſch en herwaerts ſchooten / een helder light van ſigh gevende. In: Als een voornaem onbekend Man (onder de verdronckene perſoonen in 't water gevonden) van eenen by hem ſittenden Hond met 't hoofd in een Groef wierd getrocken (te vooren van dit Beeſt met ſijne pooten uytgeſchard) / om hem daer in als te begraven / tot ſeer groote verwonderingh van yeder. Na: Als men aen 't Strand / daer meenighten van verdronckene Lijcken lagen / ſeer veel onguere Wormen / en vreeſlijck-groote Slangen van 8. en meerder voeten lenghte / ſagh leggen. Eenige Wateren hadden oock als bloed geſcheenen.

Romerswael eene der oudſte Steeden van *Zeeland*, de derde in *Zuyd-Beveland*; welvarende door Koophandel,

Romerswael, Rommerswael, Remerswael, in d'over-oude Brieven Remburſwale, is geweeſt eene der oudſte Steeden van geheel Zeeland; geleegen in Zuyd-Beveland, en daer in voortijds de derde Stad in ordre. Heeft gebloeyd in Koophandel / inſonderheyd met Sout-bereydingh en de Mee-neeringh. Doch de welvaert maeckte haer weelderigh; en de weelde gaf oorſaeck tot veele ſonden. Noch in 't jaer 1528. wasſe in taemlijck-goede welſtand. Maer van doe af begonden de Zeegolven haer hoe langer hoe harder te beſtrijden. In 't jaer 1547. beſtonden d'arme overblijffelen van haren voorigen rijckdom alleen in thien of twaelf Soutkeeten. Soo Geeſtlijcke als Weereldlijcke wanhoopten van de Stad langer te konnen houden. Braecken derhalven hare Huyſen en Soutkeeten / Schueren / &c. af / en voerden de Materialen van daer wegh; doch de voortgangh deeſes wercks / om den gantſchen ondergangh te verhoeden / wierd door Keyſer Carel de V. ſtrengelijck en op groote boeten verbooden. Onder Prins Willem van Oranje ontrent Anno 1580. wierd wel eenige herſtellingh van Romerswael ter hand genoomen; doch d'onkoſten waren te vergeefs. De Zee geduerigh indringende / heeft eyndlijck deeſe geheele Stad verſlonden; korts te vooren van d'Inwooners verlaten ſijnde. Derhalven de Heeren Staten van Zeeland Anno 1634. deeſe nu leedige Plaets / na voorige aenſlaningh van Biljetten, een Sterf en Erf-huys deeden houden / opentlijck aen de meeſtbiedende verkoopende / de Straet-ſteenen / en wat 'er voorts noch was. Raed / Leeſer, hoe veel deeſen geheelen Boel opbraght? Suyver 90. ponden Vlaems en 3. Schellingen;

door de Zee allenxen vernield.

Erfhuys gehouden van de Straetſteenen, &c.; en hoe veel daer van gekomen. 1634.

Nu van 't Water gantſch verſlonden.

Branden.

gen; welcke onder de Crediteuren by Præferentie verdeeld wierden.

Brand t'Inspruck. 1620.

Van 't Water wenden wy ons na 't Vyer, waer door oock onuytspreecklijcke schade is veroorsaeckt; behalven noch de verwoestingen der blammen door Oorloghs-onheylen / en door Blixem; waer van voor deesen is gehandeld. Anno 1620. den 11. April ontstond t'Inspruck een seer swaren brand / welke voor meer dan 200000. Kroonen schade deed aen de Kloosteren / Aerts-hertoghlijcke Gebouwen / en andere Huysen. Waer door dit onheyl was veroorsaeckt / heeft men niet eygentlijck konnen verneemen. Den 16. May is in de Stad Sons, 2. mijlen van Keulen, door aghtloosheyd eens Wyfs / met wasschen besigh sijnde / een Vyer opgegaen / waer door deese geheele Plaets tot asch verviel / behalven 't Slot / en vijf Huysen.

Geheel Sons afgebrand.

Vreeslijke branden te Keulen. 1621.

Den 25. September Anno 1621. ontstond een Brand te Keulen aen verscheydene plaetsen in der Jesuiten Kerck / waer door de Sacristie en de geheele Bibliotheeck wierd vernield. Den 23. Junius is de Stad Bayreut, daer Marckgraef Christiaen van Brandenburgh sijn Hof hield / met Kercken en Raedhuys t'eenemael afgebrand / behalven alleen 8. Gebouwen. Ontrent deselve tijd wierd de Stad Bergesdorf half / en 't rijcke Pleck Juchsen in 't Graeffschap Hennebergh byna geheel door vyer verwoest. Den 28. Julius rees een verschrickelijke vlam op t'Oppenheim, waer door over de 100. Huysen tot puynhoopen wierden. 't Raedhuys / waer in de Burgers haere beste Goederen hadden gebraght / om voor de roofgierigheyd der Soldaten verseeckerd te sijn / gingh desgelijckx in roock op. Op de Brugg' Auchange te Parijs ontstond een groot vyer / waer door over de 200. Huysen / en in alles 500. soo Wooningen als Winckelen te niet gingen. De schade wierd begroot op meer als 500000. Fransche Kroonen.

Te Bayreut. *Te Bergesdorf.* *T'Oppenheim.* *Te Parijs.*

Te Heyger. 1623.

Den 8. November Anno 1623. rees by een stercke wind in 't Steedje Heygeren, geleegen in 't Graeffschap Nassauw-Dillenburgh, een verbaerlijcken Brand / soo dat binnen een half uyr tijds 70. Gebouwen / en daer onder 40. bewoonde Huysen / in lighte blammen stonden. Den 22. der selve Maend brack te Londen in Engelland, door de sorghloosheyd eener Dienstmaeghd / een geweldigh vyer by naght uyt / niet verr' van de Beurs; waer door eenige Huysen geheel afbrandden / andere seer beschadighd wierden.

Te Londen in Engelland.

Aldergrouwlijckften brand in de vermaerde Stad Bergen in Noorwegen,

Alderverschrickelijckst was de Brand te Bergen in Noorwegen, op Palm-Sondagh, 's morgens ten 9. uyren / als byna al d'Inwooners in de vier Kercken deeser Stad ter predicatie gegaen waren. Eens Kuypers Vrouw / te veel Brandewijn gedroncken hebbende / leydde haer boven op een Kamer ter neer / om de dampen uyt te slapen. De Kinderen lietse beneeden / by eenige aengestookte Spaenderen / om haer te warmen. De blam liep van deselve voort tot den grooten hoop / waer door 't Huys (in de Straet genoemd 't Strand, ontrent Sander Janssens Gaerde) in brand geraeckte. Al de Gebouwen / behalven de Kercken / waren hier van hout; derhalven de blam van dit Huys tot d'andere haest voortliep; deese geheele vermaerde Koopstad aenstack / en t'eenemael vernielde. Soo boven maten fel was dit vyer / dat al de Goederen / in de Steene Kelders geworpen / om deselve te bewaren / verbrandden. Ja selfs de Steenen der Straten waren als tot Kaf verteerd; en de Steene Kercken wierden gantsch verwoest. Niets met allen bleef hier overigh / als eenige oude Hutjens / hoogh op 't Strand staende; van geringe waerde. De rijcke Kooplieden / en d'armste Bedelaers hadden nu al t'saemen even veel; dat is / niets. De brand duerde tot 's naghts ten 12. uyren / maer 't smoocken geheele aght dagen langh. De meenighte der Menschen moest sigh nu op 't Veld onthouden / sonder yets ter weereld / selfs geen Eeten / te hebben. Onbeschrijflijck was d'ellende. De rampsalige Inwooners / nu van alles / tot 't minste toe / beroofd / begaven sigh meest nae andere Landen. Anderweegen hebben wy deesen aldergrouwlijcksten brand wijdlopigh voorgesteld. * Te Grol sijn / door de verwaerloosingh een Soldaets / die te grooten vyer had gestoockt / 75. Huysen afgebrand. Te Cracouw in Polen heeft 't vyer oock veel schaede veroorsaeckt.

Branden.

waer door van deselve, en van al de daer in sijnde Goederen, niets met allen overbleef.

** Sie ons Groot Historisch Schouw-toneel, 3. Deel.*

Te Grol. *Te Cracouw.*

Te Brussel in 't Pallays van Prins Philips van Oranje. 1624.

Ontrent October Anno 1624. is by nagt 't Vyer gekomen in 't Pallays van d'overleedene Prins Philippus Guilielmus van Oranje te Brussel, doe bewoond van een Kardinael der Roomsche Kerck; waer door dit Gebouw meerendeel af-brandde; met soo veel kostlijckheden / dat de schade wierd gewaerdeerd op 160000. guldens; andere stellen twee Tonnen Gouds. Den 4. May brandden te Mentz eenige Huysen; maer korts daer na de Stad Ilmenauw in Thuringerwald geheel af / behalven eenige weynige Wooningen. Sommige Kinderen / Kraembrouwen en siecke persoonen quaemen ellendigh om 't leven. Wegens de groote hitte des Somers deeses jaers ontstonden op veele plaetsen groote Brand-verwoestingen. Culmbach verloor 'er 38. Huysen door.

Te Mentz. Ilmenauw. *Culmbach.*

Te Jacobslauw in Groot-Podolien seer ellendigh.

Op Bartholomæi dagh is de Stad Jacobslauw in Groot-Podolien op de Jaermarkt by naght aen verscheydene plaetsen in brand geraeckt / en geheel in d'asch gelegt. Alleenlijck bleven vier Winckelen staen; maer over de 400. (by andere 300.) Menschen dood. Veele Kooplieden uyt Persien en Armenien bevonden sigh doemaels hier; wijl dit een der voornaemste Jaermarckten van gantsch Polen was: die oock swaere schaede leeden aen haere meede-gebraghte Waren / als Sijdene Stoffen / Wasch / &c. Door een diergelijck ongeval verloor Stockholm, Hoofdstad van Sweeden, met den aenbangh der Herfstmaend 200. Huysen. Desgelijckx brack in 't begin van October te Newstad in Oostenrijck een schaedlijck vyer uyt in 't Huys eens Bac-

Te Newstad in Oostenrijck.

Branden.

Backers/ waer door in een half uyr tijds een groot deel der Stad/ van de Nieuwe Kerck af tot de Weener-Poort toe/ in d'asch wierd geleght. Korts daer nae verhief sigh t'Ofen in Hongaryen een verschrikklijk Vyer/ 't welk soodanigh d'overhand nam/ dat meer dan 1000. Huysen te grond gingen; veele Menschen jammerlijck om 't leven geraeckten. Groote vrees en droef heyd veroorsaeckte dit in de Turcken.

T'Ofen in Hongaryen.

Den 15. April Anno 1626./ even als Aerts-Hertogh Leopold t'Insпruck met groote Triumph sijne Bruyloft hield/ ontstond te Weenen, door d'onvoorsightigheyd eens dronckenen Arbeyders/ een Brand/ die 30. Huysen weghnam; en/ behalven de dood van twee persoonen/ drie Tonnen Gouds aen schaede deed.

Te Weenen. 1626.

Verderflijker was de brand in deselve Stad Weenen op den 21. April des volgenden jaers 1627./ wijl 160. Huysen of geheel of ten deelen daer door tot asch wierden/ in verscheydene Gewesten der Stad; vermits 't vyer seer wonderlijck gintsch en herwaerts vloogh. Een diergelijk ongeluck trof de Stad Grunbergh in Silesien noch swaerder. Want in May ontstond door verwaerloosingh een brand/ die de geheele Stad verteerde. Alleen de Kercken en Schoolen bleven staen.

Noch swaerder te Weenen. 1627. Grunbergh in Silesien geheel.

Den 10. Junius Anno 1628. heeft een swaer opgegaen vyer te Breslauw veele Huysen op de Marckt vernield. Ondertusschen ontstond een groote Wind/ waer door oock de Nieuwstad in vlam geraeckte. Onder meer andere Gebouwen verbrandde de heerlijcke Nieuwe Kerck en 't Posthuys; waer in over de 400. Mudden Koorn lagen. De gedaghte Wind dreef dit Vyer over de Wal en Stadsgraght/ soo dat al de Tigchelbackeryen gantsch verwoest wierden. Aght-honderd hoopen hout/ ten deelen den Raed/ ten deelen de Burgery/ meest de Brouwers behoorende/ yeder hoop tot 24. Rijcksdalers; dan noch veel Brouw-hout/ gingh t'eenemael te niet. Over de 150. Woon-huysen desgelijcks.

Te Breslauw, met seer groote schaede. 1628.

Den 24. Junius Anno 1631. is de Stad Groot-Glogauw in Silesien geheelijck afgebrand/ tsamen met de Jesuiten en Nonnen-Kerck/ 't Raedhuys/ en de Proviand-huysen. Alleenlijck 2. Kercken en ontrent 30. Wooningen bleven staen. Eenige willen/ dat dit Vyer eerst in een Mouthuys was ontvonckt. Andere/ dat de Keyserſche de Voorstad hadden willen in brand steecken/ op datse van de Sweedsche niet moghten overvallen werden; doch dat hier door 't Vyer oock in de Stad was gekomen.

Groot-Glogauw in Silesien geheel. 1631.

Den 5. September ontrent de middagh/ brack t'Isne een Vyer uyt in 't Koornhuys eens Backers/ 't welck soodanigh d'overhand nam/ dat 380. Burgers Huysen in d'asch wierden geleght/ nevens S. Joris Gasthuys; de Parochie-Kerck met den Thoorn; 't Latijnsche en Duytsche School; 't Raedhuys/ 't Tolhuys/ de Cancellery, de Laecken-Hal; 't Southuys/ de Waegh/ 't Koorn-Magazijn, twee Stads Poorten/ &c. Dit alles geschiedde in minder dan vijf uyren tijds. Vier Vrouwen en vier Kinderen geraeckten ellendigh om 't leven.

't Selve onheyl weervoer de Stad Isne. Seer verschricklijcken Branden.

Anno 1632. leed de Stad Gotha een bynae onverwinbaere schaede door 't Vyer. Met den uytgangh van September, 's namiddaghs ten 3. uyren/ ontstond brand in 't Huys eens Swaerdvagers: welcke sulcker wys toenam/ datse 's anderendaeghs morgens noch niet gantsch gebluscht was. Meer dan 600. Huysen wierden tot Puynhopen/ behalven Schueren en Stallen. De Margarethen-Kerck met den Thoorn/ Klocken/ en 't seer heerlijk Orgel; 't Duytsche School; 't Ampthuys/ 't Wapen-huys/ twee Brouweryen/ twee Poorten; de Huysen des Amptschrijvers/ des Landsreghters/ van drie Burgermeesters/ van thien Raedsheeren/ van twee Secretarissen der Stad; de Raedkamer/ Stadskelder/ &c. gingen gantsch verloren. De schaede aen Granen/ Wol/ Wijnen/ Bieren/ Koopmans-waeren/ Huysraed/ Kleynodien en Geld was onnoemlijk. Twee derdedeelen der Stad waren t'eenemael afgebrand. 't Armste en sleghtste derdedeel was alleen overgebleven; echter oock seer beschaedighd.

en hooghschaedlijcken Brand in de Stad Gotha. 1632.

Op Pinxter-dingsdag Anno 1633. 's naghts ten een uyr/ gingh te Schweidnitz in Silesien, uyt een Koorn-Schuer in de Voorstad/ een vyer op/ waer door ontrent 600. Huysen in d'asch wierden geleght. De schaede was boven maten groot. Veele Menschen sijn in deesen brand jammerlijck om 't leven gekomen. Twee Lijcken/ welcke den volgenden dagh souden begraven werden/ waeren gantschlijck vernietighd.

Te Schweidnitz in Silesien. 1633.

Te Constantinopol wierden groote Vreugde-vyeren aengesteecken/ ter oorsaeck van de jonghste Soon des Turckschen Sultans. Maer door verwaerloosingh ontstond een noch grooter Vyer/ 't welck een bynae ongeloofslijcke meenighte Huysen (op weynigh nae 't derdedeel deeser seer groote Stad) weg nam. Veele duysenden Menschen/ meerendeel Vrouwen en Kinderen/ vonden hier ellendigh haere dood. Onder de Wooningen/ tot Puynhopen geworden/ waren 140. Pallaysen van Bassen; al de Huysen der Janitzaren; 150. Turcksche Mosqueen, of Kercken; 30. Molens; 10. Badstoven/ &c. Diergelijcke Branden reesen oock t'Adrianopol, Salonica, en in andere Turksche Steeden. De schaede alleen binnen Constantinopol wierd gerekend op meer als 10. Millioenen gouds.

Te Constantinopol, waer door 't derde deel deeses geweldige Stad tot asch verviel. T'Adrianopol, &c.

Den 9. 19. Januarius Anno 1634. ontstond Brand binnen 's Gravenhaegh in 't Hof des Princen van Oranje. Vijf daegen daer nae in de Kamer der Finantien van Holland. Echter wierd 't gevaer tijdlijck gestuyt. Te Clausthal, een Berghstad in 't Vorstendom Grubenhagen verbrandden binden ses uyren tijds 166. Huysen: een heerlijke op de Markt staende Kerck/ 't School/ en 't Raedhuys. In Martius te Kiritz in Brignitz 228. Huysen tot de grond toe. In May hoordemen allerwegen van schricklijcke Branden. De Stad Chemnitz wierd meerendeel verdorven.

Binnen den Haegh in 't Princen Hof, en de Kamer der Finantien. 1634. Te Clausthal. Kiritz. Golnauw.

Branden. den. 't Steedje Golnauw, door negen jaren eens tot asch geworden / doch nu weer opgebouwd / is andermael gantsch door de vlammen verteerd. Diergelijcke ongelucken troffen de Stad Pyritz in Pomeren; 't Steedje Liebenwald in der Marck, waer in niet anders bleef staen als 't Keurvorstlijck AmptHuys. Aght persoonen verlooren ellendigh 't leven / waer onder oock was de Predikant; die / noch yets uyt sijn Huys meenende te haelen / onder d'Inval verpletterd wierd. Te Bingen brack een Vyer uyt in seecker Huys daer men Bruyloft hield; waer door 14. daer by staende Gebouwen / nevens de S. Laurens Kerck / vernield wierden. Te Maltha geraeckte 't Kruydhuys in brand / 't welck met een verbaerlijck geweld opvloog. Veerthien Buskruyd-meesters / met al de daer in werckende Slaven / verloren 't leven. Een goed deel Huysen wierden t'samen met d'Inwoonders verpletterd.

Chemnitz. *Pyritz in Pomeren Lieben-wald.* *Bingen.* Inde Kruyd-molen te *Maltha.*

Den 11.21. October tegens den avond ontstond onvoorsiens een hevigen brand in de Vestingh Waltzburgh (welcker Inwooners kortes te voren in een diergelijck geval die van Weissenburgh bespot / en sigh over haere schaede verbrolijckt hadden) / neemende sijnen aenvangh by de Poort; doorliep 't gantsche Gebouw des Slots / en deed alles ter neer vallen / gelijck oock al wat'er ontrent was. Erbarmlijck was 't geschreeuw der Vrouwen en Kinderen / in plaets van 't voorgaende gejuygch. In October verdierven t'Oedenburgh door een diergelijck ongeluck over de 100. Huysen.

Inde Vestingh *Waltzburgh*; en aenmerckelijckheyd.

Maer alderellendigst is geweest de brand te Bautzen in Neder-Lausnitz. De Keyserlsche Besettingh / vreesende voor een Belegeringh der Saxische, staecken 't Vyer in de Voorstad / om sigh te beeter te konnen verweeren. Even doe ontstond een sterke Wind / waer door de vlam in de Stad selfs wierd gedreven; soo ongeluckigh / datse t'eenemael af-brandde / sonder dat'er een eenigh Huys bleef staen. De Keyserlijcke Commandant, Oberste Goltz, wou niemand van 't Volck uytlaten; waer door een groote meenighte van Beesten en Menschen 't leven verloren. Over de 700. persoonen wierden gemist; welcke door de vlammen verteerd / of door den roock verstickt / of onder d'Invallen verpletterd waeren. Een groot deel Lieden hadden sigh in de Kerck begeven / om daer vry te sijn; doch 't vyer quam'er in / en doe kondens'er niet weer uyt. Naderhand vondmen in sommige Gestoelten vijf of ses Menschen / t'eenemael gebraeden. Een voornaem Raedsheer had sigh met sijne Huysvrouw / Kinderen / en geheel Huysgesin in een Kelder verborgen: doch hier quamense op 't jammerlijckste om 't leven. De ligchamen waeren als aen malkander gebacken; en soodanigh ingekrompen / datse met haer sevenen in eene kist geleght / en dus begraven wierden. Al wat op de straten was / viel neer / en verstickte door de hitte / of roock. Niet een eenigh Huys / noch Schuer / noch Hutje bleef staen / behalven drie Thoornen de Wendische, de Rijcke, en de Leeuwen-Thoorn. De geene / welcke d'Ondergang van Maeghdenburgh hadden aenschouwd / oordeelden / dat haere verwoestingh by deese niet te vergelijcken was.

Alder-ellendigste brand *te Bautzen, in Neder-Lausnitz*; daer niet een eenigh Huys bleef staen. Erbarmlijck Schouwspel aen verbrande Menschen, over de 700. in getal.

Gratz, Greiffenhagen, en de treflijcke Stad Stargard wierden door de Keyserlsche in brand gestoocken / soo dat alles in d'asch begraven lagh / behalven de Kercken en eenige weynige Huysen. Desgelijcks is 't heerlijck Vleck Nicolas-port in Lotharingen jammerlijck door vlammen te grond gegaen / nevens de seer beroemde Kerck aldaer. Men wist niet / of 't veroorsaeckt was door verwaerloosingh / of door de wreevel der Soldaten.

Branden. *Te Gratz. Greiffenhagen. Stargard.* *Nicolas-port.*

Even op den selven dagh / dat d'Oberste Cratz (van wien voor deesen gesprocken is) te Weenen wierd onthoofd / ontstond schrielijck tusschen 10. en 11. uyren voormiddaghs een verschrickelijck Onweer. Vreeslijck was de Donder en Blixem; welke met een grouwlijcke Slagh in de Thoorn van de Schotten-Kerck sloegh; deselve ontstack / en van boven tot beneeden aen 't Muerwerck gantsch deed af-branden. De Klocken smolten / en vielen ter aerden.

Te Weenen in *Oostenrijck.* 1635.

T'Insprcuk quam Anno 1636. de brand onvoorsiens in de Kruyd-molen / waer door deselve opsprongh; veele Menschen 't leven verlooren / en 't geheele Vorstlijcke Pallays seer verdorven wierd. By 't Reguliers-Klooster Budingen, ontrent Blanckenbergh, in 't Vorstendom Bergh, vernielde 't Vyer eenige Gebouwen rondom 't gemelde Klooster / met al de daerom staende Oost-bomen / sonder echter 't selve schaede te doen.

Insprück. *Budingen.*

De Stad Eysenach moest oock een swaer verderf uytstaen. Den 12. 22. November quam de Sweedsche Generael Bannier daer aen / met een deel volck te voet en te paerd. 's Naghts ten 12. uyren ontstond Brand / veroorsaeckt door een Soldaet / die in een Paerdestal Taback dronck / en / in slaep vallende / 't light niet had uytgebluscht. Veel heerlijcke Gebouwen wierden door de vlam verteerd; daer onder oock de Cancellery; de Huysen des Cancelliers en Rentmeesters; van de Heer Philips Diller, en daer in by de ses Tonnen Gouds aen waerde. De Jagerstraet, de Joden-straet, en noch twee andere waeren gantsch vernield. Veele Menschen verlooren 't leven.

Ellendige brand in de Stad *Eysenach.* 1636.

Te Munchen in Bayeren wierden eenige Vyerwercken aengestoocken. By ongeluck vloog een Raquet in de Keurvorstlijke Kaetsbaen / waer door deselve / met meer andere Gebouwen / te niet gingh. Den 17. Augustus verbrandden te Maestright in min dan twee uyren tijds over de 40. Huysen. In de Moravische Hoofd-stad Olmutz nam 't Vyer in vier uyren tijds 72. Huysen t'eenemael wegh. Ontrent deselve tijd (in Augustus) leed oock Schweinitz, Javer, &c. schade door brand. Ratibor wierd'er byna geheel door verteerd. Den 15.25. November ontstond brand in 't Kruydhuys te Napels; 't welck met de daer ontrent staende Huysen op-

Te Munchen. 1637. *Maestricht.* *Olmutz.* *Ratibor.* *Napels.*

Branden.

opsprongh. Over de 50. persoonen bleven dood; veel andere waren swaerlijck gewond. De Donder sloegh oock de twee Koninghlijcke Standaerden in 't Kasteel S. Elmo en Evo in stucken.

Gelegenheyd des Berghs *Vesuvii* (anders gesegt *Monte di Somma*) by *Napels*;

Wy treeden nu tot een andere soo wonderbare als verschrickelijcke vreeslijckheyd eens onder-aerdschen Vyers; met d'uytgangh des jaers 1631. d'Inwooners van 't Koningrijck Napels in een ellendige staet stellende. Vesuvius (anders genoemd Montagno, of Monte di Somma) is een Bergh / begrijpende in sijnen omvangh wat meer als 30. Italiaensche mijlen. Leght 12. der selve mijlen van Napels, en 6. van de Zee. 't Geheele Gewest daer rondom was doemaels vol seer schoone Steedekens / Vlecken / Dorpen / Lusthuysen / Kasteelen en Pallaysen; overvloedigh van Wijngewas / en heerlijcke Vrughten / als Citroenen, Limoenen, Oranje-appelen, Amandelen / Dadelen / &c.; ter welcker oorsaeck het voor een Aerdsch Paradijs wierd geaght. Maer door een verschrickelijcke ontsteeckingh deeses Berghs / vergeselschapt van een vreeslijcke Aerdbevingh / is alles verdorven en verwoest geworden. Insonderheyd sijn te grond gegaen de tegens Napels aen gelegene Vlecken Torre del Greco, Torre della Nunciata, Jovio, Resina, Portici, nevens veel andere staetlijcke Gebouwen; in welcke was een grooten rijckdom van geld / kostlijcken Huysraed / Koorn / Wijn / en andere dingen: soo dat de schade alleen aen deese sijde wierd begroot op 2000000. Kroonen. Aen d'andere sijde des Berghs na 't Noorden / is / nevens andere Vlecken / oock de Stad Viano, vier of vijf Italiaensche mijlen van den Bergh afgelegen / door d'opgeworpene gloeyende Asch en Steenen / gantsch bedeckt en tot de grond toe neergeslagen; soo dat weynige Menschen 't verderf konden ontkoomen. Niet meer dan vijf Huysen bleven in deese Stad overigh. De Heer (Vorst) deeser Plaets wierd door een Steen doodlijck gewond; en naderhand kouwen niet onderkennen / waer sijn Pallays had gestaen.

welcke in 't jaer 1631. begon te branden,

met seer verschrikkelijcke en wonderbare uytwerekselen.

Eygentlijck verhael hier van.

Maer om onse Leesers een grondigh bericht te geben van alles wat sigh in 't begin / midden en eynd deeses verbaerlijcken Wonders heeft toegedragen / soo willen wy 't gantsche verhael hier van met de noodige omstandigheden beschrijven: echter ons ook de korthepd beblijtigen.

Uyt den gedaghten Bergh *Vesuvius* rijst een boven maten dicke Wolck op.

Den 6. December, 's morgens vroegh / begon sigh te laten sien een boven maten dicke Wolck / welcke ontstond uyt 't uyterste middelpunt des Berghs Vesuvii, en in de hooghte als ten Hemel opklom; veel andere kleyne Wolckjens van sigh stootende; hoe langer hoe meerder toeneemende; eyndlijck sigh na om hoogh draeyende met verscheydene gintsch en herwaerts geboogene kromten; oock soodanigh opwaerts varende / datmense somtyds geheel uyt 't gesight verloor. De voorgaende naght hadmen eenige Aerdschuddingen gevoeld / selfs oock te Napels; doch niet seer sterck. 't Volck alhier was niet weynigh bevreesd; een deel oock nieuwsgierigh. Veele begaven sigh derhalven op de hooghste plaetsen deeser Stad; doch konden niet anders sien als de gedaghte nu meer dan min duystere Wolck. D'Inwooners / welcke hare Huysen dight by deesen Bergh hadden / hielden t'harer reddingh de vlught alderseeckerst; en begaven sigh binnen Napels. De Kardinael Bon Compagno (die sigh in 't Slot del Greco onthield / wegens de frissche voor hem gesonde lught) snelde sigh desgelijcks derwaerts; en ordonneerde

Aerdschuddingen werden gevoeld.

Vrees en vlught des volcks.

Branden.

neerde terstond / datmen openbare Gebeeden sou uytstorten / en Processien doen. Ondertusschen quam de naght aen; en men wierd soodanigh een geruysch gewaer / dat / of schoon al de Blaesbalgen van al de Smeden des gantschen weerelds sigh daer by een hadden gebonden / en in deese vyerige Kluft geblasen / sulcks echter daer niet by te vergelijcken ware geweest. Dit hoorde men onophoudlijck. Somtijds vernam men oock sulcke geweldige Barstingen / dat noyt Donderslagen sulck een geluyd hadden konnen maecken. 't Affschieten der grootste stucken Canon had'er geen overeenkomingh mee. Onderwijl gingh den Vesuvius al voort / in swarte stinckende Wolcken uyt te werpen; nu als vyervlammen lightende / dan schielijck weer verdwijnende / als waren 't Blixemen geweest. Hier na verdeelde sigh de gedaghte Wolck / en wierd uytgebreyd over de gantsche Stad Napels. Veele leeden hier door merckelijcke schade aen hare gesondheyd; wijlse sigh niet soo nauw konden waghten / datse niet yets daer van in-ademden. 't Gedurigh gebarst / en de Schuddingen des Aerdrijcks / gevoeghd tot de vreeslijcke verduysteringh der lught / en de boven maten groote stanck / vermeerderde geweldigh de vrees. De geheele Stad was verbaesd / en elck stelde sigh de dood voor oogen. Veel' Edele deeden Hutten van dicke Plancken op de groote Ruymten der Stad opslaen / om onder deselve meer verseeckerd te sijn. Andere begaven sigh in hare Carossen na buyten toe.

Grouwlijck geruysch, in den Bergh gehoord.

Light en duysternis.

Verschrikkelijcke Barstingen, veel stercker als alle Canon-afschietingen; en vuylen stanck.

Asschige Regen.

's Woensdaghs 's morgens vroegh was geheel Napels met Asch bedeckt; doch de neervallende Regen heeft deselve stracks weer wegh gespoeld. 't Water / van de Daken aflopende / was seer dick en aschaghtigh. Om nu te weeten / of dit veroorsaeckt wierd door d'asch op de Huysen / of dat deesen Regen selfs in de lught sigh met d'asch vermengde / hebben eenige Lieden Vaten in de Hoven en op leedige plaetsen gesteld; maer wierden terstond gewaer / dat deselve gantsch met asch waren overstort. Even dien selben morgen heeft deese Bergh een groote meenighte Water en brandende Asch uytgeworpen; welcke gestwind veele vyerige Watervlieten gebornid hebbende / soo sijn naderhand deselve van veele plaetsen met een onuytsprekelijcke onstuymigheyd als een Sondvloed afgevallen. Geenen Boom soo diep gewortteld / die niet uyt de grond geruckt; geen Huys soo vast gegrondvest / 't welck niet om verr' geworpen wierd. Deese Bergh-wateren vernielden alles / en watse onderweegen ontmoeteden / voerdense mee wegh. Groote Steeden / Vlecken en Dorpen sijn tot in de grond toe wegh gespoeld.

De Bergh werpt met d'Asch oock geweldige Wateren uyt, welcke Steeden, Vlecken, en alles vernielden.

De Zeehaven van Napels staet droogh.

Doe deese Bergh Vesuvius sigh soo verschricklijck beweeghde / stond de Zeehaven der Stad een tijd langh geheel droogh; en van de syde na den Bergh toe verloorse sigh t'eenemael / een taemlijcke lenghte verr'. Wijl d'asch sigh in sulck een veelheyd uyt den Bergh wierp / en al de toegangen der lught stopte / soo datse de leedige plaets niet weer kon vervullen; en echter de Natuer niet leedighs kan lijden / soo meenden veele verstandige / dat de Bergh 't Water der Zee van onder opwaerts trock / 't welck naderhand met sulck een geweld weer uytborst. Op deese Woensdagh konnen in Napels noch niet weeten / wat schade alreeds daer buyten geschied was. Het daer in koomende volck had'er noch geen reght bescheyd van. De Hemel was soo verduysterd / datmen nauwlijcks deselve / veel min de Velden sien kon. D'Aerdbevingh gingh al voort / doch niet soo hevigh als te vooren / doe 't Water uyt den Bergh sprongh. Ondertusschen had de schrick en verbaesdheyd in de herten der Menschen niet grooter konnen sijn.

Waer dit Water vermoedlijck van daen quam.

De Hemel gantsch verduysterd.

Donderdagh wierd d'Aerdschudding noch al geduerigh gevoeld; doch de kraeckingen des Berghs soo seer niet meer gehoord. D'aengestelde Processie had haren voortgangh; waer by sigh persoonlijck bevonden de gemelde Kardinael Bon Compagne, d'Aerts-Bisschop; de Vice-Roy, alle Ordens-lieden / en selfs de Nonnen (welcke anders niet gewoon sijn sulcks te doen) / bloots voets; oock een onuytspreeckelijck-groot getal van andere Mans en Vrouws-persoonen. Veele hadden Sacken aengetrocken / en sigh gekleed als Monicken. Sommige droegen Doods-hoofden in de hand; andere hadden doorne Kroonen opgeset; swaere Steenen om den hals gehangen; Stroppen om de keel gedaen; Kruyssen van seer swaere Balcken op de schouderen gelegt; groote Keetenen aen hare voeten gebonden. Noch andere geesselden sigh / &c.

Processie aengesteld.

Hoedanig de geene, welcke sigh daer by bevonden, haer droegen.

Op Vrydagh heeft de Zee (in 't begin bijna woedende) / sigh eenighsins gestild; en men wierd gewaer / dat d'Oever een grooten rook van sigh gaf; oock geheel met Boomen en ander Hout bedeckt lagh / van de Zee weer aen Land geworpen. D'asch / van de Bergh afgevallen / roockte geweldigh / en had 't meeste deel der Zeekusten / volgens 't bericht der Schiplieden / bedeckt. Deselve bevestighden oock / datse met hare Scheepen plegen te varen tot aen den Voet van een hooge aldaer staende Rots; doch nu is 't water een goed stuck weghs van daer afgeleegen. Te gelijck toondense een langh Voorgebergte / 't welck sigh tot in de Zee uytstreckte; en seyden / dat 't selve eerst nieuwlijcks derwaerts gevoerd was; derhalven sy oock een verren omwegh moesten soecken / daerse te vooren dight aen 't Land heenen geseyld hadden. Eenige meenen / dat het soo snel ontsprongene aschaghtigh water / met een groote onstuymigheyd van den Bergh af-vallende / 't gedaghte Voorgebergte van sijne voorige plaets afgescheurd / en hier aengehangen / of neergeset heeft.

Seldsaemheden, in de Zee aengemerckt.

Een Voorgebergte neergeset, daer'er te vooren geen was; en hoe sulcks kon geschied sijn.

Niemand wist / waer hy verseeckerd sou mogen gaen; wijl d'over al leggende Asch / soo haest men met de voeten daer op trad / neerwaerts gingh / en 't ligchaem daer in sonck; waer op dan de noch daer in sijnde hitte

Schade, veroorsaekt door de hitte der Asch.

Branden.

hitte uytbrack. Aen sommige plaetsen brandede se noch geduerigh voort. 't Minste Struyckje ('t welck door een huyghsame toegevingh van de woede des Waters noch verschoond was gebleven) kon hier geen pardon vinden / maer wierd van deese heete asch gantsch verteerd.

Erbarmlijck Schouwspel.

Veele Leeden van omgekomene ligchamen / hoofden / handen / armen / beenen / &c. lagen hier en gintsch verstroyd / tot een erbarmlijck Schouwspel. Men vond oock eenige stucken van een swart-verbrandde / doorgaette / en drooge Materie; welcke wierd geaght Menschen-vleesch te sijn.

De Gouverneur van Stigliano met sijn Paerd daer van overdeckt.

De Gouverneur van Stigliano (wat t'onvoorsightigh na den Bergh rijdende / onaengesien men hem waerschouwde / sigh niet verder te wagen) / wierd met sijn Paerd t'eenemael van d'Asch overdeckt / en verloor dus in een oogenblick ellendigh 't leven. Meenighten van andere is even 't selve weervaren; welcke hare begraefnis vonden in de gedaghte vyerige Asch.

Geweldige verwoestingh van Steedjens, Vlecken, Dorpen, Menschen, Beesten, &c.

Op Saturdagh begaven sigh eenige te Land na Pietra Bianca, in meeningh van sigh na Resina te vervoegen; doch de Regen en onstuymige wind verhinderde haer in haer voorneemen. Op Sondagh quamense tot aen 't Kasteel del Greco, wijl nu een Baen derwaerts heenen was gemaeckt. De schade en 't jammerlijck verderf van deese en andere Plaetsen te willen beschrijven / sou te langh vallen. Van veele Steedjens / Dorpen / en Vlecken / ontrent den Bergh gelegen / konnen geen overblijffsel meer sien. Alles was of wegh gespoeld door 't Berghwater / of verbrand door de heete Asch; welcke veelerweegen meer als een Pieck hooghte op 't Land lagh.

Aenmerklijckheyd in deselve.

Noch Bomen noch Wijnstocken bleven overigh. Meenighte van Menschen / Beesten / en Vogelen sijn ellendigh om 't leven gekoomen. Men vond oock veele doode Visschen; een gewis teecken / dat selfs de beneedenste grond der Zee niet gantsch vry is geweest van deese beweegingh.

Napels selfs in geen kleyn gevaer, van te grond te gaen.

De volgende Woensdagh viel geen Asch meer; doch d'Aerdschuddingen duerden noch al. Eyndlijck echter hieldense geheel op. Indien de Wind soo wel na de Stad Napels als na d'andere sijde had geblasen / buyten twijffel sou deese gantsche Plaets / waer in na gissingh over de 800000. Zielen waren / desgelijcks t'eenemael verbrand en te grond gegaen sijn / door d'uyt den Bergh geworpene Steenen en gloeyende Asch; van welcke laetstgenoemde Stof sy echter genoegh bedeckt was; doch de hitte was'er meest van geweecken.

Voortijds heeft deesen Bergh meermalen soodanigh een Vyer en Asch uytgeworpen.

Voortijds heeft deesen Vesuvius meermael soodanigh te werck gegaen. Insonderheyd vinden wy sulcks geschied te sijn onder de regeeringh van Arbus, sevende Koningh der Assyriers. Daer na onder de Keyseren Flavius en Titus Vespasianus, op den 1. November Anno Christi 80. Oock Anno 1036. onder Paus Benedictus de IX. en Keyser Conradus, wanneer de Wind de hitte en asch tot by Romen, ja gantsch in Africa en Egypten deed vliegen.

Aerdbevingen.

In de gedaghte ontsteeckingh des Bergs Vesuvii Anno 80. is de vermaerde Plinius, van d'Asch en Steenen overvallen / om 't leven gebraght geworden; terwijl hy op den meergedaghten Bergh wou klimmen / om d'oorsaecken van deese brandingh en uytwerpingh na te vorschen.

Vreeslijke Aerdbevingen.

Van den seer afgrijslijcken Brand te Corck in Yrland, en 't seer sonderlingh voorteecken daer van door Vogelen / sullen wy hier na spreecken / onder de veelerley seldsaemheden. D'Aerdschuddingen des Berghs Vesuvii geven ons aenleydingh / om nu van Aerdbevingen te handelen.

Aerdbevingh in Duytschland, om Poppart, Over-Wesel, S. Goar, te Weenen, &c. 1620.

Den 19. en 20. Februarius Anno 1620. heeftmen in 't Gewest aen den Rhijn, om Poppart, Over-Wesel, S. Goar; oock in 't Graefschap Nassauw en een gedeelte van Hessen, een taemlijck-stercke Aerdbevingh gevoeld. Te Weenen in Oostenrijck wierdmense oock gewaer. Ontrent deselve tijd was onder de Roomsch-Catholijcke een Jubel-Feest aengesteld. Doe nu 't selve / te gelijck met den nieuwen Aflaet, te Weenen in S. Stephani Kerck wierd verkondigd / viel onvoorsiens soodanigh een Blixem en Donderslagh / dat yeder daer van verschrickte; en de Kerck dreunde / als offe door een Aerdbevingh ware geschuddet geweest.

In den Paltz. 1623.

Anno 1623. den 19. November liet sigh een diergelijcke Aerdschuddingh gevoelen van de Berghstraet af tot in den Paltz toe. Insonderheyd vernam men deselve seer sterck in 't Slot Starckenburgh.

T'Argenta, in Italien, seer schaedlijck. 1624.

In Martius Anno 1624. was dit onheyl seer verschricklijck in de Stad Argenta, 12. Italiaensche mijlen van Ferrare; waer door 130. Huysen / de Kercken S. Francisci, S. Dominici, en S. Nicolai; een heerlijcken Thoorn / en seven Poorten ter neer stortenden. D'overige Wooningen waren seer beschadighd; en d'aerde was soodanigh van een gescheurd / datmen daer in over de 50. kloven telde; waer uyt Water / en te gelijck een boose stanck voortquam. Ontrent 25. persoonen bleven hier dood; veel andere waren verseerd.

Aerdbevingh in 't Bisdom Bambergh. 1625.

Den 22. Februarius Anno 1625. ontstond in 't Bisdom Bambergh, tusschen beyde de Dorpen Ebermansstad en Geyseldorf, een geweldige beweegingh des Aerdbodems; waer by een vreeslijck wonder gingh. 's Voormiddags tusschen 10. en 11. uyren gaf de Bergh Trudenleiden een verschricklijcke krack; en scheurde voorts van malkander / waer over al de geene / welcke daer ontrent woonden / in een groote verbaesdheyd geraeckten.

Schricklijck Wonder aen den Bergh Trudenleiden.

Daer na is de gedagte Bergh neergestort. Straks verhief sigh een stuck Lands van meer dan 20. Mergen / dight daer by geleegen / opwaerts; en wierd / met Bomen en alles wat'er op stond / aen een andere plaets neergeset; soo dat de Landwegh / die voorheenen nevens de gedaghte Bergh gingh / nu aen 't Dorp Geiseldorf leght. Eenige getuyghden / datse op den Bergh / eer hy van een scheurde / een gantsch ongewoon Vyer had-

Aerdbevingen.

hadden gesien. Ontrent deselve tijd liet sigh in Butjadingerland, toebehoorende de Graef van Oldenburgh, oock een vreeslijke Aerdschuddingh gevoelen.

Aerdbevingh te *Weenen.* 1626.

Den 21. Januarius Anno 1626., 's voormiddaghs tusschen 9. en 10. uyren/ hadmen te Weenen in Oostenrijck en daer ontrent een sterke Aerdbeweeginghe/ door welke Thoornen en Huysen hevigh wierden geschuddet. In 't Noorstendom Calabria was in de Maend May deese Aerd-koorts veel heviger: welcke niet alleen in 't Bisdom Catanzaro, en in de Kloosteren S. Dominico, S. Augustino, en der Jesuiten, maer oock in de Stad Nicastro, en 't Kasteel Migliarna boven maten groote schade veroorsaeckte. Veele Huysen en groote Gebouwen wierden verdorven. Menighte van Menschen quamen ellendigh om 't leven. By 't Slot Gomfulco bleven van 300. niet meer dan 30. Huysen staen.

Seer vreeslijck in *Calabrien.*

Vervaerlijcke Aerdbevingh in *Apulien.* 1627.

Een vervaerlijke Aerdbevingh heeft Anno 1627. byna 't gantsche Landschap Apulien verwoest. 't Verhael daer van is gedenckwaerdigh. Op Vrydagh den 30. Julius, ontrent de 16. uyr/ na de reeckeningh der Italianen, wierdse eerst gevoeld. Vyf uyren duerdese aghter een; met sulck een onstuymigheyd/ dat 't meerendeel van Apulien (gelegen in 't Koninghrijck Napels), maer insonderheyd de gantsche Stad S. Severo, ellendigh toegerighe wierd. 't Grootste gedeelte der Huysen/ Pallaysen en Thoornen viel hier in; soo datmen naderhand niet kon weeten/ waer de Marckten/ Straten en Gebouwen hadden gestaen. Byna al de geene/ welcke sigh ter dier tijd in de Stad bevonden/ sijn om 't leven geraeckt. Die op 't Veld in den Oogst beesigh waren/ konden seer beswaerlijck sigh redden; soo dat meer als de helft der Inwooners onder d'Instortingen dood bleef. D'eerste woede deeser Aerdschuddingh gaf niemand soo veel tijds/ dat hy sigh van daer had mogen wegh begeven. Evenwel is Monf. Venturi, Bisschop deeser Stad/ midden onder deese vreeslijcke Peerballingen t'eenemael onverseerd gebleven. Na gedane Maeltijd had hy sigh op een Bed neergeleght/ om wat te rusten; wijl hy een Zweeringh aen 't eene been had. Maer als in een oogenblick stortte de gantsche Kamer in; vervolgens de Solder/ en de Muer/ welcke dight by sijn bed stond. Echter leed hy door dit alles niet de minste schade aen sijn lyghaem; doch twee sijner Dienaren verlooren 't leven.

Waer door dit Landschap aen Huysen en Menschen byna gantsch verwoest wierd.

Seldsame bewaringh des Bisschops van *S. Severo.*

Vervolgh deeser ellendige verdervingh.

't Celestiner-Klooster viel t'eenemael in. Twee Monicken bleven dood. Veel' andere wierden erbarmlijck verseerd. De Capucijnen vlooden by tijds na 't veld. Stracks daer na viel 't gantsche Klooster over hoop. Deese Aerdbevingh heeft niet alleen de Stad S. Severo ellendigh verwoest; maer oock 't geheele Landschap Puglia wierd'er van geraeckt; insonderheyd de Stad Termini meer als over de helft; maer Serra Capriola t'eenemael verdorven. 't Dorp S. Paulo wierd tot een enckele Steenhoop: Torre Maggiori, behoorende de Prins van S. Severo, byna t eenemael om verr' geworpen. Twee derde-deelen van Castelnuovo, staende onder deselve Prins/ sijn gantschlijck te niet gegaen. Te Vignano, toebehoorende de Jesuiten, storteden meer als de helft der Huysen in; en veele Lieden bleven dood. Dragonara is t'eenemael vernietighd: desgelijcks oock Santo Licandro. 't Land della Procina was tot de grond toe verwoest: al d'Inwooners waren jammerlijck om 't leven gekoomen. De Steeden Ascoli, Bovino, Troja, Trani, Andria, Foggia, gelijck oock Fortore, Campomarino, Remiti, Guasto, Francavilla, Hortona, Lanciano, Castellazzo, Teregnola, Canosa, nevens veel meer andere Landschappen en Plaetsen/ leden een erbarmlijcke schade/ soo aen Menschen als aen Huysen. Voorname persoonen hebben geloofwaerdigh getuyghd/ en Berighten overgesonden/ dat over de 27. Oorden/ soo Provintien als Steeden/ behalven veele groote Dorpen/ een merckelijck verderf hebben uytgestaen. 't Getal der geene/ welcke jammerlijck om 't leven waren geraeckt/ wierd begroot op meer als 17000. persoonen. D'omkreyts des Lands/ 't welk door deese Aerdschuddingh verwoest is/ beliep 200. mylen weghs.

Aerdbevingen.

Namen van verscheydene Steeden en Landen,

welcke door deese Aerdbevingh of geheel of ten deelen verwoest wierden; met de dood van een meenighte Menschen.

Gedenckwaerdige Gevallen onder deselve.

Geduerende deese beklaeghlijcke Instortingen sijn verscheydene gedenckwaerdige en wonderlijcke dingen voorgevallen; van welcke wy maer eenige/ buyten alle twijffel voor waeraghtigh gehoudene/ hier sullen invoegen. De Poel Lesina stond eenige uyren langh gantsch droogh/ en sonder water. Verr' van deselve af vondmen veele Visch op 't Land. D'oorsaeck meende men te sijn/ dat de woede deser Aerdbewegingh tot tweemalen toe dien Poel seer sterck op de grond had verhooghd. Andere schrijven/ datse door een geweldige Kloof de dight daer by gelegene Stad Lesina sou verslonden hebben. De Bergh di Civitate verdeelde sigh in drie Deelen/ en vertoonde drie verschricklijcke Kloven. Te Roletto scheurde d'aerde van malkander/ meer als 12. (Italiaensche) mijlen weghs in de lenghte. Veele diepe Putten of Bronnen hebben niet alleen Water/ maer oock Aerde uytgeworpen in groote meenighte.

De Poel *Lesina* staet sonder water.

Wonderlijcke bewaringh eeniger persoonen, en andere seldsaemheden, onder deese Aerdbevingh.

Onder d'Invallen te S. Severo wierd een levendigh Kind gevonden/ suygende de borsten sijner doode Moeder. Een Klock overstelpte een Kind/ sonder 't selve te beschadigen: in tegendeel verhinderdese/ dat het onder de neerstortingen niet verpletterd wierd. Onder deselve vondmen een Vat/ waer in een levendige Vrouw en een Jongen staeck. Seecker Priester, sigh op een Kerck-thoorn bevindende/ bleef op deselve in een hoeck staen/ na dat al de rest neergevallen was. Evenwel moest hy den derden dagh hier sterven/ wijlmen hem op geenerley wijs te hulp kon koomen. Een Canonick bleef/ na dat sijn Huys was neergestort/ op een gebroocken Verwelffsel staen. 't Was onmogelijck hem daer af te helpen; derhal-

Ongeluckigh geluck.

ven

Aerdbevingen.

ven moeſt hy desgelijcks na twee dagen ellendigh ſterven. Te Chiculi heeft d'Aerdſchuddingh een geweldigh-groot Boſch ſoo t'eenemael om verr' geworpen / dat oock ſelfs niet een eenige Boom daer in bleef ſtaen. Verſcheydene andere diergelijcke Seldſaemheden hebben ſigh toegedragen; te veel om die alle te verhalen.

Swaare Aerdbevingh in *Meeckelenburgerland.* 1628.

In 't Hertoghdom Meeckelenburgh liet ſigh in December Anno 1628. een vreeſlijcke Aerdbevingh voelen; ſoo dat de Menſchen in hare Bedden meer dan een half El hooghte wierden opgeworpen. De Huyſen waggelden gintſch en herwaerts. Oock Donderde en Blixemde het ſoo vreeſlijck / dat yeder meende / 's weerelds eynd gekoomen te ſijn.

Aerdſchudding te *Mecha*; en aenmerckelijckheyd ontrent *Mahomeths* Kiſt. 1630.

In Julius Anno 1630. kreeghmen tijdingh uyt Turckyen, onder betuygingh van een waeraghtigh berigt / dat te Mecha een ſware Aerdbevingh was geweeſt: waer door de Moſquée, of Capel, waer in 't Lijck van der Mahomethanen Propheet Mahometh ſtond / nevens een groot deel Huyſen / met een grouwlijck gekraeck en gebarſt was overhoop gevallen. Stracks daer op quam ſulck een geweldige Plasregen / dat niet alleen al 't ingevallene van de Capel, maer oock ſelfs de Kiſt (voor die van Mahometh gehouden) onſtuymighlijck wierd wegh gevoerd. Dit hielden de Turcken voor een quaed Omen, of Voorteecken / van den ondergangh haers Rijcks. Naderhand ſullen wy hier van veellight breeder handelen.

In *Sicilien.* 1633.

Ontrent April Anno 1633. is tuſſchen de Stad Catanea en den Bergh Montgibello in Sicilien een ſterck Slot / met over de 100. Huyſen / door een Aerdbevingh verſoncken. Alleen de Kerck bleef ſtaen.

Wonderlijcke Aerdbeweeginph in *Engelland.* 1634.

In Engelland droegh ſigh Anno 1634. een gedenckwaerdigh Wonderwerck toe. Ontrent 24. Engelſche mijlen aen geene ſijde der Stad Londen liet ſigh een ſtercke Aerdbevingh voelen / waer door twee Rivieren ſigh verlooren / en een Moeras ſoodanigh in de hooghte opſteegh / dat het de naeſt daer by gelegene Velden met een ſeer ſwart Water gantſch overſtroomde; veele Gebouwen om verr' wierp; oock een deel Menſchen en Beeſten deed verdrincken; tot verwonderingh en verbaeſdheyd van elck.

Wederom in *Sicilien.* 1635.

Anno 1635. ontſtond in 't Koninghrijck Sicilien, niet verr' van Meſſina, een geweldige Aerdbevingh / waer door meenigte van Huyſen om verr' geworpen / veele Menſchen jammerlijck verplettered wierden. T'Iſtria ſtortte een Kerck-Thoorn op een Nonnen-Klooſter neer / waer door een goed deel der Nonnen 't leven verlooren. In 't Koninghrijck Napels begon de Bergh Veſuvius weer te roocken / en aſch uyt te werpen.

Wonderlijcke en niet min ſchricklijcke Aerdbevingh te *Schletſtad.* 1636.

Anno 1636. liet ſigh een ſtercke Aerdſchuddingh voelen te Valencen in Spaenje. Maer gantſch ſeldſaem is 't geen men te Schletſtad vernam. Aght dagen langh heeft ſigh d'Aerdbodem daer beweeghd met geweldige ſtooten; t'elckens viermael tuſſchen yeder vier-en-twintigh uyren; te weeten / 's avonds ten 7.; 's naghts ten 12.; 's morgens ten 7. / en 's middaghs ten 12. uyren; geduerigh met een ſterck geluyd en gedreun / als ofmen Carthouwen had afgeſchooten. Alles waggelde ſoo geweldigh / dat de geene / welcke op de Straet / of in hare Huyſen waren / moeſten blijven ſtaen daerſe ſtonden / en ſigh vaſt houden ſooſe beſt konden; indienſe niet begeerden te vallen.

Geweldige Aerdbevingh in 't Eyland *Zante.*

't Eyland Zante, gelegen tuſſchen Cephalonien en Achaien, behorende onder 't Gebied der Venetianen, en d'Aerdbevingen wel gewoon / moeſt nu een verſchricklijcke Bewegingh uytſtaen. Deſelve begon den 30.

 Septem-

Bloed-teeckenen.

September O. S. / 's abonds tuſſchen 9. en 10. uyren; en duerde meer als 2. uyren lang. Plotſlijck en jammerlijck wierden eenige honderden van Menſchen met Aerde overdeckt / of van d'Invallen overſtelpt. Veel' aenſienlijcke Gebouwen / Huyſen en Klooſteren ſtorteden ter neer / of wierden t'eenemael beſchadighd.

Wonderlijcke Bloedteeckenen aen Boomen, in 't *Darmſtadſche* Gebied.

Aen Bloedteeckenen heeft het onder de Regeeringh des Keyſers Ferdinandi oock niet ontbroocken. Anno 1622. in April ſagh men aen verſcheydene Beucke-boomen in 't Darmſtadſche Gebied / dat de Bladeren met Bloeddruppelen waren beſprenghd. Te Windiſch-buchen in 't Ampt Bocksbergh hebben Anno 1624. in ſeeker Huys d'Oven / de Mueren en Bancken ſoodanigh bloed geſweet / dat geheele Plaſſen op d'aerde neerdropen. In 't Gebied van Heſſen-Darmſtad vertoonden ſigh Bloedteeckenen in verſcheydene Plecken aen de Huyſen / Steenen en Thuynen. Ontrent Mayenveld in Bündten, gelijck oock rondom Malantz, ſijn de Zeyſſens en andere Gereedſchappen der Maeyers gantſch rood geworden / even als offe in bloed waren geſtoocken geweeſt. Sekere Vrouw / met hare hand in een Hoyhoop taſtende / om te voelen offe oock regt droogh was / haelde deſelve gantſch bloedigh weer daer uyt.

In Huyſen, te *Windiſch-buchen.*

Aen Zeyſſens in *Heſſen.*

Aen een Hoyhoop. 1622. 1624.

Aen Meel, te *Briegh.* 1627.

Anno 1627. heeft te Briegh 't Meel ſigh als in bloed veranderd. In een Brood / 't welck men opſneed / vertoonden ſigh eenige bloedige ſtreepen / gelijck honderden van Menſchen hebben geſien.

Wonder aen een *Tillyſch* Soldaet te *Geyſtmar* in *Heſſen*, die 's nagts in ſijn bed leggende, een groote meenighte bloeds ſweette.

Te Geyſmar in Heſſen, ontrent derde halve mijl van Caſſel, droegh ſigh Anno 1630. / ſtracks na den aenvangh des jaers / een gedenckwaerdige ſaeck toe. Twee Tillyſche Soldaten lagen in eene Herbergh t'huys. Eenen der ſelve begon 's naghts tot ſijnen Slaepgeſel te ſeggen / dat hy boven maten hevigh ſweette. Hy ſou doch ſijne hand eens in ſijne ſijde leggen / om te voelen hoe nat hy was. D'andere deed het; en bevond ſijne vingeren niet alleen voghtigh te ſijn / maer oock aen malkander te kleven. Wijl hy ſigh nu liet voorſtaen / dat dit geen reghtſchapen werck was / ſoo hield hy ſijne hand in de Maneſchijn / en saghſe gantſch bloedigh. Hier over geraeckte hy in een grooten angſt; en riep den Huyswaerd / dat hy light ſou brengen. Deeſen gekoomen ſijnde / vondenſe de gedaghte Soldaet gantſch maghtloos; de Slaeplaeckens vol bloed / en ſijne Sijde gantſch bloedigh. Schoonſe hem afwiſchten / ſoo ſweette hy echter geduerigh voort; tot dat dit toeval na een uyr tijds begon op te houden. Als ſijnen Waerd en d'andere Soldaet dit rughtbaer hadden gemaeckt / wierd hy 's anderen daeghs voor de Kerckenraed / en den Capitain ontboden; welcke hem vraeghden / hoe 't met hem geſteld was geweeſt? Hy antwoordde / dat hy nergens van wiſt / als van een boven maten groote benauwdheyd. Men kon niets aen hem bemercken / wijl hy ſoo friſch was als uyt te vooren. Onder een groot getal Schrijvers werd dit oock verhaeld in J. P. Abellinus in Theat. Europ., Mart. Zeilerus, P. Oppenheimius, &c.

Vleeſch tot bloed geworden te *Lutzen.* 1634.

Seekere Vrouw te Lutzen had Anno 1634. in een Ketel vleeſch over 't vyer gehangen / om te koocken. Doeſe quam / om te ſien of 't gaer was / vondſe niet anders als Bloed daer in. Twee perſoonen t'Ulenburgh, willende ſnijden van een ſtuck vleeſch / daerſe den voorigen dagh van gegeeten hadden / ſaegen'er bloed uytlopen; en 't ſcheen / als of 't gedaghte vleeſch noch gantſch rauw waere geweeſt. Een Schoenmaecker in Meiſſen Anno 1636. ſneed hout met ſijn mes. Stracks quam'er even als natuerlijck warm bloed uyt-lopen. Dit wierd van veele Lieden geſien; verſameld / en door bevel der Magiſtraet op 't Raedhuys gebraght; welcke dit hielden voor een Teecken / dat de Meiſſenaers noch veel bloed ſouden moeten ſtorten; 't welck oock waeraghtigh wierd.

T'*Ulenburgh.*

In *Meiſſen.* 1636.

Water als bloed te *Weenen.* 1620.

Anno 1620. ſagmen te Weenen in Ooſtenrijck 't Water in de Stads-graght even als bloed / aght dagen langh. Ontrent Julius Anno 1631. ſcheen te Freiburgh in Thuringerland, ook te Mersburgh, 't Water gantſch in bloed veranderd te ſijn. Te Hal aen de Saal, voor de Steene Poort op de linckerſijde in de Stads-graght / ontſprongh een Wel van enckel bloed; en in 't midden der gedagte Graght begon 't water allenxen rood te werden. Als nu 's anderen daeghs deeſe Wel was verdweenen / wierd de geheele Stads-graght als in bloed veranderd.

Te *Freiburgh.*

Te *Hal* aen de *Saal.* 2631.

Bloedregen in *Polen* ſeer grouwlijck. 1620.

Even voor den Inval der Tattaren en Turcken in Polen Anno 1620., heeft het daer ſoo overvloedigh bloed geregend / dat het oock ſelfs van de Daecken af-vloeyde. Anno 1623. den 16. Julius heeft het in Wurtenbergerland te Herbreghtingen en Hermeringen, desgelijcks te Giengen, Gundelfingen, en daer rondom / ſoo veel bloed geregend / dat het de Menſchen op handen en kleederen droop / oock op de Steenen / en Landvrughten viel. In ſeeckeren Hof te Hal, gelegen in de Voorſtad / veranderde 't Water Anno 1634. in bloed. Even 't ſelve was geſchied korts voor den Slagh tuſſchen de Sweedſche en Keyſerſche by Leipzig, en Lutzen. Nu volgde / in even dit jaer / daer op de Slagh by Lignitz, en dien by Nordhuyſen, alle ſeer bloedigh geweeſt. Te Wittenbergh en daer rondom heeft het Swavel geregend. Met den aenvangh van Januarius Anno 1636. regende het te Itzehoe gelijck als eygentlijck bloed. In 't Dorp Nura, een halve Myl van Weinmar, veranderde by d'oude Capel een ſchoone / heldere Fontein in klaer bloed. De volgende dagh tegens den middagh was 't gelijck als geronnen bloed; een weynigh nae de middagh ſaghmen 't niet meer. 's Avonds wierd men 't weer gewaer; dus veranderde 't dagelijcks / tot negen malen toe. De Magiſtraet van Erffurt (onder wiens Gebied Nura behoord) ſond eenige aenſienlijcke perſoonen derwaerts; welke op verſcheydene tijden eenige glaſen vol daer uyt ſchepten / en in de Stad braghten. Als men'er

In *Wurtenbergerland.* 1623.

Bloedteecken te *Hal.* 1634.

Aenmerklijckheyd.

Swavelregen.

Bloedregen.

Wonderlijk Bloedwonder te *Nura*, by *Erffurt.* 1636.

op

Pest-tijden.

op Pappier mee schreef / was 't 't alderschoonste bloed gelijckverwigh. Waerom dan oock Hertog Bernhard van Saxen-Weinmar derwaerts trock / om dit wonder met eygener oogen te sien.

Honigh, en Swavel-regen.

Anno 1620. heeft het rondom Gran in Hongaryen, drie Mylen weghs / Honigh geregend. Anno 1621. op Pinxterdagh den 20. May heeftmen te Leipzigh een Swavel-regen gehad; van meenigte Menschen gantsch eygentlijck besightighd.

Pest-tijden.

Boven de Pest-tijden / van welcke in 't voorgaende / en insonderheyd van die te Londen in Engelland, met den aenvangh der Regeeringh van Carel d'I., onder d'Engelsche Geschiedenissen / gesprooken is / sullen wy noch de volgende den Leeser voordragen.

In Boheemen en Oostenrijck. 1625.

Door 't ongewoon en bynae onnatuerlijck Saisoen des jaers 1625. (waer van hier nae breeder) ontstonden veele Sieckten in veele Gewesten; insonderheyd de Pest. In Boheemen, Oostenrijck, en d'aengrensende Landen wierden meenigten van Menschen / oock een groot deel aensienlijke Lieden / weg-gerukt. Anno 1630. was in alle Plaetsen van Italien een verschrickelijcke Pest ontstaen. Veele Dorpen en Vlecken stierven t'eenemael uyt. Te Venetien, Milaen, Mantua en anderwegen / wierden yeder weeck eenige duysenden Menschen door dit Wraeckswaerd onses Gods ter neer geveld. Daer-en-boven hebben sig hier en gintsch veele persoonen (waer onder oock een goed deel Lieden van Aensien waeren / welcke deesen grouwel ter hand naemen / om sigh te wreecken aen de geene welckese vyandschap toedroegen) soo verr' van de Satan laeten vervoeren / datse eenige bysonder-giftige Materien en Salven smeerden aen de Huysdeuren / Posten / Kloppers en Schel-touwen; oock op de Gestoelten in de Kercken: of oock een venijnigh Poeder stroopden aen plaetsen / daer 't Volck moest overgaen. Die nu yets / van 't geen dus gesmeerd was / aenraeckte; of op sulck neergeworpen Poeder trad / kreegh daedlijck de Pest / of een diergelijcke giftige quael op 't Lijf: waer door dan een ongeloofllijck-groot getal van Menschen quaemen te sterven. Veele deeser Gift-smeerders heeftmen hier en gintsch gevangen bekomen; verbrand / of door andere afgrijslijke Straffen om 't leven gebraght. Insonderheyd wierden te Milaen op den 17. Julius twee persoonen / naementlijck Willem Platea en Johan Jacob Mora, een Chirurgijn (die veeler-wegen in de Stad gif hadden aengesmeerd) / op de volgende wijs haeren loon gegeven. Op een Kar geset sijnde / wierdense nae de Geregtsplaets gevoerd. Aen alle plaetsen / daerse haer Gif-menghsel hadden gebruyckt / gafmen haer Nepen met gloeyende Tangen. Voor 't Huys van Mora wierd haer elck de reghterhand afgehouwen. Daer nae heeftmen haer op een Raed gelegt; geradbraekt; nae ses uyren tijds verworghd; de lighamen met vyer verbrand; en d'asch in 't Water geworpen. 't Huys van Mora wierd ter aerden toe neer gesmeeten / en in desselven plaets een Schand-Pilaer opgereght / waer in haere begane Misdaed gegraveerd stond.

Seer verschricklijk te Venetien, Milaen, Mantua, en door geheel Italien. 1630.

De swaere sterfte seer vermeerderd door een deel Gif-smeerders.

Straf, aen twee derselve te Milaen geoeffend.

Pest-tijden.

Te Venetien. 1631.

Anno 1631. sijn te Venetien binnen elf Maenden tijds aen de Pest gestorven 94164. persoonen. Geduerende de gantsche Somer en Herfst des jaers 1633. / tot in 't midden des Winters / heeft de Pest door geheel Duytschland seer geweldigh gewoed. Van September tot op December waren te Schweinitz gestorven 2500.; te Straetsburgh 5546. persoonen. In andere Steeden gingh 't niet genadiger. T' Olau vond men gantsch geen Burgers meer. De Heer Martinus Grundman heeft 'er dit van aengeteeckend: Anno 1633. heeft de Pest in Duytschland soo veele duysenden Menschen weg geruckt / datmen 't volgende jaer in een Gewest / waer in honderd duysend Menschen hadden geleeft / niet meer als vyf-honderd overgeblevene heeft gevonden; dat is / van de twee-honderd maer eenen. Anderwegen was 't getal der gestorvene oock seer groot.

Door geheel Duytschland seer grouwlijk.

Van 100000. Menschen maer 500. overgebleven in een Gewest. 1633.

Wederom in Oostenrijck; en in Duytschland; 1634.

Anno 1634. ontstack de Pest op nieuws seer hevigh in Oostenrijck. Te Weenen wierden ter weeck over de 600. dooden begraven. Uyt Oostenrijck verspreyde sigh deese vernielende Sieckte in andere Gewesten. Staubingen was op eenige weynige Menschen na geheel uytgestorven. Te Neurenbergh wierden yeder weeck over de 1000. Lijcken ter aerden gebraght. Dus was 't ellendigh Duytschland jammerlijck geplaeghd; niet alleen door den verwoestenden Oorlogh, maer oock door de verslindende Pestilentie; waer by noch quam de doodlijcke honger / van welcke wy stracks hier na sullen spreecken.

en al voorts. 1635.

Inde Vereenighde Nederlanden. 1535. 1636.

In 't volgende jaer gingh de Pest in dit Gewest al voort. Alleen binnen Ulm stierven over de 15000. Menschen: evenwel niet eenen van al de Kercken-dienaeren. Te Hanauw wierden in twee Maenden wegh-geruckt 5000. persoonen / bequaem tot den arbeyd en 't handelen der Wapenen. Inde Vereenigde Nederlanden had deese Besmetting ook seer d'overhand genomen / soo in dit als 't volgende jaer (1636. en 1637). Te Haerlem wierden binnen 25. weecken tijds begraven meer als 7000.; t'Amsterdam van den 1. Januarius tot den laetsten December des laetstgenoemden jaers 17500.; te Leyden alleen in eene weeck 1452. persoonen.

Hongersnoden:

Van de Hongersnooden sullen wy alleen weynige Voorbeelden aenteeckenen / met d'ellendige uytwercksselen deeser rampsalige plaegh; wijl een volkomen verhael daer van te veel plaets in dit werck sou moeten beslaen.

In Wetterauw; Keur-Mentz, en Hessen-Darmstad. 1634.

Wetterauw had een jammerlijck verderf geleeden / nu van de Weinmarsche; dan / en insonderheyd / van de Keyserische. Hier door was al den voorraed wegh-geswo rven; al 't Gewas des Velds vernietighd: waer op soo daenigh een Hongersnood volghde Anno 1634., dat niet alleen in de Graeflijcke Wetterauwsche, maer oock inde Keur-Mentzische en Hessen-Darmstadsche Landen / een seer groot getal Menschen ellendig door ge-

Honger.

breck sijn omgekomen. Selfs de krijghs-lieden / welcke d'Eetwaren soo schendigh hadden verwoest / den Veldbouw soo moedwilligh verhinderd / moesten oock deel aen deese Hongersnood hebben; soo dat niet weynige derselve maghtloos den Geest gaven.

Alderafgrijsselijckste honger in 't Hertoghdom *Zweibrucken*, Graefschap *Nassauw*, *Hanauw*, &c.,

Anno 1635. hadden de Keyserſche 't Hertoghdom Zweibrucken ingenomen. Alsse nu met een sterck Heyr nae Lotharingen vertrocken / verwoestedense alles waerse quamen op 't grouwlijkste. Hier uyt ontstond in de Landen van Zweibrucken, Nassauw, Hanauw, &c. een afgrijsselijcke Hongersnood. 't Landvolck moest den Buyck vullen met Eyckelen / Kruyden / Distelen / Boombladeren; Esels / Ossen / Koeyen / Schapen-huyden / 't hayr daer af geschroeyd sijnde; Slecken / Kickvorsschen / en andere onnatuerlijcke Spijsen; meest sonder eenigh brood. Allenxen wierd het noch arger. 't Vleesch van gestorvene Beesten / door de Beuls gevild (nae de gewoonte in Duytschland) van Katten en Honden / al voor langh hier en ginsch op 't Veld / of in 't Water geworpen / wierd opgenoomen / opgevischt / voor veel gelds gekoght / en genuttigd. In een Dorp by Zweibrucken, Man en Vrouw overleeden sijnde / en twee Kinderen naelatende / is oock 't eene / een Dochter / gestorven; welcke doe van haeren Broeder wierd gegeeten. Seeckere Dochter sneed de Kuyten uyt haers nu doode Moeders beenen / en slocktese op. Twee Buer-vrouwen voghten soo hevigh / om een stuck vleesch van een dood Paerd / dat d'eene daer over 't leven verloor. Gestorvene Menschen / welcke niet anders als 't vel over de beenderen hadden / wierden opgesneeden; Longen / Hert / Lever daer uytgehaeld / en vratighlijck verslonden. D'eene leydde d'ander Laegen tegens sijn leven / om met sijn vleesch den honger te stillen. Ten selven eynde wierden veele reysende persoonen vermoord, d'eene vriend van d'andere dood geslaegen; kleyne Kinderen gestoolen / en omgebraght. In 't Dorp Reischweiler by Zweibrucken heeft de Weduwe des Predikants D. Johannis Petri Laeri ses harer Kinderen / eerse selfs noch de Geest gaf / voor haer oogen van honger sien sterven. 't Selve is weervaren de Weduw van D. Arbogastus Quinmelius, geleerd Predikant t'Erbach. De ligchamen der Menschen in de Dorpen / oock in sommige Steeden / verrot en onbegraven leggende / of van de Honden verscheurd / sijn gegeeten; soo oock 't vleesch van doode stinckende Beesten. Hier door is 't gebeurd / dat eenige / van doller Honden vleesch genuttighd hebbende / rasende sijn geworden. Dit heeft sulck een leedigheyd van Menschen veroorsaeckt / datmen in 300. en noch meer Dorpen nauwlijks een Inwooner sagh; wyl de noch levende sig nae de Bosschen hadden begeven. Deese en andere verschrickelijckheden hebben de Predikanten van Zweibrucken, Anhalt, Nassauw en Hanauw voorgedragen / uyt verseeckerde kennis / in haere Remonstrantie aen de

ter oorsaeck van de verwoestinge der *Keyserſche*. 1636.

Met de seer grouwlijcke

Uytwerk selen der selve.

Kercken-dienaren des Synodi van Zuyd-Holland Anno 1636.

Hooghstjammerlijcke Ellende in *Elsas*.

Te Ruffach, een voorname Stad in Elsas, is van Valentijn Engelen voor de Magistraet betuyghd; die oock 't selve heeft doen opteeckenen / en met haer Zeegel bevestigd / op den 2. Martius des genoemden jaers / dat op seeckere Sondagh tot hem (Doodgraver) is gekomen Agnes Ebsteiners, Dochter van Johan Ebstein; versoeckende van hem 't geen volghd / met deese woorden: Sy was te Colmar geweest; daerse eenige daegen had gewaght / om te sien / offe van een Viller eenige stucken dood Paerde-vleesch sou mogen krijgen; maer te vergeefs: derhalven koude en honger haer weer nae Ruffach hadden doen keeren; om hem te bidden / indien eenigh noch onbegraven ligchaem voor handen was / 't selve aen haer te willen geven / om met dit vleesch haeren honger te versadigen. Verders heeft de gedaghte Doodgraver Engelen by Eede verklaerd / dat eene Jongen en twee Vrouwen uyt naest-gelegene Plaetsen tot hem in 't Gasthuys sijn gekomen / seggende: Sy hadden door de gantsche Stad om Aelmoessen gebeeden / doch niets gekregen. Baden hem derhalven / indien hy eenigh versch dood Mensch had / dat hy 't haer wou geven. Hadden sigh nu al een lange tijd met Menschen-vleesch onderhouden. Wisten wel / dat de meeste Lieden niet van Siechten / maer van Honger stierven. Konden derhalven soodanige Lycken sonder eenige af-keer eeten: Hy / dit gehoord hebbende / was terstond nae 't Kerckhof van S. Nicolai Capel gegaen / daer hy gewoon was de dooden in een Groef te bewaren / tot een taemlijck getal toe; en heeft een Slot daer voor gehangen; uyt vrees / datse de Lycken met geweld souden mogen haelen. Seecker persoon was alreeds in Gevanckenis gesteld / die eenen anderen / door onlijdlijcken honger / met een Schaef had dood geslagen. Desgelijcks hebben vier Meysjens een andere jonge Dochter van ontrent 11. jaren (gestorven / doch noch onbegraven) in stucken gehouwen / en gegeeten.

Voorbeeld in *Agnes Ebsteiners*.

Andere diergelijke

affschouwlijcke *Exempelen*

in 't jaer 1637. gingh 't niet beter.

Anno 1637. hield deese Plaegh in Duytschland niet op / vermits de Soldaten / onder voorwendingh van aghterstallige Contributien, alles wegh naemen. Gras / Kruyd / Wortelen / Boombladeren / sonder brood / sout of smout / was de kost der meeste meenighte. Dit gingh noch al heenen / soo langh de jaers-tijd deese dingen kon leveren. Daer nae atense de Huyden der Beesten. Honden / Katten / Ratten / was uytsteeckend Wildbraed; selfs alsse bynae verrot waren. De Graven der dooden wierden opgebroken / en 't half-vergane vleesch ter spijs gebruyckt. De Galgen wierden beklommen; de gehangene daer van gehaeld / en gegeeten. De Broeder verslond sijn overledene Suster; de Dochter haere gestorvene Moeder. Soo dat noch de Samarische, noch de Jerusalemsche, noch de Saguntijnsche Hongersnood by deese Duytsche te vergelijcken staet. Men pleegh met schrick en verwonderingh te leesen

Noch de *Samarische*, noch de *Jerusalemsche*, *Saguntijnsche* hongersnood

by deese *Duytsche* te vergelijcken.

ſen van eenige woeſte Americaenſche Natien, datſe Menſchen eeten. Maer nu behoefde men ſulck een ſlagh van Volck niet in America te ſoecken. Men ſagh daeghlijcks Menſchen-eeters in Duytſchland; noch veel rampſaliger Menſchen-eeters / als d'andere. De wilde Heydenen verſlinden alleen haere vyanden: de bezeedighde Chriſtenen haere naeſte Bloedvrienden: Geene eeten geſonde / varſch-gedoodde; deeſe ſtinckende / half-verrottede Ligchamen: maer oock geene uyt wreedheyd / deeſe uyt grouwlijck-dringende hongersnood: Gantſch Duytſchland was bekend / wat ſigh met den aenvangh des jaers 1637. te Worms toedroegh. Aen een leedigh-ſtaende Molen vonden ſigh een goed deel arme Lieden by een; welcke in d'opene lught by een groot Vyer brieden 't vleeſch der geene / welckeſe hier en gintſch konden vermoorden. Alsmen onderſoeck hier op deed / heeftmen in de Potten en Ketels / waer in men oock dit vleeſch koockte / noch eenige handen / armen / en voeten gevonden.

Vervaerlijck Schouwſpel.

Uyt ſeecker Dorp tuſſchen Geelhuyſen (Gelnhauſen) en Aſchaffenbergh waeren / wegens de ſwaere hongersnood / al d'Inwooners wegh-gelopen. Eenen der Boeren had ſijn noch overigh geld / ontrent 40. Rijcksdalers / in de Kelder van ſijn Huys begraven / om 't te bewaren tot d'alderuyterſte nood. Eenige tijd daer nae gingh hy derwaerts / om dien Schat te haelen. Doe hy de gedagte Kelder naerderde / en daer in wou treeden / quam hem een afgrijſlijcke ſtanck in de neusgaten. Te gelijck ſagh hy eenige Wolven / welcke hy nauwlijcks kon ontvlieden. Tot ſijn geluck wierd hy eenigh Volck gewaer; en riep haer toe; ſy wilden hem / voor een goede vereeringh / doch te hulp komen. Als hy / 't geen hem bejegend was / haer verhaeld had / maecktenſe hare Koers gereed; volghden hem / en bevonden / dat hy de waerheyd had geſeght. Werck genoegh vondenſe / eerſe eenige deeſer verſcheurende Dieren hadden ter neer geſchooten. Niemand derf de waegen / in de Kelder te gaen; derhalven vondmen geraedſaem / de Wolven op een andere wijs te verdelgen. Voor de Kelderdeur maecktenſe een groot vyer; waer op deeſe Beeſten ſigh nae buyten begaven / en doe doorſchooten wierden. Eyndlijck tradmen binnen / en men vond een Neſt vol jonge Wolven; welcke men dood ſloegh: oock bequam de Boer ſijn begravene geld. De gemelde ſtanck ontſtond van de doode ligchamen / ſoo wel der Menſchen als der Beeſten / van de Wolven derwaerts geſleept / om haere Jongen daer mee te voeden. Men vond oock eenigh geld / 't welck de verſcheurde Lieden by haer gehad hadden.

Wolven onthouden ſigh in de Kelder van ſeker Boeren huys, door hongersnood verlaten.

Werden, na datſe veele Menſchen hadden verſcheurd, by geval ontdeckt, en doorſchooten; nevens eenige aenmercklijkheden.

In ſeecker Vleck by Altzey in d'Onder-Paltz onthielden ſigh twee Vrouwsperſoonen in een verlaten woeſt huys. Enckelijck leefdenſe van de ligchamen der geene / welckeſe vermoordden. Een Vrouw / woonende in 't ſelve Vleck / uytgegaen om yet eetlijcks te ſoecken / wierd van deeſe Moorderessen omgebraght / en gegeeten. Eyndlyck quam de daed aen 't light; en men braght de bloedſchuldige gevancklijck nae Altzey.

Vrouwen werden Menſchen-moordſters, om haer vleeſch t'eeten.

In de Franckiſche Kreytz waren de vreeſlijcke uytwerkingen des hongers niet geringer. Al wat met de Tanden kon geknauwd werden / hoe walghlijck / hoe onnatuerlijck / hoe afgrijſlijck 't oock ſijn moght / wierd met groote ſmaeck ingeſlingerd. Meenighte van reyſende en andere perſoonen wierden vermoord / in ſtucken gehouwen / geſooden en gebraden. Dus kregen veele de Buyck tot haer Graf.

In de *Franckiſche Kreytz* gingh 't niet beter.

Wy ſullen noch maer alleen voorſtellen de Hongersnood binnen Aughsburgh, welcke

Aughsburgh.

Stad

Honger.

Stad altijd seer gehaet is geweest van de Roomsch-Catholijke, ter oorsaeck dat d'Euangelische Vorsten en Standen in deselve aen Keyser Carel de V. hadden overgelevert hare Confessie, daerom oock genoemd d'Aughsburghsche. Wy sullen deese saeck wat hooger ophalen. Anno 1632. had Koningh Gustaef Adolph van Sweeden deese Stad Aughsburgh sonder tegenstand vermeesterd; want wijl de daer in leggende Bayersche Besettingh (bestaende in 18. Compagnien te voet en 2. te paerd) geen ontset te gemoet sagh / soo trockense op bedongene Conditien stracks uyt. Koningh Gustaef heeft de Roomsch-Catholijcke Raed terstond afgeset; gelijck te vooren door de Roomsche den Euangelischen was geschied; en d'oude afgeschafte weer hersteld.

van Koningh Gustaef Adolph ingenoomen; de Roomsch-Catholijcke Raed weer afgeset; d'oude Onroomsche hersteld. 1632.

Anno 1634. meende de Keyserlijcke Oversten Fugger, door heymlijck verstand met de Roomsch-gesinde binnen Aughsburgh, deese Plaets t'overweldigen; en deed ten dien eynde 200. Soldaten sigh vermommen in Boeren-kleederen / dragende in 't verborgen lange Messen / om de Waght daer mee aen kant te helpen; waer op hy dan met sijn volck in de Stad sou dringen. Doch verneemende / dat 't Sweedsch Guarnisoen met nieuw volck versterckt was / soo dorfde hy 't stuck niet wagen. Evenwel waren d'Aughsburgers niet buyten gevaer / wijl de Hertogh van Bayeren haer van dight by op den hals lagh; oock de Rivier de Lech (welckese moesten gebruyken tot hare Molens) haer afnam. Echter wonnense deese Vloed weer. Vielen in Bayeren; oock in Donauwaerd, en haelden een aensienlijcken Buyt van daer wegh.

Fuggers aenslagh op deese Stad te vergeefs. 1634.

Aughsburgh geblocqueerd.

Korts hier na bevond Aughsburgh sigh gantsch geblocqueerd. Niets kon'er meer in koomen. De honger begon sigh alreeds daer binnen te vertoonen. De Soldaten kreegen wel yeder anderhalf pond brood 's daeghs; doch de Burgers elck maer vier pond voor een geheele weeck. Veele Boeren / welcke eenige Eetwaren derwaerts wilden brengen / wierden van de Keyserische betrapt / en opgehangen / of dood-geslagen: Vrouwspersoonen en Jongens neus en ooren afgesneeden / tot eenige honderden toe. Dit geschiedde door d'Overste Wael; doch op uytdrucklijcke last des Hertogs van Bayeren, die hem 't bevel over dit krijgsvolk gegeven had. Dit veroorsaeckte / dat niemand der Bayersche Boeren meer dorfde wagen / eenige Voorraed in de Stad te brengen. Derhalven wierd alles hier boven maten dier; oock was na weynigh tijds noch Spijs noch Dranck daer meer te bekoomen.

De honger begint sig daer te vertoonen.

Eenige honderden Boeren, die eenige Voorraed daer binnen wilden brengen, opgehangen, &c.

D'Aughsburgers sonden eenige Gedeputeerde aen den Bayer, om in Onderhandeling te treeden; doch met beede / datse / wegens haer' uyterste armoede / en hongersnood / verschoond moghten blijven van Inquartieringh en Guarnisoen. Maer de Hertogh gaf haer tot antwoord: Wijlse de Sweedsche Besettingh met sulck een groote blijdschap hadden ontfangen / soo kondense oock wel / ter eeren des Keysers / een Keysersch Guarnisoen inneemen / en onderhouden. Daerenboven moestense voor al de Luthersche Predikanten afschaffen / indiense wilden / datmen met haer in onderhandelingh sou treeden. Wijl 't nu d'Euangelische Aughsburgers allerweegen tegens liep / soo doorsoghtense de Huysen der Roomsch-Catholijke, en vonden een taemlijck-groote Voorraed daer in; doch oock deselve was haest verteerd.

Versoeck der benauwde Aughsburgers aen den Hertogh van Bayeren; en desselven antwoord. 1635.

Aughsburgh was al over de twee jaren langh van de Keyserische beslooten geweest; en 't nu daer toe gekoomen / dat een Maet Koorn / van de Boeren noch somtijds met levens-gevaer daer binnen gebraght / verkoght wierd voor 160. Duytsche guldens: een Maet Haver 40. gl.: een pond Vet een halve Rijcksdaler: een pond Paerde-vleesch 12. stuyvers: een Hoender-Ey 8. stuyv. Eyndlijck atmen Honden en Katten / in plaets van Wildbraed: maer d'arme waren blijde / alsse Muysen en ander ongediert ter spijs moghten hebben. Ter weeck stierven nu over de 200. persoonen / meerendeel van honger. Veele vielen dood op de straten neer. De Gouverneur, Magistraet, en Burgery / welcke soo veel' ellenden dus langh hadden uytgestaen / op hoop van Ontset / of van een algemeene Vreede / waer na sy op 't hooghste gewenscht / en even daerom meenighten van sughten ten Hemel gesonden hadden / siende / dat'er niets van quam / en niet meer konnende tegens houden / vonden sigh gedwongen / eenige Gecommitteerde te senden na den Keyserlijken Generael-Lieutenant Gallas te Leeuwenbergh in 't Hertoghdom Wurtenbergh; welcke genooddrukt wierden / den 3. 13. Martius Anno 1635. een Accoord aen te gaen / seer schaedlijck voor d'Euangelische, en den Algemeenen Vreede. Want belangende de Religie; 't sou blijven by de Keyserlijcke Reformatie van Anno 1629. Doch de Burgers van d'Aughsburghsche Confessie sou uyt sonderlinge genade vergund sijn / op haer eygene kosten een Kerck te mogen bouwen / en eenen Predikant te hebben; die sigh sou moeten verbinden niets te leeren / als 't geen was volgens d'Aughsburghsche Geloofs-belijdenis. Met de Geestlijcke Goederen sou 't sijn als in 't jaer 1629.

Schricklijke hongersnood binnen Aughsburgh.

Waer door d'Aughsburgers gedwongen wierden,

sigh aen den Keyser over te geven,

tot nadeel harer Religie.

Tot vergoedingh der onkosten / by Keur-Bayeren in deese Blocquade gedaen / moest deese arme / uytgemargelde Stad opbrengen 300000. Duytsche guldens / te betalen Paesschen en Pinxter naestkoomende; dan noch 80000. op S. Michaels. Eyndlijck de honger heeft deese stercke Plaets doen vallen in de handen der Keyserische. Alles was daer binnen soo t'eenemael opgeteerd / datmen eyndlijck Huyden van Ossen / Konijnen / Paerden / Esels; voorts Katten / Honden / Muysen / ter spijs gebruyckte. Soo geweldigh was 't gebreck / dat een Moeder haer eygene Kinderen niet verschoond / maer deselve gegeeten; en soo weer na haren Buyck gesonden heeft de gee-

De Burgers t'Aughsburgh hebben onnatuerlijcke dingen,

een Moeder haer eygene Kinderen gegeeten.

ne/

Honger.

ne/ die'er uyt voortgekoomen waren. Veele Burgers / meer als 600. in getal / waren Soldaten geworden / wijl haer onmogelijck was / Spijs te konnen koopen; veel min geder dagh 8. stuyvers op te brengen tot onderhoudingh des krijghsvolcks. Doe 't Guarnisoen uyt-trock / deed de Generael Wael eenige uyt den hoop aengrijpen / en als Overlopers aen een Eycken-boom ophangen. D'arme verhongerde Boeren hebben eenen der selve (een Vaendrigh) terstond afgesneeden / en opgegeeten. De Schrijvers vergelijcken deese Aughsburghsche hongersnood by die in de Belegeringh van Samaria en Jerusalem.

Ellendigen staet der *Euangelische* binnen *Aughsburgh.*

Aughsburgh was nu in handen der Keyserische en Bayersche: maer even doe quam oock d'ellende en verdruckingh der Euangelische Burgeren aen. De Keyserlijcke Gouverneur Graef Otto Henrick Fugger, en Commissaris Langen, hebben terstond den Onroomschen Raed af / de Roomsch-Catholijcke weer ingesteld. 't Selve geschiedde ontrent veele Beampte. Daer na / den 22. April O. S. / al d'Euangelische Raden / Cancellier en Secretarius op 't Stadhuys gevangen gehouden / tot datse in Geld / of Wisselbrieven / of Silverwerck / souden betaeld hebben de beloofde 380000. gl. Ondertusschen ontsloegh Keyser Ferdinand de Roomsch-gesinde van deese last; deselve alleenlijck op den hals der Euangelische leggende. Wyl dit nu t'eenemael ondragelijck was / soo wilden veele sigh geerne uyt de Stad hebben gemaeckt / doch niemand wierd uytgelaten; soo datse waren als arme Gevangene / welcke de dood voor 't leven wenschten. D'ellende wierd daeghlijcks grooter. Burgermeester Bocklin had tsederd d'overgaef der Stad 10000. Duytsche gl. moeten opbrengen. Wierd noch daer-en-boven geplonderd / gestoten / geslagen / en jammerlijck gehandeld. Vermomde sigh derhalven met Vrouw en Kinderen in Boeren-gewaden / en quam dus heymlijck buyten de Stad. Al d'Euangelische Burgers wilden geerne alles verlaten hebben / en met leedige handen in Ballinghschap sijn gegaen / hadmen haer willen vergunnen / alleen met een Kleed aen haer ligchaem te mogen vertrecken.

Ondraeghlijcke lasten, haer opgeleght.

Ongenadigen handel tegens den Burgermeester *Bocklin.*

Misschepselen.

Aen Mis-geboorten heeft het oock onder Ferdinandi regeeringh niet ontbroocken. Wy sullen maer alleen eenige der selve voorstellen. In Martius Anno 1621. braght eens Hoveniers Vrouw te Weenen in Oostenrijck een Wanschepsel ter weereld / waer aen 't bovenste gedeelte des hoofds byna gesteld was als een ligchaem met Borst en Buyck.

Te *Weenen.* 1621.

Den 17. September Anno 1623. wierd binnen Nieuwmeegen in Gelderland een Kind gebooren / hebbende een Hoofd met twee Tongen / vier armen / vier voeten / twee ligchamen met de ruggen aen een gewassen / en twee Schamelheden / beyde Vrouwlijck. Veele Menschen liepen toe / om deese seldsaemheyd te sien.

Te *Nieuwmegen.* 1623.

T'*Iglauw*

Den 16. September Anno 1625. quam t'Iglauw in Moravien van een arme Vrouw een seldsame Mis-geboorte ter weereld. 't Had op een ligchaem twee Hoofden / 't een op de reghter / 't ander op de lincker schouder. Tusschen beyde deese Hoofden stond opwaerts een Vleesch-gewas / gelijck sijnde eens Menschen-arm / doch met niet meer als eene kleyne vinger voor aen 't spits. 't Hoofd op de reghter schouder was soo groot als dat van een een-jarigh Kind; 't ander op de lincker vry wat kleynder. Anders was 't een volkoomen Schepsel / behalven dat het twee Manlijcke Schaemten had.

Misgeboorten.

in *Moravien*, seldsaem. 1625.

Op Dinghsdagh den 11. Martius Anno 1628. baerde een arme Vrouw in 't Dorp Bischen, dight by Straetsburgh, twee Dochtertjens / met de ligchamen aen malkander gegroeyd. Beyde haddense maer een Hert en eene Longe / doch op beyde de sijden wijd van een leggende. Voorts 2. Magen; 2. Levers / en al d'inwendige Deelen des ligchaems dubbel. Uytwendigh haddense 2. hoofden / 4. handen / vier voeten.

Te *Bischen* by *Straetsburgh.* 1628.

Anno 1629. wierd van eens Kleermakers Vrouw te Zbierouw (een Heerlijckheyd / vier mijlen van Praegh) met den aenvangh van Februarius ter weereld gebraght een Kind met een mond als die der Honden; voeten als een Reyger / en op 't hoofd een Opsetsel / als een hooge Huyf. Om den hals had het een Ringh als een Halsband. Korts na de geboorte stierf het. In May Anno 1630. wierd te Romen een dood Kind gebaerd / met een daer aen gegroeyde levende Leeuw / welke 't Kind knaeghde. Twaelf uyren daer na is dit Dier oock gestorven. Anno 1633. in Februarius quam te Torgauw een Kind voor den dagh / gantsch rugh over 't geheele ligchaem: met een Staert als die van een Vos. 't Hoofd was spits / met een breede Snabel. 't Beet na de Vroedvrouw. Op bevel der Overheyd wierd het verbrand. Te Stettin in Pomeren verloste eens Soldaten Wijf van een Dochtertje met gekruyfd Hayr / en een gelijck als afhangend Floers van vleesch (of Floersche Sluyer); 't welk aght dagen langh heeft geleefd.

Te *Zbierouw*, by *Praegh.* 1629.

Te *Romen.* 1630.

Te *Torgauw.* 1633.

Te *Stettin.* 1635.

Wy koomen nu tot Beestlijcke Wan-gedroghten. In Junius Anno 1627. heeft by de Stad Straetsburgh voor de Vleeschhouwers Poort een Varcken drie afgrijslijcke Wonderdieren geworpen / ten deelen een Mensch gelijck; doch de Klauwen aen de Pooten waren soodanigh gesteld / gelijckmen aen de Duyvelen is gewoon te schilderen. In December Anno 1625. quam in 't Over-Marckgraefschap Baden van een Koe voort een Dier met vier beenen; de Huyd glad / sonder eenigh Hayr / behalven voor aen de voeten; sonder hals. Hoofd en Lijf als dat van een Schildpad.

Beestlijcke Wan-gedroghten.

Te *Straetsburgh.* 1627.

Op S. Matthæi-dagh Anno 1631. is voor de Stad Hildesheim aghter 't Klooster Sultz, van een Koe een verschricklijck Monster geworpen. 't Opperdeel was een Monick gelijckvormigh. Had aen 't hoofd een aengehangene Kap. De hals was glad en saght. 't Aengesight dick en vet / doch sonder oogen.

Seer verschriklijck Monicks-gedroght, van een Koe agter 't Klooster *Sultz* by *Hildes-*

Zzzz

Misgeboorten.

...heim geworpen. 1631.

gen. De mond gekloofd / als die van een Haes. Had ooren als die van een Hond: de tongh spits / en ontrent een span langh. 't Onder en Aghterdeel had de gestalte eens Kalfs. Dit Mis-gedroght wierd van veele honderden Menschen besightighd. D'Ouders-lieden waren'er hevigh over verschrikt. Twee dagen en twee naghten bleef 't openbaerlijck in 't veld leggen; sonder dat eenigen Hond of Raven yets daer van wou nuttigen; daerse anders na diergelijck Aes seer begeerigh sijn. In 't selve jaer heeft een Vrouw te Praegh in Boheemen twee lange / afgrijslijcke Wormen / van een bysondere / gantsch vreeslijcke gedaente / ter Weereld gebraght. Stracks daer op ontstond in dit Huys een swaren brand / waer door 't tot aen de grond toe in d'asch wierd gelegt. De Man deeser Vrouw was des Keysers Ferdinandi Hof-kuyper te Praegh.

Een Vrouw te Praegh verlost van twee afgrijslijcke Wormen.

Wonderlijck Kalf te Berlin:

Anno 1634. heeft te Berlin, op Saterdagh voor den 19. Februarius, by de S. Geertruyds Poort een Koe een Kalf geworpen met twee Hoofden; 't eene beneedenwaerts / 't andere opwaerts staende; welck laetste wat afschouwlycker was als 't andere. In Augustus desselven jaers heeft een Schaep te Hallin by Wittenbergh een Lam voortgebraght met ses beenen / alle staende in de form eens Cirkels, met vijf ooren rondom 't hoofd. In de mond stond een Tand / ontrent twee vinger-leeden langh / en eens Mans duym dick.

en Lam te Hallin. 1634.

Drie seer merklijcke en schrickelijcke dingen, welcke sigh te Weenen hebben toegedragen op drie aghter een volgende Maendagen. 1631.

In 't jaer 1631. hebben sigh drie weecken aghter een / t'elckens op een Maendagh, te Weenen in Oostenrijck drie aenmercklijcke dingen toegedragen. Op Maendagh den 28. November wierd ter weereld gebraght een afschouwlijck Mis-schepsel / van veele duysenden Menschen met groote schrick aenschouwd. 't Had twee hoofden / vier handen / en drie voeten. Leefde twee dagen langh. De volgende Maendagh den 5. December is D. Johannes Grantzingh, Rijcks-Hof-raed / voortijds Raed des Bisschops van Aughsburgh, voornaemste bedencker / aensetter en bevoorderaer der Pauslijcke Reformatie in de genoemde Stad / en een groot vervolger der Euangelische, soo als hy te Weenen in den vollen Raed sat / om van deese Verrightingen een wijdlopigh verhael te doen / schielijck uyt sijnen Stoel ter neer gevallen / en plotslijck dood gebleven. Wederom de volgende Maendagh, tusschen den 11. en 12. December, verhief sigh te Weenen en daer rondom een grouwlijke Storm-wind / welcke niet alleen te Water en te Land groote schade veroorsaeckte / maer oock twee schoone hooge Toornen van der Jesuiten nieuw Collegie en der Academie (gebouwd van Keyser Ferdinand de II. in Trophæum Deo victori Opt. Max. in memoriam B. Virginis Mariæ, S.S. Ignatii & Francisci Xaverii) soodanigh heeft ter neer gesmeeten / als offe waren afgesneeden geweest. D'eene viel in 't gedaghte Jesuiten-Collegie; d'andere bleef op 't Dack leggen. Al deese dingen verweckten een groote schrick in de Burgery / wijlse 't voor een beduydingh van yet quaeds hielden.

Allerley vreemdigheden.

Laet ons by soo veele Monsters een Monstreuse Visch voegen / den 8. September Anno 1623. in de Weixel (Weichsel), by de Stad Warschauw in Polen, gevangen. De lenghte was van 35. voeten; de breedte (of lieber de dickte) van vier ellen en een vierde-deel: 't hoofd gelijck dat van een Mensch: een bloedigh Kruys in de mond: een Kroon op de kop / gelijck als van vleesch / met Kruycen: om den hals en de staert harde Schubben / als van Hoorn: in 't midden 't vleesch glad / als Menschen-vleesch. Op den rugg' saghmen een Stuck Canon: aen de Vinnen / onder en boven / ronde Kogelen: aen beyde de sijden en boven lange Piecken: in de hooghte een Hellebaerd en Vaendel / kruyswijs / met Letteren; een Swaerd / een Pistool / een Doods-hoofd; daer rondom Geweeren en Byglen. De Staert / als die van een Visch / was geheel rood; en gelijck kleyne / yverige / verdeelde Pijlen. Had twee voeten / d'eene als die eens Adelaers; d'andere eens Leeuws.

Seer monstreuse Visch, gevangen in de Weichsel by Warschauw in Polen, met verwonderlijcke teeckenen. 1623.

Anno 1622., korts voor de hevige Storm-wind / welcke in Vlaenderen, Holland, &c. de schaedlijcke Water-overstroomingh veroorsaeckte / wierd tusschen 's Gravenhaegh en 's Gravesande aen Strand geworpen een Walvisch / langh 30. voeten. 't Hoofd was byna een Varckens-kop gelijckvormigh. Leefde niet langh; en wierd gehouden te sijn een Voorboode van 't gevolgde Onweer. Twee jaren te vooren (Anno 1620. den 22. May) wierd in Pomeren, met een stercke Noorde-wind / welcke een tijd langh uyt de Zee had gewaeyd / in de Wollinische Werder een groote Walvisch dood aen Land gesmeeten. Vermits men een Donder-beytel in hem vond / soo vermoeddemen / dat hy van de Donder getroffen was.

Walvisch by 's Gravenhaegh aen Strand geworpen. 1622.

In Pomeren een met een Donder-beytel in 't lijf. 1620.

Met groote verwonderingh heeftmen gesien / dat te Hanover in de Rivier de Leina vijf groote Steuren wierden gevangen; welke anders sigh in dit Gewest noyt vertoonen. Eene der selve woegh 284. ponden. Anno 1625. wierd in 't Pomersche Ampt Wollin een Snoeck bekomen / langh seven vieren-deelen eener El / en een halve El dick.

Geweldig groote Steuren. 1635.

en Snoeck. 1625.

Wy sullen nu vervolgens spreecken van noch eenige andere sonderlinge Seldsaemheden / onder Ferdinandi Keyserdom voorgevallen. In 't Dorp Doberschutz, geleegen in Saxen-Altenburgerland, is Anno 1633. uyt een Vyver een Springh voortgekomen / die ontrent drie dagen langh opwelde; en sulck een afgrijslijcke stanck van sigh gaf / dat niemand daer by kon dueren. Alsmen'er met de hand in tastte / konnen dien boosen reuck seer beswaerlijck weer afwasschen.

Vreeslijke stanck uyt een Springh in een Vijver. 1633.

De Theems in Engelland Vloeyd 4. en Ebt 8. uyren. Doch doe Carel, Prins van Wallis, Soon van Koningh Jacob, naderhand selfs Koningh / Anno 1623. na Spaenje trok / om d'Infante, sijne gewaende Bruyd / te besoec-

De Theems in Engelland verandert sijnen loop in 't Ebben

Allerley vreemdigheden.

soecken / veranderde deese vermaerde Rivier haren loop; drie dagen aghter een maer anderhalf uyr vloeyende / en twee uyren ebbende: 't welck men niet wist / oyt meer geschied te sijn / als alleen eenige dagen voor de dood des Graefs van Essex: en doe Henrick, Prins van Wallis, oudste Broeder van de gedaghte Carel, stierf.

en vloeyen. 1623.

Felle Winter door geheel *Europa*. 1622.

Anno 1622. was de koude des Winters soo groot / dat door geheel Europa, en alsoo oock in de Nederlanden, alle Wateren toevrooren; derhalven men geen Bruggen of Scheepen meer van doen had / om over deselve te gaen. De Staten Generael der Geünieerde Provintien deeden een groot getal Ys-Sleeden maecken / om / in geval van nood / 't Krijghsvolck daer mee haestlijck te konnen voeren daerse van doen moghten sijn. Voorts lietense de Rivieren 15. voeten breedte op byten; en daer-en-boven afkondigen/datmen de Spaensche Uytloopers geen Quartier geven / maer terstond ophangen / of in de naeste opgehouwene gaten onder 't Ys stooten sou.

Andere seer felle Winter; en swaer Ys in de *Zuyder* en *Groote Zee*. 1621.

In 't voorgaende jaer lagh de Zuyder-Zee soo hard bevrooren / datmen met Sleeden van Campen over 't Ys na Amsterdam reed. Selfs was de groote Zee sulker wijs be-ysd / datmen uyt Friesland met Paerden en Sleeden nae d'Eylanden der Schellingh, Ameland, Holland, &c. kon rijden. Eenen Jan Jansz. is den 2. Februarius van Vlieland te voet over 't Vlié gegaen nae Harlingen, daer hy woonde; 't welck men niet wist / oyt meer gebeurd te sijn. 't Ys was seer taey; en had een geweldige dickte.

Saghte Winter, en seldsaemheyd. 1623.

Hier tegens was 't Anno 1623. in Duytschland en anderweegen soo een saghte Winter / dat in Bundten en daer ontrent in November de Bomen weer begonden te bloeyen; even als of 't in de Lente waere geweest. De Vogelen leydden Eyeren / en broedden deselve uyt.

De Winter in Somer; de Somer in Winter veranderd. 1625.

Anno 1625. waeren de Jaer-getijden seer wonderlijck. Nae de swaere Stormwinden der voorleedene Winter quam in Januarius een saghte / warme tijd / soo dat de Bloemen / welcke sigh eerst in Martius of April plegen te vertoonen / nu alreeds in deese eerste Maend des jaers te voorschijn quamen. Selfs ook d'Amandel en andere Bomen lieten hare Bloessemen veel te vroegh sien; derhalven deselve by d'aenkoomende koude in Februarius verbrooren en te niet gingen. Hier tegens was de Somer bynae een Winter. In Junius was 't aen veel' Oorden kouder / als 't in Februarius was geweest.

Vreeslijke Onweeren, Donder, Blixem, &c.

Met d'aenvangh der gedaghte Somer-maend vielen in 's Gravenhaeg Hagelsteenen grooter als van de geheele Winter was geschied. Op den 4. derselver Maend Junius stortede t'Amsterdam sulck een swaeren Hagel neer / dat de Straten daer van bedeckt waren. In de volgende Maend Julius verhieven sig verschriklijcke Onweeren van Stormwinden / Donder / Blixem / Hagel en Wolcken-barstingen in verscheydene Gewesten; insonderheyd in Silesien, Boheemen, Franckenland, en 't Graefschap Hennebergh; soo dat Hemel en Aerde sigh onder malkander scheen te willen vermengen. De Vrugten des Velds en de Wijnstocken leeden veelerweegen groote schaede.

Allerley Vreemdigheden.

Wolcken-barstingen, en wonderlijcke Hagelsteenen.

Door de gedaghte Wolckenbreucken verdroncken veele Menschen en Beesten. Niet weynige Huysen en andere Gebouwen spoelden wegh. Aen eenige Oorden saghmen Hagelsteenen / waer in men harde Steenen vond; weegende drie lood / en noch meer. Deese sondmen gintsch en herwaerts voor een seldsaem wonder.

Ellendigh ongeluck door een Zneeuw-klomp. 1624.

In of ontrent Martius Anno 1624. is van 't Geberghte Cassadora in Italien een geweldige Zneeuw-klomp afgebroocken; waer door een geheel Dorp wierd overvallen; en meer als 300. Menschen daer onder versmoord bleven. Diergelijcke Zneeuw-afrollingen gebeuren meermael in de Switsersche en Savoysche Geberghten.

Honden dol geworden in *Bundten*; waer door.

Boven al de Krijghs-ellenden / Hongersnooden / en andere rampen / welcke Duytschland en d'omgelegene Gewesten ter deeser tijd gevoelden / quam noch een andere jammerlijcke plaegh / van September af tot in November, in Rhijndal, Saxland, Appenzel, en anderweegen in Bundten, Anno 1622.

Doen seer groote schaede. 1622.

In de Somer deses jaers waren veele doodgeslagene in den Rhijn geworpen geworden. Als nu deese Lijken hier en gintsch aen Land quamen drijven / hebben de Honden door Hongersnood daer van gegeeten; waer op veele derselve rasend wierden; en over al op 't Vee aenvielen; 't welck in weynigh tijds over de 40000. Duytsche guldens schade veroorsaeckte.

In *Sevenbergen*.

In Sevenbergen waeren desgelijcks veel dolle Honden / die niet alleen de Beesten / maer oock de Menschen selfs rasend maeckten; waer door men / tot verhoedingh van grooter jammer / d'eene met d'andere moest aen kant helpen.

Te *Staubingen*. 1635.

Anno 1635. vergaderden sig te Staubingen een geweldigen hoop Honden by een. Liepen daer nae gelijck als rasend door Dorpen en Vlecken; doende seer groote schaede aen Menschen en Beesten. Van de Musquettiers / tegens haer uytgesonden / wierden seven door deese Dieren om 't leven gebragt.

Wilden Beer in *Moravien*; en seldsaemheyd. 1633.

By Pitternitz in Moravien vertoonde sigh Anno 1633. een wilden Beer; die / met 16. schooten getroffen sijnde / evenwel noch niet ter neer viel; maer / onaengesien sijne wonden / derthien persoonen seer ellendigh toerightede. Onder welcke seecker Edelman de kinnebacken waren uytgescheurd. Eyndlijck wierd hy in 't Dorp Staffenick met veele quetsueren noch om 't leven gebraght.

Wonderlijcke Muysen-plaegh, in 't Graefschap en de Stad *Glatz*; met derselver seldsaem bedrijf. 1623.

Anno 1623. was de Stad en 't Graefschap Glatz vol Muysen / van een seldsaeme gedaente. Groote nesten maecktense onder d'aerde / en braghten veel Koorn daer in. Knaeghden der Menschen kleederen in stucken. Ja / alsse over Tafel ter Maeltijd saeten / quamense op de bancken / en beeten haer van aghter de Schooten der Wambaisen af. Begaven sigh op den Disch / en wilden mee eeten. Een breed berigt hier van kanmen vinden by Georgius Ælurius in der Glatzischen Chronick, pag. 400. Een geheel

Allerley vreemdigheden.

jaer langh duerde deese Plaegh / tot dat de Sneeuw dit Ongedierte vermelde. Honger en Sterfte is'er opgevolghd.

Wonderlijcke slagh van kleyne Diertjens, in grouwlijke meenighten gesien in Over-Hongaryen, en Sevenbergen. 1624.

In Januarius Anno 1624. lieten sigh in Over-Hongarijen en Sevenbergen sien een groote meenighte van kleyne Beestjens / van een onbekend slagh. Hadden de gedaente van kleyne Eekhoorntjens / met vier Vleugelen. Vloogen soo dick by een / datse de lught verduysterden. Ontrent Zips en Leutsch bedecktense den Aerdbodem meer als een gantsche Duytsche Myl weghs. Deese sigh weer verhieven / namense haere vlught nae Polen; 't welck een seer wonderlijcke aenschouwing gaf. Seer vratigh waren deese Diertjens; soo datse groot verderf aen de Veldvrughten veroorsaeckten. Men seght / dat deese soort seer veel in Egypten werd gevonden. D'Italianen noemense Caballen, of Caballeti. Wanneerse in eenigh Land neer vallen / soo werd sulcks voor een quaed Voorteken gehouden.

Seldsame vreemdigheyd van onbekende Vogelen: En Uylen, in Oost-Friesland. 1621.

Anno 1621. quamen in Oost-Friesland eenige duysenden vreemde Vogelen, aen niemand bekend. Stracks daer op wierd dit Land door de Mansvelder soodanigh verdorven / dat'er niet een eenigh Beest overigh bleef. Naderhand vertoonden sigh hier eenige duysenden Uylen / by een versameld. Daer op volghde de Keyserlijcke Inquartieringh door de Graven van Anholt en Gallas, volgens 't bericht van de Heer M. Zeilerus in Collect. part. 2. pag. 131.

Geweldig Kraeyen-gevegt by Troppauw; en Gevolg. 1625.

Anno 1625. saghmen by de Stad Troppauw in Silesien een seer groote meenighte van Kraeyen in de lught / hevigh tegens malkander veghtende; sulcker wijs / dat de Boeren geheele Sacken met dood-gebeetene / of ter aerden gevallene / binnen de genoemde Stad Troppauw braghten. Daer op wierd deselve in 't volgende jaer van 't Koninghlijck Deensche volck verovert: wederom in 't volgende (Anno 1627.) van de Keyserische hernoomen.

In Normandyen. 1625.

In 't jaer 1635. vernam men in Normandyen een groote meenighte Vogelen / van een bysonderen aert; welcke seer hevigh tegen malkander streeden / soo dat een groot getal der selve dood ter aerden vielen.

Alderwonderbaerlijckst Gevecht van een seer groote meenigte Spreeuwen.

't Geen sigh Anno 1621. te Corck (een Stad in 't Westerdeel van 't Koninghrijck Yrland, en de Provintie Mounster) heeft toegedraegen / met 't geen daer op gevolghd is / diend onsen Leeser, om d'aenmerklijkheyds wil / wat breeder voorgesteld te werden. In October des genoemden jaers vergaderde sigh by de genoemde Stad een geweldigh Heyrleger van Spreeuwen. Vier of vijf dagen aghter een quamense dus t'saemen; doch verdeelden haer ondertusschen in twee bysondere Heyren; 't eene komende van 't Oosten; 't andere van 't Westen. Eyndlijck liet 't eene Leger sigh neer aen d'Oost; 't andere aen de Westsijde der Stad Corck. Daer nae stelden beyde de Parthyen sigh eenige malen op soodanigh een wijs in ordre; maeckten in 't vliegen sulcke Streecken / en hielden sulcke Geleederen / als offe de Monsteringh hadden gepasseert, of voorneemens waeren / een Slaghordre te vormen.

Allerley vreemdigheden.

Tot verscheydene malen toe quamen eenige varssche hoopen aenvliegen; sigh in een goede Schickingh by d'andere voegende / tot de hooghste verwonderingh aller Aenschouwers. Haer geschreeuw was gantsch anders als nae gewoonte.

verdeeld in twee stercke Legers.

Met geen minder verwonderingh saghmen / datse sigh in Troupen verdeelden: dat aen beyde de sijden 20. of 30. der haere uytvlogen / van 't Oosten en 't Westen t'samen stootende; even als offe van hare Veld-oversten op kondschap uytgesonden geweest waren. Dight by malkander gekoomen / hoordemen van haer een seldsaem ongewoon geschreeuw; ja 't scheen / als offe tegens malkander disputeerden. Doe dit een tijd langh had geduerd / verdeeldense sigh weer / en elcken hoop begaf sigh na 't Gewest / van waer hy gekoomen was.

by en boven de Stad Corck in Yrland; 1621.

Geduerende de vijf of ses dagen van de tsamenkoomst deeser Vogelen / hield elcke parthy sigh in sijn bysonder Leger. Die van 't Oosten soghten haer Voedsel in hare Grensen; die van 't Westen desgelijcks in de hare. Noyt konnen bemercken / dat eenige Spreeuw uyt sijn Heyr in 't andere was neergevallen. Doe nu beyde de Legers sigh compleet bevonden / hoordemen op Saterdagh den 12. October, 's morgens ten 9. uyren / by klare Sonneschijn / in beyde de Spreeuw-Armeën een seldsaem geschrey; 't welck echter niet langh duerde. Maer stracks daer op hebben al de Vogelen gelijck als in een oogenblick sigh van d'aerde in de lught begeven / en stieten tegens malkander aen / met sulck een verschriklijk gerupsch / dat d'Inwooners der Stad Corck, en al d'andere aenschouwers / sigh daer over ontsetteden.

met de veelvoudige en langhduerige

Korts na dat deese Spreeuwen aen den anderen waren geraeckt / saghmen / dat soo wel in de Stad / als buyten op 't veld en in de wateren / een groote meenighte der selve uyt de lught na beneden vielen. Sommige waren de Vleugelen gebroocken; andere de Halsen; noch andere de Beenen: veele d'oogen uytgepickt: wederom andere in de borst gewond. Dickmeel hervattedense de Strijd; en vielen d'een d'andere met vernieuwde moed / niet in de Hayren / maer in de Vederen. De meenighte der doode was ontelbaer.

Seldsaemheden daer ontrent.

't Gevaght duerde tot den avond toe; waer na yeder Deel sigh weer in sijne Wijck begaf / na 't Oosten / en na 't Westen. Op de volgende Sondagh den 13. October liet sigh niet eenen deeser Vogelen ontrent de Stad Corck in Yrland meer sien: maer verscheydene reysende persoonen van Suffolck, een Provintie dight by Londen in Engelland, hebben tusschen 's Gravesande en Wolwich een seer seldsaem gerupsch in de lught gehoord.

Ander, niet minder wonderbaerlijk

Optwaerts siende / wierdense een groote meenighte Spreeuwen gewaer / seer hittigh veghtende; met een Kraey / of Raven / die sigh onder haer had begeven; want sy waren soo hoogh in de lught / datmen niet eygentlijck een Kraey van een Raven kon onderkennen. De gedaghte Spreeuwen vielen seer onstuymigh op malkander aen;

en

Allerley vreemdigheden.

ent'elckens / als de Legers te rugg' weecken / of sigh wat van een begaven / om de Strijd te hervatten / saghmen oock de Kraey / of Rave / in 't midden der veghtende parthyen. D'aenschouwers konden niet weeten / hoe veel doode en gewondde Vogelen ter aerden vielen / vermits dit Spel sigh toedroegh in den avondstond / als 't alreeds begon duyster te werden. Daer-en-boven geschiedde deese Slagh over een Bosch / wat verr' van haer af-gelegen / en vol Boomen. Verscheydene persoonen in de Stad Londen hebben op de genoemde Sondagh dit Vogel-geveght gesien / en sigh aengebooden / de waerheyd daer van met eede te bevestigen.

Spreeuwen-geveght op de volgende dagh (...) dight by Londen in Engelland.

Vervolgh van 't hervattede Spreeuwen-geveght te Corck in Yrland.

Wy keeren weer tot den Spreeuwen-kamp by Corck in Yrland. De volgende Maendagh lietense sigh op nieuws in groote meenigten op deselve plaets vinden / by even soo klare Sonneschijn als te vooren. Gelijcklijck verhievense sigh in de lught / en vielen met deselve woede / als de voorige Saturdagh, op malkander aen; soo dat op de Daecken der Huysen in de Stad / op d'Aerde / en in de Wateren eenige duysenden soo doode als gewondde ter neer ploften. Met Schuppen schrabde men haer by een; en / in Manden gedaen / droeghmense wegh. In deese laetste Slagh by Corck wierdmen gewaer een Havick / een Rave / en een Kraey / welcke sigh in 't Geveght vermenghden; doch ten laetsten wierdense alle drie jammerlijck verscheurd / en vielen ter aerden. Dit alles is betuyghd van soo veel eerlijcke persoonen / die 't met eygener oogen hebben gesien / dat niemand eenige reden heeft / om in 't alderminste deese saeck in twijffel te trecken.

Aenmerckingh.

Maer of 't eenerley Vogelen sijn geweest / welcke in Yrland op Saturdagh en Maendagh, by Londen in Engelland tusschen beyde deese dagen / Sondagh, tegens malkander hebben gevoghten / is wel vermoedlijck / doch niet ten vollen seecker; te meer / alsmen aenmerckt d'afgelegenheyd van Corck tot Londen.

Allerley vreemdigheden.

Laet ons nu oock hooren wat ontrent een half jaer hier na gevolgd is / op den laetsten der Maend May Anno 1622.

Gelegenheyd van de Stad Corck.

De Stad Corck neemd haren aenvangh aen de sijde eens Berghs / welcke allenxen neerloopt na een lange breede Straet der Stad. By den Ingangh is een Kasteel / genoemd Schandon Castle; en ontrent tegens over 't selve een Kerck / gebouwd van Steenen / hebbende den aert van Marmor; overvloedigh in dit Gewest te vinden. Veele Huysen der Stad waren van deselve Steenen opgerigt / en met Leyen gedeckt; doch 't grootste deel alleen van Hout; de Mueren van Leem / de Daecken van Ried.

Versamelingh van een groote meenighte swarte Wolcken over deselve. 1622.

De Bloeymaend des gemelden jaers (anders d'aengenaemste onder alle Maenden) nam hier haer afscheyd op een verschriklijke wijs; meer vreeslijck / als oyt in eenige Eeuw of Land is gesien. Sodom en Gomorra sijn niet plotslijcker / niet afgrijslijcker door 't van den Hemel regenende vyer verteerd geworden / als wel deese Stad Corck wierd verwoest.

Vreeslijke duysternis op den middagh.

Op Vrydagh, den 31. der genoemde Maend / 's middaghs tusschen elf en twaelf uyren / vergaderden sigh de Wolcken in meenighten over deese Plaets; met sulck een duysternis in de Huysen / dat de Menschen sigh daer over hevigh ontsetteden. Onder deese verbaesdheyd hoordense onvoorsiens een vervaerlijcken Donderslagh / en sagen te gelijck een geweldigen Blixem /

Verschriklijke Donderslagh, en Blixem,

vergeselschapt met Vyerblammen / uyt de Wolcken op de Stad neervallen aen d'Oost-sijde / sijnde 't hooghste deel der selve. Even daer / daer de Spreeuwen haren Krijgh hadden begonnen / en dood uyt de lught waren

Allerley vreemdigheden.

een neergevallen / bracht 't Vyer aldereerst uyt in verschrickelijcke vlammen. d'Inwooners der West-zijde / 't laeghste gedeelte / dit siende / snelden sigh na den Brand. Nauwlijcks warense ter halver wegh gekoomen / alsse aghter haer een erbarmlijck geklagh vernamen / wyl de geheele West-zijde desgelijcks in vlam stond.

Waer door de gedagte Stad schielijck van alle kanten aengestoken, en in een seer korte tijd even als *Sodom* en *Gomorra* toegesteld wierd.

Terwijlse met groote verbaesdheyd sigh tusschen deese twee Vyeren bevonden / niet weetende wat haer te doen stond / begon de brand op even deselve wijs te worden tusschen de Huysen midden op de Straten. Sy hadden wel overvloed van Water / doch konden 't Vyer niet blusschen; wijl alles soo snel verteerde / dat de toeloop te laet quam. Oock kon niemand de brandende Gebouwen genaecken / wegens de geweldige hitte. Als nu de Burgers sagen / dat niets te bergen was / soo besloten eenige / Corck te verlaeten / en nae een dight daer ontrent gelegen Eylandje te vlieden. Deese ontquamen de dood door dit middel; maer die in de Stad waren gebleven / wierden van alle kanten door 't Vyer soodanigh omringhd / datse nergens heenen konden. Tot haren toevlught waeren haer alleen de drie Kerken overigh / welcke vol Menschen liepen. Al deselve hadden seer dicke Mueren / en waeren met Leyen gedeckt: evenwel bleven de daer binnen zijnde niet verseeckerd: en nu kondense uyt deselve niet loopen / wijl'er rondom niet als Vyer was. Veele honderden der geene / welke op de Straten waren / wierden'er van vernield. D'overige in de Velden / of 't naest bygelegen' Eylandje / bevonden sigh in een ellendige staet. Sagen de Stad in volle vlam: haere Huysen en Goederen vernield; sonder te weeten / hoe 't met haere nagelatene Vrouwen en Kinderen gesteld moght zijn; die oock meest alle waeren omgekoomen. Dus wierd deese gantsche Stad een erbarmlijcke Puynhoop; en yeder hield het daer voor / dat deese grouwlijcke verwoestingh was voorbeduyd geworden door 't gedaghte Vogel-gevecht / wyl de vernielende Brand was begonnen even op deselve plaets daer de Spreeuwen-strijd eerst aenvingh. Anderweegen hebben wy van dit alles een breeder verhael gedaen / met onse aenmerckingen daer over / en byvoegingh van een groot deel diergelijcke Historische Gevallen. *

* *Sie ons Groot Historisch Schouw-tooneel, eerste Deel.*

Twee seldsame Wonderen te *Leipzig.* 1630.

Anno 1630. op de Paesch-Marckt saghmen te Leipzigh een Vrouwspersoon / die met haere voeten seer net kon nayen / schrijven / eeten / drincken / geld tellen / &c. Desgelijcks een Kind / noch maer een jaer oud / hayrigh over zijn gantsche ligchaem / en met een Baerd aen de mond. 't Hoofdhayr hingh tot over d'armen; volgens 't getuygenis van D. Heidenreich in Chron. Lip.

Maeghdelieven aen Bomen. 1631.

Op Hemelvaertsdagh Anno 1631. heeft seeckere Boerin een Tack van een Peere-boom in de Stad Minden aen de Weser gebraght / waer aen aght roode / welgebuldde Maegdelieven waren gewassen. Even 't selve Wonder saghmen ter selver tijd aen een Appelboom / niet verr' van de genoemd Stad.

T'seventigh-jarige Rosenboom, van een uytneemende hooghte.

By een voornaem Burgers huys in Pirna had nu langer dan 70. jaren een Rosen-boom gestaen; soo hoogh opgewassen / dat hy reykte tot aen de Kamer-vensteren der tweede verdiepingh. Sedert een geruyme tijd hadmen noch Knoppen noch Bloemen aen hem gesien. Maer op Sondagh den 7. 17. September Anno 1634., onder de Vroegh-predicatie / gebeurden 't / datmen boven aen 't uyterste eynd van de hooghste tack gewaer wierd een schoone / volmaeckte / wyd-opgedane / welrieckende witte Roos; en nevens deselve noch een andere in een dicke volle Knop. Als nu nae den verrigteden Godsdienst 't volck uyt de Kerck quam / en veele over de Marckt nae Huys gingen / saegense met groote verwonderingh deese Rosen in sulck een jaers-tijd; en stonden daer by stil. Oock maecktense den Eygenaer deese seldsaemheyd bekend: die deese nieuwe ongewoone Bloemen af-brack / en deselve vereerdde aen de Heeren Ambassadeurs, tot den Vreedehandel tusschen Keyser Ferdinand en Keurvorst Johan Georgh te Pirna gekomen; welcke reght tegens over zijne deur geherberghd waren. Sy naemen dit Geschenck niet alleen geerne aen / en verlustigden sigh daer mee; maer vereerdden oock den Schencker een dubbele Ducaet.

Seldsaemheyd aen deselve. 1634.

Onder de groote Hongersnood in *Duytschland.* koomd by 't Steedje *Overburck Bernheim* Meel uyt d'aerde voort, seer goed tot Brood. 1623.

Byna geheel Duytschland, en insonderheyd de Landen aen d'Over-Rhijnstroom, Boheemen, Moravien en Oostenrijck, waren door d'Oorlogh / Doortoghten / Inleegeringen / Plonderingen en Brandstigtingen verwoest geworden. Dit veroorsaeckte een vreeslijcke diertte in allerley Eet-waren. Veele moesten door Hongersnood 't leven opgeven. Ondertusschen heeft ook de Heere onse God een proefstuck zijner Almagtigheyd en Voorsienigheyd laeten blijcken. By 't Steedje Overburck Bernheim vondmen ontrent den Herfst Anno 1623. in 't opene Veld een groote meenighte Meel / 't welck sigh uyt d'aerde voortdeed. D'arme Lieden namen 't op / en bieckten'er brood van / 't welck een seer lieflijcke smaeck had. Oock maecktens'er Bry van voor de Kinderen. Dit bevestigen J. P. Abelinus; P. Opperheimius, en veel andere Schrijvers diens tijds en Lands.

Andere diergelijke seldsaemheyd by *Camin* in *Pomeren.* 1629.

't Geen D. Micrælius, lib. 5. Pomer. verhaeld / diend hier bygevoeghd. Anno 1629. leeden de Menschen by Camin in Pomeren groot gebreck aen Spijs. Eenige haelden uyt een Kalckbergh seeckere kleyne / of fijne / kalckaghtige Stof-aerde / gelijck als Meel / en bieckten'er brood van / waer mee sy haer geneerden. Veele seer geloofwaerdige hebben dit brood gesien en geproefd. D'arme bequam 't / en smaeckten 't seer wel; insonderheyd wanneerse by een Schepel goed Meel een half Schepel deeser Aerde deeden. Men seght / als rijcke of vermogende Lieden deese Stof oock gebruycken wilden / dat deselve haer gantsch onsmaecklijck viel.

Een jonge Toveraer van 16. jaren te *Straats-*

Anno 1633. wierd te Straetsburgh eenen ter dood gebraght / als een Toveraer. Was een Jongen van Molsheim noch maer ontrent 16. jaren oud. Yeder sijn oordeel hier

over

Allerley vreemdighe-den.

...*burgh* ter dood veroordeeld.

over latende / sullen wy alleenlijck verhaelen sijne Belijdenis uyt de Sententie. Te Molsheim had hy sigh met een Handschrift aen de Satan verpand. Was na Straetsburgh gekomen / om D. Schmidius, Superintendent aldaer / een quaden treck te speelen. Als hem op de straet een ander Predikant bejegende / had hy den selven gegroet; hem de hand gebooden; en deselve soo langh aen des anderen hand gehouden / dat die / gelijck oock 't hoofd / door middel van een giftigh poeder / vol Bladeren en Sweeren wierd. [Doch als hy in Heghtenis was geraeckt / bevond de gedaghte Predikant sigh weerten vollen geneesen]. Voorts beleed hy / grouwlijcke dingen te hebben bedreven.

Sijne belijdenis voor de *Magistraet*, dat hy door een *Jesuit* gebraght was, om sigh door een Handschrift aen de *Satan* te verpanden. 1633.

Dat sijnen Leermeester in deese verbloeckte Konst was geweest een Jesuit te Molsheim; die hem soodanigh had bepraet / en aengevoerd / dat de Duyvel / in de gedaente van een aensienlijck swart Man / tot hem in 't School was gekoomen / en hem geld had vereerd; doch bevond naderhand / dat het Pot-scherven waren. Hy had hem aengesprooken / en daer toe gebraght / dat hy sigh met een Handschrift aen hem verpandde. Met sijne klauwen had hy hem een Lidteecken op sijne hand gedruckt (noch te sien). Met het bloed / uyt deese wonde loopende / had hy 't gemelde Handschrift geschreven. Daer na had de Satan hem veelerley Konsten geleerd; oock sigh doen verloven aen eenen anderen Duyvel / hem voorgesteld in de gedaente van d'alderschoonste Maeghd des weerelds. Deese was altijd by al sijne Daden geweest.

Sijne Belijdenis van veelerley boosdaden

Vele kleyne Kinderen had hy verlamd; oock gedood: sommige de harssenen uyt 't hoofd getoverd / als hy deselve alleenlijck aenroerde met sijn vergiftighd Stockje / 't welck hy geduerigh in de hand droegh. Sijnen eygenen Vader had hy Lam en Watersughtigh gemaeckt. Te Lucern in Switserland, oock anderweegen / veele Lieden vergiftighd / soo datse ongesond waren geworden: veele Beesten om 't leven gebraght.

en beschadigingen soo aen Menschen als Beesten.

In de gedaente eens Ravens had hy geseeten op den rugg' van een Koe; en soo langh van haer vleesch gegeeten / tot datse stierf: sommige Maeghden beswangerd: andere grouwelen gepleeghd / welcke wy voorby gaen. Beschuldighde voorts eenige Jesuiten, doemaels noch in 't leven; van welcke eenen te Briack, eenen anderen te Schletstad woonde. Gedeurende de Belegeringh van Benfelden, had hy Brieven van de Jesuiten daer binnen gebraght / sittende in een Wagen / voor welcke ses Katten waren ingespannen. Dit alles begrijpt sijn Vonnis / opgesteld uyt sijne Belijdenis; op welcke hy wierd veroordeeld / om te sterven als een Toveraer.

Sijne waerschouwingh.

Op de Gerights-plaets waerschouwde hy elck / sigh te waghten voor de listen der Jesuiten, wijl hy enckelijck door haer tot deesen ellendigen staet was gebraght / &c.

Schrickelijck verhael van seecker persoon te

Niet alleen weet de Satan, en 't hooghmoedigh Hert / de Menschen tot grouwlijcke Ketteryen / maer oock tot de Godslasterlijckste dwaesheyd te brengen / soo datse sigh derven uytgeven / niet alleen voor Propheeten, maer oock voor God; en sigh stellen boven den Soone Gods.

Ketters.

Koninghsbergh in *Pruyssen*, *Johan-Albrecht Adelgreif*,

Te Koninghsbergh in Pruyssen heeft Anno 1636. sigh voortgedaen eenen / die sigh deesen Titel toeschreef: Wy Johan-Albrecht Adelgreif, Syrdos, Amada, Canamata, Kikis, Schmalkilimundis, Eliori, Opper-Aerts-Hooge-Priester, Keyser; des H. Godlijcken Rijcks Koningh; des gantschen Weerelds Vreede-vorst; der levendige en dooden Regeerer: God en Vader, in wiens Heerlijckheyd Christus koomen sal ten jonghsten Gerighte; Heer aller Heeren, en Koningh aller Koningen.

die sigh uytgaf voor den Weesentlijcken God in Menschlijcke gedaente. 1636.

Hy had opgesteld twaelf Artijckelen, welcke wy hier voorby gaen / wegens de schendlijcke daer in begreepene Godslasteringen; die noch onse tongh betaemd t'uyten / noch onse hand te schrijven. Deed Schijn-wonderen aen de Lught / Son / Maen en Starren. Was wel ervaren in de Hebreeuwsche, Grieck-sche en Latijnsche Talen. Sprack oock Poolsch, Littauwsch, Churlandsch, en Boheemsch; doch niet volmaecktlijck. Veel' eenvoudige wierden aen hem geargerd / wegens de Teeckenen / als Miraculen, van hem verright.

Beschrijvingh van sijne gestalte.

Belangende sijne gestalte / 't aengesight was taemlijck vrolijck / aensienlijck / en moedigh. Had een lange Havicks-neus; wackere verhevene oogen; swart-vael Hoofd-hayr en Baerd. Kort was hy van persoon; geswind van spraeck.

Van sijne Kleeding.

Op 't hoofd had hy een oud / ruygh Mutsje / om 't lighaem een oude Laeckense Rock / voortijds wit geweest; maer doe kael en besmeurd. De Kussen waren van deselve Stof. Altijd droegh hy een Grieksch en Latijnsch Testament by hem.

Wel ervaren in de *Grieckſche*, *Hebreeuwsche*, *Latijnsche* en andere Talen.

In den Bybel was hy soodanigh beleesen / dat hy deselve byna geheel van buyten wist; noemende tot alles dat hy bybraght Capittel en Vers. Boven maten seer wierd hy van de Luysen geplaegd; en was soo vol Wormen / datmen / alleen hier uyt / een Godlijcke Straf kon bemercken.

De Soon eens Priesters by een Hoer.

Van geboorte was hy een Hoeren-Soon by een Roomsch Priester: dight by Elbingh ter weereld gekoomen. Nevens de gedaghte XII. Artijckelen heeft hy noch veel andere gantsch lasterlijcke Schriften ingesteld; welke / om der argernis wil / de handen des gemeenen volcks onthouden wierden.

Grouwlijcke Godslasteringen.

In deselve seght hy oock: Dat hy nu voor drie jaren dight by Thorn sijnen grooten dagh der Verlightingh had gehad; daer hem seven Engelen by een houte Crucifix, staende aen den wegh, d'openbaringh van den Hemel braghten, dat hy de persoon Gods des Vaders hier op aerden ligchaemlijck en weesentlijck in menschlijcke gedaente sou vertoonen; al 't boose uyt de weereld wegh doen; de Weereldlijke Overheden slaen met ysere Roeden. Even hierom gebruyckte hy een groot breed Zegel / waer in een arm met een Swaerd uyt de Wolcken stond.

Alle moeyte der Predikanten te vergeefs.

Seer groote moeyte hebben de Predikanten ontrent hem aengewend; doch hy lasterde hoe langer hoe arger. Als men sprack van de zaligheyd sijner Ziel / of van de Duyvel / soo seyde hy: Hy behoef-

Ketters.

behoefde geen zaligheyd. De Soon Gods, de H. Geest, Engelen en Duyvelen moesten hem onderdanigh sijn. Aen verscheydene Plaetsen in 't Land gebood hy de Son, sightbaerlijck in de rondte om te loopen: oock 's avonds de Planeeten gantsch en herwaerts te gaen; en 't geschiedde soo in schijn). Meenigten van Menschen hebben 't aenschouwd en betuyghd. Sie daer 't bericht van sijn leven / uyt de mond en pen van persoonen / die hem dickmael gesien hebben. Laet ons nu koomen tot 't geen sigh ontrent sijne dood heeft toegedragen.

Teeckenen, van hem gedaen.

Sonder pijnigingh heeft hy beleeden / dat hy in Sevenbergen over de 50. Echte Vrouwen 't Water des Levens uyt sijn ligchaem door de vermengingh heeft meegedeeld: oock soo dickmael, dat het hem langer aen kraghten ontbrack. Vermits hy nu een openbaren Godslasteraer / schendlijcken Overspeeler / vermoedlijck oock een Toveraer was: dat daer-en-boven de Predikanten niets met allen op hem konden winnen; soo wierd hy op de Pijnbanck geleght / om noch andere misdaden uyt hem te parssen; doch bleef noch immers soo verstockt als te vooren. Echter bekende hy / dat hy / wegens bedreven Echtbreucken / uyt Sevenbergen was gegeesseld. Wijl dan noch vermanen noch pijnigen yets by hem kon verrighten / soo heeft men sijn Vonnis hem voorgeleesen; te weeten / dat hem de Tongh uyt den hals gerukt; hy daer na onthoofd en verbrand sou werden. Hier op seyde hy: Nadien 't niet anders sijn kon, soo moest hy 't laten geschieden; doch door een Versoeckschrift wou hy de doemaels daer sijnde Keurvorstin om sijn leven bidden. Dit deed hy / doch sonder betooningh van eenige vrees. Hy wist, seyde hy / dat sijn ligchaem ten derden dage uyt d'asch weer levendigh sou verrijsen. Daer op begon hy bitterlijck te weenen. Mr. Colbius vraeghde hem / waerom hy Tranen stortede? Sijn antwoord was: Over aller Menschen sonden en boosheyd; en oock daerom, om dat de weereld sigh derfde onderstaen, hem te dooden. Hier tegens voerdemen hem te gemoet: Hy sou over sijne Sonden weenen / en sigh ontrent sijne saligheyd bekommeren. Doch gaf andermael tot bescheyd: Wat reden was'er voor hem, op sijne saligheyd te denken, die andere de Saligheyd kon mee-deelen. In 't gedaghte Request aen de Keurvorstin stonden veele verschricklijcke woorden. 't Keurvorstlijck Vrouwentimmer liet hem uyt de Gevanckenis halen / en sprack seer veel met hem; doch konden hem niet beweegen.

Sijne veelvoudige Overspeelen in Sevenbergen begaen.

Vonnis, hem voorgeleesen; en wat hy daer op seyde.

Gesprek tusschen Mr. Colbius en hem; gelijck oock met 't Keurvorstlijck Vrouwentimmer.

Op Vrydagh was hem 't gedaghte Vonnis voorgeleesen / en hem bekeeringhs-tijd gegeven tot op den volgenden Saturdagh. Veele Predikanten / Studenten en andere persoonen wierden by hem gelaten; doch al haren arbeyd was te vergeefs. De Leerraers wees hy met onbeschaemde vuyle woorden van hem af; en bleef verstockt in sijn verschricklijck voorgeven. Op Saturdagh den 11. der Wijnmaend wierd hy na de Gerigts-plaets gevoerd / vergeselschapt van de Hospitael-Prediker, en een Poolsch Diacon. Doe hy wierd gebraght voorby 't Slot / daer de Vorstlijcke persoonen / Oversten / en Hofs-Gerigts-Raden stonden / wierd hy op nieuws tot bekeeringh vermaend; maer al mee sonder vrught. Men vraeghde hem / of hy noch yets tot d'Overigheyd had te spreecken? Waer op hy haer bedanckte voor de lijdlijcke Gevanckenis / en 't goede hem aengedaen onthael. Doch stracks daer na begon hy te roepen: Wee! wee! over Pruyssenland! over de verstockte Hoeck en Winckel-Predikers! Insonderheyd riep hy 't Wee uyt over de geene / welcke hem nu voor sijn eynd hier soo plaeghden. Doe seyde eenen der Predikanten: Wee over u, onboetvaerdige grouwlijcke Sondaer! Hier na wierd hy / onder een ontelbare meenighte van Menschen / met op den rugg' gebondene handen na 't Gerigt gevoerd. Geduerigh keeck hy na d'aerde / en de suyverste wegh; even als of hy sijne Schoenen niet vuyl had willen maecken. De Beul was bevoolen / dat hy hem op allerley wijsen sou soecken te verschricken / of hy noch misschien tot inkeer had mogen koomen. Braght hem derhalven aen d'eene Pilaer des Galghs / daer Bylen / Messen en Stroppen gereed lagen; seggende: Sie / hier mee sal ick u binden; de Tongh uytrucken / en allerley Tormenten aendoen. Toonde hem oock 't Swaerd en 't Vyer; daer byvoegende: Beken, beken doch, dat gy niet God, maer een ellendigen Sondaer sijt, en bekeer u: doch hy loegh met deese redenen. Vermits dan niets met allen kon helpen / soo ruckte de Scharprighter sijnen Rock en 't Hembd op. Doe arbeydden de Predikanten noch ontrent een quartier uyrs op sijn Gemoed / doch te vergeefs / gelijck te vooren. Derhalven beval de Reghter / dat de Beul met sijn werck sou voortgaen: waer op 't hoofd hem afgeslagen / en 't ligchaem in 't vyer geworpen wierd. Sijne Schriften waren soo Godslasterlijck / dat 't hebben der selve by openbare Placcaten op Lijfstraf verbooden wierd / op dat niemand daer door moght geargerd werden. Wijl A. Brachelius en veel andere Schrijvers dit Geval maer alleen stuckswijs verhalen / met voorby-ganingh van 't voornaemste / soo hebben wy 't selve breeder en eygentlijck willen voorstellen.

Werd van veele besoght.

Ketters.

Na 't Strat-Gerigt uytgevoerd.

Roept wee over Pruyssen, en over de Predikanten.

Koomd aen de plaets des Gerights.

Blijft even hardneckigh.

't Vonnis aen hem uytgevoerd.

Ontrent 't jaer 1637. had sigh onder de Wederdoperen in Groeningerland een nieuwe Secte verheven / uytbarstende in schaedlijcke Leerstucken: te weeten / dat Judas in 't verraden en overleveren van den Saligmaecker Jesus niet qualijck maer wel gedaen / en daer over d'eeuwige dood niet verdiend had; oock van reghts wegen daerom niet ter verdoemnis verstooten kon werden; maer door Christi bloed verlost was / en d'eeuwige saligheyd had bekoomen. Dat de Hoogepriesters en Schriftgeleerde / door d'overleveringh Christi tot den dood des Kruyces / niet qualijck maer wel gedaen / en gantschlijck niet soodanigh een Sonde begaen

Nieuwe Secte onder de Wederdoperen in Groeningerland.

gaen

Ketters.

gaen hadden/ om welcker wil sy verdoemd waren/of verdoemd moghten werden. Dat beyde de Moordenaers/ met Christus gekruycighd/ d'eene soo wel als d'andere/ door Christi bloed verlost en saligh sijn. Die anders leerde/ weersprack den H. Geest.

en der selver schaedlijke Leerstucken. 1637.

Vermits nu deese Lieden sulcke schaedlijcke Leeringen listighlijck voortplanteden/ en haer een grooten aenhangh maeckten/ soo heeft de Magistraet een Placcaet tegens haer laten uytgaen; verbiedende scharp alle heymlijcke of openbare Vergaderingen/ op seeckere groote daer in uytgedruckte boete. Dese Mennoniten schuylden onder den naem van Jan Luils, of Weke Walles volck.

Nieuwe Kettery en *Secte* in *Turckyen* opgestaen.

Anno 1620. quam uyt Constantinopol bericht in deese Landen/ dat onder de Turken een nieuwe Secte was ontstaen/ van sommige genoemd Moulchiten, van andere Raffasinien. Al voor langh haddense haren oorsprongh uyt Persien. D'aenhangelingen deser Secte wilden beweeren. I. Dat de Weereld is geweest van eeuwigheyd/ en tot in eeuwigheyd sal dueren.

Hare Leerstucken, en grooten Aenhangh.

II. Dat de Zielen der Menschen te gelijck met 't Ligchaem sterven; gantsch te niet gaen. III. Dat alle Vrouwen gemeen behoorden te sijn. Een grooten Toeval kreegense van Menschen uyt allerley Standen onder de Turken, als/ Janitzaren, Spahis, Chiauffen, Capitziis, Azamoglanen, en Burgers; soo binnen Constantinopol, als in de voornaemste Steden van Asia. Haren Scheich, of Opper-Leeraer/ ontdeckt geworden sijnde/ wierd gebangen genoomen; by de voeten opgehangen; den buyck opgesneeden; en 't Ingewand daer uyt geruckt.

Haest uytgeroyd. 1620.

Veele sijner Discipulen heeftmen onthoofd. Een scharp ondersoeck decdmen/ om al d'aenklevers deeser nieuwe Secte uyt te vinden; en die men kreegh/ moesten sterven. De Goederen der gevloodene wierden verbeurd verklaerd.

Roomsche Pausen.

Wy koomen nu weer tot de Roomsche Pausen. In Januarius Anno 1621. was gestorven Paulus de V. In sijne plaets wierd verkooren Alexander Lodovisius, gebooren te Bononien.

Gregorius de XV. 1621.

Hernoemde sigh Gregorius de XV. Was oud ontrent 67. jaren; van een weecke Natuer; meest siecklijck; seer gequeld van 't Podagra en 't Graveel. Derhalven de Kardinalen/ welke hem tot den Roomschen Stoel verhieven/ lightlijck reeckeningh konden maecken/ dat hy den selven niet langh sou besitten.

Hitst Koning *Louis* van *Frankrijck* noch meer op, tot hitsiger vervolgingh sijner *Gereformeerde* Onderdanen.

Koningh Louis de XIII. van Franckrijck, nu beesigh met sijn' Onderdanen van de Gereformeerde Religie hevigh te vervolgen/ settede hy noch hitsiger hier toe aen/ door een Brief/ gedateert te Romen den 10. Julius Anno 1621., gelijck hier boven in ons II. Boeck gehoord is/ onder de Fransche Geschiedenissen. In 't volgende jaer den 21. Junius gaf hy ten dien eynde oock deese Bul uyt: „D'eerwaerdige Broederen d'Aerts-„bisschoppen en Bisschoppen des Koningh-„rijcks Franckrijck Heyl en Apostolische Be-„nedictie. Wy/ door d'overvloed der God-„lijcke genade gesteld in 't H. Apostel-Ampt „(in 't Ampt des H. Apostels), alhoewel „buyten onse Verdiensten/ gevoelen/ on-„der meer andere groote beswaernissen/ die „ons geduerigh parssen/ wegens onse blyt „in den Apostolischen Dienst/ ons insonderheyd seer bekommerd over d'Oproe-

Pausen.

Sijne *Bul* aen d'Aertsbisschoppen en Bisschoppen van *Frankrijck*, ten selven eynde.

„ren/ welcke de Ketters en Rebellen verweckt hebben in 't Koninghrijck Frankrijk. „En aengesien onsen lieven Soon in Jesu „Christo, Louis, Alderchristlijckste Ko-„ningh van Franckrijck, met groote coura-„gie en hulp des Heeren der Heyrscharen „begonnen heeft de Ketters te beoorlogen/ „toomende en dwingende haer schaedlijck „voorneemen en handel; waer door wy mo-„gen hoopen/ dat God hem heeft uytverkooren/ om door hem sijne barmhertig-„heyd te bewijsen; sijne Maght te doen „blijcken door de kraght sijns arms; soo „hebben wy gaght/ ons Harder-Ampt te „vereysschen/ u te versoecken (wijl gy van „den Alderhooghsten sijt geroepen/ om „een gedeelte onser sorge te helpen dragen)/ „en Vaderlijck te vermanen in onsen Heere/ „gelijck wy doen uyt al onse kraght/ dat gy „de tydlijcke Wapenen van Koningh Louis „helpt door uwe Geestlijcke/ welcke sijn „Vasten en Bidden; en aen te setten de gee-„ne/ die u van God sijn toevertrouwd/ dat-„se met een gebroocken en needrigh Hert „geduerigh aendaghtige Gebeeden doen tot „God den Vader der barmhertigheyd/ voor „de geluckige voorspoed van Koningh Louis „tegens de Ketters; dat de Ketteren mogen „uytgeroyd; onse Moeder de H. Kerck „moght verhooghd werden/ en rust hebben.

Met volkoomene *Indulgentie* aller Sonden, voor alle Mannen en Vrouwen, &c. 1622.

Daer op volghd een belofte van volkoomene Indulgentie en vergifnis aller sonden voor alle Mannen en Vrouwen/ die met berouw haer Biechten/ de H. Communie ontfangen/ en een tijd langh met devotie in de gebeeden van veertigh uyren/ in de Kercken van Franckrijck ten sulcken eynde te doen/ volharden souden; onaengesien alles wat hier tegens sou mogen strijden. Doch deese Indulgentie sou alleenlijck voor dit mael kraght hebben.

Vast en Beededagh daer tegens onder d'*Onroomsche*.

Hier tegens deed de Hertogh van Bouillon in 't Land sijner Heerschapp Sedan en Raucourt onder de Gereformeerde een Vast en Beededagh uytschrijven/ tot Boete/ verneederingh/ yverige Gebeeden/ &c. In welcke uytschrijvingh deese Bul oock wierd geseght blasphemisch tegens God, nadeeligh den Koningh, &c.

Twist in de *Roomsche* Kerck, over d'ontfanknis *Mariæ*, en *Gregorii* bevel daer ontrent.

Onder de Geestlijckheyd des Pausdoms was al over langh seer hevigh getwist/ of de Maeghd Maria in Erffonde was ontfangen/ of niet. Hare Theologanten vielen hier over malkander met mond en pen geweldigh in 't hayr. Paus Gregorius, om deesen voor de Roomsche Kerck argerlijcken Twist wegh te neemen/ gaf den 24. May Anno 1622. een Mandaet uyt; beveelende/ dat yeder sigh sou waghten/ te seggen/ dat de H. Maeghd in sonden was ontfangen. Die anders gevoelden/ souden d'andere

niet

Pausen.

niet mogen weerspreecken.

Gregorii canonisatien.

Vijf overleedene Geestlijcke heeft hy te gelijck gecanoniseert, of in 't getal der Sancten gesteld; namentlijck/ S. Isidorus, een Spaenjaerd. S. Ignatius Loyola, Stighter van der Jesuiten Order. Philippus Nerius, van d'Oratorische Orden. Theresia, Instelster van d'Orden der ongeschoeyde Carmeliten; en Franciscus Xaverius, genoemd d'Apostel van Oost-Indien.

Sijne dood. 1623.

Den 8. Julius Anno 1623. wierd hy door de dood wegh-geruckt. Den 7. der volgende Ooghstmaend in sijne plaets verkooren de Kardinael Barbarin, geboortigh van Florencen; niet sonder voorgaende groote oproer en twist. Terwijl de Roomsche Stoel leedigh stond / geschiedden te Romen veele Moorderyen op de straten. De Booswigten woedden hier verschricklijck. Elck / die een vyand had / nam deese gelegenheyd waer / om sigh te wreecken. De Menschen wierd 't aengesight leelijck geschonden; neus en ooren / oock de handen afgesneeden. Vrouwen en Dochteren wierden verkraght. 't Roven en Brandstighten was sonder maet. Dit alles gingh ongestraft heenen. Onder de Kardinalen was groote tweedraght. Eenige wilden Messinus; andere Bonhomæus: doch geenen deeser twee quam 'er toe. Mapheus Barbarin geraeckte in voorslagh; maer doe wierd hy doodlijck sieck. Te gelijck stierven thien Kardinalen van de vier-en-twintigh/ doemaels in 't Conclave vergaderd; nevens veele Bisschoppen / Abten, Ridders / en twee Secretarissen, welcke geweest waren in de Vergaderingh der Kardinalen. Dit veroorsaeckte een vermoeden / datmen 't gedaghte Conclave had vergiftighd. Eyndlijck wierd Barbarin ten Paus verkooren / sigh hernoemende Urbanus d'VIII. Dus verhalen 't de Roomschgesinde Schrijvers. Andere / en daer onder aensienlycke Autheuren, berighten ons/ dat hy door een sonderlinge list tot 't Pausdom geraeckte; waer toe hy / buyten dit / niet verheven sou sijn geworden / vermits hy noch maer 54. jaren oud was.

Grouwelbedrijven te *Romen*, terwijl de Stoel leedigh stond.

Twist onder de Kardinalen, over een nieuwe verkiesingh, en dood van 10. der selve, 't welck deed vermoeden, datmen '*t Conclave* had vergiftighd.

Barbarin verkooren; hernoemd *Urbanus* d'VIII.

Sijne seer sonderlinge list,

Hy was by yeder bekend voor een groot Astrologus, of Starrekundige. Had oock yets voorseght / 't welck vervuld was geworden. Doe nu Paus Gregorius gestorven was / en de Kardinalen in Processie t'samen heenen gingen/ om een nieuwe Keur te doen/ seyde hy tot den geenen die nevens hem trad: Wat voor een seldsaem Teecken sie ick daer aen den Hemel! Wat is 't dan / vraeghde sijnen Collega? Sulck een Teecken, antwoordde de Kardinael Barbarin, 't welck aenwijsd, dat hy, die nu Paus sal verkooren werden, niet boven de ses weecken; maer desselven Nasaet seer langh sal leven. Deese Prophetie wierd van d'eene Kardinael den anderen voort geseght; tot datse 't alle wisten. Niemand had nu lust / om voor datmael Paus te werden / maer wel na den geenen die 't nu sijn sou. Gaven derhalven gesamentlijck hare Stemmen op Barbarin: en door dit bedrogh quam hy tot den Roomschen Stoel. Hy scheen wel te weygeren; doch als d'andere aenhielden / liet hy hooren: Hy waeghde sigh voor 't beste der H. Kerck.

door welke hy aerdigh tot '*t Pausdom* geraeckte.

Sijn eerste Officie was geweest Clerck van d'Apostolische Kamer; doch dit Ampt had hy moeten koopen voor 30000. Kroonen. D. Franciscus Albanus verdroot seer hoogh / datmen te Romen alles om geld verkoght. Sagh meer andere grove misbruycken; 't welck hem veroorsaeckte / de saecken dieper t'ondersoecken. Verliet daer op 't Pausdom; en begaf sigh tot d'Euangelische Religie. Hy selfs getuyghd dit in sijne Revocations-Predicatie. Eenige meenen / dat Barbarin de naem van Urbanus (beleefd / goedertieren) aennam / om aen te wijsen / dat hy niet Barbaersch (woest / wreed / tyrannisch) sijn wou.

Had sijn eerste *Officie, Clerck* van de Kamer, seer dier moeten koopen: en waer toe dit oorsaeck gat.

Ontrent 't jaer 1630. wierd te Romen van de Kardinalen een Vergaderingh gehouden / en een besluyt genoomen / den Paus voor te dragen: Sy hadden goed gevonden / indien 't sijn Heyligheyd behaeghde / dat in plaets van de Titel Illustrissimi (doorlughtighste) / en Dominationis vestræ Illustrissimæ (uwe doorlughtighste Heerlijckheyd) / haer voortaen sou gegeven werden dien van Eminentissimi, en Vestræ Eminentiæ (Voortreflijckste/ Uytsteeckendste / en / Uwe Voortreflijckheyd) / nevens d'oude Titel Reverendissimi (Eerwaerdighste): welcke Titel van Eminentiæ, en Eminentissimi, alleenlijck de Kardinalen / en niemand anders / souden mogen voeren; behalven oock de Keurvorsten des Roomschen Rycks / en de Hospitael-meester van Jerusalem. Indien yemand / van wat Stand hy oock was (Keyser en Koningen uytgesonderd) deesen Titel aen een Kardinael niet gaf / soo sou dien Kardinael met hem noch spreecken / noch desselven Brieven aenneemen. Oock sou de Paus door een Consistoriael Decreet alle andere Geestlijcke Prælaten verbieden / de Titel van Eminentissimi, en Eminentiæ vestræ, op eenigerley wijs te gebruycken; op straf der Pauslijke ongenade / en vervallen te sijn van al haer' Officien, alle Indulgentien des Roomschen Stoels. Alle Kardinalen souden dit moeten besweeren/ &c. Dit alles wierd van Paus Urbanus voor goed gekeurd / en met een opene Bulle bevestighd. De Kardinalen / welcke dit Consistorie bywoondden / hebben terstond d'onderteeckeningh en Eed gedaen.

De Kardinalen maken een Besluyt, den *Titel Illustrissimi* af te leggen, en voortaen dien van *Eminentissimi* te voeren; alle andere *Prælaten* daer van uytsluytende.

't Welck van Paus *Urbanus* bevestighd werd.

Deesen Urbanus was gantschlijck geenen Jesuiten-vriend. En indien die van dese Societeit de Canonisatie van haren Ignatius Loyola onder Gregorius, Urbani Voorsaet/ niet bekomen hadden / onder deesen sou 't haer niet geluckt hebben / hem met roode Letteren in den Almanack te krijgen; en veellight sou 't noch niet geschied sijn. Soo veel hy kon was hy haer in den wegh / en besneed de Voorreghten / haer van eenige sijner Voorsaten gegeven / soo veel hem mogelijck was; onder voorwendingh / dat deselve streckten tot nadeel der Kerck.

Is een seer sleghte *Jesuiten-vriend.*

Als de Koningh van Spaenje door sijnen Ge-

Sonder-

Pausen.

Gesant de Kardinael Borgia by hem seer
sterck liet aenhouden / dat hy seecker Jesuit,
Biechtvader des Graefs van Olivares in
Spaenje, wou laten koomen tot 't Aerts-
bisdom van Valencen, wou Urbanus in dee-
se begeerte syner Majesteyt niet bewilligen.
Evenwel hield de Koningh noch sterker aen.
Eens quam de gemelde Ambassadeur in 't
Pauslijck Pallays / en gebruyckte deese Re-
den tot den Roomschen Opper-Bischop:
,, Heylighste Vader / uwe Heyligheyd be-
,, hoorde / ten gevalle mijns Koninghs /
,, niet alleen in dit stuck / betreffende 't Aerts-
,, bisdom Valencia, hem te wille te syn /
,, maer oock de Jesuiten in 't gemeen de deur
,, t'openen / dat elck van haer moght Bi-
,, schop werden; te niet doende d'onbillijcke
,, Instellingh / welcke haer dit verhinderd.
,, Dan souden veele voorname Lieden van
,, hare Broederschap werden afgedaen; waer
,, door d'andere te gehoorsamer / en beeter
,, te regeeren souden syn: daerse sigh nu soo
,, weerspannigh en trots toonen / datse noch
,, op Koningen / noch op Bischoppen / noch
,, selfs op uwe Pauslijcke Heyligheyd pas-
,, sen; gelijck in Nederland, Engelland en
,, anderweegen blijckt. In Indiën vragen-
,, se niets met allen na der Bischoppen au-
,, thoriteit. In Duytschland veraghtense de
,, Beveelen der Pauslijcke Legaten. In d'o-
,, verige deelen der Christenheyd ontvlieden-
,, se / waerse konnen / alle hooger Maght.
,, 't Ware derhalven geraedsaem / datmen /
,, om deesen gevaerlijcken hooghmoed t'on-
,, derdrucken / haer de deur tot de Bischop-
,, lijcke Waerdigheyd opende; op dat hare
,, Ordre / van hare voornaemste dus beroofd
,, werdende / dies te beeter moght werden
,, gehouden in gehoorsaemheyd t'uwaerts:
,, tot minder gevaer voor de H. Kerck / en
,, op dat de Jesuiten sigh niet meer soo hoog-
,, moedigh droegen tegens de Bischoppen /
,, Christen Vorsten / &c.

lingh blijk daer van, als de Koningh van *Spaenje* door sijnen *Ambassadeur* de Kardinael *Borgia* voor seecker *Jesuit*, Biechtvader des Graef van *Olivares*, de Bischoplijke Waerdigheyd deed versoecken.

Deese Redenvoeringh van Borgia tegens
de Jesuiten hoorde de Paus niet ongeerne /
en gaf hem tot antwoord: ,, Heer Gesant /
,, gy hebt van de Jesuiten seer wel gesproo-
,, ken; doch 't Besluyt uws Gesprecks /
,, datmen haer de Poort tot de Bisdommen
,, sou open stellen / behaeghd my niet. Uyt
,, twee quaden moetmen 't beste kiesen. Wy
,, verneemen / dat waeraghtigh is 't geen
,, gy quaeds van de Jesuiten verhaeld. Doch
,, 't sou noch veel arger syn / indien wy haer
,, lieten klimmen op de Tinnen der Bisdom-
,, men; vermitsse / als seer hooghmoedige
,, Menschen / daer by niet blijven / maer
,, oock boven de Kardinalen (of tot 't Kar-
,, dinaelschap) opstijgen souden willen. En
,, indien harer eenen / by ongeluck / op den
,, Pauslijcken Stoel geraeckte / wat sou dan
,, van de Kerck werden? Wanneer sou
,, 't Pausdom weer van de Jesuiten koomen?
,, Mijn Heer / gy verstaet het niet. Laet de
,, Jesuiten in haer Refectorium; wy begeeren
,, haer niet tot Medgesellen in 't Schipje
,, Petri.

Scharpe antwoord des Paus *Urbani*, aen den Kardinael-Gesant.

Even dese

Even deese Jesuit, dien de Spaensche Ko-
ningh geerne ten Bischop had gesien / heeft
ontrent 't jaer 1631., buyten twijffel uyt
wraeckgierigheyd / in Spaenje laten uytgaen
een Boeck / beweerende / dat de Paus voor
niet hooger als eenen anderen Bischop is te
houden. Dat syne Regeeringh sigh niet
verder uytstreckt / als over 't geen hy in Ita-
lien onder syn Gebied heeft. Dit beweeg
hy met 't Besluyt des Concilii van Constans
in de verkiesingh des Paus Martini de V.,
aldus luydende: ,, De Paus is niet boven
,, 't Concilium, maer 't Concilium boven de
,, Paus. Sijn Gouvernement streckt sigh
,, niet uyt over de Bischoppen. Wegens
,, d'aensienlijckheyd der Stad Romen was
,, hem de Voorsittingh vergund; maer niet
,, ten sulcken eynde / dat hy over d'andere
,, Bischoppen sou heerschen.

Jesuit schrijft tegens de Pauslijcke Oppermacht. 1631.

Urbani Voorsaet had Ignatius Loyola ge-
canoniseert. In Franckrijck ontstond een
groote twist tusschen de Jesuiten en andere
Geestlijcke. Die van de Societeit Jesu had-
den Ignatii Feestdagh in den Almanack doen
stellen / en dien van S. Germain uytgeschrabt /
om Ignatius in de plaets te schuyven. Eubel
wierd dit van d'andere Geestlijcke / oock van
veele Weereldlijcke / genomen. De saeck
quam voor Paus Urbanus, die een Decreet
maeckte / datmen of beyde de Sancten, Ger-
manus en Ignatius, te gelijck sou vieren; of dat
Ignatius een andere tijd sou moeten verwagh-
ten / indiense niet by een konden staen.

Twist onder de *Fransche* Geestlijkheyd, over *Ignatii* Plaets van den *Almanack*; en *Urbani* Vonnis.

In verscheydene Wetenschappen was hy
treflijck ervaren; insonderheyd oock in d'A-
stronomie en Poësy. Te meer heeftmen sigh
te verwonderen / dat hy de Jesuiten soo een
slegte genegenheyd toedroegh / daer hy doch /
volgens 't getuygenis van de Jesuit A. Brache-
lius, in de School der Jesuiten had gestu-
deert onder Horatius Tursellinus, en Francis-
cus Bracius. Doch eenige meenen / dat hy
hier haren aert had leeren kennen; en derhal-
ven haer ongunstigh was geworden / doe hy
tot hooger Staet opreess.

Was geleerd, en had onder *Jesuiten gestudeert*.

Anno 1631. gaf hy in openbaren druck een
Bul uyt; waer in hy betuyghde / met groo-
te droefheyd des herten te hebben vernoo-
men / dat'er in verscheydene Steeden van
Italien, en in veele Gewesten over 't Gebergt
(Duytschland, Nederland, Franckrijck, &c.)
een goed deel Vrouwspersoonen waeren /
welcke haer deeden noemen Jesuiterssen [by
ons werdense geheeten Kloppen]; en / son-
der approbatie van den Apostolischen Stoel /
onder voorwendingh van een Religieus leven
te leyden / een bysonder Habijt droegen; een
Generale hadden / diense noemden Præpo-
sita, aen haer doende belofte van armoede /
kuysheyd / en gehoorsaemheyd: die deese
Kloppen uytsond / om te lopen door Landen
en Steeden / onder decksel van der Men-
schen saligheyd te bevoorderen / &c. Der-
halven hy (Urbanus), om sulcke uytwassen-
de Doornen in den Acker der H. Kerck by
tijds uyt te rucken / bevel had gegeven / dee-
se Jesuiterssen, of Klopjens, tot verhoedingh
van meerder quaed / ernstigh te vermanen /
in den naem syner Apostolische maght / van

Bul van Paus *Urbanus*, gedruckt te *Romen*, *Anno* 1631.

Waer by hy de *Secte* der *Jesuiterssen* (by ons *Kloppen*), als Doornen in den Acker der Kerk, &c.

Pausen.

haer ongerijmd voorneemen af te staen. Maer wyse noch door de vreese Gods/ noch door sijn en des Apostolischen Stoels respect, sigh hier toe hadden laeten bewegen; daegelyks in haere weerspannigheyd hadneckigh voortgingen; tot gevaer harer saligheyd/ en argernis aller vroome Christenen, veele dingen doende/ welcke met de gesonde Leere streeden/ soo had hy beslooten/ deese Secte der Jesuiterssen door swaerder straf te bedwingen; deese Plantingh/ als de Kerck Gods schaedlijck/ met de wortel uyt te royen (sigh daer over beraden hebbende met de Kardinalen en Inquisiteurs); deselve t'onderdrucken/ en in der eeuwigheyd te verdelgen; t'eenemael uyt de Kerck Gods te weeren. Beval alle Christ-gelovige, de Jesuiterssen te houden voor sulcke als hier boven gesegt is. En oock wel uytdrucklijck alle en yeder van haer/ offe schoon aen hare Generale en andere Officie-dragende Vrouws-persoonen met Eede verplight waren/ daedlijck van hare Secte af te wijcken; haer absolveerende van haren gedanen Eed. Alles op straf der hoogste Excommunicatie, of des Bans; van welckese niet souden konnen ontslagen werden/ dan door hem selfs/ of den Paus in der tijd. Vergunde voorts/ dat deese Jesuitinnen, haer' Ordre verlatende/ souden mogen trouwen/ of in eenigh Klooster gaen.

in den hooghsten Ban doet; en hense niet terstond dese *Secte* verlie en: haer veroorlovende te mogen trouwen.

Anno 1634. hield de Hertogh van Mantua by Paus Urbanus aen om dispensatie, dat hy moght ten Houwlijck neemen de Weduw sijns overleedenen Soons. 't Welk hem dan oock wierd vergund, tot groote argernis.

Bloedschendige *dispensatie*.

Wy sullen hier in voegen 't geen sigh Anno 1634. en 1635. te Romen toedroegh/ uyt den Brief van een voornaem persoon in de genoemde Stad/ die van den gantschen handel een volkomene nette kennis had/ gedateert in April. Een verschricklycke daed was van eenige Geestlycke voorgenomen op de grouwlykste wijs/ om Paus Urbanus door Tovery om 't leven te brengen. 't Hoofd deeses vervloeckten Aenslaghs was Frater Cherubin de Seraphin van Ancona, oud ontrent 40. jaren; Priester van d'Ordre der Minoriten S. Francisci. Deesen had al voor langh sigh versWooren tegens den persoon des Paus/ om hem met Duyvelsche konsten aen kant te helpen; door middel van een hem gelijckvormigh Wasschen-beeld/ toegerigt van Frater Diego Heremit van Palermo in Sicilien, Ondersaet des Koninghs van Spaenje, eenen der Vloeckverwanten/ met Hyacinto Centino d'Ascoli, Neef des Kardinaels d'Ascoli; diense door deesen Helschen handel op den Pauslycken Stoel meenden te verheffen: waer toese goede kans saegen; wijl hy by de Spaensche Staets-Ministers in seer groote gunst was.

Grouwlijck en met de Satan aengesteld opset van aght Geestlijke persoonen, om Paus *Urbanus* door tovery

Om nu haer boos voorneemen uyt te voeren/ was 't van nooden/ dat eenen deeser Vloeckverbondene geslaght en den Duyvel opgeofferd wierd/ volgens de toeseggingh aen hem gedaen. Want even gelijck dit geslaghtede ligchaem/ soo sou oock de Paus allenxen uytdrogen/ en vergaen. 't Lot wierd onder haer aghten geworpen; en viel op een Augustijner Monick/ Frater Dominico Zampone. Deesen Broeder/ geen lust hebbende om noch te sterven/ nam sijnen slag waer; maeckte sigh wegh/ en ontdeckte dese grouwlycke misdaed aen d'Inquisitie. Stracks wierden al de Deelgenooten gevangen genomen: en tot dies te meerder verseeckeringh deedmen de Neef des Kardinaels d'Ascoli in 't Kasteel S. Angelo, of Engelenburgh, wel nauw bewaren. Nae eenige Maenden brack Frater Cherubin de Seraphin de Muer sijner Gevanckenis door. Liet sigh af/ door middel van een Slaeplaecken/ door-gescheurd/ en aen malkander geknoopt; deeser wijs sijne Heghtenis ontkomende. Een tyd langh hield hy sigh verborgen binnen Romen. Naderhand ontvlood hy heymlijk uyt dese Stad/ en was alreeds de Grensen van Napels genaerderd. Doch hier liet hy sigh gelusten/ weer na Foligny te keeren/ om aldaer eenige Nonnen, met welcke hy al te nauwe kennis hield/ te besoecken.

(waer by eenen der Deelgenoten aen den *Satan* moest opgeoffert werden) om 't leven te brengen: welcken grouwel ontdeckt wierd door den geenen,

De Heer Martinengo, Commissarius der Inquisitie, hier van bericht geworden/ reed in aller haest derwaerts; nam hem andermael gevangen/ en voerde hem na Romen in sijne voorige Herbergh. Hier bleef hy ontrent een jaer langh sitten/ tot dat eyndlijck op Sondagh den 22. April Anno 1635. hy en d'andere t'saemgesworne Booswigten in S. Petri Kerck wierden gebraght; daer haer/ door een groote meenighte volck/ hare misdaed wierd voorgeleesen. 's Anderen daeghs voerdemen haer na Campo di Flore. Hyacinto Centino d'Ascoli, Neef des Kardinaels d'Ascoli, verloor 't hoofd door 't Swaerd des Beuls. Sijn ligchaem wierd in een Kist geleght/ rondom beset met brandende Wasch-kaerssen. Cherubin de Seraphin, en Diego Heremit, wierden door de Bischop van Minorbino ontwijd; daer na gehangen/ en verbrand. Frater Dominico Zampone (die d'opofferingh aen den Satan ontgaen was/ en deese grouwlijke verradery had ontdeckt)/ en Flaminio Conforri, des Kardinaels d'Ascoli Agent te Romen, heeft men voor de tyd van thien jaren op de Galey gebannen. D'overige drie (een Augustijner en twee Barvoeter Monicken) wierden verweesen/ twee voor een tijd langh tot de Galey-arbeyd; de derde/ om vijf jaren langh in d'Ysers te sitten.

op wien 't Lot was gevallen. De Vloekverwanten gevangen genomen, 1635. en straf, over haer geoeffend.

Niet weynige onder d'Italianen hebben 't daer voor gehouden/ dat deesen Urbanus sijn langhduerigh leven en wijd-uytgestreckte Regeeringh sijne Neven de Barbarinen had te dancken. Duysend Stricken/ seght een Italiaensch Autheur, soumen hem geleght hebben/ om hem aen kant te helpen: maer nu dorfde men daer toe niet koomen/ wegens de meenighte sijner Bloedverwanten; welcker groote aengelegenheyd in sijn langh leven bestond; en hare sorghvuldigheyd t'sijner bewaringh verydelde alle gevaerlijcke voorneemens.

Urbanus had sijn langh leven sijne Neven de *Barbarinen* te danken.

Die van Luca (een kleyne Republicq in Italien, genoemd Stato di Lucca, in den

Die die van *Luca*

Kerck-

Pausen.

in den Ban.

Kercklijcken Staet, in 't Westerdeel ten Noorden van 't Groot-Hertoghdom Toscanen, tusschen 't Apenninisch Geberght / 't Landschap Carfagnana, 't Hertoghdom Modena, 't Groot-Hertoghdom Toscanen en de Tyrrenische Zee; staende geheel op sigh selfs) stelden sigh / om d'ongebondenheyd en hooghmoed eeniger Geestlijcke in te toomen. Urbanus deed haer hier over in den Ban. Maer meest al d'Italiaensche Princen namen een Besluyt / om haer te beschermen. Niet uyt eenige genegentheyd tot die van Luca, of door opgevatteden onwil tegens den Paus / maer enckelijk uyt Reden van Staet; en vrees / dat d'onderbrengingh van die te Luca in den Kercklijcken Staet de wrevel en d'ongebondenheyd der Priesteren; gelijck oock de Staetsught der Pauslijcke Neven / niet weynigh sou vermeerderen.

Doch de meeste Italiaensche Princen neemen sigh deese Republicq aen: en waerom.

Aendringingh der Spaensche by den Paus, om 't Huys Oostenrijck alle bystand te doen tegens de Ketters.

De Romen hielden de Spaensche seer hard by Paus Urbanus aen / dat hy 't Huys Oostenrijck met alle maght sou byspringen; ten dien eynde 12000. te voet / en 1500. te paerd sou doen werben. Hy verontschuldighde sigh ten hooghsten / voordragende d'ongelooflijck-groote Geldsommen / welcke hy alreeds aen den Duytschen Keyser had uytgeschooten / bedragende meer als 20. Millioenen Schats; waer door dan de Pauslijcke Kas byr leedigh was geworden. Echter besloot hy eyndlijck / noch 100000. Kroonen jaerlijcks op te brengen / soo langh d'Oorlogh tegens de Ketters in Duytschland soo dueren. Daer-en-boven wierd in den Raed der Kardinalen bestemd / datmen een staetlijck Legaetschap aen Koningh Louis van Franckrijck sou affenden / om sijne Majesteyt te beweegen / sijn Verbond / met Sweeden en de Vereenighde Nederlanden opgereght / te vernietigen; den Hertogh van Lotharingen d'afgenoomene Plaetsen weer in te ruymen / en de Roomsch-Catholijcke Liga in 't Duytsche Rijck alle mogelijcke bevoorderingh te doen. Oock heeft Urbanus, op de geduerige aendringingen der Spaensche, Keyserische, en de Liga, om met een aensienlijcke geldsom onder d'armen gegreepen te werden / bewillighd / dat op alle Geestlijcke Goederen een Schattingh sou werden gesteld; uytgesonderd op die van de Kardinalen / en van de Maltheser Ridderorden.

Den Koningh van Frankrijk te beweegen, sijn Verbond met Sweeden en Holland te breecken. 1632.

Klaght des Spaenschen Ambassadeurs aen den Paus over Philipsburgh; en desselven antwoord. 1634.

Eens klaeghde de Spaensche Ambassadeur seer hevigh aen den Paus / dat de Vestingh Philipsburgh was overgelevered in handen der Fransche Majesteyt; en versoght / dat sijne Heyligheyd hier ontrent sijn Gesagh wou in 't werck stellen; doch ontfingh een sleghte antwoord; te weeten: Of hy dan deese Plaets niet liever gunde aen den Alderchristlijckften Koningh, als aen de Sweedsche Ketters? Dit wierd van de Spaensche Gesant soo qualijck opgenoomen / dat hy gantsch misnoeghd van de Paus wegh gingh.

Urbanus begunstigde Franckrijck meer als Spaenje.

Uyt eenige sijner handelingen bleeck genoeghsaem / dat hy den Franschen Koningh meer toegeneegen was als den Spaenschen. In sijn Wapen voerde hy drie goudene Byen in een blauw Veld. Hier op sagh seecker Schrijver / als hy / den Paus vermanende / meer den Koningh van Spaenje als dien van Franckrijck te begunstigen / onder meer andere redenen oock deese gebruyckte: Uwe Heyligheyd voerd drie Byen in sijn Wapen. De Byen nu haten de Lelyen. Noyt salmen sien, datse haren Honigh uyt deese Bloemen suygen. Derhalven behoord gy, alderheylighste Vader, de François en niet toe te vallen; van welcke gy oock niet goeds te verwaghten hebt.

Redenen eens Schrijvers hier ontrent aen den Paus.

Sijn' Oorlogen.

Van d'onrusten in Italien, waer in hy al mee gewickeld was; desgelijcks van sijnen Oorlogh tegens den Hertogh van Parma en andere Italiaensche Vorsten; oock van noch andere hem aengaende dingen / sullen wy handelen in 't volgende Boeck, onder de Geschiedenissen van Italien.

Bevoorderd sijn Maeghschap.

Sijn Maeghschap verhief hy / soo haest hy op den Stoel was geklommen / tot de hooghste Eere-Staten; als / sijnen oudsten Broeder Carolus Barbarini maeckte hy tot Generael der H. Kerck. De tweede / Thaddæus, Overste des Kasteels S. Angeli. De derde / Antonius, Capitain sijner Lijfwaght: eenige sijner Neven Kardinalen / &c. Marcus Antonius de Dominis, Bisschop van Spoleto, van 't Pausdom afgevallen / en weer daer toe gekeerd (gelijck voor deesen gehoord is) / was van Urbani Voorsaet / Gregorius, wel ontfangen geworden; doch Urbanus deed hem in de Kercker S. Angeli smijten; en / als hy daer in gestorven was / 't Lijck / met sijne Boecken / op Campo di Flore verbranden; d'asch in den Tyber stroyen.

Doet 't Lijck van Marcus Antonius de Dominis met sijne Boeken verbranden.

Urbani Canonisatien.

Hy heeft gecanoniseert, of in 't getal der Sancten gesteld Elisabeth van Arragon, Koningin van Portugal. Andreas Corsinus van Florencen, Bisschop van Fezula, Religieus der Carmeliter Orden. Andreas Avellinus, Priester van d'Orden der Theatijnen. Cajetanus Thianæus, Stighter der selver Orden. Maria de Pazzi van Florencen, Non der L. Vrouwen Orden van den Bergh Carmel. Felix, uyt d'Orden der Capucijnen.

't Geslaght der Barbarinen, Broeders, Neven en Na-Neven deeses Paus, krijgen alles, roven alles, overheerschen alles.

't Heeft sijnen Naem een groote schandvleck aengebraght / dat hy sijn Geslaght der Barbarinen, by groot / tot alle Staten van eer en voordeel verhief; haer toeliet / hare Packhuysen met Pistoletten te vullen. Sijne Na-Neven / noch in de Wiegh / voorsagh hy met vette Abdyen; dus vernietigende de Decreeten der voorige Pausen. Hy trouwde sijne Neven uyt aen Dochters van de grootste Huysen; met belofte / dat voor d'eerstgeboorne Soon sulk of sulk een Abdy sou bewaerd werden. Dus vergaf hy de Kercklijcke Beneficien aen noch ongeboorne. Alles wat open viel / wierd onder de Barbarinen verdeeld. Andere Mannen van verdienste konden niets bekomen. Men schimpte / dat'er soo veel Pausen waren / als Urbaen Broeders en Neven had. Selfs beroofdense de Kerck Rotonde van een groot deel Koperwerck: waer op 't volck langhs de Straten uytriep: 't Geen de Barbaren noch

Hare Kinderen, noch in de Wiegh,

Pausen.

noyt gedaen hebben, doen nu de Barbarinen. Sy roofden alles. Sy beheerschten alles. Sy besnauwden en affronteerden alles; selfs de voornaemste Princen van Italien. De Paus maeckte haer alles. Te schaedlijcker was 't/ wijl sijne regeeringh soo veele jaren duerde. Doe hy stierf/ bleven aen 't Geslaght der Barbarinen 227. soo Regeeringen/ als Waerdigheden/ Ampten/ Abdyen, en andere Officien van voordeel; waer van d'Inkoomsten niet te bereeckenen waren. 't Gereed geld/ 't welckse besaten/ gingh als de telkonst te boven. Hoe veele Millioenen Ducaten sy onder d'aerde begraven hadden/ sal niemand klappen. 't Wil my niet inlaten/ om hier in te voegen de meenigerley soo aerdige als fel-nijpende Pasquillen, Gedenck-penningen/ &c. te Romen op de Barbarinen gestroopd/ gemaeckt/ en van d'een tot d'andere hand gekoomen.

en selfs noch ongeboorne, de verste Abdyen, &c. gegeven.

Pasquillen.

Aerdigh was 't geen seecker Venetiaensch Raedsheer eens tot een voornaem persoon van Romen seyde/ te weeten: Paus Urbanus sou Heyligh sijn, indien François, Antonius en Thadeus geen Duyvelen waren. Urbanus leeft blindelingh met sijne Neven: en sijne Neven met de Princen, &c. Een nauwkeurigh Romeyn heeft op vlijtigh ondersoeck ondervonden/ dat deese Barbarinen onder 't Pausschap van Urbanus aen onkosten voor de Kerck en 't Gemeen hebben besteed negen en een halve Millioen Rycksdalers; maer voor haer in 't bysonder sightbaer getrocken meer als twaelf Millioenen Rijksdalers Roomich geld. Als hy sigtbaer segt/ soo verstaet hy daer door 't geen opentlijck bleeck. 't Onsightbaer van haer getrockene beliep oneyndigh meer. Want 't was de gewoonte deeser Neven/ 't geense voor de Kerck of 't Gemeen deeden/ voor elck ten toon te stellen: maer 't geense voor haer selven grabbelden/ op 't hooghste geheym te houden.

Aerdige neep van een Venetiaensch Raedsheer op de Pauslijcke Neven.

Eyndlijck verscheen de tijd/ dat Urbanus d'VIII. te gelijck met sijn leven 't Pausdom moest afleggen. Den 29. Julius Anno 1644. stierf hy aen de Bloedgangh en Sinckingen/ in 't 77. jaer sijns ouderdoms/ en 't 21. sijner Regeeringh. Hoe 't onder de Kardinalen (in welck Collegie de Barbarinen sigh seer sterck en ontsaghlijck hadden gemaeckt) in 't Conclave by de verkiesingh eens nieuwen Paus toegingh/ sullen wy in 't volgende Boeck hooren.

Dood van Urbanus d'VIII.

Eynde des eersten Deels.

BLAD-

BLAD-WYSER

der voornaemste Saecken,

In dit EERSTE DEEL der Algemeene Historische GEDENCK-BOECKEN verhandeld.

Van Anno 1576. tot op 1637.

saem-

Beth-

Te

droegh;

Fau-

moor-

De

seer

tho-

De

E Y N D E.

